NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ

ASES
ACADEMY OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL STUDIES

HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ

VII. INTERNATIONAL MEDITERRENIAN SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

CONFERENCE BOOK

EDITOR

Assoc. Prof. Abdulkadir OZKAYA

ISBN: 978-625-96918-7-9

VII. INTERNATIONAL MEDITERRANEAN SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

13-15 JUNE 2025

HATAY MUSTAFA KEMAL UNIVERSITY, HATAY, TURKIYE

EDITOR**:** Assoc.Prof. Abdulkadir ÖZKAYA

COPYRIGHT © 2024

BY ASES CONGRESS ORGANIZATION

PUBLISHING COMPANY LIMITED

ALL RIGHTS RESERVED. NO PART OF THIS PUBLICATION MAY BE REPRODUCED, DISTRIBUTED OR TRANSMITTED IN ANY FORM OR BY ANY MEANS, INCLUDING PHOTOCOPYING, RECORDING OR OTHER ELECTRONIC OR MECHANICAL METHODS, WITHOUT THE PRIOR WRITTEN PERMISSION OF THE PUB LISHER, EXCEPT IN THE CASE OF BRIEF QUOTATI ONS EMBODIED IN CRITICAL REVIEWS AND CERTAIN OTHER NONCOMMERCIAL USES PERM ITTED BY COPYRIGHT LAW. ASES CONGRESS ORGANIZATION PUBLISHING® IT IS RESPONSIBILITY OF THE AUTHOR TO ABIDE BY THE PUBLISHING ETHICS RULES.

ASES PUBLICATIONS – 2024©

LICANCE KEY: 2022/ 63715

10.07.2025

ISBN: 978-625-96918-7-9

CONGRESS ID

CONFERENCE TITLE

VII. INTERNATIONAL MEDITERRANEAN SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

DATE AND PLACE

13-15 JUNE 2025

HATAY MUSTAFA KEMAL UNIVERSITY, HATAY, TURKIYE

ORGANIZATION

ASES (ACADEMY OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL STUDIES),

LANGUAGES

Turkish, English, Arabic, Russian

T.C.
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Personel Daire Başkanlığı

2025 AİLE YILI

Sayı : E-73103388-900-512424 27.05.2025
Konu : Düzenleme Kurulu Akademisyen Temsilciliği

ASES (ACADEMY OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL STUDIES)

Üniversitemiz ve ASES (academy of scıentıfıc and educatıonal studıes) iş birliğinde 13 - 15 Haziran 2025 tarihleri arasında düzenlenecek olan "VII. Uluslararası Akdeniz Bilimsel Araştırmalar Kongresi"nin Düzenleme Kuruluna Yükseköğretim Genel Kurulunun 15.06.2023 tarihli, 10 sayılı oturumunda alınan 2023.10.183 sayılı kararı gereğince Doçentlik Başvuru Şartlarında bulunan ve doçent olacak adaylardan istenen "Diğer uluslararası / ulusal bilimsel toplantının düzenleme komitesinde resmi olarak görevlendirilmiş üniversite akademisyen temsilcisi bulunması zorunludur." maddesi gereğince Ases VII. Uluslararası Akdeniz Bilimsel Araştırmalar Kongresi Düzenleme Kuruluna akademisyen temsilcisi olarak, Üniversitemiz Eğitim Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Yavuz TOPKAYA görevlendirilmiştir.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Ersin CAN
Rektör V.

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu :BSA084LHJZ Pin Kodu :75482 Belge Dogrulama Adresi : https://www.turkiye.gov.tr/hmku-ebys

Adres:Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Rektörlüğü Tayfur Sökmen Kampüsü Antakya /HATAY
Telefon:03262213317 Faks:03262213308
e-Posta:personel@mku.edu.tr Web:www.mku.edu.tr
Kep Adresi:mku@hs01.kep.tr

Bilgi için: Sezer HARBALİOĞLU
Unvanı: Şef
Tel No: 15113

Congress Honorary Presidents

Prof. Dr. Veysel EREN

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Prof. Dr. HASAN USLU

Niğde Omer Halisdemir University(TURKIYE)

Chairman of the Congress Organizing Committee

Prof. Dr. Yavuz TOPKAYA

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Congress Organizing Committee

Prof. Dr. Elif Asude TUNCA

European University of Lefke(KIBRIS)

Prof. Dr. Hamdi DOGAN

Niğde Omer Halisdemir University(TURKIYE)

Prof. Dr. Nevzat TOPAL

Niğde Omer Halisdemir University(TURKIYE)

Prof. Dr. Ali SELCUK

Erciyes University (TURKIYE)

Prof. Dr. Bekir KOCADAS

Adıyaman University (TURKIYE)

Prof. Dr. Kasım KARAMAN

Erciyes University (TURKIYE)

Prof. Dr. Bülent KARA

Niğde Omer Halisdemir University(TURKIYE)

Prof. Dr. Hava KURT SELCUK

Erciyes University (TURKIYE)

Prof. Dr. Isa Yücel ISGOR

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Prof. Dr. İlkay SAHIN

Erciyes University (TURKIYE)

Prof. Dr. İbrahim OZTURK

Niğde Omer Halisdemir University(TURKIYE)

Prof. Dr. MELIS MINISKER

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Prof. Dr. Mustafa TALAS

Niğde Omer Halisdemir University(TURKIYE)

Prof. Dr. Yavuz TOPKAYA

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Prof. Dr. Volkan PAYASLI

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir OZKAYA

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Alp KARACA

American University of Cyprus (TRNC)

Assoc. Prof. Dr. Elif KILICOGLU

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Fatih BALABAN

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Lokman ZOR

Niğde Omer Halisdemir University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Yavuz BOLAT

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Okan SARIGOZ

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Omer EREN

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Sevda DOLAPCIOGLU

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Sezai DEMIR

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Prof. Dr. Lecturer. Prof. Dr. Emre LACIN

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Prof. Dr. Lecturer. Prof. Dr. Mustafa KOROGLU

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Prof. Dr. Lecturer. Prof. Sevda CETINKAYA

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Prof. Dr. Gulshat SHAIKENOVA

Kazakh State Girls Pedagogical Univ.(Kazakhstan)

Prof. Dr. Erkan KARAMAN

Niğde Omer Halisdemir University(TURKIYE)

Research Assistant. Gör. Dr. Ahmet AKINCI

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Research Assistant. Gör. Dr. Büşra KOC

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Research Assistant. Gör. Dr. Erhan CEYLAN

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Research Assistant. Gör. Dr. Mustafa TEPGEC

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Research Assistant. Gör. Dr. Senol SAYGINER

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Research Assistant. Gör. Bilge TIRAS

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Research Assistant. Assist. Ebru Nisa YILDIZ

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Research Assistant. Gör. Gökhan GUMUS

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Research Assistant. Gör. Gökhan SOHRETLI

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Research Assistant. Gör. Halil Ibrahim GUNDUZ

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Research Assistant. Gör. Hasan DILIM

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Research Assistant. Gör. Ibrahim Can SAHAN

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Research Assistant. Gör. Ilknur KILLIOGLU ALAKUS

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Research Assistant. Gör. Muhammed Enes ORUC

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Research Assistant. Gör. Muhammet Mustafa TAT

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Research Assistant. Gör. Orhan TEMIZ

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Research Assistant. Gör. Tuğba CALISIR

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Research Assistant. Gör. Zehra AL

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Research Assistant. Gör. Zeynel Abidin EMIR

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Coordinator

ASLI ZENCIRLI

Congress Scientific Committee

Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ

Inönü University(TURKIYE)

Prof. Dr. Adem SEZER

Uşak University(TURKIYE)

Prof. Dr. Ahmet BALCI

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Prof. Dr. Ahmet GUNSEN

Trakya University(TURKIYE)

Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN

International Vision University (K. Macedonia)

Prof. Dr. Ahmet YATKIN

Inönü University(TURKIYE)

Prof. Dr. Alaattin ESEN

Inönü University(TURKIYE)

Prof. Dr. Ali DUYMAZ

Balıkesir University(TURKIYE)

Prof. Dr. Ali SELCUK

Erciyes University (TURKIYE)

Prof. Dr. Ali YAKICI

Gazi University(TURKIYE)

Prof. Dr. Amina Siljak JESENKOVIC

University of Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)

Prof. Dr. Atabey KILIC

Erciyes University (TURKIYE)

Prof. Dr. Ayşegül KARAKELLE ALPER

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Prof. Dr. Bekir KOCADAS

Adıyaman University (TURKIYE)

Prof. Dr. Bülent KARA

Niğde Omer Halisdemir University(TURKIYE)

Prof. Dr. Celaleddin SERINKAN

Kyrgyzstan Turkey Manas University (Kyrgyzstan)

Prof. Dr. Cengiz SENGUL

Akdeniz University(TURKIYE)

Prof. Dr. Ekrem CAUSEVIC

University of Zagreb (Croatia)

Prof. Dr. Elvan YALCINKAYA

Erciyes University (TURKIYE)

Prof. Dr. Fadil HOCA

International Vision University (Macedonia)

Prof. Dr. Fatih BASBUG

Akdeniz University(TURKIYE)

Prof. Dr. Fevzi KASAP

Near East University(TRNC)

Prof. Dr. Flera Sagitovna SAYFULINA

Kazan Federal University (Tatarstan/Russia)

Prof. Dr. Galina MISKINIENE

Vilnius University(Lithuania)

Prof. Dr. Galip GUNER

Erciyes University (TURKIYE)

Prof. Dr. Gıyasettin AYTAS

Gazi University(TURKIYE)

Prof. Dr. Giray Saynur DERMAN

Marmara University (TURKIYE)

Prof. Dr. Hakkı CIFTCI

Cukurova University(TURKIYE)

Prof. Dr. Hamdi DOGAN Niğde

Omer Halisdemir University(TURKIYE)

Prof. Dr. Harun ISIK

Erciyes University (TURKIYE)

Prof. Dr. Hasan Tahsin SUMBULLU

Atatürk University(TURKIYE)

Prof. Dr. Hava KURT SELCUK

Erciyes University (TURKIYE)

Prof. Dr. Hüseyin GUFTA

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Prof. Dr. Ibrahim OZTURK

Niğde Omer Halisdemir University(TURKIYE)

Prof. Dr. İhsan CAPCIOGLU

Ankara University(TURKIYE)

Prof. Dr. Ilyas KARABIYIK

Aydın Adnan Menderes University(TURKIYE)

Prof. Dr. Ilkay SAHIN

Erciyes University (TURKIYE)

Prof. Dr. Imperiyat HALIPAYEVA

Dagestan State Pedagogical University (Dagestan/Russia)

Prof. Dr. Irfan MORINA

University of Pristina (Kosovo)

Prof. Dr. Isa Yücel ISGOR

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Prof. Dr. Jarkınbike SULEYMANOVA

Kazakh State Girls Pedagogical Univ.(Kazakhstan)

Prof. Dr. Kamil KAYA

Istanbul Gelisim University(TURKIYE)

Prof. Dr. Karim MIRZAEE

Tabriz Islamic Arts University (Iran)

Prof. Dr. Kasım KARAMAN

Erciyes University (TURKIYE)

Prof. Dr. Kaya YILDIZ

Bolu Abant İzzet Baysal University(TURKIYE)

Prof. Dr. Kubra ALIYEVA

National Academy of Sciences (Azerbaijan)

Prof. Dr. M. Asıf YOLDAS

Çorum Hitit University(TURKIYE)

Prof. Dr. Mahmut CELIK

Gotse Delçev University of Ishtip (Macedonia)

Prof. Dr. Mehmet AK

Alanya Alaaddin Keykubat University(TURKIYE)

Prof. Dr. Mehmet OZDEMIR

Adnan Menderes University(TURKIYE)

Prof. Dr. Mehmet TEMIZKAN

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Prof. Dr. Mehmet TURAN

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Prof. Dr. Melis MINISKER

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Prof. Dr. Mustafa AKSOY

Tunceli Munzur University(TURKIYE)

Prof. Dr. Mustafa KURT

Near East University(TRNC)

Prof. Dr. Mustafa METE

Gaziantep University(TURKIYE)

Prof. Dr. Mustafa Onur KAN

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Prof. Dr. Mustafa TALAS

Niğde Omer Halisdemir University(TURKIYE)

Prof. Dr. Mustafa UNAL

Erciyes University (TURKIYE)

Prof. Dr. Mustafa YUCEL

Inönü University(TURKIYE)

Prof. Dr. Nadire CAVUSOGLU

Near East University(TRNC)

Prof. Dr. Nazım IBRAHIM

Skopje Kril Metodi University (Macedonia)

Prof. Dr. Necati DEMIR

Gazi University(TURKIYE)

Prof. Dr. Nevzat TOPAL Niğde

Omer Halisdemir University(TURKIYE)

Prof. Dr. Orçun BOZKURT

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Prof. Dr. Osman Kubilay Gül

Cumhuriyet University(TURKIYE)

Prof. Dr. Ozgür Kasım AYDEMIR

Alanya Alaaddin Keykubat University(TURKIYE)

Prof. Dr. Ramazan SEVER

Inönü University(TURKIYE)

Prof. Dr. Remzi KILIC

Erciyes University (TURKIYE)

Prof. Dr. Recai KUS

Selçuk University(TURKIYE)

Prof. Dr. Recep DUNDAR

Inönü University(TURKIYE)

Prof. Dr. Recep OZKAN

Kırşehir Ahi Evran University(TURKIYE)

Prof. Dr. Recep OZMAN

Inönü University(TURKIYE)

Prof. Dr. Selahattin AVSAROGLU

Necmettin Erbakan University(TURKIYE)

Prof. Dr. Selma ATES

Kahramanmaraş Sütçü İmam University(TURKIYE)

Prof. Dr. Serkan IBIS

Niğde Omer Halisdemir University(TURKIYE)

Prof. Dr. Slobodan Ilic

Near East University-TRNC

Prof. Dr. Serife EYUBOGLU

Near East University(TRNC)

Prof. Dr. Turgut TOK

Pamukkale University(TURKIYE)

Prof. Dr. Türkan ERDOGAN

Pamukkale University(TURKIYE)

Prof. Dr. Unal SENTURK

Inönü University(TURKIYE)

Prof. Dr. Veysel BOZKURT

Istanbul University(TURKIYE)

Prof. Dr. Volkan PAYASLI

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Prof. Dr. Yahya Mustafa KESKIN

Bolu Abant İzzet Baysal University(TURKIYE)

Prof. Dr. Yaşar KAYA

Inönü University(TURKIYE)

Prof. Dr. Yavuz TOPKAYA

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Prof. Dr. Yener OZEN

Erzincan Binali Yıldırım University(TURKIYE)

Prof. Dr. Zeki ARSLANTURK

Doğuş University(TURKIYE)

Prof. Dr. Zeki BOYRAZ

Inönü University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Abdullah KARATAS

Niğde Omer Halisdemir University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir OZKAYA

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Ahmet BOZAK

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Ahmet GUNEYLI

European University of Lefke

Assoc. Prof. Dr. Ahmet SAHIN

Alanya Alaaddin Keykubat University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Aydın ZOR

Akdeniz University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Bayram POLAT

Niğde Omer Halisdemir University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Betül APAYDIN YILDIRIM

Atatürk University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Cüneyt COŞKUN

Kastamonu University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Edina SOLAK

University of Zenica (Bosnia and Herzegovina)

Assoc. Prof. Dr. Elif KILICOGLU

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Elman CEFERLI

(Nakhchivan State University - Azerbaijan)

Assoc. Prof. Dr. Emine DAGLI UNLU

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Emrah LEHIMLER

Atatürk University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Emre YILDIRIM

Gaziantep University(TURKIYE)

Prof. Dr. Erhan SANCAK

Marmara University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Eser AGGON

Marmara University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Faik ELEKBER

National Academy of Sciences (Azerbaijan)

Assoc. Prof. Dr. Fatih BALAMAN

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Fatih TEKER

Gaziantep University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Fayruza H. GARIPOVA

(Bashkir Institute of Humanities - Bashkortostan/Russia)

Assoc. Prof. Dr. Gulmira ABDIRASOLOVA

(Kazakh State Girls Pedagogical Univ.(Kazakhstan)

Assoc. Prof. Dr. Gülten KOSAR

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Halis Adnan ASLANTAS

Eskişehir Osmangazi University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Hüseyin ÖZCAKMAK

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. İlhan UCAR

Sakarya University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Ismail YILDIRIM

Kayseri University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Kemalettin DENIZ

Gazi University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Kürşat ONCUL

Eskişehir Osmangazi University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Lidiya ABUBAKIROVA

(M. Akmulla State Pedagogical Univ. - Bashkortostan/Russia)

Assoc. Prof. Dr. Liliana Elena BOSCAN

University of Bucharest (Romania)

Assoc. Prof. Dr. Liubovi CHIMPOESH

Moldova Academy of Sciences (Moldova)

Assoc. Prof. Dr. Lokman ZOR

Niğde Omer Halisdemir University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Marija DHINDJIC

Serbian Academy of Sciences and Arts (Serbia)

Assoc. Prof. Dr. Mahmut ALKAN

Niğde Omer Halisdemir University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Ali EROGLU

Akdeniz University (TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Mehmet DALKILIC

Kayseri University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Mehmet GUNGOR

Mersin University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Mensur NUREDIN

International Vision University (Macedonia)

Assoc. Prof. Dr. Meryem ARSLAN

Niğde Omer Halisdemir University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Metin KILIC

Düzce University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Musa ERKAYA

Selçuk University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Mustafa KARACA

Anadolu University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Nabi AZEROGLU

Erciyes University (TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Nur KOPRULU

Near East University(TRNC)

Assoc. Prof. Dr. Okan SARIGOZ

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Omer EREN

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Omer ZAIMOGLU

Akdeniz University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Paki KUCUKER

Sakarya University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Selma ASLANTAS

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Servet HALI

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Sevda DOGAN DOLAPCIOGLU

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Seyit OZKUTLU

Near East University(TRNC)

Assoc. Prof. Dr. Sezai DEMOR

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Sükrü HAYTA

Balıkesir University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Tahir Shahbazov

National Academy of Sciences (Azerbaijan)

Assoc. Prof. Dr. Tudora ARNAUT

Taras Shevchenko Kyiv National University (Ukraine)

Assoc. Prof. Dr. Yasemin KOC GOZUBENLI

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Yasin IPEK

Kayseri University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Dr. Yavuz UYSAL

Alanya Alaaddin Keykubat University(TURKIYE)

Assoc. Prof. Yildiz Sadettin

Baghdad University (Iraq)

Assoc. Prof. Dr. Zoya Nikolaevna KIRILLOVA

Kazan Federal University (Tatarstan/Russia)

Assoc. Prof. Dr. Zafer LEHIMLER

Atatürk University(TURKIYE)

Prof. Dr. Lecturer. Prof. Dr. Abdurrahman EREN

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Prof. Dr. Lecturer. Prof. Dr. Ahmet AYTAC

Adnan Menderes University(TURKIYE)

Prof. Dr. Lecturer. Prof. Dr. Ali ARI

Inönü University(TURKIYE)

Prof. Dr. Lecturer. Prof. Dr. Ayşegül ERDOGAN

Kahramanmaraş Sütçü İmam University(TURKIYE)

Prof. Dr. Lecturer. Prof. Dr. Babak JAVANSHIR

Yeditepe University(TURKIYE)

Prof. Dr. Lecturer. Prof. Dr. Burcu TURHAN

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Prof. Dr. Lecturer. Prof. Dr. Ekrem AKSU

Kahramanmaraş Sütçü İmam University(TURKIYE)

Prof. Dr. Lecturer. Prof. Dr. Emre LACIN

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Prof. Dr. Lecturer. Prof. Dr. Hakkı CILGINOGLU

Kastamonu University(TURKIYE)

Prof. Dr. Lecturer. Prof. Dr. Hulusi YILMAZ

Nevşehir Hacıbektaş University(TURKIYE)

Prof. Dr. Lecturer. Prof. Dr. Mehmet AKKAS

Kastamonu University(TURKIYE)

Prof. Dr. Lecturer. Prof. Muhsin Uğur DOGAN

Bolu Abant İzzet Baysal University(TURKIYE)

Prof. Dr. Lecturer Mustafa KOROGLU

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Prof. Dr. Lecturer. Prof. Dr. Mustafa TATÇI

Gazi University(TURKIYE)

Prof. Dr. Lecturer. Prof. Dr. Mustafa TURAL

Kayseri University(TURKIYE)

Prof. Dr. Lecturer. Prof. Dr. Nuran MALTA-MUHAXHERI

University of Pristina (Kosovo)

Prof. Dr. Lecturer. Prof. Dr. Ozkan AYDOGDU

Cumhuriyet University(TURKIYE)

Prof. Dr. Lecturer. Prof. Dr. Perizat ERTEYAVA

Niğde Omer Halisdemir University(TURKIYE)

Prof. Dr. Lecturer. Prof. Dr. Reyhan BASIK

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Prof. Dr. Lecturer. Prof. Dr. Sevda CETINKAYA

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Prof. Dr. Lecturer. Prof. Dr. Ü. Harun AKKAYA

Kayseri University(TURKIYE)

Prof. Dr. Lecturer. Prof. ZEYNEP GONULAY CALIMLI

Hatay Mustafa Kemal University(TURKIYE)

Dr. Aynura HUSEYNOVA

(Azerbaijan)

Prof. Dr. Damelia SADYKOVA

Kazakh State Girls Pedagogical Univ.(Kazakhstan)

Prof. Dr. Emel YILMAZ

American University of Cyprus (TRNC)

Prof. Dr. Erkan KARAMAN Niğde

Omer Halisdemir University(TURKIYE)

Prof. Dr. Firoz FEVZI

Kabul State University (Afghanistan)

Dr. Karlygash ASHIRKHANOVA

Kh. Dosmukhamedov Atyrau State Univ. (Kazakhstan)

Prof. Dr. Tursungül KABIYEVA

(Kazakhstan)

Dr. Gulshat SHAIKENOVA

Kazakh State Girls Pedagogical Univ.(Kazakhstan)

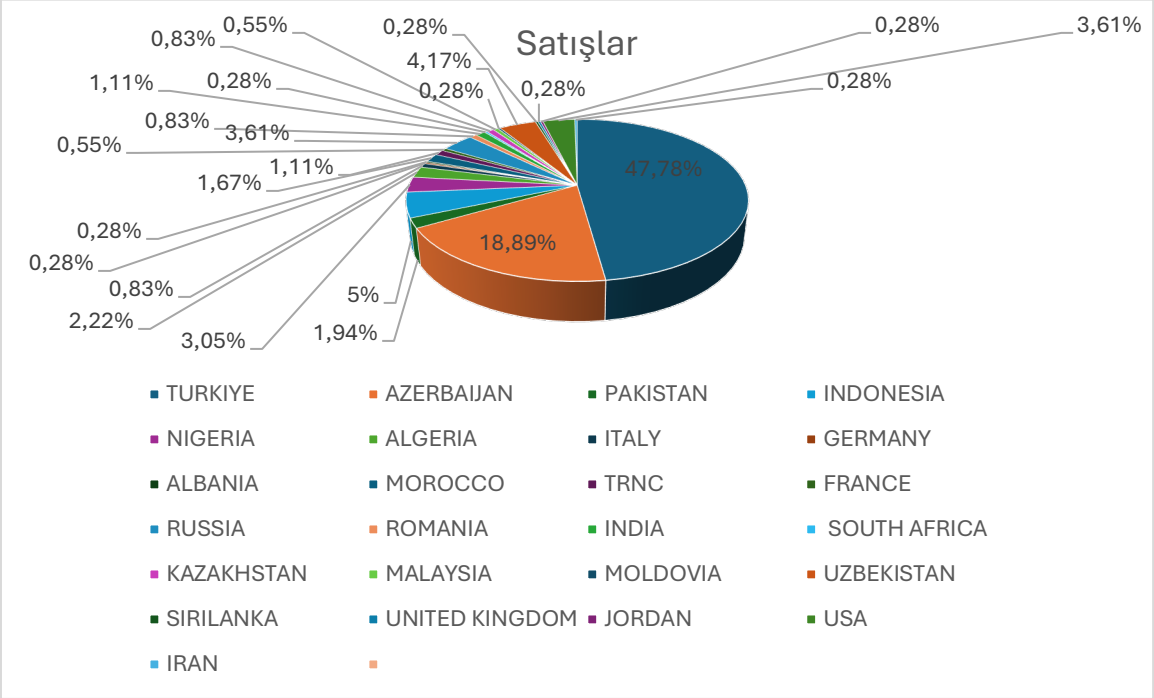
CONFERENCE STATISTICS

Distribution of the papers presented orally at the conference by countries

Country	Number of Papers	Percentage (%)
TURKIYE	172	47,78%
AZERBAIJAN	68	18,89%
PAKISTAN	7	1,94%
INDONESIA	18	5%
NIGERIA	11	3,05%
ALGERIA	8	2,22%
ITALY	3	0,83%
GERMANY	1	0,28%
ALBANIA	1	0,28%
MOROCCO	6	1,67%
TRNC	4	1,11%
FRANCE	2	0,55%
RUSSIA	13	3,61%
ROMANIA	3	0,83%
INDIA	4	1,11%
SOUTH AFRICA	1	0,28%
KAZAKHSTAN	3	0,83%
MALAYSIA	2	0,55%
MOLDOVIA	1	0,28%
UZBEKISTAN	15	4,17%
SIRILANKA	1	0,28%
UNITED KINGDOM	1	0,28%
JORDAN	1	0,28%
USA	13	3,61%
IRAN	1	0,28%
TOTAL	360	100%

VII. INTERNATIONAL MEDITERRANEAN SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
13-15 JUNE 2025

CONFERENCE STATISTICS

VII. INTERNATIONAL MEDITERRANEAN SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

13-15 JUNE 2025,
HATAY MUSTAFA KEMAL UNIVERSITY, HATAY, TÜRKİYE

FACE TOFACE
CONFERENCE PROGRAM

VII. INTERNATIONAL MEDITERRENIAN SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

CONGRESS REGISTRATION

13.06.2025 / FRIDAY

TURKIYE TIME: 14:00

OPENING SPEECH: 14:30

Prof. Dr. Mustafa TALAS

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Yavuz TOPKAYA

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Düzenleme Kurulu Başkanı

Prof. Dr. Hasan USLU

Rektör

VII. INTERNATIONAL MEDITERRANEAN SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
13-15 JUNE 2025, HATAY MUSTAFA KEMAL UNIVERSITY, HATAY, TÜRKİYE
CONFERENCE PROGRAM

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Veysel EREN

Rektör

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

OPENING PLACE

ATATÜRK KONFERANS SALONU

MERKEZİ DERSLİKLER, B BLOK, GİRİŞ KAT

CONGRESS REGISTRATION

14.06.2025 / SATURDAY, TURKIYE TIME: 09:30-10:00

14.06.2025 / SATURDAY
10:00-12:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 1 MODERATOR
Assist. Prof. Işıl AVŞAR ARIK

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Nesrin MEYDANOĞULLARI Assoc. Prof. Meryem ALTUN EKİZ	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN DIGITAL ADDICTION AND PHYSICAL ACTIVITY ATTITUDES OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS
Merve ASLAN	Gaziantep Üniversitesi	THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE-BASED LANGUAGE APPLICATIONS IN TEACHING TURKISH TO FOREIGNERS: OPPORTUNITIES AND LIMITATIONS
Assoc. Prof. Meryem ALTUN EKİZ Kardelen BAKLACI Esra KAMALI	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	THE EFFECT OF HEMSBALL ON THE ATTENTION LEVELS OF EARTHQUAKE VICTIM STUDENTS
Res. Assist. Büşra KOÇ	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	ANALYSIS OF THE COMPATIBILITY OF MEB POLICIES WITH SUSTAINABLE PEDAGOGY ANALYSIS OF ALIGNMENT
Res. Assist. Bilge TIRAŞ Res. Assist. Gökhan GÜMÜŞ	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	THE ROLE OF LONELINESS AND HOPELESSNESS IN THE RELATIONSHIP BETWEEN ANXIETY AND DEPRESSION: AN EXAMINATION BASED ON EARTHQUAKE EXPERIENCE
Res. Assist. Büşra KOÇ	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	SCHOOL ADMINISTRATORS' PERCEPTIONS OF SUSTAINABLE PEDAGOGY: A QUALITATIVE RESEARCH
Dr. Şenol SAYGINER	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	COMPUTATIONAL THINKING IN PRESCHOOL EDUCATION: DEVELOPMENTALLY APPROPRIATE APPROACHES AND ACTIVITY EXAMPLES
Ali ÜNSAL	Yahya Turan Fen Lisesi	INTEGRATION OF WEB 2.0 TOOLS IN EDUCATIONAL MEASUREMENT AND EVALUATION: INNOVATIVE MEASUREMENT
Dr. Şenol SAYGINER	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	A COMPARATIVE REVIEW OF ALTERNATIVE DATA COLLECTION APPROACHES
Assist. Prof. Işıl AVŞAR ARIK	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	AGING, AGEISM, AND ELDER CARE IN EASTERN AND WESTERN SOCIETIES: ANALYSES OF THE FILMS “A SEPARATION” AND “AMOUR”
Dr. Ahmet TEMEL	MEB	EXAMINING THE SCHOOL BELONGING SENSE OF ATHLETE STUDENTS

14.06.2025 / SATURDAY
10:00-12:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 2 MODERATOR

Assist. Prof. Reyhan BASIK

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Mehmet Bekir DAĞLIOĞLU Res. Assist. Erhan CEYLAN	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	A LITERATURE REVIEW ON TEACHING ASTRONOMY CONCEPTS IN SCIENCE EDUCATION
Assist. Prof. Reyhan BASIK	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	LEGAL BASIS FOR COLLABORATION IN SPECIAL EDUCATION IN TURKEY AND CLUES IN IMPLEMENTATION
Mehmet Bekir DAĞLIOĞLU Res. Assist. Erhan CEYLAN	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	TRENDS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE SUPPORTED VR AND AR STUDIES IN EDUCATION: A BIBLIOMETRIC REVIEW
Nisa CAN Assoc. Prof. Melike ÖZYURT	Gaziantep Üniversitesi	THE INVESTIGATION OF FIFTH GRADE MATHEMATICS TEACHERS' CLASSROOM PRACTICES IN THE CONTEXT OF VISUAL LITERACY SKILLS
Dr. Remzi EŞKİL Adem YAPICI Kezban Gülşen EŞKİL Mehmet Kadir AKBULUT	GSB	INVESTIGATION OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS' PERCEIVED PHYSICAL LITERACY LEVELS IN TERMS OF VARIOUS VARIABLES
Dr. Sezer ARSLAN	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	ICONS IN THE CATHEDRAL OF ST. PAUL AND APOSTLE PETER (ST. BULOS AND ST. BUTROS) IN ANTAKYA
Res. Assist. İlknur KİLLİOĞLU ALAKUŞ Prof. Dr. Mehmet TEMİZKAN	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	FEEDBACK IN SPEAKING EDUCATION: A SUGGESTED MODEL
Emine Gaye GÖZÜKÜÇÜK Yasemin Koç GÖZÜBENLİ	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	METAPHORICAL PERCEPTIONS OF PRE-SERVICE TEACHERS IN EARTHQUAKE ZONES TOWARDS DISTANCE EDUCATION
Aysel KAYA Assist. Prof. Şeyda YILDIRIM PARLAK Res. Assist. İbrahim Can ŞAHAN	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	ÖZEL EĞITIM ANABILIM DALLARINDA AILE EĞITIMI ÜZERİNE YAZILMIŞ TEZLERİN INCELENMESI
Mahmut Can AKÇAY Yasemin KOÇ GÖZÜBENLİ	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	TEACHER AWARENESS OF 2024 CURRICULUM REVISIONS: A STUDY ON THE TÜRKİYE CENTURY MAARIF MODEL
Pınar YILDIRIM Res. Assist. İbrahim Can ŞAHAN Assist. Prof. Şeyda YILDIRIM PARLAK	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	ÜSTÜN YETENEKLİ BİREYLERİN TANILANMASI VE EĞİTİMİNE YÖNELİK AKADEMİK ÇALIŞMALARIN 2015-2024 YILLARI ARASINDAKİ EĞİLİMLERİ
Ömer ÇİFTÇİ Özge DİNKE Canan ÜSTÜNUVA Assist. Prof. Reyhan BASIK Assist. Prof. Emre LAÇİN	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	ERKEN ÇOCUKLUKTA ÖZEL EĞİTİM VE ERKEN ÇOCUKLUKTA MÜDAHALE YÖNTEMLERİ ÜZERİNDE YAPILAN 2015-2025 YILLARI ARASINDAKİ AKADEMİK ÇALIŞMALARIN İNCELENMESİ

14.06.2025 / SATURDAY
10:00-12:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 3 MODERATOR

Prof. Dr. Mehmet TURAN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. Servet HALİ Res. Assist. Halil İbrahim GÜNDÜZ	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	A QUALITATIVE EXAMINATION OF PROSPECTIVE TEACHERS' ATTITUDES TOWARD DEMOCRATIC CITIZENSHIP IN TERMS OF VARIOUS VARIABLES
Beyza EVCİL Assoc. Prof. Abdulkadir ÖZKAYA	MEB Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF ARGUMENTATION IN SCIENCE EDUCATION (AEA) STUDIES
Zeliha Özgün Dr. Mehmet FANSA	Hatay İl Milli Eğitim Müdürlüğü Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	FOREIGN LANGUAGE LEARNING IN 5TH GRADE STUDENTS: MOTIVATIONS, CHALLENGES, AND EXPECTATIONS
Res. Assist. Zeynel Abidin EMİR Prof. Dr. Mehmet TURAN	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	THE USE OF GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE TOOLS IN GRADUATE STUDENT ASSIGNMENTS: REASONS AND MODES OF APPLICATION
Tuğba ALPAR Assoc. Prof. Abdulkadir ÖZKAYA	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	DEVELOPMENT OF AN ACADEMIC ACHIEVEMENT TEST (DAAT) FOR 5TH GRADE STUDENTS FOR THE UNIT OF I KNOW FORCE WITHIN THE SCOPE OF THE TURKISH CENTURY EDUCATION MODEL
Res. Assist. Zeynel Abidin EMİR	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	PRIMARY SCHOOL TEACHERS' PERSPECTIVES ON DEVELOPING INSTRUCTIONAL MATERIALS SUPPORTED BY GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE
Res. Assist. Tuğba ÇALIŞIR	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	ATTITUDE MARKERS AND SELF-MENTIONS IN RESEARCH ARTICLE DISCUSSIONS: A COMPARATIVE ANALYSIS OF APPLIED LINGUISTICS AND CIVIL ENGINEERING DISCIPLINES
Rüveyda SONKAYA Prof. Dr. İsa Yücel İŞGÖR Sultan FURUNCUOĞLU	Akdeniz 23 Nisan İlkokulu Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Narlıca Şehit Mustafa Tecimen İmam Hatip Lisesi	INVESTIGATION OF THE PREDICTIVE EFFECT OF PARENTAL STRESS AND OCCUPATIONAL BURNOUT ON MINDFULNESS AMONG TEACHERS
Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ Res. Assist. Zehra AL	Fırat Üniversitesi Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	PRESERVICE PSYCHOLOGICAL COUNSELING AND GUIDANCE STUDENTS' PERCEPTIONS OF THEIR TRUST IN ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES
Dr. Ceylan AKCAN Assoc. Prof. Selman ABLAK	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	5. SINIF SOSYAL BİLGİLER DERS KİTABININDA SOSYAL KATILIM BECERİSİNE YER VERİLME DURUMUNUN İNCELENMESİ

14.06.2025 / SATURDAY
10:00-12:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 4 MODERATOR

Prof. Dr. İsa Yücel İŞGÖR

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. İsa Yücel İŞGÖR Muhammet Hanifi KURTER Ayşegül KIZILKOCA	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İskenderun Demirçelik Anaokulu	THE MEDIATING ROLE OF COGNITIVE FLEXIBILITY IN THE RELATIONSHIP BETWEEN PSYCHOLOGICAL FLEXIBILITY AND POST-TRAUMATIC GROWTH IN EARTHQUAKE VICTIMS
Merve SAÇIKARA	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	IS DEISTIC MORALITY POSSIBLE TODAY? AN INQUIRY INTO THE RELATIONSHIP BETWEEN ETHICS AND GOD IN MODERN THOUGHT
Gülvade KÖROĞLU Rıdvan DEMİR	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	REFLECTIONS OF WAR AND DISPLACEMENT ON ISLAMIC ART: AN ANALYSIS IN THE CONTEXT OF MEMORY, IDENTITY, AND SPIRITUAL HEALING
Gülvade KÖROĞLU Rıdvan DEMİR	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	MATERIALS USED IN BAHA'I RELIGIOUS EDUCATION
Assoc. Prof. Yusuf OKŞAR	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	A COMPARISON OF HUMAN CREATION IN THE CONTEXT OF MYTHOLOGICAL ACCOUNTS AND DIVINE SCRIPTURES
Lect. Elanur BAYSAN	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	HEKİM DAVÛD-İ ANTÂKÎ'NİN EDEBÎ KİMLİĞİ ÜZERİNE BİR İNCELEME: TEZYÎNÜ'L-ESVÂK ESERİ
Assoc. Prof. Yusuf OKŞAR	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	EVALUATION OF THE THEISTIC THEORY OF EVOLUTION FROM THE PERSPECTIVE OF ISLAMIC THEOLOGY
Zeynep YAVUZ Assist. Prof. Şerife BİLİNİR	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	THE DEVELOPMENT AND CHANGE OF THE POPULATION OF REYHANLI DISTRICT (HATAY)
Dr. Ceylan AKCAN Prof. Dr. Hakan AKDAĞ Mustafa DOĞAN	Mersin Üniversitesi	SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMEN ADAYLARININ POLİTİKA KONULARINA İLİŞKİN ALGILARININ METAFOR YOLUYLA BELİRLENMESİ
Prof. Dr. Ayşegül KARAKELLE ALPER Elif Burcu ÇARK	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	SUSTAINABILITY OF GLASS ART THROUGH FINE ARTS AND NON-FORMAL EDUCATION: A MODEL PROPOSAL FOCUSED ON COMMUNITY PARTICIPATION IN THE CASE OF HATAY

14.06.2025 / SATURDAY
10:00-12:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 5 MODERATOR

Prof. Dr. Yavuz TOPKAYA

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Osman YANARAY Prof. Dr. Ayşegül KARAKELLE ALPER	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	KUBADABAD STYLE AS A CONTEMPORARY ARTISTIC INTERPRETATION OF OTTOMAN TILE ART
Assist. Prof. Ayşe KAŞ	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	A LITERARY, ARTISTIC, AND VALUES-BASED ANALYSIS OF KAHLIL GIBRAN'S NOVEL "THE GARDEN OF THE PROPHET"
Assoc. Prof. Selma ASLANTAŞ Mustafa Burak KOÇ	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	EXAMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN STUDENTS' ATTITUDES TOWARD THE VISUAL ARTS COURSE AND THE ACHIEVEMENT LEVELS OF THEIR PAINTINGS CREATED IN VISUAL ARTS CLASSES
Prof. Dr. Yavuz TOPKAYA	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	A STUDY ON THE EDUCATIONAL IMPORTANCE OF COMIC BOOKS
Assoc. Prof. Ahmet Sait SICAK	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	THE EXPRESSION OF "AL-FULQI'L-MEŞḤŪN" IN THE QUR'ĀN IN TERMS OF THE POSSIBILITY OF A UNIQUE KALĀM WITH A TERKIB AND/OR WORD THROUGH THE PHRASE "BIHADĪŚIN MIŚLIHI" AND THE ART OF PORTRAYAL
Assoc. Prof. Selma ASLANTAŞ Özge GÜRSOY	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	REFLECTION OF CULTURE IN CHILDREN'S DRAWINGS WITHIN THE CONTEXT OF DAILY LIFE
Assoc. Prof. Ahmet Sait SICAK	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	THE SELECTION OF QUR'ANIC WORDS AS A VECHI OF I'JĀZ AND THE USE OF THE ROOTS E-B-V (أ-ب-و) AND V-L-D (و-ل-د) IN THE QUR'AN FROM THE PERSPECTIVE OF THE SCIENCE OF FURŪK; RELATED LITERATURE, INTERPRETATIONS AND INTERPRETATION VALUES AND NEW FINDINGS
Assist. Prof. Zafer ÇAYLI	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	AN ATTEMPT TO REINTERPRET PROBLEMS IN THE PHILOSOPHY OF RELIGION IN THE FACE OF DIGITALISATION: THE EXAMPLE OF THE RELATIONSHIP BETWEEN GOD, MAN, AND MORALITY
Res. Assist. Mehmet Beşir ERGİN	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	IBN ASHUR'S APPROACH TO UNSEEN MIRACLE
Prof. Dr. Yavuz TOPKAYA	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	THE USE OF CARTOONS IN EDUCATION AND INSTRUCTION

14.06.2025 / SATURDAY
10:00-12:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 6 MODERATOR

Assist. Prof. Hasan SARI

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Prof. Dr.Tülay ÖCAL Başak GÜMÜŞ Halil İbrahim TORUN	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	A GEOGRAPHICAL ASSESSMENT OF ARBORICULTURE IN SPATIAL TERMS, SAMANDAĞ FIDANLI DISTRICT SAMPLE
Assist. Prof. Hasan SARI	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	RELIGIOUS EDUCATION And IDENTITY İn POSTMODERN SOCIETY: INTERGENERATIONAL DIFFERENCES İn IMAM-HATIP SCHOOLS
Res. Assist. Oğuzhan KUNDAK	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	AN EVALUATION ON THE ACCEPTANCE OF GOLD AND SILVER AS HILQATEN MONEY IN CLASSICAL AND MODERN FIQH LITERATURE
Assist. Prof. Şerife BİLİNİR Prof. Dr. Bayram ÇETİN	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Uludağ Üniversitesi	THE TEMPORAL DEVELOPMENT AND TRANSFORMATION OF POPULATION IN THE BURDUR KAZA FROM A HISTORICAL GEOGRAPHY PERSPECTIVE (1831–1914)
Assist. Prof. Sevda ÇETİNKAYA	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	NATURAL ENVIRONMENTAL CHARACTERISTICS OF THE KORAMAZ VALLEY (KAYSERİ) AND ITS SURROUNDINGS
Assist. Prof. Canan KARATAŞ YÜKSEL Mesut ŞİMŞEK	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	HUMAN-ENVIRONMENT INTERACTION IN THE PREHISTORIC PERIODS OF THE KUSEYR PLATEAU: AN ASSESSMENT FROM THE PERSPECTIVE OF LANDSCAPE ARCHAEOLOGY
Hülya BALCIOĞLU	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	VICTORY" IN THE QUR'AN AND THE USE OF CLOSELY RELATED CONCEPTS
Azize YEŞİL	Batman Üniversitesi Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	06.02.2023 KAHRAMANMARAŞ DEPREMİ VE DEPREMİN GÖÇ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ
Tutku DOKSÖZ Assoc. Prof. Sonyel OFLAZOĞLU DORA	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	LOYALTY SHAKEN BY THE EARTHQUAKE: ARE CONSUMER PREFERENCES BEING RECONSTRUCTED?
BERHAN AYRILDI	Sinop Üniversitesi	DİJİTAL ÇAĞDA ETİK DÖNÜŞÜM:SOSYAL MEDYANIN AHLAKİ ETKİLERİ
Özlem MANSURGÜLER Assist. Prof. Sevda ÇETİNKAYA	MEB Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	METAPHORICAL PERCEPTIONS OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS WHO EXPERIENCED EARTHQUAKES IN KAHRAMANMARAŞ ON FEBRUARY 6, 2023

14.06.2025 / SATURDAY
10:00-12:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 7 MODERATOR

Assist. Prof. Zeynep GÖNÜLAY ÇALIMLI

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Dr. Ebru Şebnem YILMAZ Fatma DEMİRTAŞ	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	OCCURRENCE, PHYLOGENETIC GROUPS, AND VIRULENCE PROFILES OF ANTIBIOTIC-RESISTANT ESCHERICHIA COLI ISOLATED FROM THE ASI RIVER
Assist. Prof. Zeynep GÖNÜLAY ÇALIMLI Lect. Süleyman ISTANBULLU	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	ANALYZING THE VISIBILITY OF NFT IN ACADEMIC ARTICLES
Lect. Hüseyin GÖKAL Lect. Burak AĞGÜL	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	TRANSFORMER TABANLI DERİN ÖĞRENME YAKLAŞIMIYLA URL İÇERİĞİNE DAYALI OLTALAMA SALDIRILARININ TESPİTİ
Assist. Prof. Ebru POLAT Prof. Dr. Ahmet TEKİN	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fırat Üniversitesi	TRENDS, COLLABORATIONS, AND NETWORK STRUCTURES IN DIGITAL MATURITY RESEARCH: A BIBLIOMETRIC APPROACH
Res. Assist. Orhan TEMİZ	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	BIBLIOMETRIC TRENDS IN THE FIELD OF MATHEMATICAL CREATIVITY: NETWORK MAP ANALYSIS OF TOPICS, COUNTRIES, AND LEADING RESEARCHERS
Res. Assist. Ahmet AKINCI Res. Assist. Muhammet Mustafa TAT	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	COMPARISON OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE POLICIES OF TÜRKIYE, EU COUNTRIES AND USA
Res. Assist. Muhammet Mustafa TAT Res. Assist. Ahmet AKINCI	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF TOJDE JOURNAL (2004-2025): PUBLICATIONS, COLLABORATIONS AND THEMES
Assist. Prof. Ebru POLAT Emirhan YETİŞ	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fırat Üniversitesi	EXAMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN TEACHERS' SELF-EFFICACY AND INDIVIDUAL INNOVATIVENESS TENDENCIES
Assist. Prof. Zeynep GÖNÜLAY ÇALIMLI	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	CONFRONTING DISASTERS THROUGH ART

14.06.2025 / SATURDAY
10:00-12:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 8 MODERATOR

Assist. Prof. İpek KÖSE TOSUNÖZ

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. İrem HÜZMELİ Res. Assist. İsmail KARA	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	THE IMPACT OF EARTHQUAKE DISASTERS ON PHYSICAL ACTIVITY, MOBILITY, AND FRAILTY IN OLDER ADULTS
Res. Assist. Seyhan TÜRKMEN Assoc. Prof. Rabiye ERENOĞLU	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	APPROACH TO MOBILE HEALTH (MHEALTH) APPLICATIONS IN PRECONCEPTIONAL PERIOD WITH NURSING PERSPECTIVE
Res. Assist. Seyhan TÜRKMEN Lect. Cemile ONAT KÖROĞLU Assoc. Prof. Rabiye ERENOĞLU	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	SYSTEMATIC REVIEW OF POSTGRADUATE THESES ON IMMIGRANTS AND WOMEN IN THE FIELDS OF OBSTETRICS AND GYNECOLOGY NURSING AND MIDWIFERY IN TURKEY
Abdulsamet SİYAR Emine KIR BIÇER	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	THE ROLE OF TECHNOLOGY IN DIABETES MANAGEMENT AND CURRENT APPLICATIONS
Nazlı BATAN Assoc. Prof. Rabiye ERENOĞLU Lect. Cemile ONAT KÖROĞLU	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	ROLES AND RESPONSIBILITIES OF HEALTH WORKERS IN RELATION TO VIOLENCE AGAINST WOMEN
Assist. Prof. İpek KÖSE TOSUNÖZ Assist. Prof. Gülşah AYVAZOĞLU	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	IDENTIFYING THE CHALLENGES FACED BY VOLUNTEER NURSES WORKING IN THE EARTHQUAKE-AFFECTED REGION USING THE DELPHI METHOD: THE CASE OF HATAY, TURKEY
Assist. Prof. Gizem KERİMOGLU YİLDİZ Rukiye TURK DELİBALTA Zehra COKTAY	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Kafkas University Iskenderun State Hospital	ARTIFICIAL INTELLIGENCE-ASSISTED CHATBOT: IMPACT ON BREASTFEEDING OUTCOMES AND MATERNAL ANXIETY
Gizem KERİMOĞLU YILDIZ Emel DEMİR Res. Assist. Ecem GÜLİSTAN Hayriye DÖNMEZ	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Seyhan Devlet Hastanesi	THE EFFECT OF PEDIATRIC NURSES' CRITICAL THINKING SKILLS AND PROBLEM-SOLVING BEHAVIORS ON PAIN MANAGEMENT IN CHILDREN
Ceren ÜNAL Prof. Dr. Gülnaz ÇULHA Assoc. Prof. Tuğba KAYA	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	INVESTIGATION OF THE ANTI-LEISHMANIAL ACTIVITY OF THE FRUIT AND SEED ETHANOL EXTRACTS OF THE STRAWBERRY PEPPER (CAPSICUM ANNUUM L.) AGAINST LEISHMANIA TROPICA

14.06.2025 / SATURDAY
10:00-12:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 9 MODERATOR

Assoc. Prof. Sezai DEMİR

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Kerime ÇELEBİ Assoc. Prof. Betül Gökçen DOĞAN LAÇİN	Yozgat Bozok Üniversitesi	THE EFFECT OF UNIVERSITY STUDENTS' SOCIAL STIGMA LEVELS ON THEIR PSYCHOLOGICAL HELP-SEEKING BEHAVIOR
Lect. Ali GÖDE	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	THE EFFECT OF PATIENT-PHYSICIAN COMMUNICATION ON THE INTENTION TO INFLICT VIOLENCE ON HEALTH WORKERS
Assoc. Prof. Sezai DEMİR Rüveyda SONKAYA	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	EXAMINING THE EFFECT OF EMOTION REGULATION ON MOTHERS' PARENTAL SELF-EFFICACY LEVELS
Assoc. Prof. Sezai DEMİR Meryem DİŞLİOĞLU	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	EXAMINING THE EFFECT OF A SELF-ACCEPTANCE BASED PSYCHOEDUCATION PROGRAM FOR PRIMARY SCHOOL STUDENTS ON STUDENTS' LEVELS OF BULLYING VICTIMIZATION
Ecenur YAVUZ Prof. Dr. Dilek GENÇTANIRIM KURT	MEB Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi	AN INVESTIGATION INTO THE RELATIONSHIP BETWEEN BEING THE ELDEST CHILD AND PERSONALITY DEVELOPMENT
Assist. Prof. Mustafa KÖROĞLU Duygu Asena KÖSE	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF READING RESEARCH QUARTERLY
Mehmet Kadir AKBULUT Dr. Remzi EŞKİL Dr. Kezban GÜLŞEN EŞKİL Rıfat SAVRUN Haşim GÜZEL Prof. Dr. Yaprak KALEMOĞLU VAROL	Mansurlu Ortaokulu Özkent Akbilek Ortaokulu Şehit Yakup Çınar Ortaokulu Bahçelievler Şehit Ramazan Bekar İlkokulu Ovaeymiri İlkokulu Gazi Üniversitesi	UNUTULAN MİRASIN GÜCÜ: OKULDAN SOKAĞA GELENEKSEL ÇOCUK OYUNLARI İZİNDE FİZİKSEL AKTİVİTE
Assist. Prof. Mustafa KÖROĞLU Kader DEMİRTAŞ	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	OPINIONS OF TURKİSH LANGUAGE TEACHER CANDIDATES ON TECHNOPEDAGOGICAL APPLICATIONS
Gizem AKAN Assoc. Prof. Rabiye ERENOĞLU Lect. Cemile ONAT KÖROĞLU	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	THE IMPORTANCE OF BREAST MILK AND BREASTFEEDING IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS

VII. INTERNATIONAL MEDITERRANEAN SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

13-15 JUNE 2025, HATAY MUSTAFA KEMAL UNIVERSITY, HATAY, TÜRKİYE

ONLİNE

CONFERENCE PROGRAM

VII. INTERNATIONAL MEDITERRANEAN SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
13-15 JUNE 2025, HATAY MUSTAFA KEMAL UNIVERSITY, HATAY, TÜRKİYE
CONFERENCE PROGRAM

14.06.2025 / SATURDAY
13:30-15:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 1 MODERATOR

Assoc. Prof. Azade ATTAR

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Emine Sena GÖKÇE Assoc. Prof. Azade ATTAR	Yıldız Teknik Üniversitesi	DEVELOPMENT OF FACIAL SERUM FORMULATIONS CONTAINING TURKISH HAZELNUT OIL WITH MOISTURIZING AND SKIN BARRIER-ENHANCING EFFECTS
Berat METE Prof. Dr. Yalçın COŞKUNER	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	INDUSTRIAL APRICOT PUREE CONCENTRATE PRODUCTION TECHNIQUE AND ITS QUALITY CHARACTERISTICS
Dr. Abdurahman Yasin YİĞİT Dr. Halil İbrahim ŞENOL Assoc. Prof. Ali ULVİ	Mersin Üniversitesi Harran Üniversitesi	INVESTIGATION OF THE POSITIONAL ACCURACY OF INTEGRATED LIDAR SENSORS IN MOBILE DEVICES
Murat Can SÜRÜCÜ Burak AKIN	Yıldız Teknik Üniversitesi	PERFORMANCE ANALYSIS OF UPS SYSTEMS SUPPLY BY VRLA BATTERIES UNDER ARTIFICIAL INTELLIGENCE WORKLOADS
Mustafa BÜYÜKNACAR Assoc. Prof. Oğuz ŞİMŞEK Okan Mert KATİPOĞLU	Harran Üniversitesi Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi	EĞRİSEL GENİŞ BAŞLIKLI SAVAK YÜKSEKLİĞİNİN DEBİ KATSAYISINA ETKİSİNİN DENEYSEL ARAŞTIRILMASI
Mustafa ASLAN Büşra AVCI Assist. Prof. İlkay ATAR Prof. Dr. Fatih MENGELOĞLU	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	PARTICLEBOARD PRODUCTION USING UF AND MUF ADHESIVES
Enes ÇAM Büşra AVCI Assist. Prof. İlkay ATAR Prof. Dr. Fatih MENGELOĞLU	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	EFFECT OF ALKALI TREATMENT ON THE MECHANICAL PROPERTIES OF HIGH-DENSITY POLYETHYLENE COMPOSITES FILLED WITH JUNIPER WOOD FLOUR
Büşra DADUŞ Prof. Dr. Yalçın COŞKUNER	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	A STUDY ON THE USE OF MOLOKHIA (CORCHORUS OLITORIUS L.) LEAF POWDER IN THE PRODUCTION OF HOUSEHOLD PASTA
Aslı İBİLİ Didem SUTAY	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	DERİN ÖTEKTİK ÇÖZÜCÜ SİSTEMİ KULLANILARAK NOHUTTAN BİTKİSEL PROTEİN EKSTRAKSİYONU SÜRECİNİN GELİŞTİRİLMESİ
Mustafa DİDİN İnci ASLAN Alaeddin TURKMEN Ertuğrul KONUŞ	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Kayseri University	HATAY'DA YETİŞEN TRABZON HURMALARININ FARKLI KURUTMA YÖNTEMLERİNE GÖRE BAZI FİZİKSEL ÖZELLİKLERİNİN BELİRLENMESİ

14.06.2025 / SATURDAY
13:30-15:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 2 MODERATOR

Assist. Prof. Büşra BİLİR YILDIZ

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Büşra BİLİR YILDIZ	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	BIOPHYSICAL EFFECTS OF ELECTROMAGNETIC WAVES AND THEIR USE IN MEDICINE
Assist. Prof. Gönül KARA SÖYLEMEZ Mehtap BUDAK	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi	SURGICAL INTENSIVE CARE NURSES' VIEWS ON PATIENT PRIVACY: A QUALITATIVE STUDY
Res. Assist. Kadriye Yağmur ORUÇ Aykut ORUÇ Gökhan AĞTÜRK	Istinye University İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Istanbul University Haliç University	TIME-DEPENDENT INVESTIGATION OF CYTOKINE PROFILE IN IN VITRO FIBROBLAST WOUND MODEL
Lect. Dr. Leyla ATAÇ	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	INTESTINAL ORGANOIDS: AN INNOVATIVE APPROACH IN BASIC AND CLINICAL APPLICATIONS
Recep Anıl KAYA	Marmara Üniversitesi	BRIDGING THE KNOWLEDGE GAP: INVESTIGATING SHORT-CHAIN PFAS EFFECTS ON LIPID METABOLISM AND IMMUNE SYSTEM
Res. Assist. Kübra PASLIOĞLU	Erciyes Üniversitesi	SJÖGREN'S SYNDROME AND THE MEDITERRANEAN DIET
Lect. Şeyda YILDIZ Ayşen Nur AÇA Şevval YÜKSEL Kübra ÖZCAN	İstanbul Sağlık Ve Teknoloji Üniversitesi	EFFECTS OF TELE-YOGA PROGRAM ON UNIVERSITY STUDENTS WITH LOW PHYSICAL ACTIVITY LEVELS EXPERIENCING MUSCULOSKELETAL PAIN
Lect. Şeyda YILDIZ Özdecan AYDAN Nur Tuana KAYMAK Şevval SAYAR	İstanbul Sağlık Ve Teknoloji Üniversitesi	THE EFFECTIVENESS OF SUBOCCIPITAL RELEASE AND BREATHING EXERCISES APPLIED VIA TELEREHABILITATION METHOD IN INDIVIDUALS WITH FİBROMYALGİA
Okan ŞAHİN Meryem KARAGÖZ Berfin ÖZGÜN Zümer KOÇER	İstanbul Sağlık Ve Teknoloji Üniversitesi	EFFECTS OF DIAPHRAGMATIC BREATHING EXERCISE AND POSTURE EXERCISES ON POSTURE, PAIN AND QUALITY OF LIFE IN E-ATHLETES
Nurevşan KUŞDOĞAN Ahmet ULUŞAN Bekir ELMA Maruf ŞANLI Ahmet Ferudun IŞIK	Gaziantep Üniversitesi	SURGICAL OUTCOMES AND EXPERIENCE IN PULMONARY PLEOMORPHIC CARCINOMA: INSIGHTS FROM CLINICAL PRACTICE
Res. Assist. Abdulkadir OKYAR Hatice TAMBAĞ	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	MENTAL RESILIENCE AND NURSING APPROACHES IN INDIVIDUALS WITH DIABETES: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS
Assoc. Prof. Bereket KÖSE Mahmut GÜLLE	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	THE IMPORTANCE OF EXERCISE IN FİBROMYALGİA

14.06.2025 / SATURDAY
13:30-15:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 3 MODERATOR

Assoc. Prof. Fatih BALAMAN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. Ayşegül KARAKELLE ALPER Elif Burcu ÇARK	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	SUSTAINABILITY OF GLASS ART THROUGH FINE ARTS AND NON-FORMAL EDUCATION: A MODEL PROPOSAL FOCUSED ON COMMUNITY PARTICIPATION IN THE CASE OF HATAY
Dr. Savaş VARLIK	MEB	ORGANIZATIONAL VALUES IN SCHOOL AND CLASSROOM MANAGEMENT: A HEALTHY LEARNING FRAMEWORK AND THE STRATEGIC IMPORTANCE OF PARENT MEETINGS
Sevil HANBAY TİRYAKİ Assoc. Prof. Fatih BALAMAN Ahmet TİRYAKİ	MEB Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF RESEARCH ON THE ETHICAL USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EDUCATION
Res. Assist. Erkan KARAMAN Prof. Dr. Mustafa TALAS	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	EXAMINING THE JOB SATISFACTION OF SPECIAL EDUCATION TEACHERS AND THE FACTORS AFFECTING JOB SATISFACTION
Dr. Savaş VARLIK	MEB	THE INFLUENCE OF THE SOCIOLOGY OF SCIENCE ON THE SHAPING OF EDUCATION POLICIES
Bilge AKÜZÜM Dr. Şahika ÜNLÜ Müşerref DALKILIÇ Assoc. Prof. Ümmüye Nur TÜZÜN	MEB	GIFTED STUDENTS' ARGUMENTS ABOUT CRIME SCENE PRINT EVIDENCES

14.06.2025 / SATURDAY
13:30-15:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 4 MODERATOR

Assoc. Prof. Okan SARIGÖZ

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. Okan SARIGÖZ	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	CHALLENGES AND SOLUTION PROPOSALS IN HIGHER EDUCATION
Kübra Nur BUZLU	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi	TEACHERS' PERCEPTIONS OF ORGANIZATIONAL VULNERABILITY AND ORGANIZATIONAL ANOMIE (THE CASE OF PATNOS DISTRICT, AĞRI PROVINCE)
Assoc. Prof. Okan SARIGÖZ	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	REGIONAL INEQUALITIES IN HIGHER EDUCATION IN TURKIYE AND SUPPORTING DISADVANTAGED UNIVERSITIES: A STRATEGIC APPROACH
Burcu KARAFİL	Yalova Üniversitesi	OPINIONS OF UNIVERSITY STUDENTS ON THE ASSESSMENT AND EVALUATION PROCESSES IMPLEMENTED BY INSTRUCTORS
Lect. Selçuk CENGİZ	Antakya Meslek Yüksekokulu	DISCRIMINATION RESULTING FROM THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EMPLOYMENT RELATIONS: ALGORITHMIC DISCRIMINATION
Assoc. Prof. Yunus DOĞAN Assoc. Prof. Salman ÖZÜPEKÇE	Dicle University	WILL AI REPLACE US?": A QUALITATIVE CASE STUDY ON UNIVERSITY STUDENTS' PERCEPTIONS OF GENERATIVE AI AND FUTURE CAREERS
Lect. Selçuk CENGİZ	Antakya Meslek Yüksekokulu	THE DIMENSION OF PERSONAL DATA PROTECTION LAW (KVKK) IN THE APPLICATIONS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN RECRUITMENT
Assoc. Prof. Yunus DOĞAN Assoc. Prof. Salman ÖZÜPEKÇE	Dicle University	UNIVERSITY STUDENTS' PERCEPTIONS OF CHATGPT IN ACADEMIC STUDIES: A STUDY OF ELT AND ELL LEARNERS

14.06.2025 / SATURDAY
13:30-15:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 5 MODERATOR

Assist. Prof. Hande Gül KÜÇÜKKAYA

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Muhittin BİRTANE	Nişantaşı Üniversitesi	THE IMPACT OF MOBILE MARKETING ON THE CONSUMPTION HABITS AND MARKETING UNDERSTANDING OF GENERATION Z
Mikail AKYÜZ	Nişantaşı Üniversitesi	YABANCI UYRUKLU BİREYLERİN TÜRKİYE'DEKİ ŞEHİR MARKASI ALGISI VE MARKA SADAKATİ: İSTANBUL ÖRNEĞİ
Yusuf SEVİNÇ Assoc. Prof. İbrahim AKBEN	Hasan Kalyoncu Üniversitesi	FURNITURE INDUSTRY THE USE OF INFORMATION SYSTEMS: A FIELD STUDY ON INEGOL FURNITURE MANUFACTURERS
Assist. Prof. Sinan TARSUSLU Murat BAŞ	Erzincan Binali Yıldırım University	THE MEDIATING ROLE OF ORGANISATIONAL TRUST IN THE EFFECT OF EMPLOYEE EMPOWERMENT ON RESPONSIBILITY TAKING BEHAVIOUR IN HEALTHCARE EMPLOYEES
Assist. Prof. Hande Gül KÜÇÜKKAYA	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi	HISTORICAL DEVELOPMENT Of The INSTITUTION OF INIURIA IN ROMAN LAW
Assoc. Prof. Hakan KÖNİ	Ankara Bilim Üniversitesi	SİYASİ MUHAFAZAKARLIKTA LİDERLİK ANLAYIŞI
Assist. Prof. Beyazıt SÖYLEMEZ	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	NECROPOLIS OF THE ROMAN PERIOD IN GAZİANTEP IN LIGHT OF NEW RESEARCH
Hazel BİBER Prof. Dr. Ulvi KESER	Ankara Üniversitesi Balkan Araştırmaları Enstitüsü Uluslararası Final Üniversitesi	INTELLIGENCE AND ESPIONAGE ATTEMPTS IN THE EASTERN MEDITERRANEAN AND CYPRUS
Res. Assist. Feyza ÇEVİK Assoc. Prof. Fikret YAZICI	Erciyes Üniversitesi	THE ROLE OF MEDIA IN REFLECTING FAMILY VALUES: A STUDY ON POSTGRADUATE THESES
Dr. Uğur Fatih BİBER Prof. Dr. Ulvi KESER	Girne Amerikan Üniversitesi Uluslararası Final Üniversitesi	A MYSTERIOUS INTELLIGENCE CENTER IN CYPRUS; FBIS

14.06.2025 / SATURDAY
13:30-15:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL:6 MODERATOR

Assist. Prof. Buket AKDEMİR DİLEK

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Hüseyin Kasım YALMAN	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	THE ROLE OF TRADITIONAL GAMES IN THE CONSTRUCTION OF SOCIAL IDENTITY AND THE INTERVENTION OF SOCIAL MEDIA IN THIS PROCESS
Huriye DALĞIÇ Assoc. Prof. Canay UMUNÇ	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	BOYCOTT AGAINST ISRAELI BRANDS IN THE CONTEXT OF PERCEPTION MANAGEMENT IN SOCIAL MEDIA
İbrahim Erdem ORAL	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	PERCEPTION MANIPULATION IN SOCIAL MEDIA NEWS-SHARES: FAKE NEWS
Perit UYSAL	Ege University	THE EFFECT OF THE METAVERSE ON ADVERTISING RECALL
Assist. Prof. Buket AKDEMİR DİLEK	Hasan Kalyoncu Üniversitesi	HORROR'S DOMINANCE IN TURKISH B-GRADE FILM PRODUCTION
Assist. Prof. Ahmet BEKTAŞ	Gümüşhane Üniversitesi	NEW COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE DIGITAL AGE THE EFFECTS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON CHILDREN
Mustafa SIRAKAYA Salih ERMİŞ	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi	STUDENT OPINIONS ON AUGMENTED REALITY-SUPPORTED CIRCUIT ANALYSIS APPLICATION
Dr. Emel YILMAZ Bekir BAYBURT Melek ENGİN	Kıbrıs Amerikan Üniversitesi	NEW MEDIA, HATE SPEECH AND A CRITICAL ASSESSMENT OF THE DILBER CHARACTER FROM THE PEARL TANELERI SERIES
Dr. Fatih SOLMAZ Assist. Prof. Ahmet BEKTAŞ	Hacettepe Üniversitesi Gümüşhane Üniversitesi	RAISING CHILDREN IN THE AGE OF AI: THE IMPORTANCE OF VALUES EDUCATION IN A DIGITALLY SHAPED SOCIETY
Salih ERMİŞ Mustafa SIRAKAYA	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi	OPTIMAL SIZING OF HYBRID PV/WT SYSTEM USING GREY WOLF OPTIMIZATION ALGORITHM

14.06.2025 / SATURDAY
13:30-15:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 7 MODERATOR

Assist. Prof. Derya HAYDARGİL

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Asyanur AZAL Assoc. Prof. Serhat BAŞDOĞAN	Yıldız Teknik Üniversitesi	REUSE OF DISUSED OFFICES FOR ACCOMMODATION PURPOSES
Hacer Kübra ÜLGER Assoc. Prof. Tuğçe ERCAN	Yıldız Teknik Üniversitesi	INTEGRATING LEAN CONSTRUCTION PRACTICES INTO THE POST-DISASTER RECONSTRUCTION PROCESS: A CASE STUDY OF HATAY
Hasan AĞKOÇ Prof. Dr. Erkan AVLAR	Yıldız Teknik Üniversitesi	USE OF WOOD IN SUSTAINABLE BUILDING DESIGN
Assist. Prof. Elif ATICI TEKTAŞ	Balıkesir Üniversitesi	EXAMINING A URBAN THROUGH SENSES: THE EXAMPLE OF ESKİŞEHİR
Yağmur AYDIN Alper UZUNALİ	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	THE REDEVELOPMENT OF ABANDONED INDUSTRIAL AREAS THROUGH LANDSCAPE DESIGN
Sevcan MEVLÜTOĞLU Alper UZUNALİ	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	EVALUATION OF XERISCAPE IN TERMS OF SUSTAINABILITY
Assist. Prof. Derya HAYDARGİL	Hasan Kalyoncu Üniversitesi	ENERGETIC AND ENVIRONMENTAL ASSESMENT OF BIOGAS GENERATION FROM ANIMAL MANURE THROUGH ANAEROBIC DIGESTION IN NİZİP, GAZİANTEP
Emsalnur AÇIKGÖZ Abdullah Murat ALTINSOY Beyza SUVARIKLI ALAN Firuze KURTOĞLU	University Of Selçuk	ANTICOAGULANTS AND THEIR EFFECTS ON BIOCHEMICAL PARAMETERS
Assoc. Prof. Nilgün COŞKUN Dr. M. Gökçe Dede	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	THE ARCHAEOLOGİCAL LANDSCAPE OF ISKENDERUN BAY REGION AND THE AMANOS MOUNTAINS

14.06.2025 / SATURDAY
13:30-15:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 8 MODERATOR

Assoc. Prof. Mehmet ONUR

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. Tacettin ERTUĞRUL	İstanbul Esenyurt Üniversitesi	THE CONCEPT OF ORIGIN IN PHILOSOPHY AND THE QUESTION OF WHO SPEAKS
Esma KUNDAK	Marmara Üniversitesi	ISLAMIC JURISPRUDENTIAL QUALITY ORGANIZATION FEE IN SAVING FINANCE CONTRACTS
Kübra ERTÜRK	Marmara Üniversitesi	THE EFFECT OF RISK ON THE LEGITIMACY OF CONTRACTS AND RELATED CONCEPTS
PINAR ÇİFTCİ	Sakarya Üniversitesi	NARCISSUS SYMBOL IN TURKISH-ISLAMIC LITERATURE
Assoc. Prof. Mehmet ONUR	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	EVALUATION OF WORSHIP DONE FOR THE PURPOSE OF GAINING BENEFITS IN TERMS OF ISLAMIC LAW
Res. Assist. Şeyma NACAR	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	KAHRAMANMARAŞ DEPREMLERİNİN TARİHİ VE KÜLTÜREL MİRAS YAPILARINA ETKİSİ: KAHRAMANMARAŞ ÖRNEĞİ
Prof. Dr. Mustafa ALTUNKAYA	İnönü Üniversitesi	THE FIRST TEKKES AS AN EDUCATION/PRODUCTION CENTER IN THE ASCETIC CENTURY OF ISLAM
Dr. Mevhibe Alptekin A.	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	EPISTEMOLOGICAL AND POLITICAL ECONOMY BACKGROUND OF EFFORTS TO DISCREDIT SUFISM
Dr. Sabahat SAYLIK	Adıyaman İl Müftülüğü	THE CONCEPT OF EXISTENCE IN MISRÎ'S TREATISE ON THE WAHDAT AL-WUJUD

14.06.2025 / SATURDAY
13:30-15:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 9 MODERATOR

Lect. Gökşen YILDIRIM

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Lect. Gökşen YILDIRIM	Fırat Üniversitesi	TABOO AND POLLUTION IN DENIZ GEZGIN'S AHRAZ
Lamıaa Abulhamd Elsayed Mehannı	Selçuk Üniversitesi	SEMRİN ŞAHİN'S SHORT STORIES: THE SOCIAL POSITION OF WOMEN
Assoc. Prof. Özer ÖZBOZDAĞLI Assist. Prof. Aziz KILIÇ	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İnönü Üniversitesi	ANALYSIS OF A REPORT ON TÜRKİYE IN THE 15TH YEAR OF THE REPUBLIC
Nigar CANBULAT	Karabük Üniversitesi	DETECTION OF LAND COVER AND LAND USE CHANGES IN SILIFKE PLAIN AND ITS SURROUNDINGS USING REMOTE SENSING METHODS
Özlem ASLAN Ali İlkan İZGİ Assoc. Prof. Murat KALELİOĞLU	Mardin Artuklu University	THE PLACE OF SEMIOTICS THEORY IN TRANSLATION STUDIES IN TÜRKİYE
Nigar CANBULAT	Karabük Üniversitesi	EVALUATION OF THE SUSTAINABILITY OF NATIONAL PARK IMPLEMENTATION IN TERMS OF PROTECTION OF NATURAL ENVIRONMENTS
Gülşah FIÇICIOĞLU Assoc. Prof. Ayşegül GÜNGÖR	Haliç University Nişantaşı Üniversitesi	CHALLENGES FACED BY WOMEN IN ACCOUNTING PROFESSION IN REPRESENTATION AND LEADERSHIP: THE CASE OF ISTANBUL

14.06.2025 / SATURDAY
13:30-15:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 10 MODERATOR

Prof. Dr. Elman QULİYEV

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
MƏTANƏT BAHADUR QIZI MEHDİYEVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	LEXICAL CONTACT OF TURKISH LANGUAGES
Assoc. Prof. Ülviyyə HACIYEVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNDƏ FƏRQLİ METODLAR
Assoc. Prof. PERİ PASHAYEVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	THE ROLE OF METHODOLOGICAL TRAINING IN THE DEVELOPMENT OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS' LANGUAGE SKILLS
Prof. Dr. Elman QULİYEV	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	LIFE AND CREATION OF IBRAHIM SHINASI
FATİMƏ ALLAHVERDİYEVA	Azerbaycan Dövlet Pedagoji Üniversitesi	POLİFONİK ŞƏXSİYYƏT KİMİ DİL: DÜŞÜNCƏNİN VƏ KİMLİYİN ÇOXSƏSLİ AYNASI
Assoc. Prof. Könül HƏSƏNOVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	POETİK NİTQDƏ ƏVƏZLİKLƏRİN QƏNAƏT PRİNSİPİ İLƏ ŞƏKİLLƏNMƏSİ
Aynurə ƏSGƏROVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	İRƏVAN ABİDƏLƏRİ TARİXİN İZİ İLƏ
Dr. Ülker Bahşiyeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	M.P. VAGİF'İN YARATICILIĞINA BİLİMSEL-ELEŞTİREL BİR BAKIŞ
Aygun AHMADOVA Shukur Kızı	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	INTERESTING CHANGES IN AZERBAIJAN CHILDREN'S PROSE (20s OF THE 21ST CENTURY)
Dr. Ulker BAKHSHİYEVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	H. CAVID, M. HUSEYN, AND R. RZA: A SCIENTIFIC-CRITICAL APPROACH TO THEIR CREATIVITY
Prof. Dr. Elman QULİYEV	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	LIFE AND LYRIC AND PHILOSOPHICAL CREATIVITY OF NIZAMI GANJAVİ
Dr. Gülnar YUNUSOVA	AMEA Nizami Gəncəvi Adına Ədəbiyyat İnstitutu	THE AESTHETICS OF VIOLENCE IN AKUTAGAWA RYŪNOSUKE`S WORK: THE EXTREME LIMITS OF ART IN THE SHORT STORY "HELL SCREEN"

VII. INTERNATIONAL MEDITERRANEAN SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
13-15 JUNE 2025, HATAY MUSTAFA KEMAL UNIVERSITY, HATAY, TÜRKİYE
CONFERENCE PROGRAM

14.06.2025 / SATURDAY
13:30-15:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 11 MODERATOR

Prof. Dr. BABAYEV YAQUB
MƏHƏRRƏM OĞLU

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
EMİL RAUL OĞLU AĞAYEV	Azerbaijan State Pedagogical University	THE ROLE OF PROJECT-BASED LEARNING IN THE TEACHING METHODOLOGY OF FINE ARTS IN STUDENTS' DEVELOPMENT
Prof. Dr. BABAYEV YAQUB MƏHƏRRƏM OĞLU	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	MUHAMMAD AMANI'S POEMS OF ARUZ
Assoc. Prof. Ulduz Fərhad Qəhrəmanova	Azerbaycan Dövlet Pedagoji Üniversitesi	METHOD AS ONE OF THE PRINCIPLES OF ARTISTIC REFLECTION
Nərmin MEHDİYEVA	Azerbaycan Dövlet Pedagoji Üniversitesi	CONNECTORS THE DEVICE THAT CONNECTS THE TEXT IN "KİTABİ-DADA GORGUD"
Assoc. Prof. Faiq Qəzənfər Oğlu Ələkbərli	Azerbaycan Millî İlimler Akademisi	TÜRK DÖVLƏTLƏRİ TƏŞKİLATI: TARİX VƏ ÇAĞDAŞLIQ
MƏMMƏDOVA ESMİRA FƏRHAD QIZI	Azerbaycan Dövlet Pedagoji Üniversitesi	MY COMMENTS ON THE SPEECH OF STUDENTS IN PRIMARY GRADES
Assoc. Prof. Qasımova Maya Rəhim Qızı	Azerbaycan Dövlet Pedagoji Üniversitesi	METHODS FOR DEVELOPING ABSTRACT THINKING IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS
Lale MUSAYEVA	Azerbaycan Dövlet Pedagoji Üniversitesi	THE ESSENCE AND CHARACTERISTICS OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES
Prof. Dr. BABAYEV YAQUB MƏHƏRRƏM OĞLU	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	MOHAMMED AMANI'S SYLLABIC POEMS AND VERSE STORIES
Assoc. Prof. Həsənova Amaliya Murad Qızı	Azerbaycan Dövlet Pedagoji Üniversitesi	BİOLOGİYA DƏRSLƏRİNDƏ SÜNİ İNTELLEKTİN TƏTBİQİ İLƏ VİRTUAL LABORATORIYALARIN YARADILMASININ METODOLOJİ ASPEKTLƏRİ
Sevda Məhəmməd Qızı HACIYEVA	Azerbaycan Dövlet Pedagoji Üniversitesi	İDMANDA GENDER BƏRABƏRLİYİ

14.06.2025 / SATURDAY
13:30-15:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 12 MODERATOR

Aynur BADALOVA

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
ŞƏHLA SÜLEYMANOVA	Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu	EĞİTİM SÜRECİNDE MİLLİ DEĞERLERİN KAZANDIRILMASININ ŞAHSİYET YETİŞTİRMEDEKİ ROLÜ
Günay Etibar Qızı ŞÜKÜROVA	Teacher Of School Number 149 Named After E.Shamiyev	CHILD PERSONALITY DEVELOPMENT
Aynur BADALOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	THE IMPACT OF FOREIGN LANGUAGE EDUCATION ON THE INDIVIDUAL'S PERSONAL AND SOCIAL LIFE
Sevinc Tofiq Qızı Vəliyeva	Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu	YAŞ FARKLARINA RAĞMEN ANLAYIŞ OLUŞTURMADA EMPATİNİN ROLÜ
Assoc. Prof. Afet Hasanova	Azerbaycan Dövlet Pedagoji Üniversitesi	GELECEĞİN MÜZİK ÖĞRETMENİNİN KÜLTÜREL MİRASA YAKLAŞIMI
Natavan PAŞHAYEVA	Azerbaycan Dövlet Pedagoji Üniversitesi	IMPACT OF DIGITAL TECHNOLOGIES ON THE PEDAGOGICAL PROCESS
ARZU KARİMOVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	PROBLEMS OF CORRECT USAGE OF THE AZERBAIJANI LANGUAGE IN MASS MEDIA
ELVİRA BABAYEVA	Azerbaijan Sports Academy	THE DISTINCTION OF PARTS OF SPEECH IN ENGLISH GRAMMAR FROM THE LATIN MODEL
Assoc. Prof. Məmmədova Könül Ələddin Qızı	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	ORFOQRAFİYANIN BAŞLICA PRİNSİPLƏRİNDƏN BİRİ OLAN MORFOLOJİ PRİNSİPİN ÇALIŞMALARIN HƏLLNDƏ ƏSAS ROLU
Dr. Ulker BAKHSHİYEVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	H. CAVID, M. HUSEYN, AND R. RZA: A SCIENTIFIC-CRITICAL APPROACH TO THEIR CREATIVITY
ŞƏFİYEVA Günel Elxan Qızı	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	ŞAGİRDLƏRDƏ AKADEMİK NAİLİYYƏTİ İNKİŞAF ETDİRMƏYİN YOLLARI
Fatimə Allahverdiyeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	PRESKRİPTİVİZM VƏ DESKRİPTİVİZM ÇƏRÇİVƏSİNDƏ DİL

VII. INTERNATIONAL MEDITERRANEAN SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
13-15 JUNE 2025, HATAY MUSTAFA KEMAL UNIVERSITY, HATAY, TÜRKİYE
CONFERENCE PROGRAM

14.06.2025 / SATURDAY
13:30-15:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 13 MODERATOR

Dr. Subhashish DEY

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
KURBANOVRASHİD TAYYAR KAZİMOV MOBİL VAHAB	Sumgait State University Ministry Of Science And Education Republic Of Azerbaijan	STRUCTURAL AND OPTICAL PROPERTIES OF Sb 2 S 3 COMPOUND
M.V KAZIMOV G. B IBRAGIMOV	Institute Of Physics Of Azerbaijan National Academy Of Sciences	SYNTHESIS AND STRUCTURAL ANALYSIS OF Inas-Cras EUTECTIC COMPOSITES
Dr. Subhashish DEY	Gudlavalleru Engineering College	EVALUATION OF STRENGTH AND STABILITY OF MULTI STORY RRC BUILDING BY USING NON DESTRUCTIVE TESTS
S. Leporale M. Cianfriglia R. Moramarco V. Martini C. Marocco C. Bramucci F. Sestito R. Reda L. Testarelli T. Testori G. Perrotti	Sapienza University Of Rome Fondazione Policlinico Universitario Campus Bio-Medico IRCCS Istituto Ortopedico Galeazzi Lake Como Istitute	THE ROLE OF 3D CEPHALOMETRY WITH TFA IN ORTHOGNATHIC SURGERY: A STUDY ON VERTICAL DIMENSIONS IN A CONSECUTIVE PATIENT SERIES
HOUMAMI Chayma BOUWDAD Akram LAFRAXO Younes	Cadi Ayyad University Of Marrakech	SUSTAINABILITY AT THE CORE: UNCOVERING THE SUBTLE INFLUENCES ON MOBILE BANKING USE IN MOROCCO
Assist. Prof. Samineh ESMAEILZADEH Ahmadu INUWA	Near East University	THE POWER OF SELF-COMPASSION IN NURSING EDUCATION
Юлия Дмитриевна	Bashkir State University	Gender Stereotypes İn The Professional Sphere
FEKHAR NASSIMA Bousmaha Leila MAROUKI Ahmed Belaguidn Soumia ABDALAOUI Fatiha ADLA Khawla Nihad Bénali Beghdadli Benmouloud Khadra	Tahri Mohamed University Univerity Of Sidi Bel Abbès	RESISTANCE PROFILE OF STAPHYLOCOCCUS AUREUS (MRSA) ISOLATES TO ANTIBIOTICS IN INFECTIONS IN HOSPITAL CHU IN THE WEST REGION OF ALGERİA
Irada G. AFANDİYEVA	Azerbaijan State University Of Oil And Industry	ACCOUNTING FOR THE COULOMB POTENTIAL IN DIRECT NUCLEAR REACTIONS
Артықбаев Б. И.	Bashkir State University	The Impact Of Social Media On Adolescents' Mental Health
Banuka De Silva	General Sir John Kotelawala Defence University	UNDERSTANDING THE DIMENSIONAL FRAMEWORK OF FEAR OF CRIME: A RAPID REVIEW

14.06.2025 / SATURDAY
13:30-15:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 14 MODERATOR
CHOUITAH O.

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
SALMADHİYA ANANDA NAFİDA HETTY MARHAENİ	Universitas Mercu Buana Yogyakarta	SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW: DEVELOPMENT OF INTERACTIVE E-COMIC BASED ON PMRI (PENDIDIKAN MATEMATIKA REALISTIK INDONESIA): A CREATIVE SOLUTION TO INCREASE STUDENT'S LEARNING MOTIVATION AND CONCEPT UNDERSTANDING
YOHANES DON BOSKO NANANG KHUZAİNİ	Universitas Mercu Buana Yogyakarta	EXPLORING THE IMPACT OF THE MAKE-A-MATCH COOPERATIVE LEARNING MODEL ON CONCEPTUAL UNDERSTANDING AND INTEREST IN MATHEMATICS: A SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW
SALMADHİYA ANANDA NAFİDA HETTY MARHAENİ	Universitas Mercu Buana Yogyakarta	SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW: THE EFFECT OF TEAMS GAMES TOURNAMENT (TGT) ON STUDENTS' MATHEMATİCAL PROBLEM-SOLVING ABILITY AND LEARNING INTEREST
PALDİ NANANG KHUZAİNİ	Universitas Mercu Buana Yogyakarta	SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW: PROBLEM-SOLVING APPROACH IN MATHEMATICS LEARNING: STRATEGIES FOR DEVELOPING CREATIVITY AND OVERCOMING MATH ANXIETY
EVA ASTUTİ NURYADİ	Universitas Mercu Buana Yogyakarta	SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW: THE EFFECTIVENESS OF PROBLEM- BASED LEARNING METHOD ON STUDENTS' MATHEMATICAL CRITICAL THINKING SKILLS AND LEARNING MOTIVATION
ESTA FANİA HARİANİ NANANG KHUZAİNİ	Universitas Mercu Buana Yogyakarta	SYSTEMATICS LITERATURE REVIEW: DEVELOPMENT OF LKPD BASED ON CONTEXTUAL TEACHING AND LERNING (CTL) TO IMPROVE PROBLEM SOLVING ABILITY AND STUDENT LEARNING MOTIVATION
MARGARET VİNSENSİA CHELLY WEROH NAFİDA HETTY MARHAENİ	Universitas Mercu Buana Yogyakarta	SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW: DEVELOPMENT OF INTERACTIVE E-MODULES BASED ON CONTEXTUAL LEARNING TO ENCOURAGE STUDENTS' MATHEMATICAL CREATIVITY AND ACTIVENESS
CHOUITAH O.	Université De Mascara	CHEMICAL COMPOSITION AND ANTI MICROBIAL ACTIVITY OF ESSENTIAL OIL FROM MEDICINAL PLANT
Ismail Olaniyi MURAINA	Lagos State University Of Education	BIG DATA, BIGGER BOTTLENECKS: OVERCOMING CRITICAL BARRIERS IN MACHINE LEARNING AND DATA WORKFLOWS

14.06.2025 / SATURDAY
13:30-15:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 15 MODERATOR

Moses Adeolu AGOI

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. Turdiyeva Navruzgul Ro‘Ziboy Qizi	Toshkent Davlat O‘Zbek Tili Va Adabiyoti Universiteti	INDIVIDUAL IMAGES IN THE STORIES OF LUQMAN BORIKHAN
Пирниязова Наталья Васильевна	Каракалпакский Государственный Университет Имени Бердаха	METHODOLOGICAL SUPPORT FOR THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF PRIMARY SCHOOL TEACHER IN THE PROCESS OF ADVANCED TRAINING
SOFİANE ALİRACHEDİ SALAH ARİF CHOUAFA MOHAMED BEDOUH YAZİD HACENE KTİR MOHAMED AİSSAOUİ BİLLEL BELHANİ FATMA ZOHRA MELLOUK LİNDA SAİLİ	Environmental Research Center Annaba Badji-Mokhtar University Annaba	COFFEE WASTE AS A SUSTAINABLE SOIL AMENDMENT: ENHANCING SANDY SOIL FERTILITY AND CROP PRODUCTIVITY
Assoc. Prof. Ziya A. Pathan Res. Assist. Madolo Senzo P	University Of Eswatini	YOUTH’S PERSPECTIVES ON GENDER BASED VIOLENCE (GBV): A SOCIOLOGICIAL ANALYSIS
MAGALİ BOESPFLUG CÉCİLE MCLAUGHLİN PETRA PELLETİER	University Of Limoges University Of Paris Cité	PRIORITIZING A ‘CARE APPROACH’ IN CRISIS COMMUNICATION: KEY INSIGHTS FROM POPULATION RESPONSES DURING THE COVID-19 PANDEMIC
Naily Taufiqoh	Universitas Islam Negeri UIN K.H. Abdurrahman Wahid	THE ROLE OF CARBON TAX IN SUPPORTING GREEN ECONOMIC POLICIES AND STATE REVENUE IN INDONESIA"
BELOVA EKATERİNA VYACHESLAVOVNA KİSELEVA MARİANNA VLADİMİROVNA	Russian State University A.N. Kosygin	DEVELOPMENT OF TECHNICAL DOCUMENTATION FOR WOMEN'S BOLERO
ABDUVAXİDOV ABDULLAZİZ ABDUSATTOR O‘G‘Lİ Prof. Dr. TULENOVA KARİMA JANDAROVNA	Imom Termiziy Xalqaro İlmiy Tadqiqot Markazi Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti	SARVEPALLI RADHAKRISHNAN’S METHODOLOGY IN SOCIAL REFORM
Assoc. Prof. Albana TAHİRİ Etleva MANÇE Mimoza SULOLLARİ	Albanian University Coordinator Of The Heritage Language Program, State Of North Teacher Of The Albanian Language İn The Diaspora, Düsseldorf - Duisburg (Germany)	EDUCATION OF THE MOTHER TONGUE AND PRESERVATION OF CULTURAL IDENTITY IN THE DIASPORA: DIDACTIC PRACTICES AND DEVELOPMENT OF INTERCULTURAL COMPETENCES
GULNOZA TURDİYEVA SAYFULLAYEVNA	O‘zdjtu – O‘Zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti	REMARKS ON THE LINGUOPOETICS OF FARKHATI TATABBU
Moses Adeolu AGOI Oluwakemi Racheal OSHINOWO Samuel Olayiwola AJAGA Oluwanifemi Opeyemi AGOI	Lagos State University Of Education Obafemi Awolowo University	THE EFFECTS OF COMPUTER-BASED TECHNOLOGY (CBT) ASSESSMENT ON STUDENTS’ ACADEMIC PERFORMANCE: A SURVEY ON EVOLVING TREND IN EDUCATIONAL MANAGEMENT

VII. INTERNATIONAL MEDITERRANEAN SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
13-15 JUNE 2025, HATAY MUSTAFA KEMAL UNIVERSITY, HATAY, TÜRKİYE
CONFERENCE PROGRAM

14.06.2025 / SATURDAY
13:30-15:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 16 MODERATOR

Assoc. Prof. Naseem AKHTER

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
F.Evolo L.Adamo S.Leporale A.Antonelli N.Carrai G.Ferri L.Testarelli M.Galli G. Miccoli R. Palumbo L. Lucente R. Reda	Sapienza University Of Rome	COMPARISON OF SCREW-RETAINED AND CEMENT-RETAINED CR-CO-CERAMIC IMPLANT-SUPPORTED SINGLE CROWNS: RADIOGRAPHIC, CLINICAL, AND BIOCHEMICAL OUTCOMES IN A COHORT STUDY
Soumia Mouffouk Chaima Mouffouk Houari Maarouf Hamada Haba	Batna-1 University University Of Batna 2 Mustapha Benboulaid	RECYCLING OF USED LUBRICATING OILS
Raya AKEGOZHAYEVA Aigul MURZİNOVA Moldir TAZABEKKYZY	Kazakh National Women's Pedagogical University National Women's Teacher Training University,	FROM RITUAL TO LANGUAGE: A LINGUOCULTURAL STUDY OF KAZAKH SCRIPTONYMS WITH SECONDARY MEANING
Assoc. Prof. Maryam ISHMUHAMEDOVA	Tashkent State University Of Oriental Studies	A FURTHER LOOK AT EDUCATION
Assoc. Prof. Naseem AKHTER	Shaheed Benazir Bhutto Women University	WOMEN'S CONTRIBUTIONS TO CULTURE AND GOVERNANCE IN THE ABBASID PERIOD
Зайцева Айсылу Маратовна	Bashkir State University	The Transformation Of The Teacher's Role İn The Digital Age
Assoc. Prof. Naseem AKHTER	Shaheed Benazir Bhutto Women University	HAZRAT HAFSA: A KEY FIGURE IN QURANIC PRESERVATION HISTORY
İrına-Ana DROBOT	Technical University Of Civil Engineering Bucharest	POWERFUL WOMEN IN THE FILM SERIES THE EMPRESS OF CHINA AND THE VIRTUOUS QUEEN OF HAN
Assoc. Prof. Тукебаева Жаныл Аубакировна	Международного Инженерно-Технологического Университета	ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА КАЗАХСКИМ СТУДЕНТАМ: МЕТОДИКИ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ
İrına-Ana DROBOT	Technical University Of Civil Engineering Bucharest	DREAM DIARIES: HOW THEY OFFER INSIGHT

14.06.2025 / SATURDAY
13:30-15:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 17 MODERATOR
Nafida Hetty Marhaeni

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Djiana Nurpratiwi Nafida Hetty Marhaeni	Universitas Mercu Buana Yogyakarta	SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW: INNOVATIONS OF INTERACTIVE E-LKPD BASED ON CONTEXTUAL TEACHING AND LEARNING (CTL) FOR DEVELOPING STUDENTS' CRITICAL THINKING SKILLS AND INDEPENDENCE IN MATHEMATICS LEARNING
Thoyibah Nafida Hetty Marhaeni	Universitas Mercu Buana Yogyakarta	SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW: DEVELOPMENT OF AUGMENTED REALITY-BASED E-LKPD TO IMPROVE STUDENTS' CREATIVE THINKING SKILLS AND LEARNING INTEREST IN MATHEMATICS
Riska Natasi Br Ginting Naela Faza Fariha	Universitas Mercu Buana Yogyakarta	SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW: ANALYSIS OF MATHEMATICS PROBLEMS ON INTEGER MATERIAL REVIEWED FROM STUDENTS' CREATIVE THINKING ABILITES
Istiana Nuryadi	Universitas Mercu Buana Yogyakarta	SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW: E-COMIC DEVELOPMENT WITH REALISTIC MATHHEMATICS EDUCATION (RME) TO IMPROVE STUDENTS' MATHEMATICAL COMMUNICATION ABILITES
Anisa Rofiah Nuryadi	Universitas Mercu Buana Yogyakarta	SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW: THE EFFECT OF THE TEAMS GAMES TOURNAMENT (TGT) TYPE COOPERATIVE MODEL ON STUDENTS' MATHEMATICAL COMMUNICATION ABILITIES AND LEARNING INDEPENDENCE
Serli Zuniawati Nafida Hetty Marhaeni	Universitas Mercu Buana Yogyakarta	SYSTEMATICS LITRATURE REVIEW: DEVELOPMENT OF ISPRING-ASSISTED MATHEMATICS LEARNING MEDIA TO DEVELOP STUDENTS' NUMERACY AND DIGITAL LITERACY SKILLS
Sabrina Aulia Terina Nuryadi	Universitas Mercu Buana Yogyakarta	SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW: IMPLEMENTATION OF INQUIRY-BASED LEARNING MODEL ON STUDENTS' MATHEMATICAL COMMUNICATION ABILITY AND STUDENTS' MATHEMATICAL ANXIETY
Alfi Fatmawati Nuryadi	Universitas Mercu Buana Yogyakarta	SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW: IMPLEMENTATION OF SAVI LEARNING MODEL (SOMATIC, AUDITORY, VISUAL, AND INTELLECTUAL) TO IMPROVE STUDENTS' ABILITY TO UNDERSTAND CONCEPTS AND ACTIVELY LEARN MATHEMATICS
Desima Nur Safitri Nuryadi	Universitas Mercu Buana Yogyakarta	A SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW : IMPLEMENTATION OF THE PROBLEM BASED LEARNING MODEL TO DEVELOP CRITICAL THINKING SKILLS AND STUDENT INTEREST IN MATHEMATICS LEARNING
Bashir Oyeniran AYINDE Rosemary Busayo AWOGBADE	Lagos State University	SCIENCE FOR ALL: INCLUSIVE TEACHING STRATEGIES IN MULTILINGUAL CLASSROOMS

VII. INTERNATIONAL MEDITERRANEAN SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
13-15 JUNE 2025, HATAY MUSTAFA KEMAL UNIVERSITY, HATAY, TÜRKİYE
CONFERENCE PROGRAM

14.06.2025 / SATURDAY
13:30-15:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 18 MODERATOR
Dr. Subhashish DEY

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
FEKHAR NASSIMA Bousmaha Leila MAROUKI Ahmed Belaguid Soumia Benmouloud Khadra ABDALAOUI Fatiha ADLA Khawla Nihad Bénali Beghdadli	University Of Sidi Bel Abbès Tahri Mohamed University	THE EMERGENCE OF CARBAPENEMASE GENOTYPE BLA 23 AMONG CARBAPENEM-RESISTANT ENTEROBACTERIAL ISOLATES IN PATIENTS WITH SURGICAL SITE INFECTION: STUDY FROM AN ALGERIAN HOSPITAL (CHU SIDI BELABES; ALGERIA)
Andrea Morgante Nicholas Prosperi Andrea Luzi Lorenzo Adamo Marta Cianfriglia Elisa Maccari Alessandro Auletta Chiara Bramucci Rosemary Abbagnale Dario Di Nardo Luca Testarelli Rodolfo Reda	University Of Rome La Sapienza	IMPLANT SURVIVAL RATE AND PROSTHETIC OUTCOMES OF FULL-ARCH FIXED RESTORATIONS IN EDENTULOUS MAXILLAE: A COHORT STUDY
Major Gheorghe GIURGIU Prof. Dr. Manole COJOCARU	Deniplant-Aide Sante Medical Center Titu Maiorescu University	HOW IMPORTANT IS TO YOU TO CHOOSE THE TREATMENT FOR SEBORRHEIC DERMATITIS
HASSAN ZARIOUH MUSTAPHA SARIH MOHAMED BENDAOUD	Centre Régional Des Métiers De l'Éducation Et De La Formation Moulay Ismail University	EXTENDED RAKOCEVIC'S PROPERTY
Sophia Wahengbam Assoc. Prof. Davina Hijam	Regional Institute Of Medical Sciences	STUDY OF SERUM KALLISTATIN IN LIVER CIRRHOSIS
HASSAN ZARIOUH ADIL ZEROUALI AMRI	Centre Régional Des Métiers De l'Éducation Et De La Formation Centre Régional Des Métiers De l'Éducation Et De La Formation De l'Oriental (CRMEFO)	ALUTHGE TRANSFORMS AND THE CONVEX HULL OF THE EIGENVALUES OF A MATRIX
Dr. Subhashish DEY	Gudlavalleru Engineering College	EXPERENTAL ANALYSIS ON THE EFFECT OF CBR RESULTS FOR FLY ASH PURIFIED CLAYEY SOIL MATERIALS
CHAİMAE EL MOURABİT NADİA İDRİSSİ FATMİ	Sultan Moulay Slimane University	A COMPARTMENTAL APPROACH TO THE MATHEMATICAL ANALYSIS OF HIV AND HCV CO-INFECTION
Assist. Prof. Zeelaf Shahid Lect. Dr. Soobia Saeed	Jinnah Medical & Dental College Taylor's University	INSIGHTS FOR ARTIFICIAL INTELLIGENCE: PREDICTIVE NEUROIMAGING, BEHAVIORAL DATA, AND ROBOTICS TO IMPROVE MOTOR RECOVERY AND PREDICT COGNITIVE DECLINE IN PARKINSON'S DISEASE
CHAIMAE EL MOURABIT NADIA IDRISSI FATMI	Sultan Moulay Slimane University	ANALYZING THE INFLUENCE OF HEPATITIS C INTERVENTION ON TB SPREAD: A MATHEMATICAL MODELING APPROACH
Khazangul IBRAHIMOVA Abdulsaid AZIZOV Ofeliya BALAYEVA Rasim ALOSMANOV Reyhan AGHAYEVA Mirheydar ABBASOV	Baku State University Azerbaijan State Pedagogical University ANAS Institute Of Catalysis And Inorganic Chemistry	SYNTHESIS AND OPTICAL PROPERTIES OF PVA/Nicr-LDH-Pbs NANOCOMPOSITE FILM

VII. INTERNATIONAL MEDITERRANEAN SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
13-15 JUNE 2025, HATAY MUSTAFA KEMAL UNIVERSITY, HATAY, TÜRKİYE
CONFERENCE PROGRAM

14.06.2025 / SATURDAY
13:30-15:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 19 MODERATOR

Assoc. Prof. Mukaddas Togaevna Qodirova

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. Mukaddas Togaevna Qodirova	Termiz Davlat Universiteti	THE PROBLEM OF STUDYING THE DYNAMICS AND SYSTEM OF BUSINESS DISCOURSE (BASED ON THE ANALYSIS OF ENGLISH-LANGUAGE DISCOURSE)
Lect. Ilona Khalitovna ISRAILOVA	Tashkent State Medical University	INTEGRATING PROFESSIONALLY ORIENTED MEDICAL CONTENT INTO ENGLISH LANGUAGE TEACHING IN MEDICAL UNIVERSITIES: METHODOLOGICAL APPROACHES AND OUTCOMES
Israilov Jakhongirkhon Djamshidkhonovich	Tashkent State Medical University	THE ROLE OF PROFESSIONALLY ORIENTED MEDICAL TEXTS IN FORMING LEXICAL AND DISCURSIVE COMPETENCE IN MEDICAL ENGLISH
Rahimova Shahnoza Jo`Raqulovna	Termiz Davlat Pedagogika İnstituti	"SHUKRONALIK"NI IFODALAYDIGAN BIRLIKLARNI AKSIOLOGIK TAHLILI
Oyjamol Muzaffarovna Khudoyberdiyeva	Termiz State Pedagogical Institute	LEXICAL UNIVERSALS IN DANCE TERMINOLOGY
Davlyatova Madina		INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA PROFESSIONAL LEKSIKANI TASHKIL QILUVCHI BIRLIKLAR
Emil Raul Oğlu Ağayev	Azerbaijan State Pedagogical University	METHODOLOGY OF TEACHING FINE ARTS IN SECONDARY SCHOOLS (IN THE CONTEXT OF TEACHING EASTERN ARTS)
Assoc. Prof. Lindita LUTAJ	Aleksander Moisiu Üniversitesi	PEDAGOGICAL COMMUNICATION AND INNOVATIVE STRATEGIES IN EDUCATION FOR ACTIVE CITIZENSHIP
Olyesya RAZDORSKAYA	Kursk State Medical University	A NEW TOOL FOR STUDENT-CENTERED TEACHING ENGLISH AT A MEDICAL UNIVERSITY
Lamiyə NƏSİROVA	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası	THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF MODERN MONGOLIAN LITERATURE
Sevda Məmmədova	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası	VIETNAMESE POETRY IN THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY
Zina BOUAKLI Prof. Dr. Amel BAZIZ	Université d’Alger LREAU-USTHB	LES TECHNOLOGIES SPATIALES COMME OUTILS DE DETECTION DES INFRACTIONS D'URBANISME : ENJEUX ET PERSPECTIVES POUR L'AMENAGEMENT DU TERRITOIRE

VII. INTERNATIONAL MEDITERRANEAN SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
13-15 JUNE 2025, HATAY MUSTAFA KEMAL UNIVERSITY, HATAY, TÜRKİYE
CONFERENCE PROGRAM

14.06.2025 / SATURDAY
13:30-15:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 20 MODERATOR

Prof. Dr. Ananda Majumdar

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Victoria Folakemi Akinjogunla	Bayero University	IMPACT OF SMOKING ON THE PROXIMATE COMPOSITION OF HETEROTIS NILOTICUS (AFRICAN BONYTONGUE)
Mohammed Waheeb Faisal Hussein	The Hashemite University Pioneers Education Schools	THE ROLE OF TOURISM MARKETING IN OPTIMIZING SITE OF JESUS BAPTISM–EASTERN BANK OF JORDAN RIVER.
Assoc. Prof. Victoria Rocaciuc	Institute Of Cultural Heritagerepublic Of Moldova	THE TRADITIONAL AND THE MODERN IN THE WORK OF PAINTER TATIANA COJOCARU
Assoc. Prof. Khalmajhanova Gulchehra Djurabaevna	Fergana State University	FORECASTING AND MANAGEMENT OF AGRICULTURAL CLUSTER ACTIVITIES ON THE BASIS OF MULTI-FACTOR MODELS
Prof. Dr. Ananda Majumdar	University Of Alberta	EVERYDAY HEROES: HOW OUR ACTIONS IGNITE GLOBAL CHANGE TO BECOME ORDINARY CELEBRITIES
Moses Adeolu AGOI Oluwakemi Racheal OSHINOWO Samuel Olayiwola AJAGA Oluwanifemi Opeyemi AGOI	Lagos State University Of Education Obafemi Awolowo University	THE SIGNIFICANCE OF ARTIFICIAL INTELLIGENT (AI) ON ACADEMIC PROJECT MANAGEMENT: A SURVEY FOR EDUCATION MANAGERS
Let. Kholmurotova Gulnora Sattorovna	Denau Institute Of Entrepreneurship And Pedagogy	TERMINOLOGICAL INNOVATIONS IN INTERIOR AND DESIGN IN THE UZBEK LANGUAGE: SEMANTIC FEATURES
Gani GANİYEV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi	STATISTICAL ANALYSIS OF THE FINANCIAL CONDITION OF COMMERCIAL BANKS: EVALUATION OF FINANCIAL PERFORMANCE AND LIQUIDITY INDICATORS IN A GLOBAL PERSPECTIVE
Assoc. Prof. Dr. Naseem Akhter	Shaheed Benazir Bhutto Women University	Women As Educators And Scholars: Knowledge Transmission İn Early Islam
Kurbanov Baxtiyor Baxodirovich	Children's Music And Art School No. 14	THE EDUCATIONAL SIGNIFICANCE OF INTEGRATING FINE ARTS WITH OTHER SUBJECTS
Assoc. Prof. Dr. Naseem Akhter	Shaheed Benazir Bhutto Women University	The Historical Progression Of Women's Legal Status İn Early Islamic Jurisprudence
Gani GANİYEV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi	STRATEGIC RECONFIGURATION OF BRAND EQUITY IN THE FINANCIAL SECTOR: THE GLOBAL IMPACT OF DIGITAL PUBLIC RELATIONS AND ADVERTISING INNOVATIONS
Зайцева Айсылу Маратовна	Bashkir State University	The Transformation Of The Teacher's Role İn The Digital Age

14.06.2025 / SATURDAY
13:30-15:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 21 MODERATOR

Assist. Prof. Rozina Khattak

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Rozina Khattak	Shaheed Benazir Bhutto Women University	REVOLUTIONIZING WATER PURIFICATION WITH ADVANCED POLYMER COMPOSITES
Lect. Soobia SAEED Mohsin QADEER	Taylors Üniversitesi Jinnah Tıp Ve Diş Hekimliği Fakültesi	YETIŞKINLERDE HIPOKSIK-İSKEMIK ENSEFALOPATININ YÖNETIMINDE YAPAY ZEKA
Lect. Soobia SAEED	Taylors Üniversitesi	AI IN CLINICAL TRIALS: TRANSFORMATIVE POTENTIAL, ETHICAL DILEMMAS, AND FUTURE IMPLICATIONS
Assist. Prof. Rozina Khattak	Shaheed Benazir Bhutto Women University	TRANSFORMING ELECTRON CYCLES WITH INNOVATIVE SOLVENT STRATEGIES IN PHOTOVOLTAICS
Moses Adeolu AGOI Samuel Olayiwola AJAGA Solomon Abraham UKPANAH Oluwanifemi Opeyemi AGOI	Lagos State University Of Education	THE EFFICACY OF MACHINE LEARNING (ML) APPLICATIONS IN HEALTHCARE INDUSTRIES: EVOLVING FROM TRADITIONAL METHODS TO CONVENTIONAL APPROACHES
M.Auliya Iqbal Assegaf Riyan Andni Muhammad Arif Hakim	FEBI IAIN KUDUS	PENGARUH CITRA MEREK, KUALITAS PRODUK, DAN HARGA TERHADAP MINAT BELI DI TOKO ROTI,SEBUAH STUDI KASUS DI KOTA SEMARANG
Chinedu T. Ayogu	Obafemi Awolowo University	POLITICS OF THE 21 ST CENTURY-HOW RELEVANT IS THE UNITED NATIONS (UN) IN PROMOTING GLOBAL PEACE AND SECURITY?
Houmami Chayma Lafraxo Younes	Cadi Ayyad University	INNOVATIVE BANKING: DECODING MOROCCAN CLIENTS' TRANSITION TO MODERN SOLUTIONS
Prof. Dr. MERDACI Slimane HADJ MOSTEFA Adda BOUCHAFA Ali	University Of Sidi Bel-Abbes University Of Rélizane	ANALYSIS OF FUNCTIONALLY GRADED PLATES IN HYGRO-THERMAL ENVIRONMENT
Nosratollah SHAJAREH POURSALAVATI	Shahid Bahonar University Of Kerman	On The G-Groups
Victoria OGUNSANYA		ENHANCING IDENTITY SECURITY IN HYBRID LEARNING ENVIRONMENTS THROUGH AI-DRIVEN ZERO TRUST FRAMEWORKS

VII. INTERNATIONAL MEDITERRANEAN SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
13-15 JUNE 2025, HATAY MUSTAFA KEMAL UNIVERSITY, HATAY, TÜRKİYE
CONFERENCE PROGRAM

14.06.2025 / SATURDAY
13:30-15:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 22 MODERATOR

Assist. Prof. Rozina Khattak

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
MUXLİSA ERDONOVA	Termiz State Pedagogical İnstitute	SYNONYMIC RELATIONSHIPS IN ENGLISH AND UZBEK ORNITHONYMS
Тукебаева Жаныл Аубакировна	Международного Инженерно-Технологического Университета	ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА КАЗАХСКИМ СТУДЕНТАМ: МЕТОДИКИ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ
MUHİNAT B. BELLO A. D. GBIGBADUA R. SULYMAN OLUFUNKE O. KAYODE	Kwara State University	ASSESSING NIGERIA'S SECONDARY EDUCATION SYSTEM THROUGH THE LENS OF FAFUNWA'S SEVEN CARDINAL GOALS: CHALLENGES, GAPS, AND REFORM STRATEGIES
OLUFUNKE O. KAYODE A. D. GBIGBADUA R. SULYMAN MUHİNAT B. BELLO	Kwara State University	EFFECT OF AI-DRIVEN BIOLOGY ASSESSMENT TOOLS IN ENHANCING CORRECTIVE FEEDBACK AMONG SENIOR SECONDARY SCHOOLS IN OFFA, KWARA STATE
Anastasia Alfredovna	Bashkir State University	Artificial Intelligence And Journalism: Ethical And Professional Risks
Стенгач Владимир Алексеевич	Башкирский Государственный Университет	Multilingual Education And Cultural Identity
Султаньярова Айгуль Наилевна	Bashkir State University	Disinformation On Social Media And Counterstrategies
Еникеева Дарья Олеговна	Башкирский Государственный Университет	The Impact Of Game-Based Learning On Academic Achievement
Евстратов Виталий Степанович		Social Media And The Formation Of Youth Political Identity
Низаметдинов Г. Гилемьянович	Башкирский Государственный Аграрный Университет	Urban Space And Human Perception: An Interdisciplinary Perspective
Л. П. Рафаилович	Башкирский Государственный Университет	The Evolution Of Family Structures İn The Age Of Digital Transformation
Ягафаров Загир Муллахметович	Уфимский Университет Науки И Технологий	Feminism And Media: Representation Of Women İn Contemporary TV Series

14.06.2025 / SATURDAY
13:30-15:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 23 MODERATOR

Dr. FƏRİDƏ SƏFƏRƏLİYEVA

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
HƏSƏNZADƏ LƏMAN	Azerbaijan State Pedagogical University	Analysis Of Mehmet Akif Ersoy's "Independence March"
SALMANOVA FATİMƏ	Azerbaijan State Pedagogical University	The Poetic Creativity Of Mohammad-Hossein Shahriar
MİRZƏZADƏ RƏQSANƏ	Azerbaijan State Pedagogical University	The Literary Work Of Ömer Seyfettin
ƏHMƏDOVA AYSUN	Azerbaijan State Pedagogical University	The Literary Work Of Yunıs Emre
ZÜLFİQAROVA AYTƏN	Azerbaijan State Pedagogical University	Mahmud Kashgarli's "Divani Lughat-İt-Turk"
QAYIBOVA XƏDİCƏ	Azerbaijan State Pedagogical University	Ismayil Bey Gaspirali And The "Tarjuman" Newspaper
HÜSEYNOVA NƏRMİN	Azerbaijan State Pedagogical University	The Masnavi By Jalal Al-Din Rumi
SÜLEYMANOVA ŞƏBNƏM	Azerbaijan State Pedagogical University	THE LIFE AND LYRICS OF AHMAD YASAWI
MURADOVA AİŞƏ	Azerbaijan State Pedagogical University	Namiq Kamal's Writing
AYAN ƏLİZADƏ	Azerbaijan State Pedagogical University	The Literary Work Of Tofiq Fikret
ƏZİZOVA MƏRYƏM	Azerbaijan State Pedagogical University	THE DRAMATIC CREATIVITY OF HUSEYN JAVİD
BAYRAMOVA XATİRƏ	Azerbaijan State Pedagogical University	Mir Jalal Pashayev: A Master Of Aphoristic Creativity İn Azerbaijani Literature
Dr. FƏRİDƏ SƏFƏRƏLİYEVA	Azerbaijan State Pedagogical University	TEACHING SPEECH DEVELOPMENT IN ELEMENTARY GRADES

14.06.2025 / SATURDAY
13:30-15:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 24 MODERATOR

Dr. LEYLA MANSUR QIZI HƏSƏNZADƏ

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
XƏLƏFOVA FİDAN	Azerbaijan State Pedagogical University	The Work Of Rashad Nuri Guntekın
ƏLİYEVA EMİLYA	Azerbaijan State Pedagogical University	Nazim Hikmet Dramaturgy
FƏRZƏLİYEVA BİKƏXANIM	Azerbaijan State Pedagogical University	ZİYA GÖYALP'S WRITING
ASLANOVA GÜNAY	Azerbaijan State Pedagogical University	Motifs Of National İdentity And Patriotism İn The Poetry Of Samad Vurgun
Assoc. Prof. GULNAR RAMİZ QİZİ GAMBAROVA	Azerbaijan State Pedagogical University	THE THEME OF KARABAKH IN THE WORKS OF SEVINC NURUQIZI
Dr. LEYLA MANSUR QIZI HƏSƏNZADƏ	AMEA Nizami Gəncəvi Adına Ədəbiyyat İnstitutu	Bədii Tərcümə Və Koreya–Azərbaycan Ədəbi Əlaqələrinin İnkişaf Mərhələləri
SEADET MAMMAD QİZİ BAYRAMOVA	Azerbaijan State Pedagogical University	AYGÜN HASANOĞLU'NUN NESIR ESERLERININ TAHLILI
DEBABSA RAFIKA GRARA NEDJOUD KHALDI FADILA	Mohamed Cherif Messadia University University 8 May 1945 Guelma	CHANGES IN SOME HEMATOLOGICAL INDICES OF MALE RABBITS BY FUNGICIDE (PROSARO 250 EC) AND HERBICIDE (SEKATOR)
ŞAHANƏ ŞAHBAZOVA	AMEA Akad. Z.M.Bünyadov Adına Şərqşünaslıq İnstitutu,	MİSİR ŞAİRİ ƏHMƏD ŞÖVQİNİN ŞEİRLƏRİNDƏ TÜRK DÜNYASI
AYSEL VALİYEVA ETİBAR	Azerbaijan National Academy Of Sciences Institute Of Oriental Studies Named After Academician Z. M. Bunyadov	THE INTERRELATIONSHIP OF LANGUAGE WITH THOUGHT, CULTURE AND SOCIETY
ASLANOVA HÜLYA İLHAM QIZI	AMEA Akademik Z.M.Bünyadov Adına Şərqşünaslıq İnstitutu	THE MAIN DEVELOPMENT TRENDS OF POETRY IN MODERN IRAQI-TURKMEN LITERATURE
HÜSEYNLİ DİLBƏR FƏSİ QIZI	AMEA Akademik Z.M.Bünyadov Adına Şərqşünaslıq İnstitutu	THE PARTICIPATION OF KAZAKHSTAN IN INTERNATIONAL ORGANIZATIONS: REGIONAL AND GLOBAL PERSPECTIVES

14.06.2025 / SATURDAY
13:30-15:30 (Türkiye Time)

POSTER PRESENTATION

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Lect. Sara Betul OZGEN Merve OLUKMAN SAHIN Tuba Eda ARPA ZEMZEMOGLU	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Gumushane University	MINERAL PROFILE ASSESSMENT OF COMMERCIAL PLANT-BASED MILKS IN COMPARISON WITH COW'S MILK

14.06.2025 / SATURDAY
13:30-15:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 25 MODERATOR

MOHAMED ABDELRAZEK

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
WESAM ELSAYED ABDELSALAM, NERMEN ABDELMEGED FAİZ SALAH ABDELAZİZ SALAH, AHMED MOSTAFA SOBHY MAMDOUH ABDALLAH MOAWAD, ELSAYED MOHSEN ELBATA, MOHAMED ALİ SAAD, ALİASHRAF ALİ REEM NASHAAT ELSAEED KONSOWA,	MTI University,	DEVELOPMENT AND EVALUATİON OF SMART ALARMİNG BOX FOR MEDİCATİON ADHERENCE İN OLDER ADULTS
VERONİA YASSER FAROUK MOHAMED ELSAYED EİD AHMED KARİM MOHAMED AHMED YASMİN SALAH MOHAMED ABD ELSATAR ZEİNAB KOTB ABDEL-FATTAH KOTB MOHAMED ABDEL-FATTAH BAKR ISLAM AHMED MOHAMED YOUSEF ABDALLAH EMAD ELDEN KOHİA MERNA ATTİA SALEB	MTI University,	DEVELOPMENT OF INFANT MONİTOR SOCK FOR EARLY DETECTİON OF CHANGİNG VİTAL SİGNS
LOBNA ADEL ABDELAZİZ, AHMED SAMİ GAMAL, HOSSAM KHALED AMER, SİWAN MOHAOUD ESMAİL, SALLY SAMİR MOHAMED, JAMİLA SANTALİ AYA SAYED AZİZ MOHAMED ABDELRAZEK KARİM NASER SHABAN	MTI University,	COMPARATİVE EFFECT OF KİNESİOLOGY TAPİNG AND STRAİGHT LEG RAİSES ON PAİN RELİEF İN PATİENTS WİTH KNEE ARTHRİTİS LOBNA ADEL ABDELAZİZ,
SİWAN MOHAOUD ESMAİL MOHAMED ABDELRAZEK ABDELRAZEK LOBNA ADEL ABDELAZİZ AHMED SAMİ GAMAL HOSSAM KHALED AMER SALLY SAMİR MOHAMED JAMİLA SANTALİ AYA SAYED AZİZ KARİM NASER SHABAN	MTI University,	COMPARATİVE EFFECT OF KİNESİOLOGY TAPİNG AND STRAİGHT LEG RAİSES ON PAİN RELİEF İN PATİENTS WİTH KNEE ARTHRİTİS
AMR AHMED MOHAMED AHMED EBRAHİM AHMED MAHMOUD ABDULLAH MAHMOUD AMANY AHMED MOHMED ABD ALAZİZ MOHAMED AHMED IBRAHİM ABADY ABDELRAHMAN ALİ EBRAHİM ELHEFNAWY ALİ MOSAD MOHAMED MOSTAFA AHMED MOHAMED ALSAFY RAGHEB ABDELRAHMAN MOHAMED ALİ ELDAGLA AMR AHMED FAROUK AHMED	MTI University,	PHYSİOLOGİCAL EFFECTS OF PASSİVE RANGE OF MOTİON EXERCİSES İN ADULT PATİENTS RECEİVİNG MECHANİCAL VENTİLATİON

MOHAMED MAHİR ABDELGHAFAR MOHAMED MAHMOUD ELSAEİD KHEDR MOMEN MOHAMED ALİ SARHAN AMİRA YOUSRY MOHMED MOHAMED NABİL AHMED MOHAMED YOUNES MOHAMED MOHAMED ABDELKHALEK ELTRASS MOHAMED RAMADAN ABDEL FATAH ELADHAM MOHAMED FATHİ ABDELWAHAB ABOGLALA HADEER BAKR ABDELLATİF ABDULLAH MOSTAFA IBRAHİM	MTI University,	THE EFFİCACY OF BRAİN TRAİNİNG GAME ON,MEMORY FUNCTİON İN GERİATRİC PATİENTS
AHMED TAHA ABD EL-AZİZ MOHAMED ASMAA MOHAMED IBRAHİM OMER BAKRA AHMED MOHAMED EL-SAİED ABD- ELRAHMAN ALAA MOHAMED ISMAİL ZİDAN SHİMAA OMRAN MOHAMMED ELSAYED MOHAMED AML FAROUK OMAR MOHAMED RAMADAN ELSAWY MOSTAFA ALASAR MARİAM MOSTAFA AHMED SOLTAN MOHAMED AHMED SAAD ABD ELGWAD MOSTAFAMOHAMED ELSHAHAT DARWESH	MTI University,	EFFECT OF NURSİNG REHABİLİTATİON WİTH MİRROR THERAPY ON UPPER LİMBSELECTED OUTCOMES AMONG WOMEN POST MASTECTOMY
SHAWKİ ABDELKARİM AMİN MOHAMED ABDELWAHAB KAMAR AREEJ MOHAMED AHMED FAYZA ABDELHADY ABDELMEGED DOHA SAED METWLY KARİMA ESSAM ABDO ELGEBALY SARA ABDALLAL FOUAD ALİAA ALİ MAZER ABDELAZİZ ABDELRAHMAN RABİA ABDELRAHMAN EMAN MAMDOUH FAWZY EL-KHATEEB	MTI University,	EFFECT OF RAPİD RESPONSE TEAM IMPLEMENTATİON ONSECURİTY PERSONNEL KNOWLEDGE AND PERFORMANCE ATMODERN UNİVERSİTY FOR TECHNOLOGY AND INFORMATİON

14.06.2025 / SATURDAY
13:30-15:30 (TÜRKİYE TİME)
SESSION: 1 HALL: 26 MODERATOR

SAGDA ISMAİL MOHAMED

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
EMAN MOUSTAFA ELSAEED MOUSTAFA FARAH REFAAT MANSOUR HESSEİN SAGDA ISMAİL MOHAMED AMR KHALED HAMED HİDER FADY MİKHAEL KAMEL SAİED AMR MOHAMED MOHAMED SOLİMAN AMRMOHAMED MOSTAFA MADİAN MOHAMED FATHY ELMETWALY ELMENSHAWY OMAR MOHAMED ELMORSYELNAGAR AHMED SHABAN MOHAMED	MTI University,	EMERGENCY USABİLİTY OF A QUİCK-RESPONSE PATİENT BRACELET:DEVELOPMENT AND EVALUATİON
NADA KHALİL ABDELHAFEZ ASMAA NABİL MOHAMED SALMA HASSAN ABDELHAKİEM MARWA EMAD KAMALYASMİN MOHAMED DEHDAH BAVLY ADEL MONİER MOSTAFA ELSYED ABOELKHAİR ESLAM KHAİRY FATHY AHMED KHALED MAHMOUD FATMA MAHMOUD ABDELMONİEM	MTI University,	EFFECT OF VİDEO-BASED EDUCATİON ON DOMESTİC ACCİDENT PREVENTİON PRACTİCESAMONG MOTHERS WİTH TODDLERS
AHMED MOSTAFA GABER BASMALA KHALİD ABU ELHAMD SADEK AHMED MOHAMED MOHAMED SELİM AHMED MANGOUD ELMAGHRABY ABDULRAHMAN MOHAMMED ABD ALFATAH ESLAM GAMAL ABU ELFOTOH AHMED MOHAMMED ABD AL GHANY BESHOY NADY MAKARY MAHER ADEL MOHAMED KEROLİS RAAFAT MOUNİR ESKANDER	MTI University,	EFFECT OF NURSİNG EDUCATİONAL PROGRAM ON USİNG THERAPEUTİC HYPOTHERMİA POST CARDİAC ARREST
MOHAMED EZZAT EL SAYED ABDEL RAHEEM ABO EL HASSAN AHMED EİD AİAD EİD WESAM ALAA ABDELMONEİM FARAG NAEİM MUSTAFA AL-SAYED AL-GHARİB MOUSSA MOHAMED AHMED OTHMAN AHMED MUSTAFA ABU ZAİD AHMED MOSAD TAWFİK ABDALLA MOHSEN GOUDA	MTI University,	EFFECT OF A HEALTH EDUCATİON PROGRAM FOR PRİMARY SCHOOL TEACHERS ONTHE EARLY DETECTİON OF JUVENİLE DİABETES
SHAWKİ ABDELKARİM AMİN MOHAMED ABDELWAHAB KAMAR AREEJ MOHAMED AHMED	MTI University,	EFFECT OF RAPİD RESPONSE TEAM IMPLEMENTATİON ONSECURİTY PERSONNEL KNOWLEDGE AND PERFORMANCE ATMODERN

FAYZA ABDELHADY ABDELMEGED DOHA SAED METWLY KARİMA ESSAM ABDO ELGEBALY SARA ABDALLAL FOUAD ALİAA ALİ MAZER ABDELAZİZ ABDELRAHMAN RABİA ABDELRAHMAN EMAN MAMDOUH FAWZY EL-KHATEEB		UNİVERSİTY FOR TECHNOLOGY AND INFORMATİON

CONTENTS

AUTHOR(s)	TITLE	PAGE NO
Emine Sena GÖKÇE Azade ATTAR	DEVELOPMENT OF FACIAL SERUM FORMULATIONS CONTAINING TURKISH HAZELNUT OIL WITH MOISTURIZING AND SKIN BARRIER-ENHANCING EFFECTS	1
Berat METE Yalçın COŞKUNER	INDUSTRIAL APRICOT PUREE CONCENTRATE PRODUCTION TECHNIQUE AND ITS QUALITY CHARACTERISTICS	3
Abdurahman Yasin YİĞİT Halil İbrahim ŞENOL Prof. Ali ULVİ	INVESTIGATION OF THE POSITIONAL ACCURACY OF INTEGRATED LIDAR SENSORS IN MOBILE DEVICES	5
Murat Can SÜRÜCÜ Burak AKIN	PERFORMANCE ANALYSIS OF UPS SYSTEMS SUPPLY BY VRLA BATTERIES UNDER ARTIFICIAL INTELLIGENCE WORKLOADS	14
Mustafa BÜYÜKNACAR Oğuz ŞİMŞEK Okan Mert KATİPOĞLU	EĞRİSEL GENİŞ BAŞLIKLI SAVAK YÜKSEKLİĞİNİN DEBİ KATSAYISINA ETKİSİNİN DENEYSEL ARAŞTIRILMASI	25
Mustafa ASLAN Büşra AVCI İlkay ATAR Fatih MENGELOĞLU	PARTICLEBOARD PRODUCTION USING UF AND MUF ADHESIVES	26
Enes ÇAM Büşra AVCI İlkay ATAR Fatih MENGELOĞLU	EFFECT OF ALKALI TREATMENT ON THE MECHANICAL PROPERTIES OF HIGH-DENSITY POLYETHYLENE	34

	COMPOSITES FILLED WITH JUNIPER WOOD FLOUR	
Büşra DADUŞ Yalçın COŞKUNER	A STUDY ON THE USE OF MOLOKHIA (CORCHORUS OLITORIUS L.) LEAF POWDER IN THE PRODUCTION OF HOUSEHOLD PASTA	42
Aslı İBİLİ Didem SUTAY	DERİN ÖTEKTİK ÇÖZÜCÜ SİSTEMİ KULLANILARAK NOHUTTAN BİTKİSEL PROTEİN EKSTRAKSİYONU SÜRECİNİN GELİŞTİRİLMESİ	52
Mustafa DİDİN İnci ASLAN Alaeddin TURKMEN Ertuğrul KONUŞ	HATAY'DA YETİŞEN TRABZON HURMALARININ FARKLI KURUTMA YÖNTEMLERİNE GÖRE BAZI FİZİKSEL ÖZELLİKLERİNİN BELİRLENMESİ	53
Büşra BİLİR YILDIZ	BIOPHYSICAL EFFECTS OF ELECTROMAGNETIC WAVES AND THEIR USE IN MEDICINE	59
Gönül KARA SÖYLEMEZ Mehtap BUDAK	SURGICAL INTENSIVE CARE NURSES' VIEWS ON PATIENT PRIVACY: A QUALITATIVE STUDY	65
Kadriye Yağmur ORUÇ Aykut ORUÇ Gökhan AĞTÜRK	TIME-DEPENDENT INVESTIGATION OF CYTOKINE PROFILE IN IN VITRO FIBROBLAST WOUND MODEL	67
. Leyla ATAÇ	INTESTINAL ORGANOIDS: AN INNOVATIVE APPROACH IN BASIC AND CLINICAL APPLICATIONS	69
Recep Anıl KAYA	BRIDGING THE KNOWLEDGE GAP:	76

	INVESTIGATING SHORT-CHAIN PFAS EFFECTS ON LIPID METABOLISM AND IMMUNE SYSTEM	
Kübra PASLIOĞLU	SJÖGREN'S SYNDROME AND THE MEDITERRANEAN DIET	79
.Şeyda YILDIZ Ayşen Nur AÇA Şevval YÜKSEL Kübra ÖZCAN	EFFECTS OF TELE-YOGA PROGRAM ON UNIVERSITY STUDENTS WITH LOW PHYSICAL ACTIVITY LEVELS EXPERIENCING MUSCULOSKELETAL PAIN	81
Şeyda YILDIZ Özdecan AYDAN Nur Tuana KAYMAK Şevval SAYAR	THE EFFECTIVENESS OF SUBOCCIPITAL RELEASE AND BREATHING EXERCISES APPLIED VIA TELEREHABILITATION METHOD IN INDIVIDUALS WITH FİBROMYALGİA	83
Okan ŞAHİN Meryem KARAGÖZ Berfin ÖZGÜN Zümer KOÇER	EFFECTS OF DIAPHRAGMATIC BREATHING EXERCISE AND POSTURE EXERCISES ON POSTURE, PAIN AND QUALITY OF LIFE IN E-ATHLETES	85
Nurevşan KUŞDOĞAN Ahmet ULUŞAN Bekir ELMA Maruf ŞANLI Ahmet Ferudun IŞIK	SURGICAL OUTCOMES AND EXPERIENCE IN PULMONARY PLEOMORPHIC CARCINOMA: INSIGHTS FROM CLINICAL PRACTICE	87
Abdulkadir OKYAR Hatice TAMBAĞ	MENTAL RESILIENCE AND NURSING APPROACHES IN INDIVIDUALS WITH DIABETES: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS	89

Bereket KÖSE Mahmut GÜLLE	THE IMPORTANCE OF EXERCISE IN FİBROMYALGİA	91
Savaş VARLIK	ORGANIZATIONAL VALUES IN SCHOOL AND CLASSROOM MANAGEMENT: A HEALTHY LEARNING FRAMEWORK AND THE STRATEGIC IMPORTANCE OF PARENT MEETINGS	93
Sevil HANBAY TİRYAKİ Fatih BALAMAN Ahmet TİRYAKİ	BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF RESEARCH ON THE ETHICAL USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EDUCATION	95
Erkan KARAMAN Mustafa TALAS	EXAMINING THE JOB SATISFACTION OF SPECIAL EDUCATION TEACHERS AND THE FACTORS AFFECTING JOB SATISFACTION	108
Savaş VARLIK	THE INFLUENCE OF THE SOCIOLOGY OF SCIENCE ON THE SHAPING OF EDUCATION POLICIES	110
Bilge AKÜZÜM Şahika ÜNLÜ Müşerref DALKILIÇ Ümmüye Nur TÜZÜN	GIFTED STUDENTS' ARGUMENTS ABOUT CRIME SCENE PRINT EVIDENCES	112
Okan SARIGÖZ	CHALLENGES AND SOLUTION PROPOSALS IN HIGHER EDUCATION	114
Kübra Nur BUZLU	TEACHERS' PERCEPTIONS OF ORGANIZATIONAL VULNERABILITY AND ORGANIZATIONAL ANOMIE (THE CASE OF PATNOS	125

	DISTRICT, AĞRI PROVINCE)	
Okan SARIGÖZ	REGIONAL INEQUALITIES IN HIGHER EDUCATION IN TURKIYE AND SUPPORTING DISADVANTAGED UNIVERSITIES: A STRATEGIC APPROACH	127
Burcu KARAFİL	OPINIONS OF UNIVERSITY STUDENTS ON THE ASSESSMENT AND EVALUATION PROCESSES IMPLEMENTED BY INSTRUCTORS	135
Selçuk CENGİZ	DISCRIMINATION RESULTING FROM THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EMPLOYMENT RELATIONS: ALGORITHMIC DISCRIMINATION	149
Yunus DOĞAN Salman ÖZÜPEKÇE	WILL AI REPLACE US?": A QUALITATIVE CASE STUDY ON UNIVERSITY STUDENTS' PERCEPTIONS OF GENERATIVE AI AND FUTURE CAREERS	164
Selçuk CENGİZ	THE DIMENSION OF PERSONAL DATA PROTECTION LAW (KVKK) IN THE APPLICATIONS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN RECRUITMENT	174
Yunus DOĞAN . Salman ÖZÜPEKÇE	UNIVERSITY STUDENTS' PERCEPTIONS OF CHATGPT IN ACADEMIC STUDIES: A STUDY OF ELT AND ELL LEARNERS	189
Muhittin BİRTANE	THE IMPACT OF MOBILE	202

	MARKETING ON THE CONSUMPTION HABITS AND MARKETING UNDERSTANDING OF GENERATION Z	
Mikail AKYÜZ	YABANCI UYRUKLU BİREYLERİN TÜRKİYE'DEKİ ŞEHİR MARKASI ALGISI VE MARKA SADAKATİ: İSTANBUL ÖRNEĞİ	210
Yusuf SEVİNÇ İbrahim AKBEN	FURNITURE INDUSTRY THE USE OF INFORMATION SYSTEMS: A FIELD STUDY ON INEGOL FURNITURE MANUFACTURERS	211
Sinan TARSUSLU Murat BAŞ	THE MEDIATING ROLE OF ORGANISATIONAL TRUST IN THE EFFECT OF EMPLOYEE EMPOWERMENT ON RESPONSIBILITY TAKING BEHAVIOUR IN HEALTHCARE EMPLOYEES	213
Hande Gül KÜÇÜKKAYA	HISTORICAL DEVELOPMENT of the INSTITUTION OF INIURIA IN ROMAN LAW	225
Hakan KÖNİ	SİYASİ MUHAFAZAKARLIKTA LİDERLİK ANLAYIŞI	234
Beyazıt SÖYLEMEZ	NECROPOLIS OF THE ROMAN PERIOD IN GAZİANTEP IN LIGHT OF NEW RESEARCH	235
Hazel BİBER Ulvi KESER	INTELLIGENCE AND ESPIONAGE ATTEMPTS IN THE EASTERN MEDITERRANEAN AND	237

	CYPRUS	
Feyza ÇEVİK Fikret YAZICI	THE ROLE OF MEDIA IN REFLECTING FAMILY VALUES: A STUDY ON POSTGRADUATE THESES	265
Uğur Fatih BİBER Ulvi KESER	A MYSTERIOUS INTELLIGENCE CENTER IN CYPRUS; FBIS	274
Hüseyin Kasım YALMAN	THE ROLE OF TRADITIONAL GAMES IN THE CONSTRUCTION OF SOCIAL IDENTITY AND THE INTERVENTION OF SOCIAL MEDIA IN THIS PROCESS	292
Huriye DALĞIÇ Canay UMUNÇ	BOYCOTT AGAINST ISRAELI BRANDS IN THE CONTEXT OF PERCEPTION MANAGEMENT IN SOCIAL MEDIA	301
İbrahim Erdem ORAL	PERCEPTION MANIPULATION IN SOCIAL MEDIA NEWS-SHARES: FAKE NEWS	318
Perit UYSAL	THE EFFECT OF THE METAVERSE ON ADVERTISING RECALL	330
Buket AKDEMİR DİLEK	HORROR'S DOMINANCE IN TURKISH B-GRADE FILM PRODUCTION	331
Ahmet BEKTAŞ	NEW COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE DIGITAL AGE THE EFFECTS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON CHILDREN	353
Mustafa SIRAKAYA Salih ERMİŞ	STUDENT OPINIONS ON AUGMENTED REALITY-SUPPORTED CIRCUIT ANALYSIS APPLICATION	355

Emel YILMAZ Bekir BAYBURT Melek ENGİN	NEW MEDIA, HATE SPEECH AND A CRITICAL ASSESSMENT OF THE DILBER CHARACTER FROM THE PEARL TANELERI SERIES	362
Fatih SOLMAZ Ahmet BEKTAŞ	RAISING CHILDREN IN THE AGE OF AI: THE IMPORTANCE OF VALUES EDUCATION IN A DIGITALLY SHAPED SOCIETY	364
Salih ERMİŞ Mustafa SIRAKAYA	OPTIMAL SIZING OF HYBRID PV/WT SYSTEM USING GREY WOLF OPTIMIZATION ALGORITHM	370
Asyanur AZAL Serhat BAŞDOĞAN	REUSE OF DISUSED OFFICES FOR ACCOMMODATION PURPOSES	381
Hacer Kübra ÜLGER Tuğçe ERCAN	INTEGRATING LEAN CONSTRUCTION PRACTICES INTO THE POST-DISASTER RECONSTRUCTION PROCESS: A CASE STUDY OF HATAY	383
Hasan AĞKOÇ Erkan AVLAR	USE OF WOOD IN SUSTAINABLE BUILDING DESIGN	385
Elif ATICI TEKTAŞ	EXAMINING A URBAN THROUGH SENSES: THE EXAMPLE OF ESKİŞEHİR	387
Yağmur AYDIN Alper UZUNALİ	THE REDEVELOPMENT OF ABANDONED INDUSTRIAL AREAS THROUGH LANDSCAPE DESIGN	400
Sevcan MEVLÜTOĞLU Alper UZUNALİ	EVALUATION OF XERISCAPE IN TERMS OF SUSTAINABILITY	418
Derya HAYDARGİL	ENERGETIC AND ENVIRONMENTAL ASSESMENT OF BIOGAS GENERATION FROM ANIMAL MANURE THROUGH ANAEROBIC DIGESTION IN NİZİP, GAZİANTEP	429

Emsalnur AÇIKGÖZ Abdullah Murat ALTINSOY Beyza SUVARIKLI ALAN Firuze KURTOĞLU	ANTICOAGULANTS AND THEIR EFFECTS ON BIOCHEMICAL PARAMETERS	441
Nilgün COŞKUN M. Gökçe Dede	THE ARCHAEOLOGİCAL LANDSCAPE OF ISKENDERUN BAY REGION AND THE AMANOS MOUNTAINS	451
Esma KUNDAK	ISLAMIC JURISPRUDENTIAL QUALITY ORGANIZATION FEE IN SAVING FINANCE CONTRACTS	453
Kübra ERTÜRK	THE EFFECT OF RISK ON THE LEGITIMACY OF CONTRACTS AND RELATED CONCEPTS	455
PINAR ÇİFTCİ	NARCISSUS SYMBOL IN TURKISH-ISLAMIC LITERATURE	457
Mehmet ONUR	EVALUATION OF WORSHIP DONE FOR THE PURPOSE OF GAINING BENEFITS IN TERMS OF ISLAMIC LAW	465
Şeyma NACAR	KAHRAMANMARAŞ DEPREMLERİNİN TARİHİ VE KÜLTÜREL MİRAS YAPILARINA ETKİSİ: KAHRAMANMARAŞ ÖRNEĞİ	468
Mustafa ALTUNKAYA	THE FIRST TEKKES AS AN EDUCATION/PRODUCTION CENTER IN THE ASCETIC CENTURY OF ISLAM	475
Mevhibe Alptekin A.	EPISTEMOLOGICAL AND POLITICAL ECONOMY BACKGROUND OF EFFORTS TO DISCREDIT SUFISM	488
Sabahat SAYLIK	THE CONCEPT OF EXISTENCE IN MISRÎ'S TREATISE ON THE WAHDAT AL-WUJUD	499

Gökşen YILDIRIM	TABOO AND POLLUTION IN DENIZ GEZGIN'S AHRAZ	504
Lamıaa Abulhamd Elsayed Mehannı	SEMRİN ŞAHİN'S SHORT STORIES: THE SOCIAL POSITION OF WOMEN	506
Özer ÖZBOZDAĞLI Aziz KILIÇ	ANALYSIS OF A REPORT ON TÜRKİYE IN THE 15TH YEAR OF THE REPUBLIC	516
Nigar CANBULAT	DETECTION OF LAND COVER AND LAND USE CHANGES IN SILIFKE PLAIN AND ITS SURROUNDINGS USING REMOTE SENSING METHODS	518
Nigar CANBULAT	EVALUATION OF THE SUSTAINABILITY OF NATIONAL PARK IMPLEMENTATION IN TERMS OF PROTECTION OF NATURAL ENVIRONMENTS	520
Gülşah FIÇICIOĞLU Ayşegül GÜNGÖR	CHALLENGES FACED BY WOMEN IN ACCOUNTING PROFESSION IN REPRESENTATION AND LEADERSHIP: THE CASE OF ISTANBUL	522
MƏTANƏT BAHADUR QIZI MEHDİYEVA	LEXICAL CONTACT OF TURKISH LANGUAGES	537
Ülviyyə HACIYEVA	XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNDƏ FƏRQLİ METODLAR	541
PERİ PASHAYEVA	THE ROLE OF METHODOLOGICAL TRAINING IN THE DEVELOPMENT OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS' LANGUAGE SKILLS	546
Elman QULİYEV	LIFE AND CREATION OF IBRAHIM SHINASI	550
FATİMƏ ALLAHVERDİYEVA	POLİFONİK ŞƏXSİYYƏT KİMİ DİL:	554

	DÜŞÜNCƏNİN VƏ KİMLİYİN ÇOXSƏSLİ AYNASI	
Könül HƏSƏNOVA	POETİK NİTQDƏ ƏVƏZLİKLƏRİN QƏNAƏT PRİNSİPİ İLƏ ŞƏKİLLƏNMƏSİ	556
Aynurə ƏSGƏROVA	İRƏVAN ABİDƏLƏRİ TARİXİN İZİ İLƏ	558
Ülker Bahşiyeva	M.P. VAGİF'İN YARATICILIĞINA BİLİMSEL-ELEŞTİREL BİR BAKIŞ	564
Aygun AHMADOVA Shukur kızı	INTERESTING CHANGES IN AZERBAIJAN CHILDREN'S PROSE (20s OF THE 21ST CENTURY)	567
Ulker BAKHSHİYEVA	H. CAVID, M. HUSEYN, AND R. RZA: A SCIENTIFIC-CRITICAL APPROACH TO THEIR CREATIVITY	573
Elman QULİYEV	LIFE AND LYRIC AND PHILOSOPHICAL CREATIVITY OF NIZAMI GANJAVİ	576
Gülnar YUNUSOVA	THE AESTHETICS OF VIOLENCE IN AKUTAGAWA RYŪNOSUKE`S WORK: THE EXTREME LIMITS OF ART IN THE SHORT STORY "HELL SCREEN"	582
EMİL RAUL OĞLU AĞAYEV	THE ROLE OF PROJECT-BASED LEARNING IN THE TEACHING METHODOLOGY OF FINE ARTS IN STUDENTS' DEVELOPMENT	585
BABAYEV YAQUB MƏHƏRRƏM OĞLU	MOHAMMED AMANI'S SYLLABIC POEMS AND VERSE STORIES	588
Ulduz Fərhad Qəhrəmanova	METHOD AS ONE OF THE PRINCIPLES OF ARTISTIC REFLECTION	595

Nərmin MEHDİYEVA	CONNECTORS THE DEVICE THAT CONNECTS THE TEXT IN "KİTABİ-DADA GORGUD"	598
Faiq Qəzənfər oğlu Ələkbərli	TÜRK DÖVLƏTLƏRİ TƏŞKİLATI: TARİX VƏ ÇAĞDAŞLIQ	605
Qasımova Maya Rəhim qızı	METHODS FOR DEVELOPING ABSTRACT THINKING IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS	607
Lale MUSAYEVA	THE ESSENCE AND CHARACTERISTICS OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES	613
BABAYEV YAQUB MƏHƏRRƏM OĞLU	MUHAMMAD AMANI'S POEMS OF ARUZ	616
Həsənova Amaliya Murad qızı	BİOLOGİYA DƏRSLƏRİNDƏ SÜNİ İNTELLEKTİN TƏTBİQİ İLƏ VİRTUAL LABORATORIYALARIN YARADILMASININ METODOLOJİ ASPEKTLƏRİ	626
Sevda Məhəmməd qızı HACIYEVA	İDMANDA GENDER BƏRABƏRLİYİ	631
ŞƏHLA SÜLEYMANOVA	EĞİTİM SÜRECİNDE MİLLİ DEĞERLERİN KAZANDIRILMASININ ŞAHSİYET YETİŞTİRMEDEKİ ROLÜ	635
Günay Etibar qızı ŞÜKÜROVA	CHILD PERSONALITY DEVELOPMENT	638
Aynur BADALOVA	THE IMPACT OF FOREIGN LANGUAGE EDUCATION ON THE INDIVIDUAL'S PERSONAL AND SOCIAL LIFE	643
Sevinc Tofiq qızı Vəliyeva	YAŞ FARKLARINA RAĞMEN ANLAYIŞ OLUŞTURMADA EMPATİNİN ROLÜ	646
Afet Hasanova	GELECEĞİN MÜZİK	648

	ÖĞRETMENİNİN KÜLTÜREL MİRASA YAKLAŞIMI	
Natavan PAŞHAYEVA	IMPACT OF DIGITAL TECHNOLOGIES ON THE PEDAGOGICAL PROCESS	652
ARZU KARİMOVA	PROBLEMS OF CORRECT USAGE OF THE AZERBAIJANI LANGUAGE IN MASS MEDIA	655
ELVİRA BABAYEVA	THE DISTINCTION OF PARTS OF SPEECH IN ENGLISH GRAMMAR FROM THE LATIN MODEL	659
Məmmədova Könül Ələddin qızı	ORFOQRAFİYANIN BAŞLICA PRİNSİPLƏRİNDƏN BİRİ OLAN MORFOLOJİ PRİNSİPİN ÇALIŞMALARIN HƏLLNDƏ ƏSAS ROLU	664
ŞƏFİYEVA Günel Elxan qızı	ŞAGİRDLƏRDƏ AKADEMİK NAİLİYYƏTİ İNKİŞAF ETDİRMƏYİN YOLLARI	666
Fatimə Allahverdiyeva	PRESKRİPTİVİZM VƏ DESKRİPTİVİZM ÇƏRÇİVƏSİNDƏ DİL	669
KURBANOVRASHİD TAYYAR KAZİMOV MOBİL VAHAB	STRUCTURAL AND OPTICAL PROPERTIES OF Sb 2 S 3 COMPOUND	671
M.V KAZIMOV G. B IBRAGIMOV	SYNTHESIS AND STRUCTURAL ANALYSIS OF InAs-CrAs EUTECTIC COMPOSITES	674
Subhashish DEY	EVALUATION OF STRENGTH AND STABILITY OF MULTI STORY RRC BUILDING BY USING NON DESTRUCTIVE TESTS	678
S. Leporale M. Cianfriglia R. Moramarco V. Martini	THE ROLE OF 3D CEPHALOMETRY WITH TFA IN ORTHOGNATHIC SURGERY: A STUDY ON VERTICAL	679

C. Marocco C. Bramucci F. Sestito R. Reda L. Testarelli T. Testori G. Perrotti	DIMENSIONS IN A CONSECUTIVE PATIENT SERIES	
HOUMAMI Chayma BOUWDAD Akram LAFRAXO Younes	SUSTAINABILITY AT THE CORE: UNCOVERING THE SUBTLE INFLUENCES ON MOBILE BANKING USE IN MOROCCO	681
Samineh ESMAEILZADEH Ahmadu INUWA	THE POWER OF SELF-COMPASSION IN NURSING EDUCATION	682
FEKHAR NASSIMA Bousmaha leila MAROUKI ahmed Belaguidn soumia ABDALAOUI fatiha ADLA khawla nihad Bénali Beghdadli Benmouloud khadra	RESISTANCE PROFILE OF STAPHYLOCOCCUS AUREUS (MRSA) ISOLATES TO ANTIBIOTICS IN INFECTIONS IN HOSPITAL CHU IN THE WEST REGION OF ALGERİA	683
Irada G. AFANDİYEVA	ACCOUNTING FOR THE COULOMB POTENTIAL IN DIRECT NUCLEAR REACTIONS	684
Banuka De Silva	UNDERSTANDING THE DIMENSIONAL FRAMEWORK OF FEAR OF CRIME: A RAPID REVIEW	688
SALMADHİYA ANANDA NAFİDA HETTY MARHAENİ	SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW: DEVELOPMENT OF INTERACTIVE E-COMIC BASED ON PMRI (PENDIDIKAN MATEMATIKA REALISTIK INDONESIA): A CREATIVE SOLUTION TO INCREASE STUDENT'S LEARNING MOTIVATION AND CONCEPT UNDERSTANDING	689

YOHANES DON BOSKO NANANG KHUZAİNİ	EXPLORING THE IMPACT OF THE MAKE-A-MATCH COOPERATIVE LEARNING MODEL ON CONCEPTUAL UNDERSTANDING AND INTEREST IN MATHEMATICS: A SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW	690
PALDİ NANANG KHUZAİNİ	SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW: PROBLEM-SOLVING APPROACH IN MATHEMATICS LEARNING: STRATEGIES FOR DEVELOPING CREATIVITY AND OVERCOMING MATH ANXIETY	691
EVA ASTUTİ NURYADİ	SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW: THE EFFECTIVENESS OF PROBLEM- BASED LEARNING METHOD ON STUDENTS' MATHEMATICAL CRITICAL THINKING SKILLS AND LEARNING MOTIVATION	692
ESTA FANİA HARİANİ NANANG KHUZAİNİ	SYSTEMATICS LITERATURE REVIEW: DEVELOPMENT OF LKPD BASED ON CONTEXTUAL TEACHING AND LERNING (CTL) TO IMPROVE PROBLEM SOLVING ABILITY AND STUDENT LEARNING MOTIVATION	693
MARGARET VİNSENSİA CHELLY WEROH NAFİDA HETTY MARHAENİ	SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW: DEVELOPMENT OF INTERACTIVE E-MODULES BASED ON CONTEXTUAL LEARNING TO ENCOURAGE STUDENTS' MATHEMATICAL CREATIVITY AND ACTIVENESS	694
CHOUITAH O.	CHEMICAL COMPOSITION AND ANTI MICROBIAL ACTIVITY OF ESSENTIAL OIL FROM MEDICINAL PLANT	695
Ismail Olaniyi MURAINA	BIG DATA, BIGGER	696

	BOTTLENECKS: OVERCOMING CRITICAL BARRIERS IN MACHINE LEARNING AND DATA WORKFLOWS	
Turdiyeva Navruzgul Ro‘ziboy qizi	INDIVIDUAL IMAGES IN THE STORIES OF LUQMAN BORIKHAN	697
Пирниязова Наталья Васильевна	METHODOLOGICAL SUPPORT FOR THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF PRIMARY SCHOOL TEACHER IN THE PROCESS OF ADVANCED TRAINING	704
SOFİANE ALİRACHEDİ SALAH ARİF CHOUAFA MOHAMED BEDOUH YAZİD HACENE KTİR MOHAMED AİSSAOUİ BİLLEL BELHANİ FATMA ZOHRA MELLOUK LİNDA SAİLİ	COFFEE WASTE AS A SUSTAINABLE SOIL AMENDMENT: ENHANCING SANDY SOIL FERTILITY AND CROP PRODUCTIVITY	717
Ziya A. Pathan Madolo Senzo P	YOUTH’S PERSPECTIVES ON GENDER BASED VIOLENCE (GBV): A SOCIOLOGICIAL ANALYSIS	718
MAGALİ BOESPFLUG CÉCİLE MCLAUGHLİN PETRA PELLETİER	PRIORITIZING A ‘CARE APPROACH’ IN CRISIS COMMUNICATION: KEY INSIGHTS FROM POPULATION RESPONSES DURING THE COVID-19 PANDEMIC	719
Naily Taufiqoh	THE ROLE OF CARBON TAX IN SUPPORTING GREEN ECONOMIC POLICIES AND STATE REVENUE IN INDONESIA"	720
BELOVA EKATERİNA VYACHESLAVOVNA KİSELEVA MARİANNA VLADİMİROVNA	DEVELOPMENT OF TECHNICAL DOCUMENTATION FOR WOMEN'S BOLERO	721

ABDUVAXİDOV ABDULLAZİZ ABDUSATTOR O‘G‘Lİ TULENOVA KARİMA JANDAROVNA	SARVEPALLI RADHAKRISHNAN’S METHODOLOGY IN SOCIAL REFORM	728
GULNOZA TURDİYEVA SAYFULLAYEVNA	REMARKS ON THE LINGUOPOETICS OF FARKHATI TATABBU	734
Moses Adeolu AGOI Oluwakemi Racheal OSHINOWO Samuel Olayiwola AJAGA Oluwanifemi Opeyemi AGOI	THE EFFECTS OF COMPUTER-BASED TECHNOLOGY (CBT) ASSESSMENT ON STUDENTS’ ACADEMIC PERFORMANCE: A SURVEY ON EVOLVING TREND IN EDUCATIONAL MANAGEMENT	742
F.Evolo L.Adamo S.Leporale A.Antonelli N.Carrai G.Ferri L.Testarelli M.Galli G. Miccoli R. Palumbo L. Lucente R. Reda	COMPARISON OF SCREW-RETAINED AND CEMENT-RETAINED CR-CO-CERAMIC IMPLANT-SUPPORTED SINGLE CROWNS: RADIOGRAPHIC, CLINICAL, AND BIOCHEMICAL OUTCOMES IN A COHORT STUDY	750
Soumia Mouffouk Chaima Mouffouk Houari Maarouf Hamada Haba	RECYCLING OF USED LUBRICATING OILS	751
Maryam ISHMUHAMEDOVA	A FURTHER LOOK AT EDUCATION	752
Naseem AKHTER	WOMEN’S CONTRIBUTIONS TO CULTURE AND GOVERNANCE IN THE ABBASID PERIOD	754
Naseem AKHTER	HAZRAT HAFSA: A KEY FIGURE IN QURANIC PRESERVATION HISTORY	755
İrına-Ana DROBOT	POWERFUL WOMEN IN THE	756

	FILM SERIES THE EMPRESS OF CHINA AND THE VIRTUOUS QUEEN OF HAN	
Тукебаева Жаныл Аубакировна	ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА КАЗАХСКИМ СТУДЕНТАМ: МЕТОДИКИ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ	761
İrına-Ana DROBOT	DREAM DIARIES: HOW THEY OFFER INSIGHT	764
Djiana Nurpratiwi Nafida Hetty Marhaeni	SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW: INNOVATIONS OF INTERACTIVE E-LKPD BASED ON CONTEXTUAL TEACHING AND LEARNING (CTL) FOR DEVELOPING STUDENTS' CRITICAL THINKING SKILLS AND INDEPENDENCE IN MATHEMATICS LEARNING	769
Thoyibah Nafida Hetty Marhaeni	SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW: DEVELOPMENT OF AUGMENTED REALITY-BASED E-LKPD TO IMPROVE STUDENTS' CREATIVE THINKING SKILLS AND LEARNING INTEREST IN MATHEMATICS	770
Riska Natasi Br Ginting Naela Faza Fariha	SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW: ANALYSIS OF MATHEMATICS PROBLEMS ON INTEGER MATERIAL REVIEWED FROM STUDENTS' CREATIVE THINKING ABILITES	771
Istiana Nuryadi	SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW: E-COMIC DEVELOPMENT WITH REALISTIC MATHHEMATICS EDUCATION (RME) TO IMPROVE STUDENTS' MATHEMATICAL COMMUNICATION ABILITES	772

Anisa Rofiah Nuryadi	SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW: THE EFFECT OF THE TEAMS GAMES TOURNAMENT (TGT) TYPE COOPERATIVE MODEL ON STUDENTS' MATHEMATICAL COMMUNICATION ABILITIES AND LEARNING INDEPENDENCE	773
Serli Zuniawati Nafida Hetty Marhaeni	SYSTEMATICS LITRATURE REVIEW: DEVELOPMENT OF ISPRING-ASSISTED MATHEMATICS LEARNING MEDIA TO DEVELOP STUDENTS' NUMERACY AND DIGITAL LITERACY SKILLS	774
Sabrina Aulia Terina Nuryadi	SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW: IMPLEMENTATION OF INQUIRY-BASED LEARNING MODEL ON STUDENTS' MATHEMATICAL COMMUNICATION ABILITY AND STUDENTS' MATHEMATICAL ANXIETY	775
Alfi Fatmawati Nuryadi	SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW: IMPLEMENTATION OF SAVI LEARNING MODEL (SOMATIC, AUDITORY, VISUAL, AND INTELLECTUAL) TO IMPROVE STUDENTS' ABILITY TO UNDERSTAND CONCEPTS AND ACTIVELY LEARN MATHEMATICS	776
Desima Nur Safitri Nuryadi	A SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW : IMPLEMENTATION OF THE PROBLEM BASED LEARNING MODEL TO DEVELOP CRITICAL THINKING SKILLS AND STUDENT INTEREST IN MATHEMATICS LEARNING	777
FEKHAR NASSIMA Bousmaha leila	THE EMERGENCE OF	778

MAROUKI ahmed Belaguid soumia Benmouloud khadra ABDALAOUI fatiha ADLA khawla nihad Bénali Beghdadli	CARBAPENEMASE GENOTYPE BLA 23 AMONG CARBAPENEM-RESISTANT ENTEROBACTERIAL ISOLATES IN PATIENTS WITH SURGICAL SITE INFECTION: STUDY FROM AN ALGERIAN HOSPITAL (CHU SIDI BELABES; ALGERIA)	
Andrea Morgante Nicholas Prosperi Andrea Luzi Lorenzo Adamo Marta Cianfriglia Elisa Maccari Alessandro Auletta Chiara Bramucci Rosemary Abbagnale Dario Di Nardo Luca Testarelli Rodolfo Reda	IMPLANT SURVIVAL RATE AND PROSTHETIC OUTCOMES OF FULL-ARCH FIXED RESTORATIONS IN EDENTULOUS MAXILLAE: A COHORT STUDY	779
Major Gheorghe GIURGIU Manole COJOCARU	HOW IMPORTANT IS TO YOU TO CHOOSE THE TREATMENT FOR SEBORRHEIC DERMATITIS	780
HASSAN ZARIOUH MUSTAPHA SARIH MOHAMED BENDAOUD	EXTENDED RAKOCEVIC'S PROPERTY	781
Sophia Wahengbam Davina Hijam	STUDY OF SERUM KALLISTATIN IN LIVER CIRRHOSIS	782
HASSAN ZARIOUH ADIL ZEROUALI AMRI	ALUTHGE TRANSFORMS AND THE CONVEX HULL OF THE EIGENVALUES OF A MATRIX	783
Subhashish DEY	EXPERENTAL ANALYSIS ON THE EFFECT OF CBR RESULTS FOR FLY ASH PURIFIED CLAYEY SOIL MATERIALS	784
CHAİMAE EL MOURABİT NADİA İDRİSSİ FATMİ	A COMPARTMENTAL APPROACH TO THE MATHEMATICAL ANALYSIS OF HIV AND HCV CO-INFECTION	785

Zeelaf Shahid Soobia Saeed	INSIGHTS FOR ARTIFICIAL INTELLIGENCE: PREDICTIVE NEUROIMAGING, BEHAVIORAL DATA, AND ROBOTICS TO IMPROVE MOTOR RECOVERY AND PREDICT COGNITIVE DECLINE IN PARKINSON'S DISEASE	787
CHAIMAE EL MOURABIT NADIA IDRISSI FATMI	ANALYZING THE INFLUENCE OF HEPATITIS C INTERVENTION ON TB SPREAD: A MATHEMATICAL MODELING APPROACH	790
Khazangul IBRAHIMOVA Abdulsaid AZIZOV Ofeliya BALAYEVA Rasim ALOSMANOV Reyhan AGHAYEVA Mirheydar ABBASOV	SYNTHESIS AND OPTICAL PROPERTIES OF PVA/NiCr-LDH-PbS NANOCOMPOSITE FILM	791
Mukaddas Togaevna Qodirova	THE PROBLEM OF STUDYING THE DYNAMICS AND SYSTEM OF BUSINESS DISCOURSE (BASED ON THE ANALYSIS OF ENGLISH-LANGUAGE DISCOURSE)	793
Ilona Khalitovna ISRAILOVA	INTEGRATING PROFESSIONALLY ORIENTED MEDICAL CONTENT INTO ENGLISH LANGUAGE TEACHING IN MEDICAL UNIVERSITIES: METHODOLOGICAL APPROACHES AND OUTCOMES	800
Israilov Jakhongirkhon Djamshidkhonovich	THE ROLE OF PROFESSIONALLY ORIENTED MEDICAL TEXTS IN FORMING LEXICAL AND DISCURSIVE COMPETENCE IN MEDICAL ENGLISH	805
Rahimova Shahnoza Jo`raqulovna	"SHUKRONALIK"NI IFODALAYDIGAN BIRLIKLARNI AKSIOLOGIK TAHLILI	810

Oyjamol Muzaffarovna Khudoyberdiyeva	LEXICAL UNIVERSALS IN DANCE TERMINOLOGY	815
Davlyatova Madina	INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA PROFESSIONAL LEKSIKANI TASHKIL QILUVCHI BIRLIKLAR	822
Emil Raul oğlu Ağayev	METHODOLOGY OF TEACHING FINE ARTS IN SECONDARY SCHOOLS (IN THE CONTEXT OF TEACHING EASTERN ARTS)	827
Lindita LUTAJ	PEDAGOGICAL COMMUNICATION AND INNOVATIVE STRATEGIES IN EDUCATION FOR ACTIVE CITIZENSHIP	830
Olyesya RAZDORSKAYA	A NEW TOOL FOR STUDENT-CENTERED TEACHING ENGLISH AT A MEDICAL UNIVERSITY	841
Lamiyə NƏSİROVA	THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF MODERN MONGOLIAN LITERATURE	842
Sevda Məmmədova	VIETNAMESE POETRY IN THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY	844
Zina BOUAKLI Amel BAZIZ	LES TECHNOLOGIES SPATIALES COMME OUTILS DE DETECTION DES INFRACTIONS D'URBANISME : ENJEUX ET PERSPECTIVES POUR L'AMENAGEMENT DU TERRITOIRE	846
Victoria Folakemi Akinjogunla	IMPACT OF SMOKING ON THE PROXIMATE COMPOSITION OF HETEROTIS NILOTICUS (AFRICAN BONYTONGUE)	847
Mohammed Waheeb Faisal Hussein	THE ROLE OF TOURISM	852

	MARKETING IN OPTIMIZING SITE OF JESUS BAPTISM– EASTERN BANK OF JORDAN RIVER.	
Victoria Rocaciuc	THE TRADITIONAL AND THE MODERN IN THE WORK OF PAINTER TATIANA COJOCARU	853
Khalmajhanova Gulchehra Djurabaevna	FORECASTING AND MANAGEMENT OF AGRICULTURAL CLUSTER ACTIVITIES ON THE BASIS OF MULTI-FACTOR MODELS	854
Ananda Majumdar	EVERYDAY HEROES: HOW OUR ACTIONS IGNITE GLOBAL CHANGE TO BECOME ORDINARY CELEBRITIES	860
Moses Adeolu AGOI Oluwakemi Racheal OSHINOWO Samuel Olayiwola AJAGA Oluwanifemi Opeyemi AGOI	THE SIGNIFICANCE OF ARTIFICIAL INTELLIGENT (AI) ON ACADEMIC PROJECT MANAGEMENT: A SURVEY FOR EDUCATION MANAGERS	863
Let. Kholmurotova Gulnora Sattorovna	TERMINOLOGICAL INNOVATIONS IN INTERIOR AND DESIGN IN THE UZBEK LANGUAGE: SEMANTIC FEATURES	871
Gani GANİYEV	STATISTICAL ANALYSIS OF THE FINANCIAL CONDITION OF COMMERCIAL BANKS: EVALUATION OF FINANCIAL PERFORMANCE AND LIQUIDITY INDICATORS IN A GLOBAL PERSPECTIVE	877
Naseem Akhter	Women as Educators and Scholars: Knowledge Transmission in Early Islam	888
Kurbanov Baxtiyor Baxodirovich	THE EDUCATIONAL SIGNIFICANCE OF INTEGRATING	889

	FINE ARTS WITH OTHER SUBJECTS	
Naseem Akhter	The Historical Progression of Women's Legal Status in Early Islamic Jurisprudence	896
Gani GANİYEV	STRATEGIC RECONFIGURATION OF BRAND EQUITY IN THE FINANCIAL SECTOR: THE GLOBAL IMPACT OF DIGITAL PUBLIC RELATIONS AND ADVERTISING INNOVATIONS	897
Rozina Khattak	REVOLUTIONIZING WATER PURIFICATION WITH ADVANCED POLYMER COMPOSITES	910
Soobia SAEED Mohsin QADEER	YETIŞKINLERDE HIPOKSIK-İSKEMIK ENSEFALOPATININ YÖNETIMINDE YAPAY ZEKA	911
Soobia SAEED	AI IN CLINICAL TRIALS: TRANSFORMATIVE POTENTIAL, ETHICAL DILEMMAS, AND FUTURE IMPLICATIONS	913
Rozina Khattak	TRANSFORMING ELECTRON CYCLES WITH INNOVATIVE SOLVENT STRATEGIES IN PHOTOVOLTAICS	915
Moses Adeolu AGOI Samuel Olayiwola AJAGA Solomon Abraham UKPANAH Oluwanifemi Opeyemi AGOI	THE EFFICACY OF MACHINE LEARNING (ML) APPLICATIONS IN HEALTHCARE INDUSTRIES: EVOLVING FROM TRADITIONAL METHODS TO CONVENTIONAL APPROACHES	916
M.Auliya Iqbal Assegaf Riyan Andni Muhammad Arif Hakim	PENGARUH CITRA MEREK, KUALITAS PRODUK, DAN HARGA TERHADAP MINAT BELI DI TOKO ROTI,SEBUAH STUDI KASUS DI KOTA SEMARANG	923

Chinedu T. Ayogu	POLITICS OF THE 21 ST CENTURY-HOW RELEVANT IS THE UNITED NATIONS (UN) IN PROMOTING GLOBAL PEACE AND SECURITY?	924
Houmami Chayma Lafraxo Younes	INNOVATIVE BANKING: DECODING MOROCCAN CLIENTS' TRANSITION TO MODERN SOLUTIONS	925
MERDACI Slimane HADJ MOSTEFA Adda BOUCHAFA Ali	ANALYSIS OF FUNCTIONALLY GRADED PLATES IN HYGRO-THERMAL ENVIRONMENT	933
Nosratollah SHAJAREH POURSALAVATI	On the g-groups	934
Victoria OGUNSANYA	ENHANCING IDENTITY SECURITY IN HYBRID LEARNING ENVIRONMENTS THROUGH AI-DRIVEN ZERO TRUST FRAMEWORKS	935
MUXLİSA ERDONOVA	SYNONYMIC RELATIONSHIPS IN ENGLISH AND UZBEK ORNITHONYMS	936
Тукебаева Жаныл Аубакировна	ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА КАЗАХСКИМ СТУДЕНТАМ: МЕТОДИКИ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ	940
MUHİNAT B. BELLO A. D. GBIGBADUA R. SULYMAN OLUFUNKE O. KAYODE	ASSESSING NIGERIA'S SECONDARY EDUCATION SYSTEM THROUGH THE LENS OF FAFUNWA'S SEVEN CARDINAL GOALS: CHALLENGES, GAPS, AND REFORM STRATEGIES	943
OLUFUNKE O. KAYODE A. D. GBIGBADUA R. SULYMAN MUHİNAT B. BELLO	EFFECT OF AI-DRIVEN BIOLOGY ASSESSMENT TOOLS IN ENHANCING CORRECTIVE FEEDBACK AMONG SENIOR SECONDARY SCHOOLS IN OFFA,	963

	KWARA STATE	
HƏSƏNZADƏ LƏMAN	Analysis of Mehmet Akif Ersoy's "Independence March"	970
SALMANOVA FATİMƏ	The Poetic Creativity of Mohammad-Hossein Shahriar	974
MİRZƏZADƏ RƏQSANƏ	The literary work of Ömer Seyfettin	978
ƏHMƏDOVA AYSUN	The literary work of Yunıs Emre	981
ZÜLFİQAROVA AYTƏN	Mahmud Kashgarli's "Divani Lughat-it-Turk"	986
QAYIBOVA XƏDİCƏ	Ismayil bey Gaspirali and the "Tarjuman" Newspaper	990
HÜSEYNOVA NƏRMİN	The Masnavi by Jalal al-Din Rumi	994
SÜLEYMANOVA ŞƏBNƏM	THE LIFE AND LYRICS OF AHMAD YASAWI	998
MURADOVA AİŞƏ	Namiq Kamal's Writing	1002
AYAN ƏLİZADƏ	The literary work of Tofiq Fikret	1005
ƏZİZOVA MƏRYƏM	THE DRAMATIC CREATIVITY OF HUSEYN JAVİD	1008
BAYRAMOVA XATİRƏ	Mir Jalal Pashayev: A Master of Aphoristic Creativity in Azerbaijani Literature	1013
FƏRİDƏ SƏFƏRƏLİYEVA	TEACHING SPEECH DEVELOPMENT IN ELEMENTARY GRADES	1019
XƏLƏFOVA FİDAN	The work of Rashad Nuri Guntekın	1024
ƏLİYEVA EMİLYA	Nazim Hikmet Dramaturgy	1028

FƏRZƏLİYEVA BİKƏXANIM	ZİYA GÖYALP'S WRITING	1030
ASLANOVA GÜNAY	Motifs of national identity and patriotism in the poetry of Samad Vurgun	1034
GULNAR RAMİZ QİZİ GAMBAROVA	THE THEME OF KARABAKH IN THE WORKS OF SEVINC NURUQIZI	1037
LEYLA MANSUR QIZI HƏSƏNZADƏ	Bədii tərcümə və Koreya–Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin inkişaf mərhələləri	1048
SEADET MAMMAD QİZİ BAYRAMOVA	AYGÜN HASANOĞLU'NUN NESIR ESERLERININ TAHLILI	1050
DEBABSA RAFIKA GRARA NEDJOUD KHALDI FADILA	CHANGES IN SOME HEMATOLOGICAL INDICES OF MALE RABBITS BY FUNGICIDE (PROSARO 250 EC) AND HERBICIDE (SEKATOR)	1057
ŞAHANƏ ŞAHBAZOVA	MİSİR ŞAİRİ ƏHMƏD ŞÖVQİNİN ŞEİRLƏRİNDƏ TÜRK DÜNYASI	1058
AYSEL VALİYEVA ETİBAR	THE INTERRELATIONSHIP OF LANGUAGE WITH THOUGHT, CULTURE AND SOCIETY	1060
ASLANOVA HÜLYA İLHAM QIZI	THE MAIN DEVELOPMENT TRENDS OF POETRY IN MODERN IRAQI-TURKMEN LITERATURE	1062
HÜSEYNLİ DİLBƏR FƏSİ QIZI	THE PARTICIPATION OF KAZAKHSTAN IN INTERNATIONAL ORGANIZATIONS: REGIONAL AND GLOBAL PERSPECTIVES	1064
Sara Betul OZGEN Merve OLUKMAN SAHIN Tuba Eda ARPA ZEMZEMOGLU	MINERAL PROFILE ASSESSMENT OF COMMERCIAL PLANT-BASED MILKS IN COMPARISON WITH COW'S MILK	1066

MƏMMƏDOVA ESMİRA FƏRHAD QIZI	MY COMMENTS ON THE SPEECH OF STUDENTS IN PRIMARY GRADES	1067
Артықбаев Б. И.	The Impact of Social Media on Adolescents' Mental Health	1071
Юлия Дмитриевна	Gender Stereotypes in the Professional Sphere	1072
Зайцева Айсылу Маратовна	The Transformation of the Teacher's Role in the Digital Age	1073
Anastasia Alfredovna	Artificial Intelligence and Journalism: Ethical and Professional Risks	1074
Султаньярова Айгуль Наилевна	Disinformation on Social Media and Counterstrategies	1075
Еникеева Дарья Олеговна	The Impact of Game-Based Learning on Academic Achievement	1076
Евстратов Виталий Степанович	Social Media and the Formation of Youth Political Identity	1077
Л. П. Рафаилович	The Evolution of Family Structures in the Age of Digital Transformation	1078
Ягафаров Загир Муллахметович	Feminism and Media: Representation of Women in Contemporary TV Series	1079
Стенгач Владимир Алексеевич	Multilingual Education and Cultural Identity	1080
Низаметдинов Г. Гилемьянович	Urban Space and Human Perception: An Interdisciplinary Perspective	1081
wesam elsayed abdelsalam, nermen abdelmeged faiz Salah abdelaziz salah,	Development and evaluation of smart alarming box for medication adherence in older adults	1083

Ahmed Mostafa Sobhy mamdouh abdallah Moawad, Elsayed mohsen elbata, Mohamed ali saad, aliashraf ali Reem nashaat elsaeed konsowa,		
Veronia Yasser Farouk Mohamed Elsayed Eid Ahmed Karim Mohamed Ahmed Yasmin Salah Mohamed Abd Elsatar Zeinab Kotb Abdel-Fattah Kotb Mohamed Abdel-Fattah Bakr Islam Ahmed Mohamed Yousef Abdallah Emad Elden Kohia Merna Attia Saleb	Development of Infant Monitor Sock for Early Detection of Changing Vital Signs	1084
Lobna Adel Abdelaziz, Ahmed Sami Gamal, Hossam Khaled Amer, Siwan Mohaoud Esmail, Sally Samir Mohamed, Jamila Santali Aya Sayed Aziz Mohamed Abdelrazek Karim Naser Shaban	Comparative Effect of Kinesiology Taping and Straight Leg Raises on Pain Relief in Patients with Knee Arthritis	1085
Siwan Mohaoud Esmail Mohamed Abdelrazek Abdelrazek Lobna Adel Abdelaziz Ahmed Sami Gamal Hossam Khaled Amer Sally Samir Mohamed Jamila Santali Aya Sayed Aziz Karim Naser Shaban	COMPARATIVE EFFECT OF KINESIOLOGY TAPING AND STRAIGHT LEG RAISES ON PAIN RELIEF IN PATIENTS WITH KNEE ARTHRITIS	1086
Amr Ahmed Mohamed Ahmed Ebrahim Ahmed Mahmoud Abdullah Mahmoud Amany Ahmed Mohmed Abd Alaziz Mohamed Ahmed Ibrahim Abady	Physiological Effects of Passive Range of Motion Exercises in Adult Patients Receiving Mechanical Ventilation	1087

Abdelrahman Ali Ebrahim Elhefnawy Ali Mosad Mohamed Mostafa Ahmed Mohamed Alsafy Ragheb Abdelrahman Mohamed Ali Eldagla Amr Ahmed Farouk Ahmed		
Mohamed Mahir Abdelghafar Mohamed Mahmoud Elsaeid Khedr Momen Mohamed Ali Sarhan Amira Yousry Mohmed Mohamed Nabil Ahmed Mohamed Younes Mohamed Mohamed Abdelkhalek Eltrass Mohamed Ramadan Abdel Fatah Eladham Mohamed Fathi Abdelwahab Aboglala Hadeer Bakr Abdellatif Abdullah Mostafa Ibrahim	The Efficacy of Brain Training Game on,Memory Function in Geriatric Patients	1088
Ahmed Taha Abd El-Aziz Mohamed Asmaa Mohamed Ibrahim Omer Bakra Ahmed Mohamed El-Saied Abd- Elrahman Alaa Mohamed Ismail Zidan Shimaa Omran Mohammed Elsayed Mohamed Aml Farouk Omar Mohamed Ramadan Elsawy Mostafa Alasar Mariam Mostafa Ahmed Soltan Mohamed Ahmed Saad Abd Elgwad MostafaMohamed Elshahat Darwesh	Effect of Nursing Rehabilitation with Mirror Therapy on Upper LimbSelected Outcomes among Women Post Mastectomy	1090
Shawki Abdelkarim Amin Mohamed Abdelwahab Kamar Areej Mohamed Ahmed Fayza Abdelhady Abdelmeged Doha Saed Metwly Karima Essam Abdo Elgebaly Sara Abdallal Fouad Aliaa Ali Mazer Abdelaziz Abdelrahman Rabia Abdelrahman Eman Mamdouh Fawzy El-Khateeb	Effect of Rapid Response Team Implementation onSecurity personnel Knowledge and Performance atModern University for Technology and Information	1092
69Eman Moustafa Elsaeed Moustafa Farah Refaat Mansour Hessein Sagda Ismail Mohamed Amr Khaled Hamed Hider	Emergency Usability of a Quick-Response Patient Bracelet:Development and Evaluation	1094

Fady Mikhael Kamel Saied Amr Mohamed Mohamed Soliman AmrMohamed Mostafa Madian Mohamed Fathy Elmetwaly Elmenshawy Omar Mohamed ElmorsyElnagar Ahmed Shaban Mohamed		
Nada Khalil abdelhafez Asmaa Nabil Mohamed Salma Hassan Abdelhakiem Marwa emad kamalYasmin Mohamed dehdah Bavly Adel Monier Mostafa elsyed aboelkhair Eslam khairy Fathy Ahmed Khaled Mahmoud Fatma Mahmoud Abdelmoniem	Effect of Video-Based Education on Domestic Accident Prevention PracticesAmong Mothers with Toddlers	1095
Ahmed Mostafa Gaber Basmala Khalid Abu Elhamd Sadek Ahmed Mohamed Mohamed Selim Ahmed Mangoud Elmaghraby Abdulrahman Mohammed Abd AlFatah Eslam Gamal Abu Elfotoh Ahmed Mohammed Abd Al Ghany Beshoy Nady Makary Maher Adel Mohamed Kerolis Raafat Mounir Eskander	Effect of Nursing Educational Program on Using Therapeutic Hypothermia Post Cardiac Arrest	1096
1Mohamed Ezzat El Sayed Abdel Raheem Abo El Hassan Ahmed Eid Aiad Eid Wesam Alaa Abdelmoneim Farag Naeim Mustafa Al-Sayed Al-Gharib Moussa Mohamed Ahmed Othman Ahmed Mustafa Abu Zaid Ahmed Mosad Tawfik Abdalla Mohsen Gouda	Effect of a Health Education Program for Primary School Teachers onthe Early Detection of Juvenile Diabetes	1098
Nesrin MEYDANOĞULLARI Meryem ALTUN EKİZ	EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN DIGITAL ADDICTION AND PHYSICAL ACTIVITY ATTITUDES OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS	1099

Merve ASLAN	THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE-BASED LANGUAGE APPLICATIONS IN TEACHING TURKISH TO FOREIGNERS: OPPORTUNITIES AND LIMITATIONS	1108
Meryem ALTUN EKİZ Kardelen BAKLACI Esra KAMALI	THE EFFECT OF HEMSBALL ON THE ATTENTION LEVELS OF EARTHQUAKE VICTIM STUDENTS	1111
Büşra KOÇ	ANALYSIS OF THE COMPATIBILITY OF MEB POLICIES WITH SUSTAINABLE PEDAGOGY ANALYSIS OF ALIGNMENT	1113
Bilge TIRAŞ Gökhan GÜMÜŞ	THE ROLE OF LONELINESS AND HOPELESSNESS IN THE RELATIONSHIP BETWEEN ANXIETY AND DEPRESSION: AN EXAMINATION BASED ON EARTHQUAKE EXPERIENCE	1121
Büşra KOÇ	SCHOOL ADMINISTRATORS' PERCEPTIONS OF SUSTAINABLE PEDAGOGY: A QUALITATIVE RESEARCH	1132
Şenol SAYGINER	COMPUTATIONAL THINKING IN PRESCHOOL EDUCATION: DEVELOPMENTALLY APPROPRIATE APPROACHES AND ACTIVITY EXAMPLES	1144
Ali ÜNSAL	INTEGRATION OF WEB 2.0 TOOLS IN EDUCATIONAL MEASUREMENT AND EVALUATION: INNOVATIVE MEASUREMENT	1155
Şenol SAYGINER	A COMPARATIVE REVIEW OF ALTERNATIVE DATA COLLECTION APPROACHES	1157
Işıl AVŞAR ARIK	AGING, AGEISM, AND ELDER CARE IN EASTERN AND WESTERN SOCIETIES: ANALYSES	1163

	OF THE FILMS "A SEPARATION" AND "AMOUR"	
Ahmet TEMEL	EXAMINING THE SCHOOL BELONGING SENSE OF ATHLETE STUDENTS	1165
Mehmet Bekir DAĞLIOĞLU Erhan CEYLAN	A LITERATURE REVIEW ON TEACHING ASTRONOMY CONCEPTS IN SCIENCE EDUCATION	1167
Reyhan BASIK	LEGAL BASIS FOR COLLABORATION IN SPECIAL EDUCATION IN TURKEY AND CLUES IN IMPLEMENTATION	1169
Mehmet Bekir DAĞLIOĞLU Erhan CEYLAN	TRENDS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE SUPPORTED VR AND AR STUDIES IN EDUCATION: A BIBLIOMETRIC REVIEW	1171
Nisa CAN Melike ÖZYURT	THE INVESTIGATION OF FIFTH GRADE MATHEMATICS TEACHERS' CLASSROOM PRACTICES IN THE CONTEXT OF VISUAL LITERACY SKILLS	1173
Remzi EŞKİL Adem YAPICI Kezban Gülşen EŞKİL Mehmet Kadir AKBULUT	INVESTIGATION OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS' PERCEIVED PHYSICAL LITERACY LEVELS IN TERMS OF VARIOUS VARIABLES	1175
Sezer ARSLAN	ICONS IN THE CATHEDRAL OF ST. PAUL AND APOSTLE PETER (ST. BULOS AND ST. BUTROS) IN ANTAKYA	1177
İlknur KİLLİOĞLU ALAKUŞ Mehmet TEMİZKAN	FEEDBACK IN SPEAKING EDUCATION: A SUGGESTED MODEL	1179
Emine Gaye GÖZÜKÜÇÜK Yasemin Koç GÖZÜBENLİ	METAPHORICAL PERCEPTIONS OF PRE-SERVICE TEACHERS IN EARTHQUAKE ZONES TOWARDS DISTANCE EDUCATION	1181
Aysel KAYA Şeyda YILDIRIM PARLAK İbrahim Can ŞAHAN	ÖZEL EĞITIM ANABILIM DALLARINDA AILE EĞITIMI ÜZERİNE YAZILMIŞ TEZLERİN INCELENMESI	1183

Mahmut Can AKÇAY Yasemin KOÇ GÖZÜBENLİ	TEACHER AWARENESS OF 2024 CURRICULUM REVISIONS: A STUDY ON THE TÜRKİYE CENTURY MAARIF MODEL	1184
Pınar YILDIRIM İbrahim Can ŞAHAN Şeyda YILDIRIM PARLAK	ÜSTÜN YETENEKLİ BİREYLERİN TANILANMASI VE EĞİTİMİNE YÖNELİK AKADEMİK ÇALIŞMALARIN 2015-2024 YILLARI ARASINDAKİ EĞİLİMLERİ	1186
Ömer ÇİFTÇİ Özge DİNKE Canan ÜSTÜNUVA Reyhan BASIK Emre LAÇİN	ERKEN ÇOCUKLUKTA ÖZEL EĞİTİM VE ERKEN ÇOCUKLUKTA MÜDAHALE YÖNTEMLERİ ÜZERİNDE YAPILAN 2015-2025 YILLARI ARASINDAKİ AKADEMİK ÇALIŞMALARIN İNCELENMESİ	1187
Servet HALİ Halil İbrahim GÜNDÜZ	A QUALITATIVE EXAMINATION OF PROSPECTIVE TEACHERS' ATTITUDES TOWARD DEMOCRATIC CITIZENSHIP IN TERMS OF VARIOUS VARIABLES	1189
Beyza EVCİL Abdulkadir ÖZKAYA	BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF ARGUMENTATION IN SCIENCE EDUCATION (AEA) STUDIES	1191
Zeliha Özgün Mehmet FANSA	FOREIGN LANGUAGE LEARNING IN 5TH GRADE STUDENTS: MOTIVATIONS, CHALLENGES, AND EXPECTATIONS	1219
Zeynel Abidin EMİR Mehmet TURAN	THE USE OF GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE TOOLS IN GRADUATE STUDENT ASSIGNMENTS: REASONS AND MODES OF APPLICATION	1229
Tuğba ALPAR Abdulkadir ÖZKAYA	DEVELOPMENT OF AN ACADEMIC ACHIEVEMENT TEST (DAAT) FOR 5TH GRADE STUDENTS FOR THE UNIT OF I KNOW FORCE WITHIN THE SCOPE OF THE TURKISH CENTURY EDUCATION MODEL	1231
Zeynel Abidin EMİR	PRIMARY SCHOOL TEACHERS' PERSPECTIVES ON DEVELOPING INSTRUCTIONAL MATERIALS	1251

	SUPPORTED BY GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE	
Tuğba ÇALIŞIR	ATTITUDE MARKERS AND SELF-MENTIONS IN RESEARCH ARTICLE DISCUSSIONS: A COMPARATIVE ANALYSIS OF APPLIED LINGUISTICS AND CIVIL ENGINEERING DISCIPLINES	1253
Rüveyda SONKAYA İsa Yücel İŞGÖR Sultan FURUNCUOĞLU	INVESTIGATION OF THE PREDICTIVE EFFECT OF PARENTAL STRESS AND OCCUPATIONAL BURNOUT ON MINDFULNESS AMONG TEACHERS	1254
Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ Zehra AL	PRESERVICE PSYCHOLOGICAL COUNSELING AND GUIDANCE STUDENTS' PERCEPTIONS OF THEIR TRUST IN ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES	1255
Ceylan AKCAN Selman ABLAK	5. SINIF SOSYAL BİLGİLER DERS KİTABININDA SOSYAL KATILIM BECERİSİNE YER VERİLME DURUMUNUN İNCELENMESİ	1257
İsa Yücel İŞGÖR Muhammet Hanifi KURTER Ayşegül KIZILKOCA	THE MEDIATING ROLE OF COGNITIVE FLEXIBILITY IN THE RELATIONSHIP BETWEEN PSYCHOLOGICAL FLEXIBILITY AND POST-TRAUMATIC GROWTH IN EARTHQUAKE VICTIMS	1273
Merve SAÇIKARA	IS DEISTIC MORALITY POSSIBLE TODAY? AN INQUIRY INTO THE RELATIONSHIP BETWEEN ETHICS AND GOD IN MODERN THOUGHT	1287
Gülvade KÖROĞLU Rıdvan DEMİR	REFLECTIONS OF WAR AND DISPLACEMENT ON ISLAMIC ART: AN ANALYSIS IN THE CONTEXT OF MEMORY, IDENTITY, AND SPIRITUAL HEALING	1296

Gülvade KÖROĞLU Rıdvan DEMİR	MATERIALS USED IN BAHA'I RELIGIOUS EDUCATION	1308
Yusuf OKŞAR	A COMPARISON OF HUMAN CREATION IN THE CONTEXT OF MYTHOLOGICAL ACCOUNTS AND DIVINE SCRIPTURES	1317
Elanur BAYSAN	HEKİM DAVÛD-İ ANTÂKÎ'NİN EDEBÎ KİMLİĞİ ÜZERİNE BİR İNCELEME: TEZYÎNÜ'L-ESVÂK ESERİ	1324
Yusuf OKŞAR	EVALUATION OF THE THEISTIC THEORY OF EVOLUTION FROM THE PERSPECTIVE OF ISLAMIC THEOLOGY	1332
Zeynep YAVUZ Şerife BİLİNİR	THE DEVELOPMENT AND CHANGE OF THE POPULATION OF REYHANLI DISTRICT (HATAY)	1340
Ceylan AKCAN Hakan AKDAĞ Mustafa DOĞAN	SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMEN ADAYLARININ POLİTİKA KONULARINA İLİŞKİN ALGILARININ METAFOR YOLUYLA BELİRLENMESİ	1351
Ayşegül KARAKELLE ALPER Elif Burcu ÇARK	SUSTAINABILITY OF GLASS ART THROUGH FINE ARTS AND NON-FORMAL EDUCATION: A MODEL PROPOSAL FOCUSED ON COMMUNITY PARTICIPATION IN THE CASE OF HATAY	1353
Ayşe KAŞ	A LITERARY, ARTISTIC, AND VALUES-BASED ANALYSIS OF KAHLIL GIBRAN'S NOVEL "THE GARDEN OF THE PROPHET"	1363
Selma ASLANTAŞ Mustafa Burak KOÇ	EXAMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN STUDENTS' ATTITUDES TOWARD THE VISUAL ARTS COURSE AND THE ACHIEVEMENT LEVELS OF THEIR PAINTINGS CREATED IN VISUAL ARTS CLASSES	1378
Yavuz TOPKAYA	A STUDY ON THE EDUCATIONAL IMPORTANCE OF COMIC BOOKS	1380

Ahmet Sait SICAK	THE EXPRESSION OF "AL-FULQI'L-MEŞḤŪN" IN THE QUR'ĀN IN TERMS OF THE POSSIBILITY OF A UNIQUE KALĀM WITH A TERKIB AND/OR WORD THROUGH THE PHRASE "BIHADĪŚIN MIŚLIHI" AND THE ART OF PORTRAYAL	1382
Selma ASLANTAŞ Özge GÜRSOY	REFLECTION OF CULTURE IN CHILDREN'S DRAWINGS WITHIN THE CONTEXT OF DAILY LIFE	1391
Ahmet Sait SICAK	THE SELECTION OF QUR'ANIC WORDS AS A VECHI OF I'JĀZ AND THE USE OF THE ROOTS E-B-V (أ-ب-و) AND V-L-D (و-ل-د) IN THE QUR'AN FROM THE PERSPECTIVE OF THE SCIENCE OF FURŪK; RELATED LITERATURE, INTERPRETATIONS AND INTERPRETATION VALUES AND NEW FINDINGS	1393
Zafer ÇAYLI	AN ATTEMPT TO REINTERPRET PROBLEMS IN THE PHILOSOPHY OF RELIGION IN THE FACE OF DIGITALISATION: THE EXAMPLE OF THE RELATIONSHIP BETWEEN GOD, MAN, AND MORALITY	1403
Mehmet Beşir ERGİN	IBN ASHUR'S APPROACH TO UNSEEN MIRACLE	1419
Yavuz TOPKAYA	THE USE OF CARTOONS IN EDUCATION AND INSTRUCTION	1421
Tülay ÖCAL Başak GÜMÜŞ Halil İbrahim TORUN	A GEOGRAPHICAL ASSESSMENT OF ARBORICULTURE IN SPATIAL TERMS, SAMANDAĞ FIDANLI DISTRICT SAMPLE	1423
Hasan SARI	RELIGIOUS EDUCATION and IDENTITY in POSTMODERN SOCIETY: INTERGENERATIONAL DIFFERENCES in IMAM-HATIP SCHOOLS	1437

Oğuzhan KUNDAK	AN EVALUATION ON THE ACCEPTANCE OF GOLD AND SILVER AS HILQATEN MONEY IN CLASSICAL AND MODERN FIQH LITERATURE	1446
Şerife BİLİNİR Bayram ÇETİN	THE TEMPORAL DEVELOPMENT AND TRANSFORMATION OF POPULATION IN THE BURDUR KAZA FROM A HISTORICAL GEOGRAPHY PERSPECTIVE (1831–1914)	1454
Sevda ÇETİNKAYA	NATURAL ENVIRONMENTAL CHARACTERISTICS OF THE KORAMAZ VALLEY (KAYSERİ) AND ITS SURROUNDINGS	1468
Canan KARATAŞ YÜKSEL Mesut ŞİMŞEK	HUMAN-ENVIRONMENT INTERACTION IN THE PREHISTORIC PERIODS OF THE KUSEYR PLATEAU: AN ASSESSMENT FROM THE PERSPECTIVE OF LANDSCAPE ARCHAEOLOGY	1470
Hülya BALCIOĞLU	VICTORY" IN THE QUR'AN AND THE USE OF CLOSELY RELATED CONCEPTS	1472
Tutku DOKSÖZ Sonyel OFLAZOĞLU DORA	LOYALTY SHAKEN BY THE EARTHQUAKE: ARE CONSUMER PREFERENCES BEING RECONSTRUCTED?	1474
BERHAN AYRILDI	DİJİTAL ÇAĞDA ETİK DÖNÜŞÜM:SOSYAL MEDYANIN AHLAKİ ETKİLERİ	1476
Özlem MANSURGÜLER Sevda ÇETİNKAYA	METAPHORICAL PERCEPTIONS OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS WHO EXPERIENCED EARTHQUAKES IN KAHRAMANMARAŞ ON FEBRUARY 6, 2023	1478
Ebru Şebnem YILMAZ Fatma DEMİRTAŞ	OCCURRENCE, PHYLOGENETIC GROUPS, AND VIRULENCE PROFILES OF ANTIBIOTIC-	1490

	RESISTANT ESCHERICHIA COLI ISOLATED FROM THE ASI RIVER	
Zeynep GÖNÜLAY ÇALIMLI Süleyman ISTANBULLU	ANALYZING THE VISIBILITY OF NFT IN ACADEMIC ARTICLES	1491
Hüseyin GÖKAL Burak AĞGÜL	TRANSFORMER TABANLI DERİN ÖĞRENME YAKLAŞIMIYLA URL İÇERİĞİNE DAYALI OLTALAMA SALDIRILARININ TESPİTİ	1503
Ebru POLAT Ahmet TEKİN	TRENDS, COLLABORATIONS, AND NETWORK STRUCTURES IN DIGITAL MATURITY RESEARCH: A BIBLIOMETRIC APPROACH	1512
Orhan TEMİZ	BIBLIOMETRIC TRENDS IN THE FIELD OF MATHEMATICAL CREATIVITY: NETWORK MAP ANALYSIS OF TOPICS, COUNTRIES, AND LEADING RESEARCHERS	1525
Ahmet AKINCI Muhammet Mustafa TAT	COMPARISON OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE POLICIES OF TÜRKIYE, EU COUNTRIES AND USA	1527
Muhammet Mustafa TAT Ahmet AKINCI	BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF TOJDE JOURNAL (2004-2025): PUBLICATIONS, COLLABORATIONS AND THEMES	1529
Ebru POLAT Emirhan YETİŞ	EXAMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN TEACHERS' SELF-EFFICACY AND INDIVIDUAL INNOVATIVENESS TENDENCIES	1531
Zeynep GÖNÜLAY ÇALIMLI	CONFRONTING DISASTERS THROUGH ART	1540
İrem HÜZMELİ İsmail KARA	THE IMPACT OF EARTHQUAKE DISASTERS ON PHYSICAL ACTIVITY, MOBILITY, AND FRAILTY IN OLDER ADULTS	1552
Seyhan TÜRKMEN Rabiye ERENOĞLU	APPROACH TO MOBILE HEALTH (MHEALTH) APPLICATIONS IN PRECONCEPTIONAL PERIOD WITH NURSING PERSPECTIVE	1560

Seyhan TÜRKMEN Cemile ONAT KÖROĞLU Rabiye ERENOĞLU	SYSTEMATIC REVIEW OF POSTGRADUATE THESES ON IMMIGRANTS AND WOMEN IN THE FIELDS OF OBSTETRICS AND GYNECOLOGY NURSING AND MIDWIFERY IN TURKEY	1562
Abdulsamet SİYAR Emine KIR BIÇER	THE ROLE OF TECHNOLOGY IN DIABETES MANAGEMENT AND CURRENT APPLICATIONS	1564
Nazlı BATAN Rabiye ERENOĞLU Cemile ONAT KÖROĞLU	ROLES AND RESPONSIBILITIES OF HEALTH WORKERS IN RELATION TO VIOLENCE AGAINST WOMEN	1568
İpek KÖSE TOSUNÖZ Gülşah AYVAZOĞLU	IDENTIFYING THE CHALLENGES FACED BY VOLUNTEER NURSES WORKING IN THE EARTHQUAKE-AFFECTED REGION USING THE DELPHI METHOD: THE CASE OF HATAY, TURKEY	1581
Gizem KERİMOGLU YİLDİZ Rukiye TURK DELİBALTA Zehra COKTAY	ARTIFICIAL INTELLIGENCE-ASSISTED CHATBOT: IMPACT ON BREASTFEEDING OUTCOMES AND MATERNAL ANXIETY	1583
Gizem KERİMOĞLU YILDIZ Emel DEMİR Ecem GÜLİSTAN Hayriye DÖNMEZ	THE EFFECT OF PEDIATRIC NURSES' CRITICAL THINKING SKILLS AND PROBLEM-SOLVING BEHAVIORS ON PAIN MANAGEMENT IN CHILDREN	1585
Ceren ÜNAL Gülnaz ÇULHA Tuğba KAYA	INVESTIGATION OF THE ANTI-LEISHMANIAL ACTIVITY OF THE FRUIT AND SEED ETHANOL EXTRACTS OF THE STRAWBERRY PEPPER (CAPSICUM ANNUUM L.) AGAINST LEISHMANIA TROPICA	1588
Kerime ÇELEBİ Betül Gökçen DOĞAN LAÇİN	THE EFFECT OF UNIVERSITY STUDENTS' SOCIAL STIGMA LEVELS ON THEIR PSYCHOLOGICAL HELP-SEEKING BEHAVIOR	1590
Ali GÖDE	THE EFFECT OF PATIENT-PHYSICIAN COMMUNICATION	1597

	ON THE INTENTION TO INFLICT VIOLENCE ON HEALTH WORKERS	
Sezai DEMİR Rüveyda SONKAYA	EXAMINING THE EFFECT OF EMOTION REGULATION ON MOTHERS' PARENTAL SELF-EFFICACY LEVELS	1610
Sezai DEMİR Meryem DİŞLİOĞLU	EXAMINING THE EFFECT OF A SELF-ACCEPTANCE BASED PSYCHOEDUCATION PROGRAM FOR PRIMARY SCHOOL STUDENTS ON STUDENTS' LEVELS OF BULLYING VICTIMIZATION	1626
Ecenur YAVUZ Dilek GENÇTANIRIM KURT	AN INVESTIGATION INTO THE RELATIONSHIP BETWEEN BEING THE ELDEST CHILD AND PERSONALITY DEVELOPMENT	1628
Mustafa KÖROĞLU Duygu Asena KÖSE	BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF READING RESEARCH QUARTERLY	1630
Mehmet Kadir AKBULUT Remzi EŞKİL Kezban GÜLŞEN EŞKİL Rıfat SAVRUN Haşim GÜZEL Yaprak KALEMOĞLU VAROL	UNUTULAN MİRASIN GÜCÜ: OKULDAN SOKAĞA GELENEKSEL ÇOCUK OYUNLARI İZİNDE FİZİKSEL AKTİVİTE	1638
Mustafa KÖROĞLU Kader DEMİRTAŞ	OPINIONS OF TURKİSH LANGUAGE TEACHER CANDIDATES ON TECHNOPEDAGOGICAL APPLICATIONS	1640
Gizem AKAN Rabiye ERENOĞLU Cemile ONAT KÖROĞLU	THE IMPORTANCE OF BREAST MILK AND BREASTFEEDING IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS	1657
Azize YEŞİL	06.02.2023 KAHRAMANMARAŞ DEPREMİ VE DEPREMİN GÖÇ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	1665
Ali İlkan İZGİ Özlem ASLAN Murat KALELİOĞLU	THE PLACE OF SEMIOTICS THEORY IN TRANSLATION STUDIES IN TÜRKİYE	1681

Albana TAHİRİ Etleva MANÇE Mimoza SULOLLARİ	EDUCATION OF THE MOTHER TONGUE AND PRESERVATION OF CULTURAL IDENTITY IN THE DIASPORA: DIDACTIC PRACTICES AND DEVELOPMENT OF INTERCULTURAL COMPETENCES	1698
Osman YANARAY Ayşegül KARAKELLE ALPER	KUBADABAD STYLE AS A CONTEMPORARY ARTISTIC INTERPRETATION OF OTTOMAN TILE ART	1700
Tacettin ERTUĞRUL	THE CONCEPT OF ORIGIN IN PHILOSOPHY AND THE QUESTION OF WHO SPEAKS	1709
Raya AKEGOZHAYEVA Aigul MURZİNOVA Moldir TAZABEKKYZY	FROM RITUAL TO LANGUAGE: A LINGUOCULTURAL STUDY OF KAZAKH SCRIPTONYMS WITH SECONDARY MEANING	
SALMADHİYA ANANDA NAFİDA HETTY MARHAENİ	SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW: THE EFFECT OF TEAMS GAMES TOURNAMENT (TGT) ON STUDENTS' MATHEMATİCAL PROBLEM-SOLVING ABILITY AND LEARNING INTEREST	

DEVELOPMENT OF FACIAL SERUM FORMULATIONS CONTAINING TURKISH HAZELNUT OIL WITH MOISTURIZING AND SKIN BARRIER-ENHANCING EFFECTS

TÜRK FINDIĞI YAĞI İÇEREN NEMLENDİRİCİ VE CİLT BARİYERİNİ GÜÇLENDİRİCİ ETKİ GÖSTEREN YÜZ SERUM FORMÜLASYONLARININ GELİŞTİRİLMESİ

Emine Sena GÖKÇE[1],Azade ATTAR[2]

[1]Biyomühendislik YL Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Kimya Metalürji Fakültesi, Biyomühendislik Bölümü ORCID ID: 0009-0007-4886-9898

[2]Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Kimya Metalürji Fakültesi, Biyomühendislik Bölümü,ORCID ID: 0000-0001-6906-6989

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, coğrafi işaretli Giresun Tombul fındığından elde edilen yağı içeren yüz serum formülasyonları geliştirmek ve bu formülasyonların cilt üzerindeki etkilerini incelemektir. İçerdiği besin öğeleri sayesinde gıda sektöründe önemli bir yere sahip olan fındık, aynı zamanda kozmetik sektöründe geliştirilen formülasyonlarda da yer almaktadır. Fındık yağı, yüksek oranda doymamış yağ asitleri, mineraller ve E vitamini içermektedir. Geliştirilen formülasyonlarda fındık yağına ek olarak hyaluronik asit ve niacinamide gibi cilt cildi nemlendirme ve cilt bariyerini güçlendirme özellikli etken maddeler kullanılmıştır. Su içinde yağ (w/o) süspansiyon tipi olarak formüle edilen serumlar PEG, silikon ya da sentetik katkı maddeleri içermemektedir. Formülasyonlar üzerinde viskozite, sitotoksisite, irritasyon, gözenek sıkılaşma ve nem tutma kapasitesi testleri uygulanmıştır. Viskozite testi, Brookfield viskozimetre kullanılarak gerçekleştirilmiş ve serumun viskozite değeri 4385 cP olarak ölçülmüştür. Sitotoksik değerlendirmesi CCD-1079Sk insan meme adenokarsinoma hücre hattı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. MTT analizinde serum formülasyonunun altı farklı konsantrasyonu (1.00, 0.50, 0.25, 0.13, 0.06 ve 0.03 mg/mL) 24 saatlik maruz kalma sonucunda %117-94 hücre canlılığı ile toksik etki göstermemiştir. Serum 30 gün boyunca günde bir kez düzenli olarak uygulanmıştır ve ciltte herhangi bir irritasyona rastlanmamıştır. Ölçümler sonucunda, serum uygulaması sonrasında cilt nem içeriğinde %5 ila %10 oranında artış gözlenmiş, aynı zamanda cilt bariyer fonksiyonlarında belirgin bir iyileşme saptanmıştır. Stabilite çalışmaları sonucunda, oda sıcaklığında 3 aylık saklama süresi boyunca ürünün fiziksel ve kimyasal özelliklerinde herhangi bir bozulma gözlenmemiştir. Sonuç olarak, tamamen doğal bileşenlerle geliştirilen bu yüz serumunun cilt üzerinde nemlendirici ve bariyer güçlendirici etkiler gösterdiği, tüketici güvenliği ve doğal kozmetik trendleri açısından önemli bir avantaja sahip olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cilt bariyeri, kozmetik, nemlendirici, onarıcı serum, Türk fındığı yağı.

ABSTRACT

The aim of this study is to develop facial serum formulations containing oil obtained from geographically indicated Giresun Tombul hazelnut and to examine the effects of these formulations on the skin. Hazelnut, which has an important place in the food sector thanks to its nutritional elements, is also included in formulations developed in the cosmetic sector.

Hazelnut oil contains highly unsaturated fatty acids, minerals and vitamin E. In addition to hazelnut oil, active ingredients such as hyaluronic acid and niacinamide, which have skin moisturizing and skin barrier strengthening properties, were used in the developed formulations. The serums, formulated as oil in water (w/o) suspension type, do not contain PEG, silicone or synthetic additives. Viscosity, cytotoxicity, irritation, pore tightening and moisture retention capacity tests were applied on the formulations. Viscosity test was performed using Brookfield viscometer and the viscosity value of the serum was measured as 4385 cP. Cytotoxicity evaluation was performed using CCD-1079Sk human breast adenocarcinoma cell line. In the MTT analysis, six different concentrations of the serum formulation (1.00, 0.50, 0.25, 0.13, 0.06 and 0.03 mg/mL) did not show toxic effects with 117-94% cell viability after 24-hour exposure. The serum was applied regularly once a day for 30 days and no irritation was observed on the skin. As a result of the measurements, an increase of 5% to 10% in skin moisture content was observed after serum application, and a significant improvement in skin barrier functions was also detected. As a result of the stability studies, no deterioration was observed in the physical and chemical properties of the product during the 3-month storage period at room temperature. As a result, it was determined that this facial serum developed with completely natural ingredients has moisturizing and barrier strengthening effects on the skin and has a significant advantage in terms of consumer safety and natural cosmetic trends.

Keywords: Skin barrier, cosmetics, moisturizer, repair serum, Turkish hazelnut oil.

INDUSTRIAL APRICOT PUREE CONCENTRATE PRODUCTION TECHNIQUE AND ITS QUALITY CHARACTERİSTİCS

ENDÜSTRİYEL KAYISI PÜRE KONSANTRESİ ÜRETİM TEKNİĞİ VE KALİTE ÖZELLİKLERİ

Berat METE[1,2] ve Yalçın COŞKUNER[1,3]

[1]Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Gıda Mühendisliği Bölümü, 70100 Karaman, TÜRKİYE

[2]Biyomühendis, Yüksek Lisans Öğrencisi, [3]Prof. Dr.

ÖZET

Meyve işleme sanayi, dünyadaki en büyük gıda endüstrisi dallarından biridir. Konsantre etme işlemi gıda endüstrisinde öncelikle süt ve meyve suyu gibi sıvılar için hacim ve ağırlık azaltma aracı olarak kullanılmaktadır. Konsantre ürünler meyve suyundaki belirli miktarda suyun buharlaştırılması ve yoğun bir çözeltiye dönüştürülmesiyle elde edilir. Böylece ürünün raf ömrü artarken, nakliye, paketleme ve depolama maliyetleri azalmaktadır. Türkiye, dünya kayısı üretiminin %23'ünü karşılayarak ilk sırada yer almaktadır. Dünya çapında hasat edilen kayısıların yaklaşık %85'i çeşitli ürünlere işlenmektedir. Kuru kayısı üretimi dışında kayısının en yaygın endüstriyel kullanım alanı kayısı suyu, kayısı püresi ve konsantreleri üretimidir. Kayısı suyu ve konsantresi meyve suyu üretimi amacıyla kullanılırken, kayısı püresi; bebek maması, meyveli içecek, pasta, süt ürünleri, tatlı ve atıştırmalıkların bileşiminde yer alan önemli bir kayısı ürünüdür. Model üretim hattı için seçilen Karaman ilinde hammaddeler ağırlıklı olarak Mut, Malatya ve civar illerden temin edilmektedir. Genellikle meyve suyu üretiminde çeşit ayrımı yapılmaksızın bir üretim gerçekleştirilirken, son ürün kalitesi üzerine lokasyon, hasat dönemi ve işleme tekniği gibi faktörlerin etkisinin daha önemli olduğu bilinmektedir. Bu çalışmada, farklı lokasyonlardan temin edilen farklı hasat dönemindeki kayısıların kayısı püre konsantresi üretiminde kalite özellikleri üzerine etkileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kayısı püre konsantresi, endüstriyel, üretim tekniği, kalite özellikleri.

Abstract

The fruit processing industry is one of the largest food industry branches in the world. The concentration process is used in the food industry primarily as a means of reducing volume and weight for liquids such as milk and juice. Concentrated products are obtained by evaporating a certain amount of water in the fruit juice and converting it into a concentrated solution. This increases the shelf life of the product, while reducing transportation, packaging and storage costs. Turkey ranks first, accounting for 23% of the world's apricot production. Approximately 85% of the apricots harvested worldwide are processed into various products. Apart from the production of dried apricots, the most common industrial use of apricots is the production of apricot juice, apricot puree and concentrates. While apricot juice and concentrate are used for fruit juice production, apricot puree is an important apricot product used in baby food, fruit drinks, cakes, dairy products, desserts and snacks. In Karaman province, which was selected for the model production line, raw materials are mainly supplied from Mut, Malatya and surrounding provinces. While fruit juice production is generally carried out without any distinction of variety, it is known that the effects of factors such as location, harvest period and processing technique on the final product quality are more important. In this study, the effects

of apricots in different harvest periods supplied from different locations on the quality characteristics in the production of apricot puree concentrate were investigated.

Key Words: Apricot puree concentrate, industrial, production technique, quality characteristics

INVESTIGATION OF THE POSITIONAL ACCURACY OF INTEGRATED LIDAR SENSORS IN MOBILE DEVICES

MOBİL CİHAZLARDA ENTEGRE LİDAR SENSÖRLERİNİN KONUMSAL DOĞRULUĞUNUN İNCELENMESİ

Abdurahman yasin Yiğit[1*], Halil İbrahim Şenol [2], Ali Ulvi [1]

[1]Harita Mühendisliği, Mersin Üniversitesi, Türkiye

[2] Harita Mühendisliği, Harran Üniversitesi, Türkiye

Özet **–**Bu çalışma, mobil cihazlara entegre edilen LiDAR sensörlerinin kısa menzilli üç boyutlu (3B) ölçümlerdeki konumsal doğruluğunu değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Test alanı olarak, taş duvarlar ve kabartma detaylara sahip kültürel miras niteliğinde açık bir yapı tercih edilmiştir. Veri toplama sürecinde iPad Pro (6. Nesil) cihazı ile 3D Scanner App kullanılarak alanın nokta bulutu verisi elde edilmiştir. Model, total station ile ölçülen 12 kontrol noktası aracılığıyla referans sisteme hizalanmış, ardından 18 bağımsız denetleme noktası üzerinden doğruluk analizi gerçekleştirilmiştir. Hesaplanan ortalama konumsal hata 2.4 cm, maksimum hata 5.7 cm ve RMS hata 2.9 cm olarak belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar, iPad LiDAR sensörünün düşük maliyetli, taşınabilir ve hızlı bir ölçüm alternatifi sunduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle düz ve açık alanlarda hata seviyeleri düşük kalmış, ancak sensör görüşünden uzak ya da detaylı yüzeylerde hata miktarında artış gözlemlenmiştir. Çalışma, mobil LiDAR teknolojisinin kültürel miras belgelenmesi, iç mekân taramaları ve küçük ölçekli yüzey modellemeleri gibi uygulamalarda kullanılabilirliğine dair anlamlı veriler sunmakta; saha uygulamaları için potansiyelini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler **–***LiDAR, iPad Pro, Mobil ölçüm, Konumsal doğruluk, 3B modelleme*

Abstract **–** This study aims to evaluate the positional accuracy of LiDAR sensors integrated into mobile devices for short-range three-dimensional (3D) measurements. An open-air cultural heritage site with stone walls and relief details was selected as the test area. Using an iPad Pro (6th Generation) and the 3D Scanner App, point cloud data of the site was collected. The model was aligned to a reference coordinate system using 12 control points measured with a total station, and accuracy was assessed based on 18 independent check points. The analysis yielded an average positional error of 2.4 cm, a maximum error of 5.7 cm, and a root mean square (RMS) error of 2.9 cm. These results indicate that the iPad LiDAR sensor offers a practical, portable, and low-cost alternative for short-range 3D measurements. The lowest errors were observed in open and flat areas, while larger deviations occurred in occluded or geometrically complex surfaces. The study provides significant insight into the usability of mobile LiDAR technology for applications such as cultural heritage documentation, indoor scanning, and small-scale surface modeling, highlighting its potential for field-based practices.

Keywords **–** *LiDAR, iPad Pro, Mobile mapping, Spatial accuracy, 3D modeling*

GİRİŞ

Son yıllarda uzaktan algılama ve fotogrametri alanlarında yaşanan teknolojik gelişmeler, üç boyutlu (3B) veri üretimini yalnızca yüksek maliyetli ve profesyonel sistemlere bağlı olmaktan çıkarmış; mobil cihazlar aracılığıyla da ulaşılabilir hale getirmiştir [1]. Bu dönüşüm, özellikle

mimarlık, arkeoloji, inşaat ve coğrafi bilgi sistemleri gibi alanlarda çalışan araştırmacı ve uygulayıcılar için yeni fırsatlar sunmaktadır [2]. Mobil cihazlara entegre edilen sensörlerin sunduğu taşınabilirlik, pratiklik ve maliyet avantajı; sahada veri toplama süreçlerinin yeniden şekillenmesini mümkün kılmaktadır [3]. Bununla birlikte, bu teknolojilerin sağladığı verinin kalitesi, doğruluğu ve güvenilirliği halen kapsamlı şekilde araştırılması gereken bir konudur [4].

Apple tarafından geliştirilen ve iPad Pro gibi modellerde entegre olarak sunulan LiDAR (Light Detection and Ranging) sensörü, mobil cihazlarda derinlik algısı ve 3B nokta bulutu üretimi sağlayan önemli bir donanım yeniliğidir. Bu sensör, özellikle iç mekân taramaları, kısa mesafeli yüzey modellemeleri ve nesne bazlı analizler için kullanılabilir görünmektedir [3]. Ancak, iPad LiDAR sensörünün ürettiği verinin ne ölçüde hassas, tutarlı ve bilimsel analizlerde kullanılabilir olduğu konusunda literatürde sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır [5]. Bu sensörün farklı yüzey türleri, geometrik biçimler ve ışık koşulları altında nasıl performans gösterdiği, kullanım alanlarını doğrudan etkileyen temel bir sorundur.

Bu çalışma, iPad LiDAR sensörünün kısa menzilli ölçümlerdeki geometrik doğruluğunu ve veri güvenilirliğini araştırmayı amaçlamaktadır. Çalışmada belirlenen bağımsız denetleme noktası (DN) aracılığıyla doğruluk analizi gerçekleştirilmiştir. Noktasal hata değerleri, Karekök Ortalama ve mutlak farklar üzerinden değerlendirilmiş, iPad LiDAR'ın ölçümsel performansı nicel verilerle ortaya konmuştur. Bu araştırma, taşınabilir cihazlarla gerçekleştirilen 3B ölçüm uygulamalarının olanaklarını ve sınırlılıklarını ortaya koyarak, mobil LiDAR teknolojisinin kültürel miras belgelenmesi, küçük ölçekli yüzey modelleme ve arazi tarama gibi alanlardaki kullanım potansiyelini değerlendirmektedir. Elde edilen bulgular, hem bu sensörün kapasitesine dair kullanıcıları bilgilendirmeyi hem de benzer çalışmalara zemin hazırlamayı hedeflemektedir.

MATERYAL VE YÖNTEM

A. Test Alanı

Bu çalışma kapsamında test alanı olarak, açık hava koşullarına sahip, kültürel miras niteliği taşıyan ve taş duvarlarla çevrili dairesel bir yapı seçilmiştir. Alan, farklı yüksekliklerde taş bloklar, düz zemin yüzeyleri ve karmaşık geometrik detaylara sahip kabartmalar gibi çok çeşitli yüzey türlerini barındırmaktadır. Bu çeşitlilik, LiDAR sensörünün hem düz hem de karmaşık yapılar üzerindeki performansını değerlendirmek açısından uygun bir ortam sağlamaktadır. Alan, doğal ışık koşullarına maruz kalan dış mekânda yer almakta olup, bu durum iPad LiDAR sensörünün gerçek saha koşullarında nasıl performans gösterdiğinin anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Ayrıca, dairesel form ve çevresel öğeler, kısa menzilli LiDAR tarayıcıların tipik olarak zorlandığı eğimli ve düzensiz yüzeylerin modellenmesi açısından da zengin bir test ortamı sunmaktadır.

B. Kullanılan Donanım ve Yazılımlar

Bu çalışmada 3B veri toplama işlemleri için Apple'ın 2022 model iPad Pro (6. Nesil) cihazı kullanılmıştır. Cihazda entegre olarak bulunan LiDAR sensörü, Apple tarafından kısa menzilli derinlik algılama amacıyla geliştirilmiş olup yaklaşık 5 metreye kadar olan mesafelerde aktif olarak çalışmaktadır [5]. iPad cihazında 3B tarama işlemleri için 3D Scanner App adlı uygulama kullanılmıştır. Bu uygulama, iPad'in yerleşik LiDAR sensörünü kullanarak gerçek zamanlı olarak nokta bulutu ve yüzey modeli (mesh) üretmektedir. Elde edilen veriler, .ply ve .obj formatlarında kaydedilmiş ve daha ileri analizler için bilgisayara aktarılmıştır. Veri işleme ve analiz aşamalarında CloudCompare yazılımı kullanılmıştır. Bu açık kaynaklı yazılım, nokta bulutu düzenleme, hizalama (registration), doğruluk analizi ve görselleştirme işlemleri için tercih edilmiştir. Modelin referanslandırılması ve ICP (Iterative Closest Point) algoritması ile

kontrol noktaları üzerinden hizalama işlemleri CloudCompare ortamında gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, hata analizi ve noktasal fark hesaplamaları da bu platform üzerinden yürütülmüştür.

Veri Toplama Süreci

Veri toplama süreci, kontrollü bir deneysel kurgu içerisinde yürütülmüş ve ölçüm doğruluğunun değerlendirilebilmesi için kontrol noktası (KN) ve DN olmak üzere iki farklı nokta grubu kullanılmıştır. Çalışma alanına önceden planlanmış şekilde toplam 12 adet KN ve 18 adet DN yerleştirilmiştir. Kontrol noktaları, modelin referans sisteme hizalanmasında kullanılmış; denetleme noktaları ise yalnızca doğruluk analizine dahil edilmiştir. Tüm bu noktaların gerçek dünya koordinatları total station cihazı ile yerinde yüksek hassasiyetle ölçülmüştür. Ardından, 3D Scanner App uygulaması kullanılarak iPad Pro (6. Nesil) ile tüm alan tek bir tarama seansında taranmıştır. Tarama sırasında kullanıcı cihazı sabit hızda ve kontrollü bir şekilde hareket ettirmiş; kontrol ve denetleme noktalarının tamamı tarama alanına dahil edilmiştir. Tarama tamamlandıktan sonra, toplam 12 kontrol noktası kullanılarak modelin referans sisteme oturtulmasına yönelik hizalama işlemi yapılmış, DN ise analiz için ayrı tutulmuştur. Nokta bulutunun elde edilmesinin ardından veri işleme ve model referanslama aşamasına geçilmiştir.

Modelin Referanslandırılması

Tarama işlemi sonucunda 3D Scanner App ile elde edilen nokta bulutu, cihazın kendi koordinat sistemine göre konumlandırılmış olup gerçek dünya koordinatlarıyla örtüşmemektedir. Bu nedenle, modelin mekânsal olarak referans sisteme oturtulması amacıyla KN kullanılarak hizalama işlemi gerçekleştirilmiştir. Bu işlem için CloudCompare yazılımı tercih edilmiş ve modelin total station ile ölçülmüş olan KN koordinatlarıyla eşleştirilmesi sağlanmıştır. Eşleştirme işlemi, üç boyutlu modellerin doğrusal ve açısal olarak örtüştürülmesinde yaygın olarak kullanılan ICP algoritması ile gerçekleştirilmiştir. ICP algoritması, nokta bulutunun hedef koordinatlara (KN) minimum mesafeyle hizalanmasını sağlar; bu işlem sırasında ölçekleme, döndürme ve kaydırma işlemleri otomatik olarak uygulanır. Hizalama işlemi sırasında, 12 kontrol noktasının her biri CloudCompare ortamında manuel olarak işaretlenmiş, bu noktaların karşılık geldiği referans koordinatlar ile eşleştirme yapılmıştır. Algoritmanın optimizasyon aşamasında nokta eşleşme toleransı, maksimum iterasyon sayısı ve dönüşüm tipi gibi parametreler göz önünde bulundurulmuştur. Hizalama sonrasında, modelin total station verileriyle örtüşme kalitesi hem görsel olarak hem de sayısal hata değerleri ile kontrol edilmiştir. Ortalama yer değiştirme değerleri düşük seviyelerde kalmış ve modelin referans sistemle başarılı şekilde eşleştiği gözlemlenmiştir. Bu aşamadan sonra, modele ait doğruluk analizleri için 18 bağımsız denetleme noktası kullanılmıştır.

BULGULAR

iPad Pro cihazına entegre LiDAR sensörüyle yapılan tarama sonucunda elde edilen ilk çıktı, 3B bir nokta bulutu olmuştur. Şekil 1'de sol tarafta yer alan bu nokta bulutu verisi, alanın genel geometrisini ve yüzey detaylarını başarılı bir şekilde yansıtmaktadır. Özellikle duvar üzerindeki kabartma motiflerin, taş blok ayrımlarının ve zemindeki eğim farklılıklarının algılanabildiği görülmektedir. Tarama sonrasında, nokta bulutu verisi üzerinden bir 3B yüzey modeli (mesh) oluşturulmuş ve bu model üzerine gerçek doku kaplaması uygulanmıştır (Şekil 1, sağ). Doku kaplaması sayesinde, yapının görsel özellikleri daha gerçekçi bir biçimde sunulmuş ve analiz edilebilirlik artırılmıştır. Nokta bulutu ile oluşturulan modelin genel geometrik yapısının korunduğu, duvar kalınlıklarının ve açılarının büyük oranda gerçeğe uygun şekilde aktarıldığı gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, tarama sırasında sensörün erişemediği veya yetersiz veri ürettiği bölgelerde, veri boşlukları veya yoğunluk azalmaları tespit edilmiştir. Bu eksiklikler nokta bulutunun bazı bölümlerinde seyrek dağılımlı noktalar ya da tamamen eksik alanlar

olarak kendini göstermiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde, iPad LiDAR sensörü ile elde edilen verilerin; alanın topolojisini, yapı konturlarını ve yüzey özelliklerini yansıtma konusunda yüksek düzeyde yeterlilik sağladığı, ancak detay kaybı ve yoğunluk düşüklüğünün özellikle duvar köşeleri ve zemin geçiş bölgelerinde daha belirgin olduğu tespit edilmiştir.

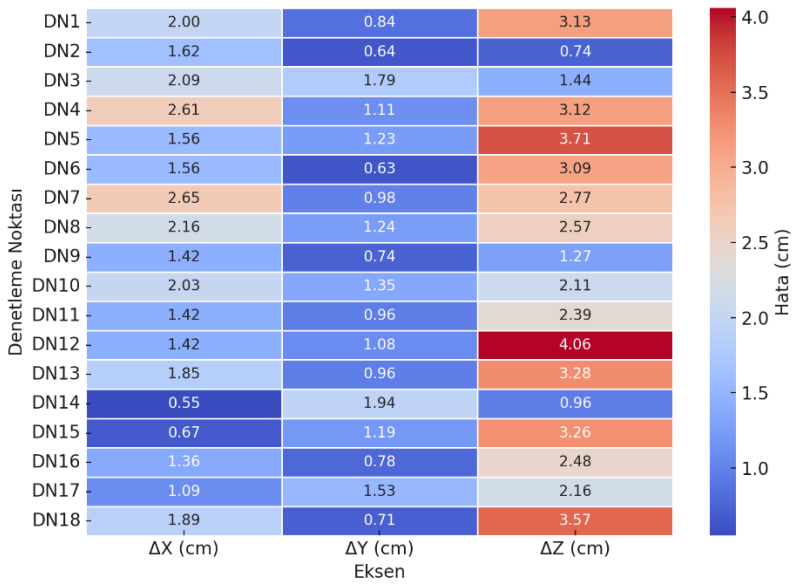
Şekil 1. iPad LiDAR ile tarama sonuçları (sol: notka bulutu, sağ: mesh model).

Modelin geometrik doğruluğunu değerlendirmek amacıyla, referans ölçümleri total station ile yapılan 18 adet DN kullanılmıştır. Bu noktalar, modelin referans sistemle hizalanmasında kullanılmamış olup, yalnızca doğruluk analizine dahil edilmiştir. Her bir DN için iPad LiDAR modeli ile gerçek ölçümler arasındaki farklar X, Y ve Z eksenlerinde ayrı ayrı hesaplanmış ve toplam konumsal hata vektörel olarak değerlendirilmiştir. Analiz sonucunda, ortalama toplam hata 3.36 cm, RMS hata 3.44 cm, maksimum hata 4.44 cm, minimum hata ise 1.89 cm olarak belirlenmiştir. Hataların standart sapması 0.74 cm olup, sapmaların büyük kısmı 3–4 cm aralığında yoğunlaşmıştır. Denetleme noktalarının yalnızca %5.6'sı ±2 cm, %33.3'ü ise ±3 cm hata sınırları içerisinde kalmıştır. Bu durum, sensörün özellikle kısa menzilli uygulamalarda makul doğruluk sunduğunu ancak karmaşık ve dar alanlarda hata artışına açık olduğunu göstermektedir. Eksen bazında değerlendirildiğinde, en yüksek sapma değerleri Z ekseninde gözlemlenmiş; bu durum iPad LiDAR'ın düşey doğruluk sınırlılıkları ile ilişkilendirilmiştir. Bulgular, mobil cihazlarla entegre sensörlerin pratik kullanımı öncesinde uygulama alanına özgü doğruluk analizlerinin yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır. DN'lerin doğruluk karşılaştırması Tablo 1'de verilmiştir. Ayrıca DN'lerin eksen bazlı hata dağılımının daha anlaşılır olması için Şekil 2'de ısı haritası verilmiştir.

Tablo 1. Denetleme noktalarının hata değerleri

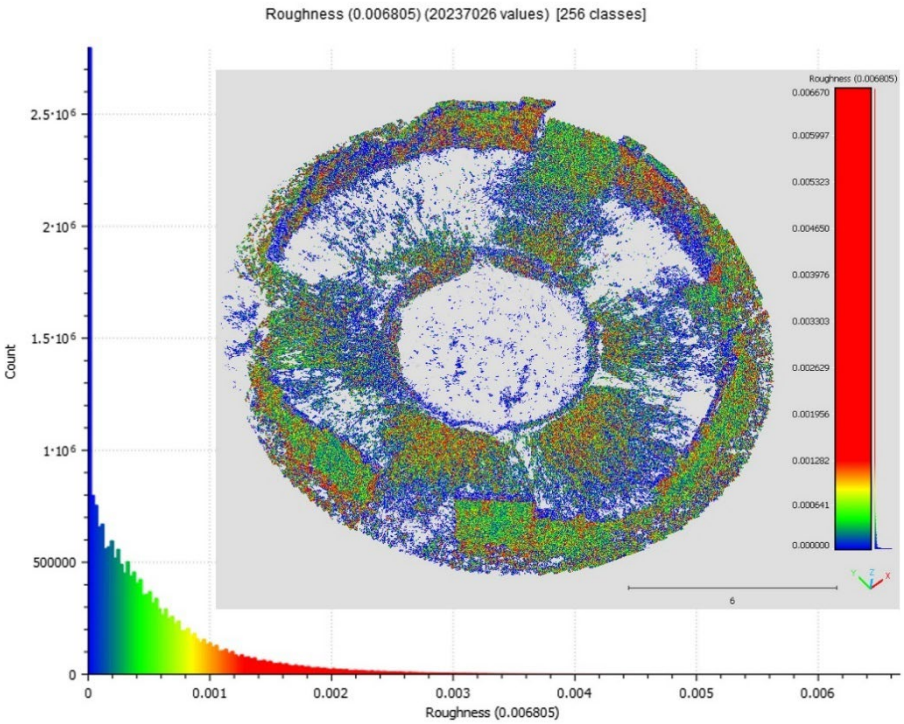
A. Nokta No	*B. ΔX (cm)*	*C. ΔY (cm)*	*D. ΔZ (cm)*	*E. Toplam Hata (cm)*
F. DN1	*G. 2.0*	*H. 0.84*	*İ. 3.13*	*J. 3.81*
K. DN2	*L. 1.62*	*M. 0.64*	*N. 0.74*	*O. 1.89*
P. DN3	*Q. 2.09*	*R. 1.79*	*S. 1.44*	*T. 3.1*
U. DN4	*V. 2.61*	*W. 1.11*	*X. 3.12*	*Y. 4.22*
Z. DN5	*AA. 1.56*	*BB. 1.23*	*CC. 3.71*	*DD. 4.21*
EE. DN6	*FF. 1.56*	*GG. 0.63*	*HH. 3.09*	*İİ. 3.52*
JJ. DN7	*KK. 2.65*	*LL. 0.98*	*MM. 2.77*	*NN. 3.96*
OO. DN8	*PP. 2.16*	*QQ. 1.24*	*RR. 2.57*	*SS. 3.58*

TT.DN9	*UU.*	*1.42*	*VV.*	*0.74*	*WW.*	*1.27*	*XX.*	*2.04*
YY.DN10	*ZZ.2.03*		*AAA.*	*1.35*	*BBB.*	*2.11*	*CCC.*	*3.22*
DDD. DN11	*EEE.*	*1.42*	*FFF.*	*0.96*	*GGG.*	*2.39*	*HHH.*	*2.94*
İİİ. DN12	*JJJ.*	*1.42*	*KKK.*	*1.08*	*LLL.*	*4.06*	*MMM.*	*4.44*
NNN. DN13	*OOO.*	*1.85*	*PPP.*	*0.96*	*QQQ.*	*3.28*	*RRR.*	*3.88*
SSS. DN14	*TTT.*	*0.55*	*UUU.*	*1.94*	*VVV.*	*0.96*	*WWW.*	*2.23*
XXX. DN15	*YYY.*	*0.67*	*ZZZ.*	*1.19*	*AAAA.*	*3.26*	*BBBB.*	*3.53*
CCCC. DN16	*DDDD.*	*1.36*	*EEEE.*	*0.78*	*FFFF.*	*2.48*	*GGGG.*	*2.93*
HHHH. DN17	*İİİİ.*	*1.09*	*JJJJ.*	*1.53*	*KKKK.*	*2.16*	*LLLL.*	*2.86*
MMMM. DN18	*NNNN.*	*1.89*	*OOOO.*	*0.71*	*PPPP.*	*3.57*	*QQQQ.*	*4.1*

Şekil 2. DN'lerin eksen bazlı hata dağılımı

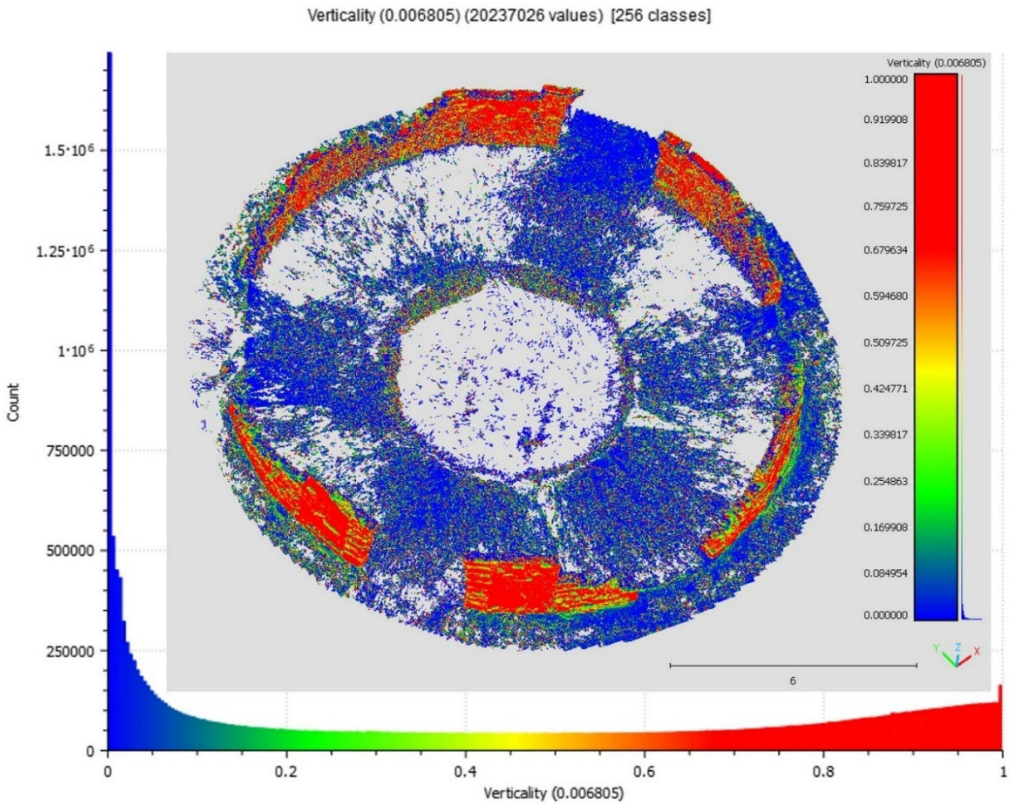
Modelin geometrik doğruluğunu destekleyici olarak, nokta bulutu üzerinden yüzey pürüzlülüğü (roughness) analizi gerçekleştirilmiştir (Şekil 3). Bu analizde, her bir noktanın lokal komşuluk ilişkisine dayalı olarak yüzey sapması hesaplanmış ve renk skalası ile görselleştirilmiştir (Şekil 3). Elde edilen sonuçlara göre, duvar üzerindeki kabartma detayları, taş aralıkları ve zemin kenarlarında yüksek pürüzlülük değerleri gözlemlenmiştir. Buna karşılık, düz zemin bölgeleri ve düzgün yüzeyli taş bloklarda roughness değeri düşük seviyelerde kalmıştır. Analiz sonuçları, iPad LiDAR sensörünün detay içeriği yüksek, yüzey karmaşıklığı fazla olan bölgelerde daha fazla sapma ürettiğini desteklemektedir. Bu durum, sensörün yönelme açısı, mesafe ve yüzey yansıtıcılığı gibi faktörlerle ilişkili olup, doğruluk analizinde gözlemlenen hata artışlarıyla tutarlılık göstermektedir.

Şekil 3. Nokta bulutu üzerinden hesaplanan yüzey pürüzlülüğü analizi (Roughness)

Ek olarak, modeldeki yüzeylerin yönelimine ilişkin dikeylik (verticality) analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analiz, her bir noktanın yüzey normali ile düşey eksen (Z) arasındaki yönelme ilişkisini ortaya koymakta; sonuçlar renk skalası ile görselleştirilmektedir (Şekil 4). Yüzeye dik (düşey) olan bölgeler kırmızı tonlarda, yatay veya eğimli yüzeyler ise mavi-yeşil tonlarda temsil edilmiştir.

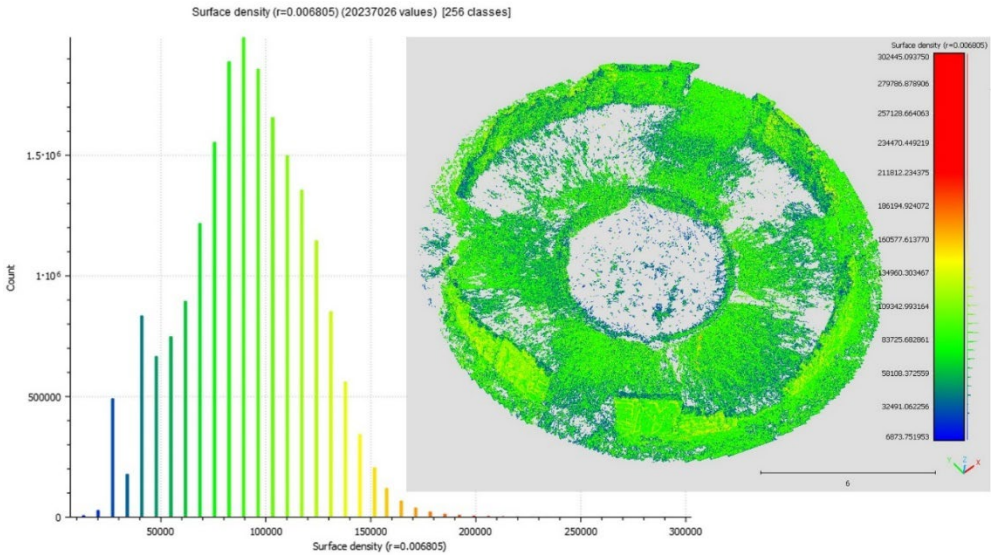
Analiz sonucunda, duvar yüzeylerinin büyük bölümünün yüksek diklik değerlerine (≥0.9) sahip olduğu, ancak bazı eğimli geçiş bölgelerinde bu oranın düştüğü gözlemlenmiştir. Bu durum, sensörün görüş açısı ile dikey yapılar arasındaki ilişkiyi ve bazı bölgelerde oluşan boşlukların yönelime bağlı dağılımını açıklamaktadır. Ayrıca, daha önceki doğruluk analizinde sapmaların dikey bölgelerde arttığına dair bulgu, verticality analizinde ortaya çıkan yüzey yönelimi ile tutarlılık göstermektedir.

Şekil 4. Nokta bulutu üzerinden hesaplanan dikeylik (verticality) analizi.

Modelin veri bütünlüğünü ve tarama kalitesini desteklemek amacıyla, nokta bulutuna ait yüzey yoğunluğu (surface density) analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analiz, her bir noktanın lokal komşuluğundaki nokta sayısını değerlendirerek, alanın ne ölçüde yoğun veriyle temsil edildiğini ortaya koymaktadır (Şekil 5). Yoğunluk değerleri renk skalası ile görselleştirilmiş; yüksek yoğunluklu bölgeler kırmızıya yakın, düşük yoğunluklu alanlar ise mavi tonlarda gösterilmiştir.

Analiz sonucunda, özellikle taş duvarlar ve düzgün yüzeylerin bulunduğu alanlarda yüksek yoğunluk değerlerine ulaşılmış; buna karşın sensörün görüş açısına girmeyen derin girintilerde ve açıklıkların olduğu zemin bölgelerinde yoğunluk belirgin şekilde azalmıştır. Bu durum, iPad LiDAR sensörünün veri üretme kapasitesinin görüş açısına ve yüzey eğimine oldukça duyarlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca, düşük yoğunluklu alanlarda yüzey bütünlüğünün zayıfladığı ve detay kayıplarının oluştuğu gözlemlenmiştir. Bu sonuçlar, önceki roughness ve verticality analizleriyle birlikte değerlendirildiğinde, tarama kalitesinin mekânsal olarak değişkenlik gösterdiği ortaya konmaktadır.

Şekil 5. Nokta bulutu üzerinden hesaplanan yüzey yoğunluğu (surface density) analizi.

TARTIŞMA ve SONUÇLAR

Bu çalışmada, iPad Pro cihazına entegre edilen LiDAR sensörünün kısa menzilli üç boyutlu ölçüm performansı kapsamlı biçimde değerlendirilmiştir. Gerçek saha koşullarında gerçekleştirilen uygulama sonucunda, sensör ile elde edilen nokta bulutunun genel geometrik yapıyı ve yüzey detaylarını büyük ölçüde doğru şekilde yansıttığı gözlemlenmiştir. Modelin konumsal doğruluğu, referans ölçümleri total station ile belirlenen 18 bağımsız denetleme noktası üzerinden analiz edilmiştir. Ortalama toplam hata 3.36 cm, RMS hata 3.44 cm ve maksimum hata 4.44 cm olarak hesaplanmış; bu değerler taşınabilir bir mobil cihazdan beklenebilecek doğruluk seviyesinde bulunmuştur.

Eksen bazlı analizler, en yüksek sapmanın Z ekseninde gerçekleştiğini göstermekte; bu durum sensörün düşey doğruluk sınırlarıyla doğrudan ilişkilidir. Aynı zamanda, doğruluk değerlerinin yalnızca %33.3'ünün ±3 cm sınırları içerisinde kaldığı tespit edilmiştir. Bu durum, özellikle karmaşık ve dar alanlarda veri doğruluğunun düştüğünü ortaya koymaktadır.

Yüzey morfolojisine yönelik yapılan roughness analizi, sensörün pürüzlü ve detaylı bölgelerde daha fazla hata ürettiğini ortaya koyarken; verticality analizi ise dikey yapıların sensör görüş açısına bağlı olarak doğruluk kaybına uğradığını göstermiştir. Ek olarak gerçekleştirilen surface density analizi, düşük yoğunluklu veri alanlarının hata ve detay kaybı ile doğrudan ilişkili olduğunu doğrulamaktadır.

Elde edilen bulgular, iPad LiDAR sensörünün kültürel miras belgelenmesi, iç mekân taramaları ve küçük ölçekli yüzey modellemeleri gibi uygulamalarda pratik, taşınabilir ve hızlı bir alternatif sunduğunu; ancak yüksek hassasiyet gerektiren mühendislik uygulamalarında sınırlı kalabileceğini göstermektedir. Bu nedenle, kullanım öncesinde uygulama alanına özgü detaylı doğruluk analizlerinin yapılması önerilmektedir.

KAYNAKLAR

Oruç, M. E., & Ulvi, A. (2023). Maden sahalarındaki deformasyonların İHA'lar ile izlenmesi. Türkiye Fotogrametri Dergisi, 5(2), 43-57.

Kaçarlar, Z., & Hamal, S. N. G. (2021). Küçük Objelerin Üç Boyutlu (3B) Modellenmesinde Yersel Lazer Tarama (YLT) Tekniği. Türkiye Lidar Dergisi, 3(2), 65-70.

Kuçak, R. A., Erol, S., & Alkan, R. M. (2023). iPad Pro LiDAR sensörünün profesyonel bir yersel lazer tarayıcı ile karşılaştırmalı performans analizi. Geomatik, 8(1), 35-41.

Öcalan, T., Arıcan, D., Araei, R. M., Gül, C., & Tunalıoğlu, N. (2024). Akıllı telefon ve tabletlerin kamera ve LiDAR sensörlerinden elde edilen 3 boyutlu nokta bulutlarının doğruluk analizi. Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 39(3), 1771-1782.

Gollob, C., Ritter, T., Kraßnitzer, R., Tockner, A., & Nothdurft, A. (2021). Measurement of forest inventory parameters with Apple iPad pro and integrated LiDAR technology. *Remote Sensing*, *13*(16), 3129.

Polat, N. (2022). Availability of iPhone 13 Pro laser data in 3D modeling. Advanced LiDAR, 2(1), 10-14.

PERFORMANCE ANALYSIS OF UPS SYSTEMS SUPPLY BY VRLA BATTERIES UNDER ARTIFICIAL INTELLIGENCE WORKLOADS

YAPAY ZEKA YÜKLERİ ALTINDA VRLA AKÜLERDEN BESLENEN UPS SİSTEMLERİN PERFORMANS ANALİZİ

Murat Can Sürücü, Yildiz Technical University, Electrical Engineering, Electrical Machines and Power Electronics Department

Burak AKIN, Yildiz Technical University, Electrical Engineering, Electrical Machines and Power Electronics Department,

Özet

Bu çalışma, yapay zeka destekli veri merkezlerinde kullanılan Kesintisiz Güç Kaynağı (UPS) sistemlerinde VRLA (Valve-Regulated Lead-Acid) bataryaların %25, %50, %75 ve %100 yüklenme seviyelerindeki performansını kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Analizler; gerilim, akım, SOC, verimlilik gibi temel elektriksel parametrelerin yanı sıra, harmonik bozulma, sıcaklık etkisi, ripple analizi ve AI uyumluluk skoru gibi ileri düzey kriterleri de içermektedir. Elde edilen sonuçlar ile birlikte VRLA AI tabanlı yüklere karşı gösterdiği uyum incelenmiş ve analiz edilmiştir. Grafik temelli analizler, sistem tasarımı ve güvenilirliği açısından mühendislik düzeyinde değerlendirilmiştir. Bu çalışma, enerji yönetimi optimizasyonu ve batarya mimarisi seçimi konusunda karar vericilere bilimsel bir temel sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: VRLA batarya, UPS sistemleri, yapay zeka yükleri, performans analizi, harmonik bozulma, verimlilik, AI uyumluluk.

Abstract

This study presents a comprehensive performance evaluation of Valve-Regulated Lead-Acid (VRLA) batteries integrated into Uninterruptible Power Supply (UPS) systems operating under artificial intelligence (AI)-driven data center workloads. The analysis covers fundamental electrical parameters such as voltage, current, state of charge (SoC), and efficiency, as well as advanced criteria including harmonic distortion, thermal impact, ripple analysis, and AI compatibility scoring. The results provide a detailed assessment of the VRLA system's adaptability to AI-based dynamic loads. Graph-based assessments are used to interpret engineering impacts on system design and operational reliability. This study offers a scientifically grounded reference for decision makers involved in energy management optimization and battery architecture selection.

Keywords: VRLA battery, UPS systems, AI workloads, performance assessment, harmonic distortion, efficiency, AI compatibility.

1. Giriş

Yapay zekâ (AI), büyük veri analitiği ve yüksek performanslı hesaplama (HPC) uygulamaları, enerji altyapısında yalnızca yüksek kapasiteli değil aynı zamanda yüksek uyumluluk ve kararlılık sunan güç çözümlerine ihtiyaç duymaktadır. Bu noktada, kesintisiz güç kaynakları (UPS) sistemlerinin temel bileşenlerinden biri olan akü teknolojilerinin davranışı, sistem güvenliği, enerji sürekliliği ve operasyonel verimlilik açısından kritik rol oynamaktadır. Özellikle AI tabanlı yük profilleri, ani güç geçişleri, yüksek frekanslı yük dalgalanmaları ve

termal stres gibi faktörleri beraberinde getirdiğinden, geleneksel batarya sistemlerinin bu tür senaryolarda ne derece etkin çalışabildiği detaylı biçimde değerlendirilmelidir.

Bu çalışma kapsamında, yaygın olarak kullanılan **VRLA (Valve Regulated Lead Acid)** tipi akülerin farklı yük senaryoları altında sergilediği performans, **çok kriterli bir analiz metodolojisi** ile sistematik olarak incelenmiştir. Analizlerde, NVIDIA GB200 NVL72 AI sisteminin tipik yük profili esas alınmış; bu profil üzerinden %25, %50, %75 ve %100 yük seviyeleri simülasyon ortamında tanımlanmıştır [5]. AI yüklerinin karakteristik olarak taşıdığı ani güç yükselmeleri (power-up spikes), geçici tepki ihtiyaçları (transient responses) ve ortalama yük dengelemeleri, akü sistemlerinin elektriksel, ısıl ve çevrimsel tepkilerini doğrudan etkilemektedir [4].

Bu bağlamda çalışma, yalnızca akü kapasitesini veya enerji teslim süresini değil, aynı zamanda harmonik bozulma (THD), gerilim regülasyonu, sıcaklık kaynaklı kapasite kaybı, çevrim verimliliği, ripple seviyesi, batarya gerilim profili ve AI uyumluluğu gibi toplamda **12 teknik analiz kriteri** üzerinden VRLA sistemlerinin performansını değerlendirmeyi hedeflemiştir.

Literatürde genellikle sabit yük senaryolarına dayalı analizler ön planda iken, bu çalışmada **AI tabanlı dinamik yük geçişlerinin** batarya performansına etkisi derinlemesine ele alınmış ve her bir kriter için dört ayrı yük profiliyle kıyaslamalı sonuçlar elde edilmiştir. Bu sayede hem düşük hem de yüksek yük durumlarında VRLA sistemlerin sınırlılıkları, güçlü yönleri ve uygulanabilirlik düzeyleri ortaya konmuştur.

UPS sistemlerinin AI tabanlı yükler altındaki davranışı, batarya performansına ilişkin çoklu parametrelerle birlikte ele alınmaktadır. Yapılan bazı çalışmalarda, VRLA bataryaların yüksek yük altında ani gerilim düşüşleri ve kapasite kayıpları gösterdiği belirtilmiştir [1]. Bu durum özellikle %100 yüklenme senaryolarında daha belirgin hale gelmekte, batarya döngü ömrünü sınırlamaktadır [2].

Farklı araştırmalarda, klasik metriklerin (gerilim, akım, sıcaklık) yanında harmonik bozulma, dalgalanma (ripple) ve verimlilik gibi ek parametrelerin değerlendirilmesi önerilmiştir [3]. Bu parametrelerin birlikte analizi, sistemin yapay zeka uygulamalarına uygunluğunu belirlemede daha sağlıklı sonuçlar sunmaktadır [4]. Bu bağlamda, VRLA teknolojisinin %25, %50, %75 ve %100 yük seviyeleri altında ayrı ayrı değerlendirilmesi, hem sistem güvenilirliği hem de mühendislik karar mekanizmaları açısından literatürde eksikliği hissedilen bir yaklaşım sunmaktadır.

2. Analiz Yontemleri ve Değerlendirmeler

Bu bölümde, VRLA (Valve Regulated Lead Acid) tipi akülerin yapay zekâ (AI) tabanlı veri merkezi yüklerine karşı gösterdiği davranış, **12 teknik kriter** doğrultusunda kapsamlı şekilde analiz edilmiştir. Her bir kriter, farklı yüklenme seviyelerinde (%25, %50, %75 ve %100) batarya sistemlerinin gerilim, akım, sıcaklık, harmonik, çevrim ve tepki performanslarını değerlendirerek sistemin AI uyumluluğunu nicel olarak ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu analizler sayesinde sadece nominal veya tam yük koşulları değil, aynı zamanda düşük ve orta seviyeli AI yükleri altındaki kararlılık ve enerji sürekliliği de değerlendirilmiştir.

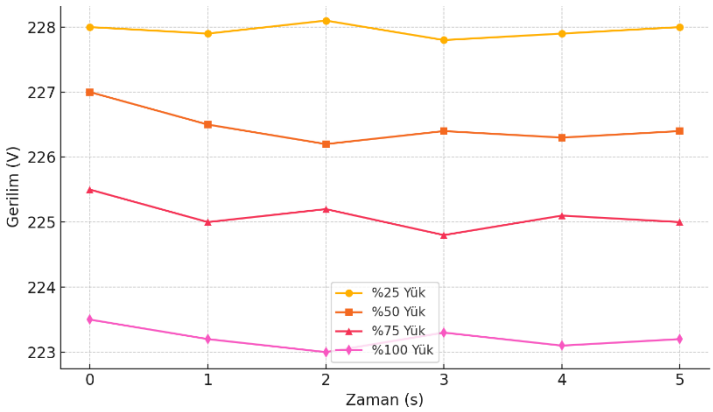
Söz konusu 12 kriterin her biri, sistemin farklı bir teknik yönünü ele almakta olup; standart enerji iletimi metriklerinin ötesinde, **AI altyapılarının gerektirdiği hızlı adaptasyon, düşük gecikme, stabilite ve çevrimsel dayanım** gibi performans alanlarını da kapsamaktadır. Böylelikle, AI yüklerine karşı batarya uyumluluğunun bütüncül ve çok boyutlu bir bakış açısıyla değerlendirilmesi mümkün kılınmıştır.

2.1. Gerilim-Zaman (V–t) Analizi

Gerilim-zaman eğrileri aynı grafik üzerinde çizilerek, yük artışına bağlı olarak sistemin voltaj stabilitesinde yaşanan bozulma net bir şekilde ortaya konmuştur. Grafik, %100 yükte gerilim seviyesinin nominal değer olan 230 V'un altına düştüğünü ve %2.87 oranında sapma gösterdiğini göstermektedir. Bu oran, hassas elektronik bileşenlerde tolerans sınırlarını aşabileceği için VRLA sistemlerin yüksek işlem yoğunluklu AI altyapılarında sınırda performans sunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 2. Farklı Yük Seviyelerinde Gerilim Davranışı Karşılaştırması

Yük Seviyesi	Ortalama Gerilim (V)	Gerilim Salınımı (±V)	Nominalden Sapma (%)	Kararlılık Düzeyi
%25	227.9	±1.2	0.52	Yüksek
%50	226.4	±3.1	1.38	Orta-Yüksek
%75	225.1	±4.7	2.08	Orta
%100	223.3	±6.3	2.87	Düşük

Şekil 2. Gerilim – Zaman Eğrisi

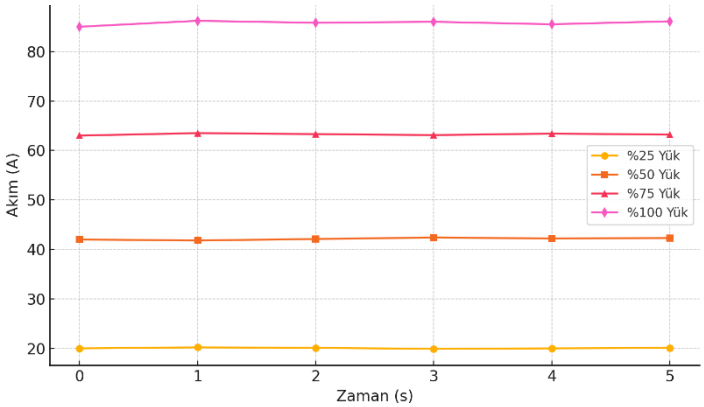
2.2. Akım-Zaman (I–t) Analizi

UPS sistemlerinden beklenen bir diğer önemli performans göstergesi, çıkış akımının yük değişimlerine ne kadar hızlı ve kararlı şekilde uyum sağlayabildiğidir. VRLA tipi akülerin iç direnci yüksek olduğundan, ani yüklenmelerde çıkış akımında dalgalanma oluşması yaygın bir durumdur. Bu bölümde, %25, %50, %75 ve %100 yük profilleri altında VRLA akülerden beslenen UPS sisteminin çıkış akımı, zamana bağlı olarak analiz edilmiştir.

Tablo 3. Farklı Yük Seviyelerinde Akım Davranışı Karşılaştırması

Yük Seviyesi	Ortalama Akım (A)	Anlık Tepe Akım (A)	Akım Salınım Aralığı (A)	Kararlılık Değerlendirmesi
%25	20.0	20.2	±0.2	Yüksek
%50	42.1	42.4	±0.3	Orta-Yüksek
%75	63.2	63.5	±0.4	Orta

%100	85.8	86.2	±0.5	Düşük

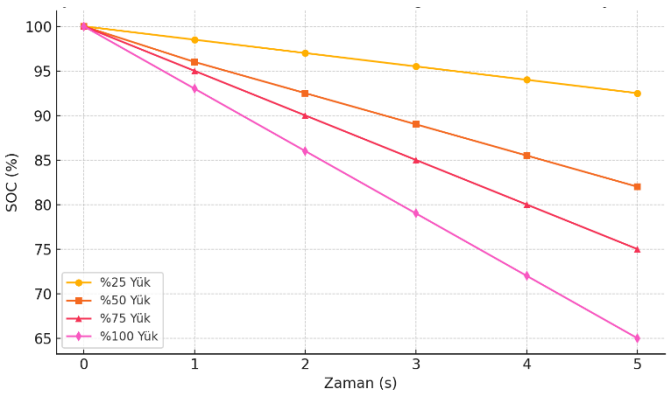
Şekil 3. Akım – Zaman Eğrisi

2.3. SOC-Zaman (State of Charge) Analizi

Akü doluluk oranı (State of Charge, SOC), bir batarya sisteminin mevcut kapasitesini ve kalan enerji miktarını zamana bağlı olarak tanımlayan kritik bir parametredir. SOC değişimi, özellikle yapay zekâ destekli kesintisiz güç uygulamalarında sistemin enerji sürdürülebilirliğini değerlendirmek için kullanılır. Bu çalışmada, %25, %50, %75 ve %100 yük profilleri altında VRLA akülerin SOC eğilimleri zamana bağlı olarak karşılaştırmalı biçimde analiz edilmiştir.

Tablo 4. Farklı Yük Seviyelerinde SOC Davranışı Karşılaştırması

Yük Seviyesi	Başlangıç SOC (%)	6. saniye SOC (%)	Toplam Düşüş (%)	Tükenme Eğimi
%25	100	92.5	7.5	Yavaş
%50	100	82	18	Orta
%75	100	75	25	Hızlı
%100	100	65	35	Çok Hızlı

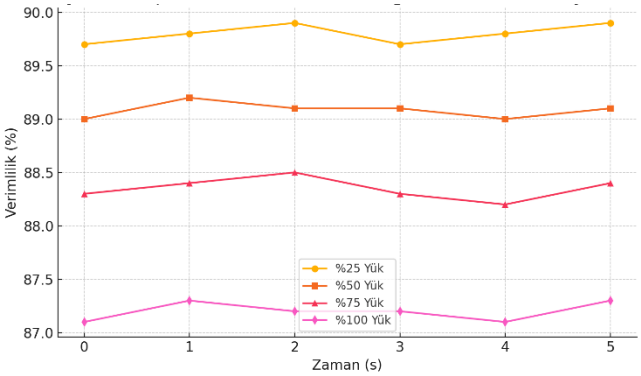
Şekil 4. SOC – Zaman Eğrisi (Farklı Yük Seviyeleri)

2.4. Toplam Verimlilik (η–t) Analizi

UPS sistemlerinin enerji dönüşüm performansını değerlendirmede en kritik ölçütlerden biri, toplam sistem verimliliğidir. Verimlilik, girişten alınan enerjinin ne kadarlık kısmının çıkışta kullanılabilir hale getirildiğini gösterir ve hem maliyet etkisi hem de sürdürülebilirlik açısından belirleyici rol oynar. Bu çalışmada, yalnızca VRLA akülerin kullanıldığı UPS sisteminin %25, %50, %75 ve %100 yük profilleri altında gösterdiği toplam verimlilik eğilimleri analiz edilmiştir.

Tablo 5. Farklı Yük Seviyelerinde Ortalama Verimlilik Değerleri

Yük Seviyesi	Ortalama Verimlilik (%)	Verimlilik Değişim Aralığı	Değerlendirme
%25	89.8	±0.1	Yüksek
%50	89.1	±0.1	Orta-Yüksek
%75	88.4	±0.2	Orta
%100	87.2	±0.2	Düşük

Şekil 5. Toplam Verimlilik – Zaman Eğrisi

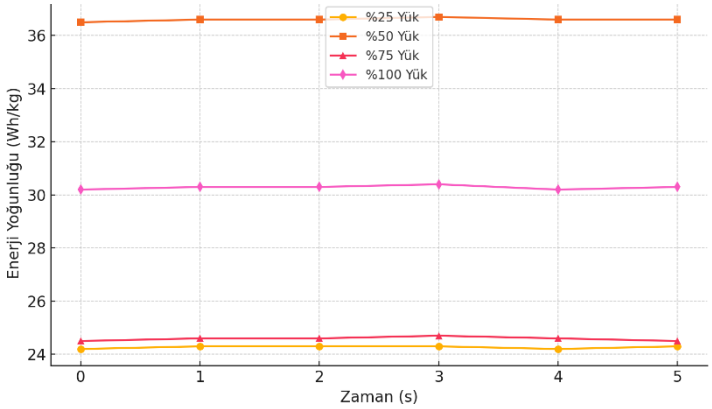
2.5. Enerji Yoğunluğu (Wh/kg) Analizi

Enerji yoğunluğu, bir batarya sisteminin birim kütle başına sağladığı enerji miktarını ifade eder ve sistem tasarımı açısından kritik bir parametredir. Bu değer, veri merkezi uygulamalarında alan kullanımı, taşıma kolaylığı ve termal yönetim açısından önemli karar değişkenlerinden biridir. Bu analizde VRLA bataryalarla çalışan bir UPS sisteminin %25, %50, %75 ve %100 yük seviyeleri altındaki enerji yoğunluğu eğilimleri değerlendirilmiştir.

Tablo 6. Farklı Yük Seviyelerinde Enerji Yoğunluğu Değerleri

Yük Seviyesi	Ortalama Yoğunluk (Wh/kg)	Değişim Aralığı	Yorum
%25	24.3	±0.1	Sabit, düşük yoğunluk
%50	36.6	±0.1	Yüksek fakat hacim artar
%75	24.6	±0.1	Düşük, stabil değer

%100	30.3	±0.1	Orta düzey, geniş hacim

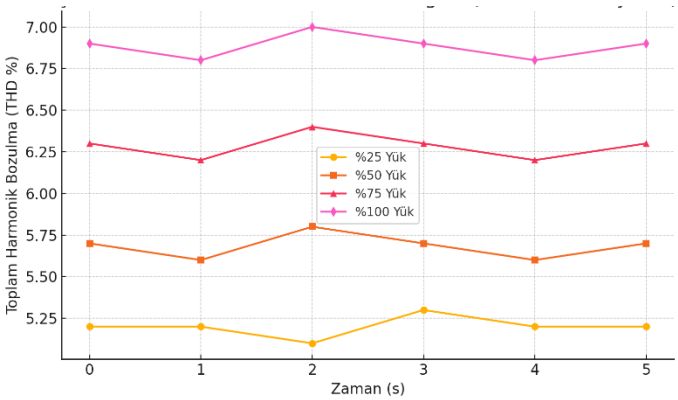
Şekil 6. Enerji Yoğunluğu – Zaman Eğrisi (Farklı Yük Seviyeleri)

2.6. Harmonik Bozulma (THD) Analizi

Toplam harmonik bozulma (THD), UPS sisteminin çıkış sinyalinin ideal sinüs dalga formundan ne derece saptığını gösteren kritik bir kalite metriğidir. Özellikle yapay zekâ tabanlı yüksek duyarlılıklı uygulamalarda, çıkış sinyalinin harmonik içeriği sistem güvenliği ve işlem doğruluğu açısından büyük önem taşır. Bu çalışmada, VRLA akülerle çalışan bir UPS sisteminin %25, %50, %75 ve %100 yük profilleri altında harmonik bozulma davranışı incelenmiştir.

Tablo 7. Farklı Yük Seviyelerinde Harmonik Bozulma (THD) Değerleri

Yük Seviyesi	Ortalama THD (%)	Değişim Aralığı	Değerlendirme
%25	5.2	±0.1	Standart altında, ideal
%50	5.7	±0.1	Sınırda ama kabul edilebilir
%75	6.3	±0.1	Yüksek dikkat gerekir
%100	6.9	±0.1	Sınır seviyeye yakın

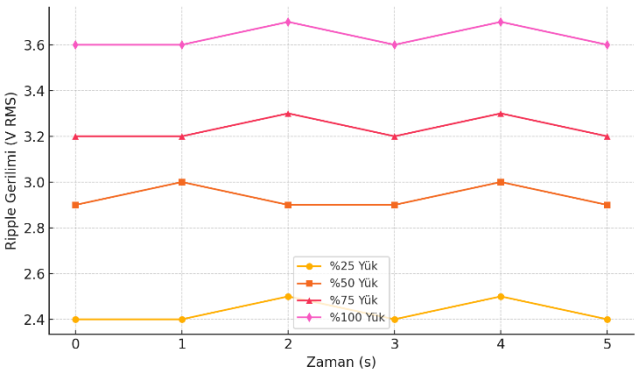
Şekil 7. Harmonik Bozulma – Zaman Eğrisi (Farklı Yük Seviyeleri)

2.7. Ripple Analizi

Ripple gerilimi, DC çıkıştaki düşük frekanslı salınımları ifade eder ve özellikle hassas yüklerin beslendiği sistemlerde güç kalitesini etkileyen önemli bir parametredir. UPS sistemlerinde oluşan ripple, inverter çıkış filtresinin başarımı, yük geçişleri ve batarya iç direncine bağlı olarak değişkenlik gösterebilir. Bu çalışmada, %25, %50, %75 ve %100 yük profilleri altında VRLA batarya sisteminin ripple davranışı analiz edilmiştir.

Tablo 7. Farklı Yük Seviyelerinde Ripple Gerilimi Değerleri

Yük Seviyesi	Ortalama Ripple (V RMS)	Değişim Aralığı	Güç Kalitesi Değerlendirmesi
%25	2.4	±0.1	İyi, kararlı çıkış
%50	2.9	±0.1	Sınırda, izlenmeli
%75	3.2	±0.1	Yüksek, dikkat gerekli
%100	3.6	±0.1	Kritik, filtre gerekebilir

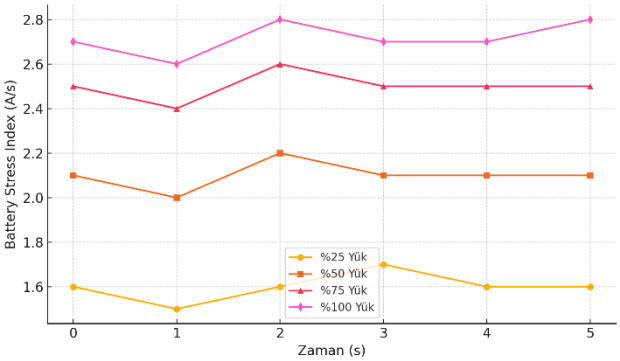
Şekil 8. Ripple – Zaman Eğrisi (Farklı Yük Seviyeleri)

2.8. Battery Stress Index (BSI) Analizi

Battery Stress Index (BSI), akım değişim oranlarını temel alarak bataryaların ani yük değişimlerine karşı verdiği tepkiyi değerlendiren önemli bir parametredir. UPS sistemlerinin akü performansını değerlendirmede, özellikle yapay zekâ uygulamaları gibi yüksek frekanslı yük profillerinde BSI metriği belirleyici olmaktadır. Bu analizde, %25, %50, %75 ve %100 yük profilleri altında VRLA sistemin batarya stres davranışı incelenmiştir.

Tablo 9. Farklı Yük Seviyelerinde Battery Stress Index (BSI) Değerleri

Yük Seviyesi	Ortalama BSI (A/s)	Değişim Aralığı	Stres Değerlendirmesi
%25	1.6	±0.1	Düşük stres, kararlı
%50	2.1	±0.1	Orta düzey stres
%75	2.5	±0.1	Yüksek stres eğilimi
%100	2.7	±0.1	Kritik seviyeye yakın

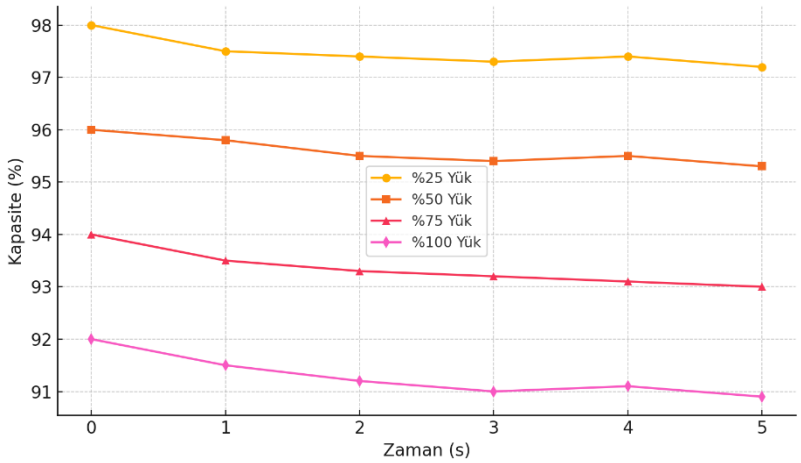
Şekil 9. Battery Stress Index – Zaman Eğrisi (Farklı Yük Seviyeleri)

2.9. Sıcaklık Kaynaklı Kapasite Azalımı

VRLA bataryaların çalışma sıcaklıkları arttıkça, elektrolit iç yapısında kimyasal çözülmeler ve plaka deformasyonları meydana gelmekte; bu durum, toplam kapasitede zamana bağlı düşüşe yol açmaktadır. Yüksek güçlü yapay zekâ sistemlerinde UPS üzerinden geçen akımın artmasıyla oluşan termal stres, batarya hücrelerinin iç sıcaklıklarını artırarak kapasiteyi sınırlayıcı bir faktör haline gelir.

Tablo 10. Farklı Yük Seviyelerinde Sıcaklık Etkili Kapasite Değerleri

Yük Seviyesi	Ortalama Kapasite (%)	Değişim Aralığı	Termal Etki Değerlendirmesi
%25	97.4	±0.3	Minimal etki, kararlı yapı
%50	95.5	±0.3	Sıcaklık artışı başlamakta
%75	93.3	±0.3	İleri düzey kapasite kaybı
%100	91.3	±0.3	Yüksek termal stres, riskli

Şekil 10. Sıcaklık Kaynaklı Kapasite Azalımı – Zaman Eğrisi (Farklı Yük Seviyeleri)

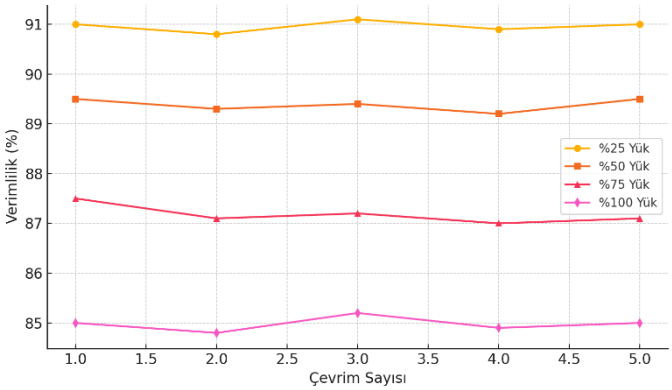
2.10. Şarj-Deşarj Verimliliği

Şarj-deşarj verimliliği, bataryanın her çevrimde kaybettiği enerji miktarını değerlendirmek için kullanılan kritik bir parametredir. Özellikle UPS sistemlerinin uzun süreli kullanılabilirliğini

belirleyen temel göstergelerden biridir. Bu analizde, %25, %50, %75 ve %100 yük seviyelerinde VRLA bataryaların çevrim verimlilikleri karşılaştırılmıştır.

Tablo 11. Farklı Yük Seviyelerinde Şarj-Deşarj Verimliliği (5 Çevrim Ortalama)

Yük Seviyesi	Ortalama Verimlilik (%)	Değişim Aralığı	Çevrim Performansı Değerlendirmesi
%25	91.0	±0.2	Maksimum verim, düşük kayıp
%50	89.4	±0.2	İyi verim, sınırlı kayıp
%75	87.2	±0.3	Azalan verim, orta kayıp
%100	85.0	±0.3	Düşük verim, yüksek kayıp

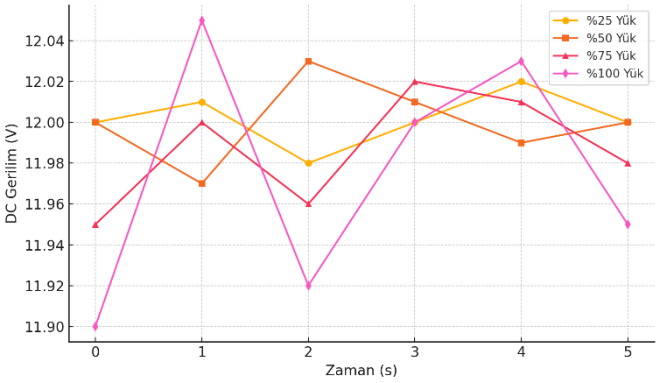
Şekil 11. Şarj-Deşarj Verimliliği – Çevrim Sayısına Göre (Farklı Yükler)

2.11. Çıkış Gerilim Stabilitesi: DC Regülasyon Performansı

UPS sistemlerinin enerji kalitesini belirleyen en temel faktörlerden biri, çıkış geriliminin zaman içerisinde ne kadar kararlı kaldığıdır. Özellikle yapay zekâ sistemleri gibi hassas yüklerde, milivolt düzeyindeki dalgalanmalar dahi sistem kararlılığını etkileyebilir. Bu analizde, dört farklı yük seviyesi altında batarya çıkışındaki DC gerilim değişimleri zaman ekseninde değerlendirilmiştir.

Tablo 12. Farklı Yük Seviyelerinde DC Çıkış Gerilim Stabilitesi

Yük Seviyesi	Gerilim Aralığı (V)	Ortalama Gerilim (V)	Gerilim Kararlılığı Değerlendirmesi
%25	11.98 – 12.02	12.00	Çok kararlı, ideal regülasyon
%50	11.97 – 12.03	12.00	Kararlı, sınırlı sapma
%75	11.95 – 12.02	11.98	Hafif dalgalı, dikkat gerektirir
%100	11.90 – 12.05	11.97	Dalgalı, kritik sınırda

Şekil 12. DC Çıkış Gerilim Stabilitesi – Zaman Eğrisi

2.12. Yapay Zekâ Uyumluluğu: ACI Skoru Analizi

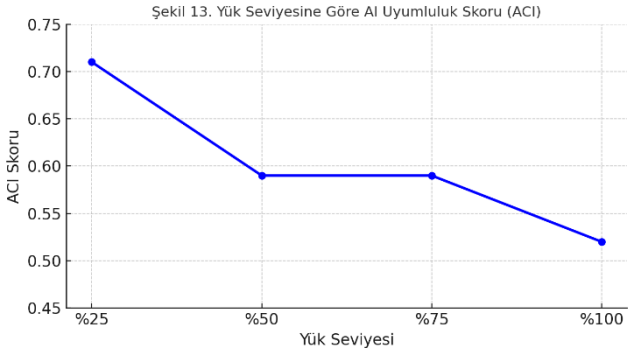
Yapay zekâ tabanlı yüklerin yüksek frekanslı geçişleri, değişken akım talepleri ve düşük gecikme ihtiyaçları nedeniyle UPS sistemlerinin sadece güç sağlama değil, aynı zamanda uyum sağlama kabiliyeti kritik hâle gelmiştir. Bu kapsamda kullanılan AI Uyumluluk Skoru (ACI – Artificial Intelligence Compatibility Index), sistemin yapay zekâ destekli altyapılarda ne düzeyde kararlı ve verimli çalışabileceğini değerlendiren çok kriterli bir metriktir. Bu analizde, dört farklı yük profiline göre ACI değerleri hesaplanmış ve karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

- %25 Yük: ACI = 0.71 → Orta düzeyde uyumluluk, düşük yük koşullarında sistem kararlı çalışmakta ve AI destekli uygulamalar için kabul edilebilir performans sergilemektedir.
- %50 Yük: ACI = 0.59 → Sınırda uyumluluk, sistemin belirli aralıklarla voltaj regülasyonunda sapmalar gözlenmekte ve bu da AI sistemleri için güvenlik tamponu gereksinimi doğurmaktadır.
- %75 Yük: ACI = 0.59 → Uyumluluk yine sınırda kalmıştır; yük artışıyla beraber batarya çıkışında tepki sürelerinde gecikmeler gözlenmektedir.
- %100 Yük: ACI = 0.52 → Düşük uyumluluk seviyesi, yüksek yapay zekâ yükleri altında VRLA sistemlerinin enerji sürekliliğini riskli hale getirmektedir.

Elde edilen sonuçlar, VRLA akülerin özellikle düşük ve orta yüklerde AI yük profillerine görece daha uygun performans sergilediğini; ancak %75 ve üzeri yüklerde teknolojik güncelleme ve destekleyici sistemlerin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Tablo 13. Yük Seviyelerine Göre AI Uyumluluk Skoru (ACI) Değerleri

Yük Seviyesi	ACI Skoru	Uyumluluk Değerlendirmesi
%25	0.71	Orta düzey uyumluluk
%50	0.59	Sınırda uyumluluk
%75	0.59	Sınırda uyumluluk
%100	0.52	Düşük uyumluluk

Şekil 13. Yük Seviyesine Göre AI Uyumluluk Skoru (ACI)

3. Sonuçlar

Elde edilen bulgular, VRLA batarya sistemlerinin düşük ve orta yük seviyelerinde göreceli olarak stabil çalıştığını, ancak özellikle %75 üzeri yük seviyelerinde belirgin termal stres, kapasite kaybı ve performans düşüşleri yaşandığını ortaya koymuştur. ACI skorlarındaki düşüş ve harmonik bozulmalardaki artış, bu sistemlerin AI tabanlı yüksek tempolu veri merkezleri için sınırlı uyum sağladığını göstermektedir.

Çalışmanın özgün katkısı, literatürde eksik olan çoklu yük seviyesi bazlı analizlerin gerçekleştirilmiş olması ve 12 farklı kriterde karşılaştırmalı bir performans değerlendirmesinin sunulmasıdır. Bu bağlamda mühendislik kararlarında daha hassas modelleme yapılabilmesi ve batarya seçiminin yük profiline göre optimize edilebilmesi adına önemli çıkarımlar elde edilmiştir.

KAYNAKLAR

[1] Gupta, T. (2024). Evolution of Data Center Design to Handle AI Workloads. *2024 ITNAC Conference, IEEE*. https://doi.org/10.1109/ITNAC.2024.10815309

[2] Zubi, H., & Hfouda, N. (2024). Measurement-Based Data Center Load Model & Power Quality Assessment. *MI-STA 2024, IEEE*. https://doi.org/10.1109/MI-STA.2024.10599677

[3] Nøland, J. K., et al. (2024). Will Energy-Hungry AI Create a Baseload Power Demand Boom?. *IEEE Access*, 12. https://doi.org/10.1109/ACCESS.2024.3440217

[4] Lu, J., et al. (2019). Best Practices in China Southern Power Grid Competition of AI Short-Term Load Forecasting. *IEEE Xplore*.

[5] Supermicro. (2025). Datasheet: SuperCluster GB200 NVL72.

[6] Vertiv. (2024). 360AI Reference Design RD0019. Technical White Paper.

EĞRİSEL GENİŞ BAŞLIKLI SAVAK YÜKSEKLİĞİNİN DEBİ KATSAYISINA ETKİSİNİN DENEYSEL ARAŞTIRILMASI

Mustafa BÜYÜKNACAR[1], Oğuz ŞİMŞEK[2], Okan Mert KATİPOĞLU[3]

[1] Harran Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, İnşaat Mühendisliği Bölümü, Şanlıurfa

[2] Harran Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, İnşaat Mühendisliği Bölümü, Şanlıurfa

[3] Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, İnşaat Mühendisliği Bölümü, Erzincan

Savaklar, hidrolik mühendisliği alanında en basit ve eski yapılardır. Bu yapılar, akarsularda ve açık kanallarda, akımın su yüksekliğini düzenlemek, akımı kontrol etmek ve akım debisini ölçmek gibi çeşitli amaçlarla inşa edilmektedir. Savakların, akım alanına inşa edilmesiyle akım alanında değişimler meydana gelmekte ve akımın memba bölgesinden mansap bölgesine geçişte enerji kaybetmesine yol açmaktadır. Meydana gelen bu enerji kaybının en aza indirgenmesi savak geometrik özelliklerine doğrudan bağlı olmakla birlikte, enerji kaybı en az olan savak tipi tercih edilmelidir. En elverişli savak tipinin belirlenmesi için, enerji kayıplarının etki etkilediği debi katsayısının (C_d) belirlenmesi gerekmektedir. Farklı savak tiplerine ait debi katsayıları formülleri farklı araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Bu çalışma kapsamında, dikdörtgen bir kanal içerisine yerleştirilmiş üç farklı savak yüksekliğine (P) sahip eğrisel geniş başlıklı savak akımlarının debi katsayısı deneysel olarak belirlenmiştir. Elde edilen bulgulara bağlı olarak farklı geometriklere sahip eğrisel geniş başlıklı savaklara ait debi katsayısı üzerinde etkili olan parametreler ve debi katsayısının savak yüksekliğine bağlı değişimi araştırılmıştır. Çalışma sonucunda, 15 farklı debi durumu için hesaplanan ortalama debi katsayıları P=5.7, 7.5 ve 10.2 cm için sırasıyla 0.78, 0.87 ve 0.93 olarak elde edilmiştir. Aynı savak yüksekliğinde savak yükünün (H) artmasıyla C_d sayısının arttığı belirlenmiştir. Elde edilen bulgulardan, akım çizgisi desenlerine uyarlanmış savakların (eğrisel geniş başlıklı savaklar) geniş başlıklı dikdörtgen ve trapez savaklara kıyasla daha büyük debi katsayılarına sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğrisel geniş başlıklı savak, debi katsayısı, deneysel modelleme, savak yüksekliği, savak yükü

PARTICLEBOARD PRODUCTION USING UF AND MUF ADHESIVES

ÜF VE MÜF TUTKALLARINI KULLANARAK YONGALEVHA ÜRETİMİ

Mustafa ASLAN[1], Büşra AVCI[2], İlkay ATAR[3], Fatih MENGELOĞLU[4]

[1] Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Orman Fakültesi, Orman Endüstri Mühendisliği, ORCID numarası

[2] Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Orman Fakültesi, Orman Endüstri Mühendisliği, ORCID:0000-0003-1710-2778

[3] Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Orman Fakültesi, Orman Endüstri Mühendisliği, ORCID:0000-0001-9527-1791

[4] Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Orman Fakültesi, Orman Endüstri Mühendisliği, ORCID:0000-0002-2614-3662

Özet

Yongalevha endüstrisinde, odun veya diğer lignoselülozik malzemelerle birlikte tutkallar ve çeşitli katkı maddeleri kullanılmaktadır. Bu üretim sürecinde en yaygın olarak kullanılan tutkal türü üre-formaldehit (ÜF) esaslı tutkaldır. ÜF tutkalından sonra en çok tercih edilenler ise fenol-formaldehit ve melamin-üre-formaldehit (MÜF) tutkallarıdır. Ayrıca izosiyanat bazlı tutkallar, doğal yapıştırıcılar ve sülfit atık suyu gibi alternatif bağlayıcılar da kullanılabilmektedir. Tutkalların tercih edilme nedenleri arasında çevre ve insan sağlığı açısından daha az zararlı olması, rengi, uygulama kolaylığı ve maliyet gibi faktörler yer almaktadır. Üretilen yongalevhanın kullanım alanında istenen özellikleri sağlayabilmesi için buna uygun tutkal seçimi yapılmaktadır. MÜF, neme ve sıcaklığa karşı üre-formaldehit (ÜF) reçinelerine kıyasla çok daha dayanıklıdır. Bu çalışmada, üre-formaldehit ve melamin-üre-formaldehit tutkalları kullanılarak dört farklı kombinasyonda yongalevhalar üretilmiştir. Bu kombinasyonlar şu şekildedir: yalnızca üre-formaldehit tutkallı, yalnızca melamin-üre-formaldehit tutkallı, orta tabakada üre-formaldehit dış tabakalarda melamin-üre-formaldehit tutkallı ve orta tabakada melamin-üre-formaldehit dış tabakalarda üre-formaldehit tutkallı levhalar. Üç tabakalı olarak üretilen levhalarda yonga dağılımı dış tabakalarda %30, orta tabakada %70 oranındadır. Tutkal miktarı dış tabakalarda %11, orta tabakada %9 olarak uygulanmıştır. Sertleştirici olarak kullanılan amonyum klorür miktarı dış tabakalarda %1, orta tabakada ise %1,5'tir. Levhaların yoğunluğu 600 kg/m³ olarak belirlenmiştir. Üretilen yongalevhaların bazı mekanik özellikleri (Yüzeye dik çekme, eğilme direnci ve eğilmede elastikiyet modülü) ile fiziksel özellikleri (su alma oranı ve kalınlığına şişme) araştırılmıştır.

Anahtar kelimeler: Yongalevha, üre formaldehit, melamin-üre formaldehit tutkalı, mekanik özellik, fiziksel özellik.

Abstract

In the particleboard industry, adhesives and various additives are used in combination with wood or other lignocellulosic materials. Among these adhesives, urea-formaldehyde (UF) is the most commonly used type in the production process. Following UF adhesives, phenol-formaldehyde (PF) and melamine-urea-formaldehyde (MUF) adhesives are among the most preferred alternatives. Additionally, isocyanate-based adhesives, natural binders, and sulfite waste liquor are also employed as alternative bonding agents. Factors influencing the choice of

adhesive include lower harmful effects on human health and the environment, adhesive color, ease of application, and cost-effectiveness. The selection of a suitable adhesive is crucial to ensure that the manufactured particleboard possesses the desired properties for its intended application area. Compared to UF resins, MUF resins exhibit significantly greater durability against moisture and high temperatures. In this study, particleboards were manufactured using UF and MUF adhesives in four different combinations: boards bonded with UF adhesive only, boards bonded with MUF adhesive only, boards with UF adhesive in the core layer and MUF adhesive in the surface layers, and boards with MUF adhesive in the core layer and UF adhesive in the surface layers. The particleboards were produced in a three-layer structure, with a particle distribution of 30% in the surface layers and 70% in the core layer. The adhesive content was 11% in the surface layers and 9% in the core layer, while ammonium chloride was used as a hardener at 1% in the surface layers and 1.5% in the core layer. The density of the boards was set at 600 kg/m³.

The study investigated certain mechanical properties (internal bond, modulus of rupture and modulus of elasticity in bending) and physical properties (water absorption and thickness swelling) of the produced particleboards.

Keywords: Particleboard, urea formaldehyde, melamine urea formaldehyde glue, mechanical property, physical property.

1. GİRİŞ

Odun hammaddesinden veya lignoselülozik hammaddelerden elde edilen yonga ve ufak boyutlu parçaların sentetik özellikte bir reçine yardımı ile sıcaklık ve basınç uygulanarak elde edilen geniş yüzeyli malzemedir.

Yongalevha, mobilya ve yapı malzemesi olarak yaygın şekilde kullanılmaktadır (Başyiğit ve ark., 2000). Farklı yoğunluklara (düşük; 0, 59 gr/cm^3 ten düşük özgül ağırlıkta, orta; 0,59-0,80 gr/cm^3 arasındaki özgül ağırlıktaki levhalar, yüksek; 0,80 gr/cm^3 ten yukarı özgül ağırlıktaki levhalar) sahip levhalar üretilmektedir (Alıcı, 2004). Ahşap esaslı levhalar arasında en çok kullanılan ürünlerden olan yongalevha, hammadde sıkıntısına alternatif olması, istenilen yoğunluk ve boyutta üretilebilmesi, üretimi sırasında çeşitli katkı maddeleri kullanılması (sertleştirici, parafin vb.) gibi masif malzemeyle kıyaslanan avantajları nedeniyle tercih edilmektedir. Bunun yanında yongalevhanın kullanım yerinde doğrudan temasla suya ve rutubete maruz kalması sonucunda boyutsal stabilizasyonunda bozulma meydana gelmesi, mantar ve böcek arızına karşı düşük direnç göstermesi gibi dezavantajları bulunmaktadır (Henry, J. 1982; Dix, B. 1997). Ahşap esaslı levhaların üretiminde kullanım yerine uygun tutkallar seçilmektedir. Bunlardan en çok üre formaldehit (ÜF), melamin-üre formaldehit (MÜF), melamin formaldehit (MF), fenol formaldehit (FF) ve biyoesaslı (tanen) tutkallar vb. kullanılmaktadır.

Üre formaldehit reçinesi üre ile formaldehitin sentezi ile oluşturulmuş bir reçinedir. Yongalevha üretiminde en yaygın kullanılan tutkaldır. Diğer tutkallara göre daha düşük maliyetlidir. Renksizdir. Suda kolay çözülebilmektedir (Çolakoğlu, 2001). MÜF reçineleri, melamin-üre ve formaldehitin polikondenzasyon reaksiyonu sonucu oluşan termoset reçinelerdir. ÜF reçinelerinden daha nemli ortamlara dayanıklıdır. Ancak melamin, üreden çok daha pahalı bir tutkaldır (Güler, 2001). Daha önceki yapılan çalışmalarda; sadece üre formaldehit, melamin-üre formaldehit, melamin formaldehit, fenol formaldehit, izosiyonat tutkalları ve bunların farklı kombinasyonlarında olan levhalar üretilmiş ve bunların mekanik ve fiziksel özellikleri araştırılmıştır. Levha kalitesini; kullanılan tutkalın türü, miktarı ve uygulama yöntemi gibi birçok faktör etkilemektedir. Bu çalışmada, üre-formaldehit (ÜF) ve melamin-üre-formaldehit

(MÜF) tutkallarının tek başına ve farklı tabaka kombinasyonlarında kullanılmasının levhaların mekanik ve fiziksel özellikleri üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

2. YÖNTEM

2. 1. Materyal

Yongalevha üretiminde kullanılan kızılçam odun yongaları, bağlayıcı olarak kullanılan üre formaldehit, melamin-üre formaldehit tutkalları ve amonyüm klorür sertleştirici, Tarsus ve Adana Kastamonu Entegre tesislerinden temin edilmiştir.

2. 2. Metot

600 kg/m^3 levha üretmek için yonga dağılımı dış tabaka %30 orta tabaka %70, tutkal miktarı dış tabaka %11 orta tabaka %9, sertleştirici miktarı dış tabaka %1 orta tabaka %1,5 kullanılmıştır. Öncelikle üretimde kullanılacak olan kaba ve ince odun yongaları 103±2º C' lik etüvde kurutulmuştur. Daha sonra üre formaldehit ve melamin-üre formaldehit tutkalları kullanılarak kaba ve ince odun yongaları tutkallanmıştır.

Üretimde 4 farklı şekilde tutkallama yapılmıştır. Bunlar;

1. Levhada sadece üre formaldehit (ÜF) tutkalı kullanılmıştır.

2. Levhada sadece melamin-üre formaldehit (MÜF) tutkalı kullanılmıştır.

3. Levhada orta tabakada üre formaldehit (ÜF) dış tabakada melamin-üre formaldehit (MÜF) kullanılmıştır.

4. Levhada orta tabaka melamin-üre formaldehit (MÜF) dış tabakada üre formaldehit (ÜF) kullanılmıştır.

Tutkallanan yongalar 50 x 50cm boyutlarında hazırlanmış kalıplara serilmiştir. Serilen taslağa soğuk (ön) presleme uygulanmıştır. Levha taslağı 200 °C'de, 120 bar basınç ve 90 bar çekiçleme basıncı altında 5 dk süreyle sıcak prese tabi tutulup levhalar üretilmiştir. Üretilen levhalar klimatize edilmiştir (Şekil 1.). Üretilen levhaların yüzeye dik çekme direnci TSE EN 319, eğilme direnci, eğilmede elastikiyet modülü TSE EN 310 standartına göre, su alma ve kalınlık artımı TSE EN 317 standartına göre yapılmıştır.

a)

b)

c)

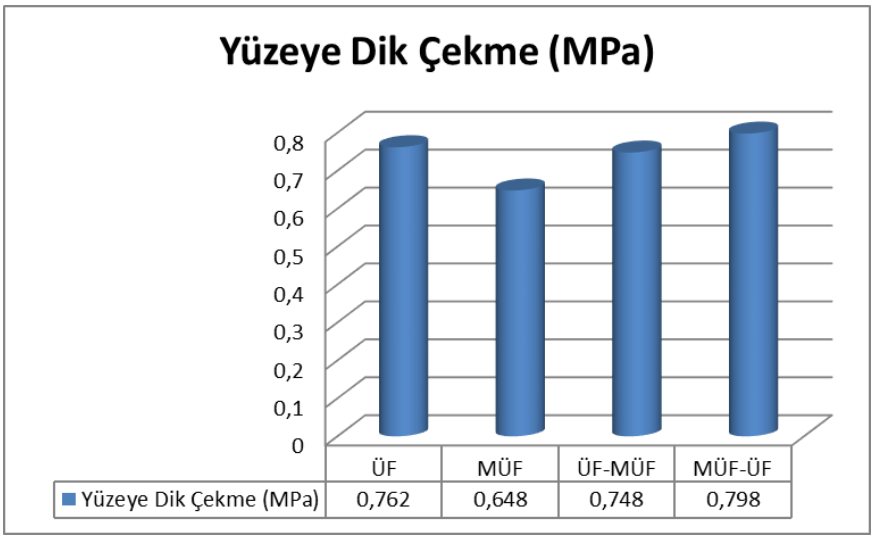
d) **e)** **f)**

Şekil 1. a) Kızılçam odun yongaları, b) yongaların tutkallanması, c) yongaların serilmesi, d) soğuk presleme, e) sıcak presleme, f) üretilen yongalevhalar

Elde edilen dataların SPSS programı (IBM SPSS 20.0) kullanarak istatistik analizleri yapılmıştır. Örnek kombinasyonlarının mekanik ve fiziksel özellikleri üzerine etkisinin belirlenmesi amacıyla ANOVA basit varyans analizi uygulanmıştır

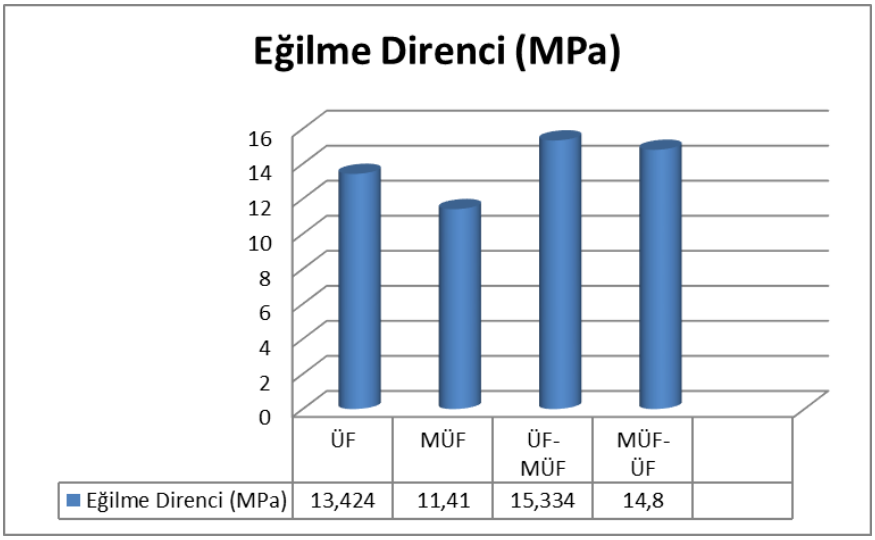
3. BULGULAR

Yongalevhaların yüzeye dik çekme direnci, eğilme direnci, eğilmede elastikiyet modülü su alma ve kalınlık artımı değerleri belirlenmiştir. Her test için 5 örnek test edilmiştir

Şekil 2. Yongalevhaların yüzeye dik çekme direnci bar grafiği

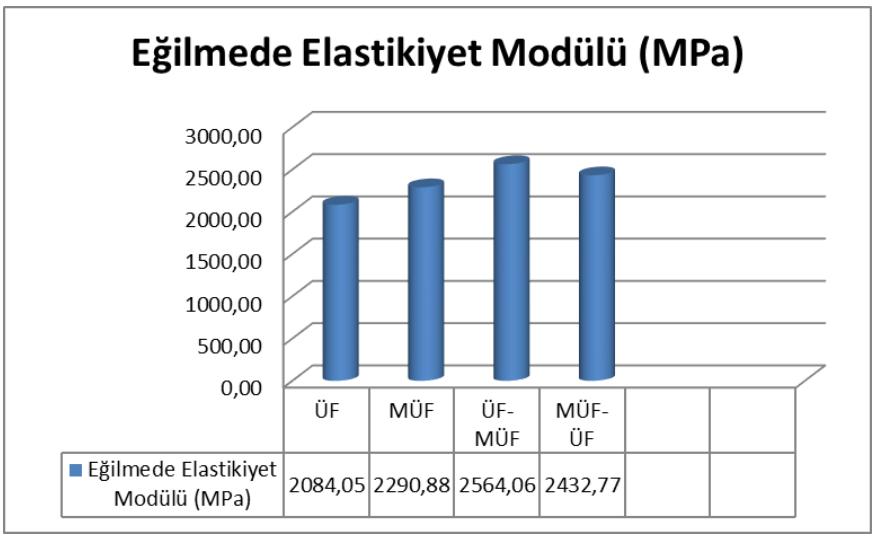
Şekil 2' de verilen yüzeye dik çekme test sonucuna baktığımızda en yüksek değer orta tabakada MÜF, dış tabakada ÜF tutkalı kullanılan levha grubunda olduğu görülmüştür. Genel olarak tüm levhaların yüzeye dik çekme test sonucu değerleri incelendiğinde TSE 312'nin belirlemiş olduğu 13<t<20 mm kalınlık aralığındaki levhalar için Min. 0,35 N/mm² yüzeye dik çekme direnci değerini sağladığı görülmüştür. Yapılan diğer çalışmalarda da melamin ile modifiye

Şekil 3. Yongalevhaların eğilme direnci bar grafiği

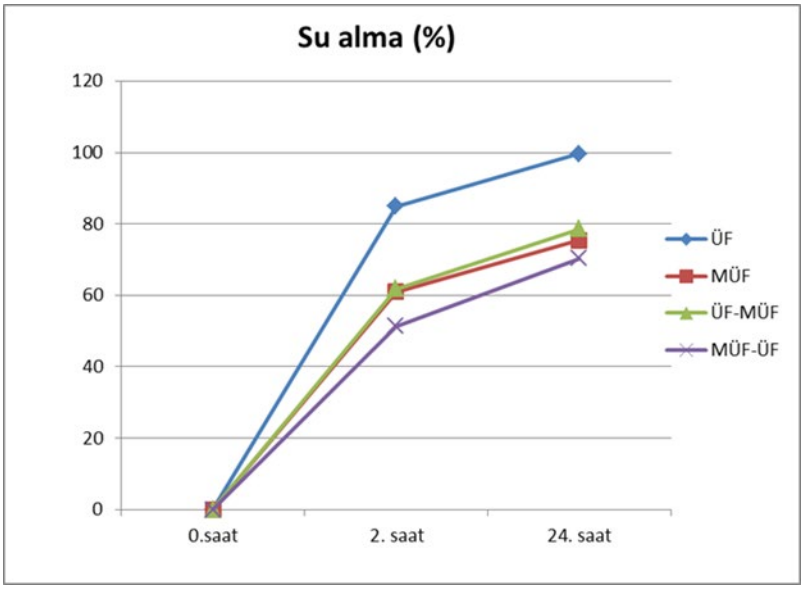
edilen üre formaldehit reçineleri ile üretilen yonga levhaların mekanik özelliklerinin genel olarak iyileştiği tespit edilmiştir (Kim ve ark., 2006).

Şekil 3' te verilen eğilme direnci test sonucuna baktığımızda en yüksek değer orta tabakada ÜF, dış tabakada MÜF tutkalı kullanılan levha grubunda olduğu görülmüştür. En düşük 11,41 MPa değeri ile MÜF grubunda elde edilmiştir. MÜF grubu hariç tüm levha gruplarının sonuçları incelendiğinde TSE 312'nin belirlemiş olduğu 13<t<20 mm kalınlık aralığındaki levhalar için Min.13 N/mm² eğilme direnci değerini sağladığı görülmüştür.

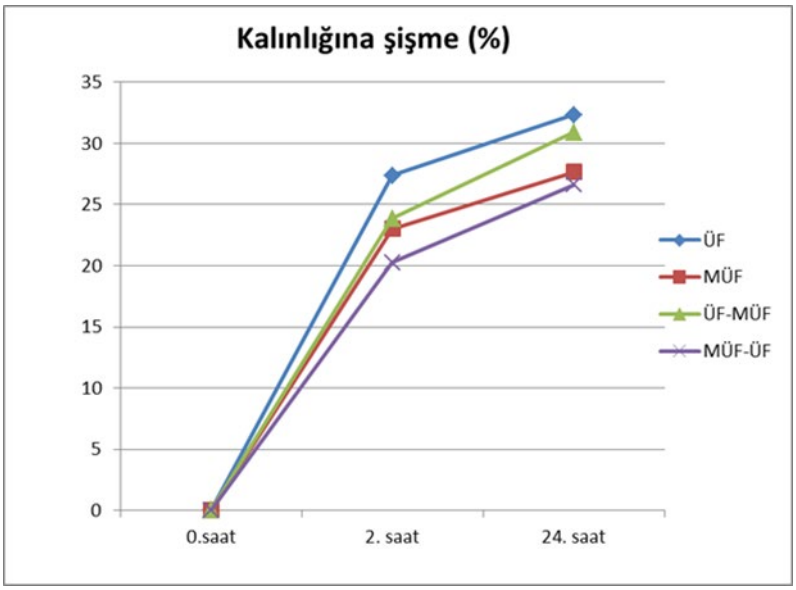

Şekil 4. Yongalevhaların eğilmede elastikiyet modülü direnci bar grafiği

Şekil 4' te verilen testler sonucunda tüm levha gruplarının eğilme elastikiyet modülü değerleri incelendiğinde, TSE 312 standardının 13 < t < 20 mm kalınlık aralığı için belirlemiş olduğu minimum 1600 N/mm² değeri tüm levhalar tarafından sağlanmıştır.

Şekil 5. Yongalevhaların 2 ve 24 saatlik su alma çizgi grafiği

Şekil 6. Yongalevhaların 2 ve 24 saatlik kalınlığına şişme çizgi grafiği

Şekil 5 ve 6 da verilen 2 ve 24 saatlik su alma ve kalınlığa şişme testleri sonucunda, en yüksek su alma oranı (%99,61) ve kalınlığa şişme değeri (%32,33) ÜF (üre-formaldehit) tutkalı ile üretilen levhalarda tespit edilmiştir. Buna karşılık, içeriğinde MÜF (melamin-üre-formaldehit) tutkalı bulunan ve özellikle orta tabakasında MÜF tutkalı kullanılan levhaların, bu parametreler açısından daha iyi performans gösterdiği belirlenmiştir. Yapılan farkı çalışmalarda üre formaldehit tutkalı içerisine (ÜF) melamin ilavesinin suya karşı dayanıklılığı arttırdığı belirtilmektedir (Cremonini vd., 1997; Cremonini vd.,1999).

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışma kapsamında, yonga levha üretiminde yaygın olarak kullanılan iki sentetik tutkal türü olan Üre Formaldehit (ÜF) ve Melamin-Üre Formaldehit (MÜF) tutkallarının farklı

kombinasyonları kullanılarak dört ayrı levha grubu üretilmiş ve bu levhaların mekanik ile fiziksel özellikleri incelenmiştir.

Yapılan testlere göre şu sonuçlar elde edilmiştir:

Orta tabakası MÜF, dış tabakası ÜF olan levhalar en iyi fiziksel ve mekanik değerlere ulaşmıştır. Ayrıca, bu grup yüzeye dik çekme dayanımı, eğilme direnci ve elastikiyet modülü bakımından da diğer gruplardan daha üstün performans sergilemiştir.

Sadece ÜF tutkalıyla üretilen levhala, hem su alma hem de kalınlığa şişme açısından en düşük performansı göstermiştir. Bu durum, bu tür levhaların suya karşı direncinin oldukça zayıf olduğunu ortaya koymuştur.

Sadece MÜF tutkalla üretilen levhalar ile dış tabakası MÜF, orta tabakası ÜF olan levhalar orta seviyede performans sergilemiştir. Bu grupların su alma ve şişme değerleri, ÜF grubuna göre daha iyi, ancak MÜF-ÜF gruba göre daha zayıf bulunmuştur.

Öneriler;

Dış ortam koşullarında kullanılacak yonga levhalar için, özellikle suya dayanıklılık gerektiren uygulamalarda, orta tabakada MÜF ve dış tabakada ÜF kullanılan kompozisyonun tercih edilmesi önerilir.

Sadece ÜF tutkalla üretilmiş levhalar, suya karşı zayıf dirençlerinden dolayı yalnızca kuru ve iç mekân kullanımı için uygundur. Ancak bu levhalarda su itici katkı maddeleri veya yüzey kaplamaları ile performans artırımı sağlanabilir.

Yalnızca tutkal türü değil, aynı zamanda pres sıcaklığı, pres süresi, yonga rutubeti ve yonga tipi gibi üretim parametrelerinin de kontrol altında tutulması, levha kalitesini doğrudan etkilemektedir.

Alternatif olarak, hidrofobik katkılar, yüzey kaplama teknolojileri gibi yöntemlerle yonga levhaların çevresel koşullara karşı performansı daha da geliştirilebilir.

Bu çalışma, yonga levha üretiminde tutkal kompozisyonunun ürün kalitesi üzerine etkilerini ortaya koymuştur.

5. KAYNAKLAR

Alıcı, Y. (2004). *Atık ve Çimento Kullanılarak Üretilen Levhaların Mekaniksel Özellikleri*. KTÜ Orman Endüstri Mühendisliği, Lisans bitirme tezi, 35s, Trabzon.

Başyigit, C., Çankıran, O., & Taş, H. H. (2000). Yonga levha üretiminde kullanılan hammaddeler ve ahşap artıklarının bu amaçla kullanılması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, *4*(1), 26–31.

Cremonini, C., & Pizzi, A. (1999). Field weathering of plywood panels bonded with UF adhesives and low proportions of melamine salts. *Holz als Roh- und Werkstoff*, *57*, 318.

Cremonini, C., Pizzi, A., & Toro, C. (1997). Improved waterproofing of UF plywood adhesives by melamine salts as glue mix hardeners: System performance optimization. *Holzforschung und Holzverwertung*, *49*, 11–15.

Çolakoğlu, G. (2001). *Tabakalı ağaç malzeme ders kitabı* (Yay. No. 223). Karadeniz Teknik Üniversitesi Orman Fakültesi Yayınları.

Dix, B. (1997). Influence of hardwood and the age of tree on the properties of particleboards from pine (*Pinus sylvestris*). Part 2: Physical–technical properties and formaldehyde release of particleboards made from sapwood and hardwood of pine. *Holz als Roh- und Werkstoff*, *55*(2), 103–109.

Güler, C. (2001). *Pamuk (Gossypium hirsitum L.) saplarından kompozit levha üretimi olanaklarının araştırılması* (Yayımlanmamış doktora tezi). Karaelmas Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Henry, J. (1982). Preservative treatment effects on mechanical and thickness swelling properties of aspen waferboard. *Forest Products Journal*, *32*(11–12), 19–26.

Kim, S., Kim, H.-J., Kim, H.-S., & Lee, H. H. (2006). Effect of bio-scavengers on the curing behavior and bonding properties of melamine-formaldehyde resins. Journal of Applied Polymer Science, 102(3), 2905–2912. https://doi.org/10.1002/app.24256

EFFECT OF ALKALI APPLICATION ON MECHANICAL PROPERTIES OF HIGH DENSITY POLYETHYLENE COMPOSITES FILLED WITH JUNIPER WOOD FLOUR

ALKALİ UYGULAMASININ ARDIÇ ODUN UNU DOLGULU YÜKSEK YOĞUNLUKLU POLİETİLEN KOMPOZİTLERİN MEKANİK ÖZELLİKLERİNE ETKİSİ

Enes ÇAM[1], Büşra AVCI[2], İlkay ATAR[3], Fatih MENGELOĞLU[4]

[1] Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Orman Fakültesi, Orman Endüstri Mühendisliği, ORCID numarası

[2] Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Orman Fakültesi, Orman Endüstri Mühendisliği, ORCID:0000-0003-1710-2778

[3] Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Orman Fakültesi, Orman Endüstri Mühendisliği, ORCID:0000-0001-9527-1791

[4] Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Orman Fakültesi, Orman Endüstri Mühendisliği, ORCID:0000-0002-2614-3662

Özet

Odun plastik kompozitler (OPK), lignoselülozik malzemelerin termoplastik polimer matrislerine katılmasıyla elde edilen kompozit malzemelerdir. Ancak odun liflerinin yüksek hidrofilik yapısı ile polimerlerin hidrofobik karakteri arasındaki zayıf ara yüzey etkileşimi, bu kompozitlerin mekanik özelliklerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu çalışmada, odun unu ile polimer matrisi arasındaki uyumsuzluğu azaltmak ve kompozitlerin mekanik özelliklerini iyileştirmek amacıyla ardıç (Juniperus spp.) odun ununa alkali modifikasyon uygulanmıştır. 24 saat %5 sodyum hidroksit (NaOH) çözeltisi ile muamele edilen odun unu, %0, %10 ve %40 oranlarında yüksek yoğunluklu polietilen (YYPE) matrisine katılarak kompozitler, ekstrüzyon ve enjeksiyon kalıplama yöntemleriyle üretilmiştir. Kompozitlerin mekanik özellikleri, eğilme direnci, eğilmede elastikiyet modülü, çekme direnci, çekmede elastikiyet modülü ve darbe direnci testleri ile değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, YYPE içerisine %10 ve %40 oranında odun unu ilavesi, saf YYPE'ye kıyasla çekme direnci ve darbe direncinde azalmaya neden olmuştur. Buna karşılık, çekmede elastikiyet modülü, eğilme direnci ve eğilmede elastikiyet modülünde artış gözlemlenmiştir. Alkali ile modifiye edilmiş %10 oranında odun unu içeren kompozit örneklerinde, modifiye edilmemiş örneklere kıyasla daha yüksek çekme ve darbe dirençleri elde edilmiştir. Ancak, %40 oranında odun unu içeren hem modifiye edilmiş hem de edilmemiş örneklerde tüm mekanik özelliklerde düşüş tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, alkali muamelesinin belirli oranlarda odun unu içeren OPK' ların mekanik özelliklerini iyileştirebildiğini göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Alkali uygulaması, ardıç odun unu, yüksek yoğunluklu polietilen (YYPE), kompozit, mekanik özellik.

Abstract

Wood plastic composites (WPCs) are composite materials obtained by incorporating lignocellulosic materials into thermoplastic polymer matrices. However, the weak interfacial interaction between the highly hydrophilic wood fibers and the hydrophobic polymers adversely affects the mechanical properties of these composites. In this study, alkali modification was applied to juniper (Juniperus spp.) wood flour to reduce the incompatibility between the wood flour and the polymer matrix and to improve the mechanical properties of the composites. Wood flour treated with a 5% sodium hydroxide (NaOH) solution for 24 hours was incorporated into a high-density polyethylene (HDPE) matrix at ratios of 0%, 10%, and 40%, and the composites were produced using extrusion and injection molding methods. The mechanical properties of the composites were evaluated through tensile strength, tensile modulus, flexural strength, flexural modulus, and impact strength tests. According to the results, the addition of 10% and 40% wood flour to HDPE caused a decrease in tensile and impact strength compared to neat HDPE. In contrast, an increase was observed in the tensile modulus, flexural strength, and flexural modulus. The composite samples containing 10% alkali-treated wood flour exhibited higher tensile and impact strength than the untreated ones. However, in samples containing 40% wood flour, whether treated or untreated, a decline was observed in all mechanical properties. These findings indicate that alkali treatment can improve the mechanical performance of WPCs when wood flour is used at appropriate ratios.

Keywords: Alkali treatment, juniper wood flour, high-density polyethylene (HDPE), composite, mechanical properties.

1. GİRİŞ

Kompozitler; iki veya daha fazla bileşenin bir araya getirilerek oluşturulduğu malzemelerdir. Kompozit malzemeler genellikle matris ve güçlendirici malzemeden oluşur. Odun plastik kompozitler (OPK) ise lignoselülozik malzemelerin termoplastik polimer matrislerine katılmasıyla elde edilen kompozit malzemelerdir (Saba ve ark., 2019). Odun unu gibi lignoselülozik dolgu maddelerinin yüksek özgül dirence sahip olmaları, çeşitli polimerlerle karışabilir olmaları, yenilenebilir bir kaynaktan elde edilmeleri ve ucuz olmaları sebebiyle polimer kompozit üretiminde dolgu maddesi olarak kullanılmaktadır. Lignoselülozik dolgu maddelerinin polimerlere sağladığı bu avantajların yanında bazı dezavantajları da bulunmaktadır. En belirgin dezavantajları, lif ve polimer matris arasındaki zayıf uyum ve liflerin rutubet hassasiyetidir (Faruk ve ark., 2012). Alkali uygulaması, odun lifleri için en yaygın kullanılan modifikasyon yöntemidir (Kallakas vd., 2015). Alkali işlemin amacı, odun liflerinin hücre duvarlarından hemiselüloz ve lignini uzaklaştırmak ve hidrofilik hidroksil gruplarının sayısını azaltmaktır. Yüzeyin saçaklanmasıyla lif ve polimer matris arasında yapışmayı güçlendirmektedir (Ray ve ark., 2001; Li ve ark., 2007).

Ardıç (Juniperus), selvi (Cupressaceae) familyasına ait bir ağaç ya da çalı türüdür. Türkiye'de özellikle dağlık ve kurak bölgelerde sıkça rastlanmaktadır (Tümen ve Hafızoğlu., 2003). Ardıç ağacının odunu, gerek dayanıklılığı gerekse hoş kokusu nedeniyle tarih boyunca çeşitli alanlarda kullanılmıştır. Taze kesildiğinde açık sarımsı veya kırmızımsı kahverengi renkte olup zamanla koyulaşmaktadır. Öz odun kısmı genellikle daha koyudur. Böcekleri uzak tutucu etkisi bulunmaktadır. Suya karşı doğal dayanıklılığı yüksektir. Düzgün lifli, bazen düzensiz; işlenmesi nispeten kolaydır (Balaban, 2007).

Yüksek yoğunluklu polietilen (YYPE) petrolden elde edilen bir malzemedir. YYPE nispeten düz bir zincir yapıya sahip, yoğunluğu 0.94 – 0.96 gr/ml'dir. Yarı saydam veya renklidir. En

çok kullanılan plastiklerden biridir. Çoğunlukla boru üretiminde, meyve suyu ve deterjan kutularında, oyuncak, elektrik ve elektronik eşya imalatında kullanılmaktadır (Karakuş ve Mengeloğlu.,2016).

Daha önceki çalışmalarda farklı polimer (PVC, epoksi, polipropilen) ve dolgu maddeleri(palmiye çekirdeği kabuğu, sarıçam, kenevir vb.) farklı NaOH oranlarında muamele edilerek kullanılmıştır. Bu çalışmada ise doldu maddesi olarak ardıç odun unu kullanılmıştır. Matris olarak termoplastik bir polimer olan YYPE kullanılmıştır. Ardıç odun ununa %5 NaOH solüsyonunda alkali işlem uygulanmıştır. Kompozit örnekler; enjeksiyon kalıplama yöntemi ile 5 farklı kombinasyonda üretilmiş ve testleri yapılmıştır.

2. YÖNTEM

2.1 Materyal

Kompozit üretiminde kullanılan Yüksek Yoğunluklu Polietilen (YYPE) Petkim Petrokimyadan temin edilmiştir. Ardıç odun unu Kahramanmaraş Odun Ambarı bölgesinden temin edilmiştir. Sodyum hidroksit (NaOH) Lepus Kimyadan temin edilmiştir.

2.2 Metot

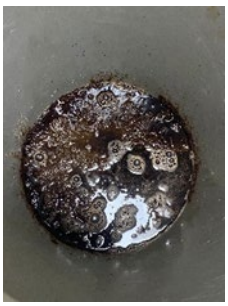
İlk olarak ardıç odun unu 200'lük mesh yeteneğine sahip sarsak elekten geçirilerek sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Bu çalışmada kullanılan lignoselülozik dolgu maddeleri, eleme işleminde kullanılan sarsak eleğin 60 mesh'lik elekten geçip 80 mesh boyutundaki eleğin üzerinde kalan kısımdan alınarak kullanılmıştır. Ardıç odun unları (80 mesh) 24 saat boyunca 103°C (± 2) etüvde kurutularak rutubet oranının %1 'e kadar düşmesi sağlanmıştır. Alkali uygulamasında odun unu 24 saat boyunca %5 'lik NaOH ile muamele edilmiştir (Şekil 1.).

a) Sodyum hidroksit

b) Ardıç odun unu

c) Alkali uygulanmış ardıç odun unu

d) Alkali sonrası yıkanmış ardıç odun unu

Şekil 1. Ardıç odun ununa %5 lik NaOH uygulamasının yapılması

Daha sonra lifler saf su yardımıyla yıkanıp etüvde kurutulmuştur. Beş farklı kombinasyonda kompozit üretilmiştir. Tablo 1'de üretim reçetesi verilmiştir.

Tablo 1. Üretim Reçetesi

Örnek kodu	Polimer oranı (%)	Odun unu oranı(%)	Alkali uygulaması
YYPE	100	-	-
YYPE-10O	90	10	yok
YYPE-40O	60	40	yok
YYPE-10A	90	10	var
YYPE-40A	60	40	var

YYPE: Yüksek yoğunluklu polietilen
YYPE-10O: Yüksek yoğunluklu polietilen ile %10 odun unu karışımı

YYPE-40O: Yüksek yoğunluklu polietilen ile %40 odun unu karışımı
YYPE-10A: Yüksek yoğunluklu polietilen ile %10 alkali uygulanmış odun unu karışımı
YYPE-40A: Yüksek yoğunluklu polietilen ile %40 alkali uygulanmış odun unu karışımı

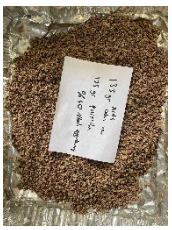
Üretim reçetesine bağlı kalınarak; YYPE ve ardıç odun unu (alkalin uygulanmış ve uygulanmamış) karışımları hazırlanmıştır. Elde edilen karışımlar tek vidalı ekstruder kullanılarak üretilmiştir. Ekstruderden geçirilen örnekler soğuk su (23 °C ±2)havuzu içerisine küçük parçalar halinde kesilerek soğutulmuş ve kırıcıda ufalandıktan sonra boncuk haline getirilmiştir. Boncuklar 24 saat boyunca 103 °C (± 2) etüvde kurutulmuştur. Kurutulan boncuklardan enjeksiyon kalıplama makinasıyla test örnekleri oluşturulmuştur (Şekil 2.).

a) YYPE ve Odun unu karışımı

b) Ekstruder sonrası oluşan peletler

c) Kırıcı sonrası boncuk haline gelen karışım

d) Çekme direnci test örneği

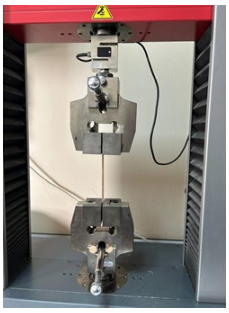
e) Eğilme direnci ve darbe direnci test örneği

Şekil 2. Odun plastik kompozit üretimi

Örneklerin eğilme direnci, eğilmede elastikiyet modülü, çekme direnci, çekmede elastikiyet modülü ve darbe direnci testleri sırasıyla ASTM D 790, ASTM D 638 ve ASTM D 256 standartlarına göre yapılmıştır.

a) Eğilme direnci ve Eğilmede elastikiyet modülü

b) Çekme direnci ve çekmede elastikiyet modülü

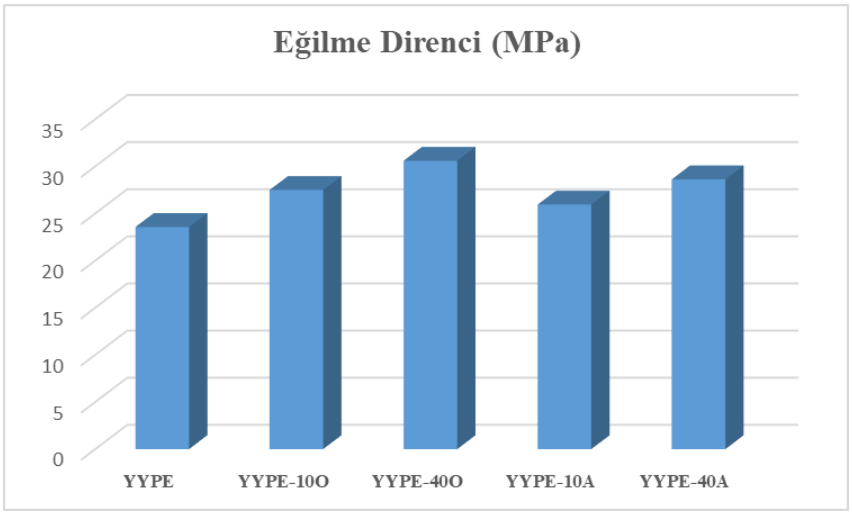
c) Darbe direnci test cihazları

Şekil 3. Odun plastik kompozitlere uygulanan testler

Bu çalışmada üretilen deneme gruplarına ait veri analizlerinde mekanik test sonuçlarının birbirleriyle karşılaştırılması için SPSS programında (IBM SPSS Statistics-Version 22) varyans analizi (ANOVA) testi yapılmıştır.

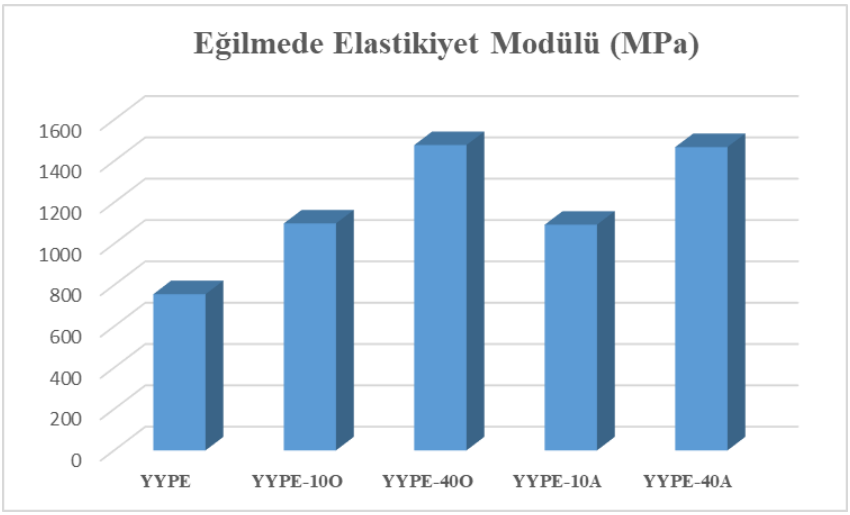
3. BULGULAR

Üretilen kompozitlerin eğilme direnci, eğilmede elastikiyet modülü, çekme direnci, çekmede elastikiyet modülü ve darbe direnci değerleri belirlenmiştir. Her test için 5 örnek test edilmiştir.

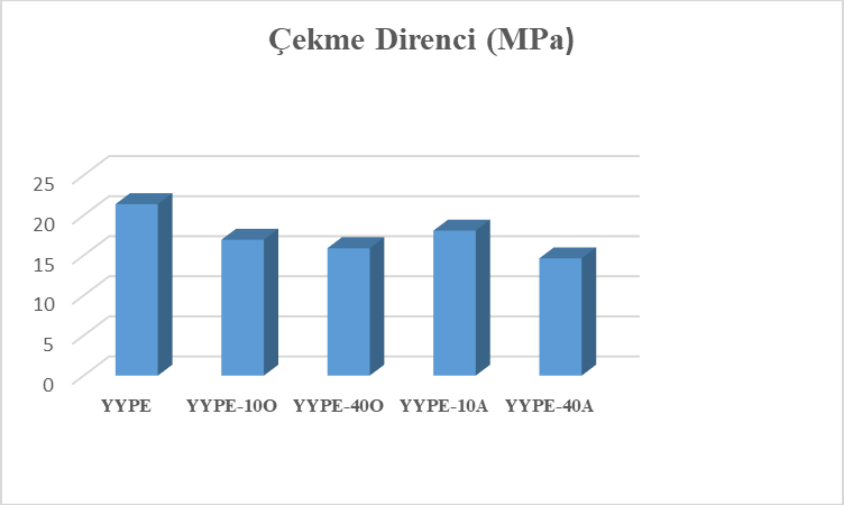
Şekil 4. Odun plastik kompozitlerin eğilme direnci bar grafiği

Yapılan istatistik analiz sonucuna göre eğilme direnci değerleri üzerine kompozit gruplarının önemli oranda etkili olduğu belirlenmiştir. YYPE içerisine alkali uygulanmış/alkali uygulanmamış ardıç odunu ilavesi eğilme direnci değerlerini arttırmıştır literatürde benzer sonuçlar görülmüştür (Fu ve ark., 2019). En yüksek eğilme direnci YYPE- 40O grubunda görülmüştür. En düşük eğilme direnci değeri YYPE grubu örneklerinde görülmüştür. Alkali konsantrasyonundaki artışa bağlı eğilme direnci ve elastikiyet modülünde görülen azalışlar ise yüksek alkali konsantrasyonu sebebiyle odun liflerinin daha fazla şişmesi sonucu lignin bileşeninin odun yapısından uzaklaşmasına bağlanmıştır. Jaya ve arkadaşlarının 2018' de yaptıkları çalışmada da eğilme direnci değerlerinde azalma olduğu görülmüştür.

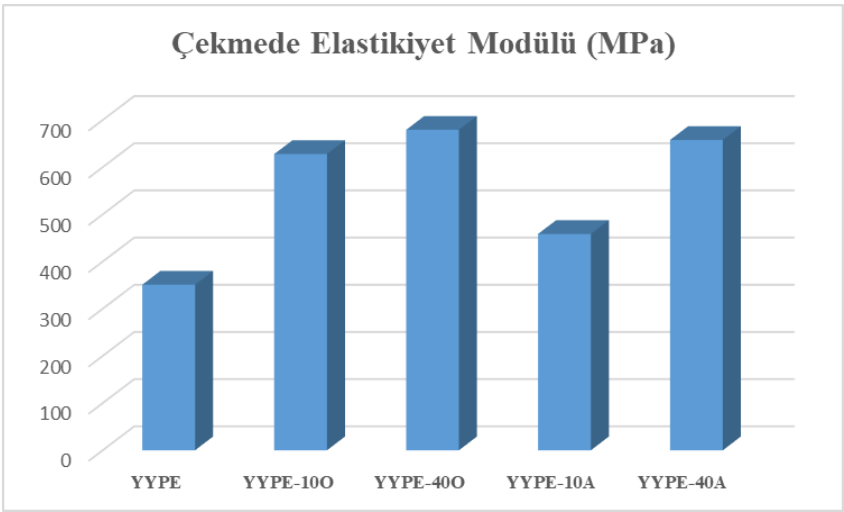
Şekil 5. Odun plastik kompozitlerin eğilmede elastikiyet modülü direnci bar grafiği

Yapılan istatistik analiz sonucuna göre eğilmede elastikiyet modülü direnci değerleri üzerine kompozit gruplarının önemli oranda etkili olduğu belirlenmiştir. Yüksek yoğunluklu polietilen içerisine %10 ve %40 alkali uygulanmış/uygulanmamış ardıç odunu ilavesi eğilmede elastikiyet modülü değerlerini artırmıştır.

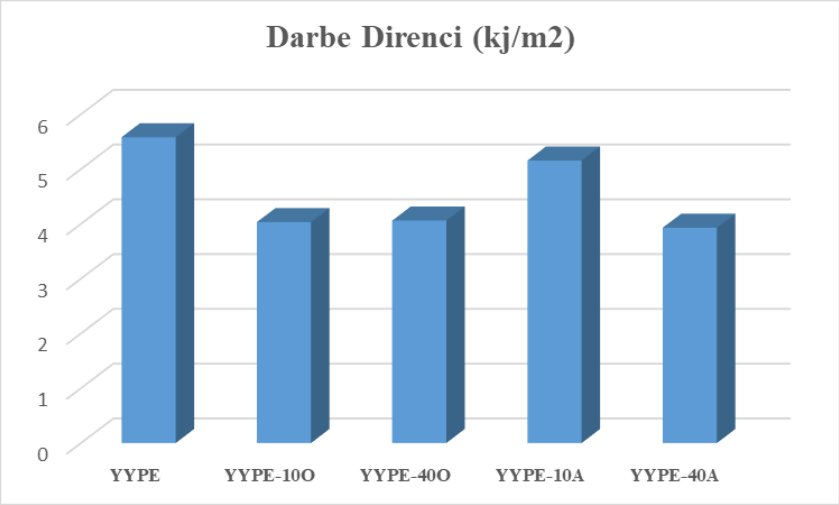
Şekil 6. Odun plastik kompozitlerin çekme direnci bar grafiği

Yapılan istatistik analiz sonucuna göre çekme direnci değeri üzerine kompozit gruplarının önemli oranda etkili olduğu belirlenmiştir. YYPE grubunda 21,4 MPa değeriyle en yüksek çekme direnci sonucu görülmüştür. YYPE-10A grubu YYPE-10O grubu ile kıyaslandığında çekme direnci değerinin bir miktar arttığı görülmüştür. Bu durumun alkali muamelesi sonrası lif demetlerinin daha küçük liflere ayrılması sebebiyle oluşan etkili yüzey alanının, polimer matris ile uyumluluğu artırdığı bildirilmiştir. YYPE-40A ve YYPE-40O gruplarında odun unu oranı arttıkça çekme direnci değerinin azaldığı görülmüştür (Akhtar ve ark., 2016).

Şekil 7. Odun plastik kompozitlerin çekmede elastikiyet modülü bar grafiği

Yapılan istatistik analiz sonucuna göre çekmede elastikiyet modülü değerleri üzerine kompozit gruplarının önemli oranda etkili olduğu belirlenmiştir. Örneklerin çekmede elastikiyet modülleri karşılaştırmalarına göre, alkali muameleli odun unu içeren kompozitlerin daha düşük çekme modülü değerleri sergiledikleri görülmüştür. Alkali muamelesiz kompozit örneklerinin (YYPE, YYPE-10O,YYPE-40O) çekme modülleri sırasıyla 351,098 MPa, 627,924 MPa, 679,356 MPa olarak ölçülmüştür. Daha önceki yapılan çalışmalarda da flax, jüt, sisal, bambu, abaka gibi birçok doğal lifte alkali işlemin uygulanması genel olarak çekme direncini, arayüz bağlanmayı artırdığı görülmüştür (Narayana ve ark.,2021).

Şekil 8. Odun plastik kompozitlerin darbe direnci bar grafiği

Yapılan istatistik analiz sonucuna göre darbe direnci değerleri üzerine kompozit gruplarının önemli oranda etkili olduğu belirlenmiştir. En yüksek darbe direnci 5,582 kj/m^2 direnç değeriyle YYPE grubunda görülmüştür. En düşük darbe direnci 3,93 kj/m^2 YYPE-40A kompozit grubunda tespit edilmiştir. Diğer kompozit gruplarında ise birbirlerine benzer sonuçlar elde edilmiştir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada YYPE içerisine % 10-40 oranlarında alkali uygulanmış ve uygulanmamış ardıç odun unu ilave edilerek enjeksiyon kalıplama yöntemiyle kompozitler üretilmiştir. Yapılan, eğilme direnci, eğilmede elastikiyet modülü, çekme direnci, çekmede elastikiyet modülü ve darbe direnci test sonuçlarına baktığımızda alkali uygulanmış %10 odun unu içeren grupların mekanik özelliklerinin artırdığı, %40 alkali uygulanan ve uygulanmayan kompozit gruplarında direnç değerlerinde azalma olduğu görülmüştür.

Öneriler;

Alkali işlem uygulanmış %10 ardıç odun unu içeren kompozitlerin mekanik özelliklerinde önemli bir iyileşme sağlandığı görülmektedir. Bu sonuçlar, alkali işlemin odun unu ile polimer matris arasındaki ara yüzey bağını güçlendirdiğini ve bu sayede kompozitin performansını artırdığını göstermektedir. Buna karşılık, hem alkali uygulanmış hem de uygulanmamış %40 oranındaki odun unu içeren kompozitlerde mekanik özelliklerde belirgin bir düşüş gözlemlenmiştir. Bu durum, yüksek oranda dolgu malzemesi kullanımının matris-filler uyumunu olumsuz etkileyebileceğini ve yapısal zayıflıklara neden olabileceğini göstermektedir.

Bu bağlamda, ileride yapılacak çalışmalarda odun unu oranının %10-20 arasında sınırlandırılması ve alkali işleminin farklı oran ve sürelerde uygulanıp optimize edilerek kullanılması önerilmektedir.

5. KAYNAKLAR

Akhtar, M. N., Sulong, A. B., Radzi, M. K. F., Ismail, N. F., Raza, M. R., Muhamad, N., & Khan, M. A. (2016). Influence of alkaline treatment and fiber loading on the physical and

mechanical properties of kenaf/polypropylene composites for variety of applications. *Progress in Natural Science: Materials International*, *26*(6), 657–664. https://doi.org/10.1016/j.pnsc.2016.11.011.

Balaban, M. (2007). *Önemli yerli ardıç (Juniperus spp.) türleri odunlarının kimyasal özellikleri* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Orman Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı, Orman Ürünleri Kimyası Programı.

Faruk, O., Bledzki, A. K., Fink, H. P., & Sain, M. (2012). Biocomposites reinforced with natural fibers: 2000–2010. *Progress in Polymer Science*, *37*(11), 1552–1596. https://doi.org/10.1016/j.progpolymsci.2012.04.003

Fu, J., He, C., Jiang, C., & Chen, Y. (2019). Degradation resistance of alkali-treated eucalyptus fiber reinforced high density polyethylene composites as a function of simulated sea water exposure. *BioResources*, *14*(3), 6384–6396.

Jaya, H., Noriman, N. Z., Dahham, O. S., Shayfull, Z., Awad, Bashir, & Aini, A. K. (2018). Effect of alkaline treatment on mechanical properties of HDPE/PKS composites. *AIP Conference Proceedings, 2030*(1), 020055. https://doi.org/10.1063/1.5066696

Kallakas, H., Shamim, M. A., Olutubo, T., Poltimäe, T., Krumme, A., & Kers, J. (2015). Effect of chemical modification of wood flour on the mechanical properties of wood–plastic composites. *Agronomy Research*, *13*(3), 639–653.

Karakuş, K., & Mengeloğlu, F. (2016). Yüksek yoğunluklu polietilen (YYPE) esaslı polimer kompozitlerin mekanik özellikleri üzerine nişasta oranının etkisi. *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, *16*(1), 285–292.

Li, X., Tabil, L. G., & Panigrahi, S. (2007). Chemical treatments of natural fiber for use in natural fiber-reinforced composites: A review. *Journal of Polymers and the Environment*, *15*(1), 25–33. https://doi.org/10.1007/s10924-006-0042-3.

Narayana, V. L., & Rao, L. B. (2021). A brief review on the effect of alkali treatment on mechanical properties of various natural fiber reinforced polymer composites. *Materials Today: Proceedings*, *44*(Part 1), 1988–1994. https://doi.org/10.1016/j.matpr.2020.11.441.

Ray, D., Sarkar, B. K., Rana, A. K., & Bose, N. R. (2001). Effect of alkali treated jute fibres on composite properties. *Bulletin of Materials Science*, *24*(2), 129–135. https://doi.org/10.1007/BF02708508.

Saba, N., Alothman, O. Y., Almutairi, Z., Jawaid, M., & Ghori, W. (2019). Date palm reinforced epoxy composites: Tensile, impact and morphological properties. *Journal of Materials Research and Technology*, 8(5), 3959–3969. https://doi.org/10.1016/j.jmrt.2019.06.040.

Tümen, İ., & Hafızoğlu, H. (2003). Türkiye'de yetişen ardıç (*Juniperus* L.) türlerinin kozalak ve yaprak uçucu yağlarının bileşiminde bulunan terpen grupları. *ZKÜ Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, *5*(5), 88.

MOLEHİYA (*CORCHORUS OLİTORİUS* L.) YAPRAĞI TOZUNUN EV TİPİ MAKARNA ÜRETİMİNDE KULLANIMI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Büşra DADUŞ[1] ve Yalçın COŞKUNER[2]

[1]Gıda Mühendisi, Yüksek Lisans Öğrencisi, 0009-0009-8953-7202

[2] Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Gıda Mühendisliği Bölümü, 70100 Karaman, TÜRKİYE, 0000-0003-2621-8246

ÖZET

Makarna, günümüzde yaygın olarak tüketilen bir unlu mamul çeşididir. Makarna, düşük yağ içeriği ve yüksek kompleks karbonhidrat oranı ile besleyici değeri yüksek bir tahıl ürünüdür. B12 vitamini dışında tüm B grubu vitaminlerini ve çeşitli mineralleri içermesi, ayrıca kolay hatırlanabilirliği ve sindirilebilirliği nedeniyle tüketimi gün geçtikçe artmaktadır. Gıdaların besin içeriğini artırmak amacıyla uygulanan zenginleştirme çalışmaları, özellikle durum buğdayının yetersiz kaldığı besin öğelerinin takviye edilmesini hedeflemektedir. Bu kapsamda, sebze kaynaklı katkı maddeleri yaygın olarak kullanılmaktadır. Kompozit un; buğday içeren veya içermeyen çeşitli unların belirli oranlarda karıştırılmasıyla elde edilen ve özellikle fırıncılık ile atıştırmalık ürünlerde tercih edilen fonksiyonel bir undur. Molehiya (*Corchorus olitorius L.*), *Tiliaceae* familyasına ait, yaprakları vitamin (A, C, E, B1, B2, folik asit), mineral, antioksidan ve antidiyabetik bileşenler bakımından zengin, tek yıllık otsu bir bitkidir. Sağlık açısından çeşitli yararları olduğu bildirilen molehiya yaprakları, genellikle taze veya kurutulmuş formda gıda olarak tüketilmektedir. Literatürde, kompozit un kullanımının unlu mamullerin kalite özelliklerine etkileri üzerine birçok çalışma bulunmasına rağmen, molehiya yaprağı tozunun ev tipi makarna üretiminde kullanımına yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu araştırmada, molehiya yaprağı tozunun ev tipi makarna üretiminde kullanım olanaklarının ve farklı katkı düzeylerinin makarnanın kalite özellikleri üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Makarna, Molehiya, (*Corchorus olitorius L.*), kompozit un, fenolik asit.

Abstract

Pasta is a widely consumed cereal-based product today. With its low fat content and high levels of complex carbohydrates, pasta is a cereal product with high nutritional value. Apart from vitamin B12, it contains all B group vitamins and various minerals. Its ease of preparation and digestibility have contributed to its increasing consumption over time. Enrichment studies, which aim to improve the nutritional content of food products, particularly focus on supplementing nutrients that are deficient in durum wheat. In this context, vegetable-based additives are commonly used. Composite flour is a functional flour obtained by blending various flours, with or without wheat, in specific proportions. It is especially preferred in bakery and snack products. Molokhia (Corchorus olitorius L.) is an annual herbaceous plant belonging to the Tiliaceae family, rich in vitamins (A, C, E, B1, B2, folic acid), minerals, antioxidants, and antidiabetic compounds. Molokhia leaves, which are reported to have various health benefits, are generally consumed in fresh or dried form as food. Although there are numerous studies in the literature on the effects of composite flour on the quality characteristics of bakery products, no study has been found on the use of molokhia leaf powder in homemade pasta production. The aim of this study is to investigate the potential use of molokhia leaf powder in

homemade pasta production and to examine the effects of different supplementation levels on the quality characteristics of the pasta.

Key Words: Pasta, Molokhia, (*Corchorus olitorius L.*), Composite flour, Phenolic acid.

1. GİRİŞ

Makarna, *Triticum* durum buğdayı kullanılarak elde edilen irmiğin su ve bazen de zenginleştirici bileşenler ile karıştırılarak istenen şekillerin verilmesi daha sonra kurutulmasıyla elde edilen yarı hazır dayanıklı bir gıda maddesidir (Serin, 2018). Tahıl ürünleri arasında önemli bir ürün olan makarna, bileşiminde yer alan kompleks karbonhidratlar bakımından zengindir ayrıca yağ içeriği de oldukça düşüktür. Besin öğesi profili açısından değerlendirildiğinde, B12 dışında tüm B grubu vitaminlerini ve çeşitli temel mineralleri içermektedir (Dedeoğlu, 2020). Günümüzde çalışma hayatının yoğunluğuna bağlı olarak hızlı tüketimin yaygınlaşmasıyla birlikte makarna; hazırlama kolaylığı ve çabuk sindirimi nedeniyle tüketim sıklığı açısından ön plana çıkmaktadır. Gıda teknolojisinde birçok üründe eksik olan besin elementleri daha zengin içeriğe sahip kaynaklar kullanılıp desteklenerek gıdalarda zenginleştirme çalışmaları yapılabilmektedir. Gıdaları zenginleştirmenin en önemli amaçları: Gıdaların vitamin, mineral, protein ve diğer besin bileşenleri açısından daha zengin hale getirilmesi, bazı gıdalarda eser miktarda bulunan gıda bileşenlerinin takviye edilmesi ve vücudun ihtiyacı olan besin maddelerinin zenginleştirilmiş gıdalarla alınmasına yardımcı olmasıdır (Kahraman, 2011). Makarnanın zenginleştirilmesi amacıyla yapılan bilimsel çalışmalarda, makarnanın başlıca bileşeni olan durum buğdayındaki az bulunan besleyici/fonksiyonel elementlerin takviyesi hedeflenerek, makarna formülasyonlarına bitkisel veya hayvansal kaynaklı ilaveler yapılmaktadır (Özgören ve Yapar, 2015). Çocuklara yönelik yemedikleri sebzeleri yedirebilmek için bu sebzeler çeşitli formlarda farklı gıda ürünlerine katılabilmektedir. Bu ürünlerden biri de birçok sebzeli ürün çeşidi bulunan makarnadır. Sebzeli ya da çeşnili makarna üretiminde buğday ununa en az bir ya da daha fazla bitkisel kaynaklı un/bitki tozu ilavesi ile kompozit un hazırlanmakta ve formülasyonda kullanılmaktadır. Kompozit unlar; çeşitli buğday içermeyen veya içeren un türlerinin farklı oranlarda karıştırılması veya bir araya getirilmesi sonucunda elde edilen bir un çeşidir. Geleneksel olarak mayalanmış veya mayalanmamış fırın ürünleri ve atıştırmalık ürünlerin üretilmesinde bu tür unlar tercih edilmektedir (Aydın, 2020).

Molehiya (*Corchorus olitorius* L.), *Tiliaceace* familyasına ait tek yıllık otsu bir bitkidir, halk arasında jüt, morehiya, molekhiya, mallow ve kuzu kulağı gibi farklı isimlerle de bilinmektedir (Çalışkan, 2013). Literatürde, molehiya yapraklarının A (β-karoten), C, E, B1, B2 vitaminleri ve folik asit açısından zengin bir kaynak olduğu belirtilmektedir. Yapraklarının mineral madde, antidiyabetik ve antioksidan maddeler bakımından zengin olması nedeniyle, şeker hastalığı, yüksek tansiyon, kanser ve kalp hastalıklarının tedavisinde de kullanıldığı bildirilmektedir (Ahmed, 2021). Molehiya, Afrika ve Orta Doğu ülkelerinde çok tüketilen ve birçok topluluklarda tıbbi özellikleri olan bir bitki olarak bilinmektedir. Molehiya bitkisinin gıda olarak sadece yaprakları tüketilmektedir. Bu amaçla pişirilmiş molehiya yaprakları doğrudan tüketilebildiği gibi kurutulmuş molehiya yaprakları da çeşitli çorbalarda kullanılabilmektedir. Literatürde makarna ve benzeri unlu mamüllerin üretilmesinde kompozit un kullanımının son ürün kalite özellikleri üzerine etkisinin incelendiği çok sayıda araştırma bulunmaktadır (Aydın, 2020; Chandra ve ark, 2015). Yapılan literatür taramasında molehiya yaprakları tozunun erişte üretiminde kullanımının incelendiği (Olcay ve ark, 2022) ancak ev tipi makarna üretiminde kullanılmasına yönelik araştırmaların olmadığı görülmüştür. Bu noktadan hareketle, bu çalışmada ev tipi makarna üretiminde molehiya (*Corchorus olitorius* L.) yaprağı tozunun kullanım olanaklarının araştırılması planlanmıştır. Bu çalışmanın amacı, farklı düzeylerde molehiya yaprağı tozu katkısının ev tipi makarna üretiminde kullanılmasının makarnanın bazı kalite kriterleri üzerine etkisinin incelenmesidir. Koşullarında molehiya yaprakları sadece ev

koşullarında çorba ve benzeri bazı yemeklerin üretilmesinde kullanılmaktadır. Gerçekleştirilecek bu çalışma ile molehiya yapraklarının dayanıklı bir üründe kullanım olanakları ortaya konarak katma değerli bir ürün elde edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca, bu çalışma ile literatürdeki bilgi boşluğunu doldurularak gelecekte yapılacak araştırmalara temel oluşturulması hedeflenmektedir.

1.1. Molehiya (Corchorus olitorius L.)

Tiliaceace familyasına ait tek yıllık otsu bir bitki olan Molehiya (*Corchorus olitorius* L.), özellikle Afrika ve Orta Doğu ülkelerinde çok tüketilen ve tıbbi özellikleri bilinen bir bitki olarak karşımıza çıkmaktadır. Molohiya yaprakları geleneksel tıpta kullanılmasına ve bir takım tıbbi etkilerinin olduğu bildirilmesine rağmen, kullanımının sınırlı olduğu ve geleneksel gıda ürünlerinde geniş kullanım alanı bulamadığı belirtilmektedir (Ahmed, 2021). Molehiya; besleyici yeşil yapraklı bir sebze olarak Afrika ve Orta Doğu ülkelerinde kıvamlı bir çorbanın hazırlanmasında kullanılmaktadır (Ahmed, 2021). Mısır, Sudan, Hindistan, Bangladeş, Filipinler, Malezya, Japonya, Karayipler ve Kıbrıs'ta önemli bir yeri vardır. Hindistan, Bangladeş, Malezya gibi ülkelerde tekstil amaçlı lif elde etmek için üretilmektedir. Tekstil sanayisinde önemli bir yeri vardır. Güney Amerika'da Brezilya'da da üretimi yapılmaktadır (Tulio, 2002). Mısır, Sudan, Güney Asya, Japonya, Hindistan, Çin, Nijerya ve Fildişi Sahili gibi birçok ülkede gıda kaynağı bir sebze olarak kullanılmaktadır. Bu sebzenin yaprakları yüksek oranda müsilaj içerir, bu nedenle taze veya kurutulmuş yapraklarından yapılan yemekler genellikle koyu kıvamlıdır. Kamerun, Sudan, Kenya, Uganda ve Zimbabwe gibi ülkelerde de bu sebzenin yaygın olarak tüketildiği belirtilmektedir (Hassan, 2024). Molehiya, protein mineral ve vitaminler açısından zengindir ve beslenmede önemli olduğu bildirilmektedir (Idris ve Ndamitso, 2009). Afrika'nın kıtlık yaşanan kuzey kesimlerinde temel gıda maddesi olarak tüketildiği bilinmektedir (Bharucha ve Pretty, 2010; Lewu ve Mavengahama, 2010).

Literatürde molehiya (*Corchorus olitorius* L.) bitkisi üzerine yapılan araştırmalar incelendiğinde;

Çalışkan (2013) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada, Molehiya bitkisinin yem değeri, farklı biçim periyotlarında değerlendirilmiş; bitkinin kaliteli bir kaba yem kaynağı olabileceği ve hayvan beslemede potansiyel yem maddesi olarak kullanılabileceği bildirilmektedir.

Soykut (2018) tarafında gerçekleştirilen bir araştırmada, Molehiya (*Corchorus olitorius* L.) ekstraktının kolon kanseri hücreleri üzerindeki etkileri incelenmiştir. Farklı konsantrasyonlardaki ekstraktlar kanser hücrelerine uygulanmış; hücre ölümünü (apoptoz), hücre döngüsünde duraklamayı ve apoptotik belirteçlerde artışı tetiklediği gözlemlenmiştir.

Yapılan diğer çalışmada, molehiya tozlarının farklı kurutma teknikleri kullanılarak elde edilmesi ve bu tozların erişte hamuruna katılarak ürünün kalitesinin değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Molehiya tozları, hamurun içerisine belirli oranda (%0, %2,5, %5, %7.5ve %10) eklenmiştir. Sonuçlar, molehiya tozu eklenmesinin eriştenin kül, ham yağ, ham protein ve toplam polifenol içeriği artırdığını göstermiştir. Özellikle %2,5 molehiya tozu ekleme oranı, renk, sertlik ve pişirme kalitesi açısından en iyi sonuçları vermiştir. Kurutma yöntemleri incelendiğinde, mikrodalga kurutma yöntemi, özellikle besin kalitesi yüksek molehiya tozu üretimi için daha etkili bir yöntem olarak bildirilmiştir (Olcay ve ark, 2022).

Hassan (2024) tarafından yapılan bir çalışmada *Corchorus olitorius* L. (molehiya) bitkisinin fenolik bileşenleri, antioksidan ve antimikrobiyal aktiviteleri detaylı bir şekilde incelenmiş ve bitkinin zengin fenolik içeriğe ve yüksek antioksidan kapasiteye sahip olduğu, ayrıca çeşitli bakteri ve mantar türlerine karşı güçlü antimikrobiyal etki gösterdiği tespit edilmiştir.

1.2. Makarna üretimi

1.2.1. Makarna ve ilgili istatistikler

Makarna, Türk Gıda Kodeksi Makarna Tebliği'nde "*Triticum durum*" buğdayından elde edilen irmiğin, belirli oranlarda su ile karıştırılıp tekniğine uygun olarak hamurun yoğurulması, şekillendirilmesi ve kurutulması ile üretilen yarı mamul bir ürün olarak belirtilmektedir. Ülkemizde 2022 yılında 1,986,889 milyon ton makarna üretimi yapılmış olup yılda kişi başı 7,5 kg makarna tüketilmektedir. Dünyada ise 17,3 milyon ton makarna ve çeşitleri üretimi yapılmıştır. İtalya yılda kişi başı 23,5 kg makarna tüketimi ile ilk sırada yer almaktadır (MÜSAD, 2022; Magazin BBM, 2022).

1.2.2. Makarna üretiminde kompozit/katkılı un kullanımı

Geleneksel olarak makarna üretiminde sert buğday unu/irmiği (durum buğdayı) kullanılırken, çeşitli tahıllar, baklagiller ve diğer bitkisel kaynakların karışımından elde edilen kompozit unlar da kullanılabilmektedir. Günümüzde bu unların kullanımı, makarnanın besin değerini artırmak, makarnaya farklı tat ve doku özellikleri kazandırmak, glütensiz alternatif ürünler üretmek ve fonksiyonel/işlevsel gıda ürünleri geliştirmek amacıyla yaygınlaşmaktadır.

Aydın (2020), tarafında gerçekleştirilen bir araştırmada meyve ve sebzelerin un (toz) haline getirilmesinin bu gıdaların israfını azalttığı ayrıca fonksiyonel bir bileşen olarak unlu mamullerde zenginleştirme ajanı olarak kullanılmak üzere mükemmel bir fırsat sunduğu literatürde yapılan çalışmalar ile gösterilmiştir. Kompozit unlarla zenginleştirilen unlu mamuller, daha yüksek protein, diyet lifi ve antioksidan içeriğine sahip olmuştur. Bu durum, sağlıklı beslenmeye katkıda bulunacak fonksiyonel gıdalar üretme potansiyelini göstermektedir.

Yapılan diğer bir çalışmada, bezelye protein tozu ilaveli bezelye makarnası üretilmiş ve kontrol grubuyla karşılaştırılmıştır. Son ürünlerde kimyasal, fiziksel ve duyusal özellikler değerlendirilmiş; bezelye protein tozunun tokluk hissini artırdığı ve bireylerin protein alımına katkı sağladığı belirtilmiştir. Ancak bu konuda daha fazla çalışma yapılması gerektiği ifade edilmektedir. (Doğan, 2022).

Demir (2018) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada çimlendirilmiş kinoa unu glutenli ve glutensiz makarna üretiminde kullanılmıştır. Üretilen glutenli ve glutensiz makarnaların, fiziksel mikrobiyolojik ve duyusal özellikleri belirlenmiştir. Çimlenmiş kinoa unu, ham kinoa ununa göre yüksek kullanım oranlarında pişme kalitesi üzerinde daha olumsuz etkiye neden olsa da besinsel ve fonksiyonel özelliklerin artırılması açısından daha üstün özellikte olduğu belirtilmiştir.

Giuberti ve ark. (2015) araştırmasında, pirinç ve fasulye unu kullanarak geliştirilen glutensiz makarnaların nişasta, protein, kül, lif, renk, pişme ve tekstür özelliklerini incelemişlerdir. Fasulye unu katkısı ile örneklerin protein, kül ve diyet lifi içerikleri artarken toplam nişasta miktarının azaldığı görülmüştür. Fasulye unu ilavesi kontrol örneğe kıyasla pişme kaybı ve tekstür özelliklerini etkilemeyip optimum pişme süresi ve su absorpsiyon kapasitesini lineer olarak arttırmış, pirinç ununun fasulye unu ile yer değiştirmesinin glutensiz makarna formülasyonlarında başarılı şekilde kullanılabileceği bildirilmiştir.

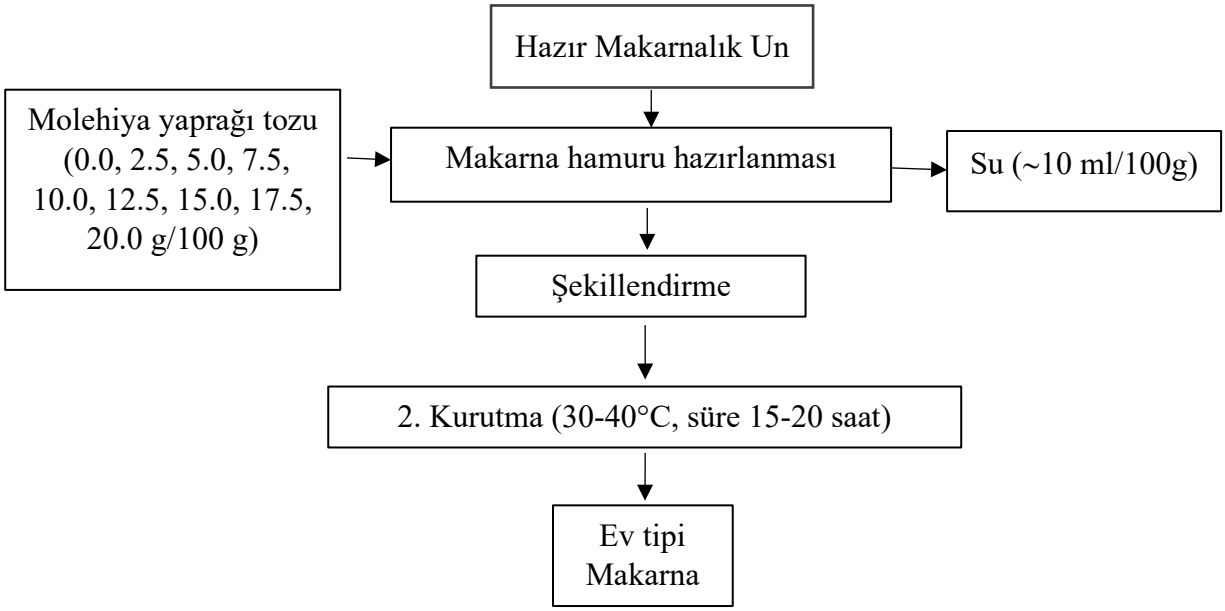
Umay (2019) tarafından yapılan araştırmada keçiboynuzu meyve posası unu (KMPU) ilave edilerek makarna üretilmiş; %5, %7,5 ve %10 oranlarında irmik yerine kullanılmıştır. KMPU oranı arttıkça diyet lifi ve su absorpsiyonu artarken, pişme kaybında anlamlı bir değişiklik olmamıştır. En uygun KMPU ekleme oranı %7,5 olarak bildirmiştir.

Bu çalışmasının amacı, farklı düzeylerde molehiya yaprağı tozu ekleyerek ev tipi makarna üretiminde kullanılmasının makarnanın bazı kalite kriterleri üzerindeki etkilerini incelemektir.

Molehiya yaprakları, genellikle ev koşullarında çorba ve benzeri yemeklerde kullanılmaktadır. Bu çalışmayla, molehiya yapraklarının daha dayanıklı bir üründe kullanılma potansiyelini değerlendirerek katma değerli bir ürün elde etmek hedeflenmektedir. Molehiya yaprağı tozunun farklı oranlarda (0, 2.5, 5.0, 7.5, 10.0, 12.5, 15.0, 17.5, 20.0 g/100 g) makarna hamuruna ilave edilmesiyle makarnanın kimyasal, fiziksel ve duyusal özelliklerinin nasıl etkilendiği belirlenmeye çalışılacaktır. Ayrıca, molehiya yaprağı tozu ilavesiyle üretilen makarnaların kalite kriterleri (renk, doku, pişirme kalitesi, besin değerleri) standart makarna ile karşılaştırılacaktır. Bu çalışma, molehiya yapraklarının makarna üretiminde katkı maddesi olarak kullanım potansiyelini ortaya koyarak literatürdeki bilgi boşluğunu doldurmayı ve gelecekte yapılacak araştırmalara temel oluşturmayı amaçlamaktadır. Böylece, molehiya yapraklarının ticari değerinin artırılması ve besin değeri yüksek yeni bir ürün geliştirilmesi hedeflenmektedir**.**

2. YÖNTEM

Çalışmada kullanılacak hammaddeler (makarnalık un, kurutulmuş molehiya yaprağı vb.) Karaman'da bulunan yerel ve ulusal marketlerden temin edilecektir. Örnekler deneylerde kullanılıncaya kadar +4°C'de kuru ve serin bir ortamda muhafaza edilecektir. Araştırmada Şekil 1'de verilen çalışma planı uygulanmıştır.

Şekil. 1 Çalışma deneme deseni

2.1. Hammadde, Makarna Hamuru ve Son Ürün Analizleri

Hammadde Analizleri**:** Nem tayini (AACC 44-15.02), ham protein tayini (AACC 46-12.01), toplam Kül tayini (AACC 08-01.01), Ham lif tayini (AACC 32-07 metodu) gerçekleştirilecektir.

Makarna Hamuru Analizleri: Reolojik özellikler (Farinograf: AACC 54-21.01, ekstensograf: AACC 54-10.01, miksograf: AACC 54-40.02).

Son ürün Analizleri:

- Fiziksel: Renk (HunterLab (Color Flex ABD)], Tekstürel analiz (Stable Microsystems, UK) (AACC 16-50).
- Kimyasal: Nem (AACC 44-19), Protein (AACC 46-12), Kül (AACC 08-01), Ham lif (AACC 32-07), Fenolik Madde Tayini (Yılmaz ve Ersus Bilek, 2018), Su aktivitesi tayini (Öztürkoğlu, 2024).
- Teknolojik: Pişmede su absorpsiyonu (Marti ve ark, 2011; Dedeoğlu, 2020), pişmede hacim artışı (Köksel ve ark, 2000), suya geçen kuru madde (AACC 2000).
- Duyusal analiz: Sade ve molehiya yaprağı tozu katkılı kompozit unlarla üretilmiş makarnaların duyusal analizleri KMÜ Fen ve Mühendislik Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulunun 25.10.2024 tarih ve 07-2024/17 karar sayısı uyarınca en az 10 eğitimli panelistin katılımıyla gerçekleştirilecektir. Makarna, optimum pişme süresi boyunca kaynamakta olan tuzsuz su içerisinde pişirilecek ve süzülüp tabağa alınacaktır. Dinlenmeye alınmış makarnalardan dokunarak yüzeyinde nişastanın olup olmadığı, dişler yardımıyla sıkıştırılarak sıkılığı/sertliği gözlemlenecektir. Makarnaların birbirine yapışıp yapışmadığı (kümeleşme) tespit edilecektir. Gözlemlenen özellikler, kaliteli bir makarnada olması gereken özellikler ile karşılaştırılacaktır. Üretilen makarnalarda görünüş, tat-lezzet, ağız hissi, doku ve kabul edilebilirlik ana kriterleri kullanılarak hazırlanan duyusal değerlendirme formları ile 1-5 arası skalalı hedonik (beğeni) değerlendirme yapılacaktır. Skalaya göre; puanlar ve beğeni karşılıkları aşağıda verildiği gibidir:

1: hiç beğenmedim

2: beğenmedim

3: ne beğendim ne de beğenmedim

4: beğendim

5: çok beğendim

Örneklerin kabul edilebilirlik düzeyi, panelistlerin duyusal değerlendirmede vermiş oldukları puanlara göre üç gruba ayrılarak değerlendirilecektir. Ortalama değerler ile 3'e eşit veya daha yüksek puanlama yapanlar "kabul", 2 puan "kararsız" ve 1 puandan düşük olanlar "kabul edilemez" olarak kabul edilecek, kabul yüzdesi %70 veya daha fazla olduğunda o ürün kabul edilmiş sayılacaktır (Rincon ve ark., 2020).

Veri değerlendirme: Çalışmada deneyler 3 tekerrürlü olarak gerçekleştirilecek, ham veriler işlendikten sonra ortalama ve standart sapma şeklinde verilecektir. Ortalamalar arasında farklılıkların olup olmadığı Statistica Paket İstatistik Programı (Ver. 8.0) kullanılarak varyans analizi (ANOVA) ile belirlenecek, anlamlı farklılıklar bulunan ortalamalar Duncan sıralama testine tabi tutulacaktır (Statsoft, 2007).

3. BULGULAR

3.1 Hammadde Kimyasal Analizleri

Molehiya katkılı makarna üretiminde kullanılacak hammaddelerin formülasyonuna temel oluşturmak amacıyla nem ve kül içerikleri analiz edilmiş; diğer kimyasal bileşenlerin analizleri henüz tamamlanmamıştır.

Hammaddelerin nem değerleri, Türk Gıda Kodeksi özel amaçlı un Tebliği'nde buğday unun nem oranı %14,5 geçmeyecek şekilde sınırlandırılmıştır (Anonim 2013'a). Yapılan nem analiz sonucunda, molehiya katkılı makarna üretiminde kullanılan unun nem oranının %10,89 olduğu tespit edilmiştir. Bu oran, Türk Gıda Kodeksi özel amaçlı un Tebliği'nde belirtilen %14,5 maksimum nem sınırın altında yer almakta olup, unun uygun teknolojik özelliklere sahip olduğunu göstermektedir. Molehiya (*Corchorus olitorius* L.) nem değeri ise %7,35 bulunmuştur.

Ham kül, organik bileşiklerin yakılmasıyla uçucu bileşenlerin uzaklaştırmasının ardından geride kalan, inorganik oksitlerinden oluşan kalıntıdır. Molehiya katkılı makarna üretiminde kullanılan hammaddelerin kül değerleri un ve molehiya sırayla %0.53, %1.59 olduğunu tespit edilmiştir.

Türk Gıda Kodeksi özel amaçlı un Tebliği'nde, özel amaçlı unlar için kül sınırı belirlenmemiş olsa da bu oran düşük kül içeriğine sahip rafine un sınıfında değerlendirilmekte olup, makarna üretiminde arzu edilen özellikler açısından uygun olduğu görülmüştür.

Olcay ve diğerleri (2022) tarafından yapılan bir araştırma molehiya farklı kurutma yöntemiyle kurutulmuş molehiya nem içeriği %9,90 -10,47, kül değerleri %1,27-1,49 bulunmuştur. Söz konusu yapılan araştırmaya göre daha düşük bir nem içeriğine sahiptir. Kül değerleri ise çalışmadaki verilere yakın bulunmuştur.

Yürütülen çalışmalarda elde edilen kül ve nem değerleri, bu tez kapsamında belirlenen verilerle benzerlik göstermektedir. Gözlemlenen kısmi farklıkların ise kullanılan hammaddelerin yetiştirme koşulları, iklimsel farklılıklar ve deneysel çalışma koşullarındaki değişkenliklerden kaynaklanabileceği düşünülmüştür.

3.2 Hammaddelerin Renk Analizi

Hammaddelere ait renk analizleri gerçekleştirilmiş olup, elde edilen veriler Tablo 1'de verilmiştir. L^* (parlaklık), a^* (kırmızı ve yeşil) ve b^* (sarı ve mavi).

Tablo 1 Çalışmada kullanılan hammaddelerin renk analizleri.

	L*	a*	b*
Makarnalık un	86,79 ± 0,10	0,31 ± 0,02	17,73 ± 0,07
Molehiya yaprağı tozu	45,89 ± 0,48	-6,44 ± 0,11	24,45 ± 0,21

Molehiya katkılı makarna üretiminde kullanılan hammadde L*, a*, b*renk değerlerinin tablo 1'de görüldüğü gibi sırasıyla L* 86,79, 45,89, a* 0,31,-6.44, b* 17.73, 24.45 tespit edilmiştir. Yapılan bir çalışmada, molehiya yaprakları farklı kurutma yöntemleri kullanılarak toz haline getirilmiş ve elde edilen bu tozların erişte hamuruna ilave edilmiştir. Kullanılan un renk değerleri L*93.26, a* -0,10, b* 9,32 ve toz haline getirilen molehiya renk değerleri L* 48,69, a* -11,28, b*23,88 olarak bildirilmiştir. Yapılan farklı bir çalışmada, molehiya renk değerleri L* 46,21, a* -5,41, b* 27,70 olarak tespit edilmiştir (Duvaırı, 2024).

3.3 Pişme Özellikleri ve Teknolojik Kalite Kriterleri

3.3.1 Pişme Süresi

Yapılan değerlendirmeler sonucunda, en kısa pişme süresi 10,00 dakika ile kontrol makarna örneklerinde kaydedilirken; Molehiya katkılı makarna (MKM) örnekleri %2,5, %5,0, %7,5, %10,0, %12,5, %15,0, %17,5, %20,0 optimum pişme süresi 12 dakikaya uzamıştır. Molehiya yaprağı tozunun yüksek protein, lif içeriği ve jel oluşturma kapasitesi sayesinde daha geç pişme süresine yol açmıştır.

Yapılan bir araştırmada, geleneksel makarna üretiminde kullanılan buğday irmiğine %7,5, %15 ve %22,5 oranlarında bal kabağı çekirdeği yağı üretim atığı (BKÇA) ikame edilmiştir. Kontrol örneği en kısa optimum pişme süresine sahip olurken; BKÇA katkılı makarnalarda katkı oranı arttıkça pişme süresinin uzadığı gözlemlenmiştir. Kabak çekirdeğinin yüksek diyet lifi ve protein içeriğiyle birlikte su difüzyon hızını yavaşlatması nedeniyle makarnalarda pişme sürelerinin uzamasına neden olduğu bildirilmektedir (Fidan, 2024).

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, piyasadan temin edilen makarnalık una kurutulmuş molehiya yaprağı tozunun farklı katkı oranlarda (0.0, 2.5, 5.0, 7.5, 10.0, 12.5, 15.0, 17.5, 20.0 g/100 g) katılmasıyla hazırlanan hamurlardan ev tipi makarna makinesi kullanılarak kısa kesme makarna şeklinde üretim gerçekleştirilmiş, yaş makarnalar kurutularak kuru makarna elde edilmiştir. Yüksek lisans tez çalışması kapsamında yürütülen bu araştırmada, ön denemeler kapsamında farklı oranlarda molehiya yaprağı tozu ilave edilerek elde edilen makarnaların bazı fiziksel ve teknolojik özellikleri incelenmiştir. Araştırma hala devam etmekte olup; henüz fiziksel, kimyasal ve duyusal kalite analizleri tamamlanmadığı için molehiya katkısının ev tipi makarnanın ürün kalitesine olan etkileri çalışma tamamlandığında net olarak görülecektir.

Ön denemelerden elde edilen bulgular değerlendirildiğinde:

- Farklı düzeyde molehiya yaprağı tozu katkısının elde edilen katkılı makarnaların kurutma süreleri üzerinde önemli bir etki göstermediği gözlenmemiştir.
- Tüm molehiya katkılı makarnalarda ev tipi üretim esnasında son ürün kalitesini olumsuz etkileyecek bir durum meydana gelmemiştir.

- Molehiya yaprağı tozunun artan derişimde makarana ununa katılmasının son ürün rengi üzerinde önemli değişikliğe neden olduğu, rengin açık yeşilden koyu yeşile kadar değişebildiği gözlenmiştir.

- Pişme süresi ile ilgili olarak yapılan ön denemelerde ev tipi katkısız makarna örneklerinin optimum pişme sürelerinin katkılı olanlara göre daha kısa (10 dk) olduğu, katkılı olanlarda ise optimum pişme süreleri üzerine artan katkı düzeyinin istatistiksel olarak önemli bir etki göstermediği ancak katkısız olana göre 2 dk daha uzun bir sürede optimum pişme durumuna ulaşıldığı belirlenmiştir.

- Gerçekleştirilen ön denemeler molehiya yaprağı tozunun ev tipi makarna üretiminde kolaylıkla kullanılabileceği, katkı oranı olarak %2,5- %20 arasında farklı oranlarda makarnalık una katılarak üretimin yapılabileceği ancak son ürün teknolojik ve duyusal değerlendirme bulgularının hangi katkı düzeyinin daha tercih edilebilir olacağında etkili olacağı düşünülmektedir.

5. KAYNAKLAR

AACC, (1990). Approved method of the American Association of Cereal Chemists, AACC Method 08-01, 16-50, 30-25, 44-19, 46-12, 54-10.01, 54-21.01, 54-40.02., U.S.A.

Anonim, 2013'a., Türk Gıda Kodeksi Buğday Unu Tebliği (TEBLİĞ NO: 2013/9). https://www.venturagumruk.com/mevzuatlar/26971.pdf (Erişim tarihi: 02/06/2025).

Ahmed, F., (2021). Nutraceutical potenial of *Corchorus olitorius* L. (Molokhia). A versatile green leafy vegetable. Pharmacognosy Research, 13(1).

Aydın, E. (2020). Unlu mamullerin kompozit unlar ile zenginleştirilmesi. *Akademik Gıda*, 18 (2), 217-227.

Chandra, S., Singh, S., Kumari, D. (2015). Evaluation of functional properties of composite flours and sensorial attributes of composite flour biscuits. Journal of Food Science and Technology, 52(6), 3681-3688.

Bharucha, Z., & Pretty, J. (2010). The roles and values of wild foods in agricultural systems. Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences, 365(1554), 2913-2926.

Çalişkan, İ. (2013). Farklı biçim periyotlarında hasat edilen molohiya (Corchorus olitorius L.) bitkisi yem değeri (Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi).

Dedeoğlu, M. (2020). Glutensiz Makarna Üretim Parametrelerinin Optimizasyonu. Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Gıda Mühendisliği Anabilim Dalı, Karaman, 3.

Demir, B. (2018). Çimlendirilmiş kinoa ununun glutenli ve glutensiz makarna üretiminde kullanım imkanları (Doctoral dissertation, Necmettin Erbakan University (Turkey).

Doğan, S. N. (2022). Bezelye protein tozu kullanılarak vejetaryen makarna üretiminin geliştirilmesi ve duyusal değerlendirilmesine yönelik bir çalışma (Master's thesis, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Duvairi, Y. (2024). Mühliye ve kişnişin krakerin biyoaktif bileşikleri ve biyoerişilebilirliklerinin arttırılması amacıyla kullanım potansiyellerinin araştırılması. Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ üniversitesi fen bilimleri enstitüsü, Bursa.

Giuberti, G., Gallo, A., Cerioli, C., Fortunati, P. and Masoero, F. (2015). Cooking Quality And Starch Digestibility Of Gluten Free Pasta Using New Bean Flour. *Food Chemistry* 175 (2015) 43–49

Hassan, İ.(2024). *Corchorus olitorius* L. (molehiya) fenolik içeriğinin, antioksidan ve antimikrobiyal aktivitesinin belirlenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi

Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Idris, S., Yisa, J. and Ndamitso, M.M. (2009). Nutritional Composition of Corchorus olitorius Leaves. *Animal Production Research Advances*. 5 (2), 83-87.

Kahraman, Ö., (2011). Süt ve süt ürünlerinin çinko ile zenginleştirilmesine ilişkin yaklaşımlar, *Gıda*, 36 (4), 241-24.

Köksel, H., Sivri, D., Özboy, Ö., Başman, A., ve Karacan, H.D. (2000). Hububat laboratuvarı el kitabı. Hacettepe Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Yayın No: 47, Ankara, 106s

Magazine BBM (2022). Dünya Makarna Pazarı. https://magazinebbm.com/tr/blog/dunya-makarna-pazar (Erişim tarihi: 01/06/2025)

Marti, A., Fongaro, L., Rossi, M., Lucisano, M. and Pagani, M. A. (2011). "Quality characteristics of dried pasta enriched with buckwheat flour", Int J Food Sci Technol, 46, 2393-2400.

MUSAD (2023). Makarna Sektörü. https://musad.org/wp-content/uploads/2023/12/Makarna-Sektor-Raporu-Ekim-2023 (En son erişim tarihi: 25/12/2023).

Olcay, N., Kömürcü, T. C., & Demir, M. K. (2022). Effects of molokhia (Corchorus olitorius) powders obtained by different drying methods on some selected properties of erişte, Turkish noodle. *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 28, 100495.

Rincon, L., Botelho, R. B. A., & de Alencar, E. R. (2020). Development of novel plant-based milk based on chickpea and coconut. LWT, 128, 109479.

Özgören, E. ve Yapar, A., (2015), Makarnanın zenginleştirilmesine yönelik yaklaşımlar, *Journal of Food and Health Science*, 1 (2), 103-108.

Öztürkoğlu, M. (2024). Yarı mamul çerez gıdaların bazı fiziksel ve teknolojik özelliklerinin belirlenmesi üzerine bir araştırma (Yüksek lisans tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Gıda Mühendisliği Anabilim Dalı).

Serin, A. (2018). Glutensiz Makarna Formülasyonlarının Farklı İngrediyentlerle Zenginleştirilmesi Ve Makarna Kalitesinin Artırılması. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Gıda Mühendisliği Anabilim Dalı, Konya.

Soykut, G.,(2018). Molohiya (Corchorus olitorius L.) Ekstraktının kolon kanser hücreleri üzerine apoptotik etkileri. Yakın Doğu Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Lefkoşa.

StatSoft, Inc. (2007). STATISTICA (data analysis software system), version 8.0. www.statsoft.com.

Şahin Fidan, Ç. (2024). Bal kabağı çekirdeği yağı üretim atıklarının makarna üretiminde kullanım olanaklarının araştırılması (yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversites).

Tulio AZ, Ose K, Chachin K, Ueda Y. (2002) Effects of storage temperatures on the postharvest quality of jute leaves (Corchorus olitorius L.). *Postharvest Biol Technol*; 26:329-338.

Umay, A. (2019). Keçiboynuzu meyve posasının ilave edildiği makarnanın besin değerleri ve tüketici kabulü. *Gıda Bilimi ve Teknolojisi Dergisi*, 24 (3), 123-130.

Yılmaz, F. M., Bilek, S. E. (2018). Ultrasound-assisted vacuum impregnation on the fortification of fresh-cut apple with calcium and black carrot phenolics. Ultrason Sonochem, 48, 509-516.

DERİN ÖTEKTİK ÇÖZÜCÜ SİSTEMİ KULLANILARAK NOHUTTAN BİTKİSEL PROTEİN EKSTRAKSİYONU SÜRECİNİN GELİŞTİRİLMESİ

Aslı İBİLİ[1*], Didem SUTAY[2]

[1] Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Gıda Mühendisliği Anabilim Dalı, Karaman

[2] Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Gıda Mühendisliği Bölümü, Karaman

Özet

Artan dünya nüfusu ve çevresel sürdürülebilirlik kaygıları, bitkisel protein kaynaklarının geliştirilmesini zorunlu hale getirmiştir. Özellikle baklagiller hem ülkemizde üretiminin yaygın olması hem de yüksek protein içerikleri nedeniyle hayvansal kaynaklara alternatif ham madde olarak dikkat çekmektedir. Bu bağlamda nohut (*Cicer arietinum* L.), yüksek protein içeriği (%20-25) ve fonksiyonel özellikleriyle öne çıkmaktadır. Geleneksel ekstraksiyon yöntemlerinde kullanılan kimyasal çözücüler ve ekstraksiyonun verimliliği artırmak amacıyla uygulanan yüksek sıcaklık gibi faktörler, proteinlerin yapısal bütünlüğünü bozmakta ve çevreye zarar vermektedir. Bu sorunların aşılması amacıyla, yeşil teknolojilerden biri olan derin ötektik çözücüler (DES) ile ekstraksiyon süreçlerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. DES'ler toksik olmayan, biyobozunur, kolay sentezlenebilen, düşük maliyetli ve yüksek ekstraksiyon verimine sahip çözücülerdir. En çok kullanılan DES türünde hidrojen bağı donörü (HBD) olarak amin, alkol, asit ve şeker gibi farklı kimyasal fonksiyonel gruplar ve hidrojen bağ alıcısı (HBA) olarak kolin klorür (ChCl) kullanılmaktadır. Küçük biyolojik moleküller için uygulanan DES sistemleri ile karşılaştırıldığında, DES ile proteinlerin ekstraksiyonu üzerine hala çok az çalışma vardır. Bu nedenle, protein eldesi için uygun DES tiplerinin ve ekstraksiyon koşullarının araştırılması önem arz etmektedir Çalışma kapsamında, nohutun protein içeriği önce konvansiyonel yöntemle (alkali çözündürme/izoelektrik çöktürme), ardından farklı DES sistemleri (HBA: ChCl, HBD: laktik asit, sitrik asit, sorbitol, glukoz) kullanılarak ekstrakte edilmiş ve protein verimleri karşılaştırılmıştır. En yüksek protein ekstraksiyonu verimi sağlayan DES sistemi (kolin klorür/glukoz/su) ile tepki yüzey metodolojisi ve Box-Behnken deney tasarımı kullanılarak ekstraksiyon koşulları optimize edilmiştir. Bu çalışma, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Hassas Tarım Uygulamaları ve Yenilikçi İşleme Teknolojileri (HASTUYİT) Koordinatörlüğü tarafından 02-YİT-M-25 numaralı proje kapsamında desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bitkisel Protein, Nohut, Derin Ötektik Çözücü, Ekstraksiyon, Optimizasyon, Tepki Yüzey Metodolojisi

DETERMINATION OF SOME PHYSICAL PROPERTIES OF TRABSON DATES GROWN IN HATAY ACCORDING TO DIFFERENT DRYING METHODS

HATAY'DA YETİŞEN TRABZON HURMALARININ FARKLI KURUTMA YÖNTEMLERİNE GÖRE BAZI FİZİKSEL ÖZELLİKLERİNİN BELİRLENMESİ

Mustafa DİDİN[1], İnci ASLAN[2], Alaeddin TÜRKMEN[3], Ertuğrul KONUŞ[4], Fatma Betül Sakallı[5]

[1]Dr.Öğr.Üyesi , Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Gıda Mühendisliği, 0000-0001-8444-5725

[2]Yüksek Lisans, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Gıda Mühendisliği, 0000-0001-7480-435X

[3]Öğr.Gör. Kayseri Üniversitesi, Rektörlük, 0000-0002-9674-317X

[4]Doktora, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Gıda Mühendisliği, 0000-0003-1853-9189

[5]Öğr Gör. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Teknik Bilimler MYO, Gıda İşleme Bölümü, Turkiye

Özet

Bu araştırmada, Hatay'da yaygın şekilde üretilen Trabzon hurması türleri (Hana Fuyu ve Jiro) tercih edilmiştir. Trabzon hurmaları, etüvde kurutma, dondurarak kurutma ve son yıllarda daha fazla kullanılmaya başlanan lazer ısıtma(Fareffect) yöntemleriyle 2 mm kalınlığında dilimler halinde kurutulmuştur. pH değerleri etüvde kurutmada; Jiro için 4,82±0,02, Hana Fuyu için 4,99±0,01, dondurarak kurutmada Hana Fuyu için 6,22±0,06, Farrefect ile kurutmada; Jiro için 6,16±0,01, Hana Fuyu için 6,11±0,01 olarak belirlenmiştir. Su aktivitesi değerleri etüvde kurutulan Jiro için 0,35±0,01, Hana Fuyu için 0,37±0,01, dondurarak kurutulan Hana Fuyu için 0,35±0,002, Farrefect ile kurutmada; Jiro için 0,51±0,001, Hana Fuyu için 0,56±0,004 olarak belirlenmiştir. Kuru madde değerleri etüvde kurutulan Jiro için 89,57±0,76, Hana Fuyu için 87,94± 2,83, dondurarak kurutulan Hana Fuyu için 88,97±0,38, Farrefect ile kurutmada; Jiro için 87,70±2,36, Hana Fuyu için 86,92±3,73, yaş örnek için Jiro ve Hana Fuyu kuru madde değerleri 22,14±1,26 ve 20,04±0,05 olarak belirlenmiştir. Sertlik analizi sonuçlarına göre Jiro sertlik değeri 0,87±0,05, Hana Fuyu sertlik değeri 0,89±0,02 olarak ölçülmüştür. Yapılan veri incelemesi sonucunda, etüvde kurutma yönteminin zamandan tasarruf sağladığı ancak ürünün renk ve kalite açısından deformasyona uğradığı tespit edilmiştir. Dondurarak kurutma yönteminde renk ve kalitenin muhafaza edildiği, ancak dondurma işleminin zaman aldığının gözlemlendiği belirtilmektedir. Lazer ısıtma tekniği kullanıldığında, ürün hem rengini hem de kalitesini korumuş, ayrıca zaman tasarrufu sağlamıştır. Bu bağlamda, uygulanan kurutma yöntemleri arasında en sağlıklı olanının Lazer ısıtmalı kurutma tekniği olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın sonucunda, Hatay ilinde üretilen Trabzon hurmalarının fareffect kurutma sistemi kullanılarak ön işlem yapılmadan, hızlı bir şekilde, rengi ve tat özelliklerini koruyarak meyvenin ekonomik bir biçimde kurutulması gerçekleştirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Trabzon hurması, Hana Fuyu, Jiro, Kurutma, Lazer ısıtma

Abstract

In this study, persimmons (Hana Fuyu and Jiro) commonly produced in Hatay were preferred. Persimmons were dried in 2 mm thick slices by oven drying, freeze drying and laser heating (Fareffect) methods which have been used more in recent years. pH values were determined as

4.82±0.02 for Jiro, 4.99±0.01 for Hana Fuyu in oven drying, 6.22±0.06 for Hana Fuyu in freeze drying and 6.11±0.01 for Jiro and 6.16±0.01 for Hana Fuyu in Farrefect drying. Water activity values were determined as 0.35±0.01 for oven-dried Jiro, 0.37±0.01 for Hana Fuyu, 0.35±0.01 for freeze-dried Hana Fuyu, and 0.51±0.01 for Jiro, and 0.56±0.01 for Hana Fuyu in drying with Farrefect. Dry matter values were determined as 89.57±0.76 for oven-dried Jiro, 87.94±2.83 for Hana Fuyu, 88.97±0.38 for freeze-dried Hana Fuyu, and 87.70±2.36 for Jiro, 86.92±3.73 for Hana Fuyu in drying with Farrefect, and for wet sample, dry matter values for Jiro and Hana Fuyu were determined as 22.14±1.26 and 20.04±0.05. According to the hardness analysis results, the Jiro hardness value was measured as 0.87±0.05, and the Hana Fuyu hardness value was measured as 0.89±0.02. As a result of the data analysis, it was determined that the drying method in the oven saved time, but the product was deformed in terms of color and quality. It was stated that the color and quality were preserved in the freeze-drying method, but the freezing process took time. When the laser heating technique was used, the product preserved both its color and quality, and also saved time. In this context, it was concluded that the healthiest drying method among the applied drying methods was the laser heating drying technique. As a result of the study, the fareffect drying system was used to dry the persimmons produced in Hatay province quickly, without any pretreatment, and economically, preserving the color and taste characteristics.

Keywords: Persimmons, Hana Fuyu, Jiro, Drying, Laser heating

1. GİRİŞ

Trabzon hurması (Diospyros kaki), Ebenaceae familyasına ait bir meyve türüdür ve son yıllarda Türkiye'de üretimi ve tüketimi artan önemli bir meyve olarak öne çıkmaktadır. Çin kökenli olan bu meyve, Japonya ve Kore gibi Asya ülkelerine yayılarak, Türkiye'de de özellikle Trabzon ilinden diğer bölgelere dağılmaktadır (Öz ve Özelkök, 2003). Trabzon hurması, farklı tat profilleriyle dikkat çekerken, buruk olmayan çeşitleri daha yaygın olarak tüketilmektedir. Bu meyve, potasyum, kalsiyum, B vitaminleri, tanen, pektin ve çeşitli flavonoidler açısından zengin olup, sağlık üzerinde pek çok olumlu etkisi olduğu kanıtlanmıştır. Tansiyon düşürücü, bağışıklık güçlendirici ve kanser önleyici özellikleri ile dikkat çekmektedir (Wright ve Kader, 1997; Chen ve ark., 2008; Rashwan ve ark., 2017).

Trabzon hurmasının üretimi ve pazarlanması açısından meyve kalitesi önemli bir kriterdir. Meyve boyutu, şekli, rengi ve tat özellikleri gibi faktörler, pazar değerini belirleyen başlıca unsurlardır. Meyve, buruk ve buruk olmayan çeşitlere ayrılmakta olup, burukluk, taze tüketimi engelleyen bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (İto, 1971). Burukluk, genellikle hasat sonrası uygulamalarla giderilmeye çalışılmakta ve bu amaçla etanol buharı, sıcak su, karbondioksit gazı gibi yöntemler kullanılmaktadır (Taira, 1997; Özdemir ve ark., 2014). Kurutma işlemi, meyvenin uzun süre saklanmasını sağlayan ve pazar değerini artıran etkili bir muhafaza yöntemidir. Kurutulmuş Trabzon hurması, tat ve besin içeriği açısından önemli değişiklikler gösterse de, doğru kurutma teknikleri ile kalite kaybı minimuma indirilebilir (Alibas, 2006; Soysal, 2009;).

Kurutma, meyve ve sebzelerin dayanıklılığını artırmak için yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir ve doğru uygulandığında besin değerlerini koruyarak ürün ömrünü uzatmaktadır (Geankoplis, 1993). Geleneksel kurutma yöntemlerinin, örneğin güneşte kurutmanın, bazı dezavantajları bulunmakta olup, bu yöntemler yer ve zaman kısıtlamaları, mikrobiyolojik kontaminasyon ve uzun işlem süreleri gibi sorunlar yaratabilmektedir (Alibas, 2007; Soysal, 2009). Bu nedenle, konvektif (sıcak hava) kurutma gibi daha kontrollü ve verimli yöntemler günümüzde daha fazla tercih edilmektedir (Alibas, 2009; Yıldız, 2014). Bu çalışma, Trabzon hurması meyvesinin kalite kayıplarını önleyerek, renk ve lezzetini koruyarak, farklı kurutma

yöntemlerini (etüvde kurutma, dondurarak kurutma ve lazer ısıtmalı kurutma) uygulamayı amaçlamaktadır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, Türkiye'de kurutma işlemine uygun Trabzon hurması çeşitlerinden Hana Fuyu ve Jiro çeşitleri materyal olarak seçilmiştir ve meyve sebze halinden temin edilmiştir.

2.1. Trabzon Hurmalarının Kurutulması

Araştırmada, Trabzon hurmaları Hatay'ın Dörtyol ilçesindeki Mustafa Kemal Üniversitesi bahçesinden temin edilmiştir. Meyveler, etüvde, dondurarak ve lazer ısıtmalı kurutma yöntemleriyle, 2 mm ve 4 mm kalınlıklarında dilimlenerek kurutulmuştur. Yapılan denemelerde 2 mm kalınlığındaki dilimlerin daha uygun olduğu belirlenmiş ve çalışma bu şekilde devam etmiştir. Etüvde kurutma, 75°C sıcaklıkta 2-3 saat süresince gerçekleştirilmiştir. Dondurarak kurutma, -40°C'de 24 saat uygulanmış, lazer ısıtmalı kurutma ise 2-3 saat sürmüştür. Tüm kurutma işlemlerinin ardından, belirlenen analizler yapılmıştır.

2.2. Fizikokimyasal Analiz Yöntemleri

Kurutma işlemi öncesi ve sonrası renklerini belirlemek amacıyla renk tayin cihazı (Konica Minolta Cr 400) kullanılmıştır. Kurutma öncesi örneklerin pH değerleri (Thermo Scientific A 211) cihazı ile belirlenmiştir. Su aktivitesi tayininde Atago RX 50000 cihazı kullanılarak sabitlenen değer kaydedilmiştir (Akbulut Yıldız, 2021). Kurutmadan önce örneklerin kuru maddesi bir etüv yardımı ile belirlenmiş (FN 055/120) ve sonuçlar % olarak kaydedilmiştir (AACC,1990). Doku Profili Analizi (Texture Profile Analysis) 5 kg yük hücresi kullanılarak tekstür analiz cihazında (TA-TX Plus Texture Analyzer, Stable Micro Systems, Godolming, England) %20 sıkıştırılması ile Trabzon hurmasının yapışkanlık (adhesivenass), sertlik (hardness), çiğnenebilirlik (chewiness), esneklik (springiness), bağlılık (cohesiveness), sakızımsılık (gumminess) ile birlikte dayanıklılık (resilience) değerleri belirlenmiştir.(AACC,2002). Aflatoksin miktarı (B1, B2, G1, G2) cihaz tarafından belirlenmiştir ve sonuç 2 ile çarpılarak, numunedeki toplam aflatoksin miktarı ppb düzeyinde hesaplanmıştır. Analizlerden elde edilen sonuçlar SPSS 20 istatistik paket programı kullanılarak istatistiki değerlendirmeden geçirilmiştir. Varyans analizi grup ortalamaları arasındaki farklar belirlenmiştir. Önemli bulunan ana varyasyon kaynaklarının ortalamaları Duncan çoklu karşılaştırma testi ile karşılaştırılmıştır.($p \leq 0.05$) (Akbulut Yıldız, 2021).

3. BULGULAR

Farklı yöntemlerle kurutma işlemine maruz bırakılan Hana Fuyu ve Jiro çeşit Trabzon hurmalarında yapılan fizikokimyasal analiz sonuçları aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 3.1. Jiro ve Hana Fuyu cinsi Trabzon hurmalarının farklı kurutma yöntemleriyle kurutulmasının renk değerlerine etkileri

Hurma Cinsi	Renk değerleri	Kurutma yöntemi		
		Etüvde	Dondurarak	Farrefect ile
Jiro	L*	57,84 ± 6,04	-	53,98 ± 16,89
	a*	14,57 ± 2,94	-	7,98 ± 1,76
	b*	43,14 ± 4,26	-	59,79 ± 7,25
	C*	45,66 ± 3,10	-	49,85 ± 7,09

	Hue	71,10°± 5,32	-	79,44° ± 3,96
Hana Fuyu	L*	51,62 ± 8,51	74,22 ± 3,27	67,18 ± 10,02
	a*	6,23 ± 2,44	3,31 ± 1,59	9,34 ± 3,53
	b*	32,28 ± 2,23	40,60 ± 7,68	59,79 ± 7,76
	C*	32,94 ± 1,83	40,74 ± 7,79	60,59 ± 7,61
	Hue	78,90° ± 4,73	85,48° ± 1,30	80,96 °± 3,58

Trabzon hurması örneklerinde gerçekleştirilen renk analizleri neticesinde Hana Fuyu örneklerinin ortalama standart sapma değerlerine dayanarak, en iyi renk parlaklığı ve canlılık seviyesinin dondurarak kurutma yöntemiyle elde edildiği tespit edilmiştir. Buna karşın, renk parlaklığının daha düşük olduğu kurutma yönteminin ise etüvde kurutma olduğu belirlenmiştir. Jiro örneklerinin ortalamadan sapma değerlerine dayanarak, renk canlılığı ve parlaklığının en iyi olduğu kurutma yönteminin fareffect olduğu belirlenmiştir. Akbulut Yıldız (2021) tarafından yapılan çalışmada da benzer bulgular bulunmaktadır ve elde edilen veriler bu çalışmanın sonuçlarını güçlendirmektedir. Trabzon hurmaları kurutulduktan sonra meydana gelen renk değişikliği, ürünün pazardaki durumunu doğrudan etkilemektedir. Çünkü renk, tüketiciler tarafından en çok aranan özelliklerden biridir ve genellikle insanlar, ürünlerin kurutulmadan önceki renklerine benzemesini tercih etmektedir (Yılmaz, 2021).

Tablo 3.2. Hana Fuyu ve Jiro Trabzon hurmalarının farklı kurutma yöntemleriyle kurutulmasının pH değerlerine etkileri

Ph	**Kurutma yöntemi**		
	Etüvde	**Dondurarak**	**Farrefect**
Jiro	4,82±0,02	-	6,16± 0,01
Hana Fuyu	4,99± 0,01	6,22± 0,06	6,11± 0,01

*Sonuçlar ortalama ± standart sapma olarak verilmiştir.

Araştırmada çeşitli yöntemlerle kurutulan hurmaların pH analiz sonuçlarının Akbulut (2021) çalışmasıyla benzerlik gösterdiği Çizelge 1. 2'de yer almaktadır. Trabzon hurması örnekleri üzerinde gerçekleştirilen pH analizleri neticesinde, Jiro çeşidi örnekleri için ortalama standart sapma değerlerinin, mikro dalga ile kurutma yönteminde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Öte yandan, Hana Fuyu çeşidi örnekleri için ortalama standart sapma değerlerinin etüvde kurutma işlemi sırasında daha yüksek olduğu anlaşılmıştır. Bu araştırmada kullanılan ürünün pH değeri, Literatürde bildirilen değerlerle de örtüşmektedir. Kuzucu ve Kaynaş (2004) tarafından yapılan çalışmada, pH değerinin 5. 90 ile 6.42 arasında değiştiği belirlenmiştir. Koca (2007) tarafından yapılan diğer bir çalışmada ise pH değerinin 5. 66 ile 6. 42 aralığında olduğu tespit edilmiştir. Bu farklılığın nedeni olarak hurmanın olgunluk durumu ve türü belirtilebilir.

Tablo 3.2. Hana Fuyu ve Jiro Trabzon hurmalarının farklı kurutma yöntemleriyle kurutulmasının su aktivitesi değerlerine etkileri

Su aktivitesi	**Kurutma Yöntemi**		
	Etüvde	**Dondurarak**	**Farrefect**

Jiro	0,35± 0,01	-	0,51± 0,01
Hana Fuyu	0,37± 0,01	0,35± 0,02	0,56± 0,04

Yapılan araştırmada, çeşitli yöntemlerle kurutulan hurmaların su aktivitesi analiz sonuçlarının Akbulut Yıldız (2021) çalışması ile benzerlik gösterdiği görülmekte olup Tablo 3.4. Trabzon hurması örneklerinde gerçekleştirilen su aktivitesi analizlerine dayanarak, Hana Fuyu çeşidi örneklerinde ortalama standart sapma değerlerinin kurutma işlemi sırasında yüksek olduğu tespit edilmiştir. Jiro çeşidi örneklerinin ortalama sapma değerlerinin fareffect yöntemiyle gerçekleştirilen kurutmada daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3.3. Hana Fuyu ve Jiro Trabzon hurmalarının farklı kurutma yöntemleriyle kurutulmasının kuru madde değerlerine etkileri

Kuru madde %	**Kurutma Yöntemi**			
	Etüvde	**Dondurarak**	**Farrefect**	**Yaş örnek**
Jiro	89,57± 0,76	-	87,70± 2,36	22,14± 1,26
Hana Fuyu	87,94± 2,83	88,97± 0,38	86,92± 3,73	20,04± 0,05

Trabzon hurması örnekleri üzerinde gerçekleştirilen kuru madde analizlerine göre Jiro ve Hana Fuyu örneklerinin ortalama ve standart sapma değerleri, fareffect ile kurutma işlemi sonrasında daha yüksek kuru madde değeri göstermiştir. Aksu ve arkadaşlarının (1994) araştırmasında kuru madde oranları (% 18. 03 - 23. 95) tespit edilirken, Kuzucu ve Kaynaş'ın (2004) çalışmasında ise kuru madde oranları (% 17. 04 - 20. 70) olarak belirlenmiştir. Bu çeşitliliğin nedenleri arasında olgunluk, çeşitlilik ve meyve bileşimi gibi unsurların etkili olduğu düşünülmektedir.

Tablo 3.4. Hana Fuyu ve JiroTrabzon hurmalarının tekstür analiz değerleri

Hurma çeşitleri	**Hana Fuyu***	**Jiro***
Sertlik	0,89± 0,02	0,87 ± 0,05

*Sonuçlar ortalama ± standart sapma olarak verilmiştir.

Trabzon hurması örnekleri üzerinde gerçekleştirilen tekstür analizleri neticesinde, Hana Fuyu örneklerinde ortalama standart sapma değerlerinin Jiro örneklerinin ortalama standart sapma değerlerine kıyasla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Jiro hurmalarının, Hana Fuyu hurmalarına kıyasla daha yumuşak bir dokuya sahip olduğu tespit edilmiştir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Trabzon hurmasının kalitesini bozmadan yıl boyunca mevcut ve tüketilen bir ürüne dönüştürülebilmesi için Lazer ısıtmalı kurutma yönteminin kullanımının artırılması gereklidir. Trabzon hurmasından elde edilen olumlu sonuçlar incelendiğinde, bu yöntemin diğer meyve ve sebzelerin kurutulmasında da faydalı sonuçlar verebileceği düşünülmektedir. Bu bakımdan, meyve ve sebzelerin kurutularak kalitelerinin ve verimliliklerinin korunması ve bu yönteminin

ülke genelinde yaygınlaştırılması, her yönüyle insanlık için olumlu sonuçlar sağlayacaktır. Mevsimi geçmiş ürünlerin temin maliyetinin, mevsimlik ürünlere göre daha yüksek olduğu göz önüne alındığında, bu yüksek maliyetlerin aşılmasında önemli adımlar atılmış olacak, dolayısıyla sağlıklı yaşam için daha olumlu gelişmeler sağlanacaktır.

5. KAYNAKLAR

Akbulut Yıldız, E., 2021. Farklı Koşullarda Kurutulan Trabzon Hurması (Diospyros Kaki) ve Kivi (Actinidia Deliciosa) nin Bazı Fizikokimyasal ve Mikrobiyolojik Kalite Parametrelerinin İncelenmesi. **Afyon Kocatepe Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü**, Gıda Mühendisliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 65 sayfa.

Aksu, M.İ., Nas., S. ve Gökalp, H.Y., 1994. Artvin ve Yusufeli Vadisinde Yetiştirilen Trabzon hurması Meyvelerinin Bazı Fiziksel ve Kimyasal Özellikleri. **Gıda**. 19 (6), 367-371.

Chen, X.N., J.F. Fan., X. Yue., X.R. Wu., L.T. Li. 2008. Radical Scavenging Activity and Phenolic Compounds in Persimmon (*Diospyroskaki* L. cv. Mopan). **Journal of Food Science**., 73 (1), 24-28.

Geankoplis, C. J. 1993. In Transport Proceses and Unit Operations. Prentice Hall International. **Food Chemistry**. **Inc.**, 45 (2), 151–155.

Kuzucu, C., K. Kaynaş. 2004. Farklı zamanlarda Hasat Edilen Trabzon Hurması (*Diospyros kaki* L.) Meyvelerinin Fizyolojik ve Kimyasal Yapılarında Meydana Gelen Değişmeler". **Bahçe**. 33 (1), 17-25.

Koca, İ., 2007. Kızılcık ve Trabzon Hurması Pekmezlerinin Üretim Teknikleri. **Gıda Teknolojileri Elektronik Dergisi**. 2 (2), 33-37.

Öz, A.T. ve Özelkök, İ.S. 2003. 'Moralı' Trabzon Hurması (*Diospyroskaki* L.) Meyvesinin Burukluğunun Giderilmesinde Kuru Buz Uygulamasının Etkisi. **Bahçe**. 32 (1), 7-13.

Özdemir, A.E., Toplu, C., Yıldız, E., Duman,C., Ünlü, M., Bozdağ, E.C. ve Aydın, N., 2014. Vainiglia Trabzon hurması çeşidinde soğukta muhafazanın burukluğu önlemeye etkisi. **VI. Bahçe Ürünlerinde Muhafaza ve Pazarlama Sempozyumu**, Bursa, 221-227.

Rashwan, M. R. A.,Khalifa, A. H., Zeiad, F. K. A. ve Mohamed, M. I. A. 2017. Nutrient and Phyto chemical Compounds of Persimmon and Husk Tomato. **Assiut J AgricSci**., 48 (4), 102-112.

Soysal, Y., Ayhan, Z. ve Eştürk, O. 2009. Mikrodalga ile Meyve ve Sebze Kurutmada Enerji kullanım Verimliliği ve Ürün Kalitesinin Arttırılmasında İleri Kurutma Tekniklerinin Uygulanması Üzerine Araştırmalar. **TÜBİTAK** Proje No:105 O 547, 136 sayfa, Antakya, HATAY.

Taira, S.,Ono, M., Matsumoto, N., 1997. Reduction of persimmon astringency by complex formation between pectin and tannins. **Pos tharvest Biol. And Technol**., 12 (3) 265-271.

Wright, K., A.A. Kader. 1997. Effect of Slicing and Controlled-atmosphere Storage on the Ascorbate Content and Quality of Strawberries and Persimmons. **Post harvest Biology and Technology**., 10 (1), 39-48.

Yıldız, E., 2014. Farklı Trabzon Hurması Genotiplerinin Çiçek Tozu Canlılık ve Çimlenme Oranları. **Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi** 51 (2), 117-123.

Yıldız, E., 2021. Farklı Trabzon hurması çeşitlerinde meyve verim ve kalitesi ile bitki besin maddeleri, karbonhidratlar ve meyve bileşimindeki bazı maddelerin mevsimsel değişimleri. **Mustafa Kemal Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü**, Bahçe Bitkileri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Hatay, 363 sayfa.

BIOPHYSICAL EFFECTS OF ELECTROMAGNETIC WAVES AND THEIR USE IN MEDICINE

ELEKTROMANYETİK DALGALARIN BİYOFİZİKSEL ETKİLERİ VE TIP ALANINDA KULLANIMI

Dr. Öğr. Üyesi Büşra BİLİR YILDIZ

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Tayfur Ata Sökmen Tıp Fakültesi, Temel Tıp Bilimleri Bölümü, Biyofizik Anabilim Dalı

Özet: Elektromanyetik dalgalar, manyetik alan ve elektrik alanın zamanla değişerek birbirine dik gelmesi sonucu oluşan enerji taşıyan dalgalardır. Bu dalgalar, radyo dalgalarından gama ışınlarına kadar uzanan oldukça geniş bir frekans aralığına sahiptir. Böylece evrendeki enerji transferi ve iletişimin temelini oluşturmaktadır. Elektromanyetik dalgalar genel olarak iyonize radyasyon ve iyonize olmayan radyasyon olarak ikiye ayrılırlar. İyonize radyasyonların frekansı iyonize olmayan radyasyona göre oldukça yüksek enerjiye sahiptir. İyonize radyasyonların frekansı 1 PHz (petahertz) ile 10 ZHz (zettahertz) arasında değişir. Bu frekans aralığına X ışınları ve Gama ışınları da dahildir. İyonlaştırıcı olmayan radyasyonların frekansı 1 ile 1000 THz (terahertz) arasında değişir. Mikrodalga (MW), Kızılötesi (IR), Görünür Işık (VL) ve Ultraviyole ışık (UV) son derece düşük frekanslı radyasyondan oluşur. İyonize radyasyon, iyonizasyon yoluyla atomların veya moleküllerin yapısında değişikliklere neden olur. Bu nedenle iyonlaştırıcı radyasyon canlı atomlara ve moleküllere zarar verebilir. Bunun yanı sıra canlı organizmadaki DNA yapısında değişikliklere neden olabilir. Elektromanyetik dalgaların biyofiziksel etkileri dalga boyu, frekans, empedans ve enerji yoğunluğuna bağlı olarak değişmektedir. Bu parametreler biyolojik dokularda ve hücrelerde ne şekilde etki oluşacağını belirler. Elektromanyetik dalgalar tıp alanında oldukça etkin şekilde kullanılmaktadır. Kullanım alanları arasında; tanısal görüntüleme için manyetik rezonans görüntüleme (MRI), bilgisayarlı tomografi (BT), pozitron emisyon tomografisi (PET) ve röntgen, tedavi için radyoterapi, iyontoforez, diyatermi gibi çeşitleri mevcuttur. Bu derlemede, elektromanyetik dalgaların biyofiziksel özellikleri ve tıp alanında kullanımı anlatılarak literatüre katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Elektromanyetik dalga, iyonize radyasyon, iyonize olmayan radyasyon, pozitron emisyon tomografisi (PET), manyetik rezonans görüntüleme (MRI), bilgisayarlı tomografi (BT), diyatermi

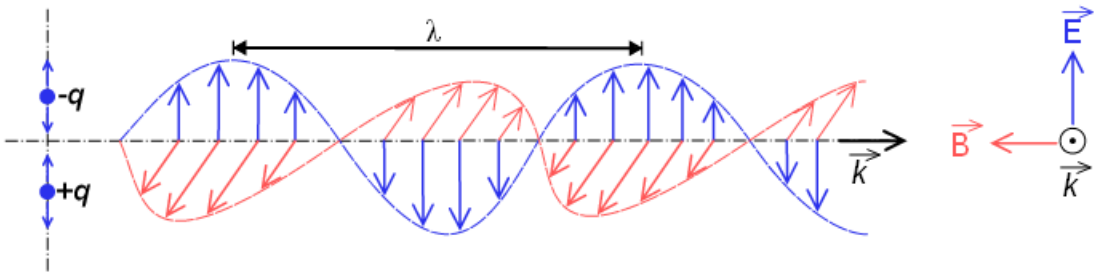
Abstract: Electromagnetic waves are waves that carry energy, which are formed as a result of the magnetic field and electric field changing in time and becoming perpendicular to each other. These waves have a very wide frequency range, from radio waves to gamma rays. Thus, they form the basis of energy transfer and communication in the universe. Electromagnetic waves are generally divided into two groups: ionizing radiation and non-ionizing radiation. The frequency of ionizing radiation is much higher in energy than non-ionizing radiation. The frequency of ionizing radiation varies between 1 PHz and 10 ZHz. This frequency range also includes X-rays and Gamma rays. The frequency of non-ionizing radiation varies between 1 and 1000 THz. Microwave (MW), Infrared (IR), Visible Light (VL) and Ultraviolet light (UV) consist of extremely low frequency radiation. Ionizing radiation causes changes in the structure of atoms or molecules through ionization. Therefore, ionizing radiation can damage living atoms and molecules. In addition, it can cause changes in the DNA structure in living

organisms. The biophysical effects of electromagnetic waves vary depending on wavelength, frequency, impedance and energy density. These parameters determine how the effects will occur in biological tissues and cells. Electromagnetic waves are used very effectively in the field of medicine. Among the areas of use; magnetic resonance imaging (MRI), computerized tomography (CT), positron emission tomography (PET) and x-ray for diagnostic imaging, radiotherapy, iontophoresis, diathermy for treatment. This review contributes to the literature by explaining the biophysical properties of electromagnetic waves and their use in medicine.

Keywords: Electromagnetic wave, ionizing radiation, non-ionizing radiation, positron emission tomography (PET), magnetic resonance imaging (MRI), computed tomography (CT), diathermy

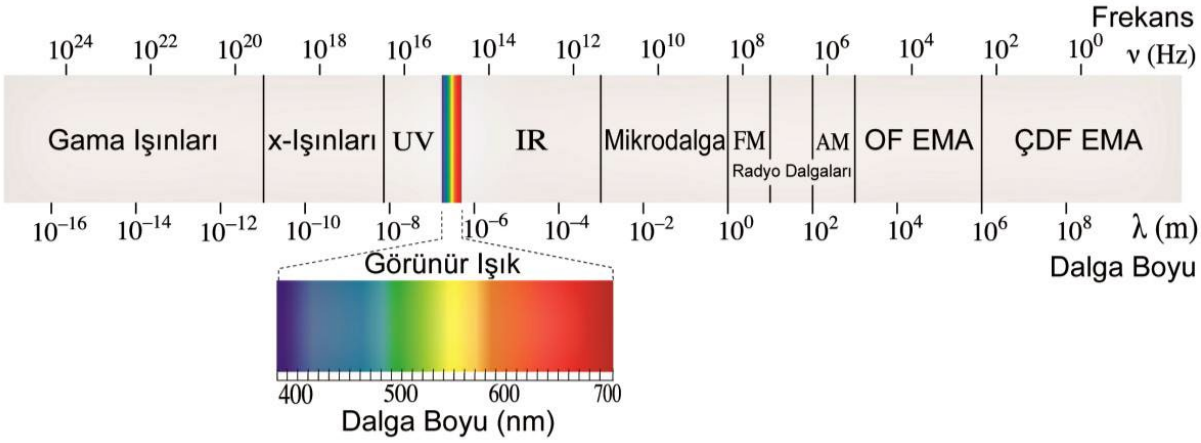
1.Giriş

Elektromanyetik dalgalar, elektrik alan ve manyetik alanın bir araya gelmesiyle oluşan, birbirine dik dalgalardır (Şekil 1) (1). Yayılmak için herhangi bir ortama ihtiyaç duymazlar. Elektromanyetik dalgalar, 10^{18} Hz frekanslı çok yüksek enerjili kozmik ışınlar ve gama ışınlarından, 10 GHz'lik düşük enerjili mikrodalga radyasyonuna veya 100 MHz'lik radyo dalgalarına kadar olan aralıktaki bir radyasyon biçimidir. Elektrik alanda zıt elektrik yükleri zıt yönlere kayar ve böylece polarizasyonları gerçekleşir. Ancak bu durum canlı dokuda ara sıra oluşan serbest yükleri ilgilendirmez. Polarizasyon, toplam elektrik yükünün sıfıra eşit olduğu parçacıklarda da meydana gelir. Bu tür parçacıklardaki polarizasyon sonucunda elektrik dipolleri indüklenir. Canlı dokuda, parçacıklar kalıcı elektrik dipolleri oluşturarak büyük miktarda su içerir. Dipoller kendi eksenleri etrafında sürekli titreşerek elektrik enerjisinin emilimine katkıda bulunurlar (2). James Clerk Maxwell, görülebilir ışığın elektromanyetik radyasyon olduğunu ortaya çıkarmıştır. Uzayda ışık hızı ile yayılan elektromanyetik dalgalar başka bir ortama girdiklerinde hızları bulundukları ortamın özelliğine bağlı olarak değişiklik gösterir. Elektromanyetik dalgalar enerji taşıdıkları için yayıldıkları madde ortamını da enerji aktarırlar. Işık ve mekanik dalgalarda gözlemlenen kırılma, kırınım, yansıma ve girişim özelliklerini elektromanyetik dalgalar da göstermektedir. Elektromanyetik dalgalar hem dalga özelliği hem de tanecik özelliği gösterirler. Bunun sonucu olarak da düşük frekanslı elektromanyetik dalgalar, dalga teorisinin özelliğini, yüksek frekanslı dalgalar ise tanecik teorisinin özelliğini gösterir (3).

Şekil 1. Elektromanyetik dalganın şematik gösterimi. Elektrik alanı (E), manyetik alan (B) ve elektromanyetik dalganın ilerleme yönü (k) birbirine diktir. Dalga boyu "λ" olarak belirtilmiştir.

Elektromanyetik spektrum, elektromanyetik dalgaların özellikleri dikkate alınarak insan gözünün göremediği alanları da içeren tüm ışık türlerinin incelendiği bir sınıflandırmadır. İnsan gözü ile görebildiğimiz ışık, elektromanyetik spektrumda görünür ışık olarak adlandırılır ve spektrumun küçük bir bölümünü temsil eder. Elektromanyetik spektrumda frekans ile enerji doğru orantılıdır. Elektromanyetik dalgaların frekansı arttıkça enerjileri de artar. En yüksek dalga boyuna sahip olan elektromanyetik dalgalar en düşük enerjiye sahiptir (4).

Şekil 2. Elektromanyetik spektrum ve görünür ışık spektrumu.

Elektromanyetik spektrumdaki dalgaları aşağıda göründüğü gibi sınıflandırmak mümkündür (4).

- Radyo ve TV dalgaları, radyofrekans (3 kHz-300MHz): Radyo, televizyon, radar sistemleri, magnetik rezonans görüntüleme de kullanılan elektromanyetik dalgalardır.
- Mikrodalgalar (300MHz-300 GHz): Mikrodalga fırınlar, cep telefonu, kısa dalga ve diatermi, baz istasyonları
- Kızılötesi dalgalar (300 GHz-430 THz): Lazer, LED, ısıtıcı, gece görüş dürbünü, termografi
- Görünür ışık (430-790 THz): Endoskopi, güneş, Lazer, LED
- Ultraviyole (morötesi) ışınları (790 THz-30 PHz): Sterilizasyonda kullanılan UV ışığı, güneşlenme kabinleri
- X-ışınları (30 PHz-30 EHz): Röntgen, bilgisayarlı tomografi (BT).
- Gama ışınları (> 10 EHz): Pozitron emisyon tomografisi (PET)
- Kozmik ışınlar: Uzaydan ve güneşten gelen çok yüksek frekansa sahip olan ışınlardır.

Elektromanyetik dalgalar, iyonize radyasyon ve iyonize olmayan radyasyon olmak üzere iki şekilde incelenebilir. İyonize radyasyon, oldukça yüksek enerjiye sahiptir. Frekansı 1 PHz (petahertz) ile 10 ZHz (zettahertz) arasında değişir. Bu radyasyona X-ışınları ve gama ışınları da dahildir. İyonize olmayan radyasyonların frekansı 1 ile 1000 THz (terahertz) arasında değişir. Mikrodalga, kızılötesi, görünür ışık ve ultraviyole ışık son derece düşük frekanslı radyasyonlardan oluşur. İyonize radyasyon, iyonizasyon yoluyla atomların veya moleküllerin yapısında değişikliklere neden olur. Bunun sonucu olarak da canlı atom ve moleküllere zarar verebilir ve canlı organizmadaki DNA yapısında değişikliklere neden olabilmektedir (5).

2. Elektromanyetik Dalgaların Biyofiziksel Etkileri

Elektromanyetik dalgaların biyofiziksel etkileri, kullanılan dalganın frekansına, dalga boyuna, maruz kalma süresine ve yoğunluğuna bağlı olarak değişmektedir. Düşük frekanslı elektromanyetik dalgalar hücre zarında düzensizliğe neden olabilmektedir. Daha kısa dalga boyuna sahip olan elektromanyetik dalgalar, madde ile etkileştiklerinde enerji kümesi gibi davranış gösterirler. Bu durum, biyolojik sistemlerde farklı biyofiziksel mekanizmalara neden olabilmektedir (6,7).

Düşük frekanslı elektromanyetik dalgalar, düşük enerji ve yüksek dalga boyuna sahiptirler. Bu nedenle biyolojik sistemler üzerinde önemli bir etkiye sebep olmazlar. Ancak, uzun süre maruz kalma durumunda bazı olumsuz etkiler gözlenebilmektedir. Yüksek yoğunluktaki mikrodalgalar vücut sıcaklığını arttırma potansiyeline sahiptir. Bu tür bir radyasyon dokularda ısı artışına neden olduğu gibi bazı biyokimyasal reaksiyonların hızlanmasına da sebep olabilir. Kızılötesi radyasyon hem termal hem de termal olmayan etki yapabilmektedir. Termal etki nedeniyle dokuda sıcaklık artışı meydana gelirken termal olmayan etkisi DNA'ya ve hücrede meydana gelen metabolik olayları etkiler. Radyo frekans dalgaları, DNA sentezinin inhibisyonu ve translasyonuna, hücre membran geçirgenliği ve metabolizmasında değişikliğe neden olmaktadır (8). Görünür ışına aşırı maruz kalındığında göz bozukluklarına neden olabilir. Uzun süreli maruziyet sonunda gözde katarakt ve diğer göz hastalıklarına sebep olabilmektedir. Ultraviyole (UV), X-ışınlar ve gama ışınları yüksek enerjiye sahip oldukları için DNA hasarına neden olabilir. Canlı dokuların hücre yapısını etkileyebilir ve bu nedenle bazı kanser risklerini arttırabilir (9).

3. Tıp Alanında Kullanımı ve Sonuç

Çok düşük frekanslı elektromanyetik dalgalar 0 Hz-300 Hz frekans aralığına sahiptir. Bu alanların kaynağı enerji iletim hatlarıdır. Elektrik iletim hatları taşıdıkları enerjinin gerilimine göre yüksek gerilim ve düşük gerilim olmak üzere ikiye ayrılırlar. Elektrikle çalışan her türlü cihaz çok düşük frekanslı elektromanyetik alan yayar. Düşük frekanslı elektromanyetik dalgalar ağrı giderimi için kullanılır. Kronik ağrıları tedavi etmek amacıyla çevresel ve merkezi sinir sistemine elektrik akımı uygulanır. Bu yöntem transkutanöz elektriksel sinir uyarımı (TENS) olarak adlandırılır ve kapı kontrol mekanizması ile açıklanmaktadır. Bu teori, omurilikteki ağrı sinyallerini beyne gönderir olası algılanan ağrıyı vurgular veya omuriliğin kendisinde ağrıyı azaltmak için işlendiği bir mekanizmadır. Ağrı sinyallerinin geçmesine veya kısıtlanmasına izin verilen diğer bir mekanizma kapı mekanizmasıdır. Kapı açık veya kapalı olabilir. Kapının açık olması durumunda, ağrı sinyalleri geçebilir ve ağrıyı algılamak için beyne sinyal gönderilir. Eğer kapı kapalıysa, ağrı sinyalleri beyne ulaşamaz ve ağrı hissi algılanmaz (10).

Kızılötesi radyasyon 80 nm ile 1000 µm arasındaki dalga boyları içerisinde yer alan bir elektromanyetik dalgadır. Yakın kızılötesi (NIR, 0,78 ~ 3,0 µm), orta kızılötesi (MIR, 3,0 ~ 50,0 µm) ve uzak kızılötesi (FIR, 50,0 ~ 1000,0 µm) olmak üzere üç grupta incelenir. Birçok çalışma kızılötesi radyasyonun cilt yaralarının iyileşmesini, ağrıyı, romatoid artrit ve ankilozan spondilit yorgunluğunu hafifletebileceğini, fotodinamik tedaviyi güçlendirebileceğini, oftalmik, nörolojik ve psikiyatrik bozuklukları tedavi edebileceğini ve mezenkimal ve kardiyak kök hücrelerin çoğalmasını uyarabileceğini bildirmiştir (11,12).

Son yıllarda, mikrodalga enerjisi ablasyon terapisi yoluyla kanser ve mikrobiyal enfeksiyonlar gibi hastalıkları tedavi etmek için tıp alanında kullanılmıştır. Hastalıkların tedavisinde 2,45 GHz dışında farklı mikrodalga frekansı kullanılmış ancak organizmalarda biyolojik değişikliklere neden olan mikrodalgaların etki mekanizmaları henüz tam olarak belirlenememiştir (13). Klinikte mikrodalgalar diatermi tedavisinde kullanılmaktadır. Diatermi, vücut dokularında ısı oluşturabilmek için yüksek frekanslı elektrik akımı uygulanması şeklinde tanımlanabilir. Uygulanan akım sayesinde vücut dokularında ısı üretilir. Bu ısı, kasların gevşemesine, ağrıyı azaltma ve kan dolaşımını hızlandırma gibi etkiler sağlamaktadır. Diatermi genellikle kas ve eklem hastalıkları tedavisinde uygulanmaktadır (14).

Manyetik rezonans görüntüleme (MRI), manyetik alan üreten güçlü mıknatıslar sayesinde vücuttaki protonların hizalanmasını sağlar. Sonrasında hastaya radyofrekans akımı verildiğinde protonlar uyarılır ve denge dışına çıkarak manyetik alanın çekimine karşı zorlanır. Radyofrekans alanı kapatıldığında, protonlar manyetik alan doğrultusunda yeniden hizalanırken MRI sensörleri açığa çıkan enerjiyi algılayabilir. Protonların manyetik alan ile

yeniden hizalanması için geçen süre ve açığa çıkan enerji miktarı, ortama ve moleküllerin kimyasal yapısına bağlı olarak değişmektedir. Tıp doktorları, bu manyetik özelliklere dayanarak çeşitli doku türleri arasındaki farkı gözlemleyebilirler. MRI görüntüsü elde edebilmek için, hasta büyük bir mıknatısın içerisine yerleştirilir ve görüntünün net bir şekilde çıkması için çekim süresince hasta hareketsiz kalmalıdır. Kontrast maddeler (genellikle Gadolinyum), vücut içindeki protonların manyetik alan yönünde hizalanma hızını arttırmak için MRI çekiminden önce veya sırasında hastaya intravenöz olarak verilebilir (15).

Pozitron emisyon tomografisi (PET), MRI gibi moleküler görüntülemede tanı alanında gelişmiş, biyolojik işlevi invaziv olmayan bir şekilde ölçmek için kullanılan önemli bir görüntüleme yöntemidir. Temel olarak, radyoaktif izotop ile radyoaktif olarak etkilenmiş bir ligand olan radyoligandın uygulamasına dayanır (16). PET, klinik onkoloji alanında tümör hücrelerinin görüntülenmesinde, metastazların aranmasında, çeşitli beyin hastalıkların (demans, epilepsi vb.) klinik tanısında kullanılmaktadır. PET ve bilgisayarlı tomografi (BT), akciğer kanserinin evrelerinin belirlenebilmesi için birincil tümörlerin tespitinde yüksek tanısal doğruluk sunar. BT taramaları derin inspirasyon sırasında elde edilir. Bunun yanında bölgesel lenf nodu hastalığı ve uzak metastazların belirlenmesinde PET ve BT önemli rol oynamaktadır (17).

Sonuç olarak elektromanyetik dalgalar, doğru frekans ve dalga boyunda kullanıldığında bazı hastalıkların tedavisinde, görüntülenmesinde ve tanısında önemli rol oynamaktadır.

4. Referanslar

1) Boutet, E. (2007). Onda electromagnética : una oscilacion junto al campo eléctrico y al campo magnético para untar, vibrante modelo de dipolo In: ONDE_ELECTROMAGNETIQUE.SVG (ed.). Wikipedia.)

2) Zmyślony M, Politański P. Zagrożenia zdrowia i ochrona zdrowia pracujących w narażeniu na pola i promieniowanie elektromagnetyczne 0–300 GHz. Oficyna Wydawnicza Instytutu Medycyny Pracy im. prof. J. Nofera, 2009; 7–50.

3) Serway, R. A., And Beichner, R. J (ed.) (2002). *Physics for Scientists and Engineers,* Kentucky: Thomson Learning Mahajan A, Singh M. Human health and electromagnetic radiations. Inter J Eng Innova Tech (IJEIT) 2012; 1: 95-97.

4) Serway, R. a. V., Chris (2011). College Physics, Brooks/Cole Pub Co.

5) Mahajan A, Singh M. Human health and electromagnetic radiations. Inter J Eng Innova Tech (IJEIT) 2012; 1: 95-97.

6) Chang, Raymond. Physical Chemistry for the Biosciences. USA: University Science Books, 2005; 123-129

7) McQuarrie, Donald and Simon, John. Physical Chemistry: A Molecular Approach. Sausalito CA: University Science Books, 1997; 324-340

8) Trivino Pardo, J.C.; Grimaldi, S.; Taranta, M.; Naldi, I.; Cinti, C., Microwave electromagnetic field regulates gene expression in T-lymphoblastoid leukemia CCRF-CEM cell line exposed to 900 MHz. Electromagnetic Biology and Medicine 2012, 31, (1), 1–18.

9) Feychting, M., Jonsson, F., Pedersen, N.L., Ahlbom, A. Occupational magnetic field exposure andneurodegenerative disease, Epidemiology, 2003; 14(4), 413-9.

10) Campbell TS, Johnson JA, Zernicke KA. Gate Control Theory of Pain. In: Encyclopedia of Behavioral Medicine. Cham: Springer International Publishing; 2020. p. 914–916.

11) Vatansever F, Hamblin MR. Far infrared radiation (FIR): its biological effects and medical applications. Photonics Lasers Med. 2012; 4:255–266. [PubMed: 23833705]

12) Johnstone DM, et al. Turning On Lights to Stop Neurodegeneration: The Potential of Near Infrared Light Therapy in Alzheimer's and Parkinson's Disease. Frontiers in Neuroscience. 2016; 9(500).

13) Rosen, A.; Stuchly, M.A.; Vorst, A.V. Applications of RF/Microwaves in Medicine. IEEE Trans. Microw. Theory Tech. 2002, 50, 963–974.

14) Post, Robert E; Nolan, Thomas P (2022). "Michlovitz's Modalities for Therapeutic Intervention". Chapter 6: Electromagnetic Waves Laser, Diathermy, and Pulsed Electromagnetic Fields (7 ed.). F. A. Davis Company.

15) Rinck, Peter A. (2024). Magnetic Resonance in Medicine: A Critical Introduction (14th (ebook) ed.). TRTF The Round Table Foundation: TwinTree Media. "Magnetic Resonance in Medicine"

16)] Li F, Liu J, Liu N, Kuhn LA, Garavito RM, Ferguson-Miller S. Translocator protein 18 kDa (TSPO): an old protein with new functions? Biochemistry 2016;55:2821–31

17) Fischer B, Lassen U, Mortensen J, Larsen S, Loft A, Bertelsen A, et al. Preoperative staging of lung cancer with combined PET-CT. N Engl J Med. 2009; 361(1):32-9.

SURGICAL INTENSIVE CARE NURSES' VIEWS ON PATIENT PRIVACY: A QUAITATIVE STUDY

Cerrahi Yoğun Bakım Hemşirelerinin Hasta Mahremiyetine Yönelik Görüşleri: Nitel Bir Araştırma

[1]Gönül KARA SÖYLEMEZ [2]Mehtap BUDAK

[1]Dr. Öğretim Üyesi, Cerrahi Hastalıklar Hemşireliği, Hemşirelik Bölümü, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, , ORCID: 0000-0002-4840-1183

[2]Uzman Hemşire, Anjio Ünitesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Mengücek Gazi Eğitim Araştırma Hastanesi, ORCID: 0000-0003-3106-3701

Özet

Amaç: Bu çalışmanın amacı cerrahi yoğun bakım hemşirelerinin hasta mahremiyetine yönelik görüşlerini belirlemektir.

Yöntem: Araştırmada nitel araştırma modellerinden biri olan fenomenolojik desen kullanılmıştır. Araştırmaya bir üniversite hastanesinin cerrahi yoğun bakım ünitelerinde çalışan 15 hemşire dahil edilmiştir. Araştırma verileri "Hemşire Tanılama Formu" ve "Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu" kullanılarak toplanmıştır. Araştırmada nicel veriler frekans, yüzde ve standart sapma gibi değerlerle ve nitel veriler ise içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir.

Bulgular: Nitel veriler incelendiğinde hemşirelerin hasta mahremiyeti konusuna önem verdikleri belirlenmiştir. Mahremiyetin korunması önündeki engeller temasında kurum, hasta ve personel kaynaklı engeller olmak üzere üç alt tema belirlenmiştir. Hemşirelerin genel olarak başka birimlerde yatan hasta verilerine ulaşabiliyor olmalarını, hasta taşınma süreçlerinde hasta mahremiyetinin yeterince sağlanamadığını, yataklar arasında perdelerin yeterli olmadığını, portatif tuvaletlerin hastaların utanmasına neden olduğunu, mahkum hastalar olduğunda kolluk kuvvetlerinin de işin içine girdiğini ve böylece mahremiyette sorunlar yaşanabildiğini ifade etmişlerdir. Hasta mahremiyetinin geliştirilmesinde öneriler temasında ise kurumsal öneriler, fiziksel yapı düzeni, sağlık çalışanı ve hasta eğitimi/ bilinçlendirilmesi, teknoloji kullanımı, uygun araç gereç kullanımı ve uygulama ve girişimler olmak üzere yedi alt tema belirlenmiştir. Hemşirelerin bu kapsamda genellikle yoğun bakıma özel taşıma alanlarının oluşturulmasını, hasta verilerine ulaşımın diğer birim çalışanları için kısıtlanmasını, perde yerine paravan ya da izole odalar ve buzlu camlar kullanımını, hemşirelerin lisans eğitimi sırasında, hizmet içi eğitimler ve online eğitimler ile mahremiyet konusunda bilinçlendirilmesini ve yine aynı şekilde yoğun bakım süreci öncesi hastanın bu konuda bilinçlendirilmesini önermişlerdir.

Sonuç: Hemşirelerin mahremiyetin korunması önündeki engellerin farkında oldukları saptanmıştır. Hemşirelerin hasta mahremiyetinin geliştirilmesi ile ilgili önerilerinin dikkate alınması önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: Cerrahi, Nitel Araştırma, Hasta Mahremiyeti, Hemşire, Yoğun Bakım.

Abstract

Objective: The aim of this study is to determine surgical intensive care nurses' views on patient privacy.

Method: A phenomenological design, one of the qualitative research models, was used in the study. Fifteen nurses working in the surgical intensive care units of a university hospital were included in the study. Research data were collected using the "Nurse Diagnosis Form" and the "Semi-Structured Interview Form." Quantitative data were analyzed using values such as frequency, percentage, and standard deviation, while qualitative data were analyzed using content analysis.

Results: Qualitative data revealed that nurses attach importance to patient privacy. Three subthemes were identified in the theme of barriers to privacy protection: institutional, patient, and staff-related barriers. Nurses stated that they could generally access the data of patients in other units, that patient privacy was not sufficiently ensured during patient transfer processes, that there were not enough curtains between beds, that portable toilets caused patients to feel embarrassed, that law enforcement officers were also involved when there were inmate patients, and that this could lead to privacy issues. In the theme of recommendations for improving patient privacy, seven sub-themes were identified: institutional recommendations, physical structure, healthcare worker and patient education/awareness, technology use, appropriate equipment use, and implementation and initiatives. In this context, nurses generally recommended the creation of special transport areas for intensive care, restricting access to patient data for other unit staff, using partitions or isolated rooms and frosted glass instead of curtains, raising awareness of privacy among nurses during their undergraduate education, in-service training, and online training, and raising awareness among patients on this issue before the intensive care process.

Conclusion: Nurses were found to be aware of the barriers to protecting privacy. It is recommended that nurses' suggestions for improving patient privacy be taken into consideration.

Keywords: Surgical, Qualitative Research, Patient Privacy, Nurse, Intensive Care.

TIME-DEPENDENT INVESTIGATION OF CYTOKINE PROFILE IN IN VITRO FIBROBLAST WOUND MODEL

İN VİTRO FİBROBLAST YARA MODELİNDE SİTOKİN PROFİLİNİN ZAMANA BAĞLI İNCELENMESİ

Kadriye Yağmur Oruç[1*], Aykut Oruç[2], Gökhan Ağtürk[3]

[1]Istinye University, Faculty of Medicine, Department of Physiology, 34396, Sarıyer, IstanbulORCID: 0000-0002-3747-5136

[2]Istanbul University-Cerrahpaşa, Faculty of Medicine, Department of Physiology, 34098, Fatih, IstanbulORCID: 0000-0001-8043-7971

[3]Haliç University, Faculty of Medicine, Department of Physiology, 34060, Eyüpsultan, IstanbulORCID: 0000-0002-5573-6715

ÖZET

Yara iyileşmesi, doku hasarına karşı verilen dinamik, birçok hücrenin, sitokin ve moleküllerin aracı olduğu kompleks bir süreçtir. Fibroblastlar proliferasyon ve remodeling evrelerinde rol alan önemli bağ dokusu hücreleridir. Granülasyon dokusu oluşumu, kollajen üretimi, ekstrasellüler matriks oluşumunu desteklerler. İnterlökin-1 Beta (IL-1β) doku hasarı sırasında makrofaj, monosit, fibroblastlardan erken inflamatuar fazda salınır. Beyin kaynaklı nörotrofik faktör (BDNF) glial hücreler dışında periferde de eksprese edilmektedir. Doku hasarı ve hücre bütünlüğü bozunumunda fibroblastlara stres anında destek olabilir.

Bu çalışmada, CCD-1072Sk insan deri fibroblast hücre hattında oluşturulan in vitro yara modelinde BDNF ve IL-1β ekspresyonunun 24, 48 ve 72. saatlerde değişimi incelenerek bu moleküllerin yara iyileşme sürecindeki rolleri değerlendirildi.

Fibroblastlar kültürlendi ve %80-90 konfluenste pasajlama yapıldı. 3-(4,5-dimetiltiazol-2-il)-2,5-difeniltetrazolium bromür (MTT-Hücre Canlılığı) testi uygulandı. $5x10^4$ hücre 24-kuyucuklu plakaya ekildi ve kuyucuğun ortasına pipet ucuyla tek düz çizgi çizilerek çizik yara modeli oluşturuldu. 0, 24, 48 ve 72. saatlerde örnekler toplandı IL-1β ve BDNF ELISA ile analiz edildi.

MTT testinde CCD hücre hattında % hücre viabilitesinde istatistiksel olarak 24, 48, 72. Saatlerde herhangi bir anlamlı farklılık görülmedi. BNDF değerleri CCD 24h'ye göre CCD 48h ve 72h grubunda, CCD 48h'ye göre CCD 72h'de önemli artış ($p<0.001$) gösterdi. IL-1β değerleri CCD 24h'ye kıyasla CCD 48h ve CCD 72h gruplarında artış rapor edildi ($p<0.05$).

Çalışma sonuçlarına göre hücre canlılığı etkilenmeden BDNF ve IL-1β düzeylerinde zamanla anlamlı artış bulundu. IL-1β artışı, yara iyileşmesinde erken inflamatuar evreyi gösterirken BDNF'nin progresif artışı, iyileşme sürecinin daha rejeneratif ve düzenleyici fazlarına geçişi göstermektedir. Bu dinamikler, fibroblastların yara iyileşmesinde tüm aşamalarda aktif rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fibroblast, çizik yara modeli, yara iyileşmesi, IL-1β, BDNF

ABSTRACT

Wound healing is a dynamic, complex process mediated by many cells, cytokines and molecules in response to tissue damage. Fibroblasts are important connective tissue cells that

play a role in the proliferation and remodeling stages. They support granulation tissue formation, collagen production and extracellular matrix formation. Interleukin-1 Beta (IL-1β) is released from macrophages, monocytes and fibroblasts in the early inflammatory phase during tissue damage. Brain-derived neurotrophic factor (BDNF) is expressed in the periphery as well as in glial cells. It can support fibroblasts during tissue damage and cell integrity disruption during stress.

In this study, the roles of BDNF and IL-1β expression in wound-healing at 24, 48, 72 hours were investigated.

Fibroblasts were cultured and passaged at 80-90% confluency. 3-(4,5-dimethylthiazol-2-yl)-2,5-diphenyltetrazolium-bromide (MTT-Cell Viability) assay applied. $5x10^4$ cells seeded in a 24-well-plate and single straight line was drawn with a pipette tip to create scratch wound model. Samples were collected at 0, 24, 48, 72h and IL-1β and BDNF were analyzed by ELISA.

In MTT-assay, no statistically significant difference was observed in the %cell viability in the CCD cell line at 24, 48 and 72h. BNDF values showed a significant increase ($p<0.001$) in the CCD-48h, CCD-72h compared to CCD-24h, and CCD-72h compared to CCD-48h. IL-1β values were reported to increase in CCD-48h and CCD-72h compared to CCD-24h ($p<0.05$). According to the study results, a significant increase was found in BDNF and IL-1β levels over time without affecting cell viability. While the increase in IL-1β indicates the early inflammatory phase in wound healing, the progressive increase in BDNF indicates the transition to the more regenerative and regulatory phases of the healing process. These dynamics reveal that fibroblasts play an active role in all stages of wound healing.

Keywords: Fibroblast, scratch wound model, wound healing, IL-1β, BDNF

INTESTINAL ORGANOIDS: AN INNOVATIVE APPROACH IN BASIC AND CLINICAL APPLICATIONS

BAĞIRSAK ORGANOİDLERİ: TEMEL VE KLİNİK UYGULAMALARDA YENİLİKÇİ BİR YAKLAŞIM

Dr. Öğretim Görevlisi Leyla Ataç

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Tayfur Ata Sökmen Tıp Fakültesi, Temel Tıp Bilimleri Bölümü, Tıbbi Biyoloji Anabilim Dalı

Özet: Bağırsak organoidleri, insan pluripotent kök hücreleri (hPSC), indüklenmiş pluripotent kök hücreler (iPSC) veya LGR5+ erişkin kök hücrelerden laboratuvar ortamında üç boyutlu (3D) olarak geliştirilen, bağırsak dokusunun hücresel çeşitliliğini ve mimarisini taklit eden mini organ benzeri yapılardır. Bu organoidler, bağırsak gelişimi, fizyolojisi ve hastalıklarının anlaşılmasında çığır açıcı katkılar sunmaktadır.

Temel bilim araştırmalarında, organoid modelleri inflamatuar bağırsak hastalıkları (İBH) gibi kompleks hastalıkların genetik ve moleküler mekanizmalarının aydınlatılmasına olanak sağlamaktadır. Crohn hastalığı ve ülseratif kolite özgü organoidler; ZO-1 ve Occludin gibi *tight junction* proteinlerinin immünofloresan boyama ile değerlendirilmesi, FITC-dextran geçirgenlik testleri ve trans-epitelyal elektriksel direnç (TEER) ölçümleri gibi tekniklerle epitel bariyer bütünlüğünün analizini mümkün kılmaktadır. Ayrıca, CRISPR-Cas9 teknolojisiyle genetik olarak modifiye edilen iPSC'ler, 3D ve 2D organoid sistemlerine farklılaştırılarak mikroorganizmalar ve immün hücrelerle ko-kültür deneylerinde kullanılmakta; böylece mikrobiyota ile ilişkili hastalık mekanizmalarının modellenmesine olanak sunmaktadır. Bu hücreler ayrıca bağırsak yara iyileşmesi ve epitel rejenerasyonu çalışmalarında da yenilikçi modeller olarak değerlendirilmektedir.

Terapötik uygulamalarda ise organoidler, kişiye özgü ilaç taramaları ve rejeneratif tıp açısından umut vadeden modeller olarak öne çıkmaktadır. İBH hastalarından elde edilen kök hücrelerle geliştirilen organoidler, bireysel ilaç yanıtlarının öngörülmesine ve epitel dokunun yenilenmesine katkı sağlamaktadır.

Tüm bu gelişmeler, bağırsak organoidlerini hem temel bilimde hem de klinik uygulamalarda yenilikçi ve dönüştürücü modeller olarak konumlandırmaktadır.

Anahtar kelimeler: organoid, iPSC, LGR5+, inflamatuar bağırsak hastalıkları, epitel bariyer, yara iyileşmesi

Abstract: Intestinal organoids are mini organ-like structures generated in a three-dimensional (3D) laboratory setting from human pluripotent stem cells (hPSCs), induced pluripotent stem cells (iPSCs), or LGR5+ adult stem cells. These organoids mimic the cellular diversity and architecture of intestinal tissue, providing groundbreaking insights into intestinal development, physiology, and disease.

In basic science research, organoid models enable the elucidation of genetic and molecular mechanisms underlying complex diseases such as inflammatory bowel disease (IBD). Organoids specific to Crohn's disease and ulcerative colitis facilitate the analysis of epithelial barrier integrity through techniques such as immunofluorescent staining of tight junction proteins (e.g., ZO-1 and occludin), FITC-dextran permeability assays, and transepithelial

electrical resistance (TEER) measurements. Furthermore, iPSCs genetically modified via CRISPR-Cas9 can be differentiated into both 3D and 2D organoid systems and used in co-culture experiments with microorganisms and immune cells, thereby supporting the modeling of microbiota-associated disease mechanisms. These organoids also serve as innovative models for studies of intestinal wound healing and epithelial regeneration.

In therapeutic applications, organoids are emerging as promising tools for personalized drug screening and regenerative medicine. Organoids developed from stem cells derived from IBD patients help predict individual drug responses and contribute to epithelial tissue repair.

Collectively, these advances position intestinal organoids as innovative and transformative models in both research and clinical settings.

Keywords: organoid, iPSC, LGR5+, inflammatory bowel disease, epithelial barrier, wound healing **Introduction**

Intestinal organoids are three-dimensional (3D) tissue models derived from pluripotent stem cells (iPSCs or ESCs) or adult stem cells, particularly LGR5+ intestinal stem cells. First described by Sato and colleagues in 2009, these structures are capable of recreating the intestinal crypt-villus architecture in vitro [1].

Intestinal organoids consist of functional epithelial cell types such as enterocytes, goblet cells, Paneth cells, and enteroendocrine cells. They are self-renewing and possess organizational capabilities. Thanks to these features, they are widely used in both basic scientific research and translational and clinical applications.

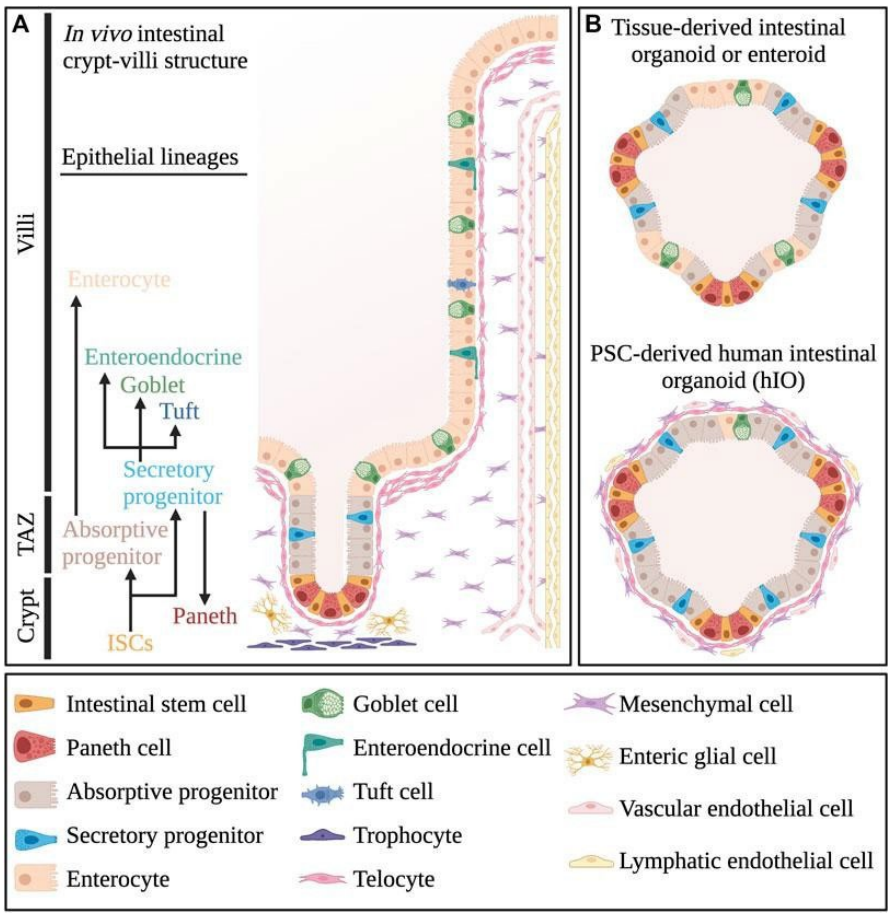

Figure 1: Cellular architecture of intestinal tissue and organoids [2]

Organoid systems have introduced groundbreaking innovations in various fields, including modeling genetic diseases, studying infections, drug screening, personalized treatment strategies, and regenerative medicine. Moreover, when combined with genetic editing technologies such as CRISPR-Cas9, they allow for a deeper understanding of disease mechanisms and the development of therapeutic strategies [3].

Applications of Intestinal Organoids in Basic and Clinical Medicine

1. 1. **Disease Modeling and Pathophysiological Studies**

Intestinal organoids are widely used in modeling gastrointestinal disorders such as inflammatory bowel disease (IBD), colorectal cancer, cystic fibrosis, and various infectious diseases. Studies using patient-derived organoids enable the analysis of critical parameters such as individual epithelial regeneration capacity, apoptosis levels, and inflammatory responses. For example, organoids derived from individuals with Crohn's disease exhibit increased apoptosis and cytokine release in response to TNF-α, providing detailed insights into the cellular pathogenesis of the disease [4]. 2. **Analysis of Epithelial Barrier Function**

Intestinal organoids offer a robust system for evaluating epithelial barrier integrity. Transepithelial electrical resistance (TEER) measurements assess the functionality of tight junction structures in epithelial cells [5]. Alternatively, FITC-dextran permeability assays are widely used for quantitative measurement of paracellular permeability to detect barrier damage. Immunofluorescent staining of tight junction proteins such as ZO-1, occludin, and claudin also allows visual assessment of cellular integrity [6]. These methods are critical for identifying barrier dysfunction under inflammatory and infectious conditions.

2. 3. **Modeling Wound Healing and Regenerative Responses**

Organoids provide a suitable in vitro system for wound healing models. After inducing damage through mechanical or chemical means, the proliferation and migration capacities of epithelial cells can be analyzed using live imaging techniques. Regulation of signaling pathways such as Wnt, Notch, and EGF during wound healing processes can also be examined in detail using these models. Organoid transplantation in mouse models has been shown to restore mucosal integrity, highlighting its potential as a promising strategy in regenerative medicine [7].

3. 4. **Modeling Genetic Diseases and Gene Therapy**

Organoids are commonly used to model monogenic diseases such as cystic fibrosis. For instance, organoids obtained from rectal biopsies of individuals with CFTR gene mutations can be used in forskolin-induced swelling (FIS) assays to evaluate CFTR function [8]. Furthermore, gene correction experiments using genetic editing technologies like CRISPR-Cas9 can be conducted on these organoids, providing preclinical data for therapeutic interventions [3]. 5. **Study of Microbiota–Epithelial Interactions**

Organoid systems allow for controlled infection and co-culture experiments to model interactions between the intestinal microbiota and the epithelium. For example, organoids infected with pathogens like *Salmonella enterica* or *Clostridioides difficile* are used to monitor inflammatory responses and changes in barrier function [9, 10]. These models also enable the investigation of the effects of probiotics or fecal microbiota transplantation.

6. **Drug Development and Toxicity Assessment**

Organoids serve as an effective platform for personalized drug testing. In diseases like colorectal cancer or IBD, the effects of different pharmacological agents can be tested on patient-derived organoids to predict therapeutic responses [11]. Parameters such as cytotoxic

effects or apoptosis induction by drugs can be assessed on organoid structures using techniques like immunostaining and flow cytometry [12].

4. 7. Research on Nutrition, Metabolism, and Hormone Secretion

Intestinal organoids are widely used to study functions such as nutrient transporter expression, lipid metabolism, and hormone secretion. For example, the expression levels of glucose transporters (SGLT1, GLUT2) or the release of peptide hormones in these systems contribute to modeling metabolic diseases like diabetes and obesity [13].

5. 8. Interaction with the Immune System and Study of Immunomodulation

Because they can be directly co-cultured with immune cells, intestinal organoids provide an important platform for analyzing interactions with the immune system. In modeling innate immune responses, the responses of epithelium to microbial stimuli via Toll-like receptors can be examined. Co-culture systems involving macrophages, dendritic cells, or lymphocytes help understand processes such as cytokine secretion, epithelial integrity, and regulation of cell death [14].

Organoids are especially used to study epithelial–immune system imbalances in inflammation-based diseases (e.g., Crohn's disease or ulcerative colitis). Treatments with proinflammatory cytokines such as TNF-α, IL-1β, and IFN-γ have shown epithelial disruption, increased apoptosis, and altered barrier protein expression. Additionally, the effects of anti-inflammatory agents (e.g., corticosteroids, anti-TNF therapies) can also be evaluated using organoid-based assays [15].

In recent years, to more comprehensively analyze interactions with the immune system, organoids have been combined with microfluidic systems (organ-on-chip platforms) or 3D co-culture systems with immune cells. These models enable live monitoring of complex processes such as immune cell migration to the epithelium, formation of an inflammatory microsystem, and tissue integrity disruption. Moreover, in tumor-derived organoids, responses to immunotherapies can be predicted and tested prior to treatment [16].

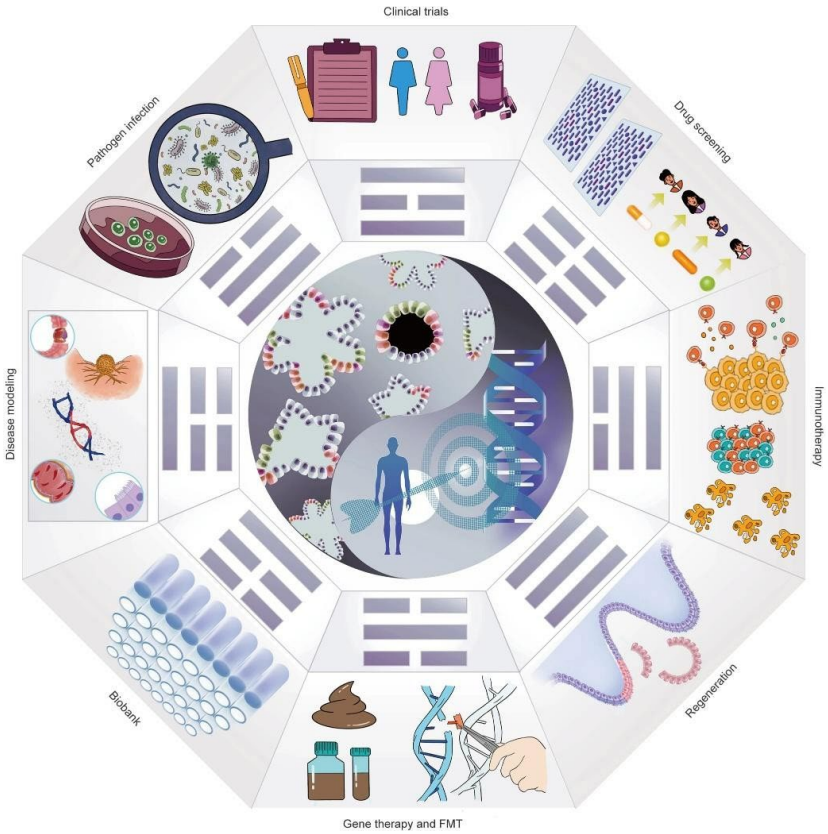

Figure 2: Applications of human organoids in tailored therapies for digestive diseases [17].

Advantages and Limitations of Intestinal Organoids

Intestinal organoids are advanced bioengineering systems that enable the 3D in vitro modeling of the human intestinal epithelium. One of their most important advantages is the presence of physiologically differentiated cell types and the ability to mimic the regenerative capacity of the intestinal epithelium. The natural organization of epithelial subtypes—such as enterocytes, goblet cells, Paneth cells, and enteroendocrine cells—within these systems makes organoids valuable for both basic biology and translational research [18, 19].

Another key strength of organoids is their derivation from patient biopsies, allowing for direct integration into personalized medicine applications. This enables the development of individualized treatment strategies in a wide range of areas, from modeling genetic diseases to drug sensitivity testing. Furthermore, organoids can be maintained in long-term culture and easily modified using genetic editing tools like CRISPR-Cas9. This facilitates the understanding of genetic diseases at the molecular level and the testing of potential gene therapies.

However, despite all these advantages, intestinal organoids have certain limitations. These models lack a vascular system, and thus cannot realistically replicate tissue-specific oxygen, nutrient, and metabolite distribution. Similarly, structures found in the natural intestinal environment—such as connective tissue, immune cells, and neural networks—are either completely absent or artificially integrated into organoid systems. This poses limitations in studying complex interactions, especially immune responses, inflammation, and the tumor microenvironment [20].

In addition, organoid culture conditions require high technical expertise and cost. The lack of fully standardized protocols makes it difficult to compare results across different laboratories. Moreover, organoid structures are typically limited to epithelial tissue and do not contain other

supportive cell types from the mesoderm or endoderm. Therefore, they may fall short of fully replicating all physiological functions of the intestine [19].

To overcome these limitations, recent approaches have combined organoids with microfluidic systems ("organ-on-chip" technologies), co-culture systems with immune cells, and bioengineering strategies for vascularization. These systems aim to create more complex and functional intestinal models [21].

6. Conclusion

Intestinal organoids offer powerful and innovative models for both basic scientific research and clinical applications. They enable the development of disease-specific and personalized approaches in various areas such as IBD, genetic disorders, microbiota interactions, and drug testing. They also provide significant advantages in studying epithelial barrier integrity, wound healing, and immune responses. Although they have some technical and structural limitations, new technologies offer the potential to overcome these issues. In this context, intestinal organoids are poised to play a central role in future translational research and personalized medicine.

Bibliography

1. Sato, T., et al., *Single Lgr5 stem cells build crypt-villus structures in vitro without a mesenchymal niche.* Nature, 2009. **459**(7244): p. 262-5.

2. Taelman, J., M. Diaz, and J. Guiu, *Human Intestinal Organoids: Promise and Challenge.* Front Cell Dev Biol, 2022. **10**: p. 854740.

3. Schwank, G., et al., *Functional repair of CFTR by CRISPR/Cas9 in intestinal stem cell organoids of cystic fibrosis patients.* Cell Stem Cell, 2013. **13**(6): p. 653-8.

4. Ludikhuize, M.C., et al., *Mitochondria Define Intestinal Stem Cell Differentiation Downstream of a FOXO/Notch Axis.* Cell Metab, 2020. **32**(5): p. 889-900 e7.

5. Zhou, L., et al., *Decreased TMIGD1 aggravates colitis and intestinal barrier dysfunction via the BANF1-NF-kappaB pathway in Crohn's disease.* BMC Med, 2023. **21**(1): p. 287.

6. Amarachintha, S.P., et al., *Biliary organoids uncover delayed epithelial development and barrier function in biliary atresia.* Hepatology, 2022. **75**(1): p. 89-103.

7. Sugimoto, S., et al., *Reconstruction of the Human Colon Epithelium In Vivo.* Cell Stem Cell, 2018. **22**(2): p. 171-176 e5.

8. Dekkers, J.F., et al., *A functional CFTR assay using primary cystic fibrosis intestinal organoids.* Nat Med, 2013. **19**(7): p. 939-45.

9. Boyle, E.C., E.J. Wunschel, and G.A. Grassl, *Salmonella enterica Infection of Human and Mouse Colon Organoid-Derived Monolayers.* Methods Mol Biol, 2022. **2427**: p. 149-163.

10. Schneemann, M., et al., *A Colonic Organoid Model Challenged with the Large Toxins of Clostridioides difficile TcdA and TcdB Exhibit Deregulated Tight Junction Proteins.* Toxins (Basel), 2023. **15**(11).

11. He, G.W., et al., *Optimized human intestinal organoid model reveals interleukin-22-dependency of paneth cell formation.* Cell Stem Cell, 2022. **29**(9): p. 1333-1345 e6.

12. Lee, J.Y., et al., *Novel Histone Deacetylase 6 Inhibitor Confers Anti-inflammatory Effects and Enhances Gut Barrier Function.* Gut Liver, 2023. **17**(5): p. 766-776.

13. Zietek, T., et al., *Intestinal organoids for assessing nutrient transport, sensing and incretin secretion.* Sci Rep, 2015. **5**: p. 16831.

14. Noel, G., et al., *A primary human macrophage-enteroid co-culture model to investigate mucosal gut physiology and host-pathogen interactions.* Sci Rep, 2017. **7**: p. 45270.

15. Woznicki, J.A., et al., *TNF-alpha synergises with IFN-gamma to induce caspase-8-JAK1/2STAT1-dependent death of intestinal epithelial cells.* Cell Death Dis, 2021. **12**(10): p. 864.

16. Bar-Ephraim, Y.E., K. Kretzschmar, and H. Clevers, *Organoids in immunological research.* Nat Rev Immunol, 2020. **20**(5): p. 279-293.

17. Wang, Q., et al., *Applications of human organoids in the personalized treatment for digestive diseases.* Signal Transduct Target Ther, 2022. **7**(1): p. 336.

18. Corro, C., L. Novellasdemunt, and V.S.W. Li, *A brief history of organoids.* Am J Physiol Cell Physiol, 2020. **319**(1): p. C151-C165.

19. Pleguezuelos-Manzano, C., et al., *Establishment and Culture of Human Intestinal Organoids Derived from Adult Stem Cells.* Curr Protoc Immunol, 2020. **130**(1): p. e106.

20. Fatehullah, A., S.H. Tan, and N. Barker, *Organoids as an in vitro model of human development and disease.* Nat Cell Biol, 2016. **18**(3): p. 246-54.

21. R, N., et al., *Organ-On-A-Chip: An Emerging Research Platform.* Organogenesis, 2023. **19**(1): p. 2278236.

BRIDGING THE KNOWLEDGE GAP: INVESTIGATING SHORT-CHAIN PFAS EFFECTS ON LIPID METABOLİSM AND IMMUNE SYSTEM

KISA ZİNCİRLİ PFAS'LARIN LİPİD METABOLİZMASI VE BAĞIŞIKLIK SİSTEMİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN ARAŞTIRILMASI

Recep Anıl Kaya

Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, https://orcid.org/0009-0002-6747-6372

Özet

Per- ve polifloralkil maddeler (PFAS), veya bilinen diğer adıyla "Sonsuz Kimyasallar", çevremizde yaygın olarak bulunan ve **sağlık üzerinde ciddi olumsuz etkileri** olduğu kanıtlanmış sentetik bileşiklerdir. Özellikle **PFOA ve PFOS gibi uzun zincirli PFAS'lar** üzerine yapılan kapsamlı araştırmalar, bu maddeleri yüksek kolesterol düzeyleri, karaciğer hasarı, tiroid hastalıkları, böbrek ve testis kanserleri gibi çeşitli sağlık sorunlarıyla ve ayrıca **bağışıklık tepkilerinin zayıflaması**, örneğin aşı etkinliğinin azalmasıyla açıkça ilişkilendirmiştir. Bu bileşiklerin güçlü karbon-flor bağlarından kaynaklanan olağanüstü kimyasal kararlılığı, onların çevresel kalıcılığını ve canlı organizmalarda birikimini garanti ederek, dünya genelinde kullanımlarının aşamalı olarak durdurulmasına yönelik küresel çabaları tetiklemiştir.

Ancak, uzun zincirli PFAS'ların aşamalı olarak üretimden kaldırılması, özellikle **perfloropentanoik asit (PFPeA)** ve **perfluoroheptanoik asit (PFHpA)** gibi daha kısa zincirli alternatiflerin yaygın olarak kullanılmaya başlanmasına yol açmıştır. Bu kısa zincirli bileşikler, daha düşük biyobirikim potansiyeline sahip oldukları varsayıldığı için sıklıkla daha güvenli kabul edilse de, bu varsayım **kapsamlı toksikolojik verilerle yeterince desteklenmemektedir**. Bir sorunlu kimyasalın, yeterli güvenlik bilgisi olmayan başka bir kimyasalla değiştirilmesi olarak tanımlanan "köstebek vurma" problemi, bu alandaki anlayışımızda önemli bir boşluk olduğunu vurgulamaktadır. Çevresel varlıkları giderek artmasına rağmen, sağlık üzerindeki etkilerinin tüm spektrumu hala yeterince çalışılmamıştır. Araştırmamız, PFPeA ve PFHpA'nın hücresel etkilerini inceleyerek bu kritik boşluğu doğrudan ele almayı, toksisite profillerinin uzun zincirli öncüllerinden farklı olup olmadığını veya benzediğini anlamayı ve gelecekteki risk değerlendirmeleri ile düzenleyici politikaları bilgilendirmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmamız, PFPeA ve PFHpA'nın temel fizyolojik sistemler üzerindeki etkilerini belirlemek için güçlü **in vitro modeller** kullanmıştır. Özellikle, adipogenez ve lipid düzenlemesi için yaygın olarak kabul gören bir model olan **3T3-L1 preadipositlerini** kullanarak **lipid metabolizmasını** ve innate bağışıklık sisteminin kritik bileşenleri olan **THP-1 monosit/makrofajlarını** kullanarak **bağışıklık sistemi tepkilerini** inceledik. Hücreler, ön doz-yanıt deneyleri ile titizlikle belirlenen optimal maruz kalma süreleri (24 saat, 48 saat, 72 saat ve 10 gün) boyunca ilgili konsantrasyonlarda (1, 10 ve 100 mikromolar) maruz bırakıldı. Moleküler etkiler, 3T3-L1 hücrelerinde lipid sentezi, depolama ve yıkım yollarında kritik rol oynayan genleri ve THP-1 hücrelerinde inflamatuar tepkileri, sitokin üretimini ve bağışıklık hücresi aktivasyon yollarını hedef alan **kantitatif PCR (qPCR)** ile değerlendirildi.

Bu araştırmanın derin önemi göz ardı edilemez. Uzun zincirli PFAS'ların lipid düzensizliği ve bağışıklık baskılanması üzerindeki bilinen zararları göz önüne alındığında, PFPeA ve PFHpA

gibi kısa zincirli bileşiklerin benzer veya farklı moleküler ve hücresel değişikliklere yol açıp açmadığını tespit etmek zorunludur. Daha az çalışılmış bu kısa zincirli PFAS'ların lipid homeostazı ve bağışıklık fonksiyonu gibi temel biyolojik süreçler üzerindeki spesifik etkilerini aydınlatarak, bulgularımız PFAS toksikolojisinin karşılaştırmalı yönlerine hayati bilgiler sağlamaktadır. Bu bilgi, PFAS toksisitesi hakkındaki anlayışımızı geliştirmek, daha etkili çevresel izlemeyi yönlendirmek ve "Sonsuz Kimyasalların" kalıcı tehdidine karşı halk sağlığını koruyacak **gerçekten güvenli ve sürdürülebilir kimyasal alternatiflerin** geliştirilmesini desteklemek için kritik öneme sahiptir.

Anahtar Kelimeler: PFAS, Kısa Zincirli PFAS, Lipid Metabolizması, Bağışıklık Sistemi, Hücre kültürü

Per- and polyfluoroalkyl substances (PFAS), often termed "Forever Chemicals," are ubiquitous environmental pollutants with **well-documented adverse health effects**. Extensive research has primarily focused on long-chain PFAS, such as **PFOA** and **PFOS**, linking them unequivocally to a range of serious conditions including **elevated cholesterol levels, liver damage, thyroid disease, kidney and testicular cancers, and compromised immune responses**, such as reduced vaccine efficacy. These compounds' exceptional chemical stability, stemming from their robust carbon-fluorine bonds, ensures their environmental persistence and bioaccumulation in living organisms, prompting global efforts to phase them out.

However, the gradual discontinuation of long-chain PFAS has led to their widespread replacement by shorter-chain alternatives, notably **perfluoropentanoic acid (PFPeA)** and **perfluoroheptanoic acid (PFHpA)**. While these short-chain compounds are frequently presumed to be safer due to their lower bioaccumulation potential, this assumption is **not adequately supported by comprehensive toxicological data**. This critical issue, often described as the "whack-a-mole" problem, where one problematic chemical is substituted with another lacking sufficient safety information, highlights a significant gap in our understanding. Despite their increasing environmental presence, the full spectrum of their health impacts remains considerably understudied. Our research directly addresses this critical void by investigating the cellular impacts of PFPeA and PFHpA, aiming to understand whether their toxicity profiles differ from or resemble those of their long-chain predecessors, and to inform future risk assessments and regulatory policies.

Our study utilized robust **in vitro models** to delineate the effects of PFPeA and PFHpA on key physiological systems. Specifically, we investigated **lipid metabolism** using **3T3-L1 preadipocytes**, a widely accepted model for adipogenesis and lipid regulation, and **immune system responses** employing **THP-1 monocytes/macrophages**, critical components of the innate immune system. Cells were exposed to a relevant range of concentrations (1, 10, and 100 micromolar), with optimal exposure durations (24-hour, 48-hour, 72-hour, and 10-day) meticulously determined through preliminary dose-response experiments. The molecular impacts were assessed through **quantitative PCR (qPCR)**, targeting genes critically involved in lipid synthesis, storage, and breakdown pathways in 3T3-L1 cells, and inflammatory responses, cytokine production, and immune cell activation pathways in THP-1 cells.

The profound importance of this research cannot be overstated. Given the known harms of long-chain PFAS on lipid dysregulation and immune suppression, it is imperative to ascertain if short-chain compounds like PFPeA and PFHpA elicit similar or distinct molecular and cellular changes. By elucidating the specific effects of these lesser-studied short-chain PFAS on fundamental biological processes like lipid homeostasis and immune function at a cellular level, our findings contribute vital insights into the comparative toxicology of PFAS. This knowledge is crucial for refining our understanding of PFAS toxicity, guiding more effective environmental monitoring, and supporting the development of **truly safe and sustainable**

chemical alternatives, ultimately safeguarding public health against the persistent threat of "Forever Chemicals."

Keywords:PFAS, Short-Chain PFAS, Lipid Metabolism, Immune System, 3T3-L1 & THP-1

SJOGREN'S SYNDROME AND THE MEDITERRANEAN DIET
SJÖGREN SENDROMU VE AKDENİZ DİYETİ

Arş. Gör. Kübra PASLIOĞLU

Erciyes Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Beslenme ve Diyetetik Bölümü

ORCID NO: 0009-0004-5606-3905

ÖZET

Primer Sjögren Sendromu (pSS), lokal inflamasyonun bir sonucu olarak, öncelikle ekzokrin bezi (esas olarak tükürük ve gözyaşı) salgı disfonksiyonunun belirti ve bulguları ile ortaya çıkan klasik bir otoimmün hastalıktır. Ekzokrin bezlerine ve diğer organlara lenfositik infiltrasyonlarla birlikte, ağız kuruluğu, göz kuruluğu ve çeşitli ekstra glandüler semptomlara yol açmaktadır. pSS'li hastalarda diyet, hastalık riski perspektifinden ziyade, yerleşik hastalıkta diyeti inceleyen mevcut verilerle çok az araştırılmıştır. Bununla birlikte, pSS'ye benzer şekilde otoimmün bir hastalık olan Romatoid Artrit'in (RA) diyetle ilişkisine dair daha fazla çalışma bulunmaktadır. Birkaç çalışma balık, omega-6 çoklu doymamış yağ asitleri ve orta derecede alkol tüketiminin RA gelişimi üzerinde olası bir koruyucu etkisi olduğunu bildirmektedir. Bu bireysel diyet bileşenleri, daha karmaşık bir diyet modeli olan Akdeniz diyetinin bileşenlerini oluşturmaktadır. Akdeniz diyeti, orta düzeyde kırmızı et ve şarap tüketimi ile minimum düzeyde işlenmiş besinlere ve yüksek miktarda sebze, meyve, kepekli tahıllar, balık ve zeytinyağı alımına dayalı bir beslenme modelidir. Yüksek meyve ve sebze alımı, yüksek antioksidan alımı sağlamaktadır. Sızma zeytinyağı ve kırmızı şarap gibi diğer bileşenler, Akdeniz diyetinin antioksidan ve anti-inflamatuar etkilerini oluşturur. Akdeniz diyetinin varsayılan anti-inflamatuar potansiyeli ve diğer otoimmün hastalıklarda olası koruyucu rolü göz önüne alındığında, Akdeniz diyetinin pSS'li hastalarda da faydalı etkilerinin olabileceği düşünülmeye başlamıştır. Yapılan çalışmalarda, Akdeniz diyetine bağlılığın daha düşük pSS'ye sahip olma olasılığı ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Ayrıca özellikle balık tüketimiyle birlikte Akdeniz diyetine bağlığın, pSS'de kardiyovasküler sistem ve inflamatuar ortam gibi çeşitli alanlarda faydalı olabileceği gösterilmiştir. pSS'li hastalarda Akdeniz diyetinin etkinliği ile ilgili yapılmış az sayıda çalışma bulunmaktadır ve güvenilir verilerin oluşması için daha fazla sayıda araştırmaya ihtiyaç vardır.

Anahtar kelimeler: Sjögren sendromu, Akdeniz diyeti, Otoimmün hastalıklar, Romatoid artrit, Antioksidan, Anti-inflamatuar.

ABSTRACT

Primary Sjögren's Syndrome (pSS) is a classic autoimmune disease that primarily manifests with symptoms and signs of secretion dysfunction in the exocrine gland (mainly salivary and lacrimal glands) due to local inflammation. Lymphocytic infiltration of the exocrine glands and other organs leads to dry mouth, dry eyes, and various extra-glandular symptoms. In patients with pSS, diet has been studied very little in the context of established disease rather than from the perspective of disease risk. However, there are more studies on the relationship between diet and Rheumatoid Arthritis (RA), an autoimmune disease similar to pSS. Several studies report that fish, omega-6 polyunsaturated fatty acids, and moderate alcohol consumption may have a protective effect on the development of RA. These individual dietary components form the basis of the more complex dietary model known as the Mediterranean diet. The

Mediterranean diet is a nutritional model based on moderate consumption of red meat and wine, minimal consumption of processed foods, and high intake of vegetables, fruits, whole grains, fish, and olive oil. High fruit and vegetable intake ensures high antioxidant intake. Other components like extra virgin olive oil and red wine contribute to the antioxidant and anti-inflammatory effects of the Mediterranean diet. Considering the presumed anti-inflammatory potential of the Mediterranean diet and its possible protective role in other autoimmune diseases, it has been suggested that it may also have beneficial effects in patients with pSS. In studies, adherence to the Mediterranean diet is associated with a lower likelihood of having pSS. Additionally, it has been shown that adherence to the Mediterranean diet, especially with fish consumption, may be beneficial in various areas, such as the cardiovascular system and inflammatory environment in pSS. There are limited studies on the effectiveness of the Mediterranean diet in patients with pSS, and more research is needed to establish reliable data.

Keywords: Sjögren's syndrome, Mediterranean diet, Autoimmune diseases, Rheumatoid arthritis, Antioxidant, Anti-inflammatory.

EFFECTS OF TELE-YOGA PROGRAM ON UNIVERSITY STUDENTS WITH LOW PHYSICAL ACTIVITY LEVELS EXPERIENCING MUSCULOSKELETAL PAIN

KAS İSKELET SİSTEMİ AĞRILARI YAŞAYAN FİZİKSEL AKTİVİTE DÜZEYİ DÜŞÜK ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE TELE-YOGA PROGRAMININ ETKİLERİ

Şeyda Yıldız[1], Ayşen Nur AÇA, Şevval YÜKSEL, Kübra ÖZCAN

[1]İstanbul Sağlık ve Teknoloji Üniversitesi, Fizyoterapi ve Rehabilitasyon Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID:
Şeyda YILDIZ: 0000-0002-3917-2286
Ayşen Nur AÇA: 0009-0006-9307-9687
Şevval YÜKSEL: 0009-0005-4318-3964
Kübra ÖZCAN: 0009-0001-4446-7492

Amaç:
Bu çalışmanın amacı, kas-iskelet sistemi ağrısı yaşayan ve düşük fiziksel aktivite düzeyine sahip üniversite öğrencilerinde uygulanan tele-yoga programının ağrı, fonksiyonellik, anksiyete, stres ve uyku kalitesi üzerindeki etkilerini araştırmaktır.

Yöntem:
Çalışmaya toplam 56 üniversite öğrencisi katılmıştır (tele-yoga grubu: n=31; kontrol grubu: n=25). Tele-yoga grubuna, 4 hafta boyunca haftada 3 gün, video konferans yöntemiyle grup temelli ve standardize edilmiş bir tele-rehabilitasyon programı uygulanmıştır. Katılımcılar egzersizleri kendi ortamlarında gerçekleştirmiştir. Tele-yoga programı; yogik solunum egzersizleri olan pranayama, yoga pozlarını ifade eden asana pratikleri ve 10 dk'lık meditasyon pratiğinden oluşan yaklaşık 30 dk'lık bir Hatha yoga seansı olarak uygulanmıştır. Kontrol grubuna herhangi bir egzersiz müdahalesi yapılmamıştır. Her iki gruba da program öncesi ve sonrasında aynı değerlendirme protokolü uygulanmıştır.

Bulgular:
Tele-yoga uygulaması, ağrı düzeyinde anlamlı azalma sağlarken, anksiyete ve stres seviyelerinde de belirgin iyileşmeler göstermiştir ($p<0.05$). Ancak, uyku kalitesi, fiziksel fonksiyon ve genel sağlık algısı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir değişiklik saptanmamıştır.

Sonuç:
Tele-yoga, kas-iskelet sistemi ağrısı olan düşük fiziksel aktivite düzeyine sahip üniversite öğrencilerinde psikolojik iyilik hali ve ağrı yönetimi açısından etkili bir yöntem olabilir. Ancak, fiziksel ve genel sağlık parametrelerine etkilerinin daha net anlaşılabilmesi için uzun süreli müdahalelere ihtiyaç duyulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tele-yoga, üniversite öğrencileri, kas-iskelet sistemi ağrısı, stres, anksiyete, uyku kalitesi

Objective: The aim of this study is to investigate the effects of a tele-yoga program on pain, functionality, anxiety, stress, and sleep quality in university students experiencing musculoskeletal pain and having low levels of physical activity.**Method:** A total of 56

university students participated in the study (tele-yoga group: n = 31; control group: n = 25). A group-based, standardized tele-rehabilitation program was delivered to the tele-yoga group via video conferencing, three times per week for four weeks. Participants performed the exercises in their own home environments. The tele-yoga program was implemented as a Hatha yoga session of approximately 30 minutes, consisting of pranayama, which is yogic breathing exercises, asana practices expressing yoga poses, and a 10-minute meditation practice. No exercise intervention was provided to the control group. The same evaluation protocol was applied to both groups before and after the program.

Results: Tele-yoga application provided a significant decrease in pain levels and showed significant improvements in anxiety and stress levels ($p<0.05$). However, no statistically significant change was detected in sleep quality, physical function and general health perception.

Conclusion: Tele-yoga may be an effective method for psychological well-being and pain management in low-activity university students with musculoskeletal pain. However, long-term interventions are needed to better understand its effects on physical and general health parameters.

Keywords: Tele-yoga, university students, musculoskeletal pain, stress, anxiety

FİBROMİYALJİLİ BİREYLERDE TELEREHABİLİTASYON YÖNTEMİYLE UYGULANAN SUBOKSİPİTAL GEVŞETME VE NEFES EGZERSİZLERİNİN ETKİNLİĞİ

Şeyda Yıldız[1], Özdecan AYDAN, Nur Tuana KAYMAK, Şevval SAYAR

[1]İstanbul Sağlık ve Teknoloji Üniversitesi, Fizyoterapi ve Rehabilitasyon Bölümü, İstanbul, Türkiye
Şeyda YILDIZ: 0000-0002-3917-2286
Özdecan AYDAN: 0009-0003-4641-5439
Nur Tuana KAYMAK : 0009-0009-4414-6873
Şevval SAYAR: 0009-0006-7885-4243

Amaç: Bu çalışmanın amacı; fibromiyalji tanısı almış bireylerde kombine olarak uygulanan suboksipital gevşetme tekniği ve yogik nefes egzersizlerinin, parasempatik aktiviteyi artırma yoluyla fibromiyaljiye özgü semptomlar üzerindeki etkilerini değerlendirmektir.

Yöntem: Çalışmaya, hekim tarafından Fibromiyalji tanısı konmuş toplam 20 gönüllü dahil edilmiştir. Çalışmadaki tüm bireylere Whatsapp uygulaması üzerinden görüntülü görüşme şeklinde yürütülen telerehabilitasyon yöntemiyle toplamda 5 hafta boyunca haftanın 5 günü suboksipital gevşetme tekniği ve yogik nefes egzersizleri uygulanmıştır. Tedavi öncesi ve sonrası hastalara Fibromiyalji Etki Skoru, McGill Ağrı Anketi ve Beck Anksiyete Ölçeği uygulanmıştır.

Bulgular: Müdahale sonrası fibromiyalji etki skoru ve Beck Anksiyete Ölçeği puanlarında istatistiksel olarak anlamlı azalma gözlendi ($p < 0,001$) ve her iki değişken için etki büyüklüğü yüksek düzeydeydi (Cohen's $d > 1$). McGill Ağrı Skorunda ise anlamlı değişim saptanmadı ($p = 0,14$; Cohen's $d = 0,34$).

Sonuç: Çalışmanın bulgularına göre fibromiyaljili bireylere uygulanan pranayama egzersizleri ve suboksipital gevşetme tekniklerinin fibromiyalji etki skorunu ve anksiyete düzeylerini anlamlı şekilde azalttığı ortaya konmuştur. Bu doğrultuda nefes egzersizleri suboksipital gevşeme tekniği, fibromiyalji hastalarında hem fiziksel ağrıyı hem de anksiyeteyi azaltmada etkili olabilir. Bu teknikler, ilaçsız ve düşük riskli müdahaleler olarak, fibromiyalji yönetiminde tamamlayıcı tedavi seçenekleri arasında değerlendirilebilir. Gelecekte benzer araştırmaların müdahalenin gerçek etkisini daha net biçimde ortaya koyabilmesi adına randomize kontrollü çalışmalarla daha geniş örneklem sayıları ile desteklenmesi önerilmektedir.

Anahtar Sözcükler: fibromiyalji, suboksipital gevşetme, nefes egzersizi, parasempatik, anksiyete, pranayama

Objective: The purpose of this study is to evaluate the effects of combined suboccipital relaxation technique and yogic breathing exercises on fibromyalgia-specific symptoms by increasing parasympathetic activity in individuals diagnosed with fibromyalgia.

Method: A total of 20 volunteers diagnosed with fibromyalgia by a physician were included in the study. All individuals in the study were applied suboccipital relaxation technique and yogic breathing exercises 5 days a week for a total of 5 weeks via telerehabilitation method conducted in the form of video calls via Whatsapp application. Fibromyalgia Impact Questionnaire,

McGill Pain Questionnaire and Beck Anxiety Inventory were applied to the patients before and after the treatment.

Results: Statistically significant decreases were observed in fibromyalgia impact score and Beck Anxiety Inventory scores after the intervention ($p < 0.001$) and the effect size for both variables was high (Cohen's $d > 1$). No significant change was found in the McGill Pain Score ($p = 0.14$; Cohen's $d = 0.34$).

Conclusion: According to the findings of the study, it was revealed that pranayama exercises and suboccipital relaxation techniques applied to individuals with fibromyalgia significantly reduced fibromyalgia impact score and anxiety levels. In this direction, breathing exercises suboccipital relaxation technique may be effective in reducing both physical pain and anxiety in fibromyalgia patients. These techniques can be evaluated among complementary treatment options in fibromyalgia management as drug-free and low-risk interventions. It is recommended that similar studies in the future be supported by randomized controlled studies with larger sample sizes in order to more clearly reveal the real effect of the intervention.

Key Words: fibromyalgia, suboccipital release, breathing exercise, parasympathetic, anxiety, pranayama

EFFECTS OF DIAPHRAGMATIC BREATHING EXERCISE AND POSTURE EXERCISES ON POSTURE, PAN AND QUALITY OF LIFE IN E-ATHLETES

E-SPORCULARDA DİYAFRAGMATİK SOLUNUM EGZERSİZİ VE POSTÜR EGZERSİZLERİNİN POSTÜR, AĞRI VE YAŞAM KALİTESİNE ETKİSİ

Okan Şahin [1], Meryem Karagöz[1], Berfin Özgün[1], Zümer Koçer[1]

[1]İstanbul Sağlık ve Teknoloji Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Fizyoterapi ve Rehabilitasyon Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID

Okan ŞAHİN: 0000-0002-8637-8703

Meryem KARAGÖZ: 0009-0002-3444-5211

Berfin ÖZGÜN: 0009-0003-8049-816X

Zümer KOÇER: 0009-0000-4841-6193

Amaç: Bu çalışma, E-sporcularda diyafragmatik solunum egzersizi ve postür egzersizlerinin postür, ağrı ve yaşam kalitesine etkisini incelemeyi amaçladı. **Gereç ve Yöntem:** Çalışmaya 18-30 yaş arasında gönüllü 38 e-sporcu dahil edildi. Katılımcılar randomize olarak egzersiz grubu (n: 19) ve kontrol grubu (n: 19) olmak üzere iki gruba ayrıldı. Bireylerin postür analizi New York Postür Skalası (NPS), ağrı düzeyi Visual Analog Skala (VAS) ve yaşam kalitesi düzeyi Nottingham Sağlık Profili (NSP) ile değerlendirildi. Egzersiz grubuna, diyafragmatik solunum egzersizi ve postüral egzersizler 6 hafta boyunca haftada 3 gün boyunca uygulandı. Diyafragmatik solunum egzersizi 5 dk boyunca uygulanırken, postür egzersizlerinin her biri 10 tekrarlı olacak şekilde uygulandı. Kontrol grubuna ise herhangi bir müdahalede bulunulmadı. **Bulgular:** Grupların tedavi öncesi ve sonrası NPS skorları karşılaştırıldığında, gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı fark saptanmadı ($p>0,001$). Ancak, egzersiz grubunda NPS (değişim) skoru dağılımı egzersiz grubunda, kontrol grubuna göre artış miktarı istatistiksel olarak anlamlı yüksek olduğu belirlendi ($p=0,001$). Egzersiz grubunda VAS (son) skoru dağılımı kontrol grubuna göre istatistiksel olarak anlamlı düşük olduğu saptandı ($p=0,001$). Grupların NSP skorları karşılaştırıldığında, egzersiz grubunda emosyonel reaksiyon (son) skoru dağılımı kontrol grubuna göre istatistiksel olarak anlamlı yüksek olduğu tespit edildi ($p=0,001$). Enerji (son) ve uyku (son) skoru dağılımı egzersiz grubunda, kontrol grubuna göre istatistiksel olarak anlamlı düşük olduğu saptandı ($p=0,001$). **Sonuç:** E-sporcularda postürü iyileştirme, ağrıyı azaltma ve yaşam kalitesini iyileştirmede diyafragmatik solunum egzersizleri ve postür egzersizleri etkili bir yöntem olarak uygulanabilir.

Anahtar Kelimeler: E-spor, diyafragmatik solunum, ağrı, postür, yaşam kalitesi

Teşekkür :

Bu çalışma, T.C. TÜBİTAK 2209-A – Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı kapsamında desteklenmiştir. Bu desteklerinden dolayı Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumuna (TÜBİTAK) teşekkür ederiz.

Objective: This study aimed to investigate the effects of diaphragmatic breathing exercises and postural exercises on posture, pain, and quality of life in e-athletes.**Materials and Methods:** A total of 38 volunteer e-athletes aged between 18 and 30 years were included in the study. Participants were randomly assigned to either an exercise group (n = 19) or a control group (n = 19). Posture was assessed using the New York Posture Rating Scale (NPRS), pain levels were measured with the Visual Analogue Scale (VAS), and quality of life was evaluated using the Nottingham Health Profile (NHP). The exercise group received diaphragmatic breathing exercises and postural exercises three times per week for six weeks. Diaphragmatic breathing exercises were performed for 5 minutes, and each posture exercise was repeated 10 times. No intervention was applied to the control group. **Results:** There was no statistically significant difference between the groups in NPRS scores before and after the intervention ($p > 0.001$). However, the change in NPRS scores was significantly greater in the exercise group compared to the control group ($p = 0.001$). Post-intervention VAS scores were significantly lower in the exercise group than in the control group ($p = 0.001$). In terms of quality of life, the emotional reaction subscale score of the NHP was significantly higher in the exercise group than in the control group ($p = 0.001$), while the energy and sleep subscale scores were significantly lower ($p = 0.001$). **Conclusion:** Diaphragmatic breathing and postural exercises appear to be effective in improving posture, reducing pain, and enhancing quality of life in e-athletes.

Keywords: E-sports, diaphragmatic breathing, pain, posture, quality of life

Acknowledgement:
This study was supported by the Republic of Türkiye Scientific and Technological Research Council (TÜBİTAK) within the scope of the 2209-A – Research Project Support Programme for Undergraduate Students. We want to thank TÜBİTAK for their support.

SURGICAL OUTCOMES AND EXPERIENCE IN PULMONARY PLEOMORPHIC CARCINOMA: INSIGHTS FROM CLINICAL PRACTICE

Nurevşan KUŞDOĞAN[1], Ahmet ULUŞAN[1], Bekir ELMA[1], Maruf ŞANLI[1], Ahmet Ferudun IŞIK[1]

[1]:Gaziantep Üniversitesi Tıp Fakültesi Göğüs Cerrahisi Anabilim Dalı

Pleomorphic carcinoma (PC) of the lung is a histological subtype of sarcomatoid carcinoma, representing less than 1% of all lung cancer cases. PC is characterized by poor differentiation, with at least 10% of the tumor consisting of malignant giant cells and spindle cells. The remaining components exhibit morphological features typical of non-small cell lung cancer (NSCLC) subtypes. PC commonly presents as a large peripheral lung mass. It predominantly affects male patients with a long history of heavy smoking. The median overall survival is approximately 10 months. Adjuvant chemotherapy and radiotherapy have shown limited efficacy in improving outcomes. These tumors have a strong tendency for early metastasis and frequent local recurrence. This study will present the statistical data of 22 patients with pleomorphic carcinoma who were surgically treated at our clinic.

The study included 22 patients who were diagnosed with pleomorphic carcinoma after anatomical lung resection in Gaziantep University Faculty of Medicine, Department of Thoracic Surgery between 2009 and 2024. All patients were male. The mean age was 60.9 ± 9.6 years. When the preoperative radiologic imaging of the patients were analyzed, the lesion was localized in the right hemithorax in 15 patients and the most common location was the right upper lobe (n=9) (Table-1). The mean mass diameter was calculated as 5.79 ± 2.4 cm. Preoperative positron emission tomography (PET-CT) was available in all patients except one patient who underwent emergency thoracotomy for hemothorax. The mean SUVmax value of the lesions was 16,49 ± 9.3. Intraoperative exploration revealed invasion of surrounding tissue in 7 cases. These were parietal pleura in 2 cases, pericardium in 2 cases, chest wall in 2 cases and pulmonary artery in 1 case. The most common operation was right upper lobectomy. 13 patients underwent lobectomy, 8 patients underwent pneumonectomy and 1 patient underwent bilobectomy inferior. In 6 cases, extended resection was required due to invasion (Table-1). Postoperative hospitalization period was 8,32 ± 3,09 days. 5 patients developed complications in the postoperative period. Complications included bronchopleural fistula in 2 patients, bleeding in 1 patient, arrhythmia in 1 patient and subcutaneous emphysema in 1 patient. Only 2 of these patients required reoperation. 1 patient died on postop day 13 without being discharged. Postoperative pathology reports revealed N1 disease in 5 patients, N2a disease in 3 patients and N3 disease in 1 patient. Seventeen patients received adjuvant chemotherapy and 6 patients received adjuvant chemotherapy+radiotherapy. Recurrence occurred in 8 patients during follow-up. Disease-free survival was 9.59 ± 11.63 months and mean survival was 15.27± 16.3 months.

PC is a lung cancer with a poor prognosis despite oncological and surgical treatment. Surgery is considered a better option compared to other treatment modalities; however, the median survival remains low in these patients. Targeted therapy and immunotherapy are being explored for these patients, but due to the small number of cases, no definitive conclusions regarding survival outcomes have been established.

	(n=22)		(n=22)
Right upper lobe	9	Right upper lobectomy	7
Right lower lobe	4	Right pneumonectomy	4
Left upper lobe	5	Right extended pneumonectomy	1
Left lower lobe	2	Bilobectomy inferior	1
Right hilar region	2	Right extended lower lobectomy	2
		Left upper lobectomy	2
Endobronchial lesion (+)	8	Left extended upper lobectomy	1
		Left lower lobectomy	1
Endobronchial lesion (-)	14	Left pneumonectomy	1
		Left extended pneumonectomy	2

Table-1: The anatomical characteristics of the lesions and the surgical procedures performed(n=22)

SOURCES

1) Travis, W. D., Brambilla, E., Nicholson, A. G., Yatabe, Y., Austin, J. H., Beasley, M. B., ... & Wistuba, I. (2015). The 2015 World Health Organization classification of lung tumors: impact of genetic, clinical and radiologic advances since the 2004 classification. *Journal of thoracic oncology*, *10*(9), 1243-1260.

2) Ito, K., Oizumi, S., Fukumoto, S., Harada, M., Ishida, T., Fujita, Y., ... & Hokkaido Lung Cancer Clinical Study Group. (2010). Clinical characteristics of pleomorphic carcinoma of the lung. *Lung Cancer*, *68*(2), 204-210.

3) Yuki, T., Sakuma, T., Ohbayashi, C., Yoshimura, M., Tsubota, N., Okita, Y., & Okada, M. (2007). Pleomorphic carcinoma of the lung: a surgical outcome. *The Journal of Thoracic and Cardiovascular Surgery*, *134*(2), 399-404.

MENTAL RESLIENCE AND NURSNG APPROACHES IN INDIVIDUALS WITH DIABETES: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS

DİYABETLİ BİREYLERDE RUHSAL DAYANIKLILIK VE HEMŞİRELİK YAKLAŞIMLARI: BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ

Abdulkadir OKYAR[1], Hatice TAMBAĞ[2]

[1]Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hatay / Türkiye

[2]Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hatay / Türkiye

ORCID Kimliği:0000-0002-8898-9399, 0000-0002-0812-2489

Amaç:

Bu çalışmada, diyabetli bireylerde ruhsal dayanıklılık ve hemşirelik yaklaşımlarına ilişkin makalelerin bibliyometrik analizinin yapılması amaçlanmıştır.

Gereç ve Yöntem:

Araştırma, "diyabetli bireylerde ruhsal dayanıklılık ve hemşirelik yaklaşımları" ile ilgili 2015-29.05.2025 yılları arasında yayımlanan yayınları içermektedir. Araştırmanın verileri, 15-29 Mayıs 2025 tarihleri arasında Web Of Science veri tabanı kullanılarak toplanmıştır. Araştırma kapsamında Web of Science veri tabanında "Diabetes And Psychological Resilience" anahtar kelimeleri kullanılarak gerçekleştirilen taramada toplam 128 yayın belirlenmiştir. Veriler, .txt formatında dışa aktarılmış ve VOSviewer 1.6.18 yazılımı ile anahtar kelime eş-oluşumu, yazar katkısı ve yıllara göre dağılım açısından analiz edilmiştir.

Bulgular:

Çalışma kapsamında, Web of Science kategorisinde "Diabetes And Psychological Resilience" içerisinde 128 çalışma yer aldığı, Analiz edilen 128 yayının %55'i son üç yılda (2021–2023) yayımlandığı incelenmiş olup "Nursing" çalışmalarının ise 1 ile sınırlı kaldığı, "Diyabetli Bireylerde Ruhsal Dayanıklılık Ve Hemşirelik Yaklaşımları" ile ilgili ele alınan makalelere 201 yazarın katkıda bulunduğu ortaya konmuştur. Yi- Frazier JP tarafından konuya yönelik yapılan çalışma sayısının daha fazla olduğu (n=5) belirlenmiştir. Yıllık dağılıma göre yoğun şekilde 2021 yılında 23 yayın yapıldığı görülmektedir. En fazla yayın yapan ülke ABD'dir (n=38), onu Çin (n=15) ve İngiltere (n=9) takip etmektedir. Anahtar kelime analizinde ise "psychological resilience", "depression" ve "diabetes distress" kavramlarının öne çıktığı; özellikle "psychological resilience" teriminin yüksek eş-oluşum frekansı ve bağlantı gücü ile literatürde belirgin bir yer tuttuğu görülmüştür.

Sonuç:

Diyabetli bireylerde ruhsal dayanıklılığı konu alan yayın sayısı son yıllarda artmaktadır. Ancak bu alanda hemşirelik disiplini perspektifinden yapılan çalışmalar oldukça yetersizdir. Bu nedenle, özellikle psikiyatri hemşireliği ekseninde birey merkezli, ruhsal dayanıklılığı desteklemeye yönelik hemşirelik temelli araştırmaların artırılması önem arz etmektedir.

Anahtar Sözcükler: Diyabet; Ruhsal Dayanıklılık; Hemşirelik; Depresyon; Bibliyometrik Analiz

Objective:
This study aimed to conduct a bibliometric analysis of articles focusing on mental resilience and nursing approaches in individuals with diabetes.

Materials and Methods:
This research included publications on "mental resilience and nursing approaches in individuals with diabetes" published between 2015 and May 29, 2025. Data were collected from the Web of Science database between May 15–29, 2025. A total of 128 publications were identified using the keywords “Diabetes” and “Psychological Resilience.” The data were exported in .txt format and analyzed using VOSviewer 1.6.18 software in terms of keyword co-occurrence, author contributions, and annual publication trends.

Results:
The analysis revealed that 128 publications were listed under the "Diabetes and Psychological Resilience" category in the Web of Science. Among these, 55% were published in the last three years (2021–2023). Only one study was directly associated with the nursing discipline. A total of 201 authors contributed to the publications related to mental resilience and nursing approaches in individuals with diabetes. Yi-Frazier JP was the most frequently contributing author (n=5). The highest number of publications occurred in 2021 (n=23). The United States had the highest number of publications (n=38), followed by China (n=15) and the United Kingdom (n=9). Keyword co-occurrence analysis showed that "psychological resilience," "depression," and "diabetes distress" were the most frequently used terms. Notably, "psychological resilience" stood out with high co-occurrence frequency and strong link strength in the literature.

Conclusion:
Although the number of publications on psychological resilience in individuals with diabetes has increased in recent years, studies from a nursing perspective remain quite limited. Therefore, it is essential to promote individual-centered, nursing-based research aimed at supporting mental resilience, particularly within the scope of psychiatric nursing.

Keywords: Diabetes; Mental Resilience; Nursing; Depression; Bibliometric Analysis

THE IMPORTANCE OF EXERCISE IN FIBROMYALGIA

FİBROMİYALJİDE EGZERSİZİN ÖNEMİ

[1]Bereket KÖSE [2]Mahmut GÜLLE

[1]Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi

ORCID ID: 0000-0001-5315-9195

[2]Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi

ORCID ID: 0000-0002-9967-0703.

Fibromiyalji (FM), genel popülasyonda %3-4 yaygınlığı olan kronik yaygın ağrı, yorgunluk, kötü uyku ve bilişsel bozukluklar gibi diğer ağrısız semptomların birleşimiyle karakterize edilen kas-iskelet sistemi sendromudur. Nedeni henüz tam olarak bilinmemesine rağmen genetik faktörlerin güçlü etkilerinin yanı sıra fibromiyaljinin merkezi sinir sistemi tarafından ağrı algısının anormal şekilde işlenmesinin yol açtığı nörobiyolojik bir hastalık olduğu düşünülmektedir. FM'nin kesin tedavisi olmamasına rağmen farmakolojik ve farmakolojik olmayan müdahaleleri kapsayan çoklu bireyselleştirilmiş terapötik stratejiler kullanılarak ağrıyı hafifletmek ve vücut fonksiyonlarını arttırmak hedeflenir. Bu stratejilerden biri de egzersizdir. Özellikle son yıllarda yetişkinlerde FM yönetimiyle ilgili kanıta dayalı kılavuzlar, egzersizlerin fibromiyalji semptomları üzerindeki faydalı etkisini kabul eder ve egzersizin hastalığı yönetmenin önemli bir bileşeni olarak dahil edilmesini savunur. Düzenli egzersiz sağlık ile ilgili yaşam kalitesini ve fiziksel işlevi iyileştirebilir; ağrı, kas sertliği, anksiyete, yorgunluk ve depresyonda azalmalara yol açabilir. Fiziksel zindeliği koruyabilir veya iyileştirebilir. Bu etkiler aerobik ve direnç egzersizleri ya da bunların kombinasyonu (aerobik, direnç ve esneklik) ile ortaya çıkar. Güncel kılavuzlar aerobik (1) ve direnç (2) egzersizlerinin sırasıyla bireyin seviyesine ve vücudunun tolere edebileceği şekilde (1) haftada >2 gün, 10-60dk, kalp atım rezervinin %39-59 arasında; (2) haftada 2-3 kez 1RM'nin %40-80 şiddetinde, 4-12 tekrar ve 1-4 set, setler arası en az 2-3 dk dinlenme olacak şekilde uyarlanmalıdır. Bu egzersizlere ek olarak esneklik egzersizleri ile kişinin yaşına ve fitness düzeyine bağlı olarak denge egzersizleri de eklenebilir. Tai chi ve yoga gibi meditatif egzersiz programları da, bazı fibromiyalji semptomlarını iyileştirebilir.

Sonuç olarak; düzenli olarak düşük ve orta şiddetli egzersiz yapmak fibromiyalji kaynaklı ağrıları azaltarak yaşam kalitesini arttırabilir.

Anahtar kelimeler: Fibromiyalji, aerobik egzersiz, direnç egzersizleri, egzersiz.

Fibromyalgia (FM) is a musculoskeletal syndrome characterized by a combination of chronic widespread pain, fatigue, poor sleep and other painless symptoms such as cognitive impairment, which has a prevalence of 3-4% in the general population. Although the exact cause is not yet known, it is thought that fibromyalgia is a neurobiological disease caused by the abnormal processing of pain perception by the central nervous system, as well as the strong effects of genetic factors. Although there is no definitive treatment for FM, multiple individualized therapeutic strategies, including pharmacological and non-pharmacological interventions, are used to relieve pain and increase body functions. One of these strategies is exercise. Evidence-based guidelines for the management of FM in adults, especially in recent years, acknowledge the beneficial effects of exercise on fibromyalgia symptoms and advocate the inclusion of

exercise as an important component of disease management. Regular exercise can improve health-related quality of life and physical function; it can lead to reductions in pain, muscle stiffness, anxiety, fatigue, and depression. It can maintain or improve physical fitness. These effects occur with aerobic and resistance exercises or a combination of these (aerobic, resistance and flexibility). Current guidelines suggest that aerobic (1) and resistance (2) exercises should be adapted to the individual's level and body tolerance (1) >2 days per week, 10-60 minutes, 39-59% of heart rate reserve; (2) 2-3 times per week, 40-80% of 1RM, 4-12 repetitions and 1-4 sets, with at least 2-3 minutes of rest between sets. In addition to these exercises, flexibility exercises and balance exercises can be added depending on the person's age and fitness level. Meditative exercise programs such as tai chi and yoga can also improve some fibromyalgia symptoms.

As a result, regular low- and moderate-intensity exercise can reduce fibromyalgia-related pain and improve quality of life.

Keywords: Fibromyalgia, exercise, resistance exercises, aerobic exercise.

Kaynakça

1. ACSM’s guidelines for exercise testing and prescription (2021). Eleventh Edition.Wolters Kluwer.

2. Bhargava J, Goldin J. Fibromyalgia. (2025). In: StatPearls. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing; 2025 Jan–. PMID: 31082018. Erişim tarihi: 27.05.2025

3. Garcia-Hermoso, A., Saavedra, J. M., & Escalante, Y. (2015). Effects of exercise on functional aerobic capacity in adults with fibromyalgia syndrome: a systematic review of randomized controlled trials. *Journal of back and musculoskeletal rehabilitation*, *28*(4), 609-619.

4. Kaltsas, G., & Tsiveriotis, K. (2023). Fibromyalgia. *Endotext*. PMID: 25905317. Erişim tarihi: 27.05.2025

5. Lavarello, C., Ancona, S., & Malattia, C. (2025). Juvenile Primary Fibromyalgia Syndrome: Advances in Etiopathogenesis, Clinical Assessment and Treatment: A Narrative Review. *Biomedicines*, *13*(5), 1168.

ORGANIZATIONAL VALUES IN SCHOOL AND CLASSROOM MANAGEMENT: A HEALTHY LEARNING FRAMEWORK AND THE STRATEGIC IMPORTANCE OF PARENT MEETINGS

OKUL VE SINIF YÖNETİMİNDE ÖRGÜTSEL DEĞERLER: SAĞLIKLI ÖĞRENME ÇERÇEVESİ VE VELİ TOPLANTILARININ STRATEJİK ÖNEMİ

Savaş VARLIK

ÖZET

Eğitim kurumlarında örgütsel değerler, yönetim süreçlerini ve öğrenme ortamlarının kalitesini doğrudan etkilemektedir. Sağlıklı bir öğrenme çerçevesinin oluşturulmasında okul ve sınıf yönetimi politikalarının yanı sıra veli katılımının rolü de kritik öneme sahiptir. Bu çalışma, örgütsel değerlerin eğitim yönetimine etkisini, sağlıklı öğrenme ortamlarının geliştirilmesindeki işlevini ve veli toplantılarının bu sürece katkısını stratejik bir bakış açısıyla irdelenecektir. Bu araştırmanın temel amacı, okul ve sınıf yönetiminde örgütsel değerlerin nasıl bir rol oynadığını, sağlıklı öğrenme çerçevesinin oluşturulmasında yönetimsel uygulamaların etkisini ve veli toplantılarının bu süreçteki stratejik önemini nitel bir yaklaşımla ortaya koymaktır. Araştırma, nitel araştırma desenine dayalı olarak tasarlanacaktır. Araştırmanın katılımcılarını, farklı kademelerde görev yapan öğretmenler oluşturacaktır. Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılacak ve elde edilen nitel veriler, tema, betimsel ve içerik analizi yöntemiyle çözümlenecektir. Araştırma sonucunda, örgütsel değerlerin okul ve sınıf yönetiminde etkin bir şekilde uygulanmasının, öğrenme ortamlarının kalitesini artırdığı ve öğrenci başarısını olumlu yönde etkilediği öngörülmektedir. Ayrıca, veli toplantılarının stratejik bir araç olarak kullanılmasının, okul-aile iş birliğini güçlendirdiği ve öğrenme süreçlerine katkı sağladığı beklenmektedir. Çalışmanın, eğitim yönetimi süreçlerinde örgütsel değerlerin önemini vurgulayarak, sağlıklı öğrenme çerçevesinin oluşturulmasına yönelik stratejiler sunacağı düşünülmektedir. Araştırma bulguları doğrultusunda, okul yöneticileri ve öğretmenler için veli katılımını artırmaya yönelik politikalar geliştirilmesi önerilecektir. Ayrıca, örgütsel değerlerin okul kültürüne entegrasyonunu sağlamak amacıyla hizmet içi eğitim programlarının düzenlenmesi öneriler arasında yer alacaktır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel değerler, okul yönetimi, sınıf yönetimi, sağlıklı öğrenme, veli toplantıları.

ABSTRACT

Organizational values in educational institutions directly affect management processes and the quality of learning environments. In addition to school and classroom management policies, parent participation also plays a critical role in creating a healthy learning environment. This study will examine the impact of organizational values on educational management, their role in developing healthy learning environments, and the contribution of parent meetings to this process from a strategic perspective. The main objective of this research is to reveal the role of organizational values in school and classroom management, the impact of managerial practices on the creation of a healthy learning framework, and the strategic importance of parent meetings in this process through a qualitative approach. The research will be designed based on a qualitative research design. The participants of the research will be teachers working at different levels. A semi-structured interview form will be used as a data collection tool, and the qualitative data obtained will be analyzed using thematic, descriptive, and content analysis methods. As a result of the research, it is predicted that the effective application of

organizational values in school and classroom management will improve the quality of learning environments and positively affect student achievement. In addition, it is expected that the use of parent meetings as a strategic tool will strengthen school-family cooperation and contribute to learning processes. The study is expected to emphasize the importance of organizational values in educational management processes and to offer strategies for creating a healthy learning framework. Based on the research findings, it will be recommended that policies be developed to increase parent participation for school administrators and teachers. Additionally, organizing in-service training programs to ensure the integration of organizational values into school culture will be among the recommendations.

Keywords: *Organizational values, school management, classroom management, healthy learning, parent-teacher conferences.*

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF RESEARCH ON THE ETHICAL USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EDUCATION

EĞİTİMDE YAPAY ZEKANIN ETİK KULLANIMI HAKKINDA YAPILMIŞ ARAŞTIRMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Sevil HANBAY TİRYAKİ [1], Fatih BALAMAN [2], Ahmet TİRYAKİ [3]

[1]Dr, MEB, 0000-0003-4780-9715

[2]Doç. Dr., HMKU, 0000-0003-2175-0778

[3]Öğretmen, MEB, 0000-0003-3186-4197

Özet

Bu araştırmanın amacı eğitimde yapay zekanın kullanımı ile ilgili 2005 yılından itibaren yapılmış çalışmaların bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmesidir. Araştırmanın amacına uygun olarak Web of Science veri tabanında yapılan tarama sonucunda 1611 bilimsel araştırmaya ulaşılmıştır. Bu araştırmalar içerisinde Vosviewer ve R Bibliometrix yazılımları kullanılarak ortak yazar analizi, yazarların atıf analizi, ülkelerin atıf analizi, kurumların atıf analizi, anahtar kelime analizi, metinlerin bibliyografik eşleşme analizi, yazarların bibliyografik eşleşme analizi, yazarların ortak atıf analizi, trend konu analizi, üç alan analizi, tematik harita analizi gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte bu araştırmada betimsel istatistiklere, yıllara göre yayın sayısına ve çalışmaların yayımlandığı dergiler hakkında bilgilere yer verilmiştir. Analizler sonucunda eğitimde yapay zekanın etik kullanımı ile ilgili giderek artan bir trend olduğu anlaşılmıştır. Araştırma konusu ile ilgili olarak en fazla yayın yapan derginin 1319 yayın ile Education Educational Research olduğu, en fazla yayın yapan araştırmacıların ise 18' er yayınla Amira Aissiou, Shane Eaton ve Thalia S. Field olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte konu ile ilgili en fazla atıf alan yazarın 296 atıf ile Andy Nguyen olduğu, en çok yayın sayısına sahip ülkenin 107 yayınla Amerika Birleşik Devletleri olduğu, en çok yayın yapan kurumun 6 yayınla Nanyang Technol University olduğu anlaşılmıştır. Bibliyometrik araştırmadan elde edilen sonuçlar bundan sonra eğitimde yapay zekanın kullanımı hakkında bilimsel çalışmalar yapacak veya bilgi sahibi olacak araştırmacılara rehberlik edebilir.

Anahtar kelimeler: Yapay zekâ, eğitim, etik, bibliyometrik analiz

Abstract

The purpose of this study is to examine studies conducted since 2005 on the use of artificial intelligence in education using bibliometric analysis methods. In line with the purpose of the study, a search of the Web of Science database yielded 1,611 scientific studies. Within these studies, Vosviewer and R Bibliometrix software were used to perform co-author analysis, author citation analysis, country citation analysis, institutional citation analysis, keyword analysis, bibliographic matching analysis of texts, bibliographic matching analysis of authors, co-citation analysis of authors, trend topic analysis, three-field analysis, and thematic map analysis. Additionally, this study includes descriptive statistics, the number of publications by year, and information about the journals in which the studies were published. The analyses revealed a growing trend in the ethical use of artificial intelligence in education. The journal with the most publications on the research topic was Education Educational Research with

1,319 publications, while the researchers with the most publications were Amira Aissiou, Shane Eaton, and Thalia S. Field with 18 publications each. In addition, it was found that the author with the most citations on the subject is Andy Nguyen with 296 citations, the country with the most publications is the United States with 107 publications, and the institution with the most publications is Nanyang Technol University with 6 publications. The results obtained from the bibliometric study can guide researchers who will conduct scientific studies or gain knowledge about the use of artificial intelligence in education in the future.

Keywords: Artificial intelligence, education, ethics

1. GİRİŞ

Günümüzde yaşanmakta olan teknolojik gelişmeler birçok alanda olduğu gibi eğitim alanında da köklü değişikliklerin yaşanmasına ve eğitim ortamlarının teknolojik dönüşümüne sebep olmuştur (Aktay vd., 2023). Özellikle son zamanlarda üzerinde daha fazla durulan teknolojik gelişmelerden biri olan ve Temur (2024) tarafından insan benzeri bilişsel işlevleri taklit eden ve bazı durumlarda insan kapasitesini aşabilen makine öğrenimi sistemleri olarak tanımlanan Yapay Zekâ (YZ) eğitim ortamlarında her geçen gün daha sık kullanılmaktadır (Zhai vd., 2021). YZ öğrenciler için öğrenmeyi kişiselleştirme ve öğretim metodolojilerini geliştirme yetenekleri ile öğrenme ortamlarını dönüştürme potansiyeli sebebiyle öğrenciler, eğitimciler, araştırmacılar ve karar vericiler tarafından dikkat çekmektedir (Sharma & Kumar, 2023).

Eğitimde yapay zekâ, öğrenciler için kişiselleştirilmiş öğrenme ortamları sunmak, eğitimde sohbet robotları, eğitimde veri madenciliği, akıllı ajanlar, öğrencilerin başarılarını tahmin etmek, otomatik değerlendirme sistemleri ile geribildirim sürecini hızlandırmak, öğrencilere sanal öğrenme ortamları ile etkileşimli ve sürükleyici deneyimler sunmak, öneri sistemleri ile öğrenciler için uygun olan materyalleri veya kursları önermek amaçlarıyla kullanılmaktadır. Ayrıca YZ'nin doğal dil işleme algoritmalarından öğrencilerin yazım ve dilbilgisi hatalarını belirleme, öğrencilerin makale analizleri ile metinleri özetleme veya anlam çıkarmada da faydalanılmaktadır. YZ, ders planlaması yaparken, materyal hazırlarken ve öğrenci gelişimini takip ederken öğretmenlere; öğretmenlerin ders programını yaparken, sınav sistemi yönetimi, tesis yönetimi ve güvenliği ile siber güvenlik sağlanırken ise eğitim kurumlarının idaresine destek sunmaktadır. YZ doğrudan ve dolaylı olarak öğrencilere, öğretmenlere, eğitim kurumu idaresine ve öğretim sürecine katkı sağlayarak verimi artırmaktadır (Arslan, 2020; Damar vd., 2024; Holmes vd., 2019; Kaleci, 2025).

Eğitimde YZ kullanımının öğrenme süreçlerine katkılarının giderek artması ile birlikte bu konudaki etik sorunlar da daha görünür hale gelmiştir (Temur, 2025). Eğitimde yapay zekânın etik prensiplere uygun biçimde kullanılması öğrenci ve öğretmenlerin haklarının korunması, eşit, adil ve sorumlu bir öğrenme ortamının oluşturulması açısından önem arz etmektedir.

Etik, çeşitli ahlaki kavramlardaki değerleri ve prensipleri inceleyen ve bunların insan davranışlarına nasıl uygulanması gerektiğini üzerinde çalışan bir alandır (Darı & Koçyiğit, 2024). Birçok alanda olduğu gibi eğitim alanında da etik prensipler önem arz etmektedir. Yapay zekâ etiği ise algoritmaların ve sistemlerin tasarım özelliklerindeki ve kullanımındaki ahlaki ilke ve değerler bütününü ifade etmektedir (Vashistha & Harikrishnan, 2025). Yapay zekâ alanında etik veri gizliliği ve mahremiyet, algoritma önyargısı, karar alma sorumluluğu, transparanlık ve açıklanabilirlik, özerk sistemler, eğitimde adalet ile toplumsal ve etik normlar konuları ile ilgilidir. Yapay zekâ geliştirme süreçlerinde etik ilkeler dikkate alınarak YZ'nin insanlık için daha iyi, adil ve sorumlu biçimde kullanılmasını desteklemek mümkün olabilmektedir. YZ'nin sorumlu bir şekilde kullanılması için hesap verebilirlik büyük önem arz etmektedir. Bu mekanizmayı işe koşmak için ise kuruluşların ve YZ geliştiricilerinin bu teknolojilerin etkilerinden sorumlu tutulmaları ve herhangi bir olumsuz durumla

karşılaşıldığında hesap vermeleri gerekmektedir. Bu kapsamda, ülkelerin YZ teknolojilerini etik ve yasal ilkeler ile toplumsal değerler dikkate alınarak geliştirilmesini ve kullanılmasını sağlamak için rehberler, düzenlemeler ve yönergeler hazırlaması ve takibini yapması gerekmektedir (Sharma & Kumar, 2023; Temur, 2024).

Eğitimde yapay zekânın etik kullanımı, eğitim süreçlerinde yapay zekâ teknolojilerinin kullanımıyla ortaya çıkan etik sorunları ele alır. Eğitimde yapay zekânın etik kullanımı veri gizliliği ve mahremiyeti, algoritma önyargısı, karar alma sorumluluğu, öğrenci-öğretmen etkileşimi ile eşitlik ve erişilebilirlik konuları ile ilgilidir. Eğitimde yapay zekânın etik kullanımı, yapay zekâ teknolojilerinin eğitim sürecinde adil, dürüst ve sorumlu bir şekilde kullanılmasını böylece öğrencilerin haklarının ve çıkarlarının korunarak, eşit, adil ve sorumlu bir öğrenme ortamının oluşturulmasını ifade etmektedir. Ancak böyle bir ortam sağlandığında yapay zekâ teknolojilerinin eğitim sürecine katkılarının olacağı ve öğrencilerin daha etkili öğrenmelerini destekleyeceği düşünülmektedir (Aşık vd., 2023). Temur (2025) YZ'nin eğitimde etik ve sorumlu kullanımını teşvik etmek amacıyla öğretmen eğitim müfredatına YZ etiği entegrasyonunun gerçekleştirilmesi, politika yapıcılar tarafından veri asgari standartlarının belirlenmesi, YZ uygulamalarının etik değerlendirme çerçevesinin oluşturulması, eğitimde YZ kullanımına yönelik ulusal kılavuzların geliştirilmesi ve sürekli eğitim ve farkındalık çalışmaları yapılması önerilerinde bulunmaktadır.

Eğitimde yapay zekâ kullanımının artması ile birlikte YZ'nin eğitimde etik kullanımına yönelik sorunlar ve endişeler de artmaktadır (Temur, 2025). Araştırmacıların eğitimde YZ'nin etik kullanımına yönelik yapacakları araştırmalar ile bu konudaki sorunları ve endişe kaynaklarını tespit etmesi ve araştırma sonuçları doğrultusundaki önerileri ve alınacak önlemler ile öğretmenler ve diğer eğitim paydaşları, karar vericiler ve yapay zekâ geliştiricileri ile iş birliği içinde eğitimde YZ'nin etik kullanımının toplumsal ve etik değerlere uygun olmasının sağlanması oldukça kritik bir öneme sahiptir. Literatürde eğitimde YZ'nin etik kullanımını inceleyen çalışmalar bulunmaktadır fakat bunlar YZ'nin eğitimde etik kullanımına ilişkin ilkeleri açıklamak ve öneriler sunmak amacı ile gerçekleştirilmiştir (Keskin & Sevli, 2024; Temur, 2025). Hâlâ gelişimi devam eden bu alanda yapılan çalışmaların genel hatlarını sunmak ve bu konuda araştırma yapacak olanlara doğru ipuçları vererek araştırmaları konusunda karar vermeleri için rehberlik etmek önem arz etmektedir. Bu sebeple bu çalışmada YZ'nin eğitimde etik kullanımı konusunda bibliyometrik analiz gerçekleştirilmiştir. Böyle bir çalışma ile YZ'nin eğitimde etik kullanımı konusunda mevcut durumun istatistiksel verilerle açıklanması, konu ile ilgili genel çerçevenin ortaya konularak araştırmacılara rehberlik edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır:

2005-2025 yılları arasında Web of Science veri tabanında yapay zekânın eğitimde etik kullanımı ile ilgili yayınlanan kitap, kitap bölümü ve makale türündeki yayınların;

a) Yıllara göre sayısı nasıl değişmektedir?

b) En fazla yayınlandığı dergiler hangileridir?

c) En fazla iş birliği yapan ve bağlantılı olan yazarlar kimlerdir?

d) Yazarlarının atıf ağları nasıldır?

e) Ait olduğu ülkelere göre aldıkları atıfların durumu nedir?

f) Ait olduğu kurumlara göre aldıkları atıfların durumu nedir?

g) Anahtar kelimeler arasındaki ilişki nasıldır?

h) Bibliyografik eşleşmeleri nasıldır?

i) Yazarlarının bibliyografik eşleşmeleri nasıldır?

j) Yazarlarının ortak atıf durumu nedir?

2. YÖNTEM

Bu araştırmada YZ'nin eğitimde etik kullanımına ilişkin yapılmış çalışmalar bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmiştir. Bibliyometrik analiz, literatürdeki nicel verileri analiz ettiğinden sistematik analizden farklı özellik göstermektedir. Bibliyometrik analizler gerçekleştirilerek ilgili araştırma alanında var olan eğilimin ortaya çıkarılması sağlanmakta, literatür hakkında okuyuculara ve belirlenen konu ile ilgili çalışma yapma düşüncesinde olan araştırmacılara yol gösterilmektedir.

2.1. Verilerin Toplanması

Verilerin elde edilme sürecinde Joshi (2016) tarafından önerilen dahil edilme kriterleri, dışlanma kriterleri, arama stratejisi, çalışma seçimi, arama sonuçları ve veri soyutlama aşamaları takip edilmiştir. Bu bağlamda 04.06.2025 tarihinde "artificial intelligence" OR "AI applications" OR "AI and ethic" OR "ethical use" OR "data ethic" anahtar kelimeleri yazılarak Web of Science veri tabanında tüm bilim alanlarında aranmasıyla 67.129 araştırma sonucuna ulaşılmıştır. Tarih aralığı olarak 2005-2025 yılları arası belirlenen 63.634 araştırma sonucu kitap, kitap bölümü ve makale belge türleri olarak belirlenmiş ve 34.837 araştırma sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak ise eğitim bilimleri alanı ile ilgili olan Education Educational Research, Education Scientific Disciplines, Education Special ve Psychlogy Educational kategorileri seçilerek 1611 sonuç elde edilmiştir. Elde edilen veriler anahtar kelime, özet, dergi, atıf, yazar, ülke, kurum parametreleri açısından incelenmiştir.

2.2. Veri Analizi

Araştırma bibliyometrik analiz ve betimsel analiz kullanılarak yürütülmüştür. Bu analiz yöntemleri ile değişkenler arasındaki ilişkiler ortaya konulmakta, karşılaştırma yapılmakta ve bunlar yapılırken de görsel sunumlar oluşturularak bulguların okunabilirliği artırılmaktadır. Bibliyometrik çalışmalarda bilimsel haritalama yapmak için kullanılan yazılımlar ile bilimsel araştırma alanının kavramsal ve entelektüel yapısı ile gelişim sürecini ve dinamiklerini görsel çıktılar sunarak açıklamak amaçlanmaktadır (Gupta, 2021). Bu çalışmada bibliyometrik analizleri VOSviewer yazılımı kullanılmıştır.

Bibliyometrik analiz amaçlı üretilen, ücretsiz temin edilebilen VOSviewer yazılımı 2010 yılında Leiden Üniversitesinden Nees Jan van Eck ve Ludo Waltman tarafından geliştirilmiştir. Dergilere, yazarlara, atıflara, anahtar sözcüklere dair bazı meta verileri kullanılarak haritalama yapan ve bu haritaları görselleştiren VOSviewer, görsellerin araştırmacılar tarafından yorumlanmasını kolaylaştırmaktadır. VOSviewer araştırmacılar için oldukça saygın kabul edilen veri tabanlarından (Web of Science, Scopus, PubMed) elde edilebilecek meta verileri analiz edebilmektedir (Arruda vd., 2022; Van Eck & Waltman, 2023).

3. BULGULAR

Bu bölümde yayınlar ile ilgili betimsel grafiklere yer verilmiştir. Bununla birlikte ortak yazar analizi, yazarların atıf analizi, ülkelerin atıf analizi, kurumların atıf analizi, anahtar kelime analizi, metinlerin bibliyografik eşleşme analizi, yazarların bibliyografik eşleşme analizi, yazarların ortak atıf analizi ile yıllara göre yayın sayısı ve çalışmaların yayınlandığı dergiler ile ilgili bulgular grafik ve şekiller ile başlıklar halinde sunulmuş ve yorumlanmıştır.

3.1. Yıllara Göre Yayın Sayısı

Veri madenciliğinin eğitim alanında kullanımı ile ilgili araştırmaların yıllara göre değişimini gözlemek amacıyla yıllara göre yayın sayısı grafiği elde edilmiştir.

Şekil 1. Yıllara göre yayın sayıları

Web of Science veri tabanında eğitimde YZ'nin etik kullanımı ile ilgili yer alan 1611 yayının yıllara göre sayısı Şekil 1'de görülmektedir. Buna göre eğitimde YZ'nin etik kullanımı ile ilgili giderek artan bir trend görülmektedir. 2020'li yıllar itibariyle eğitimde YZ'nin etik kullanımı ile ilgili yayınların daha görünür hale geldiği ve 2024 yılında ise yayın sayısının belirgin şekilde arttığı söylenebilir.

3.2. Çalışmaların Yayınlandığı Dergiler

Eğitimde YZ'nin etik kullanımı ile ilgili en çok yayın yapan dergiler Şekil 2'de sunulmuştur.

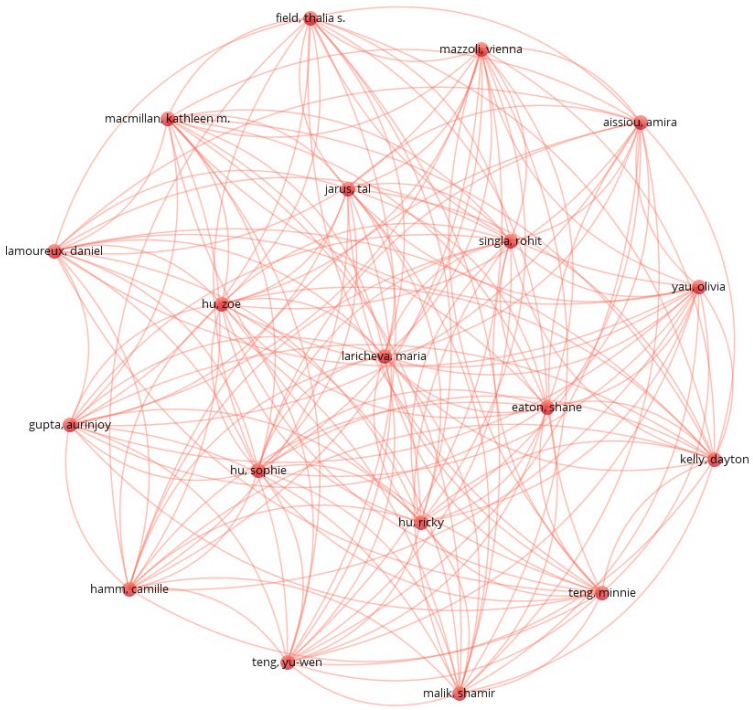

Şekil 2. Dergilere göre yayın sayıları

Buna göre eğitimde YZ'nin etik kullanımı ile ilgili en fazla yayın yapan dergiler 1319 yayın ile Education Educational Research, 325 yayın ile Education Scientific Disciplines, 71 yayın ile Computer Sciences Interdisciplinary Applications, 41 yayın ile Computer Sciences Artificial Intelligence ve 38 yayın ile Helath Care Sciences Services olarak sıralanmıştır.

3.3. Ortak Yazar Analizi

En fazla iş birliği yapan ve bağlantılı olan yazarları belirlemek amacı ile yapılan ortak yazar analizinde en az bir yayın ve en az bir atıf kriteri belirlenerek ağ haritası oluşturulmuştur.

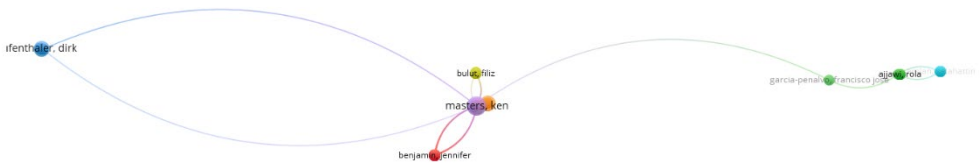

Şekil 3. Yazarlar arası iş birliğini gösteren ortak yazar ağ haritası

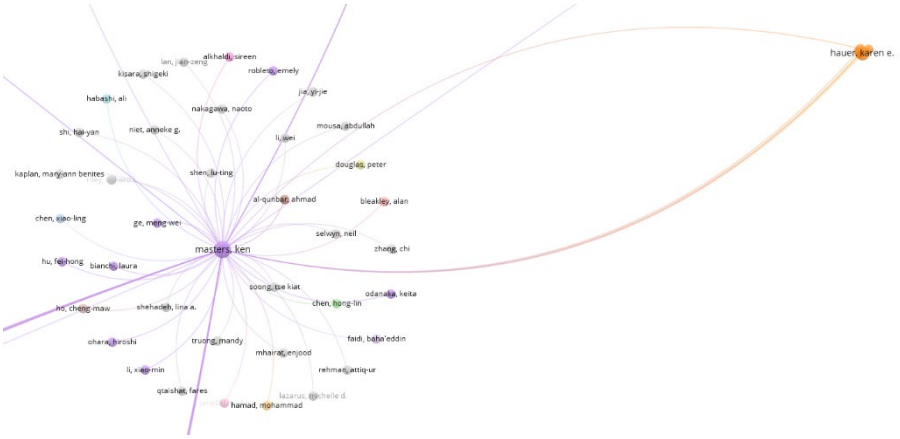
Aralarında bağlantı bulunan yazarlar arasında yapılan analize göre kendi aralarında ayrışmış 1 küme ve bunlara bağlı 19 öge ve 171 bağlantı tespit edilmiştir. Şekil 3'te görüldüğü gibi toplam bağlantı gücü en fazla olan yazarlar Amira Aissiou (18), Shane Eaton (18), Thalia S. Field (18) olarak belirlenmiştir. Ayrıca yayın sayısına göre öne çıkan yazarlar incelendiğinde en fazla sayıda yayın yapan yazarlar şu şekilde sıralanmaktadır: Ken Masters (3), Xieling Chen (3), Haoran Xie (3) ve Jeremy Knox (3)'tır. Burada en çok yayın yapan yazarların 258-123 arasında değişmekte iken sayıca daha az yayın yapan Andy Nguyen (296), Diana Burke (287) ve Helen Crompton (287) daha fazla atıf almışlardır.

3.4. Yazarların Atıf Analizi

Yazarların atıf ağlarını belirlemek amacıyla en az 1 yayın ve en az 1 atıf kriteri ile yazar atıf analizi yapılmış ve bu analize ait ağ haritası çıkarılmıştır.

Şekil 4. Yazarların atıf bağlantıları ağ haritası

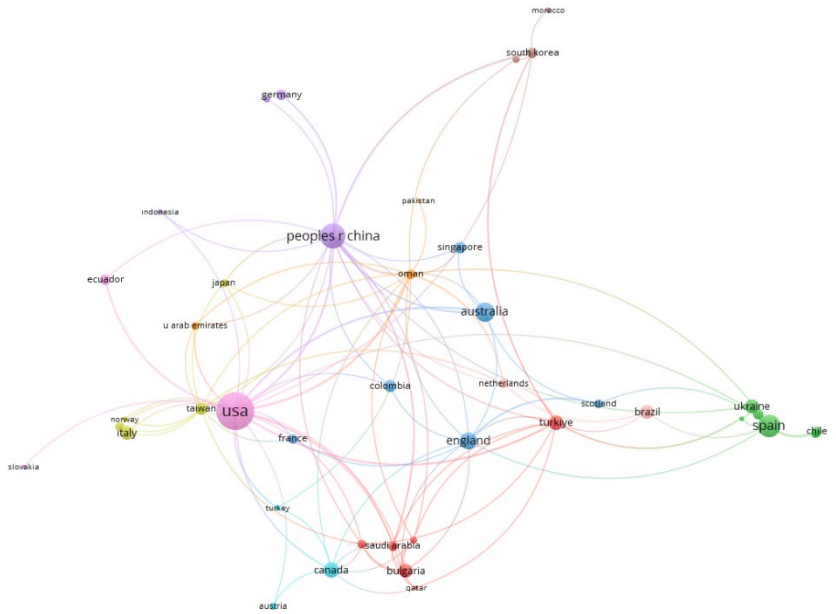

Şekil 5. Yazarların atıf bağlantıları ağ haritası

Birbiriyle bağlantılı olan 906 birim ile yapılan analizde toplamda 38 küme, 110 öğe ve 266 bağlantı tespit edilmiştir. Şekil 5'de görüldüğü üzere en fazla atıf alan yazarlar 296 atıf ile Andy Nguyen, 287 atıf ile Helen Crompton, 287 atıf ile Diana Burke, 258 atıf ile Ken Masters ve 255 atıf ile Margaret A. Goralski olmuştur. Ayrıca Ken Masters (74) toplam bağlantı gücü bakımından ilk sırada olup onu Ching-Sing Chai (22) ve Dean A. Bricker (18) takip etmektedir.

3.5. Ülkelerin Atıf Analizi

Yayınların ait olduğu ülkelere göre aldıkları atıfların analizi amacıyla bir ülke tarafından en az 1 eser yayınlanması ve 1 atıf alınması kriteri dikkate alınarak ülkelerin atıf analizi ağ haritası oluşturulmuş ve Şekil 6'da sunulmuştur.

Şekil 6. Ülkelerin atıf bağlantıları ağ haritası

Bu kapsamda aralarında ilişki bulunan 42 gözlem birimi ile analiz yürütülmüş ve analiz sonucunda 10 küme, 108 bağlantı ve 134 toplam bağlantı gücü tespit edilmiştir. En çok yayın sayısına sahip ülkeler Amerika Birleşik Devletleri (107), Çin (48), İspanya (39), Avusturalya (29) ve İngiltere (23) olarak sıralanmaktadır. Yayınların en çok atıf alma durumuna göre ise ülkeler Şekil 8.'de de görüldüğü üzere ABD (1592), Çin (697), Avusturalya (375), Finlandiya (323) ve Umman (301) olarak sıralanmaktadır. Yayın sayısı fazla olan İspanya ve İngiltere ise atıf sayısında daha geri sıralarda yer almakta olup bu durum yayınların kalitesine işaret

etmektedir. Ayrıca toplam bağlantı gücünün en yüksek olduğu beş ülke ise ABD (37), Çin (30), Umman (21), Türkiye (15) ve İngiltere (12) olarak tespit edilmiştir.

3.6. Kurumların Atıf Analizi

Yayınların ait olduğu kurumlara göre aldıkları atıfların analizi amacıyla bir kurum tarafından en az bir eser yayınlanması ve bir atıf alınması kriteri dikkate alınarak kurumların atıf analizi ağ haritası oluşturulmuştur.

Şekil 7. Kurumların atıf bağlantıları ağ haritası

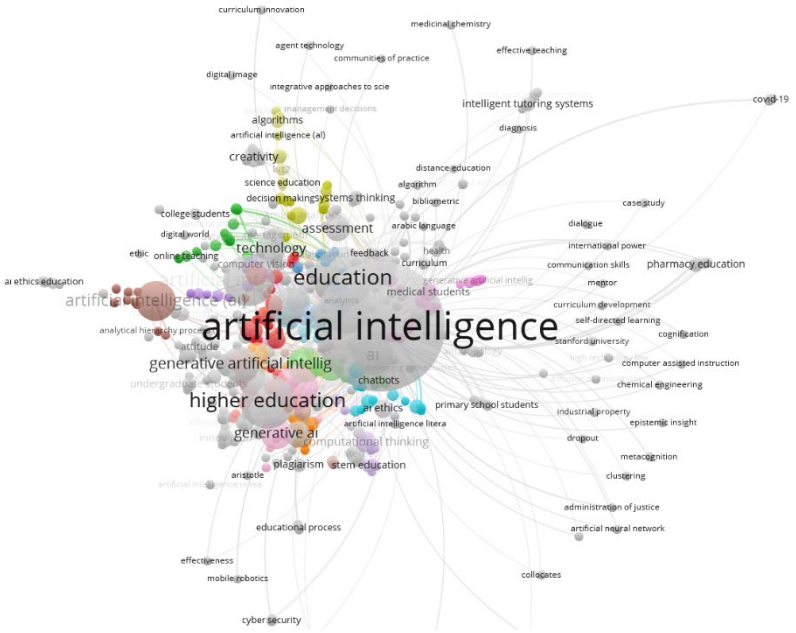

Şekil 8. Kurumların atıf bağlantıları ağ haritası

Bu kapsamda 483 gözlem biriminin aralarında ilişki olmadığı tespit edilmiş olup analiz aralarında ilişki bulunan 79 gözlem birimi ile yürütülmüş ve analiz sonucunda 17 küme ve 143 bağlantı tespit edilmiştir. En çok yayın yapan kurumlar Nanyang Technol University (6), Educ Uni Hong Kong (6), Univ Valencia (6), Uni Edinburg (5), Univ Barcelona (5)'dır. Kurumlar aldıkları atıf sayısına göre ise Şekil 10'da da görüldüğü gibi University Oulu (296), Old Dominion University (287), Oduglobal University (287), Sultan Qaboos University (258) ve Quinnipiac University (255) olarak sıralanmaktadır.

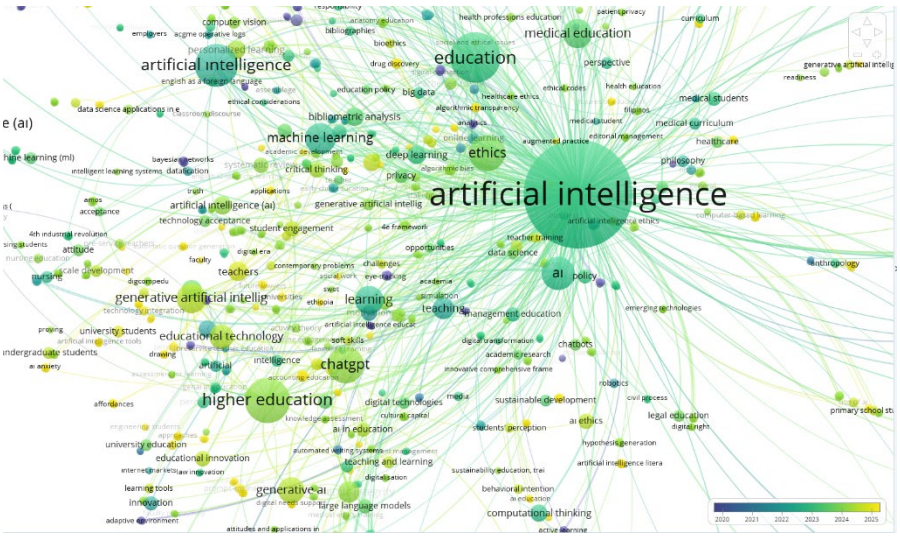
3.7. Anahtar Kelime Analizi

Anahtar kelime analizinde en az bir defa görülen ve aralarında ilişki bulunan 1128 gözlem birimi ile analiz gerçekleştirilmiştir.

Şekil 9. En fazla kullanılan anahtar kelime bağlantıları ağ haritası

Analiz sonucunda toplam 18 küme, 2016 bağlantı ve 3321 toplam bağlantı gücü tespit edilmiştir. En fazla kullanılan anahtar kelimeler Şekil 11.'de görüldüğü üzere 269 tekrar ile artificial intelligence (yapay zekâ), 51 tekrar ile education (eğitim), 41 tekrar ile higher education (yüksek öğretim), 27 tekrar ile Chatgpt ve 26 tekrar ile ethics (etik) olmuştur. Aynı zamanda bu 5 anahtar kelime toplam bağlantı gücü en yüksek olan 5 anahtar kelimeyi oluşturmaktadır; artificial intelligence (1220), education (263), higher education (190), ethics (142), Chatgpt (116).

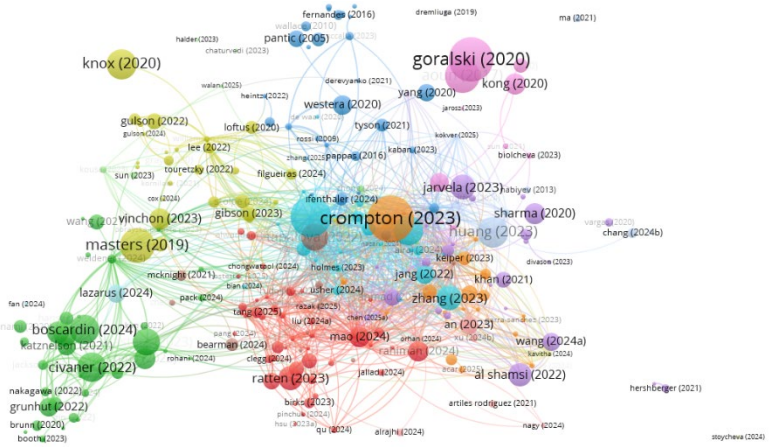
Şekil 10. En fazla kullanılan anahtar kelime bağlantıları katman haritası

Anahtar kelimelerin katman analizi incelendiğinde 2020 yılında ve sonrasında yapay zekâ anahtar kelimesinin 2022-2024 arası eğitim, yüksek eğitim, üretken yapay zekâ gibi anahtar kelimelerle birlikte kullanıldığı ve bunların yeşil ve açık yeşil tonlarda olduğu tespit edilmiştir. 2024 yılı sonrasında ise yapay zekâ anahtar kelimesi öğretmenler, ilkokul öğrencileri, eğitim araştırmaları, eğitim yönetimi, pedagoji, geribildirim işlemleri, yapay zekâ anksiyetesi, olanaklar, komut mühendisliği gibi anahtar kelimelerle birlikte kullandığı ve bunların açık yeşil

ve sarı tonlarında olduğu tespit edilmiştir. Bu durum ise YZ'nin eğitim alanında kullanımı, farklı alanlarda olası kullanım durumları, psikolojik etkileri ve daha nitelikli kullanımı alanlardaki incelemelerinin artmasıyla açıklanabilir (Bkz: Şekil 12).

3.8. Metinlerin Bibliyografik Eşleşme Analizi

Bibliyografik eşleşme, birbirinden bağımsız iki kaynak tarafından alıntılanmış ortak bir yayına atıf yapılmasıdır. En az bir atıf almış olmak kriteri ile seçilen 265 yayın birimi ile analiz yapılmıştır.

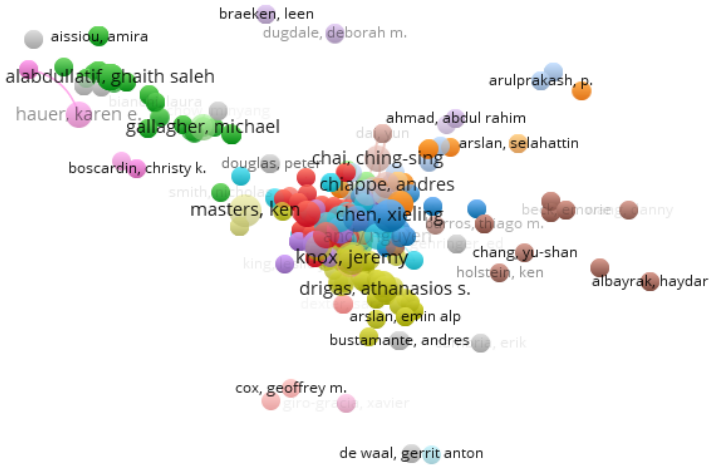

Şekil 11. Yayınların bibliyografik eşleşme bağlantıları ağ haritası

Analiz sonucunda 15 küme ve 3813 bağlantı elde edilmiştir. En fazla bibliyografik eşleşme olan yayınlar Şekil 13'te görüldüğü üzere 287 alıntı ile Crompton (2023), 255 alıntı ile Goralski (2020), 215 alıntı ile Andy Nguyen (2023), 159 alıntı ile Masters (2019) ve 157 alıntı ile Aoun (2017)'dur.

3.9. Yazarların Bibliyografik Eşleşme Analizi

En az bir eser yayınlamış ve bir atıf almış olmak kriteri ile seçilen ve aralarında bağlantı bulunan 837 birim ile analiz gerçekleştirilmiştir.

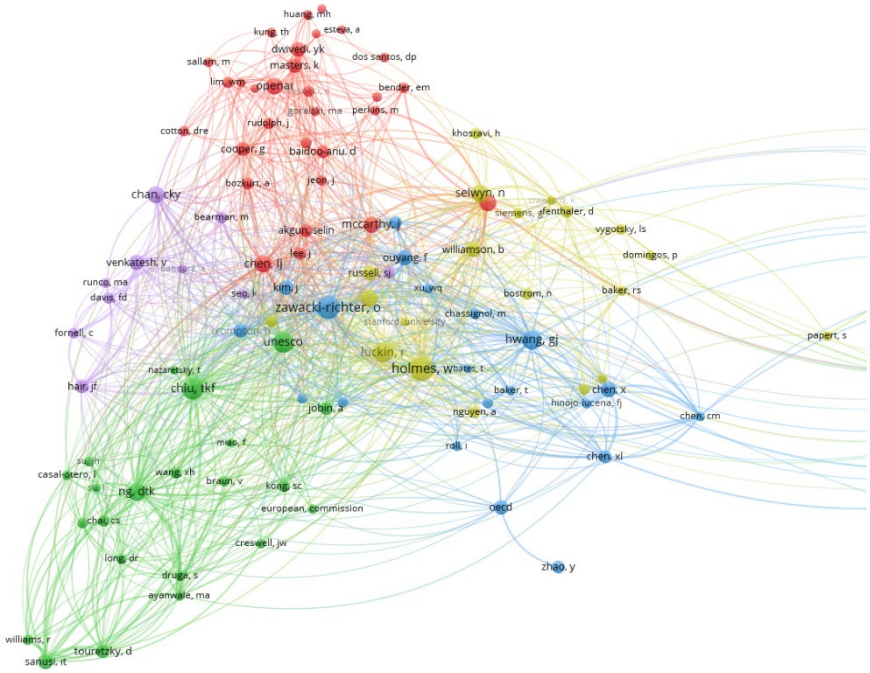
Şekil 12. Yazarların bibliyografik eşleşme bağlantıları ağ haritası

Analiz sonucuna göre 30 küme, 46062 bağlantı ve 183309 toplam bağlantı gücü elde edilmiştir. En fazla bibliyografik eşleşme olan yazarlar Şekil 14'te görüldüğü gibi 296 atıf ile Andy Nguyen (1101 bağlantı gücü), 287 atıf ile Helen Crompton (883 bağlantı gücü), 287 atıf ile

Diana Burke (553 bağlantı gücü), 258 atıf ile Ken Masters (1179 bağlantı gücü) ve 255 atıf ile Margaret A. Goralski (36 bağlantı gücü) olduğu görülmektedir.

3.10. Yazarların Ortak Atıf Analizi

Bir yayında atıf yapılan farklı kaynaklar ortak atıf olarak isimlendirilmektedir. Atıf sayısı kriteri en az 10 belirlenerek 113 birim üzerinden analiz yapılmıştır.

Şekil 13. Ortak atıf yapılan yazarlar arası bağlantıların ağ haritası

Analiz sonuçlarına göre toplamda 7 küme, 2563 bağlantı ve 8893 toplam bağlantı gücü tespit edilmiştir. En fazla ortak atıf yapılan yazarlar Şekil 15'te görüldüğü gibi Holmes, W. 71 atıf (648 bağlantı gücü), Zawacki- Richter, O. 63 atıf (533 bağlantı gücü), Chiu, T.K.F. 55 atıf (517 bağlantı gücü), Unesco 50 atıf (292 bağlantı gücü), Luckin, R. 47 atıf (379 bağlantı gücü) olarak tespit edilmiştir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın amacı Web of Science veri tabanındaki YZ'nin eğitimde etik kullanımına ilişkin yapılmış çalışmaların bibliyometik analiz yöntemi ile incelenmesidir. Araştırma bulgularının konu ile ilgili araştırma yapacak veya bilgi sahibi olacak başka araştırmacılara rehberlik edilebileceği düşünülmektedir.

Gerçekleştirilen analiz sonuçlarına göre YZ'nin eğitimde etik kullanımı ile ilgili en fazla yayın yapan dergi Education Educational Research olmuştur. En fazla sayıda yayın yapan yazar Amira Aissiou iken en çok atıf alan yazar Andy Nguyen'dir. En çok yayın yapan ve atıf alan ülke Amerika Birleşik Devletleri'dir. En çok yayın yapan kurum Nanyang Technol University iken en çok atıf alan kurum University Oulu olmuştur.

Yıllara göre yayın sayıları ile ilgili gerçekleştirilen analiz sonuçlarına göre yıllara göre yayın sayıları incelendiğinde eğitimde YZ'nin etik kullanımı ile ilgili giderek artan bir trend görülmektedir. 2020'li yıllar itibariyle eğitimde YZ'nin etik kullanımı ile ilgili yayınların daha görünür hale geldiği ve 2024 yılında ise yayın sayısının belirgin şekilde arttığı söylenebilir. Bu durum ise Yeşilyurt vd.'nin (2024) de belirttiği gibi YZ ürünlerinin eğitim ve öğretim

faaliyetlerine entegrasyonunun hızlanmasından kaynaklı olarak bu alanda yapılan araştırmaların artmasıyla açıklanabilir.

Alandaki eğilimi ortaya çıkaran göstergelerden biri sayılabilecek anahtar kelime analizi sonuçlarına göre ise en fazla kullanılan anahtar kelimeler ise yapay zekâ, eğitim ve yüksek öğretim olarak belirlenmiştir. Anahtar kelimelerin katman analizi sonuçlarına göre 2020 yılında ve sonrasında yapay zekâ anahtar kelimesi, 2022-2024 arası daha sık olarak eğitim, yüksek eğitim, üretken yapay zekâ gibi anahtar kelimelerle birlikte, 2024 yılı sonrasında ise öğretmenler, ilkokul öğrencileri, eğitim araştırmaları, eğitim yönetimi, pedagoji, geribildirim işlemleri, yapay zekâ anksiyetesi, olanaklar, komut mühendisliği gibi anahtar kelimelerle birlikte kullanmıştır. Bu durum YZ'nin, eğitim alanında kullanımı, farklı alanlarda olası kullanım durumları, psikolojik etkileri ve daha nitelikli kullanımı alanlardaki incelemelerinin artmasıyla açıklanabilir. Zira Zhai vd. (2021) de yaptıkları araştırmada YZ'nin eğitim alanındaki kullanımına yönelik çalışmaların her geçen gün arttığını, YZ'nin eğitimde kullanımının öneminin ve potansiyelinin daha fazla kabul gördüğünü ifade etmektedir.

YZ'nin eğitimde etik kullanımı ile ilgili çalışmalar yapanlar literatür ile ilgili incelemelere en fazla atıf alan Andy Nguyen'in çalışmalarından başlayabilirler. Ayrıca Andy Nguyen ile birlikte en fazla bibliyografik eşleşme olan yazarlar olan Helen Crompton ve Diana Burke'ın da çalışmaları incelenebilir.

Alandaki eğilimin göstergelerinden biri olan anahtar kelime analizine göre 2024 yılından itibaren alandaki çalışmalarda öğretmenler, ilkokul öğrencileri, eğitim araştırmaları, eğitim yönetimi, pedagoji, geribildirim işlemleri, yapay zekâ anksiyetesi, olanaklar, komut mühendisliği gibi anahtar kelimelerin daha sık kullanıldığı ve bu anahtar kelimeleri içeren konular üzerinde çalışılması önerilir. Daha genel bir ifade ile ise YZ'nin eğitim alanında kullanımı, farklı alanlarda olası kullanım durumları, psikolojik etkileri ve daha nitelikli kullanımı konuları üzerinde daha fazla çalışılabilir.

Bu araştırma Web of Science veri tabanında taranan, 2005-2025 yılları arasındaki ve 04.06.2025 tarihine kadar olan konu ile ilgili yapılmış kitap, kitap bölümü ve makale çalışmaları ile sınırlıdır.

5. KAYNAKLAR

Aktay, S., Gök, S., & Uzunoğlu, D. (2023). ChatGPT in education. *Türk Akademik Yayınlar Dergisi, 7*(2), 378-406. http://dx.doi.org/10.29329/tayjournal.2023.543.03

Arslan, K. (2020). Eğitimde yapay zekâ ve uygulamaları. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi, 11*(1), 71-88. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1174773

Aşık, F., Yıldız, A., Kılınç, S., Aytekin, N., Adalı, R., & Kurnaz, K. (2023). Yapay zekânın eğitime etkileri. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR), 10*(98), 2100–2107. https://doi.org/10.5281/zenodo.8307107

Damar, M., Özen, A., Çakmak, Ü. E., Özoğuz, E., & Erenay, F. S. (2024). Super AI, generative AI, narrow AI and chatbots: An assessment of artificial intelligence technologies for the public sector and public administration. *Journal of AI, 8*(1), 83-106. http://dx.doi.org/10.61969/jai.1512906

Darı, A. B., & Koçyiğit, A. (2024). Yapay zekâ ve etik: Yeni medyanın dönüşümünde sorumluluk ve sınırlar. *İletişim ve Toplum Araştırmaları Dergisi, 4*(2), 246-261. https://doi.org/10.59534/jcss.1492948

Gupta, N. (2021). Trends in IoT research: A bibliometric and science mapping analysis of internet of things. Library Philosophy and Practice, 0(0), 1-20. https://digitalcommons.unl.edu/libphilprac/5269

Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). Artificial intelligence in education: Promises and implications for teaching and learning. Center for Curriculum Redesign. https://curriculumredesign.org/wp-content/uploads/AIED-BookExcerpt-CCR.pdf

Joshi, A. (2016). Comparison between Scopus & ISI Web of science. Journal Global Values, 7(1), 1-11. https://www.researchgate.net/profile/Aditi-Joshi-10/publication/318258303_COMPARISON_BETWEEN_SCOPUS_ISI_WEB_OF_SCIENCE/links/595f16440f7e9b8194b72d3d/COMPARISON-BETWEEN-SCOPUS-ISI-WEB-OF-SCIENCE.pdf

Kaleci, D. (2025). Yapay zekâ, kişiselleştirme ve ötesi: Eğitimin geleceği bugünden başlıyor. UBAK Yayınevi. Ankara. https://doi.org/10.5281/zenodo.15052484

Keskin, D., & Sevli, O. (2024). Eğitimde yapay zekâ ve etik. In International Topkapı Congress III (pp. 38-43). https://www.researchgate.net/profile/Onur-Sevli/publication/380786264_Egitim_Alaninda_Yapay_Zeka_ve_Etik_Artificial_Intelligence_And_Ethics_in_Education/links/664e5fa2479366623a083371/Egitim-Alaninda-Yapay-Zeka-ve-Etik-Artificial-Intelligence-And-Ethics-in-Education.pdf

Sharma, S., & Kumar, N. (2023). The future of education: Implications of artificial intelligence integration in learning environments. *International Journal of Enhanced Research in Educational Development, 11*(5), 129-133.

Temur, S. (2024). Yapay zekânın eğitim sistemine entegrasyonunun potansiyel faydaları. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi, 15*(3), 2621-2656. https://doi.org/10.51460/baebd.1541524

Temur, S. (2025). Eğitimde yapay zekâ kullanımı: Etik sorunlar ve çözümler. Mehmet Akif Ersoy University Journal of Education Faculty(74), 568-595. https://doi.org/10.21764/maeuefd.1516576

Yeşilyurt, S., Dündar, R. & Aydın, M. (2024). Sosyal bilgiler eğitimi alanında lisansüstü eğitimini sürdüren öğrencilerin yapay zekâ hakkındaki görüşleri. Asya Studies, 8(27), 1-14. https://doi.org/10.31455/asya.1406649

Zhai, X., Chu, X., Chai, C. S., Jong, M. S. Y., Istenic, A., Spector, M., Liu, J. B., Yuan, J., & Li, Y. (2021). "A review of artificial intelligence (AI) in education from 2010 to 2020". *Complexity, 2021*(6), 1-18. https://doi.org/10.1155/2021/8812542

EXAMINING THE JOB SATISFACTION OF SPECIAL EDUCATION TEACHERS AND THE FACTORS AFFECTING JOB SATISFACTION

ÖZEL EĞİTİM ÖĞRETMENLERİNİN İŞ TATMİNİ VE İŞ TATMİNİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN İNCELENMESİ

Dr. Erkan KARAMAN[1], Prof. Dr. Mustafa TALAS[2]

Öz

İş tatmini, bireylerin deneyimledikleri işleri kendi ihtiyaç, değer ve beklentilerini karşılaması bakımından değerlendirmeleri sonucu yapılan iş ile ilgili kendilerinde hoş bir duygu oluşturma durumu olarak tanımlanabilir. Yapılan iş sonucu takdir görme, iletişim, iş arkadaşları,, iş koşulları, işin doğası, organizasyonun kendisi, organizasyonun politikaları ve prosedürleri, ücret, kişisel gelişim imkanlarının varlığı, terfi fırsatları, işin bireyin tanınmasına imkan sunması, işte güvenlik ve denetim koşullarının sağlanması gibi faktörler iş tatminini etkileyen faktörler olarak ifade edilmektedir.

Özel gereksinimli bireylere hizmet vermek üzere lisans programlarından mezun olan özel eğitim öğretmenlerinin iş tatminini etkileyen faktörlerin ortaya koyulması, özel gereksinimli öğrencilerin başarısını etkileyebilecek öğretmen motivasyonuna etki edebilen bir faktörün daha net anlaşılmasına zemin hazırlayabilecektir. Özel eğitim öğretmenlerinin iş tatminini etkileyen faktörler; öğremenlerin sabır düzeyleri, yaş, mezuniyet durumu, ekonomik durum, görev yapılan okul türü, öğretmenlik mesleğini seçme nedeni olarak literatürde ifade edilmiştir. Ayrıca, iş tatmini ile mesleki tükenmişlik ve iş stresi arasında negatif yönde ilişki bulunduğu yürütülen araştırmalarda ortaya çıkan bir başka sonuçtur. Cinsiyet faktörünün özel eğitim öğretmenlerinin iş tatmini düzeylerinin bir yordayıcını olduğunu ortaya koyan çalışmalar bulunurken cinsiyetin bir yordayıcı olmadığını ifade eden araştırmalarda bulunmaktadır. Özel eğitim öğretmeni olarak görev yapan öğretmnelerin kadrolu veya ücretli olması iş tatminini etkilyen bir başka faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesleki deneyim süresi özel eğitim öğretmenlerinin iş tatminini etkileyen diğer bir faktördür.

Özel eğitim öğretmenlerinin kadrolu ve özel eğitim alan mezunu olması iş tatmin düzeylerinin artırılmasında yasa yapıcıların dikkate alması gereken etkili faktörler olduğu ifade edilebilir. Özel eğitim öğretmenlerinin iş stresi nedenlerinin anlaşılması ve bu nedenlere yönelik müdahalelerin yürütülmesi, iş tatminine pozitif yönde etki edebilmesi açısından ilerki çalışmaların planlanmasında dikkate alınması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Özel Eğitim, Özel Eğitim Öğretmeni, İş Tatmini

1. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Özel Eğitim Bölümü, Özel Yetenekliler ABD, Arş. Gör., ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7949-1460

2. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, RPD ABD, Prof. Dr.

Abstract

Job satisfaction can be defined as the state in which individuals evaluate the jobs they experience in terms of meeting their own needs, values and expectations, and create a pleasant feeling about the job. Factors such as being appreciated for the job, communication, co-workers, work conditions, the nature of the job, the organization itself, the policies and procedures of the organization, wages, the existence of personal development opportunities, promotion

opportunities, the opportunity for the individual to be recognized by the job, and the provision of security and control conditions at work are expressed as factors affecting job satisfaction.

Revealing the factors affecting the job satisfaction of special education teachers who graduated from undergraduate programs to serve individuals with special needs will pave the way for a clearer understanding of a factor that can affect teacher motivation and the success of students with special needs. Factors affecting the job satisfaction of special education teachers have been stated in the literature as; patience levels of teachers, age, graduation status, economic situation, type of school where they work, and the reason for choosing the teaching profession. In addition, another result revealed by the studies conducted is that there is a negative relationship between job satisfaction and professional burnout and job stress. While there are studies showing that the gender factor is a predictor of the job satisfaction levels of special education teachers, there are also studies stating that gender is not a predictor. Another factor affecting job satisfaction is whether the teachers working as special education teachers are permanent or salaried. The duration of professional experience is another factor affecting the job satisfaction of special education teachers.

It can be stated that the fact that special education teachers are permanent and graduated from special education fields are effective factors that lawmakers should take into consideration in increasing job satisfaction levels. It is recommended that the reasons for job stress of special education teachers be understood and interventions should be carried out for these reasons, and that these should be taken into consideration in the planning of future studies in order to have a positive effect on job satisfaction.

Keywords: Special Education, Special Education Teacher, Job Satisfaction

1. Nigde Omer Halisdemir University, Faculty of Education, Department of Special Education, Gifted Children's Association Departmen, Res. Asst., ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7949-1460

2. Niğde Ömer Halisdemir University, Faculty of Education, Department of Educational Sciences, GPC Department, Prof. Dr.

THE INFLUENCE OF THE SOCIOLOGY OF SCIENCE ON THE SHAPING OF EDUCATION POLICIES

EĞİTİM POLİTİKALARININ ŞEKİLLENMESİNDE BİLİM SOSYOLOJİSİNİN ETKİSİ

Savaş VARLIK

Dr., Başöğretmen, Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara, ORCID: 0000-0001-8894-2649

ÖZET

Eğitim politikaları, toplumsal ihtiyaçlar ve bilimsel veriler arasındaki etkileşimle şekillenmektedir. Ancak, politik karar alma süreçlerinde bilimsel bilginin nasıl kullanıldığı, hangi sosyal ve kurumsal faktörlerin bu süreci etkilediği yeterince araştırılmamıştır. Bilim sosyolojisi, bilginin üretim, yayılım ve meşrulaştırılma süreçlerini inceleyerek, bu boşluğu doldurmak için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Buradan hareketle bu çalışma, eğitim politikalarının şekillenmesinde bilimsel söylemlerin rolünü ve bu süreçteki sosyal dinamikleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Mevcut literatürde eğitim politikaları ve bilim sosyolojisi kesişimine odaklanan çalışmalar sınırlıdır. Özellikle Türkiye bağlamında, politika yapım süreçlerinde bilimsel bilginin nasıl kullanıldığı, hangi aktörlerin bu bilgiyi şekillendirdiği ve bilimsel otoritenin politik kararlara nasıl yansıdığına dair sistematik araştırmalar eksiktir. Bu çalışma, bu boşluğu nitel bir yaklaşımla ele alarak, eğitim politikalarının sosyolojik temellerini derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma, nitel araştırma paradigmasına uygun olarak tasarlanmıştır. Durum çalışması deseni kullanılarak, amaçlı örneklem yöntemiyle seçilen en az on iki eğitim yöneticisi (okul müdürü, il/ilçe milli eğitim yöneticileri) ile odak grup görüşmeleri yapılacaktır. Veri toplama aracı olarak odak grup görüşmesi kullanılacak, görüşmeler kayıt altına alınarak transkript edilecektir. Elde edilen veriler, betimsel ve içerik analizi yöntemleriyle çözümlenecek; tematik kodlama yapılarak bulgular kategorize edilecektir. Analiz sürecinde NVivo gibi nitel veri analiz yazılımlarından yararlanılacaktır. Çalışmanın ön verileri, eğitim yöneticilerinin bilimsel bilgiyi politika yapım süreçlerinde "meşruiyet aracı", "politik argüman" ve "rehber" olarak kullandıklarını gösterebilir. Ayrıca, bilimsel söylemlerin politika belgelerine yansımasında kurumsal bürokrasi ve hiyerarşinin etkili olduğu tespit edilebilir. Özellikle, bilimsel öneriler ile politik pratikler arasındaki uyumsuzlukların, yöneticilerin karar alma süreçlerinde ikilemlere yol açtığı ortaya çıkabilir. Bu araştırma, eğitim politikalarının şekillenmesinde bilim sosyolojisinin etkisini anlamak için kavramsal ve pratik bir çerçeve sunacaktır. Bulgular, bilimsel bilginin politika yapım süreçlerinde nasıl sosyal ve politik bir araç haline geldiğini ortaya koyarak, politika yapıcılar ve eğitim liderleri için stratejik öneriler geliştirilmesine olanak tanıyabilir. Gelecek çalışmalarda, farklı politika düzeylerindeki aktörlerle karşılaştırmalı araştırmalar yapılması ve nicel yöntemlerle desteklenmiş geniş örneklemli çalışmaların tasarlanması önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: *Eğitim politikaları, bilim sosyolojisi, eğitim yönetimi*

ABSTRACT

Education policies are shaped by the interaction between social needs and scientific data. However, how scientific knowledge is used in political decision-making processes and which social and institutional factors influence this process have not been sufficiently researched. The

sociology of science offers an important framework to fill this gap by examining the processes of knowledge production, dissemination, and legitimization. Building on this, this study aims to reveal the role of scientific discourses in shaping education policies and the social dynamics involved in this process. Existing literature on the intersection of education policies and the sociology of science is limited. Particularly in the Turkish context, there is a lack of systematic research on how scientific knowledge is used in policy-making processes, which actors shape this knowledge, and how scientific authority is reflected in political decisions. This study aims to address this gap with a qualitative approach and to examine the sociological foundations of education policies in depth. This study is designed in accordance with the qualitative research paradigm. Using a case study design, focus group interviews will be conducted with at least twelve education administrators (school principals, provincial/district national education administrators) selected through purposive sampling. Focus group interviews will be used as the data collection tool, and the interviews will be recorded and transcribed. The data obtained will be analyzed using descriptive and content analysis methods; findings will be categorized through thematic coding. Qualitative data analysis software such as NVivo will be utilized during the analysis process. Preliminary data from the study may indicate that education administrators use scientific knowledge as a “legitimacy tool,” “political argument,” and “guide” in policy-making processes. Additionally, it may be determined that institutional bureaucracy and hierarchy are influential in the reflection of scientific discourse in policy documents. In particular, it may be revealed that the incompatibility between scientific recommendations and political practices leads to dilemmas in the decision-making processes of administrators. This research will provide a conceptual and practical framework for understanding the influence of the sociology of science in the shaping of education policies. The findings may reveal how scientific knowledge becomes a social and political tool in policy-making processes, enabling the development of strategic recommendations for policymakers and education leaders. Future studies may suggest comparative research with actors at different policy levels and the design of large-sample studies supported by quantitative methods.

Keywords: *Education policies, sociology of science, education management*

GIFTED STUDENTS' ARGUMENTS ABOUT CRIME SCENE PRINT EVIDENCES
OLAY YERİ İZ DELİLLERİNE DAİR ÖZEL YETENEKLİ ÖĞRENCİLERİN ARGÜMANLARI

Bilge AKÜZÜM[1], Şahika ÜNLÜ[2], Müşerref DALKILIÇ[3], Ümmüye Nur TÜZÜN[4]

[1]Öğrenci, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, eğitim bilimleri,
https://orcid.org/0009-0009-3915-7279
[2]Dr., T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, eğitim bilimleri,
http://orcid.org/0000-0003-1155-4490
[3]Öğretmen, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, eğitim bilimleri,
https://orcid.org/0000-0002-5292-0963
[4]Doç. Dr., T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, eğitim bilimleri,
https://orcid.org/0000-0001-9114-0460

Özet

Adli bilimlerde olay yeri bir suçun işlendiği dinamik bölgeyi tanımlamaktadır. Olay yerindeki her şey bulgu, bunlardan adli analizlerle hukukun tecelli etmesine yardımcı olanlar delildir. Bu çalışmada iz delillerine dair özel yetenekli öğrencilerin argüman yapılandırmalarına böylece onların eleştirel düşünmelerine katkı sunmak amaçlanmıştır. Çalışma 2024-2025 öğretim yılında Ankara ilinde özel yetenekli öğrencilerle öğretim yapan bir kurumda yedi özel yetenekli öğrenciyle nitel araştırma desenlerinden durum çalışması temelinde yürütülmüştür. Öğrenciler 14-16 yaş grubundadır. Öğrencilerin belirlenmesinde benzer programa devam etmeleri ve gönüllü olmaları kriterdir. Çalışmanın uygulama süreci özel yetenekli öğrencilerle yürütülen, parmak izi, avuç izi, kulak izi, dudak izi, diş izi, ayak izi ve lif izi analizlerinden oluşmuştur. Analizlerin yürütülmesinde laboratuvar aşamasında ninhidrin testleri, balmumu plaka, ayak izinden boy hesabı ve mikroskobik görüntüleme teknikleri kullanılmıştır. Özel yetenekli öğrenciler her bir analize dair argümanlarını sonuçlarına dayanaklar sunmak suretiyle (Walton, 2006), bireysel olarak yapılandırmışlardır. Çalışmanın veri toplama aracı özel yetenekli öğrencilerin argümanlarını yapılandırdıkları çalışma yapraklarıdır. Veriler betimsel analiz ile çözümlenmiştir. Walton argüman modelinin bileşenleri kod olarak kullanılmış, bu kodların öğrenci argümanlarında var olan kombinasyonlarıyla da kategoriler yapılandırılmıştır. Çalışma sonucunda özel yetenekli öğrencilerin iz analizlerine dair yapılandırdıkları argümanlarında sonuçlarına iki ya da üç dayanak noktası sunabildikleri bulunmuştur. Öğrencilerin yapılandırdıkları argümanlar esas alınarak onların eleştirel düşünmelerine katkı sunulduğu söylenebilir.

Anahtar kelimeler: Olay yeri inceleme, iz delilleri, analiz, argüman, özel yetenekli öğrenci.

Kaynaklar

Walton, D. (2006). *Fundamentals of critical argumentation.* Cambridge University Press.

Abstract

In forensic sciences, crime scene means the dynamic place holds the guilt. Everything in crime scene are findings but among them analysed findings giving information to law are evidences. In the current study, it is aimed to make gifted students analyse the print findings then interpret these evidencesas arguments. So that, it could be possible to make contribution to their critical thinking by making them construct qualified arguments. The study was conducted on seven gifted students educating at a school for gifted in Ankara province in 2024-2025 educational year. Case study being one of the qualitative research designs was employed. The students ages were among 14-16 years old. The participant selecting criteria were the student willingness and their ongoing alike educational programs. In the application process, fingerprint, palmprint, ear print, lip print, teeth print, footprint, and fabric prints were analysed by students. Through the laboratory process, ninhydrin tests, wax plaque use, height calculations from foot length, and microscopic scanning were utilized. Gifted students constructed their arguments individually on the basis of Walton (2006) argument pattern by giving premises to their conclusions for each of the analysis. Data collection tools were worksheets consisted of student arguments. Data was analysed by descriptive analysis. Walton argument pattern components were used as codes and student argument codes' combinations made categories. It was found that the gifted students could construct arguments consisted of conclusions with two or three premises. It could also be said that these qualified arguments were contributed to their critical thinking.

Keywords: Crime scene investigation, print evidences, analysis, argument, gifted student.

References

Walton, D. (2006). *Fundamentals of critical argumentation.* Cambridge University Press.

CHALLENGES AND SOLUTION PROPOSALS IN HIGHER EDUCATION
YÜKSEKÖĞRETİMDE SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Okan SARIGÖZ

Assoc. Prof. Dr. Hatay Mustafa Kemal University, Eğitim Bilimleri
ORCID: 0000-0002-1616-9789

Abstract

Higher education institutions affiliated with universities are not only responsible for equipping individuals with professional knowledge; they are also obliged to contribute to individuals, society, science, and the economy in multiple ways. In other words, higher education institutions strive to respond to societal needs and expectations and to find solutions to social, economic, and cultural problems, while also dealing with internal challenges within their own structures. Universities have undertaken important missions such as producing scientific knowledge, training qualified human resources, and contributing to social development. However, internal problems such as financial inadequacies, infrastructural deficiencies, issues with academic staff, and student overpopulation pose significant challenges to the higher education system in fulfilling these missions. Additionally, in a globalized world, universities are under constant pressure to develop in areas such as competitiveness, digitalization, and innovation. Therefore, higher education institutions must develop multifaceted strategies to both adapt to the dynamic structure of society and to strengthen their institutional frameworks. Higher education institutions play a strategic role in social development through the production of knowledge, the cultivation of qualified human resources, and research activities. This study examines the fundamental issues within Türkiye's higher education system from a multidimensional perspective and presents solution proposals based on current literature, policy documents, and best practice examples. The research was conducted using a qualitative document analysis method, and current academic and institutional sources were evaluated through descriptive analysis. The findings indicate that the sustainability of higher education can only be achieved through comprehensive reforms. The study concludes that universities face multidimensional structural problems such as qualitative inequalities, the digital divide, issues of academic autonomy, financial sustainability, graduate employment, and a lack of internationalization.

Keywords: Higher education, policy analysis, problems, solution proposals, university governance

Özet

Yükseköğretim kurumuna bağlı olan üniversiteler, sadece bireyleri mesleki bilgiyle donatmakla görevli olmayıp; aynı zamanda bireye, topluma, bilime ve ekonomiye çok yönlü katkı sağlamakla da yükümlüdür. Başka bir ifade ile yükseköğretim kurumları, bir yandan toplumun ihtiyaç ve beklentilerine yanıt vermeye, sosyal, ekonomik ve kültürel sorunlarına çözümler üretmeye çalışırken, diğer yandan kendi bünyesindeki sorunlarla da mücadele etmektedir. Üniversiteler, bilimsel bilgi üretme, nitelikli insan gücü yetiştirme ve toplumsal kalkınmaya katkıda bulunma gibi önemli misyonlar üstlenmiştir. Ancak bu misyonlarını yerine getirirken karşılaştıkları mali yetersizlikler, altyapı eksiklikleri, akademik personel sorunları ve öğrenci yoğunluğu gibi içsel problemler, yükseköğretim sistemini zorlamaktadır. Ayrıca, küreselleşen

dünyada rekabet edebilirlik, dijitalleşme ve yenilikçilik gibi alanlarda da sürekli bir gelişim baskısı altındadırlar. Bu nedenle yükseköğretim kurumları, hem toplumun dinamik yapısına uyum sağlamak hem de kendi kurumsal yapılarını güçlendirmek adına çok yönlü stratejiler geliştirmek zorundadır. Yükseköğretim kurumları, toplumsal kalkınmanın anahtarı olan bilgi üretimi, nitelikli insan gücü yetiştirme ve araştırma faaliyetleriyle stratejik bir rol üstlenmektedir. Bu araştırmada, Türkiye yükseköğretim sistemindeki temel sorunlar çok yönlü biçimde ele alınmakta, bu sorunlara yönelik çözüm önerileri güncel literatür, politika belgeleri ve iyi uygulama örnekleri ışığında sunulmaktadır. Araştırma, nitel doküman analizi yöntemiyle gerçekleştirilmiş ve güncel akademik ve kurumsal kaynaklar betimsel analiz yoluyla değerlendirilmiştir. Araştırma bulguları, yükseköğretimin sürdürülebilirliğinin ancak bütüncül reformlarla sağlanabileceğini ortaya koymaktadır. Araştırma sonucunda, üniversitelerin niteliksel eşitsizlikler, dijital uçurum, akademik özerklik sorunları, finansal sürdürülebilirlik, mezun istihdamı, uluslararasılaşma eksiklikleri gibi çok boyutlu yapısal sorunlarla karşı karşıya oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Yükseköğretim, politika analizi, sorunlar, çözüm önerileri, üniversite yönetimi

1. INTRODUCTION

Higher education institutions play strategic roles not only in contributing to the professional, intellectual, and social development of individuals but also as actors in scientific production, public service, and global competition (Altbach & Salmi, 2011). However, these institutions are facing significant challenges on a global scale due to digitalization, demographic changes, financial pressures, transformations in the labor market, and political interventions (Marginson, 2020).

In Turkey, the rapid quantitative expansion of the higher education system has pushed qualitative development into the background, leading to increased inequalities among universities (YÖK, 2022). Serious structural problems persist in areas such as academic autonomy, research quality, internationalization, and employability (Akyüz, 2021). These issues necessitate a comprehensive reassessment not only of universities but also of science policies, public administration, and broader societal responses.

One of the core missions of higher education—scientific research production—remains inadequate in Turkey, particularly in applied fields. According to a report by Elsevier (2022), only 23% of articles published in Turkey appear in high-impact journals. This situation is linked to several factors, including academic incentive systems being structured around quantity, insufficient R&D budgets, and academic staff being preoccupied with administrative duties rather than research activities.

Another significant area of concern is graduate employment. According to TÜİK (2023) data, the unemployment rate among university graduates stands at 13.4%, which is above the national unemployment average. This indicates that higher education programs do not adequately align with the needs of the labor market and that curriculum updates are not being made in accordance with sector dynamics. Additionally, the lack of collaboration between the business world and universities further exacerbates the deficiency in career guidance for graduates.

Finally, internationalization strategies are of great importance for the global competitiveness of higher education. However, Turkish universities have relatively low rates of attracting international students, establishing dual-degree programs, and participating in academic exchange initiatives (QS, 2023). The main reasons for this include limited capacity for education in foreign languages, weak institutional promotional strategies, and insufficient

participation in international accreditation processes. Yet, increasing the global visibility of universities offers not only academic but also economic and diplomatic benefits.

2. METHOD

2.1. Research Design

This study was structured using document analysis, one of the qualitative research methods. The qualitative research approach offers a suitable framework for understanding the complex structural problems within the higher education system, as it enables the contextual, multidimensional, and in-depth examination of social phenomena (Yıldırım & Şimşek, 2021). In this research, to conceptually examine the current state of higher education policies and practices, both document-based content analysis and descriptive analysis techniques were employed.

2.2. Study Group

The study group of the research consists of current and qualified documents published on higher education in Turkey. These documents include a variety of sources such as academic articles, strategic reports published by the Council of Higher Education (YÖK), higher education assessment documents from international organizations (OECD, UNESCO, World Bank), and policy analyses based on expert opinions. In the selection of documents included in the study group, content validity and academic reliability were prioritized; and publication between the years 2018 and 2024 was taken as the criterion for currency.

2.3. Data Collection Tool and Data Collection Process

No survey or interview forms were used during the data collection process of this research. Instead, a qualitative data collection method based on a document review strategy was employed. The documents were selected based on key concepts such as “higher education issues,” “policy analysis,” “graduate employment,” “academic autonomy,” and “digital transformation.” Data sources included Scopus, Web of Science, TR Dizin, YÖK Academic, and official institutional websites. During the document selection process, the purposive sampling method was used to include content that would directly contribute to addressing the research problem.

2.4. Data Analysis

The collected data were examined through descriptive analysis and thematic content analysis techniques. During the analysis process, the documents were first read systematically, then the data were coded in accordance with the research purpose and grouped under meaningful themes. The four-step process proposed by Miles & Huberman (1994) (data reduction, data display, conclusion drawing, and verification) was adopted for the coding phase. The thematic codes identified as a result of the analysis were structured as follows:

1. **Qualitative Inequalities**: Imbalances in academic staff, physical infrastructure, and resource utilization among universities

2. **Digitalization and Access Issues**: Deficiencies in digital infrastructure, disparities in digital literacy, and regional technology inequalities

3. **Financial Sustainability**: Budget management of universities, dependence on public resources, and alternative financial models

4. **Graduate Employment**: Mismatches in the transition to the labor market, unemployment rates, and sectoral alignment problems

5. **Academic Autonomy**: Limitations on decision-making, staffing, and content determination in higher education institutions

6. **Internationalization**: Student and faculty exchange, participation in academic networks, and international student policies

7. **Research and Innovation**: R&D expenditures, scientific publication productivity, and the level of participation in national and international projects

To support the analysis, excerpts from the relevant documents were included for each theme, and the findings were presented within a thematic integrity framework in the findings section.

3. FINDINGS

This section presents the main problems encountered in Turkey's higher education system and the thematic analysis results related to these issues under seven headings. Each theme is described based on the prominent content and trends identified in the reviewed documents.

3.1. Qualitative Inequalities

One of the most significant structural problems observed in Turkey's higher education system is the qualitative disparities among universities. These inequalities profoundly affect not only the academic performance of universities but also the quality of students' education, the positioning of graduates in the labor market, and the levels of regional development. According to data from YÖK (2022), there are substantial differences among universities in terms of the student-to-faculty ratio. While this ratio exceeds 30 in some large public universities, it falls below 15 in well-resourced foundation universities. This directly impacts the quality of one-on-one interaction in education, the availability of academic advising services, and overall learning outcomes.

Significant inequalities also exist in terms of physical infrastructure, laboratory facilities, research centers, and library resources. For instance, well-established universities in major cities such as Istanbul, Ankara, and Izmir have more advanced infrastructure, whereas universities in the Eastern and Southeastern Anatolia regions face serious disadvantages in this regard (Erdoğan & Arslan, 2022). This situation not only undermines the quality of education but also perpetuates regional inequalities.

Another dimension of qualitative differences is the competence of academic staff. The documents emphasize that some universities fall short in terms of faculty members' publication performance, international collaborations, and academic rank levels. The underlying reasons for this include the insufficient prevalence of merit-based appointments, the limited time and resources available for academics to conduct research, and the uneven distribution of opportunities for academic development. Quality assurance mechanisms within the higher education system have also proven insufficient in addressing and mitigating these disparities.

3.2. Digitalization and Access Issues

The digitalization process of Turkey's higher education system accelerated significantly, particularly with the onset of the COVID-19 pandemic. However, this transformation has further deepened the existing structural inequalities among universities. According to document analyses, there are substantial disparities between universities in terms of access to digital infrastructure, technical equipment, internet connection quality, and the effective use of online education platforms. This situation has not only directly impacted the quality of education offered to students but also led to the emergence of new forms of inequality within learning processes (OECD, 2021).

Many public universities located in the rural regions of Anatolia experienced various difficulties during the transition to remote education due to the lack of necessary infrastructure, both at the student and instructor levels. In some universities, it was not possible to conduct live classes synchronously; issues such as system crashes, access problems, and lack of content were frequently reported. On the other hand, foundation universities in metropolitan areas were able to adapt more rapidly to the digitalization process due to their more advanced technological infrastructure, licensed Learning Management Systems (LMS), and technical support services.

According to the findings in the documents, disparities exist not only in infrastructure but also in students' levels of digital literacy. While some students are able to use digital learning tools effectively, this presents a significant disadvantage for students from low-income backgrounds or rural areas. Furthermore, the lack of adequate pedagogical competence among faculty members in terms of online teaching methods has negatively affected the quality of instruction (UNESCO, 2022).

In addition, there have been serious problems regarding access to devices and the internet. Many students lacked personal computers or tablets, had inadequate internet connections, or were forced to attend classes from shared spaces, all of which disrupted their learning experience. The support provided by the Ministry or universities was found to reach only a limited number of students.

3.3. Financial Sustainability

Financial sustainability in the higher education system is considered a critical element for universities to maintain their core activities in the long term and to preserve and enhance the quality of research and education. However, document analyses in Turkey reveal that many universities face serious financial constraints, which further deepen the structural problems within the system. In particular, the failure of public funding to increase in proportion to the rising number of students has led to a decline in per capita budget allocation and hindered the effective use of resources (Tandberg et al., 2019).

One of the key findings highlighted in the documents is that a performance-based budgeting system has not yet been institutionalized. The current budget allocation mechanisms are largely based on student numbers, preventing universities from being rewarded according to criteria such as research quality, international achievements, graduate employment, or social impact. This situation makes it difficult to develop a funding structure that promotes competition and enhances quality, while reinforcing the status quo in the distribution of resources.

Another major issue is the severely limited capacity of universities to generate their own income. While universities in developed countries are able to diversify their budgets through industry partnerships, patent revenues, alumni donations, lifelong learning programs, and consultancy services, universities in Turkey remain largely dependent on central government funding. Public universities in Anatolia, in particular, struggle to develop such alternative income models due to the economic limitations of their regions.

Furthermore, the centralized structure of budget use can hinder universities from developing expenditure plans that align with their specific needs. The limited degree of financial autonomy prevents university administrations from implementing timely and flexible decision-making processes. This, in turn, makes it difficult to allocate the necessary resources for research projects and innovation activities in a timely manner, ultimately disrupting academic progress.

3.4. Graduate Employment

One of the major problem areas in Turkey's higher education system is the low rate of graduate employment and the structural challenges encountered in the job search process after

graduation. Document analyses reveal that there is a significant disconnect between higher education and the labor market, that university degrees fail to guarantee employment, and that a considerable proportion of graduates' work in low-skilled jobs outside their fields of study (TÜİK, 2023). This situation raises questions about the quality, functionality, and societal legitimacy of higher education.

In particular, the job search period is becoming increasingly prolonged for graduates from faculties of social sciences, science and literature, and education, with unemployment rates remaining higher in these fields. The documents identify several contributing factors, including the misalignment between university curricula and current sectoral needs, the insufficiency of practical training, and weak institutional ties with the business world. For example, many academic programs have not been updated in years, and competencies required in today's world—such as digital skills, entrepreneurship, and data literacy—are not adequately taught to students.

In addition, the inadequacy of career guidance services at universities negatively affects graduates' employment prospects. Career centers are either absent in many universities or operate only symbolically. These centers often fail to provide effective support in areas such as securing internships, preparing résumés, or mastering interview techniques, leaving students unprepared for the labor market after graduation. Moreover, the limited availability of mentorship programs, practical training, and project-based collaborations in partnership with industries makes it difficult for students to establish connections with the professional world (Altbach & Salmi, 2016).

Another significant issue is the shrinking employment opportunities in the public sector and the private sector's lack of demand for highly qualified graduates in certain fields. Particularly in professions such as teaching, the decreasing number of appointment quotas has led to many graduates waiting for years to be placed through centralized exams like KPSS. This situation contributes to the rise in youth unemployment and prompts a re-evaluation of the societal role of higher education.

3.5. Academic Autonomy

Academic autonomy is one of the fundamental principles that enables higher education institutions to conduct scientific activities independently of political and administrative interventions. Document analyses concerning Turkey's higher education system reveal that academic autonomy has weakened both structurally and operationally, that universities have lost effectiveness in decision-making processes, and that this situation negatively affects academic productivity, merit-based systems, and institutional reputation (Karakütük, 2020).

The documents indicate that university senates and faculty boards often function merely as consultative bodies rather than decision-making authorities, and that strategic and academic decisions are frequently made by high-level administrators or externally appointed boards. This weakens the culture of collective governance within universities, excludes academics from administrative processes, and diminishes institutional belonging. In particular, the appointment of rectors by central authorities—and the fact that these appointments are sometimes based more on political preferences than academic merit—undermines universities' ability to make independent decisions.

Another dimension of the academic autonomy problem is the prevalence of non-merit-based practices in staff appointments and academic promotions. The documents highlight that in many cases, faculty recruitment decisions are influenced not by fair, transparent, and performance-based criteria, but by personal connections, political inclinations, and internal cliques. This not

only diminishes academic quality but also leads to a loss of motivation among young academics and contributes to brain drain (Altbach, 2015).

There are also various restrictions in areas such as research freedom and the liberty to publish. Academics are often observed to practice self-censorship, especially when conducting critical or policy-challenging studies, and to hesitate in contributing to international publications containing politically sensitive content. Such tendencies pose an obstacle to scientific pluralism and weaken the university's role in fulfilling its social responsibility.

3.6. Internationalization

Internationalization holds strategic importance for higher education institutions in terms of establishing global academic collaborations, promoting student and faculty mobility, contributing to international research, and enhancing global academic visibility. However, document analyses regarding the higher education system in Turkey reveal significant structural challenges in this area and indicate that the majority of universities have not yet reached the desired level of internationalization. According to the QS (2023) rankings, only a limited number of Turkish universities are ranked among the top 500 universities globally, which constrains the country's potential to become an academic hub.

One of the main reasons for the low international visibility of Turkish universities, as stated in the documents, is the limited prevalence of programs offered in foreign languages. The insufficient availability of English-taught programs, especially in technical and social science disciplines, negatively affects the ability to attract international students and faculty. Furthermore, the fact that many universities do not provide adequately translated websites, academic catalogs, and promotional materials in English significantly reduces their global accessibility. This situation also makes it difficult for foreign academics to take up positions at Turkish universities (Knight, 2012).

In addition, there are considerable problems regarding the functionality of student exchange programs. Although participation in programs such as Erasmus is relatively widespread, institutional support structures for these programs remain weak in many universities, and the proportion of students benefiting from international mobility opportunities remains low. Moreover, the bureaucratic and cultural barriers faced by incoming international students during their social adaptation processes negatively impact their overall experience in the long term (Teichler, 2004).

The documents also emphasize that international academic collaborations—particularly in research and publication—are relatively weak. Participation in international consortia by many universities remains limited; joint research projects, dual degree programs, and international academic conference initiatives are not sufficiently institutionalized. These deficiencies hinder the integration of Turkish universities into global knowledge networks and reduce the impact of their research outputs.

3.7. Research and Innovation

Research and innovation are among the core missions of higher education institutions, playing a critical role in the production of scientific knowledge, technological advancement, addressing societal challenges, and supporting economic development. However, document analyses related to Turkey's higher education system reveal that universities face serious structural deficiencies in terms of research capacity and innovation performance. According to data from Elsevier (2022), while Turkey maintains a certain position globally in terms of the number of publications, a large portion of these are published in low-impact factor journals, and citation rates remain below desired levels. This indicates a low level of international academic impact.

One of the key factors limiting the quality of research activities, as highlighted in the documents, is the insufficiency of resources allocated to research within higher education institutions. University budgets are mostly directed toward operational expenditures, with inadequate funding provided for research and development activities. Moreover, there are regional and institutional imbalances in the distribution of national research funding, such as those provided by TÜBİTAK; some universities hardly benefit from these resources at all (YÖK, 2021). This situation makes it particularly difficult for younger universities in Anatolia to integrate into the research ecosystem and hampers academic productivity.

Another limiting factor is the lack of time that academics can devote to research. Faculty members are often burdened with heavy teaching loads, administrative duties, and bureaucratic tasks, making it difficult for them to focus on research. Additionally, in many universities, a strong research culture has not been institutionalized; interdisciplinary collaborations and project-based research are not sufficiently encouraged. This directly affects the sustainability of scientific output and the overall innovation capacity (Altbach & Hazelkorn, 2018).

From an innovation perspective, the weakness of university-industry collaborations, the ineffective functioning of technology transfers offices (TTOs), and the limited number of patents produced are striking. According to OECD data, the number of patents originating from Turkish universities is significantly lower compared to those in developed countries. Furthermore, many academic research projects are not structured in ways that are suitable for commercialization, thereby limiting the role of universities in contributing to economic development. Incubation centers, technoparks, and start-up support mechanisms that could foster an entrepreneurial ecosystem are primarily found only in a few metropolitan universities, while other institutions lack access to such infrastructures.

4. DISCUSSION, CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

4.1. Conclusion

In this study, the structural problems encountered in Turkey's higher education system have been analyzed under seven thematic headings. The findings based on document analysis indicate that the rapid expansion of the system has hindered the simultaneous development of institutional quality and standards, resulting in deepening inequalities across various components of higher education.

Qualitative disparities undermine the homogeneity of the higher education system at both regional and institutional levels, while inadequacies in digital infrastructure and differences in digital literacy pose a risk of digital exclusion for new-generation students. Issues related to financial sustainability have made universities increasingly dependent on public funding, and the employment of graduates demonstrates a persistent disconnect between higher education and the labor market. The weakening of academic autonomy negatively affects universities' institutional identity and scientific productivity. In addition to these problems, research and internationalization performances remain below global standards.

In conclusion, the existing problems in Turkey's higher education system cannot be resolved solely through individual institutional efforts; rather, they require nationally coordinated, participatory, and long-term strategic interventions. Just as the problems are multidimensional, the solutions must also be holistic in nature.

4.2. Discussion

The findings of this study show that criticisms of the higher education system in Turkey are frequently expressed not only within academic circles but also in national and international policy documents. Reports from the World Bank (2022) and OECD (2021) emphasize that

higher education in developing countries is under pressure to expand quantitatively, often at the expense of quality indicators. In the case of Turkey, this issue is further exacerbated by the unequal distribution of public resources, disparities in development among universities, and increasingly centralized governance mechanisms.

In particular, the central authority's control over issues such as budget management limits the institutional autonomy of universities, weakening the principles of administrative transparency and accountability (Karakütük, 2020). Meanwhile, the stagnation observed in academic productivity indicates that the transition to a research-oriented university model has yet to be institutionalized. It is clear that universities need structural initiatives such as international accreditation, student exchange programs, and multilingual education in order to enhance their global competitiveness.

All of these findings suggest that the higher education system is strongly linked not only to internal dynamics but also to foreign policy, economic trends, and broader societal transformations. Therefore, any reforms in higher education must be designed holistically at the macro level, and tailored to specific needs at the micro level.

4.3. Recommendations

In light of the findings obtained through this research, the following solution-oriented recommendations are proposed:

Regional balancing policies should be adopted in the higher education system to reduce qualitative disparities.

University autonomy, particularly in academic staffing and budget management, should be legally safeguarded; the centralized structure should be relaxed.

Transparent appointment processes, ethical oversight mechanisms, and performance monitoring systems should be established for governance.

Investments in digital infrastructure for universities in disadvantaged regions should be increased, and students should be provided with internet and device support.

Digital literacy courses should be made mandatory at all universities, and regularly updated digital skills training should be provided.

Universities should establish graduate tracking systems and develop curricula synchronized with labor market data.

Collaborations with industry, internship programs, and the participation of sector representatives in curriculum development should be expanded.

Universities should increase their capacity for foreign language education; exchange programs, bilateral agreements, and international student support systems should be expanded.

Active participation in accreditation and quality assurance systems should be ensured to enhance visibility in international rankings.

R&D budgets should be increased, and project support systems should be simplified to strengthen the motivation of academics to conduct research.

Technoparks, research centers, and patent offices should be made more effective to support university–industry collaborations.

5. REFERENCES

Akyüz, Y. (2021). Türkiye'de Yükseköğretimin Finansmanı: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Eğitim Yönetimi Dergisi*, 29(1), 73–95.

Altbach, P. G. (2015). *Academic freedom: International realities and challenges. Higher Education, 70*(1), 1–2. https://doi.org/10.1007/s10734-014-9878-1

Altbach, P. G., & Hazelkorn, E. (2018). *Research universities: Achievements and challenges. Studies in Higher Education, 43*(5), 891–898. https://doi.org/10.1080/03075079.2018.1432082

Altbach, P. G., & Salmi, J. (2011). *The road to academic excellence: The making of world-class research universities*. World Bank Publications.

Erdoğan, M., & Arslan, M. (2022). Bölgesel eşitsizliklerin yükseköğretime yansıması. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, *12*(2), 122–137. https://doi.org/10.5281/zenodo.6954134

Elsevier. (2022). *Research Trends in Global Higher Education: Measuring Impact and Innovation*. Retrieved from https://www.elsevier.com

Gür, B. S. (2021). Türkiye'de üniversite yönetimi ve liyakat sorunu. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, *9*(3), 223–238.

Karakütük, K. (2020). Yükseköğretimde özerklik: Kuramsal ve uygulamalı bir inceleme. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, *53*(1), 99–118. https://doi.org/10.30964/auebfd.53111

Knight, J. (2012). Concepts, rationales, and interpretive frameworks in the internationalization of higher education. In D. Deardorff, H. de Wit, J. Heyl, & T. Adams (Eds.), *The SAGE Handbook of International Higher Education* (pp. 27–42). Sage Publications.

Marginson, S. (2020). *High Participation systems of higher education*. Oxford University Press.

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd ed.). Sage Publications.

OECD. (2021). *The state of higher education one year into the COVID-19 pandemic*. OECD Publishing. https://www.oecd.org/education/state-of-higher-education-covid-19.htm

QS Quacquarelli Symonds. (2023). *QS World University Rankings 2023*. Retrieved from https://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2023

Tandberg, D. A., Hillman, N. W., & Barakat, M. (2019). State support for higher education: The role of performance funding. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, *41*(2), 196–217. https://doi.org/10.3102/0162373719834658

Teichler, U. (2004). The changing debate on internationalization of higher education. *Higher Education*, *48*(1), 5–26. https://doi.org/10.1023/B:HIGH.0000033771.69078.41

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2023). *İşgücü İstatistikleri: Yükseköğretim Mezunları*. Retrieved from https://www.tuik.gov.tr

UNESCO. (2023). *Reimagining our futures together: A new social contract for education*. https://unesdoc.unesco.org

World Bank. (2022). *Education finance watch 2022*. Retrieved from https://www.worldbank.org/en/topic/education/publication/education-finance-watch-2022

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.* (12. Baskı). Seçkin Yayıncılık.

Yükseköğretim Kurulu (YÖK). (2021). *Yükseköğretim araştırma ve yayın istatistikleri*. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı. https://istatistik.yok.gov.tr/

Yükseköğretim Kurulu (YÖK). (2022). *Yükseköğretim istatistikleri raporu*. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı https://istatistik.yok.gov.tr

TEACHERS' PERCEPTIONS OF ORGANIZATIONAL VULNERABILITY AND ORGANIZATIONAL ANOMIE (THE CASE OF PATNOS DISTRICT, AĞRI PROVINCE)

ÖĞRETMENLERİN ÖRGÜTSEL KIRILGANLIK VE ÖRGÜTSEL ANOMİ ALGILARI (AĞRI İLİ PATNOS İLÇESİ ÖRNEĞİ)*

Kübra Nur Buzlu[1]

Özet

Öğretmenler, eğitim-öğretim sürecinin en değerli ve vazgeçilmez aktörlerindendir. Günlük yaşamda karşılaştıkları durum ve faktörlerin, çalıştıkları kurumda algıladıkları örgütsel anomi ve kırılganlık algılarını etkilemesi söz konusudur. Bu bağlamdaki algıların nedenlerinin ve düzeylerinin incelenerek anomi ile kırılganlık arasındaki ilişkinin tespit edilmesi okullarda eğitim sürecinin daha sağlıklı yönetilmesine katkı sağlama potansiyeline sahiptir.

Bu araştırmada, Ağrı ili Patnos ilçesi kamu okullarında görev yapmakta olan öğretmenlerin örgütsel anomi ve örgütsel kırılganlık algılarının incelenmesi ve bu algılar arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. İlişkisel tarama modeline dayanan bu araştırmanın evrenini Ağrı ili Patnos ilçesinde bulunan okullarda görev yapmakta olan öğretmenler oluşturmaktadır. Bu okullarda görev yapmakta olan öğretmenler arasından, evreni temsil edecek şekilde, küme örnekleme yöntemine uygun olarak rastgele seçilen öğretmenlere gönüllülük esasına göre veri toplama araçları uygulanmış, 98'i erkek, 140' kadın olmak üzere toplam 238 öğretmenden veri toplanmıştır. Araştırmada demografik verilerin toplanması için Kişisel Bilgi Formu, nicel verilerin toplanması için ise Örgütsel Kırılganlık Ölçeği ile Örgütsel Anomi Ölçeği kullanılmıştır. Nicel verilerin normal dağılıp dağılmadığı çarpıklık ve basıklık katsayıları ile belirlenmiştir. Öğretmenlerin örgütsel anomi ve örgütsel kırılganlık algıları standart sapma ve aritmetik ortalama değerleri ile betimlenmiş, bu algıların cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için t-testi yapılmıştır. Öğretmen algılarının mesleki kıdemleri ve çalışmakta oldukları okul türüne göre farklılaşıp farklılaşmadığı ise varyans analizi (ANOVA) ile test edilmiştir. Öğretmenlerin örgütsel anomi algılarının örgütsel kırılganlık algılarını yordayıp yordamadığı ise çoklu regresyon analizi ile incelenmiştir.

Ahtar kelimeler: *Örgütsel Kırılganlık, Örgütsel Anomi, Öğretmen, Eğitim, Öğretmen Algıları*

Abstract

Teachers are among the most essential and irreplaceable actors in the educational process. The situations and factors they encounter in daily life can influence their perceptions of organizational anomie and fragility within their institutions. Examining the causes and levels of these perceptions, as well as identifying the relationship between anomie and vulnerability, has the potential to support more effective school management.

This study aims to examine the organizational anomie and vulnerability perceptions of teachers working in public schools in Patnos district of Ağrı province and to determine the relationship between these perceptions. The research is based on the relational survey model, and the study population consists of teachers working in schools in the Patnos district. Teachers were selected using cluster sampling and participated voluntarily. Data were collected from 238 teachers, including 98 males and 140 females. A Personal Information Form was used to gather demographic data, while the Organizational Vulnerability Scale and the Organizational Anomie

Scale were used for quantitative data. Skewness and Kurtosis coefficients were employed to assess normal distribution. Teachers' perceptions were described using standard deviation and mean values. A t-test was conducted to examine gender differences. ANOVA was used to test whether perceptions varied by professional seniority and school type. Finally, multiple regression analysis was conducted to investigate whether teachers' organizational anomie perceptions predicted their perceptions of organizational vulnerability.

Keywords: *Organizational Vulnerability, Organizational Anomie, Teacher, Education, Teacher Perceptions*

*This paper is derived from a Master's thesis prepared in the Master's Program in Educational Administration, Department of Educational Sciences, Institute of Social Sciences, Kırşehir Ahi Evran University.

[1] Kırşehir Ahi Evran University, Institute of Social Sciences, Department of Educational Sciences, Master's Program in Educational Administration (Thesis), Graduate Student,

REGIONAL INEQUALITIES IN HIGHER EDUCATION IN TURKIYE AND SUPPORTING DISADVANTAGED UNIVERSITIES: A STRATEGIC APPROACH

TÜRKİYE'DE YÜKSEKÖĞRETİMDE BÖLGESEL EŞİTSİZLİKLER VE DEZAVANTAJLI ÜNİVERSİTELERİN DESTEKLENMESİ: STRATEJİK BİR YAKLAŞIM

Okan SARIGÖZ

Assoc. Prof. Dr. Hatay Mustafa Kemal University, Eğitim Bilimleri

ORCID: 0000-0002-1616-9789

Abstract

This study aims to conduct a multidimensional analysis of regional disparities in Türkiye's higher education system, identify the current status of disadvantaged universities, and offer strategic recommendations to support their institutional development. In this context, the document analysis method was employed, and five publicly available and institutionally reliable data sources were examined: YÖK Statistics (2020–2024), YÖK Atlas (2024), TÜİK Education Indicators, TÜMA University Satisfaction Surveys (2021–2023), and YÖKAK Institutional Evaluation Reports. The findings reveal that universities located in disadvantaged regions face significant inequalities in key indicators such as academic human resources, physical infrastructure, research capacity, student quality, and student satisfaction levels. It was determined that the student-to-faculty ratios are higher in these institutions, campus facilities are limited, and graduates encounter difficulties accessing local employment opportunities. Furthermore, an analysis of the relationship between students' university preferences and their satisfaction levels indicates that socioeconomic and geographic factors considerably influence the higher education experience. The results emphasize that for Türkiye's higher education system to become more equitable, inclusive, and sustainable, it is necessary not only to invest in physical infrastructure but also to improve strategic governance structures, institutionalize quality assurance systems, and align higher education planning with regional development policies. Based on the data obtained, concrete policy recommendations have been developed for policymakers, university administrations, and institutional actors such as YÖK and YÖKAK. This study not only contributes to making existing inequalities more visible but also provides a scientific foundation for the development of data-driven higher education policies.

Keywords: Regional disparities in higher education, disadvantaged universities, institutional development, support for universities, higher education policy

Özet

Bu araştırma, Türkiye'de yükseköğretim sisteminde yaşanan bölgesel eşitsizlikleri çok boyutlu biçimde analiz ederek, dezavantajlı üniversitelerin mevcut durumunu tespit etmek ve bu kurumların kurumsal gelişimini desteklemeye yönelik stratejik öneriler sunmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, araştırmada doküman analizi yöntemi kullanılmış ve kamuya açık, kurumsal güvenilirliği yüksek beş temel veri kaynağı incelenmiştir: YÖK İstatistikleri (2020–2024), YÖK Atlası (2024), TÜİK Eğitim Göstergeleri, TÜMA Üniversite Memnuniyet Araştırmaları (2021–2023) ve YÖKAK Kurumsal Değerlendirme Raporları. Elde edilen bulgular, dezavantajlı bölgelerdeki üniversitelerin akademik insan kaynağı, fiziki altyapı, araştırma kapasitesi, öğrenci niteliği ve memnuniyet düzeyi gibi temel göstergeler açısından

bazı eşitsizliklerle karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Araştırmada, öğretim üyesi başına düşen öğrenci oranlarının bu kurumlarda yüksek olduğu, kampüs olanaklarının sınırlı kaldığı ve mezunların yerel istihdam imkânlarına erişimde güçlük yaşadığı tespit edilmiştir. Ayrıca öğrencilerin üniversite tercih eğilimleri ile memnuniyet düzeyleri arasındaki ilişki incelendiğinde, sosyoekonomik ve coğrafi faktörlerin yükseköğretim deneyimini belirgin şekilde etkilediği görülmüştür. Araştırmanın sonucunda, Türkiye'de yükseköğretim sisteminin daha eşitlikçi, kapsayıcı ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşabilmesi için yalnızca fiziki yatırımların değil; aynı zamanda stratejik yönetişim yapılarının geliştirilmesi, kalite güvence sistemlerinin kurumsallaştırılması ve bölgesel kalkınma politikalarıyla uyumlu yükseköğretim planlamalarının yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Araştırmada elde edilen veriler ışığında, politika yapıcılar, üniversite yönetimleri ve YÖK/YÖKAK gibi kurumsal aktörlere yönelik çözüm önerileri geliştirilmiştir. Bu araştırma, mevcut eşitsizliklerin görünür hâle getirilmesine katkı sağlamakla kalmamakta; aynı zamanda veriye dayalı yükseköğretim politikalarının geliştirilmesi sürecine de bilimsel bir temel sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Yükseköğretimde bölgesel eşitsizlikler, dezavantajlı üniversiteler, kurumsal gelişim, üniversitelerin desteklenmesi, yükseköğretim

1. INTRODUCTION

Higher education is a strategic domain that not only equips individuals with professional knowledge and skills but also fosters the development of human capital—an essential pillar of social equity and national development (Altbach, 2016; Trow, 2006). However, the expansion of higher education in Turkey has not progressed in a regionally equitable manner. Although the growing number of universities especially over the past two decades has increased geographical accessibility under the "a university for every province" policy, this expansion has failed to achieve a balanced distribution in terms of quality (Gür & Çelik, 2020). This unbalanced growth of the higher education system has structurally disadvantaged certain universities, negatively impacting both institutional development and students' academic experiences.

Regional disparities observed among higher education institutions in Turkey are evident across various indicators, including the number of faculty members, adequacy of physical infrastructure, research capacity, student profile, preference rates, and post-graduation employment (YÖK, 2024; TÜİK, 2023). Particularly, universities located in the Eastern and Southeastern Anatolia regions face significant limitations in accessing academic human resources and participating in national and international projects (YÖKAK, 2023). This has prevented these universities intended to serve as knowledge-based foundations for regional development from fulfilling their roles, thus creating indirect yet substantial imbalances in social, cultural, and economic advancement (Karakaya & Aytekin, 2022).

This asymmetric structure in the higher education system also influences students' university preferences. High-scoring and socioeconomically advantaged students tend to choose well-established universities in major cities, which indirectly lowers the academic profile of institutions in rural regions (Marginson, 2011). These preference trends are supported by data from the YÖK Atlas, which shows that regional universities with lower entrance scores generally attract students with a more limited academic background (YÖK Atlas, 2024). Furthermore, data sources such as the University Satisfaction Survey (TÜMA) reveal that students enrolled in these institutions report lower levels of satisfaction concerning infrastructure, academic support, and social opportunities (TÜMA, 2023).

This issue of regional inequality in higher education threatens not only institutional performance but also the principles of social justice, inclusivity, and equal opportunity in

education. Indeed, UNESCO (2015) emphasizes that ensuring equitable access to higher education is critical not only for individual advancement but also for broader societal well-being. In this context, supporting disadvantaged universities should be considered not merely an institutional development strategy but a matter of national education policy (World Bank, 2021).

This study aims to examine regional disparities in Turkey's higher education system from a multidimensional perspective, to better understand the structural characteristics of disadvantaged universities, and to offer strategic recommendations for their support. Accordingly, statistical data from the Council of Higher Education (YÖK) (2020–2024), the YÖK Atlas (2024), educational indicators published by TÜİK, University Satisfaction Survey (TÜMA) Reports (2021–2023), and Institutional Evaluation Reports from the Higher Education Quality Council (YÖKAK) have been systematically analyzed. In doing so, the study seeks not only to outline the current state of affairs but also to contribute to the development of evidence-based policy recommendations.

2. METHOD

This study was conducted using the **document analysis** method, one of the qualitative research designs, to reveal the current state of regional inequalities in higher education in Turkey and to evaluate the structural characteristics of disadvantaged universities. Document analysis is a qualitative data collection technique that enables the systematic examination of existing written materials related to the research topic in order to obtain information (Yıldırım & Şimşek, 2021).

The documents analyzed within the scope of the study are institutional and official in nature and were obtained through publicly accessible databases and reports. The data sources consist of five key documents, each addressing different dimensions of the higher education system:

1. **Council of Higher Education (YÖK) Statistics (2020–2024):** This dataset includes structural data on universities in Turkey such as the number of academic staff, student numbers, student-to-faculty ratios, and indicators of physical infrastructure. It was used to systematically analyze numerical differences among universities.

2. **YÖK Atlas (2024):** This source was analyzed to assess the attractiveness levels of universities based on student preference trends, minimum entrance scores, and quota occupancy rates. It plays a central role in identifying student mobility and differences in academic reputation.

3. **TÜİK Education Indicators (2023):** Regional-level data provided by the Turkish Statistical Institute were used to analyze inequalities between regions in terms of employment rates after graduation, access to higher education, and levels of educational attainment.

4. **University Satisfaction Survey (TÜMA) Reports (2021–2023):** These reports were used to comparatively evaluate students' satisfaction levels regarding academic support services, social opportunities, physical environment, and administrative processes. They are critically important for understanding how student experiences are affected by regional disparities.

5. **Higher Education Quality Council (YÖKAK) Institutional Evaluation Reports (2023):** These were examined to evaluate the internal structures of universities in terms of quality assurance systems, strategic planning, institutional development goals, and stakeholder participation.

During the research process, these five key documents were systematically analyzed using the **content analysis** method, and the findings were categorized and evaluated under thematic headings. Since the documents are reliable sources in terms of validity and trustworthiness,

data triangulation (diversification of data) was applied during the analysis process to enhance the robustness of the findings (Bowen, 2009).

The data obtained were analyzed under thematic categories such as regional inequality, institutional capacity, student satisfaction, employability, and preference trends. In doing so, the study provides a qualitative snapshot of the current situation and structures the results in a way that can inform future policy recommendations.

3. FINDINGS

In this study, various institutional data sources were examined to comprehensively understand the current situation of regional inequalities and disadvantaged universities in Turkey's higher education system. Within this scope, a data-based analysis was conducted using the Council of Higher Education (YÖK) Statistics (2020–2024), YÖK Atlas (2024), TÜİK Education Indicators, University Satisfaction Survey (TÜMA) Reports (2021–2023), and the Higher Education Quality Council (YÖKAK) Institutional Evaluation Reports.

3.1. YÖK Statistics (2020–2024): Academic Staff, Student Density, and Physical Infrastructure: Data from YÖK for the years 2020–2024 reveal significant disparities among Turkish universities in terms of personnel and infrastructure. While the number of academic staff has shown steady growth in major metropolitan universities, this growth has remained quite limited in many institutions located in the Eastern and Southeastern Anatolia regions (YÖK, 2024). Particularly regarding the student-to-faculty ratio, in many disadvantaged universities this figure exceeds 40, whereas in more developed regions it drops below 20. This creates a substantial imbalance in the quality of instruction and the provision of individualized academic support.

In addition, an examination of physical infrastructure indicators clearly reveals regional disparities in terms of the number of research laboratories, classroom capacities, and library spaces. Infrastructure deficiencies in disadvantaged universities negatively impact the scientific productivity of both students and academic staff.

3.2. YÖK Atlas (2024): University Preference Trends and Minimum Score Analysis: Data from YÖK Atlas indicate that students predominantly prefer universities located in western and metropolitan areas (YÖK, 2024). According to the 2024 preference results, most universities with high minimum entrance scores are concentrated in developed regions such as Istanbul, Ankara, and Izmir, whereas universities in disadvantaged regions tend to admit students with significantly lower scores. This reflects a serious divergence between regional universities in terms of both institutional prestige and student quality.

Furthermore, a clear polarization exists in students' program preference rankings. The appeal of higher education programs is influenced not only by academic performance but also by external factors such as geographic location, social facilities, and post-graduation employment opportunities (Karakaya & Aytekin, 2022).

3.3. TÜİK Education Indicators: Educational Attainment, Employment, and Post-Graduation Status: Regional-level analyses within the scope of TÜİK's education indicators show that employment rates after graduation vary significantly by region. In the Western Marmara, Aegean, and Central Anatolia regions, employment rates for higher education graduates exceed 70%, while in the Eastern and Southeastern Anatolia regions, these rates fall below 50% (TÜİK, 2023). This inequality forces graduates to migrate to larger cities due to a lack of sufficient job opportunities in their home regions.

Moreover, when examining educational attainment by region, it is observed that transition rates to postgraduate education are higher in western universities, while students in disadvantaged regions face limited access to master's and doctoral programs (Ergün & Polat, 2021).

3.4. University Satisfaction Survey (TÜMA) Reports (2021–2023): TÜMA reports assess student satisfaction across sub-dimensions such as academic support, physical infrastructure, social facilities, administrative processes, and overall satisfaction. According to evaluations from 2021–2023, many disadvantaged universities in Turkey scored low in terms of both academic support and student services (TÜMA, 2023). Among the areas with the lowest reported satisfaction are academic advising services and the insufficiency of student-centered support mechanisms.

In addition, the limited availability of off-campus social opportunities in newly established universities in some regions stands out as a significant factor reducing students' overall university life quality (Çakır & Koç, 2022). This situation contradicts the principle of equal opportunity in higher education and leads to deep disparities in the student experience.

3.5. YÖKAK Institutional Evaluation Reports: Quality Assurance and Development Goals: Institutional evaluation reports prepared by YÖKAK provide significant insights into the functioning of quality assurance systems, institutional strategic documents, and continuous improvement processes of universities. It has been identified that most universities in disadvantaged regions are still in the institutionalization phase of their quality assurance systems and that internal evaluation and monitoring mechanisms are only partially functioning (YÖKAK, 2023).

The reports also state that some universities experience difficulties in implementing their strategic plans and that collaboration mechanisms with external stakeholders are weak. In this context, it is recommended that for sustainable institutional development, not only infrastructure investments but also governance structures must be strengthened (Demirtaş & Yıldız, 2023).

4. CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

4.1. Conclusions

Although Turkey's higher education system has continued its quantitative growth in recent years, it is evident that this growth has not occurred in a regionally equitable manner. The analysis of YÖK statistics, TÜİK education data, YÖKAK institutional evaluation reports, YÖK Atlas, and TÜMA satisfaction surveys reveals profound disparities among higher education institutions in terms of access to both academic and physical resources, student quality, post-graduation employment, and student satisfaction.

YÖK data (2024) show significant regional differences in the number of students per faculty member. While this ratio falls below 20 in western regions, it exceeds 40 in many universities located in Eastern and Southeastern Anatolia. This imbalance leads to insufficient academic advising and individualized support for students, thereby diminishing the quality of learning processes (Ergün & Polat, 2021). Additionally, disparities in physical infrastructure, research opportunities, and access to campus life contribute to an overall unjust higher education landscape (Çakır & Koç, 2022).

Data from YÖK Atlas (2024) indicate that students' university preferences are influenced by socioeconomic, cultural, and spatial factors. The admission of students with lower entrance scores to universities in disadvantaged regions not only undermines the academic reputation of these institutions but also hampers efforts to break the "high-quality student–high-quality

institution" cycle (Karakaya & Aytekin, 2022). In the long term, this dynamic damages the principle of equal opportunity in higher education and creates institutional prestige gaps.

TÜİK's education indicators show that regional inequalities persist in post-graduation employment rates. The employment rates of graduates within their regions remain low, accelerating brain drain and weakening local development goals (TÜİK, 2023). In particular, the integration of graduates from Eastern and Southeastern Anatolia into regional labor markets remains highly limited.

The University Satisfaction Survey (TÜMA, 2023) demonstrates that student experiences are directly affected by regional disparities. The lack of social facilities in newly established universities, the absence of transparency in administrative processes, and the limited scope of academic support mechanisms are among the key factors that lower student satisfaction (Çakır & Koç, 2022).

YÖKAK's institutional evaluation reports emphasize that quality assurance systems have not been sufficiently internalized, strategic plans are not effectively implemented, and there is a lack of a strong culture of collaboration with external stakeholders (YÖKAK, 2023; Demirtaş & Yıldız, 2023). These shortcomings pose serious challenges for disadvantaged universities in developing a sustainable growth perspective.

In conclusion, achieving a resilient and inclusive structure within Turkey's higher education system in the face of regional inequalities requires more than just physical infrastructure investments. It also necessitates the equitable distribution of qualified human resources, the development of institutional capacity, the widespread adoption of strategic governance models, and the strengthening of support mechanisms aimed at equalizing the student experience. In this context, it is essential that strategic planning processes in higher education be restructured based on the principle of regional justice (Demirtaş & Yıldız, 2023).

4.2. Recommendations

1. Recommendations for Policymakers and Central Administration Financing models that prioritize regional balance should be developed. In order to address the structural deficiencies of universities in disadvantaged regions, a needs-based budgeting model rather than a performance-based one—should be implemented. This would help ensure equity in critical areas such as academic staff employment, research infrastructure, and student services (Demirtaş & Yıldız, 2023).

A strategic bridge should be established between local employment and higher education. To ensure that graduates are employed within their own regions, employment-oriented collaborations between local public/private sectors and universities should be encouraged. Particularly in rural areas, public sector employment should be supported and comprehensive strategies developed in line with the principle of "local development" (Ergün & Polat, 2021).

A Regional Higher Education Development Index should be established. Under the coordination of YÖK, regional development indices should be published, measuring not only quantitative metrics but also the social and economic impacts of universities. Future planning should be based on these comprehensive data sets.

2. Recommendations for University Administrations Institutional strategic documents should be restructured. Disadvantaged universities should define concrete quality targets and performance indicators in their strategic plans. Internal evaluation mechanisms must be effectively implemented, and quality assurance processes should include all stakeholders (YÖKAK, 2023).

Student-centered services should be strengthened. Academic advising, psychological counseling, career guidance, and social support services should be made more accessible. Particularly in newly established universities, efforts should be made to improve students' quality of life (TÜMA, 2023).

In-house training and academic development programs should be expanded. To enhance the research and teaching capacities of academic staff, continuous professional development programs should be organized in collaboration with YÖK and TÜBİTAK. Disadvantaged universities should be given priority in participation in these programs.

3. Recommendations for YÖK, YÖKAK, and Affiliated Institutions YÖKAK evaluation criteria should be made sensitive to regional disparities. Instead of a "one-size-fits-all" approach in quality assessment systems, evaluation criteria should consider the regional conditions and developmental level of the institution to ensure a more equitable assessment (YÖKAK, 2023).

YÖK Atlas should be enhanced to visualize preference inequality. Reports analyzing the socioeconomic and geographic reasons behind students' university preferences should be published. This would increase public awareness and enable targeted policy interventions (Karakaya & Aytekin, 2022).

Access and achievement programs for higher education should be designed. Scholarships, academic support, and mentoring programs should be developed to improve the success rates of students in disadvantaged regions. First-generation university students should be given special support through targeted interventions.

5. REFERENCES

Altbach, P. G. (2016). *Global perspectives on higher education.* JHU Press.

Gür, B. S., & Çelik, Z. (2020). Türkiye'de yükseköğretimin dönüşümü: Büyüme, çeşitlenme ve kalite arayışı. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 10*(1), 1–15. https://doi.org/10.5961/jhes.2020.360

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal, 9*(2), 27–40. https://doi.org/10.3316/QRJ0902027

Çakır, R., & Koç, M. (2022). Öğrenci memnuniyetine etki eden faktörlerin değerlendirilmesi: Yeni kurulan üniversiteler örneği. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 12*(3), 215–230. https://doi.org/10.5961/jhes.2022.509

Demirtaş, H., & Yıldız, A. (2023). Yükseköğretim kurumlarında kalite yönetimi ve stratejik planlama: Dezavantajlı üniversiteler üzerine bir inceleme. *Eğitim Yönetimi Araştırmaları Dergisi, 9*(1), 43–61.

Ergün, E., & Polat, S. (2021). Yükseköğretim mezunlarının istihdam durumuna ilişkin bölgesel analiz. *Yükseköğretim Dergisi*, *11*(2), 90–107.

Karakaya, E., & Aytekin, C. (2022). Üniversite tercihlerinde coğrafi farklılıkların analizi. *Eğitim ve Bilim, 47*(209), 123–140. https://doi.org/10.15390/EB.2022.11247

Marginson, S. (2011). Equity, status and freedom: A note on higher education. *Cambridge Journal of Education, 41*(1), 23–36. https://doi.org/10.1080/0305764X.2010.549456

Trow, M. (2006). Reflections on the transition from elite to mass to universal access: Forms and phases of higher education in modern societies since WWII. In J. Forest & P. Altbach (Eds.), *International handbook of higher education* (pp. 243–280). Springer.

TÜİK. (2023). *Eğitim istatistikleri veri seti*. Türkiye İstatistik Kurumu. https://data.tuik.gov.tr

TÜMA. (2023). *Türkiye üniversite memnuniyet araştırması 2023 raporu*. Üniversite Araştırmaları Laboratuvarı. https://www.uniar.net/tuma

UNESCO. (2015). *Rethinking education: Towards a global common good?* Paris: UNESCO Publishing.

World Bank. (2021). *Tertiary education and development: A policy framework*. Washington, DC.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (12. baskı). Seçkin Yayıncılık.

Yükseköğretim Kurulu (YÖK). (2024). *Yükseköğretim istatistikleri 2020–2024*. https://istatistik.yok.gov.tr

YÖK Atlas. (2024). *Tercih verileri ve taban puanlar*. https://yokatlas.yok.gov.tr

YÖKAK. (2023). *Kurumsal dış değerlendirme raporları*. Yükseköğretim Kalite Kurulu. https://yokak.gov.tr

OPINIONS OF UNIVERSITY STUDENTS ON THE ASSESSMENT AND EVALUATION PROCESSES IMPLEMENTED BY INSTRUCTORS

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ÖĞRETİM ELEMANLARININ UYGULADIKLARI ÖLÇME-DEĞERLENDİRME SÜREÇLERİNE YÖNELİK GÖRÜŞLERİ

Burcu KARAFİL

Yalova Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu, Orcid: 0000-0001-7297-7871

Özet

Bu araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinin ölçme ve değerlendirme süreçlerine ilişkin görüşlerini, bu süreçte öğretim elemanlarından beklentilerini ve mevcut değerlendirme uygulamalarını hangi açılardan yeterli veya yetersiz bulduklarını ortaya koymaktır. Ayrıca öğrencilerin, ölçme ve değerlendirme süreçlerinin daha etkili yürütülebilmesine yönelik önerilerini belirlemek de araştırmanın hedefleri arasındadır. Araştırma, nitel araştırma desenlerinden durum çalışması yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem, belirli bir bağlam içinde öğrencilerin deneyimlerini ve algılarını derinlemesine anlamayı amaçlamaktadır. Araştırmanın katılımcılarını bir devlet üniversitesinde farklı bölümlerde öğrenim gören 25 üniversite öğrencisi oluşturmuştur. Veriler, araştırmacı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Görüşme formu, öğrencilerin ölçme ve değerlendirme deneyimlerini, memnuniyet düzeylerini, karşılaştıkları sorunları ve önerilerini ortaya çıkarmaya yönelik beş adet açık uçlu sorulardan oluşmaktadır. Elde edilen nitel veriler, içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Öğrenci ifadeleri temalar altında sınıflandırılarak, görüşlerin ortak yönleri ve farklılıkları belirlenmiştir. Araştırmanın bulguları, öğrencilerin üniversitede uygulanan ölçme ve değerlendirme süreçlerine ilişkin çeşitli ve çoğu zaman eleştirel bakış açılarına sahip olduğunu ortaya koymuştur. Katılımcılar, özellikle ezbere dayalı ve çoktan seçmeli sınavların eleştirel düşünme becerilerini yeterince ölçemediğini ifade etmiş; bunun yerine proje, uygulama ve süreç odaklı değerlendirme yöntemlerine yönelme talebinde bulunmuşlardır. Ayrıca öğrenciler, değerlendirme sürecinde adalet, şeffaflık, açıklık ve geri bildirim gibi unsurlara büyük önem atfetmiş; ölçme araçlarının çeşitlendirilmesi ve öğrenci katkısının daha çok dikkate alınması gerektiğini vurgulamışlardır. Bu bağlamda, öğrenci merkezli, çok boyutlu ve gelişimi destekleyici değerlendirme anlayışının ön plana çıkması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Ölçme ve değerlendirme, üniversite öğrencileri, yükseköğretim.

Abstract

The aim of this study is to explore university students' views on assessment and evaluation processes, their expectations from instructors during these processes, and the aspects in which they find current assessment practices sufficient or insufficient. Additionally, the study seeks to identify students' suggestions for conducting assessment and evaluation processes more effectively. The research was conducted using a qualitative case study design, which aims to deeply understand students' experiences and perceptions within a specific context. The participants of the study consisted of 25 university students studying in different departments at a state university. Data were collected through a semi-structured interview form developed by the researcher. The form consisted of open-ended questions designed to elicit students'

experiences, levels of satisfaction, encountered problems, and suggestions regarding assessment and evaluation. The participants were undergraduate students from various academic departments. The collected data were analyzed using content analysis. Student responses were categorized under themes, and commonalities and differences among opinions were identified. The coding process was conducted through an inductive approach. The findings of the study revealed that students hold diverse and often critical perspectives on the assessment and evaluation processes implemented in universities. Participants particularly emphasized that rote-based and multiple-choice exams are insufficient in measuring critical thinking skills, and instead expressed a strong demand for project-based, practical, and process-oriented assessment methods. Moreover, students attached great importance to elements such as fairness, transparency, clarity, and feedback in the evaluation process. They highlighted the need for greater variety in assessment tools and increased recognition of student effort. In this context, it was concluded that a student-centered, multidimensional, and developmentally supportive approach to assessment should be prioritized.

Keywords: Assessment and evaluation, university students, higher education.

1. GİRİŞ

Değerlendirme, öğretmenlerin öğrencilerin öğrenme düzeylerini ve akademik başarılarını belirlemek amacıyla bilgi topladığı çeşitli etkinlikleri kapsar (Gronlund, 2006). Değerlendirmenin temel amacı yalnızca öğrenci başarısını belgelemek değil, aynı zamanda öğrenme sürecini desteklemektir (Carless, 2015; Norton vd., 2013). Bu bağlamda, biçimlendirici (formative) ve özetleyici (summative) olmak üzere iki temel değerlendirme türü öne çıkmaktadır. Biçimlendirici değerlendirme, sürece yayılan ve öğrencinin öğrenme sürecini geliştiren bir yaklaşımdır; öğrencinin derinlemesine düşünmesini sağlar ve kalıcı öğrenmeye katkı sunar (Jacoby vd., 2014; McCoy, 2013). Özetleyici değerlendirme ise genellikle sürecin sonunda uygulanır ve başarıyı puanlamak amacıyla yapılır (Hernández, 2012).

Değerlendirme, yalnızca öğrenciyi sınıflandırmakla kalmaz, aynı zamanda öğrencilerin neye odaklandığını, nasıl öğrendiğini ve zamanını nasıl yönettiğini de belirler (Baranovskaya & Shaforostova, 2017). Öğrencilerin öğrenme stratejilerinin biçimlenmesinde değerlendirme önemli bir yönlendirici unsur olarak kabul edilmektedir (Sainsbury & Walker, 2007). Bu doğrultuda, Gibbs (2003), değerlendirmenin öğrencilerin dikkatini çekmekten başlayarak uygun öğrenme etkinlikleri oluşturmaya, zamanında geribildirim sağlamaya, disiplinin standartlarını içselleştirmeye, geçme-kalma kararları için puan üretmeye ve ders standartlarını değerlendirmeye kadar uzanan altı temel işlevinden söz eder.

Okullarda yürütülen ölçme ve değerlendirme uygulamaları, tüm eğitim sürecinin girdilerini ve çıktıları doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle, eğitimcilerin geçerli ve güvenilir ölçümler yapabilmek adına ölçme ve değerlendirme alanında yeterli donanıma sahip olmaları büyük önem taşımaktadır (Yıldırım vd., 2024). Ancak alanyazında, öğretmenlerin bu alanda kendilerini büyük oranda yetersiz gördüklerine ve çoğunlukla yalnızca yeterli hissettikleri araçları kullandıklarına ilişkin bulgular yer almaktadır (Gelbal & Kelecioğlu, 2007; Çetin & Göçebe Yüceer, 2023; Peker & Acar, 2024). Özellikle üst düzey düşünme becerilerini ölçmeye yönelik açık uçlu sorular hazırlama konusunda da öğretmenlerin eksik oldukları vurgulanmaktadır (Yıldırım Suna, Güzel & Benzer, 2023). Nitelikli soru hazırlayabilmek için hem alan bilgisi hem de ölçme-değerlendirme bilgisi ile birlikte kazanımları doğru tanımlayabilme becerisine sahip olmak gerekmektedir (Yıldız, 2021).

Öte yandan, yükseköğretimde de değerlendirme anlayışı dönüşüm geçirmektedir. Geleneksel olarak yalnızca bir kontrol mekanizması olarak görülen değerlendirme, artık öğrenmeyi yönlendiren ve destekleyen bir sürecin parçası olarak ele alınmaktadır (Rutherford vd., 2025).

Bu yeni anlayış, öğrencilerin sadece mevcut başarısını ölçmekle sınırlı değildir; aynı zamanda öğrencinin nasıl öğrendiğini anlamasına yardımcı olmalı ve öğrenmesini geliştirmeyi hedeflemelidir. Bu bağlamda, yükseköğretimde öğrenciler genellikle öğretim elemanları tarafından planlanan sınavlar ve etkinliklerle desteklenir. Ancak öğrencilerin sadece bilgi edinmeleri değil, aynı zamanda mezuniyet sonrası kendi öğrenme süreçlerini sürdürebilecek bireyler olarak yetiştirilmeleri gerekir (Carless vd., 2011). Bu noktada öne çıkan kavramlardan biri sürdürülebilir değerlendirmedir. Boud'un (2000; 2010) geliştirdiği bu yaklaşım, öğrencilerin yalnızca mevcut öğrenme ihtiyaçlarını değil, aynı zamanda gelecekteki öğrenme süreçlerini de değerlendirebilme becerilerini geliştirmeyi hedeflemektedir.

Sürdürülebilir değerlendirme anlayışının etkili bir şekilde uygulanabilmesi için bazı temel unsurlar gereklidir (Fastré vd., 2013; Boud & Soler, 2016; Brown, 2005):

- Öğrencilerin değerlendirme sürecine aktif katılımının sağlanması,
- Görev çeşitliliğine yer verilmesi,
- Değerlendirmenin yalnızca not vermek için değil, öğrenmeyi desteklemek için kullanılması,
- Gerçek yaşamla bağlantılı değerlendirme yöntemlerinin tercih edilmesi,
- Öz değerlendirme uygulamaları ile öğrencinin kendi öğrenme sürecine sorumlulukla katılması.

Tüm bu bilgiler ışığında, sürdürülebilir değerlendirme, öğrencinin hem mevcut hem de gelecekteki öğrenmelerine katkı sağlayan, öğrenci merkezli bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. Bu anlayış, yükseköğretimde değerlendirme kalitesini artırmak ve mezunların yaşam boyu öğrenme becerilerini desteklemek açısından önemlidir.

Bu bağlamda, bu araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinin ölçme ve değerlendirme süreçlerine ilişkin görüşlerini, bu süreçte öğretim elemanlarından beklentilerini ve mevcut değerlendirme uygulamalarını hangi açılardan yeterli veya yetersiz bulduklarını ortaya koymaktır. Ayrıca öğrencilerin, ölçme ve değerlendirme süreçlerinin daha etkili yürütülebilmesine yönelik önerilerini belirlemek de araştırmanın hedefleri arasındadır. Araştırma, nitel araştırma desenlerinden durum çalışması yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem, belirli bir bağlam içinde öğrencilerin deneyimlerini ve algılarını derinlemesine anlamayı amaçlamaktadır. Araştırmanın katılımcılarını, bir devlet üniversitesinde farklı bölümlerde öğrenim gören 25 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır.

Günümüzde yükseköğretimde değerlendirme anlayışı dönüşmektedir. Değerlendirme artık yalnızca öğrenme sonunda yapılan bir kontrol aracı olarak değil, öğrencinin öğrenmesini yönlendiren, destekleyen ve öğrenme sürecinin ayrılmaz bir parçası olan bir uygulama olarak görülmektedir (Rutherford vd., 2025). Bu anlayışa göre, değerlendirme yalnızca öğrencinin mevcut başarısını ölçmekle sınırlı değildir; aynı zamanda öğrencinin nasıl öğrendiğini anlamasına yardımcı olmalı ve öğrenmesini geliştirmeyi hedeflemelidir. Bu bağlamda, yükseköğretimde öğrenciler genellikle öğretim elemanları tarafından planlanan sınavlar ve etkinliklerle desteklenir. Ancak öğrencilerin sadece bilgi edinmeleri değil, aynı zamanda mezuniyet sonrası kendi öğrenme süreçlerini sürdürebilecek bireyler olarak yetiştirilmeleri gerekir (Carless vd., 2011). Öğrenmenin yaşam boyu devam ettiği düşünüldüğünde, değerlendirme süreçlerinin de buna hizmet etmesi önemlidir. Bu noktada öne çıkan kavram sürdürülebilir değerlendirmedir. Boud (2000; 2010) tarafından geliştirilen bu yaklaşım, öğrencilerin yalnızca bugünkü öğrenme ihtiyaçlarını karşılamayı değil, aynı zamanda gelecekte kendi öğrenmelerini değerlendirme becerilerini kazanmalarını hedefler. Sürdürülebilir değerlendirme, öğrenciyi yaşam boyu öğrenmeye açık, kendi gelişimini izleyebilen ve değerlendirme yapabilen bireyler hâline getirmeyi amaçlar.

Sürdürülebilir değerlendirme yaklaşımının etkili biçimde uygulanabilmesi için aşağıdaki unsurlar önemlidir (Fastré vd., 2013; Boud & Soler, 2016; Brown, 2005):

- Öğrencilerin değerlendirme sürecine aktif katılımı teşvik edilmelidir.
- Görevlerde çeşitliliğe yer verilmeli ve öğrencilerin sürece katılımı artırılmalıdır.
- Değerlendirme sadece not verme amacıyla değil, öğrenmeyi destekleme amacıyla kullanılmalıdır.
- Uygulamalı ve gerçek yaşamla bağlantılı değerlendirme yöntemleri tercih edilmelidir.
- Öz değerlendirme uygulamaları ile öğrencilerin kendi öğrenmelerini analiz etmeleri ve bu süreçte sorumluluk almaları sağlanmalıdır.

Tüm bu bilgiler ışığında, sürdürülebilir değerlendirme, öğrencinin hem mevcut hem de gelecekteki öğrenmelerine katkı sağlayan, öğrenci merkezli bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. Bu anlayış, yükseköğretimde değerlendirme kalitesini artırmak ve mezunların yaşam boyu öğrenme becerilerini desteklemek açısından önemlidir. **Bu bağlamda, bu araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinin ölçme ve değerlendirme süreçlerine ilişkin görüşlerini, bu süreçte öğretim elemanlarından beklentilerini ve mevcut değerlendirme uygulamalarını hangi açılardan yeterli veya yetersiz bulduklarını ortaya koymaktır.** Ayrıca öğrencilerin, ölçme ve değerlendirme süreçlerinin daha etkili yürütülebilmesine yönelik önerilerini belirlemek de araştırmanın hedefleri arasındadır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Bu çalışma, belirli bir grubun (üniversite öğrencilerinin) ölçme ve değerlendirme süreçlerine ilişkin deneyim ve algılarını derinlemesine incelemeyi amaçladığından, durum çalışması (case study) desenine dayanmaktadır. Durum çalışması, belirli bir durumun kendi bağlamı içinde ayrıntılı olarak incelenmesini sağlayan bir nitel araştırma desenidir (Yıldırım & Şimşek, 2022). Bu bağlamda, öğrencilerin görüşleri yazılı açık uçlu sorular yoluyla toplanmış ve elde edilen veriler tematik analizle değerlendirilmiştir. Durum çalışması yaklaşımı, araştırmacının katılımcıların bakış açılarını anlamasına ve mevcut uygulamaların güçlü ve zayıf yönlerini ortaya koymasına imkân tanır (Merriam, 2009). Bu nedenle, bu araştırma nitel bir durum çalışması deseni çerçevesinde yürütülmüştür.

2.2. Katılımcılar

Bu araştırmanın katılımcılarını 2024-2025 eğitim-öğretim yılında Türkiye'de bir devlet üniversitesinin farklı bölümlerinde öğrenim gören 25 üniversite öğrencisi oluşturmuştur. Katılımcı grubunda yer alan öğrencilerin özelliklerine ilişkin bulgular Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1

Öğrencilerin demografik özellikleri

Değişken	Kategori	N	%
Cinsiyet	Kadın	13	52
	Erkek	12	48
Sınıf	1	14	56
	2	4	16

	3	4	16
	4	3	12
Derslerde en çok karşılaşılan ölçme-değerlendirme türü	Çoktan seçmeli sınav	15	60
	Yazılı sınav	10	40
	Ödev-Proje	7	28

Katılımcıların cinsiyet dağılımı incelendiğinde, %52'sinin kadın, %48'inin ise erkek öğrencilerden oluştuğu görülmektedir. Bu dağılım, çalışmanın cinsiyet açısından dengeli bir örneklemle yürütüldüğünü göstermektedir.

Sınıf düzeyine göre dağılıma bakıldığında, katılımcıların büyük çoğunluğunun (%56) 1. sınıf öğrencisi olduğu görülmektedir. 2. ve 3. sınıflar eşit oranla (%16) temsil edilirken, 4. sınıf öğrencilerinin oranı %12 ile diğer sınıflara göre daha düşüktür. Bu durum, veri toplama sürecinde daha çok alt sınıflardaki öğrencilerle görüşüldüğünü göstermektedir.

Ölçme ve değerlendirme türlerine ilişkin bulgulara göre, öğrencilerin en sık karşılaştığı yöntem çoktan seçmeli sınavlardır (%60). Bunu %40 ile yazılı sınavlar ve %28 ile ödev/proje izlemektedir. Bu bulgu, üniversitelerde hâlen ağırlıklı olarak geleneksel sınav yöntemlerinin kullanıldığını ve alternatif ölçme yöntemlerinin daha sınırlı düzeyde uygulandığını ortaya koymaktadır.

2.3. Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada kullanılan veri toplama aracı, araştırmacı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış açık uçlu görüme formudur. Bu formda, öğrencilerin üniversite derslerinde karşılaştıkları ölçme ve değerlendirme uygulamalarına yönelik görüşlerini derinlemesine ifade edebilecekleri beş açık uçlu soru yer almıştır. Bu sayede katılımcıların deneyimlerini kendi ifadeleriyle detaylı biçimde aktarmaları sağlanmış, nitel veri elde edilmiştir. Açık uçlu yazılı formlar, çok sayıda katılımcıdan sistematik ancak esnek şekilde veri toplamak için etkili bir araçtır (Patton, 2014; Büyüköztürk et al., 2021).

2.4. Veri Analizi

Bu çalışmada elde edilen veriler, nitel veri analiz yöntemlerinden içerik analizi tekniği ile çözümlenmiştir. Katılımcıların açık uçlu sorulara verdikleri yazılı yanıtlar, temalar, alt temalar ve kodlar şeklinde sistematik olarak incelenmiş, benzer ifadeler gruplanarak anlamlı kategoriler oluşturulmuştur. Kodlama süreci hem tümevarımcı hem de araştırma sorularına dayalı olarak yürütülmüştür. Verilerden elde edilen bulgular sıklık (f) değerleri ile desteklenmiş, ayrıca öğrenci görüşlerinden doğrudan alıntılara yer verilerek analiz bulgularının güvenirliği artırılmıştır. Bu yöntemle, katılımcıların ölçme ve değerlendirme süreçlerine ilişkin deneyim ve beklentileri derinlemesine ortaya konmuş ve yorumlanmıştır. İçerik analizi, özellikle katılımcı ifadelerinden tematik örüntüler çıkarmada etkili bir yöntem olarak yaygın şekilde kullanılmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2022).

3. BULGULAR

Araştırmada öğrencilere ilk olarak *"Üniversitedeki derslerde uygulanan ölçme ve değerlendirme yöntemleri hakkında genel görüşünüz nedir?"* sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya verilen yanıtlar doğrultusunda Tablo 1 oluşturulmuştur.

Tablo 1

Öğrencilerin uygulanan ölçme ve değerlendirme yöntemlerine ilişkin görüşleri

Kategori	Tema	Alt tema	Öğrenci kodları
Olumlu Görüşler	Yeterlilik ve Memnuniyet	Mevcut yöntemlerin öğrenmeyi test etme konusundaki yeterliliği	(Ö3, Ö9, Ö11, Ö12, Ö13, Ö14)
	Yöntemlerin Uygunluğu	Dersin yapısına uygun farklı sınav türlerinin tercih edilmesi	(Ö4, Ö20, Ö21)
Olumsuz Görüşler	Alternatif Yöntem Talebi	Proje, süreç odaklı ve uygulamalı ölçme yöntemlerine yönelim	(Ö2, Ö5, Ö7, Ö17, Ö18, Ö19, Ö23)
	Geleneksel Yöntemlerin Eleştirisi	Ezbere dayalı ve çoktan seçmeli sınavların yetersizliği	(Ö1, Ö5, Ö7, Ö22)
	Değerlendirme Kriterleri ve Şeffaflık	Objektif kriter eksikliği ve sınav kapsam geçerliliği sorunları	(Ö1, Ö2, Ö23)
	Çeşitlilik ve Uygulama Dengesi	Test, klasik, yazılı gibi yöntemlerin dengeli kullanımı	(Ö8, Ö15, Ö16)
	Yöntemlerin Yetersizliği	Genel olarak yöntemlerin yetersiz bulunması	(Ö6, Ö10)

Tablo 1'de görüldüğü üzere öğrencilerin genel görüşleri çeşitli temalar altında toplanmıştır. Öğrencilerin önemli bir kısmı, mevcut ölçme-değerlendirme uygulamalarının dersin yapısına uygun olarak çeşitlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Özellikle geleneksel sınav türlerine (çoktan seçmeli, ezbere dayalı) yönelik eleştiriler dikkat çekmektedir. Alternatif değerlendirme yöntemlerine (proje, uygulama, süreç odaklı) yönelme talebi sıkça dile getirilmiş; bu yöntemlerin öğrenme sürecine katkı sunduğu vurgulanmıştır. Bunun yanında bazı öğrenciler, mevcut sistemin yeterli olduğunu belirtmiş, ölçme araçlarının çeşitliliğini ve dengeyi olumlu değerlendirmiştir. Objektiflik ve şeffaflık eksiklikleri ise öğrencilerin adalet algısını zedeleyen önemli sorunlar arasında yer almaktadır. Bu konudaki bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö4: *"Sayısal derslerde klasik yazılı sınavlar, sözel derslerde ise çoktan seçmeli sınavlar daha uygundur."*

Ö1*: "Genel olarak ölçme ve değerlendirmenin uygun olduğunu düşünmüyorum… Sınavın kapsam geçerliliğinin olduğunu düşünmüyorum."*

Ö2: *"Araştırmaya dayalı proje ödevi verilmesi hem alanı öğrenme hem de araştırma becerisi kazandırma adına önemli."*

Ö23: *"Sınavlarda mutlaka değerlendirme kriterleri daha önceden belirlenerek hangi şartlara göre değerlendirildiğimiz bilmek önemli. Bu ayrıca şeffaflık açısından da önemli."*

Araştırmanın ikinci alt problemi kapsamında öğrencilere "*Öğretim elemanlarının ölçme ve değerlendirme sürecinde nasıl bir yaklaşım sergilemesini bekliyorsunuz?"* sorusu yöneltilmiştir. Öğrencilerin bu soruya verdikleri yanıtlara dayalı elde edilen bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2

Öğrencilerin öğretim elemanlarından ölçme ve değerlendirme sürecinde bekledikleri yaklaşımlar

Tema	Alt tema	Öğrenci Kodları
Adalet ve Şeffaflık	Değerlendirme kriterlerinin açık, adil ve tarafsız olması	(Ö1, Ö2, Ö5, Ö7, Ö17, Ö22, Ö23)
Öğrenci Merkezli ve Destekleyici Yaklaşım	Öğrenciyi motive eden, süreç içi katılımı önemseyen tutum	(Ö2, Ö6, Ö18, Ö19, Ö20, Ö22)
Geri Bildirim ve İletişim	Öğrenciye sınav sonrası açıklama yapılması	(Ö9, Ö11, Ö12, Ö13, Ö22)
Uygun Soru Sorma	Derse uygun soru sorulması	(Ö4, Ö8, Ö21, Ö14)
Uygun Notlandırma Yapısı	Kısmi puanlandırma	(Ö8)
	Yorum farkının dikkate alınması	(Ö12)
Ölçme Süreci Bilgilendirmesi	Sınav tipi, konu kapsamı gibi detayların önceden paylaşılması	(Ö16, Ö1)
Negatif Tutum Eleştirisi	Bazı öğretim elemanlarının dışlayıcı veya ilgisiz davranması	(Ö10, Ö15)

Öğrenciler, ölçme ve değerlendirme sürecinde öğretim elemanlarının en çok adaletli, şeffaf ve nesnel bir yaklaşım sergilemesini beklediklerini belirtmiştir. Öğrenciler, değerlendirmelerin kişisel beğeniye değil, önceden belirlenmiş objektif kriterlere dayanmasını vurgulamıştır. Öğrenciler ayrıca süreç boyunca katılımın, ödevlerin ve çabanın değerlendirme sürecinde dikkate alınması yönünde görüşlerini belirtmişlerdir. Sınav sonrası verilen geri bildirimlerin hem gelişimi destekleyeceği hem de değerlendirmeye dair şeffaflığı artıracağı ifade edilmiştir. Bazı öğrenciler sınavların dersle doğrudan uyumlu olmadığını ya da yorum farklarının puanlamada sorun yarattığını belirtmiştir. Özellikle açık uçlu sorularda detaylara gereksiz şekilde fazla önem verilmesinden duyulan rahatsızlık dile getirilmiştir. Ayrıca sınav süreciyle ilgili bilgilendirme eksikliklerinin öğrencilerde stres ve belirsizlik yarattığı belirtilmiştir. Bu konulara yönelik bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö1: *"Ölçme-değerlendirme süreci, kişisel beğenilere değil, objektif ölçütlere dayanmalı."*

Ö22: *"Daha adil, şeffaf ve öğrenci merkezli olmalarını bekliyorum."*

Ö2: *"Puanlandırmada cezalandırıcı değil, motive edici bir yaklaşım beklerim."*

Ö18: *"Öğrencilerin süreçteki çabasını dikkate alan bir yaklaşım bekliyorum."*

Ö12: *"Yapılan sınavlar sonrası geri bildirim almak öğrenciler için faydalı oluyor."*

Ö13: *"Öğrencinin emeğini göz önünde bulundurarak daha insani bir yaklaşım benimsemeliler."*

Ö4: *"Derste anlatıldığı gibi soru sorulmasını bekliyorum."*

Ö8: *"Doğru çözüm yapsak da küçük detaylardan dolayı puan alamıyoruz."*

Ö16: *"En azından sınav içeriği hakkında bilgi verilmesi gerektiğini düşünüyorum."*

Ö10: *"Bazı öğretim görevlileri kalmamız için elinden geleni yapıyorlar ve umursamıyorlar."*

Araştırmanın üçüncü alt problemi kapsamında öğrencilere *"Şu anda uygulanan ölçme-değerlendirme yöntemlerini hangi yönleriyle yeterli/yetersiz buluyorsunuz?"* sorusu

yöneltilmiştir. Öğrencilerden elde edilen yanıtlar doğrultusunda elde edilen bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3

Öğrencilerin ölçme ve değerlendirme yöntemlerini yeterli / yetersiz bulma durumları

Tema	Alt tema	Öğrenci kodları
Yöntemlerin Yetersizliği	Ezbere dayalı ölçme	Ö1, Ö5, Ö22
	Eleştirel düşünceyi dışlayan yöntemler	Ö5, Ö6, Ö7
Süreç Odaklılık Eksikliği	Yalnızca sınavlara dayalı değerlendirme	Ö2, Ö13, Ö18, Ö17
	Geri bildirim eksikliği	Ö2, Ö22, Ö23
Yöntemsel Uygunsuzluklar	Ders-sınav dili uyuşmazlığı	Ö16
	Yetersiz sınav süresi	Ö4
	Yetenek çeşitliliğini yansıtmayan ölçme	Ö15, Ö22
Olumlu Görüşler	Yeterli bulanlar	Ö11, Ö12, Ö20, Ö21
	Yöntemlere yönelik eleştiri olmayanlar	Ö8, Ö9

Bazı öğrenciler, mevcut ölçme-değerlendirme sisteminin büyük ölçüde ezbere dayalı olduğunu ve üst düzey düşünme becerilerini (analiz, eleştirel düşünme vb.) ölçmede yetersiz kaldığını şu şekilde ifade etmiştir: (Ö1): *"Sadece ezberleyen öğrenciler de yüksek not alabiliyor. Bu da değerlendirme sürecinin adaletini sorgulatıyor."* (Ö5): *"Çoktan seçmeli sınavlar pratik ama eleştirel düşünmeyi ölçmede yetersiz."* (Ö22): *"Çoktan seçmeli sınavlar konuyu yüzeysel ölçüyor."*

Öğrenciler, değerlendirmenin yalnızca vize ve final sınavları üzerinden yapılmasının öğrencilerin dönem içindeki çabalarını ve gelişimlerini yansıtmadığını belirtmişlerdir. Ayrıca sınav sonrası geri bildirimlerin eksikliği, öğrencilerin hatalarını görmesini ve kendilerini geliştirmesini engellemektedir. Bu konuda (Ö2): *"Değerlendirmenin sadece vize veya finale göre yapılması eksiklik."* ifadesine yer verirken, (Ö23): *"Sınavlardan sonra geri bildirim yapılmaması eksiklerimizi görmemizi engelliyor."* şeklinde görüşünü dile getirmiştir.

Bazı öğrenciler, sınavların içeriği, süresi ve dili açısından dersin yapısıyla uyumlu olmadığına yönelik görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir: (Ö4): *"Sınavlara ayrılan sürenin bazı derslerde çok az olduğunu düşünüyorum."* (Ö15): *"Farklı yetenekleri ölçen yöntemlerin denenmesi gerektiğini düşünüyorum."*

Olumsuz görüşlere karşın bazı öğrenciler (f=6), ölçme-değerlendirme süreçlerinin yeterli olduğunu veya mevcut uygulamalara yönelik ciddi bir eleştirileri olmadığını belirtmiştir. Örneğin, (Ö12) *"Genel olarak yeterli olduğunu düşünüyorum."* şeklinde görüşünü belirtmiştir. Benzer şekilde (Ö9) *"Grup çalışmaları hem öğrenme hem de sosyalleşme açısından faydalı."* ifadesine yer vermiştir.

Dördüncü alt problem kapsamında öğrencilere *"Ölçme ve değerlendirme sürecinde karşılaştığınız zorluklar veya sorunlar nelerdir? Örnek verebilir misiniz?"* sorusu yöneltilmiştir. Öğrenci görüşleri doğrultusunda elde edilen bulgular Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4

Öğrencilerin ölçme ve değerlendirme sürecinde karşılaşılan zorluklara ilişkin görüşleri

Tema	Alt Tema	Öğrenci Kodları
Sınav İçeriği ve Kapsam	Sınav sorularının ders içeriğini tam yansıtmaması	Ö1, Ö10, Ö19, Ö24, Ö25
Değerlendirme Adaletsizliği	Subjektif notlandırma ve tutarsız puanlama	Ö1, Ö5, Ö7, Ö18, Ö23
Zaman Yönetimi Sorunları	Yetersiz sınav süresi ve yoğun soru sayısı	Ö4, Ö12, Ö13, Ö22
Sınav Zorluğu ve Uygunsuzluklar	Aşırı zor sorular veya uygun olmayan soru dili	Ö4, Ö17, Ö20, Ö24
Değerlendirme Kriterleri Eksikliği	Kriterlerin belirsizliği ve bilgilendirme eksikliği	Ö13, Ö22, Ö5
Katkının Değerlendirmeye Yansımaması	Ödev, katılım gibi unsurların notlandırılmaması	Ö2, Ö11, Ö23
Sınavın Zamanlaması	Erken saatlerde sınav yapılması	Ö6, Ö3
Olumlu Görüş	Sorun yaşanmadığını belirtenler	Ö8, Ö9

Öğrenciler (f=5) sınavların yalnızca bazı konulara odaklandığını ve ders içeriğini tam olarak yansıtmadığını ifade etmiştir. Örneğin, (Ö1): *"Bir derste üç ana konu işlendi ama sınavda sadece bir konuya dair sorular geldi."* şeklinde görüşünü dile getirmiştir.

Bazı öğrenciler (f=5), açık uçlu sorularda notlandırmanın öznel olduğunu ve aynı cevaba farklı puanlar verildiğini belirtmişlerdir. Örneğin, (Ö5): *"Aynı cevaba farklı hocaların farklı puan vermesi güveni zedeliyor."* ifadesine yer vermiştir. Sınav süresinin kısa tutulması nedeniyle öğrencilerin bazı soruları yetiştiremediği belirtilmiştir. Bunun yanı süre, sınav sürecinin kısa olması (f=4), soruların zor olması (f=4), değerlendirme kriterlerinin belirsizliği (f=3), sınavların derste işlenen zorluk seviyesinin çok üzerinde olduğu (f=4), ödev, derse katılım gibi çabaların genellikle değerlendirmeye yansımadığı (f=3), görüşleri dile getirilmiştir. Bu konudaki bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir: (Ö12): *"Zamanın kısıtlı olmasından bazı sınavlarda soruları tamamlamakta zorlanabiliyoruz."* **(**Ö17): *"Hocanın derste çözdüğü sorulara göre çok daha zor sorular soruluyor.* (Ö2)*:* "*Derse düzenli katılmak ya da ödevleri güzel teslim etmek çoğu zaman notlara yansımıyor."*

Araştırmanın beşinci alt problemi kapsamında, öğrencilere, ölçme ve değerlendirme sürecine yönelik geliştirilmesi gerektiğini düşündükleri yönler ve önerileri sorulmuştur. Elde edilen bulgular Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5

Öğrencilerin ölçme ve değerlendirme sürecine yönelik geliştirilmesi gereken yönlere dair görüşleri

Tema	Alt tema	Öğrenci Kodları
Farklı Ölçme Araçlarının Kullanımı	Proje, sunum, portfolyo, ödev, kısa sınav	(Ö1, Ö2, Ö5, Ö7, Ö9, Ö10, Ö12, Ö18, Ö22, Ö23)

Değerlendirme Kriterleri ve Şeffaflık	Rubrik hazırlanması	(Ö1, Ö2, Ö18, Ö22, Ö23, Ö10, Ö13, Ö16)
	Kapsam geçerliliğinin sağlanması	(Ö1, Ö6, Ö24)
	Standart puanlamanın olması	(Ö12, Ö15, Ö18)
Geri Bildirim	Sınav sonrası açıklayıcı ve zamanında geri bildirim	(Ö2, Ö5, Ö13, Ö18, Ö22, Ö23)
Zamanlama ve Süre	Sınav saati, ilave süre, finalde vize konuları olmaması	(Ö3, Ö6, Ö8, Ö20, Ö22)
Öğrenci Merkezli Yaklaşım	Öğrenci lehine değerlendirme, katkıya dayalı notlama	(Ö10, Ö16, Ö18, Ö22)
Sınav İçeriği ve Uygunluk	Soruların anlaşılabilir ve konuya uygun olması	(Ö1, Ö10, Ö20)
Yenilikçi Yöntemler	Yaratıcılık ve problem çözme becerilerini ölçen yöntemler	(Ö14, Ö19, Ö21)
Sistemsel Sorunlar	Teknik ve sistemsel aksaklıkların giderilmesi	(Ö11, Ö17)

Tablo 5'te görüldüğü üzere, öğrenciler ölçme ve değerlendirme süreçlerinde özellikle şeffaflık, alternatif yöntem kullanımı ve geri bildirim mekanizmalarının geliştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca sınav süresi, sınav saatleri gibi teknik ayrıntılar ile birlikte öğrenci merkezli yaklaşımların artırılması yönünde öneriler sunulmuştur. Bu konu ile ilgili bazı örnek alıntılar şu şekildedir:

Ö1*: "Bence öncelikle değerlendirme kriterleri şeffaf olmalı. Rubrikler kullanılabilir..."*

Ö2: *"Değerlendirme sadece vize ve final ile olmamalı. Süreç odaklı değerlendirme olmalı."*

Ö5: "*Uygulamalı, proje temelli ve çok boyutlu değerlendirme yöntemleri daha fazla kullanılmalı."*

Ö13: *"Öğrencilere geri bildirim verilmeli ki gelişimlerini takip edebilsinler."*

Ö20: "*Sınav soruları daha anlaşılır olmalı, özellikle açık uçlu sorularda."*

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırmanın bulguları, yükseköğretimde ölçme ve değerlendirme süreçlerinin öğrenciler tarafından yalnızca akademik sonuçların belirlendiği teknik bir araç olarak değil, aynı zamanda öğrenmeyi yönlendiren, motivasyonu etkileyen ve eğitim deneyiminin kalitesini doğrudan şekillendiren çok boyutlu bir süreç olarak algılandığını ortaya koymaktadır. Bu durum, çağdaş eğitim yaklaşımlarında vurgulanan öğrenci merkezli ve bütüncül değerlendirme anlayışıyla örtüşmektedir (Carless, 2015; Boud & Soler, 2016).

Öğrenci görüşleri, üniversitede uygulanan ölçme ve değerlendirme yöntemlerine ilişkin hem olumlu hem de eleştirel boyutları ortaya koymuştur. Öğrencilerin bir kısmı mevcut uygulamaları yeterli bulmakta; özellikle sınavların öğrenmeyi ölçme açısından işlevsel olduğunu ve dersin yapısına uygun yöntemlerin kullanıldığını ifade etmektedir. Bu durum, bazı öğretim elemanlarının dersin niteliğine göre ölçme araçlarında çeşitlilik sağlayabildiğini ve bu yaklaşımın öğrenciler tarafından olumlu karşılandığını göstermektedir. Bu da ölçme araçlarının öğretim hedefleriyle uyumlu olması gerektiğini vurgulayan geçerlilik ilkesiyle örtüşmektedir

(Brookhart, 2011). Bununla birlikte, öğrencilerin büyük bir bölümünün mevcut değerlendirme sistemine eleştirel yaklaştığı görülmektedir. Özellikle çoktan seçmeli ve ezbere dayalı sınavların yaygınlığı, öğrenciler tarafından yüzeysel öğrenmeye neden olan ve eleştirel düşünmeyi yeterince yansıtmayan yöntemler olarak değerlendirilmektedir. Bu bulgu, geleneksel değerlendirme anlayışlarının günümüz yükseköğretim ihtiyaçlarına yanıt vermekte yetersiz kaldığını ve değerlendirme yöntemlerinde yenilikçi, derinlemesine öğrenmeyi teşvik eden yaklaşımlara duyulan gereksinimi ortaya koymaktadır (Carless, 2015; Brookhart, 2013). Öğrencilerin ayrıca proje, uygulama ve süreç odaklı yöntemlere daha fazla yer verilmesi yönünde güçlü bir talebi olduğu görülmektedir. Bu durum, sadece sonuç değil, öğrenme sürecine odaklanan değerlendirme anlayışının ön plana çıkması gerektiğine işaret etmektedir. Öğrenme sürecinin değerlendirilmesini önceleyen biçimlendirici ve sürdürülebilir değerlendirme yaklaşımları, bu taleplerle doğrudan örtüşmektedir (Boud & Soler, 2016).

Araştırma bulguları, öğrencilerin öğretim elemanlarından ölçme ve değerlendirme süreçlerinde sadece teknik yeterlilik değil, aynı zamanda pedagojik duyarlılık ve iletişim odaklı yaklaşımlar beklediklerini ortaya koymaktadır. Öğrencilerin en sık vurguladığı beklenti, değerlendirme sürecinin adil, şeffaf ve tarafsız bir biçimde yürütülmesidir. Bu durum, öğrencilerin yalnızca sonuca değil, sürecin nasıl yürütüldüğüne ilişkin algılarının da başarı ve motivasyon açısından belirleyici olduğunu göstermektedir. Alanyazında, şeffaflık, öğrencinin beklentileri açıkça anlayabilmesi ve değerlendirme ölçütlerinin önceden net olarak belirlenmesiyle ilişkilendirilmekte; bu bağlamda güven duygusunun artırıcı bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Bearman & Ajjawi, 2018). Bunun yanı sıra öğrenciler, öğretim elemanlarının daha öğrenci merkezli ve destekleyici bir tutum sergilemesini istemektedir. Öğrenci merkezli değerlendirme yaklaşımı, yalnızca bir beklenti değil, günümüz yükseköğretim ihtiyaçlarıyla örtüşen bir zorunluluk olarak öne çıkmaktadır. Bu yaklaşım, öğrencilerin sadece bilgi düzeylerinin ölçülmesiyle yetinilmemesi; aynı zamanda eleştirel düşünme, analiz, sentez ve değerlendirme gibi üst düzey bilişsel becerilerinin geliştirilmesini de kapsayan daha bütüncül bir değerlendirme anlayışını gerektirir (Mir vd., 2024). Nitekim alanyazında da öğrenci merkezli ve biçimlendirici değerlendirme uygulamalarının, öğrencilerin düşünme süreçlerini harekete geçiren bağlamsal ve zorlayıcı görevler yoluyla derin öğrenmeyi teşvik ettiği vurgulanmaktadır (Carney vd., 2022; Che Mat & Jamaludin, 2024). Dolayısıyla öğrencilerin değerlendirme sürecinde sadece bilgi ölçülmesini değil, düşünme biçimlerinin, çabalarının ve katılımlarının da dikkate alınmasını talep etmeleri, bu çağdaş yaklaşımlarla büyük ölçüde örtüşmektedir.

Süreç içi katılımın teşvik edilmesi, öğrencinin sadece değerlendirme nesnesi değil, sürece aktif katılan bir özne olması gerektiği yönündeki çağdaş değerlendirme anlayışıyla örtüşmektedir (Carless, 2015; Boud, 2000). Ayrıca sınav sonrası yapılan açıklamalar ve sağlanan geribildirimlerin, öğrencinin kendi öğrenmesini değerlendirmesi açısından önemli olduğu görülmektedir. Bu durum, alanyazında da sıkça vurgulanan geribildirimin öğrenme üzerindeki etkisiyle örtüşmektedir. Hattie ve Timperley (2007), geribildirimi öğrenmeyi doğrudan etkileyen en güçlü unsurlardan biri olarak tanımlarken; Tan vd. (2020), geribildirimin temel amacının hataları en aza indirmek, bilgi düzeyini artırmak ve beceri kazanımını desteklemek olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla, öğrencilerin sınav sonrası yönlendirici açıklamalar talep etmesi, yalnızca değerlendirilmek değil aynı zamanda gelişim göstermek istediklerinin bir göstergesidir. Bu bağlamda geribildirim, öğretim sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

Yükseköğretimde ölçme ve değerlendirme, öğrencilerin başarı düzeylerini, anlama becerilerini ve öğrenmelerini değerlendiren karmaşık ve dinamik bir süreçtir (Perkins, 2023). Bu süreç, öğrenme deneyimlerinin şekillendirilmesinde, öğretim yöntemlerinin yönlendirilmesinde ve akademik standartların sağlanmasında kritik bir rol oynar. Etkili bir değerlendirme süreci, hem

öğrencilerin öğrenme çıktılarının geçerliliğini sağlamak hem de zaman içinde eğitim programlarını geliştirmek açısından büyük önem taşır (Lyanda vd., 2024). Üniversitelerde öğretimin etkililiğini değerlendirmek amacıyla biçimlendirici, özetleyici (summative), tanılayıcı ve özgün değerlendirme türlerinden yararlanılmaktadır. Bu kapsamda sınavlar, denemeler ve araştırma raporları, projeler ve portfolyolar, sunumlar ile öz değerlendirme gibi yöntem ve araçlar kullanılmaktadır (Ibrahim vd., 2023).

Tüm bulgular birlikte değerlendirildiğinde, yükseköğretimde etkili bir ölçme ve değerlendirme sürecinin yalnızca öğrencilerin bilgi düzeyini belirlemeye değil, aynı zamanda onların öğrenme süreçlerini desteklemeye, motivasyonlarını artırmaya ve eleştirel düşünme gibi üst düzey becerilerini geliştirmeye yönelik tasarlanması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Öğrencilerin görüşleri, geleneksel, sınav odaklı ve ezbere dayalı uygulamaların artık yeterli bulunmadığını; bunun yerine daha çeşitli, adil, şeffaf, süreç odaklı ve öğrenci merkezli değerlendirme yöntemlerinin ön plana çıkması gerektiğini göstermektedir. Bu doğrultuda üniversitelerin ölçme ve değerlendirme politikalarını yeniden gözden geçirmeleri; hem öğretim elemanlarını değerlendirme okuryazarlığı açısından desteklemeleri hem de öğrencilere aktif öğrenen rollerini güçlendirecek değerlendirme ortamları sunmaları önemli bir ihtiyaç olarak öne çıkmaktadır. Böylece, yükseköğretimde ölçme ve değerlendirmenin işlevi yalnızca öğrenme sonuçlarını belgeleyen bir sistem olmaktan çıkarak, öğrenmeyi besleyen ve dönüştüren bir araca dönüşebilecektir.

5. KAYNAKLAR

Baranovskaya, T., & Shaforostova, V. (2017). Assessment and evaluation techniques. *Journal of Language and Education, 3*(2), 30–38. https://doi.org/10.17323/2411-7390-2017-3-2-30-38

Bearman, M., & Ajjawi, R. (2018). From "seeing through" to "seeing with": Assessment criteria and the myths of transparency. *Frontiers in Education, 3*, 96. https://doi.org/10.3389/feduc.2018.00096

Boud, D. (2000). Sustainable assessment: rethinking assessment for the learning society. *Studies in Continuing Education, 22*(2), 151-167. https://doi.org/10.1080/713695728

Boud, D. (2010). Assessment for developing practice. In *Education for future practice* (pp. 251-262). Brill

Boud, D., & Soler, R. (2016). Sustainable assessment revisited. *Assessment & Evaluation in Higher Education, 41*(3), 400-413. https://doi.org/10.1080/02602938.2015.1018133

Brookhart, S. M. (2011). Educational assessment knowledge and skills for teachers. *Educational Measurement: issues and practice, 30*(1), 3-12. https://doi.org/10.1111/j.1745-3992.2010.00195.x

Brown, S. (2005). Assessment for learning. *Learning and Teaching in Higher Education*, 1, 81–89. http ://eprints.glos.ac.uk/id/eprint/3607

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2021). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (29. baskı). Pegem Akademi.

Carless, D., Salter, D., Yang, M., & Lam, J. (2011). Developing sustainable feedback practices. *Studies in Higher Education, 36*(4), 395–407. https ://doi.org/10.1080/0307507100364244

Carless, D. (2015). *Excellence in university assessment: Learning from award-winning teaching.* Abington: Routledge.

Carney, E. A., Zhang, X., Charsha, A., Taylor, J. N., & Hoshaw, J. P. (2022). Formative assessment helps students learn over time: Why aren't we paying more attention to it?.

Intersection; A journal at the intersection of assessment and learning, 4(1). https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1386053.pdf

Che Mat, N., & Jamaludin, K. (2024). Effectiveness of practices and applications of student-centered teaching and learning in primary schools: A systematic literature review. *International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development, 13*(3). http://dx.doi.org/10.6007/IJARPED/v13-i3/21733

Çetin, İ., & Göçebe Yüceer, E. (2023). Teachers in Math lessons in the digital age: the real face of distance education. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi, 5*(3), 1489-1514. https://doi.org/10.38151/akef.2023.123

Fastré, G. M. J., van der Klink, M. R., Sluijsmans, D., & van Merriënboer, J. J. G. (2013). Towards an integrated model for developing sustainable assessment skills. *Assessment & Evaluation in Higher Education, 38*(5), 611–630. https ://doi.org/10.1080/02602938.2012.674484

Hattie, J., & Timperley, H. (2007). The power of feedback. *Review of Educational Research, 77*(1), 81–112. https://doi.org/10.3102/003465430298487

Ibrahim, H., Asim, R., Zaffar, F., Rahwan, T., & Zaki, Y. (2023). Rethinking homework in the age of artificialintelligence. *IEEE Intelligent Systems, 38*(2), 24–27.https://doi.org/10.1109/MIS.2023.3255599

Gelbal, S., & Kelecioğlu, H. (2007). Öğretmenlerin ölçme ve değerlendirme yöntemleri hakkındaki yeterlik algıları ve karşılaştıkları sorunlar. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 33, 135-145. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/87640

Gronlund, N. (2006). Assessment of Student Achievement. Third Custom Edition for the University of Alberta. Toronto: Pearson Education, Inc

Jacoby, J. C., Heugh, S., Bax, C., & Branford-White, C. (2014). Enhancing learning through formative assessment. *Innovations in Education & Teaching International, 51*(1), 72-83. https://doi.org/10.1080/14703297.2013.771970

Lyanda, J. N., Owidi, S. O., & Simiyu, A. M. (2024). Rethinking higher education teaching and assessment in-line with AI innovations: A systematic review and meta-analysis. *African Journal of Empirical Research, 5*(3), 325-335.

Merriam, S. B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. Jossey-Bass.

Mir, T. T., Urooj, T., & Rasool, S. (2024). The evolution and importance of student-centred assessment in modern education. *Journal of Social & Organizational Matters, 3*(4), 29–45. https://doi.org/10.56976/jsom.v3i4.118

Norton, L., Norton, B., & Shannon, L. (2013). Revitalising assessment design: What is holding new lecturers back? *Higher Education, 66*(2), 233–251. https://doi.org/10.1007/s10734-012-9601-9

Patton, M. Q. (2014). *Qualitative research & evaluation methods* (4th ed.). Sage.

Peker, B., & Acar, S. (2024). Opinions of mathematics teachers on measurement and evaluation. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi,* 6(1), 58-79. https://doi.org/10.38151/akef.2024.130

Perkins, M. (2023). Academic integrity considerations of AI large language models in the post-pandemic era:ChatGPT and beyond. *Journal of University Teaching & Learning Practice, 20*(2), 345–367.https://doi.org/10.53761/1.20.02.07

Rutherford, S., Pritchard, C., & Francis, N. (2025). Assessment *is* learning: Developing a student-centred approach for assessment in higher education. *FEBS Open Bio, 15*(1), 21–34. https://doi.org/10.1002/2211-5463.13921

Sainsbury, E., & Walker, R. (2007). Assessment as a vehicle for learning: Extending collaboration into testing. *Assessment and Evaluation in Higher Education, 33*(2), 1-18. https://doi.org/10.1080/02602930601127844

Tan, F. D., Whipp, P. R., Gagné, M., & Van Quaquebeke, N. (2020). Expert teacher perceptions of two-way feedback interaction. *Teaching and Teacher Education*, 87, 1–12. https://doi.org/10.1016/j.tate.2019.102930

Yıldırım, Y., Özdemir, V., & Karakaya, İ. (2024). Views of assessment and evaluation experts on assessment and evaluation units in schools. *Ahmet Keleşoğlu Faculty of Education Journal (AKEF), 6*(2), Page 267-287. https://doi.org/10.38151/akef.2024.142

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2022). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (13. baskı). Seçkin Yayıncılık.

Yıldız, D. (2021). PISA'daki okuma becerilerine yönelik soru hazırlama süreci. In A. Aydın & E. Yahşi (Eds.), *PISA ve okuma kültürü* (pp. 235–253). Nobel Akademi Yayıncılık.

DISCRIMINATION RESULTING FROM THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EMPLOYMENT RELATIONS: ALGORITHMIC DISCRIMINATION

İŞ İLİŞKİLERİNDE YAPAY ZEKÂNIN KULLANIMI NETİCESİNDE MEYDANA GELEN AYRIMCILIK: ALGORİTMİK AYRIMCILIK

Selçuk CENGİZ [1]

[1]**Öğr. Gör., Antakya Meslek Yüksekokulu, İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku,**

0000-0003-2304-7699

Özet

İşveren, işe alım sürecinde *"culpa in contrahendo"* sorumluluğu çerçevesinde aday işçilere karşı eşit davranma borcu altındadır. Bu borç, Anayasa m.10'da yer alan eşitlik ilkesi ile İş Kanunu m.5'te yer alan işverenin eşit davranma borcuna dayanmaktadır.

Günümüzde büyük veri analizi, bulut bilişim ve yapay zekâ gibi teknolojiler, Endüstri 4.0'ın dijital dünyasında işe alım ve insan kaynaklarının diğer süreçlerini köklü bir şekilde dönüştürmüştür. Özellikle yapay zekâ, son dönemde hem akademik hem de sosyal çevrelerde dikkat çekici bir konu haline gelmiş olup, iş dünyasında da belirgin etkiler bırakmaktadır. Hızla gelişen bu teknoloji, beraberinde hem avantajlar hem de zorluklar getirirken, iş yaşamında işe alım süreçlerinden görevlerin yürütülmesine ve işten çıkarma kararlarına kadar farklı alanlarda önemli bir araç olarak kullanılmaktadır.

Yapay zeka, her ne kadar işe alımlarda tarafsızlığı sağlama ve işverenlerin keyfi kararlar almasını önleme potansiyeline sahip olsa da makine öğrenimi ve derin öğrenme tekniklerinin kullanımı, otomatik veya yarı otomatik karar mekanizmalarında ayrımcı sonuçlara yol açabilir. Bu olgu literatürde algoritmik ayrımcılık olarak adlandırılmaktadır.

Algoritmik ayrımcılık, bireylerin veya grupların algoritmaların sonuçları doğrultusunda farklı bir muameleye ya da etkiye maruz kalmasını ifade eden bir kavramdır. Halihazırda mevcut ayrımcılık temellerine dayanan nedenlerle ortaya çıkan ayrımcı tutumlar, yapay zekâ araçları sayesinde daha sistematik, düşük maliyetli ve çoğu zaman fark edilmesi zor bir şekilde kendini gösterebilir. Özellikle işe alım süreçleri, algoritmik ayrımcılığın sıkça karşılaştığı alanların başında gelmektedir.

Anahtar kelimeler: Ayrımcılık, Algoritmik Ayrımcılık, Yapay Zeka, İşe Alım, Eşit Davranma Borcu.

Abstract

The employer has an obligation to treat candidate employees equally within the framework of *"culpa in contrahendo"* responsibility during the recruitment process. This obligation is based on the principle of equality stated in Article 10 of the Constitution and the employer's duty to act equally as stated in Article 5 of the Labor Law.

Today, technologies such as big data analysis, cloud computing, and artificial intelligence have fundamentally transformed recruitment and other human resources processes in the digital world of Industry 4.0. In particular, artificial intelligence has recently become a prominent topic in both academic and social circles, leaving significant impacts in the business world as well.

This rapidly developing technology brings both advantages and challenges, and is used as an important tool in various areas of work life, from recruitment processes to task execution and layoff decisions.

Although artificial intelligence has the potential to ensure neutrality in hiring and prevent employers from making arbitrary decisions, the use of machine learning and deep learning techniques can lead to discriminatory outcomes in automated or semi-automated decision-making mechanisms. This phenomenon is referred to in the literature as algorithmic discrimination.

Algorithmic discrimination is a concept that refers to individuals or groups being subjected to different treatment or effects based on the outcomes of algorithms. Discriminatory attitudes arising from existing foundations of discrimination can manifest in a more systematic, low-cost, and often hard-to-detect manner through artificial intelligence tools. Particularly, recruitment processes are among the areas where algorithmic discrimination is frequently encountered.

Keywords: Discrimination, Algorithmic Discrimination, Artificial Intelligence, Recruitment, Duty of Equal Treatment.

1. GİRİŞ

Günümüzde büyük veri analizi, bulut bilişim ve yapay zeka gibi teknolojiler, Endüstri 4.0'ın dijital dönüşümü kapsamında işe alım ve çeşitli insan kaynakları süreçlerini kökten değiştirmiştir (Bozkurt Gümrükçüoğlu ve Yakacak, 2023:1707). Yapay zekâ temelli işe alım uygulamalarının kökeni, çevrim içi iş panoları ve başvuru takip sistemlerinin ortaya çıktığı 1990'lı yıllara kadar uzanmaktadır. Bu tür teknolojiler, iş ilanlarının çevrim içi ortamlarda yayınlanmasını ve adayların başvurularını dijital olarak gerçekleştirmesini sağlarken, ağırlıklı olarak anahtar kelime eşlemesi yapan basit algoritmalara dayalıdır. Bu nedenle, bu sistemlerin gerçek anlamda yapay zeka olarak değerlendirilmesi zordur (Bozkurt Gümrükçüoğlu ve Yakacak, 2023:1708).

Bugün şirketler, küresel pazarda rekabet edebilmek için daha kalifiye ve yetenekli adaylara ulaşmayı hedeflemektedir. İşverenler, bu amaç doğrultusunda yapay zeka tabanlı çözümlerden yararlanmaktadır. Yapay zekâ, işe alım sürecinin neredeyse tüm aşamalarında kullanılabilir bir teknoloji haline gelmiştir (Alpagut ve Karaca Yağcı, 2023:14-15; Engin ve Ozan Özparlak, 2022:236). Henüz ilan hazırlama aşamasından itibaren yapay zeka farklı süreçlerde etkin rol oynayabilir. İşe alım kararlarını desteklemek, uygun adayları belirlemek ve ilgili iş gereksinimlerine yönelik bir aday havuzu oluşturmak yapay zekânın bu alandaki temel kullanım amaçlarındandır (Bozkurt Gümrükçüoğlu ve Yakacak, 2023:1708).

Teknolojinin hızla gelişmesiyle yapay zeka sistemleri, işe alım süreçlerinde ve iş ilişkilerinde şirketler tarafından yoğun şekilde entegre edilmektedir. Bunun temel nedeni, yapay zekanın yaptığı hesaplamalar ve tercihlerinin genelde yüksek düzeyde objektif ve doğru kabul edilmesidir. Ayrıca yapay zekâ, insan zekâsını taklit etmek ve geliştirmek amacıyla tasarlanmıştır. Hesaplamalı davranış modelleri kullanarak öğrenme ve muhakeme yeteneklerini artıran yapay zekâ, karmaşık problemleri çözerek insanın fiziksel ve zihinsel emeğini hafifletmeyi ve ona destek olmayı hedeflemektedir (Bozkurt Gümrükçüoğlu ve Yakacak, 2023:1708). Ancak bu teknolojinin kullanımı beraberinde etik birtakım sorunları da getirmektedir. Özellikle ayrımcılık yasağına aykırılık halleri, yapay zekâ sistemlerinin ortaya çıkardığı önemli tartışma konularından biridir. Bu bağlamda algoritmik ayrımcılık, günümüz iş dünyasında dikkat çeken bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Algoritmik ayrımcılık, bireyler veya grupların algoritmaların işleyişi sonucunda farklı muameleye maruz kalması ya da olumsuz etkiler yaşamasını ifade eden bir kavramdır (Bozkurt Gümrükçüoğlu ve Yakacak, 2023:1701). Zaten mevcut olan ayrımcılık temellerine dayanan önyargıların, yapay zeka teknolojileri aracılığıyla daha sistematik, düşük maliyetli ve fark edilmesi güç biçimde ortaya çıkması mümkün hale gelmiştir. İşe alım süreçleri de algoritmik ayrımcılığın sıklıkla karşılaşıldığı alanlardan biridir. Bu ayrımcılık bazı durumlarda işverenin bilinçli tercihleriyle ilişkilendirilebileceği gibi, bazen işverenin ya da yapay zekâyı geliştiren kişinin farkında olmadığı şekilde gerçekleşebilir (Çankaya, 2024:175).

Bu çalışma kapsamında öncelikle yapay zeka kavramı ele alınacak, ardından işe alımda ayrımcılık, algoritmik ayrımcılık ve bu tür ayrımcılığın nasıl ispatlanacağı ile sonuçları detaylandırılacaktır. Son bölümde ise algoritmik ayrımcılığın önlenmesine yönelik öneriler değerlendirilecektir.

2. 1. YAPAY ZEKA KAVRAMI

Günümüzde Endüstri 4.0'ın yükselişi ve özellikle de Büyük Veri kullanımıyla, gittikçe daha çok popülerleşen toplumsal ve hukuki bir fenomen hâlini almaktadır. Bu bağlamda yapay zeka kavramının ortaya konulması ve tanımlanması, yapay zekanın yol açtığı temel hukuki tartışmaların incelenebilmesi için zorunlu bir hâl almıştır. Ancak yapay zeka veya daha geniş bir kavram olarak *"akıllı makineler"* düşüncesi aslında hiç yeni değildir (Çankaya, 2024:25). Bununla birlikte, yapay zekanın günümüzdeki anlamıyla teknolojik olarak geliştirilmesi 1940'ları bulmuştur. Bilimsel temelleri; felsefe, matematik, sinirbilim, psikoloji, bilgisayar mühendisliği, sibernetik ve dilbilim disiplinlerinin kesişiminde birleşen yapay zekanın ortaya çıkması için her şeyden önce veri biliminin gelişmesi gerekmiştir (Yantaç ve Falcıoğlu, 2020:35 vd.).

Yapay zeka kavramının tanımı üzerinde gününüzde görüş birliği bulunmamaktadır (Alpagut ve Karaca Yağcı, 2023:12; Çankaya, 2024:32). Yapay zeka tanımlanırken bu kavramı oluşturan iki unsurun, yani yapay olanın ve zeka olanın ne olduğu üzerine düşünülerek bir sonuca varılabilir. Bu kavrama yönelik ortaya konulan dört farklı görüşe göre de yapay zeka; insan gibi düşünen, insan gibi hareket eden, akılcı düşünen veya akılcı hareket eden bir varlıktır (Çankaya, 2024:33) Anlaşılacağı üzere, yapay zekanın ne olduğu tartışılırken ya insan gibi olmaya ya da akılcı olmaya atıfta bulunulmakta; Yapaylık unsuru *"insan gibi"* veya *"akılcı"* olmak üzerinde, *"zeka"* unsuru ise *"düşünmek"* ya da *"hareket etmek"* eylemleri üzerinde inşa edilmektedir (Çankaya, 2024:33).

Açıklamalarımızdan hareketle yapay zeka, en temel haliyle, bir bilgisayarın veya bilgisayar kontrollü robotun genellikle zekâ ile bağdaştırılan görevleri yerine getirme yeteneği olarak tanımlanabilir (Okur, 2021:45). Benzer şekilde, yapay zeka, bir bilgisayarın veya bir makinenin insana özgü olduğu düşünülen akıl yürütme, anlam çıkarma, genelleme ve geçmiş deneyimlerden öğrenme gibi gelişmiş zihinsel süreçlerle ilgili görevleri üstlenme yeteneği olarak tanımlanır (Nabiyev, 2021:27). Bir diğer tanıma göre ise yapay zeka temel olarak insan beyninin işleyişine benzer bir biçimde problem çözme, çıkarıma varma, akıl yürütme yetilerine sahip bir yazılımdır (Çankaya, 2024:32). Başka bir deyişle yapay zeka, makine öğrenme ve derin öğrenmeye dayalı olarak, akıl yürütme ve zeka ile ilişkilendirilen bilişsel yeteneklerin, bir bilişim sistemi tarafından kullanılması ve düşünsel bir içerik, tahmin, öneri ya da karar ortaya çıkarmasıdır. Türk Dil Kurumu ise yapay zekayı *"Bir bilgisayarın, bilgisayar kontrolündeki bir robotun veya programlanabilir bir aygıtın insana benzer biçimde algılama, öğrenme, fikir yürütme, karar verme, sorun çözme, iletişim kurma vb. işlevleri sergileyebilme yeteneği"* şeklinde tanımlamaktadır.

Yapay zekayı sadece tetikleyici olarak tanımak üzere tasarlandığı girdilere güvenmek yerine, öğrenilen girdilere ya da verilere yanıt olarak kendi kendini değiştirebilen ve yeni algoritmalar oluşturabilen bir algoritmalar konfigürasyonu olarak tanımlayan görüşe göre, yapay zekanın yeni verilere dayalı olarak değişme, uyum sağlama ve büyüme kapasitesinin bir öğesi olan algoritmaların analizinin yapılması gerekmektedir (Çanak Bozoflu, 2024:19). Öyle ki, algoritmik yönetim çağı olarak nitelendirilen son on yılda, yeni güç araçları olarak tanımlanan geniş miktardaki verilerle yönlendirilen algoritmalar radyoda çalan müzikten hayat kurtaran organ nakli şansına kadar insan hayatında önemli kararlarda giderek daha fazla belirleyici rol üstlenmektedir (Çanak Bozoflu, 2024:19). Bu bağlamda, konunun daha iyi kavranabilmesi açısından önem taşıyan bir diğer kavram algoritmadır. Algoritma, bir formül şeklinde ifade edilen ve belirli bir işlemi gerçekleştirmek ya da belirli bir hedefe ulaşmak amacıyla tasarlanmış, bilgisayar ortamında uygulanabilir karmaşık matematiksel işlemlerden oluşan bir talimatlar dizisidir (Aksoy, 2022:65; Çankaya, 2024:58).

Makine öğrenimi ve derin öğrenme gibi günümüz yapay zeka teknolojilerinin temelini oluşturan yaklaşımlar, algoritmaların kullanım yöntemleri arasında yer almaktadır. Bu durum, İş Hukuku bağlamında, özellikle işe alım süreçlerinde ve iş ilişkisinde işverenlerin çalışanlara ilişkin verileri kullanmaları halinde karşımıza çıkmakta ve işverenin sorumluluğu açısından da büyük önem taşımaktadır (Alpagut ve Karaca Yağcı, 2023:13). Yapay zeka algoritmalar kullanılarak kodlanır ve bu sayede makine öğrenme ya da derin öğrenme gibi özelliklere sahip olur. Dolayısıyla yapay zekanın olduğu her yerde çeşitli türdeki algoritmalardan da söz ediliyor olur, ancak her algoritma veya algoritmalar bütününün meydana getirdiği yazılım yapay zekaya vücut vermez (Bacaksız ve Sümer, 2021:26-27). Yapay zekanın bir alt dalı olan makine öğrenmesi yöntemleri, geçmiş verilere dayanarak bu verilerdeki örüntüleri belirlemek için en uygun modeli tespit eder ve bu modeli kullanarak gelecekteki verileri tahmin eder. Bu süreçte, geçmiş verilerden örüntüleri nasıl çıkaracağını öğrenir ve elde ettiği bilgiyi sonraki verilere uygular. Bu uygulama ise tahmin veya öngörü olarak adlandırılır (Alpagut ve Karaca Yağcı, 2023:13). Nitekim daha önce açıklandığı üzere, algoritmalarla çalışan her yazılım öğrenemez ve kendisine verilen ya da kendi ulaştığı verilere göre ortaya çıkan sonuca etki edemez. Algoritma denilen işlemler dizisi, girdi ile çıktı arasında ne kadar kompleks bir yol olursa olsun, otomatik olarak her zaman aynı sonuca ulaşan bir dizi görev adımlarından, başka bir deyişle *"mantık ve kontrolün toplamından ibarettir"* (Çankaya, 2024:59). Yapay zeka ise, değişen verilere ve bu verilerin işlenme biçimlerine göre her seferinde farklı sonuçlara ulaşabilir niteliktedir ve eylemlerini belirli bir otonomi çerçevesinde meydana getirir (Kangal, 2021:21).

Yapay zeka teknolojileri günümüz sürekli gelişen bilgi toplumunda, çalışma yaşamında farklı türdeki verilerin eşi benzeri görülmemiş ölçekte elde edilmesine ve işlenmesine neden olmaktadır. Özellikle, işe alım, iş organizasyonu ve yönetimi, çalışanların hem doğrudan hem de dolaylı denetimi kavramlarına yönelik bu dinamik değişimler işçinin temel hak ve özgürlüklerine etkileri bakımından önem arz etmektedir. Giderek daha karmaşık hale gelen büyük miktardaki verilerin yaygın olarak kullanılabilirliği, analiz ve değerlendirmeler oluşturma amacıyla tahmine dayalı veri madenciliği aracılığıyla yalnızca stratejik iş planlarında değil aynı zamanda iş organizasyonu ve yönetim yapılarının optimize edilmesine yönelik çalışmalarda da kilit nokta teşkil etmektedir (Çanak Bozoflu, 2024:35). Oysaki algoritmaların karmaşık ve şeffaf olmayan yapısı çalışma yaşamında bilgi asimetrisine ve daha da önemlisi insan haklarının, özellikle de mahremiyet ve kişisel verilerin korunması haklarının yanı sıra İş Hukuku ilkeleriyle bağlantılı eşitlik ve ayrımcılık yasağı ile ilgili potansiyel ihlallere ilişkin giderek daha fazla soruyu gündeme getirmektedir (Çanak Bozoflu, 2024:35).

Algoritmik platformlar üzerinden verilen iş ilanlarında, ilanı oluşturan kişi, kimin bu ilanı görebileceğini belirleme yetkisine sahiptir (Türe, 2021: 229-232). Bu durum, belirli bir cinsiyetin ya da dezavantajlı grupların kapsam dışı bırakılmasına imkan tanıyabilir (Bozkurt

Gümrükçüoğlu ve Yakacak, 2023:1709). Örneğin, işveren cinsiyet, yaş aralığı gibi kriterlere dayalı seçimler yapabilir. Bu süreçte, yapay zeka teknolojileri de işveren tarafından kullanılabilir. İlan yayımlanırken, algoritmik platformlar ilanla en yüksek etkileşime geçme potansiyeli olan kişileri belirlemek amacıyla veri toplar. Bu noktada, ilgili sektörün geçmişteki cinsiyet ve ırk bazlı kalıpları dikkate alınarak ilana tıklama ihtimali yüksek bireyler hedeflenir. Ancak, bu süreç işverenin tercihlerinden bağımsız olarak da işleyebilir. Geçmiş istihdam verilerine dayalı algoritmik hedefleme, ayrımcı sonuçlar doğurabilmektedir.

Yapay zeka, işe alım sürecinin neredeyse tüm aşamalarında kullanılabilen bir teknoloji haline gelmiştir (Alpagut ve Karaca Yağcı, 2023:14-15; Engin ve Ozan Özparlak, 2022:236). İlk ilan aşamasından itibaren çeşitli süreçlerde yapay zeka devreye girebilir. Doğru adayları bulmak, işe alım kararlarını desteklemek ve iş gereksinimlerine uygun bir aday havuzu oluşturmak gibi amaçlar, yapay zekanın bu alandaki başlıca kullanım alanlarıdır (Bozkurt Gümrükçüoğlu ve Yakacak, 2023:1708).

İşe alım süreçlerinde kullanılan bazı yapay zeka yöntemleri arasında otomatik özgeçmiş taraması, tahmine dayalı analitik, video mülakat analizi, beceri ve kişilik değerlendirmeleri, yetenek havuzu yönetimi, duygu tanıma teknolojisi, oyunlaştırma, sanal gerçeklik ve sosyal medya tarama yer almaktadır (Bozkurt Gümrükçüoğlu ve Yakacak, 2023:1711).

Yapay zekanın işlevi ve bilişsel kapasitesine bağlı olarak farklı sınıflandırmalar yapılabilir. Zayıf ya da güçlü yapay zeka; dar, genel veya süper yapay zeka; analitik, insandan ilham alan veya insansı yapay zeka; otonom ya da otonom olmayan yapay zeka gibi kategorilere ayrılması mümkündür (Çankaya, 2024:47 vd.).

2. İŞE ALIMDA AYRIMCILIK

İşe alım süreçleri teknolojiyle birlikte gelişmektedir, fakat bu gelişim beraberinde çeşitli hukuki problemler de getirmektedir. İşe alım süreçlerinde kullanılan algoritmalar yukarıda açıklandığı üzere ayrımcı sonuçlara yol açabilmektedir. İş Kanunu (İK)'nun ayrımcılık bakımından, kişinin işçi sıfatının kazanmasının ardından daha etkili önlemler sunmaktadır (Oğuz, 2024:1872).

İşveren, işe alım sürecinde içerisinde bulunduğu *"culpa in contrahendo"* sorumluluğu kapsamında aday işçiye karşı eşit davranma borcu altındadır. Öğretide, *"culpa in contrahendo"* sorumluluğu ile bu problem çözüme kavuşturulmak istense de kabul etmek gerekir ki, günümüz gereklilikleri ve insan haklarının etkin korunması bakımından İK düzenlemelerinin ayrımcılık tazminatını işe başvuran adayları da kapsayacak şekilde güncellenmesi ve İK'ya dolaylı ayrımcılık tanımının yerleştirilmesi isabetli olacaktır (Oğuz, 2024:1872).

Genel anlamda eşit davranma borcu, hukuki dayanağını temel olarak eşitlik ilkesini anayasal güvenceye kavuşturan Anayasa m.10 ve işverenin eşit davranma borcunu düzenleyen İK m.5'ten almaktadır. *"Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu"* m.25, *"Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu"* m.5, *"Türk Ceza Kanunu"* (TCK) m.122 ve "*Engelliler Hakkında Kanun"* m.4 vd. gibi düzenlemeler de işverenin bu borcunu kurala bağlamaktadır. Benzer şekilde, *"İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi"* m.2, 7 ve 23; *"Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi"* m.14; *"Avrupa Sosyal Şartı"* m.4; *"100 Sayılı Eşit Değerde İş İçin Erkek ve Kadın İşçiler Arasında Ücret Eşitliği Hakkında ILO Sözleşmesi"*, *"111 Sayılı Ayrımcılık (İş ve Meslek) ILO Sözleşmesi; İstanbul Sözleşmesi"* m.20; 663, *"Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi"* (CEDAW) gibi uluslararası insan hakları belgeleri de aday işçilere yönelik çeşitli ayrımcılık türlerini yasaklamaktadır.

Bununla birlikte, işverenin bu borcunun işe alım süreci bakımından ikiye ayrılarak incelenmesi gerekmektedir; ayrımcılık yasağı ve dar anlamda eşi davranma borcu (Ugan Çatalkaya; 2021:864-865; Albayrak ve Yuvalı, 2012:87 vd.).

Yapay zeka kullanımından kaynaklanan ayrımcılık temel olarak dört sebeple meydana gelir: yazılımcının hazırladığı veri setindeki, yazılımcının algoritmaları kodlarken oluşturduğu kalıplardaki, işverenin sunduğu veri setindeki veya işverenin algoritmaları uygularken amaçladığı sonuçtaki önyargı kalıpları (Çankaya, 2024:177). Anlaşılabileceği üzere, yapay zekanın sebep olduğu ayrımcılık, yazılımın en baştan ayrımcılık yapacak şekilde kodlanmasından ya da böyle kodlanmasa dahi makine öğrenme veya derin öğrenme için kendisine sunulan veri setinde ya da kullanım amacında ayrımcı kalıpların yer almasından kaynaklanmaktadır (Çankaya, 2024:178).

İşe alımlarda algoritmik yönetim araçlarının kullanılmasının doğurduğu birçok potansiyel risk mevcuttur. Bu riskler kimi zaman algoritmik yönetim araçlarının tasarımının işe başvuran adaylar tarafından etkili bir şekilde kullanılamaması nedeniyle dolaylı ayrımcılığa sebebiyet verilmesi şeklinde, kimi zaman ise algoritmik yönetim araçlarının yaptığı analizlerin ırk ve cinsiyet gibi faktörlerden etkilenmesi biçiminde karşımıza çıkmaktadır (Oğuz, 2024:1872).

İş Hukukunda *"ayrımcı yapay zeka"* tartışmaları, genellikle işe alım süreçlerinde yapay zeka uygulamalarının kullanımına yoğunlaşmaktadır (Alpagut ve Karaca Yağcı, 2023:22). Günümüzde bu tür uygulamalar, şirketlerin insan kaynakları süreçlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Öğretide, yapay zeka kontrollü konuşma analizi temelli sistemlerin, adayların psikolojik durumları hakkında bilgi sağlayan otomatik kişilik testleri ya da chatbotlar vasıtasıyla yürütülen telefon mülakatları ve iş görüşmelerinde ayrımcılık riski taşıdığı ifade edilmektedir. Bu ayrımcılığın özellikle engellilik ya da etnik köken gibi özellikler üzerinden gerçekleşme ihtimaline dikkat çekilmiştir (Alpagut ve Karaca Yağcı, 2023:22). Ayrıca vurgulanmalıdır ki yapay zeka sistemleri yalnızca işe alım süreçlerinde değil, iş ilişkisi çerçevesinde de çeşitli amaçlarla kullanılabilmektedir. Bu kapsamda, işçilerin performanslarının değerlendirilmesi, hangi işçinin iş sözleşmesinin devredileceğinin belirlenmesi ya da iş sözleşmesi feshedilecek işçinin tespiti gibi alanlarda da yapay zekanın etkili bir araç olarak kullanılabileceği öne sürülmektedir (Alpagut ve Karaca Yağcı, 2023:22).

3. ALGORİTMİK AYRIMCILIK

İş Kanunu m.5, doğrudan ve dolaylı ayrımcılık biçimleri açısından iş sözleşmesinin kurulması ve iş ilişkilerinde cinsiyet temelli ayrımcılığın yasaklandığını ifade etmektedir (Cengiz, 2023:78). Bununla birlikte, Anayasa m.10, herkesin dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayrımcılığa uğramaksızın kanun önünde eşit olduğunu belirterek eşitlik ilkesini güvence altına alan temel bir hüküm olma niteliği taşımaktadır (Cengiz, 2019:52). Öğretide ifade edildiği üzere, İK'daki düzenlemelerin sadece bu kanunun kapsamındaki iş ilişkilerine uygulanması, kapsam dışında kalan Deniz İş Kanunu, Basın İş Kanunu ve Türk Borçlar Kanunu gibi alanlarda özel bir düzenleme bulunmaması sebebiyle Anayasa m.10'un uygulama alanı bulacağı görüşü öne çıkmaktadır. Ancak bu durum önemli bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir (Bozkurt Gümrükçüoğlu ve Yakacak, 2023:1733). Bunun yanı sıra, düzenlemenin uygulanabilmesi için kimliği belli ya da belirlenebilir bir mağdurun varlığı gerektiğinden, iş ilanlarında yer alan ifadelere yönelik olarak bu düzenlemenin bir yasak getirdiğini söylemek olanaklı görünmemektedir (Ozan Özparlak, 2022:234; Çanak Bozoflu, 2024:102). Nitekim algoritmik işe alım ilanlarının, her ne kadar işe alım ilanlarında açıkça belirtilmese ve işveren tercihlerini yansıtan sebeplerle ya da bazı durumlarda işverenden kaynaklanmasa dahi eğitim veri setinde yer alan veriler aracılığıyla belirli kişi ya da gruplara gösterilmemesi söz konusu olabilmektedir. İşe alım sürecine ilişkin öngörülen özel ancak sınırlı bu düzenleme ile herhangi bir yaptırım öngörülmemiştir (Çanak Bozoflu, 2024:102).

Günümüzde yapay zekanın iş ilişkilerinde kullanılma biçimleri ve uygulanan teknolojik yöntemler, algoritmik yönetim kavramı altında açıklanmaktadır. Algoritmik yönetim, iş

ilişkilerinin dijitalleşmesi ile birlikte çalışma yaşamında yeni ortaya çıkan ve işverenin iş ilişkisinin başlangıcından sona ermesine kadar kullandığı, çoğunlukla yapay zekaya dayalı yöntemleri ifade etmek için kullanılan bir kavramdır (Çankaya, 2024:135; Oğuz, 2024:1867 vd.). Her ne kadar ilk başta dijital şekilde görülen işler için geliştirilmiş olsa da günümüzde algoritmik yönetimin mal üretimi, depo yönetimi, otelcilik, pazarlama ve bankacılık gibi sektörlerde, özellikle de platform çalışmalarda gittikçe artan şekilde kullanıldığı görülmektedir (Çankaya, 2024:135).

Algoritmik yönetimin beraberinde getirdiği en temel sorun ayrımcılığa uğrama riskidir (Oğuz, 2024:1869). Bu çerçevede algoritmik yönetim araçlarına getirilen eleştiriler, özetle algoritmik sistemlerin ancak onları eğitenler kadar önyargısız olabileceğini belirtmektedir (Oğuz, 2024:1869). Öyle ki bir algoritma ancak onu tasarlayanların, geliştirenlerin, geri dönüt veren kullanıcıların önyargısız olduğu kadar önyargısız olabilir. Makine öğrenimi, algoritmik sistemlere özel olarak programlanmadan otoma tik olarak deneyimden öğrenme ve geliştirme yeteneği kazandırmaktadır. Makine öğrenimi algoritmaları genellikle bireyler, iş süreçleri, işlemler, olaylar ile ilgili desenleri öğrenmek için verileri tüketir ve işler (Çankaya, 2024:36 vd.). Bir makine öğrenimi algoritmasının verimliliği ve etkililiği, verilerin doğası ve özelliklerine bağlıdır (Çankaya, 2024:38). Veri setleri, makine öğreniminin temelini oluşturur. Bir algoritmanın veri toplama işlemi nicelik ve nitelik bakımından eksikse, gerçekliği objektif bir şekilde temsil etme konusunda başarısız olabilir ve bu da algoritmik kararlarda ayrımcılığa yol açabilir. Buna ek olarak, kişisel önyargılar veri setlerinin seçiminde de ortaya çıkabilmektedir (Oğuz, 2024:1870: Alpagut ve Karaca Yağcı, 2023:23).

Algoritmik ayrımcılık ise makine öğrenme ve derin öğrenme teknikleri, süreç otomatik veya yarı otomatik karar alma sürecinde işverenin kullandığı yazılımın ayrımcı bir sonuca varması ve bu durumda işe alımlarda yapay zeka kullanım nedeniyle birçok sebeple aday işçilerin doğrudan veya dolaylı ayrımcılığa maruz kalmasıdır (Bozkurt Gümrükçüoğlu ve Yakacak, 2023:1719). Başka bir deyişle algoritmik ayrımcılık, kavram olarak algoritmaların kullanımıyla belli bir kişiye ya da belli bir sosyal gruba yönelik objektif ve haklı bir nedene dayanmayan, bu kişilerin hak ve özgürlüklerini etkileyen, belli bir ayrımcılık temelinde gösterilen olumsuz tutum ve davranışları ifade eder (Bozkurt Gümrükçüoğlu ve Yakacak, 2023:1719-1720). Bu kavram aynı zamanda algoritmik önyargı ve algoritmik adalet gibi farklı kavramlarla da ilişki içerisindedir ancak bu kavramların insan hakları hukuku anlamında tam olarak bir karşılığı bulunmamaktadır (Çankaya, 2024:175). Bununla beraber algoritmik ayrımcılık, algoritmaların ayrımcı sonuçlara neden olacak kararlar almak için kullanıldığı özel bir algoritmik önyargı türü olarak değerlendirilebilir. Bu tür bir ayrımcılık, ya algoritmanın tasarımı itibarıyla önyargılı olması ya da önyargılı verilerle eğitilmesi durumunda ortaya çıkmaktadır (Bozkurt Gümrükçüoğlu ve Yakacak, 2023: 1719-1720). Algoritmik ayrımcılığa ilişkin somut örnekler arasında, yüz tanıma sistemlerinin koyu tenli bireyler üzerinde ayrımcı bir yaklaşım sergilemesi, erkek adayları kadın adaylara tercih eden işe alım algoritmaları, belirli bölgelerden gelen bireylere yönelik ayrımcılık yapan kredi puanlama sistemleri ve mahalli bazda önyargılı veriler temelinde işlem gerçekleştiren güvenlik sistemleri gösterilebilir (Bozkurt Gümrükçüoğlu ve Yakacak, 2023: 1719-1720).

Algoritmik ayrımcılık ve algoritmik önyargı, algoritmaların kullanımından kaynaklanan bireyler veya gruplar üzerinde gerçekleşen haksız ve adaletsiz muameleleri ifade eden iki önemli kavramdır (Bozkurt Gümrükçüoğlu ve Yakacak, 2023:1719-1719). Her ne kadar bu kavramlar zaman zaman birbiri yerine kullanılsa da, aralarında küçük de olsa bir fark bulunduğunu vurgulamak gerekir (Bozkurt Gümrükçüoğlu ve Yakacak, 2023:1719-1719). Algoritmik ayrımcılık, daha geniş bir anlam taşımakta olup, bireylerin veya grupların algoritmaların bir sonucu olarak maruz kaldığı her türlü farklı muameleyi veya etkiyi kapsar. Bu durum, özellikle ırk, cinsiyet, etnik köken ya da sosyo-ekonomik statü gibi faktörlere bağlı

olarak fırsatlara, kaynaklara veya hizmetlere eşitsiz erişim şeklinde kendini gösterebilir.

Öte yandan algoritmik önyargı ise özellikle algoritmaların karar verme süreçlerinde karşılaşılan adaletsiz ve yanlı sonuçları ifade etmektedir (Bozkurt Gümrükçüoğlu ve Yakacak, 2023:1719-1720). Daha spesifik bir ifadeyle, algoritma geliştiricilerinin veri toplama, seçim, hazırlık ve kullanım yöntemlerinden kaynaklanan sistematik ayrımcılıklar, otomatik karar verme sistemleri içerisinde ortaya çıkabilmektedir (Güzel, Ugan Çatalkaya ve Heper, 2023:54). Bu önyargı, algoritmik sistemlerin nesnel ve adil olmayan bir şekilde hareket etmesine ve belirli bireyler ya da gruplar üzerinde sistematik ayrımcılık uygulamasına neden olabilir (Bozkurt Gümrükçüoğlu ve Yakacak, 2023:1719-1720). Sonuç olarak, algoritmik önyargı çoğu zaman algoritmik ayrımcılığın temel nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır.

Algoritmik önyargı olasılığı, otonom veya yarı otonom sistemler bakımından endişe verici diğer bir olasılık olarak görülmektedir (Çanak Bozoflu, 2024:21). Bunun nedeni ise, bu sistemler bakımından algoritma veya modeldeki önyargıları tespit edip telafi edebilecek aktif veya pasif döngüde bir insan müdahalesine ihtiyaç duyulmamasıdır. Dolayısıyla sistemlerin karmaşık ve işleyiş açısından kullanıcılar için anlaşılmaz hale gelmesi, algoritmaların nasıl karar verdiği değerlendirmesini zorlaştırabilir(Çanak Bozoflu, 2024:21). Kaldı ki, algoritmik önyargı, yalnızca sonuçlarla değil karar verme süreciyle belirlendiği ölçüde önyargının insan müdahalesi ile izlenmesinde yarattığı güçlük, algoritmaların fark edilmeden ve düzeltilmeden tekerrür eden önyargılı kararlar almasına sebep olabilir. Bu kapsamda, algoritmik önyargı bir norm veya standarda göre algoritma çıktısında, performansında veya etkisinde basitçe sistematik bir sapmadır (Çanak Bozoflu, 2024:21). Bu ise algoritmik sistem çıktılarının tarafsız olduğunun ön kabulü halinde, sistematik sapmanın fark edilmemesi ve bu sebeple düzeltilmeksizin önyargılı algoritmaların süregelen kullanımı anlamına gelmektedir.

Kısaca işe alım süreçlerinde algoritmik ön yargı ve ayrımcılık, işe alım ve personel seçimi için kullanılan algoritmalar ya da yapay zeka sistemlerinden kaynaklanabilecek önyargı ve ayrımcılık riskini ifade etmektedir (Bozkurt Gümrükçüoğlu ve Yakacak, 2023:1719-1722).

Algoritmik ayrımcılık etkilerinin tam anlamıyla kavranabilmesi ve buna yönelik hukuki önlemler geliştirilebilmesi için bu durumun arka planındaki nedenlerin de iyi anlaşılması gereklidir. Burada, algoritmik ayrımcılığın nedenlerinin oldukça karmaşık ve çok yönlü olduğunu belirtmek önemlidir. Bu nedenler arasında eksik ya da eski veri setlerinin kullanılması, önyargılı veriler, hatalı algoritmalar, uygunsuz karar süreçleri ya da şeffaflık eksikliği sayılabilir.

Algoritmaların ayrımcı etkileri hem bilinçli hem de bilinçsiz biçimde ortaya çıkabilir. Örneğin, bir işveren, algoritmaları bilinçli bir şekilde ayrımcı kararlar almak için kullanabilir ve bu durumu algoritmayı kalkan olarak göstererek gizleyebilir (Çanak Bozoflu, 2024:160; Bozkurt Gümrükçüoğlu ve Yakacak, 2023:1719-1722; Alpagut ve Karaca Yağcı, 2023:23). Diğer yandan, bilinçsiz ayrımcılık, algoritmayı geliştiren ya da kullanan kişinin herhangi bir ayrımcılık niyeti taşımadığı durumlarda meydana gelir. Bunun yanı sıra, algoritmik ayrımcılık özellikle algoritmik yönetim çerçevesinde çalışanlara yönelik dolaylı ya da doğrudan ayrımcılıkla sonuçlanabilmektedir (Çankaya, 2024:176). Bu iki farklı ayrımcılık türünün tanımı TİHEKK m.2/1'de kurala bağlanmaktadır. Buna göre doğrudan ayrımcılık, *"bir gerçek veya tüzel kişinin, hukuken tanınmış hak ve hürriyetlerden karşılaştırılabilir durumdakilere kıyasla eşit şekilde yararlanmasını ... ayrımcılık temellerine dayanılarak engelleyen veya zorlaştıran her türlü farklı muameleyi"* ifade eder. Dolaylı ayrımcılık ise *"bir gerçek veya tüzel kişinin, görünüşte ayrımcı olmayan her türlü eylem, işlem ve uygulamalar sonucunda, ... ayrımcılık temelleriyle bağlantılı olarak, hukuken tanınmış hak ve hürriyetlerden yararlanma bakımından nesnel olarak haklılaştırılamayan dezavantajlı bir konuma sokulması"* anlamına gelir. Buna göre işe alımlarda karşılaşılabilecek ayrımcılık, yapay zekanın kullanılma biçimine göre hem

doğrudan hem de dolaylı ayrımcılığa yol açabilir (Engin ve Ozan Özparlak, 2022:248-249; Alpagut ve Karaca Yağcı, 2023:22; Çankaya, 2024:176; Oğuz, 2024:1856-1857).

Algoritmaların ayrımcılığa sebebiyet vermesi bakımından bir başka önemli risk ise algoritmaların *"kapalı kutu"* olmasından kaynaklanmaktadır (Oğuz, 2024:1871). Zira algoritmalar çoğu zaman bir kapalı kutu niteliğinde olup, aldığı ayrımcı kararlar bakımından geriye dönük bir sebep analizi yapılmasına imkan tanımamaktadır (Tolu, 2021:143). Bu imkânsızlık dolayısıyla algoritmanın kararlarının altında her zaman bir önyargı olabileceği şüphesinin olduğunu söylemek mümkündür (Oğuz, 2024:1872).

Ancak hemen belirtelim ki, Alman hukukunda yapay zeka kullanımının her zaman ayrımcılığa yol açacağı sonucuna varılmaması gerektiği belirtilmiştir (Alpagut ve Karaca Yağcı, 2023:24). Alman Eşit İşlem Kanunu, tüm grup oluşumlarını yasaklamamakta, yalnızca m.1'de belirtilen sebeplerle doğrudan ya da dolaylı ayrımcılığa maruz kalan grupları koruma altına almaktadır. Diğer yandan, işveren, ayrımcılık sayılabilecek bu tür uygulamaları objektif kriterler, amacı gerçekleştirmeye uygunluk ve kesin mesleki gereklilik gibi gerekçelerle meşrulaştırabilir (Alpagut ve Karaca Yağcı, 2023:24). Buna ek olarak, hem yazılım geliştiriciler hem de bu yazılımları kullanan işverenler, makine öğrenimi sistemlerinde zararın kanıtlanması için gereken nedensellik bağının genellikle bulunmadığının bilincinde olmalıdır (Engin ve Ozan Özparlak, 2022:256). Makine öğrenmesi algoritmalarını yönlendiren veriler ile bu algoritmaların ürettiği sonuçlar arasında bir nedensellik değil, yalnızca ilişkisel bir bağ mevcuttur. Daha açık bir ifadeyle, örneğin işe alınmayan bir aday ayrımcılık iddiasında bulunduğunda, bu iddiayı kanıtlayabilmek adına işe alınmama durumu ile sistemin kullandığı parametreler arasında bir illiyet bağı olduğunu göstermek durumundadır (Engin ve Ozan Özparlak, 2022:256).

3.1. ALGORİTMİK AYRIMCILIĞIN İSPATI

Yapay zeka uygulamalarındaki kara kutu yapısı dikkate alındığında, ispat yükünün nasıl şekilleneceği önemli bir tartışma konusudur. Kara kutu terimi, yapay zeka algoritmalarının ulaştığı sonuçların nedenlerini tam anlamıyla açıklayamamasını ifade eder. Başka bir deyişle, algoritmanın işleyiş sürecinde kullanılan veriler ile elde edilen sonuç arasındaki bağlantı net bir şekilde anlaşılamamaktadır. Bu nedenle, yapay zeka programları tarafından üretilen kararlar ya da çıktılar, geliştiriciler ve tasarımcılar dahi sürecin detaylarını öngöremediğinden, ayrımcılık yarattığı iddiasını ispat etmek oldukça zorlaşmaktadır (Ozan Özparlak, 2022: 249; Alpagut ve Karaca Yağcı, 2023: 25). Algoritmalar birçok değişkeni dikkate alarak otomatik karar verme süreçlerini yürütür, ancak bu karar mekanizmaları tüm açıklığıyla çözülememektedir. Bu sebeple, örneğin bir işveren reddedilen bir adayın başvurusunu hangi gerekçeyle reddettiğini dahi açıklayamama durumunda kalabilir.

Genel anlamda, yapay zeka kullanımından kaynaklanan ayrımcılık davalarında ispat yükü konusunda genel hukuk kuralının geçerli olduğunu belirtmek gerekir. Alman hukukunda Hukuk Muhakemeleri Kanunu'na göre, tüm iddialarını haklı çıkarmak için gerekli olguları ispat yükü davacıya aittir (Alpagut ve Karaca Yağcı, 2023: 25-26). Buna göre, ayrımcılık iddiasının ispatı kural olarak başvurana ya da çalışana aittir. Ancak ayrımcılık gibi ispatı güç durumlar için Alman Eşit İşlem Kanunu'nda farklı bir düzenleme yer almıştır. Kanun, bir uyuşmazlık durumunda taraflardan birinin Kanun'un 1. maddesinde belirtilen nedenlerden ötürü ayrımcılığa maruz kaldığına dair emareler göstermesi hâlinde, karşı tarafın bu tür bir ayrımcılık yapmadığını ispat etmesini şart koşar (Alpagut ve Karaca Yağcı, 2023: 26).

Türk hukukunda ise benzer bir düzenleme, İK m.5/7'de yer almaktadır. İlgili hüküm şöyledir: *"20 nci madde hükümleri saklı kalmak üzere işverenin yukarıdaki fıkra hükümlerine aykırı davrandığını İşçi ispat etmekle yükümlüdür. Ancak, işçi bir ihlalin varlığı ihtimalini güçlü bir biçimde gösteren bir durumu ortaya koyduğunda, işveren böyle bir ihlalin mevcut olmadığını*

ispat etmekle yükümlü olur". Bu düzenleme ile Türk hukukunda ayrımcılık yasağına aykırılığın ispatına yönelik kolaylık sağlanmış ve ispat yükünün yer değiştirmesine ilişkin esaslar benimsenmiştir (Albayrak ve Yuvalı, 2012: 92; Cengiz; 2025: 14).

Yapay zeka, özellikle şeffaf ve hesap verilebilir nitelikte, kapsayıcılığa dikkat edecek şekilde tasarlanmadığı sürece, toplumda zaten var olan eşitsizlik ve önyargılarla hareket eder (Alpagut ve Karaca Yağcı, 2023:23-24). Bu nedenle doğum yeri, ikamet edilen mahalle, medeni durum, çocuk sayısı, mezun olunan üniversite gibi pek çok veri, yapay zekanın aday işçiye dair yapacağı analize etki eder (Çankaya, 2024:178). Örneğin işverenin sunduğu verilere göre banliyölerde ikamet eden işçilerin adreslerinde yer alan posta kodları benzerlik gösteriyorsa ve bu işçilerin oturduğu mahalle belli bir etnik kimliğe ya da sosyal statüye işaret ediyorsa, yapay zeka işe alım ilanlarını bu profildeki kişilere göstermeyecek ya da özgeçmiş taramalarını yaparken bu kişilerin dosyalarını düşük puanlayarak listenin sonlarına yerleştirecek, dolayısıyla etnik temelli ayrımcılık yapacaktır (Güzel, Ugan Çatalkaya ve Heper, 2023:54-55; Bozkurt Gümrükçüoğlu ve Yakacak, 2023:1720-1721).

Tüm bu nedenlerle işe alım aşamalarında kullanılan algoritmaların işe alım süreçlerinde görev alan insanların yokluğunda değil, ancak yardımcı nitelikte kullanılarak sürekli olarak veri setleri aracılığıyla kendiliğinden öğrenen yapay zeka sistemlerinin beslendiği önyargıların ve ayrımcılık ihtimallerinin denetime tabi olması gerekmektedir.

3.2. ALGORİTMİK AYRIMCILIĞIN SONUÇLARI

Yapay zeka ve sorumluluk konuları ele alınırken, makinelerin bir zarara yol açıp açamayacağı veya bu zararın hangi boyutlara ulaşabileceği soruları detaylı şekilde değerlendirilmektedir. Bu sorulara olumlu yanıt verilmesi durumunda, makinelerin haksız fiil ehliyetine sahip olup olmadığına dair tartışmalar gündeme gelmiştir. Özellikle yapay zeka sistemlerinin hukuki sorumluluğunun belirlenmesine yönelik Avrupa Birliği Parlamentosu Kararı, bu tartışmaların başlangıç noktası olmuştur (Alpagut ve Karaca Yağcı, 2023:28).

Yapay zeka kullanımının iş ilişkilerine etkisi bağlamında, işçinin ayrımcılığa uğraması durumunda işverenin sorumluluğu, iş sözleşmesinden doğan ayrımcılık yasağına dayanmaktadır. Avrupa Birliği ülkelerinde olduğu gibi, Türkiye'de de yapay zeka kullanımına dair özel bir yasal düzenleme bulunmadığı sürece, geçerli olan iş sözleşmesine bağlı sorumluluk kurallarının uygulanmaya devam edeceği konusunda bir tereddüt bulunmamaktadır (Alpagut ve Karaca Yağcı, 2023:33).

Bu çerçevede, ayrımcılık yasağını ihlal eden bir işveren tazminat yaptırımı ile karşılaşabilmektedir. Ayrıca, iş ilişkisi sürecinde ya da işin sona ermesi aşamasında ayrımcılığa uğrayan işçi, öngörülen tazminatın yanında mahrum kaldığı diğer haklarını da işverenden talep etme hakkına sahiptir. Nitekim İK'ya göre, *"İş ilişkisinde veya sona ermesinde yukarıdaki fıkra hükümlerine aykırı davranıldığında işçi, dört aya kadar ücreti tutarındaki uygun bir tazminattan başka yoksun bırakıldığı haklarını da talep edebilir".* Fakat öğretide üzerinde fikir birliğine varılamayan, işe alımlarda İK m.5/6'da düzenlenen, işçinin dört aya kadarlık ücreti tutarındaki ayrımcılık tazminatının talep edilip edilemeyeceği sorunu bulunmaktadır (Çankaya, 2024:182). Öğretideki baskın görüş, İK m.5 lafzının açık olduğunu ve ayrımcılık tazminatının işe alımlarda söz konusu olamayacağını savunmaktadır.

Belirtmek gerekir ki, hukukumuzda işverenin iş ilişkisinde ve sona ermesinde ayrımcılık yapması durumunda ödenen ayrımcılık tazminatının, teknik anlamda bir tazminat olmayıp kendine özgü medeni bir ceza olduğunu belirtmek gerekir. Zarar oluşmamış olsa bile bu tazminat ödenmelidir (Süzek, 2023, 746; Karagöz, 2012:69). Ancak, ayrımcılık tazminatının miktarı belirlenirken işverenin kusuru göz önünde bulundurulmaktadır. Örneğin, kanunda *"dört aya kadar ücreti tutarındaki uygun bir tazminat"* ifadesi yer almaktadır. Bu nedenle tazminat

miktarı mahkeme tarafından işverenin kusuruna bağlı olarak iki aylık veya dört aylık ücret tutarında belirlenebilir. Bunun yanı sıra, kanunda belirtilen ve işçinin talep edebileceği *"yoksun bırakıldığı haklar"* konusunda işverenin kusurunun aranıp aranmayacağı ne akademik çevrelerde ne de yargı kararlarında tartışılmıştır. Borçlar Hukukuna göre sorumluluk genellikle kusura dayanır ve kusursuz sorumluluk halleri kanunda açıkça düzenlenmelidir. Dolayısıyla işverenin ayrımcılık nedeniyle işçiye ödemesi gereken *"yoksun bırakılan haklar"* için kusursuz sorumluluğu olması olası görünmemektedir. Ayrımcılık tazminatı ile ilgili Yargıtay içtihatlarına baktığımızda ise, yalnızca ayrımcılığın ispatı ile tazminata hükmedildiği ve ayrımcılığın bir kusur olarak değerlendirildiği görülebilir. İşverenin sorumluluğunun kusura dayalı olup olmadığı ise yapay zeka uygulamaları açısından önemlidir. Kusur sorumluluğuna dayandığında, örneğin yazılımcının hatası veya makine öğrenmesi sonucunda yapay zekanın ayrımcı davranışı sonucunda yoksun kalınan hakların tazmini için hukuki temellerin belirlenmesi gerekmektedir (Alpagut ve Karaca Yağcı, 2023:33).

Öğretide işverenin sözleşme öncesi görüşmelerden kaynaklanan *"culpa in contrahendo"* sorumluluğundan dolayı hem maddi hem de manevi tazminat talebinde bulunulabileceği belirtilmiştir (Alpagut ve Karaca Yağcı, 2023:33; Mollamahmutoğlu, Astarlı ve Baysal, 2022: 746; Çankaya, 2024:182). Bunun yanında, bu durumda işverene İK m.99/1-a hükmü gereğince idari para cezası uygulanabileceği gibi, aynı zamanda işveren veya işveren vekili hakkında her bir çalışan için TCK m.122/1 uyarınca cezai yaptırımlar da söz konusu olabilmektedir (Yıldız, 2008: 64; Ugan-Çatalkaya, 2021: 864-865).

Ayrımcılığı tazminatı bakımından uluslararası hukuka baktığımızda ABD federal hukukunda Equal Employment Opportunity Act istihdamda fırsat eşitliğini, Civil Rights Act Title VII ırk, renk, din, cinsiyet kimliği, cinsel yönelim ve etnik köken ayrımcılığı, Americans with Disabilities Act Title I&V engelliliğe dayalı ayrımcılığı, Genetic Information Nondiscrimination Act Title II genetiğe dayalı ayrımcılığı, Age Discrimination in Employment Act ise yaşa dayalı ayrımcılığı yasaklayarak aday işçinin uğradığı ayrımcılığı tazminata dayalı bir yaptırıma bağlamaktadır (Aktaran; Çankaya, 2024:183). Fransız İş Hukukunda da Code du Travail aday işçinin ayrımcılık nedeniyle işe alınmaması hâlinde md. L. 1132-1 uyarınca işverenin bu kararının kesin hükümsüz (batıl) olacağını, m. L. 1225-3, 4 uyarınca aday işçinin uğradığı zararı tazminat olarak talep edebileceğini ve hatta işverenden işe alım sürecini yeniden başlatmasını talep edebileceğini düzenlemektedir (Çankaya, 2024:182). Benzer şekilde Alman İş Hukukunda da Allgemeines Gleichbehandlungsgesetz (AGG, Genel Eşit İşlem Kanunu) Sec. 15/2 uyarınca, ayrımcılık sebebiyle işe alınmayan işçinin, eğer işe alınsaydı alacağı ücretin en fazla üç aylık tutarı kadarlık tazminata hak kazanacağı kurala bağlanmıştır (Çankaya, 2024:182).

Kanaatimizce karşılaştırmalı hukuk ışığında İK m.5/6 hükmü İş Hukukunun kullandığı yorum yöntemlerine göre incelenecek olursa da ayrımcılık tazminatının yalnızca iş ilişkisinin devamı ve sona ermesinde değil, işe alımları da içerecek şekilde düzenlendiği kabul edilmelidir. Bu nedenle kanımızca işe alımlarda ayrımcılık ve bunun yaptırımı, karşılaştırmalı hukukla birlikte incelendiğinde ve İş Hukukunda yorum yöntemleri kullanıldığında, aday işçinin yapay zeka kullanımından kaynaklanan ayrımcılık sebebiyle ayrımcılık tazminatını talep edebileceği kabul edilmelidir. Zira lafzi yorum, amaca uygun yorum, sisteme uygun yorum ve son olarak işçi lehine yorum ilkesi gereği aday işçinin uğradığı ayrımcılık karşısında sadece culpa in contrahendo sorumluluğundan doğan maddi ve manevi tazminat talebinin doğması yeterli değildir ve bu tür bir ayrımcılığın mutlaka daha etkili bir yaptırıma bağlanması gerekir (Çankaya, 2022:1166).

Son olarak, işe alım süreçlerinde algoritmik ayrımcılığın önlenmesi amacıyla alınabilecek önlemler konusunda öğretide çeşitli öneriler dile getirilmiştir. Bu öneriler teknik tedbirler ve

yasal düzenlemeler olmak üzere iki ana başlık altında ele alınabilir (Bozkurt Gümrükçüoğlu ve Yakacak, 2023:1729). Teknik tedbirler kapsamında şeffaflık ve hesap verebilirliğin sağlanması, algoritmaların sürekli olarak izlenmesi ve etik standartların oluşturulması öne çıkmaktadır (Çanak Bozoflu, 2024:168). Ancak, yalnızca teknik tedbirlerin yeterli olmayacağı, bu bağlamda kamusal denetim mekanizmalarının geliştirilmesi, yapay zeka kullanımına yönelik işe alım süreçlerine özel hukuki düzenlemelerin yapılması ve bağımsız denetim sistemlerinin oluşturulmasının da büyük önem taşıdığı vurgulanmaktadır (Bozkurt Gümrükçüoğlu ve Yakacak, 2023:1729). Bunun yanında algoritmik ayrımcılıkla başa çıkabilmek için belli bazı ilkelerin hukuk oluşturma ve uygulama safhalarında dikkate alınması gerekmektedir. Bu bağlamda öncelikle bilgilendirme ilkesi önemli bir rehber olmalıdır. İşçiler olası hak ihlalleri bakımından bilgilendirilmelidir ve kamu otoriteleri bu amaçla algoritmik ayrımcılığı açıklayan ve olası bir algoritmik ayrımcılık mağduriyeti durumunda işçilere haklarını nasıl arayacakları konusunda kılavuzlar yayınlamalıdır (Eltimur, 2022:561).

3.3. ALGORİTMİK AYRIMCILIĞA KARŞI ÖNERİLER

Gelişen teknolojiler ve Endüstri 4.0, işyerinde önemli değişikliklerin habercisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar verimlilik bakımından önemli adımların atılmasına imkân tanısalar da bilişim teknolojileri, kimi durumlar için çeşitli riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda, İş Hukukunun bu yeni risklere etkili bir şekilde cevap vermesi gerekmektedir.

Yukarıda da tartışıldığı üzere, algoritmik yönetim araçlarının kullanılması algoritmik ayrımcılık riskini beraberinde getirmektedir. Algoritmaların işletme kararlarında kullanılmasının ihtiva ettiği başlıca riskler ise algoritmaların dolaylı ayrımcılığa sebebiyet vermesi, işe alım süreçlerinde ayrımcı sonuçlar doğurması ve algoritmik ayrımcılığın ispatının imkansız bir durumda olması olarak kendini belli etmektedir. Bu anlamda, İK'nın dolaylı ayrımcılık tanımına havi olmaması, ayrımcılık yasağı bakımından iş ilişkisi başladıktan sonra etkin koruma sağlaması ve ispat yükünün hafifletilmesi bakımından yalnızca *"işçi"* ibaresinin kullanılması İş Hukukunda algoritmik ayrımcılığın baş göstereceği hukuki boşluklar olarak gözükmektedir. Dolayısıyla öncelikli olarak, AB müktesebatıyla da uyum sağlamak adına, İK'da dolaylı ayrımcılık kavramının tanımlanması, işe alımlarda yalnızca cinsiyet ve gebelik temelli değil bütün ayrımcılık çeşitlerini kapsayacak şekilde bir düzenleme yoluna gidilmesi ve ispat yükü bakımından işe alımları da kapsayacak şekilde bir güncelleme yapılması, insan ve işçi haklarının etkin koruması bakımından atılması gereken önemli adımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlara ek olarak güncel hukuki problemlere ancak güncel mevzuatla karşılık verilebileceğinden, algoritmik yönetim araçlarını kapsayan İş Hukuku düzenlemelerinin oluşturulması, bir hukuki zemin sağlanması adına elzemdir. Böylece gelişen teknolojilerin avantajlarından yararlanırken dezavantajlarının da minimuma indirilmesi sağlanacak olup, olası insan hakları ihlallerinin önüne geçilmesi ile hukuki ve insani bir gelişim ve entegrasyon sürecinin temelleri sağlamlaşacaktır (Oğuz, 2024:1880).

Mevcut düzenlemeler doğrultusunda TİHEK Kanunu'nun, İK'nın aksine hem özel sektörde hem de kamu sektöründe işe alım sırasında ayrımcılığı açıkça ve daha da önemlisi ayrımcılık gerekçeleri bakımından İK'ya kıyasla daha geniş bir çerçevede düzenlemekle birlikte hala sınırlı olduğu görülmektedir (Ugan Çatalkaya, 2019:173). Dolayısıyla, İK'nın işe alım sırasında yalnızca cinsiyet ve gebelik temelli ayrımcılık dışında diğer ayrımcılık yasaklarını da içeren bir hüküm ihtiva etmesine yönelik değişiklikler sonrasında, yapay zeka sistemlerinin iş ilişkilerinde etkinleştirilmesine ilişkin ayrı bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmaktadır (Çanak Bozoflu, 2024:104).

Daha geniş ve ayrı düzenlemelere ihtiyacın sebebi, İK m.5'le düzenlenen ayrımcılık hallerinin tamamını içeren kapsayıcı yorumun yapay zeka sistemleri ve algoritmaların iş ilişkilerinin her aşamasında kullanımının günden güne hızla artmasıdır. Zira, madde metninde yer alan

ayrımcılık unsurlarının, günümüzde insan haklarının yapay zeka ve algoritmalar ile kesişimine bakıldığında yeterli olup olmadığı tartışılmaktadır (Çanak Bozoflu, 2024:104). İnsan hakları olan çalışan haklarının algoritmalar aracılığıyla yaşadığı bu dönüşümde dikkat çekici noktalardan biri sosyal medya platformları ve kişisel internet deneyimleri vasıtasıyla bireyleri tanımak için kullanılan verilerin daha sonra onları tanımlamak için kullanılıyor olmasıdır (Uncular, 2018:262. Bu sayede, algoritmaların elde ettiği veriler ile oluşturulan profilleme süreçleri ise sonrasında hangi iş ilanının kime gösterileceği hususunda kimi zaman bir unsur kimi zaman ise bir ölçüt olarak kullanılmaktadır.

SONU

Bilişim teknolojileri, gündelik hayatı daha önce hiç olmadığı kadar kolaylaştırırken, öncesinde tahayyül edemediğimiz sorunları da beraberinde getirmektedir. Algoritmik yönetim araçları, işe alım, işçilerin denetimi, işletmesel faaliyetler gibi birçok alanda işverenlerin işletmelerindeki verimliliği artırmasına olanak sağlamaktadır. Fakat araştırmalar göstermektedir ki, algoritmik sistemlerde kullanılan algoritmalar kimi zaman ayrımcı sonuçlar doğurabilmektedir. İş dünyasında yeni bir problem olmayan ayrımcılık müessesesi, algoritmik araçlarla birlikte farklı boyutlar kazanmış durumdadır. Bu bağlamda algoritmik araçlar, daha önce hiç olmadığı kadar dolaylı ayrımcılık endişelerinin önünü açmaktadır. Nitekim iş ilişkisinin başlangıcında yapay zeka; işe alım ilanları ve aday işçinin bilgilendirmesinde, özgeçmiş ve sosyal medya analizlerinde, görüşme ve test analizlerinde kullanılmaktadır. Bu uygulamalar genel olarak ayrımcılığa yol açmakta ve bunun yaptırımlarına tabi olmaktadır.

Her ne kadar ayrımcılığın yapay zeka öncesinde de var olduğunu söyleyebilsek de, bu teknolojinin eskisine kıyasla ayrımcılığın çok daha sistematik, erişilebilir, düşük maliyetli ve aynı zamanda daha az anlaşılır bir şekilde yayılmasına önemli ölçüde zemin hazırladığı inkâr edilemez. Örneğin, bir işe alım ilanında herhangi bir cinsiyet, yaş, ırk gibi kriterleri açıkça belirtmeden yalnızca tercih edilen aday grubuna yönlendirme yapmak, bireylerin çeşitli verilerini analiz ederek geleceğe dair öngörülerde bulunmak ya da video mülakatlarla duygu analizleri gerçekleştirerek psikolojik durum değerlendirmesi yapmak artık her zamankinden daha kolay hale gelmiştir. Bu durum karşısında, sosyal devlet anlayışının temel unsurlarından biri olan bireyin ekonomik geleceğini güvence altına alabilmek adına kapsamlı bir düzenlemeye duyulan ihtiyaç açıkça ortadadır.

Son olarak ifade edelim ki iş ilişkisinin başlangıcından sona ermesine kadar başvurulan yapay zeka pratikleri, birçok noktada kendine özgü düzenlemelere ve yaptırımlara ihtiyaç duymaktadır. Zira ilgili bölümlerde açıklandığı üzere, mevcut kurallar özellikle işverenin borçları ve yetkileri bakımından yapay zekanın beraberinde getirdiği hukuki risklere cevap vermekte yetersiz kalmakta, ortaya çıkan uyuşmazlıkların çözümlenmesi için yeni bir hukuki çerçeveye ihtiyaç duyulmaktadır.

3. KAYNAKÇA

Aksoy, E. (2022). Yapay Zekanın Sorumluluk Hukukundaki Konumu ve Büyük Veri ile İlişkisi (Ankara: Seçkin Yayınevi).

Alpagut, G. ve Karaca Yağcı, A.(2023). “İşyerinde Yapay Zeka Uygulaması ve Ayrımcılık.” Sicil İş Hukuku Dergisi, 49, 11-44.

Bacaksız, P. ve Sümer, S.Y. (2021). Robotlar, Yapay Zeka ve Ceza Hukuku (Ankara: Adalet Yayınevi).

Bozkurt Gümrükçüoğlu, Y. ve Yakacak, G.A. (2023).“Yapay Zekânın İşe Alım Süreçlerinde

Kullanımı ve Algoritmik Ayrımcılık." Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 72(4), 1701-1757.

Cengiz, S. (2019). İşyerinde Psikolojik Tacize Maruz Kalan İşçilerin İş Hukuku Kapsamında Kullanabilecekleri Haklar. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Çağ Üniversitesi SBE, Mersin.

Cengiz, S. (2023). İşyerinde Psikolojik Tacize Maruz Kalan İşçilerin İş Hukuku Kapsamında Kullanabilecekleri Haklar (İstaanbul: Aristo Yayınevi).

Cengiz, S. (2025). İş Hukukunda İspat Kavramının Psikolojik Taciz Açısından Değerlendirilmesi, ÇÜHAD, S.7, 321-363.

Çanak Bozoflu, K.(2024). Yapay Zeka Çağında Algoritmik İş İlişkileri. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Çankaya Y. (2024). Yapay Zekanın İş İlişkisine Etkileri (İstanbul: Onikilevha Yayınları).

Çankaya, Y. (2022). "Eşitlik İlkesi ve Sözleşme Özgürlüğü Sarkacında İşe Alımlarda Ayrımcılık Tazminatı". İçinde Özel Hukukun Güncel Sorunları ve Anayasa'nın Özel Hukuka Etkileri, Ed. Hatice Selin Pürselim Arning, Hanife Doğrusöz Koşut, Sibel Özel, Özlem Karaman Coşgun 1137 - 1174 (İstanbul: Onikilevha Yayınları).

Engin, M.ve Ozan Özparlak, B. (2022). "İşe Girişte Yapay Zekâ ve Ayrımcılık." İçinde Hukuk Perspektifinden Yapay Zekâ, Ed. Erdem Büyüksağış, 227-280. (İstanbul: Onikilevha Yayınları).

Güzel, A., Ugan Çatalkaya, U. ve Heper, H. (2023). "İş Hukukunun Yapay Zeka ile Buluşması: İşverenin Algoritmik Yönetimi." Hukuk ve Adalet Eleştirel Hukuk Dergisi, 15, 25-111.

Kandemir, M. ve Yardımcıoğlu, D. (2014). "İş Hukukunda Eşitlik İlkesi". Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 19(30-31), 1-44.

Kangal, Z.T. (2021). Yapay Zeka ve Ceza Hukuku (İstanbul: Onikilevha Yayınları).

Karagöz, V. (2012). "İş Hukukunda Ayrımcılık Tazminatı." Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(1), 57-76.

Mollamahmutoğlu, H., Astarlı, M. ve Baysal, U.(2022). İş Hukuku (Ankara: Lykeion Yayıncılık).

Nabiyev, V.(2021). Yapay Zeka (Derin Öğrenme-Stratejili Oyunlar, Örüntü Tanıma-Doğal Dill İşleme) (Ankara: Seçkin Yayınevi).

Oğuz, Ö. (2024). "Çalışma Hayatında Algoritmik Ayrımcılık." Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 14(2), 1851-1886.

Okur, S. (2021). Otonom Araçlarda Sözleşme Dışı Hukuki Sorumluluk (Ankara: Adalet, Yayınevi).

Sarper, S.(2023). İş Hukuku (İstanbul: Beta Yayıncılık).

Tolu, Y. (2021). Gelişen Teknolojiler ve Hukuk III: Büyük Veri, Platform Çalışanlarının Algoritmik Yönetiminde İtibar Profillerinin Yeri ve Büyük Veri (İstanbul: Onikilevha Yayınları).

Türe, G. (2021). İş Sözleşmesinin Kurulması:(İşçinin İşe Alınması) (Ankara: Lykeion Yayınları).

Ugan Çatalkaya, D. (2019). İş Hukukunda Ölçülülük İlkesi (İstanbul: Beta Yayınevi).

Ugan Çatalkaya, D. (2021). "İş Hukukunda Eşitlik İlkesinin İki Bileşeni: İşverenin Dar Anlamda Eşit Davranma Borcu ve Ayrımcılık Yasağı." Çalışma ve Toplum, 69, 859-898.

Uncular, S. (2018). Kişisel Verilerin Korunması Kanunu ve AB Genel Veri Koruma Tüzüğü Kapsamında İş İlişkisinde İşçinin Kişisel Verilerinin Korunması (Ankara: Seçkin Yayıncılık).

Yantaç, C.ve Falcıoğlu, M.Ö. (2020). "Yapay Zeka, İnsan ve Hukuk." Beykent Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 6(11), 31-56.

Yıldız, G. B. (2008). İşverenin Eşit İşlem Yapma Borcu (Ankara: Yetkin Yayınevi).

Yuvalı, E., Albayrak, H. (2012). "İşverenin Eşit Davranma Borcuna Aykırı Davrandığı İddialarının İspat Hukuku Açısından Değerlendirilmesi." Legal İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi, 9(34), 73-112.

Yürekli, S. (2014). "İş Hukukunda Sözleşme Görüşmelerinden Doğan Sorumluluk (Culpa İn Contrahendo)." İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 72(2), 541-579.

Yüzer Eltimur, D. (2022). "İnsan Haklarının Korunması Bağlamında Yapay Zekâ Uygulamaları." Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 12(2), 559-594.

"WILL AI REPLACE US?": A QUALITATIVE CASE STUDY ON UNIVERSITY STUDENTS' PERCEPTIONS OF GENERATIVE AI AND FUTURE CAREERS

"YAPAY ZEKÂ BİZİM YERİMİZİ ALIR MI?": ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ VE GELECEK KARİYERLERİ HAKKINDAKİ ALGILARINA İLİŞKİN NİTEL BİR VAKA ÇALIŞMASI

Yunus DOĞAN[1], Salman ÖZÜPEKÇE[2]

[1]Assoc. Prof. Dr., Dicle University School of Foreign Languages, Diyarbakır-Türkiye, ORCID: 0000-0002-5038-3404

[2]Assoc. Prof. Dr., Dicle University Education Faculty, Diyarbakır-Türkiye

ORCID: 0000-0001-6326-3252

Özet

Bu nitel vaka çalışması, üniversite öğrencilerinin üretken yapay zekânın, özellikle ChatGPT gibi sohbet botlarının, gelecekteki kariyerleri üzerindeki etkisini nasıl algıladıklarını incelemektedir. Yapay zekâ teknolojileri iş dünyasına giderek daha fazla nüfuz ederken, farklı disiplinlerden öğrenciler bu teknolojilerin iş gücü piyasasındaki önemini, potansiyel risklerini ve rollerini değerlendirmeye başlamıştır. Çalışma, Mühendislik, İşletme, Eğitim ile İngiliz Dili ve Edebiyatı gibi çeşitli fakültelerden 15 lisans öğrencisiyle yapılan derinlemesine yarı yapılandırılmış görüşmelere dayanmaktadır. Veriler, yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla toplanmış ve Braun ve Clarke'ın (2006) tematik analiz çerçevesi doğrultusunda analiz edilmiştir. Bulgular beş ana tema ortaya koymaktadır: (1) Yapay zekânın rutin işleri tehdit etmesi, (2) otomasyona karşı insan merkezli becerilerin bir savunma aracı olarak görülmesi, (3) yapay zekânın iş birliğine dayalı bir asistan rolü üstlenmesi, (4) kaygı ve merakı bir arada barındıran ikili bir duygusal tepki ve (5) üniversite müfredatında yapay zekâ okuryazarlığı ve etik eğitime güçlü bir ihtiyaç. Araştırma sonucunda, öğrencilerin temkinli bir iyimserlik içinde olduğu anlaşılmıştır. Pek çoğu, özellikle giriş düzeyindeki ya da tekrara dayalı görevlerin otomasyona uğramasından endişe duysa da, empati, etik, yaratıcılık ve uyum sağlama gibi insana özgü niteliklerin yapay zekâ tarafından taklit edilemeyeceğini vurgulamıştır. Yapay zekâ, genellikle bir "iş katili" olarak değil, üretkenliği artıran ve iş yaşamını yeniden şekillendirme potansiyeli taşıyan bir araç olarak görülmüştür. Bu çalışma, yapay zekâ ve istihdam ilişkisine dair tartışmalara öğrenci perspektifini dâhil ederek katkı sunmaktadır. Bulgular, yükseköğretim kurumlarının öğrencileri yapay zekâ ile bütünleşmiş bir gelecekte başarılı olabilmeleri için bilişsel, etik ve teknolojik yeterliliklerle donatmaları gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Yapay Zekâ, sohbet botları, ChatGPT, mesleki kariyer, üniversite öğrencileri, vaka çalışması.

Abstract

This qualitative case study explores how university students perceive the influence of generative AI, particularly chatbots like ChatGPT, on their future careers. As AI technologies increasingly permeate workplace environments, students across disciplines are beginning to evaluate their relevance, risks, and roles in a rapidly transforming job market. The study draws on in-depth, semi-structured interviews with 15 undergraduate students from diverse faculties,

including Engineering, Business, Education, and English Language and Literature. Data were collected through semi-structured interviews and analyzed using thematic analysis following Braun and Clarke's (2006) framework. The findings reveal five major themes: (1) AI as a threat to routine jobs, (2) human-centric skills as a defense against automation, (3) the role of AI as a collaborative assistant, (4) a dual emotional response combining anxiety and curiosity, and (5) a strong call for AI literacy and ethical education in university curricula. Students were cautiously optimistic. While many feared the automation of entry-level or repetitive tasks, they also identified empathy, ethics, creativity, and adaptability as essential human traits that AI cannot replicate. Rather than a job killer, AI was often viewed as a productivity tool and a catalyst for reimagining the workplace. This study contributes to the discourse on AI and employability by foregrounding student voices. It suggests a critical role for higher education institutions in equipping students with the cognitive, ethical, and technological competencies necessary for thriving in AI-integrated futures.

Keywords: Artificial Intelligence, chatbots, ChatGPT, professional careers, university students, case study.

1. INTRODUCTION

The rise of generative AI chatbots, especially sophisticated tools like ChatGPT, has led to a wave of conversations in both education and the world of work. What began as simple tools for chatting have quickly evolved into powerful assistants that can summarize texts, translate languages, generate ideas, and even write full essays. As these tools become more common in classrooms and offices, they're changing how people gather information, tackle problems, and express themselves day to day.

While tools like ChatGPT are widely praised for boosting productivity, offering personalized learning support, and making information more accessible (Kasneci et al., 2023), they also bring up some deep and challenging questions. What happens to job security, professional identity, or expertise when AI starts doing things that used to require years of training, like writing news articles, reviewing resumes, coding software, or tutoring students? As these technologies take on more complex roles, they're reshaping how we think about work itself. This shift has sparked a pressing debate: Will AI eventually replace many human jobs, or will it simply become a powerful tool that changes the way we work for the better?

In this context, university students, particularly those approaching graduation, are at the frontline of this technological and societal transition. As prospective employees, they are tasked not only with acquiring disciplinary knowledge, but also with preparing for career landscapes that are increasingly uncertain and shaped by rapidly evolving automation technologies. Their perspectives offer a vital window into how younger generations conceptualize employability, adaptability, and the evolving role of human intelligence in an AI-mediated economy.

Much of the existing literature has focused on the technical capabilities of generative AI or its integration into educational settings (Dwivedi et al., 2023; Zawacki-Richter et al., 2019). These studies have highlighted both the pedagogical potential and operational risks of AI in classrooms, noting its usefulness in improving writing, summarizing content, and supporting learning autonomy. Additionally, researchers have explored educators' concerns around academic integrity and the challenges of adapting curricula to incorporate AI tools responsibly (Lund & Wang, 2023). However, considerably less attention has been paid to students' own perceptions of how such technologies might shape their professional futures, and even fewer studies have foregrounded these perceptions through qualitative inquiry.

As generative AI systems grow increasingly capable of mimicking human cognition in tasks such as translation, legal research, content creation, and customer service, it becomes crucial to

examine how future job-seekers perceive these developments, not only as end users of AI, but also as potential collaborators, beneficiaries, or even competitors. The question of whether AI will "replace" human workers is no longer a hypothetical concern but a lived dilemma for many students who are actively preparing to enter volatile and AI-influenced job markets.

Significance of the Study

This study is significant in that it centers the voices of students at a pivotal moment in both their educational and professional trajectories. By exploring their hopes, fears, and expectations about AI's impact on their careers, the research contributes a nuanced, human-centered perspective to ongoing debates on digital transformation and workforce automation. The inclusion of participants from diverse faculties—Engineering, Business, Education, and English Language and Literature—adds further value, allowing for a comparative understanding of how disciplinary backgrounds influence students' attitudes toward AI technologies.

Moreover, this study addresses an urgent institutional challenge: how to prepare students not just for today's jobs, but for careers in which collaboration with AI will likely be the norm. Students' calls for AI literacy, ethical training, and curricular reform highlight a critical gap in current educational frameworks and suggest actionable pathways for higher education institutions. In doing so, the study informs policy, curriculum design, and career readiness initiatives at a time when technological acceleration is reshaping the role of universities in society.

Objectives of the Study

The overarching aim of this qualitative case study is to investigate how university students perceive the influence of generative AI chatbots on their future employment prospects. The specific objectives are to:

- examine students' expectations about the role of AI in their future professions, including perceived risks of replacement and opportunities for augmentation;
- explore how students across different disciplines evaluate the human skills, such as empathy, creativity, and ethical reasoning, that may remain essential in an AI-driven workforce;
- identify emotional responses (e.g., anxiety, optimism, curiosity) to the presence of generative AI in professional domains;
- document students' calls for educational reform, particularly in relation to AI literacy, ethical use, and responsible integration into curricula;
- contribute to the broader conversation on employability and digital citizenship by foregrounding student perspectives as critical stakeholders in the age of generative AI.

By pursuing these objectives, this study seeks to offer both empirical and conceptual contributions to our understanding of AI's evolving role in shaping human futures, and to ensure that the student voice is not marginalized in this transformation.

2. METHODOLOGY

This study employed a qualitative case study design to explore university students' perceptions of the potential impact of generative AI chatbots such as ChatGPT on their future employment. A qualitative case study approach was deemed appropriate as it allows for a rich, contextualized understanding of participant experiences and meaning-making processes (Yin, 2018). The goal was not generalizability but depth of insight, capturing students' evolving attitudes toward

technological change within the specific institutional and disciplinary contexts of higher education.

2.1 Participants

Fifteen undergraduate students (9 female, 6 male) participated in the study. They were drawn from four faculties: Engineering, Education, English Language and Literature (ELL), and Business. Participants were in their third or fourth year of study and represented a range of future career trajectories, from teaching and translation to software development and entrepreneurship.

A purposive sampling strategy was employed to ensure that participants reflected a diversity of academic disciplines and career orientations, while also maintaining relevance to the research questions. All participants had prior exposure to generative AI tools and self-identified as having used ChatGPT for academic or exploratory purposes (Merriam & Tisdell, 2016).

To ensure ethical integrity, all participants were informed about the aims of the study, and informed consent was obtained. Anonymity and confidentiality were guaranteed by assigning pseudonyms to all participants during data analysis and reporting (Creswell & Poth, 2018).

2.2 Data Collection

Data were collected through semi-structured interviews, which allowed for both consistency across participants and the flexibility to explore individual responses in depth (Merriam & Tisdell, 2016). The interviews were conducted over a three-week period, either in person or via secure video conferencing platforms, depending on the availability and preference of participants.

Each interview lasted between 30 and 45 minutes and was guided by an interview protocol that covered the following thematic areas:

- Awareness and frequency of ChatGPT or other AI chatbot use
- Perceived academic and professional benefits of generative AI
- Concerns about overreliance, accuracy, and ethical implications
- Predictions about how AI may impact their future careers
- Expectations for institutional support and AI literacy education

Interviews were audio-recorded with permission and transcribed verbatim. Field notes were also taken to capture non-verbal cues and contextual factors.

2.4 Data Analysis

Data analysis followed Braun and Clarke's (2006) six-phase thematic analysis framework, a well-established method for identifying, analyzing, and reporting patterns (themes) within qualitative data:

1. Familiarization with the data through repeated reading of transcripts.
2. Initial coding of interesting features across the data set.
3. Searching for themes by collating codes into broader patterns.
4. Reviewing themes in relation to coded extracts and the full dataset.
5. Defining and naming themes to refine the essence of each.
6. Producing the report with illustrative quotes and analytic commentary.

An inductive coding approach was used, allowing themes to emerge organically from the data rather than being imposed a priori. NVivo 14 software was utilized to support data management, coding, and theme development. Coding was conducted by the primary researcher and verified through peer debriefing with a second coder to enhance credibility and reduce researcher bias (Saldaña, 2021).

The trustworthiness of the analysis was further reinforced through member checking, in which selected participants were given the opportunity to review and confirm the interpretation of their statements, and through thick description in the presentation of results, ensuring transparency and contextual richness (Yin, 2018).

3. FINDINGS

Through thematic analysis of the semi-structured interviews with 15 undergraduate students, five major themes emerged, each reflecting a nuanced perspective on how generative AI, particularly chatbots like ChatGPT, is perceived in relation to students' future careers. These themes are interrelated, reflecting students' simultaneous recognition of both the opportunities and challenges that AI presents in the evolving job landscape.

1. AI as a Threat to Routine and Entry-Level Jobs

A dominant concern among participants was the belief that AI tools are increasingly capable of performing structured, repetitive, or rule-based tasks, often the types of tasks associated with entry-level roles. Students in engineering and business disciplines, in particular, expressed unease about automation in areas like coding, data analysis, report generation, and customer interaction:

"I feel like tasks that follow a fixed structure, like basic coding or data entry, are already being automated. It worries me because that's where most of us start out." *(S3 Engineering, Year 3)*

Many students acknowledged that AI was unlikely to replace complex roles entirely, but they feared that its infiltration into foundational tasks could shrink job availability at the beginner level, delaying or blocking entry into the workforce.

2. Human-Centric Skills as a Defense Against Automation

Despite their concerns, students widely expressed confidence that certain human qualities would remain indispensable, particularly empathy, ethics, critical thinking, and creative expression. These were especially emphasized by students in education and literature, who framed such traits as a protective buffer against AI-driven displacement:

"AI might be able to write a paragraph, but it can't understand human emotion or empathy like a therapist or a teacher does." *(S9-Education, Year 2)*

"A poem written by ChatGPT has structure, but no soul. It can't feel. That's what makes human writing irreplaceable." *(S11-ELL, Year 3)*

Students saw these human skills not only as what separates them from machines but also as critical for long-term career sustainability in fields where emotional intelligence and ethical judgment are central.

3. AI as a Collaborative Assistant, Not a Competitor

Another recurring theme was the view of AI not as a replacement for human work, but as a collaborator or productivity partner. Students across disciplines suggested that the future of work would depend on hybrid intelligence, humans and machines working together. ChatGPT, for example, was seen as a brainstorming partner, grammar assistant, or rapid idea generator:

"Instead of seeing AI as a threat, I think we should learn how to collaborate with it. It's like learning to use Excel or the internet, we just need to adapt." *(S5-Business, Year 3)*

This theme reflected a practical attitude toward AI integration and pointed to a growing student awareness of the evolving demands of the digital economy, where adaptability and tool fluency are increasingly essential.

4. Emotional Duality: Anxiety and Curiosity

Emotional responses to AI's career impact were notably ambivalent. While students expressed genuine anxiety about job security, dehumanization of work, and being replaced or outpaced, they also demonstrated curiosity, excitement, and even fascination about AI's capabilities:

"It's both exciting and terrifying. I'm curious about how it'll all change, but I'm also anxious about being left behind." *(S1-ELL, Year 3)*

This emotional duality suggests that students are not blindly optimistic or fatalistic about AI; rather, they are negotiating their relationship with these tools in real-time, informed by both hope and uncertainty. This internal conflict seemed to motivate their desire for institutional guidance and clarity.

5. Demand for AI Education and Ethical Literacy

Nearly all participants voiced a strong need for formal training on how to use AI tools effectively and ethically. Students felt unprepared to make informed decisions about AI in both academic and professional settings. They also expressed concern about the lack of institutional conversation about AI's implications for integrity, intellectual ownership, and professional conduct:

"Our curriculum doesn't cover anything about AI. We need classes on how to use it responsibly and effectively." *(S10-Education, Year 4)*

Students emphasized the need for interdisciplinary courses that include not only technical skills (e.g., prompt engineering) but also ethical reasoning, digital citizenship, and future-oriented career planning. Several participants called for workshops, case studies, and real-world examples of AI in industry to bridge the knowledge gap.

4. DISCUSSION

The findings of this qualitative case study illuminate the complexity of university students' perceptions regarding generative AI chatbots, particularly ChatGPT, and their potential influence on future employment. Far from being polarized or one-dimensional, students' views reflect a tension between apprehension and adaptability, disruption and opportunity, and technological advancement and human uniqueness. These perspectives offer valuable insights into how the next generation of professionals is preparing for an uncertain, AI-integrated world**.**

AI as a Disruptor of Entry-Level Work

One of the most salient concerns expressed by students was the risk of automation targeting routine and entry-level tasks. This aligns with broader trends in workforce literature which predict that jobs involving repetitive cognitive labor are increasingly vulnerable to machine learning-based automation (Frey & Osborne, 2017; Dwivedi et al., 2023). For university students, especially those nearing graduation, this presents an immediate threat: entry-level roles traditionally serve as stepping-stones into professional fields. The perceived erosion of these pathways not only fuels employment anxiety but also calls into question the long-term value of higher education if foundational jobs are diminished or eliminated.

Importantly, these concerns were not evenly distributed across disciplines. Students in technical fields like engineering and business tended to view AI's capabilities as more directly threatening to their starting positions, such as coding or financial reporting. This suggests that disciplinary context plays a major role in shaping how AI is interpreted as either a career enabler or a competitor.

Reframing Employability: The Value of Human-Centric Skills

In contrast to concerns about automation, students consistently emphasized that certain core human competencies, such as empathy, ethical judgment, creativity, and contextual reasoning, remain irreplaceable by machines. These responses echo scholars like Bender et al. (2021), who argue that large language models, while powerful, are not sentient or ethically aware, and thus cannot replicate the relational or emotional dimensions of human interaction. Fields such as education, literature, and counseling were seen by students as more "AI-resistant" precisely because they demand deep interpersonal sensitivity, narrative interpretation, and moral decision-making.

This human-machine boundary, as perceived by students, reinforces the continued relevance of "soft skills" in an age of artificial intelligence. Moreover, it highlights the importance of rethinking employability not simply in terms of technical competencies but in terms of what makes humans distinct from algorithms, a perspective that is gaining traction in 21st-century skills discourse (World Economic Forum, 2020).

AI as a Partner, Not a Replacement

Another prominent theme was the notion of AI as a collaborative assistant rather than a job-stealer. This reflects a pragmatic and adaptive mindset among students who are prepared to engage with AI as a productivity tool. Similar attitudes have been reported in recent studies exploring student use of ChatGPT for academic tasks (Kasneci et al., 2023). Rather than resisting technological change, students in this study recognized the inevitability of AI and expressed a willingness to incorporate it into their future workflows, provided they are equipped with the right guidance and skill sets.

This finding has implications for both curriculum design and workplace preparation. As hybrid intelligence becomes the norm in many industries, universities must begin preparing students for "AI-augmented work," where success depends on knowing how to use AI tools ethically and effectively rather than resisting them outright.

The Emotional Landscape: Between Anxiety and Curiosity

Students' emotional responses to AI's growing role in professional life were characterized by a duality, simultaneous excitement about AI's potential and anxiety about its disruptive consequences. This reflects what has been termed "techno-ambivalence" in the literature (Selwyn, 2019), wherein users are both empowered and unsettled by the technologies they engage with. Such emotional complexity deserves greater attention in institutional planning, as fear-driven narratives may lead to resistance, while overly optimistic framings may create unrealistic expectations about job security or technological capabilities.

This emotional duality also suggests the importance of affective dimensions in AI literacy education. As students negotiate new professional identities in relation to AI, institutions must create spaces for emotional reflection, open discussion, and psychological resilience training in parallel with technical instruction.

The Demand for AI Education and Digital Ethics

Perhaps the most actionable finding in this study is students' call for structured, interdisciplinary education around AI. Students repeatedly emphasized their lack of preparedness to use AI tools responsibly and their confusion about the ethical boundaries of AI-assisted work. This concern echoes a broader consensus in the literature that universities are lagging behind in embedding AI literacy and digital ethics into their curricula (Luckin et al., 2016; UNESCO, 2023).

What students are asking for is not merely technical training but a holistic approach that integrates AI understanding with discussions of academic integrity, career readiness, digital identity, and social responsibility. This reinforces the view that AI literacy should be a foundational component of higher education across all disciplines, not limited to STEM fields.

Implications for Higher Education and Policy

These findings point to several key implications. In that, universities must integrate AI-related competencies, technical, ethical, and emotional, into general education frameworks. AI-awareness and skills mapping should be embedded into career guidance and employability strategies. Instructors themselves require training on AI's implications to offer informed guidance to students. Moreover, ethical, legal, pedagogical, and technological expertise must converge to create meaningful AI education pathways.

5. CONCLUSION

This study explored how undergraduate students from diverse academic disciplines perceive the potential impact of generative AI, especially chatbots like ChatGPT, on their future careers. The findings reveal a nuanced understanding among students that balances apprehension with adaptability. While concerns about the automation of routine or entry-level tasks were common, students also articulated strong confidence in the enduring value of human-centric skills such as empathy, creativity, and ethical reasoning.

Rather than adopting a binary view of AI as either a threat or a solution, students envisioned a future of collaborative coexistence, where success depends on knowing how to work with, rather than against, AI systems. Their emotional responses, characterized by both anxiety and curiosity, reflect the psychological weight of preparing for a labor market in flux. Perhaps most notably, students consistently voiced the need for structured education in AI literacy and ethics, calling on universities to proactively equip them with the knowledge, competencies, and frameworks necessary to navigate a technologically evolving professional landscape.

In centering student voices, this study contributes to the broader discourse on AI and employability, underlining the importance of including younger generations in conversations about the future of work. It also highlights a timely institutional imperative: higher education must move beyond viewing AI as a technological tool and begin treating it as a social, ethical, and educational phenomenon that directly affects student development, agency, and opportunity.

6. LIMITATIONS

While this study provides valuable insights into how undergraduate students perceive the impact of generative AI chatbots on their future careers, several limitations should be acknowledged. The study was conducted with only 15 participants from a single university, limiting the generalizability of the findings. Although the purposive sampling allowed for disciplinary diversity, the sample size and institutional context may not reflect the broader views of students in different regions, educational systems, or socioeconomic backgrounds. The findings rely entirely on students' self-reported perceptions and experiences. These may be influenced by individual biases, emotional states, or familiarity with AI tools at the time of the

interview. The study does not include observational or performance-based data that could confirm or challenge these self-assessments. The fast pace of AI development may render some views expressed by participants outdated in the near future. Students' opinions were shaped by the capabilities of generative AI tools available at the time (e.g., ChatGPT-4), but future iterations of these tools may significantly alter perceptions and realities. The study captures student views at a single point in time. A longitudinal design would provide deeper insight into how perceptions evolve as students transition from education into employment and as AI technologies continue to mature. Although participants came from different faculties, the study did not delve deeply into discipline-specific curricular content, job preparation strategies, or AI exposure in each field. Future studies might benefit from more focused analyses of how specific academic programs prepare students for AI-integrated futures. The study does not include the viewpoints of educators, career advisors, or industry stakeholders who could offer complementary insights into how AI is shaping employment landscapes and how students are being prepared institutionally.

7. REFERENCES

Bender, E. M., Gebru, T., McMillan-Major, A., & Shmitchell, S. (2021). On the dangers of stochastic parrots: Can language models be too big? *Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*, 610–623. https://doi.org/10.1145/3442188.3445922

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, *3*(2), 77–101. https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa

Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2018). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (4th ed.). SAGE Publications.

Dwivedi, Y. K., Hughes, D. L., Ismagilova, E., Aarts, G., Coombs, C., Crick, T., ... & Williams, M. D. (2023). So what if ChatGPT wrote it? Multidisciplinary perspectives on opportunities, challenges, and implications of generative conversational AI for research, practice, and policy. *International Journal of Information Management*, *71*, 102642. https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2023.102642

Frey, C. B., & Osborne, M. A. (2017). The future of employment: How susceptible are jobs to computerization? *Technological Forecasting and Social Change*, *114*, 254–280. https://doi.org/10.1016/j.techfore.2016.08.019

Kasneci, E., Sessler, K., Küchenhoff, H., Bannert, M., Dementieva, D., Fischer, F., ... & Kasneci, G. (2023). ChatGPT for good? On opportunities and challenges of large language models for education. *Learning and Individual Differences*, *103*, 102274. https://doi.org/10.1016/j.lindif.2023.102274

Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). *Intelligence unleashed: An argument for AI in education*. London:Pearson.

Merriam, S. B., & Tisdell, E. J. (2016). *Qualitative research: A guide to design and implementation* (4th ed.). Jossey-Bass.

Nowell, L. S., Norris, J. M., White, D. E., & Moules, N. J. (2017). Thematic analysis: Striving to meet the trustworthiness criteria. *International Journal of Qualitative Methods*, *16*(1), 1–13. https://doi.org/10.1177/1609406917733847

Saldaña, J. (2021). *The coding manual for qualitative researchers* (4th ed.). SAGE Publications.

Selwyn, N. (2019). *Should robots replace teachers? AI and the future of education*. Polity Press.

UNESCO. (2023). *Guidance for generative AI in education and research*. https://www.unesco.org/reports/generative-ai

World Economic Forum. (2020). *The future of jobs report 2020*. https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2020

Yin, R. K. (2018). *Case study research and applications: Design and methods* (6th ed.). SAGE Publications.

Zawacki-Richter, O., Marín, V. I., Bond, M., & Gouverneur, F. (2019). Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education—Where are the educators? *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, *16*(1), 1–27. https://doi.org/10.1186/s41239-019-0171-0

THE DIMENSION OF PERSONAL DATA PROTECTION LAW (KVKK) IN THE APPLICATIONS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN RECRUITMENT

İŞE ALIMDA YAPAY ZEKÂ UYGULAMALARININ KİŞİSEL VERİLERİN KORUNMASI KANUNU (KVKK) BOYUTU

Selçuk CENGİZ [1]

[1]**Öğr. Gör., Antakya Meslek Yüksekokulu, İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku,**
0000-0003-2304-7699

Özet

İşe alım sürecinde adaya çeşitli sorular sorulmasının temel amacı, işverenin adayı daha iyi tanıyabilmesini sağlamaktır. Bu kapsamda, işverenin işe alım sürecinde işle doğrudan ilgili olmayan veya aşırı derecede kişisel konular hakkında adaylara soru yöneltmemesi gerekmektedir. Zira *"İşçinin kişiliğinin korunması"* ilkesi doğrultusunda, işverenin çalışanını, onun kişisel verileri de dahil, koruma yükümlülüğü bulunmaktadır. Ancak günümüz teknolojisi sayesinde yapay zekâ, kendisine sunulan bilgilerin ötesine geçerek çeşitli çıkarımlar yapabilmektedir. Öyle ki yalnızca bir fotoğraf üzerinden yapay zeka kullanılarak işçinin cinsel yönelimi veya siyasi görüşü gibi hassas kişisel verilere erişim sağlanabilmektedir.

Kişisel veri, kimliği belirli veya belirlenebilir bir gerçek kişiye, yani çalışana ait her türlü bilgiyi ifade eder (KVKK m. 3/d). Bu kapsamda çalışanın cinsiyet kimliği, fiziksel görünümü, doğum yılı, uyruğu, etnik kökeni veya cinsel ve romantik yaşamıyla ilgili bilgiler kişisel veri niteliği taşır ve özel bir hassasiyet gerektirir. Bunun yanı sıra, kişisel verilerin işlenmesinin hukuka uygunluğu bağlamında, iş yerlerinde kullanılan yapay zeka tabanlı yazılım özel bir durum teşkil etmektedir. Bu durumun sebebi yapay zekanın algoritmik yönetime dayalı yöntemlerinden kaynaklanmaktadır

Mevzuatımızda, yapay zekânın işe alım süreçlerinde kullanımını doğrudan düzenleyen spesifik yasal düzenleme bulunmamasına karşın Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK) m.4 uyarınca, kişisel veriler kanunlarda belirtilen yöntem ve ilkelere uygun şekilde işlendiği sürece bu durum herhangi bir sakınca oluşturmaz.

Anahtar kelimeler: Kişisel Veri, Yapay Zeka, İşe Alım, İşçi, İşçinin Kişiliğinin Korunması, Kişisel Verilerin Korunması Kanunu.

Abstract

The main purpose of asking various questions to candidates during the recruitment process is to enable the employer to get to know the candidate better. In this context, the employer should not ask candidates questions that are unrelated to the job or about personal matters during the recruitment process. This is because, in line with the principle of *"protection of the worker's personality"*, the employer is required to protect their employee. However, today, artificial intelligence goes beyond the information presented to it and makes various inferences. So much so that sensitive personal data, such as a worker's sexual orientation or political views, can be accessed through artificial intelligence using just a photo.

Personal data refers to any information belonging to a specific or identifiable natural person, namely an employee (KVKK Art.3/d). In this context, information about the employee's gender identity, physical appearance, year of birth, nationality, ethnic origin, or sexual and romantic life qualifies as personal data and requires special sensitivity. Additionally, in the context of the legality of processing personal data, artificial intelligence-based software and hardware used in workplaces constitute a special situation. This situation arises from the algorithmic management methods of artificial intelligence.

In our legislation, although there is no specific legal regulation directly governing the use of artificial intelligence in recruitment processes, according to Art.4 of the Personal Data Protection Law (KVKK), as long as personal data is processed in accordance with the methods and principles specified in the laws, this situation does not pose any obstacles.

Keywords: Personal Data, Artificial Intelligence, Recruitment, Worker, Protection of the Worker's Personality, Personal Data Protection Law.

GİRİŞ

Günümüzde bireylerin yaşamının yaklaşık üçte birini iş yerinde çalışarak geçirdiği dikkate alındığında, iş başvuruları ve iş görüşmeleri gibi süreçlerin hayatın doğal bir parçası hâline geldiği görülmektedir. Çoğu kişi yaşamının bir döneminde bu süreçlerden geçerken, bazıları da işveren konumunda adayları değerlendirerek bu sürecin bir başka boyutunda yer almaktadır. Dolayısıyla, iş hayatı kadar işe alım süreci de modern yaşamın kaçınılmaz unsurlarından biri olmuştur.

Günümüzün diğer önemli gerçeklerinden biri ise hızla dijitalleşen dünya ve teknolojik gelişmelerin devasa boyutlara ulaşmasıdır. Bu bağlamda, yapay zekâ son yıllarda başat bir konuma yükselmiştir. Özellikle işe alım süreçlerinde yapay zekânın kullanımı artık şaşırtıcı bir yenilik olmaktan çıkmıştır (Çelik, 2024:2). Çalışma yaşamının farklı alanlarındaki dijital gelişmeler ve bu teknolojilerin yaygınlaşması, işçi ve işverenler arasında yeni türden anlaşmazlık ve uyuşmazlıkların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Gözetim ve takip sistemlerinde yaşanan gelişmelere yapay zekâ teknolojilerinin eklenmesiyle birlikte dijital dönüşüm, iş organizasyonlarında özellikle işçilerin kişisel verilerinin korunması konusunda önemli sonuçlar doğurmaktadır (Sencer ve Korkusuz, 2024:1001).

Yapay zeka destekli kişisel veri işleme uygulamaları, iş ilişkisinin hem başlangıcında hem de devamı sırasında işverenler tarafından kullanılabilmektedir. Ancak bu teknolojinin henüz yeni bir olgu olması, doğasında barındırdığı öngörülemezlik ile kişisel veri güvenliği açısından riskler yaratmaktadır. Ayrıca bu konuda yeterli yasal düzenlemelerin hâlâ olmaması, yapay zekâya nasıl bir yaklaşım benimsenmesi gerektiği sorusunu kaçınılmaz kılmaktadır (Çelik, 2024:2). Bu aşamada, artan uygulamalardan doğan ihtiyaçlar doğrultusunda, işverenlerin iş organizasyonunu yönetme ve denetleme konusundaki menfaatleri ile işçilerin kişisel verilerinin korunması, mahremiyet hakları, özel hayat gizliliği ve haberleşme özgürlüğü gibi temel hakları arasında adil bir denge kurulması gerekliliği açıkça ortaya çıkmaktadır (Sencer ve Korkusuz, 2024:1001).

4. 1. KİŞİSEL VERİ KAVRAMI

Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK) m.3/1-d uyarınca kişisel *veri "kimliği belirli veya belirlenebilir gerçek kişiye ilişkin her türlü bilgi"* olarak tanımlanmaktadır. KVKK kapsamında kişisel verilerle ilgili tek tek örneklere yer verilmemiştir, çünkü bu oldukça kapsamlı bir kavramdır ve bir verinin kişisel nitelikte olup olmadığı, her somut olayın özelliklerine göre değerlendirilmelidir. (Çelik, 2024:4).

Buna ek olarak, özel nitelikli (hassas) kişisel veriler, KVKK m.6/1'de ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Bu tür verilerin başka kişiler tarafından öğrenilmesi, ilgili kişinin mağduriyet yaşamasına neden olabilmektedir. KVKK m.6/1 özel nitelikli kişisel veriler *"kişilerin ırkı, etnik kökeni, siyasi düşüncesi, felsefi inancı, dini, mezhebi veya diğer inançları, kılık ve kıyafeti, dernek, vakıf ya da sendika üyeliği, sağlığı, cinsel hayatı, ceza mahkûmiyeti ve güvenlik tedbirleriyle ilgili verileri ile biyometrik ve genetik verileri"*leridir.

Kişisel veriler, bireyin doğrudan kişiliği, itibarı, onuru ve temel insan haklarıyla yakından ilişkilidir. Bu ilke, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararlarında da açıkça görülmektedir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) m.8'de düzenlenen özel hayata saygı hakkı kapsamında, kişisel veri güvenliğinin korunmasının temelinde insan haklarının yer aldığı anlaşılmaktadır (Çelik, 2024:4). Nitekim modern teknolojiler, özellikle yapay zekâ, kendisine sunulan verilerin ötesine geçerek bu bilgiler üzerinde çıkarımlarda bulunabilme yeteneğine sahiptir. Örneğin video mülakatlar bağlamında ele alındığında, yalnızca bir fotoğraf üzerinden bireylerin cinsel yönelimleri veya siyasi düşünceleri gibi hassas nitelikteki kişisel verilere ulaşım sağlanabildiği göz önüne alınırsa, bir video kaydı yoluyla bu tür veriler ve belki daha fazlasının elde edilmesi yüksek bir olasılık olarak değerlendirilmektedir (Çelik, 2024:4).

Dolayısıyla yapay zekânın toplumsal ve bireysel yaşam üzerindeki etkisi göz ardı edilemeyecek derecede büyüktür. Ancak bu sorunsalın çözümü, yapay zekâ teknolojilerinden tamamen vazgeçmek değildir. Aksine asıl mesele, hızla gelişen yapay zekânın bilişsel kapasiteleri karşısında kişisel veri güvenliğinin nasıl etkin bir şekilde sağlanabileceği sorusuna yanıt aramaktır (Çelik, 2024:4).

İşçinin kişisel verilerinin korunmasıyla ilgili olarak ulusal ve uluslararası ölçekte pek çok düzenleyici işlem bulunmaktadır. Bu düzenlemeler arasında iç hukuka ilişkin Anayasal ve yasal düzenlemeler öne çıkarken uluslararası hukukta ise Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan kaynaklar dikkat çekmektedir. Söz konusu düzenlemeler genel nitelikli olsalar da iş ilişkisi özelinde uygulanabilmektedirler.

İş ilişkisinde işçinin kişisel verilerinin korunmasıyla ilgili olarak öne çıkan üç temel uluslararası kaynak bulunmaktadır. Bunlardan ilki Kişisel Verilerin Otomatik İşleme Tabi Tutulması Karşısında Bireylerin Korunması Sözleşmesi'dir. Bu sözleşmeyle benimsenen ilkelere Anayasa Mahkemesi tarafından verilen kararlarda yer verildiği gözlemlenmektedir (AYM, E.Ü. Başvurusu, p. 40). Sözleşme metni incelendiğinde *"Tanımlar"* başlıklı m.2'de yer alan *"otomatik işlem"* kavramı dikkat çekmektedir. Çünkü yukarıda incelediğimiz yürürlükte bulunan KVKK'nın muhtelif yerlerinde kişisel verilerin otomatik yollarla işlenmesinden söz edilmekte ise de bu kavramın tanımına söz konusu kanunda yer verilmemiştir[1].

İş ilişkisinde işçinin kişisel verilerinin korunmasıyla ilgili olarak öne çıkan ikinci uluslararası nitelikli kaynak, Avrupa Veri Koruma Tüzüğü'dür. Tüzüğe göre özel kategorideki kişisel verilerin işlenmesi esas itibariyle yasaklanmıştır. Ancak bu yasaklamaya birtakım önemli istisnalar getirilmiştir. Bundan başka Tüzük ile veri sorumlularına kendi sorumlulukları altında gerçekleşen veri işleme faaliyetleri ile ilgili olarak bir kayıt tutma zorunluluğu getirilmiştir (Sencer ve Korkusuz, 2024:1020).

Üçüncü uluslararası kaynak henüz çok yeni olarak nitelendirebileceğimiz Avrupa Yapay Zekâ Tüzüğü'dür (Bozkurt Yüksel, 2022:19 vd.). AYZT'nin üçüncü ek belgesi (Annex III) hangi yapay zekâ sistemlerinin yüksek riskli olarak sınıflandırıldığı sorusunu cevaplandırmaktadır. Belgeye göre adayların işe alınmasında, iş ilişkisi devam ederken işçilerin

[1] Madde ve Gerekçesi ile Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (Bilgi Notu) ve Kişisel Verilerin Korunmasına İlişkin Terimler Sözlüğü, (Ankara: KVKK Yayınları, Mart 2019) 115; Erişim Tarihi: 10.06.2025, https://www.kvkk.gov.tr/SharedFolderServer/CMSFiles/062384e3-d18c-4c38-b108-3a7a2a28e849.pdf.

görevlendirilmesinde, izlenmesinde, performanslarının ölçülmesinde, terfi ettirilmelerinde ve iş sözleşmelerinin sona erdirilmesinde karar verilirken, başka bir deyişle işçilerin ve adayların kişisel verileri işlenirken kullanılan yapay zekâ sistemleri *"yüksek riskli"* olarak sınıflandırılmaktadır. Tüzükle yüksek riskli sınıfta yer alan yapay zekâ sistemlerinden yararlanan işverenler bakımından birtakım yükümlülükler öngörülmüştür. AYZT m.26 uyarınca dağıtımcılar, yüksek riskli yapay zekâ sistemlerinin işleyişini kendilerine verilen kullanım talimatları doğrultusunda sağlayarak işleyiş sürecini takip edeceklerdir (Sencer ve Korkusuz, 2024:1021). Bundan başka AYZT m.26/6 ile işverenlere kişisel veri işleme kayıtlarını aksi Birlik veya üye ülke hukukunda belirtilmiş olmadıkça en az altı ay süre ile saklama yükümlülüğü getirilmiştir (Sencer ve Korkusuz, 2024:1021).

İş ilişkisinde işçinin kişisel verilerinin korunmasıyla ilgili olarak öne çıkan beş temel ulusal kaynak bulunmaktadır.

İlk olarak Anayasa m.20'de kişisel verilerin korunması hakkı güvence altına alınmıştır. Öğretide, kişisel verilerin korunması hakkının Anayasa'da güvence altına alınması ile bireylere ait olan kişisel verilerin hukuken bir sınıra tabi olmaksızın işlenmesinin sebebiyet vereceği tehlikelere karşı bir koruma mekanizmasının sağlandığı belirtilmiştir. Kişisel veriler işlenirken verisi işlenen kişilerin temel hak ve özgürlüklerinin ihlal edilmemesi hukuki nitelikli bir gerekliliktir. Çünkü kişisel veriler işlenirken özel hayatın gizliliği hakkı başta olmak üzere pek çok temel hak ve özgürlüğün ihlal edilme ihtimali gündeme gelebilecektir.

İkinci olarak kişisel verilerin korunmasında uyulacak usul ve esasları belirleyen KVKK verisi işlenen bireylerin kişilik haklarının ihlale uğrama ihtimallerinin bertaraf edilmesi amacını taşımaktadır. Zira KVKK m.1 uyarınca *"Bu Kanunun amacı, kişisel verilerin işlenmesinde başta özel hayatın gizliliği olmak üzere kişilerin temel hak ve özgürlüklerini korumak ve kişisel verileri işleyen gerçek ve tüzel kişilerin yükümlülükleri ile uyacakları usul ve esasları düzenlemektir"*.

Üçüncü olarak işçinin kişisel verilerinin korunmasıyla ilgili Türk Borçlar Kanunu (TBK) m.419 uyarınca *"işveren, işçiye ait kişisel verileri, ancak işçinin işe yatkınlığıyla ilgili veya hizmet sözleşmesinin ifası için zorunlu olduğu ölçüde kullanabilir"*. Hükmüne yer verilmiştir. Madde gerekçesinde de ifade edildiği üzere burada kişisel verilerin kullanılması konusunda getirilen söz konusu kısıtlamaların temel amacı işçinin korunmasıdır. TBK'da sayılan kısıtlamalar dışında bir sebeple işverence kişisel verilerin kullanılması halinde sözleşmeye aykırılık oluşacaktır (Özdemir, 2010:261).

Kanun koyucunun TBK 419'da çizdiği çerçeve, işçinin kişisel verilerinin işlenmesi konusunda genel ve sınırlayıcı niteliktedir (Yiğit, 2023:27). Bu düzenlemede işçilerin kişisel verilerinin işverenlerce işlenebileceği haller, işe yatkınlık ve sözleşmenin ifası için zorunluluk olarak belirtilmiştir. Madde metninde açık rıza kavramına yer verilmemiştir. Bundan başka TBK m.419'un özel hüküm olması sebebiyle iş ilişkisinde kişisel verilerin işlenmesi konusunda KVKK'ya göre öncelikli olarak uygulanması gerekir (Sevimli, 2011:133). Dolayısıyla TBK m.419'da belirtilen haller dışında işçilerin kişisel verilerinin açık rıza bulunsa bile işverenlerce işlenemeyeceği yönünde öğretide yer alan görüşlere katılıyoruz (Arslan, 2024:113-114). Bu noktada TBK m.419'un kişisel verilerin işlenmesinde açık rıza bakımından sağladığı koruma yeterlidir. Düzenlemede ayrıca özel kanun hükümlerinin saklı olduğu belirtilmiştir. Kanun koyucunun burada kullandığı özel kanun ifadesinden KVKK anlaşılmalıdır (Manav, 2015:104) Burada yer alan düzenleme, tabi olduğu kanun fark etmeksizin tüm iş ilişkilerinde uygulanacaktır (Mollamahmutoğlu, Astarlı ve Baysal, 2022: 712-713; Uncular, 2018:91).

Dördüncü olarak İş Kanunu (İK) m.75, işçinin kişisel verilerinin korunması konusundadır. Düzenleme metni şu şekildedir: *"İşveren çalıştırdığı her işçi için bir özlük dosyası düzenler.*

İşveren bu dosyada, işçinin kimlik bilgilerinin yanında, bu Kanun ve diğer kanunlar uyarınca düzenlemek zorunda olduğu her türlü belge ve kayıtları saklamak ve bunları istendiği zaman yetkili memur ve mercilere göstermek zorundadır. İşveren, işçi hakkında edindiği bilgileri dürüstlük kuralları ve hukuka uygun olarak kullanmak ve gizli kalmasında işçinin haklı çıkarı bulunan bilgileri açıklamamakla yükümlüdür." Maddenin kenar başlığında her ne kadar *"işçi özlük dosyası"* ibaresi yer alsa da madde içeriğinde veya İK'da özlük dosyasının tanımına yer verilmemiştir. Genel hatlarıyla özlük dosyası, her bir işçi için ayrı olarak işveren tarafından tutulan ve çalışma ilişkisi kapsamında işçilerle ilgili her türlü belge ve bilginin yer aldığı dosyadır (Değer Ermumcu, 2021:444).

Son yasal düzenleme ise İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu (İSGK)'nda yer almaktadır. İSGK m.15 ile işverenlere, işçilerin sağlık gözetiminden geçirilmesi yükümlülüğü getirilmiştir. Düzenlemenin beşinci fıkrası şu şekildedir: *"Sağlık muayenesi yaptırılan çalışanın özel hayatı ve itibarının korunması açısından sağlık bilgileri gizli tutulur".* Düzenleme uyarınca içeriğine işveren tarafından vakıf olunan sağlık durumu ile ilgili işçiye ait kişisel verilerin özellikle üçüncü kişilerden saklanması, işçinin özel hayatının ve itibarının korunması hakkının bir gereğidir (Sencer ve Korkusuz, 2024:1018).

5. 2. İŞ İLİŞKİSİNDE KİŞİSEL VERİLERİN KORUNMASI

İş başvurusunda bulunan adaylar ve işçilerin kişisel verileri çeşitli saiklerle işverenler tarafından işlenmektedir. İşverenler, kişisel verileri işlerken iş organizasyonunda açıkta bulunan pozisyon için en uygun adayı seçmek, işçinin performansını ölçerken objektif ölçütlere dayanma yönündeki adli ihtiyacı karşılamak, ticari ve mesleki sırları korumak, işçinin ücretini belirlemek ve kendilerine yüklenen çeşitli yasal yükümlülükleri yerine getirilmek gibi hedefleri benimserler (Değer Ermumcu, 2021:443). İşçinin kişisel verilerini, onun kişilik haklarını oluşturan temel değerlerden biri olarak kabul etmek mümkündür (Mollamahmutoğlu, Astarlı ve Baysal, 2022:201; Süzek, 2023:418).

İşçi adayının kişisel verilerinin elde edilme yöntemleri özgeçmiş/ iş başvuru formu, sorular sorma, kişisel duruma ilişkin sorular, hamilelik ile ilgili sorular, eski hükümlülüğe ilişkin sorular, özel nitelikteki verilerin elde edilmesine yönelik sorular, test uygulama (alkol ve uyuşturucu madde testleri, AIDS/HIV testleri vs.) ve üçüncü kişilerden bilgi edinme şeklinde sıralanabilir (Kaya, 2022:39 vd.).

Dünyada ve ülkemizde kişisel verilerin korunması başlığı altında gerçekleştirilen tartışma ve çalışmaların gün geçtikçe arttığını gözlemlemekteyiz. Bu durumun ortaya çıkmasında çalışma yaşamında kişisel veri işleme uygulamalarında gerçekleşen yaygınlaşmanın etkileri göz ardı edilemeyecek seviyededir. Teknolojik ilerlemelerin ve bu ilerlemeler içerisinde de özel olarak yapay zekânın kişisel verilerin işlenmesi konusunda sunduğu imkânlar ise işçilerin ve adayların kişisel verilerinin, işverenlerin haksız menfaat temini uygulamalarına ve müdahalelerine karşı korunması ihtiyacını daha da arttırmıştır (Sencer ve Korkusuz, 2024:1004). İşçi ve adayların kişisel verileri işlenirken gerçekleştirilen usulsüzlüklerin özel hayatın gizliliği ve mahremiyet gibi temel hakların ihlali sonucunu doğurma tehlikesi, konuyu önemli hale getirmektedir (Güzel, Ugan Çatalkaya ve Heper, 2023:73) .

2.1. İŞ İLİŞKİSİNİN KURULMASINDA İŞ BAŞVURUSUNDA BULUNAN ADAYLARIN KİŞİSEL VERİLERİNİN İŞVERENCE İŞLENMESİ UYGULAMALARI

Yapay zekâ teknolojilerinin işverenler tarafından kullanımı, çeşitli profesyonel amaçlarla gerçekleşebilmektedir. Bu amaçlardan biri de iş başvurusunda bulunan adayların kişisel verilerinin işlenmesidir (Bozkurt Gümrükçüoğlu ve Yakacak, 2023:1708). Bu amaçla gerçekleştirilen kullanım, adayların özel hayatın gizliliği, kişisel verilerin korunması ve eşitlik hakları bakımından ihlal niteliğinde durumlarla karşılaşmalarına yol açabilecektir. Çünkü

kullanılan algoritmik modeller inşa edilirken işverenlerin sübjektif değer yargıları ve öncelikleri iş ilişkisinin kurulma durumuna ilişkin sonuca etki edecek şekilde kaynak olabilmektedir. Eşitlik, kişisel verilerin korunması ve özel hayatın gizliliği haklarının anayasal niteliği göz önüne alındığında konunun önemi daha belirgin bir hal almaktadır.

Kişisel verinin işlemesi iş ilişkisi kurulmadan önce başlayan bir faaliyettir. Bu aşamada işverenler belirledikleri tercih ölçütlerini kullanarak ve başvuru sürecinde adayların kişisel verilerini işleyerek istihdam edeceği işçi veya işçileri belirler. İşe alım aşamasında mevcut iş yükü yapay zekâ teknolojisi kullanılarak hafifletilebilmektedir (Güzel, Ugan Çatalkaya ve Heper, 2023:70). İş ilişkisinin kurulması aşamasında yapay zekâ sistemleri iş ilanlarının hangi bireylere gösterileceğinden başvuru sonrasında adayların ön değerlendirmesine ve mülakata kadar etkili bir şekilde kullanılmaktadır (Bozkurt Gümrükçüoğlu ve Yakacak, 2023:1708; Güzel, Ugan Çatalkaya ve Heper, İşverenin Algoritmik Yönetimi, 2023:70). Adayların kişisel verilerini işleyen yapay zekâ destekli sistem iş organizasyonu dışındaki bir üreticiden temin edilebileceği gibi (Sencer ve Korkusuz, 2024:1023), işverenler tarafından doğrudan doğruya da inşa edilebilir (Sencer ve Korkusuz, 2024:1023). İşverenler, adayların kişisel verilerini, iş mülakatlarından ve hatta başvurudan çok daha öncesinde işlemeye başlamaktadır (Ozan Özparlak, 2021:161). Bu konuda özellikle adayların sosyal medya hesapları ve çeşitli platformlarda bıraktıkları *"dijital ayak izleri"* algoritmik değerlendirmelerde veri kaynağı olarak kullanılabilmektedir (Bozkurt Gümrükçüoğlu ve Yakacak, 2023:1709). Yapay zekâ mülakat öncesi yaptığı analiz ve değerlendirmelerle binlerce potansiyel aday hakkında veri işlemesi yoluyla bir eleme gerçekleştirerek organizasyondaki pozisyon açığından sadece *"en uygun"* olan işçi adaylarının haberdar olmasını sağlayabilme özelliğini bünyesinde taşımaktadır.

Gerçekten, teknolojik gelişmelerin hayatımızda günümüzdeki yaygınlığa ve hissedilir etkiye sahip olmadığı yakın geçmişe kadar işverenler, özellikle kurumsal organizasyonlarda iş ilanları için herkesin erişimine açık gazete gibi mecraları öncelikli olarak tercih ederlerdi (Dulkadiroğlu ve Altundemir, 2013:61). Ancak günümüzde bu durum değişmiş, sosyal medyanın önde geldiği dijital emek platformları işçi istihdamı konusunda ön plana çıkmıştır (Ozan Özparlak, 2021:139). Dijital araçların kendine özgü seçenek ve imkânları ise işe alım süreçlerinde önceki dönemlerde tartışılmayan yeni ve teknoloji etkisinde gelişen konuları gündeme getirmiştir. Çünkü işe alım süreçlerinde kullanılan yapay zekâ destekli sistemlerin özellikle işçiden veri toplama konusunda diğer sistemlerle kıyaslandığında daha yüksek hacimli bir işleme gerçekleştirme ve çıktılar üretme potansiyeli bulunmaktadır (Yiğit, 2023:16; Bozkurt Gümrükçüoğlu ve Yakacak, 2023:1709).

İşe alım süreçlerinin insan hayatında kapladığı alan, gün geçtikçe artmaktadır. Çalışma yaşamında yapay zekâ kullanımının yaygınlaşması ile adayların kişisel verilerinin korunması konusu farklı bir boyut kazanmıştır. İlan edilen açık pozisyonlara bazen binlerce adayın başvurması kurumsal firmalarda insan kaynakları departmanlarının iş yükünü arttırmış ve bu konuda yapay zekâ desteğinden yararlanmayı gerekli hale getirmiştir (Sencer ve Korkusuz, 2024:1024). Özellikle işe alım süreçlerinde gerçekleştirilen video aracılığıyla yapılan mülakatlarda adayların görsel ve işitsel yollarla elde edilen verilerinin yapay zekâ teknolojisiyle desteklenen sistemlerce işlenmesi uygulamaları, işverenlerce giderek yaygınlaşan bir şekilde tercih edilmektedir (Çelik, 2024:2 vd.). Yapay zekâ destekli çevrimiçi sistemler işe alım süreçlerinde adaya yapılan çeşitli kişilik, bilgi ve yetenek testlerini (Yurteri Çetin, 2022:15) analiz edebilme; gerçekleştirilen mülakatlarda adayın yöneltilen sorulara verdiği cevaplardan sergilediği mimiklere, nefes alma verme hızından kullandığı ses tonuna kadar pek çok veriyi anında işleyerek değerlendirme potansiyeli taşımaktadır (Ozan Özparlak, 2021: 165; Bozkurt Gümrükçüoğlu ve Yakacak, 2023:1709). Öyle ki, yapay zekâ destekli video aracılığıyla yapılan

mülakat sistemleri 25.000 farklı değişkeni dikkate alarak veri işleyebilme imkanı sunmaktadır (Çelik, 2024:2 vd.).

İşe alım süreçlerinde gerçekleştirilen yapay zekâ destekli kişisel veri işlemeler konusunda kanun seviyesinde bulunan bir iç hukuk düzenlemesinden bahsederek bu başlık altındaki açıklamalarımızı sonlandıracağız. ABD'nin Illinois eyaletinde 2020 yılında yürürlüğe giren Yapay Zekâ Video Mülakat Kanunu (Artificial Intelligence Video Interwiev Act) (Sencer ve Korkusuz, 2024:1025) önemli düzenlemeler barındırmaktadır. İlgili Kanun ile işe alım mülakatlarında yapay zekâ kullanan işverenlere işçi adaylarını sistem konusunda belirli açılardan bilgilendirme yükümlülüğü getirilmiştir. Ayrıca Kanun, işçi adaylarının talebi üzerine videoların imha edilebilmesini de mümkün hale getirmiştir (Bozkurt Gümrükçüoğlu ve Yakacak, 2023:1717).

6. 3. İŞE ALIMDA YAPAY ZEKÂ UYGULAMALARININ KVKK BOYUTU

Konuya giriş yapmadan önce, *"kişisel durum"* ve *"kişisel veri"* kavramlarının birbirinden farklı olduğuna dikkat çekmek gerekir. *"Kişisel durum"* kavramı, mevzuatımızda yalnızca Türk Medeni Kanunu m.36'da yer almaktadır. Ancak, bu kavramın ne bir tanımı yapılmış ne de içeriği hakkında somut bir bilgi sunulmuştur (Yuvalı, 2012:83). Öğretide ise *"kişisel durum"* genellikle bireyi toplum ya da aile içinde diğerlerinden ayıran özellikler olarak tanımlanmıştır (Yuvalı, 2012:83). Bu kapsamda, bir kişinin adı, yaşı, cinsiyeti, ikametgâhı, hısımlık ilişkileri ve evli ya da bekar oluşu gibi unsurlar kişisel duruma örnek olarak verilmektedir. Ne var ki, Medeni Hukuk alanında *"kişisel durum"*u açıklamaya yönelik bu örneklerin, İş Hukukundaki *"ayrımcılık nedenleri"* ile birebir örtüştüğü söylenemez (Yuvalı, 2012:83). Örneğin, bir işçinin ikametgâhı veya hısımlık ilişkileri İş Hukuku'nun ilgi alanına girmemektedir. Buna karşılık, İş Hukuku kapsamında işçinin kişisel durumu olarak nitelendirdiğimiz unsurlar, işverenin eşit davranma yükümlülüğü çerçevesinde ayrım yasaklarını ifade etmektedir (Yuvalı, 2012:83).

İş hukukunda, işçinin özel ve mesleki yaşamını kapsayan ve doğrudan ya da dolaylı olarak işçiyi ilgilendiren her tür bilgi, işaret ve notlar, bilgisayar ortamında ya da özlük dosyalarında saklandığı takdirde *"kişisel veri"* olarak nitelendirilmektedir (Manav, 2015:99). İşçinin kişisel verilerinin onu tanımlayan karakterde olması, işveren tarafından alınacak ve iş organizasyonunu ilgilendiren (Küzeci ve Kılıç, 2019:949) kararlar açısından büyük önem taşır. İşe alım sürecinde işveren, iş sözleşmesi yapmayı planladığı adayın özelliklerini öğrenmek ve bu bilgilere dayanarak iş ilişkisine başlama kararını vermek isteyebilir (Manav, 2014:113). Geleneksel işe alım süreçlerinde öğretide genel bir görüş birliği, işverenin adaydan yönelteceği soruların onun mesleki bilgilerini ölçmeye yönelik ya da en azından dolaylı olarak meslek yaşamına ilişkin olması gerektiği yönündedir (Aydınlı, 2005:23). Ancak, işe alım süreçlerinin yapay zeka ve algoritmalarla yürütüldüğü durumlarda, işçi hakkında bilgi edinme işlemlerine işçinin dahil edilmediği ya da verilerin işçiden talep edilmeden başka şekillerde elde edildiği durumlar ortaya çıkmaktadır. Bu durum, işçinin kişiliği, özel yaşamı ve mahremiyeti açısından yeni hukuki düzenleme gereksinimlerini beraberinde getirmekte; mevcut düzenlemelerin veri korunması açısından kapsamını genişletirken müdahaleye dair yaklaşımının daha dar yorumlanmasını gerektirmektedir (Günal ve Üstün, 2022:2).

Kişisel Verileri Koruma Kanunu m.2, kanun hükümlerinin, kişisel verileri işlenen gerçek kişiler ile bu verileri tamamen ya da kısmen otomatik yollarla veya herhangi bir veri kayıt sisteminin parçası olmak şartıyla otomatik olmayan yöntemlerle işleyen gerçek ve tüzel kişiler için geçerli olacağını ifade etmektedir. Bu kapsamda, işveren tarafından çalışanın kişisel verilerinin işlenmesinde işe alım süreci de dahil olmak üzere (Sevimli, 2017:5) iş ilişkisinin tüm aşamalarında KVKK hükümleri doğrultusunda veri işlemenin hukuka uygunluğunun değerlendirilmesi ilgili kanunun kapsamında gerçekleştirilecektir (Günal ve Üstün, 2022:3).

KKVK m.3'te kişisel veri, kimliği belirli veya belirlenebilir gerçek kişiye ait her türlü veri olarak tanımlamaktadır (Küzeci ve Kılıç, 2019:956). En iyi ve en uygun adayın seçilmesinin amaçlandığı (Yurteri Çetin, 2022:15) işe alım süreçlerinde, iş ilanına başvurulması öncesinde dahi kimin ilanı görüntüleyebileceğinin belirlenmesinde yapay zeka sistemleri ilgili bireyin kişisel verilerini kullanmaktadır getirmiştir (Bozkurt Gümrükçüoğlu ve Yakacak, 2023:1709). Algoritmalar aracılığıyla adayın işe uygunluğu verileriyle bağlantılı olarak ortaya konulmaktadır. Böylece adayın kişisel verilerinin işlenmesi ile verilerin kaderini tayin etme hakkına aykırılıklar iş hukuku bağlamında çalışma hakkının korunması (Kaya, 2022:36) ile de yakından ilgilidir. Zira kişisel verilerin işlenmesi ile algoritmalar tarafından hangi iş ilanının kime gösterileceği ya da gösterilmeyeceği belirlendiği gibi aynı zamanda kimin hangi iş ilanı bakımından tercih edileceğine ilişkin kararlar da verilmektedir (Çanak Bozoflu, 2024:114). Bu noktada, algoritmik sonuçlar sebebiyle iş ilanının dahi bireye gösterilmediği hallerde, bireyin iş ilanının gösterimine kadar kişisel verilerinin işlendiğinden de haberdar olmaması söz konusudur. Dahası, yapay zeka sistemlerinin bu tür kararlarında bireyin hangi verilerini işleyerek çıktı ürettiği de bilinemeyeceğinden, hukuka aykırılık teşkil eden işleme eyleminin kendisi ve içeriği hakkında bilgisi olmayan bireyin koruma mekanizmalarından yararlanması da mümkün olmayacaktır (Ozan Özparlak, 2021:160).

İşe alım aşamasında bireyin kişisel verilerinin işlenmesi süreçlerinde yer alan aktörlerin iş hukuku ilkeleri ve KVKK hükümleri doğrultusunda değerlendirilmesi, koruma hükümlerinin uygulanması açısından önem taşımaktadır (Sevimli, 2006:87). Buna göre, işe başvuran bireylerin kişisel verileri KVKK hükümleri çerçevesinde işlenmektedir. Bu süreçte, kişisel verilerin işleme amaçlarını ve yöntemlerini belirleyen, veri kayıt sisteminin kurulması ve yönetiminden sorumlu olan gerçek veya tüzel kişi işverenler *"veri sorumlusu"* olarak tanımlanır. Ayrıca, veri sorumlusunun yetkilendirmesiyle ilgili kişilerin verilerini işleyen bireyler ise *"veri işleyen"* kategorisine girmektedir (Ozan Özparlak, 2021:160).

Belirtelim ki iş ilanlarının algoritmik engelleme ile yalnızca hedef kitleye gösterilmesi dışında aynı zamanda makine öğrenmesi ve tahmin algoritmaları, adayın Facebook, Instagram ve Twitter gibi sosyal medya platformlarındaki beğenileri, içerik takipleri, arkadaşlık listeleri ve kişisel İnternet deneyimleri aracılığıyla elde edilen her türde kişisel veriyi adayın işe alım değerlendirmesinde kullanmaktadır (Aydın ve Uğur Uğur, 2019:73). Bu nedenle otomatik özgeçmiş taraması, tahmine dayalı analizler (Çanak Bozoflu, 2024:116), video mülakat analizleri, beceri ve kişilik değerlendirmeleri, yetenek havuzu yönetimi, duygu tanıma teknolojileri, oyunlaştırma uygulamaları, sanal gerçeklik ile sosyal medya taramaları, KVKK kapsamında veri işleme faaliyetleri arasında değerlendirilmektedir (Bozkurt Gümrükçüoğlu ve Yakacak, 2023:1711).

İşe alım sürecinde adayların ve iş ilişkisinde çalışanların kişisel verilerinin KVKK kapsamında öngörülen faaliyetlere tabi tutulması bakımından anılan kanunun 4. maddesinde yer alan ve dijitalleşmenin iş organizasyona yansımalarının yönetiminde koruyucu hükümler barındıran düzenlemelerin yapay zeka sistemleri ile kısmen ya da tamamen otomatikleştirilen iş süreçlerinde de uygulanması gerekmektedir. Buna göre, adayların kişisel verilerinin işlenmesinde hukuka ve dürüstlük kurallarına uygun olarak belirli, açık ve amaçlar için, bu amaçlarla bağlantılı, sınırlı ve ölçülü olarak işlenmelidir (Erdinç, 2020:7: Elbir, 2020:294). Bu bağlamda, işverenin ya da veri işleme faaliyetini işveren adına gerçekleştiren gerçek veya tüzel kişinin, işe alım süreciyle sınırlı kalmak üzere (Elbir, 2020:86), işin niteliğine uygun ve işe alım sürecinin değerlendirilmesi için gerekli olan verileri işleyebileceği ifade edilmektedir. İş başvurusunda bulunan adayın kişisel verilerinin işlenmesinde dikkate alınması gereken ölçülülük ilkesi; işverenin, yalnızca iş sözleşmesinin kurulması ve sözleşmenin ifası için gerekli olan verileri toplaması ve işlemesi ile birlikte, adayın veya çalışanın kişilik haklarının en az düzeyde olumsuz etkilenmesi için çaba göstermesini ifade eder (Demir, 2022:1078).

2024 yılında, özel nitelikli kişisel verilerin işlenmesini düzenleyen KVKK madde 6 üzerinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Ancak, hangi verilerin özel nitelikli kişisel veri sayılacağını belirten bentte herhangi bir değişiklik görülmemiştir. Buna ek olarak, bu verilerin işlenme yöntemleri eski düzenlemelere kıyasla daha detaylı bir şekilde ele alınmış ve sağlık ile cinsel hayata dair verilerle ilgili özel düzenleme kaldırılmıştır. Günümüzde, özel nitelikli kişisel veri türlerinin işlenme usulleri arasında bir fark bulunmamaktadır (Çelik, 2024:5).

Bu maddeyi incelerken, öncelikle özel nitelikli kişisel verilerin işlenmesinin ilgili kişinin açık rızası temelinde meşru hale geldiğini belirtmek gerekir (Çelik, 2024:5). Konuyu genişletirsek, standart ses ve yüz verilerinin ötesinde, daha hassas kişisel verilere çıkarım yapabilen bir yapay zekâ sisteminin işe alım sürecinde kullanıldığını düşünelim (Çelik, 2024:5). Bu durumda, aday bilgilendirilip açık rızası alındığında hukuka aykırı bir durum oluşmayacaktır. Ancak, iş ilişkisi bağlamında işçinin zayıf taraf olduğu düşünüldüğünde adayın iradesinin ne kadar özgür olduğu tartışmalıdır (Çelik, 2024:5).

Kişisel Verilerin Korunması Kanunu m.6/b, *"kanunlarda açıkça öngörülmesi hâlinde"* özel nitelikli kişisel verilerin işlenmesini meşru kabul etmektedir. Bununla birlikte, günümüzde mevzuat, işe alım süreçlerinde yapay zekânın kullanımına ilişkin herhangi bir özel düzenleme içermemektedir. KVKK'da konuyla dolaylı olarak ilgili sayılabilecek tek hüküm ise verilerin münhasıran otomatik sistemlerle analiz edildiği durumlarda kişiye itiraz hakkı tanınmasıdır (Bozkurt Gümrükçüoğlu ve Yakacak, 2023:1747). Bu durumdan dolayı KVKK m.6/b hükmüne bu bağlamda doğrudan dayanmak mümkün değildir (Çelik, 2024:5).

Kişisel Verilerin Korunması Kanunu m.6/f ise *"istihdam, iş sağlığı ve güvenliği, sosyal güvenlik ... alanlarındaki hukuki yükümlülüklerin yerine getirilmesi için zorunlu olması"* durumunda özel nitelikli kişisel verilerin işlenebileceğini düzenlemektedir. Bu çerçevede, işverenin bu hükme dayanarak belirli özel nitelikli verileri işlemesi hukuka uygun hale gelebilir. Örneğin, işe alınacak adayın yararlanabileceği bir toplu iş sözleşmesi varsa, sendika üyeliği bilgisi doğal olarak işveren tarafından bilinebilir. Sendika üyeliği, sağlık bilgisi veya ceza mahkûmiyetine ilişkin veriler bu hüküm kapsamında işlenebilir. Ancak her özel nitelikli kişisel veri türü için bu durum geçerli olmayabilir. Örneğin, adayın siyasi düşüncesi ya da biyometrik verileri gibi bilgilerin işe alım sürecinde işlenmesini gerekli ve meşru kılacak bir neden bulunmayabilir.

Son olarak ifade edelim ki adayın işe girme amacını tespit etmeye yönelik edinilmiş kişisel verilerin yalnızca gerektiği ölçüde işlenmesi ve güvenli bir şekilde depolanması gerekmektedir (Demir, 2022:1082). Öğretide, işe alımla ilgili olarak adaylardan elde edilen verilerin süresiz saklanması ya da iş organizasyonuna dahil olmayan üçüncü kişilere ve şirketlere benzer ya da farklı amaçlar için paylaşılmasının bireyin üzerinde sonraki iş başvuruları da dahil olmak ekonomik geleceğini etkileme potansiyeli bulunduğu belirtilmektedir (Ozan Özparlak, 2021:163; Çanak Bozoflu, 2024:117). Bu nedenle, her ne kadar öğretide işe alım aşamasının iş ilişkisi kapsamında değerlendirilmesine yönelik farklı görüşlere yer verilse de genişletilmiş koruma ve amaç sınırlandırması bağlamında aday ya da çalışanların kişisel verilerinin işveren tarafından elde edilmesi, işlenmesi, muhafaza edilmesi süreçlerinin her biri iş hukukunda işçinin korunması ve çalışanının temel hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması ile yakından ilgilidir (Çanak Bozoflu, 2024:117).

4. YAPAY ZEKÂNIN KİŞİSEL VERİLER AÇISINDAN DOĞURABİLECEĞİ OLASI ENDİŞE VE TEHLİKELER

Kişisel verilerin yapay zekâ yardımıyla işlenmesi konusunun getirdiği önemli endişelerden biri imha kavramı ile doğrudan ilgilidir. Hukukumuzda gerek KVKK ve gerekse de Kişisel Verilerin Silinmesi, Yok Edilmesi veya Anonim Hale Getirilmesi Hakkında Yönetmelik

(Yönetmelik) uyarınca kişisel verilerin işlenme şartları tamamen ortadan kalktığında ve işlenmiş kişisel verilerin imha edilmesi konusunda ilgili kişilerden KVKK m.11 kapsamında bir talep geldiğinde, veri sorumlularına üç farklı seçenek sunulmaktadır. Bu seçenekler, kişisel verileri silme, yok etme veya anonim hale getirmektir.

Bu işlemlerin ne anlama geldiği de Yönetmeliğin 8, 9 ve 10. maddelerinde kavramsal tanımlama şeklinde açıklanmıştır. Bu yöntemler arasında tercihte bulunma hakkı yönetmelik uyarınca esas itibariyle işverenlere aittir (Sencer ve Korkusuz, 2024:1029). Kanun'da ve Yönetmelik'te kişisel verilerin imhası prosedürü bu üç işlemden birisi gerçekleştirildiği takdirde yerine gelmiş sayılmaktadır.

Özellikle kişisel verilerin anonim hale getirilmesi seçeneğinin yapay zekâ destekli sistemlerin denklemde olduğu bir durumda ne ölçüde imha anlamına gelebileceği konusu sorgulanmalıdır. Çünkü silme ve yok etme işlemleri için Yönetmelik'te yer alan tanımlar birbirine daha yakın olmakla birlikte anonim hale getirme işleminin bu iki kavramdan ayrıldığı noktalar bulunmaktadır. Bundan başka yapay zekâ, büyük veri analizi ve kullandığı farklı ilişkilendirme algoritmalarıyla anonim hale getirilmiş verilerin yeniden kişisel veri haline dönüştürülebilmesini sağlayabilme imkânına sahiptir (Eryılmaz, 2023:18). Bu durumda ise kişisel verilerin anonim hale getirilmesinden söz edilemeyecektir (Türe, 2024:192). Dolayısıyla kişisel verilerin işlenmesinde yapay zekâ sistemlerinden yararlanan işverenlere anonim hale getirme şeklinde bir imha seçeneğini tercih etme şansı tanınmamalıdır. Bu minvalde kişisel verilerin imhası noktasında silinme veya yok edilme yönünde ilgili kişiden bir talebin gelmesi halinde yapay zekâ kullanan işverenlerden anonim hale getirme seçeneğinin tercih edildiği şeklinde bir iradenin açıklanması ihtimalinde kişisel verilerin korunması hakkının ihlal edilmesi sonucu doğabilecektir (Sencer ve Korkusuz, 2024:1030).

Bu durumda işlenmiş kişisel verilerin imhasında anonim hale getirme seçeneğinin yapay zekâ destekli sistemleri kullanan veri sorumluları bakımından söz konusu olamayacağı yönünde bir mevzuat değişikliğinin gerekli olduğu kanaatini taşıyoruz (Sencer ve Korkusuz, 2024:1030). Çünkü hâlihazırdaki mevzuat uyarınca Kurulca aksi yönde verilmiş bir karar bulunmadıkça işverenler anonim hale getirme yolunu tercih ederek görünüşte anonim hale getirilmiş verileri hukuka aykırı olarak işlemeye devam edebilme imkânına herhangi bir yaptırımla karşılaşmaksızın sahip olabileceklerdir. Anonim hale getirme yoluyla imha yönteminin tercih edilemeyeceği yönünde Kurul tarafından her bir yapay zekâ kullanan işveren için ayrı ayrı karar çıkarılması büyük bir iş yükü getireceğinden bu konuda mevzuat değişikliği gerçekleştirmek daha pratik bir şekilde sonuca ulaşılmasını sağlayacaktır.

Çalışma hayatı, işverenlere işçilerinden veya iş başvurusunda bulunan adaylardan davranıştan sağlığa biyometrik özelliklerden çeşitli tüketim alışkanlıklarına kadar pek çok konuda veri elde etme imkânı tanımaktadır. Bu verilerin kişisel verilerin korunması hakkına ve bu hakkın korunmasıyla ilgili hukuki müktesebatın öngördüğü düzenlemelere aykırı olarak yapay zekâ destekli sistemlerce işlenmesi ihtimal dâhilindedir. Bu durum ise özellikle kişisel veri mahremiyetinin korunması konularında çeşitli endişelerin doğumuna yol açmaktadır (Güzel, Ugan Çatalkaya ve Heper, 2023:76; Eryılmaz, 2023:17). Bu endişelerin giderilmesi için hukuki anlamda kişisel verilerin korunması hakkının ihlalini önleyici nitelikte tedbirlerin alınması ve bu doğrultuda veri güvenliği odaklı güvencelerin tesis edilmesi bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır (Sencer ve Korkusuz, 2024:1030).

Veri işleme faaliyetinin işçilerin sahip olduğu iş ilişkisi bakımından ayrıca öneme sahip olan insan hak ve özgürlüklerini kullanmalarını zorlaştırmak amacı doğrultusunda gerçekleştirilebilmesi de mümkündür. Bu konuda küresel çapta faaliyet gösteren Amazon adlı şirketin depo işçileri tarafından ileri sürülen işverenin sendikal faaliyetleri izlemesi ve işçilerin sendikal örgütlenmeden caydırılması gibi amaçlarla yapay zekâ teknolojisinden yararlandığı

yönündeki iddialar dikkat çekicidir (Sencer ve Korkusuz, 2024:1031). İşçiler yapay zekâ destekli gözetim mekanizmalarının sendikal haklarının kullanılması üzerinde olumsuz potansiyel etkiler doğurabileceğini belirtmişlerdir. Yapay zekâ, işverenlere işçilerin çalışma süreleri içerisinde işyerinde birbirleri arasında gerçekleştirdikleri görüşmelerle ilgili sıklık ve süre gibi parametreler konusunda veri sağlayabilmektedir (Uncular, 2020:1675). Ayrıca işçilerin kesintisiz olarak çalışma süresi boyunca izlenmesi onların üzerinde bir psiko-sosyal risk unsuru olan baskıyı ve buna bağlı olarak da stres seviyesini arttırabilir (Alp ve Doğan, 2021:2609).

Yapay zekânın kişisel veriyi hukuka aykırı olarak işleyen işverenler bakımından bir koruyucu kalkan işlevi üstlenmesi, bir diğer önemli tehlikeyi oluşturmaktadır (Güzel, Ugan Çatalkaya ve Heper, 2023:84). İşlenmesi hukuka aykırı olan bir veriye işverence erişim sağlanması halinde bu durumun ilgili kişi işçi tarafından tespit edilebilir olması gerekir (Küzeci, 2020:250). Aksi halde işçinin iş ilişkisinde dezavantajlı bir pozisyona sürüklenmesi sonucu doğabilir. Örneğin iş organizasyonunda kritik bir pozisyona sahip kıdemi ve performansı yüksek bir işçi olduğunu varsayalım. Bu işçinin işverenini, organizasyonda çalışan işçilerin ücretini belirlerken yapay zekâ teknolojilerinden yararlanmak noktasında bir uygulama benimsemiş olsun (Sencer ve Korkusuz, 2024:1031). İşveren, sisteme hukuka aykırı bir veri kaynağından işçinin pazarlık gücünü düşürecek nitelikte veriler sağlarsa (örneğin yüklü miktarda aylık ödemesi olan ve işçinin borçlu taraf olduğu bir borcun varlığı gibi) ve bu verilerin işlenmesi sonucunda işçinin ücretinde daha düşük miktarda bir artış gerçekleşirse, işçinin maddi hassasiyeti işçiye karşı kullanılmış olur (Sencer ve Korkusuz, 2024:1031). Bu durumda kapalı kutu şeklinde tasarlanmış yapay zekâ sistemince gerçekleştirilen hukuka aykırı işlemeden haberdar olmayan işçi, ya yasal haklarından feragat ederek istifaya ya da hakkaniyete aykırı bir ücretle çalışmaya devam etmeye zorlanacaktır (Güzel, Ugan Çatalkaya ve Heper, 2023:79).

İş ilişkisinde kişisel verilerin işlenmesinde yapay zekâ kullanımının esnekliği zamanla yaygın bir hale getirmesi ise özellikle emek ve işgücü açısından daha dezavantajlı bir durumun doğumuna yol açabilecektir (Küçük, 2019:130). Bu doğrultuda ekonomide oluşabilecek güvencesiz ve düzensiz istihdamın yaygınlaşması ile işgücü fazlalığının ve dolayısıyla işsizlik gibi durumların oluşması gibi ihtimaller, üzerinde düşünülmeyi ve bilimsel yöntemlerin gerekleri doğrultusunda sorgulama yapmayı hak etmektedir (İnan, 2019:199).

Yapay zekânın yaptığı performans ölçümünün gerçeğe aykırı sonuçlar barındırabilmesi ve iş ilişkisinin sürdürülebilirliği açısından olumsuzluklara yol açması da ihtimal dâhilindedir. Makine öğrenmesine dayalı üretken yapay zekâ sistemlerinin performans ölçümünde kullanıcı ve geliştiriciler tarafından belirlenen vekil değişkenlere ve kriterlere bağlılığı da şüphesizdir ki ulaşılan sonucun güvenilirliğinde ve doğruluğunda etkilidir. İşçilerin performansını değerlendirmek amacıyla yapay zekâ teknolojilerinden yararlanırken değerlendirmede tek başına niceliksel veriler dikkate alınırsa bu durumda adalet ve hakkaniyete aykırı sonuçlarla karşılaşılması beklenebilecektir (Ozan Özparlak, 2021:130).

Bu çerçevede işçilerin bireysel seviyedeki özgün yetenekleri ve organizasyona sağladıkları katkılar da bir değerlendirme kriteri olarak göz önünde bulundurulmalıdır (Sencer ve Korkusuz, 2024:1033). Buradaki açıklamalarımıza ek olarak belirtelim ki, yapay zekâ teknolojilerinden yararlanılırken benimsenmesi gereken aşağıda inceleyeceğimiz ilkelere (özellikle insani gözetim ilkesine) uyulmaması halinde sürecin sağlıklı bir şekilde işletildiğinden veya yürütüldüğünden söz edilemeyecektir (Güzel, Ugan Çatalkaya ve Heper, 2023:90). Aksi durumda ise yapay zekâ, işverenlerde iş ilişkisinin sona erdirilmesinde geçerli fesih sebebi olarak performans düşüklüğünün gerçekleştiği yönünde tehlikeli olabilecek düşüncelerin gelişmesine ve dolayısıyla da bu konuda hukuki uyuşmazlıkların doğumuna yol açabilecektir (Güzel, Ugan Çatalkaya ve Heper, 2023:61-62).

Hukuka aykırı veri analizleriyle varılan sonuçların doğruluğu konusunda sorgulama yapma imkânı çoğu zaman sınırlı olduğu gibi bunların üçüncü kişilerle paylaşılması halinde işçilerin veya adayların gelecekte gerçekleştirecekleri iş başvurularının gidişatının etkilenmesi potansiyeli de bulunmaktadır (Ozan Özparlak, 2021:194). Başka bir deyişle hukuka ve gerçeğe aykırı veri analizi nedeniyle işçi ve adayların hayatları olumsuz yönde etkilenebilir (Ozan Özparlak, 2021:194). Bu tür veri işleme faaliyetlerinin yapay zekâ destekli sistemler yardımıyla gerçekleştiğinin tespit edilmesi halinde işverenlerin özellikle hukuki yönden sorumluluğu ağırlaşmalıdır.

Bundan başka hukuka aykırı olarak işlenmiş verilerin üçüncü kişilerce işverenin iradesi dâhilinde veya haricinde ele geçirilmiş olması hallerinde işverenin sorumluluğu bakımından farklı sonuçlar doğabilecektir. Bu kapsamda işveren hukuka aykırı olarak işlediği verileri iradesi dâhilinde üçüncü kişilerle paylaşmak yoluna gitmiş ise o takdirde daha ağır bir sorumlulukla karşılaşabilecektir. Buna karşılık veri güvenliğinin sağlanmasına ilişkin gerekli önlemlerin (Küzeci, 2020:289; Yiğit, 2023:44) veri sorumlusu işverence alınmasına rağmen veriler üçüncü kişiler tarafından işverenin iradesi hilafına (örneğin bir siber saldırı neticesinde) ele geçirilmiş ise bu ihtimalde işverenin hukuki sorumluluğu ortadan kalkmamakla birlikte hafifleyecektir (Ekmekçi, Yücedağ, Akkanat Öztürk ve Aşıkoğlu, 2024:330 vd.).

Aday değerlendirmede kullanılan yapay zekâ destekli sistemsel modellerin kolay aldatılabilecek vekil değerlere dayanması, objektifliğin ortadan kalkması noktasında birtakım endişelerin doğumuna sebebiyet verebilecektir (Sencer ve Korkusuz, 2024:1034). Örneğin moda sektöründe faal bir iş organizasyonunda pazarlama departmanı için açılmış pazarlamacı işçi pozisyonu bulunduğunu düşünelim. Bu pozisyona yapılan binlerce başvurunun elenmesinde herhangi bir sosyal medya platformunda bulunan takipçi sayısını veya etkileşim miktarını vekil değer olarak kabul eden bir model, düşük takipçi ve etkileşime sahip başvuruları eliyor olsun. Bu durum başvuruculara, sisteme istediğini vermek için söz konusu parametreleri satın alarak sistemi aldatmaya yönlendirebilir. Bu durumda ise objektif bir değerlendirme sürecinin yürütülmesi işverenler bakımından oldukça zorlaşacaktır (Sencer ve Korkusuz, 2024:1035). Değerlendirme sürecinin objektifliği ve başarısı için atanan vekil değerlerin etkililiği gereklidir (Sencer ve Korkusuz, 2024:1035). Ayrıca bu kapsamda değerlendirme yapılırken ağırlığın tek bir kritere verilmemesi ve başvurularda yer alan eğitim, beceri ve tecrübe gibi bilgilerin de ilgili bağlam çerçevesinde dikkate alınmasını sağlayacak yöntemlerin algoritmik model üzerinde çalıştırılması değerlendirmenin objektifliği sorununun çözümü noktasında önerilebilir (Bozkurt Gümrükçüoğlu ve Yakacak, 2024: 1711-1712).

Yapay zekâ destekli işe alım uygulamalarında karşılaşılabilecek diğer bir risk, çalışanların ayrımcılığa uğrama olasılığıdır (Çelik, 2024:6). Bu tür durumlarda çalışanlar hem psikolojik hem de maddi baskı altında kalmaktadır (Cengiz, 2023:79 vd.). İnsan kaynaklı ayrımcılıktan kaçınmaya yönelik çabaların, yapay zekâ kaynaklı ayrımcılık ile sonuçlanması, bir anlamda yağmurdan kaçarken doluya yakalanmaya benzetilebilir. Bazı eleştirmenlere göre, bu tür algoritma tabanlı ayrımcılık, insan kaynaklı ayrımcılıktan bile daha zararlı olabilir; çünkü algoritmalar tarafından üretilen önyargılar ayrımcılığı standartlaştırmakta, hatta daha da derinleştirmektedir. Bu durum, kurumsallaşmış ırkçılığa zemin hazırlayabilecek bir risk taşımaktadır (Çelik, 2024:7). Ayrıca, yapay zekâ destekli işe alım uygulamaları sonucunda kişisel veri güvenliği ihlal edildiğinde oluşabilecek maddi ve manevi zararların kim tarafından karşılanacağına dair net bir yasal düzenleme de bulunmamaktadır. Bu hukuki boşluk, ayrımcı uygulamaların daha da artmasına yol açabilecek bir tehdit oluşturmaktadır.

6.1. SONUÇ

Çalışma yaşamının otomatikleştirilmesine yönelik sorunlara geniş bir perspektiften bakma zorunluluğu, yapay zeka ve algoritmaların fonksiyonel etkisini insan-makine etkileşimi ile değerlendirmeyi gerektirmektedir. Yapay zeka ve algoritmalara yönelik ulusal strateji planları ve uluslararası düzenlemeler multidisipliner yaklaşımları içeren nitelikte olmakla birlikte geçmişe ve mevcut duruma odaklanan çözümler ihtiva etmesi itibariyle sürekli biçimde yenilenen teknolojiler karşısında yetersiz ve eksik kalmaktadır. Ayrıca iş ilişkisinin başlangıcında yapay zeka; işe alım ilanları ve aday işçinin bilgilendirmesinde, özgeçmiş ve sosyal medya analizlerinde, görüşme ve test analizlerinde işçinin kişisel verileri kullanılmaktadır. Bu uygulamalar genel olarak ayrımcılığa yol açmakta ve işçinin kişiliğinin korunması gerekmektedir.

Kişisel verilerin korunmasına yönelik hukuk, bir yandan bireylerin kişisel verilerinin yasa dışı şekilde işlenmesini önlemeyi, öte yandan bireyin kendisini güvence altına almayı hedeflemektedir. Kişisel veriler, kişilik hakkının bir uzantısı olarak değerlendirildiğinden ve birey çoğu ilişkisinde bu hak ile doğrudan bağlantılı olduğundan, bu hukuk dalı çeşitli şekillerde kendini göstermektedir. İş hukukunda ise bu koruma, işverenin gözetme yükümlülüğü ve sözleşme öncesi özen yükümlülüğü çerçevesinde somutlaşır.

Bir işçi, iş sözleşmesi kapsamında genellikle daha zayıf bir konumda bulunduğundan ve işverene bağımlılık içeren bir ilişki geliştirdiğinden, hakları, kişisel alanı ve özellikle kişisel verileri işverenin müdahale riskine açık hale gelmektedir. İşveren, iş ilişkisinin devamı süresince sözleşmeden doğan yükümlülüklerini yerine getirme veya işyerini ve çalışanları koruma amacıyla veri işleme faaliyetlerinde bulunabilir. Ancak, işverene sınırsız bir veri işleme yetkisi tanınması, sadece işçinin haklarının ihlaline yol açmakla kalmaz, aynı zamanda onun sosyal ve ekonomik yaşamında da olumsuz etkiler yaratabilir. Bu nedenle, işverenin veri işleme yetkisi belirli sınırlar içinde tutulmakta ve aynı zamanda gözetme borcunun bir parçası olarak işçinin kişisel verilerini koruma sorumluluğu kendisine yüklenmektedir.

Bu çerçevede kanaatimizce yapay zekanın iş ilişkisinde kullanım biçimlerinin yarattığı hukuki sorunlar, kullanım amacına göre kendine özgü şartlara bağlanmalı ve iş mevzuatına bazı yeni kurum ve kavramlar getirilmelidir. Buna göre; algoritmik ayrımcılığa ilişkin olarak sistemik ayrımcılık yaklaşımı benimsenmeli, algoritmik yönetime özgülenmiş işyeri kurulları oluşturulmalı, KVKK m.11/1(g) hükmü otomatik ve yarı otomatik karar alma süreçlerini içerecek şekilde daha güvenceli hâle getirilmeli ve işverenin yapay zeka kullanımından doğan sorumluluğu kurutuluş kanıtı getirme imkanı tanıyan kusursuz sorumluluğa veya uygun illiyet bağı karinesi gibi ispat kolaylığı sağlanan kusur sorumluluğuna dayanacak şekilde açık düzenlemeye kavuşturulmalıdır.

7. KAYNAKÇA

Alp, M. ve Doğan, S.(2021). “Giyilebilir Teknolojiler ve İş İlişkisine Etkileri.” Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi, 71(4), 2599-2632.

Arslan, K. (2024). Evde Tele Çalışan Kişinin Kişisel Verilerinin Korunması (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık).

Aydın, E. ve Uğur U. (2019). İşletmelerde Dijital Dönüşümün Yansımaları (Ankara: Detay Yayıncılık).

Aydınlı, İ.(2005). “İşçinin Kişiliğinin Korunmasına Yönelik Düzenlemeler ve Borçlar Kanunu

Tasarısının Konuyla İlgili Maddelerinin Değerlendirilmesi." TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi, 19(6), 21-42.

Bozkurt Gümrükçüoğlu, Y. ve Yakacak, G.A. (2023)."Yapay Zekânın İşe Alım Süreçlerinde Kullanımı ve Algoritmik Ayrımcılık." Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 72(4), 1701-1757.

Bozkurt Yüksel, A. E. (2022). "Avrupa Komisyonu'nun Yapay Zekâ Tüzük Teklifi'ne Genel Bir Bakış." Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, 51, 19-46.

Cengiz, S. (2023). İşyerinde Psikolojik Tacize Maruz Kalan İşçilerin İş Hukuku Kapsamında Kullanabilecekleri Haklar (İstanbul: Aristo Yayınevi).

Çanak Bozoflu, K.(2024). Yapay Zeka Çağında Algoritmik İş İlişkileri. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Çelik, E. S.(2024). "İşe Alımda Adayın Kişisel Veri Güvenliği: Yapay Zekâ Destekli Video Mülakat Uygulamaları." Kişisel Verileri Koruma Dergisi. 6(1), 1-13.

Değer Ermumcu, S. (2021). "Kişisel Verilerin Korunması Kanununun İşverene Yüklediği Sorumluluklar." Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi, 18(2), 440-461.

Demir, K.(2022). "İş Sözleşmesi Görüşmeleri Esnasında İşçi ve İşverenin Sorumluluğu." Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 12(2), 1075-1090.

Dulkadiroğlu, H. ve Altundemir, M.E.(2013). "Kamu Kurumlarında e-İşe Alım İçin İlk Adım: Gazete İlanlarından e-İlan'a Geçiş." Sosyoekonomi, 20(20):59-78.

Ekmekçi, Ö., Yücedağ, N., Akkanat Öztürk, E.B. ve Aşıkoğlu, Ş.İ.(2024). Kişisel Verilerin Korunması Hukuku (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık).

Elbir, N.(2020). Kişiliğin Korunması Bağlamında İşçiye Ait Kişisel Verilerin Korunması (Ankara: Yetkin Yayınevi).

Erdinç, G.H. (2020). "Ölçülülük İlkesi ve Açık Rıza Kapsamında Biyometrik Verilerin İşlenmesi." Kişisel Verileri Koruma Dergisi, 2(1), 1-19.

Eryılmaz, H.E. (2023). "Yapay Zekâ Çağında Kişisel Veri Mahremiyeti." Umay Sanat ve Sosyal Bilimler Dergisi, 1(2), 6-25.

Günal, A.N. ve Üstün, Y. (2022). "İş İlişkilerinde Kişisel Verilerin İşlenmesinde Hukuka Uygunluk Sebebi Olarak Meşru Menfaat." Kişisel Verileri Koruma Dergisi, 4(2), 1-18.

İnan, K. (2019). Bilgi Toplumuna Geçerken Teknolojik İşlevsizlik (İstanbul:İletişim Yayınları).

Kaya, T. (2024). "İş Görüşmeleri Sürecinde İşçi Adayının Kişisel Verilerinin Korunması." Kişisel Verileri Koruma Dergisi, 4(2), 34-47.

Küçük, Ö. (2019). "Endüstri Sonrası Çalışma İlişkilerinde Yapay Zekâ, Acımasız Rekabet ve Suç Önleme Politikası." Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi, 20, 121-161.

Küzeci E. ve Kılıç, Ş.(2019). "6698 Sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanununun İş Sözleşmesi Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Veri Sorumlusu, Veri İşleyen ve Diğer

Aktörler." Legal İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi, 16(63), 947-992.

Küzeci, E. (2020). Kişisel Verilerin Korunması (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık).

Manav, A. E.(2015). "İş İlişkisinde İşçinin Kişisel Verilerinin Korunması." Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 19(2), 95-136.

Manav, E. (2014). "2000/43, 2000/78, 2006/54 Sayılı AB Direktifleri Çerçevesinde İş Hukukunda Ayrımcılıkla Mücadele ve Türkiye'deki Uygulamalar". Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 15, 731-779.

Mollamahmutoğlu, H., Astarlı, M. ve Baysal, U.(2022). İş Hukuku (Ankara: Lykeion Yayıncılık).

Ozan Özparlak, B. (2021). Büyük Veri Çağında Yapay Zekâ Sistemlerinin Çalışma İlişkilerinde Kullanımı (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık).

Özdemir, H. (2010). "İşyerinde İşçilerin İzlenmesi ve İşçinin Kişilik Haklarının Korunması." Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 14(1-2), 231-270.

Sarper, S.(2023). İş Hukuku (İstanbul: Beta Yayıncılık).

Sencer M.ve Korkusuz M. R., (2024). "İş İlişkisinde Kişisel Verilerin Yapay Zeka Destekli Sistemler Yardımıyla İşlenmesi." ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi, 6(2), 1000-1050.

Sevimli, K. A. (2011). "Veri Koruma Hukuku İlkeleri Işığında Türk Borçlar Kanunu Madde 419." Sicil İş Hukuku Dergisi, 24, 120-139.

Sevimli, K.A. (2006). İşçinin Özel Yaşamına Müdahalenin Sınırları (Ankara: Seçkin Yayınevi).

Sevimli, K.A. (2017). "İşçinin Kişisel Verilerinin İşlenmesi İçin Verdiği Rızanın Hukuki Değeri" Toprak İşveren, 116, 4-11.

Türe, G.(2024). "Yapay Zekâ ve İş Hukuku: İşyerinde Algoritmik Yönetim," iç. Dijital İş Hukuku Uygulamaları içinde, Ed. Saim Ocak (Ankara: Adalet Yayınevi).

Ugan Çatalkaya, D. (2019). İş Hukukunda Ölçülülük İlkesi (İstanbul: Beta Yayınevi).

Uncular, S. (2018). Kişisel Verilerin Korunması Kanunu ve AB Genel Veri Koruma Tüzüğü Kapsamında İş İlişkisinde İşçinin Kişisel Verilerinin Korunması (Ankara: Seçkin Yayıncılık).

Uncular, S. (2020). "Teknolojinin Etkisiyle Dönüşen İş İlişkisinde Giriş Kontrol Sistemleri, Yer Belirleme Sistemleri ve Sosyal Medya Vasıtasıyla İzleme." Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi, 3(66), 1673 -1700.

Yiğit, E.(2023). İş İlişkisinde Kişisel Verilerin Korunması (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık).

Yurteri Çetin, D.(2022). "6698 Sayılı Kişisel Verileri Koruma Kanunu Kapsamında Çalışanlara ve Çalışan Adaylarına Yapılabilecek Testler." Kişisel Verileri Koruma Dergisi, 4(1), 14-24.

Yuvalı, E. (2012). İşçinin Kişisel Özellikleri Bakımından İşverenin Eşit Davranma Borcu (Ankara: Turhan Kitabevi).

UNIVERSITY STUDENTS' PERCEPTIONS OF CHATGPT IN ACADEMIC STUDIES: A STUDY OF ELT AND ELL LEARNERS

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN AKADEMİK ÇALIŞMALARDA CHATGPT'YE YÖNELİK ALGILARI: İNGİLİZCE ÖĞRETMENLİĞİ (ELT) VE İNGİLİZ DİLİ VE EDEBİYATI (ELL) ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Yunus DOĞAN[1], Salman ÖZÜPEKÇE[2]

[1]Assoc. Prof. Dr., Dicle University School of Foreign Languages, Diyarbakır-Türkiye, ORCID: 0000-0002-5038-3404

[2]Assoc. Prof. Dr., Dicle University Education Faculty, Diyarbakır-Türkiye, ORCID: 0000-0001-6326-3252

Özet

Yapay zekâ araçlarının, özellikle OpenAI'ın ChatGPT'sinin hızla gelişmesi, yükseköğretimde önemli bir ilgi ve tartışma ortamı yaratmıştır. Yapay zekâ destekli öğrenme; üretkenliği, yaratıcılığı ve akademik desteği artırma açısından yeni fırsatlar sunsa da, etik, aşırı bağımlılık ve eleştirel düşünme gibi konularda çeşitli soru işaretlerini de beraberinde getirmektedir. Bu çalışma, İngilizce Öğretmenliği (ELT) ve İngiliz Dili ve Edebiyatı (ELL) bölümlerindeki üniversite öğrencilerinin ChatGPT'nin akademik çalışmalarda kullanımına ilişkin algılarını incelemektedir. Araştırmanın amacı, kullanım örüntülerini, algılanan faydaları, endişeleri ve ChatGPT'nin yükseköğretimdeki rolüne ilişkin beklentileri ortaya koymaktır.

Çalışmada nicel tarama yöntemi kullanılmış ve nitel açık uçlu yanıtlarla desteklenmiştir. Veriler, 2024–2025 akademik yılında Türkiye'deki bir üniversitede öğrenim gören 120 lisans öğrencisinden (ELT: 60; ELL: 60) toplanmıştır. Araştırma aracı, literatür taraması ve uzman görüşüne dayanarak geliştirilen "Akademik Çalışmalarda ChatGPT Algısı" başlıklı 15 maddelik Likert tipi bir ölçekten oluşmaktadır. Ölçek, üç alt boyut içermektedir: (1) Algılanan Faydalar, (2) Endişeler ve Riskler ve (3) Etik ve Pedagojik Görüşler. Geçerlilik ve güvenilirlik, içerik geçerliği ve faktör analizi ile sağlanmıştır (CVI = .91; Cronbach α = .89). Veriler tanımlayıcı istatistikler, t-testleri ve nitel yanıtların tematik kodlaması ile analiz edilmiştir.

Öğrencilerin %88,3'ü ChatGPT'yi akademik amaçlarla kullandığını belirtmiştir. Yaygın kullanım amaçları arasında fikir üretme, dilbilgisi desteği, metin özetleme ve anlama becerileri yer almaktadır. Öğrenciler ChatGPT'yi zaman kazandırıcı, güven artırıcı ve yazma ile karmaşık konuları anlama konusunda yardımcı bir araç olarak değerlendirmiştir. En yüksek puan alan madde, ChatGPT'nin "yazma tıkanıklığını aşmaya yardımcı olma" özelliği olmuştur. Bununla birlikte, birçok öğrenci aşırı bağımlılık, üretilen içeriğin doğruluğu ve atıf uygulamaları konusundaki belirsizlikler hakkında endişelerini dile getirmiştir. Katılımcıların yaklaşık yarısı, sık kullanımın dil gelişimlerine zarar verebileceğini düşünmektedir.

Çoğu öğrenci ChatGPT'nin etik bir şekilde kullanıldığı sürece kabul edilebilir olduğunu belirtirken, eğitmenler ve kurumlar tarafından net yönergeler sağlanması gerektiğini vurgulamıştır. ELT öğrencileri ChatGPT'yi daha çok dilbilgisi ve görev desteği için kullanırken, ELL öğrencileri metin yorumlama konusunda kullanmakta, ancak daha eleştirel endişeler dile getirmektedir. Açık uçlu yanıtlar, öğrencilerin hem faydaların hem de risklerin

farkında olduğunu ortaya koymuştur. Birçok öğrenci, ChatGPT'nin sınıf içi uygulamalara atölyeler ve akademik dürüstlük rehberleri aracılığıyla entegre edilmesini önermiştir.

Bu çalışma, öğrencilerin ChatGPT'yi öğrenme aracı olarak kullanmaya genel olarak açık olduklarını, ancak bunu etik ve eleştirel biçimde kullanabilmek için yapısal desteğe ihtiyaç duyduklarını ortaya koymaktadır. Eğitimciler ve politika yapıcılar, öğrenciler arasında yapay zekâ araçlarının yaygın kullanımını görmezden gelmemelidir. Aksine, sorumlu ve düşünerek kullanımı teşvik eden öğretimsel destek sunmalıdırlar. Dil eğitimi alanında gelecekteki müfredat tasarımları, bu tür teknolojilerin yaygınlaştığı bir geleceğe öğrenci hazırlamak adına, yapay zekâ okuryazarlığını içerecek şekilde yapılandırılmalıdır.

Anahtar kelimeler: Yapay Zekâ, sohbet botları, ChatGPT, akademik çalışma, ELT, ELL.

Abstract

The rapid advancement of generative AI tools, especially OpenAI's ChatGPT, has sparked significant interest and debate in higher education. While AI-supported learning offers new opportunities for enhancing productivity, creativity, and academic support, it also raises questions about ethics, overreliance, and critical thinking. This study investigates how university students in English Language Teaching (ELT) and English Language and Literature (ELL) departments perceive the use of ChatGPT in their academic work. The aim is to explore usage patterns, perceived benefits, concerns, and expectations regarding the role of ChatGPT in higher education. The study employed a quantitative survey design supported by qualitative open-ended responses. Data were collected from 120 undergraduate students (ELT: 60; ELL: 60) at a Turkish university during the 2024–2025 academic year. The research instrument was a 15-item Likert-scale questionnaire, titled *Perceptions of ChatGPT in Academic Studies*, developed based on a literature review and expert input. The questionnaire included three subscales: (1) Perceived Benefits, (2) Concerns and Risks, and (3) Ethical and Pedagogical Views. Validity and reliability were ensured through content validation and factor analysis (CVI = .91; Cronbach's α = .89). Descriptive statistics, t-tests, and thematic coding of qualitative responses were used for data analysis. 88.3% of students reported using ChatGPT for academic purposes, with common uses including idea generation, grammar support, summarizing texts, and comprehension tasks. Students valued ChatGPT for saving time, increasing confidence, and assisting in writing and understanding complex topics. The highest-rated item was its ability to help overcome writer's block. Many students expressed concerns about overdependence, the accuracy of generated content, and uncertainty about citation practices. Nearly half believed frequent use might harm their language development. While most students felt ChatGPT use is acceptable if used ethically, they emphasized the need for clear guidance from instructors and institutions. ELT students leaned more on ChatGPT for grammar and task support, while ELL students used it for text interpretation but raised more critical concerns. Open-ended responses highlighted student awareness of both benefits and risks. Many suggested incorporating ChatGPT into classroom practices through workshops and academic integrity guidelines. The study reveals that students are generally open to using ChatGPT as a learning aid, but they also desire structured support to use it ethically and critically. Educators and policymakers should not ignore the widespread adoption of AI tools among students. Instead, they should provide instructional scaffolding to promote responsible and reflective use. Future curriculum design in language education may benefit from integrating AI literacy to prepare students for a future where such technologies are ubiquitous.

Keywords: Artificial Intelligence (AI), chatbots, ChatGPT, academic studies, ELT, ELL.

1. INTRODUCTION

The emergence of generative artificial intelligence (AI), particularly large language models (LLMs) like OpenAI's ChatGPT, has introduced new dynamics in higher education. Originally developed to simulate human-like text generation and conversation, ChatGPT has rapidly found its way into academic contexts, transforming how students access information, generate ideas, and complete assignments. As AI tools become increasingly accessible and user-friendly, university students, especially those studying in language-intensive programs such as English Language Teaching (ELT) and English Language and Literature (ELL), are among the early adopters exploring the academic affordances and limitations of these technologies.

Language students are particularly well-positioned to experiment with ChatGPT, not only because of their frequent engagement with reading, writing, and interpretation tasks, but also due to their need for linguistic precision, coherence, and creativity. For many, ChatGPT serves as an always-available writing assistant, offering suggestions, correcting grammar, or summarizing complex texts. However, while the tool is praised for its convenience and efficiency, concerns persist regarding its accuracy, ethical use, and long-term impact on students' critical thinking, language development, and academic integrity.

Despite growing media coverage and scholarly interest in the pedagogical implications of AI, empirical research on student perceptions, especially in specific disciplinary contexts like ELT and ELL, remains limited. Most existing studies have either focused on general usage trends or the technological affordances of AI, often overlooking how students themselves make sense of these tools in their academic practices. Understanding how students perceive and use ChatGPT is essential for informing educators, administrators, and policymakers seeking to develop appropriate guidelines, pedagogical strategies, and support systems.

This study aims to fill that gap by examining how undergraduate students in ELT and ELL departments perceive the role of ChatGPT in their academic studies. Through a survey-based design that combines quantitative and qualitative data, the study explores the frequency and purpose of ChatGPT use, perceived benefits and drawbacks, and students' expectations regarding ethical and institutional support. Special attention is given to the disciplinary nuances between ELT and ELL learners, acknowledging that their academic needs and engagement with text-based learning may shape their attitudes toward AI differently.

In doing so, the research seeks to provide a nuanced understanding of how future language teachers and literature scholars engage with AI tools, what challenges they encounter, and how higher education can respond to the rapidly evolving landscape of AI-assisted learning. The findings offer practical implications for curriculum design, instructor training, and institutional policy, while also raising critical questions about the future of learner autonomy, academic ethics, and digital literacy in an AI-augmented educational environment.

Relevant Studies

The use of ChatGPT and similar generative AI tools in educational contexts has gained scholarly attention across various disciplines. Initial studies (e.g., Kasneci et al., 2023; Cotton et al., 2023) have emphasized the transformative potential of AI in supporting student learning, particularly in areas such as writing assistance, summarization, brainstorming, and grammar correction. Research by Algaraady and Mahyoob (2023) suggests that students perceive ChatGPT as a beneficial tool for enhancing language proficiency and supporting academic writing, especially among second-language learners. According to Dwivedi et al. (2023), students from various disciplines—including the humanities—are increasingly using ChatGPT for idea generation, clarification, and immediate feedback, finding its responsiveness particularly helpful in the early stages of writing. A recent qualitative case study conducted in

Türkiye (Karataş et al., 2024) explored the use of ChatGPT in foreign language education, highlighting its impact on preparatory class students' writing, grammar, and vocabulary development. Through thematic analysis of interview data, the researchers found that ChatGPT supported learners not only by enhancing their linguistic performance but also by offering flexible, accessible feedback during various language activities (Karataş et al., 2024).

However, concerns persist in the literature about the accuracy, ethical use, and academic implications of generative AI. Studies by Dwivedi et al. (2023) and Chen & Liu (2024) warn that while AI can serve as an effective assistant, uncritical use may lead to issues of overreliance, loss of critical thinking, and challenges with citation and authorship. Moreover, some scholars highlight the lack of institutional guidance and policy frameworks to help students and faculty navigate AI use responsibly (Baidoo-anu & Owusu Ansah, 2023).

Despite this emerging body of work, discipline-specific studies, particularly in language-related fields, remain scarce. Given that ELT and ELL students engage deeply with reading, writing, and interpretation, their interaction with ChatGPT may be more nuanced than that of students in other disciplines. This study builds on prior research by focusing specifically on these student groups and offering empirical insights into their perceptions, uses, and concerns related to ChatGPT.

Significance and Objectives of the Study

This study holds significance in several respects. Firstly, it focuses on a population, ELT and ELL students, who are likely to use ChatGPT regularly in their coursework, yet whose perceptions have not been thoroughly examined in empirical research. As universities worldwide grapple with the implications of AI in education, understanding how students use and interpret such tools can guide institutional responses, including curriculum reform, policy development, and ethical guidelines. Secondly, by exploring both the benefits and risks associated with ChatGPT use, the study provides actionable insights for educators seeking to balance innovation with academic rigor and integrity. Moreover, the study amplifies student voices in the evolving conversation about AI in education, emphasizing their lived experiences, expectations, and ethical considerations.

The main objective of this study is to explore the perceptions of ELT and ELL university students regarding the use of ChatGPT in their academic studies. Specifically, the study aims to:

1. identify the frequency and purposes of ChatGPT use among ELT and ELL students.
2. examine perceived benefits and challenges of using ChatGPT for academic work.
3. explore students' ethical and pedagogical expectations related to AI use in higher education.
4. compare perceptions between ELT and ELL students to uncover potential disciplinary differences.
5. provide recommendations for instructors and institutions to support responsible, critical, and pedagogically sound integration of AI tools in language-based education.

2. METHODOLOGY

This study adopts a descriptive, quantitative survey design to explore the perceptions and experiences of university students in the ELT and ELL departments regarding the use of ChatGPT for academic purposes. The aim was to gain insights into usage patterns, perceived benefits and challenges, and any disciplinary differences.

2.1 Participants

The participants consisted of 120 undergraduate students from a public university in Türkiye. Of these, 60 were from the Department of English Language Teaching (ELT) and 60 from the Department of English Language and Literature (ELL). Participants ranged in age from 18 to 24, with a fairly even gender distribution (approximately 58% female and 42% male). Students from all four years of study were represented, although the majority were second- and third-year students.

Participants were recruited through departmental mailing lists and student WhatsApp groups. Participation was voluntary, and all participants gave informed consent before completing the survey.

2.2 Instrument

The data collection tool was a structured online survey developed by the researcher using Google Forms. The survey comprised four main sections:

1. Demographic Information

- Department (ELT or ELL)
- Year of study
- Gender
- Prior experience with ChatGPT (Yes/No)

2. Usage Patterns

- Frequency of ChatGPT use (Never, Rarely, Sometimes, Often, Very Often)
- Common purposes for using ChatGPT (multiple-choice with options like "idea generation," "essay writing," "summarization," etc.)
- Type of tasks for which ChatGPT is used (e.g., grammar checking, literary analysis, paraphrasing)

3. Perceptions of ChatGPT

In order to identify the students' perceptions of ChatGPT use in their academic studies, a Likert-scale comprising 15 items from Strongly Disagree to Strongly Agree was created by the researcher. The scale was developed by the researcher based on established guidelines in social science instrument construction (DeVellis, 2017) and informed by recent empirical studies exploring student attitudes toward educational technology and AI tools (Teo, 2010; Baidoo-Anu & Owusu Ansah, 2023; Cotton et al., 2023).

Validity and Reliability of the Scale

Content Validity: To ensure content validity, the initial 15-item scale was developed based on a review of current literature on AI tools in education, particularly in language learning and academic writing contexts. The scale was reviewed by two field experts (one in educational technology and one in applied linguistics) to assess whether the items were:

- Aligned with the construct (student perceptions of ChatGPT)
- Clear and appropriate for university-level students
- Balanced in terms of positive and negative perceptions

Following expert feedback, minor revisions were made to clarify item wording and remove overlap. A Content Validity Index (CVI) was calculated, and the average CVI across items was 0.91, indicating high content relevance and clarity (DeVellis, 2017).

Face Validity: The scale was piloted with 10 students (5 ELT and 5 ELL) who were asked to comment on the clarity and comprehensibility of each item. No major issues were reported, and slight rewording was done based on their suggestions.

Construct Validity: To test construct validity, Exploratory Factor Analysis (EFA) was conducted using principal component analysis with Varimax rotation:

- Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Measure of Sampling Adequacy: 0.86
- Bartlett's Test of Sphericity: $\chi^2(105) = 812.45$, $p < 0.001$

The EFA revealed three factors with eigenvalues greater than 1, corresponding roughly to:

1. Perceived Benefits of ChatGPT (Items 1–6, 12)
2. Concerns and Risks (Items 8, 9, 10, 13)
3. Ethical and Pedagogical Considerations (Items 7, 11, 14, 15)

These three components explained 67.2% of the total variance.

Reliability: Internal consistency reliability was assessed using Cronbach's Alpha:

- Full 15-item scale: $\alpha = 0.89$ (Excellent)
- Perceived Benefits subscale: $\alpha = 0.88$
- Concerns and Risks subscale: $\alpha = 0.81$
- Ethical/Pedagogical subscale: $\alpha = 0.84$

These values indicate strong internal consistency for the overall scale and its subdimensions (DeVellis, 2017). As a result of the analyses, it can be said that the *Perceptions of ChatGPT in Academic Studies* scale shows strong evidence of validity and reliability. It can be confidently used to measure ELT and ELL students' attitudes, concerns, and recommendations related to the use of ChatGPT in academic contexts.

4. Open-Ended Responses

- "What are the advantages of using ChatGPT for your studies?"
- "What are the disadvantages or risks of using ChatGPT in your academic work?"
- "What suggestions do you have for the educational use of ChatGPT in your department?"

2.3 Data Collection Procedure

The survey was open for responses over a period of three weeks in April 2025. The researcher shared the link through faculty-approved communication channels, emphasizing the voluntary and anonymous nature of participation. Students were informed that no identifiable data would be collected and that their responses would be used solely for academic research. A total of 128 responses were received, of which 120 were deemed complete and valid for analysis (i.e., all mandatory items answered and no duplicate entries).

2.4 Data Analysis

Data were exported from Google Forms into Microsoft Excel and then analyzed using SPSS (Statistical Package for the Social Sciences).

- Descriptive statistics (frequencies, percentages, means, and standard deviations) were used to summarize demographic data and Likert-scale responses.
- Cross-tabulations and chi-square tests were conducted to compare ELT and ELL students' usage patterns and perceptions.
- Independent samples t-tests were used to identify any statistically significant differences between the two groups regarding attitudes and concerns about ChatGPT.
- Thematic content analysis was applied to the open-ended responses. Answers were coded inductively, and emerging themes were categorized into perceived benefits, concerns, and suggestions.

To ensure trustworthiness in the qualitative data, a second coder independently analyzed 20% of the open-ended responses, and intercoder agreement was calculated (Cohen's Kappa = 0.84), indicating strong consistency.

3. FINDINGS

The results are presented in five subsections: (1) general usage patterns, (2) perceived benefits, (3) perceived concerns and risks, (4) differences between ELT and ELL students, and (5) thematic analysis of open-ended responses.

3.1. General Usage Patterns

Table 1. Frequency of ChatGPT use among students (n = 120)

Frequency	Number of Students	Percentage (%)
Very Often	14	12%
Often	34	28%
Sometimes	46	38%
Rarely	12	10%
Never	14	12%
Total	120	100%

Out of 120 respondents, 88.3% (n = 106) reported that they had used ChatGPT for academic purposes at least once. The remaining 11.7% (n = 14) had never used it, citing reasons such as lack of awareness or personal preference.

When asked about frequency of use, 12% used ChatGPT "very often", 28% used it "often", 38% used it "sometimes", 10% used it "rarely", and 12% never used it.

Table 2. Common Academic Purposes for Using ChatGPT (multiple responses allowed)

Purpose	Number of Students	Percentage (%)
Idea generation	89	74%
Grammar and proofreading	73	61%
Summarizing texts/articles	54	45%

Answering comprehension questions	47	39%
Translating or paraphrasing	40	33%
Drafting essays	34	28%

Common purposes for using ChatGPT included (multiple responses allowed): Idea generation – 74%, Grammar and proofreading – 61%, Summarizing articles/texts – 45%, Answering comprehension questions – 39%, Translating or paraphrasing – 33%, Drafting essays – 28%.

3.2 Perceived Benefits (Quantitative Findings)

Table 3. Perceived Benefits of ChatGPT (Likert-Scale Items)

Item	Mean (M)	Std. Dev. (SD)
Helps generate ideas	4.22	0.77
Improves my English writing	4.01	0.89
Clarifies academic concepts	3.87	0.94
Saves time on assignments	4.10	0.82
Helps with writer's block	4.26	0.75
Makes me feel more confident in assignments	3.94	0.86
Useful if integrated into coursework	4.12	0.81

Analysis of the Likert-scale items (Items 1–6, 12) on the *Perceived Benefits* subscale showed generally positive attitudes. Students reported that ChatGPT:

- Helped them generate ideas (M = 4.22, SD = 0.77)
- Supported their English writing (M = 4.01, SD = 0.89)
- Aided in understanding complex academic topics (M = 3.87, SD = 0.94)
- Increased efficiency by saving time (M = 4.10, SD = 0.82)
- Helped overcome writer's block (M = 4.26, SD = 0.75)

Additionally, 66% of students agreed or strongly agreed that ChatGPT made them feel more confident in their assignments, and 72% believed it could be a useful learning assistant if formally integrated into coursework.

3.3 Perceived Concerns and Risks

Table 4. Concerns and Risks Related to ChatGPT Use

Item	Mean (M)	Std. Dev. (SD)
Might rely too much on ChatGPT	4.22	0.77
Sometimes provides inaccurate information	4.01	0.89

Unsure how to cite ChatGPT	3.87	0.94
May weaken language skills	4.10	0.82

On the *Concerns and Risks* subscale (Items 8–10, 13), students expressed some hesitation:

- Overreliance concerns: 58% agreed that they might rely too much on ChatGPT (M = 3.71, SD = 1.01)
- Accuracy concerns: 46% stated that ChatGPT sometimes provides misleading or inaccurate content (M = 3.64, SD = 1.02)
- Citing ChatGPT: 55% were unsure about how to cite AI-generated responses (M = 3.93, SD = 0.96)
- Weakened learning: 41% were concerned that frequent use might affect their language skill development negatively (M = 3.52, SD = 1.10).

3.4 Ethical and Pedagogical Considerations

Table 5. Ethical and Pedagogical Considerations

Item	Mean (M)	Std. Dev. (SD)
Using ChatGPT ethically is acceptable	3.84	0.88
Instructors should guide students on usage	4.05	0.81
ChatGPT should be openly discussed in courses	4.12	0.79
ChatGPT encourages critical thinking	3.02	1.09

This dimension (Items 7, 11, 14, 15) revealed mixed but largely positive sentiments:

- 60% agreed that using ChatGPT ethically is acceptable in academic contexts (M = 3.84, SD = 0.88)
- 68% believed instructors should provide formal guidance (M = 4.05, SD = 0.81)
- 71% felt ChatGPT should be openly discussed, not banned (M = 4.12, SD = 0.79)
- Only 33% believed ChatGPT encourages critical thinking (M = 3.02, SD = 1.09), indicating that students still see it more as a support tool than a reflective aid.

3.5 Departmental Differences (ELT vs. ELL)

An independent samples t-test was conducted to compare the perceptions of ELT and ELL students.

- Usage Frequency: ELT students reported slightly more frequent use (M = 3.48) than ELL students (M = 3.21), but the difference was not statistically significant ($p > .05$).
- Language Support Use: ELT students were significantly more likely to use ChatGPT for grammar correction and task instructions ($t = 2.12$, $p = 0.037$).
- Literary Analysis: ELL students reported using ChatGPT more often for textual analysis and interpretation, but were more skeptical about its critical accuracy.

- Ethical Concerns: ELL students expressed higher concern about the academic integrity of using ChatGPT ($t = 2.45$, $p = 0.016$).

3.6 Open-Ended Responses (Qualitative Insights)

Thematic coding of open-ended responses yielded three main categories:

(1) Advantages

- *"It helps me brainstorm ideas when I don't know where to start."*
- *"It gives me quick feedback on my grammar."*
- *"It's useful for summarizing long readings."*

(2) Disadvantages

- *"Sometimes the answers sound correct but are actually wrong."*
- *"I'm not sure if using it is considered cheating."*
- *"It makes me lazy, I don't try to think on my own as much."*

(3) Suggestions

- *"Teachers should tell us how to use it, not just ban it."*
- *"It could be used in class discussions or assignments with rules."*
- *"I think we need workshops to learn ethical use of ChatGPT."*

These responses confirm the dual nature of student perspectives: practical appreciation mixed with ethical hesitation.

4. DISCUSSION

The findings of this study provide valuable insights into how university students, particularly from English Language Teaching (ELT) and English Language and Literature (ELL) departments, perceive and interact with ChatGPT for academic purposes. Overall, student attitudes were marked by a pragmatic optimism tempered by critical reflection on the tool's limitations and ethical challenges.

A striking observation is the high adoption rate, with over 88% of participants reporting regular use of ChatGPT in their academic work. This mirrors recent findings by Kasneci et al. (2023) and Dwivedi et al. (2023), who also observed rapid uptake of generative AI tools among students. Students in this study cited a range of academic applications, including brainstorming, grammar checking, summarization, and clarification of complex content, indicating a broadening view of AI as a versatile academic assistant. These findings underscore the emerging role of generative AI as not only a productivity booster but also a form of just-in-time learning support (Zawacki-Richter et al., 2019).

Students widely acknowledged the value of ChatGPT in enhancing academic productivity, reducing anxiety associated with writing tasks, and increasing confidence. For many, the tool served as a solution to writer's block and a time-saving device. These perspectives support the argument that generative AI can function as a cognitive scaffold, helping students engage more deeply with academic material by alleviating mechanical burdens (Smutny & Schreiberova, 2020). In particular, ELT students appreciated ChatGPT's ability to model correct grammar and offer language practice, suggesting its potential to supplement formal language instruction.

Despite its perceived benefits, students expressed notable concerns about overdependence on ChatGPT. Many feared that frequent use could weaken their independent thinking, academic

writing, and language acquisition skills. This aligns with previous warnings in the literature that unchecked reliance on AI may lead to the atrophy of essential academic abilities (Lund et al., 2023). ELL students, for instance, voiced reservations about ChatGPT's limited ability to perform nuanced literary analysis, a cornerstone of their academic discipline. These concerns point to a need for guided and reflective use of AI tools, rather than blind adoption.

Another recurring theme involved apprehensions regarding the accuracy and reliability of ChatGPT-generated content. Students noted that although the tool is often helpful, it can produce misleading, overly general, or even incorrect information. These perceptions are consistent with current critiques of large language models, which highlight their tendency to "hallucinate" facts while maintaining a surface of credibility (Bender et al., 2021). Furthermore, many students voiced confusion about the ethical implications of using ChatGPT, particularly in regard to academic integrity, citation, and authorship. This ethical ambiguity places both students and instructors in a pedagogical gray zone that institutions must urgently address.

A clear outcome of the study is the strong student demand for structured guidance on the ethical and effective use of AI. Students advocated for classroom discussions, workshops, and formal training on ChatGPT, as well as the development of institutional policies. This is in line with recommendations by academic bodies (e.g., UNESCO, 2023) that emphasize the importance of digital and AI literacy in preparing students for responsible use of emerging technologies. In particular, students emphasized that ChatGPT should not be banned but should instead be incorporated thoughtfully into curricula under instructor supervision.

The study also revealed subtle disciplinary differences. ELT students primarily used ChatGPT for grammatical and language-focused support, while ELL students engaged it for content understanding, especially with literary texts. However, the latter were more skeptical about ChatGPT's analytical limitations and its inability to grasp interpretive depth. These differences highlight the importance of contextualizing AI use within disciplinary epistemologies, what works in language instruction may not align with the interpretive demands of literary studies.

Ultimately, students viewed ChatGPT not as a replacement for human cognition but as a supplementary tool. Their orientation toward AI was both pragmatic and cautious. While they embraced its utility, they also recognized its constraints and expressed a desire to retain control over their learning processes. This echoes recent studies that emphasize the co-agency between learners and AI systems (Luckin, 2017).

5. CONCLUSION AND IMPLICATIONS

Taken together, the findings suggest that students are neither blindly adopting nor outright rejecting generative AI technologies. Instead, they are actively navigating its benefits and risks, and calling for thoughtful pedagogical and institutional support. For educators and policymakers, this implies a dual responsibility: to empower students with the skills to use AI tools effectively and to foster critical thinking about their implications. The findings suggest a growing need to integrate AI literacy into ELT and ELL curricula. Instructors should guide students in the ethical and critical use of tools like ChatGPT, especially for writing and idea generation tasks. Institutions should develop clear academic policies on AI-assisted learning, including acceptable use cases, citation norms, and academic integrity principles. This can help reduce confusion and potential misuse. As students rely on ChatGPT to overcome writer's block and generate ideas, educators can use this opportunity to design scaffolded activities that promote reflection, revision, and independence in academic writing. Teacher education programs, particularly in ELT, should include training on AI tools to prepare future educators to effectively support learners' digital and critical literacy skills. While ChatGPT offers valuable support, overdependence risks undermining students' cognitive and linguistic

development. Educators must encourage balanced usage where AI tools supplement, but do not replace, student effort and thinking.

6. LIMITATIONS

The study was conducted with a relatively small and localized sample (n = 120) from a single university in Türkiye. Results may not be fully generalizable to other cultural or institutional contexts. The study relies on self-reported perceptions, which may be subject to biases such as social desirability or recall inaccuracies. As the study captures a snapshot in time, it does not account for how students' perceptions and usage might evolve over time with increased familiarity or institutional changes. The study does not assess actual learning outcomes or academic performance linked to ChatGPT use, limiting conclusions about its effectiveness. The focus on ChatGPT may overlook students' use of other generative AI tools (e.g., Grammarly, Google Gemini, Claude), which could offer complementary or competing influences.

7. REFERENCES

Algaraady, J., & Mahyoob, M. (2023). ChatGPT's capabilities in spotting and analyzing writing errors experienced by EFL learners. *Arab World English Journal*, 9, 3–17. https://doi.org/10.24093/awej/ call9.1

Baidoo-anu, D., & Owusu Ansah, L. (2023). Education in the Era of Generative Artificial Intelligence (AI): Understanding the Potential Benefits of ChatGPT in Promoting Teaching and Learning. *Journal of AI*, 7(1), 52-62. https://doi.org/10.61969/jai.1337500

Bender, Emily M.; Gebru, Timnit; McMillan-Major, Angelina et al. (2021): On the dangers of stochastic parrots: Can language models be too big? In: *Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*, 610–23. New York: ACM, DOI:10.1145/3442188.3445922

Chen, H., & Liu, Z. (2024). Educational Applications of ChatGPT: Ethical Challenges and Countermeasures. *English Language Teaching and Linguistics Studies*, 6(3). https://doi.org/10.22158/eltls.v6n3p100

Cotton, D. R. E., Cotton, P. A., & Shipway, J. R. (2023). Chatting and cheating: Ensuring academic integrity in the era of ChatGPT. *Innovations in Education and Teaching International*, *61*(2), 228–239. https://doi.org/10.1080/14703297.2023.2190148

DeVellis, R. F. (2017). *Scale development: Theory and applications* (4th ed.). SAGE Publications.

Dwivedi, Y. K., Hughes, D. L., Ismagilova, E., Aarts, G., Coombs, C., Crick, T., ... & Williams, M. D. (2023). So what if ChatGPT wrote it? Multidisciplinary perspectives on opportunities, challenges and implications of generative conversational AI for research, practice and policy. *International Journal of Information Management*, 71, 102642. https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2023.102642

Karataş, F., Abedi, F.Y., Ozek Gunyel, F. *et al.* (2024). Incorporating AI in foreign language education: An investigation into ChatGPT's effect on foreign language learners. *Education and Information Technologies,* 29, 19343–19366. https://doi.org/10.1007/s10639-024-12574-6

Kasneci, E., Sessler, K., Küchenhoff, H., Bannert, M., Dementieva, D., Fischer, F., ... & Kasneci, G. (2023). ChatGPT for good? On opportunities and challenges of large language models for education. *Learning and Individual Differences*, 103, 102274. https://doi.org/10.1016/j.lindif.2023.102274

Luckin, R. (2017). Towards artificial intelligence-based assessment systems. *Nature Human Behaviour*, 1(3), 1-3. DOI: 10.1038/s41562-016-0028

Lund, B. D., T. Wang, N. R. Mannuru, B. Nie, S. Shimray, and Z. Wang. (2023). ChatGPT and a New Academic Reality: Artificial Intelligence-Written Research Papers and the Ethics of the Large Language Models in Scholarly Publishing. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 74(5): 570–58. **https://doi.org/10.1002/asi.24750**

Smutny, P., & Schreiberova, P. (2020). Chatbots for learning: A review of educational chatbots for the Facebook Messenger. *Computers & Education, 151*, 103862. https://doi.org/10.1016/j.compedu.2020.103862

Teo, T. (2010). The Development, Validation, and Analysis of Measurement Invariance of the Technology Acceptance Measure for Preservice Teachers (TAMPST). *Educational and Psychological Measurement*, *70*(6), 990-1006. https://doi.org/10.1177/0013164410378087

UNESCO. (2023). *Guidance for generative AI in education and research*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. https://doi.org/10.54675/EWZM9535

Zawacki-Richter, O., Marín, V. I., Bond, M., & Gouverneur, F. (2019). Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education–where are the educators? *International Journal of Educational Technology in Higher Education, 16*(1), 39. https://doi.org/10.1186/s41239-019-0171-0

THE IMPACT OF MOBILE MARKETING ON THE CONSUMPTION HABITS AND MARKETING UNDERSTANDING OF GENERATION Z

Z KUŞAĞININ TÜKETİM ALIŞKANLIKLARI VE PAZARLAMA ANLAYIŞLARINA MOBİL PAZARLAMANIN ETKİSİ

Muhittin Birtane[2]

[3] **Nişantaşı üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Anabilim Dalı, Reklamcılık ve Marka İletişimi Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi,**

1995–2010 yılları arasında doğan bireyleri tanımlamak üzere kullanılan Z Kuşağı tabiri, dijital teknolojinin nimetleri ile büyümüş, günlük yaşamlarını mobil iletişim araçları ile geçiren ve hayatlarının birçok alanında bu teknolojiyi kullanan nesil için kullanılmaktadır. Teknolojiyi kullanmalarının yanında onu geliştirmeye katkı sağlayan bu nesil, sanki içsel bir bağ kurmuş, hayatlarının ayrılmaz bir parçası haline getirmişlerdir. Doğal bir sonucu olarak tüketim alışkanlıkları, pazarlama anlayışları da kökünden bir değişime uğramıştır. Mobil pazarlama da Z kuşağının son derece sık kullandığı ve onların beklentilerini karşılayabilen bir pazarlama biçimi olmuştur.

Mobil pazarlamanın Z kuşağının üzerindeki etkisini analiz edebilmek için bu kuşağın nasıl bir tüketim motivasyonu olduğunu ve nasıl bir davranış biçimi geliştirdiğini de irdelemek gerekir. Çünkü bu kuşak bireysel olarak dijital platformlarda kendi kimliğini oluşturmaya çalışan, kendini daha görünür kılmaya, tanınmaya çalışan bir kuşaktır. Bu da mobil pazarlamanın sadece bir ticari alışveriş, satın alma, ihtiyaçlarını karşılama olmayıp kimlik oluşturma, sosyal bir statü kazanma, sosyalleşme, diğer bireyler tarafından onaylanma, dijital ortamda var olma gibi anlamlar da kazanmıştır. Mobil pazarlama bu bağlamda bireyin kendine özgü mesajlarını iletebildiği ve tüketicinin kendisini özel hissetmesini sağlar ve sosyal medya uyumu ile de kimliğini görünür kılmasına olanak sağlar.

Mobil pazarlamanın bu kuşağı bu kadar çekmesinin bir nedeni de kişiselleştirmedir. Bu kuşak diğer kuşaklar gibi sıradan reklamlardan veya mesajlardan çok etkilenmez, ilgisi düşüktür. Kişisel tercihlerine uygun, geçmiş satın alma davranışlarına bağlı olarak şekillenen kampanyalar daha ilgi çekicidir. Bu kuşak bu tür pazarlamada “kişiye özel” mesajları daha çok dikkate alır.

Bu çalışmada, z kuşağının tüketim alışkanlıkları ve pazarlama anlayışlarına ilişkin bir inceleme yapılacak, anket çalışmaları sonucu elde edilen veriler irdelenecektir. Bu kuşağın bu yolla ve diğer sosyal medya platformları ile olan ilişkilerinin toplumsal olarak durumu üzerinde bir değerlendirme yapılacaktır. Sonuç kısmında da konu ile ilgili öneriler sunulacaktır.

Anahtar kelimeler: Z kuşağı, mobil pazarlama, tüketim alışkanlıkları, sosyal medya, kişiselleştirme

The term *Generation Z* refers to individuals born between 1995 and 2010. This generation has grown up with digital technologies and uses mobile communication tools in their daily lives. Technology is not only something they use, but also something they help to develop. For them, it has become a natural and essential part of life. As a result, their consumption habits and marketing preferences have changed significantly. Mobile marketing has become a method that this generation frequently uses and responds to positively.

To understand how mobile marketing affects Generation Z, it is important to explore their motivations for consumption and their behavioral patterns. This generation tries to build a personal identity on digital platforms. They want to be visible, recognized, and accepted by others. Therefore, mobile marketing is not only about commercial transactions or meeting basic needs. It also becomes a tool for identity expression, gaining social status, communicating with others, and being present in the digital world. Mobile marketing allows individuals to send personalized messages and makes consumers feel special. With the support of social media, it helps them to make their identity more visible.

One important reason why mobile marketing is attractive to this generation is personalization. Unlike older generations, Generation Z does not pay much attention to general advertisements or standard messages. They are more interested in campaigns designed according to their preferences and past shopping behaviors. For this generation, personalized messages are more meaningful and effective.

This study will examine the consumption habits and marketing understanding of Generation Z. The findings from survey research will be analyzed, and the connection between Generation Z and social media platforms will be evaluated from a social perspective. In the conclusion, suggestions will be presented based on the study's results.

Keywords: Generation Z, mobile marketing, consumption habits, social media, personalization.

KURAMSAL ÇERÇEVE: Z KUŞAĞININ TÜKETİM ALIŞKANLIKLARI

Bu çalışmamız "Z Kuşağının mobil pazarlamada alışveriş amaçlı dijital uygulamalara yönelik tutumların incelenmesi" adlı yüksek lisans tezimin ışığında ve bu tez kapsamında yapılan anket çalışmaları sonucu elde edilen verilerden hareket ederek yazılmıştır. Z Kuşağı, 2000 ve sonrasında doğmuş bireyleri kapsayan bir kuşak olarak tanımlanmaktadır. Bu kuşak, dijital teknolojilerle iç içe büyümüş, internet ve sosyal medya kullanımında yüksek düzeyde deneyime sahip, hızlı bilgi edinme ve çoklu görevleri aynı anda yapabilme becerileriyle dikkat çeker. Ayrıca, küresel olaylara duyarlı, yenilikçi ve özgüvenli bireyler olarak tanımlanır. Z Kuşağı, "Dijital Çocuklar" veya "İnternet Kuşağı" gibi kavramlarla da ifade edilir. (Hatipoğlu, Akuman, 2021)

Z kuşağı, dijital çağın yerlileri olarak tanımlanmakta ve teknolojiyi sadece bir araç olarak değil, aynı zamanda bir yaşam biçimi olarak benimsemektedir. Bu kuşak, dijital teknoloji ve sanal ortamlardan oluşan yaşam deneyimleri nedeniyle çoklu görev yapabilme ve çevrimiçi etkileşim konularında yüksek becerilere sahiptir. İnternet, mobil uygulamalar ve sosyal medya platformları Z kuşağının hem bilgiye ulaşma hem de sosyalleşme biçimlerini temelden dönüştürmüştür.

Bu dönüşüm, Z kuşağının tüketim alışkanlıklarında da kendini göstermektedir. Geleneksel reklam ve pazarlama teknikleri, bu kuşak üzerinde sınırlı bir etkiye sahipken; dijital ortamlarda gerçekleşen, interaktif, kişiselleştirilmiş ve görsel açıdan zengin pazarlama stratejileri daha etkili olmaktadır (İbili, 2024). Z kuşağı, sadece bir ürünün işlevine değil; markanın temsil ettiği değerlere, çevresel duyarlılığına, sosyal medya üzerindeki görünürlüğüne ve kullanıcı deneyimlerine de önem vermektedir.

Ayrıca bu kuşağın bireysel kimlik inşası, büyük ölçüde dijital ortamlar üzerinden gerçekleşmektedir. Tüketim, yalnızca fiziksel ihtiyaçların giderilmesi için değil; sosyal statü kazanımı, aidiyet duygusu geliştirme ve dijital topluluklar içinde kabul görme amacıyla da gerçekleşmektedir. Bu sürecin bir parçası da sosyal medya platformlarında paylaşılan içerikler satın alınan ürünlerin sergilenmesi ve markalarla kurulan dijital bağlardır.

Bu bağlamda, Z kuşağının tüketim alışkanlıklarını anlayabilmek için yalnızca ekonomik veya demografik veriler yeterli olmamaktadır. Z kuşağı, teknolojiyle iç içe büyümüş, dijital dünyada sosyalleşen ve bireysel tercihlerine önem veren bir nesildir. Bu nedenle, tüketim davranışlarını analiz ederken sosyolojik, psikolojik ve kültürel boyutların da kapsamlı bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Sosyolojik olarak bu kuşak; aidiyet, kimlik, toplumsal onay gibi faktörler üzerinden tüketimi bir ifade biçimi olarak görmektedir. Psikolojik açıdan; anlık tatmin, özgünlük arayışı ve dijital etkileşimlerden beslenen benlik algısı, tüketim kararlarını doğrudan etkilemektedir. Kültürel bağlamda ise; küresel trendler, sosyal medya fenomenleri ve çevrim içi topluluklar, Z kuşağının tüketim motivasyonlarını yönlendiren önemli unsurlar hâline gelmiştir. Dolayısıyla, Z kuşağının tüketim tercihlerini anlamak için çok boyutlu, disiplinler arası bir bakış açısına ihtiyaç duyulmaktadır.

MOBİL PAZARLAMA VE Z KUŞAĞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Mobil pazarlama, dijital pazarlamanın en hızlı büyüyen ve gelişen sektörlerinden biri olarak, işletmelerin ürün ve hizmetlerini mobil cihazlar üzerinden tanıtarak satış yapmayı hedefleyen önemli bir stratejidir. Mobil pazarlamanın en büyük avantajlarından biri de hedeflediği kitleye gerçek zamanlı erişim olanağı sunmasıdır. Kullanıcıların telefonlarını sürekli yanlarında taşımaları ve kullanmaları markaların onlara her an ulaşabilmesine olanak sağlamaktadır. Pazarlamacılar bu yolla kampanya ve reklamlarını daha da kişiselleştirerek doğru zamanda doğru kitleye sunabilme fırsatı bulur. Mobil yaşam biçimini benimsemiş bu kuşak için bu pazarlama biçimi, geleneksel pazarlamadan çok daha etkilidir. Bir kullanıcı beğendiği bir reklamı arkadaşlarıyla paylaşmakta ve böylece pazarlamacıların işini daha kolaylaştırmakta ve çok daha geniş kitlelere ulaşabilmelerini sağlamaktadır (Birtane, 2025). Mobil uygulamalar, sosyal medya reklamları, kişiselleştirilmiş bildirimler ve lokasyon bazlı kampanyalar; Z kuşağının günlük dijital etkileşimlerinin bir parçası olarak doğal biçimde hayatlarına entegre olmaktadır. Bu da satın alma sürecinin dışında ürün ve hizmetlerle olan kişisel beğenilerinde de dijital deneyimlere önem vermektedir. Kişiselleştirilmiş içerikler aracılığıyla bireylerle duygusal bir bağ kurabilme avantajına sahip mobil pazarlama, bu kuşağın kendi tercihlerini, geçmiş tüketim alışkanlık ve davranışlarını ve ilgi alanlarına göre uyarlanmış kampanyalarla daha çok ticari hacim kazanır denebilir.

Mobil pazarlama aynı zamanda Z kuşağının dijital kimlik oluşturma sürecine de hizmet eder. Dijital kimlik, bireylerin internet ortamlarında yazılı, görsel ve işitsel içerikler aracılığıyla kendilerini ifade etmeleriyle oluşan sanal temsildir. Kullanıcıların paylaşımları, profil bilgileri, etkileşimleri ve tercihleri, kimliklerini hem yansıtır hem de şekillendirir (Kaya, 2021). Böylece tüketim ekonomik bir faaliyet olmaktan çıkarak sosyal ve kültürel bir kendini gösterme, ifade etme biçimi haline gelir.

Z kuşağı, karşılıklı etkileşimle markalardan beklentilerini de değiştirmiştir. Sadece ürün kalitesi değil, marka kimliği, sosyal sorumluluk mesajları ve dijital platformlardaki etkileşim biçimleri, tercihleri bu kuşağı doğrudan etkileyen unsurlardır. Markaların mobil pazarlama stratejilerinde samimiyet, etkileşim ve kişiselleştirme odaklı yaklaşımı benimsemeleri, bu kuşağa ulaşmada kritik rol oynamaktadır.

Teknolojinin gelişmesine bağlı olarak değişen tüketim alışkanlıkları, pazarlama stratejilerini doğrudan etkilemektedir. Türkiye'de 2024 yılı itibarıyla Z kuşağının %95'inden fazlası aktif

internet kullanıcısıdır ve bu bireylerin %90'ı her gün sosyal medya platformlarında vakit geçirmektedir (We Are Social & Meltwater, 2024). Bu dijital bağlılık, Z kuşağını çevrimiçi pazarlamanın ve mobil pazarlama stratejilerinin merkezine yerleştirilmesine sebep olmuştur.

Mobil pazarlama; kullanıcılara anlık erişim, kişiselleştirilmiş içerik sunma ve kullanıcı deneyimini maksimize etme gibi avantajlar sağlaması reklamları daha çekici hale getirmiştir. Bu durum, mobil pazarlamanın Z kuşağının beklentilerine uygun stratejiler geliştirme açısından ne kadar işlevsel olduğunu ortaya koymaktadır.

Diğer yandan, mobil alışveriş trendi de Z kuşağının tüketim alışkanlıklarının dijitalleştiğini ve yapılan araştırmalarda büyük bir kısmının mobil cihazlar üzerinden alışveriş yaptığını göstermektedir. Statista verilerine göre, Z kuşağı kullanıcılarının %67'si mobil cihazlar üzerinden alışveriş yapmaktadır (Statista, 2023).

Z Kuşağının Mobil Pazarlamada Alışveriş Amaçlı Dijital Uygulamalara Yönelik Tutumların İncelenmesi adlı yüksek lisans tez çalışmamızda uyguladığımız anketlerde Z Kuşağının Vakit Geçirme Eğilimi, İndirim, Kampanya, Veri Güvenliği Endişesi ve Zaman Tasarrufu, Z Kuşağının Mobil Ticaret Platformları Üzerinden Yaptığı Alışveriş Sıklığı konuları irdelenmiştir. Bu tablolar şöyledir.

Tablo 1. Z Kuşağının Vakit Geçirme Eğilimi, İndirim, Kampanya, Veri Güvenliği Endişesi ve Zaman Tasarrufu Niyetine İlişkin Özet İstatistikler

Değişken	N	Min.	Maks.	Ort.	Std. Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Mobil alışveriş uygulamalarında vakit geçirmek hoşuma gider.	350	1,00	5,00	3,72	0,57	-1,173	0,593
İndirim bildirimleri alışveriş eğilimimi artırır.	350	1,00	5,00	3,74	0,36	-1,130	2,237
Dijital pazarlama kampanyaları beni alışverişe yönlendiriyor.	350	1,00	5,00	3,95	0,59	-1,041	0,872
Veri güvenliği konusunda endişelerim var.	350	1,00	5,00	3,91	0,62	-1,339	2,940
Mobil alışveriş, zamandan tasarruf sağlıyor.	350	1,00	5,00	3,79	0,47	-1,389	2,290

Beş değişkenin ortalama değerleri 3.72 ile 3.95 arasında değişmektedir. Bu sonuçlar, katılımcıların genellikle mobil alışveriş uygulamalarıyla ilgili olumlu tutumlar sergilediğini göstermektedir. Özellikle "Dijital pazarlama kampanyaları beni alışverişe yönlendiriyor"

($\bar{x}$=3.95) ve "Veri güvenliği konusunda endişelerim var" ($\bar{x}$=3.91) ifadeleri, diğer değişkenlere göre daha yüksek ortalamalara sahiptir. Bu bulgular, kullanıcıların hem pazarlama faaliyetlerinden etkilendiğini hem de güvenlik konusunda belirgin bir farkındalığa sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Standart sapma değerleri 0.36 ile 0.62 arasında değişmekte olup, en düşük varyans "İndirim bildirimleri alışveriş eğilimimi artırır" değişkeninde (σ=0.36) gözlenmiştir. Bu, katılımcılar arasında bu tutumda görece daha yüksek bir fikir birliği olduğunu göstermektedir.

Tüm değişkenlerde çarpıklık (skewness) değerleri negatif yönde olup -1.041 ile -1.389 arasında değişmektedir. Bu, dağılımların sola çarpık olduğunu, yani örneklemin çoğunluğunun yüksek puanları tercih ettiğini göstermektedir. Bu bulgu, katılımcıların mobil alışveriş uygulamalarına yönelik genel olarak olumlu tutumlara sahip olduğunu teyit etmektedir.

Özellikle "Mobil alışveriş, zamandan tasarruf sağlıyor" (çarpıklık = -1.389) değişkeninde çarpıklık daha belirgin şekilde sola yönelmiştir. Bu, zamandan tasarruf etme işlevinin katılımcılar tarafından güçlü bir şekilde olumlu değerlendirildiğini göstermektedir.

Basıklık değerleri ise 0.593 ile 2.940 arasında değişmektedir. Pozitif basıklık değerleri, dağılımların tepede yoğunlaştığını, yani yanıtların ortalama çevresinde toplandığını göstermektedir. En yüksek basıklık değeri "Veri güvenliği konusunda endişelerim var" değişkeninde görülmüş olup (2.940), bu tutumda yanıtların daha homojen olduğu ve katılımcıların çoğunluğunun yüksek düzeyde güvenlik endişesi taşıdığını göstermektedir.

Benzer şekilde, "İndirim bildirimleri alışveriş eğilimimi artırır" ve "Mobil alışveriş, zamandan tasarruf sağlıyor" değişkenlerinde de yüksek basıklık gözlemlenmiş olup, bu ifadelerde katılımcılar arasında güçlü bir uzlaşı olduğunu göstermektedir.

Veriler, mobil alışveriş uygulamalarının kullanıcılar nezdinde genel olarak olumlu algılandığını, özellikle zaman tasarrufu, kampanya etkisi ve kullanım keyfi açısından yüksek düzeyde memnuniyet sağladığını göstermektedir. Aynı zamanda veri güvenliği konusundaki endişelerin de önemli bir husus olarak öne çıktığı görülmektedir. İstatistiksel dağılımların negatif çarpıklık göstermesi ve pozitif basıklık değerlerine sahip olması, bu olumlu tutumların örneklem genelinde yaygın ve tutarlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 2. Z Kuşağının Mobil Ticaret Platformları Üzerinden Yaptığı Alışveriş Sıklığı

Alışveriş Sıklığı	Sayı	Oran (%)
Kullanmıyorum	22	6,3
Nadiren	37	10,6
Ayda birkaç kez	101	28,9
Haftada birkaç kez	190	54,3
Toplam	350	100

Yapılan anket sonucunda toplam 350 katılımcının mobil alışveriş sıklığına ilişkin tercihleri incelenmiştir. Katılımcıların mobil alışveriş alışkanlıkları dört ana kategoriye ayrılmıştır: "Kullanmıyorum", "Nadiren", "Ayda birkaç kez" ve "Haftada birkaç kez". Kullanmıyorum: 22 katılımcı (%6,3) Nadiren: 37 katılımcı (%10,6) Ayda birkaç kez: 101 katılımcı (%28,9) Haftada birkaç kez: 190 katılımcı (%54,3) Verilere göre, en yüksek orana sahip kategori "Haftada birkaç kez" olup, katılımcıların %54,3'ü bu sıklıkta mobil alışveriş yapmaktadır. Bu durum, mobil alışverişin giderek daha yaygın hale geldiğini göstermektedir. "Ayda birkaç kez" kategorisi ise %28,9 oranıyla ikinci sırada yer alırken, bu da mobil alışverişin düzenli olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. Diğer yandan, "Nadiren" ve "Kullanmıyorum" kategorileri, sırasıyla %10,6 ve %6,3 oranıyla daha az tercih edilmektedir. Bu sonuçlar, katılımcıların büyük çoğunluğunun mobil alışverişi aktif olarak kullandığını, ancak bazı kullanıcıların hala bu alışveriş yöntemine geçiş yapmadığını göstermektedir (Birtane,2025)

Araştırma kapsamında uygulanan anket sonuçlarına göre, katılımcılar mobil alışveriş uygulamalarında zaman geçirmekten keyif aldıklarını ($\bar{x}$=3.72) ve indirim ile kampanya bildirimlerinin alışveriş davranışlarını olumlu yönde etkilediğini ($\bar{x}$=3.74) belirtmiştir. Bununla birlikte, dijital pazarlama kampanyalarının alışveriş davranışlarına doğrudan yön verdiği ($\bar{x}$=3.95) ve veri güvenliği konusundaki kaygıların da belirgin şekilde var olduğu tespit edilmiştir. Standart sapma değerlerinin 0.36 ile 0.62 arasında değiştiği göz önünde bulundurulduğunda, katılımcıların genel olarak yanıtlarında görece tutarlı davrandıkları söylenebilir. “İndirim bildirimleri alışveriş eğilimimi artırır” ifadesine verilen yanıtların en düşük standart sapma değerine (SS=0.36) sahip olması, bu konuda katılımcıların fikir birliği içinde olduğunu gösterirken; “Veri güvenliği konusunda endişelerim var” ifadesine verilen yanıtların daha yüksek bir standart sapma değeri (SS=0.62) göstermesi, bu konuda bireyler arasında daha fazla görüş çeşitliliği bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Çarpıklık ve basıklık değerlerine bakıldığında, tüm değişkenlerde çarpıklık değerleri negatif yönlüdür. Bu, katılımcıların genellikle olumlu tutumlar sergilediklerini ve düşük değerlerden çok yüksek değerlere yöneldiklerini göstermektedir. Basıklık değerleri ise genel olarak pozitif olup, yanıtların ortalamalar etrafında yoğunlaştığını ve uç değerlerin daha az görüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu istatistiksel bulgular, Z kuşağının mobil alışverişe yönelik tutumlarının belirli bir normallik çerçevesinde yoğunlaştığını ve belirli eğilimleri net şekilde ortaya koyduğunu göstermektedir.

Z kuşağı bireylerinin mobil alışveriş uygulamalarını zaman tasarrufu sağlaması, kampanya ve indirimlerle cazip hale gelmesi, dijital pazarlama içerikleriyle dikkat çekici bulunması gibi nedenlerle olumlu karşıladıkları görülmektedir. Ancak, veri güvenliği konusundaki endişeler de önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, mobil pazarlama stratejileri geliştirirken yalnızca kullanıcı ilgisini çekecek içeriklerin değil, aynı zamanda veri güvenliğine yönelik açık ve güven verici bilgilendirme süreçlerinin de dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

Bu bağlamda, Z kuşağının tüketim alışkanlıklarını etkileyen faktörlerin çok boyutlu olduğu, sadece ekonomik değil; aynı zamanda psikolojik, sosyolojik ve teknolojik değişkenlerin bir arada değerlendirilmesi gerektiği görülmektedir. Mobil pazarlamanın bu kuşak üzerinde başarılı olabilmesi için kişiselleştirme, samimiyet, dijital güvenlik ve sosyal sorumluluk gibi unsurların stratejik şekilde bütünleştirilmesi gerekmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Z kuşağının dijitalleşme süreciyle şekillenen tüketim alışkanlıkları ile mobil pazarlama stratejeleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Elde edilen veriler, Z kuşağının dijital teknolojilerle iç içe büyümesi, mobil cihazlara duyduğu bağlılık ve sosyal medya

kullanımındaki aktifliği nedeniyle geleneksel pazarlama yöntemlerinden farklı olarak dijital, kişiselleştirilmiş ve etkileşim odaklı stratejilere daha fazla ilgi gösterdiğini ortaya koymuştur.

Araştırma kapsamında uygulanan anket sonuçlarına göre, katılımcılar mobil alışveriş uygulamalarında zaman geçirmekten keyif aldıklarını ($\bar{x}$=3.72) ve indirim ile kampanya bildirimlerinin alışveriş davranışlarını olumlu yönde etkilediğini ($\bar{x}$=3.74) belirtmiştir. Bununla birlikte, dijital pazarlama kampanyalarının alışveriş davranışlarına doğrudan yön verdiği ($\bar{x}$=3.95) ve veri güvenliği konusundaki kaygıların da belirgin şekilde var olduğu ($\bar{x}$=3.91) tespit edilmiştir. Bu durum, Z kuşağının bir yandan dijital pazarlama stratejilerine açık olduğunu, öte yandan güvenlik ve mahremiyet konusunda bilinçli davrandığını göstermektedir.

Mobil pazarlamanın sunduğu anlık erişim, kişiselleştirilmiş içerikler ve sosyal medya entegrasyonu gibi özellikler; Z kuşağının tüketim tercihlerini şekillendirmede önemli rol oynamaktadır. Ayrıca, dijital kimliğin oluşum sürecinde tüketimin bir ifade aracı olarak kullanılması, bu kuşağın alışverişi yalnızca ekonomik değil; sosyokültürel bir eylem olarak da değerlendirdiğini göstermektedir. Bu bağlamda tüketim, Z kuşağı için sadece bir ihtiyaç giderme aracı değil; aynı zamanda bireysel kimlik inşası, sosyal onay arayışı ve dijital aidiyetin bir göstergesi hâline gelmiştir.

Çalışmanın en dikkat çekici bulgularından biri, Z kuşağının mobil alışverişte kampanya ve indirim gibi ekonomik avantajlara önem vermesinin yanında, markaların dijital kimlikleri, sosyal sorumluluk yaklaşımları ve sosyal medya görünürlüğüne de dikkat etmesidir. Bu kuşak, satın aldığı ürünlerin ardındaki hikâyeyi, değerleri ve markanın toplumla kurduğu bağı da önemsemektedir. Dolayısıyla, markaların Z kuşağıyla etkileşim kurabilmeleri için sadece ürün odaklı değil; anlam ve değer odaklı bir pazarlama dili geliştirmeleri gerekmektedir.

Sonuç olarak; Z kuşağının tüketim alışkanlıkları, dijital dünyanın sunduğu olanaklarla yeniden şekillenmekte ve bu kuşağa hitap eden pazarlama stratejilerinin çok boyutlu, yenilikçi ve kişiselleştirilmiş olması gerekmektedir. Mobil pazarlama, bu kuşağın beklenti ve davranışlarını karşılamada önemli bir araç olarak öne çıkmakta; ancak güvenlik, etik ve anlam temelli yaklaşım da bu stratejilerin başarısı açısından kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda hem akademik dünyada hem de pazarlama alanında Z kuşağını anlamaya yönelik çok disiplinli çalışmaların sürdürülmesi büyük önem taşımaktadır.

Kaynaklar

Akduman, G., & Hatipoğlu, Z. (2021). Kim bu Z kuşağı? *International Journal of Entrepreneurship and Management Inquiries*, 5(9), 203–226. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijemi/issue/66896/1001484

Birtane, M. (2025). *Z kuşağının mobil pazarlamada alışveriş amaçlı dijital uygulamalara yönelik tutumlarının incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, İstanbul Nişantaşı Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Erdoğan, M. (2023). Z kuşağının satın alma davranışına fenomenlerin etkisi: İstanbul Esenyurt Üniversitesi kadın öğrencileri örneği. *ODÜSOBİAD*, 13(3), 3033–3050. https://doi.org/10.48146/odusobiad.1215204

Gümüş, N. (2020). Z kuşağı tüketicilerin satın alma karar tarzlarının incelenmesi. *Journal of Yasar University*, 15(60), 1304–1320. https://dergipark.org.tr/tr/pub/jyasar/issue/59106/847597

Kaya, S. (2021). Sosyal medya kullanıcılarının dijital kimlik inşası sürecinde kültürel faaliyet ve sanat ile ilgili paylaşımlarının rolü. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication (TOJDAC)*, 11, 3494–3509. https://doi.org/10.7456/10902100/027

Ökten, B. (2025). X, Y ve Z kuşağının dijital tüketim eğilimleri: Sosyal medya ve bilinçli harcama perspektifi. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication (TOJDAC)*, 16(1), 31–53. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4501924

Statista. (2023). *Number of social media users worldwide from 2017 to 2028 (in billions)*. https://www.statista.com/statistics/278414/number-of-worldwide-social-network-users

We Are Social & Meltwater. (2024). *Digital 2024: Global digital overview*. https://wearesocial.com/insights/digital-2024/

YABANCI UYRUKLU BİREYLERİN TÜRKİYE'DEKİ ŞEHİR MARKASI ALGISI VE MARKA SADAKATİ: İSTANBUL ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS BİTİRME PROJESİ

Mikail AKYÜZ

T.C. İSTANBUL NİŞANTAŞI ÜNİVERSİTESİ, LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ,
Yüksek Lisans Öğrencisi

Bu çalışma, yabancı uyruklu bireylerin İstanbul şehir markasına ilişkin algılarını incelemekte ve şehir marka algısı ile marka sadakati arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Küresel hareketliliğin ve kentsel turizmin artmasıyla birlikte şehirler, yalnızca yaşam alanları değil, aynı zamanda uluslararası ilgiyi çekmek ve sürdürmek zorunda olan markalar hâline gelmiştir. Tarihî, kültürel ve modern özellikleri bir arada barındıran İstanbul, bu bağlamda dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir. Araştırmada nicel bir yöntem benimsenmiş, İstanbul'da yaşayan veya uzun süreli konaklayan yabancı bireylere anket uygulanmıştır.

Çalışmada şehir marka algısının duygusal çekicilik, kültürel kimlik, altyapı ve yaşam kalitesi gibi temel boyutları incelenmiş ve bu algıların tutumsal ve davranışsal marka sadakati üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, olumlu bir şehir marka algısının, şehri yeniden ziyaret etme niyeti ile başkalarına tavsiye etme olasılığını anlamlı düzeyde etkilediğini ortaya koymuştur. Çalışma, İstanbul'un uluslararası marka konumlandırmasını güçlendirmeyi hedefleyen kent yöneticileri ve turizm profesyonelleri için önemli çıkarımlar sunmaktadır. Gelecek araştırmalarda Türkiye'deki diğer şehirlerle karşılaştırmalı analizler yapılarak bölgesel marka dinamiklerinin daha kapsamlı şekilde anlaşılması önerilmektedir.

FURNITURE INDUSTRY

THE USE OF INFORMATION SYSTEMS: A FIELD STUDY ON INEGOL FURNITURE MANUFACTURERS

MOBİLYA SEKTÖRÜNDE BİLİŞİM SİSTEMLERİNİN KULLANIMI: İNEGÖL MOBİLYA İMALATÇILARI ÜZERİNE BİR ALAN ÇALIŞMASI

Yusuf SEVİNÇ[1], İbrahim AKBEN[2]

[1]Hasan Kalyoncu Üniversitesi Uluslararası Ticaret ve Lojistik ABD. Yüksek Lisans Öğrencisi, ORCID No: 0009-0003-1935-4271

[2] Doç. Dr. Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik ABD, ORCID No: 0000-0003-3268-0242

Özet

Mobilya sektörü, Türkiye ekonomisi açısından stratejik bir öneme sahiptir ve son yıllarda kayda değer bir büyüme ve gelişim göstermektedir. Bu gelişimde, bilişim teknolojilerinin rolü göz ardı edilemez bir düzeydedir. Bu çalışmada, mobilya üretim ve satış süreçlerinde bilişim teknolojilerinin nasıl ve ne ölçüde kullanıldığı, sektöre sağladığı katkılar ve karşılaşılan zorluklar analitik bir bakış açısıyla ele alınmaktadır.

Araştırma kapsamında, alan yazını taramasına ek olarak, Türkiye'nin en önemli mobilya üretim merkezlerinden biri olan İnegöl ilçesinde faaliyet gösteren firmalarla gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla elde edilen veriler analiz edilerek değerlendirilmiştir. Bu yönüyle çalışma, İnegöl örneği üzerinden sektörel bir mikro düzey analiz sunmaktadır.

Elde edilen bulgular, bilişim teknolojilerinin özellikle üretim otomasyonu, stok yönetimi, müşteri ilişkileri yönetimi ve e-ticaret uygulamaları gibi alanlarda firmalara önemli avantajlar sağladığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, dijitalleşmenin firmaların rekabet gücünü artırdığı ve uluslararası pazarlarda daha etkin hale gelmelerine katkı sağladığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, bazı küçük ve orta ölçekli işletmelerin teknolojik dönüşüme uyum sağlamakta zorlandıkları, bu durumun ise sektör genelindeki gelişimi yavaşlattığı gözlemlenmiştir.

Çalışmanın sonucunda, mobilya sektörünün daha verimli ve rekabetçi bir yapıya kavuşabilmesi için, bilişim teknolojilerinin daha yaygın ve etkin bir biçimde kullanılması gerektiği vurgulanmaktadır.

Küresel ölçekte yaşanan teknolojik gelişmeler, tüm sektörlerde olduğu gibi mobilya sektöründe de etkisini göstermektedir. Bu çalışmanın temel amacı, bilişim teknolojilerindeki gelişmelerin niteliklerini, kullanım amaçlarını ve sıklığını analiz etmek; üretim süreçlerine olan katkılarını belirlemek ve teknolojik açıdan geride kalan işletmelere yol gösterici öneriler sunmaktır.

Bu doğrultuda çalışmada şu sorulara yanıt aranmaktadır: Mobilya imalat sektöründe hangi bilişim teknolojisi yazılımları kullanılmaktadır? Sektördeki bilişim sistemlerinin kapsamı ve amacı nedir? Bu yazılım ve sistemler imalat süreçlerinde ne sıklıkta kullanılmaktadır? Söz konusu teknolojilerin üretim süreçlerine sağladığı katkılar nelerdir? Bu sistemlerin mevcut sınırlılıkları nelerdir ve bu sınırlılıkların aşılmasına yönelik ne tür stratejiler geliştirilebilir? Elde edilen bulguların, mobilya imalat sektöründe faaliyet gösteren işletmelere yol gösterici nitelikte katkılar sağlaması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilişim Teknolojileri, Dijital Dönüşüm, İnegöl, Mobilya Sektörü, Üretim Otomasyonu

Abstract

The furniture industry is of high strategic importance for the Turkish economy and has experienced significant growth and improvement in recent years. The impact of information technologies on the process is remarkable and cannot be overlooked. In this work, the level and manner in which information technologies are being used in the production and sales processes of furniture, and their contributions to the sector as well as challenges faced, are examined from an analytical point of view.

In the context of this research, alongside the literature review, the findings of the semi-structured interviews conducted with İnegöl-based companies, as a forefront furniture production center in Turkey, were thoroughly analyzed and assessed. Accordingly, this study provides a micro-level analysis of the sector through the İnegöl case.

The results indicate that information technologies yield considerable benefits to organizations, particularly in production automation, inventory control, customer relationship management, and e-commerce solutions. Moreover, as demonstrated, digitalization increases firms' competitive power and makes them more effective in international markets. Nevertheless, it has been noted that there are problems of adjustment to new technologies for some small and medium-sized enterprises, which ultimately holds back the sector's overall development.

Hence, the research results highlight the necessity of a broader and more efficient use of information technologies in order to establish a more effective and competitive landscape in the furniture industry.

The world technological advancements affect the furniture sector as much as any other sector. The main aim of this research is to examine the characteristics, functions, and frequency of information technology advancements; to assess their role in the production processes; and to guide those companies that lag behind in the implementation of technology.

To this end, the study aims to respond to the following inquiries: What types of information technology software are used in the furniture production industry? What are the uses and level of information systems applied in this sector? How frequently are these software packages and systems applied in production processes? What tasks do these technologies help enhance production processes? What are the limitations of such systems at present, and what types of strategies might be formulated to resolve these issues? It is anticipated that the results gained will give valuable inputs to corporations engaged in the furniture-making business.

Key Words: Information Technologies, Digital Transformation, Inegol, Furniture Industry, Production Automation

THE MEDIATING ROLE OF ORGANISATIONAL TRUST IN THE EFFECT OF EMPLOYEE EMPOWERMENT ON RESPONSIBILITY TAKING BEHAVIOUR IN HEALTHCARE EMPLOYEES

SAĞLIK ÇALIŞANLARINDA PERSONEL GÜÇLENDİRMENİN SORUMLULUK ALMA DAVRANIŞI ÜZERİNE ETKİSİNDE ÖRGÜTSEL GÜVENİN ARACILIK ROLÜ

Sinan TARSUSLU[1*], Murat BAŞ[2]

[1*]Erzincan Binali Yıldırım University, Vocational School of Health Services, Department of Medical Documentation and Secretarial, Erzincan, Turkiye.

[2]Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Health Management, Erzincan, Turkiye.

ORCID Code: https://orcid.org/0000-0003-0018-1430[1*]

https://orcid.org/0000-0002-9479-4571[2]

Özet

Bu araştırma, sağlık çalışanlarında personel güçlendirmenin sorumluluk alma davranışı üzerindeki etkisini ve bu etkide örgütsel güvenin aracılık rolünü belirlemek amacıyla tasarlanmıştır. Araştırmanın bağımsız değişkeni personel güçlendirme, bağımlı değişkeni sorumluluk alma davranışı ve aracı değişkeni ise örgütsel güven oluşturmaktadır. Araştırma kesitsel olarak tasarlanmış ve tanımlayıcı- ilişki arayıcı türde dizayn edilmiştir. Araştırmanın evrenini, Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesinde bulunan ve 150 yatak kapasiteli küçük ölçekli bir kamu hastanesinde görev yapan 387 sağlık çalışanı oluşturmaktadır. Etik kurul onayı alındıktan sonra Eylül ve Ekim 2024 tarihleri arasında yapılan veri toplama sürecinde 351 kişiye yüz yüze anket uygulanmıştır. Araştırmada basit rastgele örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonuçları değerlendirildiğinde sağlık çalışanlarının personel güçlendirme algıları ile örgütsel güvenleri, personel güçlendirme algıları ile sorumluluk alma davranışları ve örgütsel güvenleri ile sorumluluk alma davranışları arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Aracılık analizlerinde ise personel güçlendirmenin sorumluluk alma davranışını anlamlı şekilde etkilediği ve örgütsel güvenin bu etki üzerinde aracı bir rol üstlendiği bulgulanmıştır. Bu sonuçlardan hareketle; hastanelerde personel güçlendirme stratejilerine ve örgütsel güveni geliştirmeye yönelik uygulamalara ağırlık verilmesinin sağlık çalışanlarının görevlerini daha istekli ve sorumluluk bilinciyle yerine getirmelerine katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Benzer şekilde, politika yapıcılar da personel güçlendirme ve örgütsel güveni teşvik edici düzenlemeleri benimseyerek sağlık sektöründe sorumluluk alma davranışını ve hizmet kalitesini daha da artırabilecekleri ifade edilebilir.

Anahtar kelimeler: Personel güçlendirme, sorumluluk alma, örgütsel güven, sağlık çalışanları

Abstract

This study was designed to determine the effect of employee empowerment on taking responsibility behaviour and the mediating role of organisational trust in this effect. The independent variable of the study is employee empowerment, the dependent variable is taking responsibility behaviour and the mediating variable is organisational trust. The research was cross-sectional and designed in a descriptive-relational type. The population of the study

consisted of 387 healthcare professionals working in a small public hospital with a capacity of 150 beds in the Eastern Anatolia region of Turkey. After obtaining the approval of the ethics committee, a face-to-face questionnaire was applied to 351 people during the data collection process between September and October 2024. Simple random sampling method was used in the study. When the results of the research were evaluated, positive and significant relationships were found between health care workers' perceptions of employee empowerment and organisational trust, perceptions of employee empowerment and responsibility-taking behaviours, and organisational trust and responsibility-taking behaviours. In mediation analyses, it was found that employee empowerment has a significant effect on taking responsibility behaviour and organisational trust plays a mediating role on this effect. Based on these results, it is thought that focusing on employee empowerment strategies and practices aimed at improving organisational trust in hospitals may contribute to health professionals to perform their duties more willingly and responsibly. Similarly, it can be stated that policy makers can further increase the responsibility taking behaviour and service quality in the health sector by adopting regulations that encourage employee empowerment and organisational trust.

Keywords: Employee empowerment, taking responsibility, organisational trust, health employees

Giriş

Günümüz örgüt yapıları özellikle sağlık sektörü gibi insana dayalı ve yüksek hassasiyet gerektiren alanlarda çalışanların iş süreçlerine aktif katılımını ve kendi rollerini etkin biçimde üstlenmelerini zorunlu kılmaktadır. Bu gereklilik örgütlerde "personel güçlendirme" (employee empowerment) uygulamalarını ve örgütsel güven iklimini daha da önemli bir hale getirmektedir (Coleman, 1996; Claydon ve Doyle, 1996). Personel güçlendirme; çalışanların yetki alanlarını genişleterek kararlara katılmalarını, inisiyatif kullanmalarını ve sorumluluk alabilmelerini teşvik etmektedir (Ba, 2025; Ashamaran ve Latha, 2016; Moye ve Henkin, 2006). Öte yandan örgütsel güven; yöneticiler ile çalışanlar arasında karşılıklı anlayış ve güven ilişkisi tesis edilmesini sağlayarak bu yetkilendirme süreçlerini daha sağlam bir zemine oturtmaktadır (Singh, 2021; Ugwu, Onyishi ve Rodríguez-Sánchez, 2014; Laschinger vd., 2000).

Sağlık çalışanlarının mesleki sorumluluklarının yanı sıra hasta güvenliği, etik ilkeler ve kurumsal prosedürler gibi yoğun bir dizi gerekliliği aynı anda gözetmeleri beklenir. Böyle bir durumda personel güçlendirme ile örgütsel güvenin geliştirilmesi çalışanların sorumluluk alma davranışlarını artırmada kilit bir rol oynayabilir (Berraies vd., 2024; Noranee vd., 2028; Demirci ve Erbas, 2010). Özellikle bu noktada uzlaşı ortamı, örgüt üyelerinin karşılıklı mutabakat ve ortak anlayış çerçevesinde hareket etmelerini sağlayarak örgütsel dinamiklerin bütüncül bir bakışla yönetilmesini ön plana çıkarmaktadır. Bu ortam doğrultusunda, yöneticilerin yalnızca yetki devri yapmakla kalmayıp çalışanların da katılımını içselleştirmesi ve destekleyici bir güven ortamı kurması önemlidir (Li-Rong, 2012; Schoorman vd., 2026; Claydon ve Doyle, 1996). Nitekim çalışanlar güven duygusunun egemen olduğu bir ortamda hata yapma korkusundan uzaklaşmakta dahası kuruma katkı sunma ve inisiyatif alarak sorumluluklarını genişletme konusunda daha istekli davranmaktadır (Demir ve Arslan, 2018; Singh, 2021).

Literatürde yer alan çalışmalar; personel güçlendirme uygulamalarının örgütsel performans ve verimlilikte belirgin iyileşmelere yol açtığını ve bu sürecin örgütsel güven ile desteklendiğinde daha sağlam bir örgütsel yapı ortaya koyduğunu göstermektedir (Laschinger vd., 2000; Coleman, 1996; Berraies vd., 2024; Spreitzer, 1995). Özellikle sağlık kuruluşlarında, hizmet kalitesinin yükselmesi, iş tatmini ve doyumunun artması ve hasta memnuniyetinin geliştirilmesinde çalışanların özgüven ve sorumluluk bilinciyle hareket etmesi kritik bir öneme sahiptir. Bu nedenle örgütsel düzeyde planlanan güçlendirme stratejileri çalışanların örgüte

duyduğu güveni besleyerek sorumluluk alma davranışlarını arttırabilmektedir (Ugwu ve ark., 2014). Ancak bu süreçlerin etkin bir şekilde yürütülebilmesi için örgütsel güvenin sağlanması kritik bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Güvensizlik ortamında çalışan bireyler yetkilendirilmeye rağmen sorumluluk almaktan kaçınabilir ve inisiyatif kullanmaktan çekinebilirler (Singh, 2021). Bu nedenle personel güçlendirme süreçlerinin etkinliği büyük ölçüde örgütsel güvenin varlığıyla doğrudan ilintilidir.

Bu araştırma sağlık çalışanlarında personel güçlendirmenin sorumluluk alma davranışı üzerindeki etkisini ve bu ilişkide örgütsel güvenin aracılık rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Böylece sağlık sektöründe verimliliği, hizmet kalitesini ve çalışan memnuniyetini etkileyen temel dinamikleri bütüncül bir çerçevede anlamak ve yöneticilere yol gösterici öneriler sunmak hedeflenmektedir.

Yöntem

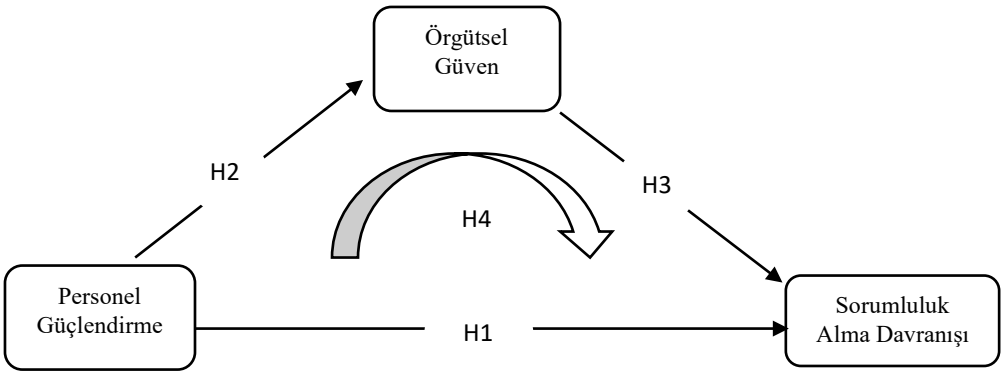
Bu bölümde araştırmanın metodolojik çerçevesi; çalışmanın amacı ve problemi, kuramsal modeli, hipotezleri, sınırlılıkları, varsayımları, veri toplama araçları ve veri analiz süreci detaylı bir şekilde ele alınarak açıklanmıştır.

Araştırmanın amacı

Bu araştırma, sağlık çalışanlarında personel güçlendirmenin sorumluluk alma davranışı üzerindeki etkisini ve bu etkide örgütsel güvenin aracılık rolünü detaylı bir şekilde incelemek amacıyla tasarlanmıştır. Çalışma, personel güçlendirme uygulamalarının sağlık çalışanlarının sorumluluk alma eğilimlerini nasıl etkilediğini ve örgütsel güvenin bu süreçte nasıl bir rol oynadığını ortaya koymayı hedeflemektedir. Son olarak araştırma kesitsel olarak tasarlanmış ve tanımlayıcı- ilişki arayıcı türde dizayn edilmiştir.

Araştırma modeli

Bu araştırmanın bağımsız değişkeni personel güçlendirme, bağımlı değişkeni sorumluluk alma davranışı ve aracı değişkeni ise örgütsel güvenden oluşmaktadır. Araştırmanın amaçları doğrultusunda tasarlanan araştırma modeli şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1. Araştırma modeli

H_1: Personel güçlendirmenin sorumluluk alma davranışı üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

H_2: Personel güçlendirmenin örgütsel güven üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

H_3: Örgütsel güvenin sorumluluk alma davranışı üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

H_4: Örgütsel güvenin personel güçlendirme ile sorumluluk alma davranışı arasındaki ilişkide aracılık rolü bulunmaktadır.

Evren ve örneklem

Araştırmanın evrenini, Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesinde bulunan ve 150 yatak kapasiteli küçük bir kamu hastanesinde görev yapan sağlık çalışanları oluşturmaktadır. İnsan kaynakları biriminden alınan bilgilere göre hastanede toplam 387 sağlık çalışanının görev yaptığı tespit edilmiştir. Araştırmada basit rastgele örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Gürbüz ve Şahin'in (2014) belirttiği %95 güven aralığı ve %5 hata payı esas alındığında 194 sağlık çalışanından veri toplanmasının örneklem geçerliliği için yeterli olduğu gözlemlenmiştir. Etik kurul onayı alındıktan sonra Eylül ve Ekim 2024 tarihleri arasında yapılan veri toplama sürecinde doğum izni, yıllık izin veya nöbet değişimi gibi nedenlerle ulaşılamayan 19 sağlık çalışanı dışındaki 368 kişiye yüz yüze ulaşılmıştır. Araştırmanın amacı katılımcılara açıklanmış ve dört bölümden oluşan anket formu dağıtılmıştır. Anketler katılımcılar tarafından ortalama 15-20 dakika içinde doldurulmuştur. Süreç sonunda araştırmaya katılmayı reddeden 14 çalışan anketi ile eksik ve hatalı doldurulan 3 anket analiz kapsamının dışına çıkarılmıştır. Son aşamada analizlerde kullanılmak üzere toplam 351 geçerli anket elde edilmiştir. Tüm evren dikkate alındığında anket dönüş oranının %90,6 olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma varsayımları ve sınırlılıkları

Araştırmanın en önemli sınırlılığı; verilerin tek bir hastaneden ve belirli bir bölgede toplanması nedeniyle genellenebilirliğin kısıtlı olmasıdır. Bu kapsamda sonuçlar farklı coğrafi bölgelerdeki ve farklı yatak kapasitesine sahip hastaneler için aynı şekilde geçerli olmayabilir. Aynı zamanda araştırma, kesitsel bir tasarıma sahip olması nedeniyle sebep-sonuç ilişkilerinin mutlak doğrulukla ortaya konmasını güçleştirmektedir. Bu açıdan sonuçların daha da genelleştirilebilmesi için boylamsal çalışmalar önerilmektedir. Son olarak verilerin toplanmasında kullanılan ölçeklerin (personel güçlendirme, örgütsel güven ve sorumluluk alma davranışı) geçerli ve güvenilir olduğu ve katılımcıların bu ölçek maddelerini algıladıkları doğrultuda dürüstçe yanıtladıkları varsayılmıştır.

Veri toplama araçları

Araştırmada kullanılan veri toplama aracı dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm sağlık çalışanlarının demografik özelliklerini belirlemeye yönelik hazırlanmış olan altı sorudan (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, çalışma süresi ve hastanedeki çalışma pozisyonu) oluşmaktadır. İkinci bölüm ise bağımlı değişken olan personel güçlendirme, üçüncü bölüm bağımsız değişken olan sorumluluk alma davranışı ve aracı değişken ise örgütsel güven ölçeğinden oluşmaktadır. Ölçeklerin her ikisinde de "1: Kesinlikle katılmıyorum" ile "5: kesinlikle katılıyorum" arasında değişen beşli Likert tipi derecelendirme kullanılmıştır.

Personel güçlendirme ölçeği: Araştırmada personel güçlendirmeyi ölçmek için literatürde yaygın biçimde kullanılan ve Spreitzer (1995) tarafından geliştirilmiş ölçekten yararlanılmıştır. Bu ölçek, her bir faktörü ölçmeye yönelik toplam on iki maddeden ve dört boyuttan oluşmaktadır.

Sorumluluk alma davranışı ölçeği: Çalışmada bireylerin sorumluluk bilincini değerlendirmek amacıyla, Özen (2013) tarafından geliştirilen Sorumluluk Duygusu ve Davranışı Ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek, toplam 18 maddeden ve temelde iki alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri incelendiğinde sorumluluk duygusu boyutunun Cronbach Alfa değeri .85, sorumlu davranış boyutunun ise .77 olarak tespit edildiği gözlemlenmiştir (Özen, 2013).

Örgütsel güven ölçeği: Sağlık çalışanlarının örgütsel güven algılarını ölçmek için Çalışkan (2021) tarafından tasarlanan "Örgütsel Güven" ölçeği kullanıldı. Bu ölçek on yedi madde ve üç boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin orijinal formunda iç tutarlılık katsayısı 0.90 olarak tespit edilmiştir.

Veri analiz yöntemleri

Araştırmada verilerin tanımlayıcı, ilişkili ve çoklu değişken analizlerinin yapılabilmesi için SPSS 27, AMOS 24 ve SPSS PROCESS MACRO analiz yazılımları kullanılarak sonuçlara ulaşılmıştır. İlk olarak katılımcılara ait demografik veriler frekans analizleri yoluyla analize tabi tutulmuştur. Daha sonra araştırma modelinin doğrulanmasında AMOS 24 paket programı ile doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Ardından, araştırmanın ölçekleri arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla SPSS 27 yazılımı aracılığıyla Bivariate korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın hipotez testleri aşamasında ise Preacher ve Hayes (2004) tarafından geliştirilen SPSS Macro analiz programında model 4 kullanılarak sonuçlar elde edilmiştir.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde geçerlilik ve güvenilirlik testlerine, hedefler doğrultusunda tasarlanan hipotez testlerine ve değişkenler arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesine yer verilerek araştırma modeli test edilmiştir.

Demografik bulgular

Sağlık çalışanlarının demografik bilgileri frekans analizleri yoluyla analiz edilerek çalışanların ortalama ve yüzdelik bilgileri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Demografik bilgi tablosu

n: 391	**n**	**%**	$\bar{X}$	**s.s**
Cinsiyet			1.03	.57
Erkek	114	29,2		
Kadın	277	70,8		
Yaş			1.74	.94
18-28 yaş arası	58	14,8		
29-39 yaş arası	180	46,0		
40-50 yaş arası	86	22,0		
51 yaş ve üstü	67	17,1		
Medeni durum			1.09	.47
Bekar	153	39,1		
Evli	238	60,9		
Eğitim durumu			2.83	.52
Ön lisans	107	27,3		
Lisans	266	68,1		
Lisansüstü	18	4,6		

Çalışma süresi			1.37	.90
1-5 yıl arası	107	27,3		
6-10 yıl arası	113	28,9		
11-15 yıl arası	96	24,5		
16 yıl ve üstü	75	19,1		
Hastanedeki pozisyonunuz nedir?			1.17	.72
Doktor	28	7,1		
Hemşire	135	34,5		
Diğer sağlık personeli	78	19,9		
İdari personel	88	22,5		
Destek personeli	62	15,8		

X: Ortalama; %: yüzde, ss: standart sapma

Sağlık çalışanlarının demografik sonuçları Tablo 1'e göre değerlendirildiğinde; cinsiyet dağılımına göre çalışanların %29,2'sinin erkek ve %70,8'inin ise kadın olduğu görülmektedir. Yaş dağılımına bakıldığında, çalışanların %14,8'i 18-28 yaş arası, %46,0'ı 29-39 yaş arası, %22,0'ı 40-50 yaş arası ve %17,1'i 51 yaş ve üzerindedir. Medeni durum açısından çalışanların %39,1'i bekar ve %60,9'u ise evlidir. Eğitim durumu verilerine göre; çalışanların %27,3'ü ön lisans, %68,1'i lisans ve %4,6'sı ise lisansüstü mezunudur. Çalışma süresi açısından değerlendirildiğinde %27,3'ü 1-5 yıl, %28,9'u 6-10 yıl, %24,5'i 11-15 yıl ve %19,1'i 16 yıl ve üstü deneyime sahiptir. Son olarak hastanedeki pozisyon dağılımında ise çalışanların %7,1'i doktor, %34,5'i hemşire, %19,9'u diğer sağlık personeli, %22,5'i idari personel ve %15,8'i destek personeli olarak görev yapmaktadır.

Ölçüm modelleri

Araştırmanın bu safhasında, önceki araştırmalarda kullanılmış ve kuramsal dayanağı olan araştırma modelinde kullanılan değişkenlerin yapısının geçerliğini teyit etmek için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır. Araştırmada kullanılan personel güçlendirme, örgütsel güven ve sorumluluk alma davranışı ölçekleri ile oluşturulan ölçüm modelinin yapı geçerliliğini test etmek için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulama uygulanmıştır. Bu bağlamda araştırmada ortak yöntem varyansının varlığı da sorgulanmıştır (Podsakoff vd., 2003; Lindell ve Whitney, 2001). Ortak yöntem varyansı; anket yöntemiyle toplanan verilerde aynı bireyin aynı zaman diliminde birden fazla ölçeği değerlendirmesi sonucunda ortaya çıkan sistematik hata kaynaklarını ifade eder (Podsakoff vd., 2003). DFA analizinde ortak yöntem varyansını tespit etmek ve kontrol altına almak için Harman'ın tek faktör testi yöntemi kullanılmıştır. Bu test farklı ölçümlerden elde edilen varyansın ne kadarının tek bir faktör tarafından açıklanabileceğini değerlendirir. Eğer tek bir faktör varyansın %50'sinden fazlasını açıklıyorsa bu durum yaygın yöntem yanlılığının bir göstergesi olarak kabul edilir ve ölçümlerin geçerliliği açısından bir tehdit oluşturur. Ancak tek faktör varyansın %50'sinden daha azını açıklıyorsa yöntem yanlılığı riski düşük olarak değerlendirilir ve bu da ölçümlerin geçerliliğine işaret eder. Yapılan analiz sonucunda; araştırmadaki ölçeklerin tek faktör varyansının %49 olduğu tespit

edilmiştir. Elde edilen bu sonuca göre araştırmada yöntem yanlılığı riskinin düşük olduğu ve kullanılan ölçümlerin geçerli olduğu ortaya çıkmıştır (Kline, 2015). Araştırmada, değişkenlerin yapı geçerliliğini ve modelin veriyle uyumunu test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Tablo 1'de, araştırmadaki tüm değişkenleri içeren dört faktörlü ölçüm modeli ile diğer alternatif modeller (Model 1, Model 2, Model 3 ve Model 4) için uyum iyiliği değerleri gösterilmiştir.

Tablo 1: Ölçüm modeli ve alternatif modellere ait uyum iyiliği değerleri

Modeller	CMIN(χ2)	DF	χ2/df	RMSEA	CFI	TLI	SRMR
Araştırma Modeli	1130.364	306	3.69	0.08	0.90	0.90	0.08
Model 1	1577.268	308	5.12	0.12	0.81	0.74	0.12
Model 2	2181.231	309	7.05	0.15	0.76	0.71	0.13
Model 3	3125.110	310	10.81	0.17	0.72	0.63	0.15

N=391; χ2/df=Ki-Kare Uyum Testi; RMSEA=Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü; CFI= Karşılaştırmalı Uyum İndeksi; TLI= Tucker-Lewis indeksi; SRMR=Standartlaştırılmış Ortalama Hataların Karekökü

Tablo 1'deki doğrulayıcı faktör analizi sonuçları, araştırma modeli ve alternatif modellerin uyum indekslerini göstermektedir. Her bir uyum ölçütü, modellerin veriyle ne kadar iyi örtüştüğünü değerlendirmek için kullanılmıştır. Tablo 1 incelendiğinde, araştırmanın üç faktörlü ölçüm modeli (personel güçlendirme, örgütsel güven ve sorumluluk alma davranışı), geliştirilen üç farklı alternatif modellere (Model 1, Model 2 ve Model 3) göre daha iyi uyum iyiliği değerlerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen uyum iyiliği değerleri (χ2/df = 3.69 RMSEA=0.08; CFI=0.90; TLI= 0.90; SRMR=0.08) kabul edilen aralıklardadır (Gürbüz, 2019). Tablo sonuçlarına göre, araştırma modeli diğer modellerle karşılaştırıldığında en iyi uyum indekslerini göstermektedir.

Korelasyon ve güvenirlik analizleri

Tablo 2'de araştırmanın üç ana değişkenin (personel güçlendirme, örgütsel güven, sorumluluk alma davranışı**)** ortalama, standart sapma, güvenilirlik (Cronbach's Alpha) ve korelasyon analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 2. Ölçeklere ait korelasyon ve güvenilirlik bulguları

	x̄	S.S.	PG	ÖG	SAD	α
Personel Güçlendirme (PG)	3.38	.824	-			0.95
Örgütsel Güven (ÖG)	2.81	.403	0.36**	-		0.75
Sorumluluk Alma Davranışı (SAD)	3.36	.982	0.93**	0.41**	-	0.93

N=391; PG= Personel Güçlendirme; ÖG= Örgütsel güven; SAD= Sorumluluk Alma Davranışı

Tablo 2'de değişkenler arasındaki güvenilirlik Cronbach's Alpha (α) katsayıları ile değerlendirilmiştir. Güvenilirlik katsayıları sırasıyla PG için 0.95, ÖG için 0.75 ve SAD için 0.93 olarak bulunmuştur. Genel kabul gören 0.70 eşik değeri dikkate alındığında, tüm ölçeklerin güvenilir olduğu söylenebilir (Nunnally ve Bernstein, 1994). Değişkenler arasındaki ilişkiler incelendiğinde; personel güçlendirme ile örgütsel güven arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki

bulunmuştur (r=0.36,p<0.01r = 0.36, p < 0.01r=0.36,p<0.01). Bu durum, personel güçlendirme düzeyinin artmasının, örgütsel güven düzeyine olumlu katkı sağlayabileceğini göstermektedir. Personel Güçlendirme ile Sorumluluk Alma Davranışı arasında oldukça yüksek düzeyde pozitif bir ilişki gözlenmiştir (r=0.93,p<0.01r = 0.93, p < 0.01r=0.93,p<0.01). Bu sonuç, personel güçlendirme uygulamalarının sorumluluk alma davranışlarını önemli ölçüde etkilediğini düşündürmektedir. Örgütsel güven ile sorumluluk alma davranışı arasında orta düzeyde pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (r=0.41, p<0.01r = 0.41, p < 0.01r=0.41, p<0.01). Bu, örgütsel güven düzeyinin sorumluluk alma davranışlarını destekleyebileceğine işaret etmektedir. Sonuç olarak, değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunmuş ve ölçeklerin güvenilir olduğu görülmektedir.

Hipotezlerin Test Edilmesi

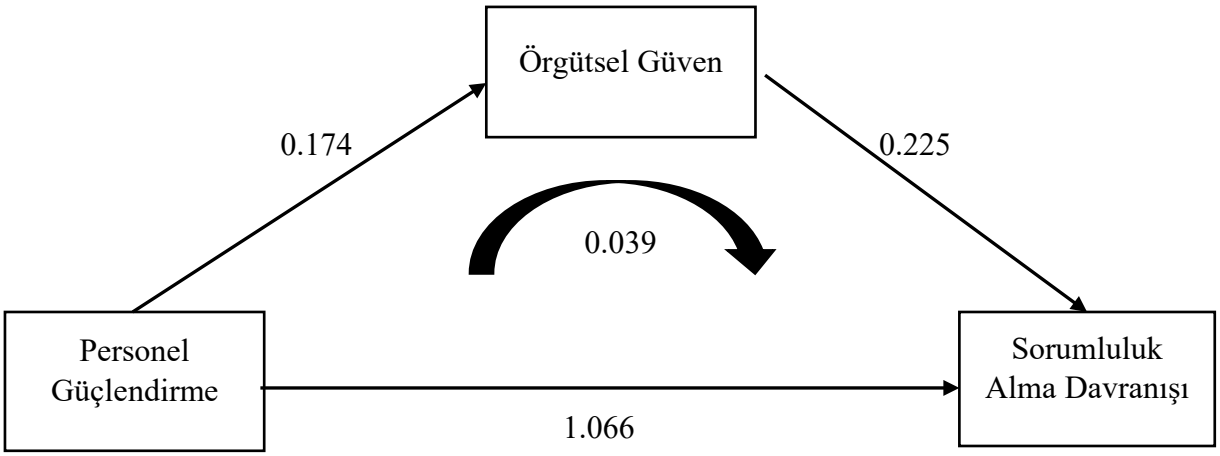
Ölçüm modelinin doğrulanması ve korelasyon analizlerinin birbiriyle anlamlı ilişkilere sahip olmasından sonra, araştırma hipotezleri (H_1, H_2, H_3, H_4) analiz edilmiştir. Araştırmanın hipotezlerini test etmek için ise, Preacher ve Hayes'in (2004) geliştirdiği SPSS Macro analiz programı kullanılmıştır. Araştırmanın hipotez testlerine ait regresyon analizi sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Aracılık testine ilişkin regresyon analizi sonuçları

Örgütsel Güven						
Variables	***β***	***SH***	***T***	***P***	**EDGA**	**EYGA**
Personel Güçlendirme	0.174	0.023	7.717	0.000	0.130	0.218
Sorumluluk Alma Davranışı						
Değişkenler	***β***	***SH***	***T***	***P***	**EDGA**	**EYGA**
Örgütsel Güven	0.225	0.047	4.762	0.000	0.132	0.318
Personel Güçlendirme (Direkt Effect)	1.066	0.023	46.129	0.000	1.020	1.111
Personel Güçlendirme (Toplam Etki)	1.105	0.022	49.879	0.000	1.061	1.148
		β	***SH***	**EDGA**	**EYGA**	
Aracı Etki		0.039	0.011	0.019	0.061	

N=391; EDGA = En düşük güven aralığı; EYGA = En yüksek güven aralığı

Tablo 3 incelendiğinde personel güçlendirmenin sorumluluk alma davranışı üzerine etkisi (β = 1.066 % 95 GA [1.020, 1.111]) anlamlı ve pozitif olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuç H_1 hipotezinin desteklendiğini göstermektedir. Tablo 3'teki ikinci bulgu, personel güçlendirmenin örgütsel güven üzerindeki etkisi anlamlı ve pozitif etkilediği (β = 0.174 % 95 GA [0.130, 0.218]) görülmektedir. Bu sonuca göre H_2 hipotezi kabul edilmiştir. Tablodaki üçüncü bulgu ise örgütsel güvenin sorumluluk alma davranışı üzerindeki etkisi (β =0.225 % 95 GA [0.132, .318]) anlamlı ve pozitif olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç H_3 hipotezini desteklemektedir.

Şekil 2 Araştırma modeli regresyon sonuçları

Regresyon analizi sonucunda tüm değişkenlerin birbiri ile olan etkileşiminin anlamlı olması, aracılık etkisini sorgulama imkânı sunmuştur. Bu bağlamda araştırmamıza katılan sağlık çalışanlarının personel güçlendirme algısının sorumluluk alma davranışı üzerindeki etkisinde örgütsel güvenin aracı rolünün olup olmadığını tespit etmek amacıyla Bootstrap analiz yöntemini esas alan regresyon analizi uygulanmıştır. Bu bağlamda araştırmada Bootstrap tekniği ile 5000 yeniden örneklem ve Model 4 işaretlenmiştir. Elde edilen analizler sonucunda personel güçlendirmenin sorumluluk alma davranışı üzerindeki etkisinde örgütsel güvenin aracı rolü olduğu tespit edilmiştir ($\beta = 0.039$ % 95 GA [.019, .061]). Analizler sonucunda elde edilen güven aralıkları (CI) sıfır (0) değerini kapsamaması elde edilen dolaylı etkinin (aracı etki) anlamlı olduğunu doğrulamaktadır (Gürbüz, 2019). Bu sonuca göre H_4 hipotezi kabul edilmiştir.

Tartışma

Bu araştırmada elde edilen bulgular; personel güçlendirme ve sorumluluk alma davranışı arasındaki ilişkiyi ele alan literatürle uyumlu şekilde her iki değişkenin pozitif yönlü bir etkileşime sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle örgütsel güvenin aracılık rolünü doğrulayan sonuçlar; çalışanların kuruma olan bağlılığını ve aidiyet duygusunu güçlendirerek sorumluluk alma davranışını daha da arttırdığına işaret etmektedir. Özellikle sağlık sektörü gibi yoğun ve stresli iş ortamlarında çalışanların hem iş motivasyonunu hem de performansını olumlu yönde etkileyebilecek önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca personel güçlendirmenin doğrudan etkisine ek olarak örgütsel güvenin bu etkiyi kısmen de olsa pekiştirmesi yönetim uygulamalarının güvene dayalı bir örgütsel iklim yaratma çabasını gerekli kılmaktadır. Literatürde de benzer şekilde çalışanların güven duyduğu ve değer gördüğü ortamlarda sorumluluk alma ve inisiyatif kullanma eğilimlerinin güçlendiği vurgulanmakta ve bu eğilimin sonuçlarının ise kurumsal verimlilik ve hizmet kalitesini artırma yönünde olacağı ileri sürülmektedir.

Literatürde personel güçlendirme ve örgütsel güven arasındaki olumlu etkileşimin çalışanların sorumluluk alma davranışını da desteklediğine yönelik çeşitli araştırmalar alanda yer almaktadır (Coleman, 1996; Claydon ve Doyle, 1996). İlk olarak Coleman (1996) personel güçlendirmenin örgütlerdeki değişim ve yenilik süreçlerinde geçici bir moda olmaktan öte gerçekçi ve sürdürülebilir bir yönetim yaklaşımı olduğunu vurgulamıştır. Bu yaklaşımın çalışanların kurumsal hedeflere yönelik sorumluluk almalarını kolaylaştırdığını ifade etmektedir. Benzer şekilde Claydon ve Doyle (1996) de çalışanlara "güç" ve "özerklik" kazandırmanın ancak güven temelli bir örgütsel iklimle etkili olabileceğini belirtmiştir. Aksi

hâlde çalışanlar verilen yetkileri "sahte" veya "etik dışı" görebilmekte ve sorumluluklarını yerine getirmede isteksiz davranabilmektedir.

Moye ve Henkin (2006) personel güçlendirme ile yöneticilere duyulan güven arasındaki ilişkiye odaklanarak bu iki değişkenin etkileşimi sayesinde çalışanların daha fazla inisiyatif ve sorumluluk almasını kolaylaştırdığını ortaya koymuştur. Çalışanlar yöneticilerinden destek ve güven duyduklarında yetki paylaşımını benimsemekte ve daha aktif sorumluluklar üstlenmeye açık hale gelmektedirler. Benzer şekilde Ugwu, Onyishi ve Rodríguez-Sánchez (2014) de örgütsel güven ve psikolojik güçlendirme arasındaki etkileşimin çalışanların bağlılık ve sorumluluk alma düzeylerini artırdığını belirtmişlerdir. Araştırma sonuçları, çalışanların güven ortamında daha az hata yapma korkusu taşıdığını ve örgüte değer katmak adına iş süreçlerinde daha aktif rol aldıklarını vurgulamışlardır.

Çalışanların güçlendirilmesi ve örgütsel güvenin eş güdümlü biçimde gelişmesi aynı zamanda çalışan performansını ve örgütsel verimliliği de olumlu yönde etkilemektedir (Demirci ve Erbas, 2010). Bu bağlamda sorumluluk alma davranışı sadece bireysel düzeyde bir girişimcilik veya inisiyatif kullanma eylemi değil örgüt bütününde paylaşılan bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Singh (2021) ise personel güçlendirmenin örgütsel güveni yükselttiğini ve bunun da çalışanların sorumluluk duygusunu beslediğini ortaya koyarak bu döngünün kurum içi verimlilik ve başarının sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahip olduğunu belirtmektedir. Sonuç olarak, personel güçlendirme yaklaşımları örgütsel güvenle birleştiğinde çalışanların sadece kurumun politikalarına uyma eğilimlerini değil aynı zamanda kurumsal sorumluluklarını içselleştirmelerini de artırmaktadır. Dolayısıyla örgütlerde bu iki kritik faktörü bir arada ve bilinçli biçimde yönetmek çalışanların hem bireysel hem de kurumsal hedefler doğrultusunda sorumluluk alma davranışını güçlendirecektir.

Sonuç ve öneriler

Sonuç olarak bu araştırma kapsamında elde edilen veriler personel güçlendirmenin sağlık çalışanlarının sorumluluk alma davranışını doğrudan ve anlamlı bir şekilde etkilediğini göstermektedir. Aynı zamanda örgütsel güvenin bu ilişkiyi kısmen aracılık ettiği de bulgulanmıştır. Bu sonuçlara göre; sağlık çalışanlarının görevlerini daha istekli ve sorumluluk bilinci içerisinde yerine getirebilmesi adına örgütsel ortamda güven duygusunun güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Hastane yönetimlerinin açık iletişim kanalları oluşturması, karar alma süreçlerine çalışanları aktif biçimde dâhil etmesi ve adalet ilkelerini kararlılıkla uygulaması hem örgütsel güven düzeyini artıracak hem de çalışanların özgüven ve iş motivasyonunu destekleyecektir. Ayrıca sağlık çalışanları böyle bir ortamda inisiyatif almaya ve sorumluluk alanlarını genişletmeye daha istekli olacaklardır. Bu sayede hem bireysel hem de kurumsal verimlilik artacaktır. Uygulayıcılar açısından değerlendirildiğinde ise personel güçlendirme stratejileriyle çalışanları yetkilendirmek onların katılımını ve özerkliğini artırırken örgütsel güvene yönelik somut adımlar atmak ise genel iş doyumu ve hizmet kalitesine olumlu katkılar sunacaktır. Özellikle sağlık sektöründe çalışanların kendilerini değerli ve güven içinde hissetmeleri hasta memnuniyetini ve dolayısıyla sağlık hizmetinin toplam başarısını da olumlu yönde etkileyecektir.

Kaynakça

Ashamaran, N., & Latha, G. (2016). *Impact of Employee Empowerment on Job Satisfaction.* TIJ's Research Journal of Social Science & Management.

Ba, B. (2015). *Understanding Leadership and Empowerment in the Workplace.* European Scientific Journal, ESJ.

Berraies, S., Chaher, M., & Yahia, K. (2014). Employee Empowerment and Its Importance for Trust, Innovation and Organizational Performance. *Business Management and Strategy*, 5, 82-103. https://doi.org/10.5296/BMS.V5I2.6558.

Claydon, T., & Doyle, M. (1996). Trusting me, trusting you? The ethics of employee empowerment. Personnel Review, 25(6), 13-25.

Coleman, H. J. (1996). Why employee empowerment is not just a fad. *Leadership & Organization Development Journal, 17*(4), 29-36.

Çalışkan, A. (2021). Örgütsel Güven: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *Antalya Bilim Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, *2*(1), 42-59.
Demirci, M., & Erbas, A. (2010). Employee Empowerment and Its Effect on Organizational Performance.

Demir, H., & Arslan, E. (2018). The Relationship between Organizational Trust and Personal Initiative: The Case of Healthcare Professionals. , 21, 103-125.

Gürbüz, S. (2019). Amos ile yapısal eşitlik modellemesi, Ankara: Seçkin yayıncılık.

Gürbüz, S., & Şahin, F. (2014). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. *Ankara: Seçkin Yayıncılık*, *271*.

Kline, R. B. (2023). *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford publications.

Laschinger, H., Finegan, J., Shamian, J., & Casier, S. (2000). Organizational trust and empowerment in restructured healthcare settings. Effects on staff nurse commitment.. *The Journal of nursing administration*, 30 9, 413-25 . https://doi.org/10.1097/00005110-200009000-00008.

Lindell, M. K., & Whitney, D. J. (2001). Accounting for common method variance in cross-sectional research designs. *Journal of applied psychology*, *86*(1), 114.

Li-Rong, L. (2012). Cross-level Effects of Managerial Trustworthy Behavior and Organizational Control on Trust in the Manager. *Journal of Business Economics*.

Moye, M., & Henkin, A. (2006). Exploring associations between employee empowerment and interpersonal trust in managers. Journal of Management Development, 25, 101-117. https://doi.org/10.1108/02621710610645108.

Noranee, S., Abdullah, N., Mohd, R., Khamis, M., Aziz, R., Som, R., & Ammirul, E. (2018). The Influence of Employee Empowerment on Organizational Citizenship Behavior. , 305-313. https://doi.org/10.1007/978-981-10-6053-3_29.

Nunnally, J. C., & Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric theory* (3rd ed.). New York: McGraw-Hill.

Özen, Y. (2013). Sorumluluk Duygusu ve Davranışı Ölçeğinin Geliştirilmesi Güvenirliği Ve Geçerliği. Gümüshane University Electronic Journal Of The Institute Of Social Science / Gümüshane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 4(7), 343-357.

Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J. Y., & Podsakoff, N. P. (2003). Common method biases in behavioral research: a critical review of the literature and recommended remedies. *Journal of applied psychology*, *88*(5), 879.

Preacher, K. J., & Hayes, A. F. (2004). SPSS and SAS procedures for estimating indirect effects in simple mediation models. *Behavior research methods, instruments, & computers*, *36*, 717-731.

Schoorman, F., Mayer, R., Davis, J., & Li, P. (2016). Empowerment in veterinary clinics: the role of trust in delegation†. *Journal of Trust Research*, 6, 76 - 90. https://doi.org/10.1080/21515581.2016.1153479.

Singh, V. (2021). Role of Employee Empowerment and Organizational Trust. , 145-156. https://doi.org/10.4018/978-1-7998-4180-7.ch008.

Spreitzer, G. M. (1995). Psychological empowerment in the workplace: Dimensions, measurement, and validation. *Academy of management Journal*, *38*(5), 1442-1465.,

Ugwu, F., Onyishi, I., & Rodríguez-Sánchez, A. (2014). Linking organizational trust with employee engagement: the role of psychological empowerment. Personnel Review, 43, 377-400. https://doi.org/10.1108/PR-11-2012-0198.

HISTORICAL DEVELOPMENT of the INSTITUTION of *INIURIA* IN ROMAN LAW

ROMA HUKUKUNDA *INIURIA* KURUMUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ

Hande Gül KÜÇÜKKAYA[3]

Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk, 0009-0004-9127-058X

Özet

Modern hukukta kişilik haklarının içerdiği kişinin vücut bütünlüğü, namusu, şerefi, itibarına yönelik ihlallerin Roma Hukukundaki iz düşümü *iniuria*'dır. *Iniuria* kavramı Roma Hukukunda önceleri genel olarak hukuka aykırılık anlamında, hukuk düzenin gelişim sürecinde de hakaret, adaletsizlik, adalete aykırılık, haksızlık anlamlarında kullanılmıştır.

Iniuria kavramı ile ilgili suçlar zamanla Roma toplumunun gelişimine ayak uydurarak değişikliğe uğramıştır. İnsan şahsiyetinin teşkil ettiği unsurlar geliştikçe bunlara yapılan ihlaller *iniuria* suçunu genişletmiştir. Roma Hukuk tarihi boyunca geçirdiği değişiklikler, halktaki ve bilhassa şahsiyet kavramındaki değişikliklerle orantılı olarak *iniuria* kavramı da değişmiştir.

Temel olarak, *iniuria* ius civilenin tanıdığı gasp, mala zarar verme, hırsızlık gibi dört özel suç tiplerinden biridir. XII Levha Kanunu öncesinde *iniuria* kurumu için geniş anlamda hukuka aykırılık olarak bahsedildiği bilinmektedir.

XII Levha Kanununda *iniuria suçu* sadece maddi şahsiyete yapılan hafif tecavüzleri (basit *iniuira*) ifade ediyordu. Çeşitli yaralamaları ifade eden *membrum ruptum* (bir uzvun yaralanması) ve *os fractum,* (vücudun bir kemiğinin kırılması) *iniuria* kavramına dahil edilmiştir.

Preator beyannamelerinde *iniuria* maddi tecavüzlerin yanında kişinin manevi şahsiyetine yapılan tecavüzleri kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Pretor, *iniuria* suçu ile ilgili kaideleri toplumun değişen şartlarına göre gözden geçirmiş bu kavrama ilişkin suçların devrin medeniyet anlayışına uygun hale getirmiş ve XII Levha kanununda belirtilmeyen bazı suçları da *iniuria* bünyesine dahil etmiştir.

Roma İmparatorluğu'nun cumhuriyet devri sonunda ve imparatorluk devrinde manevi şahsiyete tecavüzlere karşı eski çağlardakinin aksine kayıtsız kalınmadığı gözlenmektedir. Bu devirlerde *iniuria* amme suçu mahiyeti almaya başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Roma Hukuku, *Iniuria*, Kişilik Haklarının Korunması

Abstract

In modern law, the reflection of the violations of the physical integrity, honor, dignity and reputation of the person, which are included in the personal rights, is *iniuria,* which is regulated as a crime in Roman Law. The concept of *iniuria* was used in Roman Law in the sense of being

[3] Preator, devletin yargı erkini kullanan magistralıktır. Preator beyannamesinde bir yıllık görev süresi içinde preatorun tanıyacağı dava hakları, defiler ve diğer himaye araçlarının ilkeleri ve kuralları yer almaktadır.

against the law in general, and in the development process of the legal order, it was used in the senses of insult, injustice, unjustness and unfairness.

The crimes constituting the concept of *iniuria* have changed over time in line with the development of Roman society. As the elements constituting the human personality expanded, the violations made to them expanded the crime of *iniuria*. The concept of *iniuria* has also changed in proportion to the changes it has undergone throughout the history of Roman Law, and the changes in the people and especially in the concept of personality.

Basically, *iniuria* is one of the four special types of crimes recognized by ius civile, such as robbery, damage to property, and theft. It is known that before the Law of Twelve Tables, the institution of *iniuria* was referred to as a violation of law in a broad sense.

In the Law of the Twelve Tables, the crime of *iniuria* only referred to minor violations of material personality (basic *iniuira*). *Membrum ruptum* (injury to a limb) and *os fractum* (breakage of a bone of the body)., which denote various injuries, were included in the concept of *iniuria.*

In the Preator declarations, the concept of *iniuria* was expanded to include not only material violations but also violations of the moral personality of a person. The Preator reviewed the rules regarding the crime of *iniuria* according to the changing conditions of society, brought the crimes related to this concept into line with the understanding of civilization of the period, and included some crimes not specified in the Law of the Twelve Tables within the scope of *iniuria.*

It is observed that at the end of the republic and during the imperial period of Roman Empire, unlike in the old times, indifference was not shown towards the violations of personal rights. In these periods, *iniuria* began to be classified as public crime.

Keywords: Roman Law, *Iniuria*, Protection of Personal Rights

Giriş

Bir kavramın geçmişini bilmek kavramın şimdisini çözmek ve geleceğini geliştirmek için büyük fırsat teşkil eder. Güncel hukukta kişilik haklarının korunması ve kişilik haklarının ihlali kavramlarını geliştirmek Roma Hukukunda *iniuria* kavramını incelemekten geçmektedir. Modern hukukta kişilik haklarının içerdiği kişinin vücut bütünlüğü, namusu, şerefi, itibarına yönelik ihlallerin Roma Hukukundaki karşılığı *iniuria*'dır.

Roma Hukuk tarihi boyunca geçirdiği değişiklikler, halktaki ve bilhassa şahsiyet kavramındaki değişikliklerle orantılı olarak *iniuria* kavramı değişmiştir. *Iniuria* kavramı Roma Hukukunda genel olarak hukuka aykırılık anlamında, hukuk düzenin gelişim sürecinde de hakaret, adaletsizlik, adalete aykırılık, haksızlık anlamlarında da kullanılmıştır

Iniuria kelimesinin dar ve eski manası maddi tecavüz fiillerini belirtir. Örneğin; bir evin kapısının şiddetle vurulması, genç kızların ve kölelerin kaçırılması, müessir fiil ve yaralamalar metinlerde geçen maddi tecavüz filleridir. Geniş manası ise hukuka, hakkaniyete aykırılığı ve adaletsizliği ifade eder. *Iniuria* kelimesinden hukuka, adalete aykırı her türlü fiil anlaşılır (Tahiroğlu, 1969; Hagemann, 1998; Tarhan, 2019).

İus civile gasp, mala zarar verme, hırsızlık gibi tanıdığı özel suç tiplerinden biri *iniuria* dır. XII Levha Kanunu öncesinde *iniuria* kurumu için geniş anlamda hukuka aykırılık olarak bahsedildiği bilinmektedir (Birks, 1969).

Çalışmamızda XII Levha Kanunu zamanında ve Roma Hukuku dönemlerinden biri olan klasik hukuk döneminde (M.Ö. II. Yüzyılın ortaları-M.S. III. Yüzyıl) *iniuria* kurumumun tarihsel gelişimi incelenecektir.

XII Levha Kanununda *iniuria* denilen haksız fiille kişinin maddi, fiziki şahsiyetine yapılan tecavüzleri ifade ettiği kabul edilir. M.Ö. V. yüzyılda Roma halkının maddi tecavüzlere önem verdiğinin bir göstergesidir. XII Levha Kanunundaki *iniuria* kavramının sadece hafif maddi tecavüzleri mi yoksa bir kimseyi yaralamak, kemiğini kırmak gibi ağır maddi tecavüzleri de mi kapsadığı tartışma konusu olmuştur. XII Levha Kanununda *iniuria* sadece maddi şahsiyete yapılan hafif tecavüzleri (basit *iniuira*) ifade ediyordu ve bu ihlallere 25 as sabit para cezası veriliyordu. Çeşitli yaralamaları ifade eden *membrum ruptum* ve *os fractum, iniuria* kavramına dahil edilmiştir (Tahiroğlu, 1969).

XII Levha kanununda cezalandırılan ve maddi şahsiyete tecavüz teşkil eden *membrum ruptum* ve *os fractum* gibi suçların XII Levha kanunundan daha sonra, preator hukukunda ise maddi ve manevi şahsiyete yapılan çeşitli tecavüzlerin *iniuria* kelimesi altında bir araya toplanması, insan şahsiyetine yapılan ve belirli özellikleri olan tecavüzlerin bu kelime ile ifade edildiğini gösterir.

Preator beyannamelerinde[4] *iniuria* kavramı maddi tecavüzlerin yanında kişinin manevi şahsiyetine yapılan tecavüzleri kapsayacak şekilde genişletilmiştir. *Iniuria*; bir kimseye müessir fiil yapıldığı, hakaret edildiği, şerefine tecavüz eder nitelikte hicivler ve şarkılar yazıldığı (bunların kötü niyetle yaptırıldığı), namuslu bir kadın, genç kız veya bir erkeğin ısrarla takip edilmesi, bir kimsenin iffetine tecavüz edilmesi, borçlu olmadığı bilinen bir kimsenin, borçluymuş gibi mallarının zilyetliğine el konulması gibi insan şahsiyetine yapılan maddi ve manevi ihlalleri ihtiva eden bir olgu halini almıştır. Preatorlar sayesinde özgür bir kişiye veya onun kişiliğine karşı yapılan tüm ihlaller *iniuria* müessesi altına toplanmıştır (Güneş Peschke, 2014; Jhering 1888).

1. XII LEVHA KANUNUNDA *INIURIA*

XII Levha Kanununda *iniuria* suçu olarak hafif maddi tecavüzleri ihtiva eden basit *iniuria*, *iniuria* suçu kapsamına daha sonra dahil edilecek olan *membrum ruptum* ve *os fractum* gibi maddi şahsiyete tecavüzler cezalandırılmaktadır (Descheemaeker/Scott, 2013).

XII Levha kanununa göre *iniuria*'nın cezası, bir yaralama (bir uzvun koparılması halinde) kısası; bir kemiğin kırılması ve çatlaması halinde eğer hür bir kimsenin kemiği kırılmışsa 300 as, bir kölenin kemiği kırılmışsa 150 as'tı; diğer *iniuria*lar için ceza 25 as olarak tayin edilmişti (Schermaier, 2012).

Başka bir ifade ile *iniuria* davası ya kanundan ya praetor hukukundan doğar. XII Levha kanuna göre sınırları kesin olarak belli olmayan cezası 25 as olan basit *iniuria*, cezaları daha ağır olan *membrum ruptum* (bir uzvun yaralanması) kısas ile *os fractum* (vücudun bir kemiğinin kırılması) hür kimse ise 300 as, köle ise 150 as ile cezalandırılır (Wallinga, 2009).

Basit *iniuria* bir şahsın maddi şahsiyetine yapılan hafif tecavüzler olmakla birlikte vücudun bir uzvunun fonksiyonuna engel olamayan hafif yaraları da ihtiva ettiği ileri sürülmüştür (Tahiroğlu, 1969).

Roma tarihinde konuya ilişkin ilginç bir olay yaşanmıştır.

"Biri başkasına *iniuria* yaparsa cezası 25 as'tır. Bu 25 as'lık ceza karşısında insanın kendisini, *iniuria* yapmak zevkinden mahrum etmesi için oldukça fakir olması gerekirdi. XII Levha kanunu hakkındaki şerhde Lucius Veratis isminde kötü zalim ve ahlaksız birinin hikayesini anlatır; bu adamın eğlencesi, rastladığı hür kimseleri tokatlamaktır. Kendisini as dolu keseyle

[4] Magistra devletin icra organı olarak faaliyet gösteren, halk meclislerinin seçimiyle bir yıl için göreve gelen yüksek derecedeki görevlilerdir.

bir köle takip ediyor, efendisi birini tokatlayınca, XII Levha kanunun verdiği 25 as' ödüyordu.." (Tahiroğlu, 1969; Zimmerman, 1992).

Fiziki bir tecavüzle işlenen, belirli özellikleri olan suçlar XII Levha kanunu devrinden sonra hukuk dilinde *iniuria* kelimesi altında bir araya toplanmıştır. XII Levha kanunu devrinde *iniuria* kelimesi 25 as ceza verilen suçu ifade eden teknik bir terimdir. XII Levha kanunu başkasının ağacını kesen kimseyi de cezalandırır ve bunun içinde aynı kelime kullanılırdı. Eski kanunlar ağaçları himaye ediyordu ve XII Levha kanunu başkalarının ağacını kesene 25 as ceza vererek ağaçları korurdu. Ancak, aslında başkasının ağacını kesme *iniuria* suçu değildir (Tahiroğlu 1969).

Membrum ruptum bir uzvun koparılmasıdır. *Membrum ruptum* için kısas, *os fractum* için para cezası kabul edilmiştir. *Membrum ruptum* bir kemiğin kırılmasından başka her türlü yaralama olarak da kabul edilir (Güneş Peschke, 2014; Demirkalp, 2021).

Gaius'e göre basit *iniuria* ve *os fractum* için kısas cezasının verilmemesi bu suçların *membrum ruptum*'dan daha hafif kabul edilmelerinin neticesidir. Kısas, para cezasından daha ağır kabul edilerek, *membrum ruptum*'a verilmiştir. Bazı yazarlara göre ise "Sert bir ceza olmasına rağmen kısas para cezasından daha ağır değil daha eski devirlerin izini taşıyan daha iptidai bir cezadır. Kısas cezası vahşi bir ceza olmakla birlikte, eski çağ hukuklarının çoğunda zarar gören kimsenin intikam hislerini tatmin eden bir prensiptir" (Tahiroğlu, 1969, Watson, 1975; Polay, 1986; Tarhan 2019).

XII Levha kanunu başkasının hayatını ve sıhhatini tehlikeye düşüren veya şahsa, cemiyette yaşamasını imkansız hale getirecek olayları temenni eden büyülerin şarkı halinde söylenmesi olaylarını cezalandırmaktadır. Cumhuriyet devrinin (M.Ö. 510-27) sonundan itibaren *malum carmen*'i hakaretamiz yazılara ve *occentatio*'yu da hakaretamiz sözlere ve bağırıp çağırmalara benzetiyorlardı (Tahiroğlu, 1969; Güneş Peshcke, 2016; Tarhan 2019). Aslında bu suçlar Orta Çağ'da sık görülen ve etkisinden korkulan büyücülük olaylarının uzantısıdır. XII Levha kanunu devrinde tarıma dayanan Roma'da faydası sebebiyle toprak mahsullerine mukaddes bir mahiyet tanınmaktadır. Mahsulün kötü olması için yapılan ve Roma köylüsünü tehdit ettiği kabul edilen bu nevi büyüler ölümle cezalandırılmıştır (Tahiroğlu, 1969; Güneş Peschke, 2014; Tarhan 2019). XII Levha kanunundan sonra preator beyannamesinde *malum carmen* ve *occentatio; iniuria* olarak cezalandırılan *carmen famosum*: hakaretamiz şarkı şiir ve *convicium* ise: bir kimsenin evinin önünde bağırıp çağırma suçları halini almıştır (Tahiroğlu 1969; Polay, 1986; Güneş Peshcke, 2014; Tarhan, 2019).

XII Levha kanununda *malum carmen* ve *occentatio* şerefe tecavüz eder nitelikteki şiir ve şarkıları cezalandırır. Hem büyü suçu hem şerefe tecavüz eder nitelikteki yazı, şarkı veya şiir cezalandırıldığını belirten yazarlar olduğu gibi cezalandırılanın sadece büyü suçu olduğunu vurgulayan yazarlar da bulunmaktadır. (Tahiroğlu, 1969; Sayın, 2014; Tarhan, 2019).

XII Levha kanununun *iniuria* suçu çerçevesinde cezalandırdığı ileri sürülen diğer suçlar; ırza geçme, zorla hürriyetten mahrum etme, başkasının ağacını kesme suçlarıdır. Eski Roma'da ırza geçme suçu için hususi bir ceza yoktu. M.Ö. II. asırdan itibaren amme hukuku suçu olarak cezalandırılmıştır. Anaya bağlı (matriyarkal) aile rejiminin henüz kaybolmadığı ilkel kavimlerde ırza geçme bir suç değildir. Bazı yazarlara göre, patriyarkal (babaya bağlı aile) yerleşip kadının tek kişiye ait olduğu görüşünün ileri sürülmesi, örf ve adetin değişmesi, erkeklerde kıskançlık hissinin kuvvetlenmesi, kadınlarda iffet ve şeref hissinin yeni bir şekil alması neticesi ile ırza geçme bir suç haline gelmiştir. Irza geçme suçunun cezası da dönemlere göre değişmiştir (Tahiroğlu, 1969).

Roma kanunları eski çağda zengin sınıfın menfaatlerini açık şekilde korumaktadır. Aileye hürmet fikri, asil sınıfın kadın ve kızlarını tecavüzden koruyordu, tehlikeye en fazla maruz

kalan zengin evde çalışan genç kızdır. Hizmetçisine tecavüz eden efendiye verilecek ceza basit *iniuria* yani 25 astır (Tahiroğlu, 1969).

2. PREATOR BEYANNAMELERİNDE *INIURIA*

Preator beyannamesinde kişinin manevi şahsiyeti de himaye edilmişir. M.Ö. II. yüzyıla kadar *iniuria* adam öldürme hariç müessir fiilleri, maddi tecavüzleri ihtiva etmekteydi. M.Ö. II. yüzyıldan itibaren *iniuria* kavramında bir değişiklik görülmeye başlanmıştır. Bu değişiklikler preator beyannamesi, *lex Cornelia de iniuriis* ve hukuk ilminin getirdikleridir (Tahiroğlu, 1969; Plescia, 1977; Tarhan 2019).

XII Levha kanunun *membrum ruptum* (çeşitli yaralamalar) için verdiği kısas çok ağır, *os fractum* ve basit *iniuria* lar için verdiği ceza çok hafif bir hale gelmiştir. Medeniyet anlayışı ve Roma'nın örf ve adetleri ile bu cezalar (kısas) örtüşmüyordu. Paranın değeri düşüyordu ve para cezaları bazı suçluların serveti ile ahenksiz bir hal almıştı. Manevi şahsiyet, şeref mefhumunun değiştiği de gözlenmektedir. Bu bakımdan *iniuria* suçlarının ve cezalarına preatorlar müdahale etmek durumunda kalmışlardır. Preatorlar XII Levha kanunun eski cezaları yerine hakimler heyetinin takdir ettiği ve suça göre değişen bir para cezası koyma sistemi getirmişlerdir (Tahiroğlu, 1969; Zimmerman, 1992).

Pretor, *iniuria* suçu ile ilgili kaideleri toplumun değişen şartlarına göre gözden geçirmiş bu kavrama ilişkin suçların devrin medeniyet anlayışına uygun hale getirmiş ve XII Levha kanununda belirtilmeyen bazı suçları da *iniuria* bünyesine dahil etmiştir. Örneğin sebepsiz yere daha hakkı tanıyan bir hakimin yanlış kararı, kişinin şerefine karşı yapılan onur kırıcı veya aşağılayıcı hareketlerden her biri *iniuria* olarak kabul edilmeye başlanmıştır (Güneş Peschke, 2014).

Preatorların beyannameleri ile yarattığı *iniuria* kavramı insan şahsiyetine yapılan maddi ve manevi bütün tecavüzleri ihtiva eden bir mahiyet kazanmıştır diyebiliriz.

Gai. I., 3. 220:

"*Iniuria* yalnız bir kimsenin yumrukla, sopayla veya kırbaçla dövülmesi hallerinde işlenmez, bir kimsenin başkasına hakaret etmesi, borçlu olmadığını bildiği birinin mallarını borçlu imiş gibi satışa arzetmesi, başkasının şerefine tecavüz eder mahiyette yazılar veya şarkılar yazması, bir aile kadınını veya küçük yaşta bir genci sokakta takip etmesi gibi birçok halde işlenir"

Ulpinianus gibi bazı hukukçular preator beyannamelerinin cezalandırdığı suçların mahiyetleri farklı olmasına rağmen bu suçları tek *iniuria* kavramı altında bir araya toplamışlardır. (Tahiroğlu, 1969)

Ulpinianus, D. 43, 8, 2,9:

"Her *iniuria* vücuda, şahsiyete veya şerefe yapılan bir tecavüzdür. Bir kimseye vurulduğu zaman vücuda, bir aile anasının yanındaki kimse kaçırıldığı zaman şahsiyete, ahlak ve adaba tecavüz edildiği zaman şerefe.."

Convicium hakkındaki beyanname, şerefe tecavüz eder mahiyette, bir kimsenin evinin önünde yapılan bağırıp çağırmaları cezalandırır. Bu suç eski büyü suçunun aldığı yeni şeklidir (Tahiroğlu, 1969; Polay, 1986; Zimmerman, 1992).

Preator beyannamesi doğrudan doğruya yapılmayıp, dolaysıyla yapılan *iniuria*'ları cezalandırır. Aile evladına, karısına yapılan *iniuria* aile reisine, köleye yapılan *iniuria* efendiye yapılmış kabul edilir (Güneş Peschke, 2014; Tarhan 2019).

Cumhuriyet devrinin son asrından itibaren iyi örf ve adet kavramında bir değişiklik görülür. Bu değişikliğin sebebi, bir taraftan yunan felsefesini preatorlara ve hukukçulara tesir etmesi, diğer

taraftan Roma dünyasının gitgide genişlemesidir. Örf ve adetteki değişiklik hukukta da bazı değişiklikleri beraberinde getirmiştir.

Ulpinianus D.47,10,15,5:

"İyi öf ve adetlere karşı olanlarda preatorun ilave ettiği gösteriyor ki, preator yapılan gürültü patırtıları değil, iyi örf ve adetlere aykırı olan ve bir kimseye şerefsizlik getiren veya hakaret eden gürültüleri, bağırıp çağırmaları dikkate almıştır."

M.Ö. III. yüzyıldan itibaren fiziki tecavüzle (*iniuria*) hakaret etme (*contumelia*) birbirinden ayrılmıştır. Maddi tecavüz, şahsiyete, şerefe tecavüzden farklı olmakla birlikte, aralarında bir ilişki vardır. *Contumelia*, *iniuria* kavramına yeni bir anlam kazandırmıştır. Veratius'un tokatları, fiziki tecavüz olarak hafif; manevi tecavüz ve şahsiyete tecavüz bakımından ağırdır (Tahiroğlu, 1969).

2.1. *Edictum Generale*

XII Levha kanunun 25 as olarak belirlediği ceza bir ifade etmemeye başlamıştır. Mağdurun maruz kaldığı tecavüzü bizzat kendisinin tayin etme izni preator tarafından verilmiştir.

Klasik hukukçular *iniuria* kavramını daha da genişletmişler; bir kimsenin umuma tahsis edilmiş şeylerden ya da yerlerden istifade etmesine, örneğin bir yoldan geçmesine veya tiyatroya girmesine mani olmayı da *iniuria* suçu olarak kabul ettiler. Ayrıca bir kimsenin arazisini duman içinde bırakmak, mevcut olmayan bir borç için bir kimsenin mallarını sattırmak veya borcunu ödeyebilecek durumda ve ödemeye hazır bulunan borçluyu küçük düşürmek için önce kefile müracaat etmek preator hukukunda *iniuria* davasının açılabileceği haller olmuştur (Marshall, 1898¸Tahiroğlu, 1969; Polay, 1986; Tarhan 2019).

Klasik devirde *iniuria* suçunu mağdurunun açtığı davalar, bir zararı tazmin etmekten ziyade maruz kalınan tecavüzden doğan intikam hissini tatmin etmeye yöneliktir. Bazı metinlerde de "*Iniuria* davası ile bir malın zilyetliği elde edilmez, bu dava ve hükmü ile yapılan tecavüzün üzüntüleri hafifletilir" denmektedir (Tahiroğlu, 1969).

2.2. *Convicium* Hakkında Beyanname

Convicium'a ait preator beyannamesi şerefe, şahsiyete karşı yapılan sözlü tecavüzleri cezalandırmaktadır. Preator bir kimsenin ya da bir kalabalığın bağırıp çağırma şeklinde yaptıkları ve bir ferdi hedef alan tecavüzleri önlemek istemiştir. Bu *convicium* suçu eski büyü, *occentatio* suçunun aldığı yeni şeklidir. *Occentatio* yine cezalandırılmaktadır; fakat artık *occentatio* artık eski büyü suçu değil, bir şahsı hedef alan bağırıp çağırmalardır. Sözle şerefe yapılan tecavüzler hakkında ceza ilk defa bu beyanname ile verilmektedir. Tiyatro sahnesinde yapılan hakaretler dolayısıyla açılan davalar bu beyannameye dayanmaktadır (Coolidge, 1970; Tahiroğlu, 1989; Tarhan 2019).

Convicium muayyen bir kalabalıkta, toplulukta yapılan bağırıp çağırmalardır. Dolayısıyla her nevi gürültüye, hakarete yol açan şerefe tecavüzdür. Örneğin; şehrin kalabalık bir yerinde, etrafına bir takım kimseleri toplayacak şekilde, bir kimsenin aleyhinde bağırıp çağıran *convicium* suçu işlemiş olur. Kalabalık suçun önemli bir unsurudur (Tahiroğlu1969, Polay, 1986; Zimmerman, 1992).

Ulpinianus D. 47, 10, 15, 12

"Toplulukta yapılmayan bağırıp çağırmalar; şerefe tecavüz eder nitelikte *convicium* değil, hakaretamiz sözlerdir."

Convicium suçunun meydana gelmesi için bir toplulukta belirli bir şahsa karşı bağırıp çağırmalı ve bunun amacı o şahsin şerefine, şöhretine tecavüz etmek olmalıdır. Aksi takdirde dava açılmaz (Tahiroğlu,1969; Polay, 1986; Zimmerman, 1992).

Bu suçu birden fazla kimse işleyebilir, ancak bu zaruri bir unsur değildir. *Convicium* suçunun hedef aldığı şahsın, suçun işlendiği yerde hazır bulunması şart değildir, *convicium*'un evinin önünde yapılması yeterlidir (Tahiroğlu,1969; Polay, 1986; Zimmerman 1992).

Başkasını *convicium* suçunu işlemeye azmettiren kimse, bu suçu işlemiş gibi cezalandırılır. *Convicium* suçunun cezalandırılması için teşebbüs yetmez, suçun tamamlanması gerekir (Marshall, 1898; Tahiroğlu 1969).

2.3. De Adtemptata Pudicitia Hakkındaki Beyanname

Bu beyannamede evli kadınlara ve buluğ çağına girmemiş küçüklere uygunsuz laflar söylemek ısrarla takip etmek şeklinde yapılan iniuria'lara ilişkindir. Bu hakaretleri iffete tecavüz olarak kabul eden preator, bu şekilde hem toplum ahlakını, hem de amme nizamını korumaktadır (Tahiroğlu, 1969; Polay, 1986; Zimmerman, 1992).

Namuslu kadınları, genç kız ve erkekleri himaye eden bu beyanname şu halleri iffete, şerefe tecavüz olarak kabul etmektedir. Bir kimseye laf atılması, bir kimsenin laf atılmadan ısrarla takip edilmesi, bir kimsenin yanındaki hizmetkardan ayrılmasını sağlamak: Roma'da namuslu bir kadının, genç yaştaki kız ve erkeklerin sokağa hizmetkarla çıkması adetti (Marshall, 1898; Tahiroğlu, 1969).

2.4 Ne Quid Infamandi Causa Fiat Hakkındaki Beyanname

Bu beyanname ile *iniuria*, *contumelia* (hakaret, manevi şahsiyete tecavüz) kavramını da içeren bir nitelik kazanmış ve şerefe tecavüz suçları cezalandırılmıştır (Tahiroğlu1969; Birks 1969).

Şeref ve şöhrete yapılan tecavüzler ayrıcalıklı olarak incelenmiş beyannamede sadece bu suçlar dikkate alınmaktadır. Toplulukta yapılmayan ve bağırıp çağırma şeklinde olmayan şerefe tecavüzleri de cezalandırır. Örneğin; hakkında ceza davası açılmış bir kimsenin suçlu olduğuna halkı inandırmak için dostu ve akrabası olmayan bir şahsın, matem elbisesi giyerek, uzun saç ve sakalla dolaşarak o şahsı takip etmesi o kimseye *iniuria* yapmaktır (Tahiroğlu 1969).

Venuleis, D. 47, 10, 39:

"Hiç kimseye halkın içinde, bir sanık adına kirli elbiseler, uzun saçla dolamasına izin verilmemiştir meğer ki o kadar yakını olsun ki, sanığa karşı şahitlik etmek zorunda olmasın."

Zengin bir vatandaş, bir magistralığa[5] adaydı, fakir rakibi öldürülür. Öldürülenin oğlu, babasının düşmanını matem elbiseleri ile devamlı olarak takip ederek seçilmesine engel olur. Bunlara ilaveten, alacaklı ile borçlu arasındaki münasebetler bir hakarete, küçük düşürmeye yol açarsa, bu beyannamenin tatbik edilmesine imkan verir: örneğin, mevcut olmayan borcun istenmesi, borçlu yerine kefile başvurulması, muteber bir kefilin kabul edilmemesi ve benzeri durumlarda bu beyannameye dayanılarak *iniuria* davası açılır. İmparatora veya magistra'ya verdiği dilekçede bir kimsenin şerefine tecavüz eden kimseye *iniura* davası açılır (Tahiroğlu, 1969).

Bu hadiselerin ağızdan ağıza, o devrin küçük topluluklarında çabucak yayılması da meselenin önemini artırır; bu nedenledir ki bu durumlar beyannamede açıkça belirtilmiştir. Bu beyanname ile roma vatandaşının kamu hayatı ve toplumdaki durumu korunmaktadır (Tahiroğlu,1969).

• hazelbbr@gmail.com

SONUÇ

Iniuria kavramı Roma Hukuku tarihi boyunca birçok değişiklikler geçirmiştir. *Iniuria* kavramının manası ve *iniuria* suçu devirlere göre değişmiştir. *Iniuria* suçunun XII Levha kanunu devrinde dar bir kapsamı vardır; sadece maddi şahsiyete yapılan hafif iz bırakmayan tecavüzleri belirtir. Yazarlar, manevi şahsiyete tecavüz olan *iniuria* kavramı daha gelişmiş bir ahlaki hissi gerektiğini ve bu hissi eski çağın ilk devirlerinde aramamak gerektiğini haklı olarak belirtmişlerdir. XII Levha kanunundan sonra maddi şahsiyete tecavüz olan *membrum ruptum* ve *os fractum* u da içine alan *iniuria*, preator hukukunda manevi şahsiyete yapılan tecavüzleri de kapsayacak şekilde genişlemiştir.

XII Levha kanunu devrinde bir suç olmayan, ceza verilmeyen birçok fiil (ferdin manevi şahsiyetine, şeref ve şöhretine yapılan tecavüzler, bir kimsenin iffetine tecavüz, bir kimsenin herkese tahsis edilmiş şeylerden ve yerlerden istifade etmesine engel olmak) toplumun getirdiği değişikliklere uyarak, preator beyannamelerinde bir *iniuria* suçu halini almıştır. *Concivium, de adtemptata pudicitia, ne quid infamandi causa fiat* hakkında beyannamelerle bu yeni *iniuria'*lar cezalandırılmıştır. Edictum Generale, XII Levha kanunda maddi şahsiyete yapılan tecavüzleri cezalandıran hükümlerin yerini almıştır. Bu beyanname ile tanınan *actio iniuriarium* ile önce XII Levha kanunun basit *iniuria* için verdiği 25 as sabit ceza takdiri bir para cezası halini almıştır. Maddi ve manevi şahsiyete karşı yapılan birçok ihlali kapsayan *iniuria* suçlarına sabit ceza verilmemesi yerinde bir uygulama olarak kabul edilmiştir. Eski kısas cezası çok ağır, sabit para cezası ise hafif bir hale gelmişti. Çeşitli mahiyet ve ağırlıktaki *iniuria*'lar için preator hukukunda takdiri bir para cezası ihdas edilmiştir.

Preator beyannameleri; ferdi maddi ve manevi şahsiyetine karşı yapılan tecavüzlere karşı himaye etmiştir. Zamanla, şeref olgusu daha hassas bir mefhum halini almıştır. Dolayısıyla yapılan *iniuria*'lar da cezalandırılmıştır. Örneğin; ölmüş bir kimseye yapılan *iniuria* da mirasçılarına yapılmış kabul edilmiştir. Preator hukukunun reformları ile başlayan süreç daha sonraları Lex Cornelia (*iniuria*'lar hakkında Cornelia Kanunu) ile *iniuria* nın amme suçu olarak kabul edilmesi süreci ile devam etmiştir.

Roma İmparatorluğu'nun cumhuriyet devri sonunda ve imparatorluk devrinde manevi şahsiyete tecavüzlere karşı eski çağlardakinin aksine kayıtsız kalınmadığı gözlenmektedir. Bu devirlerde *iniuria* amme suçu mahiyeti almaya başlamıştır. İmparatorluk devrinde bazı yeni *iniuria* suçları ihdas edilmiştir. İmparatorun imtiyazlı memurlarına, Hristiyanlara, rahiplere yapılan maddi ve manevi tecavüzler *iniuria* suçu olarak kabul görmüş ve amme hukuku suçu niteliğinde değerlendirilmiştir. Ölüm sonucu doğuran suçların *iniuria* kavramına girmediği konusunda fikir birliği vardır.

KAYNAKÇA

Birks, Peter, "The Early History of Iniuria", Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, S.37, C.2, 1969, ss. 163-208.

Coolidge, Francis L. Jr., "Iniuria in the Corpus Iuris Civilis", Boston University Law Review, C.50, S. 2, 1970, ss. 271-284.

Demirkalp, Aslı, Roma Hukukunda Iniuria ve Türk Hukukunda Kişilik Haklarının Korunması, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2021.

Descheemaeker, Eric/Scott, Helen, "Iniuria and the Common Law", Iniuria and the Common Law (Ed.: Descheemaeker/Scott), Hart Publishing, Oxford 2013, ss. 1 32.

Güneş Peschke, Seldağ, Roma Hukukundan Günümüze Kişilik Haklarının Korunması (Iniuria), Yetkin Yayınları, Ankara 2014.

Hagemann, Matthias, Iniuria, Köln Weimer, Viyana 1998.

Jhering, Rudolf von, Actio Iniuriarum, Paris 1888

Marshall, Thomas William, "Injuria: Its Scope and Conception", The Juridical Review, S.10, C.2, 1898, ss. 230-242.

Polay, Elemer, Iniuria Types in Roman Law (Çev. Szabo, Jozsef), Akademiai Kiado, Budapeşte 1986.

Sayın, Yiğit, "Büyü, Büyücülük ve Roma Hukuku", Türk-İtalyan Karşılaştırmalı Ceza Hukuku – I (Ed.: Ünver, Yener), Seçkin Yayıncılık, Ankara 2014, ss. 195 209.

Schermaier, Martin, Römische Rechtsgeschichte, Köln, Weimer Viyana, 2012.

Tarhan, Alaz, Roma Hukuku'nda Iniuria, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019.

Tahiroğlu, Bülent, Roma Hukukunda Iniuria, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1969.

Wallinga, Tammo, "Actio legis Aquiliae-Busse oder Schadenersatz?" Festschrift für Rolf Knütel zum 70. Geburstag, Hamburg 2009, ss. 1385-1399.

Zimmermann, Reinhard, The Law of Obligations Roman Foundations of the Civil Tradition, Juta & Co, Ltd, Cape Town 1992.

SİYASİ MUHAFAZAKARLIKTA LİDERLİK ANLAYIŞI

Doç. Dr. Hakan Köni

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi,Ankara Bilim Üniversitesi

Muhafazakar düşüncede liderlik anlayışı liberalizm ve sosyal demokrasi gibi ideolojilerden belirgin farklılıklar göstermekte ve bunun için çeşitli gerekçeler sunulmaktadır. Muhafazakarlık güçlü, geniş yetki sahibi, uzun görev süreli, dirayetli, hiyerarşide belirgin olarak diğerlerinin üzerinde olan, görevden alınması zorlaştırılmış, dini ve ahlaki hassasiyetleri ön planda olan, ilmi birikim sahibi, cesaret ve sabır sahibi bir liderlik anlayışıyla dikkat çeker. Muhafazakar düşüncede hemen hemen bütün ülke örneklerinde liderlik konusunda bu tarz bir yaklaşım egemendir çünkü siyasi düzen ve ihtişamın en iyi bu yolla tesis edileceğine inanılır. Tarihteki örneklerinde de görüldüğü gibi kısa süre devlet başkanlığı yapmış, zayıf karakterli, elinde güç ve iktidar olmayan, sözünü dinletmeyen, siyaset ve hukuk bilgisi kısıtlı olan, başkalarının elinde oyuncak olmuş ve gerektiğinde savaşlarda ordusunun başında yer alamayan liderler muhafazakar düşünürlere göre her zaman toplumlarını yıkım ve yenilgiye sürüklemiş, arzulanan düzen ve refahı sağlayamamıştır. Her ne kadar sınırsız serbestiyet, otoritesizlik, boyun eğmeme, disiplin altına alınmama ve hiyerarşi dayatmasına maruz kalmama düşünceye göre kulağa hoş gelse de pratikte faydadan çok zarara sebebiyet vermektedir.

NECROPOLIS OF THE ROMAN PERIOD IN GAZIANTEP IN LIGHT OF NEW RESEARCH

YENİ ARAŞTIRMALAR IŞIĞINDA GAZİANTEP'TE ROMA DÖNEMİ NEKROPOLLERİ

Beyazıt SÖYLEMEZ

Özet

Amaç: Gaziantep ili ve ilçelerinde yürütülen yüzey araştırmaları kapsamında tespit edilen Roma Dönemi nekropol alanlarını arkeolojik açıdan değerlendirmek ve bölgenin ölüm kültürüne ilişkin yeni veriler ışığında mekânsal, tipolojik ve sosyo-kültürel çözümlemeler yapmaktır.

Yöntem: Araştırmada sistematik yüzey araştırması, mimari belgeleme, ölçümleme ve tipolojik analiz yöntemleri kullanılmıştır. Öncelikle nekropol alanında gözle görülebilir durumda olan mezar yapıları tespit edilmiş ve her birinin konumu, dış boyutları, giriş açıklıkları ve iç mekân düzenlemeleri kayıt altına alınmıştır.

Bulgular: Söz konusu araştırmalar kapsamında, Şehitkamil ilçesinde 7, İslahiye'de 2, Şahinbey'de 1, Nizip'te 1, Yavuzeli'nde 3, Oğuzeli'nde 2 ve Araban'da 1 olmak üzere toplam 17 nekropol alanı belgelenmiştir. Bu alanlarda tespit edilen mezar mimarisi ve gömü uygulamaları, yalnızca Güney Kommagene bölgesine değil; aynı zamanda Frigya, Kilikya, Olba, İsaura, Lykia ve Pamphylia gibi Anadolu'nun farklı bölgelerine ait Roma dönemi nekropol tipolojileriyle benzerlik göstermektedir.

Araştırma bulguları, Roma İmparatorluğu'nun doğu sınır hattındaki önemli merkezlerden olan Zeugma (Belkıs) ve Doliche (Dülük) gibi yerleşimlerde görülen zengin ve kompleks mezar mimarisi ile kırsal yerleşmelerde rastlanan daha sade yapılar arasında belirgin farklılıklar bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu farklılıklar, Roma toplumunda sınıf temelli ayrımları yansıtan mezar tipolojileri bağlamında değerlendirildiğinde daha anlamlı hâle gelmektedir.

Sonuç: Gaziantep kırsalında yaygın biçimde belgelenen arcosoliumlu yer altı oda mezarları ile daha sade nitelikteki khamosorion tipi mezarlar, Roma dönemi ölüm kültürünün sınıfsal, ekonomik ve kültürel dinamiklerini yansıtmaktadır. Bu bağlamda, Gaziantep bölgesindeki nekropoller, Doğu Akdeniz'in Suriye-Filistin ekseninde yaygın olarak görülen arcosoliumlu kaya mezarlarının Güneydoğu Anadolu'daki özgün örneklerini teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gaziantep, Roma Dönemi, Nekropol, Arcosolium, Kline

Abstract

Objective: This study aims to archaeologically evaluate the Roman Period necropolis areas identified during surveys conducted in the province of Gaziantep and its districts. It also seeks to conduct spatial, typological, and socio-cultural analyses in light of new data concerning the region's mortuary culture.

Methodology:The research employed systematic surface surveys, architectural documentation, measurements, and typological analysis methods. Primarily, the tomb structures that were

visibly preserved within the necropolis areas were identified, and each structure's location, external dimensions, entrance openings, and interior arrangements were recorded.

Findings: Within the scope of this research, a total of 17 necropolis areas were documented: 7 in Şehitkamil, 2 in İslâhiye, 1 in Şahinbey, 1 in Nizip, 3 in Yavuzeli, 2 in Oğuzeli, and 1 in Araban. The tomb architecture and burial practices observed in these areas show similarities not only with those of the Southern Commagene region but also with Roman-period necropolis typologies from various other parts of Anatolia, such as Phrygia, Cilicia, Olba, Isauria, Lycia, and Pamphylia.

The findings reveal significant distinctions between the rich and complex tomb architecture seen in major settlements such as Zeugma (Belkıs) and Doliche (Dülük)—important centers on the eastern frontier of the Roman Empire—and the simpler structures found in rural settlements. These differences gain greater significance when interpreted within the context of tomb typologies reflecting class-based divisions in Roman society.

Conclusion: The subterranean chamber tombs with arcosolia and the simpler khamosorion-type tombs, which are widely documented in rural Gaziantep, reflect the social, economic, and cultural dynamics of Roman-period mortuary practices. In this context, the necropoleis of the Gaziantep region represent unique southeastern Anatolian examples of arcosolium rock-cut tombs, which are otherwise common along the Syria-Palestine axis of the Eastern Mediterranean.

Keywords: Gaziantep, Roman Period, Necropolis, Arcosolium, Kline

INTELLIGENCE AND ESPIONAGE ATTEMPTS IN THE EASTERN MEDITERRANEAN AND CYPRUS

DOĞU AKDENİZ VE KIBRIS'TA İSTİHBARAT VE SANAYİ CASUSLUĞU GİRİŞİMLERİ

Hazel BİBER•, Ulvi KESER•

Doktorant, Ankara Üniversitesi Balkan Araştırmaları Enstitüsü, Balkanlar ve Kıbrıs, Orcid 0000-0001-5621-5738

Prof. Dr., Uluslararası Final Üniversitesi, Kıbrıs-Akdeniz, Siyasi Tarih,

Orcid No. 0000-0003- 0846-6940

Özet

Kıbrıs adasının da içinde bulunduğu Doğu Akdeniz bugün ABD'den Rusya Federasyonu'na bütün global güçler yanında bölgesel güçlerin de söz sahibi olmaya çalıştıkları stratejik bir bölge konumundadır. Öte yandan stratejik konumuna bağlı olarak Türkiye'nin güvenlik bağlamında en hassas dengelerinden birisini oluşturan Kıbrıs adası, başta İngiltere ve Amerika olmak üzere Yunanistan, Kıbrıs Rum Kesimi ve Avrupa Birliği ülkeleri açısından da askeri önemini korumaktadır. Bugün gelinen noktada AB ve hala gündemde tutulmaya çalışılan Annan Planı'nı destekleyenler tarafından hararetle savunulan konu ise Türkiye'nin adadaki askeri mevcudiyetine derhal son vererek askeri gücünü geri çekmesi ve Kıbrıs'ta sadece bir tören birliği bırakmasıdır. Oysa bugün İngiltere, ABD, AB ülkeleri ve BM'ye bağlı askeri güçler Kıbrıs'ta istihbarattan sanayi casusluğuna farklı nedenlerle de olsa görev başındadır. İskenderun Körfezi'ne doğru uzanan bir uçak gemisine benzetilen coğrafi özellikleriyle ada her dönem stratejik önem ve özelliğini korur. Bu araştırma kapsamında Doğu Akdeniz ve özellikle Kıbrıs merkezli olarak yürütülen istihbarat ve sanayi casusluğu faaliyetleri mercek altına alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Kıbrıs, ABD, Rusya Federasyonu, Sanayi Casusluğu, İstihbarat

Abstract

The Eastern Mediterranean, which includes the island of Cyprus, is today a strategic region where all global powers from the USA to the Russian Federation as well as regional powers are trying to have a say. On the other hand, the island of Cyprus, which constitutes one of the most sensitive balances in terms of Turkey's security due to its strategic location, maintains its military importance primarily for the UK and the US, as well as for Greece, the Greek Cypriot Administration and the European Union countries. At this point, the issue that is being passionately defended by the EU and those who support the Annan Plan, which is still being kept on the agenda, is for Turkey to immediately end its military presence on the island, withdraw its military power and leave only a ceremonial unit in Cyprus. However, today, the

• ulvi.keser@gmail.com

UK, the USA, the EU countries and the military forces affiliated with the UN are on duty in Cyprus, albeit for different reasons ranging from intelligence to industrial espionage. With its geographical features resembling an aircraft carrier extending towards the Gulf of İskenderun, the island maintains its strategic importance and specialty at all times. Within the scope of this research, the intelligence and industrial espionage activities carried out in the Eastern Mediterranean and especially in Cyprus will be examined.

Key Words: Turkey, Cyprus, USA, Russian Federation, Espionage, Intelligence

1. Giriş

Tarihin neredeyse hemen hemen bütün dönemlerinde Kıbrıs adası ilgi odağı olmuş ve uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Adanın her zaman dikkat çekici bir unsur olmasının temel kaynağı ise Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının tam ortasındaki stratejik konumudur. Özellikle Doğu Akdeniz'in düğüm noktasını teşkil etmesi, Türkiye ve Suriye kıyılarına olan yakınlığı, bunlara ilaveten Ege Denizi'nin giriş çıkışına etkisiyle Mısır ve Süveyş kanalı'na olan yakınlığı göz önüne alındığında adanın stratejik önemi çok daha kolay anlaşılır. Coğrafi, kültürel ve demografik yapı itibarıyla Anadolu yarımadasının bir parçası olduğu belirtilen Kıbrıs adasının Türkiye açısından en önemli stratejik özelliği ise coğrafi konumundan gelmektedir. Askeri strateji bağlamında tartışılmaz bir öneme sahip olan coğrafi konumun deniz gücü ile bir araya getirildiğinde tartışılmaz bir üstünlük sağlayacağı da kesindir (İlhan, 1989, s. 47). Öte yandan coğrafi güçler ise tehdide açık olan hedefler olarak ortaya çıkar. Bununla beraber coğrafi konum, coğrafi bütünlük ve stratejik kaynaklar bağlamında coğrafi özellikler tehdit için kullanılabilecek özellikler olarak da düşünülebilir. Süveyş Kanalı, Basra Körfezi, Kıbrıs adası bu bağlamda ilk akla gelenlerdir. Türkiye'nin güney emniyeti açısından hayati önem taşıyan Kıbrıs, düşman eline geçtiği takdirde "vatanın karnına saplanmış bir hançer gibi" (Yücel, 1957, s.111) olacaktır. Denizaşırı ticaret yapılması, bunun gerçekleştirilebilmesi için de güçlü bir donanmaya sahip bulunulması ve güvenli ticaret için denizlerde kritik noktaların, adaların, adacıkların, dar geçitlerin, kritik sahil şeridinin kontrol altında tutulması gerekmektedir. Güçlü bir donanmaya sahip olmak, kritik coğrafi noktaları kontrol altında tutmak; denizlerin mutlak hâkimi olmak anlamına gelmektedir. Özellikle bugün gelinen noktada Kıbrıs adasının Akdeniz'de bu kadar hassas bir coğrafyada yer alması önemini bir kat daha arttırmaktadır. Bugünün dünyasında global jeopolitik güç merkezi olarak görülen ABD, kıtasal jeopolitik güç merkezi olarak görülen Çin, İngiltere ve Fransa yanında bölgesel jeopolitik güç olarak Türkiye; Ortadoğu'dan Balkanlara ve Orta Asya'ya açılan kapı üzerindedir(Harp Akademileri Komutanlığı , 1994, s.48)

Bu coğrafyada hâkim güç olmak isteyen bir ülkenin Akdeniz'de sabit bir üs konumundaki Kıbrıs adasını göz ardı etmesi beklenemez. Mustafa Kemal Atatürk'ün Antalya'da bir tatbikat esnasında belirttiği üzere "Kıbrıs düşman elinde bulunduğu sürece, bu bölgenin ikmal yolları tıkanmıştır. Kıbrıs'a dikkat ediniz. Bu ada bizim için önemlidir."(Keser, 2000, s.5) Böylece "Akdeniz'in medeni çevresinde her zaman sevilmiş, fakat hiç sevmemiş fettan bir kız olan" (Yücel, 1957, s.7) , Ortadoğu'nun anahtarı, bir atlama taşı ve dünya ticaret, petrol ulaşımı ve Asya ile Avrupa'yı birbirinden ayıran Boğazlar ile Asya ve Afrika'yı birbirinden ayıran Süveyş Kanalı bölgesinde Hazar, Aden ve Hürmüz su yollarının arasındaki konumuyla önemli bir üs olan Kıbrıs Batı Asya'nın anahtarıdır. Basra Körfezi-Hürmüz Boğazı-Babülmendep Boğazı-Kızıldeniz-Girit-Malta-Cebelitarık Boğazı petrol ulaşım hattının en hassas noktalarından birisinde yer alan Kıbrıs, bu konumuyla Avrupa'nın Ortadoğu ve Uzakdoğu ile ticaretini sağladığı hat üzerinde de yerini almaktadır(Eslen, 2005, s.8). Söz konusu bu ticaret hattı küresel ve kıtasal jeostratejik açıdan gerek ABD gerekse AB üyesi ülkeler için son derece önemlidir. Küresel egemenlik kavramını benimseyen ve askeri, politik ve ekonomik alanda dünyanın bir numarası ve dünyanın jandarması konumuna gelmek isteyen ABD, yurttaşı Mahan'ın

teorilerine uygun olarak deniz gücünü Akdeniz'den açık denizlere kadar yayma ve deniz ulaşım güzergâhlarını kontrol ve denetleme altına alma telaşındadır. Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında, bu kıtaların hemen hemen hepsine aynı mesafede bulunan ada, Girit ile birlikte su geçiş yollarının da üzerindedir. Bu bağlamda bakıldığında Kıbrıs adasının coğrafi özelliği ve deniz gücü bağlamında Türkiye'nin ekonomik, politik ve askeri güvenlik açısından konumu Mahan'ın jeopolitik kavramının hala geçerliliğini korumakta olduğunu göstermektedir.

Ada sadece Akdeniz'e kıyısı olan ülkeler açısından da önemli değildir. Başta Yunanistan olmak üzere, İngiltere, ABD ve son dönemde Avrupa Birliği üyesi ülkeler de adanın kendi çıkarları açısından öneminin farkındadırlar. Doğu Akdeniz'de jeopolitik önemine bağlı olarak Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında kilit noktada bulunan ada her dönem stratejik önemini korumuştur. Stratejik açıdan Doğu Akdeniz'in düğüm noktasını teşkil eden Kıbrıs adası, Anadolu ve Suriye kıyılarına olan yakınlığı, Ege Denizi'nin giriş ve çıkışına etkisi ve Mısır ile Süveyş kanalı'na olan yakınlığıyla İngiltere için de önemli bir adadır. 'Bir düşmana ya da saldırı hedefine coğrafi olarak yakın olmanın avantajı' (Mahan, 2003, s.52) da göz önüne alınınca, Doğu Akdeniz ve çevresi, Ortadoğu ve Hindistan'daki çıkar ilişkileri ve politikası açısından stratejik öneme haiz bu adanın İngiltere açısından tek kusuru ise Osmanlı İmparatorluğu'na ait olmasıdır. İngiliz hükümetinin adanın idaresini ele almasıyla beraber pek çok Yunanlı, İngilizlerin adanın yönetimini kısa bir zaman içinde Yunanlılara devredeceğini düşünür ve Rum Ortodoks Kilisesi İngiliz idaresine yazılı müracaatta bulunarak "Yunanistan'ı istiklaline kavuşturan İngiliz hükümetinin Kıbrıs'ı Yunanistan'a ilhak ettirmesini" talep ederler (Denktaş, 1997, s. 20). Daha sonrasında ise Osmanlı İmparatorluğu'nun da Birinci Dünya Savaşı'na girmesi sonrasında İngiltere adayı tek taraflı olarak ilhak ettiğini açıklar. Lozan Anlaşması'nın hemen sonrasında ise anlaşma hükümleri İngiltere tarafından 6 Ağustos 1924 tarihinde tasdik edilir (Sarıca, 1975, s.7). O güne kadar Türk tebaası olarak görülen Kıbrıslı Türklerden İngiliz uyruğuna geçmek ve adada kalmak veya Türk tâbiiyetine sahip olarak adayı terk etmek ve Türkiye'ye göç etmek isteyenlere tanınan bu haklarla yaklaşık pek çok Kıbrıslı Türk de Türkiye'ye göç eder (Keser, 2000). İkinci Dünya Savaşı döneminde Akdeniz'in ortasında sabit bir uçak gemisi pozisyonunda İngiliz ordusuna büyük lojistik katkı sağlayan ada aynı önemini daha sonraki dönemde de koruyacaktır.

Bir devletin ulusal çıkarları söz konusu olduğunda ön plana çıkan unsurlar; vatan ve milletin bölünmezliği ile bağımsızlığı, ekonomik menfaatler, bölgesel güvenlik ortamlarının sağlanmasıyla ilgili çıkarlar ve ulusal değerlerin korunmasıyla ilgili çıkarlar olarak sıralanabilir.

Ulusal çıkarları derecelendirmek gerektiğinde karşımıza çıkan hususlar ise bunların ölüm kalım derecesinde, hayati öneme haiz, çok önemli ve önemli olarak sıralanabileceğidir (Dumanlı, 2005, s.42). Ada, bir sorun olarak ve İngiltere'nin ev sahipliğiyle 1955 yılında Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında yapılan görüşmelerde masaya yatırılır. Aynı günler Yunanistan'ın da Kıbrıs'ta Michael Mouskos'un ateşlediği Megali İdea çerçevesinde adayı Yunanistan'a bağlamak amacıyla başlattığı kamuoyu yaratma çabalarının ortaya çıktığı dönemdir. Kanlı bir devre yaşamaya başlayan Kıbrıs adası, 16 Ağustos 1960 tarihinde İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'nin garantörlüğü altında Kıbrıslı Türklerin ve Rumların eşit haklara sahip oldukları Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulduğunun duyurulmasıyla yeni bir süreç daha yaşamaya başlar. Maalesef bu dönem de çok uzun sürmeyecek ve EOKA'nın 21 Aralık 1963 tarihinde Akritas Planı adı verilen Türkleri topyekûn adadan yok etmeyi amaçlayan plana uygun olarak harekete geçmesi ve kıyımlara başlamasıyla Kıbrıs Cumhuriyeti fiilen biter ve bu süreç önce 15 Temmuz 1974 tarihli Nikos Sampson tarafından yapılan de facto darbe ve hemen ardından da Türkiye'nin garantör devlet olarak adaya müdahalesiyle ada yeni bir döneme girer.

1.1. Adanın Genel Stratejik Pozisyonu

Kıbrıs adası Avrasya ve özellikle de Orta Doğu ve Doğu Akdeniz açısından son derece stratejik bir konumdadır. Kıbrıs'ta hâkim olan, bu bölgedeki enerji kanalları, ticari yollar ve askeri strateji açısından büyük bir üstünlük sağlamaktadır. Özellikle bugün gelinen noktada Kıbrıs adasının Akdeniz'de bu kadar hassas bir coğrafyada yer alması önemini bir kat daha arttırmaktadır. Bugünün dünyasında küresel jeopolitik güç merkezi olarak görülen ABD, kıtasal jeopolitik güç merkezi olarak görülen Çin, İngiltere ve Fransa yanında bölgesel jeopolitik güç olarak Türkiye; Ortadoğu'dan Balkanlara ve Orta Asya'ya açılan kapı üzerindedir. Bu coğrafyada hâkim güç olmak isteyen bir ülkenin Akdeniz'de sabit bir üs konumundaki Kıbrıs adasını göz ardı etmesi beklenemez ve bugün bu durumu en iyi değerlendiren ülke pozisyonunda ise Fransa bulunmaktadır. Bir yanda adanın jeopolitik ve jeostratejik önemi, bir yanda bölgede söz sahibi olmak isteyen AB, İngiltere, adada tarihi ve etnik sebeplerle hak iddia eden Yunanistan ve adayı bir sıçrama tahtası ve güvenli bir ileri karakol olarak kullanma niyetindeki Fransa bir araya gelince Güney Kıbrıs'ın üyelik başvurusu öne alınır ve üyelik görüşmeleri hızla ve olumlu bir şekilde sonuçlandırılır. Böylece AB'nin sorunlu bir ülke konumundaki Kıbrıs adasını tek yanlı olarak ve Londra ve Zürih anlaşmalarına aykırı bir şekilde kendi içine alıp almayacağı, bunun AB'nin ortak dış politikası ve güvenlik politikası açısından ciddi sorunlar yaratacağı göz önüne alındığında Fransa, Almanya, Hollanda, İtalya gibi ülkeler AB için "ciddi bir baş ağrısı olarak görülen" Kıbrıs Rumlarının AB'ye tek taraflı müracaatlarına sıcak bakmamakla beraber Kıbrıslı Rumları AB üyesi yapmakta bir beis görmezler ve gerek Kıbrıslı Türkleri gerekse Türkiye'yi köşeye sıkıştırmanın yollarını aramaya başlarlar.

1. 2. Adadaki İngiliz Üsleri ve ABD

Gerek Rumlara, gerekse Türklere karşı uyguladığı ince politikayla adada bir kargaşa ortamı yaratan, 50'li yıllarda ilk defa olarak Yunanistan ve Türkiye'yi Lancaster House'de yapılan toplantılara taraf olarak çağırdıktan sonra uluslararası kamuoyuna bu iki ülkenin bir araya gelmesinin imkânsız olduğunu açıklayan İngiltere ise düşündüğü ve istediği politikayı yıllar boyu devam ettirir. 1959 Londra ve Zürih Anlaşmaları sonrasında Türkiye ve Yunanistan ile beraber adadaki üçüncü garantör devlet olan İngiltere, ayrıca Dikelya ve Akrotiri üslerini devreye sokmak suretiyle buralarda özerk bir yapı da oluşturur. Ada topraklarının 254 kilometrekarelik bir kısmı olan %2.7'lik bir kısmını işgal etmekte olan İngiliz üslerinde yaklaşık 10.000 asker bulunmaktadır. Bu İngiliz askeri gücüne ilaveten üslerde ayrıca 2.668 Kıbrıslı Türk ve Rum çalışan da bulunmaktadır. Bu tesislerin kuruluş tarihi ise 1948 yılında Lefkoşa'dan yayın yapmaya başlayan FBS radyosuna kadar uzanır.1948 yılında Filistin bölgesinden, 1954 yılında da Süveyş'ten çekilen İngiltere'nin elinde kalan tek askeri üs yapımında Kıbrıslı Türkler ve Rumların da görev yaptıkları bu tesislerdir. Öte yandan üslerde sadece bu askerler bulunmamaktadır. İngiltere'de Cheltenham istihbarat merkeziyle bağlantılı olarak çalışan hassas dinleme, haberleşme ve gözetleme sistemleriyle donatılmış olan üslerde nükleer, biyolojik ve kimyasal silahlar bulunduğu da ileri sürülmektedir (An, 2000, s.56). Adadan Türk askeri varlığının zaman içerisinde tamamen çekilmesini talep eden ve Rumlar tarafından reddedilen Annan Planı'nda İngiliz üsleriyle ilgili bir yaptırım söz konusu değildir.

Adadaki Türk askeri mevcudiyetinin tamamen konvansiyonel silahlara sahip olduğu, buna karşılık İngiliz üslerinde NBC silahlarının bulunduğu göz önüne alınacak olursa müzakere sürecinde bu durum özellikle AB ve ABD tarafına karşı bir caydırıcı unsur olarak sunulabilir. Adanın silah tehdidinden tamamen arındırılması gibi bir gerekçenin ortaya atılması halinde öncelikle çok daha tehlikeli boyutta olan, şu anda bile adada kansere yakalanma riskini arttırdığı ileri sürülen bu üslerdeki NBC silahlarının ortadan kaldırılması gerekir. Bu bağlamda, gittikçe küçülmekte olan ve zaman içinde sömürgelerinin neredeyse tamamını kaybeden İngiltere'nin hangi bilinmeyen sebeple bu küçücük adadaki iki üs konusunda bu kadar ısrarcı ve tavizsiz olduğu sorgulanması gereken bir konudur. Amerika'nın İspanya'daki Maron hava üssünü

İngiltere ile anlaşmak suretiyle Akrotiri üssüne nakledeceği, bu konuda İsrail, Türkiye ve Yunanistan'a da bilgi verildiği de ileri sürülür. Öte yandan, 1974 Nisan döneminde Süveyş bölgesindeki mayınları temizlemek maksadıyla bölgeye gönderilen 1.500 civarındaki Amerikan deniz piyadesinden bir kısmı hala İngiliz üslerinde kalmaktadır (Ertughrul, 1996, s.41) Doğu Akdeniz'deki petrol ulaşım hatları ve deniz ticaret yolları üzerindeki muazzam konumu nedeniyle kıtasal ve küresel stratejik önemi göz önüne alındığında Kıbrıs üzerindeki herhangi bir askeri üssün ne kadar önemli olduğu da böylece ortaya çıkar.

Kıbrıs'taki askerî üsleri aracılığıyla Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'daki çıkarlarının bekçiliğini yapan İngiltere eski medeniyetine hayran olduğu Yunanlıların Kıbrıs'ta Rumlar kanalıyla egemen olmasını barış ve çözüm olarak görmektedir. Amerika, İngiltere ve AB'nin çıkarlarını koruyup kollamak amacıyla hazırlanmış olan Annan Planı'nın ortaya atıldığı dönemde varılacak anlaşmaya göre bu üslerin işgal ettiği toprakların bir kısmının geri verileceği belirtilmekle beraber anlaşma söz konusu olmadığı için üsler aynı pozisyonlarını korumaktadır. Esasında adada her şart altında varlığını koruyacak olan İngiltere, bu üsleri hiçbir şekilde masaya getirmek ve pazarlık yapmak niyetinde değildir. Kıbrıs'la ilgili herhangi bir tartışma başladığı anda ilk etapta ortaya atılan fikir, adanın 1974 yılında ikiye ayrıldığı ve adada iki toplumun bulunduğudur. Oysa ada fiili olarak üçe bölünmüş durumdadır ve göz ardı edilen bölüm İngiltere'nin özel hükümranlık alanı olan üsleridir. Adada her dönem "böl ve yönet" stratejisi içerisinde emperyalist bir politika takip eden İngiltere, adada kendi çıkarları ve varlığını devam ettirebilmek amacıyla üslere azami özen ve dikkati göstermekte ve son derece başarılı bir taktikle de kamuoyunun gözünden uzak tutmaktadır. Ortadoğu bölgesindeki neredeyse bütün İngiliz mevcudiyetinin yavaş yavaş ortadan kalkması ve İngilizlerin bir çekilme süreci yaşamalarına rağmen adadaki İngiliz üsleri varlıklarını korumaktadır. Her ne kadar adada söz sahibi olan Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar bu İngiliz üslerine tepki gösterseler de İngiltere'nin bu toprakları bırakmaya niyeti yoktur. Dolayısıyla İngiltere'nin adanın güneyinde bulundurduğu Agrotur ve Dikelya üsleri de tamamen özerk yapısını korumaktadır ve İngiltere bu üslerin AB sınırları içine alınmasına bugün itibarıyla da pek sıcak bakmamaktadır. Batı'nın uluslararası ilişkilerde güvenlik kadar önem verdiği ikinci noktanın ticari menfaatler olduğu düşünülecek olursa İngiltere'nin bu üsleri bırakmak niyetinde olmadığı da görülecektir. Batı'nın Kıbrıs politikası da esasen çok büyük mali kaynaklara sahip Washington ve Londra merkezli Rum-Yunan lobileri tarafından desteklenmektedir. Ancak unutulan bir nokta Batı'nın bu politikasının Türkiye'yle ilişkilere zarar verdiği ve Batı dünyası için stratejik konumu ve sağladığı destek nedeniyle son derece önemli bir konumda olan Türkiye'nin de haklı olarak uluslararası her alanda karşısına Kıbrıs'ın bir sorun ve engel olarak çıkartılmasından duyduğu rahatsızlıktır.

Amerika'nın bölgedeki yaklaşımı ise çok daha farklıdır. Üsler konusunda İngiltere ile imkân ve kolaylıklardan istifade etme ve NATO güçlerini de bu duruma dâhil etme söz konusu olsa da Amerika, adanın tek başına bir devletin eline verilmesinden yana görünmemektedir. ABD'nin artan enerji ihtiyaçlarının karşılanması, Hazar ve Ortadoğu bölgesindeki enerji kaynaklarını kontrolü ve bu merkezlere hâkimiyet, ABD'nin özellikle Doğu Akdeniz bölgesinde deniz gücünün mutlak belirleyici konumu, ABD'nin bölgedeki çıkarlarının korunması ve askeri mevcudiyetinin kesintisiz korunması gibi faktörler bir araya getirildiğinde ABD'nin bu bölgeye karşı gösterdiği hassasiyet kendiliğinden ortaya çıkar. Öte yandan ABD Dışişleri eski Bakanı Condoleezza Rice'la 28 Ekim 2005 günü bir görüşme yapan KKTC Cumhurbaşkanı Mehmet Ali Talat'ın ziyareti sonrasında, KKTC'yi resmen tanımamakla beraber durumu meşru olarak nitelendiren Amerikan hükümeti geleceğe yönelik olarak Kıbrıs'ı bir askeri üs olarak kullanmanın ilk sinyallerini de vermiş olur. Adada Kıbrıslı Türklere uygulanan ambargo ve izolasyonların kaldırılması konusunda hiçbir adım atmayan, adadaki iki toplumun eşit haklara sahip olarak bir araya gelmeleri konusunda bir gayret sarf etmeyen

Amerika'nın Kıbrıs'la ilgili geleceğe yönelik planları bu adadan daha fazla ve sıkıntısız istifade etmeye yöneliktir.

Kıbrıslı Rumları her ne kadar meşru hükümet olarak tanıyor olsa da Amerikan hükümetinin Kıbrıslı Türklere olan bu suni ilgisi bölgesel bir sorunun çözümlenmesinden ziyade, adanın Amerikan çıkarlarına hizmet edecek bir deniz üssü olmasındandır. Ortadoğu'ya hâkim konumdaki adanın küresel jeostrateji, bölgedeki çıkarları, kendi vatandaşlarının hayatı, özellikle Ortadoğu'daki Amerikan güvenlik stratejisi bakımından ön plana çıkan hususların takip edilmesi, Amerikan askeri mevcudiyetinin korunup devam ettirilmesi açısından özellikle ABD açısından ne kadar önemli olduğunun farkında olan İngiltere ise adadaki hemen hemen bütün haklarından vazgeçmiş olmakla beraber üslerin özerk konumunu koruyup kollamaya devam eder. ABD'ye bağlı olarak başka ülkeler de bu durumdan istifade etmenin veya kendilerini güvende hissetmenin yollarını aramaktadırlar. Örneğin İsrail'in Tevrat'a bağlı olarak "vaat edilmiş topraklara açılmak" ve Mezopotamya su kaynaklarını her zaman kontrol altında tutabilmek için kendisini güvende hissetmesi gerekmektedir. Ayrıca ABD ile birlikte hareket etmeyi tercih eden bazı Arap ülkelerinin güvenliği açısından da adanın önemi yadsınamaz. Bu bağlamda Kıbrıs'ı elinde bulunduracak gücün askeri kuvvet kullanarak kendi güvenliğini sağlamasının ötesinde Kafkasya, Balkanlar, Ortadoğu, Orta Asya ve Basra Körfezi gibi sıcak noktalara askeri açılımlar gerçekleştirebilmesi de her zaman muhtemeldir. 'Uzun ve tehlikeli yolculukların son derece tehlikeli olacağı' düşüncesinden hareketle böyle bir stratejik noktadan vazgeçilemez. Bu açıdan ada Amerika açısından da son derece önemlidir.

Öte yandan, Kıbrıs'ın AB süreciyle ilgili tartışmaların odak noktasına oturmasıyla beraber bu İngiliz üslerinin de farklı amaçlara hizmet etmek üzere kullanıldığı konusunda haberler ortaya atılır. Bu bağlamda ABD'nin İngiltere ile çok yakın dirsek teması içerisinde bulunması, ayrıca İngiltere'nin üsler konusunu AB dışında tutmaya çalışarak ABD taleplerine uygun hareket etmesi de kolayca anlaşılabilir. 1967 ve 1973 Ortadoğu savaşları döneminde Araplara karşı kullanılan İsrail uçaklarını yönlendirmede kullanılan üsler, ayrıca 20 Temmuz 1974 döneminde Rumların baskı ve şiddetinden kaçmaya çalışan Türklerin uzun bir süre zorunlu ikamet edecekleri bir yer olur. Öte yandan Irak'ta devam eden Amerikan harekâtı ve Afganistan'daki ISAF operasyonu süresince bu üsler ara istasyon olarak kullanılır.

Amerika bu üsleri daha önce Körfez Harekâtı sırasında da bir ara istasyon olarak kullanmıştır. İngiltere bu üslerin AB sınırları içine alınmasına bugün itibarıyla da pek sıcak bakmamaktadır. Dolayısıyla ada fiilen üç ayrı parçaya bölünmüş durumdadır. Kıbrıs'taki askerî üsleri aracılığıyla Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'daki çıkarlarının bekçiliğini yapan İngiltere eski medeniyetine hayran olduğu Yunanların Kıbrıs'ta Rumlar kanalıyla egemen olmasını barış ve çözüm olarak görmektedir. Amerika, İngiltere ve AB'nin çıkarlarını koruyup kollamak amacıyla hazırlanmış olan Annan Planı'nın ortaya atıldığı dönemde varılacak anlaşmaya göre bu üslerin işgal ettiği toprakların bir kısmının geri verileceği belirtilmekle beraber anlaşma söz konusu olmadığı için üsler aynı pozisyonlarını korumaktadır. Esasında adada her şart altında varlığını koruyacak olan İngiltere, bu üsleri hiçbir şekilde masaya getirmek ve pazarlık yapmak niyetinde değildir.

2. Rusya'nın Akdeniz'deki Askeri Mevcudiyeti

"Sızma ve yıkıcı harp faaliyetleri" (Höpker, 1970, s. 4) ile anakaradaki savaş gücünün tamamını kullanmadan sonuca gitmeye en uygun yer olarak Akdeniz'i gören Ruslar böylece özellikle ABD karşısında herhangi bir atom savaşı, nükleer bir çılgınlık veya füze krizine gerek kalmadan "bir deneme alanı" olarak gördükleri bölgede deniz gücünü göstermeye başlarlar. Sovyetler Birliği ve daha sonra da Rusya Federasyonu'nun Akdeniz Donanması Sovyet/Rus barış dönemi diplomasi ve savaş sürecinde de kriz yönetiminin ilk ve en önemli enstrümanı olarak görev yapmıştır (McCormick, 1987, s. 18). ABD'nin Lübnan'a yönelik müdahalesinin

hemen ardından Sovyet donanması da ilk defa 1958 yılında Akdeniz'de devriye dolaşmaya başlar. Sovyet donanmasının 1957 yılından başlayarak 1986 yılına kadar Akdeniz'de sürdürdüğü mevcudiyeti 1957 yılında 600 deniz günü, 1958'de 1.000 deniz günü, 1959'da 4.100 deniz günü, 1960'da 5.600, 1961'de 2.300, 1962'de 800, 1963'de 600 deniz günü, 1964'de 1.800, 1965'de 3.700, 1966'da 5.400, 1967'de 8.800 deniz günü, 1968'de 11.700 deniz günü, 1969'da 15.400, 1970'de 17.400, 1971'de 18.700 deniz günü, 1972'de 17.700, 1973'de 20.600, 1974'de 20.200, 1975'de 20.000, 1976'da 18.600, 1977'de 16.300, 1978'de 16.600, 1979'da 16.600, 1980'da 16.600, 1981'de 16.700, 1982'de 16.100, 1983'de 17.500, 1984'de 14.600, 1985'de 16.400 ve 1986 yılında da 16.400 yıllık deniz günü olarak hesaplanır.

Öte yandan son Tartus limanı uygulamasında olduğu üzere Sovyetlerin ve şimdi de Rusların Akdeniz'de seyreden savaş gemilerinin gücü, sayısı ve kapasitesi ne olursa olsun genel kanı bunun diplomatik bir atak ve gövde gösterisi olarak değerlendirilmesidir. 1960'lı, 1970'li yıllarda Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyasından pek çok ülkeye askeri ve ekonomik yardımlarda bulunan Sovyetler Birliği aynı dönemde NATO'nun haberleşme, iletişim ve taşımacılık hattı olarak değerlendirilen Akdeniz'de Batı ve ABD açısından en üst düzey tehdit olarak algılanmaktadır (Ray, 1973, s. 1). Bu arada Sovyet 5. Donanma Komutanı Amiral Zumwalt da İsrail gibi düşünmektedir ve özellikle Doğu Akdeniz'de operasyonel taleplere cevap verebilecek tek gücün ABD donanması olduğunu belirtmektedir (Zakheim, 2012, s. 9). Arap coğrafyasındaki anti emperyalist havadan bir hayli istifade eden Sovyetler böylece devamlı bir üs bulundurma düşüncesinde oldukları Akdeniz'de boy göstermeye başlar. Bununla birlikte devamlı üs bulundurma stratejisinin Arap coğrafyasına yönelik Sovyet propagandasının sonu olacağı ve bu yüzden Sovyetler açısından deniz üsleri istenmemesi gerektiği gibi savlar da ileri sürülür (Zhukov, 2004, s. 25). Bu dönem İngiltere'nin Süveyş'in doğusundaki savunmacı rolünden çekileceğini açıkladığı, İngiliz sterlininin devalüe olduğu, İngiliz ekonomisinin ekonomik durgunlukla çalkalandığı, Fransa Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle'ün İngiltere'nin Avrupa Komitesi'ne girişine ikinci defa veto dediği dönemde İngiltere-ABD ilişkileri ise Vietnam sorunundan İngiltere'nin askeri işbirliğine varıncaya kadar "eşi benzeri görülmedik şekilde" (http://usir.salford.ac.uk/1712/1/What_Now_for_Britain.pdf.) düzgün ve dengeli gitmektedir.

İngiltere ve ABD'nin güvenlik, savunma ve istihbarat alanında işbirliği sağlamaya çalıştıkları süreçte ve Ortadoğu'da Altı Gün Savaşları'nın ardından ise Sovyet donanması Mısır'ın İskenderiye, Mersa Matruh ve Port Said limanları yanında Suriye'nin Lazkiye limanına da serbestçe girmeye başlar. 1960-1967 sürecinde Arap ülkelerinin İsrail karşısında yaşadıkları çaresizlik ve yenilgiler bu ülkeleri Sovyet yardımına açık ve hazır bir hale getirmiştir. 1967 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliği Akdeniz'de NATO'nun deniz gücü ve ABD'nin 6. Filosu karşısında askeri dengeyi yakalamak üzere 5. Operasyonel Donanma'yı teşkil eder (Borowiec, 1983, s. 7). Söz konusu deniz gücü bölgede yaklaşık 25 yıl kalır ve 1992 yılında bölgeden ayrılır. Bu kapsamda Akdeniz'de bulunan Rus donanması ilk etapta 55 gemi yanında tankerler ve destek gemilerinden oluşmaktadır ve bu donanmada 8-10 dizel motorlu saldırı torpido denizaltısı, 2-3 nükleer güçlü Cruise füze sistemleriyle donatılmış denizaltı, 2-4 Cruise, 9-12 destroyer, 2-3 mayın temizleyici, 1-3 amfibi gemi, 18-20 destek hizmet gemisi ve 5-6 takip-araştırma ve keşif gemisi bulunmaktadır. Öte yandan özellikle 1970'li yıllarda tamir, bakım ve onarım faaliyetleri için donanmasının sığınabileceği tek liman olarak değerlendirdiği Mısır'ın altyapı imkânları ve Suriye'de Tartus limanı artan NATO ve ABD baskısı karşısında yetersiz kalmaktadır (CIA, 1976, s. 1). Ancak daha fazla adım atmaya kalkışması ise Amerikalılara göre "daha pahalı, daha zor ve daha sıkıntılı" olacaktır. Bu süreçte Mısır'ın İskenderiye limanı Ruslar açısından tamir-bakım, depolama, askeri mevcudiyetin devamlılığı ve komuta-kontrol bağlamında tam anlamıyla ana karargâh görevi üstlenmiş durumdadır.

İlginç olan ise bütün bu faaliyetlerin Rus askeri yetkililer tarafından yürütülmesi ve bu bölgelere Mısırlıların girmesine dahi müsaade edilmemesidir. Her ne kadar 1966-1971 sürecinde Rusların bölgedeki deniz gücü yaklaşık %300'lük bir artış göstermiş olsa da Amerikalılara göre Rusların bu şartlarda kullanabilecekleri tek liman Suriye kalmaktadır; ancak tıpkı eski Yugoslavya'da olduğu üzere Suriye'nin topraklarını kullanma konusunda Ruslara sıkıntı yaratması ve kısıtlı liman imkânlarından istifade etmeleri konusunda da son derece gönülsüz hareket etmesi bu imkânı da ortadan kaldırmaktadır (CIA, 1976, s. 6). Özellikle 1971 yılının son aylarında Mısır'da bulunan Sovyet askeri mevcudiyeti çoğunluğu Nil Vadisi'nden idare edilmekte olan hava savunma personeli olan 15-20.000 kişilik bir güce ulaşmış durumdadır. Bu gücün içinde ayrıca hava savunma deniz piyadelerinin devriye görevleriyle ilgili olarak çalışmakta olan 200 kadar pilot da bulunmaktadır. Aynı yıl içinde Sovyet donanmasının Akdeniz'deki yıllık gemi günü ise 18.700 olmuştur ve bu da ortalama 50-54 arasında muharip gemi anlamına gelmektedir. 1970'li yıllardaki bu durum Batı dünyası açısından NATO'nun Akdeniz'de güç kaybına paralel olarak Rusların hâkim güç olması olarak değerlendirilir ve kaygı uyandırır (Borowiec, 1983, s. 3).

1972 yılına kadar Ruslar Mısır'daki askeri gücünü geri çekmiş durumdadır ve böylece Akdeniz'de yer merkezli hava kontrol gücünü de kaybetmiş durumdadır. 1973 yılına gelindiğinde İsrail'in Filistin üzerinden yayılmacı politikasını durdurmak amacıyla Mısır ve Suriye önderliğinde Arap ülkelerinin başlattığı Yom Kipur Savaşı sırasında ve özellikle 13-30 Ekim 1973 sürecinde Rus ve Amerikan donanmaları Akdeniz'de tam anlamıyla bir gövde gösterisine girişirler ve bu durum dünya ekonomisi ve enerji pazarı için ağır bir darbe yaratırken uluslararası kamuoyunda ciddi kaygılara neden olur. Suriye'de Hafız Esad ve Mısır'da Enver Sedat tarafından İsrail'le savaşa girme kararı alınması (Haktanır, 2009, s. 102) ve bu kararın Moskova'dan da bir süre gizlenmesinin ardından Leonid Brejnev bu savaşın sadece Arapların savaşı olacağını söyler; ancak 11 denizaltı, 3 destroyer, 6 füze güdümlü konvansiyonel destroyer, beş fırkateyn, 2 mayın tarayıcı ve 2 amfibi gemiden oluşan toplam 52 gemilik Rus donanması da Akdeniz'e açılır.

Daha sonra bu güce 11 denizaltı, 9 farklı özellikte destroyer, 5 fırkateyn, 2 mayın tarayıcı ve çok sayıda yardımcı gemi de katılacaktır. Yaklaşık 96 savaş gemisi ve destek birliğinden oluşan bu Sovyet askeri gücü Suriye ve Mısır'a havayoluyla gönderilen 12.500 ton askeri malzeme yanında deniz yoluyla ulaştırılan 63.000 ton malzemeyle birlikte esasında ABD açısından son derece ciddi ve önem atfedilmesi gereken bir istihbarat kaynağı olarak da değerlendirilebilir. 6 Ekim 1973 itibarıyla Akdeniz'de toplam 48 Amerikan savaş gemisi bulunmaktadır. Böylece Akdeniz'de uzun süre sonra ilk defa ciddi bir gövde gösterisi söz konusu olur. Soğuk savaş döneminde limanlarda demir atmış vaziyette sıkışıp kalan Rus donanması bu süreçte öncelikle misyonunu kıyı savunmasına yönelik olarak belirler ve kısıtlı açık deniz imkânlarıyla da beklemeye koyulur (McCormick, 1987, s. 18). ABD ile Sovyetler Birliği'nin savaşın eşiğine geldiği bu süreçte İngiltere, Fransa, Türkiye, İspanya ve Yunanistan'ın Amerikan taleplerine sırt çevirmesi ve kendi topraklarındaki üslerin kullanılmasına müsaade etmemeleri ABD'yi yalnız bırakmanın ötesinde uzun vadede özellikle ABD-İngiltere ilişkilerini sıkıntıya sokar.

Böylece Almanya'dan havalanan Amerikan savaş uçakları yukarıda belirtilen ülkelerin hava sahalarını da kullanamadığından Atlas Okyanusu ve Akdeniz üzerinden ve normal şartlarda 1.000 mil kadar olması gereken bir uzaklığı 2.000 millik bir rota olarak kat etmek zorunda kalır. İngiltere'nin de Kıbrıs'ta bulunan hükümran askeri üslerini bu amaçla kullandırmaması da Amerikan yönetimini ve özellikle de Kissinger'ı son derece öfkelendirir. Daha önce Süveyş Kanalı krizi sırasında bölgedeki Sovyet askeri mevcudiyetini Makarios'un göz yumması ve müsaade etmesiyle (Camp, 2001, s. 137) U-2 casus uçakları vasıtasıyla tespit eden ABD'nin bu sefer İsrail'e sadece 70 mil uzaklıktaki Agrotur üssünü kullanamaması ve uçakların 6.000 mil uzaklıktaki ABD üslerinden havalanmasının planlanması da İngiltere'yle ilişkileri iyiden iyiye

gerginleştirir. Sovyetler Birliği ise aynı dönemde güvenli uçuş hatları üzerinden 700 tonluk kargolar halinde lojistik destek sağlamaya devam etmektedir.

Bugün bile Rus donanmasıyla ilgili genel kanı donanmanın denizlerde mümkün olduğunca az kalması, lojistik destek sağlayabileceği liman ve deniz üslerine mümkün olduğunca yakın seyretmesi, zamanının neredeyse tamamını bakım ve onarım faaliyetleriyle geçirmesidir. Süreklilik ve kısıtlı donanma gücüyle çeşitli sorunlarla karşılaşılınca Rus donanması genel anlamda Akdeniz'deki faaliyetlerini askıya almakta, beklemeye geçmekte ve Karadeniz'de bulunan ana karargâhlarından mümkün olduğunca çabuk destek talep etmektedir. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ve Kıbrıs sorununun doruk yaptığı o günlerde, Suriye füzelerinin Lübnan hedeflerine kilitlendiği 1981 yılında, Libya ve Sedra Körfezi bölgesinde yaşanan sıkıntılarla ilgili olarak 1985-1986 sürecinde de aynı durum yaşanmıştır. Şüphesiz bu durumu Rusların bir taktik denemesi olarak algılamak ve hem rutin faaliyetleri yürütmeye ve hem de kriz yönetimi oluşturarak bir noktaya kadar soruna çözüm bulabildiğini görmek de mümkündür. Bu arada her ne kadar Akdeniz'de bulunan Sovyet/Rus donanması bir savaşa girmemiş olsa da barış döneminde Rusların çalışmaları, yaptıkları tatbikatlar ve ortaya koydukları yaklaşım savaşta nasıl bir strateji izleyecekleri konusunda önemli ipuçları vermektedir. Buna göre Akdeniz'de meydana gelecek muhtemel bir çatışma ortamında Ruslar "D-Day Ateş" olarak da adlandırılabilecek bir taktik içinde olacaklar ve düşman deniz unsurlarının menzilinde bulunan muharip gemileriyle denizaltıları aynı anda ve çatışmanın başladığı anda ateşlemeye başlayacaklardır.

Böyle bir durumun gerçekleşmesi ise Akdeniz'de NATO'nun güney kanadını desteklemesine engel olacak, ayrıca Sovyet tehdidi altında bulunan bu bölgede savunma ve güvenliği de tehlikeye sokacaktır. Bugün gelinen noktada ise Rusya ile ilgili böyle bir tehlikenin olmaması bu senaryonun en azından uzunca bir süre gerçekleşemeyeceği anlamına gelmektedir. Öte yandan Lübnan'la ilgili olarak Rusya-Suriye ilişkilerinin de gerilmeye başlaması bu avantajı da Ruslar bağlamında tehlikeye sokmaktadır.

Amerikalılara göre Cezayir, Malta, Libya, Suriye ve Yugoslavya'da olduğu üzere gerek ülkelerin kendi sorunları ve gerekse Ruslarla olan ilişkilerin kötüye gitmesi Rusları olumsuz etkilemektedir. Bu durum ister istemez Rusları Suriye ve eski Yugoslavya'daki limanları kullanmaya zorlayacaktır. Sovyetler Birliği'nin her ne kadar dev silahlanma harcamaları yaparken kendi ekonomisini güçlendirecek ve bağlantısızları destekleyecek mali kaynakları olmasa da bu süreçte üslerini ve altyapısını kullanabileceği Suriye ve Libya gibi bölgesel müttefikleri/müşterileri bulunmaktadır ve bazı değerlendirmelere göre Avrupa'da ortaya çıkacak herhangi bir huzursuzluk anında Suriye'nin veya Libya'nın Sovyet askeri gücüne kucak açması NATO içerisinde özellikle Yunanistan ve Türkiye'ye yönelik destek gayretlerini riske atacaktır. Her ne kadar Suriye ve Libya'nın Sovyetleri ateş gücüyle desteklemesi beklenmese de bu iki ülkenin en azından Sovyet donanmasına yönelik koruma sağlaması bile NATO açısından büyük sıkıntılara neden olacak türdendir. Akdeniz'de kalıcı bir deniz üssü bulundurma düşüncesi içindeki Sovyetlerin ve şimdi de Rusların Suriye, Libya ve Mısır gibi Arap ülkelerine yaklaşmaları bu yüzdendir. Bugün gelinen noktada zorlu bir iç savaş yaşayan Beşar Esad yönetimindeki Suriye'nin her ne kadar Rusya'ya yönelik nasıl bir yardım yapacağı bilinmese de Libya'nın böyle bir yardımının en azından içinde bulunulan dönemde söz konusu olmayacağı açıktır (Orhan, 2012, s. 13).

Bu bağlamda daha 1970'li yıllarda yapılan değerlendirmeler aradan 40 yıl geçtikten sonra da geçerliliğini korumakta ve Ruslar Suriye'nin Tartus limanından daha fazla istifade etmenin yollarını aramaktadırlar. Klasik anlamda söylendiği üzere Sovyetler Birliği'nin sıcak denizlere çıkma ve okyanuslara serbestçe açılma düşüncesi zaman zaman ABD'yi ve ABD liderliğindeki NATO'yu bu ülkeyle karşı karşıya getirmiştir. Sovyetler Birliği ve sonrasında da Rusya'nın

özellikle Akdeniz'de donanmasıyla boy göstermesi bölge ülkeleri kadar dünya kamuoyuna da bir süper güç olduğunu kanıtlama çabası olarak da algılanmaktadır. Büyük güçlerin prestij kavgası penceresinden bakıldığında ise itibarını her şart altında koruması gereken Sovyetler Birliği'nin örneğin İsrail tehdidi karşısında Suriye'ye her daim askeri ve siyasi destek verecek güce sahip olduğunu göstermesi gerekmektedir. 1982 Lübnan Savaşı sonrasında bunu gerçekleştiren Sovyetler Birliği prestij ve güvenilirlik bağlamında Gorbaçov'dan Putin'e bu konuya ayrı bir önem vermektedir. Soğuk Savaş sürecinde Cebelitarık yanında Türk boğazlarının muhtemel bir çatışma ortamında son derece kritik bir pozisyonda olacağı değerlendirilirken Rusya'nın devamlı olarak gücünü artırması ise denizlerde sıcak bir ortam yaratmaktadır.

Bugün Akdeniz'de devamlı seyir halinde olan ABD 6. Filosu karşısında özellikle vur-kaç taktiği uygulayacak ve "muhtemelen uyarıya gerek kalmadan" kısa menzilli füzelerini ateşleyecek Rus donanması tehdit olarak algılanmaktadır. 2014 yılı itibarıyla bile İngiltere'nin Cebelitarık'ta bir deniz üssü bulundurması, aynı şekilde ABD'nin de bu bölgeye yaklaşık 100 kilometre uzaklıktaki Rota bölgesinde son derece donanımlı bir deniz üssüne sahip olması bu yüzdendir. NATO dâhilindeki bütün savaş gemileri erken uyarı sistemleriyle donatılmış durumdayken Rus donanmasına ev sahipliği yapacak en yakın üs ise binlerce kilometre uzakta bulunmaktadır. Bu durum yıllar boyunca NATO'da komuta kademelerine gelmiş üst düzey denizcilerin kendilerinden son derece emin davranmalarına da neden olmuştur. Şüphesiz bu davranış tartışmalara açık bir durumdur. Örneğin bir dönem NATO Güney Kanadı Komutanı olarak görev yapan Amiral Horacvio Rivero bu durumu NATO güçlerinin olası bir çatışma halinde kısa sürede Rusları etkisiz hale getireceğini ve Rusların da bunun aşağılık kompleksi içinde olduklarını belirtmekten kaçınmaz.

Öte yandan 2000'li yıllarla birlikte Rus donanmasında mukayese kabul edilmez bir gelişme söz konusudur ve 2008'de Panama Kanalı'nın geçilmesinin ardından Rus donanması dış sularda daha çok ve daha cesurca dolaşmaktadır. Örneğin 2009 yılında Rus donanmasına bağlı 4 farklı deniz gücü aynı anda ve farklı güzergâhlarda uzun soluklu seyirler gerçekleştirmiş ve Rus medyası da bu durumu 1991'den bu yana denizlerde aynı anda gerçekleştirilen seyirler bağlamında 18 yılın toplamından daha fazla olduğunu yazmıştır (Gorenburg, 2009, s. 1). Bu seyirler arasında en kayda geçmesi gerekeni 22 Eylül 2008 tarihinde başlayan ve 5 Ekim 2008 tarihinde Akdeniz sularına giriş yapan Kuzey Donanması'na bağlı nükleer savaş gemisi Büyük Pedro ve Amiral Chabanenko isimli destroyerin refakatçi gemiler ve bazı denizaltıların da eşliğinde 6 ay sürenidir. Söz konusu gemilerin bu seyri sırasında değişik hava ve deniz tatbikatları gerçekleştirilmiş, ayrıca Ka-27 helikopterleriyle de bazı arama-kurtarma tatbikatı yapılmıştır. Bu 6 aylık seyir sırasında ayrıca rehine kurtarma operasyonları, güverteye çıkan düşman unsurlarının bertaraf edilmesi ve deniz piyadelerinin özel arama-kurtarma çalışmaları da söz konusu olmuştur.

Bu iki gemi daha sonra Baltık Donanması'na bağlı Neustrashimyi ve Karadeniz Donanması'ndan Ladnyi ile birlikte de müşterek tatbikatlar yapmıştır. Hemen ardından Libya'da Trablus ziyareti yapılmış, 3 günlük ziyaret sonrasında Neustrashimyi gemisi Türk karasularına girerek 22-26 Ekim 2008 tarihinde Aksaz deniz üssüne demir atmıştır. Geminin Suriye ve özellikle Tartus ziyareti ise bilinmeyen bir nedenle yapılmamıştır. Gemilerin Akdeniz ziyaretinin son döneminde ayrıca Fransa'nın Tolulon limanı ziyaret edilmiş, burada Fransa Deniz Kuvvetleri Komutanlığından üst düzey askeri yetkililerle muhtemel müşterek deniz tatbikatları, askeri işbirliği çalışmaları, daha önce gerçekleştirilen müşterek tatbikatların durum değerlendirmesi yapılmış, Akdeniz'de güven ve istikrar ortamının yakalanması için yapılması gerekenler üzerinde görüş alışverişinde bulunulmuştur. Akdeniz'deki Rus donanması Kasım 2008 tarihinde ise 1988'den sonra ilk defa olarak Güney Amerika ülkelerini ziyaret etmek üzere bölgeden ayrılmıştır. Rus donanması son 6 yıl içerisinde de Pasifik'ten Akdeniz'e, Karayip

Denizi'nden Panama'ya kadar açık denizlerde seyretmeye ve gövde gösterisinde bulunmaya devam etmektedir. 2013 Mayıs ayına gelindiğinde Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin destek gemileri ve toplam 16 muharip savaş gemisinden oluşan yeni bir görev kuvveti oluşturulması ve Doğu Akdeniz'de göreve başlaması talimatı verir (Anzinger, 2013, s. 3).

Hemen ardından Rus yetkililer de yaptıkları açıklamada bu görev kuvvetinin özellikle Doğu Akdeniz'de devamlı olarak mevcudiyetini koruyacağını, muhtemelen Suriye'nin Tartus limanında karargâh kuracağını ve özellikle Suriye'de yaşanan çatışmalar sırasında da Suriye hükümetine destek verileceğini bildirirler. Böylece Putin Rusya'yı bir kere daha süper güç haline getirmek ve Sovyetler Birliği döneminde olduğu üzere bölgede bir denge unsuru olarak mevcudiyetini devam ettirmek düşüncesindedir. Hemen ardından Rusya çatışmaların yaşandığı Suriye'de Beşer Esad rejimine P-800 Oniks olarak bilinen karadan denize füze sistemleri ve füzeler gönderir. Ruslar tarafından bir yandan "Akdeniz'de ben de varım." mesajı verilirken öte yandan özellikle Akdeniz coğrafyasında çeşitli işbirliği ve güven artırıcı tedbirler kapsamında yardımlaşmalar da devam etmektedir. Rusya böylece Akdeniz'deki mevcudiyetini sürekli kılmaya özen göstermekte, tek limanı olan Tartus vasıtasıyla dünya kamuoyuna da bu mesajı vermektedir.

Bu arada Rusya Akdeniz'de askeri varlığını pekiştirmek amacıyla GKRY'nin Baf bölgesinde bulunan Andreas Papandreu Hava Üssü'nü kullanmak amacıyla Kıbrıs Rum Yönetimi'nden resmi talepte bulunur (http://t24.com.tr/haber/rusya-guney-kibristan-resmi-olarak-hava-ussu-istedi, 237286.) Rum Yönetimi'nin Rusya'nın önerisine sıcak baktığı ve anlaşmanın GKRY Lideri Nikos Anastasiadis'in Rusya'ya yapacağı ziyarette imzalanmasına da karar verilir. Suriye'nin Tartus limanında bir askeri üssü bulunan Rusya ekonomik kriz nedeniyle sarsılan AB üyesi Rumlara daha önce 2.5 milyar Euro kredi vermiş, Rumların alınan kredinin ödemesinin geciktirmesi nedeniyle bu hava üssünün kullanılması bir anlamda şantaja dönüşmüştür. Konuyla ilgili olarak Rum Politis gazetesi "Ruslar üs istiyor." manşetiyle konuyu haber yapar ve bu konunun Rum Savunma Bakanı Fotis Fotiu ile Rusya Savunma Bakanı Sergey Shoigu görüşmesinde gündeme geldiğini belirtir. Shoigu bu görüşmede Rus Deniz Kuvvetleri'ne bağlı gemilerin Rum limanlarına demirlemesi, Tartus'ta olduğu üzere liman altyapılarının kullanılması, gemi mürettebatının değiştirilmesi ve ayrıca Baf'taki hava üssünün Rus savaş uçakları tarafından kullanılmasını talep eder. Rum Bakan Fotiu da Shoigu'ya Rus donanmasına limanlarda kolaylıklar sağlanması konusunda hazır olduklarını belirtir. Öte yandan Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrof ile görüşen Rum Dışişleri Bakanı Yoannis Kasulidis ise bu konuda bazı çekincelere sahiptir ve bunları dillendirmekten de çekinmez. Kasulidis'in Moskova yönetiminden somut öneriler beklediği belirtilirken Rumların Rusya ile askeri anlamda yakınlaşması Batı dünyasını tedirgin ederken özellikle AB içinden bazı ülkeler tarafından diplomatik olarak uyarıldığı da ileri sürülür. Bu arada ABD'nin bir yandan NATO için Kıbrıs adasını ileri karakol olarak kullanma gayretleri, öte yandan GKRY ile görüşmelere başlayarak Limasol'da kalıcı bir üs elde etme gayretlerinin ardından Rusya ile GKRY arasında yapılan anlaşma gereği Rus savaş uçaklarının Baf yakınlarındaki Andreas Papandreu Hava Üssü'nü kullanmalarına, ayrıca Limasol limanını da Rus donanmasına açılmasına karar verilir (The Voice of Russia, 11 Ocak 2014). GKRY Savunma Bakanı Fotis Fotiou Moskova'da Mayıs 2013 tarihinde meslektaşı Sergei Shoigu ile yaptığı görüşmeler sonrasında konuyla ilgili anlaşmanın öncelikle insani ve acil durumlarla ilgili hava harekâtlarıyla sınırlı tutulacağını, Rus hava kuvvetlerinin üssü yığınak yapma ve lojistik destek için kullanmasına izin verilmeyeceğini belirtir. GKRY Savunma Bakanı ayrıca Ruslara adada kalıcı bir üs verilmesinin söz konusu olmadığını da belirtir.

2. 1. Tartus Limanı ve Rus Donanması

Özellikle 1960'larda ve hemen ardından 1970'lerde Arap coğrafyası ve Kuzey Afrika ülkeleriyle sıcak ilişkiler kurmaya başlayan Sovyetler Birliği bu süreçte Cezayir, Mısır, Libya ve Suriye gibi ülkelere ciddi anlamda askeri ve ekonomik yardımlarda bulunur. Bu yardım faaliyetlerinden istifade edenler arasında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşu sonrasında Batı ve ABD'den uzak bir strateji planlayan Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve Başpiskopos Makarios da vardır ve başta Sovyetler Birliği, bu ülke kaynakları olmak üzere Mısır, Çekoslovakya ve Hindistan'dan ciddi ölçülerde askeri malzeme Kıbrıs'a getirilir (Mallinson, 2005, s. 75). Askeri ve ekonomik ilişkilerin yavaş yavaş gelişmeye başladığı bu süreçte Sovyetler Birliği askeri eğitim vermek ve kalıcı bir üs oluşturmak üzere Akdeniz'de kendilerine uygun bir yer tespit etme derdine düşmüş durumdadırlar. 1971 yılında Suriye ile Sovyetler Birliği arasında yapılan askeri bir anlaşmayla bu ülkenin Tartus limanını denizaltılar, kargo gemileri ve muharip sınıf savaş gemileri için kullanabilmesinin de önü açılmış olur. Soğuk Savaş döneminde Sovyet gemilerinin bakım ve onarım için en çok ziyaret ettikleri liman Tartus limanı olmuştur. Soğuk Savaş'ın sonlanması ve Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında ise Rusya kısa süreli de olsa bir sarsıntı geçirir ve bu limanı kullanma konusunda bazı tereddütlerle birlikte hazırlıksızlıklar da ortaya çıkar.

Böylece Tartus eski stratejik önemini kaybederken Rusya da Ortadoğu ve Kuzey Afrika eksenli ortaklıklarını kaybetmeye başlar. Böylece limandaki tesisler yanında donanmanın bakım-onarım faaliyetleri de sekteye uğramaya başlar. Örneğin sadece 1984 yılında Sovyet donanması 230 nükleer denizaltı devriyesi yaparken 2002 yılına kadar geçen süreçte sadece birkaç gün süren eğitim amaçlı seyirler dışında hiç devriye dolaşılmadığı ortaya çıkar (Harmer, 2012, s. 3). 2010 sonrasında ise özellikle Vladimir Putin'in donanmanın eski gücüne kavuşması ve Rus donanmasının yine süper güç olarak kabul edilmesi gerektiği yönündeki yaklaşımlarıyla birlikte daha çok dış sularda seyreden ve demirleyen bir donanma isteğiyle Tartus limanı yeniden gözde olur. 2006 yılından itibaren Rus donanmasında gözle görülür ölçüde bakım-onarım, gemi yapımı, altyapının iyileştirilmesi ve modernizasyonu çalışmaları devam etmekte ve bunun için hatırı sayılır bir bütçe ayrılmaktadır (The Telegraph, 4 Ağustos 2007). Bütün bu çalışmaların sonucu olarak 2008 yılında Admiral Chabanenko isimli bir Rus destroyeri İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana ilk defa Panama Kanalı'nı geçen ilk Rus gemisi olacaktır. Donanma bu süreçte ayrıca Kızıldeniz ve Aden Körfezi'nde pek çok deniz haydutluğu (korsanlığı) operasyonuna da katılır. Amerikan donanması açısından Aden Körfezi'nde yapılan devriye görevleri rutin olarak değerlendirilirken Rus donanması bu tip deniz devriye görevine ilk defa 2008 yılında çıkacaktır. Bu dönemde Rusya tarafından değerlendirilen bir başka husus ise Amerikan 6. Filo'nun açık denizlerdeki hükümranlığına karşı koyacak bir deniz gücü oluşturmaktır (The Guardian, 17 Ağustos 2007). Böylece Rusya ve ABD bir yandan karşılıklı olarak birbirlerinin muharip güçlerini görme ve test etme imkânı bulurken bir yandan da NATO'nun Active Endeavour Operasyonu gibi farklı askeri operasyonlarda güvenlik eksenli işbirliğine girmekten de kaçınmazlar.2012 itibarıyla Rus donanması bölgede toplam 7 uzun soluklu deniz haydutluğu harekâtına katılmış durumdadır (The Telegraph, 18 Haziran 2012).

Bu faaliyetler 2014 yılı itibarıyla da aynı bölgede devam etmektedir. Gerek Rus siyasetçiler ve gerekse Rus askeri yetkililer Rusya'nın bir süper güç olarak "yeniden doğuşunu ortaya koyabilmek" için sıcak denizlerde daha çok seyreden güçlü bir donanmaya ihtiyacı olduğunun farkındadırlar ve bunu gerçekleştirebilmek için de Tartus limanı kilit rol oynamaktadır. Tartus limanı her ne kadar Rus donanmasının devamlı surette kullandığı bir liman olmakla beraber bugün itibarıyla Rus donanması NATO ülkesi olan farklı Akdeniz ülkelerinin limanlarına da uğramakta ve demir atmaktadır. Örneğin Yunanistan'ın Pire limanı da Tartus gibi aşağı yukarı aynı imkân ve kabiliyetlere sahip bir limandır. Rus donanmasının demir attığı diğer limanlar arasında Küba, Vietnam ve Şeysel Adaları gibi bölgeler de bulunmaktadır (The Guardian, 27 Temmuz 2012). Bu bölgelerde altyapı kurma ve bakım-onarımla ilgili tesisler kurma

çabasındaki Ruslar faaliyetlerinin çok da deşifre olmasından ise hoşlanmazlar. Rusya bir yandan da eski hasımlarıyla işbirliği ve ticaret anlaşmalarının içine girme çabasındadır. Örneğin bir Kore şirketi olan STX vasıtasıyla Fransa'nın Atlantik'te bulunan St. Nazaire limanında demir atmış Mistral sınıfı amfibi hücum gemileri almaya karar verir. 12 Temmuz 2012 tarihinde başlayan bu çalışmaların ardından Eylül 2012 tarihinde gemilerin inşasına başlanır. STX şirketi adı geçen saldırı/hücum gemilerinden ilk ikisini St. Nazaire'de inşa ederken daha sonrakileri ise Rusya'nın St. Petersburg kentindeki fabrikada üretecektir.

Suriye'nin Tartus limanı bugün itibarıyla dağılan eski Sovyetler Birliği'nin ve bugün de Rusya'nın kendi ülkesi dışında donanması için askeri liman olarak kullandığı ve Doğu Akdeniz'de adeta ileri bir karakol olarak değerlendirdiği tek stratejik noktadır ve doğaldır ki Rusya da bu limanın kendileri açısından stratejik öneminin farkındadır. Rus Amiral Sergey H. Gorshkov'un "Donanmaya karşı donanma" (Yavuz, 2013, s. 86) ve "Sahile karşı donanma" stratejisi böylece Akdeniz'de seyir halinde olan ABD donanması yanında NATO deniz gücüne ve özellikle Kıbrıs adasını kullanan İngiltere ve Fransa'yla ABD'ye karşılık Tartus limanının lojistik altyapısından faydalanan Rus donanmasıyla hayata geçirilir. Her ne kadar Suriye'deki çatışmalar sürecinde buradaki askeri personelinin bir kısmını geriye çekse de Rusların bölgeden vazgeçme gibi bir düşünceleri söz konusu değildir. Tartus limanı bu haliyle Rusya'ya sadece askeri bir karargâh ve liman olarak hizmet etmenin ötesinde özellikle Akdeniz eksenli çatışma ortamlarında siyasi bir malzeme olarak da hizmet etmektedir. Bu noktada örneğin Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin değişik zamanlarda yaptığı açıklamalarda Suriye krizine değinerek bu ülkenin toprak bütünlüğünü koruyacaklarını ve Suriye'yle ilgili uluslararası bir çatışma ortamını önleyeceklerini ve bunun kendileri açısından birincil öncelik olduğunu belirtmiştir (The Guardian, 26 Haziran 2013).

Böylece Arap dünyasında eski Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler içerisinde bulunmuş Suriye konusunda da Rusya tavrını ortaya koymuş olur. Rusya'nın Tartus limanını kullanmasıyla ilgili gerçek menfaati ve geleceğe yönelik stratejisi ise Rus donanması ve Suriye krizinden Rusya'nın nasıl istifade edeceği sorularının cevabıyla doğrudan ilintilidir. Tartus şehri Akdeniz kıyısında ve Suriye-Lübnan sınırının yaklaşık 25 kilometre kuzeyinde bir liman kentidir. Liman her türlü kargo gemisinin yükleme ve boşaltma yapabileceği ve tam kapasite hizmet veren altyapısı ve büyük tonajlı gemilerin kolayca yaklaşabileceği ve demir atacağı türden yeterli derinliğe sahip bir limandır. Demir-döküm, madencilik, kum ve çakıl gibi maddelerle sıvı ve deniz ürünleri de dâhil olmak üzere 120.000 tona kadar yükleme kapasitesine sahip olan Tartus limanı ticari gemilere hizmet etmesinin ötesinde askeri amaçla da kullanılmaktadır. 2008 yılı itibarıyla limandan istifade eden 2.776 gemi toplam 12.9 milyon tonluk bir kargo yüklemesi yapmış durumdadır ve bu da her gün yaklaşık 8 ticari geminin tam kapasitede yükleme yapması anlamına gelmektedir. Tartus'ta Rus donanmasına hizmet vermekte olan kolaylık tesisleri ise resmi olarak ve özellikle tasarlanmış bir donanma merkezidir. Limandaki iskele ve altyapı tesisleri Rusya'nın elindeki tek uçak gemisi olan Amiral Kuznetsov haricindeki Rus donanmasının bütün gemilerine ev sahipliği yapabilecek kapasiteye sahiptir. Amerikan donanmasının Japonya'nın Yoklosuka ve Bahreyn'in Manama bölgesinde bulunan limanları büyük ölçekli tamir ve bakım ihtiyaçları için gerekli altyapıdan yoksunken Rusların Tartus'taki limanları yedek parçadan en üst düzey bakım ve onarım faaliyetlerine cevap verecek kapasitededir. Tartus limanında bakım ve onarımla ilgili her türlü yedek parça ve acil ihtiyaçlar ise PM-138 isimli Rus tamir-bakım gemisi vasıtasıyla sağlanmaktadır.

Böylece Tartus limanı Rusların kendi ülkeleri dışında ve Akdeniz gibi sıcak bir çatışma bölgesinde temel güvenlik ihtiyaçlarını fazlasıyla karşılayan bir askeri üs konumundadır. Bununla beraber Tartus'ta Rus donanmasıyla ilgili herhangi bir komuta-kontrol merkezinin bulunmaması ise Rus donanmasının Tartus'tan herhangi bir askeri operasyonu yönlendiremeyeceği anlamına gelmektedir. Liman genişliği ve iskele kapasitesi de Admiral

Kuznetsov isimli tek Rus uçak gemisinin limana girmesine müsaade etmemekte, gemi Akdeniz'e indiği zamanlarda açık denizde demirlemek zorunda kalmaktadır. PM-138 isimli tamir-bakım gemisi ise Sivastopol limanına demir atmış durumdadır ve her zaman Tartus'a gelmesi ise Rusya açısından ekonomik kayıp yanında zaman kaybı anlamına da gelmektedir. Bunların ötesinde limanın özellikle askeri kolaylıklar bağlamında tesislerden yoksun olması da sıkıntı yaratmaktadır. Örneğin bölgede bir askeri hastanenin bulunmaması bu sorunların başında gelmektedir. Bununla birlikte nüfusu yaklaşık 100.000 civarında olan Tartus kentinde yeterli altyapı tesisleri, hastane ve sağlık üniteleri, yeterli lokanta ve otel gibi tesisler de bulunmaktadır. Rus askeri personeli bölgeye geldiğinde ve eğer kendilerine müsaade edilmişse Tartus kentine gelmek suretiyle Tartus limanındaki küçük askeri kantin yerine buradaki imkânlardan istifade edebilmektedirler. Bütün bunlara rağmen Rus askeri yetkililerin Tartus limanından vazgeçme gibi bir niyetleri yoktur ve uzun vadede de bu limanı kullanacakları konusunda deklarasyonları bulunmaktadır. Örneğin 25 Temmuz 2012 tarihinde Rus Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Viktor Chirkova yaptığı açıklamada Rusya'nın bu üsse ihtiyacı olduğunu ve bu üssü kullanmaya devam edeceklerini ifade eder. Hemen 2 gün sonrasında ise Rusya Jeopolitik Sorunlar Akademisi (Russian Academy of Geopolitical Problems) Başkanı General Leonid Ivashov da bir açıklama yaparak Tartus'da modernizasyon çalışmasına ihtiyaç olduğunu, bu kapsamda liman dibinde drenaj çalışmaları yapılacağını, iskelede yapılacak iyileştirme ve geliştirme çalışmalarıyla limana uçak gemisi girişinin de imkân dâhilinde olacağını belirtir.

Ayrıca özellikle Akdeniz ve Ortadoğu'da muhtemel askeri operasyonların Tartus merkezli olarak yönetilebilmesi amacıyla komuta-kontrol merkezinin de burada inşa edilmesi gündemdedir; ancak tepki çekeceği kaygısıyla Ruslar bu konuda açıklama yapmaktan kaçınırlar. Böylece limanda altyapı yeniden tasarlanmakta, ihtiyaçları karşılayacak şekilde tamir-bakım üniteleri kurulmakta, Sivastopol merkezli olarak yedek parça getirilmesi sorununa da çözüm bulunmaya çalışılmaktadır. Modernizasyon ve iyileştirme çalışmalarının ilk safhası 2012 yılında tamamlanır ve liman uçak gemisi dışında bütün donanmaya doğrudan hizmet vermeye devam eder (The Independent, 18 Haziran 2012).

Bununla birlikte yaklaşık 30 aylık bir süre içerisinde limanda sadece drenaj çalışması yapılarak daha ağır tonajlı savaş gemilerinin güvenle limana girme imkânlarının artırılması ise ticari limanlarda rutin yapılan bu faaliyetin neden bu kadar uzun süre aldığı ve daha ciddi altyapı eksikliklerinin tamamlanmasının ise neredeyse imkânsız olduğu düşüncesini ortaya koymaktadır. Rusya'nın limandaki altyapı eksiklerini tam anlamıyla tamamlaması ise Rusya açısından gerek limana demir atmış savaş gemisi sayısı ve gerekse gemi çeşitliliği anlamında büyük bir zenginlik ve güç olacaktır. Böylece kıyıdan komuta-kontrol faaliyetleri yürütülebilecek ve limana acil durumlarda çok daha büyük tonajlı gemilerle çok daha fazla sayıda geminin demir atması sağlanabilecektir. Öte yandan Rusya bu limanın kendileri açısından ortaya koyduğu hayati önemi bilmelerine ve zaman zaman kamuoyuyla paylaşmalarına rağmen 2014 itibarıyla bu limandaki altyapı tesisleri 30 yıl öncesine nazaran çok daha kötü durumdadır. Bugün genel anlamda bakıldığında Rusya'nın Tartus limanındaki askeri mevcudiyetinin askeri ihtiyaçlardan çok siyasi olduğu da görülecektir. NATO'nun Akdeniz Diyaloğu Programı çerçevesinde daha önce neredeyse tamamı eski Sovyetler Birliği "müşterisi" olan Cezayir, Fas, Mısır, İsrail, Ürdün, Moritanya, Tunus gibi ülkelerle işbirliği yaptığı ve bu ülkelerin NATO'nun planlı tatbikatları ve konferanslarına katılma konusunda son derece istekli olmaları göz önüne alındığında Rusya açısından bu coğrafyada görünen tek "müşteri" Suriye olmaktadır. Yukarıda bahsedilen Arap ülkelerinin de deniz korsanlığı ve deniz terörizmi konusunda NATO tarafından yürütülmekte olan Active Endeavour cinsinden askeri operasyonları yakından takip ettikleri ve gerekli hallerde her türlü desteği vererek işbirliğinden kaçınmamaları da Tartus'u Rusya açısından can simidi yapar. Bugün Tartus limanı özellikle

Rusya çıkışlı olarak gönderilen askeri malzemenin Esad rejimine teslim noktası olarak da son derece önemli bir nokta durumundadır. Örneğin silah tüccarı Vessel Alaed Rus MI-24saldırı helikopterlerini Tartus limanında her ne kadar Ruslar inkâr etseler de Suriye ordusuna teslim etmiştir.

2. 2. Echelon, Elektronik İstihbarat ve Dinleme

Echelon adı verilen ve askeri istihbarattan ekonomik istihbarata kadar çok geniş ve kritik bir alanda istihbarat sağlamaya yarayan dinleme istasyonu ABD'nin 24 Ekim 1952 tarihinde kurulan ve ülkenin en iyi korunan ve en sıkı güvenlikli birimi olarak adlandırılan (Campbell, 2000;13) Ulusal Güvenlik Ajansı (NSA) tarafından haberleşme uyduları vasıtasıyla uluslararası haberleşmeyi takip etmeyi ve bunlarla ilgili önceden harekete geçmeyi sağlayan bir sistemdir (Campbell, 1999; 12). Bütün dünyayı ve özellikle ekonomik ve askeri istihbarat bağlamında gözetlemeye dayalı olarak faaliyet gösteren bu sistemin varlığı ilk defa olarak 2000 yılında Avrupa Parlamentosu tarafından İngiliz gazeteci ve fizikçi Duncan Campbell'e hazırlatılan bir raporla söz konusu olur (AP, 2001;1). Bu rapora göre başta ABD, İngiltere, Yeni Zelanda, Kanada ve Avustralya olmak üzere bazı ülkeler bütün dünyayı takip etmekte, izlemekte ve ekonomik istihbaratla casusluk yapmaktadır. Ortaya çıkan durum esasında George Orwell'ın ütopik olarak nitelendirilen 1984 isimli romanıyla tam anlamıyla örtüşmektedir ve George Orwell'ın "Big brother is watching you/Büyük kardeş seni izliyor." ilkesinden hareketle "Büyük kardeş" ABD de tıpkı romanda anlatıldığı üzere bütün dünyayı bu şekilde takip etmektedir. Örneğin bugün genel algı telefon kulübesine giden herhangi bir kişinin iki dudağından dökülecek ve kendince mahremiyeti olan bazı sözcükler NSA ve Echelon tele kulak sistemi sayesinde dünyanın çok farklı bir yerinde istihbaratçılar tarafından çözümlenmeye başlanabilir (Medline, 2014;108). Böylece casusluk faaliyetlerinin bitmediği, şartlara ve ihtiyaçlara göre yeniden şekillendirildiği de ortaya çıkacaktır.

Echelon özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında kullanılmaya başlayan küresel istihbarat, takip, kontrol ve gözetim ağının bir parçası olarak da değerlendirilebilir. Bu sistemin diğer özellikleri arasında internet vasıtasıyla gönderilen mesajları bulup kaydetmek, yeraltı kabloları vasıtasıyla gönderilen çeşitli mesajları tespit etmek ve çözümlemek, radyo dalgalarından istifade etmek, özellikle yabancı büyükelçiliklerde gizli ekipmanlar vasıtasıyla kurulmuş olan haberleşme düzeneklerini ve altyapısını çözümlemek, ayrıca dünya üzerinde herhangi bir yerden gönderilen sinyalleri uydular vasıtasıyla bulmak ve onları takip etmek de bulunmaktadır. 6 Eylül 1960 tarihinde Moskova'da bir basın toplantısı düzenleyen eski NSA ajanları matematikçi William H. Martin ve Bernon F. Mitchell ABD'nin çalışmaları konusunda "…NSA'daki faaliyetlerden ABD'nin kendi müttefikleri de dahil olmak üzere 40'tan fazla ülkenin gizli haberleşmelerini okuduğunu biliyoruz. NSA halen 200'den fazla iletişim istihbaratı faaliyetinin içindedir. Dünyada topraklarında dinleme istasyonları kurulan ülkeler de dahil olmak üzere hemen hemen her ülke tarafından yapılan şifreli veya açık bütün iletişim takip edilmektedir." (Mathieu, 2005;5) derler. 2000'li yıllara kadar varlığı gizlenen ve konuyla ilgili hiçbir yorum yapılmayan Echelon konusunda dönemin ABD Genelkurmay Başkanı "Amerikan istihbarat sistemi çerçevesinde uzun soluklu bir faaliyet olduğundan halen devam eden veya iddia edilen istihbarat faaliyetleriyle ilgili olarak konuşmaktan kaçınmalıyız. Bu yüzden bizler özel operasyonların mevcudiyetini ne kabul edebiliriz ne de inkâr edebiliriz." (Campbell, 2000;54) der. Özellikle Amerikalı ve İngiliz yetkililerin yıllar boyunca yok saydıkları, üzerinde hiç yorum yapmadıkları ve tamamen hayal ürünü olarak değerlendirdikleri Echelon sisteminin marifetleri son 20 yıl içerisinde artık gizlenemeyecek duruma gelmiştir. 2000'li yıllardan itibaren dünya kamuoyu tarafından daha yakından takip edilen sistem her ne kadar yeni bir sistem olmasa da daha önce Sovyetler Birliği'nden gelecek muhtemel tehditler

ve kaçakçılıkla terörizm (Buck, 2005;3) alanlarında kullanıldığı tahmin edilen tele kulak sisteminin sanayi casusluğunda da kullanıldığının ortaya çıkması tepkilere neden olur.

Echelon denilen istihbarat dinleme istasyonları halen ABD, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda tarafından işletilmektedir. Bunun yanında Kıbrıs'taki Echelon dinleme istasyonu dışında İngilizlere ait Agrotur ve Dikelya'daki sistem de aynı şekilde ABD'nin taleplerine cevap verecek türden altyapıya sahiptir. Bugün itibarıyla halen ABD Londra ve Cheltenham'da SUSLO[6] adı verilen büroları işletirken Avustralya da Fort Meade'deki Ulusal Güvenlik Ajansı karargâhında kendi ofislerini kurmuş durumdadır. UKUSA anlaşması çerçevesinde ABD yanında diğer Commonwealth ülkeleri (İngiltere, Yeni Zelanda, Kanada ve Avustralya) böylece dünyanın değişik bölgelerinde denizaşırı istihbarat ve gözetim sorumluluğunu üstlenmiş durumdadırlar. İngiltere böylece Afrika ve Avrupa yanında Ural Dağlarının doğusuna kadar olan bölgenin istihbarat sorumluluğunu alırken Avustralya 8.970.000 km2'lik Okyanusya ve Kanada da daha kuzeyde kalan bölgelerle kutuplar bölgesini alır. Echelon sistemi genel olarak zemine sabitlenmiş antenler vasıtasıyla ticari haberleşme uydularından bilgileri toplayan ve alınan sinyallerin çözümlemelerini istihbarat hedeflerine yönelik olarak yaptıktan sonra verileri değerlendiren ve daha karmaşık uluslararası bir şebekenin parçası olan istasyonlardır ve Echelon kelimesi doğrudan Amerikan Ulusal Güvenlik Ajansı tarafından verilmiş bir kod ismidir. Bu istasyonları kullanan 5 ülke de aynı şekilde Echelon ülkesi olarak adlandırılmaktadır. Yapılan anlaşma genel hükümleri, hedefleri, ekipman ve sinyal istihbaratı casuslarının kullanacakları usulleri kapsamaktadır. Bunlar arasında ilk sırayı ise yapılacak faaliyetlerle ilgili olarak bilmesi gereken kadar prensibi çerçevesinde mutlak disiplin ve gizlilik uygulamasıdır. Ayrıca sisteme dâhil edilmiş olan herkese beyni yıkanmış ve mümkünse ikinci defa beyni yıkanmış olmalıdır. Böylece çalışan herkes bilmesi gerektiği kadar prensibi yanında mutlak gizlilik ve bu gizliliğe olan ihtiyacın hiçbir zaman bitmeyeceği kesin bir ketumiyet içerisinde olmalıdır.

2. 3. Echelon İstihbarat Sisteminin Tarihçesi

Dünyanın en gizli ve en karmaşık istihbarat sistemi olarak da adlandırılan Echelon'un kökleri İkinci Dünya Savaşı sürecine kadar gitmektedir. Esasında işin özünde radyonun icat edilmesi ve haberleşmenin doğal özellikleri yatmaktadır. Hükümetler ve diğer kurum ve kuruluşlar tarafından kıtalararası uzaklıktaki alıcılara haberlerin veya mesajların ulaştırılması radyonun ortaya çıkmasının hemen ardındandır. Öte yandan bu haberlerin aktarılması sırasında üçüncü bir şahsın dinlemesi halinde ise ağır bir yaptırım da gerekmektedir. Bugüne bakıldığında Echelon kelimesi neredeyse kendi anlamından uzaklaşmış ve adeta mitolojik bir anlam kazanmış durumdadır. Başlangıçta Echelon denilen sistem ABD'nin başını çektiği ve İngiltere, Avustralya, Yeni Zelanda ve Kanada'nın da dahil olduğu sınırlı bir grup tarafından yürütülen sinyal istihbaratı (Signal Intelligence) faaliyetinin bir alt dalı olarak kabul edilmesine rağmen daha sonra bu anlam ve görev çerçevesi genişleyerek yukarıda isimleri verilen ve tamamı İngilizce konuşan ülkelerden meydana gelen grup için her türlü istihbarat bilgisi toplamak anlamında kullanılmaya başlamıştır. Tarihi süreçte yazılı olarak ulaklar ve mesajcılar vasıtasıyla gönderilen mesajlar en azından mesajı götüren kişinin veya bunları taşıyan bir casusun başına fiziki bir bela veya dert gelmediği müddetçe emin ellerde olarak kabul edilmekteydi. Radyonun icadıyla birlikte kriptoloji adı verilen yeni bir sistem devreye girer ve söz konusu bu mesajlar radyo dalgaları vasıtasıyla gizli kodlar ve şifreler yapılmasını mümkün kılar. Bu durum hemen ardından sinyal istihbaratı (Signal Intelligence) adı verilen ve 21. yüzyılda son derece önemli ve stratejik öneme sahip bir sanayi dalı olarak kabul edilen yeni bir alana da yol açar. Bu konuda en büyük istihbarat, keşif ve gözetleme ağı her ne kadar Amerikan Ulusal Güvenlik Ajansı'nın elinde olsa da başta Rusya, Çin, Fransa ve başka bölgesel ve kıtasal

[6] Strategic United States Liaison Office

güç ve işlettikleri dünya çapında iletişim ağları göz önüne alındığında ABD'nin bu alanda yalnız olduğunu söylemek pek de mümkün değildir. Bugün dünyanın dört bir tarafından ufağından büyüğüne, gelişmişinden az gelişmişine kadar onlarca ülke kodlu sistemleri ve özellikle sinyal istihbaratı denilen sistemi kullanmaya çalışmaktadır. Bugün örneğin AB içerisinde Danimarka, Hollanda ve İsviçre gibi bölgesel çatışmalardan bir hayli uzak olan ülkeler bile istihbarat sağlama konusunda sinyal istihbaratını kullanmayı tercih etmektedir ve bu ülkeler de Echelon gibi altyapısı sağlam ve donanımlı olmasa da uydu haberleşmelerini takip, kontrol ve gözetim altında tutarak istihbarat temin etmeye çalışmaktadırlar.

20. yüzyılla birlikte ülkeler etkili istihbarat ve gizli şifreleme ve kodlama sistemlerinin önemini çok daha iyi anlamış durumdadırlar. Her ne kadar başlangıçta istenilen başarılı sonuçlar alınabilmiş olmasa da örneğin İkinci Dünya Savaşı sırasında Japonlara ve Almanlara ait yüz binlerce sinyal ABD ve İngiltere'ye ait şifre çözücüler ve kod kırıcılar vasıtasıyla okunur ve teknik analizleri yapılır. Savaşın hemen ardından Amerikan ve İngiliz sinyal istihbarat bürolarıyla Ulusal Güvenlik Ajansı ve Resmi İletişim Karargahı/Merkezi dünya çapında dinleme şebekelerini kurmayı başarırlar. Echelon adı verilen sistemin kuruluşu Amerikan ve İngiliz personeliyle bütün teknik altyapıyı tek bir elden yönetecek şekilde 1947 tarihli gizli bir UKUSA Anlaşması çerçevesinde yapılır. Hemen ardından Avustralya, Kanada ve Yeni Zelanda da bu ortaklığa dahil olurlar. Ardından başta Türkiye, Norveç ve Danimarka gibi ülkeler ABD'yle UKUSA çerçevesinde sisteme dahil olmak üzere anlaşmaya varırlar; ancak bu ülkeler anlaşmalarda "üçüncü taraflar" olarak adlandırılacaklardır. Söz konusu 5 ülke öncelikle kendi sistemlerini oluşturmaya çalışırken bir yandan da diğer ülkelerin istihbarat dinleme istasyonlarında irtibat ekibi olarak görev yapmak üzere kendi personellerini de yetiştirmeye başlarlar. Esasında bu da İngiltere'yle ABD tarafından dünyanın menfaat parçalarına ayrılması ve o menfaatler doğrultusunda dünyanın farklı bölgelerinin takip edilmesinden başka bir şey değildir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından istihbarat konusunda çok sıkı bir işbirliği içinde olan İngiltere ve ABD 1954 Ağustos ayında Süveyş Kanalı'yla ilgili olarak İngiltere'nin ince stratejisiyle Süveyş Kanalı Mısır'dan alınıp "Barış Gücü" konumundaki İngiltere ve Fransa'ya verilirken Doğu Akdeniz'de her zaman kıyasıya rekabet içinde olan İngiltere ve Fransa (Akalın, 2012;40) dışında Sina da Mısır'dan koparılacak ve İsrail'e verilecektir.

Krizin büyümesinin ardından Amerikan istihbarat sistemleri bütün alıcılarını Ortadoğu'ya çevirir. O güne kadar komünist Avrupa ve komünist Asya ülkelerini takip etmekte olan ABD Ortadoğu'dan istihbarat almakta zorlanır çünkü müttefiki İngiltere bütün sistemleri kapatmış ve ABD'ye bilgi akışını kesmiştir. Ayrıca Arapça ve İbranice bilmeyen istihbaratçılar bulabildikleri bilgileri yorumlamakta da sıkıntı çekerler. NSA ajanlarının anlayabildikleri tek şeyse Tel Aviv'le Paris arasında haberleşme trafiğinin son derece yoğun olmasıdır. Fransa ve İngiltere tarafından arkadan hançerlendiğini düşünen ABD Başkanı Eisenhower ise "Bu ülkelerimiz arasında şu ana kadar yaşadığımız en ciddi durumdur." der ve bunu son derece kaba ve saygısızca olarak nitelendirir. Bunun ardından ABD sinyal istihbaratı konusunda radikal değişikliklere gitmeye karar verir ve sinyal istihbaratını Sovyetler Birliği ve uyduları, Çin ve komünist Asya gibi hedefe göre organize etmeye başlar. ABD'nin İngiltere ve Fransa'nın yaklaşımından öğrendiklerini hayata geçirmesi yaklaşık 30 yıl alacaktır. Üç ülke arasındaki ilişkiler de bu arada düzelme safhasına girer.

2. 4. Echelon'un Teknik Altyapısı

İsimleri ne olursa olsun bütün bu sistemler aynı altyapı ve ekipmanla aynı metotları kullanmakta ve her gün dünyanın dört bir tarafından gönderilen milyarlarca elektronik mesajı kanundışı olarak tarayarak bilgi ve istihbarat elde etmeye çalışmaktadır. Echelon'un gücü ve özellikle Avrupa'da neler yapabildiği konusunda hazırlanan raporlar bu sistemin Avrupa'daki istisnasız bütün elektronik mesajları (postaları), telefon ve faks mesajlarını dinleyebildiğini

göstermektedir. Şüphesiz bunların arasında özellikle son dönemde Facebook, Twitter, Skype gibi sistemler de dâhil olmuş durumdadır. Her ne kadar gerek Echelon sisteminin, gerekse sinyal istihbaratı (Signal Intelligence/SIGINT) (Newton, 1992;11) vasıtasıyla bunların olamayacağı da konuşulsa da bugün bu savlar inanırlığını yitirmiş durumdadır. ABD istihbaratla ilgili farklı uydu sistemleri yanında 3-10 derecelik açılarla 42.000 kilometrelik bir yüksekliğe 30-33.000 kilometrelik etki alanlarıyla sinyal istihbarat sistemleri de yerleştirmiş durumdadır (Vıjay, 2010;21). Sabit olmayan bir yörüngede 24 saatte bir devir yapacak şekilde faaliyet gösteren bu sistemler ABD'ye çok farklı coğrafyalardan devamlı olarak bilgi akışı sağlamaktadır. Özellikle 1964 yılından itibaren Amerikan Savunma Bakanlığı Sovyetlerin uzun zamandan beridir kullandıkları ve hareket serbestisi sağlayan küçük tonajlı özel gemiler vasıtasıyla istihbarat toplama çalışmalarına başlamaya karar verirler.

Bu amaçla kullanılan gemiler arasında USS Oxford, USS Banner 22 ve USS Pueblo da vardır. Öte yandan ABD özellikle 23 Ocak 1968 tarihinde 900 tonluk USS Pueblo isimli istihbarat ve casusluk gemisinin Kuzey Kore tarafından Japon Denizi'nde saldırıya uğraması ve bundan neredeyse 6 ay sonra aynı saldırının Akdeniz'de İsrail hava ve deniz kuvvetleri tarafından yapılmasının ardından sinyal istihbaratı sağlamak amacıyla açık denizlere gönderdiği özel tasarlanmış bu gemileri çok daha ciddi ve en sert tedbirleri almak suretiyle korumaya çalışmaktadır. Kore ve Akdeniz'de bu geminin başına gelenler, savunma amaçlı olarak tek bir merminin ateş edilmemesi, geminin ele geçirilmesi ve son 160 yıl içerisinde ilk defa bir Amerikan bandıralı gemiye karşı böyle bir saldırı olması ABD tarafından tam bir hayal kırıklığı ve utanç olarak da adlandırılır. Geminin savunma amaçlı olarak yetersiz bir donanıma sahip olması, personelin savunma için değil, fakat istihbarat amaçlı olarak eğitilmiş olması ve acil durumlarda ne şekilde davranacakları konusunda son derece acemi davranmaları da ABD'yi rahatsız eden hususlar arasındadır. "21. yüzyılda nerede, kiminle ve ne zaman savaşacağını bilmeyen" (Henderson, 1993;8) ABD böylece kendisini her türlü savaşa hazırlamaya başlamıştır. Kısaca Sigint olarak adlandırılan ve haberleşme amaçlı olsun veya olmasın sinyal istihbaratı (Signal Intelligence) faaliyeti çok geniş bir alanda her türlü iletişim ve haberleşme usullerini her gün yüz milyonlarca mesaj, görüntü ve kayıt olarak algılayan, işleyen, kaydeden ve bilgi toplayan bir sistemdir. Bugün dünyada 40'dan fazla ülke Sigint çerçevesinde bilgi edinmeye çalışmaktadır ve bunlar yerel ve bölgesel olduğu kadar küresel faaliyetler olarak da söz konusudur. Bu çerçevede yürütülen faaliyetler bilgi toplama, bu verilerin işlenmesi, analiz edilmesi ve ilgili birimlere dağıtılması olmak üzere dört aşamalı olarak yürütülmektedir. Burada hassas soru ise hangi bilginin kullanılabilir ve faydalı olacağını karar verecek olan istihbarat görevlisinin bunu nasıl yapacağıdır (Lowenthal, 2003;104). Hangi bilginin faydalı olacağı sorusu bugün dahi istihbarat bağlamında tartışılan bir husustur. Amerikan Sigint sistemi temel olarak Amerikan Genelkurmay Başkanlığı çerçevesinde San Antonio/Texas'da bulunan Medina Annex of Kelly Hava Üssü'nden yönetilmekte, bölgesel merkezler Hava Kuvvetleri Komutanlığı çatısı altında toplanmakta, ayrıca Sugar Cove, Yakima, Sabana Seca ve Guam merkezleriyle Japonya'daki Misawa uydu iletişim istasyonları vasıtasıyla Echelon'a da bağlanmaktadır. Bu istasyonları destekleyen ve Amerikan donanmasına bağlı olarak görev yapan bir başka istasyon ise Norfolk'ta bulunmaktadır.

Bu kapsamda özellikle Amerikan Deniz Piyade Kolordu Komutanlığı (Marine Corps Command) sinyal istihbaratı konusunda en üst düzey çalışan ABD askeri gücü durumundadır. Deniz Piyade Kolordusu halen Batı coğrafyasında Arjantin, Bolivya, Brezilya, Kolombiya, Kosta Rika, Küba, Dominik Cumhuriyeti, El Salvador, Granada, Guatemala, Haiti, Honduras, Jamaika, Meksika, Nikaragua, Panama, Peru, Surinam ve Venezuela'yı Batı, Bahreyn, Mısır, İran, Irak, İsrail, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Libya, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Suriye, Birleşik Arap Emirlikleri ve Yemen'i Ortadoğu, Cezayir, Angola, Cibuti, Etiyopya, Kenya, Liberya, Madagaskar, Fas, Mozambik, Namibya, Somali, Güney Afrika, Sudan, Tunus,

Uganda, Zaire ve Zimbabve'yi Afrika, Afganistan, Bengaldeş, Brunei, Burma, Kamboçya, Hindistan, Endonezya, Japonya, Malezya, Pakistan, Papua Yeni Gine, Hong Kong, Tayvan, Singapur, Kuzey Kore, Sri Lanka, Tayland ve Vietnam'ı Asya Pasifik ve Danimarka, Yunanistan, İtalya, Norveç, Polonya, Türkiye, Sırbistan, Karadağ, Bosna Hersek, Makedonya, Arnavutluk, Hırvatistan, Kosova'yı da Avrupa/Akdeniz kategorisinde adım adım takip etmektedir (Henderson, 1993;8). Şüphesiz bütün bu dinleme faaliyetleri için nirengi noktası ise Kıbrıs'ta bulunan İngiliz üsleri ile Amerikalılara ait Ayios Nikolaos gibi dinleme istasyonlarıdır. Amerikan Ulusal Güvenlik Ajansı yanında Amerikan Merkezi Haber Alma Teşkilatı (CIA/Central Intelligence Agency) da aynı paralelde istihbarat toplama faaliyetleri içerisindedir ve Özel Bilgi Toplama Elemanları (SCE/Special Collection Elements) olarak adlandırılan personeli de hemen bütün denizaşırı Amerikan büyükelçiliği, konsoloslukları ve dış temsilciliklerinde görev almaktadır. Resmi olarak Kıbrıs adasında askeri mevcudiyeti bulunmayan ABD'nin İngiltere ile bu kadar içli dışlı olması ve adadaki iki özerk İngiliz üssü yanında Echelon istasyonundan da istifade etmesi bu yüzdendir.

2. 5. Echelon ve Küresel Faaliyetleri

Öte yandan küresel istihbarat ve gözetleme olgusu 1980'lerden sonra büyük değişim yaşamaya başlar. Uluslararası haberleşmeyi sağlayan internet gibi düşük maliyetli sistemlerin ortaya çıkması bunda en büyük etken olur. Bu arada Amerikan ve İngiliz askeri istihbarat uyduları Milstar ve Skynet tamamen istihbari bilgi aktarılmasına yönelik kullanılmaktadır. İngiltere'nin istihbarat ağının halen dünyadaki en geniş kapsamlı istihbarat ağlarından birisi olduğu ve dünyanın farklı bölgelerindeki farklı istihbarat ağlarına gerekli hallerde bağlanabildiği de unutulmamalıdır ve "bu istihbarat ağıyla inanılmaz gücünü ortaya koyan altyapının nasıl bir mimari şaheser olduğunu kestirebilmek ise neredeyse imkansız gibi bir şeydir." 1960'ların ortalarına gelindiğinde muazzam anten sistemleri ve altyapılarıyla Echelon sistemleri artık her açıdan ve her yönden gelen yüksek frekanslı radyo mesajlarını yakalayabilecek kapasitededir ve gerek Amerikan Donanması ve gerekse Hava Kuvvetleri FLR-9 adı verilen bu tür dinleme sistemleriyle ilgili anten ve altyapıları 500 metrelik alanlarda kurmaya başlar ve bunların kurulduğu yerler arasında İngiltere'de Chicksands, İtalya'da San Vito dei Normanni, Türkiye'de Karamürsel, Filipinler ve Japonya'da da Misawa Hava Üssü de bulunmaktadır. Iron Horse (Demir At) kod ismiyle kurulan bu tesisler 1964 yılından itibaren kendilerini göstermeye başlarlar. Ardından Amerikan Donanması bu altyapıyı İspanya'da Rota, Almanya'da Bremerhaven, İskoçya'da Edzell, Guam'da ve Küba'yı hedef alacak şekilde Porto Rilko'da da kurmaya başlar. 1965'de Chicksands'deki dinleme istasyonu Varşova Paktı hava kuvvetlerine ait bütün kayıtları dinleme altına alırken İskoçya'nın Kirknewton bölgesindeki istasyon ise belli başlı Avrupa şehirleri arasında yürütülen ticari radyo istasyonları, bunların her türlü yayınları ve mesajlarını kayıt altına almaktadır. 8 Ağustos 1975 tarihinde Amerikan Ulusal Güvenlik Ajansı Direktörü General Lew Allen ise yaptığı açıklamada sistematik olarak radyo ve telefon da dahil olmak üzere her türlü uluslararası haberleşmeyi dinleyebildiklerini ve kayıt altına aldıklarını belirtir. Allen daha sonraki süreçte Echelon sistemi ve Amerikan Ulusal Güvenlik Ajansı'nın nasıl çalıştığı ve yöntemleri konusunda Amerikan Senatosu'na bilgi verirken hazırlanan "takip/gözetleme listeleriyle" "kayda değer istihbarat menfaatleriyle ilgili yabancı faaliyetleri takibe yardımın" (Campbell, 2000;43) amaçlandığını belirtir. 1980'lere gelindiğinde Amerikan Ulusal Güvenlik Ajansı artık dünyanın en kapsamlı ve gelişmiş sistemiyle milyonlarca sesi birbirinden ayırabilen, trilyonlarca bayt gücünde arşivi, on binlerce kullanıcısıyla her gün yüz binlerce gigabyte bilgi akışı sağlayan ve aralarından on binlerce karmaşık profili tespit edebilen bir altyapıya da sahiptirler. Bununla birlikte 1990'larda genel internet altyapısı ve kamuoyu tarafından bu kadar yaygın kullanılmasının ardından dinleme istasyonları yeni bir çehreye girer. 1992 yılında Amerikalı bir Echelon görevlisi yaptıkları işi "…Tanımlanmamış bir bilgi/veri toplama merkezi her yarım saatte bir milyondan fazla bilgiyi

depolayabilir, bunların 6.500 civarında bir kısmını ayırdıktan sonra geriye kalanı atar ve içlerinden genellikle 1.000 civarında bilgi akışı işe yarayacak türdendir. 10 civarında bilgi/veri girişi analistler tarafından taranır ve sadece bir dosya hazırlanır.

Bütün bunlar bilgi toplamakla görevli istihbaratçılar için rutin faaliyetlerdir ve teknik bilgiye ancak bu şekilde ulaşılır."[7] diyerek açıklanır. Buna göre her 1.000.000 bilgi girişinden sadece tek bir çıktı alınabilmektedir. 1991 yılında Londra'da bir TV kanalı Echelon sisteminin nasıl işlediğiyle ilgili yaptığı bir araştırmada Echelon görevlilerinin "kaydedilmemesi şartıyla" anlattıklarını "… Yaptıkları ulusal güvenlikle ilgili bir şey değil. Karşılaştıkları her konuşmayı, her mesajı kaydettikleri için yaptıkları yasal olmadığından ulusal güvenlikle ilgili değil yaptıkları. Büyükelçilikleri, bütün ticari anlaşmaları, doğum günü haberleşmeleri ve kutlamalarını bile, her şeyi dinliyorlar ve kaydediyorlar. Sonra da bütün bunları depolarına tıkıştırıyorlar…" (Campbell, 2000;3) sözleriyle ifade eder.

Unutulmaması gereken husus ise gerek NSA, gerekse ABD, İngiltere ve Yeni Zelanda, Avustralya ve Kanada'nın içinde bulunduğu Echelon faaliyetlerinin kamuoyuyla paylaşılması resmi kulvarlardan ziyade gönülsüzce ve kamuoyu baskısı sonucu ortaya çıkan durumlardır. 2000'li yılların başında Echelon denilen sistemin ne şekilde işlediği ve nasıl bu kadar büyük çapta dünyanın dört bir tarafına yayıldığı konusu ise Lockheed Uzay ve Füze Sistemleri konusunda çalışan mühendislerin CARBOY II olarak da bilinen P-377 isimli projeyi geliştirmeleriyle mümkün olabilmiştir. ADPE (Automated Data Processing Equipment) adı verilen Otomatik Bilgi İşleme Ekipmanı vasıtasıyla bölgesel altyapı sistemleri, uzaktan komuta sistemleri, radyo frekans dağıtımı, iletişim düzenleme alt sistemleri, telgraf mesajları iletişim altyapısı, Çoklu telefon ve telgraf iletişim sistemleri, Zaman işletim altyapısı, ses çözümleme altyapısı, sesli veri toplama modülü, ses kayıt ve işletim sistemleri koordineli ve son derece uyumlu olarak çalışır ve bilgi toplanması sağlanır. Bugün Kıbrıs adasında İngiltere'nin kontrolündeki dinleme istasyonunda yürütülen faaliyet de bundan başka bir şey değildir. Comsat adı verilen Avustralya'nın Kojarena bölgesinde bulunan Echelon sistemi Japonya'nın diplomatik ve ticari yazışmaları ve haberleşmeleri, Kuzey Kore'den yapılan her türlü haberleşme faaliyetleri, Hindistan ve Pakistan'daki nükleer silah gelişim programlarıyla ilgili her türlü faaliyet üzerinde yoğunlaşmış durumdayken Avustralya'nın Shoal Bay bölgesindeki Echelon sistemi ise Endonezya'ya kilitlenmiş durumdadır. Avustralya her ne kadar buradaki sistemin bir Echelon sistemi olmadığını ileri sürse de asıl gaye İngiltere, ABD, Kanada ve Yeni Zelanda ile bilgi paylaşımını mümkün olduğunca en alt düzeyde tutma isteğidir. Yeni Zelanda'nın Waihopai bölgesindeki Echelon sistemi ise güney Pasifik bölgesini saran intelsat (International Telecommunications Satellite Organization) uydularına kilitlenmiş durumdadır. Bugün itibarıyla hemen bütün Echelon istasyonları ya tamamen uzaktan kontrol ve komuta sistemleriyle aktif duruma getirilmektedir veya görevli personel sayısı en alt seviyede tutulmaktadır. Özellikle kamuoyu baskısı ve oluşabilecek tepkilere karşılık bu dinleme istasyonlarının ticari ve ekonomik istihbarat peşinde olmadığı belirtilmiş olsa da bugün örneğin Kıbrıs adasında bulunan sistemin rutin faaliyetleri stratejik güvenlik yanında ticari ve ekonomik istihbarata yöneliktir. Amerikalılar bu durumu ABD dışında ticari faaliyet yürütecek olan Amerikan sermayesini desteklemek, İngiltere ise İngiltere dışında bulunan kişiler ve kurumların faaliyetlerine paralel olarak İngiltere'nin ekonomik refahını sağlamak amacıyla yaptıklarını açıklamaktan da geri kalmazlar. ABD Echelon denilen sistemin varlığını uzun süre gizlese ve bunun için de büyük gayret gösterse de Avrupa Parlamentosu tarafından hazırlanan 2001 yılına ait bir rapor Echelon'un bütün mevcudiyetini deşifre etmeye başlar.

Son dönemde deniz altına yerleştirilen fiber optik hatlar nedeniyle Echelon'un bu tür telekomünikasyonu bir parça daha az rağbet görmektedir. Eski Amerikalı casus Edward

[7] http://www.bibliotecapleyades.net/ciencia/echelon01.htm. Erişim tarihi 4 Temmuz 2014.

Snowden'in The Guardian gazetesine anlattıklarına göre ise GCHQ tarafından "Mastery of the Internet" başlığıyla bir proje yürütülmektedir ve bu proje kapsamında "Tempora" adı verilen bir programla İngiltere ve İngiltere'nin denizaşırı toprakları üzerinden geçen internet kablolarına müdahale etmek suretiyle her saniye ziyaret edilen bütün internet siteleriyle ilgili bilgi, elektronik posta haberleşmeleri, haberleşmeler, anlık konuşmalar (chat) ve mesajlaşmalar, bütün internet şifreleri gibi milyarlarca internet bilgisi merkeze akacaktır (L'Espresso, 5Kasım 2013). Aynı habere göre İngiliz GCHQ'nun bilgi takibi Amerikan NSA'dan çok daha fazladır ve son 5 yıl içerisinde %7.000 civarında muazzam bir artış göstermiştir. 2010 yılı itibarıyla NSA tarafından Mastery of Internet projesiyle ilgili olarak İngiliz GCHQ merkezine 39.9 milyon sterlinlik bir mali destek verilmiştir. 2011 yılında ise Amerikalılar GCHQ tarafından yapılan masrafın yarısını karşılamışlardır. Son üç yıl içerisinde ise devam eden projelerin sürdürülmesi ve işbirliği çerçevesinde Amerikan NSA tarafından GCHQ'ya 160 milyar dolarlık bir ödeme yapılmıştır (Campbell, 1999; 248). Amerikalıların İngiliz istihbarat faaliyetlerine yönelik mali destek olma çabaları daha sonraki süreçte de devam etmiş, İngilizlerin çeşitli bahanelerle kısıtlamaya gideceklerini açıkladıkları süreçte devreye NSA girerek İngilizleri mali sıkıntıdan kurtarmıştır. Edward Snowden daha sonra the Washington Post gazetesine verdiği belgeler vasıtasıyla İngiltere ve ABD'nin Ortadoğu ve Akdeniz coğrafyasına yönelik istihbarat faaliyetlerinin Kıbrıs'ta bulunan istasyonlardan gerçekleştirildiğini de ortaya koyar.

2. 6. Echelon Ağına Takılan Bazı Durumlar

2001 yılına kadar sadece kaçakçılık ve terörizm gibi ulusların pek de itiraz etmeyecekleri konularda çalıştığı düşünülen sistemin yıllar içerisinde hâkim ülkelerin istekleri doğrultusunda çok farklı ihtiyaçlara da cevap verdiği, bu arada başta insan hakları olmak üzere farklı alanlarda tepkiler çekmeye başladığı da açıktır. Dünyanın tele kulağıyla ilgili olarak tartışma yaratan soru ise bu işin doğası, ne ölçüde yapılacağı, dinleme/izleme faaliyetinin derinliğidir ve bunun demokrasilerde ne ölçüde müsamahayla karşılanacağı hususudur (Bowden, 2009;9). Dünyanın en büyük arama motoru Google'un en üst düzey yöneticisi Eric Schmidt ise bu konuyla ilgili olarak "…Yıllardır casusluk yapılıyor. Yıllardır tele kulak faaliyetleri devam ediyor ve edecek de. Bunu yargılamıyorum. Bizim toplumumuzun doğası bu." der ve tele kulak faaliyetlerini kendince meşrulaştırır. Özellikle özel hayatın ihlali ve mahremiyetin deşifre edilmesi olarak gösterilen bu durum başta siyasiler olmak üzere bazı etkin kişilerin yaptıkları kanundışı işlerin deşifre edilmesi karşısında takındıkları ortak tavır olarak da görülür. Bununla birlikte genel kanı artık bu takip faaliyetlerinin özel hayat olgusundan çok daha tehlikeli noktalara geldiği yönündedir;[8]

"...Körfez Savaşı'ndan sonra 1994 yılının Ocak ayında Fransa Başbakanı Balladur, Airbus firması adına Suudilere 6 milyar dolarlık kontrat imzalamaya gitti fakat Paris'e eli boş döndü. Echelon casusluk sistemi çalışmış ve Suudilerin kontratını Boeing kapmıştı. Hindistan'da elektrik santrali ihalesini Bechtel, Tunus'ta GE, Peru'da, Filipinler'de, Brezilya'da ve pek çok

[8] Örneğin 2011 Şubat ayında McAfee tarafından üretilen Night Dragon isimli bir virüs programıyla Çin'de olduğu tespit edilen bir bilgisayar vasıtasıyla küresel petrol, enerji ve petrokimya şirketlerinin sistemlerine girildiği ve sanayi casusluğu yapıldığı anlaşılır. Alman Anayasayı Koruma Federal Bürosu tarafından yapılan bir açıklamaya göre Alman şirketleri sanayi casusluğu ve ekonomik espiyonaj yüzünden her yıl 28-71 milyar dolar arasında bir mali külfet ve 30.000-70.000 arasında da iş kaybına uğramaktadırlar. Bu arada ilginç bir nokta ise İtalyan İl Messaggero gazetesi tarafından 14 Şubat 1999 tarihli sayısında yayımlanan bir haberdir. Buna göre PKK terör örgütünün elebaşı Abdullah Öcalan da Echelon tarafından takibe alınmış ve daha önceden ses bankasında bulunan kayıtların yardımıyla Dar Üs Selam-Kampala-Nairobi üçgeninde bir yerlerde olduğu tespit edilmiş ve bu durum Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) ile paylaşılmıştı. Sanayi casusluğu konusunda faaliyetleri olduğu bilinen ülkeler arasında Avrupa Parlamentosu tarafından resmen deşifre edilen Almanya, İsviçre, eski Yugoslavya, Güney Kore, İsrail, Çin, Hollanda ve Belçika da bulunmaktadır. ABD'nin Rus ve Çin'i suçladığı, Çin ve Rusya'nın da ABD'nin espiyonaj konusunda suçüstü yakalandığı konusundaki ilginç ve ayrıntılı bilgi için bkz. Office of the National Counterintelligence Executive, Foreign Spies Stealing US Economic Secrets in Cyberspace, Washington DC, Ekim 2011. Ali Çimen, a.g.e., s. 256-259. Duncan Campbell, Interception Capabilities 2000, Edinburgh/İskoçya, Nisan 1999., s.149.

ülkede dev ihaleleri hep Amerikan şirketleri kazandı. 1993'de CIA yine Echelon vasıtasıyla Fransa'nın radar kontratı için Brezilya'ya 1.4 milyar dolar rüşvet verdiğini öğrendi. CIA hükümeti uyardı ve hükümet de Brezilya'ya şikâyetlerini bildirdi. Sonuç olarak Brezilya ihaleyi bir Amerikan şirketi olan Raytheon'a verdi. Bill Clinton 1993'de CIA'ya sıfır emisyon dizaynlı otomobil üreten Japon firmalarının izlenmesini emretmiş ve elde edilen bilgiler üç büyük Amerikan otomobil devi Ford, General Motors ve Chresyler'a aktarılmıştı. Almanya'nın önde gelen haftalık dergilerinden Der Spiegel'e göre NSA Echelon vasıtasıyla 1990 yılında bir Endonezya firmasıyla Japon uydu imalatçısı NEC Corp arasındaki telefon görüşmelerini dinledi. Başkan Bush'un görüşmelere müdahalesiyle birlikte söz konusu 200 milyon dolarlık ihale NEC ve Amerikan iletişim devi AT&T arasında paylaştırıldı. 1994'de CIA ve NSA Brezilyalı yetkililerle Fransız Thomson-CSF firması arasındaki Brezilya'nın almak istediği radar sistemlerine yönelik telefon görüşmelerini dinledi. Elde edilen bilgiler aynı doğrultuda hizmet veren Amerikan Raytheon firmasına iletildi.

Daha uygun şartlar sunan Raytheon ihaleyi kaptı. 1995'de New York Times gazetesi NSA'nın ve CIA'nın Tokyo istasyonunun Cenevre'de Japon otomobil üreticileriyle ticari bir görüşme yapan Amerikan ticaret temsilcisi Mickey Kantor'un ekibine önemli ticari kozlar aktardığını yazıyordu. Bilgiler tabii ki Echelon kaynaklıydı. Japon gazetelerinden Mainichi, NSA'nın Japon firmalarına karşı kullanılmak üzere sürekli bilgi topladığını yazdı. Insight Magazin'e göre Başkan Clinton NSA ve FBI'ya 1993'de Seattle'da düzenlenen APEC (Asian Pacific Ekonomik Conference/Asya Pasifik Ekonomik Konferansı) zirvesine katılan heyetlerin kaldığı tüm odaları dinlemelerini emretti. Sonuç olarak Vietnam'daki petrol ve hidroelektrik yatırımlarına yönelik kritik bilgiler elde edildi. Söz konusu bilgiler Demokrat Parti'yi finanse eden büyük yatırımcıların firmalarına aktarıldı. Tabii ki Echelon'un gadrine uğrayanlar sadece yabancı firmalar değildi. Vietnam Amerikalı bir iş adamından iki adet eski Being 737 almaya çalışırken araya giren Ticaret Bakanı Ron Brown'ın gereken krediyi ayarlaması ile bu ülkeye iki adet yeni Boeing 737 satıldı..."

Bunlara ilaveten örneğin 1993 yılında Hughes uçak firmasının Fransa'da katılacağı bir havacılık fuarına sanayi casusluğu yapılarak en son teknolojik gelişmelerinin çalınacağı yönünde CIA tarafından uyarılarak katılmaması, son dönemde Japonya Ticaret Bakanı ile Japon otomotiv devlerinin üst düzey teknik heyetleri arasında yapılan çok gizli görüşmelerin sanayi casusluğuyla deşifre edilmesi, özellikle Çin'deki üretim ve teknolojik gelişmeleri takip etmek üzere bu ülkeye giden ABD, İngiltere, Fransa gibi gelişmiş ülke temsilcilerinin sanayi casusluğuna karışmaları, Fransa Havayolları ile seyahat eden hemen bütün üst düzey sanayici ve iş adamının uçak koltuklarına yerleştirilen dinleme cihazlarıyla dinlenmesi, Kodak, Boeing, Lockheed Martin gibi uluslararası büyük kuruluşların sanayi casusluğu yaparken kendilerinin de aynı akıbete uğramaları tipik örnekler arasındadır.

3. Elektronik İstihbarat ve Kıbrıs

Elektronik istihbarat konusunda Türkiye'de yayımlanmış neredeyse hiç basılı kaynak söz konusu değildir. 1992 yılında Murad Bayar tarafından yayımlanan "Elektronik İstihbarat" isimli uzmanlık tezi bu alanda yayımlanmış tek kaynak özelliği taşımaktadır. Bu çalışmaya göre elektronik istihbarat "...elektronik harp tekniklerinin temel alacağı radar ve radar sinyal parametrelerini pasif dinleme yoluyla temin eder. Diğer istihbarat kanallarından toplanan bilgilerin de bir araya getirilmesiyle hedef radar sistemleri hakkında elektronik harp amaçları için kullanılabilir bir parametre seti oluşturulabilir. Elektronik istihbarat (electronic intelligence/Elint) radar sistemlerinin teknik özellikleri ve kabiliyetleri hakkında bilgi sahibi olmak amacıyla bu sistemler tarafından yayımlanan sinyallerin gözlemlenmesidir. Elint vasıtasıyla radarlardan uzak kalarak radar sistemi hakkında çok değerli bilgiler edinme imkânı vardır. Elint'in bu özelliği bir düşmanlık durumu olduğunda son derece önem kazanır... Elint'in

değeri atış kontrol radarları gibi tehdit sistemleri hakkında zamanında ve doğru bilgi sağlayabilmesi ile ölçülür... Elint görevi genellikle hava platformları üzerinde yerleştirilen teçhizat vasıtasıyla gerçekleştirilir. Bu platform üstü örtülü Elint görevi yapan ticari bir uçak olabileceği gibi bu işe adanmış ve özellikle Elint fonksiyonu ile donatılmış bir uçak da olabilir. Barış veya kriz zamanında yüksek irtifada yapılan uzun mesafeli uçuşlar ile geniş bölgeler taranabilir. Burada ana hedef hava savunma sistemleri göndermeçleri ile askeri harekât veya tatbikatlardır..." (Cox, 2006;99) Böylece Elint adı verilen sistemin istihbarat yanında istihbarata karşı koyma faaliyetleri için de kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Hemen her türlü hava taşıtlarıyla yapılabilen elektronik istihbarat çalışmalarının sivil havacılıkta kullanılan uçaklardan meteoroloji amaçlı hava taşıtlarına, çeşitli cins ve çapta savaş uçaklarına, kamufle edilmiş araçlara kadar geniş bir alanda yapılması bu istihbarat çalışmaları için de hareket serbestisi kazandırmaktadır.

Kıbrıs adasını uzun vadede İngiltere'ye ait askeri tesisler de dahil en üst düzeyde kullanmayı düşünen ABD'nin U-2 casus uçakları da bu bağlamda kullanılan uçaklardır ve özellikle Doğu Akdeniz'de bu çalışmalar çok sık gerçekleştirilmektedir. Psikolojik harp ve elektronik istihbarat konusunda ABD tarafından EC-130J Commando Solo adı verilen toplam 6 uçak kullanılmaktadır. Hava indirme radyo-TC yayın platformu olarak kullanılan bu uçaklardaki sistemler AM, FM, kısa dalga yayınlar yanında VHF ve UHF televizyon yayınlarına da uygundur. Bu platformlar hareket halindeyken askeri ve sivil bütün yayınları takip edebilmektedirler ve 174 kilometrelik bir alanda kesintisiz servis sağlamaktadır. Kıbrıs'taki iki İngiliz üssü bu açıdan sadece ABD değil, müttefikleri ve özellikle de İngiltere açısından önem taşımaktadır. Bunun dışında ABD tarafından SOMS-B (Special Operation Media Systems) denilen ve karada sabit olarak kullanılan 400 kilometre etkili radyo-TV sistemleri de söz konusudur. ABD ve müttefikleri tarafından kullanılan bir başka sistem ise "jammer" olarak kullanılan ve elektronik sistemlerde tahribat, önleme ve parazit yaparak istihbarata karşı koyma faaliyeti gerçekleştiren EC-130H ve EA-6B uçaklarıdır. EA-6B'ler "jammer" görevi yanında yüksek hızlı anti-radyasyon füze sistemleri (high-speed anti-radiation missile) de kullanmaktadır ve bunlar özellikle savaş uçaklarını hedef alan radarları ortadan kaldırmaya yönelik olarak tasarlanmıştır. Bugün telli-telsiz hatlar üzerinden her türlü haberleşmeyi kontrol ederek ticari, ekonomik ve askeri istihbarata yönelik dinleme ve tele kulak faaliyetlerinin yürütüldüğü Echelon kapsamında UKUSA'ya bağlı sinyal istihbarat merkezleri ABD'nin West Virginia bölgesindeki TIGINT II sistemiyle Sugar Grove, Porto Riko'daki Sabana Seco, Washington'daki Yakima Eğitim Merkezi, Pasifik Okyanusu'ndaki Guam, Japonya'da Misawa Hava Üssü, Kanada'nın Ontario bölgesindeki Leitrim, Yeni Zelanda'nın Marlborough bölgesindeki Waihopai, Avustralya'nın Geraldton bölgesindeki Kojarena ve Newfoundland'deki Gander İstasyonu, İngiltere'nin Yorkshire bölgesinde bulunan son derece kritik Menwith Hill istasyonu (Wright, 2005;205), Avustralya'nın Northern Territory bölgesindeki Pine Gap, Shoal Bay, Almanya'da Bad Aibling, İngiltere'de Morwenstow ve ABD'deki Fort Gordon NSA Karargâhı, Hawaii'de Kunia Üssü, Denver/Colorado ve San Antonio/Texas'da bulunan Lackland Hava Üssü istasyonlarıyla Kıbrıs adasındaki 3 antenli Paramali ve 9 antenli Ayios Nikolaos istasyonlarıdır (AP, 2001;1).

11 Eylül 2001 sonrasında ulusal güvenlik bağlamında son derece hassaslaşan ve terör kavramını 11 Eylül öncesi ve 11 Eylül sonrası olarak iki ve birbirinden neredeyse taban tabana farklı bir anlayışla görmeye başlayan ABD ve İngiltere'nin Echelon sistemleri vasıtasıyla oluşturdukları güvenlik ağında anahtar kelimeler olarak adlandırılabilecek bazı hassas kelimeler söz konusudur. Bu noktada hafızaya kaydedilen anahtar kelimeler yanında teleks, faks ve elektronik posta adresleri, ayrıca haberleşme için kullanılabilecek türden kodlar ve şifreler de söz konusudur. Ulusal ve uluslararası kuruluşların isimleri, ülke isimleri, çeşitli konu başlıkları, özellikle ekonomi, siyaset, ticaret, diplomasi alanında hedef olarak algılanabilecek

önemli kişilerin her türlü yazışma adresleri de bu kapsamda değerlendirilebilir. Örneğin İngilizce olarak "God/Allah", Islam/İslam, "Muslim/Müslüman" gibi kelimeler, ayrıca Fidel Castro, Saddam Hüseyin, Usame Bin Ladin, El-Kaide, Afganistan gibi kelimelerle oluşturulan liste ABD tarafından tehlikeli addedilen siyasi kimlikler yanında İslamofobiya çerçevesinde hassas ve sakıncalı kelimeler arasına girer. Dünyanın en güçlü casusluk ağı olarak adlandırılabilecek Echelon sisteminin dünyanın en büyük bilgisayar destekli güç olduğu ve sistemin başarısındaki en önemli hususun da "sözlüğüne" dahil ettiği bu hassas kelimeler olduğu da tartışılan konular arasındadır.

Çeşitli elektronik usullerle yapılan haberleşmelerde kullanılan "patlayıcılar, silahlar, suikastlar, Uzi, teflon mermiler, mayınlar, nükleer silahlar, Uranyum, Napalm, nükleer el bombası, gizli servis, terör, özgürlük, ETA, IRA, enformasyon terörizmi, gerilla, patlama, endüstriyel casusluk" gibi yüzlerce kelime de tele kulak sistemi tarafından derhal algılanmakta ve merkeze gönderilmektedir. Böylece sistemde daha önceden yüklenmiş programlar vasıtasıyla milyonlarca mesaj arasında daha önceden hafızaya alınmış belli kelimeler ve anahtar ifadeler vasıtasıyla telli (telefon) ve telsiz (cep telefonu) haberleşme yollarıyla radyo dalgaları, frekanslar ve yazılı mesajlar (elektronik mesajlar, Facebook, Tweeter vb) yoluyla gönderilen mesajlarda Echelon sistemi terörist faaliyetlerden insan kaçakçılığına, doğum günü mesajlarından baş sağlığı telgraflarına, özellikle 11 Eylül 2001 sonrasında daha da duyarlı davranılan El Kaide'nin uyuşturucu kaçakçılığına, ayrıca çeşitli ülkelerde ortaya çıkan siyasi çatışmalardan yönetimlere karşı başkaldırı girişimlerine varıncaya kadar başta ABD Savunma Bakanlığı Pentagon olmak üzere NSA, ayrıca CIA ve diğer kurumların ihtiyaç duyduğu bilgi söz konusu bu hassas anahtar kelimeler vasıtasıyla bulunmakta ve sistem alarma geçirilmektedir. Bu sistem içinde 1970'lerden beri kullanılan ve Echelon sisteminde ise yeni bir tasarımla tek bir sistemin parçası haline getirilen bütün farklı bilgisayarlar ise UKUSA ajanları tarafından Echelon sözlükleri olarak adlandırılmaktadır (Hager, 2007;29). Her gün durmaksızın 7 gün ve 24 saat hedeflenmiş anahtar kelimeler üzerine odaklanan, dünyanın değişik noktalarına yerleştirilmiş çeşitli uydular, yer istasyonları ve radarların da yardımıyla sınır aşan bütün telefon ve faks kayıtlarını, radyo dalgalarını, havacılık ve denizcilik frekanslarını takip eden, kontrol eden, elektronik posta ve mesajları kayıt altına alan sistem her gün milyarlarca kayıt arasında son derece titiz bir filtreleme, analiz ve çözümleme yaparak bir sonuca varır. Echelon'u kullanan ve bilgi aktaran bütün personelin belirlenmiş bir kod numarası bulunmaktadır ve her görevli sadece kendi alanıyla ilgili bilgi girmeye veya aktarmaya yetkilidir.

Durum böyle olunca personelin "bilmesi gerektiği kadar bilmesi" ilkesi çerçevesinde istihbarata karşı koyma için daha başlangıçta önü kesilmiş olur. 1999 yılında Senato İstihbarat Çalışmalarını Araştırma Komitesi NSA'dan bu kapsamda sıradan Amerikan vatandaşlarının konuşmalarını içeren kayıtları teslim etmesini ister; ancak bu talep "avukat-müşteri" ilişkisi gerekçe gösterilerek reddedilir. 2000 yılında da aynı şekilde parlamentoda yapılan gizli bir oturumda Echelon istasyonlarının uyduları, mikrodalgaları, cep telefonlarını, fiber optik haberleşmeleri ve dünyanın her yerinde her türlü sesli, görüntülü yazışma ve kayıtları denetleyebildiğini, dinleyip bilgi topladığı ortaya konur (Vijay, 2010;14). Akdeniz'i sarmalayan coğrafyada ortaya çıkan her huzursuzlukta adadaki İngiliz üsleri ve dinleme istasyonları kamuoyu tarafından gündeme getirilmekte ve değişik tepkiler ortaya konulmaktadır. Örneğin İngiliz üslerinin Avrupa'dan Ortadoğu'ya yönelik elektronik yazışmalar ve telefon konuşmalarına ilişkin bilgilerin 'çalınmasında' kullanılan merkez olduğu iddiası da bu tepkiler arasındadır (Zaman ve Sabah, 6 Kasım2013). Rum Haravgi gazetesi de Yunanistan, Almanya ve İtalya'da bazı yayın organlarında eş zamanlı yayımlanan haberlere atıfta bulunarak İngiltere'nin Kıbrıs'ta bulunan askeri üslerinden Dikelya üssünde yer alan bir merkezde Doğu Akdeniz ve bölgedeki internet üzerindeki bütün hareketlerin izlendiğini yazar.

Gazete deniz altında döşenmiş optik kablolardaki verilerin İngiliz üslerinde bulunan söz konusu merkez tarafından 'çalınmasına' imkân sağlayan sistemlerin yer aldığını da belirtir. Ayrıca Trodos Dağları'nda İngiltere'ye ait büyük bir dinleme üssü bulunduğu da bu tepkiler arasındadır (Sol, 2 Eylül 2013);

"...ABD, Suriye'nin başkenti Şam'da 21 Ağustos'ta meydana gelen kimyasal saldırı iddialarıyla ilgili olarak elinde elektronik iletişim kayıtları olduğunu söylemişti. Peki bu kayıtlar nereden geldi? Bu verilere göre Suriye ordusundan yetkililer, kimyasal saldırıyı kendilerinin yaptığını itiraf ediyordu. İngiltere'nin eski büyükelçilerinden Craig Murray kendi sitesinde yayımladığı 'Trodos bilmecesi' başlıklı yazıda İngiltere'nin Kıbrıs'taki Trodos Dağları'nda bulunan dinleme üssüne dikkat çekti. İngiltere Hükümet İletişim Karargâhı (GCHQ)'na bağlı olarak çalışan üssü ABD ve İngiltere'nin bölgedeki en önemli varlıklarından biri olarak nitelendiren Murray üste elde edilen verilerin İngiliz gizli servisi MI6 ve CIA ile paylaşıldığını aktardı.

1990'larda İngiltere Dışişleri Bakanlığının Kıbrıs seksiyonunun başkanı olduğunu hatırlatan Murray, Trodos'taki üssün Libya'nın doğusundan Kafkasya'ya kadar bütün Ortadoğu'daki radyo, uydu ve mikrodalga trafiğini kaydedebildiğini yazdı. Murray, karasal telefon ağlarının bile dinlenebilir durumda olduğunun da altını çizdi. ABD'nin bile bölgede bu kadar geniş çaplı bir dinleme üssü bulunmadığını söyleyen eski büyükelçi, ABD Dışişleri Bakanı John Kerry'nin Suriye'deki kimyasal saldırıyla ilgili ordu yetkililerinin görüşmelerinin Kıbrıs'taki üsse takılmamış olmasını tuhaf bulduğunu belirtti. Kerry'nin elinde olan bu bilginin İngiltere'nin elinde olmaması, ABD'nin istihbarat kaynağının Mossad olmasına bağlayan Murray, İsrail'in bu bilgilerin üçüncü taraflarla paylaşılmasını dengelemiş olabileceğini söyledi. Bununla birlikte Murray, Mossad'ın Trodos'un dinleme yeteneğiyle kıyaslanabilecek bir kapasiteye sahip olmadığını da vurguladı. Suriyeli yetkililerin görüşmelerini elde eden Mossad'ın yaptığı işin tam da Trodos üssünün işi olduğunu belirten Murray, 'Mossad'ın yakalayabildiğini Trodos nasıl yakalayamadı?' diye sordu. Murray, tek seçeneğin, karasal telefon ağlarından dinleme olduğunu söylerken, Suriye'nin içinde bulunduğu durum düşünüldüğünde bu kanaldan haberleşmenin ihtimal dâhilinde olmadığını kaydetti. Murray, Trodos'un Suriyeli yetkililerin konuşmalarını yakalayamamasının ise tek cevabı olduğunu belirtiyor: Böyle bir konuşma yok. Bu sözde konuşmayı Mossad üretti."

4. Sonuç

Bugün egemenliği gösteren 7 farklı bayrağın (Kıbrıs Cumhuriyeti'nin garantör devletleri olarak Türkiye, Yunanistan ve Birleşik Krallık bayrağı yanında Kıbrıs Cumhuriyeti, KKTC, 2004 Annan Referandumu sonrasında tek yanlı olarak üyeliği kabul edilen Rumlarla ilgili olarak Avrupa Birliği ve Mart 1964'den bu yana BM Barış Gücü) gönderde olduğu Kıbrıs adası bu haliyle bile Doğu Akdeniz'de son derece stratejik bir pozisyondadır. Öte yandan ABD'den Rusya Federasyonu'na, Çin'den Fransa'ya kadar büyük güçlerin uçak gemilerinin de bu bölgede olduğu, Napoli-Tartus güzergahında 7/24 devriye görevinde olan Amerikan 6. Filo yanında Ukrayna batağındaki Rusya'nın en büyük deniz gücü olan Amiral Kruscev donanmasının da bu bölgede olduğu düşünülecek olursa bölgedeki askeri hareketlilik de kendiliğinden ortaya çıkar. Bütün bunlara UKUSA antlaşması sonrasında bölgede muazzam bir işbirliği içerisinde istihbarat, istihbarata karşı koyma ve sanayi casusluğu faaliyetlerine aralıksız devam eden Birleşik Krallık, ABD ve müttefikleri yanında Echelon faaliyetleri, Lübnan Merkezli BM Barış Gücü UNIFIL, Kıbrıs'taki BM Barış Gücü UNFICYP, Aden Körfezi açıklarında deniz haydutluğuna karşı mücadele ettiği ileri sürülen Counter-Piracy Force (Deniz Haydutluğuna Karşı Güç) ve pek farkına varılmasa da yakın dönemde Ukrayna'dan yüzer otel yapılacağı iddiasıyla alınan Varyag gemisinin tadili sonrasında dev bir uçak gemisine dönüşmesi ve Doğu Akdeniz-Adalar denizi hattında devriyede olan Çin Halk Cumhuriyeti'ne

ait yüzen ordu da değerlendirilirse durum daha net anlaşılır. Bütün bunlar bölgenin stratejik önemini ortaya koyarken adadaki Türk yurdu KKTC'nin meşruiyeti ve mevcudiyeti yanında Türkiye Cumhuriyeti devleti ve stratejik güvenliği açısından pozisyonu da kendiliğinden ortaya çıkar.

Öte yandan Türkiye, Yunanistan ve İngiltere tarafından imzalanan uluslararası garantörlük anlaşmalarına aykırı olarak Kıbrıs Rum Kesimi'ni AB'ye dâhil eden başta Fransa olmak üzere AB üyesi ülkeler bir yandan Kıbrıs Türk toplumu üzerindeki ambargo ve kısıtlamaları kaldırmaz ve bu konuda en ufak bir teşebbüste bulunmazken bir yandan da Türkiye'yi Kıbrıs başta olmak üzere pek çok farklı sorunla köşeye sıkıştırmanın yollarını aramaktadır. Bu noktada karşılaşılan en büyük çelişki ise Türkiye'nin AB konusundaki girişimlerine en net olumsuz çıkışları gösteren Fransa tarafından Türkiye'nin Akdeniz Birliği Projesi'ne dâhil edilmeğe çalışılması ve Türkiye'ye lider ülke pozisyonunun verileceği vaatleridir. Özellikle Doğu Akdeniz'de bölgesel ve uluslararası çıkarları açısından başta Kıbrıs Rum Kesimi ve İsrail olmak üzere farklı bölge ülkeleriyle askeri ve ekonomik anlaşmalar içerisine giren Fransa'nın bu politikasının iyi değerlendirilmesi ve Türkiye'yi zaman içerisinde zora sokacak, köşeye sıkıştıracak ve AB hedefinden uzaklaştıracak girişimlerden uzak durulması gerekmektedir. Büyük devlet geleneğine sahip Türkiye'nin adımlarını kendisine yakışır şekilde tutarlı, özgüven içerisinde ve uluslararası menfaatlerini gözetirken ulusal onurunu asla ihmal etmeden hareket etmesi gerekmektedir ve bu uluslararası politikasının temel ve olmazsa olmaz ilkesidir.

Kaynakça

Akad, M. Tanju, (2012), Askeri Tarihte Stratejik Düşünce, İş Bankası Yay., İstanbul

An, Ahmet, (2000), Kıbrıs Sorununun Perde Arkası, İstanbul

Anzinger, Niklas, (2013), "Will the Eastern Mediterranean Become the Next Persian Gulf?", Middle Eastern Outlook, American Enterprise Institute for Public Policy Reseacrh, No. 3, Washington DC, s. 3.

Atun, Hakkı, (1996), Dış ve İç Politikada Son Durum; Değişim Ve Demokrasi, Lefkoşa.

Borowiec, Andrew, (1983), The Mediterranean Feud, Praeger Publishers, New York

Camp, Glen D., (2001), "The Cyprus Problem: A Cold War Legacy", Global Dialogue, Cilt 3, Sayı 4, s.137.

Çeçen, Anıl, (2005), Kıbrıs Çıkmazı, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul

Denktaş, Rauf R., (1997), Rauf Denktaş'ın Hatıraları, Cilt III, İstanbul

Dumanlı, Cihangir, (2005) "Anadolu'nun Batı'dan Kuşatılması", *Cumhuriyet Strateji*, Sayı 42, İstanbul, s. 6-7.

Dumanlı, Cihangir, (2005), "AB Üyelik Sürecinin Güvenlik Boyutu", *Cumhuriyet Strateji*, Sayı 72, İstanbul, s. 18.

Ertekin, Bülent Aydın, (2012), "Neo-Rusya'nın Akdeniz Rüyası: Neo-Rusya'nın Suriye Arap Baharı'ndaki Rolü", Bilge Strateji Dergisi, Cilt 4, Sayı 7, s.26.

Eslen, Nejat, (2005), "Kıbrıs'ın Sratejik Önemi", *Cumhuriyet Strateji*, Sayı 42, İstanbul, s. 8.

Ertuğrul, Jeff, (1996), The Postal Services of Military Forces In Cyprus, Londra

Fehmi, Hasan, (1992), A'dan Z'ye Kıbrıs, İstanbul

Gazioğlu, Ahmet C., (1997), Two Equal And Sovereign Countries, Lefkoşa

Goldstein, Lyle J. ve Yuri M. Zhukov, (2004), "A Tale of Two Fleets; A Russian Perspective on the 1973 Naval Standoff in the Mediterranean", *Naval War College Review*, Cilt LVII, Sayı 2, s. 35.

Gorenburg, Dmitry, (2009), Russian Naval Deployments; A Return to Global Power Projection or a Temporary Blip, Harvard University

Haktanır, Korkmaz, (2009), "Egypt", Eastern Mediterranean Countries and Issues, Editör Mustafa Kibaroğlu, Foreign Policy Institute, Ankara, s. 102.

Harmer, Christopher, (2012), "Russian Naval Base;: Tartus", Backgrounder, Institute for the Study of War, s. 3.

Hill, Sir George, (1952), A History Of Cyprus, Londra

Höpker, Wolfgang, (1970), Akdeniz; Kesin Sonuçların Alınacağı Deniz, Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara

Ivanov, I. ve N. Ulchenko, (2009), "Russia and the Eastern Mediterranean", Eastern Mediterranean Countries and Issues, Editör Mustafa Kibaroğlu, *Foreign Policy Institute*, Ankara, s. 243.

İlhan, Suat, (1989), Jeopolitik Duyarlılık, Ankara

Keser, Ulvi, (2012), 1945–1948 Sürecinde Türkiye-Kıbrıs-Filistin Ekseninde Yahudiler, Atılım Üniversitesi, Ankara

Keleş, Erdoğan, (2008), "Rusya'nın Panslavizm Politikasını Balkanlarda Uygulamasına Dair Bir Layiha", Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 21, s. 8.

Kıralp, Şevki, (2011), "Avrupa ve Kıbrıs'ta Kilise-Devlet İlişkileri", *21. Yüzyıl Dergisi*, Sayı 25, s.87.

Larrabee, F. Stephen, (2009), "US Policy in the Eastern Mediterranean", Eastern Mediterranean Countries and Issues, Editör Mustafa Kibaroğlu, Foreign Policy Institute, Ankara, s. 216.

Mahan, Alfred Thayer, (2003), Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi, İstanbul

Mallinson, William, (2005), Cyprus; A Modern History, I. B. Tauris & Co. Ltd, New York

Mankoff, Jeffrey, (2012), "Resource Rivalry in the Eastern Mediterranean;The View from Washington", The German Marshall Fund of the United States, Mediterranean Policy Program, Washington DC, s. 4.

Mccormic, Gordon H., (1987), The Soviet Presence in the Mediterranean, the Rand Corporation, Santa Monica, Kaliforniya

Orhan, Oytun, (2012), "Suriye ile Jet Krizi, Rusya'nın Rolü ve Türk Dış Politikası", *Ortadoğu Analiz,* Cilt 4, Sayı 44, s.13

Özdal, Habibe, (2011), "Güney Kıbrıs Rum Kesimi'nin Güçlü Ortağı; Rusya", *Analist*, Sayı 9, s.38-39.

Öztürk, Osman Metin, (2003), Stratejik Açıdan Doğu Akdeniz ve Kıbrıs, Altın Küre Yay., Ankara

Ray, Oliver A., (1973), The Nature of Growing Soviet Power in the Mediterranean, National Technical Information Service; US Department of Service, Springfield

Sarıca, Murat, Erdoğan Teziç, Özer Eskiyurt, (1975), Kıbrıs Sorunu, İstanbul

Külebi, Ali, (2005), "Elenizme AB Desteği", *Cumhuriyet Strateji*, Sayı 27, İstanbul, s. 8.

Safty, Adel, (2001), "Filistin ve Kıbrıs Sorunu: Adalet, Hukuk ve Politika", Kıbrıs'ın Dünü Bugünü ve Geleceğe İlişkin Vizyonu Sempozyumu, Lefkoşa, s.203.

Yavuz, Celalettin, (2013), Strateji ve Güç Kullanma Üzerine; Milli Strateji-Askeri Strateji-Milli Güvenlik Siyaseti, Berikan Yayınevi, Ankara

Zakheim, Dov. S., (2012), The United States Navy and Israeli Navy, Defense Technical Information Center, Washington DC

Zanotti, Jim, (2011), "Turkey-US Defense Cooperation: Prospects and Challenges", Congressional Research Service, US Senate, Washington DC, s. 4.

KKTC Dışişleri Bakanlığı ve Savunma Bakanlığı'nın Avrupa Parlamentosu'nun 9 Ekim 2002 tarihli aday ülkelerle ilgili açıklamasına karşılık aynı gün yayımladığı bildiri.

European Parliament Secretariat Working Party Task-Force "Enlargement", Turkey and Relations with the European Union, Briefing No.7, PE 167.407/rev.3, Luxembourg, 10 Feb.2000.

THE ROLE OF MEDIA IN REFLECTİNG FAMILY VALUES: A STUDY ON POSTGRADUATE THESES

AİLE DEĞERİNİN YANSITILMASINDA MEDYANIN ROLÜ: LİSANSÜSTÜ TEZLERE İLİŞKİN BİR ARAŞTIRMA

Fikret YAZICI[1], Feyza ÇEVİK[2]

[1]Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü,

0000-0003-1821-0973

[2]Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü,

0000-0002-9006-8484

Özet

Toplumlardaki en küçük birim olmasına rağmen en önemli konuma sahip olan aile, bireylerin yaşamları üzerinde doğrudan etkide bulunabilecek, hayatlarını yönlendirebilecek bir olgudur. Medya ise toplumsal değerleri, ailelerin iç dinamiklerini ve iletişim biçimlerini derinden etkileyebilecek güçlü bir araçtır. Medyanın yaygınlaşmasıyla birlikte aile medya arasındaki ilişki çok daha karmaşık bir hal almıştır. Bu durum, yeni tartışma konularının ortaya çıkmasına, değerler arasında anlaşmazlıklar yaşanmasına ve hatta geleneksel aile yapılarının dönüşmesine neden olabilmektedir. Ortaya çıkan bilgiler doğrultusunda aile ve medya ilişkisine dikkat çekmek, olumsuz kısımların nasıl düzenlenebileceğine ilişkin tavsiyeler sunmak açısından konu hakkındaki çalışmalar büyük rol oynamaktadır. Bu çalışma, "Aile Yılı" olarak belirlenen 2025 yılı içerisinde aile ve medya kavramlarına dikkat çekmek, aile ve medya kavramlarının arasındaki ilişkinin önemine yönelik bilinç geliştirmek, gitgide kaybolmakta olan toplumsal değerlerin ele alınması yönünde farkındalık oluşturmak adına gerçekleştirilmektedir. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığına ait olan Ulusal Tez Merkezi'nin dijital veri tabanında yer alan tez çalışmalarının içerik analizini yapmayı amaçlamakta olan araştırmanın amacı doğrultusunda Türkiye'de 2015-2025 yılları arasında iletişim alanında hazırlanan "aile" ve "medya" konulu 66 doktora tezi içerik analizi kullanılarak incelenmiştir. Çalışmaların incelenmesinde tezlerin yayınlandığı yıl, yayınlandığı üniversite, araştırma alanı, araştırma konusu ve danışman ünvanı analiz birimleri olarak belirlenmiştir. Araştırmanın sonucunda elde edilen verilere göre çalışmalar, en çok "iletişim bilimleri" alanında gerçekleştirilmiş ve en fazla çalışma 2023 yılında yayınlanmıştır. Sonuç olarak, aile değerinin medya aracılığıyla nasıl gösterildiğine, etkilerinin neler olduğuna ilişkin birbirinden farklı birçok bilim alanında çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Ancak toplumsal değerleri koruma noktasında medyanın etkilerine yönelik farkındalığın artması açısından akademik çalışmaların büyük bir rolü olduğundan ötürü konu hakkındaki çalışmaların artırılmasının gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Anahtar kelimeler: Aile, Aile Yılı, Medya, Sosyal Medya

Abstract

Although it is the smallest unit in society, it has the most critical position; the family is a phenomenon that can directly affect and direct the lives of individuals. Media is a powerful tool that can profoundly affect social values, the internal dynamics of families, and communication styles. With the proliferation of media, the relationship between family and media has become much more complex. This situation can lead to new discussion topics, conflicts between values,

and even the transformation of traditional family structures. Studies on the subject play a significant role in drawing attention to the relationship between family and media in line with the information that has emerged and in offering recommendations on how the negative aspects can be regulated. This study is being carried out in 2025, which has been designated as the "Year of Family", to draw attention to the concepts of family and media, to develop awareness of the importance of the relationship between the concepts of family and media, and to raise awareness of addressing social values that are gradually disappearing. In line with the purpose of the research, which aims to conduct a content analysis of the theses in the digital database of the National Thesis Center belonging to the Council of Higher Education, 66 doctoral theses on the subjects of "family" and "media" prepared in the field of communication in Turkey between the years 2015-2025 were examined using content analysis. In the examination of the studies, the year in which the theses were published, the university where they were published, the research field, the research topic, and the title of the advisor were determined as the units of analysis. According to the data obtained from the research, the studies were mainly carried out in the "communication sciences" field, and most of the studies were published in 2023. As a result, studies have been conducted in many different scientific fields on how family values are shown through the media and their effects. However, since academic studies play a significant role in increasing awareness of the impact of the media in protecting social values, it becomes clear that studies on the subject need to be improved.

Keywords: Family, Family Year, Media, Social Media

1. Giriş

Sosyal medya kullanımları artarak devam etmekte ve bu durum kişilerarası ilişkilerde, yüz yüze etkileşimler üzerinde etkide bulunmakta olduğundan ötürü konu hakkında birçok yeni tartışma konusu ortaya çıkmıştır. Sosyal medyanın iletişim biçimlerine ve süreçlerine olan etkisine odaklanan, birbirinden farklı birçok konuda gerçekleştirilen çalışmalarda sosyal medyanın etkisinin en çok aile iletişiminde görüldüğü belirtilmektedir (Demir, 2016). Özellikle modernleşme süreçleri ile birlikte ailelerin yapılarında ve fonksiyonlarında ortaya çıkan değişiklikler, medyanın yaygınlaşması ile büyük hız kazanmaktadır. Modern dünyada medya araçlarında gösterilmekte olan aile imajları ile birlikte bireylerin aile kurmaya yönelik düşünceleri etkilenmekte, aile ilişkilerinin boyutları değişmekte ve toplumun temel kurumu olan aile kavramı, büyük dönüşümlere uğramaktadır (Yıldırım, 2021). Dolayısıyla sosyal medya aracılığı ile kişiler arası iletişim ve aile içi etkileşimler de dahil olmak üzere günümüz ilişkileri ve bireylerin modern yaşam tarzları karakterize edilmektedir (Procentese vd., 2019). Ayrıca medyada uzun vakit geçirmek, aile içi ilişkiler üzerinde olumsuz etkilerde bulunmakta (Güleç, 2018; Tadpatrikar vd., 2021), aynı zamanda aile içinde olumsuzlukların yaşanmasına, aile içi tartışmaların çıkmasına, sosyal izolasyona, bireylerin birbirinden uzaklaşmasına, bireylerin ailelerine zaman ayırmamalarına (Dilber, 2019), boşanmalara ve mahremiyet ihlallerine sebep olmaktadır (Erol, 2022).

Medyanın yol açtığı olumsuz durumlara ilişkin bir farkındalık kazandırmak açısından alandaki akademik çalışmaların önemine dikkat çekmek için gerçekleştirilen bu araştırma kapsamında aile değerinin medya aracılığıyla nasıl gösterildiğine, etkilerinin neler olduğuna ilişkin birçok çalışmanın gerçekleştirildiği görülmektedir. “Aile Yılı” olarak belirlenen 2025 yılı içerisinde aile ve medya kavramlarına dikkat çekmek, aile ve medya kavramlarının arasındaki ilişkinin önemine yönelik bilinç geliştirmek, gitgide kaybolmakta olan toplumsal değerlerin ele alınması yönünde farkındalık oluşturmak adına gerçekleştirilen çalışma kapsamında kaybolmakta olan toplumsal değerleri korumak için neler yapılabileceğini gösteren araştırmalara dikkat çekmek, alandaki çalışmaların artmasına yönelik katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

2. Yöntem

Elde edilen verilerin içeriğine yönelik yinelenebilir ve geçerli neticeler ortaya koymak üzere kullanılan araştırma tekniklerinden biri ve bilimsel bir araç olan içerik analizi (Krippendorff, 1980), iletilerin bilimsel olarak analiz edilmesi anlamına gelmektedir (Barcus, 1959). İletişim sürecince iletilen içeriklerin tamamının veya bir kısmının tarafsız, sistematik ve niceliksel olarak tanımlayan içerik analizi (Berelson, 1952), içerikten elde edilen yorumların bir takım işlemler sonucunda ortaya konulmasını kapsamaktadır (Weber 1989), temel özelliği ise objektif, sistematik ve açık içerikli olmasıdır (Temel, 2019).

İçerik analizi yönteminin kullanıldığı çalışmada analiz kapsamında "aile" ve "medya" kavramları veri tabanının gelişmiş tarama bölümünde aratılmış ve elde edilen sonuçlar belirlenen değişkenlere göre analiz edilmiştir. Tezlerin yayın yılına, yayınlandığı üniversiteye, alanına, konusuna ve danışmanın ünvanına göre analiz edilen tezlerde sonuçlar oranlara göre sıralanmaktadır.

Bu kapsamda araştırmanın analiz aşamasında dikkate alınacak olan araştırma soruları şu şekilde sıralanabilmektedir:

Türkiye'de kentleşme ve medya alanında yapılan yüksek lisans ve doktora tez çalışmalarının;

1. Yayınlandığı dile göre dağılımı nasıldır?
2. Yayınlandığı yıllara göre dağılımı nasıldır?
3. Alanlara göre dağılımı nasıldır?
4. İletişim alanlarına göre dağılımı nasıldır?
5. Danışman ünvanına göre dağılımı nasıldır?
6. Yayınlandığı üniversitelere göre dağılımı nasıldır?
7. Konularına göre dağılımı nasıldır?

Araştırmanın çalışma grubunu Mayıs 2025 tarihine kadar YÖK Tez Tarama Merkezi veri tabanında gelişmiş tarama bölümünde "aile" ve "medya" anahtar kelimeleri aratılarak her iki kavramı da içinde barından tüm lisansüstü tez çalışmalarının listesine ulaşılmıştır. Toplam 66 çalışmadan oluşan bu liste kapsamında dijital olarak erişilebilen tezler üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir.

3. Bulgular

Tablo 1. Tezlerin yayınlandığı dile göre dağılımı

Dil	Sayı	Yüzde
Türkçe	59	%89,40
İngilizce	7	%10,60
Toplam	**66**	**%100**

Yayınlanan tezlerin büyük bir çoğunluğunun Türkçe olarak hazırlandığı görülmektedir. Konu hakkında Türkçe olarak hazırlanmış çalışmalar dışında İngilizce dilinde hazırlanmış 7 çalışmanın yer aldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 2. Tezlerin yayınlandığı yıla göre dağılımı

Yıl	Çalışma Sayısı	Yüzde
2015	6	%9,1
2016	3	%4,5
2017	3	%4,5
2018	0	%0
2019	6	%9,1
2020	6	%9,1
2021	9	%13,6
2022	10	%15,2
2023	13	%19,7
2024	10	%15,2
2025	0	%0
Toplam	**66**	**%100**

Tezlerin yayınlandıkları yıla ilişkin dağılıma bakıldığında 13 çalışma ile en fazla çalışmanın 2023 yılında yayınlandığı görülmektedir. 2023 yılını takiben 2022 ve 2024 yıllarında 10'ar çalışma ve 2021 yılında 9 çalışma gerçekleştirilmiştir. Ayrıca 2020, 2019 ve 2015 yılında 6'şar, 2017 ve 2016 yılında 3'er çalışma gerçekleştirilmiştir.

Tablo 3. Tezlerin yayınlandığı alanlara göre dağılımı

Çalışma Konusu	Çalışma Sayısı	Yüzde
Antropoloji / İletişim Bilimleri	1	%1,5
Din / Sosyoloji / İletişim Bilimleri	1	%1,5
Eğitim ve Öğretim / İletişim Bilimleri	2	%3
Gazetecilik	4	%6,1
Gazetecilik / Halkla İlişkiler / İletişim Bilimleri	1	%1,5
Gazetecilik / İletişim Bilimleri	3	%4,5
Gazetecilik / Siyasal Bilimler / Tarih	1	%1,5
Gazetecilik / Siyasal Bilimler / Uluslararası İlişkiler	1	%1,5
Gazetecilik / Sosyoloji	1	%1,5
Gazetecilik / Sosyoloji / Tarih	1	%1,5
Halk Sağlığı / Halkla İlişkiler / İletişim Bilimleri	1	%1,5

Halkla İlişkiler	1	%1,5
Halkla İlişkiler / İletişim Bilimleri	4	%6,1
Halkla İlişkiler / İletişim Bilimleri / Psikoloji	1	%1,5
Halkla İlişkiler / İletişim Bilimleri / Sosyoloji	2	%3
Halkla İlişkiler / Psikoloji	1	%1,5
Halkla İlişkiler / Radyo Televizyon	1	%1,5
Halkla İlişkiler / Siyasal Bilimler / İletişim Bilimleri	1	%1,5
İletişim Bilimleri	16	%24,2
İletişim Bilimleri / Sosyoloji	6	%9
Radyo Televizyon	4	%6,1
Radyo Televizyon / İletişim Bilimleri	5	%7,6
Radyo Televizyon / İletişim Bilimleri / Sosyoloji	2	%3
Radyo Televizyon / Sahne ve Görüntü Sanatları	2	%3
Reklamcılık	2	%3
Reklamcılık / İşletme	1	%1,5
Toplam	**66**	**%100**

Tezlerin yayınlandığı alanlara göre dağılımına bakıldığında çoğunlukla iletişim bilimleri alanında çalışmaların gerçekleştirildiği görülmektedir. Çalışmaların büyük bir kısmında, iletişim bilimleri alanının gazetecilik, halkla ilişkiler, sosyoloji gibi sosyal bilimler disiplinleri ile birlikte kullandığı görülmektedir. Bu durum iletişim bilimlerinin ve iletişim alanındaki diğer çalışmaların çok boyutlu olan yapısına vurgu yapmaktadır. Ayrıca Antropoloji, Din, Eğitim ve Öğretim, Halk Sağlığı, Psikoloji, Sahne ve Görüntü Sanatları, İşletme gibi alanlar ise iletişim bilimleriyle birlikte veya tek başına daha az sayıda çalışmaya konu olmaktadırlar.

Tablo 4. Tezlerin yayınlandığı iletişim alanlarına göre dağılımı

Konu	**Sayı**	
İletişim Bilimleri	46	%52,3
Radyo Televizyon	14	%15,9
Halkla İlişkiler	13	%14,8
Gazetecilik	12	%13,6
Reklamcılık	3	%3,4
Toplam	**88**	**%100**

İletişim alanlarına göre tezlerin dağılımına bakıldığında diğer alanları da kapsayıcı nitelikte olan iletişim bilimleri alanının çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. Sonrasında medya araçlarının temel alındığı alanlardan olan radyo televizyon %15,9, halkla ilişkiler %14,8 ve gazetecilik %13,6 oranla tercih edilmişlerdir. Ayrıca reklamcılık alanı medya ve aile içi iletişim arasındaki ilişkiye diğer alanlara nispeten az düzeyde etki ettiğinden ötürü yalnızca %3,4 oranla kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 5. Tezlerin danışman ünvanına göre dağılımı

Unvan	Sayı	Yüzde
Doç. Dr.	14	%21,2
Dr. Öğr. Üyesi / Yrd. Doç. Dr.	4	%6,1
Prof. Dr.	48	%72,7
Toplam	**66**	**%100**

Danışmanların ünvanlarına göre dağılıma bakıldığı zaman %72,7 oranla büyük bir çoğunluğu "Prof. Dr." ünvanlı öğretim üyelerinin oluşturduğu görülmektedir. "Doç. Dr." ünvanlı öğretim üyeleri %21,2'lik oranla tezlere danışmanlık yaparken "Dr. Öğr. Üyesi" ünvanlı öğretim üyeleri yalnızca %6,1 oranla tezlere danışmanlık verdikleri anlaşılmaktadır.

Tablo 6. Tezlerin yayınlandığı üniversiteye göre dağılımı

Üniversite	Sayı	Yüzde
Akdeniz Üniversitesi	3	%4,54
Anadolu Üniversitesi	2	%3,03
Ankara Üniversitesi	1	%1,51
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	3	%4,54
Atatürk Üniversitesi	4	%6,1
Bahçeşehir Üniversitesi	2	%3,03
Boğaziçi Üniversitesi	2	%3,03
Dokuz Eylül Üniversitesi	1	%1,51
Ege Üniversitesi	4	%6,06
Erciyes Üniversitesi	2	%3,03
Fırat Üniversitesi	1	%1,51
Galatasaray Üniversitesi	6	%9,1
Gazi Üniversitesi	1	%1,51
İstanbul Üniversitesi	8	%12,12

Koç Üniversitesi	1	%1,51
Maltepe Üniversitesi	1	%1,51
Marmara Üniversitesi	12	%18,2
Polis Akademisi	1	%1,51
Sakarya Üniversitesi	2	%3,03
Selçuk Üniversitesi	7	%10,60
Süleyman Demirel Üniversitesi	1	%1,51
Yaşar Üniversitesi	1	%1,51
Toplam	**66**	**%100**

Tablo 6.'da yer alan bilgilere göre %18,2 oranla en fazla çalışmanın yapıldığı üniversite, Marmara Üniversitesidir. %12,12 oranla İstanbul Üniversitesi ikinci sırada, %10,60 oranla Selçuk Üniversitesi üçüncü sırada ve %9,1 oranla Galatasaray Üniversitesi dördüncü sırada yer almaktadır. Bu dört üniversite, toplam çalışmaların neredeyse yarısından fazlasını (%50,02) oluşturmaktadır.

Ege Üniversitesi ve Atatürk Üniversitesi 4'er çalışma ile %6'lık bir paya orana iken Akdeniz Üniversitesi ve Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi ise 3'er çalışma ile %4,54'lük bir orana sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Ankara Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Fırat Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Koç Üniversitesi, Maltepe Üniversitesi, Polis Akademisi, Süleyman Demirel Üniversitesi ve Yaşar Üniversitesi'nde konu ile ilgili yalnızca 1'er çalışma gerçekleştirildiği görülmektedir.

Konulara göre dağılımına bakıldığında doktora tezlerinde kullanılan genel temalar şu şekilde özetlenebilmektedir:

- Yeni Medya ve Dijital Platformların Etkisi: Konu hakkında gerçekleştirilen çalışmaların büyük bir kısmında sosyal medya platformları, dijital platform yapımları, dijital oyunlar, haber siteleri veya izdivaç siteleri gibi yeni medya araçlarının bireyler, aileler ve toplumlar üzerinde bıraktığı etkileri incelemektedir. Bu durum, dijitalleşme, yeni medya ve değişen medya kullanım alışkanlıklarının önemini ve güncelliğini vurgulamaktadır.

- Sosyal Etkileşim ve İlişkiler: Kapitalizm ve yeni medya araçlarının günlük hayata giriş yapması ve büyük bir yer kaplaması ile sosyal medya uygulamalarının ve dijital platformların aile içi ilişkiler, yalnızlık, kimlik inşası, toplumsal değerler gibi sosyal olgular üzerinde büyük etkilerde bulunduğu görülmektedir.

- Medya Okuryazarlığı ve Eleştirel Bakış: Bireyleri yalnızca birer meta veya tüketici olarak görme, değerlendirme ve yorumlama yetenekleri, çocukların ve gençlerin medya okuryazarlık düzeyi olmak üzere genel anlamda medya okuryazarlığı açısından değerlendirilmektedir. Medyanın olumsuz etkilerine ilişkin bilinç ve farkındalık kazanılması noktasında en önemli husus olan medya okuryazarlığı ayrıca reklamlar açısından da ele alınmaktadır.

- Medya Temsilleri ve Kültürel Etkiler: Televizyon dizileri, filmler, dijital platformlardaki yapımlar, çizgi filmler, haberler, tartışma programları gibi birbirinden farklı yapılara ve özelliklere sahip medya araçlarının, göçmenleri, dindarları, muhafazakârları,

sekülerleri, gençleri ve aileleri temsil ettiği konusunda derin çalışmalar literatürde yer almaktadır. Temsiller noktasında ortaya çıkan kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasal etkiler de araştırmaların odak noktasında yer almaktadır.

Diğer konulara nispeten daha az ele alınmakta olan sağlık ve siyaset konularında toplumsal sorunların değerlendirilmesi temel noktada yer almaktadır. Sağlık noktasında şiddet gibi toplumsal sorunların medyada nasıl ele alındığı, halk sağlığı ve iletişimi gibi konular ele alınmakta iken siyasal iletişim ve medya noktasında medyanın siyasal toplumsallaşma, seçmen davranışları ve siyasetin medyatikleşmesi üzerindeki rolü hakkında çalışmalar yer almaktadır.

Analizler sonucunda elde edilen bilgilere göre çalışmalarda genel olarak dijitalleşmenin getirdiği dönüşümlerin bireysel davranışlardan toplumsal yapılara, kültürel temsillerden siyasal süreçlere kadar oldukça geniş bir yelpazede etkili olduğunu anlamaya yönelik bir yapı hâkimdir. Özellikle gençler, aileler ve belirli demografik gruplar bu araştırmaların sıklıkla hedef kitlesi olmuştur. Ayrıca, medya içeriklerinin eleştirel analizi ve medya okuryazarlığı da öne çıkan konular arasındadır.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Medya ile birlikte olumsuz etkiler günden güne artış gösterirken bu olumsuzluklarla baş etmek için önemli yöntemler, bu yöntemlerin uygulanması için rehberler ve konu hakkında bilgilendirmeler yapmak ve tüm bunları bilimsel bir zemine yerleştirmek için alanda akademik çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmalarda etkileşimler, etkiler, kültürlere göre farklılıklar gibi birbirinden farklı birçok konu başlığı ele alınırken özellikle vurgulanmakta olan kavramın medya okuryazarlığı olduğu görülmektedir. Ayrıca aile içi iletişim ile birlikte değerlendirildiğinde ebeveynlerin kendi aralarında ve çocukları ile aralarında olan ilişkilerini sağlıklı şekilde devam ettirebilmesi noktasında medya okuryazarlığı büyük rol oynadığından ötürü konuya daha fazla dikkat çekilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak, toplumların en temel kurumu ve dayanak noktası olan, geleceğin şekillenmesinde büyük rol oynayan aile kavramı, diğer tüm toplumsal değerlerde ve kavramlarda olduğu gibi medya sebebi ile büyük değişimler yaşamıştır. Medyanın olumsuz etkileri toplumsal değerleri derinden etkilemeye ve dönüştürmeye devam etmektedir. Bu olumsuz etkilerin azalması adına farkındalık geliştirilmesi noktasında akademik çalışmaların büyük rol oynadığı ve bu nedenle alandaki çalışmaların artması gerektiği düşünülmektedir.

5. Kaynaklar

Barcus, F. E. (1959). *Communications Content: Analysis of the Research, 1900-1958.* Unpublished Doctor's Dissertation, University of Illinois, Illinois.

Berelson, B. (1952). *Content Analysis in Communication Research.* Free Press.

Demir, Ü. (2016). Sosyal Medya Kullanımı ve Aile İletişimi: Çanakkale'de Lise Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Selçuk İletişim,* 9(2), 27-50. https://doi.org/10.18094/si.99029

Dilber, F. (2019). Aile İçi İletişimde Sosyal Medya: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (33), 334-381. https://doi.org/10.14520/adyusbd.596980

Erol, V. (2022). Sosyal Medyanın Türk Aile Yapısına Etkisi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* 24(43), 1127-1139.

Güleç, V. (2018). Aile İlişkilerinin Sosyal Medyayla Birlikte Çöküşü. *Yeni Medya Elektronik Dergisi,* 2(2), 105-120. https://doi.org/10.17932/IAU.EJNM.25480200.2018.2/2.105-120

Krippendorff, K. (1980). *Content Analysis: An Introduction to its Methodology.* Sage.

Procentese, F., Gatti, F., & Di Napoli, I. (2019). Families and Social Media Use: The Role of Parents' Perceptions about Social Media Impact on Family Systems in the Relationship between Family Collective Efficacy and Open Communication. *International Journal of Environmental Research and Public Health,* 16(24), 5006. https://doi.org/10.3390/ijerph16245006

Tadpatrikar, A., Sharma, M. K., & Viswanath, S. S. (2021). Influence of Technology Usage on Family Communication Patterns and Functioning: A Systematic Review. *Asian Journal of Psychiatry,* 58, 102595. https://doi.org/10.1016/j.ajp.2021.102595

Temel, M. (2019). *Türkiye'de Siyaset Yönelimli İslamofobik Retorik: Refahyol Hükümeti Dönemi Basını Örneği.* Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Weber, R. P. (1989). *Basic Content Analysis.* Sage.

Yıldırım, İ. (2021). Sosyal Medya, Dijital Bağımlılık ve Siber Zorbalık Ekseninde Değişen Aile İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 9(5), 1237-1258. https://doi.org/10.18506/anemon.892144

A MYSTERIOUS INTELLIGENCE CENTER IN CYPRUS; FBIS

KIBRIS'TA GİZEMLİ BİR İSTİHBARAT MERKEZİ; FBIS

Uğur Fatih Biber•, Ulvi KESER•

Dr., Girne Amerikan Üniversitesi, İletişim ve Medya Yönetimi,

Orcid: 0000-0002-4122-222X

Prof. Dr., Uluslararası Final Üniversitesi, Kıbrıs-Akdeniz, Siyasi Tarih,

Orcid No. 0000-0003- 0846-6940

Özet:

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından Ortadoğu coğrafyası ve Akdeniz'de farklı angajmanların içerisinde giren İngiltere ve ABD, bu bağlamda farklı askeri ve stratejik antlaşmalara imza atarlar. 1947 yılında imzalanan UKUSA antlaşmasıyla dünyayı farklı bölgelere ayıran bu iki ülke, özellikle Balkanlar, Ortadoğu, Avrasya ve Akdeniz coğrafyasının takip, kontrol, keşif ve gözetleme faaliyetlerini kendi üstlerine alırken, nispeten daha sıkıntısız ve çeşitli menfaat hesapları kapsamında daha risksiz ve kârsız olan bölgeleri ise Avustralya, Kanada ve Yeni Zelanda'ya bırakırlar. Bu kapsamda Akdeniz'e çok özel bir önem addeden her iki ülke, Doğu Akdeniz'de "batmayan ada" olarak da adlandırılan Kıbrıs'a yönelik politikalarına da hız verirler. İngiltere'nin Filistin ve Süveyş coğrafyasındaki askeri birliklerini adaya kaydırmasının ardından faaliyete geçen Agrotur ve Dikelya askeri üslerinin yanında, ABD de bugün Echelon adı verilen ve bütün dünyayı kapsamına alan telekulak sistemi için düğmeye basar ve İngilizlerle müşterek entelijans faaliyetlerine girişir. Bu kapsamda adada sessiz sedasız çalışmaya başlayan tesislerden birisi de ABD'nin klasik anlamda radyo istasyonu olarak gösterdiği FBIS (Federal Bureau of Information Service) olur. Amerikalıların radyo istasyonu olduğunu iddia ettikleri ve ısrarla "Informasyon" olarak değerlendirdikleri merkez esasında tam anlamıyla "Intelligence/İstihbarat" merkezi olmuştur. Varlığı yıllar boyu tartışılan ve Kıbrıs'ta 1974 yılına kadar Girne yakınlarında Alsancak'ta ve Lefkoşa civarında Alayköy'de bulunan tesisler, 20 Temmuz 1974 sonrasında adanın güneyine taşınır. ABD ve İngiltere'nin bu hizmetler karşılığında her yıl büyük meblağlar ödediği GKRY ise, farklı yerlerde bilinen bilinmeyen dinleme istasyonlarıyla tam anlamıyla gizemli bir askeri istihbarat merkezi haline gelir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, FBIS, İstihbarat, Enformasyon, ABD.

Abstract

Immediately after World War II, England and the USA, who entered into different engagements in the Middle East and the Mediterranean, signed different military and strategic agreements in this context. With the UKUSA agreement signed in 1947, these two countries, which divided the world into different regions, took on the monitoring, control, reconnaissance and surveillance activities of the Balkans, the Middle East, Eurasia and the Mediterranean geography, while leaving the relatively less troublesome and less risky and unprofitable regions within the scope of various interest calculations to Australia, Canada and New Zealand. In this

• fatihugurbiber@gmail.com
• ulvi.keser@gmail.com

context, both countries, who attach special importance to the Mediterranean, also accelerated their policies towards Cyprus, also known as the "unsinkable island" in the Eastern Mediterranean. In addition to the Akrotiri and Dhekelia military bases that became operational after England moved its military units from Palestine and the Suez geography to the island, the USA also pressed the button for the wiretapping system called Echelon, which covers the whole world today, and engaged in joint intelligence activities with the British. In this context, one of the facilities that began to operate quietly on the island was FBIS (Federal Bureau of Information Service), which the US presented as a radio station in the classical sense. The center that the Americans claimed to be a radio station and insisted on evaluating as "Information" was actually a full-fledged "Intelligence" center. The facilities, whose existence had been debated for years and which were located in Alsancak near Kyrenia and Alayköy near Nicosia in Cyprus until 1974, were moved to the south of the island after July 20, 1974. The Greek Cypriot Administration, to which the US and England paid large sums of money each year for these services, became a truly mysterious military intelligence center with known and unknown listening stations in different locations.

Keywords: Cyprus, FBIS, Intelligence, Information, USA.

Giriş

Amerikalıların kısaca FBIS olarak bilinen "*Amerikalıların dünyaya açılan penceresi*"[9] ve "*istihbarat faaliyetlerinde belkemiği*"[10] olan *Foreign Broadcasting Information Service* (Yabancı Yayın Enformasyon Servisi) adlı organizasyonu, İkinci Dünya Savaşı sürecinde fiiliyata geçirilmiş ve savaşın sonlanmasıyla birlikte 1946 senesinde Amerikan Merkezi Haber Alma Teşkilatı (CIA) kontrolünde çalışmalarına başlanmıştır.[11] Bu organizasyonla ilgili olarak, kurumun çok daha önceleri ve 1929 Büyük Buhranı sonrasında faaliyete geçerek, enformasyon alanında yapılan her türlü bilgi aktarımı kontrol, gözetleme, kayıt ve arşiv çalışmalarında bulunduğu ve sonuçların önce İngiltere'de GCHQ karargâhına ve gerekli acil durumlarda ayrıca Washington DC'de NSA merkezine iletildiği belirtilmektedir.[12] Örneğin, 15 Ağustos 1945 tarihinde Japon İmparatoru Hirohito'nun teslim olacağını Japon halkına duyuran FBIS olmuştur.[13] Aynı yıllarda, İngiliz *BBC* haber kuruluşu 30 farklı dilde günlük 1.250.000 kelime tarama gücüne sahipken, yabancı dil yetersizliği nedeniyle bunlardan ancak 300.000'lik kısmını İngilizceye çevirilip kullanabilmekteydi. Oysa FBIS faaliyetlerinde kayda düşen neredeyse herşey işleme tabii tutulmakta ve böyle bir sıkıntı yaşanmamaktadır. FBIS, 1992-2004 sürecinde % 56'lık kısmı İngilizce olmak üzere binlerce kayıt yapmıştır. İngilizce'den sonra Rusça ve Arapça dilleri gelmektedir. Amerikan Büyükelçiliklerinin yanında, Amerikan askeri komuta merkezlerine ve denizaşırı birimlere de bilgi aktarımında bulunan FBIS, bazılarınca "*hayati*" olarak değerlendirilirken, bazı kaynaklar da onu "*faydalı*" olarak nitelendirmektedir.[14] Okinawa ve Abidjan kaynaklı bilgi aktarımı ise genellikle "*sıradan*" olarak nitelendirilmiştir.

Bu noktada belirtilen sürede 202.102 İngilizce, 37.110 Rusça, 27.132 Arapça, 19.745 İspanyolca, 13.804 Fransızca, 12.401 Çince, 7.668 Almanca, 6.595 Türkçe dinleme ve istihbarat yapmıştır. Ayrıca Sırpça, İbranice, Portekizce, Korece, İtalyanca, Urduca, Yunanca,

[9] Kalev Leetaru (2010), "The Scope of FBIS and BBC Open-Source Media Coverage, 1979-2008", *Studies in Intelligence*, Cilt 54, Sayı: 1, Mart 2010, s. 118.
[10] *A.g.e.*, s. 18
[11] Bu organizasyon, ismini, gelişen sürece bağlı olarak OSI/*Open Source Intelligence* (Açık Kaynak İstihbaratı) haline getirmiştir.
[12] Kalev Leetaru (2010), "The Scope of FBIS and BBC Open-Source Media Coverage, 1979-2008", ss. 17-35.
[13] *A.g.e.*, ss. 17-35.
[14] CIA-RDP07-02184R000300510011-1 sayılı, 26 Kasım 1980 tarihli "*Gizli*" ibareli, FBIS karargâhından ilgili alt birimlere gönderilen resmi rapor.

Macarca, Slovakça, Bulgarca da söz konusudur. İstihbarat ve dinleme faaliyetleri, ağırlıklı olarak, iç siyaset, uluslararası politika, devlet yönetimi, askeri karargâhlar, milli ekonomi, uluslararası ekonomi, terörizm, insan hakları, siyaset, her türlü medya faaliyetleri, enerji, teknoloji, silahlanma, altyapı, çevre, göç, iletişim teknolojisi, uyuşturucu ve çatışmalar konularındadır. Bu organizasyonun amacı, tüm dünyada her türlü basın yayın faaliyetlerini ve bilhassa Doğu Bloku ve Ortadoğu ülkelerinin iletişim faaliyetlerini gözlemlemek, bunun dışında yazılı basın çalışmaları ve her türlü ekonomik girdi sağlayan yayınları denetim altına alarak, bununla ilgili dijital veri merkezleri ve sistemleriyle devlete ait olsun olmasın ses, görüntü vb. şekillerde her çeşit iletişim girişimlerini gözlemek, kayıt altına almak ve şüphesiz bunları ulusal çıkarlara bağlı olacak şekilde istifade etmek üzere arşivlemektir.

İlk faaliyete geçtiğinde adı Yabancı Yayın İzleme (*Foreign Broadcast Monitoring*) olan kuruluş, ismini önce Yabancı Yayın İstihbaratı (*Foreign Broadcast Intelligence*) yapmış, ardından da bu isim Yabancı Yayın Enformasyon (*Foreign Broadcast Information*) şeklini almıştır. Kuruluşun toplama birimi, dünyanın neresinde olursa olsun her türlü iletişim kaynağını ve gönderilen her çeşit iletiyi yakından takip edebilmekte, günlük olarak ortalama 2.000.000 kelimeyi değerlendirmekte ve bunların arasından 150.000 kadar kelimeyi yakın takibe alarak son derece ayrıntılı, dikkatli ve hassas gözlem, takip ve denetleme yapabilen sistemleriyle analiz-sentez yapmaktadır.[15] ABD tarafından ilk olarak 26 Şubat 1941 günü faaliyete geçtiğinde, Başkan Franklin D. Roosevelt tarafından verilen talimatla, hasım pozisyonunda olunan devletler, işgal altındaki devletler ve bitaraf olmaya çalışan devletlerin yakın denetim altında olabilmesi ve bunların çok sıkı denetlenmesi yönündeki kararla 1942 senesi sonuna kadar 25 değişik dinleme istasyonundan 15 değişik lisanda alınan günlük 500.000 kelimelik bir denetim, kontrol, gözlem, arşivleme ve analiz yapılmaya başlanır. Bu arada, İngiliz *BBC* kuruluşunca her daim dillendirilen "*Ulusumuz Millete Barış Anlatacak*" (*Nation Shall Speak Peace Unto Nation*) düsturu ise, bilhassa İngiltere-ABD dayanışması ve stratejik ortaklığında ve tahmin edilemeyecek kadar kısa bir zamanda sisteme akmaya başlayan dost, düşman, hasım, rakip, tarafsız, arkadaşların barış ya da savaş yanlısı her türlü iletilerini hiç vakit kaybetmeksizin ve son derece hızlı bir şekilde sonuçlandırabilmektedir.

Kıbrıs adasındaki FBIS adlı sistem de, Kıbrıs'ın İngiltere sömürgesi olduğu günlerden itibaren ve bilhassa da İkinci Dünya Savaşı sürecinden itibaren -bugün de dahil olmak üzere- misyonunu aralıksız yerine getirmektedir. Konuyla ilgili olarak 8 Ağustos 1947 tarihinde Londra merkezli FBIS karargâhından *BBC* İzleme Servisi (*Monitoring Service*) Direktörü M. Frost'a gönderilen şifre mesajda, Kahire'deki İzleme Merkezi'nin Kıbrıs'a nakledilmesi konusunda Dışişleri Bakanlığından resmi bir talep geldiği belirtilmektedir.[16] Buna göre, talep onay görmüş ve FBIS ile *BBC*'nin işbirliği ve malzeme değiş tokuşu[17] yapması kararlaştırılmıştır. Konuyla ilgili olarak, ilk etapta, görevlendirilen uzman bir personel diplomatik pasaport koruması altında adaya gönderilir ve genelde adanın, özelde ise öncelikle Alsancak bölgesinin böyle bir merkez inşa etmek için uygun olup olmadığını araştırmaya başlar.[18] Adada konuyla ilgili olarak ilk değerlendiren nokta yine aynı köydeki *Zerphyros*[19] olarak bilinen arazi olmakla birlikte, Alsancak'ta karar kılınır. Bu maksatla, 30 Nisan-7 Mayıs

[15] Duncan Campbell (2000), *Signals Intelligence and Human Rights-the Echelon Report, Electronic Privacy Information Center*, Washington DC: Electronic Privacy Information Center, s. 19.

[16] CIA-RDP57-00384R001200110115-2 sayılı, 8 Ağustos 1947 tarihli "*Gizli*" ibareli resmi yazışma.

[17] Burada kastedilen malzeme değiş tokuşunun esasında bilgi ve istihbarat paylaşımı olduğu şifre yazının ilerleyen satırlarında ortaya çıkmaktadır.

[18] CIA-RDP79-0765A00120050203-3 sayılı, 14 Temmuz 1947 "*CIA Office of Current Intelligence*" çıkışlı istihbarat raporu.

[19] CIA-RDP78-03097A00120010009-5 sayılı, 5 Ocak 1948 tarihli "*CIA Office of Current Intelligence*" çıkışlı istihbarat raporu.

1948 sürecinde CIA üst düzey yetkilileri Kıbrıs'a ziyarette bulunurlar. Aynı dönemde Atina'daki Amerikan 8. İstihkâm Kolordusu'ndan bir istihkâm subayı da inşaat çalışmalarını denetlemek amacıyla Kıbrıs'a gelmiştir. En fazla 65 FBIS personelinin[20] görev yapması planlanan inşaatın 1 Kasım 1948-1 Ocak 1949 arasında tamamlanması planlanmıştır. Konuyla ilgili olarak *Eleftheria* gazetesinde çıkan bir habere göre, Amerikalıların dönümü 150 Sterlinden aldıkları arazi üzerinde, 50.000-60.000 Sterlin harcamayla, mekanik ve elektronik malzemenin ABD'den getirileceği bir dinleme merkezi açılacaktır.[21] Gazeteye göre, Şubat 1948'den bu yana adada bulunan Amerikalı uzmanlar tarafından seçilen arazi Alsancak'ta Acheropitos Manastırı ile daha önceki köylü sahiplerinden dönümü 150 Sterline satın alınan *Zerphyros* denilen arazi arasındadır.

Amerikalıların aynı günlerde tesis etmeye çabaladıkları bir başka şey ise, Kıbrıs'ta açılacak Amerikan Konsolosluğu olur ve konuyla ilgili olarak Dışişleri Bakanlığı'nda yapılan 12 Ocak 1948 tarihli toplantıda, açılması planlanan 25-30 kadar Konsolosluk arasında en acil olanın Kıbrıs olduğu üzerinde görüş birliğine varılır.[22] 1967 yılından itibaren görev tanımı değişen ve Amerikan hükümetinin yanında, ilgili birimlere yönelik olarak genel ilgi alanına giren her türlü yabancı yayının tercümesi görevini üstlenen FBIS, bu misyonu yerine getirirken, denizaşırı ve ülke içinde bulunan tesislerinden de istifade eder. Bu noktada, FBIS, Kıbrıs'ta faaliyete geçtikten hemen sonra İzleme Merkezi vasıtasıyla Uzak Doğu ve Latin Amerika coğrafyasından derlediği günlük 20.000 kelimeyi/istihbarat bilgisini hiçbir ücret/masraf talep etmeden *BBC*'nin Caversham merkezine iletecektir. Bu bilginin nasıl seçileceği konusu ise *BBC* ile yapılan görüşmeler ve direktifleri sonrasında belirlenecektir. Konuyla ilgili olarak bilgi aktarımı konusunda, *BBC* kendi personelini kullanma isteğini belirtinceye kadar, bu bilginin değerlendirilmesi, tasnifi ve yorumlanması safhalarında FBIS yine aynı şekilde hiçbir ücret ya da masraf talep etmeden kendi personelini kullanacaktır. FBIS, ayrıca, Kıbrıs'taki merkezi vasıtasıyla günlük olarak maksimum 10.000 kelimelik bir bilgi seçkisini de Rusya, Balkanlar ve Ortadoğu coğrafyasından topladıktan sonra FBIS Washington ve *BBC* Caversham merkezine aktaracaktır.[23] Amerikalılar ise, bütün bu faaliyetlerin başlamasının ancak Şubat 1948 itibarıyla olabileceğini değerlendirmektedirler. İngiliz Hazine Bakanlığı konuyla ilgili olarak gerekli ödeneği sağlarken, adadaki iletişim dairesi de altyapı için hazır olduklarını belirtir.

Böylece İngiltere de kullanma ihtiyacı duymadığı Kıbrıs'taki malzemelerini Londra'ya taşıma imkânı bulacaktır.[24] Söz konusu anlaşmanın bitmesini isteyen taraf ise, bunu 90 gün önceden karşı tarafa bildirecektir. Böylece, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nden Balkan ve Ortadoğu coğrafyasına son derece geniş bir ağ üzerinde dinleme yapan Amerikalıların, bunu karşılıklı menfaat hesapları çerçevesinde İngilizlerle paylaşmaya devam ettikleri ortaya çıkmaktadır. Bu arada, adadaki İngiliz yönetimi ise, Sömürgeler Bakanlığı'na gönderdiği bir yazıyla, Kıbrıs'taki FBIS merkezinin vergiden muaf olup olmadığını sorar. Londra'daki ABD Büyükelçiliği'ne de sorulan bu soruya sadece ABD Dışişleri Bakanlığı adına kayıtlı olan mülklerin vergiden muaf olduğu cevabı verilir. Sadece ABD Dışişleri Bakanlığı adına kayıtlı, muhtemelen Büyükelçilik konutunun muaf olduğunun bildirilmesinin hemen

[20] CIA-RDP78-0765A00120020209-2 sayılı, 4 Mayıs 1948 tarihli, L. K. White imzalı "*CIA Office of Current Intelligence*" çıkışlı istihbarat raporu.
[21] *Eleftheria*, 10 Haziran 1948.
[22] CIA-RDP78-0765A00120010080-6 sayılı, 5 Kasım 1965 tarihli, CIA Direktörü L. K. White imzalı "*CIA Office of Current Intelligence*" çıkışlı istihbarat raporu.
[23] CIA-RDP57-00384R001200110115-2 sayılı, 8 Ağustos 1947 tarihli "*Gizli*" ibareli Londra merkezli FBIS karargâhından *BBC* İzleme Servisi (*Monitoring Service*) Direktörü M. Frost'a gönderilen resmi yazışma.
[24] M. A. Frost imzasıyla FBIS Washington merkezine gönderilen 15 Ekim 1947 tarih ve 07/MS/MAF sayılı şifre yazı.

ardından, FBIS'e ait merkezlerin de vergiden muaf olmaları konusunda girişim başlatılır.[25] Konuyla ilgili olarak İngiliz yönetiminin de kafası karışıktır ve onlar da işin içinden çıkamayınca durumu Londra'ya sormaya karar verirler. Ancak oradan da istedikleri gibi bir cevap gelmeyince, -Amerikalıların da istediği şekilde- diplomatik ayrıcalık ve dokunulmazlıkların muafiyetle birlikte uygulanması yolu tercih edilir.[26] Konuyla ilgili olarak Kıbrıs'taki İngiliz yönetimi de uygulamaya devam ettikleri yasalarda bazı değişikliklere gitmek suretiyle Amerikalıların talep ettiği çözümü kabul ederler.[27]

Konuyla ilgili olarak daha sonra yapılan anlaşmayla, FBIS tesislerinin de ABD Büyükelçiliği gibi özel mülkiyet olarak değerlendirileceği ve vergiden muaf tutulacağı belirtilir. Konuyla ilgili olarak daha sonra özellikle adadaki Amerikan konsolosu William J. Porter aracılığıyla yapılan görüşmeler ve yazışmalarda da, adadaki İngiliz yönetiminin 1908 ve 1931 tarihli yasalarıyla yabancı devletlerin ülkede taşınmaz mal alabilmeleri konusuna açıklık getirir ve İngiliz yönetimini ikna eden Amerikalılar, böylece FBIS tesislerini de tıpkı Büyükelçilikleri gibi koruma altına almayı başarırlar.[28] Kıbrıs hükümeti de, adadaki bütün Amerikan taşınmazlarını FBIS tesisleri de dâhil olmak üzere ABD tarafından sahiplenmiş bir bütün olarak değerlendirir ve 5534, 5535, 5536, 5537, 5538 ve 5539 tapu numarasıyla hepsini kayıt altına alır.[29]

1. FBIS ve Kıbrıs'ta Kurulma Süreci

Kahire'deki FBIS Akdeniz Bürosu tarafından yapılan bir açıklamayla Kıbrıs merkezinden yapılacak her türlü araştırma/soruşturma faaliyeti de daha önceki düzenlemeler çerçevesinde ve istenmeyen güvenlik tehditlerini önleyecek şekilde yapılacaktır.[30] Bu arada, Washington DC'deki FBIS ve CIA merkezleriyle ilgili diğer merkezler arasında Kıbrıs'taki dinleme merkezinin yapım aşaması konusunda yapılacak her türlü görüşmenin açık kaynaklar, yani telefon ve telgraf gibi sistemlerle yapılmasında CIA ve FBIS'in bölge sorumluları ve bölgede yaptıkları operasyonların açığa çıkmaması koşuluyla bir sakınca olmadığı da belirtilir.[31] Öte yandan, Amerikalılar, adadaki tesisi bir yandan İngiltere ile işbirliği içerisinde kullanma ve yeniden organize etme çabasına girmişken, 3 Ağustos 1948 tarihli bir talimatla da Kıbrıs'taki FBIS merkezlerinde görevlendirilecek yerli ve yabancı personelin güvenlik soruşturmalarının da hassasiyetle tamamlanması ve bu süreçte FBIS izleme merkezi için *BBC* tesislerinde görevlendirilen elemanlarla ilgili düzenlemelerin de dikkate alınması istenir.[32]

Bu arada Amerikalıların canını sıkan bir olay ise, adada huzursuzluk yaratan işçi olaylarıdır. FBIS Kıbrıs sorumlusu da, bu konuda güvenlik tedbirleri almak ve destek sağlamak amacıyla İngiliz askeri yetkilileriyle görüşmektedir. FBIS karargâhının bu konudaki itirazı, güvenlikle

[25] CIA-RDP57-00384R001200110108-0 sayılı, 13 Mayıs 1948 tarihli "*Gizli*" ibareli CIA Harekat Merkezi'nden Tümgeneral …. imzasıyla CIA Başkanlığı'na gönderilen resmi yazışma

[26] CIA-RDP57-0384R001200110050-4 sayılı, 20 Ekim 1948 tarihli "*Gizli*" ibareli FBIS Girne Akdeniz Bürosu Sorumlusuna gönderilen Roger G. Seely imzalı resmi yazışma.

[27] CIA-RDP57-0384R001200110072-0 sayılı, 3 Şubat 1949 tarihli "*Gizli*" ibareli FBIS Girne Akdeniz Bürosu Sorumlusuna gönderilen Lawrence R. Houston imzalı resmi yazışma.

[28] CIA-RDP57-0384R001200110072-0 sayılı, 3 Şubat 1949 tarihli "*Gizli*" ibareli FBIS Girne Akdeniz Bürosu Sorumlusuna gönderilen Lawrence R. Houston imzalı resmi yazışma.

[29] CIA-RDP57-03847R00120010001-8 sayılı, 2 Haziran 1950 tarihli "*Gizli*" ibareli FBIS Akdeniz Bölge Sorumlusu Walter Pforzheimer'a gönderilen resmi yazışma.

[30] CIA-RDP78-03097A00120040172-1 sayılı, 10 Kasım 1948 tarihli "*Tasnif Dışı*" ibareli FBIS Harekat Şefi'ne gönderilen L.K. White imzalı resmi yazışma.

[31] CIA-RDP78-00384R001200120142-6 sayılı, 18 Mayıs 1948 tarihli "*Gizli*" ibareli FBIS İstihbarat biriminden istihbarat başkanına gönderilen Albay …. imzalı resmi yazışma.

[32] CIA-RDP78-03097A001200130143-4 sayılı, 9 Ağustos 1948 tarihli "*Gizli*" ibareli Londra merkezli FBIS karargâhından L. K. White imzasıyla FBIS Londra Bürosu direktörlüğüne gönderilen resmi yazışma.

ilgili bir tedbir alınacaksa, bunun öncelikle Lefkoşa'daki Amerikan Büyükelçiliği vasıtasıyla yapılması yönündedir.[33] Adada neredeyse bütün faaliyetlerini İngiliz destek ve onayıyla yapmakta olan Amerikalıların güvenlik konusunda İngiltere'ye fazla yakın olmak istememeleri ise, kendi iç sistemleriyle ilgili açık istihbarat vermeme kaygısından olabilir.

1974 yılına kadar FBIS'in Kıbrıs'taki ana karargahı Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) topraklarında kalan ABD Büyükelçiliği'nin ikincil karargahı bağlamında adanın kuzeyinde Girne'nin Lapta bölgesinde bugün Alsancak olarak adlandırılan köyde konuşlanmıştır.[34] 1948 yılında ilk inşaat sürecinde Kıbrıs İletişim Dairesi tarafından "*Fedmonitor Kyrenia*"[35] adresi verilen merkez, Girne'ye takribi 10 kilometre, Lefkoşa'ya ise takribi 30 kilometre uzaklıktadır. Amerikalıların tesisi kurmak ve İngiliz yöneticilerle resmi görüşmelerde bulunmak üzere üst düzey CIA personelini adada bulundurduğu dönemde, basın-yayın organlarına bir açıklamaları olmamasına rağmen, durum basına da yansır ve 20 Şubat 1948 tarihli *Eleftheria* gazetesi "*Kıbrıs'ta bir yayın istasyonu*" başlığıyla bu durumu haber yapar. Gazete, ayrıca, savaş döneminde de adada böyle bir Amerikan tesisi bulunduğunu ve bu merkezin Rusya'dan Yunanistan'daki gerillalara kadar geniş bir çerçevede dinleme yaptığını, adada yeniden ortaya çıkan bu merkezle Anglo-Amerikanların özellikle Ortadoğu coğrafyasında ne olup bittiğini takip edeceğini yazar. Bu arada, FBIS karargâhının yeterli sağlık hizmetlerinden uzak bir yerde konuşlanması nedeniyle çoğunluğu Kıbrıs dışından getirilecek ve ada şartlarıyla sağlık hizmetleri konusunda bilgi sahibi olmayacak personel yüzünden sıkıntı yaşanacağını düşünen Amerikalılar, bu süreçte Girne bölgesinde sadece 3 doktor bulunduğunu, bunlardan birisinin yaşlı bir İngiliz, diğerlerinin ise haklarında nerdeyse hiçbir şey bilinmeyen iki Rum olduğunu belirtirler.[36]

Bu durum, adı geçenlerin FBIS için doktor olarak görevlendirilmelerini istihbarat açısından sakınca yaratmaktadır. Çalışan bütün personelin fiziki muayenelerinin yapılması, yerel hastalıklara karşı herkesin aşılanması, hijyen ve genel sağlık taramalarının yapılmasının yanında, su kaynaklarının düzenli olarak kontrol ve temizliğinin yapılması, ortaya çıkabilecek muhtemel hastalıklara karşı personelin sağlık eğitiminden geçmeleri, hasta ya da yaralı personelin iş akdinin iş güvenliği yasasına göre feshedilmesi, gerekli hallerde sağlık raporu verilmesi ve bütün bunların hakkında güvenlik soruşturması yapılmamış ya da olumsuz sonuçlanmış doktorlarla yapılmaması gerekmektedir.[37] Sonuç olarak, Amerikalılar, kendilerine uygun bir doktoru Lefkoşa'daki Büyükelçilik'te bulurlar. Genç, bilinen ve yetenekli olduğu belirtilen, ayrıca yıllarca İngiliz Ordusu'nda da askeri doktor olarak görev yaptığı belirtilen bu doktor, aynı zamanda ABD'ye gidecek olanların vize işlemleri sırasında sağlık kontrollerini de yapan doktordur. Söz konusu doktor, yaptığı her muayene için 10 Şilin ücret alacaktır ve Lefkoşa dışına çıktığı her seferde de kendisine muayene başına ek 10 Şilin ücret verilecektir.

Konuyla ilgili olarak FBIS Washington DC merkezi de kadroda görevlendirilecek doktor konusunda bölge sorumlusu ve CIA Genel Direktörü'nün olurunun ardından onay verir ve

[33] CIA-RDP78-03097A00120040164-1 sayılı, 12 Ağustos 1948 tarihli "*Tasnif Dışı*" ibareli FBIS Genel Direktörü ve FBIS Akdeniz Şefi'ne gönderilen resmi yazışma.
[34] "FBIS Foreign Broadcast Information Service, Eyewitness Reports from the FBIS Mediterranean Bureau 20-23 July 1974, Lefkoşa ve Washington DC", 18 Eylül 1974, s. 1.
[35] CIA-RDP57-0384R00120010122-4 sayılı, 23 Şubat 1948 tarihli "*Gizli*" ibareli FBIS Girne Akdeniz Bürosu Sorumlusuna gönderilen Roger G. Seeley imzalı resmi yazışma.
[36] CIA-RDP78-03097A00120040231-5 sayılı, 10 Eylül 1948 tarihli "*Gizli*" ibareli FBIS Genel Direktörü ve FBIS Akdeniz Şefi'ne gönderilen resmi yazışma.
[37] CIA-RDP78-03097A00120040231-5 sayılı, 10 Eylül 1948 tarihli "*Gizli*" ibareli FBIS Genel Direktörü ve FBIS Akdeniz Şefi'ne gönderilen resmi yazışma.

gerekli harcamalar için ek ödenek çıkartır.[38] Öte yandan, Kıbrıs'ta görev yapan Amerikan personeli ile FBIS çalışanlarının resmi statüsü CIA Genel Konseyi'nde tartışılmaya başlamıştır. Konuyla ilgili çalışmalara başlayan CIA merkezi, bu çalışanların statüsünün ne olacağı konusunda henüz net bir karara varmış durumda değildir. Bütün bu FBIS çalışanlarına diplomatik bir statü kazandırmak ve onları böyle bir dokunulmazlık zırhıyla korumak, esasında Kıbrıs'ta karşılaşılabilecek muhtemel mahalli kısıtlamaların da önüne geçecektir.[39] Ancak bu durum, şüphesiz, personelin kimliğinin bir ölçüde de olsa deşifre olması anlamına da gelmektedir. Bu konuda nihai bir karar verilemediğinden, adadaki personelin karşılaştıkları güçlükleri kendi imkân ve kabiliyetleri ölçüsünde aşmaları tavsiye edilir. Aynı günlerde yeniden ortaya çıkan ir başka gelişme ise, Kıbrıs'taki FBIS merkezine Yakındoğu ve Ortadoğu'dan Kahire merkezli olarak nakledilecek olan personelin transferinde güvenlik açısından azami dikkatin gösterilmesi ve bu konuda Amerikan hükümetin herhangi bir yükümlülüğünün olmadığının gösterilmesidir.

Tam da bu noktada, FBIS Kıbrıs merkezinde görev yapan üst yönetime Albay Pruden'in teknik ekibiyle istişare içerisinde olması, FBIS'in menfaatlerini koruyup kollamanın birincil önceliği olduğunu hatırından çıkarmaması ve MECA (*Mediterranean Emergency Communications Association*/Akdeniz Acil İletişim Merkezi) Kahire'den adaya taşınan FBIS'in adadaki faaliyetlerinin aksamadan devam edebilmesi amacıyla her türlü tedbirin önceden alınması ve adaya yerleştirilecek vericiyle ilgili olarak ortaya konulan itirazların değerlendirilerek sonuca bağlandığı da nispeten sert bir üslupla hatırlatılır.[40] Kıbrıs'taki bu karargah aracılığıyla aralıksız gözetim, takip, kontrol ve denetim yapılan yerlerden birisi de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) resmi haber ajansı olan TASS ve buna bağlı diğer basın yayın faaliyetleridir. Bilhassa Soğuk Savaş sürecinde ABD ile Sovyetler Birliği savaş çok farklı alanlarda ve kara propaganda şekliyle kendini göstermektedir. Söz gelimi, 30 Ağustos 1961 günü ABD Başkanı John F. Kennedy'nin o günlerde Cenevre'de görevli olan Amerikan misyonuna nükleer silahlarla ilgili görüşme ve müzakere sürecinde SSCB yetkilileriyle müzakerelere devam edilmesi yönünde talimat, yetki ve onay verilmesi ve hemen ardından bütün bu gelişmelerin medya aracılığıyla kamuoyuna yansıtılması planlanırken, SSCB kanadından karşı hamle gelir ve anılan ülke ulusal menfaatleri gereği nükleer başlıkların kullanılması, geliştirilmesi ve üretilmesi yönünde faaliyetlerin sürdürüleceği açıklaması yapılır. Bu süreçte birbirlerinin nefesini çok yakından hisseden her iki ülkenin bu tahrikkar girişimleri, şüphesiz ülkelerin istihbarat çalışmalarında da kendini gösterecektir. Bu süreçte SSCB tarafından ulusal sınırlar dışına yapılan her türlü basın yayın faaliyetleri, her çeşit yazışmaları, görsel işitsel her türlü iletileri Kıbrıs üzerinden İngiltere ve ABD tarafından denetim, kontrol, analiz ve arşivlemeye tabii tutulur. Bu bağlamda, adadaki ABD dinleme merkezleri, özellikle TASS vasıtasıyla her gün iletilen 30.000 kelime civarındaki verinin daha başlangıçta 4/5'ini (% 80 civarı) kontrol ve takip etme gücüne sahiptir. TASS tarafından yapılan basın yayın faaliyetlerinin % 60'lık bölümü SSCB'nin resmi görüşlerini gösteren uluslararası ilişkiler bağlamında yayınlar olurken, % 40 ise umumiyetle SSCB'nin ulusal ve uluslararası başarılarını ve bu bağlamda doğal olarak düşman ülkelerin ne derece etkisiz ve başarısız olduklarını gösteren kara propagandaya yönelik yayınlardır.

21 Haziran 1948'de adada yapımına başlanan ve Ocak 1949'da inşaat çalışmaları kalifiye eleman ve işgücü bağlamında çekilen sıkıntılara rağmen tamamlanan FBIS Kıbrıs Bürosu, 1948

[38] CIA-RDP78-03097A00120040240-5 sayılı, 12 Ekim 1948 tarihli "*Gizli*" ibareli FBIS Akdeniz Bölge Sorumlusuna gönderilen L.K. White imzalı resmi yazışma.
[39] CIA-RDP78-03097A00120040128-5 sayılı, 2 Aralık 1948 tarihli "*Tasnif Dışı*" ibareli Kahire FBIS Akdeniz Bölge Sorumlusuna gönderilen L.K. White imzalı resmi yazışma.
[40] CIA-RDP78-03097A00120050039-8 sayılı, 22 Mart 1949 tarihli "*Gizli*" ibareli FBIS Akdeniz Bölge Sorumlusuna gönderilen L.K. White imzalı resmi yazışma.

senesinden başlayarak İngiliz yayın kuruluşu *BBC* (*British Broadcasting Cooperation*) ile dirsek teması halindedir ve *BBC*'nin ulusal/uluslararası çıkarlar doğrultusunda yaptığı faaliyetlerden istifade etmektedir.[41] İlginçtir ki, daha 21 Haziran 1948 tarihinde binanın temeli atılırken, tesisin bahçesine kurulacak verici ve antenler de bölgeye getirilmiş ve antenlerin dikilebilmesi için makinelerle çukurlar açılmış durumdadır. Bu arada ilk etapta sadece 3 kişi olan FBIS personelinin inşaat çalışmaları devam ederken ihtiyaç duyduğu pek çok malzemenin temini bağlamında İngiliz askeri yetkilileriyle de bir anlaşmaya varılır. Buna göre, Amerikalı personelin NAAFI[42] olarak bilinen İngiliz askeri kolaylık tesislerinden her türlü gıda, tütün ve sigara gibi ihtiyaçlarını temin etmesi sağlanır. Tesiste kullanılacak teknik malzemenin bir kısmı da daha önceden adaya getirilmiş durumdadır ve bunlar da inşaat bitinceye kadar Larnaka'da İngilizlere ait Royal Electrical and Mechanical Enginerering/Kraliyet Elektrik ve Mekanik İstihkâm Birliği'nin depolarında muhafaza edilmektedir. Bazı ekipmanlar ise doğrudan Girne'ye getirilmiş ve prefabrik binanın yanında depolanmıştır. İnşaatın tamamlanmasının ardından hepsi İngiliz Ordusu tarafından bölgeye taşınacak ve içeriye alınacak durumdadır. Hemen akabinde, biri daktilo memuru ve diğeri de inşaatta bekçi olarak görev yapacak iki Kıbrıslı da burada çalışmaya başlar. Bu arada, özellikle dağlık bölgelerde kullanılmak üzere talep edilen 6 silindirli 1948 model Ford Sedan aracın ihtiyacı karşılamayacağı ve adaya uygun olmadığı da belirtilir.[43]

2. Amerikan FBIS Faaliyetleri ve Ekipman Temini

İlk etapta iki kat ve 8 odalı olarak planlanan FBIS Kıbrıs Bürosu'nda, ayrıca yazılı bültenlerden personel kayıtlarına, personel sicillerinden arşivlere kadar pek çok alanda ihtiyaç duyulan kırtasiye eksikleri de söz konusudur; ancak zaman içerisinde hepsi halledilecektir. Aynı dönemde Amerikalıların yaşadıkları bir sorun ise, Kahire'den Kıbrıs'a getirilecek malzemeler ve çeşitli yedek parçanın ülke dışına çıkması konusunda ağırdan alan Mısır hükümetiyle yaşanmaktadır. Bazı ofis malzemeleriyle askeri cip ve silahların çeşitli parçalarının adaya sevk edilmesi konusunda askeri ataşenin uçağından istifade edilmesi de planlanmış durumdadır. Getirilen iki askeri cip ise nispeten iyi durumdadır ve bunların tamir ve bakımları da bedeli mukabilinde İngiliz askeri personelince yapılmaktadır. İngilizlerle güvenlik konusunda yapılan toplantıda, Albay Patrick Turnbull, bu tesiste görev yapacak olan ister Amerikan vatandaşı, ister Kıbrıs vatandaşı ve isterse üçüncü dünya ülkelerinden birinin vatandaşı olsun herkesin sicil dosyalarını ve gerekli künye bilgilerinin kendilerine teslim edilmesini talep eder.

Bu aşamada Amerikalıları endişelendiren bir diğer husus ise, özellikle seçme-seçilme hakkına sahip Kıbrıslı Rumlar arasındaki neredeyse % 40'a varan komünist sempatizanlığıdır. Nitekim adadaki 6 kasabadan 5 tanesi -o dönemde- komünist Belediye Başkanları tarafından yönetilmektedir.[44] Örneğin, adada FBIS tesislerinin açılma sürecinde de Amerikalılar Kıbrıs Valisi Lord Winster'a baskı yaparak, Amerikalılar ve Amerikan tesislerine yönelik komünist tehditlere karşı daha ağır tedbirler almalarını talep ederler.[45] 19 Ekim 1948 tarihinde İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne ait Lefkoşa'daki telsiz istasyonunun dinamitlenmesi sonrasında, Amerikalılar da Alsancak'ta dikenli tellerle ilave güvenlik personeliyle tedbirlerini arttırırlar. Konuyla ilgili olarak 12 kişinin tutuklanması ve bunların ifadelerinde patlayıcıların esasında

[41] Roland A. Way (1958), *The BBC Monitoring Service and Its US Partner*, Washington DC: CIA Historical Review Program, s. 75.
[42] Navy Army Air Forces Institute.
[43] CIA-RDP78-03097A00120040164-1 sayılı, 12 Ağustos 1948 tarihli "*Tasnif Dışı*" ibareli FBIS Genel Direktörü ve FBIS Akdeniz Şefi'ne gönderilen resmi yazışma.
[44] CIA-RDP78-03097A00120040164-1 sayılı, 12 Ağustos 1948 tarihli "*Tasnif Dışı*" ibareli FBIS Genel Direktörü ve FBIS Akdeniz Şefi'ne gönderilen resmi yazışma.
[45] CIA-RDP57-0384R001200110081-0 sayılı,23 Ekim 1948 tarihli "*Gizli*" ibareli, 08.21 sayılı Reuters kaynaklı ve FBIS Girne Akdeniz Bürosu Sorumlusuna gönderilen şifre mesaj.

Amerikan tesislerine yönelik olduğunun ortaya çıkması ise, Amerikalıları iyiden iyiye endişelendirir. Bu durum, Amerikalıların başını uzun yıllar ağrıtacak türdendir ve ABD'nin tüm dış politikasını ve blok ittifakını komünizm tehdidi üzerinden oluşturduğu süreçte, Kıbrıs'ta Başpiskopos Makarios'un da zaman zaman Sovyetler Birliği'ne yakın bir siyaset izlemesiyle had safhaya çıkacaktır. Örneğin, 1953 yılında FBIS Kıbrıs Bürosu tarafından yakın takip altında tutulan Sovyetler ve Kürtçe yayınlarla ilgili istihbarat ve bilgi öncelikle Tahran ve Bağdat merkezlerine gönderilirken, Irak, Ürdün, Mısır ve Suriye'den toplanan aynı türden bilgiler de öncelikle Bağdat'taki Amerikan Büyükelçiliği'ne sevk edilir.[46] Bu minvalde, Balkan coğrafyasını ilgilendiren bilgiler Atina Büyükelçiliği ve Akdeniz'le Kıbrıs hakkındaki veriler de Lefkoşa Büyükelçiliği ile paylaşılır. Bu durum, yıllar içerisinde ABD'nin komünist bir Kıbrıs görmektense, Enosis'i kabul eden bir ülke haline gelmesine neden olacaktır.

ABD de bu bağlamda enformasyon sağlayabilmek gayesiyle FBIS'i Kıbrıs'ta tesis edince, o zamana kadar değişik coğrafyalarda dinleme yapmakta olan FBIS ve *BBC* arasında toplanan bilgiyle ilgili bir yardımlaşma ve işbirliği söz konusu olur. CIA'e göre, "*Avrupa'daki hükümet güdümündeki radyoların artan bir şekilde parti ve hükümet yetkilileriyle propaganda görevlileri tarafından yapılan resmi yazışmaları, bültenleri, resmi açıklamaları kamuyla paylaşmaya başladıklarından yabancı yayın kuruluşlarını izleme çalışması da İkinci Dünya Savaşı'ndan önce başladı.*"[47] Tam da bu noktada atlanılmaması gereken bir husus ise, bilhassa 1960'lara gelmeden önce Karavas (Alsancak) ve Lapithos (Lapta) köylerinde ve bu köylere yakın bölgelerde Georges Grivas liderliğindeki silahlı Rum örgütü EOKA tarafından dağıtılan her türlü bildiri ve propaganda malzemesinin Karavas'taki (Alsancak) FBIS Kahire Akdeniz merkezinde görevli Kıbrıslı Rumlarca adı geçen tesiste basılıp dağıtılmasıdır.[48]

Amerikalılar, Kıbrıs üzerinden yürüttükleri propaganda ve istihbarat çalışmalarına azami dikkat ve özeni gösterirken, bunda ne kadar haklı oldukları zaman içerisinde kendisini gösterecektir. Örneğin, Mart 1954 tarihinde Bulgaristan'da bulunan merkezden gelen Bulgar Komünist Partisi ile ilgili olan bilgi yanlış tercüme edilmiş ve durumu fark eden FBIS Kıbrıs Bürosu tarafından düzeltilen orijinal metin Washington DC'ye gönderilmiştir.[49] İşin ilginç yanı, ortaya çıkan bu yanlış durumu BBC'nin Caversham merkezi de fark edememiştir. Aynı yıllarda, ABD'nin bu merkezinde farklı işlerde görev yapan Kıbrıslı Türkler de bulunmaktadır.[50]

Şaşırtıcı bir durum ise, 1960'lı senelerde ABD radyo timleri (ajanları) Kıbrıs'taki İngiliz istihbarat merkezleri üzerinde yoğunlaşmışken, bir taraftan da *BBC*'nin yayın yaptığı merkez civarında kıskıvrak yakalanmışlardır.[51] Bu durum, Amerikan Ulusal Güvenlik Ajansı tarafından dünyanın her tarafında istihbarat, dinleme, gözetim ve kontrol faaliyetleri yürütülürken ortak, dost, müttefik demeden en yakın stratejik ortaklarını bile yakın markaja aldıklarını bir göstergesidir. 1989 senesine kadar ABD'nin sınırları haricindeki buna benzer istihbarat girişimleri ABD Donanma Güvenlik Grubu (*Naval Security Group*) tarafından icra edilmektedir ve burada görevli olan Amerikalılar dünya coğrafyasının değişik noktalarında 48 farklı dinleme merkezinde görev yapmaktadırlar. Amerikalıların bütün bu istihbarat

[46] CIA-RDP83-03097A00120080004-9 sayılı, 7 ekim 1953 tarihli "*Tasnif Dışı*" ibareli FBIS Genel Direktörü ve FBIS Akdeniz Şefi'ne gönderilen resmi yazışma.
[47] Roland A. Way (1958), *The BBC Monitoring Service and Its US Partner*, s. 75.
[48] Halil Ibrahim Salih (2013), *Reshaping of Cyprus; A Two-State Solution*, USA: Xlibris Corporation, s. 237.
[49] CIA-RDP80-0765A00120020057-0 sayılı, 19 Nisan 1954 tarihli "*Tasnif Dışı*" ibareli FBIS Londra Bürosu Şefi imzasıyla FBIS Akdeniz Bürosu/Girne adına gönderilen resmi yazışma.
[50] KKTC Yargıtay Hukuk Dairesi tarafından görülen 28 Eylül 1978 tarihli 14/77, Dava No 58/75 Girne Davası Tutanakları.
[51] *Time Out*, 21-27 Mayıs 1976.

çalışmalarının % 15'lik bölümüyse farkı noktalarda demirlemiş ya da seyir halindeki 90 savaş gemisi tarafından ve denizden icra edilmektedir.

Kıbrıs'ın stratejik önemi, böylece, bir kere daha ön plana çıkar. Çünkü özellikle Süveyş'te İngiltere ile yaşanılan sorunun ardından, ABD, Doğu Akdeniz'deki mevcudiyetini daha da arttırma kararı alır ve antenlerini Sovyet Bloku yerine Ortadoğu ve Akdeniz'e çevirir. Hemen ardından Lefkoşa'nın kuzeyi, doğusu ve batısında NSA antenleri dikilmeye başlanır. Alsancak'ta Rusça ve Slav dillerini bilen yaklaşık 50 askeri personel görev yapmaktadır ve bunlar da yoğunluklarını Akdeniz'e vermeye başlar. 1965 Aralık ayında Londra ve Avusturya Bürosu'ndan gelen 5 Rus ve 2 Arap gözlemcinin katılımıyla, merkezde görev yapan gözlemci sayısı toplam 13'e ulaşır. Böylece, tesiste 9 Amerikalı, 13 yabancı ve 24 de mahalli olmak üzere 46 personel bulunmaktadır.[52] Ada sathında ise ayrıca 32 Amerikalı ve yabancı personel görev yapmaktadır. Bu süreçte Amerikalıların canını sıkan bir diğer husus ise, Aralık 1964 tarihinden itibaren Kıbrıs hükümetiyle başlayan FBIS personelinin gelecekteki statülerinin ne olacağı yönündeki görüşmelerdir. Bir yandan FBIS için gelen malzemelerin diplomatik statüde kabul edilmesi ve öbür yandan da personelin adaya getireceği malzemelerin gümrüksüz statüde kabul edilmesi konuları tartışılmaktadır. Esasında, bu konu, daha Aralık 1963 tarihinde tartışılmaya başlanmış ve FBIS personelinin tamamı Amerikan Büyükelçiliği'nde görevli diplomatik personel olarak kabul edilmiştir.[53] Bu arada, Amerikalılar, tesislerin bulunduğu arazilerin kullanılması/kiralanması amacıyla ilk etapta "*pazarlığı başlatmak amacıyla*" *Amerika'nın Sesi* için yaptıkları üzere 50.000 Sterlin teklif etme düşüncesindedirler.

3. Amerikan FBIS Faaliyetleri ve İnşaat Süreci

Yaklaşık 2.000 dönüm arazi için daha önce 35.000 Sterlin teklif eden Amerikalılara Makarios ve Papadopulos'un karşı teklifi ise yıllık 350.000 Sterlin olacaktır.[54] Bu arada, yaklaşık 800 dönümlük bir araziyi satın almış ya da kiralamış olan Amerikalılar, yıllık 350.000 Sterlin ödeme yapmayı pek istememekle birlikte, Rumların ısrarcı olmaları halinde meblağı yavaş yavaş arttırma düşüncesindedirler. Amerikalıların bu süreçte Yunanistan'la bir anlaşma imzalamasının ardından, bu teklif, yıllık 105.000 Sterlin olarak kabul edilir. Yıllar içerisinde GKRY bütçesinde "*kara delik*" olarak da nitelendirilen bu ödemelerin bugün itibarıyla hâlâ bir karşılığı ve belgesi söz konusu değildir. Bu arada daha önce elde ettikleri bazı imtiyazlardan vazgeçmek istemeyen Amerikalılar, ayrıca bazı araçların da diplomatik statüde vergisiz ve sorgusuz sualsiz adaya gelişinin önünde yaratılan engellemelerden kurtulmanın yollarını aramaktadırlar.

Bu durum, Rum basınında ise sıkça yer almakta ve sert eleştirilerle karşılaşmaktadır. Amerikalılar, bu eleştirileri önleyebilmek amacıyla 50.000'i arazi kiralanması ve 100.000-150.000 Sterlin'i de vergi/harç vb. olmak üzere Rumlara 150.000-200.000 Sterlin yıllık ödeme yapma düşüncesindedirler. Bu arada, bir başka strateji ise, bu ödemelerin peşin olarak ve 10 yıllık dönemleri kapsayacak şekilde yapılması yönündedir ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin yatırım kaynaklarına ve gelişimine aktarılacağı düşünülen bu peşin ödemeler konusunda Rumların verecekleri cevap beklenmektedir.[55] Konuyla ilgili olarak ABD Lefkoşa Büyükelçisi Fraser Wilkins tarafından Makarios'a gönderilen 25 Ekim 1963 tarihli "*Tasnif Dışı*" ibareli yazıda da aynı şeyler dile getirilmektedir.[56]

---

[52] CIA-RDP83-03097A00120250001-3 sayılı, 11 Ocak 1965 tarihli "*Tasnif Dışı*" ibareli FBIS Genel Direktörü ve FBIS Akdeniz Şefi'ne gönderilen resmi yazışma.
[53] CIA-RDP RDP82-03097A00120150051-4 sayılı, 2 Aralık 1963 tarihli şifre telgraf mesajı.
[54] CIA-RDP RDP82-03097A00120150051-4 sayılı, 2 Aralık 1963 tarihli şifre telgraf mesajı.
[55] CIA-RDP RDP82-03097A00120150051-4 sayılı, 2 Aralık 1963 tarihli şifre telgraf mesajı.
[56] CIA-RDP RDP82-03097A00120150051-4 sayılı, 2 Aralık 1963 tarihli şifre telgraf mesajı.

4. FBIS Lefkoşa Tesisleri ve Faaliyetleri

Bu arada Amerikalılar tarafından istihbarat çalışmaları için Mia Milia (Hamitköy-Değirmenlik) bölgesinde ve Lefkoşa yakınlarında Yerolakkos'da (Alayköy) bugün faaliyette olmayan ev GKRY'ye nakledilen dinleme istasyonları tesis edilir. Mia Milia ve Yerolakkos dinleme istasyonları, adada egemen güç olan İngiltere'nin tamamen kontrolü, bilgisi ve müsaadesi dışında faaliyete geçmiş gizli merkezlerdir. Şüphesiz, daha sonraki süreçte İngiltere'nin bu istasyonlara yönelik bir itirazı ya da tereddüdü söz konusu değildir. Durum böyle olunca da, açılan bu tesisler konusunda, ABD, ne adada yaşayan insanlara, ne de İngiltere'ye bilgi verme ihtiyacı hissetmiştir. Bu süreçte İngiltere'ye ait Agrotur özerk askeri üs bölgesinde çalışmakta olan ABD personeli ise, özellikle Ortadoğu coğrafyasında muhtemel bir savaş çıkıp çıkmayacağı üzerine yoğunlaşmış durumdadır. Öte yandan, Amerikalılar, 1960'lı senelerde Ortadoğu coğrafyasında yaşanan sıcak çatışma ve savaş ihtimaliyle ilgili olarak adadaki Agrotur ve Dikelya özerk askeri üsleri, Alsancak, Değirmenlik ve Alayköy gibi karasal istihbarat ve dinleme merkezlerinin ateş kontrol radarı, mikrodalga haberleşmeleri, hava savunma radarları ve diğer hedefler tarafından yayılan düşük ölçekli görüntü ve ses istihbaratını tespit etmek ve bilgi arşivlemekte istenilen randımanı vermediklerini de değerlendirmektedir. Durum böyle olunca, özellikle Doğu Akdeniz'de farklı misyonlarla seyir halinde olan ABD savaş gemileri vasıtasıyla istihbarat toplama faaliyetlerine hız verilir. Bu faaliyetler, bugün de hız kesmeden devam etmektedir.

Lefkoşa'daki bütün istihbarat personeli ise, ABD'nin GKRY'deki Lefkoşa Büyükelçiliği'nde bulunmaktadır ve 1991 senesinde Körfez Savaşı esnasında bir yandan adadaki İngiltere'ye ait özerk askeri üsleri ve özellikle Agrotur'u askeri yığınak, lojistik destek ve ileri karakol bağlamında azami derecede istifada ederek kullanırken[57], bu dinleme istasyonu stratejik bir misyon üstlenmiş; bunun yanında Lübnan'da yaşanan rehine sorunu sürecinde rehinelerin bulundukları konumu belirleme işi de icra edilmiştir. Günümüze bakıldığında, ulusal menfaatleri bağlamında her türlü yabancı medya kuruluşları ve her türlü iletişimin takip, kontrol ve denetimi Amerikalılar için klasik bir savaş süreci işinden başka birşey değildir. 1992 senesinde NSA yönetimince "*Echelon*" denilen telekulak sisteminin nasıl çalıştığı konusunda, "*Tanımlanmayan bir istihbarat toplama merkezi; sadece yarım saatte 1 milyon veri toplayabilir, bunlardan 6.500'ü hariç hepsini gözden geçirir ve sadece 1.000 tanesi bu konuyla ilgili olarak bir kenara konulur. Bunlardan her 10 çıktı bir analist tarafından incelenir ve tek bir rapor hazırlanır…*" denilir. Teşkilatın günlük raporları 1-2 sayfayı geçmezken, en hassas davranılan bölge ise Ortadoğu coğrafyasıdır. Şüphesiz, kendi halinde bir birey için evinde istifade ettiği bilgisayarının, günlük yaşamında faydalandığı sabit telefonunun ya da adeta bir parçası haline gelmiş cep telefonunun başkalarınca takip edilip kontrol edildiğini düşünmek ve buna inanmak çok da kolay değildir. Öte yandan, bilhassa Echelon adı verilen sistem doğrultusunda George Orwell'ın "*1984*" adlı bilimkurgu romanı, adeta 21. yüzyıl itibarıyla yerini bulmuş ve hepsi hayata geçmiş gibidir.

2005 senesi bitiminde ABD tarafından FBIS'in birkaç özelliğinde değişikliğe gidilince, kuruluşun adını değiştirme düşüncesi ortaya çıkar ve böylece yeni isim Açık Kaynak Merkezi olur. Burada arşivlenen bütün veriler Amerikalılarca uluslararası strateji ve siyasetin belirlenmesi amacıyla kullanılırken, eldeki bütün bu verilere muhtaç olan üçüncü ülkelere ya da ilgili taraflara da satılması söz konusu olur. 1992 senesi itibarıyla "*Kıbrıs'ta CIA'nın izleme ağının da bir parçası olan*"[58] FBIS, dünya coğrafyasının her köşesinde 55 ayrı lisanda 3.500'i aşan süreli yayını, 50 değişik ülkede 29 farklı lisanda olmak üzere haftada 790 saat TV yayınını

[57] Harp Akademileri Komutanlığı (1995), *Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Yarını*, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, s. 89.
[58] Brendan O'Malley & Ian Craig (1999), *The Cyprus Conspiracy: America, Espionage and the Turkish Invasion*, Londra: I.B. Taurus Press, s. 283.

kontrol altında tutmaktadır.[59] 1949 senesinden bu yana en üst düzey kapasiteyle faaliyette olan merkezde 20 Temmuz 1974 tarihinde 13'ü ABD vatandaşı olmak üzere toplam 85 personel görev yapmaktadır.[60] Merkez, 20 Temmuz 1974 günü Türkiye'nin Kıbrıs Barış Harekâtı'na başlamasıyla birlikte buradaki bütün çalışmalarını durdurmuş ve görevli bütün personel kıyıya yanaşan ABD donanmasına bağlı uçak gemileri vasıtasıyla önce savaş alanı dışına çıkartılmış, sonra da ABD'ye nakledilmiştir. 6 dönümü operasyonel ve destek birimiyle iki resmi konutun konuşlandığı esas merkez, 167 dönümlük kısmı ise antenlerin yerleştirildiği alan olan bu istasyon doğrudan ABD Büyükelçiliği'ne aittir.[61] Merkez, 20 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs'taki ABD Büyükelçiliği vasıtasıyla yetkilendirilen üst düzey bir personelin sorumluluğuna devredilmiş, sonrasında da ABD donanmasından 7 deniz piyadesi ve 18 Kıbrıslı çalışanın korumasına girmiştir. Bu gruba, daha sonra büro şefi, başmühendis ve aynı merkezdeki konutta olanların aileleri de iştirak etmiştir. 20-23 Temmuz 1974 sürecinde savaşın şiddetlenmesiyle bu personel binalardan çıkamamış ve mahsur kalmışlardır. Personel binanın ABD'ye ait olduğuyla ilgili işaret, flama, bayrak asma telaşındayken, bu binaya bir havan mermisi isabet etmiş, diğer personel ise 10 kilometre mesafedeki Girne'ye gelerek Finlandiya Barış Gücü misyonundan yardım talep etmiştir. Buradaki bütün personel, daha sonra 23 Temmuz 1974 günü İngiltere'ye ait askeri helikopterlerle HMS Hermes uçak gemisine nakledilir.[62] Devonshire, Andromeda ve Hermes gemileriyle İngiliz uyrukluların ve diğer yabancıların tahliyesi konusunda, İngiltere Başbakanı Harold Wilson, "*Nereden bakılırsa bakılsın Kıbrıslı Türklerin toprakları olarak kabul edilemeyecek yerleri işgal etmeye çalışan Türk kuvvetlerinin neden olduğu bir katliam ve yağma savaşının tehdidi ile karşı karşıya kalmış olan insanları kurtarmak*" diyecektir. Savaş gemileri vasıtasıyla tahliye edilen personel, daha sonra İngiltere'ye ait Agrotur egemen askeri üssüne nakledilir. Bu personel, daha sonraki süreçte kendilerini Lübnan'ın Beyrut kentine ulaştıracak Amerikan USS Trenton uçak gemisine nakledilecektir.[63] Öte yandan, İngiltere'ye ait Hermes ve Rhyl savaş gemileri, Dikelya egemen askeri üssü açıklarında, Andromeda savaş gemisi ise İngilizlerin adadaki istihbarat merkezlerini korumak maksadıyla Agrotur üssü yakınlarında seyir halindedir. FBIS'in adadaki merkezi ise en stratejik FBIS merkezlerinden birisi olarak değerlendirilmektedir ve Ortadoğu'daki pek çok yayını takip etmenin ötesinde, bilhassa SSCB hudutlarına kadar giden muazzam bir şebeke ve donanıma sahiptir.

FBIS Lefkoşa Bürosu, 20 Temmuz 1974 günü başlayan Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında, Girne yakınlarındaki Alsancak köyünde bulunan Amerikan tesislerinin kapatılması neticesinde, ABD hükümetinin Rum Ortodoks Kilisesi'nden 99 yıllığına kiraladığı arazide inşa edilen yeni tesislerle 17 Ağustos 1975 tarihinde açılmıştır. Esasında, Amerikalılar, Alsancak'ta bulunan tesislerini tahliye etmeye ve burada görevli personelini de Amerikan uçak gemileriyle ada dışına çıkartmaya neredeyse harekâtın başladığı ilk saatlerde başlamışlardır. FBIS Lefkoşa bürosu, esas olarak Mısır, Lübnan, Libya, Yunanistan ve doğrudan Kıbrıs adasını içine alan bir sorumluluk bölgesinde görev yapmaktadır. Bunlara ilaveten, Türkiye'dekilerin yanında İran ve Lübnan'daki gizli/yeraltı radyoları da kapsama alanına girmektedir. Ortadoğu'daki Arap radyoları da bu kapsamda görev alanı içerisindedir. Savaş, çatışma gibi kriz dönemlerinde, FBIS Lefkoşa Bürosu, Ortadoğu, Avrupa ve Rusya Federasyonu ile ilgili yayınlara ilaveten

[59] Kalev Leetaru (2010), "The Scope of FBIS and BBC Open-Source Media Coverage, 1979-2008", s. 20.
[60] FBIS Foreign Broadcast İnformation Service Eyewitness Reports from the FBIS Mediterranean Bureau 20-23 July 1974, Lefkoşa ve Washington DC", 18 Eylül 1974, s. 4
[61] FBIS Foreign Broadcast İnformation Service Eyewitness Reports from the FBIS Mediterranean Bureau 20-23 July 1974, Lefkoşa ve Washington DC", 18 Eylül 1974, s. 3
[62] Brendan O'Malley & Ian Craig (1999), *The Cyprus Conspiracy: America, Espionage and the Turkish Invasion*, s. 307.
[63] FBIS Foreign Broadcast İnformation Service Eyewitness Reports from the FBIS Mediterranean Bureau 20-23 July 1974, Lefkoşa ve Washington DC", 18 Eylül 1974, s. 5

İbranice yayınları görev alanına alan Tel Aviv bürosuyla da yakın ilişki içerisindedir. Büro, şüphesiz, mütemadiyen bir sorun yumağı halinde olan Kıbrıs'la ilgili istihbarat ve bilgi aktarımı konusunda Lefkoşa'daki Amerikan Büyükelçiliği ile de yakın irtibat ve işbirliği halindedir ve büronun ana iletişim ağları da Büyükelçiliğin sahip olduğu altyapı ve iletişim ağları üzerinden yapılmaktadır.[64]

5. Kıbrıs Cumhuriyeti Dönemi ve Sonrası FBIS

Adadaki Amerikan istihbaratına göre, 11 Şubat 1959 tarihinde Rum ve Kıbrıslı Türk liderler arasında Zürih'te Kıbrıs Sorunu'na yönelik kapsamlı bir mutabakata varılması sorunun bittiği anlamına gelmemektedir.[65] Rapora göre, Başpiskopos Makarios, müzakerelerle ilgili genel memnuniyetini bildirmiştir ve muhtemelen nihai antlaşmayı da imzalayacaktır; ancak adadaki bazı terörist unsurların da içinde bulunduğu bazı uzlaşmaz Rumlar, antlaşmayı reddedip sorun yaratmaya devam edeceklerdir.[66] Amerikalılar ise, yeni kurulacak bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti devletinin siyasi yapısının Batı menfaatleri açısından kaçınılmaz tehlikeler barındırdığı düşüncesindedir. Buna göre, adada son derece geniş ve iyi organize olmuş komünist bir parti bulunmaktadır ve bu partinin güç kaynaklarından birisi de parti içerisinde neredeyse hiç muhalif bir sesin çıkmamasıdır. Antlaşma metnindeki ayrıntıların aktarıldığı raporda, Dışişleri, Savunma ve anayasa konularında Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın veto haklarının olduğu, adanın Yunanistan ya da Türkiye ile birleşmesinin ortadan kalktığı, bunun garantör devletler olarak Yunanistan, Türkiye ve İngiltere tarafından kabul edildiği, % 70 Kıbrıslı Rumlar ve %3 0 Kıbrıslı Türkler olmak üzere tek bir yasal meclisin kurulacağı, İngiliz askeri üslerinin devam edeceği ve Türkiye ve Yunanistan'a da adada küçük birer askeri güç bulundurma yetkisi verildiği de ifade edilmektedir.

Adadaki sorunun çözümüne yönelik Yunan tarafının isteğine uygun bir yolun olmayacağı gerçeği, Yunan hükümet yetkililerinin Yunanistan'a yönelik sorunları Batı ve NATO'ya yönelik tehditler olarak algılama ve yansıtma istekleri ve içeride komünist oylarda ortaya çıkan artış ve Ankara'nın iç sorunlara daha fazla yoğunlaşma arzusu ise, bu antlaşmanın imzalanmasındaki ana sebepler olarak gösterilmektedir. Amerikalı istihbaratçılara göre, ayrıca, Bağdat Paktı'nın zayıfladığı korkusuyla Türkiye'nin zayıf ya da düşman devletlerce kuşatıldığı gerçeği de Türkiye'yi Yunanistan'la stratejik bir uzlaşmaya sevk etmiştir. Aynı durum, Amerikalı istihbaratçıların hazırladığı 8 Aralık 1959 tarihli rapora da yansımış durumdadır. Buna göre, "*Kıbrıs'taki Amerikan tesislerinin devam eden operasyonlarının garanti altına alınması konusunda takip edilecek prosedür adanın gelecek Şubat ayında bağımsızlığını kazanmasının ardından Başpiskopos Makarios'un bu konudaki kararına bağlı olarak belirsizliğini korumaktadır. Esasında, Makarios, konunun Amerikalı yetkililerle Kıbrıslı liderler arasında tartışılmasını teklif etti. Daha sonra da Londra'da Türk, Yunan, İngiliz ve Kıbrıslı temsilcilerden oluşan bir müşterek komite tarafından konunun ele alınmasını ve prensip olarak ABD ve İngiltere'yle yapılmış olan hâlihazırdaki anlaşmaların devamını kabul etti. Nihai anlaşmanın detayları da Kıbrıs bağımsızlığını kazandıktan sonra Amerikalı ve Kıbrıslı Rum temsilciler tarafından müzakere edilecekti. Bununla birlikte Makarios 5 Aralık tarihinde eski pozisyonuna geri dönüş yaptı…*"[67] Bu rapora göre, FBIS Girne yakınlarında bir dinleme/izleme istasyonuna, Dışişleri Bakanlığı da Lefkoşa'da bir röle istasyonu ve "*bazı belli faaliyetlere*"[68] sahiptir. Amerikalılar, 19 Şubat 1959 tarihli Londra-Zürih Antlaşmaları'nın yeni kurulan devlete hâlihazırdaki hükümetin "*uygun yükümlülükleri*" yerine getireceği

[64] CIA FBIS Fact Sheet, 1 Eylül 1986.
[65] CIA-RDP80-0765A00120020008-5 sayılı, 11 Şubat 1959 tarihli "Kıbrıs" başlıklı brifing notu.
[66] CIA-RDP80-0765A00120020008-5 sayılı, 11 Şubat 1959 tarihli "Kıbrıs" başlıklı brifing notu.
[67] CIA-RDP Central Intelligence Bulletin, 2010/32 sayılı, 8 Aralık 1959 tarihli "*Çok Gizli*" ibareli rapor.
[68] CIA-RDP Central Intelligence Bulletin, 2010/32 sayılı, 8 Aralık 1959 tarihli "*Çok Gizli*" ibareli rapor.

düşüncesindedir. Amerikan istihbaratına göre, Makarios ise, Amerikan "*tesislerinin*" devam eden faaliyetlerinin kendisi açısından kabul edilebilir olduğunu belirtmiş, fakat "*bu misafirperverlik*"[69] için bir ödeme yapılmasını beklediğini de eklemiştir. Makarios'un beklenti içerisinde olduğu şeyler ve Amerikalılar bahsettikleri bu misafirperverliğin neler olduğu konusunda bu araştırmanın önceki bölümlerinde ayrıntılı bilgi verilmiştir. 6 Şubat 1960 günü ABD Ulusal Güvenlik Konseyi (*US National Security Counseil/NSC*) de, 16 Ağustos 1960'da garantör devlet olarak Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın altına imza attığı, Kıbrıslı Türklerle Kıbrıslı Rumların da imzalamasının ardından tesis edilen Kıbrıs Cumhuriyeti'ne yönelik yeni bir strateji ortaya koymuştur. Buna göre, radyo istasyonlarının söz konusu olduğu dönemlerde, Konsey, Kıbrıs'taki Amerikan haberleşme istasyonlarından kesintisiz faydalanma kararı almıştır.[70] Bu kapsamda Amerikan istihbaratınca Kıbrıs'ta kullanılması gereken tesisler ise şu şekildedir;[71]

"1-) Alsancak'taki FBIS izleme merkezi,

2-) Washington DC/ABD'ye bilgi aktaracak olan ve Kıbrıs etrafındaki geniş bir alandan yayın yapan güçlü bir verici istasyon,

3-) Amerikan Ulusal Güvenlik Ajansı (NSA) tarafından işletilmekte olan haberleşme merkezi."

FBIS'in yakından kontrol altına alıp gözlediği başlıklar arasında; ulusal politika, uluslararası politika, siyasi ve askeri liderler, ulusal ve uluslararası ekonomi, terörizm, acil durumlar, insan hakları, siyaset, basın-yayın faaliyetleri, teknoloji, silahlanma, barışı koruma faaliyetleri, çevre, sağlık, göç, uyuşturucu, çatışma ortamları ön sıradadır.[72] ABD Ulusal Güvenlik Konseyi'nce bahsedilen adadaki Amerikan haberleşme tesisleri ise, Girne Alsancak FBIS gözlem istasyonu, Kıbrıs'ın etrafından son derece güçlü alıcı ve tekrarlayıcılarla (*repeaters*) yayınları direkt Washington DC'ye gönderen bir istasyon ve NSA tarafından faaliyette olan bir haberleşme istasyonudur. Bu istasyon kanalıyla takip edilen devletler ise; İsrail (62.254), Mısır (59.810), Irak (173.234), Türkiye (81982), İran (170.214), Filistin'dir (110.829).[73] Bölge ülkeleri dışında, Japonya (216.446), Güney Kore (152.083), Fransa (145.677), Sırbistan Karadağ (143.009), İngiltere (93.609), Hindistan (74.019), Almanya (66.887) ve İtalya (54.091) da söz konusudur.

Bu arada, *BBC* İzleme Servisi Başkanı J. T. Campbell ise adaya ziyaretten yeni dönmüştür ve Washington DC'deki FBIS merkezine gönderdiği 23 Haziran 1960 tarihli yazısında, özellikle Girne merkezli işbirliği ve dayanışmadan son derece memnun olduğunu, son olarak Washington DC'den gönderilen Kıbrıs konulu yazıdan pek bir şey anlamadığını, ortadaki muğlaklığın düzeltilmesi gerektiğini, "*sahada*" İngiliz-Amerikan işbirliğinden son derece memnun olduğunu, sahadaki yakınlık ve etki gücünün son ziyaretinde kendisini son derece derinden etkilediğini, herhangi bir değişikliğe gidilmesi durumunda bunun her iki ülkenin çıkarlarına uygun olmayacağı kanaatinde olduğunu belirtir.[74] Bu konuda daha sonra herhangi bir değişikliğe gitmek söz konusu olmayacaktır. Nitekim, İngiltere ile ABD, daha önce üzerinde

---

[69] CIA'nın raporunda bu konuyla ilgili olarak verilen cümle "*Makarios has repeatedly has indicated that continued operation of these facilities is acceptable to him but has also warned that compensation for this "hospitality" will be expected.*" şeklindedir. CIA-RDP Central Intelligence Bulletin, 2010/32 sayılı, 8 Aralık 1959 tarihli "*Çok Gizli*" ibareli rapor.

[70] Makarios Druşotis'ten aktaran: *Politis*, 7 Mayıs 2006.

[71] Makarios Druşotis'ten aktaran: *Politis*, 7 Mayıs 2006.

[72] Kalev Leetaru (2010), "The Scope of FBIS and BBC Open-Source Media Coverage, 1979-2008", s. 23.

[73] Parantez içinde verilenler, 1994-2004 sürecinde bu devletlerden sağlanan verilerdir. Bu süreçte Rusya 478.817 ve Çin de 466.682 kaynakla ilk iki sıradadırlar. Bakınız; Kalev Leetaru (2010), "The Scope of FBIS and BBC Open-Source Media Coverage, 1979-2008", ss. 27-28.

[74] CIA-RDP80-0765A00120050025-2 sayılı, 23 Haziran 1960 tarihli, *BBC* İzleme Servisi Başkanı imzasıyla FBIS Washington DC merkezine gönderilen resmi yazı.

uzlaşmaya vardıkları anlaşma uyarınca işbirliğine devam ederler. 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilanının ardından bir süre sonra Amerikan Başkonsolosu da seçilen Taylor Belcher, Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve Başpiskopos Makarios'u ziyaret ederek, FBIS'in adadaki faaliyetleri konusunda onu bilgilendirir ve ABD hükümetinin bilgi paylaşımı karşılığında Makarios'a bir takım ekonomik kazanç ve destek konusunda hazır olduğunu ifade eder.[75] Makarios ise, 22 Ekim 1959 günü kalem aldığı bir yazıyla, tesis edilecek 2.000 kişilik Kıbrıs Cumhuriyeti Ordusu'nun silah ihtiyacının ABD yönetimince karşılanmasını ister; ancak bu talep ABD yönetimince kabul görmez. Bu arada, ABD yönetimi, her ne kadar askeri destek anlamında isteksiz olsa da, iki ülke arasında bir işbirliği programına hazır olduğunu da açıklar. Bu süreçte ABD-Kıbrıs Cumhuriyeti ilişkileri bir süre son derece ılımlı ve yapıcı bir seyir izler. Bu bağlamda, Makarios ABD'yi ziyaret eder ve ardından ABD Başkanı John Fitzgerald Kennedy ile görüşür. Müteakiben, ABD Başkanı John F. Kennedy'nin Dallas'ta suikasta kurban gitmesiyle ABD Başkanı olan Başkan Yardımcısı Lyndon Johnson da iade-i ziyaretle Kıbrıs'a gelir.

6. Kıbrıs Cumhuriyeti ve Akritas Planı

ABD, bu arada Yunanistan kanalıyla Amerikan CIA modelini uygulayarak Kıbrıs Cumhuriyeti merkezi istihbarat teşkilatı KYP'yi (Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών) Yunanistan üzerinden organize eder, finansal destek sağlar ve Akritas Planı denilen illegal yapılanmanın başındaki İçişleri Bakanı Polikarpos Yorgacis'e de altyapıdan ekipman teminine, bilgi ve istihbarat toplamadan gözleme varıncaya kadar her türlü desteği vermekten kaçınmaz. Aynı süreçte Makarios da Yorgacis'i de yanına alarak, adada Amerikalılar tarafından oluşturulan istihbarat merkezlerinin faaliyetlerine ses çıkarmaz, itiraz etmez ve olup bitenleri sadece seyretmekle yetinir. Öte yandan, 1959 Londra ve Zürih Anlaşmaları'nın ardından Kıbrıs'ta garantör devlet olan İngiltere de, Dikelya ve Agrotur askeri üslerini özerk bir yapıya sokar. Kıbrıs adasının 254 kilometrekarelik kısmını teşkil eden % 2,7'lik alandaki İngiliz üs bölgelerinde, dönemsel olarak 10.000 askeri personele kadar çıkan bir güç söz konusudur. Her iki üste, bugün itibarıyla toplam 2.668 Kıbrıslı Türk ve Rum personel de bulunmaktadır. 1948 yılında Filistin bölgesinden, 1954 yılında da Süveyş'ten çekilen ve o tarihe kadar Kanal bölgesinde yaklaşık 80.000 kişilik bir askeri güç bulunduran İngiltere'nin kelime dağarcığına "*son derece belirsiz ve karmaşık bir iş olan*" ve "*acil ve önemli*" sıfatlarını üzerinde taşıyan Kıbrıs da girer. Bütün bunlar yaşanırken, Amerikan stratejisi ise çok önemlidir; ancak net bir tavır da belli değildir. ABD'nin bakış açısında, genellikle Kıbrıs üzerinde hangi ülkenin bayrağının dalgalandığı hususu çok da önemli olmamakla birlikte, ABD'ye ve Batı Bloku'na yakın bir ülkenin saflarında olması gerektiği görüşü ağır basmaktadır.

Bütün bunların ardından, dönemin Kıbrıs hükümeti de herhangi bir özel anlaşma veya herhangi bir finansal tazminat talebi olmadan Kıbrıs'taki telekomünikasyon istasyonlarının faaliyetlerine itiraz etmez. 21 Aralık 1963 günü Kıbrıslı Rumların İçişleri Bakanı Polikarpos Yorgacis yönetiminde "*Akritas Planı*"[76] denilen ve Kıbrıs'ta bütün Kıbrıslı Türkleri ortadan kaldırmayı ve adayı tamamen bir Yunan adası yapmayı planladıkları saldırıların başlamasıyla, Makarios-ABD ilişkileri de gerginleşmeye başlar. Irk, dil, din ayrımı gözetmeksizin ülkesinde yaşayan herkesin mal, can ve namus güvenliğini sağlamakla yükümlü olması beklenen Kıbrıs Cumhuriyeti İçişleri Bakanı Yorgacis'in[77] silahlandırdığı eski EOKA'cıların saldırılarının

[75] Makarios Druşotis'ten aktaran: *Politis*, 7 Mayıs 2006.

[76] Kızılay Genel Müdürlüğü Arşivi (KGMA). K–4709.1964.9–4/1 Kıbrıs. Adnan Öztrak'ın Kıbrıs'a Ait Notları ve Emirleri Dosyası. Ayrıca Bkz. Rauf R. Denktaş, Rauf Denktaş'ın Hatıraları, Cilt V, Boğaziçi Yay., İstanbul, Temmuz 1997, s. 260

[77] 1955 yılına kadar Kıbrıs Ticaret Odası'nda çalışan ve o tarihte EOKA'ya katılmak için görevinden ayrılan eski İçişleri Bakanı ve EOKA'nın gemi azıya alıp bütün Kıbrıs'ı kan gölüne çevirdiği 1955-1958 yıllarının, 1959-1963 ve Türklere karşı katliamların doruk noktasına çıktığı 1963 sonrasının başrol oyuncusu Polikarpos Yorgacis de, kaderin bir cilvesi olarak, döktüğü kanda boğulmuştur. İngiliz askerlerince EOKA'ya karşı yapılan harekâtlarda üç kere yakalanmasına

ardından, tansiyon, 21 Aralık 1963 Cuma günü 02.00'de iyice yükselir ve 2 masum vve silahsız Kıbrıslı Türk hayatını kaybeder.[78] 1959 Zürih ve Londra Antlaşmaları'nın imzalanmasından sonra, Atina'da yayımlanmaya başlayan ve Atina'dan Kıbrıs'ta bulunan EOKA mensuplarına gönderilen 21 Nisan 1966 tarihli *Patris* gazetesinde ana hatlarıyla yayımladığı bir plan meydana çıkar. Buna göre, EOKA liderlerinden Polikarpos Yorgacis'ten Cumhurbaşkanı Makarios'a, Nikos Sampson'dan Glafkos Klerides'e kadar birçok kişinin kanlı katliamlardan sorumlu olduğu, adını bir 9. yüzyıl Bizans destanından alan "*Akritas Planı*" için düğmeye basılır ve ada kan gölüne döner. Bundan sonra, Makarios ise, ABD'ye yönelik görmezden gelme ya da destekleme faaliyetlerinden uzaklaşır ve Bağlantısızlar Grubu ve Sovyetler Birliği yönünde bir tavır ortaya koyar ve Sovyetlerle dostluk anlaşmaları imzalayan Mısır gibi Ortadoğu ülkeleriyle yakınlaşır.[79] Böylece, Makarios, 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti devletini Garanti ve İşbirliği Antlaşması dışına çıkartma kaygısı içerisindedir. Böylece, Makarios, biraz da gönülsüz imzaladığı kuruluş ve garantörlük anlaşmalarından uzaklaşmak isterken, ABD başta olmak üzere İngiltere, Türkiye ve Yunanistan ise Kıbrıs Cumhuriyeti'nin devamından yanadır.

7. Bizim Çocuklar Meselesi ve FBIS

"*Bizim Çocuklar*" ifadesi, Türk siyasi hayatına ilk defa gazeteci Mehmet Ali Birand'ın "12 Eylül; Saat 04.00" isimli kitabıyla girmiştir. Buna göre, 12 Eylül askeri darbesi sürecinde dönemin CIA Türkiye masası istasyon şefi Paul Henze, askerî müdahaleyi haber aldığında, kendisine bu haberi ulaştıran diplomatın *"'Our boys have done it' – 'Bizimkiler yaptı'* veya *'Bizim çocuklar işi bitirdi'*" şeklindeki konuşması söz konusu darbeyle ilgili olarak ABD'nin rolünü de tartışmaya açık hale getirmiştir. Amerikalıların Türk siyasi hayatının içine girip "*Bizim çocuklar*" şeklindeki yaklaşımı yıllar boyunca konuşulup tartışılmıştır. Öte yandan, 19 Mayıs 2011 tarihinde vefat eden Paul Henze, 2003 yılında bir Türk gazetesine verdiği demeçte, "*Bizim çocuklar işi başardı*" sözlerinin kendisine ait olmadığını, tam tersine Mehmet Ali Birand'ın uydurması olduğunu belirtmişse de, Birand'ın 1997'de Henze ile yaptığı görüşmenin sesli ve görüntülü kayıtlarını yayımlamasıyla, dönemin ABD Başkanı Jimmy Carter'a ulaştırılan bu haberle ilgili durum anlaşılmıştır. Aynı şekilde İngiliz yayın kuruluşu *BBC* de, 2011 yılında Bilgi Edinme Yasası kapsamında yapılan bir başvuru üzerine gizliliği kaldırılan 12 Eylül 1980 darbesine ilişkin ABD Dışişleri Bakanlığı belgelerini üç günlük bir yazı dizisi ile yayımlamış ve bu durumu teyit etmiştir.

Yıllar sonra ortaya çıkan bir başka belge ise, ABD'nin FBIS ve CIA aracılığıyla Kıbrıs'ta da "*Bizim çocuklar*" olarak adlandırdığı kişilerin varlığını ortaya koymaktadır ve kıtasal güç olarak Amerika'nın bu taktiği dünyanın farklı coğrafyalarında farklı menfaat hesaplarıyla yapmaya devam etmektedir. FBIS tarafından hazırlanan 10 Aralık 1985 tarihli ve FBIS-0503/85 sayılı belgeye göre, GKRY'de seçim öncesi verilen bazı demeçlerde Amerikan karşıtlığı söz konusudur; ancak FBIS, bu durumu, "'*Bereket versin bizim çocuklar kazandı*' – '*Fortunately our boys won*'" cümlesiyle özetler.[80] Çok net anlaşılan bir husus, ABD'nin sömürge döneminden bu yana Kıbrıs'ta varlığını sürdüren, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti sürecinde ve sonrasında da faaliyetlerine devam eden bu tesisleri, gerek GKRY içerisinde ve gerekse strateji/güvenlik bağlamında uluslararası camiada tartışılmaya devam edecektir. Şüphesiz,

---

rağmen daha sonra Makarios'u taşıyan helikoptere ateş açmak ve suikast suçlamasıyla yakalanmıştır. Daha sonra da Hermes Operasyonu olarak isimlendirilen bir operasyonla, 15 Mart 1970 tarihinde Mia Milya (Değirmenlik) yolunda bir otomobilin içinde kendi iç hesaplaşmalarının bir sonucu olarak pusuya düşürülerek muhafızıyla beraber öldürülmüştür.

[78] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA).030.01.64.394.29.

[79] Brendan O'Malley & Ian Craig (1999), *The Cyprus Conspiracy: America, Espionage and the Turkish Invasion*, s. 196.

[80] CIA FBIS tarafından hazırlanan 10 Aralık 1985 tarih ve FBIS-0503(5 sayılı "Tasnif Dışı" ibareli şifre mesaj.

Amerikalılar bütün bu faaliyetleri için Kıbrıs'ta da "*bizim çocuklar/our boys*" olarak ifade edecekleri üst düzey şahsiyetleri bulmaya ve kullanmaya devam edeceklerdir.

Sonuç

1950'li yıllarda dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel tarafından "*yönünü İskenderun Körfezi'ne dönmüş bir uçak gemisine*" benzetilen Kıbrıs, bugün konjonktürel değişikliklerle de en az 50 uçak gemisi değerindedir. ABD'den Rusya Federasyonu'na, Çin'den Fransa'ya kadar askeri güçlerini bu bölgeye yığmış ülkeler, daha Birinci Dünya Savaşı sürecinde İngiltere'nin Fransa ve İtalya'yı da yanına alarak bölgede tesis ettiği Doğu Akdeniz Özel İstihbarat Bürosu (*Eastern Mediterranean Special Intelligence Bureau/EMSIB*) gibi bugün de aynı istihbarat faaliyetlerine Londra merkezli GCHQ (*Government Communication Headquarters*) ve Washington DC merkezli NSA (*National Security Agency*) desteğiyle Echelon üzerinden yürütmeye devam etmektedir. Bu çalışmanın konusu olmamakla birlikte, bu istihbarat faaliyetlerinin en büyük kısmını ise espiyonaj (*espionage*), yani sanayi casusluğu oluşturmaktadır. Bütün bu yasal/gayrı yasal girişimlere destek sağlayan organizasyonlardan birisi ise FBIS olmaktadır ve Doğu Akdeniz coğrafyasında FBIS Kıbrıs ayağı GKRY üzerinden faaliyetlerini aralıksız sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

1. Arşivler

ABD Federal Bureau of Information Service (FBIS) Arşivi.

ABD Merkezi Haber Alma Teşkilatı (CIA) Arşivi.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA).

Kızılay Genel Müdürlüğü Arşivi (KGMA).

2. **Kitaplar**

Harp Akademileri Komutanlığı (1995), *Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Yarını*, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.

Leetaru, Kalev (2010), "The Scope of FBIS and BBC Open-Source Media Coverage, 1979-2008", *Studies in Intelligence*, Cilt 54, Sayı: 1, Mart 2010, ss. 17-35.

O'Malley, Brendan & Craig, Ian (1999), *The Cyprus Conspiracy: America, Espionage and the Turkish Invasion*, Londra, I.B. Taurus Press.

Salih, Halil Ibrahim (2013), *Reshaping of Cyprus; A Two-State Solution*, USA: Xlibris Corporation.

Way, Roland A. (1958), *The BBC Monitoring Service and Its US Partner*, Washington DC: CIA Historical Review Program.

Süreli Yayınlar

Eleftheria

Politis

Studies in Intelligence

Time Out

3. Diğer Kaynaklar

Campbell, Duncan (2000), *Signals Intelligence and Human Rights-the Echelon Report*, Washington DC: Electronic Privacy Information Center.

KKTC Yargıtay Hukuk Dairesi tarafından görülen 28 Eylül 1978 tarihli 14/77, Dava No 58/75 Girne Davası Tutanakları.

FBIS Foreign Broadcast İnformation Service Eyewitness Reports from the FBIS Mediterranean Bureau 20-23 July 1974, Lefkoşa ve Washington DC", 18 Eylül 1974

THE ROLE OF TRADITIONAL GAMES IN THE CONSTRUCTION OF SOCIAL IDENTITY AND THE INTERVENTION OF SOCIAL MEDIA IN THIS PROCESS

TOPLUMSAL KİMLİĞİN İNŞASINDA GELENEKSEL OYUNLARIN ROLÜ VE SOSYAL MEDYANIN BU SÜRECE MÜDAHALESİ

Hüseyin Kasım Yalman

[1]Yüksek Lisans Öğrencisi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı,ORCID: 0009-0008-3114-7490

Özet

Toplumsal kimlik, bireyin ait olduğu toplulukla kurduğu ilişkinin bir yansımasıdır. Bu kimlik, sadece bireyin kendini nasıl tanımladığıyla değil, aynı zamanda toplumun bireyi nasıl gördüğüyle de oluşur. Özellikle çocukluk ve ilk gençlik dönemleri, bireyin toplumsal kimliğini oluşturmaya başladığı kritik zamanlardır. Bu süreçte aile, okul, çevre ve kültürel yapılar kadar oyunlar da belirleyici bir rol üstlenmektedir. Geleneksel çocuk oyunları, yalnızca birer eğlence aracı olmanın ötesinde, çocuklara sosyal rollerini, grup içi etkileşimi, dayanışmayı, paylaşmayı ve aidiyet duygusunu öğreten kültürel taşıyıcılardır. Bu oyunlar aracılığı ile çocuk, hem dilsel hem de davranışsal olarak toplumun belli başlı kurallarıyla tanışır. Toplumsal roller ve görevlerle yüzleşir birey toplum ilişkisini deneyimleyerek öğrenir. Ancak son yıllarda dijitalleşmenin yaygınlaşması sosyal mecranın hayatımızın merkezine yerleşmesiyle birlikte, geleneksel kültürel aktarım biçimlerinde önemli ölçüde dönüşümler yaşanmıştır. Artık birçok çocuk, oyun deneyimini fiziksel ortamlarda değil, dijital platformlarda sürdürmektedir. Sosyal mecralar, çocuklara ve gençlere görünürlük, bireysellik ve sanal etkileşim üzerinden yeni bir kimlik kazanımı vadetmektedir. Bu durum, geleneksel oyunların sunduğu ortak kültür ve topluluk bilincini zayıflatmakta; bunun yerine birey odaklı, performansa dayalı ve anlık geri bildirimlerle şekillenen bir kimlik algısı inşa etmektedir. Bu çalışmada, geleneksel oyunların toplumsal kimlik inşasındaki tarihsel ve kültürel işlevleri incelenmiş; sosyal medyanın bu sürece nasıl müdahale ettiği toplumsal açıdan analiz edilmiştir. Geleneksel oyunlar ve sosyal medya oyunları karşılaştırmalı olarak ele alınarak, çocukların sosyalleşme biçimlerinin ve kimlik geliştirme süreçlerinin nasıl dönüştüğünü ortaya koymuştur. Ayrıca, bu değişimin toplumsal etkilerine ve kültürel sürekliliktekı risklerine dikkat çekilmiş; bildiride geleneksel oyunların canlandırılması ve sosyal medyanın kültürel değerleri destekleyecek biçimde kullanılması, toplumsal kimliğin inşası açısından önemli bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: Toplumsal kimlik, geleneksel oyunlar, sosyal medya, kültürel aktarım, dijitalleşme

Abstract

Social identity is a reflection of the individual's relationship with the community to which they belong. This identity is shaped not only by how the individual defines themselves but also by how society perceives them. Childhood and early adolescence are critical periods during which individuals begin to form their social identities. In this process, along with family, school, environment, and cultural structures, games also play a significant role. Traditional children's games are more than mere entertainment tools; they are cultural carriers that teach children social roles, group interaction, solidarity, sharing, and a sense of belonging. Through these

games, children are introduced to the linguistic and behavioral norms of society. They confront social roles and responsibilities and learn the individual-society relationship through experience.

However, in recent years, with the widespread influence of digitalization and the central role of social media in daily life, traditional forms of cultural transmission have undergone significant transformations. Today, many children experience play not in physical environments, but on digital platforms. Social media offers children and adolescents a new form of identity shaped through visibility, individuality, and virtual interaction. This shift weakens the sense of shared culture and community consciousness provided by traditional games and instead promotes an identity perception based on individualism, performance, and instant feedback.

This study examines the historical and cultural functions of traditional games in the construction of social identity and analyzes, from a sociological perspective, how social media intervenes in this process. By comparing traditional games and social media games, the study reveals how children's socialization patterns and identity development processes have transformed. Additionally, it highlights the societal impacts and cultural continuity risks of this shift, emphasizing the importance of reviving traditional games and structuring social media in a way that supports cultural values for the construction of social identity.

Keywords: Social identity, traditional games, social media, cultural transmission, childhood, digital transformation, socialization, identity development.

1. GİRİŞ

Bu çalışma, bireylerin toplumsal kimlik oluşturma sürecinde yer alan geleneksel oyunların önemini ve sosyal medyanın bu sürece etkilerini ele almaktadır. Günümüzde gelişen teknolojiyle birlikte sosyal medya içerikleri zenginleşmiş ve birçok alanda etkili hale gelmiştir. Bu durum, sosyal medyanın ve dijital araçların bireysel ve toplumsal alanlarda dönüştürücü bir rol üstlenmesine neden olmuştur. En çok etkilenen alanlardan biri de bireyin toplumsal kimlik edinim sürecidir. Kimlik edinme geçmişten günümüze hem toplum açısından hem de bireyler tarafından büyük bir önem taşımıştır. Çünkü bireyler toplumda üstlendiği roller ile kendi benliğini ifade eder. Kazanılan bu roller bireyin yaşadığı çevre ve toplum hakkında bizlere bilgi verir. Aile, ekonomi, kültürel değerler, örf ve adetler, dini inançlar, sosyal yapılar ve geleneksel oyunlar, bireyin doğumundan itibaren kimlik inşasında etkili olmaktadır. Türk Dil Kurumu'na (2017) göre oyun "yetenek ve zekâ geliştirici, belli kuralları olan, iyi vakit geçirmeye yarayan eğlence" veya "bedence ve kafaca yetenekleri geliştirmek amacıyla yapılan, çevikliğe dayanan her türlü yarışma" olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım, oyunun sadece bir eğlence aracı değil, aynı zamanda bireyin çeşitli becerilerini geliştiren bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. Bu farklı beceri alanları bireyin gelişimine çok yönlü katkı sağlamaktadır. Psikomotor, zihinsel ve duyuşsal becerilerin kazanımı, bireyin sosyal ve bireysel gelişimini desteklemektedir. Huizinga'ya (2006, s. 27) göre "oyun, kültürel bir biçim olarak belirlenir. Bir kez oynandıktan sonra, belleklerde manevi bir yaratı veya bir hazine olarak kalmakta, aktarılmaktadır; ve her an tekrarlanabilir, ya bir çocuk oyunu, bir tavla partisi veya bir yarış gibi hemen ya da belli bir aradan sonra tekrarlanabilir." Oyunlar kültürel olarak belirlenmekte ve oynayan kişilerin hafızasında belli bir yer edinmektedir. Oyunlar, ait oldukları toplumdan kültürel izler taşıyarak kuşaklar arası aktarım sağlarlar. Bu sayede geleneksel oyunlar, kuşaklar arasında toplumsal kimliğin şekillenmesini sağlamaktadır. Zamanla teknolojideki gelişmeler oyun alanlarını önemli derecede dönüştürmüştür. Bu dönüşüm, bireylerin ihtiyaçları doğrultusunda oyunların içerik-özellik bakımından farklılaşmasına ve yeniden sosyal medya platformlarında icra edilmesine olanak sunmuştur. Sosyal medyada yer alan dijital oyunlar, geleneksel oyunların içeriğini değiştirerek araçsallaşmış ve ticari bir kaygıya yönelmiştir. Bu da bireyin yalnızlaşmasına, tüketim odaklı olmasına ve toplumun bireye yüklemiş olduğu rollerin

farklılaşmasına neden olmuştur. Bu çalışma kapsamında, bireyin toplumsal kimlik edinme süreci içerisinde yer alan geleneksel çocuk oyunların işlevleri, türleri ve kuşaklar arası kültürel kimlik aktarımının özellikleri nitel yöntemle incelenmiş; sosyal medya oyunlarının bu süreç üzerindeki olumlu-olumsuz etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca çalışmanın özünde oyunlar üzerinden toplumsal kimlik ediniminin birey ve toplum odaklı nasıl geliştiği, süreç içerisinde nasıl dönüştüğü incelenmeye çalışılmıştır. Bu sürecin daha iyi bir şekilde nasıl geliştirilebileceği sosyal medya ve teknoloji etkilerinin bireyin kimlik inşasına yönelik amaç haline nasıl dönüştürülebileceği üzerine önerilerde bulunulmuştur. Toplumsal kimlik inşasında önemli bir role sahip olan geleneksel çocuk oyunlarının ve sosyal medya oyunlarının toplumdaki paydaşlar açısından nasıl değerlendirilmesi gerektiği açıklanmaya çalışılmıştır.

Oyun ve Kimlik Gelişimi

"Bütün büyük ortaklaşa hayat biçimlerinin ortaya çıkışında oyunsal bir faktörün çok faal ve verimli mevcudiyetini göstermek kolay bir işti" (Huizinga, 2006, s. 219). Huizinga, oyunun toplumsal yaşamın her alanında etkili bir unsur olduğunu vurgulayarak, tüm ortak yaşam biçimlerinin ortaya çıkışında oyunun aktif ve verimli bir şekilde yer aldığını belirtmiştir. Oyunların belirli bir topluma ve kültüre ait olması, onları o toplumun gelenek ve değerleriyle bütünleştirir. Bu da bireyin oyun aracılığıyla toplumla kurduğu bağın güçlenmesini sağlar. ''Çocuk oynarken diğer insanlarla iletişim kurmayı, paylaşmayı, işbirliği ve yardımlaşmayı, birlikte problemleri çözmeyi öğrenir. Sosyal kuralları ve etik değerleri oyun yoluyla daha kolay kazanır''(Aliyeva Esen, 2008, s. 358). Oyunlar aracılığıyla edinilen bu sosyal beceriler, bireyin kişilik gelişimini destekler. Bireyler bu oyunlar sayesinde toplumsal hayata başlamadan önce belli başlı ahlaki ve etik kuralları öğrenir. Daha sonra öğrendiği bu kuralları toplum içinde uygular. Örneğin bir oyunda sıra beklemek, rakibe saygı göstermek, oyun kurallarına uymak ve kurallara uyulmadığında cezai yaptırımlarla karşılaşmak gibi deneyimler, bireyin gerçek yaşama uyumunu kolaylaştırır. ''Özellikle evcilik oyunları, hayal ve taklit oyunları ve çeşitli meslekleri dramatize etme gibi oyunlar, çocuğa sosyal gelişim yönünden önemli katkılar sağlamaktadır'' (Aliyeva Esen, 2008, s. 358). Bu oyunlar, gerçek yaşamın bir provası niteliğindedir. Farklı yaş ve cinsiyet gruplarının bir arada oynaması, bireylerin toplumsal rollerini erken yaşta benimsemesini kolaylaştırır. Öcal'a (2016, s. 13) göre oyun, yaşamın akışı içinde bütünleştirici, bağlayıcı, iyileştirici, toplumsallaştırıcı ve karşılaştırıcı bir yaşam aygıtıdır. Aktüel Psikoloji (2019) ise kişiliği, bireyin doğuştan getirdiği ve sonradan kazandığı özelliklerin bütünleşik yapısı olarak tanımlar. Bu kazanımlar; aile, toplum, inanç sistemi, arkadaş çevresi ve oyun gibi unsurlar tarafından şekillendirilir. Geleneksel oyunlar da bireye toplumun üzerinde görmek istediği evrensel ve yerel değerler kazandırılır. Bu oyunlarda yardımlaşma, iş birliği, dürüstlük, saygı, sabır, stratejik düşünme, sosyal uyum gibi birçok becerinin gelişmesini sağlar. Aynı zamanda birey, oyunlar sayesinde karar verme yeteneği, sorumluluk bilinci ve cinsiyet farkındalığı gibi sosyal becerileri kazanır. Böylece çocuklar, içinde bulundukları toplumun değerleriyle uyumlu kimlikler geliştirme imkânı bulur. Yapılan tanımlar ve araştırmalardan anlaşılacağı gibi kimliğin ve kişiliğin şekillenmesinde bireyin içinde yaşadığı coğrafya, yaşadığı toplum, doğuştan taşıdığı özellikler, zaman-dönem ilişkisi ve bireyin değişen ihtiyaçları gibi sayabileceğimiz birçok başlıca etken yer almaktadır. Gelişen teknoloji ile birlikte önemli kültür ve toplumsal kimlik taşıyıcısı olan geleneksel oyunlarda dijitalleşmeye uğramış ve bu alanda sürece olumlu ve olumsuz yönden etki etmiştir. Alandaki dijitalleşme sürecinin geleneksel oyun içerikleri ile zenginleştirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Oyunun Toplumdaki İşlevi

Oyun, birey açısından insanı, hayatı, toplumu, dünyayı, eşyayı, kuralları, davranışları tanımada, uygulama gerektirenlerin ilke ve biçimlerini öğrenmede oldukça önemli işlevler üstlenir. (Vatandaş, 2020, s. 914) Bu yönüyle oyun, bireylerin sosyalleşmesini sağlarken kültürel ve

ahlaki değerlerin yaygınlaşmasına da katkı sunar. Çocuklar sosyal kimlik becerilerini oyunlar aracılığı benimser. Toplumdaki geleneksel çocuk oyun alanlarının artırılması bu açıdan önemli bir konudur. Çünkü erken çocukluk döneminde oynanan oyunlar, bireyin toplumla kurduğu ilişkinin temelini oluşturur. Bu nedenle geleneksel oyun alanlarının artırılması ve çocuklara bu deneyimin kazandırılması, kültürel sürekliliğin sağlanmasında büyük önem taşımaktadır. Oyunlar, çocukları aktif kılarak hayata hazırlar; kazandırdığı sosyal, fiziksel ve psikomotor beceriler sayesinde bireyin toplumla uyumunu kolaylaştırır. Her oyunun kendine özgü kuralları ve amaçları vardır. Bu farklılıklar, çocuklara çok yönlü gelişim fırsatı sunar. Kimi zaman oyunlar birey için sadece hoşça vakit geçirme iken kimi zaman da sosyal olayları ve yaşam pratiklerini öğretici bir unsur olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda geleneksel çocuk oyunlarının bireylerin toplumsal hayata hazırlanmasında önemli bir rolü vardır.

Geleneksel Oyunlar

Oyun; "belli bir amaca yönelik olan ve olmayan kurallı ya da kuralsız gerçekleştirilen, fakat her durumda çocuğun isteyerek ve hoşlanarak yer aldığı, fiziksel, bilişsel, dil, duygusal ve sosyal gelişimini temel alan gerçek hayatın bir parçası ve çocuk için en etkin öğrenme süreci" (Dönmez-Baykoç, 1992). Oyun bireyin kendini tanıma ve yaşadığı çevrede varoluşsal olarak anlamlandırdığı bir etkinliktir. Birey yaşam içerisinde kendisine yardımcı olabilecek birçok beceriyi oyunlar aracılığı ile edinir. Geleneksel çocuk oyunları, geçmişten günümüze aktarılan ve toplumların kültürel mirasını yansıtan önemli folklorik unsurlardandır. Bu oyunlar sayesinde çocuklar, ait oldukları toplumun değerlerini, örf ve adetlerini, dini inançlarını ve sosyal sorumluluklarını öğrenirler. Her milletin kendine özgü kültürel geçmişinden gelen geleneksel oyunları bulunmaktadır. Bu oyunlar çocuklarda kimlik oluşturma noktasında güçlü bir temel oluşturur. Türk kültüründe geleneksel oyunların kökeni oldukça eskidir. Dîvânu Lugâti't-Türk ve Dede Korkut Hikâyeleri gibi edebiyatımızın temel kaynaklarında yay, ok, âşık, çevgen, cirit gibi oyunlara yer verilmiştir. Bu oyunlar, hem çocukların hem de yetişkinlerin fiziksel becerilerini geliştirmekte, stratejik düşünme ve sosyal dayanışma gibi yönleri desteklemektedir. Örneğin, âşık oyunu dikkat ve rekabet duygusunu, çevgen oyunu çeviklik ve cesareti, güreş gibi müsabaka oyunları ise hoşgörü ve rakibe saygı değerlerini pekiştirmektedir. Bireylerin atlı oyunlar oynaması, ok ve yayı etkili kullanması, liderlik, cesurluk ve savaşçı kimlik rollerinin gelişimini sağlamıştır. Bu oyunlar çocuğun sosyalleşmesini ve toplum içinde aktif bir rol üstlenmesine imkân tanır. Oyun içeriğindeki sayışmacalar, kalıplaşmış söylemler bireyin dil zevki ve estetiği noktası e aracı olur. Aynı zamanda geleneksel oyunlar; cinsiyet rollerinin ve kimliğinin şekillenmesinde etkili olarak kültürel bir aktarım sağlar. Günümüzde çocuklar arasında yaygın şekilde oynanan saklambaç, mendil kapmaca, körebe, yakan top, yağ satarım bal satarım, seksek ve ip atlama gibi geleneksel oyunlar da hem fiziksel hem de sosyal gelişimi desteklemektedir. Ayrıca bu oyunlar grup içinde iş birliği yapma, kazanma ve kaybetme duygularını tanıma, problem çözme ve dayanıklılık gibi becerileri kazandırmaktadır. Geleneksel oyunlar; yaş, cinsiyet ve yetenek açısından farklı bireyleri bir araya getirerek sosyal etkileşimi artırır. Bu oyunlar aynı zamanda çocuklara cinsiyet farkındalığı kazandırır, toplumun beklentilerine uygun roller üstlenmelerine olanak sağlar. Bu yönüyle de geleneksel oyunlar, yalnızca bireysel gelişimi değil, aynı zamanda kültürel sürekliliği ve toplumsal dayanışmayı da pekiştirmektedir.

Geleneksel Oyunların Bireyin Kimlik İnşasındaki Yeri

Kimlik, bireyin kendini tanıma ve toplum içinde konumlandırma sürecidir. Bu süreç, doğumla birlikte başlayıp yaşam boyunca devam eder. Kimlik oluşumunda aile, toplum, kültürel değerler, okul, arkadaş çevresi ve oyun gibi etkenler büyük rol oynar. Özellikle çocukluk döneminde edinilen deneyimler, bireyin kimliğinin temel taşlarını oluşturur. Bu bağlamda geleneksel oyunlar, çocuğun toplumsal değerlere uyum sağlamasında ve kendine özgü bir

kimlik geliştirmesinde etkili birer araçtır. Geleneksel oyunlar, bireye ait olduğu kültürün değerlerini koruyarak aktarır. Teknolojinin bireyselleşmeyi artırdığı ve yalnızlaştırıcı etkiler yarattığı günümüzde, bu oyunlar çocukların hem toplumsal hem de bireysel yönlerini geliştirmelerine olanak tanır. Oyunlar aracılığıyla çocuklar, sınırlılıklarını tanırken aynı zamanda sosyal beceriler ve uyum yetenekleri de kazanırlar. Rol alma, iş birliği yapma, paylaşma ve empati kurma gibi deneyimler çocukların kimlik gelişimini destekler. Bu bölümde bazı geleneksel çocuk oyunları ve kazandırdıkları beceriler aşağıda örneklerle açıklanmıştır:

1- Saklambaç Oyunu

Oyunda önce bir ebe belirlenir ve ebe gözlerini kapatıp belli bir süreye kadar saydıktan sonra oyundaki diğer oyuncular saklanır. Daha sonra ebe saklanan diğer oyuncuları bulmaya çalışır. Bulunan ilk kişi, bir sonraki oyunda ebe olur. Bu oyun yardımlaşmayı ve zekâyı ön plana çıkartır. Çocukların zihinsel becerileriyle yeteneklerinin gelişimine yardımcı olur.

2- Mendil Kapmaca Oyunu

Çocuklar bu oyunda iki takım oluştururlar. Her iki takım arasında belli bir mesafe belirlenir. Ortaya bir mendil tutulur. Takımlardan birer kişi koşarak mendili diğer oyuncudan önce kapmaya çalışır. Bu oyun, oyuncular arasında rekabeti ve hızı ön plana çıkartır. Aynı zamanda takım çalışmasını ve strateji kurmayı geliştirir.

3- Yağ Satarım, Bal Satarım Oyunu

Oyunda bir çocuk ‘’yağ satarım, bal satarım ustam ölmüş ben satarım’’ diyerek elinde bir mendille çember şeklinde oturan diğer çocukların arkasında dolaşır. Birinin arkasına mendili bırakır ve o çocuk mendili fark edince kovalayıp ona yetişmeye çalışır. Bu oyunda ise çocuklar arasında sosyal etkileşimin sağlanması, dilsel becerilerin gelişmesi ve dikkat odaklanma yetisi kazandırılmaya çalışılır. Ayrıca hız ve çeviklik gerektiren bir oyundur.

4- Yakan Top Oyunu

İki takım belirlenir daha sonra iki takım arasında bir top kullanılır. Topu elinde bulunduran oyuncu, diğer takımdan birini vurmaya çalışır. Vurulan kişi oyundan çıkar. Tüm oyuncular vuruluncaya kadar oyun devam eder. Oynanan bu oyun sayesinde takım çalışması ön plana çıkar. Hızlı hareket etme, stratejik düşünme ve dikkatli olmayı teşvik eder.

5- Seksek Oyunu

Geleneksel sokak oyunlardan birisidir. Yere tebeşirle kareler çizilir ve her kareye numaralar verilir. Oyuncular sırayla küçük bir taşı belirli bir sıraya göre karelerin içine atar ve tek ayaküstünde sıçrayarak taşın bulunduğu kareye kadar gidip geri dönerek oyunu tamamlar. Seksek oyunu bireylere koordinasyon kazandırır. Denge becerilerini geliştirir. Eski sokak oyunlarındandır, bireyler arası sosyal bağları güçlendirir.

6- Cirit Oyunu

Eski kültürel oyunlarımızdandır. At üstünde oynanan bir oyundur, fakat çocuklar arasında daha küçük çaplı ve yumuşak ciritlerle oynanır. Oyundaki amaç, ciriti karşı takımdaki oyuncuya isabet ettirmektir. Bu oyun Türk kültüründe at ve savaş oyunlarındandır. Büyük bir öneme sahiptir. Çünkü bireyler bu oyun sayesinde toplumun savaşçı özelliklerini kazanır.

Bu oyunlar sayesinde çocuklar; toplumsal kuralları öğrenir, kültürel aidiyet duygusu kazanır ve kimliklerini şekillendirirler. Dolayısıyla geleneksel oyunlar yalnızca eğlence değil, aynı zamanda eğitici ve kimlik kazandırıcı işlevlere de sahiptir.

Kimlik İnşasında Dijital Oyun ve Sosyal Medya

Hayatın her döneminde ve aşamasında kendisine yer bulan oyunlar; insan ve toplum hayatının şekillenmesinde tarih boyunca önemli bir yere sahip olmuştur. Ancak günümüzde teknolojik gelişmelerin etkisiyle oyunların biçimi ve içeriği önemli ölçüde değişmiştir. Özellikle dijitalleşmenin etkisiyle geleneksel oyunlar yerini sanal platformlarda oynanan dijital oyunlara bırakmıştır. Bu dönüşüm, bireylerin toplumsal kimlik inşasında ciddi bir etki yaratmaktadır. Değişen dünyada bireyin zaman içerisinde farklılaşan ilgi ve istekleri her alanda birtakım etkileşim ve dönüşüm yaratmıştır. Bunlardan en önemlisi teknolojik ilerlemeler olmuştur. Sosyal medyanın insan hayatının merkezine konumlanması, insanı gerçek hayattan izole etmesi, yapay gerçeklik ve sanal kimlik kargaşasına neden olmuştur. Teknolojinin getirdiği yenilik ve değişimle beraber oyunlarda kendi payına düşeni bu alanda almış oldu. Küresel anlamda oyunların, hızlıca dijitalleşme döngüsüne ayak uydurarak bu süreci büyük bir oranda tamamlamış olduğunu görebilmekteyiz. Dijital oyunlar, çevrim içi veya çevrim dışı seçenekleri ile bireysel olarak, yapay zekâya karşı ya da çoklu oyunculu şekilde birbirlerine karşı oynanabilmektedir (Sayar & Özmen, 2022). Yengin'e göre (2012, s. 111) dijital oyunlar yeni iletişim ortamının dijitallik, etkileşimlilik, sanallık, değişkenlik, modülerlik özelliklerini barındıran ve bu özellikleri oyun oynama edimine dâhil eden bireysel iletişim ortamıdır. Bu yönüyle de dijital oyunların geleneksel kültürel oyunlardan ayrıldığını, farklı formatta ve başka alanlarda oynandığını görebilmekteyiz. Bu oyun alanları içerdiği dijital etkileşimle beraber bireyler üzerinde daha çok teknolojik oyun bağımlılığına ve tüketimine neden olmaktadır. Bireyler sosyal platformlar üzerinden birbirleriyle etkileşime girmekte zamanı, mekânı ve birebir etkileşimi devre dışı bırakmaktadır. Sosyal ve dijital alanlarda, bilgisayar, tablet, telefon gibi teknolojik araç gereçler vasıtasıyla oynanan bu oyunlar bireyde, toplumda, ailede, sosyal yaşamda, arkadaş çevre ve ilişkilerinde bozulmalara neden olmaktadır. Aynı zamanda bireyin giderek toplumdan uzaklaşmasına sanal oyun alanlarında gerçeklikten uzak ilişkiler yaşamasına ve sahte oyuncu kimliklerinin beraberinde getirdiği bazı toplumsal problemlerin artmasına sebep olmuştur. Dijital oyunların yoğun bir şekilde oynanması çocukların kişilik özellikleri üzerinde ciddi ölçüde etkiler yaratmıştır. Çocukların gerçek yaşamda sergilemiş oldukları davranışlar, konuşmalar vb. gibi durumlar sosyal medyada oynamış oldukları oyun ve oyuncu karakterlerinin özeliklerini taşıdığı görülmüştür. Bu açıdan dijital oyun ve oyun platformları bireylerin kimlik ve kişilik kazanımını olumsuz yönde etkilemiştir. Çünkü dijital oyunlar bireylere gerçeklikten uzak sanal ve yapay bir dünya sunmaktadır. Sosyal medyada çocuklar arasında yaygın olan dijital oyunlar gerçeklikten uzak simülasyon durumundadır. Bu bakımdan geleneksel çocuk oyunlarının taşıdığı özellikleri ve bireyin kimlik inşasına olan yararı veremezler. Günümüzde şehirleşmenin artması oyun alanlarının azalması sosyalleşmeyi ve bireyler arası iletişimi azaltmış. Bunun sonucunda dijital oyunlar giderek geleneksel oyunların yerinin tamamen alma noktasına gelmiştir. Çocukların bu alanda daha yoğun vakit geçirmeleri, bireysel açıdan ve özellikle sosyal, gelişimsel yönden olumsuz etkilenmelerine neden olmaktadır. Sonuç olarak, dijital oyunlar bireylerde geçici bir kimlik duygusu yaratmakta; ancak bu kimlik, geleneksel oyunların sağladığı kültürel değerlerle bütünleşmiş, kalıcı ve sağlıklı bir kimlik gelişimi sunmamaktadır. Sosyal medya temelli dijital oyunların, toplumsal kimlik inşasında dikkatle ele alınması ve geleneksel oyunların bu sürece yeniden entegre edilmesi gerekmektedir.

2. YÖNTEM

Toplumsal kimliğin inşasında geleneksel oyunların önemi ve sosyal medyanın bu sürece olan etkisi adlı yapılan bu çalışmamız; farklı akademik çalışmalar doğrultusunda oluşturulmuş, daha önce yapılmış olan çalışmalar incelenerek çözümlenmiştir. Nitel araştırma yöntemine dayalı olarak yürütülen bu çalışmada doküman incelemesi yöntemi kullanılmış ve ilgili literatürde yer alan akademik kaynaklar analiz edilmiştir. Geleneksel oyunların toplumsal kimlik üzerindeki etkileri, daha önce yapılmış bilimsel çalışmalar ve teorik çerçeveler doğrultusunda

değerlendirilmiştir. Ayrıca dijital oyunların kimlik inşasına etkileri de mevcut literatürden elde edilen verilerden yola çıkılarak incelenmiştir. Çalışmamız, betimsel bir nitelik taşımakta olup, geleneksel oyunların ve sosyal medyanın birey üzerindeki etkileri kavramsal düzeyde araştırılmıştır. Araştırma sürecinde herhangi bir saha çalışması veya deneysel uygulama yapılmamış, yalnızca ikincil veriler üzerinden analiz gerçekleştirilmiştir.

3. BULGULAR

Yapılan incelemeler sonucunda, geleneksel çocuk oyunlarının toplumsal kimlik oluşumunda önemli bir işlev üstlendiği ortaya çıkmıştır. Geleneksel oyunlar toplumun özelliklerini, değerlerini, milli ve manevi unsurlarını nesiller arası taşıyan ve toplumsal kimliğin oluşmasına katkı sağlayan en etkili halk folkloru ürünlerindendir. Geleneksel oyunlarımızın çocukların gelişimindeki işlevlerine baktığımızda, onların maddi ve manevi anlamda gelişimlerine katkı sağladığını görmekteyiz. Bu oyunlar, çocuklar için adeta bir okul işlevi görmüş ve onları her yönden hayata hazırlamıştır. (Gümüş, 2024). Gümüş'ün çalışmasından da anlaşıldığı gibi geleneksel oyunların bireylerin sosyal etkileşimi ve kültürel kimlik edinimindeki kazanımı vurgulanmıştır. Şehirleşmenin armasına bağlı olarak oyun alanlarının giderek azalmasını ve geleneksel çocuk oyunların unutulmaya yüz tuttuğunu görmekteyiz. Bu durum da çocukların gelişimini birçok yönden olumsuz etkilemekte ve onların tek tip bir kimlikte yetişmelerine neden olmaktadır. Oysaki geleneksel çocuk oyunları toplumdaki nesiller arası kültürel aktarımı sağlamakla birlikte, çocukların sosyalleşmesini, oyun içindeki görev ve sorumluluklarla gerçek hayatın küçük bir provasını sunmuş olur. Böylece çocuklar gelişimsel ve sosyal beceriler açısından hayata hazır hale gelmiş olur. Oyunlardaki dayanışma, iş birliği, kural, ödül, ceza, saygı, rekabet ve bir problem karşısında çözüm üretme bireyin her açıdan donanımlı olmasını sağlamaktadır. Ayrıca geleneksel oyunlarımızın toplumun yaşam biçimini yansıtması, çocuklarda aidiyet bilincinin oluşmasında önemli derecede etkili olmuştur. Son zamanlarda artan sosyal medya araçları ve dijital oyunlar, geleneksel oyunların giderek unutulmasına neden olmuş ve bu durumun beraberinde birçok soruna neden olmuştur. Sosyal medyadaki yapay dünya ve sanal oyunlar, bireyi gerçek hayattan koparmıştır. Sanal oyunlardaki yapay oyuncu kimlikleri bireyler arasında kimlik sorununu oluşturmuştur. Böylece bireyler gerçeklikten uzak kimlik özellikleriyle kendilerini özdeşleştirerek toplumdan soyutlanmışlardır. Sosyal medyanın bireyin kimlik gelişiminde geleneksel oyunlara kıyasla zayıf olduğunu ve toplumda birtakım problemlere yol açtığını görmekteyiz.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Sonuç olarak oyunlar insanlık tarihi kadar eski ve önemli halk özelliklerini taşıyan içerisinde farklı unsurlar barındıran toplumsal yapılardır. Oyunlar bireyin yaşamında her dönem yer almış, bireyin gelişiminde fiziksel, sosyal, zihinsel ve toplumsal açıdan büyük önem taşımıştır. Birçok çalışmaya ve araştırmaya konu olmuş önemli yaşam unsurudur. İnsan oyunla beraber doğmuş, oyunla beraber gelişmiş, kendini ve yaşadığı çevreyi oyunla tanımıştır. Varlığını ve toplumdaki görev ve sorumlulukları oyunla kazanmıştır. Geleneksel çocuk oyunların toplumdaki bireyi koruma noktasında ve eğitme konusunda geçmişten günümüze bir köprü olduğunu görmekteyiz. Milli ve manevi değerlerin, kültürel ögelerin, toplumsal değer ve görüşlerin bozulmadan aktarılması hususunda geleneksel çocuk oyunlarımız en başta gelen halk ürünlerindendir. Yaşamın gerçekliğini oyunlar ile öğrenen çocuklarımız, kişisel, bedensel, sosyal ve toplumsal açıdan gelişimlerini tamamlar. Bu yönden oyunların çocuklar üzerinde birçok etki yarattığı görülmektedir. Oyunlar günümüzde artan teknolojik ilerlemeler sonucunda dijital alana dönüşmüş sosyal medya ortamlarında oynanmaya başlamıştır. Bu alanlarda oynanan oyunlar teknolojinin de etkisiyle bireyi gerçek yaşamdan uzaklaştırarak sanal yaşama hapsetmiştir. Birey giderek ekran ve sosyal medya bağımlısı olmuştur. Bu bağımlılık bireyi

sosyalleşmekten, toplumla çevresiyle sağlıklı bir ilişki geliştirmekten alıkoymuştur. Giderek artan sosyal medya bağımlılığı gelecek nesiller için büyük bir tehlike oluşturmaktadır. Toplumun ilgili paydaşları tarafından bu soruna yönelik ortak adımların atılması gerekmektedir. Aksi takdirde kendi kültürüne, toplumuna ve değerlerine yabancı olan bir nesil gelecekte bizi beklemektedir. Böyle bir durumun yaşanması toplum içinde bireyler arasında kültürel problemlerin artmasına ve insanların toplumsal hayatta yalnızlaşması sorununa zemin hazırlayacaktır. Bu gibi problemlere karşı alınabilecek önlem ve tedbirlerin başında eğitim ve aile işbirliği gelmektedir. Toplumun kültürel değerlerini taşıyan bireyleri eğlendirirken eğiten, çocuğun ait olduğu toplumla geçmişi ve geleceği arasında bir köprü olan geleneksel oyunlarımızın her alanda artırılmasına ve teknolojik dönüşüme ayak uydurması gerekmektedir. Eğitim programlarında yer almalı ve uygulanabilir etkinlik alanlarının genişletilmesi gerekmektedir. Belediyelerin park ve bahçelerde oyun alanlarında toplumun değerleriyle bütünleşmiş olan geleneksel oyun araç ve gereçlerine daha fazla yer vermesi gerekmektedir. Dijital içerikler ile geleneksel oyunlarımızın zenginleştirilmesi ve yeniden uyarlanıp kurgulanması toplum ve birey açısından bir kültür arşivini sağlayabilir. Böylece unutulmaya yüz tutmuş olan geleneksel çocuk oyunlarımızın gelecek nesillere aktarılması daha kolay olabilir. Ayrıca bu oyunların hem dijital sosyal platformlarda oynanabilir kılınması hem de mahalle aralarında, sokaklarda ve okul bahçelerinde oynanması çocuklarımız gelişimi için daha etkili olur. Dijital ve sosyal medyada kullanılan oyun içerikleri ilgili kişiler tarafından denetlenmelidir. Ailelere ve çocuklara yönelik kapsayıcı eğitimler verilerek çocukların sosyal medyanın zararlarından korunmaları sağlanabilir. Geleneksel çocuk oyunları sayesinde sağlıklı nesiller yetiştirebiliriz. Çocuklarımızın sosyal medyanın ve dijital oyunların etkisinde kalarak; topluma, kendine, ailesine, çevresine ve arkadaşlarına yabancılaşmasını istemiyorsak geleneksel oyunlarımızı her alanda tanıtmak sevdirmek ve yaşatmak zorundayız. Sonuç olarak toplumsal kimlik inşasında geleneksel oyunlarımızın korunması ve gelecek nesillere aktarılması tüm toplum paydaşları tarafından üstlenilmesi gereken bir görev olmalıdır.

Öneriler

1- Geleneksel çocuk oyunlarının eğitim müfredatlarında daha fazla yer alması sağlanmalıdır.

2- Belediyeler ve yerel yönetimler, park ve sosyal alanlarda geleneksel oyun alanları oluşturmalıdır.

3- Dijital oyun geliştiricileri, geleneksel oyunların dijital platformlara uyarlanması konusunda teşvik edilmelidir.

4- Ailelere yönelik bilgilendirici eğitimlerle, çocukların dijital oyun bağımlılığından korunmaları sağlanmalıdır.

5- Geleneksel oyunlara yönelik dijital içerikler (mobil uygulamalar, animasyonlar, interaktif kitaplar vb.) geliştirilerek kültürel miras korunmalıdır.

5. KAYNAKLAR

Aliyeva Esen, M. A. (2008). Geleneksel çocuk oyunlarının eğitimsel değeri ve unutulmaya yüz tutmuş Ahıska oyunları. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *21*(2), 358.

Aktüel Psikoloji. (2019, 24 Eylül). Kişilik ve kimlik nedir? https://www.aktuelpsikoloji.com/kisilik-ve-kimlik-nedir-1268h.htm

Gümüş, Ş. (2024). Geleneksel çocuk oyunları. *Bengi Dil, Kültür ve Edebiyat Dergisi*, *12*, 55–68.

Huizinga, J. (2006). *Oyunun toplumsal işlevi üzerine bir deneme* (M. A. Kılıçbay, Çev., 27 s.). Ayrıntı Yayınları.

Huizinga, J. (2006). *Oyunun toplumsal işlevi üzerine bir deneme* (M. A. Kılıçbay, Çev., 219 s.). Ayrıntı Yayınları.

Öcal, D. (2016). Yaşam pratikleriyle dönüşen oyun. İçinde D. Öcal (Ed.), *Çağlar boyu insan yaşamına eşlik eden oyun* (ss. 9–25). Ütopya Yayınevi.

Sayar, E. T., & Özmen, S. (2022). Dijital oyunlarda avatar-kimlik ilişkisi: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *11*(1), 320–341.

Türk Dil Kurumu. (2017). *Büyük Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları. https://sozluk.gov.tr/

Vatandaş, S. (2020). Oyun ve oyuncak: Teknolojik ve toplumsal dönüşüm sürecinde oyun ve oyuncağın anlamsal ve işlevsel değişimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, *11*(28), 913–930.

Yengin, D. (2012). *Dijital oyunlarda şiddet*. Beta Yayınları.

BOYCOTT AGAINST ISRAEL: BOYCOTT OF ISRAELI BRANDS IN THE CONTEXT OF PERCEPTION MANAGEMENT ON SOCIAL MEDIA

İSRAİL'E KARŞI BOYKOT: SOSYAL MEDYADA ALGI YÖNETİMİ BAĞLAMINDA İSRAİL MARKALARINA YÖNELİK BOYKOT

Huriye DALĞIÇ[1], Doç. Dr. Canay UMUNÇ[2]

[1]Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İletişim Bilimleri Yüksek Lisans Öğrencisi, 0009-0003-7059-8407

[2]Doç.Dr. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü 0000-0002-7662-5993

Özet

Algı yönetimi, bireylerin duygu ve düşüncelerini belirli hedefler doğrultusunda etkilemeyi amaçlayan stratejik bir iletişim sürecidir. Bu süreçte bireyin geçmiş deneyimleri, algılanan nesnenin özellikleri ve çevresel koşullar gibi faktörler etkili olmaktadır. Algı yönetimi yalnızca olumsuz içeriklerin ön plana çıkmasıyla değil, olumlu içeriklerin vurgulanması yoluyla da gerçekleşebilmektedir. Sosyal medya platformları, etkileşim gücü ve hızlı bilgi yayılımı nedeniyle bu sürecin geleneksel medyaya kıyasla daha hızlı ve yaygın biçimde yürütülmesine olanak tanımaktadır. Sosyal medyada yürütülen kampanyalar kamuoyu üzerinde büyük etkiye sebep olmaktadır. Özellikle siyasal ve insani kriz dönemlerinde, dijital mecralarda yürütülen algı yönetimi faaliyetleri dikkat çekmektedir. Bu bağlamda çalışma, 7 Ekim 2023'te başlayan İsrail-Filistin çatışmasının ardından, İsrail menşeli veya destekçisi olduğu düşünülen markalara yönelik Instagram üzerinden yürütülen boykot kampanyalarını incelemektedir. Coca-Cola, Starbucks ve McDonald's gibi küresel markaların hedef alındığı içeriklerde, yalnızca boykot çağrıları değil, alternatif yerli markalara yönlendirmeler de yer almaktadır. Bu araştırma, Instagram'da belirli hashtag'ler aracılığıyla toplanan görsel ve yazılı paylaşımların Roland Barthes'ın göstergebilimsel analiz yöntemiyle incelenmesine dayanmaktadır. Çalışmada, paylaşımlarda kullanılan dil, iletilmek istenen mesajlar, görsel ögelerin düzeni ve metin-görsel etkileşimi gibi unsurlar analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, dijital boykot kampanyalarının sadece tepki göstermekle sınırlı kalmayıp, yönlendirici ve dönüştürücü bir algı yönetimi stratejisi taşıdığını ortaya koymaktadır. Bu durum, medya okuryazarlığı ve bilinçli tüketim davranışları açısından dikkate değer bir örnek sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Algı yönetimi, Sosyal medya, Boykot kampanyaları, İsrail-Filistin Çatışması, Dijital Aktivizm

Abstract

Perception management is a strategic communication process that aims to influence the feelings and thoughts of individuals in line with certain goals. In this process, factors such as past experiences of the individual, characteristics of the perceived object and environmental conditions are effective. Perception management can take place not only by highlighting negative content but also by emphasising positive content. Social media platforms allow this process to be carried out faster and more widely compared to traditional media due to their interaction power and rapid information dissemination. Campaigns conducted on social media

have a great impact on public opinion. Especially in times of political and humanitarian crises, perception management activities carried out on digital media attract attention. In this context, the study examines the boycott campaigns carried out on Instagram against brands that are considered to be of Israeli origin or supporters after the Israeli-Palestinian conflict that started on 7 October 2023. In the content targeting global brands such as Coca-Cola, Starbucks and McDonald's, there are not only boycott calls but also referrals to alternative local brands. This research is based on the analysis of visual and written posts collected through certain hashtags on Instagram using Roland Barthes' semiotic analysis method. In the study, elements such as the language used in the posts, the messages intended to be conveyed, the arrangement of visual elements and text-visual interaction were analysed. The findings reveal that digital boycott campaigns are not only limited to reacting, but also carry a directive and transformative perception management strategy. This situation presents a remarkable example in terms of media literacy and conscious consumption behaviours.

Keywords: Perception management, Social media, Boycott campaigns, Israel-Palestine conflict, digital activism

1. GİRİŞ

Bireylerin internette birbirleriyle yaptığı diyaloglar ve paylaşımlar sosyal medyayı oluşturur. Sosyal medya, sürekli güncellenebilmesi ve kolay erişilebilir olması açısından bireylerin dikkatini çekmektedir. Sosyal ağlar, bloglar, mikro bloglar, anlık mesajlaşma programları, sohbet siteleri gibi insanların birbiriyle içerik ve bilgi paylaşmasını sağlayan sosyal medya araçları sayesinde kullanıcılar dikkatini çeken bilgiye ve içeriğe ulaşması daha kolay hale gelmiştir. (Öztürk ve Talas,2015).

Son yıllarda sosyal medyanın kullanımının artması ve kullanıcıların bilgiyi sosyal medya aracılığıyla alması olumlu yönlerinin yanı sıra bazı olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Özellikle sosyal medyada yer alan haberlerin herhangi denetimden geçmeden sunulması ve teyit edilme ihtiyacı duyulmaması, bilginin ulaştığı kitlelerin algılarının değişmesine ve manipüle edilmesine yol açabilmektedir (Aydın,2023).

Sosyal medya paylaşımlarının en belirgin özelliklerinden biri, kullanıcıların oluşturduğu içeriklerle düşünce ve bilgi paylaşıldığında diğer kullanıcıların bu doğrultuda yeni içerikler üretmelerine olanak tanımasıdır. Bir bilginin ya da düşüncenin farklı dijital ortamlarda dolaşıma girmesi, çeşitli şekillerde yeniden yorumlanmasına ve çoğaltılmasına imkân tanımaktadır. Bu durum bireylerin farklı düşüncelere yönlendirilmesini sağlayabilmektedir. Bu nedenle sosyal medya algı yönetimi faaliyetleri açısından kamuoyu oluşturma ve kamuoyunun yönlendirilmesi için güçlü bir alan oluşturmaktadır (Kınay ve Atalay,2021:58).

Tüketici kitleler açısından da sosyal medya önemli bir yönlendirici araçtır. Küresel medyanın ve dijital iletişim ağlarının dönüştürdüğü çağdaş toplumsal yapı içerisinde, tüketim yalnızca ekonomik bir eylem değil; aynı zamanda siyasal, kültürel ve etik bir tutumun ifadesi hâline gelmiştir. Bu bağlamda tüketiciler, tercihleriyle yalnızca ürünleri değil, aynı zamanda ideolojik duruşları da satın almakta ya da reddetmektedir. Özellikle İsrail'in Filistin topraklarında sürdürdüğü politikalar, küresel düzeyde geniş çaplı tepkilere yol açmış; bu tepkilerin dijital mecralarda en görünür biçimlerinden biri ise İsrail menşeli markalara yönelik boykot çağrıları olmuştur. Tüketici davranışlarının politikleştiği bu dijital bağlamda, İsrail menşeli markalara yönelik boykot çağrıları, hem bireysel tepkilerin kolektif dile dönüşmesini sağlamış hem de sosyal medya aracılığıyla hızla yayılmıştır.

Boykotun sosyal medyadaki durum ve etkisine yönelik çeşitli çalışmalar mevcuttur. Örneğin bir çalışmada, kozmetik mağazası markası Watsons'a yönelik sosyal medyada gerçekleştirilen boykot, bireylerin markaya karşı sosyal sorumluluk bağlamında sosyal medyada

örgütlenmeleri bakımından ele alınmış ve içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir (Ürkmez, 2020). Başka bir çalışmada tüketici boykotu ve tüketicilerin boykot katılımını etkileyen faktörler, faktör analizi ve korelasyon analizi yöntemiyle incelenmiştir (Balaban ve Yücel, 2019). Bunlara ek olarak, tüketicilere iletilen sosyal medya mesajlarındaki ürünlerin boykot edilmesinde tüketici etnosentrizmi ve ekonomik düşmanlığın etkisini inceleyen bir çalışma anket yöntemiyle gerçekleştirilmiştir (Atılgan ve Köken, 2022). Bu konuda yapılan mevcut çalışmalar incelendiğinde büyük çoğunluğunun, sosyal medya içeriklerini içerik analizi, söylem çözümlemesi ya da nicel analiz gibi yöntemlerle ele aldığı; paylaşımların sıklığı, tematik yapısı ya da kullanıcı eğilimlerine odaklandığı görülmektedir. Ancak bu tür yaklaşımlar, boykot içeriklerinin altında yatan görsel, kültürel ve simgesel anlam katmanlarını yeterince açığa çıkaramamaktadır. Oysa sosyal medya içerikleri, yalnızca metinsel değil; aynı zamanda görsel kodlarla, metaforlarla ve kültürel referanslarla örülü bir gösterge sistemidir.

Bu çalışmada, 7 Ekim 2023 sonrası Filistin'de yaşanan soykırıma tepki olarak İsrail markalarına yönelik yapılan sosyal medya paylaşımları, göstergebilimsel yöntem çerçevesinde ele alınmıştır. Göstergebilim, içeriklerin yüzeysel anlamlarının ötesine geçerek, onların temsil ettiği değerleri, ideolojileri ve kültürel anlam ağlarını çözümleme imkânı sunar. Bu yönüyle göstergebilimsel yaklaşım, yalnızca "ne söylendiğini" değil, "nasıl" ve "neyin üzerinden" söylendiğini sorgular. Böylece sosyal medya içerikleri, politik birer metin olarak yeniden okunabilir hâle gelir.

Bu bağlamda, bu bildiri sosyal medyada İsrail'e yönelik boykot içeriklerinin arkasında yatan anlam üretim süreçlerini, kolektif bilinç inşasını ve algı yönetimi stratejilerini anlamaya yönelik özgün bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Özellikle sosyal medyada sıklıkla dolaşıma giren görseller, ikonlar, semboller, markalarla ilişkilendirilen tarihsel/kültürel göndermeler göstergebilimsel açıdan analiz edilerek, dijital aktivizmin temsil düzlemine dair derinlikli bir okuma gerçekleştirilecektir.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Sosyal Medya ve Özellikleri

Bireylerin internette birbirleriyle yaptığı iletişim ve etkileşimler sosyal medyayı oluşturmaktadır (Öztürk ve Talas, 2015:108). Sosyal medya günümüzde sıkça kullandığımız ve adını duyduğumuz kavramdır. Facebook, Youtube, Twitter, Instagram, Linkedn gibi sosyal ağlar hayatımızın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Sosyal medyanın kullanıcı sayıları her geçen gün daha fazla artmaktadır(Toktay, 2019:8).

Sosyal medya, çağdaş dünyada toplum yaşamının önemli bir parçası haline gelmiştir. Bireyin sosyalleşmesini sağlayarak, bireyin olaylardan haberdar olma imkânı sağlamaktadır. İnternet kullanımıyla beraber sosyal medya araçlarının kullanımı da artmaktadır. Sosyal medyayı bireyler sadece iletişim için değil oyun, bilgi edinme gibi aktiviteler içinde kullanmaktadır. Kullanıcıların sosyal medya uygulamalarını kullanarak eğlendiklerini, üzüldüklerini, evlendiklerini, eylemlerde bulunduklarını görülmektedir (Oyman,2016:127).

Geleneksel medyadaki gibi tek yönlü iletişimden ziyade karşılıklı iletişim etkileşim ve paylaşım ön plandadır (Oyman,2016:129-130). İlk bakışta bireyler veya küçük gruplar arasında gerçeklesen iletişim gibi görünse de paylaşılan bilgi veya içerikler büyük kitlelere ulaşmaktadır (Öztürk ve Talas, 2015:108). Geleneksel medyaya göre ikna etme ve edilme ihtimali daha yüksektir (Oyman, 2016:129-130).

Kamuoyu oluşturma, sansürün kısıtlılığı, hız, zaman ve mekân farkındalığı sosyal medyayı hem cazip bir araç haline getirmekte hem de güçlü bir araç haline dönüştürmektedir. Bu anlamda sosyal medya kullanıcıların iletişim kurma, içerik oluşturma ve paylaşım yapma gibi işlevleriyle olumlu katkılarda bulunmaktadır. Ancak bilinmelidir ki sosyal medya

kullanıcıları tarafından oluşturulan dezenformatif, manipülatif ve provokatif içerikler toplumsal olumsuzluklar tehlikeli ve kontrolsüz olabilmektedir (Toktay, 2019:8).

Sosyal medya, geleneksel medyadan farklı özelliklere sahiptir. Özgünlüğünü yaratan en önemli farklılığı, herhangi bir kişinin sosyal medyanın içeriğini oluşturabilmesi, yorumda bulunabilmesi ve katkı sağlayabilmesidir. Sosyal medyanın diğer özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- Katılımcılar: Sosyal medya katılımcıları cesaretlendirir ve her bir kullanıcıdan geri bildirim almaktadır(Solmaz, Tekin, Herzem & Demir, 2013: 24-25).
- Açıklık: En çok sosyal medya servisleri geribildirime ve kullanıcılara açıktır. Bu servisler oylama, yorum ve bilgi paylaşımı gibi konularda cesaret verirler.
- Konuşma: Geleneksel medyada tek yönlü iletişim kuruluyorken sosyal medya iki yönlü iletişime olanak tanıması bakımından ön plandadır.
- Toplum: Sosyal medya topluluklara çabuk ve etkili bir etkiletişim için izin verir. Topluluklar da böylece sevdikleri içerikleri oluştururlar.
- Bağlantılık: Sosyal medyanın çoğu türü, bağlantılı işler gerçekleştirir; diğer siteler, araştırmalar ve insanların ilgili oldukları herhangi bir konuda bilgiye hızlı erişim imkânı tanır (Solmaz, Tekin, Herzem & Demir, 2013: 24-25).

2.2. Algı Yönetimi ve Manipülasyon

Algı yönetimi, kitlelerin duygu ve düşüncelerini belirli bir yönde etkilemeyi ve kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeyi amaçlamaktadır (Işık, 2024:3-4). Yalnızca bir kişinin, grubun, olayın veya durumun kötülenmesi, çarpıtılması, olmayanın söylenmesi değil olduğundan farklı gösterilmesidir. Algının amacına göre hedef kitleye bazen bir olayın veya kişinin kötü yönleri, bazen de iyi yönleri ön plana çıkarılmaktadır. Buradaki önemli olan nokta ise her iki yönde yapılan algının da başarı ölçütlerinin aynı olduğudur (Özarslan,2014:45). Algı yönetiminde çevreden aldığı veriler beyine iletilmekte ve algıladığı olayla ilgili bireyin düşünce süreci başlamaktadır. Bu şekilde bireyin zihninde bir anlam yaratılmaktadır. Ayrıca bireyin daha önce benzer olaylara karşı düşünceleri, hangi yorumları yaptığı, konuya ilişkin yerleşik düşünce sistemi olup olmadığı araştırılmaktadır. Örgütlerde ortak amaçlara ulaşabilmek için çeşitli yönetim süreçleri oluşturulmaktadır. Bu süreçleri planlayan, uygulayan ve yönlendiren bireyler, kendi ihtiyaçları, beklentileri ve kişisel farklılıkları doğrultusunda hareket etmektedir. Bu noktada algı yönetimi bireysel ihtiyaçlara karşılık vererek, bireyin çalışmasını, motive olmasını ve doyumunu sağlayarak süreci örgüt lehine çevirmektedir (Bakan ve İlker, 2012:23).

Algı yönetimi açısından algı sürecini etkileyen faktörler şu şekildedir (Bakan ve İlker, 2012:23);

1. Algılayan bireyin özellikleri (bireyin kişisel özellikleri, geçmişte yaşamış olduğu tecrübeler)
2. Algılanan nesnenin özellikleri (kişi, eşya, olay)
3. Algılama ortamı (algılama sürecinin yaşandığı çevre koşulları)

Algı yönetimi, geleneksel medya, dijital iletişim ve sosyal medya, yapay zekâ, algoritma, yazılım, yeni iletişim teknolojileri, halkla ilişkiler, reklam, pazarlama, markalaşma, siyasal iletişim, uluslararası ilişkiler, sinema, fotoğrafçılık, haber ajansları, kamuoyu araştırmaları, İslamofobi, nefret söylemi, medya okuryazarlığı, göç, toplumsal cinsiyet, oyun sektörü, e-spor ve güvenlik gibi birçok alanda etkili olduğu düşünülmektedir (Göksu,2021:15). Ayrıca beyin

kontrolü, propaganda, manipülasyon, dezenformasyon gibi negatif içeriklere sahiptir. Algı yönetimi; sermaye, politika ve medya tarafından çıkar odaklı amaçlar için kullanıldığında dezenformasyon, fikir kontrolü ve psikolojik manipülasyona neden olabilmektedir (Göksu,2021:14)

Algı yönetimi bilinçli veya bilinçsiz şekilde günlük yaşantımızda çok sık çıkan bir olaydır. Algı yönetiminin *bilinçli ve sistemli şekliyle ilk defa Amerika Birleşik Devletleri Savunma Bakanlığı tarafından tanımlanmıştır. Bu duruma göre algı yönetimi, "Kitlelerin duygu, düşünce, amaç, mantık, istihbarat sistemleri ve liderlerini etkileyerek seçili bilgilerin yayılması ve/veya durdurulması;* bunun sonucunda kitle davranış ve düşüncelerini yönetenin istediği şekilde hareket etmesidir (Özarslan,2014:30).

Manipülasyonda ise kitlelerin duygu, düşünce ve algılarını çeşitli yollarla hedeflenen amaç doğrultusuna yönlendirmeyi amaçlayan başka bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Özellikle günümüzde bireylerin istedikleri bilgiye erişimlerinin hızlı olması ve maruz kaldıkları yoğun bilgi manipülasyon ve algı yönetimi kavramlarına dikkat gerektirdiğini göstermektedir. Günümüz teknolojileriyle beraber bilginin belirli bir amaçla bireyi yanlış yöne sevk etmesi artık çok daha kolay olmaktadır (Işık, 2024:3-4).

Manipülasyon genellikle iş ortamlarında, bir ilişkide veya aile üyelerinde, bir bireyin diğer bireyi veya toplumun davranışlarını kontrol etmek istediğinde gerçekleşir. Manipülasyon sadece kişisel kazanç için yapılmaz. Karşıdaki kişi için neyin doğru ve yararlı olduğunu bildiğini iddia eden, ya da bireyin kararını kontrol etmeye çalışan kişiler de manipülasyonu kullanabilir (Yılmaz,2018:451).

2.3.Sosyal Medyada Algı Yönetimi

Sosyal medya günümüzde insan hayatının vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Sosyal medya aracılığıyla normal şartlarda bir araya gelme ihtimali olmayan kullanıcıların, birbirleri ile zahmetsiz bir şekilde iletişime geçmektedir. Sosyal medyanın bu özelliği, üretilen mesajların sosyal medya aracılığıyla hızlı bir şekilde yayılmasını sağlamaktadır. Ayrıca sosyal medya, hem gündem belirleme konusunda etkin bir iletişim bir aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında sosyal medya platformlarının somut verilerle ölçülebilmesi algı yönetimi açısından en önemli noktalardan bir tanesi olan geri bildirim özelliğini karşılamaktadır. Bu anlamda sosyal medya algı yönetimi faaliyetlerinin yürütülmesinde önemli bir rol oynar (Işık ve Poyraz,2023:434).

Algı sürecinde, iki tür gerçeklik ile karşılaşılır. Birincisi kendisinin yaptığı gözlemler neticesinde ulaştığı gerçeklik, ikincisi ise kitle iletişim araçları, yoluyla sunulan gerçekliktir. Kitle iletişim araçları tarafından sunulan içeriklerin, İnsanların kendi algılarıyla edindiği bilgiye kıyasla, zihnindeki imgelerin ve gerçek olduğuna inandığı sanal dünyanın oluşumundaki rolü dikkat çekici olmaktadır. Toplumları yönlendirmek ve manipüle etmek amacıyla geçmişten günümüze sıkça başvurulan bir yöntem olan dezenformasyon ise sosyal medyanın geleneksel medyadan daha çok kullanır hale gelmiştir. İnternet ve sosyal medya, bilgi kirliliği açısından günümüzde güvenilirliği sıkça tartışılmaktadır. Sosyal medyada kullanıcıların bilginin doğruluğunu ya da yanlışlığını öğrenmesi çok daha zor hale gelmiştir. Sosyal medya kullanıcılarının paylaşımları ile ilgili bir diğer tartışmalı konu ise özel hayatın gizliliğinin ihlalinden nefret söylemine kadar çeşitli etik ihlallere neden olması ve algı yönetimine katkıda bulunmalarıdır (Kiraz,2019:11).

Sosyal medyanın algı yönetimindeki rolü, teknolojik gelişmelere bağlı olarak kullanıcı sayısı oldukça artmaya başlamış bu durumda günümüzde algı yönetimini ön plana çıkartmıştır. Özellikle günümüzde bireylerin teknolojik gelişmelere ilgili olması ve uygulamaların kullanılmaya başlanması, sosyal medyanın önemini artırmaktadır. Ticari açıdan genellikle

pazarlama sektöründe kullanılan sosyal medya, önemini artırmasının ardından algı yöneticileri tarafından da aktif bir şekilde araç olarak kullanılmaya başlanmıştır (Özarslan,2014:84).

Algı yönetimi bakımından sosyal medya araçları sahip olduğu avantajlardan dolayı geleneksel medyaya göre daha fazla tercih edildiği görülmektedir. Kitlelerin yönlendirilmesi ve kamuoyu oluşturma gibi faktörlerden dolayı sosyal medya geleneksel medyadan daha fazla kullanılmaktadır. Geleneksel medyanın aksine sosyal medya, sosyal ağlar aracılığıyla birbirine bağlı, örgütlü bir iletişim şeklini ortaya çıkarmıştır (Koçyiğit,2022:99). Sosyal medyada bilginin hızlı paylaşılma arzusu, çoğunlukla doğrulanmamış yalan-yanlış bilgilerin hızla yayılması sonucunu doğurmaktadır. Ayrıca yeni medya paylaşımının önemli etik ihlal alanı olan sosyal medya içeriklerinin teyit edilmeden paylaşılmasını gündeme gelmektedir (Kiraz,2019:11).

Algı yöneticileri, sosyal medya aracılığıyla istedikleri bilgiyi istedikleri zamanda, istedikleri şekilde paylaşarak, kitleleri yönlendirebilmektedirler. Algı yöneticileri hedef kitledeki hassas noktaları belirleyerek konuyu gündeme taşıma konusunda başarılıdırlar. Algı yöneticisinin amacına göre bilgiler sosyal medya aracılığıyla kitlelere yayılmakta, bilgiler toplum üzerinde olumlu/olumsuz etkiler bırakmakta ve bireylerin konu hakkında fikrini yönlendirebilmektedir. Sosyal medya algı yöneticisi için önemli bir yere sahipken hedef kitle için sosyal medya bilinçli kullanılması gereken bir alandır. Hedef kitleye ulaştırılan bilgi olduğu gibi kabul edilirse düşünce ve davranışlara etki etmektedir(Özarslan,2014:84-85).

Günümüzde ise teknolojinin gelişmesiyle beraber algı yönetiminde kullanılan teknikler oldukça etkilidir. Kullanılacak içerikler düzenlenip montajlanabilir ve bir manipülasyon gerçekleştirilir. Farklı ve yeni bir bağlam kurularak bilgilerde çarpıtma yapılabilir. Bilgi manipülasyonu adı verilen; sahte, yalan, hatalı ve çelişkili paylaşımlar gerçekleştirilebilmektedir. Değersizleştirme ile bilginin basit ve önemli olmadığı ispatlanmaya çalışılabilir (Aydın, 2023:65).

2.4.Filistin-İsrail Savaşı

Geçmişten günümüze kadar İsrail- Filistin meselesi pek çok çatışma ve savaşla sürmüş ve kalıcı barış için çözümler üretilmemiştir. 1948 yılında İsrail'in resmi olarak kuruluşu ile birlikte Arap dünyasının, tepkili olduğu görülmüştür. Daha sonrasında I. Arap-İsrail Savaşı başlamıştır. Yaşanan savaş sonucunda, İsrail, Batılı destekçileri sayesinde galip gelmiştir. İsrail, Birleşmiş Milletlerin (BM) taksim kararıyla belirlenen topraklardan daha fazla toprak elde etmiştir. 1967 Arap-İsrail Savaşında ise İsrail, daha önce işgal edemediği, Batı Şeria'nın geri kalan kısmı, Doğu Kudüs ve Gazze'yi kapsayan toprakları işgal etmiştir (Aydın,2024:77).

7 Ekim 2023'te İzzettin Kassam Tugayları tarafından düzenlenen "Aksa Tufanı" operasyonunda, İsrail-Gazze sınırındaki yerleşim yerlerine saldırılar gerçekleştirilmiştir. Sonrasında tepki olarak İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırıları yoğunlaşmış; 1 Mayıs 2024 itibarıyla 36 binden fazla Filistinli yaşamını yitirmiş, 80 binden fazlası yaralanmıştır. BM verileri, ölenlerin çoğunun kadın ve çocuk olduğunu göstermektedir. Sivil kayıplar ve yıkılan sağlık altyapısı soykırım tartışmalarını gündeme taşırken, ekonomik etkiler de ağır olmuştur: Yoksulluk oranı %58'e, işsizlik ise %46'ya ulaşmıştır (Umunç, 2025:466). Ayrıca bu savaş, Filistin'de insani krizler yaratmış ve taraflar arasında yoğun askerî faaliyetler, ağır hasarlara yol açmıştır (Turna,2025:498).

İsrail'in hastane, okul, cami gibi sivil altyapıyı hedef alan saldırıları, uluslararası kamuoyunda sınırlı tepkiyle karşılanmış olsa da, Birleşmiş Milletler ve bazı devletler bu durumu açıkça eleştirmiştir. ABD, İsrail'e yönelik bomba sevkiyatını askıya aldığını duyurmuş ; BM Genel

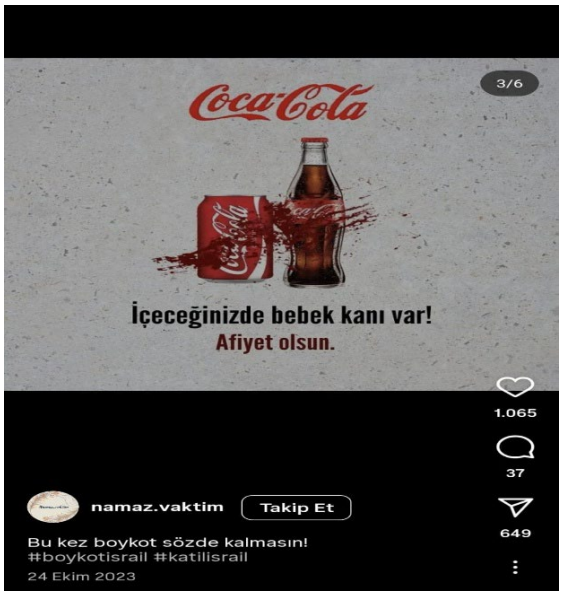
Sekreteri Antonio Guterres, İsrail'in artan askeri müdahalelerinden duyduğu endişeyi dile getirerek Gazze'yi "çocuk mezarlığı"na benzetmiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ise Birleşmiş Milletler'in çatışmayı durdurmadaki yetersizliğine dikkat çekerek kurumun etkinliğini sorgulamıştır. Söz konusu gelişmeler, İsrail-Filistin çatışmasının uluslararası hukuk düzlemine taşınmasına zemin hazırlamış; bu kapsamda Güney Afrika Cumhuriyeti, 11 Ocak 2024 tarihinde Birleşmiş Milletler Uluslararası Adalet Divanı'na başvurarak İsrail aleyhine soykırım suçlamasıyla dava açmıştır (Umunç, 2025:466)

2.5. Ekonomik Boykot ve Tüketici Davranışları

7 Ekim 2023 çatışmasının ardından Filistin halkı kültürel ifadeler, şiir, sanat ve tarih gibi paylaşımlar yapılarak dijital direniş, Filistinlilerin dayanışması ve kültürel kimliklerini ortaya koydu. Instagram, Twitter, TikTok ve Facebook gibi platformlar, Filistinlilerin seslerini yükseltmek, gerçek zamanlı güncellemeler paylaşmak ve küresel dayanışmayı teşvik etmek için güçlü araçlar haline geldi. Boykot, Tecrit ve Yaptırımlar (BDS) Hareketi: 2005 yılında başlatılan BDS hareketi, uluslararası dayanışmanın temelini oluşturmuştur. çağrıların içeriği şu şekildedir: *İsrail yerleşimlerinden veya askeri faaliyetlerinden fayda sağlayan şirketlerden yatırımların çekilmesi - İsrail uluslararası hukuka uyana kadar yaptırımlar uygulanması (*Alsharif,2024). Günümüzde İsrail'i boykot etmek adına Starbucks, Coco-Cola gibi birçok ürün ve markanın alınmamasına dair teşvikler devam etmektedir.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi kullanılarak Roland Barthes'ın geliştirdiği göstergebilimsel analiz modeli temel alınmıştır. Barthes, göstergelerin sadece nesnel anlamlarını değil, aynı zamanda ideolojik, kültürel ve toplumsal bağlamda taşıdığı yan anlamları da analiz ederek, görsellerin arkasında yatan gizli anlam yapıları ortaya koymak amaçlamıştır. Araştırmanın evreni, 7 Ekim 2023 tarihinde başlayan İsrail-Filistin çatışması sonrasında sosyal medyada araçlarından yapılan boykot eylemleridir. Çalışmanın örneklemini Instagram platformunda, çatışmalarda İsrail'in orantısız güç kullanımına sessiz kaldığı ya da İsrail'i desteklediği iddiasıyla yapılan boykot eylemi paylaşımları oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında, yalnızca 2023–2025 yılları arasında gerçekleşen boykot eylemlerine ilişkin, 100 ve üzeri beğeni almış 7 adet Instagram gönderisi incelenmiştir. Gönderilerde boykot söylemlerinin nasıl inşa edildiği, hangi temalar etrafında şekillendiği belirlenmiştir. Veriler, sosyal medyada yürütülen algı yönetimi stratejileri çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Görsel 1: namaz.vaktim adlı kullanıcının Coco-Cola boykot eylemi paylaşımı

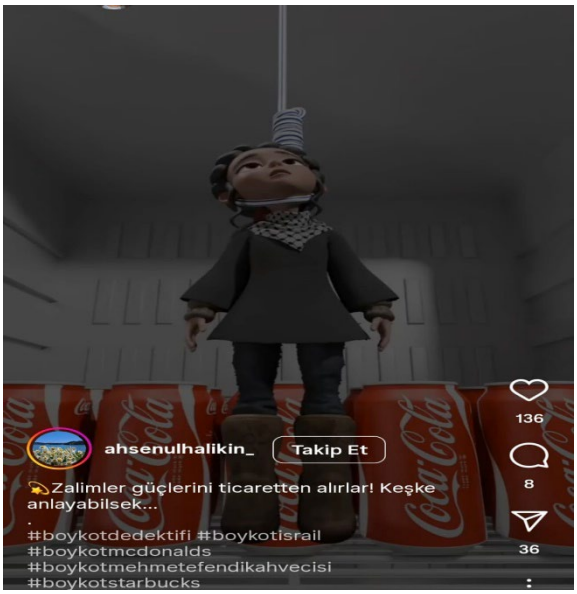
Kaynak: namaz.vaktim adlı kullanıcının Instagram hesabı

Tablo 1. Coco-Cola Boykot Instagram Paylaşımının Göstergebilimsel Analizi

Düz Anlam	Yan Anlam	Metafor	Metonim
İçecek markası	İsrail'i destekleyen şirket	Coco-Cola = Sömürge düzeni	Coco-Cola = kapitalist sistem
Kırımızı sıvı	İsrail saldırıları	Masumların dökülen kanı	Kan= Filistinli çocuklar
Bebek kanı imgesi	Duyusal travma oluşturma	Bebek kanı= Suç ortaklığı	Bebek = Tüm masum sivillerin sembolü
Marka logosu	Tüketici alışkanlıklarını eleştirme	Logo = Düzenin imgesi	Logo =Çok uluslu şirketlerin temsilcisi
Yemek sonrası nezaket ifadesi	Suçun farkında olmadan işlenişi	Masum söz = Ortaklık eleştirisi	Afiyet = Vicdansız tüketim alışkanlıkları
Sosyal medya hastagları	Tüketiciyi yönlendirme, Algı oluşturma	Etiket = Dijital direniş	Hastag = Eylem çağrısı

Yapılan bu paylaşım, sosyal medyada Coca-Cola markası üzerinden İsrail'e yönelik bir boykot çağrısını içeren politik içerikli bir görseldir. Görseldeki düz anlam; Coca-Cola kutusu ve şişesi, bu nesnelerin üzerine sıçramış olan kan efekti, İçeceğinizde bebek kanı var! ve Afiyet olsun. ifadeleri ile birlikte #boykotisrail ve #katilisrail etiketleridir. Düz anlamda bu öğeler, sıradan bir içecek reklamını çağrıştıran biçimde organize edilmiştir. Coca-Cola markası bu görselde, yalnızca bir içecekten ibaret değil; küresel kapitalizmin ve İsrail'in

ekonomik-siyasal destekçilerinden biri olarak tanımlamaktadır. Bu yönüyle Coca-Cola, tüketim alışkanlıkları üzerinden sürdürülen suçlara ortaklık yapan bir figür haline gelmektedir. Şişe ve kutuya sıçramış kan efekti, görselin temel metaforudur; kan, masum sivillerin, özellikle de çocukların ölümüyle doğrudan ilişkilendirilmiştir. Bebek kanı ifadesi, izleyicide vicdani bir travma yaratmayı hedefleyen, duygu yüklü bir çağrışıma sahiptir ve hedef kitleyi duygusal bağlamda eyleme yönlendirmektedir. Afiyet olsun ifadesi ise ironik kullanımıyla dikkat çeker. Günlük yaşamda olumlu bir dilek olarak kullanılan bu ifade, burada bir suç ortaklığının onaylanması anlamında kullanılmıştır. Görseldeki bu ifade, gündelik dilin alışılagelmiş bağlamından çıkarılıp yeni bir ideolojik anlamla yüklenmiştir. Hashtag'ler (#boykotisrail, #katilisrail) ise dijital toplumsal hareketin birer sembolü olarak görev yapar. Bu etiketler, kullanıcıyı yalnızca bir görseli izlemekle değil, boykot çağrısının çok daha fazla kişiye ulaşması ve kişiler arasında etkileşimin sağlanması amaçlanmıştır.

Görsel 2: ahsenulhalikin_ adlı kullanıcının Coco-Cola boykot eylemi paylaşımı

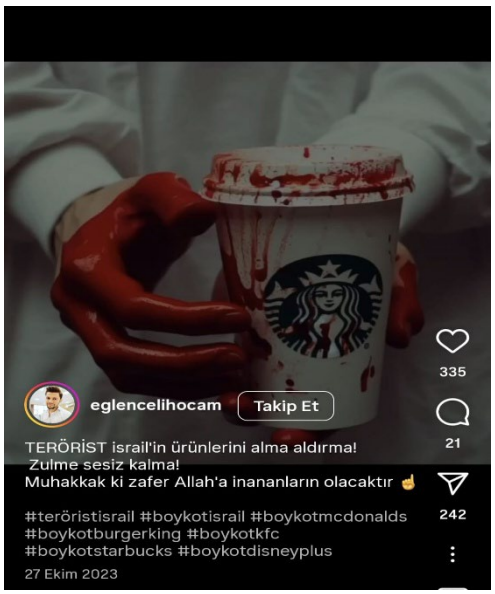
Kaynak: ahsenulhalikin_ adlı kullanıcının Instagram hesabı

Tablo 2. Coco-Cola Boykot Instagram Paylaşımının Göstergebilimsel Analizi

Düz Anlam	Yan Anlam	Metafor	Metonim
Bir çocuğun iple asılmış hali	Masumiyetin vahşetle yok edilmesi; çocuklar üzerinden yapılan zulüm	Filistin halkının çaresizliği	Filistinli çocuk = tüm mazlum halk
Gazlı içecek kutuları	Küresel kapitalizmin ve ticari güçlerin sembolü	Çokuluslu şirketlerin desteklediği sistem	Coca-Cola = Batı destekli tüketim

Ölümün simgesel hali	Sessiz kalmanın bedeli; ticaretin doğrudan ölüme katkısı	Tüketim yoluyla öldürme	İp = sistemsel baskı ve ölüm aracı

Görselde düz anlam bağlamında, asılmış çocuk figürü ve Coca-Cola kutularıyla çevrili bir mekân görülmektedir. Öncelikle çocuk figürü, masumiyetin, korunmasızlığın ve sivil halkın temsili olarak bulunmaktadır. Bu figürün idam ediliyor oluşu ise sadece bireysel bir trajediyi değil, bir halkın sistematik olarak yok edildiğini temsil etmektedir. Coca-Cola ise burada yalnızca bir içecek markası değil, kapitalist tüketim kültürünün ve çok uluslu şirketlerin sembolü olarak gösterilmektedir. Coca-Cola kutularının üzerine basarak asılmış olan çocuk, tüketimin ölüme katkıda bulunduğu bir politik sistem eleştirisini yansıtır. Bu bağlamda Coca-Cola bir metonimi olarak işlev görmektedir. Görseldeki düz anlamın ardında, ticaretin desteklediği güçlerin çocukları öldürdüğü yönünde bir mesaj yer almaktadır. Tüketicinin yalnızca bir içecek tüketmediği, aynı zamanda bu tüketimle bir cinayete ortak olduğu iması, toplumsal vicdanın odağının markaya yönlendirilmesiyle toplumsal algının oluşturulmasına neden olmaktadır.

Görsel 3: eglencelihocam adlı kullanıcının Starbucks boykot eylemi paylaşımı

Kaynak: eglencelihocam adlı kullanıcının Instagram hesabı

Tablo 3. Starbucks Boykot Instagram Paylaşımının Göstergebilimsel Analizi

Düz Anlam	Bir kişi elinde Starbucks bardağı tutmakta, bardak ve el kırmızıya bulanmış
Yan anlam	Starbucks tüketmenin, dolaylı yoldan kanla ilişkilendirilmektedir
Metafor	Kan → Masum insanların ölümü, kahve → kapitalist destek

Metonim	Starbucks → İsrail destekçisi

Görsel, bir bireyin elinde tuttuğu Starbucks markasına ait karton kahve bardağı, kırmızı boya sıçramış bir şekilde gösterilmiştir. Görselin düz anlam düzeyinde bir kahve bardağı ve kırmızıya bulanmış eller, sıradan nesneler olarak değerlendirilmektedir. Yan anlamda ise, kırmızı boya kanı simgelemekte ve Starbucks ürünleri bu kanla ilişkilendirilmektedir. Bu bağlamda kırmızı boya, metafor düzeyinde kan dökülmesi ve zulüm kavramlarına yönlendirilmektedir. Starbucks bardağı ise doğrudan İsrail ile ilişkilendirilen unsur olarak gösterilmiştir. İçeriğin temel amacı hedef kitlede güçlü bir duygusal tepki oluşturarak davranış değişikliği yaratmaktır. Bu bağlamda, görsel bir vicdani uyarı olarak görülmektedir.

Görsel 4: tayyibenbazaar adlı kullanıcının İsrail markalarını boykot eylemi paylaşımı

Kaynak: tayyibenbazaar adlı kullanıcının Instagram hesabı

Tablo 4. İsrail Markalarını Boykot Instagram Paylaşımının Göstergebilimsel Analizi

Düz Anlam	Satılan ürünlerin İsrail menşeili olmadığı
Yan anlam	İsrail ürünü ifadesi zulüm ve gayri ahlaki davranışlarla ilişkilendirilerek reddedilen bir kimliği temsil etmektir.
Metafor	Çarpı işaretiyle gösterilen İsrail bayrağı = Zulüm, desteklenmemesi gereken güç
Metonim	İsrail menşeili ürünler üzerinden politikaların temsil edilmesi

Görselde yer alan yerli ve helal sertifikalı ürün vurgusu, düz anlamda tüketiciye bilgi verirken; yan anlam düzeyinde ahlaki tüketime yönlendirmektedir. İsrail ürünleri satmıyoruz ifadesi ve üzerine çarpı konulan bayrak, İsrail politikalarına yönelik dolaylı bir tepki olarak gösterilmektedir. Bu bağlamda görsel, ürün seçimini sadece ekonomik bir tercih olmaktan

çıkararak, dini ve ideolojik bir duruşun göstergesi hâline getirmektedir. Bu durumda algı yönetimi yoluyla hedef kitlenin tutumlarını yönlendirmeyi amaçlamaktadır.

Görsel 5: nurkubbesi adlı kullanıcının İsrail ve yandaşları boykot eylemi paylaşımı

Kaynak: nurkubbesi adlı kullanıcının Instagram hesabı

Tablo 5. İsrail ve Yandaşları Boykot Instagram Paylaşımının Göstergebilimsel Analizi

Düz Anlam	Yan Anlam	Metafor	Metonim
İsrail bayrağına karşı bir simge	İsrail'in zulümle özdeşleşmiş olduğu iması	İsrail = Şiddet/Sava	İsrail bayrağı → İsrail devleti politikalar
Günlük hayatta kullanılan ticari markalar	Bu markalar İsrail'i dolaylı yoldan destekliyor iması	Bu markalar = zulme deste	Marka logosu → markanın politik/ekonomik bağlantılar
Savaş mağduru çocuk fotoğrafları	İsrail saldırılarının sivillere, özellikle çocuklara zarar verdiği iması	Bebek = masumiyet / kurban	Çocuk görseli → savaşın kurbanlar
Boykot edilmesi önerilen ürünlerin listesi	Tüketici olarak bilinçli davranmaya çağrı	Tüketim = destek verme / suç ortaklığı	Ürün listesi → İsrail'e ekonomik destek
Boykot listesi, çevrenize ulaştırınız." yazısı	Toplumsal farkındalık ve harekete teşvik	Boykot = ahlaki sorumluluğun bir parçası	Çağrı metni → kullanıcı eylem

Görseldeki düz anlamlar, tüketiciye doğrudan bilgi sunan unsurlar olarak konumlanmakta; örneğin marka logoları, sektörlere ayrılmış ürün kutuları ve metinsel uyarılar, kullanıcıya boykot edilecek ürünleri bildiren işlevsel göstergelerdir. Metaforik yapı, görseldeki çocuk ve savaş imgeleriyle yoğun şekilde desteklenmiştir. Çocuk figürleri masumiyetin, dolayısıyla kurbanın simgesi olarak yer almaktadır. Bu metafor aracılığıyla, sıradan bir alışveriş davranışı

tüketiciye ahlaki seçim yapma sorumluluğu yüklenmektedir. Metonimik öğeler ise markalar üzerinden yapılan her tüketim, sembolik düzeyde İsrail'in desteklenmesiyle eşleştirilmektedir. Bu nedenle paylaşılan içeriğin amacı hedef kitlenin bilişsel ve duygusal süreçlerine hitap ederek, yalnızca bir mesaj iletmek değil, aynı zamanda hedef kitleyi belirli bir davranış kalıbına yönlendirmeyi amaçlamaktır.

Görsel 6: nurkubbesi adlı kullanıcının RedBul boykot eylemi paylaşımı

Kaynak: nurkubbesi adlı kullanıcının Instagram hesabı

Tablo 6. RedBul Boykot Instagram Paylaşımının Göstergebilimsel Analizi

Düz Anlam	Yan Anlam	Metafor	Metonim
Enerji içeceği kutusu	Küresel kapitalist markaların bir temsilcisi	Güç veren, hız kazandıran bir nesne olarak sistemin gücünü taşıma	Red Bull → Küresel şirketler
Uçma/yükselme çağrışımı yapan simgesel beyaz kanatlar	Kanatlandırma üzerinden olumlu bir özgürlük/güç temsili; görselde ironi olarak kullanılmış	Red Bull'un sloganındaki "kanatlandırır" ifadesi → Güç aktarma	Kanatlar → Red Bull'un vaat ettiği etki → Desteğe dönüşen siyasi etki
İsrail'in bayrağı	İsrail devletiyle özdeşleşen zulüm, işgal, şiddet gibi kavramlarla çağrışım yapılmaktadır	Red Bull'un İsrail'i desteklemesi	İsrail bayrağı → İsrail → Gazze'ye saldırı
Harabe, yıkılmış şehir görüntüsü	Filistin ya da Gazze'ye yapılan saldırıların izlenimi	Yıkım → zulmün görsel temsili	Şehir → Filistin → Mağdur halk
Zulme kanatlandırır yazısı	Tersine çevrilmiş marka söylemiyle ironi	Olumlu bir sloganın olumsuzlaştırılması	Slogan → Tüketiciye mesaj → Algı yönlendirmesi

Düz anlamda yalnızca bir enerji içeceği olarak görünen Red Bull, yan anlam düzeyinde İsrail ile özdeşleştirilerek zulümle ilişkilendirilmiştir. Görselde kullanılan kanatlar ve Zulme kanatlandırır ifadesi, markanın olumlu çağrışımlarını tersine çevirerek olumsuz bir anlam yüklemektedir. Bu, hem metafor hem metonim düzeyinde bir anlam aktarımıyla yapılmaktadır. Bu bağlamda, görseldeki göstergeler aracılığıyla hedef kitleye, Red Bull'un yalnızca bir ürün değil, aynı zamanda zulmü destekleyen bir sembol olduğu mesajı iletilmektedir. Bu durumda hedef kitlenin tüketim davranışları üzerinde ahlaki bir baskı kurulmaktadır. Özellikle sloganın ters yüz edilerek yeniden yapılandırılması, izleyicinin algısının istenilen yönde yeniden yönlendirilmesi sağlamaktadır.

Görsel 7: eglencelihocam adlı kullanıcının McDonald's boykot eylemi paylaşımı

Kaynak: eglencelihocam adlı kullanıcının Instagram hesabı

Tablo 7. McDonald's Boykot Instagram Paylaşımının Göstergebilimsel Analizi

Düz Anlam	Yan Anlam	Metafor	Metonim
McDonald's logosu	küresel markaların bir temsilcisi	M logosu → İki kanlı bıçak veya kanlı boynuz	McDonald's → Amerikan şirketi → İsrail destekçisi
McDonald's'a ait bir ürün	Tüketimin sıradan ve alışkanlık haline gelmiş yüzü	Hamburger → Kanlı beden → Mağdurun eti	Hamburger → ürün → İsrail'e ekonomik katkı → dolaylı destek
Kırmızı sıvı	Ketçap gibi görünen ancak yoğun ve akıcı kan görseli	Ketçap → kan → masum insanların kanı	Kan → Şiddet → İsrail

İsrail'i terörle özdeşleştiren cümle	Algıyı yönlendiren doğrudan söylem	İsrail → McDonald's ürünleri = terörü finanse etme	Açıklama → görselin yönlendirici işlevini pekiştirici metin

4.SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Günümüzde sosyal medya, yalnızca bireylerin iletişim kurduğu bir mecra olmanın ötesine geçerek, politik ve toplumsal meselelerin görünürlük kazandığı bir kamusal alan işlevi görmektedir. Özellikle boykot çağrıları, dijital platformlarda hızla yayılan sembolik anlatımlar aracılığıyla kitleleri harekete geçirme potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda, markalar üzerinden yürütülen boykot kampanyaları, yalnızca tüketim tercihlerine değil, aynı zamanda ideolojik duruşlara da işaret etmektedir. Roland Barthes'ın göstergebilimsel yaklaşımı, bu tür görsellerin yüzeydeki anlamlarının ötesine geçerek, derinlemesine bir çözümleme yapmayı mümkün kılar. 7 Ekim 2023 tarihinde başlayan Filistin İsrail savaşının akabinde İsrail tarafından gerçekleştirilen sivil katliamlara tepki olarak, sosyal medyada paylaşılan boykot içerikleri bu duruma örnek teşkil etmektedir.

Bu çalışmada, sosyal medyada paylaşılan görseller aracılığıyla Coca-Cola, Starbucks, Red Bull, Mc Donalds vd. İsrail markalarına yönelik gerçekleştirilen boykot çağrısı, Roland Barthes'ın göstergebilimsel düzleminde, düz ve yan anlam katmanlarıyla incelenmiştir. Bu görseller üzerinden tüketicilerin algısının hangi sembolik anlamlarla etkilenmek istendiği çözümlenmiştir. Görsellerde markalı ürünün üzerine sıçramış kan efektleri, asılı çocuk vb. semboller ve metin üzerinde yazılı ifadelerle, İsrail'in savaş suçu işlediği anlatılmaktadır. Şişeye ve kutuya sıçramış kan, yalnızca fiziksel bir leke değil; sivillerin, özellikle çocukların ölümüne gönderme yapan yoğun bir semboldür. Böylelikle küresel markalar, İsrail'e dolaylı veya doğrudan destek üzerinden sembolleştirilerek hedef alınmıştır. Aynı zamanda İsrail markalarını almaya devam eden tüketici topluma eleştiri getirilerek politik bir tavır sergilenmekte; izleyiciye, gündelik tüketim alışkanlıklarının politik sonuçlarını sorgulatan bir mesaj iletilmektedir. Görsellerdeki yazılı ve sembolik ifadelerle tüketicinin bu kanlı döngüye farkında olmadan katkıda bulunduğuna dikkat çekilmektedir. Bunun yanısıra tüketicilerin boykot edilen ürünler yerine yerli üretim ürünlere teşvik edilmeleri için yerli markaları öne çıkaran görseller dikkat çekmektedir. Bu bağlamda sosyal medyada sembollerin kullanım amaçlarının anlaşılması açısından medya okuryazarlığının önemi ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak, bu analiz, sosyal medyada dolaylı anlatım gücünün, ideolojik yönlendirme ve farkındalık yaratma konusunda ne denli etkili olabileceğini göstermektedir. Görsel, yalnızca bir markaya değil, o markanın temsil ettiği sistemsel yapıya karşı da bir direniş çağrısı niteliğindedir. Bu bağlamda, dijital alandaki görsel söylemler, günümüz politik tartışmalarında önemli bir araç haline gelmiştir.

5. KAYNAKLAR

Alsharif, İ. (2024). Dijital Medyanın Toplumsal Hareketlilik Etkisi:"Gazze Savaşı 2024 Örneği". *Pearson Journal*, *8*(30), 1960-1978.

Aslan, H. (2022). Sosyal medya platformlarında algı yönetimi ve manipülasyon: CRITIC-TOPSIS analizi.ISO 690

Atılgan, K. Ö., & Köken, Y. (2022). Tüketici Etnosentrizmi ve Tüketici Düşmanlığının Sosyal Medyada Boykota Etkisi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 31(1), 292-307.

Aydın, A. F. (2023). Sosyal Medyada Dezenformasyon ve Manipülasyon: 2023 Kahramanmaraş Depremi Örneği. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 12(5), 2603-2624. https://doi.org/10.15869/itobiad.1283358

Aydın, A. F. (2024). Sosyal Medyada Propaganda ve Algı Yönetimi: İsrail-Filistin Savaşı Örneği. Ombudsman Akademik(ÖZEL SAYI 2 (GAZZE), 65-99.

Aydın, M., & Özdengül, A. G. Yeni Medya; Çevrimiçi Boykot ve Boykot'u Anlamak. *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*, *1*(Özel Sayı), 1-15.

Aydın, O. (2023). İnternet ve sosyal medyada algı yönetimi ve rivayetlerin yanlış yorumlanması-Onedio isimli web sitesindeki bir haber örneğinde. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (30), 59-87.

Bakan, İ., & İlker, K. E. F. E. (2012). Kurumsal açıdan algı ve algı yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *2*(1), 19-34.

Balaban, S., & Yücel, S. (2019). Tüketici Boykotu ve Tüketicilerin Boykot Katılımlarını Etkileyen Faktörler (Doctoral dissertation, Izmir University of Democracy).

Çömlekçi, M. F. (2019). Sosyal medyada dezenformasyon ve haber doğrulama platformlarının pratikleri. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, *7*(3), 1549-1563.

Duğan, Ö., Hoşgör, H., Kaya, M., Demirel, M., vd. (2024). İsrail-Filistin Savaşı Kapsamında Tüketici Düşmanlığının Boykot Tutumuna Etkisi. İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi, 13(25), 1-28.

Göksu, O. (2021). Algı yönetimi: Geleneksel medya, siyasal iletişim ve dijital medya üçgeni üzerine. *Algı Yönetimi Siyasal ve Dijital İletişim, Sosyal Medya ve Kitle İletişimi*, 11-36.

Işık, E. (2024). *Algı Yönetimi ve Manipülasyon Bağlamında Sosyal Medya: Terörizmle Mücadelede Türkiye Örneği* (Doctoral dissertation, Marmara Universitesi (Turkey)).

Işık, E., & Poyraz, E. (2023). Algı Yönetimi Bağlamında Sosyal Medya: Terörizmle Mücadelede Türkiye Örneği. Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 12(34), 427-451. https://doi.org/10.31199/hakisderg.1384902

Kınay, K., & Atalay, G. E. (2021). Sosyal Medyada Trol Hesaplar ve Algı Yönetimi: COVID-19 Sürecinde Twitter'da Aşı Karşıtlığı. Medya Ve Kültürel Çalışmalar Dergisi, 3(2), 56-63. https://doi.org/10.29228/mekcad.

Kiraz, E. (2019). Sosyal Medya ve Algı Yönetimi: İngiltere'nin Brexıt Sürecinde Sosyal Medya Dezenformasyonu. Paradoks Ekonomi Sosyoloji Ve Politika Dergisi, 15(1), 1-16.

Koçyiğit, A. (2022). Dijital çağda medyanın psikolojik gücü: Gündem birleştirme yaklaşımı çerçevesinde sosyal medya kullanımı ve algı yönetimi= The psychological power of media in the digital age: social media usage and perception management in the framework of agenda melding approach.

Oyman, N. (2016). Sosyal medya dindarlığı. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (28), 125-167.

Özarslan, M. Z. (2014). Kitleleri harekete geçirme aracı olarak sosyal algı yönetimi. (Özarslan,2014:84).

Öztürk, M. F., & Talas, M. (2015). Sosyal medya ve eğitim etkileşimi. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, *7*(1), 101-120.

Solmaz, B., Tekin, G., Herzem, Z., Demir, M. (2013). İnternet Ve Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir Uygulama. Selçuk İletişim, 7(4), 23-32. https://doi.org/10.18094/si.92009

Toktay, Y. (2019). *Sosyal medyada dezenformasyon, manipülasyon ve propaganda etkisi: zeytin dalı harekatı örneği* (Master's thesis, Marmara Universitesi (Turkey)).

Turan, C. (2015). Açıklığın yanılsaması: Dezenformasyon çağımızın kitle imha silahı mı. *Akademik Bilişim Konferansı*, (s 110).

Turna, F. (2025). Filistin – İsrail Savaşı: Vergisel ve Ekonomik Yaptırımlar. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(Filistin Özel Sayısı), 497-516. https://doi.org/10.31592/aeusbed.1602049

Ürkmez, D. (2020). Dijital aktivizm olarak sosyal medyada boykot çağrıları: Watsons krizi örneği. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(1), 106-125.

Yılmaz, H. (2018). İnsan İlişkilerinde Manipülasyon Ölçeği. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7(4).

PERCEPTION MANIPULATION IN SOCIAL MEDIA NEWS AND POSTS: FAKE NEWS

SOSYAL MEDYA HABERLERİNDE-PAYLAŞIMLARINDA ALGI MANİPÜLASYONU: YALAN HABERLER

İbrahim Erdem ORAL

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi,

ORCID: 0009-0006-4514-0906

Özet

Dijital teknolojilerin baş döndürücü bir hızla gelişmesi, bilgi üretimi ve dolaşımında niteliksel dönüşümleri beraberinde getirmiş; medya ortamları bu dönüşümün merkezinde yer alarak geleneksel habercilik pratiklerini radikal biçimde dönüştürmüştür. Özellikle internetin ve sosyal medya platformlarının yaygınlaşmasıyla birlikte haberin üretiminden tüketimine kadar olan süreç köklü biçimde yeniden şekillenmiştir; bu süreç, bilginin demokratikleşmesi kadar, doğruluğu tartışmalı içeriklerin yaygınlaşmasını da beraberinde getirmiştir. Artık bireyler sadece haber tüketicisi değil, aynı zamanda içerik üreticisi konumundadır. Bu gelişim "yurttaş gazeteci" kavramını da beraberinde getirmiştir. Bireyler sosyal medyada anonim kendi kimliklerini ifşa etmeyen veya kendi isimlerini de kullanarak sosyal medya hesaplarında yalan haber paylaşarak dezenformasyonu yaymaktadır. Bu durum, habercilikte profesyonel etik ve doğruluk standartlarının yerini çoğu zaman manipülasyona açık, denetimsiz içeriklere bırakmasına zemin hazırlamaktadır.

Bu bağlamda, çalışmada haberciliğin sosyal medya mecraları ile iç içe geçmiş yapısı ve bu mecralarda yayılan dezenformasyon kavramı incelenmiştir. Sosyal medya aracılığıyla yayılan yalan veya yanıltıcı haberlerin-paylaşımların toplumsal algı, kamuoyu oluşturma ve karar alma süreçleri üzerindeki etkisi giderek daha belirgin hale gelmektedir. Çalışma kapsamında, sosyal medyada yaygın şekilde paylaşılan bazı haber örnekleri, Claire Wardle'nin oluşturduğu 7 yalan haber kategorisi altında türüne uygun olarak incelenerek dezenformasyonun yapısal özellikleri ortaya koyulmuştur. Analizlerde özellikle görsellerin bağlamı, kullanılan söylem ve hedef kitle üzerinde yaratılmak istenen algı üzerinde durulmuştur. Böylelikle, dijital medya ortamlarında yanlış bilginin nasıl kurgulandığı, hangi stratejilerle yayıldığı ve ne tür etkiler yarattığı çok boyutlu bir şekilde değerlendirilmiştir. Ayrıca bu analiz, günümüz medyasında etik habercilik standartlarının ve medya okuryazarlığı becerilerinin yeniden tanımlanması gerekliliğine de dikkat çekmektedir. Özellikle teyit platformlarının (örneğin Teyit.org) bu süreçteki rolü, doğru bilgiye erişim açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Yalan Haber, Sosyal Medya, Algı Yönetimi, Dijital Okuryazarlık

Abstract

The dizzying pace of development in digital technologies has brought about qualitative transformations in the production and circulation of information; media environments have been at the centre of this transformation, radically changing traditional journalism practices. With the widespread adoption of the internet and social media platforms, the entire process from news production to consumption has been fundamentally reshaped; this process has brought about both the democratisation of information and the proliferation of content whose accuracy is often questionable. Individuals are no longer merely news consumers but also content producers. This development has also brought about the concept of the 'citizen

journalist.' Individuals spread disinformation by sharing false news on social media accounts, either anonymously without revealing their identities or using their own names. This situation often paves the way for professional ethical and accuracy standards in journalism to be replaced by unregulated content that is open to manipulation.

In this context, the study examines the intertwined structure of journalism and social media platforms, as well as the concepts of disinformation that spread on these platforms. The impact of false or misleading news and posts shared via social media on social perception, public opinion formation, and decision-making processes is becoming increasingly evident. Within the scope of the study, some news examples widely shared on social media were examined under the seven categories of false news created by Claire Wardle, revealing the structural characteristics of disinformation. The analyses focused on the context of the images, the rhetoric used, and the perception that was intended to be created in the target audience. In this way, how misinformation is constructed in digital media environments, the strategies used to spread it, and the types of effects it creates were evaluated in a multidimensional manner. Additionally, this analysis will highlight the need to redefine ethical journalism standards and media literacy skills in today's media. The role of fact-checking platforms (e.g., Teyit.org) in this process is particularly important in terms of access to accurate information.

Keywords: Fake News, Social Media, Perception Management, Digital Literacy

1. GİRİŞ

Medya, yalnızca bilgi veren bir araç olmaktan daha fazla işlevi olan siyasi, ideolojik ve toplumsal yapılarla doğrudan ilişkili dinamik bir güç alanıdır. Özellikle dijital dönüşümle birlikte yeni medya ortamlarının yaygınlaşması, haber üretimi ve dolaşımında büyük bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu dönüşüm, bilgiye erişimi kolaylaştırmakla kalmamış; aynı zamanda bilgi kirliliği, dezenformasyon ve sahte haber ve paylaşımların yayılımı gibi sorunları da ortaya çıkarmıştır. Habercilik, medyanın tarihsel gelişim süreci içerisinde iletişimin temel bileşenlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Toplumsal yapıların biçimlenmesinde ve kamuoyunun bilgilendirilmesinde önemli bir rol üstlenen habercilik, tarih boyunca iktidar odaklarının ve güç sahiplerinin söylem üretiminde başvurduğu etkili bir araç olarak kullanılmıştır. Özellikle demokratik toplumlarda medya, siyasal meşruiyetin inşasında ve toplumsal rızanın oluşturulmasında merkezi bir işlev görmüş; haber içerikleri aracılığıyla kitlelerin düşüncelerini yönlendirme, kamuoyunu etkileme ve belirli ideolojik çerçeveleri yaygınlaştırma amacıyla stratejik biçimde kullanılmıştır. Geleneksel medyanın gelişen enformasyonların gerisinde kalması ile sosyal medya, her bireyi birer içerik üreticisine dönüştürmüş; böylece habercilikte denetim ve etik tartışmaları yeni bir boyut kazanmıştır.

Yeni medya araçlarının sunduğu hız, etkileşim ve görünürlük olanakları, kimi zaman doğruluğu teyit edilmemiş bilgilerin çok kısa sürede geniş kitlelere ulaşmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, özellikle siyaset alanında yapılan yanlış bilgilendirmeler ve çarpıtılmış içerikler, kamuoyunun algısını yönlendirmede etkili birer manipülasyon aracı hâline gelmiştir. Türkiye gibi siyasal kutuplaşmanın yoğun yaşandığı toplumlarda bu durum daha da belirginleşmekte; liderlerin söylemleri, medya kurumlarının yayın politikaları ve sosyal medya kullanıcılarının tutumları üzerinden şekillenen bilgi akışında gerçek ile kurgu arasındaki sınırlar çoğu zaman bulanıklaşmaktadır. Bu çalışmada, sosyal medya üzerinden yapılan yalan haber-paylaşımları incelenmiş ve analiz edilmiştir. Analiz edilen paylaşımlar Claire Wardle'ın 7 yalan haber kategorisine uygun şekilde analiz edilmiştir.

1.1. Kuramsal Çerçeve

1.2. Haber Kavramı

Haber kavramı, insanlığın iletişim tarihinin başlangıcına kadar uzanır. İnsanlar, olayları ve olguları birbirlerine aktarmak için simgeler çizmiş, işaretlerle iletişim kurmuş, dumanla haberleşmiş, tamtam sesleriyle anlaşmaya çalışmış, ulaklar aracılığıyla uzak bölgelere mesaj göndermiş ve tellallar kullanarak duyurular yapmıştır. Bu tür faaliyetler, haberin ilk örneklerini oluşturmuştur. Bir enformasyonun haber olabilmesi için, mutlaka insanlara aktarılması gerekmektedir. Haber, kitle iletişim kavramı ve dolayısıyla kitle iletişim araçlarının ortaya çıkışı ve teknolojik ilerlemeleri ile gelişen bir kavramdır. Kitle iletişimi, tasarlanan iletilerin bir kitle iletişim aracı aracılığıyla gönderici kaynaktan hedef kitlelere ulaşması sürecini ifade etmektedir. Ham enformasyon, her kitle iletişim aracının niteliğine ve teknolojik yapısına bağlı olarak, profesyonel eşik bekçileri tarafından işlenir ve haber hâline gelir. Bu bağlamda haber, her türlü enformasyonun kitle iletişim araçlarının dolayımından geçmiş biçimidir (Porghamrezaeieh, 2018: 68). Haber, toplumu ilgilendiren olaylara ilişkin olarak, gazeteci ya da haberci olarak tanımlanan kişilerin güvenilir kaynaklardan yeterli bilgi ve belge topladıktan sonra oluşturduğu olay anlatımıdır. Haberin tanımı ve işlevi, kullanılan kitle iletişim aracına bakılmaksızın temelde aynı özellikleri taşımaktadır. Bu anlamda haber, kitle iletişim aracının teknik ya da biçimsel özelliklerinden bağımsız bir kavramdır. Farklı iletişim araçlarıyla aktarılması ya da çeşitli biçimlerde sunulması, haberin sahip olması gereken temel standartları değiştirmemektedir. Bu standartlar, uluslararası düzeyde kabul görmüş normlara dayanmaktadır. Haberin bu bağlamda taşıması gereken başlıca özellikler arasında doğruluk, tarafsızlık (ilgili olayla ilgili farklı görüşlere yer verilmesi) ve geniş kitleleri ilgilendirme niteliği yer almaktadır (Gürcan, 2002: 30).

1.3. Haberin Unsurları ve Üretim Süreci

Her ne kadar basın kurumunun tüm çalışanları haber üretim sürecine çeşitli şekillerde katkı sunsa da bu katkılar rastgele ya da gelişigüzel biçimde gerçekleşmemektedir. Haber üretim süreci, belirli olayların meydana gelmesiyle tetiklenmekte ve her kurumda tam olarak aynı şekilde olmasa da benzer aşamalar doğrultusunda ilerlemektedir. Bu doğrultuda, haber üretimi genel olarak dört temel aşamadan oluşmaktadır: haber değerlendirme, istihbarat, planlama ve yazım. Ancak bu aşamaların önemi ve haberin türüne göre değişkenlik gösterebilir. Örneğin, olay merkezli haberlerde "istihbarat" aşaması ön plana çıkarken, resmi toplantılara ilişkin haberlerde "haber değerlendirme" süreci daha fazla önem kazanabilmektedir. Bununla birlikte, bu dört aşamanın çoğu zaman birbirine içkin şekilde ilerlediği unutulmamalıdır.

Haber değerlendirme aşaması, hangi olay ya da olgunun haber değeri taşıyıp taşımadığına karar verilmesini ifade eder. Bu aşamada haber kurumu, daha önce belirtilen haberin temel ögeleri doğrultusunda bir değerlendirme yapar. Ancak burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus, kurumun yapacağı seçimin ideolojik bir süzgeçten geçeceğidir. Başka bir ifadeyle, haberin seçimi her zaman kurumsal değerler ve yayın politikaları çerçevesinde şekillenmektedir (Atar, 2020: 64-65).

1.4. Dezenformasyon

Dezenformasyon kavramı, Batı dünyasında özellikle II. Dünya Savaşı döneminde belirginlik kazanmış olup, İngilizce Webster sözlüğünde "kamuoyunu etkilemek ya da bir gerçeği gizlemek amacıyla kasti ve çoğunlukla örtük biçimde yayılan yanlış bilgi" şeklinde tanımlanmaktadır. "Disinformation" terimi, etimolojik olarak Rusça kökenlidir ve bilinçli olarak kitleleri yanıltmaya yönelik yanlış bilgi aktarımı anlamına gelmektedir. Dezenformasyonun temel amacı, hedef kitleyi yanıltmak ve aldatmaktır. Bu çerçevede, iletilen bilginin gerçek olmamasına rağmen, iletişimci tarafından bilerek ya da bazen sınırlı bilgiye sahip olması nedeniyle eksik ya da çarpıtılmış biçimde sunulması söz konusudur. Bilinçli biçimde yanlış bilginin dolaşıma sokulması, özellikle yönetim mekanizmaları veya resmi sözcüler tarafından, alternatif iletişim kanallarıyla rekabet etme ya da kamuoyunu şekillendirme

stratejisi olarak kullanılmaktadır. Bu tür manipülatif bilgi üretimi, genellikle kara propaganda kapsamında değerlendirilir ve hedeflenen birey, grup, kurum ya da devlete zarar verme niyeti taşır. Dezenformasyon, bireylerin algılarını ve bilinçaltını etkilemeyi amaçlayan, gerçek dışı içeriklerin sistematik biçimde yayılması süreci olarak tanımlanabilir. Ayrıca, nesnel verilere dayalı bilgilerin, izleyiciyi yanlış ya da çarpıtılmış sonuçlara ulaştıracak biçimde sunulması da dezenformasyonun bir diğer biçimi olarak kabul edilmektedir (Nazlım, 2024: 9-10).

Literatürde sıklıkla "kara propaganda" olarak da adlandırılan dezenformasyon, etkili bir propaganda aracı olarak dikkat çekmektedir. Tarihsel süreçte gizli servisler, askeri yapılar, siyasetçiler ve hükümetler; bireylerin ya da devletlerin itibarını zedelemek amacıyla dezenformasyonu aktif biçimde kullanmıştır. Dezenformasyon uygulamaları yalnızca politik aktörlerle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda şirketler tarafından da stratejik bir araç olarak benimsenmektedir. Bu bağlamda, mevcut ya da potansiyel rakip birey, kurum veya devletlere yönelik itibarsızlaştırma amacı taşıyan dezenformasyon kampanyaları sıklıkla yürütülmektedir (Ertem, 2019: 31).

Dezenformasyonun temelinde, bilginin kasıtlı biçimde değiştirilerek farklı bir içerik hâline getirilmesi yatmaktadır. Bu süreç; tamamen uydurma içerikler üretme, doğru ve yanlış bilgileri harmanlayarak sunma, hakikatin yalnızca belirli bir kısmını bütün gibi yansıtma ya da bilgiye yanıltıcı unsurlar ekleme gibi çeşitli biçimlerde gerçekleştirilebilmektedir. Günümüzde bu faaliyetleri profesyonel düzeyde yürüten hem açık hem de gizli nitelikte devlet destekli ya da özel yapılar mevcuttur. Bu yapıların faaliyetleri çoğunlukla "bilgi savaşı" (information warfare) kavramı çerçevesinde ele alınmaktadır (Erkan ve Ayhan, 2018: 206).

1.5. Yurttaş Gazetecilik Kavramı

Yurttaş gazeteciliğinde haber üretim süreci, yalnızca resmi makamlarla sınırlı kalmamakta; aynı zamanda habere konu olan ya da haberle bağlantılı birçok yurttaşla da doğrudan ve sık temas kurulmaktadır. Bu durum, yurttaşların yalnızca bilgi ve görüş sağlayan birer kaynak olmanın ötesine geçerek, haberin oluşturulmasında aktif roller üstlenmelerine olanak tanımaktadır. Yurttaşlar, oluşturdukları haber içeriklerini; çektikleri video ya da fotoğrafları sosyal medya platformlarında paylaşabildikleri gibi, ilgili kişi ya da kurumlara e-posta yoluyla veya mobil haberleşme uygulamaları aracılığıyla da iletebilmektedirler (İmamoğlu, 2018: 29). Yurttaş gazeteciliğinde haber üretim sürecinde önemli olan unsurlardan biri, vatandaşların eğitilmesine yönelik içeriklerin oluşturulmasıdır. Bu kapsamda, güncel olaylar üzerine haber üretilmesi ve bu haberler aracılığıyla kent yaşamı ile yurttaşlık bilincine ilişkin kararların şekillenmesi büyük önem taşımaktadır. Yurttaş gazeteciliği uygulamalarının temel hedeflerinden biri, vatandaşlarda sorumluluk duygusunu artırmak ve onları toplumsal konular karşısında harekete geçirebilmektir. Bu nedenle, yurttaş gazetecilik çerçevesinde üretilen haberlerin okuyucunun ilgisini çekecek biçimde hazırlanması gerekmektedir. Ayrıca, bu haberlerde okuyucunun sürece dâhil olabilmesini sağlamak amacıyla giriş noktaları oluşturulmakta ve katılımı teşvik edici çeşitli ipuçları sunulmaktadır (Kutlu ve Bekiroğlu, 2010: 255).

Yeni dijital çağın etkisiyle birlikte, kullanıcı tarafından üretilen içeriklerin sayısında önemli bir artış yaşanmakta; bu durum, medya üzerindeki güç ve denetimin kurumsal aktörlerden bireylere doğru kaymasına neden olmaktadır. Pek çok araştırmacıya göre, medya kuruluşları ve profesyonel gazeteciler, haber üretimindeki geleneksel güçlerini giderek daha fazla kullanıcılarla paylaşma eğilimindedir. Bu bağlamda, "biz yazarız, siz okursunuz" anlayışı yerini "katılım" eksenli bir modele bırakmıştır. Artık haber üreticileri ile haber tüketicileri aynı süreçte etkileşim hâlinde bulunabilmekte ve kimi durumlarda benzer roller üstlenebilmektedir. Kullanıcıların haber üretimine daha fazla dâhil olmasıyla birlikte, gazetecilerle olan iş birlikleri de gelişme göstermektedir (Çevikel, 2011: 66).

1.6. Yeni Medya ve Sosyal Medya Kavramı

Sosyal medya, bireysel ve toplumsal dünyaları birbirine bağlamakta ve kişilerarası iletişim ile kitle iletişiminin bir bileşimini sunmaktadır. Günümüzde anlaşıldığı şekliyle sosyal medya çağı, büyük olasılıkla yaklaşık yirmi yıl önce Bruce ve Susan Abelson'ın çevrim içi günlük yazarlarını bir araya getiren ilk sosyal ağ platformu olan "Open Diary"i kurmalarıyla başlamıştır. Ancak sosyal medyanın yaygınlaşması, Web 2.0 teknolojisinin ardından gelişen, eş zamanlı ve çift yönlü ileti paylaşımına olanak tanıyan bir iletişim ortamı olarak gerçekleşmiştir (Kaplan ve Haenlein, 2016: 354). Günümüzde sosyal medya uygulamalarının mevcut örnekleri arasında; Instagram gibi sosyal paylaşım platformları, YouTube gibi video paylaşım siteleri, LinkedIn gibi iş ağı siteleri, X (eski adıyla Twitter) gibi mikro blog platformları ve daha birçok farklı site yer almaktadır. Sosyal medya platformları düşük maliyetlidir ve çoğu zaman tamamen ücretsiz olarak kullanılabilmektedir. Bu medya araçları, ağ toplumunun karakteristik bir örneğini teşkil etmekte hem sosyal hem de medya ağlarını kendi yapıları içerisinde bütünleşik bir biçimde bir araya getirmektedir (Dijk, 2016: 253).

Yeni medyanın en etkili unsurlarından biri, sosyal paylaşım ağları ve sosyal medya platformlarıdır. Sosyal medya, bireylerin kendilerine ait açık veya kapalı profiller oluşturarak bu profiller üzerinden diğer kullanıcılarla etkileşime geçebildiği web servis sağlayıcılarıdır. Başka bir ifadeyle, sosyal medya; kişilerin düşüncelerini, ilgi alanlarını ve bilgi paylaşımlarını aktarabildiği, karşılıklı etkileşimi sağlayan çevrim içi uygulamaların genel adıdır (Kaderoğlu, 2020: 66). Bu tanımda sosyal medyanın bilgi içerikli yapısı ve paylaşım yapılabilme özelliklerine vurgu yapılmıştır. İnsanın sosyal bir varlık olması, onun başka insanlarla etkileşim içinde olma ihtiyacını beraberinde getirir ve toplumsal bağların gelişmesi için önemli bir temel oluşturur. Bu bağlamda iletişim, insanların birlikte yaşama dürtüsünü destekleyen temel bir olgudur. İletişim ağının doğru ve etkili bir şekilde kodlanıp aktarılması, bireyler arasındaki ilişkilerin sağlıklı bir biçimde gelişmesini ve kuvvetlenmesini sağlar. Sosyal medyanın ortaya çıkışıyla birlikte, bireyler daha önce hiç tanımadıkları insanlarla dahi iletişim kurma imkânına sahip olmuşlardır. Dijitalleşen dünya ve sosyal medya platformları, insanların çeşitli paylaşımlar ve fikir alışverişi yapmasını, etkileşimde bulunmasını sağlamaktadır. Bu durum, insanlara geniş bir yelpazede fırsatlar sunar ve bireyler arasında güçlü bağların oluşmasına katkı sağlar. Dijital ortamda kurulan ilişkiler, yapılan paylaşımlar ve sahip olunan özgürlükler, gerçek yaşamın daha önce görülmemiş bir boyut kazanmasına yol açar. Bu durum, insanların hem sanal hem de gerçek dünyada daha özgür bir şekilde ifade edebilmesine ve etkileşim içinde olabilmesine olanak tanır (Bulut, 2020: 523).

1.7. Sosyal Medya ve Yalan Haber İlişkisi

2000'li yıllardan itibaren internetin ve bilgisayar tabanlı yeni iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması, insanlar arasındaki fiziksel mesafenin önemini büyük ölçüde azaltmış ve McLuhan'ın ifadesiyle dünyayı adeta bir "küresel köy"e dönüştürmüştür. Bireyler artık coğrafi sınırlara bağlı kalmaksızın saniyeler içerisinde iletişim kurabilmekte ve ortak sanal alanlarda etkileşimde bulunabilmektedir. Bu yeni iletişim teknolojileri, yalnızca iletişim biçimlerini değil, aynı zamanda toplumsal normları ve sosyal etkileşim kalıplarını da dönüştürmüştür. İnternetin ve bilgisayar teknolojilerinin gelişimine paralel olarak, bireyler yüz yüze iletişim yerine giderek daha fazla teknolojik iletişim kanallarını tercih etmeye başlamışlardır (Timur, 2018: 81-82). İnternetin ve bilgisayar teknolojilerinin hızlı gelişimiyle birlikte bireyler, tek yönlü iletişim ortamlarından çok yönlü ve etkileşimli iletişim biçimlerine geçiş yapmışlardır. Bilişim teknolojileri ile iletişim uygulamalarının bütünleştiği bu yeni teknolojiler, iletişim süreçlerine özgü üslup ve biçimlerin de önemli ölçüde dönüşmesine yol açmıştır. Bu gelişmeler, günümüzde bireyler arasındaki iletişimin en temel araçlarından biri hâline gelen sosyal medyanın ortaya çıkışını ve yaygınlaşmasını mümkün kılmıştır. Sosyal medya, yeni iletişim

teknolojileri arasında yer almakta olup, en sade tanımıyla; kullanıcıların internet aracılığıyla mekân ve zaman sınırlaması olmaksızın düşünce ve görüşlerini ifade edebilmelerine olanak tanıyan dijital bir iletişim ortamıdır (Bulunmaz, 2011: 29).

Sosyal medya içeriklerine ilişkin tartışmalı konulardan biri, kontrolsüz içerik üretiminin yanı sıra bazı paylaşımların özel hayatın gizliliğini ihlal etmesi ve nefret söyleminin yayılmasına zemin hazırlamasıdır. Özellikle internet ortamında bilgiyi hızla paylaşma arzusu, kullanıcıların herhangi bir içeriği doğrulama gereği duymaksızın sosyal medya aracılığıyla paylaşabilmelerine olanak tanımakta, bu da yalan ve yanlış bilgilerin çok kısa sürede geniş kitlelere ulaşmasına neden olmaktadır. Benzer şekilde, daha önce edinilmiş bilgilerin doğruluğu teyit edilmeden yeniden paylaşılması ve dolaşıma girmesi, yanlış bilginin katlanarak artmasına yol açmaktadır. Ancak yanlış veya yanıltıcı bilgi yalnızca bireysel sosyal medya kullanıcıları tarafından üretilmemektedir. Geleneksel medya profesyonelleri, internet trolleri ve çeşitli şirketler de farklı ya da ortak amaçlar doğrultusunda dezenformasyonun yayılmasında etkin rol oynamaktadır. Bu bağlamda sosyal medya hem profesyonel içerikler hem de kullanıcı kaynaklı paylaşımlar aracılığıyla yanlış bilgi ve söylentilerin hızla yayıldığı bir iletişim ortamı hâline gelmiştir (Coşkun, 2023: 1157). “Fake news” (sahte haber) kavramıyla birlikte son yıllarda sıkça kullanılmaya başlanan bir diğer kavram ise “post-truth” olmuştur. Bu kavramın Türkçeye çevirisi konusunda kesin bir uzlaşı bulunmamakla birlikte, genellikle “hakikat sonrası” şeklinde çevrilmektedir. Bu çeviri, kavramın önüne geldiği olgunun artık önemini yitirdiğine işaret etmektedir. Örneğin, “post-truth politics” ifadesi, doğruların, olguların ve hakikatin göz ardı edildiği bir politik döneme işaret etmektedir. Post-truth siyaset, politik söylemlerin somut gerçeklerden uzaklaştığı; bunun yerine duygulara, kanaatlere ve inançlara dayalı bir siyasi kültürün öne çıktığı bir yapı olarak tanımlanmaktadır. Bu siyaset anlayışının temel özelliği, kampanyacıların, medya organlarının ya da bağımsız uzmanların, söyledikleri bilgilerin yanlış olduğu kanıtlansa dahi bu söylemleri ısrarla tekrar etmeye devam etmeleridir (Kazaz & Akyüz, 2019: 37).

2. YÖNTEM

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi kullanılmıştır. Aynı zamanda analiz Claire Wardle’nin oluşturduğu 7 yalan haber kategorisi altında yapılmıştır. Seçilen haber-paylaşımlar, belirlenen temalar (Hiciv ya da Parodi Haber, Yanıltıcı (Çarpıtma) İçerikli Yapılan Yalan Haber, Aldatıcı İçerikli Yapılan Yalan Haber, Uydurma İçerikli Yalan Haber, Yanlış Bağlantılı Yalan Haber, Yanlış Bağlamlı Yalan Haber, Manipüle Edilmiş İçerikli Yalan Haber) doğrultusunda analiz edilerek yalan haberlerin-paylaşımların analiz edilmiştir. Bu kapsamda, aşağıdaki aşamalar izlenmiştir:

•**Veri Toplama:** Bu çalışma kapsamında, 25 Nisan 2025 – 1 Haziran 2025 tarihleri arasında Facebook ve Twitter (X) platformlarında yayımlanmış ve doğrulama platformları (örneğin Teyit.org) tarafından yalan haber olduğu tespit edilmiş dört farklı sahte haber/paylaşım örneği seçilmiştir. Bu tarih aralığının tercih edilme nedeni, özellikle Türkiye’de seçim sonrası döneme denk gelmesi ve bu süreçte siyasi, toplumsal ve ideolojik tartışmaların yoğunlaşmasıyla birlikte sahte haber paylaşımlarında gözle görülür bir artış yaşanmasıdır. Böylece, sosyal medya mecralarında dolaşıma giren yalan haberlerin güncel olaylar üzerinden nasıl manipülasyon aracı hâline geldiği daha somut biçimde analiz edilmiştir.

•**Kodlama Süreci:** Haberler belirlenen anahtar kavramlar çerçevesinde kategorilere ayrılacaktır (örneğin: manipülatif dil kullanımı, sahte kaynak gösterimi, duygusal yönlendirme gibi.).

•**Analiz:** Elde edilen veriler ışığında yalan haberlerin temel özellikleri ve yayılma stratejileri değerlendirilecektir.

Sınırlılıklar: Bu çalışma yalnızca sosyal medyada yapılan haber paylaşımları kapsamındaki yalan haberleri-paylaşımları incelemektedir. Geleneksel medya organlarındaki (gazete, televizyon vb.) manipülatif içerikler kapsam dışı bırakılmıştır. Ayrıca, çalışmada yalnızca Türkçe haber içerikleri ele alınacak olup, uluslararası haber kaynakları değerlendirme dışı bırakılacaktır.

Evren ve Örneklem: Araştırmanın evrenini, Dezenformasyonun yayılması için müsait bir ortam olan sosyal medya platformları oluşturmaktadır. Örneklem olarak, 25 Nisan 2025 – 1 Haziran 2025 tarihleri arasında Facebook ve Twitter (X) platformlarında yayımlanmış ve doğrulama platformları (örneğin Teyit.org) tarafından yalan haber olduğu tespit edilmiş dört farklı sahte haber/paylaşım örneği seçilmiştir.

Amaç: Bu çalışma, dijitalleşen medya ortamında yalan haberlerin sosyal medya haberciliği üzerindeki etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bilgi kirliliğinin hızla yayılması, geleneksel gazetecilik etiklerini ve halkın doğru bilgiye ulaşma sürecini tehdit etmektedir. Bu bağlamda, çalışmada yalan haberlerin yayılma dinamikleri, kamuoyu üzerindeki etkileri üzerinde durulması ve bu tür içeriklerden yola çıkılarak dezenformasyonla nasıl mücadele edilebileceğine yönelik önerilerin sunulması amaçlanmaktadır.

3. BULGULAR

Yalan Haberin/Paylaşımların Analizi

1. Manipüle Edilmiş İçerik: Diyarbakır Surları'na Sözde Kürdistan Bayrağı Asıldığı İddiası

Facebook platformunda dolaşıma sokulan görselde, Diyarbakır Surlarına sözde Kürdistan bayrağının asıldığı iddia edilmiş, ancak yapılan teknik incelemeler ve tersine görsel arama sonuçları, söz konusu içeriğin orijinal bir fotoğraf üzerine dijital manipülasyonla müdahale edilerek oluşturulduğunu ortaya koymuştur. Gerçek fotoğrafta Türk bayrağı yer almakta; Atatürk portresi ve bayrak direği açıkça görülmektedir. Ancak yapılan yalan paylaşımda bu ögeler silinmiş ve dijital olarak yerleştirilmiş sözde Kürdistan bayrağı servis edilmiştir. Bu tür manipülatif içerikler, özellikle siyasal kutuplaşmanın yoğun olduğu dönemlerde, toplumsal tansiyonu yükseltmek ve devlet kurumlarına yönelik güvensizlik duygusunu derinleştirmek amacıyla dolaşıma sokulmaktadır. Nitekim, ilgili paylaşımın altında yer alan yorumlar da bu amaca hizmet edecek şekilde kamuoyunu yönlendirmekte ve yanlış bilgiye dayalı yargılar üretmektedir. Manipüle edilmiş içerikler, yalnızca bilgi kirliliğine neden olmakla kalmayıp, aynı zamanda kamuoyunun algılarını sistemli biçimde biçimlendirmekte ve dijital medya kullanıcılarının eleştirel düşünme reflekslerini zayıflatmaktadır. Bu bağlamda, görselin oluşturulma biçimi ve yayıldığı platformlar birlikte değerlendirildiğinde, bu örnek açık biçimde manipüle edilmiş içerik

kategorisine girmekte ve medya okuryazarlığı bağlamında önemli bir sorun alanına işaret etmektedir.

2. Bağlamdan Koparılmış İçerik: Kılıçdaroğlu'nun TRT'de "Şaibeli Kurultay" İfadesini Kullandığı İddiası

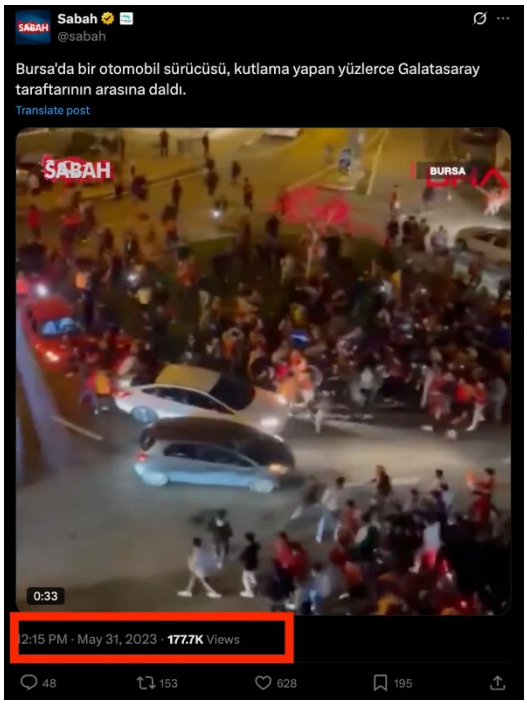
Sosyal medyada dolaşıma giren bir video, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) eski Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun TRT Haber ekranlarında CHP'nin 38. Olağan Kurultayı'na ilişkin olarak "şaibeli" ifadesini kullandığı iddiasını içermektedir. Görselde Kılıçdaroğlu'nun bir televizyon programında konuşma yaptığı ve altında "Kılıçdaroğlu'nun 'hançer' tepkisi kime?" ifadesinin yer aldığı altyazı görülmektedir. Ancak görseldeki programın TRT Haber'e ait olduğu yönünde bir izlenim oluşturulmasına karşın, söz konusu açıklamalar gerçekte KRT televizyonuna ait bir programda, 7 Şubat 2025 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

Yapılan incelemede, TRT Haber'in 8 Şubat 2025 tarihinde Kılıçdaroğlu'nun KRT'deki açıklamalarını haberleştirdiği ve bu görüntülerin TRT stüdyolarında yapılmış gibi sunulduğu anlaşılmaktadır. Böylelikle, doğru bir açıklama, yanlış bir yayın bağlamına oturtularak kamuoyuna yanıltıcı bir biçimde servis edilmiştir.

Programın tamamı incelendiğinde Kılıçdaroğlu'nun söz konusu açıklamayı, dönemin Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Manisa'daki konuşmasında kullandığı "şaibeli kurultay" ifadesine karşı yaptığı görülmektedir. Kılıçdaroğlu bu ifadeyi benimsemek yerine, Erdoğan'ın bu sözlerine CHP yönetiminin sessiz kalmasını eleştirmiştir. Dolayısıyla, Kılıçdaroğlu'nun doğrudan kurultaya yönelik bir "şaibe" ithamı söz konusu değildir; aksine, partisinin bu söyleme karşılık vermemesi üzerinden bir değerlendirme yapılmaktadır.

3. Yanıltıcı (Çarpıtma) İçerikli Yalan Haber: Video Galatasaray'ın güncel şampiyonluk kutlamalarından mı?

31 Mayıs 2023 tarihinde Sabah Gazetesi'nin sosyal medya hesabından paylaşılan bir video, Galatasaray taraftarlarının şampiyonluk kutlaması sırasında bir aracın kalabalığın arasına daldığını göstermektedir. Video daha sonra farklı kullanıcılar tarafından, 2024 yılına ait güncel şampiyonluk kutlamaları bağlamında yeniden dolaşıma sokulmuştur. Oysa videonun orijinal paylaşım tarihi ve olayın gerçekleştiği tarih 2023 yılına, yani bir önceki sezonun kutlamalarına dayanmaktadır. Görüntünün üzerinde yer alan "Bursa" ve "Sabah" logoları olayın haber kaynaklı olduğunu gösterse de içeriğin 2024 yılına aitmiş gibi servis edilmesi kullanıcıları yanlış yönlendirmiştir. Bu paylaşım ise Claire Wardle'in bilgi bozulması kategorilerinden "Yanıltıcı (Çarpıtma) İçerikli Yalan Haber" başlığı altında değerlendirilebilir. Çünkü burada mevcut bir içeriğin manipüle edilmeden ya da bağlamından tamamen koparılmadan, sadece farklı bir zaman diliminde yaşanmış yeni bir olaymış gibi sunulması söz konusudur. Video içeriği teknik olarak doğrudur, ancak zaman bilgisi ve bağlam kasıtlı şekilde çarpıtılarak dolaşıma sokulmuş, böylece kamuoyunda infial yaratabilecek bir algı oluşturulmaya çalışılmıştır.

4. Aldatıcı İçerikli Yalan Haber: Gazeteci Özlem Gürses "Keşke deprem olsa da İstanbul'u yeniden yapsak" dedi mi?

25 Nisan 2025 tarihinde sosyal medya platformu X üzerinde yayımlanan bir videoda gazeteci Özlem Gürses'in "Keşke büyük deprem bir an evvel olsa da İstanbul'u yeniden yapsak" dediği iddia edilmiştir. Videoya eşlik eden metinle, bu sözler sanki Gürses'in kendi dileğiymiş gibi sunulmuş ve kamuoyunda tepki uyandıracak şekilde çerçevelenmiştir. Ancak videonun tamamı incelendiğinde, söz konusu ifadenin bir dilek ya da temenniden çok, bazı deprem bilimcilerin görüşlerine atıfla dile getirildiği anlaşılmaktadır.

Bu paylaşım ise Claire Wardle'in sınıflandırmasına göre "Aldatıcı İçerikli Yalan Haber" kategorisine girmektedir. Bu tür yalan haberlerde, temel içerik (örneğin videoda geçen söz) gerçek olabilir; ancak bu içerik kasıtlı biçimde çarpıtılarak, yanlış bir izlenim yaratacak biçimde sunulur. Gürses'in söz konusu yayında dile getirdiği ifade, kendi düşüncesi olarak değil, deprem sonrası yeniden inşa sürecine dair kimi uzman görüşlerine dikkat çekmek üzere söylenmiştir. Ancak video yalnızca altı saniyelik bir kesit halinde paylaşılmış ve metinle birlikte yanlış bir bağlam kurulmuştur.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Dijitalleşme ile medya organlarında yaşanan dönüşüm, habercilik pratiklerini köklü biçimde etkilemiş, bilgi üretimi ve dolaşımında yeni fırsatların yanı sıra ciddi riskleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle sosyal medya mecraları, haber üretiminde merkezi olmayan yapılar sunarak yurttaş gazeteciliğini desteklemiş, ancak bu durum aynı zamanda denetim mekanizmalarının zayıflamasına neden olmuştur. Bu zemin, yalan haberin (fake news) yayılımı için elverişli bir ortam yaratmış ve sosyal medya platformları, bilgi manipülasyonu için etkili araçlara dönüşmüştür. Bu çalışmada, Claire Wardle'in geliştirdiği yedi yalan haber kategorisi temelinde sosyal medyada yayılan dört örnek içerik analiz edilmiştir. Söz konusu örnekler, dijital içeriklerin nasıl manipüle edildiğini, bağlamından koparıldığını, çarpıtıldığını ya da

aldatıcı biçimde sunulduğunu açık biçimde ortaya koymuştur. Yapılan analizlerde, yanlış bilginin yalnızca bireysel kullanıcılar tarafından değil, kimi zaman geleneksel medya profesyonelleri ya da siyasi aktörler tarafından da sistematik biçimde dolaşıma sokulduğu görülmüştür.

Sahte haberlerin, bireylerin algılarını şekillendirme, toplumsal kutuplaşmayı artırma ve siyasal süreçleri yönlendirme potansiyeline sahip olduğu, bu çalışma kapsamında ortaya koyulmuştur. Manipülasyonun yalnızca içerikle değil, zamanlama, görsel tasarım ve bağlamsal aktarım üzerinden de yürütüldüğü dikkat çekmektedir. Bu çerçevede, medya okuryazarlığının geliştirilmesi, dijital platformlarda etik haberciliğin teşvik edilmesi ve doğrulama platformlarının (örneğin Teyit.org) desteklenmesi, dezenformasyonla mücadele açısından kritik önemdedir. Yalan haberlerin yalnızca bilgi sorunu değil, aynı zamanda demokratik katılım, toplumsal güven ve bilgiye erişim hakkı açısından da ciddi bir tehdit oluşturduğu görülmektedir. Bu nedenle hem bireysel hem de kurumsal düzeyde daha güçlü medya farkındalığına ve bilgi denetim mekanizmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Yeni medya çağında doğru bilgiye ulaşmanın yalnızca teknik değil, aynı zamanda etik ve toplumsal bir sorumluluk olduğu unutulmamalıdır.

5. KAYNAKLAR

Atar, M. C. (2020). *Haber üretiminde yeni bir yaklaşım: Gazetecilikte kitle kaynak yöntemi analizi* (Yüksek lisans tezi, Millî Savunma Üniversitesi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/

Bekiroğlu, B., & Kutlu, T. Ö. (2010). Türkiye'de yurttaş gazeteciliği bağlamında internet haberciliği: Bianet örneğinde kentsel projelerle ilgili haberlerin analizi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, *(38)*, 151–172.

Bulunmaz, B. (2011). İnternet gazeteciliğinin medya dünyası içindeki rolü ve ekonomik boyutları. *Marmara İletişim*, *1*(17), 27–46.

Bulut, S. (2020). Sosyal medya aracılığı ile influencerların pazarlama sürecine etkisi. *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi*, *3*(1), 520–541.

Coşkun, A. (2023). Sosyal medyada yalan haberle mücadele: Kahramanmaraş deprem haberlerinin Teyit.org üzerinden incelenmesi. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 11(2), 1151–1181. https://doi.org/10.19145/e-gifder.1288488

Çevikel, T. (2011). *Profesyonel haber medyasında yurttaş katılımı: CNN Türk-Haberim örneğinde katılımcı gazeteciliğin sınırları* İstanbul.

Erkan, G., & Ayhan, A. (2018). Siyasal iletişimde dezenformasyon ve sosyal medya: Bir doğrulama platformu olarak Teyit.org. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, *(29, Özel Sayı)*, 202–223.

Ertem, Y. E. (2019). *Sosyal medyada dezenformasyon* (Order No. 28245512). ProQuest Dissertations & Theses Global. https://www.proquest.com/dissertations-theses/sosyal-medyada-dezenformasyon/docview/2461537466/se-2

Gürcan, H. İ. (2002). İnternet haberciliğinde yazım tekniği yaklaşımları. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, *(12)*, 30.

Kaderoğlu, C. (2020). *Siyasal iletişim kapsamında yeni medya iletişim araçlarının kullanımı: 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı seçimleri örneği* (Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). Selçuk Üniversitesi Tez Merkezi.

Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2016). Dünyanın bütün kullanıcıları birleşin! – Sosyal medyanın zorlukları ve sağladığı fırsatlar. H. Hülür & C. Yaşın (Ed.), *Yeni medya: Kullanıcının yükselişi* Ütopya Yayınevi

Kazaz, M., & Akyüz, S. S. (2019). *Sahte haber: Nedir? Neden üretilir? Nerede ve ne zaman dolaşıma sokulur? Nasıl yayılır? Kim yapar?* Nüve Kültür Merkezi. https://www.researchgate.net/publication/346653820

Nazlım, Ö. F. (2024). *Değişen tüketim toplumu bağlamında Z kuşağının enformasyon ve dezenformasyon algısı: Sosyal medya haber tüketim davranışına yönelik bir araştırma* (Yüksek lisans tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.

Porghamrezaeieh, S. (2018). *Sosyal/yeni medyanın haber kavramına ve kitlenin haber okuma alışkanlıklarına etkisi: İstanbul'da bir saha araştırması örneği* (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/

Van Dijk, J. (2016). *Ağ toplumu* (Ö. Sakin, Çev.). Kafka Yayınları.

LİNKLER

https://teyit.org/analiz/fotograf-diyarbakir-surlarinda-kurdistan-bayragini-mi-gosteriyor

https://teyit.org/analiz/kilicdaroglu-trtde-saibeli-kurultay-aciklamasi-mi-yapti

https://teyit.org/analiz/video-galatasarayin-guncel-sampiyonluk-kutlamalarindan-mi

https://teyit.org/analiz/gazeteci-ozlem-gurses-keske-deprem-olsa-da-istanbulu-yeniden-yapsak-dedi-mi

THE EFFECT OF THE METAVERSE ON ADVERTISING RECALL

Perit Uysal

Ege University,Institute of Social Sciences ,ORCID ID: 0009-0003-2841-9743

ABSTRACT

This study, which adressed the concepts of metaverse and virtual reality, is experimental in nature and was conducted with the aim of measuring the memorability of advertisements using virtual reality technologies. The main objective is to determine the impact of VR advertisements on consumers and to assess how memorable these advertisements are. The use of virtual reality headsets in the study and its experimental nature led to the application of a qualitative research method, namely the semi-structured interview technique. Participants were divided into two groups: a control group and an experimental group. The control group watched traditional advertisements on a computer, while the experimental group viewed the same advertisements in a 360-degree VR environment using headsets. After the viewing, participants voices were recorded during semi-structured interviews with their consent. These recordings were transcribed and analyzed using the MAXQDA software. Certain positive and negative codes were identified based on the participants responses. It was found that positive codes were used more frequently for the VR-based ads, while negative codes were more common for the traditional ads. These findings indicate that VR advertisements are more memorable compared to traditional computer-based ones. This suggest that virtual reality technologies should play a larger role in the future of the advertising industry.

Keywords: Advertising, Metaverse, Virtual Reality, Virtual Reality Headset, Maxqda.

HORROR'S DOMINANCE IN TURKISH B-GRADE FILM PRODUCTION
TÜRK SİNEMASINDA B SINIFI FİLMLERDE KORKU EGEMENLİĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Buket AKDEMİR DİLEK[1]

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema, 0000-0001-7809-2935

Abstract

Cinema continued its transformation into an industry, a process that began in France, with Hollywood and the studio system emerging as key drivers of this development. In Hollywood, where a high volume of films was produced in a short period, specific film genres were developed to meet audience demands. Since its inception, cinema has evolved by drawing upon various genres. Historically, genres such as comedy, musicals, westerns, and horror have been used to sustain audience interest.Similar to global cinema, Turkish cinema has also followed a pattern of producing films in popular genres to maintain audience engagement. Between 1950 and 1970, melodramatic narratives dominated genres such as drama and comedy. From 1970 to 1980, sex comedies gained prominence, followed by drama films with strong arabesque themes between 1980 and 1990. Despite a decline in film production due to structural and economic crises in the 1990s, the production of comedy and horror films experienced a resurgence just before 2010s. This study explores why Turkish cinema has particularly gravitated toward these two genres, focusing on the case of horror cinema. Using document analysis, the research examines low-budget, B-grade religious horror films produced between 2010 and 2024 and the audience demand for these films. The analysis reveals a significant increase in the production of B-grade horror films after 2010. This rise is attributed to the weakening position of domestic cinema against foreign distribution companies, prompting a strategic shift toward low-budget productions to compete with high-budget blockbusters.

Keywords: Turkish Cinema, B-grade movie, Horror cinema, Genre movie, Religious horror movie

Özet

Sinema, Fransa'da başlayan bir endüstri olma sürecini, özellikle Hollywood ve stüdyo sistemiyle birlikte bir lokomotif haline getirerek sürdürmüştür. Kısa sürede yoğun film üretiminin gerçekleştiği Hollywood'da, seyirci talebini karşılamak amacıyla belirli türlerde film içerikleri üretilmeye başlanmıştır. Sinema, ilk icadından günümüze kadar türlerden beslenerek gelişimini sürdürmüştür. Geçmişte komedi, müzikal, western, korku gibi türlerde içerikler üretilerek seyircinin ilgisi sürekli canlı tutulmaya çalışılmıştır. Dünya sinemasında olduğu gibi Türk sineması da tarihsel süreç içerisinde seyircinin ilgisini sürdürebilmek adına benzer türlerde film üretimine yönelmiştir. 1950-1970 yılları arasında, melodram anlatımının baskın olduğu dram, komedi gibi türlerde filmler üretilirken; 1970-1980 döneminde seks komedileri, 1980-1990 arasında ise arabesk anlatıların ön planda olduğu dram filmleri üretilmiştir. 1990'lı yıllarda yaşanan yapısal ve ekonomik krizler nedeniyle film üretiminde azalma gözlemlense de 2010 öncesinden başlayarak komedi ve korku türlerinde film üretimi ile sektör canlanmaya başlamıştır. Bu çalışmada, Türk sinemasının neden özellikle bu iki türe yöneldiği sorusu, korku sineması örneği üzerinden ele alınmıştır. 2010-2024 yılları arasında çekilen düşük bütçeli B sınıfı dini korku filmleri ve bu filmlere olan talep doküman analizi

yöntemiyle incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda, 2010 sonrasında B sınıfı dini korku filmi üretiminde belirgin bir artış olduğu tespit edilmiştir. Bu artışın nedeni olarak, yerli sinemanın yabancı dağıtım şirketleri karşısında giderek güç kaybetmesi ve yüksek bütçeli gişe filmleri (blockbuster) ile rekabet edebilmek amacıyla daha düşük bütçeli yapımları tercih etmesi sonucu ortaya çıkmış ve bunun stratejik bir yönelim olduğu çıkarımında bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Türk Sineması, B sınıfı film, Korku sineması, Tür filmi, dini korku sineması

1. INTRODUCTION

The concept of genre, which is of French origin and derived from the Latin word *genus*, means "variety" or "type" (Nowell-Smith, 2003, p. 322). The term was first used in Europe to systematically classify works of art that shared similar characteristics and to form aesthetic taste clusters based on these common traits (Abisel, 2000, p. 14). Cinema, serving not only as entertainment but also as a medium of art and culture, began producing films as an industry in response to audience demands. The classification and consolidation of genres in cinema took place during the first decade of sound cinema. In subsequent periods, sub-genres emerged as these main genres diversified (Onaran, 1986, p. 91). Genres function to make sense of the world by establishing normative boundaries that construct a particular sense of truth, motivate individuals, shape appropriate emotional, cognitive, and behavioral responses, and influence the codes, signs, and perspectives used to build a shared social reality (Ryan & Kellner, 2010, p. 129). Genre films appeal to a broad audience and follow a clear, accessible narrative structure. To avoid ambiguity, they typically steer clear of abstract concepts and instead rely on familiar storytelling methods. Built on these tested narrative formulas, genre films minimize potential risks, having been proven effective in the past. In parallel with the historical, economic, political, and cultural conditions of a given period, genre films are shaped by supply and demand dynamics and are produced to meet the collective needs of the masses. Genre films often resemble one another in form and content, consistently displaying common, recognizable elements such as story, plot, character, setting, location, and iconography(Yağız, 2015, pp. 160–161). In this context, horror cinema stands out as one of the most significant genres in the history of film. Defined by its capacity to provoke primal fears in its audience, this genre has evolved into various forms over time, shaped by both universal themes and culturally specific codes.

The horror genre in cinema is inherently ideological, particularly because it is shaped by the historical, sociological, and cultural context of its time. For this reason, horror films tend to gain popularity during periods of war and social crisis (Özpay, 2019, p. 556). Horror cinema draws upon the literary and artistic traditions of various nations, including romanticism, surrealism, realism, and expressionism (Hentke, 2010, p. 10). It taps into the universal fears and anxieties of people, reaching wide audiences in cinemas around the world. The genre maintains a capacity for continuous renewal, adapting its narrative forms and stylistic approaches in response to evolving social dynamics and contemporary fears (Abisel, 2000, p. 118). Typically, horror films follow a narrative arc of order–chaos–restoration of order. The primary aim of horror cinema is to elicit a specific emotional response from the audience, usually by portraying a society or individual confronted with a catastrophic event. The "monster" at the center of the narrative is not merely a physical being, but rather the embodiment of a broader threat that disrupts social order and introduces chaos (Odell & LeBlanc, 2010, p. 14). Therefore, examining how horror cinema has evolved historically, what societal fears it reflects, and how it is shaped within local cultural contexts is essential for understanding the genre's multilayered structure.

The aim of this study, titled *"Horror's Dominance İn Turkish B-Grade Film Production"* is to examine the reasons behind Turkish cinema's shift toward low-budget B-grade religious horror films—particularly between 2010 and 2024—within the context of structural and economic transformations in the industry. Throughout the history of the cinema industry, genre-based production strategies have played a key role in satisfying audience demand and sustaining the sector's viability. In Turkish cinema, various genres have gained prominence in different periods; however, the post-2010 surge in interest and production within the horror genre has emerged as a particularly notable trend. In this context, the significance of the study lies in its evaluation of low-budget horror films as a strategic response adopted by the domestic film industry to compete with foreign productions. The assessments made based on the selected time frame and genre are valuable not only for understanding the economic dynamics of Turkish cinema but also for interpreting potential future production strategies within the sector. Moreover, by drawing attention to the cultural and industrial dimensions of the rise in horror film production, this study contributes to film research and raises awareness about the broader implications of this genre's growing presence.

2. THEORETICAL FRAMEWORK

2.1. B-Grade Movie

Academic studies on the history of cinema generally emphasize the production process, focusing on aspects such as studio budgets, production conditions, and the industrial structure. Particularly during the era of the studio system, the films that reached audiences were often low-budget productions.

The emergence of B movies was a result of the Great Depression, which began in 1929 and significantly impacted the film industry by 1931. These films were produced on lower budgets compared to standard Hollywood productions and typically did not feature star actors (Bergan, 2011, p. 23). During this period, five major studios and three smaller studios sought to meet growing audience demand. From the mid-1910s to the 1950s, the American film industry was dominated by eight companies: the "Big Five" Paramount, MGM, Fox (20th Century Fox after 1935), Warner Bros., and RKO and the "Little Three" Universal, Columbia, and United Artists (Springer, 2017, pp. 20–21). The major studios soon recognized that allocating equal budgets to every film was economically unsustainable. As a result, films began to be classified into two categories: A and B productions. The primary determinant of this classification was budget, with star power serving as a key indicator—B movies generally lacked star actors. Another significant distinction was the runtime: in the 1930s, B movies were typically feature-length but seldom exceeded one hour. In 1938, A-class films were produced with budgets ranging from $300,000 to $1 million, whereas B films were typically made for around $100,000. To minimize costs in B movies, an economy-driven approach was adopted across all stages of production, from actor salaries to set design. Over time, audiences became increasingly aware of the qualitative gap between A and B films but grew accustomed to B movies, often viewing them as part of double-feature screenings. In this model, a lower-budget B movie would precede a higher-budget A film, providing greater value for the price of a single ticket (Bjork, 1989, pp. 34–38). The 1948 U.S. Supreme Court decision, which dismantled the monopolistic control of major studios over film distribution and exhibition, paved the way for independent productions to gain access to theaters. This ruling intensified competition among studios and significantly raised Hollywood's production costs. As a result, both the double-feature model and the production of B movies gradually came to an end (Hayward, 2012, p. 65).

B movies are often designed for specific audiences, shaped by implicit social distinctions such as urban versus rural, male versus female, young versus old, or bourgeois versus working-class (Hope, 1978, p. 89). These films may carry hidden or targeted meanings for their audiences,

whether in commercial or political terms. As straightforward and artistically unpretentious forms of entertainment, B movies aim to attract the broadest possible viewership. One of their primary appeals lies in their campy vulgarity, which resonates with popular culture and public language, thereby achieving widespread popularity. To secure this appeal, B movies frequently emphasize the extremes of human behavior—particularly through themes such as romance and adventure—and elicit intense emotional reactions including love, hatred, fear, and suspense. Despite often lacking external realism, some B films acquire a profound internal reality through their melodramatic structures. In doing so, they fulfill the classical function of catharsis by allowing the expression of repressed emotions through visual representation (Merrim, 1985, p. 300). Today, B movies are no longer exclusive to Hollywood; they have been produced in other countries with well-established film industries, such as the United Kingdom and France. Moreover, B movies across various genres—including comedy, drama, westerns, and horror—have also emerged in cinemas of nations with smaller film industries. Turkey is one such example. Following legal reforms in 1987 that opened film distribution and exhibition to foreign capital, domestic film production in Turkey saw a significant decline. However, after a gradual recovery post-2000, B movies began to play a crucial role in increasing the volume of local productions. Particularly after 2010, alongside the rise of high-budget domestic films, the number of low-budget B-grade films grew considerably. During this period, religious horror films became especially prominent as a preferred genre.

2.2. Religious Horror Film Tradition in Turkish Cinema

Although fear is a universal emotion that can be experienced regardless of time or place, the unique, structural, and symbolic characteristics of certain locations enhance the effectiveness of conveying this feeling to the audience. Horror cinema amplifies this transmission by frequently incorporating iconic elements that serve as recurring threats, alongside similar thematic patterns throughout its historical development (Kotan, 2022, p. 120). As a genre, horror is inherently difficult to define with precision, as it draws upon a wide range of cultural and subcultural influences in both form and content (Abisel, 2000, pp. 116, 117).

In the early 2000s, Türkiye experienced a period of significant sociocultural change and transformation. Cinema was notably influenced by this era, during which conservative thought steadily gained prominence. Local films produced within the horror genre were shaped in accordance with the dominant ideology and the socio-political needs of the time (Özpay, 2019, p. 564). Turkish cinema has also produced local adaptations of internationally popular horror films. Notable examples include *Drakula İstanbul'da* (Mehmet Muhtar, 1953) and *Şeytan* (Metin Erksan, 1974). These adaptations, particularly *Şeytan*, localized Western narratives by integrating Turkish cultural elements and indigenous horror motifs. After Erksan's film, the genre remained dormant for nearly two decades, until the release of *Karanlık Sular* (Kutluğ Ataman, 1995), which explored themes of class, cultural identity, and social transition through a vampire narrative (Özpay, 2019, p. 559). In the early 2000s, Turkish horror took its first contemporary steps with the horror-thriller *Okul* (Yağmur Taylan & Durul Taylan, 2004). A foundational moment in the development of religious horror cinema came with *Büyü* (Orhan Oğuz, 2004), which, for the first time, drew on Islamic themes rather than Western storylines. Throughout the 2000s, religious horror films became increasingly prominent, incorporating local supernatural motifs such as jinn, black magic, prophecy, and fortune-telling, and blending religious symbolism with mythological elements (Coşar, 2024, pp. 196, 197).

Throughout its history, Turkish cinema has often embedded rhetorical elements of horror into hybrid or comedic genres as a means of familiarizing audiences with the horror tradition. Curiosity and anxiety surrounding the exotic and the unknown have frequently served as the primary narrative starting points for these films (Yağbasan & Yıldırım, 2023, pp. 30–31). The

depiction of horror in Turkish cinema demonstrates significant differences before and after the year 2000 (Türkel & Kasap, 2014, p. 715). Since the early 2000s, the production of Turkish horror films has notably increased, with these films gaining popularity among certain audience segments in recent years. These works often draw inspiration from religious motifs, folk beliefs, and mythology, focusing particularly on the relationship between humans and supernatural beings such as jinn. The thematic focus on this relationship is frequently supported by references to the Quran, which is regarded as the holy book in Islam (Şimşek, 2016, p. 76). Religious icons such as *Cevşen*, *doomsday*, *jinn*, *Satan*, *magic*, and *amulets* are frequently employed in these films as fear-inducing elements within the context of Islamic belief. Religious fears—such as those concerning God, Satan, jinn, doomsday, and hell—are central to the genre, with particular emphasis placed on unseen beings like the devil and jinn, which are among the most commonly utilized horror devices (Koçak, 2006, p. 100). In these films, fear is intentionally constructed through a religious framework. Since the 2000s, religious icons such as jinn, magic, and the devil have become recurring motifs, forming the core of almost every production within the Turkish horror genre.

The popularity of supernatural horror narratives in 1970s global cinema found a parallel in Turkey, where the comparison between the sacred and the profane, as well as the construction of values in alignment with the dominant ideology of the time, was conveyed through the religious horror genre (Şimşek Kaya, 2019, p. 246). As Serpil Kırel notes, a comprehensive understanding and analysis of the horror genre requires an examination of universal fears, religious influences, and the socio-political contexts in which genre films are produced. The rise of religious horror films in Turkey after 2000 can be linked to the political transformation marked by the ascent of the Justice and Development Party (Adalet ve Kalkınma Partisi), accompanied by an increased presence of Islamic references in everyday life (Kırel, 2011, pp. 265–268). The growing popularity of horror films centered on jinn and magic during this period also has sociological underpinnings. One significant factor is the rise of consumer culture after 2000, which aligns with the concept of the culture industry developed by Adorno and Horkheimer. In such a consumer society, as Adorno emphasizes, even belief systems become commodified. Religious horror films, in this context, transform religious elements into consumable objects, presented to the audience through the medium of cinema—a product of the culture industry (Erkan, 2019, p. 416). Thus, religious horror cinema in Turkey can be seen both as a reflection of socio-political transformations and as a site where belief systems are reproduced and circulated within the dynamics of cultural consumption.

3. FINDINGS

This study does not address the overall increase in B-grade religious horror films in Türkiye after 2000. Instead, its scope is limited to religious horror films produced in Türkiye between 2010 and 2024. As such, the sample of the study consists of these films within the specified timeframe. To reveal trends and patterns, a document analysis was conducted using data from Box Office Türkiye, focusing on the number of viewers and box office revenues of films released between 2010 and 2024. The data obtained were analyzed and interpreted through statistical evaluation of the relevant graphs and tables.

Turkish cinema has undergone various phases throughout its historical development. The legal amendments introduced in 1987 to the Foreign Capital Legislation on Film Distribution and Exhibition are often referred to in cinema historiography as the “Hollywood Coup.” During this period, Hollywood films and their affiliated distribution companies established a dominant position in the Turkish market, leading to a significant decline in the number of domestic film productions. However, by the late 1990s, interest in local cinema began to revive—particularly following the release of Yavuz Turgul’s *Eşkıya* (1996). This resurgence continued into the

2000s, marked by a steady increase in the production of domestic films. With this growth, high-budget productions appealing to wide audiences, often referred to as "blockbusters" began to emerge more frequently. Alongside these mainstream films, B-grade productions also found a place in the market. Notably, the production of B-grade horror films gained significant momentum after 2010. From 2015 onward, there was a marked rise in the number of such films, particularly in the religious horror subgenre. This surge can be interpreted as a strategic response by local distributors aiming to produce culturally resonant content in competition with international distribution companies. Given that societies tend to reflect their sociological, historical, and cultural backgrounds in the horror elements they portray, audiences are more likely to be affected by horror icons that align with their own cultural beliefs and values. Therefore, local viewers may favor content embedded in familiar religious and cultural motifs over the offerings of foreign distributors. A review of religious horror films produced between 2010 and 2024 reveals that the majority of these works fall within the B movie category.

In order to support this inference and to illustrate the change more explicitly, this section of the study examines the number of religious horror films produced in Turkey between 2010 and 2024, along with their corresponding box office data. The acceleration in film production during this period is presented graphically to enable a clearer interpretation of the trend.

Table 1: 2010 B-Movie Religious Horror

Movie Name	Total Audience	Total Revenue	Box Office Ranking
Dabbe 2	264259	1982398	17
Üç Harfliler: Marid	139875	1069429	20
Cehennem 3D	104292	897503	23

Table 2: 2011 B-Movie Religious Horror

Movie Name	Total Audience	Total Revenue	Box Office Ranking
Musallat 2: Lanet	514331	4401327	13

Table 3: 2012 B-Movie Religious Horror

Movie Name	Total Audience	Total Revenue	Box Office Ranking
Dabbe 3: Bir Cin Vakası	370221	3156156	11
Görünmeyenler	35673	313504	39

Table 4: 2013 B-Movie Religious Horror

Movie Name	Total Audience	Total Revenue	Box Office Ranking
Dabbe 4: Cin Çarpması	422747	3751364	13
El-Cin	421052	3646064	14
Şeytan-ı Racim	242215	2144929	20
İblisin Oğlu 13. Vahşet	4641	35636	85

Table 5: 2014 B-Movie Religious Horror

Movie Name	Total Audience	Total Revenue	Box Office Ranking
Dabbe 5: Zehir-i Cin	837791	8349072	14
Siccin	337126	3476088	19
Azazil: Düğüm	179236	1699405	25
Ümmü Sıbran Zihir	132914	1229735	29
Ammar: Cin Tarikatı	119850	1024534	31
Muska	117867	1134015	32
Azem: Cin Karası	115615	1076655	33
Tamaya İfrit	2821	22320	105

Table 6: 2015 B-Movie Religious Horror

Movie Name	Total Audience	Total Revenue	Box Office Ranking
Dabbe 6	536651	5610195	18
Siccin 2	289327	2883393	26
Deccal	170190	1747219	35
Üç Harfliler 2: Hablis	168520	1703719	36
Mihrez: Cin Padişahı	113699	1188468	45
Şeytan-ı Racim 2: İfrit	105600	1004582	48
Azem 2: Cin Garezi	92864	939716	52
Cin Kuyusu	89835	951913	53
Hüddam	64815	687429	60
Hannas: Karanlıkta Saklanan	40589	398042	68
Helak: Kayıp Köy	38709	395187	69
Azap	38983	376810	70
Ezan	36145	347395	72
Alkarası: Cinnet	34451	354702	73
Kü'fa:Cin Kapanı	28176	282835	75
Münafik	17103	177288	85
Gassal	13449	137981	95

Vesvese: Cin Tuzağı	5107	43870	114

Table 7: 2016 B-Movie Religious Horror

Movie Name	Total Audience	Total Revenue	Box Office Ranking
Siccin 3: Cürmü Aşk	277596	2980134	28
Magi	227978	2368533	30
Üç Harfliler: Karabüyü	226349	2393485	32
Alemet-i Kıyamet	170242	1580111	37
Azazil 2: Büyü	80904	884802	46
Azem 3 Cin Tohumu	79078	836254	47
Cinni: Uyanış	76778	809957	49
Azem 4: Alacakaranlık	70564	770656	50
Baskın: Karabasan	67100	762576	51
Ammar 2: Cin İstilası	64860	692919	53
Lanetli Anahtar	34051	361302	58
Berzah: Cin Alemi	31923	312724	61
Çağrılan	30759	334751	62
Kabr-i Cin Mühür	24077	252077	63
Kanlı Girdap	16015	167029	68
Ceberrut	11862	110532	76
İfrit'in Diyeti: Cinnia	10021	98906	82
Mel-Un	9655	92176	84
Gece Seansı	7216	71859	94
Lanet: Uyanış	6771	68686	98
Sekerat Son	4787	46686	105
Zuzula	5079	44746	110
Şeytan Papuçta	1165	11075	136

Table 8: 2017 B-Movie Religious Horror

Movie Name	Total Audience	Total Revenue	Box Office Ranking
Siccin 4	476880	5638713	21

Deccal	93081	1067472	46
Büyü	65990	736558	52
Felak	37766	372907	60
Cin Ayet-i Aşk	29937	334925	61
Lanet: Ervah Cinleri	25355	282261	65
Semur	22694	232161	71
666 Cin Musallatı	21528	232249	72
Sinsiran: Yasak Aşk	17953	192869	75
Bezm-i Alem	12351	128743	91
Kuyu (2017)	12050	130983	92
Morg	9634	87802	100
Perde Ayn-ı Cin	5925	62266	108
Nefrin	3195	34102	121
Geri döndü	1997	18884	133

Table 9: 2018 B-Movie Religious Horror

Movie Name	**Total Audience**	**Total Revenue**	**Box Office Ranking**
Siccin 5	633391	7547432	16
Üç Harfliler: Beddua	339737	3903044	25
Kabir Azabı	120138	1428017	46
Kapalak Kızı	109256	1290335	48
Alem-i Cin	107973	1234368	49
Cin-i Ayet	44150	488554	63
Kafir	41406	388486	66
Karantina XII	35561	432550	70
Eccini	24694	307984	75
Zifir-i Azap	16547	181357	87
Cin Tepesi	13435	159952	94
El Ummar	8748	97520	108
Kapıdaki Sır	8360	83412	109

Cin Çeşmesi	7857	76751	113
Sandık	6789	69919	117
Şeytan Geçidi Enhara	6402	64881	121
Kâbus	3810	38136	136
Mezarlık	3658	40078	137

Table 10: 2019 B-Movie Religious Horror

Movie Name	**Total Audience**	**Total Revenue**	**Box Office Ranking**
Siccin 6	451410	7159336	19
Üç Harfliler: Adak	219898	2897230	27
Araf 2	108451	1422922	38
Sir- Ayet	89994	1357434	41
Alem-i Cin 2	58750	901583	45
Cinnet	57537	848886	46
Efsunlu- Kabirden Gelen	54044	804314	48
Cin Azabı	49400	741512	49
Kuysal: Lanetin Bedeli	46200	659328	51
Araf 3: Cinler Kitabı	39036	627118	53
Hüddam 2	36706	548612	54
Astral Seyehat	34603	540393	56
Sir-Ayet 2	33501	537305	58
Eccinni: Tılsımlı Mezar	27891	409934	61
Aşgar: Cin Vadisi	22729	316301	65
Şeytan-i İns	22627	347963	66
Marid	18852	278064	72
Cin "Aşk Büyüsü"	16450	237124	73
İblis Esir-i Beden	10367	163366	85
Musabbar	9740	136261	88
Mircin	6689	97063	95
Tez: 13. Gece	6335	88280	97

Jinna: Karabasan	4578	65795	106
Gaip	4367	65147	109
İfrit	3409	48311	115
Gece Gelenler	3235	48479	118
Cin Deresi "Müsfer"	2253	30881	126
Sahir Deep Web	1722	24168	139
Siddah	1085	15590	150

Table 11: 2020 B-Movie Religious Horror

Movie Name	Total Audience	Total Revenue	Box Office Ranking
Efsunlu Ayin	33881	504771	23
Kiki: Lanet-i Cin	29005	482807	27
Araf 4: Meryem	23394	348457	28
Semur 2: Cinleri Büyüsü	19607	331068	30
Cinli Bebek 2	16486	296208	31
Y. Köyü Ye'cüc Me'cüc	9142	172007	38
Mühr-ü Cin	5648	80940	43
Gece Gelen: Cin Bebek	5440	96988	44
Cin Baskını	4211	70984	49
Humraz Cin Tarikatı	3423	49173	50
Rem	2282	27338	57
El-Deccur	2122	32259	59

Table 12: 2021 B-Movie Religious Horror

Movie Name	Total Audience	Toplam Hasılat	Box Office Ranking
Sir-i Ayet: Ölü Doğan	37788	758900	11
Lain	25637	632978	15
Cin Çarpması	20035	401003	18
Hanzap	16955	324344	19
Ecinni 3: Issız Çığlık	16430	339210	20
Gerçek Cinler	15864	326120	23

Ehrimen: Kanlı Yol	12872	271989	25
Lanetli Anlaşma	9010	189814	29
Kitab-ı Cin	8578	167709	31
Defin- Ecin Zulman	7912	162886	33
Cühenna	7427	148506	34
Azra	7292	147661	35
Enna: Kara Büyü	6147	127263	37
Ceberruh	5411	105966	38
Azamet	4297	78637	45
Cinni Nazar	3251	66181	48
Azubel	2682	50106	53
Fecr	1101	20042	65
Cinni Kâbus	533	10831	75
Şeytan Ararken	262	6070	84

Table 13: 2022 B-Movie Religious Horror

Movie Name	Total Audience	Total Revenue	Box Office Ranking
Mahlukat	128679	3473984	25
Zebun	90099	2930424	29
Zer-i Cin	68201	2516281	34
Alem-i Cin 3: Salgın	34499	1396754	46
Araf 5: Aile	26804	1217663	52
Cann	21902	939013	57
Korku Takvimi	21243	691524	58
Semur 3: Kıyamet-i Cin	20124	545795	59
Gazap	19533	894721	61
Şeytan Kitabı	19230	562617	63
Ma-Şer	15615	586561	67
Vesvese: Cin Fısıltısı	15126	591249	69
Yudi: Yedikonuk Cinleri	14797	657038	70

Maric	19477	1067240	71
Mihrez 2: Cin Padişahı	14099	720030	75
Hüddamın Soyu: Marid Cinleri	14047	431428	76
Kara Neme: Gelin Deresi	13936	322433	77
Asmoday: Cin'ür Racim	13775	494352	78
Mühr-ü Musallat-Perihan	12848	423191	82
Babil-i Cin	12287	458231	86
Şerr-i Cin	12072	388023	87
Tanah	12058	461976	88
Afarid	10482	413135	90
Köşk-ü Ammar	9628	332316	92
Mahluk	9472	234179	93
El Zebir	9016	282395	95
Lietli: Cin Kabilesi	7675	210110	102
Arınma Seansı- Tarot	7505	253922	104
Gizemli Köy	7122	245242	105
İblis: Karanlığın Sahibi	6558	191506	109
Lübbey'in Laneti	6423	138327	110
Azaim: Cin Mezarlığı	6358	201044	111
İnni-Cin Mişna	6131	252720	114
Annis Ölüm Gecesi	5707	257354	116
Çıngırak	4172	141787	120
Yakaza: Zehirli Kabile	4169	146334	121
Yasaklı Köy	4059	181427	122
El Hass	4032	171955	123
Zehşin Cin-i Musallat	3835	132461	125
Arekalar	3577	90949	128
Hafir: Karanlık Mezar	3423	142411	129

Kahran	3385	125738	130
No: 26 Ölüm Çırağı	3095	87954	133
Zehirli Tohumlar: Ölüm Yolu	2475	79769	141
Müsfer: Cin Kabilesi	1464	51385	158
Gelin	1312	28318	161
Mefruh: Vahşeti Cin	1139	39883	165
El Hemraz "Cinlerin Büyüsü"	1124	36018	166
Hawar 2	1106	39570	167
Kitap 1820	1093	38832	168
Cin Perdesi	636	12115	177
Pi Sonsuzluk	362	14026	185
İçimdeki Varlık	322	13406	187

Table 14: 2023 B-Movie Religious Horror

Movie Name	**Total Audience**	**Total Revenue**	**Box Office Ranking**
Haile: Bir Aile Kâbusu	128234	11106111	20
Musallat 3	98858	6618811	25
Haile 2: Var mı, Yok mu?	65520	7433377	30
Alem-i Cin 4	45351	3492230	37
Hüddam 3: Lamia	33763	2742862	42
Ammar 3: Cin Kabilesi	31055	1899553	43
Zir-i Cin 2	31036	3077713	44
Ammar 4:	22433	2132496	49
Cin Sureti	21215	1405686	50
Eccini 4: Ecel	20386	1411185	52
Zuhur: Cinn-i Ayin	17511	1599196	53
Efsunlu 3: Muska	16541	1530515	56
İblis Karanlığın Sahibi 2	13383	1086009	63
Dabbetü'l Arz: Kıyamet	13165	1236482	64

Araf 6: Ölüm	12646	951603	67
Semur 4: Mahşer	12546	1156509	68
Cin Büyüsü	12220	857745	70
Ehl-i Cin: İntikam	12068	1052092	71
Lilith Cinleri	8486	764732	80
Haris	8335	563964	81
Zina	7823	868557	83
Mühr-ü Musallat 2: Yasak Düğün	6736	580549	86
Evlad-ı Cin	6385	349814	90
Havas İlm-i Cin	6205	595658	92
Cin Hikayeleri Kayıp Bebek	5683	432449	95
Şeytanın Elçileri	5245	485630	98
Sırrı Cin	4362	340316	103
Gerçek Cinler 2	4283	314622	106
Melabet	3810	364863	107
İfrit-i Musallat	3779	359969	108
Oda	3752	347780	109
Cin Gelini	3483	331227	111
Silüet: Bir Yılbaşı Kâbusu	3173	293071	112
İşaretler: Kurban	2712	180094	115
Kent Mezarlığında Sızıntı	2147	197335	119
Gizli Mesaj	1858	98065	125
Vesnan	1698	153994	130
Mir Anka	1697	166387	131
Batıl 2	1549	91329	134
İfrit-i Cin	1334	86532	135
Gasp	1017	66446	138
Dejar: Cin Vahşeti	963	80788	143

Lanetli Miras: Yanlış Adres	722	63599	145
Umay	328	18315	161
Sır Şeytanın Kurbanı	231	18225	168

Table 15: 2024 B-Movie Religious Horror

Movie Name	Total Audience	Total Revenue	Box Office Ranking
Siccin 7	610592	80470483	5
Üç Harfliler: Nazar	100554	14521809	31
Hüddam 4: Ahmer	46071	6270198	40
Küffar	43222	6221410	42
Zir-i Cin: Cin Düğümü	40192	6748350	43
Demon: Azab-ül Kem	33093	3908057	50
Kabir Azabı: İnsi ve Cinni	25757	4368088	56
Garez	19508	3294709	67
Zah-Har Cin Ahalisi	17305	2657325	72
MAKKA: Cinn-i Azap	16692	2241107	75
Alem-i Cin 5: Azap	12149	1728807	82
Rahha	11274	1591282	88
Sobe: Sakallı Bebek	10504	1477033	91
Kabir Azabı 2	9800	1588527	94
3. Gece Habis	9643	1345147	98
Mihrez 3: Cin Bebek	7048	3711358	108
El Kafirun	6861	1012230	110
Kara Cin Laneti	6707	896221	112
Dabba	6625	1066247	113
Vebal	6247	1037356	116
Pigment	5701	707771	121
Amir	4825	740630	132
Enasar: Sirayet-i Cin	4724	680366	133

Panarolmel Cuma	4429	748678	138
Ahbar	4075	647284	140
Büyücü	4032	618032	141
Harruk	3804	580285	144
Korku Kapanı (Sessiz Çığlık)	3116	320392	149
Biaz: Kara İyenin Laneti	3025	430501	150
Fussilet	2723	402449	153
Cin Günü	2558	365409	156
Cin Köyü	2552	372461	157
Gizlenen	2457	362705	160
İzliyorlar	2444	410021	161
Velhan	2258	336583	163
Vefk-i Cin Sekar	2016	283234	166
Ammon	1240	173748	179
Cintihar	1135	158009	186
Cin Çukuru	1036	116683	191
Mendebur	1071	102351	193
Lumme	1013	34350	194
Cenaze	923	175825	197
Zuhruf Saye	870	124800	200
Cin Daveti	776	102972	204
Ucube: Son Efsun	640	82860	207
Şeytan1	618	82860	208
Nufer	542	76761	210

The tables above present data on B-grade religious horror films produced in Turkey between 2010 and 2024. The films are listed according to their year of release, and their respective Box Office rankings are based on the films released within the same year. The total revenue figures are reported in Turkish Lira (₺).

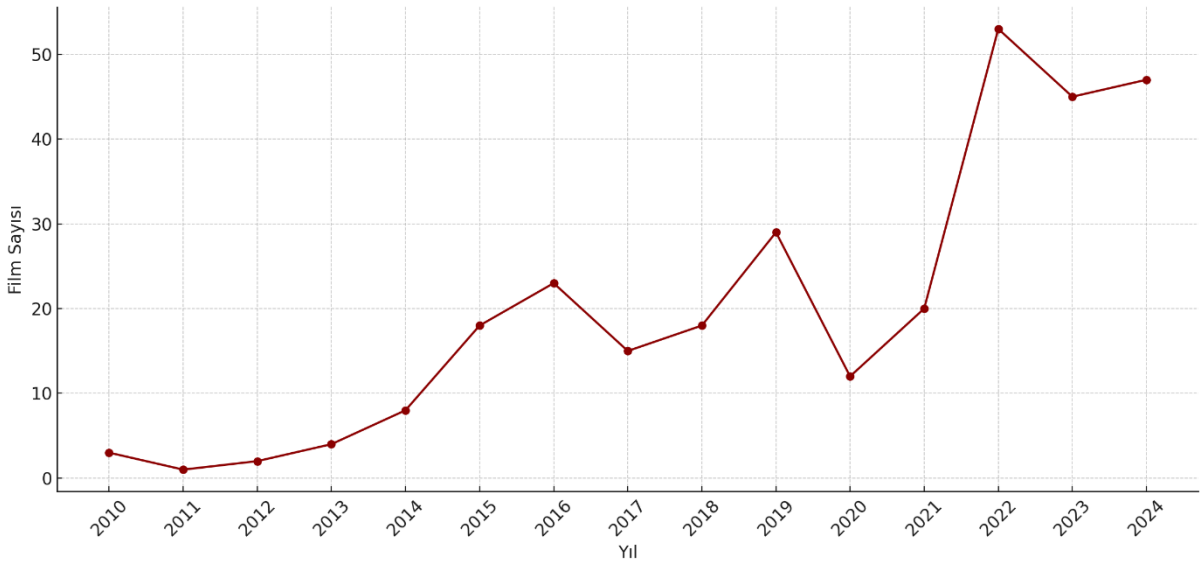
An examination of the data presented in Tables 1 through 15 reveals a steady increase in the production of B-grade religious horror films in Turkey between 2010 and 2024. A significant surge in production is particularly evident in 2015. However, this upward trend experienced a

temporary decline around 2019, largely due to the COVID-19 pandemic and the accompanying restrictions implemented during that period. Following the easing of pandemic-related measures in 2022, the production of B-grade religious horror films resumed its upward trajectory.

Another striking point in the films produced between 2010 and 2024 is the increasing interest in B-class religious horror films. An examination of the data in Table 1-15 reveals that a significant portion of these films ranked in the top 100 at the Box Office. A total of 298 B-class religious horror films were produced during this period, and 197 of them ranked in the top 100. When the audience numbers are also taken into account, the success of B-class religious horror films, especially after 2015, underlines the important role of the genre in the cinema market.

Another notable point revealed by the data is the prevalence of long-running series within B-grade religious horror films. Numerous film series have been produced, most notably *Siccin* (7 films), along with *Dabbe* (6), *Araf* (6), *Azem* (4), *Alem-i Cin* (5), *Ammer* (4), *Eccin* (4), *Semur* (4), *Hüddam* (4), *Mihraz* (3), *Musallah* (3), *Mühr-ü Musallat* (2), *Batil* (2), and *Sir Ayeti* (2). The fact that some series have reached as many as seven installments demonstrates a high level of audience interest in this subgenre of B-grade religious horror. While some of these productions were made with relatively higher budgets, the majority still fall under the B-movie category when assessed in terms of production quality, distribution methods, and content characteristics.

The intensity of mass production in this genre can be interpreted not only as a consequence of repetitive content but also as an indicator of continuity in its production practices. This reflects a parallel with the increasing production frequency of B-grade religious horror films over the years. When the temporal distribution of film production within this genre is analyzed, it becomes evident that these films demonstrate a significant trend not only in terms of quantity but also in terms of continuity and consistency in their production processes. This trend points, on the one hand, to the industrial sustainability of the genre, and on the other, highlights the influence of social demand, cultural codes, and current events on cinema.

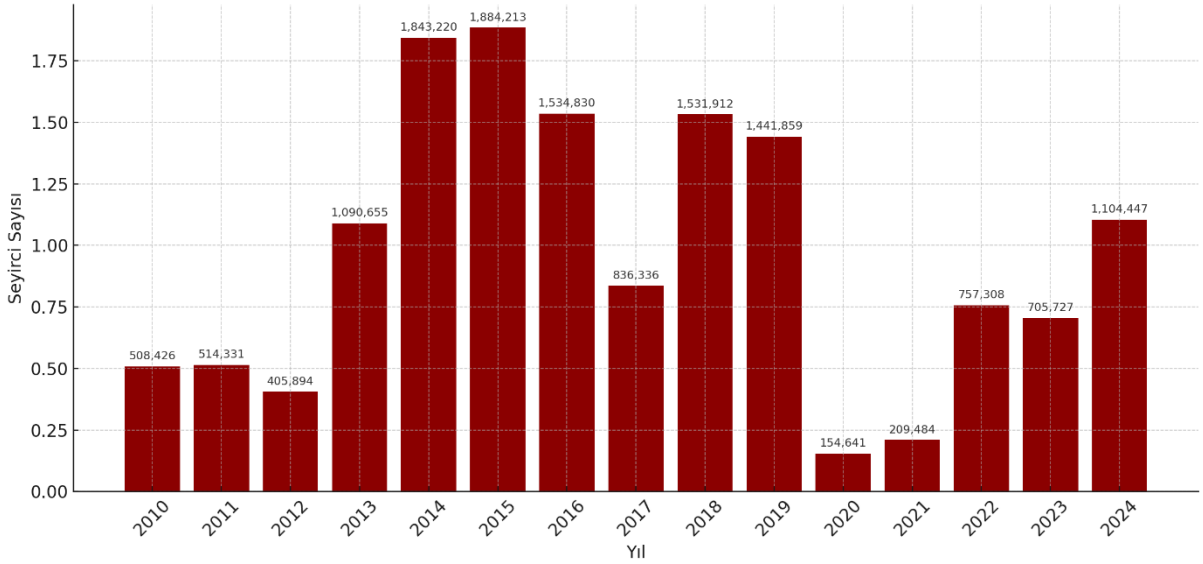

Graph 1. Number of Grade B Religious Horror Films 2010-2024

n analysis of the data presented in Tables 1 through 15 reveals several noteworthy findings illustrated in Graph 1. According to Box Office Türkiye data, there has been a marked

fluctuation and overall increase in the number of B-grade religious horror films released in Turkey between 2010 and 2024. This trend is visually represented in Graph 1.

Of the 115 films released in 2010, only 3 belonged to the religious horror genre. Similarly, there was 1 out of 121 films in 2011, 2 out of 109 in 2012, 4 out of 142 in 2013, 8 out of 168 in 2014, 18 out of 181 in 2015, 23 out of 175 in 2016, 15 out of 185 in 2017, 18 out of 230 in 2018, 29 out of 201 in 2019, 12 out of 109 in 2020, 20 out of 96 in 2021, 53 out of 216 in 2022, and 45 out of 141 in 2023. In 2024, 204 films were released, 47 of which were identified as B-grade religious horror films. When these figures are compared, it becomes clear that the share of B-grade religious horror films among total film production remained below 5% until 2014. However, since 2015, a significant increase in this genre has been observed, peaking at 32% in 2023. Although this rate declined slightly to 23% in 2024, B-grade religious horror films have maintained a substantial presence in overall film production. As seen in Graph 1, and supported by percentage-based data, B-grade religious horror films began increasing notably after 2015, reached a peak in 2022 with 53 productions, and—despite fluctuations in total film output—have followed an upward trend in terms of genre-specific growth. One of the key drivers behind the surge in B-grade religious horror film production in 2022 is the set of social and cultural shifts triggered by the Covid-19 pandemic. The collective confrontation with trauma, uncertainty, and mortality during the pandemic may have intensified audience interest in horror narratives, prompting filmmakers to explore these themes more frequently. In this context, the rise in B-grade religious horror films can be interpreted as a thematic reflection of the pandemic's psychosocial impact on cinema.

Graph 2. Number of Grade B Religious Horror Films Audiences 2010-2024

When the total number of viewers of B-grade religious horror films is examined between 2010 and 2024, the data shows significant fluctuations over the years. While the number of viewers remained stable at around half a million in 2010 and 2011, a significant decrease is observed in 2012. Then, there was a dramatic increase in the number of viewers in 2013 and 2014; especially in 2014, the number of viewers reached the highest level in the period, with 1,843,220. While the number of viewers remained high in 2015 and 2016 (approximately 1.5–1.8 million), a significant decrease was noted in 2017 (836,336). In 2018 and 2019, the number of viewers increased again to 1.4–1.5 million. In 2020 and 2021, there were dramatic decreases in the number of viewers (154,641 and 209,484, respectively). This situation can be directly linked to the impact of the COVID-19 pandemic on the cinema industry. It is an expected result that the number of viewers decreased sharply due to the closure of cinemas and social

restrictions during the pandemic. A gradual recovery in the number of viewers is observed starting from 2022, and in 2024, the number of viewers rose to 1,104,447, approaching the levels before the pandemic. This recovery can be explained by the reopening of movie theaters, the return of viewing habits to normal, and the increasing interest in horror movies.

In general, the audience for B-grade religious horror films has fluctuated over the years due to economic, social, and health crises. The pandemic period, in particular, created a significant disruption in the sector. However, the data show that the genre gained considerable popularity and reached large audiences during certain periods. A detailed analysis of these trends is of strategic importance for film producers and distributors.

4. CONCLUSION

Since its establishment, Turkish cinema has gone through various transformation phases depending on socioeconomic, political, and cultural factors. One of these transformations is the structural change that took place in 1987, described as the “Hollywood Coup” in the history of cinema literature. The regulations in the foreign capital legislation that came into force in the year in question made it easier for international companies to enter the Turkish cinema market in the fields of film distribution and exhibition. This development led to the concentration of American films in the Turkish market and, as a result, domestic film production declined significantly. This period of stagnation, which lasted from the late 1980s to the mid-1990s, was broken in the late 1990s. In the 2000s, local cinema re-emerged concretely; there was a significant increase in the annual number of local films produced. The renewed interest of audiences in local cinema brought about an increase not only in the number of films but also in production types and thematic diversity. During this period, “blockbuster” films came to the fore, while the production of B-grade films also accelerated. One of the most striking aspects of these developments is the increase in the production of B-grade domestic religious horror films, especially in the period after 2010. Horror cinema had long been considered a marginal genre in Turkey and was represented by a limited number of examples. However, from 2010 onwards, horror films based on religious themes began to become widespread, and after 2015, there was a virtual explosion in this field. Although most of these films were produced with low budgets, their box office success encouraged producers to invest more in this genre.

One of the main factors in the increase of B-grade religious horror films is the strategic opposition developed by local producers and distributors against international distribution companies. While foreign horror films are generally inspired by Western mythology and fear codes, Turkish audiences respond more to horror elements based on their own cultural and belief systems. In this context, films adorned with Islamic motifs such as jinn, magic, and amulets are found more impressive and “realistic” by local audiences; cultural proximity increases the depth of the horror experience. Societies' understanding of fear is closely related to their historical experiences, sociological structure, and cultural codes. Therefore, cinema is not only a means of entertainment, but also a reflection of the collective subconscious. The rise of religious horror cinema in Türkiye is, in this context, a result of both social values and market conditions.

When religious horror films shot between 2010 and 2024 are examined, it is observed that the majority of these productions fall into the B-grade religious horror film category. Although these films have limited technical capabilities, they offer original narratives that directly appeal to their target audience in terms of content. In addition, with the proliferation of digital platforms, the accessibility of such productions has increased, and local horror cinema has gained an alternative medium.

5. REFERENCES

1. Abisel, N. (2000). *Popüler Sinema ve Türler.* İstanbul: Alan Yayıncılık.

Bergan, R. (2011). *The Film Book.* Singapore: Dorling Kindersley.

Bjork, U. J. (1989). Double Features And B Movıes: Exhıbıtıon Patterns In Seattle, 1938. *Journal of Film and Video, 41*(3), 34-49.

Coşar, Ç. (2024). Horror and memory: traces of collective memory in Turkish horror cinema . *4. Boyut Journal of Media and Cultural Studies , 25*, 189–206.

Erkan, E. (. (2019). Popüler Dinin Yeniden Üretilmesinde ve Yaygınlaştırılmasında Türk Korku Sineması. *Bilimname, 37*, 407-429.

Hayward, S. (2012). *Sinemanın Temel Kavramları.* (U. Kutay, & M. Çavuş, Çev.) İstanbul: Es Yayınları.

Hentke, S. (2010). *American Horror Film: The Genre at The Turn of the Millenium.* Missisipi: University Press of Missisipi.

Hope, K. (1978). B Movies. *Quarterly Review of Film Studies, 3*(1), 87-93.

Kırel, S. (2011). Sinemada Tür Kavramı ve Popüler Türleri Anlamak Üzere Bir Yol Haritası Denemesi. İ. Murat içinde, *Sinema Araştırmaları: Kuramlar, Kavramlar, Yaklaşımlar* (s. 243-286). İstanbul: Derin Yayınları.

Koçak, B. (2006). Doğu-Batı Arasında Türk Sineması: Korku Filmleri Üzerine Bir Değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 26*, 93-104.

Konuralp, S. (2002). Korku Sinemasında Film Müziği 50'li Yıllar . *Geceyarısı Sinema Dergisi*(13), 21 – 22.

Kotan, S. (2022). *Korku Filmlerinin İdeolojisi Ben'in İçindeki Öteki.* Konya: Eğitim Yayınevi.

Merrim, S. (1985). Through the Film Darkly: Grade "B" Movies and Dreamwork in Tres tristes tigres and El beso de la mujer arana. *Modern Language Studies, 15*(4), 300-312.

Nowell-Smith, G. (2003). *Dünya Sinema Tarihi.* İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Odell, C., & LeBlanc, M. (2010). *Horror Films.* Oldcastle Books.

Özpay, O. (2019). Türk korku sinemasına panoramik bir bakış ve ideolojik izdüşümleri. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 32*, 551-567.

Pettersen, D. (2023). *French B Movies* . Indiana: Indiana University Press.

Ryan, M., & Kellner, D. (2010). *Politik Kamera.* (E. Özsayar, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Springer, J. (2017). The Golden Age of Hollywood B Movies: Lobby Cards from the Bob Burke Film and Autograph Collection. D. McClelland içinde, *The Golden Age of Hollywood "B" Movies* (s. 19-26). Edmond.

Şimşek Kaya, G. (2019). Türk Korku Sinemasında Zihniyetin Dönüşümü . *Sinemasal Ortak Kitap Cilt 2: Zihniyet* (s. 243-252.). içinde Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Şimşek, K. (2016). Türk korku sinemasında cin ve diğer doğaüstü varlıklar. *Sinema Araştırmaları Dergisi, 12*(2), 65-85.

Türkel, E., & Kasap, F. (2014). Türk Sineması'nda Korku: 2000 Sonrası Türk Korku Sineması'nda Dinsel Motifler Üzerine Bir İnceleme ve Yaratım Sorunları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7*(32), 711-721.

Yağız, N. (2015). Sinemada Türler. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2*(2), 159-166.

Yağbasan, H. F., & Yıldırım, K. (2023). Seriyal Korku Filmlerindeki Teolojik İkonların Göstergebilimsel Analizi: 'Siccin 6' Ve 'Dabbe 4' Filmleri Örnekleri İle. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi, 13*(2), 27-55.

NEW COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE DIGITAL AGE THE EFFECTS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON CHILDREN

DİJİTAL ÇAĞDA YENİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ YAPAY ZEKANIN ÇOCUK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Ahmet BEKTAŞ

Özet

Günümüz dünyasında iletişim, geleneksel dönemden bugünkü dijital çağa gelinceye kadar birçok değişime uğramıştır. İletişim teknolojilerinin gelişimiyle birlikte iletişim algıları da değişmiştir. Bilhassa bir dönemin en etkili iletişim aracı olan gazeteler, dergiler ve radyo gibi iletişim araçları yerini televizyona bırakmıştır. Son 10 yıla kadar etkin olarak kullanılan televizyonun etkisi gün geçtikçe azalmıştır. Günümüzde eski iletişim araçları yerini sosyal medya araçlarına bırakmıştır. Özellikle çocuk ve genç kuşaklarda sosyal medya daha fazla kullanılmaya başlanmıştır. Sosyal medyanın kullanımının kolaylığı aslında tablet, bilgisayar ve akıllı telefonların yaygınlaşmasıyla hız kazanmıştır. Sosyal medyanın eski kitle iletişim araçlarından farkı dünyanın her bir yanından sosyal medya hesabına sahip kişileri bir araya getirip iletişimi daha kolay sağlaması olmuştur. Özellikle çocuklar ve gençler arasında sosyal medyanın yaygınlığı yapılan araştırmalarda da ortaya konulmuştur. Bilhassa Z kuşağı arasında Instagram, Twitter, Youtube vb. sosyal medya araçları oldukça tercih edilmektedir.

Yeni teknolojiler, kitle iletişim araçlarının yaygınlığı iletişimdeki değişim ve dönüşümlerin ana kaynağı olmuştur. Toplumların sürekli bir değişime maruz kalması kaçınılmazdır. Toplumda sağlıklı bir yaşam sürmemiz için değişimlere ayak uydurmamız gereklidir. Bireyler sosyal yaşamdaki değişimlerle birlikte gelişim gösterirler. Bireylerin bu gelişim ve değişimle birlikte hayal güçleri de gelişmektedir. Günümüzde artık teknolojinin ilerlemesi dijitalleşmenin ön planda olması ile birlikte yeni uygulamalarda da kendini göstermeye başlamıştır. Özellikle günümüzde yaygın olarak etkin bir şekilde kullanılmaya başlanan yapay zekâ bunlardan birisidir. Yapay zekanın tartışıldığı ilerleyen otomasyon teknolojisi her ortamda söz sahibi olmaya başlamıştır. Yapay zekâ teknolojilerinin ilerlemesi ve dijitalleşmenin hızlı bir şekilde değişimlere bireyleri maruz bırakması önemli bir konu olarak insanları etkilemiştir. Bundan en çok etkilenen kesimlerinden birisi aile kurumu ve bu kurumun bileşenlerini oluşturan anne-baba- ve çocuk olmuştur.

Aile içinde çocuk sahibi olan ebeveynler dijitalleşme ortamında çocuklarını yetiştirme ve eğitme konusunda sıkıntıya düşmektedirler. Küçük yaştan itibaren elinde tablet ve akıllı telefon verilerek kontrol edilmeye çalışılan çocuklar yetişmektedir. Böylece dijitalleşen dünyada teknoloji bağımlısı çocuklar yetişmeye başlamıştır. Teknoloji bağımlılığı neticesinde çocuklarda psikososyal bozukluklar görülebilmekte ve çocuklar yalnızlaşmaktadır. Çocuklarda dikkat dağınıklığı, aileyi dinlememe gibi durumlar daha da fazlalaşmıştır. Çocukların bu ortamda yetişmelerinde ebeveynlere büyük sorumluluklar düşmektedir. Yapay zekanın herkesi etkisi altına bu dijital dönemde her ebeveyn çocuğuyla iletişimini geliştirmeli ve yetersiz kaldığı durumlarda uzman desteği almalıdır. Neticesinde günümüzde yapay zekâ ve dijitalleşmenin hızlı bir şekilde ilerlemesinde ebeveynlere bir kat daha fazla sorumluluk düşmektedir. Çalışmamızın asıl amacı yapay zekâ ve iletişim teknolojilerinin sürekli olarak geliştiği dijital teknolojinin hızlı bir değişim ve dönüşüm geçirdiği 21. yüzyılda ailenin çocuk ile olan ilişkisini güçlendirmesi ve bu yönde bilinçlenmesidir.

Anahtar Kelimeler: Aile, Toplum, Çocuk, Dijitalleşme, Yapay Zekâ.

Abstract

In today's world, communication has undergone many changes from the traditional era to the current digital age. With the development of communication technologies, perceptions of communication have also changed. In particular, communication tools such as newspapers, magazines and radio, which were the most effective means of communication in their time, have been replaced by television. The influence of television, which was actively used until the last 10 years, has gradually declined. Today, traditional communication tools have been replaced by social media tools. Social media has become increasingly popular, especially among children and young people. The ease of use of social media has been accelerated by the widespread use of tablets, computers, and smartphones. The difference between social media and traditional mass communication tools is that it brings together people from all over the world who have social media accounts, making communication easier. The prevalence of social media among children and young people has also been highlighted in studies. In particular, social media tools such as Instagram, Twitter, and YouTube are highly preferred among Generation Z.

New technologies and the widespread use of mass media have been the main sources of change and transformation in communication. It is inevitable that societies will be subject to constant change. In order to live healthy lives in society, we must adapt to these changes. Individuals develop alongside changes in social life. Their imagination also develops alongside this development and change. Today, with the advancement of technology and the prominence of digitalisation, new applications have begun to emerge. Artificial intelligence, which is now widely used, is one such application. The automation technology discussed in relation to artificial intelligence has begun to gain prominence in all environments. The advancement of artificial intelligence technologies and the rapid changes brought about by digitalisation have had a significant impact on people. One of the groups most affected by this is the family institution and its components: mother, father, and child.

Parents with children in the family are struggling to raise and educate their children in a digital environment. Children are being raised from an early age with tablets and smartphones in their hands, in an attempt to control them. As a result, children who are addicted to technology are beginning to emerge in the digital world. As a result of technology addiction, children may experience psychosocial disorders and become isolated. Attention deficit and not listening to the family have become more common among children. Parents have a great responsibility in raising their children in this environment. In this digital age, where artificial intelligence affects everyone, every parent should improve communication with their children and seek professional help when they feel inadequate. As a result, parents have an even greater responsibility in today's world, where artificial intelligence and digitalisation are advancing rapidly. The main purpose of our study is to strengthen the relationship between the family and the child and to raise awareness in this direction in the 21st century, where artificial intelligence and communication technologies are constantly evolving and digital technology is undergoing rapid change and transformation.

Keywords: Family, Society, Children, Digitalisation, Artificial Intelligence

STUDENT OPINIONS ON AUGMENTED REALITY-SUPPORTED CIRCUIT ANALYSIS APPLICATION

ARTIRILMIŞ GERÇEKLİK DESTEKLİ DEVRE ANALİZİ UYGULAMASINA YÖNELİK ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ

Mustafa SIRAKAYA1, Salih ERMİŞ2

1Doç. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Bilgisayar Teknolojileri,

0000-0002-7964-4399

2Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Elektrik Elektronik Mühendisliği,
0000-0002-1053-9160

Özet

Eğitim ortamlarında teknolojinin doğru kullanımı, öğrenmeyi kolaylaştırma, zaman ve emek tasarrufu sağlama, başarıyı artırma, daha etkili ve nitelikli öğrenme deneyimleri sunma, eğlenceli öğrenme gibi çok sayıda avantaj sağlamaktadır. Son yıllarda eğitimin farklı kademelerinde ve neredeyse tüm derslerde sıklıkla tercih edilen bir teknoloji olarak karşımıza artırılmış gerçeklik çıkmaktadır. Artırılmış gerçeklik var olan gerçekliği sanal verilerle zenginleştiren bir teknoloji olarak tanımlanabilir. Sanal gerçeklikten farklı olarak gerçek ortamın bir alternatifini oluşturmamakta, bunun yerine gerçek dünya görüntüsünü arka plan olarak kullanarak üzerine eş zamanlı eklenen sanal imgelerle zenginleştirilmektedir. Bu şekliyle tarif edildiğinde artırılmış gerçeklik sıradan bir teknoloji olarak algılanabilir. Ancak artırılmış gerçeklik kullanıcılar için normalde algılayamayacakları bilgileri sunan bir teknolojidir. Özellikle eğitim ortamlarında kullanımı sayısız avantaj sağlamaktadır. Başarıyı artırması, aktif katılım sağlaması, öğrenmeyi eğlenceli hale getirmesi bu avantajları arasında sayılabilir. Bu çalışmayla bir devlet üniversitesinin meslek yüksekokulu Mekatronik bölümünde okutulan Doğru Akım Devre Analizi dersinde geliştirilen artırılmış gerçeklik uygulaması kullanılmış ve buna yönelik öğrenci görüşleri toplanmıştır. Artırılmış Gerçeklik Destekli Elektronik Devre Uygulaması Görüş Anketi ile toplanan veriler betimsel istatistiki yöntemlerle analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda öğrencilerin derste artırılmış gerçeklik uygulaması kullanılmasının soyut kavramları somutlaştırdığını ve öğrenme sürecini kolaylaştırdığını düşündükleri belirlenmiştir. Bu uygulamanın öğrencilerin derse yönelik ilgisini ve motivasyonunu artırdığı sonucuna ulaşılırken, kolay kullanım özelliğine sahip olduğu da anlaşılmıştır. Derslerin daha eğlenceli hale geldiği de öğrenci görüşlerinden elde edilen sonuçlar arasındadır.

Anahtar kelimeler: Artırılmış gerçeklik, Devre analizi, Öğrenci görüşleri,

Abstract

The correct use of technology in educational environments provides many advantages such as facilitating learning, saving time and effort, increasing success, providing more effective and qualified learning experiences, and entertaining learning. In recent years, augmented reality has emerged as a technology that has been frequently preferred at different levels of education and in almost all courses. Augmented reality can be defined as a technology that enriches existing reality with virtual data. Unlike virtual reality, it does not constitute an alternative to the real environment, instead, it is enriched with virtual images added simultaneously using the real world image as a background. When described in this way, augmented reality can be perceived

as an ordinary technology. However, augmented reality is a technology that provides information that users cannot normally perceive. Its use, especially in educational environments, provides numerous advantages. Increasing success, providing active participation, and making learning fun can be listed among these advantages. In this study, an augmented reality application developed in the Direct Current Circuit Analysis course taught in the Mechatronics department of a vocational school of a state university was used and student opinions were collected regarding it. As a result of the research, it was determined that the students thought that the use of an augmented reality application in the course concretized the abstract concepts and facilitated the learning process. It was concluded that this application increased the students' interest and motivation towards the course, and it was also understood that it had an easy-to-use feature.

Keywords: Augmented reality, Circuit analysis, Student opinions

1. GİRİŞ

Teknoloji kullanımı günümüz sınıflarının en önemli unsurudur. Nitekim günümüz öğrenenleri teknoloji çağının içinde dünyaya gelmiş, günlük hayatlarında her türlü iş ve işlemlerinde teknolojiyi kullanan bireylerdir. Bu bireylerin ihtiyaç ve motivasyonlarının önceki kuşaklara göre farklılık göstermesi doğal bir sonuçtur. Bu kuşağın derse olan ilgilerini artırmak için sınıfta teknoloji kullanımı kaçınılmaz bir durum haline gelmiştir. Bu nedenle eğitim ortamlarında teknolojinin doğru entegrasyonu eğitimciler ve araştırmacılar için önemli bir araştırma konusudur. Eğitim ortamlarında teknolojinin doğru kullanımı, öğrenmeyi kolaylaştırma, zaman ve emek tasarrufu sağlama, başarıyı artırma, daha etkili ve nitelikli öğrenme deneyimleri sunma, eğlenceli öğrenme gibi çok sayıda avantaj sağlamaktadır (Korkmaz, 2013; Seferoğlu, 2009). Son yıllarda eğitimin farklı kademelerinde ve neredeyse tüm derslerde sıklıkla tercih edilen bir teknoloji olarak karşımıza artırılmış gerçeklik çıkmaktadır. İsimlerinin ve özelliklerinin benzer olmasından dolayı sanal gerçeklikle artırılmış gerçeklik kavramları birbirine karıştırılabilmektedir. Sanal gerçeklik gerçek dünya ortamının 3 boyutlu modeller aracığıyla dijital ortamda oluşturulması olarak tanımlanabilir. Yani sanal gerçeklikte kullanıcı tamamen sanal olan bir dijital dünyanın içerisindedir ve bu bazı dezavantajları da beraberinde getirmektedir. Artırılmış gerçeklik ise var olan gerçekliği sanal verilerle zenginleştirmektedir. Sanal gerçeklikten farklı olarak gerçek ortamın bir alternatifini oluşturmamakta, bunun yerine gerçek dünya görüntüsünü arka plan olarak kullanarak üzerine eş zamanlı eklenen sanal imgelerle zenginleştirilmektedir (Azuma, 1997; Kerawalla et al., 2006). Bu şekliyle tarif edildiğinde artırılmış gerçeklik sıradan bir teknoloji olarak algılanabilir. Ancak artırılmış gerçeklik kullanıcılar için normalde algılayamayacakları bilgileri sunan bir teknolojidir (Sırakaya & Seferoğlu, 2016). Azuma'ya (1997) göre artırılmış gerçeklik teknolojisinin sahip olduğu 3 belirleyici özelliği şöyle sıralamaktadır: gerçek ve sanalı birleştirir, senkron etkileşim, 3 boyutlu olma. Bu belirleyici özellikler aynı zamanda artırılmış gerçekliğin sanal gerçekliğe göre bazı avantajlara sahip olmasına neden olmaktadır. İlk olarak artırılmış gerçeklikte kullanıcılar gerçek ortamda eş zamanlı olarak sanal nesnelerle etkileşim kurabilmektedirler. İkinci olarak artırılmış gerçeklik kullanıcının aktif katılımını teşvik eden somut etkileşim olanağı sağlamaktadır.

Eğitim ortamlarında artırılmış gerçeklik kullanımı son yıllarda çok yaygın bir araştırma konusu haline gelmiştir. Yapılan araştırma sonuçlarında hemen hemen her ders ve kademede artırılmış gerçeklik kullanımının olumlu sonuçlar doğurduğu ifade edilmektedir. Bu olumlu sonuçlar arasında başarıyı artırması(Chen & Wang, 2015; Sırakaya & Kılıç Çakmak, 2018), öğrenci motivasyonunu olumlu etkilemesi (Chang & Hwang, 2018; Sırakaya & Alsancak Sırakaya, 2018) dikkati çekmektedir. Soyut kavramları somutlaştırması (Gun & Atasoy, 2017; Wojciechowski & Cellary, 2013) ve konuların daha kolay öğrenilmesini (Akçayır et al., 2016)

sağlaması da önemli avantajları arasındadır. Artırılmış gerçeklik uygulamaları öğrenci-öğrenci, öğrenci-öğretmen ve öğrenci-ders materyali arasındaki etkileşimi artırarak eğlenceli öğrenmeyi (Ibáñez et al., 2014; Yilmaz, 2016) sağlamaktadır. Tüm bu avantajlar artırılmış gerçekliği okulöncesinden lisansüstüne kadar eğitimin tüm kademelerinde kolaylaştırıcı bir teknoloji haline getirmektedir.

Elde edilen sonuçlar eğitim ortamlarında artırılmış gerçeklik teknolojisinin önemli avantajlar sağladığını ortaya koymaktadır. Artırılmış gerçekliğin kullanılabileceği alanlardan birisi de temel elektrik ve elektronik devre eğitimidir. Elektrik eğitimi, temel elektrik prensiplerini öğrenme, elektrik devrelerini analiz etme ve elektrikle ilgili becerileri geliştirme sürecidir. Ancak, geleneksel eğitim yöntemleri sıklıkla soyut kavramların anlaşılmasını zorlaştırabilir ve öğrenmeyi sıkıcı hale getirebilir. Elektrik eğitiminde artırılmış gerçekliğin kullanımı, öğrencilerin soyut elektrik kavramlarını daha somut ve etkileşimli bir şekilde öğrenmelerini sağlayabilir. Bu da öğrenme deneyimini daha ilgi çekici ve etkili hale getirebilir. Artırılmış gerçeklik, öğrencilere elektrik devrelerini gerçek dünya bağlamında görselleştirmeleri ve etkileşimli bir şekilde keşfetmeleri için bir fırsat sunar. Ancak bu teknolojinin eğitim ortamlarında optimum şekilde kullanılabilmesi için uygulayıcı durumunda olan öğrencilerin önemli bir role sahip olduğu unutulmamalıdır. Öğrencilerin eğitimde artırılmış gerçeklik kullanımı hakkındaki görüşleri hem eğitimciler hem de uygulama geliştiriciler için rehber niteliğindedir. Bu amaçla bu araştırmayla önlisans öğrencilerinin Doğru Akım Devre Analizi dersinde kullanılan artırılmış gerçek destekli devre analizi uygulamasına yönelik görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

2.1.Araştırma Deseni

Bu çalışma, önlisans öğrencilerinin artırılmış gerçeklik destekli devre analizi uygulamasına yönelik görüşlerini belirlemek amacıyla tarama yönteminden yararlanılarak yapılmıştır. Tarama yönteminde araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne olduğu tanımlanmaya çalışılır (Karasar, 2012).

2.2.Çalışma Grubu

Çalışmada örnekleme yöntemi olarak ulaşılabilir örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde araştırmacı yakın çevresinden başlayarak hedeflediği örneklem sayısına ulaşmaya çalışır (Büyüköztürk et al., 2008) Araştırmanın çalışma grubunu, bir devlet üniversitesine bağlı meslek yüksekokulunun Mekatronik bölümünde öğrenim gören 33 önlisans öğrencisi oluşturmaktadır.

2.3.Veri Toplama Araçları

Artırılmış Gerçeklik Destekli Elektronik Devre Uygulaması Görüş Anketi: Sırakaya (2015)tarafından alanyazın taraması yapılarak geliştirilen anket araştırmacılar tarafından öğrencilerin artırılmış gerçeklik destekli elektronik devre uygulaması hakkındaki görüşlerini belirlemek amacıyla düzenlenmiştir. Hazırlanan anket maddelerine uzman görüşleri doğrultusunda son hali verilerek 5'li likert türünde 9 maddeden oluşan anket kullanılmıştır.

2.4.Artırılmış Gerçeklik Destekli Elektronik Devre Uygulaması

Geliştirilen artırılmış gerçeklik uygulaması mühendislik fakülteleri ve meslek yüksekokullarında öğrenim gören öğrencilerin temel elektrik devreleri konularını içeren derslerinde kullanılmaya uygundur. Bu uygulamayla derslerin güvenli bir biçimde daha kolay ve kalıcı olarak anlaşılması hedeflenmektedir. Artırılmış gerçeklik destekli elektronik devre uygulamasında yer alan konu başlıkları şu şekildedir:

- Seri Devre
- Paralel Devre
- Kısa Devre
- Yıldız Üçgen Devre
- RC Devresi

Bu içerikler mobil artırılmış gerçeklik uygulamasıyla öğrencilere 3 boyutlu modeller aracılığıyla uygulamalı olarak gösterilmiştir. Böylelikle öğrencilerin karmaşık soyut kavramları somutlaştırarak öğrenmelerinin yanında, istedikleri yer ve zamanda öğrenme olanağı sağlanmıştır.

Önlisans öğrencilerinin Doğru Akım Devre Analizi dersinde gönüllülük esasına göre artırılmış gerçeklik destekli devre analizi uygulamasını kullanmaları sağlanmıştır.

Verilerin Çözümlenmesi

Görüş Anketiyle toplanan verilerin analizinde, yüzde, ortalama, standart sapma gibi betimsel istatistikler kullanılmıştır. Öğrencilerin anket maddelerinden aldıkları ortalama puanların sınıflanmasında; 1,00-1,80 arası çok düşük, 1,81-2,60 arası düşük, 2,61-3,40 arası orta, 3,41-4,20 arası yüksek ve 4,21-5,00 arası çok yüksek olarak değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR ve SONUÇLAR

Görüş anketine verilen cevapların analiz edilmesi sonucunda aşağıdaki bulgular elde edilmiştir.

“Derste artırılmış gerçeklik uygulamasının kullanılması konuları öğrenmemi kolaylaştırır” sorusuna verilen cevapların dağılımı Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1. Derste artırılmış gerçeklik uygulamasının kullanılması konuları öğrenmemi kolaylaştırır sorusuna verilen cevapların dağılımı

Şekil 1 incelendiğinde katılımcıların büyük çoğunluğunun (%88) derste artırılmış gerçeklik uygulaması kullanılmasının konuları öğrenmeyi kolaylaştırdığına katıldıkları (=4.76, Ss=0.66) anlaşılmaktadır. Küçük bir kısım katılımcının (%12) bu konuda kararsız olduğu görülmektedir.

“Artırılmış gerçeklik uygulaması soyut kavramları somutlaştırmama yardımcı olur” sorusuna verilen cevapların dağılımı Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2. Artırılmış gerçeklik uygulaması soyut kavramları somutlaştırmama yardımcı olur sorusuna verilen cevapların dağılımı

Şekil 2 incelendiğinde katılımcıların çok büyük çoğunluğunun (%94) derste artırılmış gerçeklik uygulaması kullanılmasının soyut kavramları somutlaştırdığını düşündüğü (=4.76, Ss=0.56) anlaşılmaktadır. Küçük bir kısım katılımcının (%6) bu konuda kararsız olduğu görülmektedir.

“Derste artırılmış gerçeklik uygulaması kullanılmasını ilginç buluyorum” sorusuna verilen cevapların dağılımı Şekil 3’te verilmiştir.

Şekil 3. Derste artırılmış gerçeklik uygulaması kullanılmasını ilginç buluyorum sorusuna verilen cevapların dağılımı

Şekil 3 incelendiğinde katılımcıların çoğunluğunun (%79) derste artırılmış gerçeklik uygulaması kullanılmasını ilginç bulduğu (=4.3, Ss=0.81) anlaşılmaktadır. Katılımcıların bir kısmının (%21) bu konuda kararsız olduğu görülmektedir.

“Derste artırılmış gerçeklik uygulamasının kullanılması yaratıcılığımı artırır” sorusuna verilen cevapların dağılımı Şekil 4’te verilmiştir.

Şekil 4. Derste artırılmış gerçeklik uygulamasının kullanılması yaratıcılığımı artırır sorusuna verilen cevapların dağılımı

Şekil 4 incelendiğinde katılımcıların yarısından çoğunun (%55) derste artırılmış gerçeklik uygulaması kullanılmasının yaratıcıklarını artırdığını düşündükleri (=3.61, Ss=1.69) anlaşılmaktadır. Katılımcıların yaklaşık çeyreği (%21) bu konuda kararsızken diğer çeyreğinin (%24) yaratıcıklarını artırmadığını düşündükleri görülmektedir.

"Artırılmış gerçeklik uygulaması derse karşı olan motivasyonumu artırır" sorusuna verilen cevapların dağılımı Şekil 5'te verilmiştir.

Şekil 5. Artırılmış gerçeklik uygulaması derse karşı olan motivasyonumu artırır sorusuna verilen cevapların dağılımı

Şekil 5 incelendiğinde katılımcıların çoğunun (%67) derste artırılmış gerçeklik uygulaması kullanılmasının motivasyonlarını artırdığını düşündükleri (=4.18, Ss=0.92) anlaşılmaktadır. Katılımcıların yaklaşık üçte birinin (%33) bu konuda kararsızken olduğu görülmektedir.

"Derste artırılmış gerçeklik uygulamasının kullanılması derslere daha aktif katılmamı sağlar" sorusuna verilen cevapların dağılımı Şekil 6'da verilmiştir.

Şekil 6. Derste artırılmış gerçeklik uygulamasının kullanılması derslere daha aktif katılmamı sağlar sorusuna verilen cevapların dağılımı

Şekil 6 incelendiğinde katılımcıların çoğunun (%73) derste artırılmış gerçeklik uygulaması kullanılmasının derse daha aktif katılmalarını sağladığını düşündükleri (=4.09, Ss=0.8) anlaşılmaktadır. Katılımcıların yaklaşık üçte birinin (%27) bu konuda kararsız olduğu görülmektedir.

"Artırılmış gerçeklik uygulamasını kolaylıkla kullanabilirim" sorusuna verilen cevapların dağılımı Şekil 7'de verilmiştir.

Şekil 7. Artırılmış gerçeklik uygulamasını kolaylıkla kullanabilirim sorusuna verilen cevapların dağılımı

Şekil 7 incelendiğinde katılımcıların yaklaşık yarısının (%45) artırılmış gerçeklik uygulamasını kolaylıkla kullanabildiğini (=4.67, Ss=1.27) belirtmektedir. Katılımcıların yaklaşık yarısının (%46) bu konuda kararsızken küçük bir kısmını (%9) uygulamanın kolay kullanımlı olmadığını düşündüğü görülmektedir.

"Artırılmış gerçeklik uygulamasının derste kullanılması dersi daha eğlenceli hale getirir" sorusuna verilen cevapların dağılımı Şekil 8'de verilmiştir.

Şekil 8. Artırılmış gerçeklik uygulamasının derste kullanılması dersi daha eğlenceli hale getirir sorusuna verilen cevapların dağılımı

Şekil 8 incelendiğinde katılımcıların çoğunluğunun (%79) artırılmış gerçeklik uygulaması kullanımının dersi daha eğlenceli hale getirdiğini düşündükleri (=4.67, Ss=1.27) anlaşılmaktadır. Katılımcıların küçük bir kısmı (%9) bu konuda kararsızken kalan kısmının (%12) bu düşünceye katılmadığı görülmektedir.

"Diğer derslerde de artırılmış gerçeklik uygulamalarının kullanılmasını isterim" sorusuna verilen cevapların dağılımı Şekil 9'da verilmiştir.

Şekil 9. Diğer derslerde de artırılmış gerçeklik uygulamalarının kullanılmasını isterim sorusuna verilen cevapların dağılımı

Şekil 9 incelendiğinde katılımcıların yaklaşık yarısının (%55) artırılmış gerçeklik uygulamalarının diğer derslerde de kullanılmasını istediği (=3.85, Ss=1.28) anlaşılmaktadır. Katılımcıların yaklaşık üçte biri (%33) bu konuda kararsızken kalan kısmının (%12) bu düşünceye katılmadığı görülmektedir.

4. TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Anket sorularına verilen cevapların incelenmesi sonucunda öğrencilerin neredeyse tamamına yakınının derste artırılmış gerçeklik destekli devre analizi uygulaması kullanılmasının soyut kavramları somutlaştırdığını düşündükleri ortaya çıkmıştır. Yine öğrencilerin büyük çoğunluğu bu uygulamanın konuları öğrenmeyi kolaylaştırdığını belirtmektedir. Veriler öğrencilerin artırılmış gerçeklik uygulamasını ilginç buldukları ve motivasyonunu artırdığını vurgulamaktadırlar.

Öğrencilerin büyük çoğunluğu derste artırılmış gerçeklik kullanımının derse daha aktif katılmalarını sağlarken dersi daha eğlenceli hale getirdiğini belirtmektedir. Çalışmaya katılan öğrencilerin yarısı artırılmış gerçeklik kullanımının yaratıcılarını artırdığını ve diğer derslerde de benzer uygulamaların kullanılmasını istediklerini belirtmiştir. Ancak bazı öğrencilerin bu düşüncelere katılmadıklarını belirtmesi de önemli bir araştırma sonucudur. Bir diğer araştırma sonucu artırılmış gerçeklik uygulamasının kolay kullanımlı olup olmaması konusunda öğrencilerin kafa karışıklığı yaşadıklarını göstermektedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin çoğunun derste artırılmış gerçeklik uygulaması kullanılmasına karşı olumlu düşüncelere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bir kısım öğrencinin uygulamanın kullanıcı dostu olması, yaratıcılıklarına katkı sağlaması ve diğer derslerde kullanımı konusunda tereddüt yaşadıkları görülmektedir. İleride yapılacak araştırmalarda daha derinlemesine veriler toplanarak bu düşüncelere neden olan durumlar belirlenebilir. Böylelikle artırılmış gerçeklik uygulamasının ve derste kullanılan yöntemin öğrenci görüşlerine göre güncellenerek daha fazla öğrenciye hitap etmesi sağlanabilir.

5. KAYNAKLAR

Akçayır, M., Akçayır, G., Pektaş, H. M., & Ocak, M. A. (2016). Augmented reality in science laboratories: The effects of augmented reality on university students' laboratory skills and attitudes toward science laboratories. Computers in Human Behavior, 57, 334–342. https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.12.054

Azuma, R. (1997). A survey of augmented reality. Presence: Teleoperators and Virtual Environments, 6(4), 355–385. https://doi.org/10.1.1.30.4999

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö., E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2008). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Pegem Akademi.

Chang, S., & Hwang, G. (2018). Impacts of an augmented reality-based flipped learning guiding approach on students' scientific project performance and perceptions. Computers & Education, 125, 226–239. https://doi.org/10.1016/J.COMPEDU.2018.06.007

Chen, C., & Wang, C.-H. (2015). Employing augmented-reality-embedded instruction to disperse the imparities of individual differences in earth science learning. Journal of Science Education and Technology, 24(6), 835–847.

Gun, E. T., & Atasoy, B. (2017). The effects of augmented reality on elementary school students' spatial ability and academic achievement. Education and Science, 42(191), 31–51.

Ibáñez, M. B., Di Serio, Á., Villarán, D., & Delgado Kloos, C. (2014). Experimenting with electromagnetism using augmented reality: Impact on flow student experience and educational

effectiveness. Computers & Education, 71, 1–13. https://doi.org/10.1016/J.COMPEDU.2013.09.004

Karasar, N. (2012). Bilimsel araştırma yöntemi (Scientific research methods). Ankara: Nobel Pub.

Kerawalla, L., Luckin, R., Seljeflot, S., & Woolard, A. (2006). Making it real: exploring the potential of augmented reality for teaching primary school science. Virtual Reality, 10(3–4), 163–174.

Korkmaz, Ö. (2013). İlk ve orta öğretimde öğretimsel amaçlı teknoloji kullanımı. In K. Çağıltay & Y. Göktaş (Eds.), Öğretim Teknolojilerinin Temelleri: Teoriler, Araştırmalar, Eğilimler (pp. 431–446). Pegem Akademi.

Seferoğlu, S. S. (2009). İlköğretim okullarında teknoloji kullanımı ve yöneticilerin bakış açıları. Akademik Bilişim '09, 403–410.

Sırakaya, M. (2015). Artırılmış gerçeklik uygulamalarının öğrencilerin akademik başarıları, kavram yanılgıları ve derse katılımlarına etkisi. Yayımlanmamış doktora tezi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Sırakaya, M., & Alsancak Sırakaya, D. (2018). Artırılmış gerçekliğin fen eğitiminde kullanımının tutum ve motivasyona etkisi. Kastamonu Eğitim Dergisi, 26(3), 887–896.

Sırakaya, M., & Kılıç Çakmak, E. (2018). The effect of augmented reality use on achievement, misconception and course engagement. Contemporary Educational Technology, 9(3), 297–314.

Sırakaya, M., & Seferoğlu, S. S. (2016). Öğrenme ortamlarında yeni bir araç: Bir eğitlence uygulaması olarak artırılmış gerçeklik. In A. İşman, F. Odabaşı, & B. Akkoyunlu (Eds.), Eğitim Teknolojileri Okumaları 2016 (pp. 417–438). TOJET ve Sakarya Üniversitesi.

Wojciechowski, R., & Cellary, W. (2013). Evaluation of learners' attitude toward learning in ARIES augmented reality environments. Computers & Education, 68, 570–585. https://doi.org/10.1016/j.compedu.2013.02.014

Yilmaz, R. M. (2016). Educational magic toys developed with augmented reality technology for early childhood education. Computers in Human Behavior, 54, 240–248. https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.07.040

NEW MEDIA, HATE SPEECH AND A CRITICAL ASSESSMENT OF THE DILBER CHARACTER FROM THE PEARL TANELERI SERIES

Yeni Medya, Nefret Söylemi ve İnci Taneleri Dizisi Üzerinden Dilber Karakteri Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme

Emel YILMAZ[1] , Bekir Bayburt[2], Melek Engin[3]

Dr., Kıbrıs Amerikan Üniversitesi, Güzel Sanatlar – İletişim,

ORCİD ID: 0009-0000-8220-1321

Yeni medya araçlarının yaygınlaşması, milyonlarca insanın nefret söylemiyle etkileşim kurmasına zemin hazırlamış ve bu durum, "yeni medya" ile "nefret söylemi" kavramlarının eleştirel bir perspektifle yeniden değerlendirilmesine neden olmuştur. Özellikle sosyal medya platformlarında (YouTube, Twitter, TikTok) görülen içerik artışı ve magazinsel figürler üzerinden toplumsal yargıların pekiştirilmesinde etkili olmaktadır. 2024 yılının ilk aylarında Kanal D ekranlarında yayın hayatına başlayan İnci Taneleri dizisinin dikkat çeken karakterlerinden biri olan "Dilber", sosyal medya kullanıcıları tarafından yoğun biçimde tartışılmış, karakterin temsili ve yaşantısal koşulları üzerinden kamusal alanda çeşitli yargılar üretilmiştir.

Bu bağlamda, sosyal medya platformlarında yer alan 20 içerikten 9'u, nitel araştırma yöntemi olan Van Dijk'in Eleştirel Söylem Analizi yaklaşımıyla incelenmiş; Dilber karakterine benzer yaşamlar süren bireylerin bu hayat tarzını kendi tercihleriyle mi yoksa toplumsal ya da ekonomik baskılar sonucu mu benimsedikleri tartışmaya açılmıştır. Eleştirel söylem analizi, söylemin yalnızca dilsel bir yapı değil, aynı zamanda toplumsal güç ilişkilerinin ve ideolojilerin yeniden üretildiği bir alan olduğunu savunur. Bu yöntem aracılığıyla, medyada Dilber karakteri üzerinden kurulan söylemlerin, cinsiyetçi normları ve kültürel dışlamayı nasıl meşrulaştırdığı ortaya konmuştur. Araştırma bulguları değerlendirildiğinde, bu tür temsillerin cinsiyetçi ayrımcılık, kültürel dışlanma ve toplumsal ayıplamayla ilişkilendirildiğini göstermektedir. Sonuç olarak, yeni medya platformları, söz konusu karakter üzerinden üretilen nefret söylemleriyle görünür baskı ve dışlayıcı bir kamusal söylem yaratmaktadır.

Anahtar kelimeler: Yeni medya, nefret söylemi, İnci Taneleri Dizisi, Dilber karakteri, Eleştirel Söylem Analizi.

Abstract

The proliferation of new media tools has paved the way for millions of people to interact with hate speech, and this has led to a critical re-evaluation of the concepts of "new media" and "hate speech". The increase in content, especially on social media platforms (YouTube, Twitter, TikTok), and the reinforcement of social judgments through tabloid figures are effective. "Dilber", one of the notable characters of the Pearl Taneleri series, which started broadcasting on Kanal D in the first months of 2024, has been intensely discussed by social media users, and various judgments have been produced in the public sphere based on the character's representation and living conditions.

In this context, 9 out of 20 contents on social media platforms were examined using Van Dijk's Critical Discourse Analysis approach, which is a qualitative research method; it was opened to discussion whether individuals who live similar lives to the character Dilber adopted this

lifestyle by their own choice or as a result of social or economic pressures. Critical discourse analysis argues that discourse is not only a linguistic structure but also a field where social power relations and ideologies are reproduced. Through this method, it was revealed how the discourses established through the character Dilber in the media legitimize sexist norms and cultural exclusion. When the research findings are evaluated, it shows that such representations are associated with sexist discrimination, cultural exclusion and social stigma. As a result, new media platforms create a visible oppressive and exclusionary public discourse with the hate speech produced through the character in question.

Keywords: New media, hate speech, Pearl Grains Series, Dilber character, Critical Discourse Analysis.

RAISING CHILDREN IN THE AGE OF AI: THE IMPORTANCE OF VALUES EDUCATION IN A DIGITALLY SHAPED SOCIETY

YAPAY ZEKÂ ÇAĞINDA ÇOCUK YETİŞTİRMEK: DİJİTALLEŞEN TOPLUMDA DEĞERLER EĞİTİMİNİN ÖNEMİ

Fatih SOLMAZ [1], Ahmet BEKTAŞ[2]

[1]Dr, Hacettepe Üniversitesi, Türk Halkbilimi, ORCID: 0000-0003-4777-1649

2. Dr. Öğretim Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü,

ORCID: 0000-0002-6671-2057

Özet

Her yüzyıl, insanlık tarihinde yaşanan değişim ve dönüşümlerin zaman ve içerik açısından farklılıklarını ortaya koyan tarihsel bir göstergedir. Bilim ve sanatla birlikte gelişen değer ve davranış normları, yüzyıllar boyunca farklı biçimlerde varlığını sürdürerek günümüze kadar ulaşmıştır. Özellikle son iki yüzyılda yaşanan teknolojik gelişmeler, insan yaşamını hızlı ve kapsamlı biçimde etkilemiştir. Son yüzyılda bu gelişmeler daha da hız kazanmış ve XXI. yüzyıl, yeni kırılmaların yaşanacağı, teknolojik adaptasyonun zorlaşacağı bir dönem hâline gelmiştir. Geçmişte kuşlarla sağlanan haberleşme, yerini telgraf, radyo, televizyon, telefon ve son olarak da internet gibi araçlara bırakmıştır. İnternet, farklı coğrafyalardaki bireyleri bir ağ gibi birbirine bağlayarak etkileşimi ışık hızına taşımıştır.

Bu teknolojik dönüşüm, bireylerin yaşam biçimlerini, davranış kalıplarını ve toplumsal yapıları doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir. Bu etkiler arasında en önemlilerinden biri, aile bütünlüğü, çocuk yetiştirme yöntemleri ve toplumun geleceğine ilişkin ortaya çıkan sorunlardır. XXI. yüzyıl, yapay zekânın damgasını vurduğu bir çağdır. Z kuşağı, doğduğu sosyokültürel ortamın teknolojik yapısı ve iletişim araçlarıyla etkileşim içinde büyümekte ve bu dijital kültür içerisinde şekillenmektedir. Dijital kültürde, toplumsal değer ve normlar kolaylıkla öğrenilebildiği gibi, bir o kadar kolay unutulmakta ya da göz ardı edilebilmektedir.

Aileler, çocukların toplumsal değer ve davranışları edinmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. Ancak teknolojiye yeterince adapte olamayan ebeveynler, bu değerlerin yeni kuşaklara aktarımında çeşitli zorluklar yaşamaktadır. Bu bağlamda, günümüz dünyasında öncelikle toplumsal değerlerin güncellenerek teknolojiyle uyumlu hâle getirilmesi ve bireylere bu yolla öğretilmesi önem kazanmaktadır. Ayrıca ebeveynlerin, değişen kuşakların dijital kültürünü anlayabilmeleri ve buna uygun bir yaklaşım geliştirebilmeleri de büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı; dijital kültürle toplumsal değerleri bütünleştirmek ve çocukların aile-toplum ekseninde değer ve norm edinme süreçlerine katkı sunacak yollar geliştirmektir.

Anahtar Kelimeler: Dijital kültür, toplum, aile, çocuk, değerler eğitimi, yapay zeka.

Abstract

Each century serves as a historical indicator that reflects the temporal and proportional nature of changes and transformations throughout human history. The values and behavioral norms that have evolved alongside science and art have persisted in various forms, reaching the present day. Particularly over the past two centuries, technological advancements have rapidly and profoundly influenced human life. In the last century, these developments have accelerated even further, making the 21st century a period marked by significant disruptions and increasing

difficulty in adapting to technological changes. Communication, once maintained through birds, has evolved through the stages of telegraph, radio, television, telephone, and finally the internet. The internet now connects people across different regions of the world, enhancing interaction at the speed of light.

This technological transformation is clearly influencing individuals' lifestyles, behavior patterns, and social structures both directly and indirectly. Among the most critical consequences are issues concerning family integrity, child-rearing practices, and the future of society. It is evident that the 21st century will be an era dominated by artificial intelligence. Generation Z is growing up immersed in the technological and communicative environment of its sociocultural context, becoming enculturated within a digital culture. In this digital culture, societal values and norms can be learned quickly but are just as easily forgotten or disregarded.

Families play a vital role in transmitting societal values and behaviors to children. However, parents who struggle to adapt to technology face challenges in passing these values on to newer generations. In this context, it is crucial to update societal values, integrate them with technology, and teach them to individuals in compatible ways. Additionally, parents must adopt an innovative perspective to understand the digital culture shaping new generations and respond accordingly. The aim of this study is to integrate societal values with digital culture and to develop pathways that support children's acquisition of values and norms within the family and societal framework.

Keywords: Digital culture, society, family, child, values education, artificial intelligence

1. GİRİŞ

Teknoloji gündelik hayatımızı kapsayan ve değiştirme, dönüştürme gücüne sahip belli başlı etmenlerden bir tanesidir. Her yüzyılın teknolojisi bir önceki zamanı aşmakta ve insanlığı bir diğer ileri yenilikçi aşamaya taşımaktadır. Bunlardan belki de en önemlisi XXI. yüzyıl çağının yüksek "G" internet sağlayıcıları ve ona bağlı teknolojik platformlar, programlardır. Söz konusu gelişmelerden bir diğeri de yapay zekâdır ve bu da insanlığı bir diğer aşamaya evirilmesine neden olmuştur. Bu aşama teknolojik üretim ile insanlık hafızasının bütünleştiği bir zamanı ifade etmektedir. Kısaca tanımlamak gerekirse Yapay Zekâ Çağı, teknik gelişmelerin ötesinde, bilgi felsefesi, etik, sosyoloji, ekonomi ve hukuk gibi pek çok disiplini ilgilendiren teknolojik bir dönüşüm sürecidir. En genel özelliği ile belirtilen bu çağ, insanlık tarihinin tarım, sanayi ve bilgi devrimlerinden sonraki teknolojik gelişmeleri kapsar.

2. Kavramsal Çerçeve: Yapay Zeka Çağı

Kavramsal olarak Yapay Zekâ Çağı (Artificial Intelligence Era), insanın bilişsel işlevlerinin dijital sistemler ve algoritmalar aracılığıyla otomatikleştirildiği, karar alma süreçlerinin ise yapay zekâ temelli modellerle şekillendiği, insan-makine etkileşiminin belirleyici olduğu toplumsal, ekonomik ve kültürel bir zaman dilimini ifade eder. Bu çağ, yalnızca teknolojik bir dönüşümü değil; aynı zamanda insanlığın tarihsel, sosyal, psikolojik ve bilişsel yetilerinin dijital ortama taşınmasını da kapsamaktadır (McCarthy et al., 2006; Nilsson, 2009).

Yapay Zekâ Çağı'nda insanın bilişsel kapasiteleri dijital sistemler tarafından yönlendirilmekte, bu sistemler üretimden yönetime, karar alma mekanizmalarından gündelik yaşama kadar çok çeşitli alanlarda etkili olmaktadır. Bu dönemin ayırt edici yönlerinden biri, insan-makine etkileşiminin tarihsel olarak en üst düzeye ulaşmış olmasıdır. Günümüzde yapay zekâ sistemleri, insanlığın kolektif ve tarihsel bilgi birikimini belirli ölçütlere göre analiz edebilmekte; bu analizler doğrultusunda çıkarımlar yapmakta ve öngörülerde bulunabilmektedir.

Kitchin'e (2014) göre Yapay Zekâ Çağı, dijital teknolojilerin yalnızca araçsal bir unsur olarak değil, aynı zamanda yeni bir bilgi üretim rejimi olarak işlev gördüğü algoritmik dönemdir. Bu dönemde yapay zekâ sistemlerinin bilgi üretme ve işleme kapasiteleri; bilimsel bilgi üretiminden politika geliştirme süreçlerine, gündelik yaşamdaki karar alma pratiklerinden ekonomik sistemlerin işleyişine kadar çok çeşitli alanlarda otomasyon ve öngörüye dayalı karar verme süreçlerini ön plana çıkarmaktadır (Kutlusoy, 2019).

Yapay Zekâ Çağı'nın en belirgin özelliği; teknolojik altyapıya, bilgiye, iş birliğine ve algoritmalara dayalı bir sistemsel dönüşüm sunmasıdır. Günümüzde üretim, eğitim, sağlık, hukuk, matematik ve fizik gibi birçok disiplin yapay zekâ temelli teknolojilerle entegrasyon hâlindedir. Bu bütünleşme, insan-makine iş birliğini tarihsel olarak benzersiz bir seviyeye taşımıştır (Coşkun & Kuşçu, 2021). Bilgi temelli dönüşüm, bu çağda veri analitiği, tahmine dayalı modelleme ve otomatik karar alma mekanizmalarının hızla gelişmesine zemin hazırlamıştır (Brynjolfsson & McAfee, 2014). Dahası, yapay zekâ sistemleri insan kapasitesini tamamlayıcı — hatta bazı durumlarda ikame edici — roller üstlenmekte; bu durum, yeni etik, hukuki ve sosyolojik tartışmaların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Bostrom, 2014; Floridi et al., 2018).

Teknolojik ve dijital temelli bu yeni çağda, bireylerin sosyokültürel ve ailevi değerleri de dönüşüme uğramaktadır. Özellikle dijital kültür, Z kuşağının değerler dünyasını derinlemesine etkilemiş; "dijital yerlilik" ve "algoritmik sosyalleşme" gibi kavramlar eğitim ve etik bağlamında tartışılmaya başlanmıştır. Bu süreçte dijital platformlar yeni iletişim ve etkileşim biçimleri olarak yaygınlık kazanmıştır. Z kuşağı, doğrudan dijital ortamda doğmuş ve büyümüş ilk kuşaktır; dolayısıyla teknolojik araçlarla bütünleşik bir yaşam sürmektedir. Prensky'nin (2001) ifadesiyle bu nesil "dijital yerli"dir; onların kültürü teknoloji temelli ve algoritmik yapılarla şekillenmiştir. Günümüzde Z kuşağı, yapay zekâ sistemlerini yalnızca bir araç olarak değil; sosyal etkileşim, kimlik inşası ve gündelik yaşam pratiklerinin ayrılmaz bir bileşeni olarak kabul etmektedir.

XXI. yüzyılda Z kuşağının dijital kültürle olan etkileşimi ve yapay zekâ uygulamalarıyla bütünleşmesi dikkate alındığında, bireylerin yapay zekâyı eğitim, eğlence ve zaman tasarrufu gibi farklı amaçlarla kullandığı görülmektedir (Batu & Yıldırım, 2024). Z kuşağı, robotik sistemlerle aktif bir etkileşim içerisindedir (Kayıkçı & Bozkurt, 2018) ve bu kuşak, transhümanist bir çağa geçişin de parçası konumundadır (Tulum, 2024). Yapay zekâ çağında insan, toplumsal, dini ve ahlaki normlar açısından çeşitli şekillerde etkilenmekte; bu dönüşümün merkezinde ise aile kurumunun karşı karşıya kaldığı teknoloji ve dijital kültür yer almaktadır.

Bu bağlamda, algoritmalar ve dijital platformlar Z kuşağı için haber akışını, arkadaş önerilerini ve müzik zevkini şekillendiren temel norm belirleyicileri haline gelmiştir. Sosyoloji literatüründe bu etkileşim "algoritmik sosyalleşme" olarak tanımlanmaktadır (Bucher, 2018). Örneğin, Z kuşağı ChatGPT, TikTok algoritmaları, Spotify öneri sistemleri ve Google Asistan gibi yapay zekâ destekli araçları gündelik yaşamlarında aktif biçimde kullanmaktadır (Long & Magerko, 2020). Ancak bu etkileşim, genellikle tüketici odaklı ve pasif bir kabulleniş biçiminde ortaya çıkmaktadır. Oysa Z kuşağının, yapay zekâ uygulamalarını yalnızca tüketim amaçlı değil, aynı zamanda yaratıcı bir ortak (co-creator) olarak değerlendirmesi gerekmektedir. Yapay zekâ destekli sanat, içerik üretimi, kodlama ve dijital oyun tasarımı gibi bilgi temelli alanlarda Z kuşağının üretici bir rol üstlenmesi, pasif tüketicilikten aktif katılımcılığa geçişi mümkün kılacaktır. Böylece bireyler, geleneksel medya tüketiciliğini aşarak katılımcı kültür pratiklerini yeniden üretme potansiyeli kazanacaktır (Jenkins, 2006).

3. Z Kuşağı, Dijital Mahremiyet ve Yapay Zekâ İlişkisi

Yapay zekâ çağında doğan Z kuşağı, dijitalleşmenin sunduğu olanaklardan faydalanırken, farkında olmaksızın kişisel verilerinin gözetim altına alınması ve dijital mahremiyetinden ödün verilmesi gibi risklerle karşı karşıyadır (Zuboff, 2019). Bununla birlikte, önceki nesillerle kıyaslandığında, günümüzde genç kuşak arasında dijital haklar ve mahremiyet konularında farkındalığın giderek arttığı gözlemlenmektedir.

XXI. yüzyılın teknolojik dönüşüm sürecinde, Z kuşağı ile yapay zekâ arasındaki ilişki yalnızca teknolojik uyum ya da araçsal kullanım bağlamında değerlendirilemez. Bu ilişki, kültürel, bilişsel ve sosyo-politik katmanlarda derinleşen çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Mevcut dijital ortamda, Z kuşağı bir yandan eğitimde yapay zekâ ile bütünleşik, etkileşimli ve kişiselleştirilmiş öğrenme süreçlerinden faydalanmakta; öte yandan bu gelişmeler, öğrenmenin yüzeyselleşmesi ve eleştirel düşünme becerilerinin zayıflaması gibi yeni riskleri de beraberinde getirmektedir (Selwyn, 2019).

Z kuşağı yalnızca yapay zekâ teknolojilerinin sunduğu olanaklardan yararlanan bir kullanıcı değil; aynı zamanda bu teknolojilerin etik sınırlarını, kullanım politikalarını ve toplumsal etkilerini şekillendiren aktif bir özne konumundadır. Bu nedenle, Z kuşağının yapay zekâ ile olan ilişkisi, teknolojiye edilgen bir uyumdan ziyade, teknolojik sistemlerin yeniden tanımlandığı ve dönüştürüldüğü bir karşılıklı etkileşim süreci olarak değerlendirilmektedir.

4. Yapay Zekâ Çağında Z Kuşağı ve Değerler Eğitimi

Değerler eğitimi, bir toplumun ideal insan davranışlarını belirleyen temel davranış örüntülerini ifade eder. Değerler, toplumsal yapının sürekliliğini sağlayan, kuşaktan kuşağa aktarılarak varlığını sürdüren kültürel kodlar arasında yer alır. Her toplumun kendine özgü kültürel kodlarına paralel olarak, değerler eğitimi de farklılıklar gösterir. Bireylere kazandırılmak istenen değerler ve davranış biçimleri, zamanın ruhundan (zeitgeist) bağımsız değildir. Günümüzde teknolojik gelişmeler ve dijital kültür ortamı, toplumun değer sistemleri ile bireysel davranış örüntülerinin biçimlenmesinde belirleyici rol oynamaktadır.

XXI. yüzyılda, sosyokültürel değerlerin bireylere nasıl ve ne şekilde aktarılacağı ile bu değerlerin yapay zekâ ve dijital teknolojilerle nasıl bütünleştirileceği, giderek daha fazla tartışılması gereken bir konu hâline gelmiştir. Bu bağlamda, Yapay Zekâ Çağı'nda Z kuşağının değerlerle bütünleşmesi, yalnızca bireysel düzeydeki etik yargılarla sınırlı kalmamakta; aynı zamanda söz konusu kuşağın toplumsal yönelimlerini, kimlik inşasını, dijital vatandaşlık anlayışını ve teknolojik etikle ilişkisini de doğrudan etkilemektedir.

Z kuşağı, doğuştan dijital ortamda büyüyen ilk kuşaktır. Bu dijital ortamda geleneksel etik normlar, yeni dijital davranış biçimleriyle çatışmakta ve yeniden şekillenmektedir. Floridi'nin (2013) ifadesiyle, teknolojik bir atmosfer olan "infosfer"de etik, bireylerin dijital eylemleri kadar, içinde yaşanılan dünyayla da bağlantılıdır. Yapay Zekâ Çağı'nda da değerler ve ahlaki normlar insanlığın sorumluluğunda olan temel ilkelerdir. Bu nedenle, Z kuşağının değerlerle bütünleşmesi, geleneksel değer sistemleri ile dijital teknolojilerin sunduğu yeni normatif yapılar arasında ortak bir etik zemin oluşturulmasını gerekli kılmaktadır.

Z kuşağının dijital kültür ortamında dikkat etmesi gereken başlıca değer alanları; mahremiyet, adalet ve özgürlük gibi temel etik kavramlardır. Yapay zekâ ile sürekli etkileşim içinde olan bireylerin, algoritmaların değer yüklü yapılar olduğunu bilerek bu sistemlere yönelik bilinçli tutumlar geliştirmesi gerekmektedir. Z kuşağı, toplumun sosyokültürel kodlarıyla uyumsuz olan; gizlilik ihlali, yanıltıcı bilgi yayımı ya da mahremiyetin ifşası gibi etik dışı dijital davranışlardan uzak durmalıdır (O'Neil, 2016). Bu tür bir farkındalık, eleştirel dijital okuryazarlığın gelişmesini sağlamakla kalmaz; aynı zamanda dijital sistemlerin daha adil,

kapsayıcı ve şeffaf hâle gelmesine de katkı sunar. Böylece Z kuşağı, yeni bir değer dünyası olarak ortaya çıkan teknolojik gelişmelerle daha bütünlüklü bir biçimde etkileşime girebilir.

Yapay zekâ ile bütünleşmiş dijital araçlar, Z kuşağı için yalnızca bilgi edinme ortamları değil, aynı zamanda değer temelli kamusal hareketlilik platformları hâline gelmiştir. Bu bağlamda Z kuşağı, sosyal adalet, iklim değişikliği, ırkçılık ve toplumsal cinsiyet eşitliği gibi küresel meselelere dair kamuoyu oluşturma konusunda dijital imkânları etkin bir biçimde kullanabilmektedir (Jenkins, Ito & boyd, 2016).

Öte yandan, 21. yüzyılda geleneksel değerlerin taşıyıcısı olan aile yapıları, hızla değişen teknolojik dönüşüme ayak uydurmakta güçlük çekmektedir. Ebeveynler, çocuklarının dijital alışkanlıklarını çoğu zaman anlamakta zorlanmakta ve bu durum, kuşaklar arası iletişimde kopmalara ve değer aktarımında zayıflamalara yol açmaktadır. Oysa dijital ve yapay zekâ çağında ailelerin yalnızca denetleyici değil, aynı zamanda rehberlik edici bir yaklaşımla dijital kültüre uyum sağlamaları gerekmektedir. Bu doğrultuda ailelerin temel sorumluluğu, teknolojiyi dışlamak değil; aksine, onu doğru ve bilinçli biçimde kullanarak değerler eğitiminin doğal bir parçası hâline getirmektir.

Özetle, Yapay Zekâ Çağı'nda Z kuşağının değerlerle bütünleşmesi; dijital kültür ortamının dikkate alınması, bu ortama uygun içerikler üretilmesi ve ailelerin çağın ruhunu anlayarak aktif bir şekilde sürece katılmasıyla mümkün olacaktır. Ebeveynler, yapay zekâ destekli eğitim sistemlerini kendi öğrenme süreçlerine adapte ederek, çocuklarına toplumsal değerleri ve etik kuralları etkili biçimde aktarabilirler (Selwyn, 2019). Etik kodlara, dijital vatandaşlık eğitimi ve eleştirel düşünceye dayalı bir yaklaşım geliştirilmesi, Z kuşağını yapay zekânın olası zararlarından koruyacak ve onları sorumlu dijital bireyler olarak yetiştirecektir.

Sonuç

Yapay Zeka Çağı ve dijital kültür ortamı, yalnızca bir teknolojik ilerleme süreci değil; bilgi üretiminden etik normlara, ekonomik yapılardan toplumsal ilişkilenmeye kadar birçok düzlemde baş döndüren değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Bugün, dijitalleşmeyi yok saymak mümkün değildir. Ancak teknolojiyle birlikte değerleri yaşatmanın yolları da mümkündür. Bu çerçevede bazı çözüm önerilerini şöyle sıralayabiliriz: Değerler eğitimi dijital platformlara entegre edilmelidir. Çocuklar için eğitici uygulamalar, hikâye anlatım teknikleri ve interaktif oyunlar toplumun sosyokültürel değerlerini Z kuşağına aktarmak için kullanılabilir. Ayrıca ebeveynler ve öğretmenler, dijital medya okuryazarlığı konusunda bilinçlendirilmelidir. Yine aile içinde ebeveynler ile çocuklar birlikte dijital içerikler izlemeli, sonrasında bu içerikleri eleştirel bir bakışla tartışmalıdırlar. Aileler başta olmak üzere sosyal çevre ve eğitim, öğretim kurumlarınca; sosyal medya, dijital kimlik, mahremiyet gibi konular çocuklara erken yaşta değer odaklı olarak anlatılmalıdır.

Sonuç olarak, içinde bulunduğumuz çağda teknoloji bir gerçekliktir; erdemli bir birey olmak hâlâ bir tercihtir. Eğer çocukları, duygusal zekâ, empati, sorumluluk, saygı ve adalet gibi temel insani değerlerle donatabilirsek, onları dijital dünyada sadece var olan değil, değer üreten, yaşatan ve gelecek kuşaklara aktaran bireyler hâline getirebiliriz.

KAYNAKÇA

Batu, M., & Yıldırım, A. (2024). *Z kuşağı yapay zekâyı nasıl kullanıyor? Yeni dijital kuşak üzerine bir inceleme*. 4. Dijital Dönüşüm ve Toplum Sempozyumu, İstanbul, Türkiye.

Bostrom, N. (2014). *Superintelligence: Paths, dangers, strategies*. Oxford University Press.

Bucher, T. (2018). *If...Then: Algorithmic power and politics*. Oxford University Press.

Coşkun, O., & Kuşçu, E. (2021). Artificial intelligence's pupil natural language processing. *Turkophone, 8*(3), 116–129.

Floridi, L. (2013). *The ethics of information*. Oxford University Press.

Floridi, L., Cowls, J., Beltrametti, M., Chatila, R., Chazerand, P., Dignum, V., ... & Vayena, E. (2018). AI4People—An ethical framework for a good AI society: Opportunities, risks, principles, and recommendations. *Minds and Machines, 28*(4), 689–707. https://doi.org/10.1007/s11023-018-9482-5

Jenkins, H. (2006). *Convergence culture: Where old and new media collide*. NYU Press.

Jenkins, H., Ito, M., & boyd, d. (2016). *Participatory culture in a networked era: A conversation on youth, learning, commerce, and politics*. Polity Press.

Kayıkçı, M. Y., & Bozkurt, A. K. (2018). Dijital çağda Z ve Alpha kuşağı, robotlar ve turizmde yapay zeka uygulamaları. *Sosyal Bilimler Metinleri, 1*, 54–64.

Kitchin, R. (2014). *The data revolution: Big data, open data, data infrastructures and their consequences*. Sage.

Kutlusoy, Z. (2019). Felsefe açısından yapay zekâ. In G. Telli (Ed.), *Yapay zekâ ve gelecek* (ss. 25–43). Doğu Kitap Evi.

Long, D., & Magerko, B. (2020). What is AI literacy? Competencies and design considerations. In *Proceedings of the 2020 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems* (pp. 1–16). https://doi.org/10.1145/3313831.3376727

McCarthy, J., Minsky, M. L., Rochester, N., & Shannon, C. E. (2006). A proposal for the Dartmouth summer research project on artificial intelligence. *AI Magazine, 27*(4), 12–14.

Nilsson, N. J. (2009). *The quest for artificial intelligence: A history of ideas and achievements*. Cambridge University Press.

O'Neil, C. (2016). *Weapons of math destruction: How big data increases inequality and threatens democracy*. Crown Publishing Group.

Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants. *On the Horizon, 9*(5), 1–6. https://doi.org/10.1108/10748120110424816

Selwyn, N. (2019). *Should robots replace teachers? AI and the future of education*. Polity Press.

Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. PublicAffairs.

OPTIMAL SIZING OF HYBRID PV/WT SYSTEM USING GREY WOLF OPTIMIZATION ALGORITHM

GRİ KURT OPTİMİZASYON ALGORİTMASINI KULLANARAK HİBRİT PV/WT SİSTEMİNİN OPTİMAL BOYUTLANDIRILMASI

Salih ERMİŞ[1], Mustafa SIRAKAYA[2]

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Elektrik Elektronik Mühendisliği, 0000-0002-1053-9160

[2]Doç. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Bilgisayar Teknolojileri, 0000-0002-7964-4399

Özet

Fosil yakıt enerji kaynaklarına alternatif olarak yenilenebilir enerjinin önemi gün geçtikçe artmaktadır. Güç üretimindeki kullanılabilirlikleri ve topolojik avantajları nedeniyle yüksek oranda elektrik şebekelerine bağlanmaktadır. Bunun yanında çıkış gücünün istikrarsız, kurulum maliyetlerinin fazla olması gibi dezavantajlara sahiptir. Bu bağlamda yenilenebilir enerjinin tasarlanması, konumlandırılması ve boyutlandırılması sürdürülebilirlik, verimlilik ve şebeke entegrasyonu açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada, Gri Kurt Optimizasyon (GKO) algoritması kullanılarak hibrit fotovoltaik (PV) ve rüzgar türbini (WT) yenilenebilir enerji sistemleri için etkin bir boyutlandırma yöntemi önerilmiştir. Çalışmanın temel amacı, belirli bir yük profiline ait enerji talebini karşılayacak şekilde toplam sistem maliyetini en aza indirecek hibrit sistem konfigürasyonunu belirlemektir. Önerilen modelde, güneş ışınımı ve rüzgar hızı gibi meteorolojik verilerin yanı sıra PV panelleri, rüzgar türbinleri, bataryalar ve inverterler gibi sistem bileşenlerinin teknik ve ekonomik özellikleri dikkate alınmıştır. Çalışmada üç farklı senaryo (PV/BAT, WT/BAT, PV/WT/BAT) analiz edilmiştir. Simülasyon sonuçları, en düşük toplam sistem maliyetinin PV/WT/BAT senaryosunda elde edildiğini göstermiştir. Ayrıca, GKO algoritmasının hızlı yakınsama özelliği sayesinde, çözüm süreci verimli bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular, GKO algoritmasının hibrit yenilenebilir enerji sistemlerinin boyutlandırılmasında etkili ve güvenilir bir yöntem olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hibrit sistemler, Fotovoltaik, Rüzgar Türbini, Gri kurt optimizasyon algoritması, Optimal boyutlandırma

Abstract

The importance of renewable energy as an alternative to fossil fuel energy sources is increasing day by day. Due to their usability in power generation and topological advantages, they are highly connected to electricity grids. In addition, they have disadvantages such as instability of output power and high installation costs. In this context, design, positioning and sizing of renewable energy are important in terms of sustainability, efficiency and grid integration. In this study, an effective sizing method is proposed for hybrid photovoltaic (PV) and wind turbine (WT) renewable energy systems using the Gray Wolf Optimization (GKO) algorithm. The main objective of the study is to determine the hybrid system configuration that will minimize the total system cost to meet the energy demand of a specific load profile. In the proposed model, meteorological data such as solar radiation and wind speed as well as technical and economic characteristics of system components such as PV panels, wind turbines, batteries and inverters

are taken into account. Three different scenarios (PV/BAT, WT/BAT, PV/WT/BAT) are analyzed in the study. Simulation results show that the lowest total system cost is achieved in the PV/WT/BAT scenario. In addition, thanks to the fast convergence feature of the GKO algorithm, the solution process is carried out efficiently. The findings reveal that the GKO algorithm is an effective and reliable method in sizing hybrid renewable energy systems.

Keywords: Hybrid systems, Photovoltaic, Wind Turbine, Gray wolf optimization algorithm, Optimal sizing

1. GİRİŞ

Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, dünya genelinde enerji güvenliğini sağlamak ve çevresel sürdürülebilirliği artırmak adına kritik bir öneme sahiptir. Güneş ve rüzgar enerjisi, özellikle çevre dostu ve tükenmeyen kaynaklar olmaları nedeniyle, bu alandaki en yaygın enerji üretim seçenekleri arasında yer almaktadır (Ellabban et al., 2014; Wang & Yang, 2013). Bu sistemlerin etkin bir şekilde çalışabilmesi ve ekonomik açıdan verimli hale gelebilmesi için, optimal boyutlandırma çalışmaları büyük bir önem taşımaktadır. Enerji sistemlerinin optimal boyutlandırılması, yalnızca sistemin enerji üretim kapasitesini değil, aynı zamanda yatırım maliyetlerini, işletme giderlerini ve uzun vadeli sürdürülebilirliğini de doğrudan etkileyen bir faktördür (Luna-Rubio et al., 2012).

Fotovoltaik (PV) ve rüzgar türbini (WT) sistemlerinin hibrit kullanımının yaygınlaşması, bu sistemlerin birbirlerini tamamlayıcı özellikleri sayesinde enerji üretiminde sürekliliği sağlayan verimli bir çözüm sunmaktadır (Zhao et al., 2015). Ancak, her iki enerji kaynağının üretim özellikleri, çevresel koşullar, enerji talep profilleri ve ekonomik faktörler göz önünde bulundurularak yapılan boyutlandırma süreci karmaşık ve çok sayıda parametreyi içeren bir optimizasyon problemine dönüşmektedir. Bu bağlamda, hibrit sistemlerin boyutlandırılması, sistemin verimliliğini artırmak, maliyetleri düşürmek ve enerji arz güvenliğini sağlamada kritik bir rol oynamaktadır (Khan & Javaid, 2020).

Literatür taraması sonucunda, hibrit yenilenebilir sistemlerin boyutlandırması için popüler yazılım tabanlı, klasik ve metasezgisel teknikler sunmuştur. Al-Sharafi ve ark., fotovoltaik (PV)/rüzgar türbini (WT)/FC/Bat modeline dayalı hibrit sistemin performansını incelemek için HOMER simülasyonunu kullanmıştır (Al-Sharafi et al., 2017). Abdelhak ve ark., bir PV/WT hibrit sistemin boyutlandırılması için standart GA ile Bulanık Uyarlamalı GA Algoritması kullandı (Abdelhak et al., 2014). Mohamed ve ark., PV sisteminin çıkış gücünü en üst düzeye çıkarmak ve yaşam döngüsü maliyetini en aza indirmek için Yapay Arı Kolonisi algoritmasını (ABC) uyguladı (Mohamed et al., 2014). Ghosh ve Karar, hem PV hem de biyokütle içeren hibrit sistemi için optimum boyutlandırma ve maliyet düşürme çözümünü Yusufçuk algoritması ile optimize edilmiş, sonuçlar ABC yöntemiyle elde edilen değerlerle karşılaştırılmıştır (Ghosh & Karar, 2018).

Son yıllarda, geleneksel optimizasyon yöntemlerinin yanı sıra, yapay zekâ tabanlı sezgisel algoritmalar, karmaşık optimizasyon problemlerine çözüm arayışında daha etkili ve verimli sonuçlar sunmaktadır. Bu tür algoritmalar, çok sayıda değişkenin ve kısıtlamanın olduğu sistemlerde, global optimum çözüme ulaşmak adına güçlü bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada, doğadaki gri kurtların sosyal avlanma davranışlarından ilham alınarak geliştirilen Gri Kurt Optimizasyonu (Grey Wolf Optimizer - GKO) algoritması, PV-WT hibrit enerji sistemlerinin optimal boyutlandırılmasında kullanılacaktır.

GKO algoritması, düşük hesaplama maliyeti, yüksek doğruluk oranı ve hızlı yakınsama yeteneği ile öne çıkan bir meta-sezgisel optimizasyon yöntemidir. Gri kurtlar, lider kurtların (alpha) rehberliğinde sürü olarak avlanırken, her birey (beta ve delta kurtlar) sürüye uygun stratejiler geliştirir ve ortak bir hedefe doğru yönelir. Bu doğal davranış, GKO algoritmasında

yer alan çözüm arama mekanizmasına yansımış ve çok sayıda parametre arasındaki dengeyi sağlayarak global optimuma ulaşılmasına olanak tanımaktadır. Bu çalışmada, GKO algoritması, PV ve WT sistemlerinin kurulum maliyetleri, enerji üretim kapasiteleri ve çevresel koşullar doğrultusunda optimize edilecektir.

Bu çalışmanın amacı, Gri Kurt Optimizasyonu algoritması kullanarak, PV-WT hibrit enerji sisteminin boyutlandırılması sürecinde maliyet, enerji üretimi ve verimlilik arasındaki dengeyi en uygun şekilde sağlamaktır. Ayrıca, bu çalışma, farklı coğrafi bölgelerdeki iklimsel veriler ve enerji talep profillerine göre sistem performansını değerlendirmeyi ve elde edilen sonuçları literatürdeki diğer optimizasyon teknikleriyle karşılaştırmayı hedeflemektedir.

2. HİBRİT YENİLENEBİLİR SİSTEMİN BİLEŞENLERİ

Bu çalışmada, PV/WT/Batarya sistemi için optimum maliyet ve güvenilirlik boyutlandırması amaçlamaktadır. Optimizasyon değişkenleri PV/WT gücü ve bataryanın kapasitesinden oluşmaktadır. Sistemdeki elemanların maliyet değerleri Tablo 1'de verilmiştir. PV ve WT üretim değerlerini hesaplamak için bir yıl boyunca (8760 saatlik) güneş ışınımı, sıcaklık ve rüzgar hızı değerleri referans alınmıştır. Sistem PV ve WT, yük değerini karşılamak için enerji üretir. Eğer üretilen enerji yük değerinden fazla ise fazla enerji bataryalarda depolanır. Tersi durumda, üretilen enerji yükü karşılamaya yetmiyorsa bataryalarda depolanan enerji yükü karşılamaya çalışır.

Tablo 1. Bileşenlerin maliyeti (Ahmadi & Abdi, 2016).

	PV	**WT**	**Batarya**	**İnverter**
Anma gücü	1 (kW)	1 (kW)	1 (kWh)	1(kW)
Ömür (yıl)	20	20	5	10
Yatırım maliyeti ($)	2000	3200	100	700
Bakım Maliyeti ($/yıl)	33	100	5	0

2.1. Fotovoltaik hücre modeli

Fotovoltaik (PV) sistemler, güneş ışığını DC olarak elektrik enerjisine dönüştüren malzemelerdir [21]. PV hücrelerin birbirine paralel veya seri bağlanmasıyla PV modüller meydana gelir. PV modelleri, çevresel ve fiziksel büyüklüklere dayalı matematiksel modele göre elektrik enerjisi üretimi hesaplanır. Bir PV hücresi gücü, panel verimi (η), gelen güneş ışınımı (Ir) ve panelin fiziksel alanı (A) ile Eş 1 ile ifade edilir (Kaviani et al., 2009).

$$P_{PV} = \eta \times A \times I_r \quad (1)$$

PV panelinin verimliliği sıcaklığa bağlı olarak değişen faktörlere bağladır. Sıcaklığın artması, PV hücrelerinin gerilimini düşürerek toplam üretimi azaltabilir. PV panellerin toplam verimliliği Eş. 2 ile hesaplanır (Sultan et al., 2018).

$$\eta = \eta_r \times \eta_t \times \left[1 - \beta_T \times (T_c - 25) - \beta_T \times I_r \times \left(\frac{T_{nom}-20}{800}\right) \times (1 - \eta_r \times \eta_t)\right] \quad (2)$$

Burada, r, referans verimliliği, t, maksimum güç noktası verimliliğini ifade eder. T, sıcaklık katsayısıdır. Tc, hücre sıcaklığını, Tnom, nominal hücre sıcaklığını temsil eder.

2.2. Rüzgar tribün modeli

Rüzgar türbini (WT) sistemleri, rüzgarın kinetik enerjisinden yararlanarak döner ve bu dönüş hareketi jeneratör aracılığıyla elektrik enerjisine dönüştürülür. WT'nin nominal çıkış gücü aşağıdaki gibi hesaplanır:

$$P_{WT-nominal} = \frac{1}{2} \times C_p \times \rho \times A \times V^3 \quad (3)$$

Burada, C_p, güç katsayısı (Betz limiti nedeniyle maksimum 0.593), ρ, havanın yoğunluğu, A, Rotor süpürme alanı, V, rüzgar hızını ifade eder. WT'nin verimi, rotor kanatlarının tasarımına, rüzgar hızına ve jeneratörün etkinliğine bağlıdır. Bir WT'nin gücü, rüzgar hızının üçüncü kuvvetiyle orantılıdır. Rüzgar türbininin çıkış gücünü belirleyen faktörler şunlardır:

- Kesme rüzgar hızı (cut-in speed): Türbinin çalışmaya başladığı en düşük hız.
- Nominal rüzgar hızı: Türbinin en yüksek verimde çalıştığı hız.
- Kesme rüzgar hızı (cut-out speed): Türbinin güvenlik nedeniyle durduğu hız.

Matematiksel olarak WT çıkış gücü şu şekilde ifade edilir:

$$P_{WT} = \begin{cases} 0 & V < V_{başlangıç}, V > V_{kesme} \\ P_{WT-max}\left(\frac{V - V_{başlangıç}}{V_{nominal} - V_{başlangıç}}\right)^3 & V_{başlangıç} \leq V < V_{nominal} \\ P_{WT-nominal} & V_{nominal} \leq V < V_{kesme} \\ 0 & V > V_{kesme} \end{cases} \quad (4)$$

Burada; P_{WT}, WT çıkış gücü, P_{WT-max}, WT maksimum gücü, $V_{başlangıç}$, başlangıç rüzgar hızı, $V_{nominal}$, nominal rüzgar hızı, V_{kesme}, kesme rüzgar hızı olarak tanımlanır (Tooryan et al., 2020).

2.3. Batarya modeli

PV ve WT tarafından üretilen fazla elektrik, gerekli yük talebini karşılamak için bataryalarda depolanır Şarj ve deşarj durumundaki akünün gücü, Eş. 5 ile elde edilir (Maleki & Pourfayaz, 2015):

$$P_{BAT}(t) = P_{BAT}(t-1) \times (1-\sigma) + \left[(N_{PV} \times P_{PV} \times \eta_{CON} + N_{WT} \times P_{WT} \times \eta_{REC}) - \frac{P_{Yük}}{\eta_{inv}}\right] \times \eta_{BAT} \quad (5)$$

3. PROBLEMİN FORMÜLASYONU

Hibrit güç sisteminin net toplam maliyetini (NTM) hesaplayabilmek için sistemin başlangıç maliyeti (BM), onarım (bakım) maliyeti (OM) ve değiştirme maliyetlerinin (DM) hesaplanması gerekmektedir.

$$BM = (N_{PV}C_{PV}) + (N_{WT}C_{WT}) + (N_{BAT}C_{BAT}) + (N_{INV}C_{INV}) \quad (6)$$

N_i $i.$ C_i $i.$

Burada, 'ler bileşen sayısı, 'ler bileşen başına düşen yatırım maliyetlerini ifade etmektedir.

$$OM = [(N_{PV}C_{M,PV}) + (N_{WT}C_{M,WT}) + (N_{BAT}C_{M,BAT})] \sum_{t=1}^{T} \left(\frac{1+InfR}{1+IntR}\right)^t \quad (7)$$

$C_{M,i}$ $i.$ $InfR$ $IntR$

Burada, 'ler bileşen başına düşen bakım maliyetlerini, ve sırasıyla enflasyon ve faiz oranlarını ifade etmektedir. Çalışmada, invertör ve bataryaların değiştirilmesi planlanmıştır.

$$DM = [(N_{BAT}C_{BAT}) + (N_{INV}C_{INV})] \sum_{t=1}^{T} \left(\frac{1+InfR}{1+IntR}\right)^t \quad (8)$$

Buna göre NTM değeri;

$$NTM = BM + OM + DM \quad (9)$$

4. GRİ KURT OPTİMİZASYON ALGORİTMASI

Gri Kurt Optimizasyon Algoritması (GKO), Mirjalili ve arkadaşları tarafından 2014 yılında geliştirilmiş doğadan esinlenen bir meta-sezgisel optimizasyon algoritmasıdır. Algoritmanın temel esin kaynağı, gri kurtların (Canis lupus) doğal hayattaki avlanma stratejileri ve sosyal hiyerarşik yapılarıdır. GKO, özellikle karmaşık, doğrusal olmayan ve çok boyutlu problemlerin çözümünde etkin sonuçlar elde etmesiyle dikkat çekmektedir (Mirjalili, 2015; Mirjalili et al., 2014).

Gri kurtlar sosyal bir yapıya sahiptir ve tipik olarak dört farklı liderlik düzeyinden oluşan bir hiyerarşi sergilerler: alfa (α), beta (β), delta (δ) ve omega (ω). Bu hiyerarşi, GKO algoritmasının arama uzayında çözüm noktalarını güncelleme sürecinde temel bir yapı olarak kullanılır.

- **Alfa (α):** En iyi çözümü temsil eder ve sürünün lideridir.
- **Beta (β):** İkinci en iyi çözüm noktasıdır ve alfaya danışmanlık yapar.
- **Delta (δ):** Üçüncü en iyi çözümdür ve alfa ile beta tarafından yönlendirilir.
- **Omega (ω):** Diğer tüm kurtlardır ve en düşük hiyerarşik düzeyde yer alır.

Bu hiyerarşik yapı, çözüm arama sürecinde kurtların konumlarını güncellerken referans alınan üç lider (α, β ve δ) üzerinden gerçekleştirilir. Bu sayede küresel ve yerel arama dengesi sağlanır.

5. SİMÜLASYON SONUÇLARI VE ANALİZLERİ

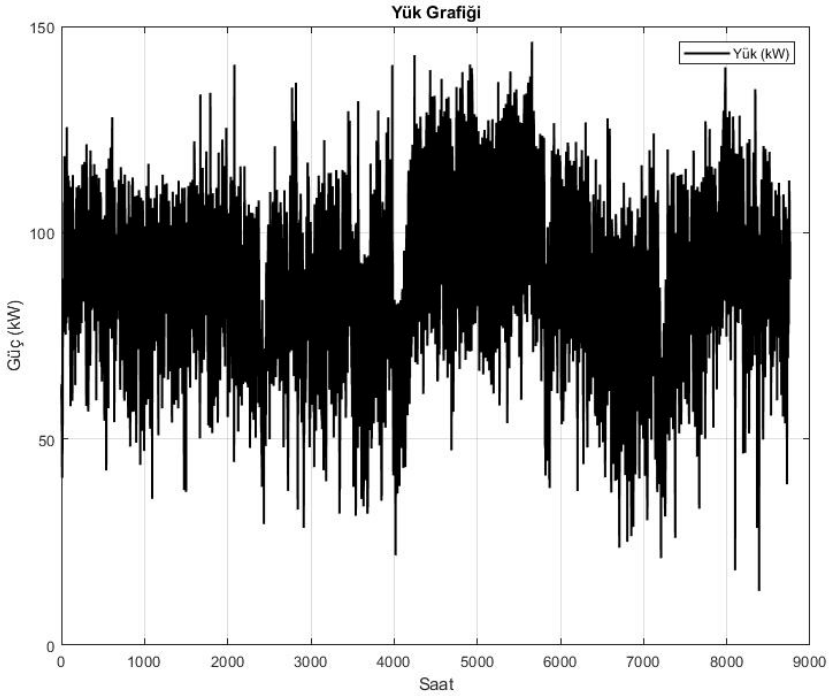
Çalışmada, Türkiye, İç Anadolu Bölgesindeki yerleşim yerinin güneş ışınımı, rüzgar hızı, sıcaklık ve yük talebi değerleri kullanılarak PV/WT/BAT oluşan hibrit bir güç sistemi tasarlanmıştır. Hibrit güç sisteminin optimum boyutlandırılması için gri kurt optimizasyon algoritması kullanılmıştır. Algoritma Matlab R2017b programı kullanılarak çalıştırılmıştır. Optimizasyon çalışması üç farklı senaryoda test edilmiştir:

- PW/BAT sistemi
- WT/BAT sistemi
- PV/WT/BAT sistemi

Tablo 2. Optimizasyon sonuçları

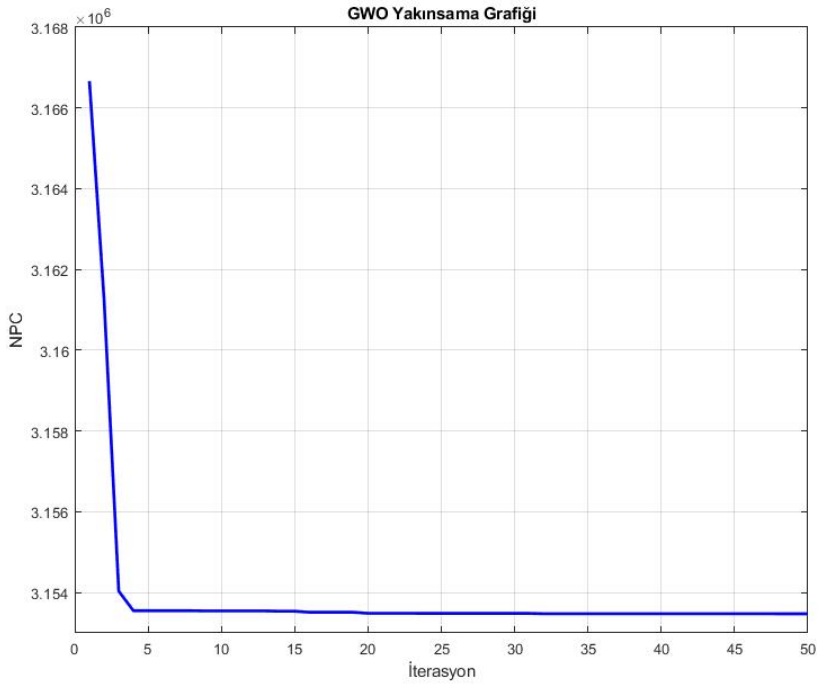
	PV/BAT	WT/BAT	PV/WT/BAT
N_{PV}	109	0	81
N_{WT}	0	163	83
N_{BAT}	54	63	87
NTM ($)	3533784.55	4137527.83	3122592.97

Senaryo sonuçları Tablo 2'de gösterilmiştir. Bu sonuçlara göre en az maliyetin gerçekleştiği durum üç ünitenin de siteme dahil olduğu durumda yani PV/WT/BAT sistemi bağlı olduğu zamandadır. Maliyetin en yüksek olduğu durum WT/BAT sisteminde hesaplanmıştır. Seçilen sistemin yük grafiği Şekil 1'de gösterilmiştir. Talebin en yüksek olduğu aylar yaz ayları olduğu görülmektedir.

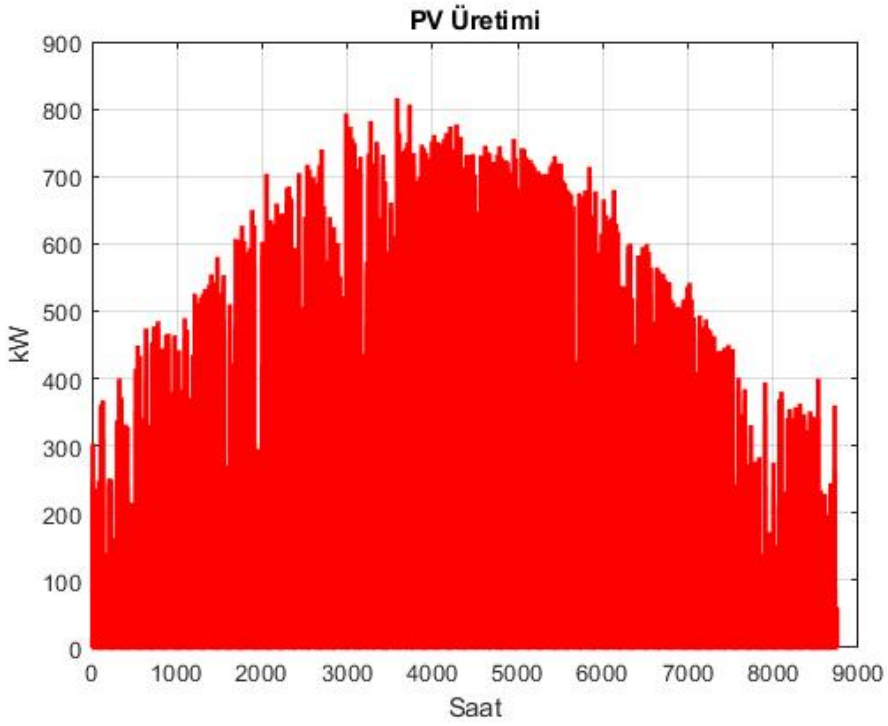
Şekil 1. Bir yıllık yük talep eğrisi

Şekil 2'de optimizasyon algoritmasının yakınsama grafiği görülmektedir. Gragiftende görüleceği gibi algoritma amaç fonksiyonuna nerdeyse dördüncü iterasyondan sonra en optimal değere ulaştığı görülmektedir. Buda algoritmanın hızlı tepki vermesi olarak yorumlanabilir.

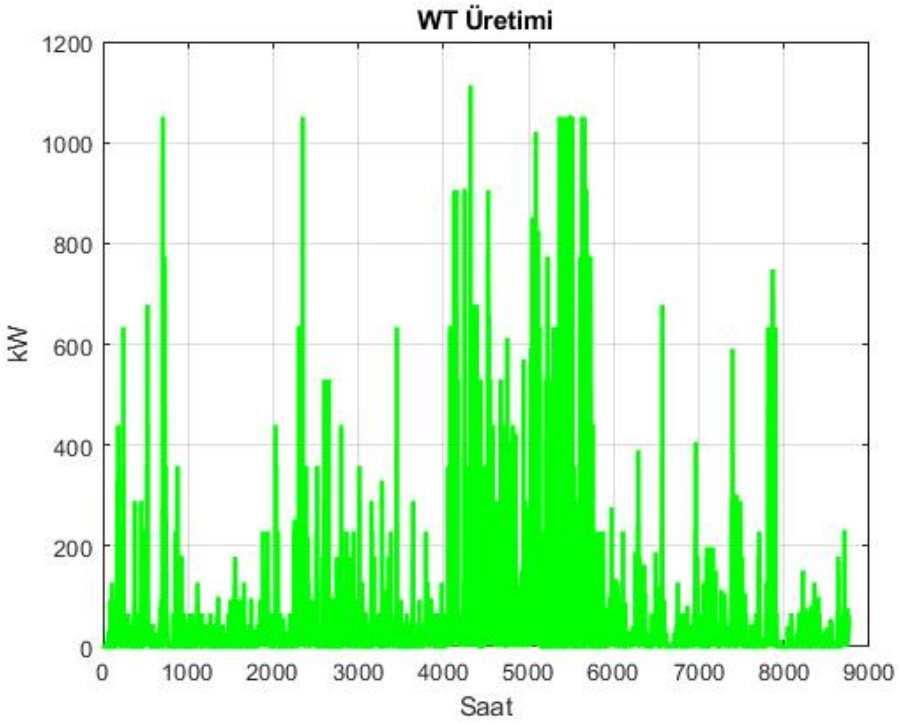

Şekil 2. GKO algoritması yakınsama grafiği

Şekil 3 ve 4'de PV ve WT ünitelerinin güneş ışınımı, rüzgar hızı ve sıcaklık verileri ile optimizasyon algoritması sonuçlarına göre enerji üretim grafikleri verilmiştir. Yaz aylarında üretimin en yüksek değerlere ulaşıldığı grafiklerden görülmektedir. Bu aylarda en yüksek verimin elde edileceği görülmektedir.

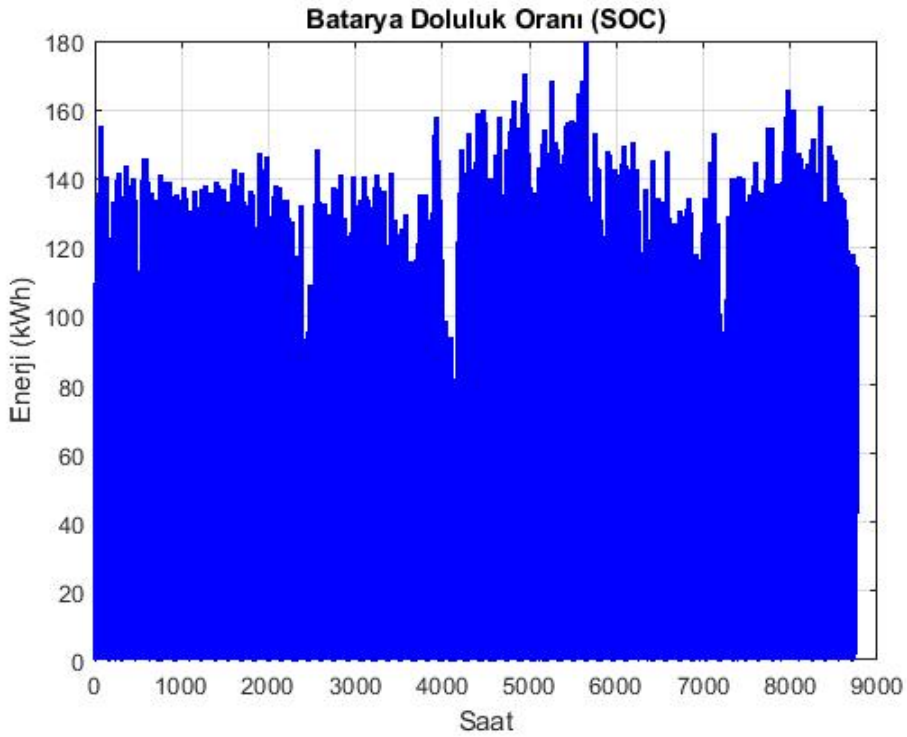

Şekil 3. PV enerji üretim grafiği

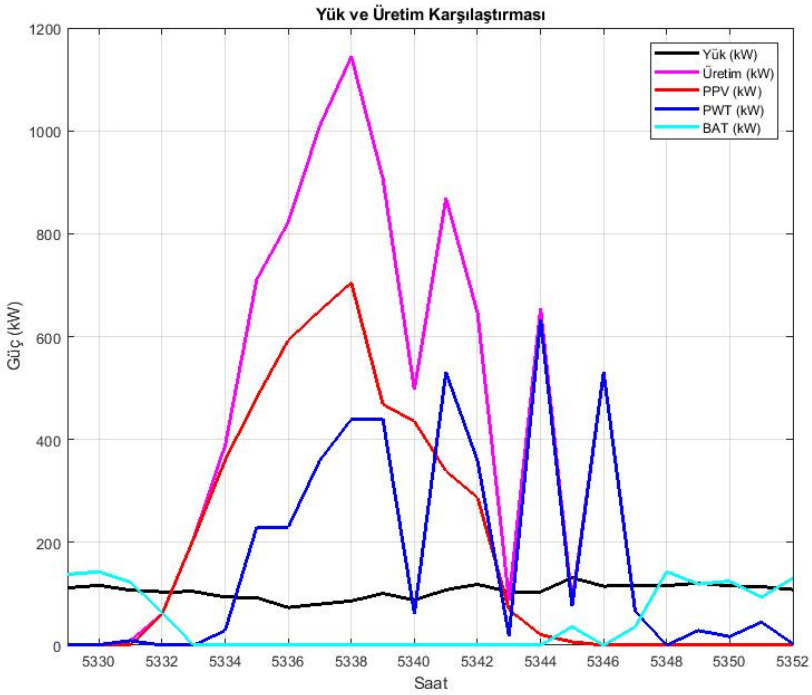
Şekil 4. WT enerji üretim grafiği

Optimizasyon çalışmasında sistem, PV ve WT toplam enerjisi yükü beslemek için kullanılacak, üretilen toplam enerji yük değerinden fazla ise, fazla enerji bataryaları şarj etmek için kullanılacaktır. Eğer, üretilen toplam enerji yükü beslemek için yeterli değilse veya hava şartlarından dolayı üretim yapılamıyorsa bataryalarda depolanan enerjiden yük enerjisi karşılanacaktır. Örneğin gece PV üretim değeri 0 (sıfır) olacaktır ve WT üretimi yeterli değil veya üretim yapamıyorsa yük talebi bataryalardan karşılanacaktır. Şekil 5'de yük talebini karşılamak için bataryaların doluluk oranı grafiği gösterilmiştir.

Şekil 5. Batarya doluluk oranı

Üretim ve tüketimin en yüksek olduğu aylar yaz ayları olarak belirtilmiştir. Yapılan optimizasyon çalışmasını daha detaylı incelemek için üretim ve tüketimin en yüksek günlerden biri olan 10 Ağustos günü referans alınarak optimizasyon sonuçları Şekil 6'da gösterilmiştir. Şekilden de görüleceği gibi PV ve WT üretimi gündüz saatlerinde en yüksek değerlerdedir. Tüketim gün boyunca tüketim 100 kW düzeyinde olduğu görülmektedir. PV ve WT üretiminin yetersiz kaldığı gece saatlerinde bataryada depolanan enerjinin yükü beslediği grafikten görülmektedir.

Şekil 6. 10 Ağustos PV/WT/BAT üretim ve yük grafiği

6. SONUÇ

Bu çalışmada, Gri Kurt Optimizasyon (GKO) algoritması kullanılarak hibrit bir fotovoltaik (PV), rüzgar türbini (WT) ve batarya (BAT) sisteminin optimal boyutlandırılması gerçekleştirilmiştir. İç Anadolu Bölgesi'ne ait bir yıllık güneş ışınımı, rüzgar hızı, sıcaklık ve yük talebi verileri temel alınarak yapılan simülasyonlarda üç farklı senaryo (PV/BAT, WT/BAT ve PV/WT/BAT) değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, en düşük toplam sistem maliyeti PV/WT/BAT senaryosunda elde edilmiş ve bu konfigürasyonun hem ekonomik hem de enerji sürekliliği açısından en uygun çözüm olduğu görülmüştür. GKO algoritması, hızlı yakınsama yeteneği sayesinde iterasyonların başında optimum çözüme ulaşmış, böylece hem zaman hem de işlem gücü açısından verimli bir performans sergilemiştir. Özellikle PV ve WT ünitelerinin üretim performansları mevsimsel olarak değişmekle birlikte, batarya entegrasyonu sayesinde enerji arzında süreklilik sağlanmıştır. Yaz aylarında üretim fazlası bataryalarda depolanarak, gece ve düşük üretimli dönemlerde bu enerji yükü karşılamada kullanılmıştır. Çalışmanın bulguları, GKO algoritmasının yenilenebilir enerji sistemlerinin optimal boyutlandırılmasında etkili bir meta-sezgisel araç olduğunu ve farklı coğrafi koşullarda uygulanabilirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca, önerilen yaklaşım, enerji maliyetlerinin düşürülmesi ve sistem güvenilirliğinin artırılması açısından sürdürülebilir enerji planlamalarına katkı sunabilecek potansiyele sahiptir.

KAYNAKÇA

Abdelhak, B. J., Najib, E., Abdelaziz, H., Hnaien, F., & Yalaoui, F. (2014). Optimum sizing of hybrid PV/wind/battery using Fuzzy-Adaptive Genetic Algorithm in real and average battery service life. 2014 International symposium on power electronics, electrical drives, automation and motion,

Ahmadi, S., & Abdi, S. (2016). Application of the Hybrid Big Bang–Big Crunch algorithm for optimal sizing of a stand-alone hybrid PV/wind/battery system. *Solar energy*, *134*, 366-374.

Al-Sharafi, A., Sahin, A. Z., Ayar, T., & Yilbas, B. S. (2017). Techno-economic analysis and optimization of solar and wind energy systems for power generation and hydrogen production in Saudi Arabia. *Renewable and sustainable energy reviews*, *69*, 33-49.

Ellabban, O., Abu-Rub, H., & Blaabjerg, F. (2014). Renewable energy resources: Current status, future prospects and their enabling technology. *Renewable and sustainable energy reviews*, *39*, 748-764.

Ghosh, S., & Karar, V. (2018). Assimilation of optimal sized hybrid photovoltaic-biomass system by dragonfly algorithm with grid. *Energies*, *11*(7), 1892.

Kaviani, A. K., Riahy, G., & Kouhsari, S. M. (2009). Optimal design of a reliable hydrogen-based stand-alone wind/PV generating system, considering component outages. *Renewable energy*, *34*(11), 2380-2390.

Khan, A., & Javaid, N. (2020). Optimal sizing of a stand-alone photovoltaic, wind turbine and fuel cell systems. *Computers & Electrical Engineering*, *85*, 106682.

Luna-Rubio, R., Trejo-Perea, M., Vargas-Vázquez, D., & Ríos-Moreno, G. (2012). Optimal sizing of renewable hybrids energy systems: A review of methodologies. *Solar energy*, *86*(4), 1077-1088.

Maleki, A., & Pourfayaz, F. (2015). Optimal sizing of autonomous hybrid photovoltaic/wind/battery power system with LPSP technology by using evolutionary algorithms. *Solar energy*, *115*, 471-483.

Mirjalili, S. (2015). How effective is the Grey Wolf optimizer in training multi-layer perceptrons. *Applied intelligence*, *43*, 150-161.

Mirjalili, S., Mirjalili, S. M., & Lewis, A. (2014). Grey wolf optimizer. *Advances in engineering software*, *69*, 46-61.

Mohamed, A. F., Elarini, M. M., & Othman, A. M. (2014). A new technique based on Artificial Bee Colony Algorithm for optimal sizing of stand-alone photovoltaic system. *Journal of advanced research*, *5*(3), 397-408.

Sultan, H. M., Diab, A. A. Z., Oleg, N. K., & Irina, S. Z. (2018). Design and evaluation of PV-wind hybrid system with hydroelectric pumped storage on the National Power System of Egypt. *Global Energy Interconnection*, *1*(3), 301-311.

Tooryan, F., HassanzadehFard, H., Collins, E. R., Jin, S., & Ramezani, B. (2020). Optimization and energy management of distributed energy resources for a hybrid residential microgrid. *Journal of Energy Storage*, *30*, 101556.

Wang, J., & Yang, F. (2013). Optimal capacity allocation of standalone wind/solar/battery hybrid power system based on improved particle swarm optimisation algorithm. *IET Renewable Power Generation*, *7*(5), 443-448.

Zhao, H., Wu, Q., Hu, S., Xu, H., & Rasmussen, C. N. (2015). Review of energy storage system for wind power integration support. *Applied energy*, *137*, 545-553.

REUSE OF DISUSED OFFICES FOR ACCOMMODATION PURPOSES

İŞLEVİNİ YİTİRMİŞ OFİSLERİN KONAKLAMA YAPILARI İÇİN YENİDEN KULLANILMASI

Asyanur AZAL[1], Serhat BAŞDOĞAN [2]

[1]Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü Konut Üretimi ve Yapım Yönetimi, , 0009-0006-3978-5556

[2]Doç.Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü Konut Üretimi ve Yapım Yönetimi, 0000-0002-9092-0622

Özet

Fiziksel ömürleri henüz tamamlanmamış yapılar; çevresel, yapısal, ekonomik ya da işlevsel nedenlerle terk edilerek atıl duruma düşebilmektedir. Bu yapılar yapısal niteliklerini korudukları için yeniden işlevlendirme kapsamında değerlendirilmeye elverişli olarak görülmektedir. Bu dönüşüm neticesinde yapıların kullanım süresinin uzatılmasının yanında ekonomik kazanç sağlanmakta ve şehir dokusuna hareket kazandırılmaktadır.

Gün geçtikçe değişip dönüşen şehircilik anlayışı ve dinamik ekonomik şartlar sebebiyle, kent içerisinde bulunan birçok ofis yapısı işlevselliğini kaybetmiştir. Atıl duruma düşen bu yapılar hem kent dokusu hem de finansal kaynaklar bakımından sürdürülebilirlik problemlerine yol açmaktadır. Bununla birlikte kent merkezlerinde mevcut olan konaklama ihtiyacı atıl duruma düşmüş ofis yapılarının yeniden değerlendirilmesi için bir fırsat arz etmektedir.

Bu çalışmada İstanbul ölçeğinde atıl kalan ofis binalarının otel işlevine dönüştürülme potansiyelleri irdelenmiştir ve ileride gerçekleşecek olan dönüşüm projelerine teknik bir taban sunulması amaçlanmıştır. Çalışma, elde edilen veriler doğrultusunda hem ofis hem de turist yoğunluğunun göze çarptığı İstanbul ili özelinde yürütülmüştür. İstanbul'un ofis yapılarının boşluk oranları ve konaklama yapılarına ihtiyacının değerlendirilmesi ile potansiyel dönüşüm bölgeleri belirlenmiştir.

Literatür derlemesi yöntemi kullanılan bu çalışmada ofis yapıları ve konaklama yapıları; plan tipleri, bina programları, sınıflandırma kriterleri bağlamında detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu incelemerin devamında yeniden işlevlendirme kararlarını etkileyen konum, plan düzeni, bina iskeletinin organizasyonu ve cephe gibi faktörler tartışılmıştır. Bu faktörlerin dönüşüm sürecinde oluşturabileceği avantajlar ve dezavantajlar ortaya konmuştur. Çalışmanın son aşamasında ise, dönüşüm projelerine uygulama örneği sunma amacı doğrultusunda uluslararası ofis – otel dönüşüm projeleri derlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Yeniden işlevlendirme, dönüşüm, sürdürülebilirlik, ofis, otel.

Abstract

Structures that have not yet completed their physical lifespans can be abandoned and become idle due to environmental, structural, economic or functional reasons. Since these structures maintain their structural qualities, they are considered suitable for re-functioning. As a result of this transformation, in addition to extending the lifespan of the structures, economic gain is provided and the urban fabric is enlivened.

Due to the changing and evolving urbanization approach and dynamic economic conditions, many office buildings in the city have lost their functionality. These idle structures cause sustainability problems in terms of both urban fabric and financial resources. In addition, the accommodation need in city centers offers an opportunity to re-evaluate idle office buildings.

In this study, the potential of transforming idle office buildings into hotel functions on the Istanbul scale has been examined and it is aimed to provide a technical basis for future transformation projects. The study was carried out in Istanbul, where both office and tourist density are prominent, in line with the obtained data. Potential transformation regions were determined by evaluating the vacancy rates of Istanbul's office buildings and the need for accommodation structures.

In this study, where the literature review method was used, office buildings and accommodation buildings were examined in detail in terms of plan types, building programs, classification criteria. In the continuation of this review, factors such as location, plan layout, organization of the building skeleton and facade that affect re-functioning decisions were discussed. The advantages and disadvantages that these factors may create in the transformation process were revealed. In the final stage of the study, international office - hotel transformation projects were compiled in order to present an application example for transformation projects.

Keywords: Repurposing, transformation, sustainability, office, hotel.

INTEGRATING LEAN CONSTRUCTION PRACTICES INTO THE POST-DISASTER RECONSTRUCTION PROCESS: A CASE STUDY OF HATAY

AFET SONRASI YENİDEN YAPILANMA SÜRECİNE YALIN İNŞAAT ENTEGRASYONU: HATAY ÖRNEĞİ

Hacer Kübra ÜLGER[1], Tuğçe ERCAN[2]

[1]Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü Konut Üretimi ve Yapım Yönetimi, , 0009-0006-1212-5531

[2]Doç.Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü Yapı Bilgisi, 0000-0002-0605-2181

Özet

Afet sonrası yeniden yapılanma, dünya genelinde artış gösteren doğal afetlerin neden olduğu fiziksel, sosyal ve ekonomik hasarın giderilmesi ile kamu hizmetlerinin yeniden sağlanmasını içeren çok yönlü ve karmaşık bir süreçtir. Çok sayıda paydaşın bir araya gelerek yürütmek zorunda olduğu, zaman baskısının hissedildiği ve toplum katılımının kritik bir rol aldığı bu sürecin uygulama aşamasında çeşitli zorluklarla karşılaşılmaktadır.

Bu çalışma, 6 Şubat 2023 depremlerinden en çok hasar almış ilerden biri olan Hatay ili özelinde yeniden yapılanma sürecini incelemiş ve bu süreçte yaşanan zorlukların en aza indirme yollarının ne olabileceğini araştırmıştır. Afet sonrası yeniden yapılanma süreci, çoğunlukla düşük kaliteli yapılı çevre, malzeme israfı, gecikmeli inşaat faaliyetleriyle sonuçlanmaktadır. Dolayısıyla, afet sonrası yeniden yapılanma aşamasında, sürecin performansını ve etkinliğini artırmak amacıyla farklı tekniklerin uygulanması gerekmektedir. Yalın inşaat uygulama teknikleri, literatürde afet sonrası yeniden yapılanma süreçlerinin iyileştirilmesine katkı sağlayacak bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmanın ana amacı, yalın inşaat yaklaşımının afet sonrası yeniden yapılanma sürecine entegrasyonunu değerlendirmek; bu doğrultuda uygulama aşamalarını, paydaşlar arası iş birliği biçimlerini ve sürece ilişkin kavramsal bir çerçeveyi ortaya koymaktır.

Çalışma; nitel araştırma yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda, konuyla ilgili uzman görüşlerine başvurulmuştur. Görüşüne başvurulan uzmanlar, inşaat yönetimi, afet sonrası yeniden yapılanma süreçleri ve yalın inşaat uygulama prensipleri konularında sektörel ya da akademik deneyime sahip kişiler arasından seçilmiştir. Veri toplama sürecinde yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmış olup, görüşme soruları afet sonrası yeniden yapılanma sürecinin aşamalarına yalın inşaatın entegrasyonunu değerlendirmeye yönelik olarak hazırlanmıştır.

Bu çalışma, afet sonrası yeniden yapılanma süreçlerinde ortaya çıkan sorunların azaltılmasına yönelik olarak yalın inşaat uygulamalarının entegrasyonuna dair önerilerde bulunmaktadır.

Çalışmada afet sonrası yeniden yapılanma süreçlerinin etkinliğini artırmaya yönelik yalın inşaat uygulamaları kavramsal bir çerçevede ele alınmakta olup, çalışma bu konuya ilgi duyan araştırmacılar için temel bir başvuru kaynağı olmayı hedeflemektedir.

Anahtar kelimeler: Afet sonrası yeniden yapılanma, yalın inşaat uygulamaları, 6 Şubat depremleri, Hatay

Abstract

Post-disaster reconstruction is a multifaceted and complex process that involves addressing the physical, social, and economic damages caused by the increasing frequency of natural disasters worldwide, as well as restoring public services. This process, which must be carried out under time pressure and requires the collaboration of multiple stakeholders and active community participation, often encounters various challenges during its implementation phase.

This study examines the post-disaster reconstruction process in the province of Hatay, one of the areas most severely affected by the February 6, 2023 earthquakes, and investigates potential ways to minimize the challenges encountered during this process. Post-disaster reconstruction efforts often result in a low-quality built environment, material waste, and delayed construction activities. Therefore, it is essential to adopt alternative techniques to enhance the performance and efficiency of reconstruction processes. Lean construction practices are regarded in the literature as a promising approach to improving post-disaster reconstruction efforts. The primary objective of this study is to evaluate the integration of lean construction principles into post-disaster reconstruction, with a particular focus on implementation stages, forms of collaboration among stakeholders, and the development of a conceptual framework for the process.

This study was conducted using a qualitative research method. In line with the research objective, expert opinions were sought. The selected experts were individuals with either academic or sectoral experience in construction management, post-disaster reconstruction processes, and lean construction principles. Data were collected through semi-structured interviews, and the interview questions were designed to evaluate the integration of lean construction into the various stages of the post-disaster reconstruction process.

This study offers recommendations for the integration of lean construction practices to mitigate the challenges encountered in post-disaster reconstruction processes.

In this study, lean construction practices aimed at enhancing the effectiveness of post-disaster reconstruction processes are discussed within a conceptual framework, with the aim of serving as a fundamental reference for researchers interested in this field.

Keywords: Post-disaster reconstruction, Lean construction practices, February 6 earthquakes, Hatay

USE OF WOOD IN SUSTAINABLE BUILDING DESIGN
SÜRDÜRÜLEBİLİR YAPI TASARIMINDA AHŞAP KULLANIMI

Hasan AĞKOÇ[1], Erkan AVLAR[2]

[1]Mimar, , 0009-0001-5631-1444

[2]Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Yapı Bilgisi, 0000-0003-0492-8095

Özet

Yapı sektörünün artan çevresel etkileri, sürdürülebilir malzeme arayışını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, yenilenebilir bir kaynak olan ahşap, sürdürülebilir yapı tasarımında giderek daha merkezi bir rol üstlenmektedir. Bu bildiri, ahşabın sürdürülebilir mimarideki rolünü güçlendirmeye yönelik bilimsel ve tasarım odaklı bir çerçeve çizmek amacıyla sürdürülebilir yapı tasarımında ahşap kullanımını çevresel, ekonomik, teknolojik ve sosyal boyutlarıyla kapsamlı bir şekilde ele almaktadır.

Sürdürülebilir yapı tasarımının ilkeleri, yaşam döngüsü süreçleri ve yapı derecelendirme sistemleri gibi konular, ahşap yapıların sürdürülebilirlik potansiyelini anlamak için gerekli temel teorik altyapıyı oluşturmaktadır. Ayrıca ahşap kaynaklarının sürdürülebilir yönetimi, mühendislik ahşap ürünlerinin üretim ve performans özellikleri, karbon depolama kapasitesi ve yaşam döngüsü analizi gibi konular, ahşabın çevresel faydalarını ve teknolojik yeterliliğini ortaya koyarak, bu bildirinin ana odağını oluşturan örnek yapı analizlerine katkı sağlamaktadır. Bu teorik içerik ile hazırlanan çalışmada, uluslararası alanda öne çıkan Library at the Dock, Chauveau Futbol Kompleksi, Port Plus, VanDusen Botanik Bahçeleri Ziyaretçi Merkezi, HAUT Amsterdam Konut Binası, Katajanokan Laituri Ofis ve Otel Binası, Sürdürülebilir Binalar Araştırma Merkezi, EDGE Suedkreuz Ofis Kompleksi, Palazzo Meridia Ofis Binası ve Girişimcilik Merkezi gibi sürdürülebilir ahşap yapı örnekleri incelenmekte ve ahşap yapıların sürdürülebilirlik özellikleri bu yapılar üzerinden değerlendirmektedir. Bu yapıların her biri, yapı derecelendirme sistemleri kapsamında elde ettikleri yüksek derecelerle ahşabın çevresel avantajlarını ve yenilikçi kullanımını somutlaştırmaktadır.

Yapı derecelendirme sistemleri, ahşap yapıların çevresel avantajlarını görünür kılmada ve doğrulamada kritik bir rol oynamaktadır. Bu sistemlerin ölçütlerine göre inşa edilen ahşap yapıların, geleneksel malzemelerle inşa edilen yapılara oranla önemli ölçüde daha sürdürülebilir bir seçenek sağladığını görülmektedir. İncelenen yapı örnekleri, ahşabın çevresel, teknolojik, sosyal ve ekonomik boyutlardaki üstünlüklerini ortaya koymaktadır. Ayrıca çalışmadaki bulgular, yapı üretiminde ahşap kullanımının yapı sektörünün karbon ayak izini azaltmada doğrudan ve somut bir fayda sağladığını göstermektedir. Yüksek Lisans tezi kapsamında hazırlanan bu bildiride, ahşabın sürdürülebilir yapı tasarımında kullanılmasıyla yapı sektörünün çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılmasına ve küresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşılmasına önemli bir katkı sağlanacağı vurgulanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Sürdürülebilirlik, yapı derecelendirme sistemleri, sürdürülebilir yapı tasarımı, sürdürülebilir ahşap yapılar.

Abstract

The increasing environmental impacts of the construction sector necessitate the search for sustainable materials. In this context, wood, a renewable resource, is increasingly taking on a

central role in sustainable building design. This paper comprehensively examines the use of wood in sustainable building design with its environmental, economic, technological and social dimensions in order to draw a scientific and design-oriented framework to strengthen the role of wood in sustainable architecture. The principles of sustainable building design, life cycle processes and building rating systems constitute the basic theoretical infrastructure required to understand the sustainability potential of wooden structures. In addition, the sustainable management of wood resources, production and performance properties of engineered wood products, carbon storage capacity and life cycle analysis contribute to the sample building analyses that constitute the main focus of this paper by revealing the environmental benefits and technological competence of wood. In this study prepared with this theoretical content, examples of sustainable timber structures that stand out internationally such as Library at the Dock, Chauveau Soccer Stadium, Port Plus, VanDusen Botanical Gardens Visitors Center, HAUT Amsterdam Residential Building, Katajanokan Laituri Wood Office and Hotel Building, Sustainable Buildings Research Center, EDGE Suedkreuz Berlin Offices, Palazzo Meridia Office Building and The Enterprise are examined and the sustainability features of timber structures are evaluated on these structures. Each of these structures embodies the environmental advantages and innovative use of wood with the high degrees they have obtained within the scope of building rating systems.

Building rating systems play a critical role in making visible and verifying the environmental advantages of wooden structures. It is seen that wooden structures constructed according to the criteria of these systems provide a significantly more sustainable option compared to structures constructed with traditional materials. The examined building examples reveal the superiorities of wood in environmental, technological, social and economic dimensions. In addition, the findings in the study show that the use of wood in building production provides a direct and tangible benefit in reducing the carbon footprint of the construction sector. In this paper prepared within the scope of the master's thesis, it is emphasized that the use of wood in sustainable building design will make a significant contribution to reducing the negative impacts of the construction sector on the environment and achieving global sustainability goals.

Keywords: Sustainability, building rating systems, sustainable building design, sustainable timber buildings.

EXAMINING A URBAN THROUGH SENSES: THE EXAMPLE OF ESKİŞEHİR

BİR KENTİ DENEYİMLEMENİN DUYULAR ÜZERİNDEN İNCELENMESİ: ESKİŞEHİR ÖRNEĞİ

Elif ATICI TEKTAŞ

[1]Doktor Öğretim Üyesi, Balıkesir Üniversitesi Mimarlık Bölümü,

ORCID ID: 0000-0001-7163-2660

Özet

Kentler sadece fiziki biçimlendirmelerden değil insanların duyularına hitap eden boyutlarıyla birlikte yaşayan bir gerçekliktir. Sosyal etkileşimlerin meydana geldiği kent ve kentsel mekanlar kentliyle var olmaktadır. Kenti ve kentliyi bir arada tutan ortak paylaşımlar ve kolektif olma hali kente olan aidiyet duygusu için önemlidir. Kolektif hafızaya kazanan ve bu hafıza sayesinde geleceğe aktarılan kente ait duyular kentin insanlar tarafından tanınmasını sağlamaktadır. Kentler sahip oldukları niteliklerle insanlar tarafından tanınmaktadır. Bu nitelikler birçok çeşitlilikte olmaktadır. Kentteki çeşitlilikler insan bedeni tarafından algılandığı sürece önemlidir. Kentsel yaşam insanın sahip olduğu; görme, işitme, koklama, dokunma ve tat alma duyularıyla yaşadığı etkileşimler sayesinde kent ile temas kurmaktadır. Kentin fiziki biçimlenmesi, insanların duyularıyla kaçınılmaz bir şekilde ilişkilidir. Duyulara hitap eden bir kent tasarımı, kentlinin davranışlarını ve yaşam kalitesini etkilemesini yönünden önemli bir detaydır. Yaşanılabilir bir kent için insan bedeni ve insan bedenine ait nitelikler önem taşımaktadır. Bedenin sahip olduğu duyular bir kenti deneyimlemenin en kolay yolunu sunmaktadır. Kokusuyla, sesiyle, tadıyla, dokunma ve görme duyularıyla ilişkilendirdiğimiz kentler bulunmaktadır. Bu duyular kentin hem tanınmasında hem de tanıtılmasında etkili olmaktadır. Kentsel ölçek olarak ele alındığında kentteki bazı bölgelerin kedine ait duyuları olduğundan söz edilebilir. Bu bölgeler insanların kentte nasıl vakit geçirebileceklerine yön vermektedir. Bu duyuların varlığı, kente ait toplumun kenti benimsemesine ve sahip çıkmasına olanak tanımaktadır. Çalışma kapsamında Eskişehir kentine ait duyular ve kent ölçeğinde bu duyuların nasıl gruplandığı ele alınmıştır. Eskişehir'e ait duyuların kent ölçeği üzerinden nasıl şekillendiği ele alınarak yaşanabilir bir kent olması yönünde değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Mimarlık, kent, kentteki beden, kolektif bellek, mekânsal duyular

Abstract

Cities are not just physical formations but also a living reality with dimensions that appeal to people's senses. Cities and urban spaces where social interactions occur exist with the urban dwellers. The common shares and collectivity that keep the city and the citizens together are important for the sense of belonging to the city. Senses belonging to the city that are acquired in the collective memory and transmitted to the future thanks to this memory ensure that the city is recognized by people. Cities are recognized by people with the qualities they possess. These qualities come in many varieties. Diversities in the urban are important as long as they are perceived by the human body. Urban life establishes contact with the urban through the interactions experienced by people with the senses of sight, hearing, smell, touch and taste. The physical formation of the urban is inevitably related to people's senses. A urban design that appeals to the senses is an important detail in terms of affecting the behavior and quality of life of the urban dweller. The human body and the qualities of the human body are important for a

livable urban. The senses that the body possesses offer the easiest way to experience a urban. There are cities that we associate with their smell, sound, taste, touch and sight. These senses are effective in both recognizing and introducing the urban. When considered as an urban scale, it can be said that some regions in the urban have their own senses. These regions guide how people can spend time in the urban. The existence of these senses allows the urban's society to embrace and own the urban. Within the scope of the study, the senses of Eskişehir and how these senses are grouped on a urban scale were discussed. How the senses of Eskişehir are shaped on a urban scale was discussed and an evaluation was made in terms of being a livable urban.

Keywords: Architecture, urban, body in the urban, collective memory, spatial senses

1. GİRİŞ

Kent, kendisini var eden toplum ve toplumdaki yaşanmışlıklarla varlığını sürdürmektedir. Yaşanmışlıklar, ortak paylaşımlar kolektif olma durumunu ortaya koymaktadır. Kolektif bellek topluma ait hafızayı ifade etmektedir. Kent ve kolektif bellek arasında kopmayan bir bağ vardır. Pallassma'nın ifadesine göre beden sadece fiziksel bir yapı olmayıp aynı zamanda bellek, geçmiş ve gelecektir. Dünyanın bedene yansıması gibi bedenin de dünyaya yansıdığını yorumlamaktadır (Pallasmaa, 2020, s. 55). Tarihsel süreçte mekandaki beden kavramı değişerek ve gelişerek dönüşümlerle farklı yaklaşımlar içinde günümüze kadar ulaşmıştır. Beden kavramının gelişmesinde temelde altın oran vardır. Bu oran tarihi süreç içerisinde hem kültürle hem de teknolojik gelişmelerle birlikte en son Le Corbusier'in Modulor kavramı ile kendisini göstermiştir (Atıcı & Öztürk, 2021). Bedene ait oranlar çevreyle kurulan ilişki için kritik bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda Gehl yaşam dolu kentin yaşam kalitesine bağlı olduğunu ifade ederek bu konuların yaşam dolu kentteki duygu ve duyulara dikkat çekmektedir (Gehl, 2020, s. XI). Kentin beden tarafından deneyimlenmesi ve kentteki ortak paylaşımlarla bedenin bellek ve kolektif bellekle dönüşüm içerisinde bir ilişkisi olduğundan bahsedilebilir. Halbwachs'dan aktarılmasına göre bireysel bellek ve kolektif bellek birbirini tamamlayan zincirin halkalarıdır. Toplum dışında yaşayan insanların anılarını sabitleştireceği bir bellek mekanının olamayacağını ve sosyal bir varlık olan insanın hayatı boyunca yaşadıklarının onun bireysel ve kolektif belleğinde yer edineceğinden bahseder (Kişmir, 2021, s. 43). Bu ifadelerden yola çıkılarak insanın paylaşımlarda bulunabileceği ve kolektif bir bellek kazanacağı yerin kentsel yaşam olduğu anlaşılmaktadır. Kentlinin paylaşımlarının, anılarının geçtiği bellek mekanları ise seslerle, kokularla, tatlarla ve görsel imgelerle de şekillenmektedir. Kente ait tarihi binalar yapılar sokaklar meydanlarken ağaç kültürün ifade ettiği yapılar kentin görsel hafızasında önemli bir fiziki temsil oluşturmaktadır. Kenti tanıyan insan aynı sokaktan geçtiğinde yaşadığı deneyimleri hatırladığında aidiyet duygusunu hissedecektir. Kente ait seslerse kentteki yaşanmışlıkları yani kente ait kültürün bir yansımasıdır. Camideki ezan sesleri kilise çanları, tramvay sesleri ve vagon sesleri bunlara örnektir. Kent fiziksel temas kurması da oldukça önemlidir. Kentteki yeşil alanların varlığı insanların ağaçlara temas etmesi su ögelerini varlığı, kentteki çeşmeler, bir dere üzerindeki köprüler ve köprülerde var olan korkulukların demir malzemeyle oluşu soğuk bir malzemeye dokunmak gibi detaylar dokunma hissini somutlaştırmaktadır. Koku duyusu ise hatırlamayı tetikleyen çok önemli bir duygudur. Sokakların kendine ait kokuları, fırınlardaki taze ekmek kokusu, yerel pazarlar ve balık pazarları bunlara örnektir. Tat alma duyusu da kokuyla yakın bir temas kurmaktadır. Beden duyurularıyla deneyimlenen kent kolektif hafızayı canlı tutmaktadır. Bu sebeple kentte var olan bedene ait duyu deneyimlerinin yok olması kente olan aidiyet duygusundan uzaklaştıracaktır. Kendinin kenti beş duyu organı ile deneyimlemesi kolektif ve kültürel hafıza kent kimliğinin kazanılmasında da destek olmaktadır. Kuşaklar arasında da kültürel aktarımın sağlanması için de önemli bir rol oynamaktadır.

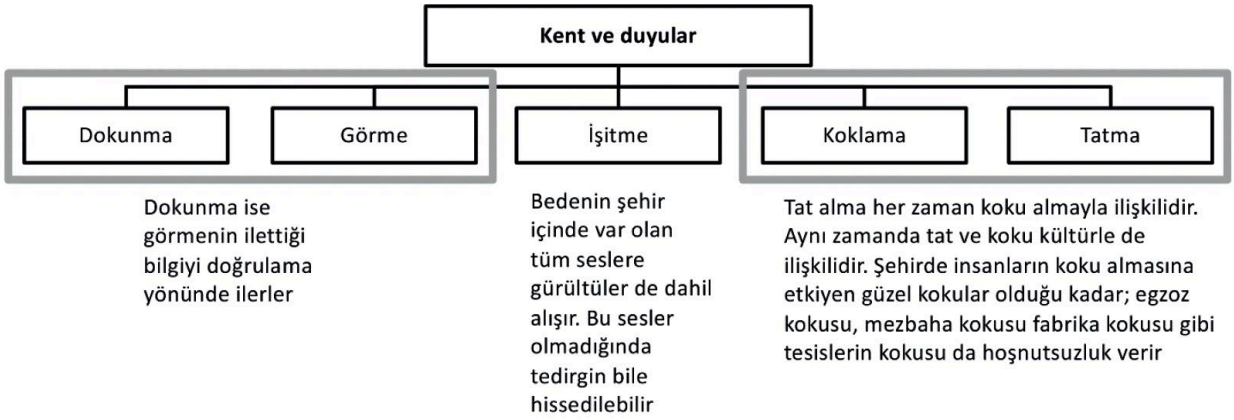
Eskişehir bulunduğu konum itibariyle İstanbul ve Ankara arasında önemli bir noktada bulunmaktadır. Bu hat üzerinde yer alan tren yolu, Eskişehir'in geçmiş tarihinde ve günümüzde önemli bir yere sahip yapay bir oluşumdur. Diğer bir hat ise doğal oluşum olan ve kentin merkezinden geçen Porsuk Nehri'dir. Kent merkezinde kentin ilk yerleşim yeri olan Odunpazarı evleri yer almaktadır. Odunpazarı Evleri'ni devamındakentin ilk ticari aksı olan Hamamyolu Çarşısı bulunmaktadır. Eskişehir büyük yeşil alan içeren ve Porsuk etrafında şekillenen parklara ev sahipliği yapmaktadır. Sosyal etkileşimin yoğun olduğu ve bu etkileşime fırsat veren kentsel mekanlar bulunmaktadır. Kentsel mekanların bulunmasında insan bedenine ait duyular önemlidir. Çalışma kapsamında insan bedenine ait duyular ve Eskişehir'in bu duyular üzerinden algılanması ele alınmıştır.

1.1. Kent, Mimarlık ve Duyular

Kentleri insanlar için tasarlamanı doğal başlangıç noktasına insan hareketliliği ve insan duyuları bulunmaktadır. Bu iki prensip kent mekanındaki etkinliklerin ve etkileşimin biyolojik olarak temelini oluşturmaktadır (Gehl, 2020, s. 33). İnsanın kentle teması sahip olduğu beden sayesinde gerçekleşmektedir. Kentin bedenle kurduğu ilişki bedenin duyuruları sayesinde gerçekleşir ve bu duyuların aracılığıyla ortaya çıkan algılama kentin görselliği ve kentin genel dokusunun etkileşimi sonucu meydana gelmektedir (Kara, 2013, s. 13). İnsan kendi içerisinde kentsel faaliyetlerini sürdürürken bedeni aracılığıyla çevresini fark etmektedir. Bedenlerin hareketleri yaşadıkları farklı deneyimlerle farklı hislere kapılmaları kent içerisinde meydana gelen farklı bakış açıları renk ışık malzeme doku gibi detaylarla mümkündür (Kale, 2004, s. 120). Kenti insan bedeni ve duyularıyla birlikte değerlendirmek hem fiziksel hem de duygusal boyutları ele almayı gerektirmektedir. Görme, işitme, koklama, tatma ve dokunma duyuları kentleri biçimlendirmektedir. Fiziksel olarak var olan biçimlenmeleri ister istemez duyular tarafından algılanmaktadır. Bu biçimlenmelerde ve duyuların oluşmasında mimarlığın kent içerisinde etkin bir rolü vardır. Peter Zumthor bu bağlamda mimarlığı somut bir veri olarak tanımlayarak bu somut mimarlık içerisinde bedenin var olduğundan bahsetmektedir. Somut olan mekânın atmosferinin deneyimlemediği etkilediğini ve duyuları etkilediğini ifade etmektedir (Zumthor, 2006, s. 66,86). Ponty ise insan bedenini, dünyada var olan her şeyle iletişim kurabilen bir araç olarak ifade etmektedir. Bu durumu psikolojideki tanımla birlikte heterojen uzam olarak ele almaktadır. (Merleau-Ponty, 2005, s. 26). Diğer bir ifadesinde ise bedenin gördüğü ve dokunduğu için somut olan dünyaya ait olduğunu ifade eder (Merleau-Ponty, 1968, s. 134). Kentin meydana gelmesinin sadece çevreyi kuşatan binaların değil aynı zamanda mekânı deneyimleyen bedenin çevreyle olan ilişkisi de etkili olmaktadır. Bu bağlamda David Harvey konuyu psikodilbilim altında çeşitli başlıklar içerisinde ele almaktadır. Mekansal deneyimle biyolojik olarak algılanan mekânı organik mekân; duyular tarafından mekânın algılanmasını algısal mekân ve fiziksel olarak belirli sınırları olmayan mekânı da simgesel mekân olarak değerlendirmektedir (Harvey, 2016, s. 32). Harvey'in ifadesine benzer şekilde, Bruno Zevi de mekânın, mimarlığın yansıdığı yaşayan bir gerçeklik simgesi olduğunu belirtmektedir (Zevi, 2015, s. 170). Bu ifadelerden yola çıkarak insanın içerisinde bulunduğu mekân ve mekanların oluşturduğu kent, sadece fiziksel biçimlenme olarak değil aynı zamanda insanların duyularına hitap eden somut ve yaşayan bir gerçeklik olarak kendisini göstermektedir.

Somut olan deneyim içerisinde mimarinin dokunsallığı, mekânı oluşturan malzemelerin niteliği dokunma duyusuyla ilişkilendirilmektedir (Holl, 2006, s. 91). Kent içerisindeki görsel ve işitsel etkinlikler, sosyal iletişimin en geniş ölçekte gerçekleşmesine fırsat tanımaktadır. Kent mekânı insanlara buluşma olanağı sağlayarak insanların sosyal etkileşime geçmesi için teşvikte bulunur; ancak bu teşvik olmadan kurulan temaslar insanların geri adım atmasına sebep olmaktadır (Gehl, 2020, s. 23). Kent içerisinde de duyular çeşitlenerek yaşama hareketlilik katmaktadır. Bu hareketlilik aynı zaman da kent içerisindeki yoğunluğa göre de değişmektedir.

Kent içerisinde var olan duyulara hitap eden biçimlenmeler duyulara yön verirken aynı zaman da yön bulmada da etkilidir (Paquot, 2011, s. 61). Bu bağlamda beş duyunun kentteki şekillenmeleri Şekil 1.'de ifade edilmiştir (Atıcı, 2022, s. 237).

Şekil 1. Kentteki beden duyularının şekillenmesi, Kaynak: Paquot, 2011, s. 61-66'dan düzenleyen, Atıcı, 2022: 237

Fiziksel mekânın farklı boyutlarının bedenin duyular aracılığıyla deneyimlenmesi, mimarlığın somut olarak gerçekliğinin bir yansımasıdır (Yorgancıoğlu & Çalak, 2020, s. 136). Pallasmaa'dan aktaran Gümüş mimarlığın görevinin dünyadaki varlığımız somutlaştıran meteorlar yaratmak olduğunu ifade etmektedir. Aynı şekilde görmeyi bir mekânı deneyimlemedeki en etkili yorgun olduğunu söyleyerek diğer tüm duyu organlarının dokunmadığı usul ile ilişkili olduğunu ifade etmektedir. Mimarlığı diğer sanat dallarından ayıran en önemli fark içerisinde eylemi bulundurmasıdır. Bu eylemde bedensel deneyimleri beraberinde getirmektedir (Gümüş, 2019). Görmek kadar bir mekânı hatırlamanın en iyi yollarından birisi de kokudur. Her kentin, içinde yaşayanlarıyla birlikte sahip olduğu bir kokusu vardır. Kente ait hatıralar ve yaşanmışlıkların hatırlanmasında ve unutulmasında bellekte kalan koku etkili olmaktadır (Mazak, 2020, s. 9). Bu koku kentin kokusu ve kimliğine ait bir değerdir.

2. YÖNTEM

Kent içerisinde yaşayan insanın kentte kurduğu ilişki sahip olduğu beden ve beden duyular sayesinde gerçekleşmektedir. Bedenin sahip olduğu duyuların kenti deneyimlerken aktif olmasına göre deneyimdeki bakış açıları değişecektir. Edindiği deneyim sayesinde oluşan anı mekân verileri o kente ait bellek oluşumunu sağlayacaktır. Toplumun ortak paylaşımlarda bulunmasını sağlayan kente ait duyusal veriler kentin hatırlanmasında ve kolektif belleğin yaşamasında önemli bir faktördür. Çalışma kapsamında Eskişehir'in beden duyuruları yönünden öne çıkan alanlarının analiz edilmesi şekillerle ifade edilerek analiz edilmiştir. Duyusal algılamanın tasarım ve kentteki rolüne değinilerek çalışma alanı olarak Eskişehir ele alınmıştır. İnsan bedenine ait beş duyu üzerinden kente ait alanlar değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler sonucunda bir kentin beden duyuları tarafından algılanmasının neden önemli olduğu belirtilmiştir. Yapılan bu çalışma niteliksel araştırma kapsamında olup geliştirilebilir bir araştırmanın ilk basamağını oluşturmaktadır. Elde edilen veriler detaylandırılarak simülasyonlarla desteklenebilir.

3. BULGULAR

İnsan bedeninin duyularını kentte ele aldığımızda:

Görmek: Kentteki yapılar, tabelalar, ışıklar ve görsel imgede yer alan her türlü fiziksel biçimlenme bireyin hafızasında şekillenmektedir.

İşitmek: Kente ait sesler, kişinin işitsel hafızasında yer edinerek kentle arasında bir bağ kurmasını sağlar. Kentteki bölgelere ve mekâna ait özelleşmiş sesler, o yerin kendine ait bir kimlik kazanmasını sağlar.

Koklamak: İşitme duyusunda olduğu gibi, kentteki bölgelerin kendisine ait kokuları olabilir. Fırınların, pastanelerin olduğu yerlerin sahip olduğu kokular, kişilerin o bölge ile etkileşim kurmasını sağlamaktadır.

Tatmak: Tat alma, koklama duygusuyla yakından ilişkili bir duygu olarak, kentteki yeme-içme mekanlarının oluşturduğu yerleri ve kente ait özel mutfak kültürü hakkında bilgi vermektedir.

Dokunmak: Dokunma görme duyusu başta olmak üzere tüm duyularla ilişkilidir. Fiziksel biçimlenmenin malzemesine göre dokunma hissi oluşmaktadır.

İnsanın duyuları kapsamında değerlendirildiğinde, bir kentin sadece fiziksel biçimlenme olarak var olmayıp aynı zamanda duyusal etkileşime zemin hazırlayan bir oluşumdur.

Eskişehir ölçeğinde bu duyular ele alındığında;

•Görmek; kentteki her alan görme duyusuyla deneyimlenebilir. Eskişehir için görme deneyimin kenti hafızasında edindiği kentsel ögelerin başında Porsuk Nehri, Odunpazarı tarihi sit alanı ve parklar karşımıza çıkmaktadır. Porsuk Nehri kenti ikiye bölen ve kente kimlik kazandıran bir doğal oluşumdur. Adalar bölgesinde Porsuk Nehri ve etrafında sosyal tesislerle birlikte kıyı etkileşimi kentlinin su ile olan etkileşimini artırmaktadır. Nehir üzerinde meydana gelen aktiviteler kentlinin ve kentin hafızasında yer edinmiştir. Tren hattı ise Eskişehir kent kimliğinde önemli bir yere sahiptir. Demir yolunun yer altına alınmasıyla bu görünüm kaybolmuş olsa da izleri kent içerisinde devam etmektedir. Hamamyolu gündüz ve akşam yoğun olan, peyzaj elemanlarıyla dikkat çeken ve tarihi yapılarının varlığı ile görsel bir şölen gibi kent merkezinde yer edinmiştir. Odunpazarı tarihi sit alanı kentin tarihi belleğinde önemli bir yer edinmesinin dışında sahip olduğu geleneksel Türk evi biçimlenmesi, tarihi Kurşunlu Külliyesi ve organik sokak kurgusuyla kişilerin görsel hafızasında yer edinmektedir. Kentpark ve Sazova ise sahip olduğu imgesel ve yapay peyzajlarıyla görsel olarak dikkat çekmektedir. Kanlı Kavak Parkı da sessizliğin büründüğü, Porsuk Nehri'nin izlendiği, yeşilin ve suyun birleştiği manzaralar sunmaktadır.

•İşitmek: Seslerin çeşitliliğine göre kentte farklı ses renklerinin olduğu yerler bulunmaktadır. Adalar bölgesi hem insan yoğunluğu hem su sesini barındırmasından dolayı kent içerisinde önemli bir yere sahiptir. Adalar bölgesinin paralelinde yer alan Doktorlar Caddesi, kentlinin hem alışveriş yaptığı hem sosyal mekanlara ulaştığı hem de tedavi amaçlı mekanları kullandığı caddedir bu caddenin ortasından tramvay hattı geçer. Tramvay sesi bu caddeyle özdeşleşmiş durumdadır. Adalar Bölgesi ve Doktorlar Caddesi'nin insan yoğunluğu geceye doğru azalmaktadır. Ama Doktorlar Caddesi'nin paralelinde yer alan Barlar Sokağı olarak bilinen hat geceleri insan seslerinin, müzik seslerinin oldukça yoğun olduğu bir alandır. Bu bölgelere yakın yerde kentin ilk ticaret aksı olan ve günümüzde de halen daha çarşı olarak kullanılmaya devam eden Hamamyolu Caddesi bulunmaktadır. Doktorlar Caddesi tarafından Hamamyolu Caddesi'ne ulaşıldığında kahveciler sokağında çan sesleri ve biraz daha ilerleyince bıçakçılar çarşısındaki sesler ve çarşı kalabalığın sesleriyle Hamamyolu yaşayan bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Hamamyolu'ndan sonra Odunpazarı'ndaki atölye sesleri dikkat çekmektedir. Kanlı Kavak Parkı özellikle yaz ayları insan yoğunluğunun fazla olduğu bir bölgedir. Kentlinin nehir kenarında şarkı söylemeleri, gitar sesleri bu aks üzerinde oldukça sık duyulur. Mekansal olarak kentte askeri bölge dışında olmayan ama kentte sıklıkla duyulan bir diğer ses ise uçak sesleridir. Diğer taraftan kentlinin sürekli etkileşimde olmadığı ama kendi

içlerinde bir yaşam hayatı olan üniversite kampüslerinin içinde öğrenci sesleri duymak kaçınılmazdır. Bu bağlamda öğrenci kenti olan Eskişehir'de Anadolu Üniversitesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi ve Eskişehir Teknik Üniversitesi önemli bir yere sahiptir.

•Koklamak: Hamamyolu Caddesi'ndeki kahve kokuları ve Taşbaşı'na doğru gidildikçe esnafların dükkanlarından gelen kına ve naftalin kokuları dikkat çekmektedir. Hamamyolu Caddesi'ni takip eden cadde sonu Odunpazarı tarihi bölgesine çıkmaktadır. Bu bölgede Eskişehir'e özel yöresel Balaban köfte mekanları bulunmaktadır. Sokaklarda yürürken köfte ve çibörek kokuları kentliyi karşılamaktadır. Eskişehir ve koku başlığı altında kentle özdeşleşmiş Şeker fabrikası ve bazı dönemlerde kente yayılan pancar kokusu kent hafızasında önemli bir noktadadır.

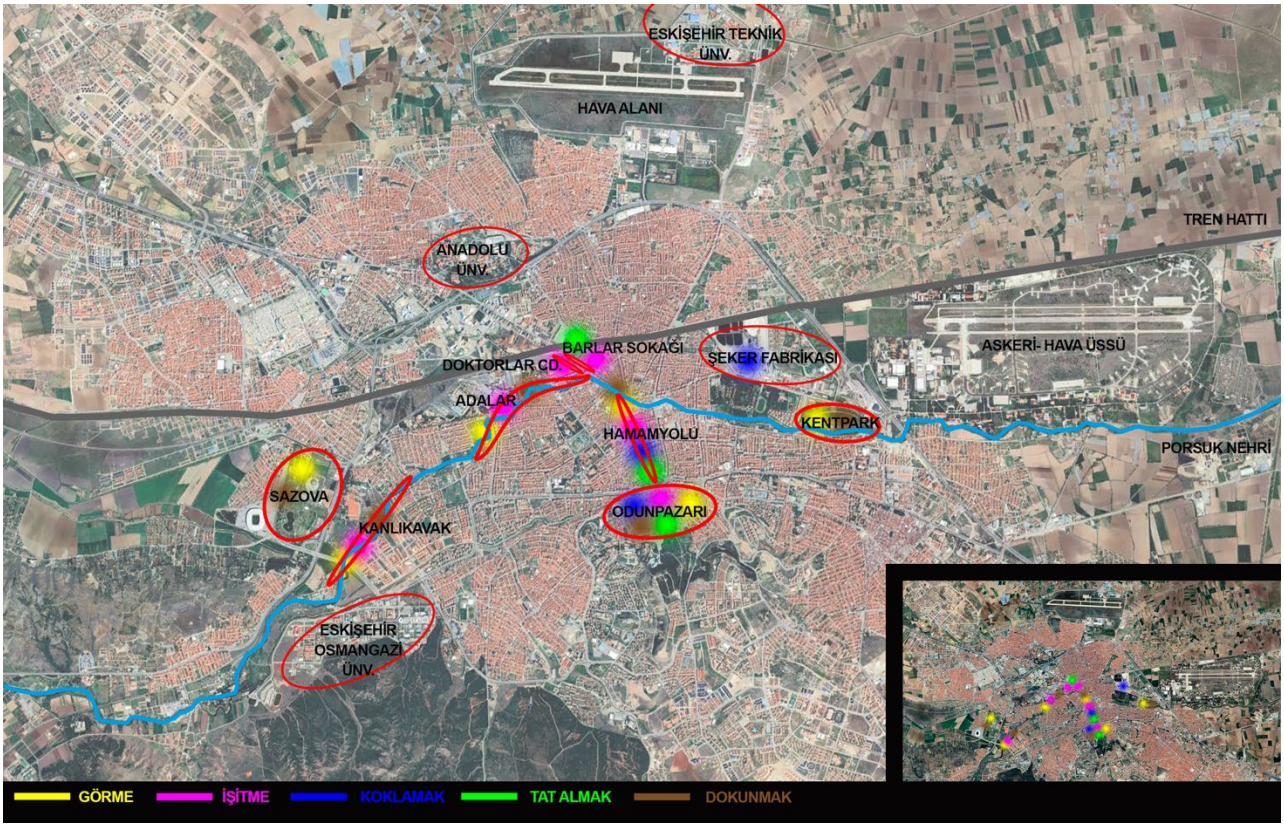
•Tat almak: Tat alma duyusu koku alma duyusuyla yakından ilişkilidir. Hamamyolu'ndaki kahve kokusu, Odunpazarı'nda köfte ve çibörek kokuları kentin hafızasında yer edinmiştir. Gece hayatının etkin olduğu Barlar sokağı da çeşitli lezzetlere yer vermektedir.

•Dokunmak: Dokunma duyusu malzeme çeşitliliğinin yoğun olduğu yerlerde hissedilmektedir. Ayrıca tarihi sit alanları bu çeşitliliğin görülebileceği yerlerden birisidir. Bu bağlamda başta Odunpazarı tarihi sit bölgesindeki sokak döşemeleri, evlerin detaylı cepheleri, külliyenin varlığı ve yeşil dokusu ile dikkat çekmektedir. Geçmişte ve günümüzde farklı zemin, cephe malzemeleri ile ve yeşil dokusunun yoğunluğuyla kent merkezinde yerini korumaktadır. Diğer taraftan Sazova ve Kentpark içerisinde barındırdığı su ögeleri, zemin kaplamaları ve yeşil dokusuyla dokunma duyularına hitap etmektedir. Adalar bölgesi de Porsuk Nehri ve etrafında kentlinin oturma ve vakit geçirme eylemlerine imkân verdiği yeşil dokusu, trafiğe kapalı sokak kurgusu ve renkli köprüleriyle dinamik bir bölgedir. Benzer şekilde Kanlı Kavak Parkı ve bu parktan geçen Porsuk Nehri kenarındaki çim oturma alanlarıyla gündüz ve gece yaşayan bir alandır.

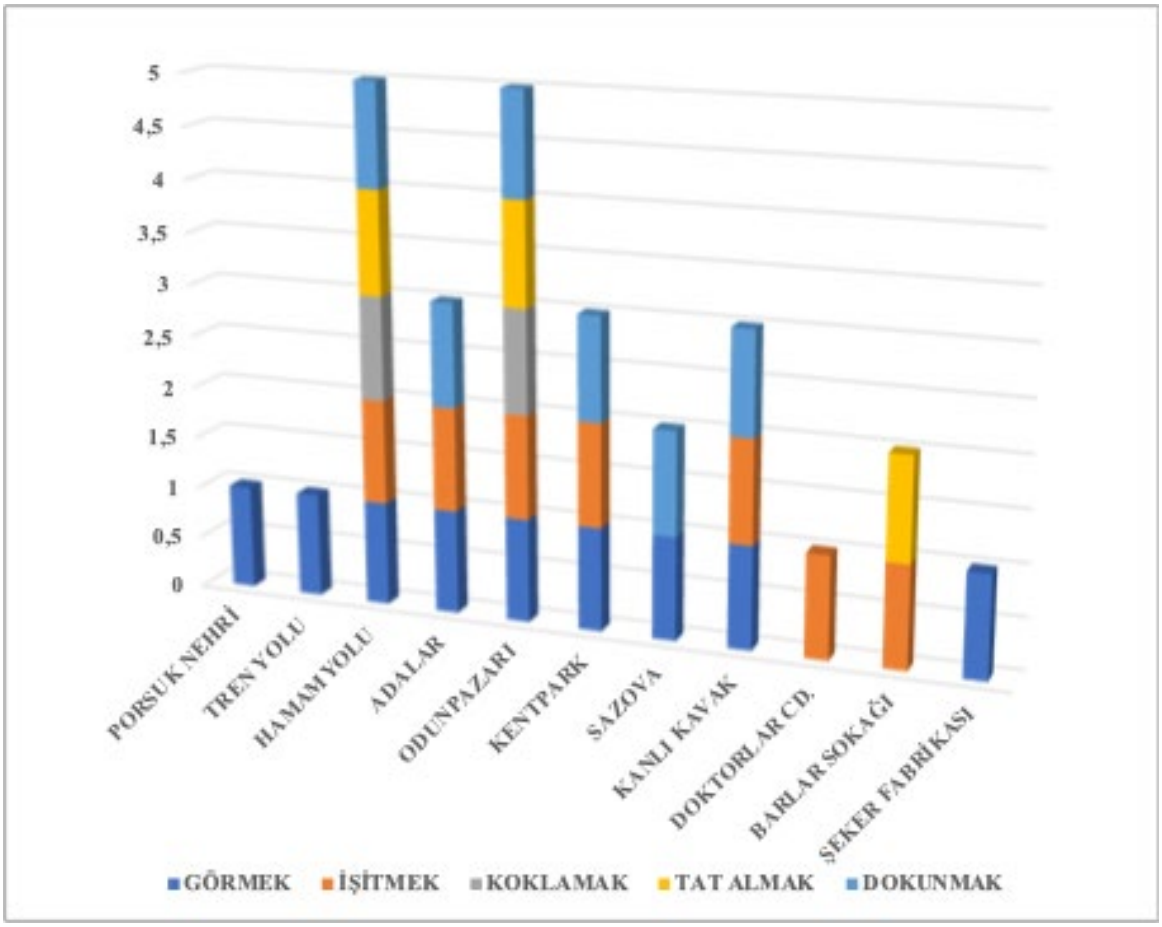
Eskişehir'e ait beş duyu organına göre ele alınan bölgelerin analizi Şekil 2.'de ifade edilmiştir. Kentteki duyuların şekillenmesinin kent ölçeğinde şekillenmesi ise Şekil 3.'tebelirtilmiştir. Ele alınan bölgelerin deneyimdeki duyu çeşitliliği Şekil 4.'te sütun grafiği aktarılmıştır.

Görmek	İşitmek	Koklamak	Tat Almak	Dokunmak
Porsuk nehri Tren yolu Hamamyolu Adalar Bölgesi Odunpazarı Kentpark ve Sazova Kanlı Kavak Parkı	Adalar Bölgesi Doktorlar Caddesi Barlar Sokağı Hamamyolu Caddesi Odunpazarı Kanlı Kavak Parkı	Hamamyolu Odunpazarı Şeker fabrikası	Hamamyolu Odunpazarı Barlar Sokağı	Hamamyolu Odunpazarı Sazova Kentpark Adalar Bölgesi Kanlı Kavak Parkı

Şekil 2. Eskişehir'in beş duyu organına göre analiz edilmesi

Şekil 3. Eskişehir'in beş duyu organına göre analiz edilmesinin kent ölçeğindeki yeri

Şekil 4. Eskişehir'in deneyimlenmesinde duyu çeşitliliği

Şekil 4.'te Hamamyolu ve Odunpazarı'nın kent içerisindeki beş duyunun aktif olarak yaşandığı yer olarak görülmektedir. Devamında ise Adalar, Kanlıkavak ve Kentpark gelmektedir. Öne çıkan bu bölgelere air fotoğraflar Şekil 5., Şekil 6., Şekil 7., Şekil 8. Ve Şekil 9.'da ifade edilmiştir.

Şekil 5. Eskişehir Odunpazarı Bölgesi [i]

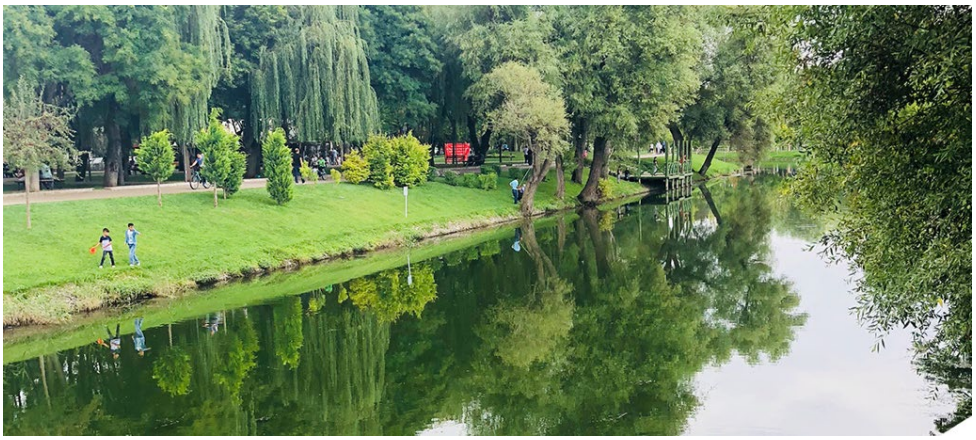

Şekil 6. Eskişehir Hamamyolu Caddesi [ii]

Şekil 7. Eskişehir Adalar Bölgesi [iii]

Şekil 8. Eskişehir Kanlı Kavak Parkı [iv]

Şekil 9. Eskişehir Kentpark [v]

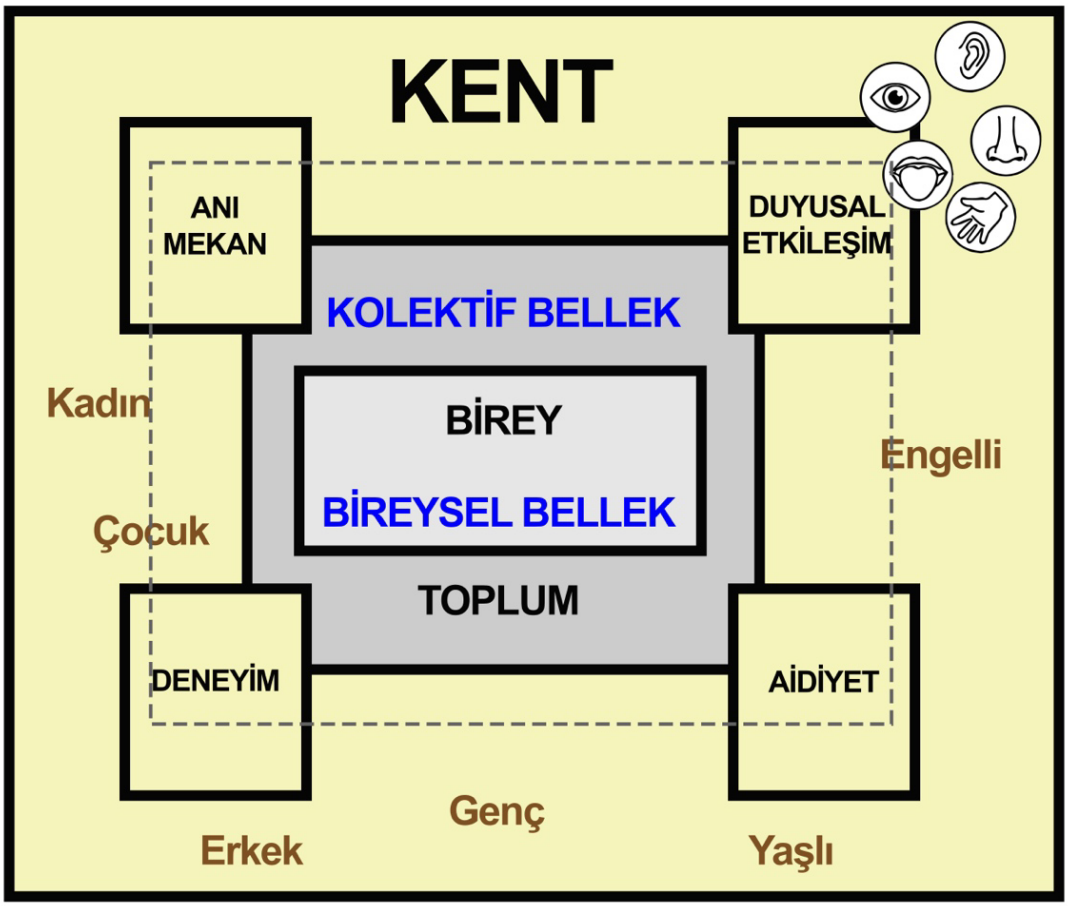
Eskişehir, duyusal açıdan çok katmanlı deneyim sunan bir kenttir. Kent merkezinde bulunan tarihi sit alanı Odunpazarı Evleri'nden başlayan bir aks ile Hamamyolu Caddesine ulaşmaktadır. Bu iki bölge duyuların en aktif olarak kent içerisinde deneyimlendiği yerlerdir. Odunpazarı'nın tarihi niteliği ve sahip olduğu doku çeşitliliği ile kentin ilk ticari bölgesi olan Hamamyolu Çarşısı'nın kent belleğinde ve kent kimliğinde önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu iki bölgenin de kent merkezinde bulunması kentlinin temasını artırmaktadır. Hem kent merkezi hem de Porsuk Nehri'nin etrafında konumlanma duyuların aktif olması yönünden etkili olmaktadır. Diğer taraftan ele alınan tüm duyu deneyim alanlarının gürültü kontrolü, koku kirliliği azaltılması yönünden ve özellikle engelli bireyler için taktil yüzeylerin artırılması bakımından önem arz etmektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Kent sadece insanın çevresini saran fiziki yapılanmalardan değil aynı zamanda insanın bedeniyle ve duyularıyla temas ettiği, hissettiği, hatırladığı, yaşadığı bir deneyim alanıdır. Kentin tarafından algılanması beş duyu ile gerçekleşmektedir. Bu duyuların bir araya gelmesi ve aktif olması kişinin o mekânın nasıl hissettiğini etkilemektedir. Kentler insanlarla birlikte var olduğu için insan yaşamına uygun bir şekilde tasarlanmalıdır. Duyurulara hitap eden mekanların varlığı, kişinin kendi olan aidiyet duygusunu artıracaktır. Bedensel deneyime açık olan mekanlar kent ve toplumun etkileşimini artırdığı yerlerdir. Bu sebeple tasarımın toplumdaki bireyler tarafından hissedilmesi kent içerisindeki yaşam faktör için önemli bir değerdir. Kenti deneyimlerken duyuların aktif olması, çevreyle kurulan psikolojik, fizyolojik ve sosyal ilişkiyi şekillendirmektedir. Duyularına hitap eden bir kentte yaşamak, bireyin **yaşam kalitesini** ve **kente duyduğu aidiyet duygusunu artıracağından, yalnızlık ve yabancılaşma hissinden uzaklaştırmaktadır. Kent içerisinde var olan duyu çeşitliliği kent içerisindeki farklı bireylerin yaşantılarına farklı etkilerde bulunmaktadır. Çocuklarda, yaşlılarda, engelli bireylerde duyu çeşitlilikleri farklı ve önemli roller taşımaktadır. Çocukların bilişsel yeterliliklerini destekleyerek hayal ve motor becerilerinin gelişmesini sağlayan kent, yaşlılar için konfor ve huzur alanları oluşturmada potansiyel sağlamaktadır. Dokunma yüzeylerinin çeşitliliği, sesli yönlendirmeler, koku çeşitlilikleri ise kentteki engelli bireyler için kentteki yaşam kalitesini artırmaktadır.**

Kent deneyimi bedenin beş duyusu üzerinden şekillenmektedir. Bu duyular, bireyin mekânla kurduğu duygusal bağları, aidiyet hissini ve kolektif belleğini doğrudan etkilemektedir. Bu

nedenle kent tasarımında sadece görsel estetik değil; işitsel konfor, kokusal hafıza, dokunsal zenginlik ve tat ile kurulan sosyal ilişkiler de göz önüne alınmalıdır. Bu ilişkiler Şekil 10.'da ifade edilmiştir.

Şekil 10. Kenti deneyimleme şeması

Kentleri beş duyuya göre tasarlamak, insan odaklı ve duyusal farkındalığı yüksek bir şehircilik anlayışını gerektirmektedir. Bu kriterler kentlerin yaşam şekillerine, belleklerine, kültürlerine, gece ve gündüz kullanımlarına, mevsim şartlarına göre değişmektedir. Dünya üzerinde yapılan duyuların kentsel deneyimde aktif kullanıldığı örnekler bulunmaktadır. Çok hareketli ve gürültülü bir kent olan Tokyo'da sessiz alanlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sebeple, **sessiz alanlar, tapınak bahçeleri, çay seremonisi gibi alanlar bulunmaktadır.** Rotterdam'da engelli bireylerin şehir içinde bağımsız hareket edebilmesi için, dokunsal yüzeyler, kabartmalı tabelalar ve **çok duyulu yönlendirme sistemleri** kullanılmıştır. Londra'da kent için koku haritaları oluşturularak koku hafızasını destekleyen alanların korunması ve kötü kokularla mücadele için stratejiler geliştirilmiştir. Kentlinin katılımını ve farkındalığını artırmak için duyusal haritalama, empati yürüyüşleri gibi aktiviteler yapılmaktadır.

Duyulara dayalı bir kentin varlığı, sadece planlama uzmanlarının değil, şehirde yaşayan her bireyin katılımını ve deneyimini esas alan bir süreçtir. Bu tür katılımcı ve çok duyulu yöntemler sayesinde kentler hem daha yaşanabilir hem de **duyusal olarak insan merkezli** hale gelmektedir. Kentli bireylerin bu süreçte söz sahibi olması hem kente olan aidiyet duygusunu güçlendirmekte hem de kenti benimsemeyi sağlamaktadır.

Sonuç olarak kentlerin beden ve beden duyularına göre tasarlanmasında:

- İnsan ölçeğine uygunluk, erişilebilir ve kullanışlı tasarımlar oluşturur.

- Duyusal algının artması kent içerisinde zengin bir deneyim sağlarken kentle olan ilişkiyi artırarak hem kent belleğini güçlendirir hem de kente olan aidiyet duygusunu güçlendirir.
- İnsan bedenine uygun kamusal alanlar, kentlinin kente olan yabancılaşma duygusunda uzaklaşarak kentle olan temasını artırır.
- İnsan boyutuna göre düzenlenmiş ve duyulara hitap eden kent alanları daha güvenli ve konforludur.
- Duyularla bağ kurulan yerler, bireylerde anılar ve duygusal bağlar oluşturarak anı-mekân hissini ortaya çıkararak kent kimliğini güçlendirir.
- Kişinin belleği duyularla yakından ilişkili olduğu için kentsel mekanları da deneyimlediği duyular sayesinde hatırlar. Bu sebeple, duyulara hitap eden kentsel mekanlar, kişisel ve toplumsal anıların oluşmasını destekler.
- Kent içerisinde bedeninin duyularının aktif çalışması, yön bulma duygusunda ve mekanlara dair zihin haritalarının oluşmasında kolaylık sağlar.
- Kent içerisindeki deneyimlerin güçlenmesi toplumsal hafızayı güçlü tutar. Bu sebeple kentte var olan duyusal deneyim için önemli mekanların varlığını koruması hassas bir noktadır.

5. KAYNAKLAR

Atıcı, E. (2022). Kentleri Bedensel Deneyim İle Okuma Denemeleri. *6th Internatıonal "Başkent" Congress On Physıcal, Socıal And Health Scıences* (s. 224-246). Ankara: Bzt Akademi Yayınevi.

Atıcı, E., & Öztürk, A. Ç. (2021). Urban Ergonomy In The Context Of Healthy Cıtıes. *Lıvenarch VII* (s. 635-661). KTU.

Gümüş, İ. (2019). Duyular Mimarlığı ve Zumthor. *Yapı, Mimarlık Tasarım Kültür Sanat Dergisi*(449), 44-49.

Gehl, J. (2020). *İnsan İçin Kentler* (Cilt 1. baskı). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Harvey, D. (2016). *Sosyal Adalet ve Şehir* (5. b.). (M. Moralı, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Holl, S. (2006). Phenomenal Zones. S. Holl içinde, *Questions of Perception, Phenomenology of Architecture* (s. 44-119). San Francisco, Calif: William Stout Publishers.

Kale, G. (2004). Bellek ve Mimarlık Bedenin Mekanla Karşılaşması. *Arredamento*(11), 116-123.

Kara, Z. (2013). Kentli Beden: Mardin'de Dokunma Eşikleri. *İdealkent*(9), 10-41. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/461590 adresinden alındı

Kişmir, G. (2021). *Bellek ve Anımsama* (Cilt 1. Baskı). İstanbul: Kriter Yayınevi.

Mazak, M. (2020). *Şehir Kokusu* (Cilt 1. Baskı). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Merleau-Ponty, M. (1968). *The Visible and the Invisible.* (C. Lefort, Dü.) Evanston: Northwestern University Press.

Merleau-Ponty, M. (2005). *Algılanan Dünya* (1. b.). (Ö. Aygün, Çev.) İstanbul: Metis Yayıncılık.

Pallasmaa, J. (2020). *Tenin Gözleri* (7. b.). (A. U. Kılıç, Çev.) İstanbul: Yem Yayın.

Paquot, T. (2011). *Şehirsel Bedenler* (1. b.). (Z. Bengü, Çev.) İstanbul: Everest Yayınları.

Yorgancıoğlu, D., & Çalak, I. (2020). Bedensel Deneyime Dayalı Yer Bilgisinin Yeniden Yapılandırılması İçin Bir Yöntem İrdelemesi: Deneyimsel Haritalama. *Megaron, 15*(1), 126-137, DOI: 10.14744/MEGARON.2020.80269.

Zevi, B. (2015). *Mimarlığı Görebilmek* (1. b.). İstanbul: Daimon Yayınları.

Zumthor, P. (2006). *Thinking Architecture* (2. b.). Berlin/Boston/Basel: Birkhauser-Publishers for Architecture.

THE REDEVELOPMENT OF ABANDONED INDUSTRIAL AREAS THROUGH LANDSCAPE DESIGN

TERK EDİLMİŞ ENDÜSTRİYEL ALANLARIN PEYZAJ TASARIMI YOLUYLA GERİ KAZANDIRILMASI

Yağmur AYDIN[1], Alper UZUNALİ[2]

[1]Yüksek Lisans Öğrencisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Peyzaj Mimarlığı Ana Bilim Dalı, 0009-0007-5553-7904

[2] Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Peyzaj Mimarlığı Ana Bilim Dalı, 0000-0002-3286-7317

Özet

18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa'da meydana gelen Sanayi Devrimi, buhar gücüne dayalı makinelerin üretim süreçlerine entegre edilmesiyle birlikte, yeni teknolojilerin ortaya çıkmasına ve sanayi üretiminde büyük bir dönüşüm yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Bu sanayi devrimi yalnızca üretim biçimlerini değiştirmekle kalmamış; aynı zamanda sermaye birikimini hızlandırarak endüstrileşmenin önünü açmıştır. Bu süreç ile oluşan endüstriyel peyzaj kavramı, sanayi tesislerinin, maden ocaklarının ve endüstriyel diğer yerleşmelere sahip olan bölgeleri kapsamaktadır. Endüstriyel peyzajın temel amacı, bu bölgelerdeki görsel kirliliği azaltmak, çevresel zararları en aza indirmek ve özellikle hava kirliliği gibi sorunlarla mücadele etmektir. Endüstri bölgelerinin doğrudan ve dolaylı etkileriyle biçimlenen kentsel çevreler, zamanla işlevsiz hale geldiğinde çöküntü alanlarına dönüşebilmekte, bu da hem fiziksel hem de sosyal sorunlara yol açabilmektedir. Peyzaj tasarımı yoluyla terk edilmiş endüstriyel alanların rehabilite edilmesi, sürdürülebilir kentleşme ilkeleri doğrultusunda değerlendirildiğinde, bu alanların yeniden kent yaşamına kazandırılması mümkün hale gelmektedir. Söz konusu dönüşüm; sadece fiziksel bir iyileştirme değil, aynı zamanda kamusal alanların artırılması, kentsel kimliğin korunması ve yerel halkın sosyal, kültürel ve ekonomik ihtiyaçlarına yönelik çözüm önerileri sunulması anlamına gelmektedir. Bu çalışma kapsamında, dünyadan ve Türkiye'den seçilmiş örnekler üzerinden âtıl kalmış endüstriyel alanların peyzaj tasarımı ile nasıl dönüştürüldüğü incelenmiş, bu alanlarda uygulanan tasarımların yalnızca mekânsal bir dönüşümle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda söz konusu alanların sosyal etkileşimi artırdığı, ekonomik canlılık sağladığı ve kültürel belleğin korunmasına katkı sunduğunu ortaya koymuştur. Araştırma bu tür projelerin desteklenmesi gerektiğini savunmakta ve başarılarını artırmak için önerilerde bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Terk Edilmiş Endüstriyel Alanlar, Endüstriyel Peyzaj, Kentsel Dönüşüm, Peyzaj Tasarımı, Kent.

Abstract

During the 18th and 19th centuries, the Industrial Revolution in Europe driven by the integration of steam-powered machines into production processes paved the way for the emergence of new technologies and a significant transformation in industrial production. This revolution not only altered modes of production but also accelerated capital accumulation, facilitating the rise of industrialization. In this context, the concept of industrial landscape emerged, encompassing regions with industrial facilities, mining sites, and other industrial settlements. The primary aim of the industrial landscape is to reduce visual pollution in these

areas, minimize environmental damage, and address issues such as air pollution. Urban environments shaped directly and indirectly by industrial zones can, over time, become derelict areas when they lose their function, leading to both physical and social problems. Through landscape design, the rehabilitation of abandoned industrial sites can enable their reintegration into urban life in line with sustainable urbanization principles. This transformation is a physical improvement, involves the expansion of public spaces, preservation of urban identity, the provision of solutions for the social, cultural, and economic needs of the local population. This study examines how obsolete industrial areas have been transformed through landscape design, using selected examples from both around the world and Turkey. It demonstrates that the designs implemented in these areas are not limited to spatial transformation; they also enhance social interaction, stimulate economic vitality, and contribute to the preservation of cultural memory. The research advocates for the support of such projects and offers recommendations to increase their success.

Keywords: Abandoned Industrial Areas, Industrial Landscape, Urban Regeneration, Landscape Design, City.

1. GİRİŞ

18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa'da yaşanan Sanayi Devrimi, üretim süreçlerinde buhar gücüne dayalı makinelerin kullanılmasıyla birlikte büyük bir dönüşümün başlangıcı olmuştur. Bu devrim yalnızca üretim biçimlerini kökten değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda hızla artan sermaye birikimi sayesinde endüstriyel üretimin ve buna bağlı kentsel yayılmanın önünü açmıştır (Doğan, Cuomo, & Battisti, 2023). Ortaya çıkan bu yeni üretim ilişkileri, doğrudan doğruya kent dokusunu, çevreyi ve doğal peyzajı da derinden etkilemiş; böylece "endüstriyel peyzaj" kavramı ortaya çıkmıştır (Tabak, 2011).

Endüstri bölgeleri, sanayi tesisleri, maden ocakları ve diğer endüstriyel yerleşimler, doğanın yapısını bozarak ve doğal süreçleri kesintiye uğratarak benzersiz bir insan yapımı peyzaj biçimi yaratmıştır (Hergül, Kahveci, & Göker, 2018). Ancak endüstriyel faaliyetlerin sona ermesiyle birlikte bu alanlar işlevsizleşmiş ve "çöküntü alanları" olarak anılmaya başlamıştır (Saraylı, 2020). Bu alanlar zaman içerisinde sadece çevresel sorunları değil bu sorunlarla birlikte ekonomik ve sosyal sorunlarda gelmiştir. Bu sebeple de doğru peyzaj tasarım yaklaşımları ve kentsel dönüşüm projeleri ile terk edilmiş endüstriyel alanlar doğaya ve topluma yeniden kazandırılmaya başlamıştır (Emir & Yıldırım, 2024; Zhenqi, Peijun, & Jing, 2012; Chiazor & Arın, 2023). Bu dönüşüm süreçleri; yalnızca fiziksel iyileştirmeler değil, aynı zamanda kamusal alanların artırılması, kentsel kimliğin korunması, yerel ekonomilerin canlandırılması ve toplumsal hafızanın yaşatılması gibi çok boyutlu katkılar sunmaktadır. Bu bağlamda peyzaj mimarlığı disiplini, endüstri sonrası alanların ekolojik, kültürel ve sosyal boyutlarını bütüncül bir şekilde ele alarak sürdürülebilir kentleşme hedeflerine ulaşılmasında önemli bir rol üstlenmektedir (Kim, Lim, Seol, & Lee, 2021).

Bu çalışmada, dünyadan ve Türkiye'den seçilmiş örnekler üzerinden terk edilmiş endüstriyel alanların peyzaj tasarımı yoluyla nasıl dönüştürüldüğü irdelenmiş; maden ocaklarından tarihi endüstri yapılarına, çöp sahalarından taş ocaklarına kadar farklı örnekler üzerinden araştırma yapılmıştır.

Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, endüstri sonrası işlevini yitirmiş alanların yalnızca fiziksel bir yeniden kullanım süreciyle değil, aynı zamanda ekonomik, kültürel, çevresel ve sosyal boyutlarıyla da dikkatte alınarak bütüncül bir dönüşümünün nasıl sağlanabileceğini ortaya koymaktır.

Çalışma; sürdürülebilir peyzaj tasarımı ilkeleri disiplinleri ile işlevini kaybetmiş endüstriyel alanlarının ekosistem hizmetlerini yeniden kazanmasına, kentsel mekânda kamusal yaşamın

yeniden canlanmasına ve toplumların bu süreçlere nasıl dahil olabileceğine yönelik yol gösterici bilgiler sunmayı hedeflemektedir. Aynı zamanda peyzaj mimarlığının bu dönüşümde oynadığı stratejik rolün altını çizmeyi, farklı coğrafyalardaki uygulamalar üzerinden karşılaştırmalı okumalar yaparak Türkiye için uygulanmış olan örneklere değinilmiştir. Böylece, endüstriyel mirasın korunması ve yeniden işlevlendirilmesi sürecinde peyzaj mimarlığı disiplininin karar verici süreçlerdeki etkinliğine dair farkındalık yaratılması da hedeflenmektedir.

1.1. Terk Edilmiş Endüstriyel Alan

Sanayi Devrimi sonrası hızla artan üretim faaliyetleri, kent çevresinde yoğun bir şekilde sanayi tesisleri, maden ocakları, taş ocakları, depolama alanları ve enerji santralleri gibi endüstriyel alanların oluşmasına sebep olmuştur (Tabak, 2011). Ancak ekonomik koşulların değişmesi, teknolojik ilerlemeler ve kaynakların tükenmesi gibi nedenlerle birçok endüstriyel alan zamanla işlevini kaybedip, terk edilmiştir (Doğan, Cuomo, & Battisti, 2023).

Terk edilmiş endüstriyel alanlar, çevresel, sosyal ve ekonomik açılardan ciddi problemler yaratmaktadır. Bu alanlarda hava, su ve toprak kirliliği gibi ciddi çevresel bozulmalar sıklıkla görülmekte; ayrıca kentsel boşluklar oluşturarak sosyal kopuşlara ve güvenlik problemlerine de zemin hazırlamaktadır (Chiazor & Arın, 2023). Özellikle maden ocakları gibi ağır endüstri bölgelerinde terk edilme süreci daha belirgin olmuştur. Örneğin Şile-Avcı Koru'nda olduğu gibi (Ulusoy & Ayaşlıgil, 2012) veya Çin'deki bazı madencilik sahalarında olduğu gibi (Peijun, Ling, & Zhenqi, 2012). Maden kaynaklarının tükenmesi sonrasında doğa ciddi şekilde tahrip olmuş, geri kazanım projeleri kaçınılmaz hale gelmiştir. Terk edilmiş endüstriyel alanlar sadece çevre tahribatı değil, aynı zamanda kent dokusu içinde "âtıl bölgeler" oluşturarak, görsel kirliliğe ve mekânsal düzensizliklere de sebep olmaktadır. Coğrafi Bilgi Sistemlerinden (CBS) yararlanılarak yapılan çalışmalar, bu alanların kent bütünlüğü ve sürdürülebilir gelişim için önemli birer potansiyel taşıdığını göstermektedir (Kavcı, 2014). Günümüzde terk edilmiş endüstriyel alanların yeniden değerlendirilmesi, sadece fiziksel rehabilitasyon açısından değil; aynı zamanda sosyo-ekonomik yeniden canlanmayı sağlamak, kültürel mirası korumak ve ekolojik işlevleri artırmak açısından da büyük önem taşımaktadır (Saraylı, 2020).

1.2. Endüstriyel Miras ve Endüstriyel Peyzaj

Endüstriyel peyzaj, Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan üretim alanlarının çevresel etkileri ve bu alanların fiziksel, kültürel izlerinin bir araya gelmesiyle oluşmuş peyzaj tipidir (Tabak, 2011). Bu kavram, sadece üretim yapılarını değil, aynı zamanda bu yapıların biçimlendirdiği çevresel düzenlemeleri, ulaşım ağlarını ve toplumsal ilişkileri de kapsamaktadır. Endüstriyel peyzajlar, hem üretim sürecinin fiziksel izlerini taşırken hem de sosyal düşüncelerin mekânsal temsilci olarak işlev görür. Bu alanlar genellikle zamanla terk edilmiş, işlevsiz hale gelmiş ve ciddi çevresel tahribatlara sahne olmuştur. Ancak doğru müdahalelerle, kültürel mirasın korunması, çevresel rehabilitasyon ve sosyal yaşamın yeniden canlandırılması gibi önemli işlevler üstlenebilirler (Doğan, Cuomo, & Battisti, 2023). Endüstriyel peyzajlar, sadece geçmişin izlerini taşıyan mekânlar değil, aynı zamanda sürdürülebilirlik ve kültürel hafıza açısından da önemli fırsatlar sunmaktadır. Doğru planlama ve müdahaleler sonucunda bu alanlar yeniden yaşanabilir ve daha işlevsel kullanımlar için yeniden kazanılabilir. Bu sebeplerden kaynaklı olarak sürdürülebilir kentsel gelişimde, endüstriyel mirasın korunması ve yeniden kullanımına verilen önem artmaktadır. Bu yaklaşım hem çevresel dönüşüm hem de sosyal katılım açısından önemli olanaklar sağlar. Ayrıca, bu alanların yeniden canlandırılması, yerel kimliği güçlendirebilir ve bölgesel kalkınmayı teşvik edebilir.

2. TERK EDİLMİŞ ALANLAR VE PEYZAJ TASARIMI

Kentleşme ve sanayileşmenin hızlı gelişimi, zamanla birçok alanın işlevini yitirip terk edilmesine neden olmuştur. Özellikle işlevini kaybeden endüstriyel bölgelerde, fiziksel bozulmalar ve çevresel tahribatlar ön plana çıkmaktadır. Bu tür işlevsiz alanlar, kentte âtıl kalmış ve potansiyelini yitirmiş yerler olarak görülse de doğru yaklaşımlar ve stratejik planlamalarla yeniden işlevlendirilme sonucunda doğal çevreye ve toplumsal yaşama değer katabilecek alanlara dönüştürülebilir.

Peyzaj tasarımı, terk edilmiş alanların yeniden kazandırılmasında hem fiziksel hem de sembolik bir geri dönüşüm rolünü üstlenmektedir. Bu dönüşüm yalnızca çevresel restorasyonu değil; aynı zamanda sosyal bütünleşmeyi, kültürel kimliğin yeniden inşasını ve ekonomik canlılığın yeniden kazandırılmasını teşvik etmektedir. Bu bağlamda peyzaj tasarımı, ekolojik sürdürülebilirlik ilkeleriyle şekillenen, kullanıcı odaklı, kültürel ve estetik yönleri dikkate alan çok boyutlu bir planlama süreci sunar. İşlevini kaybetmiş alanların değerlendirilmesi, sadece çevresel bir iyileştirme değil, aynı zamanda kentlerin geleceği için stratejik bir planlama fırsatı yakalamaktadır. Bu çerçevede dünya genelinde gerçekleştirilen projeler, peyzaj tasarımının dönüştürücü gücünü açıkça ortaya koymakta; doğa, tarih ve insan arasında yeni bağlar kurulmasına olanak tanımaktadır.

2.1. Stratejiler

Terk edilmiş endüstriyel alanların doğaya ve kent yaşamına yeniden kazandırılması sürecinde, peyzaj tasarımı temel bir rol oynamaktadır. Peyzaj tasarımı yalnızca çevresel iyileştirmeyle kalmayıp; aynı zamanda, kültürel, ekonomik ve sosyal canlılığı da hedeflemektedir (Hergül, Kahveci, & Göker, 2018).

Bu süreç, sürdürülebilirlik, ekolojik restorasyon ve kültürel miras koruma ilkeleri çerçevesinde yürütülmektedir.

Peyzaj tasarımı ile geri kazanım sürecinde kullanılan temel stratejiler şunlardır:

Ekolojik Restorasyon: Bozulmuş toprak yapılarının iyileştirilmesi, doğal su döngülerinin yeniden kurulması ve yerel bitki türlerinin geri getirilmesi (Peijun, Ling, & Zhenqi, 2012).

Sosyo-Kültürel İşlevlendirme: Alanların açık hava müzelerine, kültürel merkezlere, rekreasyon alanlarına dönüştürülerek toplumla buluşturulması (Emir & Yıldırım, 2024; Doğan, Cuomo, & Battisti, 2023).

Ekonomik Canlandırma: Yeni kullanım biçimleri sayesinde bölge ekonomisine katkı sağlanması, yerel istihdamın artırılması (Saraylı, 2020).

Maden ocakları gibi doğrudan doğaya zarar veren endüstriyel alanlarda öncelik, arazinin fiziksel ve ekolojik rehabilitasyonuna verilmiştir. Burada yapılan çalışmalar topografyanın düzenlenmesi, doğal bitki örtüsünün yeniden tesisi ve ekosistem dengesinin sağlanmasına yönelik olmuştur.

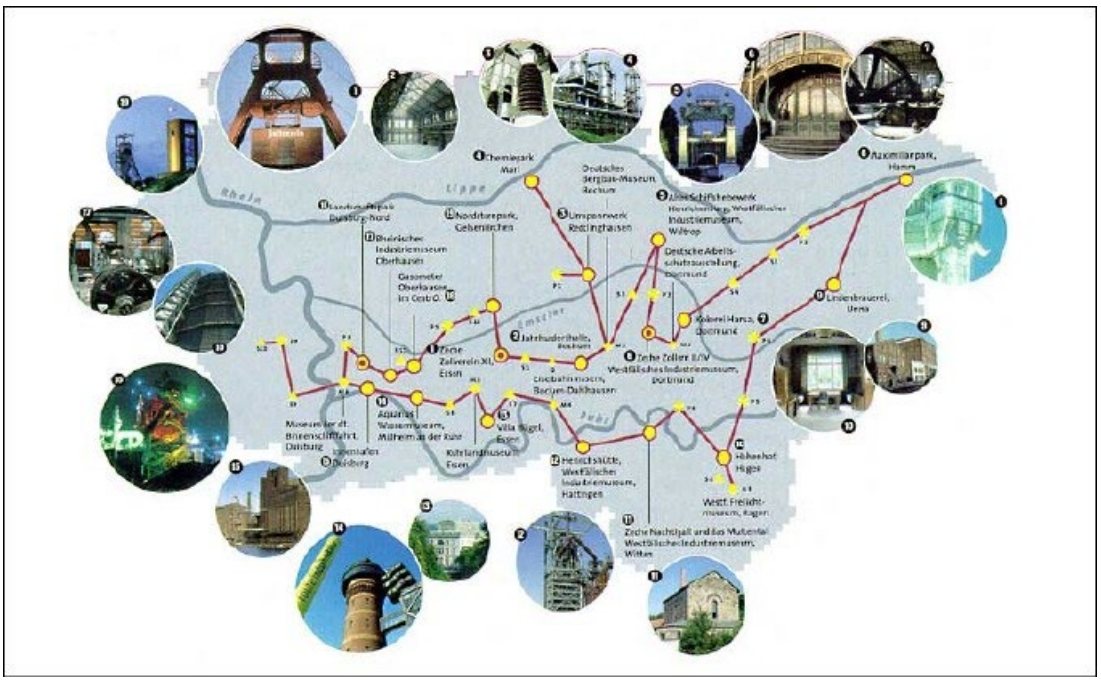
Benzer şekilde depo ve endüstriyel gelişim alanlarının peyzaj iç mekân tasarımlarıyla dönüştürülmesi sürecinde, alanların kamusal kullanım için erişilebilir hale getirilmesi ve estetik açıdan iyileştirilmesi sağlanmıştır. Bu tür projeler, peyzaj tasarımının sadece yeşillendirme değil, aynı zamanda sosyal iyileşmeyi de sağlayan bir dönüşüm aracı olduğunu göstermektedir. Peyzaj tasarımında doğal süreçleri önceliklendiren doğa temelli çözümler de son yıllarda öne çıkmıştır. Özellikle sürdürülebilir madencilik sonrası projelerde alanın doğayla uyumlu bir şekilde geri kazanılması hedeflenmekte, kademeli bir onarım süreci uygulanmaktadır (Kavcı , 2014).

Sonuç olarak, peyzaj tasarımı yoluyla terk edilmiş endüstriyel alanların yeniden kazandırılması, doğa ile insanın etkileşim içinde olduğu yeni mekânlar yaratmakta, aynı zamanda kent yaşamına yeni değerler katmaktadır.

2.2. Dünyadaki Örnekleri

IBA Emscher Park (Almanya)

Uluslararası Yapı Sergisi Emscher Park, 1989 yılında Almanya'nın Ruhr bölgesinde, sanayi sonrası yaşanan gerilemeye karşı kapsamlı bir yapısal dönüşüm hamlesi olarak başlatılmıştır. Bu girişim, yaklaşık 800 kilometrekarelik bir alanı kapsayarak, ekonomik, ekolojik ve kültürel etkileri içeren bütüncül bir yenileme hedeflemiştir. Proje süresince mimarlık ve peyzaj tasarımı, bölgesel kimlik oluşturmanın temel araçları olarak kullanılmıştır. Toplamda 17 şehir ve çok sayıda kurumun ortaklığıyla 117 farklı proje hayata geçirilmiştir (Şekil-1). Bu çalışmalar yalnızca fiziksel dönüşümle sınırlı kalmamış; aynı zamanda bölgenin uzun vadeli gelişimine yönelik stratejik bir yeniden yapılandırma süreci oluşturmuştur. Girişimler arasında yeni iş sahaları ve konut alanlarının geliştirilmesi, Emscher Nehri'nin ekolojik restorasyonu, kentsel alanların canlandırılması, sosyal yaşamın iyileştirilmesi ve Emscher Landschaftspark adlı büyük ölçekli bir yeşil alan sisteminin kurulması yer almıştır. Sonuç olarak, sanayi geçmişine sahip bölgeler; doğal çevre, kültürel miras ve çağdaş yaşam ihtiyaçlarıyla uyumlu, kimlik sahibi kentsel peyzaj alanlarına dönüştürülmüştür (URL-1, IBA Emscher Parkı, 2025).

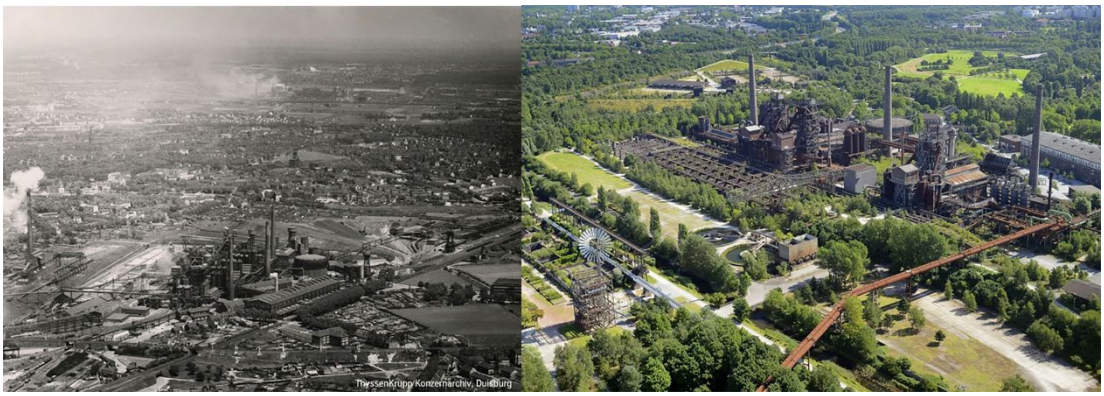

Şekil 1. IBA Emscher Park Endüstri Mirası Rotası

Duisburg-Nord Peyzaj Parkı (Duisburg, Almanya)

Ruhr Bölgesi, birçok sanayi tesisinin kapatılmasının ardından, geniş açık alanların, otoyolların, demiryolu hatlarının ve su yollarının şekillendirdiği büyük bir kentsel peyzaj halini almıştır. Bu alanlardan biri olan Duisburg-Nord Peyzaj Parkı, endüstri sonrası bir park modelinin çarpıcı örneklerinden biridir. Proje, terk edilmiş sanayi alanlarının nasıl yüksek rekreasyonel değere sahip yaşam ve çalışma alanlarına dönüştürülebileceğini göstermektedir. 1985 yılında kapanan ve sonrasında tamamen koruma altına alınan Duisburg-Meiderich demir fabrikası, 200 hektarı aşkın bir alana yayılmakta olup, Duisburg kentinin iki bölgesi arasında yer almaktadır (Şekil-

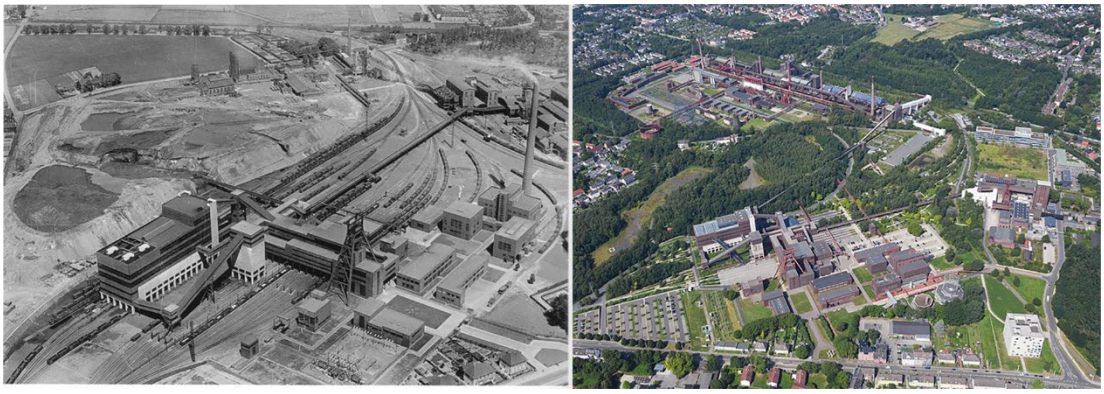
2). Fabrika 82 yıl faaliyette kaldıktan sonra kapanmış ve bu bölgenin yeni işletmeler için cazip olmayacağı düşünülmüştü. Ancak, bu terk edilmiş sanayi alanının peyzaj parkına dönüştürülmesi, o dönem için öncü bir adım olmuş ve diğer benzer projelere ilham vermiştir. Parkın planlamasında, sanayi mirasına duyulan saygıyla, eski demir fabrikaları korunmuş ve endüstriyel anıt statüsü verilmiştir. Doğal bitki örtüsünün zaman içinde kendi kendine gelişmesine olanak tanınmış ve kontrollü bir şekilde vahşi doğa ile insan yapımı yapıların iç içe geçtiği bir alan yaratılmıştır. Örneğin, eski cevher depolarının kalın beton duvarları tırmanma duvarlarına dönüştürülmüş; gazometre 20.000 metreküp su ile doldurularak dalış merkezi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Yüksek fırın bölgesinde ise günümüzde tiyatro gösterileri, opera ve film etkinlikleri düzenlenmektedir. Bu dönüşüm, Avrupa'da modern bahçe sanatının gelişmesine katkı da bulunan önemli bir örnek olarak öne çıkmaktadır (URL-1, IBA Emscher Parkı, 2025).

Şekil 2. Duisburg-Nord Peyzaj Parkı Projesi öncesi ve sonrası (URL-3, 2025; URL-4, 2025)

Zollverein Kömür Madeni Kompleksi (Essen,Almanya)

Essen-Katernberg'de yer alan Zollverein Kompleksi, madencilik endüstrisinin mimari önemi açısından örnek yapılarından biri olarak kabul görmektedir. 1932 yılında açılan tesis, Schupp & Kremmer mimarlık ofisi tarafından Neue Sachlichkeit (Yeni Nesnellik) üslubunda tasarlanmış ve dönemin en gelişmiş kömür madeni olarak öne çıkmıştır. Maden sahası, 1986 yılında faaliyetlerine son vermiştir. Endüstriyel işlevlerin tamamen sona ermesinin ardından, alan uzun bir süre terk edilmişlik ve işlevsizlik ile anılmış, hatta yıkım alternatifleri gündeme gelmiştir. Ancak, yerel kamu otoritelerinin çabaları sayesinde bu planların önüne geçilmiş ve hem yapılar hem de çevresel alanlar koruma altına alınmıştır. Yaklaşık 100 hektarlık bir alanı kapsamakta ve 2001 yılından itibaren UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne kabul görmüştür. Bu alan, IBA Emscher Park projesine entegre edildikten sonra, 1989 yılında Bauhütte Zollverein adlı bir yapı kooperatifi kurulmuş ve bu oluşum, mevcut yapıların korunması, restorasyonu ve yeniden değerlendirilmesi yönünde bir strateji geliştirmiştir. Günümüzde Zollverein, endüstriyel mirasın kültürel ve sanatsal faaliyetlerle buluştuğu dinamik bir merkez haline gelmiştir (Şekil-3). Yeni Ruhr Müzesi ve Red Dot Tasarım Müzesi gibi önemli kurumlara ev sahipliği yapmakta; sergiler, konserler, tiyatro etkinlikleri, okumalar ve festivaller ile zengin bir kültürel takvime sahiptir. Daha önce halka kapalı olan bu endüstri alanı, artık yılda yaklaşık 1,5 milyon ziyaretçiyi ağırlayan canlı bir kamusal mekâna dönüşmüştür. Bununla birlikte birçok firma ve kurum bu prestijli bölgede faaliyet göstermektedir (URL-1, IBA Emscher Parkı, 2025).

Şekil 3. Zollverein Kömür Madeni Kompleksi Projesi öncesi ve sonrası (URL-5, 2025; URL-6, 2025)

Deininghauser Deresi'nin Yenilenmesi (Castrop-Rauxel, Almanya)

1920'li yıllardan itibaren Deininghauser Deresi, bölgede yürütülen madencilik faaliyetleri nedeniyle doğal yapısını yitirerek açık bir atık su kanalına dönüştürülmüştür. Bu süreçte, Ruhr Bölgesi'nin ana atık su sistemi olan Emscher Nehri'ne bağlanarak önemli bir kanal haline gelmiştir. Emscher sisteminde, atık su ile yüzey suları birbirinden ayrılmamış ve yaklaşık 350 kilometrelik bir ağ boyunca arıtılmadan akıtılmıştır. IBA Emscher Parkı kapsamında, Deininghauser Deresi bu durumu değiştirmek adına ekolojik yenilenme için pilot proje olarak seçilmiştir. Emscher havzasındaki pek çok eski nehir yatağı gibi, bu dere de yıllarca açıkta ve arıtılmamış şekilde atık su taşımıştır. Yaklaşık 9,5 kilometre uzunluğundaki dere, Castrop-Rauxel bölgesinden geçerek Landwehr Çayı aracılığıyla Emscher Nehri'ne ulaşmaktaydı. Yeniden doğallaştırma çalışmaları, dereyi eski haline kavuşturmayı ve çevresindeki çayır alanlarla diğer biyotoplarla bütünleştirmeyi hedeflemiştir. Bu amaçla, temiz ve kirli suların birbirinden ayrılması ve atık sular için yer altına yeni kanal hatlarının döşenmesi planlanmıştır. Dere güzergâhının yoğun yerleşim alanlarıyla kesişmesi, projeyi daha da karmaşık hâle getirmiştir. Önceki dönemlerde yer altına alınmış dere bölümlerinin yeniden gün yüzüne çıkarılmasıyla, bu alanların kent içi doğal su yolu olarak değerlendirilmesi sağlanmıştır. Projenin kapsamında bisiklet yolları, köprüler ve bağlantı aksları da yer almaktadır (Şekil-4). Günümüzde, bu derenin geçmişte bir atık su kanalı olduğuna inanmak neredeyse imkânsızdır. Bu ekolojik dönüşüm, Doğu Emscher bölgesinde örnek niteliğinde yeni bir peyzaj yapısının temelini oluşturmuştur (URL-1, IBA Emscher Parkı, 2025).

Şekil 4. Deininghauser Deresi'nin Yenilenme Projesi öncesi ve sonrası (URL-7, 2025)

Gas Works Park (Seattle, ABD)

Union Gölü'nün kuzey kıyısından uzanan bir burun üzerinde konumlanmış olup, Seattle'ın önemli simgelerinden biri olarak hem Seattle Landmark listesinde hem de Ulusal Tarihi Yerler Kaydı'nda yer almaktadır. Alan, ilk kez 1903 tarihli Olmsted Raporu'nda park yapılması önerilen bir yer olarak gündeme gelmiştir; ancak Seattle Gas Light Company tarafından 1906 yılında bir gaz üretim tesisi olarak geliştirilmiştir. Kömür ve petrol gazlaştırma yoluyla çalışan bu tesis, 1956 yılına kadar Seattle'a gaz sağlayarak hizmet vermiştir. Zamanla kullanılmaz hâle gelen bu sanayi sahası, dönüştürülerek halka açık ilk endüstri sonrası peyzaj örneklerinden biri hâline gelmiştir (Şekil-5). Bu dönüşüm sürecinde peyzaj mimarı Richard Haag tarafından hazırlanan ana plan, eski gaz tesisine ait yapı kalıntılarını da içerecek şekilde tasarlanmıştır. O dönemde yenilikçi kabul edilen biyoremediasyon yöntemleri, kirli toprağın temizlenmesi ve alana yeniden yeşil kimlik kazandırılması amacıyla projeye entegre edilmiştir. Uçurtma Tepesi olarak da bilinen Büyük Höyük, 31 Ağustos 1973'te halkın kullanımına açılmış ve parkın tamamı Temmuz 1976'da resmî olarak hizmete sunulmuştur (URL-8, 2025).

Şekil 5. Gas Works Park Projesi öncesi ve sonrası (URL-9, 2025; URL-10, 2025)

High Line Park (New York, ABD)

New York'ta yer alan ve eski bir New York Merkez Demiryolu hattı üzerinde oluşturulmuş, 2,33 kilometre (1,45 mil) uzunluğunda lineer bir park, yeşil yol ve tarihî yürüyüş güzergâhıdır. Kullanılmayan bu demiryolu hattı, peyzaj mimarlığı, yenilikçi tasarım ve ekolojik yaklaşımlar gibi çeşitli disiplinlerden faydalanılarak yeniden değerlendirilmiştir. Paris'te 1993 yılında tamamlanan ve 4,7 kilometre (2,9 mil) uzunluğundaki Coulée verte isimli yürüyüş yolundan esinlenilerek tasarlanmıştır (Şekil-6). Park, New York Merkez Demiryolu'nun Batı Yakası Hattı üzerindeki terk edilmiş viyadük bölümüne inşa edilmiştir. Zamanla kullanımı azalan bu viyadük, Javits Center inşaatının ardından 1980 yılında terk edilmiştir. 20. yüzyılın sonlarında ise viyadüğün güney bölümü parçalar halinde kaldırılmıştır. 2003 yılında dönemin Belediye Başkanı Michael Bloomberg yönetiminde High Line'ın park olarak dönüştürülmesine yönelik planlar duyurulmuştur. Demiryolu hattının kent parkına çevrilmesine yönelik çalışmalar 2006 yılında başlamış; park, 2009, 2011 ve 2014 yıllarında kademeli olarak kullanıma açılmıştır. Haziran 2009'da hizmete giren High Line, kısa sürede çağdaş Amerikan peyzaj mimarlığının simgelerinden biri haline gelmiştir. Bu başarı, ABD'deki diğer şehirleri de benzer biçimde eski altyapı alanlarını kamusal kullanıma kazandırmaya teşvik etmiştir. 2014 yılı itibarıyla yılda yaklaşık 5 milyon ziyaretçiye ulaşan park, 2019 yılına gelindiğinde 8 milyona yakın kişi tarafından ziyaret edilerek önemli bir turistik merkez haline gelmiştir (URL-11, Wikipedia, 2025).

Şekil 6. High Line Park Projesi öncesi ve sonrası (URL-12, 2025; URL-13, 2025)

Groundscaper Otel Projesi (Şangay, Çin)

Mimari ve peyzaj projelerinin en ilgi çekici örneklerinden birisi olarak hizmet vermiş olan dünyanın ilk yeraltı oteli Groundscaper Otel Projesidir. Çin' in Şangay kenti çevresinde bulunan işlevini kaybetmiş bir maden ocağı olduğundan kapatılmıştır. Madencilik faaliyetleri sırasında yaklaşık olarak 100 metre derinlikte büyük bir çukur açılarak açık maden ocağı amacıyla yapılmıştır. Bu proje kapsamında çok yüksek paralar harcanarak çukura büyük ve ilgi çekici otel ve gölet yapılması planlanmıştır. 2016 da hizmete açılması planlanan 19 katlı otel projesi ve çevresinde yapılacak olan peyzaj onarımı kapsamında hedeflenen proje için, otelin bir kısmı su altında olacak şekilde planlanmıştır (Şekil-7). Proje kapsamında büyük akvaryumlar, su altı restoranları gibi kullanım alanları yer alacaktır. Peyzaj tasarımında mevcut doğal unsurlar mümkün olduğunca korunmuş ve tasarıma entegre edilmiştir. Kayalık alanlar, su birikintileri ve bitkisel doku; otelin çatı bahçeleri, terasları ve yaya yollarıyla birlikte bütüncül olarak ele alınmıştır. Bu sayede hem estetik görünüm hem de ekolojik değerler korunmuş, aynı zamanda görsel süreklilik sağlanmıştır. Yapının çevresi ve çatısı yeşil çatı sistemiyle kaplanmış, bu alanlarda yerel türler kullanılarak çevresel uyum gözetilmiştir. Ayrıca otelin peyzajında kullanılan geçirgen yüzeyler, yağmur suyu yönetimine katkı sağlamakta ve doğal döngüyü desteklemektedir (Emir & Yıldırım, 2024; Uzun & Kalaycı, 2017).

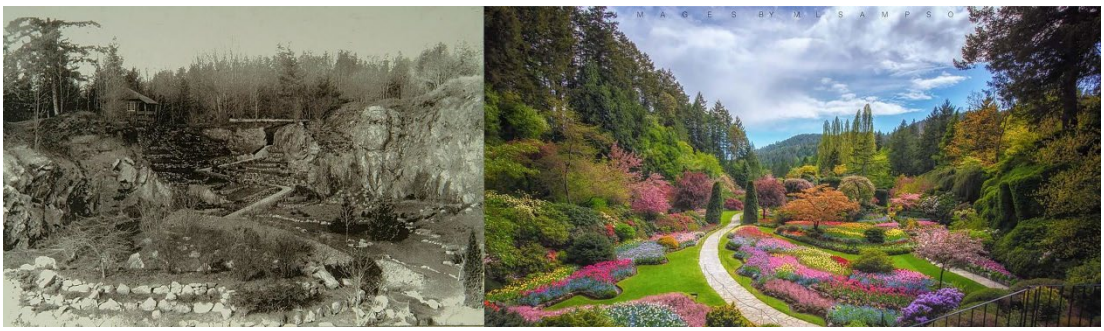

Şekil 7. Groundscaper Otel Projesi öncesi ve sonrası (URL-14, 2025; URL-15, 2025)

Butchart Garden (British Columbia, Kanada)

Jennie Butchart, 1904 yılında eski bir kireçtaşı ocağını dönüştürerek bugün dünyanın sayılı bahçelerinden biri haline gelen Butchart Gardens'ın temellerini atmıştır. Bu dönüşüm, 20. yüzyıl başlarında güzelleştirme hareketiyle birlikte gelişmiş ve Kanada bahçecilik tarihi için önemli bir dönüm noktası olan Batık Şehir kavramı ortaya çıkmıştır. Günümüzde Butchart Gardens, Kanada'nın Britanya Kolumbiyası eyaletindeki Saanich Yarımadası'nda, Victoria

şehrine yaklaşık 21 kilometre uzaklıkta konumlanmakta olup, yaklaşık 5.26 hektarlık bir alanı kapsamaktadır. Bahçeler, olgun ağaçlar ve çalılarla çevrili, çeşitli bahçe temalarının birbirine patika ve geçitlerle bağlandığı bir düzen içinde tasarlanmıştır. Alan, Batık Bahçe'nin yanı sıra Japon Bahçesi, İtalyan Bahçesi, Gül Bahçesi, Yıldız Göleti ve Jennie Butchart'ın Özel Bahçesi gibi bölümlerden oluşmaktadır (Şekil-8). Bu peyzaj alanı yalnızca estetik yönüyle değil, aynı zamanda Jennie Butchart'ın 1904-1939 yılları arasında yürüttüğü özgün tasarım anlayışıyla da dikkat çeker. Mimar Samuel Maclure'un katkılarıyla Butchart ailesinin konutu da yeniden düzenlenerek bahçenin mimari bütünlüğü desteklenmiştir. Butchart Gardens, Kanada bahçecilik tarihindeki üç önemli unsuru bünyesinde barındırır: malikane bahçeciliği geleneği, terk edilmiş sanayi alanlarının estetik peyzajlara dönüştürülmesi ve yaratıcı tasarım başarısı. Tüm bu nitelikleriyle bahçeler, 2004 yılında Kanada Ulusal Tarihi Bölgesi olarak tescillenmiş ve günümüzde uluslararası düzeyde tanınan halka açık bir cazibe merkezi haline gelmiştir (Butchart Gardens Ulusal Tarihi Bölgesi, 2022).

Şekil 8. Butchart Garden Projesi öncesi ve sonrası (URL-16, 2025; URL-17, 2025)

Parco Dora Parkı (Torino, İtalya**)**

Parco Dora, İtalya'nın kuzeybatısında yer alan ve otomobil endüstrisiyle tanınan Torino kentinde konumlanmıştır. Yaklaşık 37 hektarlık (370.000 m²) bir alana yayılan bu park, bölgenin endüstriyel geçmişine ait izlerden beslenen özgün bir tasarımla şekillendirilmiştir. Dora Nehri ve çevresindeki yerleşim alanları, parkın mekânsal düzenlenmesinde yönlendirici bir rol üstlenmiştir. 2004 yılında düzenlenen uluslararası bir yarışma sonucunda geliştirilen proje, 2012 yılında tamamlanmıştır. Park, endüstriyel mirasa gönderme yapan beş farklı bölgeye ayrılarak planlanmıştır (Şekil-9). Bu alanlar birbirine köprü, merdiven ve rampalarla bağlanmıştır. Parkın batısında yer alan Ingest bölgesi, yaklaşık 47.000 m²'lik alanıyla parkın en dar kısmını oluşturur. Bu alanda çayırlar, ağaçlık bölgeler, çiçek bahçeleri, oyun alanları ve su öğeleri gibi çeşitli işlevler bir araya getirilmiştir. Vitali bölgesi ise 89.000 m² ile en geniş alandır; burada çatısı ve dış cephesi sökülen fabrika kalıntıları arasında kalan 30 metre yüksekliğindeki kırmızı çelik kolonlar, parkta çarpıcı bir görsel kimlik sunar. Parkın merkezinde yer alan Corso Mortara bölgesi, yaklaşık 62.000 m² büyüklüğündedir ve yer altına alınan caddenin üstünde oluşturulan yeşil alanla yaya hareketliliğini destekler. Güneydeki Michelin bölgesi, geçmişte Michelin fabrikasına ev sahipliği yapmış olup, özellikle korunarak yeniden işlevlendirilen soğutma kulesiyle dikkat çeker. Bu alan, ağaçlarla çevrili tepeden Dora Nehri'ne doğru uzanan geniş çim alanıyla sel kontrolüne de katkı sağlamaktadır. Doğuda yer alan Valdacco bölgesi ise 71.000 m²'lik bir alana yayılır ve Dora Nehri'nin iki yakasını kapsar. Nehir boyunca yer alan yürüyüş yolları, taş duvarlarla çevrilmiş rampalar ve merdivenlerle şekillendirilmiş; gölgelik alanlar ağaçlarla desteklenerek ziyaretçilere dinlenme olanakları sunulmuştur (Uzun G. , 2021)

Şekil 9. Parco Dora Park Projesi öncesi ve sonrası (URL-18, 2025; URL-19, 2025)

2.3. Türkiye'deki Örnekleri

İzmit Sekapark (Kocaeli, Türkiye)

Seka Kâğıt Fabrikası, Cumhuriyet'in ilanından sonra 1930'lu yıllarda kurulmuş olup, Türkiye'de modern kâğıt üretiminin öncüsü ve sanayileşme sürecinin önemli simgelerinden biridir. 14 Ağustos 1934'te üretime başlayan fabrika, 27 Ocak 2005'e kadar faaliyetini devam ettirmiştir. Ancak 1980'li yıllardan sonra teknolojik gelişmeler ve özel sektörle rekabetin artmasıyla birlikte ekonomik açıdan zorlanmış ve nihayetinde 2005 yılında üretimini durdurmak zorunda kalmıştır. Kapatılmasının ardından fabrika alanı Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'ne devredilmiş; ancak Özelleştirme Yüksek Kurulu ise alanın yalnızca halka açık yeşil ve rekreasyon alanı olarak kullanılması amacıyla izin vermiştir. Bu doğrultuda hazırlanan Sekapark Endüstriyel Dönüşüm Projesi kapsamında, yaklaşık 1.210.965 m²'lik bir alanın yeniden değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu alanın 700.000 m²'si Seka Kâğıt Fabrikası'na, 200.000 m²'si Mannesmann Boru Fabrikası'nın eski depo sahasına, kalan kısmı ise Devlet Malzeme Ofisi arazisine aittir. Proje kapsamında, İzmit Körfezi boyunca uzanan, yeşil alan sürekliliğini amaçlayan ve farklı işlevlere de sahip bir park olarak tasarlanmıştır (Şekil-10). Sekapark'ın tasarımında sürdürülebilirlik, çevreye duyarlılık, peyzaj mimarlığı ve kentsel tasarım ilkeleri esas alınmış; mevcut endüstriyel yapılar ise kentin ihtiyaçlarına göre yeni işlevlerle değerlendirilmiştir (Akpınar, Saygı, & Oğuz, 2010).

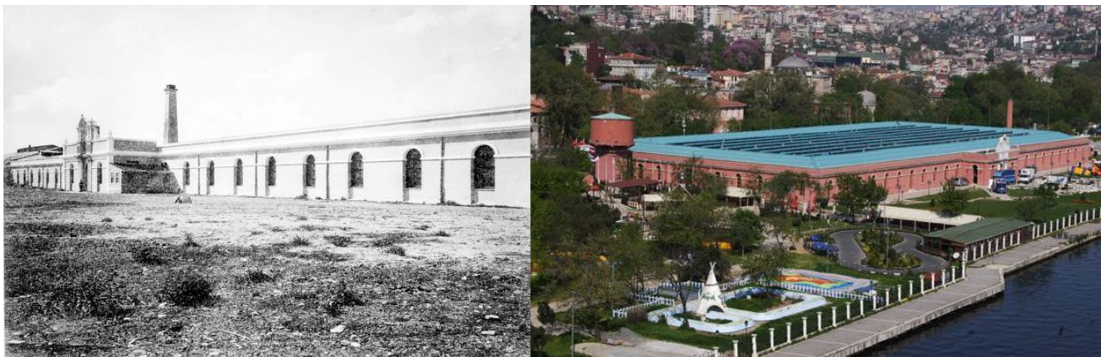

Şekil 10. İzmit Sekapark Projesi öncesi ve sonrası (URL-20, 2025; URL-21, 2025)

Feshane Uluslararası Fuar Merkezi (İstanbul, Türkiye)

1835 yılında II. Abdülhamit tarafından kurulan Feshane, Osmanlı döneminde önemli sanayi ürünlerin olarak bilinen çuha ve fes üretimini gerçekleştirmek amacıyla İstanbul'un Haliç bölgesinde inşa edilmiştir. Mimari ve endüstriyel yapısı bakımından dönemin ilk örneklerinden

biri olan bu tekstil fabrikası, 1894 ile 1916 yılları arasında çeşitli tadilatlarla yenilenmiştir. Levazımat-ı Umumiye-i Askeriye İdaresi bünyesinde 1917 yılına kadar faaliyet gösteren tesis, Maadin Bankası'na 1925 yılında devredilmiş ve bankanın kurmuş olduğu Feshane Mensucat TAŞ tarafından işletilmeye başlanmıştır. Bu süreçte Eyüp ilçesinin kentsel gelişimine de katkı sağlamıştır. 1937 yılında Sümerbank'a devredilen Feshane'nin ismi, Sümerbank Defterdar Yünlü Sanayi Müessesesi şeklinde değiştirilmiştir. 1992 yılında ise İstanbul Büyükşehir Belediyesi ile önemli bir girişimin ortaklığıyla çağdaş el sanatları müzesi olarak dönüştürülmesi planlanmış, ancak Haliç cephesindeki girişin zamanla su altında kalması nedeniyle bu kullanım sürdürülememiş ve restorasyon çalışmaları yarım kalmıştır. 1986 yılında fabrikanın tamamen boşaltılmasından sonra geçen 12 yıllık süreçte yapı hızla yıpranmış; ancak 1998'de başlatılan restorasyon projesiyle yeniden canlandırılmıştır (Şekil-11). 4004 m²'lik açık iç hacme sahip olan Feshane yapısı, bölünmemiş geniş alanı sayesinde sergi, konser, fuar, kongre, müzayede gibi birçok etkinliğe de ev sahipliği yapabilecek potansiyelde yeniden işlevli hale getirilmiştir. Ayrıca yapının bahçesinde otopark, dinlenme ve seyir alanları, çocuk oyun parkı ve restoranlar düzenlenmiş; bu alan Haliç kıyısı boyunca Eyüp halkının kullanımına sunulmuştur (Uyanık, 2011).

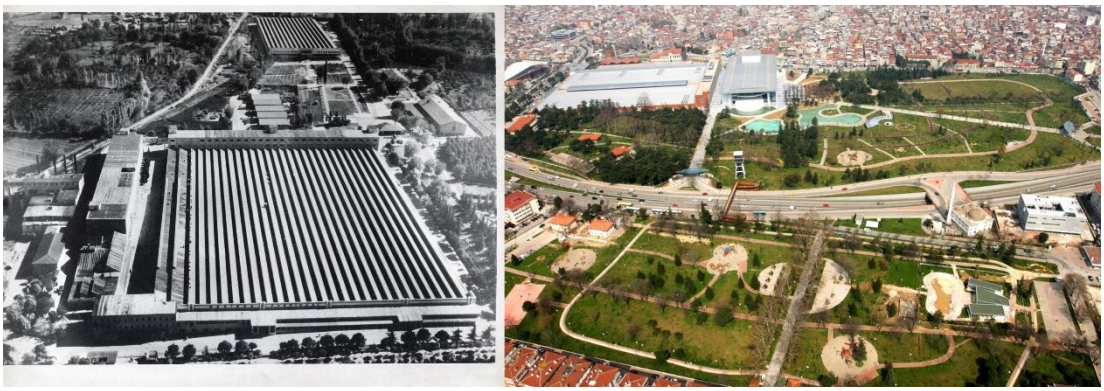

Şekil 11. Feshane Uluslararası Fuar Merkezi öncesi ve sonrası (Uyanık, 2011)

Merinospark Projesi (Bursa, Türkiye)

1938 yılında üretime başlayan ve Cumhuriyet Dönemi'nin önemli sanayi yapılarından olan Sümerbank Merinos Yünlü Sanayi Dokuma Fabrikasıdır. Zamanla üretim faaliyetleri sona eren fabrika, Özelleştirme Kurulu kararıyla, kamu yararı gözetilerek "kültür ve rekreasyon alanı" olarak kullanılmak üzere Bursa Büyükşehir Belediyesi'ne devredilmiştir. Alanın yeniden işlevlendirilmesi için düzenlenen yarışmaya 25 proje katılmış, kazanan proje doğrultusunda uygulamalar hayata geçirilmiştir. Yerleşkedeki yapılar ve mevcut bitki dokusu, fiziksel karakter korunarak değerlendirilmeye alınmış; yapılar yeni işlevlerle yeniden yaşatılmıştır. Örneğin, İplik İşletmesi Kongre ve Fuar Merkezi'ne, Soğutma Kulesi kafeye, Su Kulesi seyir alanına, Müdür Evi alakart lokantaya, Güç Merkezi içindeki donanımıyla birlikte Enerji Müzesi'ne, Dokuma-Apre İşletmesi Gençlik ve Çocuk Merkezi'ne dönüştürülmüştür. Puantörlük binası danışma olarak; eski yemekhane ise nikah salonu olarak kullanıma açılmıştır. Fabrikanın bulunduğu 208.000 m²'lik alan büyük ölçüde korunarak Bursa halkına açık bir yeşil alan ve rekreasyon parkı haline getirilmiştir. Mevcutta olan ağaç türleri, Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu tarafından tescillenerek korunmuş; bu alanda bitkilendirme yapılırken yeni türlerin mevcut türlerle uyumu gözetilmiştir. Park içinde, yürüyüş ve bisiklet yolları, yapay gölet, süs havuzları, çocuk oyun alanları, kafe, çay bahçeleri, açık sergi ve gösteri alanları gibi çeşitli sosyal ve kültürel donatılar yer almaktadır (Şekil-12). Ayrıca, afet durumlarında kullanılabilecek geçici barınma alanları, helikopter pisti ve geniş otoparklar planlanmıştır. Parkın giriş yolları granit taşlarla döşenmiş, mevsimlik çiçeklerle görsel cazibesi artırılmıştır. Lale ağaçları bisiklet ve koşu yollarının kenarlarında kullanılırken, parkın çevresinde

oluşturulan herdem yeşil ağaçlardan oluşan tampon zon, çevresel etkileri azaltıcı bir sınır işlevi görmüştür (Büyükköz, 2013).

Şekil 12. Merinospark Projesi öncesi ve sonrası (URL-22, 2025; URL-23, 2025)

Eski Tabakhane Deri Sanayi Bölgesi Dönüşüm Projesi (Uşak, Türkiye)

Kent merkezine oldukça yakın ve ana ulaşım arterlerine erişimi kolay bir konumda yer almaktadır. Ancak zamanla deri üretiminin bu alandan taşınmasıyla, bölge büyük oranda boş kalmış, yıpranmış ve âtıl durumdaki fabrika yapılarıyla işlevsiz hale gelmiştir. Ayrıca alanın içinden geçen ve geçmişte deri işletmelerinin atıklarıyla kirlenen Dokuz Sele Deresi, çevresel açıdan önemli bir sorun kaynağı olmuştur. Kentin gelişimiyle birlikte merkezi konumda kalmasına rağmen çevre kirliliği, olumsuz fiziksel görünüm ve dereye olan etkileri nedeniyle alanın dönüşümü kaçınılmaz hale gelmiştir. Deri üretimi, Uşak-Denizli karayolu üzerinde, 2.596.519 m² büyüklüğünde planlanan Uşak Organize (Karma) Deri Sanayi Bölgesi'ne taşınmıştır. Bu yeni bölgede farklı büyüklüklerde toplam 445 sanayi parselinin yanı sıra, sosyal tesisler, spor alanları, arıtma tesisi, yeşil alanlar ve otoparklar yer alacak şekilde kapsamlı bir sanayi altyapısı oluşturulmuştur. Kent merkezinde kalan Eski Tabakhane Bölgesi için ise ticaret ve rekreasyon odaklı, sosyal ve kültürel işlevlerle zenginleşmiş yeni bir kent merkezi senaryosu geliştirilmiştir. Proje kapsamında alanın kent bütününe entegre olabilmesi için yaya, bisiklet ve toplu taşıma araçlarını destekler nitelikte çözümleri önerileri sunulmuştur (Şekil-13). Yeni tasarlanan kentsel alan; çevresiyle uyum içinde, baskın ve anıtsal bir tavırdan ziyade, insan odaklı ve kentsel belleği ön planda tutan bir yaklaşımla ele alınmıştır. Alanda çeşitli odak noktalarında kamusal meydanlar ve toplanma alanları oluşturularak sosyal etkileşim desteklenmiştir (Koçan, 2025).

Şekil 13. Eski Tabakhane Deri Sanayi Bölgesi Dönüşüm Projesi öncesi ve sonrası (Koçan, 2025; URL-24, 2025)

Odunpazarı Eski Sanayi Bölgesi Dönüşüm Projesi (Eskişehir, Türkiye)

İkinci Dünya Savaşı sonrasında hızla gelişen otomotiv sektörüyle birlikte Eskişehir'de yedek parça, tamir ve bakım hizmeti sunan sanayi alanları kurulmuştur. Ancak zamanla otomobil teknolojisinin elektronik sistemlerle bütünleşmiş hale gelmesi, bu alanların işlevini yitirmesine neden olmuştur. Özellikle bakım ve onarım işlemlerinin artık yalnızca yetkili, donanımlı

servislerde yapılabilmesi, Odunpazarı Sanayi Bölgesi'ni de işlevsiz bırakmıştır. Bölgede faaliyet gösteren işletmeler zamanla farklı sektörlere yönelmiş ve bölge eski canlılığını kaybetmiştir. Ayrıca ada yapısının düzensizliği, kamusal açık alan eksikliği ve yetersiz ulaşım bağlantıları gibi nedenler, bölgenin dönüşümünü gerekli kılmıştır. Bu bağlamda geliştirilen Odunpazarı Eski Sanayi Bölgesi Dönüşüm Projesi, 2 temel ilkeye dayanmaktadır:

1. Parsel Dönüşümü ve Yarı Kamusal Alanlar: Mevcut küçük parseller birleştirilerek daha büyük parsel yapıları oluşturulmuş, her parselin ortasında yer alan avlular yarı kamusal açık alanlar olarak değerlendirilmiştir. Bu avlular; bahçe, park ve ortak kullanım alanları olarak planlanmıştır. Yapılar, parsel sınırlarında cephe boyunca yerleştirilmiş; zemin kotunda açıklıklar ve geçişlerle avlulara ulaşım sağlanmıştır. Böylece tüm avlular birbirine bağlanarak sürekliliği olan bir ortak yaşam alanı oluşturulmuştur.

2. Yeşil Yol ve Kamusal Alan Kurgusu: Barbaros Bulvarı boyunca uzanan, genişliği 35 ile 70 metre arasında değişen "Yeşil Yol", kuzey-güney yönünde kesintisiz bir kamusal aks olarak tasarlanmıştır. Bu aks üzerinde çeşitli sosyal ve kültürel aktivite alanları yer almakta; kuzeydeki sulama kanalı çevresi ise yürüyüş ve rekreasyon alanlarına dönüştürülmüştür. Kanal ile birleşen noktada su temelli etkinlik alanları oluşturulmuştur (Şekil-14). Yeşil Yol, Atatürk Bulvarı'nı üst kotta geçerek yaya ve bisiklet ulaşımının sürekliliğini sağlamaktadır. Yaklaşık 1,3 km uzunluğundaki bu aks, Estram hattı ve çevresindeki ticari alanlarla desteklenerek Eskişehir'in yeni yaşam merkezi haline getirilmiştir. Proje kapsamında bölge girişine bir resmi kurum yapısı yerleştirilmiş ve bu yapı bir simgesel odak (landmark) olarak kurgulanmıştır. Yaya, bisiklet ve motorlu araçlardan bağımsız ulaşım sistemleri detaylı bir şekilde planlanmış; mevcut yeşil alanlar korunmuş, sosyal yaşam ve aktivite çeşitliliği dengeli bir şekilde yapı fonksiyonlarına entegre edilmiştir. Sonuç olarak, tüm kentsel donatılarıyla planlanan yeni Odunpazarı Mahallesi, sürdürülebilir kent ilkelerine dayalı örnek bir yaşam alanı olarak tasarlanmıştır (Drahşan, 2025).

Şekil 14. Odunpazarı Eski Sanayi Bölgesi Dönüşüm Projesi öncesi ve sonrası (URL-25, 2025; URL-26, 2022)

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sanayi Devrimi sonrası hızla gelişen endüstrileşme süreci, doğrudan veya dolaylı olarak kent dokusunu ve doğal çevreyi etkileyerek birçok alanın işlevini yitirmesine neden olmuştur. Terk edilmiş endüstriyel alanlar, yalnızca çevresel bozulmalara değil; aynı zamanda sosyal sorunlara, ekonomik duraklamalara ve kentsel kimliğin zarar görmesine de sebep yol olmuştur. Ancak bu alanlar, doğru planlama süreci ve peyzaj tasarımı stratejileri ile çok amaçlı bir dönüşüm potansiyeli özelliği taşımaktadır. Bu bağlamda yapılan örnek araştırmalar ve uygulamalarda göstermektedir ki, peyzaj tasarımı yalnızca fiziksel onarım çalışmalarından ibaret olmayıp; aynı zamanda ekonomik, sosyal ve kültürel yapılandırma süreçlerini de kapsayan bütüncül bir yaklaşımdır. Ulusal ve uluslararası örnekler üzerinden yapılan değerlendirmeler, terk edilmiş endüstriyel alanların dönüşümünde başarının temel unsurları,

ekolojik restorasyonun, sosyo-kültürel işlevlendirmenin ve ekonomik canlandırmanın dengeli biçimde bir araya getirilmesiyle birlikte ortaya konmaktadır. Özellikle IBA Emscher Parkı, Duisburg-Nord Peyzaj Parkı ve High Line gibi projeler, geçmişin endüstriyel mirasını geleceğin sürdürülebilir kent vizyonu ile harmanlamış başarılı örnekler olarak öne çıkmaktadır. Türkiye'den Sekapark, Merinospark, Feshane ve Odunpazarı projeleri ise yerel koşulların dikkate alındığı ve kamusal yaşamı önceleyen dönüşüm pratikleriyle dikkat çekmektedir.

Bu dönüşümün başarılı ve sürdürülebilir olabilmesi için ilk olarak yerel halkın sürece katılım sağlaması önemlidir. Katılımcı yaklaşımlar, projelerin toplumsal kabulünü ve uzun vadeli sahiplenilmesini sağlarken; aynı zamanda kullanıcı ihtiyaçlarının doğrudan projelere yansımasına olanak tanır. Peyzaj tasarımı, bu açıdan yalnızca fiziksel düzenlemelerle değil, sosyal bütünleşmeyi sağlayan bir araç olarak da değerlidir. Bunun yanı sıra, doğa temelli çözümler aracılığıyla sürdürülebilirlik ilkelerine dayalı bir dönüşüm hedeflenmelidir. Yerel ekosistemlere uyumlu bitkilendirme, su yönetimi ve geçirgen yüzey kullanımı gibi uygulamalar, yalnızca çevresel değil, aynı zamanda estetik ve işlevsel katkılar da sağlar.

Terk edilmiş sanayi yapılarının kültürel miras niteliği göz önünde bulundurularak korunması, bu dönüşüm sürecinde önemli bir yere sahiptir. Tarihî değer taşıyan yapılar yeniden işlevlendirilerek hem kent kimliği korunur hem de toplumsal yaklaşımın sürekliliği sağlanır. Bu tür alanların sanat, kültür ve eğitim gibi işlevlerle değerlendirilmesi, yeni kuşakların bu miraslara bağlı kalmasını kolaylaştırır. Aynı zamanda bu mekânların, yaratıcı endüstrilere ve kültürel etkinliklere ev sahipliği yapacak biçimde yeniden tasarlanması, yerel ekonomiye de canlı tutmaktadır.

Bu bağlamda, peyzaj mimarlığı disiplini; yalnızca mekânsal dönüşüm değil, aynı zamanda ekolojik, sosyal ve ekonomik yeniden yapılanmanın yönlendirici gücü olarak konumlanmaktadır. Farklı disiplinlerle kurulan iş birlikleri, dönüşüm projelerine daha bütüncül bir bakış açısı kazandırmakta ve mekânsal planlamanın ötesinde çevresel ve toplumsal sürdürülebilirliği mümkün kılmaktadır. Eğitim ve farkındalık temelli çalışmalar da bu sürecin tamamlayıcı unsurları olarak görülmeli; geri kazanılan alanlar, toplumun doğa ile yeniden bağ kurabileceği açık hava öğrenme ortamlarına dönüştürülmelidir.

Sonuç olarak, terk edilmiş endüstriyel alanların peyzaj tasarımı yoluyla dönüştürülmesi; doğa, insan ve geçmiş arasındaki kopuklukları onaran, sürdürülebilir kent yaşamını destekleyen ve toplumsal değerleri yeniden canlandıran bütüncül bir yaklaşım olarak değerlendirilmelidir. Bu dönüşümdeki peyzaj mimarlığının rolü, yalnızca mekânsal bir yenilenmeyi değil, aynı zamanda kentlerin geleceğini şekillendiren, dirençli ve kimlikli yaşam alanları oluşturmayı amaçlamasıdır.

5. KAYNAKLAR

Akpınar, N., Saygı, H., & Oğuz, D. (2010). Kentiçi Endüstri Alanlarının Dönüşümüne Bir Model: İzmit/Sekapark. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 157-167.

Butchart Gardens Ulusal Tarihi Bölgesi. (2022, 11 30). 05 24, 2025 tarihinde Parks Canada: https://parks.canada.ca/culture/designation/lieu-site/jardins-butchart-gardens adresinden alındı

Büyükköz, H. (2013). *Kentsel Mekanda İşlevsizleşen Sanayi Alanlarının Park Alanlarına Dönüştürülmesi.* İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Chiazor, C. M., & Arın, Ö. (2023). Sustaınable Landscape Rehabılıtatıon Model For Solıd Waste Landfill Areas: Olusosun Dumpsıte. *International Journal of Engineering Technology Research & Management*, 59-70.

Çabuk, Ş. (2024). Atıl Kalmış Doğal Taş Ocaklarının Yeniden Kullanımı. *Uluslararası Sosyal Zihniyet Ve Araştırmacı Düşünürler Dergisi*, 689-707.

Doğan, E., Cuomo, F., & Battisti, L. (2023). Reviving Urban Greening in Post-Industrial Landscapes: The Case of Turin. *Sustainability*, 1-16.

Drahşan, E. (2025, 05 24). *Odunpazarı Eski Sanayi Bölgesi Dönüşüm Projesi*. Arkiv: https://arkiv.com.tr/proje/odunpazari-/3688 adresinden alındı

Emir, H. S., & Yıldırım, E. (2024). Bozulan Peyzajların İyileştirilmesi Ve Öğrenme Ortamı Olarak Değerlendirilmesi "The Eden Project. *Peyzaj - Eğitim, Bilim, Kültür Ve Sanat Dergisi*, 15-30.

Hergül, Ö. C., Kahveci, H., & Göker, P. (2018). Madencilik Sonrası Onarım Çalışmalarında Peyzaj Mimarlarının Rolü. *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4826-4832.

Kavcı , A. (2014). *Sürdürülebilir Madencilik İçin Coğrafi Bilgi Sistemleri Ve 3B Modelleme Çalışmalarının Maden Kapatma Ve Doğaya Yeniden Kazandırma Planlarındaki Rolü.* İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Kim, R., Lim, B. S., Seol, J., & Lee, C. S. (2021). Principle of restoration ecology reflected in the process creating the National Institute of Ecology. *Journal of Ecology and Environment*, 1-12.

Koçan, N. (2025, 05 24). Sanayi Alanlarının Dönüşümü: Uşak Eski Tabakhane Deri Sanayi Bölgesi. *Karadeniz Fen Bilimleri Dergisi*, 124-138.

Peijun, W., Ling, L., & Zhenqi, H. (2012). Ecological Restoration of Abandoned Mine Land in China. *Journal of Resources and Ecology*, 289-296.

Saraylı, M. (2020). *Endüstri Mirası Kapsamındaki Kalıntı Mekânların Değerlendirilmesi, Adapazarı Donatım Park Örneği.* Sakarya: Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Sawyer, S. (2020, 03 19). 05 24, 2025 tarihinde historylink.org: https://www.historylink.org/File/20978 adresinden alındı

Shao, Y., Xu, Q., & Wei, X. (2023). Progress of Mine Land Reclamation and Ecological Restoration Research Based on Bibliometric Analysis. *Sustainability*, 1-19.

Tabak, D. (2011). *Endüstriyel Miras Alanlarında Peyzaj Tasarımı Yaklaşımı Yedikule Gazhanesi Örneği.* İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Ulusoy, Y., & Ayaşlıgil, T. (2012). Açık Maden Ocaklarının Rehabilitasyonu Ve Doğaya Yeniden Kazandırılmasının "Şile-Avcıkoru" Örneğinde İrdelenmesi. *Orman Fakültesi Dergisi*, 21-36.

URL-1. (2025, 05 24). *IBA Emscher Parkı*. 05 24, 2025 tarihinde İnternationale Bauausstellungen: https://www.internationale-bauausstellungen.de/geschichte/1989-1999-iba-emscher-park-zukunft-fuer-eine-industrieregion/ adresinden alındı

URL-2.(2025, 05, 23). http://www.ruhrgebiet-regionalkunde.de/html/erneuerung_der_infrastruktur/strukturpolitik_fuer_das_ruhrgebiet/iba.php%3Fp=4,4.html adresinden alındı

URL-3.(2025,05,22).https://i.pinimg.com/736x/8d/27/0b/8d270b7604d050cd0d0dc3bbbeedafbb.jpg adresinden alındı

URL-4. (2025, 05 22). http://feelmice.de/portfolio/tagung-im-revier/ adresinden alındı

URL-5. (2025, 05 22). https://tr.pinterest.com/pin/342203271661928325/ adresinden alındı

URL-6. (2025, 05 22). Wikimedia commons: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Aerial_image_of_the_Zollverein_Coal_Mine_Industrial_Complex_in_Essen_(view_from_the_southeast).jpg adresinden alındı

URL-7. (2025, 05 22). İnternationale Bauausstellungen: https://www.internationale-bauausstellungen.de/en/history/1989-1999-iba-emscher-park-a-future-for-an-industrial-region/renewal-of-the-deininghauser-stream-castrop-rauxel-model-project-for-renewal-of-the-emscher-system/ adresinden alındı

URL-8. (2025, 05 24). historylink.org: https://www.historylink.org/File/20978 adresinden alındı

URL-9. (2025, 05 22). https://seattle.curbed.com/2019/4/12/18306264/gas-works-park-environmental-history adresinden alındı

URL-10. (2025, 05 23). https://www.mountaineers.org/locations-lodges/seattle-branch/committees/seattle-climbing-committee/course-templates/alpine-climbing-courses/basic-alpine-climbing-course/activities/seattle-basic-climbing-optional-student-skills-practice-gas-works-park adresinden alındı

URL-11. (2025, 05 06). 05 24, 2025 tarihinde Wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/High_Line adresinden alındı

URL-12. (2025, 05 23). https://www.ntv.com.tr/galeri/yasam/eski-demir-yolu-park-oldu,VaODjvIsnU2SciOk6MHSQg/85bljM2bqUiuqaWBPufVEw adresinden alındı

URL-13. (2025, 05 23). https://designarchitecht.wordpress.com/page/5/ adresinden alındı

URL-14. (2025, 05 23). https://www.chinadaily.com.cn/china/2017-10/31/content_33927831_5.htm#Content adresinden alındı

URL-15. (2025, 05, 23). https://news.cgtn.com/news/3d3d514e326b444e30457a6333566d54/index.html adresinden alındı

URL-16. (2025, 05 23). https://www.madenprofesyonelleri.com/dogaya-ve-ekonomiye-kazandirmanin-en-guzel-orneklerinden-butchart-gardens/ adresinden alındı

URL-17. (2025, 05 23). https://www.getyourguide.com/tr-tr/vancouver-l189/vancouver-dan-victoria-sehir-ve-butchart-bahceleri-turu-t443957/ adresinden alındı

URL-18. (2025, 05 23). https://app.foursquare.com/login?continue=%2Fv%2Fskatepark-parco-dora%2F52544857498e0a05eebd26af%2Fphotos adresinden alındı

URL-19. (2025, 05 24). 05 24, 2025 tarihinde alındı

URL-19. (2025, 05 23). https://flintprint.by/parco+dora adresinden alındı

URL-20. (2025, 05 23). https://www.bagimsizkocaeli.com.tr/yazarlar/medeniyetin-ve-izmitin-hamuru-seka-h145725.html adresinden alındı

URL-21. (2025, 05 23). https://m.haber7.com/dunyayi-geziyorum/haber/3139184-6-bin-agac-bulunan-en-buyuk-sehir-parkimiz-seka-park adresinden alındı

URL-22. (2025, 05 24). https://www.normhaber.com/1936-yilindan-bir-merinos-oykusu-170004/amp adresinden alındı

URL-23. (2025, 05 24). https://neredenegezilir.blogspot.com/2015/07/merinos-park.html?m=0 adresinden alındı

URL-24. (2025, 05 24). https://emlakkulisi.com/guncel/tabakhane-kentsel-donusum-projesi-ne-zaman-biter/750735 adresinden alındı

URL-25. (2025, 05 24). https://kentselstrateji.com/wp-content/uploads/T-15_EskisehirOdunpazari.pdf adresinden alındı

URL-26. (2022, 12 07). 05 24, 2025 tarihinde https://www.esgazete.com/kentsel-donusume-71-milyon-lira-kira-yardimi-yapildi adresinden alındı

Uyanık, C. (2011). *Sürdürülebilirlik Bağlamında Endüstri Alanlarının Yeniden Kullanımı ve Adapazarı Örneği.* İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Uzun, G. (2021, 03 09). *Parco Dora: Endüstriyel Kalıntılar Arasında Kent Parkı*. 05 24, 2025 tarihinde Peyzax: https://www.peyzax.com/parco-dora-endustriyel-kalintilar-arasinda-kent-parki/ adresinden alındı

Uzun, O., & Kalaycı, M. (2017). Madencilik Sonrası Maden Alanlarının Rekreasyonel Amaçlı Değerlendirilmesi. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 232-244.

Zhenqi, H., Peijun, W., & Jing, L. (2012). Ecological Restoration of Abandoned Mine Land in China. *Journal of Resources and Ecology*, 289-296.

EVALUATION OF XERISCAPE IN TERMS OF SUSTAINABILITY

KURAKÇIL PEYZAJIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Sevcan MEVLÜTOĞLU[1], Alper UZUNALİ[2]

[1]Yüksek Lisans Öğrencisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Peyzaj Mimarlığı Ana Bilim Dalı, 0009-0008-4443-7139

[2]Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Peyzaj Mimarlığı Ana Bilim Dalı, 0000-0002-3286-7317

Özet

Kurakçıl peyzaj, su kaynaklarının kısıtlı olduğu bölgelerde doğal kaynakların korunmasını ve su tüketiminin minimize edilmesini hedefleyen bir tasarım yaklaşımıdır. Bu tasarım, yalnızca suyun daha verimli kullanılmasını değil, aynı zamanda ekosistem dengesinin korunmasını da amaçlamaktadır. Kurakçıl peyzaj uygulamaları, günümüzde iklim değişikliği, artan nüfus ve çevresel sürdürülebilirlik ihtiyaçları nedeniyle giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, suya dayanıklı yerel bitkilerin kullanımı, damla sulama sistemleri, yağmur suyu hasadı ve malçlama gibi yöntemler, kurakçıl peyzajın temel bileşenleri arasında yer almaktadır. Kurakçıl peyzaj, doğal ve ekonomik kaynakların sürdürülebilir yönetimini desteklerken, aynı zamanda estetik ve fonksiyonel alanlar yaratmayı da hedefler. Bu yaklaşımlar, su kaynaklarının korunmasına ek olarak, enerjinin daha verimli kullanılmasını ve atıkların azaltılmasını sağlar. Yerel bitkilerin kullanımı, bölgenin doğal florasını koruyarak biyolojik çeşitliliği artırır ve yerel ekosistemlere katkıda bulunur. Bu çalışmanın amacı, kurakçıl peyzajın çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik üzerindeki etkilerini çok boyutlu olarak incelemektir. Çevresel açıdan, kurakçıl peyzajın su kaynaklarının korunmasına ve ekosistemlerin sürdürülebilirliğine sağladığı katkılar değerlendirilmektedir. Bu çalışma, kurakçıl peyzaj yaklaşımlarının sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmadaki katkısını ortaya koymayı amaçlamakta ve bu doğrultuda söz konusu yaklaşımların daha geniş ölçekte benimsenmesi ve uygulanmasını önermektedir. Kurakçıl peyzaj, iklim değişikliğiyle mücadele ve doğal kaynakların korunması açısından çevre dostu bir yaşam biçimini olduğunu savunmakta ve söz konusu yaklaşımın yaygınlaştırılması, daha iyi bir gelecek anlayışının yerleşmesi açısından kritik öneme sahip olduğunu savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kurakçıl peyzaj, sürdürülebilirlik, su verimliliği, Ekosistem dengesi**,** Biyolojik çeşitlilik

Abstract

Xeriscaping is a design approach that prioritizes the conservation of natural resources and minimizes water consumption in regions with limited water availability. This method not only enhances the efficiency of water usage but also contributes to the preservation of ecological balance. Due to climate change, increasing population density, and the growing demand for environmental sustainability, xeriscaping has gained significant importance in recent years. Fundamental components of xeriscaping include the use of drought-resistant native plants, drip irrigation systems, rainwater harvesting, and mulching techniques. While supporting the sustainable management of natural and economic resources, xeriscaping also aims to create aesthetically pleasing and functional landscapes. In addition to preserving water sources, this

approach facilitates more efficient energy use and reduces waste generation. The incorporation of native vegetation enhances biodiversity and supports local ecosystems by maintaining the region's natural flora. This study seeks to analyze the environmental, economic, and social impacts of xeriscaping from a multidimensional perspective. From an environmental standpoint, it examines how xeriscaping contributes to water conservation and ecosystem sustainability. Additionally, it evaluates the role of biodiversity-enhancing elements that support natural vegetation. Economically, the research focuses on the low-maintenance requirements, energy-efficient systems, and long-term cost advantages of xeriscaping. Socially, the study investigates its role in improving public well-being by creating aesthetically and functionally enriching living spaces. Ultimately, this study aims to demonstrate the contribution of xeriscaping to achieving sustainability goals, advocating for its broader adoption and implementation. As an environmentally conscious approach, xeriscaping plays a vital role in addressing climate change and conserving natural resources. The widespread integration of this design philosophy is essential in fostering a more sustainable future.

Keywords: Xeriscaping, sustainability, Water Efficiency, Ecosystem balance, Biodiversity

1. GİRİŞ:

Kentleşme süreçlerinin hızlanması, küresel iklim değişikliğinin etkilerinin derinleşmesi ve su kaynaklarının giderek azalması, peyzaj tasarımında sürdürülebilir yaklaşımların benimsenmesini zorunlu kılmaktadır (Çorbacı, 2017). Geleneksel peyzaj uygulamaları, çoğunlukla yüksek su tüketimine dayalı sistemler içermekte, bu da su stresinin yoğun olduğu bölgelerde ekolojik, ekonomik ve sosyal açılardan önemli sorunlara yol açabilmektedir. Bu bağlamda**,** kurakçıl peyzaj tasarımı**,** düşük su tüketimi, yerel ekosistemle uyumlu bitkilendirme ve sürdürülebilir bakım yöntemleri ile peyzaj mimarlığında giderek daha fazla önem kazanan bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır (Bayramoğlu, 2016).

Kurakçıl peyzaj, yalnızca su tasarrufu sağlamakla kalmayıp, kentlerdeki mikroklima düzenlemesine katkı sağlama, biyolojik çeşitliliğin korunmasını destekleme ve ekosistem hizmetlerini güçlendirme gibi çok yönlü faydalar sunmaktadır. Bu tasarım yaklaşımı, kent ekolojisi ile uyumlu, düşük bakım gereksinimine sahip ve uzun vadede sürdürülebilir peyzaj politikalarının oluşturulmasına olanak tanıyan bir çerçeve sunmaktadır. Özellikle kurak bölgelerde ve su kıtlığı yaşayan kentlerde bu peyzaj türünün uygulanması, kentlerin iklim değişikliğine adaptasyon süreçlerini güçlendirebilir ve ekolojik dengeyi koruyarak karbon ayak izinin azaltılmasına katkıda bulunabilir (Bayramoğlu, 2016).

Bu çalışmanın temel amacı, kurakçıl peyzaj tasarımının sürdürülebilirlik açısından değerlendirilmesi ve bu yaklaşımın kent ekolojisine, su yönetimine ve biyolojik çeşitliliğe katkılarının ortaya konulmasıdır. Çalışma kapsamında, kurakçıl peyzajın ekolojik, ekonomik ve sosyal boyutları ele alınarak, peyzaj tasarımının kentlerin iklim adaptasyonu ve ekosistem dengesi üzerindeki etkileri incelenecektir. Ayrıca, dünya genelinde başarılı kurakçıl peyzaj uygulamalarına dair örnekler incelenerek, bu yaklaşımın kent planlamasına entegrasyonu üzerine çıkarımlar yapılacaktır.

Bu çalışmanın önemi, kurakçıl peyzaj tasarımlarının su tasarrufu, kent mikroklimaası düzenlemesi ve ekolojik sürdürülebilirlik açısından sunduğu fırsatları detaylı bir şekilde ele alması ve bu alandaki uygulamalar için yol gösterici bir çerçeve oluşturmasında yatmaktadır. Özellikle su kıtlığı yaşayan kentler için peyzaj tasarımının daha sürdürülebilir hâle getirilmesi, doğa tabanlı çözümlerle desteklenen stratejiler sayesinde kentlerin çevresel dayanıklılığını artırabilir. Çalışmada sunulan değerlendirmeler ve öneriler, kent planlaması ve peyzaj yönetimi alanında karar alıcılar için bilimsel bir temel oluşturarak, iklim değişikliğiyle mücadelede uzun vadeli stratejilerin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

2. KURAKÇIL PEYZAJ (XERİSCAPE) KAVRAMI

Peyzaj düzenlemenin tarihi incelendiğinde, başlangıçta bahçelerin estetik ve kişisel zevkler doğrultusunda şekillendirildiği görülmektedir. Ancak zamanla çevresel sorunların artması, doğal kaynakların azalması ve su kıtlığı gibi unsurlar, suyun daha bilinçli ve sürdürülebilir şekilde kullanılması gerekliliğini gündeme getirmiştir. Özellikle parklar, kamusal alanlar ve özel bahçeler gibi su tüketiminin yoğun olduğu mekanlarda ortaya çıkan sorunlar, peyzaj düzenlemede daha az su tüketen yaklaşımların gelişmesine öncülük etmiştir. Bu doğrultuda, su tasarrufu sağlayan yeni peyzaj akımları ortaya çıkmış ve sürdürülebilir çevre anlayışıyla şekillenen tasarım yaklaşımları önem kazanmıştır (Şahin, 2013).

2.1 Kurakçıl Peyzajın Tanımı ve İlkeleri

Kurakçıl peyzaj, "Xeriscape (zera-scape)" terimiyle ifade edilir ve Yunancada "xeros" (kuru) kelimesi ile İngilizce "landscape" (peyzaj) sözcüğünün birleşiminden oluşur. Bu kavram, suyun sürdürülebilir şekilde kullanılmasını amaçlayan bir peyzaj yaklaşımıdır. Literatürde "Beneficial Landscape", "Water-Wise Landscaping", "Water Efficient Landscaping", "Earth Kind Landscaping" ve "Water Smart Landscape" gibi terimleri içeren xeriscape, su kaynaklarının verimli ve geri dönüştürülebilir kullanımını temel ilke olarak benimseyen bir peyzaj tasarım yaklaşımıdır (Metin, 2020).

Kurakçıl peyzaj, ABD'nin Denver eyaletinde su kıtlığına bağlı olarak Colorado Su Departmanı tarafından peyzaj mimarlarının geliştirdiği bir bitkilendirme yöntemi olarak ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımın temel amacı, bölgenin mevcut su kaynaklarını en verimli şekilde kullanmak ve peyzaj projelerinde yerli bitki türlerini tercih ederek su tüketimini minimum seviyeye indirmektir. Başlangıçta yerel bir uygulama olarak ortaya çıkan kurakçıl peyzaj anlayışı, zamanla farklı eyaletlere yayılmış ve geleneksel peyzajdan ziyade daha geniş kapsamlı ve stratejik bir tasarım yaklaşımı haline gelmiştir (Metin, 2020).

Kurakçıl peyzaj ilkeleri doğrultusunda geliştirilen ilk bahçe, 1970'li yıllarda Colorado'daki yarı kurak bölgede tasarlanmıştır. Bu bahçe, su kullanımı son derece düşük veya tamamen susuz bir bitki örtüsüyle oluşturulmuş ve ziyaretçilere farklı peyzaj tasarım seçenekleri sunan bir sergi alanı olarak planlanmıştır. Geleneksel peyzaj anlayışının dışında şekillendirilen bu alan, çeşitli malzemelerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş ve suyun daha bilinçli kullanımı konusunda öğretici bir rol üstlenmiştir. 1980'de ziyarete açılan bahçe, doksan farklı türden oluşan ve toplamda beş binden fazla bitkiyi barındıran bir ekosistem sunmaktadır. Bu bitkilerin büyük bölümü, bölgeye özgü yerel türlerden seçilmiştir (Şahin, 2013).

Günümüzde kurakçıl peyzaj anlayışı, yalnızca su tasarrufu ile sınırlı kalmayıp ekolojik planlama, enerji verimliliği odaklı tasarım yaklaşımları ve doğal kaynakların bilinçli kullanımı gibi çok boyutlu sürdürülebilirlik ilkeleriyle bütünleşerek evrilmiştir. Bu dönüşüm, kurakçıl peyzajı "Enerji Dostu Mimari" gibi disiplinler arası yaklaşımlarla kesişen bir planlama paradigmasına dönüştürmektedir. Doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı, enerji yönetimi ve iklim adaptasyonu gibi konuları odağına alan bu peyzaj yaklaşımı, günümüzde yalnızca tasarım ölçeğinde değil, daha üst ölçekli planlama düzeylerinde de teknolojiyle bütünleşerek gelişimini sürdürmektedir (Taner, 2010).

Kurakçıl peyzajın uygulama çerçevesini belirleyen yedi temel ilke; planlama ve projelendirme, toprak analizi, uygun bitki türlerinin seçimi, sınırlı çim alan kullanımı, etkin sulama sistemleri, malçlama ve düzenli bakım olarak tanımlanmaktadır. Bu ilkeler, peyzaj alanlarında su tüketiminin minimize edilmesini ve aynı zamanda doğal ekosistemlerle uyumlu, sürdürülebilir bir çevresel yapı oluşturulmasını amaçlamaktadır (Çorbacı & Ekren, 2022).

Planlama ve Projelendirme; Su-etkin peyzaj tasarımında, alanın bölgesel ve iklimsel özellikleri, topoğrafyası ve yerli bitki türleri dikkate alınarak kapsamlı bir plan oluşturulmalıdır.

Bitkilerin toprak ve ışık gereksinimlerinin göz önünde bulundurulması, uygulamanın sürdürülebilirliğini artırır. Arazi analizleri, eğim, toprak yapısı, mikroklima ve su kaynakları gibi unsurları içermeli; bu veriler doğrultusunda alan kullanımı belirlenmelidir. Bitkisel tasarım sürecinde, mevcut yapı ve kullanım özellikleri değerlendirilerek yerli ve doğal türlere öncelik verilmelidir. Doğru planlama, peyzajın hem estetik hem de ekolojik olarak verimli olmasını sağlar (Çorbacı ve Ekren, 2022).

Toprak Analizi; Toprak analizi, bitkilerin beslenmesi için gerekli olan besin maddelerinin miktarını belirleyerek, uygun gübre türü ve miktarını saptamayı amaçlar. Bölgesel farklılıklar nedeniyle, ekim yapılacak alanın toprak yapısı detaylı şekilde incelenmeli ve gerekli iyileştirmeler yapılmalıdır. Asitlik düzeyi, azot, fosfor, potasyum ve demir gibi besin içerikleri belirlenerek, bitkilerin sağlıklı gelişimi desteklenir. Ayrıca, toprak yapısındaki kum, mil ve kil oranlarının tespit edilmesi, nemin korunması açısından kritik öneme sahiptir. Bu analizler, özellikle yüksek çakıl içeriğine sahip alanlarda uygun bitki yetiştirme stratejilerini belirlemek için gereklidir (Çorbacı ve Ekren, 2022).

Uygun Bitki Seçimi; Kurakçıl peyzajda bitki seçiminde yerel türlere öncelik verilmesi, su tüketimini azaltarak ekolojik sürdürülebilirliği destekler. Yöreye özgü bitkiler, daha az bakım gerektirirken, ithal türler ekstra su ve gübre kullanımına neden olabilir. Fazla gübreleme ise toprak tuzlanmasına yol açabileceğinden yerli türlerin tercih edilmesi uzun vadeli verimlilik sağlar. Peyzaj uygulamalarında, maki bitkileri temel bileşen olsa da estetik değeri yüksek servi, koyun çimi ve Japon yılan sakalı gibi süs bitkileri de kullanılabilir. Ayrıca, mevcut bitkiler korunarak adaptasyon süreçlerine müdahale edilmemeli, doğal türlerin eklenmesiyle su ve bakım ihtiyacı en aza indirilmelidir (Çorbacı ve Ekren, 2022).

Çim Alanların Oluşturulması; Çim alanlar, estetik amaçlarla veya ihtiyaç doğrultusunda belirli alanlarda (çocuk oyun ve rekreasyon alanları gibi) kullanılmalıdır. Sulamanın etkinliğini artırmak ve yüzey akışı kaynaklı kayıpları önlemek için çim alanlar parça parça yerine bütüncül şekilde tesis edilmelidir. Ayrıca tercih edilecek çim türleri, kuraklığa dayanıklı olup, kurak mevsimlerde büyümesini durduran türler arasından seçilmelidir (Çorbacı ve Ekren, 2022).

Sulama; Su, bitkiler için hayati öneme sahiptir. Besleyici bir yapıya sahip olmasa da içeriğinde çözünmüş halde bulunan besin elementleri aracılığıyla bitkilerin beslenmesini sağlar. Toprakta yeterli su bulunmadığında, bitkiler gerekli besinleri alamaz ve gelişimleri sekteye uğrar (Çorbacı ve Ekren, 2022).

Sulama sistemi, alanın büyüklüğü, kullanım amacı ve peyzaj düzenlemesine göre en iyi şekilde planlanmalıdır. Bu süreçte uzman görüşü alınarak uygun bir sulama projesi hazırlanmalıdır. Hem kurakçıl hem de klasik peyzaj uygulamalarında etkin sulama yöntemleri büyük önem taşır (Taner, 2010).

Aşırı sulama ise bitki kökleri üzerinde olumsuz etkiler yaratır. Gereğinden fazla su, besin maddelerinin yıkanarak derinlere süzülmesine neden olur ve kök bölgesinde basınç oluşturarak bitkilerin ozmotik basınç nedeniyle su kaybetmesine, dolayısıyla kök boğulmasına yol açar. Bu tür durumlarda bitkilerde benzer morfolojik bozulmalar gözlemlenir (Güngör ve Erözel, 1996).

Malçlama; Malç, organik ve inorganik materyallerden oluşan bir toprak örtüsü olup, toprağın sıcaklık ve nem dengesini koruyarak bitkilerin sağlıklı gelişimini destekler. Aynı zamanda yabani otların yayılmasını önleyerek bitki köklerinin daha verimli bir ortamda gelişmesine katkı sağlar. Kış aylarında kök çevresinde oluşturduğu mikroklima sayesinde bitkileri soğuktan korur ve nem kaybını azaltır. Malç uygulaması, organik madde miktarını artırarak toprağın su tutma kapasitesini geliştirir ve sızma hızını düşürerek erozyon riskini azaltır (Güngör & Erözel, 1996).

Organik malç, çürüme sürecinde toprağı besler ve uzun vadede toprak yapısını iyileştirir. Yaygın olarak kullanılan malzemeler arasında talaş, çam ibresi, yonga, fındık ve ceviz

kabukları, budama artıkları ile küçük boyutlu çakıllar bulunur. Ancak, aşırı güneş alan bölgelerde taş parçalarıyla yapılan malçlama yansımaya neden olabilir ve bu durum bitkilerin su kaybetmesine yol açabileceğinden dikkatli uygulanmalıdır. Ayrıca, malç tabakasının çok kalın olması, suyun bitki köklerine ulaşmasını zorlaştırabileceğinden optimum kalınlıkta uygulanması gerekmektedir (Metin, 2020).

Bakım; Bitkiler, sağlıklı gelişimlerini sürdürebilmek ve uzun ömürlü olabilmek için düzenli bakım gerektirir. Peyzaj düzenlemelerinde en büyük alanı kaplayan bitkiler, peyzaj mimarları için kritik unsurlardan biridir. Gübreleme, budama ve hastalıklarla erken mücadele gibi bakım işlemleri, bitki sağlığını koruyarak hastalık risklerini azaltır (Metin, 2020).

Sulama ve gübreleme, bitkinin gelişimi için temel bakım adımları olsa da aşırı su kullanımı, beklenenin aksine zayıf büyümeye ve ek bakım ihtiyacına neden olabilir. Kurakçıl peyzaj uygulamalarında da klasik peyzaj gibi düzenli bakım gereklidir; ancak, bu sistemde bitkiler olgunlaştıkça daha az su ve bakım ihtiyacı duyar. Yabancı ot kontrolü, budama ve zararlılarla mücadele gibi periyodik bakım işlemleri, bitki sağlığını koruyarak peyzajın sürdürülebilirliğini artırır (Metin, 2020).

2.2. Dünya'dan ve Türkiye'den Kurakçıl Peyzaj Örnekleri

Kurakçıl peyzaj uygulamaları, özellikle su kaynaklarının giderek azaldığı ve iklim değişikliğinin etkilerinin hissedildiği günümüzde, su tasarrufu ve ekolojik sürdürülebilirlik açısından artan bir öneme sahiptir. Bu doğrultuda, farklı iklimsel ve coğrafi koşullar altında geliştirilen ulusal ve uluslararası uygulamalar, kurakçıl peyzajın esnek ve uyarlanabilir doğasını ortaya koymaktadır. Bu bölümde, söz konusu yaklaşım çerçevesinde dünya genelinden ve Türkiye'den seçilmiş örnekler incelenerek, kurakçıl peyzajın uygulama biçimleri ve başarı kriterleri değerlendirilecektir.

Scottsdale Xeriscape Bahçesi

Bölgesel olarak uyumlu bitki türlerinin yetiştirilmesini teşvik eden ve su tasarrufu odaklı peyzaj uygulamalarına yönelik farkındalığı artıran önemli bir eğitim alanıdır. Ziyaretçiler, sürdürülebilir peyzaj tekniklerini uygulayarak açık hava su tüketimini nasıl azaltabileceklerini öğrenebilirler. Bahçede düzenlenen kendi kendine rehberli yürüyüş turları hem bölgeye özgü bitkilerin tanıtılmasını hem de Camelback Dağı'nın doğal peyzajı eşliğinde su koruma yöntemlerinin keşfedilmesini sağlamaktadır. Yerleştirilen bilgilendirme tabelaları, Arizona'ya özgü bitki ve ağaç türlerinin seçimi ve konumlandırılması, su hasadı teknikleri ve bitki bakımı gibi konulara odaklanmaktadır (URL-1, 2025).

Ulusal Yaban Hayatı Federasyonu tarafından sertifikalandırılmış bir yaban hayatı yaşam alanı olan bahçe, bitişiğindeki Chaparral Su Arıtma Tesisi'nden beslenen, gömülü altı milyon galonluk bir su rezervuarını içermektedir. Ayrıca, bölgenin ekolojik yapısıyla uyumlu 7.000'den fazla yerel bitki ve yaklaşık 200 farklı tür sergilenmektedir (URL-1, 2025).

Şekil 1 Phoenix, Chaparral Park (URL-1, 2025)

Adachi Sanat Müzesi ve Bahçesi

Japonya'nın güneybatısında, Shimane Bölgesi'nde yer alan bu peyzaj kompleksi, Adachi Zenko (1899-1990) tarafından tasarlanmış olup yaklaşık 165.000 m²'lik geniş bir alanı kapsayan ve her mevsim koleksiyonunu yenileyen dinamik bir müze niteliği taşımaktadır (Metin, 2020).

Kompleks içerisinde farklı temalara sahip alt bahçeler bulunmaktadır. Kurakçıl Peyzaj Bahçesi, Yosun Bahçesi, Juryu-an Bahçesi, Beyaz Kum ve Çam Bahçesi, Havuzlu Bahçe ve Kikaku Şelalesi Bahçesi, alanın peyzaj çeşitliliğini zenginleştiren önemli unsurlardır. Özellikle Kurakçıl Peyzaj Bahçesi ile Beyaz Kum ve Çam Bahçesi, kompleksin en dikkat çekici ve odak noktası olarak öne çıkan bölümlerindendir (Metin, 2020).

Şekil 2 Adachi Sanat Müzesi ve Bahçesi, Japonya (Metin, 2020).

Xeriscape Demonstration Garden

ABD'nin Colorado eyaletinde yer alan "Xeriscape Demonstration Garden", günümüzde kurakçıl peyzajın temel ilkelerini barındıran örnek bir peyzaj uygulaması olarak öne çıkmaktadır. 1970'li yıllarda oluşturulan ilk xeriscape bahçesinin devamı niteliğinde geliştirilen bu alan, sürdürülebilir peyzaj tasarımına yönelik önemli prensipleri içermektedir. Colorado, ABD'nin Orta-Batı bölgesinde yer alan en yüksek eyalet olup, kurakçıl peyzaj uygulamalarının yaygın olarak hayata geçirildiği bölgelerden biridir. Bu bahçe, farklı sulama zonlarına sahip olması, ulaşımın kolay sağlanması ve doğal görünümlü peyzaj öğeleri içermesi açısından örnek teşkil etmektedir. Toplam 7.041,78 m² alanı kapsayan bahçede, 64 ağaç, 126 çalı, 340 mevsimlik çiçek, çeşitli yer örtücüler ve sarmaşık türleri, 12 farklı çim türü, 71 yerel bitki ve 185 ton ağırlığında iri kaya parçaları bulunmaktadır (Şahin, 2013). Bu bileşenler, kurakçıl peyzajın temel unsurlarını bir araya getirerek, düşük su tüketimi ile maksimum verim sağlayan peyzaj uygulamalarına örnek oluşturmaktadır.

Şekil 3 Xeriscape Demonstration Garden, Colorado, ABD (Metin,2020)

3. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMININ PEYZAJ MİMARLIĞINDAKİ YERİ

3.1 Sürdürülebilirlik Kavramı

Sürdürülebilirlik, özellikle 1980'li yıllardan itibaren küresel ölçekte önem kazanmaya başlayan ve kaynakların gelecek nesillerin ihtiyaçlarını da gözeterek yönetilmesini amaçlayan bir kavramdır. Latince kökenli *sustinere* kelimesinden türeyen bu terim, sürdürmek, sağlamak, desteklemek ve devam ettirmek anlamlarında kullanılmıştır (Şermet, 2017). Günümüzde sürdürülebilirlik, toplumun sosyal, kültürel, doğal ve insan kaynaklarının korunmasını sağlayarak, gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakmayı hedefleyen bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Temel amacı, insanlığın geleceğini şekillendirmek ve mevcut kaynakları etkin biçimde korumaktır (Gladwin vd., 1995; Wilson, 2003).

Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından 1987 yılında yayımlanan Brundtland Raporu**,** sürdürülebilir kalkınmayı *"bugünün gereksinimlerini, gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme yeteneğinden ödün vermeden karşılayan kalkınma"* olarak tanımlamıştır. Bu tanım, sürdürülebilirliğin yalnızca ekolojik boyutla sınırlanamayacağını, aynı zamanda kentsel ve kültürel sürdürülebilirliğin de büyük önem taşıdığını ortaya koymaktadır (Şermet, 2017). Sürdürülebilirlik, gelecek kuşaklara bugünün değerlerini aktarmayı, sağlıklı bir çevre oluşturmayı ve kaynakları bilinçli bir şekilde kullanmayı gerektirir. Kaynakların etkin yönetimi, yatırımların sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda yönlendirilmesi ve

teknolojinin toplumsal fayda sağlayacak şekilde kullanılması, bu kavramın temel bileşenlerini oluşturur (Keleş ve Hamamcı, 1998).

3.2 Sürdürülebilir Peyzaj

Günümüzde yaşanan yaşam biçimi ve kültürel değişimler, nüfus artışı, çevresel sorunlar ve doğal kaynakların bilinçsiz kullanımı, sürdürülebilir çevre kavramının önem kazanmasına neden olmuştur. Bu çerçevede sürdürülebilir peyzaj ve çevre koruma politikaları giderek daha fazla gündeme gelmekte ve planlama süreçlerinde temel bir unsur haline gelmektedir. Peyzaj tasarımında sürdürülebilirlik, bahçelerden geniş kentsel alanlara kadar birçok ölçek için geçerli olup, çevrenin uzun vadede korunmasına katkı sağlamaktadır. Özellikle günümüzde dünya nüfusunun büyük bir kısmının kentlerde yaşadığı göz önüne alındığında, sürdürülebilirlik kavramının en yoğun etkisini kent ölçeğinde gösterdiği söylenebilir (Atıl ve ark., 2005).

Kentlerin ve dolayısıyla peyzajın sürdürülebilirliği, çevre sorunlarının çözümüne katkıda bulunarak yaşanabilir, sağlıklı mekânlar oluşturulmasını, nüfusun refah seviyesinin artmasını ve gelecek nesillerin doğal kaynaklardan eşit şekilde yararlanmasını sağlayan kritik bir bileşen olarak öne çıkmaktadır. Kentlerin sürdürülebilirliği yalnızca fiziksel mekânlarla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda toplumsal sürdürülebilirlik açısından da büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü toplumlar yaşadıkları mekânları şekillendirirken, aynı zamanda bu çevreden etkilenmektedir. Bu nedenle sürdürülebilir kentsel gelişim, toplumsal kalkınmanın sürdürülebilirliği ile paralel olarak değerlendirilmelidir. Bu süreçte insan-çevre-ekonomi ilişkisini dikkate alan meslek disiplinlerinin rolü büyük önem taşımaktadır. Peyzaj mimarlığı gibi alanlar, doğal kaynakları sürdürülebilir biçimde kullanmayı teşvik eden, sağlıklı ve bilinçli planlama süreçleriyle kent mekânlarını şekillendiren kritik aktörler arasında yer almaktadır. Özellikle alan kullanım kararlarının doğru alınması, ekolojik ve peyzaj planlamalarının etkili biçimde uygulanması sürdürülebilir kentler oluşturmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır (Şermet, 2017). Peyzaj mimarlığı meslek disiplini, sürdürülebilirlik kapsamında belirli sorumluluklara sahiptir. 2006 yılında Peyzaj Mimarları Odası (PMO) tarafından belirlenen sürdürülebilirlik ilkeleri şu şekilde sıralanmıştır:

- Geleceğe yönelik peyzaj gelişim stratejilerinin belirlenmesi,
- Koruma amaçlı peyzaj planları ile kırsal ve kentsel alanlardaki doğal ekosistemlerin korunması,
- Onarım ve iyileştirme amaçlı planlarla sulak alanlar, barajlar, kapatılan maden ocakları, ulaşım ve altyapı projelerinin ekolojik olarak rehabilite edilmesi,
- Katı atık düzenli depolama alanlarının ekosisteme zarar vermeyecek şekilde planlanması ve yeşil alan olarak yeniden kazandırılması,
- Ulaşım güzergâhları, kıyılar, sulak alanlar, turizm ve rekreasyon bölgelerinin ekolojik ve estetik uyum içinde düzenlenmesi (URL-2).

Bu ilkeler doğrultusunda sürdürülebilir peyzaj uygulamaları, ekolojik, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirliği destekleyerek kentlerin geleceğe daha sağlıklı biçimde taşınmasına yardımcı olmaktadır.

4. KURAKÇIL PEYZAJ VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Kurakçıl peyzaj, su kaynaklarının kısıtlı olduğu bölgelerde, doğal ekosistem dengelerini gözeterek minimum su kullanımıyla peyzaj tasarımı gerçekleştirmeyi amaçlayan sürdürülebilir bir yaklaşımdır. Geleneksel peyzaj uygulamalarında yaygın olarak karşılaşılan yüksek su tüketimi, kurakçıl peyzaj tasarımlarında xeriscape ilkeleri doğrultusunda geliştirilen su verimliliği odaklı stratejilerle aşılmaya çalışılmaktadır (Kavuran & Yılmaz, 2022). Bu

çalışmanın ilgili bölümünde, kurakçıl peyzajın sürdürülebilirlikle ilişkisi; su kullanımı ve verimliliği, bitki seçimi, enerji ve malzeme tasarrufu ile ekolojik ve sosyal boyutlar çerçevesinde ele alınacaktır.

4.1. Su Kullanımı ve Verimlilik

Kurakçıl peyzajın temel amacı, su tüketimini asgari düzeye indirerek doğal su döngüsünün korunmasına katkı sağlamaktır. Bu bağlamda, Ege Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada, kentsel yeşil alanlarda yerel bitki türlerinin kullanımının su ihtiyacını azaltmada önemli rol oynadığı belirtilmektedir. Damlama sulama sistemleri, yağmur suyu hasadı uygulamaları ve düşük bakım gerektiren bitki düzenlemeleri, kurakçıl peyzaj anlayışının su verimliliği perspektifinde öne çıkan başlıca stratejilerdir (Kavuran & Yılmaz, 2022).

4.2. Bitki Seçimi ve Yerel Türlerin Rolü

Kurakçıl peyzaj uygulamalarında bitki seçimi, ekolojik sürdürülebilirlik ilkeleri açısından belirleyici bir unsurdur. Trakya Üniversitesi'nde yürütülen bir çalışmada, Tekirdağ ili Süleymanpaşa ilçesinde yerel bitki türlerinin kullanımı sayesinde su tüketiminin anlamlı düzeyde azaltıldığı ortaya konmuştur. Kurak ortamlara uyum sağlayabilen kserofit bitkiler, düşük su gereksinimleri ve yüksek adaptasyon kapasiteleri ile sürdürülebilir peyzaj tasarımlarında öne çıkmaktadır. Lavanta, kekik, adaçayı ve biberiye gibi Akdeniz florasına ait türler hem estetik hem de ekolojik katkılarıyla bu bağlamda tercih edilmektedir. Yerel türlerin kullanımı yalnızca su tasarrufu sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda biyolojik çeşitliliğin korunmasına ve doğal ekosistemlerle uyumlu peyzaj kurgusuna katkı sunmaktadır (Kavuran & Yılmaz, 2022).

4.3. Enerji ve Malzeme Tasarrufu

Kurakçıl peyzaj yaklaşımları, su tasarrufunun ötesinde, enerji ve malzeme kullanımında da sürdürülebilir çözümler sunmaktadır. Bu kapsamda, geri dönüştürülmüş ahşap, taş ve biyolojik temelli yüzey kaplamaları gibi çevresel etkileri düşük malzemelerin tercih edilmesi, peyzaj uygulamalarının ekolojik ayak izini azaltmaktadır. Özellikle kentsel bağlamda, sentetik çim uygulamaları yerine doğal, kuraklığa dayanıklı bitki örtüsünün kullanılması, karbon salımının azaltılmasına ve çevre dostu kent planlamasının desteklenmesine olanak tanımaktadır (Gitmiş, 2021).

4.4. Ekolojik, Ekonomik ve Sosyal Boyutlar

Kurakçıl peyzaj anlayışı, ekolojik faydalarının yanı sıra ekonomik ve sosyal açılardan da sürdürülebilirliğe katkı sağlamaktadır. Kamuya açık parklar, kent meydanları ve konut alanlarında su tüketimini optimize eden peyzaj stratejileri, belediyeler için uzun vadeli ekonomik tasarruflar sunmaktadır. Sosyal açıdan ise, sürdürülebilir yeşil alanların sürekliliği, kent sakinlerinin yaşam kalitesini doğrudan etkilemekte; yerel peyzaj yaklaşımlarının benimsenmesi, bireylerin doğayla daha bütünleşik bir yaşam biçimi sürdürmelerini teşvik etmektedir. Aynı zamanda, bu uygulamalar aracılığıyla toplumsal düzeyde çevresel farkındalık ve ekolojik duyarlılık da güçlenmektedir (Gitmiş, 2021).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Kurakçıl peyzaj, su kaynaklarının korunması ve ekosistemlerin sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla geliştirilen çevresel duyarlılığa dayalı bir peyzaj tasarımı yaklaşımıdır. Bu çalışmada, kurakçıl peyzajın çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik üzerindeki potansiyel etkileri kuramsal bir çerçevede ele alınmakta; su kullanımının verimli yönetimi, yerel bitki türlerinin peyzaja entegrasyonu, enerji ve malzeme tasarrufu gibi konular değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Kurakçıl peyzaj uygulamalarının su tasarrufu sağladığı, ekolojik dengenin korunmasına katkıda bulunduğu ve kentlerin iklim değişikliğine uyum süreçlerini

destekleyebileceği öngörülmektedir. Yerel bitki türlerinin kullanımıyla biyolojik çeşitliliğin artırılması ve su etkin tasarım yöntemleri aracılığıyla hem çevresel hem de ekonomik faydaların elde edilebilmesi mümkün görünmektedir. Ayrıca, sürdürülebilir ilkelere dayalı peyzaj tasarımı yaklaşımlarının, kamusal alanların daha sağlıklı, işlevsel ve yaşanabilir hale gelmesine katkı sunarak toplumsal yaşam kalitesini olumlu yönde etkileyebileceği değerlendirilmektedir. Kurakçıl peyzajın kentsel planlama süreçlerine daha etkin biçimde entegre edilebilmesi için birtakım stratejik adımların atılması gerekmektedir. Bu bağlamda, su yönetiminin iyileştirilmesi amacıyla yağmur suyu hasadı, damla sulama sistemleri ve düşük su tüketimli bitkilendirme tekniklerinin desteklenmesi önem arz etmektedir. Yerel ekosistemle uyumlu bitki türlerinin tercih edilmesi, peyzaj alanlarının biyolojik çeşitliliğini artırarak uzun vadede ekolojik dengeyi koruyacak uygulamaların yaygınlaşmasına olanak sağlayacaktır. Bununla birlikte, enerji verimliliği yüksek ve geri dönüştürülmüş malzemelerin peyzaj tasarımında kullanımının teşvik edilmesi, sürdürülebilir kent ortamlarının oluşturulmasına katkıda bulunabilir. Özellikle kamuya açık alanlarda kurakçıl peyzaj uygulamalarının desteklenmesi, kentlerin iklim değişikliğine karşı daha dirençli hale gelmesine katkı sağlayabilecek bir planlama aracıdır. Bu doğrultuda, toplum genelinde su tasarrufu ve sürdürülebilirlik bilincini artırmaya yönelik farkındalık çalışmalarının yürütülmesi de büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışmada kurakçıl peyzaj uygulamalarının, ekolojik sürdürülebilirliği destekleyen, doğal kaynakların bilinçli kullanımını teşvik eden ve kentsel yaşam kalitesine katkı sunan bir yaklaşım olarak ele alınabileceği ortaya konmuştur. İklim değişikliğine uyum sağlama ve su kaynaklarının korunması süreçlerinde kurakçıl peyzajın daha yaygın ve planlı biçimde uygulanmasının, sürdürülebilirlik hedeflerinin gerçekleştirilmesinde önemli bir rol üstlenebileceği değerlendirilmektedir.

6. KAYNAKLAR

Abacıoğlu Gitmiş, E. (2020). Kurakçıl peyzaj düzenlemelerine bir tasarım önerisi: Aliya İzzetbegoviç Parkı örneği. *Turkish Journal of Forest Science, 5*(1), 214-232.

Atıl, A., Gülgün, B., & Yörük, İ. (2005). Sürdürülebilir kentler ve peyzaj mimarlığı. *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 42*(2), 215-226.

Bayramoğlu, E. (2016). Sürdürülebilir peyzaj düzenleme yaklaşımı: Ktü Kanuni Kampüsü'nün xeriscape açısından değerlendirilmesi. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi.* Yıl: 2016, Cilt: 17, Sayı:2, Sayfa:119-127.

Çorbacı, Ö. L., & Ekren, E. (2022). Kentsel açık yeşil alanların kurakçıl peyzaj açısından değerlendirilmesi: Ankara Altınpark örneği. *PAUD- Peyzaj Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi,* Sayı:1, Yaz 2022, s. 1 – 11.

Çorbacı, Ö. L., Özyavuz, M., & Yazgan, M. E. (2017). Kurakçıl peyzaj (xeriscape) ve uygulamaları. *Edirne: Karakara.*

Gladwin, T. N., Kennelly, J. J., & Krause, T.-S. (1995). Shifting paradigms for sustainable development: Implications for management theory and research. *Academy of Management Review, 20*(4), 874-907.

Güngör, Y., Erözel, A. Z., & Osman, Y. (1996). Sulama. *Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Yayınları* No: 1443, Ankara, 295s.

Kavuran, D., & Yılmaz, R. (2022). Kurakçıl peyzaj çalışmalarında uygun bitki türü seçimi: Süleymanpaşa, Tekirdağ örneği. *Peyzaj, 4*(2), 69-91.

Keleş, R., & Hamamcı, C. (1998). Çevrebilim. İmge Kitabevi, Ankara.

Metin, M., & Koçan, N. (2020). Ankara Etimesgut Yıldırım Beyazıt Parkı örneğinde kurakçıl peyzaj tasarım uygulaması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 11(Ek Sayı 1): 313-323.

Şahin, N. (2013). Kurakçıl peyzaj düzenlemesinde suyun etkin ve akılcı kullanımı- xeriscape. *Yüksek Lisans Tezi*, *Fen Bilimleri Enstitüsü, Muğla.*

Şermet, R. (2017). Sürdürülebilir peyzaj tasarımlar için sertifikasyon sistemlerinin değerlendirilmesi. *Yüksek Lisans Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ*.

Taner, M. T. (2010). Peyzaj düzenlemesinde suyun etkin kullanımı: Kurakçıl peyzaj. *Yüksek Lisans Tezi*, F*en Bilimleri Enstitüsü, İzmir.*

URL-1 (2025), erişim tarihi: 03.06.2025, https://www.scottsdaleaz.gov/parks/find-a-park/chaparral-park

URL-2 (2025). PMO, erişim tarihi: 03.06.2025, https://www.peyzajmimoda.org.tr/

ENERGETIC AND ENVIRONMENTAL ASSESMENT OF BIOGAS GENERATION FROM ANIMAL MANURE THROUGH ANAEROBIC DIGESTION IN NIZIP, GAZIANTEP

Derya HAYDARGİL

Hasan Kalyoncu University, ORCID NO 0009-0009-0413-3357

ABSTRACT

Biogas is a mixture of gases produced through the anaerobic decomposition of organic waste by microorganisms, and it is recognized as a renewable energy source. This study examines a biogas energy plant located in a rural area of Gaziantep, which generates biogas from animal manure. The facility includes a cogeneration unit including three biogas engines. The electricity produced by the cogeneration system fully meets the internal energy demand of the plant, while the surplus electricity is fed into the local power grid of Nizip district. The cogeneration system has produced electrical energy in the following amounts by year: 1,061.7 MWh in 2020, 20,580.350 MWh in 2021, 25,717.350 MWh in 2022, 21,084.400 MWh in 2023, 15,104.905 MWh in 2024, and 5,043.360 MWh by May 2025. The study clearly demonstrates the contributions of biogas production from animal manure to sustainable energy, both from energy generation perspective and in terms of environmental impact.

Keywords: Biogas, Anaerobic Digestion, Cogeneration

ÖZET

Biogaz, organik atıkların mikroorganizmalar tarafından oksijensiz (anaerobik) koşullarda parçalanması sonucu oluşan gaz karışımıdır ve yenilenebilir bir enerji kaynağı olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmada Gaziantep kırsal alanında hayvan gübresinden biogas elde eden bir enerji santralini incelenmiştir. Tesis içerisinde üç tane biyogaz motorunu barındıran bir kojenerasyon ünitesi vardır. Kojenerasyonda üretilen elektrik enerjisi tesisin bütün elektrik ihtiyacını karşılamakta olup geri kalan elektrik Nizip ilçesinin elektrik şebekesine verilmektedir. Tesiste bulunan kojenerasyon sisteminden yıllara göre 2020 de 1061.7 MWh, 2021 de 20580.350 MWh, 2022 de 25717.350 MWh, 21084,400 MWh, 2024 de 15104.905 MWh, 2025 mayıs ayına kdar da 5043.360 MWh elektrik enerjisi elde edilmiştir. Çalışma hem enerji perspektivi hemde çevresel etkiler açısından hayvan gübresinden enerji elde ediminin sürdürülebilir enerjiye olan katkılarını açıkça ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Biyogaz, oksijensiz çürüme, kojenerasyon

1. Introduction

Biogas is a renewable energy source primarily composed of methane and carbon dioxide, produced through the anaerobic digestion of organic matter by microorganisms in the absence of oxygen. The production process of biogas, which utilizes biologically derived materials such as agricultural residues, animal manure, food waste, and sewage sludge, relies on inexhaustible and continuously replenishable resources, unlike fossil fuels [1,4].

Globally, the livestock sector produces billions of tons of manure annually, a substantial portion of which remains underutilized. According to the Food and Agriculture Organization, proper management of these organic residues through anaerobic digestion could lead to the production

of more than 70 billion cubic meters of biogas each year, which corresponds to approximately 2% of global natural gas consumption [5,10]. Fernandes et.al [11] assesed Portugal's potential to produce biogas or biomethane via anaerobic digestion of manure. A spatial analysis of manure availability was done using a computer programme. Results showed that the total potential biogas and biomethane production in Portugal was estimated as 3,561,947.05 ton/year and 1,791,402.48 ton/year. A study conducted in Bangladesh [12] examined the feasibility of producing biogas from animal manure, its environmental benefits, and its economic viability. It was predicted that the technical potential of biogas would increase from 2.65 billion cubic meters in 2023 to 3.85 billion cubic meters by 2041 based on data collected between 2023 and 2041. In order to achieve the sustainable development goal to reduce human deaths caused by harmful energy sources, Emmanuel et.al [13] explored the impact and challenges of using food waste for the extraction of biogas as a clean energy source in urban and rural areas. It was recognized that, based on the amount of food waste availability, a significant impact of biogas from food waste can be as high as 57 % and 43 % in urban and rural areas, respectively, if such challenges are timely addressed.

In Europe, biogas from animal manure plays a central role in meeting renewable energy targets set under the EU Green Deal and the Renewable Energy Directive. As of 2023, the European Biogas Association reports that over 18,000 biogas plants are operational across the continent, with Germany, Italy, France, and the Netherlands leading in capacity. A significant share of these facilities utilize animal manure as a primary or co-digestion feedstock. Germany alone has more than 9,000 biogas plants, many of which are integrated into agricultural operations, converting animal waste into both electricity and heat through combined heat and power [14,18] systems. Moreover, the digestate byproduct is widely used as a nutrient-rich organic fertilizer, effectively closing the nutrient loop in farming systems. Bumharter et al. [19] provided a comprehensive overview of the current regulatory framework and future prospects of biogas. This study emphasized that, in many EU countries, long transportation distances to large-scale, high efficiency biogas plants significantly increase logistical costs, rendering many waste management systems economically unviable. To mitigate environmental impacts and leverage waste to energy strategies, it is recommended that individual farms prioritize the establishment of small-scale, localized biogas facilities to enhance their self-sufficiency. In another context, a flexible framework was developed [20] to estimate the technical and unutilized biomass potential for biogas production with high spatial resolution, aiming to facilitate the integration of biomethane into future energy systems. The analysis encompassed 2,229 municipalities in Bavaria, utilizing data from agricultural enterprises, biomass yields, and biogas production. The findings revealed an unused methane potential of $1.58 \cdot 10^9$ m^3 derived from both non-competitive agricultural biomass and biomass competing with livestock feed, which could potentially meet 12.2% of Bavaria's natural gas consumption as of 2021.

The use of biogas contributes to the reduction of greenhouse gas emissions and supports environmental sustainability by improving waste management practices. Estimates suggest that biogas systems can reduce up to 80–90% of methane emissions from unmanaged manure. Hossain et.al [12] revealed that substituting diesel with biogas could reduce carbon dioxide emissions by over 2040 tons annually by 2041, with Dhaka, Bangladesh showing the highest reduction potential. A study [21] evaluated the use of raw manure in closed systems as a means of reducing direct emissions of CO_2. Using small-scale biogas applications and under the impact of climate change, the study is the first to compare manure treatment in different types of small-scale biogas applications. Results showed that it may be possible to reduce greenhouse gas emissions by improving manure management. An assessment of compressed biogas production through anaerobic digestion of animal manure and municipal organic waste was conducted by van den Oever et.al [22]. Additionally, the digestate produced during biogas fermentation can

be used as an organic fertilizer in agriculture, thereby aligning with the principles of a circular economy [23]. Owing to these characteristics, biogas emerges as a vital component of sustainable energy systems.

Biogas plants utilizing animal waste in Turkey represent a rapidly growing sector within the field of renewable energy [24]. These facilities are predominantly located in regions with intensive livestock farming, particularly cattle and small ruminants and contribute both to environmental sustainability through the conversion of organic waste into energy and to rural development by supporting local economies. The majority of these facilities are concentrated in the Marmara, Aegean, and Central Anatolia regions. For instance, four out of five biogas plants operating in the province of İzmir process solely animal waste to generate electricity and thermal energy. Similarly, provinces such as Konya, Balıkesir, Manisa, and Afyonkarahisar which have well-established livestock sectors also host numerous biogas installations. Pence et.al [25] presented a model developed to estimate the biogas potential and methane emissions from cattle, small ruminant, and poultry manure across Turkey. Data from the period between 2004 and 2021 were utilized to make projections for the years 2022 to 2024. In particular, the forecasts for 2024 provide a detailed analysis of the quantities of biogas that could be produced from animal waste in various provinces of Turkey, along with the corresponding methane emissions. A study conducted across all 81 provinces of Turkey assessed the theoretical potential of waste disposal sites for biogas and electricity generation [26]. The findings indicated that Istanbul, Ankara, Izmir, Bursa, and Antalya have the highest estimated electricity production capacities, recorded at approximately 1.02, 0.37, 0.29, 0.20, and 0.16 million kWh per year, respectively. Collectively, these five provinces account for around 37% of the country's total projected capacity. In a separate study, Ersoy et al. [27] proposed two distinct biogas potential scenarios based on different manure recovery efficiencies to analyze the provincial scale biogas production potential in Turkey, utilizing anaerobic digestion technology applied to animal manure. Also Senol [28] focused on poultry manure based biogas potential, which represents an alternative means of poultry manure management in Türkiye. The calculated datas from 2003 to 2021 and were successfully predicted via the computer programming models to 2040. Among the various forecasts, the highest biogas potential rate for 2040 was estimated to be 7787 GWh.

From the point of view of high rate capacity of biogas production in Türkiye, Gaziantep (the sixth biggest city of Türkiye) realized the biogas production plants, as alternative resources to fossils, from animal waste as well as wastewater and essentially aimed at reducing environmental impact in the agricultural sector and to provide clean energy. Currently, there are four biogas plants actively operating in Gaziantep [29], while two additional facilities are planned to be commissioned in the near future. In this study a rural biogas production energy plant in Nizip, Gaziantep (NBEP) is evaluated. NBEP includes a cogeneration system with three biogas engines each has the capacity of 1.5 MW. The facility is capable of meeting the important part of the electricity demand of Nizip through the energy it produces.

2. System Description

The NBEP is located in the Dogrular neighbourhood of Nizip district, Gaziantep. It was established by the Nizip Biogas Energy Production Industry and Trade Inc. at 2020 and project budget is 5.215.172 TL. The parcel designated for the implementation of the plant encompasses an area of 34,406.22 m², of which 671 m² constitutes the total enclosed structural area. (Figure 1). A cattle fattening farm, Göktaşlar, is located adjacent to the facility which may serve as a potential source of organic feedstock easily. The total waste reception volume of the plant is 1,757 m³, including 1,357 m³ designated for solid waste and 400 m³ for liquid waste storage. The facility operates with four anaerobic digesters, each having a capacity of 7,238 m³. Under

operational conditions involving an 82% fill rate and a hydraulic retention time of 22 days, the plant is designed to process 900 tons of organic waste per day, with an installed capacity of 4.62 MWm and a net electrical output of 4.503 MWe. The NBEP operates with a workforce of 25 employees.

Figure 1. A general view of the NBEP

The general functional mechanism of the system elements is described below.

Pumpable feedstocks transported by tanker trucks are discharged into the liquid waste reception tank using a liquid feedstock loading pump. Solid wastes transported via dump trucks are stored in the solid waste storage area. Within the liquid waste reception tank, the feedstock is mixed according to a predetermined formula using a waste agitator. The mixture is then transferred to the feeding tank, where it is further homogenized to ensure even distribution of solid particles in the substrate. Once the initial phase of the process is completed in the liquid waste reception and feeding tanks, the mixture is pumped at a rate of 50 m^3/hour into digesters. Each digester is equipped with six heating circuits. The temperature is maintained at 38°C to support the activity of mesophilic bacteria responsible for biogas production. The biogas generated in the digesters is first directed through condensation shafts to remove moisture and is then passed through activated carbon filters for desulfurization. Once conditioned, the biogas is combusted in a cogeneration unit, where electricity is produced by an alternator and transmitted to the energy distribution grid via a transformer. The hot water generated from the engine jackets is utilized to heat the digesters and the final digester unit. In the event of engine failure, the conditioned biogas is combusted in an automatically operated flare system to prevent its release into the atmosphere. Following gas production, the residual digestate is transferred by pump to the hygienization unit, where it is held at elevated temperatures. It is then sent to a separator, where it is divided into solid and liquid fractions. The liquid fraction is stored in the liquid digestate storage tank, and the solid fraction is stored in the solid digestate storage area. The general schematic of the process flow is given in Figure 2.

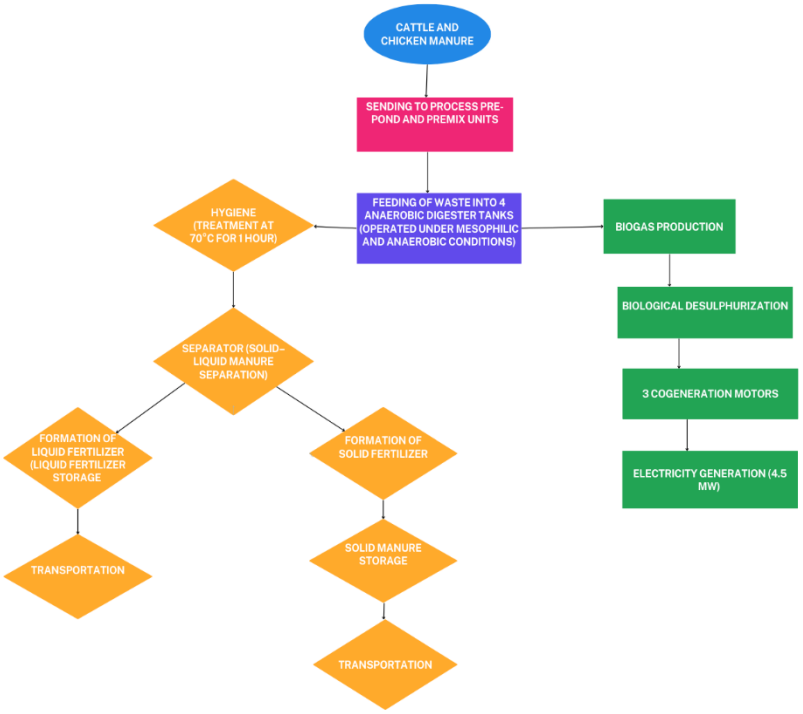

Figure 2. The general schematic of the process flow in NBEP

2.1. Biogas Engine Powered Cogeneration System

There exists a big cogeneration system (Figure 3.) equipped with three gas engines, each with an electricity generation capacity of 1500 kWh in the plant. Gas engines are a type of internal combustion engine that operate using gaseous fuels. These engines can be fueled by a variety of gas types, including natural gas, biogas, landfill gas, sewage gas, and syngas. The conditioned biogas is combusted in a gas engine, and the electricity generated via an alternator is transmitted to the power grid through a transformer. The hot water produced from the engine jackets is utilized to heat the digesters, including the final digester. In the event of an engine malfunction, the conditioned biogas is safely combusted using an automatically operated flare system, thereby preventing its direct release into the atmosphere.

Figure 3. Biogas Powered Cogenneration system system in NBEP

Table 1. Gas engine technical data

Engine Type	J 420 GS-B25
Mode of Operation	four-stroke spark-ignition gas engine
Engine Size	3750 mm x 1580 mm x 2033 mm
Direction of Rotation Looking on Flywheel	Left
Cylinders And Arrangement	20 Cylinders in 70°V arrangement
Mean Piston Speed	9.25 m/s
Engine Cooling	Water cooled
Bore	145 mm
Stroke	185 mm
Compression Ratio	12.5
Min./Max. Fuel Gas Pressure at Inlet to Gas Train	120-200 mbar

Jacket-water temperature max.	95 °C
Exhaust gas temperature at full load	410 °C

3. Results and Discussions

The NBEP demonstrates a comprehensive approach to sustainable energy production through the anaerobic digestion of animal and organic waste. The facility processes approximately 900 tons of organic waste daily, comprising 540 tons of cattle manure, 170 tons of poultry manure, and 190 tons of additional organic waste (e.g., slaughterhouse waste and agricultural residues) as summarized in Table 2.

Table 2. The capacity of livestock varieties used in biogas production

Type of manure	**Number (ton/day)**
Cattle	540
Poultry	170
Daily quantity of miscellaneous organic waste (including slaughterhouse by-products, agricultural waste, and various industrial organic residues)	190

With an average biogas yield of 1,949.08 m^3/hour, the plant reaches a daily production capacity of 46,777.84 m^3, which is converted into 4,505.16 kW of electricity, as presented in Table 3.

Table 3. Production potential of biogas, electricity and heat in NBEP

Biogas	**Electricity**
1949.08 m^3/hour	108.124 kW/day
46777.84 m^3/day	4505.16 kW

The cogeneration system, powered by three gas engines each rated at 1.5 MW, plays a vital role in this conversion process. In addition to electricity, a significant amount of thermal energy is produced and reused internally to maintain digester temperature and support system operations, improving overall energy efficiency.

As shown in Table 4, 51.92 ton/day of organic material is effectively transformed into biogas. After digestion, the remaining material undergoes separation, resulting in 186.58 tons/day of solid digestate and 661.50 ton/day of liquid digestate. These by-products are reused as organic fertilizers, aligning with circular economy principles and contributing to soil health in local agricultural practices. This resource recovery significantly reduces the environmental burden of untreated manure and offers a valuable alternative to synthetic fertilizers.

Table 4. Quantity of material recovered

Type of material	**Number (ton/day)**
Waste transformed into biogas	51.92

Post-separation of solid digestate	186.58
liquid digestate after separation	661.50

Figures 4 through 9 illustrate the yearly electricity generation trends at NBEP from 2020 to 2025. Despite its commissioning in 2020, the facility achieved a rapid operational ramp-up.

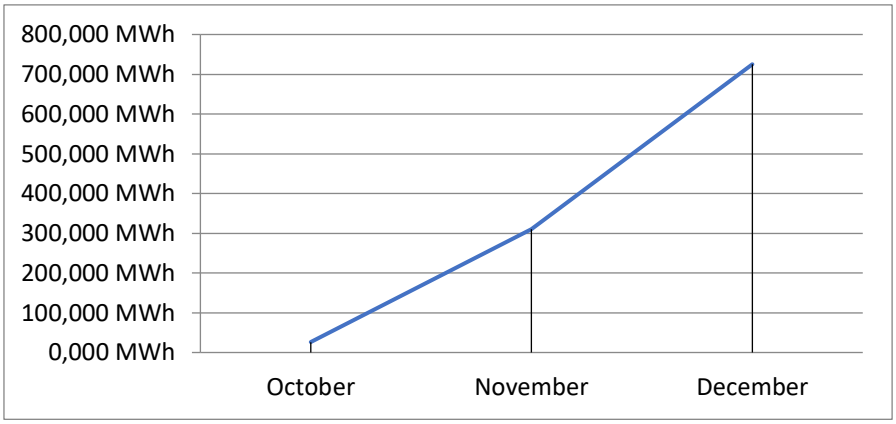

Figure 4. Electricity production in 2020 at NBEP

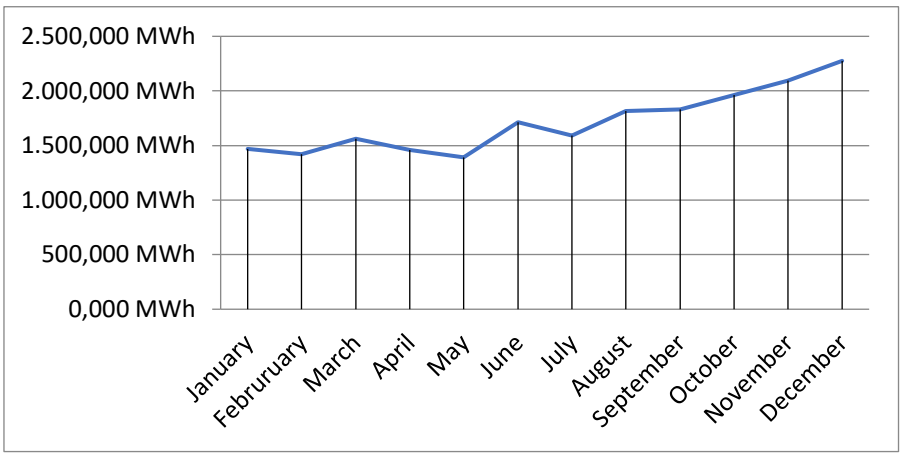

Figure 5. Electricity production in 2021 at NBEP

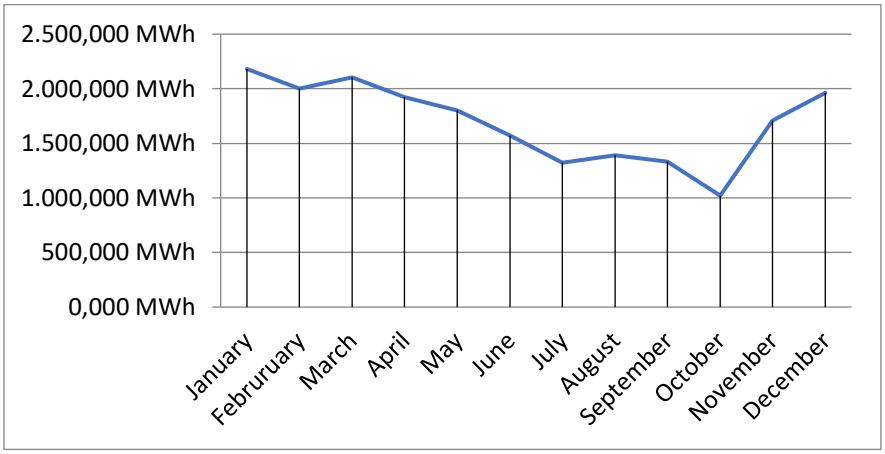

Figure 6. Electricity production in 2022 at NBEP

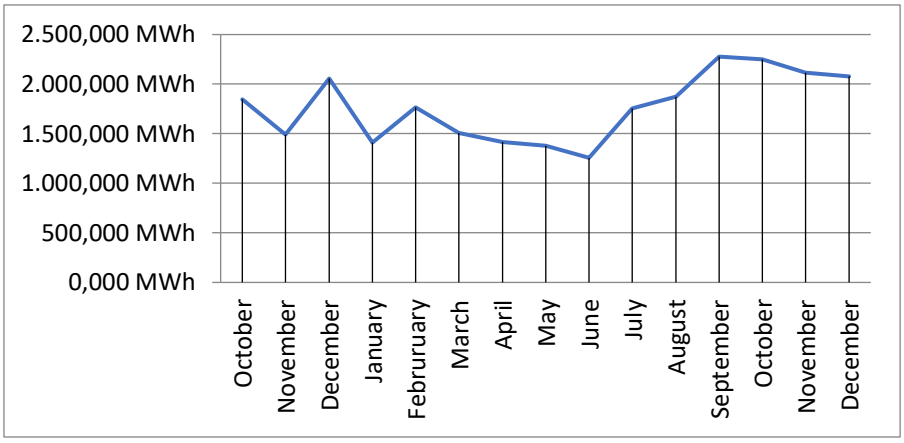

Figure 7. Electricity production in 2023 at NBEP

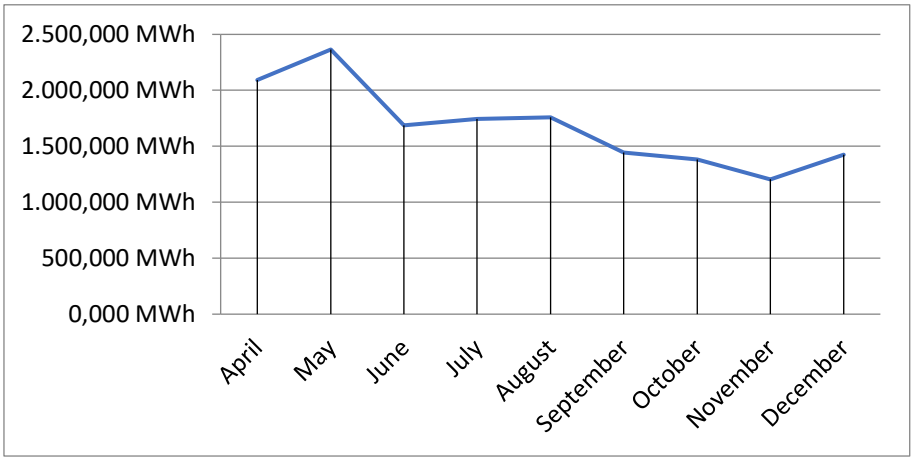

Figure 8. Electricity production in 2024 at NBEP

There are several factors that contribute to the variability in monthly and annual electricity production. Among the most significant are the quantity of manure received at the facility, equipment malfunctions, and various system-related issues. Additionally, process-related problems, the overall condition of the system, microbiological activity and population dynamics, as well as physical conditions, directly influence biogas production and, consequently, electricity generation.

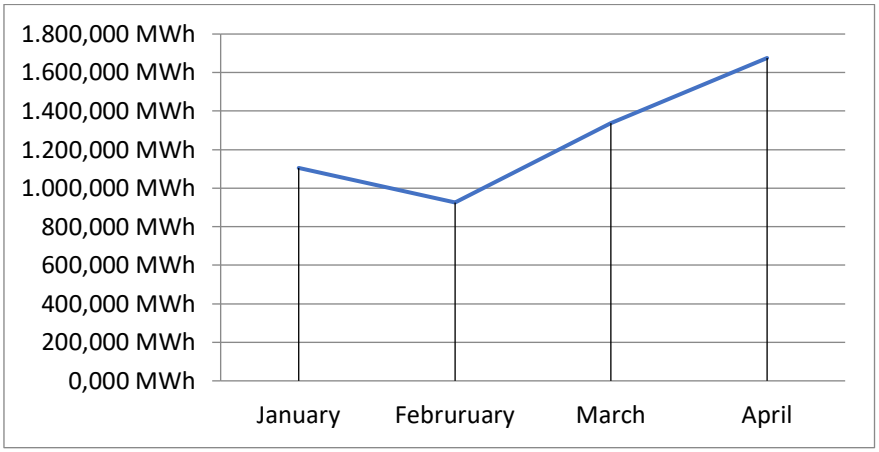

Figure 9. Electricity production in 2025 at NBEP

3.1 Environmental Impacts

In order to adequately meet the growing demand for animal-based protein due to the steadily increasing global population, it has become necessary to intensify livestock production. In recent years, the expansion of farm capacities has led to a range of environmental issues, particularly in relation to the waste generated from animal husbandry. If appropriate measures are not taken, the waste produced in livestock enterprises can act as potential pollutants. The NBEP offers significant potential for reducing greenhouse gas emissions resulting from the storage of liquid and solid animal manure, agricultural harvest residues and livestock waste. Classified as diffuse pollution sources, animal wastes can reach surface waters or infiltrate into the subsoil and groundwater, thereby deteriorating the quality of water resources and rendering them unfit for use. In this context, all waste generated by the adjacent Göktaşlar feedlot facility is treated and disposed of by NBEP. Furthermore the waste delivered to the plant is accepted in the waste reception unit, which is constructed from C30-grade concrete and non-flammable materials to ensure base impermeability. This design prevents the waste from coming into contact with groundwater, sewer systems, or surface water. A separate bottom collection mechanism has been installed to capture any potential leakage. The floor of the waste reception area is sloped appropriately to allow for the collection of leachate, which is subsequently transferred to waste reception tanks and utilized as raw material in the process.

4. Conclusion

This study presents a comprehensive evaluation of the Nizip Biogas Energy Plant located in Gaziantep, Türkiye, with a focus on its technical performance, environmental contributions, and alignment with sustainable development objectives. Beyond energy production, facility contributes significantly to environmental sustainability. It reduces methane emissions that would otherwise result from unmanaged manure, mitigates groundwater and surface water contamination risks, and promotes the reuse of digestate as an organic fertilizer, thereby supporting circular economy principles. The plant's design, including impermeable waste reception infrastructure and flare systems for safe gas disposal, further enhances its environmental safeguards. In conclusion, it exemplifies a robust model for renewable energy generation in rural settings. It not only aids in waste management but also supports regional energy independence and rural economic development.

REFERENCES

[1] Balat, M. & Balat, H., 2009. Biogas as a Renewable Energy Source—A Review. Energy Sources, Part A: Recovery, Utilization, and Environmental Effects, 31(14), pp.1280–1293.

[2] Yentekakis, I.V. & Goula, G., 2017. Biogas Management: Advanced Utilization for Production of Renewable Energy and Added-value Chemicals. Frontiers in Environmental Science, 5, Article 7.

[3] Plugge, C.M., 2017. Biogas. Microbial Biotechnology, 10(5), pp.1128–1130.

[4] Czekala, W., 2022. Biogas as a Sustainable and Renewable Energy Source. In: Clean Fuels for Mobility. Springer, pp.201–214.

[5] Muvhiiwa, R. et al., 2017. The impact and challenges of sustainable biogas implementation: moving towards a bio-based economy. Energy, Sustainability and Society, 7, Article 20.

[6] FAO, 2020. The role of biogas in sustainable livestock management. Food and Agriculture Organization of the United Nations.

[7] European Biogas Association (EBA), 2023. EBA Statistical Report 2023.

[8] Scarlat, N., Dallemand, J.-F., Fahl, F., 2018. Biogas: Developments and perspectives in Europe. Renewable Energy, 129, pp.457–472.

[9] Holm-Nielsen, J.B., Al Seadi, T., Oleskowicz-Popiel, P., 2009. The future of anaerobic digestion and biogas utilization. Bioresource Technology, 100(22), pp.5478–5484.

[10] Köttner, M., 2021. Manure as a sustainable feedstock for biogas production. Bioenergy International, 47, pp.12–16.

[11] Fernandes J., A.F., Fernandes E.C. 2023. Biogas and biomethane production potential via anaerobic digestion of manure: A case study of Portugal Renewable and Sustainable Energy Reviews Volume 188, 113846.

[12] Hossain M., Wasima F., Banik S, Kibria M.G., Shawon S. 2025. Prospect of green vehicle sectors in Bangladesh in light of biogas from animal manure through anaerobic digestion Fuel Volume 395, 135276.

[13] Emmanuel J.K., Juma M.J., Mlozi S.H. 2024. Biogas generation from food waste through anaerobic digestion technology with emphasis on enhancing circular economy in Sub-Saharan Africa – A review Energy Reports Volume 12, 3207-3217.

[14] Zhang D., Zhang B., Zheng Y., Zhang R., Liu P., An Z. 2021. Economic assessment and regional adaptability analysis of CCHP system coupled with biomass-gas based on year-round performance. Sustain Energy Technol Assessments;45:101141.

[15] Su B., Han W., He H., Jin H., Chen Z., Yang S. 2020. A biogas-fired cogeneration system based on chemically recuperated gas turbine cycle. Energy Convers Manag; 205:112394.

[16] Zhang D., Zheng Y., Wu J., Li B., Li J. 2020. Annual energy characteristics and thermodynamic evaluation of combined heating, power and biogas system in cold rural area of Northwest China. Energy;192:116522.

[17] Wang X., Lv X., Weng Y. 2020. Performance analysis of a biogas-fueled SOFC/GT hybrid system integrated with anode-combustor exhaust gas recirculation loops. Energy;197:117213.

[18] Xue S., Song J., Wang X., Shang Z., Sheng C., Li C. 2020. A systematic comparison of biogas development and related policies between China and Europe and corresponding insights. Renew Sustain Energy Rev;117:109474.

[19] Bumharter C., Bolonio D., Amez I., Martínez M.J. G., Ortega M. F.. 2023. New opportunities for the European Biogas industry: A review on current installation development, production potentials and yield improvements for manure and agricultural waste mixtures. Journal of Cleaner Production, 388, 135867.

[20] Steindl M., Venus T., Koch K. 2025. A new framework for the technical biogas potential: Concept design, method development, and analytical application in a case study from Germany Renewable and Sustainable Energy Reviews, 216, 115645.

[21] Eggemann L., Rau F., Stolten D. 2023. The ecological potential of manure utilisation in small-scale biogas plants. Applied Energy, 120445.

[22] van den Oever A.E.M. , Cardellini G., Sels B.F., Messagie M. 2021. Life cycle environmental impacts of compressed biogas production through anaerobic digestion of manure and municipal organic waste. Journal of Cleaner Production , 306, 127156.

[23] Tricase C., Lombardi M. 2009. State of the art and prospects of Italian biogas production from animal sewage: Technical-economic considerations. Renewable Energy 34 477–485.

[24] İZKA, 2021.

[25] Pence İ., Kumaş ., Çeşmeli, Akyüz A. 2024. Future prediction of biogas potential and CH_4 emission with boosting algorithms: the case of cattle, small ruminant, and poultry manure from Turkey. Environmental Science and Pollution Research, 31, 16, 24461–24479.

[26] Can A. 2022. Investigation of provincial capacity to produce biogas from waste disposal sites in Turkey Energy 258,124778.

[27] Ersoy E., Ugurlu A. 2020. The potential of Turkey's province-based livestock sector to mitigate GHG emissions through biogas production, Journal of Environmental Management,

255, 109858.

[28] Senol H. 2025. Estimation of biogas potential from poultry manure to 2040 in Türkiye using time series and the artificial neural network (ANN). Renewable and Sustainable Energy Reviews. 207, 114976.

3. [29] Haydargil D., Abusoglu A. 2018. A comparative thermoeconomic cost accounting analysis and evaluation of biogas engine-powered cogeneration. Energy, 159, 97-114.

[30] Capacity Expansion of Nizip Biogas Plant, 2025, Gazi Engineering and Environmental Consultancy Services Industry and Trade Limited Company.

[31] Perendeci A. 2023. Biogas Technologies and Secondary Products: Management of Animal Waste within the Vision of Zero Waste – Workshop

ANTICOAGULANTS AND THEIR EFFECTS ON BIOCHEMICAL PARAMETERS

ANTİKOAGÜLAN MADDELER VE BİYOKİMYASAL PARAMETRELERE ETKİLERİ

Emsalnur AÇIKGÖZ[1], Abdullah Murat ALTINSOY[2], Beyza SUVARIKLI ALAN[3], Firuze KURTOĞLU[4]

[1] Veteriner Hekim, Biyokimya Anabilimdalı, Selçuk Üniversitesi, Alaaddin Keykubat Kampüsü KONYA, TÜRKİYE, ORCİD: 0009-0001-4232-7365

[2] Veteriner Hekim, Biyokimya Anabilimdalı, Selçuk Üniversitesi, Alaaddin Keykubat Kampüsü KONYA, TÜRKİYE, ORCİD: 0000-0002-9724-0021

[3] Dr. Öğr. Üyesi, Biyokimya Anabilimdalı, Selçuk Üniversitesi, Alaaddin Keykubat Kampüsü KONYA, ORCİD: 0000-0003-4698-9291

[4] Prof. Dr. Biyokimya Anabilimdalı, Selçuk Üniversitesi, Alaaddin Keykubat Kampüsü KONYA, ORCİD: 0000-0001-8034-8266

ÖZET

Biyokimyasal analizlerde kan örneklerinin alınmasından, kullanılan antikoagülanlara kadar birçok faktör sonuçlar üzerinde doğrudan etkilidir. Bu faktörler arasında tüp seçimi, antikoagülanlar, jel ayırıcıların etkileri, numunenin taşınması, kontaminasyon, etiketleme, örneğin saklanması, serum-plazma ayırımı ve laboratuvar analiz ortamının düzeni sayılabilir. Belirtilen durumlara dikkat edilmediği takdirde biyokimyasal ve hematolojik parametreler için elde edilen konsantrasyonlar gerçeği yansıtmayabilir. Kan örneğini korumak veya in vitro testler için uygun plazma elde etmek için antikoagülan ve spesifik koruyucuların eklenmesi neredeyse kaçınılmazdır, ancak bunlar numunenin bileşimini etkileyebilir. Özellikle enzim ve hormon ölçümlerinde, hemogram parametrelerinin incelenmesinde antikoagülanların hatalı sonuçlara yol açabileceği ve bu nedenle serum kullanılması gerektiği bilinmektedir. Genetik çalışmalar da benzer şekilde çoğunlukla antikoagülan kullanımından uzak yürütülmektedir.

Günümüzde bir numunede çeşitli laboratuvar parametrelerinin değerlendirilmesi için kullanılabilecek evrensel bir antikoagülan mevcut değildir. Bu nedenle analizi yapılacak parametrelere göre uygun antikoagülan kullanımı zorunludur. Veteriner Biyokimya alanında gerçekleştirilen analizlerde hayvan türlerine göre antikoagülan seçimi ayrıca önem taşır; örneğin bazı kuşlar, sürüngenler ve balıklardan elde edilen kanların EDTA etkisiyle hemolize uğradığı bilinmektedir. Veteriner sahadan alınan numune örneklerinin uygun bir şekilde muhafaza edilmesi gerektiği ayrıca belirtilenler arasındadır.

Bu derleme pre-analitik faktörlerden biri olan; numune alma aşamalarında kullanılan heparin, EDTA, sodyum florür ve sitrat gibi antikoagülanların özellikle veteriner sahada numune kalitesi ve biyokimyasal analizlere etkisi konusunda farkındalık oluşturulması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: antikoagülantlar; kan alma tüpleri; plazma; serum; veteriner hekimlik

ABSTRACT

In biochemical analyses, many factors, from blood sampling to anticoagulants used, have a direct impact on the results. These factors include tube selection, anticoagulants, effects of gel separators, sample transportation, contamination, labeling, sample storage, serum-plasma separation and laboratory analysis environment. If the above-mentioned conditions are not observed, the concentrations obtained for biochemical and hematological parameters may not reflect reality. The addition of anticoagulants and specific preservatives is almost unavoidable to preserve the blood sample or to obtain plasma suitable for in vitro tests, but these may affect the composition of the sample. It is known that anticoagulants can lead to misleading results, especially in enzyme and hormone measurements and in the examination of hemogram parameters, and therefore serum should be used. Similarly, genetic studies are mostly conducted without the use of anticoagulants.

Today, there is no universal anticoagulant that can be used to evaluate various laboratory parameters in a sample. Therefore, it is necessary to use appropriate anticoagulants according to the parameters to be analyzed. In the analyses performed in the field of Veterinary Biochemistry, the selection of anticoagulants according to the animal species is also important; for example, it is known that the blood obtained from some birds, reptiles and fish is hemolyzed by the effect of EDTA. It is also quoted that the samples taken from the veterinary field should be preserved properly.

This review aims to raise awareness about the effects of anticoagulants such as heparin, EDTA, sodium fluoride and citrate, which are one of the pre-analytical factors used in the sampling stages, on sample quality and biochemical analysis, especially in the veterinary field.

Keywords: anticoagulants; blood collection tubes; plasma; serum; veterinary

ÖZET

Biyokimyasal analizlerde kan örneklerinin alınmasından, kullanılan antikoagülanlara kadar birçok faktör sonuçlar üzerinde doğrudan etkilidir. Bu faktörler arasında tüp seçimi, antikoagülanlar, jel ayırıcıların etkileri, numunenin taşınması, kontaminasyon, etiketleme, örneğin saklanması, serum-plazma ayırımı ve laboratuvar analiz ortamının düzeni sayılabilir. Belirtilen durumlara dikkat edilmediği takdirde biyokimyasal ve hematolojik parametreler için elde edilen konsantrasyonlar gerçeği yansıtmayabilir. Kan örneğini korumak veya in vitro testler için uygun plazma elde etmek için antikoagülan ve spesifik koruyucuların eklenmesi neredeyse kaçınılmazdır, ancak bunlar numunenin bileşimini etkileyebilir. Günümüzde bir numunede çeşitli laboratuvar parametrelerinin değerlendirilmesi için kullanılabilecek evrensel bir antikoagülan mevcut değildir. Bu nedenle analizi yapılacak parametrelere göre uygun antikoagülan kullanımı zorunludur.

Bu derleme pre-analitik faktörlerden biri olan; kan toplama tüplerinde kullanılan antikoagülanlardan heparin, EDTA, sodyum florür ve sitrat gibi materyallerin numune kalitesi ve biyokimyasal analizlere etkisi konusunda farkındalık yaratmayı amaçlamaktadır.

GİRİŞ

Klinik biyokimyada bilimsel araştırmalar ile hastalıkların teşhis ve seyrinin takibi açısından yapılan kan analizlerinin önemi büyüktür. Kan örneklerinin toplanmasını takiben serum ve plazma elde edilmesinde; kullanılan antikoagülanların ve bunun yanı sıra depolama ısısı, süresi gibi faktörler önem taşımaktadır (Kurtoğlu ve ark, 1999; Nizamlıoğlu ve Kurtoğlu 1998).

Kan toplama tüplerindeki ayırıcı jeller, antikoagülanlar, sürfaktan maddeler, pıhtı aktivatörleri, kauçuk tıpalar ve tüp duvarlarını oluşturan materyaller numune kalitesi ile analiz sonuçlarını etkileyebilmektedir. Günümüzde cam tüplerin yerini plastik tüpler almıştır. Plastik tüpler

polyester, poliolefin, polisiloksan, poliakrilonitril, poliakrilik, polivinil klorür, politetrafloroetilen ve polistiren gibi malzemelerden üretilmektedir (Bowen ve Remaley 2014).

Günümüzde bazı hastalıkların patolojilerini daha iyi yansıtması ve analiz süresini kısaltması sebebiyle plazma daha çok tercih edilmektedir. Plazma eldesinde ise antikoagülanlar kullanılmaktadır. Antikoagülanlar kanın pıhtılaşmasını engelleyen maddeler olup bu aktivitesini kalsiyum iyonlarını bağlayarak ya da trombin aktivitesini inhibe ederek göstermektedir (WHO 2002). Antikoagülanların katı, kristalize, liyofilize sıvı veya toz formları mevcuttur ayrıca kan/antikoagülan oranının doğru ayarlanmasının önem arz ettiği ifade edilmektedir (Baskin ve ark 2019). Tüplere yetersiz kan alımı neticesinde ise EDTA konsantrasyonunun artmasına bağlı olarak bazı analitlerin sonuçlarında değişiklikler meydana gelebilmektedir (Bowen ve Remaley 2014).

Plazmanın, fibrinojen ve pıhtılaşma faktörlerini içermesi sebebiyle protein içeriği serumdan yüksektir ve viskozitesinin ise daha yoğun olduğu ifade edilmektedir (Bowen ve ark 2010). Trombositlerden pıhtılaşma esnasında ortama potasyum salınımını neticesinde serumda potasyum konsantrasyonlarının daha yüksek seyrettiği bildirilmektedir (Asirvatham ve ark 2013). Bu sebepten ötürü plazma potasyum seviyelerinin serumuna nazaran daha doğru sonuçlar verebildiği aktarılmaktadır (Bowen ve ark 2010).

Plazma potansiyel olarak vücutta üretilen tüm protein elementleri içerir (Lathrop ve ark 2005). Gerçekleştirilen bir çalışmada amino asitlerin, etilen diamin tetra asetik asit (EDTA) ve sitratlı plazma örneğine kıyasla serum örneklerinde daha yüksek seviyelerde seyrettiği belirtilmiş ve özellikle serumda alanin, glutamin, glisin, histidin, lösin, N,N-imetilglisin, fenilalanin, tirozin ve valinin anlamlı olacak şekilde daha yüksek konsantrasyonlarda bulunduğu ortaya konmuştur (Vignoli ve ark 2022).

Plazma eldesinde kullanılan antikoagülanlar heparin, EDTA, sodyum florür, sitrat, asit sitrat dekstroz (ACD), oksalatlar ve iyodoasetatdır (Haverstick ve Grosbach 2016). Heparin türevi antikoagülanlar trombosit aktivasyonunu inhibe ederken; EDTA, sitrat veya türevi antikoagülanlar ise kandaki serbest kalsiyum ve magnezyum iyonlarıyla şelatlar oluşturarak pıhtılaşma aktivasyonunu engellemektedir. EDTA'nın yaptığı şelatlar geri dönüşümsüz iken, sitratın şelatlama etkisi kalsiyum eklenmesiyle geri döndürülebilmektedir (Mathews ve ark 2020). EDTA bazı memelilerde özellikle kedilerde; platelet agregasyonu ve kümeleşmesine sebebiyet vermektedir. Prostaglandinlerin ve sitrat-teofilin-adenosin-dipridamol (CTAD) karışımının bu kümelenmeyi önlediği ifade edilmektedir (Braun ve ark 2015).

Kan alımında oluşan hemoliz plazma kalitesini düşürmekte ve analiz sonuçlarında eritrositlerde plazmadan daha yüksek konsantrasyonlarda bulunan potasyum, magnezyum, fosfat ve laktat dehidrogenaz (LDH) gibi parametrelerde hatalı yükselişler şekillenebilmektedir (Haverstick ve Grosbach 2016). Aspartat aminotransferaz (AST) ve laktat dehidrogenaz (LDH) gibi enzimlerde de hemoliz neticesinde artışların meydana gelebileceği ayrıca aktarılmaktadır. Lipemi ve ikterus gibi faktörlerin de analiz sonuçlarını etkileyebildiği açığa çıkarılmıştır (Kazmierczak 2013).

Antikoagülan seçiminde ölçülecek analite göre tercih yapılmalı ek olarak hayvan türü farklılığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin memelilerde sodyum veya potasyum analizlerinde EDTA; kuşlarda ve sürüngenlerde ise heparin ve türevleri önerilmektedir (Braun ve ark 2015). Bazı kuşların, sürüngenlerin ve balıkların kanının EDTA'lı tüplerde hemolize uğradığı bilgiler arasındadır (Harvey 2012). Ayrıca Sharpei gibi köpek ırklarının eritrositlerinde potasyum seviyelerinin yüksek seyrettiği ortaya konmuştur. (Battison 2007).

HEPARİN

Sodyum, potasyum, lityum ve amonyum tuzları mevcut olan heparin; çeşitli kan analitlerinin ölçümünde yaygın kullanım alanı bulmaktadır. Heparin antitrombin III aktivitesini arttırarak trombini nötralize eder böylece fibrinojenden fibrin oluşumu engellenmiş olur. Ayrıca polimeraz enzimini inhibe ettiği için PCR ölçümlerinde tercih edilmesinin sakıncalı olduğu ifade edilmektedir (Haverstick ve Grosbach 2016). Taehan ve ark (2006) gerçekleştirdikleri nükleer manyetik rezonans (NMR) analizinde heparin plazması ile serum arasındaki farkın minimum düzeyde meydana geldiğini bildirmişlerdir. Baloochi cinsi koyunlarda yapılan bir çalışmada EDTA ve sitratlı plazmayla kıyaslandığında seruma göre en az değişikliğin heparinize plazmada olduğu ve serumdan farklı tek parametrenin önemli ölçüde artan albümin olduğu bildirilmiştir (Mohri ve Rezapoor 2009).

Mohri ve arkadaşlarının (2007a), safkan İngiliz atlarından aldıkları lityum heparinli plazma örneklerinde glikoz, kolestrol, trigliserit, kreatinin, toplam protein, albümin, kalsiyum, inorganik fosfor, magnezyum, demir, aspartat aminotransferaz (AST), alanin aminotransferaz (ALP) ve gamma-glutamil transferaz (GGT) parametrelerinde serumla uyumlu sonuçlar gözlenirken; toplam bilirubin, kan üre nitrojeni (BUN), ALT ve kreatin kinaz (CK) parametrelerinde ise serumla karşılaştırıldığında azalmaların meydana geldiği aktarılmıştır.

Ceron ve ark (2004) tarafından Alman Braco ve Beagle cinsi köpeklerden lityum heparin kullanılarak elde edilen plazmada yaptıkları çalışmanın sonucunda iyonize kalsiyum, potasyum ve asetilkolinesteraz (Ache) parametrelerinin serum düzeylerine göre düşük seyrettiğini ifade etmelerine karşın albümin düzeylerinde ise seruma göre anlamlı artışların şekillendiğini bildirmişlerdir.

Kamali ve ark (2015) ise heparinize tüpün, sağlıklı kedilerde sodyum ve potasyum haricinde çoğu biyokimyasal analit için kullanımının uygun olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca heparinize plazmada şekillenen sodyum düzeyi yükselmeleri sodyum tuzlarına bağlanmıştır. Heidarpour ve ark (2022) evcil güvercinlerde, plazmadan biyokimyasal parametrelerin analizinde en sağlıklı sonuçların lityum heparinli tüplere alınan örneklerden elde edildiğini ifade etmişlerdir.

Yekta ve arkadaşları (2022) 'nın İran yerli köpek ırklarında gerçekleştirdikleri bir araştırmada sodyum heparin plazmasında; frutozamin, beta-hidroksi bütirik asit (BHBA), GGT, ALP, inorganik fosfat, demir, magnezyum, potasyum ve amilaz parametrelerinin serum ile örtüşmediği açığa çıkarılmıştır.

Holstein inekler üzerinde gerçekleştirilen bir çalışmada ise heparinli plazmada toplam bilirubin seviyesinin arttığı üre, kreatinin, toplam protein değerlerinin serumdan istatistiksel olarak düşük seyrettiği bulunmuştur (Mohri ve ark 2007b). Buna karşın ineklerde yapılan başka bir çalışmada ise heparinize plazma örneklerinde seruma göre daha yüksek albümin ve toplam protein düzeyleri belirlenmiştir, ALP aktivitesinde ise azalışların şekillendiği ortaya konmuştur (Belić ve ark 2015). Mohammadi ve ark (2019) ise lityum heparinli tüplerden elde edilen numune sonuçlarında albümin düzeylerinin mandalarda yüksek seyrettiğini ortaya koymuşlardır.

Klinik olarak hasta 32 köpek üzerinde gerçekleştirilen bir çalışma ile brom kresol yeşili (BCG) metodu ile ölçülen albümin düzeylerinin lityum heparinli plazma örneklerinde abartılı şekilde yüksek seyrettiği açığa çıkarılmıştır. (Stokol ve ark 2001).

Sanmarti ve ark (2023) tarafından atlarda yapılan bir araştırmanın neticesinde yüksek düzeyde heparin içeren şırıngalarda (~200–300 IU/mL) iyonize magnezyum ve kalsiyum seviyelerinde %20 oranında düşüşlerin şekillendiği aktarılmaktadır. Hasta köpeklerde, iyonize kalsiyum düzeylerinin önceden heparinle muamele edilen şırıngalar (40 IU/ ml) ile sonradan heparin doldurulan şırıngalar (150 IU/ml) arasında point-off care cihazında karşılaştırılması sonucunda

elle dolumu yapılan şırıngalarında kalsiyum düzeylerinin hatalı olacak şekilde düşük seyrettiği ortaya konmuştur (Tappin ve ark 2008). Hopper ve ark (2005) tarafından 6 köpek üzerinde, şırıngalarda bulunan heparin dilüsyonunun çeşitli biyokimyasal parametrelere etkilerinin incelendiği bir çalışmada laktat düzeylerinin %18,8 ve %34,1 seyreltme oranlarında düşük seyrettiği aktarılmıştır. Sodyum konsantrasyonlarında ise en küçük seyreltme oranı olan %3,9 hariç diğer tüm dilüe şırıngalarda artışların şekillendiği ifade edilmektedir. Ayrıca tüm seyreltme oranlarında klor düzeylerinde yükselme saptanmasına karşın kalsiyum seviyelerinde ise azalmaların meydana geldiği bildirilmiştir.

İneklerde kuru dönem ve farklı laktasyon evrelerini de kapsayacak şekilde çeşitli mineral düzeylerinin incelendiği bir araştırmada demir ve selenyum düzeylerinin tespitinde heparinize plazma kullanımının uygun olduğu kanaatine varılmıştır (Hussein ve ark 2022). Abedin ve ark (2020)'nın broiler piliçler üzerinde gerçekleştirdikleri bir çalışmanın sonucunda ise heparinize plazmada fosfor ölçümünün yeterince güvenilir olmadığı klor ve albümin ölçümünün için ise tutarlılık gösterdiği aktarılmıştır.

Malezya uçan tilkilerinde (pteropus vampyrus) sodyum heparinize plazma ve serum parametreleri karşılaştırılmış ve plazmanın seruma alternatif olarak analizlerde kullanılabileceği kanaatine varılmıştır (Heard ve ark 2006). Köpeklerde yapılan bir çalışmada amilaz ve lipaz aktivitesinin serum ve heparinize plazmada bir gün boyunca sabit kaldığı ve gerçekleştirilecek analizlerde birbiri yerine tercih edilebilecekleri sonucuna varılmıştır (Medaille ve Briend-Marchal 2004).

EDTA

EDTA kalsiyumu bağlayarak kanın pıhtılaşmasını engeller. Kalsiyuma ilaveten çinko, magnezyum gibi iki değerlikli katyonları da bağlayabilmektedir. Bu katyonları bağlayabilmesinden ötürü gerçekleştirilen analizlerde tüplere yeterli kan dolumuna özen gösterilmelidir (Bowen ve ark 2010). Ayrıca EDTA kan hücrelerini ve partiküllerini stabilize etmesi sebebiyle hematoloji testlerinde kullanım alanı bulmaktadır (Banfi 2007).

EDTA'nın demiri de şelatladığı bilinmektedir (Banfi 2007). Ayrıca Fe, Ca ve K analitlerinin az miktarlardaki EDTA kontaminasyonuyla bile yanlış sonuçlar verebildiği ifade edilmektedir (Imafuku ve ark 2002). EDTA'nın hücrelerden su çekmesi nedeniyle plazmayı %3 ila %5 oranında seyreltebileceği de gerçekleştirilecek analizlerde göz önünde bulundurulmalıdır (Bowen ve ark 2010). Pek çok kuş türünde ise EDTA'lı tüplerin en iyi seçenek olmadığı veya hemolize neden olabildiği bildirilmiştir (Lumeij 1997).

Disodyum, dipotasyum ve tripotasyum tuzları mevcut olan EDTA, sodyum veya potasyum formunda olması bu analitlerin miktarının artmasına neden olabilmektedir (Baskin ve ark 2019, Thomas 2004). EDTA'nın metalik kofaktörleri şelatlayıcı etkisinden ötürü enzim aktivitesi için metalik kofaktöre ihtiyaç duyan ALP, CK ve lösin aminopeptidaz gibi enzimlerin inhibisyonuna yol açabildiği belirtilmektedir (Haverstick ve Grosbach 2016). Buna karşın, enzimatik bozunmaya yatkın olan moleküller için ise en çok tercih edilen antikoagülan olduğu belirtilenler arasındadır. Hormon analizleri için ise plazma, örnek toplama ve depolamadaki koruyucu etkilerinden dolayı laboratuvarlarda tercih edilmektedir Hormonlardan özellikle kortikotropin (ACTH), paratiroid hormonu (PTH), glukagon, C-peptid, vazoaktif intestinal peptid (VIP), antidiüretik hormon (ADH), cross links (CTx) ve kalsitoninin analizleri için kan örneklerinin EDTA'lı tüplerde toplanması ve depolanması önerilmektedir. PTH'nın ise EDTA plazmasında seruma göre daha stabil olduğu bildirilmiştir. Rennin aktivitesi ve osteokalsini ölçmek için EDTA'lı plazmanın ideal olduğu aktarılmaktadır (Banfi ve ark 2007). Ayrıca gecikmiş DNA analizi gerçekleştirilecek ise EDTA plazmasının tercih edilmesi gerektiği belirtilmektedir (Baca ve ark 2004).

Mohri ve arkadaşlarının safkan İngiliz atlarında yaptığı çalışmada EDTA'lı plazmanın serum GGT, albümin, kreatinin, inorganik fosfor ve trigliserit parametreleriyle büyük oranda benzer olduğu bildirilmiştir (Mohri ve ark 2007'a). Ceron ve arkadaşlarının Alman Braco ve Beagle cinsi köpeklerden EDTA K3 kullanılarak elde ettikleri plazma örneklerinde; albümin, safra asitleri, fruktozamin, kalsiyum, fosfor, iyonize kalsiyum, sodyum, potasyum, Ache ve ALP parametrelerinin serum ile uyumsuz seyrettiği ifade edilmiştir (Ceron ve ark 2004). İran yerli köpek ırkından EDTA-K3 kullanarak elde edilen plazmalarda toplam protein, toplam bilirubin, kolesterol, BHBA, kreatinin, inorganik fosfat, demir, sodyum, klorür, amilaz, AST ve GGT parametrelerinin serum ile karşılaştırıldığında istatiksel olarak farklı seyrettiği bildirilmiştir (Yekta ve ark 2022). Köpeklerde yürütülen bir çalışmada ise kortizol, total tiroksin (TT4), serbest tiroksin (FT4), tiroid stimülan hormon (TSH) ve ACTH konsantrasyonlarının serum ile EDTA plazması arasında belirgin farklar olduğu; kortizol, TT4, FT4 ve TSH ölçümü için serum; ACTH ölçümü için ise tamamen doldurulmuş EDTA'lı tüpler kullanılması gerektiği bildirilmiştir (Hirsch ve ark 2022). Köpek üzerinde gerçekleştirilen bir diğer çalışmada EDTA'lı plazma örneklerinde tiroksin düzeylerinin kemilumino-immunoassay cihazı ile ölçümünün yeterince uygun olmadığı ifade edilmektedir (Schechter ve ark 2020). Köpekler üzerinde yapılan bir diğer çalışmada ise EDTA'lı tüplerde EDTA düzeylerinin 5.1 mmol/L'ü aşması neticesinde kemilumino immuno assay cihazında ölçülen kortizol düzeylerinde yalancı artışların meydana geldiği aktarılmaktadır (Kemppainen ve ark 2018).

SODYUM FLORÜR

Sodyum flörür, kan glukoz seviyesini korumak için kullanılan zayıf bir antikoagülandır ve bu yüzden koruyucu etkisi için potasyum oksalat gibi başka bir antikoagülanla birlikte kullanılmaktadır. Koruyucu etkisini ise glikoliziz enzim sistemini inhibe ederek gerçekleştirmektedir (Nizamlıoğlu ve Kurtoğlu, 1998; Haverstick ve Grosbach 2016).

Ceron ve ark (2004)'nın antikoagülan olarak sodyum florit ve dipotasyum oksalat kullanarak Alman Braco ve Beagle cinsi köpeklerden elde ettikleri plazma örneklerinde metabolitlerden safra asitleri, trigliseritler, üre ve ALT, AST ve CK parametrelerinin serum ile örtüştüğü; ölçülen mineral ve elektrolitlerde ise plazma ve serum örneklerinde farklılıklar oluştuğu bildirilmiştir.

Holstein-Friesian inekler ve buzağılarta L-laktat değerinin ölçümünde çeşitli metodların karşılaştırıldığı bir araştırmada portatif laktat ölçüm cihazında (Lactate Scout) sodyum floridin etkileşim sonucunda L-laktat değerlerini olduğundan yüksek gösterdiği ifade edilmektedir (Burfeind ve ark 2012).

SİTRAT

Sitrat kalsiyumu ile şelat oluşturarak antikoagülan etkisini göstermektedir. Dışarıdan kalsiyum ilavesiyle ise bu etki geri dönüştürülebilmektedir. Buna bağlı olarak koagülasyon testlerinde sıklıkla sitratlı tüplerden yararlanılmaktadır, buna karışın sitratlı tüpler kimyasal analizlerde nadiren kullanım alanı bulmaktadır (Haverstick ve Grosbach 2016).

Mohri ve arkadaşlarının safkan İngiliz atlarından aldıkları kanlardan yaptıkları çalışmada sodyum sitrat kullanılarak elde edilen plazma örneklerinde çoğu parametrenin serum ile karşılaştırıldığında farklılık gösterdiği bildirilmiştir. Buna karşın sodyum sitratın plazmayı seyreltici etkisinden dolayı dilüsyon düzeltmesi yapıldığında ise AST, BUN, kreatinin, toplam protein, albümin parametrelerinin serumla tutarlı sonuçlar verdiği; kalsiyum, toplam bilirubin, glikoz kolestrol, trigliserit, ALT, ALP ve CK parametrelerinin ise serumla tutarlı sonuç vermediği aktarılmıştır (Mohri ve ark 2007'a).

Holstein ırkı ineklerde yapılan çalışmada sitratlı plazmada glikoz, toplam bilirubin, üre, kreatinin, toplam protein, albümin, AST ve CK değerlerinin serum örneklerine kıyasla daha düşük seyrettiği ortaya konmuştur (Mohri ve ark 2007b).

Ceron ve arkadaşlarının Alman Braco ve Beagle cinsi köpeklerden trisodyum sitrat kullanarak elde ettikleri plazmada ölçülen mineral ve elektrolitlerin (Ca, P, iyonize kalsiyum, Na, K, Cl) serumdan farklı sonuç verdiği bildirilmiştir. Kreatinin ve trigliserit ile ALT, AST, CK ve GGT enzim parametrelerinin serumla örtüşen sonuçlar verdiği; Ache, amilaz, ALP, lipaz parametrelerinin ise serum ile istatiksel olarak farklı sonuçlar verdiği aktarılmıştır. (Ceron ve ark 2004).

CTAD'ın içeriğinde sitrat, teofilin, adenosin ve dipridamol mevcut olup üniversal bir antikoagülant olarak kabul edilmektedir (Yokota ve ark 2003). Kedilerde ise potasyum ve AST düzeylerini belirlemede CTAD'lı tüplerin kullanımının yeterince uygun olmadığı bildirilmektedir (Granat ve ark 2017'a). Köpeklerde ise CK, potasyum ve klorun CTAD'lı plazma örneklerinde ölçümlerinin sakıncalı olduğu aktarılmaktadır. BUN, kreatinin, albümin gibi çeşitli biyokimyasal parametreler için ise yeni referans değerlerinin oluşturulması kaydıyla ölçümlerin gerçekleştirilebileceği belirtilmektedir (Granat ve ark 2017'b).

SONUÇ

Biyokimyasal analizlerin sağlıklı ve doğru uygulanmasında, numune toplanması, kullanılan antikoagülanlar, kan alma teknikleri, depolama süre ve ısısı, analiz aşamaları vb. birçok faktör etkilidir. Antikoagülan seçimi özellikle analizi yapılacak parametreye göre yapılmalı ve serum ya da plazma kullanım açısından hangisinin kullanılacağı mutlaka değerlendirilmelidir. Bu derleme, kan alma tüpünde bulunabilen katkı maddelerini ve bileşenlerini ve bunların klinik kimya testleri üzerindeki etkilerini ve özellikle de antikoagülanların etki mekanizmaları ile biyokimyasal parametreler ile ilişkilerini tanımlamayı amaçlamaktadır.

KAYNAKLAR

Abedin, S. N., Leela, V., Ralte, N. R. V. (2020). Blood plasma biochemistry of broiler birds at slaughter age: Effect of anticoagulants and comparison with serum.

Arslan, F. D., Karakoyun, I., Basok, B. I., Aksit, M. Z., Baysoy, A., Ozturk, Guclu, Y. K., Duman C. (2017). The local clinical validation of a new lithium heparin tube with a barrier: BD Vacutainer® Barricor LH Plasma tube. *Biochem Med (Zagreb)*, *27*(3), 030706.

Asirvatham, J. R., Moses, V., & Bjornson, L. (2013). Errors in potassium measurement: a laboratory perspective for the clinician. *North American journal of medical sciences*, *5*(4), 255.

Baca, A., Haber, R. J., Sujishi, K., Frost, P. H., & Ng, V. L. (2004). Artifactual undetectable HDL-cholesterol with the Beckman Synchron LX and Vitros 950 Assays temporally associated with a paraprotein. *Clinical chemistry*, *50*(1), 255-256.

Banfi, G., Salvagno, G. L., & Lippi, G. (2007). The role of ethylenediamine tetraacetic acid (EDTA) as in vitro anticoagulant for diagnostic purposes.

Baskin, L., Chin, A., Abdullah, A., & Naugler, C. (2019). Errors in patient preparation, specimen collection, anticoagulant and preservative use. Accurate Results in the Clinical Laboratory, 11–26. doi:10.1016/b978-0-12-813776-5.00002-9

Battison A. Apparent pseudohyperkalemia in a Chinese Shar Pei dog. Vet Clin Pathol. 2007 Mar;36(1):89-93. doi: 10.1111/j.1939-165x.2007.tb00188.x.

Belić, B., Cincović, M. R., Došenović, M., Stojanović, D., & Kovačević, Z. (2015). The effects of different anticoagulants on biochemical parameters in blood of dairy cows. Veterinarski glasnik, 69(1-2), 13-20.

Bowen, R. A., & Remaley, A. T. (2014). Interferences from blood collection tube components on clinical chemistry assays. *Biochemia medica*, *24*(1), 31-44.

Bowen, R. A., Hortin, G. L., Csako, G., Otañez, O. H., & Remaley, A. T. (2010). Impact of blood collection devices on clinical chemistry assays. *Clinical biochemistry*, *43*(1-2), 4-25.

Braun, J. P., Bourgès-Abella, N., Geffré, A., Concordet, D., & Trumel, C. (2015). The preanalytic phase in veterinary clinical pathology. *Veterinary Clinical Pathology*, *44*(1), 8-25.

Burfeind O, Heuwieser W. Validation of handheld meters to measure blood L-lactate concentration in dairy cows and calves. J Dairy Sci. 2012 Nov;95(11):6449-56. doi: 10.3168/jds.2012-5329. Epub 2012 Sep 7. PMID: 22959948.

Cerón, J. J., Martínez-Subiela, S., Hennemann, C., & Tecles, F. (2004). The effects of different anticoagulants on routine canine plasma biochemistry. *The Veterinary Journal*, *167*(3), 294-301.

Granat F, Monzali C, Jeunesse E, Guerlin M, Trumel C, Geffré A, Bourgès-Abella N. Comparison of different anticoagulant associations on haemostasis and biochemical analyses in feline blood specimens. J Feline Med Surg. 2017a Apr;19(4):394-402. doi: 10.1177/1098612X16628579. Epub 2016 Jul 9. PMID: 26887655; PMCID: PMC11119655.

Granat FA, Geffré A, Lucarelli LA, Braun JD, Trumel C, Bourgès-Abella NH. Evaluation of CTAD (citrate-theophylline-adenosine-dipyridamole) as a universal anticoagulant in dogs. J Vet Diagn Invest. 2017b Sep;29(5):676-682. doi: 10.1177/1040638717713793. Epub 2017b Jul 3. PMID: 28673194.

Guder, W. G., Ehret, W., da Fonseca-Wollheim, F., Heil, W., Muller-Plathe, O., Schmitt, Y., Darmstadt, G. Töpfer, Görlitz, H. Wisser, Mannheim, Zwata, B. (2002). The quality of diagnostic samples. Laboratoriums Medizin, 26(5/6), 267-283.

Harvey, J. W. (2012). Hematology procedures. *Veterinary Hematology*, 11-32.

Haverstick, D. M., & Grosbach, A. (2016). Specimen collection, Processing and Other Preanalytical Variables. Tietz textbook of clinical chemistry and molecular diagnostics. USA, St. Louis: Elsevier, 72-88.

Heard, D. J., Ruiz, M. M., Harr, K. E. (2006). Comparison of serum and plasma for determination of blood biochemical values in Malaysian flying foxes (Pteropus vampyrus). *Journal of Zoo and Wildlife Medicine*, *37*(3), 245-248.

Heidarpour M, Razmyar J, Mohri M, Ghari M. Effects of Various Anticoagulants on Biochemistry Analytes From Domestic Pigeons (*Columba livia domestica*). J Avian Med Surg. 2022 Aug;36(2):173-177. doi: 10.1647/21-00017. PMID: 35972869.)

Hirsch, A. L., Fletcher, J. M., & Mitchell, M. A. (2022). Effects of EDTA on chemiluminescent immunoassay measurement of ACTH, cortisol, and thyroid hormones in dogs. *Domestic Animal Endocrinology*, *79*, 106707.

Hopper K, Rezende ML, Haskins SC. Assessment of the effect of dilution of blood samples with sodium heparin on blood gas, electrolyte, and lactate measurements in dogs. Am J Vet Res. 2005 Apr;66(4):656-60. doi: 10.2460/ajvr.2005.66.656. PMID: 15900947.

Humann-Ziehank E, Ganter M. Pre-analytical factors affecting the results of laboratory blood analyses in farm animal veterinary diagnostics. Animal. 2012 Jul;6(7):1115-23. doi: 10.1017/S1751731111002679. PMID: 23031472.

Hussein HA, Müller AE, Staufenbiel R. Comparative evaluation of mineral profiles in different blood specimens of dairy cows at different production phases. Front Vet Sci. 2022 Oct 18;9: 905249. doi: 10.3389/fvets.2022.905249. PMID: 36330155; PMCID: PMC9622953.

Imafuku, Y., Meguro, S., Kanno, K., Hiraki, H., Nemoto, U., Hata, R., Takahashi K., Miura Y., Yoshida, H. (2002). The effect of EDTA contaminated in sera on laboratory data. Clinica chimica acta, 325(1-2), 105-111.

Kamali, H., & Mohri, M. (2015). Effects of heparin, citrate, and EDTA on plasma biochemistry of cat: comparison with serum. *Revue Med Vet*, *166*(9-10), 275-9.

Kazmierczak, S. C. (2013). Hemolysis, Lipemia, and High Bilirubin. Effect on Laboratory Tests. In *Accurate Results in the Clinical Laboratory: A Guide to Error Detection and Correction* (pp. 53-62). Elsevier Inc..

Kemppainen RJ, Behrend EN, Carter SF, Cole JE. Excess EDTA interferes with cortisol measurement using a solid-phase, chemiluminescent enzyme immunoassay. J Vet Diagn Invest. 2018 May;30(3):438-441. doi: 10.1177/1040638718763474.

Kurtoğlu, F., Başpınar, N ve Altunok, V (1999). Kanda Bazı Biyokimyasal Değerler Üzerine Depolama Süresi ve Farklı Antikoagulantların Etkileri. VET. BIL. DERG. 15:1, 89-96.

Lathrop, J. T., Hayes, T. K., Carrick, K., & Hammond, D. J. (2005). Rarity gives a charm: evaluation of trace proteins in plasma and serum. *Expert review of proteomics*, *2*(3), 393-406.

Lumeij, J. T. (1997). Avian clinical biochemistry. In *Clinical biochemistry of domestic animals* (pp. 857-883). Academic Press.

Mathews, J. A., Ni, Y. G., Wang, C., Peterson, J. E., Ray, C., Zhao, X., ... & Wegner, G. (2020). Considerations for soluble protein biomarker blood sample matrix selection. *The AAPS Journal*, *22*, 1-9.

Medaille, C., Briend-Marchal, A. (2004). Comparison of amylase and lipase activities in serum and plasma of dogs. *Veterinary Clinical Pathology*, *33*(3), 155-158.

Mohammadi V, Anassori E, Zeynali M. Influence of different anticoagulants on plasma biochemical analytes of buffalo: serum vs. plasma. Revue de Médecine Vétérinaire, 2019, 1-3 (170), pp.38-42.

Mohri, M., & Rezapoor, H. (2009). Effects of heparin, citrate, and EDTA on plasma biochemistry of sheep: comparison with serum. *Research in Veterinary Science*, *86*(1), 111-114.

Mohri, M., Allahyari, L., & Sardari, K. (2007a). Effects of common anticoagulants on routine plasma biochemistry of horse and comparison with serum. *Journal of equine veterinary science*, *27*(7), 313-316.

Mohri, M., Shakeri, H., & Lotfollah Zadeh, S. (2007b). Effects of common anticoagulants (heparin, citrate and EDTA) on routine plasma biochemistry of cattle. *Comparative Clinical Pathology*, *16*, 207-209.

Nizamlıoğlu M., Kurtoğlu F., 1998. Laboratuvar çözeltileri ve pratik biyokimya Ders Kitabı ISBN 975-448-126-1 S.Ü. Basımevi Ünitesi Konya

Sanmartí J, Robles-Guirado JA, Jose-Cunilleras E, Bassols A. Sample stability and heparin interference in ionized calcium and ionized magnesium measurements in horses using the Stat Profile Prime Plus co-oximetry electrolyte analyzer. Vet Clin Pathol. 2023 Jun;52(2):252-260. doi: 10.1111/vcp.13200.

Schechter DA, Lee HP, Kemppainen RJ, Behrend EN. Effect of EDTA on measurement of cortisol and thyroxine by chemiluminescent enzyme immunoassay in dogs. J Vet Diagn Invest. 2020 May;32(3):363-368. doi: 10.1177/1040638720911376.

Stokol T, Tarrant JM, Scarlett JM. Overestimation of canine albumin concentration with the bromcresol green method in heparinized plasma samples. Vet Clin Pathol. 2001;30(4):170-176. doi: 10.1111/j.1939-165x.2001.tb00427.x. PMID: 12024297.

Tappin S, Rizzo F, Dodkin S, Papasouliotis K, Tasker S, Murphy K. Measurement of ionized calcium in canine blood samples collected in prefilled and self-filled heparinized syringes using the i-STAT point-of-care analyzer. Vet Clin Pathol. 2008 Mar;37(1):66-72. doi: 10.1111/j.1939-165X.2008.00001.x.

Teahan, O., Gamble, S., Holmes, E., Waxman, J., Nicholson, J. K., Bevan, C., Keun, H. C. (2006). Impact of analytical bias in metabonomic studies of human blood serum and plasma. *Analytical chemistry*, *78*(13), 4307-4318.

Thomas, J. S. (2004). Introduction to serum chemistries: artifacts in biochemical determinations. Small Animal Clinical Diagnosis by Laboratory Methods, 4th ed. St Louis, Missouri: Elsevier.

Vignoli A, Gamba S, van der Meijden PEJ, Marchetti M, Russo L, Tessarolo S, Giaccherini C, Swieringa F, Ten Cate H, Finazzi G, Heemskerk JWM, Falanga A. Increased platelet thrombus formation under flow conditions in whole blood from polycythaemia vera patients. Blood Transfus. 2022 Mar;20(2):143-151. doi: 10.2450/2021.0456-20.

World Health Organization. (2002). Use of anticoagulants in diagnostic laboratory investigations. In Use of anticoagulants in diagnostic laboratory investigations.

Yekta, M. M. M., Ahmadi, S., Mohri, M. (2022). Hirudin as an anticoagulant in hematology and plasma biochemistry of dog: comparison with EDTA and serum. *Comparative Clinical Pathology*, *31*(3), 565-571.

Yokota M, Tatsumi N, Tsuda I, Nishioka T, Takubo T. CTAD as a universal anticoagulant. J Autom Methods Manag Chem. 2003;25(1):17-20. doi: 10.1155/S1463924603000038.

THE ARCHAEOLOGICAL LANDSCAPE OF ISKENDERUN BAY REGION AND THE AMANOS MOUNTAINS

ARKEOLOJİK PEYZAJ İÇERİSİNDE İSKENDERUN KÖRFEZİ VE AMANOSLAR

NİLGÜN COŞKUN[81]-M. GÖKÇE DEDE[82]

Özet

Doğu Akdeniz'in en kuzeydoğu, Ovalık Kilikya´nın ise en güneydoğu ucunu oluşturan İskenderun Körfezi, coğrafi olarak kuzeyde ve batıda Ceyhan Ovası, doğuda Amanoslar (Nur Dağı) ve güneyde de Amanoslar'ın denize uzandığı Akıncı Burnu ile sınırlanmıştır.

Amanos Dağları'nın doğusundaki Amik Ovası, 1930'lu yılların başlarından itibaren gerçekleştirilen sistematik kazı ve yüzey araştırmaları ile Yakındoğu'nun en iyi tanınan istasyonlarındandır. Yanı sıra Antiokheia kenti, Asi Deltası ve Kuseyr Yaylası da yürütülen uzun soluklu projelere ev sahipliği yapmıştır. Buna karşın İskenderun Körfezi kronolojisi, tümüyle 1992-2021 yılları arasında Kinet Höyük'te yürütülen kazı verileri ile oluşturulmuştur. Kazılara ek olarak, 1951'de ve 2004-2009 yılları arasında tümüyle kıyı hattında yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiştir.

Bölgeler arası ilişkilerin merkezi durumunda bulunması ve doğal liman özelliğine sahip oluşu ile İskenderun Körfezi'nde Protohistorik Dönemlerden Klasik Çağlara kadar yerleşim izleri bulunmaktadır. Olasılıkla Büyük İskender'in komutanı Seleucus Nicator tarafından, İskender'in ölümünden sonra onu onurlandırmak amacıyla kurulan ve Nil Deltası'ndaki Alexandreia ile karışıklığın önüne geçmek amacıyla Alexandreia kat'İsson (= İssos yakınındaki İskenderiye) adını taşıyan kent, en yaygın bilinenidir ve kent bugünkü İskenderun'a lokalize edilir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izinleri ile 2024 yılında İskenderun Körfezi ve Amanoslar (Tunç Çağlar'dan Roma Dönemi Sonuna Kadar) Yüzey Araştırması Projesi'nin ilk sezonu gerçekleştirilmiştir. Projenin temel sorularından biri Amanos Dağları'nın arkeolojik peyzaj içerisindeki konumunu araştırmaktır. Dağ geçitlerinin antik dönemde de kullanıldığı yazıtlardan anlaşılmaktadır. Deniz-ova arasındaki geçişler ile yüksek rakımlarda bulunan yaylaların bu örüntü içerisindeki yeri öncelikli araştırma konularıdır.

Bu kapsamda ilk sezonda kıyı hattındaki olası limanlar ile yerleşimler incelenmiştir. Kaynağını Amanoslardan alan ve batıda Akdeniz'e dökülen bu nehir vadilerinin araştırılması gelecek sezonlarda planlanmaktadır.

Anahtar Kelimler: İskenderun Körfezi, Amanoslar, Yüzey Araştırması, Yerleşim Sistemi, Liman

Abstract

The İskenderun Bay marks the north-easternmost point of the Eastern Mediterranean and the south-easternmost extent of Lowland Cilicia. It is bordered to the north and west by the Ceyhan Plain, to the east by the Amanos Mountains (the Nur Mountains), and to the south by Cape Akıncı, where the mountains meet the sea.

[81] Doç. Dr. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Arkeoloji, ORCID: 0000-0003-0848-9413
[82] Dr., Bağımsız Araştırmacı, Arkeoloji, ORCID: 0000-0003-4964-642X

The Amik Plain, east of the Amanos Mountains, is one of the best-known sites in the Near East, with systematic excavations and surveys conducted since the early 1930s. The city of Antioch, the Asi Delta and the Kuseyr Plateau have also been the focus of long-term projects. However, the chronology of the İskenderun Bay has been established solely on the basis of excavation data from Kinet Höyük between 1992-2021. Alongside the excavations, surveys were conducted along the entire coastline in 1951 and between 2004-2009.

Due to its central role in interregional interactions and its natural harbor features, the İskenderun Bay contains traces of settlement dating from the Protohistoric Period to the Classical Age. The city most commonly known as Alexandreia kat'Isson (Alexandria near Issos) was likely founded by Seleucus Nicator—one of Alexander the Great's generals—after Alexander's death, both to honor him and to distinguish the city from its namesake in the Nile Delta. The site corresponds to present-day İskenderun.

With permission from the Ministry of Culture and Tourism, the first season of the İskenderun Bay Region and Amanos Mountains Survey Project (from the Bronze Age to the end of the Roman Period) was conducted in 2024. A central research question of the project is the role of the Amanos Mountains within the broader archaeological landscape. Epigraphic evidence suggests that mountain passes were utilized in antiquity. Priority research areas include identifying the location of high-altitude plateaus within this network and examining the transitions between the sea and the plains. In this context, potential harbours and coastal settlements were investigated during the first season of research. Future seasons will focus on studying the river valleys that originate in the Amanos Mountains and flow westward into the Mediterranean.

Keywords: Iskenderun Bay, Amanos Mountains, Survey, Landscape, Harbour.

ISLAMIC JURISPRUDENTIAL QUALITY OF ORGANIZATION FEE IN SAVING FINANCE CONTRACTS

TASARRUF FİNANSMAN SÖZLEŞMELERİNDEKİ ORGANİZASYON ÜCRETİNİN FIKHİ NİTELİĞİ

Esma KUNDAK

Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, İslam Hukuku,

ORCID ID: 0000-0001-6353-0269

Özet

2021 yılında yürürlüğe giren 6361 sayılı kanun gereğince Finans Kurumları Birliği (FKB) tarafından hazırlanıp tek tip akit haline getirilen tasarruf finansman sözleşmeleri, İslâm hukuku çerçevesinde aşamalı olarak vekalet, karz ve iş akdine dayalı mürekkep bir akittir. Bu sözleşmede müşterinin firmaya ödediği organizasyon ücreti, akdin ana unsurlarından birisi olarak kilit bir noktada yer almakta ve akdin temel amacı olan tahsisat sürecini etkilemektedir.

Zira ödenmediğinde tahsisat aşamasına geçilememekte ve diğer faktörlerle birlikte akdin feshedilmesine sebep olabilmektedir. İlgili ücret, Tasarruf Finans Şirketleri (TFŞ) açısından müşterilerin birikmiş tasarruflarını yönetme, geri ödeme ve finansman kullandırma yükümlülüğü karşılığında alınan hak olarak telakki edilmektedir. Müşteri açısından ise tasarruf, tahsisat ve geri ödeme aşamalarından oluşan finansman faaliyetinin ve tasarruf fon havuzunun yönetimi karşılığında şirkete ödenen miktar olarak değerlendirilmektedir. Müşteri perspektifinden tahlil edildiğinde TFŞ'nin tahsisat döneminde müşterilerin oluşturduğu fakat kendi mülkiyetinde yer alan tasarruf fon havuzundan organizasyon ücreti karşılığında müşteriye finansman sağlaması ve geri ödeme planında bunu vadeli olarak teslim alması, uygulamanın karz akdiyle ilişkilendirilmesine sebep olmakta ve söz konusu uygulamanın faiz olduğu tartışmalarını gündeme getirmektedir. Sonuç itibariyle TFŞ bünyesinde yer alan tasarruf fon havuzuna tüzel kişilik verilmesi ile söz konusu problem giderilebilecektir. Bu doğrultuda TFŞ'nin vekil veya ecir-i müşterek konumunda işlem yapma hakkı doğacak ve fesada yol açan faiz şüphesi ortadan kaldırılarak sözleşme, İslam hukukuna uygunluk arz edecektir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, İslâm İktisadı, Karz, Vekâlet, Cehalet.

Abstract

Under No. 6361 which came into operation in 2021, saving finance contracts prepared by the Association of Financial Institutions (AFI) formed uniform contract is an compound contract based gradually proxy, loan and employment contract within the framework of Islamic law. In this contract, the organization fee paid by the client to the firm is a key element of the contract and affects the allocation process, which is the main purpose of the contract. Then, if it is not paid, the allocation process cannot be started and, together with other factors, may lead to the termination of the contract. For Savings Finance Companies (SFCs), the relevant fee is recognized as a right received in return for the obligation to manage, repay and provide financing to customers' savings. For the client, it is considered as the amount paid to the company in return for the management of the financing activity consisting of savings, allocation and repayment processes and the savings fund pool. When analyzed from the customer's perspective, the fact that the SFCs provides financing to the customer in return for an

organization fee from the savings fund pool formed by the customers during the allocation period but owned by the company and receives it on a deferred basis in the repayment plan causes the practice to be associated with the contract of karz and raises the debate that the practice in question is interest. As a result, this problem can be solved by granting legal personality to the savings fund pool under the SFC. Accordingly, the right of the SFC to act as a proxy or joint worker will arise and the contract will be in compliance with Islamic law by eliminating the suspicion of interest leading to fesâd.

Keywords: Islamic law, Islamic Finance, Loan, Proxy, Obscurity.

THE EFFECT OF RISK ON THE LEGITIMACY OF CONTRACTS AND RELATED CONCEPTS

RİSKİN AKİTLERİN MEŞRUİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ VE İLİŞKİLİ OLDUĞU KAVRAMLAR

Kübra ERTÜRK

Marmara Üniversitesi İslam Hukuku Doktora Öğrencisi

Özet

Mala sahip olmak isteyen insan çok sayıda ticari sözleşmeye imza atar. Ticari sözleşmelerin en önemli unsuru da risktir. Risk unsuru hem sözleşmelerin hem de bu sözleşmeler neticesinde zimmete geçirilen kazancın meşruiyetini etkiler. Bu sebeple bazı riskler akitlerin sıhhatine olumsuz bir etkide bulunurken bazı riskler de akitlerin meşru olması için gereklidir. Akitlerin sıhhatine olumsuz etkide bulunan riskler akdin sîgasında, akde konu olan şeyde ya da ödenecek bedelde söz konusu olur. Bu tür risklerin temel özellikleri; akdi yapan tarafların iradeleriyle ortaya çıkmaları, taraflar arasında nizânın (tartışmaların) ortaya çıkmasına yol açabilmeleri ve bâtıl yolla mal edinilmesine sebep olmalarıdır. Fıkıh kaynaklarına bakıldığında akdin sıhhatini olumsuz etkileyen riskin garar, ribâ, cehâlet ve kumar kavramlarıyla ilişkili olduğu görülür. Akitlerin meşru olabilmesi gerekli olan riske gelince bu riskin temel özelliği tarafların kâr elde edebilmelerini sağlamasıdır. Kişinin, yaptığı eylem sonucunda kârı hak edebilmesi için hem malın mülkiyetine sahip olması hem de yaptığı eylemin riskine katlanması gerekir. Bu meseleye dair Hz. Peygamberden rivâyetler de nakledilmiştir. Kur'an'ı Kerîm'de ise risk kavramı doğrudan yer almamaktadır. Ancak bir hakkı elde etmenin temel şartının sorumluluk yüklemek olduğuna dair âyetler bulunmaktadır. Bu sebeple kâr sonucunun ortaya çıkmasını sağlayan ve dolayısıyla akitlerin meşru olması için gerekli olan riskte risk-getiri dengesinin kurulmasının gerekliliği gündeme gelir. Fıkıh kaynaklarına bakıldığında akitlerin meşruiyeti için gerekli olan riskin damân ve kâr kavramlarıyla ilişkili olduğu görülür.

Anahtar Kelimeler: Sözleşme, Risk, Garar, Kâr, Damân.

Abstract

People who want to own goods sign many commercial contracts. The most important element of commercial contracts is risk. The element of risk affects the legitimacy of both the contracts and the gain embezzled as a result of these contracts. For this reason, while some risks have a negative effect on the validity of the contracts, some risks are necessary for the contracts to be legitimate. The risks that have a negative effect on the validity of the contracts are in the wording of the contract, the subject matter of the contract, or the price to be paid. The main characteristics of such risks are that they arise from the will of the parties to the contract, they can lead to disputes between the parties, and they enable the acquisition of property in an illegitimate way. When the sources of fiqh are examined, it is seen that the risk that negatively affects the validity of the contract is related to the concepts of gharar, ribā, ignorance and gambling. As for the risk that is necessary for contracts to be legitimate, the main feature of this risk is that it enables the parties to make a profit. In order for a person to deserve profit as a result of his action, he must both own the property and bear the risk of his action. There are also narrations from the Prophet regarding this issue. The concept of risk is not directly mentioned in the Qur'an. However, there are verses indicating that the basic condition for obtaining a right

is to assume responsibility. For this reason, it is necessary to establish a risk-return balance in risk, which ensures the emergence of the profit result and is therefore necessary for the contracts to be legitimate.

Key Words: Contract, Risk, Garar, Garar, Profit, Damân.

NARCISSUS SYMBOL IN TURKISH-ISLAMIC LITERATURE

TÜRK İSLAM EDEBİYATINDA NERGİS SEMBOLÜ

PINAR ÇİFTCİ

Diyanet İşleri Başkanlığı / Manevi Danışman

Sakarya Üniversitesi/ İlahiyat Fakültesi. İslam Tarihi ve Sanatları/ Türk İslam Edebiyatı Doktora Öğrencisi ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3648-5607

Özet

Türk İslam edebiyatı, doğadan alınan unsurları şiir diline taşıyan güçlü bir sembolizm anlayışına sahiptir. Bu anlayış içerisinde çiçekler, estetik görünümlerinin yanı sıra şiirsel anlam dünyasını oluşturan semboller arasında yer almaktadır. Sanat ve mimaride yer alan çiçek motifleri, divan şiirinde gül, lale, sümbül ve nergis gibi sembollerle şiirsel anlatıma taşınmıştır. Bu bildiride, klasik şiir anlayışında özel bir yere sahip olup estetiği temsil eden nergis çiçeği, belirli dönem veya şair sınırlaması olmadan örneklem yoluyla seçilmiş divan ve mesnevî beyitleri üzerinden analiz edilmiştir. Çalışmanın amacı, nergisin sembolik anlamlarını şiirsel bağlamda çözümlemektir. Nergis, divan şiirinde çoğunlukla sevgilinin gözü ile özdeşleştirilmiş; *"nergis-i mest", "nergis-i bîmâr", "nergis-i şehlâ"* gibi tamlamalar aracılığıyla mahmur, nazlı ve mağrur bakışları simgeleyen bir mecaz olarak kullanılmıştır. Araştırmada, metinlerarası analiz yoluyla Fuzûlî, Bâkî ve Şeyh Gâlib gibi şairlerden seçilen beyitler incelenmiş; nergisin, şairin duygu evrenine bağlı olarak farklı anlamlarla işlendiği görülmüştür. Aşk ve güzellik temalarının yanı sıra tasavvufî yorumlarda ilâhî nazar, mânevî idrak ve nefsin gafleti gibi soyut anlamlar da dikkate alınmıştır. Çalışmada, nergisin klasik şiirdeki sembolik işlevi estetik ve tasavvufî yaklaşımlar çerçevesinde bütüncül bir anlayışla değerlendirilmiştir. Narkissos mitosuyla kurulan kültürel bağlantılar, mazmunun yalnızca yerel şiir geleneğiyle sınırlı kalmayıp evrensel anlamlara da açık olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak nergis çiçeği, edebiyatta bir sembol olarak hem metin çözümlemelerine hem de çiçek imgeleri üzerine yapılan anlam araştırmalarına özgün bir katkı sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Nergis, Türk İslam Edebiyatı, Mazmun, Göz Sembolü

Abstract

Turkish-Islamic literature has a strong understanding of symbolism that carries elements taken from nature into the language of poetry. Within this understanding, flowers are among the symbols that form the world of poetic meaning as well as their aesthetic appearance. Floral motifs in art and architecture have been carried to poetic expression with symbols such as rose, tulip, hyacinth and narcissus in divan poetry. In this paper, the narcissus flower, which has a special place in classical poetry and represents aesthetics, is analyzed through divan and masnavi couplets selected through sampling without limiting the period or poet. The aim of the study is to analyze the symbolic meanings of narcissus in a poetic context. In divan poetry, narcissus is mostly identified with the lover's eye; it is used as a metaphor symbolizing the enraptured, coy and haughty gaze through phrases such as "narcissus-i mest", "narcissus-i bîmâr", "narcissus-i şehlâ". In this study, selected couplets from poets such as Fuzûlî, Nev'î, Bâkî and Şeyh Gâlib were analyzed through intertextual analysis, and it was seen that narcissus was treated with different meanings depending on the poet's emotional universe. In addition to the themes of love and beauty, abstract meanings such as the divine eye, spiritual perception,

and the negligence of the soul were also taken into consideration in Sufi interpretations. In this study, the symbolic function of narcissus in classical poetry is evaluated with a holistic understanding within the framework of aesthetic and mystical approaches. The cultural connections established with the mythos of Narcissus show that the metaphor is not limited to the local poetic tradition.

Keywords: Narcissus, Turkish Islamic Literature, Mazmun, Eye Symbol keyword

GİRİŞ

Klasik Türk edebiyatında çiçekler yalnızca dış dünyaya ait estetik varlıklar şeklinde algılanmaz aynı zamanda içsel anlamlarla yüklü, zihinsel eksende şekillenmiş semboller olarak değerlendirilir. Bu anlayışta, doğal bir objenin görünüşünden çok onun ruhsal ya da metafizik çağrışımları şiirsel anlatımda öncelik kazanır. Sanatkâr, doğadaki çiçeği birebir kopyalamak yerine zihninde oluşan ve estetik gelenekle yoğrulmuş bir tasavvura göre işler. Bu yöntemde amaç, cismanî olanı geri plana çekerek sanat nesnesine yüklenen derin anlamı öne çıkarmaktır.[83] Özellikle İslam estetik anlayışında sanatın temel yönelimi, görünenin ötesindeki hakikate ulaşma çabasıdır. Bu doğrultuda, nesnelerin bireysel ve geçici özelliklerinden ziyade onların ardında bulunan değişmeyen ve evrensel ilkeye yönelme eğilimi ön plana çıkmaktadır.[84] Klasik şiirde sıkça karşılaşılan gül, lâle, sümbül ve nergis gibi çiçekler, dönemin kültürel hayatında aşina olunan doğal ögeler olmalarıyla birlikte aşk, zarafet, sarhoşluk ve hastalık gibi soyut temaları simgelemeleriyle de şiirde anlam derinliği kazandıran öğelere dönüşmektedir. Böylece çiçekler, fiziksel tasvirin ötesine geçerek şiirin estetik ve düşünsel dokusuna işlevsel katkıda bulunmaktadır.[85]

Divan şairleri için nergis, sadece güzelliğin temsili değil aynı zamanda aşkın bakışla gelen öldürücülüğünün, hayranlığın ve bazen de ilahî tecellinin simgesidir. Nergis, bu yönleriyle hem estetik bir hayranlık nesnesi hem de mecazî derinliğe sahip çok boyutlu bir remiz hâline gelir. Özellikle mahbûbun gözüyle özdeşleştirilen nergis, şiirde kimi zaman âşığı perişan eden bir cellat, kimi zaman da manevî hakikate açılan bir pencere olarak karşımıza çıkmaktadır.[86] Tasavvufî yorumlarda ise nefs, göz, aşk ve ilahî zuhur gibi kavramlarla ilişkilendirilerek daha derin anlamlar içermektedir. Bu çalışmada, Türk İslam edebiyatında nergis sembolünün kullanım biçimleri, çağrıştırdığı anlamlar ve edebî işlevi; klasik şiirdeki estetik görünümünden başlayarak tasavvufî metinlerde kazandığı yorum zenginliğine kadar uzanan bir bütünlük içinde ele alınmaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Nergis" kelimesi Arapça'da *"نرجس"* şeklinde geçer ve klasik sözlüklerde özellikle bahar çiçekleri arasında estetik yapısıyla dikkat çeken, yapraklarının arasına gizlenmiş narin bir çiçek olarak tanımlanır. *Lisan al-ʿArab*'da "*gözün zayıf, eriyen ya da mahmur hâliyle*" ilişkilendirilerek bu çiçeğin özellikle mest bakış imgesiyle özdeşleştirildiği belirtilmiştir.[87] Aynı şekilde çağdaş Arapça sözlüklerde *"nergis"* kelimesi *"narcissus"* ya da *"daffodil"* karşılığıyla geçmekte, özellikle güzellik, kırılganlık ve baş eğmişlik gibi çağrışımlarla

[83] Beşir Ayvazoğlu, *Güller Kitabı* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1997), 17, 83.
[84] Turan Koç, *İslam Estetiği* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2009), 25.
[85] Berat Açıl, "Klasik Türk Şiirinde Estetik Bir Unsur Olarak Çiçekler", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 5 (Bahar 2015), 1–25
[86] Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983), 180.
[87] Lisan al-Arab İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab*, Beyrut 1414/1994, "(عنوان: نرجس" md.

tanımlanmaktadır.[88]Ayrıca arapça kökenli *"'Abher" (عبهر)* kelimesi de edebî metinlerde nergis anlamında kullanılan karşılıklardan biridir.[89]

Klasik Türk şiirinde nergis çiçeği, biçimsel güzelliği nedeniyle sevgilinin gözüne benzetilmekte; bunun yanında, ulaşılmazlığı, ilgisizliği ve bakışıyla âşığı etkileyen bir varlığın sembolü olarak da kullanılmaktadır. Bu sembolik kullanımın kökeni, Antik Yunan mitolojisindeki Echo ve Narcissus efsanesine dayanmaktadır. Mitolojik kaynaklarda yer alan anlatıma göre, Narcissus güzelliğiyle dikkat çeken ve çevresindekilerin hayranlığını kazanmış bir gençtir. Kendisine yöneltilen duygulara karşılık vermeyen bu karakter, zamanla yalnızlıkla çevrelenir. Ona âşık olan perilerden Echo, sesini yitirdikten sonra yalnızca duyduğu sözleri tekrar edebilen bir yankıya dönüşür. Narcissus'un bu aşka ilgisiz kalması üzerine, tanrılar tarafından cezalandırıldığı aktarılır. Bir gün bir su kaynağına eğildiğinde kendi yansımasını gören Narcissus, bu görüntüye karşı tutku duymaya başlar. Ancak bu tutkusu, karşılıksız bir bağlılığa dönüşerek onu tüketir. Zamanla güçten düşer ve orada hayatını kaybeder. Efsaneye göre, öldüğü yerde açan beyaz ve sarı çiçek, zamanla onun ismiyle anılmaya başlanır: Narcissus, yani nergis.[90]

Divan şiirinde bu çiçeğin sevgilinin gözüyle özdeşleştirilmesi, sadece biçimsel bir benzerlikten ibaret değildir. Nergis, âşığa dönmeyen bakışı, göz kamaştırıcı güzelliği, sessizliği ve zarif duruşuyla hem âşığın acısını hem de sevgilinin ilgisizliğini temsil etmektedir. Bu efsanenin çağrışımı ile Echo'nun yalnızca yankıya dönüşen sesi, klasik şiirde cevapsız kalan niyazların, içe kapanmış bir aşkın sessizliğinde bekleyişin temsili olarak yorumlanmaktadır. Şairler, nergisi tasvir ederken sadece bir çiçekten değil onun taşıdığı hikâyeden, hayal kırıklığından ve özlemin derinliğinden beslendiği görülmektedir. Böylece nergis hem görsel hem de duygusal bir mazmuna dönüşmekte, şiirde güzellik kadar hüznün ve bekleyişin de taşıyıcısı olarak görülmektedir.[91] Ayrıca Psikoloji tarihinde *"narsisizm*" olarak adlandırılan kavram da bu efsaneye dayanmaktadır. Narsisizm, bireyin kendine aşırı hayranlık duyması ve benmerkezci bir algı evreni içinde yaşamasıyla tanımlanan, psikolojide klinik bir kişilik bozukluğu olarak ele alınan bir kavramdır. Bu yapıya sahip bireyler, eleştiriye kapalı olmaları, kendilerini kusursuz ve üstün görmeleri, güç, başarı ve estetik gibi değerlere mutlak biçimde sahip olduklarına inanmalarıyla öne çıkar. Mitolojik kökeni Antik Yunan'da Narcissus anlatısına dayanan bu kavram, sembolik olarak insanın dışsal arayışlar yerine kendi iç varlığında hakikati keşfetmesi gerektiğine dair bir metaforik okumaya da olanak tanır. Narcissus'un sudaki yansısına duyduğu tutku, bireyin içe yönelimle öz-benliğine ulaşma çabasını temsil ederken su, bu ruhsal uyanışın aracısı, nergis çiçeği ise bu dönüşümün sembolü olarak görülmektedir. Altı taç yaprağıyla nergis, maddenin ruhla birleşimini ve bireysel bilgelik yolculuğunun tamamlanmasını simgeleyen bir öğe olarak güneşi andıran formu ve parlaklığı ise, bilgi ve farkındalığın çevreye yayılması şeklinde yorumlanmaktadır.[92] Günümüzde de bu efsanenin geçtiğine inanılan İzmir'in Karaburun ilçesinde, mitolojik Narcissus anlatısıyla ilişkilendirilen nergis çiçeğine atıfla her yıl ocak ayında Nergis Festivali düzenlenmektedir.[93] Bu durum, söz konusu mitolojik anlatının güncel kültürel yansımalarından biri olarak değerlendirilmektedir.

[88] Almaany.com, "نرجس" girişi, (daffodil; narcissus), erişim 12 Haziran 2025.
[89] M. Atâ Çatıklaş, *Şiirimizin Beyitler ve Mısralar Sözlüğü*, c. 1 (İstanbul: Sütun Yayınları, 2009), 32.
[90] Elif Anbarpınar, "Echo ve Narcissus Miti Üzerinden Okumalar ve Yeni Medya Sanatına Yansımaları", *Art-E Sanat Dergisi* 13/26 (31 Aralık 2020), 613–633.; Şefik Can, *Klasik Yunan Mitolojisi* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1994),70.
[91] Levend, Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar, 180.
[92] Turhan Yörükân, *Yunan Mitolojisinde Aşk* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000), 253.
[93] İlknur Özcan, "Festival Anlatılarının Ritüeller Temelinde Çözümlenmesi: Nergis Festivali Örneği*", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 19/1 (Yaz 2019), 195–206.

Orta Çağ Avrupası'nda nergis (Paskalya zambili), Hz. İsa'nın çarmıha gerilişinin ardından gerçekleştiğine inanılan yeniden dirilişin simgesi olarak kabul edilmiştir. Paskalya döneminde sarı veya beyaz nergislerin kilise ve evlerde kullanılması, diriliş umudunu ve kutsallığı temsil eden bir gelenek hâline gelmiştir. Hristiyan inanç geleneğinde, Hz. İsa'nın doğduğu bölgede nergislerin açtığına ve bu çiçeklerin kutsal atmosferi pekiştirdiğine inanılmaktadır. Bu anlayış, nergisin yalnızca baharın habercisi değil aynı zamanda kutsal zamanların sembolik bir bitkisi olarak algılanmasına zemin hazırlamaktadır.[94] Öte yandan Pers kültüründe nergis (narges), tarihsel olarak krallık ve zenginliğin sembolü sayılmış; klasik Fars şiirinde ise gülün ardından sevgilinin gözlerini tasvir eden güçlü bir mazmun olarak yer bulmuştur. İranlı şairler, bu çiçeği saflık, masumiyet ve gizli duygularla ilişkilendirerek şiirsel sembolizm içinde sıklıkla kullanmışlardır.[95] Bu çerçevede nergis, edebiyat, kültür ve psikoloji alanlarında çok yönlü bir anlam taşıyıcısıdır ve bu anlamlar edebi metinlerde de kendini göstermektedir.

Nergisin Göz ile Özdeşleştirilmesi

Divan edebiyatında nergis denildiğinde, ilk olarak göz ile olan ilişkisi akla gelir. Nergisin biçimsel özellikleri, özellikle uzun ve kıvrımlı yapraklarıyla gözün biçimine benzetilmiş, bu nedenle nergis kelimesi şairlerin dilinde çoğu zaman "göz" ün doğrudan remzi hâline gelmiştir.[96] Şairler, mahbûbun gözünü nergisle özdeşleştirirken sadece güzellikten söz etmezler; aynı zamanda bu bakışın öldürücülüğünü, etkileyiciliğini ve âşığı içine çeken gizemli yönünü de dile getirirler.[97]

Örneğin Fuzûlî (ö. 1556), nergis çiçeğini *"nergis-i mest*" tamlamasıyla kullanmakta ve onu sevgilinin mahmur, etkileyici bakışlarıyla özdeşleştirmektedir.

"Bîmâr tenüm nergis-i mestün eleminden

Hûnîn cigerüm la'l-i dür-efşânun içündür."[98]

(Tenim, sarhoş nergisinin, gözünün eleminden hastadır. Ciğerim inci saçan Ia'lin, dudağın yüzünden kanla doludur, mustariptir.)

Beyitte nergis, doğrudan göz imgesiyle ilişkilendirilmekte, 'mest' yani mahmur oluşuyla estetik bir derinlik kazanmaktadır. Nergis çiçeğinin başının hafifçe eğik duruşu ve sap kısmının (haşîl) esrarotu olarak bilinmesi, bünyede zayıflık ve sersemlik hissi uyandırması nedeniyle, onun göz ve sarhoşluk imgeleriyle ilişkilendirilmesinde etkili olmuştur.

Fuzûlî, başka bir beyitinde sevgilinin gözünü *"nergis-i fettân"* tamlamasıyla zikreder ve bu gözün güzelliği kadar yıkıcılığına da dikkat çekmektedir:

"Kurtarmağa yağma-yı gamundan dil ü câm

Sa'yim nazar-ı nergis-i fettânun içündür"[99]

(Gönlümü ve canımı aşkının yağma etmesinden kurtarmak için çalışıyorum. Çünkü fitneler koparan nergis gözünün bir bakışı gönlümü de canımı da yağma eder.)

Burada, *"nergis-i fettân*" ifadesiyle sevgilinin gözü nergis çiçeğine benzetilmiştir; ancak bu benzetme yalnızca estetik bir tasvirle sınırlı değildir. Göz hem zarif hem de yıkıcı bir kuvvetin sembolüdür. "*Yağma"* kelimesi, aşk karşısında benliğin istilaya uğraması, gönlün ve ruhun teslim olması anlamında kullanılır. Şair, canını ve gönlünü gamın istilasından kurtarma çabasını

[94] Edith Hamilton, *Mitologya*, çev. Ülkü Tamer (İstanbul: Varlık Yayınları, 2016), 60.
[95] Yavuz Bayram, "Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler", *Turkish Studies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2/4 (2007), 209–217.
[96] İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 4. bs. (Ankara: Akçağ Yayınları, 1995).369.
[97] Açıl, "Klasik Türk Şiirinde Estetik Bir Unsur Olarak Çiçekler",16.
[98] Ali Nihat Tarlan, *Fuzûlî Dîvânı Şerhi*, (İstanbul: Akçağ Yayınları, 2017), 221.
[99] Tarlan, *Fuzûlî Dîvânı Şerhi*, 222.

dile getirirken, bunun nafile bir çaba olduğunu da ima eder; çünkü fitne yüklü bakış, her türlü direnişi boşa çıkaracak güçtedir. Bu beyitte nergis, klasik Türk şiirinde sıkça karşılaşılan bir mecaz olarak duygusal ve ruhsal sarsıntıyı imgelemektedir.

Şeyh Gâlib'in (ö. 1799) aşağıdaki beyti, klasik Türk şiirinde göz ile nergis arasında kurulan mazmunî ilişkinin bir örneğidir.:

"*Ol nigâh-ı çeşm-i zehr-âlûdan meynûş-ı nâz*

Ben humâr-ı nergis-i şehlâsının mestânesi"[100]

(Naz dolu, zehir etkili bakışlar saçan gözünün bakışından sarhoş olmuşum; Ben onun mahmur, şehla nergis gözünün sarhoşuyum.)

Özellikle *"nergis-i şehlâ"* tamlaması, nergis çiçeği ile sevgilinin şehla (hafifçe şaşı veya mavi) bakışlarını birleştirerek hem estetik hem de duygusal bir derinlik kazandırır. Nergis-i şehlâ ifadesi estetik ve duygusal yoğunluk taşıyan, divan şiirinde çok özel bir göz betimidir. Şehla göz, klasik literatürde cazibenin ve baştan çıkarıcılığın bir göstergesidir;[101] bu nedenle *"mestâne", "humâr", "meynûş"* gibi sarhoşlukla ilgili kelimelerle birlikte kullanılarak sevgilinin bakışının büyüleyiciliği artırılır.

Şeyh Gâlib başka bir beyitte gözün esir edici bir gücü olduğunu vurgulayarak *"nergis-i câdû"* tamlaması ile kullanmıştır**:**

"Sünbül-i zülfü dökülmüş nergis-i câdûsına
Ejder-i sihriyle zincir eylemiş âhûsuna"[102]

(Sevgilinin sünbül gibi kıvrılmış saçları, onun büyüleyici nergis gözlerine dökülmüş; Öyle ki o saçlar, sihirli bir ejder gibi, bir ceylan gibi ürkek bakışlı sevgilinin gözünü zincire vurmuş (bağlamış) gibidir.)

Beyitte geçen "nergis-i câdû" (büyüleyici nergis) tamlaması, nergis çiçeğine atfedilen göz değmesi, sihir, efsun gibi anlamları çağrıştırır. Câdû" sıfatı ile birlikte kullanılarak şiirde nergisin sadece güzelliği değil, aynı zamanda tesiri, tılsımı ve aşkı esir edici gücü de vurgulanmaktadır.

Bâkî'de, bir beytinde nergisi "hûn" (kan) kelimesiyle birlikte kullanarak "**nergis-i hûn**" gözün **öldürücü ve incitici** niteliğine dikkat çeker:

"*Gerçi gâyet mestdür ol nergis-i hûn-rîzler*

Katı geçkindür velî ol gamze-i ser-tîzler"[103]

(Her ne kadar o kan dökücü nergis gözler oldukça mahmur (uyuşuk, dalgın) görünse de, onun sert ve baştan savıcı bakışları son derece hızlı ve etkilidir.)

Bu beyitte Bâkî, nergis mazmununu yalnızca sevgilinin gözüyle özdeşleştirmez; ona **"***hûn-rîz"* sıfatını ekleyerek gözün öldürücü, acı verici yönüne de dikkat çeker. Nergis burada hem mahmur bir güzelliği hem de tehlikeli bir bakışı simgeler.

Nedîm'in bir beytinde, divan şiirinde genellikle sevgilinin gözüyle özdeşleştirilen nergis, bu kez sevgilinin gül renkli gözünü gören ve ondan etkilenen bir çiçek olarak kullanılarak mazmunun geleneksel işlevi tersine çevrilmiştir.

---

[100] Naci Okçu, *Şeyh Gâlib Dîvânı*, (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2023), 328.
[101] Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 370.
[102] Okçu, *Şeyh Gâlib Dîvânı*, 289.
[103] Sabahattin Küçük, *Bâkî Dîvânı: Tenkitli Basım* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011),112.

"Çeşm-i gül-gûnun senin mümkin midir nergis görüp

Hûn-ı dilden çün gül-i bâdâm rengîn olmaya"[104]

(Senin gül renkli gözünü gören bir nergisin, gönlünden kan akıtıp badem gülü gibi renklenmemesi mümkün müdür?)

Burada nergis, klasik şiirdeki kibirli ve kendini beğenmiş yapısından sıyrılarak, sevgilinin gözleri karşısında mahcubiyet ve hayranlık duyan bir varlığa dönüşür. Göz ile özdeşleşen nergisin "badem gülü" gibi renklenmesi, hem aşk acısıyla gönlünden kan akması, hem de çok ağlamaktan gözlerinin kanlanması şeklinde yorumlanabilir. Böylece Nedîm, nergis mazmununu görsel ve duygusal boyutta işlemektedir.

Nergisin Tasavvufî Yorumları

Nergis, divan edebiyatında tasavvufî anlamlar içeren sembolik bir öğe olarak da işlenmiştir. Bu sembolik derinlik, özellikle bakış-gönül ilişkisi üzerinden kurulan mecazlarla açığa çıkmaktadır. Tasavvufî düşüncede gönül, ilahî aşkın mekânıdır.[105] Bu aşkı doğuran en önemli araçlardan biri ise mahbûbun bakışıdır. Nergis, bu bağlamda hakikatin göze aksedişi yani ilahî tecellinin bir remzidir.[106]

Bazı şairler, nergisin kendine dönük hafif eğik duruşunu nefsin kendine hayranlığı ile ilişkilendirirken bazıları bu duruşu mahviyet ve tevazu olarak yorumlamaktadır. Bu iki uç yorum, nergis imgesinin tasavvufî boyutlardaki çok anlamlılığını göstermektedir. Kimi şairlerde nergis, nefsin kibriyle yüzleşen ârifin hâlini simgelerken kimilerinde hakikatin çekim alanına girip hayran kalan bir göz olarak karşımıza çıkmaktadır.

Klasik şiirde varlık âlemine geliş süreci, özellikle canlıların yaratılışı, tasavvufî düşünce bağlamında derin sembolik anlamlarla ifade edilir. Bu anlayışa göre insan, hayvan ve bitkiler başlangıçta mevcut değilken; hava, su, toprak ve ateş gibi dört temel unsur aracılığıyla "*adem*"den (yokluk âleminden) varlık sahasına çıkarılmışlardır. Özellikle baharın gelişiyle birdenbire beliren çiçekler, bu geçişin en dikkat çekici metaforlarından biridir ve tasavvufî yorumlarda yokluktan varlığa çıkışın sembolleri olarak değerlendirilmektedir.[107]

Bu bağlamda Süheylî'nin (ö.1185) bir beytinde, nergis çiçeğinin kış boyunca görünmemesine rağmen baharla birlikte aniden zuhur etmesi, onun "*şehr-i 'adem*"den, yani yokluk ülkesinden gözleri bağlı şekilde gelişine benzetilmektedir:

"Dün geldi dahı şehr-i 'ademden gözi bağlu

Öykünse n'ola gözlerüye nergis-i şehla"[108]

(Dün, gözleri bağlı olarak yokluk şehrinden geldi; Şehla (yan bakışlı, mahmur) nergis, senin gözlerine özenip benzemeye çalışsa ne olur ki?)

Beyitte nergisin *"şehla gözlü"* ve "*gözü bağlı*" olarak tasvir edilmesi, onun yalnızca bir çiçek değil aynı zamanda henüz keşfe ermese de hakikate yönelmiş bir arif ruhu temsil ettiğini düşündürür. Tasavvufî sembolizmde gözlerin bağlı oluşu, kişinin henüz perdeli, fakat vuslata açık bir ruh hâlinde olduğunu ifade eden derin bir imgedir.

---

[104] Nedîm, *Divan*, haz. Abdülbâki Gölpınarlı (İstanbul: İnkilâp Kitabevi, 1983), 306.
[105] Tahsin Yazıcı, "Çeşm," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), 8/ 276.
[106] Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü (Ankara: Otto Yayınları, 2021), 73, 125.
[107] Ahmet Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu* 1: Ab-Azrail (İstanbul: OSEDAM, 2016), 92.
[108] Ahmed b. Hemdem Kethudâ Süheylî, *Süheylî Dîvânı*, haz. M. Esat Harmancı (Ankara: Akçağ Basım Yayım Pazarlama, 2007), 203.

Üsküdarlı Âşkî (ö.1576), bir beytinde nergis çiçeği üzerinden insanın faniliğine dair ince bir göndermede bulunur. Ona göre, tıpkı nergisin yokluk uykusundan uyanıp dünya yeşillikleri arasında kısa bir gezintiye çıkması gibi, insan da geçici bir süreliğine varlık âlemine uğramıştır:

"Nerges-i bînā-sıfat hāb-ı ademden göz açup

Sebzezār-ı āleme seyrāna gelmişlerdenüz"

(Göz sahibi (gören) nergis gibi, yokluk uykusundan göz açıp dünyanın yeşillikleri arasında seyretmeye gelenlerdeniz.)

Burada "*bînâ-sıfat nergis"* ifadesiyle göz sahibi, şuurlu bir varlık gibi nitelendirilen nergis, *"adem uykusundan göz açmak"* mecazıyla yokluktan varlığa geçişi, yani yaratılışı simgeler. Ancak bu geliş, kalıcı değil, seyrânîdir; yani kısa süreli, geçici bir duraklamadır. Böylece şair, baharın gelmesiyle açan ama mevsimi geçince solup giden nergis gibi, insanın da bu dünyada sınırlı bir vakti olduğunu, varlık sürecinin geçici olduğunu ima eder. Bu yorum, klasik şiirde nergis mazmununun tasavvufî fanilik bilinciyle nasıl bütünleştiğinin dikkat çekici örneklerinden biridir.

Nergis sembolü, Şemsî'nin Gülşen-âbâd Mesnevîsi'ndeki bir şiirde faniliğe işaret eden bir sembol olarak da işlenir. Örneğin bir beyitte:

"Gelür nergis bu meclis içre mestân

Olup nâsıh okur âyât-ı Kur'ân"[109]

(Nergis bu meclise mestâne bir hâlde gelir, ama sonunda bir vaiz (nâsıh) Kur'ân ayetlerini okumaya başlar.)

Bu beyitte nergisin dünyaya mestâne bir edayla gelişinden söz edilir fakat ardından bir nâsıhın (öğüt verenin) Kur'ân âyetleri okuması, onun sonunun ibretlik olduğunu vurgulamaktadır. Böylece nergis hem geçici bir güzelliği hem de hayatın sonunda mutlaka yüzleşilecek hakikati temsil eden bir varlık hâline geldiği görülmektedir.

SONUÇ

Türk İslam edebiyatı, doğadan devşirilen unsurları tasvir düzeyinde anlatımının yanında anlam derinliği bakımından da ele alan bir sembolizm anlayışına sahiptir. Nergis çiçeği bu semboller arasında, özellikle göz ile kurulan metaforik ilişkisiyle öne çıkmaktadır. Klasik Türk şiirinde nergis, çoğu zaman sevgilinin mahmur, nazlı ve bazen de öldürücü bakışlarını temsil eden bir mazmuna dönüşmüş; *"nergis-i mest", "nergis-i şehlâ", "nergis-i câdû*" gibi kullanımlarla şiirsel anlam alanını genişletmiştir. Şairin duygu evrenine, çağrışım zenginliğine ve metafizik yaklaşımlarına bağlı olarak bu çiçek edebiyatta, aşk, nefs, bakış, hakikat ve fanilik gibi temalarla ilişkilendirilmiş; bazen bir celladın gözünü, bazen de hakikate yönelmiş arif bir bakışı imleyen tasavvufî bir remze dönüşmüştür.

Bu çalışma, klasik Türk şiirinde nergis mazmununun işlevi ve anlam bağlamları üzerinden yapılan çözümlemelerle mazmun araştırmalarına özgün katkılar sunmaktadır. Nergisin şiirsel bağlamda kazandığı çok yönlü anlamlar detaylandırılarak, mazmunun yalnızca estetik değil, aynı zamanda düşünsel bir derinliğe sahip olduğu ortaya konulmuştur. Tasavvufî yorumlara zemin hazırlayan analizlerle, nergis sembolünün nefs, bakış, hakikat, varlık ve yokluk gibi temel kavramlarla nasıl ilişkilendirildiği örnek beyitler aracılığıyla gösterilmiştir. Bu yönüyle çiçek imgelerinin metafizik anlam alanlarıyla kurduğu bağın görünür kılınması amaçlanmıştır.

[109] Hasan Aksoy, "Şemsî'nin Gülşen-âbâd Mesnevîsi", *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1985),157.

Çalışmada ayrıca, Narkissos efsanesi başta olmak üzere mitolojik ve kültürel anlatılarla nergis arasındaki etkileşim ortaya çıkarılmış; bu sembolün evrensel düzeydeki çağrışım gücüne dikkat çekilmiştir. Böylece, klasik şiir imgelerinin yalnızca yerel değil, aynı zamanda kültürlerarası bir arka plana sahip olduğu vurgulanmıştır. Edebiyat, tasavvuf, mitoloji ve psikoloji (özellikle narsisizm) gibi farklı disiplinler arasında kurulan bağlar aracılığıyla nergis imgesi, çok katmanlı bir anlam alanında değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım, klasik şiir yorumlarına disiplinlerarası bir derinlik kazandırma açısından önem taşımaktadır.

Son olarak, görsel-estetik bir unsur olarak öne çıkan nergisin, klasik metinlerde nasıl metafizik bir anlam boyutuna evrildiği açıklanarak, şiir dili ile düşünce dünyası arasındaki geçişin izleri ortaya konmuştur. Bu bağlamda, sembollerin yalnızca süsleme unsuru değil, aynı zamanda fikir dünyasının taşıyıcısı olduğu bir kez daha teyit edilmiştir.

KAYNAKLAR

Açıl, B. (2015). Klasik Türk şiirinde estetik bir unsur olarak çiçekler. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, *5*, 1–25.

Aksoy, H. (1985). Şemsî'nin Gülşen-âbâd mesnevîsi. *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, *3*, 157–166.

Almaany.com. (2025, Haziran 12). *نرجس girişi (daffodil; narcissus)*. https://www.almaany.com

Anbarpınar, E. (2020). Echo ve Narcissus miti üzerinden okumalar ve yeni medya sanatına yansımaları. *Art-E Sanat Dergisi*, *13*(26), 613–633.

Ayvazoğlu, B. (1997). *Güller kitabı*. Ötüken Yayınları.

Bayram, Y. (2007). Klasik Türk şiirinde duyguların dili: Çiçekler. *Turkish Studies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, *2*(4), 209–217.

Cebecioğlu, E. (2021). *Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü*. Otto Yayınları.

Çatıklaş, M. A. (2009). *Şiirimizin beyitler ve misralar sözlüğü* (1. cilt). Sütun Yayınları.

Gölpınarlı, A. (Ed.). (1983). *Nedîm Divanı*. İnkılâp Kitabevi.

Hamilton, E. (2016). *Mitologya* (Ü. Tamer, Çev.). Varlık Yayınları.

Ibn Manzûr. (1994). *Lisânü'l-ʿArab*. Dâr Sâdır.

Koç, T. (2009). *İslam estetiği*. İSAM Yayınları.

Küçük, S. (2011). *Bâkî Dîvânı: Tenkitli basım*. Türk Dil Kurumu.

Levend, A. S. (1983). *Divan edebiyatı: Kelimeler ve remizler, mazmunlar ve mefhumlar*. Enderun Kitabevi.

Okçu, N. (2023). *Şeyh Gâlib Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Özcan, İ. (2019). Festival anlatılarının ritüeller temelinde çözümlenmesi: Nergis Festivali örneği. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, *19*(1), 195–206.

Pala, İ. (1995). *Ansiklopedik Divan şiiri sözlüğü* (4. bs.). Akçağ Yayınları.

Şentürk, A. A. (2016). *Osmanlı şiiri kılavuzu 1: Ab–Azrail*. OSEDAM.

Süheylî, A. b. H. K. (2007). *Süheylî Dîvânı* (M. E. Harmancı, Haz.). Akçağ Basım Yayım Pazarlama.Yazıcı, T. (1993). Çeşm. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, *8*, 276.

Yörükân, T. (2000). *Yunan mitolojisinde aşk*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

EVALUATION OF WORSHIP DONE FOR THE PURPOSE OF GAINING BENEFITS IN TERMS OF ISLAMIC LAW

MENFAAT ELDE ETMEK AMACIYLA YAPILAN İBADETLERİN İSLAM HUKUKU AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Mehmet ONUR

Doç.Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilimdalı, 0000-0002-2229-6450

Özet

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de insanların ve cinlerin yaratılış amaçlarını zikretmektedir. Kur'an-ı Kerim'de açık bir şekilde insanların ve cinlerin Allah'a ibadet etmek için yaratılmış oldukları bildirilir. Bazı İslam alimlerine göre; bireysel olarak insanların ve cinlerin Allah'a kulluk etmelerinin zorunluluk neticesinde olmadan, her iki yaratılmışın da kendi seçimleriyle ve hür iradeleriyle bu ibadeti yerine getirmeleri, istenmektedir. Bu alimlerin mevzubahis düşüncelerini kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerime dayandırdıkları aşikardır. Nitekim, Kur'an-ı Kerim'in bir çok ayetine bakıldığında yaratıcı tarafından talep edilen ibadetin iradesiz bir şekikde değil de hür iradeyle, tercih edilerek yapılmasının istendiği anlaşılmaktadır. Yaşam ve ölüm insanların imtihan edilmesi amacıyla var edilmiştir. Başka alimlere göre ayetlerde talep edilen kulluk ile; *"yalnızca bana kulluk yapsınlar*" bölümü *"sadece beni tanısınlar*" şeklinde de anlaşılmalıdır. Ancak şunu vurgulamak gerekir ki Allah'ı tanımanın manası; yapılması, olması veya uygun olan, yerinde olan biçimde Allah'a kulluk etmektir. Bu kulluğun ya da Allahı tanımanın da tamamen halisane olması gerekir. Zira ibadetlerde ihlas ibadetin kabulünün en önemli şartıdır. Nitekim samimiyet ifade etmeyen ve Yaratıcının rızasını hedeflemeyen yaratılmışların rızasına mazhar olmak amacıyla yapılan ibadetler eda edilmemiş olmanın yanında kişiyi şirke kadar götürür. Bundan dolayıdır ki yapılan ibadetlerin birinci tmel şartı sadece Yaratıcının rızasının gözetilerek ifa edilmesi olmalıdır.bu şartları haiz olmayan ibadetin ibadet olmaktan çıktığı naslardan da açıkça anlaşılmaktadır.

Anahtar kelimeler: İbadet, menfaat, kulluk, gösteriş

Abstract

Allah Almighty mentions the purpose of creation of humans and jinn in the Quran. It is clearly stated in the Quran that humans and jinn were created to worship Allah. According to some Islamic scholars, it is desired that both humans and jinn should perform this worship with their own choices and free will, without being obligated to worship Allah individually. It is obvious that these scholars based their thoughts on our holy book, the Quran. In fact, when we look at many verses of the Quran, it is understood that the worship requested by the Creator is not done in a way that is not willed but is done with free will and by choice. Life and death were created for the purpose of testing people. According to other scholars, the servitude requested in the verses is "let them serve only Me" and the section "only" is

Keywords: Worship, benefit, servitude, show-off

Giriş

Kur'an-ı Kerim'de insanların ve cinlerin yaratılış gayesi olarak Allah'a kulluk etmek gösterilmektedir (Zâriyât, 51/56). Zemahşerî'ye göre bu kulluk, zorunluluk değil, iradî bir seçimdir (Zemahşerî (ts.). Şevkânî ibadeti "Allah'ı tanıma" olarak yorumlayarak bu tanımanın Allah'a kullukla mümkün olduğunu ifade eder. Ona göre ibadet yalnızca bir şekil değil, niyet ve maksat ile anlam kazanır. Bu çerçevede, ibadet yalnızca şekli bir görev değil, anlam yüklü bir kulluk davranıştır. Ancak tarih boyunca bazı bireyler, ibadetleri dünyevî menfaatler elde etmek maksadıyla ifa etmiştir (Şevkânî, 1327). Bu çalışma, menfaat elde etme niyetiyle yapılan ibadetlerin geçerliliğini ve değerini İslam hukukçularının değerlendirmeleri üzerinden ele almakta, ibadetlerin menfaat elde etme amacıyla ifa edilmesi hâlinde İslam hukukundaki hükmünü tartışmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in ortaya koyduğu yaratılış gayesi bağlamında ibadetin mahiyeti ele alınmakta; özellikle ihlasın (samimiyetin) amelin geçerliliği üzerindeki etkisi klasik dönem âlimlerinin görüşleri çerçevesinde değerlendirilmektedir. İmam Gazzâlî, İbnu'l-Arabî, Şâtıbî ve Karâfî gibi isimlerin konuya yaklaşımları karşılaştırmalı biçimde incelenmiştir.

Şatıbî, Tabi Maksatlar ve İbadet

Makâsıdü'ş-şerîa bağlamında ibadetlerin bazen asli maksadına eklenen tabi maksatlar olabilir. Örneğin, namazın cemaatle sosyalleşmek için kılınması, orucun sağlığa faydası için tutulması, sadakanın üstünlük duygusu için verilmesi gibi... Bu gibi hallerde ibadetle birlikte dünyevî bir menfaatin hedeflenip hedeflenmediği, ibadetin sıhhati ve sevabı açısından önemlidir (Şâtıbî, 1992). Şâtıbî, bu tür niyetlerin ibadetin asli maksadına galip gelmesi halinde ibadetin bâtıl olacağını belirtir. Ancak asli maksat baskın olduğu sürece ibadet geçerli sayılır.

Gazzâlî'nin Görüşleri

Gazzâlî; dünyevî menfaat kastının ibadetin sıhhatine zarar vermediğini, ancak sevabını eksilteceğini belirtir. Hacca giden kimsenin ticaret yapmasının ibadeti bozmadığını, ancak ihlâs derecesini düşürdüğünü ifade eder (Gazzâlî, 2004).

İbnu'l-Arabî'nin Görüşleri

İbnu'l-Arabî de bu konuda Gazzâlî ile benzer düşüncededir. O, Bakara 2/198 ayetinden yola çıkarak, hac esnasında ticaret yapılmasının caiz olduğunu, bunun ihlâsı zedelemediğini savunur. Ona göre ihlâs, ibadetin yalnızca Allah rızası için yapılmasıdır; ancak menfaat kastı asli maksatla çatışmıyorsa bu, ibadeti geçersiz kılmaz.

Karâfî, Riya ve Teşrîk

Karâfî mevzuyu riya ve teşrik olmak üzere iki kavram üzerinden açıklar. Karâfîye göre teşrîk ibadetlerde asli maksata tabi maksat katmaktır. Karâfî, ibadetlerdeki riya ile teşrîk arasındaki farkı net biçimde ortaya koyar. Riya, ibadeti sadece insanların beğenisi için yapmaktır ve bu durumda ibadet geçersiz olur. Teşrîk ise Allah rızasıyla birlikte başka dünyevî amaçların da güdülmesidir. Bu tür niyetlerin ibadeti geçersiz kılmadığını ifade eder (Karâfî, 1994). Riyanın amellere zarar verip vermeyeceği hususu da kaynaklarımızda tartışılmıştır. Mükelleflerin amellerinde asıl olan gizli olmasıdır, zira gizli yapılan ameller ihlâslılığı, samimiyeti sağlarken kişiyi riyadan uzak tutar. Yalnız açıktan amellerin yapılmasının da mahzurunun olmadığı bazen yayrarlı bile olacağı durumlar söz konusudur (Çağrıcı, 2008). Kitabımız Kur'ân'da, "Sadakaları âşikâre olarak verirseniz bu ne güzel! Eğer yoksullara gizlice verirseniz bu sizin için daha hayırlıdır" buyurulmaktadır (Bakara 2/271).

Sonuç

İbadetlerdeki menfaat saiki, eğer asli maksada baskın değilse ibadetin sıhhatine zarar vermez. Ancak ihlâsın derecesi azalabilir. Riya, şöhret ve makam sevgisi gibi ihlâsı tamamen ortadan kaldıran unsurlar ise ibadeti bâtıl kılar. Şâtıbî'nin şu şartları ibadetlerin geçerliliği açısından önemlidir:

1. Tabi maksatlar asli maksada tâbi olmalıdır.
2. Tabi maksat fiilin sıhhatine zarar vermemelidir.
3. Mürailik, şöhret gibi maksatlar bulunmamalıdır.
4. Menfaat gerçekleşmediğinde ibadet terk edilmemelidir.

Sonuç olarak, menfaat niyeti taşıyan ibadetlerde asıl belirleyici olan şey, ibadet niyetinin baskınlığı ve ihlas derecesidir. Şâtıbî, Gazzâlî, İbnu'l-Arabî ve Karâfî gibi İslam hukukçuları bu konuda derinlikli değerlendirmelerde bulunmuş ve bu amellerin geçerliliğini niyetin içeriğine göre değerlendirmiştir. Bu çerçevede, İslam hukukunda ibadetin geçerliliği ve sevabı, kastın yönelimi ile doğrudan ilişkilidir.

Kaynakça

Çağrıcı, M. (2008). TDV İslam Ansiklopedisi: Riya. İstanbul: TDV Yayınları.

Gazzâlî, M. (2004). *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn* (Terc. A. Serdaroğlu, Cilt 1). İstanbul: Çağrı Yayınları.

Karâfî, A. (1994). *el-Furûk* (Cilt 1). Beyrut: Âlemü'l-Kütüb.

Şâtıbî, İ. (1992). *el-Muvâfakât fî Usûli'ş-Şerîa* (Thk. A. Dervâl). Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.

Şevkânî, (1327). *İrşâdü'l-Fühûl*. Kahire: yy.

Zemahşerî, M. (2002). *el-Keşşâf* (Tefsir). Beyrut: Dâru'l-Fikr.

KAHRAMANMARAŞ DEPREMLERİNİN TARİHİ VE KÜLTÜREL MİRAS YAPILARINA ETKİSİ: KAHRAMANMARAŞ ÖRNEĞİ

Arş. Gör. Dr. Şeyma NACAR[110]

[111] Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, , https://orcid.org/0000-0002-1009-5838

GİRİŞ

Kültür, bir toplumun yaşam biçimini, inançlarını, standartlarını, değerlerini, geleneklerini ve bu unsurlarla iletilen deneyimlerin toplamını ifade eder (Turhan & Saral, 2018). Kültürel unsurlar; diller, gelenekler, sanatlar, ritüeller, mimari yapılar, el sanatları ve ritüeller gibi çok çeşitli somut ve somut olmayan biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Kültürel miras tek bir toplum veya medeniyete ait olmayan, birçok uygarlığın birbirinden etkilenerek yüzlerce yıllık bir bilgi birikiminin sonucunda oluşmaktadır. Yerel kültürel varlığın korunması ve ekonomik devamlılığın sağlanması açısından önemli bir alandır. Kültürel miras yapıları şehrin bölgesel, kültürel ve sanatsal mirasını keşfetmesine olanak tanıyarak hem kültürel değerlerin korunması hem de yerel toplulukların ekonomik kalkınmasını desteklemektedir. Bu yapıların yerel topluluklar üzerindeki etkisi önemlidir (Varnacı Uzun & Somuncu, 2023). Kültürel miras, Türkiye'de önemli bir kalkınma aracı olarak öne çıkmakta ve etkili bir politika ile planlama stratejisi gerekmektedir. Kültürel miras yapıları ve turizm ilişkisi hem kültürel mirasın korunması hem de yerel ekonomik kalkınma açısından büyük bir öneme sahiptir. Kültürel miras turizmi, tarihi değerlerin ve kültürel varlıkların turistik faaliyetler yoluyla yaşatılması ve bu süreçte kaynakların sürdürülebilir bir biçimde yönetilmesi üzerine kuruludur. Ülkemiz zengin kültürel miras yapıları ile hem iç hem de dış turizmin gelişimini artıracak potansiyele sahiptir (Erdoğan, 2022). Bu bağlamda, Türkiye'nin kültürel zenginliklerine yönelik artış ve politikaların geliştirilmesi, etkili bir yönetim için elzemdir. Depremler hem fiziksel hem de kültürel miras üzerinde derin etkiler bırakabilen doğal felaketlerdir. Tarihsel yapılar ve kültürel miras alanları üzerinde yıkıcı sonuçlar doğurmakta, bu durum da toplumların kültürel kimliklerini tehdit etmektedir.

6 Şubat 2023'te meydana gelen Kahramanmaraş depremleri, Türk tarihinin en yıkıcı doğal afetlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bölgenin altyapısını ve kültürel mirasını önemli ölçüde etkileyerek turizm dinamiklerinde derin değişikliklere yol açmıştır. Yaklaşık dokuz saat içinde 7,7 ve 7,6 büyüklüğünde depremler meydana gelmiş ve bir dizi yıkıcı artçıya ve yapısal hasara neden olmuştur (Gökçeoğlu, 2023). Bu afet, yerel görünümde ekonomik, kültürel ve altyapısal sonuçları iç içe geçirerek kapsamlı değişikliklere yol açmıştır. Depremler kültürel değişim ve ekonomik destek için turizme büyük ölçüde bağımlı olan topluluklar arasında bir kopukluğa neden olmuştur. Kültürel miras unsurlarıyla beraber turizm etkileşimlerinde gelişen kültürel semboller ve sosyal yapılarda da deprem sonrası kayıplar oluşmuştur (Zengin vd., 2024). Evlerin ve ortak alanların yıkılması nedeniyle birçok depremzedenin yerinden edilmesi, yerel kültürün korunması çabalarını daha da karmaşık hale getirmiştir. Depremle birlikte çok sayıda kültürel miras yapısı hasar almıştır. Deprem raporları, bölgenin kimliği ve turistik

[110] Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, nacarseyma2003@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-1009-5838
[111] mustafa.altunkaya@inonu.edu.tr, Tasavvuf Anabilim Dalı Başkanı.

çekiciliği açısından kritik öneme sahip çok sayıda tarihi yapı da dahil olmak üzere 300.000'den fazla binanın yıkıldığını veya ciddi şekilde hasar gördüğünü ortaya koymaktadır (Güneş vd., 2023). Kahramanmaraş depremlerinin ardından yapılan incelemeler, kültürel miras hasarlarına yönelik önemli bulgular sunmaktadır. Uydu verileri kullanılarak depremlerdeki hasarın boyutu detaylı bir şekilde incelenebilmektedir (Boyoğlu vd., 2023). Bu tür teknolojiler, hasarın belirlenmesi ve kültürel mirasın korunmasını sağlama açısından kritik bir rol oynamaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde yer alan tarihi yapılar, depremler sonucu ciddi hasarla karşı karşıya kalmışlar ve bu durum arkeolojik genişleme bütünlüğünü tehdit etmektedir. Bu geleneksel, kültürel mirasın korunması için hükümetlerin ve uluslararası iş birliğinin sağlanması önemlidir. Özellikle savaş ve doğal afetlerin ardından kültürel değişimin korunmasına yönelik hukuki çerçevelerin belirlenmesi, bu süreçte kritik bir rol oynamaktadır (Oktay vd., 2020).

Bu çalışmanın amacı, 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremlerin kentin tarihi ve kültürel miras varlıkları üzerindeki etkilerini inceleyerek, bu etkilerin kültürel miras turizmi bağlamında nasıl bir dönüşüm yarattığını ortaya koymaktır. Ayrıca afet sonrası dönemde kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilir turizm politikalarının geliştirilmesi açısından önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Aynı zamanda, benzer afet durumlarında kültürel miras turizmine yönelik stratejik planlamalar yapılmasına katkı sağlayarak yerel kalkınmaya ve toplumsal hafızanın korunmasına yönelik bilimsel bir temel sunmaktadır. Elde edilecek bulgular, afet sonrası kültürel mirasın korunması, restorasyonu ve turizme yeniden entegrasyonu süreçlerine yönelik politika geliştirme çabalarına katkı sağlayacaktır.

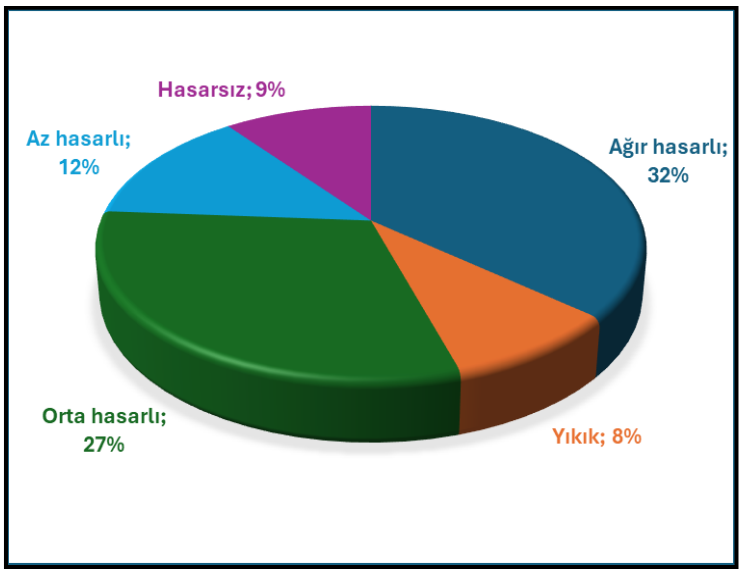
YÖNTEM

Bu çalışma, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremlerin Kahramanmaraş kentindeki kültürel miras yapıları üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla yürütülmüştür. Özellikle Dulkadiroğlu ve Onikişubat ilçeleri sınırları içinde depremden etkilenen tarihi yapılar, müzeler, camiler, tarihi çarşılar ve kültürel turizm noktaları inceleme kapsamına alınmıştır. Çalışmada, nitel araştırma teknikleri kullanılmıştır. Veri toplama sürecinde öncelikle Kahramanmaraş İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, yerel yönetimler ve ilgili STK'lar tarafından yayımlanan raporlar, resmî belgeler ve medya kaynakları incelenmiştir. Kültürel mirasın deprem sonrası durumunu ortaya koymak için saha araştırmaları yapılmıştır. Kahramanmaraş kent merkezindeki kültürel varlıklar, müzeler, tarihi yapılar ve turizm destinasyonlarında gözlemler gerçekleştirilmiş; yapıların mevcut fiziksel durumları, erişilebilirlik düzeyleri ve ziyaretçi potansiyelleri yerinde incelenmiştir. Toplanan veriler, betimsel analiz tekniği ile çözümlenmiş; gözlemler sonucunda elde edilen bulgular, kültürel miras turizminin deprem sonrası mevcut durumu, karşılaşılan sorunlar ve olası iyileştirme önerileri çerçevesinde sınıflandırılarak değerlendirilmiştir.

BULGULAR

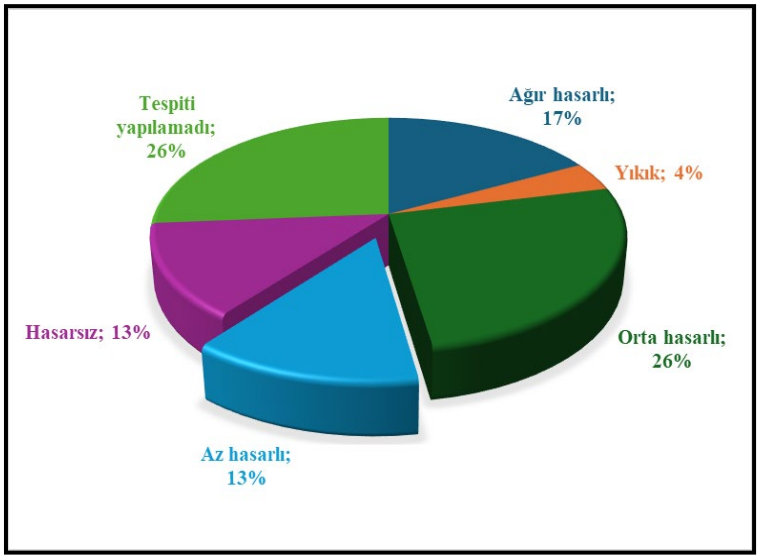
Kahramanmaraş merkezli depremlerin Onikişubat ve Dulkadiroğlu ilçelerinde bulunan tarihi ve kültürel miras yapılarına etkisini ve bu yapıların deprem öncesi ve sonrasına ait bulgularına yer verilmiştir. Gözlem ve doküman incelemesi yoluyla toplanan veriler, kültürel miras varlıklarının fiziksel durumu, erişilebilirliği, ziyaretçi yoğunluğu ve turizm altyapısındaki değişiklikler çerçevesinde analiz edilmiştir. Bulgular, deprem öncesi ve sonrası dönemlerin karşılaştırmalı değerlendirmesine olanak sağlayacak şekilde sunulmuştur. Bu sayede hem zarar gören kültürel varlıkların durumu hem de kültürel miras turizminin yeniden canlandırılmasına yönelik mevcut koşullar somut biçimde ortaya konulmuştur. Depremler, Dulkadiroğlu ve Onikişubat ilçelerinde yer alan birçok kültürel miras unsurunda ağır hasarlara yol açmıştır. Tarihi camiler, Kahramanmaraş Kalesi, Kapalı Çarşı gibi önemli yapılar depremin etkisiyle zarar görmüş, bazıları kısmen ya da tamamen kullanılamaz hale gelmiştir. Bu durum, kültürel

turizm faaliyetlerinde geçici bir durgunluğa ve ziyaretçi sayısında azalmalara yol açmıştır. Ancak, devlet ve yerel yönetimlerin öncülüğünde başlatılan restorasyon ve koruma çalışmaları büyük bir titizlikle sürdürülmektedir. Hasar gören yapıların özgün mimari özelliklerine uygun şekilde onarılması, kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılması ve turizmin yeniden canlandırılması açısından önemlidir. Dulkadiroğlu ilçesindeki tarihi yapıların hasar tespit çalışmalarında, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemini temsil eden yapılar dahil olmak üzere toplamda 149 adet tarihi yapıda hasar tespit edilmiştir. Hasar tespit raporuna göre 49 adet yapı ağır hasarlı, 12 yapı yıkık, 41 yapı orta hasarlı, 18 yapı az hasarlı ve 14 yapı hasarsız olarak belirlenmiştir. Dulkadiroğlu´nda yer alan tarihi yapıların hasar durumu grafiğine göre; %8´i yıkık, %32,88´i ağır hasarlı yapı, %27,51´i orta hasarlı yapı, %12´si az hasarlı yapı, %9´u ise hasarsız olarak tespiti yapılmıştır. Tarihi yapıların %12´sinin hasar tespiti henüz yapılmamıştır (Şekil 1).

Şekil 1. Dulkadiroğlu İlçesinde Bulunan Tarihi Yapıların Hasar Durumu (https://www.tmmob.org.tr, 2024).

Onikişubat ilçesindeki tarihi yapıların hasar tespit çalışmalarında, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemini temsil eden yapılar dahil olmak üzere toplamda 23 adet tarihi yapının hasar aldığı belirlenmiştir. Onikişubat ilçesinde bulunan tarihi yapılar Dulkadiroğlu ilçesindekilere göre daha az hasar görmüştür. Hasar tespit raporuna göre 4 adet yapı ağır hasarlı, 1 yapı yıkık, 6 yapı orta hasarlı, 3 yapı az hasarlı ve 3 yapı hasarsız olarak tespiti yapılmıştır. 6 yapının ise hasar tespiti yapılamamıştır. Onikişubat ilçesinde bulunan tarihi yapıların hasar durumu grafiğine göre; %4´ü yıkık, %17´si ağır hasarlı, %26´sı orta hasarlı, %13´ü az hasarlı, %13´ü hasarsız olarak tespit edilmiştir (Şekil 2).

Şekil 2. Onikişubat İlçesinde Bulunan Tarihi Yapıların Hasar Durumu (https://www.tmmob.org.tr, 2024).

Kahramanmaraş Ulu Camii, şehrin en önemli tarihi ve dini yapılarından biridir. 14. yüzyılda Dulkadiroğulları Beyliği döneminde inşa edilmiştir. Daha sonra Süleyman Bey'in oğlu tarafından 1501'de onarılan Ulu Camii'nin depremde minaresi yıkılırken bir bölümü ise hasar görmüştür. Mimari önemiyle bilinen Ulu Camii, bu depremlerden etkilenen birçok kültürel miras alanı arasında yer almaktadır. Caminin minaresi özellikle etkilenmiş, molozlardan çıkarılan kristal cam levha gibi yapının kalıntıları araştırma amaçlı kurtarılmıştır. Bu kadar önemli yapıların yıkılması yalnızca kültürel mirasın kaybını temsil etmekle kalmaz, aynı zamanda toplumun tarihi anlatısını ve kimliğini de etkilemektedir (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1. Ulu Camiinin Deprem Öncesi ve Sonrası Hali (https://www.aa.com.tr, 2024).

Kahramanmaraş'ın simgelerinden biri olan Kapalı Çarşı, 6 Şubat 2023'teki depremler sırasında ciddi hasar görmüştür. Maraş Tarihi Kapalı Çarşı gibi geleneksel ticaret merkezleri hem ekonomik hem de sosyal açıdan önemli yapılardır. Restorasyon çalışmaları hızla devam etmekte ve çarşı, eski canlılığına kavuşturulmaya çalışılmaktadır. Tarihi Kapalı Çarşı'nın yeniden inşa edilmesi, sadece bir yapının restorasyonu değil, aynı zamanda şehrin kültürel ve ticari hafızasının yeniden canlandırılması anlamına gelmektedir (Fotoğraf 2).

Fotoğraf 2. Tarihi Maraş Çarşısından Görünüm (https://www.aa.com.tr/tr, 2024).

Kahramanmaraş'ın tarihi ve kültürel kimliğinin önemli unsurlarından olan Kahramanmaraş kalesi depremde ciddi hasar almıştır. Depremler sonucunda kalenin iç ve çevre duvarları kısmen yıkılmış, bazı bölümlerinde ise yer yer çökmeler meydana gelmiştir. Bu yapısal hasarlar nedeniyle kale, ziyaretçilere kapatılmış ve restorasyon süreci başlatılmıştır. Kahramanmaraş Kalesi'nin restorasyon projesi, Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir. Kale, şehrin kültürel kimliğini yansıtan simgesel bir yapı olmasının yanı sıra, arkeolojik ve mimari açıdan da büyük öneme sahiptir. Her yıl binlerce yerli ve yabancı turistin ziyaret ettiği bu yapı, depremler sonrası alınan tedbirler kapsamında ziyarete kapatılmıştır (Fotoğraf 3).

Fotoğraf 3. Kahramanmaraş Kalesinin Deprem Öncesi ve Sonrası Hali (https://www.aa.com.tr/tr, 2024).

SONUÇ

Depremler, doğal afetler arasında tarihi ve kültürel miras yapılarına en fazla zarar veren afetler olup, tarih boyunca pek çok medeniyete ait olan çok sayıda tarihi eseri yok etmiş veya ağır hasar bırakmışlardır. 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen ve Kahramanmaraş´ın da merkez üssü olduğu, 11 ilimizi etkileyen Kahramanmaraş merkezli depremler bölgede bulunan çok sayıda tarihi ve kültürel miras yapılarının zarar görmesine neden olmuştur. Bu çalışma, Kahramanmaraş merkezli depremlerin kentin tarihi ve kültürel miras yapıları ile buna bağlı turizm faaliyetleri üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Elde edilen bulgular, depremlerin yalnızca fiziksel yıkıma yol açmadığını, aynı zamanda kentin kültürel kimliği, toplumsal hafızası ve ekonomik yaşamı açısından da önemli sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. Bu bölümde, araştırma sürecinde ulaşılan temel bulgular özetlenmekte, kültürel

mirasın korunması ve turizmin yeniden yapılandırılmasına yönelik değerlendirme ve önerilere yer verilmektedir.

Depremler, Kahramanmaraş'ın kültürel miras turizmini derinden sarsmış hem fiziksel yıkım hem de ziyaretçi akışının durması nedeniyle turizmi neredeyse tamamen durdurmuştur. Özellikle Kahramanmaraş Kalesi, Ulu Camii, Hatuniye Camii, Yedi Güzel Adam Edebiyat Müzesi ve bazı tarihi hamamlar, yapısal bütünlüğünü kısmen ya da tamamen kaybetmiştir. Kültürel mirasın zarar görmesi, kent sakinlerinin geçmişle kurduğu bağları zayıflatmış; bu durum kent kimliğini ve yerel aidiyet duygusunu olumsuz etkilemiştir. Ancak bu süreç aynı zamanda bölgenin kültürel mirasını koruma, dayanıklı restorasyon ve toplumsal belleği yeniden inşa etme açısından bir fırsat da sunmaktadır. Doğal felaketlerin ardından bu yapıların restorasyonunun, ekonomik kalkınma ile sürdürülebilirlik açısından incelenmesi önem arz etmektedir. Kültürel mirasın afetlere karşı korunması, yalnızca restorasyon teknikleriyle değil; afet öncesi risk değerlendirmesi, yapısal güçlendirme, dijital belgeleme ve toplum temelli koruma yaklaşımlarıyla sağlanmalıdır. Yerel halkın katılımı ile kültürel mirasın korunması çabaları artırılmalıdır. Turizm sektörü, bu miras unsurlarını yeniden canlandırmak için etkili bir araç haline gelebilir; böylece sadece ekonomik fayda sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda bölgenin sosyo-kültürel yapısını da destekleyebilir. Deprem sonrası hasar görmüş olan kültürel miras alanlarının yeniden değerlendirilmesi, koruma ve yönetim stratejilerinin geliştirilmesi açısından da önem taşımaktadır. Ayrıca kültürel miras turizminin yeniden canlanması, ulusal ve uluslararası düzeyde gereken desteklerin sağlanması ile mümkündür.

Çalışma alanındaki tarihi ve kültürel miras yapılarının korunması konusunda daha proaktif yaklaşımlar geliştirilmelidir. Özellikle, afet sonrası yönetim stratejilerinin bir parçası olarak kültürel miras turizminin yeniden yapılandırılması, Kahramanmaraş'ın geleceği için kritik bir adım olacaktır. Yerel el sanatlarını teşvik eden, geleneksel bilgiyi koruyan ve toplum katılımını destekleyen girişimler, kültürel turizmde bir toparlanmayı teşvik etmeye yardımcı olabilir. Yerel yetkililer, sanatçılar, tarihçiler ve turizm paydaşları arasındaki iş birliği çabaları, kültürel deneyimlere olan ilgiyi canlandıran bir çerçeve oluşturmak için esastır. Ayrıca tarihi ve kültürel yapıların korunmasında turist rehberlerinin rolü de hayati bir öneme sahiptir. Rehberler, tarihi ve kültürel miras yapılarının hikayelerini aktarma, ziyaretçilerin deneyimlerini derinleştirme ve bilgilendirme açısından önemli bir yer edinmektedir.

KAYNAKÇA

Anadolu Ajansı (2024). https://www.aa.com.tr/tr/tarihi-yasatan-carsilar/ticaretin-kalbi-500-yillik-tarihi-carsida-atiyor

Boyoğlu CS, Chike I, Caspari G, Balz T. (2023). Assessing the Impact of the Kahramanmaras Earthquake on Cultural Heritage Sites Using High-Resolution SAR Images. *Heritage*. 6(10), 6669-6690. https://doi.org/10.3390/heritage6100349

Doğan, T., Kalkan, H., Aldemir, Ö., Ayhan, M., Böcek, M., & Anıl, Ö. (2024). Investigation of rc structure damages after february 6, 2023, kahramanmaraş earthquake in the hatay region. Bulletin of Earthquake Engineering, 22(10), 5201-5229. https://doi.org/10.1007/s10518-024-01965-

Erdoğan, H. (2022). Planlama ve politika önceliğinde Türkiye'de turizm. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 5(1), 87-96. https://doi.org/10.47948/efad.1121548

Gökçeoğlu, C. (2023). 6 february 2023 Kahramanmaraş – türkiye earthquakes: a general overview. The International Archives of the Photogrammetry Remote Sensing and Spatial Information Sciences, XLVIII-M-1-2023, 417-424. https://doi.org/10.5194/isprs-archives-xlviii-m-1-2023-417-202

Güneş, G., GÜNEŞ, T., & Güneş, S. (2023). The impact of 2023 Kahramanmaraş earthquakes on real estate related sectors: an event study analysis. Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(28), 789-811. https://doi.org/10.36543/kauiibfd.2023.032

Oktay, S., Taş, N., Taş, M. (2020). Kültürel Miras Alanlarının Korunması ve Afet Yönetimi İlişkisi. Resilience, 4(2), 305-321.

Turhan, S., & Saral, E. (2018). Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Bağlamında Türkiye'de Eğitim Alanında Yapılan Bilimsel Çalışmalar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 5(1), 68-78. https://doi.org/10.21666/muefd.354350

TMMOB (Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği). Erişim Tarihi 08.09.2024 https://www.tmmob.org.tr

Varnacı Uzun, F., & Somuncu, M. (2023). Depremler Sonrası Antakya Kentsel Kültürel Mirası Hakkında Değerlendirme. Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi, 10(1), 9-23.

Zengin, B., Şen, L. M. ve Uz, S. (2024). Somut Olmayan Kültürel Miras Kapsamında Yaratıcı Şehirler Ağı: Bursa Örneği (Kavramsal Bir Analiz), Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi, 7(12): 963- 980.

THE FIRST TEKKES AS EDUCATIONAL PRODUCTION CENTERS IN THE ASCEPTANCE CENTER OF ISLAM

İSLÂM'IN ZÜHD YÜZYILINDA EĞİTİM ÜRETİM MERKEZİ OLARAK İLK TEKKELER

Mustafa ALTUNKAYA[111]

Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, Tasavvuf, Orcid: 0000-0001-8241-129X

ÖZ

Müslümanlar ilk yy.da sahabe adıyla anılırdı. İçlerindeki elit / adanmış kimseler ubbâd / zühhâd olarak anılır ve Mekke Dâru'l-Erkam (610-620), Medine Suffe'de (622-632) eğitim alırlardı. Bu özel birlikler Hz. Peygamber'in yakın çalışma ekibi olarak tehlike zamanlarında savunma amaçlı operasyonlara komuta ederlerdi. İslâm'ın zühd yüzyılındaki bu ilk eğitim /üretim merkezlerinin (tekye, tekke, tekâyâ adını alacak) çok boyutlu yapısı önemli ve yeterince incelenmemiş bir konudur. Hz. Peygamber, buradaki eğitim / üretim faaliyetlerini bizzat deruhte ederken Musab (öl. 623), Ali (öl. 661), Ubade b. Sâmit (öl. 654) gibi eğitmenleri zühhâd arasından seçip izam ediyordu. İbn Abbas (öl. 687), İbn Ebubekir (öl. 658), İbn Ömer (öl. 693) gibi ekolün ilk nesil mezunlarını İbn Sûhân (657) ve kardeşleri, Ebu'l-Esved (öl. 688), Hasan Basri (öl. 728) gibi ikinci nesil öğrenciler takip etti. İbn Sûhân ve Hasan Basri, Basra ve Kûfe'de şehir planlaması yaparak zühhâd / ubbâd için eğitim merkezleri yani tekkeler kurdular. Burada, ilk yüzyıl zühd anlayışının tasavvuf düşüncesine nasıl evrildiğini ve toplumsal bir organizasyon olarak sûfî kurumsallaşmasına nasıl dönüştüğünü ele alacağız. Zühd, Hz. Peygamber ve ashabının ilahi değerlerle dünyayı yönetme pratiği; tasavvuf, bunun sistematik teorik çerçevesidir. İslâm'ın ilk yüzyılında dünyevileşmeye karşı örnek temsillerle yaşayan bu anlayış, ilk yüzyıldan itibaren sûfî çevreler ve akademik önderler (meşâyih) aracılığıyla kurumlaşmıştır. Bu süreç, mistik-teolojik bir surette değil, bir eğitim üretim sistemi olarak işlev görmüş, sûfî kurumlar, İslam toplumunun sosyo-ekonomik ve kültürel dokusunu şekillendiren çok yönlü yapılar hâline gelmiştir. Burada, Medine zühd ekolünün tasavvuf düşüncesini belirleyen tesirini dikkate alarak sûfî kurumsallaşmasının tarihî gelişimini ve ilk tekke oluşumlarını ele alıyoruz.

Anahtar Kelimeler:

Tasavvuf, Zühd Yüzyılı, Kûfe, Basra, Hz. Ali, İlk Tekkeler.

ABSTRACT

Muslims were known as sahaba in the first century. The elite/dedicated individuals among them were known as ubbad/zuhhad and received training in the Dar al-Arkam of Mecca (610-620) and the Suffa of Medina (622-632). These special units, as the Prophet's close team, would command defensive operations in times of danger. The multi-dimensional structure of these first educational production centers (called tekye, tekke, tekaya) in the ascetic century of Islam is an important and insufficiently studied subject. The Prophet personally undertook the educational/productive activities here, and selected and assigned instructors such as Musab (d. 623) and Ali (d. 661) from among the ascetics. The first generation graduates of the school, such as Ibn Abbas (died 687), Ibn Abu Bakr (died 658), Ibn Omar (died 693), were followed

[111] Casim Avcı, "Kûfe", *İA*, (Ankara: TDV, 2002), 26/339-342.

by second generation students such as Ibn Suhan (657) and his brothers, Abu'l-Aswad (died 688), and Hasan Basri (died 728). Ibn Suhan and Hasan Basri carried out urban planning in Basra and Kufa and established educational centers, or lodges, for asceticism/ubbad. Here, we will examine how the first century understanding of asceticism evolved into Sufi thought and how it transformed into Sufi institutionalization as a social organization. Asceticism is the practice of the Prophet and his companions to govern the world with divine values; Sufism is its systematic theoretical framework. This understanding, which lived with exemplary representations against secularization in the first century of Islam, was institutionalized through Sufi circles and academic leaders (sheikhs) from the first century onwards. This process functioned not in a mystical-theological way but as an educational production system, and Sufi institutions became multifaceted structures that shaped the socio-economic and cultural texture of Islamic society. Here, we examine the historical development of Sufi institutionalization and the first lodge formations, taking into account the influence of the Medina ascetic school that determined Sufi thought.

Keywords:

Tasawwuf, Age of Zuhd, Kûfa, Basra, Ali, The First Lodges.

GİRİŞ

Çalışmamızın amacı İslâm'ın ilk yüzyılında ortaya çıkan zühd hareketinin eğitim ve üretim merkezlerini ele alıp ilk tekkelerin nasıl, nerede, ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu sorularına cevap bulmaktır. Böylece modern sonrası eğitim ve üretim faaliyetleriyle ilk tekkelerde gerçekleştirilen eğitim ve üretim faaliyetleri arasında bir kıyas yapma imkanı olacaktır.

Konu oldukça önemlidir çünkü globalizmin tekdüze eğitim ve üretim sistemi günümüz insan ve toplumlarının ihtiyaçlarına cevap verememektedir. Yeni bir eğitim ve üretim sisteminin kurulması konusunda hemen her alanda büyük bir beklenti olduğunu söylemek mümkündür. Uluslararası kuruluşlar güvenirliğini kaybetmiş, yerel hükümetler aracısı oldukları küresel sistemin çürümüşlüğünü gideremekte ve tıkanıklıklarını açamamaktadırlar. Çok kutuplu dünya Sykes-Picot düzeninde sona gelmiş bulunmaktadır. Bu da üretim ve eğitim sisteminde radikal kararlar alınmasını zorunlu kılmaktadır. Teo-politik önemine binaen bu konuda yeterli çalışma yapılmadığı görülmektedir. İslam'ın eğitim ve üretim sistemini günümüze taşıyan kadim kurumsal yapılar hakkında güncel verilerle konunun çalışılması önemli sonuçlar elde edilmesini sağlayacaktır.

Bu konuda sadece tedvin döneminde çok sayıda telif olduğunu görüyoruz. Abüllâtif Bağdâdî (öl. 1231). *İfâde ve'l-İ'tibâr*, Ahmed Fuâd Ehvânî, *et-Ta'lîm 'Inde'l-Kabisî*, Mahmûd Akûş, *Câmi'ut-Tolûnî, Âlûsî, Mahmûd (öl. 1924). Târîhu Mesâcidi Bağdâd, Âmilî, Bahâeddîn (öl. 1621). Keşkûl. Âmilî*, Zeyneddîn (öl. 1559), *Münyetü'l-mürîd fî âdâbi'l-müfîd ve müstefîd*, Ârif Hikmet Bey, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, Ahmed Emîn, *Duhâ'l-İslâm;* Ahmed Çelebî, *İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi;* Belâzüri (öl. 892), *Fütûh'ul-Büldân*; Câhız (öl. 869), *Risâle Muallimîn*. Câhız. *Beyân ve't-Tebyîn*, Câhız, *Mehâsin ve'l-Azdâd*, Cehşyâri (öl. 943). *Kitâbü'l-vüzerâ ve'l-küttâb*, Cevâd, Mustafa, *Mecelletü'l-ilmi'l-cedîd*, Deylemi, *Müsnedu'l-Firdevs*, Ebû Alâ Ma'arrî, *Risâle*, Ebû Ferec Isfahânî (öl. 967), *Ağânî*; Ebû Haccâc (öl. 1207). *Elif bâ li'l-elibbâ*; Ebû Hayyân Tevhîdî (öl. 1009), *İmtâ ve'l Müânese*, *Mukebesât;* Mustafa Ekinci, "Erdebil Tekkesi Kuruluşu, Gelişmesi Faaliyetleri", Ahmed Emîn, *Fecr'ul-İslâm*; Zekeriyyâ Ensârî (öl. 1520), *Lü'lü'ün-Nazîm fî Revm'it-Ta'lîm;* Roger Garaudy, *İslâm'ın Vadettikleri*, Gazâlî (öl. 1111). *İhyâ*, *İlcâmü'l-Avâm an ilmi'l-kelâm*, *Risâletü'l-Aşara*. Gazzî, Necmeddin. *Kevâkibü's-sâ'ire*. Imadüddîn İsfahânî (öl. 1201), *Târîhu Âl-i Selçûk*, Isfahânî, Hüseyin (öl. 1108). *Muhâdarâtü'l-Üdebâ',* Işık Doğan, Ahmet. *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları*, İbn Abdî Rabbih (öl. 940).

Ikdü'l-ferîd, İbn Abdiberr (öl. 1071), *Edebü'l-Mücâlese*, *Câmi'u Beyân'il-İlm,* İbn Abdilhakk Bağdâdî (öl. 1338). *Merâsıdü'l-Ittılâ',* İbn Arabî (Ebû Bekir) (öl. 1147), *Ahkâmü'l-Kur'ân*, İbn Arabi, *Muhâdaratü'l-ebrâr*, İbn Asâkir (öl. 1175), *Târîhu Dımeşk*, İbn Battuta Tanci, *Seyahatnâme*, *Tuhfetü'n-Nuzzâr*, İbn Beşkûvâl (öl. 1183), *Sıla fî Târîhî 'Ulemâ'il-Endelüs,* İbn Camâ'a (öl. 1332), *Tezkiretü's-sâmi'i ve'l-mütekellim fî edeb'il alim ve'l-müteallim,* Taberî, *Tarihü'l-Ümemi*, Cevzî (öl. 1201), *Muntazam*, *Ahbâr'ul-Hamka ve'l-Muğaffelîn, Saydü'l-Hâtır,* İbn Cübeyr (öl. 1217), *Rıhle*, İbn Dukmâk (öl. 1388). İntisâr, İbn Ebî Usaybi'a (öl. 1270), *Uyûnü'l-Enbâ fî Tabakat'il-Etıbbâ*, İbn Enbâri (öl. 1181), *Tabakatü'l-üdebâ,* İbn Esîr (öl. 1233), *Kâmil fî't-Târîh,* İbn Esîr, *Bidâye*, İbn Fakîh (öl. 796). *Kitâbü'l-Büldân,* İbn Fuvatî (öl. 1323), *Hevâdisü'l-Câmi'a,* İbn Hâc Abderî (öl. 1336), *Medhal*, İbn Hacer (öl. 1448). *İsâbe fî Temyîz'is-Sahâbe, Refu'l-Isr an Kudâtı Mısr*, *Dürer'ür-Kâmine*, *İnbâül-ğamr fî enbâi'l-Ömr, Mu'cemü İbn Hacer*, *Te'vîl'üt-Te'sîs,* İbn Haldûn (öl. 1405), *Mukaddime*, *Şifau's-Sail*, *'Iber*, İbn Hallikân (öl. 1282), *Vefeyâtü'l-ayân*, İbn Hanbel, *Kitabu'z-zühd*, İbn Hâni Endelüsî (öl. 973). *Dîvânü İbn Hânî*, İbn Havkal (öl. 977'ler). *Kitâbü Sûrat'il-'Arz*, İbn Hayy (öl. 912), İntisâr ve'r-red alâ İbn Râvendî, İbn Hıbzâbe (öl. 1001), *Mecâlisü Ebî Müslim*, İbn Hıccet'il-Hamevî (öl. 1433),*Semerâtü'l-Evrâk,* İbn Hişâm (öl. 833), Sîre, İbn Ibrî (öl. 1286), *Târîhu Muhtasar'id-Düvel;* İbn Imad (öl. 1678), *Şezerâtü'z-zeheb*, İbn Inebe (öl. 1424), *Umdetü't-tâlib*, İbn İsâ Saruhânî, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, İbn Kadı Şübhe (öl. 1448), *Menâkıbü'ş-Şâfîî*, İbn Kuteybe (öl. 889), *Uyûnü'l-Ahbâr, Ma'ârif*, İbn Mıskeveyh (öl. 1030), *Tehzîbü'l-ahlâk*, *Sukutü'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye*, İbn Mukaffa', *Dürretü'l-Yetîme*, İbn Mübarek, *Kitabu'z-zühd*, İbn Müncib Sayrafî (öl. 1147), *Kanûnü'r-resâil*; İbn Müncib Sayrafî, *İşâre ilâ Men Nâle'l-vezâre*, İbn Nedîm (öl. 955), *Fihrist*, İbn Nübâte, (öl. 1366), *Serhu'l-uyûn*, İbn Sâ'î (öl. 1275), *Câmiu'l-muhtasar*, İbn Sahnûn (öl. 854), *Âdâbü'l-muallimîn*, İbn Sîde (öl. 1066), *Muhassas*, İbn Sînâ (öl. 1036), *Kanûn*, İbn Şeddâd (Bahâeddîn) (öl. 1234), *Mahâsinü's-sultâniyye*, İbn Şeddâd (öl. 1285), *Alâku'l-hatîra*, İbn Şihne (öl. 1485), *ed-Dürrü'l-müntehab fî târîhi Haleb*, İbn Tagrîberdî (öl. 1469), *Nücûmü'z-zâhire*, İbn Tolûn Sâlihî (öl. 1546), *Kalâidü'l-Cevheriyye;* İbn Vâsıl (öl. 1298), *Müferricü'l-kürib fî ahbârı benî Eyyûb*, İbn Zâfir (öl. 1216), *Bedâiu'l-bedâih*, İbn Zâfir (öl. 1216), *Târihu'd-düveli'l-munkatı'a*, İbn Zûlak (öl. 997), *Ahbâru Sîbeveyh Mısrî*, İbrâhîm, Hasan, *Fâtımiyyûn fî Mısır*, İbrâhîm, Hasan, *Târihu'l-İslâm siyâsî*, İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, Kabisî, (öl. 1202), *Fuzla li-ahvâli'l-müte'allimîn*; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, Kalî (öl. 967), *Emâlî*, Kalkaşandî (öl. 1418), *Subh'ul-A'şâ*, Kâmil Hüseyin, *Nazarriyetü'l-mesel ve'l-memsûl*, Kanavât, Abdürrahim. "Fütûh-i Horasan-ı Medâinî, Kitabî Kohen der Tarih-i Horasan", *Faslâme-i İlmî Pejoheşî Tarih-i Ferheng*, Kara, Mehmet, *Bir Başka Açıdan Kutadgu Bilig*, "Tekke Eğitimi ve Literatürü", Kara, Mustafa. "Tekke", *Metinlerle Günümüz Tasavvufî Hareketleri*, Kastallânî (öl. 1517), *Mevâhibü'l-Ledünniyye*, Kaşgarlı Mahmûd, *Divân-ı Lügâti't-Türk*, Kazvînî (öl. 1283). *Âsâru'l-bilâd*, Kemikli, Bilal. Türk İslâm Edebiyatı, Kıftî (öl. 1248), *Ahbâr'ul-Ulemâ*, Kindî (öl. 969), *Kitâbü'l-vülât ve'l-kudât*, Kirmâni (öl. 1021'ler), *Risâlet'ül Vazıyye*, Köprülü, Fuad. "Vakfa Ait Tarihi Istılahlar: Ribât", Vakıflar Dergisi II, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Kummî, *İ'timâdü's-sadûk*, Kuraşî, *Ma'âlimü'l-kurbe*. Kübrâ, Necmeddîn-i. *Fevâ'ihu'l-cemâl*, Küleynî (öl. 941), *Usûlü'l-kâfî*. 1. Kütüb Mısriyye Mevâiz Şîiyye Bl., Kürd Ali, Muhammed, *Hıtatü'ş-Şam*, *İslâm ve'l-hadâratü'l-Arabiyye*, *Resâilü'l-büleğa,* Küşâcîm (öl. 961), *Edebü'n-Nedîm*, Kütübî (İbn Şâkir) (öl. 1363), *Fevâtü'l-vefeyât*, Ma'arrî (öl. 1057), *Risâletü'l-Ğufrân*, Ma'arrî, *Resâilü Ebî'l-Alâ*, Ma'rûf, Nâci. *Medresetü'l-Mustansıriyye*, Makdisî (öl. 990'lar), *Ahsen'üt-Tekasîm fî Ma'rifet'il Ekalîm*, Makkarî (öl. 1631), *Nefh'ut-Tîb*, Makrîzî (öl. 1441), *Hıtat*, *İtti'âz'ul-Hunefâ*, Mâverdî (öl. 1058), *Ahkâm'üs-Sultâniyye*, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn,* Merzübânî (öl. 994), *Müvaşşah*, Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, Mevlânâ, *Mesnevi*, Murtazâ (öl. 1044), *Tenzîhü'l-Enbiyâ*, Mûsevi (öl. 1009), *Müntehâ'l-Murâd*, Müberred (öl. 898), Kâmil, Mücîruddîn (öl. 1521), *Ünsü'l-Celîl;* Cemil Nahle, *Hadâratü'l-İslâm fî dâri's-selâm,* Müeyyed Fîddîn (öl. 1078), *Divânü'l-Müeyyed*; *Mecâlis'ül Müeyyediyye*,

Mütenebbî (öl. 965), *Divânü'l-Mütenebbî*, Nefîs, Sa'îd, *Mederesetü Nizâmiye,* Nefîs, Sa'îd. *Medrese-i Bağdâd*; Nesefî, Aziz. *Maksad-ı aksâ*; Nu'aymî (öl. 1521), *Dâris fîmâ fî Dımeşk min Madâris*; Nu'mân b. Muhammed. *Mecâlis ve'l-Müsâyerât*; Numân b. Muhammed (öl. 974), *Deâimü'l-İslâm*; *Esâsü't-te'vili'l-bâtın*; Numân b. Muhammed, *Menâkıb ve'l-mesâlib*; Numân b. Muhammed, *Tevîlü de'âimi'l-İslâm*, Nüveyrî (öl. 1333), *Nihâyetü'l-Ereb*, Oral, Zeki. "Konya'da Ebu Ishak Kazeruni Zaviyesi"; Sâbî (öl. 1056), *Rüsûmu Dâr'ıl-Hilâfe*; Safedi (öl. 1363). Tezkiretü's-salâhıyye; Salâhâddîn, Müneccid. *Hıtatu Dımeşk*; Se'âlebî (öl. 1038), *Yetîmetü'd-dehr*; Sehâvî (öl. 1497), *ed-Davü'l-Lâmi'*, Semerkândî, Ali. Bostânü'l-arifîn Mukaddimesi; Sezgin, Fuat. Bilim Tarihi Sohbetleri; Sıbt İbn Acemî (öl. 1479), *Künûzü'z-zeheb fî târihi Haleb*, Sıbt İbn Cevzî (öl. 1256), *Mirâtü'z-zamân*; Silefî (öl. 1180); Starr, S. Frederick. *Kayıp Aydınlanma*; Suyutî (öl. 1505), *Nüzhetü'l-Cülesâ' fî Ahbâr'in-Nisâ'*; *Hüsnü'l-muhâdara*, *Buğyetü'l-vü'at*, *Târîhu'l-hulefâ'*, Sübkî (öl. 1370), *Tabakatü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, *Müîdü'n-ni'am ve mübîdü'n-nikam*; Sülemî, Fütüvve, Sülemî, *Risâletü'l-Melâmetiyye*; Süleymân b. Ahmed (öl. ?). İrşâdü'l-Beşer; Şehîd (öl. ?), *Münye fî Edeb'il-'İlm*; Şehristânî (öl. 1153), *Milel ve'n-Nihal*; Şeyzerî (öl. 1372). *Nihâyet'ür-Rütbe*, *Nihâyetü'r-Rütbe fî talebi'l-hisbe*; Taşköprüzâde (öl. 1561), *Risâle fî İlmi'il-Edeb*, *Miftâh'us-Sa'âde*; Tûtah, Halîl. *et-Terbiyetü 'Inde'l-'Arab*; Umarâtü'l-Yemenî (öl. 1174). *Nüketü'l-Asriyye*, Ülken, Hilmi Ziya. *Aşk Ahlâkı;* Vassâf, Hüseyin. *Sefîne-i Evliyâ*; Vecdî, Ferîd. *Dâiretü Ma'ârif'il-Karn'il-'Işrîn*; Ya'kubî (öl. 905'ler), *Büldân;* Yakut Hamevî (öl. 1229), *Mu'cemü'l-Üdebâ; Mu'cemü'l-Büldân*; Yûsuf b. Abdü'l-Hâdî (öl. ?). *Simâr'ul-Makasıd*; Yüknekî, Edîb Ahmed. *Atebetü'l-Hakâyık*; Zehebî (öl. 1347), *Târîh'ul-İslâm*; Zerkeşi (öl. 1526'lar), *Târîh'ud-Develeteyn*¸ Zernûcî (öl. 1196'lar), *Ta'lîmü'l-Müte'allim*; Zeydan, Corci. *Târihu't-temeddüni'l-İslâmi*, Zürkanî (öl. 1710), *Şerh'ul-Mevâhib'il-Ledünniye*. Literatürün bir kısmını aktarmaya çalıştığımız eğitim ve üretim merkezleri konusunda dolaylı bilgiler ihtiva eden eserlerden de örnek verilmiştir.

Kuramsal Çerçeve

Kûfe ve Basra, Hz. Ömer döneminde İran seferlerine izam edilen orduların konaklama yeriiken Sa'd b. Ebî Vakkâs (öl. 675) tarafından planlanarak şehre dönüştürülmüş[112] bir nevi tekke şehridir. Bu şekilde Medine İslâm devletince kurulan çok sayıda tekke şehrinden söz etmek mümkündür. Zeyd b. Sûhân ve ilk tekke yapılanmasıyla Kûfe Basra şehirlerinin oluşumunu ele alırken birincil tarihi kaynaklardan yararlanmaktayız. Zeyd'in kardeşi Sa'sa'a'nın da bir şehir plancısı olduğu[113] şehrin kurulmasında Mesûdî'nin sözünü ettiği 635'te Utbe b. Gazvân'ın yanısıra[114] askerî mülahazaları dikkate aldığı bilinmektedir. Ordu harekâtına elverişli olması yanında zengin tarım arazileri ve ticari güzergâhlar üzerinde bulunması bu karargâhların şehir olarak (Kûfe – Basra) planlanmasını sağlamıştır.

Teolojik ekseni, sosyo kültürel ve edebi yapısıyla başkent konumundaki Mekke'nin Fethi, İslâm tarihinin dönüm noktasıydı. Kan dökülmeyip barışçıl şekilde sona erdiği için Bedir, Uhud ve Hendek Savaşlarını asla unutmayan Kureyşliler[115] bile Yezid'in alaycı şiirlerine[116] rağmen Fetih'ten sonra Müslümanlardan intikam almak istemediler. Hz. Peygamber asil ve öngörülemeyen davranışı bedevi intikam yasasını ortadan kaldırdı. Çünkü Arap geleneğinde gerçek zafer, cesur ve acımasız bir savaşın akabinde gelen zaferdi.[117] Düşmanı yok etmek, adamlarını öldürmek, mallarını yağmalayıp, kadınlarını ve çocuklarını esir etmekti. Hudeybiye Barışı Mekkeliler'in İslâm'a girmeleri için uygun psikolojik zemini sağladı. Peygamber (s)

[112] İbn Sa'd, *Tabakât*, tah. İhsân Abbâs (Beyrût: Dâr Sâdr, 1968), 6/221.
[113] Abdulhâlık Bakır, "Basra", *İA*, (İstanbul: TDV, 1992), 5/108-111.
[114] Dineverî, *Imamet ve Siyaset*, 1/204-213.
[115] Isfehânî, *Mekâtilu't-tâlibîn*, 1/80.
[116] *Yedi Muallakat Şerhi*, çev: A. Tercanizade, 231.
[117] Casim Avcı, "Kûfe", *İA* (Ankara: TDV, 2002), 26/339-342.

Hudeybiye'de ve ertesi yıl umrede çok sayıda kurban kesti. Mekkeliler servet, güç ve iktidar düşkünüydü. Çok sayıda deve kurban etmek zenginlik göstergesiydi ve Mekkelilerin kurban etinden faydalanması bir psikolojik üstünlük doğurdu. Ebû Süfyan'ın anlaşmayı bozmanın özrünü dilemek üzere Medine'ye gelmesi de Mekke aristokrasisi için sonun başlangıcıydı. Müslümanları hiçe sayıp alay edenler şimdi onlardan eman diliyordu. Ebû Süfyan özür beyanıyla birlikte Medine'nin iç durumundan da haberdar olmak istiyordu. Kızı Habibe o sırada Peygamberle evliydi. Fethin anlamı büyüktü. Çünkü İslâm, Medine sınırları içinde tehdit altında olan bir dinden, tüm Arap Yarımadası'nı yöneten bir konuma gelmişti. Bu büyük gelişme, sevindiriciydi ama o kadar da ürkütücüydü. Zira sorumluluk, bir şehir sınırlarından bir yarımada sınırlarına genişlemişti.

Hz. Ali, Medine'yi Hz. Osman'ın kanına bulayan fitne hadisesinden sonra İslâm'ın bu ilk düşünce merkezi ve ilk sünnet-i seniyye şehrini siyasi çekişmelerin uzağında tutmak, başlattığı Medine Zühd Okulu'nun çalışmalarını akamete uğramamak için hilafet başkentini Kûfe'ye taşıma kararı almıştı.[118] Böylece Medine Zühd Okulu'ndan bir kol Kûfe'ye intikal etmiş,[119] şehirleşme aşamasında yaklaşık 1500 sahabînin eğitim ve üretim çalışmalarıyla Kûfe Zühd Okulu'nu teşkil etmiştir.[120] Kûfe'de en son vefat eden sahabi Bey'atu'r-Rıdvan ashabından İbn Ebî Evfâ'dır (öl. 705).[121]

Zühd hareketinin tâbiîn kuşağındaki öncüleri Hz. Ali'nin öğrencileridir. Üveys el-Karanî (öl. 657), Âmir Abdullah b. Abdilkays (öl. 675), Ebû Müslim Havlânî (öl. 681), Mesrûk b. Ecda (öl. 683), Rebî b. Huseym Sevrî (öl. 685), Herim b. Hayyân (öl. 690), Esved b. Yezîd (öl. 694) ve Hasan Basrî (öl. 728)[122] Kûfe'de kalmışlardır. Medine'den sonra Kûfe, zühd ve tasavvufun ikinci merkezidir. Kûfe'de sûfî nispesini ilk kullanan Ebû Hâşim'dir (öl. 778).[123]

Kûfe zühd mektebinin oluşumunda Cemel ve Sıffîn savaşları etkili olmuştur. Kûfe zâhidleri bu vak'alarda Ümeyyeoğullarının haksız, ayrımcı ve seküler politikalarına karşı durmuşlar, zühd teopolitiğiyle Hz. Ali'nin safında teşeyyü' etmişlerdir. Bu ekolün retoriğinde Hz. Ali'nin Kûfe'de bulunması, burayı idari merkez yapması, burada şehid olmasının doğrudan etkisi vardır.[124] Hz. Ali, Medine zühd hareketinin öncü lideri, suffe fetâ ehlinin parlak siması olarak zühd hadisleri üzerinde durmuştur. İsfehânî'nin (öl. 1038) kaydettiği bir hadiste Resûlullah şöyle buyurur: "مَنْ زَهِدَ فِي الدُّنْيَا عَلَّمَهُ اللهُ تَعَالَى بِلَا تَعَلُّمٍ، وَهَدَاهُ بِلَا هِدَايَةٍ، وَجَعَلَهُ بَصِيرًا، وَكَشَفَ عَنْهُ الْعَمَى / Bu dünyada kim zâhid yaşarsa (ahiret değerleriyle) Allah, ilim tahsil etmese bile ona öğretir, hidayette olmasa da onu hidayete iletir, ona basiret verir, perdesini kaldırır."[125]

Vedâ' Haccı dönüşü (630) Ğadir-i Hum'da Hz. Peygamber'in; "من كنت مولاه فهذا علي مولاه / Beni seven Ali'yi sever" mealindeki açıklamasından sonra sahabe ve tabiin Hz. Ali'ye daha özel bir muhabbet duymuşlardı. Bu muhabbet Kûfeli Süfyân-ı Sevrî'nin (öl. 778) halifelerin üstünlük sıralamasında kendini gösterir: "Kûfe âlimleri, sıralamayı Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali ve Hz. Osman şeklinde yapmışlardır.[126] Kûfeli Zeyd b. Sûhân da Kûfe zühdünü oluşturan öncü isimlerdendir. Onun en belirgin vasfı Hz. Ali'nin en yakın öğrencisi / fetâsı olmasıdır.

Tekke Sisteminin İlk Müdavimleri İslâmî Gençlik Hareketinin Özel Birlikleri: "Sûffeliler"

[118] Afîfî, *Tasavvuf*, çev. İ. Kaçar ve M. Sülün (İstanbul: Risale, 1996), 100.
[119] Mollâ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh* (Beyrût: Dâr Fikr, 2002), 2/450.
[120] Cürcânî, *Dercü'd-dürer*, tah. Velîd b. Ahmed ve İyâd A. Kaysî (Britanya: Mecelle Hikme, 2008), 1/269.
[121] Safedî, *el-Vâfî*, (Beyrût: Dâru İhyâi Türâs, 2000), 9/257; Zehebî, *Siyer,* (Kâhire: Dâr Hadîs, 2006), 4/28.
[122] Câmi, *Nefahâtü'l-üns,* çev. Lâmiî Çelebi, nşr. S. Uludağ, M. Kara (İstanbul: Marifet Yay, 2008), 153.
[123] Belâzürî, *Cumel min ensâbi'l-eşrâf,* (Beyrût: Dâr Fikr, 1996), 3/28.
[124] İsfehânî, *Hilyetü'l-evliyâ* (Beyrût: Dâr kütüb Arabî, 1974), 1/72.
[125] Hattâbî, *Me'âlimüs's-Sünen* (Halep: Matbaa ilmiyye, 1932), 4/303.
[126] Mustafa Baktır, "Suffe", *İA*, (İstanbul: TDV, 2009), 37/469-470.

Gölgelik anlamına gelen suffe, Mescid-i Nebevî'nin girişinde genç ve adanmış sahâbîlerin yatılı kalması için yapılan mekânın adıdır. Burada kalan topluluğa Ehl-i Suffe denmiştir. Ashâb-ı Suffe, yatılı kaldıkları ve adanmış oldukları için adyâf / misafirler veya evfâd / temsilciler diye de isimlendirilmiştir.[127] Tasavvufun bu adanmış genç sahabe hareketine nispetle ortaya çıkan bir bilim olduğu genel kabul görmüştür.[128] Kâbe'nin kıble olmasıyla gölgelik mescidin kuzeyine alınmış sonra Mescid-i Nebevî'ye dahil edilmiştir. Mekkeli muhacir veya Medineli ensar ya da yabancı olup kendini Hz. Peygamber'in davasına adayan genç sahabiler içinde Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Ebûzer gibi evleri ve imkanları olduğu halde bu genç özel birlikler içinde (Suffe ehli) kalan sahabiler de vardı.[129] Yeni katılanlar, görevli gönderilenler, şehid olanlar oldukça Suffelilerin sayısı bazen artıyor bazen azalıyordu. Kaynaklarda Suffe'nin mekân olarak genişliği 400 kişiyi barındıracak ölçekteydi. Medine'ye gelen dış heyetler ve diplomatik misafirler de Suffe'de ağırlanırdı. Her defasında Temîm kabilesinden 80 kişinin Suffe'de ağırlandığı bilinmektedir.[130]

Akşam yemekleri için ehl-i suffenin evlere dağılması onları misafir etmekten onur duyan Ensar'ın davetlerinden kaynaklanıyordu. Bu durumu Suffe ehlinin yoksul, işsiz, garip, yolda kalmış, bakıma muhtaç kimseler olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü bu sıfatla adanmış sahabiler özel harekâtlar için gönüllü birlikler oluşturup çeşitli operasyonlar gerçekleştiriyorlardı.[131] Resûl-i Ekrem onları özel olarak yetiştiriyor, Kur'ân'ın anlaşılması, protokol ilmi, yabancı dil, çeşitli temel bilimler ve teknik ilimler konusunda onları eğitiyordu. O nedenle kendisine gelen hediyeleri onlarla paylaşıyordu. Onları birer aile ferdi gibi görüyor, onlar üzerinde titriyordu.[132] Kendi kızı işlerden bunalıp yardım istediği halde Hz. Peygamber hizmetli alınmasını onaylamıyor buna karşılık ashab-ı suffenin her türlü giderlerini karşılıyordu. Bu da onların özel birlikler oldukları anlamına geliyordu.[133] Ashâb-ı Suffe gündüzleri mescide su taşıyarak ve dağdan getirdikleri odunları satarak ihtiyaçlarını temin eder, geceleri de Kur'an tilâveti ve ilimle meşgul olurlardı.[134]

Ashâb-ı Suffe kendi tercihleriyle zâhidâne, minimalist bir hayat yaşıyordu. Bu zühd hayatı onları o kadar mutlu ediyordu ki bazen üzerine giyebileceği bir elbiseyi dahi bulamadıkları oluyordu. Bazıları zühd ve açlıktan zaafiyet geçiriyor, namazda ayakta durmakta zorlandıkları oluyordu. Bakara 273'te "Kendilerini Allah yoluna vakfedip yeryüzünde dolaşan fukara" ifadesi onlar için inmiştir. Burada fukara günümüzdeki anlamıyla değil, literal anlamıyla alınmalıdır. Bütün zamanlarını Allah Resûlünün davasını yüceltmeye ayırdıkları için para kazanmayı işten bile saymayarak daha önemli işlere yöneliyorlardı. Böylece suffe, zamanda bir eğitim kurumu haline geldi. Kur'an'ın nüzûlüne şahit olan Suffe ehli, Hz. Peygamber'e sorular sorarak Rabbani bir eğitimden geçiyorlardı.[135] Suffelilerin eğitim öğretim işleriyle bizzat Resûl-i Ekrem ilgileniyor, onlara çeşitli dersler veriyordu. Onları okuma yazma, Kur'an'ı anlama ve diğer bilimlere yönlendiriyordu. Resulullah'tan başka Ubâde b. Sâmit gibi sahabiler burada çeşitli dersler veriyorlardı. Ebû Hüreyre, ehl-i Suffe'den biri olarak Resûlullah'ın yanından ayrılmadığını, diğer sahâbîlerin bulunmadığı meclislere katılıp onların duymadığı bilgileri alıp ezberlediğini söylemiştir.[136]

---

[127] Mahmut Erdil, *Türk Sosyolojisi ve Tasavvuf*, (İstanbul: Eksen Yay. 2022), 56.
[128] Buhârî, "Ṣalât", 58; Nesâî, "Mesâcid", 29
[129] Müsned, 3/371.
[130] Buhârî, "Mevâḳitü'ṣ-ṣalât", 41; İbn Sa'd, 1/255.
[131] Müsned, 2/515; Buhârî, "Riḳāḳ", 17
[132] Müsned, 1/197.
[133] Müslim, "İmâre", 147; Müsned, 3/270.
[134] Buhârî, "Ṣalât", 84.
[135] Buhârî, "Büyû'", 1.
[136] Sehâvî, *Rücḥânü'l-kiffe*, 87-319.

Suffeliler kimi uzak yakın yerlere görevli olarak gönderiliyor, gittikleri yerlerde tekke oluşumları ve yapıları kuruyorlardı. Resûl-i Ekrem'in suffelilerden bazı kimselerin gönderilmesini isteyip eğitim, üretim gibi tekke faaliyetleri yapmalarını isteyen kabilelere bu birliklerden izam ediyordu. Hatta bir defasında Sûffelilerden 70 uzman birlik pusuya düşürülmüş ve şehid edilmişti. Allah Resulünü bu hadiseden daha fazla üzen başka bir hadise olmamıştır. Dolayısıyla temel bilimlerin gelişmesi suffeliler eliyle olmuştur. İlk dönem zühd hareketleri Suffelilerle başlamıştır. Suffeliler tasavvufun temelini oluşturmuştur. İsfahânî, *Ḥilyetü'l-evliyâ*'sında Suffeliler hakkında geniş bilgiler vermiş, Şemseddin Sehâvî 104 suffelinin biyografisini derç etmiştir.[137] Suffetü'n-nisâ olarak adlandırılan kadın özel birlikler de vardır.[138] Hanım sahâbîlerden oluşan suffeli kadınların biyografilerine de çeşitli kaynaklarda rastlanmaktadır. *Sıfatü's-safve* gibi biyografik eserlerde kadın zâhidelerin biyografileri verilmiştir.

Medine'den Kûfe'ye Tekke Hareketinin Öncüleri

Hz. Ali'nin devlet yönetimini Kûfe'ye taşıma kararı almasıyla Medine'den Kûfe ve Basra taraflarına yoğun bir göç hareketi başlamıştır. Bu ilk neslin başında sahabe ve tabiin gelmektedir. Hz. Ali'nin suffe eğitim faaliyetlerini Kûfe'de devam ettirmesiyle yeni eğitim binaları inşa edilmeye başlanmış bu yapılar zamanla tekke adını almaya başlamıştır. Zeyd b. Sûhân, Hasan Basrî, Ebu Esved Düeli gibi isimler sahabe arasında yetişip her tür fedakarlığa koşabilen tekke sisteminin ilk mezunlarıdır. Zeyd b. Sûhân, Abdülkaysoğullarından Adnan'a kadar uzun bir künyeye sahiptir. Kabile ileri gelenleri bizzat Hz. Peygamber'e gelip Müslüman olmuşlardır.

Zeyd b. Sûhân kardeşi Sa'sa'a ile birlikte Kûfe'nin planlamasında bulunmuş ve oraya yerleşmişlerdir. Zeyd bundan önce Bağdat'ın kuzey doğusundaki Medâin şehrindeydi. Zeyd Hz. Ömer'in on dokuz yakın adamından biriydi.[139] Zeyd b. Sûhân etkili hitabet vasfıyla beraber; atılgan, gözü pek, cesur, kahraman ve savaşçı yapısıyla da temeyyüz etmiştir. Hz. Ömer zamanında vuku bulan hemen bütün savaşlara katılmış, büyük yararlılıklar göstermiştir. Kâdisiyye veya Nihâvend savaşında ise elini kaybetmiş,[140] bununla ilgili olarak öncesinden Hz. Peygamber'in müjdesine nail olmuştur. Ebû Ya'lâ (öl. 919) *Müsned*'inde şunları aktarır: Hz. Peygamber buyurdu: "مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى رَجُلٍ يَسْبِقُهُ بَعْضُ أَعْضَائِهِ إِلَى الْجَنَّةِ فَلْيَنْظُرْ إِلَى زَيْدِ بْنِ صُوحَانَ / Bedenin bir parçası, kendisinden önce cennete girecek bir kimseye bakmak isteyen, Zeyd b. Sûhân'a baksın!".[141] Beyhakî'ye (öl. 1066) göre Resûlullah'ın Zeyd b. Sûhân hakkındaki bu ifadesi, onun şehit olacağı anlamına gelir ve nitekim Zeyd, Cemel'de şehid olmuştur.[142]

İbn Ebî'd-Dünyâ da (öl. 894) Zeyd b. Sûhân'ın elinin kesildiğindeki hâlini aktarmıştır. Zeyd, eli kesilip kanlar içinde iken tebessümü yüzünden eksik etmemiştir. Kendisine: "Bu durumda nasıl tebessüm edebiliyorsun?" diye sorduklarında: "Tamam bu büyük bir acıdır, fakat Allah'tan beklentim bu acıyı kolaylaştırmaktadır. Ben bu acımı, faydası olmayacak ve elimi yerine getirmeyecek bir kederle mi geçireyim? Ayrıca benim tebessümümde Müslümanlara bir teselli de vardır," demiştir.[143]

Zeyd b. Sûhân, elinin kopmasına rağmen fetihlerden geri durmamış, Cemel Savaşı'na Abdülkaysoğulları'nın lideri ve Hz. Ali'nin seçkin öğrencisi olarak katılmıştır. Bu savaşta ağır yaralanmış, yaralıyken kendinden önce şehid olan kardeşi Seyhan'la aynı kabre konulmasını,

[137] Müsned, 2/145; Ebû Dâvûd, "Ḥudûd", 11; Nesâî, "Ḳaṭ'u's-sârik", 8.
[138] Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/442.
[139] Taberî, *Câmiu'l-beyân*, (Beyrut*: Müessese risâle*, 2000), 14/429.
[140] Ebû Ya'lâ Temîmî, *Müsned*, (Dımeşk: *Dâr Me'mûn türâs, 1984), 1/393 hadis:511*
[141] Beyhakî*, Delâilü'n-nübüvve*, (Beyrût: Dâr kütüb ilmiyye, 1988), 6/416.
[142] İbn Ebî'd-Dünyâ, *es-Sabru ve's-sevâbu 'aleyhi,* (Beyrût: Dâr İbn Hazm, 1997), 71.
[143] San'ânî, *Musannefü Abdirrezzâk*, (Beyrût: Mektebe İslâmî, 1403), 3/542, hadis: 6640.

çorapları dışında üzerindeki kanlı elbiselerin çıkarılmamasını, kanlı bedeninin yıkanmadan defnedilmesini vasiyet etmiştir. Çünkü: "Ben taraf ve hasım biriyim. Kıyamet günü beni öldürenlere karşı bunları delil göstereceğim" demiştir.[144] Aynı vasiyeti Ammâr b. Yâsir'in de (öl. 657) yaptığını görüyoruz. Cemel Vak'ası'ndan bir yıl sonra Sıffîn Savaşı'nda ağır yaralanan Ammâr, cenazesinin yıkanmamasını ve elbisesinin çıkarılmadan defnedilmesini istemiştir. Ammâr'ın vasiyeti de yerine getirilmiş, cenazesi yıkanmadan şehid olarak defnedilmiş ve namazını Hz. Ali kıldırmıştır. Zeyd b. Sûhân'ın, kendisi gibi gözü pek ve kahraman kardeşleri Seyhân ile Sa'sa'a hem etkili birer hatip hem de cesur birer savaşçıydılar. Seyhân Umman dolaylarındaki Ridde hareketlerinin bastırılmasında görev almış, Cemel'de sancağı ilk alan kişi olmuştu. Seyhân şehid olunca sancağı Zeyd almış, Zeyd'in şehid olmasıyla da diğer kardeş Sa'sa'a almıştır. Sa'sa'a da diğer kardeşler gibi Hz. Peygamber hayatta iken Müslüman olmuş ancak O'na mülaki olamamıştır. Sa'sa'a b. Sûhân da Hz. Ali'nin yakın öğrencilerindendir. Cemel fitnesi sırasında o da Ali'nin yanında yer almış, onun komutanları arasında bulunmuştur. Hz. Ali Kûfe'de suikasta uğradığında yerine halef bırakmasını isteyen de Sa'sa'a'dır. Hz. Ali: "Ben yerime halef bırakmıyorum. Eğer Allah size hayır dilerse bizim başımıza Ebûbekir'i getirdiği gibi sizin başınıza da en hayırlınızı getirir" demiştir.[145]

Kûfe'de şehir planlamacılığı da yapan Sa'sa'a zâhidlerin ortak özelliği olan cesaret, fütüvvet ve girişimci ruha sahiptir. Hz. Ömer, Hz. Osman ve Muaviye gibi idarecilerin karşısına çıkarak doğru bildiğini söylemekten çekinmemiştir. Gençlik yaşlarında ganimet mallarının paylaşımında Hz. Ömer gibi celali meşrep bir idarecinin karşısına çıkıp: "İnsanlarla sadece Kur'ân'da indirilmeyen şeyler hususunda istişare et. Kur'ân'da indirilenler hususunda ise istişareye gerek yok. Allah nereye ver dediyse sen de onu oraya ver!" demiştir. Hz. Ömer, Sa'sa'a b. Sûhân'ın bu çıkışını ve bu sözlerini, doğru bulmuş ve "Haklısın, sen bendensin ben de sendenim!" demiştir.[146] Hz. Osman'a da itiraz eden Sa'sa'a Şâm'a sürgün edilmiştir. Muâviye b. Ebî Süfyân da Hz. Osman gibi Sa'sa'a'nın çıkışlarından rahatsız olmuş "Seni bir hatip olarak görmekten nefret ederim," demiş, o da Muaviye'ye: "Ben de seni halife olarak görmekten iğreniyorum" demiştir.[147] Sa'sa'a: "Mümine samimiyetle davranın kâfireyse güzel ahlakla" diye öğrenci ve sevdiklerine tavsiyede bulunurdu. Sa'sa'a, Muâviye'nin hilafeti döneminde Kûfe'de vefat etmiştir.[148]

Medine Zühd Okuluyla İlişkiler

Zeyd b. Sûhân Hz. Ali başta olmak üzere Hz. Aişe, Hz. Ömer, Hz. Osman ile görüşmüş ve onların takdirini kazanmıştır. Hz. Ali'nin seçkin öğrencilerinden biridir ve devlet içi ihtilaflarda daima Hz. Ali'nin yanında durmuştur. Cemel Vak'ası'nda Kûfe halkının Hz. Ali'nin yanında durmasında onun rolü büyüktür.[149] Zeyd, Hz. Ali'den bazı hadisler de nakletmiştir. Zeyd, bir gün Hz. Ali'ye: "Rasûlullah'ın sana yasak kıldığı şeyler nedir? Diye sormuş Hz. Ali şöyle cevaplamıştır: "Resûlullah; hantemi, dübbâi, nakîri (içki konulan kaplar, yanı bu kaplardan içmeyi) yasaklamıştır. Yine ci'ayı (arpa şırası), altın yüzük takmayı, ipek ve ipek karışımı elbiseler giymeyi ve kırmızı ipekten mamul eyerlere binmeyi yasakladı."[150]

Hz. Âişe Zeyd b. Sûhân'a evlat diye hitap etmiştir. Cemel Vak'ası öncesi, Basra'da Zeyd'le görüşmüş, ona: Ebû Bekir'in kızı Rasûlullah'ın sevgilisi ümmü'l-müminin Âişe'den hâlis evlat Zeyd b. Sûhân'a… diye başlayan mektubunu verip desteğini istemiş, Zeyd ise şöyle cevap vermiştir: "Rasûlullah'ın habibesi (sevgilisi), Ebû Bekir'in kızı Âişe'ye! Evet ben, senin hâlis

[144] İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 73/197; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm,* 2/361.
[145] İbn Esîr, *Üsdü'l-ğâbe* (Beyrût: *Dâru'l-fikr,* 1989), 2/403.
[146] Zehebî, *Siyeru a'lâmi'l-nübelâ*, 4/498.
[147] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, (Beyrût: İhyâ Türâs Arabî, 2002), 3/48.
[148] Askalânî, *el-İsâbe*, 2/647.
[149] İbn Hanbel, *Müsned*, (Beyrût: Âlem kütüb, 1998), 1/138.
[150] Taberî, *Târîhu'l-ümem*, 3/22.

evladınım. Ancak eğer bu işten vazgeçip evine dönmezsen, sana ilk karşı çıkan da yine ben olurum. Allah sana evinde kalmanı bize de fitne olmasın diye savaşmayı emretti. Sen emrolunduğun şeyi yapmadığın gibi bizi de emrolunduğumuz şeyden alıkoyuyorsun."[151] Nitekim Hz. Âişe, Cemel savaşı sonrası Talha ve Zübeyr'i sorduğu gibi Zeyd'i de sormuştur. Üçünün de öldüğünü haber alınca çok üzülmüş, pişmanlık içinde her üçüne de dua etmiştir. Buna şahit olan Hâlid b. Vâşime: "Her iki gruba da dua ettin, bunlar nasıl Cennette beraber olacaklar? deyince Hz. Âişe: Zeyd hayır üzeredir, böyle konuşma" diye onu uyarmıştır.[152]

Hz. Ömer zamanında fetihlere katılan Zeyd b. Sûhân, Kûfe temsilcisi olarak Kûfe heyetinde yer almıştır. Hz. Ömer, Zeyd b. Sûhân'ı emirlere has bir törenle uğurlamıştır. Yanındakilere de hem Zeyd b. Sûhân hem de ashabı için böyle yapılması talimatı vermiştir.[153] İbn Ebi'l-Huzeyl anlatıyor: Zeyd b. Sûhân'ın içinde yer aldığı Kûfe heyeti Hz. Ömer'e geldiler. Şam halkından bir adam Zeyd'e şöyle dedi: "Ey Kûfe ehli! Sizler ehl-i İslam'ın hazinesisiniz. Sizden Basra ehli yardım istedi onlara yardım ettiniz. Şam ehli istedi onlara yardım ettiniz." Hz. Ömer görüşme sonunda Zeyd b. Sûhân'ı bineğini hazırlattı ve onu bir emir gibi tazim göstererek uğurladı ve Kûfe temsilcilerine de Zeyd b. Sûhân'a bu şekilde davranın, yoksa sizi cezalandırırım," dedi.[154]

Zeyd b. Sûhân, Hz. Osman ile de yakın diyaloğu olmuş, Kûfe'den Şam'a gittiğinde Hz. Osman'la görüşmüştür. Bazı görüşmelerin sert geçtiği de bir vakıadır. Talebelerinden Humeyd b. Hilâl'in anlatımına göre Zeyd, Hz. Osman'ın karşısında şunları söylemiştir: "Sen adaletten meylettin ümmetin de meyletti. Sen adaletli ol ümmettin de adaletli olsun." Zeyd b. Sûhân bu sözü üç kere tekrarladı. Bunun üzerine Hz. Osman: "Söylediklerini duydum sen bana itaatlı mısın?" dedi. Zeyd: "Evet" dedi. Hz. Osman: "Şam haklıdır" dedi.[155] Hz. Osman, Zeyd'in sert sözleri ve aykırı tutumundan rahatsızlık duymuş ve onu Kûfe'den Şâm'a sürmüştür.[156] Zeyd, Hz. Osman'a karşı cüretkâr tavır takınmışsa da Hz. Osman'ın şehid edilmesine üzülmüş: "Kalpler nefretle dağıldı. Vallahi kıyamete dek bu kalpler bir daha ülfet etmez" demiştir.[157]

Zeyd b. Sûhân Kûfe heyetiyle Şam'a geldiğinde Muaviye b. Ebi Süfyân ile de görüşmüş, Amr b. Zürâre'ye misafir olmuştur. Muâviye, heyete önce iyi davranıp, ikramlarda bulunmuş sonra heyettekilerden el-Eşter ile Muâviye arasında sert tartışma çıkmıştır. Muâviye onu hapse atmış, Amr b. Zürâre: "Onu hapse atarsan karşında beni bulursun" demiş, Muâviye Amr'ı da hapse atmıştır. Heyetteki diğer kimseler Muâviye'ye: "Bize karşı güzel davran" demiş ve konuşmamışlardır. Muâviye: "Heyet neden konuşmuyor? deyince Zeyd b. Sûhân: "Sözün bittiği yerdeyiz? Biz zalimsek Allah'a tevbe ederiz eğer sen zalimsen Allah'a sığınırız" dedi. Muâviye: "Sen doğru bir adamsın diyerek" onun Kûfe'ye dönüşüne izin verdi. Saîd b. el-Âs'a mektup yazarak Zeyd'e ve yanındakilere iyi davranmasını istedi. Zeyd b. Sûhân ayrılırken ondan hapistekileri bırakmasını istedi o da bıraktı.[158]

Zeyd b. Sûhân'ın çok sevdiği isimlerden birisi de Selmân-ı Pâk'tı (öl. 656). Zeyd ile aralarında uhuvvet akdi vardı. Zeyd'e, Selman'a duyduğu sevgiden dolayı Ebû Selmân denirdi. Selmân da aynı şekilde Zeyd b. Sûhân'ı çok sevmiş ve takdir etmiştir. Selmân, Kûfe kurulurken buraya yerleşmiş ve Kûfe halkından kabul edilmiş ve Hz. Osman'ın hilafetinin sonlarında da burada vefat etmiştir.[159] Zeyd b. Sûhân, Selmân-ı Fârisî'ye nasıl ilk Müslümanlardan olduğunu sormuş,

[151] San'ânî, *Musannefü Abdirrezzâk*, 11/289, hadis: 20564.
[152] Zehebî, *Siyer*, 4/496.
[153] İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/125.
[154] İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 19/430.
[155] Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zamân,* 6/230.
[156] İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 39/460-491.
[157] İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 19/430.
[158] İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/124.
[159] Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zamân,* 6/231.

Selmân'dan dinlediklerini kaydetmiştir. Selmân'ın nasıl Müslüman olduğuna dair bilgiler, genel olarak Zeyd b. Sûhân'ın rivayetlerine dayanır. Selmân-ı Fârisî, Zeyd b. Sûhân'ı büyük görmüş ve ona tazim göstermiştir. Selmân-ı Fârisî, emir olarak bulunduğu gazvelerde namazı kendisi kıldırmamış, Zeyd'in kıldırmasını istemiştir.[160]

Selmân-ı Fârisî, Zeyd b. Sûhân'a namazı kıldırttığı gibi Kur'ân ilimlerini öğretme işini de ona havale etmiştir. Kur'ân Arapça'dır. Onu Arap bir adamdan öğrenin, demiştir. Selmân, Zeyd'e: Kur'ân ile sultan (otorite) çatıştığında ne yaparsın? diye sormuş Zeyd: "Ben Kur'ân ile beraber olurum" demiştir.[161] Bununla birlikte Zeyd, bazı ayetlerin izahında Selmân-ı Fârisî'den yardım almıştır. "الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ / İmanlarına zulüm karıştırmadılar"[162] ayetinin kapsamından kim kurtulabilir ki? diye çok düşündüğünü belirtmiş, Selmân ise, bu ayeti, "إن الشرك لظلم عظيم / Şirk büyük bir zulümdür" ayetiyle tefsir ederek buradaki zulmün şirk manasında olduğunu bildirmiştir.[163] Zeyd ise birçok sahabi gibi buna çok sevinmiş, kendisini ehlinden ve malından daha çok mutlu ettiğini beyan etmiştir.[164]

Zeyd b. Sûhân'ın zühd hayatının aşırılıktan uzak mutedil seviyeye gelmesinde Selmân'ın uyarıları etkili olmuştur. Hz. Selmân Zeyd'in evine gelir ve hanımına "Zeyd nerede? diye sorar. Zeyd'in evde olmadığını görünce hanımına yemek hazırlamasını ve Zeyd'i eve çağırmasını söyler. Zeyd gelir ve sofra hazırlanır. Selmân orucunu açmasını ve birlikte yemek yemesini söyler. Bu yaptığının doğru olmadığını, gözü, bedeni ve eşinin onda hakkı olduğunu öğütler. Böylece Zeyd'in aşırı riyazetçi tutumunu bırakmasını sağlar.[165]

Selmân, Zeyd'e yaptığı öğüdü Ebu Derdâ'ya da (öl. 652) yapar. Zira onunla Selman arasında da Zeyd gibi nebevi uhuvvet akdi vardı. Selmân, Şâm'a her gittiğinde Ebû Derdâ'ya uğrardı. Nitekim o da riyazette aşırıya gitmişti. Ebu Derdâ'ya da hukukullah ve hukukulibad öğüdü vermiş ve aşırılıktan sünnet-i seniyye çizgisine gelmesine vesile olmuştu.[166]

Sahabe arasındaki uhuvvet öyle bir uhrevi temele dayanırdı ki bu uhuvvette her türlü davranışı belirleyen kriter ahiret değerleri olurdu. Bir gün Zeyd de çarşıdan bir deve yükü kadar gıda satın alan Hz. Selmân'ı uyarmıştı. Ona, sen Hz. Peygamber'in sahabîsi değil misin? demiş Selmân ise: "Evet, ama nefis rızkını alınca sükun buluyor, vesveseden kurtulup kendini tamamen kulluk faaliyetlerine adayabiliyor" diye kendini savunmuştu.[167] Zeyd burada makâmât kavramlarından tevekkül ahlakı konusunda Hz. Selmân'ı eleştirmiş, yaklaşık 170 kg. gıda satın almayı tevekküle aykırı bulmuştur. Bu diyalog sahabe ve tabiin arasındaki güçlü kardeşlik ve fütüvvet bağlarını göstermektedir. Tekke eğitim ve üretim sistemindeki kardeşlik ve etkileşim o denliydi ki Zeyd b. Sûhân, Cemel Günü yaralı vaziyetteyken Hz. Selmân'ın şu sözlerini tekrarlıyordu: "Bu ümmet ancak ahitlerine sadık kalmadığında helak olur".[168]

4. Kûfe Basra Ekolünün Görüşleri

Basra ekolünde zühd hareketi havf merkezli bir konuları daha yoğun görülürken Kûfe'de ise ilim ve fıkıh hususiyetleri daha ağırlıklı görülmektedir. Bu sebeple Kûfe için fıkhın yeri, Basra için de ibadetin yeri denmiştir.[169] Kûfe'de ilim ve fetva ehli arasında Alkame b. Kays Neha'î (öl. 682), Esved b. Yezîd Neha'î (öl. 694), Amr b. Şürahbil Hemedânî (öl. 683), Mesrûk b. Ecda

[160] Bağdâdî, *Fadâilü'l-Kur'ân*, tah. M. Atıyye, M. Harrâbe (Beyrût: Dâr İbn Kesîr, 1995), 13.
[161] En'âm, 6/82.
[162] Lokman 31/13.
[163] Ebû Ömer, *el-İstî'âb*, 2/638
[164] İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*. (Beyrût: Dâr kütüb ilmiyye, 1992.), 5/111.
[165] Ebû Ömer, *el-İstî'âb*, 2/637-638;
[166] İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, (Kâhire: Dâr hadîs, 2000), 1/209.
[167] Beyhakî, *Şü'abü'l-îmân*, 15/280
[168] İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 10/359, 11/6.
[169] İbn Kayyim, *A'lâmü'l-muvakkı'în*, (Beyrût: Dâr cîl, 1973), 1/25.

(öl. 683), Abîde Selmânî (öl. 691), Şüreyh b. Kâdî (öl. 699), Selmân b. Rabî'a (öl. 652), Süveyd b. Ğafele (öl. 699), Abdurrahman b. Yezîd Neha'î (öl. 716), Ebû Vâil Şakîk (öl. 701) gibi çok sayıda sima vardır. Bunların başındaysa Zeyd b. Sûhân (öl. 656) gelmektedir. Kûfe ekolünün ortak vasfı ise Hz. Ali ve İbn Mesûd'un (öl. 652) öğrencileri olmalarıdır.[170]

Zeyd b. Sûhân, "lukata (buluntu) malının alınmaması gerektiğini savunur. Böyle bir değerli eşya bulan kimse onu bulduğu yere bırakmalıdır. Tek bir ihramla hac ve umrenin birleştirilmesini de doğru bulmaz. [171] Ayrıca Cuma hutbesi okunurken konuşan kimsenin nasıl uyarılacağı hususunda da göz kırparak veya işaret diliyle uyarılmasına hükmeder".[172]

Zeyd b. Sûhân, Kûfe ve Basra'da ilk tekke kurumsallaşmalarıyla tedris halkaları tanzim etmiş ve buralarda öğrenci yetiştirip üretim faaliyetlerini deruhte etmiştir.[173] Dönemin önemli bilim ve teşebbüs insanları Ebü'l-Ehvas Avf b. Mâlik (öl. ?), İzâr b. Harîs (öl. ?), Musab Ebü'l-Müsennâ (öl. ?), Humeyd b. Hilâl (öl. ?), Ammâr Dehenî (öl. ?), Şihâb b. İbâd (öl. ?), Huleyd b. Abdullah Basrî (öl. 709) ve Şakîk b. Seleme (öl. 701) gibi şahsiyetler bu tekkelerde yetişmişlerdir.[174] Bu isimlerin ortak özelliği ise zühd ve ehlibeyt sevgisidir. Sözgelimi Şakîk b. Seleme, muhadram ve Kûfe zahidlerindendir. Hz. Ömer'in zamanında Şam ve Filistin fetihlerinde bulunmuş, Sıffîn ve Nehrevân savaşlarında Hz. Ali'nin yanında yer almıştır. Şakîk b. Seleme, zâhidâne bir hayat yaşamış, hayatını Kûfe'de kendisini ve faaliyetlerini barındıracak büyüklükte kamıştan yapılmış bir yerleşkede geçirmiştir.[175] Hadis ilminde otorite ve güvenilir kabul edilen Zeyd b. Sûhân,[176] öğrencilerine yaptığı konuşmalarında cömert olmalarını ve güzel ahlaklı olmalarını öğütlemiş, havf ve tama' içinde olmalarını öğütlemiştir. Ona göre kullar bu iki kavram ile Allah'a tevessül ederler. Öğrencisi Mutarrif (öl. 713) onun şöyle dediğini aktarır: "Allah'ın kulları! Cömert olun ve güzel davranın. Allah'a giden yol iki hasletten geçer, havf – tama' (korku ve ümit).[177] Bu iki hususiyet iki ayette[178] zikredilir. Kulun korku ve ümitle Allah'ın azabından korkarak ve rahmetini umarak dua etmeleri istenir.[179] Tefsirlerde korku Allah'tan uzaklaşmayı (bu'd) ümid ise Allah'a yakınlığı (kurb) ifade eder. Vâsıtî (öl. 932) de havf ve tama'ı kalbin iki hasleti olarak kabul eder. Nefis bu hasletlerle kontrol altına alınır.[180] Zeyd tekkede öğrencilerine: "Allah, Rabbimiz, Muhammed Nebimiz, Kur'ân önderimizdir. Bizimle beraber olanla biz de beraber oluruz. Bize muhalefet edenlere ise tarassut ederiz" şeklindeki bilgelikleri sık sık hatırlatmaktadır.[181]

Zeyd b. Sûhân tekkede öğrencilerine konuşurken bir bedevi gelir ve biraz dinledikten sonra: "Vallahi konuşmaların çok güzel fakat elinin kesik olmasından şüphelendim. Sağı mı yoksa solu mu keserler onu bulamadım!" diye konuşur. Zeyd: Allah ne kadar doğru söylemiş, bedevilerin küfür ve nifakta şiddetli olduklarını anlatan Tevbe 97'yi okumuştur.[182]

Zeyd b. Sûhân, bilimsel çalışmalar için tasavvuf tarihi açısından oldukça önemli bir kurumsal yapının teşkilini gerçekleştirmiştir. Medine mescidinde yer alan Suffe Zühd Okulu'nu Kûfe'de benzer bir yapıyla inşa etmiş, bu yapılaşma ve bilimsel faaliyet Kûfe Zühd Okulu olarak

[170] İbn Hanbel, *Müsned*, 1/53.
[171] San'ânî, *Musannefü Abdirrezzâk*, 3/214 hadis no:5381.
[172] İsfehânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 2/204.
[173] Zehebî, *Târîhu'l-İslâm,* 2/1091.
[174] Erdinç Ahatlı, "Şakîk b. Seleme". *İA,* (İstanbul: TDV, 2010), 38/306.
[175] İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 19/432.
[176] Zehebî, *Siyeru a'lâmi'l-nübelâ*, 5/107.
[177] A'râf 7/56; Secde 32/16.
[178] Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 12/487, 20/182.
[179] Sülemî, *Hakâiku't-tefsîr*, tah. Seyyid Imrân (Beyrût: Dâr kütüb ilmiyye, 2001), 1/230.
[180] İsfehânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 2/204.
[181] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 5/82.
[182] Câmi, *Nefahâtü'l-üns,* 153.

adlandırılmıştır.[183] İlk tekke ile ilgili kaynaklar Hicrî ikinci asrı göstermekteyse de bizce tekke adı bu tarihlerde telaffuz edilmeye başlandığı için böyle söylenmiştir. Doğrusu İslâm'ın eğitim ve üretim sistemini ifade eden tekke sistemi, Mekke'de Daru'l-Erkam'la, Medine'de Ehl-i Suffe'yle başlatılmalıdır. Suffe ehlinin eğitim ve üretim faaliyetlerinin Medine'den sonra ilk olarak Kûfe'de kurumsallaştığı söylenebilir. Binaenaleyh tekke tarihinin ilk müstakil bina inşaatı Zeyd b. Sûhân tarafından Kûfe'de ve Basra'da hayata geçirilmiştir. Bunu İbn Asâkir (öl. 1176), Sıbt İbnü'l-Cevzî (öl. 1256) ve Safedî de (öl. 1363) eserlerinde belirtmişlerdir. Buna göre Basra'da zühhâd ve ubbâd için ilk evi (ilk tekkeyi) inşa eden de Zeyd b. Sûhân'dır. Zeyd b. Sûhân, Basra'ya geldiğinde orada kendilerini adamış bazı kimseler görür. Ticaret ve dünya meşguliyetlerini en aza indirmiş bu kimseler için müstakil bir bina inşa eder, onları bu binaya yerleştirir ve yeme-içme, giysi gibi ihtiyaçlarının karşılanması için de bir fon oluşturur.[184]

SONUÇ

Tasavvuf tarihinde Kûfe ve Basra, zühd ve tekke hareketinin Medine'den sonraki ikinci önemli şehridir. Şehre Hz. Ömer ve Hz. Ali devrinde gelip yerleşen binlerce sahabî ve on binlerce tabiînin varlığı bilinmektedir. Ribat ve karargâh iken zamanla Necd ve Yemen göçebe kabilelerinin yerleşmesiyle şehirleşmeye başlayan Kûfe'de, zühd hareketi içinde aktif yer alan sahabe ve tabiin, Kûfe zühd okulunu teşkil etmişlerdir. Okul, genellikle Hz. Ali'nin öğrencileri ve onun taraftarı kimselerdir. Zeyd b. Sûhân, yaşça Hasan Basrî'den daha büyük ve Kûfe zâhidlerinin önde gelenlerinden biridir. İlk tekke yapılanmaları bu isimlerin öncülüğünde gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber zamanında yaşayıp onu bizzat görmediği halde sahabe kadar önem ve değer atfedilen Zeyd'in elinin kesileceği ve elinin kendisinden önce cennete gireceği Hz. Peygamber tarafından bildirilmiştir. Bu nedenle Zeyd Kûfe halkı nezdinde lider bir konuma sahiptir. Kardeşleri Seyhân ve Sa'sa'a da en az onun kadar cesur birer fetâ idiler.

Zeyd b. Sûhân önde gelen sahabe Ali, Ömer, Osman, Âişe, Selman (Allah hepsinden razı olsun) tarafından sevilip takdir edilmiştir. Zeyd, fütüvvet ve zühd ahlâkını Selmân-ı Fârisî'den etkilenerek elde etmiştir. İbadet ve zühd hayatı ailesini ihmal edecek boyuta vardığında ise örnek aldığı (rabıtalı) mürşidi (Selmân) tarafından ikaz edilmiştir. Kurduğu Kûfe tekkesinde bilimsel çalışmalar yapmış, öğrencilerine cömert ve estetik duruşa sahip olmalarını havf ve tama' ahlakını kuşanmalarını tavsiye etmiştir.

Tekke, zaviye, hangâh, dergâh, asitâne gibi isimlerle daha sonraları büyüklüklerine göre farklı isimler altında tekke eğitim ve üretim faaliyetleri giderek artmıştır. O bakımdan ilk tekkelerin Daru'l-Erkam ve Suffe örnek alınarak Medine'den sonra Kûfe ve Basra'da Hz. Ali, öğrencileri Zeyd b. Suhan ve kardeşleri Sa'sa'a ve Seyhan, Hasan Basri, Ebu Esved ed-Düeli öncülüğünde kurulduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Askalânî, İbn Hacer. *el-İsâbe*. tah. Ali M. Becâvî. Beyrût: Dâr cîl, 1421.

Afîfî, Ebü'l-Alâ. *Tasavvuf*, çev. H. İbrahim Kaçar ve M. Sülün. İstanbul: Risale, 1996.

Ahatlı, Erdinç. "Şakîk b. Seleme". *İslâm Ansiklopedisi*. 38/306. İstanbul: TDV, 2010.

Avcı, Casim. "Kûfe". *İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2002. 26/339-342.

Bağdâdî, Kâsım. *Fadâilü'l-Kur'ân*. tah. M.Atıyye, M.Harrâbe. Beyrût: Dâr İbn Kesîr, 1995.

Bağdâdî, Hatîb. *Târîhu Bağdâd*. tah. B. Avvâd Ma'rûf. Beyrût: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 2002.

Belâzürî. *Cumel min ensâbi'l-eşrâf.* Beyrût: Dâr fikir, 1996.

[183] Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zamân*, (Şam: Dâr Risâle âlemiyye, 2013), 6/233.
[184] Mustafa Altunkaya, *Bir Başka Açıdan Sûf Hareketi Tarihi*, (İstanbul: Çıra Yayınları, 2017), 104.

Beyhakî. *Delâilü'n-nübüvve*. Beyrût: Dâr Kütüb İlmiyye, 1988.

Câmî, Abdurrahman. *Nefahâtü'l-üns.* çev. Lâmiî Çelebi. Uludağ, M. Kara. İst: Marifet Yay, 2008.

Cürcânî, Abdülkâhir. *Dercü'd-dürer fî tefsîri'l-âyi ve's-süver*. Britanya: Mecelle Hikme, 2008.

Ebû Ömer, Yûsuf b. Abdillah. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*. tah. Ali Becâvî. B*eyrut*: Dâr Cîl, 1992.

Ebû Ya'lâ, A.Temîmî. *Müsnedü Ebî Ya'lâ*. tah. H. Selim Esed. Dımeşk: Dâr Memûn li't-türâs, 1984.

Hattâbî, Hamd b. Muhammed. *Me'âlimüs's-Sünen*. Haleb: Matbaa İlmiyye, 1932.

İbn Asâkir, Alî b. Hasan. *Târîhu Dımaşk*. nşr. Ömer b. Garâme Amravî. Beyrût: Dâr fikir, 1995.

İbn Ebî'd-Dünyâ. *es-Sabru ve's-sevâbu 'aleyhi.* tah. Muhammed Hayr Ramazân Yûsuf. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1997.

İbn Hanbel, Ahmed. *Müsned*. tah. S. E. Nûrî. Beyrût: Âlemü'l-kütüb, 1998.

İbn Hıbbân, *Siqât*. tah. M. Abdülmuîdhân. Haydarabad: Dâira me'ârif Osmâniyye, 1973.

İbn Kayyim el-Cevziyye. *Alâmü'l-muvakkı'în*. tah. Tâhâ A. Said. Beyrût: Dâr Cîl, 1973.

İbn Sa'd, Muhammed. *Tabakâtü'l-kübrâ*. tah. İ. Abbâs. Beyrût: Dâru Sâdr, 1968.

İbn Teymiye. *Mecmû'u'l-fetâvâ*. nşr. Enver el Bâz, Âmir el-Cezzâr. Mısır: Dârü'l-Vefâ, 2005.

İbnü'l-Esîr, Ali b. Ebî'l-Kerem. *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe.* Beyrût: *Dâru'l-fikr,* 1989.

İsfehânî. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-Arabî, 1974.

Kârî, Ali el. *Mirkâtü'l-mefâtîh*. Beyrût: Dâr Fikr, 2002.

Sa'lebî, Ahmed. *Keşf ve'l-beyân*. tah. İbn Âşûr. Beyrût: Dâru ihyâ Türâs Arabî, 2002.

Safedî, Selâhaddîn Halîl. *el-Vâfî bi'l-vefayât*. tah. A.Arnavut. Beyrût: Dâr ihyâ türâs, 2000.

San'ânî, Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm. *Musannefü Abdirrezzâk*. tah. Habîburrahmân el-E'zamî. Beyrût: Mekteb İslâmî, 1403.

Sem'ânî, Abdülkerîm. *Ensâb*. nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ. Haydarâbâd: Dâire-meârif Osmâni, 1962.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zamân*. nşr. M. Berekât, A. Rîhâvî. Dımaşk: Dâr risâle âlemiyye, 2013.

Sülemî, M. Hüseyin. *Hakâiku't-tefsîr*. tah. Seyyid 'Imrân. Beyrût: Dâr kütüb ilmiyye, 2001.

Taberî. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. Beyrût: Dâr kütüb ilmiyye, 1407.

Taberî. *Câmiu'l-beyân fî te'vili'l-Kur'ân*. tah. Ahmed M.Şâkir. Beyrut*: Müessesetü'r-risâle*, 2000.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed. *Siyeru a'lâmi'l-nübelâ*. Kâhire: Dâru'l-hadîs, 2006.

Zehebî. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri'l-a'lâm.* nşr. B. Marûf. Beyrut: Dâr ğarb İslâmî, 2003.

EPISTEMOLOGICAL, POLITICAL ECONOMY ANALYSIS OF CRITICAL APPROACHES TO SUFISM

TASAVVUFA ELEŞTİREL YAKLAŞIMLARIN EPİSTEMOLOJİK, EKONOMİ POLİTİK ANALİZİ

Mevhibe ALPTEKİN

Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniv. Tasavvuf, Orcid: 0000-0003-0528-0964

Özet

Ahiret değerleriyle dünyanın yönetimini sistematik kurumsal düzlemde gerçekleştirerek tevhidin pratiğini ortaya koyan tasavvuf, yalnızca bireysel maneviyat değil, kolektif bilgi ve toplum düzeni tasavvurudur. Ancak pozitivist modernitede tasavvuf hem entelektüel hem de siyasal düzeyde itibarsızlaştırma girişimlerine maruz kalmıştır. Bu girişimlerin arka planındaki tarihsel, ideolojik, sosyolojik ve siyasi birçok unsuru ele almak önemlidir. Çalışmanın amacı tasavvufun meşruiyet krizini doğuran oryantalist kökenli epistemolojik dışlamaları ve Sykes-Picot düzeninin müdahalelerini bilimsel yöntemlerle analiz etmektir. Moderniteyle hâkim olan pozitivist paradigma, kalbî idrak, keşf, ilham, ledün ilmi gibi kavramları akıldışı kabul ederek bilgi sahasının dışına itmiştir. Bu paradigma, yalnızca fizik ve görünür bilginin değil, vahye dayalı bilginin de mantıkla ölçülmesini dayatmış; sezgi ve içsel tecrübeyle bilme biçimlerini irrasyonel/mistik şeklinde etiketlemiştir. Ekonomi politik olarak 1400 yıllık tekke mali birikimi ve gayrı menkul zenginliği yağma edilip kurumlar yasaklanarak tasavvuf, bilgi ve iktisadi üretim alanından dışlanmış, resmî ideolojiler tarafından marjinalleştirilmiştir. Modern devletlerin seküler politikaları, tarihsel sûfî vakıfların (tekke, zaviye, âsitâne) ekonomik ve sosyal gücünü ele geçirip tarikatların toplumsal meşruiyetini kırmak için çeşitli ideolojik müdahalelerde bulunmuştur. Dünya düzeninin ulus-devlet sistemindeki vatandaşlık modeli; oryantalistler tarafından tasavvufun insan, toplum ve devlet tasavvuruyla çelişik gösterilmesine neden olmuştur. Sûfî kurumlar hurafecilik, tembellik, irrasyonalizm gibi ithamlarla karşılaşmış, açıktan yasaklanmış veya din dışı mistisizm olarak lanse edilmiştir. Bu itibarsızlaştırma girişimleri salt dini reformculukla değil modernite, Vehhâbizm, suistimal ve istismar düzeni, kültürel hegemonya ve sekülerleşme, medya, popüler kültür karikatürleştirmesi, ulus devlet düzeni ve emperyalist iktidar mekanizmalarıyla ilişkilidir. Bu çalışma, konuyu tarihsel ve teorik düzeyde ele alarak, epistemolojik baskılar karşısında nasıl bir direniş mekânı sunduğunu analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Epistemoloji, Ekonomi-Politik, Modernleşme, Meşruiyet, İrfan, Sekülerleşme

Abstract

Sufism is not only individual spirituality, but also a collective vision of knowledge and social order. It reveals the social practice of monotheism by systematically managing the world with the values of the afterlife on an institutional level. However, in positivist modernity, Sufism has been subject to attempts to discredit it on both an intellectual and political level. There are many historical, ideological, sociological and political elements in the background of these attempts. The study analyzes two main dynamics that have led to the legitimacy crisis of Sufism. One is the epistemological exclusion of orientalist origin, the other is the intervention of the Sykes-Picot system. The positivist paradigm that has become dominant with modernity has pushed

concepts such as heartfelt perception, discovery, inspiration, and the science of the divine out of the field of knowledge by considering them irrational. This paradigm has virtually imposed the measurement of not only physical and visible knowledge but also revelation-based knowledge with logic; it has labeled forms of knowledge supported by intuition and inner experience as irrational or mystical. In terms of economic politics, by plundering the 1400-year-old financial accumulation and real estate wealth of the lodge and banning the institutions, Sufism has been excluded from the field of knowledge and economic production and marginalized by academic platforms and official ideologies. The secular policies of modern states have seized the economic and social power of historical Sufi foundations (tekke, zawiya, asitane) and made various ideological interventions to break the social legitimacy of the orders. The citizenship model in the nation-state system of the world order has caused Sufism to be shown as contradictory to the vision of humanity, society and the state by orientalists. Sufi institutions have been accused of superstition, laziness and irrationalism, and have been openly banned or presented as non-religious mysticism. These attempts at discrediting are not only related to religious reformism but also to modernity, the nation-state order and imperialist power mechanisms. This study examines the issue at a historical and theoretical level and analyzes how it offers a space of resistance in the face of epistemological pressures.

Keywords: Sufism, Epistemology, Economy-Politics, Modernization, Legitimacy, Wisdom, Secularization

GİRİŞ

İslam'ın ilk yüzyılından itibaren varlığı kesin olan ve ulum-i şer'iyye arasında yer alan tasavvuf bilimine yönelik eleştiri ve itirazlar son iki yüzyıla kadar İslam bilim tarihinde mevcut değildi. Ancak kimi sufilere yönelik eleştiriler her zaman vardı ve hatta sûfilere yönelik en sert eleştiriler bizzat sûfîler tarafından yapılmıştı. Örneğin el-Muhasibî (öl. 857), Hakim (filozof) Tirmizi (öl. 932), Hallac-ı Mansûr (öl. 921), Kelâbâzî (öl. 932), Serrâc Tûsî (öl. 988), Ebu Tâlib el-Mekkî (öl. 996), Hücvirî (öl. 1072), Kuşeyrî (öl. 1072) gibi sûfî müellifler dönemin hakim çevreleri tarafından eleştirilmiş veya kendileri bizzat sûfî adını kullanan kimi şahısları sert bir dille eleştirmişlerdir. Filozof Tirmizi Allah aşkından söz ettiği gerekçesiyle zındıklıkla suçlanmış, Allah bir kadın mıdır ki ona aşık olunsun diye hakim otorite tarafından konuşmaları yasaklanmış ve bir müddet sonra yaşadığı şehirden sürgün edilmiştir.[185] Hallâc Mansûr Bağdat'a isyan eden Zenc Hareketine yakınlığından ötürü tehlike olarak görüldüğü için çeşitli ithamlarla idamına kadar giden eleştirilerin odağı haline gelmiştir.[186] Bu araştırmanın amacı, tasavvuf ile ilgili eleştirilerin sûfilere mi yoksa bizzat tasavvuf bilimine mi yönelik olduğu sorusunu ele almak ve söz konusu eleştirilerin epistemoloji ve ekonomi politik nedenlerini incelemektir.

Tasavvufa yönelik eleştirilerin nedenlerini araştırma konusu yapmak multidisipliner bir çalışmayı gerektirmektedir. Zira tasavvuf bir bilim ve felsefe olarak Büyük Selçuklu Devletinden itibaren Osmanlı İmparatorluğuna resmi düşünce görevi ifa etmiş, askeri yapılanmadan siyasi ve bürokratik işleyişe kadar devletin bütün kanallarına nüfuz etmişti. O nedenle ekonomi, bürokrasi, toplumsal hareketler, resmi ideoloji, eğitim, sağlık ve vakıf hizmetleri gibi birçok alan ve disiplinle ilişkili olarak konuyu ele almak oldukça önemlidir.

Tasavvuf, hicrî ikinci yüzyıldan itibaren İslam ilimleri arasında teşekkül etmiş, zamanla sistematik bir ilim hâline gelmiş ve ulûm-i şer'iyye içerisinde yerini almıştır.[187] Ancak modern dönemin başlangıcına, özellikle de son iki asra kadar, tasavvuf ilminin kendisine yönelmiş

[185] Süleyman Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr", *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 1997), 15/377-381.
[186] Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, (İstanbul: Dergâh Yay., 2011), 43-48.
[187] Abdülhalim Mahmud, *Tasavvufî Düşüncenin Doğuşu*, çev. Mehmet Yolcu, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2001), 78-85.

sistematik ve köklü bir eleştiri geleneği dikkat çekmemektedir. Buna karşılık sûfî şahsiyetlere yönelik bireysel eleştiriler, tarih boyunca hem dış çevrelerden hem de tasavvuf geleneğinin bizzat içinden yöneltilmiştir. Nitekim el-Muhâsibî (ö. 857), Kuşeyrî (ö. 1072), Kelâbâzî (ö. 932), Serrâc et-Tûsî (ö. 988), Ebu Tâlib el-Mekkî (ö. 996) gibi sûfî müellifler, kendi dönemlerinde mutasavvıf adı altında yanlışlara düşen kişileri açıkça tenkit etmişlerdir.[188]

Özellikle Hallâc-ı Mansûr'un (öl. 922) yaşadığı süreç hem bireysel sûfî deneyimin sınırlarını hem de tasavvufun siyasal ve toplumsal karşılıklarını gözler önüne sermesi açısından dikkat çekicidir. Hallâc, "aşk" ve "fenâ" kavramlarını dillendirdiği için zındıklıkla suçlanmış; siyasî otoriteler tarafından mahkûm edilerek konuşmaları yasaklanmış, ardından çeşitli ithamlarla yargılanarak idam edilmiştir.[189] Bu tarihsel örnekler, tasavvufun bizzat kendi içinden doğan bir eleştiri mekanizmasına sahip olduğunu, ancak bu eleştirilerin zamanla daha ideolojik ve dışsal saiklere dayanan niteliklere büründüğünü göstermektedir.

Bu bağlamda çalışmanın amacı, tasavvufa yöneltilen eleştirilerin hedefini ayırt etmek —yani eleştirilerin sûfî şahsiyetlere mi, yoksa tasavvufun ilmî yapısına mı yöneldiğini— ve bu eleştirilerin arka planındaki epistemolojik ve ekonomi-politik sebepleri tahlil etmektir. Böylece tasavvufa dair modern eleştirilerin bilgi teorisi, güç ilişkileri ve toplumsal dönüşüm bağlamlarında nasıl şekillendiği ortaya konacaktır. Bu yönüyle araştırma hem tasavvuf ilminin içsel dinamiklerini hem de bu ilmin modern dönemdeki meşruiyet mücadelesini daha sağlıklı bir zeminde tartışmaya açması bakımından önemli ve gereklidir.

Kuramsal Çerçeve

Ahiret değerleriyle dünyanın yönetimini konu alan tasavvuf, tevhidin toplumsal pratiğinden ibarettir. Kuramsal ve kurumsal olarak İslâm teo-politiğini uhrevî değerlerle inşa etmektedir. İslam düşüncesinde tasavvuf, reel politikaları da manevî tecrübeleri de birer veri olarak almaktadır. Bu yönüyle aklın ötesine geçmekte, sezgisel bir veri akışına olanak sağlamaktadır. Çünkü insan, biyolojik olduğu kadar parapsikolojik bir yapıdadır. Dolayısıyla tasavvufu, ahiret değerleriyle dünyayı düzenleyen özgün bir düşünce ve yaşam biçimi olarak niteleyebiliriz. İslam dini, kuralları belli ve tek bir dindir fakat Müslümanlık tecrübeleri farklı farklıdır. Teknik tabirle Müslümanlık; zaman, iklim, coğrafya gibi parametrelerin farklılaştırdığı öznel bir durumdur. Yani dünya üzerinde ne kadar Müslüman varsa o kadar farklı dindarlık tecrübeleri var demektir. Ama İslâm, taşıdığı ilahi değerleriyle tektir ve evrenseldir.

Bu çalışmayla birlikte tasavvufa yapılan eleştiriler ve yok sayma girişimlerinin moderniteyle başladığını görüyoruz. Bunun fikri gerekçeleri ile ekonomi politik arka planı üzerinde duruyoruz. Daha önce sûfîlere yöneltilen sıradan eleştiriler bu dönemde (özellikle son yüzyılda) bizzat tasavvufun kendisini hedef almaktadır. Mutasavvıflara her zaman eleştiri yapılabilir, bu fikri açıdan normal bir durumdur. Selman-ı Farisi'nin Zeyd b. Suhân'a yaptığı eleştiri[190] veya Hz. Hüseyin'in Abdullah b. Zübeyir'e yaptığı eleştiri gibi sahabe, tabiin, etba-ı tabiin nesilleri arasında da sûfilere yönelik eleştiriler olmuştur. Hatta tarihte sufi müelliflerin bir kısmı idam, hapis, işkence, sürgün ve tecrit gibi uygulamalarla karşılaşırken bir kısmı Yezid'e biat ederek eleştirilere konu olmuşlardır. Medine Zühd Hareketinin genç sahabileri, ashab-ı suffe özel birlikleri arasında Hz. Ebubekir'in (öl. 634) oğlu Muhammed (öl. 658) şehid edilmiş, kendisi bir zâhid olan ve zühd hareketine verdiği destekten dolayı İmam-ı A'zam Ebu Hanife (öl. 767) hapiste işkence görmüş, Muhasibi ise sürgün ve tecridde vefat etmiştir (öl. 857).

---

[188] Louis Massignon, *Hallâc: Hallâc-ı Mansûr'un Hayatı, Efsanesi ve Söylemi*, çev. H. Savaş Güler, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2021), 275-292.
[189] Halit Özkan, Zeyd b. Sûhân, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2013), 44/323-324.
[190] Mustafa Altunkaya, *Tasavvuf Tarihi: Sûfî Ekopolitiği*, (Malatya: İnönü Üniv. Yayınevi, 2022), 266.

Tasavvufa yönelik eleştiriler son yüzyılda daha bir artmış, bu gelenek "hurafe" veya "irrasyonel" olmakla suçlanmıştır. Bu eleştiri ve suçlamaların epistemolojik, teo-politik, ekonomi-politik ve benzeri birçok nedeni gösterilebilir. Ancak bu çalışma, söz konusu eleştiri ve yok sayma çabalarının epistemolojik ve ekonomi politik arka planı ile sınırlandırılmıştır.

Tasavvuf, tarih boyunca bireysel ve toplumsal hayat üzerinde derin etkiler bırakmıştır. İslâm'ın Medine düşüncesidir. Modern dönemde bazı çevrelerin tasavvufa yönelik pasif, mistik veya ilerlemeye engel gibi töhmetlerle itibarsızlaştırma çabaları başta siyasi olmak üzere birçok amaca dayanmaktadır. Bu söylem ve girişimlerin yalnızca teolojik veya ideolojik değil, aynı zamanda ekonomi politik bir zemin üzerinde yükseldiği tezi savunulmaktadır.[191] Özellikle 19. yüzyılda hız kazanan kapitalist dönüşüm, modern ulus-devlet ve sekülerleşme süreçlerinin tasavvufu hedef almasının ardında ekonomik çıkarlar yattığı görülmektedir. Zira kanaat, zühd, fakr ve sabır kavramlarıyla yetişen anti seküler bir toplum hareketi, liberal kapitalizmin önündeki en büyük engel olacaktır. Tasavvuf, İslam medeniyeti içerisinde yalnızca bireysel bir arınma yolu değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik yapılarla da bütünleşmiş bir sistemdir. Tekke, zaviye, hangâh, dergâh, âsitâne, buk'a, ribât ve imaretler sadece manevî eğitim mekânları değil; aynı zamanda işgallere karşı direnen üretim, yardım, istihdam ve sosyal dayanışma merkezleri[192] olmuştur.

Ziya Gökalp tasavvuf denilince sosyolojik olarak tekkelerin göz önünde bulundurulması gerektiğini ve tasavvuf kurumlarının Anadolu tarihinde önemli işler yaptıklarını ifade eder. Tasavvufun sosyal hayatta önemli bir karşılığı olduğunu, tarih boyunca tekkelerin Orta Asya'dan Anadolu'ya, Anadolu'dan Afrika'ya Müslüman toplumların sosyo kültürel yaşamlarında çok büyük işlevleri yerine getirmekle kalmayıp toplum için kimi yerde askeri ve siyasi mücadelelere de giriştiklerini söyler.[193] Modernite tasavvufu, irrasyonel ve çağdışı olarak sunmuş; 19. yüzyıldan itibaren tasavvuf kurumlarına karşı sistematik bir itibarsızlaştırma politikası izlemiştir. Kuşkusuz buna anti emperyalist kurtuluş savaşlarını tarikat hareketlerinin deruhte etmesi neden olmuştur.

Ülgener ise, tasavvufun rasyonel olmayan mantığıyla kutsal kitapları işlevinden uzaklaştırıp amacından saptırdığını söyler.[194] Tasavvufun irrasyonel bir tutumla toplumsal alanda hâkim olduğu düşüncesini Weber'den hareketle öne sürer ve rasyonel davranışı geliştiremediğimizden yakınır. Toplumumuzun neden ilerleme sağlayamadığı sorusu üzerinde yoğunlaşır. Ona göre geri kalmışlığımızın, kapitalist olamayışımızın altında yatan tasavvufun oluşturduğu zihniyettir. Ülgener, irrasyonal tutum ve davranışlardan uzaklaşarak gelişebileceğimizi iddia eder. Bu yüzden tarihten devralınarak gelen kültürel kodların maddeye olan bakışımızı belirlediğini, bu yönüyle Osmanlı'dan günümüz Türkiye'sine miras kalan zihniyet yapısındaki ataletin bir an önce ortadan kaldırılması gerektiğini vurgular. Ona göre tasavvufun bâtını yorumu atalete ve tembelliğe iten bir zihniyet inşa eder.[195] Weber, bahsettiği rasyonelliği (kendi deyimiyle ussallık) ancak Batı toplumuyla özdeşleştirir, bunun dışında kalan kültürlerin us dışı geliştiğini söyler.[196]

Toplumsal hayatın krizlerle boğuştuğu dönemlerde olumsuzluklar her zaman birilerine mâl edilmeye çalışılır. Bazı sûfilere yönelik eleştirileriyle tanınan İbn Teymiyye ve İbn Cevzi, Abbâsi Devleti'nin çöküşü ve Moğol istilaları döneminde yaşamışlardır. Bu dönemde İslâm

[191] Mustafa Kara, Tekke, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, *TDV* 2011) 40. 368-370.
[192] Ziya Gökalp, "İctimai Usul-i Fıkıh", *İslam Mecmuası*, 1330-1332, 1 (3), 85-86; Mahmut Erdil, *Türk Sosyolojisi ve Tasavvuf*, (İstanbul: Eksen Yayınları, 2022), 60.
[193] Sabri Ülgener, *Zihniyet ve Din, İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı*, (İstanbul: Derin Yay., 2006), 165.
[194] Mahmut Erdil, Türk Sosyolojisi ve Tasavvuf, 61.
[195] Max Weber, *Kapitalizmin Ruhu ve Protestan Ahlakı*, çev. Zeynep Abuora, (İstanbul: Hil Yayın, 2009), 24.
[196] Yusuf Şevki Yavuz, Casim Avcı, "İbnü'l-Cevzî", *İA*, (İstanbul: TDV, 1999), 20/543-549.

beldeleri mezhep taassubu, bölgecilik gibi yerel husumetlerle meşgullerdi. Bu sosyolojik koşulların kimi sûfilere yönelik eleştirilerdeki payı kaçınılmazdır. Esasında bu isimler, eleştirilerini tasavvufa değil o dönemdeki bazı mutasavvıflara yöneltmişlerdir.[197] Nitekim İbnü'l-Cevzî'nin *Telbîsu İblis*'teki eleştirileri tasavvufa değil bazı sûfî fırkalara yöneliktir. Dolayısıyla İbn Teymiyye ve İbnü'l-Cevzî'nin tasavvuf karşıtı olarak sunulması doğru değildir. Zira bu yazarlar ilk sûfîlerden saygı ve tazimle söz etmişlerdir. İbn Cevzi'nin Ma'rûf-i Kerhî'nin menakıbına dair eser kaleme alması, Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Hilyetü'l-evliyâ*'sından hareketle *Sıfatü's-safve*'yi telif etmesi gibi hususlar onun tasavvufa karşı olmadığını göstermektedir. İbn Cevzî'nin sûfileri eleştirmesi tarihsel dönemin hassasiyeti sebebiyledir. Dolayısıyla bu eleştiriler tasavvufa değil sûfilere[198] yönelik eleştirilerdir.

Soruna Epistemolojik Yaklaşım

Tasavvufi açıdan bilgi; zâhir ve bâtın olmak üzere iki çeşittir. *Zâhirî bilgi (egzoterik)* Kur'an temel kabul edilerek ve okunarak kazanılır (kesbî). B*atınî bilgi (ezoterik*) **ise** okunarak elde edilemeyen, Allah'ın lütf u inayetiyle insanın içinden çeşitli yollarla nebean ederek gelen bilgidir. G**erçek bilgi,** marifet adı verilen ve hem zahir hem de batın bilginin doğruladığı sağlam duyularla yapılan her türlü gözlem, deney, akıl ve kalple elde edilen bilgidir.[199]

Tasavvuf ile diğer ilim alanları arasındaki ilişkide belirleyici olan unsurlardan biri, tasavvufun bir ilim olarak epistemolojik değeri meselesi olmuştur.[200] Bu açıdan bilginin elde edilme şekli, metodu ve bilginin kaynağı noktasında, nass ve nakli esas alan selefiyye; akıl ve istidlali benimseyen kelâmiyye ile keşf ve ilhama ağırlık veren sûfiyye arasında bir tartışma olduğunu var saymak[201] mümkün görülmemektedir. Tasavvufun ilim haline gelme sürecinde bu yol ve yöntemlerin hepsi de kullanılmıştır. Yani nass ve nakli esas almak aklı ve istidlali ya da keşf ve ilhamı nefyetmemektedir.

Kelâm'ın tasavvufla olan ilişkisinde kelamcılar nassla yetinen selefiyyeyi eleştirirken, mutasavvıfların bilgi anlayışını, keşf ve ilhamı tenkit etmişlerdir.[202] Onlara göre, ilham yoluyla sabit olacak dini hükümler kabul edilirsa aklın kıymeti ortadan kalkar. Ebü Bekir el-Kaffal (öl. 975), "Şayet ilimler ilham ile sübut bulursa nazar ve istidlalin bir anlamı kalmaz", der.[203] Buna göre ilham, kişisel bir hazdır ve hak olabildiği gibi bâtıl olma ihtimali de vardır. Kelamcılar da, inanç esaslarında kelâm ve tasavvufun kullandığı epistemolojik farklılığı ortaya koyma, tasavvufi öznel bilginin hatalarını sergilemeye çalışmışlardır.[204] Sufilere göre ise akıl ve nakil belli ölçüde dini bilginin kaynağı olmakla birlikte sağlam bilgiler keşf ve ilhamla da elde edilir. Keşf ve ilham, Allah hakkında doğrudan bilgi verdiği halde akıl ve nass vasıtalı bilgi verirler. Bu yüzden ilham ve marifeti yücelten sûfiler, bu bilgi çeşidini kabul etmeyen fakih ve kelâmcıları tenkit etmişlerdir.[205] Mutasavvıflara göre ictihadın başka bir şekli daha vardır ki o da nefsi saflaştırıp arındırmak ve güzel ahlakla tezyin etmektir. Bu metod, nefsin bu yolda Rabbânî ahlakla ahlaklanması, doğrudan Allah nezdinden gelecek bilgilere hazırlanıp kabul

---

[197] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 141.
[198] Ali Bolat, Mehmet Uyar, Muammer Cengiz, *Tasavvuf: Tarih, Doktrini Tenkit, (*Samsun: E Yazı Yay. 2009), Tasavvufta Bilgi Anlayışı: Marifet, 239.
[199] Abdullah Kartal, "Tasavvufun Bir İlim Olarak İnşâ Süreci: Şer'î ve Metafizik Bir İlim Olarak Tasavvuf", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, cilt: 24, sayı: 2, 150.
[200] Uludağ, Süleyman, *İslam Düşüncesinin Yapısı*, (İstanbul: 1994), 15.
[201] Uludağ, *İslam Düşüncesinin Yapısı*, 110.
[202] Muhammed Tanci, *İslam Tasavvufu Üzerine*, çev. Bekir Topaloğlu, (İstanbul: 2002), 62.
[203] Abdülgaffar Aslan, (2002), "IV/ X. Yüzyılda Kelâm-Tasavvuf ilişkisi -İbn Fûrek Örneği-", Dinî Araştırmalar, 5/65.
[204] Süleyman Uludağ, *İslam Düşüncesinin Yapısı*, 128; 143.
[205] Muhammed Tanci, *İslam Tasavvufu Üzerine,* 70.

edebilir hale gelmesidir. İlmin tecelli edeceği mahal bu tür bir tasfiye ile berrak hale getirilince, müctehide verilen bilgiye benzer bir şekilde sûfilere de Hak ilmi tecellî eder.[206]

İlham, keşf ve rüya gibi bireysel tecrübeye dayalı manevî unsurlar; fıkıh, hadis ve kelam gibi İslamî ilimler nazarında genel olarak bilgi kaynağı olarak görülmezken tasavvufî anlayışta bunlar önemli birer bilgi kaynağı olarak görülmüştür. Bu nedenle tasavvuf ilmi en çok epistemolojik açıdan tartışma konusu olmuştur. Fakihlerin veya diğer ilim ehlinin bu konudaki eleştirilerine karşın mutasavvıfların, ısrarla bu bilgi kaynaklarını savundukları görülmektedir. İlham İbn Teymiyye'nin eserlerinde sınırlı ve şartlı bir şekilde olsa da kabul görmektedir. Kur'an'a, sünnete, selefin görüşlerine ve selim akla uygunluk ilham ile gelen bilginin doğru kabul edilmesinde önemli ölçütlerdir. Dolayısıyla İbn Teymiyye, epistemolojik bir araç olarak kabul ettiği ilhamı şerî meselelerde mutlak şekilde kabul etmez.[207]

Kur'an'da geçen kavramlara yüklenen anlamlar ile kesin bilgiler ilme'l-yakîn, ayne'lyakîn ve hakka'l-yakîn şeklinde mertebelere ayrılarak sınıflandırılmış, sûfîler ise bu sınıflamada ilme'l-yakîn ve ayne'l-yakîn'i haber, akıl ve duyulara (gözleme) bağlı delillerle elde edilen kesin bilgiler olarak görürlerken, hakka'l-yakîn'i ise bizzat yaşanan manevî müşahede ile elde edilen ve en üst derecede güvenilirliğe sahip bilgi olarak görmüşlerdir.[208] Burada en üst mertebede görülen basiretle müşahede etmenin yanında diğer bilgi yollarının geride kaldığı görülmektedir.

Tasavvufta da diğer İslami ilimlerde olduğu gibi Kitap ve sünnet, temel dini kaynaklardır. Ancak bunlara ilaveten keşf ve müşahede de tasavvufta bir bilgi elde etme yöntemi olarak kabul edilmiştir. Fıkıh ve hadis gibi diğer ilim mensuplarınca bu yönde yapılan eleştirilere karşı mutasavvıflar, tasavvufu şer'î bir ilim olarak ispat etmeye çalışmışlardır. Keşf ve müşâhedeyi, fıkıh ilminin esas işleyiş mekanizması olan 'istinbat' ile aynı epistemolojik zeminde değerlendirmişlerdir. Yani mutasavvıflara göre fıkh-ı bâtın olan tasavvuf ilmi, kalbin istinbatı ile hükümler çıkarmıştır.[209]

Tasavvufa Yönelik Eleştiriler ve Sebepleri

Tasavvufa yönelik eleştiriler 1600'lü yıllardan itibaren faaliyete geçen Avrupa merkezli oryantalist çalışmalara dayanmaktadır. Avrupa'daki Doğu araştırmaları kurumsal ve istihbarî bir nitelik kazanmış ve Osmanlı Devleti'nin resmi ideolojisi olan tasavvuf bu faaliyetlerde hedef gösterilmiştir.[210] Tasavvufu eleştirme ve yok sayma girişimleri, tarih boyunca iç ve dış faktörlerin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Bu girişimlerde etkili olan süreçler ve sebepleri şu şekilde tasnif edebiliriz:

Pozitivizm ve Sekülerleşme Süreci

Aydınlanma çağı olarak nitelendirilen pozitivizm, insanın aklına olan güveni artmıştır. Böylece, bilgi sektörünü tekelinde tutan kilisenin din yorumu çatışmayı kaçınılmaz kılmıştır. Bazı filozoflar akıl ve vahyin birbirini yadsıdığını düşünürken, bir kısmı ise iki tanrısal gerçeklik arasında çelişki olamayacağını savunmuştur. Kilise aslında gerçeğe talip olanlara karşı tatmin edici cevaplar aramak yerine eleştirileri susturmaya çalışmıştır. Oysa aynı kilise, Aristo fiziği, metafiziği ve Newton fiziğiyle uzlaşıma dayalı[211] rasyonaliteyi uzun yıllar sürdürebilmiştir. Tasavvuf, kaynak itibariyle mevsuk, mana itibariyle doğru olan naklî bilgilerle, aklın verdiği

[206] İbn Teymiyye, Mecmûʿl- fetâvâ, 10:473.
[207] Yusuf Şevki Yavuz, "Hakka'l-Yakīn", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1997), 15/203-204; a.mlf, "İlme'l-Yakīn", İA (İstanbul: TDV, 2000), 22/137-138.
[208] Abdullah Kartal, "Tasavvufun Bir İlim Olarak İnşâ Süreci: Şer'î ve Metafizik Bir İlim Olarak Tasavvuf", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 24 (2015/2), 173-174.
[209] Mustafa Altunkaya, *Sûf Hareketi Tarihi*, 88.
[210] Caner Taslaman, (2016). Evrim Teorisi, Felsefe ve Tanrı, 20. basım, İstanbul: İstanbul Yay
[211] Süleyman Uludağ, *İslam Düşüncesinin Yapısı,* (İstanbul. 1994), 168-269.

zaruri ve sıhhatli bilgileri hiçbir zaman inkâr etmemiştir. Aksine bu nevi bilgilere önem ve değer vermiş ve hatta bunları keşf ve marifetin temeli saymıştır.[212]

Batıda Orta çağ sonrası ideolojiler dinin yerine ikame edilmiştir. İngiltere merkezli sermaye birikimi, Avrupa'da kiliselerin ve dinin etkisini azaltan Fransız ihtilaline destek olmuş ve aklı dinin önüne geçirmiştir. Böylece din, Tanrı ve ruhi sezgisel bilgi biçimleri irrasyonel sayılmıştır. Pozitivist yaklaşım, metafizik ve manevi boyutları bilim dışı ilan etmiş, tasavvufu hurafe olarak damgalamıştır. Osmanlı Devleti tasavvuf üzerine kurulu olduğu için bu süreçten olumsuz etkilenmiştir. Tekke sistemine dayanan ordu düzeni, bürokrasi, halk ve bilim çevreleri sûfi kurumlarla şekillendiğinden bu yeni süreçte olumsuz etkilenmiştir.

III. Selim ile başlayan 19. yüzyıldaki Batılılaşma çabaları önce askerî alanda ortaya çıkmış, Avrupa'dan uzmanlar getirtilmeye ve Avrupalılar gibi muvazzaf askerî birlikler kurulup eğitilmeye başlanmıştır. Bu yeni ordu kurma çabaları medreseliler ve yeniçeri askerleri tarafından tepki ile karşılaşınca, II. Mahmut 1826'da Yeniçeri Ocağını (Bektaşi zaviyelerini) ortadan kaldırmış, "Mecburi Kültür Değişmeleri" denilen yenilikler dönemi başlamıştır.[213]

Tasavvufa yönelik eleştirilerin artmasının bir nedeni de insan ve toplumların seküler eğilimler içinde olması, dünyevileşme hastalığına (vehn) tutulmasıdır. Çünkü dünyevileşme, insanı metafizik alandan uzaklaştıran bir etkiye sahiptir.

صوفی نشود صافی

تا کاسه تهی نگردد

تا دل تهی نگردد

دلدار بر نتابد

Sûfî, arınmış olmaz

Kase boşalmadıkça

Kalbi boşalmadıkça

Sevgili oraya tecelli etmez

Burada şâir, sufinin kalbini dünyevi bağlardan arındırması gerektiğini vurgular. Tasavvufun özü olan ihlas, zühd, tevhid ve muhabbet kalpteki dünyalıklarla bir arada var olamaz. Kase (kalp) doluysa hakikat suyu oraya dolmaz. Dünyevileşmenin tasavvufa zararı kalbin hakikatten koparak dünyevi makamlara yönelmesidir. Bu da tasavvufun arınma yolunu bir psestij aracına dönüştürür. O nedenle Allah'ın nurunun kalpte doğması için onun önce dünya sevgisinden arınması gerekir.

Siyasi Müdahaleler

Tasavvufa yönelik eleştirilerin bir diğer nedeni de siyasi müdahalelerdir. Kuşeyrî, Hz. Peygamber'in vefatından kısa bir süre sonra ortaya çıkan siyasi çekişmelere ve dünyevileşme eğilimlerine tepki olarak kendini ibadet ve zühd hayatına adayan insanlara toplumda zühhâd ve ubbâd denildiğini söyler. Bu zâhid ve âbidler Allah resulünün sünnetine vurgu yaparak dünyevileşmeye itiraz etmiş, yöneticilerin politikalarına ve israf harcamalarına karşı çıkmışlardır.[214] Adaleti, hakkaniyeti, özgürlüğü savunan bu genç sahabe ve tabiin Hz. Peygamber sonrası seküler yöneticileri rahatsız eder olmuş, kamuoyu nezdinde üstün ve haklı

[212] Mümtaz Turhan, Kültür Değişmeleri, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1994, s.194
[213] Abdullah Aydınlı, "Ebuzer el-Ğifarî", *İA*, (İstanbul: TDV, 1994), 10/266-269.
[214] Abdülkerim Kuşeyrî, (1991), Kuşeyrî Risâlesi, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: 111).

bir şöhrete kavuşmuşlardır. Her kesim, zâhidlerin kendi içlerinde bulunduğunu iddia ederek zühd ve zâhid ismini istismar eden ve mezhep çekişmelerine alet edenler çıkmıştır.[215]

1820'lerden itibaren Osmanlı ülkesinde beliren Batılılaşma eğilimi, Tanzimat[216] ve Meşrutiyet çabalarında etkisini göstermiştir. Süreç 1909'da II. Abdülhamit'i tahttan indirmiş,[217] Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan tekkelerin kapatılması (1925) ve bir dizi değişikliklerle sonuçlanmıştır. Tekke ve zaviye vakıflarının mülkleri sûfi şeyh ve tarikatların elinden alınmıştır.[218] Tasavvufun toplumsal etkisini azaltmak için bürokratik ve hukuki kısıtlamalar da getirilmişti. Böylece siyasi rejimler, 1. Cihan Harbi'nden sonra halk üzerindeki etkisinden dolayı tasavvufu denetim altına almak istemişlerdir.

Saykes-Picot düzeninin mimarları bir taraftan tekke ve zaviyeleri kapatıp bütün gayrımenkul mal varlıklarına el koyarken[219] diğer taraftan tasavvuf, tarikat, şeyh, mürid, derviş, salik, şerif, eşref, nakib, seyyid gibi unvan, sıfat ve isimleri de itibarsızlaştırma yoluna gitmişlerdir. Bu siyasi müdahalelerle tekke eğitim ve üretim sistemi faaliyetleri engellenmiş, tasavvuf sorgulanıp mahkum edilen bir konumda değerlendirilmiştir.[220]

Arnold Toynbee (öl. 1965) ve İngiltere'nin Güney Müslümanlığı

Tasavvufu yok sayan girişimlerin bir diğer ayağı Osmanlı şehirlerini fethettiğini (!) düşünen Necd Bedevîleri ile İbn Abdülvahhab ve takipçilerinin çalışmalarıdır. 1730'larda ilk silahlı saldırıları düzenleyen ve adı İhvan Birlikleri olarak tarihe geçen gruplar, Osmanlı askerlerine kurşun atmakta tereddüt ettiler. Onları ikna etmek için tasavvufun bidat ve şirk olduğu fikri işlendi. Böylece ehl-i kıble oldukları için Osmanlı askerlerine kurşun sıkmayan Vehhâbiler de ikna edilmiş oldular. Sûfilerin kanlarının helal olduğu fetvasıyla Vehhâbî birlikleri, sûfî Osmanlı ordusuna baskınlar düzenlediler. Arnold Toynbee'nin Güney Müslümanlığı dediği Orta Arabistan Bedeviliği, tasavvufu sistemli bir biçimde yok etmeye çalıştı. Asıl amacı ise Osmanlı'dan ayrılıp Bağımsız bir Arabistan kurmaktı. Bunu da gerçekleştirmiş oldu.[221]

Tasavvufun Popüler Kültürle Araçsallaştırılması, İç Bozulmalar

Tasavvufa yönelik eleştirilerin sebeplerinden biri de tasavvufi kavramların yüzeyselleştirilerek ticarileştirilmesi (Mevlânâ'nın sadece sevgiye ve sema' gösterilerine indirgenmesi) aslında onu derinliğinden koparark itibarsızlaştıran başka bir pozitivist stratejidir. "New Age" türü spiritüel eğilimler, tasavvufu içeriğinden arındırılmış bir 'huzur terapisi' hâline getirme yoluna gitmiştir. Bazı tarikat ve şeyhlerin ahlaki yozlaşmaları, maddi çıkar odaklı yapılar kurmaları, toplumsal güveni sarsmıştır. Bu tür suistimaller, tasavvufun bütününe yönelik genelleyici eleştirilerin doğmasına neden olmuştur. Özellikle modern medya, tasavvufu ya egzotikleştirmiş ya da mistik-karikatürize etmiştir. Akademide bazı yaklaşımlar, tasavvufu salt psikolojik veya antropolojik bağlamlara indirgemiş; manevi içeriğini göz ardı etmiştir. Bu da tasavvufu itibarsızlaştırma girişimi olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı'da tasavvufî yapılar sadece dinî eğitim veren kurumlar değildi. Aynı zamanda iktisadî faaliyetin içinde aktif olarak yer alan kurumlardı. Vakıflar aracılığıyla sosyal yardım sağlamış,

---

[215] Ersin Kılıç "Alevi-Bektaşilerin Milli Mücadele'deki Rolü ve Atatürk ile İlişkileri", (2011). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 24-25.
[216] Ergün, http://www.egitim.aku.edu.tr/ergun1.htm
[217] Sabit Dokuyan, "Tekkelerin Kapatılması ve Tasfiyesi Süreci", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2021, S. 98.
[218] İbrahim Abdulkerim, 1948'den Günümüze Filistin İslami Vakıfları ve İsrail Politikası, çev. Mustafa Altunkaya, Vakıflar Dergisi, Yıl. Haziran 2012, S. 37, Ankara: 265-276.
[219] Necdet Ekinci, Filistin'de Osmanlı Vakıfları ve Mandater Yönetim Döneminde Vakıf Müesseselerinin Durumu, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 2014, 111-136.
[220] Mehmet Ali Büyükkara, "Vehhâbilik", *İA*, (İstanbul: TDV, 2012), 42/611-615.
[221] Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi,* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021), 98.

esnaf teşkilatlarıyla çalışarak ekonomik düzenin denetleyicisi olmuşlardır.[222] 19. yüzyıl ile birlikte Osmanlı'da başlayan merkezîleşme çabaları, tasavvufî yapıları bir "paralel otorite" olarak görmeye başlamıştır. Cumhuriyet döneminde ise tekke ve zaviyelerin kapatılması, laiklik ilkesiyle ilişkilendirilmiş olsa da bu adım aynı zamanda merkezi devletin toplumsal ve ekonomik alan üzerindeki mutlak hakimiyet arzusunun bir uzantısıdır.[223]

Kapitalist Dönüşüm ve Tasavvufun Tehdit Olarak Algılanması

Tasavvufun eleştirilerek tecrit edilmesinin nedenlerinden biri de kapitalist üretim biçiminin yaygınlaşmasıdır. Bireyciliği ve rekabeti esas alan liberal kapitalizm minimalist, paylaşımcı, toplumcu bilimsel yaklaşımlardan uzak durmaktadır. Çünkü tasavvuf kolektivist, paylaşımcı ve kanaatkâr bir hayat tarzını öne çıkarmaktadır. Bu bağlamda tasavvufun ekonomik anlayışı, kapitalizmin temel varsayımlarına ters düşmektedir. Dolayısıyla tasavvuf, sadece bir dinî yapı değil, aynı zamanda alternatif bir ekonomik zihniyetin taşıyıcısı olarak görülmektedir.[224]

21. yüzyılın başında neoliberal politikalarla, maneviyat kavramı ticarileştirilmiş, tasavvufun içeriği boşaltılarak "popüler mistisizm" şeklinde sunulmak istenmitik. Bu yeni biçim, sistemle uyumlu bir "soft" tasavvuf anlayışı üretirken, eleştirel ve alternatif ekonomik-toplumsal bir duruşu temsil eden özgün tasavvuf anlayışını marjinalize etmiştir.[225]

Tasavvufun eleştiriye tabi tutulmasının nedenlerinden biri de Batı epistemolojisinin, bilgiye ulaşmada rasyonalite ve empirik deney ilkelerini esas alması, bunların dışındaki bilgi biçimlerini "gayrimeşru" sayması olmuştur. Pozitivistlere göre bilgi; sadece ölçülebilir, deneysel ve nesnel olandır.[226] Tasavvufun aklı ve veriyi esas alan subjektif sezgisel doğası, bilimsel bilgi paradigmasının dışına itilip mistik, hurafeci veya gericilikle itham edilmiştir.[227]

Selefi ve reformist epistemolojilerde tasavvufun reddi de uzun yıllar tasavvuf aleyhine bir eleştirel atmosfer oluşturmuştur. Tasavvuf karşıtlığı yalnızca modern seküler düşünceyle sınırlı değildir. İbn Teymiyye ile temellendirilen Selefi anlayışta, Kur'an ve Sünnet'in zahirî anlamının dışına çıkan bilgi biçimleri reddedilmiştir[5]. İlham, keşif, rüya gibi unsurlar "bid'at" olarak kabul edilmiş, sûfîlerin bilgi kaynakları güvenilmez sayılmıştır. 19. yüzyıl İslam reformistlerinden Muhammed Abduh da tasavvufu, İslam toplumlarını atalete sürükleyen bir yapı olarak eleştirmiştir.[228] Tasavvufun epistemolojik olarak reddi, zamanla kültürel ve kurumsal bir dışlamaya dönüşmüştür. Eğitim sistemlerinde tasavvufi öğretiler dışlanmış, akademik çalışmalarda "irrasyonel" sayılmış, medya ve popüler kültürde ise tasavvuf ya "egzotik mistisizm"e indirgenmiş ya da "şarlatanlık" olarak sunulmuştur.[229] Günümüzde tasavvufun bilgi anlayışı, çoklu epistemolojiler çerçevesinde yeniden değerlendirilmektedir. William Chittick, tasavvufi bilginin yalnızca dini değil, aynı zamanda fenomenolojik ve varoluşsal bir bilgi biçimi olduğunu savunur. Bu çerçevede tasavvuf hem bireysel dönüşüm hem de alternatif bilgi üretim yolları açısından güncelliğini korumaktadır

[222] Erik Jan Zürcher, *Türkiye'de Modernleşme,* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 214.
[223] Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm*. Çev. Ayşe Buğra, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 137.
[224] Ruşen Çakır, "Postmodern Çağda Tasavvufun Yükselişi." *Modern Türkiye'de Din*, Der. Şerif Mardin, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2021), 229-245.
[225] Immanuel Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: Türkiye Felsefe Kurumu, 2018), 67.
[226] Seyyid Hüseyin Nasr, *Knowledge and the Sacred*, (New York: State University of New York Press, 1989), 10.
[227] Albert Hourani, *Arap Düşüncesinin Uyanışı*, çev. Mehdi Zaman (İstanbul: İletişim Yay., 1997), 129.
[228] Şahin Filiz, "Tasavvufa Yönelik Eleştirilerin Epistemolojik Arka Planı", İF Dergisi, 12/2 (2005): 211-230.
[229] İbrahim Râkım Efendi, *Vâkıât* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir Bölümü, 790), 2; Mustafa Lütfi Efendi, *Tuhfetü'l-asri'fi menakibi'l-Mısrî* ((Bursa: Matbaa-i Emrî, 1308/1890), 5.

SONUÇ

Tasavvufu eleştirme çabaları, genellikle onun toplumdaki dönüştürücü gücünü tehdit olarak gören çevrelerden doğmuştur. Fakat bu çabalar aynı zamanda tasavvufun iç dinamiğindeki yozlaşmalardan da beslenmiştir.

Tasavvufun itibarsızlaştırılmaya çalışılması, sadece politik ya da kültürel sebeplerle değil, bilgiye dair köklü ayrımlarla da ilgilidir. Modern pozitivist, Selefi ve reformist bilgi anlayışları, tasavvufun sezgiye dayalı ve bireysel deneyim temelli yapısını reddetmiştir. Ancak tasavvufun sahip olduğu çok katmanlı bilgi yapısı, çağdaş bilgi kuramları açısından yeniden keşfedilmektedir.

Dolayısıyla tasavvufa yönelik itibarsızlaştırma çabaları yalnızca teolojik gerekçelerle değil, ekonomi politik kaygılarla da ilgilidir. Küreselleşme, kapitalist ekonomi ve sekülerleşme süreci, tasavvufun manevi hem ekonomik etkisini denetim altına almak istemektedir. Bu bağlamda, tasavvufun yeniden toplumsal bir alternatif olarak değerlendirilmesi, yalnızca inanç değil aynı zamanda adalet, paylaşım ve toplumsal dayanışma ekseninde e anlamlıdır.

KAYNAKÇA

Abdullah Aydınlı, "Ebuzer el-Ğifarî", *İA*, (İstanbul: TDV, 1994), 10/266-269.

Abdullah Kartal, "Tasavvufun Bir İlim Olarak İnşâ Süreci: Şer'î ve Metafizik Bir İlim Olarak Tasavvuf", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 24 (2015/2), 173-174.

Abdullah Kartal, "Tasavvufun Bir İlim Olarak İnşâ Süreci: Şer'î ve Metafizik Bir İlim Olarak Tasavvuf", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, cilt: 24, sayı: 2, 150.

Abdülgaffar Aslan, (2002), "IV/ X. Yüzyılda Kelâm-Tasavvuf ilişkisi -İbn Fûrek Örneği-", Dinî Araştırmalar, 5/65.

Abdülhalim Mahmud, *Tasavvufî Düşüncenin Doğuşu*, çev. Mehmet Yolcu, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2001), 78-85.

Abdülkerim Kuşeyrî, (1991), Kuşeyrî Risâlesi, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: 111).

Ali Bolat, Mehmet Uyar, Muammer Cengiz, *Tasavvuf: Tarih, Doktrini Tenkit, (*Samsun: E Yazı Yay. 2009), Tasavvufta Bilgi Anlayışı: Marifet, 239.

Caner Taslaman, (2016). Evrim Teorisi, Felsefe ve Tanrı, 20. basım, İstanbul: İstanbul Yay

Chittick, William. The Sufi Path of Knowledge. Albany: State University of New York Press, 1989.

Erik Jan Zürcher, *Türkiye'de Modernleşme,* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 214.

Ersin Kılıç "Alevi-Bektaşilerin Milli Mücadele'deki Rolü ve Atatürk ile İlişkileri", (2011). Yayınlanmamış YL Tezi, Marmara Üniversitesi, 24-25.

Filiz, Şahin. "Tasavvufa Yönelik Eleştirilerin Epistemolojik Arka Planı." İlahiyat Fakültesi Dergisi 12/2 (2005): 211-230.

Gazâlî, İmam. el-Munkız mine'd-Dalâl. Çev. Nihat Keklik. Ankara: Diyanet Vakfı Yay., 1994.

Halit Özkan, Zeyd b. Sûhân, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2013), 44/323-324.

Hourani, Albert. Arap Düşüncesinin Uyanışı. Çev. Mehdi Zaman. İstanbul: İletişim Yay., 1997.

Immanuel Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: Türkiye Felsefe Kurumu, 2018), 67.

İbn Teymiyye, Mecmûʿl- fetâvâ, 10:473.

İbn Teymiyye. Kitâbu't-Tavassul ve'l-Vesîle. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1990.

İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 141.

İbrahim Abdulkerim, 1948'den Günümüze Filistin İslami Vakıfları ve İsrail Politikası, çev. Mustafa Altunkaya, Vakıflar Dergisi, Yıl. Haziran 2012, S. 37, Ankara: 265-276.

Kant, Immanuel. Saf Aklın Eleştirisi. Çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: Türkiye Felsefe Kurumu, 2018.

Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm*. Çev. Ayşe Buğra, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 137.

Louis Massignon, *Hallâc: Hallâc-ı Mansûr'un Hayatı, Efsanesi ve Söylemi*, çev. H. Savaş Güler, (İstanbul: İnsan Yay., 2021), 275-292.

Mahmut Erdil, *Türk Sosyolojisi ve Tasavvuf*, (İstanbul: Eksen Yayınları, 2022), 60.

Mahmut Erdil, Türk Sosyolojisi ve Tasavvuf, 61.

Max Weber, *Kapitalizmin Ruhu ve Protestan Ahlakı*, çev. Zeynep Abuora, (İstanbul: Hil Yayın, 2009), 24.

Mehmet Ali Büyükkara, "Vehhâbilik", *İA*, (İstanbul: TDV, 2012), 42/611-615.

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî. Mesnevî, cilt 1.

Muhammed Tanci, *İslam Tasavvufu Üzerine*, çev. Bekir Topaloğlu, (İstanbul: 2002), 62.

Mustafa Altunkaya, *Tasavvuf Tarihi: Sûfî Ekopolitiği*, (Malatya: İnönü Üniv. Yayınevi, 2022), 266.

Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi,* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021), 98.

Mustafa Kara, Tekke, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, *TDV* 2011) 40. 368-370.

Mümtaz Turhan, Kültür Değişmeleri, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1994, s.194

Nasr, Seyyid Hüseyin. Knowledge and the Sacred. New York: SUNY Press, 1989.

Necdet Ekinci, Filistin'de Osmanlı Vakıfları ve Mandater Yönetim Döneminde Vakıf Müesseselerinin Durumu, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 2014, 111-136.

Ruşen Çakır, "Postmodern Çağda Tasavvufun Yükselişi." *Modern Türkiye'de Din*, Der. Şerif Mardin, (İstanbul: İletişim Sabit Dokuyan, "Tekkelerin Kapatılması ve Tasfiyesi Süreci", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2021, S. 98.

Sabri Ülgener, *Zihniyet ve Din, İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı*, (İstanbul: Derin Yay., 2006), 165.

Santos, Boaventura de Sousa. Epistemologies of the South: Justice Against Epistemicide. New York: Routledge, 2016.

Süleyman Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr", *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 1997), 15/377-381.

Süleyman Uludağ, *İslam Düşüncesinin Yapısı,* (İstanbul. 1994), 168-269.

Yusuf Şevki Yavuz, "Hakka'l-Yakīn", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1997), 15/203-204.

Yusuf Şevki Yavuz, Casim Avcı, "İbnü'l-Cevzî", *İA*, (İstanbul: TDV, 1999), 20/543-549.

Ziya Gökalp, "İctimai Usul-i Fıkıh", *İslam Mecmuası*, 1330-1332, 1 (3), 85-86;

THE CONCEPT OF EXISTENCE IN MISRÎ'S TREATISE ON THE *WAHDAT AL-WUJUD*

MISRÎ'NİN VAHDET-İ VÜCÛD ADLI RİSALESİNDE VARLIK ANLAYIŞI

Sabahat Saylık

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Adıyaman İl Müftülüğü,Adıyaman, Türkiye

Orcid: 0000-0003-3822-2971

Bu bildiride 17. Yüzyılda Osmanlı devletinde yaşayan, Türk tasavvuf edebiyatının en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilen ve yaşadığı dönemde etkili bir şahsiyet olan Niyâzî-i Mısrî'nin (ö. 1105/1694) vahdet-i vücûd hakkındaki düşünceleri, *Vahdet-i Vücûd* risalesi çerçevesinde ele alınmıştır. Bu düşüncesini temellendirirken kullandığı âyet, beyit ve rivâyetler incelenmiş, delillerin kaynak değeri ve kullanım keyfiyeti analiz edilerek değerlendirilmiştir. Eğitim hayatına Malatya'da başlayan Mısır'da bir müddet kalmış olması sebebiyle "Mısrî" mahlası ile anılan Niyâzî-i Mısrî, tasavvufî görüşleri ile yaşadığı dönem ve sonraki kuşaklar üzerinde derin izler bırakmış bir mutasavvıftır. Tasavvufun en önemli konularından biri olan vahdet-i vücûd düşüncesi, Mısrî'nin de dikkatini çekmiş, konuya dair düşüncelerini *Vahdet-i Vücûd* ismini verdiği risalesinde ele alarak âyetler, beyitler ve bazı rivâyetlerle temellendirmeye çalışmıştır. Mısrî, "can ve gönül halvetinde senden başka nihan olan kimdir" diyerek kişinin Hak'tan gayrı bir unsur olamayacağını vurgulamaktadır. Ona göre insanın varlığında ibadet, itibaridir asıl amaç ise yaratıcının bilinmesidir. Bilmenin ikinci anlamı ise zat, sıfat ve benliğin fena bulmasıdır. Allah'tan gayrı ayrı nesne yoktur. Vücûd ve zat birdir. Allah kâinatta tecelli eden yegâne varlıktır. Âlemdeki diğer varlıklar ise onun farklı tezahürleridir. Kısacası, "heme ost" (her şey odur). Şeriat, tarikat ve hakikat ilişkisini klasik bir yaklaşımla izah eden Mısrî'ye göre şeriat kabuk; hakikat içi, tarikat ise için kışrı/kabuğudur. Mısrî'ye göre vahdet-i vücûd, varlığın ulaşması gereken son mertebedir. Bu mertebe ise hakikat-ı Muhammediye veya cemu'l-cem makamıdır. Bu çerçevede insanları üçe ayırmaktadır ve havâsu'l-havâsın zikredilen makama ulaşacağını zikretmektedir. Bu makam ise âlem ve insandaki her şeyin, Haktan başkası olmadığının bilindiği makamdır. Söz konusu risalenin incelenmesi, Niyâzi-i Mısrî'nin varlığa dair ortaya koyduğu görüşlerinin anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Niyâzi-i Mısrî, Vahdet-i Vücûd, İbn Arabî, Varlık

In this paper, the thoughts of Niyâzî-i Mısrî (d. 1105/1694), a significant figure in Turkish Sufi literature and a prominent personality during the Ottoman Empire in the 17th century, on the concept of *Wahdat al-Wujud* (i.e., Unity of Being) are examined within the framework of his treatise on *Wahdat al-Wujud*. The Qur'anic verses, couplets, and narrations that Mısrî used to substantiate his thoughts are analyzed, evaluating the sources and usage methods of these evidence. Niyâzî-i Mısrî, who began his education in Malatya and later spent some time in Egypt (hence the title "Mısrî"), left a profound impact on both his contemporaries and future generations with his Sufi views. The concept of *Wahdat al-Wujud*, one of the most crucial topics in Sufism, captured Mısrî's attention. He articulated his thoughts on this subject in his treatise titled *Wahdat al-Wujud*, where he attempted to ground his ideas using verses, couplets, and certain narrations. Mısrî emphasizes that "there is none hidden in the seclusion of the soul and heart but you," stressing that nothing exists apart from the Divine. For him, worship within

human existence is merely notional, with the true purpose being the recognition of the Creator. The secondary meaning of this recognition is the annihilation of selfhood, attributes, and essence. There exists nothing apart from God. Being and essence are one. God is the sole entity manifesting in the universe, with all other existences being His various manifestations. In short, "All is He" (*Heme ost*). According to Mısrî, who explains the relationship between Sharia, Tariqa, and Haqiqa in a traditional manner, Sharia is the outer shell; Haqiqa is the core, and Tariqa is the shell of the core. For Mısrî, *Wahdat al-Wujud* is the ultimate level that existence must reach. This level is the *Haqiqat al-Muhammadiyya* or the station of *Jem'ul Jem*. In this context, he categorizes people into three groups, stating that only the *Khawas al-Khawas* (the elite among the elite) will attain this station. This station is where everything in the universe and within humanity is recognized as nothing but the Divine.The examination of this treatise is significant in understanding Niyâzî-i Mısrî's perspectives on existence.

Keywords: *Sufism, Niyâzi-i Misrî, Wahdat al-Wujud, Ibn Arabi, Existence*

GİRİŞ

On yedinci yüzyılda Osmanlı devletinde en etkili şahsiyetlerden biri olan Mısrî, mevliden Malatyalı, meskunen Bursalı, medfunen Limnili olarak bilinmektedir. Asıl adı Mehmet olmakla birlikte eserlerinde Mısrî ve Niyâzî mahlaslarını da kullanmıştır.

Gençliğinin ilk dönemlerinde zahiri ilimleri tahsil edip tasavvufa mesafeli olsa bile daha sonra bu ilme ilgi duymuş, babasının Nakşibendi olması yönündeki tavsiyelerine kabul etmemiş, Halvetilik yoluna intisap etmiştir.[230] Mürşidini bulma arzusu ile pek çok diyara yolculuklar yapmış, sonunda Elmalı'ya gelerek Ümmi Sinan'a intisap etmiştir. Uzun yıllar süren riyazetten sonra ondan hilafet almış ve uzun yıllar çeşitli şehirlerde irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Mısrî aynı zamanda Mısrıyye tarikarının kurucusu kabul edilmektedir.

Vahdetname veya *Risale-i Vahdet-i Vücûd* adıyla bir risale kaleme alan Mısrî, İbn Arabî'nin ortaya attığı vahdet-i vücûd düşüncesinin en güçlü savunucalarından olmuş ve kendisine eserlerinde şeyhim diye hitap etmiştir. Söz konusu risalenin birden fazla nüshası bulunmakta ve *Vahdetname* adıyla da zikredilmektedir. Süleymaniye Kütüphanesi Haşim Paşa 20/2 nolu bölümde yer alan nüshasının hamdele ve salvele kısmı Arapça, metin kısmı Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır. Eserde Farsça beyitlerin kullanıldığı görülmektedir. Eserin başında Risale-i Cenab-ı mısrî Niyâzî Kaddesellahu Sırrahu ifadesi bulunmakta sonunda ise istinsah tarihi ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Bu risalesinde Mısrî, âyet, hadis ve beyitlerle vahdet-i vücûd düşüncesini temellendirmeye çalışmış, varlık üzerinde önemle durmuştur.

Bu bildiride Mısrî'nin vahdet-i vücûd düşüncesi analiz edilerek bilgi ve varlığı nasıl yorumladığı ele alınmıştır. Ayrıca kullandığı kaynakların değeri üzerinde değerlendirme yapılmış ve vahdeti vücûdun bir temsilcisi olup olmadığı tartışılmıştır. Bildiri bu yönüyle Mısrî'nin varlık yorumunun vahdet-i vücûd üzerine inşa edildiğini göstermeyi amaçlamıştır. Genel çerçevesi çizilen çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde risale bağlamında Mısrî'nin varlık anlayışı değerlendirildi. İkinci bölümde ise kullandığı kaynaklar analiz edilerek eleştirilere yer verildi.

1. Mutlak Varlık veVarlığa dair İzahları

Mısrî, Allah'ın zat, sıfat, fiil ve eserleriyle insanın kalbine tecelli ettiğini bu yönüyle insanın Allah'ın aynası olduğunu söyler. Ona göre insanın hayat serüvenini temel gayesi de fena bularak birliğe ermesidir. Böylelikle insan tüm varlığın Hakk'ın vücûdu olduğunu anlar, baktığı her yerde Hak'tan başka bir şey olmadığını bilir ve kendisinde de Hak'tan başka bir şey

[230] Mısrî, *Risâle-i Vahdet-i vücûd* (Haşim Paşa, 27), 3a.

olmadığını müşahede eder. Zaten Allah'ın benden başkasını gönüllerinizden çıkarın sözünün manası gizli, açık, zahir ve batında O'ndan başka kimse olmadığının bilinmesidir.

Mısrî O evveldir ,ahirdir zahirdir âyetini ise şöyle yorumlamaktadır: evvel ve ahir iki kadim sıfattır ve hiçbir şey yokken de Allah vardı, bütün alemlerin fena bulmasından sonra da O olacaktır. Ona göre insan ve alem aynıdır ve Allah'ın zahir oluşu ise insanın cismidir.batın olması ise tüm varlıkların sahip olduğu candır bu da görülmez. Dolayısıyla nefs ve ruh birdir, nefs can ruh ise zatı teşkil eder ancak mahiyetleri farklılık arz eder. İnsanın özü Allah'tır o da Hakikatı Muhammediye olarak isimlendirilir. Mısrî görüşünü Süleyman Çelebi'nin Mevlidinde geçen şu beyitlerle delillendirir:

Kendi nûr-i pertevinden Zü'l-celâl
Kıldı Ahmed nûrunu bedr-i kemâl

Allah'ın insanı sorumlu tuttuğu ibadet aslında hakikatı Muhammediyeyi bilip has mümin olmaktır. Böylelikle kâinattaki her şeyin mutlak Varlığı tesbih ederek bir isim giyer ve isim müsemma ile aynıdır. Mısri'ye göre Hak zevalsizken insandaki bütün sıfatların zeval bulmasının nedeni Hakk'ın kadim ve hadis sıfatlara sahip olmasıdır. Kadim sıfatlar ezeli iken hadis sıfatlar fanidir. Bu sıfatların muvakkaten olması, kalıcı olmasıyla eşdeğerdir. Çünkü zikredilen sıfatlardan birisi fenâ bulursa, yerini dolduracak nice sıfatlar zuhur etmektedir.

Mısrî hayrın ve şerrin yaratıcısının Allah olduğunu söyler. Ona göre Allah dilediğini yapandır. Ezelî ilmiyle kulun fiillerini takdir eder. Eğer hayır murad ederse Cebrail aracılığıyla ona ilham verir ve kul o fiili yapar. Eğer şer takdir ederse Şeytan vâsıtasıyla şerrin işlenmesi için vesvese verir ve kul şerri işler. Hakk'ın bu şekilde tasarrufta bulunması ise zülüm değildir. Çünkü O Cebbar, Kahhar ve Mümittir. Dolayısıyla öldürmesi ,cebr etmesi ve kahretmesi zulüm olarak değerlendirilemez. Bu konuda Cebrî olmak gerekir. Çünkü Cebrîlik Allah'ın hayrı ve şerri yarattığını bilmektir. Zahirde ve batında Haktan başka bir şey olmadığına göre cüzi bir iradeden bahsedilemez. Hak'tan başka bir şey düşünmek ve görmek ise hakikatte küfürdür.

1.1. İnsan

Mısrî, insanın iman bakımından avâm, havâs ve havasu'l-havâs olmak üzere üçe ayırmaktadır. Ona göre avâmın inancı Allah'ın birliğine , Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğuna, cennete, cehenneme , gayba ,Kur'an'a ve namaza işiterek iman etmektir. Havâsın imanı ise Allah'ın zat ve sıfatlarını müşahede etmeleridir. Ancak bu makamda olanlar kahrın ve lütfun, ruh ve nefsin bir olduğunu bilmezler. Havasu'l- Havâsın imanı ise herşeyin Hakk'ın mazharı olduğunu bilmesi, kâinattaki varlıkların O'ndan gayrı olmayıp zikreden ve zikredilenin aynı olduğunu müşahede etmektir. Bu makam kutbu'l-aktâb, hazret-i ehadiyyet tevhîd-i sırf, tecellî-i zât, hakîkat-i Muhammediyye, cem'u'l-cem de denilmektedir.[231]

1.2. Marifet

Mısrî'ye göre marifet birliğe ulaşmaktır. Birliğe ermek ise Hakk'ı birlemektir.

Kişinin zât, sıfat ve fiilleriyle fena bularak birliğe ulaşmasıdır. Böylece varlığın Hak ile mamur olduğunu ve Hakk'ın vücûdu olduğunu bilmektir.

Kişi benliğinden geçmek suretiyle kendisinde Hakk'tan başka bir şey görmez ve baktığı her yerde Hakkı müşahede eder.

2. Kullandığı Kaynaklar

2.1. Âyetler

Vahdet-i vücûd ekolünü benimseyenlerin Kur'andan delil olarak gösterdikleri âyetleri Mısrî'nin de varlığın birliğini ispat etmek için kaynak olarak gösterdiği görülmektedir. Aşaıda da görüleceği gibi âyetin tefsir boyutunun göz ardı edilerek vahdet-i vücûd ekseninde yorumladığı görülmektedir. Mısrî âlemde Hak'tan gayrı varlık olmadığını açıklarken için aşağıdaki âyetleri delil göstermektedir:

[231] ez-Zâriyât 51/56.

"*Cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım*"[232] âyetindeki "bana ibadet etsinler" emrini sûfî yorumlara uygun olarak beni bilsinler ve birliğe ersinler şeklinde tefsir etmiştir.[233]

"Nereye dönerseniz Allah'ın zatı oradadır."[234] "Mısrî, bu âyeti vahdet-i vücûd ile ilişkilendirerek insanın kendine dönmesi ile Hak yüzüne dönmüş olacağını söylemektedir.[235] Fakat âyetin siyak ve sibakına bakıldığında Müslümanların önce Mescid-i Aksâ'ya yönelerek namaz kıldığı ancak daha sonra nazil olan âyetle Kâbe'ye yönelerek ibadet etmesine atıfta bulunduğu anlaşılmaktadır. Bazı müfessirlere göre söz konusu âyet 144. âyet ile nesh edilmiş,[236] bazılarına göre ise her yönde Allah'a ibadet edilebileceği bildirilmektedir.[237] *"O evvel ve ahir, zâhir ve bâtındır. O her şeyi bilir*."[238] *"Attığında sen atmadın, Allah attı."*[239] Mısrî'ye göre, bu âyet, bütün fiillerin Hakka ait olduğunu göstermektedir. Bu da mutlak failin Allah olduğunu kanıtlamaktadır."[240]

"Ben ona (Âdem'e) rûhumdan üfledim."âyeti delildir.

Bir başka âyette de şöyle buyuruluyor: "Biz ona şah damarından daha yakınız."

2.2. Hadisler

Mısrî'nin vahdet-i vücûd düşüncesine kaynaklık eden ikinci kaynak Hadislerdir. Kullandığı rivâyetlerin bir kısmı birincil hadis kaynaklarında geçse bile bazı mevzu rivâyetlere de başvurduğu görülmektedir.

" *Ey Muhammed sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım*" rivâyetini "*Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır*"[241] âyetiyle birlikte değerlendirerek hadiste yerlerin ve göklerin Hz. Muhammed için yaratıldığının belirtildiği ancak âyette ise Allah için olduğu belirtildiğine göre hakikat-ı Muhammediyenin Allah olduğu sonucuna varır. Hadis kaynaklarımızda zikredilmeyen bu rivâyet mevzu hadis kaynaklarında geçmektedir.

"Ben bir kulu seversem, onun kulağı, gözü ve eli olurum. Benimle yürür ve benimle işitir, be nimle görür ve benimle söyler." Mısri zikredilen rivâyeti varlığın birliğine delil sayarak zikreden, zikredilen ve zikir Hak'tır sonucuna varır.

Müminin iniltisi tesbihdir, sohbeti tehlil, uykusu ibadettir

2.3. Beyitler

Müellifin kaynak olarak kullandığı üçüncü kaynak beyitlerdir.

"*Der suret-i âbu kil ayan gayru tu kist*
Der suret-i canu dil nihan gay-ı tu kist"

Nefis ve ruh manada iki birdir.

İç yüzün candır ve zat derler. Dışın insandır, sıfat derler.

"Nur-u zatî pertevinden Zül celal

Kıldı Ahmed nurunu badr-i kemal"

[232] Mısrî, *Risale-i vahdet-i vücûd* (Haşim Paşa, 27), 2a.
[233] el-Bakara 2/115.
[234] Mısrî, *Risâle-i Vahdet-i vücûd* (Haşim Paşa, 27), 2b.
[235] İbn Kesir, *Tefsiru İbn-i Kesir*, 1/236.
[236] Sâbûnî, *Safvetü't-Tefasir*, 1/75.
[237] el- Hadid 57/3.
[238] el-Enfâl 8/17.
[239] Sabahat Saylık, Niyâzi Mısrî ve İşârî tefsir Açısından Eserleri, Ankara:
[240] en-Nur 24/42.
[241] Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.

3. SONUÇ

Mısrî, söz konusu risalesinde vahdet-i vücûdun açık bir savunucusu olduğunu göstermiş ve Ekberî ekolünmüntesibi olan bir mutasavvıf olduğunu göstermiştir. Vücûd Haktır görüşüyle insanı Mutlak vücûdun tezahürü olarak ifade etmiştir. Konuya sözkonusu geleneği takip eden sûfîlerin yorumları bağlamında ele almış kimi yerde nakiller yapmıştır. Vahdet-i vücûd düşüncesini riyazat yolculuğunun son makamı olarak görmüştür. Konuya Kur'an ve Sünnetten deliller getirmiş ancak âyetler zahir tefsirlerden farklı yorumlanmış, kullanılan rivayetlerden bir kısmının sorunlu olduğu görülmüştür.

TABOO AND POLLUTION IN DENIZ GEZGIN'S *AHRAZ*

DENİZ GEZGİN'İN *AHRAZ*'INDA TABU VE KİRLİLİK

Gökşen Yıldırım*

Lisans eğitimini arkeoloji alanında tamamlayan ve mitoloji konusunda da çalışmaları bulunan Deniz Gezgin (d. 1981), Türk edebiyatında *Ahraz* (2012), *YerKuşAğı* (2017) ve *Gözler Kanatlar Çiçekler Kuyruklar* (2023) isimli romanlarıyla tanınmaktadır. *Ahraz*, yazarın son iki romanından biraz farklı olsa da genel olarak kimlik, aidiyet, kötülük, beden ve doğa konularında kaleme alınmış katmanlı ve tekinsiz bir anlatıdır; kavramları sorgularken onları boşa düşüren, insanın kendisinden ve toplumdan emin olma duygusunu dumura uğratan masalsı bir hikâyeleme biçimine sahiptir. Roman, insanı odağına alarak aidiyet, tabu, kutsallık, yücelik; ifritlik, iğrençlik, kirlilik üzerinden bir kimlik sorgulaması yapar. Bu kimliği balığa, köpeğe, ağaca açarak yeni bir oluşa ve de merkezsiz bir anlatıya da imkân tanır. Böylece kimliğin varlık sınırı; insan, hayvan ve melek oluşla çizilir.

Mitolojik göndermelerle anlatının desteklendiği ve yerleşik kabullerin mitleri yıkıma uğratmak suretiyle sorgulandığı romanda Adile ve oğlu İsrafil'in bir sahil kasabasında tutunamayışının öyküsü anlatılır. Annesini hiç tanımamış Adile ile babası belli olmayan ahraz İsrafil, kasaba halkının kötülüğünün "günah keçisi"dir. Bu günah keçileri hem kötülüğün sorumlusu hem de arınık bir kimliğin güvencesidir. *Ahraz*, kirliliği toplumsal normlardan bir sapma olarak çerçevelerken kimliği de bu kirliliğe duyulan ihtiyaçla temellendirir. Bir yandan kir sistemi tehdit ederken diğer yandan sistemin meşruiyeti bu kirin varlığına bağlıdır. Romanda çöp üzerinden kurulan kirlilik teması, yalnızca fiziksel bir durum değildir, tabu ve sınır ihlalleri üzerinden kurgulanan, sembolik anlamları bulunan sosyal, kültürel ve ahlaki bir vaziyettir. Mary Douglas kiri "yersiz/yerinde olmayan madde" olarak tanımlar ve kir ya da kirliliğin bir nesnenin genel özelliği olmadığını, o nesnenin bağlamına göre ona eklemlendiğini ifade eder. *Ahraz*, gerek tema gerek anlatım gerekse kurgulama tekniği bakımından Türk edebiyatının son dönem romanları içerisinde adından söz ettiren bir romandır. Ancak roman ile ilgili olarak yapılmış çalışmalar sayıca oldukça azdır ve bu çalışmalarda da daha çok romanın mitoloji ile bağlantısı konusunda değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çalışma ise kirliliğin *Ahraz*'da yersizlik merceğinden tanımlanan merkezî bir tema olduğunu savunarak "kir teorisi"nden hareketle metnin tematik ve karşıt değerlerini tespit etmeyi; tabu, kirlilik ve kimlik kavramlarının kurgudaki ve dildeki tezahürlerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Deniz Gezgin, Ahraz, tabu, kirlilik, kimlik.

Deniz Gezgin (b. 1981) is recognized in Turkish literature for her novels *Ahraz* (2012), *YerKuşAğı* (2017), and *Gözler Kanatlar Çiçekler Kuyruklar* (2023). Gezgin's novels create space for the "others" of the earth and narrative, focus on the fragility of the "other," and lend themselves to ecocritical readings. *Ahraz* is the author's debut novel. This multilayered and unsettling narrative explores themes of identity, belonging, evil, the body, and nature. While interrogating these concepts, it renders them obsolete through a fairytale-like storytelling that destabilizes one's sense of certainty about the self and society. The novel, enriched with mythological references, critiques entrenched norms by dismantling myths, recounting the story of Adile and her son İsrafil, who fail to integrate into a seaside town. The mother and son, who sustain themselves by collecting the town's garbage, are cast as the "other" or the "outsider" by the townspeople, transforming into a demonized enemy. Adile, who never knew her mother, and her son's İsrafil, a mute boy with no known father,

become the “scapegoats” for the town’s malice. *Ahraz* frames pollution as a deviation from social norms while grounding identity in the very need for this pollution.

This study argues that pollution is a central theme in *Ahraz*, defined through the lens of *displacement*. Drawing on Mary Douglas’s dirt theory in *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*, it aims to identify the text’s thematic and oppositional values and reveal their manifestations in the narrative and language.

Keywords: Deniz Gezgin, Ahraz, taboo, pollution, identity.

SEMRIN SAHIN'S SHORT STORIES: THE SOCIAL POSITION OF WOMEN
SEMRİN ŞAHİN'İN ÖYKÜLERİNDE KADININ TOPLUMSAL YERİ

Lamıaa Abulhamd Elsayed Mehannı

ÖZET

Türk edebiyatında öykü, geçmişten günümüze kadar pek çok yazarın ilgi gösterdiği bir türdür. Günümüz edebiyatında yazar sayısının artmasıyla birlikte öykü türü daha da popüler hâle gelmiştir. Her yazar, kendi tarzını geliştirerek bu türü zenginleştirmiştir. Semrin Şahin son dönem Türk öykücüleri arasında yer almaktadır.

Bu bildiride, Semrin Şahin'in yayımlanmış üç öykü kitabı sosyolojik eleştiri yöntemiyle incelenmiştir. Semrin Şahin üzerine akademik çalışmanın olmaması bizi bu çalışmaya yöneltmiştir. Bildiri, Semrin Şahin'in *Güvercinler Zamanı* (2013), *Kadın Olsaydınız Anlar mıydınız?* (2014) ve *Gece, Kediler ve Sessizlik* (2017) adlı öykü kitaplarındaki kadın karakterleri incelemeyi amaçlamaktadır.

Kendine özgü bir üsluba sahip olan Semrin Şahin'in öykülerinin odağında kadın, sosyal eleştiri, bireyin anlaşılmaması ve duyarsızlaşmaya maruz kalması, kadınların yok sayılması ve kendileriyle yüzleşmeleri, ölüm, baskı, şiddet yer alır. Şahin'in öykülerindeki unsurlar değerlendirildiğinde kadın, şiddet önemli bir tema olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazar, kadının edebiyata katkısını ve edebiyatın toplumsal dönüşümdeki rolünü vurgulayarak, sanatın toplumsal değişimi destekleyen bir araç olarak kullanılabileceğini gösterir. Bu bildiri, sadece bir yazarın öykü dünyasını analiz etmek için değil; aynı zamanda edebiyatın toplumsal adalet ve kadın hakları mücadelesindeki gücünü hatırlatması bakımından da önem taşımaktadır.

Yazar, öykülerinde kadınların toplumda yaşadıkları sorunları, hayatlarındaki zorlukları, karşılaştıkları adaletsizlikleri ön plana çıkararak cesur bir kalemle ve çarpıcı bir dille yansıtır. Semrin Şahin'in ele aldığı kadınların ortak özelliği; aile içinde ve toplumda uğradıkları şiddet ve travmalarla baş etmeye ve ayakta kalmaya çalışmalarıdır. Yazarın on sekiz öyküsünde çizdiği kadınlar; genç kız, eş ve anne olarak terk edilen, şiddet gören, toplumun eleştirisine maruz kalan, tek başına geçinmeye çalışan, ailesiyle sorun yaşayan ve hayatta kalmak için mücadele eden kadınlardır. Yazar, çizdiği kadın öykü kahramanlarından hareketle kadının toplumdaki yerini; tema, karakter ve anlatım bakımından gerçekçi bir anlayışla ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Semrin Şahin, kadın Edebiyatı, öykü kahramanı, öykü incelemesi, kadın öykücüler

ABSTRACT

In Turkish literature, the short story is a genre that has attracted many writers from past to present. With the increasing number of writers in contemporary literature, the short story has become even more popular. Each writer enriches the genre by developing a unique style. Semrin Şahin is counted among the contemporary Turkish short story writers.

In this paper, three published short story collections by Semrin Şahin are examined using a sociological criticism approach. The absence of academic studies on Semrin Şahin motivated this research. The paper aims to analyze the female characters in Şahin's collections *Güvercinler Zamanı* (2013), *Kadın Olsaydınız Anlar mıydınız?* (2014), and *Gece, Kediler ve Sessizlik* (2017).

Semrin Şahin, with a distinctive style, focuses her stories on women, social critique, the individual's experience of being misunderstood and desensitized, women's erasure and self-confrontation, death, oppression, and violence. When evaluating the elements in Şahin's stories, violence against women emerges as a significant theme. The author emphasizes the contribution of women to literature and the role of literature in social transformation, while demonstrating that art can serve as a force supporting societal change. This paper is important not only for analyzing a writer's short story world but also for reminding us of literature's power in the struggle for social justice and women's rights.

In her stories, Şahin bravely and strikingly reflects women's problems in society, the difficulties and pains in their lives, and social issues such as injustice. These women share the common feature of striving to cope with and survive the violence and traumas they face within the family and society. The women in eighteen stories are classified and examined according to types—abandoned women, women subjected to violence, women exposed to social criticism, women struggling to make ends meet alone, women experiencing family conflicts, women who want to become mothers, and women fighting to survive—and their positions in society are analyzed. As a result, Şahin addresses women's place in society with a realistic understanding through theme, character, and narrative style.

Keywords: Semrin Şahin, Women's Literature, Short Story Protagonist, Short Story Analysis, Female Short Story Writers

4. GİRİŞ: KADIN EDEBİYATI KAVRAMI

Günümüzde edebiyat, bireysel ve toplumsal kimliği ifade etmenin etkili bir aracıdır. Toplumun yaşadığı sosyal ve kültürel çatışmaları yansıtan bir ayna gibidir. Türk edebiyatında öykü türü uzun yıllar boyunca gelişmiştir ve gelişmeye devam etmektedir. Öykü, Türk edebiyatının büyük bir değişim geçiren edebî türlerinden biridir. Artık geleneksel olaylara odaklanmak yerine, insanın duygusu, iç dünyası ve günlük yaşamındaki küçük ayrıntılar ele alınmaya başlanmıştır. Yazarlar, yeni denemeler yapmaya ve karmaşık öykü anlatma teknikleri kullanmaya başlamışlardır.

Kadın yazarlar da Türk edebiyatında öykü türünü kadın haklarını savunmak ve isteklerini dile getirmek için bir araç olarak kullanmışlardır. Artık "Kadın Edebiyatı" olarak adlandırılan bir alan ortaya çıkmıştır. Kadın edebiyatı, modern çağda öne çıkan edebî yönelimlerden biridir. Kadının deneyimlerini, endişelerini, hayallerini ve toplumla olan mücadelesini anlatan bir edebiyat türüdür. Bu edebiyat, kadın yazarların eserlerinin yanı sıra, kadın sorunlarını ele alan bakış açılarını da kapsamıştır.

Sermin Şahin, bu yaklaşımı benimseyen yazarlar arasında yer almıştır. Böylece bizim inceleyeceğimiz üç öykü kitabında da bu anlayışı sürdürmüştür. Öykülerinde kadın hakları, toplumsal adaletsizlik, bireysel iç çatışmalar ve toplumsal baskı gibi konulara yer vermiştir.

Türk edebiyatında kadın yazarların yazdığı eserler, geçmişten günümüze uzanan bir varoluş mücadelesinin güçlü bir ifadesidir. Kadın edebiyatı, kadınların yaşadıkları olayları anlatmaları, haksızlıkları ortaya koymaları ve seslerini daha geniş kitlelere duyurabilmeleri için önemli bir araç olmuştur. Bu durumu Şengül (2016), "Edebiyat dünyası, kadınların mağduriyetlerinin geniş kitlelere taşınmasında önemli bir araçtır" sözleriyle ifade etmektedir (s. 203).

''Feminist eleştiriyle birlikte 'kadın edebiyatı' kavramı, önemli bir sorun olarak ortaya çıkmış, popülerlik kazanmıştır. Feminizm dalgasıyla edebiyat dünyasına farklı bir duyarlılık ve bakış açısı gelmiştir'' (Uğurlu & Balık, 2009, s. 443). Bu bağlamda kadın yazarlar, edebiyata adım attıkları andan itibaren toplumda kadının yerine yeni bir bakış açısı kazandırmışlardır.

Osmanlı döneminde, kadın kimliğini merkeze alan edebî üretimin ilk örneklerinden biri Fatma Aliye Hanım'ın eserlerinde görülmüştür. Fatma Aliye, özellikle kadının eğitimi, aile içindeki yeri ve toplumsal haklarıyla ilgili düşünceleriyle, kadın sorununu edebiyatın merkezine taşımıştır. Nitekim eserlerinde "kadının sorunu, kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği" konularına ısrarla yer vermiştir (Bekmez, 2019, s. 2).

Kadın edebiyatı, yalnızca kadın sorunlarını dile getirmekle kalmamış, aynı zamanda Cumhuriyet'in inşa sürecinde kadın bakış açısının edebiyat yoluyla görünür olmasına da katkı sağlamıştır. Kadınların edebiyata katılmasıyla birlikte erkek egemen bakış açısı sorgulanmaya başlanmıştır. Düşünmek, eleştirmek ve görüşleri ifade etme isteği her zaman her akımın başlangıcı olmuştur. Böylece ''Kadın Edebiyatı'' kavramı gündeme gelmiştir. ''Kadının artık edebiyatın nesnesi olmak yerine öznesi olmaya başlaması da yine feminist hareketle başlar.'' (Uğurlu & Balık, 2009, s. 443).

İncelenen çalışmalara göre "Edebiyatımızda '70'li yıllarda çok dikkat çekici bir kadın yazarlar patlaması yaşandı. (…) 70'li yıllarda olduğu gibi, 80'li yıllarda da kadın yazarlar ağırlıklı bir biçimde edebiyatın çehresini belirlemeyi sürdürmüşlerdir.'' (Akatlı, 1994, s. 29). Nitekim 1980'lerden itibaren Türkiye'de kadın hareketinin güç kazanmasıyla birlikte kadın edebiyatı da yeni bir ivme kazanmıştır. Kadın kimliğini ön plana çıkaran düşüncelerle birlikte, "kadınlar için, kadınlar tarafından, kadınlar hakkında" anlayışı yaygınlaşmıştır. Semrin Şahin'in, kadın hareketiyle ilgili şu sözleri de bunu destekler: ''Kadın hareketi çok değerli. Hiçbir sistemin bu hareket karşısında sağlam durabileceğini düşünmüyorum. Kadın demek dünya demek çünkü'' (Şahin, 2024).

''Türkiye'de Feminizm hareketinin 19 yüzyılda belirgin bir biçimde geliştiği gözlenmiştir. 19 yüzyıl tüm dünyada değişim rüzgârlarının etkin olduğu bir süreçtir'' (Karataş, 2009, s. 1655). 1990'lardan sonra hem anlatım biçimleri açısından hem de temalar açısından büyük bir çeşitlilik ortaya çıkmıştır. Kadın edebiyatı artık farklı ve özgün bir anlam kazanmıştır. Kadın yazarlar, toplumsal cinsiyet konularını kendi deneyimlerinden yola çıkarak cesurca ele almaya başlamış ve edebiyatta kendilerine ait bir alan ve ses bulmuşlardır. Bu dönemde kadın yazarlar, daha önce pek işlenmemiş konulara yönelmiştir. Örneğin;

- Latife Tekin, *Berci Kristin Çöp Masalları* adlı eserinde, gecekondu mahallelerinde yaşayan insanların, özellikle de kadınların hayatını masalsı bir dille işlemiştir (Kayabaş, 2016, s. 102: 104).
- Adalet Ağaoğlu ve Pınar Kür, kentli ve eğitimli kadının iç dünyasını, özgürlük arayışını ve toplumsal baskıyla mücadelesini eserlerine taşımıştır (Yamen, 2023, s. 196: 198; Üzel, 2023, s. 60).
- Elif Şafak, Ayşe Kulin, Aslı Erdoğan, Perihan Mağden gibi çağdaş yazarlar ise farklı toplumsal kesimlerden kadın karakterler yaratarak kadını çok boyutlu şekilde temsil etmişlerdir (Çalışkan Tüzün, 2001, s. 9: 10).

Bu süreçte feminist bakış ve kadının sesi daha belirgin hâle gelmiştir. Eserlerde cinsiyet, beden politikaları, annelik, kimlik arayışı, şiddet, göç gibi konular öne çıkmıştır. Kadın karakterler toplumsal rollerini sorgulayan bir yol, edebiyatta kendilerine ait bir ''oda'' ve özgün bir ses bulmuştur. Virginia Woolf'un dediği gibi, "Kadınların özgürce, kimsenin dayatması altında kalmadan yazabilmesi için (…) kendilerine ait bir odalarının ve ekonomik bağımsızlıklarını temsil eden bir miktar paralarının olması" gerekmektedir (aktaran: Durukoğlu & Hilalhan Erol, 2018, s.135). Günümüzde kadın yazarlar da tam olarak bu mesajları vermektedir.

Günümüz kadın bakış açısı edebiyatta çok yönlü bir şekilde yer almaktadır. Kadın yazarlar, öykülerini toplumdan ve tarihten kopmadan anlatmaya çalışmaktadır. 2000'li yıllarda edebiyatta, Türkiye'nin farklı yerlerinde yaşayan kadınların öykülerine yer verilmeye

başlanmıştır. Kadın yazarlar, başta öykü olmak üzere birçok türde eser vererek kadın deneyimini zenginleştirmektedir. Öykü türünde kadın yazarların sayısı ve etkisi belirgin şekilde artmıştır. Bu öykülerde şiddet ve ayrımcılık, bedensel ve ruhsal eski travmalar kadar dayanışma ve direniş temaları da öne çıkmaktadır.

Çağdaş kadın öykücülüğü üzerine yapılan çalışmalarda, Karatepe gibi yazarların erkek egemen toplum, din baskısı ve siyasal düzen altında ezilen kadınları anlattığı; kadın haklarını savunduğu görülmektedir (Örs, 2024, s. 3). Bu bağlamda Semrin Şahin'in *Güvercinler Zamanı, Kadın Olsaydınız Anlar mıydınız?* ve *Gece, Kediler ve Sessizlik* öykü kitaplarında kadının yaşadığı zorluklar, şiddet, sessizlik ve toplumsal baskılar çarpıcı bir dille anlatılır.

5. SEMRİN ŞAHİN'İN HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Semrin Şahin, 1981 yılında Adana'nın Ceyhan ilçesinde doğmuştur. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Türkçe Öğretmenliği bölümünden mezun olmuştur. Samsun'un Bafra ilçesinde Türkçe öğretmeni olarak görev yapmaktadır. Evli ve iki çocuk annesi olan Şahin, yazmaya genç yaşta başlamıştır. Öyküleri; *Hayal, Kalem, Koridor, Ihlamur, Heceöykü, Galapera Fanzin, Temrin, Güncel Sanat, F Dergisi, Lacivert, Patika, Kundak, Antalya Sanat, Semaver, Hayal Bilgisi ve Acemi* gibi dergilerde yayımlanmaktadır. 2012 yılında "İlginin Büyüsü" adlı yazısıyla Bafra Öğretmen Anıları yarışmasında birinci olmuş, 2013 yılında "Mühürlenmiş Bir Şiddet" adlı öyküsüyle Güncel Sanat Öykü Yarışması'nda Jüri Özel Ödülü almış, 4. Nihat Akkaraca Öykü Yarışması'nda "Gece Bekçisi" adlı öyküsüyle ilk on arasında yer almıştır.

Şahin'in beş kitabı vardır: Üç öykü, iki roman. Eserlerinde insanı merkeze alır, toplumsal gerçekçilik çizgisinde acı, trajedi ve umut temalarını işler. Özellikle kadının toplumdaki yerine, maruz kaldığı baskıya ve dayanışmaya odaklanır. Kadınların sesi olmayı, erkek egemen yapının dayatmalarını görünür kılmayı amaçlar.

Güvercinler Zamanı (2013): Kitapta on üç öykü yer almaktadır. Farklı coğrafyalardan ve dönemlerden gelen sıradan insanların günlük yaşamı; karşılaştıkları zorluklar, yalnızlık, geçmişe ait anılar, kayıplar ve hayatta kalma mücadelesi anlatılır (Şahin, 2013).

Kadın Olsaydınız Anlar mıydınız? (2014): Eserde on iki öykü yer almaktadır. Eser, günlük yaşamdan sahneler sunar ve kadınların farklı kimlikler/roller içinde yaşadıkları zorlukları konu edinir. Sessiz mahalleler, kırgın aile ilişkileri, görünen ve görünmeyen toplumsal baskılar öykülerin temelini oluşturur. Şahin, kadınları sabit bir kalıba sokmak yerine; bir öyküde anne, başka bir öyküde eş ya da yalnız birey olarak ele alır. Kadın-erkek ilişkileri, şiddet ve toplumsal baskılar üzerinden kadının içsel çatışmalarını derinlemesine işler (Şahin, 2014).

Gece, Kediler ve Sessizlik (2017): Eserde on beş öykü yer almaktadır. Şahin öykülerde, insanın içsel yalnızlığını, doğayla kurduğu bağı, karakterlerin bilinçaltı ve hayal dünyasından ilham alan anlatım teknikleriyle işlemiştir. Şahin, öykülerinde genellikle kadının yaşamından yola çıkarak hayatın gerçeklerini gözler önüne sermiştir. Çoğu öykü hem duygusal derinlik hem de umut unsuru taşır. Kadının iç gücüne olan inancını her öyküsünde hissettirir. Çocuk bakış açısı, ironi ve sembolik anlatım ön plandadır. (Şahin, 2017).

6. SEMRİN ŞAHİN'İN ÖYKÜLERİNDE YER ALAN KADINLAR

Çalışmada, Semrin Şahin'in öykülerindeki kadın karakterlerin iç dünyası sosyolojik bir bakış açısıyla incelenmektedir. Şahin'in öykü anlayışı, toplumsal gerçekçilik ve kadın hakları çerçevesinde ele alınmaktadır. Karakterlerin psikolojik derinliği ve toplumsal rolleri ortaya konulmakta, edebiyatın toplumu değiştirme gücüne dikkat çekilmektedir.

Semrin Şahin, edebiyatın gücünü kullanarak kadınların sesi olmayı amaçlamaktadır. Yazdığı kırk öykünün on sekizinde doğrudan kadın teması işlenmiştir.

Semrin Şahin'in öyküleri arasında yer alan "Kitara'nın Esintisi", "Ses/Sizlik", "Fehime", "Sanrıların Gölgesinde", "Kadın Olsaydınız Anlar mıydınız?", "Kırmızı Şekerler", "Sen Büyüyünce", "Güneşin Toprakları", "Bahar Geçiyor Gönlümden", "Sahi Benim Adım Neydi?", "Kadınca Yaşamak", "İltihaplı Düşünceler", "Konak, Kireç ve Diğerleri", "Kaplumbağa", "Kahverengi Bir Gün", "Kilit", ''Buğu ve Koku'', ''Gece Bekçisi'' gibi eserlerinde kadının yaşadığı acılar, hayatta ayakta kalma mücadelesi ve toplumsal baskı vurgulanır. Öykülerde kadınlar; anne, eş, çalışan, genç, bekâr veya dul kimlikleriyle farklı roller üstlenir ve yazar bu kahramanlar yoluyla kadın olmak ile ilgili gerçekçi bir portre sunar.

Semrin Şahin'in öykülerini incelediğimizde, kadınları tipler hâlinde tanımlayabiliriz;

1- Zulme Uğrayan ve Şiddet Gören Kadın Tipi

- *''Kitara'nın Esintisi''* öyküsünde, Nazi döneminde bir toplama kampındaki etkileyici bir kadının direnişini anlatır. Kitara, ağır işkencelere rağmen zihinsel ve ruhsal gücünü korur, çevresine umut verir. Öykü, bir gazetecinin gözünden aktarılır. Başta olaylara meraklı olan bir anlatıcıdır. Gazeteci yaşananları gördükçe kendisiyle yüzleşir. İnsanlık onuruna dair derin bir anlam geliştirir. Öyküde, Kitara'nın "Buradaki insanların morale ihtiyaçları var. Ağlamak, sızlamak onları kaybetmek olur." sözleri, onun sadece kendi varlığını değil, çevresindekilerin de umudunu ayakta tutmaya çalıştığını göstermektedir. Kadının kahkahaları, kampın karanlık ve baskıcı atmosferine karşı bir direnme biçimi hâline gelmiştir (Şahin, 2013, s. 14).
- *''Kilit''* öyküsünde geçmişte derin travmalar yaşayan bir kadın anlatılmıştır. Kadın, çocukken şiddete maruz kalmış, gençliğinde protesto gösterilerine katılmış, sorgu sırasında tecavüze uğramış, saldırganını öldürmüş ve kendini korumak için hapse girmiştir. Tüm bu deneyimler zihninde canlanır. Hapishanedeki günlerini ve yaşadığı acıları hatırlar. Bir anda kadın, geçmişle gerçek arasında sıkışır, yaşadığı travmalarla yeniden yüzleşir.

Bu öykülerde farklı bağlamlar (toplama kampı, hapishane) olmasına rağmen, kadınların ortak özelliği zulme uğramalarıdır. Ancak Şahin, kadınları sadece acı çeken değil, aynı zamanda direnip güçlenen karakterler olarak sunar. *''Kitara'nın Esintisi''* öyküsünde, Kitara'nın davranışı acı ve zulüm karşısında bile onur ve insani değerlerin nasıl korunabileceğini göstermiştir. *''Kilit''* öyküsünde Semrin Şahin, toplumdaki erkek egemen yapıyı göstermeye çalışırken başkahraman kadın, adalet arayışı ve içsel mücadelesiyle öne çıkar. Bu kadınlar sesli ya da sessiz, ortak bir direniş gösterir.

2- Kocası Tarafından Terk Edilen ya da Şiddet Gören Kadın Tipi

- *''Kadın Olsaydınız Anlar mıydınız?''* öyküsünde, evliliğin içinde yalnız olan, kocası tarafından terk edilen ve üç çocuğuyla baş başa kalan bir kadın karakterin yaşadığı duygusal kırılma anlatılır. Bu karakter hem bireysel hem de toplumsal düzeyde kadınların yaşadıkları baskıları yansıtır. Kadının iç dünyasındaki çaresizlik, değersizlik ve yetersizlik duyguları açık bir şekilde verilir. Toplum, kadından hep fedakâr bir anne, iyi bir eş ve güçlü bir kadın olmasını bekler. Bu beklentiler, kadına sürekli kendini suçlu ve eksik hissettirir. Şahin, bu öyküde geçen ''Kadının başına ne gelirse hep kendinden geliyor zaten. Olsun! Kim ne derse desin, umursamıyorum.'' ifadesinde, karakterin iç sesi aracılığıyla onun yaşadığı duygusal yorgunluğu, yalnızlığı ve içindeki kırgınlığı okuyucuya doğrudan aktarır (Şahin, 2014, s. 50).
- *''Gece Bekçisi''* adlı öyküde, ana karakter Sabri'dir. Sabri, bir fabrikada gece bekçisi olarak çalışır, dışarıdan sert ve sessiz biri gibi görünür. Sabri'nin karısı sessiz, üzgün ve kırılgan bir kadındır. Sabri'nin karısıyla ilişkisi sorunludur. Karısını kontrol etmek için şiddet uygular. Öykü boyunca kadın hep yaşadığı şiddeti içine atar. Kadın, evden ayrılmak için kardeşi Osman'la birlikte Sabri'nin yanına gelir. Kadın hiç konuşmaz, sadece sessizce durur. Kadın sevgisiz, sert bir evde yaşamıştır.

Her iki öyküde de kadına "kusursuz kadın" ve "itaatkâr eş" rolleri dayatılır; beklentileri karşılayamadıklarında terk edilirler ve şiddete maruz kalırlar. Semrin Şahin, kadınların evde ve

toplumda maruz kaldıkları baskıyı ve ataerkil düzenin haksızlığını açıkça gösterir. *"Kadın Olsaydınız Anlar mıydınız?"* öyküsü, kadınların gördükleri baskılara ışık tutar. *"Gece Bekçisi"*nde ise kadının sessizliği, yaşadığı derin üzüntüyü ve şiddetin etkisini okura hissettirir.

3- Tek Başına Geçinmeye Çalışan, Hayatta Kalmak İçin Çalışan Kadın Tipi

- *''Kahverengi Bir Gün''* öyküsünde, Betül adında bir kadın hem eşini hem de küçük oğlunu kaybettikten sonra büyük bir yalnızlığa düşer. Yaşadığı acılarla baş edemez ve alkol almaya başlar. Betül, artık hayattan zevk almayan, insanlardan uzak duran, içine kapanmış bir kadındır. Hep geçmişini düşünür ve pişmanlık duyar. Mahalledeki insanlar ona kötü gözle bakar. "Bu kadın deli, herkesi öldürdü," gibi ağır sözler söylerler. Betül, hep toplumun eleştirisiyle yüzleşir. Betül'ün hayata yeniden kapı açma isteği bu sözlerle kapanır.
- *''İltihaplı Düşünceler''* adlı öyküde, Asuman fiziksel ve duygusal istismarın ağır izleriyle yüzleşir. Asuman, hayatta kalabilmek için Ömer adında bir adamla çalışır; ancak Ömer'in sert ve soğuk davranışları, Asuman'ın geçmişte yaşadığı tecavüzün acılarını yeniden canlandırır. Bir zamanlar sevdiği adamı kaybetmiş ve bir kadın olarak umutlarını yitirmiştir. Ömer'in sert davranışları sonrasında Asuman dengesini kaybeder ve yere düşer. Öykünün sonunda, yalnızlık ve şiddetin yorduğu Asuman'ın ölüm eşiğinde yüzünde huzurlu bir gülümseme belirir.
- *''Ses/Sizlik''* öyküsü, genç bir kızın yaşadığı acıları anlatır. Kız, annesini, kardeşlerini ve sonunda babasını kaybeder. Hepsi intihar ederek ölmüştür. İlk önce babasıyla birlikte yaşamaktadır. Genç kız, yalnız kalır. Ailesindeki ölümler onu çok etkiler. Mahalle "çıldırdı" diyerek dedikodu yapar; doktorlar da "normal değil" der. İçinde sesler duyar ama dışarıya sessiz kalır. Bu sessizlik içinde korku, yalnızlık ve delilik büyür. Kadın karakter, acıyı konuşamayan, kimseyle paylaşamayan bir figürdür. Bu öykü, kadının iç dünyasında taşıdığı derin acıyı ve sessiz çığlığı anlatır.

Semrin Şahin'in öykülerindeki kadınlar yalnızca acı çeken değil, aynı zamanda acıya rağmen yaşamda kalmaya çalışan güçlü karakterler olarak karşımıza çıkar. Her üç öyküde de kadınlar, sevdiklerini kaybettikten sonra derin bir yalnızlık yaşar, hayattan zevk alamaz hâle gelirler. Yaşadıkları bu ağır deneyimler, onlarda derin psikolojik travmalar bırakır. Şahin, bütün öykülerinde kadın karakterlerin iç dünyalarındaki derin yalnızlık hissini yansıtmıştır. Bu bağlamda diğer incelenen çalışmalara göre ''Modern zamanların en temel problemlerinden biri olan yalnızlık (…) Genellikle kişinin kendini çaresiz ve anlaşılmaz hissettiği zamanlarda ortaya çıkan yalnızlık, sosyal hayattan uzaklaşıp izole olma şeklinde de görülmektedir'' (Özgenli Çelik, 2022, s. 105).

4- Anne Olmak İsteyen ya da Çocukları Kaybeden Kadın Tipi

- *''Kırmızı Şekerler''* öyküsünde bir kadın, anne olmak istemiştir. Öykü, kadının yaşadığı zorlukları anlatır. Kadın çok üzgündür ve kendini yalnız hisseder. Hem ailesiyle sorunlar yaşar hem de toplumun ondan beklediklerinden yorulmuştur. Çocuklarını kaybettiği için daha da üzülür. Kullandığı antidepresanlar da ona iyi gelmez. Öykü, kadının mutsuzluğunu ve anneliğe olan özlemini gösterir.
- *''Güneşin Toprakları''* öyküsünde, köyden gelen yoksul bir anne anlatılmıştır. Hanife, eşinin ölümünden sonra çocuklarını okutma kararı verir. Hanife yalnız ve fakir bir kadın olmasına rağmen üç çocuğunu yeni açılan bir köy okuluna gönderir. Öyküde, kadının, çocuklarının geleceği için yaptığı fedakârlık anlatılmıştır. Kocası öldükten sonra artık çocuklarının tüm sorumluluğu kendi omuzlarındadır. Öykü, babaları olmadan hayatlarını nasıl idare edeceklerini düşündürür. Hanife, çocuklarının geleceğini düşünür. Çocuklarının iyi bir geleceği olacağına inanmıştır.
- *''Sanrıların Gölgesinde''* adlı öyküde, Arife adında bir anne vardır. Arife, oğlunun hasta olduğunu düşünür ve onu korumaya çalışır. Ama oğlunun aslında hasta olmadığını

çevresindekiler söyler. Arife, hasta olmasına rağmen çocuğunu yetiştirmek ve ona çok güzel bir gelecek kurmak istemektedir. Başta geçmişte yaşadığı zor şeyler yüzünden Arife'nin kafası karışıktır ve gerçekleri görmekte zorlanır. Oğlunu kaybettiğini sanmış ve kendini kaybetmiştir. Bu öykü, bir annenin yaşadığı korku ve acı ile gerçeklik ve hayal arasında gidip gelişini anlatmaktadır.

Semrin Şahin'in bu üç öyküsünde annelik duygusu; kayıp, özlem, fedakârlık ve koruma arzusu etrafında işlenir. Kadın karakterler ya anne olma arzusuyla ya da çocuklarını kaybetme korkusuyla derin bir içsel yolculuk yaşar. Şahin, anneliğin hem acı hem umut dolu yönlerini sade ve etkileyici bir dille anlatır.

5- Aile Sorunlarıyla Yüzleşen ve Vicdan Azabıyla Yaşayan Kadın Tipi

- *"Fehime"* öyküsünde, Fehime, öykünün başkahramandır. İç dünyasında derin duygular yaşayan bir kadındır. Fehime bir sabah balkonda babasının ölüm haberini alınca geçmişiyle yüzleşir. O an, çocukluğunda ailesiyle birlikte yaşadığı mutlu anılar gözlerinin önünden geçer. Hep "iyi bir evlat" olmaya çalışmış ama kendi arzuları ile babasının beklentileri arasında sıkışmış hissetmiştir. Fehime, babasının Amsterdam'a gittiğinde dağılan aile bağlarını ve o günden beri duyduğu pişmanlıkları düşünür; çünkü bu olay, ailenin tamamen parçalanmasına yol açmıştır.
- *''Buğu ve Koku''* öyküsünde, bir kadın, babasının ölümünden sonra aile evine döner. Evde geçmişte yaşadığı zor anılar, özellikle babasıyla olan kavgalı ilişkisi aklına gelir. Annesi babasının ölümünü kabul etmek istemez. Kadın ise annesine, hayatın gerçekleriyle yüzleşmesi gerektiğini söyler ve kendisi de güçlü olmaya çalışır. Annesiyle geçmişte sevgi eksikliği yaşasa da şimdi annesinin gözlerinde gerçek bir sevgi görmeye başlar. Yazar, kadının hem acılarını hem de ailesiyle karmaşık ilişkisini, duygularını derin bir şekilde anlatır.

Semrin Şahin'in bu iki öyküsünde de kadın karakterler, babalarının ölümüyle geçmişle hesaplaşır ve içlerindeki pişmanlıklarla yüzleşir. Öykülerde kayıp, yalnızlık ve pişmanlık duyguları ön plandadır.

6- Toplumun Eleştirisine Maruz Kalan Tipi

- *''Kadınca Yaşamak''* öyküsünde, Elif adında bir kadın evde sessizlik ve acıyı yaşayan bir kadındır. Elif, evliliğinde hem fiziksel hem de psikolojik şiddet görür, ancak bunu kimseye söylemez. Çünkü toplum, kadınlara susmayı, sabretmeyi ve hizmet etmeyi öğretmiştir. Elif, ''kadınca yaşamak'' isterken aslında erkeklerin üstün olduğu düşünceleri kabul etmiştir. Kadınların korunmaya muhtaç olduğuna inanır ve kendi gücünü fark edemez. Toplumun yüklediği sorumluluklar onu susturmuş ve sonunda sessizliği içinde kaybolmasına neden olmuştur. "Kadınlar korunmaya muhtaçtır" ifadesiyle, kadınlara toplumun nasıl sessiz kalmasını ve her şeye katlanmasını öğrettiğini açıkça gösterir (Şahin, 2017, s. 93). Elif'in ölümü, sadece bireysel bir son değildir, aynı durumda yaşayan pek çok kadının ortak sessizliğini temsil eder.
- *''Bahar Geçiyor Gönlümden''* öyküsünde yalnız bir kadın olan Sevgi Hanım'ın iç dünyasındaki çatışmalar ve toplumsal baskılar ön plandadır. O, dışarıdaki bahar ve mutluluğa rağmen kendini yalnız ve üzgün hisseder. Toplumun kadınlardan beklediği eş, anne kimliği taşımadığı için kendini başarısız ve dışlanmış düşünür. Geçmişte ailesiyle ve aşk hayatıyla ilgili zor zamanlar yaşamıştır. Sevgi Hanım, kendi içinde hem üzüntü hem de hayal kırıklığı hisseder ve toplumun kadına yüklediği kurallarla mücadele eder.

Semrin Şahin'in öykülerinde, Elif ve Sevgi Hanım toplumun "ideal kadın" beklentilerine uymadıkları için suskun kalır ve içten içe çatışır. Elif, evde gördüğü şiddeti kabullenip sessizce hayatını kaybeder; Sevgi Hanım ise yalnızlık ve kırgınlık içinde kalsa da yaşamak için umut aramaya devam eder. Her iki öyküde de kadının içindeki yalnızlık ve toplum baskısı anlatılır. Semrin Şahin'in öyküleri, kadınlara yüklenen kalıp yargılara ve beklentilere ayna tutar. Toplum

kendi inşa ettiği normlar aracılığıyla her cinsiyete belirgin özellikler ve roller atfeder. ‘‘Toplum, kadını kültürel normlarla örülmüş kalıpların şekline sokup istediği şekli verince, erkeğin yanında ancak ikinci sırada yer almasına izin vermiştir. Kadının varlığı toplumsal ölçütlere uyduğu takdirde toplumca kabul görür’’ (Bilgiç, 2021, s. 309).

7- Çocukluk Döneminde Travma Yaşamış Kadın Tipi

- *‘‘Kaplumbağa’’* adlı öyküde, Nurgül adında bir kız çocuğu vardır. Nurgül, Kadir adlı kötü bir adam tarafından kötü davranışlara maruz kalır. Kadir, Nurgül'ü istismar eder. Nurgül, öykünün başlangıcında neşeli ve naif bir çocuktur, ancak bu korkunç olayı yaşadıktan sonra içine kapanık bir kız olmuştur. Nurgül’ün yaşadığı zorlukları ve onun çocuk dünyasındaki masumiyetin nasıl bozulduğunu anlatır.
- *‘‘Sen Büyüyünce’’* adlı öyküde, çocukken cinsel istismara uğrayan bir kadın vardır. Yıllar sonra kendi kızı ona çocukluğunu sorunca, kadın ne diyeceğini bilemez. Kadın, çocukluk travmasını unutmaya çalışsa da geçmişin izleri hâlâ içindedir. İçinde büyük bir üzüntü taşır ama bunu kimseye anlatamaz. Kızına bile sadece “Sen büyüyünce anlatırım” diyerek duygularını saklar. Öykü, kadın olmanın zorluklarını, suskunluğu ve iyileşmeyen yaraları etkileyici bir şekilde işlemiştir.
- *‘‘Sahi Benim Adım Neydi?’’* adlı öyküde bir yazar, terapi odasında yaşadığı gizemli bir geceyi anlatmaya başlar. Bu gecede, Zehra adında bir karakter gerçekmiş gibi karşısına çıkar. Öykü, yazarın yazdığı karakter olan Zehra ile gerçek bir yüzleşme yaşamasını konu alır. Zehra, kendisi de bir kız babası olan ve kızını sevgiyle büyüten yazarı sorgular; onun, hayatını, toplumsal normlar nedeniyle gerçekçi bir şekilde yazmadığını, yaşadığı ağır travmayı doğrudan anlatmadığını söyler. Yazar, ahlaki değerler nedeniyle baba-kız ilişkisine dokunmak istememiştir. Oysa Zehra, babasının ona tecavüz ettiğini ve bu olaydan bir çocuğun doğduğunu açıklar. Zamanla yazar, neyin gerçek neyin hayal olduğunu ayırt edemez hâle gelir.
- *‘‘Konak, Kireç ve Diğerleri’’* öyküsünde, eski bir konağın yıkımıyla birlikte mahallede yaşananlar anlatılır. Mahalledekiler, genç bir kızın zorla konağa götürülüp saldırıya uğradığını konuşur; ancak kız, korkusundan yaşadıklarını kimseye anlatamaz. Ailesi baskıcıdır, komşular ise bu olaya ilgisiz kalır.

Semrin Şahin’in bu dört öyküsünde çocuklar ve kadınlar, erken yaşta maruz kaldıkları şiddet ve istismarın izlerini ömür boyu taşır. Mahalledekiler suskun kalır, aileler görmezden gelir. Şahin, toplumun duyarsızlığını ve sessizliğini yalın bir dille gözler önüne serer ve tam da bu ihmalin neden olduğu haksızlığı güçlü bir şekilde eleştirir.

7. SONUÇ

Bu çalışmada Semrin Şahin’in *Güvercinler Zamanı, Kadın Olsaydınız Anlar mıydınız?* ve *Gece, Kediler ve Sessizlik* adlı üç öykü kitabı incelenmiştir. Çalışma kapsamında incelenen öyküler, kadın edebiyatını, bir anlatım biçimi olmaktan çıkarıp, suskunluğu kıran bir başkaldırı aracı hâline getirir. Bu öykülerde kadının yaşadığı; baskı, şiddet, yalnızlık ve değersizlik gibi sorunlar anlatılır. Ancak aynı zamanda kadının içindeki dayanma gücü, direniş ve dayanışma da öne çıkar. Semrin Şahin’in karakterleri, geçmişte yaşadıkları acıları aşmaya çalışırken güçlenen bireyler olarak karşımıza çıkar. Öykülerinde kadın karakterler yalnızca mağdur olarak tasvir edilmez

Bunun yanı sıra Şahin’in öyküleri hem bireysel hem de toplumsal gerçekleri bir arada gösterir. Çocuk istismarı, erkek egemen baskı gibi konular gerçekçi bir dille işlenir. Bu öyküler artık kadının sesi üzerine yüzyıllar boyunca dayatılan suskunluğu kırmayı hedeflemiştir. Semrin Şahin, yazdığı öykülerde kadınların sesini duyurur. Kadınların yaşadığı zorlukları ve acıları açık bir şekilde anlatır. Toplumun kadınlara nasıl kötü davrandığını, onları nasıl susturduğunu ve yalnız bıraktığını gösterir. Yazar, öykülerinde, kadınların değer görmediğini ve çoğu zaman

sessiz kaldığını anlatır. Şahin, bu durumu eleştirir ve kadınların yaşadıklarını edebiyatla anlatmak ister.

Semrin Şahin'in öyküleri, kadın edebiyatı içinde "direnme ve meydan okuma" niteliği gösterir. Ayrıca gelecek çalışmalar için zengin bir kaynak sunar. Bu alanda yapılacak çalışmalar, Şahin'in edebî yaklaşımını ve kadın merkezli anlatıların toplumla bağlantısını göstermeye yardımcı olacak, kadın edebiyatına katkı sağlayacaktır.

8. KAYNAKÇA

A. İNCELENEN ESERLER

Şahin, S. (2013). *Güvercinler Zamanı*. İstanbul: Alakarga Yayınları.

Şahin, S. (2014*). Kadın Olsaydınız Anlar mıydınız?* İstanbul: Alakarga Yayınları.

Şahin, S. (2017). *Gece, Kediler ve Sessizlik*. İstanbul: Alakarga Yayınları.

B. DİĞER KAYNAKLAR

Akatlı, F. (1994). "1980 Sonrası Edebiyatımızda Kadın". *Kadın Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, ss. 29-40.

Balık, M., & Uğurlu, S. B. (2009). "Nazlı Eray Öyküsünde Kentli Kadın Kimliği". *Yazın ve Deyişbilim Araştırmaları*. İzmir Ekonomi Üniversitesi Yayınları, ss. 442-459.

Bekmez, M. B. (2019). *Türk Edebiyatı'nın İlk Romancı Kadını Fatma Aliye'nin Direnen Kadınları.* Manisa Celal Bayar Üniversitesi YL Tezi.

Bilgiç, P. (Haziran 2021). "Sabahattin Ali'nin Öykülerinde Kadının Ev ve Evlilikte Toplumsal Cinsiyet Rolü". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı: 9, ss. 309–326.

Çalışkan Tüzün, İ. (2001). ''Edebiyatımızda Tanzimattan Günümüze Kadın Yazarlar/ Batı Edebiyatında Kadın Yazarlar.''. *Düşlük Kültür Sanat Edebiyat Dergisi*, Sayı: 7, ss. 29–31.

Durukoğlu, S., & Hilalhan Erol, İ. (2018). "Kadının Kurmaca Edebiyatta İkincil Statüde Kalması Üzerine Bir Deneme (Virginia Woolf – Kendine Ait Bir Oda Eseri Örneği)". *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 6 (15), ss. 135–144.

Karataş, E. (2009). "Türkiye'de Kadın Hareketleri ve Edebiyatımızda Kadın Sesleri.". *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* Sayı: 4 (8), ss. 1653–1674.

Kayabaş, B. (2016). *Latife Tekin'in Romanlarında Kadın ve Kadın Eğitimi.* Dokuz Eylül Üniversitesi YL Tezi.

Örs, H. (2024). *Mihriban İnan Karatepe'nin Öykücülüğü Üzerine Bir İnceleme*. Selçuk Üniversitesi YL Tezi.

Özgenli Çelik, M. (2022). *Kadın Öykücülerin Öykülerinde Toplumsal Sorunlar*. Selçuk Üniversitesi Doktora Tezi.

Şengül, M. B. (2016). "Kadın Edebiyatı: Bir Varoluş Mücadelesi". *The Journal Of Academic Social Science Studies''*, Sayı: 44, ss. 203–211.

Üzel, O. (2023). "Pınar Kür'ün Asılacak Kadın Romanında Kadınlar ve Aşk.". *YAZIT Kültür Bilimleri Dergisi*, Sayı: 3 (1), ss. 60-75.

Yamen, H. (2023). "Edebî Eserlere Yansıyan Kadın Sorunları: Adalet Ağaoğlu Eserleri.". *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 8 (1), ss. 193-212.

C. İNTERNET KAYNAĞI

Edebiyathaber. (Erişim Tarihi: 2022, Mayıs 15). "*Semrin Şahin: Kalem Ne Kadar Serbestse, O Kadar Nitelikli Eser Ortaya Çıkar*." Erişim: https://www.edebiyathaber.net/semrin-sahin-kalem-ne-kadar-serbestse-o-kadar-nitelikli-eser-ortaya-cikar/

ANALYSIS OF A REPORT ON TURKIYE IN THE 15TH YEAR OF THE REPUBLIC
CUMHURİYET'İN 15. YILINDA TÜRKİYE İLE İLGİLİ BİR RAPORUN ANALİZİ

Özer ÖZBOZDAĞLI & Aziz KILIÇ**

Özet

Bu çalışmada I. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin iç güvenliği, mahalli idareleri, taşra teşkilatı, nüfusu, seferberlik teşkilatı ve matbuatı ile ilgili hazırlanmış bir raporun analizi yapılmıştır. Söz konusu raporda tarih olmamakla birlikte içeriğinden 1938'de ve Dâhiliye Vekâleti yetkililerince hazırlandığı anlaşılmaktadır. Raporun giriş kısmında Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş ve Cumhuriyetin ilanından sonraki süreçteki bazı gelişmelere değinilmiştir. Daha sonra birinci bölümde polis ve jandarma teşkilatları ele alınmıştır. Bu bölümde öncelikle polis teşkilatının on beş yıllık icraatlarına, asayiş ve düzeni sağlamak için mücadelesine değinilmiştir. Aynı bölümde 1934-1938 yılları arasındaki suç ve suçlularla ilgili bazı istatistikler paylaşılmıştır. Söz konusu raporun ikinci bölümünde vilayet idarelerine değinilmiştir. Bu bölümde Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde uygulamış olduğu mülkî taksimatla ilgili bir değerlendirme yapıldıktan sonra Cumhuriyetle birlikte mülki taksimatın yeniden yapılandırılmasına değinilmiştir. Raporun üçüncü bölümü mahalli idarelerle ilgilidir. Söz konusu bölümde belediye teşkilatının ihdas edilmesine değinildikten sonra Cumhuriyet Dönemi'nde bu konuyla ilgili gelişmeler, alınan tedbirler ele alınmıştır. Belediyelerce yürütülen kamu hizmetlerine, belediyelerin bütçeleriyle ilgili verilere ve mahalli idareleri finanse etmek amacıyla kurulan Belediyeler Bankası'na değinilmiştir. Raporun dördüncü bölümü nüfus ile ilgilidir. Bu bölümde nüfus mevzuatı, genel nüfus yazımları, gizli nüfus yazımı, evlenme işleri, soy adı gibi konulara değinilmiştir. Söz konusu raporun beşinci bölümü ise seferberlik işleriyle ilgilidir. Bu bölümde seferberlik teşkilatı ile ilgili bilgi verildikten sonra bu teşkilatın amacı, faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca açılan kurslarda eğitim alan kişi sayısı, ayrılan bütçelerle ilgili veriler aktarılmıştır. Raporun son kısmı matbuat ile ilgilidir. Bu bölümde Matbuat Umum Müdürlüğü ve faaliyetleriyle ilgili bilgi verilmiş ve bu kurumun beş yıllık yayın faaliyetleriyle ilgili veriler paylaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İç Güvenlik, Mahalli İdareler, Taşra Teşkilatı, Nüfus, Seferberlik Teşkilatı, Matbuat.

Abstract

In this study, a report on after the First World War Türkiye's internal security, local administrations, provincial organization, population, mobilization organization and the press was analysed. Although there is no date in the report, it is understood from its content that it was prepared in 1938 and by the Ministry of Internal Affairs officials. In the introduction part of the report, the transition from the Ottoman Empire to the Republic and some developments in the process after the proclamation of the Republic were mentioned. Then, in the first chapter, the police and gendarmerie organizations were discussed. In this section, first of all, the fifteen-year activities of the police force and its struggle to maintain order were mentioned. In the same section, some statistics about crime and criminals between the years 1934-1938 were shared. In the second section of the report, the provincial administrations were mentioned. In this section, after referring the provincial organization, which was applied in the last period of the Ottoman Empire, the restructuring of the provincial organization with the Republic was mentioned. The third section of the report is about local administrations. After mentioning the

establishment of the municipal organization in the section, the developments related to this issue and the measures taken in the Republican Period were discussed. The public services carried out by the municipalities, the data related to the budgets of the municipalities and the Municipalities Bank, which was established to finance the local administrations, were mentioned. The fourth section of the report deals with population. In this section, subjects such as population legislation, general population census, secret population writing, marriage affairs, surnames were mentioned. The fifth section of the report is about mobilization works. After giving information about the mobilization organization in this section, information about the purpose and activities of this organization was given. In addition, data on the number of people who received training in the courses and the budgets allocated were given. The last section of the report is related to the press. In this section, information about the General Directorate of Printing and its activities was given and data related to the five-year publishing activities of this institution were shared.

Keywords: Türkiye, İnternal Security, Local Administrations, Provincial Organization, Population, Mobilization Organization, the Press.

DETECTION OF LAND COVER AND LAND USE CHANGES IN SILIFKE PLAIN AND ITS SURROUNDINGS USING REMOTE SENSING METHODS

SİLİFKE OVASI VE ÇEVRESİNDE ARAZİ ÖRTÜSÜ VE KULLANIMINDAKİ DEĞİŞİMLERİN UZAKTAN ALGILAMA YÖNTEMLERİYLE BELİRLENMESİ

Nigar CANBULAT

Özet

Silifke ovası Türkiye'nin önemli tarım alanlarından biri olmasının dışında, Göksu deltasındaki ekosistem çeşitliliğine de ev sahipliği yapmaktadır. Yapımı devam eden Akkuyu nükleer santraline yakınlığı, güçlü sanayisi ve turizm potansiyeli ile Türkiye'nin hızla gelişen alanlarından birisidir. Bu araştırmanın amacı, Silifke ovası ve çevresinde gelişime bağlı olarak artan beşeri faaliyetlerin doğal ortam üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Çalışmada arazi örtüsü ve kullanım özellikleri üç farklı data kaynağına göre haritalandırılmıştır. Yararlanılan ilk veri kaynağı 2015-2025 yıllarını kapsayan 'DYNAMICWORLD/V1', ikincisi 2001-2023 yıllarını içeren MODIS, üçüncüsü ise CORINE sınıflandırmasıdır. Faklı veriler, elde edilen bulguların karşılaştırılmasında kullanılmıştır. Arazi örtüsü değişim analizlerinde zamansal kapsamı en fazla ve arazi örtüsü sınıflandırması daha çeşitli olan MODIS verileri tercih edilmiştir. Hesaplamaların alansal kapsamını, ova topraklarını içeren Silifke ilçe sınırları oluşturmaktadır. Tarım alanları, orman, sulak alanlar, çalı toplulukları, yerleşim alanları değişim analizleri gerçekleştirilen sınıflandırmalardır. Elde edilen bulgulara göre 2001-2023 döneminde en fazla değişim negatif yönde ve sulak alanlarda (% 49.2) meydana gelmiştir. Tarım alanları % 5.5 azalırken, orman % 8, çalı toplulukları % 249, yerleşim alanları % 1 artmıştır. Gıda güvenliği küresel iklim değişikliği ile birlikte insanlığın en önemli sorunlarından biridir. Buna duruma benzer şekilde, su varlığı da büyük önem arz eder. Sahada sulama koşullarının günümüzde dahi en önemli problemlerden biri olduğu düşünüldüğünde, yaklaşık 22 yıl içerisinde kalıcı su varlığının yarısının kaybedilmesi ve tarım alanlarındaki azalış; gıda ve su arzının ilerleyen yıllarda sorun oluşturabileceğini ortaya koymaktadır. Araştırma bulgularının karar vericiler tarafından dikkate alınması, gelecek yıllara ait planlamaların bilimsel temellerinin artırılmasına fayda sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Silifke ovası, Arazi örtüsü ve kullanım değişimleri, Uzaktan algılama

Abstract

In addition to being one of Turkey's most important agricultural areas, the Silifke Plain also hosts the rich ecosystem diversity of the Göksu Delta. With its proximity to the under-construction Akkuyu Nuclear Power Plant, its strong industrial base, and tourism potential, it is one of the fastest-developing regions in the country. The aim of this study is to reveal the impact of increasing anthropogenic activities 'driven by development' on the natural environment of the Silifke Plain and its surrounding areas. Land cover and land use characteristics were mapped based on three different dataset. The first data source is 'DYNAMICWORLD/V1', covering the years 2015–2025; the second is MODIS, which spans from 2001 to 2023; and the third is the CORINE land classification dataset. These diverse datasets were utilized for comparative analysis of the findings. Among these, MODIS data were preferred for land cover change analysis due to its broader temporal scope and more detailed classification. The spatial extent of the calculations was defined by the administrative boundaries of the Silifke district, which includes the plain's area. The classification included change analyses in agricultural lands, forests, wetlands, shrublands, and urban areas. According

to the results, the most significant negative change between 2001 and 2023 occurred in wetlands, which declined by 49.2%. Agricultural lands decreased by 5.5%, while forests increased by 8%, shrublands by 249%, and urban areas by 1%. Food security, especially in the context of global climate change, is one of the most pressing challenges facing humanity. Similarly, the availability of water resources is of critical importance. Considering that irrigation remains a major issue in the region even today, the loss of nearly half of the permanent water bodies and the reduction in agricultural land over approximately 22 years indicate that food and water supply may become problematic in the near future. It is hoped that the findings of this study will be taken into account by policymakers, thereby contributing to the development of science-based planning strategies for the coming years.

Keywords: Silifke plain, Land cover and land use changes, Remote sensing

EVALUATION OF THE SUSTAINABILITY OF NATIONAL PARK IMPLEMENTATION IN TERMS OF PROTECTION OF NATURAL ENVIRONMENTS

DOĞAL ORTAMLARIN KORUNMASI AÇISINDAN MİLLİ PARK UYGULAMASININ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Nigar CANBULAT

Özet

Doğal ortamların ve bu alanlardaki ekosistem bütünlüğünün korunma çabası, geçmişten günümüze çeşitli uygulamalarla sağlanmaya çalışılmaktadır. Korunan alan statüsündeki mili park ve tabiat parkı sınıflandırmaları bu yöntemlerin en yaygın örnekleridir. Bu araştırmanın amacı, Türkiye'de milli park uygulamasının sahadaki doğal ortamın varlığının ve niteliğinin korunmasındaki etki düzeyini ortaya koymaktır. Her yıl milyonlarca kişi tarafından ziyaret edilen bu alanların kullanımını ve uygulamanın işlevselliğini sürdürülebilirlik açısından değerlendirmektir. Çalışmada uzaktan algılama yöntemleriyle elde edilen datalar kullanılmıştır. Doğal ortamdaki tahribatı ortaya koymak için 'Biyoçeşitlilik Sağlamlık (Bütünlük) İndeksi, Normalleştirilmiş Bitki Örtüsü Fark İndeksi (NDVI) ve NDVI Değişim Düzeyi' analizleri gerçekleştirilmiştir. Milli parklardaki beşeri baskının daha iyi ortaya konulması için, özellikle sınırları içerisinde ve çevresinde yerleşim birimleri (köyler) olan park alanları seçilmiştir. Küre Dağları, Beyşehir Gölü, Kızıldağ, Kovada Gölü ve Başkomutan Milli Parkları araştırmada incelenen sahalardır. Ayrıca karşılaştırma yapabilmek için biyoçeşitlilik zenginliğine sahip Kızılırmak Deltası Ramsar Alanı ve Amazon Tabiat Parkı da incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, köylerin milli park sınırları içerisinde yer almadığı durumda, beşeri tahribat sınırlı düzeyde kalmakta ve doğal ortam bütünlüğü büyük oranda korunmaktadır. Küre dağları ve Kızıldağ Milli Parklarına ait biyoçeşitlilik sağlamlığı, bitki örtüsü niteliği ve değişim analizlerinde bu durum dikkat çeker. Ancak milli park sınırları içerisinde yerleşim alanları bulunduğunda, vejetasyon bütünlüğü ve sürdürülebilirlik niteliği bozulmaktadır. Özellikle Kovada Gölü, Beyşehir Gölü ve Başkomutan Milli parklarında yerleşim alanları ve çevrelerinde bitki örtüsü kalitesi düşmekte, biyoçeşitlilik bütünlüğü bozulmakta ve NDVI değişimleri negatif değerler göstermektedir. Karşılaştırma için analiz edilen Kızılırmak Deltası ve Amazon Tabiat parkında da benzer sonuçlar elde edilmiştir. İçerisinde yerleşim alanı bulunan milli parklardaki yönetim ve denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi, sahalardaki ekosistem bütünlüğünün korunmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Korunan alan, Milli park, Biyoçeşitlilik, Sürdürülebilirlik, Bitki örtüsü

Abstract

Efforts to preserve natural environments and the ecological integrity of these areas have been implemented through various practices from past to present. The classification of national parks and nature parks under protected area status represents the most common examples of such methods. This study aims to reveal the effectiveness of national park practices in Turkey in preserving the existence and quality of natural environments in the field. It also seeks to evaluate the use of these areas 'visited by millions of people each year' and the functionality of the national park model in terms of sustainability. The study utilizes data obtained through remote sensing methods. To assess the degradation of natural environments, analyses such as the Biodiversity Integrity Index, the Normalized Difference Vegetation Index (NDVI), and NDVI Change Rate were conducted. In order to better assess anthropogenic pressures within

national parks, areas containing settlements (villages) within or near their boundaries were specifically selected. The Küre Mountains, Beyşehir Lake, Kızıldağ, Kovada Lake, and Başkomutan National Parks constitute the primary study areas. For comparative purposes, the Kızılırmak Delta Ramsar Site and the Amazon Nature Park, both rich in biodiversity, were also examined. According to the results of the study, when villages are located outside the boundaries of national parks, anthropogenic degradation remains limited, and the ecological integrity of the natural environment is largely preserved. This is particularly evident in the biodiversity integrity, vegetation quality, and change analyses of Küre Mountains and Kızıldağ National Parks. However, when settlements exist within national park boundaries, vegetation integrity and sustainability indicators are compromised. Notably, in Kovada Lake, Beyşehir Lake, and Başkomutan National Parks, the presence of settlements is associated with a decline in vegetation quality, a deterioration of biodiversity integrity, and negative NDVI change values. Similar results were obtained in the Kızılırmak Delta and Amazon Nature Park, which were included for comparative analysis. Strengthening management and control mechanisms in national parks that contain residential areas will contribute to the preservation of ecosystem integrity within these areas.

Keywords: Protected area, National park, Biodiversity, Sustainability, Vegetation cover

CHALLENGES FACED BY WOMEN IN ACCOUNTING PROFESSION IN REPRESENTATION AND LEADERSHIP: THE CASE OF ISTANBUL

KADINLARIN MUHASEBE MESLEĞİNDE TEMSİL VE LİDERLİKTE KARŞILAŞTIĞI ZORLUKLAR VE İSTANBUL ÖRNEĞİ

Gülşah FIÇICIOĞLU[1],Assoc. Prof. Ayşegül GÜNGÖR[2]

ÖZET

Bu araştırma, muhasebe mesleğinde çalışan kadınların toplumsal cinsiyet temelli deneyimlerini derinlemesine anlamayı amaçlamaktadır. Kadın muhasebecilerin işe alım süreçlerinden kariyer ilerlemesine, örgütsel karar mekanizmalarına katılımından iş-yaşam dengesi kurma çabalarına kadar uzanan geniş bir yelpazede karşılaştıkları cinsiyet temelli engeller, nitel veri toplama teknikleri aracılığıyla incelenmiştir. Çalışma, ataerkil toplumsal yapının muhasebe mesleği içerisindeki yansımalarını görünür kılmakta ve kadınların meslekî yeterliliklerinin çoğu zaman fiziksel görünüm, yaş, medeni durum ve annelik potansiyeli gibi mesleki olmayan unsurlar üzerinden değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu işe alım süreçlerinde ve çalışma hayatında açık ya da örtük biçimde ayrımcılığa uğradıklarını, terfi ve liderlik pozisyonlarında yeterince temsil edilmediklerini, yoğun mesai saatleri ile ev içi sorumluluklar arasında denge kurmakta zorlandıklarını ve çoğu zaman örgüt içi destek mekanizmalarından yoksun bırakıldıklarını ifade etmiştir. Ayrıca, kadın yöneticiler ile kadın çalışanlar arasındaki gerilimler ve rekabet ilişkileri, ataerkil sistemin kadınlar arası dayanışmayı nasıl zayıflattığını gözler önüne sermektedir.

Çalışmada elde edilen bulgular, cam tavan, cam uçurum, iyiliksever cinsiyetçilik ve yapısal eşitsizlikler gibi kuramsal çerçeveler bağlamında yorumlanmış; bu kavramların kadın muhasebecilerin mesleki görünürlüğünü ve kariyer gelişimlerini nasıl sınırlandırdığı analiz edilmiştir. Ayrıca bazı katılımcıların cinsiyet temelli ayrımcılık yaşamadıklarını belirtmeleri, örgütsel kültürün belirleyici gücünü ve eşitlikçi politikaların somut etkisini vurgulamaktadır. Sonuç olarak, muhasebe mesleğinde toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılığın çok katmanlı, sembolik ve yapısal biçimlerde tezahür ettiği; bu durumun hem bireysel düzeyde kadınların motivasyon ve aidiyet duygularını zayıflattığı, hem de örgütsel verimlilik ve adalet algısını olumsuz etkilediği sonucuna varılmıştır. Araştırma, toplumsal cinsiyet eşitliğini odağına alan örgütsel dönüşüm stratejilerinin aciliyetine dikkat çekmekte ve bu doğrultuda somut öneriler sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Toplumsal cinsiyet eşitliği, kadın muhasebeciler,iş-yaşam dengesi.

ABSTRACT

This study aims to comprehensively examine the gender-based experiences of women working in the accounting profession. Through qualitative data collection techniques, the research explores the wide spectrum of gender-related barriers encountered by women accountants—from recruitment processes to career advancement, from participation in organizational decision-making mechanisms to efforts at maintaining work-life balance. The study renders visible the reflections of patriarchal social structures within the accounting profession and reveals that women's professional competencies are often evaluated through non-professional attributes such as physical appearance, age, marital status, and motherhood potential. A significant majority of participants reported facing explicit or implicit discrimination during recruitment and throughout their careers, insufficient representation in promotion and leadership positions, difficulty balancing intense working hours with domestic responsibilities,

and a lack of institutional support mechanisms. Furthermore, tensions and competitive relationships between female managers and female subordinates illustrate how patriarchal systems undermine solidarity among women.

The findings have been interpreted within the framework of theoretical concepts such as the glass ceiling, glass cliff, benevolent sexism, and structural inequality, analyzing how these dynamics restrict women's professional visibility and career development in the field of accounting. The fact that some participants reported not experiencing gender-based discrimination underscores the decisive role of organizational culture and highlights the concrete impact of egalitarian workplace policies. In conclusion, the study finds that gender-based discrimination in the accounting profession manifests in multilayered, symbolic, and structural forms, which not only diminish individual women's motivation and sense of belonging but also negatively affect organizational justice and efficiency. The research calls urgent attention to the necessity of organizational transformation strategies centered on gender equality and offers concrete recommendations in this regard.

Key Words: Gender equality, women accountants, work-life balance.

GİRİŞ

Günümüz iş dünyasında muhasebe mesleği, yalnızca teknik bilgiye dayalı bir faaliyet alanı olmaktan çıkarak, stratejik karar alma süreçlerini yönlendiren, ekonomik istikrarı destekleyen ve etik ilkelere dayanan çok yönlü bir uzmanlık alanı haline gelmiştir (Başarır ve Sarı, 2015). Bu dönüşüm, muhasebe meslek mensuplarının yalnızca veri kaydı ve finansal raporlama işlevleriyle sınırlı olmayan; danışmanlık, denetim, sürdürülebilirlik raporlaması ve kurumsal yönetişim gibi farklı sorumluluklar üstlendiği çok boyutlu bir mesleki çerçeveyi ortaya koymaktadır. Özellikle dijitalleşmenin hız kazanmasıyla birlikte muhasebe süreçleri de otomasyon, yapay zekâ, blockchain gibi teknolojilerle yeniden şekillenmekte; bu durum, muhasebe mesleğine dair bilgi, beceri ve yetkinlik gereksinimlerinin yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmaktadır (Güvemli ve Aytulun, 2012).

Bu bağlamda, muhasebe mesleğinin yapısal dönüşümünde toplumsal cinsiyet boyutunun da dikkate alınması kaçınılmaz bir gereklilik halini almıştır. Geleneksel olarak erkek egemen bir meslek olarak algılanan muhasebe alanı, son yıllarda kadınların mesleğe artan katılımıyla birlikte farklı bir sosyolojik ve örgütsel çerçevede değerlendirilmeye başlanmıştır. Ancak sayısal artışa rağmen kadın muhasebecilerin liderlik pozisyonlarına erişimi, mesleki deneyimlerinin niteliği ve örgütsel karar alma süreçlerindeki temsili konusunda belirgin sınırlılıkların sürdüğü görülmektedir. Bu çalışma, muhasebe mesleğinde kadınların temsiliyetini, liderlik rollerindeki konumlarını ve karşılaştıkları yapısal engelleri bütüncül bir yaklaşımla ele almayı amaçlamaktadır. Kadınların bu meslek alanındaki görünürlüğünü ve etkinliğini artırmak için ihtiyaç duyulan kurumsal, politik ve kültürel dönüşüm süreçleri analiz edilerek, toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında muhasebe mesleğinin yeniden değerlendirilmesi hedeflenmektedir.

Çalışmanın kapsamı, muhasebe mesleğinin tarihsel gelişim süreciyle birlikte, Türkiye'de kadın muhasebecilerin iş yaşamındaki deneyimlerinin sosyolojik, örgütsel ve kültürel bağlamda derinlemesine analizine dayanmaktadır. Literatür taraması ve alan araştırmasına dayalı nitel veri analiziyle desteklenen bu çalışma, özellikle İstanbul örneği üzerinden kadın muhasebecilerin kariyer yolculukları, liderlik rollerine geçiş süreçleri, cam tavan ve cam uçurum gibi kavramsal engellerle ilişkili deneyimleri ile bu deneyimlerin ardındaki toplumsal yapıları incelemektedir. Katılımcı görüşmeleri üzerinden tematik kodlamaya dayalı analizlerle elde edilen bulgular, kadın muhasebecilerin karşılaştığı mikro ve makro düzeydeki sorunların bütüncül biçimde anlaşılmasına katkı sunmaktadır.

Bu çalışmanın önemi, muhasebe mesleğine ilişkin mevcut akademik literatürde sıklıkla göz ardı edilen cinsiyet boyutunu ön plana çıkararak, kadın muhasebecilerin meslek içi temsiliyetine dair eleştirel bir farkındalık geliştirmeyi hedeflemesinden kaynaklanmaktadır. Kadınların muhasebe mesleğinde üst düzey karar pozisyonlarına yeterince ulaşamaması, yalnızca bireysel düzeyde bir adaletsizlik değil, aynı zamanda kurumların etik yönetişim ilkeleri, kapsayıcı liderlik anlayışları ve sürdürülebilirlik hedefleri açısından da yapısal bir sorunu işaret etmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, muhasebe mesleğinde toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklerin görünür kılınmasına, bu eşitsizliklerin giderilmesine yönelik stratejik öneriler sunulmasına ve kamu politikalarının geliştirilmesine bilimsel bir zemin oluşturma potansiyeline sahiptir. Ayrıca, muhasebe mesleğinde kadın liderliğinin teşvik edilmesi yoluyla kurumsal performansın, etik davranışın ve toplumsal meşruiyetin güçlendirilmesi yönünde katkı sunması beklenmektedir. Bununla birlikte, çalışmanın bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. Öncelikle, araştırmanın örneklemi İstanbul iliyle sınırlı tutulmuştur. Bu durum, elde edilen bulguların Türkiye geneline genellenebilirliğini sınırlayabilir. Ayrıca, nitel yöntemle yapılan veri toplama süreci, derinlemesine analiz imkânı sağlamakla birlikte, geniş örneklem gruplarına ulaşma konusunda bazı kısıtları beraberinde getirmektedir. Katılımcı sayısının belirli bir ölçekte kalması ve görüşmelerin öznel deneyimlere dayalı olması, analizlerin bağlamdan bağımsız yorumlanmasını zorlaştırmaktadır. Öte yandan, çalışma sürecinde kullanılan kaynakların büyük bir bölümü belirli yıllara ait literatürle sınırlı kalmış olup, muhasebe mesleğinin hızlı dijital dönüşümüne ilişkin daha güncel gelişmelerin sınırlı düzeyde ele alınabilmiş olması da diğer bir sınırlılık olarak değerlendirilebilir. Sonuç olarak, bu çalışma muhasebe mesleğinde kadınların temsiliyetini ve liderlik rollerini çok boyutlu bir perspektiften inceleyerek, toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında muhasebe alanındaki yapısal dönüşüm gereksinimlerine dikkat çekmektedir. Kadın muhasebecilerin karşılaştığı sorunların yalnızca bireysel düzlemde değil, aynı zamanda örgütsel ve toplumsal düzeyde ele alınması gerektiği fikrinden hareketle hazırlanan bu araştırma, hem akademik hem de uygulayıcı düzeyde farkındalık yaratmayı amaçlamaktadır.

YÖNTEM

Bu araştırma, muhasebe mesleğinde kadınların temsiliyetini, liderlik rollerindeki konumlarını ve bu rollerin oluşumuna etki eden toplumsal, kurumsal ve kültürel dinamikleri derinlemesine anlamayı amaçladığından, nitel araştırma yaklaşımıyla yapılandırılmıştır. Nitel araştırmalar, bireylerin deneyimlerini, algılarını ve anlamlandırma biçimlerini ortaya koymaya imkân tanıyan esnek ve yorumlayıcı bir yapıya sahiptir. Bu yönüyle, muhasebe mesleğinde çalışan kadınların mesleki kariyer süreçlerinde karşılaştıkları fırsat ve engelleri kendi anlatımları üzerinden anlamak ve çözümlemek için uygun bir çerçeve sunmaktadır.

Araştırmanın veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği tercih edilmiştir. Bu teknik, belirli temalar etrafında sorular yöneltilmesine olanak sağlarken, katılımcıların deneyimlerini özgür biçimde ifade etmelerine de imkân tanımaktadır. Görüşme formu, mevcut literatür taraması ve araştırmanın alt problemleri doğrultusunda geliştirilmiş; kadın muhasebecilerin mesleğe giriş süreçlerinden yönetsel pozisyonlara geçiş deneyimlerine, işyeri dinamiklerinden kariyer engellerine kadar birçok boyutu içerecek şekilde tasarlanmıştır. Görüşmeler sırasında, kadınların mesleki yaşamlarındaki kırılma noktaları, cam tavan etkisi, örgütsel ayrımcılık, liderlik fırsatları ve etik değerlere ilişkin değerlendirmeleri tematik olarak incelenmiştir.

Araştırmanın örneklemini, İstanbul ilinde faaliyet gösteren muhasebe ve denetim firmalarında çalışan kadın muhasebeciler oluşturmaktadır. Örneklem, amaçlı örnekleme yöntemi ile belirlenmiş ve katılımcı seçiminde çeşitliliğe özen gösterilmiştir. Katılımcıların yaş, eğitim düzeyi, sektördeki deneyim süresi, kurum tipi ve görev pozisyonları bakımından farklılık

göstermesi sağlanarak, elde edilen verilerin daha geniş bir yelpazeyi temsil etmesi hedeflenmiştir. Bu yöntem, çalışmanın homojen olmayan yapısını güçlendirmiş, meslek içi farklılaşmaları belirgin biçimde ortaya koyma imkânı sunmuştur.

Veri toplama süreci, etik ilkelere uygun olarak yürütülmüştür. Katılımcılardan önceden bilgilendirilmiş onam alınmış; görüşmeler birebir yüz yüze ya da çevrim içi ortamlarda gerçekleştirilmiş ve katılımcıların izniyle ses kaydı alınmıştır. Tüm görüşmeler, araştırmacı tarafından bireysel olarak yürütülmüş ve yaklaşık 30 ila 60 dakika sürmüştür. Toplanan veriler, içerik analizine uygun şekilde deşifre edilerek yazılı hale getirilmiştir.

Veri analizinde tematik analiz yöntemi kullanılmıştır. Katılımcı görüşlerinden elde edilen veriler, öncelikle kodlanmış; ardından benzer kodlar bir araya getirilerek temalar oluşturulmuştur. Temalar, çalışmanın amacı ve kuramsal çerçevesiyle uyumlu olacak biçimde gruplandırılmış; kadın muhasebecilerin deneyimlerine dair açıklayıcı ve karşılaştırmalı çözümlemeler yapılmıştır. Analiz süreci boyunca araştırmacı özdüşünümsel bir tutum benimsemiş; yorumlamalarda öznel önyargıların etkisini en aza indirmek amacıyla sürekli karşılaştırma tekniğinden yararlanılmıştır. Bu yöntemsel yaklaşım, muhasebe mesleğinde kadınların karşılaştıkları yapısal engelleri, liderlik fırsatlarını ve mesleki dönüşüm süreçlerini bütüncül olarak ortaya koymak açısından önemli bir zemin sunmuştur. Aynı zamanda bu çalışma, kadın muhasebecilerin meslek içindeki özgün konumlarını yalnızca nicel verilerle değil, onların kendi deneyim ve anlatılarıyla görünür kılmayı hedefleyen kapsayıcı bir metodolojik duruş sergilemektedir.

BULGULAR

Katılımcıların muhasebe mesleğine yönelme nedenleri, büyük ölçüde eğitimsel geçmişleri, ailevi etkiler ve kişisel eğilimleri çerçevesinde şekillenmektedir. Özellikle meslek liselerinin yönlendirici rolü ve ailelerin karar süreçlerindeki etkisi bu bağlamda belirleyici faktörler olarak öne çıkmaktadır.

Çizelge 3.1. Muhasebe Mesleğine Yönelme Nedenlerine İlişkin Tema, Alt Tema ve Frekans Analizi

Tema	Alt Tema	Frekans
Eğitimsel Altyapı ve Kurumsal Etki	Ticaret Lisesi Mezuniyeti	3
Eğitimsel Altyapı ve Kurumsal Etki	Üniversite Bölüm Yönlendirmesi	1
Düzen ve Sistem Merakı	Titizlik ve Planlama Eğilimi	1
Aile ve Sosyal Çevre Etkisi	Aile Yönlendirmesi	2
Aile ve Sosyal Çevre Etkisi	Yakın Çevre Önerisi	1

Eğitimsel Altyapı ve Kurumsal Etki teması altında toplanan veriler, bireylerin muhasebe mesleği ile tanışmalarının çoğunlukla örgün eğitim süreçlerinde gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, "Ticaret Lisesi Mezuniyeti" alt teması dikkat çekicidir. Katılımcılardan biri bu yönlendirmeyi şu ifadeyle dile getirmiştir: *"Ticaret lisesinde okuyordum, orada zaten muhasebe dersleri vardı, ilgimi çektiği için devam ettim."* Bu durum, mesleki eğitimin bireylerin kariyer tercihlerinde yapısal bir belirleyicilik taşıdığını göstermektedir. Benzer şekilde başka bir katılımcı da *"Lise yıllarında muhasebe dersleri aldım, o zaman ilgim oluştu zaten"* diyerek eğitim ortamının şekillendirici gücüne işaret etmektedir.

Buna ek olarak, "Üniversite Bölüm Yönlendirmesi" alt teması, mesleki yönelimdeki ikinci düzey kurumsal etkiyi yansıtmaktadır. Katılımcılardan biri, üniversite yerleştirme sürecindeki yönelimini şu sözlerle açıklamıştır: *"Sınavdan sonra bu bölümü yazdım, çok bilinçli değildim ama zamanla sevdim."* Bu ifade, yükseköğretim sisteminde bireylerin bilinçli tercihler yapamadan, yönlendirici sistemin etkisiyle mesleki yola girdiklerini ve mesleki tatmini zaman içinde edindiklerini göstermektedir.

Düzen ve Sistem Merakı temasında yer alan "Titizlik ve Planlama Eğilimi" alt teması ise bireyin kişisel eğilimleriyle muhasebe mesleğini örtüştürmesinin bir göstergesidir. Bir katılımcı bu ilgiyi şöyle tanımlamaktadır: *"Sayılara, düzene karşı ilgim vardı, her şeyin yerli yerinde olmasından hoşlanırım."* Bu ifade, bireysel karakter özelliklerinin muhasebe gibi sistematik ve yapılandırılmış alanlara yönelmede nasıl etkili olabileceğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda bireysel özelliklerin meslek seçimini destekleyici bir faktör olarak rol aldığı görülmektedir.

Aile ve Sosyal Çevre Etkisi teması altında yer alan "Aile Yönlendirmesi" ve "Yakın Çevre Önerisi" alt temaları ise sosyal çevrenin mesleki yönelim üzerindeki dolaylı etkisini yansıtmaktadır. Katılımcılardan biri, ailesinin bu süreçteki etkisini şu şekilde ifade etmiştir: *"Babam 'kızım memur ol, garantili olsun' dedi, ben de bu bölümü seçtim."* Ailelerin iş güvencesi ve toplumsal statü beklentileri üzerinden çocuklarını yönlendirmesi, kadın muhasebecilerin kariyer başlangıçlarındaki yapısal sınırlılıkları da ima etmektedir. Bir başka katılımcı ise çevresel etkileri şöyle anlatmaktadır: *"Komşumuz bu işi yapıyordu, tavsiye etti, bana da mantıklı geldi."* Bu durum, örnek model alma ve çevresel gözlem yoluyla meslek seçiminde etkili olan faktörleri göstermektedir.

Çizelge 3.2. İlk İş Deneyimleri ve Kariyer Başlangıcına İlişkin Tema, Alt Tema ve Frekans Analizi

Tema	Alt Tema	Frekans
Kariyere Zorunlu ve Plansız Başlangıç	Alternatifsizlik nedeniyle mesleğe başlama	3
Eğitimle Uyumlu İşe Başlangıç	Okul sonrası doğrudan muhasebe alanında işe girme	3
Aile ve Sosyal Çevre Yönlendirmesi	Yakın çevrenin etkisiyle işe başlama	1
Küçük İşyerlerinde Deneyim	İlk deneyimini küçük firmalarda edinme	5
Gönüllü Tercih / Bilinçli Başlangıç	Kariyere planlı ve istekli başlangıç	4
Olumsuz İlk Deneyim	İlk deneyimde sorun yaşama	4

Kariyere Zorunlu ve Plansız Başlangıç teması altında, katılımcıların muhasebe mesleğine yönelimlerinin büyük ölçüde ekonomik zorunluluklar, işsizlik ve meslek dışı alanlarda iş bulma güçlüğü gibi yapısal koşullardan kaynaklandığı görülmektedir. Görüşmelerde birçok katılımcı, bu mesleğe bilinçli bir kariyer planlamasıyla değil; mevcut koşulların dayatmasıyla yöneldiğini belirtmiştir. Örneğin bir katılımcı, bu durumu şu sözlerle dile getirmiştir: *"Mezun olduktan sonra zaten başka bir iş imkânım yoktu, önüme ilk ne çıktıysa onu değerlendirdim."* Benzer şekilde bir diğer katılımcı, iş piyasasındaki kısıtlı seçenekleri vurgulayarak şunları söylemiştir: *"İş bulmak zordu, mecburen muhasebeye girdim."* Bu ifadeler, bireylerin kariyer başlangıcında edilgen bir konumda yer aldığını ve meslek seçiminin kişisel ilgi veya tutkulardan çok, ekonomik güvencesizlikle bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır.

Bazı katılımcılar, bu zorunlu yönelimin kendi içinde bir kazanıma dönüşebildiğini belirtmiş olsa da, bu kazanımın daha çok sürece sonradan uyum sağlama ve mesleği zamanla içselleştirme yoluyla gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Örneğin bir katılımcı, *"Başta çok istemiyordum ama zamanla alıştım, mecbur olunca seviyorsun zaten"* diyerek mesleki yönelimin zorunluluğa dayalı bir biçimde biçimlendiğini ve duygusal bağlılığın sürecin ilerleyen aşamalarında geliştiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda, kadın muhasebecilerin iş yaşamına başlangıç süreçlerinde bireysel ajansın sınırlı olduğu, ekonomik ve toplumsal dinamiklerin daha belirleyici olduğu söylenebilir.

Eğitimle Uyumlu İşe Başlangıç alt teması ise, katılımcıların bir kısmının üniversite eğitimiyle doğrudan bağlantılı işlerde çalışma yaşamına başladığını göstermektedir. Ancak görüşmeler bu geçişin her zaman bilinçli bir tercihe dayanmadığını; sistemin yönlendirmesi, staj deneyimleri veya çevresel faktörlerle şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bir katılımcı bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir: *"Üniversiteden sonra direkt muhasebe bürosunda işe başladım, zaten okuduğum bölümle ilgiliydi."* Bu tür ifadeler, görünürde eğitimle meslek arasında bir süreklilik olduğunu düşündürse de, bu sürekliliğin arkasında çoğu zaman sistemsel yönlendirmeler ve alternatiflerin sınırlılığı yer almaktadır.

Bazı katılımcılar bu uyumu olumlu değerlendirse de, bu olumlu bakış açısının büyük ölçüde mevcut koşullara uyum sağlama çabasıyla ilişkili olduğu görülmektedir. Bir başka katılımcı, bu uyum sürecini şu şekilde dile getirmiştir: *"Okuduğum bölüm muhasebeydi, başka bir şey yapmayı düşünmedim bile. Zaten iş alanı olarak başka seçenekler de pek yoktu."* Bu ifade, meslek seçiminin özgür bireysel tercihlerin sonucu olmaktan ziyade, yapısal olarak şekillenen bir zorunluluk alanına işaret ettiğini göstermektedir.

Olumsuz İlk Deneyim teması ise, muhasebe mesleğine adım atan kadınların iş yaşamının ilk evrelerinde karşılaştıkları sorunların, mesleki bağlılıklarını ve motivasyonlarını ciddi biçimde zedelediğini göstermektedir. Görüşmelerde birçok katılımcı, işe başladıkları ilk ortamlarda mobbing, duygusal şiddet, adaletsiz iş bölümü ve emek sömürüsü gibi durumlarla karşılaştıklarını dile getirmiştir. Bu deneyimler, kadınların mesleğe dair algılarını olumsuz etkilediği gibi, bazen meslekten tamamen uzaklaşma düşüncelerine de yol açmıştır. Bir katılımcının şu ifadesi bu durumu açıkça yansıtmaktadır: *"İlk çalıştığım yerde çok baskı vardı, sürekli bağırıyorlardı, o yüzden soğudum meslekten."* Bu tür deneyimler, iş yerindeki yönetim tarzı, iletişim biçimi ve güç ilişkilerinin kadın çalışanların meslekle kurduğu duygusal ilişkiyi nasıl dönüştürebildiğini göstermektedir.

Çizelge 3.3. İşe Alım Sürecinde Cinsiyet Sorunlarına İlişkin Tema, Alt Tema ve Frekans Analizi

Tema	Alt Tema	Frekans
Cinsiyet Temelli Ayrımcılık	Kadın adaylara karşı işe alım sürecinde ön yargı	4
Görünüş ve Yaş Ayrımcılığı	Dış görünüş ve yaşa dayalı sorgulamalar	16
Ailevi Durumun Sorgulanması	Evlenme ve çocuk planlarına dayalı ayrımcılık	13
Pozisyon Sınırlaması	Kadınlara sadece alt kademelerde yer verilmesi	1
Cinsiyet Ayrımı Olmadığı Yorumları	Katılımcıların ayrımcılık yaşamadıklarını belirtmeleri	5

Cinsiyet Temelli Ayrımcılık teması, muhasebe mesleğinde kadınların işe alım süreçlerinde karşılaştıkları dışlayıcı tutumları ve toplumsal cinsiyet önyargılarını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Görüşmelerdeki anlatılar, kadınların yalnızca teknik yeterliliklerine göre değil, cinsiyetlerine dayalı yargılara göre değerlendirildiğini ve bu nedenle mesleki fırsat eşitliğinin ciddi şekilde zedelendiğini göstermektedir. Katılımcılardan biri, yaşadığı dışlanmayı şu ifadelerle anlatmıştır: *"Karşıma çıkan ilk iş görüşmesinde 'Kadınları tercih etmiyoruz' dediler, çok şaşırmıştım."* Bu tür doğrudan ifadeler, istihdam süreçlerinde kadınların yalnızca cinsiyetleri nedeniyle elendiğini, bu durumun ise cinsiyet ayrımcılığının norm haline geldiği bir iş kültürünü yansıttığını göstermektedir.

Bir başka katılımcı ise, mesleğin cinsiyetlendirilmiş doğasını vurgulayarak şu yorumu yapmıştır: *"Muhasebe işi erkek işi gibi görülüyor bazı yerlerde."* Bu görüş, muhasebe mesleğinin geleneksel olarak erkeklerle özdeşleştirilmiş olduğunu ve kadınların bu alanda varlık göstermesinin hâlâ olağan dışı olarak algılandığını ortaya koymaktadır. Özellikle finansal karar alma, denetim ve müşteri ilişkileri gibi alanlarda kadınların yeterliliklerinin sorgulanması, toplumsal cinsiyet rolleriyle biçimlenen yapısal önyargıların meslek içi fırsat eşitliğini ne denli baltaladığını göstermektedir. Bu tür deneyimler, kadınların mesleğe katılımında yalnızca bireysel motivasyon değil, aynı zamanda yapısal dirençlerle mücadele etme yükünü de beraberinde getirmektedir.

Görünüş ve Yaş Ayrımcılığı ise kadın muhasebecilerin yalnızca cinsiyetleri nedeniyle değil, aynı zamanda fiziksel görünümleri, yaşları ve dış temsilleri temelinde de değerlendirildiklerini göstermektedir. Katılımcıların aktardığı işe alım süreci deneyimleri, profesyonel niteliklerin ikinci plana atıldığı ve kadın bedeninin işlevselliğinin cinsiyetçi bir bakışla değerlendirildiği bir sistematiğe işaret etmektedir. Bir katılımcı işe alım sürecinde yaşadığı bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: *"Görüşmede yaşımı sordu, sonra da 'Genç görünüyorsun ama yorgun duruyorsun' dedi, ne ilgisi var anlayamadım."* Bu ifade, işe alım sürecinin yalnızca işin gereklerine değil, görünüşe dayalı sübjektif değerlendirmelere de açık olduğunu ve kadın bedeninin sürekli gözetlenen bir nesneye dönüştürüldüğünü göstermektedir.

Çizelge 3.4. İş Yerindeki Sosyal Dinamikler ve Cinsiyet Rollerine İlişkin Tema, Alt Tema ve Frekans Analizi

Tema	Alt Tema	Frekans
Toplumsal Cinsiyet Rolleri ve Görev Dağılımı	Kadınlara destekleyici ve görünmeyen rollerin verilmesi	7
Karar Mekanizmalarından Dışlanma	Kadınların karar süreçlerine katılımının engellenmesi	1
Kadınlar Arası Rekabet	Kadın çalışanlar arasında dayanışma eksikliği	8
Pozitif Ayrımcılık Algısı	Kadınlara yönelik ayrıcalıklı muamele algısı	12
Eşitlikçi İş Ortamı Algısı	Cinsiyete dayalı ayrımcılığın yaşanmadığına dair görüş	9

Toplumsal Cinsiyet Rolleri ve Görev Dağılımı teması, kadın muhasebecilerin örgüt içindeki konumlarının, yalnızca mesleki yeterliliklerine değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet kalıplarına dayalı olarak belirlendiğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu tema altında toplanan ifadeler, kadınların muhasebe ofislerinde genellikle destekleyici, idari ve temsili görevlerde konumlandırıldığını göstermektedir. Katılımcılardan biri, bu durumu şu şekilde

ifade etmektedir: *"Asıl muhasebe işlerini erkekler yapıyor, biz genelde evrak işlerine bakıyoruz, gelen gidenle ilgileniyoruz."* Bu ifade, örgütsel iş bölümünün cinsiyet temelli bir kategorik ayrımla yapılandığını ve kadınların mesleki gelişimini sınırlandıran sembolik bir görünmez duvarla karşı karşıya olduklarını göstermektedir.

Bir başka katılımcının şu sözleri de bu ayrımı daha belirgin hale getirmektedir: *"Hep 'kadın eli değsin' diye temizlik, düzen gibi işlerde görevlendirildim."* Bu ifade, kadınların muhasebe ofislerinde yalnızca mesleki bir aktör olarak değil, aynı zamanda mekânsal ve estetik düzeni sağlayan bir figür olarak kurgulandıklarını ortaya koymaktadır. Kadın emeğinin "düzen," "zarafet" veya "temizlik" gibi toplumsal olarak "kadına ait" niteliklerle eşleştirilmesi, onların teknik uzmanlıklarının görünmezleştirilmesine yol açmaktadır. Bu tür bir görev dağılımı, toplumsal cinsiyet rollerinin yalnızca özel alanda değil, kamusal/mekânsal yapılarda da yeniden üretildiğinin bir göstergesidir.

Karar Mekanizmalarından Dışlanma teması, kadınların örgüt içinde fikir beyan etme süreçlerine katılabilmelerine rağmen, karar alma yetkisinin eril bir otorite alanı olarak korunduğunu göstermektedir. Katılımcılardan biri bu durumu şöyle ifade etmiştir: *"Toplantılarda fikirlerimizi sorsalar da kararları hep erkek yöneticiler veriyor."* Bu ifade, yüzeysel bir katılım biçiminin arkasında işleyen hiyerarşik ve cinsiyetçi bir yapının varlığına işaret etmektedir. Kadın çalışanların kurumsal stratejilerin oluşumuna entegre edilmemesi, yalnızca bireysel motivasyonu değil, aynı zamanda örgütsel verimliliği de olumsuz etkileyen yapısal bir sorun olarak değerlendirilmelidir. Görünürde demokratik olan toplantı ortamlarında dahi karar alma yetisinin eril figürlerce tekelleştirilmesi, kadınların yönetsel potansiyellerinin sistematik olarak dışlandığını göstermektedir. Bu durum, sembolik katılımın ötesine geçilemediği ve karar süreçlerinin erkek normları tarafından şekillendirildiği bir kurumsal kültürün sürdürüldüğünü düşündürmektedir.

Çizelge 3.5. Kadın Muhasebecilerin Çalışma Koşullarına İlişkin Görüşlerine İlişkin Tema, Alt Tema ve Frekans Analizi

Tema	Alt Tema	Frekans
Yoğun Çalışma Süreleri	Fazla mesai ve uzun çalışma saatleri	8
Ücret Eşitsizliği	Kadın muhasebecilere yönelik düşük ücretlendirme	5
İş-Yaşam Dengesi Sorunu	Aile yaşamı ile mesleki yükümlülüklerin çatışması	4
Kariyer İlerlemesinde Engeller	Kadınların üst pozisyonlara ulaşmakta zorlanması	3
İşyeri Güvenliği ve Saygı	Kadın çalışanlara yönelik psikolojik ve fiziksel güvenlik sorunları	2
Olumlu Görüşler	Çalışma koşullarından memnuniyet ve destek algısı	11

Yoğun Çalışma Süreleri alt teması, muhasebe mesleğinin yapısal temposunun kadın çalışanlar üzerindeki etkilerini çok boyutlu bir biçimde ortaya koymaktadır. Mesleğin doğası gereği belirli dönemlerde artan iş yükü (özellikle beyanname, bilanço ve vergi dönemlerinde) çalışanları hem fiziksel hem de psikolojik açıdan zorlamaktadır. Katılımcılardan biri bu durumu şöyle ifade etmektedir: *"Ay sonları ve vergi dönemlerinde sabahlara kadar çalıştığımız oldu, kadın ya da erkek fark etmiyor ama kadınlar için daha yıpratıcı oluyor."* Bu ifade, görünüşte cinsiyet farkı

gözetilmeyen bir iş düzenine işaret etse de, kadınların toplumsal rollerinden kaynaklanan ikincil yüklerin, onları daha dezavantajlı bir konuma sürüklediğini açıkça göstermektedir. Uzayan mesai saatlerinin, kadının yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda ev içi sorumluluklarını da kesintiye uğratması, çifte mesaili bir yaşam pratiğini beraberinde getirmektedir.

Bir başka katılımcı ise bu durumu daha doğrudan bir ifadeyle dile getirmektedir: *"Evde de işim bitmiyor, işyerinde de fazla mesai. İkisi birleşince çok yorucu oluyor."* Burada dikkat çeken, mesleki emek ile ev içi görünmeyen emek arasında kurulan gerilimdir. Kadınların iş yaşamında gösterdiği profesyonel çaba, hane içi beklentilerle çatışmakta ve bu da hem iş doyumu hem de yaşam kalitesi açısından ciddi bir tükenmişliğe yol açmaktadır. Dolayısıyla muhasebe sektöründeki yüksek tempo, kadınların emek yoğunluğunu iki katına çıkararak, toplumsal cinsiyet temelli yapısal eşitsizliklerin yeniden üretildiği bir alan haline gelmektedir.

Ücret Eşitsizliği teması, katılımcıların deneyimlerinde sıkça karşılaşılan ve kadınların ekonomik bağımsızlığını doğrudan etkileyen bir soruna işaret etmektedir. Aynı işi yapan bireyler arasında cinsiyet temelli ücret farklarının bulunması, örgüt içi adalet duygusunu zedelemekte ve kadınların mesleki motivasyonunu ciddi biçimde düşürmektedir. Katılımcılardan biri bu konudaki memnuniyetsizliğini şöyle dile getirmiştir: *"Benimle aynı işi yapan erkek muhasebeci daha fazla maaş alıyordu, sebebini sorduğumda cevap bile alamadım."* Bu ifade, ücretlendirme süreçlerinin şeffaf olmadığını ve erkek lehine işleyen sessiz ama etkili bir ayrımcılık mekanizmasının varlığını ortaya koymaktadır. Özellikle bireysel ücret pazarlıklarında erkeklerin daha avantajlı konumda olması, kadının örgüt içi güç asimetrisine maruz kaldığını göstermektedir.

Çizelge 3.6. Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık ve Ön Yargılarına İlişkin Tema, Alt Tema ve Frekans Analizi

Tema	Alt Tema	Frekans
Kadınlara Güven Eksikliği	Kadınların iş yapabilirliğine dair ön yargılar	9
Yetkinliğin Sürekli Sorgulanması	Kadınların mesleki yeterliliğinin sıkça sorgulanması	5
Fiziksel Görünüş Odaklılık	Kadınların dış görünüşleri üzerinden değerlendirilmesi	11
Ayrımcı Davranış ve Tavırlar	Kadınlara yönelik küçük düşürücü, cinsiyetçi tutumlar	3
Eşitlikçi Yaklaşım Algısı	Cinsiyet temelli ayrımcılık yaşanmadığına dair yorumlar	5

Kadınlara Güven Eksikliği teması, kadın çalışanlara yönelik kurumsal ve meslekî güvenin toplumsal cinsiyet normları çerçevesinde şekillendiğini ve bu güven eksikliğinin kadınların örgütsel konumlarını yapısal biçimde zayıflattığını ortaya koymaktadır. Kadın muhasebeciler, iş yapabilirliklerinin erkek meslektaşlarına göre daha fazla sorgulandığını, potansiyellerinin çoğu zaman ön yargılı biçimde değerlendirildiğini ifade etmişlerdir. Katılımcılardan biri bu durumu şöyle aktarmaktadır: *"Erkek meslektaşlarım işleri bana bırakmak istemiyor, sanki başaramayacakmışım gibi davranıyorlar."* Bu ifade, kadınların çalışma yaşamında yalnızca yetkinliklerini sergilemekle kalmayıp aynı zamanda bu yetkinliği sürekli ispat etmek zorunda bırakıldıklarını ortaya koymaktadır. Güven eksikliği, kadın çalışanların yalnızca teknik becerilerine değil, bilişsel yeterliliklerine ve karar alma kapasitelerine de yöneltilmiş kuşkulu bir bakış açısını yansıtmaktadır.

Benzer biçimde bir başka katılımcı, yöneticiler ve iş arkadaşları tarafından sürekli gözlem altında tutulduğunu belirterek şöyle demektedir: *"Yaptığım işle ilgili hep kontrol edildim, erkek olsaydım böyle olmazdı."* Bu tür deneyimler, cinsiyete dayalı güvensizlik ikliminin sadece kadınların öznel algılarını değil, aynı zamanda örgütsel mikro-politikalarını ve iş bölümü pratiklerini de etkilediğini göstermektedir. Kadınlara karşı duyulan sistematik güven eksikliği, onların bağımsız hareket etme kapasitesini sınırlamakta; bu da uzun vadede iş doyumu, örgütsel bağlılık ve profesyonel gelişim üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Güvenin erkek çalışanlara önsel biçimde atfedilmesi, cinsiyetçi bir örgütsel kültürün sürekliliğini sağlayan temel unsurlardan biridir.

Yetkinliğin Sürekli Sorgulanması alt teması ise kadın muhasebecilerin yalnızca işe giriş aşamasında değil, görev aldıkları süre boyunca meslekî yeterliliklerini yeniden yeniden kanıtlamak zorunda bırakıldıklarını ortaya koymaktadır. Bu sorgulama süreci, çoğu zaman dolaylı yollarla gerçekleşmekte ve kadınların uzmanlıklarına duyulan güvenin yüzeysel kaldığını göstermektedir. Katılımcılardan biri bu durumu şöyle ifade etmektedir: *"Müşteriler bazen benimle değil, erkek çalışanla konuşmak istiyor, daha güvenilir buluyorlar."* Bu tür davranışlar, toplumsal olarak inşa edilmiş "erkek uzman" kalıbının iş yaşamına ne denli yerleşmiş olduğunu ve kadınların bilgi otoritesi bakımından ikinci plana itildiklerini göstermektedir. Meslekî güvenin erkeklikle özdeşleştirilmesi, kadınların temsil gücünü zayıflatmakta ve karar alma süreçlerinden dışlanmalarına yol açmaktadır.

Çizelge 3.7. Kadın Muhasebecilerin Mesleki Motivasyon Kaynaklarına İlişkin Tema, Alt Tema ve Frekans Analizi

Tema	Alt Tema	Frekans
Başarı ve Kanıtlama	Kadınların kendini ispat etme ve başarma arzusu	8
Ekonomik Motivasyon	Ekonomik özgürlük ve gelir elde etme ihtiyacı	4
Toplumsal Katkı	Toplumsal fayda üretme ve kadınlara örnek olma arzusu	4
Mesleki Tatmin	İşe karşı duyulan sevgi ve mesleki doyum	13
Kişisel Gelişim	Sürekli öğrenme ve kendini geliştirme isteği	3
Destekleyici Ortam	İş arkadaşları ve yöneticilerden gelen destekleyici ortam	7

Başarı ve Kanıtlama alt teması, kadın muhasebecilerin iş yaşamında karşılaştıkları önyargılara karşı mesleki başarıyı bir tür "ispat alanı" olarak gördüklerini ortaya koymaktadır. Katılımcılardan biri bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: *"Kadın olduğum için yapamazsın dediler, tam da bu yüzden daha çok çalıştım ve başardım."* Bu ifade, motivasyonun yalnızca içsel bir tatmin arzusuna değil, aynı zamanda cinsiyet temelli dışsal önyargılara direnme biçimine dönüştüğünü göstermektedir. Benzer şekilde bir başka katılımcı: *"İşimi ne kadar iyi yaparsam o kadar ciddiye alınıyorum."* diyerek, profesyonel yeterliliğin kadınlar açısından bir meşruiyet aracına dönüştüğünü belirtmektedir.

Ekonomik Motivasyon alt temasında, ekonomik bağımsızlık ve gelir elde etme ihtiyacı, kadınların mesleki sürekliliği açısından önemli bir motivasyon kaynağı olarak öne çıkmaktadır. Katılımcılardan biri şöyle demektedir: *"Kendi paramı kazanmak bana güven veriyor."* Bu ifade, ekonomik özgürlüğün yalnızca finansal değil, aynı zamanda psikolojik bir güçlenme aracı olarak da işlev gördüğünü göstermektedir. Bir başka katılımcı ise: *"Evde katkım olsun*

diye başladım ama sonra işime bağlandım." diyerek ekonomik kaygının zamanla içsel doyuma evrilebildiğini ifade etmektedir.

Toplumsal Katkı teması altında yer alan görüşler, kadın muhasebecilerin yalnızca bireysel başarıyı değil, aynı zamanda toplumsal düzlemde örnek olma ve fayda üretme hedefi taşıdıklarını ortaya koymaktadır. Bu motivasyon, meslekî deneyimi kadın dayanışmasına ve sosyal sorumluluğa dönüştürme arzusu olarak da yorumlanabilir. Bir katılımcı bu durumu şöyle ifade etmektedir: *"Genç kızlara örnek olmak istiyorum, bu işi kadınlar da yapabilir."* Bu ifade, rol model olma arzusunun kadınlar açısından nasıl bir motivasyon kaynağına dönüştüğünü göstermektedir.

Mesleki Tatmin alt teması, kadın muhasebecilerin yaptıkları işe karşı duydukları içsel bağlılığı ve meslekten duyulan tatmini yansıtmaktadır. Katılımcılardan biri şu sözlerle bu durumu ifade etmektedir: *"İşim bana huzur veriyor, severek yapıyorum."* Bu tür ifadeler, motivasyonun yalnızca dışsal ödüllere değil, mesleğin doğrudan kendisine yönelik olumlu duygulara dayandığını ortaya koymaktadır. Başka bir katılımcı ise şöyle demektedir: *"Muhasebe benim için sadece bir iş değil, bir yaşam biçimi."* Bu açıklama, işin kimlikle bütünleştiği bir motivasyon türünü temsil etmektedir.

Çizelge 3.8. Tükenmişlik, İş Stresi ve Meslekten Ayrılma Eğilimlerine İlişkin Tema, Alt Tema ve Frekans Analizi

Tema	**Alt Tema**	**Frekans**
Fiziksel ve Zihinsel Yorgunluk	Sürekli yorgunluk ve bitkinlik hali	5
Aşırı İş Yükü ve Baskı	İş yoğunluğu ve performans baskısı kaynaklı stres	8
Duygusal Tükenmişlik	İçsel boşluk hissi ve duygusal yorgunluk hali	3
Meslekten Soğuma	Kadın muhasebecilerin meslekten uzaklaşma düşünceleri	11
Destek Eksikliği	İş yerinde psikolojik ve sosyal desteğin azlığı	18
Başa Çıkma Yöntemleri	Tükenmişlikle başa çıkmak için kullanılan bireysel stratejiler	7

Fiziksel ve Zihinsel Yorgunluk alt teması, kadın muhasebecilerin uzun çalışma saatleri ve çoklu sorumluluklar nedeniyle sürekli bir yorgunluk hali içinde olduklarını göstermektedir. Katılımcılardan biri şöyle demektedir: *"Günün sonunda öyle yoruluyorum ki ne evle ilgilenebiliyorum ne kendimle."* Bu ifade, yalnızca mesai saati içinde değil, mesai sonrası da süregelen bir tükenmişlik durumunun varlığını ortaya koymaktadır. Benzer biçimde bir başka katılımcı: *"Hafta sonunu dört gözle bekliyorum ama onda bile dinlenemiyorum."* diyerek zihinsel ve fiziksel yorgunluğun sürekliliğine dikkat çekmektedir.

Aşırı İş Yükü ve Baskı alt teması kapsamında, performans odaklı çalışma kültürü ve yetiştirilecek işlerin yoğunluğu katılımcıların temel stres kaynakları arasında yer almaktadır. Bir katılımcı bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir: *"Gün boyu ekran başındayım, hata yaparsam hemen tepki geliyor."* Bu tür ifadeler, kontrol mekanizmalarının kadın çalışanlar üzerinde nasıl bir baskı aracına dönüştüğünü göstermektedir. Başka bir katılımcı ise: *"Yıl sonu dönemlerinde neredeyse hiç eve gidemiyorum, çok yorucu."* diyerek dönemsel yoğunlukların fiziksel dayanıklılığı aşan bir seviyeye ulaştığını vurgulamaktadır.

Duygusal Tükenmişlik alt temasında, kadın muhasebecilerin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda içsel bir boşluk ve motivasyon kaybı yaşadığı görülmektedir. Bir katılımcı şöyle demektedir: *"Sabahları uyanmak istemiyorum, iş beni boğuyor."* Bu ifade, klasik tükenmişlik tanımlarında yer alan duygusal yıpranmanın sahadaki bir karşılığı olarak değerlendirilebilir. Bir başka katılımcı ise duygusal gerilimi şöyle ifade etmektedir: *"Eskiden işimi severek yapardım, şimdi sadece zorunluluktan gidiyorum."*

Meslekten Soğuma alt teması, tükenmişliğin meslekten uzaklaşma düşüncelerine dönüştüğü aşamayı temsil etmektedir. Katılımcıların çoğu, muhasebe mesleğine karşı olan motivasyonlarını yitirdiklerini ifade etmektedir. Bir katılımcı bu süreci şöyle açıklamaktadır: *"Fırsatım olsa başka bir alana geçmek isterim, çünkü bu iş çok yıpratıcı."* Bu ifade, iş doyumunun kaybıyla birlikte mesleki kimlikten uzaklaşma sürecini gözler önüne sermektedir. Başka bir katılımcı da benzer şekilde: *"Keşke zamanında başka bir meslek seçseydim diyorum bazen."* diyerek meslekten duyulan pişmanlığı ifade etmektedir.

Çizelge 3.9. Kadın Muhasebecilerin Gelecek Beklentileri ve Kariyer Planlarına Tema, Alt Tema ve Frekans Analizi

Tema	Alt Tema	Frekans
Kariyer Yükselme	Kadın muhasebecilerin üst pozisyonlara yükselme arzusu	2
Girişimcilik ve Bağımsızlık	Kendi işini kurma ve serbest çalışma yönelimi	8
Mesleki Gelişim	Eğitim yoluyla kariyer ilerlemesi hedefleri	12
Meslek Değişimi	Meslekten ayrılma ya da farklı bir alana geçme isteği	3
İş-Yaşam Dengesi	Aile-iş dengesi kurmaya yönelik planlar	3
Gelecek Kaygısı ve Umut	Geleceğe dair olumlu ve olumsuz beklentiler	9

Kariyer Yükselme alt teması kapsamında, bazı kadın katılımcıların mevcut pozisyonlarını aşarak yönetici kadrolara yükselme yönünde arzu taşıdıkları görülmektedir. Ancak bu hedeflerin oldukça temkinli bir dille ifade edildiği dikkat çekmektedir. Bir katılımcı şöyle demektedir: *"Elbette müdür olmak isterim ama o kadar kolay değil, bazen kadın olduğum için daha çok çalışmam gerektiğini hissediyorum."* Bu ifade, kadınların kariyer hedeflerine yönelik özgüvenle birlikte, sistemsel engellerin de bilincinde olduklarını yansıtmaktadır.

Girişimcilik ve Bağımsızlık teması, kadın muhasebecilerin bağımsızlık arzusu ve kurumsal yapılardan kopma isteğiyle biçimlenen bir motivasyonu ifade etmektedir. Görüşmelerde bu yönelimin sık tekrarlandığı görülmektedir. Katılımcılardan biri bu durumu şu sözlerle açıklamaktadır: *"Kendi ofisimi açmak istiyorum. Kimsenin emir vermediği bir ortamda çalışmak daha huzurlu olur."* Bir başka katılımcı ise: *"Artık başkasına çalışmak istemiyorum, kendi işimin patronu olmak istiyorum."* diyerek bağımsızlık isteğini vurgulamaktadır. Bu temada öne çıkan bir diğer nokta ise kurumsal ayrımcılık ve stresin, kadınları girişimciliğe yönlendiren itici bir faktör olmasıdır.

Mesleki Gelişim alt teması, kadın muhasebecilerin eğitim yoluyla meslekte ilerleme hedeflerini ve akademik gelişim beklentilerini içermektedir. Katılımcılardan biri şöyle demektedir: *"Yüksek lisans yapmayı düşünüyorum, çünkü bu şekilde daha iyi yerlere gelebilirim."* Bu ifade, akademik ilerlemenin kariyerle doğrudan ilişkilendirildiğini göstermektedir. Başka bir katılımcı ise *"Yeni programlar öğrenmeye çalışıyorum, çünkü teknoloji artık her şeyi*

değiştiriyor." diyerek dijital yeterlilik alanındaki gelişimin mesleki rekabet gücü açısından önemli olduğunu belirtmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLERİ

Bu araştırma, muhasebe ve denetim alanında çalışan kadınların mesleki deneyimlerini, liderlik pozisyonlarına erişimlerini ve bu süreçte karşılaştıkları toplumsal cinsiyet temelli engelleri çok boyutlu bir bakış açısıyla anlamayı amaçlamıştır. Nitel araştırma yöntemiyle yürütülen bu çalışma, yalnızca kadınların mesleki pratiklerini değil, aynı zamanda bu pratiklerin ardında yatan kültürel normları, örgütsel yapıları ve toplumsal cinsiyet rejimlerini de açığa çıkarmayı hedeflemiştir. Elde edilen bulgular, kadınların muhasebe mesleğine girişlerinden başlayarak kariyer ilerleyişlerine kadar uzanan tüm süreçlerde hem görünür hem de görünmez pek çok bariyerle karşılaştıklarını göstermektedir.

Araştırmanın temel bulgularından biri olarak öne çıkan, kadınların muhasebe mesleğine giriş motivasyonlarının çoğunlukla bireysel tercihlerden ziyade ekonomik zorunluluklar, ailevi yönlendirmeler ve mevcut iş gücü piyasasının kısıtlayıcı yapısıyla şekillenmiş olması, toplumsal cinsiyetin meslek seçimi üzerindeki belirleyici etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum, bireyin serbest iradesiyle yaptığı varsayılan kariyer kararlarının aslında ne derece yapısal koşullar tarafından sınırlandığını ve yönlendirildiğini gözler önüne sermektedir. Bourdieu'nün habitus ve alan kavramları çerçevesinde değerlendirildiğinde, kadınların mesleki seçimlerinin içinde bulundukları sosyal alanın normatif düzeni ve sınıfsal pozisyonları tarafından önceden belirlenmiş eğilimlere dayandığı söylenebilir. Bu bağlamda, kadınların muhasebe mesleğine girişleri sadece ekonomik hayatta yer alma arzularının değil, aynı zamanda sınırlı seçenekler arasındaki en ulaşılabilir olanın tercih edilmesinin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Bununla birlikte, gönüllü ve bilinçli tercihlerle mesleğe yönelen kadınların, mesleki aidiyet duyguları ve kariyer motivasyonları açısından daha yüksek bir öz-yeterlik düzeyine sahip oldukları bulgusu, bireysel ajansın örgütsel yapılar içerisinde dönüştürücü bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Ryan ve Deci'nin öz-belirleme kuramı (Self-Determination Theory) çerçevesinde bakıldığında, içsel motivasyonla mesleğe yönelen bireylerin yalnızca mesleki performanslarının değil, örgütsel bağlılıklarının ve psikolojik iyilik hallerinin de daha yüksek olduğu bilinmektedir. Bu durum, bireysel ajansın toplumsal yapı ile etkileşimli bir biçimde nasıl şekillendiğini ve belirli koşullarda bu yapıyı dönüştürücü bir rol üstlenebileceğini ortaya koymaktadır.

Araştırmada dikkat çeken bir diğer bulgu, işe alım ve yükselme süreçlerinde kadınların sıklıkla cinsiyet temelli ayrımcılığa maruz kaldıkları ve bu ayrımcılığın yalnızca açık dışlayıcı pratikler aracılığıyla değil, aynı zamanda sembolik, örtük ve dolaylı yollarla da kendini gösterdiğidir. Katılımcıların aktardığı deneyimler, fiziksel görünüm, medeni durum, yaş ve potansiyel annelik gibi doğrudan mesleki yeterlilikle ilgisi olmayan ölçütlerin işe alım kararlarında etkili olduğunu; böylece kadınların profesyonel kimliklerinin toplumsal cinsiyet rolleriyle özdeşleştirilerek değerlendirmeye tabi tutulduğunu göstermektedir.

Bu bağlamda "cam tavan" (glass ceiling) ve "cam uçurum" (glass cliff) kavramları, kadınların mesleki ilerlemelerinde karşılaştıkları yapısal ve kültürel engelleri tanımlamak açısından işlevsel kavramsal araçlar sunmaktadır. Cam tavan, kadınların görünürde terfi edebilir pozisyonlarda olmalarına rağmen sistematik biçimde üst düzey pozisyonlara erişimlerinin engellendiği durumu tanımlarken (Aydoğan ve Taş, 2016), cam uçurum, kadınların özellikle kriz anlarında yönetici pozisyonlarına getirilerek başarısızlık durumunda sorumlulukla özdeşleştirilmelerini ve bu yolla ikincil duruma itilerek dışlanmalarını ifade etmektedir (Erol ve Atmaca, 2020). Araştırma verilerinde, bu iki yapısal engelin birlikte işlediği gözlemlenmiş; kadınların kariyerlerinin belirli bir aşamasında yükselmelerinin engellendiği, yükselmeleri durumunda ise destekten yoksun ve başarısızlığa açık pozisyonlarda görevlendirildikleri

görülmüştür. Bu durum, örgütsel cinsiyet eşitsizliğinin yalnızca işe girişte değil, tüm kariyer döngüsü boyunca yeniden üretildiğini göstermektedir.

Araştırmada elde edilen veriler, kadınların yalnızca erkeklerle değil, aynı zamanda kadın yöneticilerle de çatışmalar yaşayabildiklerini ortaya koyarak ataerkil sistemin kadınlar arası ilişkilerde nasıl yeniden üretildiğine dair önemli bir perspektif sunmaktadır. Bu durum, örgüt içinde kadın dayanışmasının zayıflamasına neden olan, kadınların birbirlerini desteklemek yerine sistemin onayını kazanmak için birbirlerine karşı yarıştıkları bir kültürel iklimin varlığına işaret etmektedir. Kanter'in (1977) "tokenism" kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, örgütlerde azınlık konumunda bulunan kadınların, pozisyonlarını koruyabilmek ya da erkek egemen yapı içerisinde meşruiyet kazanabilmek adına diğer kadınlara karşı daha mesafeli ya da dışlayıcı davranışlar sergileyebildiği anlaşılmaktadır. Derks ve arkadaşlarının (2016) da ifade ettiği gibi, ataerkil değerlerin içselleştirilmesiyle birlikte kadın yöneticiler, statülerini sürdürebilmek adına "kraliçe arı sendromu" olarak adlandırılan davranış örüntüleri geliştirebilmekte ve bu da kadınlar arası ilişkileri rekabet zeminine oturtmaktadır. Bu nedenle, örgüt içi toplumsal cinsiyet eşitliğinin güçlendirilmesi yalnızca niceliksel temsiliyetin artırılmasıyla değil, kadınlar arasında güvene dayalı ilişkilerin kurulmasını destekleyen yapısal ve kültürel dönüşüm politikalarıyla da mümkün olabilecektir.

Kadın çalışanların iş yaşamı ile özel yaşam arasında kurmak zorunda kaldıkları denge, araştırmanın bir diğer dikkat çekici bulgusudur. Özellikle evli ve çocuk sahibi kadınların, toplumsal cinsiyet rolleri gereği ev içi sorumlulukların büyük bölümünü üstlenmek durumunda kalmaları, mesleki yükleriyle birleştiğinde önemli bir gerilim yaratmaktadır. Bu durum, Hochschild'in (1989) ortaya koyduğu "ikinci vardiya" (second shift) kavramıyla da örtüşmektedir. Kadınlar işten sonra evde başlayan ikinci bir mesaiyi yürütmekte; bu da fiziksel ve duygusal tükenmişlik, kariyer hedeflerinden vazgeçme ya da işgücü piyasasından erken çekilme gibi sonuçlara yol açmaktadır. Gatrell ve Cooper (2008), bu durumu "çifte yük" (double burden) olarak adlandırmakta ve iş-yaşam dengesizliğinin özellikle kadınların örgütsel bağlılıklarını ve uzun vadeli kariyer motivasyonlarını ciddi biçimde etkilediğini belirtmektedir. Araştırma bulguları da bu çifte yükün, kadın muhasebeciler için hem kişisel hem de profesyonel hayatta yıpratıcı sonuçlar doğurduğunu gözler önüne sermektedir.

Katılımcıların mesleki yeterliliklerinin sıklıkla sorgulandığını belirtmeleri, toplumsal cinsiyetin yalnızca işe giriş aşamasında değil, işin icrasında da sürekli olarak devrede olduğunu göstermektedir. Kadınların görünüşleri, yaşları ya da annelik durumları üzerinden değerlendirilmesi, profesyonel rollerinin öznel yorumlarla gölgelenmesine neden olmakta; bu da Acker'in (1990) tanımladığı "cinsiyetlenmiş iş süreçleri"nin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu tür uygulamalar, kadınların mesleki güvenlerini zedelemenin yanı sıra, örgüt içinde eşitliğe dayalı bir statü algısının gelişmesini de engellemektedir. Kadınların kritik karar süreçlerinden dışlanması ya da daha az stratejik pozisyonlara atanması, yalnızca bireysel düzeyde değil, örgütsel rasyonalite açısından da verimsizlik yaratmaktadır.

KAYNAKÇA

Aydoğan, E., ve Taş, N. (2016). Muhasebe bilgi sisteminin ekonomik krizlerin önlenmesindeki rolü. Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1(1), 135–142.

Başarır, Ö., ve Sarı, T. (2015). Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kadın istihdamı. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 15(2), 35–50.

Erol, M., ve Atmaca, M. (2020). Ticaret Meslek Liselerindeki Muhasebe Eğitiminin Tarihi Gelişimi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi. Ticaret Meslek Liseleri Sempozyum Bildirisi.

Güvemli, O., ve Aytulun, A. (2012). Türkiye'de Muhasebe Mesleğinin Gelişmesi ve İlk Meslek Örgütlenmesi: Türkiye Muhasebe Uzmanları Derneği – 1942. Türkiye Muhasebe Uzmanları Derneği Yayını.

LEXICAL CONTACT OF TURKISH LANGUAGES

TÜRK DILLƏRININ LEKSIK KONTAKTI

Mətanət Bahadur qızı Mehdiyeva

ADPU, baş müəllim, fil.ü.f.d.

XÜLASƏ

Açar sözlər: *türk dilləri, dil kontaktları, Azərbaycan dili, leksika*

Türk dilləri öz qədimliyi, qrammatik və leksik quruluşunun zənginliyi ilə diqqət çəkir. Bu dillərin fonetik, leksik, qrammatik sistemlərindəki çoxşaxəli dil faktları maraqlı və geniş araşdırma tələb edən dil hadisələridir. Məlumdur ki. hər bir dil inkişaf edən zaman mütləq digər bir dildən öz lüğət tərkibinə sözlər alır. Eyni zamanda başqa dillərə də söz verir. Əks təqdirdə bu dillər inkişaf edib, zənginləşə bilməz. Türk dilləri də bu prosesdə fəal iştirak edir. Dillər arasında bu əlaqənin tarixi kökü vardır desək, yanılmarıq.

Türk dilləri leksik semantik çalarları və ifadəliliyinə görə zəngindir. Bu sahədə araşdırmaçı alimlər müqayisəli tədqiqat aparmış və türk dillərinin zənginliyini, orijinallığını qeyd etmişlər.

Düşünürük ki, bu gün vahid türk əlifbasının yaradılması labüddür. Yaxın gələcəkdə bu prosesin tamamlanacağına inanırıq.

SUMMARY

Keywords: Turkic languages, language contacts, Azerbaijani language, vocabulary

Turkic languages are notable for their antiquity, richness of grammatical and lexical structure. Multifaceted linguistic facts in the phonetic, lexical, and grammatical systems of these languages are interesting and require extensive research. It is known that. When each language develops, it necessarily takes words from another language into its vocabulary. At the same time, it gives promise to other languages. Otherwise, these languages cannot develop and become rich. Turkish languages also actively participate in this process. We would not be wrong if we say that this connection between languages has a historical root.

Turkic languages are rich in lexical semantic shades and expressiveness. Research scientists in this field have conducted comparative studies and noted the richness and originality of Turkish languages.

We think that today it is necessary to create a single Turkish alphabet. We believe that this process will be completed in the near future.

Milli dəyərlərimizdən qidalanan türkün leksikası zəngin, təkrarolunmazdır. Türk dillərinin leksik və qrammatik quruluşlarında eyniliyin olması inkaredilməzdir. Türkün tarixi qədər qədim, ulu dili var. Türk dili qədim dillərdən hesab edilir. Hazırda dünyanın bir sıra ölkələrində: Azərbaycan, Türkiyə, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Türkmənistan, Başqırdıstan, Tuva, Tatarıstan, Moldaviya, Çuvaşıstan, Yakutiya, Dağlıq Altay, Xakasiya, Dağıstan, İran, İraq, Əfqanıstanda yaşayan əhalinin böyük bir qismi bu dildə danışır. 23 dildən (Azərbaycan, türk, qaqauz, türkmən, qazax, qırğız noqay, altay, çuvaş, qaraçay-balkar, qumuq, qarayım, tatar, qaraqalpaq, özbək, uyğur, salar, tofa, tuva, xakas, şor, yakut dilləri) ibarət olan türk dili 5 dil qrupunu özündə birləşdirən (oğuz, qıpçaq, bulqar, qarluq, tukyuy) böyük bir dildir. Türk dilləri müxtəlif zamanlarda bir çox dünya dillərinə nüfuz etmiş, türkmənşəli sözlər bəzən müəyyən

dəyişikliklər edilərək, bəzən isə olduğu kimi öz təsirini göstərmişdir.Ümumiyyətlə, dillərin inkişafında dil kontaktları əsaslı rol oynayır.

Türk dilləri həm qohum, həm də qohum olmayan dillərlə qarşılıqlı münasibətlər yaratmışdır. Türk dillərinin kontakt yaratdığı dillər fars, ərəb, yunan, fransız, rus, alman, ingilis, italyan və b.Türk dilləri bu dillərdən həm söz almış, həm də söz vermişdir.

Türk ilə qohum olmayan dillərdə yetərincə türk mənşəli sözləri görmək olar. Məsələn, rusların dilində iki minə yaxın türk sözü işlənir. Türk mənşəli rus soyadları tədqiq edən görkəmli rus alimi N.Baskakov 300-ə yaxın soyad müəyyən etmişdir. [1, s.13]. Erməni dilinin lüğət tərkibində beş minə qədər türk sözü vardır. Bu çoxluğa səbəb ermənilərin kəmiyyətcə az olmalarına baxmayaraq, çox əraziyə səpələnmələri olmuşdur.Folklorşünas İ.Sadiq yazır: "...erməni dilinin "ən ağrılı problemi olan lüğət boşluğu türk sözləri hesabına doldurulub... Bu, belə də olmalı idi, çünki ermənilər səpələnmiş halda türk torpaqlarında məşkunlaşır, türk xalqları ilə müntəzəm ünsiyyətdə olurdular" [3].

Türk dillərinin tarixi inkişafı aşağıdakı mərhələlərə bölünür:

- Altay və Hun dövrləri (eramızın V əsrinədək)
- Qədim Türk dövrü (V-X əsrin əvvəli)
- Orta Türk dövrü (X-XV əsrlər)
- Yeni və ən yeni türk dövrləri (XVI-XX əsrdə)

Bir dilin nə qədər köklü və güclü olması onun keçmişiylə ölçülür. Şübhəsiz, türkcə bilinən ilk yazılı qaynaq olan Orxon-Yenisey abidələri min ildən çox keçmişə malik bir mənbədir. Türk dillərinin qrammatikası zəngin və asan mənimsəniləndir.Türk dillərinin hamısında ahəng qanunu, samitlərin assimiliyasiyası, kök və şəkilçilərin xüsusi quruluşuna malik olması, əsasən, eynilik təşkil edir. Türk dili iltisaqi dillərə daxildir. Bu dildə qrammatik cins kateqoriyası yoxdur. Qoşmalar sözün sonuna artırılır, sözdüzəldici və sözdəyişdirici şəkilçilərin sırası möhkəm qanunauyğunluğa tabedir. Kök sözlərin heç bir şəkilçi qəbul etmədən işlənə bilməsi, vahid təsrif sistemi, əvəzliklərdəki ümumilik və s. də belə əlamətlərdəndir. Türk dillərinin sintaktik quruluşunda da tipoloji eynilik çoxdur; söz və söz birləşmələrinin cümlədəki sırası sabitdir.

Türk dilinin qədim yazılı abidələri VI-XI əsrlərə aiddir; daha qədim abidələri isə mani, brahmi və soğdi əlifbası ilə yazılmışdır (Sintszyan və Orta Asiya). Sonralar türk yazısı (Uyğur və Ərəb əlifbaları ilə) şərqdə Kaşqar, Orta-Asiya və Qızıl Ordada, qərbdə isə Səlcuqilər dövlətində (Kiçik Asiya), Azərbaycanda, Türkiyədə, Misirdə, Hindistanda və s. yerlərdə inkişaf etmişdir.

XX əsrin 20-30-cu illərində keçmiş SSRİ-nin türkdilli xalqları latın əlifbasından istifadə etmişlər. 30-cu illərin sonunda bu dillərin çoxu üçün kiril qrafikası əsasında əlifba yaradılmışdır. Türkiyədə 1928-ci ildən latın qrafikalı əlifba qəbul olunmuşdur. Lakin SSRİ dağıldıqdan sonra azad olmuş türkdilli dövlətlər yenidən latın qrafikalı əlifbadan istifadə etmişlər [5].

8.1.1. Bu gün türk dillərinin hamisi üçün latin qrafikali vahid əlifbaya keçilməsi zərurəti özünü göstərir.Türk ədəbi dillərinin birliyinə doğru ilk addım müasir türk dillərinin hamısı üçün latın qrafikalı vahid əlifba sisteminin yaradılması və tədricən həmin əlifbaya keçilməsindən ibarətdir. Bu işdə tələskənliyə yol vermək olmaz.

Əlifba xalqın özüdür. Prof. B.Çobanov son iki əsr türk xalqlarının tarixində o qədər də "ürək açan" olmadığını vurğulayır. Lakin qeyd edir ki, "türk xalqlarının birliyi və gələcəyi naminə hamılıqla yeni vahid əlifba sisteminə keçilməsi bir tarixi zərurət kimi meydana

gəlmişdir. Deməli, bütün türk xalqlarının eyni zamanda latın qrafikası əsaslı vahid əlifba sisteminə keçməsi məqsədyönlü olardı Türk sözləri ingilis dilinə birbaşa və vasitəli yollarla keçib. Ümumilikdə hazırda alman dilində 150-dən çox türkmənşəli söz var. Nümunə üçün bir neçə sözü müqayisə edək: Türkcə - almanca: qut (uğur, dövlət, bəxt, tale, səadət, müqəddəslik, yaxşılıq, ruh, can) gut (yaxşı)

Azərbaycan dilindən də bir çox dillərə sözlər keçmişdir. Fars dilinə keçən sözlər: araba, döşək, elçi, çubuq, yaylaq və s. Fars dilinə keçən sözlərin tarixi qədimdir. Klassik ədəbiyyat nümunələrinə nəzər salsaq, görərik ki, hələ XII-XIII əsrlərdə yazıb-yaradan şairlərin əsərləri ya fars dilində, ya da fars sözləri üstünlük təşkil edən Azərbaycan dilindədir.

Rus dilinə keçən sözlər: anbar, arbuz, utyuq, sarafan, qaraul, karandaş, sunduk, izyum və s.

Gürcü dilinə keçmiş sözlər: keçəl, çolaq, ocaq, çəkic, şüşə, dolma və s.

Ləzgi dilinə keçən sözlər: güzgü, gözəl, turp, saçaq, qarpız, şirin, paltar və s.

Eyni zamanda dilimizə də müxtəlif dillərdən sözlər keçmişdir. XII-XIII əsrlərdə türk dillərinə (eləcə də, Azərbaycan dilinə) ərəb və fars sözlərinin təsiri böyük olmuşdur. Ərəb dilindən keçən sözlər: vüsət, vəzifə , qanun, dərs və s. Ərəb mənşəli sözlər kəmiyyətcə üstünlük təşkil edir.

Fars dilindən keçən sözlər: kişi, tənha, badə və s.

Fransız dilindən keçən sözlər: jurnal, sinonim, kabinə və s.

İtalyan dilindən keçən sözlər: qaloş, gitara, balerina və s.

İngilis dilindən keçən sözlər: lift, reytinq, vaqon, klub, keks və s.

Latın dilindən keçən sözlər: konstitusiya, respublika,direktor və s.

Prof. İ.Kazımov qeyd edir ki, “ Əyləncə ilə bağlı sözlər türk dillərinə ən çox italyan və fransiz dillərindən keçmişdir . Məsələn carnevale-karnaval, carrozzeria- karosel, carta-kart, casino-kazino və s. [4,s.300]. Alimin digər fikri də maraq doğurur:” ...Axısqalıların dilində indi də qalmış gürcü sustratların (əsasların) struktur-semantik inkişafı ilə tanış olduq. Maraqlıdır ki, bu leksemlərin əksəriyyəti insan və heyvan orqanlarları ilə bilavasitə əlaqəlidir. Belə sözlər, həqiqətən də, toplumun dilində çoxdur” [4, s.308].

Dil kontaktı dillərin inkişafında mühüm rol oynayır. Dillər arasında baş verən bütün əlaqələr dil kontaktı adlanır. Türk dilləri daha çox fars, ərəb, rus, ingilis, fransız, alman, italyan dilləri ilə münasibət yaratmışdır. Həm türk dilləri vasitəçi dil olmuş, həm də yabançı dillərdən öz leksikasına sözlər götürmüşdür.

Maraqlı bir məqam da türk-slavyan dil kontaktıdır. Məlumdur ki, həm qohum, həm də qohum olmayan dillər arasında əlaqə tarixi şərait, elmi-texniki inkişafla sıx bağlıdır. Tarixi faktlar göstərir ki, türk xalqları Slavyan xalqları ilə daim sıx münasibətdə olmuş, bir-birlərinə söz alıb-vermişlər. Prof. M.Təkləli, İ.Kazımovun bu sahədə maraqlı yazıları var. Qeyd edək ki, M.Təkləlinin “Rus dilində türk sözləri” monoqrafiyası zəngin mənbədir. Monoqrafiyada türk mənşəli onomastik vahidlərin rus bədii ədəbiyyatında işlənməsinə aid geniş məlumat verilir [2,s.316].

Prof.İ.Kazımov Oğuz türkləri ilə koreyalılar arasında tarixi və mədəni cəhətdən çox sıx münasibətlər olduğunu tarixi əsasda qeyd edir. Alim yazır: “Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, əgər Oğuz türkləri ilə koreyalıların ümumən mədəni irsini ortaya çıxarsaq, türk xalqları ilə Koreya arasında qarşılıqlı anlaşmanı dərinləşdirə bilərik. Türkiyədə Koreyaya Kanka (kan kardeşi) kimi yanaşılır. Şübhə yoxdur ki, bu hadisə digər türk dövlətlərinə də yayıla bilər, çünki onlar da Oğuz türklərinin xələfləridir” [4, s.352]. Alim türk-Dağıstan dil kontaktından da bəhs

edir. Diqqətə çatdıraq ki, Dağıstan dillərinə avar, lak, ləzgi, udin, saxur, qrız, dargin, tabasaran və digər dillər daxildir. Bu əlaqənin eramızın I əsrindən başladığını bildirir. Dağıstan dillərinə Azərbaycan, kumık, bulqar dillərindən daha çox söz keçdiyini qeyd edir. Nümunə : tilsim, baqadur (bahadır), arpa (urfa), naft (neft), kuyu, qaz, zaytun (zeytun), aslan, daraq, şinzir (zəncir), pilta, çirax, burj (borc) və s.

Türk dilləri indi də genetik cəhətdən bir-birləri ilə əlaqə qurur, eyni zamanda, müxtəlifsistemli dillərlə qarşılıqlı münasibətləri davam etdirirlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Баскаков Н. А. О тюркских лексических заимствованиях в русском языке // Советская тюркология, № 4. М., 1983, с.13-18
2. Təkləli M. Rus dilində Türk sözlər (dərs vəsaiti). Bakı, Nurlar, 2010, 316 səh.
3. http://anl.az/down/meqale/xalqcebhesi/2012/aprel/244868.htm
4. Kazımov İ. Müasir türk dillərinin müqayisəli leksikası (II cild), Bakı,2010, 400 s.
5. https://az.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrk_dill%C9%99ri

XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNDƏ FƏRQLİ METODLAR

Ülviyyə Hacıyeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosentAzərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

https://orcid.org/ 0000-0002-9612-6702

ABSTRACT

The article notes that the research for new forms and methods of teaching is a necessary condition for successful modern education aimed at the formation of a multifaceted personality capable of living and working in a constantly changing world. Therefore, special attention is paid to the search for active methods and forms of teaching in the methodology of teaching foreign languages, and with their help a high level of activity of students' educational activity is achieved.

The main structural unit of the teaching process in a foreign language at school in our education system is the lesson. It is perceived as a complex act of communication. Communication in the learning process can be “unilateral” and “multilateral”.

The organization of the educational process with “unilateral” communication is carried out with the predominance of frontal forms of work, that is, the teacher, asking questions, encourages the student to speech activity, and he answers.

Typical forms of work in a lesson with “multilateral” communication are group, collective types of interaction, in which the student has the opportunity to prove himself as an independent and full participant in a certain activity. During the organization of “multilateral communication” during a foreign language lesson, all participants in the educational process establish interaction and create opportunities for the disclosure of the individuality of each student.

In practice, it is not always possible to organize the interaction of speech using traditional methods and forms of work (during a lesson or lesson). Therefore, there are more productive technologies and learning models. The main methodological innovations of our time in our country are directly related to the use of interactive methods, techniques and technologies for teaching a foreign language.

“Interactive method”, in turn, means the interaction of students when they are in a conversation or dialogue with someone [2]. “Interactive methods” mean such teaching methods in which students interact with each other on equal terms. These methods are aimed at a wider interaction of students both with the teacher and with each other, and the predominance of children's activity in the educational process.

Keywords: foreign language, teaching, learning, interactive methods, school, student

XÜLASƏ

Məqalədə qeyd olunur ki, tədrisin yeni forma və metodlarının axtarışı, davamlı dəyişən dünyada yaşamaq və işləmək bacarığı olan çoxşaxəli bir şəxsiyyətin formalaşmasına yönəldilmiş uğurlu müasir təhsil üçün zəruridir. Buna görə də xarici dillərin tədrisi metodikasında tədrisin fəal metodları və formalarının olmasına xüsusi diqqət yetirilir və onların köməyi ilə şagirdlərin təhsil fəaliyyətinin yüksək səviyyəli fəaliyyəti əldə edilir.

Təhsil sistemimizdə məktəbdə xarici dildə tədris prosesinin əsas struktur vahidi dərsdir. Bu, mürəkkəb bir ünsiyyət aktı kimi qəbul edilir. Öyrənmə prosesindəki ünsiyyət "təktərəfli" və "çoxtərəfli" ola bilər.

"Birtərəfli" ünsiyyət ilə təhsil prosesinin təşkili frontal iş formalarının üstünlüyü ilə həyata keçirilir, yəni müəllim soruşaraq şagirdi nitq fəaliyyətinə təşviq edir və o cavab verir.

"Çoxtərəfli" ünsiyyət ilə dərsdəki tipik iş formaları, şagirdin özünü müəyyən bir fəaliy- yətdə müstəqil və tam iştirakçı kimi sübut etmə fürsəti tapdığı qrup, kollektiv qarşılıqlı əlaqə növləri olur. Xarici dil dərsi zamanı "çoxtərəfli ünsiyyət"in təşkili zamanı bütün tədris prosesinin iştirakçıları qarşılıqlı əlaqə qurur və hər bir şagirddə şəxsiyyətin aşkarlanması üçün imkanlar yaradır.

Təcrübədə ənənəvi iş üsullarından və formalarından istifadə edərək (məşğələ və ya dərs zamanı) nitqin qarşılıqlı əlaqəsini təşkil etmək həmişə mümkün deyil. Buna görə daha məhsuldar texnologiyalar və öyrənmə modelləri var. Ölkəmizdə dövrümüzdəki əsas metodoloji yeniliklər birbaşa xarici dil tədrisi üçün interaktiv metodların, texnika və texnologiyaların istifadəsi ilə birbaşa bağlıdır.

"İnteraktiv metod" öz növbəsində şagirdlərin kimsə ilə söhbət və ya dialoq vəziyyətində olduqda qarşılıqlı əlaqə deməkdir [2]. "İnteraktiv metodlar" şagirdlərin bir-biri ilə bərabər şəraitdə qarşılıqlı əlaqə qurduqları bu cür tədris metodlarını bildirir. Bu metodlar şagirdlərin həm müəllimlə, həm də bir-biri ilə daha geniş qarşılıqlı fəaliyyətinə, tədris prosesində uşaqların fəaliyyətinin üstünlük təşkil etməsinə yönəlmişdir.

Açar sözlər: xarici dil, tədris, təlim, interaktiv metodlar, məktəb, şagird

Giriş - Təhsil sistemimizdə məktəbdə xarici dildə tədris prosesinin əsas struktur vahidi dərsdir. Bu, mürəkkəb bir ünsiyyət aktı kimi qəbul edilir. Öyrənmə prosesindəki ünsiyyət "tək tərəfli" və "çoxtərəfli" ola bilər.

"Birtərəfli" ünsiyyət ilə təhsil prosesinin təşkili frontal iş formalarının üstünlüyü ilə həyata keçirilir, yəni müəllim soruşaraq şagirdi nitq fəaliyyətinə təşviq edir və o cavab verir.

"Çoxtərəfli" ünsiyyət ilə dərsdəki tipik iş formaları, şagirdin özünü müəyyən bir fəaliy- yətdə müstəqil və tam iştirakçı kimi sübut etmə fürsəti tapdığı qrup, kollektiv qarşılıqlı əlaqə növləri olur. Xarici dil dərsi zamanı "çoxtərəfli ünsiyyət"in təşkili zamanı bütün tədris prosesinin iştirakçıları qarşılıqlı əlaqə qurur və hər bir şagirddə şəxsiyyətin aşkarlanması üçün imkanlar yaradır.

Təcrübədə ənənəvi iş üsullarından və formalarından istifadə edərək (məşğələ və ya dərs zamanı) nitqin qarşılıqlı əlaqəsini təşkil etmək həmişə mümkün deyil. Buna görə daha məhsuldar texnologiyalar və öyrənmə modelləri var. Ölkəmizdə dövrümüzdəki əsas metodoloji yeniliklər birbaşa xarici dil tədrisi üçün interaktiv metodların, texnika və texnologiyaların istifadəsi ilə birbaşa bağlıdır.

"İnteraktiv metod" öz növbəsində şagirdlə- rin kimsə ilə söhbət və ya dialoq vəziyyətində olduqda qarşılıqlı əlaqə deməkdir [2]. "İnteraktiv metodlar" şagirdlərin bir-biri ilə bərabər şəraitdə qarşılıqlı əlaqə qurduqları bu cür tədris metodlarını bildirir. Bu metodlar şagirdlərin həm müəl- limlə, həm də bir-biri ilə daha geniş qarşılıqlı fəa- liyyətinə, tədris prosesində uşaqların fəaliyyəti- nin üstünlük təşkil etməsinə yönəlmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu təlimdə müəllim həm də şagirdlərlə qarşılıqlı əlaqə prosesinə daxildir, lakin o, yalnız dərs məqsədlərinə çat- mağa yönəlmiş hərəkətlərin koordinatorudur. "Müəllim, təhsil məlumatlarını özündən keçirən filtr rolundan imtina edir və köməkçi funksiyasını yerinə yetirir" [4].

İnteraktiv metodları təsnif etmək çox çətindir, çünki bir çoxu bir neçə texnika ilə iç-içədir. Müəyyən metodların istifadəsi müxtəlif səbəblərdən asılıdır: dərsin məqsədi, iştirakçıların və müəllimin təcrübəsi, onların zövqü. Bir çox metodun adının konvensiyasını da şərtləndirmək lazımdır. Çox vaxt eyni ad fərqli məzmunu göstərmək üçün istifadə olunur və əksinə oxşar metod- lar fərqli adlarla tapılır: yaradıcı tapşırıqlar, kiçik qruplarda iş, təhsil oyunları, ekskursiyalar, sosial layihələr, müsabiqələr, tamaşalar, interaktiv mü- hazirələr, tələbə müəllimin rolu, "hər kəs hər kəsi öyrədir", mürəkkəb və mübahisəli problemlərin müzakirəsi, layihə metodu, fikir miqyası, müza- kirə, mübahisə, simpozium, "beyin fırtınası".

İnteraktiv təlim tədris prosesinin həmişəkindən fərqli bir məntiqini nəzərdə tutur: nəzəriyyədən praktikaya deyil, tətbiqetmə yolu ilə yeni təcrübənin formalaşmasından nəzəriyyənin dərk olunmasına doğru yönlənir.

İnteraktiv metodlar təhsil prosesindəki bü- tün iştirakçıların qarşılıqlı fəaliyyətinə əsaslanır. Yalnız müəllim şagirdləri cəlb etmir, həm də uşaqların bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsi oyunda müzakirə olunur, bununla da ünsiyyət yolu ilə bilik motivasiyası artırılır.

Bütün interaktiv tədris metodlarının məq- sədləri eynidir:

– məlumatları müstəqil şəkildə axtarmağı, təhlil etməyi, müəyyən bir vəziyyət üçün düz- gün həll yollarını seçməyi öyrətmək (məsələn: şablonlara/suallara cavab kliklərinə);

– komandada işləməyi öyrətmək: yoldaşlarınıza hörmətli olmaq, bir-birinin fikirlərinə hörmət etmək, fərqli baxışlara dözümlü olmaq;

– müəyyən faktlara əsaslanaraq öz fikirlərini formalaşdırmağı öyrətmək.

Bütün interaktiv təlim texnologiyaları təqlid olunmayan və təqlidçi olaraq bölünür.

Simulyasiya olmayan texnologiyalar öyrənilən fenomen və fəaliyyət modellərinin qurulmasını nəzərdə tutmur.

Simulyasiya texnologiyaları təqlid və ya imitasiya oyun modelləşdirməsinə əsaslanır, yəni. real sistemdə baş verən proseslərin öyrənmə şəraitində çoxalma [5].

Müasir pedaqogika bir-biri ilə qarşılıqlı təsir bağışlayan bütün interaktiv üsullarla zən- gindir, bunlar bunlardır: kreativ tapşırıqlar; kiçik qruplarda işləmək; təhsil oyunları (rol oyna- yan oyunlar, təqlidlər, işgüzar oyunlar); ictimai mənbələrdən istifadə (bir mütəxəssisin dəvəti, ekskursiyalar); sosial layihələr və digər sinifdən kənar tədris metodları (müsabiqələr, müsahibə- lər, filmlər, tamaşalar, sərgilər); yeni materialın öyrənilməsi və konsolidasiyası (interaktiv dərs, əyani vəsaitlərlə iş, video) və səs materialları, "müəllim kimi öyrənmək", "hər kəs hər kəsi öy- rədir", mozaika (açıq mişar), suallardan istifadə, Sokratik dialoq); test; istiləşmə; rəy; məsafəni öyrənmək; mürəkkəb və mübahisəli məsələlərin və problemlərin müzakirəsi (mövqe tutmaq, fikir miqyası, POPS-düstur); problem həll etmə ("qərar ağacı", "beyin fırtınası", "hadisələrin təhlili", "nərdivanlar və ilanlar"); təlim.

Bütün interaktiv metodlar bu və ya digər dərəcədə qrupda işləməyə yönəldildiyi üçün dərsdəki cüt və qrup iş formaları ənənəvi frontal öyrənmə ilə müqayisədə üstünlük təşkil edir, ümumdünya təhsil fəaliyyətlərinin formalaşma- sına kömək edir.

Öz növbəsində interaktiv metodlar sinifdə interaktiv texnologiyalar sistemi kimi tətbiq olu- na bilər. İnteraktiv təlim texnologiyası dedikdə pedaqoji cəhətdən səmərəli idrak ünsiyyətinə zəmanət verən müəllimlə şagirdlərin qarşılıqlı fəaliyyətini tədris oyunları şəklində təşkil etmək məqsədilə metodlar sistemi nəzərdə tutulur, bunun nəticəsində şagirdlərin vəziyyət yaşaması üçün şərait yaradılır. Qarşıya qoyulmuş təhsil məqsədlərinə çatmaq üçün müəllimi səriştəli istiqamətləndirmək vacibdir [6].

İnteraktiv təlimin ən aydın texnologiyası qrup işidir (cüt, üçqat və s.). Qrup işindən istifadə etməyin bir çox yolu var. Məsələn, "Karusel" texnikası. Bu, bir çox interaktiv texnika kimi, psixoloji təhsildən götürülmüşdür. Texnika üzərində işləyərkən müəllim uşaqları iki halqaya ayırır: daxili və xarici. Daxili halqa hərəkətsiz outran şagirdlərdən ibarətdir və xarici halqa şagirdləri hər 30 saniyədə bir saat yönündə və ya əks istiqamətdə hərəkət edirlər. Beləliklə, kifayət qədər qısa müddət ərzində bir neçə mövzunu müzakirə etməyi bacarırlar və həmsöhbətini haqlı olduqlarına inandırırlar.

Digər maraqlı interaktiv texnika "Akvarium"dur. Bu, ayrı bir şagird qrupunun müəyyən bir vəziyyəti, məsələn, kafedə bir görüşü oynamasını və duyğuları, xarakter xüsusiyyətlərini və s. müəllimin işə başlamazdan əvvəl onlara təyin etdiyi qəhrəman əsasında canlandırır. Qalanları tənqidçi, müşahidəçi, mütəxəssis rolunu oynayır, hərəkətləri təhlil edir və natiqlərin çıxışından yeni sözlər və ifadələr öyrənirlər. İştirakçılar üçün "akvarium" mövzusu və emosional rollar müəllim tərəfindən təyin olunur, kartlar və digər əyani vasitələr üzərində dialoq şəklində təqdim olunur. Məsələn, mövzu "Our University"- dir. Məqsəd: "our University" mövzusunda leksika istifadəsinə dair təlim keçməkdir. Öyrənilmiş söz ehtiyatını təkrarladıqdan sonra müəllim şagirdləri təcrübəyə dəvət edir və bir-birlərinə cüt-cüt universitetlər, müəllimlər, auditoriyalar, dərsd vəsaitləri barədə suallar verirlər. Sonra cütlüklərin hər biri müəllimə və sinifə universitet haqqında öyrəndiklərini danışır. Bu məşq zamanı ünsiyyət bacarıqları inkişaf edir, ünsiyyətin tapşırıqlarına və şərtlərinə uyğun olaraq fikirlərini ifadə etmək bacarığı və həmsöhbət ilə qarşılıqlı əlaqə qurarkən özünü tənzimləmə bacarığı inkişaf edir.

"Braun hərəkəti" üsulu, təklif olunan mövzu ilə bağlı məlumat toplamaq üçün şagirdlərin sinif boyu hərəkətini əhatə edir. Bu texnika dərsin əvvəlində nitq məşqi kimi istifadə edilə bilər, məsələn mövzunu nəzərdən keçirin: "My plan". Məqsəd: sinif yoldaşlarının hər birinin planları haqqında məlumat toplamaq, dialoq qurma qabiliyyətini inkişaf etdirmək, şagirdləri dərsdə güclü fəaliyyətə hazırlamaq. Müəllim şagirdləri sinif yoldaşları ilə planı necə qurduqları barədə danışmağa dəvət edir. Hər biri sinif yoldaşlarına vermək üçün bir və ya iki sual verir. Şagirdlər bütün sinif yoldaşlarına suallarını verərək sinif ətrafında təsadüfi hərəkət edirlər. Cavab qeyd edilə bilər və sonra bir cədvəl şəklində, faiz nisbətində və ya sinif yoldaşlarının hər birinin planı haqqında öyrəndikləri barədə bir hekayə şəklində təqdim edilə bilər. Bu tapşırığı yerinə yetirərkən uşaqlar ünsiyyət və tənzimləyici təhsil fəaliyyətlərini formalaşdırırlar: alınan məlumatların ötürülməsi (tətbiqi və təqdimatı) ilə əlaqəli məlumatları diaqram, qısa qeyd və bacarıq şəklində düzəldirlər.

Nəticə - Beləliklə, ibtidai məktəb yaşının psixoloji və pedaqoji xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, sinifdə interaktiv tədrisdən istifadə edərək xarici dilin tədrisi prosesi aşağıdakılara kömək edəcəkdir:

– uşaqların nitqini və ümumi inkişafını stimullaşdırmaq, ümumi təhsilin təməli kimi ibtidai təhsilin ümumi təhsil dəyərini artırmaq, uşaqları digər xalqların mədəniyyəti ilə tanış etmək və bununla da ümumi insan şüurunu formalaşdırmaq;

– xarici dil öyrənməyə başlayarkən ortaya çıxan psixoloji maneələrin ortaya çıxmasının qarşısı alındığı üçün xarici dili mənimsəmək üçün və dili daha da dərindən öyrənmək üçün əlverişli bir başlanğıc bazası yaratmaq; birinci dilin öyrənilməsinin əvvəlcədən başa çatdırılması və ikinci dilin bağlanması ehtimalı;

– ümumi bacarıqların təkmilləşdirilməsi (kitab, istinad ədəbiyyatı ilə işləmək bacarığı);

– xüsusi təhsil bacarıqlarının formalaşdırılması (ikidilli lüğətlə işləmək bacarığı) [5].

Təcrübəmiz zamanı sübut etdik ki, ibtidai sinifdə xarici dil dərsində interaktiv metod və üsullardan istifadə tədris prosesini yaxşılaşdırır. Uşaqlar dərsə daha çox maraq göstərirlər. Həm

də bu məqalə çərçivəsində ibtidai siniflərdə xarici dil tədrisinin interaktiv metodlarının istifadəsinə dair iş sistemindən istifadə ilə bağlı metodiki tövsiyələr təklif edilmişdir.

İnteraktiv dərs hazırlayarkən müəllim qarşısında konkret bir mövzunu mə- nimsəmək üçün ən təsirli tədris metodlarını seçmək və- zifəsi durur; problemi həll etmək üçün bir neçə metodu birləşdirmə imkanı yaranır və bu, materialın şagirdlər tərəfindən daha yaxşı başa düşülməsinə kömək edir.

Təhsil prosesi bütün şagirdlərin aktiv daimi qarşılıqlı əlaqəsi şəraitində həyata keçirilir. Bu, şagird və müəllimin bərabər öyrənmə subyektləri olduğu öz-özünə təhsil, qarşılıqlı öyrənmədir. Müəllim yalnız təlim prosesinin təşkilatçısı, qrup rəhbəri kimi çıxış edir.

Ədəbiyyat:

1. Абрамова, И.Г. Активные методы обучения в системе высшего образования/ И.Г. Абрамова. - М.: Гардарики, -2008. -368 с.

2. Берман, И.М. Очерки методики обучения чтения на иностранном языке / И.М. Берман: под ред. И.М. Бермана, В.А. Бухбиндера. –Киев: Вища шк. Изд-во при Киев. гос. ун-те, -1977. -175 с

3. Василевич, А.П. Учим детей английскому языку/ А.П. Василевич //Иностр. яз. в шк. -2009. No-С.75-80.

4. Никитенко, З.Н. Личностно-развивающее иноязычное образование в начальной школе: Моног- рафия/ З.Н. Никитенко. -М.: Промитей, -2019. -355 с.

5. Пассов, Е.И. Урок иностранного языка/Е.И. Пассов, Н.Е. Кузовлева. - Ростов н/Д : Феникс; Глосса-Пресс, 2010. – 640 с.

6. Суворова, Н.А. Интерактивное обучение: Новые подходы/ Н.А. Суворова. -М.: Учитель. -2000.-No1. -С. 25-27

7. Толстых, Н.Х. Интерактивные приемы школьного обучения / Н. Х. Толстых. - М.: Просвещение, - 2013. - 45 с

THE ROLE OF METHODOLOGICAL TRAINING IN THE DEVELOPMENT OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS' LANGUAGE SKILLS

İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNİN DİL BECERİLERİNİN GELİŞİMİNDE METODİK EĞİTİMLERİN ROLÜ

DOSENT, PEDAQOGİKA ÜZRƏ FƏLSƏFƏ DOKTORU PƏRİ PAŞAYEVA

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİ

ÖZET

Bu makalede, ilkokul öğrencilerinin dil becerilerinin gelişiminde metodik eğitimlerin rolü kapsamlı bir şekilde incelenmektedir. Dinleme, konuşma, okuma ve yazma gibi dil becerileri, ilkokul düzeyinde öğrencilerin entelektüel ve iletişimsel gelişiminin temelini oluşturmaktadır. Bu becerilerin her birinin etkili şekilde gelişmesi için sistemli, planlı ve amaçlı metodik yaklaşımlara ihtiyaç vardır. Makalede çağdaş pedagojik teknolojilerin ve yeni öğretim stratejilerinin – iletişimsel yaklaşım, proje tabanlı öğrenme, bireyselleştirilmiş eğitim ve interaktif yöntemlerin – uygulanma olanakları ve avantajları detaylı olarak analiz edilmektedir. Öğretmenlerin organizasyon becerileri, ders sırasında kullanılan materyaller, değerlendirme kriterleri ve öğrenci motivasyonunun artırılması gibi konular da odak noktası olarak ele alınmaktadır. Ayrıca, öğrencilerin dil ortamında aktif katılımı ve eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesi açısından metodik eğitimlerin önemi vurgulanmaktadır. Makalenin amacı, ilkokullarda ana dili öğretiminin kalitesini artırmak için bilimsel temellere dayanan ve uygulamada test edilmiş metodik yaklaşımları sunmaktır. Sonuç olarak, öğretmenlere ve araştırmacılara bu alanda metodolojik rehberlik sağlamak ve dil öğretiminin daha verimli bir şekilde organize edilmesi için öneriler sunmak hedeflenmektedir.

Anahtar kelimeler: dil becerileri, metodolojik yönlendirme, kişiselleştirilmiş öğrenme, etkileşimli yöntemler, metodolojik yaklaşım.

ABSTRACT

This article comprehensively explores the role of methodological training in the development of language skills among primary school students. Language skills – listening, speaking, reading, and writing – form the foundation of students' intellectual and communicative development at the primary education level. The effective development of each of these skills requires systematic, well-planned, and goal-oriented methodological approaches. The article provides an in-depth analysis of the implementation opportunities and advantages of modern pedagogical technologies and new instructional strategies such as the communicative approach, project-based learning, individualized instruction, and interactive methods. It also emphasizes key factors such as teachers' organizational skills, the materials used during instruction, assessment criteria, and enhancing student motivation. Furthermore, the importance of methodological training is highlighted in terms of students' active participation in the language environment and the formation of critical thinking skills. The aim of the article is to present scientifically grounded, practice-tested methodological approaches to improve the quality of mother tongue instruction in primary schools. Ultimately, the goal is to offer methodological guidance to teachers and researchers and to make recommendations for more effective organization of language teaching.

Keywords: language skills, methodological direction, personalized learning, interactive methods, methodological approach.

İBTİDAİ SİNİF ŞAGİRDLƏRİNİN DİL BACARIQLARININ İNKİŞAFINDA METODİK TƏLİMLƏRİN ROLU

Bu məqalədə ibtidai sinif şagirdlərinin dil bacarıqlarının inkişafında metodik təlimlərin rolu hərtərəfli şəkildə araşdırılır. Dil bacarıqları – dinləmə, danışma, oxuma və yazma – ibtidai təhsil pilləsində şagirdlərin intellektual və kommunikativ inkişafının əsasını təşkil edir. Bu bacarıqların hər birinin effektiv inkişafı üçün sistemli, planlı və məqsədyönlü metodik yanaşmalara ehtiyac vardır.

Məqalədə müasir pedaqoji texnologiyaların və yeni təlim strategiyalarının – kommunikativ yanaşma, layihə əsaslı öyrənmə, fərdiləşdirilmiş təlim və interaktiv üsulların – tətbiq imkanları və üstünlükləri geniş şəkildə təhlil edilir. Müəllimlərin təşkilatçılıq bacarığı, təlim zamanı istifadə olunan vasitələr, qiymətləndirmə meyarları və şagird motivasiyasının artırılması kimi məsələlər də diqqət mərkəzində saxlanılır. Eləcə də, şagirdlərin dil mühitində fəal iştirakı və tənqidi-düşüncə bacarıqlarının formalaşdırılması baxımından metodik təlimlərin əhəmiyyəti vurğulanır. [2, 41]

Məqalənin məqsədi ibtidai siniflərdə ana dili təliminin keyfiyyətini yüksəltmək üçün elmi əsaslara söykənən, praktikada sınaqdan çıxarılmış metodik yanaşmaları təqdim etməkdir. Nəticə olaraq, müəllim və tədqiqatçılara bu sahədə metodoloji istiqamət vermək və dil təliminin daha səmərəli təşkili üçün tövsiyələr irəli sürmək hədəflənir.

Giriş. İbtidai siniflər təhsil sistemində xüsusi əhəmiyyət kəsb edən mərhələdir. Bu mərhələ uşaqlarda təməl bilik və bacarıqların, eyni zamanda dilə yanaşmanın və ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşdığı dövrdür. Ana dili dərsləri vasitəsilə şagirdlərin nitq bacarıqları, düşünmə qabiliyyətləri və mədəni ifadə imkanları inkişaf etdirilir. Bu inkişafın sistemli və davamlı olması üçün metodik təlimlərin düzgün tətbiqi həlledici rol oynayır.

Dil bacarıqlarının inkişafı sadəcə qrammatik biliklərlə məhdudlaşmır, eyni zamanda şagirdin gündəlik həyatında dili düzgün və məqsədyönlü şəkildə istifadə etməsinə xidmət etməlidir. Bu məqalədə ibtidai sinif şagirdlərinin dil bacarıqlarının inkişafı üçün istifadə olunan metodik təlimlərin növləri, tətbiq sahələri və effektivliyi geniş şəkildə təhlil olunur.

Dil bacarıqlarının strukturu və ibtidai təhsildə əhəmiyyəti. Dil bacarıqları aşağıdakı əsas komponentlərdən ibarətdir:

–Dinləmə və Anlama: Uşağın qarşısındakı şəxsin fikrini başa düşməsi, əsas ideyanı

seçməsi və suallara cavab verməsi bu bacarığın tərkib hissəsidir. [4, 111]

–Danışma: Fikrini sərbəst və məntiqi şəkildə ifadə etmək, söz ehtiyatını zənginləşdirmək,

tələffüz və intonasiya üzərində işləmək danışıq bacarığının əsasını təşkil edir.

–Oxuma: Mətnin düzgün və axıcı şəkildə səsləndirilməsi, onun məzmununun anlaşılması

və təhlili bu bacarığın əsas göstəriciləridir.

–Yazma: Fikrini yazılı formada ifadə etmək, orfoqrafiya və punktuasiya qaydalarına riayət

etmək bu mərhələdə vacib olan göstəricilərdir.

Bu bacarıqlar bir-birini tamamlayır və onların paralel şəkildə inkişaf etdirilməsi ibtidai sinif şagirdlərinin ümumi tədris müvəffəqiyyətinə müsbət təsir göstərir.

Metodik təlimlərin mahiyyəti və yanaşma tipləri. Metodik təlimlər müəllimin şagirdə dil bacarıqlarını mənimsətmək üçün istifadə etdiyi planlaşdırılmış pedaqoji vasitə və metodlardır. Müasir təlim metodları aşağıdakı əsas istiqamətlər üzrə qruplaşdırıla bilər:

Kommunikativ Yanaşma: Bu metod şagirdin nitq fəaliyyəti vasitəsilə dili öyrənməsini stimullaşdırır. Danışıq klubları, dialoqlar, debatlar və rollu oyunlar bu yanaşmada əsas rol oynayır.

Konstruktiv Yanaşma: Şagirdin öz biliklərini qurmasına, yaradıcı fikirlər formalaşdırmasına imkan yaradır. Bu, tənqidi düşüncə və problemi həll etmə bacarığını inkişaf etdirir. [1, 88]

Fərdiləşdirilmiş Təlim: Hər bir şagirdin fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq ona uyğun tapşırıqlar və təlim yolları seçilir.

İnteraktiv Təlim: Qrup işi, müzakirə, layihə fəaliyyəti, interaktiv oyunlar vasitəsilə şagirdin dərsə fəal cəlb olunması təmin olunur.

Müəllim fəaliyyətinin dil bacarıqlarına təsiri. İbtidai sinif müəllimi şagirdlərin ilk dili öyrəndiyi və istifadə etdiyi şəraitin təşkilatçısıdır. Müəllimin:

Dil mühitini yaratması – dərsdə düzgün nitq nümunələrinin nümayişi;

Sistemli qiymətləndirmə aparması – dil bacarıqlarının inkişafını izləmək və fərdi yanaşma tətbiq etmək;

Yaradıcılığa stimul verməsi – şagirdlərin mətn qurma və yazı fəaliyyətində sərbəst düşünməyə təşviq olunması;

Əlavə vəsaitlərdən istifadə etməsi – nağıllar, şeirlər, didaktik materiallar vasitəsilə maraq yaratması çox vacibdir.

Texnologiya və innovativ yanaşmaların rolunun artması. Müasir dövrdə texnoloji vasitələr – kompüter proqramları, mobil tətbiqlər, audio-video resurslar, interaktiv lövhələr – dil bacarıqlarının inkişafında mühüm rol oynayır. Bu texnologiyalar vasitəsilə:

a) şagirdlər müxtəlif danışıq nümunələri ilə tanış olur;

b) söz ehtiyatı zənginləşdirilir;

c) tələffüz bacarığı inkişaf etdirilir;

ç) yazı tapşırıqları yaradıcı formalarda təqdim olunur. [3, 79]

Elektron oyunlar və interaktiv tapşırıqlar dərsi daha maraqlı və nəticəyönümlü edir.

Çətinliklər və Çıxış Yolları. Dil bacarıqlarının inkişafında bir sıra çətinliklər mövcuddur:

– şagirdlərin söz ehtiyatının məhdudluğu;

– ailədə zəif dil mühiti;

– təlim vəsaitlərinin azlığı;

– müəllimlərin metodik hazırlıq səviyyəsinin qeyri-kafi olması.

Bu problemlərin həlli üçün:

– müəllimlərin davamlı təlimləri təşkil olunmalıdır;

– ailə ilə məktəb arasında əməkdaşlıq gücləndirilməlidir;

– yaradıcı dərs nümunələri və vəsaitlər hazırlanmalıdır;

– qiymətləndirmə meyarları şəffaf və aydın şəkildə qurulmalıdır.

Nəticə və Tövsiyələr. Məqalədə aparılan təhlillər göstərir ki, ibtidai sinif şagirdlərinin dil bacarıqlarının inkişafında metodik təlimlər əvəzsiz rol oynayır. Bu bacarıqların formalaşması şagirdin gələcək təhsil nailiyyətlərinin təməlidir. Ona görə də müəllimlər bu sahədə daim öz üzərində işləməli, yeni metodik vasitələri tətbiq etməli, şagirdyönümlü yanaşmaları əsas tutmalıdır. Aşağıdakı tövsiyələri irəli sürmək olar:

1.Müəllimlərin metodik bacarıqlarını artırmaq üçün seminarlar və praktiki təlimlər

keçirilməlidir.

2.Şagirdlərə fərdi və yaradıcı tapşırıqlar təqdim edilməlidir.

3.Tədrisdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından aktiv istifadə olunmalıdır.

4.Mətn əsaslı və nitq yönümlü təlim tapşırıqları dərs prosesində geniş tətbiq edilməlidir.

Anahtar kelimeler: dil becerileri, metodolojik yönlendirme, kişiselleştirilmiş öğrenme, etkileşimli yöntemler, metodolojik yaklaşım.

Keywords: language skills, methodological direction, personalized learning, interactive methods, methodological approach.

Ədəbiyyat

1.Əliyeva S. İbtidai siniflərdə dil təliminin əsasları. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı, 2020.

2.Məmmədov T. Müasir dərs və yeni təlim texnologiyaları. Bakı: Elm və Təhsil, 2018.

3.Qasımova A.. “Kommunikativ yanaşma və onun dil bacarıqlarına təsiri”,

Azərbaycan məktəbi, №2, s. 45–50, 2022.

4.Hüseynov F. Şifahi və yazılı nitqin inkişafında metodik yanaşmalar. Gəncə: Elm.,

2021.

5.Məmmədli R. İbtidai siniflərdə şagird fəallığının təşkili yolları. Bakı: Maarif,2023.

6.Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. İbtidai təhsil üzrə kurikulum və

metodik göstərişlər, 2023.

LIFE AND CREATION OF IBRAHIM SHINASI
İBRAHİM ŞİNASİNİN HƏYATI VƏ YARADICILIĞI

Prof. Dr. Elman Quliyev

Azərbaycan, Bakı ,Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti ,Türkoloji mərkəzin Türk ədəbiyyatı bölməsinin müdiri,Orcid: 0000-0001-5413-9479

ÖZET

Şinasi Tənzimat ədəbiyyatının əsas yaradıcılarından biridir. O, türkədəbiyyatına daha çox realist bir nasir və yeni şeir nümayəndəsi kimi daxilolmuşdur. Şinasi Parisdə oxuyarkən anasına yazdığı məktublardan birindəqeyd edirdi ki, "din, dövlət, vətən və millət yolunda özümü fəda etmək istərdim." Türk ədəbiyyat tarixlərində qeyd olunduğu kimi, "Şinasi nə parlaq üsluba, nə də yüksək bir sənətkarlığa malik deyildi." Fəqət, onun türkədəbiyyatında ön yerlərdən birini tutması, yenilik tərəfdarı olması və buyenilikləri yuxarıda deyildiyi kimi vətən, millət və s. yolunda tətbiq etmə-si ilə bağlıdır. Çünki Şinasi, başlıca olaraq, istibdad rejimini tənqid edir,xalqın tərəqqisini bu rejimin məhvində görürdü. Şinasi yeniliyin tətbiqiniistibdada qarşı əsas mübarizə vasitəsi kimi qəbul edirdi.

Anahtar kelimeler: İ.Şinasi, Tənzimat ədəbiyyatı, yenilik, istibdad, yaradıcılıq

SUMMARY

Shinasi is one of the main creators of Tanzimat literature. He entered Turkish literature more as a realistic prose and a representative of new poetry. When Shinasi was studying in Paris, he wrote in one of his letters

to his mother that "I would like to sacrifice myself for the cause of religion, state, motherland and nation." As mentioned in the history of Turkish literature, "Shinasi he had no style, and no high artistry." However, the fact that he occupies one of the leading places in Turkish literature, is a supporter of innovations and, as mentioned above, these innovations are the homeland, nation, etc. it is related to its application on the way. Because Shinasi mainly criticized the authoritarian regime and saw the progress of the people in the destruction of this regime. Shinasi considered the introduction of innovation as the main means of struggle against tyranny.

Key words: I. Shinasi, Tanzimat literature, innovation, tyranny, creativity

GİRİŞ

İbrahim Şinasi XIX əsr yeni türk ədəbiyyatının yaradıcılarındandır. O, eyni zaman- da Türkiyədə qəzetçiliyin qabaqcıl

nümayəndələrindən, fransız dilindən olunan mənzum tərcümələrin, ilk səhnə əsərlərinin müəlliflərindən biridir.

İbrahim Şinasi 1824-cü ildə İstanbul ətrafın-da yerləşən Topxanada anadan olmuşdur. Atası 1828-ci ildə rus-türk müharibəsində həlak ol- muşdur. Bundan sonra ailənin bütün qayğısını çəkmək Şinasinin anasının üzərinə düşür. O, oğ-lunun təhsilinə xüsusi maraq göstərir. Buna görə də, İbrahimi Topxanadakı məhəllə məktəbinə qoyur. Təhsilini başa vur-duqdan sonra atasının dostları Şinasini Topxanada dövlət dairələrindənbirində yazı işləri bürosuna işə düzəldirlər. Bura avropasayağı bir yer idi. Məmurlarm əksəriyyəti fransızlar idi. Şinasi burada yüksək rütbəlidövlət və mədəniyyət adamları ilə tanış olur, onlardan çox şeylər öyrə-nir. Məsələn, o, İbrahim Əfəndinin köməyi ilə Şərq elmi-fəlsəfi dəyər- lərini və mədəniyyətini yaxından mənimsəyə bilir. Şinasi eyni zamanda Qərb mədəniyyətinə də rəğbət bəsləyir, xüsusilə fransız

dili və ədə- biyyatını öyrənməyə meyl göstərir. Bir fransız zabiti ona fransız dilini öyrədir. Həmin zabit sonralar müsəlmanlığı qəbul edir və Türkiyədə Rəşad bəy adı ilə tanınır. Qeyd edək ki, sarayda məsul vəzifədə çalışanRəşid Paşanın da Şinasinin həyatında mühüm rolu olmuşdur. Şinasi Rə-şid Paşadan daim qayğı görmüş, ona həsr etdiyi bir qəsidəsində Rəşid Paşaya olan məhəbbətini özünəməxsus formada izhar etmişdir. 1848-ciildə Şinasi fransız dilini və mədəniyyətini yaxından öyrənmək, eyni za-manda təhsil almaq məqsədi ilə Parisə getməyi planlaşdırır. Rəşid PaşaSultan Əbdülməciddən razılıq alır və Şinasi 1849-cu ildə Parisə yola düşür. Şinasi türk imperatorluğunun Parisə göndərdiyi ilk tələbələrdənidi. O, təxminən 5 il müddətində Fransa həyatı ilə tanış olmuş, Avropaiqtisadi və mədəni modelinin ölkəsində tətbiqinə maraq göstərmişdir.

Şinasi sonralar maliyyə işlərini öyrənmək üçün İstanbuldan rəsmi göstəriş alır. Təhsil almaqla yanaşı, maliyyə nazirliyində də işləyir.

O, 1854-cü ildə Türkiyəyə qayıdır. İlk illər Topxanada, sonra isə Məclisi - Maarifdə çalışır. Şinasi Avropadan gəldikdən sonra yeni üs- lubda yazdığı bədii əsərlərini çap etdirir. 1859-cu ildə fransızcadan tər-cümə etdiyi mənzum əsərlərdən ibarət bir toplusu işıq üzü görür. Bu əsərlər onun Avropa ədəbiyyatına doğru ilk addımı hesab olunur.

YÖNTEM

Şinasi Türkiyədə geniş planda fəaliyyət göstərir. O, Türkiyədə Av-ropa standartlarına cavab verə biləcək bir qəzetin çap olunmasını istə- yirdi. O, ilk yeni türk qəzetçiliyinin əsası hesab olunan "Tərcümani- əhval" (1860) qəzetində məqalələr çap etdirdi. Qəzetin 24-cü sayından sonra bu qəzet ilə əlaqəni pozmuş və təkbaşına "Təsviri-əfkar" (1862) adlı qəzet buraxmışdır. "Təsviri-əfkar" qəzetçilik sahəsində özündən əvvəlki "Tərcümani-əhval''dan daha çox iş gördü və böyük problem- lərə toxundu. Qəzet yeni türk ictimai fikir və ədəbiyyatı tarixində yeni mərhələ hesab olunur. Bir çox ictimai və digər məsələlərin ciddiliyi, ziddiyyət və narahatlıqların son həddə çatması Şinasinin qəzeti NamiqKamala təhvil verərək Parisə yola düşməsinə səbəb oldu. 1864-cü ildə Parisə gələn Şinasi qələmi yerə qoymamış, böyük bir türk lüğəti ha-zırlamaqla məşğul olmuşdur. Onu da qeyd edək ki, Namiq Kamalm Parisə getməsindən sonra isə "Təsviri-əfkar" qəzetini Ricaizadə Əkrəmçap etdirmişdir. Sultan Əbdüləzizin 1867-ci ildə Parisə gəlişi zamanı Şinasinin dostu və himayədarı Fuad Paşa onunla görüşür və Şinasini Türkiyəyə geri dönməyə razı salır. Şinasi Türkiyəyə qayıtsa da, təkrar olaraq iki dəfə yenidən Parisə dönür.

Bu illərdə o, fəaliyyətində bədii yaradıcılıqla bərabər, qəzetçiliyə də

xüsusi yer verir. Şinasi 1871-ci ildə vəfat etmişdir.

Şinasi Tənzimat ədəbiyyatının əsas yaradıcılarından biridir. O, türkədəbiyyatına daha çox realist bir nasir və yeni şeir nümayəndəsi kimi daxilolmuşdur. Şinasi Parisdə oxuyarkən anasına yazdığı məktublardan birindəqeyd edirdi ki, "din, dövlət, vətən və millət yolunda özümü fəda etmək istərdim." Türk ədəbiyyat tarixlərində qeyd olunduğu kimi, "Şinasi nə parlaq üsluba, nə də yüksək bir sənətkarlığa malik deyildi." Fəqət, onun türkədəbiyyatında ön yerlərdən birini tutması, yenilik tərəfdarı olması və buyenilikləri yuxarıda deyildiyi kimi vətən, millət və s. yolunda tətbiq etmə-si ilə bağlıdır. Çünki Şinasi, başlıca olaraq, istibdad rejimini tənqid edir,xalqın tərəqqisini bu rejimin məhvində görürdü. Şinasi yeniliyin tətbiqiniistibdada qarşı əsas mübarizə vasitəsi kimi qəbul edirdi. O, yaradıcılığındaelə problemlərə toxunurdu ki, bunlar bilavasitə xalqın ictimai-siyasi şüuru-nun oyanmasına, yeni ideyaların duyulmasına təsir göstərirdi. Heç şübhə-siz, Şinasi xalqa onun öz dili ilə müraciət etməyi əsas sayırdı. O, yeni türk ədəbiyyatında sadə dil, asan ifadələr tərəfdarı kimi çıxış edirdi. Unutmaq lazım deyil ki, Şinasi və ona bənzər bir çox sənətkarların əskiədəbiyyat nümunələrindən fərqli sadə dildə yazmalarına səbəb yeni ya- ranan qəzetçiliyin inkişafı olmuşdur. Çünki bu dövrdə nəşr olunan qə- zetlərin böyük əksəriyyəti "saf türkcə" və ya "avam

lisanı" deyilən bir dildə idi:

Yaxud:

Eşi yox bir gözəli sevdi, bəyəndi könlüm. Qısqanır kəndi gözündən yenə kəndi könlüm.

...Candan ülfət edəli öylə cavan dilbər ilə,İstəməm qeyrisini hüri-mələk olsa belə.

Məst olur, zövqü-məhəbbətlə o gözlər bayılır,Səpilincə üzünə göz yaşım, amma ayılır.

Kəndi hüsnündən utanmış da, qızarmış yanağı,Üzün örtüb, qapamış saçları başdan aşağı.

Zülfün düşüncə gərdəni bərrakın üstünəBüllur içində sünbülü sirabı andırır.

BULGULAR

Şinasinin həyatı ilə tanışlıqdan aydın oldu ki, Rəşid Paşa onun hə- yatında mühüm rol oynamış, bir sözlə, şairin böyük xeyirxahı olmuş- dur. Bu səbəbdən Şinasi ona daim rəğbət

bəsləmiş, yaradıcılığında xü-susi yer ayırmışdır.

Şair bir qəsidəsində Rəşid Paşanı maarifpərvər kimi qiymətləndirir,onu xalqının səadət payı hesab edir:

Qəlbi milətə vücudun ulu bir möcüzədir,Bu fəhm eyləməyən müdrikəyi-acizədir. Etdin azad bizi, olmuş ikən zülmə əsir, Cəhlimiz sanki idi kəndimizə bir zəncir.

Bir itik namədir, insana sənin qanunun,Bildirir haqqını sultana sənin qanunun.

Sən kimi ağlı olan qan tökərək günmü sürər?Vəchi namusuna ol qan ilə düzgünmü sürər?

Şinasi elə bir orijinal üsluba malik sənətkardır ki, sənətində sadəlikləyanaşı, konkretlik də özünü göstərmişdir. Onun yaradıcılığında bu baxım- dan diqqəti cəlb edən əsərlərdən biri də "Şair evlənməsi''dir (1859). ƏsərAvropa sənət ölçülərinə uyğun yazılan ilk səhnə əsərlərindəndir. "Şair ev-lənməsi" bir pərdəli komediyadır. Onu da qeyd edək ki, əsər avropasayağımodelə uyğun yazılsa da, milli bir teatr örnəyi kimi qəbul olunmuşdur.Əsərin mövzusu adi həyatdan götürülmüşdür. Burada məişət problemləridiqqət mərkəzində saxlanılır. "Şair evlənməsi" komik üslubda yazılsa da,burada müəyyən dramatizm də vardır. Hər şeydən əvvəl, türk ədəbiyyat-şünasları Şinasinin bu əsəri ilə "Molyer komediyaları arasında bir yaxın- lıq və bağlılıq" görürlər. Molyer komediyalarının faciənin yanından keç-məsi fikrinin dəqiq və düzgünlüyünə əsaslansaq, onda "Şair evlənməsi" komediyasında məişət problemləri daxilində özünü göstərən dramatizmin gərginlik səviyyəsinin böyüklüyü şübhəsiz qəbul olunar. Əsərin əsas ob-razı Müştaq bəydir. Şairlik edən bu şəxs məhəllədəki Qumru xanım adlıbir qızı sevir. Şinasi Müştaq bəyin Qumruya olan məhəbbətini, ona qəl-bən bağlılığını belə ifadə edir:

Bir Qumrusan sən,

Təbə müvafiq. Yapsam yuvanı, Sinəmdə layiq. Can ilə könüldənMən oldum aşiq.Yapsam yuvanı, Sinəmdə layiq.

Lakin onların sevgilərinə mane olanlar vardır. Məhəllə imamı, Zibavə Həbibə adlı qadınlar belə şəxslərdəndir. Məhəllə imamı Müştaq bəyəsevdiyi Qumrunun yaşca kiçik olduğunu bəhanə gətirərək, yaşca bö- yük olan başqa birisini nigahlayır. Müştaq bəyin dostu Hikmət əfən-di imama rüşvət verəndən sonra hər şey dəyişir. Məhəllə imamı qeyd edir ki, "mən böyük qızın nigahını kəsmişəm, fəqət yaşca yox, boy-ca böyük olan Qumru xanımın." Beləliklə, Müştaq bəy öz sevgilisinə qovuşur. Müəllif burada zahirən adi, daxilən ciddi problemləri yığcamşəkildə verə bilmiş, dövrün, cəmiyyətin ziddiyyətlərinə müdaxilə et- mişdir. Qeyd edək ki, Şinasi ədəbiyyatda "sözü uzatmadan" fikir söy- ləyən sənətkar kimi tanınmışdır. Adı çəkilən komediyada da bu cəhət başdan-başa özünü göstərmişdir.

SONUÇ

Şinasi yaradıcılığında əsas yerlərdən birini şeirləri tutur. Düzdür, onun kəmiyyət baxımından o qədər də böyük olmayan bədii yaradıcılığıiçərisində şeirləri də azlıq təşkil edir. Şairin bütün şeirləri ilk dəfə 1862-ci ildə "Divani-Şinasi" adlanan kiçik bir kitabçada çap olunmuşdur. Kitabda klassik Şərq divan şeir şəkillərində yazılmış lirik nümunələrlə yanaşı, bir sıra həcv, satirik mənzumələr də vardır. Onu da qeyd edək ki, Şinasinin Sultan Əbdülməcidə rəğbəti olduğu üçün ona mədhiyyələryazmışdır. Əksinə, Sultan Əbdüləzizə isə başqa bir planda yanaşmışdır.Daha doğrusu, yaradıcılığında Əbdüləzizə biganə və ögey bir münasi- bət özünü göstərmişdir.

Şinasi Qərb meyilli sənətkar olduğundan Avropa dillərinə, xüsusənfransız dilinə böyük rəğbət bəsləyirdi. Bu səbəbdəndir ki, Şinasi türkədəbiyyatında ilk dəfə fransız dilində şeir yazan sənətkar hesab olunur.Şinasi yaradıcılığında folklora böyük maraq hiss olunur. O, Osman-

lı atalar sözlərindən ibarət bir kitab tərtib etmiş, türk şifahi xalq yaradı-cılığı nümunələrinin zənginliklərini nümayiş etdirmişdir.

Şinasi türkcə şeirlər yazıb onların bəzilərini fransızcaya tərcümə et-diyi kimi, fransızcadan da türkcəyə şeirlər tərcümə etmişdir. Fransanınməşhur şairləri olan Rassini, Lamartin, Lafonten, Jilbert, Fenelon və b.şeirlərini türkcəyə tərcümə edən Şinasi onların əsərlərini ilk dəfə 1859-cu ildə "Tərcümeyi-mənzumə" adı altında çap etdirmişdir.

Bu yol ilə Şinasi həm fransız şeir dilini türk dilinə yaxınlaşdırmış, həm də Avropa şeirinin Türkiyəyə gəlişini sürətləndirmişdir.

KAYNAKLAR

1. Şinasi. Külliyatı, Müntəxəbatı-əşar, Ankara, 1960.
2. Şinasi. Şair evlənməsi, İstanbul, 1943.
3. Şinasi. Müntəxəbati-təsviri əfkar, İstanbul, 1876.
4. Quliyev E. Türkiyə türk ədəbiyyatı. Bakı, 2003.
5. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, ADPU, 2009.
6. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri. Bakı, ADPU, 2010 (həmmüəlliflərlə).

POLİFONİK ŞƏXSİYYƏT KİMİ DİL: DÜŞÜNCƏNİN VƏ KİMLİYİN ÇOXSƏSLİ AYNASI

Fatimə Allahverdiyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

XÜLASƏ :

Dilə sadəcə ünsiyyət vasitəsi kimi yanaşmaq onun dərinliyini və mürəkkəbliyini tam əks etdirmir. Dil, əslində, insan düşüncəsinin, şəxsiyyətinin və kimliyinin formalaşmasında əvəzsiz rol oynayan çoxsəsli, dinamik bir sistemdir. Bizim dilimizdəki hər bir söz, hər bir cümlə sanki müxtəlif səslərin, dünyagörüşlərinin və təcrübələrinin ahəngdar, bəzən isə ziddiyyətli birləşməsidir. Bu kontekstdə, Mixail Baxtinin ədəbiyyatda istifadə etdiyi "polifoniya" (çoxsəslilik) anlayışını dilin özünə tətbiq edərək, hər bir insanın dilində fərqli "səslərin" necə birləşdiyini araşdırmaq mümkündür.

AÇAR SÖZLƏR: polifoniya , dil , cəmiyyət , şəxsiyyət.

GİRİŞ

İnsan düşüncəsi, adətən, daxili dialoq vasitəsilə formalaşır. Biz özümüzlə danışır, fikirləri analiz edir, müxtəlif ideyaları, şübhələri və təsdiqləri dil vasitəsilə süzgəcdən keçiririk. Bu daxili dialoq heç də monoloq deyil; o, daxili polifoniyanın bariz nümunəsidir. Hər bir fərdin daxili aləmində tənqidi, həvəsləndirici, şübhəçi kimi fərqli "səslər" mövcuddur və bunlar dilimizdə öz əksini tapır.

Dilin polifonik təbiəti yalnız fərdi deyil, həm də sosial mühitlə sıx bağlıdır. Hər bir fərdin dili, oxuduğu kitablardan, eşitdiyi söhbətlərdən, öyrəndiyi məlumatlardan yaranan intertekstuallığın nəticəsidir. Dil sadəcə fərdi yox, həm də kollektiv təcrübələrin toplusudur. Eyni zamanda, insanın müxtəlif sosial rolları (dost, valideyn, işçi) fərqli dil üslublarının yaranmasına səbəb olur ki, bu da dilin polifonikliyini gücləndirir. Regional və ya sosial qruplara xas dialektlər və ləhcələr də dilin ümumi çoxsəsliliyinə öz töhfəsini verir.

Dilin ən əhəmiyyətli funksiyalarından biri də kimliyin qurulması və ifadə edilməsidir. Ana dili fərdin kimliyinin təməlini qoyur; o, yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də mədəniyyət, tarix və kollektiv yaddaşın daşıyıcısıdır. İki dillilik (bilinqvizm) və çoxdillilik isə bu polifonik şəxsiyyəti daha da zənginləşdirir. Bir neçə dildə danışan insanların daxili dünyalarında müxtəlif mədəniyyətlərin və düşüncə tərzlərinin "səslənməsi" polifonik şəxsiyyətin daha aydın nümunəsidir. Hər bir insanın həyat təcrübəsi, sevinclər və kədərləri də dilində öz əksini tapır, eyni sözün müxtəlif insanlarda fərqli mənalar kəsb etməsinə səbəb olur.

Dil təkcə harmonik səsləri deyil, həm də ziddiyyətli səsləri özündə birləşdirə bilir. İroniya, sarkazm, kinayə kimi ifadələr dilin çoxsəsli təbiətini zənginləşdirir. Dil həm birləşdirici, həm də ayırıcı funksiyaları eyni anda yerinə yetirə bilər.

NƏTİCƏ : Dİl sadə bir alət deyil, əksinə, insanın daxili aləmini, sosial əlaqələrini və kimliyini formalaşdıran çoxsəsli, dinamik və mürəkkəb bir sistemdir. Polifonik dil, insan təbiətinin özünün çoxşaxəli, kompleks və dinamik quruluşunun bir əksidir. Ona görə də dilə yalnız qrammatika və sözlər toplusu kimi deyil, həm də insan ruhunun və düşüncəsinin aynası kimi baxmaq, onun dərinliklərini daha yaxşı anlamağa imkan verir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

Qəzənfər Kazımov – “Dil, Tarix, Poeziya”

Doğan Aksan – “Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim”

İlham Rəhimov – “Nitqin Fəlsəfi Məsələləri”

POETİK NİTQDƏ ƏVƏZLİKLƏRİN QƏNAƏT PRİNSİPİ İLƏ ŞƏKİLLƏNMƏSİ

Könül Həsənova

ADPU-nun Filologiya fakültəsinin dekanı,Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

https://ORCİD.org/0000-0001-8795-252X,

Özet

Şeir dilində əvəzliklər vasitəsilə linqvistik qənaət prinsipi poetik üslubun tələblərinə cavab verməklə qanunauyğun hal kimi tam şəkildə özünü doğruldur, lirik nitq üçün səciyyəvi estetik təsir bağışlayır. Qənaət prinsipinin yaratdığı normalaşma meyarları əvəzliklərlə bağlı qrammatik biçimlərdə daha çox özünü təzahür etdirir, mətn mühitində olduqca təbii görünür. Dilin şeiriyyətinə əksər məqamlarda söz sənətkarları linqvistik qənaət prinsipinin sayəsində uğurlu bir şəkildə nail olurlar. Dilin norma qayda – qanunlarına xələl gətirməmək şərtilə poeziya mətnlərində əvəzliklər əsasında qənaət prinsipi ən çox müşahidə olunan linqvistik bir hadisədir və bu dil hadisəsi poetik mətləblərin ən ümdə cəhətlərinin yığcam, lakonik, qısa formalarda ön plana şəkilməsinə şərait yaradır. Şəxs, işarə, qayıdış, təyini və nisbi əvəzliklər şeir kontekstində öz poetik mühitini obyektiv və düzgün bir şəkildə müəyyənləşdirdiyi yerdə lirik mündəricənin ritm, melodik çalarlarının əks-sədası, füsunkarlığı ilə canlanır, bütövlükdə şeir mətni sənət faktı kimi təzahür edir. Şeir üslubunda əvəzliklərlə təzahür edən qənaət prinsipi poetik fikrin dəqiq şəkildə verilməsinə xidmət göstərir, onun şeir dilinə uyğunluğunu ehtiva etdirir ki, məqalədə əvəzliklərdə baş verən qənaət prinsipinin ən ümdə və əsas xüsusiyyətlərindən danışılır.

Şeir dilində janr poetikası ilə bağlı linqvistik qənaət prinsipi qanunauyğun və təbii səciyyə daşıyır. Bu təbii və qanunauyğun əlamət şeir dilinin əsasını təşkil edən misra və bəndlərin demək olar ki, əksər pozisiyalarda özünü qabarıq şəkildə inkişaf etdirir. Şeirdə qənaət prinsipi poetik forma və məzmun əsasını təşkil edir, əvəzliklərlə qənaət universal xarakter daşıyaraq, "artıq" görünmə təəssüratı bağışlayan linqvistik elementlərin aradan qaldırılmasına rəvac verir, şeiriyyətə məxsus qeyri-adi cazibədarlıq yaradır. Şeir mətnlərinin linqvistik təşkili baxımından şəxs əvəzliklərinə maddi söz cildində qənaət daha mütəhərrik, daha intensiv şəkildədir və belə qaənaət formaları poeziya dilində istənilən qədərdir, poeziya dili o dərəcədə yığcam, lakonik bir dildir ki, burada şəxs əvəzlikləri maddi söz cildində çıxış etməsələr də, onlara məxsus formaları şəkilçi formalar öz üzərlərinə götürür, onların işlədilməsinə ehtiyac qalmır. Poetik mühitdə şəxs əvəzliklərinin maddi söz cildində buraxılması, şəkilçi formalarının həmin funksiyaları yerinə yetirməsi dünya dil modelində universal bir linqvistik göstəricidir, ümumiyyətlə, bəşəri dil mənzərəsində şəxs kateqoriyası qloballığı ilə diqqəti daha çox cəlb edir. Dünya xalqlarının poeziya dilində əvəzliklərlə bağlı şəxs kateqoriyası ilə ifadə edilən fikir, şübhəsiz ki, başqa nitq vahidləri ilə çulğalaşmış, semantik əlaqələnmə fonunda poetik fikir açıq-aşkar şəkildə, intensiv formada görüntülü olur və aktiv şəkildə qavranılır, ideyanın, bədii mətləbin şəxs kateqoriyası zəminində dərk edilməsinə - mentallaşmasına kömək edir. Məs:

Zirvədə qartal tək süzə biləydik,
Dağları, düzləri gəzə biləydik,
Göyçə göldə birgə üzə biləydik,
Düşəydik cığıra, izə Göyçədə.

Bu şeir mətninin bütün misralarında birinci şəxsin cəminin ifadəçisi olan “biz” şəxs əvəzliyi çıxış etməsə də, onun ifadə edilməsi formalarını həmin şəxsə mənsub şəkilçilər yerinə yetirirlər və maddi söz cildi şəklində “biz” əvəzliyinin işlədilməsinə ehtiyac qalmamışdır, lakin onun ifrat dərəcədə işlənmə yeri dqqəti daha çox cəlb edir. Əgər həmin şəxs əvəzliyi mətndə söz cildində işlənsə idi, ifrat dərəcədə artıqlıq yaranmış olardı, şeir mətni ahəngdarlıqdan məhrum olardı.

Açar sözlər: şeir dili, əvəzliklər, linqvistik qənaət prinsipi, poetik üslub, qrammatik yığcamlıq.

İRƏVAN ABİDƏLƏRİ TARİXİN İZİ İLƏ

Aynurə Əsgərova

ADPU-nun Heydər Əliyev Mərkəzinin baş müəxəssisi

Xülasə

Məqalədə qədim Azərbaycan torpağı olan İrəvan şəhərində mövcud olmuş müxtəlif dövrlərə aid abidələr, məscidlər, qalalar, saraylar, karvansaralar və körpülər haqqında alimlərin, tədqiqatçıların və ziyalıların bu mövzudakı araşdırmalarına əsasən məlumat verilir. 1827-ci ildə rus qoşunlarının İrəvan xanlığını işğal etməsindən sonra ermənilərin bu torpaqlara köç etməsi ilə Azərbaycan abidələrinin acı taleyinin başlandığı, tarixi Azərbaycan torpaqları olan Ermənistanda bütün müsəlman abidələrinin bəzən gizli, bəzən də açıqcasına vəhşi erməni millətçiləri tərəfindən məhv edildiyi bildirilir. İrəvan abidələrinin erməni millətçiləri tərəfindən yerlə-yeksan edildiyi, ermənilərin Azərbaycanlıların maddi-mədəniyyət izlərini silərək, eyni zamanda Azərbaycanlı etnik kimliyini yox edərək monoetnik erməni şəhəri yaratmağa nail olduğu deyilir. Erməni millətçiləri Azərbaycanlılara məxsus maddi-mədəniyyət nümunələrinin izlərini silməyə, onları öz adlarına çıxmağa çalışsalar da, tarixin yaddaşından bu izləri silmək mümkün olmadığı, İrəvan şəhərinin Azərbaycanın elm, təhsil, mədəniyyət və incəsənət mərkəzlərindən biri kimi, Azərbaycan tarixində mühüm yerlərdən birini tutduğu bildirilir.

Açar sözlər: Azərbaycan, İrəvan, abidə, müsəlman, məscid, qala, saray, körpü, maddi mədəniyyət, elm.

Özet

Makalede Azerbaycan'ın eski şehri olmuş İrevan'da çeşitli dönemlerde var olan anıtlar, camiler, kaleler, saraylar, kervansaraylar ve köprüler hakkında, bu konu üzerinde çalışan bilim adamları, araştırmacıların araştırmalarına dayalı bilgiler sunulmaktadır. Azerbaycan anıtlarının acı kaderinin, 1827 yılında Rus birliklerinin Erivan Hanlığı'nı işgal etmesinin ardından Ermenilerin bu topraklara göç etmesiyle başladığı, tarihi Azerbaycan toprakları olan Ermenistan'daki tüm Müslüman anıtlarının vahşi Ermeni milliyetçileri tarafından bazen gizlice, bazen de açıkça tahrip edildiği bildirilmektedir. Erivan'daki anıtların Ermeni milliyetçileri tarafından yerle bir edildiği, Ermenilerin Azerbaycanlıların maddi ve kültürel izlerini silerek, aynı zamanda Azerbaycan etnik kimliğini yok ederek, tek etnikli bir Ermeni kenti yaratmayı başardıkları söylenmektedir. Ermeni milliyetçileri, Azerbaycanlılara ait maddi ve kültürel eserlerin izlerini silmeye ve bunları kendilerine aitmiş gibi göstermeye çalışsalar da, bu izlerin tarih hafızasından silinmesinin mümkün olmadığı, Azerbaycan'ın bilim, eğitim, kültür ve sanat merkezlerinden biri olmuş Erivan şehrinin Azerbaycan tarihinde önemli bir yer tuttuğu belirtiliyor.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, İrevan, anıt, müslüman, cami, kale, saray, köprü, maddi kültür, bilim.

Summary

The article presents information based on the research of scientists and researchers working on the subject about monuments, mosques, castles, palaces, caravanserais and bridges that existed in various periods in Yerevan, the ancient city of Azerbaijan. It is reported that the bitter fate of Azerbaijani monuments began with the migration of Armenians to these lands after the Russian troops occupied the Yerevan Khanate in 1827, and that all Muslim monuments in

Armenia, which is historical Azerbaijani territory, were sometimes secretly and sometimes openly destroyed by savage Armenian nationalists. It is said that the monuments in Yerevan were destroyed by Armenian nationalists, and that the Armenians managed to create a mono-ethnic Armenian city by erasing the material and cultural traces of the Azerbaijanis, and at the same time by destroying the ethnic identity of Azerbaijan. Although Armenian nationalists tried to erase the traces of the material and cultural works of the Azerbaijanis and present them as their own, it is stated that it is impossible to erase these traces from historical memory, and that Yerevan, one of the centers of science, education, culture and art in Azerbaijan, holds an important place in Azerbaijani history. **Keywords:** Azerbaijan, Iravan, monument, muslim, mosque, castle, palace, bridge, material culture, science.

İrəvan şəhəri Azərbaycanın mühüm mədəniyyət mərkəzlərindən biri olmuşdur. Qədim Azərbaycan torpağı olan bu şəhər müxtəlif dövrlərə aid abidələrlə, məscidlərlə, qalalarla, saraylarla, karvansaralarla və körpülərlə zəngin idi. Lakin, 1827-ci ildə rus qoşunlarının İrəvan xanlığını işğal etməsindən sonra ermənilərin bu torpaqlara köç etməsi ilə Azərbaycan abidələrinin acı taleyi başlanmışdır. İrəvan abidələri təəssüf ki, erməni vandalları tərəfindən tamamilə dağıdılmışdır. Alimlərin, tədqiqatçıların və ziyalıların bu mövzudakı araşdırmalarına əsaslanaraq, İrəvan abidələri barədə şərh etməyi özümüzə borc bildik.

Vaxtilə İrəvan şəhərində çoxlu sayda məscid mövcud olmuşdur. İrəvanda ilk məscid, Şah İsmayılın (1501-1524) əmri ilə 1510-cu ildə inşa edilən *Şah İsmayıl Məscidi* olmuşdur. Məscidin geniş həyəti, çarhovuzu və yüksək minarəsi vardı. İşərisi isə xalı və xalçalarla bəzədilirdi. 1918-ci ildə erməni vandalları Azərbaycanlıları məscidə salıb qapısını bağlamış, sonra isə neft tökərək onları yandırmışdılar.

İrəvanda ilk böyük məscid *Xudabəndə Məcsidi* Səfəvi Məhəmməd şah Xudabəndə (1578-1587) tərəfindən tikdirilmişdir. Məscidin uzunluğu 9 metr, eni 6 metr, hündürlüyü isə 12 metr idi. Mehrabı çox da hündür olmayan bu məscid bişmiş qırmızı kərpicdən inşa edilmişdi. Məscidin giriş qapısının üstündəki kitabədə fars dilində əbcəd hesabı ilə onun təmir olunma tarixi hicri tarixi ilə 1099-cu ildə, miladi tarixi ilə 1685-ci ildə Səfəvi hökmdarı şah Süleyman (1666-1694) tərəfindən təmir olunduğu göstərilmişdir [2].

İrəvan məscidləri arsında monumental sənət əsəri kimi *Şah Abbas Məscidi* xüsusi yer tuturdu. Xalq arasında bu məscid "Came Məscidi" adı ilə də tanınırdı. Şah Abbas Məscidi Səfəvi hökmdarı I Şah Abbas (1587-1629) tərəfindən inşa etdirilmişdir. Məscidin tikintisi 1606-cı ildə Gəncəli memar Şeyx Bəhaəddin tərəfindən hazırlanmış layihə əsasında həyata keçirilmişdir. Buna görə də, İrəvanda və Gəncədə eyni vaxtda tikilən Şah Abbas Məscidləri memarlıq cəhətdən bir-birinə çox oxşar olmuşdur. Şah Abbas Məscidinə bitişik mədrəsə və ayrıca qonaq otağı da mövcud idi. Məscidin böyük həyəti və hovuzu vardı. Məscidin kitabəsində fars dilində "yeri cənnət olan Şah Abbasın vaxtında yer üzü abad oldu" bir beyt şeir həkk olunmuşdur [1]. 1918-ci ildə Azərbaycan Arxeologiya Komitəsinin üzvü İsa bəy Əzimov məscidin kitabəsini oxuyub tarixini dəqiqləşdirmişdir. Arxeoloq yazırdı ki, məscidin günbəzi dağılmış, ətrafı viranə şəklinə salınmışdır [3]. 1923-cü ildən 1945-ci ilə qədər məsciddə dini mərasim keçirilməmiş, məsciddən başqa məqsədlər üçün istifadə edilmişdir.

İrəvanın Qala ilə Təpəbaşı massivləri arasında yerləşən Köhnə şəhər adlanan hissəsindəki məscidlərdən biri *Şəhər* və ya *Zal Xan Məscidi* adlanırdı. Henri Linçə görə, məscidin üzərində ərəb qrafikası ilə Azərbaycan türkcəsindəki mətndə məscidin 1687-ci ildə inşa edildiyi bildirilir. İrəvan bəylərbəyliyinin hakimi olan Zal xan şəhərdəki tikililərin bərpası üçün böyük səy göstərmişdi. Onun dövründə inşa edilən məscidlərdən birini əhali Zal Xan Məscidi, və yaxud Şəhər Məscidi adlandırmışdır. Xarici görünüşünə görə Göy Məscidə bənzəyən Zal Xan Məscidinin həyəti və bağçası da var idi. 1928-ci ildə məscidin böyük zalı dağıdılmış və yerində "Erivan" hoteli tikilmişdir. İkimərtəbəli binası və çoxlu hücrələri olan Zal Xan Məscidinin

mədrəsəsi İkinci Dünya Müharibəsindən sonra başqa məqsədlər üçün istifadə edilmişdir. 1999-cu ildə rekonstruksiya işləri aparıldıqdan sonra bu yer "Golden Tulip Hotel Yerevan" adlanmışdır. Məscidin ikimərtəbəli binası isə sərgi salonu kimi istifadə edilmişdir.

İrəvan şəhərini təsvir edən bütün səyyahların və tədqiqatçıların əsərlərində həm ölçülərinin miqyasına, həm də gözəlliyinə görə şəhərin ən möhtəşəm memarlıq abidəsi kimi *Göy Məscidin* adı birinci çəkilir. Azərbaycan memarlığının nadir nümunələrindən hesab edilən Göy Məscidin inşasına 1760-cı ildə başlanmış, 1765-ci ildə Hüseynəli xanın hakimiyyəti dövründə tamamlanmışdır. Məscidin adı onun günbəzinin göy rəngli kaşı ilə üzlənməsi ilə bağlı idi. 1822-ci ildə Göy Məscidin bərpası, kitabəsinin yazılması və divarlarının bəzədilməsi işlərində böyük Azərbaycan rəssamı və memarı Mirzə Qədim İrəvaninin böyük rolu olmuşdur. Məsciddə ibadət və din xadimləri üçün yaşayış otaqları, qış və yay salonları, mədrəsə, müxtəlif tikililər və zəngin bir kitabxana mövcud idi. Kitabxanada Şərq müdriklərinin müxtəlif mövzulara dair əsərləri və dini kitablar saxlanırdı. Məscidin həyətində fəvvarəli daş hovuz tikilmiş, ətrafına isə sıx kölgəli ağaclar əkilmişdi. İki əzəmətli minarəsi olan məscid (biri 35 m, digəri isə 25 m hündürlükdə) dördkünc şəkildə tikilmiş və şəhərin mərkəzi bağının kənarında yerləşirdi. XIX əsrdə İrəvanda olmuş ingilis səyyahı Linç 1910-cu ildə Tiflisdə çap edilən iki cildlik "Ermənistan" adlı əsərində yazırdı ki, "mən İrəvanda olanda qüllənin birinin xarabalığı qalmışdı. Buraya külli miqdarda erməni ailələri köçürülmüşdü ki, onlar da türklərə məxsus abidələri vəhşicəsinə dağıdırdılar". 1918-ci ildən başlayaraq tarixi Azərbaycan torpaqları olan Ermənistanda bütün müsəlman abidələri bəzən gizli, bəzən də açıqcasına vəhşi erməni millətçiləri tərəfindən məhv edilmişdir. 1988-ci ildə İrəvanda Göy Məscidi erməni vandalları üçünücü dəfə yandırmışdılar. Məscid birinci dəfə 1918-ci ildə, ikinci dəfə 1955-ci ilin mart ayında yandırılmışdı. O zaman, türk din xadimi Mahmud Aruz oğlu və həyat yoldaşı ilə birlikdə, 22 nəfər üləmanı da həmin məscidlə birgə ermənilər yandırmışdılar [4]. 1936-cı ildə Göy Məscidin binasında İrəvan Şəhər Tarix Muzeyi yerləşdirilmişdi. İkinci Dünya müharibəsi başladıqdan sonra Göy Məsciddən bir müddət hərbi sursat anbarı kimi istifadə edilmişdi. Müharibədən sonra Göy Məsciddə Təbiət muzeyi və 1952-ci ildən etibarən isə məscidin kiçik ibadət zalında astronomiya həvəskarları üçün Planetari fəaliyyət göstərmişdir. 1991-ci ildə Ermənistan müstəqil olduqdan və müsəlman ölkələri ilə diplomatik münasibətlər qurulduqdan sonra Göy Məscidin yenidən məscid kimi fəaliyyət göstərməsi zərurəti yaranmışdı. 1991-ci ildə Təbiət muzeyi, 1994-cü ildə isə Tarix Muzeyi məscid kompleksindən çıxarılmışdır. 1995-ci ildə İranla Ermənistan arasında imzalanan müqaviləyə əsasən İran hökuməti Göy Məscidin yenidən qurulması xərclərini öz üzərinə götürmüşdür. Məsciddə tamamlama işləri 2006-cı ildə başa çatdırılmışdır. Rekonstruksiya yalnız məscidin cənub-qərb və şimal hissələrində həyata keçirilmişdir. Hazırda Ermənistan rəsmiləri Göy Məscidi xaricdən gələn qonaqlara "Fars məscidi" kimi təqdim edirlər. İngilis tədqiqtçısı Tom de Vaal yazırdı: "Ermənilərin Azərbaycanlılara məxsus məscidin belə asanlıqla yer üzündən silmələrini linqvistik oyun ilə izah etmək olar: Sən demə, Ermənistan Azərbaycanlılarını ölkənin tarixindən asanlıqla silmək olar, çünki, XX-ci əsrə qədər burada Azərbaycanlıları "tatar", "türk" və ya sadəcə "müsəlman" adlandırırdılar. Onunla belə onlar nə fars, nə də türk idilər. Onlar türkdilli şiələr idilər… Bir sözlə, onlar indiki Azərbaycanlıların babaları idilər. Beləliklə ermənilər İrəvanda "fars məscidi" haqqında danışanda, "fars" deməklə unutdurmaq istəyirlər ki, 1760-cı ildən bu məsciddə dua edənlər Azərbaycanlılar idi." [5]

Bəzi mənbələrdə *Təpəbaşı Məscidinin* inşa tarixinin 1687-ci il olduğu qeyd edilsə də, onun dəqiq tikilmə tarixi hələ də məlum deyil. Mövcud məlumatlara görə, məscid ən azı XIX əsrin 40-cı illərində fəaliyyət göstərirdi. Lakin, bəzi araşdırmalar məscidin daha qədim, yəni XVII–XVIII əsrlərə aid olduğunu ehtimal edir. Məlumatlara görə məscid İrəvan şəhər idarəsinin üzvü olan Abbasqulu xan İrəvanskinin göstərişi ilə inşa edilmişdir. Təpəbaşı Məscidinin İrəvanın eyniadlı yaşayış massivində yerləşdiyi və tamamilə kərpicdən tikildiyi də qeyd olunmuşdur.

Məscidin əsas günbəzi İrəvandakı digər məscidlərdən nümunə götürülərək rombvari naxışlarla bəzədilmiş şirli mozaika plitələrlə üzlənmişdi, lakin bu hissə günümüzə qədər qorunub saxlanmamışdır. Məscidin divarlarının qalınlığı 1,5 metr olmuşdur. Məscidin minarəsi 1960-cı illərdə uçurulmuşdur. Sonralar məscidin həyətində və ətrafında ermənilər tərəfindən qeyri-qanuni tikililər, gecəqondular inşa edilmiş, erməni ailələri məskunlaşmışdılar.

1724-cü ildə Osmanlı qoşunları İrəvanı ələ keçirdikdən sonra türk sərkərdəsi Rəcəb Paşa şəhərin inkişafı üçün bir sıra tədbirlər görmüşdür. Onun tapşırığı ilə 1725-ci ildə İrəvan qalasında yeni bir məscid inşa edilmişdir. Bu məscid, inşa etdirənin şərəfinə *Rəcəb Paşa Məscidi* adlandırılmışdı. Məscid düzgün paralelepiped formasında və sferik günbəzli idi, həmçinin Şərq üslubunda həndəsi ornamentlərlə bəzədilmişdi. İrəvanın 1827-ci ildə rus qoşunları tərəfindən işğalından sonra məscid bir sıra dəyişikliklərə məruz qalmış və rus pravoslav kilsəsinə çevrilmişdir. Onun fasadına silindr formasında sütunlar yerləşdirilmiş, dam örtüyü əlavə edilmiş və məscidin üzərindəki ay-ulduz simvolu xaç və kilsə zəngi ilə əvəz edilmişdir. Alman tədqiqatçısı Avqust Haksthauzen 1843-cü ilin avqust ayında İrəvan şəhərində olmuş və İrəvan qalasında yerləşən Rəcəb Paşa Məscidinin rus-yunan kilsəsinə çevrildiyini təsdiqləmişdir. Kilsəyə çevrilmiş bu abidə 1930-cu illərdə İrəvan şəhərinin baş planına qurban getmiş, sökülərək məhv edilmişdir.

İrəvan şəhərində 1988-ci ilədək fəaliyyət göstərən yeganə məscid *Çətirli Məscid* və ya yerləşdiyi ərazinin adına uyğun olaraq adlandırılan *Dəmirbulaq Məscidi* idi. Üzərindəki kitabədə məscidin hicri təqvimi ilə 1327-ci ildə – yəni miladi təqvimi ilə 1909-cu ildə inşa edildiyi göstərilmişdi. Məscidin minarəsi yox idi, amma binasının damında açıq havada 1,5-2 metr hündürlüyündə kvadrat şəkilli meydança inşa edilmiş, onun üzərində dəmir barmaqlıqlarla əhatələnmiş məhəccər quraşdırılmışdı. Dörd yanı açıq olan məhəccərin üstü dəmir təbəqə ilə örtüldüyündən bu məscid Çətirli Məscid adlanırdı. Rəsmi sənədlərdə isə Dəmirbulaq Məscidi olaraq qeyd olunurdu. 1988-ci il fevralın 23-də erməni vandalları İrəvan şəhərindəki Dəmirbulaq Məscidini və M.F.Axundov adına 9 №-li Azərbaycanlı orta məktəbin binasını yandırmışdılar. 1990-cı ildə Dəmirbulaq məscidi erməni vandalları tərəfindən yerlə-yeksan edilmiş və yerində hündürmərtəbəli yaşayış binası tikilmişdir.

İrəvan şəhərinin tarixi hissəsində yerləşən Novruzəli məhəlləsində mövcud olmuş *Novruzəli Bəy Məscidi* XVIII əsrin ikinci yarısında Qara Seyid adlı şəxs tərəfindən tikilmişdir. Məscid şəhərin Dəmirbulaq massivindəki Hacı Novruzəli məhəlləsində yerləşdiyindən məhəllənin adı ilə Hacı Novruzəli Bəy Məscidi adlandırılmışdır. Bu məhəllədə XX əsrin əvvəllərinə qədər bir nəfər də erməni yaşamamışdır. 1918-1920-ci illərdə və sovet hakimiyyətinin ilk illərində Hacı Novruzəli Bəy Məscidində Türkiyədən gəlmiş erməni qaçqınları məskunlaşdırılmışdır. Tək minarəli bu məscid XX əsrin 30-cu illərində erməni vandalları tərəfindən dağıdılaraq məhv edilmişdir.

1810-cu illərdə inşa edilmiş *Sərdar Məscidi* müxtəlif mənbələrdə "Xan Məscidi" və "Abbas Mirzə Məscidi" kimi də qeyd edilmişdir. Rus işğalından sonra məscid müxtəlif məqsədlər üçün istifadə olunmuşdur. Müxtəlif adlar altında təqdim edilməsinə baxmayaraq, əslində söhbət son dövr tədqiqat əsərlərində və rəsmi sənədlərdə adı Sərdar Məscidi kimi qeyd olunan dövrün nadir memarlıq abidəsindən gedir. Yəni məscid müxtəlif dövrlərdə müxtəlif adlarla tanınmışdır. İrəvan qalasının çar Rusiyası tərəfindən işğal olunduğu dövrə aid bəzi sənədlərdə bu məscidin adı "Abbas Mirzə Məscidi" kimi qeyd olunmuşdur. Görünür, həmin məscid XIX əsrin əvvəlində vəliəhd Abbas Mirzənin şərəfinə yenidən qurulduğu üçün məhz onun adı ilə adlandırılmışdır. 1843-cü ilin avqustunda İrəvanda olmuş Avqust Haksthauzen İrəvan qalasında yerləşən Sərdar Məscidinin kazarmaya çevrildiyini təsdiqləmişdir. 1864-cü ildə rus qoşunlarının İrəvan qalasında hərbi məqsədlərlə istifadə etməsinə son qoyulandan sonra, qala daxilindəki tarixi abidələr, o cümlədən Sərdar Məscidi dağılmağa məruz qalmışdır. 1900-cü

illərin əvvəllərində məsciddə Osmanlıdan köçmüş ermənilər məskunlaşdırılmışdı. İrəvanda Azərbaycanlılara məxsus digər maddi-mədəniyyət abidələri kimi, Sərdar Məscidi də erməni vandalları tərəfindən tədricən hissə-hissə dağıdılmışdır. Son illərə qədər Sərdar Məscidinin yalnız 2-3 metr hündürlüyündə bir divarının qalığı mövcud idi. Ermənistan hökuməti məscidin qalığını "qorunan tarixi abidələr" siyahısında 2007-ci ildə Avropa Şurasına təqdim etmişdir. Lakin erməni vandalları Sərdar Məscidinin "qorunan" divar qalığını da 2014-cü ilin noyabr ayının ortalarında yer üzündən silmişdir.

İrəvan şəhərinin texniki vəzifəsində çalışmış B.Mehrabov 1906-1911-ci illərdə şəhərin planını hazırlamış və oradakı memarlıq abidələrinin siyahısını tərtib etmişdir. Onun siyahısında İrəvanda mövcud olmuş *Sərtib Xan Məscidi* də qeyd olunmuşdur. 1918–1920-ci illərdə və sovet hakimiyyətinin ilk illərində Sərtib Xan Məscidində Osmanlıdan gələn erməni qaçqınları məskunlaşdırılmışdır. Məscid 1980-ci illərdə dağıdılmışdır.

Azərbaycan memarlığının şah əsərlərindən olan *Sərdar Sarayı*, yaxud *Xan Sarayı* 1578-ci ildə İrəvan bəylərbəyi Toxmaq xan tərəfindən tikdirilmiş və qala ilə üzbəüz, Zəngi çayının sağ sahilində iri bağ salınmışdır. 1791-ci ildə Məhəmməd xan Qacar tərəfindən sarayın Güzgülü salonu və Xan bağındakı Yay imarəti inşa olunmuş və beləliklə, saray kompleksi tamamlanmışdır. 1810-cu ildə Hüseynqulu xanın hakimiyyəti dövründə saray əsaslı şəkildə təmir olunmuş və yeni tikililər əlavə edilmişdir. Sərdar sarayının divarlarındakı rəsm əsərləri isə 1815-ci ildə Təbriz rəssamlıq məktəbinin nümayəndəsi olan Mir Əbdürrza Xan tərəfindən tamamlanmışdı. 1827-ci ildə rusların İrəvanı işğal etməsindən sonra saray ciddi dağıntılara məruz qalmışdır. 1837-ci ildə tərtib edilmiş planda sarayın təqribən 1 hektar ərazini əhatə etdiyi məlum olmuşdur. XIX əsrin ortalarında sarayda təmir-bərpa işləri aparılmışdır. 1867-1874-cü illərdə Xan Sarayında bərpa işlərininin bir qismini Azərbaycan rəssamı və memarı Mirzə Qədim İrəvani həyata keçirmişdir. Sərdar Sarayı 1913-1918-ci illərdə erməni vandalları tərəfindən dağıdıldığından portretlər 1913-cü ildə çıxardılıb Tiflisə aparılmış, həmin əsərlərdən bir neçəsi Tiflisdə Gürcüstan Dövlət İncəsənət Muzeyində saxlanılır. 1918-ci ildə Sərdar Sarayı erməni vandalları tərəfindən tam dağıdılmışdır, onun ərazisində konyak zavodu inşa edilmişdir.

İrəvan Qalası 1504-cü ildə Səfəvi hökmdarı I Şah İsmayılın əmri ilə onun vəziri Rəvənqulu xan tərəfindən Zəngi çayının sahilində, indiki İrəvan şəhərinin yerində inşa edilmişdir. Qala onu inşa etdirən vəzirin adı ilə Rəvan və ya İrəvan adlandırılmışdır. Tarixi mənbələrə əsasən, qalada 800 ev və 8 məscid mövcud idi. İrəvan qalasının 1827-ci ildə ruslar tərəfindən işğalından sonra tərtib edilmiş çertyojunda göstərilən miqyasa əsasən onun ümumi uzunluğunun 850 m, eninin isə 790 m olması təsdiqini tapmışdır. Təqribən kvadrat formaya sahib olan qala 7 hektar ərazini əhatə etmişdir. İkiqat qala divarlarının hündürlüyü 10,5–12 m olmuşdur. Qalanın bir qatdan ibarət olan divarı isə Zəngi çayının yanından keçirdi. İrəvan qalasının üç qapısı var idi: cənubda Təbriz qapısı, şimalda Şirvan qapısı (Meydan qapısı) və Körpü qapısı. Rusiya işğalından sonra İrəvan qalası dövlət mülkiyyəti elan edilmişdi. 1850-ci illərdə qalanın içərisində təmir-tikinti işləri aparılmışdı. Eyni zamanda, qalada rus hərbi hissələri və xeyli sayda top saxlanılırdı. İrəvan qalası 1864-cü il martın 12-dək hərbi-istehkam qalası kimi istifadə edilirdi. Qala rəsmən buraxıldıqdan sonra onun divarlarını və qüllələrinin daşlarını ətrafda yaşayan yerli sakinlər sökərək aparmışlar. 1880-ci illərdən etibarən isə bir-birinin ardınca qalanın içərisindəki tikililər və müdafiə qurğuları yoxa çıxmışdır. 1930-cu illərdə isə İrəvan Qalası tamamilə məhv edilmişdir.

İrəvan şəhərinin ən qədim körpüsü olan *Qırmızı Körpü* 1679-cu ildə Zəngi çayının üzərində inşa edilmişdir. Həmin dövrdə Zəngi çayı üzərindən şəhərə getmək üçün yeganə keçid olan bu körpü qırmızı daşlardan tikildiyinə görə bu adı almışdır. Eyni zamanda Qədim İpək Yolundan keçdiyinə görə şəhərin tarixi üçün böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. Körpü Zəngi çayının üzərində tikildiyi üçün ona bəzən Zəngi Körpüsü də deyilirdi. Körpünün ümumi uzunluğu 80

m, hündürlüyü 11 m, eni isə 4,8 m olmuşdur. İki tağı olan bu körpünün ikitərəfli əlavə axınını təmin etmək üçün kiçik köməkçi tağı da var idi. Böyük Qələbə körpüsü tikildikdən sonra Qırmızı körpüdən istifadə edilməmiş və bu tarixi abidə dağılmışdır.

Zərrab Xan (Zalxana, Sərrafxana) Karvansarası Göy Məscid kompleksinin bir hissəsi olmuşdur. 8 girişi olan almaz formalı qapalı həyəti var idi. Kompleks XVII əsrin ikinci yarısında tikilmiş, təxminən 1675-1680-ci illərdə tamamlanmışdır. Abidə əvvəlcə zərbxana kimi istifadə edilmiş, lakin sonradan tacirlərin istifadəsinə verilmişdir. Karvansarada 38 dükan mövcud olmuşdur. Zərrab xan karvansarası 1920-ci illərdə dağıdılmışdır.

İrəvan şəhərinin qədim körpülərindən biri olan *Dəmirbulaq Körpüsü* Dəmirbulaq çayı üzərində salınmışdır. Şəhərin içindən keçən bu kiçik tarixi körpü XVII–XVIII əsrlərə aid edilirdi. Dəmirbulaq Körpüsü daxilində üç məscid olan eyniadlı məhəllədə mövcud olmuşdur.

İrəvan şəhərində qeyd etdiyimiz tarixi abidələrlə yanaşı, adlarını çəkmədiyimiz neçə-neçə abidələr əsrlər boyu mövcud olmuşdur. Sonralar bu abidələr erməni millətçiləri tərəfindən yerlə-yeksan edilmişdir. Ermənilər İrəvan şəhərindən Azərbaycanlıların maddi-mədəniyyət izlərini silərək, eyni zamanda Azərbaycanlı etnik kimliyini yox edərək monoetnik erməni şəhəri yaratmağa nail oldular. Erməni millətçiləri Azərbaycanlılara məxsus maddi-mədəniyyət nümunələrinin izlərini silməyə, onları öz adlarına çıxmağa çalışsalar da, tarixin yaddaşından bu izləri silmək mümkün deyil. İrəvan şəhəri, Azərbaycanın elm, təhsil, mədəniyyət və incəsənət mərkəzlərindən biri kimi, Azərbaycan tarixində mühüm yerlərdən birini tutur.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Əzimbəyov İ. “İrəvan müsəlman abidələri”. AAK-nin xəbərləri. B.1929, №4. s. 299;

2. Əzimbəyov İ. “İrəvan müsəlman abidələri”. AAK-nin xəbərləri. B.1929, №4. s. 300;

3. Əzimbəyov İ. “İrəvan müsəlman abidələri”. AAK-nin xəbərləri. B.1929, №4. s. 298-300;

4. İncəsənət qəzeti, 1991-ci il;

5. Том де Ваал, «Черный сад». Глава 5. Ереван. Тайны Востока». http://news.bbc.co.uk/hi/russian/in_depth/newsid_4664000/4664621.stm

6. Mustafa N. Y. İrəvan şəhəri. Bakı 2020, 293 səh.;

7. https://westaz.org/az/qerbi-azerbaycan/abideler

M.P. VAGIF'IN YARATICILIĞINA BILIMSEL-ELEŞTIREL BIR BAKIŞ

Dr. Ülker Bahşiyeva

ADPU'nun Filoloji Fakültesi Edebiyatın Öğretim Teknolojisi Bölümü Öğretim Üyesi
ORCID İD 0000-0002-5994-2356

Özet

Vagif'in şiirini dilsel ifade imkanları açısından analiz eden M.İbrahimov, onu yeni dönemin yeni şairi olarak tanımlar. M.İbrahimov, şairin halk edebiyatı geleneklerinden beslenmesinin bu durumu açıklayan ana neden olduğunu ifade eder. Bildiğimiz gibi, Vagif'in şiirinde halk edebiyatı geleneği ile klasik şiir ölçüleri arasında bir sentez bulunmaktadır. Bu durumu doğru bir şekilde keşfeden ve onu değerlendiren M.İbrahimov, eserlerinde yer alan incelik, müzik ve güzellik sırlarını burada aramaktadır.
Anahtar Kelimeler: M.İbrahimov, M.P.Vagif, yaratıcılık, şiir, şair

Summary

M. Ibrahimov, who analyzes Vagif's poetry in terms of linguistic expression possibilities, describes him as the new poet of the new era. Ibrahimov states that the poet's nourishment from the traditions of folk literature is the main reason explaining this situation. As we know, Vagif's poetry creates a synthesis between the tradition of folk literature and classical poetic forms. Ibrahimov, who correctly discovered and evaluated this aspect, seeks the secrets of refinement, music, and beauty that are present in his works.

Keywords: M. Ibrahimov, M.P. Vagif, creativity, poetry, poet

GİRİŞ

Önde gelen bilim insanı, yazar akademisyen Mirzə İbrahimov, M.P.Vagif'in edebiyatını anlatırken realizmin varlığını özellikle vurgulamıştır. Sanatçı ve çevre bağlamında şairin edebiyatını analiz eden M.İbrahimov, Vagif'in realizm ve halkçılığının temelinin halk edebiyatından beslenmesinin ve doğup büyüdüğü, daha sonra ise istediği mekanların etkisiyle şekillendiğini savunur. Onun aşıklık ve destan geleneğiyle tanınan Kazak'ta doğup büyümesi, müzik merkezi olan Karabağ'da çalışması, kuşkusuz Vaqif'in edebiyatının oluşmasında büyük rol oynamıştır. Ancak belirtmek gerekir ki, bu bölgeler halk edebiyatı ve müzik merkezleri olsa da, toplumsal ve siyasi açıdan gergin bir bölgeydi. Vaqif'in edebiyatındaki toplumsal-siyasi boyutun varlığı, bu faktörlerin etkisiyle oluşmuştur. Bilindiği gibi, Vaqif, "Bak" gazeli ve "Görmedim" müxemmesiyle toplumsal lirizmin değerli örneklerini yaratabilmiştir. Özellikle güzellikleri ve güzelleri yücelten şair, bu şiirlerinde şikayetçi ve itirazcı bir tavır sergilemektedir. M.İbrahimov, bu tür örneklerin Vaqif'in edebiyatı için ne kadar karakteristik olduğunu açıklamaktadır. "Yaşadığı dönemde zulmü, adaletsizliği, ihaneti lanetleyen, feodal geriliği, cahilliği ve kabalığı eleştiren Vagif, güzel, tuzlu ve narin beyitleriyle kulübelerdeki, sert el ve ayaklıların kalbine yol bulabilmişti" (2, 612). M.İbrahimov, araştırmasında Vagif'in dilini ve üslubunu Azerbaycan edebiyatı için yeni bir yön olarak değerlendirir ve onun edebi etkisinin bugüne kadar devam ettiğini özel olarak vurgular. Azerbaycan edebiyat araştırmacılığında, F.Köçerli'den başlayarak M.P.Vagif'in mirasının araştırılması ile ilgili başarılı çalışmalar yapılmış ve değerli analizler yapılmıştır. H.Araslı, A.Dadaşzadə, M.Əlioğlu, Ş.Cəmşidov, M.Quluzadə, M.Sultanov, Ə.Səfərli, N.Cəfərov, Y.Babayev vb. klasik edebiyat araştırmacıları, sanatçının edebiyatındaki ana özellikler ve Azerbaycan edebiyatındaki yeri hakkında ilginç görüşler sunmuşlardır. M.İbrahimov'un düşünceleri, bu yazarlara ait görüşlerle bilimsel anlamda örtüşmektedir.

M.P.Vagif'den bahseden edebiyat araştırmacıları genellikle sanatçının realizmi ve yenilikçi yönleri üzerine yoğunlaşmışlardır. Vagif'in şiirlerindeki realizmin ideolojik-estetik temellerini ayrıntılı bir şekilde analiz eden M.Əlioğlu, şairin güzellik anlayışını ve realizmini şöyle değerlendirmektedir: "Vaqif'in şiirinde güzellik anlayışı, güzelliğin bir nesne olarak estetik anlamı, realist sanatın doğasına ve gerekliliklerine tamamen uygun bir şekilde yansımaktadır. Şair, güzelliği, önceki skolastik şiirlerde, epigon şiirlerinde yüceltildiği şekilde soyut bir kavram, soyut bir özellik olarak değil, gerçek ve canlı insanın doğal eğilim ve arzularından türetilen, onun duygu ve hislerinin bir yansıması olarak, dünyadaki yaşamda, gerçek maddeyi ve canlı bir varlığı yansıtan bir şey olarak hayata geçirmiştir. Güzellik, yer yüzünde dolaşan, maddi gerçek dünyada yaşayan, canlı insanın karakterindedir" (1, 96). M.İbrahimov da Azerbaycan şairinin edebiyatındaki güzellik ve realizm sorununa aynı kriterlerle yaklaşır ve bu anlamda F.Köçerli'ye bir haleflik, kendisinden sonraki araştırmacılara ise değerli bir seleflik yapar. Akademisyen, diğer edebiyat araştırmacıları gibi M.P.Vaqif'in şiirinde üç temel özelliğin öne çıktığını ve bunları edebi olaylar olarak kabul ettiğini vurgulamaktadır. Bu özellikler realizm, halkçılık ve halk edebi diline yüksek derecede yakınlıktır. M.İbrahimov, bu tezleri ortaya koyarken, olgusal verilerden hareket eder. Her üç özelliğe dair yeterli derecede sağlam kanıtlar sunar ve şairin eserlerinden alınan başarılı edebi örneklerle düşüncelerini kanıtlar.

Ancak M.İbrahimov'un M.P.Vaqif'in lirizminde aşırı toplumsal temalar arayışına ilişkin düşünceleri, bence tatmin edici olmayabilir. Çünkü sanatçının şiirlerinde toplumsal temalı sadece birkaç edebi örnek bize ulaşmıştır. Bunlar arasında "Bayram oldu" beyiti, "Görmedim" müxemmesi, "Bax" gazeli vb. örnekleri gösterebiliriz. Eserinin ideolojik-tematik yapısı ve yönü itibarıyla M.P.Vaqif, tamamen aşkı ve güzelliği yücelten bir şair olarak dikkat çekmektedir. Toplumsal temalar, genellikle bu aşk ve güzellik şiirlerinin içine serpiştirilmiş şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Akademisyen M.İbrahimov'un 1968'de kaleme aldığı "Vaqif'in Dönemi ve Şiiri" adlı araştırması, adından da anlaşılacağı gibi şairin dönemi ve şiiriyle ilgili yazılmış bir incelemedir. Araştırmada Vaqif'in dönemi ve yaratıcılığının özgünlüğü bir bütün olarak ele alınmaktadır. Yazarın bu adımı rastlantısal değildir, bilerek yapılan bir hareketin sonucudur. Çünkü Vaqif, öyle bir dönemde yaşamıştır ki, hem toplumsal-siyasi ortam hem de edebi atmosfer, önceki yüzyıllardan keskin bir şekilde farklıydı. Bu farklı ortam ve toplumsal yaşam, Vaqif'i ve onun şiirini ortaya çıkarmıştır. M.P.Vaqif'in edebiyatı klasik mirasa bağlı olsa da, Azerbaycan edebiyatının yeni yoluydu. Millilik, realizm ve halkçılık, bu sanatın özünü oluşturuyordu. M.İbrahimov, meseleye doğru bir şekilde bu bağlamda yaklaşır. Vaqif'in edebiyatını tanımlamaya çalışır. Vaqif şiirinde realizm, halkçılık ve milli edebi dil gibi üç büyük özelliğin olduğunu belirten M.İbrahimov, incelemelerini de bu yönde yapmaktadır. "Vaqif'in büyüklüğü şundadır ki, lirik şiiri, gerçek hayatla dolu, vatandaşlık ruhuyla yeniden klasik seviyeye çıkarabilmiştir" (2, 605).

M.İbrahimov, şairin şiirinin kazandığı gerçek hayatın niteliklerinden bahseder. Vaqif'in lirik şiirinin realist özellikleri arasında lirik kahraman, vatandaşlık ruhu gibi unsurlar analiz edilir. M.İbrahimov, Vaqif'in lirik kahramanını melek, huri değil, canlı ve gerçek bir insan olarak tanımlar. Bu insan, sadece dış görünüşüne göre değil, konuşmasına, yaşam biçimine göre de tanıtılmaktadır. Vaqif'in lirik kahramanları, doğrudan hayattan alındığı için, karakter ve dış görünüş çeşitliliği açısından farklılık gösterir. M.İbrahimov'un kendi ifadeleriyle, bu karakterler bir beyitte "söyleyen, oynayan ve dürüst biçimli", bir diğerinde "süslü kıyafetli", bir başka birisinde "sade giyimli", "cellat gibi can alan", "dudakları şeker, hikayesi tatlı" ve daha birçok şekilde gerçek ve doğal özellikleriyle öne çıkar. M.İbrahimov yazıyor: "Vaqif'in lirik kahramanı, şiirden-şiire, beyitten-beyite geçmez, şablonlaşmaz, aynı dış görünüme, aynı iç

özelliklere sahip değildir. O, hayattan alındığı için farklı görünümlü, farklı doğallıklıdır" (2, 605).

Vaqif şiirini dilsel ifade olanakları açısından inceleyen M.İbrahimov, onu yeni dönemin yeni şairi olarak tanımlar. M.İbrahimov, bunun nedenini şairin halk edebiyatı geleneklerinden beslenmesinde bulur. Bildiğimiz gibi, Vaqif şiirinde halk edebiyatı geleneği ile klasik şiir ölçüleri arasında bir sentez vardır. Bu durumu doğru bir şekilde keşfeden ve değerlendiren M.İbrahimov, eserlerindeki incelik, müzik ve güzellik sırlarını burada arar. "Vaqif'in şiirinin edebi dili, kendi güzelliği, sadeliği ve anlamlılığı ile halk kökenlerine borçludur. Vaqif halkın içinden çıkmıştır. Okuma yazma bilmeyen işçi sınıfının günlük hayatta kullandığı dil ona yabancı değildi, o onun ana dilini oluşturuyordu. Çocukluğundan itibaren bu dilin tüm inceliklerine aşinaydı. Doğanın ve insan yaşamının güzelliklerini, anlamını, acı ve tatlı yanlarını bu dil aracılığıyla kavramıştır. Halk edebiyatı, Vaqif'in edebi dilinin oluşumunda büyük bir rol oynamıştır ve bu şüphesizdir ki, Abbas Tufarqanlı gibi aşıkların eserleri, "Koroğlu" ve diğer Azerbaycan destanları, Vaqif'in eserlerinde derin izler bırakmıştır. Vaqif, Azerbaycan dilini milli edebi düşüncenin normuna dönüştürme yolunda, uzun yüzyıllar süren bir süreci tamamlamıştır" (2, 613). Bu analiz, Vaqif'in dilinin bazı özelliklerinin kökenlerini ortaya koymakla kalmaz, aynı zamanda "Dədə Qorqud"tan Nəsimi'ye, Füzuli'ye, Xətai'ye kadar olan Azerbaycan Türkçesinin gelişimini de karakterize etmek açısından önemlidir.

Dil olgusu, M.İbrahimov'a göre Vaqif'in realizminin bir parçasıdır. O, Vaqif şiirlerinde Azerbaycan halkının yaşam tarzı ile doğrudan ilişkili olan meseleleri ele alır. Araştırmacı belirtir ki, Vaqif'in kahramanları, aşkı, insanî duyguları, güzelliği vb. özellikleri itibarıyla millidir, halkının çocuğudur. Bu tarz, önceki şiir örneklerinden farklı olarak, M.İbrahimov tarafından Vaqif'in realizmi ve halkçılığı olarak tanımlanmıştır.

Kaynaklar

1. Babayev Y. Azerbaycan Edebiyatı Tarihi (XIII-XVIII. Yüzyıllar). Bakı: Elm-Təhsil, 2014, 760 s.

2. İbrahimov M. Niyəsiz, Necəsiz Bir Yazısan Sən. Bakı: Yazıçı, 1985, 552 s.

3.Quluzadə M. Büyük İdealist Şair. Bakı: Gənclik, 1973, 139 s.

INTERESTING CHANGES IN AZERBAIJAN CHILDREN'S PROSE (20s OF THE 21ST CENTURY)

AZƏRBAYCAN UŞAQ NƏSRİNDƏ MARAQLI DƏYİŞİMLƏR (XXI ƏSRİN 20-Cİ İLLƏRİ)

Aygun Ahmadova Shukur kızı

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbeyov-68), 0000-0002-2464-2513
Aygün Ahmadova, Edebiyat Öğretim Teknolojileri Bölümü

Anahtar kelimeler: *roman, savaş, toprak, edebi, sanatsal, entelektüel, çalışma*

Key words: *novel, war, land, literary, artistic, intellectual, work*

Azərbaycan uşaq nəsri mövzu, ideya, janr və üslub cəhətdən geniş bədii yaradıcılıq aləmidir. 1990-cı illərin əvvəllərində sovet imperiyasının süqutu, Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsi kimi ictimai-siyasi proseslər uşaq ədəbiyyatımızın inkişafına da öz ciddi təsirini göstərdi. Azərbaycanın rus imperiyasının boyunduruğundan birdəfəlik xilas olması, 20 yanvar hadisələri, Ermənistanın Qarabağla bağlı işğalçılıq siyasəti uşaq ədəbiyyatımızın da əsas mövzularına çevrildi. 2020-21-ci illər xalqımızın həyatında müstəsna əhəmiyyəti ilə yadda qalan bir dövr oldu. Baş verən hadisələrin əhəmiyyəti, ədəbi mühitdəki canlanma dövrün özünəməxsusluğunu səciyyələndirən cəhətlərdəndir.

Uşaq nəsri və dramaturgiyası istiqamətində dövrün ədəbi mənzərəsinin müşahidəsi göstərdi ki, müasir uşaq ədəbiyyatının inkişafında xidmətləri olan Zahid Xəlil, Rafiq Yusifoğu, Sevinc Nuruqızı, Solmaz Amanova, Qəşəm Nəcəfzadə, Qəşəm İsabəyli, Reyhan Yusifqızı, Gülzar İbrahimova, Məmməd Namaz, Nurlana İşıq, Vüqar Haqverdiyev və başqaları bir yazıçı kimi cəmiyyətdəki bədii mövqeylərini böyük məsuliyyət və bacarıqla bəyan etdilər.

Qeyd etdiyimiz dövrdə müasir zamana uyğun, bədii-estetik cəhətdən ruhu oxşayan nəsr nümunələri meydana gəlmişdi. Çap olunmuş bir neçə roman və pyesi çıxsaq, hekayənin müraciət olunan ədəbi janrlar arasında üstünlüyü aydın görünür. Kəmiyyət baxımından yetərli olan müasir hekayə janrı zamanın tələbinə görə uşaqları ümumilikdə ədəbiyyatın bəzi məsələlərinə diqqəti çəkmək baxımından da maraqlı ola bilər.

Uşağa uşaqlıqdan vətən qarşısındakı məsuliyyətini aşılamaq, təmənnasız bir sevgi yaratmaq vacibdir. Yenə də əsas mövzular içərisində Vətən-Qarabağ-Müharibə başlıca yerdə durur. Müharibənin bütün reallığı və mürəkkəbliyi ilə təqdimatı daha doğru seçimdir. Ayrılıq, ölüm, yarımçıq qalmış arzular, puç olmuş ümidlər müharibənin diktə etdiyi mövzulardır. Erməni vandalizminə qarşı mübarizəni özündə əks etdirən əsərlər yaranmaqda davam edir. Bu qəbildən olan hekayələrin bir qismi valideynlərini itirən körpələrin, yaxud da uşaqlarını itirən valideynlərin acılarını səsləndirir: Sevinc Nuruqızının "Ağca və Cuppulu", "Gəlincik", "Günəş, buludlar və Ağca", Pərvanə Bayramqızının "İnsanlığın hekayəsi", Zahid Xəlilin "Sonuncu güllə", Nurlana İşığın "Ulduzların yanında", Naibə Yusifin "Üşüyürəm, ana", X sinif şagirdi Aysel Vaqifqızının "Son döyüş", Gülzar İbrahimovanın "Evin kişisi", Reyhan Yusifqızının "Qar", Mina Rəşidin "Bura bizim Vətəndi", Çingiz Abdullayevin "Körpə və kürən pişik balası", Zaur Akifoğlunun "Qız və qurd", Eyvaz Zeynalovun "Oğru", Eşqin Məmmədovun "Vətən torpağı", Gülarə Munisin "Nar dənəsi" hekayələrini səciyyələndirən əsas xüsusiyyət onlardakı müasirlik və vətənpərvərlik hissinin zamanın problemlərinin bədii həlli istiqamətində

təqdimidir. Bu mövzularda nə qədər çox yazılmasına baxmayaraq, insanlıq duyğusundan məhrum olanların var-dövlət, torpaq davası bitib-tükənmir. Ədəbiyyat təkcə müharibə dövründə deyil, hər zaman vətənpərvərlik, milli qürur hissini yüksəltməlivə uşaq psixologiyasına təsir etməlidir.

Bəzi tədqiqatçılar müharibə haqqında yaranmış ədəbiyyatı yetərli hesab etməsələr də, qazanılmış qələbə onu deməyə əsas verir ki, bədii söz bu illər ərzində öz mənəvi tərbiyə missiyasını yerinə yetirməyə çalışmışdır. Azərbaycan əsgəri-mübariz vətən igidi başda olmaqla hər kəsin qələbə naminə Ali Baş Komandanın ətrafında sıx birləşərək, Müqəddəs Vətənin bir parçası olan Qarabağı düşmən tapdağından azad etməsində sözün magik gücünün də rolu az deyildir. Bundan sonra yaranacaq ədəbiyyatda Qarabağ mövzusu, şübhəsiz ki, tariximizə yazılan qara faciə kimi yox, qürurverici məqamlarla təqdim olunacaq, söhbət ağrıdan, kədərdən getsə belə. Necə ki, ötən ildə yaranmış bir sıra əsərlər məhz müqəddəs zəfərimizə-qələbəmizə həsr olundu. Bu mövzunu bədiiləşdirən uşaq əsərlərindən biri də Zahid Xəlilin "Dəmir yumruq dastanı"dır. "Dəmir yumruq" dastan ənənələrinə uyğun olaraq, şeirlə nəsrin növbələşməsi, birləşməsinin bütöv süjetə xidməti ilə diqqəti çəkir. Tarixi zərurətdən yaranmış əsər 44 günlük II Qarabağ savaşı zamanı baş verən mühüm hadisələri çevrələyir. Düşmənə qarşı birliyimizin simvolu olan "Dəmir yumruq"da xalqın ümumi mübarizəsi, qazanılmış qələbə, bu qələbədə payı olan hər kəs böyük qürur hissi, sevgi ilə dastana dönür. Ali Baş Komandan başda olmaqla, dastanda adıkeçən qəhrəmanların hər biri, hətta 13-14 yaşlılar belə, fərdi məziyyətləri ilə yadda qalır. Ümumilikdə dastanın 21 "boy"unda "Dəmir yumruq"un ətrafına toplaşmış qalib xalq obrazı aydın görünür. Ötən ildə baş vermiş mühüm səciyyəvi hadisələri epik lövhələr, rəngarəng formalarda düzüb-qoşan Qoca Şairin öz obrazı da dastanda yer alır. Ana dilinə sevgi, vətənə məhəbbət bu dastanın əsas ideyasını əhatə edir.

Rafiq Yusifoğlu "Zəfər simvolu", "Zəfər yallısı", "Şuşaya dönən heykəllər" hekayələri ilə yanaşı, 2021-ci ildə dərc etdirdiyi "Xiffət" romanında da şanlı qələbəmizdən danışır. Rafiq Yusifoğlunun roman janrında ilk qələm təcrübəsi olan "Xiffət" humanizm, vətənpərvərlik duyğuları aşılayır. Müəllif ağrılı-əzablı günlər yaşamış bir ailənin bugünü ilə keçmişi arasında əlaqə - xatırlamalar yaratmaqla Qarabağ müharibəsinin epik təsvirini vermişdir. Əsərdə tarixi faktlardan, görkəmli şəxslərin fikir və mülahizələrindən yeri gəldikcə istifadə olunmuşdur. Yazıçı məramını ortaya qoymaqdan ötrü gətirilən sitat və faktların çoxluğu bəzi məqamlarda romanda ağırlıq yaradır, bədiiliyi üstələyir.

Soydaşlarımızın uzun illər öz ata-baba torpaqlarından ayrı düşməsi; heç bir müqəddəs hiss tanımayan ermənilərin törətdiyi vəhşiliklər; viran olmuş Qarabağ; müharibənin acı həqiqətləri, qorxu, ümidsizlik, dəhşət saçan mənzərələrin uşaqların mənəviyyatına, psixologiyasına sarsıdıcı zərbələri, ümumiyyətlə, müharibənin dəhşətli bədii obrazı bundan sonra da ədəbiyyatda görünməli, Vətənin dar günündə heç düşünmədən düşmən üzərinə atılan qəhrəman Azərbaycan əsgərinin yaddaşlarda qalacaq obrazı yaradılmalıdır.

Yazıçılar bəzən müasir həyat hadisələrinə münasibət bildirmək üçün tarixə müraciət etməli olur. İstər duyğu və düşüncələri, istərsə də əməlləri ilə xalqın varlığında önəmli rol oynamış milli xarakterlərin yaradılması vacibdir. S.Nuruqızı "Qılınc həmin qılıncdır" (Ş.İ.Xətai), Lətif Vəlizadə "Həbib" (X.Natəvan), Mirzə Mehdi "Həcər" (Qaçaq Nəbi, Həcər), Solmaz Amanova rus dilində qələmə aldığı "Xarıbülbül" hekayələrində tarixdə mühüm rolu olan simaların həyatının ibrətamiz məqamlarını göstərməyə nail olmuşlar. Xalq qəhrəmanlarının, tarixi şəxsiyyətlərin obrazı kiçik ştrix və ayrı-ayrı epizodlardan istifadə yolu ilə canlandırılmışdır. Bu hekayələrdə tarix müasir həyatı dərk etmənin yolu kimi ortaya çıxır. Hekayələr hadisələri, insanları təsvir üsulu ilə də diqqəti çəkir. Məmməd Namazın ötən il çap olunan "Hamının günəşi", "Bağ" hekayələrində uşaqlara hər zaman böyük qayğı və sevgi ilə

yanaşmış ümummilli lider Heydər Əliyevin bədii obrazı canladırılıb. Hər iki hekayə gerçək hadisələrin real təzahürü, fikrin bədii imkanları, təsvir zənginliyi ilə seçilir.

Uşaq ədəbiyyatında bəzən təbiət-vətən eyni məfhumun ifadəsinə xidmət edir. Demək olar ki, bütün yazarlar təbiətdən ilham almış, tükənməz gözəlliyin bəxş elədiyi yeni-yeni ideyalar uşaq hekayələrində vətənə, onun torpağına bəslənən sevgini ifadə etmək məqsədilə əlaqələnir. Zahid Xəlilin “Odunçunun səhvi”, “Oxuyan koğuş”, “Çəpiş”, “Papaq”, “Cumbulu”, “Balqıçı qayığı” nağılları, Əli Səmədlinin “Çayın gileyi”, “Sərçələr qurbağaları öz məskənindən necə qovdular”, Bayram Həsənovun "Heyva", Elvira Məmmədovanın "Zibilqabının arzusu", Reyhan Yusifqızının “İki gül”, Fuad Tanrılının “Mənimdir” hekayələri orijinallığı ilə seçilir. Hər yazıçının təqdimatında təbiət özünəməxsus görünür. Ölkəmizin coğrafi şəraiti: təbii gözəllikləri, mənzərələri bu hekayələrdə bədii əksini tapmışdır. Yazıçılar təbiətə müraciət etməklə yanaşı, heyvanları, ağacları, bitkiləri müxtəlif çalarlarda təsvir obyektinə çevirmişlər.

Yazılan nümunələrdə müasir həyat mövzusu başlıca yerdədir. Hekayələrin böyük hissəsi müxtəlif xarakterli, dünyagörüşlü uşaqların həyatından, daxili aləmi və düşüncələrindən bəhs edir. Müasir uşağın tərbiyəsi, əxlaqı, mənəviyyatı, onun cəmiyyətlə əlaqələndirilməsi, bu işdə ailənin, valideynlərin rolu kimi məsələlər ön plana çəkilmişdir. Reyhan Yusifqızının “Xoşbəxtlik nədir”, “Kompüter oyunu” Əfsanənin “Mənim Robot anam”, Rafiq Yusifoğlunun “İlham gələndə əkilən ağac”, “Medalyon”, “Hasarı qoruyan rəsmlər”, Aləmzər Əlizadənin “Ruslan özünü axtarır”, “Zeynəbi kiridən don”, “Sıfırı tutan oğlan”, “Ətirli nöqtələr”, “Babanı bənövşələr öldürdülər” hekayələrinin qəhrəmanları gündəlik rastlaşdığımız, şıltaq, dəcəl oğlan və qızlardı. Müəlliflər uşaqların xarakterindəki bəzi oxşar və fərqli cizgiləri, onların həyatında baş vermiş hadisələri ümumiləşdirərək müxtəlif uşaq obrazları yaratmışdır. Hər bir istedadlı yazıçı uşaq aləmini dərindən öyrənmədən onu müəyyən bir məqsədə doğru yönəldə bilməz.

Uşaq hekayə müəllifləri arasında yaşlı və orta nəsillə bərabər, son dövrlərdə ədəbiyyata gələn istedadlı gənclər də az deyil. Nurlana İşıq yeni fikir, fərqli detal və təsvir vasitələri ilə kiçik oxucunun diqqətini cəlb etməyə çalışan yazarlardandır. Müəllifin ötən ildə dərc olunmuş "Şlyapalı dayanacaq", “Turist oğlan”, “Bayquş və oğlan”, “Aycil və filosof oğlan”, “Doymuşam yadımdan çıxıb”, “Qaşı göydə gəzən qız!” hekayələri özünəməxsus yazı tərzi, canlı təsvirləri yığcamlıq və konkretliyinə görə seçilir. Yazıçının elmiliklə nağıl ünsürlərini birləşdirən bu hekayələrin həcmcə kiçik olmasına baxmayaraq, mənəvi gücü, əxlaqi dəyəri ifadə baxımından diqqəti cəlb edir. Təhkiyə orijinallığı, kiçik oxucuyla səmimi ünsiyyəti də onun nəsrini fərqləndirir.

Uşaqlar ürəyinə yatan, onları həyəcanlandıran, sevdiyi qəhrəmanlara bənzəməyə çalışır. Əks halda bəsit lövhələr, uzun-uzadı nəsihətçilk işə yaramır. Mövzunun uşaqlar tərəfindən qavranılması da vacib məsələlərdəndir. Bəhs açdığımız dönəmdə ideyaca zəif, sənətkarlıq cəhətdən müasir uşaq ədəbiyyatının tələblərinə cavab verməyən nümunələr də yer almaqdadır. “Nicatın cəsarəti”, “Tənbəl qız”, “Dəcəl Tərlan səhvini düzəltdi”, “Lovğalığın nəticəsi”, “Tapşırıq”, “Ən güclü kimdir”, “Az yemək”, “Tikanlı top” belələrindəndir.

Dərc olunan uşaq kitabları ilə yanaşı, kiçik yaşlı oxucularla ən operativ ünsiyyət vasitəsi ədəbi-bədii orqanlar hesab oluna bilər. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının son illərdə canlanmasında qəzet və jurnalların özünəməxsus xidmətləri danılmazdır. Müntəzəm çap olunan “Savalan” qəzeti, “Göy qurşağı” və “Göyərçin” jurnalları uşaq ədəbiyyatının inkişafı və təbliğindəki peşəkarlığı ilə yenə də seçildi. Uşaq Bilik Portalı, "ting.az" məhsuldar fəaliyyət göstərən, yenilənən uşaq saytlarındandır. “Yemlik” uşaq dərgisni son dövrlərdə nəşrə başlayan “Mücrü” əvəzlədi. Pandemiya səbəbindən 25 yaşlı “Tumurcuq” qəzeti çapını müvəqqəti olaraq dayandırdı. Bundan başqa, “Ədəbiyyat qəzeti”, “Azərbaycan”, “Ulduz” və “Xəzan” jurnalları, “525-ci qəzet”, “Kaspi”, “Yarpaq.az”, “Kulis.az” saytları da uşaq ədəbiyyatının bir sıra məsələlərinə xüsusi diqqət yetirmişdir.

Ötən illər Zahid Xəlilin "Yumru yumaq", "Qış nağılı", Anarın "Muradın nağılları", Reyhan Yusifqızının "Uzaq planetin sirri", Sevinc Nuruqızının "Melissa", Solmaz Amanovanın "Gözün Ayda olsun", "Şuşanın sehrli açarları", Naibə Yusifin "Zərbə", Ələmdar Quluzadənin "Qadan mənə, Qarabağ", Qəşəm İsabəylinin "Leyləyin intiqamı", Əziz Sultanın "Əjdahaların hücumu"(fantastik), Elxan Yurdoğlunun (Məmmədov) "On yeddi göyərçin", Elçin Hüseynbəylinin "Dənizin nağılları", Çinarə Köçərlinin "44 gün Qarabağda", "Peyğəmbərlər", "Şuşa" adlı nağıl kitabları çap olunub.

Uşaq dramaturgiyası istiqamətində nəsrdə gördüyümüz canlanmadan əsər-əlamət belə yoxdur. Bunun bir səbəbi uşaq pyeslərinə çox az hallarda müraciət olunmasıdırsa, digər mühüm məsələ pandemiya səbəbindən bütün teatrların bağlanmasını göstərmək olar. Son iki ildə demək olar ki, uşaq pyesinə müraciət olunmayıb, Gülzar İbrahimovanın "Vəfalı dostlarla sehrli cinin nağılı" səkkiz pərdəli pyesi çıxmaq şərtilə portalda yerləşdirilib. Dostluq, birlik təbliğ olunan pyesdə yarı real, yarı fantastik macəralar uşaqlar tərəfindən sevinclə qarşılanır. Müəllif tarixi hadisələri nağılvari dillə çatdırır, hadisələrin mahiyyəti də bu zaman fərqli şəkildə yenilənir, bir növ müasir dövrə uyğunlaşır. Bu günlərdə Vüqar Haqverdiyevin kiçik uşaqlar üçün nəzərdə tutulan "Qarınqulu ayı balası" tamaşasının premyerası Bakı Uşaq və Gənclər Teatrında İntiqam Soltanın quruluşunda təqdim olunmuşdur. Bundan başqa, Vüqar Haqverdiyevin "Döyüşçünün zirehli hərbi geyimi" adlı nağıl kitabı Mədəniyyət Nazirliyinin 2022-ci ildə müsabiqə əsasında nəşr olunacaq kitablar siyahısına salınması və "Sehrli planşet" cizgi filmi ssenarisinə müəlliflik şəhadətnaməsi alması yazarın uğuru hesab olunmaqla yanaşı, uşaq filmi və dramaturgiyasında gözlədiyimiz durğunluğu dəyişə bilər.

Son olaraq demək olar ki, bəhs etdiyimiz zaman ərzində qəzet-jurnallarda, dərc olunmuş müxtəlif kitablarda, dərslik və dərs vəsaitlərində, internet resurslarında ideya-bədii xüsusiyyətlərin rəngarəngliyi ilə seçilən, kiçiklərin mənəvi dünyasına, əxlaqi tərbiyəsinə, vətənpərvər kimi formalaşmasına təsir edəcək keyfiyyətlərlə zəngin nümunələr var. Dram janrında gözlədiyimiz nəticə olmasa belə, uşaq ədəbiyyatı öz inkişafını davam etdirir.

ƏDƏBİYYAT

1.Zahid Xəlil "Dəmir yumruq dastanı" TEAS Press nəşriyyat evi, 2021. Səh-200

2.Rafiq Yusifoğlu Seçilmiş əsərlər: on iki cilddə.- Bakı: ADPU-nun nəşr-tı,2023-c11,s512

3.Rafiq Yusifoğlu- "Xiffət" roman-Bakı: ADPU-nun nəşr-tı, 2021.- 250 s.

4.Aygün Əhmədova Müasir uşaq poeziyası, ADPU-nun mətbəəsi. Bakı-2001, 116 s.

5.Aygün Əhmədova. "Azərbaycan Uşaq Ədəbiyyatı", Bakı-Elm və təhsil-2012. Səh,120

6.Aygün Əhmədova." Uşaq şeirinin inkişaf yolları" (1980-1990) Bakı-Mütərcim-2018,səh,126

7.Aygün Əhmədova."XX əsr müasir Azərbaycan ədəbiyyatında uşaq oxusu nümunələri"

Bakı-Müəllim-2022, səh-220

ÖZET

Azerbaycan çocuk nesri, konu, fikir, tür ve üslup bakımından geniş bir sanatsal yaratıcılık dünyasıdır. 1990'lı yılların başında Sovyet imparatorluğunun dağılması ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması gibi sosyo-politik süreçler çocuk edebiyatımızın gelişimi üzerinde ciddi etkilere neden oldu. Azerbaycan'ın Rus İmparatorluğu boyunduruğundan nihai kurtuluşu,

20 Ocak olayları ve Ermenistan'ın Karabağ'a yönelik saldırgan politikası çocuk edebiyatımızın başlıca temaları haline gelmiştir. 2020-21 yılları halkımızın yaşamında olağanüstü öneme sahip bir dönemdi. Yaşanan olayların önemi ve edebiyat ortamındaki canlanma, dönemin özgünlüğünü ortaya koyan hususlardandır.

Dönemin edebiyat manzarasının çocuk nesri ve dramaturjisi yönünden incelenmesi, çağdaş çocuk edebiyatının gelişmesine katkı sağlayan Zahid Halil, Rafig Yusifoğu, Sevinj Nuruğızı, Solmaz Amanova, Gaşem Necefzade, Gaşem İsabeyli, Reyhan Yusifgizi, Gulzar İbrahimova, Mammad Namaz, Nurlana Isığ, Vugar Hagverdiyev ve diğerlerinin, toplumda büyük sorumluluk ve beceriye sahip yazarlar olarak sanatsal konumlarını ortaya koyduklarını göstermektedir.

Sözünü ettiğimiz dönemde, modern zamanlara uygun, sanat ve estetik açıdan ruha hitap eden nesir örnekleri ortaya çıkmıştır. Yayımlanmış az sayıdaki roman ve tiyatro eserine bakıldığında, kullanılan edebi türler arasında öykü türünün üstünlüğü açıkça görülür. Nicelik bakımından yeterli olan modern hikâye türü, zamanın talepleri göz önünde bulundurulduğunda genel olarak edebiyatın bazı konularına çocukların ilgisini çekmesi bakımından da ilgi çekici olabilir.

Çocuklara küçük yaşlardan itibaren vatanlarına karşı sorumluluk duygusunu aşılamak ve vatan sevgisini karşılıksız bir şekilde aşılamak önemlidir. Yine ana başlıklar arasında Vatan-Karabağ-Savaş ön planda yer alıyor. Savaşın tüm gerçekliği ve karmaşıklığıyla sunulması daha doğru bir tercihtir. Ayrılık, ölüm, yarım kalan hayaller, yıkılan umutlar savaşın dikte ettiği temalardır. Ermeni vandallığına karşı mücadeleyi yansıtan eserler yaratılmaya devam ediyor. Bu öykülerden bazıları, ebeveynlerini kaybetmiş bebeklerin, ya da çocuklarını kaybetmiş anne babaların acısını dile getirir: Sevinç Nurugyzy'nin "Ağca ve Çuppulu", "Gelincik", "Güneş, Bulutlar ve Ağca", Parvane Bayramgzy'nin "İnsanlığın Öyküsü", Zahid Halil'in "Son Kurşun", Nurlana Işık'ın "Yıldızların Yanında", Naiba Yusif'in "Üşüyorum Anne", 10. sınıf öğrencisi Aysel Vagifgyzy'nin "Son Kavga", Gulzar İbrahimova'nın "Evin Erkeği", Reyhan Yusifgyzy'nin "Kar", Mina Raşid'in "Bu Bizim Vatanımız", Cengiz Abdullayev'in "Bebek ve Kahverengi Kedi", Zaur Akifoglu'nun "Kız ve Kurt", Eyvaz Zeynalov'un "Hırsız", Eşgin Memmedov'un "Kızların Ülkesi" "Vatan" ve Gulara Munis'in "Nar Tanesi". Bu öykülerin temel özelliği, çağın gereklerine uygun çağdaşlık ve yurtseverlik duygusudur. Sorunlara sanatsal çözümlere yönelik bir sunumdur. Bu konularda ne kadar çok şey yazılsa da insanlıktan uzak olanların servet ve toprak kavgaları hız kesmeden devam ediyor. Edebiyat çocuklarda vatanseverlik duygusunu, milli gururu uyandırmalı, psikolojilerini sadece savaş zamanlarında değil her zaman etkilemelidir.

ABSTRACT

Azerbaijani children's prose is a vast world of artistic creativity in terms of subject, idea, genre and style. In the early 1990s, socio-political processes such as the collapse of the Soviet empire and Azerbaijan's independence had a serious impact on the development of our children's literature. The final liberation of Azerbaijan from the yoke of the Russian Empire, the January 20 events, and Armenia's aggressive policy towards Karabakh became the main themes of our children's literature. The years 2020-21 were a period remembered for its exceptional importance in the life of our people. The importance of the events that took place and the revival in the literary environment are some of the aspects that characterize the uniqueness of the period.

Observation of the literary landscape of the period in the direction of children's prose and dramaturgy showed that Zahid Khalil, Rafig Yusifogu, Sevinj Nuruqizi, Solmaz Amanova, Gashem Najafzade, Gashem Isabeyli, Reyhan Yusifgizi, Gulzar Ibrahimova, Mammad Namaz, Nurlana Isik, Vugar Hagverdiyev and others, who contributed to the development of modern

children's literature, declared their artistic position in society with great responsibility and skill as writers.

In the period we mentioned, examples of prose that were suitable for modern times and were artistically and aesthetically pleasing appeared. If we take into account several published novels and plays, the superiority of the story among the literary genres used is clearly visible. The modern story genre, which is sufficient in terms of quantity, can also be interesting in terms of drawing children's attention to some issues of literature in general, due to the demands of the time.

It is important to instill in a child from childhood a sense of responsibility for the homeland and to create a selfless love. Again, among the main topics, the Motherland-Karabakh-War occupies a leading place. The presentation of war, with all its reality and complexity, is a more accurate choice. Separation, death, unfinished dreams, shattered hopes are the themes dictated by war. Works reflecting the fight against Armenian vandalism continue to be created. Some of these stories express the pain of babies who have lost their parents, or of parents who have lost their children: Sevinc Nurugyzy's "Agca and Cuppulu", "Gelincik", "Sun, clouds and Agca", Parvane Bayramgyzy's "Story of Humanity", Zahid Khalil's "The Last Bullet", Nurlana Ishik's "Next to the Stars", Naiba Yusif's "I'm Cold, Mother", 10th grade student Aysel Vagifgyzy's "The Last Fight", Gulzar Ibrahimova's "The Man of the House", Reyhan Yusifgyzy's "Snow", Mina Rashid's "This is Our Homeland", Chingiz Abdullayev's "The Baby and the Brown Kitten", Zaur Akifoglu's "The Girl and the Wolf", Eyvaz Zeynalov's "The Thief", Eshgin Mammadov's "The Land of the Homeland", and Gulara Munis' "Pomegranate Grain". The main characteristic of these stories is the sense of modernity and patriotism that is in keeping with the times. is a presentation towards the artistic solution of the problems of the people. No matter how much is written on these topics, the wealth, state, and land disputes of those deprived of a sense of humanity are never ending. Literature should always raise the sense of patriotism and national pride in children, and influence their psychology, not only during wartime.

H. CAVID, M. HUSEYN, AND R. RZA: A SCIENTIFIC-CRITICAL APPROACH TO THEIR CREATIVITY

Dr. Ulker Bakhshiyeva

Head teacher of the Department of Literary Studies, Faculty of Philology, ADPU
ORCID ID: 0000-0002-5994-2356

Abstract

The analysis of Resul Rza's poetry, which played an exceptional role in the acquisition of new forms and content qualities in modern Azerbaijani poetry, was conducted by M. Ibrahimov in two short articles ("Odlu setirler" (1960), "İşıqlı, hərarətli" (1970)). The issues discussed in both articles are structured according to the demands imposed by Soviet ideology on art and the artist at that time. M. Huseyn's art, analyzed by M. Ibrahimov in terms of environment, time, and individual creativity, is initially viewed in light of his creative path. He analyzes the novellas and novels such as *Daşgın*, *Absheron*, *Seher*, u*rək*, and *Faryad*. M. Ibrahimov states that H. Cavid's poetry consists of strong passions expressed through romanticism, humanism, beautiful, playful, and figurative language, and philosophical consciousness.

Keywords: M. Ibrahimov, H. Cavid, M. Hüseyn, R. Rza, poetry

INTRODUCTION

The analysis of Resul Rza's poetry, which made exceptional contributions to the acquisition of new forms and content qualities in modern Azerbaijani poetry, was conducted by M. Ibrahimov in two short articles ("Odlu setirler" (1960), "İshıglı, heraretli" (1970)). The issues discussed in both articles are structured according to the demands imposed by Soviet ideology on art and the artist at the time. For instance, the artist's civic stance, the progress and development of people's lives in R. Rza's creativity, the poetic expression of emotions in the *Lenin* poem, etc. However, while M. Ibrahimov analyzes R. Rza's art in terms of these aspects, he does not overlook his position as an innovative artist in Azerbaijani literature. "Resul Rza is an innovative artist in our literature. He has boldly sought new approaches in artistic form, descriptive methods, and figurative language" (8, 473). In the 1960 article, M. Ibrahimov mentions that some elements of R. Rza's innovation appear to be artificial. As we know, the stereotypical path of Azerbaijani Soviet literature began to break with the arrival of the "60s" generation. However, this process was not very strong in the early years of the 60s. On the other hand, the idea of innovation was not unequivocally accepted in literature. When M. Ibrahimov speaks of R. Rza's innovation, his reference to "some artificial influences" reflects the literary demands and perspectives of that era. Nonetheless, M. Ibrahimov highly values R. Rza's contribution to the development of Azerbaijani philosophical poetry and his exceptional artistic features.

In the article M. Ibrahimov wrote in 1962 about Mehdi Huseyn ("Yazıçının yolu"), the length of the article and the number of topics discussed distinguish it. This is not without reason. M. Huseyn, in addition to being a great writer and dramatist, was also a prominent literary scholar and an established critic. In this case, M. Ibrahimov aligns with M. Hüseyn and keeps overlapping points of their thoughts on the same plane.
M. Ibrahimov analyzes M. Huseyn's art in terms of the environment, time, and individual creativity, initially considering his creative path. He analyzes the novellas and novels *Daşgın*,

Absheron, *Seher*, u*rek*, and *Feryad*. He considers the novels *Absheron* and g*ara daşlar* as artistically perfect works, demonstrating the depth of realism and psychological richness. He conducts his analysis in this direction. M. Ibrahimov includes Usta Ramazan, Qudrət, and Lalə İsmayılzadə among characters with original traits and a high level of artistry. In *Ashşeron*, he views the creation of perfect characters and the existence of a coherent plotline as components of artistry. M. Ibrahimov gives *Absheron* such a value: "*Absheron* is modern in terms of its artistic features, its writing, and its craftsmanship. Its conciseness, meaningful and sweet laconicism, and well-placed and full dialogues remind us of Hemingway's novels. In this work of M. Huseyn, it is difficult to find unnecessary or irrelevant details that break the artistic logic" (8, 499).

When discussing M. Huseyn's search for the new human, M. Ibrahimov's reference to the play *Alov* is a completely correct choice. Looking at the date of the play (1961), we can observe that during these years, the "60s" literary generation brought a new atmosphere to literature. Through the character of Ferhad Kamalov, M. Huseyn introduced a new character into literature and was able to portray the visible differences between time and truth through this character. M. Ibrahimov focused on this aspect of the character and discussed M. Huseyn's innovations in his analysis.

In general, academician M. Ibrahimov, in his literary-critical activities, addressed problems he considered more important, reflecting all stages of the new era of Azerbaijani literature. His studies played a significant role in the development of our current literary scholarship and greatly contributed to the expansion of research in this field.

In the article M. Ibrahimov wrote in 1982, "Cavidi yad edərkən" (Remembering Cavid), he dedicated the piece to the immortal Hüseyn Cavid's creativity. Although the article is only six pages long, the author touches on several creative aspects related to Cavid. It is not just that M. Ibrahimov clarifies some aspects of Cavid's creativity, but he also manages to address the fundamental nature of the problems in Cavid's work that intrigue readers. At the beginning of the article, M. Ibrahimov explains the question, "What attracts readers to Hüseyn Cavid's creativity?" He states that behind this attraction stands Cavid's romanticism, his humanism, his beautiful, playful, and figurative language, philosophical consciousness, and poetry that sings of powerful passions. M. Ibrahimov tries to explain each of these points based on examples from poetry. For instance, he illustrates the elevated nature of Cavid's philosophical awareness by citing a piece from *Şeyx Sənan*:

Saqın, heç sorma! Bir divanəyəm mən,
Dəmadəm çırpınan pərvanəyəm mən.
Babam heyrət, anamdır şübhə. Əsla
Bilinməz mən kiməm, ey şeyxi vala!
Fəqət pəjmürdə bir səyyahi-zarəm,
Şəriətdən, təriqətdən kənaram.
Həqiqət istərəm, yalnız həqiqət,
Yetər artıq şəriət, ya təriqət! (8, 404)

REFERENCES

1.Ibrahimov M. *Əsərləri*, 10 cilddə, I cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 512 s.

2.Ibrahimov M. *Əsərləri*, 10 cilddə, II cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 504 s.

3.Ibrahimov M. *Əsərləri*, 10 cilddə, III cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 592 s.

4.Ibrahimov M. *Əsərləri*, 10 cilddə, IV cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 596 s.

5.Ibrahimov M. *Əsərləri*, 10 cilddə, V cild, Bakı: Yazıçı, 1980, 339 s.

6.Ibrahimov M. *Əsərləri*, 10 cilddə, VI cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 376 s.

7.Ibrahimov M. *Əsərləri*, 10 cilddə, VII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 332 s.

8.Ibrahimov M. *Əsərləri*, 10 cilddə, VIII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 303 s.

9.Ibrahimov M. *Əsərləri*, 10 cilddə, IX cild, Bakı: Yazıçı, 1982, 664 s.

10.Ibrahimov M. *Əsərləri*, 10 cilddə, X cild Bakı: Yazıçı, 1983, 507 s.

11.Ibrahimov M. *Niyəsiz, necəsiz bir yazısan sən*, Bakı: Yazıçı, 1985, 552 s.

LIFE AND LYRIC AND PHILOSOPHICAL CREATIVITY OF NIZAMI GANJAVI

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN HƏYATI VƏ LİRİK-FƏLSƏFİ YARADICILIĞI

Prof. Dr. Elman Guliyev

Azerbaycan, Bakü ,Azerbaycan Dövlet Pedagoji Üniversitesi,Türkoloji merkezin Türk edebiyatı bölümünün başkanı,Orcid: 0000-0001-5413-9479

Özet

800 ilə yaxın bir tarixi olan Nizami ədəbi məktəbi Şərq xalqları mədəniyyətinin inkişafında və onun yeni istiqamətinin müəyyənləşməsində əhəmiyyətli dərəcədə rol oynamışdır. Xatırlatmaq yerinə düşər ki, Nizami ədəbi məktəbi mövcudluğunun arxasında cahan şümül ideyalar carçısı olan dahi Nizaminin Şərq şeir komandanı kimi qəbulu ilə yanaşı, Azərbaycan-Türk mədəniyyətinin dərki və təsdiqi dayanır. Çünki Nizami adı, Nizami dühası Şərqə Azərbaycan –Türk şeirinin (geniş mənada mədəniyyətinin) bədii-estetik, milli-fəlsəfi ecazkar nümunəsi tipində daxil olmuş, Nizami adı ətrafında formalaşan nə varsa Azərbaycan milli-mənəvi ruhunun daşıyıcısı təsirindən uzağa getməmişdir.

Nizami Gəncəvinin mükəmməl mədrəsə təhsili alması, ərəb tarixçisi Təbəridən üzü bəri zəmanəsinə qədər Şərqin ən mötəbər elmi, tarixi, fəlsəfi, dini və s. mənbələrini mənimsəməsi və bunları təxəyyül süzgəcindən keçirməsi sənətinin estetik mahiyyətini əhəmiyyətli dərəcədə artıra bilmişdir. Nizami Gəncəvi yaradıcılığının Şərq ədəbiyyatının önündə dayanmasının əsas cəhətlərindən biri də bu idi.

Nizami Gəncəvinin Azərbaycan və Şərq ədəbiyyatında epik şeirin qüdrətli nümayəndəsi hesab edilməsi onu lirik şeir ustadı adından məhrum etmir. Çünki Nizaminin 30 illik bir tarixdə yazmış olduğu qəzəl, qəsidə və rübailəri Azərbaycan lirik şeirinin mükəmməl nümunələri hesab olunur.

Anahtar kelimeler: Nizami Gəncəvi, şeir, humanizm, Şərq, ədəbiyyat

Summary

The Nizami literary school, which has a history of nearly 800 years, played a significant role in the development of the culture of the Eastern peoples and in determining its new direction. It is worth reminding that behind the existence of the Nizami literary school lies the understanding and approval of the Azerbaijani-Turkish culture, along with the acceptance of the genius Nizami, the harbinger of universal ideas, as the commander of Eastern poetry. Because the name of Nizami, the genius of Nizami entered the East as an artistic-aesthetic, national-philosophical wonderful example of Azerbaijan-Turkish poetry (culture in a broad sense), and whatever was formed around the name of Nizami did not go far from the influence of the bearer of the national-spiritual spirit of Azerbaijan.

Nizami Ganjavi received an excellent madrasa education, the most reliable scientific, historical, philosophical, religious, etc. of the East since the time of the Arab historian Tabari. mastering its sources and passing them through the filter of imagination was able to significantly increase the aesthetic essence of his art. This was one of the main aspects of Nizami Ganjavi's creativity standing in front of Eastern literature.

The fact that Nizami Ganjavi is considered a powerful representative of epic poetry in Azerbaijani and Eastern literature does not deprive him of the title of master of lyric poetry.

Because the ghazals, odes and rubais written by Nizami in a 30-year history are considered perfect examples of Azerbaijani lyric poetry.

Key words: Nizami Ganjavi, poetry, humanism, East, literature

GİRİŞ

Azərbaycan və eləcə də Şərq dünyasının ən şöhrətli ədəbi simalarından biri olan Nizami Gəncəvi (İlyas Yusif oğlu) 1141-ci ildə Azərbaycanın qədim diyarı Gəncədə azərbaycanlı ailəsində dünyaya göz açmışdır. Nizami Gəncəvi "Leyli və Məcnun" poemasında atasını belə xatırlayır:

Atam Yusif – Zəki Müəyyid oğlu,

Tutarkən babamın getdiyi yolu, -

Dövranın işidir, nə etməliyəm,

Nə üçün ağlayım, deyildir sitəm

Atalar yolunu çox gördüyümdən,

Öz ata qəlbimi qopardım ki, mən,

Ölüm tikanından süzülən zəhər

Canıma yerisin, ərisin qəmlər.

Nizami Gəncəvinin Gəncədə anadan olması faktı Azərbaycan və bir çox Şərq-Qərb tədqiqatçıları tərəfindən təsdiqlənmişdir. Türk dünyasının qüdrətli şairi Əlişir Nəvai "Fərhad və Şirin" poemasında Nizami Gəncəvinin Gəncə şəhəri ilə bağlılığını bu cür ifadə edir:

O Gəncədə yatan böyük Nizami,

Gəncədə olsa da aramı onun,

Xəznələr üstədir məqamı onun.

Əlişir Nəvai "Yeddi səyyarə" poemasında da Nizaminin Gəncəyə bağlı olmasından danışır:

Bir kəlamı gözəl, sözləri gövhər,

Şeir meydanında göstərib hünər,

Xərabə dünyada Gəncə əhlinə

Bəxş edib beş yeni dolu xəzinə...

Nizami Gəncəvi mükəmməl mədrəsə təhsili almışdır. O, yaradıcılığa erkən yaşlarında başlamışdır. İlk qələm təcrübələri lirik şeirləri olmuşdur. Nizami Gəncəvi bütün ömrünü doğma Gəncədə keçirmişdir. Hətta onun Gəncənin 30 ağaclıq məsafəsindən kənara çıxmadığı haqqında fikirlər də mövcuddur. Lakin bunun əksini söyləyən tədqiqatçılar Nizami Gəncəvinin Bərdədə,Təbrizdə, Dərbənddə, Naxçıvanda olmasını faktlarla yox, ehtimallarla sübuta yetirməyə çalışırlar. 1187-ci ildə Qızıl Arslan Nizami Gəncəviyə Gəncə yaxınlığında yerləşən Həmdünyan kəndini bağışlayır. Lakin o, hədiyyədən o qədər də məmnun olmur, "Xosrov və Şirin" əsərində bu barədə belə yazır:

Kənd demə, andırır dar bir küreni,

Yarımca ağacdır uzunu, eni.

Gəlirindən artıq onun xərci var,

Əkər yarılığa onu abxazlar.

Nizami Gəncəvi Dərbənd hakimi olan dostu Bəybars ibn Müzəffərin göndərdiyi Afaq adlı kənizlə 1171-1172-ci illərdə ailə həyatı qurmuşdur. Bu fakt nizamişünaslıqda təsdiqlənsə də, birmənalı qarşılanmamışdır. Afaqın hansı səbəbdən, hansı şəraitdə Gəncəyə göndərilməsindən tutmuş, Dərbənd hakimi ilə Nizami münasibətlərinin hansı səviyyədə olmasına qədər məsələlər mübahisə predmetinə çevrilmişdir. Şübhə yoxdur ki, Afaqın Dərbənd hakiminin hərəmxanasına necə düşməsi, onun Nizamiyə hansı səbəbdən göndərilməsi, Nizaminin Dərbənd hakimi ilə dost və ya ziddiyyətli münasibətdə olması, Afaqın Nizamiyə göndərilənə qədər Nizaminin Dərbənd hakiminə konkret olaraq hansı əsərini hədiyyə etməsi, Afaqın ölüm səbəbləri və s. kimi nizamişünaslığın qaranlıq küncündə qalaqlanan məsələlərin üzərinə işıq tutmağın vaxtı çoxdan çatmışdır.

1174-cü ildə Nizaminin Məhəmməd adlı övladı dünyaya gəlmişdir. Məhəmməd ağıllı, elmli və fərasətli olduğundan atası ona böyük nəvaziş və qayğı göstərmişdir. Nizami Gəncəvinin "Xosrov və Şirin", "Leyli və Məcnun" və "Yeddi gözəl" poemalarında Məhəmmədin hörmətlə yad olunması təsadüfi deyil. N.Gəncəvi həyat yoldaşı Afaq xanımı vaxtsız itirmiş və bu itkini ağır dərd kimi yaşamış, poemalarda Afaqın ölümü ilə bağlı kədərli xatırlamalar yer almışdır.

BULGULAR

Nizami Gəncəvi dini və dünyəvi elmləri yüksək şəkildə mənimsəyə bilmişdir. O, 1174 (1177) -1203-cü illər arasında "Xəmsə" yazmışdır. O, "Xəmsə"yə daxil olan "Xosrov və Şirin"i 1180-ci ildə Atabəylər dövlətinin hökmdarı Məhəmməd Cahan Pəhləvanın sifarişi ilə yazmışdır. Nizami Gəncəvi 1188-ci ildə isə Şirvanşah Axsitanın sifarişi əsasında "Leyli və Məcnun" poemasını yazır. Böyük mütəfəkkir şair 1209-cu ildə Gəncədə vəfat etmişdir. Gəncə şəhərində məzarı üzərində məqbərə ucaldılmışdır.

Nizami Gəncəvi təkcə Azərbaycan ədəbiyyatının deyil, bütün Şərq ədəbiyyatının önündə gedən, eyni zamanda bu sahədə komandan rolu oynayan, poetik qüdrəti ilə dünyaca məşhur olan filosof şairdir. Nizami Gəncəvi yaradıcılığı elə bir dövrün ədəbi məhsuludur ki, Şərq bu dövrdə ayrı-ayrı yaradıcı simaların nadir sənət inciləri ilə dünyanı heyran qoyurdu. Firdovsi, İbn Sina, Nasir Xosrov, Dəqiqi, Fərruxi, Əscudi , Ünsuri, Ömər Xəyyam, Sənai Qəznəvi, Yusif Balasaqunlu, Xaqani kimi sələf və müasirlərinin söz meydanında yaratmış olduğu sənət möcuzələri ilə Şərqdə qəbul edilməsi və ədəbi məktəbə çevrilməsi yalnız Nizami Gəncəvi şəxsiyyətinin deyil, həm də Azərbaycan mənəviyyatının qürurudur.

800 ilə yaxın bir tarixi olan Nizami ədəbi məktəbi Şərq xalqları mədəniyyətinin inkişafında və onun yeni istiqamətinin müəyyənləşməsində əhəmiyyətli dərəcədə rol oynamışdır. Xatırlatmaq yerinə düşər ki, Nizami ədəbi məktəbi mövcudluğunun arxasında cahan şümül ideyalar carçısı olan dahi Nizaminin Şərq şeir komandanı kimi qəbulu ilə yanaşı, Azərbaycan-Türk mədəniyyətinin dərki və təsdiqi dayanır. Çünki Nizami adı, Nizami dühası Şərqə Azərbaycan –Türk şeirinin (geniş mənada mədəniyyətinin) bədii-estetik, milli-fəlsəfi ecazkar nümunəsi tipində daxil olmuş, Nizami adı ətrafında formalaşan nə varsa Azərbaycan milli-mənəvi ruhunun daşıyıcısı təsirindən uzağa getməmişdir.

Nizami Gəncəvinin mükəmməl mədrəsə təhsili alması, ərəb tarixçisi Təbəridən üzü bəri zəmanəsinə qədər Şərqin ən mötəbər elmi, tarixi, fəlsəfi, dini və s. mənbələrini mənimsəməsi və bunları təxəyyül süzgəcindən keçirməsi sənətinin estetik mahiyyətini əhəmiyyətli dərəcədə artıra bilmişdir.

Nizami Gəncəvi yaradıcılığının Şərq ədəbiyyatının önündə dayanmasının əsas cəhətlərindən biri də bu idi.

Nizami Gəncəvinin Azərbaycan və Şərq ədəbiyyatında epik şeirin qüdrətli nümayəndəsi hesab edilməsi onu lirik şeir ustadı adından məhrum etmir. Çünki Nizaminin 30 illik bir tarixdə

yazmış olduğu qəzəl, qəsidə və rübailəri Azərbaycan lirik şeirinin mükəmməl nümunələri hesab olunur.

Nizami Gəncəvi lirik şeirlərdən ibarət tərtib etdiyi "Divan"ı haqqında "Leyli və Məcnun" poemasında belə yazır:

Qaşların açıqdı, sanki bir kaman
Qarşımda dururdu yazdığım "Divan"
Bayraq qaldırmışdım söz zirvəsinə,
Hünər lövhəsini yazırdım yenə

Ayrı-ayrı tədqiqatçılar və tarixi sənədlər də Nizami lirik irsinin bir divan olaraq 20 min beyt civarında mövcud olduğunu təsdiqləyir. Tarixi mənbələrdə XIV əsr Azərbaycan alimi Zəkəriyyə Qəzvininin və XV əsr təzkirəçisi Dövlətşah Səmərqəndinin fikirləri bu baxımdan xarakterikdir.

Onu da qeyd edək ki, Nizami gənc yaşlarından başlayaraq istedadlı şair kimi şöhrət tapmağa başlamışdır. O, ilk poeması olan "Sirlər xəzinəsi" ndə (1177) bu barədə belə yazır:

Şairlik zirvəsinə mən ki çoxdan çatmışam,
Dalda qoyub tay-tuşu, köhlənimi çapmışam.
Mən ki söz almazından odlu qılınc yaratdım,
Arxadan gələnlərin boynunu vurub atdım.
Elə yüksək zirvəyə qalxmışam ki, baxın bir:
Ayaqların ən uca başların üstündədir.
Elə yüksəkdəyəm ki, yalnız orda uçaram
Öz hümmətimə layiq yer istər, yol açaram.

SONUÇ

Bu fikirlər Nizaminin "Xəmsə"yə qədərki uğurlarının böyük olduğunu təsdiqləyir. Çox güman ki, Nizaminin 20 min beytlik lirik yaradıcılığının əksər nümunələrinin yazılma tarixi bu mərhələnin payına düşür. Lakin təəssüf hissi ilə qeyd etmək lazımdır ki, 20 min beyt civarında olan Nizami divanından dövrümüzə yalnız 6 qəsidə, 120 qəzəl və 30 rübai gəlib çatmışdır. Klassik ədəbiyyatın üç əsas şəklində yazılmış bu nümunələrdə şairin ictimai-siyasi görüşləri, həyata baxışları, lirik duyğuları yer alır. Nizami Gəncəvinin qəsidələri ictimai-siyasi məndəricə və ideya müxtəlifliyi baxımından şairin qəzəl və rübailərindən daha çox fərqlənir. Nizami Gəncəvinin qəsidələrində ictimai-fəlsəfi çalar daha güclüdür. O, mədhiyyə və fəxriyyələrində, o cümlədən hökmdar və zaman, qocalıq, nəsihət, ədalət, zülmə etiraz və s. mövzulu qəsidələrində insanlıq üçün vacib problemlərə toxunur, özünün epik yaradıcılıq ideyalarına uyğun olaraq ədalət prinsiplərini daha çox qabarda bilir:

Zülmü at, yalnız ədalət mayedir tərkibinə,
Gəlməyirsə ədl əlindən, qəhriniar et bəyan.
Məmləkət zalimlərə düşmən olur məşhər günü,
Hər quyu adil üçün asan olur-bir nərdivan

və yaxud,

Cavanlığı yola saldım nə gəzirsən?-soruşsan,

Belim əyri, cavanlığı axtarıram hər zaman.

Kölgə kimi söykənirəm hər addımda divara,

Ümid yoxdur bir də qalxım, nə etməli, nə çarə.

Ənənəyə uyğun olaraq Nizami qəzəllərində mövzu baxımından aparıcılığı məhəbbət mövzuları təşkil edir. Nizami qəzəllərində təsvir və tərənnüm real məhəbbətə söykənir. Ona görə də Nizami qəzəllərində vüsal, sevgi, həsrət, ayrılıq və s. məhəbbət komponentləri real və dünyəvi hisslərin yaşantıları tərzində ifadəsini tapır:

Mümkünmüdür məni qurban edəsən?

Dərdlərimi görüb dərman edəsən?

Göz yaşımla islanmadan bədənim,

Al qanıma məni qəltan edəsən?

Zəif ovam, saxla məni, öldürmə,

Heç dəyərmi məni qurban edəsən?

Nizami qəzəllərində vüsala can atan aşiqin həssas qəlb çırpıntıları, sevgilisinə qovuşmaq istəyi, eyni zamanda aşiqin kədər və iztirabları daha təsirli göstərilir:

Hər gecə tədbir görür könlüm sənin hicranına,

Sübh tezdən bənd olur eşqin şirin sultanına

Könlümü verdim sənə, mən-sən ki, bir can olmuşuq,

Başqa bir can varmı, etsin başqa bir cananına

Sən ciyər didməktən əl çək, ey pəri, et imtina,

Yoxsa qərq eylər səni bir gün ciyər öz qanına.

Nizami qəzəlin ənənəvi məhəbbət mövzusuna uyğun vüsalı ilə yaşadığı məşuqun gözəlliklərini mədh edir, eşqə mübtəla olan dərdli aşiq kimi əlacını həmin gözəlin lütfündə görür:

Ay üzlü nigarım, kimi mehman olacaqsan?

Bir söylə kimin şəninə şayan olacaqsan?

Şəkkər demərəm, mən sənə, ondan da şirinsən,

Dilbər, necə bir bəxtəvərə can olacaqsan?

....Getdin, necə bəs tab eləsin hicrə Nizami,

O, xəstə ikən, sən kimə dərman olacaqsan?

Nizaminin qəzəlləri yalnız məhəbbətin tərənnümü ilə məhdudlaşmır. Şairin lirik yaradıcılığında ictimai-siyasi motivli və fəlsəfi məzmunlu qəzəllərə də rast gəlmək mümkündür.

Nizami Gəncəvinin əlimizdə olan rübailərinin sayı olduqca azdır. Bu rübailərdə məzmun müxtəlifliyi, ictimai-fəlsəfi məna çalarlarının zənginliyi, humanizm duyğularının tərənnümü və s. cəhətlər ifadə olunur. Nizami Gəncəvinin rübailəri məzmun və ideyasına görə cəmiyyətlə üz-üzə dayanan insanın real düşüncələrini əks etdirmək baxımından xarakterikdir. Ona görə də onun rübailərində real insanın real həyatda şəxsi iztirablarını ədalətə, haqqa, sevgiyə bağlılığını, zülmə qarşı isə etiraz çağırışını görmək çətin deyil:

Dedim: Bu qəlbimə gəl qan uddurma,

Bir busə lütf eylə, uzaqda durma.

Nə etsə yaxşıdır? Gəlib yaxına,

Göstərib ləbini, dedi: Əl vurma

Şübhəsiz, Nizami Gəncəvi beş poemadan ibarət "Xəmsə"si ilə daha çox məşhurdur.

Kaynakça

1.Araslı, N. (2021). Nizami Gencevi ve Halk Sanatı Fıkrası / Nizami Gencevi: Hayatı ve Sanatı. Sanatçının Bilimsel Pasaportu – 25 (toplu yazarlar). Bakü - Bilim.

2.Abbasov, A. (1966). Nizami Gencevi`nin "İskendername" Eseri. Bakü - Bilim.

3.Bayat, F. (2004). Oğuzname(ler) / Dede Korkut Kitabı. Ansiklopedik Sözlük. Bakü -Önder Yayınevi.

4.Caferov, N. (2002), Azerbaycan Araştırmasına Giriş Bakü- AzAtaM.

5.Caferov, N. (2021). Nizami Gencevi veya Dünyaca Ünlü Azerbaycan Şairi / Nizami Gencevi Klasik ve Çağdaş Araştırmalarda (makaleler toplusu). Bakü - Bilim ve Eğitim.

6.Dede Korkut Kitabı. (2004). Ansiklopedik Sözlük. Bakü-Önder Yayınları.

7.Abülgazi Bahadır Han. (2002). Şecare-i-Terakime (Türkmenlerin soy kitabı) / Rusça`dan Çeviri, Önsöz ve Belirtilenlerin Yazarı ve Kaynakça Derleyicisi İ.M.Osmanlı. Bakü-Azerbaycan Milli Ansiklopedisi N-PB.

8.Azizova, F. (2021). "Nizami Gencevi Sanatında İntibahın Sanatsal Algısı" Deneme / Nizami Gencevi: Hayatı ve Sanatı. Sanatçının Bilimsel Pasaportu – 25 (toplu). Bakü - Bilim, 438-487

9.Gencevi, N. (1982). Hüsrev-ü Şirin. Çeviren Resul Rza, N.Gencevi. Bakü - Yazar.

10.Gencevi, N. (1982). İskendername. Şerefname. Farsça`dan Çeviren Abdulla Şaik. İkbalname. Farsça`dan Çeviren Mikayıl Rzakuluzade. Bakü - Yazar.

11.Hacıyev, T. (1999). Dede Korkut: Dilimiz ve Düşüncemiz, T.Hacıyev. Bakü - Bilim.

12.Halil, A. (2004). "Dede Korkut Kitabı"nın Semiyotik Yapısı, Türk Halklarının Edebi Geçmişi: Türk Destanları. Uluslararası Sempozyum. Bakü – Kafkas Üniversitesini Yayınları.

13 .Köroğlu, H. (1999). Oğuz Kahramanları Destanı / H.Köroğlu. Bakü - Yurt.

14 .Gafarlı, R. (2002). Mit, Efsane, Masal ve Destan (Sözlü Epik Geleneklerin Türkler Arası İlişki). R.Gafarlı. Bakü - ADPÜ Yayınları.

15. Mübariz, M. (24 Haziran 1938). Nizami Sanatına Azerbaycan Folklorunun Etkisi "Edebiyat Gazetesi", 9.

16. Nerimanoğlu, K. (2004). Destan, "Dede Korkut Kitabı". Dede Korkut Kitabı Ansiklopedik Sözlük. Bakü - Önder Yayınları.

THE AESTHETICS OF VIOLENCE IN AKUTAGAWA RYŪNOSUKE`S WORK: THE EXTREME LIMITS OF ART IN THE SHORT STORY "HELL SCREEN"

AKUTAQAVA RYUNOSUKE YARADICILIĞINDA ŞİDDƏTİN ESTETİKASI: "CƏHƏNNƏM ƏZABI" HEKAYƏSİNDƏ SƏNƏTİN İFRAT SƏRHƏDLƏRİ

Dr. Gülnar YUNUSOVA

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

ORCID ID: 0000-0002-3372-4422

Özət

Yapon ədəbiyyatının XX əsr modernizminə damğa vuran nümayəndələrindən biri olan Akutaqava Ryunosukenin yaradıcılığında etik və estetik dilemma dərin psixoloji və fəlsəfi səviyyədə təqdim olunmuşdur. *"İncəsənət hər şeydən ucadır" prinsipinin zirvəsi Floberin yaradıcılığıdır"* ("İncəsənət hər şeydən ucadır" essesindən) deyən Akutaqava incəsənət, yaxud həyat daha üstündür sualı ətrafında düşünmüşdür. Bu baxımdan, yazıçının yaradıcılığı sənət və həyat arasında dərin ziddiyyətin estetik təcəssümü kimi qarşımıza çıxır. Yazıçının bir çox əsərlərində sənət sırf estetik kamilliyə çatmaq vasitəsi kimi təqdim olunur və bu məqsəd bəzən insani dəyərlərin, hətta həyatın özü bahasına gerçəkləşdirilir. Akutaqavanın 1918-ci ildə qələmə aldığı "Cəhənnəm əzabı" (Jigokuhen) hekayəsi yazıçının sözügedən fikirlərini əks etdirən bənzərsiz bir estetik eksperimentdir. Hekayə sənətin mahiyyəti, gözəllik və şiddət münasibəti, sənətkarın məsuliyyəti kimi mövzuları özündə ehtiva edən kompleks bir ədəbi nümunədir. Bu əsərdə Akutaqava sənət eşqinin və estetik təmənnalılığın ifrat formalarını tənqid edərək oxucunu əxlaqi sərhədlərlə estetik idealizm arasında seçim etməyə vadar edir. Hekayənin baş qəhrəmanı olan sənətkar obrazı – rəssam Yoşihide incəsənəti o qədər yüksək mərtəbəyə qaldırır ki, insan həyatı bu məqsədə qurban verilməyə layiq bir vasitəyə çevrilir. Rəssam öz qızının yandırılmasına dolayı yolla razı olur, çünki onun xəyalındakı "Cəhənnəm" təsviri yalnız bu real əzab və faciə sayəsində mükəmməl şəkildə kağıza köçürülə bilər. Akutaqava rəssamı günahlandırmır: sənətkar özünə tabe deyil, nəsə ondan da güclü şeylər var – mübtəla olma, tutulma, ilham və dahilik. Gözləri önündə doğmaca övladı yanan Yoşihide sifariş olunan "Cəhənnəm əzabı" rəsm əsərini çəkməklə bağlı daş kimi möhkəm istəyindən imtina etmir, əksinə bu istək onda daha da artır və şirmanın üzərindki rəsmi bitirdiyi günün sabahı özünü asaraq öldürür. Bu məqam Akutaqavanın sənətə fanatik münasibətini və bu münasibətə tənqidi baxışını ortaya qoyur.

Əsərdə şiddət təkcə dağıdıcı qüvvə kimi deyil, həm də yaradıcı güc kimi təqdim olunur. Qızın yandırılması həm cəhənnəmin obrazı, həm də sənətin "doğuluş anı"dır. Bu metafora sənətin bəzən öz mahiyyətinə çatmaq üçün əzab və faciə ilə qidalanmasını simvollaşdırır. Akutaqavanın bu yanaşması sənətin sərhədləri ilə bağlı mühüm suallar doğurur: sənətə nə qədər azadlıq verilə bilər? Sənətkar hansı nöqtədə əxlaqi məsuliyyəti itirir? Sənətin gözəllik arzusu insaniyyət hissini üstələyə bilərmi? "Cəhənnəm əzabı" hekayəsi bu sualları cavablandırmaq əvəzinə, onları daha da dərinləşdirir. Akutaqava burada sənətin əxlaqdan müstəqil mövcud ola biləcəyi düşüncəsini həm təqdim edir, həm də şübhə altına alır. Yoşihide obrazı sənətkarın tanrıya çevrildiyi, lakin bunun müqabilində insanlığını itirdiyi bir obrazdır. Eyni zamanda, sənət naminə hər şeyə razı olan modernist sənətkar arxetipinin tənqididir.

"Cəhənnəm əzabı" hekayəsi yalnız sənət haqqında əsər deyil, sənətin ifrat sərhədləri, sənətkarın əxlaqi mövqeyi və estetik idealizmin təhlükəli sərhədləri barədə dərin bir fəlsəfi və ədəbi mülahizədir. Akutaqavanın bu əsəri sənətin ancaq gözəllik yaratmaqdan ibarət olmadığını, bəzən də cəhənnəmi doğura biləcəyini göstərir.

Məruzədə araşdırmaya cəlb olunan mövzu "Cəhənnəm əzabı" əsərinin geniş təhlilə, bədii nümunələrlə ətraflı şərh olunacaqdır.

Açar sözlər: Akutaqava Ryunosuke, "Cəhənnəm əzabı", incəsənət, estetika, Yoşihide, sənətkar

Abstract

One of the key figures who left a profound mark on twentieth-century Japanese literary modernism, Akutagawa Ryūnosuke explores ethical and aesthetic dilemmas on a deeply psychological and philosophical level throughout his oeuvre. In his essay "Art Is Above All", Akutagawa claims, *"The pinnacle of the principle 'art is above all' is found in Flaubert's work*" thereby positioning himself within a tradition that places artistic value above all else. This statement encapsulates the central question that preoccupies much of Akutagawa's thought: Is art superior to life, or is life itself of higher value? Consequently, his literary output often serves as an aesthetic manifestation of the profound conflict between art and life.

In many of his works, art is presented as a means of achieving pure aesthetic perfection – a goal that is at times realized at the cost of human values or even human life itself. Akutagawa's 1918 short story "Hell Screen" (Jigokuhen) is a unique aesthetic experiment that embodies these very ideas. The story is a complex literary meditation encompassing themes such as the nature of art, the interplay between beauty and violence, and the moral responsibility of the artist. In this work, Akutagawa critiques the extreme forms of artistic obsession and aesthetic ambition, forcing the reader to confront a difficult choice between moral boundaries and aesthetic idealism.

The protagonist of the story, the artist Yoshihide, elevates art to such an exalted level that human life becomes a mere instrument sacrificed for the sake of artistic achievement. He indirectly consents to the immolation of his own daughter, believing that only through this real agony and tragedy can he faithfully depict the hellish scene he envisions. Akutagawa does not openly condemn the artist; instead, he suggests that the artist is not entirely autonomous, but rather driven by forces stronger than himself – obsession, inspiration, and the overwhelming power of genius. Even as he watches his daughter burn, Yoshihide does not abandon his unwavering desire to complete the commissioned painting of "Hell". On the contrary, his compulsion intensifies, and on the day following the completion of the work, he takes his own life by hanging. This moment highlights Akutagawa's ambivalent, even critical, stance toward his own fanatic reverence for art.

In the story, violence is portrayed not merely as a destructive force but also as a creative one. The burning of the daughter represents both the image of hell and the "birth moment" of the artwork. This metaphor symbolizes the notion that art may, at times, be nourished by suffering and tragedy in order to realize its essence. Akutagawa's approach raises fundamental questions regarding the boundaries of art: How much freedom can art be granted? At what point does the artist relinquish moral responsibility? Can the desire for beauty surpass one's sense of humanity? Rather than offering definitive answers, "Hell Screen" deepens these questions. Akutagawa presents, yet simultaneously interrogates, the idea that art can exist independently of morality.

Yoshihide embodies the figure of the artist who becomes godlike in creative power but loses his humanity in the process. This serves as a critique of the archetype of the modernist artist—one who is willing to sacrifice everything in the name of art. "Hell Screen" is thus not merely

a story about art, but a profound philosophical and literary reflection on the extreme boundaries of artistic creation, the ethical position of the artist, and the perilous limits of aesthetic idealism. Akutagawa's story illustrates that art is not solely a means of producing beauty – it can also give birth to hell.

The topic examined in the presentation will involve an in-depth analysis of the work "Hell Screen", accompanied by detailed commentary supported with examples.

Keywords: Akutagawa Ryūnosuke, "Hell Screen", art, aesthetics, Yoshihide, artist

THE ROLE OF PROJECT-BASED LEARNING IN THE TEACHING METHODOLOGY OF FINE ARTS IN STUDENTS' DEVELOPMENT

TƏSVİRİ SƏNƏT FƏNNİNİN TƏDRİSİ METODİKASINDA LAYİHƏ ƏSASLI ÖYRƏNMƏNİN ŞAGİRDLƏRİN İNKİŞAFINDA ROLU

Emil Raul oğlu Ağayev

Teacher of the subject combination commission "Art and physical education" of the Azerbaijan State Pedagogical College under the Azerbaijan State Pedagogical University,ORCID NO: 0000-0001-9354-0839

Xülasə. Hər bir fənnin tədrisində olduğu kimi təsviri sənətdə də təlimin forma və modellərindən istifadə edilir. Ən mühüm təlim formalarından biri layihə əsaslı öyrənmədir. Bu təlim formasından istifadə etməklə şagirdlərə çətin sual və problemlərə cavab axtarmaq və layihə hazırlamaq üçün mühüm təhsil modelidir. Əlbəttə ki, hər bir şagirddə rəsm çəkmək bacarığı olmur, layihələri təqdim etməklə müəllim şagirdləri təsviri sənət fənnində müxtəlif mövzular üzərində işlədərək, yaradıcı potensiallarını ortalığa çıxarır. Şagirdlər çox vaxt yaradıcı layihələri real təcrübələr edərək, müzakirə edirlər. Layihə əsaslı öyrənmə metodunda şagirdlər fərdi və ya qrup işləri üzərində çalışır. Təsviri sənət fənninin tədrisində müəllim rəssam yaradıcılığı və ya nəzəri tapşırıqları şagirdlərə təqdim edə bilər. Bu zaman şagirdlərdə araşdırma, müzakirə, layihə planının qurulması və dəyərləndirilməsi kimi bacarıqlar formalaşır. Müasir təhsil təkcə nəzəri biliklərin öyrənilməsi ilə yekunlaşmır, biliklərin layihə olaraq təqdimatına əsaslanır.

Açar sözlər:Təsviri sənət, layihə əsaslı öyrənmə, metodika, şagird, orta məktəb

Abstract. As with the teaching of every subject, various forms and models of instruction are employed in fine arts education. One of the most important instructional approaches is project-based learning. This method provides a valuable educational model that enables students to explore complex questions and problems, and to develop their own projects. While not every student may have a natural talent for drawing, through presenting projects, teachers help students engage with different topics in fine arts and uncover their creative potential. Often, students work on creative projects based on real-life experiences and discuss their outcomes. In project-based learning, students work either individually or in groups. In the teaching of fine arts, teachers can introduce students to the work of artists or theoretical tasks. This approach fosters skills such as research, discussion, project planning, and evaluation. Modern education is no longer limited to acquiring theoretical knowledge alone; it increasingly emphasizes the presentation of knowledge through projects.

Keywords: Fine arts, project-based learning, methodology, student, secondary school

Orta məktəblərdə təsviri sənət fənninin tədrisi metodikasında mühüm təlim modellərindən biri layihə əsaslı öyrənmədir. Şagirdlərə öyrədilən nəzəri biliklər onlara maraqsız gələ bilər. Təsviri sənət fənninin tədrisi metodikasında təkcə nəzəri biliklərin öyrənilməsi deyil, onların tətbiqi də ön plana çıxarılmalıdır. Layihə əsaslı öyrənmə üzərində çalışan şagird biliklərini yaradıcı formada tətbiq edərək, həm də daha yenilikçi olmağa çalışır.

Təsviri sənət fənninin tədrisi metodikasında layihə əsaslı öyrənmədə şagirdlərə aşağıdakı mövzular təqdim edilə bilər:

-rəssam yaradıcılığı;

-nəzəri biliklərin əsərlər üzərində tətbiqi;

-incəsənət əsərlərinin layihə əsaslı formada təhlili.

Layihə əsaslı öyrənmə ilk olaraq sualın qoyuluşu ilə başlanılmalıdır. İlk növbədə sualın qoyuluşunda hər hansı mövzu haqqında sual müəyyən edilməli, yığcam və şagirdləri özünə cəlb edən məzmunda olmalıdır. Bu mərhələdə müəllim şagirdi təsviri sənətdən keçdiyi mövzu barəsində esse layihəsi hazırlamağı tapşırmalıdır. V sinif şagirdləri "Xalq geyimləri" haqqında mövzusu haqqında layihə işləyərkən, onlar geyimlərin eskizlərini, ümumi quruluşunu araşdırırlar.

İLL 1. Qadın xalq geyimi

Təsviri sənət fənninin tədrisi metodikasında layihə əsaslı öyrənmənin növbəti addımında plan tərtib edilməlidir. Burada müəllim şagirdlərə fasilitator kimi dəstək göstərməlidir. Plan hazırlanması zamanı şagirdlər aktiv iştirak etməlidir, resurslar, vəzifələrin düzgün bölgüsü və ən əsası komandanın bir-birini dəstəkləyərək, birlikdə uğur qazanmalarına inandırmaq lazımdır. VI sinif şagirdlərinə "Miniatür rəngkarlığı" mövzusunda layihələr işləmək tapşırmaq olar. Bu zaman şagirdlər tanınmış miniatürçü rəssamlar haqqında layihə təqdim edə bilərlər. Şagirdlər resurları kitabxanadan və elektron olaraq internetdə araşdıra bilərlər.

Daha sonra yaradıcı məhsulun hazırlığı və komandanın layihəyə uyğun loqosu şagirdlər tərəfindən düşünülməlidir. Şagirdlər əldə etdikləri məlumatları birlikdə sinifdə və ya qruplar yaradaraq onlayn formada müzakirə edə bilərlər. VI sinif şagirdləri "Təsviri sənət əsərlərində məzmun" mövzusunu layihə kim tapşırarkən, onlar janrlardan biri haqqında araşdırma və əsərlərdən ibarət kollaj yaradaraq komandanın loqosu kimi yaradıcı qabiliyyətlərini inkişaf etdirə bilərlər.

Əlbəttə ki, layihəni işləyərkən müəllim doğru istiqamət verə bilər. Şagirdləri uğura doğru inandırmalı və resurslarla təmin etməlidir. Xüsusilə incəsənət əsərinin təhlili zamanı şagirdlərə

müəyyən dəstək edilməlidir. VII sinif şagirdlərinə "Avtoportret" mövzusunda layihə zamanı tanınmış rəssam Rembrandt Van Reyn yaradıcılığının məşhur əsərlərindən birini şagirdlərə müstəqil olaraq özlərinin seçməsini və təhlil etmələrini də layihə kimi təqim edə bilər.

İLL 2.Rembrandt "Səfil oğulun qayıtması" **İLL 3. Rembrandt "Gecə gözətçiləri"**

Layihə tamamlanandan sonra qiymətləndirmə aparılmalıdır. Bu zaman proses dəyərləndirilməli və nəticələr yoxlanılmalıdır. Təsviri sənətdən layihələri təqdim edərkən şagirdlər özləri müzakirələrdə iştirak edərək, öz hisslərini ifadə etməlidirlər. Şagirdlər layihələrini təqdim etməmişdən əvvəl tam formada layihələrini işləməlidirlər.

Layihə əsaslı öyrənmə zamanı təsviri sənət müəllimi bir neçə məqamları nəzərə almalıdır:

-təsviri sənətdən mövzu şagirdlərin bilik, bacarıq və yaş səviyyəsinə uyğun olaraq çətin və yaradıcı olmalıdır;

-şagirdlər dərin və davamlı araşdırma aparmalıdırlar;

-layihələrin təqdimatı zamanı həm araşdırdıqları mövzunun yazı hissəsini, həm də mövzuya uyğun rəsm çəkmə bacarıqlarını nümayiş etdirə bilərlər;

-şagirdlər mövzunun təqdimatı zamanı rəqəmsal texnologiyadan istifadə edə bilər.

Təsviri sənət fənninin tədrisi metodikasında layihə əsaslı öyrənmənin rolu:
şagirdlər təsviri sənətdən geniş əhatəli mövzuları araşdırmalıdırlar;
müəllim fasilitator kimi yaxından iştirak edir;
həftəni əhatə edərək, şagirdlər üçün araşdırmağa daha çox vaxt verilir;
qiymətləndirmə mürəkkəb xarakterə malikdir

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1.Ümumtəhsil məktəblərinin V sinfi üçün təsviri incəsənət fənni üzrə dərslik. Bakı 2020. 80 s.

2. Ümumtəhsil məktəblərinin VII sinfi üçün təsviri incəsənət fənni üzrə dərslik. Bakı 2022. 96 s.

3.Metodika və pedaqogika. Bakı 2024. s 94-96.

MOHAMMED AMANI'S SYLLABIC POEMS AND VERSE STORIES

MƏHƏMMƏD ƏMANİNİN HECA VƏZNLİ ŞEİRLƏRİ VƏ MƏNZUM HEKAYƏLƏRİ

BABAYEV YAQUB MƏHƏRRƏM OĞLU

Filologiya elmləri doktoru, Professor, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan,ORCİD: https://orcid.org/0000-0002-4738-9426

Xülasə

Məhəmməd Əmani klassik Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biridir. XVI əsrdə yaşayıb yaratmış bu istedadlı sənətkar Azərbaycan və fars dillərində şeirlər yazmış, ana dilində divan yaratmışdır. O şeirlərini həm əruz, həm də heca vəznində yazmışdır. Bu məqalədə biz sənətkarın heca vəznində qələmə aldığı poeziya nümunələrini, həmcinn mənzum hekayələrini təhlilə cəlb etməyə çalışmışıq. Həmin şeirlərin mövzu dairəsini, əsas ideya istiqamətlərini, janr xüsusiyyətlərini və s. analiz etməyə səy göstərmişik. Fikirlərimizi konkret nümunələr əsasında ümumiləşdirməyə təşəbbüs etmişik. Şair heca vəzninin qoşma, gəraylı və bayatı kimi janrlarından istifadə etmişdir.

Açar sözlər: Azərbaycan ədəbiyyatı, Məhəmməd Əmani, qoşma, gəraylı, bayatı heca vəzni, mövzu, ideya

Summary

Muhammad Amani is one of the prominent representatives of classical Azerbaijani literature. This talented artist, who lived and created in the 16th century, wrote poems in Azerbaijani and Persian languages, and created sofas in his native language. He wrote his poems both in aruz and syllabary. In this article, we have tried to analyze the examples of poetry written by the artist in syllabary, as well as verse stories. The subject area, main ideas, genre features, etc. of those poems. We have tried to analyze. We have tried to summarize our thoughts on the basis of specific examples. The poet used genres of syllabic weight such as couplet, garayli and bayati.

Key words: Azerbaijani literature, Muhammad Amani, couplet, gerayli, stale syllable weight, theme, idea

Giriş

M.Əmaninin günümüzə gəlib çatan yaradıcılıq irsi **Azərbaycan türkcəsində** və **fars dilində** qələmə aldığı **iki divanda** toplanmışdır. O, hər iki dildə gözəl lirik poeziya nümunələri və mənzum hekayələr yaratmışdır. Şairin bədii irsi **iki mühüm qaynaqdan** qidalanmışdır: **klassik poeziya ənənələrindən** və **xalq şeirindən**. Başqa sözlə, Məhəmməd bəy həm yazılı ədəbi ənənəyə, həm də folklora bağlı bir yaradıcılıq amalına malik sənətkar kimi diqqəti cəlb edir. Ancaq kəmiyyət etibarı ilə divanında yazılı ədəbiyyat janrlarında qələmə alınmış örnəklər üstünlük təşkil edir. O, klassik şərq poeziyasının **qəzəl, qəsidə, müstəzad, tərkibbənd, tərcibənd, rübai, qitə, təkbeyt, mənzum hekayə** janrlarında, həmçinin məsnəvi bədii formasında qələmini sınamışdır. Sənətkarın mənzum hekayələri də məsnəvi formasındadır. Bundan başqa müəllif divanında **qoşma, gəraylı, varsağı** və **bayatı** kimi folklor janrlarına da müraciət etmişdir.

Şairin heca vəznli şeirləri

Məhəmməd bəy divan ədəbiyyatımızda Ş.İ.Xətaidən sonra folklor janrlarına müraciət edən ikinci şairimizdir. Onun divanında əruz vəznli şeirlərdən əlavə heca vəznində qələmə alınmış lirik nümunələrə də yer verilmişdir. Şair Azərbaycan folklorunun lirik növünə aid qoşma, gəraylı, bayatı kimi janrlardan istifadə etmişdir. Onu da deyək ki, qoşma və gəraylı kimi təqdim edilən şeirlərin bəziləri əslində varsağıdır.

Sənətkarın heca vəznli lirik əsərləri mövzuca rəngarəngdir. Onların bir qismi dini mövzudadır. İlahilərdən və imam Əli və on iki imamın şəninə deyilmiş örnəklərdən ibarətdir.

Kəmiyyətcə gəraylıların sayı üstünlük təşkil edir. Xalq şeirinin ölçü və tələblərinə uyğun olaraq Əmaninin heca vəznli şeirlərinin dili daha sadə, xalq dilinə yaxındır. Təbiət mövzulu aşağıdakı varsağıda müəllif baharın gəlişi ilə təbiətdə baş verən canlanmanı, təravəti, gözəlliyi aşıq şeirinə məxsus sadə, lakin canlı və yaddaqalan boyalarla təcəssüm etdirir:

Bahar oldu, tazə güllər açıldı,

Sərvinazım, sallanubən seyr elə.

Şükufə övrağı hər yan saçıldı,

Sərvinazım, sallanubən seyr elə.

Can bəslənür e'tidali-həvadin

Dərdlü olan çəkməz minət dəvadin,

Hər məqamda qulaq dolar nəvadin,

Sərvinazım, sallanubən seyr elə.

Müəssərdür əndəlibdin nalələr,

Saçmış incü, səbzə üzrə jalələr,

Eşq odundin dağlar qoymuş lalələr,

Sərvinazım sallanubən seyr elə…

Yaz fəslində səhər quşlar əlhani

Mədşuh edər idrak edən insani,

Bitəkəllüf xürrəm olsun Əmani,

Sərvinazım sallanubən seyr elə.

Məhəbbət motivli poeziya nümunələri Əmaninin heca vəznli şeirləri içərisində xüsusi yer tutur. Onun *«Görsəm yüzün cananımın», «Sənsən canımın cananı»* rədifli (Əmaninin əsərlərində gəraylı kimi verilən bu şeirlər əslində varsağıdır), həmçinin *«Fələk rəğminə bir nəzər», «Qəddü yüzün mənsux etdi»* misraları ilə başlayan gəraylıları deyilən mövzu və qayənin ifadəsinə xidmət edir. Bu şeirlərdə də şairin əruz vəznli əsərlərində olduğu kimi məhəbbət və gözəlliyin tərənnümündə real, həyati olanla ideal, ilahi olan çarpazlaşır. Başqa sözlə, lirik qəhrəmanın sevgisi gerçək həyat gözəlliyinə məftunluqdan və ona mehrdən başlayır:

Qəddü yüzün mənsux etdi

Qədrini sərv ilə gülün.

Verdi badə mişkin zülfün

Ətrin reyhanü sünbülün.

Ancaq son nəticədə bu aşiqin eşq fəlsəfəsi ilə əlaqəli qənaətləri, cüzv-küll, bəndə-Haqq münasibətləri, vəhdətin zərrədə təzahürü müstəvisində yekunlaşır:

Ta əsər var candan təndə,

Əmani qapunda bəndə,

Mövcud etmiş çün həq səndə

Əslini cüzv ilə küllün.

Əmaninin heca vəznli şeirləri ilə onun sələfi və etiqad həmkarı (şiə-qızılbaş məfkurəsinə inam mənasında) Ş.İ.Xətainin şifahi xalq ədəbiyyatı janrlarında qələmə aldığı söz sənəti örnəkləri arasında istər mövzu və ideya, istər şeir texnikası, istərsə də dil-üslub baxımından diqqəti cəlb edəcək qədər bənzəyiş və səsləşmələr nəzərə çarpır. Poetik təlqin və təşviqatın axarı hər iki sənətkarda eyni istiqamətdədir. Əmaninin tipik bir örnək kimi verdiyimiz aşağıdakı gəraylısı duzu, tamı, poetik mətləb və ovqatı etibarı ilə necə də Xətainin heca vəznli şeirlərini xatırladır:

Tövfi-kuyinə irməgə

Könül daim niyaz eylər.

Məhəbbət gülün dərməgə

Can bülbülü pərvaz eylər.

Eşq odunun sönməz közü,

Əcnəbi bilməz bu sözü.

Mövcuddur hər şeydə özü,

Gəh niyazü gəh naz eylər.

Xaki-payinə mayiləm,

Astanidə sayiləm.

Qəhrü lütfünə qayiləm,

Gərək çox, gərək az eylər.

Əmani, sən onu tani,

Ğeyrini saygilən fani.

Eşqidə sadiq olani

Aqibət sərfəraz eylər.

Əmaninin poeziyasında bəzən kədər notları özünü göstərsə də, bu davamlı deyil. Əksinə onun lirikasında nikbin bir ruh hakimdir. Şair insanı həyatdan ləzzət almağa çağırır. Həyatın müvəqqəti olduğunu xatırladan sənətkar oxucunu fürsət var ikən dünyadan zövq almağa, şövq ilə yaşamağa, vəfasız dünyanın hər anını şad-xürrəm yaşayış üçün qənimət bilməyə çağırır:

Fürsət olicaq hər dəmdə

Qənimətdür səfa sürmək.

Könül əglənməsə ğəmdə

Ğənimətdür səfa sürmək…

Dünyanın yoxdur vəfasi,

Zahir degil müddəasi,

Hər bəqanin var fənasi,

Ğənimətdür səfa sürmək.

Məhəmməd bəy ədəbiyyatımıza bəzi yeniliklər gətirmişdir. Onun ədəbi həyatda yaratdığı yeniliklərdən biri 6 misralı bayatılar yazmasıdır. Məlumdur ki, Azərbaycan bayatıları bir qayda olaraq 4 misradan ibarət olur. Lakin Əmaninin divanında 6 misralı bayatılarla da rastlaşırıq. Bu formada bayatılara daha sonra Əzizi adlı başqa bir Azərbaycan şairinin də müraciət etdiyi məlumdur. Belə bayatılar adətən **aabaça** şəklində qafiyələnir. Məhəmməd bəyin bayatıları məzmun, ideya və dilin canlılığı baxımından xalq bayatılarımızı xatırladır:

Bağça barın arzular,

Aşıq yarın arzular.

Hər nə kim dünyada var

Öz miqdarın arzular.

Məhəbbət meydanidə

Mənsur darın arzular.

** * **

Yüzün gül xülasəsi,

Ləbin mül xülasəsi,

Ənbərəfşan kakilin

Tər sünbül xülasəsi.

Yazılmışda(dır) zatın

Cüzvü küll xülasəsi.

Mənzum hekayələri

M.Əmani mənzum hekayələr də yazmışdır. Bu ənənə fars dilli Azərbaycan ədəbiyyatında əvvəlki əsrlərdən mövcud idi. Xaqani, Nizami, M.Əvhədi, Q.Ənvar və s. klassiklərimizin fars dilli əsərlərində mənzum hekayələrə də yer verilmişdi. Milli dildə ərsəyə gələn ədəbi təsərrüfatda isə ilk dəfə bu janra Əmani müraciət etmişdir. Bu mənada o, **ana dilində yaranan mənzum hekayənin banisidir**. Şairin Azərbaycan türkcəsində **beş mənzum hekayəsi vardır: «Dəvəsi ölmüş qarı», «Tiryəki», «Yoxsul kişinin varlanması», «Hatəm-Tainin qəbri və qərib», «Əli və şir».** Bundan əlavə sənətkarın **fars dilində** də **bir mənzum hekayəsi** mövcuddur. Hekayələr hamısı **məsnəvi formasındadır**.

Hekayələr mövzu, məzmun, ideya və surətlər aləmi etibarı ilə bir-birindən tamamilə fərqlidir. Bunların hər birində müəyyən düşündürücü, tərbiyəedici, insani fikri məşğul edən mətləblər ifadə olunur.

Mövzunun işlənmə tərzi, qayənin təcəssüm üsulu, daha dəqiqi bədii metod baxımından da hekayələr arasında fərqli cəhətlər özünü göstərir. Əgər ana dilində qələmə alınan və adını çəkdiyimiz hekayələrdən əvvəlki üçündə real, həyati görünən hadisələr öz əksini tapır, süjet və təsvir realist metodun tələblərinə uyğun gəlirsə, sonrakı iki və farsca yazılmış mənzum əhvalatlarda romantik metodun ölçüləri özünü təzahür etdirir. Yəni bu əhvalatlarda fantastika, romantik metoda məxsus şərti bədii inikas üsulu hakimdir. Hekayələr yığcam və konkret süjetə malikdir. İdeya konkret və bitkin bir əhvalatın fonunda oxucuya təqdim edilir.

Kiçik həcmli **«Dəvəsi ölmüş qarı»** hekayəsi maraqlı süjetə malikdir. Buradakı qarı obrazının əhvalatda təqdimi nəzərdə tutulan səciyyəsi, həqiqətən, diqqətəlayiq və yaddaqalandır. Süjet həyati və mümkün bir detal üzərində qurulmuşdur. Təsvir real həyat həqiqətinə söykənir.

Buradakı qarı obrazı, onun rəftarı, psixoloji durumu həyati təsir bağışlayır. Müəllif onun davranışına yumoristik çalar da əlavə edir. Ancaq obrazı inandırıcı boyalarla oxucuya nişan verir.

Hekayədə göstərilir ki, bir qarının beş oğlu və bir dəvəsi vardır. Qarı dəvəsini oğlanlarından daha artıq sevir. Təsadüfən bir dəfə dəvə palçığa batıb ölür. Bu əhvalat qarıdan ötrü ağır dərdə, böyük müsibətə çevrilir. O, qonum-qonşuya, evə gələn qonağa, bir sözlə, gördüyü hər kəsə bu faciəni danışır. Qarının bu hərəkətindən təngə gələn oğlanları dəvənin pulunu yığıb qarıya verirlər və şərt qoyurlar ki, bu əhvalatı bir də danışmasın. Amma çox keçmir ki, onlara yeni qonaqlar gəlir. Qüssəyə dözə bilməyən qarı oğlanlarının pulunu geri qaytarıb yenidən dərdini, yəni dəvə əhvalatını danışmağa başlayır:

Dedi: – Oğullar, ağcanız alınız,

Həmyanınız içiğə həm salınız.

Lökcüyəzimni bən heç unutmazam,

Vəsfinin nəqli bilə dəmsazam.

Ağcanı atubəni qıldı itab,

Başladı lök sözün növhə xitab.

Qissəvi qüvvəsi bu irdivu bəs,

Ta əcəl qıldı ona qət'i-nəfəs.

Adəmə olucaq hər iş mö'tad,

Rəf' iməs, ey Əmani, ta miadə

Böylədür çünki lazımi-insan,

Berməgil nəfsinin əlinə inan.

Qarı əhvalatı ölənə qədər danışır. Yalnız əcəl onun bu hərəkətinə son qoyur.

Göründüyü kimi, qarı daha çox yumoristik obraz kimi diqqəti cəlb edir. Amma əslində biz obraza ikili prizmadan yanaşa bilərik. Belə bir yanaşma surətin xarakterinin açılması üçün daha dəqiq və həqiqi meyar ola bilərdi. Belə ki, qarı bir tərəfdən deyingən, eyni sözü dəfələrlə təkrar etmək mənasında zəhlətökən, çürükçü təsir bağışlayır. O biri tərəfdən isə o, dərd əhlidir. Dəvəsinin ölümü onun üçün faciədir. Bu mənada qarı öz müsibətini, fəlakətini danışır. Yeganə təsəlli yolunu bunda görür. Dərdini bununla yüngülləşdirir.

Beləliklə, kiçik həcmli bu hekayədə insan xarakterini real mənada səciyyələndirən maraqlı bir problem qoyulmuşdur: hər bir insanın zahiri və daxili olmaqla iki həqiqəti vardır. İnsan çox zaman bu həqiqətlərin qovuşuğunda yaşamalı olur. Ancaq daxili həqiqəti həmişə və hər yerdə üzə çıxarmaq, faş etmək olmaz. Onu yerli-yersiz söyləmək, aşkara çıxarmaq ya gülüş doğurur, ya da ümumiyyətlə, xoşagəlməz nəticəyə gətirib çıxarır.

Dəvəsinin ölümündən doğan dərd qarının iç həqiqətidir. Lakin o, həmin həqiqəti içində boğub saxlaya bilmədiyi, yerli-yersiz danışdığı üçün gülüş hədəfinə çevrilir. Onun hərəkətləri bayağı, şit təsir bağışlayır. Müəllif hekayənin sonunda oxucuya məsləhət görür ki, iradəni nəfsin, zahiri istəklərin əlinə vermə. İnsana lazım olan ağıllı yol tut ki, başqalarının tənə hədəfinə çevrilməyəsən.

Bəzi tədqiqatçılar qarının əsas nöqsanının xəsislik olduğunu iddia edirlər. Əlbəttə, belə bir mülahizə həqiqətə uyğun görünmür. Çünki qarı xəsis olsaydı, oğlanları dəvənin pulunu yığıb verdikdən sonra əhvali-ruhiyyəsi dəyişər, nikbinləşər və qüssəsini unudardı. Ancaq onu

narahatçılığa sövq edən xəsislik hissi yox, düçar olduğu ağrı-acıdır. Qarının fərdi dünyasında şəxsi ağrı-acı pul həvəsini üstələyir və unutdurur. O, məhz öz dərdi ilə yaşamağı üstün tutur. Sadəcə olaraq bu dərdi daxili dünyasında gizlin şəkildə yaşamağı bacarmır. Onu hər yetənə danışmaqla bezdirici, zəhlətökən xarakter qazanır. Dərdin ifrat bəyanı onda pis vərdişə çevrilir.

Əmaninin mənzum hekayələrində janrın həcminə və tələblərinə müvafiq olaraq obrazın bütöv xarakteri yox, detalları izhar edilir. **«Tiryəki»** hekayəsində biz öz əməlinin iztirab və peşmançılığını çəkən müztərib bir tiryəkçəkən obrazı ilə üzləşirik. Müəllif onun ömrünün çox mühüm bir anını – şərdən xeyirə dönüş məqamını təsvir edir. Əslində bu məqam tiryəkinin taleyinin həll olunduğu psixoloji-idraki andır.

«Tiryəki» psixoloji hekayədir. Müəllif əhvalatı obrazın dili ilə nəql edir. Göstərir ki, əfyuna aludə olmuş bir şəxs günlərin birində düşüncəyə dalır. Öz-özünə danışıb pis bir yol tutduğunu söyləyir. Anlayır ki, tiryək onun cismini zəif, idrakını sönük etmiş, xalq arasında hörmətdən salmış, qəribə hala düçar etmişdir. O, özünün sağlam, yoxsa xəstə, məst, yoxsa huşyar, ayıq, yoxsa yuxulu olduğunu anlaya bilmir. Düşüncə və götür-qoy içərisində öz faciəvi halını dərk edən tiryəki iradəsini toplayıb bu pis əməldən imtina edir. Beləliklə, ağıl və iradə nəticəsində o, yenidən normal həyata qayıdır. Göründüyü kimi, hekayədə insanın öz səhvini dərk prosesi idraki-psixoloji şəkildə real görünən bir epizoda sığışdırılmışdır. Deməli, insan ağlı, iradəsi sayəsində ən pis adət və vərdişdən belə yaxa qurtara bilər. Sənətkar başqa nalayiq vərdiş və adət yolu tutanlara da bu cür davranmağı, pis əməldən imtina etməyi məsləhət görür:

Çoxun gördük edib ol vəz'i təğyir,

Xilas oldu ziruyi-əqlü tədbir.

Bolub əmsalü əqran içrə sərxeyl,

Dəxi ol şumə hərgiz etmədi meyl,

Qamu tiryakilərğə bimələlət

Zəhi dövlət nəsib olsa bu halət.

«Yoxsul kişinin varlanması» hekayəsində hökmdar və rəiyyət məsələsi qoyulur. Müəllifin «*mö'mini-müflis*» adlandırdığı dərvişxislət bir kişi tamamilə yoxsullaşır. Ailə möhtac vəziyyətə düşür, yeməyə çörək tapmır. Çarəsiz qalan kişi şahın yanına gedib kömək üçün ona müraciət edir. Şahın əmri ilə ona iki quru çörək verirlər. Mömin kişi bazarda çörəklərin birini balığa, digərini isə duza dəyişdirib evə gəlir. Evdə balığı təmizləyərkən onun qarnından iki çox qiymətli dürr çıxır. Çox keçmir ki, balıq və duz satan gəlib quru olduğu bəhanəsilə çörəkləri geri qaytarır. Ancaq balıq və duzu kişidən almayıb gedirlər. Bəlli olur ki, bunlar şahın adamları imiş. Yenə bir az sonra şahın adamları gəlib çörəkləri kişidən alıb gedirlər. Çünki çörəklərdə «ərənlər sirri» vardır. Kişi dürləri baha qiymətə satıb varlanır. Amma o, öz əvvəlki sadə və mömin xarakterini dəyişmir. Varlandığı səbəbindən təkəbbürə qapılmır. Beləliklə, hekayədəki həm şah, həm də təsvir olunan kişi müsbət obraz kimi yadda qalır. Buradakı şah obrazı ədalətli, rəiyyətpərvər bir şəxs kimi diqqəti cəlb edir. İdeyanın təlqinində əsas qayə hökmdar və rəiyyət probleminə, ədalətli, rəiyyətpərvər, insansevər hökmdar məsələsinə yönəldilir. Bu ideya orta əsrlər şərq ədəbiyyatının izlədiyi və təbliğ etdiyi ən mühüm intibah problemlərindən biri idi. Həmin ideya ədəbi düşüncədə daim diqqət mərkəzində saxlanılmışdır.

Ədəbiyyat

1.Araslı H. XVII-XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı, 1956

2.Azəroğlu B. Əmani. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1965, 10 iyul

3.Azəroğlu B. Məhəmməd Əmaninin yaradıcılığında şifahi xalq ədəbiyyatının təsiri. «Azərbaycan» jur., 1965, №12

4.Azəroğlu B. Məhəmməd Əmani. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1966, 10 oktyabr

5.Azəroğlu B. Məhəmməd Əmani. Bakı, 1977

6.Azadə R. Azərbaycan epik şeirinin inkişaf yolları (XII-XVII əsrlər). Bakı, 1975

7.Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası. 20 cilddə, VI c. (XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı). Bakı, 1988

8.Azərbaycan klassik ədəbiyyatından seçmələr. 3 cilddə, III c. (XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan şeiri) (təkrar nəşr). Bakı, 2005

9.Babayev Y. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (XIII-XVIII əsrlər). Bakı, 2018

10.Əmani Məhəmməd. Əsərləri (tərtib edəni: Səfərli Ə.). Bakı, 1983; 2005

11.Hikmət İ. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 2 cilddə. II c., Bakı, 1928

12.Hikmət xəzinəsi. Bakı, 1992

13.Onullahi S. Məhəmməd Əmani haqqında tədqiqat. – Azərb. SSR EA xəbərl. (ədəb., dil və inc. ser.). 1978, №3

14.Rzayeva Z. Məhəmməd Əmaninin dilində hal kateqoriyasının bəzi xüsusiyyətləri. Azərb. SSR EA xəbərl. (ədəb., dil və inc. ser.). 1973, №4

15.Rzayeva Z. Məhəmməd Əmani haqqında tədqiqat əsəri. «Ulduz» jur., 1986, №1

16.Sadiq bəy Əfşar. Məcməül-xəvas (tərtib edəni: Bağırov Ə.). Bakı, 2008

17.Səfərli Ə. XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan epik şeiri. Bakı, 1982

18.Səfərli Ə., Yusifli X. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (qədim və orta əsrlər). Bakı, 2008

19.Quliyeva M. Şərq poetikasının əsas kateqoriyaları. Bakı; 2010

METHOD AS ONE OF THE PRINCIPLES OF ARTISTIC REFLECTION
METOD BƏDİİ ƏKS ETDİRMƏNİN PRİNSİPLƏRİNDƏN BİRİ KİMİ

Ulduz Fərhad Qəhrəmanova,

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, "Ədəbiyyat" kafedrasında dosent əvəzi Orcid İD: 0009-0003-4418-9319

Abstrakt:Bütün sənət əsərləri mövzun həyatdan götürür. Rəngarəng həyat hadisələrini, insanların mübarizəsini və fəaliyyətini, onların cəmiyyətdəki mövqeyini yazıçı bədii söz və obrazlarla əks etdirir. Buna bədii ək etdirmə deyilir və **bədii əks etdirmənin də prinsipləri** vardır və bunlar aşağıdakılardır: Məzmun; Forma; Metod; Üslub; İdeya; Sənətkar qayəsi; Müasirlik duyğusu; Tarixilik; Mövzu və s.

Təkcə yazıçının həyatı müşahidə etməsi, öyrənməsi əksetdirmə prindiplərinin tələblərinə uyğun əsər yazmağa hazır olması demək deyil. Bəzən həyati müşahidələr aparmadan elə güclü, dəyərli və orijinal əsərlər yazılır ki, oradakı təsvir üsuluna, əks etdirmə prinsiplərinə şübhə yeri qalmır. Məsələn: Ədəbiyyatşünas Rafiq Əliyevə əsasən, Seyran Səxavətin "Nekroloq" əsəri bu cəhətdən maraqlıdır. Belə ki, yazıçı heç də ABŞ prezidenti Corc Buşu görməyib və onun qızının toyunda da iştirak etməyib. Amma yazıçı çox canlı təsvir vasitələrindən elə istifadə edib ki, sanki bizə elə gəlir ki, yazıçı həqiqətən Corc Buşun qızının toyunda "iştirak edib", qaçqın şəhərciyində çadırdan-çadıra köçən bəy-gəlin toyunu da görüb.

Bu sənət əsərinin mənbəyi həyat olsa da, onu bədii təfəkkür səviyyəsində əks etdirməyin də öz yolları vardır. Bu yollar: Metodlar; Üslublardır

Açar sözlər: Bədii ək etdirmə, metod, yazıçı

Abstract:

All works of art take their subject from life. The writer reflects colorful life events, people's struggle and activities, their position in society with artistic words and images. This is called artistic reproduction and there are also principles of artistic reflection, and these are the following: Content; Form; Method; Style; Idea; Artist's goal; Sense of modernity; Historicity; Theme, etc.

Just because a writer observes and studies life does not mean that he is ready to write a work in accordance with the requirements of the principles of reflection. Sometimes, without making vital observations, such powerful, valuable and original works are written that there is no doubt about the method of description and principles of reflection. For example: According to literary critic Rafig Aliyev, Seyran Sakhavat's "Obituary" is interesting in this respect. Thus, the writer did not even see US President George Bush and did not attend his daughter's wedding. But the writer used very vivid means of description in such a way that it seems to us that the writer really "attended" the wedding of George Bush's daughter and saw the wedding of the bride and groom who moved from tent to tent in the refugee camp.

Although the source of this work of art is life, there are also ways to reflect it at the level of artistic thinking. These ways are: Methods; Styles

Keywords: Artistic reproduction, method, writer

Bütün sənət əsərləri mövzun həyatdan götürür. Rəngarəng həyat hadisələrini, insanların mübarizəsini və fəaliyyətini, onların cəmiyyətdəki mövqeyini yazıçı bədii söz və obrazlarla əks etdirir. Buna bədii ək etdirmə deyilir və **bədii əks etdirmənin də prinsipləri** vardır və bunlar aşağıdakılardır:

- Məzmun
- Forma
- Metod
- Üslub
- İdeya
- Sənətkar qayəsi
- Müasirlik duyğusu
- Tarixilik
- Mövzu və s.

Təkcə yazıçının həyatı müşahidə etməsi, öyrənməsi əksetdirmə prindiplərinin tələblərinə uyğun əsər yazmağa hazır olması demək deyil. Bəzən həyati müşahidələr aparmadan elə güclü, dəyərli və orijinal əsərlər yazılır ki, oradakı təsvir üsuluna, əks etdirmə prinsiplərinə şübhə yeri qalmır. Məsələn: Ədəbiyyatşünas Rafiq Əliyevə əsasən, Seyran Səxavətin "Nekroloq" əsəri bu cəhətdən maraqlıdır. Belə ki, yazıçı heç də ABŞ prezidenti Corc Buşu görməyib və onun qızının toyunda da iştirak etməyib. Amma yazıçı çox canlı təsvir vasitələrindən elə istifadə edib ki, sanki bizə elə gəlir ki, yazıçı həqiqətən Corc Buşun qızının toyunda "iştirak edib", qaçqın şəhərciyində çadırdan-çadıra köçən bəy-gəlin toyunu da görüb.

Bu sənət əsərinin mənbəyi həyat olsa da, onu bədii təfəkkür səviyyəsində əks etdirməyin də öz yolları vardır. Bu yollar:

- Metodlar
- Üslublardır

Metodologiya müstəqil vahid elmi-nəzəri kateqorial sistem kimi XIX-XX əsrlərdə formalaşmışdır. Ədəbiyyatşünaslığın metodologiyası ədəbiyyatı tədqiq metodları haqqında öyrənən elmdir. Hegelə görə, metod idrak alətidir. Ədəbiyyatşünaslığın metodu ədəbiyyatı mənşəyindən müasir dövrünədək vahid poetik-estetik sistem kimi dərk etmək vasitəsidir.

Bədii metod bir qrup yazıçıya məxsus olub onların yaradıcılığında istifadə edilən estetik fikirdir. Bədii metod konkret bir yazıçı dünyagörüşünün sosial tarixi şəraitdə ifadə vasitəsidir. Metod vasitəsilə sənətkarın dünyagörüşü ilə onun sinfi baxışları arasında təzadı müəyyənləşdirmək mümkündür.

Bədii metod ədəbi cərəyanın nəzəriyyəsi kimi çıxış etsə də, bədii metodla ədəbi cərəyan həmişə üst-üstə düşmür. Bədii metod həyatı mənimsəmək və əks etdirmək üçün tətbiq olunan qabaqcıl yaradıcılıq prinsiplərinin vəhdətidir. Bədii metodun üzə çıxmasında 3 prinsip əsas götürülür.

- Həyatı qiymətləndirmə prinsipi: Bədii metod ilə həyatı görmə, ona münasibət göstərmək, başqa sözlə gerçəkliyin müəyyənləşdirən konsepsiyadır.
- Hadisə və əhvalatları seçmə prinsipi

- İnsan xarakterlərinin və onları əhatə edən şəraitin inikası, tipikləşdirilməsi prinsipidir. Bu prinsip yazıçının həyatının hansı sahəsinə nüfuz etməsindən tumuş bütöv ədəbi prosesləri əhatə edir.

Bədii metod XIX əsin II yarısından geniş yayılmağa başlamış XX əsrin 20-ci illərindən isə çox geniş mübahisə obyekti olmuşdur. Bədii metod yazıçını müəyyən zaman və dünyagörüşü əsasında birləşdirərək onları əhatə olunduqları aləmi necə görmələrini dərk etməsini, hansı üsul və vasitələrlə ümumiləşdirmə priyomlarını tipikləşdirmə forması ilə həyatı daha bədii canlandıra bilməsi haqqında təsəvvür verir.

Xalid Əlimirzəyevə görə, metod sənətin, bədii ədəbiyyatın varlığını, mövcudluğunu şərtləndirən əsas yaradıcılıq prinsiplərindən biridir. Metodsuz nə həqiqi mənada elm, nə incəsənət, nə də bədii ədəbiyyat mövcud deyil. Metod yazıçının həyata faktlarla yanaşma üsuludur. Yazıçı məz bu yanaşma üsuluna əsaslanaraq obrazları fərdiləşdirir, ümumiləşdirir, təsvir edir.

Metod bütöv ədəbii proseslə bağlı olur, yəni metod **bütöv zaman kəsiyini** əhatə edir. **Ədəbi cərəyan** isə **müəyyən bir zaman kəsiyini** əhatə edir. Ona görə də, ədəbi cərəyan konkret bir dövrü əhatə etdiyinə görə, **konkret ədəbi proseslə** bağlıdır. Yəni **ədəbi cərəyanlar dövrə uyğun olaraq çox, metodlar isə sayca azdır.** Deməli, 2 yaradıcılıq metodu vardır:

- Realist metod
- Romantik metod

"Timofayev deyirdi: Bütün "izm"lər cərəyandır. Lakin yaddan çıxarmaq lazım deyil ki, bütün "izm"lər metod əsasında yaranıb". (Yusifoğlu Rafiq, (2001), s. 16)

Bədii əks etdirmə realist və romantik səpgidə qələmə alınmış sənət əsərlərinin metodu və üslubu, özəyi və mənbəyidir.

Ədəbiyyat:

1.Xalid Əlimirzəyev, (2008) "Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları", Bakı

2. Mir Cəlal, Pənah Xəlilov,(2005) "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları", Bakı, Çaşıoğlu

3. Məmməd Əliyev, (2012) "Ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsasları", Bakı

9. Məhəmmədəli Mustafayev, (2021) Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, Bakı

4.Nizaməddin Şəmsizadə, (2012) "Ədəbiyyat nəzəriyyəsi", Bakı

5. Rafiq Yusifoğlu, (2001) "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları", Bakı

CONNECTORS THE DEVICE THAT CONNECTS THE TEXT IN "KITABI-DADA GORGUD".

BAĞLAYICILAR “KİTABİ-DƏDƏ QORQUD”DA MƏTNİ BAĞLAYAN VASİTƏ

Nərmin Mehdiyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,Müasir Azərbaycan dili kafedrasının müəllimi

ORCİD:0009-0001-9072—8702

Xülasə

Məqalədə bağlayıcıların mətni bağlayan vasitə kimi rolundan bəhs edilir. Həmçinin Bağlayıcıların növlərinin, əsasən də sual ədatının bağlayıcı vasitə kimi rolu müəyyənləşdirilir. Məqalədə bağlayıcılar haqqında ümumi mənzərə “Kitabi -Dədə Qorqud” dastanına mənsub olan mətinin nümunələri əsasında araşdırılmışdır. Mətndəki bağlayıcı növlərinə aid olan nümunələr seçilərək məntdəni funksiyası müəyyənləşmişdir. «Kitabi-Dədə Qorqud»un dilindəki mürəkkəb sintaktik bütövlərdə açar söz iştirak edirsə də, o, mətn komponentlərinin hamısını əlaqələndirməyə bilir, eləcə də, mətn boyu açar sözün iştirak etdiyi mürəkkəb sintaktik bütövlərə az-az təsadüf olunur. Açar sözün ilk cümlələrdən başqa növbəti sintaktik vahidlərdə ifadə olunmaması və bununla belə, həmin funksionallıqda qalması “Kitabi-Dədə Qorqud”un dilindəki mürəkkəb sintaktik bütövlər üçün xarakterik haldır.

Açar sözlər: bağlayıcı,əlaqə, məna, mətn

Summary

The article talks about the role of conjunctions as means of closing the text. Also, the role of the types of conjunctions, mainly the question habit, as a means of conjunction is determined. In the article, the general picture of connectives is examined based on the examples of the text belonging to the "Kitabi-Dada Gorgud" epic. The textual function was determined by selecting the examples related to the types of connectors in the text. Although the key word is involved in the complex syntactic entities in the language of "Kitabi-Dade Gorgud", it does not know how to connect all the text components, as well as the complex syntactic entities in which the key word is involved are rarely encountered throughout the text. It is typical for complex syntactic units in the language of "Kitabi-Dada Gorgud" that the key word is not expressed in the next syntactic units except for the first sentences and remains in that functionality.

Key words: conjunction, connection, meaning, text

Giriş

Mətndaxili əlaqələr, onların struktur, semantik parametrləri, ümumiyyətlə, mətn dilçiliyi üçün önəmli əhəmiyyət kəsb edir. Dilçilik tədqiqatlarının bilavasitə obyektiv-kommunikativ baxımdan tam dil vahidlərinin mahiyyət etibarilə ayrılması meyarı olan qrammatiklik anlayışının özü müasir mətn dilçiliyində əlaqəlilik anlayışından asılı vəziyyətə salınmışdır. Belə yanaşma çərçivəsində təbiidir ki, əsas diqqət mətndəki formal əlaqə vasitələrinə yönəldilir. Mətndaxili əlaqəliliyi təmin edən vasitələrin öyrənilməsinə bir çox tədqiqatlar həsr olunmuşdur. Lakin abidələrin dili bu istiqamətdə az öyrənilmişdir. Məqalənin işi məhz bu vacib problemə həsr olunub.

"Kitabi –Dədə Qorqud"da mətni əlaqələndirən vasitələr" mövzusunda yazılmış məqalənin əsas məqsədi qədim türk eposu-"Kitabi-Dədə Qorqud"da mətnin əsas əlaqələndirici vasitələrini-bağlayıcıları sistemli öyrənməkdir.

Məqalədə qarşıya qoyulan əsas vəzifələr:

- "məgər" ədatının mətn bağlayan vasitə kimi tədqiqi;
- "və" bağlayıçısının "Kitabi –Dədə Qorqud" mətnində mətn əlaqə vasitəsi kimi;
- "ya" bağlayıcısının mətindaxili əlaqə yaradan vasitə kimi mətndəki rolunu araşdırmaq;

1. "Kitabi-Dədə Qorqud"da mətni bağlayan vasitə kimi.

Bağlayıcılar və ya **bağlayıcı sözlər** cümlələri və ya bəndləri birləşdirən söz və ya ifadələrdir. Bağlayıcılar bağlayıcılar, ön sözlər və ya zərflər ola bilər və həm danışıq, həm də yazılı ingilis dilində tez-tez istifadə olunur. Bağlayıcılar yazıçıya sözlərini bir-birinə bağlamağa kömək edən funksional sözlərdir. Onlar sözlərin yöndəmsiz və anlaşılmaz səslənmədən bir-birindən digərinə axmasına və keçməsinə kömək etdikləri üçün cümlənin yapışdırıcısı rolunu oynayırlar. Bağlayıcılar olmadan yazılı cümlə və ya danışıq cümləsi çox məna kəsb edə bilməz. Bağlayıcılardan istifadə yazı bacarıqlarını gücləndirir. Bağlamalar - söz və ifadələri bir-birinə bağlayır. Məsələn: nə vaxt, əvvəl, ikən, belə, çünki, bəri, harada, sonra, nə qədər, nə qədər, hələ, bir dəfə, o, əgər

Nümunə olaraq göstərilən bağlayıcılardan əlavə olaraq mətni bağlayan vasitə kimi sual ədatları da bağlayıcı funksiyasın yerinə yetirir. "Kitabi -Dədə Qorqud" dastanından gətirilən nümunələrdə **sual ədatı bağlayıcı vasitə kimi iştirak edir.** ***Məgər*** *sultanım,genə yazın bugayı saraydan çıxardılar. Üç kişi sag yanından Üç kişi sol yanından dəmür zəncirlə bugayı tutmuşlardı. Gəlüb meydan ortasında qoyu verdilər.* ***Məgər*** *sultanım Dirsə xanın oglancıgı üç dəxi ordı uşagı meydanda aşuq oynarlardı.Bugayı qoyu verdilər.Oglancıqlara "qaç "dedilər.Ol üç oglan qaçdı. Dirsə xanın oglancıgı qaçmadı. Ag meydanın ortasında baxdı-turdı. Buga dəxi oglana sürdi gəldi.*[1,s.102]

Dilçilik ədəbiyyatında tema ilə üst-üstə düşməyən başlanğıc hissəsini antetema adlandırırlar və belə formul edirlər: AT - T - R

"AT-burada antetema, T-tema, R -remadır. Diqqət edilsə, aydın olar ki, şərti olaraq antetema temanın tərkib hissəsi kimi götürülür."[3,s.52]

Antetema ilk sintaktik bütöv üçün maraqlıdır. Sonrakı mürəkkəb sintaktik bütövlərdə mətnarası semantik-qrammatik əlaqə kontekstualdır və asanlıqla müəyyənləşdirilə bilər.

"Kitabi -Dədə Qorqud" dastanındakı boyların başlanğıc cümlələrini bu baxımdan nəzərdən keçirək:

1. Rəsul əleyhüssəlam zamanına yaxın Bayat boyundan , Qorqud Ata derlər bir ər qopdu [1,s.11]-«Müqəddimə».

2. Xanım hey, bir gün Qamğan oğlu xan Bayandır yerindən durmuşdu [1,s.6]-I boy

3. Bir gün... Salur Qazan yerindən durmuşdı [1, s.28].-II boy.

4. Xanım hey, Qamğan oğlu Bayandır yerindən durmşdu [1, s.42]-III boy

5. Xanım hey, bir gün Ulaş oğlu Qazan bəy yerindən durmuşdu [1, s.63]-IV boy

6. Xanım hey, məgər xanım, Oğuzda Duxa Qoca oğlu Dəli Domrul derlərdi bir ər vardı [1, s.84]-V boy

7. Xanım hey, Oğuz zamanında Qanlı Qoca derlərdi bir korbuz ər vardı [1, s.92]-VI boy

8. Xanım hey, Qamğan oğlu xan yerindən durmuşdu [1, s.106]-VII boy

9. Xanım hey, məgər xanım, bir gün oğuz otururkən üstünə yağı gəldi [1, s.112]-VIII boy

10. Xanım hey, Qamğan oğlu xan Bayandır yerindən durmuşdu [1, s.122]-IX boy

11. Oğuz zamanında Uşup Qoca derlər bir knşi vardı [1, s.131]-X boy

12. Məgər xanım, Trabuzan təkuru bəylərbəyi olan xan Qazana bir şahin göndərmişdi (14R)-XI boy

13. Üç ox, Boz ox yığnaq olsa Qazan evin yığmalardı [1, s.150]-XII boy.

Altı böyük başlanğıc eyni model üzrədir: məlum qəhrəman yerindən qalxmışdı. Həmin məlum qəhrəman "Oğuznamə"lərin məşhur qəhrəmanları olduqları üçün orada qeyri-muəyyənlik əlaməti yoxdur, bəzi təyinlər var. Bu boylardakı ilk cümlə başlanğıc rolunu oynayır və antetemaya ehtiyac qalmır, tema-rema bölgüsü müxtəlif xəbər qrupu ilə üst-üstə düşur.

«Kitabi-Dədə Qorqud»un dilindəki mürəkkəb sintaktik bütövlərdə açar söz iştirak edirsə də, o, mətn komponentlərinin hamısını əlaqələndirməyə bilir, eləcə də, mətn boyu açar sözün iştirak etdiyi mürəkkəb sintaktik bütövlərə az-az təsadüf olunur.

Məgər xanım, Bayındır xanın bir buğası vardı, bir dəxi buğrası vardı. Ol bıığa qatı taşa buynız ursa un kibi ügidərdi. Bir yazın, bir güzin buğayla buğrayı savaşdırarlardı. Bayındır xan Qalın oğuz bəglərilə tamaşaya baxardı, təfərrüc edərdi.

Məgər sultanım, genə yazm buğayı samydan çıxardırlar. Üç kişi sağ yanmdan, üç kişi sol yanmdan dəmür zəncirlə buğayı tutmışlardı. Gdlüb meydan ortasında qoyu verdilər. Məgər sultanım, Dirsə xanın oğlancığı, üç dəxi ordı uşağı meydandn aşıq oynarlardı. Buğayı qoyu verdilər, oğlancıqlara «qaç» dedilər, Ol üç oğlan qaçdı, Dirsə xanın oğlancığı qaçmadı. Ağ meydamn ortasında baxdı-turdı. Buğa dəxi oğlana sürdi-gəldi. Dilədiki, oğlanı həlak qılaydı. Oğlan yumriğilə buğanın alnını qıya tıtıb çaldı. Buğa kötin - kötin getdi. Buğa oğlana sürdi, gerü gəldi. Oğlan yenə buğanın alnma yumruğilə qatı urdı. Oğlan bıı qatla buğanın alnına yumnğmı tayadı, sürdi, meyäanın bäşma çıqardı.

Bıığayla oğlan bir həmlə çəkişdilər. İki talusının üstinə buğänın köpük turdı. Nə oğlan yenər, nə buğa yenər. Oğlan fikr eylədi, aydm «Bir tama dirək ururlar, ol tama tayaq olır. Bən bunın alnına niyə tayaq olurbən-tuturbdn» -dedi. Oğlan buğanın alnından yumruğın gedirdi, yohndan savıldı. Buğıı ayağ üstinə tıuramadı, düşdi; dəpəsinin üstinə yıqıldı. Oğlan bıçağına əl urdı. Buğanın başını kəsdi [1, s. 36].

Verilmiş nümunədə buğa sözü açar funksiyasını daşıyaraq, başqa vasitələrlə yanaşı, mətn komponentlərinln əlaqələnməsinə xidmət edir.

Açar söz müxtəlif cümlələrdə - sintaktik bütövün tərkib hissələrində sinonimlərlə əvəz olunur.

Rəsul əleyhissəlam zəmamna yaqın Bayat boyından Qorqıud Ata diyərlər, bir ər qopdı. Oğuzm ol kişi təmam bilicisiydi, -nə diyərsə, olırdı. Gaibddn dürlü xəbər söylərdi. Həq-təala anın könlinə ilham edərdi [1, s. 31].

Birinci cümlədəki *Qorqud ata diyərlər bir* ər birləşməsi açar ifadə vəzifəsini yerinə yetirir. Onu ikinci cümlədə ol kişi birləşməsi, dördüncü cümlədə üçuncü şəxsin təkinə aid əvəzlik əvəz edir.

Açar söz ifadə olunmadan da öz funksiyasını qoruyub saxlaya bilir. Onun ilk cümlədə işlənməsi bəzən kifayət edir ki, növbəti cümlələrdə leksik vahid şəklində reallaşmadan nəzərdətutulur. *Xanım, Oğuzda Duxa Qoca oğlı D əli Domrul deyərlərdi, bir ər var idi. Bir quru çayın üzərinə bir köpri yapdırmışdı. Keçənindən otuz üç aqça alurdı, keçmiyənindən dögə-dögə qırq aqça alurdı.*

Məgər böylə edərdi? Anunçun ki, «məndən dəli, məndən gücli ər varmıdır ki, çıqa mənümlə savaşa, -deyirdi; mənim ərligim, bəhadirligim, cilasunligim, yigitligim Ruma, Şama gedə çavlana», - deyirdi [1,s. 79].

Burada açar ifadə mətn komponentlərini bir-birinə bağlayan Duxa Qoca oğlı Dəli Domrul deyərlərdi, bir ər birləşməsidir. Sonrakı cümlələrin hər birində həmin açar ifadə (söz) işlənməsə belə, onların hər birini tekstual mərkəzdən idarə edir və yaxın informativ blokda birləşdirir. Odur ki, sonrakı cümlələrin hər birinin əvvəlində həmin açar söz (ifadə) formal olaraq təsəvvür oluna bilir:

[Dəli Domrul] bir quru çayın üzərinə bir köpri yapdırmışdı. [1,s. 79].

[Dəli Domrul] keçənindən otuz üç aqça alurdı, keçmiyənindən dögə-dögə qırq aqça alurdı.

[Dəli Domrul] bunı neçün böylə edərdi? və s.

Ümumiyyətlə, açar sözün ilk cümlələrdən başqa növbəti sintaktik vahidlərdə ifadə olunmaması və bununla belə, həmin funksionallıqda qalması "Kitabi-Dədə Qorqud"un dilindəki mürəkkəb sintaktik bütövlər üçün xarakterik haldır. Belə nümunələrdə açar söz mənsubiyyət şəkilçiləri, əvəzliklər, daha çox üçüncü şəxsə aid xəbərlərlə əvəz olunur. Açar sözün növbəti cümlələrdə işirak etməməsi bəzən mətn komponentlərinin əlaqələnməsinə xidmət göstərir.

Mürəkkəb sintaktik bütöv burada tamamlana bilərdi. Çünki informasiyalar və onların həcmi buraya qədər olan hissəni bir sintaktik mətn kimi qəbııl etməya imkan verir. Ancaq növbəti cümlədə açar-subyektin ifadə olunmaması onu və ondan sonra gələn sintaqmaları əvvəlki cümlələr ilə formal baxımdan bağlayır və mürəkkəb sintaklik bütövün hüdudları genişlənir:

Dəpəgöz oldığı Salaxana qayasnaı gəldi. Gördi, Dəpəgöz günə qarşu arxasın vermiş. Yalnız çəkdi, belindən bir ox çıqardı. Dəpəgözün yağrına bir ox urdı. Ox keçmədi, paralandı. Bir dəxi atdı. Ol dəxi parə-parə oldı. Dəpəgöz qocalara ayıtdı; «Bu yerin sinəgi bizi üşondirdi» -dedi. Basat bir dəxi atdı. Ol dəxi paralandı, bir parəsi Dapəgözün öginə düşdi. Dəpəgöz sıçradı, baqdı. Basat gördi,ənlin-əlinə çaldı; qas-qas güldi. Qocalara aydır. «Oğuzdan yenə bizə bir türfəndə qızı gəldi», -dedi. Basatı öginə qatdı, tıtdı. Boğazdan saımdırdı. Yatağına gətürdi. Ədüginin quncına soqdı. Aydır. «Mərə qocalar, ekindi əoqti munı mana çevirəsiz, yiyəm» -dedi. Yenə uyıdı [1,s. 101].

"Kitabi-Dədə Qorqud"da **"və"** bağlayıcısı mətni bağlayan ən mühüm vasitə kimi çıxış edir . Sozü, söz birləşməsini, cümlə və mürəkkəb cümlənin hissələrini bağlamağa xidmət edən bu bağlayıcı ərəb mənşəli alımma olsa da, onun funksiyası çox mühümdür.

Şifahi nitqdə **"və"**nin daha çox yazılı nitqdəki geniş funksiyasını əsasən daha zəngin vasitələr ifadə edir *(məs.: hə, onu // bunu da deyim, həm / həm də, amma, ancaq, lakin, orası da // burası da var, bir də ki, sonra...)* [5,s.32]Qeyd edək ki, bu vasitələrin yazılı nitqdə də rolu çoxdur.

"Kitabi-Dədə Qorqud"da, eləcə də başqa eposlarda dəxi, (genə), körəlim, görək, hə, di və s. ədatlar, modal sözlər danışıq dilinin təsiri kimi çıxış edərək "və"nin yazı ənənəsindəki funksiyasını yerinə yetirməyə xidmət göstərir.

"Kitabi-Dədə Qorqud"da cəmi bir yerdə "və" bağlayıcısı əvvəldə də gəlir. *Mənim çəkişdiyim, mənim qılınc çalıb baş kəsdiyim görgil, öyrəngil.*

***Və** həm bizə pusu olğıl, oğul,—dedi* [*3,s.73*] .

Ümumiyyətlə götürdükdə isə, epos ənənəsində süni yolla mürəkkəb cümləni genişləndirməyə az rast gəlinir. Eposların nəşrində mətnin poetik-semantik, poetik-qrammatik struktur incəliyinin nəzərə alınması vacibdir. Bu məsələ aktual üzvlənmə ilə qırılmaz şəkildə bağlıdır.

"Mətnin kəmiyyət xarakteristikası (parametri) da başqa baxımlar kimi çümlə ilə müqqyisədə aydınlaşır." [4,s.56]

Azərbaycan eposlarında dilin qrammatik və üslubi-poetik qanunauyğunluğu aktual üzvlənmə baxımından da öz əksini mətnin təşkilində tapır.

"ya" bağlayıcısı.

«Kitabi-Dədə Qorqud»un dilində ınətnlər bəzən dialoqlar şəklində qurulduğundan dialoji nitq strukturu da mürəkkəb sintaktik bütövlərin komponentlərini əlaqələndirir.

Əzrayıl aydır "Mərə, dəli qavat, mana nə yalvararsan, allah-təalaya yalvar. Mənim də əlümdə nə var. Mən dəxi bir yumuş oğlanıyam" -dedi.

*Dəli Domrul aydır: **"Ya** pəs can verən, can alan allah təalamıdır?"*

Bəli oldur!-dedi.

*Döndi Əzrayilə: **"Ya** pəs sən nə eyloməkluqdasant Sən aradan çıqğıl, mən allah-təala bilə xəbərləşim", -dedi.* [1, s.80-81].

Həm, həm də, və həm

*...Basat aydır, "Yoğ, ağ saqallu əziz baba, vararam", didi. Əsləmədi, biləgindən bir tutam oq çıqardı, belinə soqdı. Qılıcın **həm** quşandt. Yayın qarusına hımqdı. Ətəklərin qıvardı. Babasının-anasının əlini öpdi, hələllaşdı, "xoş qalun" -dedi.* [1, s. 87].

*Dədə Qorqud döndi. Oğuza gəldi. Aydır: " Bönqlu qoca ilə Yapağlu qocayı Dəpəgözə verün, aşın pişürsün! " –dedi." **Və həm də** gündə iki adam ilə beş yüz qoyun istədi"-dedi. Bunlar dəxi razı oldı*

Ki,kim

*Basat əlinə aldə. Adı görklü Məhəmmədə salavat gətürdi. Sügüligi Dəpəgözün gözünə eylə basdı **kim**, Dəpəgözün güzi həlak oldı. Şöylə nərə urdu, hayqördı **kim**, tağ və taş yanguləndi.Basat sıçradı. Qoyun içinə mağaraya güşdi. Dəpəgöz bildi **kim,** Basat mağaradadır.*

Bu bağlayəc dastandaı yalnız mürəkkəb cümlənin komponentlərini bağlayır.

***Əgər** bağlayıcısı.*

Altun dağı Alayğırı bilürüz bəkilindir

Bəkil qanı?

Qara polad uz qılıcun Bəkilindür

Bəkil qanı?

Əgnün dəği dəmir tonun Bəkilindür

Bəkil qanı?

Yanun dağı yigitlər Bəkilindür

Bəkil qanı?

***Əgər** Bəkil bunda imiş isə,*

Gecəyədəkin cəng edəydik,

Ağca tozlu qatı yaylar tartışaydıq,

Ağ yeləkli ötkün oxlar atışaydıq.

Sən Bəkilin nəsisən, oğlan, degi mizə!-dedi. [1.s.108]

*Kafir aydır: "Oğlan, alın dunsa tənrinəmi yalvarursan?Sənin bir tənrin varsa, mənim yetmiş iki bütöanam var!"-dedi. Oğlan aydır:"**Ya** asi məlun, sən pütlərünə yalvarırsan, mən aləmləri yokdan var edən allahıma sığındım"-dedi.*

*Həq təala Cəbrayilə buyurdı kim: **"ya** Cəbrayil, var, şol quluma qırq ərcə qüvvət verdim"-dedi.*[1.s.109]

*Qazan aydır: "Ölülərinizdə andan yorğa yoqdır, həp ana binərəm!"-dedi. Övrət aydır: "Vay, sənin əlündən **nə** yer yüzində dirimiz **nə** yer altında ölümüz qurtulurmış!"-dedi. Gəldi, təkura atdır: "Kərəm eylə, ol tutarı quyudan çıqar. Qızcığazın belini üzər, yer altunda qızçuğazıma binərmiş. Qalan ölülərimizi cəm edərmiş. Həm ölülərimiz içün verdügimüz aşı əllərindən çəkübalub yeər imiş. Anun əlindən nə ölümiz, nə dirimiz qurtulurmış! Dinin eşqinə, ol əri quyıdan çıqar,-dedi.*

*Vardılar, Qazanı quyudan çıqarub gətürdilər. Ayıtdılar:"And iç **kim**, bizim elümizə yağılığa gəlməyəsən. **Həm** bizi ög, Oğuzi sındırğıl, səni qoyu verəlim, var get!"-dedilər. Qazan aydır: "Vallah, billah, toğrı yolı görər ikən əgri yoldan gəlmiyiyəyin!"-dedi. Ayıtdılar: "Vallah, qazan eyü and içdi",-dedilər. "Emdi Qazan bəg, di, bizi ög!"-dedilər.* [1.s.117]

Zəncirvarı və paralel əlaqəli komponentlərin ayrı-ayrılıqda və yaxud birlikdə çıxış etməsi iki baxımdan nə-zərdən keçirilə bilər: "*a) onları qarşılaşdırıb təhlil etmək mümkündür; b) onların vahid mətnin təşkilində birgə fəaliyyətindən də bəhs etmək olar."*[2, s.47]

Ümumilikdə götürsək belə nəticəyə gələ bilərik ki,

-leksik vahidlər, mənaca söz qrupları bədii mətnin (daha çox şer mətninin) struktur-formaca təşkilinə xidmət göstərir.

-qrammatik forma bədii mətnin struktur-forma detalına çevrilir.

-informasiya daşıyıcılarının eyni (ən azı yaxın) həcmdə olmaları struktur - forma amili rolunu oynaya bilir. Bu zaman tam sintaqmların hüdudları daxilində yarımçıq sintaqmların heca ölçüsü növbəti cümlədə də saxlanılır.

Nəticə

"Kitabi-Dədə Qorqud" şerlərində işlənən sinonim-cütlüklər konstruktiv funksiya da daşımalı olur; mətn vahidi hesab edilən şerlərin başlanğıcı ilə sonunu əlaqələndirməklə, mətn komponentlərini bir-birinə bağlayır, onların bütöv sintaktik vahid kimi təşkilinə xidmət edir.

"Kitabi-Dədə Qorqud"un dilində mətn təşkili üçün zəruri elementlərdən biri üslubiliyə xidmət edən dil detallarından istifadə edilməsidir.

"Kitabi-Dədə Qorqud"un dilində bədii surətlərin adlandırılmasında iki meyl müşahidə olunur: tekstual adlandırma və situativ adlandırma. Tekstual adlandırmada bədii mətnin əvvəlindən axrınadək obraz nominasiyası dəyişməz olaraq qalır;

bədii surət bir adla tanınır.

Situativ adlandırmada obrazın nominasiyası bədii informasiya yükündən, surəti səciyyələndirən keyfiyyətlərin qeyri-sabitliyindən asılı olarapq dəyişə bilir.

Əski mifoloji detallar, nağıl, dastan elementləri «Kitabi-Dədə Qorqud»un dilində ənənəvi məzmununu qoruyub saxlamaqla bərabər, yeni mahiyyət kəsb edir.

Bədii mətndə obrazın nitqi ilə müəllif təhkiyəsi bir-birindən fərqləndirilir.

Bədii mətnin ilk və son cümlələri xüsusi tekstual əhəmiyyət kəsb edir. Bədii mətn ünsürü olmaq etibarilə ilk cümlə xüsusi informasiya daşıyıcısına çevrilir, son cümlə teksti ümumiləşdirərək, məzmunca və həm də forma etibarilə tamamlayır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Kitabi-Dədə Qorqud, // -Bakı,- 1988,- 264 s.

2. Kazımov Q. Ş. Müasir Azərbaycan dili // Ş, Kazımov/ -Bakı, -2007,- 494s.

3. Məmmədov A. Mətn yaranmasında formal əlaqə vasitələrinin sistemi // A, Məmmədov/-Bakı: Elm, -2001, -285s.

4. Əlizadə Z. Azərbaycan dilində sintaktik paralellər-Azərbaycan dilçiliyi məsələləri // Z, Əlizadə/ ADU. -Bakı, -1981. -s.107.

5. Əlizadə Z.Ə. Türkologiyara cümlə problemi –Azərbaycan dilində sintaktik konstruksiyalar //Z,Əlizadə /- ADU. Bakı, -1987. -s.159.

TÜRK DÖVLƏTLƏRİ TƏŞKİLATI: TARİX VƏ ÇAĞDAŞLIQ

Faiq Qəzənfər oğlu Ələkbərli

dosent, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru,AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun
"Türk xalqlarının fəlsəfi fikir tarixi və müasir fəlsəfəsi" şöbəsinin müdiri
Azərbaycan, Bakı, H.Cavid prospekti-31,https://orcid.org/0000-0002-8865-568X

XÜLASƏ

Türk birliyi mövzusu ilə bağlı apardığımız araşdırmalardan sonra gəldiyimiz nəticəyə görə, son illərdə Türk birliyi ideyasının reallaşması yolunda ciddi irəliləyişlər var. Türk xalqlarının bir-birlərini daha yaxından tanıması, ortaq köklərə qayıdış səbəbindən gələcəyin birgə inşası düşüncəsi artmaqdadır. Eyni zamanda, Türk elm adamlarının qatıldığı konfransların, simpoziumların keçirilməsi, texnologiyanın inkişafı, özəlliklə də Türk dövlətləri arasında siyasi, iqtisadi, mədəni və hərbi əməkdaşlıqların güclənməsi bu istiqamətdə mühüm rol oynamışdır. Türk birliyinin yaradılmasına gəldikdə isə, bu ideyanın reallaşması istiqamətində müxtəlif fərqli fikirlərdən ortaq nəticəyə gəlməyə çox az qalmışdır. Başqa sözlə, biz türklər, mövcud istər müstəqil, istərsə də yarımmüstəqil Türk dövlətlərinin vahid siyasi birliyinin yaranması istiqamətində çox böyük bir məsafə qət etmişik. Həmçinin, Türk birlyinə gedən yolda Türk xalqlarının özünə inamı da bərpa olunmağa başlanmışdır. Bizim Türk xalqları olaraq yenidən dirilişimiz göz önündədir. Bizcə, bu milli diriliş Azərbaycan-Ermənistan arasındakı 44 günlük 2-ci Qarabağ müharibəsindən sonra özünü daha ciddi şəkildə ortaya qoymuşdur. Bu savaş yalnız Azərbaycan türklərini deyil, bütün Türk xalqlarını oyatmış, onlara yeni bir nəfəs vermişdir.

Doğrudur, son illərə qədər XXI yüzilin "Türk yüzili" olması şüarının fonunda baş verənlər heç də ürəkaçan olmamış, Türk birliyinin gerçəkləməsi məsələsi bir qədər arxa plana keçmişdir. Xüsusilə də, türkçülüyün, Türk birliyinin əsas mərkəzləri olan Türkiyə, Azərbaycan və Türküstanda antitürk dairələr tərəfindən türksüzləşdirmə prosesinin davam etməsi bəzi problemlərə yol açmışdır. Bu səbəbdəndir ki, ən ali səviyyədə - Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin, Türkiyə Cümhuriyyətinin Cümhurbaşqanı Rəcəb Tayyib Ərdoğanın, Türk dünyasının ağsaqqalı Nursultan Nazarbayevin dilindən belə dəfələrlə Türk birliyi fikri səsləndirilsə də, Türk dövlətləri daxilində bunu qulaqardına vuranlar, görməzlikdən gələnlər olmuşdur. Ona görə də hesab edirik ki, son dövrə qədər XXI əsrin "Türk əsri" olmasına ciddi əngəllər olmuşdur. Ancaq qardaş Türk xalqlarının və onun dövlət başçılarının Türk Keneş, Türk Dövlətlərinin Əməkdaşlıq Şurası, TÜRKSOY, Türk Mədəniyyəti, Türk Akademiyası, Türk Dövlətləri Təşkilatı, Türk Sərmayə Fondu və digər sahələrlə bağlı apardığı əməli siyasət nəticəsində türkçülüyə münasibətdə qeyri-sağlam mövqe tutanlarlar geri çəkilməyə məcbur olmuşlar və artıq yeni bir mərhələnin balanmasına start verilmişdir.

Türk birliyinə münasibətdə başlıca metod Türk xalqlarının, Türk dövlətlərinin fəlsəfəsinə əsaslanmaq və Türk Dövlətləri Təşkilatının yaranmasınnı mahiyyətini göstərməkdir. Burada əsas üsul bir tərəfdən Türk Birliyi siyasi-ideoloji fəlsəfəsindən çıxış etmək, digər tərəfdən buna qarşı yönəlmiş yad metodlara həssaslıq göstərməkdir. Burada əsas məsələ Türk Birliyi fəlsəfəsinin özünəməxsusluğunu tarixi-fəlsəfi və çağdaşlıq anlamda ifadə etməkdir. Eyni zamanda, məqalədə əsas məsələlərdən biri Türk birliyinin tarixinin qaynaqlarının və Tük

Dövlətləri Təşkilatının dünyada yeni güc mərkəzlərindən birinə çevrilməsinin əhəmiyyətinin dəyərləndirilməsidir.

Açar sözlər: Türk Keneş, Türk Birliyi, Qərbçilik, Avropa Birliyi, İslamçılıq, Avrasiyaçılıq, Güney Azərbaycan, Türk Dövlətlər Təşkilatı

METHODS FOR DEVELOPING ABSTRACT THINKING IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

İBTIDAI SINIF ŞAGIRDLƏRININ MÜCƏRRƏD TƏFƏKKÜRÜNÜN INKIŞAF ETDIRILMƏSI YOLLARI

Qasımova Maya Rəhim qızı

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan*,https://orcid.org/ 0000-0001-9116-4331

Xülasə. Məqalədə uşağın əqli inkişafı, təlimdə uğurlu olması üçün mücərrəd təfəkkürünün inkişaf etdirilməsinin vacibliyindən bəhs olunur. Qeyd olunur ki, mücərrəd təfəkkürsüz insan biliyi irəliləyə bilməz, çünki mücərrədlikdə insan idrakının müntəzəm yüksəlişi baş verir. Bu səbəbdən 6-7 yaşlı uşaqlarda mücərrəd təfəkkürün, məntiqi düşünmə qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsinin vacibliyi vurğulanır. Məqalədə 6-7 yaşlı uşağın əqli inkişaf səviyyəsini müəyyənləşdirmək, mücərrəd düşünmə qabiliyyətinin diaqnostikasını həyata keçirmək üçün sadə test tapşırıqları təklif edilir. Sinif və ev şəraitində uşaqların məntiqi təfəkkürünün inkişafında səmərəli ola biləcək yollar, oyun və təmrinlər təqdim olunur.

Açar sözlər: mücərrəd təfəkkür, məntiqi düşünmə qabiliyyəti, ibtidai sinif şagirdləri.

Abstract: The article examines the importance of developing abstract thinking in a child's mental development and in the success of his or her learning. It is noted that without abstract thinking human knowledge cannot develop, since continuous growth of human knowledge occurs in abstraction. For this reason, the importance of developing abstract thinking and logical reasoning skills in children aged 6-7 years is emphasized. The article offers simple test tasks to determine the level of mental development of a child aged 6-7 years and to diagnose the ability for abstract thinking. Here are presented methods, games and exercises that can be effective for developing children's logical thinking in the classroom and at home.

Key words: abstract thinking, logical thinking, primary school students.

Mücərrəd təfəkkürün formalaşması uşağın yalnız gələcək əqli inkişafı üçün deyil, həm də riyaziyyat, həyat bigisi, daha sonrakı siniflərdə fizika, həndəsə, astronomiya və s. kimi mürəkkəb akademik fənləri mənimsəməsi üçün vacibdir.

Mücərrəd təfəkkür nədir? Bir insanın həyatında mücərrəd düşünmə qabiliyyətinin olması, həqiqətən bu qədər vacibdirmi? Yoxsa, yalnız əyani olaraq gördüyümüzü düşünməklə kifayətlənib onsuz da keçinə bilərik? Mücərrəd düşüncə, yəni mücərrəd anlayışların formalaşması və onlarla müxtəlif əməliyyatların icrası hər birimizə xasdır. Hər bir insan zaman-zaman konkretlikdən uzaqlaşaraq mücərrəd düşünməli və detallara toxunmadan ətrafındakı dünyanı ümumi şəkildə dərk etmək üçün ümumi anlayışlarla fikir yürüdə bilməlidir. Bu, həyatda müəyyən hədəflər qoymaq, onlara doğru irəliləmək, qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək, yeniliklər yaratmaq üçün çox vacibdir. Bəzi hadisələrə kənardan, mücərrəd səviyyədə baxıldıqda, onu həll etməyin daha orijinal yolları mütləq tapılır.

Mücərrəd düşünmə bir insana gələcəyini planlaşdırdığı zaman da lazımdır. Biz gələcəyi görə bilmirik, lakin hər birimiz hədəflər qoyuruq, istəklərimizlə bağlı planlar qururuq və bütün bunlar məntiqi, mücərrəd təfəkkür sayəsində baş verir.

Mücərrəd təfəkkürsüz insan biliyi irəliyə hərəkət edə bilməz, çünki mücərrədlikdə insan idrakının müntəzəm yüksəlişi baş verir.

Mücərrəd təfəkkürün əsas xarakterik xüsusiyyəti onun formalarıdır. Çünki gözümüzdən uzaq olan hadisələr həyatımızda daima mövcuddur və onların bir təzahür forması olmalıdır. Buna görə psixoloqlar üç əsas forma ayırırlar: məfhumlar (anlayışlar), mühakimə və əqli nəticə.

Anlayış – müxtəlif əşyaları onlara xas olan ümumi xüsusiyyətlərinə görə seçən və bir qrupda birləşdirən təfəkkür formasıdır. Məsələn, "mebel" anlayışı altında birləşən əşyalar (masa, stul, divan, kreslo və s.) üçün ümumi cəhət gündəlik həyatda insana rahatlıq verməsidir. Əsas sadə anlayışlar artıq məktəbəqədər yaş dövründə uşaqlara öyrədilir, çünki başqa cür ətrafdakı dünyanı tam şəkildə dərk etmək mümkün deyil.

Mücərrədləşmənin əsas forması olan mühakimə – cisim və hadisə, onun əlamət və keyfiyyətləri, digər cisimlərlə əlaqə və münasibətləri ilə bağlı olanın təsdiq və ya inkar olunmasıdır. Başqa sözlə, mühakimə – ətraf gerçəkliyin cisim və hadisələri arasında əlaqə və münasibətlərin inikasını ehtiva edən dərketmə formasıdır. Mühakimədə cisim və hadisənin müəyyən keyfiyyətlərə malik olduğu, onlar arasında müəyyən əlaqə və münasibətlərin mövcudluğu təsdiq və ya inkar edilə bilər. Mühakimələr sadə və mürəkkəb, ümumi və xüsusi, iqrari və inkari, həqiqi və yanlış ola bilər. Hökmlərin həqiqi və ya yanlış olması nəyə istinad olunmasından asılıdır. Əgər insan reallığa uyğun olaraq obyektiv düşünürsə, onun yeritdiyi mühakimə həqiqi; reallığa zidd olaraq şəxsi maraqlarından çıxış edərək fikir yürüdürsə, yanlış ola bilər.

Əqli nəticə – bir neçə hökm (mühakimə) əsasında yeni hökmün çıxarılmasıdır. Adətən əqli nəticə tabeli mürəkkəb cümlələrlə ifadə olunur. Məsələn, Üçbucağın bütün bucaqları bərabərdirsə, üçbucaq bərabərtərəflidir. Şagirdlərə əqli nəticələr çıxarmağı sevən ədəbi personaş Şerlok Xoms haqqında müxtəlif hekayələr oxumaq da faydalı ola bilər.

6-7 yaşlı uşaqlarda mücərrəd-məntiqi təfəkkürün əlamətləri. Mütəxəssislər hesab edir ki, bu yaş dövrü artıq əyani təfəkkürdən mücərrəd təfəkkürə keçid üçün optimal dövrdür. Belə ki, məktəbə keçidlə uşaqların psixi inkişafında kifayət qədər yüksək inkişaf səviyyəsi müşahidə olunur: 6-7 yaşlı uşaq bir çox şeyi bilir və bacarır, müəyyən həyat təcrübəsinə sahibdir. Məsələn, ətraf aləmdə bələdləşir, müəyyən informasiyanı çətinlik çəkmədən yadda saxlayır, tapmacaların mənasını başa düşür və cavabını tapır, müəyyən bədii parçaları bilir, müəyyən hadisələr haqqında fikrini rabitəli şəkildə ifadə edir, kompüter oyunları ilə maraqlanır, şəkil çəkir, leqo ilə (və ya başqa xırda hissəciklərlə) müxtəlif quraşdırmalar edir və s. Lakin bununla belə, kiçik məktəb yaşlı uşağın təfəkkürü hələ inkişafın keçid mərhələsindədir və mücərrəd-məntiqi təfəkkürü kifayət qədər formalaşmış səviyyədə deyil. Uşağın əqli inkişaf səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün sadə test tapşırıqlarından istifadə etmək olar.

Mücərrəd düşünmə qabiliyyətinin diaqnostikası.

Artıq sözü tap.

- Lampa, fonar, günəş, şam
- Başmaq, səndəl, əlcək, qaloş
- İt, pişik, inək, canavar
- Eynək, göz, burun, qulaq
- Stol, stul, döşəmə, divan
- Şirin, turş, isti, acı
- Traktor, kombayn, xizək, maşın

- Şorba, sıyıq, qazan, bozbaş
- Ərik, şaftalı, pomidor, portağal
- Çinar, şam, qızılgül, küknar

Sözdə buraxılmış hərfləri yerinə qoy

a...a...(ağac), b...l..q (balıq), q...y...n (qoyun), g...n...ş (günəş), a...l...n (aslan)

Mənasına görə uyğun sözü seç.

1) Canavar: ağız = quş-? a) yumurta b) dimdik c) leylək d) yuva
2) Kitabxana: kitab = meşə-? a) gövdə b) ağac c) budaq d) söyüd
3) Quş: yuva = insan-? a) adam b) ev c) fəhlə d) ağıllı
4) Məktəb: oxumaq = xəstəxana-? a)həkim b) müalicə c) dərman d) xəstə

Əksmənalı söz seç.

Başlanğıc-...(son). Yaxşılıq-...(pislik)

Cavan-...(qoca). Güclü-...(zəif)

Barışmaq-...(küsmək). Tapmaq-...(itirmək)

Sözləri tap.

staa – (saat); çya – (çay); qzuu – (quzu); aşxma – (axşam)

Alınan nəticələrin təhlili.

Hər düz verilmiş cavab 1 balla dəyərləndirilir. Maksimal bal – 29 dur.

- 29-26 bal – məntiqi təfəkkürün üst səviyyəsi
- 25-22 bal – yüksək səviyyə
- 21-18 bal – orta səviyyə
- 17-14 bal – məntiqi təfəkkürün normadan aşağı səviyyəsi
- 13-10 bal – aşağı səviyyə
- 9-0 bal – kritik səviyyə

Nə üçün uşaqlarda mücərrəd təfəkkür inkişaf etdirilməlidir?

Məlumdur ki, uşağın təhsildə uğurlu olması üçün müəyyən səviyyədə mücərrəd təfəkkürə sahib olması vacibdir. Əgər valideyn uşağının məntiqi düşünməsində müəyyən problemlərin olduğunu görürsə və bu problemin həlli üçün müəyyən addımlar atmaq istəyirsə, mütləq olaraq mütəxəssislərin fikirlərinə diqqət etməlidir. Psixoloqlar hesab edir ki, təfəkkürün inkişafı – kifayət qədər uzunmüddətli və gündəlik olaraq əmək tələb edən bir prosesdir. Ola bilər ki, uşaq cəld və keyfiyyətli mücərrəd əqli əməliyyatlar aparmaq bacarığına təkbaşına yiyələnməkdə çətinlik çəkir. Bu səbəbdən valideynlər ona mücərrədləşdirmə vərdişlərinin yaranmasında kömək etməlidirlər. Pedaqoji-psixoloji təcrübədə kiçik məktəb yaşlı uşaqlarda mücərrəd təfəkkür bacarıqlarının formalaşdırlması, abstrakt düşünmə qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi üçün bir çox üsullar işlənib hazırlanmışdır.

Məntiqi təfəkkürü inkişaf etdirən oyun və tapşırıqlar.

Məlumdur ki, kiçik məktəb yaşlı uşaqlar üçün oyun fəaliyyəti hələ də əhəmiyyətli olaraq qalır və buna görə də abstrakt təfəkkürün inkişaf etdirilməsində effektiv şəkildə istifadə oluna

bilər. Bu üsul uşaqlar üçün kifayət qədər əyləncəli və maraqlıdır, onun köməkliyi ilə mücərrədləşdirmə bacarıqlarının təkmilləşdirilməsi yolunda mürəkkəb işi asanlıqla təşkil etmək mümkündür. Müəllim və valideynlər tapşırıq və oyunları özləri də düşünə bilərlər. Oyun və tapşırıqların darıxdırıcı olmaması üçün onları müəyyən hərəkət elementləri ilə "canlandırmaq" olar (qaçış, əl çalma, tullanma və s.). Oyuna yarış elementlərinin qatılması da uşaqları fəallaşdırır (kim daha tez deyər...). Məsələn, evdə valideynlərin istifadəsi üçün nə təklif etmək olar?

Sinonimlər-antonimlər.

Sinonim və antonimlərin tapılması ilə bağlı klassik oyunlar uşaqları həmişə cəlb edir. Onlar lazımi sözün tapılması ilə bağlı yarış xarakterli oyunları sevirlər. Bunu sadəcə şifahi şəkildə və ya sözü deyib topu bir-birinə ataraq təşkil etmək olar. Uşaqların həyat təcrübəsi ilə bağlı aşağıdakı sözlərdən istifadə etmək olar (mənaca yaxın): *dost-yoldaş, yaş-nəm, atmaq-tullamaq.*

Uşaqlar üçün nisbətən asan antonimlərin tapılmasını təşkil etmək olar. Məsələn, *dost-düşmən, cəsarətli-qorxaq*, *getmək-gəlmək* və s. Oyuna canlı marağı qorumaq üçün müxtəlif qaydalar tətbiq etmək olar. Məsələn, uşaq hər səhv cavaba görə bir bal itirir və sonra həmin ballarını geri qaytarmaq üçün qrupun müəyyən tapşırığını yerinə yetirməli olur (oxumaq, oynamaq, tapmacanın cavabını tapmaq, yanıltmac və ya şeir söyləmək və s.)

Cümləni tamamla.

Əvvəlki oyunda olduğu kimi, uşaqlardan biri cümlənin əvvəlini söyləyərək topu yoldaşına atır, o da cümləni tamamlayaraq topu geri qaytarır: *İtlər hürür, pişiklər isə .....(miyoldayır); Maşın gedir, təyyarı isə ....(uçur).* Tədricən oyunu mürəkkəbləşdirmək olar. Yəni cümləni sözlə deyil, cümlə ilə bitirmək tələb oluna bilər: *Ekskursiyaya gedə bilmədik, çünki ....(hava çox soyuq idi).*

Şifrəni aç.

İlk vaxtlarda bu oyunu təşkil etmək üçün şəkillərdən və ya sözün yazıldığı kartlardan istifadə etmək lazımdır. Tədricən, uşaq sözü fikrən hecalara bölməyi öyrəndikdən sonra şifahi şəkildə təşkil etmək olar. Tapşırığın mahiyyəti aşağıdakılardan ibarət ola bilər:

- Sözlərin ilk hecasını ayır və onlardan yeni söz düzəlt (deşifrə et): **sə**ki, **mə**lək, **ni**zə (səməni); **ya**maq, **ra**ket, **sa**at (yarasa); **qə**rənfil, **lə**lək, **bə**bir (qələbə);
- Sözlərin son hecasını ayır və ondan yeni söz düzəlt: ay**na**, sır**ğa**, ya**ra** (nağara)

"Sehirbaz oyunu"

Şagirdlərə hər hansı bir həndəsi fiqur çəkilmiş vərəq verilir. Və həmin həndəsi fiqur rəsminə müəyyən toxunuşlar etməklə onu hər hansı bir əşya təsvirinə çevirmək tapşırılır. Məsələn, dairə şəklindən çiçək, günəş, təkər, nəlbəki, qoğal şəkli yaratmaq.

"Məntiq qatarı"

Şagird qatarının vaqonlarını müəyyənləşdirmək üçün bir əlamət seçir. Bu, müəyyən bir rəng, forma, ümumiləşdirici anlayış, qrammatik kateqoriya və s. ola bilər. Sonra həmin əlamətə istinad edərək qatarının vaqonlarını düzür. Məsələn, tutaq ki, şagird sarı rəngi seçmişdir. Bu zaman o, qatarına üzərində limon, günəş, cücə, sünbül şəkilləri çəkilmiş vaqonlarını birləşdirir. Bu oyunu şagirdlərə keçilən müəyyən qrammatik kateqoriyalar üzrə də təşkil etmək olar.

"Söz tap" oyunu

Müəllim şagirdlərə müəyyən bir hərf verir, şagirdlər əvvəlində və sonunda həmin hərfin olduğu söz tapmalıdırlar. Məsələn, *K hərfi – kəklik; Q hərfi – qatıq, qaşıq;*

Assosiasiya oyunları

Assosiasiya qurmaq – yəni anlayış və hadisələr arasında əlaqə tapmaq uşaqların mücərrəd təfəkkürünün inkişafında maraqlı və əlçatan üsullardandır. Belə ki, bu üsuldan gündəlik həyatda uşağa onu əhatə edən əşya və hadisələr arasında müxtəlif əlaqələr tapmağı təklif edərək rahatlıqla istifadə etmək olar. Gəzinti zamanı və ya axşam hamı evə toplaşarkən, söz assosiasiyaları ilə bağlı butipli şifahi oyunlar təşkil etmək olar. Məsələn, uşağa *yağış* sözü deyilir və onunla bağlı ağlına gələnləri sadalamaq tapşırılır (*çətir, gölməçə, qaloş, su, göy qurşağı, islanmaq* və s.). Və yaxud *yay* sözünə – *isti, günəş, dəniz, tətil, özünü günə vermək, sevinc, istirahət* və s. sözlərini söyləyir. Bu zaman uşaq istədiyi sözü söyləyə bilər, əsas odur ki, sözlərin arasında olan əlqəni əsaslandıra bilsin. Yaxşı olar ki, oyuna bütün ailə üzvləri cəlb edilsin, daha çox assosiasiya tapan və sübut edən qalib mükafatlandırılsın.

Fərqli variant kimi uşaqlara müəyyən əlamətə görə assosiasiya zənciri qurmağı təklif etmək olar. Məsələn *sarı və isti – günəş, lampa, fonar* və s. Uşağın yaşı artdıqca assosiasiya quracağı məvhumlar da getdikcə mürəkkəbləşdirilməlidir. Bu, ətraf aləmdə müəyyən münasibətləri ifadə edən sözlər də ola bilər: insanlar arasında (ailə, ana, ata, bacı, qardaş, məktəb, cəmiyyət); canlı və cansız təbiətdə (qış, yay, su, şimşək, istənilən heyvan, meşə, ağac, meyvə, tərəvəz); emosional anlar (sevinc, kədər, sevgi, uğur, mərhəmət, paxıllıq); ictimai həyat hadisələri (vətən, sülh, müharibə, ölkə) və s.

Kölgə teatrı.

Mücərrəd təfəkkürün inkişafında ən geniş yayılmış və maraqlı üsullardan biri kölgə teatrıdır. Onun köməkliyi ilə uşaq müxtəlif obrazlar yaradır və bu zaman onun bütün psixi prosesləri (yaddaş, diqqət, təfəkkür, təxəyyül, nitq) fəaliyyətdə olur. Kölgə teatrını ev şəraitində də rahatlıqla təşkil etmək və ailə ənənəsinə çevirmək olar. Bunun üçün ağ mələfə, stolüstü lampa və kartondan kəsilmiş personaj fiqurları (ya da müxtəlif əl hərəkətləri ilə də etmək olar) kifayətdir. Lampa elə qoyulur ki, divara kölgə düşsün. Bu yolla uşaqlara tanış olan və ya tamamilə improvizə edilmiş bədii nümunələri teatrlaşdırmaq olar. Əsas odur ki, uşaq kölgələrlə təsvir olunmuş obrazı tanıya və özü obrazlar yarada bilsin, ekranda gördüklərini sadəcə barmaqların hərəkəti kimi deyil, bu və ya digər heyvan (personaj) obrazları kimi qavraya, təsəvvüründə canlandıra bilsin.

Mütəxəssislər mücərrəd təfəkkürün inkişafında **mental hesablama**nın da güclü, təsirli vasitə olduğunu düşünürlər. Mental hesablama – uşaqların əqli qabiliyyətlərinin və yaradıcı potensialının xüsusi riyazi hesablama texnikaları ilə inkişaf etdirilməsi proqramıdır. Bu, uşaqların xəyal gücünü, məntiqi düşünmə bacarığını inkişaf etdirir, hər iki beyin yarımkürəsinin paralel istifadəsini təmin edir. Nəticədə gün ərzində alınan çoxsaylı informasiyanın uşaq beyni tərəfindən sürətli qəbuluna kömək edir.

Göründüyü kimi, mütəxəssislərin tövsiyələrinə əməl edilərsə, ailə şəraitində də bir uşaqda mücərrəd düşüncə qabiliyyəti formalaşdırmaq mümkündür. Əsas odur ki, valideynlər öz sevgisini, qayğısını, diqqətini uşaqlarından əsirgəməsin. Kiçikyaşlı məktəbli övladına potensial imkanlarını realizə etməkdə, ətrafındakı dünyanı hər tərəfdən görmək və qabiliyyətlərini göstərməkdə kömək etsin.

Ədəbiyyat:

1. Əliyeva A. (2015). Uşaqların məntiqi və mücərrəd təfəkkürünün inkişafı yolları.

2. Məmmədov R. (2017). İbtidai sinif şagirdlərində təfəkkür formalarının inkişafı.

3. Hüseynova T. (2018). Məntiqi düşüncənin inkişafı üçün oyunlar və məşğələlər. Bakı: Təhsil.

4. Məmmədova G. (2021). "İbtidai siniflərdə mücərrəd təfəkkürün inkişafı: metod və yanaşmalar". Azərbaycan müəllimi jurnalı, №4, s.32-38

5. Rzayeva Z. (2022). "Kurikulum əsaslı tədris prosesində şagirdlərin təfəkkür qabiliyyətlərinin formalaşması". Təhsil və cəmiyyət, №2, s.12-19.

THE ESSENCE AND CHARACTERISTICS OF PEDAGOGİCAL TECHNOLOIES
PEDAQOJİ TEXNOLOGİYALARIN MAHİYYƏTİ VƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Lale MUSAYEVA

Ü. Hacıbeyov 68, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Azerbaycan dili ve öğretim teknolojisi bölümü, ORCİD: 0000-0002-7701-5716

Özet

Hazırda pedaqoji leksikona "pedaqoji texnologiya" anlayışı sürətli şəkildə daxil olmuşdur. Texnologiya – hər hansı bir işdə, sənətdə, ustalıqda tətbiq olunan üsulların və vasitələrin məcmusudur. "Pedaqoji texnologiya" anlayışının çoxsaylı tərifləri mövcuddur. Pedaqoji texnologiya – pedaqoqun fəaliyyətinin elə bir quruluşudur ki, burada bütün hərəkətlər müəyyən ardıcıllıq və bütövlükdə təqdim olunur, onların icrası isə gözlənilən nəticənin əldə olunmasına xidmət edir və proqnozlaşdırılan xarakter daşıyır. Bu gün 100-dən artıq təhsil texnologiyası mövcuddur.

Əvvəllər "pedaqoji texnologiya" termini yalnız tədrisə aid edilirdi və texnologiya, əsasən, texniki vasitələrlə təlim kimi başa düşülürdü. Müasir dövrdə isə pedaqoji texnologiya pedaqoji vəzifələrin həlli ilə bağlı olan müəllimin ardıcıl fəaliyyət sistemi kimi və ya əvvəlcədən layihələndirilmiş pedaqoji prosesin planlı və ardıcıl şəkildə praktikada həyata keçirilməsi kimi başa düşülür

Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, "pedaqoji texnologiya" anlayışı təlim və tərbiyə sahəsində istifadə olunan üsul və metodları əhatə edir. Buna görə də "pedaqoji texnologiya" anlayışı "təlim texnologiyası" və "tərbiyə texnologiyası" anlayışlarından daha geniş məzmunludur.

Təlimin texnologiyalaşdırılması ideyası yeni deyil. Hələ Y. A. Komenski təlimin texnologiyalaşdırılmasına çağırırdı. O, təlimin "mexaniki" (yəni "texnoloji") olmasını istəyir, təlimin mütləq müsbət nəticələrə gətirib çıxaracaq bir sistemini tapmağa çalışırdı.

Komenski dövründən bəri pedaqogikada təlimin yaxşı qurulmuş bir mexanizmə bənzədilməsi istiqamətində çoxsaylı cəhdlər olmuşdur. Sonrakı dövrlərdə təlimin texnologiyalaşdırılması ilə bağlı fikirlər əhəmiyyətli dərəcədə zənginləşdirilmiş və dəqiqləşdirilmişdir. Xüsusilə bu ideya, texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin nəzəri və praktik fəaliyyətin müxtəlif sahələrinə tətbiqi ilə daha da aktuallaşmışdır.

Pedaqoji texnologiyanı təlim metodikasından fərqləndirmək lazımdır. Fərq ondadır ki, pedaqoji texnologiyalar təkrar istehsal və tətbiq edilə bilir və eyni zamanda təlim-tərbiyə prosesinin yüksək keyfiyyətinə və ya həmin pedaqoji texnologiyada nəzərdə tutulmuş pedaqoji məsələlərin həllinə zəmanət verir. Metodikalar isə çox vaxt lazım olan keyfiyyəti təmin etmir.

Bir tərəfdən, təlim texnologiyası – təlim məlumatlarının işlənməsi, təqdim olunması, dəyişdirilməsi və təqdim edilməsi üsulları və vasitələrinin məcmusudur. Digər tərəfdən isə bu, təlim prosesi zamanı müəllimin tələbələrə təsir üsulları haqqında bir elmdir və burada müvafiq texniki və ya informasiya vasitələrindən istifadə olunur [16; s. 34]. Təlim texnologiyasında məzmun, metod və vasitələr bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə və qarşılıqlı asılılıqda olur. Müəllimin pedaqoji ustalığı ondan ibarətdir ki, uyğun tədris məzmununu seçsin, tədris proqramına və qarşıya qoyulan təhsil məqsədlərinə uyğun optimal metod və vasitələri tətbiq etsin.

Təlim texnologiyası sistemli bir kateqoriyadır və onun struktur tərkib hissələrinə aşağıdakılar daxildir:

– təlimin məqsədləri;

– təlimin məzmunu;

– pedaqoji qarşılıqlı təsir vasitələri;

– tədris prosesinin təşkili;

– təhsilalan, müəllim;

– fəaliyyətin nəticəsi.

Beləliklə, pedaqoji texnologiya həm təlimin ən səmərəli yollarını araşdıran bir elm sahəsi kimi, həm təlimdə tətbiq olunan üsullar, prinsiplər və tənzimləyici vasitələr sistemi kimi, həm də real tədris prosesi kimi fəaliyyət göstərir.

Anahtar kelimeler: təlim, texnologiya, pedaqoji, metod, üsul, pedaqoq

Abstract

Currently, the concept of 'pedagogical technology' has rapidly entered the pedagogical lexicon. Technology refers to the methods and tools applied in any work, art, or craft. There are numerous definitions of the term 'pedagogical technology'. Pedagogical technology is the structure of the teacher's activity, in which all actions are presented in a specific sequence and as a whole, and their execution serves to achieve the expected result and is predictive in nature. Today, there are over 100 educational technologies.

Previously, the term 'pedagogical technology' was only associated with teaching, and technology was mainly understood as teaching with technical tools. In modern times, however, pedagogical technology is understood as a system of sequential teacher activities related to solving pedagogical tasks or as the planned and systematic implementation of a pre-designed pedagogical process in practice.

It should also be noted that the concept of 'pedagogical technology' encompasses the methods and techniques used in the field of teaching and education. Therefore, the concept of 'pedagogical technology' is broader in scope than the concepts of 'teaching technology' and 'education technology'.

The idea of technologicalization of education is not new. Even Y. A. Komensky called for the technologicalization of education. He wanted education to be 'mechanical' (i.e., 'technological') and sought to find a system that would lead to absolute positive results in education.

Since the time of Komensky, there have been many attempts in pedagogy to compare education to a well-established mechanism. Over time, ideas related to the technologicalization of education have been significantly enriched and refined. In particular, this idea has become more relevant with the application of technological advancements in various theoretical and practical fields.

It is necessary to distinguish pedagogical technology from teaching methodology. The difference lies in the fact that pedagogical technologies can be reproduced and applied, while guaranteeing the high quality of the educational process or solving the pedagogical problems intended in that technology. Methodologies, on the other hand, often do not ensure the required quality.

On one hand, teaching technology refers to the set of methods and tools used to process, present, modify, and deliver teaching content. On the other hand, it is the science of the teacher's

methods of influencing students during the teaching process, using relevant technical or informational tools. In teaching technology, content, methods, and tools are interconnected and interdependent. The teacher's pedagogical skill lies in selecting appropriate teaching content and applying optimal methods and tools in accordance with the teaching program and the set educational goals.

Teaching technology is a systematic category, and its structural components include the following:

- Goals of teaching;
- Content of teaching;
- Pedagogical interaction tools;
- Organization of the teaching process;
- Learners, teacher;
- Outcome of the activity.

Thus, pedagogical technology acts as a field of science that investigates the most effective ways of teaching, a system of methods, principles, and regulatory tools applied in teaching, as well as a real teaching process in action.

Keywords: teaching, technology, pedagogy, method, technique, pedagogue.

MUHAMMAD AMANI'S POEMS OF ARUZ

MƏHƏMMƏD ƏMANİNİN ƏRUZ VƏZNLİ ŞEİRLƏRİ

BABAYEV YAQUB MƏHƏRRƏM OĞLU

Filologiya elmləri doktoru, Professor, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan,ORCİD: https://orcid.org/0000-0002-4738-9426

Xülasə

Məhəmməd Əmani klassik Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biridir. XVI əsrdə yaşayıb yaratmış bu istedadlı sənətkar Azərbaycan və fars dillərində şeirlər yazmış, ana dilində divan yaratmışdır. O şeirlərini həm əruz, həm də heca vəznində yazmışdır. Bu məqalədə biz sənətkarın əruz vəznində qələmə aldığı poeziya nümunələrini təhlilə cəlb etməyə çalışmışıq. Həmin şeirlərin mövzu dairəsini, əsas ideya istiqamətlərini, janr xüsusiyyətlərini və s. analiz etməyə səy göstərmişik. Fikirlərimizi konkret nümunələr əsasında ümumiləşdirməyə təşəbbüs etmişik.

Açar sözlər: Azərbaycan ədəbiyyatı, Məhəmməd Əmani, klassik poeziya, əruz vəzni, mövzu, ideya

Summary

Muhammad Amani is one of the prominent representatives of classical Azerbaijani literature. This talented artist, who lived and created in the 16th century, wrote poems in Azerbaijani and Persian languages, and created sofas in his native language. He wrote his poems both in aruz and syllabary. In this article, we have tried to analyze the examples of poetry written by the artist in Aruz. The subject area, main ideas, genre features, etc. of those poems. We have tried to analyze. We have tried to summarize our thoughts based on concrete examples.

Key words: Azerbaijani literature, Muhammad Amani, classical poetry, aruz verse, subject, idea

Giriş

M.Əmaninin günümüzə gəlib çatan yaradıcılıq irsi **Azərbaycan türkcəsində** və **fars dilində** qələmə aldığı **iki divanda** toplanmışdır. O, hər iki dildə gözəl lirik poeziya nümunələri və mənzum hekayələr yaratmışdır. Şairin bədii irsi **iki mühüm qaynaqdan** qidalanmışdır: **klassik poeziya ənənələrindən** və **xalq şeirindən**. Başqa sözlə, Məhəmməd bəy həm yazılı ədəbi ənənəyə, həm də folklora bağlı bir yaradıcılıq amalına malik sənətkar kimi diqqəti cəlb edir. Ancaq kəmiyyət etibarı ilə divanında yazılı ədəbiyyat janrlarında qələmə alınmış örnəklər üstünlük təşkil edir. O, klassik şərq poeziyasının **qəzəl, qəsidə, müstəzad, tərkibbənd, tərcibənd, rübai, qitə, təkbeyt, mənzum hekayə** janrlarında, həmçinin məsnəvi bədii formasında qələmini sınamışdır. Sənətkarın mənzum hekayələri də məsnəvi formasındadır. Bundan başqa müəllif divanında **qoşma, gəraylı, varsağı** və **bayatı** kimi folklor janrlarına da müraciət etmişdir.

Şairin lirikasının miqdar etibarı ilə əsas hissəsini əruz vəznli şeirlər, xüsusilə də qəzəllər təşkil edir. Onun poeziyası **mövzu baxımından** çoxşaxəlidir. Baxmayaraq ki, məhəbbət mövzulu lirik əsərlər daha çoxdur, amma sənətkarın yaradıcılığını yalnız bu mövzu ilə məhdudlaşdırmaq olmaz. Onun **gözəlin** və **gözəlliyin tərənnümünə** həsr olunmuş, **ictimai** və **əxlaqi-didaktik**

məzmunlu, **dini və fəlsəfi** motivli, **mədhiyyə** xarakterli, **peyzaj** ruhlu və s. səpkidə şeirləri də vardır. Beləliklə, Əmaninin yaradıcılığı mövzu istiqamətinə görə əlvandır.

Məhəbbət mövzusu

Şairin divanında məhəbbət poeziyası aparıcı mövqeyə malikdir. Məlum olduğu kimi, bu, orta əsrlər islam şərqində poeziya münəvvərlərinin çoxunun yaradıcılığında özünü təzahür etdirən xüsusiyyətidir. Əmaninin eşq fəlsəfəsi, məhəbbət və onun mahiyyəti barədə baxışları da çox zaman öz sələfləri ilə uzlaşır. Onlarla oxşarlıq təşkil edir. Daha doğrusu, Məhəmməd bəy də bir eşq şairi kimi sələflərinin yolunu, fikir və görüşlərini özünəməxsus deyim tərzində davam etdirir. Onun ənənəvi-fəlsəfi inamına və poetik-etiqadi yozumuna görə eşq varlıq aləmindəki səbəblərin sərmayəsi, zikr və fikir qapılarının fatehi, arifləri və sədaqət sahiblərini hər iki aləmdə qeyri-insani əməl və xəstəliklərdən, yəni alçaq hiss və rəftardan, dünyəvi-nəfsani mərəzlərdən qoruyan vasitədir. Vay o kəslərin halına ki, gecə-gündüz ayıq olub eşqdən xəbərsiz qəflət yuxusuna daldı. Həqiqilik hissi və aşiq ünvanı daşımağın hər kəsə müyəssər olmadığını yəqin edən şair öz könlünə bu fəna dünyada aşiq olmağı yeganə düzgün qənimət kimi məsləhət görür. Sənətkar ilahi dərgahda hicran saqisinin əlindən eşq badəsini alıb nuş etməyi əsas etiqad yolu kimi dəyərləndirir:

Bar ğəmi-sərmayeyi-əsbabi-eşq,

Zikrü fikri fatehül-əbvabi-eşq.

Etdi əmrazi dü aləmdin xilas,

Arifi-sadiqləri cüllabi-eşq.

Ey xoş ol bidar kim, leylü nəhar,

Girmədi hərgiz gözingə xabi-eşq.

Aşiq olmağını qənimət bil, könül,

Hər kim irməs qabili-əlqabi-eşq…

Bəzmi-ğəmdə saqiyi-hicr əlgidin,

Ey Əmani, nuş qıl xunabi-eşq.

Şairə görə eşq xilqət aləmində ilkin yaradılış çağından həqiqi hidayət yolunu göstərən nurdur. *«Eşq irür ruzi-əzəldin çünki ənvarül-hüda»*. Ona görə də ömrü ancaq bu yolda sərf etmək lazım gəlir. Eşq əsləhəsi qurşanan axırda şücaət əhlinə çevrilir. Həqiqi aşiqə isə eşqdən, bu yolda çəkdiyi nalədən, yarının lütf və ehsanından, eşq qəminin əbədi nəşəsindən başqa bir nemət gərək deyil:

Aşiqə eşqinin nişanı bəs,

Naləvü ahi-həmzəbanı bəs.

Yarının mübtəlayi-hüsniğə

Lütfü ehsanı, dilsitanı bəs…

Ey Əmani, anın nihani-ğəmi,

Könülə eyşi-cavidanı bəs…

«*Aşiq*» rədifli qəzəlində müəllif həqiqi aşiqin lirik obrazını yaradır, onun xasiyyət və səciyyəsini verir:

Tapubdur eyni-lütfündən əzəl gündə nəzər aşiq.

Əcəb yox qılsa ömrün tiğiğə sipər aşiq.

Yüzün görgəc əgər tabü təvansız bolsa, tan irməs,

İrür mə'zur, cana, çün səni bihəd sevər aşiq.

Bu aşiq könül verdiyi dilbərə o qədər bağlı və sədaqətlidir ki, əgər «*ərzi-hüsn*»ün bütün gözəllərini cəm edib ona göstərsələr, öz sevdiyindən qeyri bir huriliqaya meyl etməz. Eşqi tərk etməkdə hər cür danlaq və nəsihəti eşitmək, əməl etmək iqtidarından uzaq olan lirik qəhrəman sevgi yolunda hər cür əzaba, fədakarlığa, sınağa dözməyə hazırdır:

Rişteyi-canım kəməndi-zülfiğə bənd eylənіz,

Cani-zarimni bu peyvənd ilə xürsənd eylənіz.

Kuyidə könlüm quşun qaçurmışam, ey dustlar,

Həq rizasiçün anı tapmağa bir fənd eylənіz.

Aşiqə, nasehlər, irməs pənd çün kim sudmənd,

Qoyun öz haliğə, tərki-şiveyi-pənd eylənіz.

Kuyi-əhramidin özgə arizu gər eyləsəm,

İtləriçün cismimi pərkənd-pərkənd eylənіz.

Əmani poeziyasının aşiq qəhrəmanı eşq meydanının aqil bahadırıdır. O, məhəbbət yolçuluğunun çeşidli tələtümlərindən, çətinliklərindən, batini duyğularından, hissi-mənəvi təlqinlərindən, məşəqqətlərindən xəbərdar və bunları yaşamağa hazırdır. Bir arif kimi dərk edir ki:

Seyli-müjəmni valehi-didar olan bilür,

Könlüm qəmini vaqifi-əsrar olan bilür.

Gər yetməsəm məqasidə, xürsəndəm, ey rəfiq,

Kim, canda bolğan arizumu yar olan bilür.

Canan vüsali həsrətindən zə'fi-cismini

Məhcürü mübtəlavəşü bimar olan bilür.

Qəflət əhli və cahillər eşqi və onun zövqünü anlamazlar, əzabına dözməz, qəminə tab etməzlər. Onun nə olduğunu ancaq «*gözü xunxar olan*»lar, «*Sən'an sifət*»lər anlaya bilərlər.

Təriqət mövzusu

Eşq cövrü, eşq dərdi, eşq və qəm, eşq və rüsvalıq, eşq və heyranlıq, eşq və bəla, eşq və əql və s. hissi-fəlsəfi kateqoriyalarda Əmaninin görüş, inanc və mülahizələri orta əsrlər islam coğrafiyasındakı bədii təfəkkür sələflərindən o qədər də fərqlənmir. Onun da aşiq «mən»inin deyilən sferadakı anlamı, idrakı və yaşantıları klassik poeziyanın aşiq qəhrəmanları ilə eyni xətdə birləşir. Həmin xətt dərininə uzandıqca gedib təriqət ideyalarına bağlanır. Vəhdəti-vücud düşüncə tərzi ilə qovuşur. Hər şey, surət və məna aləmində nə varsa, hamısı vahid olanla əlaqələndirilir. Məlum olur ki, gözəl Xaliqin xəlq etdiyi insan, gözəllər gözəli, misilsiz və bənzərsiz gözəl isə Xaliqin özüdür. O, «*ədimül-misl*»dir (bənzəri, misli olmayan). Dünyada və ümumiyyətlə, varlıqda («mafiha»da) nə varsa, onun heyranı və vurğunudur. Vəhdətdən qopmuş bütün zərrələr, kəsrət aləminin əşya və hadisələri Onun sevdasının əsiridir. Əmaninin lirik «mən»i də hər iki dünyada bu sevdadan özgə bir məqsəd və vüsalın təmənnasında deyil:

Çün ədimül-mislsin, bardur müdam

Valehü şeyda tamam əşya sana.

Sövdügün birdür çü ikki dünyadə,

Ey könül, yetməsmü bu sevda sana?

Çün vəfasızdur, Əmani, kəm gərək

Zərrədin dünyavü mafiha sana.

Əmani lirikasının aşiq obrazı qəti inamla bəyan edir ki, onun eşq məstliyi də ötəri bir hiss deyil. Ruhların yarandığı əzəl gününün qismətidir ki, tərk edilməsi qeyri-mümkündür.

Mə'zur tutun əhli-vərə məstliqimni,

Dürdi-meyi-eşqi çü əzəl gündə yutubmin.

Sənətkarın təsəvvüf ideologiyasından qaynaqlanan görüşləri onun yaradıcılığında tam və bitkin bir sistem halına düşməsə də, müəyyən qədər özünü təzahür etdirir. Şairin həmin ideologiyanın baxış və fəlsəfəsinə yaxın, onunla xeyli dərəcədə bağlı olduğunu göstərir. Müəllifin aşiq «mən»inin poetik bəyan və intonasiyasından heyrət vadisində qalmış, «şəbi-hicran»a düşüb həsrət atəşində yanan, eşq qanadı ilə Haqqa doğru uçan, zahirdə vəhdətdən uzaq görünsə də, batində ona yaxın olan bir sufi yolçusunun, salikin nidası eşidilir:

Vadiyi-heyrətdə qaluxlardanuz,

Atəşi-həsrətdə yanuxlardanuz.

Tan iməs ər tanımasaq mütribi,

Balü pəri-eyşi yoluxlardanuz.

Zahir ara gərçi iraqüz, vəli,

Aləmi-batində yavuxlardanuz.

İnsanın hüsn elementlərinin tərənnümündə də sənətkar bəzən təriqət meydanının romantik dünyasına varır, onun ideya və ranglərindən, terminologiyasından, simvollarından faydalanır. Bunu söz sənətinin dili ilə təcəssüm etdirir. Məsələn, şairin «*Zülfun*» rədifli iki qəzəli vardır. Həmin qəzəllərdə zülf (saç) adi bədən üzvü olmaq funksiyasından daha çox şərti-metaforik anlamda, vücudi-mütləqin insan vücudundakı gözəllik atributu yozumunda işlədilmiş, vəsf obyektinə çevrilmişdir:

Ey nuri-həqq hüveyda əz həlqəhayi-zülfün,

Vəlleylü vəzzühadur, mö'cünümayi-zülfün.

Asilərin günahın bişək bağışlar iyzəd,

Alsan şəfaət üçün əlgə dü tayi-zülfün.

Deməli, gözəlin möcüzə göstərən saçının həlqələrində haqqın nuru aşkar olunmuşdur. Onda həm də Quran ayələrinin hikməti vardır. Nəticə etibarı ilə zülf Quran ayələrinin, ifadələrinin bənzəridir. Hər ikisi vahid ilahi həqiqətə bağlıdır və möcüzə dəlilidir. Çünki buradakı *«vəlleylü vəzzüha»* (*«and olsun gecəyə və gündüzə»*) Quran ifadələridir (*surə 91-92*). Sac bir hüsn elementi kimi o qədər müqəddəs rəmzi məna və hikmətə malikdir ki, ondan yapışsa (yəni şəfaət və nicat tapmaqdan ötrü ondakı gözəlliyin mahiyyətini anlayıb ona meyl etsə) Tanrı asilərin belə günahını bağışlayar.

O zaman ki şair gözələ və gözəlliyə təsəvvüf prizmasından baxır, hüsn adilikdən çıxıb aliləşir. Bəndənin gözəlliyindən daha ucada dayanan Mütləqin gözəlliyi poetik mətləbin hədəfində dayanır. «*Hüsnün*» qəzəlində deyilən fikrin bariz inikasını görürük:

Bolsam, əcəb yox, şeydayi-hüsnün,

Aləmni tutmuş ğovğayi-hüsnün.

Bəhr ilə bərri fərq etmək olmaz,

Mövc ursa nagəh dəryayi-hüsnün.

İnsanda mümkün irməs, çü yoxdur,

Xeyli-məlәkdə həmtayi-hüsnün…

Mehrü məhəbbət məxfi qalurdi,

Gər bolmasaydı ifşayi-hüsnün.

Canü könüldin səbrü qərarı

Bir-bir apardı əczayi-hüsnün.

Göründüyü kimi, irfani düşüncəli qəhrəmanın gözəllik barədə düşüncələri təriqət tülünə bürünmüşdür: Mən sənin hüsnünün şeydası olsam, təəccüblü deyil. Çünki sənin gözəlliyinin qovğası aləmi tutmuşdur. Bütün dəniz və quru, fərqi yoxdur, sənin dalğanın təzahürüdür (Bu artıq vəhdəti-vücud inancıdır, kainatdakı bütün damcılar vahid bir dəryanın zərrələridir). Bu gözəlliyin misli hətta mələklərdə də yoxdur. Əgər hüsnün (Yaradanın gözəlliyi) faş olmasaydı, mehr də, məhəbbət də gizli qalardı (Allah gizli bir xəzinə ikən öz varlığını aşkar etmək və özünü tanıtmaqdan ötrü insanı və bütün xilqəti yaratdı. Həm də varlığı sevərək və sevgi üçün xəlq etdi. Deməli, yaradılış məhəbbəti də ülvi bir hiss kimi təzahür etdirdi). Hüsn belə bir ilahi nemət olduğundan aşiqin – bəsirət əhli kimsələrin canından və könlündən səbrü qərarını aparır.

Lakin Əmani yaradıcılığında təriqətçi ruhu, təsəvvüf qayəsi ardıcıl deyil, bütöv bir sistemə çevrilmir. Bəzən qabarsa da, bəzən geri çəkilir. Onun elə şeirləri vardır ki, burada nigarın gözəlliyi çox sadə detallarla, həyati məcazlarla tərənnüm obyektinə çevrilir. Gözəl adi həyat adamını, real cəmiyyət üzvünü xatırladır. Səmavi varlıqdan çox yer adamına bənzəyir:

Yüzün məhtabə bənzər, bənzəməzmi?

Tənin simabə bənzər, bənzəməzmi?

Gözün qiblənüma olub həmişə,

Qaşın mehrabə bənzər, bənzəməzmi?

Dəhanın içrə dəndanın, nigara,

Düri-nayaba bənzər, bənzəməzmi?

Şəfayi-dərdi-hicr üçün könülğə

Ləbin innabə bənzər, bənzəməzmi?

Məhəbbətin ziyad etməgə zülfün

Xəmi-qüllabə bənzər, bənzəməzmi?

Əmani köksidə tırnağ nişani

Açuq əbvabə bənzər, bənzəməzmi?

Qəzəl mətlədən məqtəyəcən zərif **bədii suallar** və **bənzətmələr** üzərində qurulmuşdur. Ritm oynaq, obrazlı, poetik ovqat sadə və lakonikdir.

Hicran diyarında və vüsal təmənnasında olan Əmani aşiqinin bu yönümdəki rəftar və məfkurəsinə ikilaylı müstəvidə yanaşmaq lazım gəlir. Birinci və həm də daha çox diqqəti cəlb edən məcrada o, məcazi eşqin təmsilçisidir. Dünya əhlidir. Amma daha dərininə vardıqda onun arifanə mənəviyyat və idrak sahibi olduğu yəqinləşir. Həqiqət aləmindən ayrılıb süfli dünyanın

(yer üzünün) bidad məkanına düşən lirik qəhrəman maddi gerçəkliyin xeyirli-şərli, pak-napak, zülmətli-işıqlı, nəqşləri saysız-hesabsız olan vadisində sərgərdan, həm də heyrət içərisində qalmışdır:

Dəhri-dun bidadidin, ya rəb, məni heyran netəy?

Eyləyibdür vadiyi-heyrətdə sərgərdan, netəy?

Hicran gecəsinə düşmüş aşiq ayrıldığı və həsrətini çəkdiyi cana qovuşmağın yolunun canı təslim etmək olduğunu dərk edir. Sevgi şeydalığını özgə bir şeyə dəyişməyi həqiqi aşiq üçün mümkün saymayan Əmani qəhrəmanı canını canana fəda etməyə hazır görünür:

Yüz şükür ki, aşiqlər ara söylənəcəkdür:

Ol zar berib canını canana ulaşmış.

Şeydalığı təğyir edəməz hərgiz Əmani.

Ol şivə barıb çün könülü canə ulaşmış.

Əmaninin **sözə, ləfzə** münasibəti də xüsusi maraq doğurur. Onun bu məsələdə mövqeyi klassiklərimizin sözə münasibət və baxışlarının ənənəvi ideya zəncirinin oxşar həlqəsini xatırladır. O, sözü həm varlığın yaradılış vasitəsi, həm də Allah tərəfindən bəndəyə ehsan olunmuş ali nemət kimi dəyərləndirir. Gözəllik bütünün (əslində insanın!) dodağından izhar olunan sözlər şairin «can qulağına» asılan şahanə lələ bənzəyir. Yerində və məqamında deyilən söz möcüzələr yaradır. Dilbərin gülən dodaqlarından qopan danışıq bəndəni taqətsiz aşiqə çevirib xarlığa düçar etmişdir. Söz bu qədər hikmət və kəsərə malikdir:

Ləblərindən qılsan izhar, ey büt-əyyar ləfz,

Canımın guşiğə olur lö'lüyi-şəhvar ləfz.

Zahir eylər mö'cizi-İsiyyi-Məryəm bigüman,

Eyləsə vəqti-təkəllüm gər tilin təkrar ləfz.

Bağı-hüsninğə ki, baxmaq heç gözün həddi iməs,

Qönçeyi-xəndani-guyası gətirmiş bar ləfz.

Aşiqi-bitabə yoxdur xarlıqdin hiç ar,

Özigə izzət bilür hərçənd eşitsə xar ləfz.

İctimai motivli şeirləri

Sənətkarın yaradıcılıq məfkurəsi, əsasən, nikbin lad üzərində köklənsə də, onun poeziyasında həyatdan, dövrandan, zəmanə və onun insanlarından, ictimai mühitdən narazılıq, giley-güzar motivləri də yox deyildir. Aşağıdakı rübaidə ifadə olunan fikir şairin lirikasında müəyyən bir mövzu xətti kimi özünü göstərməkdədir:

Hərçənd kim, olmadı fələk yar bizə,

Rahət yerinə yetirdi azar bizə,

Cövridin irür aman demək ar bizə,

Gen dünyanı gərçi eylədi dar bizə.

Şair bəzən kədərə qapılır. Özünün dərdindən, qəmindən danışır. Cahanda ona bənzər ağlar insanın, nakam bəndənin, namuradın, *«könlü fikarü didəsi xunbar»*ın olmadığından danışır. Fələyin ona qurduğu tor və hiylə oyunundan söhbət açır. Qəriblikdən, ayrılıqdan şikayətlənir. Özünü çarəsi bulunmayan qəm, dərd əhli hesab edir:

Məni dövrani-fələk eylədi bimarü ğərib,

Əcəbüm bar kim, ola dövləti-didar nəsib.

Könlümün dərdini bilmən nə mərəzdür, ya rəb –

Kim, əlacını tapmadı heç növ təbib.

Ancaq Əmaninin qəmi Füzulidə olduğu kimi bəşəri miqyas kəsb etmir, qloballaşmır. Böyük dərdə çevrilmir. Bir şəxsin fərdi kədəri olaraq qalır. Mikromühitin kədəri səviyyəsindən yuxarı qalxmır. Bununla belə şairin qəmi son nəticədə baqi və fani olan həqiqətlərin dini-təsəvvüfi yönümdə dərki fəlsəfəsinə gedib çıxır. Oradan qaynaqlanır. Baqi olan həqiqət mütləq aləm, fani olan isə Mütləqin yaratdığı fiziki aləmdir. Müəllif bu məsələnin poetik şərhində bir filosof düşüncəsi ilə hərəkət edir. Hikmət dolu suallar qoyur. Əslində isə arxa planda sualların məntiqindən şairin mövqeyi bəllidir: bu fani dünyada beşgünlük sevda və nəşənin səfasına aldanıb onun üçün yaşamağa dəyərmi? *Ömrü «bu cəfa mülkündə» «hasili-əfsus» etmək cayizdirmi?* Cahillər müvəqqəti, ötəri olandan, bəsirət əhli, «*saliki-əhli-eşq*» isə baqi, əbədi olandan ötrü yaşayar. «*Qürb ümidi*» (həqiqət aləminə yaxınlaşmaq ümidi) ilə ömür sürənlər ancaq *«canan kuyinin ətrafında» «yeksan»* olmaqla dərd və qəriblik diyarından qurtuluş tapa bilərlər:

Bu fənadə beş gün üçün başda yüz sevda nədür?

Çün degil baqi, xəyali-məskənü mə'va nədür?

Ey xoş ol şeyda ki, canan eşqinin sevdasidin

Etməmiş idrak kim, dünya bilən üqba nədür?

Əksi-mir'ati-cəmalın hər nəfəs bir vəch ilə

Cilvəgər edər, günahi-aşiqi-şeyda nədür?

Öylə müstəğrəq bolubmin eşq istilasiğə –

Kim, könül məllahı bilməz sahilü dərya nədür?

Saliki-əhli-eşqə sayılmaq dilərsin, ey könül,

Dərdə xürsənd ol, dəmadəm ahü vaveyla nədür?

Yox çü ümmidi-əsər nəşvü nümadin danlağa,

Bülbüli-şeydayə, ey gül, munca istiğna nədür?

Qürb ümidi birlə canan kuyinin ətrafidə

Xakə yeksan ol, Əmani, özgə isti'da nədür?

Didaktik mövzulu şeirləri

M.Əmani **didaktik ruhlu** şeirlər də yazmışdır. Bu şeirlərində o, bir nəsihətçi, öyüd müdərrisi kimi çıxış edir. Şairin *«Ömr sərf olduvü tərk olmadı turi-əməlin», «Ötdü ömrü yetdi həngami-əcəl»* və s. misralarla başlayan qəzəllərində insan, insan ömrünün mənası, onun əməli və əcəli məsələləri fəlsəfi-didaktik səpkidə bədii təfsir obyektinə çevrilir. Sənətkar oxucuya xatırladır ki, hər bir ömrün sonu əcələ bağlıdır. Hər kəsə *«ruzi-əzəl»*dən bir tale qisməti nəsib olmuşdur. Çalış «*dünyeyi-murdariğə*» meyl etmə, nəfsə uyma, cahan qovğaları və sevdaları ilə yaşama. Elə etmə ki, əcəl yetişincə tutduğun əməlin peşmançılığını çəkəsən. Əməlin əl-ayağına dolaşan, səni axirətdə günahkara çevirən ləyaqətsiz vasitəyə çevrilsin. Ədəb feyzindən zövq al ki, bu lütf olunmuş yolların ən yaxşısıdır:

Ömr sərf olduvü tərk olmadı tuli-əcəlin,

Nadim olmaqdır işin vəqti yetişgəc əcəlin.

İnziva küncünə qaçıb, başini qurtara gör,

Axirül-əmr dolaşur əyağə çün əməlin…

Aldadur nəfs səni hiyləvü təzvir bilə,

E'timad eyləməgil qövlünə hərgiz dəğəlin.

Qismətə qane olub bulgilən iradə müdam,

Yetməgən yergə həvəs aləmidin sunma əlin.

Mədhiyyələri və dini mövzulu şeirləri

Əmaninin yaradıcılığında **mədhiyyələrlə** də rastlaşırıq. Onun I Şah Təhmasibə, I Şah Abbasa, Şah Səfiyə və başqalarına ithaf olunmuş mədhiyyə qəsidələri vardır. Bu ruhda yazılmış şeirlərində o, təbii ki, mövzunun tələblərinə uyğun pafoslu, bəlağətli poetik deyimlərdən, mübaliğəli qiyaslardan bol-bol bəhrələnir. Şairin mədhiyyələri içərisində ən çox diqqəti cəlb edən örnəklərdən biri *«Olacaqdur»* rədifli qəsidədir. Şeir I Şah Abbasın 1603-cü ildəki Təbriz fütuhatı ilə əlaqədar qələmə alınmışdır. Azərbaycan türkcəsində yazılmış qəsidə gənc və müzəffər hökmdarın təntənəli tərifi ilə başlayır:

Şaha, mədədin saqiyi-kövsər olacaqdur,

Hər canibə əzm olsa müsəxxər olacaqdur.

Abbasi-Əlisən bu gün, ey şahi-cahangir,

İqliminə həd səddi-Sikəndər olacaqdur.

Ğəm irməs, əgər xaricilər eyləsələr keyd,

Çün Mehdiyi-hadi sana rəhbər olacaqdur.

Fəthü zəfərü nüsrətü iqbal yanınca

Hükkami-cəhan cümləsi çakər olacaqdur.

Qəsidədə müəllifin şiə-qızılbaş məfkurəsi mövqeyindən çıxış etdiyi, bu məfkurəyə dərin etiqad və ehtiram bəslədiyi mədhiyyənin pafoslu ruhu fonunda müəyyən ştrix və detallarda aydın surətdə sezilir. 12-ci imamın («Mehdiyi-hadi») fateh hökmdara rəhbər olacağından, onun qılıncı sayəsində *«Rumü Ərəb iqlimi»*ndə *«İsna əşəri xütbəsi»* (on iki imam xütbəsi) oxunacağından, müxtəlif iqlimlərin (ölkələrin) «*təsxir tapub məzhəbi-Cə'fər olacağı*»ndan danışılır. Şahın əsgərləri *«taclı qazılar»* adlandırılır. Təbriz qələbəsini I Şah Abbasın böyük uğuru kimi qiymətləndirən şair qarşı tərəfin – Osmanlı sultanının bu qələbədən necə müztərib olacağını da xüsusi olaraq vurğulayır:

Təbriz fütuhatının əxbarı yetəndə,

İstanbulun əhli qamu müztərr olacaqdur.

Xotkar ğamu güssə bilə yaslara batub,

Matəmzədəvü zarü mükəddər olacaqdur.

Ol dəmdə qulağına yetər ğeybdin avaz:

Mülkün nə ki, bar şahə müqərrər olacaqdur.

Qəsidənin sonunda müəllif «*İsna əşərü əlfdə oldu bu fütuhat*» misrasında əbcəd hesabı ilə zəfərin baş verdiyi (və qəsidənin yazıldığı) tarixi də nəzərə çatdırır **(h.1012=m.1603).**

Dini mövzulu lirik nümunələr də M.Əmani poeziyasında müəyyən yer tutur. Onun bu mövzuda yazılmış şeirləri ilahilərdən, nətlərdən və Əli əleyhüssəlama həsr olunmuş şeirlərdən ibarətdir. İlahilərdə Allah-taalanın qeybi sifətləri, əzəmət və cəlalı, xaliq qüdrəti vəsf olunur. Həm də müəllif şəxsi təmənnasını, diləyini poetik dillə ifadə edir, Allahdan kömək, nicat, etdiyi günahların əfvini istəyir. *«Demək olmas şərh birlə rif'ətin»* misrası ilə başlayan qəzəl birinci, *«Səndən mədəd»* rədifli qəsidə isə sonrakı fikrə nümunədir.

Məzhəb və məfkurəcə şiə olan şairin 1-ci imam Əli ibn Əbutalibə və on iki imama həsr edilmiş bir neçə şeiri vardır. *«Əlidir», «Ya Əli»* rədifli qəsidələr, *«Höccəti-şamin, Əli, Musa, Riza», «Sidqi rəhbər edib, könül, əzm elə»* qoşmaları mövzu və ideyaca bu qəbil örnəklər sırasına daxildir. Sənətkar imam Əlini coşqun və məftun qəlb sevgisi ilə tərifləyir, onu daha çox şiə inancında özünə yer tapan sifətlərlə, epitetlərlə oxucuya təqdim edir:

Hadiyi-rahi-hüdasan, ya Əli,

Canişini-Müstəfasən, ya Əli.

İbni-əmmi-həzrəti-xeyrül-bəşər,

Həmsəri-Xeyrənnisasən, ya Əli.

Saqiyi-tacü livasən, ya Əli.

Əvvəli-isna əşər, bə'di-nəbi,

Cinnü insə müqtədasən, ya Əli.

Ədəbiyyat

1.Araslı H. XVII-XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı, 1956

2.Azəroğlu B. Əmani. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1965, 10 iyul

3.Azəroğlu B. Məhəmməd Əmaninin yaradıcılığında şifahi xalq ədəbiyyatının təsiri. «Azərbaycan» jur., 1965, №12

4.Azəroğlu B. Məhəmməd Əmani. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1966, 10 oktyabr

5.Azəroğlu B. Məhəmməd Əmani. Bakı, 1977

6.Azadə R. Azərbaycan epik şeirinin inkişaf yolları (XII-XVII əsrlər). Bakı, 1975

7.Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası. 20 cilddə, VI c. (XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı). Bakı, 1988

8.Azərbaycan klassik ədəbiyyatından seçmələr. 3 cilddə, III c. (XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan şeiri) (təkrar nəşr). Bakı, 2005

9.Babayev Y. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (XIII-XVIII əsrlər). Bakı, 2018

10.Əmani Məhəmməd. Əsərləri (tərtib edəni: Səfərli Ə.). Bakı, 1983; 2005

11.Hikmət İ. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 2 cilddə. II c., Bakı, 1928

12.Hikmət xəzinəsi. Bakı, 1992

13.Onullahi S. Məhəmməd Əmani haqqında tədqiqat. – Azərb. SSR EA xəbərl. (ədəb., dil və inc. ser.). 1978, №3

14.Rzayeva Z. Məhəmməd Əmaninin dilində hal kateqoriyasının bəzi xüsusiyyətləri. Azərb. SSR EA xəbərl. (ədəb., dil və inc. ser.). 1973, №4

15.Rzayeva Z. Məhəmməd Əmani haqqında tədqiqat əsəri. «Ulduz» jur., 1986, №1

16.Sadiq bəy Əfşar. Məcməül-xəvas (tərtib edəni: Bağırov Ə.). Bakı, 2008

17.Səfərli Ə. XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan epik şeiri. Bakı, 1982

18.Səfərli Ə., Yusifli X. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (qədim və orta əsrlər). Bakı, 2008

19.Quliyeva M. Şərq poetikasının əsas kateqoriyaları. Bakı; 2010

METHODOLOGICAL ASPECTS OF CREATING VIRTUAL LABORATORIES WITH THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN BIOLOGY CLASSES

BİOLOGİYA DƏRSLƏRİNDƏ SÜNİ İNTELLEKTİN TƏTBİQİ İLƏ VİRTUAL LABORATORIYALARIN YARADILMASININ METODOLOJİ ASPEKTLƏRİ

Həsənova Amaliya Murad qızı

ORCID: 0000-0002-2196-3215,**Biologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent**

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Açar sözlər: biologiya dərsləri, süni intellekt, simulyasiya texnologiyaları, virtual laboratoriyalar

Xülasə. Müasir təhsil sistemi biologiya fənlərinin tədrisinə yenilikçi yanaşmalar tələb edir. Biologiya dərslərində tələbələri tədris prosesinə effektiv şəkildə cəlb etmək və maraqlarını stimullaşdırmaq məqsədi ilə mövzuya İKT-nin imkanlarından istifadə etmək tələb olunur. Aktiv təlim metodları və müasir tədris vasitələrindən istifadə tələbələrə mövzunu daha dərindən başa düşmək və tənqidi düşüncə tərzini inkişaf etdirməyə imkan verir. Biologiya dərslərində problemli öyrənmə tələbələr qarşısında tədqiqat və təhlil tələb edən real problemlər qoyur. Bu üsul analitik və problemli bacarıqların inkişafını dəstəkləyir.

Virtual laboratoriyalar həqiqi laboratoriyada fiziki iştiraka ehtiyac olmadan bioloji prosesləri və hadisələri praktiki şəkildə öyrənmək üçün əlverişli bir fürsət təqdim edir. Bu labotaroriyaların yaradılmasında çəqsəd tələbələrə və müəllimlərə virtual mühitdə bioloji proseslərlə qarşılıqlı əlaqə yaratmağa imkan verən intuitiv və əlçatan öyrənmə vasitəsi yaratmaqdır. Virtual laboratoriyalar, xüsusən distant təhsil və ya real laboratoriyalara məhdud giriş şəraitində adekvat praktik biologiya dərslərinin mövcud problemini həll edir. Bu laboratoriyaların yaradılmasının məqsədi bioloji proseslərin öyrənilməsinin və anlaşılmasının səmərəliliyini artırmaq üçün interaktiv virtual biologiya laboratoriyalarına çıxışı təmin etməkdir. Biologiya dərsləri ciddi parktik biliklər tələb etdiyi üçün bu laboratoriyaların yaradılması və tələbələrin bu laboratoriyalarda işləmə bacarıqlarının inkişaf etdirtilməsi müasir təhsil sisteminin aktual tələbidir. Xüsusən, distant təhsildə virtual laboratoriyalardan istifadə bacarıqları formalaşdırılmalı, biologiyanın müxtəlif sahələrinə aid laboratoriya işlərinin təşkili təmin edilməlidir.

GİRİŞ

Təbiətdə baş verən bir çox proses məlumat xarakterli hesab edilə bilər. Bunlar, məsələn, inkişaf prosesləri, bioloji nəqlolunma, birhüceyrəli orqanizmlərdəki proseslərdir. Elm adamları bu prosesləri öyrənərkən müşahidə etdikləri, təbiətdə məlumatların işlənməsinin universal prinsiplərini təbii-elmi kontekst baxımından (fiziologiya, genetika, kvant fizikası) izah edirlər. Avstriyalı-Amerikalı bioloq Lüdviq von Bertalanfi 1930-cu illərdə Ümumi sistemlər nəzəriyyəsini irəli sürdü. Onun əsas fikri, sistem obyektlərinin işini tənzimləyən qanunların izomorfizmini tanımaqdır. Bu nəzəriyyənin bir çox anlayışları müasir kompüter elmləri ilə əlaqəlidir. Bunlar, məsələn, obyektlər (obyekt yönümlü proqramlaşdırma) və əlaqələr (əlaqəli verilənlər bazası), sistem və mühit (müştəri-server-memarlıq) sxemi ilə göstərilir. Ancaq Bertalanfi nəzəriyyəsi sistemlərin dinamikasını – tarazlığı (homeostaz), təkamülü, uyğunlaşmanı (adaptasiya), keçici prosesləri də araşdırır. Bu, məsələn, proqram inkişaf etdirmə prosesini nəzərdə tutsaq, kompüter elmləri tərəfindən bu proqramlaşdırılmaların

aparılmasının vacibliyini görərik. Bu, mürəkkəblik, entropiya, məhv olma proseslərinin proqramları ilə göstərilən başqa bir sistem anlayışıdır. Koddakı bir səhvin düzəldilməsi, n>1 olduğu halda, orta hesabla n yeni xətaya səbəb olarsa, inkişaf prosesi fərqli olur. Təbiətin bu cür problemlərlə qarşılaşmadığı ehtimalı yoxdur, bu problemlər hər tərəfdə mövcuddur, amma təbiətin bu problemləri necə həll etməsi məlum deyil [1].

MATERİAL VƏ METODLAR

Microsoft, Google, Meta, Amazon və digər nəhəng texnologiyalar arasında ən yaxşı Chatbotun sahibi olmaq uğrunda rəqabət fonunda biokimya və struktur biologiyasında oxşar modellərin yaradılması artıq mümkün olmuşdur. "Biologiyada süni intellekt" xüsusi layihələri artıq dünya səviyyəsində bütün sahələrdə özünü təsdiq etmişdir. Sensasiyalı AlphaFold zülalların və DNT-nin və biopolimerlərin struktur və funksiyalarını ciddi şəkildə proqnozlaşdırır [2].

Biologiya tədrisində layihələrdən istifadə tələbələrə biliklərini praktikada tətbiq etməyə, yaratmağa imkan verir öz tədqiqat layihələri və komanda işini inkişaf etdirir. Tələbələr özləri tədqiqat yolu ilə öyrənirlər, bioloji hadisələri araşdırırlar və bu üsul elmi düşüncəni stimullaşdırırlar. Müasir tədris vasitələri – interaktiv dərsliklər, videolar, animasiyalar və testlər kimi elementlər mövzunu vizuallaşdırmağa kömək edir, kompleks anlayışlar və öyrənməyi daha əyləncəli edir. Virtual laboratoriyalardan istifadə etməklə tələbələr virtual mühitdə təcrübələr apara bilərlər ki, bu da biologiyanın müxtəlif aspektlərini təhlükəsiz öyrənməyə imkan verir. Simulyasiya texnologiyaları tələbələrə bioloji prosesləri modelləşdirmək və müşahidə etmək imkanı verir. İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) inteqrasiyası biologiyanın tədris prosesində təhsil mənbələrinə çıxışı yaxşılaşdırır, bilik mübadiləsini təşviq edir və kollektiv öyrənməni stimullaşdırır. Müasir biologiya təhsili yalnız ötürülmə tələb etmir, faktiki bilik, həm də tələbələrin tədris prosesinə fəal cəlb edilməsini tələb edir.

NƏTİCƏLƏR VƏ ONLARIN MÜZAKİRƏSİ

Kompüter elmləri ümumiyyətlə, sırf texniki elmlər hesab olunur, keçən əsrin ortalarında kompüterlərin meydana gəlməsi ilə inkişaf etmişdir. İnsan kimi mükəmməl, özünü təkrarlayan hesablama qurğusunun yaradılması ilə nəticələnən möhtəşəm bir Sİ layihəsini heç bir təkamül nəzəriyyəsi şərh edə bilməz. Biologiyanın müxtəlif sahələrində müxtəlif virtual laboratoriya işlərinin təşkili üçün interaktiv və vizual öyrənmə məzmunu yaratmaq üçün müasir texnologiyaların inteqrasiyası, istifadəni asanlaşdırmaq üçün virtual laboratoriyaların sınaqdan keçirilməsi və optimallaşdırılması vacibdir. Virtual laboratoriyaların yaradılması üçün resurslar və materiallar lazımdır: yüksək performanslı kompüterlər, xüsusi proqram təminatı. Eyni zamanda, yaradıcı layihədəki rollar da dəqiqləşdirilməlidir. Bu qrupa yaradıcılar, dizaynerlər, müəllimlər, testçilər daxil edilir. Əlbəttə, virtual laboratoriya işinin hədəf auditoriyası müəyyyənləşdirilməlidir. Hədəf auditoriyası biologiyanın öyrənilməsi və tədrisi ilə maraqlanan tələbələr, elmi tədqiqatçılar və müəllimlərdən ibarət olur [3, 4].

Yer üzərində həyatın əmələ gəlməsi, insanın əmələ gəlməsi, insanın onu əhatə edən mühitlə əlaqəsi fəlsəfi anlayışlar hesab olunsa da, bioloji biliklərin əsas hədəfidir. Buna görə, informatikanın, kompyuter elmlərinin cavab verəcəyi əsas suallardan biri bitkilər və heyvanlar aləminin qarşılıqlı əlaqələrinin, inkişafının tələbələrə öyrədilməsinin effektivliyini təmin etmək üçün proqram təminatının hazırlanmasıdır.

Rəqəmsal laboratoriyalarda təcrübələrin vizual təqdimatı mümkündür; dəyişən məlumatların qrafiklər, cədvəllər, ədədi dəyərlər və diaqramlar şəklində asılılığının nümayişi; dəyişən xüsusiyyətlərin dəqiq ölçülməsi. Rəqəmsal laboratoriyalar təcrübə nəticələrinin, ölçmə məlumatlarının riyazi işlənməsinə imkan verir.

Yer üzərində həyat, onun yaranması və fəaliyyət prinsipləri, inkişafı qanunları ancaq rəqəmsal laboratoriyalarda animasiyalar və dəfələrlə təkrarlanan hadisələr şəklində öyrədilə bilər. Çünki, bu mövzuya aid laboratoriya işlərini canlı aparmaq mümkün deyil. Müasir təhsil sistemində tətbiq olunan STEAM təhsil məhz bu istiqamələri araşdırmaqla tələbələrdə və şagirdlərdə yaradıcı düşüncə və bacarıqların inkişafına yönəldilmişdir. Sitologiya, molekulyar və hüceyrə biologiyası fənləri protein dizaynı üçün süni intellekt metodlarının inkişafını, xüsusən də AlphaFold-un üçüncü versiyasından istifadəni tətbiq edir. AlphaFold, kiçik bir molekulla kompleksdə bir zülalın quruluşunu proqnozlaşdırır. İndi rəqəmsal laboratoriyaların köməyi ilə məlumatları təhlil etmək, fərziyyə qurmaq, nəticə çıxarmaq, nəzəri və praktik hissəni bütövlükdə birləşdirmək və laborator-tədqiqat işlərinin düzgün nəticəsini əldə etmək mümkün olur. Rəqəmsal laboratoriyalar, təbiətdəki prosesləri anlamaq qabiliyyəti, eyni zamanda uşaqların idrakın inkişafına, mövzunun öyrənilməsinə həvəsinin artmasına təsir göstərir. Dərslər daha maraqlı və müasir məlumatlı olur [5].

Virtual laboratoriyaları yaradarkən tələbələrə lazım olan simulyasiya metodları barədə məlumat verilməlidir. Nəzərə alsaq ki, informatika, STEAM dəsrlərində bu məlumatlar verilir, demək, rəqəmsal laboratoriyalardan istifadə artıq aktualdır. İnsan süni intellekt yaratmaq yolunda nə qədər irəliləmişdir? Avtonom aktiv süni intellekt yaratmaq mümkündürmü? Bu suallara və problemlərə cavab olaraq, alqoritmik süni intellektin nəticələri və perspektivləri, eləcə də nümunə tanıma və formal neyron şəbəkələr kimi əlaqəli sahələr haqqında araşdırmaları təhlil etmək tələb olunur. Bu problemlər, modelləşdirmə düşüncə probleminə adekvat hesab edilən sinergetika nöqteyi-nəzərindən araşdırılır. Bütün bu məlumatlar tələbələrə verilməlidir.

Süni intellekti “ağıllı davranışların avtomatlaşdırılması ilə məşğul olan” kompüter elminin xüsusi bir sahəsi olaraq nəzərdən keçirərək, mümkün olan ən yaxşı agent proqramını inkişaf etdirmək istiqaməti kimi qəbul etmək olar. Hal-hazırda süni məhdud intellekt insan düşüncə tipinin analoqudur, məlumatları təhlil edə, müqayisə edə, öyrənə və digər texnologiyalarla qarşılıqlı əlaqə qura bilir [6, 7].

Süni intellekt kompüter elmində yaxşı tanınan perspektivli maşın öyrənmə üsulları ilə birlikdə elm və texnologiya, sənaye və hətta gündəlik həyatımıza daxil olmaqla müxtəlif sahələrin bir çox aspektlərinə geniş şəkildə təsir göstərir. MÖ texnikaları faydalı fikirlər əldə etmək, kateqoriyalara ayırmaq, proqnozlaşdırmaq və yeni üsullarla sübuta əsaslanan qərarlar qəbul etmək məqsədi ilə yüksək məhsuldarlıqlı məlumatları təhlil etmək üçün işlənib hazırlanmışdır ki, bu da yeni tətbiqlərin böyüməsini təşviq edəcək və süni intellektin davamlı inkişafına təkan verəcək. Hər bir elm sahəsinin qarşılaşdığı problemlər və bu çətinliklərin öhdəsindən gəlmək üçün Sİ texnikalarının potensialları ətraflı müzakirə olunur. Bundan əlavə, biz süni intellektin hər bir elmi fənnə inteqrasiyasını nəzərdə tutan yeni tədqiqat tendensiyalarına da istiqamətləri təhlil edirik.

Beləliklə, gənc nəslin süni intellektlə öyrənməsi artıq özünü təsdiq etmişdir, onların gələcəyin texnologiyalarına yiyələnmə vektorunu öz fikirlərində əks etdirdiklərinə baxaraq, elmi kəşflərin də hansı reallıqlarla ineqrasiya edəcəyini izləmək imkanlarımız olacaqdır. Virtual istifadə laboratoriyalarda material, avadanlıq xərclərini də azaldır. Virtual laboratoriyalar interaktivliyi təmin edir və proseslərin vizuallaşdırılmasına imkan verir.

NƏTİCƏ

Virual laboratoriyaların yaradılması keyfiyyətli və hərtərəfli bir yanaşma tələb edir. Bunun üçün tələbələrə lazımi avadanlıq və proqram təminatına giriş imkanı verilməlidir. Tədqiqat nəticəsində məlum olmuşdur ki, biologiya dərsində rəqəmsal laboratoriyanın istifadəsi tələbələrin fəaliyyətinə müsbət təsir göstərir. Müxtəlif prosesləri və hadisələri vizuallaşdırmaq, interaktiv təcrübələr aparmaq və materiallarla müstəqil işləmək bacarığı

biliklərin dərin mənimsənilməsinə və daha yaxşı yadda qalmasına kömək edir. Ancaq müsbət nəticələrə baxmayaraq, qeyd etmək lazımdır ki, rəqəmsal laboratoriya bütün bioloji elmlərin problem sisteminin həlli deyil. Bu laboratoriyaların inkişafı, mükəmməlləşdirilməsi, tətbiqi metodologiyası ümumi təhsil sisteminə daxil edilməli, müəllimlər tərəfindən dəstəklənməlidir. Nəticə olaraq, rəqəmsal laboratoriyadan istifadə biologiya dərslərində perspektivli və uğurlu bir təcrübədir. Bu yanaşmanın uğurla həyata keçirilməsi üçün müəllimlərin, rəhbərliyin və tələbələrin keyfiyyətli və əlverişli təhsili təmin etmək üçün birgə səyləri lazımdır.

Word2vec modelinin yaradılmasından 10 ildən çox vaxt keçib. Bu müddət ərzində sözlərin kodlaşdırılması üçün yeni metodlar yaradılmşdır. Dil modellərinin əsaslarını və mətnlərlə maşın işini daha ətraflı başa düşmək üçün tələbələrin öz biliklərini daim yeniləməsi və mükəmməlləşdirməsi tələb olunur.

Ədəbiyyat

1.A.M.Həsənova, R.A.Rüstəmli, Müasir təbiətşünaslığın sosial-sinergetik konsepsiyaları., Bakı, ADPU nəşriyyatı, 2021.

2.Penrose R. Novy um korolya: O kompyuterakh, myshlenii i zakonakh fiziki [The Emperor's New Mind: Concerning Computers, Minds and the Laws of Physics]. Moscow: Editorial URSS; 2003 (In Russ.).

3.Boden M.A. AI: Its Nature and Future. Oxford: Oxford University Press; 2016.

4.Collins H. Artifictional Intelligence: Against Humanity's Surrender to Computers. Cambridge: Polity Press; 2018.

5.А.В. Трукин «Об использовании виртуальных лабораторий в образовании». Открытие и дистанционное образование. 2002. №4(8)

6.Официальный сайт проекта: http://PhET.colorado.edu interactive simulation.

7.Турчен Д.Н. Концепция формирования универсальныхучебныхдействий в современном российском образовании // Интернет-журналНауковедение. 2014. №1 (20) с.105

Резюме

МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОЗДАНИЯ ВИРТУАЛЬНЫХ ЛАБОРАТОРИЙ С ПРИМЕНЕНИЕМ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА УРОКАХ БИОЛОГИИ

Современная система образования требует инновационных подходов к преподаванию биологических дисциплин. На уроках биологии требуется использовать возможности ИКТ по предмету с целью эффективного вовлечения учащихся в учебный процесс и стимулирования их интереса. Использование активных методов обучения и современных средств обучения позволяет учащимся глубже понять предмет и развить критическое мышление. Проблемное обучение на уроках биологии ставит перед учащимися реальные проблемы, требующие исследования и анализа. Этот метод поддерживает развитие аналитических и проблемных навыков. Виртуальные лаборатории предлагают удобную возможность практического изучения биологических процессов и явлений без необходимости физического присутствия в реальной лаборатории. Цель создания этих лабораторий, создать интуитивно понятный и доступный инструмент обучения, который позволит учащимся и учителям взаимодействовать с биологическими процессами в виртуальной среде. Виртуальные лаборатории решают существующую проблему адекватных практических занятий по биологии, особенно в условиях дистанционного обучения или ограниченного доступа к

реальным лабораториям. Целью создания этих лабораторий является предоставление доступа к интерактивным виртуальным биологическим лабораториям для повышения эффективности изучения и понимания биологических процессов. Поскольку уроки биологии требуют серьезных практических знаний, создание этих лабораторий и развитие у студентов навыков работы в этих лабораториях является насущным требованием современной системы образования. В частности, в дистанционном обучении должны быть сформированы навыки использования виртуальных лабораторий, обеспечена организация лабораторных работ, относящихся к различным областям биологии.

Ключевые слова: уроки биологии, искусственный интеллект, симуляционные технологии, виртуальные лаборатории

Abstract

The modern education system requires innovative approaches to teaching biological disciplines. Biology lessons require the use of ICT in the subject in order to effectively engage students in the learning process and stimulate their interest. The use of active learning methods and modern teaching tools allows students to gain a deeper understanding of the subject and develop critical thinking. Problem-based learning in biology classes poses real-world problems for students to investigate and analyze. This method supports the development of analytical and problem-solving skills. Virtual laboratories offer a convenient opportunity for hands-on learning of biological processes and phenomena without the need to be physically present in a real laboratory. The goal of these labs is to create an intuitive and accessible learning tool that allows students and teachers to interact with biological processes in a virtual environment. Virtual laboratories address the existing problem of adequate hands-on biology instruction, especially in distance learning environments or with limited access to real laboratories. The purpose of these labs is to provide access to interactive virtual biology labs to enhance learning and understanding of biological processes. Since biology classes require significant hands-on learning, the creation of these laboratories and the development of students' skills in these laboratories is an urgent requirement of today's education system. In particular, distance education should develop skills of using virtual laboratories, provide organization of laboratory works related to different areas of biology.

Keywords: *biology lessons, artificial intelligence, simulation technologies, virtual laboratories*

İDMANDA GENDER BƏRABƏRLİYİ

Sevda Məhəmməd qızı Hacıyeva

ADPU-nun nəzdində ADPK-nin fizki tərbiyə müəllimi

Abstract. In recent decades, gender equality, and in particular the greater participation of women in various fields, including sport, has emerged as a major public issue worldwide. Gender equality is not only an indicator of social justice, but also a prerequisite for the formation of an effective and inclusive sports environment. In this context, sports policies play a crucial role in terms of women's participation and representation in governance. Traditionally, sport, especially professional and high-level sports, has been perceived as a male-dominated environment. However, as female athletes have achieved success in international arenas, this perception has begun to change. However, women's participation in the formulation and implementation of sports policy – that is, at decision-making levels – is still limited.

Keywords: Sports, women, men, gender, participation, accessibility, equality, stereotypes.

Gender kişilər və qadınlar üçün uyğun görülən davranışla bağlı sosial gözləntilərin məcmusudur. Bunlar kişiliyin və qadınlığın sosial cəhətdən formalaşmış xüsusiyyətləridir. İnsan hüquqları ilə əlaqəli olan gender bərabərliyi cəmiyyətin bütün sahələrində, eləcə də şəxsi həyatda kişi və qadına bərabər imkanların və iştirak hüququnun verilməsidir. Bu o demək deyil ki, hər iki cins eynidir, bu, daha çox "hər ikisi eyni hüquqa və ləyaqətə malikdir" deməkdir. Qadın və kişilərin sosial vəziyyətindəki fərqlər, onların hüquqlarının bərabər olmaması əsrlər boyu yanlış olaraq bioloji səbəblərlə izah edilib. Halbuki gender bərabərliyi - qadın və kişilər arasında bərabərliyə deyilir və aşağıdakıları nəzərdə tutur: bərabər maddi rifah; bərabər imkanlar; dəyərlərin oxşar sistemi; qərarların qəbul edilməsi prosesində bərabərhüquqlu iştirak; resurslara və qazanclara bərabərhüquqlu nəzarət. Gender bərabərliyi dedikdə, heç də kişi və qadının eyni cür davranışı nəzərdə tutulmur. Sadəcə, insanın kişi və ya qadın doğulmasından asılı olmayaraq, bərabər hüquqa malik olması önə çəkilir. Yəni, insanın qadın doğulması hər hansı məhdudiyyətə səbəb olmamalı, eyni zamanda, gender bərabərliyi kişilərə qarşı cinsi ayrı-seçkiliyi və izolyasiyasını nəzərdə tutmamalıdır.

İdman və gender bərabərliyi müxtəlif şəkildə bir-biri ilə əlaqəlidir. İdman, sosial və mədəni bir fəaliyyət olub, kişi və qadın anlayışlarının sosial quruluşları burada əsas rol oynayır.

İdman sağlamlıq, rifah, yeni bacarıqların öyrənilməsi və hərəkət azadlığı ilə əlaqədar bir çox fayda verə bilər. Lakin, idmana aid bütün sahələrdə gender bərabərsizlikləri mövcuddur, yəni əlçatanlıq və iştirak, qərar qəbul etmə, resurslara çıxış, maaşlar, maliyyə stimulları və idman obyektləri ilə əlaqəli məsələlər, həmçinin idman qurumlarının təşkilati mədəniyyətində gender bərabərsizliyi davam edir. Digər əlaqəli məsələlər arasında idmana aid siyasətin gender barədə məlumatlılığının olmaması, məşqçilik və təlim, idmanda gender əsaslı zorakılıq və idman xəbərlərinin gender stereotiplərini davam etdirməsi daxildir. Bu mövzu ilə bağlı daha çox araşdırma və məlumatlar, bütün idmanla əlaqəli siyasətlərə gender əsaslı yanaşmanın daxil edilməsi, həmçinin sahədəki gender fərqliliklərini aradan qaldırmağa yönəlmiş müsbət tədbirlər, qadınlar və kişilər arasında və idman vasitəsilə real bərabərliyin əldə edilməsi üçün vacibdir.

Gender bərabərliyi, əsas bir insan haqqıdır və ədalətli və inklüziv cəmiyyətin əsas prinsipidir. İdman kontekstində gender bərabərliyi yalnız iştirakdan daha çoxunu ifadə edir; bu, bütün

fərdlərin cinsiyyətindən asılı olmayaraq, bərabər imkanlar, resurslara çıxış, tanınma və stereotiplərin və diskriminasiyanın aradan qaldırılmasını əhatə edir. İdmanda gender bərabərliyi sahəsində illər ərzində bir çox irəliləyiş əldə edilsə də, hələ də ciddi çağırışlar qalmaqdadır. Bu məqalə, gender bərabərliyi və idman arasındakı mürəkkəb əlaqəni, tarixi konteksti, mövcud maneələri və bütün cinslər üçün idmanda real bərabərliyi təmin etmək üçün davamlı səylərin vacibliyini araşdırır.

Tarixdə, idman kişilərin üstünlük təşkil etdiyi bir sahə kimi görülürdü. Qədim Olimpiya Oyunlarından müasir peşəkar liqalara qədər, idmanda qadınların təmsil olunması məhdud olub. Hətta qadınların yarışları izləməsi də qadağan olunmuşdu. Buna baxmayaraq, qadınlara həsr olunmuş ayrıca yarışlar – "Hera oyunları" keçirilirdi. Bu yarışlar Hera evlilik və doğum tanrısına ithaf olunurdu. Müxtəlif mənbələrə görə, Heriadaların tarixi e.ə. 6-cı əsrə qədər gedib çıxır. Yarışlar sadəcə idman tədbiri deyil, həm də dini ayin xarakteri daşıyırdı.

Heriadalar, gənc qızların cəmiyyətə tanıdılması və gələcək analıq vəzifəsinə hazırlanması baxımından da sosial önəm daşıyırdı. İlk dövrlərdə qadınlar əksər idman növlərindən tamamilə xaric edilirdi və iştirak edənlər çox vaxt cəmiyyətin onların davranışları və xarici görkəmləri ilə bağlı sərt normalarına tabe olurdular. Fiziki fəaliyyətin və rəqabətin "qadına yaraşmaması" və ya qadınların sağlamlığına zərərli olması fikri geniş yayılmışdı.

Müasir Olimpiya hərəkatının qurucusu, fransalı dövlət xadimi Pyer de Kubertenin fikrincə, idman qadınların bioloji təbiəti ilə uyğun olmamaqla yanaşı, onların qadın kimi qarşılarında qoyulan vəzifələri yerinə yetirmələri ilə ziddiyyət təşkil edirdi. Qadınların vəzifələrinin yarışmaq deyil, qalibləri mükafatlandırmaq olduğunu düşünən Kuberten bildirirdi ki, Olimpiya Oyunlarında qadınların iştirak etməsi təcrübədə rastlaşılmayan, maraqsız, estetik xarakter daşımayan və yanlış addımdır. Belə qərəzli fikirlərə görə, uzun müddət Beynəlxalq Olimpiya Komitəsi qadınların yarışlarda iştirakına icazə verməmişdir.

Lakin, 20-ci əsrdə əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verdi. 1900-cü ildə Paris Olimpiya Oyunlarında qadınların daxil edilməsi, qadın idmanının tarixində mühüm bir mərhələni təmsil edirdi. Bu kiçik bir addım olsa da, idmanda daha geniş iştirak üçün zəmin yaratdı. 1972-ci ildə ABŞ-da qəbul edilən qərar, qadınlar üçün təhsil və idman sahəsində bərabər imkanlar yaradılmasını təmin edərək, idmanda gender bərabərliyinə doğru böyük irəliləyişə səbəb oldu. Qadınlar üçün peşəkar liqaların yaradılması, futbol, basketbol və tennis kimi idman növlərində iştirak əldə edildi və idmanda gender bərabərliyi sahəsində işlər sürətlənməyə başladı.

Bütün bu mərhələlərə baxmayaraq, idmanda gender əsaslı fərqliliklər hələ də qalır və bir çox qadın, kişilər ilə eyni vəziyyətdə olmayan çətinliklərlə üzləşir. İdmanda gender bərabərsizliyinin əsas sahələri aşağıdakılardır.

İştirak və əlçatanlıq. İdmanda gender bərabərsizliyinin ən əsas tərəfi iştirakdır. Tarixən qadınlar ya tamamilə xaric edilmiş, ya da bir çox idman növünə məhdud çıxışı olub. Son illərdə qadınların iştirakının artmasına baxmayaraq, bir çox ölkədə hələ də ciddi gender fərqləri mövcuddur. Qadınlar bəzi idman növlərində, xüsusilə yüksək maliyyə sərmayəsi tələb edən peşəkar futbol, beysbol və ya avto yarışları kimi idman növlərində az təmsil olunurlar. Bundan əlavə, bəzi mədəniyyətlərdə, ənənəvi gender rolları hələ də qızların idmana çıxışını məhdudlaşdırır, qadınlıq və ənənəvi qadın rollarına dair cəmiyyətin gözləntiləri onların rəqabətçi və ya fiziki cəhətdən tələbkar fəaliyyətlərdə iştirakını maneə törədir.

Maliyyə dəstəyi və resurslar. İdmanda gender bərabərsizliyinin başqa bir əsas sahəsi maliyyə dəstəyi və resursların qeyri-bərabər paylanmasıdır. Qadın idman növləri, peşəkar və əhali səviyyəsində kişilərin idman növlərinə nisbətən çox daha az maliyyə dəstəyi alır. Bu, bir çox formada özünü göstərir: qadın idmançıların maaşları daha az, sponsorluk imkanları məhduddur və media əhatəsi daha azdır. Qadın idman liqaları maliyyə çətinlikləri ilə üzləşir və kişilərinkinə

nisbətən kommersiya baxımından daha az əlverişlidir. Maliyyə dəstəyindəki bu qeyri-bərabərlik həm də infrastrukturda özünü göstərir, qadınların məşq etməsi və yarışlara qatılması üçün daha az imkanlar mövcuddur.

Stereotiplər. Qadın idman növlərinin media əhatəsi, kişilərinkinə nisbətən azdır. Qadın idmanı çox vaxt görünüşə və gender stereotiplərinə diqqət yetirilərək, atletik nailiyyətlərlə daha çox gündəmə gəlir. Bu, kişi idmanından ikinci dərəcəli olduğunu və qadın idmançılarının daha az bacarıqlı və ya rəqabətə uyğun olmadığını təsdiqləyən zərərli stereotipləri möhkəmləndirir. Bundan əlavə, media diqqətinin olmaması, qadın rol modellərinin görünməsini məhdudlaşdırır və gənc qızların idmanda özlərini təmsil olunmuş görməsini çətinləşdirir.

Liderlik və qərar qəbuletmə vəzifələri. İdman təşkilatlarında liderlik və qərar qəbuletmə vəzifələrində ciddi gender qeyri-bərabərliyi mövcuddur. Qadınlar, həm həvəskar, həm də peşəkar idmanda məşqçi, hakim və icraçı vəzifələrində az təmsil olunurlar. Qərar qəbuletmə səviyyələrindəki bu qeyri-bərabərlik, gender bərabərliyini dəstəkləyəcək siyasətlərin qəbul edilməsinə mane olur və qadınlara qarşı daxil edilməyən və ya ədalətli olmayan bir mədəniyyətin davam etməsinə səbəb olur. Qadınların səsləri, idmanın gələcəyi ilə bağlı müzakirələrdən çox vaxt xaric edilir və qadın idmançılarının ehtiyacları və narahatlıqları göz ardı edilə bilər.

Maaş bərabərsizliyi. Bəlkə də idmandakı gender bərabərsizliklərinin ən görkəmli formalarından biri kişilər və qadınlar arasında maaş fərqidir. Bu məsələyə dair bir qədər irəliləyiş olsa da, fərq hələ də çox böyükdür, xüsusilə futbol, basketbol və tennis kimi idman növlərində. Qadın yarışlarının mükafat fondu, kişilərin yarışlarına nisbətən çox vaxt daha aşağı olur. Maaş fərqi, geniş cəmiyyətin gender əsaslı maaş bərabərsizliyi məsələsini əks etdirir.

Gender əsaslı zorakılıq və hərəkatlar. İdmanda gender əsaslı zorakılıq və təcavüz məsələsi də diqqətə alınması vacib olan digər mühüm bir mövzudur. Qadın idmançıları, məşqçilərdən, komanda yoldaşlarından, azarkeşlərdən və hətta ailə üzvlərindən tez-tez zorakılığa məruz qalırlar. Bir çox idmanda "kişilər klubu" mədəniyyəti, düzgün olmayan davranışların normal hala gəlməsinə səbəb ola bilər və zorakılıq və ya təcavüzü bildirənlər cavabdehlik və ya əksikliklə qarşılaşa bilər. Üstəlik, qadın idmançıları tez-tez öz görünüşləri, şəxsi həyatları və cinsəllikləri ilə daha çox müzakirə olunur, kişilər üçün isə belə deyil.

Gender bərabərliyinin təmin olunması üçün bir çox ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycanda müxtəlif dövlət proqramları və təşəbbüslər həyata keçirilir. BMT, UNESCO, Beynəlxalq Olimpiya Komitəsi (IOC) kimi beynəlxalq təşkilatlar idmanda gender bərabərliyinin təşviqinə yönəlmiş "Qadınların idman rəhbərliyində iştirakının artırılması", "Qadınlar üçün xüsusi təlim və inkişaf proqramlarının təşkil olunması", "Qadın idmançılar üçün maliyyə və resurs dəstəyi", "Media vasitəsilə qadın idmanının təşviqinin artırılması" kimi strategiyalar irəli sürürlər.

Azərbaycanda da qadın idmançılara dəstək məqsədilə müxtəlif dövlət proqramları həyata keçirilir. Qadınlar güləş, gimnastika, atıcılıq, taekvondo və digər sahələrdə uğurlar qazanaraq ölkəmizi beynəlxalq yarışlarda uğurla təmsil edirlər. Eyni zamanda, ali və orta ixtisas təhsil müəssisələrində fiziki tərbiyə və idman müəllimliyi üzrə qadın kadrların hazırlanması genişlənir.

İdmanda gender bərabərliyinin təmin edilməsi bir neçə səbəbdən vacibdir. İlk növbədə, bu, cəmiyyətdə gender bərabərliyinin daha geniş məqsədinə xidmət edir. İdman, cəmiyyətin norma və dəyərlərini formalaşdırma gücünə malikdir və ənənəvi gender rollarına qarşı mübarizə aparmaq üçün güclü bir platforma təmin edə bilər. Hər bir gender üçün bərabər imkanlar yaradaraq, idman, gender rollarına yanaşmaların dəyişməsinə, müxtəlifliyə qəbulun artmasına və daha inklüziv və ədalətli cəmiyyətin təşviqinə töhfə verə bilər.

İkinci olaraq, idman, fərdlərə və icmalara bir çox faydalar təmin edir, o cümlədən fiziki və ruhi sağlamlıq, komanda işini və liderlik bacarıqlarını inkişaf etdirmək və sosial hərəkətlilik imkanları yaratmaq. Bütün genderlərə bu faydalara bərabər çıxış təmin etməklə, cəmiyyət ümumilikdə inkişaf edə bilər.

İdman siyasətində qadınların fəal iştirakı və gender bərabərliyinin təşviqi müasir cəmiyyətin inkişafı üçün vacibdir. Qadınların idmanda uğur qazanması yalnız onların şəxsi nailiyyəti deyil, həm də ölkənin sosial və mədəni inkişaf göstəricisidir. Buna görə də idman siyasəti hər iki cins üçün bərabər imkanlar təmin etməlidir.Gender bərabərliyinin təkcə sosial ədalət məsələsi deyil, həm də idmanın inkişafı üçün zəruri şərt olduğu vurğulanmalıdır.

Mənbə:

1. Səfərov ELGÜN FİRDOVSİ OĞLU, Səfərova NİGAR RÜSTƏM QIZI

GENDER BƏRABƏRLİYİ DƏRS VƏSAITI BAKI 2023

2. International Olympic Academy – "Women and Sport in Antiquity"
3. Britannica.com – Heraean Games
4. https://journals.sagepub.com/home/jss
5. https://en.unesco.org/themes/sport-and-anti-doping/gender-equality

TƏDRİS PROSESİNDƏ MİLLİ DƏYƏRLƏRİN AŞILANMASININ ŞƏXSİYYƏT YETİŞDİRMƏKDƏ ROLU

EĞİTİM SÜRECİNDE MİLLİ DEĞERLERİN KAZANDIRILMASININ ŞAHSİYET YETİŞTİRMEDEKİ ROLÜ

Şəhla Süleymanova

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu,Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Orcid: 0000-0002-2499-7197

Çağdaş dövr, geçmişten pay alarak şekillenen bir zaman dilimidir. Geçmişini bilmeyen, geleceğine adım atamaz. Bu süreç aileden başlayarak eğitim kurumlarında devam etmelidir. Bunun için okullarda insancıl (hümanist) bir bakış açısıyla yaklaşarak gerçek bir şahsiyet yetiştirmek amaç olmalıdır. Bu fikir geçmişten günümüze kadar uzanır. Nitekim şahsiyetin oluşumu meselesi, bugün olduğu gibi geçmişte de güncel bir konu olmuştur. “Sözünü balla keseyim”, “Senden iyi olmasın”, “Toprağı kadar, yaşayasan” gibi manevi değerleri içinde barındıran bu ifadelerde de gerçek bir şahsiyet yetiştirmek ve karşındakine bir birey olarak değer vermek amacı güdülmüştür. En önemlisi de milli kimliğini korumak ve evrensel değerlere dayanan ahlaki niteliklerin kazandırılması her zaman önemli meselelerden olmuştur.

Zaman geçtikçe bu süreç eğitim ortamına taşınmıştır. İlkokul yaşı, evrensel değerlerin ve bireysel özelliklerin gelişimi için en uygun dönemdir. Tam da bu dönemde, milli değerlerin oluşumu açısından öğrencilerin vatan tarihindeki kahramanlık sayfalarıyla tanış olması büyük önem taşır.

Günümüzde genç neslin bilinçlendirilmesi ve gençlere manevi değerlerin aşılanması süreci gittikçe daha da önem kazanmaktadır. Eğitim, bireyin olayları değerli ya da değersiz olarak ayırt edebildiği bir süreçtir. Eğitim her şeyden önce değerleri kavrama sürecidir. Eğitim sadece bilgi edinmek değil, aynı zamanda değerlerin seçimini yapmaktır. Bu durumda eğitimin temel görevi, bireyi ahlaki ve hümanist bir bakış açısıyla donatmaktır.

İster temel eğitimde ister yüksek mesleki eğitim sürecinde olsun, öğrencilerin yeni bilgiler edinmesinin yanı sıra, milli değerlere dayalı bir şahsiyetin şekillenmesi ve dünyaya bakış açısının oluşması da gerçekleşmektedir.

Eğitimde milli değerlerin kazandırılması bu yüzden önemlidir ki, dününü bilen, geleneklerine sadık olan, milli sembolleri tanıyan ve onlara saygı duyan bir genç nesil yetiştirmek geleceğimiz açısından hayati öneme sahiptir.

Bugün eğitim sisteminin önünde duran başlıca görevlerden biri; bilgili, ahlaklı, girişimci, karar anında bağımsız karar verebilen, iş birliğine ve kültürlerarası iletişime açık, ülkesinin kaderine karşı sorumluluk duygusu taşıyan bireyler yetiştirmektir.

Aynı zamanda, bağımsızlık ortamında, ülkemizin sosyo-ekonomik gelişimi ve milli öz farkındalığın canlanması bağlamında, halkımızın yüzyıllara dayanan deneyiminde şekillenen milli tecrübenin evrensel değerler açısından yeniden gözden geçirilmesi ve bu birikimin çağdaş gençliğin eğitimi sürecinde uygulanması gerekmektedir.

Milli terbiye sistemi, milli bakış açısı, bilimsel felsefe ve ideoloji, aile terbiyesi, halk pedagojisi ve bilimsel pedagojik düşünce ilkelerine dayanır ve milli terbiye bilgeliklerinin kazanımlarını kendi içinde barındırır. Bu sistem, halkın düşünsel zenginliğini, ahlaki-manevi değerlerini

kapsar ve bu değerler eğitim sürecinin yöntemlerinde, araçlarında, ilkelerinde ve eğitimsel etkinin örgütlenme yollarında kendini gösterir.

Öğrencilerin vatandaşlık şahsiyetinin oluşumunda ve milli değerlerin gelişiminde eğitim sürecinin tüm olanaklarından, sınıf içi dışı ve okul dışı etkinliklerden yeterince faydalanılmalıdır. Milli değerlere dayalı bir eğitim sürecinden geçen nesiller; sağlıklı, bilgili, zeki, misafirperver, çalışkan, nazik, alçakgönüllü, vatanına ve diline bağlı bireyler olurlar.

Anahtar kelimeler: öğrenci, milli değerler, okul, vatanseverlik, manevi değerler.

Müasir dövr keçmişdən pay alaraq formalaşan zaman dilimidir. Keçmişini bilməyən gələcəyinə addım ata bilməz. Bu proses ailədən başlayaraq tədris müəssisələrində davam etməlidir. Bunun üçün məktəblərdə humanist mövqedən yanaşaraq əsl şəxsiyyət yetişdirmək məqsəd olmalıdır. Bu keçmiş dövrdən bu günümüzədək gəlib çatmışdır. Belə ki, şəxsiyyətin formalaşması məsələsi bu gün olduğu kimi keçmişdə də aktual olmuşdur. Necə ki, "Sözünü balla kəsim", "Səndən yaxşı olmasın", "Torpağı sanı yaşayasan" və digər mənəvi keyfiyyətləri özündə birləşdirən bu fikirlərdə əsl şəxsiyyət yetişdirmək, qarşısındakına şəxsiyyət kimi yanaşmaq məqsədi olmuşdur. Ən əsası da milli kimliyini qorumaq, ümumbəşəri dəyərlərə əsaslanan əxlaqi keyfiyyətlərin tərbiyəsi vacib məsələlərdən olmuşdur. Zaman dəyişdikcə bu proses tədris mühitinə daşınmışdır. İbtidai məktəb yaşı ümumbəşəri dəyərlərin və şəxsi keyfiyyətlərin inkişafı üçün ən uyğun dövrdür. Məhz bu dövrdə milli dəyərlərin formalaşması üçün şagirdlərin Vətən tarixinin qəhrəmanlıq səhifələri ilə tanış olması böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Hazırda gənc nəslin maarifləndirilməsi, gənclərə mənəvi dəyərlərin aşılanması prosesi getdikcə aktuallaşır. Təhsil, təhsil alan insanın müəyyən hadisələrin dəyər və ya qeyri-dəyər kimi fərqinə vardığı bir prosesdir. Təhsil hər şeydən əvvəl dəyərləri dərk etməkdir. Təhsil təkcə məlumatlılıq deyil, həm də dəyərlərin seçimidir. Bu zaman təhsilin əsas vəzifəsi mənəviyyat və humanist dünyagörüşü baxımından əsaslandırılır. İstər əsas, istərsə də ali peşə təhsili prosesində şagirdlərin yeni biliklərə yiyələnməsi ilə yanaşı, onların əsasını milli dəyərlər təşkil edən şəxsiyyətin formalaşması, dünyagörüşünün formalaşması da baş verir.

Təhsildə milli dəyərlərin aşılanması ona görə vacibdir ki, dünəni bilən, adət - ənənəsinə sadiq olan, milli atributları tanıyan, hörmət bəsləyən gənc nəsil yetişdirmək gələcəyimiz üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Bu gün təhsil sisteminin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri savadlı, mənəviyyatlı, təşəbbüskar, seçim qarşısında müstəqil qərar qəbul etməyə qadir, əməkdaşlığa və mədəniyyətlərarası ünsiyyətə açıq, ölkənin taleyinə qarşı məsuliyyət hissi daşıyan insan yetişdirməkdir. Eyni zamanda, müstəqillik şəraitində, ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafı və milli özünüdərkimizin dirçəlişi fonunda, xalqımızın çoxəsrlik təcrübəsində formalaşmış milli təcrübəni ümumbəşəri dəyərlər baxımından nəzərdən keçirmək və onu müasir gəncliyin tərbiyəsində tətbiq etmək zəruridir.

Milli tərbiyə sistemi milli dünyagörüş, elmi fəlsəfə və ideologiya, ailə tərbiyəsi, xalq pedaqogikası və elmi pedaqoji fikir prinsiplərinə əsaslanır və milli tərbiyə müdrikliyinin nailiyyətlərini özündə cəmləşdirir. Bu sistem xalqın ideya zənginliyini, əxlaqi-mənəvi dəyərlərini əhatə edir və həmin dəyərlər təlim – tərbiyənin üsullarında, metodlarında, vasitələrində, prinsiplərində və tərbiyəvi təsirin təşkili metodlarında öz əksini tapır.

Şagirdlərin vətəndaş şəxsiyyətinin formalaşmasında və milli dəyərlərinin inkişafında təhsil prosesinin istənilən imkanlarından, sinifdənkənar və məktəbdənkənar işlərdən lazımi qədər istifadə edilməlidir. Milli dəyərlərə söykənən təhsil prosesində iştirak edən nəsillər sağlam, savadlı, ağıllı, qonaqpərvər, zəhmətkeş, nəzakətli və təvazökar, vətəninə, dilinə sadiq vətəndaş olurlar.

Açar sözlər: şagird, milli dəyərlər, məktəb, vətənpərvər, mənəvi dəyərlər

CHILD PERSONALITY DEVELOPMENT

ÇOCUK KİŞİLİK GELİŞİMİ

Günay Etibar kızı Şukurova

D. Shamiyev adını taşıyan 149 numaralı okulun öğretmeni

Xülasə. Bu məqalədə uşaq şəxsiyyətinin inkişafına təsir edən amillər – ailə mühiti, məktəb, sosial münasibətlər və təlim-tərbiyə prosesi araşdırılır. Həmçinin uşaqlarda şəxsiyyətin formalaşma mərhələləri və bu mərhələlərdə pedaqoqların, psixoloqların rolu təhlil olunur. Məqalədə müasir tədqiqatlara istinad edilərək şəxsiyyət inkişafına yönəlik effektiv yanaşmalar təqdim olunur.

Açar sözlər: Uşaq, şəxsiyyət, inkişaf, ailə, məktəb, tərbiyə, sosial mühit, psixologiya

Summary. This article examines the factors that influence the development of a child's personality - family environment, school, social relations and the process of education and upbringing. It also analyzes the stages of personality formation in children and the role of educators and psychologists in these stages. The article presents effective approaches to personality development, referring to modern research.

Keywords*:* Child, personality, development, family, school, upbringing, social environment, psychology

GİRİŞ

Uşaqlar cəmiyyətin gələcəyini formalaşdıran əsas amillərdən biridir. Onların sağlam psixoloji inkişafı, mənəvi və əxlaqi dəyərlərlə zənginləşməsi hər bir cəmiyyətin fundamental vəzifəsidir. Şəxsiyyət anlayışı insanın fərdi xüsusiyyətlərini, davranışlarını, emosional və iradi keyfiyyətlərini əhatə edir. Uşaq şəxsiyyətinin formalaşması erkən yaşlardan başlayır və bu prosesin uğurlu nəticələnməsi üçün ailənin, məktəbin və cəmiyyətin birgə fəaliyyəti mühüm rol oynayır.

Şəxsiyyət — insanın cəmiyyətlə qarşılıqlı münasibətində özünü ifadə edən sosial varlıqdır. Uşaq şəxsiyyətinin inkişafı isə onun emosional, sosial, mənəvi və idraki sahədə böyüməsini əhatə edir. Psixoloq Erik Eriksonun nəzəriyyəsinə əsasən, uşaqlıq dövründə şəxsiyyətin inkişafı mərhələlərlə baş verir və hər mərhələnin özünəməxsus psixoloji böhranları mövcuddur. Onun fikrincə, uşaqlıq dövründə şəxsiyyətin əsası qoyulur və bu mərhələdə yaranan psixoloji böhranlar sonrakı inkişaf üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Ailə uşaq şəxsiyyətinin formalaşmasında ilkin və əsas sosial mühitdir. Valideynlərin davranış modeli, ünsiyyət üslubu, dəyərlərə münasibəti uşağın şəxsiyyətinə birbaşa təsir göstərir. Sevgi və qayğı ilə böyüdülən uşaqlar daha güclü sosial adaptasiya qabiliyyətinə malik olur. Əks halda, ailədə laqeydlik, zorakılıq və soyuqluq uşaqda özünə inamsızlıq və sosial fobiya yarada bilər. Ailə uşağın ilk sosial təcrübə qazandığı məkandır. Azərbaycan Respublikasının “Ailə Məcəlləsi”ndə qeyd olunur ki, uşağın fiziki, əqli, mənəvi və sosial inkişafı üçün əlverişli mühitin yaradılması valideynin borcudur (maddə 51). Ailədəki davranış modeli, dəyərlər sistemi və ünsiyyət tərzi uşağın şəxsiyyət strukturunu formalaşdırır. Real nümunə: Məsələn, psixoloqlar qeyd edir ki, müsbət emosional əlaqənin güclü olduğu ailələrdən gələn uşaqlar məktəbdə özünüifadə bacarığında və sosial əlaqələrdə daha uğurlu olurlar. İnsan anadan olduğu gündən ömrünün sonuna kimi tərbiyəvi təsirlərin əhatəsində yaşayır. Bunun

üçün valideynlər uşağı ilk gündən elə tərbiyə etməlidir ki, onun hansı yaşındasa yenidən tərbiyəsinə ehtiyac qalmasın. O, cəmiyyət üçün faydalı adam kimi böyüsün, ailə, kollektiv, ümumiyyətlə xalq üçün ağır yük çevrilməsin. Böyüməkdə olan nəslin tələbat - motivasiya sahəsinin, əxlaqi şüurunun və s. formalaşmasına xüsusi diqqət yetirilməlidi. Uşaq da özü haqqında aydın təsəvvür yaradılmalıdı. O, özünün müsbət və mənfi keyfiyyətlərini düzgün qiymətləndirməyi öyrənməli və vaxtında özünütərbiyə ilə məşğul olmalıdı. Bundan ötrü bir tərəfdən, uşağı ictimai münasibətlər sisteminə daha geniş cəlb etmək, ətrafdakı adamlarla onun ünsiyyətini dolğunlaşdırmaq, digər tərəfdən isə onun fəaliyyət sahəsini genişləndirmək zəruridir. A.S. Makarenko deyirdi: "Tərbiyə işinin əsl mahiyyəti... heç də sizin uşaqla təklikdə söhbət etmənizdən, uşağa müstəqim təsir göstərməyinizdən ibarət deyil, ailənizin, şəxsi və ictimai həyatınızın təşkilindən, aşağın həyatını təşkil etməkdən ibarətdir".

Məktəb mühiti uşağın ictimai həyatla ilk ciddi təmasıdır. Burada uşaqlar yeni sosial rolları öyrənir, məsuliyyət daşımağı, qaydalara əməl etməyi və əməkdaşlıq etməyi mənimsəyir. Müəllimlər yalnız bilik verən yox, eyni zamanda tərbiyəçi rolunu da yerinə yetirir. Müəllimin ədalətli, qayğıkeş və dəstəkləyici münasibəti uşağın müsbət şəxsiyyət keyfiyyətlərinin inkişafına xidmət edir. Burada uşaqlar əməkdaşlıq, məsuliyyət, intizam və liderlik kimi sosial bacarıqları qazanırlar. Müəllimin şəxsiyyətyönümlü yanaşması – yəni uşağın fərdi potensialını nəzərə alaraq dəstək göstərməsi – inkişaf üçün stimuldur. Müasir təlimin başlıca vəzifələrindən biri öyrənməyi öyrətməkdir. Yəni şagirdləri müstəqil şəkildə bilik əldə etmək bacarığına yiyələndirmək və daha geniş biliklər əldə edilməsi yollarını öyrətməkdir. Təlim yalnız təlim metodlarının keyfiyyətcə dəyişdirilməsi, onların şəxsiyyətə və onun tələbatlarına yönəldilməsi, yaradıcı təfəkkürdən fəal istifadəsi zamanı böyük səmərə verə bilər. Eyni zamanda belə şəxsiyyətyönümlü tədris prosesi inkişaf proseslərinin keyfiyyətinə də təsir edərək idraki və sosial fəallığı artırır, şəxsiyyətin dəyər və vərdişlərini formalaşdırır. Bir sözlə, müəllim şagirdi müasir həyata hazırlamağı bacarmalıdır. Təlim daim dəyişən dünyanın reallıqlarından kənarda mövcud ola bilməz. Hər hansı təlim-tərbiyə sisteminin başlıca istiqamətverici qüvvəsi müəllimdir. Onun pedaqoji ustalığı, müəllim-şagird fəaliyyətinin düzgün qurulması, fəal təlim texnologiyalarının tətbiqi gələcək şəxsiyyətin yetişdirilməsində mühüm amildir.

Uşağın şəxsiyyət inkişafında sosial çevrəsi, xüsusilə həmyaşıdları ilə münasibətləri əhəmiyyətlidir. Sosial əlaqələr uşağa empatiya, əməkdaşlıq, liderlik və paylaşma kimi sosial bacarıqları öyrədir. Müsbət sosial münasibətlər uşağın özünü ifadə etməsinə, özünü dəyərləndirməsinə şərait yaradır. İnsanın insan olması üçün onun insan mühitində yaşaması zəruridir. Hind, Çin, Benqal uşaqlarını anadan olan kimi valideyinlərindən almış, onları bağlı kameralarda saxlamış, uşaqları ünsiyyət, insani münasibətlər dünyasından məhrum etmişdir.Yeddi yaşında uşaqlar yalnız heyvani səslər çıxarmışlar. Elmə məlum olan bu cür faktları araşdıran nəzəriyyəçi Dubinin belə nəticəyə gəlir ki, insana mənəvi keyfiyyətlər irsən verilmir, bunlar tərbiyənin və ictimai mühitin nəticəsidir. İnsan şəxsiyyət kimi doğulmur. İnsanın fərdi inkişafı, onun şəxsiyyətinin formalaşması son mərhələdə ictimai həyat şəraitindən, ictimai münasibətlər sistemindən və istehsal münasibətlərdən asılı olur. İnsan ictimai münasibətlərin məcmusudur. İctimai mühit deyərkən insanın həyat fəaliyyətini, inkişafını əhatə edən xarici şərait nəzərdə tutulur. İctimai mühit daim dəyişir və yeniləşir. İnsan inqilabi fəaliyyəti vasitəsilə həm mövcud ictimai mühiti dəyişib öz arzusuna müvafiq qura bilir, həm də bu prosesdə fəal fəaliyyət göstərməklə öz təbiətini dəyişdirir. Tərbiyə sayəsində uşaqda yeni qabiliyyət və keyfiyyətlər yetişir, müəyyən xarakter yaranır və formalaşır. Uşaq təlim və tərbiyə vasitəsilə ictimai həyata hazırlanır, geniş dünyagörüşünə sahib olur. Şəxsiyyətin inkişafında orqanizmlə mühit arasındakı ziddiyyətlər meydana çıxır. Lakin bu ziddiyyətlər genişlənib konfliktə çevrildikdə inkişafın hərəkətverici qüvvəsi olmur. Burada inkişafla tərbiyəni bir-birindən təcrid etmək olmaz və onlar ziddiyyətlərin mübarizəsində davam edir. Məşhur tərbiyə

nəzəriyyəçisi Monozson yazmışdır: "Tərbiyə və inkişafın hərəkətverici qüvvəsi daxili və xarici şərait sistemində ziddiyyətlərin mübarizəsidir. Daxili ziddiyyətlər şəxsiyyətin formalaşdığı bütün mərhələlərdə insanda yeni yaranmış tələbatları ödəmək vasitəsinin məhdudluğudur. Məhz bu ziddiyyət uşağı ilk yaşdan fəallığa təhrik edir. Uşaqların müstəqilliyə can atması yaşlılar arasında bəzən narahatlıq yaradır. Düzgün tərbiyə belə ziddiyyətləri asanlıqla aradan qaldırır, uşaqlarda müstəqilliyin inkişafına kömək edir. Əks təqdirdə, intizamın pozulması halları baş verir, mübahisə və digər neqativ vəziyyətlər yaranır. Tərbiyəçinin vəzifəsi şəxsiyyətin daxili qüvvələrini stimullaşdırmaqdan və onlara düzgün istiqamət verməkdən ibarətdir. Stimul deyərkən şəxsiyyətə zahiri təsir, onu müəyyən fəaliyyətə yönəltmək başa düşülür. Fəaliyyət insanın təlim və tərbiyə məqsədini müəyyənləşdirən amil kimi çıxış edir və onun bütün proseslərini bir-biri ilə sıx əlaqələndirir. Beləliklə, insanın inkişafında və onun bir şəxsiyyət kimi formalaşmasında ünsiyyət, mühit və tərbiyə amilləri qarşılıqlı surətdə mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Uşaq şəxsiyyətinin inkişafı üçün şərait yaradan sosial mühitdə ünsiyyətin rolu böyükdür. Ünsiyyət prosesində maddi və mənəvi dünyanın, təbiət, əşya və sosial aləmin dərk olunması, şəxsiyyətlərarası münasibətlərin inkişafı, emosional və iradi mədəniyyətin dinamikası baş verir. Ünsiyyət yeni sosial mühitə uyğunlaşmaya imkan yaradır və onun vasitəsilə uşaq özünü ifadə edir, digərlərini başa düşür, cəmiyyətdə öz yerini və vacibliyini dərk etməyə çalışır. Bunun üçün kommunikativ (*müəllimin təşkilatçılıq funksiyası və ünsiyyəti ilə bağlıdır*) bacarıqlara nail olmaq uşağın sosial davranışını yaxşılaşdırır digərini başa düşüb qəbul etməyə, məlumat verməyə, hisslərini ifadə etməyə, bütövlükdə nitqin inkişafına imkan yaradır. İlkin qazanılan bacarıq və vərdişlər, milli-mənəvi keyfiyyətlər şəxsiyyətin həyat mövqeyini təyin cdir. Hazırki, təhsil modelində məktəbəqədər təhsil özünü ümumi təhsilin başlanğıc pilləsi, uşaqların məktəb təliminə müvəffəqiyyətlə keçidi üçün bərabər imkanların yaradılmasının əsası kimi dəyərləndirir.

Müasir dövrdə uşaqların şəxsiyyət inkişafına təsir göstərən yeni amillərdən biri də informasiya texnologiyalarıdır. Müsbət yönlü məzmunlar uşaqda yaradıcılıq və idraki bacarıqları inkişaf etdirə bilsə də, nəzarətsiz və zərərli məzmunlar uşağın psixoloji və əxlaqi inkişafına mənfi təsir göstərə bilər. Buna görə valideyn və müəllim nəzarəti vacibdir. İnformasiya texnologiyaları uşaqların idrak və sosial bacarıqlarına həm müsbət, həm də mənfi təsir göstərə bilər. UNICEF-in 2023-cü il hesabatına əsasən, 9–16 yaşlı uşaqların 87%-i gündəlik olaraq internetdən istifadə edir. Bu, onların dünyagörüşünü artırsa da, nəzarətsiz istifadə halları psixoloji travma və təcrid hissi ilə nəticələnə bilər. Uşaqların həyatında olan roluna nəzər salmalı olsaq, təhsilin kurrikulum sisteminə keçməsi ilə texnoloji vasitələrdən istifadənin artması və böyüklərində aktiv şəkildə istifadə etdiyi üçün uşaqları bundan məhrum etmək mümkün deyil. Texnoloji vasitələr uşaqlara həm mənfi, həm də müsbət təsirləri ola bilər. Düzgün şəkildə istifadə edilən zaman uşaqların dünyagörüşünün artmasına, yeni bilik və bacarıqlar əldə edir, hətta rəqslər və oyunlar vasitəsilə əyləncəli vaxt keçirə bilərlər. Təəssüf ki, bəzən düzgün istifadə edilmədiyi və valideyn nəzarəti olmadığı zaman uşaqların həyatında və zehnində mənfi yöndə dəyişikliklər ola bilər. Məlumdur ki, uşaqların beyni böyüklərə nisbətən daha tez informasiyanı qəbul edərək kodlaşdırır və əldə etdiyi informasiya istiqamətində yaşamağa başlayır. Günümüzdə uşaqlarımızın baxdığı hər hansı mənfi videolar, oyunlar və ya dinlədiyi monoloqlar gələcəkdə şəxsiyyət kimi formalaşmasına belə təsir edə bilər.

Uşaq şəxsiyyətinin inkişafı fəaliyyət prosesində təşəkkül tapır. **Uşağa ünsiyətdə olanların təsiri əsas etibarı ilə oyun, təlim, əmək fəaliyyəti prosesində həyata keçirilir.** Belə fəaliyyət prosesində uşaqlarda məsuliyyətli olmaq, özünə nəzarət, qarşılıqlı yoldaşlıq köməyi kimi keyfiyyətlər yaranır. Bu da onların ləyaqətli şəxsiyyət kimi yetişmələrində öz təsirini göstərir. Əməksevərliyin inkişafına kiçik yaş dövründən başlamaq vacibdir. Çünki həmin keyfiyyətin tərbiyə olunmasının müvəffəqiyyəti bu dövrdən çox asılıdır.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların əməyi özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Onların əməyi çox vaxt oyunla əlaqədar olur. Bu özünü müxtəlif formada göstərir. **Əməyə hazırlıqla əlaqədar söhbətdə zehni əməyi unutmaq olmaz.** Çünki zehni əməyin də özünəməxsus spesifik bacarıq və vərdişləri mövcuddur. Məsələn: şeir yazmaq, şəkil çəkmək, musiqi bəstələmək,elmi tədqiqat işi, dərsə hazırlaşmaq, dərs təşkil edib keçirmək və s. fəaliyyət növləri zehni əməyə aiddir. Onların hər birini səciyyələndirən bir sıra bacarıq və vərdişlər var. Bu cür bacarıq və vərdişlərin gənc nəslə aşılanması da əməyə əməli şəkildə hazırlığın tərkib hissəsidir. Əmək mədəniyyəti, bacarıq və vərdişlərinin uşaqlara aşılanması əmək tərbiyəsinin vəzifələrindən biridir. Əmək mədəniyyəti deyəndə iş yerinin sahmana salınması, fəaliyyət üçün lazım olan əşyaların, cihazların, alətlərin, avadanlıqların və s.nin gətirilməsi, təhlükəsizlik tədbirlərinin görülməsi nəzərdə tutulur. Müşahidələrdən aydın olur ki, əmək terapiyasından sonra uşaqlar bütün hadisələrə məntiqi yanaşırlar. Çünki əmək terapiya texnalogiysı uşağın nəticəyönümlü fəaliyyəti ilə şərtlənir.

Uşaq şəxsiyyətinin inkişafında həmyaşıdlarının rolu da çox mühüm və çoxşaxəlidir. Həmyaşıdlarla ünsiyyət uşaqlara sosial qaydaları öyrədir:

- **Paylaşmaq**, **növbə gözləmək**, **əməkdaşlıq etmək**
- Münaqişə zamanı **kompromis** tapmağı və **münaqişələrin həllini**
- **Empati qurmağı** və başqasının hisslərini anlamağı

Uşaqlar həmyaşıdları ilə ünsiyyət zamanı empatiya, paylaşma, liderlik, güzəştə getmə kimi vacib sosial bacarıqları öyrənirlər. Həmyaşıd mobbinqi (zorbalıq) isə uşaqda özgüvən əksikliyi və aqressiv davranışlara səbəb ola bilər.

Uşaqların şəxsiyyət inkişafında peşəkar psixoloq və pedaqoqların rolu artmaqdadır. Müasir dövrdə uşaq psixoloqları bu inkişafın düzgün istiqamətlənməsi üçün vacib rol oynayır. Uşaq şəxsiyyətinin formalaşması təkcə yaşla deyil, həm də fərdi xüsusiyyətlər və həyat şəraitindən asılıdır. Psixoloq bu inkişaf prosesini müşahidə edərək uşağın yaşına uyğun psixoloji mərhələləri keçib-keçmədiyini müəyyən edir. Vaxtında aşkar edilən çətinliklər, daha sonra ciddi psixoloji və sosial problemlərin qarşısını almağa kömək edir. Bu baxımdan psixoloqlar yalnız problemlərlə məşğul olmur, eyni zamanda **profilaktik rol** da oynayır. Hər bir uşağın özünəməxsus şəxsiyyət xüsusiyyətləri vardır: bəziləri daha qapalı, digərləri isə daha aktiv ola bilər. Bəziləri diqqətlidir, digərləri isə tez unudan və impulsivdir. Psixoloqlar:

- Uşağın **temperament tipini** müəyyən edir,
- Onun maraq və bacarıqlarını qiymətləndirir,
- Ən uyğun tərbiyə və öyrənmə üsullarını tövsiyə edir.

Bu fərdi yanaşma uşağın **özünü daha yaxşı ifadə etməsinə və sosiallaşmasına şərait yaradır**.Məktəblərdə psixoloq xidmətinin olması uşaqların problemlərini vaxtında aşkar edib həll etməyə şərait yaradır. İndividual yanaşma və empatiya əsaslı təlim metodları uşaqda sağlam şəxsiyyət strukturunun əsasını qoyur.

NƏTİCƏ

Uşaq şəxsiyyətinin inkişafı çoxsəviyyəli və kompleks bir prosesdir. Bu proses yalnız bioloji yetkinləşmə ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda sosial mühitin, ailənin, məktəbin, həmyaşıd münasibətlərinin və informasiya axınının qarşılıqlı təsiri nəticəsində formalaşır. Aparılan psixoloji və pedaqoji araşdırmalar göstərir ki, şəxsiyyətin əsas xüsusiyyətləri – məsuliyyətlilik, empatiya, özgüvən, qərarvermə bacarığı və mənəvi dəyərlərə bağlılıq – erkən yaş dövrlərində təşəkkül tapır. uşağın şəxsiyyət kimi formalaşması təkcə onun öz potensialı ilə deyil, onu əhatə edən mühitin keyfiyyəti ilə də sıx bağlıdır. Cəmiyyətin gələcəyi olan uşaqların sağlam, balanslı

və dəyərlərə bağlı şəxsiyyət kimi yetişməsi üçün hər bir valideynin, müəllimin, psixoloqun və qanunvericinin üzərinə mühüm vəzifələr düşür. Səmərəli nəticə əldə etmək üçün bu sahədə kompleks və davamlı yanaşma əsas şərtdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Əliyeva, Z. (2020). Pedaqoji psixologiya. Bakı: Adiloğlu.
2. Həsənov Ə.Ə. Tərbiyənin nəzəri əsasları, Bakı: Maarif,2019
3. Mehdiyev F. (2020) Ümumi pedaqogika. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı.
4. Məmmədov, R. (2015). Uşaq psixologiyası və tərbiyəsi. Bakı: Təhsil.

THE IMPACT OF FOREIGN LANGUAGE EDUCATION ON THE INDIVIDUAL'S PERSONAL AND SOCIAL LIFE

YABANCI DİL EĞİTİMİNİN BİREYİN KİŞİSEL VE TOPLUMSAL YAŞAMINDAKİ ETKİSİ

Aynur BADALOVA

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Filoloji Fakültesi. Dilbilim Bölümü. Azerbaycan, Bakü şehri.https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0002-9288-6218

Özet

Yabancı dil öğrenimi, sadece başka biriyle iletişim kurmayı kolaylaştırmakla kalmaz, aynı zamanda bireyin bilişsel, kültürel ve sosyal gelişiminde önemli rol oynar. Dil öğrenme süreci, problem çözme, dikkat ve hafıza gibi bilişsel yeteneklerin gelişimini desteklerken, farklı kültürlere olan anlayışı artırarak empati ve hoşgörüyü besler. Akademik başarıda ve iş hayatında avantaj sağlayan yabancı dil, bireyin dünyaya bakış açısını genişletir ve sosyal uyum becerilerini güçlendirir. Bu makalede, güncel akademik araştırmalar ve klasik edebiyat örnekleri ışığında, yabancı dil eğitiminin hem bireysel gelişime hem de toplumsal dönüşümlere katkısı ayrıntılı olarak incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: dil, öğrenim, iletişim, başarı, gelişim.

Abstract

Learning a foreign language not only makes communication easier but also plays an important role in an individual's cognitive, cultural, and social development. The process of language learning supports the growth of cognitive skills such as problem-solving, attention, and memory, while increasing understanding of different cultures and fostering empathy and tolerance. Foreign language skills provide advantages in academic success and professional life, broadening one's worldview and strengthening social adaptation abilities. This article examines in detail how foreign language education contributes both to personal development and social transformation, supported by recent academic research and classical literature examples.

Keywords: language, learning, communication, success, development

Giriş

Dil, sadece iletişim için kullanılan bir araç değildir, aynı zamanda düşünme, anlama ve dünyayı yorumlama biçimimizi şekillendiren temel bir sistemdir. Ludwig Wittgenstein'ın da belirttiği gibi, *"Dilimin sınırları, dünyamın sınırlarıdır"* [2.] Başka bir deyişle, sahip olduğumuz dil, algı ve deneyimlerimizi sınırlar ya da zenginleştirir. Bu bağlamda yabancı dil öğrenmek, yeni düşünce yollarına, farklı kültürlere ve yaşam biçimlerine açılan kapılardır. Dilbilim ve bilişsel bilim alanlarındaki araştırmalar, çok dilliliğin bilişsel işlevleri olumlu yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Ellen Bialystok'un çalışmaları [1.] iki dilliliğin dil kullanımı ve yönetiminde önemli gelişmeler sağladığını göstermiştir. Özellikle, farklı diller arasında geçiş yapabilme yeteneği, kişinin dilsel farkındalığını artırır ve iletişim becerilerini güçlendirir. Bu durum, dil öğrenen bireylerin yeni kelimeleri ve kuralları daha hızlı kavrayabilmelerine ve karmaşık dil yapılarını daha kolay çözümlemelerine olanak tanır. Ayrıca, erken yaşta başlayan yabancı dil eğitimi, bireyin dil işleme süreçlerinde esneklik kazandırarak dilsel farkındalık ve anlama

becerilerini geliştirir. Böylece, yabancı dil öğrenimi yalnızca yeni bir dil edinmekle kalmaz, aynı zamanda dilin yapısını ve işleyişini daha iyi kavramaya yardımcı olur.

Dil öğrenmenin kültürel boyutu ise kişisel gelişimin önemli bir parçasıdır. Başka bir dili öğrenmek, yalnızca yeni kelimeler öğrenmek değil, aynı zamanda o dilin ait olduğu kültürü anlamak demektir. Edward Said'in "Oryantalizm" adlı eserinde [5.] belirttiği gibi, farklı kültürleri doğru anlayabilmenin yolu, onları kendi dillerinde dinlemekten geçer. Dil bilmeyen bireyler, kültürleri sadece dışarıdan gözlemlemek zorunda kalır ve bu da önyargıların oluşmasına neden olabilir. Sine Demirkıvıran Goethe'nin çeviri yaklaşımını değerlendirirken, çevirinin sadece kelime aktarımı olmadığını, aynı zamanda bir kültürel dönüşüm süreci olduğunu vurgular. [4. s, 215] Goethe'nin *"Bir insan yalnızca kendi dilini bilirse bir kişidir, iki dil bilirse iki kişidir"* sözü, yabancı dil öğrenmenin bireyin kimliğine ve kültürel bakış açısına kattığı derin zenginliği anlatır. Dil öğrenmek, yeni kelimeler öğrenmekten öte, farklı dünyaları ve bakış açılarını keşfetmektir.

Edebiyat, yabancı dil öğreniminin kişisel gelişime katkısını somutlaştıran önemli bir alandır. Shakespeare'in eserlerini özgün dilinde okuyabilmek, metnin inceliklerini ve yazarın kültürel bağlamını doğrudan deneyimlemeye olanak tanır. Aynı şekilde, Puşkin'in rusça dizelerini anlamak, sadece bir çeviriden çok daha fazlasını, yani Rus kültürünün ruhunu yakalamayı sağlar. Dil öğrenimi, bu yönüyle bireyi akademik başarıya götürmekle kalmaz, estetik ve kültürel duyarlılığı da artırır.

Çok dillilik, dilsel becerilerin yanı sıra sosyal ve ekonomik fırsatları da artırır. Avrupa Birliği'nin 2023 raporuna göre, birden fazla dili akıcı konuşabilen bireyler iş dünyasında daha fazla talep görmekte, uluslararası ticaret ve diplomasi gibi çok dilliliğin önemli olduğu alanlarda daha etkin rol almaktadır. [3.] Türk ülkelerinde yabancı dil eğitimi yıllardır eğitim sisteminin temel bileşeni olsa da, uygulamada hedeflenen dil yeterlilik seviyelerine tam olarak ulaşılamamıştır. Bununla birlikte, üniversitelerde geliştirilen çok dilli programlar, dil öğretiminde yeni yaklaşımların ve fırsatların ortaya çıktığını göstermektedir.

Sonuç

Yabancı dil öğrenimi, yalnızca kelime ezberlemekten ya da dilbilgisi kurallarını öğrenmekten ibaret değildir; bu süreç, bireye yeni düşünce biçimlerine ulaşma, farklı kültürel bakış açılarını tanıma ve dilsel çeşitlilik içinde kendini ifade etme imkânı sunar. Dil eğitimi, bireyin sadece dilsel becerilerini değil, aynı zamanda dil aracılığıyla dünyayı anlama ve yorumlama yetisini de geliştirir. Kendi ana dili dışındaki bir dili öğrenmek, bireyi hem kendi kültürüne yeniden bakmaya hem de başka kültürlerle sağlıklı ve saygılı ilişkiler kurmaya yönlendirir. Ayrıca, birden fazla dile hâkim bireyler akademik çalışmalarda daha geniş kaynaklara ulaşabilir, bilimsel üretimde daha etkin olabilir ve disiplinler arası iletişimi daha kolay kurabilir. Bu da, sadece bireysel değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel gelişimin önünü açar. Dilin bir araç olmanın ötesine geçerek bir düşünme biçimine dönüşmesi, yabancı dil eğitimini çağdaş toplumlar için vazgeçilmez hâle getirmiştir. Bu nedenlerle, yabancı dil eğitiminin erken yaşlardan itibaren nitelikli biçimde verilmesi, eğitim sistemlerinin önceliklerinden biri olmalıdır. Eğitim politikalarının bu bilinçle düzenlenmesi, bireyin gelişimini desteklemenin yanı sıra ülkenin kültürel etkileşimdeki gücünü ve uluslararası alandaki etkinliğini artıracaktır. Dil öğretimi, hem birey hem de toplum düzeyinde çok yönlü bir dönüşümün anahtarıdır.

Kaynakça

1. Bialystok, E. (2001). Bilingualism in Development: Language, Literacy, and Cognition. Cambridge University Press.

2. Wittgenstein, L. (1922). Tractatus Logico-Philosophicus. Routledge & Kegan Paul.

3. European Commission. (2023). Key Data on Teaching Languages at School in Europe – 2023 Edition. European Education and Culture Executive Agency.

4. Demirkıvıran, S. (2022). Johann Wolfgang von Goethe'nin çeviri yaklaşımı ve çeviri amacı. Kültür Araştırmaları Dergisi, 14, 209–237.

5. Turanlı, G. (2017). Edward Said'in oryantalist söylem analizi. Şarkiyat Mecmuası, 30, 101–119.

YAŞ FƏRQLƏRİNƏ BAXMAYARAQ ANLAYIŞ YARATMAQDA EMPATİYANIN ROLU

YAŞ FARKLARINA RAĞMEN ANLAYIŞ OLUŞTURMADA EMPATİNİN ROLÜ

Sevinc Tofiq qızı Vəliyeva

pedaqogika üzrə fəlsəfə dokrotu,Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu,0009-0000-0710-6324

İnsanlar olarak biz bir toplumda yaşıyoruz ve bu toplum farklı yaş gruplarından oluşmaktadır. Çocuklar, gençler, orta yaşlılar ve yaşlılar – hepimiz farklı yaşam tecrübelerine, dünya görüşüne ve düşünme tarzına sahibiz. Bu farklılıklar ne kadar doğal ise, bir o kadar da değerlidir. Ancak ne yazık ki, bu farklılıklar bazen sosyal kısıtlamalara, anlaşmazlıklara ve ayrımcılığa yol açabiliyor.

İşte tam da burada empati, yani karşımızdaki kişinin yerine kendimizi koyma becerisi ön plana çıkıyor.

Empati bize ne kazandırır? Empati, başkasının duygularını, düşüncelerini ve bakış açısını anlamamıza yardımcı olur. Empati yalnızca "duymak" değil, aynı zamanda "hissetmek" becerisidir. Gençler yaşlıların deneyimlerine, yaşlılar ise gençlerin enerjisine ve değişen dünyaya ayak uydurma çabalarına empatiyle yaklaştığında toplumda karşılıklı anlayış ve saygı ortamı oluşur.

Bazen gençler yaşlı kuşağı "geride kalmış"; yaşlılar ise gençleri "saygısız", "deneyimsiz" olarak değerlendirebiliyor. Oysa bu tür etiketlemeler, anlaşmazlıkları derinleştirir. Empati ile bu tür kalıpyargıların üstesinden gelebiliriz.

Empati öğretilebilen bir beceridir. Ailede, okulda, sosyal faaliyetlerde ve toplumsal platformlarda bu anlayışın yaygınlaştırılması, farklı yaş grupları arasında köprü görevi görebilir. Eğer çocuklara, gençlere ve yetişkinlere karşılıklı anlayışın değeri aşılanırsa, gelecekte sosyal ayrımcılığın yerini birlik ve dayanışma alacaktır.

Unutmayalım ki empati göstermek bir zayıflık değil, tam tersine derin bir insanî özelliktir. Karşımızdaki kişi kim olursa olsun, kaç yaşında olursa olsun, onun hayat hikâyesine kulak vermek, onu anlamaya çalışmak, hepimize daha adil ve uyumlu bir toplum kazandırır.

Empati sadece hissetmek değil, harekete geçme becerisidir. Gerçekten karşımızdakini anlamaya çalışıyorsak, bu anlayışı hayatımıza da uygulamalıyız. Bunun en etkili yollarından biri ise gönüllü faaliyetlere katılmaktır.

İster çocuk yuvasında gençlerle vakit geçirmek, ister huzurevinde yaşlıları dinlemek olsun; bu hem empatinin pratiğidir, hem de topluma bir katkıdır. Yaş farkı gözetmeden gönüllü olarak birbirimizi daha yakından tanırız, önyargıları kırarız, birlik ruhunu güçlendiririz.

Sonuç olarak belirtmek gerekir ki, empati farklı yaş grupları arasında karşılıklı anlayışın oluşmasında önemli bir rol oynar. İnsanlar birbirlerinin duygularını ve bakış açılarını anlamaya çalıştığında, kuşaklar arası ilişkiler daha sağlıklı ve dostane olur. Bu da uyumlu ve sürdürülebilir bir toplumun temelini oluşturur. Gençlerin ve yaşlıların birlikte gönüllü faaliyetlere katılımı, karşılıklı saygı ve anlayış ortamını güçlendirir, ayrıca her iki tarafın toplumsal uyumuna katkı sağlar.

Anahtar kelimeler: empati, farklı yaş grupları, anlayış göstermek, uyumlu toplum, gönüllü faaliyet

İnsanlar olaraq biz bir cəmiyyətdə yaşayırıq və bu cəmiyyət müxtəlif yaş qruplarından ibarətdir. Uşaqlar, gənclər, orta yaşlılar və qocalar - hamımız fərqli həyat təcrübələrinə, dünyagörüşünə və düşüncə tərzinə malikik. Bu fərqliliklər təbii olduğu qədər dəyərlidir. Ancaq, təəssüf ki, bu fərqliliklər bəzən sosial məhdudiyyətlərə, anlaşılmazlıqlara və ayrı-seçkiliyə səbəb olur.

Məhz burada empatiya, yəni qarşıdakı insanın yerinə özünü qoymaq bacarığı ön plana çıxır.

Empatiya bizə nə verir? O, başqasının duyğularını, düşüncələrini və mövqeyini anlamaqda bizə öz köməyini göstərir. Ematiya təkcə "eşitmək" deyil, "hiss etmək" bacarığıdır. Gənclər yaşlıların təcrübələrinə, yaşlılar isə gənclərin enerjisinə və dəyişən dünyaya uyğunlaşma cəhdlərinə empatiya ilə yanaşdıqda, cəmiyyət içində qarşılıqlı anlaşma və hörmət mühiti təşəkkül tapır.

Bəzən gənclər yaşlı nəsli "geri qalmış"; yaşlılar isə gəncləri "hörmətsiz", "təcrübəsiz" kimi qiymətləndirirlər. Halbuki bu cür etiketləmələr anlaşılmazlığı dərinləşdirir. Biz empatiya ilə bu stereotipləri aşa bilərik.

Empatiya öyrədilə bilən bir bacarıqdır. Ailədə, məktəbdə, fəaliyyətdə və ictimai platformalarda həmin anlayışın təbliği fərqli yaş qrupları arasında körpü rolunu oynaya bilər. Əgər biz uşaqlara, gənclərə və böyüklərə qarşılıqlı anlayışın dəyərini aşılasaq, gələcəkdə sosial ayrı-seçkiliyin yerini birlik və həmrəylik alacaq.

Unutmayaq ki, empatiya göstərmək zəiflik deyil, əksinə, dərin bir insanlıq keyfiyyətidir. Qarşımızdakı insan kim olursa olsun, o neçə yaşılı olsun, onun həyat hekayəsinə qulaq asmaq, onu başa düşməyə çalışmaq, hər birimizə daha ədalətli və harmonik bir cəmiyyət qazandırar.

Empatiya yalnız hiss etmək deyil, hərəkətə keçmək bacarığıdır. Əgər biz doğrudan da başqasını anlamağa çalışırıqsa, bu anlayışı həyatımıza tətbiq etməliyik. Bunun ən təsirli yollarından biri isə könüllü fəaliyyətlərdə iştirak etməkdir.

İstər uşaq evində gənclərlə vaxt keçirmək, istərsə də qocalar evində yaşlılara qulaq asmaq, həm empatiyanın təcrübəsidir, həm də cəmiyyətə töhfədir. Yaş fərqindən asılı olmayaraq könüllü şəkildə bir-birimizi daha yaxından tanıyırıq, stereotipləri sındırırıq, birlik ruhunu gücləndiririk.

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, empatiya fərqli yaş qrupları arasında qarşılıqlı anlayışın formalaşmasında mühüm rol oynayır. İnsanlar bir-birinin duyğularını və baxış bucağını anlamağa çalışdıqda, nəsillərarası münasibətlər daha sağlam və mehriban olur. Bu isə harmonik və dayanıqlı bir cəmiyyətin əsasını təşkil edir. Gənclərin və yaşlıların birgə könüllü fəaliyyətlərdə iştirakı, qarşılıqlı hörmət və anlaşma mühitini gücləndirir, həmçinin hər iki tərəfin sosial inteqrasiyasına töhfə verir.

Açar sözlər: ematiya, müxtəlif yaş qrupları, anlayış göstərmək, harmonik cəmiyyət, könüllü fəaliyyət

GELECEĞİN MÜZİK ÖĞRETMENİNİN KÜLTÜREL MİRASA YAKLAŞIMI
GƏLƏCƏK MUSİQİ MÜƏLLİMİNİN MƏDƏNİ İRSƏ YANAŞMASI

AFƏT HƏSƏNOVA

ADPU-NUN MUSİQİ VƏ ONUN TƏDRİSİ TEXNOLOGİYASI KAFEDRASININ DOSENTİ

ÖZET

Kültürel miras**,** bir milletin tarih boyunca yarattığı ve nesilden nesile aktardığı maddi ve manevi değerlerin bütünüdür. UNESCO'ya göre kültürel miras; tarih, dil, sanat, müzik, gelenek-görenek, folklor ve diğer kültürel değerleri kapsar.Kültürel miras iki ana kategoriye ayrılır: maddi kültürel miras ve manevi (soyut) kültürel miras.

Maddi kültürel miras, nesilden nesile aktarılarak korunur ve ulusal kimliğin oluşumunda önemli rol oynar. Azerbaycan bağlamında maddi kültürel mirasa örnek olarak Kız Kalesi, Şirvanşahlar Sarayı, İçerişehir, Gobustan kayaüstü resimleri, kervansaraylar, halılar, geleneksel kıyafetler ve müzik aletleri (tar, kemençe, balaban vb.) gösterilebilir.

Manevi kültürel miras ise müzik, dans, folklor, gelenek-görenek, aşık sanatı, muğam, halk masalları vb. unsurları içerir. Azerbaycan bağlamında manevi kültürel miras örnekleri şunlardır:
Muğam ve aşık sanatı; Nevruz bayramı ve ilgili gelenekler; Yallı, kosa-kosa, meydan oyunları; Mesnevi, bayatı, masallar, destanlar; milli mutfak gelenekleri (pilav, dolma, baklava vb.); halk hekimliği ve eski tedavi yöntemleri. Bu miras UNESCO tarafından da korunmakta olup halkın kimliğinin ve manevi zenginliğinin ayrılmaz bir parçasıdır.

Anahtar kelimeler: kültürel miras, somut ve somut olmayan miras, Azerbaycan kültürü, muğam, Nevruz, UNESCO, ulusal gelenekler, halkbilimi.

ABSTRACT

Cultural heritage is the sum of tangible and intangible values that a nation has created throughout history and transmitted from generation to generation. According to UNESCO, cultural heritage encompasses history, language, art, music, customs and traditions, folklore, and other cultural values.
Cultural heritage is divided into two main categories: tangible cultural heritage and intangible cultural heritage.

Tangible cultural heritage is preserved through generations and plays an important role in shaping national identity. In the context of Azerbaijan, examples of tangible cultural heritage include the Maiden Tower, the Palace of the Shirvanshahs, Icherisheher (Old City), Gobustan rock carvings, caravanserais, carpets, traditional clothing, and musical instruments (such as the tar, kamancha, balaban, etc.).

Intangible cultural heritage includes music, dance, folklore, national customs and traditions, the art of Ashiq (minstrel), mugham, folk tales, and more. Examples in the Azerbaijani context include:
Mugham and Ashiq art; Novruz holiday and its associated traditions; yalli, kosa-kosa, street performances; mesnevi, bayati, folk tales, epics; national culinary traditions (pilaf, dolma,

baklava, etc.); folk medicine and ancient healing methods. This heritage is also protected by UNESCO and is an inseparable part of the nation's identity and spiritual richness.

Key words: cultural heritage, tangible and intangible heritage, Azerbaijani culture, mugham, Novruz, UNESCO, national traditions, folklore.

Giriş. Mədəni irs bir xalqın tarix boyunca yaratdığı və nəsildən-nəslə ötürdüyü maddi və qeyri-maddi dəyərlərin məcmusudur. UNESCO-ya görə, mədəni irs tarix, dil, incəsənət, musiqi, adət-ənənələr, folklor və digər mədəni dəyərləri özündə cəmləşdirir.

Mədəni irs iki əsas kateqoriyaya bölünür: maddi mədəni irs və qeyri-maddi mədəni irs.

Maddi mədəni irs nəsildən-nəslə ötürülərək qorunur və milli kimliyin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Azərbaycan kontekstində maddi mədəni irsə misal olaraq Qız qalası, Şirvanşahlar sarayı, İçərişəhər, Qobustan qayaüstü rəsmləri, Karvansaraylar, xalçalar, milli geyimlər və musiqi alətləri (tar, kamança, balaban və s.) kimi dəyərləri göstərmək olar. Qeyri-maddi mədəni irsə isə – Musiqi, rəqs, folklor, milli adət-ənənələr, aşıq sənəti, muğam, xalq nağılları və s. daxildir. Azərbaycan kontekstində qeyri-maddi mədəni irs nümunələri bunlardır: Muğam və aşıq sənəti; Novruz bayramı və onunla bağlı adət-ənənələr; Yallı, kosa-kosa, meydan tamaşaları; Məsnəvi, bayatı, nağıllar, dastanlar; Milli mətbəx ənənələri (plov, dolma, paxlava və s.); xalq təbabəti və qədim müalicə üsulları və s. Bu irs UNESCO tərəfindən də qorunur və xalqın kimliyinin, mənəvi zənginliyinin ayrılmaz hissəsidir. [3, 45]

Əsas hissə. Mədəni irsin musiqi təhsilində rolu çox böyükdür. Mədəni irs musiqi təhsilinin ayrılmaz hissəsidir. Gələcək musiqi müəllimi üçün milli musiqi irsinin öyrənilməsi və şagirdlərə düzgün şəkildə ötürülməsi vacibdir. Musiqi təhsilində mədəni irsin 4 əsas funksiyası vardır:

1. Milli identikliyin formalaşması – Şagirdlər milli musiqini öyrənərək Azərbaycan mədəniyyətini daha dərindən dərk edirlər.

2. Bədii-estetik zövqün inkişafı – Milli musiqi nümunələri vasitəsilə şagirdlərdə estetik duyum və yaradıcılıq qabiliyyəti formalaşır.

3. Musiqi təhsilinin keyfiyyətinin artırılması – Azərbaycan musiqisinin öyrənilməsi təhsil proqramını zənginləşdirir və şagirdlərin marağını artırır.

4. Mədəni irsin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi – Müəllimlər vasitəsilə milli musiqi dəyərləri yeni nəsillərə çatdırılır.

Mədəni irsin musiqi müəllimi üçün əhəmiyyəti danılmazdır. Mədəni irsin musiqi müəllimi üçün əhəmiyyəti dedikdə, musiqi müəlliminin həm öz peşəkar inkişafı, həm də şagirdlərinin bədii-estetik dünyagörüşünün formalaşması üçün mədəni irsin rolunu nəzərdə tuturuq. Bu əhəmiyyət aşağıdakı aspektlərdə özünü göstərir:

1. Milli Kimliyin Formalaşması – Musiqi müəllimi milli musiqi irsini bilməklə şagirdlərində vətənpərvərlik hissini gücləndirir və milli dəyərləri təbliğ edir.

2. Peşəkar Bacarıqların İnkişafı – Mədəni irsi dərs proqramına daxil etmək müəllimin musiqi biliklərini zənginləşdirir və onu daha yaradıcı edir.

3. Musiqi Təhsili və Bədii Zövqün Formalaşması – Şagirdlər mədəni irs vasitəsilə musiqi janrlarını, ənənəvi musiqi formalarını və klassik irsi mənimsəyərək daha geniş musiqi dünyagörüşü qazanırlar. [4, 61]

4. Mədəni Dəyərlərin Nəsildən-Nəslə Keçməsi – Musiqi müəllimi mədəni irsi tədris etməklə ənənəvi musiqi biliklərini gələcək nəsillərə ötürmək missiyasını yerinə yetirir.

5. Yaradıcı Tədris və Motivasiya – Mədəni irsə əsaslanan tədris üsulları şagirdlərin dərsə marağını artırır və onları musiqi sahəsində daha fəal olmağa həvəsləndirir.

6. Qlobal və Lokal Mədəniyyət Arasında Bağ Qurma – Musiqi müəllimi milli mədəni irsi beynəlxalq musiqi kontekstində izah etməklə şagirdlərə həm yerli, həm də qlobal musiqi anlayışlarını müqayisə etməyi öyrədir.

Bu baxımdan, mədəni irs musiqi müəlliminin pedaqoji və bədii mədəniyyətinin ayrılmaz hissəsidir və tədris prosesində mühüm yer tutur.

Musiqi müəllimi hazırlığında Şərq və Qərb musiqi ənənələrinin sintezi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu sintez gələcək musiqi müəllimlərinin bədii mədəniyyətini formalaşdırmaqla yanaşı, onların pedaqoji yanaşmalarını da zənginləşdirir. Musiqi tarixində Azərbaycan da daxil olmaqla bir çox ölkələr bu sintezdən bəhrələnmiş, öz musiqi təhsil sistemlərində həm Şərq, həm də Qərb üslublarını birləşdirən metodlar tətbiq etmişlər.

Şərq musiqisi əsasən modal sistemə, mikrotonal ladlara və improvizasiya üslubuna əsaslanır. Azərbaycan muğamı, İran dastgahı, Hind raga musiqisi və ərəb maqamları Şərq musiqi ənənələrinin əsas nümunələridir. Bu musiqi formaları fərdi ifaçılığa və dərin emosional ifadəyə əsaslanır. [6, 20-21]

Şərq musiqisinin əsas xüsusiyyətləri:

1. Mikrotonallıq – Qərb musiqisində olmayan yarımtonlar və çalarlar.
2. İmprovizasiya – Musiqi ifaçısının yaradıcılığına böyük yer ayrılır.
3. Mistik və fəlsəfi məzmun – Musiqi ruhani və mənəvi dəyərlərlə sıx bağlıdır.

Qərb musiqisi harmonik inkişaf, polifoniya və nota yazısı sisteminə əsaslanır. Klassik Qərb musiqisi bəstəkarların not yazısına əsasən ifa edilir, musiqi əsərləri məntiqi inkişaf xəttinə malik olur.

Qərb musiqisinin əsas xüsusiyyətləri:

1.Harmoniya və akkord sistemi – Müxtəlif səslərin eyni anda ahəngdar şəkildə ifa

olunması.

2.Simfonik orkestr ənənəsi – Böyük orkestr tərkibi və mürəkkəb musiqi quruluşları.

3.Nota yazısı – Musiqinin spesifik qaydalar çərçivəsində bəstələnməsi və öyrənilməsi.

Gələcək musiqi müəllimləri Şərq musiqisinin improvizasiya ənənələrini və Qərb musiqisinin strukturlaşdırılmış ifaçılıq texnikalarını birləşdirərək pedaqoji prosesdə yeniliklər tətbiq edə bilərlər. Bu, onların dərslərində daha maraqlı və interaktiv üsulların tətbiqinə kömək edir.

Nəticə. Şərq və Qərb musiqisinin sintezi gələcək musiqi müəllimlərinin bədii mədəniyyətini formalaşdıran mühüm amildir. Bu sintez sayəsində müəllimlər fərqli musiqi üslublarını qavrayır, dərslərində yaradıcı və multikultural yanaşma tətbiq edir, həmçinin şagirdlərə daha zəngin musiqi bilikləri aşılayırlar. Müasir musiqi pedaqogikası üçün Şərq və Qərb sintezini dərindən mənimsəmiş müəllimlər daha çevik, yaradıcı və mədəniyyətlərarası ünsiyyətdə uğurlu peşəkarlar kimi yetişirlər.

Anahtar kelimeler: kültürel miras, somut ve somut olmayan miras, Azerbaycan kültürü, muğam, Nevruz, UNESCO, ulusal gelenekler, halkbilimi.

Key words: cultural heritage, tangible and intangible heritage, Azerbaijani culture, mugham, Novruz, UNESCO, national traditions, folklore.

Ədəbiyyat siyahısı

1.UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, 2003.

2.Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi. Azərbaycanın mədəni irsi: Maddi və qeyri-maddi dəyərlər, 2020.

3.Məmmədova G. Muğam sənəti və onun qorunması yolları. Bakı: Elm və Təhsil, 2018.

4.Əliyev R. Azərbaycanın maddi mədəni irsi. Bakı: Şərq-Qərb, 2016.

5.UNESCO World Heritage Centre. https://whc.unesco.org/

6.Isgandarova L. Cultural heritage in Azerbaijan: Preservation and challenges. Journal of Cultural Studies, 2019.

IMPACT OF DIGITAL TECHNOLOGIES ON THE PEDAGOGICAL PROCESS
DİJİTAL TEKNOLOJİLERİN PEDAGOJİK SÜREÇ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Natavan Paşayeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

ÖZET

Dijital teknolojiler, modern eğitim sisteminde devrim niteliğinde değişimlere yol açmış ve pedagojik sürecin tüm aşamalarını etkilemiştir. Bu makalede dijital teknolojilerin pedagojik sürece etkisi çok yönlü bir şekilde analiz edilmektedir. Pedagojik faaliyetlerin planlanması, örgütlenmesi, uygulanması ve değerlendirilmesi aşamalarında dijital araçların oynadığı rol derin bilimsel temellerle incelenmektedir. Makalede hem sınıf içi hem de uzaktan eğitim ortamlarında dijital kaynakların kullanımının avantajları ve zorlukları kapsamlı bir şekilde açıklanmaktadır. Özellikle pandemi döneminde eğitimin dijital araçlara dayalı olarak sürdürülmesi, bu teknolojilerin önemini daha da artırmıştır. Dijital okuryazarlığın artırılması, öğretmenlerin teknolojik yeterliliği ve eğitim altyapısının modernizasyonu, bu sürecin başarıyla yürütülmesinin temel şartlarıdır. Makalenin amacı, bu teknolojilerin pedagojik sürece nasıl entegre edildiğini, karşılaşılan fırsatları ve engelleri ile gelecekteki gelişim perspektiflerini incelemektir.

Anahtar kelimeler: dijital eğitim, pedagojik teknoloji, uzaktan eğitim, eğitimde dijital dönüşüm etkileşimli öğrenme.

ABSTRACT

Digital technologies have led to revolutionary changes in the modern education system and have influenced all stages of the pedagogical process. This article provides a multifaceted analysis of the impact of digital technologies on pedagogical practices. It explores the role of digital tools in the planning, organization, implementation, and evaluation stages of educational activities, supported by strong scientific foundations. The article thoroughly discusses the advantages and challenges of using digital resources in both classroom and distance learning environments. Especially during the pandemic, the continuation of education through digital means has further emphasized the importance of these technologies. Increasing digital literacy, enhancing teachers' technological preparedness, and modernizing educational infrastructure are key conditions for the successful implementation of this process. The aim of the article is to examine how these technologies are integrated into the pedagogical process, what opportunities and challenges are encountered, and to explore prospects for future development.

Key words: digital education, pedagogical technology, distance learning, digital, interactive learning

RƏQƏMSAL TEXNOLOGİYALARIN PEDAQOJİ PROSESƏ TƏSİRİ

Rəqəmsal texnologiyalar müasir təhsil sistemində inqilabi dəyişikliklərə səbəb olmuş və pedaqoji prosesin bütün mərhələlərinə öz təsirini göstərmişdir. Bu məqalədə rəqəmsal texnologiyaların pedaqoji prosesə təsiri çoxşaxəli şəkildə təhlil olunur. Pedaqoji fəaliyyətin planlaşdırılması, təşkili, tətbiqi və qiymətləndirilməsi mərhələlərində rəqəmsal vasitələrin oynadığı rol dərin elmi əsaslarla araşdırılır. Məqalədə həm sinifdaxili, həm də distant təlim mühitində rəqəmsal resursların istifadəsinin üstünlükləri və çətinlikləri əhatəli şəkildə şərh

olunur. Xüsusilə pandemiya dövründə təhsilin rəqəmsal alətlərə əsaslanaraq davam etməsi bu texnologiyaların əhəmiyyətini daha da artırmışdır. Rəqəmsal savadlılığın artırılması, müəllimlərin texnoloji hazırlığı və təhsil infrastrukturunun müasirləşdirilməsi bu prosesin uğurla həyata keçirilməsi üçün əsas şərtlərdir. Məqalənin məqsədi bu texnologiyaların pedaqoji prosesə necə inteqrasiya olunduğunu, hansı imkanlar və maneələrlə üzləşildiyini və gələcək inkişaf perspektivlərini araşdırmaqdır.

Giriş. XXI əsrdə elmi-texniki tərəqqinin ən parlaq təzahürlərindən biri də rəqəmsallaşmadır. Bu proses həyatın bütün sahələrinə, o cümlədən təhsil sisteminə nüfuz etmişdir. Ənənəvi təlim modelləri sürətlə dəyişməkdə, müəllim-şagird münasibətləri yeni forma almaqdadır. Müasir dövrün təhsil sistemində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) rolu danılmazdır. Artıq təhsil müəssisələri yalnız bilik ötürən deyil, eyni zamanda texnologiya ilə işləməyi öyrədən mühitə çevrilmişdir. Rəqəmsal texnologiyalar tədrisin təşkilinə, məzmunun təqdiminə, interaktivliyin artırılmasına və qiymətləndirmənin avtomatlaşdırılmasına imkan verir. Bu dəyişikliklər həm tədrisin keyfiyyətini artırır, həm də öyrənənlərin maraq və iştirak səviyyəsini yüksəldir. Lakin eyni zamanda texnologiyaların təhsil mühitinə düzgün inteqrasiyası məsələsi də gündəmdədir. Bu məqalədə rəqəmsal texnologiyaların pedaqoji prosesə təsirinin əsas aspektləri nəzərdən keçiriləcək, aktual problemlər və onların həlli yolları təhlil olunacaq.[1, 23-24]

Əsas hissə. 1. Rəqəmsal texnologiyaların təlimdə rolundan bəhs edərkən qeyd etmək istərdim ki, rəqəmsal texnologiyalar müəllim və şagirdlərə geniş imkanlar yaradır. İnteraktiv lövhələr, planşetlər, layihə aparatları, tədris proqramları və onlayn resurslar təlimin daha əyani və dinamik olmasına şərait yaradır. Multimedia materialları vasitəsilə dərs daha maraqlı və yadda qalan olur.

2. Təhsildə rəqəmsallaşmanın müsbət təsirləri özünü müəyyən aspektlərdə göstərir:

–Fərdiləşdirilmiş təlim: Şagirdin fərdi maraqlarına və bacarıqlarına uyğun tədris materialları təqdim olunur.

–Əlçatanlıq: İnternet vasitəsilə dünyanın istənilən nöqtəsindən tədris resurslarına çıxış imkanı yaranır.

–Zaman və məkan məhdudiyyətlərinin aradan qaldırılması: Uzaqdan təhsil (distant təhsil) modelində zaman və məkan məhdudiyyəti yoxdur.

–Tədris materiallarının rəqəmsal formatda saxlanması və paylaşımı: Bu, müəllim və şagird arasında informasiya mübadiləsini asanlaşdırır.

3. Rəqəmsal texnologiyaların pedaqoji münasibətlərə təsiri. Müəllimlə şagird arasında ənənəvi münasibət modeli dəyişmiş, qarşılıqlı interaktivlik əsaslı əlaqə formalaşmışdır. Müəllim artıq informasiya verən deyil, öyrənməni yönləndirən şəxs rolundadır. Bu da pedaqoji liderlik və kouçinq anlayışlarının aktuallaşmasına gətirib çıxarmışdır. [2, 81]

4. Pedaqoji çağırışlar və problemlər. Rəqəmsal texnologiyaların istifadəsi ilə bağlı bəzi problemlər də mövcuddur:

–Texnoloji asılılıq: Şagirdlər arasında texnologiyaya həddindən artıq bağlılıq müşahidə olunur.

–Bərabərsizlik: Bəzi şagirdlərin texnoloji vasitələrə çıxışı məhduddur.

–Müəllimlərin rəqəmsal savadlılıq səviyyəsi: Bütün müəllimlər rəqəmsal texnologiyalarla

işləmə bacarığına malik deyil. [5, 70-71]

–Diqqətin dağılması: Onlayn platformalarda diqqəti yayındıran çoxsaylı faktorlar olur.

5. Müasir pedaqoji modellərdə rəqəmsal inteqrasiyanın perspektivləri. Rəqəmsal texnologiyaların uğurla tətbiqi üçün:

–Müəllimlər üçün ixtisasartırma kursları keçirilməlidir.

–Məktəblər texnoloji baza ilə təmin olunmalıdır.

–Rəqəmsal təhlükəsizlik və informasiya etikası tədris olunmalıdır.

-Təlim proqramları rəqəmsal yanaşmalarla uyğunlaşdırılmalıdır.

Nəticə. Araşdırmalar göstərir ki, rəqəmsal texnologiyalar pedaqoji prosesin daha çevik, interaktiv və effektiv olmasına zəmin yaradır. Müəllimlər üçün dərslərin hazırlanması və təqdimatı daha funksional hala gəlir, şagirdlər üçün isə öyrənmə prosesi fərdiləşir və daha maraqlı olur. Rəqəmsal alətlər sayəsində təlim-tərbiyə prosesində fərqliliklərə uyğun yanaşmalar tətbiq edilə bilir ki, bu da təhsildə bərabər imkanların formalaşmasına xidmət edir. Bununla yanaşı, texnoloji inkişaf pedaqoji prosesin idarə olunmasında yeni bacarıqlar və strategiyalar tələb edir. Təhsildə rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi təkcə texniki məsələ deyil, eyni zamanda pedaqoji və psixoloji yanaşmaların yenidən qurulmasını tələb edir. Gələcəkdə bu sahədə uğurlu nəticələr əldə etmək üçün təhsil siyasətində rəqəmsallaşma prioritetlərindən biri olmalı, pedaqoqların davamlı təlimi və rəqəmsal savadlılığın artırılması dövlət səviyyəsində dəstəklənməlidir. Beləliklə, rəqəmsal texnologiyalarla zənginləşdirilmiş pedaqoji proses müasir təhsil sisteminin ayrılmaz hissəsi kimi inkişaf etməkdə davam edəcəkdir.

Anahtar kelimeler: dijital eğitim, pedagojik teknoloji, uzaktan eğitim, eğitimde dijital dönüşüm, etkileşimli öğrenme.

Key words: digital education, pedagogical technology, distance education, digital transformation in education, interactive learning.

İstifadə olunan ədəbiyyat

1.Əliyev R. Pedaqogika və rəqəmsal transformasiya, Bakı: Təhsil, 2022.

2.Həsənova S. Müasir təlim texnologiyaları, Bakı: Elm və təhsil, 2020.

3.UNESCO Digital Learning in Education: Challenges and Solutions, 2023.

4.OECD The Impact of Technology on Education Outcomes, 2022.

5.Məmmədov F. Təhsildə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi, Bakı: ADPU nəşriyyatı, 2021.

PROBLEMS OF CORRECT USAGE OF THE AZERBAIJANI LANGUAGE IN MASS MEDIA

KİTLESEL İLETİŞİM ARAÇLARINDA AZERBAYCAN DİLİNİN DOĞRU KULLANIMI SORUNLARI

Arzu Kərimova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti ORCİD:0000-0002-2662-6015

ÖZET

Makalede, kitlesel iletişim araçlarında (KİA) Azerbaycan dilinin doğru kullanımıyla ilgili mevcut sorunlar çok yönlü bir şekilde analiz edilmektedir. Bilinmektedir ki, dil bir milletin kimliğinin, kültürünün, düşünce tarzının ve tarihi hafızasının taşıyıcısıdır. Azerbaycan dili, devlet dili statüsüne sahip olmakla birlikte, toplumsal ve kültürel yaşamın tüm alanlarında – özellikle de bilgi ortamında – kendi yerini korumalıdır. Bu bağlamda KİA, dilin en güçlü yayım ve etki araçlarından biri olarak öne çıkar. Ancak ne yazık ki günümüzde televizyonlar, radyo kanalları, gazeteler ve çevrim içi haber portallarında Azerbaycan dilinin sözcük seçimi, gramer ve üslup normlarının ihlal edilmesi sıkça rastlanan bir durumdur.

Makalede bu ihlallerin türleri – sözcük hataları, gramer yanlışları, söz dizimi uyumsuzlukları, konuşma dili ile edebi dilin karıştırılması, yabancı kelimelerin gereksiz kullanımı ve editörlük kalitesinin düşüklüğü gibi yönlerden analiz edilmektedir. Ayrıca bu durumların yaygınlaşma nedenleri arasında medya kurumlarında profesyonel dil editörlerinin eksikliği, gazetecilerin dil bilgisi yetersizliği, reyting ve hız baskısı, dil politikasına ilişkin denetim mekanizmalarının zayıflığı gibi faktörler gösterilmektedir.

Makalede bu sorunların çözümü için somut öneriler de sunulmaktadır. Bunlar arasında medya çalışanlarına yönelik düzenli dil eğitimi programlarının düzenlenmesi, medya kuruluşlarında profesyonel editörlerin çalıştırılması, kamu denetim sistemlerinin oluşturulması, yasal düzenlemelerin güçlendirilmesi ve KİA için standart dil kılavuzlarının hazırlanması yer almaktadır.

Sonuç olarak yazar, Azerbaycan dilinin devlet dili olarak korunmasının yalnızca eğitim sisteminin değil, aynı zamanda bilgi ortamının da sorumluluğunda olduğunu belirtmektedir. Medya organları, dilin taşıyıcıları ve yayıcıları olarak topluma örnek olmalı; Azerbaycan edebi dilinin saflığını ve zenginliğini koruyarak yayın yapmalıdır. Makale, hem teorik hem de pratik açıdan değerli bir kaynak olarak, dilin toplumsal işlevlerinin KİA çerçevesinde daha iyi anlaşılmasına olanak tanımaktadır.

Anahtar kelimeler: kitlesel iletişim araçları, Azerbaycan dili, dil kuralları, gazetecilik, üslup bozulmaları.

ABSTRACT

This article provides a multifaceted analysis of the existing problems related to the correct usage of the Azerbaijani language in mass media (MM). It is well known that language is a bearer of a nation's identity, culture, way of thinking, and historical memory. The Azerbaijani language, being the official state language, must maintain its position in all areas of public and cultural life – especially in the sphere of information. In this regard, mass media serve as one of the most powerful tools for the dissemination and influence of language. However, unfortunately,

violations of lexical, grammatical, and stylistic norms of the Azerbaijani language have become widespread in today's television channels, radio stations, newspapers, and online news platforms.

The article analyzes types of such violations, including lexical mistakes, grammatical errors, syntactic inconsistencies, the mixing of colloquial and literary language, unnecessary usage of foreign words, and poor editorial quality. The reasons for the spread of these problems are identified as the lack of professional language editors in media institutions, insufficient language knowledge among journalists, pressure for ratings and speed, and weak control mechanisms in language policy.

The article also puts forward specific suggestions to address these issues. These include organizing regular language training for media employees, hiring professional editors in media organizations, creating public monitoring systems, strengthening legislative mechanisms, and developing normative language manuals for mass media.

In conclusion, the author emphasizes that the protection of the Azerbaijani language as a state language is not only the responsibility of the education system but also of the information environment. Media institutions, as the carriers and disseminators of language, must set an example for society and preserve the purity and richness of the Azerbaijani literary language in their broadcasts. This article serves as a valuable source from both theoretical and practical perspectives, contributing to a deeper understanding of the social functions of language in the context of mass media.

Key words: mass media, Azerbaijani language, language norms, journalism, stylistic violations.

KÜTLƏVİ İNFORMASİYA VASİTƏLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN DİLİNİN DÜZGÜN İŞLƏNMƏSİ PROBLEMLƏRİ

Məqalədə kütləvi informasiya vasitələrində (KİV) Azərbaycan dilinin düzgün işlənməsi ilə bağlı mövcud problemlər çoxşaxəli şəkildə təhlil olunur. Məlumdur ki, dil bir millətin kimliyinin, mədəniyyətinin, düşüncə tərzinin və tarixi yaddaşının daşıyıcısıdır. Azərbaycan dili isə dövlət dili statusu daşımaqla yanaşı, ictimai və mədəni həyatın bütün sahələrində – xüsusən də informasiya mühitində öz mövqeyini qorumalıdır. KİV bu baxımdan dilin ən güclü yayım və təsir vasitələrindən biri kimi çıxış edir. Ancaq təəssüf ki, bu gün televiziyalar, radio kanalları, qəzetlər və onlayn xəbər portallarında Azərbaycan dilinin leksik, qrammatik və üslubi normalarının pozulması halları geniş yayılmışdır.

Məqalədə bu pozuntuların növləri – leksik yanlışlıqlar, qrammatik səhvlər, sintaktik uyğunsuzluqlar, danışıq dili ilə ədəbi dilin qarışdırılması, xarici sözlərin lüzumsuz istifadəsi və redaktə keyfiyyətinin zəif olması kimi aspektlər üzrə təhlil verilir. Həmçinin bu halların yayılma səbəbləri kimi media orqanlarında peşəkar dil redaktorlarının çatışmazlığı, jurnalistlərin dil biliyinin kifayət qədər olmaması, reytinq və operativlik təzyiqi, dil siyasətinə nəzarət mexanizmlərinin zəifliyi kimi faktorlar göstərilir.

Məqalədə bu problemlərin aradan qaldırılması üçün konkret təkliflər də irəli sürülür. Buraya KİV əməkdaşları üçün dil üzrə müntəzəm təlimlərin təşkili, media qurumlarında peşəkar redaktorların fəaliyyəti, ictimai monitorinq sistemlərinin yaradılması, qanunvericilik mexanizmlərinin gücləndirilməsi və KİV üçün nəzərdə tutulmuş normativ dil vəsaitlərinin hazırlanması daxildir. [1, 112]

Nəticə etibarilə, müəllif göstərir ki, Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi qorunması təkcə təhsil sisteminin deyil, eyni zamanda informasiya məkanının da məsuliyyətindədir. Media orqanları dilin daşıyıcıları və yayıcıları kimi cəmiyyətə nümunə olmalı, Azərbaycan ədəbi dilinin

saflığını və zənginliyini qoruyaraq yayım etməlidirlər. Məqalə həm nəzəri, həm də praktiki baxımdan dəyərli mənbə olmaqla, dilin ictimai funksiyalarının KİV müstəvisində daha dərindən başa düşülməsinə şərait yaradır.

Giriş. Dil bir millətin düşüncə tərzini, dünyagörüşünü və mədəni kimliyini ifadə edən başlıca vasitədir. Azərbaycan dili, dövlət dili kimi, milli identikliyin qorunmasında və təşəkkül tapmasında mühüm rol oynayır. Kütləvi informasiya vasitələri isə dilin kütləyə çatdırılmasında, geniş auditoriyaya ötürülməsində əsas vasitə olaraq çıxış edir. Lakin son illər KİV-də Azərbaycan dilindən istifadə zamanı ciddi qrammatik, leksik və üslubi pozuntular müşahidə olunmaqdadır. Bu pozuntular ictimai rəyə və dil şüuruna mənfi təsir göstərməklə yanaşı, dilin saflığını və inkişafını da ləngidir.

Azərbaycan dilinin KİV-də düzgün işlənməməsinin əsas problemləri.

1. Leksik və qrammatik pozuntular. Televiziya və radio aparıcılarının nitqində, xəbər portallarında yayımlanan materiallarda dil qaydalarının tez-tez pozulduğu müşahidə edilir. Məsələn, xəbərlərdə "tədbir keçirildi" əvəzinə "tədbir icra olundu", "səbəb oldu" əvəzinə "səbəbiyyət verdi" kimi yersiz ifadələr işlədilir. Bu cür qeyri-dəqiq termin və ifadələr leksik saflığı pozur.

2. Danışıq dilinin yazı dilinə müdaxiləsi. Xüsusilə sosial mediada fəaliyyət göstərən xəbər saytlarında danışıq dili üslubunda xəbərlərə rast gəlinir. Məsələn: “O qədər qışqırdı ki, hamı ona baxdı”, “Xəbəri alan kimi yollandı ora” kimi cümlələr jurnalistikanın ədəbi dil meyarlarına uyğun gəlmir və standart dilin nüfuzunu aşağı salır.

3. Xarici sözlərin lüzumsuz istifadəsi. İngilis və rus dillərindən alınma sözlərin Azərbaycan dilində qarşılığı olduğu halda istifadə olunması geniş yayılıb. Məsələn: “brifinq keçirmək”, “start verildi”, “kreativ yanaşma”, “menecer”, “kontent” kimi sözlər tez-tez KİV mətnlərində görünür. Bu, dilin saflaşdırılması istiqamətində atılan addımlara ziddir.

4. Sintaktik uyğunsuzluqlar. Xəbər mətnlərində cümlələrin düzgün qurulmaması, sözlərin ardıcıllığının pozulması tez-tez rast gəlinən hallardandır. Məsələn: “Qərar qəbul olundu ki, iclas keçirilsin” əvəzinə “İclasın keçirilməsi qərara alındı” kimi daha düzgün və ədəbi formalar işlənilməlidir.

5. Yazı və redaktə keyfiyyətinin aşağı olması. Mətbuat nümunələrinin əksəriyyətində orfoqrafik və üslubi səhvlər gözəçarpacaq dərəcədədir. Jurnalistlərin böyük bir qismi materialları peşəkar redaktordan keçirmədən yayımlayır, bu da dilin nüfuzuna və cəmiyyətin nitq mədəniyyətinə mənfi təsir göstərir. [3, 97]

Problemlərin səbəbləri:

–Kadr çatışmazlığı: Jurnalistika sahəsində peşəkar dilçi və redaktorların azlığı, mediada

çalışan əməkdaşların çoxunun ixtisasca filoloq olmaması.

–Dil siyasətinin zəif tətbiqi: Dövlətin dil siyasəti mövcud olsa da, KİV-lər üçün bu

siyasətin tətbiqi mexanizmləri zəifdir, cərimə və nəzarət sistemi effektli işləmir.

–Operativlik və reytinq təzyiqi: Mediada xəbəri tez vermək və daha çox baxış əldə etmək

ehtiyacı bəzən məzmunun və dilin keyfiyyətindən üstün tutulur.

–Texnologiyanın sürətli təsiri: Rəqəmsal media və sosial şəbəkələr informasiya

İstehsalında tezlik və asanlıq tələb edir. Bu isə dildən düzgün istifadəyə laqeyd münasibət yaradır.

Deyilənləri nəzərə alaraq onların həll yolları və tövsiyələrimizi bildirmək istərdim:

1.Peşəkar dil redaktorlarının fəaliyyətə cəlb olunması. Hər bir media orqanında dil üzrə məsul redaktorlar olmalı və yayımlanacaq materiallar onların təsdiqindən keçməlidir.

2.Jurnalistlər üçün dil təlimlərinin təşkili.Azərbaycan dili üzrə illik sertifikatlaşdırma, seminar və təlim proqramları KİV əməkdaşları üçün məcburi xarakter daşımalıdır.

3.İctimai monitorinq mexanizmləri. AMEA və dilçilik institutları tərəfindən media nəzarət sistemləri yaradılmalı, dil pozuntuları üzrə rüblük hesabatlar hazırlanmalıdır.

4.Qanunvericilik mexanizmlərinin gücləndirilməsi. "Dövlət dili haqqında" Qanunun KİV-də dil pozuntularına dair maddələri konkretləşdirilməli, hüquqi məsuliyyət tədbirləri tətbiq edilməlidir.

5.Azərbaycan dilinin KİV üçün normativ vəsaitlərinin hazırlanması. Jurnalistlər üçün "Media üçün Azərbaycan dili qaydaları" adlı metodik vəsait tərtib olunmalı, elektron versiyası ictimaiyyətə təqdim edilməlidir. [2, 58]

Nəticə. Kütləvi informasiya vasitələri Azərbaycan dilinin qorunması və inkişafı istiqamətində mühüm vasitə olmaqla yanaşı, həm də dilin ictimai təbliğatçısıdır. Onların dili düzgün işlətməsi geniş auditoriyanın dil şüuruna birbaşa təsir edir. Bu baxımdan, KİV-in dil siyasəti məsələsi strateji əhəmiyyət daşıyır. Dilin ədəbi normalarının qorunması, qrammatik, leksik və üslubi pozuntuların qarşısının alınması cəmiyyətin mədəni inkişafının əsas göstəricilərindəndir. Bu sahədə dövlət, media qurumları və ictimaiyyət arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Anahtar kelimeler: kitlesel iletişim araçları, Azerbaycan dili, dil kuralları, gazetecilik, üslup bozulmaları.

Key words: mass media, Azerbaijani language, language norms, journalism, stylistic violations.

İstifadə edilən ədəbiyyat

1.Quliyev M. Azərbaycan dili və üslub məsələləri. Bakı: Elm və Təhsil nəşriyyatı, 2018

2.Məmmədli R. Media dili: problemlər və perspektivlər. Bakı: Şərq-Qərb, 2021

3.Azərbaycan Respublikasının "Dövlət dili haqqında" Qanunu, 2002.

4.Hüseynova F. "Jurnalistika və dil mədəniyyəti". "Azərbaycan jurnalistikası" jurnalı, №2, 2020

5.Məhərrəmov Z. Azərbaycan ədəbi dili: norma və reallıq. Bakı: ADPU nəşriyyatı, 2019

6.AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti, 2021

7.Əliyev B. "Yeni media və dil mədəniyyəti: çağırışlar və cavablar". "Dil və Cəmiyyət jurnalı", №3, 2022.

THE DISTINCTION OF PARTS OF SPEECH IN ENGLISH GRAMMAR FROM THE LATIN MODEL

Elvira Babayeva

Azerbaijan Sports Academy, English teacherhttps://orcid.org/0000-0003-0571-7599

Summary

The evolution of modern English grammar, which captures the language's distinct traits, extended from this early period through to the first half of the 20th century. While grammar encompasses both morphology and syntax, Latin grammar places greater emphasis on the former. The study of syntactic issues and related theoretical concepts is less central to this language. The influence of the Latin model on theoretical works representing English grammar, as mentioned earlier, has diminished over time. The prescriptive nature of the grammar tradition in the period in question was not coincidental. The inability of previous grammars to meet existing demands led the authors of new works to take the issue more seriously, ultimately resulting in the development of prescriptive English grammars. sentences with a subject + object + predicate structure are more commonly used in Latin, as demonstrated in the examples above, altering the word order does not alter the overall meaning of the sentence. Therefore, both Latin grammar and the early English grammars based on its model placed primary emphasis on morphology.

The article deals with the distinction of parts of speech in English grammar and parts of speech being based on latin model have been taken as a basis.

Keywords: morphology, syntax, grammatical categories, parts of speech, syntactic formulas, sentence structure.

Özet

Modern İngilizce dilbilgisinin, dilin belirgin özelliklerini yakalayan evrimi, bu erken dönemden 20. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanmıştır. Dilbilgisi hem morfolojiyi hem de sözdizimini kapsarken, Latin dilbilgisi ilkine daha fazla vurgu yapar. Sözdizimsel sorunların ve ilgili teorik kavramların incelenmesi bu dil için daha az merkezidir. Daha önce belirtildiği gibi, Latin modelinin İngilizce dilbilgisini temsil eden teorik çalışmalar üzerindeki etkisi zamanla azalmıştır. Söz konusu dönemdeki dilbilgisi geleneğinin kuralcı doğası tesadüfi değildi. Önceki dilbilgilerinin mevcut talepleri karşılayamaması, yeni eserlerin yazarlarını konuyu daha ciddiye almaya yöneltti ve sonuçta kuralcı İngilizce dilbilgilerinin geliştirilmesiyle sonuçlandı. Yukarıdaki örneklerde gösterildiği gibi, özne + nesne + yüklem yapısına sahip cümleler Latince'de daha yaygın olarak kullanılır, kelime sırasını değiştirmek cümlenin genel anlamını değiştirmez. Bu nedenle, hem Latin dilbilgisi hem de modeline dayanan erken İngilizce dilbilgileri, morfolojiye birincil vurgu yapmıştır.

Makalede İngilizce dilbilgisinde sözcük türlerinin ayrımı ele alınmış ve sözcük türlerinin Latin modeline dayalı olması esas alınmıştır.

Anahtar kelimeler: morfoloji, sözdizimi, dilbilgisi kategorileri, konuşma türleri, sözdizimsel formüller, cümle yapısı.

English is the most widely spoken and studied language worldwide. Its global prominence stems from its role as the native language for over 400 million people, a second language for nearly 2 billion, and the primary medium for much of global culture and academic research. Despite this widespread influence, the earliest grammars of the English language did not appear until the 16th and 17th centuries. Although regarded as foundational in academic literature, these initial works were heavily influenced by the Latin model, thereby reflecting the grammatical features of Latin rather than the unique characteristics of English. The evolution of modern English grammar, which captures the language's distinct traits, extended from this early period through to the first half of the 20th century. Over the specified period, spanning several centuries, the gradual emancipation of English grammars, classified according to various traditions, from the influence of the Latin language took place. Consequently, examining and comparing these developments sheds light on the reasons behind the partial or substantial differences observed across various English grammars.

While grammar encompasses both morphology and syntax, Latin grammar places greater emphasis on the former. The study of syntactic issues and related theoretical concepts is less central to this language. In Latin, word order holds less significance, as the expression of syntactic relationships between words is primarily achieved through morphological elements. For example:

Puella dulcia delectat. – The girl likes sweets.

Dulcia puella delectat. – The girl likes sweets.

Delectat puella dulcia. – The girl likes sweets.

Although sentences with a subject + object + predicate structure are more commonly used in Latin, as demonstrated in the examples above, altering the word order does not alter the overall meaning of the sentence. Therefore, both Latin grammar and the early English grammars based on its model placed primary emphasis on morphology. Grammatical categories of the noun and the verb, such as case, number, gender, tense, and person, formed the core of this grammatical framework. Latin grammar encompasses eight main parts of speech: *nomen* (noun), *pronomen* (pronoun), *verbum* (verb), *adjectivum* (adjective), *adverbium* (adverb), *praepositio* (preposition), *coniunctio* (conjunction), and *interjectio* (interjection). The authors of the first English grammars, William Lily and William Bullokar, composed their works entirely under the influence of this grammatical model **[2] [4].** A review of these works reveals that not only were these terms used, but also their classifications were presented exactly as they appeared in Latin. The aforementioned authors, in response to the demands of their time, authored grammar books to facilitate the learning of the English language. However, since these works were written based on the grammar of the Latin language or heavily influenced by it, it was inevitable that their gradual refinement would occur.

The influence of the Latin model on theoretical works representing English grammar, as mentioned earlier, has diminished over time. In prescriptive grammars, this influence significantly waned, as evidenced in the works of authors such as Robert Lowth, Lindley Murray, and Alexander Bain, who emphasized the unique characteristics of the English language **[1] [5] [6].** These authors wrote their works by analyzing and studying the true morphological potential of the English language. The prescriptive nature of the grammar tradition in the period in question was not coincidental. The inability of previous grammars to meet existing demands led the authors of new works to take the issue more seriously, ultimately resulting in the development of prescriptive English grammars. The process of developing an English grammar independent of the Latin model was fully realized in terms of morphology in

classical scientific grammars, and in terms of syntax, in the modern scientific grammars of the 20th century.

Among the 19th-century grammarians, Henry Sweet is regarded as one of the most influential figures in the history of English grammar. His explanation of the unique features of the English language, with its analytical character, makes Sweet's grammar particularly distinctive **[7].** In this fundamentally descriptive work, grammatical form, meaning, and function are elucidated using the resources of the language itself. This approach clearly illustrates that the grammatical categories which play a significant role in the Latin model are manifested differently in English. For example, while Latin grammar includes five cases (*nominative, genitive, dative, accusative, ablative*), English employs cases in a much more restricted manner, primarily in pronouns and in some nouns to express possession through the genitive *'s* or the use of "*of*." In English, word order performs the function that various cases serve in Latin. Indeed, this distinction lies at the heart of all the fundamental differences between the two languages.

Both languages employ particles known as prepositions, although their number is significantly greater in English. In Latin, the functions of various cases are primarily expressed in English through these particles - prepositions. This topic has been explored by scholars of English grammar in works spanning from traditional prescriptive grammars to contemporary theoretical studies.

Another distinctive feature of English morphology, compared to the Latin model, is the extensive reliance on auxiliary verbs. In English, grammatical categories such as tense, voice, number, person, and mood are predominantly expressed through auxiliary verbs. In contrast, Latin, with its rich system of suffixes, eliminates this necessity, as the position of the verb within a sentence does not influence its meaning or function. Thus, Henry Sweet demonstrated that the sharp differences between the parts of speech in English and Latin were directly related to their typological characteristics. The analytical nature of the English language was explained with precision. In contrast, the significant role of inflections in Latin was highlighted, and in this way, Henry Sweet noted that the interpretation of the English language based on the morphological features of Latin was in direct opposition to his position.

In Latin grammars, or in English grammars influenced by them, words were assigned to specific grammatical categories. A review of Henry Sweet's grammar reveals that the author acknowledges the possibility of words in English having different properties, depending on the context in which they are used. For instance, the part of speech of the word 'book' (a book, three books, to book, booking, etc.)—whether it functions as a noun or a verb—along with its corresponding grammatical features, is determined by the context in which the word is used, such as the phrase, sentence, etc.

In fact, a detailed analysis of the syntactic possibilities of the English language is primarily observed in 20th-century grammars. However, in Henry Sweet's grammar, we can also observe some clarification of this issue. This was a significant step in demonstrating why parts of speech in English are sharply distinguished in a manner different from Latin. While in Latin, the syntactic functions of words are determined by morphological possibilities, Sweet showed which syntactic tools (such as word order) the English language possesses.

Another important aspect that distinguishes Henry Sweet's English grammar from the Latin model is his focus on phonetics. Although phonetics is not typically considered a part of grammar in linguistics, the author asserts that the description of the English language should be based not only on its written form but also on its spoken form.

In comparison to the earliest English grammars modeled after Latin, we observe a simplification in the explanation of morphology as we move into modern times. This

simplification, in fact, arises from the inherent simplicity of English grammar compared to the Latin model. For instance, the gender category is not a defining feature of English, appearing only in certain pronouns and a limited set of nouns. By contrast, in Latin, the gender category is highly prominent, with all nouns inflected according to this grammatical feature.

Modern scientific grammars of the 20th century place greater emphasis on the explanation of English syntax, making the syntactic aspect of the aforementioned process particularly relevant to this period. Among the prominent scholars of this era, Otto Jespersen stands out as a key figure. Because he succeeded in fundamentally distinguishing the grammar of the English language from the Latin model. Often regarded as the founder of analytical syntax, Jespersen utilized formulas to represent the syntactic structure of language, enabling us to draw clear distinctions between the two languages under study. From a typological perspective, Jespersen classified English as an SVO (Subject + Verb-Predicate + Object) language **[3].** By contrast, the Latin model adheres to an SOV (Subject + Object + Verb-Predicate) structure. These formulas underscore the earlier point that the fundamental differences between English and Latin-based grammars lie in the roles of words play within a sentence. In English, word order is paramount, whereas in Latin, morphological forms hold greater significance.

In O. Jespersen's grammar, unlike the Latin model, the functional characteristics of the words forming the parts of speech are taken into account. In contrast, Latin grammar interprets grammatical categories not according to meanings, but based on formal characteristics - structural features.

One of the most significant distinctions in O. Jespersen's grammar, compared to the Latin model, is the classification of words based on their corresponding functions. According to the approach known in the field as Rank Theory, the author divides words into different levels based on the significance of the functions they perform in a sentence.

As in most ancient languages, the category of gender plays a crucial role in Latin. Although early works shaped under the influence of this language regarded English in a similar manner, authors, including Otto Jespersen, who sought to reveal the true capabilities of the language, noted that this category had lost its significance in modern English, and, with a few exceptions, no longer existed.

By avoiding the major mistake made in traditional approaches, the authors whose names we have mentioned have made their grammars some of the most important sources that reflect the true characteristics of parts of speech in the English language. While early works (from the 16th century) explained English with unnatural interpretations, the fact that parts of speech in modern works are represented with natural characteristics, even based on the spoken variant of English, further emphasizes the significance of these grammatical approaches.

While it is inherently flawed to describe one language based on another, especially when they differ so significantly, this approach was unavoidable in the 16th century, when the foundations of the English grammar tradition were established. Despite the misinterpretation of many concepts, the emergence of these initial works marked a significant step forward in the development of grammatical studies. Over time, as various grammatical schools of thought emerged and evolved, the theoretical underpinnings of English grammar were refined. Nevertheless, the continued use of Latin terms for certain grammatical concepts remains relevant. Authors who have adhered, to some extent, to the legacy of Latin through the use of these terms have been able to provide remarkably accurate descriptions of the grammatical possibilities of the English language.

Ultimately, modern English grammars demonstrate that the parts of speech in Latin and English differ sharply from each other. They are realized according to different principles in each

language. Since Latin is inherently a synthetic language, the relationships between words are established through inflections, which means that while its syntactic features do not play a dominant role, its morphological units are of significant importance. Therefore, in Latin grammar and in English grammars based on the Latin model, the morphological characteristics of words—grammatical features - remained fixed. In contrast, English is considered an analytic language, which results in it having sharply contrasting morphological characteristics compared to Latin. Unlike Latin, most words in English can have various morphological features depending on context and can be interpreted according to different grammatical categories. As these features do not align with the fixed nature of Latin, scholars studying English grammar have gradually moved away from traditional approaches, revealing how this language possesses a dynamic nature due to its inherent characteristics.

References

[1] Bain, A. Higher English Grammar. London, Longmans and Co, 1879, 359 p.

[2] Bullokar, W. Brief Grammar of English. London, Bollifant, 1586, 80 p.

[3] Jespersen, O. Essentials of English Grammar. London, George Allen & Unwin LTD, 1933. 848 p.

[4] Lily, W. Latin Grammar. London, Printed by S.Buckley and T.Longman, 1750, 139 p.

[5] Lowth, R. Short Introduction to English Grammar. London, Printed for A.Millar, 1762, 196 p.

[6] Murray, L. English Grammar Adapted to Different Classes of Learners. Bridgeport, Con. Printed and Published by Josian B. Baldwin, 1795, 1824, 312 p.

[7] Sweet, H. New English Grammar, Logical and Historical. Oxford, At the Clarendon Press, 1892, 499 p.

ORFOQRAFİYANIN BAŞLICA PRİNSİPLƏRİNDƏN BİRİ OLAN MORFOLOJİ PRİNSİPİN ÇALIŞMALARIN HƏLLNDƏ ƏSAS ROLU

Məmmədova Könül Ələddin qızı

ADPU-nun Azərbaycan dili və onun tədrisi texnologiyası kafedrasının dosenti

https://orcid.org/0000-0001-8664-4912

Morfoloji prinsip yazıda tətbiq etməyi şagirdlərə öyrətməklə, sözləri kök və şəkilçilərə ayırmaq, sözün morfoloji tərkibini onlara yaxşı mənimsətmək mümkündür.

Orfoqrafik-morfoloji çalışmalardan morfologiyaya aid bütün mövzuların tədrisində istifadə etmək olar, çünki morfologiyaya aid hər bir dərsdə orfoqrafiya ilə əlaqədar iş aparmaq imkanı vardır.

Belə ki, "Sözün tərkibi" mövzusunu keçərkən bir cür, iki cür, dörd cür yazılan şəkilçilər, mürəkkəb sözlərə aid biliklərin mənimsədilməsi prosesində orfoqrafik-morfoloji çalışmalara geniş yer vermək lazımdır.

"Sözün tərkibi" mövzusunun tədrisilə əlaqədar başlanan iş sonralar ayrı-ayrı nitq hissələrinin tədrisində daha da genişləndirilir. Müəllim "Sözün tərkibi" mövzusunu keçərkən şagirdlərə kök, şəkilçi, şəkilçilərin növləri haqqında geniş məlumat verir və sözün quruluşuna görə təhlili üzrə iş aparmaqla, şagirdlərdə verilmiş sözün hansı nitq hissəsinə aid olduğunu bilmək vərdişi yaradır. O, leksik, morfoloji və sintaktik yolla söz yaradıcılığını izah edərkən elə misallar üzərində iş aparmalıdır ki, bunlar bir tərəfdən şagirdlərin lüğət ehtiyatını zənginləşdirsin, digər tərəfdən onlarda düzgün orfoqrafik vərdişlər yaratsın.

İbtidai siniflərdə morfoloji anlayışların orfoqrafik qaydaların mənimsənilməsi ilə əlaqələndirilməsi şagirdlərin düzgün və savadlı yazı vərdişlərinə yiyələnməsinə səbəb olur. Sözün tərkibinə görə təhlili sözdə orfoqramların düzgün yazılış qaydasını mənimsəməyə imkan verir. İbtidai siniflərdə sözlərin nitq hissələrinə görə müəyyənləşməsi, cümlədə işlədilməsi, cümlə üzvü kimi funksiyası müvafiq çalışmalar, iş vərəqləri, testlər vasitəsilə öyrədilir. Belə iş növləri aşağıdakı tapşırıqların yerinə yetirilməsi tələbini qarşıya qoyur:

1) sözün tərkibinə görə təhlili;

2) sözün tərkibində çətin orfoqramların müəyyənləşdirilməsi;

3) sözlərin nitq hissələrinə görə qruplaşması;

4) cümlələrin qurulması və cümlə üzvünə görə təhlil .

Şagirdlər həmçinin bitişik yazılan bir sıra mürəkkəb sözlərin orfoqrafiyasında səhvlərə yol verirlər. Belə ki, həmin sözləri bitişik yazmaq əvəzinə ayrı yazırlar, məsələn, radio qəbul edici, toz soran, qara toyuq, iki mərtəbəli, əl üstü, dost yana, bir başa, ayaq qabı, üç bucaqlı, Murad əli, toxum səpən, paltar asan və s. Belə mürəkkəb sözlərin orfoqrafiyasına aid səhvləri aradan qaldırmaq üçün onların əmələ gəlməsi, tərəflərin mənaca bir-birinə bağlanması, iki və ya üç sözün birləşərək bir məna bildirməsi, birinci tərəfin öz vurğusunu itirməsi və hər bir bitişik yazılan mürəkkəb sözün bir vurğu ilə deyilməsi, ayrı yazılan mürəkkəb sözün isə tərəflərinin müstəqil vurğu ilə deyilməsinə aid müqayisə xarakterli şifahi və yazılı çalışmalar üzərində iş aparılmalıdır.

Orfoqrafiyanın morfologiya ilə əlaqələndirilməsi mühüm təlim əhəmiyyətli prinsipdir. Təlimin bu istiqamətdə qurulması şagirdlərin orfoqrafik və morfoloji bilik və bacarıqlarının artmasına səbəb olur. Nitq hissələrinin tədrisi prosesində aparılan orfoqrafik işlər şagirdlərin morfologiyadan əldə etdikləri bilikləri möhkəmləndirməklə bərabər, onların orfoqrafik vərdişlərini də inkişaf etdirir. Şagirdlər bu cür çalışmalar üzərində işləyərkən həm morfologiyadan əldə etdikləri bilikləri tətbiq etməyə imkan tapır, həm də üzərində əməliyyat apardıqları sözlərin morfoloji xüsusiyyətlərini öyrənməklə yanaşı, onların yazılışına aid müəyyən vərdişlər qazanırlar. İsimin tədrisi prosesində xüsusi və ümumi isimlər, mürəkkəb isimlər, mürəkkəb xüsusi isimlərin öyrədilməsi, ismin hallanması, q-nin ğ-ya, k-nın y-ya keçməsi və s. orfoqrafiya ilə əlaqələndirilməlidir.

Müəllimin tələbi ilə şagirdlər sonu q və k ilə bitən çoxhecalı sözləri (otaq, qonaq, ürək, ipək) hallandırırlar. Bu zaman onlar yiyəlik, yönlük və təsirlik hallarında baş verən dəyişikliyi izləyirlər. Bu məqsədlə əyani vəsait hazırlanıb sinifdə saxlanılır. Belə əyani vəsait şagirdlərin savadlı yazmalarına çox kömək edir. Şagirdlərə düzgün yazı vərdişləri aşılamaq məqsədi ilə seçmə imlaların yazdırılması (ismin yiyəlik, yönlük və təsirlik halında olan sözləri seçib yazın) faydalıdır. Məsələn: Sənan balıqları çox sevir. O, evdə akvariumda balıq saxlayır. Balığın zərli pulçuqları gün işığında bərq vurur. Sənan balıqçılığa aid kitabları tapıb oxuyur, balığın yemlənməsi, balığa qulluq qaydalarını öyrənir. Dostları gələndə Sənan balığı onlara göstərir. Sənan saatlarla balığı seyr etməkdən doymur.

Feillərin tədrisi üzrə iş prosesində et, get feilləri indiki və gələcək zaman şəkilçiləri qəbul edərkən t samitinin d samiti ilə əvəz olunması, həmçinin gələcək zaman şəkilçilərindən sonra I şəxsin sonluqları əlavə olunduqda q-nın ğ-ya, k-nın y-ya keçməsi şagirdlərin nəzərinə çatdırılmalıdır. Burada onların əvvəllər öyrəndikləri bir qanunauyğunluğu iki sait arasında q-nın ğ-ya, k-nın y-ya keçməsini xatırlatmaq lazımdır. Qeyri-qəti gələcək zaman şəkilçilərinin yazılışı ilə əlaqədar yeni bir qanunauyğunluq öyrədilməlidir. Şagirdlərə başa salınmalıdır ki, yoxla, işlə kimi sonu saitlə bitən düzəltmə feillərə -ar, -ər şəkilçilərini artırmaq üçün sözlə şəkilçinin arasına bitişdirici y samiti əlavə edilməlidir: yoxlayar, işləyər.

"Əvəzlik" bəhsinin orfoqrafik məsələlər şəxs əvəzliklərinin ismin hal və mənsubiyyət şəkilçisini qəbul etməsi zamanı özünü göstərir. Əvəzliklərin isimlər kimi hallanmasını şagirdlərə öyrədərkən onların diqqətini ismin yiyəlik halına cəlb etmək lazımdır. Şagirdlərə yiyəlik halın formal əlamətləri "İsimlərin hallanması" bəhsindən məlumdur. Ona görə də şagirdlərə yiyəlik hal şəkilçilərinin yalnız "mən" və "biz" əvəzliklərində yeni formaya düşməsini anlatmaq kifayətdir. Yazı lövhəsində iki cümlə yazılır: 1. Mənim söylədiklərim onun xoşuna gəldi. 2. Evin qabağında bağ salınmışdı.

Morfoloji-orfoqrafik çalışmalardan seçmə və yaradıcı imla şəklində bütün nitq hissələrinin tədrisi ilə əlaqədar istifadə etmək olar. İbtidai siniflərdə morfologiyanın tədrisində hər bir mövzunun orfoqrafiya ilə əlaqələndirilməsi qayğısına qalınmalıdır, çünki bu mövzuların xüsusiyyətlərinin öyrədilməsi onların yazılışı ilə sıx surətdə əlaqədardır. Nitq hissələrinin tədrisində onların qrammatik əlamətlərinin öyrədilməsi ilə yanaşı, yazılış qaydaları da öyrədilir ki, bu da morfoloji biliklərlə orfoqrafik qaydaların birlikdə tətbiqinə əlverişli şərait yaradır, şagirdlərin savadlılığını artırır.

ŞAGİRDLƏRDƏ AKADEMİK NAİLİYYƏTİ İNKİŞAF ETDİRMƏYİN YOLLARI

Şəfiyeva Günel Elxan qızı

ADPU-nun Xarici Dillər Mərkəzinin müəllimi,Orcid id: 0000-0001-5105-2749

Açar sözlər: Akademik nailiyyət, akademik standartlar, SMART məqsəd çərçivəsi.

Yüksək akademik nailiyyətlər şagirdlərə həyatı boyu daha çox imkanlar yarada bilər. Şagirdlərin məktəbdə qazandığı təhsil bacarıqları, sosial bacarıqlar, biliklər və problem həll etmə qabiliyyətləri onların gələcək təhsillərində, karyeralarında və yetkinlik həyatında dəstək olacaq.

Bu səbəbdən valideynlər, müəllimlər və idarəçilərin gənc öyrənənlərin akademik nailiyyətlərini artırmaq istəməsi təəccüblü deyil. Ancaq hər bir şagirdin özünəməxsus keçmişi, maneələri və öyrənmə tərzi olduğu üçün onların hər birinə akademik potensialını reallaşdırmaqda kömək etmək çətin ola bilər.

Akademik nailiyyət. Hər bir şagird fərqlidir və özünəməxsus güclü və zəif tərəflərə malikdir. Lakin yenə də akademik nailiyyət haqqında ümumi mənada danışa bilərik. Akademik nailiyyət şagird uğurunun bir hissəsidir. Bu, onların həyatda qarşılarına qoyduqları məqsədləri yerinə yetirə bilməsi üçün tələb olunan bacarıqları, alətləri və bilikləri əldə etmələrinin açarıdır. Akademik mühitlərdə uğuru ölçmək və şagirdləri həmyaşıdları ilə müqayisə etmək üçün tez-tez standart testlərdən və qiymətləndirmələrdən istifadə olunur.

Lakin, yalnız ümumi standartlara uyğun olmaqla kifayətlənməməli, şagirdlərə öz əvvəlki nailiyyətlərini yaxşılaşdırmaq üçün də motivasiya verilməlidir. Məsələn, ali məktəbə qəbul olmaq və ya gələcək karyeraları üçün spesifik bacarıqları qazanmaq kimi fərdi akademik məqsədlər qoyula bilər.

Akademik standartlar. ABŞ-da hər bir ştat öz akademik standartlarını müəyyən edir və bu standartlar vasitəsilə kurikulum yaradılır və şagirdlərin nailiyyəti qiymətləndirilir.

Əksər hallarda bu standartlara məktəb rayonlarının qiymətləndirilməsi vasitəsi kimi baxılsa da, əslində bu standartlar təhsil bərabərliyi baxımından da mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Təhsil bərabərliyi. Ştat miqyasında tətbiq olunan standartlar hər bir şagirdin eyni akademik gözləntilərə uyğun qiymətləndirilməsini təmin edir. Bu, təhsildə bərabərliyin vacib hissəsidir. Çünki tarixən müəyyən mənşəli şagirdlər üçün müəllimlər daha aşağı gözləntilərə sahib olmuş və bu da ədalətsiz qiymətləndirmələrə səbəb olmuşdur.

Yüksək və universal standartların tətbiqi bu cür önyarqıların qarşısını ala bilər. Bu standartlar mədəni cəhətdən uyğun tədris və əlavə təhsil proqramları ilə birgə tətbiq olunduqda şagirdlər qiymətləndirmələrdə daha yüksək nəticələr göstərirlər.

Tədris planlaşdırması. Akademik standartlar müəllimlərin dərs planlarını hazırlamaq və kurikulum yaratmaq üçün istifadə etdikləri çərçivədir. Bu, tədrisin məqsədəuyğun aparılmasını təmin edir.

Ətraflı dərs planlaşdırması müəllimlərə fərdi tədris üçün də imkan yaradır. Plan qurulduğuna görə müəllim irəliləyişi izləyə və ehtiyac duyan şagirdlərə dəstək ola bilər.

Qiymətləndirmə təcrübələri. Akademik standartlar həmçinin qiymətləndirmələrin əsasını təşkil edir. Şagirdlərin performansını və zamanla inkişafını ölçmək üçün etibarlı meyardır.

Standarta əsaslanan obyektiv qiymətləndirmələr öyrənmə boşluqlarını vaxtında üzə çıxarır və şagirdlərə gecikmədən dəstək göstərməyə imkan verir.

Şagirdlərinizin akademik nailiyyətini artırmaq üçün 10 vasitə. Təhsil bölgənizdə akademik nailiyyətləri artırmaq üçün effektiv üsullar qarşılaşdığınız spesifik problemlərdən asılı olacaq. Məsələn, bəzi məktəblər müəllim-şagird nisbətinin yüksəkliyi və maliyyə çatışmazlığı ilə mübarizə aparır, digərləri isə devamsızlıq və motivasiya çatışmazlığı ilə.

Aşağıdakı on imkan təkmilləşdirmələr üçün başlanğıc nöqtəsi ola bilər:

1. Aydın tədris məqsədləri qoymaq

Şagirdlərdən nə gözlənildiyini bildikdə daha yaxşı çalışırlar. Aydın məqsədlər onların hara getməli olduqlarını bilməsinə kömək edir.

SMART məqsəd çərçivəsi bu baxımdan faydalıdır və şagirdlər öz məqsədlərini təyin etməyə cəlb olunarsa, bu daha da effektli olur:

- **S**pecific – Konkret və mərhələli məqsəd.
- **M**easurable – Ölçülə bilən inkişaf.
- **A**chievable – Həvəsləndirici, amma real məqsəd.
- **R**elevant – Akademik nailiyyətə uyğun məqsəd.
- **T**ime-bound – Müəyyən zaman çərçivəsi ilə.

2. Fərdiləşdirilmiş tədris təklif etmək

Fərdi tədris yanaşmaları şagirdlərin akademik nəticələrini xeyli yaxşılaşdıra bilər. Bu, öyrənmə üslublarına, ehtiyaclara və güclü tərəflərə uyğunlaşma imkanı yaradır. Sıx siniflərdə bu çətin ola bilər, lakin əlavə dərslər, təkmilləşdirmə proqramları və onlayn dərslər bu boşluğu doldura bilər.

3. Aktiv öyrənməni təşviq etmək

Aktiv öyrənmə hər bir şagird üçün faydalıdır. Məsələn, müstəqil tapşırıqlar, araşdırmalar, qrup işləri və müzakirələr bu bacarıqları inkişaf etdirə bilər.

4. Vaxtında əks əlaqə (Feedback) vermək

Uşaqlar konstruktiv rəy aldıqda daha yaxşı nəticə göstərirlər. Müəllimlər onlara konkret təkliflərlə yanaşmalı və davamlı qiymətləndirmələr aparmalıdır.

5. Şagird əməkdaşlığını təşviq etmək

Qrup işləri və qarşılıqlı öyrənmə həm sosial bacarıqları inkişaf etdirir, həm də ümumi nəticələri yüksəldir.

6. İnkişaf yönümlü düşüncə tərzini (Growth Mindset) qidalandırmaq

“Mən bacarmıram” əvəzinə “Mən bunu öyrənə bilərəm” düşüncəsi uğura aparan yoldur. Müəllimlər bu yanaşmanı özləri nümunə göstərməlidirlər.

7. Texnologiyadan istifadə etmək

Təhsil texnologiyaları – tətbiqlər, simulyasiyalar, onlayn dərslər – tədrisi zənginləşdirə və şagirdləri motivasiya edə bilər.

8. Müsbət tədris mühiti yaratmaq

Şagirdlər təhlükəsiz və hörmətli bir mühitdə olduqlarında öyrənməyə daha açıq olurlar. Müəllimlər bunu öz davranışları ilə nümunə göstərməlidirlər.

9. Valideynlərlə əməkdaşlıq etmək

Valideyn dəstəyi akademik nailiyyətlərdə əsas rol oynayır. Müəllimlər ailələrlə əlaqə saxlayaraq onların dəstəyini təmin etməlidirlər.

10. Sosial və emosional bacarıqları gücləndirmək

Özünü tanıma, emosional dayanıqlılıq və sosial bacarıqlar "yumşaq bacarıqlar" hesab edilsə də, onların akademik uğura təsiri sübut olunub.

PRESKRİPTİVİZM VƏ DESKRİPTİVİZM ÇƏRÇİVƏSİNDƏ DİL .

Fatimə Allahverdiyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xülasə:

Bu məqalədə dilçilikdə iki əsas yanaşma – preskriptivizm və deskriptivizmin mahiyyəti, fərqləri və dilə yanaşma metodları tədqiq olunur. Preskriptivizm dili müəyyən norma və qaydalar əsasında idarə etməyə çalışan, "doğru" və "yanlış" formaları ayırd edən yanaşmadır. Əsasən təhsil, rəsmi ünsiyyət və yazılı dil sahələrində tətbiq olunur. Deskriptivizm isə dili onun təbii, dinamik və sosial kontekstdəki formaları ilə təsvir etməyə çalışan elmi yanaşmadır. Bu yanaşma dilin real istifadə qaydalarını, dialektləri, şivələri və sosial dəyişkənlikləri öyrənir. Müasir dilçilikdə bu iki mövqenin bir-birini tamamladığı və dilin həm normallaşdırılması, həm də elmi tədqiqi baxımından hər ikisinin əhəmiyyətli olduğu vurğulanır. Məqalədə nüfuzlu dilçilərin – Chomsky, Bloomfield, Labov və digərlərinin baxışlarına əsaslanaraq, bu yanaşmaların nəzəri və praktiki təsirləri izah olunur. Nəticə olaraq, preskriptiv və deskriptiv yanaşmaların vəhdəti dilin həm elm, həm də cəmiyyət üçün effektiv şəkildə istifadə olunmasına imkan yaradır.

AÇAR SÖZLƏR : sosiolingvistika, norma, qayda.

GİRİŞ:

Müasir dilçilikdə ən çox müzakirə olunan məsələlərdən biri də dilə yanaşma tərzləri – preskriptiv və deskriptiv yanaşmalardır. Bu iki metodoloji mövqe dilin öyrənilməsi, tədqiqi və tədrisində bir-birindən fərqli yanaşmalar sərgiləyir. Onların hər biri öz məqsəd və metodlarına görə cəmiyyətdə və elmdə fərqli funksiyalar daşıyır. Bu yazıda həmin nəzəri mövqelərin mahiyyəti, tarixi kökləri, əsas nümayəndələri və dilin sosial funksiyası baxımından əhəmiyyəti müzakirə ediləcək.

Preskriptivizm: Qaydanı normaya çevirmək

Preskriptiv yanaşma dilin normativ aspektlərini əsas götürür və konkret qaydaların qorunmasını zəruri sayır. Bu yanaşmanın kökləri XIX əsr Avropa dilçiliyinə, xüsusilə klassik latın və yunan dillərinin "ideal model" kimi təqdim olunduğu dövrə gedib çıxır. Məsələn, Samuel Johnson-un 1755-ci ildə tərtib etdiyi "A Dictionary of the English Language" əsəri preskriptiv dilçilik ənənəsinin klassik nümunəsidir. Bu yanaşmada əsas məqsəd dilin "saf" və "doğru" formasını qorumaqdır.

Preskriptivizmin əsas müdafiəçilərindən biri olan Noam Chomsky də dili daxili bir sistem – "ideal danışan-dinləyən" modeli əsasında izah edir. O, insan beynindəki dil biliklərini competence (kompetensiya) və dilin faktiki istifadəsini performance (performans) olaraq ayırır. Preskriptivistlər isə daha çox kompetensiya səviyyəsindəki qaydaların sosial normalara tətbiqinə üstünlük verirlər.

Məsələn : Azərbaycanda bəzi danışıq formaları, məsələn "gəlibdi", "gedif" kimi formalar xalq arasında işlədilsə də, normativ dildə bunlar "gəlibdir", "gedib" formasında qəbul olunur. Bu fərq preskriptiv normanın gündəlik deskriptiv reallıqla toqquşmasını göstərir.

Deskriptivizm: Dili olduğu kimi anlamaq

Deskriptivizm isə dili sosial reallığın məhsulu kimi qəbul edir. Bu yanaşmanın əsas məqsədi dili olduğu kimi təsvir etmək, dilin müxtəlif sosial təbəqələrdə, coğrafi bölgələrdə, yaş qruplarında necə dəyişdiyini anlamaqdır. Deskriptiv dilçilik XX əsrin əvvəllərində ABŞ-da, xüsusilə də strukturalistlər arasında yayılmışdır. Leonard Bloomfield, Edward Sapir kimi dilçilər dilin qeyri-normativ formalarını da dəyərli hesab edərək, dili empirik əsaslarla tədqiq etməyə çalışmışlar.

Deskriptiv yanaşma çərçivəsində dilin şivələri, jarqonlar, sosial dialektlər, hətta gənclərin danışıq dili belə tədqiqat obyekti olur. Bu yanaşma həm də dil dəyişmələrinin, yeni sözlərin və üslubların necə yarandığını başa düşməyə imkan verir.

Məsələn : Gənclər arasında "yaxşıyam e" formasında işlənən ifadə preskriptiv norma baxımından qeyri-dəqiq sayılsa da, deskriptiv yanaşma bu ifadənin emosional vurğu yaratdığını və ünsiyyətə axıcılıq qatdığını qəbul edir.

Preskriptiv və Deskriptiv yanaşmaların elmi fərqləri

Me'yar	**Preskriptivizm**	**Deskriptivizm**
Məqsəd:	Dildə norma yaratmaq	Dili olduğu kimi təsvir etmək
Funksiya:	Tənzimləyici, qaydayönlü.	Elmi, neytral, empirik
Qaynaq:	Klassik dil modelləri	Dilin real istifadəsi
Metod:	Normativ analiz.	Empirik müşahidə, korpus təhlili

8.1.2. Sosiolinqvistik baxımdan yanaşmaların uzlaşdırılması

Müasir sosiolinqvistlər, xüsusilə William Labov, Peter Trudgill və Deborah Cameron kimi alimlər bu iki yanaşma arasında körpü salmağa çalışıblar. Onlar göstəriblər ki, dil yalnız "doğru-düzgünlük" meyarları ilə qiymətləndirilə bilməz. Məsələn, Labovun Nyu-York şəhərində apardığı məşhur tədqiqatda sosial siniflərə görə "r" səslərinin tələffüzündəki fərqlər analiz olunmuş və dilin sosial statusla necə əlaqələndiyi göstərilmişdir. Bu, preskriptiv yanaşmaların bəzən sosial ayrı-seçkilik yaratdığını da ortaya qoyur.

8.1.2.1.1 NƏTİCƏ

Preskriptivizm və deskriptivizm dilə fərqli nəzəri optikadan baxan, lakin bir-birini tamamlayan yanaşmalardır. Preskriptivizm dilin sistemləşdirilməsi və ortaq anlaşma üçün vacibdirsə, deskriptivizm onun dinamik təbiətini, sosial dəyişkənliyini və funksional müxtəlifliyini anlamaq üçün əhəmiyyətlidir. Elmi dilçilik üçün deskriptiv metodlar əsas olsa da, praktiki tədris və normallaşdırma prosesi preskriptiv yanaşmadan yan keçə bilməz. Dilin həm elm, həm də kommunikasiya vasitəsi kimi daha səmərəli istifadəsi üçün bu iki yanaşmanın vəhdəti vacibdir.

8.1.2.2 *İstifadə olunmuş ədəbiyyat:*

"Prescriptivism and Descriptivism." Ann-Marie Bäckström

"A Prescriptive addiction: How I Became a Descriptivist". Mark Melville

STRUCTURAL AND OPTICAL PROPERTIES OF Sb_2S_3 COMPOUND

KurbanovRashid Tayyar[1], Kazimov Mobil Vahab[2]

Sumgait State University, Sumgait city, 43rd district, Baku street 1,AZ5008

Ministry of Science and Education Republic of Azerbaijan, Institute of Physics, AZ 1143, Baku, H.Javid ave., 131

Abstract

The structural properties of antimony sulfide thin films prepared depending on different substrate temperatures were investigated using XRD analysis.The amorphous structure of Sb_2S_3 films was revealed by X-ray diffraction (XRD) investigation. The prepared Sb_2S_3crystal energy dispersive X-ray examination revealed that the atomic percentage ratios were Sb = 41.3% and S = 58.7%.Thermal evaporation method was used to create the antimony tri-sulfide (Sb_2S_3) films.

Keywords:X-ray diffraction, photovoltaic (PV), Sb_2S_3 films

A global trend to address the growing need for the planet's energy resources is the photovoltaic sector. By converting sunlight into clean electricity, photovoltaic cells can power a variety of buildings, including hospitals and factories. Therefore, it is crucial to broaden the study to include new materials and processing techniques in order to reduce the overall cost of producing solar cells. Researchers began using binary compounds in solar cell manufacturing a few decades ago in an effort to reduce costs and increase power conversion efficiency.

Because of its thermoelectric and photosensitive qualities, Sb_2S_3 is a significant material. Many academics have previously attributed Sb_2S_3 compounds technological significance to its use in microwave devices [2]. The films may exhibit n- or p-type conductivity, depending on the procedures used.

Without a doubt, one of the most important issues facing the materials science community is the need for a sustainable, renewable, and affordable energy source. Solar energy is a common renewable technology that involves comparatively little capital commitment, unlike wind, hydro, geothermal, and bioenergy. But globally, the installed capacity of solar power plants only accounts for 15% of all renewable energy sources' total energy capacity[1].

Directly converting solar radiation into electrical energy, photovoltaic (PV) technologies provide a sustainable and clean way to meet the world's expanding energy needs. Antimony sesquisulfide, or Sb_2S_3, has emerged as a leading advanced functional material in a number of quickly evolving application areas, including energy storage and transformation, smart integrated photonics, visible to telecommunications windows, and affordable photovoltaics[3].

Binary materials like X2Y3 (X=As, Sb; Y=S, Se) have garnered a lot of interest lately because of their distinctive electrical and optical characteristics.

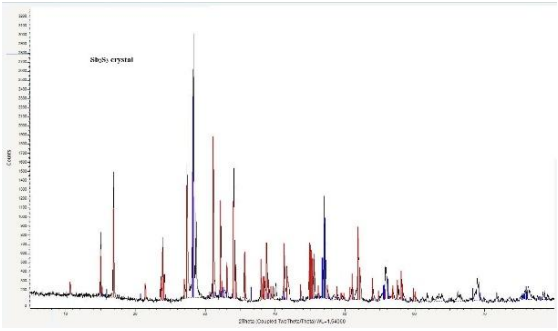

Figure 1. The X-ray diffraction patterns of the Sb_2S_3 powder

Figure-1 shows the XRD spectrum of the films deposited at three different temperatures using the ultrasonic spray pyrolysis technique. All peaks match well with the standard orthorhombic Sb_2S_3 known as the stibnite phase. No peaks were observed except for the peaks belonging to Sb_2S_3, indicating that the films were homogeneous and clean.

Sb_2S_3 thin films were deposited on glass at three different temperatures using ultrasonic spray pyrolysis technique. The structural properties of antimony sulfide thin films prepared depending on different substrate temperatures were investigated using XRD analysis.

The prepared Sb_2S_3 thin film's energy dispersive X-ray examination revealed that the atomic percentage ratios were Sb = 41.3% and S = 58.7%. The XRD pattern of Sb_2S_3 thin films with varying thicknesses is displayed in Fig. 1. The XRD recorded charts' lack of any distinct peaks confirms the amorphous tendency of all films, which is consistent with what has been documented in the literature.

References

[1] R. Parize, T. Cossuet, at all., In situ analysis of the crystallization process of Sb_2S_3 thin films by Raman scattering and X-ray diffraction Mater. Des., 121 (2017), pp. 1-10

[2] M.V. Kazimov, G.B. Ibragimov. “Fabrication and performance characterization of Sb_2Se_3-GaSe eutectic systems”. Semiconductor Physics, Quantum Electronics & Optoelectronics, 2024. V. 27, No 2. P. 184-188

[3]Z. Cai, C.M. Dai, S. Chen, Intrinsic Defect Limit to the Electrical Conductivity and a Two-Step p-Type Doping Strategy for Overcoming the Efficiency Bottleneck of Sb_2S_3-Based Solar Cells Sol. RRL, 4 (2020)

Xülasə

Müxtəlif temperaturlarında asılı nazik Sb_2S_3 təbəqələrinin struktur xüsusiyyətləri XRD analizindən istifadə etməklə tədqiq edilmişdir. Sb_2S_3 filmlərinin amorf quruluşda olması rentgen şüalarının difraksiyasının (XRD) analizi ilə tədqiq edilmişdir. Sb_2S_3 kristalı üçün rentgen-faza analizi ilə atom faiz nisbətlərinin Sb = 41,3% və S = 58,7% olduğu müəyyən edildi.Sb2S3 təbəqələrinin alınması üçün termik buxarlanma üsulundan istifadə edilmişdir.

Абстракт

Структурные свойства тонких пленок сульфида сурьмы, полученных в зависимости от различных температур подложки, были исследованы с помощью рентгеновского дифракционного анализа. Аморфная структура пленок Sb_2S_3была выявлена с помощью рентгеновской дифракции (XRD). Полученное энергодисперсионное рентгеновское исследование кристалла Sb_2S_3 показало, что атомные процентные соотношения

составили Sb = 41,3% и S = 58,7%. Для создания пленок трисульфида сурьмы (Sb_2S_3) использовался метод термического испарения.

SYNTHESIS AND STRUCTURAL ANALYSIS OF InAs-CrAs EUTECTIC COMPOSITES

M.V KAZIMOV, G. B IBRAGIMOV

Institute of Physics of Azerbaijan National Academy of Sciences

AZ 1143, Baku, H.Javid ave., 131

ABSTRACT

By using the vertical Bridgman–Stockbarger method, InAs-CrAs systems are created. CrAs metallic inclusions are evenly distributed throughout the InAs matrix, according to XRD examination and microstructural characterization of InAs-CrAs composites.

Keywords: XRD, SEM and EDX analysis, eutectic alloy.

With their steady composition and characteristics, diluted magnetic semiconductor materials based on A3B5 compounds and 3d-metals eutectic composites show promise as materials for spintronic devices. The anisotropy in kinetic coefficients based on the direction of metal needles is one of the primary characteristics of eutectic composites made from InAs, InSb, GaSe, and 3-transition elements. [1–2]. Because metal needles are arranged parallel to the direction of crystallization, these composites, which combine metallic and semiconductor characteristics, behave as nonhomogeneous semiconductors. The 3d-transition metal composites are regarded as diluted magnetic semiconductors. Since chromium arsenide CrAs was synthesized in search of superconductivity on the edge of the antiferromagnetic regime, the recent discovery of superconductivity in this material has garnered a lot of attention [3].

Since chromium arsenide CrAs was produced in search of superconductivity on the edge of the antiferromagnetic order through the application of external pressure, the recent discovery of superconductivity in this material has garnered a lot of attention [3]. The findings of these investigations indicate that the CrAs junction has an antiferromagnetic connection between the ferromagnetic components oriented perpendicular to the crystallization axis. Thus, it is of great interest to examine the InAs-CrAs systems [4–8]. The synthesis and structural analysis of InAs-CrAs complexes are the focus of this paper.

2. Experimental

The vertical Bridgman method was used to create InAs-CrAs eutectic alloys. The crystallization front moved at a rate of roughly (0.6÷1.2) mm/min. CuKα radiation was used to get XRD intensity data on an Advance-D8 diffractometer. The morphology of the specimens was described using a scanning electron microscope (SEM) equipped with an Oxford EDS, and the elemental composition of the samples was qualitatively ascertained using an HCL EBSD.

3. Results and discussion

Diffraction patterns of InAs-CrAs eutectic composite are shown in Fig. 1. These figures also show data on the diffraction patterns for InAs and CrAs compounds. Analysis of XRD spectra confirmed that this system is diphasic: the most intense peaks corresponding to the (101), (200), (112), (121), (220), (004), (301), (123), and (312) Muller index are identical to the

InAs matrix, while the weak peaks found at 2θ = 29.6 º, 44.08º, 52.2º, and 69.13º coincide with the CrAs lines having a orthorhombic structure.

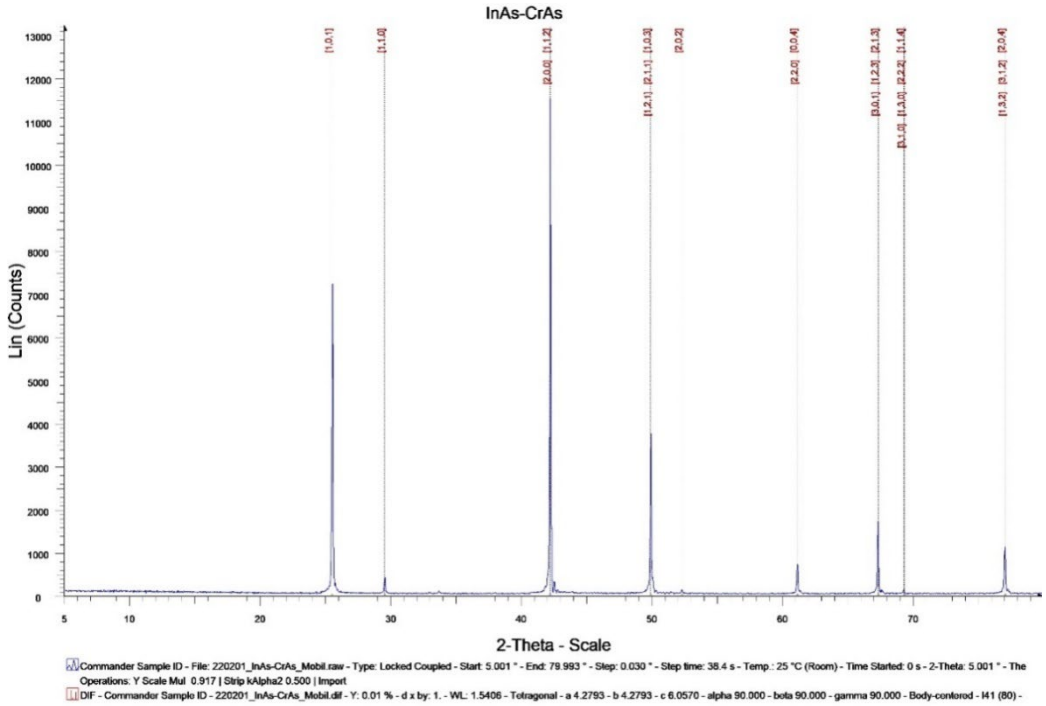

Fig.1. X-ray spectrum of InAs-CrAs eutectic composite.

Based on SEM examinations (Figs.2), the needle-shaped metallic inclusions with a diameter of about 0.6-1.5 μm, a length of 20÷50 μm and a density of ~5.8x10^4 mm^{-2} are uniformly and parallel distributed in the InAs matrix.

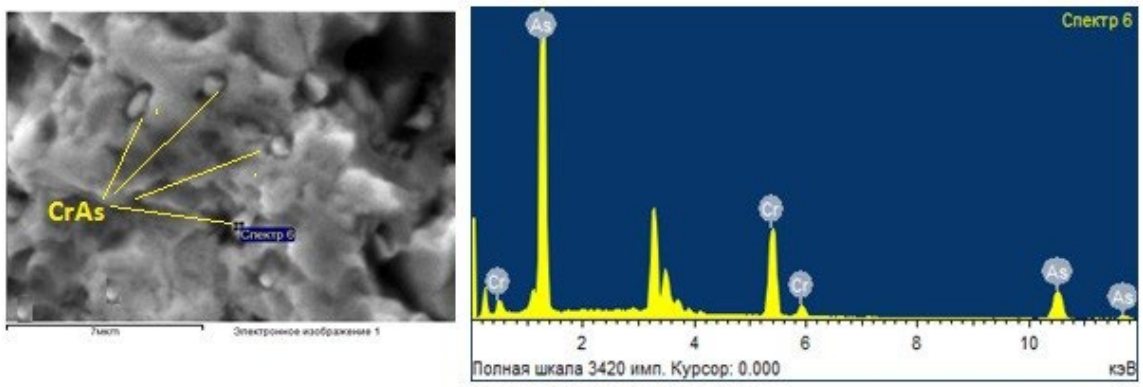

Fig. 2. SEM micrographs of InAs-CrAs showing cross sections of the samples along the lateral directions of the CrAs phase

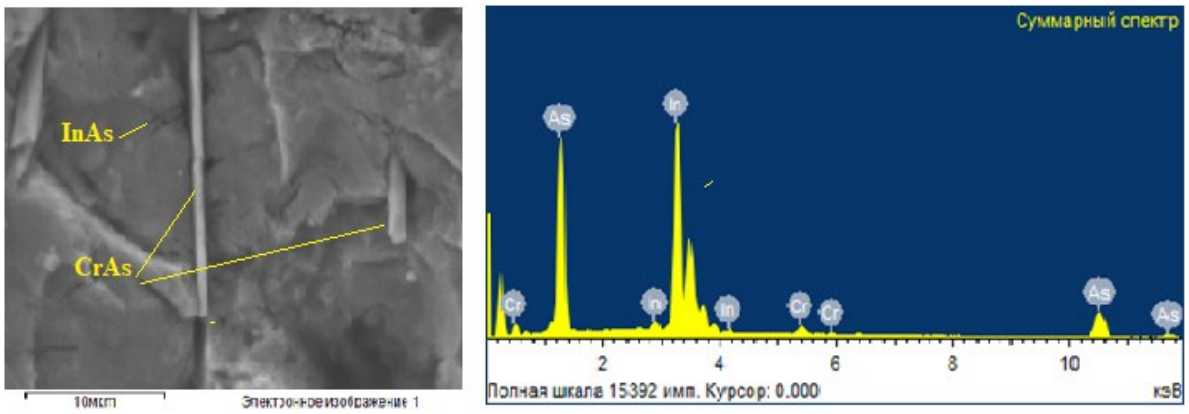

Fig.3. X-ray spectra of InAs-CrAs obtained with SEM–EDX from the needle and matrix phases along the lateral directions of the specimens

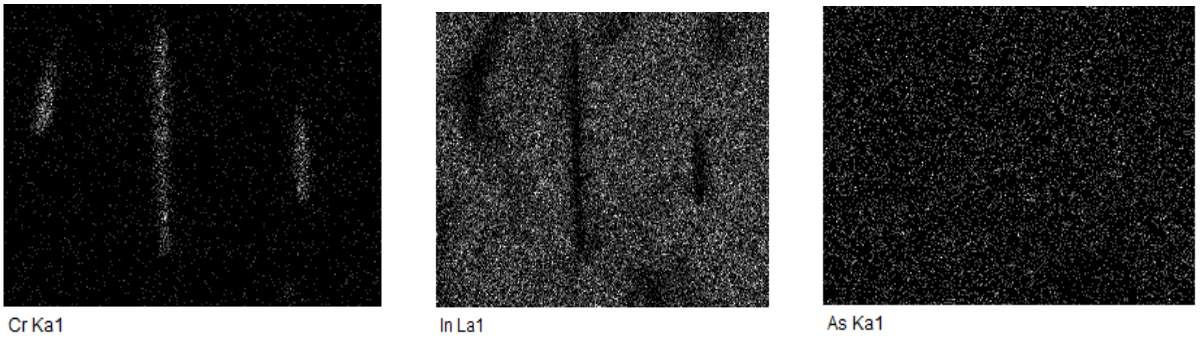

Fig.4. Element map of the InAs-CrAs composite

It was found that the matrix contains In = 63.2wt%, As= 36.8 wt% (Fig.3, spectrum 1), the inclusion are contained Cr = 17.8 wt%, As = 82.2 wt% (Fig.3, spectrum2). The data correspond to the stoichiometric composition of the matrix and inclusions. Fig.4 shows elemental maps of Cr, In and As from the cross sections along the lateral direction of the needle phases, respectively and black colour indicates the absence of this element.

4. Conclusions

According to XRD, SEM, and EDX examination, the resulting composites have a two-phase system, meaning that the CrAs inclusions and the InAs matrix are responsible for the observed strong peaks. The microstructure and morphology studies have verified the InAs-CrAs composite's two phaseness.

Reference

1. M. V. Kazimov , D. H. Arasly, et al., Magnetic and electrical properties of GaSb-CrSb eutectic system, Journal of Non-Oxide Glasses Vol. 12, No. 1, January - March 2020, p. 7 – 11.

2. M. V. Kazimov, Synthesis and structural analysis oF InSb-CrSb, InSb-Sb, GaSb-CrSb eutectic composites, Journal of Optoelectronic and Biomedical Materials Vol. 12, No. 3, July - September 2020, p. 67 - 72

3. Wei Wu, Kai Liu, Yanjie Li, Superconductivity in chromium nitrides Pr3Cr10-xN11 with strong electron correlations National Science Review, V.7, Issue 1, January 2020, Pages 21–26

4. Busheng Wang, Qing Lu,Yanfeng Ge, Magnetic diversity in stable and metastable structures of CrAs, Physical Review B 96, 134116 (2017)

5. Yao Shen, Qisi Wang, Yiqing Hao, Bingying Pan, Structural and magnetic phase diagram of CrAs and its relationship with pressure-induced superconductivity, Physical Review B 93, 060503(R) (2016)

6. Yong Liu, S.K.Bose, J.Kudrnovsky. , Magnetism and half-metallicity of some Cr-based alloys and their potential for application in spintronic devices. World Journal of Engineering, 9 (2012) 125-132.

7. Galanakis I., Pouliasis S. G., Role of defects on the electronic and magnetic properties of CrAs, CrSe and CrSb zinc-blende compounds, Journal of Magnetism and Magnetic, Materials April 2009, V. 321, Issue 8, p.p 1084-1091

8. M.V. Kazimov, G.B. Ibragimov. “Fabrication and performance characterization of Sb_2Se_3-GaSe eutectic systems”. Semiconductor Physics, Quantum Electronics & Optoelectronics, 2024. V. 27, No 2. P. 184-188

EVALUATION OF STRENGTH AND STABILITY OF MULTI STORY RRC BUILDING BY USING NON DESTRUCTIVE TESTS

Subhashish Dey

Department of Civil Engineering, Gudlavalleru Engineering College,

Andhra Pradesh, India

Abstract

on Destructive techniques are the methods predominant these days. These methods in civil engineering are used to detect defects and determine the strength of a structure. As the name suggest, in these techniques strength and discontinuities are determined without causing any harm
to the structure. These techniques have their own advantages as well as limitations, when compared
to conventional strength estimation and damage detection tests. In this project, we have selected the main block of SRGEC for evaluating strength of the structure as well as defects. Detailed visual inspection and physical observation of all parts of Building and structural components to ascertain structural stability of building due to aging effects/ encountered with service loads. To identify the structural deficiencies such as reduction in thickness of RC Elements, cracks and spelling in concrete etc. due to aging effects/encountered with service loads etc. by conducting ND test as per requirement and recommending the corrective measures.

Keywords: *Fly ash, Coconut fiber powder, Glass powder, Lime, Rice husk ash, Compressive strength and Water absorption test*

THE ROLE OF 3D CEPHALOMETRY WITH TFA IN ORTHOGNATHIC SURGERY: A STUDY ON VERTICAL DIMENSIONS IN A CONSECUTIVE PATIENT SERIES.

S. Leporale[1] , M. Cianfriglia[1] , R. Moramarco[1] , V. Martini[1] , C. Marocco[1] , C. Bramucci[2] , F. Sestito[1] , R. Reda[1] , L. Testarelli[1] , T. Testori[3,4,5], G. Perrotti[6].

[1]Department of Oral and Maxillo-Facial Sciences, Sapienza University of Rome, Rome, Italy;

[2]Fondazione Policlinico Universitario Campus Bio-Medico, Via Alvaro del Portillo 200, 00128 Roma, Italy;

[3]IRCCS Istituto Ortopedico Galeazzi, 20161 Milan, Italy;

[4]Department of Biomedical, Surgical and Dental Sciences, University of Milan, 20126 Milan, Italy;

[5]Department of Periodontics and Oral Medicine, School of Dentistry, University of Michigan, Ann Arbor, MI 48109, USA;

[6]Lake Como Istitute, 22100, Como, Italy.;

Abstract

Aim: Cephalometry is fundamental in diagnosis, analysis, and planning of orthodontic surgical treatment as it reveals skeletal relationship between the upper and lower jaw as well as facial

aesthetic parameters. Nevertheless, 3D cephalometry has still not become the exam of choice in orthognathic treatment even though today CBCT (Cone Beam Computed Tomography) is routinely used in other branches of dentistry. The aim of this study is to evaluate the advantages and

disadvantages of the two methods in orthognathic surgery.

Materials and Methods: In a sample of 13 patients undergoing bimaxillary orthognathic surgery a chin-vertex CBCT exam was prescribed prior to orthodontic treatment (OT)and 12 months after surgery (T1). The DICOM files uploaded to MaterialiseSimplant Ortho software pro 2.1 (Materialise Co.,

Leuven, Belgium) were analyzed following the multiplane 3D Total Face cephalometry protocol (TFA).

Results: Results comparing pre-op and post-op TFA 3D cephalometry, were then evaluated considering reference values reported in literature. The CBCT, carried out preand post-surgery, were subsequently analyzed employing the superimposition method using cranial base as reference.

Discussion and Conclusions: The TFA 3D cephalometry allows the assessment of various bones not only singularly but also considering the rightproportion with others.The advantages ofTFA

cephalometry are mostly due to speed of execution thanks to a user-friendly interfacerequiring a

learning curve that is similar to traditional 2D cephalometry methods.This 3D analysis was carried out evaluating the relationship between skeletal structures making the approach

especially flexible and dynamic. The 3D visualization allowsthe determination of the extent of skeletal disharmony.

Multiplane 3D TFA allows the clinician to locatewhere major or minor skeletal discrepancies are found with respect to ideal parameters and is alsouseful in classifying skeletal intermaxillary relation. The superimposition method is highly intuitivebut does not provide information on the quantity and

location of osteotomic movement.

Keywords: total face approach; superimposition; orthognathic surgery.

SUSTAINABILITY AT THE CORE: UNCOVERING THE SUBTLE INFLUENCES ON MOBILE BANKING USE IN MOROCCO

HOUMAMI Chayma[1], BOUWDAD Akram[2], LAFRAXO Younes[3]

Management Sciences Department, Faculty of Legal, Economic and Social Sciences

Cadi Ayyad University of Marrakech, Morocco

1. Abstract

The purpose of this study is to explore the integration of Ethical Sustainable Commitment (ESC) within the Technology Acceptance Model (TAM) in order to gain insight into how ethical considerations influence the adoption of mobile banking technologies in Morocco.

Problematic: While existing literature on technology adoption extensively applies TAM, there is a notable gap regarding the explicit inclusion of ethical variables. This research addresses the need to understand how ethical concerns, encapsulated by ESC, impact technological evaluation and adoption behaviors in the context of mobile banking.

Design/Methodology/Approach: A quantitative research design was employed using Structural Equation Modeling (SEM) to test the hypothesized relationships within the Technology Acceptance Model (TAM) framework, augmented by Ethical Sustainable Commitment (ESC). Data were collected through a survey of 300 Moroccan mobile banking users, ensuring a robust analysis of the model's predictive power.

Findings: The findings substantiate the pivotal role of ESC in enhancing both perceived usefulness (PU) and perceived ease of use (PEOU), which are crucial in shaping users' behavioral intentions and actual usage of mobile banking services. This illustrates the efficacy of integrating ethical considerations into the TAM framework.

Practical Implications: The study underscores the necessity for banks and financial institutions to prioritize ethical standards and sustainability in their service offerings. This not only enhances user perceptions of utility and ease but also fosters deeper customer engagement and loyalty.

Originality/Value: The originality and value of this study lie in its integration of ethical considerations within the Technology Acceptance Model (TAM). By integrating ESC into TAM, this study contributes novel insights into the adoption of technology, particularly in the banking sector. It enriches the academic discourse on technology acceptance and provides strategic implications for enhancing technology adoption through ethical integration.

Keywords: Ethical Sustainable Commitment (ESC), Adoption, Mobile Banking (M-Banking), Technology Acceptance Model (TAM), Structural Equation Modeling (SEM).

THE POWER OF SELF-COMPASSION IN NURSING EDUCATION

Ahmadu INUWA[1,2] BNSc. MSc. PhD (in view). Assist. Prof. Samineh ESMAEILZADEH[1] PhD, MSc. BNSc.

[1]Department of Mental Health and Psychiatric Nursing, Faculty of Nursing, Near East University, Lefkoşa/TRNC.

[2]Department of Nursing Science, Faculty of Allied Health Sciences, College of Medical Sciences, University of Maiduguri, Nigeria.

Introduction: Self-compassion (SC) consists of three interrelated elements: common humanity (versus self-isolation), self-kindness (versus self-criticism), and mindfulness (versus over-identification). These elements foster emotional resilience, reduce self-judgment, and promote a more balanced and supportive self-view during challenging situations. While traditionally underexplored in nursing education, SC holds transformative potential for enhancing student well-being and professional development.

Aim: This presentation explores the theoretical foundations of self-compassion, common misconceptions, barriers to its practice, practical applications, and its broader relevance in nursing education.

Conclusion: Nursing students are frequently exposed to intense emotional, academic, and clinical pressures, placing them at increased risk for stress, burnout, anxiety, and perfectionism. Research demonstrates that SC mitigates these effects by enhancing adaptive coping, emotional intelligence, and psychological resilience. Self-compassionate nursing students report lower stress, burnout, and higher levels of self-efficacy, motivation, and compassionate care toward others. However, barriers such as perfectionism, self-doubt, and a self-sacrificial professional identity may hinder SC adoption. Overcoming these barriers requires intentional strategies that include, mindfulness, reflective practices, reframing failure as learning, SC metaphors and literacy, storytelling, shared reflection, mobile SC applications, and the modeling of SC by nurse educators and clinical instructors. In a profession grounded in care, self-compassion is not optional but a necessity. By cultivating SC, educators can promote emotional well-being, learning readiness, and the capacity to deliver compassionate care. Furthermore, integrating SC can foster a more humane learning environment where both students and educators can thrive. This presentation advocates for the strategic inclusion of SC in nursing curricula and identifies directions for future research and practice.

Keywords: Self-compassion, Nursing education, Emotional resilience, Student well-being, Mental health
support.

RESISTANCE PROFILE OF STAPHYLOCOCCUS AUREUS (MRSA) ISOLATES TO ANTIBIOTICS IN INFECTIONS IN HOSPITAL CHU IN THE WEST REGION OF ALGERIA

FEKHAR NASSIMA [*1,2,3], **Bousmaha leila** [1,2], **MAROUKI ahmed**[1,2] , **Belaguidn soumia** [2,3], , **ABDALAOUI fatiha**[1,2] **(1), ADLA khawla nihad**[1,2] **Bénali Beghdadli** [2] **Benmouloud khadra** [2,3]

[1]**I Biology Department -Faculty of Natural and Life sciences Environment and Health**

[2]**I Laboratory-Faculty of medicine Univerity of Sidi Bel Abbès-Algeria.**

[3]**I Department of biology, Faculty of Nature and Life Sciences, Tahri Mohamed University, Bechar Algeria.**

Abstract

Methicillin-resistant Staphylococcus *aureus* (MRSA) has spread throughout the world and has become a threat to public health. throughout the world and has become highly endemic in many geographical areas. This pathogen causes morbidity and mortality in hospitals. The aim of this study was to determine the Prevalence of MRSA at, and to determine its antibiotic resistance profile. A questionnaire was completed by the patients concerned, indicating age, sex, type of operation, department of stay, occurrence of post-operative infection. 41 ***Staphylococcus aureus*** isolates from routine microbiological samples were collected from four hospitals in the West region of Algeria between January and March 2024. The disk diffusion method according to CA-SFM standards, 14 antibiotics (3 beta_lactamines, 2 aminosides, 2 glycopeptides, 3 macrolides, 2 glycopeptides, colistin, fusidic acid) was used to determine the susceptibility of MRSA. The results showed that all 41 strains were MRSA; 96% resistant to cefotoxin, augmantain, oxacilin, fosfomycin and fusidic acid; 54.4 % resistant to erythromycin; 45.5 resistant to tetracycline and 36.6 % resistant to gentamycin. The results of this study highlight the need for ongoing surveillance of MRSA and antibiotic resistance in general. It is important to extend this work in order to draw up strong recommendations.

Key word : emerging resistance, staphylococcus *aureus* **MRSA** ,

ACCOUNTING FOR THE COULOMB POTENTIAL IN DIRECT NUCLEAR REACTIONS

Assitant professor Irada G. Afandiyeva

Department of Physics, Azerbaijan State University of Oil and Industry, Baku, Azerbaijan,ORCID: 0000-0002-9755-7539

Abstract

Currently, calculations of various nuclear structure characteristics involve a large volume of computations. In these calculations, quasiparticles and clusters are used as "elementary building blocks" to construct the excitation spectrum of a nucleus. The cluster model is widely used to explain the mechanism of processes involving the transfer of two neutrons. According to this model, in (p,t) reactions, the transferred neutrons exist in the nucleus as clusters. This means that the reaction mechanism involves the direct interaction of the incoming proton with a neutron cluster—a dineutron. The cluster model neglects the internal structure of the cluster and treats the cluster as an elementary particle. Studies conducted for a number of rare-earth nuclei show that the Coulomb potential has a significant effect on the effective cross section of (p,t) reactions, especially at low energies, where it inhibits the interaction of the proton with the nucleus. The addition of the long-range Coulomb interaction to the short-range nuclear potential leads to a substantial change in the asymptotic behavior of the wave functions, which in turn affects the analytical properties of the scattering amplitude. The contribution of excited states tends to reduce the effective cross section. This is due to the fact that, when excited states are taken into account, the cross section becomes dependent on various states of the captured dineutron. As the proton energy increases, the Coulomb barrier is overcome, which enhances the reaction probability and increases the effective cross section.

Keywords: direct nuclear reaction, Coulomb potential, cross section

1.Introduction

From the point of view of quantum mechanics, atomic nuclei can be considered as systems composed of a large number of clusters of various types. The cluster model is widely used to explain the mechanism of two-neutron transfer processes in (p,t) reactions [1–3]. In this model, the internal structure of each cluster is neglected, and the cluster is treated as an elementary particle.

At low energies of charged particles, the excitation of the target nucleus can be caused by the Coulomb field. At higher energies, excitation results from both nuclear interactions and the Coulomb field. When the Coulomb interaction between the incoming particle and the nucleus is strong, the contribution of corrections associated with Coulomb excitation of nearby levels becomes significant. Accounting for these corrections is the objective of this study.

2. Expression for the Effective Cross Section of the Transition Matrix

Let us assume that a dineutron X is already present in nucleus A i.e., $A = A_1 + X$, and a proton collides with the nucleus. The proton captures the cluster X and is emitted as a triton-t, forming nucleus B, where $B = A_1$. At proton energies of several tens of MeV, the interaction between the proton and the cluster X occurs at the periphery of the nucleus. In addition, it is assumed that one-step cluster capture dominates over uncorrelated two-neutron capture.

The wave function of the initial state is given by:

$$\Psi_i = e^{ik_p r}\Psi_A\left(\xi_{A_1}, \xi_X, \rho\right), \tag{1}$$

where $e^{ik_p r}$ – wave function of proton and

$$\Psi_A\left(\xi_{A_1}, \xi_X, \rho\right) = \Psi_{A_1}\left(\xi_{A_1}\right)\Psi_X(\xi_X)\Psi_{A_1X}(\rho), \tag{2}$$

where the wave function of system A is written as the product of the internal wave functions of nucleus A_1- $\Psi_{A_1}\left(\xi_{A_1}\right)$, the dineutron- $\Psi_X(\xi_X)$, and their relative motion $\Psi_{A_1X}(\rho)$. The relative coordinate is given by the formula

$$\rho = \frac{1}{A_1}\sum_{i=1}^{A_1} r_i - \frac{1}{X}\sum_{j=1}^{X} r_j. \tag{3}$$

The final state wave function has the following form

$$\Psi_f = e^{ik_t r_t}\Psi_B(\xi_B). \tag{4}$$

There $e^{ik_t r_t}$ –is wave function of triton, $\Psi_B(\xi_B)$ -wave function of final nucleus B.

The Coulomb interaction of the proton with the nucleus leads to the excitation of nucleus B. At energies below the Coulomb barrier, the final nuclei are predominantly in excited states. In this case, an additional term characterizing the excited states of nucleus B is introduced into (4):

$$\Psi_f = e^{ik_t r_t}\left(\Psi_B(\xi_B) + \sum_{\xi'_B} a_{\xi'_B}\Psi_B(\xi'_B)\right). \tag{5}$$

Here, $\Psi_B(\xi'_B)$ -the wave functions of the excited states of nucleus BBB B are orthogonal to the wave functions of the ground state.

Within the Born approximation, the matrix element of the reaction has the form

$$M_{i\to f} = \int e^{ik_t r_t}\left(\Psi^*_B(\xi_B) + \sum_{\xi'_B} a_{\xi'_B}\Psi^*_B(\xi'_B)\right) V e^{-ik_p r_p}\Psi_{A_1}(\xi_{A_1})\Psi_X(\xi_X)\Psi_{A_1X}(\rho)\, d\xi_{A_1} d\xi_X d\xi_B d\xi'_B d\rho dr_p dr_t. \tag{6}$$

We will choose the potential V in the following form:

$$V = V_N + V_C \tag{7}$$

In (7), V_N is the nuclear potential in the Woods-Saxon form, and V_C is the Coulomb interaction potential.

The effective cross section for the (p,t) reaction in this case can be written as

$$d\sigma = \frac{E_p E_A}{\lambda^{1/2}(m_p^2 + m_A^2)(2J_p + 1)}\int (2\pi)^4 \delta\left(p_p + p_A - p_t - p_B\right)\left|M_{i\to f}\right|^2 dp_t, \tag{8}$$

where the energies of the incoming proton p- $E_p = \left(p_p^2 + m_p^2\right)^{1/2}$ and $E_A = \left(p_A^2 + m_A^2\right)^{1/2}$ nucleus A, respectively, and $\lambda(x, y, z) = (x\text{-}y\text{-}z)^2 - 4yz$ –is the kinematic function.

3. Analysis of Results

Using the obtained wave functions, the energy and cross section of the (p,t) reaction were calculated for several nuclei in the rare-earth region. In work [4], the properties of 0^+ excited states generated by pairing, quadrupole, and spin-orbit forces were studied. For comparison of the roles of residual and Coulomb forces, Table 1 presents calculation results that take into account residual pairing and quadrupole-quadrupole interactions (Theory 1) [4], as well as data obtained within the approach developed in the present work (Theory 2). As seen from Theory 1, accounting for pairing and quadrupole forces leads to overestimated values of the effective cross section for (p,t) reactions. The expression for the cross section includes a term representing the average single-particle quadrupole moment weighted over a small energy interval near the Fermi surface [4]. This quantity increases in regions where all single-particle quadrupole moments near the Fermi surface have the same sign, which results in an increased cross section. The Coulomb potential affects the energies of the excited 0^+ states through changes in the proton density structure, configuration mixing, and the shape of the nucleus. Considering only the ground state of nucleus B leads to overestimated values of the effective cross section for the first excited state of the nuclei (Theory 1). The contribution of excited states lowers the effective cross section values (Theory 2). This is because, when excited states are taken into account, the cross section depends on the various states of the captured dineutron. The wave function of the relative motion $\Psi_{A_1X}(\rho)$ characterizes the difference between the excited and ground states of the dineutron and the final nucleus. As noted, at high proton energies the interaction occurs inside the nucleus, and the deeper the wave function $\Psi_{A_1X}(\rho)$ penetrates inside the nucleus, the greater the binding energy in the excited state compared to the ground state.

Table 1.

	Nucleus	Sm^{152}			Sm^{154}			Gd^{154}			Gd^{156}		
Theory 1	ω (MeV)	0,68	2,30	2,44	1,10	2,10	2,25	0,68	1,94	2,14	1,05	1,80	1,98
	$\sigma(p,t)/\sigma_0$	3,.50	0,01	0,01	1,33	0,07	0,01	3,35	0,01	0,02	1,63	0,24	0,01
Theory 2	ω (MeV)	0,68	2,55	3,12	1,10	2,45	2.89	0,68	2,15	2,34	1,05	2,15	2,30
	$\sigma(p,t)/\sigma_0$	1,26	0,13	0,03	1,23	0,05							
Experiment	ω (MeV)	0,68	1,09	1,66	1,10	1,22	-	0,68	1,29		1,05	1,17	1,71
	$\sigma(p,t)/\sigma_0$	0,28	<0,01	-	-	-	-	0,13	-		0,11	-	-

4.Conclusion

This study confirms the significant role of the Coulomb interaction in nuclear reactions involving weakly bound particles. Incorporating the long-range Coulomb potential alongside the short-range nuclear potential substantially alters the asymptotic behavior of wave functions, impacting the analytical properties of the scattering amplitude. Experimental verification remains challenging due to the difficulty of measurements below the Coulomb barrier.

Nevertheless, the Coulomb potential notably affects the effective cross sections of (p,t) reactions, particularly at low energies, where it inhibits proton-nucleus interactions.

References

1. V.G. Neudachin, Yu.F. Smirnov. Nucleon compounds in light nuclei, M. Nauka. 1969, p. 414.

2. S.G.Frauendorf, C. Guet. Annu. Rev. Nucl. Part. Sci. 2001, 51, pp. 219–259.

3. B. Paes *et al.* Phys. Rev. C 96, 044612**,** 2017, DOI: https://doi.org/10.1103/PhysRevC.96.044612

4. S.G.Abdulvagabova, I.G. Afandiyeva, Izvestiya Vuzov, Physics. Vol. 68, No. 3, 2025, pp. 74-80.

UNDERSTANDING THE DIMENSIONAL FRAMEWORK OF FEAR OF CRIME: A RAPID REVIEW

Banuka De Silva

Department of Criminology, Faculty of Criminal Justice, General Sir John Kotelawala Defence University, Sri Lanka,https://orcid.org/0000-0002-5118-2997

Fear of crime is a crucial social phenomenon that should be clearly identified and studied since it has yet not been adequately conceptualised in the field of criminology. Mainstream studies of criminology had not given much attention to the concept of fear of crime before 1960. Even though it has received much attention from the societal side, the multidimensional nature of this phenomenon is poorly understood by society. The prime intention of this study is to identify and define the dimensional framework of fear of crime and to establish its criminological significance through studying contemporary research in the field of criminology. The rapid review method was utilised to analyse 25 empirical research studies published between 2020–2025. Accordingly, the study has found that fear of crime is mainly driven by three dimensions: affective aspects, cognitive aspects, and behavioural aspects. Apart from that, symbolic/social representational aspects, contextual/environmental aspects, and physiological/somatic aspects also play a critical role in identifying the reality of fear of crime in existing society. These dimensions provide a structured approach to gaining a comprehensive understanding of the complexity of fear of crime. Also, it demonstrates that fear involves more than simple emotional responses. It encompasses cognitive assessments and behavioural adaptations that significantly impact the quality of life. Hence, future research should utilise this multidimensional framework for comprehensive fear assessment.

Keywords: Fear of crime, Affective aspects, Cognitive aspects, Behavioural aspects

SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW: DEVELOPMENT OF INTERACTIVE E-COMIC BASED ON PMRI (PENDIDIKAN MATEMATIKA REALISTIK INDONESIA): A CREATIVE SOLUTION TO INCREASE STUDENT'S LEARNING MOTIVATION AND CONCEPT UNDERSTANDING

Salmadhiya Ananda[1*], Nafida Hetty Marhaeni[2]

[1, 2]Mathematics Education Study Program, Faculty of Teacher Training and Education
Universitas Mercu Buana Yogyakarta

ABSTRACT

The learning process is essentially a communicative interaction between educators and students, where learning media plays an important role in bridging the delivery of complex material. Along with the development of information technology, the need for innovative and adaptive learning media is becoming increasingly urgent, especially in the context of mathematics learning. Interactive e-comic based on the Indonesian Realistic Mathematics Education (PMRI) approach is one of the potential media alternatives, because it is able to present material contextually, visually, and interestingly for digital generation students. The low mathematical literacy score of Indonesian students based on the results of the Program for International Student Assessment (PISA) in 2022 indicates a weak understanding of basic mathematical concepts and low student learning motivation. However, the utilization of PMRI based interactive e-comic in learning is still very limited, and there are not many studies that simultaneously evaluate its effect on students' learning motivation and concept understanding. This study uses the Systematic Literature Review (SLR) method by analyzing 19 articles from various scientific databases, to identify the effectiveness of PMRI-based interactive e-comics in improving the quality of mathematics learning. The results of this study are expected to contribute to the development of more relevant technology-based learning media, as well as a reference for educators and media developers in designing learning strategies that are more interactive, contextual, and meaningful.

Keyword: systematic literature review, e-comic, PMRI approach, learning motivation, concept understanding.

EXPLORING THE IMPACT OF THE MAKE-A-MATCH COOPERATIVE LEARNING MODEL ON CONCEPTUAL UNDERSTANDING AND INTEREST IN MATHEMATICS: A SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW

Yohanes Don Bosko[1*], Nanang Khuzaini[2]

[1,2] Mathematics Education Study Program, Faculty of Teacher Training and Education

Universitas Mercu Buana Yogyakarta, Indonesia

Abstract:

This research aims to examine the literature related to the influence of the make-a-match type of cooperative learning model on students' conceptual understanding and interest in learning mathematics. The method used in this research is a Systematic Literature Review (SLR), which involves identifying, evaluating, and synthesizing 12 relevant articles using scientific databases, namely Google Scholar, Research Rabbit, Open Knowledge, and Semantic Scholar. The results of the literature review indicate that (1) the application of the make-a-match type of cooperative learning model has a significant influence on students' interest in learning mathematics, (2) the application of the make-a match type of cooperative learning model has a significant influence on students' conceptual understanding of mathematics, and (3) the application of the make-a match type of cooperative learning model has a significant influence on both students' conceptual understanding and interest in learning mathematics. Thus, this model can be an effective innovative approach to improve students' conceptual understanding and interest in learning mathematics.

Keywords: Systematic literature review, make a match, conceptual understanding, learning interest

SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW: PROBLEM-SOLVING APPROACH IN MATHEMATICS LEARNING: STRATEGIES FOR DEVELOPING CREATIVITY AND OVERCOMING MATH ANXIETY

Paldi[1], Nanang khuzain[2]

[1,2]Mathematics Education Study Program, Faculty of Teacher Training and Education,Universitas Mercu Buana Yogyakarta,Indonesia

Abstrak

This research is motivated by the awareness of the significant potential of the problem-solving approach in mathematics learning to enhance students' creativity, a crucial skill in this global era. However, the success of this approach can be hindered by students' emotional aspects, particularly math anxiety, which has been proven to impact problem-solving performance negatively. Therefore, the objective of this article is to conduct a Systematic Literature Review (SLR) of various studies that discuss the influence of the problem-solving approach on the development of creativity and the mitigation of anxiety. This research aims to determine the effect of the problem-solving approach on the creativity and learning anxiety of mathematics students. The method used in this research is the SLR (Systematic Literature Review) method, employing 13 article sources from relevant databases such as Google Scholar, Open Read, and Open Knowledge. The research results indicate that the Problem-Solving approach has a positive influence on students' mathematical creative thinking abilities. Meanwhile, math anxiety is proven to negatively correlate with problem-solving skills. From these research findings, it is concluded that the problem-solving approach is effective in efforts to improve students' mathematical creativity. Regarding math anxiety, further action is needed to reduce students' mathematics learning anxiety.

Keywords: Problem Solving, Creativity, Math Anxiety

SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW: THE EFFECTIVENESS OF PROBLEM-BASED LEARNING METHOD ON STUDENTS' MATHEMATICAL CRITICAL THINKING SKILLS AND LEARNING MOTIVATION

Eva Astuti[1]*,Nuryadi[2]

[1]Mathematics Education Study Program, Faculty of Teacher Training and Education,University Mercu Buana Yogyakarta, Indonesia.

Abstract:

This research aims to determine the effectiveness of the Problem-Based Learning (PBL) method on students' mathematical critical thinking skills and learning motivation. PBL is a learning approach that focuses on solving real-world problems, thereby encouraging students to think more critically, creatively, and independently. The purpose of writing this article is to conduct a Systematic Literature Review (SLR) of various studies that discuss the influence of PBL on students' problem-solving abilities and learning interest. The research method used in this study is the SLR (Systematic Literature Review) method. Using 14 article sources from relevant databases such as Google Scholar and Open Knowledge, the instruments used were a critical thinking test and a learning motivation questionnaire. Data analysis was performed using statistical tests to compare the results of the two groups. The research results indicate that the application of the PBL method has a significant positive effect on students' mathematical critical thinking skills and learning motivation. Thus, the PBL method proves to be more effective than conventional methods in improving the quality of mathematics learning at the secondary school level. This research provides recommendations for teachers to integrate PBL into the learning process to create a more active and meaningful learning environment.

Keywords: Problem-Based Learning, Caritical Thinking, Learning Motivation, Mathematics Education.

SYSTEMATICS LITERATURE REVIEW: DEVELOPMENT OF LKPD BASED ON CONTEXTUAL TEACHING AND LERNING (CTL) TO IMPROVE PROBLEM SOLVING ABILITY AND STUDENT LEARNING MOTIVATION

Esta Fania Hariani[1], Nanang Khuzaini[2]

[1,2] Matematics Education Study Program, Fakulty of Teaching and Education

Universitas Mercu Buana Yogyakarta, Indonesia

Abstract

Problem solving ability is an essential competency that students must have to face the challenges of the 21st century. This study aims to analyze the effectiveness of the development of Contextual Teaching and Learning (CTL)-based Learner Worksheets (LKPD) in improving these abilities, given the low mathematical literacy of Indonesian students as shown by the 2018 PISA study results. The method used was Systematic Literature Review (SLR) of 18 relevant scientific articles obtained through Google Scholar and ResearchGate databases, with predetermined inclusion criteria. The results of the analysis showed that the integration of the CTL approach in the development of LKPD significantly improved the connection of the material with the real-life context of students, fostered critical thinking skills, and strengthened intrinsic learning motivation. In addition, the CTL-based LKPD generally meets the criteria of content validity, practicality in application, and effectiveness on learning outcomes. Thus, it can be concluded that learning designs that integrate CTL principles in LKPDs have great potential in creating meaningful learning experiences. This research suggests expanding the development and implementation of CTL-based LKPD more widely in the context of mathematics learning in various educational units.

Keywords: Systematic Literature Review; LKPD, Contextual Teaching and Learning (CTL), Problem-solving Skills, Students Learning Motivation.

SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW: DEVELOPMENT OF INTERACTIVE E-MODULES BASED ON CONTEXTUAL LEARNING TO ENCOURAGE STUDENTS' MATHEMATICAL CREATIVITY AND ACTIVENESS

Margaret Vinsensia Chelly Weroh[1*], Nafida Hetty Marhaeni[2]

[1,2]Mathematics Education Study Program, Faculty of Teacher Training and Education
Universitas Mercu Buana Yogyakarta, Indonesia

Abstract

The use of technology in education was an important innovation to support the learning process, especially mathematics, which was often considered difficult and uninteresting by students. The low creativity and activeness of students in learning mathematics indicated the need for the development of more interactive and contextual learning media. The writing of this article aimed to contribute to the literature on the development of the interavtive learning media based on a contextual approach through the development of interactive e-modules to enhance students' creativity and activeness. This approach was chosen to help students connect mathematical concepts with real life, thereby improving their understanding, creativity, and activeness in learning. The method used in this study was the SLR (Systematic Literature Review) method by analyzing 18 source articles using relevant databases such as Google Scholar, Open Knowledge, Research Rabbit, and Semantics. The literature review results showed that the development of contextual-based interactive e-modules had the potential to encourage students' creativity and activeness in learning mathematics more effectively and practically in real-life applications. Moreover, the development of contextual-based interactive e-modules also aligned with the demands of 21st-century learning, which emphasized critical thinking, creative thinking, communication, and collaboration skills. Therefore, this innovation in learing media also prepared students to face challenges in the digitalization era.

Keyword: Systematic Literature Review, e-module, contextual, creativity, activeness.

CHEMICAL COMPOSITION AND ANTI MICROBIAL ACTIVITY OF ESSENTIAL OIL FROM MEDICINAL PLANT

CHOUITAH O. 1*, ,

1 BGMSS, Equipe valorisation therapeutique Bioconversion, Microbiological engineerin gand health Security Universite de Mascara - 29000, Algerie

Centre de recherche CNRST Rabat .

Abstract: The aim of this study is the used of bioactive compounds of essential oil from medicinal plant leaves like antimicrobial activity and describes the chemical composition of essential oil . The essential oil of *Glycyrrhiza glabra* leaves was obtained by hydrodistillation and analyzed by GC and GC-MS. Other parameters such as refractive index, optical rotation; density, polarimetric deviation;freezing point and Solubility in ethanol are also measured. The main hydrocarbon and oxygen containing compounds were: Isoniazid (15.36 %) ; Diethyltoluamide (7.56 %), Benzoic acid (937 %), Benzene (4.58%), Linalool (2.25 %), Prasterone (5.63 %), Warfarin (1.43 %), Iodoquinol (1.90 %), Phenol, 4-(2-aminopropyl)(1.30 %). The antibacterial activity of the oil was determined using the agar diffusion method and it was found that it was active against *Escherichia coli* (ATCC 25923), *Salmonella typhimurium* (ATCC14028), *Staphylococcus aureus*(ATCC-29213) ,*Bacillus subtilis (*ATCC-6633) , *Escherichia coli* (G-)(ATCC 35218) and *Pseudomonas aeroginosa* (ATCC 27853).

Key Words: *food safety, Essential oil, antimicrobial activity.*

Type de communication : Oral Communication .

BIG DATA, BIGGER BOTTLENECKS: OVERCOMING CRITICAL BARRIERS IN MACHINE LEARNING AND DATA WORKFLOWS

Ismail Olaniyi MURAINA

Department of Computer Science Education,College of Information and Technology Education,Lagos State University of Education, Lagos Nigeria

orcid ID: https://orcid.org/0000-0002-9633-6080

Abstract

In the era of digital transformation, big data and machine learning (ML) have become foundational tools for data-driven decision-making. However, despite their potential, numerous bottlenecks hinder their full realization—ranging from data quality issues and infrastructural gaps to algorithmic inefficiencies and talent shortages. This paper explores these critical barriers, emphasizing how they disrupt end-to-end workflows in both academic and industry settings. Recommendations for overcoming these bottlenecks are provided, including streamlined data governance, scalable infrastructure, improved model interpretability, and inclusive education in data literacy.

Keywords: Machine Learning, Big Data, Workflows, Bottlenecks, Barriers

INDIVIDUAL IMAGES IN THE STORIES OF LUQMAN BORIKHAN
LUQMON BO‘RIXON HIKOYALARIDA INDIVIDUAL OBRAZLAR

Turdiyeva Navruzgul Ro‘ziboy qizi

ToshDO‘TAU doktoranti, Toshkent, O‘zbekiston,ORCID kod: 0009-0004-5416-0752

Annotatsiya

Ushbu maqolada yozuvchi Luqmon Bo‘rixonning “Zarur gap”, “ Qorxat”, “Dard”, “Qo‘lga tushgan qorbobo”, “Sinov muddati” va boshqa bir qancha hikoyalaridagi obrazlar psixologik, tavsifiy va taqqoslash metodlardan foydalanib tahlilga tortiladi. Obrazlardagi individuallik, boshqa obrazlardan farqalanib turadigan jihatlar aniqlanadi. Hikoya badiiyatiga obraz individualligining qo‘shgan hissasi, ta’siri tekshiriladi. Obrazlardagi individuallik xarakter, badiiy til va xulq-atvor jihatlaridan aniqlanadi. Individual obrazning hikoyada tutgan o‘rni, parallel obrazlarga ta’siri, o‘quvchiga estetik ta’sir etish darajasi o‘lchanadi. Kitobxon Luqmon Bo‘rixonning “Jaziramadagi odamlar” romanidagi individuallikni yaqqol his qiladi. Romanda ufurib turadigan individual uslub uchun uning hikoyalari xamirturush bo‘lganini ko‘rish mumkin. Adib obrazlariga ularning yoshi, jinsi, kasbi, yashash sharoitini inobatga olgan holda individuallik beradi. Personajlarga yuklatilgan indivual xususiyatlar hikoyaning g‘oyasini, yozuvchining maqsadini yetkazishga ham xizmat qilgan. Buni “Sinov muddati”, “Zarur gap” hikoyalari misolida ko‘rish mumkin. “Ovchi qismati” hikoyasidagi ovchilargagina xos bo‘lgan individual jihatlarning kitobxonga tanishtirilishi ovchining hislarini teran anglashga va tahlil qilishga yordam beradi. “Cho‘ldan kelgan tashvish” va “Shaharlik muallim” hikoyalarida individuallik obrazlarning shevalardan foydalanishi orqali yuzaga chiqarilgan. Nutq ifodasi orqali Toshmurod tajang va Ulash obrazlarining turmushga va insonlarga munosabati oydinlashadi. Nutq ohangi orqali hatto insonning baxtli yoki baxtsizligi, o‘tmishi haqidagi ma’lumotlarni ham bilib olish mumkin. Ruhiyat rassomi deya nom olgan adib, obrazlarning eng kichik jihatlariga ham e’tibor qaratib, poetik jihatdan mukammal qilishga intiladi. Yozuvchi mahorat bilan hamma hikoyalarida istiqlol davri odamlarining takrorlanmas prototiplarini yaratganligining guvohi bo‘lish mumkin.

Kalit so‘zlar: Obraz, individuallik, individual obraz, badiiy til, detal.

Abstract

In this article, the images in the stories of the writer Luqmon Borikhon "Zarur gap", "Qorxat", "Dard", "Qo‘lga tushgan qorbobo", "dard" and several others are analyzed using psychological, descriptive and comparative, methods. The individuality of the images, the aspects that distinguish them from other images are determined. The contribution and influence of the individuality of the image on the art of the story are examined. Individuality in images is determined by the aspects of character, artistic language and behavior. The place of an individual image in the story, its impact on parallel images, and the degree of aesthetic impact on the reader are measured. The reader clearly feels the individuality in Luqman Borikhon's novel "People in the Heat". It can be seen that his stories were the yeast for the individual style that blows in the novel. The writer gives his characters individuality, taking into account their age, gender, profession, and living conditions. The individual characteristics assigned to the characters also served to convey the idea of the story and the writer's goal. This can be seen in the examples of the stories "Probationary Period" and "Necessary Speech". Introducing the

individual aspects that are unique to hunters in the story “The Fate of the Hunter” to the reader helps to deeply understand and analyze the feelings of the hunter. In the stories “Anxiety from the Desert” and “City Teacher”, individuality is revealed through the use of dialects by the characters. Through the expression of speech, the attitude of the characters of Tashmurod Tajang and Ulash to life and people becomes clear. Through the tone of speech, one can even learn information about a person’s happiness or unhappiness, his past. The writer, who is called the artist of the soul, pays attention to even the smallest aspects of the characters and strives to make them poetically perfect. It can be witnessed that the writer skillfully created unique prototypes of people of the independence era in all his stories.

Keywords: Image, individuality, individual image, artistic language, detail.

KIRISH

Luqmon Bo‘rixon nasrda serqirra ijod qilgan yozuvchilardan biridir. Uning asarlarida zamonaviy hayotda yuz berayotgan o‘zgarishlar, inson ruhiyatidagi evrilishlar, inson qadri, hayot sinovlarida obrazlarning turli xil ko‘rinishlarda namoyon bo‘lishini ko‘ramiz (Bo‘rixonov, 2002, 2007, 2012, 2015, 2017, 2018, 2019). Har bir inson mo‘jizaviy xilqat va har bir kishida o‘ziga xos boshqalardan ajralib turadigan, o‘zligini namoyon qiladigan alohidalik bo‘ladi. O‘zgacha ajralib turadigan til, xarakter, libos orqali obrazlar yodimizda saqlanib qoladi. Nazariya kitoblarida olimlar obrazning umumlashtirish darajasiga ko‘ra turlarga ajratganligini ko‘ramiz. “Umumlashtirish darajasiga ko‘ra ham badiiy obrazning qator ko‘rinishlari – individual obraz, xarakter, tipik obraz kabilar ajratiladi. Biroq, aytish kerakki, ularning orasidagi farq doim ham yaqqol ko‘zga tashlanavermaydi. Individual obraz deyilganda o‘zigagina xos bo‘lgan fe’l-atvori, gap-so‘zlari, betakror xarakter xususiyatlari bilan namoyon bo‘luvchi, obrazlar tushuniladi”(https://azkurs.org) Obrazning individual qirrasini deyarli barcha asarlarda uchratish mumkin. Individuallik insonga xos xususiyat bo‘lgani holda buni asarlardagi personajlarda ko‘ramiz. Individuallik, badiiy uslub individualligi borasida adabiyotshunoslikda ancha tadqiqotlar qilingan. Jumladan, Y. Solijonovning “Nutq va uslub”, H.Boltaboyevning “Nasr va uslub” asarlarida va Luqmon Bo‘rixonnin “Jaziramadagi odamlar” romanida badiiy uslub individualligi bo‘yicha Y.Turdiyevaning tadqiqot ishlarini misol keltirish mumkin.

METOD

Ushbu maqolada hikoyalarning mazmun mohiyatini ochib berishda, asosan, psixologik, tavsifiy va taqqoslash, tahlil usullaridan foydalanilgan.

NATIJALAR

Luqmon Bo‘rixonning “Zarur gap” hikoyasi qahramoniga xos xususiyatlardan biri yolg‘ondan hazar qilishdir. Yolg‘onchilik eng yomon illat sifatida muqaddas kitoblarimizda ham keltirilgan. Bugungi kunda jamiyatimizdagi odamlar orasida yolg‘on gapirishning avj olayotganligi ko‘ngilni xira qiladi. Biror bir kasbning etagidan tutish deysizmi, biror narsa xarid qilish deysizmi, odamlarning o‘rtasidagi munosabat va hatto oila qurish masalasida ham insonlar bir-birlarini aldashganlari haqidagi gaplar qulog‘imizga tez-tez chalinib turadi. Yolg‘on gapirish esa eng og‘ir gunohlardan sanaladi. Shuning uchun ham Qur’oni Karimda yolg‘on haqida 167 ta oyat nozil bo‘lgan. Bir kuni sahobalar Payg‘ambarimiz sallallohu alayhi vasallamdan so‘rashdi: “Ey Allohning Rasuli, mo‘min odam baxil bo‘lishi mumkinmi?”. Payg‘ambarimiz: “Ha bo‘lishi mumkin”, dedilar. Yana ular: “Ey Allohning Rasuli, musulmon odam qo‘rqoq bo‘lishi mumkinmi?”. Payg‘ambarimiz: “Ha qo‘rqoq ham bo‘ladi”, dedilar. Sahobalar: “Ey Allohning Rasuli, musulmon odam yolg‘onchi bo‘ladimi?”. Payg‘ambar alayhissalom: “Yo‘q”, deb javob berdilar. Bundan ko‘rinib turibdiki, musulmon odam yolg‘ondan hazar qilishi kerak. Yolg‘on gapirish kufr bilan tenglashtiriliyapti. Odobning,

ma'suliyatli bo'lishning ham asosida rostgo'ylik, yolg'ondan qochish yotadi. Birgina yolg'on katta xavf-u xatarlarga yetaklashi mumkin. "Zarur gap" hikoyasi qahramoni ham mana shu narsani juda yaxshi anglagan obrazdir. Bu obrazda tarbiyali, ma'suliyatli, vijdonli o'zbek o'g'lonlarining qiyofasi bor. Bir paytlar bo'sh-bayov bo'lgan Akromni armiya qanchalik o'zgartirganligi haqida hikoya qilinadi. Armiyadan kelgandan so'ng Akromning tog'asi bilan bo'lgan suhbat orqali Akromning xarakteri ochib berilgan. Yurtimizda harbiy ximatni o'tagan yoshlarga oliygohlarga o'qishga kirish uchun bir qancha imtiyozlar berilganining ifodasi ushbu hikoyada ko'rinadi. Akrom oliygohda talaba bo'lish imkoniyati yuqori bo'lsa ham, buni o'zi yurakdan istasa ham ota-onasiga qayg'uradigan, ma'suliyatli farzand bo'lgani uchun ishlashni afzal ko'radi. Akromning oilasi bir parcha yerda dehqonchilik qilishdan boshqa daromadi yo'q. Buning ustiga oilada beshta farzandni boqishning o'zi oson emas. O'zining orzu-istaklaridan ko'ra , ota-onasini, oilasini o'ylash haqiqiy mard yigitga xos fazilatdir. Bu bilan Akromning katta hayotga mustaqil qadam tashlashga tayyor bo'lganini bilish mumkin. O'rtoqlarining havasini keltirib, o'qishga kirish uchun hujjat topshirganda, talabalikning shirin damlarini tuyishni birinchi o'ringa qo'yishi mumkin edi, ammo uning vijdoni buni qabul qilolmasdi. Ota-onasini qiyin ahvolda yashashini ko'ra turib bunday qaror qabul qilolmasdi. Ishga kirishida ham qalbi toza yigitligining guvohi bo'lamiz. Yolg'on gapirib ko'rmagan odam jismoniy va ruhiy jihatdan qiynaladi. Akrom ham yolg'onidan jiqqa terga tushib ketadi. Buni hatto kotiba qiz ham sezadi. Ruhi esa o'zini lo'ttiboz, muttaham his qilib azoblanadi. Shu o'rinda uning ichida o'zligi va meni o'rtasida kurash boshlanadi va o'zligi g'olib keladi. U o'zini yolg'on gapidan xalos etadi, natija esa yaxshilik bilan tugaydi. Uning bu xarakteri boshliqqa yoqib ham tushadi, bu bilan u nafaqat o'zini qutqarganini, shu bilan birga ishga kirayotgan kasbiga munosib inson ekanligini isbotlaydi. Albatta, bu bir qarashda arzimagan holatdek baholanishi ham mumkin. Ammo bu ishni har kim ham qilolmaydi. Yolg'oni fosh bo'lsa, uyalib qolishdan, naqd bo'lib turgan ishdan ayrilishidan qo'rqishadi. Hikoya qahramoni Akrom rostgo'ylik uchun hech narsadan qo'rqmasligi bilan kitobxon yodida qoladi. "Tokchadagi tumor" hikoyasida ham obrazlardagi o'ziga xoslik, individuallikni ko'rsa bo'ladi. Hikoyaning boshlanma qismi qisqagina muhabbat tarixi haqidagi hikoya bilan boshlanadi. Bu hikoya kitobxon xayolini muhabbat atalmish saroyga sayr qildirish uchun vosita rolini o'ynaydi. Hikoyaning qahramoni esa romantik, sodda kengsoylik To'lqin fermer esa sulton va malika haqidagi muhabbat tarixidan xiyla ta'sirlanadi. Betakror sevgining ramzi bo'lmish eksponat sifatida saqlanayotgan tumorning narxi haqida o'ylab ham o'tirmasdan sotib olib, xotiniga sovg'a qilmoqchi bo'ladi. Rahbarining tortqilab urishib, buni lo'lilar sotib yuradigan tumorlarga o'xshatyapsiz, shekilli, deb so'raganida ham "ha, shunday" deb g'o'dranishlari qahramonning sodda va o'z xayollari bilan yashovchi nafis qalb egasi ekanligini ko'rsatadi. Hikoyada To'lqin fermerning hamrohlari tilidan aytilgan qochirim va hazillar hikoyaning badiiyatiga husn va To'lqin fermerning xayolidagi muhabbatning kuchliligini ifodalashga xizmat qilgan. Hikoya qahramoni shunchalik darajada xayolidan joy olgan muhabbat haqidagi afsonaning qahramoniga bog'langanki, uning qiyofasini ko'z o'ngida tovlantirib, uni cho'chitib qo'yishdan hayiqib yuradi. Hikoya so'ngida kitobxon tafakkurida turli xil fikrlar paydo bo'ladi. To'lqin fermer xotinidan uzoqda bo'lgani uchun muhabbat afsonasi unga o'zgacha ta'sir qildi va ayolini qanchalik yaxshi ko'rishini tushunib yetdi. Ayollarning muhabbati fidokoronalikka va hurmatga qurilgan bo'ladi. Sevgi tumori Saljuqlar malikasi Duygu begimda ham, To'lqin fermerning ayoli Matlubada ham bor. Matluba erini sog'inganidan ko'zlari namiqqan, erining ko'zlariga tik qarolmaydi, muhabbatini ochiq oshkor qilolmaydi, shuning uchun ham eri safardan kelganda, uning yuziga emas, oyoqlarining uchiga qaraydi. Adib Luqmon Bo'rixonning sevgini o'zgacha bir tasviriy ifoda bilan qiyoslagani eslaylik: "Men sevgini tilla tishga o'xshataman… Odatda odamlar sof tilla tish qo'ydirdim, deb maqtanadi. Bu yolg'on. Sof tillaning o'zi tish bo'la olmaydi. Chunki juda yumshoq… Tishlikka yaramaydi. Lekin stomotologlar tillaga boshqa unsurlarni ham qo'shib tish yasashadi, mana shu narsa rosmana tilla tish deyiladi. Sevgida ham shunday: Uning yonida

o‘zaro hurmat, Shafqat, hayo, andisha kabi unsurlar bo‘lmas ekan, bu sevgi hech narsaga yaramaydi va u rosmana sevgi emas”. Hikoyadagi Matluba obrazida ham sevgining hayo, andisha, hurmat kabi hislarning ichida yashirin holda turganini ko‘ramiz. Muhabbat qissasiga mahliyo bo‘lgan To‘lqin fermerning aslida o‘zida buyuk bir muhabbat afsonasi bor. “Qorxat” hikoyasining qahramoni ham beg‘ubor qalb egasi, o‘z xayollari bilan yashaydigan obrazdir. Zarifda baxtli bolalik xotiralari bor. U hozir ishga qunishib kelib, qunishib ketishidan hayot tashvishlariga berilib ketgan odamlar toifasiga kirib qolgan. Ammo unda beg‘uborlik, samimiylik saqlanib qolgan. Uning baxtli bolalik xotiralari-yu, quvnoq yuragini birgina qor uchqunlari uyg‘otib yubordi. Yaxshilik qilishga talpinadigan, qalbi pok odamlar yoshligini qo‘msab turishadi. Bolalikda beg‘ubor kunlar ko‘p bo‘lgan sababidan ham bolalik qo‘msab eslanar. Ba’zi insonlar o‘zlarining haqiqiy xarakterlarini har doim hamma joyda ham oshkor qilavermaydi. Vazmin insonning sho‘xligini ko‘rib qolishsa, unga hazillar qilib gap otishadi. Atrofdagilarga bu holat o‘zgacha ko‘rinadi. Zarifning ham shodonligi hamxonasi Sayfullani ajablantirdi. Sayfulla Zarifni yo lavozimi oshayotgan, yo ichib olgan deb o‘yladi. Og‘ir-bosiq yigitning beva ayol Zahroga xat yozishi tabiiyki, barchani shubhalantiradi. Qorxat orqasidan, beva ayolni xursand qilaman deb Zarifning o‘zining dili xira tortdi. Atrofimizda bizga xarakteri ochilmagan insonlarning salmog‘i ko‘p. Biror kishi bilan suhbatlashishda ehtiyotkorlik talab etiladigan bo‘lib qoldi. Siz hali kashf qilmagan kimsa, nelarga qodirligi bilmaysiz. Zahro ham jim, ma’yus, tund yurgani bilan ichidan pishgan ayollarning adabiyotdagi obrazidir. U jim yurgani bilan boshliq bilan “yaxshigina” munosabat o‘rnatib olgan. Bunday tipdagi ayollarning qandaydir manfaatli istak va xohishlari bo‘ladi. Zahro ham anchadan buyon ukasini ishga kiritish payida bo‘lganlardan ko‘rinadi. Zarifning ishi oqlab bo‘lmas vaziyat hisoblanadi. U yaxshi niyat bilan yaxshilik qilib, beva ayolning ko‘nglini ko‘tarishni istadi, ammo uning tutgan yo‘li g‘ayrioddiyligi sabab o‘zini oqlamadi. Bundan tashqari xatning mazmuni ham ikki xil ma’noni anglatardi. Nozik iltimosingizni bajaraman deb, yaqindan tanish bo‘lmagan ayolga xat yozish shubhali tuyilishi turgan gap. Zarifda o‘ziga xos xarakter, o‘y va o‘zini tutish bor. Bunday holatni jamiyat har doim ham to‘g‘ri qabul qilmaydi, bu normal holat ham hisoblanadi. “Cho‘ldan kelgan tashvish” hikoyasidagi Ulash aka obrazi o‘zining nafaqat nutqi bilan, o‘zgalarda uchramaydigan qalb, mehr-oqibati borligi va sodda, izlanuvchanligi bilan ajralib turadi. She’riyatga muhabbati kuchliligi sabab uni atrofdagilarning gaplari qiziqtirmaydi. Oddiy agronom bo‘lishiga qaramasdan adabiyotga ixlosmandligi, kashfiyot qilish haqidagi shirin o‘ylari kitobxonning hurmatiga sazovor qiladi. Individual obrazda o‘ziga xos xarakter bilan birga, boshqa obrazlardan ajralib turadigan nutq va munosabat shakli ham bo‘ladi. Individual obraz murakkab, ko‘p qirrali, qarama-qarshi xarakter xususiyatlariga ega bo‘lishi mumkin, bu esa o‘quvchi uchun yanada asarga qiziqishini orttiradi. Hayotimizda oddiy holatga aylanib qolayotgan loqaydlik, beparvolik, yolg‘onchilik, ikkiyuzlamachilik, insonlarning mansabiga qarab munosabatda bo‘lish kabi illatlar bilan birga umuminsoniy qadriyatlarni ko‘rsatuvchi mehr, samimiylik, sevgi, yaxshilik qilish, ota-ona haqida qayg‘urish, ilm olishga intilish kabi fazilatlar ham yoritilgan. Adibning “Sinov muddati” hikoyasi ham o‘zining hayotiyligi, bugungi kunning ba’zi bir yoshlarining qiyofasini chizishi bilan diqqatga sazovordir. Hikoyani o‘qigan insonda yaxshi bola va yomon bola haqidagi ertakdagi fikrlar ham xayolda jonlanadi. Hikoya qahramonlari Sobir va Jasur ismli ikki o‘rtoq. Bu ikkalasi o‘rtoq bo‘lishiga qaramasdan xarakterlari turlicha bo‘lgan yigitlardir. Sobir kamgap, kitobni sevadigan, olg‘a intiluvchan ammo biroz omaddan yiroq yigit. O‘qishga ikki marotaba topshirib kirolmadi, harbiy xizmatga ham sog‘ligi sababli bora olmadi. Jasur esa uning aksi sergap, mahmadona, yo ish bil, yo til desa, til bilaman deydiganlardan bo‘ladi. O‘zining holini o‘zi biladigan, omadi ham kelib harbiy xizmatni o‘tab kelib, durustgina ishga ham qabul qilinganlardan. Hayotda hamma omadi kelganlar ham o‘z o‘rniga munosib bo‘lganlar emas. Jasur Favqulodda vaziyatlar boshqarmasining tuman bo‘limiga qutqaruv xizmatiga qabul qilinganini rosa maqtanib Sobirga aytib beradi. Har doimgiday gap bo‘yicha Jasurdan o‘tadigan

bo‘lmadi. Hayot ham Jasur va Sobirni sinab ko‘rdi. Hayotning sinovidan Jasur o‘ta olmadi. O‘zini g‘alvalardan olib qochishga harakat qilib yuradigan Jasurning otasini Sobir qutqarib qoldi. Avariya sodir bo‘lganini ko‘rgan Jasur Sobirning odamlarni qutqaraylik deya undashlariga qaramay, o‘z jonining g‘amini yeb qochib qoldi. Avariya bo‘lgan moshinada esa Jasurning otasi ham bor edi. Jasurda ham Sobirda ham o‘ziga xos dunyoqarash bor. Jasur faqatgina o‘zining manfaatlarini o‘ylaydigan yigitning obrazidir. Ismi ham unga adashib qo‘yilgan deysiz. Jasurning qanaqa ekanligini do‘stlari ham bilishadi. Harbiy xizmatga ketayotganda shu yoqda qo‘mondon bo‘lib qolib ketaman deb, jar solgan yigitdan hech kim nega qolib ketmading deb so‘ramaydi. Bunday holatlar ko‘p bo‘lib turishidan dalolat beradi. Sobir ismi ham o‘ziga mos, hayotning kichik muvaffaqqiyatsizliklari uni o‘zining haqiqiy insoniy qiyofasiga putur yetkazmagan. Sabr bilan oldinga harakat qilayotgan, vaqtini unumli o‘tkazayotgan obrazdir. Avvalo, inson hayotning sinovidan o‘tmog‘i kerak. Universitetga o‘qishga kirish, ishga qabul qilinishlar hayotning sinovlari oldida hech narsa bo‘lmay qoladi. “Ovchi qismati” hikoyasida bir nechta individuallik kasb etadigan obrazlarni ko‘rishimiz mumkin. Bu obrazlarning birinchisi ovchining o‘g‘lidir. U o‘zining ma’yus va esda qolarli hikoyasi bilan alohida ajralib turadi. Hikoya o‘rmon xo‘jaligining ma’sul xodimi, hayvonot dunyosi olimining tog‘ga chiqib, ovchi yigit bilan qilgan suhbatlaridan iborat. Hikoyadagi voqealar yigit tilidan hikoya qilinadi. Hikoyadagi ovchi yigitning hayotida yuz bergan narsalar xuddi kitobxonning ko‘z oldida yuz bergandek turadi. Ovchi yigitda beg‘uborlik tafti bor. Uning so‘zlari, harakatlarida soddalik ufurib turadi. Ovchi yigit begona ikki kishi bilan gaplashgandan so‘ng, ulardan shaharlikmisizlar deb so‘raydi, va otasini shaharliklar o‘ldirganini aytadi. Otasi haqidagi hikoyani aytib berayotganda, undan faxrlanishi, yaxshi ko‘rishini mohirlik bilan muallif asarga singdirib berolgan. Farzandi boshini tutib turolmay, tildan qolgan maktab o‘quvchisi bo‘lgan bola va otasi Ovchini izlab ularning uylariga keladi va otasidan bolasi uchun tirik bo‘rining issiq qonini ichirishini iltimos qiladi. Hikoyadagi mohir ovchining bu ishning qiyinligini ayttirishi orqali va bolaning otasining yalinishlarini ifodalash orqali yumushning naqadar qiyinligini sezish mumkin. Hikoya syujet liniyasining qiziqarliligi bilan o‘quvchini o‘ziga jalb qiladi. Ovchi bolaning tuzalishi uchun bu ish qiyin bo‘lsa-da, bajarishini aytadi. Hikoyada tildan qogan bolaning tabiatga mehri borligini yo‘lda ketishyotganda archa barglarini tortqilab o‘ynashi, xayoli tabiat manzarasida ekanligini bayon qiladi. Ovchi qiyin vaziyatda ona bo‘rining to‘rtta bolasi bilan birgalikdaligida bo‘rini nishonga oladi. Tildan qolgan bola, birdan baqirib yuboradi. Bola nega bo‘rini o‘ldirdiz, endi bolalari nima qiladi deydi. Ovchi esa shu zahoti tildan qoladi. Ovuldagilar esa “ovchini qon tutgan”, ba’zilari esa bolaning kasali ovchiga “yuqqan” deyishadi. Bola esa otasining haqiqiy ovchilar yo cho‘qqidan qulab, yo yirtqich bilan jang paytida olamdan o‘tadi deb aytgan hikoyalarini eslaydi. Ovchi bir necha kun to‘shakka mixlanib yotgandan so‘ng o‘limidan rozidek jilmayib vafot etadi. Hikoyadagi bola o‘zining xotiralari, parishonligi, ovchilarga xos xarakteri bilan ajralib turadi. Professor va o‘rmon xo‘jaligi xodimi ketyotganda ovchi baland qiya cho‘qqida turganini ko‘rib, xayoliga u cho‘qqidan o‘zini tashlamoqchi degan fikr kelgan bo‘lsa, ajab emas. Bu ovchilarga xos xislat ekanligi professor tilidan aytiladi. Har bir kasb egalarida o‘ziga xoslik bo‘lganidek, ovchilarda ham bu holat kuzatiladi. Hikoyadan bir qancha xulosaviy fikrlar keltirib chiqarsa bo‘ladi. Otaning farzand uchun hamma narsaga tayyor turishi ham ushbu hikoya orqali beriladi. Bu hikoya Luqmon Bo‘rixonning boshqa hikoyalaridan farqli o‘laroq, tabiat manzarasining berilishi bilan ham farq qiladi. Yo‘l-yo‘lakay tabiat tasviri qisqa shaklda berilib ketaveradi. Hikoyada qiziqarli bo‘lgan ovchilarning hayotiga tegishli narsalarning guvohi bo‘lish mumkin. “Shaharlik muallim” hikoyasidagi Toshmurod tajang o‘zining so‘zlashish usuli, hissiyotlarida real odamlarga xos qo‘rqoqlik hissining borligi, davlat organi vakillaridan qo‘rqishi yumor bilan berilgan bo‘lib, boshqa obrazlardan alohidaligi bilan ajralib turadi. Uning dunyoqarashida ilmga nisbatan chirkin qarash mavjud. Bu esa eski davr (sovet) odamlarining ongidagi o‘zgarish bilan bog‘liqdir. Toshmurod tajangga o‘xshaganlar, kitob

o‘qib o‘tirishni bekorchilk deb biladi. Uning o‘rniga mol boqish, dala ishini qilish foydaliroq. Uning xatti-harakatlari, gap-so‘zlari ham boshqa obrazlardan farq qiladi.Tajang bo‘lishi bilan birga, qo‘rqoqligi biroz o‘quvchini lol qoldiradi. Toshmurod tajangning davlat organi vakillaridan qo‘rqishi otasi bilan bog‘liq xotira ekanligi esa kitobxonni obrazga nisbatan achinish hissini uyg‘otadi. “Qo‘lga tushgan qorbobo” hikoyasidagi Sobirning onasini individual obraz deb olsak bo‘ladi. Bu obraz televizorda ko‘ringan har bir narsani davlatniki deb nevaralariga aytadi. Hatto hazillashib, o‘g‘li Sobirni ham mening o‘g‘lim emas, davlatniki deydi. Nevaralari ham televizorda ko‘rgan narsani davlatniki deyishga odatlangan. “Dard” hikoyasidagi O‘lmas muallimning ayoli turmush o‘rtog‘iga munosabati jihatidan ajralib turadi. O‘lmas muallim yigirma besh yildan beri maktabda tarix fanidan dars beradi. U doim lotoreyadan katta yutuqli narsa yutib olishni orzu qilgan. O‘quvchilarning qiy-chuvlaridan boshi og‘riydigan bo‘lib qolgan. Yaqinda hamkasbi jismoniy tarbiya o‘qituvchisi Ummat lotoreyadan “Jiguli” moshinasini yutib oladi-yu, hamma uni tabriklaydi. O‘lmas muallimga hamma boyib ketyotgan-u, o‘zi orqada qolib ketyotgandek ko‘rinadi. Maktabdagi muhitdan, doimgi hayot tarzidan charchagan. Ummatning lotoreyada moshina yutib olgani unga yomon ta’sir qilib, boshi og‘rib uyiga boradi. Ayoli Sanobar farosatli, erini hurmat qiladigan obrazdir. U eri boshi yorilgudek bo‘lib kelganda g‘amxo‘rlik bilan ko‘rpaga o‘raydi. Isiriq tutatadi. Eri unga qaraganda, erining fe’l-atvori o‘ziga ma’lum bo‘lgan ayol, irim-sirim deb o‘ylamang, isiriq foydali-da deya mudofaaga o‘tadi. Erining kasbi yaxshiligini uqtirmoqchi bo‘ladi. Erining cho‘lga ketib yashash fikri noo‘rinligini bilsa-da, qarshilik qilmaydi. Sanobar obrazi Luqmon Bo‘rixon hikoyalaridagi obrazlar tizimida itoatkor ayolligi bilan ajralib turadi. “Qaydasan, muhabbat” hikoyasining qahramoni Ozod ismli ko‘rkam yigit. Muallif uning portretini bekorga keltirmagan. Ozod - juda tantiq, xohlagan qizi bilan hazillashib, tegajog‘lik qilib ketaveradigan yigit. Uning do‘sti, xonadoshi Qahhor faqat bir qizni Iqlimani sevadi. Tun-u kun faqat Iqlima haqida o‘ylaydi. Unga buyuk tuyg‘u muhabbat nasib etgan. Qahhor sevgilisini qo‘llarini ilohiy deb biladi. Ozodga esa sevgi degan tuyg‘u begona. Unga ilohiy tuyg‘u nasib etmagan. Hikoyaning so‘nggi yumorga boy. Ozod Saodat ismli hamshira qizni sevib qoldim deb rosa o‘ylaydi. Uchrashuvda Saodatning Ozodni unutib yuborganini bilgan Ozod o‘quvchini hayron qoldiradigan ish qiladi. Saodat uchun yelib-yugurib olib kelgan surmasini otib yuborib, Saodatning yoniga kelayotganda uchrashib qolgan qizi bilan sevishishga qaror qiladi. Kitobxonda esa yengil kulgu paydo bo‘ladi. Ozod sen bo‘lmasang boshqasi deb muhabbat ko‘yida qizlarni almashtirib ketaveradigan, muhabbatni tushunmagan individual obrazdir .

XULOSA

Xulosa shuki, obrazlar bir-biridan individual jihatlari bilan ajralib turadi va bu obrazning o‘zligini namoyon qiladi. Muhabbat ko‘yida yongan oshiqlarning o‘zini tutishi, aynan bir xil kasbda bo‘la turib, qiyinchilik vaziyatlarida obrazlarning alohida yo‘l tanlashlari obrazlarning bir-biridan farqli jihatlarini niqlashga, qalb kechinmalarini ko‘rishga, his qilishga yordam beradi. O‘zgacha, tafovutli xususiyatga ega bo‘lgan obraz kitobxon ko‘nglini rom etadi va qalbida muhrlanadi. Yozuvchi bir qator hikoyalarida mana shunday obrazlarni yarata olganligi bilan hikoyachilik rivojiga hissa qo‘shgan. Luqmon Bo‘rixonning hikoyalaridagi obrazlar va individual xususiyatlari hali to‘la tahlil etilgan emas. Uning asarlari tadqiqot uchun o‘z egalarini kutmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1.Bo‘rixonov, L. (2019) *Begonalar yurmas bu yerda*. Toshkent.

2. Bo‘rixonov, L. (2019) *Marhamatli kun*. Toshkent: G‘afur G‘ulom.

3. Bo‘rixonov, L. (2007). *Xizr ko‘rgan yigit*. Toshkent: Sharq. (Хизр кўрган йигит)

4. Bo‘rixonov, L. (2012) *Tun qa’ridagi shu’la*. Toshkent: Sharq. (Тун қаъридаги шуъла).

5. Bo‘rixonov, L. (2015). *Quyosh xali botmagan*. Toshkent. (Қуёш ҳали ботмаган).

6. Bo‘rixonov, L. (2018) *Titrayotgan tog‘*.Toshkent: G‘afur G‘ulom.

7. Boboyev, T. (2002). *Adabiyotshunoslik asoslari*. Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti. (Адабиётшунослик асослари).

8. Yo‘ldoshev, Q. (2016) *Badiiy tahlil asoslari*. Toshkent.

9. https://azkurs.org

10. https://sammuslim.uz

METHODOLOGICAL SUPPORT FOR THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF PRIMARY SCHOOL TEACHER IN THE PROCESS OF ADVANCED TRAINING

МЕТОДИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В ПРОЦЕССЕ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ

Пирниязова Наталья Васильевна

и.о. доцент кафедры педагогики и психологии Каракалпакского государственного университета имени Бердаха, ORCID: 0009-0008-1454-3272

Аннотация. Целью данной работы является анализ разработанной структурно-функциональной модели сопровождения развития методической компетентности учителя начальных классов в процессе повышения квалификации. В исследовании модель рассматривается как механизм организации повышения квалификации с целью сопровождения развития методической компетентности учителя начальных классов, которая позволяет акцентировать внимание на интеграции и создании необходимых для процесса повышения квалификации учителей начальных классов структур и определения их функциональной значимости. Разработанная модель, как методическая система, включает в себя следующие основные компоненты: цели, подходы, содержание, методы, организационные формы, средства и условия обучения, планируемые результаты. Модель – это заменитель оригинала для постижения его сущности и продуктивного переосмысления. Модель состоит из методологического, содержательно-операционного и результативного (контрольно-оценочного) блоков. Методологический блок включал цели, подходы и принципы развития методической компетентности. Теоретический анализ позволил сформулировать теоретические основы для построения индивидуальной траектории профессионального развития и ее сопровождения. Данная модель сопровождения профессионального развития учителя начальных классов в системе повышения квалификации, имеет ряд преимуществ и позволяет осуществить вариативное сопровождение учителя (опосредованное и непосредственное) и индивидуализировать процесс профессионального развития. В исследовании выделены профессиональные компетенции учителя, непосредственно влияющие на становление учебной деятельности младшего школьника. Уточнены критерии компетенций по ряду показателей в соответствии с профессиональными задачами учителя начальных классов. Был определен комплекс методических приемов профессиональной деятельности. На основе данного комплекса способов действий создана критериально-уровневая система оценки компетенций, предусматривающая уровни компетенции креативный, функциональный, критический и отсутствие компетенции (как качество владения описанным методическим инструментарием) и шкала баллов (для оценки степени выраженности критериев компетенции). Разработанная технология сопровождения индивидуального развития профессиональных компетенций учителя является инструментом реализации модели и предполагает три последовательных технологических этапа: оценочно-проектировочный, деятельностный и результирующий, каждый из которых предусматривает определенные акценты деятельности методиста по сопровождению учителя. Центром технологии выступает конструктор вариативных программ, в котором выделены уровни сотрудничества учителей, модули деятельности и блоки мероприятий.

Конструктор позволяет составлять программы индивидуального развития профессиональных компетенций, исходя из установленного начального уровня каждой компетенции учителя. Степень сопровождения зависит от этапа реализации технологии и уровня сотрудничества учителей.

Ключевые слова. модель, методическое сопровождение, развитие, методическая компетентность, учитель начальных классов, процесс, повышение квалификации.

Abstract. The purpose of this work is to analyze the developed structural and functional model of supporting the development of methodological competence of primary school teachers in the process of advanced training. In the study, the model is considered as a mechanism for organizing advanced training in order to support the development of methodological competence of primary school teachers, which allows focusing on the integration and creation of structures necessary for the process of advanced training of primary school teachers and determining their functional significance. The developed model, as a methodological system, includes the following main components: goals, approaches, content, methods, organizational forms, means and conditions of training, planned results. The model is a substitute for the original for comprehending its essence and productive rethinking. The model consists of methodological, content-operational and result (control and evaluation) blocks. The methodological block included goals, approaches and principles of developing methodological competence. The theoretical analysis made it possible to formulate the theoretical basis for building an individual trajectory of professional development and its support. This model of supporting the professional development of primary school teachers in the system of advanced training has a number of advantages and allows for variable support of the teacher (indirect and direct) and individualization of the process of professional development. The study identifies the professional competencies of a teacher that directly influence the development of the educational activity of a primary school student. The criteria for competencies for a number of indicators in accordance with the professional tasks of a primary school teacher have been clarified. A set of methodological techniques for professional activity has been defined. Based on this set of methods of action, a criteria-level system for assessing competencies has been created, which provides for the levels of creative, functional, critical and lack of competence (as the quality of proficiency in the described methodological tools) and a score scale (for assessing the degree of expression of the competence criteria). The developed technology for supporting the individual development of professional competencies of a teacher is a tool for implementing the model and involves three successive technological stages: assessment and design, activity and resultant, each of which provides for certain emphases of the methodologist's activity in supporting the teacher. The center of the technology is the designer of variable programs, which identifies the levels of cooperation between teachers, activity modules and blocks of events. The designer allows you to create programs for the individual development of professional competencies based on the established initial level of each teacher competency. The degree of support depends on the stage of technology implementation and the level of cooperation between teachers.

Key words: model, methodological support, development, methodological competence, primary school teacher, process, advanced training

Введение

Важным звеном развития образования в Узбекистане является повышение квалификации педагогических работников в системе дополнительного профессионального образования. Как утверждает Е.М. Станкевич, анализ мирового и отечественного опыта свидетельствует, что в системе образования изменения не осуществимы до той поры, пока не произойдет опережающая **подготовка к данным изменениям педагогических**

работников (Станкевич Е.М.,2012, с.102). Каждое нововведение в образовании касается системы повышения квалификации педагогических кадров и предполагает профессиональное осмысление социального заказа, базовых ценностей и т. д.

В условиях модернизации узбекского образования, ориентированной на достижение нового уровня качества образования, значимой задачей становится модернизация всей системы повышения квалификации педагогов.

С одной стороны, информационное общество постоянно увеличивает требования к образовательному потенциалу педагога, его профессионализму, в том числе, методической компетентности. С другой стороны, современная информационная образовательная среда, программное обеспечение создают предпосылки для повышения доступности мировых информационных фондов через глобальные сети, а также возможности с минимальным отрывом от основной работы получить дополнительное профессиональное образование.

В исследовании нами предпринята попытка разработать собственную структурно-функциональную модель сопровождения развития методической компетентности учителя начальных классов в процессе повышения квалификации. Для этого нам необходимо кратко рассмотреть понятие «моделирование», относящееся к гносеологическим категориям для характеристики процесса познания. Модель (англ. model; нем. modell) – мысленный или условный образ, аналог какого-либо объекта, процесса или явления, воспроизводящий в символической форме их основные типические черты (Мальцева Ю.И.,2020).

Теоретическая часть

В своем исследовании мы обосновываем, что требования к профессиональной подготовке учителей, проблемы развития и формирования профессиональных навыков учителей должны соответствовать организационно-педагогическим условиям сопровождения учителя начальных классов в процессе повышения квалификации для его профессионального развития.

Цель исследования теоретически обосновать, разработать и экспериментально проверить концептуально-технологическую модель сопровождения профессионального развития учителя начальных классов в процессе повышения квалификации. определен Объектом исследования взят процесс профессионального развития учителей начальных классов, к экспериментальным работам было привлечено 450 учителей начальных классов Республики Каракалпакстан.

Методы теоретического исследования (анализ и синтез философской, методологической, психолого-педагогической литературы, классификация, моделирование), экспериментальные методы (констатирующий и формирующий эксперимент), эмпирические методы (прямого и косвенного наблюдения, опросы, тестирование, анкетирование), методы обработки данных (математическая и статистическая обработка данных, графическая и табличная интерпретация результатов эксперимента, качественный анализ). Новые требования к профессиональной компетентности учителя начальных классов отражают социальный заказ государства в области эффективной реализации учителем ГОС Узбекистана (от 17 декабря 2021 года № 406.), который, как было показано в первой главе, качественно расширил и усложнил функции педагога. Факт усложнения профессиональных задач, стоящих перед учителем начальных классов, обуславливает необходимость оказания адресной помощи с учетом индивидуальных затруднений профессионального характера в специально организованном дополнительном образовании. Представим и опишем эффективные

условия развития профессиональных компетенций в виде модели, сочетающей особенности дополнительного образования взрослых, сопровождение учителя в процессе совершенствования его профессиональных компетенций и механизм индивидуализации.

Мы рассматриваем модель как механизм организации повышения квалификации с целью сопровождения развития методической компетентности учителя начальных классов, поэтому предлагаем структурно-функциональную модель, позволяющую акцентировать внимание на интеграции и создании необходимых для процесса повышения квалификации учителей начальных классов структур и определения их функциональной значимости.

Разработанная модель, как и любая другая методическая система, включает в себя следующие основные компоненты: цели, подходы, содержание, методы, организационные формы, средства и условия обучения, планируемые результаты. Модель состоит из методологического, содержательно-операционного и результативного (контрольно-оценочного) блоков. Методологический блок включал цели, подходы и принципы развития методической компетентности.

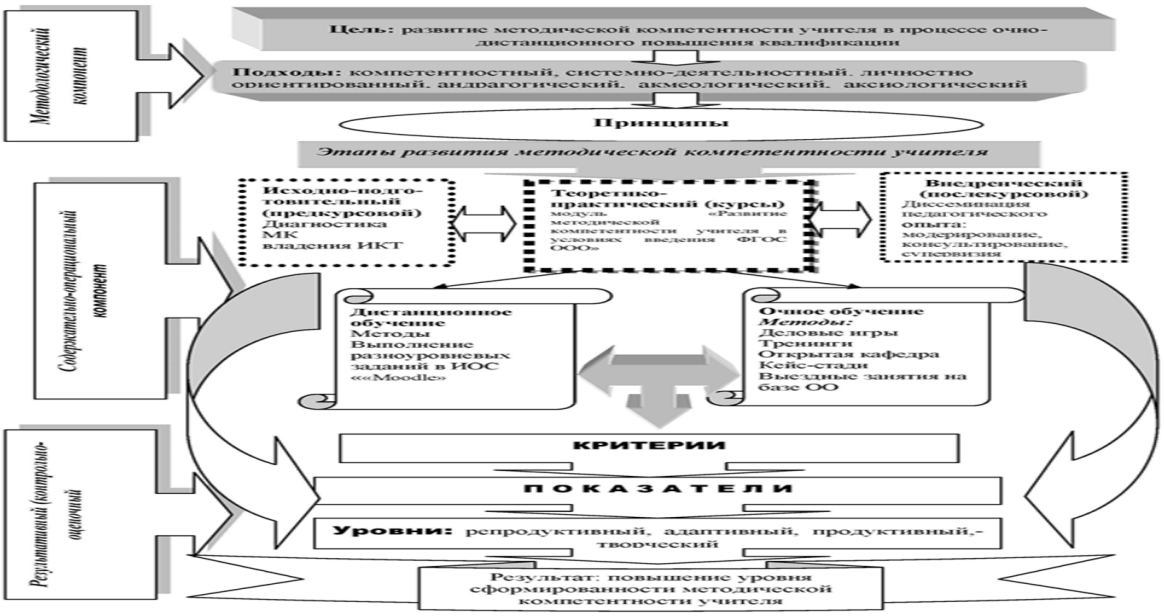

Рисунок1. Модель сопровождения профессионального развития учителя начальных классов в процессе повышения квалификации

Анализ нормативно-правовых документов показал, что наиболее полно цели отражены в ГОС среднего общего образования Республики Узбекистан и законодательстве о статусе педагога (от 01.08. 2023). Исходя из этого мы отмечаем, что они отражают основные требования, которые предъявляются к педагогу, такие как: наличие психолого-педагогических и предметных знаний; владение профессионально-педагогическими умениями и навыками; развитие профессионально-важных педагогических качеств; готовность к педагогической деятельности; непрерывное профессиональное развитие и повышение квалификации, владение ИКТ-компетентностями для планирования, осуществления и оценки образовательной деятельности.

Методологическую основу исследования составили: Профессиографический, системно-деятельностный, личностно ориентированный, андрагогический, акмеологический, аксиологический и компетентностный подходы.

Профессиографический подход дает возможность обосновать принцип актуализации компетенций в соответствии с социальным заказом и определить методы исследования профессиональных компетенций учителя начальных классов, значимых с позиции формирования метапредметных образовательных результатов младших школьников:

- анализ профессиональных компетенций учителя, для определения существенных из них в формировании метапредметных результатов младших школьников на уроке;

- сопоставление профессиональных компетенций учителя;

- обобщение и систематизация способов деятельности учителя (методических приемов).

Конструктор вариативных программ представляет собой систематизированную совокупность трех элементов:

- двух модулей деятельности (теоретический и практический);

- двух блоков мероприятий (компенсаторный и развивающий);

- трех уровней сотрудничества субъектов дополнительного профессионального образования (персональный, групповой/командный, коллективный).

В конструкторе вариативных программ развития профессиональных компетенций в качестве одного из условий выделен теоретический *модуль,* содержание которого должно расширить знаниевую основу по каждой компетенции. Он реализуется только на персональном уровне сотрудничества (самостоятельно) в двух блоках деятельности: компенсаторном (восполнение недостающих/отсутствующих знаний) и развивающем (расширение/углубление знаниевой составляющей какой-либо компетенции Формирование ценностного отношения к новому знанию и готовности к его применению (мотивация) осуществляется в практическом модуле деятельности, который реализуется на групповом (командном) и на коллективном уровне сотрудничества в разных блоках мероприятий: компенсаторном и/или развивающем.

Комбинация совокупности трех элементов (модулей деятельности, блоков мероприятий и уровней сотрудничества) зависит от наличного уровня профессиональных компетенций, и легла в основу конструирования трех вариативных программ (далее - «П-1»; «П-2»; «П-3»):

«П-1»: применяется в случае отсутствия компетенции или критического уровня;

«П-2» - применяется в случае, если установлен функциональный уровень компетенции;

«П-3» - если констатируется креативный уровень компетенции (Таблица 1).

Модули деятельности	**П- 1**		**П-2**		**П-3**		**Уровни сотрудничества**	**Вид сопровождения**
	Блоки мероприятий							
	компенсаторный	***развивающий***	***компенсаторный***	***развивающий***	***компенсаторный***	***развивающий***		
Теоретический	+	+		+		+	**Персональный**	**Опосредованное**
	+	+	+	+		+		
Практический		+		+		+	**Групповой/ *командный****	**Непосредственное**
	+		+			+	**Коллективный**	

Таблица 1 - Конструктор вариативных программ в общем виде (матрица)

Предложенный конструктор вариативных программ определяет содержательное наполнение каждой программы (П-1, П-2, П-3), согласно уровню компетенции, и допускает моделирование различных программ индивидуального развития профессиональных компетенций в зависимости от установленного уровня каждой из заявленных к развитию компетенций у учителя. Представим в виде графа комбинации программ развития профессиональных компетенций, где К-1, К-2, К-3 - соответствующие компетенции, а П-1, П-2, П-3 - программы в соответствии с уровнем компетенции (Рисунок 2).

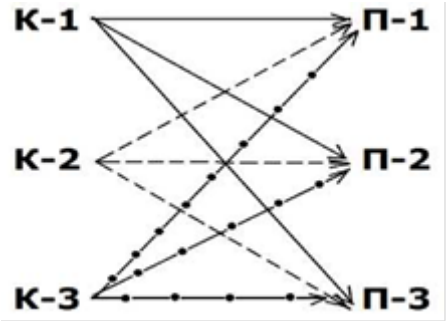

Рисунок 2 - Комбинации программ развития профессиональных компетенций

Уровни сотрудничества учителей (персональный, групповой/командный и коллективный) в конструкторе вариативных программ обуславливают вид сопровождения: опосредованное и непосредственное (Таблица 1). Они отражают комплекс действий методиста по достижению цели профессионального развития учителя начальных классов и составляют сущность технологии сопровождения индивидуального развития профессиональных компетенций учителя в условиях дополнительного профессионального образования (Рисунок 3).

Опосредованное сопровождение - алгоритм действий методиста «ЦПМРК» (Центр Педагогического Мастерства Республики Каракалпакстан) по планированию образовательной среды для саморазвития учителя в соответствии с составленной

программой индивидуального развития профессиональных компетенций (теоретический и практический модули деятельности на персональном уровне сотрудничества).

Непосредственное сопровождение - взаимодействие методиста и учителя по реализации его программы индивидуального развития профессиональных компетенций на основе плана и графика группового и коллективного уровней сотрудничества (практический модуль деятельности на групповом и коллективном уровнях сотрудничества).

Опосредованное сопровождение (левая часть Рисунка 3) - выявление профессиональных дефицитов конкретного учителя и подготовка условий для их устранения (Альджанова Г.А.,2023). Опосредованное сопровождение учителя - это реализация им индивидуальной программы, составленной методистом, на *персональном уровне сотрудничества.* За педагогом признается приоритет в выборе первоочередных ресурсов. Рекомендованные методистом ресурсы (учебно- методические модули) включены в программу и предлагаются учителю в виде кейса.

Рисунок 3 - Процесс сопровождения индивидуального развития профессиональных компетенций учителя начальных классов

Опосредованное сопровождение реализуется на всех этапах технологического процесса: оценочно-проектировочном, деятельностном и результирующем.

Цель методиста на оценочно-проектировочном этапе опосредованного сопровождения

- установление дефицитов профессиональных компетенций и разработка программы индивидуального развития профессиональных компетенций для каждого учителя. Учитель на оценочно-проектировочном этапе демонстрирует уроки и участвует в их анализе, пробует применить полученные рекомендации после анализа методистом предыдущих уроков.

Цель методиста на деятельностном этапе опосредованного сопровождения:

- подготовка инструментальной основы (наполнение содержанием УММ и практико-ориентированных мероприятий, разработка плана и графика группового и коллективного уровней сотрудничества, тестов) для реализации учителем программы индивидуального развития профессиональных компетенций.

Цель учителя на деятельностном этапе опосредованного сопровождения:

- расширение знаниевой основы компетенции и совершенствование личной методической системы (реализация программы индивидуального развития профессиональных компетенций на персональном уровне сотрудничества).

Цель методиста на результирующем этапе опосредованного сопровождения:

- установление персональной динамики развития профессиональных компетенций учителей и консультирование по планированию продолженного саморазвития на рабочем месте.

Цель учителя на результирующем этапе опосредованного сопровождения - создание плана продолженного саморазвития: детализация темы саморазвития на рабочем месте в виде конкретных методических мероприятий, определение сроков и результатов.

Непосредственное сопровождение (правая часть Рисунка 3) заключается в организации методистом практико-ориентированных мероприятий на групповом и коллективном уровнях сотрудничества в практическом модуле деятельности в развивающем блоке мероприятий для приобретения педагогом нового методического опыта. Непосредственное сопровождение осуществляется только на деятельностном этапе реализации технологии.

Цель методиста на деятельностном этапе непосредственного сопровождения - создание условий для квазиреальной профессиональной активности, сосредоточенной на приобретении знаний и методических умений, входящих в состав развиваемых компетенций при реализации учителем программы индивидуального развития компетенций.

Цель учителя на деятельностном этапе непосредственного сопровождения - совершенствование методической основы компетенции и перенос освоенных знаний и умений в личную практику (реализация программы на групповом и коллективном уровнях сотрудничества).

Итак, весь процесс сопровождения индивидуального развития профессиональных компетенций учителя начальных классов в условиях дополнительного профессионального образования как технология предполагает три последовательных технологических этапа, каждый из которых предусматривает определенные акценты деятельности методиста:

- на оценочно-проектировочном этапе это - диагностика и разработка программы индивидуального профессионального развития учителя на основе конструктора вариативных программ;

- на деятельностном этапе это - формирование инструментальной основы, просвещение и коррекционно-развивающая работа по совершенствованию компетенций;

- на результирующем этапе это - оценка развития профессиональных компетенций учителя и индивидуальное консультирование.

Нами были дифференцированы методы и формы приобретения знаний, методы и формы развития профессиональных умений и навыков. Для приобретения новых или уточнения имеющихся знаний использованы репродуктивный, частично-поисковый (эвристический) и исследовательский методы, для развития профессиональных умений и навыков - частично-поисковый (эвристический) и исследовательский. Привлечение репродуктивного метода в нашем случае целесообразно только в условиях самообразования (персональный уровень сотрудничества в компенсаторном блоке

мероприятий) - освоение значительного объема теоретических сведений и многократное воспроизведение в ежедневной практике описанного методического инструментария (упражнение) создает предпосылки совершенствования компетенций. В то же время репродуктивная деятельность создает основу для частично-поисковой и исследовательской деятельности на всех уровнях сотрудничества.

Таким образом, основной организационной формой приобретения знаний является самообразование: изучение учебно-методических модулей (УММ), поиск заданной информации, применение нового опыта, анализ видеоматериалов. А формой развития профессиональных умений и навыков является интерактивное взаимодействие: тренинг, ретренинг, решение кейса, решение методических проектных задач, анализ методического опыта, приемы «Дополненная реальность урока», «Рефлексивное партнерство» и семинары. Интерактивное взаимодействие дает возможность всем участникам микрогруппы быть услышанными, применить свой опыт, ознакомиться с опытом коллег, принять и адаптировать его. В разработанной технологии значительные усилия методиста по сопровождению развития профессиональных компетенций учителя начальных классов сосредоточены на персональном и групповом уровнях сотрудничества.

Содержательный и процессуальный блоки технологии, представляющие в единстве технологический компонент модели, взаимосвязаны и «адекватно отражают друг друга» (Г.К. Селевко): содержание специфично и ориентировано на достижение цели развития профессиональных компетенций учителя начальных классов, а процесс сопровождения учитывает возрастные особенности состоявшихся в профессии людей, и позволяет освоить это содержание наиболее эффективными организационными формами (В.П. Беспалько, 1989. Т.Ю. Ломакина, 2008, Г.К. Селевко 2006). Важной составляющей технологии является управляемость процессом, в основе управляемости - мониторинг достижения заявленной цели. Опираясь на перечисленные требования, управленческий компонент модели включает оценочный блок и прогнозируемый результат как основу управления процессом сопровождения учителя, допускающий, в случае необходимости, разработку альтернативных форм освоения нового методического опыта.

Проведенный анализ позволил выделить три, непосредственно влияющие на становление учебной деятельности младшего школьника, и, следовательно, способствующие формированию УУД у обучающихся: (Муслимов Н.А., 2014)

1) компетенция в области целеполагания. Овладение ею способствует формированию у учеников регулятивных универсальных учебных действий (ставить цель, определять план действий, прогнозировать результат) и коммуникативных универсальных учебных действий;

2)компетенция в области мотивации обучающихся на осуществление учебной деятельности влияет на формирование регулятивных (принятие цели деятельности, объективной самооценки, самоконтроля, волевой саморегуляции) и коммуникативных (умение строить речевое высказывание, аргументировать свою точку зрения и др.) универсальных учебных действий школьников;

3)компетенция в области организации учебной деятельности школьника позволит учителю создать условия для формирования у ученика не только коммуникативных и регулятивных, но и познавательных универсальных учебных действий.

Курсы повышения квалификации для учителей начальных классов начинаются с освоения теоретического блока. Предлагается проблемная лекция на тему «Образовательные достижения выпускника начальной школы: расставляем акценты».

Итогом станет анкетирование слушателей. Анкета включает вопросы теоретического и практического характера по проблеме образовательных результатов младшего школьника, инструментария и организационных форм деятельности на уроке. Подсчет набранного количества баллов позволит слушателю определиться с одним из трех модулей практической деятельности.

Практический блок включает обучающую и рефлексивную части. Цель обучающей части - развитие профессиональной компетенции в вопросах образовательных результатов, соответствующих ГОС НОО, использования специальных организационных форм взаимодействия на уроках и видах практико-ориентированного инструментария.

Обучающий компонент дифференцирован на 3 модуля. Выбор модуля каждым учителем зависит от итогов его анкетирования.

В модуле 1 взаимодействуют учителя, набравшие по итогам анкетирования небольшое количество баллов (до 40% от максимального). Им предлагается дополнить классификацию УУД младшего школьника отсутствующими метапредметными умениями по видам:

- регулятивные УУД, коммуникативные УУД, познавательные УУД (на основе таблицы с пропусками);

- классифицировать специально подобранные задания учебников (например, русского языка, математики и др. по выбору для одного класса) на репродуктивные и продуктивные;

- соотнести продуктивные задания с формируемыми на их основе метапредметными умениями;

- выделить в составе учебных предметов, действующих УМК, продуктивные задания и проанализировать их с точки зрения компетентностного потенциала; изучить технологическую карту урока открытия новых знаний на предмет включения в содержание урока продуктивных заданий.

В модуле 3 сотрудничают учителя школы первой ступени, набравшие наибольшее количество баллов по итогам анкетирования (от 60% и выше). Этой подгруппе предлагается сравнить виды практико-ориентированного инструментария:

- практико-ориентированных заданий, проектные задачи, комплексные проверочные работы (составить кластер);

- подготовить рекомендации по использованию видов практико-ориентированного инструментария в учебном процессе (вид инструментария - по выбору членов подгруппы);

- оценить методические разработки практиков (инструментарий - практико-ориентированные задания или комплексная проверочная работа);

- разработать серию практико-ориентированных заданий для одного класса (по выбору подгруппы);

- выбрать видеоуроки из предложенных, соответствующий заданному целеполаганию (целеполагание к уроку прилагается отдельно).

Описанная модель предполагает механизм дифференциации на этапе перехода от теоретического аспекта развития профессиональных компетенций к практическому аспекту.

Практический блок 1 (4 часа)	Теоретический блок (4 часа)	Практический блок 2 (8 часов)
Форма - мастер-классы по проблеме (приглашенные практики)	Форма - проблемная лекция, интерактивная лекция; теоретический семинар	Форма - решение методической проектной задачи (в подгруппах)
Созерцание, актуализация профессиональных навыков; самоопределение профессиональных дефицитов		Профессиональная деятельность в группах по проблеме. Презентация продукта, его обсуждение
Прием «Знаю, хочу узнать, узнал»	Прием «Знаю, хочу узнать, узнал»	

Таблица 2 - Дифференциация на этапе определения границ собственной компетентности

Условия:

1)все мастер-классы должны проходить по нарастанию сложности и количества профессиональных приемов, используемых автором;

2)слушателям курсов повышения квалификации предлагаются 3 - 4 серии мастер-классов (по тематическим подтемам);

3)каждый самостоятельно определяется с приоритетами в подтемах.

Итогом освоения практического блока 1 является прием «Знаю, хочу узнать, узнал»: педагоги заполняют рефлексивную таблицу в двух строках «Знаю» и «Хочу узнать».

Следующим этапом стал теоретический семинар (или проблемная лекция) по теме «Взаимообусловленность этапа целеполагания и этапа рефлексии на уроке в целях осмысленного приобретения знаний младшими школьниками», раскрывающая комплекс методических приемов по вовлечению обучающихся в целеполагание, практику отслеживания реализации задач урока и рефлексии на каждом этапе. В этом блоке все слушатели работают с единым содержанием, но с учетом сформулированных ожиданий (строка таблицы «Хочу узнать»): по ходу должны задавать уточняющие вопросы методического характера или высказывать свои комментарии. Проблемный семинар завершается повторением приема «Знаю. Хочу узнать. Узнал»: учителя заполняют в рефлексивной таблице строку «Узнал».

Практический блок 2 - дал практическую реализацию освоенной в ходе мастер-классов и теоретического семинара информации. Учителя начальных классов погружаются в квазиреальную профессиональную деятельность в подгруппах. Все подгруппы работают с одним содержанием, но каждая принимает свое решение и готовит свой продукт. Слушателям была дана методическая проектная задача «Методическое объединение учителей начальных классов» (требуется спроектировать урок для городского методического объединения по теме «Создание условий для развития регулятивных навыков обучающихся 2 класса», представить его в виде технологической карты и слайдовой презентации).

В этой части происходил обмен позитивными практиками: презентация разработанных технологических карт, их совместное обсуждение, взаимообмен разработанными методическими продуктами ас целью использования в работе.

Выводы

1.Создана модель сопровождения профессионального развития учителя начальных классов в системе повышения квалификации, которая имеет ряд преимуществ: позволяет осуществить *вариативное сопровождение учителя* (опосредованное и непосредственное) и *индивидуализировать* процесс профессионального развития.

Модель представляет собой целостную дидактическую систему взаимосвязанных компонентов: *концептуально-целевого, технологического и управленческого*; основывается на методологических подходах к обучению взрослых, которые позволили сформулировать ряд принципов и методов, необходимых для осуществления сопровождения профессионального развития учителей с разным педагогическим стажем и опытом:

- *профессиографический подход* (принцип актуализации компетенций в соответствии с социальным заказом; методы: анализ, сопоставление, обобщение и систематизация);

- *компетентностный подход* (принцип практико-ориентированности процесса развития профессиональных компетенций и принцип вариативности сопровождения; методы: наблюдение, классификация, эксперимент и др.);

- *андрагогический подход* (принцип интерактивного взаимодействия учителей в процессе их сопровождения и принцип практико-применимости знаний и опыта; методы: классификация, контент-анализ и др.);

- *акмеологический подход* (принципы взаимосвязи профессиональной рефлексии и профессионального развития; принцип ветвления образовательных целей и принцип индивидуализации и субъективизации профессионального развития в процессе сопровождения; методы: моделирование, ранжирование и мониторинг). Методологические подходы и принципы обуславливают принятие методистом, осуществляющим сопровождение учителя в процессе его профессионального развития, комплекса ценностных установок.

2.Выделеные профессиональные компетенции учителя, непосредственно влияющие на становление учебной деятельности младшего школьника. Уточнены умения (критерии компетенций) по ряду показателей в соответствии с профессиональными задачами учителя начальных классов.

3.. На основе комплекса способов действий создана критериально-уровневая система оценки компетенций, предусматривающая *уровни* компетенции *креативный, функциональный, критический* и *отсутствие компетенции* (как качество владения описанным методическим инструментарием) и *шкала баллов* (для оценки степени выраженности критериев компетенции).

4.Разработана технология сопровождения индивидуального развития профессиональных компетенций учителя, которая является инструментом реализации модели и предполагает три последовательных технологических этапа: *оценочно-проектировочный, деятельностный* и *результирующий,* каждый из которых предусматривает определенные акценты деятельности методиста по сопровождению учителя.

5.Ядром технологии, регулирующим степень сопровождения и индивидуализацию профессионального развития, выступает *конструктор вариативных программ*, в котором выделены *уровни сотрудничества* учителей, *модули деятельности* и *блоки мероприятий.* Конструктор позволяет составлять программы индивидуального развития профессиональных компетенций, исходя из установленного начального уровня каждой

компетенции учителя. Степень сопровождения зависит от этапа реализации технологии и уровня сотрудничества учителей.

Литература

1. Альджанова Г.А., Пирниязова Н.В./ Методика диагностики эмоциональной сферы Учеб. -метод. пособие / Ташкент-2023. -286 с.

2. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии / В.П. Беспалько. — М.: Педагогика, 1989. — 192 с.

3. Боймуродова Г.Т. Модернизациялашган таълим шароитида ўқитувчилар касбий компетентлилигини узлуксиз ривожлантириш йўллари. Монография. – Тошкент, 2013. – 198 б.

4. Государственный образовательный стандарт среднего общего образования. Приказ Министра народного образования Республики Узбекистан от 17 декабря 2021 года № 406.

5. Законодательство «О Статусе педагога» принято Законодательной палатой 1 августа 2023 года

6. Концепция развития системы народного образования Республики Узбекистан до 2030 года. (№УП-5712 от 29 апреля 2019)

7. Ломакина Т.Ю.Педагогические технологии в профессиональных учебных заведениях / Т.Ю. Ломакина, М.Г. Сергеева. М: Наука, 2008. 331 с.

8. Мальцева Ю.И. Методическое сопровождение профессионального развития педагогов на ступени начального общего образования//. Выпускная квалификационная работа// Екатеринбург.2020г.,83с.

9. Муслимов Н.А., Уразова М. Б. Формирование профессиональной компетенции будущих учителей посредством применения веб-квест технологии // Научное обозрение. – М., 2014. − № 1. − с. 9 −14.; с.10

10. Пирниязова Н.В. Анализ непрерывного профессионального развития педагога // Вестник КГУ им. Бердаха. № 3 (61) 2023. с. 144-147

11. Пирниязова Н.В. Развитие «4к» компетенций при создании квиза младшими школьниками на практике // Вестник КГУ им. Бердаха. № 2 (65) 2024 с.173-175

12. Селевко, Г.К. Энциклопедия образовательных технологий: В 2-х томах. — Т. 1, 2 / Г.К. Селевко. — М.: НИИ школьных технологий, 2006. — 816 с

13. Станкевич Е.М. Профессиональное образование в России и за рубежом 2 (6) 2012. с.100-104

14. Указ Президента Республики Узбекистан «Об утверждении Национальной программы по развитию школьного образования в 2022 — 2026 годах. от 26 мая 2023 года № УП-79.

COFFEE WASTE AS A SUSTAINABLE SOIL AMENDMENT: ENHANCING SANDY SOIL FERTILITY AND CROP PRODUCTIVITY

Sofiane alirachedi[(1)], salah arif [(1)] ,chouafa mohamed[(1)], bedouh yazid[(1)] , hacene ktir[(2)], Mohamed aissaoui[(2)], billel Belhani[(2)], fatma zohra mellouk[(1)],linda saili[(1)], ouahab rahim[(1)]

1. **Environmental Research Center Annaba, Algeria**
2. **Badji-mokhtar university Annaba, Algeria**

The increasing concern for sustainable agriculture in tropical regions has led to interest in the use of organic waste materials as soil amendments. This study explores the agronomic potential of coffee waste (CW) as a sustainable amendment to improve the fertility of highly weathered, sandy soils typically found in tropical upland regions.

These soils are generally acidic, low in organic matter and nutrients, and exhibit limited water retention capacity — factors that constrain crop productivity. Application of CW significantly improved soil quality by increasing organic matter content, enhancing nitrogen availability, and reducing the carbon-to-nitrogen (C/N) ratio, indicating improved organic matter quality. CW also contributed to increasing soil pH and reducing toxic exchangeable aluminum levels.

The amendment led to a notable improvement in the soil's cation exchange capacity (CEC) and water retention — both critical for nutrient availability and plant health. In plant growth trials, CW stimulated the highest dry matter production in Italian ryegrass, confirming its effectiveness in promoting biomass development and nutrient uptake.

These findings highlight coffee waste as a valuable, locally available, and eco-friendly resource for improving soil fertility and supporting sustainable crop production, particularly in degraded or nutrient-poor tropical soils.

Keywords:
Coffee waste, organic amendment, sustainable agriculture, sandy soils, nitrogen, soil fertility, C/N ratio, biomass production, soil improvement

YOUTH'S PERSPECTIVES ON GENDER BASED VIOLENCE (GBV): A SOCIOLOGICIAL ANALYSIS

***Dr. Ziya A. Pathan, **Madolo Senzo P**

[1]Associate Professor,Dept. of Sociology & Social Work,
University of Eswatini,Eswatini, Southern Africa

[2]Researcher,Dept. of Sociology & Social Work,
University of Eswatini,Eswatini, Southern Africa

Abstract

Gender-Based Violence (GBV) remains a pervasive and multifaceted public health and human rights challenge in Eswatini, particularly affecting women and youth. This study explores the perceptions, experiences, and contributing factors of GBV among youth aged 18-30 in Kwaluseni, a peri-urban community within the Manzini region. The research employs a mixed methods approach, which integrates quantitative surveys and qualitative interviews to provide a comprehensive understanding of youth awareness, cultural influences, and community responses to GBV. The findings indicate high levels of awareness about GBV sources, with cultural beliefs, economic hardship, and substance abuse identified as primary causes. Youth perceptions reveal a normalization of violence rooted in patriarchal norms and societal structures, while community agencies and programs are perceived as moderately effective. The study underscores the significant role of socioeconomic and cultural factors in perpetuating GBV and highlights youth willingness to participate in preventive activities. Based on these insights, recommendations emphasize the need for culturally sensitive, community-driven interventions, increased economic empowerment, and strengthened legal and support systems. Ultimately, this research contributes to the understanding of youth perceptions of GBV in Eswatini, informing targeted strategies for prevention, policy formulation, and community engagement to foster gender equality and reduce violence.

Key Words: Gender – Violence – Perspective – empowerment - prevention

PRIORITIZING A 'CARE APPROACH' IN CRISIS COMMUNICATION: KEY INSIGHTS FROM POPULATION RESPONSES DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Magali Boespflug[1], Cécile McLaughlin[2], & Petra Pelletier[2,3]*

***[1] University of Poitiers, Research Center for Management (CEREGE), Poitiers, France**

[2] University of Limoges, Research Center for Semiotics (EA 3648), Limoges, France

***[3] University of Paris Cité, Laboratory of Social Psychology (EA 4471), Paris, France**

***Corresponding author: ORCID ID: 0000-0003-3057-4614**

Abstract

The COVID-19 pandemic has profoundly reshaped daily life, triggering significant shifts in public perceptions, emotional responses, and behaviors. The management of the crisis by public authorities revealed several challenges, particularly in the area of crisis communication, which is essential for influencing public attitudes and emotional reactions. This study focuses on how populations responded to the COVID-19 health crisis, emphasizing the integration of a **"care approach"** into crisis communication. By centering on empathy, understanding, and human-centered strategies, this approach has the potential to enhance the efficiency of crisis management, leading to more effective responses and improved outcomes for both authorities and the public. Specifically, the research argues that successful crisis communication must incorporate qualitative indicators that capture citizens' emotions, perceptions, and values, while also considering the spatio-temporal dimensions of the crisis. By prioritizing a care-centered framework, this study addresses systemic gaps exposed by the pandemic and offers a path to more efficient crisis management, ultimately strengthening public policies and promoting the well-being of affected populations.

***Keywords*:** crisis communication, care approach, public administration, COVID-19, qualitative indicators, emotions

Abstract word count: 164 words

Acknowledgements

Fundings: This research was conducted as a part of the interdisciplinary research program CoviZion "*Storytelling of a Virus: Representations, Images and Imaginations. Represent and Understand in Order to Act Better and Live with it*", funded by AMI FLASH Research and Innovations COVID of Nouvelle-Aquitaine, France. Convention RECH99-04-2020-10509020 / RECH99-04-2020-10508520

THE ROLE OF CARBON TAX IN SUPPORTING GREEN ECONOMIC POLICIES AND STATE REVENUE IN INDONESIA

Naily Taufiqoh

Abstract

This study analyzes the role of carbon tax in supporting green economic policies and increasing state revenue in Indonesia. The research method uses a qualitative descriptive approach based on a literature review with thematic analysis. The results of the study indicate that carbon taxes are a strategic instrument for reducing greenhouse gas emissions, encouraging investment in renewable energy, and strengthening the state's fiscal capacity. If implemented effectively, carbon taxes have the potential to significantly support sustainable development. However, its implementation faces challenges such as immature regulations, infrastructure readiness, and resistance from the industrial sector. Therefore, strengthening the policy framework, involving all stakeholders, and developing infrastructure and technology are necessary to ensure the successful implementation of carbon taxes in Indonesia.

Keywords:

Carbon taxes, green economy, greenhouse gas emissions, sustainable development, state revenue.

DEVELOPMENT OF TECHNICAL DOCUMENTATION FOR WOMEN'S BOLERO
KADIN BOLEROLARI İÇİN TEKNİK DOKÜMANTASYONUN GELİŞTİRİLMESİ

Belova Ekaterina Vyacheslavovna[1], Kiseleva Marianna Vladimirovna[2]

[1] Russian State University A.N. Kosygin (Technologies. Design. Art), Technological Institute of Textile and Light Industry, Department of Artistic Modeling, Design and Technology of sewing products, Moscow, Russia,ORCID ID: 0009-0008-7442-8110

[2] Russian State University A.N. Kosygin (Technologies. Design. Art), Technological Institute of Textile and Light Industry, Department of Artistic Modeling, Design and Technology of sewing products, Moscow, Russia, ORCID ID: 0000-0001-6160-8288

Özet

Modern dünyada hafif sanayi büyük önem taşıyor ve topluma gerekli ürün yelpazesini sağlamada kilit rol oynuyor. Gündelik kıyafetler, tatil toplulukları veya profesyonel üniformalar olsun, insanların günlük olarak kıyafetlere ihtiyacı vardır. Bu endüstrinin, nüfusun farklı kesimlerinin ihtiyaçlarını karşılayarak insan yaşamının hemen hemen her alanını etkilediğini vurgulamak önemlidir.

Süreç, modern bir alıcının beklentilerini karşılayan kıyafetler oluşturmanıza olanak tanıyan en son moda trendlerinin derinlemesine bir analizi ile başlar. Daha sonra ürünün dayanıklılığını ve güvenliğini sağlamak için uygun malzemeler seçilir. En önemli aşama, gelecekteki ürünün her detayının ayrıntılı geliştirilmesinin gerçekleştirildiği temel ve model yapıların inşasıdır.

Bir sonraki adım, üretime başlamak için gerekli çalışma belgelerinin hazırlanmasını içerir. Üretim döngüsünün net bir şekilde düzenlenmesini sağlamak için burada ayrıntılı talimatlar ve öneriler oluşturulmuştur. Süreç, maliyetleri en aza indirmeye ve işletmenin verimliliğini artırmaya yardımcı olan malzeme tüketimi standartlarının geliştirilmesiyle sona erer.

2025 ilkbahar-yaz sezonuna uygun goblen ve kostüm kumaşından yapılmış bir kadın bolerosunun tasarım özelliklerine ayrı bir önem verilmektedir. Teknik çizime kesinlikle karşılık gelen tek parça manşonlu ürünler oluşturmak için bir algoritma verilmiştir. Bu yaklaşım, bitmiş ürünün amaçlanan görüntüsünün ve yüksek performans özelliklerinin doğru bir şekilde uygulanmasını garanti eder.

Yenilikçi bir çözüm, özel bir 3D programda sanal bir uyum sağlamaktır. Bu, seri üretime başlamadan önce bile uyumu önceden değerlendirmenize ve olası eksiklikleri gidermenize olanak tanıyarak zaman ve malzeme maliyetlerini önemli ölçüde azaltır.

Bu makale, modern teknolojilerin entegrasyonunun önemini vurgulayarak ve ürün yaratmanın her aşamasında dikkatli bir şekilde çalışarak giyim üretimine entegre bir yaklaşım göstermektedir. Bu bilgi ve beceriler hem acemi profesyoneller hem de becerilerini geliştirmek ve işlerinin rekabet gücünü artırmak isteyen endüstri profesyonelleri için faydalıdır.

Anahtar Kelimeler: bolero, tek parça kılıf, 3D fitting

Abstract

Light industry is of great importance in the modern world, playing a key role in providing society with the necessary range of products. People need clothes on a daily basis, whether it's casual outfits, holiday ensembles, or professional uniforms. It is important to emphasize that

this industry affects almost every sphere of human life, meeting the needs of different segments of the population.

The process begins with an in-depth analysis of the latest fashion trends, allowing you to create clothes that meet the expectations of a modern buyer. Then the appropriate materials are selected to ensure the durability and safety of the product. The most important stage is the construction of basic and model structures, on the basis of which the detailed development of each detail of the future product is carried out.

The next step involves drawing up the working documentation necessary to start production. Detailed instructions and recommendations are generated here to ensure a clear organization of the production cycle. The process ends with the development of standards for the consumption of materials, which helps to minimize costs and increase the efficiency of the enterprise.

A separate consideration is given to the design features of a women's bolero made of tapestry and costume fabric, suitable for the spring-summer season of 2025. An algorithm is given for creating products with a one-piece sleeve that strictly corresponds to the technical sketch. This approach guarantees an accurate implementation of the intended image and high-performance properties of the finished product.

An innovative solution is to conduct a virtual fitting in a special 3D program. This allows you to pre-evaluate the fit and correct any possible shortcomings even before the start of mass production, significantly reducing time and material costs.

This article demonstrates an integrated approach to clothing production, emphasizing the importance of integrating modern technologies and carefully working through each stage of product creation. This knowledge and skills are useful for both novice professionals and industry professionals seeking to improve their skills and increase the competitiveness of their business.

Keywords: bolero, one-piece sleeve, 3D fitting

Introductıon

Today, light industry plays a significant role on a global scale. It covers a wide range of our lives, and its main goal is to provide a wide range of products, as people need clothes for every day, for special occasions, for work, and for every season of the year.

The aim of the work is to study and master the basic design methods, develop design and technological documentation for the manufacture of a model of a women's bolero from a tapestry for the promising fashion season spring-summer 2025.

Dıscussıon

Bolero is an interesting element of the wardrobe, which is well suited for everyday wear and special events. Such a product can harmoniously fit into most images.

Fashion is constantly changing, and each new collection brings something unique. Here are the main fashion trends that are relevant in 2025:

Table 1

		
Boho style	**Minimalism**	**Pantsuit**

This year, PANTONE 17-1230 Mocha Muse is the trending fashionable color with rich neutrality (Figure 1).

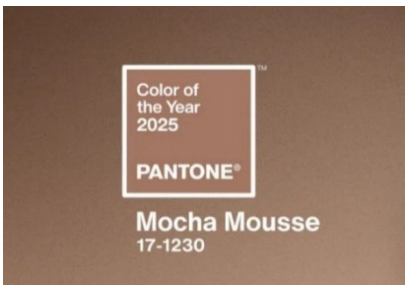

Figure 1 – Pantone's fashionable color of 2025

The main and additional colors that are fashionable this season are also selected (Fig. 2).

Figure 2 – Pantone's trending colors of 2025

Based on the analysis of fashion trends in 2025, a technical sketch of the product was developed – a women's bolero (Figure 3).

Figure 3 – Sketch of a female bolero

In the sketch of the developed product, there is a balance of finishing materials and details. This makes the model harmonious and complete. The bolero model meets modern fashion trends. The absence of complex structural elements in the model reduces the complexity of the product.

For further development of the project, it is necessary to prepare a confection card for the manufactured product. A confection card is a specification of materials for a specific product model, which contains samples of textiles, knitwear, leather, fittings, finishes, and the like recommended for the manufacture of the product (Table 2).

Table 2

Name of the material	Sample	Characteristics (article, color, etc.)
1	2	3
Upper material:		
Tapestry		Composition: 50% cotton, 50% polyester Manufacturer: Russia Color: Green Density: 400 g/m2 Length: 174 cm
Costume fabric, burgundy		Composition: 100% Polyester Density: 240 g/m2 Manufacturer: China Color: Burgundy The width is 155 cm.
Lining material:		

Dress fabric		Composition: 96% polyester, 4% elastane Manufacturer: Italy Color: Emerald Density: 110 g/m2 Width: 145 cm
Cushioning material:		
Woven interfacing		Composition: 100% p/e Manufacturer: China Color: Black Density: 59 g/m2 Width: 150 cm
Fastening material:		
Threads – LL 45		Composition: 100% p/e Manufacturer: Germany Color: Light green and emerald Length: 200 m
Hardware:		
Button		Composition: plastic Manufacturer: Italy Diameter: 12 mm Color: Khaki

Currently, there are many methods for constructing basic designs of women's clothing. For this project, the MGUDT methodology was chosen to design the basic bolero design.

Figure 4 shows a diagram of the basic design of a women's shoulder product and sleeves in size 176-88-106.

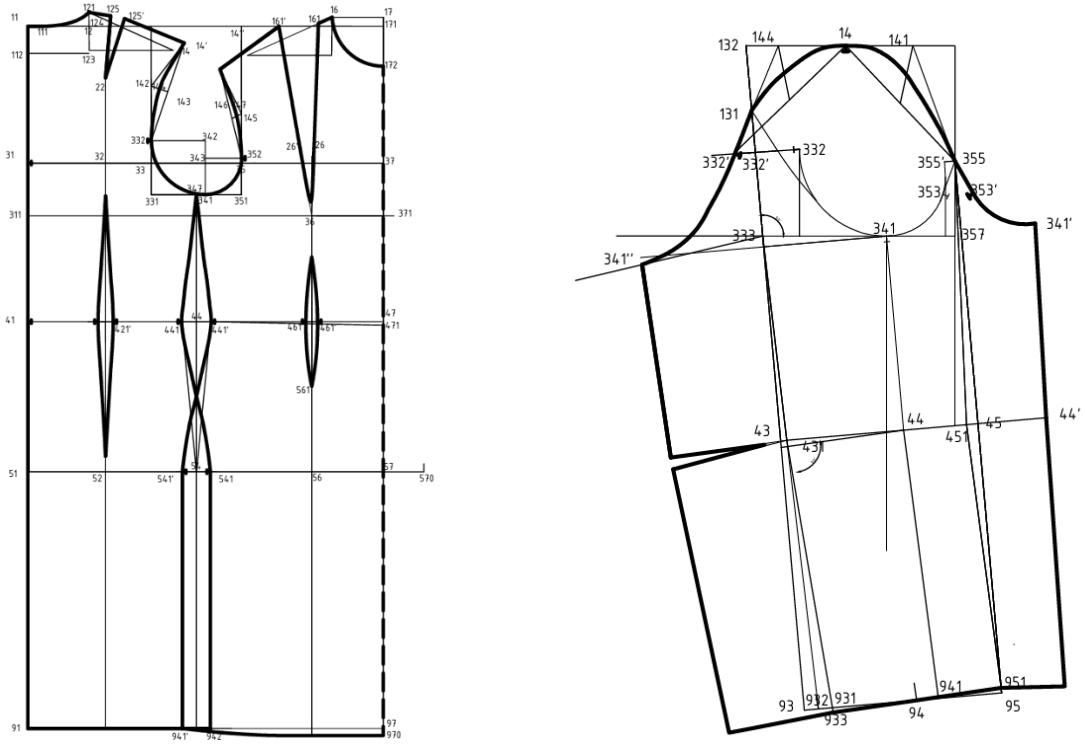

Figure 4 – Basic design of a women's dress

After that, the basic design of the dress was transformed into a women's bolero, by modeling the sew-in sleeve into a one-piece, changing the line of the bottom, neck. After building the model bolero design, a mock-up was sewn and tried on. The fitting photo is shown in Figure 5.

Figure 5 – Fitting the layout of a women's bolero

The results of the design of the basic and model structures of the women's bolero showed that the developed design meets the requirements of the technical specification, technical sketch. In addition, taking into account the requirements set out in the terms of reference, materials were identified for the manufacture of a model of a women's bolero for the promising autumn-winter 2025 season. Next, the patterns of the main and derived parts were designed from the upper, lining and adhesive material.

After that, the products were cut and sewn. The result is shown in Figure 6.

Figure 6 – Ready-made women's bolero

Conclusıon

During the work on the article, a mock-up of a bolero and a finished product were sewn.

The article includes: an analysis of the fashion trend, a technical sketch, the compilation of a confection card, a description of the development of basic and model designs and patterns.

According to the selected patterns, a mock-up was made and fitting was carried out. After that, a piece of tapestry was made.

Thus, the article managed to fulfill the set goals and objectives, and as a result, documentation was developed for the design and manufacture of a women's bolero from a tapestry, taking into account all the design features.

References

1. Martynova A.I. Constructivist modeling clothing item: Ucheb. for university / Martynova A.I., Andreeva E.G.- M.: Moscow State University of design and technology, 2006.; 214 p.

2. GOST 25295-2003 clothing coat-costume assortment. General technical terms and conditions (as amended, Apostille 1)

3. 20 main Canberrans trends sping and summer 2025: the most complete guide/ / marie claire URL: https://www.marieclaire.ru/moda/20-glavnykh-trendov-vesny-i-leta-2025-samyi-polnyi-gid / (date of circulation: 20.05.2025).

4. Pantone // https://www.pantone.com / (date of circulation: 20.05.2025).

5. Tapestry without Ram // URL: https://www.ozon.ru/product/gobelen-gobelen-bez-ramy-123h68-sm-lebedinaya-vernost 1122360276/?rr=2&utm_medium=organic&utm_source=yandex_serp_products (date of circulation: 20.05.2025).

6. Onlinetkani // URL: https://onlinetkani.ru / (date of circulation: 20.05.2025).

JAMIYATNI ISLOH QILISHDA SARVEPALLI RADHAKRISHNANNING YONDASHUVI

SARVEPALLI RADHAKRISHNAN'S METHODOLOGY IN SOCIAL REFORM

Abduvaxidov Abdullaziz Abdusattor o'g'li[1] Tulenova Karima Jandarovna[2]

[1]Imom Termiziy xalqaro ilmiy tadqiqot markazi, ilmiy xodim

ORCID-ID: 0009-0003-7823-1837

[2]Toshkent davlat pedagogika universiteti, falsafa fanlari doktori, professor

ORCID-ID: 0009-0003-7410-5956

Annotatsiya

Jamiyat — bu faqat qonunlar to'plami emas, balki o'zaro ishonch, qadriyatlar va ma'nolar bilan bog'langan insonlar yig'indisidir. Islohot, avvalo, tashqi tuzatishlardan emas, ichki anglashdan boshlanishi kerak.

Agar inson o'zini faqat iste'molchi deb bilsa, u atrofidagi jamiyatga faqat olish nuqtayi nazaridan qaraydi. Falsafiy yondashuvda esa inson – yaratuvchi, mas'uliyatli mavjudot sifatida qaraladi. Shu bois jamiyatni isloh qilish — bu odamlarni o'z hayotiga va boshqalarnikiga befarq bo'lmaslikka chorlashdir.

Islohotlar yuqoridan pastga emas, pastdan yuqoriga qarab bo'lishi kerak. Aristotel fikricha, jamiyat yaxshiligi har bir shaxs yaxshiligidan boshlanadi. Har kim o'z ichki dunyosini tartibga sola olsa, bu tartib asta-sekin tashqi jamiyatda ham aks etadi. Shuning uchun chinakam islohot — bu o'zini o'zgartirishdan boshlanadi.

Maqolada jamiyatni isloh qilishdagi masalalarga alohida e'tibor qaratilgan. Haqiqiy taraqqiyot inson qalbida sodir bo'ladi. Faqat moddiy ne'mat bilan to'yingan jamiyat emas, balki ma'naviy qashshoqlikka barham bergan jamiyat yuksaladi. Shu bois, jamiyatni isloh qilishda san'at, adabiyot, falsafa, ruhiy salomatlik kabi sohalar markaziy o'rinda turishi lozim.

Bundan tashqari hind pedagogi va siyosatchisi Sarvepalli Radhakrishnanning jamiyatni isloh qilish borasidagi falsafiy va amaliy yondashuvlari tahlil etilgan. Maqolada uning insoniy qadriyatlar, ma'naviy tarbiya va ta'limning jamiyatdagi o'rni haqidagi qarashlari asosida jamiyatda adolat, tinchlik va taraqqiyotga erishish yo'llari ko'rib chiqiladi. Radhakrishnanning diniy bag'rikenglik, axloqiy yetuklik va intellektual rivojlanishni targ'ib qiluvchi qarashlari hozirgi zamon ijtimoiy muammolarini hal etishda dolzarb ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlanadi. Mazkur maqolada, shuningdek, uning g'oyalari zamonaviy jamiyat islohoti uchun qanday qo'llanilishi mumkinligi ham yoritilgan.

Kalit so'zlar: Sekulyar islohot, sanoat inqilobi, g'oyaviy uyg'onish, vasiylik, hamkorlik, madras, insonparvarlik, diniy ta'lim.

Abstract

Society is not merely a set of legal norms but a constellation of individuals interconnected through mutual trust, shared values, and collective meanings. Reform, in its essence, must commence not with external adjustments but with internal comprehension.

When individuals perceive themselves solely as consumers, they tend to engage with society from a utilitarian perspective, focused primarily on acquisition. In contrast, philosophical thought envisions the human being as a creator and a morally responsible agent. Therefore, the reformation of society entails cultivating a sense of empathy and responsibility toward one's own life and the lives of others.

Effective reforms should be initiated from the grassroots level, rather than imposed hierarchically from above. As Aristotle posited, the well-being of society originates from the moral and intellectual well-being of each individual. If individuals can establish internal harmony and order, this transformation will eventually manifest within the broader social structure. Hence, authentic reform is inherently rooted in personal transformation.

The article places particular emphasis on the philosophical dimensions of societal reform. It argues that true development occurs within the human spirit. A society that is solely enriched materially, yet remains spiritually impoverished, cannot attain sustainable progress. For this reason, disciplines such as art, literature, philosophy, and mental health must occupy a central role in the reformation of society.

Furthermore, the philosophical and practical contributions of Indian philosopher and statesman Sarvepalli Radhakrishnan regarding social reform are critically examined. His perspectives on human values, moral education, and the role of spiritual development in societal progress are explored as foundational to achieving justice, peace, and sustainable development. Radhakrishnan's advocacy for religious tolerance, ethical maturity, and intellectual advancement is underscored as being particularly pertinent to addressing contemporary socio-cultural challenges. The article also evaluates the applicability of his ideas in the context of modern social reform efforts.

Keywords: Secular reform, industrial revolution, ideological awakening, guardianship, cooperation, madrasa, humanism, religious education.

1. KIRISH

Sarvepalli Radhakrishnan – hind faylasufi, olim, pedagog va siyosatchi bo‘lgan. U o‘zining chuqur falsafiy qarashlari, ayniqsa diniy tolerantlik va ta’lim tizimi islohoti borasidagi g‘oyalari bilan mashhur.

Radhakrishnanning asosiy qarashlaridan biri – ta’lim jamiyatning asosiy ustunidir degan qarashlari edi. U shunday degan: “O‘qituvchi jamiyatning eng muhim tayanchidir”. Uning fikricha, haqiqiy ta’lim nafaqat bilim beradi, balki insonni axloqiy va ruhiy jihatdan boyitadi. Shuning uchun u Hindiston ta’lim tizimini zamonaviylashtirish, unda G‘arb va Sharqning eng muhim va yaxshi jihatlarini uyg‘unlashtirish tarafdori edi.

Faylasuf G‘arbning ilm-fan va texnologiyadagi yutuqlarini e’tirof etgan, lekin Sharq falsafasi va ma’naviyatini saqlab qolishni muhim deb bilgan. U jamiyatni faqat bir tomonlama (faqat G‘arbiy yoki faqat Sharqona) rivojlantirish mumkin emasligini ta’kidlagan.

1. Nazariy asos

Jamiyatni isloh qilish – bu insonlar turmush tarzini, ijtimoiy munosabatlarni, axloqiy me’yorlarni va ta’lim tizimini takomillashtirish orqali ijtimoiy taraqqiyotga erishish jarayonidir. Mazkur sohada turli faylasuflar, mutafakkirlar va siyosatchilar o‘z qarashlari bilan muhim hissa qo‘shgan. Hind faylasufi va siyosiy arbobi Sarvepalli Radhakrishnan bu borada o‘ziga xos yondashuvi, falsafiy qarashlari va insonparvarlik tamoyillari bilan alohida o‘rin tutadi.

Radhakrishnan jamiyat taraqqiyotini individual ong va axloqiy o‘sish bilan chambarchas bog‘lagan. Uning nazarida jamiyatdagi haqiqiy islohot – bu inson qalbida, fikrlash tarzida va ma’naviy dunyosida boshlanishi kerak. U g‘arb va sharq falsafasini uyg‘unlashtirib, jamiyatni isloh qilishda ta’limning hal qiluvchi roliga urg‘u bergan. Ayniqsa, u ta’limni shaxsning axloqiy va ruhiy yuksalishiga xizmat qiluvchi vosita sifatida ko‘rgan.

Radhakrishnanning ijtimoiy-falsafiy qarashlari vedanta falsafasiga tayanadi, ammo u bu falsafani zamonaviy ehtiyojlarga moslashtirib talqin qilgan. U jamiyatdagi muammolarning ildizini nafaqat iqtisodiy yoki siyosiy omillarda, balki ruhiy-insoniy inqirozda ko‘rgan. Shu sababli, uningcha, jamiyatni isloh qilish uchun avvalo insonning ichki dunyosini poklash, uni oliy qadriyatlar asosida tarbiyalash zarur.

Radhakrishnan shuningdek, diniy bag‘rikenglik, inson huquqlari, tinchlikparvarlik va adolat g‘oyalarini ilgari surgan. U fikrlovchi, ongli, axloqan yetuk shaxsni jamiyatning eng muhim tarkibiy qismi deb hisoblagan. Uning yondashuvi, ko‘proq, ma’naviy islohotlar orqali barqaror va uyg‘un jamiyat qurishga qaratilgan.

Sarvepalli Radhakrishnanning jamiyatni isloh qilishdagi yondashuvi falsafa, ta’lim, axloq va ruhiyat uyg‘unligiga asoslanadi. U islohotni tashqi tizimlardan emas, balki insonning o‘zidan boshlash tarafdori sifatida, bugungi kunda ham dolzarb bo‘lgan ko‘plab g‘oyalarni ilgari surgan.

2. METOD

Tadqiqot nazariy-falsafiy tahlilga asoslangan bo‘lib, Radhakrishnanning ijtimoiy-falsafiy qarashlarini o‘rganish orqali jamiyat islohoti masalasini yoritadi.

Tadqiqotda bir nechta ilmiy usullardan foydalaniladi: tarixiy-falsafiy tahlil – Radhakrishnanning g‘oyalarini uning yashagan davri va sharoitlari bilan bog‘liq holda o‘rganish; kontent-tahlil – faylasufning asarlarini mazmunan tahlil qilish va asosiy g‘oyalarni ajratib olish; taqqoslash – faylasuf qarashlarini boshqa faylasuflar bilan qiyoslash; falsafiy mantiqiy tahlil – Radhakrishnanning fikrlarini mantiqiy jihatdan tahlil qilish va baholash kabi metodlardan foydalanildi.

Tadqiqot natijasida Radhakrishnanning ijtimoiy-falsafiy qarashlari chuqur tahlil qilindi va uning bugungi jamiyatda qo‘llanish imkoniyatlari aniqlandi. Bu esa ilmiy hamda amaliy jihatdan ahamiyatlidir.

3. NATIJALAR

Radhakrishnan doimo xalqining farovonligi yo‘lida g‘amxorlik qilish prinsiplariga amal qilar edi. U hamisha industriallashtirish o‘z holicha emas, balki shu maqsadga erishish vositasi sifatida muhimligini ta’kidlardi, hamda aholining, ayniqsa ishchi sinfi buni his etishini xohlardi. 1965-yil dekabrda sanoat erkinligi muammolari bo‘yicha konferensiyada u shunday dedi: “Mehnat bu sanoat rivojlanishining negizidir va bu mehnat ekspluatatsiyaga uchramay, nafaqat mamlakatning, balki ishchilarning ham ehtiyojlarini qondirish maqsadida foydalanilishiga erishish lozim…”. Industriallashtirishning kengayishi davrida xattoki hokimiyat ham davlat sektorining faolligini rag‘batlantirayotgan va sanoat ishchilarining soni oshayotgan bir vaqtda ularga muqaddas boylik sifatida qarab, ular uchun barcha zarur sharoitlarni yaratish uchun qo‘limizdan kelgan barcha ishni qilmog‘imiz zarur…”. Shuni ta’kidlash kerakki, bunday ko‘rinishdagi nutqlar ko‘p hollarda gandiychilikning “vasiylik nazariyasi”ga asoslangan bo‘lib, mehnat va mablag‘ning hamkorligini targ‘ib qilardi. Bu nazariyaga binoan, kapitalistlar ishchilarning “vasiylari”, yer egalari esa, dehqonlarning vasiylariga aylanishlari zarur edi. Bu hayoliy nazariya ishchilarning ish tashlash harakatlari va o‘z huquqlari uchun kurashda o‘zboshimchalik qilmasliklariga yo‘naltirilgan edi. Buni qo‘llab-quvvatlagan Radhakrishnan

urg‘uni “vasiylik”ka emas, balki ishchilar va tadbirkorlar o‘rtasidagi “hamkorlik”ka qaratib, ishchilarga nisbatan insoniylik munosabatda bo‘lishni va yaxshi turmush tarzini yaratish lozimligini ta’kidlardi. Aynan kim g‘amxo‘rlik qilishi aytilmagan bo‘lsa ham, bu yerda so‘z mulkdor sinflar, zavod va fabrika, sanoat korxonalari egalari, davlat amaldorlari nazarda tutilganini anglash qiyin emasdi. 1966-yil fevralda, Bombeydagi mehnat instituti ochilishida Radhakrishnan shunday dedi: “Sanoatdagi munosabatlar mohiyatiga ko‘ra, korxona ma’muriyati va ishchilar o‘rtasidagi hamkorlik sifatida ko‘rilmog‘i lozim (Banerji 54). Bularning ikkovi ham birdek zarur va biz bu sohada ishchilarni ehtiyoj vositasi emas, balki insoniyat sifatida qabul qilmas ekanmiz, hech qanday real o‘sishga erisha olmaymiz. Institutning vazifasi muammoning insonparvarlik tomoniga e’tibor qaratishdan iboratdir. Bu esa, har bir ishchi o‘z qalbi va aqliga egaligini, uni tushunishlarini va mehnat mahsulida uning ham hissasi borligini anglashini bildiradi. Shu holdagina u o‘z hissasini yurakdan chiqarib, o‘z ixtiyori va tashabbuskorlik bilan bajaradi. Biz sanoat ishlab chiqarilishining o‘sishida o‘z hissasini qo‘shishga imkon yaratib berishimiz lozim” (Banerji 105).

Iqtisodiy rivojlanish muammosining bunday izohlanishi uning ijtimoiy rivojlanish muammosi bilan chambarchs bog‘liqligini yaqqol namoyon etadi. Radhakrishnanning nazarida bu ikki tushunchani bir-biridan ajratib bo‘lmaydi, o‘zaro tobe va aloqador. Go‘yo “tanganing ikki tomoni” kabidir. Yetuk siyosatchi bo‘lib, Radhakrishnan falsafaning yuqori cho‘qqilaridan pastlab, yerning real muammolariga murojaat etdi. Radhakrishnan ijtimoiy rivojlanish deganda, aynan nimani nazarda tutgani aniq emas. Biroq uning ko‘plab nutqlaridan shuni anglash mumkin ediki, u har bir insonni individ sifatida shakllanishi, ijtimoiy institutlar xalqning va jamiyatning to‘laligicha izchil o‘zgarishi va rivojlanishini mukammallashishini targ‘ib etgan. Radhakrishnan jamiyatning rivojlanishida ma’lum bir obektiv mezonlarni o‘rnatishga harakat qildi. Ayrim hollarda bu mezonlar mavhumdek ko‘rinardi. Oxir-oqibat u bu mezonlarni obektiv haqiqatdan emas, “abadiy din” tizimidagi tamoyillardan olardi. Masalan 1962-yil iyunda yadroviy qurolsizlantirish ijtimoiy yig‘ilishi ishtirokchilariga shunday dedi: “Biz hali hamon o‘z erishganlarimiz uchun insonning ozod ruhidan qarzdormiz… Beqiyos sirlilik tug‘diruvchi ilhom – har qanday rivojlanishni harakatga keltiruvchi kuchdir” (Banerji 632). 1963-yil iyunda Pensilvaniya universitetida so‘zlagan nutqida shunday dedi: “Bizning ichimizdagi g‘ayritabiiy nur bizga umid bag‘ishlaydi va bajarayotgan amallarimizga ishonch bag‘ishlaydi. Aynan shu ichki yorug‘lik qadamma-qadam oldinga yurishga, zinama-zina yuqoriga ko‘tarilishga va har qanday sharoitga ko‘nikishga undaydi ”.

Radhakrishnan ixtiyoriy yoki ixtiyorsiz ravishda falsafiy fikr qilishdan chekingan hollarda, u hayotdagi o‘zining real o‘rnini egallagan holda ijtimoiy rivojlanishga hissa qo‘shishga harakat qilardi. 1953-yil dekabrda Dehli universitetida nutq so‘zlar ekan, ijtimoiy munosabatlar sohasidagi islohatlar bilan bog‘liq bo‘lgan o‘zgarishlar muhimliligini bildirdi: “Siyosiy mustaqillik bizga katta imkoniyatlar berdi va ehtiyojsiz, kulfatlarni bilmaydigan shaxslarning tabaqalarga bo‘linishi yoki bo‘linmasligiga qaramay, yashaydigan yangi Hindistonning qurilishiga va bu yerda ayollar ham erkaklar bilan teng huquqli bo‘lishiga, dunyoning qolgan mamlakatlari bilan do‘stona yashaydigan mamlakat barpo etish uchun muqaddas ma’suliyatlarni ham yukladi” (Radhakrishnan 255).

Maxatma Gandiy va Javoharlal Neru kabi Radhakrishnan ham tabaqachilik tizimiga barham berishga harakat qilardi. O‘tmishdan qolgan og‘ir va ayanchli an’ana – past tabaqalilarni xo‘rlash va mamlakatning taxminan beshdan bir qismini tashkil etuvchi amaldorlarning daxlsizligi, aynan shunga qarshi Radhakrishnan kurashgan. Bu ijtimoiy jarayonlarni Hindiston rivojlanishi yo‘lidagi eng jiddiy to‘siqlardan biri sifatida ko‘rib, ularni yo‘q qilishga undardi. Qonunchilikdagi amaldorlarning daxlsizligi taqiqi, huquqi haqiqatdan amalda ish bermasligini u yaxshi tushunardi. 1964-yildagi mustaqillik kuni munosabati bilan so‘zlagan nutqida u shunday dedi: “Bizning mamlakatimizda daxlsizlik qonun bilan taqiqlangandir. Ammo buning

ildizini quritmoq uchun birgina qonun kifoya qilmaydi. Inson tabiatining mohiyatidan shu kelib chiqadiki, irqiy xurofot va ijtimoiy xo‘rlash, kamsitishlarni bartaraf qilish zarurdir”.

Radhakrishnanning fikricha, ijtimoiy rivojlanishning yana bir to‘sig‘i bu – islom va hinduviylikdagi ayollarning berkitilishidir. Sharqning ma’naviy quldorligidan o‘tgan ijtimoiy munosabatlar, Hindistonning deyarli yarim faol aholisining ijtimoiy foydali mehnatdan cheklab qo‘yar edi va huquqsizlikka mahkum etar edi. Radhakrishnan davlat faoliyatidagi birinchi qadamlaridanoq ayol va erkaklarning teng huquqliligini qat’iyan targ‘ib qilar edi. 1962-yil mayda Madrasdagi ayollar tashkilotilaridan birining yubileyida u shunday nutq so‘zladi: “Mamlakatimizning hozirgi davr jamiyatiga qadam qo‘yganini isbotlaridan biri – bu ayollar mavqeidir. Biz ular uchun teng huquqlilikka harakat qildik. Agar yangi davr haqida gapiradigan bo‘lsak, Ram Moxan Roydan boshlab, bugungi kungacha bu ishni olib bordik. Bizning konstitutsiyamizda ayollar va erkaklarning teng huquqliligi belgilangan. Ayollar ijtimoiy hayotda ishtirok etish imkoniga ega bo‘ldilar va bu ularning burchlari” (Sinha 107-108).

Albatta Radhakrishnan ayollar teng huquqliligini e’lon qilish bilan real natijaga erishib bo‘lmasligini anglar, buning uchun ulkan qiyinchiliklarga to‘la ko‘p mehnat ta’lab qilinishini bilardi. Buni hayotga tadbiq etish uchun avvalo odamlar ongidagi fikrni, ya’ni ayollarga bo‘lgan munosabatni tubdan o‘zgartirish lozim edi. 1966-yil fevralda, Bombeydagi yana bir ayollar tashkiloti yig‘ilishida u shunday dedi: “Afsuski, biz o‘ziga xos bir kasallik bilan kasallanganmiz – ayollarni huquqsizlikka mahkum etganmiz, aslida ular bunga loyiq emas. Endilikda pushaymonlik akti sifatida bu holni to‘g‘rilamoqchimiz”. Ayollarning jamiyatdan berkitilishi odatiga barham berishga va ularni imperiyaga qarshi kurashda ishtirok etishga jalb qilishga yo‘naltirilgan Gandiyning harakatlarini eslatib o‘tib, u shunday davom etti: “Hozirgi davrda ijtimoiy harakat jumbushga keldi. Ijtimoiy tenglik qaror topmoqda. Sizlar insoniyatning tanazzulga yuz tutishi emas, yanada mukammallashishiga bor kuchingiz va imkoniyatingizni ishga solishingiz kerak”.

Hindistonning ijtimoiy rivojlanishidagi jiddiy to‘siq – bu avvalo hindlar va musulmonlar o‘rtasidagi diniy-jamoaviy nizolar va to‘qnashuvlar edi. Bu borada mamlakatning barcha rivojlanib kelayotgan milliy arboblari qayg‘urar edilar. Diniy nifoqni va shovinizmni rag‘batlantiruvchi kommunalizm jamiyatning ijtimoiy tizimidagi va insonlar ongidagi quldorlik asoratlaridan ko‘ra, ko‘proq xavf tug‘dirar edi. Neruning hukumati Hindistonning ijtimoiy fikrlari an’analariga suyangan holda, o‘z siyosatining asosi, deb sekulyarizmni e’lon qildi. Ya’ni, bunda dinning siyosiy va ijtimoiy hayotga aralashmasligi, hamda barcha diniy ta’limotlarga hurmat bilan qarash va qonun oldida barcha diniy jamoalar a’zolarining tengligi nazarda tutiladi. Radhakrishnan mustaqillikka qadar kommunalizmning ashaddiy dushmani edi. Keyinchalik yoqori davlat lavozimlarini egallagandan so‘ng, sekulyarizm siyosatining faol targ‘ibotchisiga aylandi. Radhakrishnan Xristian cherkovlarida, musulmon masjidlarida, hinduviylik ibodatxonalari va buddaviylik budxonalarida bu siyosatning mohiyatini tushuntiruvchi nutqlar so‘zladi. O‘z qarashlaridan kelib chiqib, Radhakrishnan albatta sekulyarizmni dinni inkor etish emas, balki barcha dinlarni hurmat qilish va ularni rivojlanish yo‘lida birlashtirish, deb talqin qilar edi. “Sekulyarizmning ideali shuni bildiradiki, biz fanatizmning insonparvarlikka qarshiligini inkor etamiz va bir-birimizga nisbatan noo‘rin nafratdan voz kechamiz. Sekulyar davlatda haqiyqiy dinning ruhi qaror topadi va tinch-osuda hayot uchun sharoitlar yaratiladi” (Литман 634). 1968 –yil aprelida jaynistlar jamiyatning a’zolari yig‘ilishida u yanada aniqroq fikr bildirdi: “Biz sekulyar yondashuvni qabul qildik – bu dinning istisnoligini qat’iy konsepsiyasini inkor etishimizni anglatadi. Jaynizm dini mutafakkirlari bizga reallik ko‘p tomonlamaliligini, bir tomonlama emasligiga ishonishni o‘rgatishgan, hamda bu holni turli nuqtai nazardan ko‘rish uchun yetarlicha erkinlikka ega bo‘lishimiz kerak” (Литман 635).

4. XULOSA

Mamlakatning ijtimoiy rivojlanishi yo‘lidagi to‘siqlarni aniqlab, hamda ularni yo‘q qilishga jamiyatni safarbar etib, Radhakrishnan bir vaqtning o‘zida rivojlanish maqsadlarining eng yaqini va eng uzog‘ini tasniflar edi. Eng yaqinlari sifatida u aniq ijtimoiy-iqtisodiy tadbirlarni tushunar edi. Ularni asosan hokimiyat rejalashtirar va amalga oshirar edi. Mamlakat prezidenti sifatida u doimo bu tadbirlarni qo‘llab-quvvatlar va amalga oshirishda o‘z hissasini qo‘shardi. Faylasuf sifatida esa, mamlakat rivojlanishi istiqboliga qiziqar edi. Uni Hindistonning kelajagiga, uning ijtimoiy tuzilishi taalluqli bo‘lgan nazariy va amaliy savollar qiziqtirar edi. Bu savollarga u faylasuf insonparvar sifatida va davlat arbobi sifatida yondashar edi. Uning bu ikki xil yondashuvi doimi bir biriga mos tushmas, ba’zan esa bir-biriga qarama-qarshi bo‘lib qolar edi. Bu hollarda Radhakrishnan har tomonlama ichki yagona xulosaga kelishga harakat qilar edi. Uning ijtimoiy hayot va umuman jamiyat rivojlanishidagi maummolarga yondashuvining eng asosiy tomoni uning demokratizmidir. Aynan shu borada mustaqil Hindiston rivojlanishi muammolari bo‘yicha qarashlarida aniq namoyon bo‘lgan.

5. ADABIYOTLAR

1. Banerji, Anjan Kumar (ed.) Sarvepalli Radhakrishnan: A Centenary Tribute. Varanasi. – D.: India, 1987.

2. Radhakrishnan S. Education, politics and war. – K.: India, 1933.

3. Sinha A.K. A Worldview and Philosophy. Through a Religion of Science. – D.: India, 1989.

4. Литман А.Д. Сарвапали Радхакришнан. – М.: Наука, 1983.

5. Литман А.Д. Сарвапали Радхакришнан. – М.: Наука, 1983.

FARXATIY TATABBU'SINING LINGVOPOETIKASIGA DOIR MULOHAZALAR

REMARKS ON THE LINGUOPOETICS OF FARKHATI TATABBU

Gulnoza Turdiyeva Sayfullayevna

O'zDJTU O'zbek tili va adabiyoti kafedrasi o'qituvchisi

ilmiy tadqiqotchi, Toshkent, O'zbekiston,

https://orcid.org/0009-0000-0312-8745

Annotatsiya

Mumtoz lirik janrlardan biri bo'lgan tatabbu' uzoq asrlardan beri o'z janriga xos mohiyatni yo'qotmay har davr shoirlari ijodida muvaffaqiyatli qo'llanilib, yangilanib kelmoqda. O'zbek adabiyotida Yassaviy, Boqirg'oniy, Navoiy, Boyqaro Husayniy, Mashrab, Furqat singari mashhur adiblarimiz boshqa shoir g'azaliga tatabbu' bog'lash an'anasini boshlab berganlar yoki go'zal davom ettirganlar. Ayniqsa, hazrat Navoiy ijodida tatabbu' ham nazariy, ham amaliy jihatdan haddi a'losiga yetgani, ma'no doirasi kengayib, ijod ahlining shoirga ergashib, uning o'nlab g'azallariga o'xshatmalar yozgani adabiyotshunoslarga, she'riyat ixlosmandlariga yaxshi ma'lum. Birgina shayx Sa'diy Sheroziy g'azallari tatabbu'ida Navoiyning bitgan 211g'azali "Devoni Foniy"da jamlanib, adadi ham badiyati bilan hayratga munosib. Shunday mumtoz she'riyat an'analariga izdoshlik Sharqiy Turkistonda yashab ijod etgan, o'zbek jamoatchiligiga ijodi tanish bo'lmagan, asli yurtdoshlarimiz va millatdoshlarimiz bo'lgan bir turkum shoirlar: Mansur Sa'dullo o'g'li Dilafkor, Abdug'ofirjon qori Barqiy, Nasrulloh Qori Ne'matillo o'g'li Farxatiy, Aziziddin Muhammad Qamariddin o'g'li Vasliy ijodida ham kuzatiladi. Ushbu maqolada tatabbu'ning Nasrulloh Qori Ne'matillo o'g'li Farxatiy ijodida tutgan o'rnini yoritish maqsadida adibning "Kelmadi" radifli g'azali tanlab olindi. Alisher Navoiyning mashhur "Ul sarvi gulro' kelmadi" g'azali "Xazoyin ul-maoniy" kulliyotining "Badoe' ul-vasat" devonida tartib berilgan bo'lib, Farxatiy o'zining "Kelmadi" radifli tatabbu'ini ayni g'azalga o'xshatma qilgan. Bu ijodiy maydondagi o'ziga xos bir musobaqa bo'lib, tatabbu' g'azal ba'zan poetik ko'lami, badiiyati bilan asos g'azaldan qolishmasligi, balki yuksakroq maqomga chiqib olishi mumkinligiga guvoh bo'lamiz.

Tatabbu'ning muhim xususiyati shundaki, har ikki she'r baytlarini misrama-misra taqqoslabgina mazmun-mohiyatini anglab yetish mumkin, ushbu ishda ham Navoiy g'azalining har bir satri Farxatiy tatabbu' g'azali bilan qiyoslandi; mavzu, g'oya, qofiya, radif, vazn, tasviriy vositalar, obrazlar, uslub jihatidan o'xshashliklar ko'rib chiqildi, shu bilan birga farqli tomonlari ko'rsatib o'tildi. Tatabbu' g'azalning poetik ko'lami, mazmuni, lingvistik qurilishi haqida fikr-mulohazalar keltirildi, salaf ijodkor asarining lingvopoetik belgilari xalaf tatabbu'i xususiyatlari bilan taqqoslandi. Mazkur g'azal matni lingvopoetikasiga doir fonetik, leksik, grammatik vositalar tahlil qilindi. Shuningdek, tatabbu' g'azalning badiiy g'oyaviy yetukligi, kompozitsion qurilishi, uslubi hamda yangi obrazlar, o'xshatmalar e'tiborga olindi, Farxatiyning izdoshlik mahorati haqida atroflicha xulosalar berildi.

Kalit so'zlar: Farxatiy, adabiy ta'sir, tatabbu', nazira, g'azal, metafora, lingvopoetika, fonetik, leksik, grammatik vaositalar, poetik ko'lam

Abstract

One of the classic lyrical genres, tatabbu', has been successfully used and renewed in the work of poets of all periods for many centuries, without losing the essence of its genre. In Uzbek literature, our famous writers such as Yassavi, Bokirghani, Navoi, Boykaro (Husayni), Mashrab, Furqat initiated or continued the tradition of attaching tatabbu' to the ghazals of other poets. It is well known to literary critics and poetry lovers that tatabbu' reached its peak both theoretically and practically in the work of Hazrat Navoi, the range of meaning expanded, and creative people followed the poet and wrote analogies to dozens of his ghazals. The ghazals of Sheikh Sa'di Shirazi alone are collected in Navoi's "Divoni Foniy", a collection of 211 ghazals, and their number is impressive for its artistry. Such adherence to classical poetic traditions is also observed in the work of a group of poets who lived and worked in East Turkestan, whose work was not familiar to the Uzbek public, but who were actually our compatriots and nationalists: Mansur Sa'dullo oglu Dilafkor, Abdug'ofirjon qori Barqiy, Nasrullah Qori Ne'matillo oglu Farkhatiy, and Aziziddin Muhammad Qamariddin oglu Vasliy. In this article, the poet's ghazal "Kelmadi" with the radit "He Did Not Come" was selected to shed light on the place of tatabbu in the work of Nasrullah Qori Ne'matillo oglu Farkhati. Alisher Navoi's famous ghazal "Ul sarvi gulro' kelmadi" is arranged in the "Badoe' ul-wasat" divan of the "Khazoyin ul-maoniy" collection, and Farkhati modeled his "Kelmadi" radif tatabbu on the same ghazal. This is a unique competition in the creative field, and we can witness that the tatabbu' ghazal can sometimes be no less poetic and artistic than the basic ghazal, but can even rise to a higher status.

An important feature of Tatabbu' is that the essence of both poems can only be understood by comparing the verses of each verse, line by line. In this work, each line of Navoi's ghazal was compared with Farkhati's Tatabbu' ghazal; similarities in terms of theme, idea, rhyme, radif, meter, figurative means, images, and style were examined, while differences were pointed out. The poetic scope, content, and linguistic structure of the Tatabbu' ghazal were discussed, and the linguopoetic features of the work of the predecessor were compared with the features of the Tatabbu' ghazal of the successor. The phonetic, lexical, and grammatical means of the linguopoetics of this ghazal text were analyzed. The artistic and ideological maturity, compositional structure, style, and new images and similes of the tatabbu' ghazal were also taken into account, and detailed conclusions were made about Farkhati's mastery of rhythm.

Keywords: Farkhatiy, literary influence, tatabbu', nazira, ghazal, metaphor, linguopoetics, phonetic, lexical, grammatical means, poetic scope

KIRISH

Mumtoz adabiyotimiz – bemisl ummon, uning qaysi rivojlanish davriga qaramaylik, izdoshlik an'analariga sobitlikni kuzatamaiz. Adabiy ta'sir masalasi ham shunday: avlod shogirdlar ajdod ustozlarning ijodiy an'analrini har bir janrda u yoki bu darajada davom ettirib kelmoqdalar. O'zbek tilining izohli lug'atiga ko'ra tatabbu' [a. تتبع] – biror narsaning ketidan tushish, izidan borib tekshirish: ta'qib qilish" ma'nosida bo'lib, o'zga bir shoir she'ridan ta'sirlanib, undagi vazn, qofiya va radifni saqlagan holda o'xshatma tariqasida asar yaratishdir. Adabiyotshunoslikda va ijod ahli orasida turli davrlarda *tatabbu'ga* ma'nodosh sifatida *o'xshatma, nazira va javobiya* nomlari ham ishlatilib keladi. Keyingi yillarda adabiyotshunoslikda R.Hodizoda, U. Karimov, S. Sa'diyev (Hodizoda R.,Karimov U., Sa'diyev S 41-45) tatabbu' atamasiga ma'nodosh sifatida "payravlik", R. Musulmonqulov "taqlidan she'r bitish" (Musulmonqulov R 590), M.G'iyosiddin esa "ergashish" (Ғиёсиддин M180), Shomuhamedov tomonidan "izdoshlik" (Shomuhamedov A 18) deb sharhlanib, nomlanib kelinmoqda (Z. Shamsiyeva).

1.1. NAZARİY ASOS

XIX asr oxiri – XX asr boshlari Sharqiy Turkistonda, xususan, Shinjongda yashab ijod qilgan asli o‘zbekistonlik o‘zbek ijodkorlari ham, qardosh uyg‘ur ijodkorlari ham bu izdoshlikdan mustasno emas. Ustozlarga ergashish, ularning ijod mahsullariga tazmin, tatabbu’ bog‘lash, turli janrlarga o‘xshatmalar qilish aslida Navoiydan meros. “Mumtoz she’riyatimizda, xususan, Alisher Navoiy ijodida tatabbu’ asosan g‘azal, qasida va doston shaklida bitilgan. Navoiyning lirik tatabbu’lari “Devoni Foniy” tarkibidan o‘rin olgan bo‘lib, ular ulug‘ shoirning o‘z salaflari va ustozlariga yuksak ehtiromi mahsulidir. Devondagi g‘azallarning 300 dan ortig‘i aynan tatabbu’ asosida yaratilgan”(D.Yusupova 195) ligi fikrimiz dalilidir. Izlanishlar shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek adabiyotida ilk tatabbu’lar XII asrda yuzaga kelgan, Yassaviyning shogirdi va izdoshi Sulaymon Boqirg‘oniy o‘z she’rlarida Ahmad Yassaviy an’analarini izchil rivojlantirib, ustozi she’rlaridagi mazmun va shakl unsurlarini ijodiy tarzda qo‘llab, go‘zal tatabbu’lar bitgan. (Fayzulloyev 25)

METOD

Tadqiqot davomida tizimlilik, nazariy-deduktiv xulosa chiqarish, analiz va sintez, tarixiylik va mantiqiylik, qiyosiy tahlil va tadrijiylik kabi ilmiy tamoyillardan foydalanildi.

NATIJALAR

Navoiyga ergashish, uning ijod mahsullariga tazmin, tatabbu’ bog‘lash ijodda bardavom ekan, “Shinjong o‘zbek adiblari” (Qodir Akbar) to‘plamidan mahsuldor lirikasi bilan o‘rin olgan shoir Farxatiy ham ko‘plab ustoz ijodkorlar qatorida Navoiydan ilhom olib, naziralar yozganligini qayd etib o‘tish lozim. Manbalarda berilgan ma’lumotlarga ko‘ra Urumchida ham Shinjong avtonom rayoni Ijtimoiy fanlar akademiyasining ilmiy tadqiqot institutida o‘zbek adiblarining ijodi va adabiy merosi u yoki bu darajada tadqiq etib kelinmoqda. Bu ishlarda Qodir Akbar va Hurmatjon Fikrat singari olimlar jonbozlik ko‘rsatmoqdalar. (Sh.Karimova 272-278) Olimaning ma’lumotlariga ko‘ra Farxatiy taxallusi bilan ijod qilgan shoir, bastakor, pedagog Nasrulloh Qori Ne’matillo o‘g‘li 1906-yili Toshkentda tug‘ilib, mashhur Ko‘kaldosh madrasasida ilm tahsil qilgan. 1933-yildan G‘ulja shahrida yashab ijod qiladi. U Navoiy, Bobur, Muqimiy va boshqa o‘nlab adiblarning she’rlaridan ham juda ko‘p oziqlangan bo‘lib, ularga taqlid qilib ham bir qancha she’r yozgan. Shoir arab, fors tillaridan yaxshi xabardor bo‘lgan. Nasrulloh Qori Shinjong adabiyotining asoschilaridan biri va tanilgan namoyondasi bo’lib, uning bir she’r daftariga XVIII-XIX asrda o‘tgan o‘nlab shoirlarning, ya’ni Navoiy, Qozi, Muqimiy, Furqat, Miskin... ijod namunalari ko‘chirilganligi aytiladi. Navoiy g‘azallariga yozgan muxammaslari hatto *Navoiydan tazmin, Navoiydan taqlid, Navoiydan o‘xshatma*ga o‘xshash mavzularda. “Bo‘lgaymi, bo‘lmagay”, “Kelmadi”, “Arz etaymi etmay” kabi ba’zi lirik asarlari tazmin, tatabbu’ asosida qurilgandir. (Қ.Акбар, Ҳ.Фикрат 141-145) Farxatiyning “Kelmadi” radifli g‘azali Navoiyning, el orasida “Munojot” nomi bilan shuhrat tutgan o‘sha mashhur “Ul sarvi gulro‘ kelmadi” g‘azaliga tatabbu’ qilingan. “Ul sarvi gulro‘ kelmadi” Navoiyning “Xazoyin ul-maoniy” kulliyotining “Badoe’ ul-vasat” devonida tartib berilgan. Bu g‘azal eng yetuk badiha sifatida asrlar davomida avlod ijodkorlar uchun bemisl ilhom manbai bo‘lib kelmoqda. Bilamizki, mumtoz she’riyatda g‘azal shoirning ijod imkoniyatlarini ko‘rsatuvchi mezoniy janr hisoblangan va muallifning mahorat darajasi maqomini belgilagan. Shu bois an’anaga sodiq holda qalam surgan shoir borki, bu janrda o‘z salohiyatlarini sinab ko‘rganlar. Farxatiy ham ehtiromi, e’tiqodi nihoyatda yuksak bo‘lgani bois Navoiyning ushbu “Kecha kelgum” misralari bilan boshlanuvchi g‘azaliga nazira bag‘ishlagan. Farxatiy lirikasida ham xuddi Navoiydagi kabi yor visoliga oshiqning hijron dardlari o‘ta ta’sirli va go‘zal ifoda etilgan. G‘oya, ifoda juda o‘xshash bo‘lsa-da, Farxatiyda baytlar soni orttirilgan hamda baytlar mazmunida biroz o‘zgartirishlar kiritilgan. Ammo Navoiyga xos badiiy ruh, izdoshlik

salohiyati Farxatiy lirikasining badiiy poetikasidagi mahoratda sezilib turadi. Farxatiyning "Kelmadi" radifli g'azali matla'si shunday boshlanadi:

Va'da qildi-yu boray deb, ul jafojo' kelmadi,

Intizorlikda ko'zimg'a tunlar uyqu kelmadi.

Tatabbu'ga asos bo'lgan Alisher Navoiy g'azalining boshlanmasi esa quyidagicha:

Kecha kelgumdur debon ul sarvi gulro' kelmadi,

Ko'zlarimg'a kecha tong otguncha uyqu kelmadi.

Ikkala bayt matlasida ham bir xil mavzu – kelaman deb va'dasida turmagan yor hijronidan shikoyat. Va'da bergan sevikli yorini kutish iztiroblari tasviri. Navoiy matla'sida yorning va'dasi vaqti kecha deb aniq ko'rsatilgan bo'lsa, Farxatiy matla'sida vaqti ko'rsatilmagan, umuman va'da-yu, kelmaganlikdan tunlar (mavhum) uyqu kelmaganligi aytiladi, baytdagi kelmoq fe'li bormoq fe'li bilan almashgan, Navoiy g'azali 7 bayt, Farxatiyning g'azali 9 baytdan tashkil topgan. Navoiy g'azalining ramali musammani mahzuf vaznini Farxatiy ham saqlashga uringan. *Kelmadi* radifi hamda ba'zi qofiyalar, masalan, matla'ning 2- misrasidagi *uyqu kelmadi* shu holicha qolgan. Ikkala g'azalning boshqa baytlarida qofiyalar biroz farqli. Navoiy g'azalida qofiyalanish: *gulro', uyqu, badxo', qorong'u, kulgu, suv, o'tru, qayg'u + kelmadi* shaklida bo'lsa, Farxatiy g'azalidagi *jafojo', uyqu, aylaganmu, qorong'u, orzu, kulgu, suv, mangu, ayru, qayg'u+ kelmadi* qofiyalari g'azal rifmi go'zalligi, musiqiyligini ta'minlagan. Farxatiy g'azalida Navoiy qo'llagan qofiyalarning ayrim o'rinlarda takrorlaganligini ko'rish mumkin: *uyqu, qorong'u, kulgu, suv, qayg'u.* Qolgan baytlarda izdosh shoir o'ziga xos qofiyalarni, ya'ni *jafojo', aylaganmu, orzu, mangu, ayru* singari she'rining mazmuniga mos qo'llaydi. O'xshatish va boshqa san'atlardan unumli foydalanganligi, poetik obrazining sodda, xalqona tili bilan ushbu tatabbu' Farxadiy ijodi misolida muvaffaqiyatli chiqqanidan dalolat beradi.

Farxatiy badiiy san'atlarni qo'llashda ham Navoiy an'analariga munosib izdosh. G'azalning ikkinchi bayti tahlili ushbu fikrni isbotlaydi. Navoiy g'azalining ikkinchi bayti:

Lahza-lahza chiqdimu, chekdim yo'lida intizor,

Keldi jon og'zimg'ayu, ul sho'xi badxo' kelmadi.

Farxatiy g'azalining ikkinchi bayti:

Man sora kelmoqchi bo'lsa, shum raqiblar to'sdimu,

Va'dasini yo faromush aylaganmu kelmadi.

Birinchi g'azalda lirik qahramon yorini intiq kutadi, ammo yor va'dasida vafosiz, beparvo – ishq o'tida yongan, visolga oshiqqan dilni benihoya kuttirib, toqatsizlantiradi. Navoiy 2-baytda oshiqning lahza-lahza chiqib, kutganini yanada rivojlantirib, shu o'rinda progressiv gradatsiya yuzaga keladi, chuqur *intizorlik holatini* "keldi jon og'zimg'a", ya'ni *joni og'ziga kelmoq* iborasi orqali beradi. Shu bilan birga intizor kutish – kelmaslik, joni og'ziga kelish – beparvolik bo'lib, tazod she'riy san'atini yuzaga keltirgan. Farxatiy 2-baytda oshiq *holatin*i emas, balki yorning va'dasiga xilof kelmaganining *sabablari*ni taxmin qiladi: "shum raqiblar to'sdimu", va'dasini yo "faromush aylaganmu". Demak, Navoiyning ushbu baytida oshiqning *intizorlik holati tasviri berilgan bo'lsa,* Farxatiyda kelaman deb *kelmaganlik sabablarini taxminlashga* urinish asosiy planga chiqqan. Tatabbu'ning an'anaviylashib borgan talablariga ko'ra vazn, qofiya, radifgagina ergashib qolmaslik, balki "Iste'dodli nazirago'y adiblar ma'lum bir asarga ijodiy yondashib, shu asar mavzusini boyitish va rivojlantirish, yangi muammo va g'oyaviy

motivlarni ko‘tarish, yangi obraz va xarakterlar yaratishni” (O‘zME 37) maqsad qilishi kerak. Shunga ko‘ra navbatdagi baytlarning mazmuni ikkala shoirda yanada uyg‘un deya olamiz:

Tiyra baxtimni yoritmoqqa ul oy yuzli nigor,

Bo‘lsa-da hijron tuni, behad qorong‘u kelmadi.

Ya’ni yorsiz oshiq baxti qora, oy yuzli nigorgina baxtini yoritadi, tun qorong‘u, bu tun hijron tuni bo‘lsa-chi, behad qorong‘ulikdan ma’lum, yor kelmadi. Shoirning ushbu baytdagi mahorati shundaki, u bir nechta she’riy san’at va badiiy tasvir vositalardan unumli foydalana olgan. *Tiyra* va *qorong‘u* so‘zlari ma’nodoshligidan ***tajohuli orifona*** san’atining ajoyib namunasini yaratgan, tiyra, tun, qorong‘u – qorani bildirishidan ***tanosub san’ati***, *oy yuzli nigor*da yor yuzi oy – oydinlikka ishora – ***tashbeh san’ati***, oshiqning esa hijron tunidan baxti qora, shuningdek , oy yoruglik – tun qorong‘ulik sifatida ***tazod*** hosil qilgan. Ulug‘ shoirning baytini o‘qiymiz:

Orazidek oydin erkonda gar etti ehtiyot,
Ro‘zg‘orimdek ham o‘lg‘onda qorong‘u kelmadi.

“Keyingi bayt mazmunini shoir “tajohuli orif” san’ati asosiga quradi, deb sharhlaydi filologiya fanlari doktori, olim Nusratullo Jumaxo‘ja, – yorning va’da qilingan vaqtda kelmaganligi sababini tusmollaydi, taajjub izhor etadi: agar yor kun xuddi uning munavvar jamolidek yorug‘ bo‘lganida, birov ko‘rib qolishidan uyalib, andisha qilib, sharm-hayo, ehtiyot yuzasidan kelmagan bo‘lsa, ayriliq azobidan zulmat qoplagan mening hayotimdek tun qorong‘u bo‘lganida ham kelmadi-ya ?! Baytda yana tazod san’ati yaratilgan: yorning yuzi, ya’ni orazi – nurafshon, oshiqning hayoti, ya’ni ro‘zg‘ori esa qop-qorong‘u” (N.Jumaxo‘ja 636) hijron tuni, behad qorong‘u bo‘lib tazodga ishora qiladi.

Ko‘zlaringdin necha suv kelgay, deb o‘lturmang meni,
Kim bori qon erdi kelgan, bu kecha suv kelmadi.

Navoiy 7 baytli g‘azalining 5-baytida oshiq hijron qayg‘usi zo‘rligidan yig‘laydi va bu holatini ko‘rgan tahayyurlarga bu oddiy ko‘z yoshlari emas, yurak qonlari deb lirik qahramon o‘z ruhiy holatining tasvirini mubolag‘ali ifodalaydi. Farxatiy ham

Lolagun ruxsorining shavqida xun bo‘ldi jigar,

Bas aningchun ko‘zlarimdin oqdi qon, suv kelmadi

deya oshiq holatini ***g‘uluv*** , ya’ni aql bovar qilmaydigan, hayotda yuz berishi mumkin bo‘lmagan hodisa tasviri san’ati bilan mubolag‘alagan, ya’ni yorning lolarang yuzi shavqi, ya’ni kuchli havas, intilish; qiziqish, ishtiyoqda jigari qonga aylangan oshiqning ko‘zlaridan suv emas, qon oqqanligi tasviri mumtoz she’riyatimizdan qo‘llanilib kelayotgan eng go‘zal va “ishonarli” mubolag‘alardan. Shuningdek, baytda tashbeh san’atidan unumli foydalanilgan. Lolagun ruxsor, ya’ni lolarang yuz – lolaga, gulga, ularning ranggiga qiyoslash sharqda yuz go‘zalligi ramzi sifatida berilishi an’anaga aylangan.

Ikkala g‘azalning maqta’lariga diqqat qilamiz:

*Ey **Navoiy**, boda birla xurram et ko‘nglin uyin,*
Ne uchunkim, boda kelgan uyga qayg‘u kelmadi.

***Farxato**, xurram bo‘lolmas bodadin ko‘ngling uyi,*

Garchi derlar boda kelgan, uyga qayg‘u kelmadi.

Ko‘ramizki, Navoiy maqta’da lirik qahramonining hijron qayg‘usini unutish uchun ko‘ngil uyini “boda birla xurram et”adi va buning sababini “*boda kelgan uyga qayg‘u kelmadi” deb izohlaydi.* “Bu o‘rinda boda mayparastlikni ifodalamaydi, albatta. U qayg‘uga qarshi shodlik ramzi, tazod unsuri sifatida qo‘llangan” (N.Jumaxo‘ja). Farxatiy bu fikrga qarshi borib,

"Garchi boda kelgan uyga qayg'u kelmadi derlar", ammo *"bodadin ko'ngil uyi xurram bo'lolmas"*ligini aytadi, so'nggi misrada Navoiyning mazkur baytiga *"garchi derlar"…* deb g'azalga tatabbu' qilinganlik ishorasi aniq beriladi. Farxatiyning ushbu g'azali manbalarda nazira sifatida qayd etilmagan bo'lsa-da, mazmuni, vazni, ritmi bilan, shubhasiz, Navoiyga adabiy izdoshlik maqomida deb baholash mumkin.

Bilamizki, lingvopoetikaga adabiy matnning tili hamda unga xos poetikaning uyg'unlashgan shaklini tekshiruvchi fan yo'nalishi sifatida qaraladi. Farxatiyning mazkur "Kelmadi" radifli g'azal matni lingvopoetikasiga tegishli fonetik, leksik, grammatik vositalar talaygina. G'azalda grammatik qo'shimchalardan chiqish kelishigi *-dan* qo'shimchasi *-din*, masalan: ko'zlarimdin, nishdin, bodadin shaklida; jo'nalish kelishigi *-ga* qo'shimchasi *-g'a*, masalan: dunyog'a, ozorig'a; *-a* , masalan: sora ko'rinishida; *-mi* yuklamasi *-mu*, masalan: to'sdi*mu*, faromush aylagan*mu* shaklida kelib, she'rning ma'lum bir davriy poetik xususiyatini ta'minlagan. Shuningdek, *kelmadi, kelmoqchi, boray deb, xurram bo'lolmas, bo'lsa-da* fe'llari*, yoritmoqqa, uyga* kabi so'zlarda jo'nalish kelishigi ko'rinishi hozirgi o'zbek adabiy tili qoidalariga mos shaklda ishlatilgan. Izoh shuki, Farxatiy yashagan davr bilan Navoiy yashagan davr lug'at boyligi, grammatik shakl va sintaktik qurilmalar tarkibida juda katta farqlar bo'lgan. Mumtoz adabiyotda ishlatiladigan an'anaviy so'zlardan ma'rifatparvarlik adabiyotiga o'tish davri ta'siri ushbu g'azalning leksik birliklari, grammatikasiga oid shakllarida sezilib turibdi, xususan, qo'shimchalarning turlicha ifodalanishi, yangi so'zlar, Navoiy davriga oid so'zlar yoki, umuman, g'azalnavislar ijodida uchraydigan so'zlarning ko'p ishlatilishi o'sha davr qalam ahli qatorida Farxatiy ijodiga ham xos xususiyat hisoblanadi. Bir tomondan *tengdosh, orzu, ko'p zamonlar* kabi zamonaviy leksika, ikkinchi tomondan, *jafojo', tiyra, shum raqiblar, furqat, emgandim, za'faron, lolagun, boda* singari g'azalona janr ruhiyatini, ko'rinishini beruvchi so'zlar yuqoridagi fikrimiz dalilidir. Shuningdek, badiiy matn lingvovoetikasida obrazlilik hamda ta'sir ko'lamni orttirishda metafora, metonimiya, so'zlarning shakli va munosabatlariga ko'ra turlari alohida o'rin tutadi. Tatabbu' matndagi *xun bo'ldi jigar, za'faron bo'ldi yuzim, ko'ksim to'la zardob, ko'zlarimdin oqdi qon, kulfatlar chekib* kabi inversiyalarda o'xshatish, mubolag'a, metafora hamda frazeologik birikmalar kabi bir qancha badiiylik ifodalovchi unsurlar unumli qo'llanilgan. Mazkur ifodalardan visol umididan umidsizlangan, hijron og'rig'idan og'irlashgan oshiq holatini berishda faol foydalanilgan. Ko'ramizki, lingvopoetik tadqiqda so'zni matndan ajratgan holda baholab bo'lmaydi, negaki, tekshirish obyekti hamisha badiiy matn hisoblanadi:

Ey ko'ngil, tuzmay nachora dahrining ozorig'a misrasidagi dahr-*zamon, davr* ma'nosida ham, *olam, dunyo, jahon* kabi ko'chma ma'noda ham ishlatilgan.

Necha emgandim va lekin, qo'lg'a orzu kelmadi

misrasidagi "emgandim" so'zi "mehnat qildim" (mashaqqat chekdim, qiyinchilik chekdim ma'nolarida. Bu so'z sof turkiy bo'lib, M.Qoshg'ariyning "Devonu lug'ot-it turk" asarida berilgan maqolda ot so'z turkumi sifatida uchraydi: Emgak ekinda qolmas – Mehnat, ya'ni mashaqqat bekorga ketmaydi, jumladan, *"Necha qiyinchilik chekdim, ammo orzum qo'lga kirmadi"*, ya'ni orzuga erisha olmadim. Shuning kabi *aningchun, ya'ni shuning uchun, faromush aylaganmu*, ya'ni *unutganmi, za'faron bo'ldi,* ya'ni *sarg'aydi* arxaik leksik birliklari orqali shoir badiiy asardagi voqelikni tasvirlar ekan, ma'lum ma'noda poetik haqiqatni, ta'sir kuchni ifodalay olgan. Lingvopoetik tadqiqot sharti ham shu: har qanday badiiy matnda muallifning ijodiy mahorati bilan yaralgan hissiy ta'siriy bo'yoqqa ega ilhom manzaralarini tadqiq etib, badiiy tafakkur mahsulining munosib xaridorlariga tuhfa qilish.

XULOSA

Xulosa qilib aytish mumkinki, “Ul sarvi gulro‘ kelmadi” g‘azali Navoiy lirikasining gultojlaridan biridir. Farxatiy tatabbu’ tarzida bitilgan mazkur g‘azalini hazrat Alisher Navoiyning zikr etilgan g‘azali darajasiga olib chiqishga harakat qilgan, Navoiy g‘azalining vazni, qofiyasi va radifini saqlash barobarida badiiy san’atlardan unumli foydalangani, qo‘shimcha tafsillar bilan boyitishga intilgani kuzatildi. Shuningdek, g‘azalning poetik mazmuni va til xususiyatlari shoirning tasvir yaratishdagi imkoniyatini yuzaga chiqargan. Tadqiqotimiz davomida aniqlashtirilgan quyidagilarni qayd etish mumkin:

Navoiy g‘azali 7 bayt, Farxatiyning g‘azali 9 baytdan tashkil topgan. Navoiy g‘azalining vazni (ramali musammani mahzuf) ni Farxatiy ham saqlashga uringan. Ko‘plab she’riy san’atlar, badiiy tasvir vositalaridan foydalangan. Bu xususda yuqorida batafsil so’z yuritildi. Tilida eski o‘zbek adabiy tili hamda mumtoz o’zbek tili davrining ayrim xususiyatlari saqlangan. She’rning yuqorida e’tiborga olingan lingvopoetik vositalari shoirning o‘ziga xos uslubi namoyoni sifatida qayd qilish mumkin. Farxatiy Alisher Navoiyga tatabbu’ qilib yozgan ushbu g‘azali orqali ajdod ustozning ijodiy maktabi an’analarini munosib davom ettirgan, o‘z badiiy iqtidorini to‘la namoyon qila olgan yetuk shoir ekanligini ko‘rsata olgan.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Қ.Акбар., Ҳ.Фикрат. Ўзбек адабиёти тарихи. Урумчи: Шинжонг халқ нашриёти. – 2005.141-145-b (уйғур тилида) Hurmatjon Fikrat., Qodir Akbar. History of Uzb literature.Urumchi: Xinjiang People’s Publishing House, 2005. (in Uyghur).

شىنجاڭ ئۇنۋېرسىتېتى ئاميى. شىنخلگ ئۇزبيك شائرلرى ئجادياتيده زهۋقيى تهسيرى.

2. Qodir Akbar. “Shinjong o‘zbek adiblari” Shinjong xalq nashriyoti.1989.

1989 شىنجاڭ ئۇزبېكستان يازغۇچىلرى. نەشر قىلىشقا تەييارلانغان: قادىر ئەكبەر. شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

3. Fayzulloyev B. O‘zbek she’riyatida tatabbu tarixi va mahorat masalalari (XVII-XIX asrlar va XX asr boshlari g‘azalchiligi asosida). — Toshkent: Tamaddun, 2021.

4. Hodizoda R., Karimov U., Sa’diyev S. Adabiyoti toҷik. –Dushanbe: Maorif, 1988. –S. 41 – 45.

5. Nusratulla Jumaxo‘ja. Alisher Navoiy va XXI asr mavzuidagi xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari; /– Toshkent: «Mashhur-press», 2020. – 636 b.

6. Jabborov Nurboy, Maoniy ahlining sohibqironi, Monografiya, – Toshkent: Adabiyot, 2021.

7. Karimova Sh. Zarif Qori Toshkandiyning Navoiy an’analariga ijodiy munosabati 272-278-b.

Alisher Navoiy adabiy va ilmiy merosini o‘rganish masalalari / – № 70 (xalqaro konferensiya materiallari) 2025-yil 5-fevral “Yashil yaproq nashriyoti”. – Toshkent, 2025. – 533 b.

8. Маматохунов У. Уйғур адабиёти классиклари. – Тошкент, 1960 .

9. Мугинов А. Описание уйгурских рукописей инс-та народов Азии. – Moskva, 1962

(Muginov A. Description of Uyghur manuscripts of the Institute of Asian Peoples. – Moskva, 1962).

10. Musulmonqulov R. Tatabbu’//O‘zbek sovet ensiklopediyasi. –Tom 10. –Toshkent: 1987.

11. Мухлисов Ю. Уйғур классик қолязмаларининг каталоги. – Урумчи, 1956

12. Navoiy A. Mukammal asarlar to‘plami. 20 tomlik. 12-tom. — Toshkent: Fan, 1987.

13. Nazarov J. va b. Ma’naviyat asosiy tushunchalar lug‘ati.[Matn]: lug‘at //– Toshkent “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati”nashriyoti. 2021. – 816b

14. Yusupova. D. Aruz qoidalari va mumtoz poetika asoslari, 2018. 195- bet.

15.“O‘zbek tilining izohli lug‘ati”. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi., – Toshkent – 2022

16. Ғиёсиддин М. Ғиёсул-луғот, дар 3 ҷилд. –Ҷ. 1. –Душанбе: Адиб, 1987.

17. Shamsiyeva Z. O‘zbek mumtoz adabiyotida tatabbu’ tarixidan. № 6 (2021): Filologiya ufqlari.2021-11-06

18. Shomuhamedov A. Hamkorlik samaralari. — Toshkent: Fan, 1982.

THE EFFECTS OF COMPUTER-BASED TECHNOLOGY (CBT) ASSESSMENT ON STUDENTS' ACADEMIC PERFORMANCE: A SURVEY ON EVOLVING TREND IN EDUCATIONAL MANAGEMENT

Moses Adeolu AGOI[1] Oluwakemi Racheal OSHINOWO[2] Samuel Olayiwola AJAGA[3]

[1]Lagos State University of Education, Lagos Nigeria

ORCID ID: 0000-0002-8910-2876

[2]Lagos State University of Education, Lagos Nigeria.

ORCID ID: 0000-0003-0568-6446

[3]Lagos State University of Education, Lagos Nigeria.

&

Oluwanifemi Opeyemi AGOI

Obafemi Awolowo University, Osun Nigeria.

Abstract

Computer-Based Test (CBT) as emerged as one of the recently evolved technology approaches for assessment in educational institutions. CBT systems allow for more innovative and authentic assessments over the traditional pen-paper test (examination), consisting of multiple-choice questions in objective formats whereby questions are administered to learners via computer or any other electronic means where they respond by filling in the right options in the space provided. According to Sorana-Daniela & Lorentz (2007), CBT is viewed as the test or assessment that is administered with the use of computer, through stand-alone, dedicated network, or other technology tools that are linked to the internet using multiple choice questions (MCQs). This paper is a descriptive review of the effects of Computer-Based Test (CBT) on students' academic performance. The paper evaluate CBT technology as a medium for assessing students' learning outcomes and the relationship between students' self-efficacy and learning outcomes obtained using CBT. In order to gather collect useful information for this paper discussion, carefully formulated questionnaires were drafted and administered to some respondents using online Google form questionnaire instrument. The responses gathered were subjected to reliability analysis. In conclusion, the paper affirmed that the use of CBT increases students' academic performance. Finally recommendations were made.

Keywords: Computer-Based Technology, Students' Academic Performance, Educational Management.

INTRODUCTION

Computer-Based Test (CBT) assessment system is an evolving technological inventories used for evaluating the extent to which learning outcomes have been achieved by learners in the field of education. The technology offers test administration via computer or any other electronic means to learners who are expected to fill in the right options in the space provided. CBT assessment systems have enabled educators and trainers to schedule, facilitate, deliver, and make reports on quizzes, surveys, tests and examinations. Computer based test (CBT) are generally grouped into two major types; the first and most familiar type allows candidates to fill in their responses on a paper form, which is fed into the optical mark reader of the assigned computer which reads span through the form, scores the paper, and sometimes make report on the test reliability. The second type of computer based test provides an assessment through computer interface for students to input their answers and receive immediate feedback through the same computer. Assessing students in large classes is one of the challenges facing educational institutions especially when it involves pen and paper mode. In modern era, the use of CBT in academic activities, more importantly for students' assessments has tremendously helped to controlled to examination malpractice, to a very large extent. Additionally, CBT enables schools to set questions across the school curriculum and also ensures best practice in assessing students' academic performance.

RELATED LITERATURE

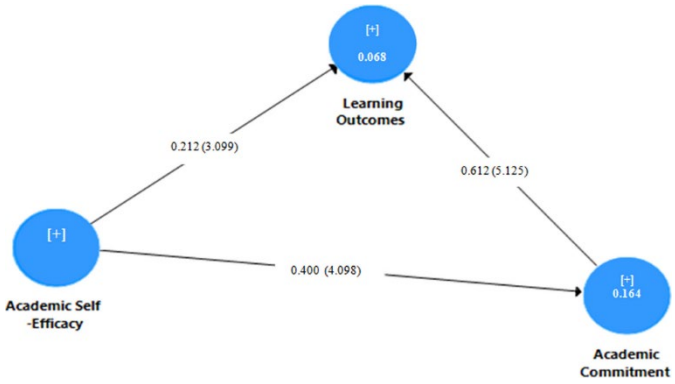
Studies have established that there are numerous ways of assessing students' academic performance. Ajinaja (2017) outlines the various methods of assessing students as pencil-written examination, assignments, presentations, projects, and oral examinations. Computer Based Test (CBT) i s one of the modern technological inventories in educational sector. The technology uses of computer hardware and software to test students on previously taught lesson. According to Egoigwe et al. (2020), CBT is a multiple-choice item for examining students with user friendly computer interface. Ejim (2018) states that CBT has many advantages compared to the traditional pen-paper assessment, such instant scoring and immediate feedback for multiple choice questions. Ojerinde (2015) noted that CBT can eradicate examination malpractices. According to Egoigwe (2020), CBT is a good means of assessing students in higher education and it provides immediate feedback. The findings of Burns (2018) highlighted fifteen benefits of CBT to educator as well as students, including immediate grading and enhancing students with disabilities to express themselves. Other findings revealed that there are a number of challenges militating against the integration of CBT technology for assessing students' academic performance. For example, the research work of Oladimeji& Mwuese (2018) signified that loss of network connection, computer malfunctioning during examination and insufficient time allocated for CBT examination are some of the challenges observed during the conduct of students CBT examination. The research study of Ebimgbo & Okafor (2021) also revealed that insufficient time and system or software failure were identified as challenges facing the use of CBT for assessing students' academic performance.

CBT as Medium of Assessment on Students' Learning Outcomes

2. The evolution in the advancement of information and communication technology has given rise to the incorporation of computing applications in various sphere of life, including education. The utilization of computer as one of the media used for tests or examinations is referred to as computer-based test (CBT). Balogun & Olanrewaju (2016) and Liao et al. (2018) noted that computer-based test is a test that is conducted by using a computer as the main medium in conducting exam activities. Kartika et al. (2019), and Valle et al. (2019) explained that moving away from using conventional assessment method to computer-based assessment is not easy, as it requires the creative insight at the part of educators; stating that the use of CBT helps to reduces examination malpractice, it has more information security, and it is one of the best global practices. Chua & Don (2013), and Daniels & Gierl (2017) revealed that CBT covers for the shortcomings of conventional exams, noting that CBT can be used as a medium, not just for daily and national examinations but also for semester examination in higher institutions of learning. Online tests have more advantage, as it enable educators to be able to prepare higher quality test material, standardized the test administration process, and ensure controlled student motivation. Daniels & Gierl (2017), and Valle et al.(2019) pointed that the cause of anxiety in students when writing an examinations is because they perceive that the examination is difficult, opposing and threatening, and that they may not be able to take the examination. A view from cognitive aspect denotes that anxiety can occur because of negative perception of one's abilities. Chua & Don (2013) explained that CBT has some roles that can be helpful in writing examination.

3. Relationship between Academic Self-efficacy and Learning Outcomes using CBT

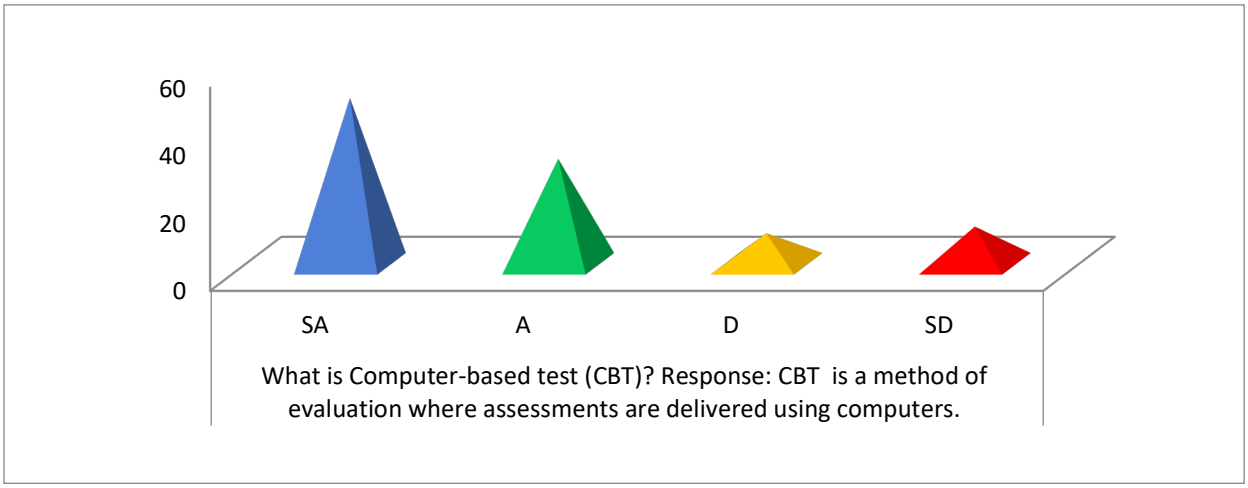
Studies have shown that students' self-efficacy have major influence on their learning outcomes (Gazali, 2017; Liao *et al*., 2018). The studies of Imam et al. (2018), Nurdin et al.(2019) and Santosa et al.(2020)conveyed that students' self-efficacy is positively related to their computer and information literacy. The studies of Hatlevik et al. (2018a) and Malik (2018), inferred that it is therefore necessary to correlate the relationship between what students belief they can do when using ICT and their actual performance with ICT. Therefore, students' self-efficacy correlates with their learning outcomes obtained by using computer-based test (CBT). The research works of Balogun & Olanrewaju (2016) and Wardani & Setyadi (2020) showed that the use of computer-based test (CBT) really helps not just students but also educators in conducting evaluations directly from each student's home. An inference was drown that *Self efficacy* computer skills are very influential on students' learning outcomes. Deducing that the level of self-confidence of each student in doing tests using a computer is very confident. The higher the self-efficacy of students' computer skills, the higher the value of learning outcomes obtained using the Computer-based test (CBT). There is therefore a significant relation between students' self- efficacy and computer- based test (CBT) on learning outcomes have very high correlation.

MATERIALS AND METHODS

The research design for this paper work was descriptive survey design. It was adopted because, the research only provides answer to question formulated like 'Does CBT affect students' academic performance?' without really investigating the actual factors that may have constituted these effects. The researcher used the purposive sampling technique to gather the sample of the population for the study. In order to make the collection of useful information easy for the paper discussion, copies of formulated questions were administered to respondents using online Google form questionnaire instrument by experts. The responses gathered were subjected to Cronbach's alpha reliability analysis. The result of 0.756 gave a good reliability index of the instrument. The entire exercise took place within the space of three (3) weeks before completion.

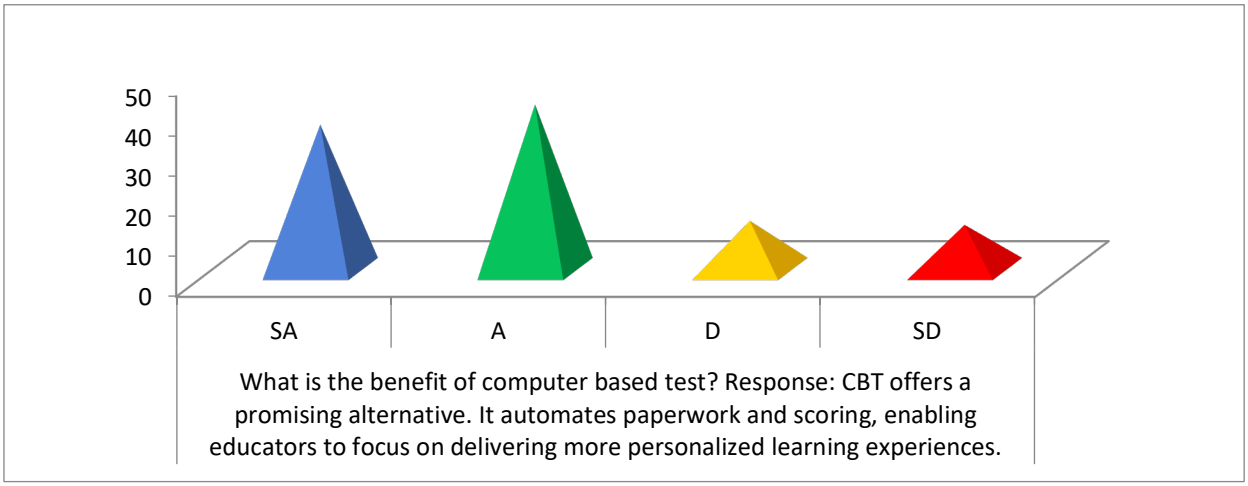
RESULT AND DISCUSSION

Fig.1: Chat Analysis

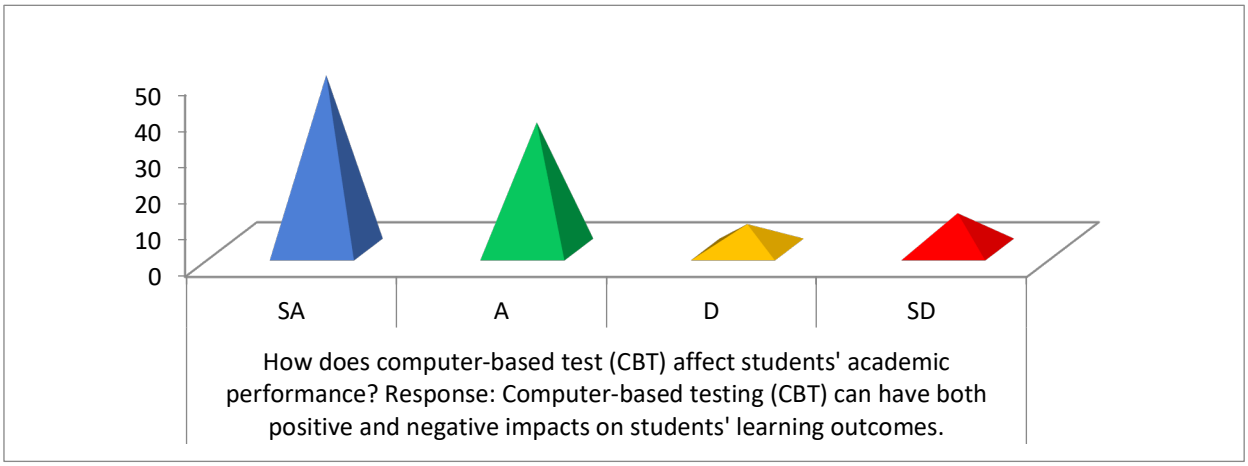
The graph plotted in figure 1 signifies that a very large number of correspondents inferred that CBT is a method of evaluation where assessments are delivered using computers. According to the respondents, computer-based test (CBT), also known as computer-based assessment. The respondents noted that CBT is a digital alternative to traditional paper-and-pencil tests, utilizing computers and digital devices for administering and taking examinations. The respondents explain further adding that CBT is an assessment delivered via computer, typically at a computer-aided facility, or online as opposed to traditional paper-and-pencil formats. In simple terminology, CBT is a digital method of administering, evaluating, and reporting test results, utilizing computer technology for a more flexible and often more efficient testing process.

Fig.2: Chat Analysis

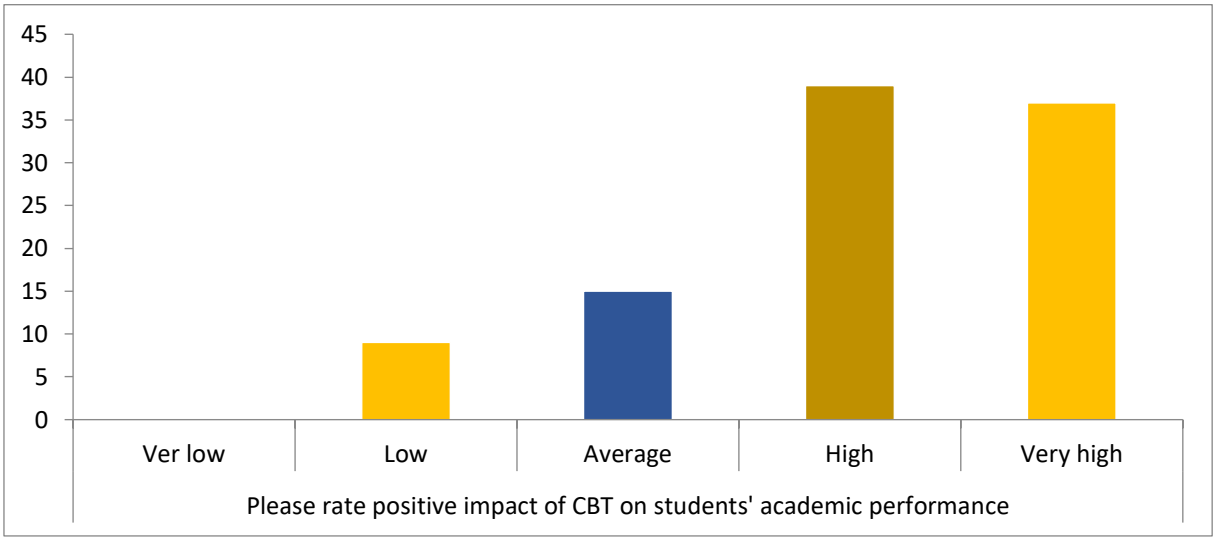
The graph plotted in figure 2 clearly shows that most of the respondents are duly informed about the derived advantages of the use of CBT. The respondents affirm that computer-based testing offers a promising alternative. According to the respondents, CBT automates paper work and scoring, enabling educators to focus on delivering more personalized experiences. In addition, the respondents emphasized that CBT empowers educators to deliver adaptive assessments that cater for more precise measures of the performance of students.

Fig.3: Chat Analysis

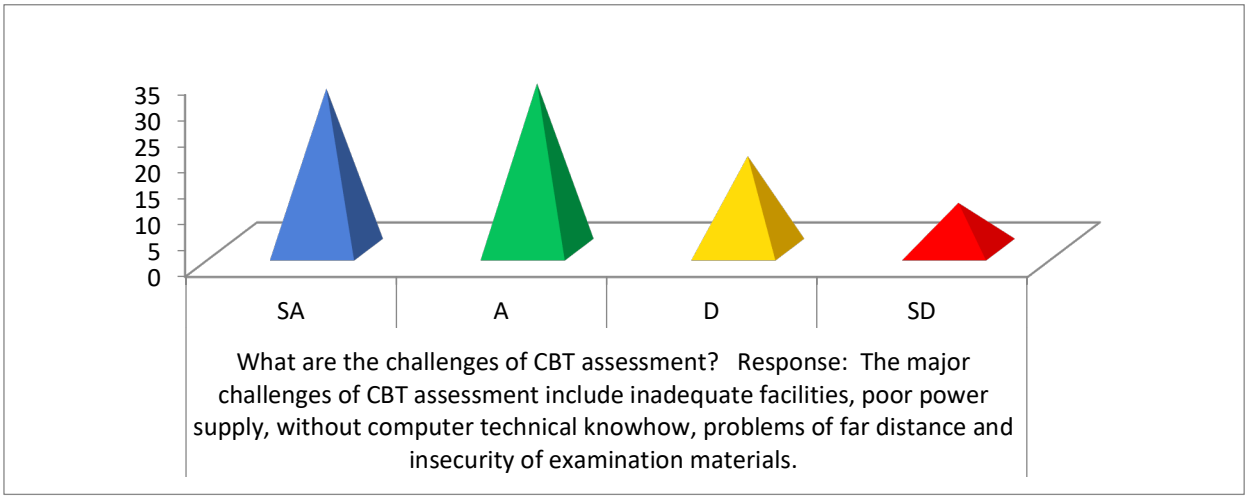
The graph plotted in figure 3 indicate that majority of the respondents are fully aware of the correlation CBT and students' academic performance. The respondents affirmed computer-based testing (CBT) can have both positive and negative impacts on students' learning outcomes. Some of the respondents mentioned that CBT can improve learning as can provide a more engaging and interactive assessment experience, while others outlined CBT related challenges to include accessibility issues and the need for proper of educators.

Fig.4: Chat Analysis

The graph plotted in figure 4 shows the views of the respondents on how CBT as positively impacted students learning outcomes. From the table shown, it can be deduced that greater amount of respondents believe that CBT has merely impacted students' academic performance, while other sees the impact of CBT on students' academic performance to be significantly high.

Fig.5: Chat Analysis

The graph plotted in figure 5 depicts that a bigger number of respondents admitted CBT assessment in confronted with some challenges. According to the respondents, despite of the various benefits of using CBT examination to assess students' learning outcome, CBT is faced with major challenges such as inadequate facilities, poor power supply, without computer technical knowhow, problems of far distance and insecurity of examination materials.

CONCLUSION

The paper discussion evaluate the use of CBT technology as a medium for assessing students' learning outcomes and the relationship between students' self-efficacy and learning outcomes obtained using CBT. The paper affirmed that computer-based test (CBT) can positively impact student academic performance by providing efficient administration, immediate feedback, and opportunities for personalized learning. However, challenges like lack of ICT infrastructure and technical skills can also negatively affect students' performance. Over all the use of CBT increases students' academic performance.

RECOMMENDATION

So as to ensure effective computer-based test (CBT) assessments on students' learning outcomes, the under listed recommendations were made based on this paper:

1) Teachers or facilitators that are delegated to supervise CBT assessment should be practically sound on the use of computers so as to be able to attend to issues that may arise during tests or examinations.

2) There should be regular updating of CBT software developed for CBT assessment based on observable challenges.

3) School management should be periodic maintenance of ICT infrastructures.

4) Educational stake holders should procure special CBT equipment for the use of students with disabilities.

5) Students need to be adequately trained on the use of CBT related tools prior to CBT tests or examinations.

6) There is need for the provision of constant power supply or installation of high capacity solar systems for effective CBT functionality.

REFERENCE LIST

Ajinaja, M. (2017). The Design and implementation of a Computer-Based Testing System using Component-Based Software Engineering. International Journal of Computer Science and Technology. Vol. 8 (1). Pp. 58-65.

Balogun, A. G., & Olanrewaju, A. S. (2016). Role of Computer Self-Efficacy and Gender in Computer-Based Test Anxiety among Undergraduates in Nigeria. Psychological Thought. Vol. 9(1). https://doi.org/10.5964/psyct.v9i1.160.

Burns, M. (2018). 15 Benefits of Computer-Based Test. Retrieved from www.elearningindustry.com/ 15-benefits-of- computer-based-testing.

Chua, Y. P., & Don, Z. M. (2013). Effects of Computer-Based Educational Achievement Test on Test Performance and Test Takers' Motivation. Computers in Human Behavior. Vol. 29(5). https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.03.008.

Daniels, L. M., & Gierl, M. J. (2017). The Impact of Immediate Test Score Reporting on University Students' Achievement Emotions in the Context of Computer-Based Multiple Choice Exams. Learning and Instruction. Vol. 5(2). https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2017.04.001.

Egoigwe, S.V., Maduchioma, V., Mamah, N.V., & Edward, C. A. (2020). Influence of Computer-Based Test (CBT) Examination on Academic Performance of Engineering Students in Nigerian Universities. International Journal of Mechanical and Production Engineering Research and Development. Vol. 10 (3). Pp. 5053-5062.

Ejim, S. (2018). An Overview of Computer-Based Test. https://doi.org/10.13140/RG.2.2.32040.88326.

Hatlevik, O.E., Throndsen, I., Loi, M., & Gudmundsdottir, G.B. (2018). Students' ICT Self-Efficacy and Computer and Information Literacy: Determinants and relationships. Computers and Education. Vol. 118. Pp. 107–119.https://doi.org/10.1016/j.compedu.2017.11.011.

Kartika, Y., Wahyuni, R., Sinaga, B., & Rajagukguk, J. (2019). Improving Math Creative

Thinking Ability by using Math Adventure Educational Game as an Interactive Media. Journal of Physics: Conference Series. Vol. 1179(1). Pp. 1–6. https://doi.org/10.1088/1742-6596/1179/1/012078.

Liao, S., Hong, J.-C., Wen, M.-H., Pan, Y.-C., & Wu, Y.-. (2018). Applying Technology Acceptance Model (TAM) to Explore Users' Behavioral Intention to Adopt a Performance Assessment System for E-book Production. EURASIA Journal of Mathematics, Science and Technology Education. Vol. 14(10). https://doi.org/10.29333/ejmste/93575.

Malik, R. S. (2018). Educational Challenges in 21st Century and Sustainable Development. Journal of Sustainable Development Education and Research. Vol. 2(1). Pp. 9-20. https://doi.org/10.17509/jsder.v2i1.12266.

Ojerinde, D. (2015). Reducing Examination Malpractice through Computer-Based Testing. Retrieved from http://www.guardianonline.com

Oladimeji, O. F. & Mwuese, B. C. H. (2018). Computer Based Test: Panacea to undergraduate students' performance in Olabisi Onabanjo University, Ogun State, Nigeria. Educationa Research. Vol. 9(3). Pp. 50-57. http:/dx.doi.org/10.14303/er.2018.219.

Valle, S. C., Støen, R., Sæther, R., & Sæther, R. (2019). Test–Retest Reliability of Computer-Based Video Analysis of General Movements in Healthy Term-Born Infants. Early Human Development. Vol. 91(10). https://doi.org/10.1016/j.earlhumdev.2015.07.001.

COMPARISON OF SCREW-RETAINED AND CEMENT-RETAINED CR-CO-CERAMIC IMPLANT-SUPPORTED SINGLE CROWNS: RADIOGRAPHIC, CLINICAL, AND BIOCHEMICAL OUTCOMES IN A COHORT STUDY

F.Evolo[1], L.Adamo[1], S.Leporale[1], A.Antonelli[1], N.Carrai[1], G.Ferri[1], L.Testarelli[1], M.Galli[1], G. Miccoli[1], R. Palumbo[1], L. Lucente[1], R. Reda[1].

[1]Department of Oral and Maxillo-Facial Sciences, Sapienza University of Rome, Italy.

Background: The analysis that was conducted in this study, comparing two different crown-retention solutions, considered periodontal indices and standardized radiographic measurements and the indices of possible damage which now represent a concrete help in diagnosis and prognosis.

Materials and Methods:
The present study was designed to compare peri-implant soft and hard tissue response after 2 years of functional loading between direct screw-retained posterior single crowns in Cr-Co/Ceramic or cement-retained Cr-Co/Ceramic on titanium abutment. 24 non-smoking partially edentulous patients, requiring implant therapy for a prosthetic rehabilitation, were included in the study. The values of Il-1β, IL-6, IL-8 were evaluated, together with the periodontal indices PI, GI, PD, BOP, REC. The PICF was collected with standardized paper strips. Repeated measure ANOVA was used between groups months at 1, 3, and 12 months.

Results:
During the time of clinical observation, at t0 (1 month), t1 (3 months) and t2 (12 months), both types of crowns performed satisfactorily from a clinical point of view. In light of the results obtained, it is possible to define that screwed Cr-Co/Cer has slightly higher values than the other.

Conclusions:
It is possible to hypothesize, that this difference could lead to a clinically visible difference between these two prosthetic solutions in the longer term. The single screwed crown in Cr-Co shows a different interface with the titanium implant connection compared to the titanium-titanium contact of the connection between the implant and the titanium abutment for the cement-retained prosthetic solution.

Keywords: Cr-Co; Implants; Titanium; Cement-retained; Screw-retained; Ceramic.

RECYCLING OF USED LUBRICATING OILS

Soumia Mouffouk[a], Chaima Mouffouk[a,b], Houari Maarouf[a], Hamada Haba[a]

[a] Laboratory of Chemistry and Environmental Chemistry (LCCE), Department of Chemistry, Faculty of Matter Sciences, Batna-1 University, Batna, Algeria.

*[b]Department of Pharmacy, Faculty of Medicine, University of Batna 2 Mustapha Benboulaid, 05000 Batna, Algeria.***Orcid : 0000-0001-7704-4093**

Abstract

The increasing use of lubricating oils in various fields leads to the production of large quantities of used oils, which are a significant source of pollution. These oils cover the water with a thick film, preventing the reoxygenation of rivers. Additionally, the additives present in the oil can be highly toxic to living organisms. Furthermore, disposing of used oils on land allows them to penetrate and affect the natural composition of the soil. All these reasons encourage us to contribute to the creation of units for the regeneration and reuse of used oils. Our chapter will focus on the recycling of used oils and the manufacture of motor greases. The first part presents the project idea: a theoretical study on used oils and greases, the proposed values, and the project objectives. The second part is devoted to innovative aspects, including the nature and areas of innovation. The third part addresses the strategic analysis of the Algerian market, encompassing the market segment, measuring competitive intensity, and the marketing strategy. The fourth part focuses on the production and organizational plan, outlining manufacturing processes, major partnerships, and the workforce. The fifth part covers the financial plan, while the sixth part includes the experimental prototype.

Keywords: Lubricating oils, Pollution, Greases, Recycling.

A FURTHER LOOK AT EDUCATION

Dr. Maryam Ishmuhamedova,

Associate Professor of,Tashkent State University of Oriental Studies

In the East, alongside scientific works, many textbooks dedicated to moral and ethical issues—such as those about ethics and upbringing—have been created. The works of Yusuf Khos Khodjib, Ahmad Yugnaki, Kaykavus, Nasir Khusraw, Abdurahman Jami, Nizam al-Mulk, Alisher Navoi, and other authors fall into this category.

In history, there have also been scholars who devoted most of their creative activity to the education and upbringing of the younger generation. One of these scholars is Rizouddin Fakhriddin ogli. He was born in 1859 in the region of Tatarstan, in an intellectual family. His father, being an enlightened person, paid great attention to his son's education and moral development. After receiving a madrasa education, the scholar worked as a mudarris (teacher), imam, judge, and mufti. At the same time, he was involved in writing. He authored around 100 works on history, fiqh (Islamic jurisprudence), the history of Islam, and education and upbringing, as well as translations. Additionally, he worked as a journalist and served as the chief editor of the magazine Shuro. During this period, Rizouddin Fakhriddin wrote nearly 700 articles on educational, socio-political, and literary-critical topics. His works such as The Manners of a Student, A Noble Wife, A Virtuous Mother, A Moral Husband, and others are textbooks reflecting the norms of morality and education.

One of his works, Adab al-Ta'lim (The Etiquette of Education), also belongs to this category. Looking at the content of the work, it discusses topics such as the virtue of knowledge, who a teacher is, how upbringing should be conducted, what behavior and actions should be like, and so on. It provides guidance to teachers. The author discusses complex situations such as how teachers should behave in class, the importance of a gentle nature, when dignity and mildness are needed, and he explains these in a way that any teacher can understand.

It is well known to those involved in the field of education that every child has abilities and talent, but some can reveal them and show them to others, while others keep them hidden. In bringing out these abilities, a child needs the support of a teacher. At such times, the author writes, teachers must be alert. Sometimes children may experience a lack of self-confidence. In such cases, teachers should try to instill confidence in them, offer advice and encouragement, and show goodwill toward their efforts to move forward—regardless of how successful those efforts are. When reading the book, you will witness many methodological recommendations that teachers should apply in the educational process. The most interesting part is that these recommendations are still relevant and important today. The author writes that the greatest goal of teachers is to raise and nurture a generation worthy of their great ancestors. On this path, they take on many responsibilities and never complain about the labor and hardships involved. When needed, they show great dedication.

In conclusion, this book is an extremely useful textbook on the science of ethics for both students and teachers. Excerpts from some of its parts are being presented to your attention.

The most remarkable aspect is that the ideas and recommendations in it are still relevant and have not lost their value today.

The work Adab al-Ta'lim was printed in 1318/1902 in Orenburg by Gulom Karimov printing press using typographic methods.

We believe that this book will serve not only teachers and students but also parents who wish for their children to receive an education. The time has come to present it to the public.

WOMEN'S CONTRIBUTIONS TO CULTURE AND GOVERNANCE IN THE ABBASID PERIOD

Associate Professor Dr. Naseem Akhter

Department of Islamic Studies,Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan

Abstract

The Islamic golden age of thinking, culture, and government was during the Abbasid Caliphate (750–1258 CE). At this time, creative thinking, different legal schools, and mixed cultures appeared, while women's contributions to politics and society were extremely valuable. In the Abbasid court, caliph mothers, Queen Zubaydah, and female concubines were engaged in giving political advice, political activities, supporting scholars, and looking after the poor. They weren't only obscured behind the scenes, but some of these women had a major influence on government decisions, successors, and reforms.

Abbasid period women were analyzed to confirm that they took part in politics, society, and culture and truly played important roles in power centres. In conclusion, this research establishes that women were politically empowered in the Abbasid Caliphate, and this fact can show the potential for women in leadership today.

Keywords: Islamic golden age, Abbasid Caliphate, Queen Zubaydah

HAZRAT HAFSA: A KEY FIGURE IN QURANIC PRESERVATION HISTORY

Associate Professor Dr. Naseem Akhter

Department of Islamic Studies,Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan

Abstract

It is because of the major efforts of many beloved companions that the preservation and compilation of the Holy Quran became an important and sacred part of Islamic heritage. The respect given to Hazrat Hafsa bint Umar (RA) is very unique. It deals with explaining how Hazrat Hafsa (RA) played a key role in saving the early records of the Quran. The original compilation of the Quran carried out by Zaid bin Thabit (RA) under Hazrat Abu Bakr's (RA) supervision was given to Hazrat Hafsa (RA), and this arranged document was utilized to compose the Mushafs at the time of Caliph Uthman (RA). Here, it is shown how trustworthy, pious, and widely respected Fatimah was, as well as the significance of the Quran she saved. While keeping the Quran alive and intact, Hazrat Hafsa (RA) showed how important and respected women were in both learning and religious duties during early Islamic times.

Keywords: Hazrat Hafsa (RA), The Holy Quran, Zaid bin Thabit (RA), Caliph Uthman (RA), Islamic heritage

POWERFUL WOMEN IN THE FILM SERIES *THE EMPRESS OF CHINA* AND *THE VIRTUOUS QUEEN OF HAN*

İrına-Ana DROBOT[1]

[1]**Technical University of Civil Engineering Bucharest, Faculty of Engineering in Foreign Languages, Department of Foreign Languages and Communication, philology, education, ORCID number 0000-0002-2556-6233**

Abstract

The purpose of this paper is to analyse the portrayal of women in the film series *The Empress of China* and *The Virtuous Queen of Han*. Both series are about historical episodes in China and present viewers with rich culture-specific and period-related details. We also notice powerful female figures in both series. In Empress of China, Wu Meiniang proves to be a strong young woman ever since her being brought to the palace as a concubine. She is also portrayed as a very honest person, not only as a strong willed young woman as she falls in love with the emperor and wishes to gain his heart. She does not follow a wish to be powerful, but her heart. There are consorts which are also powerful women figures in the series, such as Consort Wei, the one ruling the harem and employing various strategies to achieve power. Wu Meiniang also proves to have good understanding of political life and manoeuvering which makes her rule China, after the death of Li Shimin and her marriage to one of his sons. In *The Virtuous Queen of Han*, our attention is captured by empress Dowager Dou, whose knowledge of political life is obvious. To the powerful political figures we can add Princess Pingyang, the sister of the emperor. In-between them we can see female figures such as Wei Zifu and the Queen as being simply caught in the various manoeuvering and strategies devised by the others, including powerful female figures. Both Zifu and the Queen and honestly in love with the emperor and do not consider much else, yet Wei Zifu understands and accepts the various situations. The Queen seems spoiled, yet she does suffer when the emperor is no longer close to her. Feminist theory and cultural studies are used for analysis.

Keywords: Politics, strategy, psychology

1. INTRODUCTION

The film series *The Empress of China* (2014) and *The Virtuous Queen of Han* (2014) offer us insight into the way in which the political scene looked like in ancient China. We notice powerful female leaders and political actors at the court of the emperor in both film series. While viewers may be familiar with the Confucian norms that were at work in ancient China, norms which limited the role of women in all areas in the public life, we notice that there were women who could hold and make use of their significant political, intellectual, and cultural influence. Their influence came with a high awareness of the political situation and what was at stake for the state. They were good at political strategies and had a good understanding of the way the power relations functioned at court and of what was going on, from a political point of view, at the level of the state and at the level of international relations. These powerful women could be empresses, mothers of emperors, military leaders, scholars, sisters of emperors, grandmothers of emperors or empresses, consorts, and even simple concubines. In both film series, we witness two young girls who start off as concubines, Wu Meiniang in *The Empress of China* and Wei Zifu in *The Virtuous Queen of Han*, who end up becoming empresses. In addition, other powerful women can be noticed in both series, who are other high-

ranking concubines, consorts, mothers, sisters, or grandmothers. There are certain women showing high political skills and knowledge about the way in which they and the others should act according to various interests. Leading the state is not a trivial matter, and can definitely not be done according to personal whims. In addition, something new can happen at any time, which can lead to a complete change in the balance of power and upturn the situations, which requires constant keeping an eye on what is going on and having various information sources.

1.1. Theoretical Framework

From the point of view of Liberal Feminism (Baehr, 2013), we can see that Wu Zetian in *The Empress of China* shows us how she embodies the idea of the capable, autonomous woman, who gains equal access to power, while climbing from the position of concubine to that of empress. Wei Zifu has also equal access to power in the series *The Virtuous Queen of Han*, showing how she gains the position of empress based on her respect for moral norms and based on male approval, under the form of her husband's approval. Cultural studies show us how the Chinese society during ancient times held certain values and norms of behaviour related to virtue. It is within the space created by these norms and values that the main heroines navigate. Based on a Poststructuralist or Foucauldian Feminist perspective (Davies & Gannon, 2005), power and gender are constructed through discourse. Indeed, both series show women exercising their power based on their discourse, social performance, and soft influence, such as through language, symbolic behaviour and taking part in rituals.

2. METHOD

The ancient Chinese society, and especially, imperial court, relies heavily on ritual, symbolic behaviour and use of language. We can see how the approach based on a a Poststructuralist or Foucauldian Feminist perspective easily applies to the powerful women in the series series *The Empress of China* and *The Virtuous Queen of Han*. We notice how the ladies in both series rely on their use of language and symbolic behaviour with respect to those having higher power than them. Arguing in favour of one's position and explaining one's actions in front of a higher authority or in front of someone else becomes a powerful strategy for all characters, not only for women, in both series. Women, however, also follow the customs and use these symbols as tools of power. Power at the ancient Chinese imperial court means not just authority, but also concern for the others and ensuring stability of the empire, as well as of the imperial court and family.

These are all related to Confucianism (Tu, 1998), a system of thought, values, and behaviour. The system of ethical, social, and political philosophy which is rooted in virtue, hierarchy and harmony that is Confucianism is visible throughout the behaviour of characters in both series.

The title of the series *The Virtuous Queen of Han*, referring to Wei Zifu, the concubine becoming an empress, makes reference to the value of Ren (benevolence/ humaneness), of the core values of Confucianism, which includes compassion, kindness, and empathy. This core value is clearly visible in the personality of Wei Zifu throughout the series. She is a significant figure at court due to her virtue, and we can see her showing compassion for the others, including the Queen who is jealous of her and does not hesitate to show her that she resents her ever since she is brought to court as a concubine for the Emperor. The Queen cannot have children, and the Emperor has to choose a concubine in order to have heirs to the throne. Due to her virtue, Wei Zifu is chosen by the Empress Dowager, the grandmother of the Queen, to promise to look after the Queen after the Empress Dowager dies, as she is suitable for this position. The Queen, indeed, seems to behave rather childishly and not to be too much aware of the larger picture at the level of political strategies at court. She is interested in retaining the interest of the Emperor, as they had been childhood sweethearts and as she continues to have

feelings for him. However, she does not conform to the rules of the court, which ask of the Queen to allow the Emperor to have children by a concubine in case there is no other possibility. In addition, concubines have the role to ensure as many heirs as possible, and, especially, male heirs. The Queen is not willing to accept certain rules. Her mother supports her and both women try to harm Wei Zifu and to get rid of her through various means. The Queen mostly does not respect the Confucian value of Li (ritual/ propriety), as she makes known her feelings directly about Wei Zifu and her presence in the life of the Emperor. Li concerns rituals, etiquette, and proper behaviour in social interactions. We also witness a scene where the Queen fights verbally with the Emperor, expressing how she feels hurt due to the presence of Wei Zifu and ends up stabbing herself in the heart with a hair pin. The Emperor asks the servants to call a doctor and she is taken proper care of. Viewers understand that the Emperor still cares for the Queen, even if he had fallen in love with Wei Zifu. Both ladies should normally have their place at court and in the life of the Emperor. Li also means respect for tradition, elders, and social roles. The Queen behaves in a spoiled way towards her mother, telling her how she feels about Wei Zifu and the Emperor, and her mother tries everything possible to please her daughter. The role of Li is to maintain social order, and in not respecting this the Emperor gets angry at both the Queen and at her mother, replacing the Queen with Wei Zifu and sending the Queen to live in a palace at court away from him, and not being allowed to see him. After some years, as the Queen is sick and dying, Wei Zifu agrees to visit her and be next to her, while she also asks the Emperor to fulfil the Queen's wish to see the Emperor one last time. The Emperor refuses as the Queen and her mother had tried to kill Wei Zifu by poisoning her. Wei Zifu respects the value of Li together with the value of Ren in this episode. In the meantime, the emperor respects the value of Yi (righteousness/ justice) as he sends the queen away from him, doing what is right and acting with moral integrity. Wei Zifu also respects Yi, as she does what is right even at personal cost, when she allows the Emperor to take a concubine so that he can have a male heir, as she had only offered him girls and a new pregnancy would be too risky for her. The Emperor is reluctant, Wei Zifu feels lonely as the Emperor spends the night with the concubine, and in the meantime the concubine had been chosen in order to get rid of Wei Zifu. The emperor shows wisdom, the value of Zhi, as well as Xin, which is trustworthiness and integrity.

A powerful female figure in The Virtuous Queen of Han is Princess Pingyang, the sister of the Emperor. She is the one supporting Wei Zifu at court. Princess Pingyang is a powerful female figure acting based on her independence and own judgement. She supports Wei Zifu due to a combination of personal, political, and familial reasons, as she makes up a strategy to balance the power dynamics of the Han court. She wishes to support her brother the Emperor, and to dimmish the influence of the Chen family, which is the family of the current Queen. Wei Zifu starts as a maid and palace singer in the household of Princess Pingyang. She chooses Wei Zifu as a romantic interest for her brother due to her her gentleness, humility, and demeanor, which are qualities that ensure Princess Pingyang that she would not threaten the court’s internal balance. Once the current Queen grows out of favour, so would her family, which is composed of the powerful Dowager Queen and highly influential mother of the Queen, who struggles to gain the power on her and her daughter's side, based on their personal interest. With Wei Zifu's brother becoming a powerful military figure, with Wei Zifu becoming the Emperor's favourite and with her own support of her brother, the Princess believes they can outweigh the influence of the Chen clan.

Viewers cannot help noticing that both the Queen and Wei Zifu are thrown into a powerful series o power struggles and political strategies by other characters, willing to gain and maintain their power. Both the Queen and Wei Zifu are not so much aware of the power structures and cosnequences of their behaviour at court. Yet, while the Queen want the Emperor for herself and cannot control her behaviour in public, Wei Zifu is naturally virtuous and kind. Otherwise,

both care for the affection of the emperor, and one of them is not aware of the consequences of her wish to frame and harm Wei Zifu, while the other is not aware of the many dangers surrounding her at the palace and of the evil intentions of many characters.

By supporting Wei Zifu, the Princess is not disinterested. She wishes to secure and raise her own position at court and her own influence. Many times, Wei Zifu is saved by the intervention of the Princess when she is the victim of the Queen and her mother, yet the Princess does not do this out of kindness and empathy. She believes Wei Zifu is compatible with her personalities as she is submissive and as she is domineering and controlling. The influence of the Princess over mediating her brother's relationships is usual in Confucian societies. At the same time, Princess Pingyang is in love with Wei Zifu's brother, yet first he is married to Shen Jia, and only afterwards to the Princess. The Princess shows great independence of mind and autonomy from all social pressures as she marries a low-rank man who had been working in her household, just as his sister Wei Zifu.

The Empress Dowager has great power. First, she is one of the elders, and has great authority about palace matters. She exercises the de facto political power. She believes in moral order and class distinctions. She opposes Wei Zifu at first, since she believes that low class concubines should not become empresses. At the same time, she gradually accept her. The Empress Dowager symbolizes hierarchical order, and noble bloodlines, while Wei Zifu symbolizes merit, virtue, and earned status.

The Empress of China presents viewers with the ascent of a low class concubine, Wu Meiniang, to the status of Queen. In addition, Wu Meiniang changes throughout the series from a naive young woman to a woman very knowledgeable of the inner workings at court and of the human character. She has a good understanding of politics. At first she is a young, innocent, naive young woman willing to gain the love of Emperor Li Shimin. After his death, she is taken back to the palace by his youngest son, who had been in love with her since he was very young. Zhinou is peaceful is not much aware of politics. He is willing to have stability and peace, just like the Emperor in *The Virtuous Queen of Han*, while around him there are plenty of struggles for power. Wu Meiniang teaches him politics, as she has a stronger grasp of the subject, and ends up eventually leading the empire. She is one of the most powerful figures in Chinese history. Consort Wei is another powerful figure, as she is in charge of the harem of Emperor Li Shimin. She is one of teh main opponents of Wu Meiniang, as she manages to understand how things work at court.

We can see how powerful female characters make up their way throughout the web of personal and political interests at the imperial court, in various manners. There are independent women, such as Wu Meiniang and Princess Pingyang, as well as women who stand out due to their virtue and resilience, such as Wei Zifu.

3. FINDINGS

Powerful female figures are often associated with a rebellious, non-conformist attitude, such as Wu Meiniang and Princess Pingyang. Other women impress through their virtue, such as Wei Zifu, while still others are powerful due to their age and also very wise, such as the Empress Dowager in The Virtuous Queen of Han. Other women can be more cunning and devise various strategies, such as the mother of the Queen in *The Virtuous Queen of Han* and Consort Wei in *The Empress of China*.

4. DISCUSSION, CONCLUSION AND RECOMMENDATION

The power of female figures in the series *The Empress of China* and *The Virtuous Queen of Han* lies in the way in which they make an impression on the others, as they stand out due their personality traits. Wei Zifu stands out for her virtue, humility and kindness, Wu Meiniang for

her intelligence and adaptability, as well as gaining awareness of political strategies at court, Princess Pingyang for her independence of spirit and strength, as well as intelligence and strategic thinking, consort Wei for her manoeuvering of the other concubines, and the Dowager Queen as an example of elderly wisdom, social status, and authority. Powerfully spirited women have existed ever since ancient times, and ancient Chinese history is one proof.

5. REFERENCES

Baehr, A. R. (2013). Liberal feminism. Stanford encyclopedia of philosophy. DeGruyter,com.

Davies, B., & Gannon, S. (2005). Feminism/poststructuralism. Research methods in the social sciences, 318-325.

The Empress of China [TV series]. (2014–2015). China Central Television (CCTV). Directed by You Xiaogang; starring Fan Bingbing.

The Virtuous Queen of Han [TV series]. (2014). Dragon TV; produced by Meng Yao. Directed by blank (typically Zhou Zhiwen); starring Wang Luodan as Empress Wei.

Tu, W. M. (1998). Confucius and confucianism. Confucianism and the family, 3-36.

ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА КАЗАХСКИМ СТУДЕНТАМ: МЕТОДИКИ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Тукебаева Жаныл Аубакировна,

асс.профессор Международного инженерно-технологического университета, Казахстан

Аннотация. В данной статье рассматриваются основные трудности в изучении китайского языка для казахов, эффективные методики преподавания, роль культурного компонента в обучении, перспективы развития китайского языка в Казахстане.

Ключевые слова: русский и казахские языки, методика преподавания русского языка,

Введение. В условиях роста экономического и культурного сотрудничества между Казахстаном и Китаем изучение китайского языка приобретает особую значимость. Казахстанские студенты проявляют все больший интерес к китайскому языку, что связано с расширением деловых, образовательных и дипломатических связей. Однако преподавание китайского казахским студентам имеет свою специфику, обусловленную различиями в языковых системах, культурных традициях и методиках обучения.

1. Лингвистические сложности при изучении китайского языка для казахских студентов:

1.1. Фонетические различия.

Китайский язык является тоновым, что создает сложности для носителей казахского, где тон не играет смыслоразличительной роли.

- **Основные проблемы:**

- Различение четырех тонов (например, mā (мать), má (конопля), mǎ (лошадь), mà (ругать)).

- Произношение звуков, отсутствующих в казахском (например, "zh", "ch", "sh", "r").

Решение:

- Использование аудиоматериалов и тоновых упражнений.

- Визуализация тонов через графики и жесты.

1.2. Иероглифическая письменность:

Казахский язык использует кириллицу (с постепенным переходом на латиницу), тогда как китайский опирается на иероглифы.

Трудности:

- Запоминание большого количества иероглифов.

- Понимание ключей и структуры иероглифов.

- Различие между упрощенными (КНР) и традиционными (Тайвань) иероглифами.

Решение:

- Постепенное изучение базовых иероглифов (например, 人 (человек), 日 (солнце)).

- Использование мнемотехник и ассоциаций.

- Практика письма с помощью прописи.

1.3. Грамматические различия

- В китайском нет падежей, времен и спряжений глаголов, что может быть как плюсом, так и минусом для казахов.

- Порядок слов строгий (например, SVO – "Я люблю тебя" = 我爱你 (Wǒ ài nǐ)).

Решение:

- Упор на построение простых предложений.

- Сравнение с казахской грамматикой для лучшего понимания.

2. Эффективные методики преподавания

2.1. Коммуникативный подход

- Акцент на разговорную практику, а не только на заучивание иероглифов.

- Использование диалогов, ролевых игр, обсуждений.

2.2. Использование мультимедийных технологий

- Приложения (Duolingo, HelloChinese, Pleco).

- Просмотр китайских сериалов и мультфильмов с субтитрами.

- Подкасты и аудиокурсы для тренировки восприятия на слух.

2.3. Культурный компонент в обучении: Изучение китайской культуры через, Традиционные праздники (Китайский Новый год, Праздник середины осени), Основы китайской каллиграфии, Чайные церемонии и этикет.

Почему это важно?

Казахские студенты лучше усваивают язык, когда понимают культурный контекст.

3. Проблемы и пути их решения

| Сложность тонов | Регулярные фонетические упражнения, пение китайских песен |

| Запоминание иероглифов | Карточки, мнемотехники, приложения для изучения иероглифов |

| Нехватка разговорной практики | Языковые клубы, общение с носителями через Tandem/HelloTalk |

| Мотивация | Связь с карьерными перспективами (работа в Китае, бизнес) |

4. Перспективы изучения китайского в Казахстане

- Рост спроса из-за экономического сотрудничества (проект "Один пояс – один путь").

- Увеличение обменных программ между казахстанскими и китайскими вузами.

- Развитие билингвального образования (казахско-китайские школы).

Заключение. Преподавание китайского языка казахским студентам требует адаптированных методик, учитывающих лингвистические и культурные различия. При правильном подходе (комбинация коммуникативных, мультимедийных и культурных методов) казахстанские студенты могут успешно овладеть китайским и использовать его

в профессиональной сфере. Преподаватели должны делать акцент на разговорную практику, больше использовать игровые и интерактивные методы, включать культурные аспекты в программу, мотивировать студентов реальными примерами успешного применения языка.

Использованнная литература:

1. Благая, Антонина Валерьевна. Учебник китайского языка. Начальный курс / А.В. Благая ; ред. кит. текстов Чжан Цзюньсян. - М. : Цитадель-Трейд : Вече, 2006. - 544 с.

2. Дополнительные материалы к учебнику А.В. Благой "Китайский язык. Начальный курс" : практикум / [сост. А.В. Благая] ; Департамент образования г. Москвы, Гос. бюджет. образоват. учреждение высш. образования г. Москвы "Моск. гор. пед. унт"(ГБОУ ВО МГПУ), Ин-т иностр. яз., Каф. кит. яз. - М. : МГПУ, 2015. - 27 с.

3. Благая, Антонина Валерьевна. Практическая грамматика китайского языка: от ситуации к схеме / А.В. Благая ; ред. кит. текстов Цянь Чэньцзя. - М. : [МГПУ], 2018. - [88] с.

4. Упражнения для чтения по практическому курсу китайского языка : практикум / [сост. А.В. Благая] ; Департамент образования г. Москвы, Гос. автоном. образоват. учреждение высш. образования г. Москвы "Моск. гор. пед. ун-т"(ГАОУ ВО МГПУ), Ин-т иностр. яз., Каф. кит. яз. - М. : МГПУ, 2017. - 111 с.

5. Электронный ресурс: https://resources.mgpu.ru/showlibraryurl.php?docid=447920&foldername=fulltexts&filename=447920.pdf

6. Электронный ресурс: https://resources.mgpu.ru/showlibraryurl.php?docid=394132&foldername=fulltexts&filename=394132.pdf

DREAM DIARIES: HOW THEY OFFER INSIGHT

İrına-Ana DROBOT[1]

[1]Technical University of Civil Engineering Bucharest, Faculty of Engineering in Foreign Languages, Department of Foreign Languages and Communication, philology, education, ORCID number 0000-0002-2556-6233

Abstract

The purpose of this paper is to analyse dream journals from the perspective of psychoanalytic theories regarding the interpretation of dreams and creativity. If we examine various examples that have been published, we can find recorded dreams in the diaries of various authors and, in more rare cases, exclusive dream diaries. We can start from *The Red Book* by Carl Jung, where, in fact, we can find a mixture of dream diary and personal reflections. Franz Kafka includes in his works such as *The Diaries of Franz Kafka* vivid, surreal dreams which remind readers of his fiction. William S. Burroughs includes dream notes throughout his works, e.g. in *My Education: A Book of Dreams*. Examples of exclusive dream diaries are *The Book of Dreams* by Federico Fellini and *Insomniac Dreams* by Vladimir Nabokov. Such diaries give insight into the inner world, into wishes, fears, and various drives we may not even be aware of. Dreams can be considered, from a psychoanalytical perspective, a first step into a better exploration and understanding of someone's unconscious. Based on a psychological perspective, dreams can be a starting point to further elaborate on the material found in dreams and further explore what someone thinks.

Keywords: Fantasy, reality, psychoanalysis

1. INTRODUCTION

During various stages of our lives, we feel the need to keep a diary, where we can write our thoughts throughout the day, hold a travel account, write about our relationship or about a period of time in our lives, such as our highschool years or a summer we spend together with friends. We can also hold a diary regarding a moment in practicing our future profession and reflect on how we feel about it. In general, diary writing signals an interest for inner life, and an introspective personality or period in our lives. The first introspective period in general in our lives is our teenage years, where it is customary for most of us to have a diary and a need for privacy. Dreams belong to our inner world, just as much as our reflections and our feelings do. Some of us may become interested in recording our dreams in our diary for various purposes: to use them for inspiration for our creative works, such as story writing, or to be able to further on explore our dream world, through various techniques, such as lucid dreaming or dream interpretation. Lucid dreaming involves being aware that we are dreaming, which in turn leads us to be able to further explore our dream world and to become braver during our actions in our dream world. Once we become aware it is a dream, we become more open to experimenting since we know we cannot get hurt, and also that we do not risk any consequences of being judged by other people. A deeper approach to dreams is the one regarding their interpretation, which can be done according to various methods, such as those related to folk beliefs or to psychoanalytic methods, such as those belonging to Freud and Jung, or to psychological interpretation.

1.1. Theoretical Framework

Dreams can be commonly defined in association with the Rapid Eye Movement (REM), the most common stage where dreams occur, and during with there is heightened brain activity which allows for vivid dreaming. This is the neorobiological perspective, which claims that the patterns of activity in the brain while dreaming are similar to those belonging to our waking state (Hobson & McCarley, 1977). The Freudian psychoanalytical perspective claims that dreams include two levels: a manifest content, which is the literal contents of the dreams, as we recall them when we wake up, and a latent content, which refers to the unconscious content, which is visible once we interpret our dreams. According to the cognitive and information-processing perspective (Foulkes, 2014), dreams can be understood to be part of the brain's information-processing and memory-consolidation systems. A contemoorary definition of the dreams is as follows: "Dreaming is a mental state, an altered form of consciousness, in which remembered images and fantasies are temporarily confused with reality" (Revonsuo, 2000).

2. METHOD

How do some published diaries record dreams and with what purpose?

We can look at examples such as *The Red Book* by Carl Jung, *The Diaries of Franz Kafka*, *My Education: A Book of Dreams* by William S. Burroughs, *The Book of Dreams* by Federico Fellini, and *Insomniac Dreams by Vladimir Nabokov*. Once we look briefly at these examples, we can notice that there are recorded dreams scattered through personal diaries or exclusive dream diaries. Thus, dreams can be treated separately, for their own sake, or simply as part of the author's introspective process.

As we notice how quite a large number of published authors, as well as individual persons can be preoccupied by dreams at least at some point in their lives, for instance once they discover various grids of interpreting them and once they believe they can learn more about themselves, we realize that dreams are an important part of who we are. If we consider that for someone sleeping for eight hours, the average REM period is 2 hours, then we spend approximately six years of dreaming over the course of an average lifespan. As Freud (1900) had claimed, dreams are the "royal road to a knowledge of the unconscious activities of the mind."

We do keep diaries, after all, once we wish to understand ourselves better and once we need to confess various states of mind and reflections, about which we may not be able to be completely honest to someone else. Keeping a diary is, in this sense, an exercise of honesty with ourselves. From the point of view of psychoanalysis, we can create a parallel between keeping a diary and making free associations in psychotherapy sessions or for self-analysis, as a diary becomes a space where we can express ourselves freely, without any censorship, just as psychoanalysis recommends in the case of free associations. Psychoanalysis also works with free associations in the case of dream interpretation. Each and every element of the dream receives free associations from the dreamer, which are about what comes to the dreamer's mind in relation to the respective elements. From these associations, we reach the level of the latent content of the dream, which makes us aware of issues we have not been aware about ourselves, such as violent wishes, or erotic wishes, various fears and anxieties.

In *The Red Book (Liber Novus)*, Carl Jung has an approach derived from Freud's, namely as a way to the unconscious. However, Jung presents dreams as guiding us towards the process of personal transformation, or individuation, not as containing repressed wishes, as Freud viewed them. In the Red Book, Jung presents dreams as starting points for his inner dialogues, as well as visionary experiences and further use of active imagination. For Jung (2012), just as for Freud, the dream tells us a lot about our inner world: "The dream is a little hidden door in the innermost and most secret recesses of the soul…" Jung presents in his book in a practical way

mythological scenes and encounters with archetypes such as the Wise Old Man, the Shadow, and Anima, as well as symbolic journeys, which are part of the collective unconscious.

The Diaries of Franz Kafka present various recorded dreams. What is worth mentioning is that his dreams were not clearly separated from his waking life. Dreams appear to be very vivid, deep experiences, with surreal and symbolic tones. Sometimes they can be frightening as well. His psychological conflicts, together with his creative imagination, are both present in the dreams in his diaries. However, Kafka's diaries are not exclusive dream diaries. This makes the ambiguity of the border between dreams and reality even stronger. One example of dream is the following, from his Diaries (2024) from November 6, 1910: "I was lying in my bed, afraid of what the day would bring... In my dream I had committed a crime but didn't know what it was." Here Kafka presents a terrifying scene, which makes readers recall his works such as The Trial and The Metamorphosis, where fear, guilt, being judged and trapped are well-known feelings. Another dream is the one from his Diaries, dated March 2, 1911: "Last night I dreamt I was locked inside a huge building. I ran through endless corridors. No one would answer my questions. I kept repeating, 'There must be a way out,' but the walls kept closing in." The motifs of labyrinths, trails, authorities that cannot be contacted echo themes from his fiction for knowledgeable readers. The labyrinths echoes the bureaucratic absurdist world in his fiction. Readers feel they have access to the source of inspiration of Kafka's fiction.

My Education: A Book of Dreams by William S. Burroughs presents us with fragmented and vivid dreams leading to sometimes hallucinatory experiences which erase the boundaries between reality, memory, and imagination. The dream life of Burroughs is presented as both autobiography and literary experiment rooted in surrealism. The book is structure like a dream, meaning not in a plot-driven or chronological way, but in a disjointed and associative manner. Burroughs (2012) mentions that there is an entirely different world and reality with which he comes into contact through his dreams, e.g. "In dreams I am always caught in rooms I never saw before," and "Dreams… no control, just drift and jostle. Dreams of police, dreams of junk, dreams of places I've never been." Otherwise, familiar persons, such as friends, enemies, former lovers, appear distorted in his dreams, as well as in surreal settings. There are recurring themes in his dreams, such as control systems, drug experiences, alienation, sexuality, language, and death. Burroughs also see the dream as a psychedelic and visionary experience. As an approach to dreams, Burroughs believes that they are forms of education, based on their transmitting messages about deep layers of self, warning, and reflections about current preoccupations of the dreamer.

The Book of Dreams by Federico Fellini shows the Italian filmmaker's chronicle of his dream life, from the 1960s to the 1990s, which reflects his creative process and also his deep engagement with the contents of the unconscious. The dreams are not only described, but also presented as illustration, ranging from grotesque to humorous. Some of the are erotic and colourful. Sketches, watercolours, and handwritten notes are combined in his dream diary and help readers access his dream world, with its visual and emotional shades of meaning. Surrealism is present in his dream diary. His dreams include recurring figures such as priests, women, circus performers, as well as alter egos. Recording his dreams came as a result of his being encouraged by his Jungian psychoanalyst, Ernesto Balducci. Fellini thus started this dream journal as a means of self-analysis, since it included archetypal imagery and transcendent symbols. Dream imagery visibly has similarities with cinematic imagery, as Fellini (Fellini et al, 2020) reflects as follows: "I wanted to understand what the dreams meant, but maybe they weren't meant to be understood—only watched, like films." For Fellini, the dream journal is used mostly as an artistic practice.

Insomniac Dreams by Vladimir Nabokov shows us dreams presented not only as poetic or psychological events, but also as part of a scientific and metaphysical experiment. Nabokov wanted to test, Dunne's (2022) theory of precognitive dreams, a theory which held that dreams could show us glimpses of future experiences. The experiment lasted from October 1964 to January 1965. Nabokov also encounters surreal dreams, next to the everyday life ones. As an example, Nabokov (Kuzmanovich, 2017) present the following dream from October 16, 1964: "I am in a train with many open compartments... A man with a brown suitcase appears." The following day, Nabokov notes that there is a train in a film trailer and that there is someone in the street with a brown bag. These images may have been predicted by the dream. Nabokov considers that dreams are temporal puzzles, as well as keys keys to understanding the structure of time and consciousness. For Nabokov, dreams are are epistemological tools, used in a structured, almost scientific way to interrogate the nature of time, memory, and perception.

All the dreams in the selected diaries for analysis in this paper have shown various sides of understanding dreams and the roles they can play in our lives: as interesting pieces of fiction, as means of self-analysis, as illustrations of psychoanalytic or other theories, such as the one set forth by Dunne. Dreams can be interesting in themselves, due to their manifest content, but also as they are further on interpreted. Do they tell the future? Do they offer insight into our unconscious? Do they help us enrich our creativity? All of these are possible functions of the dreams, and one function does not cancel another. It depends how we, the dreamers, view our dreams and relate to them.

3. FINDINGS

How do the examined writings view dreams? *The Red Book* by Carl Jung sees dreams as indicative of the individuation process, and as carriers of archetypal symbolism. They signal personal transformation. *The Diaries of Franz Kafka* show dreams as reflecting the surreal atmosphere of his fiction, together with its alienation and existential anxieties. Burroughs, in his book *My Education: A Book of Dreams*, views dreams as blurring the boundaries between fantasy and reality, and as hallucinatory, fragmented experiences. *The Book of Dreams* by Federico Fellini shows dreams as combining unconscious contents with artistic expression. *Insomniac Dreams* by Vladimir Nabokov shows dreams as precognitive phenomena, as well as epistemological puzzles. Dreams fulfill, therefore, many purposes, and it depends on our imagination and our preferences how we use them.

4. DISCUSSION, CONCLUSION AND RECOMMENDATION

The selected books about dreams have shown a varied preoccupation with dreams and various used for them. Combined with diary writing, dream analysis and even simple dream recording always carry out a reflection of an honest dialogue with ourselves. When we record our dreams, we already have some preconceived notions regarding means of interpreting and using them, as we can see in the case of each and every writing containing dreams examined in this paper. Dreams reflect the contents of our inner world, with recurring motifs, which do say a lot about our personal concerns.

5. REFERENCES

Burroughs, W. S. (2012). My education: A book of dreams. Penguin UK.

Dunne, J. W. (2022). An experiment with time. DigiCat.

Fellini, F., Tofetti, S., Laudadio, F., & Farinelli, G. L. (2020). Federico Fellini: The Book of Dreams. Segrate, Italy: Rizzoli.

Foulkes, D. (2014). Dreaming: A cognitive-psychological analysis. Routledge.

Freud, S. (1900). The interpretation of Dreams Sigmund Freud. http://94.200.75.214/DL/The_Interpretation_Of_Dreams.pdf

Hobson, J. A., & McCarley, R. W. (1977). The brain as a dream state generator: an activation-synthesis hypothesis of the dream process. The American journal of psychiatry, 134(12), 1335-1348.

Jung, C. G. (2012). The red book: A reader's edition. WW Norton & Company.

Kafka, F. (2024). The Diaries of Franz Kafka. Random House.

Kuzmanovich, Z. (2017). Insomniac Dreams: Experiments with Time by Vladimir Nabokov ed. by Gennady Barabtarlo. Nabokov Studies, 15(1).

Revonsuo, A. (2000). The reinterpretation of dreams: An evolutionary hypothesis of the function of dreaming. Behavioral and brain sciences, 23(6), 877-901.

SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW: INNOVATIONS OF INTERACTIVE E-LKPD BASED ON CONTEXTUAL TEACHING AND LEARNING (CTL) FOR DEVELOPING STUDENTS' CRITICAL THINKING SKILLS AND INDEPENDENCE IN MATHEMATICS LEARNING

Djiana Nurpratiwi[1*], Nafida Hetty Marhaeni[2]

[1]Mathematics Educations Study Program, [2] Faculty of Theacher Training and Education,Universitas Mercu Buana Yogyakarya, Indonesia

Abstract:

This study aims to systematically examine and analyze various studies on the development of interactive E-LKPD based on Contextual Teaching and Learning (CTL). The primary focus of this research is to enhance students' critical thinking skills and learning independence in mathematics. The background of this research arises from the low critical thinking skills and learning independence of students, especially at the junior high school level, which is caused by a lack of innovation in interactive and contextual learning media. The method used is the Systematic Literature Review (SLR) by analyzing 15 relevant scientific articles published in the last five years. The results of the review indicate that CTL-based E-LKPD can improve critical thinking skills and encourage students' learning independence, not only in mathematics but also in non-mathematics fields. This media is also considered valid, practical, and engaging, making it a good alternative for learning media. These findings emphasize the importance of innovative contextual learning media in addressing educational challenges in the digital era.

Keywords: Systematic Literature Review, interactive E-LKPD, Contextual Teaching and Learning, critical thinking, learning independence.

SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW: DEVELOPMENT OF AUGMENTED REALITY-BASED E-LKPD TO IMPROVE STUDENTS' CREATIVE THINKING SKILLS AND LEARNING INTEREST IN MATHEMATICS

Thoyibah[1*], Nafida Hetty Marhaeni[2]

[1,2] Mathematics Education Study Program, Faculty of Teacher Training and Education
Universitas Mercu Buana Yogyakarta, Indonesia

Abstrak

This research is a Systematic Literature Review (SLR) study that aims to identify and analyze the development of Augmented Reality (AR)-based electronic Student Worksheets (e-LKPD) in enhancing students' creative thinking skills and interest in learning mathematics. The SLR method was employed to compile a synthesis of 15 peer-reviewed scientific articles published between 2018 and 2025. The articles were obtained through systematic searches using tailored keywords on academic databases such as Google Scholar and Semantic Scholar. The findings from the review indicate that AR-based e-LKPD has a significant positive impact on improving both students' creative thinking and their motivation to learn mathematics. AR technology has been shown to effectively deliver learning content in a more visual, interactive, and contextual format, which enhances students' active participation in the learning process. Through 3D visualization and immersive, realworld-like learning experiences, students become more interested and engaged, and are motivated to explore mathematical concepts independently. These findings suggest that AR-based interactive learning media can serve as an innovative solution to meet the demands of 21st-century education, particularly in STEM-related fields. This study provides a strong theoretical foundation for educators, instructional designers, and media developers in integrating AR into mathematics education. It underscores the importance of combining pedagogy and technology to create engaging, meaningful, and student-centered learning experiences that foster creativity and deeper understanding.

Keywords: SLR, Augmented Reality, Student Worksheet

SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW: ANALYSIS OF MATHEMATICS PROBLEMS ON INTEGER MATERIAL REVIEWED FROM STUDENTS' CREATIVE THINKING ABILITES

Riska Natasi Br Ginting[1*],Naela Faza Fariha[2]

[1,2)]Mathematics Education, Faculty of Teacher Training and Education

Mercu Buana University Yogyakarta

ABSTRACT

This study aims to evaluate students' creative thinking abilities in solving mathematical problems related to the topic of integers using the Systematic Literature Review (SLR) method. The SLR involved critically analyzing 15 relevant scientific articles published in the last five years.

The findings reveal that students' overall creative thinking ability remains at a low level, particularly in the indicators of originality and elaboration. Most students are only able to demonstrate fluency in generating answers, but they struggle to produce unique solutions or elaborate ideas in depth. Several factors contribute to this condition. First, most math problems used in schools are closed-ended, emphasizing one correct answer and failing to encourage idea exploration. Second, teaching approaches still tend to be procedure-oriented, training students to memorize steps rather than understand underlying concepts. Third, internal student factors such as low academic confidence and limited problem-solving skills also hinder the development of creative thinking. This study suggests the importance of designing open-ended, contextual, and challenging problems to stimulate all aspects of creative thinking, including fluency, flexibility, elaboration, and originality. Furthermore, teachers are encouraged to adopt more explorative and student-centered approaches in the classroom to foster a culture of creative thinking from an early stage of learning.

Keywords: creative thinking, integers, open-ended problems, systematic literature review, mathematics education

SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW: E-COMIC DEVELOPMENT WITH REALISTIC MATHHEMATICS EDUCATION (RME) TO IMPROVE STUDENTS' MATHEMATICAL COMMUNICATION ABILITES

Istiana[1*], Nuryadi[2]

[1,2] Mathematics Education Study Program, Faculty of Teacher Training and Education

Universitas Mercu Buana Yogyakarta, Indonesia

Abstrak

This study aims to systematically examine the development of e-comic learning media based on Realistic Mathematics Education (RME) to improve students' mathematical communication skills. The method used is a Systematic Literature Review (TLS) by analyzing 17 relevant academic journals published in the last ten years. The literature is divided into four main categories, namely: e-comic development focused on RME, the overall RME approach, students' mathematical communication skills, and the combination of e-comic, RME, and mathematical communication. The results of the study indicate that e- comic media has a high level of validity, practicality, and effectiveness in mathematics learning, while the RME approach has been shown to connect mathematical concepts with the context of everyday life. The combination of the two can deepen students' understanding and skills in communicating mathematical ideas both orally and in writing. This study suggests that there should be further development of e-comic media based on RME as an effective contextual learning innovation in improving students' mathematical communication skills.

Keywords: E-comic, RME approach, Mathematical communication

SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW: THE EFFECT OF THE TEAMS GAMES TOURNAMENT (TGT) TYPE COOPERATIVE MODEL ON STUDENTS' MATHEMATICAL COMMUNICATION ABILITIES AND LEARNING INDEPENDENCE

Anisa Rofiah[1*], Nuryadi[2]

[1,2)] Mathematics Education Study Program, Faculty of Teacher Training and Education, Universitas Mercu Buana Yogyakarta, Indonesia

Abstract:

This study aims to systematically examine the effect of the Teams Games Tournament (TGT) cooperative learning model on students' mathematical communication skills and learning independence. The method used is the Systematic Literature Review (SLR) with reference to the Kitchenham approach, including the stages of formulating research questions, searching for literature through academic databases (Google Scholar, Garuda, ScienceDirect, ResearchGate), and data analysis and synthesis. The selection was carried out on articles published in 2013–2025 with a focus on the TGT model in the context of mathematics learning and mathematical communication variables and learning independence. From the 15 selected articles, it was found that the TGT model consistently had a positive impact on students' mathematical communication skills. Through collaboration in teams and fun competitive activities, TGT encourages students to actively discuss, convey ideas verbally and in writing, and improve their mastery of mathematical representation. In addition, TGT also plays a role in fostering learning independence by increasing individual responsibility in completing tasks and taking learning initiatives. However, several studies have shown that the relationship between TGT and learning independence is contextual and influenced by internal student factors and learning design. The results of this SLR conclude that TGT is an effective learning strategy that is able to improve two essential competencies of the 21st century, namely mathematical communication and learning independence. Therefore, the implementation of this model is highly recommended as an innovative approach in mathematics learning.

Keywords*: Team Games Tournament, mathematical communication, learning independence, cooperative learning, Systematic Literature Review.*

SYSTEMATICS LITRATURE REVIEW: DEVELOPMENT OF ISPRING-ASSISTED MATHEMATICS LEARNING MEDIA TO DEVELOP STUDENTS' NUMERACY AND DIGITAL LITERACY SKILLS

Serli Zuniawati[1*], Nafida Hetty Marhaeni[2]

[1,2]Mathematics Education Study Program, Faculty of Teacher Training and Education
Universitas Mercu Buana Yogyakarta, Indonesia

Abstract

Numeracy literacy and digital literacy are two essential competencies that need to be developed in mathematics learning in the digital era. However, field evidence shows that both skills remain relatively low among Indonesian students. While various studies have explored the development of digital learning media to enhance one of these two aspects, there is still a limited number of studies that specifically integrate both into a single learning medium supported by interactive platforms such as iSpring. This study aims to review previous research findings through the Systematic Literature Review (SLR) method on the development of iSpring-assisted mathematics learning media in improving students' numeracy and digital literacy skills. Data were collected from 24 selected relevant articles published between 2018 and 2024. Considering the limited findings that directly address the use of iSpring in this context, the study seeks to identify the extent to which iSpring- based learning media is valid and effective in supporting the enhancement of numeracy and digital literacy.

Keywords: Learning Media, iSpring, Numeracy Literacy, Digital Literacy

SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW: IMPLEMENTATION OF INQUIRY-BASED LEARNING MODEL ON STUDENTS' MATHEMATICAL COMMUNICATION ABILITY AND STUDENTS' MATHEMATICAL ANXIETY

Sabrina Aulia Terina[1*], Nuryadi[2]

[1)]Mathematics Education, Faculty of Teacher Training and Education, Mercu Buana University Yogyakarta,Indonesia

Abstract:

This study aims to systematically examine the influence of the Inquiry-Based Learning (IBL) model on students' mathematical communication skills and mathematics learning anxiety. The background of this study arises from the problem of low mathematical communication skills and high anxiety felt by students in mathematics learning at various levels of education.

In this study, the Systematic Literature Review (SLR) method was used to analyze 15 selected scientific articles published in the last ten years, taken from various trusted databases such as Google Scholar, Garuda, and ScienceDirect. The results of the study showed that the implementation of the IBL model generally had a positive impact on improving students' mathematical communication skills through exploratory, collaborative, and reflective activities. In addition, IBL has also proven effective in reducing students' anxiety levels towards mathematics learning, especially through the guided inquiry approach that creates an active and enjoyable learning atmosphere.

However, the effectiveness of IBL implementation is greatly influenced by teacher readiness, student characteristics, and the learning context itself. These findings provide strategic recommendations for educators and curriculum developers to adopt a more holistic and contextual learning model, in order to support the strengthening of students' cognitive and affective aspects in a balanced manner.

Keywords: Inquiry-Based Learning, mathematical communication, learning anxiety, SLR, mathematics learning

SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW: IMPLEMENTATION OF SAVI LEARNING MODEL (SOMATIC, AUDITORY, VISUAL, AND INTELLECTUAL) TO IMPROVE STUDENTS' ABILITY TO UNDERSTAND CONCEPTS AND ACTIVELY LEARN MATHEMATICS

Alfi Fatmawati[1*], Nuryadi[2]

[1,2]Mathematics Education Study Program, Faculty of Teacher Training and Education
Universitas Mercu Buana Yogyakarta, Indonesia

Abstract:

Conceptual understanding and active participation are two essential elements in establishing a high-quality mathematics learning process. Unfortunately, conventional teaching methods that do not accommodate diverse learning styles often hinder the achievement of both aspects. As a result, many students struggle to grasp abstract mathematical concepts and remain passive during lessons. This study aims to evaluate the effectiveness of the SAVI (Somatic, Auditory, Visual, and Intellectual) learning model through a Systematic Literature Review (SLR) approach in enhancing students' conceptual understanding and engagement. Analysis of fifteen scientific articles reveals that the implementation of the SAVI model consistently produces positive outcomes in achieving learning objectives, both in the cognitive and affective domains. This model has been proven to accommodate various student learning styles, improve classroom interaction, and deepen students' meaningful understanding of mathematical concepts. In addition, the SAVI model encourages active student participation, supports differentiated instruction, and creates a more dynamic learning environment. Therefore, the SAVI learning model is recommended as an alternative and innovative strategy for designing more effective and relevant mathematics instruction.

Keywords: SAVI learning model, conceptual understanding, active learning, mathematics.

A SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW : IMPLEMENTATION OF THE PROBLEM BASED LEARNING MODEL TO DEVELOP CRITICAL THINKING SKILLS AND STUDENT INTEREST IN MATHEMATICS LEARNING

Desima Nur Safitri[1*], Nuryadi[2]

[1,2] Mathematics Education Study Program, Faculty of Teacher Training and Education
Universitas Mercu Buana Yogyakarta, Indonesia

Abstract:

This research examines the implementation of the Problem Based Learning (PBL) model aimed at enhancing students' critical thinking skills and interest in mathematics learning. Problem Based Learning is a method that focuses on collaborative and active problem-solving, encouraging students to be more engaged and responsible for their own learning. The method used in this study is the Systematic Literature Review (SLR), which includes an assessment of 21 relevant articles from 2018 to 2025. The results show that PBL has a positive impact on critical thinking skills and learning interest, with a high N-gain increase across multiple studies. Students who apply problem-based learning (PBL) demonstrate better performance and deeper conceptual understanding compared to those who follow conventional learning methods. The use of additional media such as Question Cards, interactive tools, and digital platforms enhances the effectiveness and engagement of PBL in the classroom. Overall, PBL supports higher-order thinking skills, student-centered learning, and positive learning attitudes. PBL is highly recommended for implementation at various educational levels and settings.

Keywords: Problem Based Learning, Critical Thinking, Learning Interest, Mathematics, Systematic Literature Review

THE EMERGENCE OF CARBAPENEMASE GENOTYPE BLA 23 AMONG CARBAPENEM-RESISTANT ENTEROBACTERIAL ISOLATES IN PATIENTS WITH SURGICAL SITE INFECTION: STUDY FROM AN ALGERIAN HOSPITAL (CHU SIDI BELABES; ALGERIA)

FEKHAR NASSIMA [*1,2,3], **Bousmaha leila** [1,2], **MAROUKI ahmed**[1,2] **,Belaguid soumia** [2,3], **Benmouloud khadra** [2,3], **ABDALAOUI fatiha**[1,2] **, ADLA khawla nihad**[1,2] **Bénali Beghdadli** [2]

[1]I Biology Department -Faculty of Natural and Life sciences Environment and Health

[2]I Laboratory-Faculty of medicine Univerity of Sidi Bel Abbès-Algeria.

[3]I Department of biology, Faculty of Nature and Life Sciences, Tahri Mohamed University, Bechar Algeria.

Carbapenase-resistant enterobacteria (BLA) has spread worldwide and become a threat to public health. Worldwide and has become highly endemic in many geographic areas. This pathogen causes morbidity and mortality in hospitals. The objective of this study was to determine the prevalence of BLA23 gene and to determine its antibiotic resistance profile. A questionnaire was completed by the patients concerned indicating age, sex, type of intervention, stay service, occurrence of infection post surgery. 50 isolates from routine microbiological samples were collected at the Hassani Mohammed hospital between January and June 2024. Isolates were identified by conventional methods. The antibiotic sensitivity of isolates was achieved using the disk diffusion method according to CA-SFM standards, 09 antibiotics were used to determine the susceptibility to carbapenems.

Results show that 65% of the strains were multiresistant; 90% resistant to cefoxitine, cefazolin, and imipenem; 80% to amoxicillin/clavulanic acid, 70% resistant to gentamycin , 65% to 30% with amikacin and Trimetoprima sulfametoxazole and 20% with azithromycin .

In addition, the bla23 gene was also amplified; PCR-bla23 allowed amplification of the BLA23 gene from a fragment of a specific 813 pb band corresponding to the gene. 70% isolates are positive

The high prevalence of carbapenemases and/or their coding genes among multiresistant enterobacteriae in Algeria is alarming, The Bla genotype of carbapenemase is emerging in health care facilities, This could be the cause of the current increase in carbapenemase-producing enterobacteria.

Keywords: resistance , carbapenems , enterobacteria , BLA23 gene , infection.

"IMPLANT SURVIVAL RATE AND PROSTHETIC OUTCOMES OF FULL-ARCH FIXED RESTORATIONS IN EDENTULOUS MAXILLAE: A COHORT STUDY"

Andrea Morgante[1], Nicholas Prosperi[1], Andrea Luzi[1], Lorenzo Adamo[1], Marta Cianfriglia [1], Elisa Maccari[1], Alessandro Auletta [1], Chiara Bramucci[1], Rosemary Abbagnale [1], Dario Di Nardo [1], Luca Testarelli[1], Rodolfo Reda[1].

[1]Department of Oral and Maxillo Facial Sciences, University of Rome La Sapienza, 00161 Rome, Italy.

Abstract:

Background: Full-arch implant-supported fixed dental prostheses, which the patient must carefully manage in home oral hygiene procedures, is the fixed alternative to a mucosal/implant -supported prosthesis. Clinically, the execution of this rehabilitation requires six implants for the upper jaw. The aim of the present study is to verify the survival-rate of implants for implant fixed prostheses in the edentulous upper jaw.

Materials and Methods: This retrospective study was carried out on patients who received an upper full arch fixed prostheses on six implants for rehabilitation. A total of 36 patients (232 implants) were included and evaluated from a clinical and radiographical point of view. The follow-up period in which the data were collected on the upper full-arch is between 60 and 84 months.

Results: The total implant survival rate is 93.1%, a value which is like previous studies already published on the topic. Considering the use of temporary cement for the stabilization, 3 de-cementations occurred in these 48-72 months of observation. Compared to implant-supported prostheses, the incidence of fracture of veneers or teeth is considerably higher, considering the extent of the forces that are not attenuated by the prosthetic material due to the presence of the metal framework.

Conclusions: Considering the overall results of the study, the loss of implants after loading is in any case lower than the percentage obtained by the same authors using the same implants, but with a removable prosthetic device. Most of these full-arch achieves good clinical results in this study at 84 months.

HOW IMPORTANT IS TO YOU TO CHOOSE THE TREATMENT FOR SEBORRHEIC DERMATITIS

Major Gheorghe GIURGIU[1], Prof dr Manole COJOCARU[2,3]

[1]Deniplant-Aide Sante Medical Center, Biomedicine, Bucharest, Romania

https://orcid.org/0000-0002-5449-2712

[2]Academy of Romanian Scientists

[3]Titu Maiorescu University, Faculty of Medicine, Bucharest, Romania

https://orcid.org/0000-0002-7192-7490

Background A growing body of evidence highlights that intestinal dysbiosis is associated with the development of seborrheic dermatitis. The gut-skin axis is the novel concept of the interaction between skin diseases and microbiome through inflammatory mediators, metabolites and the intestinal barrier. The gut microbiome affects skin homeostasis through its influence on the signaling pathways that coordinate inflammation.

The objective of this study was to synthesize current data on the Deniplant nutraceuticals of the gut microbiome in patients with seborrheic dermatitis.

Materials and methods All studies confirmed the association of seborrheic dermatitis and gut microbiota dysbiosis. We describe the recent advances regarding the interplay between gut microbiota and the skin. Thus, the microbiome can be considered an effective therapeutical target for treating this disorder.

Results This presentation provides a detailed and comprehensive systematic study regarding gut microbiome in patients with seborrheic dermatitis. These results are supported by clinical observations based on a case serie showing improvement in seborrheic dermatitis lesions after Deniplant nutraceuticals. It is still not clear whether seborrheic dermatitis is an effect or a cause of the observed disbalance between beneficial and pathogenic microbes. In this context, the study provides very interesting results, showing significantly greater changes in the gut microbiome of patients with seborrheic dermatitis treated Deniplant nutraceuticals.

Conclusion There is a significant association between alterations in gut microbial composition and seborrheic dermatitis. Intestinal dysbiosis is a state of imbalanced gut microbiome that eventually has a negative impact on skin function and integrity. Deniplant nutraceuticals is a potential therapeutic strategy in patients with seborrheic dermatitis.

Keywords: dysbiosis, microbiome, seborrheic dermatitis, gut-skin axis, gut barrier, Deniplant nutraceuticals

EXTENDED RAKOCEVIC'S PROPERTY

HASSAN ZARIOUH[1], MUSTAPHA SARIH[2],MOHAMED BENDAOUD[3]

[1]Department of Mathematics (CRMEF-Oujda), Oujda 60000, Morocco.

[2]Department of Mathematics, Science faculty, Moulay Ismail University, Meknès, Morocco.

[3]Department of Mathematics, Moulay Ismail University, Meknès, Morocco.

ABSTR ACT:

The purpose of this paper is to introduce and study new extension of Rakocevic's property (*w*) and property (*b*) introduced by Berkani–Zariouh in [1], in connection with other Weyl type theorems and recent properties. We

REFERENCES:

[1] M. Berkani, H. Zariouh, *Extended Weyl type theorems*, Math. Bohemica 134 (2009) 369–378

[2] V. Rakocevic's, *On a class of operators*, Mat. Vesnik 37 (1985) 423–426.

STUDY OF SERUM KALLISTATIN IN LIVER CIRRHOSIS

[1]Sophia Wahengbam [2] Davina Hijam

[1]Post Graduate Trainee, Department of Biochemistry, Regional Institute of Medical Sciences, Imphal, 0009-0000-6952-4388

[2]Associate Professor, Department of Biochemistry, Regional Institute of Medical Sciences, Imphal, 0000-0002-1261-2800

ABSTRACT

Liver cirrhosis represent the final common pathological outcome for the majority of chronic liver diseases. Most patients with cirrhosis die from one or more clinical complications including ascites, hepatic encephalopathy and variceal hemorrhage. The disease evolves from an asymptomatic phase (compensated cirrhosis) to a symptomatic phase(decompensated cirrhosis.

Serum Kallistatin is a protein of the serpin superfamily of serine protease inhibitors; its first described function was the inhibition of kallikrein. It is predominantly produced and secreted by the liver. Low concentrations are also secreted by the kidneys, pancreas, heart, arteries, veins, atheroma, blood cells, and bodily fluids. It is an anti- angiogenic, anti-inflammatory, anti-oxidant, vasodilator, and anti- tumor growth protein. Also, collagen fraction volume, type 1 and 2 collagen expression, and deposition are all decreased by kallistatin. Additionally, it prevents the expression of collagen and fibronectin by altering the expression of growth factor beta1 in cultured mesangial cells and reducing the production of reactive oxygen species caused by angiotensin ll. Furthermore, due to its ability to block VEGF and bFGF-induced endothelial cell proliferation, migration, and adhesion, kallistatin contributes to the control of tumor growth and angiogenesis. As it a negative acute-phase protein, its blood level decreases with a decline in liver function. Thus, serum kallistatin levels can be a potential biomarker for liver fibrosis in cirrhosis.

Keywords: Kallistatin, liver fibrosis, cirrhosis

ALUTHGE TRANSFORMS AND THE CONVEX HULL OF THE EIGENVALUES OF A MATRIX

HASSAN ZARIOUH[1] ,ADIL ZEROUALI AMRI[2]

[1]Department of Mathematics (CRMEFO), and laboratory (L.A.N.O), Faculty of Science, Mohammed I University, Oujda 60000, Morocco.

[2]Directeur du Centre Régional des Métiers de l'Education et de la Formation de l'Oriental (CRMEFO), Oujda 60000, Morocco.

ABSTR ACT:

The Aluthge transform of a matrix is observed from the standpoint of smoothing process toward normality. We prove that every limiting point (matrix) of iterated Aluthge transforms is a normal matrix, and consequently the intersection of the numerical ranges of all iterated Aluthge transforms coincides with the convex hull of the eigenvalues of T. We prove further that the numerical range of T coincides with the convex hull of its eigenvalues if and only if T and $\Delta(T)$ have the same numerical range.

REFERENCES:

1. C. Apostol, C. Foias and D. Voiculescu,*Some results on non-quasitriangular operators*, II Rev. Roum. Math. Pures et Appl.**20** (1975), 159–181.

2. A. Aluthge,*On p-hyponormal operators for 0<p<1*, Integral Equations Operator Theory**13** (1990), 307–315.

EXPERENTAL ANALYSIS ON THE EFFECT OF CBR RESULTS FOR FLY ASH PURIFIED CLAYEY SOIL MATERIALS

Subhashish Dey

Department of Civil Engineering, Gudlavalleru Engineering College, Andhra Pradesh, India

Abstract

Clayey soil having low shear strength and high compressibility cannot be used for sub grade as it's CBR value will not be in permissible standard. So it's needed to be modified when required to use for sub grade under pavements. To modify, stabilization or ground modification technique is required. In this regard we are making an attempt to modify the properties feasible to be used as sub grade material. Here we are using Fly ash as admixture to stabilize and improve the properties. Many attempts were made using fly ash, here we are attempting an study of fly ash stabilization under curing period as the fly ash is being used as an substitute of cement in concrete which gains strength with curing.
Keywords: *Wind force, Base shear, Story drifts, Displacement, Time period and Soil structure interaction*

A COMPARTMENTAL APPROACH TO THE MATHEMATICAL ANALYSIS OF HIV AND HCV CO-INFECTION

CHAİMAE EL MOURABİT[1], NADİA İDRİSSİ FATMİ[1]

[1]LIPIM, National School of Applied Sciences of Khouribga, Sultan Moulay Slimane University, Morocco, https://orcid.org/0009-0002-9728-3416

[1]LIPIM, National School of Applied Sciences of Khouribga, Sultan Moulay Slimane University,Morocco, https://orcid.org/0000-0001-7423-3008

ABSTRACT:

This paper offers a mathematical and numerical analysis of the dynamics of HIV and Hepatitis C Virus (HCV) co-infection through a deterministic compartmental model. The population is divided into multiple epidemiological classes to reflect the progression of each infection individually and in co-infection. The model incorporates key mechanisms such as transmission, therapy, recovery, and both disease-induced and natural mortality. The interaction of HIV and HCV in co-infected patients receives special attention. The basic reproduction numbers for HIV and HCV are calculated separately, and a threshold parameter for co-infection is determined. These reproduction numbers form the foundation for analyzing the stability of the disease-free equilibrium. Local and global stability analyses are conducted utilizing the next-generation matrix approach and Lyapunov-based techniques to determine the conditions under which infections can be eradicated or persist in the population. Numerical simulations corroborate the analytical results and demonstrate the influence of differing transmission and treatment rates on the dynamics of both singular infections and co-infections. The results reveal that the presence of co-infection significantly alters the disease burden and may complicate eradication efforts if not properly addressed through combined treatment strategies. The model emphasizes the importance of coordinated health interventions for both HIV and HCV. This work, by capturing the complex interplay between the two illnesses, provides vital insights into the design of effective control measures and emphasizes the importance of comprehensive co-infection management in affected communities.

Keywords: HIV; HCV; Co-infection; Mathematical modeling; Reproduction number; Stability analysis; Numerical simulation.

References

[1] C.N. Oancea, A.E. Butaru, C.T. Streba, et al. Global hepatitis C elimination: history, evolution, revolutionary changes and barriers to overcome, Rom. J. Morphol. Embryol. 61 (2021), 643–653.

[2] N. Salari, M. Kazeminia, N. Hemati, et al. Global prevalence of hepatitis C in general population: A systematic review and meta-analysis, Travel Med. Infect. Dis. 46 (2022), 102255

[3] El Mourabit, C. and Fatmi, N.I., 2024. Mathematical model analysis of hepatitis C with cardiac side effects before, during, and after receiving direct acting antivirals treatment. *Communications in Mathematical Biology and Neuroscience*.

[4] J.P. La Salle, The stability of dynamical systems, SIAM, Philadelphia, 1976.

[5] El Mourabit, C. and Fatmi, N.I., 2025. A new model of the impact of chronic hepatitis C and its treatment on the development of tuberculosis: An optimal control and sensitivity analysis. *Results in Control and Optimization*, p.100574.

INSIGHTS FOR ARTIFICIAL INTELLIGENCE: PREDICTIVE NEUROIMAGING, BEHAVIORAL DATA, AND ROBOTICS TO IMPROVE MOTOR RECOVERY AND PREDICT COGNITIVE DECLINE IN PARKINSON'S DISEASE

YAPAY ZEKA İÇİN İÇGÖRÜLER: PARKİNSON HASTALIĞINDA MOTOR İYİLEŞMEYİ İYİLEŞTİRMEK VE BİLİŞSEL GERİLEMEYİ TAHMİN ETMEK İÇİN TAHMİNİ NÖROGÖRÜNTÜLEME, DAVRANIŞSAL VERİ VE ROBOTİK

Dr. Zeelaf Shahid **Dr. SoobiaSaeed**

Yönetici ve Yardımcı Doçent ,öğretimgörevlisiTıpEğitimiBölümü Bilgisayar Bilimleri FakültesiJinnaTıpDişHekimliğiFakültesi,Karaçi Taylor Üniversitesi,Pakistan Malezya

Arka Plan;

Parkinson Hastalığı (PD), dopaminerjik nöronların dejenerasyonuyla karakterize, motor bozukluğu ve bilişsel gerilemeyle sonuçlanan ilerleyici bir nörodejeneratif hastalıktır. Hastalığın sunumunun heterojenliği ve geleneksel tanı tekniklerinin kullanılabilirliği nedeniyle erken teşhis ve en iyi yönetim hala zorludur

Amaç;

PD hastalarında bilişsel gerilemeyi ve motor fonksiyon restorasyon optimizasyonunu tahmin etmek için nörogörüntüleme, davranışsal veriler ve robotiği entegre eden çok modlu AI tabanlı bir yaklaşım önermek

Metodoloji;

Nörogörüntüleme verileri (MRI, PET, DAT-SPECT) kamuya açık veri kümelerinden elde edilecektir. Yürüyüş verileri ve titreme analizi şeklinde davranış verileri giyilebilir sensörler kullanılarak kaydedilecektir. Sınıf dengesizliğiyle başa çıkmak için Üretken Çelişkili Ağlar (GAN'lar) kullanılarak normalizasyon, özellik çıkarma ve artırma ön işleme olarak kullanılacaktır. PD hastalarında yapısal değişiklikleri belirlemek için nörogörüntülemeyi analiz etmek için CNN'ler kullanılacaktır. RNN'ler ve Transformatörler, hastalığın ilerlemesinin zamansal modellerini belirlemek için davranışsal verileri işleyecektir. Tahmin doğruluğunu artırmak için nörogörüntüleme ve davranışsal verilere dayalı çok modlu bir füzyon modeli oluşturulacaktır. Yapay zeka destekli robotik cihazlar gerçek zamanlı gözlem ve özelleştirilmiş terapide kullanılacaktır. Güçlendirme öğrenme tabanlı algoritmalar, rehabilitasyon eğitimini hastaların performansına göre özelleştirecektir. Model, veri kümeleri üzerinde dahili ve harici olarak doğrulanacaktır. Doğruluk, duyarlılık, özgüllük ve Eğri Altındaki Alan (AUC) performans ölçümleri model etkinliğini değerlendirmek için kullanılacaktır. Modeli daha yorumlanabilir ve şeffaf hale getirmek için açıklanabilir AI teknikleri kullanılacaktır. Multidisipliner yaklaşım, PD'nin erken teşhisini geliştirmeye, hastalık ilerlemesini izlemeye ve AI tabanlı müdahaleler yoluyla motor fonksiyon iyileşmesini tersine çevirmeye odaklanmıştır, böylece klinik araştırma ile gerçek dünya hasta bakımı arasındaki boşluğu kapatır.

Sonuçlar;

CNN'ler, RNN'ler ve GAN'ların entegrasyonu, MRI ve PET taramalarından doğru özellik çıkarımına olanak sağladı ve davranışsal veriler motor ve bilişsel bozukluklar için tamamlayıcı bilgi sağladı. Yüksek çözünürlüklü T1 ağırlıklı MRI ve PET görüntülemesinden, AI modeli

nörodejeneratif desenleri %99,5'lik genel bir sınıflandırma doğruluğu ile etkili bir şekilde tespit etti. Özellik çıkarma süreci, önemli biyobelirteçleri, yani, dopamin taşıyıcı (DAT) aktivitesinin ve kortikal incelmenin azalmasını tespit etti ve bunlar hastalığın şiddetiyle güçlü bir şekilde korelasyon gösterdi.

Sonuç;

PD yönetimi için AI'nın uygulanması sonunda daha erken tanı, terapiyle daha iyi sonuçlar ve dünya çapında daha iyi hasta yaşam kalitesi sağlayabilir.

Anahtar kelimeler; Parkinson Hastalığı, Nörogörüntüleme, Yapay Zeka, CNN, RNN, GAN, Bilişsel Gerileme, Robotik, Makine Öğrenmesi

Background;

Parkinson's Disease (PD) is a progressive neurodegenerative disorder characterized by degeneration of dopaminergic neurons resulting in motor impairment and cognitive decline. Early detection and best management remain challenging due to heterogeneity of disease presentation and availability of conventional diagnostic techniques

Objective;

To propose multimodal AI-based approach that integrates neuroimaging, behavioral data, and robotics to predict cognitive decline and motor function restoration optimization in PD patients.

Methodology;

Neuroimaging data (MRI, PET, DAT-SPECT) will be obtained from publicly available datasets. Behavior data in the form of gait data and tremor analysis will be recorded using wearable sensors. Normalization, feature extraction, and augmentation using Generative Adversarial Networks (GANs) for dealing with class imbalance will be used as preprocessing. CNNs will be utilized to analyze neuroimaging in order to ascertain structural changes in PD patients. RNNs and Transformers will process behavioral data to identify temporal patterns of disease progression. A multimodal fusion model will be constructed based on neuroimaging and behavioral data to improve prediction accuracy. AI-powered robotic devices will be used in real-time observation and customized therapy. Reinforcement learning-based algorithms will customize rehabilitation training based on patients' performance. The model will be validated internally and externally on datasets. Accuracy, sensitivity, specificity, and Area Under the Curve (AUC) performance measures will be used to assess model effectiveness. Explainable AI techniques will be used to render the model more interpretable and transparent. The multidisciplinary approach is focused on enhancing early diagnosis of PD, monitoring disease progression, and reversing motor function recovery through AI-based interventions, thus bridging the gap between clinical research and real-world patient care.

***Results*;**

The integration of CNNs, RNNs, and GANs enabled accurate feature extraction from MRI and PET scans, and behavioral data provided complementary information for motor and cognitive impairments. From high-resolution T1-weighted MRI and PET imaging, the AI model efficiently detected the neurodegenerative patterns with an overall classification accuracy of 99.5%. The feature extraction process picked up key biomarkers, i.e., reduced dopamine transporter (DAT) activity and cortical thinning, and these correlated strongly with severity of disease.

***Conclusion*;**

Application of AI for the management of PD can finally achieve earlier diagnosis, improved outcomes with therapy, and improved patient quality of life on a worldwide scale.

Key words; Parkinson's Disease, Neuroimaging, Artificial Intelligence, CNN, RNN, GAN, Cognitive Decline, Robotics, Machine Learning

ANALYZING THE INFLUENCE OF HEPATITIS C INTERVENTION ON TB SPREAD: A MATHEMATICAL MODELING APPROACH

CHAIMAE EL MOURABIT[1], NADIA IDRISSI FATMI[1]

[1]LIPIM, National School of Applied Sciences of Khouribga, Sultan Moulay Slimane University, Morocco, https://orcid.org/0009-0002-9728-3416

[1]LIPIM, National School of Applied Sciences of Khouribga, Sultan Moulay Slimane University,Morocco, https://orcid.org/0000-0001-7423-3008

ABSTRACT:

This work presents a mathematical modeling approach to analyze the influence of Hepatitis C Virus (HCV) intervention on the spread of tuberculosis (TB). A deterministic compartmental model is formulated to describe the co-dynamics of HCV and TB, incorporating disease progression, co-infection mechanisms, and treatment interventions. We derive the disease-free equilibrium and compute the basic reproduction number R0\mathcal{R}_0R0 of the system. The local stability of the disease-free equilibrium is established using the next-generation matrix method, and global stability conditions are investigated via Lyapunov function techniques. The model exhibits rich dynamics, and conditions for the existence of endemic equilibria are also explored.

To assess the effectiveness of intervention strategies, we formulate and analyze an optimal control problem by introducing time-dependent controls representing HCV treatment and TB screening efforts. The Pontryagin Maximum Principle is applied to characterize the optimal control strategies that minimize the number of infected individuals and the cost associated with control measures. Numerical simulations are carried out to illustrate the impact of combined interventions on disease prevalence. Results show that increasing the rate of HCV treatment has a significant indirect effect on reducing TB cases, emphasizing the epidemiological importance of addressing co-infections through integrated control strategies. This study underscores the role of mathematical modeling in guiding public health policies aimed at controlling interacting infectious diseases.

Keywords: Hepatitis C, Tuberculosis, Co-infection, Mathematical modeling, Optimal control.

SYNTHESIS AND OPTICAL PROPERTIES OF PVA/NiCr-LDH-PbS NANOCOMPOSITE FILM

Khazangul IBRAHIMOVA[1,2], Abdulsaid AZIZOV[1], Ofeliya BALAYEVA[1], Rasim ALOSMANOV[1], Reyhan AGHAYEVA[2], Mirheydar ABBASOV[3]

[1]Baku State University, Department of Chemistry, khazangul.ibrahimova1994@mail.ru, 0000-0002-9990-9059

[2]Azerbaijan State Pedagogical University, Department of Chemistry and Biology

[3]ANAS Institute of Catalysis and Inorganic Chemistry, Catalysts processing

Several inorganic materials have been investigated as fillers, ranging from conducting and semiconducting to insulating materials. Semiconductor nanoparticles in polymer matrices gain attention due to their large and many potential applications, like CuS, ZnS, and CdSe. In recent years, there has been considerable interest in nanoscale chalcogenides due to their remarkable properties and promising application prospects. Among these materials, lead(II) sulfide has attracted much attention for its well-known narrow band gap semiconducting properties. PbS semiconductors have been used in light-emitting diodes, infrared detectors, optical fibers, infrared lasers, window coatings, and solar energy panels.

To develop new 2D efficient bifunctional electrocatalysis, in this work, we selected NiCr-LDHs as model systems. A series of Ni-based LDHs have been explored as promising electrocatalysts for oxygen evolution reaction on account of their earth abundance, low overpotential, and super stability.

In this paper, we report the synthesis of PbS nanocomposite based on PVA/NiCr-LDH composite film was accomplished by the SİLAR method under different reaction conditions.

The synthesized samples were characterized by recording their FT-IR spectra in the range of 400–5000 cm^{-1} (Fig.1). The spectra exhibited characteristic bands of stretching and bending vibrations of the functional groups formed in the prepared films.

The infrared bands at 3270–3740 cm^{-1} are attributed to the stretching vibration of the OH group. The peak at a higher position corresponds to the free OH group of the starting hydroxide samples. It is the evidence for the presence of LDH in the PVA matrix, O–H bending peaks were observed at 1543 cm^{-1} and 1415 cm^{-1}, and C–H stretching peaks were observed at 2923 cm^{-1} and 2693 cm^{-1}. These peaks are very intense and broad. This may be because both the matrix polyvinyl alcohol and the nanoparticles layered double hydroxide are hydroxyl materials. This band is recognized as a sensitive band of the PVA matrix. FT-IR analysis showed that the peak at a higher position corresponds to the free OH group of the starting hydroxide samples, and it is evidence for the presence of LDH in the PVA matrix.

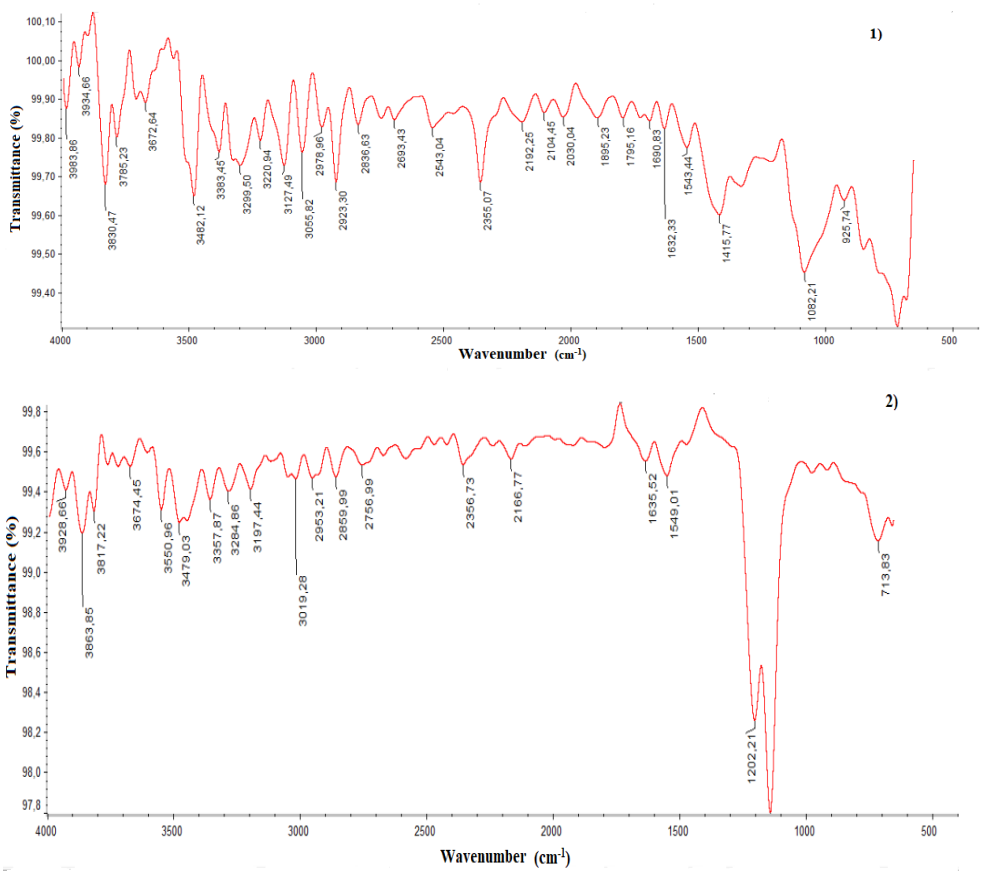

Figure1. FT-IR spectra of 1) PVA/NiCr-LDH; 2) PVA/NiCr-LDH-PbS nanocomposite film

Keywords: semiconductor, nanocomposite, optical properties.

THE PROBLEM OF STUDYING THE DYNAMICS AND SYSTEM OF BUSINESS DISCOURSE (BASED ON THE ANALYSIS OF ENGLISH-LANGUAGE DISCOURSE)

BIZNES DISKURSINING DINAMIKASI VA TIZIMINI O‘RGANISH MUAMMOSI (INGLIZ TILIDAGI DISKURS TAHLILI ASOSIDA)

Qodirova Mukaddas Tog‘ayevna[1],

[1]Termiz davlat universiteti dotsenti, fil.fan.b.fal.dok. (PhD)*Toshkent, O‘zbekiston*

ORCID ID: https://orcid.org/0009-0001-3445-1403

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz tilidagi biznes diskursining dinamikasi va tizimli xususiyatlari chuqur tahlil qilinadi. Maqolada biznes muloqotining madaniy, tashkiliy va texnologik omillar ta’sirida shakllanishi, uning doimiy ravishda rivojlanishi va o‘zgarishi dinamik tizimlar nazariyasi asosida asoslanadi. Diskurs dinamikasining o‘ziga xos jihatlari sifatida tilning adaptivligi, kommunikativ strategiyalarning moslashuvchanligi va kontekstga qarab maqsadga yo‘naltirilgan muloqot shakllanishi keng yoritilgan. Shuningdek, maqolada ingliz tilining lingva franka sifatidagi roli va global biznes muloqotidagi o‘rni tahlil qilinadi, madaniy tafovutlar sharoitida tildan foydalanish xususiyatlari ko‘rib chiqiladi. Ingliz tilining global biznes aloqalaridagi ahamiyati va uning samarali kommunikatsiya vositasi sifatidagi roli ta’kidlanadi. Real biznes aloqalari misolida samarali kommunikativ yondashuvlar, diskurs ishtirokchilari o‘rtasidagi interaktiv muloqot va pragmatik moslashuv imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari xalqaro biznes muloqotida samaradorlikni oshirish, o‘zaro anglashuvni mustahkamlash va tashkilotlararo hamkorlikni rivojlantirish uchun nazariy va amaliy asos yaratadi. Bu ish ingliz tilidagi biznes diskursining tizimli va dinamik xususiyatlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi, shuningdek, dunyo miqyosidagi biznes aloqalarini yaxshilash uchun muhim tavsiyalarni taqdim etadi.

Kalit so‘zlar: diskurs, biznes diskurs, dinamik-tizim, kommunikativ strategiya, madaniy kontekst, lingva franka, pragmatik xususiyatlar, interaktiv muloqot, xalqaro hamkorlik, til adaptivligi.

Annotation: This article presents a comprehensive analysis of the dynamics and systemic characteristics of business discourse in the English language. It explores how business communication evolves under the influence of cultural, organizational, and technological factors, grounding the discussion in the theory of dynamic systems. The discourse is examined through key aspects such as linguistic adaptability, the flexibility of communicative strategies, and the emergence of goal-oriented interaction shaped by contextual factors. Furthermore, the article investigates the role of English as a lingua franca and its significance in global business communication. It addresses the peculiarities of language use in cross-cultural settings and emphasizes the importance of English as an effective medium of communication in international business contexts. Drawing on real-world business interactions, the study analyzes effective communicative approaches, interactive engagement between discourse participants, and opportunities for pragmatic adaptation. The findings provide both theoretical insights and practical implications for enhancing communication efficiency, fostering mutual understanding, and promoting inter-organizational collaboration in international business environments. Ultimately, this research contributes to a deeper understanding of the dynamic

and systemic nature of English business discourse and offers valuable recommendations for improving global business communication.

Key words: discourse, business discourse, dynamic system, communicative strategy, cultural context, lingua franca, pragmatic features, interactive communication, international cooperation, language adaptability.

I. Kirish

Tilni murakkab dinamik o‘z-o‘zini tashkil qiluvchi tizim sifatida tasavvur qilish hozirgi kunda lingvistik bilim paradigmasida, nafaqat xorij, balki o‘zbek tilshunosligida ham o‘z o‘rnini topdi. Ushbu yondashuv 90-yillarning o‘rtalarida amaliyotda qo‘llanila boshladi. Dinamik-tizimli yondashuv sezilarli evolyutsion jarayonni boshidan kechirdi, bu esa ilmiy paradigmaning umumiy o‘zgarishi va uning "atomistik" qarashlardan "holistik" qarashlarga o‘tishi fonida ro‘y berdi. Boshqacha qilib aytganda, funktsional butunning diskret qismlaridan ustunligini tushunish va hodisalar o‘rtasidagi umumiy bog‘liqlikni tan olish jarayoni amalga oshdi.

Tilni qat'iy tashkil etilgan tizim sifatida qarash, an'anaviy ravishda quyidagi tilshunoslar nomlari bilan bog‘lanadi: I.A. Boduën de Kurtené, V.V. Vinogradov, O. Espersen, S.O. Karcevsky, E. Koseriu, V. Matézius, A.A. Potebnya, F.F. Fortunatov, L.V. Shcherba, R.O. Yakobson va boshqalar. Ushbu qatorning o'ziga xos joyini F. de Sossyur egallaydi, chunki zamonaviy tilshunoslikda tizimli paradigma asoslari uning "Umumiy tilshunoslik kursi" asosi sifatida qabul qilingan, bu kurs XX asrning boshlarida Jeneva universitetida o‘qitilgan. Sossyur tilning butun tizim sifatida ishlashini uning elementlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik orqali tushuntiruvchi yagona umumtilshunoslik nazariyasining asoslarini ishlab chiqdi.

Global biznesning doimiy rivojlanayotgan landshaftida samarali muloqotning ahamiyati ortib bormoqda. Globallashuv va biznesning tezkor rivojlanishi marketing, ijtimoiy va moliyaviy sohalarning o‘zaro ta’siri natijasida turli biznes diskursi stsenariylari hamda kommunikativ xatti-harakatlarning shakllanishiga zamin yaratgan. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi, shuningdek, korporativ ijtimoiy media veb-saytlari va transchegaraviy elektron tijorat shaklida yangi muloqot maydonlarining paydo bo‘lishi zamonaviy biznes diskursini tizimli va har tomonlama tahlil qilish zaruratini keltirib chiqardi. Natijada, zamonaviy biznes tilshunoslari ushbu jarayonlarga ilmiy yondashish, ya’ni biznes muloqotlarining lingvistik tahlilni talab qiluvchi nozik jihatlarini o‘rganishga alohida e’tibor qaratmoqdalar (Храмченко 152).

Bu, o‘z navbatida, biznes hamjamiyatlarining tranzaksiya va shaxslararo maqsadlarga erishishda lingvistik resurslar va kommunikativ strategiyalardan qanday foydalanayotganini aniqlash, yangi biznes stsenariylari va kommunikativ xatti-harakatlarni sharhlash uchun nazariy tizimlar yaratish muhim ilmiy vazifaga aylangan.

Ushbu nuqtada, “Biznes diskursining dinamikasi va tizimini o‘rganish muammosi (ingliz tilidagi diskurs tahlili asosida)” mavzusining tadqiqotida, tilni tizimli yondashuv bilan ko‘rib chiqish, biznes diskursini tahlil qilishda muhim metodologik yondashuvlar sifatida qaraladi. Biznes diskursining murakkabligi va dinamikasi, ayniqsa, ingliz tilidagi diskursni tahlil qilish, uning lingvistik jihatlarini tizimli ravishda tushunish va soha ichidagi yangi kommunikativ trendlarni aniqlashda muhim ahamiyatga ega bo‘ladi.

Biznes diskursini dinamik va tizimli asosda o‘rganish ushbu sohaga bevosita aloqador bo‘lgan tilshunoslik yo‘nalishlari bilan chambarchas bog‘liq: 1) biznes kommunikatsiyasi; 2) madaniyatlararo biznes muloqoti; 3) biznes diskursining nazariy va amaliy jihatlari; 4) o‘rnatilgan biznes va marketing terminologiyasi va boshqa shu kabi yo‘nalishlar. Tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, biznes diskursi ishbilarmonlik faoliyatining til orqali ifodalanishini qamrab oladi. Xususan, Yu.V. Danyushina ta’kidlaganidek, biznes diskursi «ishbilarmonlik mentalitetining verballashtirilgan ifodasi bo‘lib, u ishbilarmonlik mavzusiga

oid matnlarning ochiq to‘plami va ekstralingvistik omillar bilan o‘zaro uyg‘unlikda namoyon bo‘lishi» (Данюшина 7) sifatida talqin etiladi.

Buning natijasida zamonaviy tadqiqotlarda biznes diskursining dinamik rivojlanishi, undagi kommunikativ strategiyalarning shakllanish jarayoni hamda lingvistik vositalarning tizimli tahlili alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ayni paytda, global biznes muhitining uzluksiz o‘zgarib borishi va madaniy omillar ta’siri ostida vujudga kelayotgan yangi muloqot shakllarini aniqlash, shuningdek, ularni nazariy tizim asosida tavsiflash zamonaviy tilshunoslikning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Dinamik va tizimli yondashuv, bir tomondan, biznes diskursining o‘zgaruvchan tabiatini chuqurroq anglashga imkon bersa, boshqa tomondan, uning tarkibiy va funksional xususiyatlarini muntazam ravishda tahlil etish uchun mustahkam metodologik asos yaratadi.

II. Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Ingliz tilining biznes diskursiga oid ko‘plab jihatlar ilmiy-nazariy tadqiqotlar obyekti bo‘lgan: ishbilarmonlik muloqotida ishtirok etuvchi har bir funksional-kommunikativ nutq turi batafsil o‘rganilgan (Nazarova).

Ma’lumki, ko‘pgina tadqiqotchilar biznes matni uni boshqa matn turlaridan (*ilmiy, publitsistik, badiiy* va b.lar) ajratib turadigan o‘ziga xos xususiyatlarga ega ekanligini ta’kidlashadi [A.Johns (1980), R.B. Adler (1983), S.Hagen (1993), M.Charles (1996), A.Trosborg, P.E. Jorgensen (2005), F.Bargiela-Chiappini (2007), Y.I. Madinyan (2023) va b.]. Biznes diskursi o‘zining kommunikativ, pragmatik, leksik, sintaktik, matnli, kompozitsion, vizual-grafik, normativ, janr-stilistik va boshqa xususiyatlarini ochib beradi. Y.V. Danyushinning fikricha, biznes-diskurs “ekstralingvistik omillar (tor ma’noda) bilan bog‘langan biznes mavzusi bilan birlashtirilgan matnlarning ochiq to‘plami hamda biznes mentaliteti va mafkurasining verbalizatsiyasi (keng, falsafiy ma’noda)” (Данюшина 57).

Ingliz tilidagi biznes diskurs “*lingua franca*” (*lingva franka* – turli tilda so‘zlashuvchilarni o‘zaro muloqoti uchun umumiy til) sifatida turli madaniy va tashkiliy kontekstlarda o‘zaro muloqotlarni osonlashtirishda muhim rol o‘ynaydi. Dinamik tizimli yondashuv ushbu murakkab hodisani tahlil qilish va tushunish uchun keng qamrovli asosni taqdim etadi.

Fizika va biologiya kabi sohalarga asoslangan dinamik tizimlar nazariyasi tizimning tarkibiy qismlari vaqt o‘tishi bilan murakkab xatti-harakatlarni hosil qilish uchun qanday o‘zaro ta’sir qilishini o‘rganadi. Biznes diskursiga tatbiq etilganda, ushbu yondashuv tilning ravonligi va moslashuvchanligini tan oladi, chunki u turli xil ta’sirlarga, shu jumladan madaniy me’yorlarga, texnologik yutuqlarga va tashkiliy o‘zgarishlarga javob beradi (Эзенкина 93). Biznes diskursi yuzma-yuz uchrashuvlardan tortib raqamli aloqagacha bo‘lgan bir nechta ishtirokchilar va manbalarni o‘z ichiga oladi. Dinamik tizimlar yondashuvi bu o‘zaro ta’sirlarning vaqt o‘tishi bilan qanday rivojlanishi va bir-biriga ta’sir qilishini ko‘rib chiqadi. Biznes muhiti statik emas. Kompaniyalar doimiy ravishda o‘zlarining aloqa strategiyalarini bozor o‘zgarishlari, tartibga solish talablari va texnologik innovatsiyalarga javob berish uchun moslashtiradilar. Ushbu moslashuvchanlik dinamik tizimlar tahlilining asosiy yo‘nalishi hisoblanadi.

III. Natijalar va muhokama

Biznes diskursini tartibga solish muloqotlar bo‘ylab professionallik va izchillikni saqlash uchun muhim ahamiyatga ega. Bu quyidagilarga yordam beradi:

Aniqlikni ta’minlash – aniq ko‘rsatmalar tushunmovchiliklarning oldini olishga yordam beradi va xabarlar to‘g‘ri uzatilishini ta’minlaydi.

Professionallikni saqlash – standartlarga rioya qilish muloqotni rasmiy va xushmuomalali hamda hurmatga loyiq qiladi. Bu biznes munosabatlarini saqlab qolish uchun juda muhimdir.

Huquqiy standartlarga rioya qilish – qoidalar korxonalarga reklama, ma’lumotlarni himoya qilish va boshqalar bilan bog‘liq qonunlarga rioya qilishga yordam beradi.

Yuqorida keltirilgan tasnifiy xususiyatlar tahlili borasida to‘xtalmoqchimiz:

Biznes muloqoti ko‘pincha tasodifiy suhbatlarda unchalik keng tarqalgan bo‘lmagan rasmiyatchilik va xushmuomalalik darajasini (Brown 25) (professionallikni saqlash) talab qiladi. Bunga unvonlardan (titullar, mas.: Mr., Mrs., Ms., Miss, Master, Sir, Madam, Dr. va h.k.) foydalanish, xushmuomalali so‘rovlar (Could you…?, Would you …?, Excuse me, …, Would you mind… / Do you mind…?, Do you think you could help me with…?, Would you be able to help me with … ? va b.) va rasmiy yopilish (Yours truly, Sincerely, Thanks again, Appreciatively, Respectfully, Faithfully, Regards, Best regards va b.) kiradi. “Please” va “thank you” so‘zlaridan foydalanish, shuningdek, “Dear Mr. Smith” kabi tegishli salomlar keng tarqalgan misollardir.

Biznes diskursni standartlashtirilgan formatlar asosida shakllantirish: elektron pochta xabarlari, hisobotlar va taqdimotlar odatda aniqlik va professionallikni ta’minlash uchun standartlashtirilgan formatlarga amal qiladi. Misol uchun, elektron pochta xabarlari ko‘pincha salomlashish (Good morning/afternoon/evening; Hello/Dear, I hope this email finds you well; Thank you for your time and attention; I am contacting you in regards…; Thank you for getting in touch with… va b.) bilan boshlanadi, so‘ngra aniq maqsad qo‘yiladi va harakatga chaqirish yoki yakuniy so‘z bilan tugaydi.

Sohaga xos jargonlardan foydalanish: sohaga xos terminologiyadan foydalanish tajribani yetkazishga yordam beradi va xabar mo‘ljallangan auditoriya tomonidan tushunilishini ta’minlaydi. Masalan, “ROI” (Return on Investment/Investitsiya daromadi) yoki “B2B” (Business to Business/Biznesdan biznesga) kabi atamalar odatda biznes diskursida qo‘llaniladi.

Pragmatik konventsiyalar statik emas; ular kontekst va auditoriyaga qarab farqlanadi. Masalan, ko‘p millatli korporatsiyada rasmiyatchilik darajasi (Mas.: –Good morning, Mr. Brown. – Good morning, Miss Nightingale.) va foydalaniladigan til turi boshlang‘ich muhitdan sezilarli darajada farq qilishi mumkin.

Biznesda tildan foydalanish madaniy kontekstlarga chuqur singib ketgan. Dinamik tizimlar nuqtai nazari madaniy me’yorlar va qadriyatlarning aloqa amaliyotini qanday shakllantirishini o‘rganadi. Sifatli va miqdoriy usullardan foydalangan holda, tadqiqotchilar haqiqiy biznes aloqalaridan ma’lumotlarni to‘plashlari mumkin. Bu uchrashuvlar, elektron pochta almashinuvi va intervyular yozuvlarini o'z ichiga olishi mumkin. Keyinchalik naqsh va tendentsiyalarni aniqlash uchun nutq tahlili, tarmoq tahlili va hisoblash modellashtirish kabi analitik vositalardan foydalanish mumkin.

Muloqot oqimlarini xaritalash orqali tadqiqotchilar axborot va ta’sir tashkilotlar ichida va o‘rtasida qanday aylanayotganini tasavvur qilishlari mumkin. Bu muloqot tarmoqlarining paydo bo‘lishini va asosiy ishtirokchilarning rolini tushunishga yordam beradi.

Korxonalar diskursning dinamik tabiatini tushunish orqali yanada samarali muloqot strategiyalarini ishlab chiqishlari mumkin. Bunga xabarlarni turli xil auditoriyalarga moslashtirish va interaktiv muloqot uchun raqamli vositalardan foydalanish kiradi.

Tildan foydalanishga madaniy ta’sirlarni tan olish orqali kompaniyalar tushunmovchilik va mojarolarni minimallashtirib, xalqaro hamkorlik va muzokaralarni yaxshilashi mumkin.

Diskursni strategik rejalashtirish nuqtai nazaridan samarali muloqot – bu og‘zaki muloqot bo‘lib, unda bir yoki bir nechta diskurs ishtirokchilarining kommunikativ maqsadiga muvaffaqiyatli erishiladi. Shu bilan birga, murosaga kelish strategiyasida (Данюшина 58) sheriklar ikkala tomon foydasiga kelishuvga erishishlari mumkin, masalan:

– ***If I could*** *have a quick word with Sonia,* ***then I*** *might be able to take you through the new targeting strategy myself.*

– Well, if you’re sure. ***It would*** *be useful* ***if we could*** *talk it through. I’d really appreciate that (Hutchinson).*

Ushbu misolda shartlar o‘zaro kelishilgan maqsadga erishishga yordam beradigan imtiyozlarni ko‘rsatish uchun ishlatiladi.

Biznes diskursni yozma matn misolida ko‘rib chiqsak:

Alas, most of the world's remaining oil (and all of its cheap oil) is in the hands of OPEC or Russia. But as the balance of power has shifted away from consumers, oil producers have begun *pulling back* the welcome mat from the majors. Vladimir Putin has all but *shut the door* to big western oil firms with his recent *clumsy effort* to create a state-run oil giant in Russia. The Middle East, where two-thirds of the world's proven oil reserves lie, is mostly off limits to the big private-sector oil companies.

(The Economist, 20.12.2005)

Yuqoridagi matnda adresat qolgan neft zaxiralari bilan bog‘liq vaziyat va Rossiya bank bozoridagi xalqaro bank guruhlari faoliyati haqida aniq gapiradi. U nafaqat hozirgi vaziyatning faktik tavsifidan, balki ushbu muammoga o‘z munosabatidan ham foydalanadi: *alas, to pull back, to shut the door, clumsy efforts*. Adresant (bunday holatda, bu nafaqat professionalga, balki umuman har qanday o‘quvchiga ham tegishli) muallifning his-tuyg‘ularining murakkab hissiy doirasini va vaziyatning haqiqiyligini tushunishga chaqiriladi.

Bizningcha, faol ikki tomonlama o‘zaro ta’sir jarayoni matn muallifini lingvistik materialni tanlash va qurishda doimo o‘z adresatiga e’tibor qaratishga majbur qiladi. O‘z tilini va fikr-mulohazalarini mo‘ljallangan o‘quvchiga imkon qadar ochiq qilish uchun qabul qiluvchi qabul qiluvchining mumkin bo‘lgan mulohazalarini, uning e’tirozlarini va taqdimotning ba’zi fikrlarini noto‘g‘ri tushunishini kutadi. O‘quvchi faoliyatiga javoban muallif pozitsiyasining ta’sirchanligi shu erda namoyon bo'ladi.

Shuni ta’kidlaymizki, o‘zaro ta’sirning faol ikki tomonlama jarayoni matn muallifini til materialini tanlash va qurishda doimiy ravishda o‘z manziliga e’tibor qaratishga majbur qiladi. O‘z tilini va fikrlash jarayonini mo‘ljallangan o‘quvchi uchun iloji boricha qulayroq qilishga intilib, qabul qiluvchi qabul qiluvchining mumkin bo'lgan satrlarini, uning e'tirozlarini, taqdimotning individual fikrlarini tushunmasligini kutadi. Aynan shu erda o'quvchining faoliyatiga javoban muallifning pozitsiyasining samaradorligi namoyon bo'ladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, ingliz tilidagi biznes diskursini tadqiq qilishda dinamik tizimli yondashuv biznes dunyosidagi muloqotning murakkab va moslashuvchan tabiati haqida qimmatli tushunchalarni taqdim etadi. Ushbu istiqbolni o‘zlashtirgan holda, tadqiqotchilar va amaliyotchilar bugungi kunda global biznesni belgilaydigan murakkab o‘zaro ta’sirlar tarmog‘ini yaxshiroq tushunishlari va harakat qilishlari mumkin. Ushbu yondashuv nafaqat akademik tushunishni kuchaytiradi, balki bir-biriga bog‘langan dunyoda gullab-yashnamoqchi bo‘lgan korxonalar uchun amaliy foyda keltiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Данюшина Ю. В. Многоуровневый анализ сетевого бизнес-дискурса: автореф. дис. … д-ра филол. наук. — М., 2011. — 49 с. — 49 с. (С. 7.)

2. Данюшина Ю.В. Многоуровневый анализ англоязычного сетевого бизнес-дискурса: дис. … д-ра филол. наук. – М., 2011. – 486 с.

3. Назарова Т. Б. Динамические процессы в словарном составе английского языка делового общения // Ученые записки Орловского государственного университета. Серия «Гуманитарные и социальные науки»: научный журнал. — № 1 (57) 2014. — Орел, 2014. — С. 271–275.

4. Назарова Т. Б. Речевая деятельность в деловых целях: диалектика теории и практики // «Теоретические и прикладные аспекты изучения речевой деятельности». Сборник научных статей Нижегородского государственного лингвистического университета им. Н. А. Добролюбова. — Выпуск 7. — Нижний Новгород, 2012. — С. 149–154.

5. Назарова Т. Б. Словарный состав английского языка делового общения. Спецкурс / Назарова Т. Б., Кузнецова Ю. Н., Преснухина И. А.; под ред. проф. Назаровой Т. Б. — М.: Астрель: АСТ, 2007. — 319 с.

6. Назарова Т. Б. Словарь общеупотребительной терминологии английского языка делового общения (учебный, англо-русский). — Москва: АСТ/Астрель, 2002. — 128 с.

7. Назарова Т. Б. Современный англоязычный бизнес-дискурс: семиотический аспект // «Теоретические и прикладные аспекты изучения речевой деятельности». Журнал Нижегородского государственного лингвистического университета им. Н. А. Добролюбова. — Выпуск 1 (8). — Нижний Новгород: ФГБОУ ВПО «НГЛУ», 2013. — С. 150–155.

8. Назарова Т. Б., Левина А. А. Английский язык делового общения. Пособие по обучению чтению. — М.: Высшая школа, 2006. — 135 с. (на англ. яз.).

9. Храмченко, Д.С. К вопросу о планировании функционального пространства английского делового дискурса: лингвосинергетический подход/ Д.С. Храмченко // Вопросы прикладной лингвистики. – 2015. – Вып. 2 (18). – С. 151–163. (152)

10. Эзенкина, А.В. Динамико-системный подход к анализу речевого взаимодействия в английском деловом дискурсе / А.В. Эзенкина // Лингвострановедение: методы анализа, технология обучения: 9-й межвуз. семинар по лингвострановедению: сб. ст. В 2 ч. Ч. 1 / отв. ред. Л.Г. Веденина. – М.: МГИМО, 2012. – С. 90–96. (93)

11. Brown, P., Levinson, S. C. Politeness: Some universals in language usage. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

12. Nazarova, T. B. Business English. A Course of Lectures and Practical Assignments / Nazarova, T. B. — M.: AST/Astrel, 2004. — 272 p.

13. Nazarova, T. B. Business English. An Introductory Course for Advanced Students. — First edition. — Moscow: Dialog-MSU, 1997. — 133 p.

14. Nazarova, T. B. Business English. An Introductory Course for Advanced Students of Language and Literature. — Second edition. — Moscow: Dialog-MSU, 2000.

15. Nazarova, T. B. The English of the Business Media // Nazarova, T. B. Business English. A Course of Lectures with Exercises, Activities and Tasks. — Moscow: AST/Astrel, 2009. — P. 230–269.

INTEGRATING PROFESSIONALLY ORIENTED MEDICAL CONTENT INTO ENGLISH LANGUAGE TEACHING IN MEDICAL UNIVERSITIES: METHODOLOGICAL APPROACHES AND OUTCOMES

Ilona Khalitovna ISRAILOVA

Tashkent State Medical University,Department of Uzbek and Foreign Languages, Senior Lecturer (PhD),ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7275-4897

Abstract: This article presents an in-depth examination of both the methodological foundations and the practical implementation of integrating professionally oriented medical content into English language instruction at the undergraduate level. The study is situated within the broader context of English for Specific Purposes (ESP) and responds to the growing demand for medical professionals to develop discipline-specific communicative competence in English. In recent years, the medical education landscape has increasingly emphasized the need to align language learning with the professional and academic realities of medical students. Traditional general English instruction often fails to address the linguistic, cognitive, and pragmatic demands of future physicians who must function effectively in international clinical and academic settings. The author, Ilona Khalitovna Israilova, lecturer at the Department of Foreign Languages at Tashkent State Medical University, draws upon her extensive teaching and research experience to explore the pedagogical intersections of ESP, immersion methodology, and content-based instruction (CBI). Her work highlights how these three frameworks, when effectively synthesized, can offer a robust and responsive model for improving students' lexical development, contextual language use, and overall communicative readiness in medical English. The paper argues that integrating authentic and thematically relevant materials—such as clinical case reports, anatomy descriptions, patient dialogues, and public health texts—into English language classes allows students to engage with terminology in ways that promote deeper cognitive processing and stronger retention. Moreover, this approach provides students with a functional command of the language that is directly applicable to real-world medical environments. Beyond vocabulary acquisition, the model fosters the development of higher-order communicative skills, such as clinical reasoning, structured reporting, and empathetic interaction with patients, all within the English language medium. Through the lens of educational immersion and the principles of contextualized learning, the article positions content-integrated language instruction as a transformative strategy for fostering professional identity among medical students. It further argues that when English is taught not as a stand-alone subject but as a vehicle for accessing medical knowledge, students become more engaged, motivated, and prepared to meet the linguistic challenges of global medical practice. The integration of ESP, immersion, and CBI thus emerges as a critical pedagogical innovation for the 21st-century medical university.

Key words: CBI, ESP, medical English, medical students

1. INTRODUCTION

Drawing on key concepts from bilingual education and language immersion (Dutcher & Tucker, 1994; Snow, 1987), the study examines how embedding medical content—such as clinical case reports, anatomy readings, and patient interaction scripts—into language instruction supports better cognitive assimilation and long-term lexical retention. The author presents the results of an experimental module implemented over a 16-week term, comparing a

control group receiving general English instruction and an experimental group taught using medical content in English. The experimental group demonstrated significantly higher vocabulary retention, contextual usage, and confidence in speaking tasks related to patient care and anatomy.

Qualitative feedback highlighted increased motivation, stronger connections to students' future profession, and improved communicative competence. This study supports the position that ESP instruction, when aligned with students' disciplinary identity and real-world language needs, leads to more meaningful learning outcomes. The author recommends that curricula in medical universities incorporate authentic professional content into English language programs and engage learners through multimodal and task-based strategies.

The demand for English proficiency in the healthcare sector has transformed the pedagogical landscape of medical education. Students are no longer passive recipients of general language skills; they must actively develop the capacity to communicate accurately and fluently within medical contexts. In many non-English-speaking countries, however, language instruction in medical universities still remains detached from clinical relevance. Traditional syllabi focus on general vocabulary and grammar without addressing the discursive needs of future physicians.

This paper explores how integrating professionally relevant content into English instruction can bridge this gap. It relies on the theoretical foundations of ESP and immersion education, emphasizing that language learning is more successful when it is contextually embedded and cognitively engaging (Loaiza-Arango, 1993; Bhat & Beri, 2016). Drawing on recent work in multimodal instruction and authentic material use (Israilova, 2021, 2023), the author proposes a structured model of content integration for medical English.

2. METHODS

The study was conducted at Tashkent State Medical University during a full academic semester, encompassing a sixteen-week period of structured instruction and observation. The research was designed to investigate the pedagogical effects of integrating professionally oriented medical content into English language instruction for undergraduate students. A total of 66 first-year students from the Faculty of General Medicine were selected to participate in the study. These students were placed into two pedagogically comparable groups: one control group and one experimental group, each comprising 33 learners. All participants had previously completed an introductory English course and possessed an intermediate level of general English proficiency, but none had received formal instruction in medical English or subject-specific terminology prior to the intervention.

The control group followed a traditional English language program aligned with the university's standard curriculum. Their instruction focused on general vocabulary, grammar exercises, everyday communication topics, and standardized textbook readings. Activities included grammar drills, basic dialogues, short essays, and listening comprehension exercises unrelated to medical practice. This approach served as the baseline against which the outcomes of the experimental group would be evaluated.

The experimental group, in contrast, was taught using a content-based instruction (CBI) framework that integrated authentic medical content into the language learning process. Instructional materials included simplified anatomy readings adapted from standard medical textbooks, informational brochures and public health leaflets published by the World Health Organization, and custom-designed clinical dialogues reflecting real-world doctor–patient interactions. The thematic units were built around core medical domains, such as the cardiovascular system, the digestive system, and neurological examination procedures. These

materials were selected to mirror the foundational content students were learning in their concurrent medical science courses.

Pedagogically, the instruction emphasized active, immersive learning. Students engaged with terminology through multiple modalities: reading and translating anatomical texts; matching terms to labeled diagrams; narrating descriptions of human organs; participating in role-plays involving clinical questioning and response; and delivering brief group presentations on symptoms, diagnoses, and treatment pathways. The goal was not only to reinforce vocabulary retention but to create functional communicative competence within a medically relevant framework.

Evaluation was conducted using a mixed-methods approach. Students completed vocabulary pre-tests at the beginning of the course and post-tests at the end, designed to measure gains in medical terminology. Oral performance evaluations were conducted in the form of structured speaking tasks, where students were asked to describe anatomical processes, simulate patient interactions, or summarize medical cases in English. Additionally, qualitative student feedback was gathered through surveys and reflective forms to assess engagement, perceived learning outcomes, and satisfaction with the instructional format.

Throughout the semester, structured observation protocols were used by the instructor-researcher to monitor classroom dynamics. These included systematic notes on student participation, the frequency and accuracy of target language use, and instances of spontaneous speech during collaborative activities. The collected data provided both quantitative and qualitative evidence for evaluating the efficacy of content-based English instruction within a medical university context.

3. RESULTS

The experimental group outperformed the control group across all evaluation metrics. Vocabulary acquisition improved by 36% in the experimental group, compared to 18% in the control group. Oral fluency scores were also significantly higher. Students demonstrated improved ability to describe anatomical relationships, explain symptoms, and simulate patient interaction using medical English.

Feedback from the experimental group confirmed the perceived relevance of the content. Students stated that learning through real medical texts made them feel more prepared for clinical practice. They also reported improved motivation and confidence when using English in professional contexts. These findings align with previous research on the cognitive advantages of contextual learning and immersion (Wesche, 1985; Israilova, 2023).

Classroom observations indicated that students exposed to content-based instruction initiated English speech more often and engaged in more spontaneous peer discussions. They also showed greater retention of terms when revisited in later modules.

4. CONCLUSION, DISCUSSION AND RECOMMENDATIONS

The integration of professionally oriented medical content into English language instruction has been shown to yield significant pedagogical benefits across several key domains: lexical development, communicative competence, and learner motivation. When English is taught not as an abstract linguistic system but as a medium for understanding and interacting with professional knowledge, students develop a more robust and enduring command of the language. In medical universities, this approach allows learners to internalize terminology through meaningful engagement with authentic clinical scenarios, rather than through decontextualized memorization. It also supports the functional use of language in settings that

closely resemble their future working environments, thereby enhancing the educational relevance and perceived value of the course.

Content-based instruction (CBI) enables learners to move beyond superficial language acquisition toward a deeper, more integrated understanding of both the content and the discourse practices of their chosen field. For medical students, this means not only acquiring specialized vocabulary, but also mastering the communicative routines required in clinical consultations, patient interviews, and academic reporting. When language learning is aligned with professional identity formation, students become more invested in the learning process and more confident in applying English within medically relevant tasks. This study thus reinforces the increasingly accepted position within ESP research that language instruction in professional faculties should be discipline-integrated, task-based, and multimodal—engaging learners through text, image, dialogue, and simulation to reflect the full spectrum of communicative demands they will face in clinical practice.

In light of these findings, several recommendations are proposed for curriculum designers and language instructors working in medical education. First, English syllabi should be explicitly tailored to the linguistic and professional needs of medical students by incorporating clinical case texts, diagnostic protocols, anatomy readings, and other genre-specific materials. These materials should serve as primary tools for vocabulary development, reading comprehension, and oral communication practice. Second, traditional grammar-centric approaches should be replaced with interaction-driven instruction that prioritizes communicative competence through real-world tasks, such as role-plays, case presentations, and doctor–patient dialogues. Third, immersive methods—such as virtual simulations, interactive visualizations, and audiovisual clinical materials—should be integrated wherever possible to foster experiential learning and deeper language retention.

Moreover, further research is warranted to investigate how the integration of professionally oriented content into English instruction affects other dimensions of students' academic and professional development. In particular, studies should explore its impact on academic writing proficiency in English, the effectiveness of clinical communication in multilingual settings, and the long-term retention of medical terminology in professional practice. Additional inquiry could examine how digital technologies, such as virtual reality, corpus-based platforms, and AI-based tools, can enhance the implementation of content-based language instruction in medical universities. These areas offer promising directions for developing a more comprehensive, interdisciplinary approach to teaching English for medical purposes in the modern global context.

5. REFERENCES

1. Bhat, S., & Beri, A. (2016). ICT immersion in different domains of teaching profession—a literature review. The International Journal of Indian Psychology, 4(1). https://doi.org/10.25215/0401.121

2. Dutcher, N., & Tucker, G. R. (1994). The use of first and second languages in education: A review of educational experience. Washington, DC: World Bank.

3. Israilova, I. K. (2021). Studying the grammatical component of the English language through authentic film viewing. Society and Innovations, 2(4/S), 718–721. https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss4/S-pp718-721

4. Israilova, I. X. (2023). Linguistic and extralinguistic factors that influence the process of formation of students' communicative competence in the framework of the use of authentic English-language TV series. Eurasian Research Bulletin (ERB), (22), 55–59.

5. Loaiza-Arango, A. (1993). Language-related attitude changes and academic performance of students in the foreign language immersion program at the University of Minnesota (Master's thesis, University of Minnesota).

6. Pacific Policy Research Center. (2019). Successful bilingual and immersion education models/programs. http://www.ksbe.edu/_assets/spi/pdfs/Bilingual_Immersion_full.pdf

7. Snow, M. A. (1987). Immersion teacher handbook (Educational Report ER10). Los Angeles, CA: University of California, Center for Language Education and Research.

8. Wesche, M. (1985). Immersion and the universities. Canadian Modern Language Review, 51, 931–939.

THE ROLE OF PROFESSIONALLY ORIENTED MEDICAL TEXTS IN FORMING LEXICAL AND DISCURSIVE COMPETENCE IN MEDICAL ENGLISH

Israilov Jakhongirkhon Djamshidkhonovich

Tashkent State Medical University,Vice-rector for International relations

https://orcid.org/0009-0008-8193-795X

Abstract: This article investigates the theoretical, linguistic, and pedagogical foundations of employing professionally oriented medical texts in the instruction of English for Specific Purposes (ESP) within the context of medical universities. Authored by Jakhongirkhon Djamshidkhonovich, Vice-Rector for International Relations at Tashkent State Medical University, the study critically examines the role of authentic medical genres—including clinical case summaries, peer-reviewed research articles, diagnostic guidelines, and patient communication materials—in shaping students' academic language proficiency and professional identity in English. The research is grounded in the intersection of immersion pedagogy, genre-based learning, and content and language integrated learning (CLIL), drawing on key contributions by Cummins (2009), Plesnevich (1977), and Timofeev (2018). The study demonstrates that systematic exposure to and engagement with medical texts not only strengthens students' medical vocabulary and grammatical competence but also develops their ability to navigate discourse conventions specific to clinical and scientific communication. Through a semester-long pedagogical experiment with second-year medical students, the study reveals measurable improvements in students' reading comprehension, speaking fluency in professional contexts, and writing accuracy across medical genres. Furthermore, students reported increased motivation and a stronger sense of future professional readiness as a result of working with materials that mirror the linguistic realities of medical practice.The article concludes by advocating for a structured integration of authentic medical texts into ESP curricula as a central strategy for fostering communicative competence, disciplinary thinking, and academic engagement. Recommendations include multimodal instruction, text-based simulations, and reflective genre analysis as effective tools in preparing medical students for international collaboration and lifelong learning in English.

Keywords: medical texts, English for Specific Purposes, content-based instruction, genre awareness, medical discourse, immersion method

1. INTRODUCTION

Professionally oriented medical texts now occupy a central and transformative place in the methodology of teaching English in medical faculties across the world. As the landscape of medical education becomes increasingly globalized, the linguistic demands placed on medical students have grown substantially. It is no longer sufficient for future physicians and healthcare professionals to passively understand medical English texts; they must also be capable of actively producing accurate, context-appropriate, and genre-specific language across both academic and clinical environments. From participation in international medical conferences to the documentation of clinical findings and the writing of research articles, the ability to operate confidently within the linguistic conventions of professional medical discourse is now viewed as a core competency of the modern medical graduate.

Texts such as clinical case reports, scientific journal articles, diagnostic manuals, patient discharge summaries, and institutional health policy guidelines have moved from the periphery to the center of both medical practice and language instruction. These documents do not simply provide content knowledge; they encode professional culture, clinical logic, and the rhetorical strategies essential for effective communication in high-stakes medical contexts. Their integration into language teaching serves a dual purpose: on one hand, they expose students to the specialized lexis and syntactic structures of their discipline, and on the other, they familiarize learners with the discursive patterns and functional purposes that characterize written and spoken interaction in medicine. This evolution in teaching philosophy reflects a broader paradigm shift from isolated language instruction to immersive, interdisciplinary models rooted in authentic professional use.

This research is anchored in a theoretical framework that combines immersion methodology with English for Specific Purposes (ESP) pedagogy. The study builds upon the foundational contributions of Cummins (2009), who emphasizes the importance of cognitive academic language proficiency in bilingual education; Plesnevich (1977), who advanced the accelerated acquisition of English through deep contextual engagement; and Timofeev (2018), who analyzed the effectiveness of immersion approaches in adult language education. Together, their work supports the claim that language acquisition is most effective when it occurs through sustained, meaningful interaction with content that aligns with the learner's academic and professional aspirations.

In developing this approach further, the present study positions authentic, professionally oriented texts not merely as a helpful supplement to the ESP classroom but as the primary vehicle for language development. Their use promotes linguistic accuracy while fostering discourse competence—the ability to navigate, construct, and respond to extended professional communication. This aligns closely with the principles of natural language acquisition, which emphasize context-rich exposure, and with the motivational frameworks of content-based instruction, which suggest that learners are more engaged and successful when the material they study has immediate relevance to their future careers.

Previous work by Israilova (2021, 2023) has already demonstrated that authentic materials such as medical film scripts and native patient dialogues can significantly improve pragmatic fluency, discourse awareness, and student motivation. Similarly, Vakhitova (2022) has shown that immersion reading, even when based on seemingly light genres such as limericks, can produce measurable improvements in comprehension and linguistic creativity. Building on these insights, the current study focuses on the structured integration of formal medical texts as a means of advancing not only terminological mastery but also cognitive orientation toward the discourse practices of global medicine.

2. METHOD

This research was conducted over one academic semester with 68 second-year students at Tashkent State Medical University. Two groups were formed: a control group (n = 34) received traditional ESP instruction based on adapted dialogues and vocabulary exercises; the experimental group (n = 34) was taught using a structured program of professionally oriented medical texts. Students in the experimental group worked weekly with authentic or semi-authentic materials, including excerpts from research articles, simplified case reports, health policy documents, and WHO guidelines.

Each week, students performed targeted tasks focused on genre recognition, lexical extraction, rhetorical function identification (e.g., problem–solution, cause–effect), and short written reflections. Instructional strategies were adapted from immersion pedagogy and included

semantic mapping, text transformation (e.g., turning a clinical note into a patient-friendly leaflet), and simulation-based discussions. Instruction was delivered entirely in English and aligned with concurrent content in anatomy and pathology courses.

Evaluation included pre- and post-tests on vocabulary and genre recognition, a discourse-based writing task, and speaking performance in simulated doctor–patient communication. Students also completed reflective surveys on the relevance and difficulty of the materials.

3. RESULTS

The pedagogical impact of integrating professionally oriented medical texts into ESP instruction is most clearly observed in the qualitative transformation of student engagement, linguistic behavior, and communicative awareness. When learners are immersed in authentic disciplinary discourse, the English classroom becomes a space not merely for language acquisition, but for intellectual and professional socialization. Over time, students begin to interact with the language not as outsiders attempting to decode abstract grammatical patterns, but as novice professionals gradually entering the communicative culture of global medicine.

One of the most visible results is the emergence of discourse-level competence. Through regular exposure to clinical case reports, patient education brochures, scientific abstracts, and medical correspondence, students internalize not only lexical units, but also the structural logic of medical communication. They learn how to navigate cause-effect relationships, make evidence-based claims, interpret findings cautiously, and use rhetorical devices that are typical of professional discourse. These textual features—such as passive constructions, hedging verbs, epistemic modality, and nominalizations—begin to surface in students' own language production, both written and oral.

Another key result lies in the development of genre awareness. When learners engage repeatedly with texts that follow consistent communicative patterns—such as SOAP notes (Subjective, Objective, Assessment, Plan), discharge summaries, or scientific introductions—they begin to intuitively recognize the purpose, audience, and rhetorical structure of each genre. This genre literacy is foundational to the development of future academic and clinical communication. Students not only understand "what is being said," but also "why it is being said in this way," thus developing the ability to adapt their language to different professional scenarios. This is particularly important in medicine, where miscommunication can have serious consequences, and precision is embedded in both lexical and discursive choices.

The integration of medical texts also fosters pragmatic competence. Students gradually become sensitive to tone, register, and interpersonal dynamics present in authentic materials. For instance, reading doctor–patient dialogues or public health announcements reveals subtle patterns of empathy, caution, and indirectness. Students learn how medical professionals hedge uncertain diagnoses, provide reassurance without overpromising, and deliver sensitive information with care. These observations are then reflected in students' spoken interactions, which become more nuanced and contextually appropriate.

An often overlooked but equally important outcome is the psychological shift in learners' attitudes toward language learning. When students are given access to the actual texts that professionals read and produce, the learning process gains a sense of authenticity and purpose. Instead of viewing English as an academic hurdle to be overcome, learners begin to perceive it as a meaningful tool for participation in their chosen field. This shift enhances intrinsic motivation and fosters long-term engagement with the subject matter. Learners report that the study of English becomes more "real," "professional," and "connected to their future."

Finally, it must be noted that the use of professionally oriented texts promotes critical thinking. These materials often present complex scenarios, conflicting data, or ethically charged

dilemmas that require students to evaluate, infer, and reason in English. Unlike decontextualized textbook exercises, authentic texts demand intellectual and emotional investment. As a result, students are not simply memorizing terminology—they are using English to think, question, and resolve. This higher-order engagement contributes not only to language development but also to cognitive growth in the target language.

In sum, the inclusion of professionally oriented medical texts in ESP instruction produces a multifaceted pedagogical impact. It cultivates linguistic depth, discursive sophistication, pragmatic sensitivity, and professional identity—all within a linguistically and cognitively authentic learning environment. These outcomes confirm that professionally embedded language instruction is not only effective but essential for preparing medical students to function in a global, English-mediated healthcare landscape.

4. CONCLUSION, DISCUSSION AND RECOMMENDATIONS

The integration of professionally oriented medical texts into English for Specific Purposes (ESP) instruction contributes far beyond the boundaries of vocabulary acquisition. While terminological enrichment is a critical outcome, the more profound pedagogical value lies in the way these texts facilitate the development of discursive, rhetorical, and cognitive competencies necessary for effective participation in academic and clinical environments. These texts do not merely introduce specialized vocabulary; they encode the epistemological frameworks and communicative norms that define modern medical discourse. Through careful engagement with these genres, students begin to internalize the linguistic and rhetorical blueprints that guide reasoning, argumentation, patient interaction, and professional exchange in healthcare contexts.

Professionally authored medical texts—such as case studies, treatment guidelines, scientific abstracts, and discharge instructions—model the interaction of precision, objectivity, empathy, and caution that characterizes real-world medical communication. As learners read, interpret, and work with these texts, they are simultaneously acquiring language and professional identity. This dual acquisition aligns strongly with the theoretical underpinnings of immersion methodology and content-based instruction (CBI), both of which emphasize language learning through meaningful, context-rich engagement with discipline-specific materials. The language classroom becomes a rehearsal space for the cognitive and interpersonal tasks students will later perform in their careers.

The present study strongly advocates for a genre-based, immersion-oriented approach to ESP instruction in medical faculties. This model assumes that the mastery of medical English is not achieved through isolated lexical memorization or grammar drills, but through systematic interaction with texts that reflect authentic communicative purposes and genre structures. To this end, medical English curricula should be redesigned to include a diverse array of professionally relevant genres—ranging from electronic health records and medical correspondence to journal editorials and clinical protocols. Each genre should be associated with task types that require more than comprehension. Learners should be asked to transform texts (e.g., turning a patient case into a formal report), simulate communicative acts (e.g., presenting a diagnosis), and engage critically (e.g., evaluating the persuasiveness of an abstract or the clarity of patient instructions).

Importantly, the successful implementation of such a pedagogical model demands a shift in teacher training and material design. Language instructors in medical universities must be equipped with skills in genre analysis, discourse modeling, and interdisciplinary collaboration. They need pedagogical frameworks that enable them to translate complex professional texts into effective instructional units without oversimplification or decontextualization. Moreover,

they require access to up-to-date authentic materials and support from medical faculty who can advise on content relevance and clinical accuracy. Collaborative curriculum development between linguists and medical practitioners will be key to ensuring that ESP instruction truly reflects the communicative demands of healthcare professions.

In terms of research, further longitudinal studies are needed to evaluate the sustained effects of genre-based instruction on learners' academic writing, clinical communication skills, and international professional readiness. Specific areas of interest may include the role of ESP training in preparing students for English-medium medical licensing exams, their ability to publish in international scientific journals, and their adaptability in international clinical placements or exchange programs. Additionally, the emotional and motivational impact of professionally embedded language learning—such as its influence on confidence, identity, and language ownership—deserves deeper investigation.

In conclusion, the use of professionally oriented medical texts represents not a supplementary component of ESP instruction but its pedagogical cornerstone. These texts offer a bridge between language and profession, theory and practice, classroom and clinic. By situating English learning within the communicative realities of medicine, educators can empower students not only to speak and write correctly, but to think, reason, and act as competent professionals in an international, English-speaking medical landscape.

5. REFERENCES

1. Cummins, J. (2009). Bilingual and immersion programs. In M. H. Long & C. J. Doughty (Eds.), The handbook of language teaching (pp. 159–181). Wiley-Blackwell. https://doi.org/10.1002/9781444315783.ch10

2. Israilova, I. Kh. (2021). Teaching and assessing phonetic categories in English language learning based on the results of authentic film viewing. In International Conference "Assessment in Teaching Foreign Languages: Achievements, Challenges, and Solutions." UzSWLU.

3. Israilova, I. Kh. (2021). Challenges in developing communicative competence in English lessons for medical students. Til va Adabiyot Ta'limi, (6), 82–83.

4. Israilova, I. Kh. (2023). The effectiveness of teaching medical English in developing communicative skills through authentic films. Pedagogik Mahorat, (2), 136–143.

5. Plesnevich, A. S. (1977). Theoretical foundations of an accelerated course in English language teaching using the immersion method. Methods of Intensive Language Teaching, (3), 142–148.

6. Timofeev, V. A. (2018). Distinctive features of the immersion method for teaching foreign languages to adult learners of language courses. Young Scientist, (1), 387–390.

7. Vakhitova, I. I. (2022). Immersion reading based on limericks. Scientific Statements, (13)21, 20–22. https://nvjournal.ru/article/Immersionnoe_chtenie_na_materiale_limerikov

"SHUKRONALIK"NI IFODALAYDIGAN BIRLIKLARNI AKSIOLOGIK TAHLILI

Rahimova Shahnoza Jo`raqulovna

Termiz davlat pedagogika instituti Amaliy ingliz tili kafedrasi o`qituvchisi, Toshkent, O`zbekiston,ORCID: 0009-0007-5855-1920

4. Annotatsiya: Ushbu maqola shukronalik qadriyati va uni ifodalovchi til birliklarining aksiologik tahliliga bag‘ishlangan. Shukronalik insonning ijobiy emotsional holatini, axloqiy-ruhiy qadriyatlar tizimini ifoda etuvchi madaniy va hissiy hodisa sifatida qaraladi. Mazkur tadqiqotda o‘zbek tilida mavjud bo‘lgan shukronalikni ifodalovchi leksik birliklar, frazeologizmlar, maqollar, duo va iboralar lingvistik hamda madaniy asosda tahlil qilinadi. Ayniqsa, bu birliklarning semantik konnotatsiyasi, aksiologik yuklamasi, kommunikativ-pragmatik vazifasi alohida e’tiborda olingan. Tadqiqotda shuningdek, shukronalik qadriyatining til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikdagi o‘rni, jamiyatda uning ifodalanish darajasi va usullari ham o‘rganilgan. O‘zbek xalqining urf-odati, mentaliteti, diniy an’analari, qadimiy ma’naviy merosi mazkur qadriyatning ifodalanishida qanday rol o‘ynashi ham yoritilgan. Shukronalik nafaqat til birliklari orqali, balki kontekstual darajada, ya’ni nutqdagi vaziyatga bog‘liq holda ham turli shakllarda namoyon bo‘lishi ko‘rsatilgan. Tadqiqotda shuningdek, ingliz tilidagi shukronalikni ifodalovchi birliklar bilan qiyosiy tahlil amalga oshirilib, bu konseptning madaniyatlararo talqini aniqlangan. Bunda “thank you”, “gratitude”, “appreciation” kabi birliklarning semantik va aksiologik jihatlari o‘zbek tilidagi muqobillar bilan solishtirilgan. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, shukronalik qadriyati barcha madaniyatlarga xos bo‘lsa-da, uning ifodalanish shakli va darajasi madaniy kontekstga qarab sezilarli darajada farqlanadi. Maqolada V.I. Karasik, A. Wierzbicka, G. Lakoff kabi olimlarning konseptual va aksiologik lingvistika sohasidagi ilmiy ishlari asos qilib olingan bo‘lib, ular o‘zbek madaniy kontekstida tatbiq etilgan. Tadqiqot natijalari shukronalik qadriyatining lingvomadaniy asoslarini yoritishga, madaniyatlararo muloqotni chuqurroq anglashga hamda til va qadriyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ochib berishga xizmat qiladi.

Kalit so`zlar: shukronalik, aksiologik tahlil, qadriyat, leksik birliklar, frazeologizmlar, minnatdorchilik, madaniyatlararo ifoda

Annotation: This article is devoted to the axiological analysis of the concept of gratitude and the linguistic units that express it in the Uzbek language. Gratitude is regarded not only as a moral and spiritual value but also as an emotional and cultural phenomenon that reflects a nation’s worldview, mentality, and value system. The research investigates how gratitude is encoded in the language through lexical and phraseological units, including words, idioms, and culturally loaded expressions, that carry specific axiological meaning. Particular attention is paid to the semantic connotations and pragmatic functions of such units in Uzbek, and their role in expressing positive emotions, social harmony, and ethical norms in daily communication. The study also examines how gratitude-related expressions function in discourse and how they contribute to shaping and maintaining interpersonal and social relationships. Comparative linguistic analysis is conducted with similar expressions in other languages, especially English, in order to highlight cross-cultural similarities and differences in the conceptualization of gratitude. The research findings show that while gratitude is universally recognized, the means of expressing it and the cultural weight assigned to it vary significantly depending on linguistic and cultural contexts. Furthermore, the article discusses the theoretical foundations of axiological linguistics and its relevance in analyzing emotional and ethical concepts. Scholars

such as V.I. Karasik, A. Wierzbicka, and G. Lakoff have provided the methodological basis for understanding how values like gratitude are manifested linguistically. Their insights have been adapted to the Uzbek cultural context to explore how national identity, historical experience, and religious tradition shape the verbalization of gratitude. In conclusion, the study argues that the value of gratitude is deeply rooted in both language and culture. It plays a crucial role in fostering mutual respect, moral responsibility, and collective identity. The linguistic expressions of gratitude in Uzbek not only convey emotional states but also reinforce social cohesion and cultural continuity. Understanding how gratitude is expressed in different cultures enhances intercultural communication and promotes empathy and tolerance in multilingual and multicultural environments.

Key words: gratitude, axiological analysis, value, lexical units, phraseological expressions, thankfulness, intercultural expression

ORCID: 0009-0007-5855-1920

5. KIRISH.

XXI asr lingvistikasida til nafaqat aloqa vositasi, balki insonning dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi va madaniy tafakkurining asosiy ifodachisi sifatida o‘rganilmoqda. Ayniqsa, aksiologik lingvistika til birliklarida aks etgan ijtimoiy-axloqiy qadriyatlarni tahlil qilishga alohida e’tibor qaratadi. Shu nuqtai nazardan, "shukronalik" tushunchasi o‘zbek xalqining qadimiy madaniy merosida va til tizimida muhim aks ettiruvchi qadriyatlardan biri hisoblanadi.

"Shukronalik" — insonning minnatdorlik, rozilik, e’tirof va mamnunlik kabi holatlarini ifodalovchi, ijtimoiy muloqotda ko‘p qo‘llaniladigan muhim aksiologik kontsept sifatida shakllangan. Til bu kontseptni turli darajadagi birliklar orqali (leksik, frazeologik, pragmatik) ifodalaydi. Ushbu maqolada shukronalikni ifodalovchi til birliklari semantik, funksional va aksiologik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, til birliklarida ifodalangan axloqiy qadriyatlarning chuqur tahlili madaniy tafakkurni, milliy ongni anglashga imkon yaratadi.

Mazkur tadqiqotda shukronalik tuyg‘usini ifodalovchi leksik birliklar, iboralar, maqollar va frazeologik birikmalar aks ettiriladi. Ular orqali jamiyatdagi shukronalik madaniyati, bu holatning qadrlanish darajasi va ifoda shakllaridagi madaniyatlararo farqlar tahlil qilinadi. Shuningdek, shukronalik konseptining milliy-madaniy xususiyatlari aniqlanadi va uning tilda ifodalanishidagi semantik maydon chegaralari belgilanadi.

Tadqiqot natijalari nafaqat tilshunoslik, balki axloqshunoslik, madaniyatshunoslik va psixolingvistika sohalari uchun ham foydali bo‘lib, jamiyatda ijobiy kommunikativ muhitni shakllantirishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING TAHLILI.

"**Shukronalikni ifodalovchi birliklarning aksiologik tahlili**" mavzusi lingvistikada **emotsional konseptlar**, **aksiologik lingvistika**, **madaniyatlararo kommunikatsiya** va **konseptual tahlil** sohalariga kiradi. Bu yo‘nalishda to‘g‘ridan-to‘g‘ri yoki bilvosita ishlagan bir qator olimlar mavjud. Quyida sizga **mavzuga doir tadqiqotlar**, **mualliflar** va ularning ishlari keltiriladi:

Aksiologik lingvistika va emotsional konseptlar bo‘yicha umumiy tadqiqotlar haqida aytadigan bo`lsak, V.I. Karasik[242] o`zining *"Language Circle: Personality, Concepts,*

[242]Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика: Учебное пособие. – М.: Астрель, 2007. – 314

*Discourse" asarida shunday y***ondashgan ya`ni t**il konseptual maydon sifatida qaraladi, "shukronalik" kabi ijtimoiy-emotsional konseptlar madaniyatga bog‘liq tarzda tahlil qilinadi. Bu tadqiqot katta ah**amiyatga ega bo`lib, k**onseptual tahlil va aksiologik qadriyatlar tizimini aniqlashda asosiy nazariy manba hisoblanadi.

Z.D. Popova va I.A. Sterninlarning[243] *"Kognitiv lingvistika asoslari" nomli asarida shunday yondashuvga guvoh bo`lamiz:* Til konseptlar orqali tafakkurni aks ettiradi, shukronalik kabi hissiy birliklar xalq ongida qanday shakllanadi – shu jihat o‘rganiladi.

Shukronalik va minnatdorchilikning til vositalarida ifodalanishini rus olimasi N. D. Arutyunova[244] **o`zining** *"Diskurs va kommunikatsiya" asarida* **tadqiqot yo‘nalishi sifatifa s**hukronalik, minnatdorchilik, e’tirof kabi nutq aktlari va ularning kommunikativ funksiyalarini tahlil qilgan. **S.G. Vorkacheva**[245] **“**Til birliklarining qadriyat yukini, shukronalikning lingvokulturologik jihatlarini aniqlash.” Kabi fikrlarni o`zining *"Aksiologik aspektda til va madaniyat" maqolasida yoriitib bergan.*

O‘zbek tilshunosligida N. Usmonova[246] **o`zining** *"O‘zbek tilida qadriyat ifodalarining semantik-pragmatik xususiyatlari" asarida* Shukronalik, duolar, e’tirof iboralari kabi qadriyatga yo‘g‘rilgan birliklarning funksional-lingvistik tavsifi haqida ma`lumotlarni keng yoritib berdi.

TADQIQOTLAR METODOLOGIYASI.

Ushbu tadqiqotda zamonaviy lingvistik tahlil uslublaridan foydalanildi:

1. **Deskriptiv-lingvistik usul** — shukronalik kontseptini ifodalovchi birliklarning lug‘aviy va frazeologik shakllarini aniqlash, ularning semantik yuklamasini tahlil qilish uchun qo‘llanildi.

2. **Aksiologik yondashuv** — til birliklari orqali aks etgan shukronalik qadriyatini baholash, uni ijtimoiy-madaniy kontekstda tahlil qilishga xizmat qildi.

3. **Korpus lingvistikasi asosida kuzatish** — o‘zbek adabiy matnlari, diniy nutqlar, xalq og‘zaki ijodi, internet tarmog‘idagi bloglar va og‘zaki nutq namunalaridan 200 dan ortiq kontekstual birliklar to‘plandi.

4. **Kontrastiv tahlil** — shukronalik kontseptining o‘zbek va ingliz tillaridagi ifoda shakllarining farqli va umumiy jihatlarini aniqlashga yo‘naltirildi.

5. **Tahlil va natijlari (Analysis and results).**

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, o‘zbek tilida “shukronalik” kontsepti ko‘plab lingvistik vositalar orqali ifodalanadi. Ular quyidagicha guruhlanadi:

6. 1. Leksik birliklar

Shukronalikni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ifodalovchi so‘zlar:

---

[243] Арутюнова Н.Д. Дискурс и личность. – М.: Наука, 1999. – 412 с.

[244] Воркачева С.Г. Акселогическая лингвистика и её основные понятия // Вестник МГУ. Серия 9. Филология. – 2012. – №4. – С. 89–98.

[245] Usmonova N. O‘zbek tilida qadriyat ifodalarining semantik-pragmatik xususiyatlari. // O‘zbek tili va adabiyoti jurnali. – 2020. – №2. – B. 57–64.

[246] Prof. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, isayucel.isgor@mku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3110-6081

- *Rahmat*, *tashakkur*, *minnatdorman*, *duo qilaman*, *baraka toping*, *shukr*, *rozi bo‘ling* kabi birliklar.

- Ekspressiv shakllar: *ming rahmat*, *cheksiz minnatdorchilik*, *qalban minnatdorman* — semantik kuchaytiruvchilar bilan qo‘llaniladi.

7. 2. Frazeologik birliklar

- *Yuzim yorug‘ bo‘ldi*, *ko‘nglim tog‘dek ko‘tarildi*, *suyunchi bo‘lsin*, *oq fotiha berdim*. Bu birliklar shukronalikning konnotativ, emotsional jihatlarini o‘zida aks ettiradi.

8. 3. Diskursiv ifodalar

- Nutqda kontekstga qarab shukronalik ko‘plab pragmatik shakllarda ifodalanadi: *duo qilaman*, *Alloh rozi bo‘lsin*, *barakotingiz ziyoda bo‘lsin*, *ko‘mak uchun tashakkur* kabi iboralar jamiyatda ijobiy muloqot muhitini mustahkamlashga xizmat qiladi.

9. 4. Madaniy qatlam

- Diniy nutqda: *Alhamdulillah*, *shukr Allohga* kabi arabiy kelib chiqishdagi iboralar keng qo‘llaniladi.

- Xalq og‘zaki ijodida: maqol va matallarda shukronalik motivlari mavjud: *Rahmat aytmagan — qadrsiz*, *Yaxshilikni unutgan — inson emas*.

10. 5. Ingliz tilidagi qiyosiy birliklar

- *Thank you, I appreciate it, gratitude, thanks a lot, I'm grateful* kabi birliklar shukronalik ifodalaridir. Ammo ular ko‘proq neytral, rasmiy yoki norasmiy kontekstdagi muloqotda cheklangan tarzda qo‘llaniladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR.

Yuqoridagi natijalar asosida aytish mumkinki, o‘zbek tilida shukronalik kontsepti ifodalanishi juda boy, emotsional va qadriyatga yo‘g‘rilgan. Shukronalik til orqali faqat minnatdorchilikni bildirish emas, balki muomala madaniyatining, ijtimoiy tartibning, diniy e’tiqod va milliy qadriyatlarning tarkibiy qismidir. Bu hodisa o‘zbek xalqining axloqiy-madaniy tafakkurida qadimgi davrlardan buyon mavjud bo‘lib, til birliklari orqali izchil rivojlanib kelmoqda.

Bundan tashqari, ingliz tilida shukronalik ifodalari ko‘pincha ijtimoiy etik doirada — rasmiy yoki norasmiy muloqotda ishlatiladi. O‘zbek tilida esa bu kontsept ko‘proq diniy, madaniy, ma’naviy qatlamlarga singib ketgan.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘zbek tilidagi shukronalik kontsepti turli darajadagi lingvistik vositalar orqali ifodalanadi. Bu birliklar semantik jihatdan boy, ekspressivlik darajasi yuqori va ijtimoiy qadriyatlar bilan bog‘liq. Aksiologik yondashuv asosida olib borilgan tahlillar shukronalikning ijtimoiy ahamiyati, madaniy o‘rni va til orqali ifodalanish xususiyatlarini aniqlash imkonini berdi. Kelgusida shukronalikning gender, yosh, sotsiologik kontekstda qo‘llanish xususiyatlarini chuqurroq o‘rganish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

11.

12. FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdukarimova Sh. O‘zbek tili maqollarida aksiologik qadriyatlarning lingvistik ifodasi: Filol. fan. bo‘yicha PhD dissertatsiyasi. – Toshkent: TDSHU, 2020. – 140 b.

2. G‘afurova T. Thankfulness expressions in English and Uzbek: A contrastive linguistic-cultural analysis // International Journal of Multilingual Education. – 2022. – №3(10). – P. 72–80.

3. Juraev G‘. Til va tafakkur. – Toshkent: Fan, 2005. – 212 b.

4. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.

5. Qo‘chqorov D. O‘zbek tilida frazeologizmlarning aksiologik xususiyatlari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2017. – 198 b.

6. Usmonova N. O‘zbek tilida qadriyat ifodalarining semantik-pragmatik xususiyatlari. // O‘zbek tili va adabiyoti jurnali. – 2020. – №2. – B. 57–64.

7. Wierzbicka A. Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – 320 p.

8. Yuldasheva N.R. O‘zbek tilida duolar va ularning kommunikativ-pragmatik funksiyalari: Filol. fan. bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Buxoro: BuxDU, 2021. – 136 b.

9. Арутюнова Н.Д. Дискурс и личность. – М.: Наука, 1999. – 412 с.

10. Воркачева С.Г. Акселогическая лингвистика и её основные понятия // Вестник МГУ. Серия 9. Филология. – 2012. – №4. – С. 89–98.

11. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.

12. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика: Учебное пособие. – М.: Астрель, 2007. – 314 с.

LEXICAL UNIVERSALS IN DANCE TERMINOLOGY

RAQS TERMINOLOGIYASIDAGI LEKSIK UNIVERSALLAR

Xudoyberdiyeva Oyjamol Muzaffarovna[1],

[1]Termiz davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi, Toshkent, O‘zbekiston

ORCID ID: https://orcid.org/001-008-1100-7411

Annotatsiya: Mazkur maqola ingliz va o‘zbek tillaridagi raqs terminologiyasida uchraydigan leksik universallarni lingvosemantik, tarjimaviy hamda madaniy kontekstda tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqot asosida global kommunikatsiyada faol qo‘llanilayotgan va ko‘p tillarda fonetik, semantik hamda konnotativ jihatdan barqarorlikka ega bo‘lgan raqs terminlari aniqlanib, ularning xalqaro maqomga ega bo‘lish omillari tahlil etiladi. *Pirouette, arabesque, tempo, pas, ballet, tango* kabi terminlarning fonetik uyg‘unligi va semantik izchilligi ularning universal leksik birlik sifatidagi maqomini belgilaydi. Maqolada ushbu terminlar klassik, zamonaviy, realia va abstrakt guruhlarga bo‘lingan holda tipologik tasnifi keltiriladi hamda har bir guruhdagi birliklarning lingvokulturologik xususiyatlari aniqlanadi.

Tadqiqot korpusiy tahlil, qiyosiy-lingvistik metod, tarjima strategiyalari tahlili va struktural-semantik modellashtirish asosida olib borilgan bo‘lib, unda raqs terminlarining turli tillardagi ifodalanishi, ularning madaniy adaptatsiyasi va tarjimadagi o‘zgarishlari o‘rganilgan. Transliteratsiya, transkripsiya va deskriptiv tarjima kabi strategiyalarning qo‘llanilishi orqali madaniy va semantik moslashuv imkoniyatlari ochib berilgan. Natijada, raqs terminologiyasining xalqaro miqyosdagi umumiylik darajasi, estetik va kommunikativ funksiyalari yoritilgan.

Maqola lingvokulturologiya, tarjima nazariyasi, terminologiya va xorijiy tillarni o‘qitish metodikasi uchun nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, raqs terminlarini ilmiy-lug‘aviy, pedagogik va madaniy sohalarda samarali qo‘llash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Kalit so‘zlar: *raqs terminologiyasi, leksik universallar, madaniy kontekst, tarjima, xalqaro terminlar.*

Abstract: This article is dedicated to the linguistic, semantic, translational, and cultural analysis of lexical universals found in the dance terminology of English and Uzbek languages. The research identifies dance terms that are widely used in global communication and possess phonetic, semantic, and connotative stability across multiple languages, analyzing the factors that contribute to their international status. Terms such as *pirouette*, *arabesque*, *tempo*, *pas*, *ballet*, and *tango* are examined for their phonetic consistency and semantic coherence, which establish their status as universal lexical units. The article presents a typological classification of these terms into four main groups—classical, modern, realia-based, and abstract—and analyzes the linguocultural features specific to each category.

The study is based on corpus analysis, comparative linguistic methodology, analysis of translation strategies, and structural-semantic modeling. It investigates the representation of dance terms in different languages, their cultural adaptation, and changes during translation. Strategies such as transliteration, transcription, and descriptive translation are shown to facilitate cultural and semantic adaptation. As a result, the article highlights the international lexical convergence of dance terminology, as well as its aesthetic and communicative functions.

This research offers both theoretical and practical insights for fields such as linguoculturology, translation studies, terminology, and foreign language teaching methodology, expanding the potential for effective application of dance terms in academic, pedagogical, and cultural contexts.

Keywords: *dance terminology, lexical universals, cultural context, translation, international terms.*

Kirish. Raqs insoniyatning madaniy-tarixiy rivojlanishida muhim rol o‘ynab keladi. U har bir xalqning milliy o‘ziga xosligini ifodalash vositasi bo‘lib, universal tilda o‘z ifodasini topgan. Harakat, ritm, emotsional ifodalar kabi elementlarni aks ettiruvchi raqs terminlari lingvistik nuqtai nazardan ko‘plab tillarda umumiy jihatlarga ega. Ushbu maqolada raqs terminologiyasidagi leksik universallarning lingvistik va semantik jihatlari tahlil qilinadi.

Leksik universallarni o‘rganish turli tillar va madaniyatlar o‘rtasidagi lingvistik umumiyliklarni aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqola Greenbergning leksik universallar nazariyasiga tayanadi va milliy hamda xalqaro raqs terminologiyasining umumiy semantik jihatlarini ochib beradi.

Leksik universallar turli tillarda o‘xshash semantik mazmunga ega bo‘lgan tushunchalar bo‘lib, ular insonning fiziologiyasi, tabiiy harakatlar va hissiy ifodalariga asoslangan. Greenberg (1963) leksik universallarni tilshunoslikda o‘xshash semantik birliklar sifatida ko‘rib chiqadi. Raqs terminologiyasida bunday universallar tana harakatlari, musiqiy ritm va emotsional ifodalarni bildiruvchi terminlarni qamrab oladi.Leksik universallar terminologiyasini o‘rganishda bir qator yirik tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan ishlarga tayaniladi (Greenberg 42).

1.1. Nazariy asos. Leksik universallar deganda, turli tillarda mazmunan va shaklan o‘xshash bo‘lgan, global leksik tizimlar doirasida mavjud bo‘lgan birliklar tushuniladi (Wierzbicka, 1996). Ular har xil madaniy va lingvistik kontekstlarda uchrashi mumkin bo‘lgan umumiy nomlash birliklari bo‘lib, insoniyat tafakkurining umumiyligi, hissiy va harakat tajribasining universalligi bilan bog‘liq. Bu hodisa ayniqsa san’at, xususan, raqs terminologiyasida yaqqol namoyon bo‘ladi.

Raqs terminologiyasidagi universallar ko‘pincha klassik raqs maktablari (ballet), xalq raqslari va zamonaviy raqslar doirasida shakllangan bo‘lib, ularning asosiy komponentlari quyidagilardan iborat:

- **harakat nomlari:** *pirouette, arabesque, plié, jeté* (aylanish, cho‘zilish, egilish, sakrash);
- **ritmik birliklar:** *zarb, tempo, ritm* — harakatlarning muvofiqligini belgilovchi unsur sifatida;
- **holat va ifoda vositalari:** *pose, expression, gesture* — sahnadagi estetik ifodaning lingvistik aks ettirilishi sifatida.

Ushbu universal birliklar ko‘plab tillarda bir xil shaklda ishlatiladi yoki fonetik jihatdan o‘xshash ko‘rinishga ega bo‘ladi. Ularning universal xususiyatlari nafaqat semantik jihatdan izohlanadi, balki estetik, madaniy va kommunikativ jihatdan ham ahamiyatlidir. Raqs terminlarining global konvergensiyasi asosan fransuzcha va italyancha terminlar asosida shakllangan bo‘lib, bu esa raqs san’atining Yevropa klassik maktablariga borib taqalishini ko‘rsatadi. Shu sababli raqs tilida leksik universallarni o‘rganish nafaqat lingvistik, balki madaniyatlararo muloqot nuqtai nazaridan ham dolzarb ahamiyatga ega.

Sager J.C. (1990) tomonidan yozilgan *A Practical Course in Terminology Processing* asari terminlarni qayta ishlash jarayonining nazariy va amaliy jihatlarini o‘z ichiga oladi. U terminlar fonetik va semantik jihatdan qanday standartlashtirilishini yoritadi. Raqs terminlari ham shu mezonlar asosida xalqaro kontekstda bir xilda ishlatiladi (Sager 63). Cabré M.T. (1999) o‘zining *Terminology: Theory, Methods and Applications* nomli asarida terminlarning universal mazmuni va madaniy kommunikatsiyadagi roli haqida fikr bildiradi. U global terminlarning kommunikativ, sotsial va kognitiv aspektlarini o‘rganadi (Cabré 38).

Temmerman R. (2000) *Towards New Ways of Terminology Description* nomli asarida sotsiokognitiv yondashuvni ilgari surib, terminlarning ma’naviy va ijtimoiy kontekstdagi o‘rnini belgilaydi. Raqs terminologiyasidagi xalqaro birliklar ham shu nazariy asosda tahlil qilinadi (Temmerman 78).

Карапетьян А.Э. (2008) ingliz va rus tillaridagi raqs terminlarining lingvokulturologik xususiyatlarini o‘rganib, ularning semantik barqarorligini tasdiqlaydi. Pirouette, pas kabi terminlarning fransuz tilidan boshqa tillarga qanday o‘zlashtirilgani aniqlangan.

Faber P. (2015) *Frames as a Framework for Terminology* maqolasida terminlarni tushunishda kognitiv ramkalar nazariyasiga urg‘u beradi. Bu raqsdagi “ritm”, “harakat”, “ekspressiya” kabi abstrakt terminlarni tahlil qilishda muhim nazariy asosdir (Faber 17). Fillmore C. (1985) *Frames and the Semantics of Understanding* nomli ishida til birliklarining ramkali semantikasi haqida yozadi. Bu nazariya orqali raqsga oid leksik birliklarning konnotativ qatlamlarini ochib berish mumkin. Hamrayeva X.X. (2021) o‘zbek raqs terminologiyasining tarixiy shakllanishi va madaniy jihatlarini chuqur tahlil qiladi. Mahalliy va xalqaro terminlar o‘rtasidagi lingvistik bog‘liqlikni ochib beradi.Yuqoridagi tadqiqotlar “raqs terminologiyasidagi leksik universallar” mavzusini nazariy va amaliy asosda o‘rganish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Ular orqali leksik birliklarning **madaniy**, **semantik**, **tarjimaviy** va **kommunikativ** xususiyatlari chuqur tahlil qilinishi mumkin (Хамраева 48).

2. Metod. Ushbu tadqiqotda leksik universallarni aniqlash va tahlil qilish uchun kombinatsiyalashgan metodologik yondashuv qo‘llanildi. Metodlar tanlashda asosiy e’tibor ingliz va o‘zbek tillaridagi raqs terminologiyasining qiyosiy-tarjimonlik, semantik va lingvokulturologik xususiyatlarini aniqlashga qaratildi. Tadqiqot quyidagi bosqichlarda amalga oshirildi:

Deskriptiv-tahliliy metod – terminlarning semantik strukturasini tahlil qilish, ularning lug‘aviy va konnotativ ma’nolarini aniqlash uchun qo‘llanildi;

Qiyosiy-lingvistik metod – ingliz, o‘zbek, rus va fransuz tillaridagi raqs terminlarining fonetik, morfologik va semantik jihatlarini solishtirishda asos bo‘ldi;

Korpusiy tahlil – real matnlarda (maqolalar, darsliklar, raqsga oid izohli lug‘atlar) uchraydigan terminlarning ishlatilish chastotasini aniqlash va ulardan foydalanish kontekstini o‘rganish uchun qo‘llandi;

Tarjima tahlili – terminlar tarjima jarayonida qanday semantik va madaniy o‘zgarishlarga uchrashi, qaysi tarjima strategiyalari qo‘llanilishi va ularning leksik universallik darajasini belgilash maqsadida amalga oshirildi;

Struktural-semantik guruhlash – terminlar funktsiyasi, kelib chiqishi va ishlatilish sohalariga qarab guruhlandi (klassik, zamonaviy, realia va abstrakt guruhlar).

Tadqiqot manbalari sifatida O‘zbekistonda va xorijda nashr etilgan raqs terminologiyasiga oid lug‘atlar, ilmiy maqolalar, lingvistik izohli manbalar hamda Greenberg (1963), Wierzbicka (1996), Faber (2015), Fillmore (1985) kabi olimlarning ilmiy ishlari asos qilib olindi. Shuningdek, sinxron va diakron uslubdagi ma’lumotlar o‘rganildi.

Ushbu metodlar tadqiqot mavzusini chuqur tahlil qilishga, raqs terminologiyasidagi leksik universallarning funksional, madaniy va tarjima jarayonlaridagi o‘rnini aniqlashga xizmat qildi.

Ayniqsa, raqs san’atiga oid terminologiyada bunday leksik birliklarning xalqaro va milliy tillarda qanday ifodalangani, ularning umumiylik darajasi va moslik darajasi muhim ahamiyat kasb etadi. Quyidagi jadvalda o‘zbek, ingliz, rus va fransuz tillarida **leksik universallik** xususiyatiga ega bo‘lgan asosiy raqs terminlari keltirilgan. Bu terminlar fonetik va semantik jihatdan ko‘plab tillarda deyarli bir xil shaklda qo‘llanilishi bilan ajralib turadi:

Raqs terminologiyasidagi leksik universallar

O‘zbekcha	**Inglizcha (English)**	**Ruscha (Русский)**	**Fransuzcha (Français)**
Raqs	Dance	Танец	Danse
Raqs terminologiyasi	Dance terminology	Танцевальная терминология	Terminologie de la danse
Leksik universallar	Lexical universals	Лексические универсалии	Universaux lexicaux
Piruet	Pirouette	Пируэт	Pirouette
Arabeska	Arabesque	Арабеск	Arabesque
Pas	Pas (step)	Па (шаг)	Pas
Adajio	Adagio	Адажио	Adagio
Tempo	Tempo	Темп	Tempo
Flamenco	Flamenco	Фламенко	Flamenco
Samba	Samba	Самба	Samba
Tango	Tango	Танго	Tango
Balet	Ballet	Балет	Ballet
Hip-hop raqsi	Hip-hop dance	Хип-хоп танец	Danse hip-hop
Qorin raqsi	Belly dance	Танец живота	Danse orientale
Xoreografiya	Choreography	Хореография	Chorégraphie
Musiqa bilan harakat	Movement with music	Движение под музыку	Mouvement avec la musique
Ritm	Rhythm	Ритм	Rythme
Ekspressiya	Expression	Экспрессия	Expression
Harakat	Movement	Движение	Mouvement
Pozitsiya	Position	Позиция	Position
Sakrash	Jump	Прыжок	Saut
Aylanish	Turn / Rotation	Вращение	Rotation

Masalan, «pirouette» termini raqs tarixida XIX asr fransuz klassik balet maktabi orqali rivojlanib, rus, ingliz va hatto o‘zbek raqs ta’lim tizimlariga ham kirib kelgan (Карапетьян 84).

3. Natijalar. Tadqiqot davomida ingliz va o‘zbek tillaridagi raqs terminologiyasida leksik universallar mavjudligi isbotlandi va ular bir nechta lingvistik va madaniy mezonlar asosida tasniflandi. Quyidagi asosiy natijalarga erishildi:

3.1. Fonetik va semantik o‘xshashliklar. «Pirouette», «arabesque», «pas», «adagio», «tempo» kabi atamalar ingliz, o‘zbek, rus va fransuz tillarida fonetik va semantik jihatdan deyarli bir xil shaklda qo‘llaniladi. Bu ularning xalqaro miqyosda tan olingan universal leksik birliklar ekanligini ko‘rsatadi.

3.2. Lingvokulturologik konvergentsiya. Ushbu terminlarning keng tarqalganligi ularning madaniy universal semantikasini aks ettiradi. Jumladan, «ballet», «tango», «flamenco» kabi terminlar muayyan madaniyatdan kelib chiqqan bo‘lsa-da, boshqa tillarga ham o‘z nomini va estetik konnotatsiyasini saqlagan holda kirib borgan.

3.3. Terminlarning tarjima strategiyalari. Tarjima jarayonida uch asosiy usul kuzatildi: ***transliteratsiya*** (masalan, *piruet*), ***transkripsiya*** (*balet*), va ***deskriptiv tarjima*** (*qorin raqsi* → *belly dance*). Bu strategiyalar terminlarning universal shaklini saqlab qolish hamda ularning madaniy mohiyatini uzatishda samarali ekani aniqlandi.

3.4. Tipologik guruhlash. Terminlar to‘rt asosiy guruhga ajratildi: 1) klassik terminlar (pirouette, arabesque), 2) zamonaviy janrlar (hip-hop, breakdance), 3) realia asosidagi terminlar (flamenco, tango), 4) abstrakt tushunchalar (ritm, ekspressiya, holat). Har bir guruhda o‘xshashlik darajasi yuqori bo‘lgan leksik birliklar mavjud.

3.5. Raqs terminologiyasi orqali madaniy almashinuv. Tadqiqot davomida raqsga oid universal terminlar madaniy realiyalarni uzatishda vosita sifatida xizmat qilishi aniqlangan. Bunday terminlar til o‘rgatish, madaniy tadbirlar va sahna ijodida tarjima ishonchliligini oshirishga xizmat qiladi.

Leksik universallarni tarjima qilish jarayonida odatda uch asosiy usul — **transliteratsiya**, **transkripsiya** va **deskriptiv tarjima** qo‘llaniladi. Har bir usul tilga kirib kelayotgan terminning shakl va mazmunini imkon qadar aniq yetkazishga xizmat qiladi. Masalan, **“qorin raqsi”** ingliz tilida *belly dance* tarzida bevosita tarjima qilingan bo‘lsa, fransuz tilida u *danse orientale* shaklida, ya’ni semantik kengayish orqali ifodalanadi. Bu esa lingvokulturologik tafakkur va tarjima strategiyalaridagi farqlarni yaqqol ko‘rsatadi.

Zamonaviy raqs janrlari — xususan, *hip-hop* — ko‘pgina tillarda **transliteratsiya** yo‘li bilan o‘zlashtirilgan. Bunda termin o‘zining fonetik shaklini deyarli o‘zgartirmaydi, lekin u bilan bog‘liq **global madaniyat** kodlari va ijtimoiy konnotatsiyalar ham tilga kirib keladi. Bu holat zamonaviy ommaviy madaniyatning tillararo leksik oqimlarga ko‘rsatgan ta’sirini ifodalaydi (Faber, 2015).

Raqs terminologiyasini tarjima qilish jarayonida **leksik universallar** muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Leksik universallar deganda turli tillarda mazmunan va ko‘pincha fonetik jihatdan o‘xshash, umumiy madaniy yoki estetik tushunchalarni ifodalovchi terminlar tushuniladi. Ushbu terminlar odatda xalqaro miqyosda tan olingan va ko‘p tillarda o‘z nomini saqlab qolgan bo‘ladi. Masalan, *pirouette*, *arabesque*, *pas*, *adagio*, *tango*, *flamenco* kabi atamalar fransuz, italyan yoki ispan tillaridan kirib kelgan bo‘lishiga qaramasdan, ingliz, o‘zbek, rus, nemis kabi ko‘plab tillarda o‘zgarmagan yoki kam o‘zgarish bilan ishlatiladi.

Tarjima jarayonida bu turdagi leksik birliklar **transliteratsiya** yo‘li bilan o‘zlashtiriladi, ya’ni so‘zning tovush tuzilishi imkon qadar saqlanadi. Bu esa madaniy anglashuvga to‘sqinlik qilmaydi, balki, aksincha, raqs terminlarining madaniy asosini saqlagan holda uzatishga xizmat

qiladi. Misol uchun, ingliz tilidagi *ballet* so‘zi o‘zbek tilida ham *balet* tarzida ishlatiladi va bu holat terminning **xalqaro leksik birlik** sifatidagi maqomini ko‘rsatadi.

Biroq, leksik universallar tarjima qilishda har doim ham to‘liq semantik ekvivalentni kafolatlamaydi. Chunki har bir til va madaniyat ushbu terminlar orqali anglatilayotgan harakatga, pozitsiyaga yoki uslubga o‘z konnotativ yondashuvini beradi. Shu bois, tarjima jarayonida nafaqat leksik shakl, balki **madaniy tafakkur** va **estetik qadriyatlar** ham hisobga olinishi kerak. Faber (2015) fikriga ko‘ra, madaniy konseptlar bilan bog‘langan terminlarni tarjima qilishda **kognitiv va lingvokulturologik yondashuvlar** muhim rol o‘ynaydi (Faber 22).

Shu nuqtai nazardan qaraganda, leksik universallar raqs terminologiyasining **madaniyatlararo tarjimasida asosiy semantik ko‘prik** bo‘lib xizmat qiladi. Ular nafaqat tarjimon ishini yengillashtiradi, balki til va madaniyat o‘rtasida uzviy aloqa yaratadi. Raqs terminlarining xalqaro tan olinishi esa ularni tarjimada asosiy tayanch birliklarga aylantiradi. Tarjima jarayonida leksik universallar asosida **semantik aniqlik**, **madaniy to‘g‘rilik** va **estetik uzluksizlik** ta'minlanadi.

Xulosa. Raqs terminologiyasidagi leksik universallar til va madaniyat o‘rtasidagi chuqur bog‘liqlikni namoyon etuvchi muhim til birliklaridir. Ular turli tillarda fonetik va semantik jihatdan o‘xshash bo‘lishi bilan ajralib turadi va asosan inson fiziologiyasi, emotsional holati hamda estetik harakatlar asosida shakllangan. Ushbu maqolada ko‘rib chiqilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, raqsga oid terminlar, ayniqsa, klassik raqsga oid atamalar *(pirouette, pas, adagio)* global tillarda o‘z fonetik va semantik yaxlitligini saqlagan holda qo‘llaniladi.

Tarjima jarayonida leksik universallar nafaqat so‘zning shakliy ifodasini, balki u bilan bog‘liq bo‘lgan madaniy va estetik qadriyatlarni ham uzatishda hal qiluvchi vosita hisoblanadi. Translatsiya, transkripsiya va deskriptiv tarjima usullarining qo‘llanilishi orqali raqs terminlarining to‘g‘ri va madaniy mos tarjimasi ta’minlanadi. Shuningdek, semantik tahlil va guruhlash asosida har bir terminning funksional va madaniy konnotatsiyasini aniqlash imkoniyati yuzaga keladi.

Leksik universallarning tarjima jarayonidagi roli ularning xalqaro darajadagi tan olinishi, til tizimlarida muvofiqlashtirilgan ishlatilishi va madaniy kontekstga moslashtirilishi bilan belgilanadi. Natijada, raqs terminologiyasining tarjimasi nafaqat tilshunoslik, balki lingvokulturologiya va tarjima nazariyasiga oid tadqiqotlar uchun ham dolzarb ilmiy yo‘nalish sifatida qaraladi. Ushbu tahlil raqsga oid universal terminlarning lug‘atshunoslik, tarjima va o‘qitish jarayonlarida samarali qo‘llanilishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Cabré M.T. Terminology: Theory, Methods and Applications. – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1999. – 258 p.

2. Faber P. Frames as a Framework for Terminology // Handbook of Terminology. – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2015. – C. 14–33.

3. Fillmore C. Frames and the Semantics of Understanding // Quaderni di Semantica. – 1985. – Vol. 6. – P. 222–254.

4. Greenberg J.H. Universals of Language. – Cambridge, Mass.: MIT Press, 1963. – 289 p.

5. Sager J.C. A Practical Course in Terminology Processing. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1990. – 262 p.

6. Sociolinguistic Analysis of Business Discourse in English and Uzbek Languages. – Ташкент: ILM ZIYO, 2024. – 168 b.

7. Temmerman R. Towards New Ways of Terminology Description: The Sociocognitive Approach. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2000. – 258 p.

8. Карапетьян А.Э. Терминосистема танца в английском и русском языках: лексико-семантический и лингвокультурный аспекты: дис. ... канд. филол. наук. – Краснодар, 2008. – 175 с.

9. Қодирова М. The Role of Pragmatic Conventionality in the Regulation of English Business Discourse // Scientific Reports of Linguistics, 2024. – №3. – Б. 75–82.

10. Худойбердиева О.Х. Demonstrative Semantics of Dance Terms in English and Uzbek // Philological Studies, 2024. – №2. – Б. 33–39.

11. Музаффарова Х.О. The Role of Dance Terminology in Linguistics // International Journal of Language and Literature, 2023. – №1(4). – Б. 112–117.

12. Хамраева Х.Х. Ўзбек миллий рақс санъати терминлари тадқиқи: филол. фан. д-ри ... дисс. – Бухоро, 2021. – 238 б.

13. [Этимологик онлайн луғат] – Режим доступа: https://www.etymonline.com/word/term (дата обращения: 20.05.2025).

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA PROFESSIONAL LEKSIKANI TASHKIL QILUVCHI BIRLIKLAR

Davlyatova Madina

Independent Researcher of Tersuhttps://orcid.org/0009-0005-4769-7997

ANNOTATSIYA. *Ushbu maqola ingliz va o‘zbek tillarida professional leksikani tashkil qiluvchi birliklarning leksik-semantik, morfologik va madaniy xususiyatlarini qiyosiy jihatdan tahlil qilishga bag‘ishlangan. Professional leksika – bu turli sohalar, jumladan, tibbiyot, yuridik, iqtisodiyot, texnika va axborot texnologiyalari kabi yo‘nalishlarga oid bo‘lgan terminologik birliklar majmuasidir. Ushbu birliklar nafaqat sohaviy bilimlarni aks ettiradi, balki tilning ijtimoiy funksiyasini kengaytiradi, ya’ni aniq soha mutaxassislari o‘rtasida samarali va tushunarli muloqotni ta’minlaydi.Ingliz tilidagi professional terminlar, asosan, lotin va yunon tillaridan kelib chiqqan bo‘lib, ular morfologik ixchamlik, semantik aniqlik va global muvofiqlik kabi xususiyatlarga ega. O‘zbek tilidagi professional terminologiya esa tarixiy taraqqiyot davomida arab, fors, rus hamda hozirgi davrda ingliz tilidan kirib kelgan terminlar hisobiga boyigan. Tadqiqotda ana shunday termin birliklari semantik tahlil asosida guruhlanib, ularning sinonimik strukturalari, kontekstdagi stilistik qiymati va tarjima jarayonidagi muammolari keng ko‘lamda yoritildi.Shuningdek, maqolada xalqaro terminlarning o‘zbek tiliga moslashuvi, termin yaratishdagi lingvistik mezonlar, hamda terminlarni o‘qitish va tarjima qilishdagi nazariy yondashuvlar muhokama qilinadi. Ushbu tadqiqot natijalari tilshunoslik, tarjimashunoslik, leksikografiya va kasbiy ta’lim sohalarida ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, professional kommunikatsiya samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari terminologik lug‘at tuzish, til o‘qitish metodikasi va tarjima nazariyasi uchun amaliy va nazariy jihatdan dolzarbdir. Mazkur maqola o‘zbek va ingliz professional leksikasining o‘ziga xosliklarini yoritib, tilshunoslik sohasidagi ilmiy tadqiqotlarga hissa qo‘shadi.*

ABSTRACT

This article is dedicated to the comparative analysis of the lexical-semantic, morphological, and cultural features of professional vocabulary units in English and Uzbek. Professional vocabulary comprises a set of terminological units related to various fields such as medicine, law, economics, technology, and information technology. These units not only reflect specialized knowledge but also expand the social function of language by enabling effective and comprehensible communication among specialists in specific domains.

Professional terms in English predominantly originate from Latin and Greek, characterized by morphological conciseness, semantic precision, and global compatibility. Uzbek professional terminology, on the other hand, has been enriched over time through the influence of Arabic, Persian, Russian, and more recently, English. The research categorizes such terminological units based on semantic analysis, thoroughly exploring their synonymous structures, stylistic value in context, and challenges encountered in translation. Furthermore, the article discusses the adaptation of international terms into the Uzbek language, linguistic criteria in term formation, and theoretical approaches to teaching and translating terminology. The findings of this research hold both scientific and practical significance in linguistics, translation studies, lexicography, and professional education, contributing to the effectiveness of professional communication. The results are relevant for the compilation of terminological dictionaries, language teaching methodology, and translation theory. This article sheds light on the

distinctive features of Uzbek and English professional vocabulary and makes a valuable contribution to linguistic research.

Kalit so‘zlar: professional leksika, termin, tarjima, semantika, ingliz tili, o‘zbek tili, morfologiya, sinonimiya, terminologiya, leksik tizim, fan tili, sohaviy til, lingvistik tahlil, til o‘rgatish, tarjima nazariyasi, termin yaratuvchanligi.

1. KIRISH

Professional leksika — bu ixtisoslashgan sohalarga oid ilmiy bilim va amaliy tajriba asosida shakllanadigan leksik birliklar majmuasi bo‘lib, u tilning ijtimoiy, ilmiy, texnik, huquqiy va iqtisodiy funksiyalarini sezilarli darajada kengaytiradi (Sager, 1990). Ushbu leksik qatlam mutaxassislar o‘rtasidagi kommunikatsiyada aniqlik, qisqalik, mazmunan boylik va universal tushunarlilikni ta’minlaydi. Til tizimida professional leksika nafaqat kommunikativ samaradorlikni oshiradi, balki axborotni aniq uzatishda asosiy vosita sifatida ham xizmat qiladi.Ingliz tilida professional terminlar tarixan yunon va lotin tillaridan olingan bo‘lib, ular morfologik soddalik, semantik aniqlik va ilmiy uslubga mos keladigan tuzilishga ega. Masalan, *biology*, *diagnosis*, *anatomy*, *jurisdiction* kabi terminlar ham semantik, ham fonetik jihatdan barqaror shakllarga ega. O‘zbek tilidagi professional terminlar esa asosan rus, arab, fors va so‘nggi yillarda ingliz tilidan kirib kelgan bo‘lib, ular ba’zan fonetik va morfologik o‘zgarishlarga uchraydi (Eshonqulov, 2010).Zamonaviy global kommunikatsiyada professional terminologiya til tizimining eng ko‘p yangilanadigan va rivojlanayotgan qatlamlaridan biri hisoblanadi. Xalqaro aloqalar, texnologik innovatsiyalar, ilmiy taraqqiyot, va transmilliy hamkorlik natijasida yangi terminlar tez-tez yaratiladi yoki boshqa tillardan o‘zlashtiriladi. Ayniqsa, ingliz tili bugungi kunda ko‘plab fan tarmoqlarida lingua franca sifatida xizmat qilayotgani sababli, uning professional terminlari boshqa tillar, jumladan o‘zbek tiliga ham faol kirib bormoqda (Cabré, 1999).Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek tillarida professional leksik birliklarning shakllanishi, semantik farqlari, tarjima jarayonidagi murakkabliklari, uslubiy moslashuvi va ularning ta’lim jarayonidagi roli tahlil qilinadi. Maqola professional terminlarning o‘zaro sinonimligi, xalqaro normativ tizimlar bilan muvofiqligi, va o‘quv materiallarida qo‘llanilish mexanizmlarini ham yoritadi. Bu tadqiqot natijalari professional sohada ishlayotgan tilshunoslar, tarjimonlar va pedagoglar uchun nazariy va amaliy manba bo‘lib xizmat qiladi.

1.1. NAZARIY ASOS

Ushbu tadqiqot Cabré (1999), Sager (1990), Eshonqulov (2010) va Saidov (2017) tomonidan ilgari surilgan terminologik yondashuvlarga asoslanadi. Cabré (1999) professional leksikani strukturaviy, funksional va semantik jihatdan alohida tizim sifatida ko‘rib chiqadi. Sager (1990) esa terminlarning normativ, kognitiv va kommunikativ funksiyalariga urg‘u beradi. O‘zbek tilshunosligida Eshonqulov (2010) ilmiy terminlarning tarixiy shakllanishi va semantik motivatsiyasini tahlil qilgan, Saidov (2017) esa zamonaviy o‘zbek terminlari tarkibida xalqaro birliklarning o‘rnini o‘rgangan. Ushbu nazariy asos maqolada professional birliklarning semantik tipologiyasini, tarjima moslashuvchanligini va leksik tizimda tutgan o‘rnini tahlil qilish imkonini beradi.

2. METOD

Tadqiqot metodologiyasi sifatida **qiyosiy-deskriptiv tahlil** yondashuvi tanlandi, bu esa ikki tilning professional leksik tizimlarini tuzilmaviy va semantik nuqtai nazardan chuqur o‘rganishga imkon berdi. Qiyosiy tahlil orqali ingliz va o‘zbek tillaridagi professional terminlarning o‘zaro o‘xshashliklari, farqlari, tarjima variantlari hamda madaniy konnotatsiyalari tahlil qilindi. Deskriptiv yondashuv esa har bir til ichidagi professional birliklarning ichki tuzilmasi, ishlatilish konteksti va uslubiy tavsifini ochib berdi. Tahlil uchun

tanlangan materiallar zamonaviy **monolingval va bilingval lug‘atlar**, ilmiy maqolalar, fan sohalariga oid o‘quv qo‘llanmalar, tarjima materiallari, hamda soha mutaxassislarining nutq namunalari asosida shakllantirildi. Jumladan, ingliz tilidan *Cambridge Dictionary*, *Oxford English Dictionary* va o‘zbek tilidan *O‘zbek tilining izohli lug‘ati*, *sohaviy terminlar lug‘atlari* asosiy manba sifatida xizmat qildi (Crystal, 2003).Tadqiqot doirasida **tibbiyot, texnika, iqtisodiyot va huquq** kabi asosiy sohalardagi terminlar tanlab olindi va ular **semantik guruhlar, morfologik struktura, sinonimik qatorlar va kontekstual ishlatilish** mezonlari asosida tahlil qilindi. Har bir termin birligi uchun morfologik tahlil, semantik yadro va periferik elementlar, shuningdek stilistik registrga mosligi aniqlab chiqildi. Bu jarayonda sinonimik terminlarning turli nutq kontekstida qanday o‘zgarishga uchrashi, tarjima jarayonida qanday variantlarda ishlatilishi o‘rganildi (Newmark, 1988). Shuningdek, tadqiqotda **til ichidagi barqarorlik**, ya’ni professional leksik birliklarning normallashuvi va funksional mustahkamlanish darajasi hamda ularning **uslubiy xususiyatlari** alohida baholandi. Ayrim terminlar faqat rasmiy nutqda ishlatilsa, ba’zilari ommaviy axborot vositalarida yoki ta’lim resurslarida moslashgan shakllarda qo‘llanilgan. Tarjima jarayonida uchraydigan muammolar, xususan semantik noaniqlik, to‘g‘ridan-to‘g‘ri ekvivalent yo‘qligi, yoki madaniy tafovut tufayli yuzaga keladigan tarjima strategiyalar ham tahlil qilindi. Ushbu metodologik yondashuv professional leksikaning tildagi o‘rnini nafaqat statistik ko‘rsatkichlar orqali, balki lingvokultural va kommunikativ parametrlar orqali ham chuqur tahlil qilishga imkon berdi.

3. NATIJALAR

Tahlil natijalari ingliz va o‘zbek tillaridagi professional leksika o‘rtasida muhim farqlar va o‘xshashliklar mavjudligini ko‘rsatdi. Avvalo, ingliz professional terminologiyasining asosiy xususiyati — bu terminlarning **ixchamligi, morfologik soddaligi va xalqaro darajada tan olinganligi**dir. Ko‘pchilik terminlar lotincha va grekcha ildizlarga tayanib, qisqa, lekin semantik jihatdan aniq va funksional birlik sifatida shakllangan (Crystal, 2003). Masalan, *therapy*, *diagnosis*, *consultation* kabi terminlar ingliz tilida keng qo‘llaniladi va ko‘plab tillar, shu jumladan o‘zbek tiliga ham **moslashgan** va **transliteratsiya qilingan** shaklda kirib kelgan: *terapiya*, *diagnostika*, *konsultatsiya* (Eshonqulov, 2010). O‘zbek professional leksikasida esa **rus va arab tillarining tarixiy ta’siri** seziladi, ayniqsa sovet davrida shakllangan fan terminologiyasi bugungi kungacha ko‘plab sohalarda mavjud. Shunga qaramay, XXI asrda ingliz tilining kuchli global pozitsiyasi sababli, hozirgi o‘zbek professional leksikasiga **inglizcha terminlar bevosita yoki moslashtirilgan holda o‘zlashmoqda**. Bu holat ayniqsa texnologiya va biznes sohalarida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Masalan, *software*, *startup*, *investment* atamalari o‘zbek tilida ayni shaklda yoki fonetik-morfologik moslashtirilib *softver*, *startap*, *investitsiya* tarzida ishlatilmoqda. Huquqiy leksikada inglizcha *plaintiff*, *defendant*, *settlement* terminlari o‘zbek tiliga *da’vogar*, *javobgar*, *kelishuv* kabi so‘zlar bilan tarjima qilinadi. Ammo bu tarjimalarda har doim ham semantik to‘liqlik saqlanmaydi — bu esa **tarjimada sinonimik aniqlik** talab qilinishini ko‘rsatadi (Newmark, 1988). Shu bilan birga, ba’zi ingliz terminlari o‘zbek tilida bir nechta variantlarda qo‘llanishi mumkin: masalan, *training* — *trening*, *mashg‘ulot*, *ko‘nikma rivojlantirish* kabi. Tahlil natijalariga ko‘ra, professional terminlar har ikki tilning **stilistik registri, kontekstual moslashuvi** va **semantik kengayishi** nuqtai nazaridan o‘zaro solishtirilib baholandi. Ingliz tilida terminlarning ko‘pchiligi **universallashtirilgan** bo‘lsa, o‘zbek tilida ko‘proq **kontekstga bog‘liq** ishlatilish kuzatildi. Bu farq, asosan, **lingvokultural tafovutlar, termin yaratishdagi yondashuvlar** va tarjima strategiyalar bilan bog‘liq bo‘lib, har bir tilning terminologik siyosatiga ham taalluqlidir (Sager, 1990; Cabré, 1999). Bundan tashqari, tadqiqotda professional terminlar **sinonimik juftliklar** asosida tahlil qilindi. Masalan, *software* so‘zining *dasturiy ta’minot*, *kompyuter dasturi* kabi muqobillari mavjud bo‘lsa, ularning kontekstual ishlatilishi, uslubiy tonalligi va rasmiylik darajasi bir-biridan farqlanadi. Bu esa professional leksikadagi sinonimiya

fenomenining **stilistik farqlarga boy** ekanini ko‘rsatadi. Xulosa qilib aytganda, professional terminologiya har ikki tilda ham global integratsiya, texnologik rivojlanish va ilmiy taraqqiyot bilan chambarchas bog‘liq holda shakllanmoqda. Bu esa ularni **tarjimada standartlashtirish**, **pedagogik materiallarga integratsiya qilish** va **leksik tizimga moslashtirish** zaruratini keltirib chiqarmoqda.

3.1. NATIJALAR SARLAVHASI

Soha	Inglizcha terminlar	O‘zbekcha terminlar
Tibbiyot	therapy, diagnosis, consultation	terapiya, diagnostika, konsultatsiya
Huquq	plaintiff, defendant, settlement	da’vogar, javobgar, kelishuv
Texnologiya	software, hardware, innovation	softver, hardver, innovatsiya
Iqtisodiyot	investment, marketing, startup	investitsiya, marketing, startap

3.2. SOHA KESIMIDAGI TERMINLAR QIYOSI

Soha	Inglizcha termin	O‘zbekcha ekvivalenti	Izoh/Stilistik farq
Tibbiyot	therapy	terapiya	Fonetik moslashtirilgan, xalqaro ishlanmada barqaror
Tibbiyot	diagnosis	diagnostika	O‘zlashgan, rasmiy hujjatlarda keng qo‘llanadi
Huquq	plaintiff	da’vogar	Qisman semantik moslik; sinonimik kengayish mavjud
Huquq	settlement	kelishuv	Formal va noformal kontekstga qarab farqlanadi
Texnologiya	software	softver / dasturiy ta’minot	Sinonimik variantlar stilistik jihatdan farqlanadi
Biznes/Iqtisodiyot	startup	startap	To‘g‘ridan-to‘g‘ri transliteratsiya qilingan
Biznes/Iqtisodiyot	investment	investitsiya	Yevrostandartga mos keluvchi termin

4. XULOSA, MUHOKAMA VA TAVSIYALAR

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, ingliz va o‘zbek tillaridagi professional leksika turli semantik, morfologik va madaniy omillar ta’sirida shakllanadi va rivojlanadi. Ingliz tilidagi professional terminlar asosan xalqaro standartlarga moslashgan bo‘lib, ular semantik aniqligi, ixcham morfologiyasi va keng qamrovli kommunikativ imkoniyatlari bilan ajralib turadi (Sager, 1990). Ular dunyoning turli tillariga oson integratsiyalashadi va ilmiy-texnikaviy

sohalarda yagona tushuncha maydonini yaratishga xizmat qiladi. O‘zbek tilidagi professional terminlar esa ko‘p hollarda kontekstga qarab **stilistik va semantik jihatdan turlanishi** mumkin. Bu holat o‘zbek tili terminologiyasida **barqarorlik va normallashuv** darajasi hali to‘liq shakllanmaganligidan dalolat beradi. Ayniqsa tarjima jarayonida yuzaga keladigan murakkabliklar — ekvivalentning yo‘qligi, terminning madaniy noaniqligi yoki ko‘p ma’noliligi — semantik aniqlik va stilistik moslashuvni talab etadi (Newmark, 1988). Shuningdek, soha mutaxassislari va tarjimonlar uchun professional leksikaning aniq va mos variantini tanlashda **tarjima strategiyasi**, **nutq registri**, va **ilmiy uslubga muvofiqlik** muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa yangi kirib kelayotgan terminlar uchun **lingvistik moslik**, **fonetik uyg‘unlik** va **kognitiv tushunarlilik** mezonlarini inobatga olgan holda mahalliylashtirish talab qilinadi. Maqolada olib borilgan tahlil asosida quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi:

1. ***Yangi terminlarni yaratishda*** xalqaro andozalarga asoslangan semantik aniqlik, leksik uyg‘unlik va sohaviy ixtisoslashuv hisobga olinishi zarur.

2. ***Tarjima nazariyasi va amaliyoti*** doirasida professional terminlar bilan ishlashga bag‘ishlangan maxsus metodik qo‘llanmalar ishlab chiqilishi lozim.

3. ***Soha mutaxassislariga mo‘ljallangan ikki va uch tilli terminologik lug‘*****atlar** tuzish tavsiya etiladi, bunda terminlarning sinonimlari, uslubiy registri va kontekstdagi mosligi ko‘rsatilgan bo‘lishi kerak.

4. Kelajakdagi tadqiqotlarda ayniqsa **tibbiyot, iqtisodiyot va texnologiya sohalarida sinonimiya va antonimiya** muammolariga alohida e’tibor qaratilishi lozim.

5. ***Til o‘qitish tizimida*** professional leksikani mustahkamlash, xususan ESP (English for Specific Purposes) doirasida o‘zbek tilidagi mos ekvivalentlarni joriy etish orqali o‘quvchilarda sohaga oid til kompetensiyasini rivojlantirish lozim.

Xulosa qilib aytganda, professional leksika nafaqat terminologik bilim manbai, balki **til va jamiyat o‘rtasidagi vositachi**, **ilmiy tafakkurning ifodasi** va **madaniy anglanish ob’ekti** sifatida qaralishi zarur. Shunday ekan, ushbu sohada amalga oshiriladigan ilmiy-tadqiqot ishlari til rivoji va xalqaro aloqalar sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

5. ADABIYOTLAR

1. Cabré, M. T. (1999). Terminology: Theory, methods and applications. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
2. Crystal, D. (2003). The Cambridge Encyclopedia of the English Language (2nd ed.). Cambridge University Press.
3. Eshonqulov, R. (2010). O‘zbek tilida ilmiy atamalar tizimi. Toshkent: Fan.
4. Gerd, A. V. (2009). Terminovedenie. Moskva: Flinta.
5. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press.
6. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. New York: Prentice Hall.
7. Sager, J. C. (1990). A Practical Course in Terminology Processing. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
8. Saidov, M. (2017). O‘zbek tilining zamonaviy leksikasi. Samarqand: Universitet nashriyoti.
9.Temirxonov, R. (2015). Leksikologiya va semasiologiya asoslari. Toshkent: O‘qituvchi.
10. Wierzbicka, A. (1997). Understanding Cultures Through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese. New York: Oxford University Press.

11. Эрдонова , М. . (2024). Символическое выражение птицы Какнус в узбекской и английской культуре. Зарубежная лингвистика и лингводидактика, 2(4/S), 192–195. https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol2-iss4/S-pp192-195

METHODOLOGY OF TEACHING FINE ARTS IN SECONDARY SCHOOLS (IN THE CONTEXT OF TEACHING EASTERN ARTS)
ORTA MƏKTƏBLƏRDƏ TƏSVİRİ SƏNƏT FƏNNİNİN TƏDRİSİ METODİKASI (ŞƏRQ ÖLKƏLƏRİ İNCƏSƏNƏTİNİN ÖYRƏDİLMƏSİ KONTEKSTİNDƏ)

Emil Raul oğlu Ağayev

Teacher of the subject combination commission "Art and physical education" of the Azerbaijan State Pedagogical College under the Azerbaijan State Pedagogical University,ORCID NO: 0000-0001-9354-0839

Xülasə. Orta məktəblərdə təsviri incəsənət fənninin tədrisi metodikasında mühüm mövzulardan biri Şərq ölkələrinin incəsənəti haqqındadır. Şagirdlər Şərq ölkələrinin təsviri sənəti, memarlıq və dekorativ-tətbiqi sənəti haqqında biri-birindən maraqlı mövzularla tanış olurlar. Şərq ölkələrinin incəsənət əsərlərini təhlil etmək, estetik reaksiya bildirməklə bərabər, şagirdlərin düngörüşü də inkişaf etdirilir. “Qədim Misirdə geyim və dekor” mövzusunda şagirdlər Misir geyimlərinin adları, formaları haqqında mühüm biliklər qazanırlar. “Qədim Misirin dekorativ-tətbiqi sənəti-simvollarda forma, dekor və rəng” mövzusunda Misir incəsənətində simvollar, mənaları və rənglər ilə tanış olurlar. Həmçinin orta məktəblərdə təsviri sənət fənninin tədrisi metodikasında şagirdlər tanınmış miniatürçü rəssamlar Sultan Məhəmməd, Sadiq bəy Əfşar və Müzəffər Əli yaradıcılığı haqqında maraqlı məlumatlarla tanış olurlar. Həmçinin şagirdlər Türkiyə, Çin və Yaponiya incəsənəti haqqında mühüm bilikləri öyrənir və təhlil edirlər.

Açar sözlər: Orta məktəb, Şərq ölkələri, təsviri incəsənət, metodika, memarlıq.

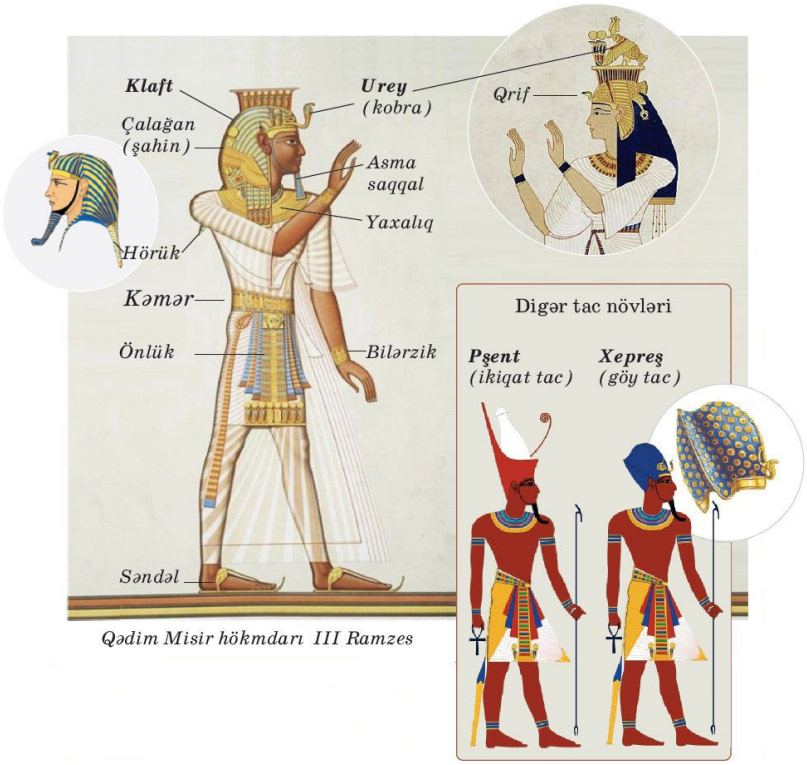
Abstract. One of the important topics in the methodology of teaching fine arts in secondary schools is about the art of Eastern countries. Students get acquainted with interesting topics about the fine arts, architecture and decorative and applied arts of Eastern countries. In addition to analyzing works of art of Eastern countries and expressing aesthetic reactions, students' worldview is also developed. In the topic of "Clothing and decor in Ancient Egypt", students gain important knowledge about the names and forms of Egyptian clothing. In the topic of "Decorative and applied arts of Ancient Egypt - form, decor and color in symbols", they get acquainted with symbols, meanings and colors in Egyptian art. Also, in the methodology of teaching fine arts in secondary schools, students get acquainted with interesting information about the creativity of famous miniaturist artists Sultan Muhammad, Sadiq bey Afshar and Muzaffar Ali. Students also learn and analyze important knowledge about the art of Turkey, China and Japan.

Keywords: Secondary school, Eastern countries, fine arts, methodology, architecture.

Orta məktəblərdə tədris edilən hər bir fənnin mövzuları şagirdlər üçün maraqlı olmaqla bərabər, onlarda fikir, münasibət bildirmə kimi mühüm bacarıqlar formalaşdırmalıdır. Yaradıcı fənn kimi tədris edilən təsviri incəsənətdə mühüm mövzulardan biri Şərq ölkələri incəsənət haqqındadır. Bu mövzularda Şərq ölkələrinin memarlığı, təsviri və dekorativ-tətbiqi sənəti haqqında şagirdlər bir-birindən maraqlı məlumatlar öyrənirlər.

V sinif təsviri incəsənət dərsliyində şagirdlər “Qədim Misirdə geyim və dekor” mövzusunda zəngin Şərq ölkəsi, qədim Misir geyimlərini öyrənən şagirdlər, həmçinin tarix fənnində

öyrəndikləri ilə inteqrasiya edirlər. Qədim Misir geyimlərindən pşent, xepreş, klaft, urey haqqında şagirdlər maraqlı məlumatlar əldə edirlər. Burada həmçinin Tutanxamonun məşhur dəfn maskasının təhlili, günəşə bənzədilməsi şagirdlərin diqqətinə çatdırılır.

İLL 1. Qədim Misir hökmdarlarının geyimi və hakimiyyət nişanları

"Qədim Misirin dekorativ-tətbiqi sənəti-simvollarda dekor, forma və rəng" mövzusunda şagirdlərə Tutanxamonun sinə bəzəyi və üzərində simvollar təqdim edilmişdi. Bu mövzuda şagirdlər əbədiyyət qayığı, qoruyucu göz, skarabey, lotos, anx simvolları ilə tanış olurlar. Şagirdlər həmçinin Misirdə rənglərin mənası haqqında da biliklər öyrənirlər.

"Qədim Çin geyimləri-simvol və rəng" mövzusunda şagirdlər Şərqin zəngin ənənələrə malik olan Çin incəsənəti haqqında məlumatlar öyrənirlər.

Həmçinin orta məktəb dərsliklərində şagirdlər miniatür üslubu və görkəmli nümayəndələri haqqında məlumatlarda əldə edirlər. Şagirdlər Sultan Məhəmmədin yaradıcılığının fərdi xüsusiyyətini, "Yatmış Rüstəm", "Keymurazın saray əhli" əsərləri, "Xəmsə" və "Şahnamə" əlyazmalarına çəkilmiş miniatürlər haqqında məlumat əldə edirlər. Sultan Məhəmmədin miniatürlər, portretləri təqdim olunmuşdur. VI sinif təsviri incəsənət dərsliyində Sadiq bəy Əfşar yaradıcılığı, xüsusilə gətirdiyi yeniliklər, realist üslubu ilə seçilən portret və əsərlərində perspektiv qanunlarını tətbiq edən yenilikçi rəssamın yaradıcılığı təhlil edilmişdir. VII sinif təsviri incəsənət dərsliyində məişət janrında çəkdiyi təsvirlərlə məşhurlaşan Müzəffər Əli yaradıcılığı şagirdlərin marağına uyğun formada təqdim edilmişdir.

İLL 2. Sultan Məhəmməd "Mütaliə edən şahzadə"

Həmçinin orta məktəb dərsliklərində Türkiyə və Özbəkistan memarlığı təhlil edilərək, illüstrasiyalarla zənginləşdirilmişdi. Yaponiya ikebanaları, gül və çiçəklərin təsviri ibtidai sinif şagirdlərinin diqqətini cəlb edir.

Orta məktəb dərsliklərində Şərq ölkələri incəsənətinin araşdırılması və təhlili şagirdlərdə incəsənət haqqında geniş məlumat əldə etməyə imkan yaradır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1.Ümumtəhsil məktəblərinin təsviri incəsənət fənni üçün dərsliklər. Bakı 2020.

2.Ağayev.E, Seyfullayeva A "Azərbaycan miniatür sənəti". Dərslik. Bakı 2022. 316 s.

PEDAGOGICAL COMMUNICATION AND INNOVATIVE STRATEGIES IN EDUCATION FOR ACTIVE CITIZENSHIP

PEDAGOJİK İLETİŞİM VE AKTİF VATANDAŞLIK EĞİTİMİNDE YENİLİKÇİ STRATEJİLER

Prof.assoc.dr. Lindita LUTAJ,

"Aleksander Moisiu" Üniversitesi
Eğitim Fakültesi, Pedagoji Bölümü, Dıraç, Arnavutluk,ORCID: 0000-002-946906-8862

Özet

Bu çalışma, pedagojik iletişim ve öğrencilere yönelik öğretimde yenilikçi stratejilerin kullanımının, vatandaşlık değerlerinin eğitimi ve aktif vatandaşlık katılımının artırılmasındaki etkisini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın örneklemini "Okul Öncesi Eğitim Öğretmenliği" lisans programı öğrencileri (N=30) ve "İlköğretim Öğretmenliği" profesyonel yüksek lisans programı öğrencileri (N=44) oluşturmaktadır. Her iki grup da "Aleksander Moisiu" Üniversitesi Eğitim Fakültesi'ne bağlıdır.

Araştırmanın gerçekleştirilmesinde nicel yöntem, nitel bilimsel araştırma yöntemiyle birleştirilerek kullanılmıştır. Konu alanına dair literatür incelenmiş ve gerekli bilgiler Likert ölçekli çevrimiçi anketler ile iki odak grup görüşmesi aracılığıyla toplanmıştır. Anket verilerinin toplanmasında Google Forms programı, grafiksel sunumlarda ise Microsoft Excel kullanılmıştır.

Veri analizleri, yenilikçi stratejilerin teşviki ile vatandaşlık değerlerinin eğitimi arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Öğretim sırasında yenilikçi stratejilerin kullanımı ve sınıf ortamındaki pedagojik iletişim, vatandaşlık değerlerini güçlendirmekte ve toplum içinde aktif vatandaşlık için zemin hazırlamaktadır. Öğrencilerle yapılan odak grup görüşmelerinde, öğretimde yenilikçi yöntemlerin geliştirilmesi, pedagojik iletişimin niteliğinin artırılması, öğrencilerin ders içeriğinin keşfine katılımı ve gerçek yaşam durumlarının çözümüne katılımının, vatandaşlık değerlerinin teşvikine ve aktif vatandaşlık katılımının artmasına katkı sağladığı belirlenmiştir.

Öğrenciler, uygulamalı etkinliklerin ve faaliyetlerin düzenlenmesinin, aktif katılımı artırarak yaşadıkları topluma sundukları vatandaşlık katkısını güçlendirdiğini vurgulamaktadır. Üniversite programları, toplulukta aktif vatandaşlık katılımı için olanaklar sunmaktadır; ancak teorik bilgilerin pratikte uygulanması, öğrencilerin düşünme süreci ve gelecekte örnek vatandaşlar olarak görevlerini yerine getirmeleri açısından zaman gerektirmektedir.

Bu çalışmanın bulguları, pedagojik iletişim kalitesinin artırılması, yenilikçi öğretim yöntemlerinin daha fazla kullanılması ve teorik bilgilerle bunların pratik uygulamaları arasında doğru ilişkilerin kurulması amacıyla üniversite müfredatlarına katkı sağlayabilir. Bu da öğrencilerin aktif vatandaşlık düzeyini artırmaya hizmet edecektir.

Anahtar Kelimeler: pedagojik iletişim, yenilikçi yöntemler, vatandaşlık değerleri, aktif katılım.

Abstract

This study aims to discover whether pedagogical communication and the use of innovative strategies in teaching with students, affect the education of citizenship values and the increase

of active civic participation. The population of this study consists of Bachelor students in the "Preschool Education Teacher" program branch (N = 30) and Professional Master students in "Primary Education Teacher" (N = 44) at the Faculty of Education of "Aleksander Moisiu" University, Durrës.

To carry out the study, the quantitative method intertwined with the qualitative scientific research method was used. The literature in this field was reviewed and the necessary information was collected through an online questionnaire, using Likert-scale, as well as by drawing opinions through two focus groups conducted with the students. To collect the data of the questionnaire, Google Forms was used, and for the graphical presentation of this data Microsoft Excel was used.

The data analyses highlighted that there is a positive relationship between the promotion of innovative strategies and the education of citizenship values. The use of innovative strategies during teaching, as well as pedagogical communication with students in the auditorium, strengthen citizenship values and create premises for active citizenship in the community. From the focus groups conducted with the students, it was evident that the improvement of innovative methods in teaching, the qualitative increase of pedagogical communication, their involvment in the process of exploring the leson content, and the increase of participation in solving various real-life situations, influence the promotion of citizenship values and the boost of active civic participation.

The students emphasize the fact that the organization of events and practical activities influences in the increase of active participation by improving the civic contribution they give in the community where they live in. University programs create opportunities for active civic participation in the community, but the practical application of theoretical knowledge requires the appropriate time for students to reflect fulfill their obligations as worthy citizens of the future.

The findings of this study may contribute to university curricula with the aim of improving the quality of pedagogical communication, increasing the use of innovative teaching methods, and establishing proper relationships between theoretical knowledge and their practical implementation, aiming to increase the level of active civic participation of students.

Keywords: pedagogical communication, innovative methods, citizenship values, active participation.

1. INTRODUCTION

Participation of students in teaching process recently is being considered more and more s a priority, where professors should find ways to attract and help the development of skills in active and critical learning. They are trying to create more areas of discussion, use of logic, reasoning, reflection, overall practices, considering students as decision makers in their learning environment.

The goal of higher education is education with the civic democratic values of the new teachers in their complexity, thus contributing in the civic formation of young generations, and to have active civic participation. Today the university is not required to own or reproduce information, but to prepare the new generation on the process of how to acquire information and to resolve critically various problems faced every day. It is never late to change and improve our work, as the investment on the students today turns into positive changes in the future, in order for them to know how to adapt in the society, and to be able to form relations with others.

In order to have success in his job, the professor needs to have leading skills, to use extra materials, to increase the need for active participation during the lesson hours, to have

organizing skills in and out the auditorium, to create a productive dialogue, to increase the interpersonal competencies and to cooperate with all the participants. The civic education is done through the creation of a positive climate in the university areas, enhancing self-confidence, self-esteem, mutual respect and active participation.

The use of innovative strategies from the professors helps in the increase of the students' engagement, development of critical thinking trying to encourage an active and collaborative environment, where students feel motivated to improve their learning results. Effective pedagogic communication is the bases of a qualitative and encouraging teaching process. Open communication, clear and respectful creates a safe atmosphere where students may be included in the process of exploration of the learning contents and freely express their thoughts.

Involvement in real-life situations enables students to be skilled in analyzing various problems, propose creative solutions, develop self-confidence, responsibility, and the ability to collaborate with others, making appropriate decisions in the community and society. Learning outside the classroom enriches the learning process, making it more comprehensive and dynamic, and being connected to social reality enables students to deepen their knowledge and develop their skills. As a result, university programs do not only function as centers for the acquisition of academic knowledge, but also as important spaces for promoting the values of active citizenship, solidarity, involvement, and social responsibility. They form individuals who are ready to contribute to the democratic development of society and to actively participate in civic life. Universities contribute to the education of students as engaged, critical, and responsible individuals, transforming them into co-creators of knowledge. This prepares them for life's challenges, strengthening their competencies and judgment, making them sensitive to the needs of society. Universities contribute in the education of the students as participating individuals, critics and responsible, turning them in cocreators of knowledge. This prepares students for life challenges, strengthening competencies and reasoning, making them sensible to the needs of society.

1.1. Theoretical review

Democratic citizenship education encompasses a set of fundamental concepts and values that are common to all modern democracies. The principles of democracy are universal, but their application is tailored to the specific circumstances of each society, so that students are prepared to live as citizens of a democratic society. Member States should support the inclusion of education for democratic citizenship and human rights in higher education institutions, in particular those that prepare future teachers, while respecting the principle of academic freedom of these institutions. (Recommendations of European Council CM/Rec, 2010 p.7).

The cart of Education Development Center (EDC), in its evaluation criteria states: "In civic education as all forms of education should exist criteria to evaluate its effectivity. Efforts to develop such criteria, together with the corresponding indicators, have also been made at the international level, although their development is not an easy process. Of course, each state will adopt its own assessment criteria, but in this regard, they can be helped by the exchange of experiences, which comes as a result of international cooperation, and to develop common criteria, especially within the Council of Europe… (Recommendations of European Council CM/Rec, 2010 p.27)

"Basic concepts of citizenship education in democracy and the learning materials for them with its values, are an excellent indicator for the development of skills and expressions or civil habits. These constitute an important element of the content of the general curricula and a main goal for the formation of the active civic behavior and the predisposition of participation in social life" (Tamo, 2002, p.48).

The study conducted by the European University Association (2019), emphasizes that universities need to redefine their role as learning organizations by involving many internal stakeholders, and in particular students. According to constructivist theorists, the philosophy of learning is oriented towards two basic principles: first, knowledge is constructed through active participation in the learning process; second, the student learns by processing and creating knowledge based on his previous experiences and combining it with new newly constructed knowledge (Schunk, 2008).

The role of university in training and certifying the teachers and the insurance of qualitative teaching is of great importance (Gora, C., Gore, V., Skolstvo, Z., 2007, p.32). In Austria, Master programs in citizenship education offered in various universities (Dal 2011), are offered for all teachers for all subjects. They are designed to support teachers in implementation of civic education more effectively as possible, within their specialized subjects and the main principles of education for civic education (Vassiliou, A., 2012, p.90).

By actively participating in independent research projects, simple experiments, active activities for data collection, analyses and discussions of the projects and their results, the students can reflect on their learning, and profit the deep meaning of the concepts and integrating development of critical thinking (Rosen, et al, 2010).

Regarding the improvement of theoretical knowledge and practical skills, all students express a sense of fulfillment in this regard. It is noteworthy that 13% of the students did not express their opinion regarding the relationship between theoretical information and practical activities. They were asked about this in the focus group, and they stated that they desired more practical activities outside the university environment as it would help them understand the real world and apply theoretical knowledge in practice. (Lutaj & Duka, July 2023, p.50).

IBL, (Inquiry-Based Learning) is a research based on strategies that include actively students in the exploration process of contents and surveys of the issues, and also the exploration of the questions used to describe the concepts and learning objects (Paulson, 2011). “The teacher is competent in the subject that he teaches, and for the own methods used”. “Basic competencies” is the combination of the knowledge, beliefs, and values needed from the pupils to develop personal development, active citizenship, and social involvement and employment” (Law Nr.69/2012, Official Bulletin of Albanian Republic).

”Providing a classroom environment that nurtures critical and creative thinking is the teacher's job. The desirable environment is one that promotes psychological safety and intellectual freedom within a structure where individuals respect each other as persons with unconditional values.” (Klenz, 1987; Marzano et al., 1988; and Paul, 1985).

“Engagement is presumed to be malleable, responsive to contextual features, and amenable to environmental change.” (Fredricks, Blumenfeld & Paris, 2004, p. 60). “Researchers describe behavioral, emotional, and cognitive engagement and recommend studying engagement as a multifaceted construct.” (Fredricks et al., 2004, p. 60). “This article reviews definitions, measures, precursors, and outcomes of engagement; discusses limitations in the existing research; and suggests improvements.” (Fredricks et al., 2004, p. 60). “The authors conclude that, although much has been learned, the potential contribution of the concept of school engagement to research on student experience has yet to be realized.” (Fredricks et al., 2004, p. 60)

“Correlational and path analyses revealed that teacher involvement was central to children's experiences in the classroom.” (Skinner & Belmont, 1993, p. 571). “These findings suggest that students who are behaviorally disengaged receive teacher responses that should further undermine their motivation.” (Skinner & Belmont, 1993, p. 571). “The importance of the

student–teacher relationship, especially interpersonal involvement, in optimizing student motivation is highlighted." (Skinner & Belmont, 1993, p. 571)

"Student engagement in higher education has been a topic of discussion for decades, as student engagement directly indexes student retention, achievement, and career development. While previous research emphasizes the importance of effective teaching practices to increase student engagement in higher education, faculty and staff report institutional and professional challenges to increase interactions with students." (Kim et al., 2023) "This study highlights cases of successful teacher-student relationships that engendered positive student emotions and advanced student engagement in higher education settings." (Kim et al., 2023). "Using the thank-you note messages provided by students in a Thank-a-Teacher initiative, data were analyzed qualitatively through the theoretical principles of humanizing pedagogy (del Carmen Salazar, 2013)." (Kim et al., 2023). "The findings indicate that the enactment of humanizing pedagogy through conveying emotions and forming positive teacher-student relationships made a meaningful impact on student motivation, engagement and growth." (Kim et al., 2023).

"Civic engagement is acting upon a heightened sense of responsibility to one's communities that encompasses the notions of global citizenship and interdependence, participation in building civil society, and empowering individuals as agents of positive social change to promote social justice locally and globally." (Jacoby et al., 2009, p. 9). "Civic engagement in higher education is about educating students to become civically engaged citizens, scholars, and leaders." (Jacoby et al., 2009, p.7).

A study conducted by Alfirević, Arslanagić-Kalajdžić and Lep (2023) indicates that involvement in citizenship and political activities mediates the relation between the individual beliefs of responsibility and pro social behavior in youth. Hess and McAvoy (2015) discuss that political classes where students learn to discuss political matters in an informed way are basics of preparation of engaged and knowledgeable citizens. They stress the importance of skill development in order to discuss beyond the political and ideological differences.

Another article published in Teen Vogue, former US Secretary of Education John King emphasizes the need that colleges should strengthen their civic mission supporting the students' participation and integration civic education in all fields of study. They argue that integration of students in civic matters improves their skills in critical thinking and cooperation in a democratic society.

Furthermore, another study published in Frontiers in Psychology (2022) shows that personal values and critical dispositions support the development of digital citizenship in higher education students. This suggests that improving theoretical knowledge and active participation are closely linked to promoting civic values in the digital age.

In an article published in the International Journal of Development Education and Global Learning (2024), De Wet et al. analyze data from the World Values Survey to investigate global citizenship values among students. They suggest that a critical approach to global citizenship education, which acknowledges value pluralism, is more suited to working with differences in students' value priorities.

With the launch in 2012 of the Global Education First Initiative (GEFI), the United Nations has been at the forefront of promoting global citizenship in educational institutions (Vander Dussen Toukan, 2018). In particular, the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) has championed global citizenship education (Vander Dussen Toukan, 2018). Therefore, it is not surprising that universities around the world are increasingly using the language of global citizenship or global citizenship education and teaching courses on the topic (Franch, 2019a).

In many Western countries, deliberative competences are part of the national goals for citizenship (Veugelers et al., 2017). In Flanders, for example, all secondary school students are expected to "engage in informed and reasoned dialogue" (AHOVOKS, 2021). To achieve such deliberation, students must possess the necessary (communicative) skills and values, allowing them to listen, to express and substantiate their opinions, to think critically, and to debate in a respectful and inclusive manner (Gutmann and Thompson, 2004; de Groot and Lo, 2020).

2. METHODS

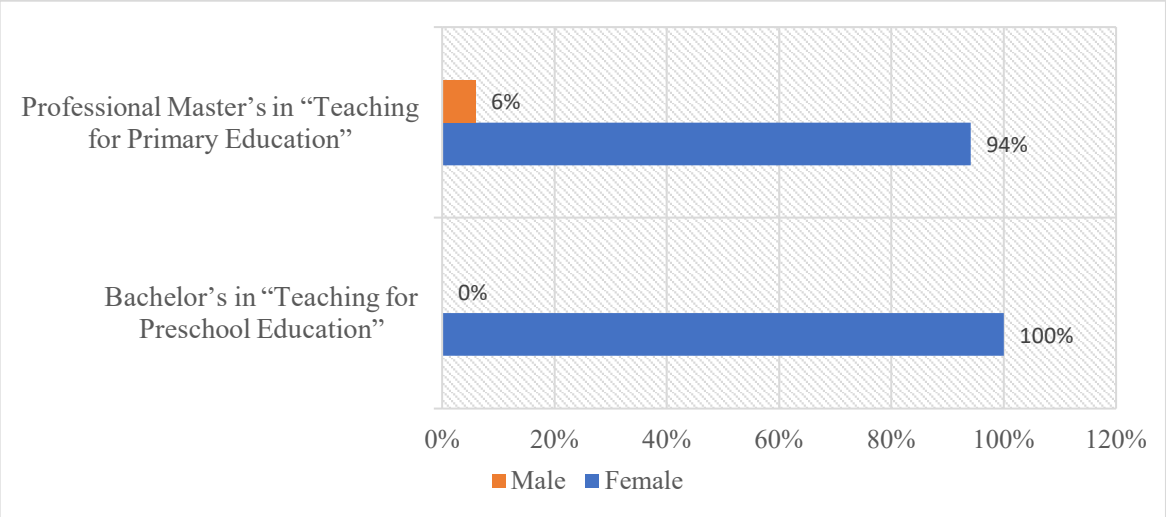
This study included bachelor students in the program of "Preschool Education Teacher" (N=30) and professional master students in "Elementary Education Teacher", (N=44) Faculty of Education, University "Aleksandër Moisiu" Durrës, Albania.

The study was conducted by using a qualitative study method through a study of the literature in the field, as well as two focus groups conducted with the participating students.

The qualitative method was combined with the quantitative method of scientific research. Data collection was conducted through the online completion of Likert scale questionnaires, through the Google Forms program. The graphical presentation of the data was carried out through the Microsoft Excel program.

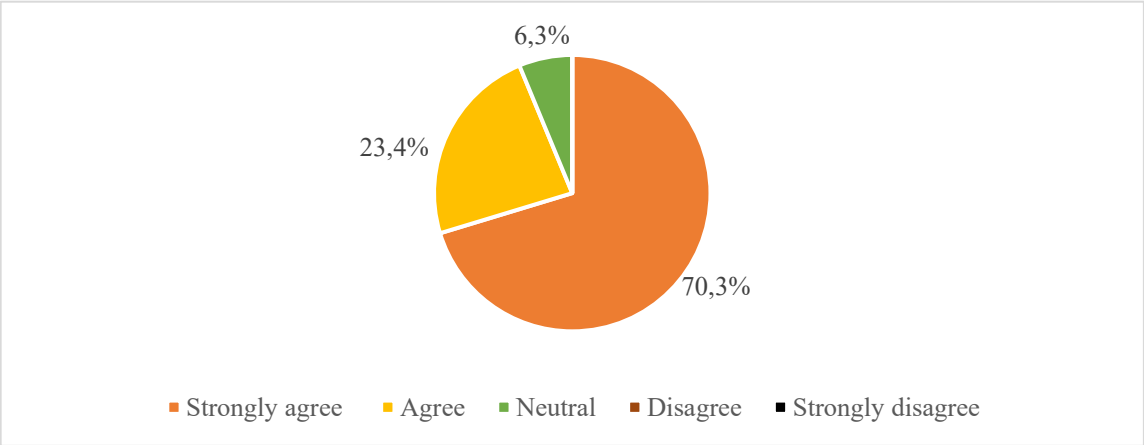
3. RESULTS

Graphic 1 presents the gender distribution of the participants of two study programs: Bachelor's program in "Preschool Education Teacher" and the Professional Master's program in "Elementary Education Teacher". The data shows significant dominance of women at both levels of study, with 100% of students in the bachelor's program and 94% in the master's program being women. This absolute level of female presence in these programs may be the result of a series of socio-cultural and economic factors that have traditionally favored female participation in the field of education, especially preschool and elementary. Meanwhile, the low enrolment of men in these programs, especially at the master's level where only 6% of students are men, indicates a challenge in attracting men to the field of primary education, which may have long-term consequences on diversity and prospects in educational environments.

Graphic 1: Profile of students' sample (Bachelor and Master)

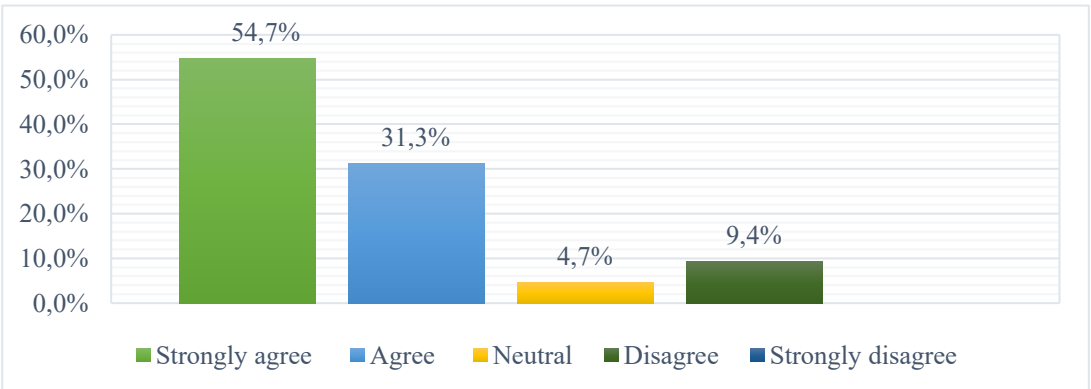
The graph below presents the students' perception regarding the importance of innovative strategies in promoting citizenship values. The data present a high percentage of participants who agree with this relation, including the majority who fully support it. The interpretation of the data reveals a strong consensus among the participating students. The 93% of the respondents fully agree with the opinion that innovative strategies directly and significantly affect the establishment and development of citizenship values. This indicates a high assessment of the effectiveness of the civic education programs implemented in their institution. These results can serve as an important verification for civic programs in their positive assessment by students and in the achievement of educational goals and their contribution to the development of civic values as a clear indicator of the presence of a strong will to be part of a more responsible society.

Graphic 2. The role of innovative strategies in promotion of citizenship values

The third graphic presents the attitudes of students toward the impact of pedagogical communication and the use of innovative strategies in active citizenship. The results show a wide acceptance of this impact, where most of the students report full agreement with their effectivity.

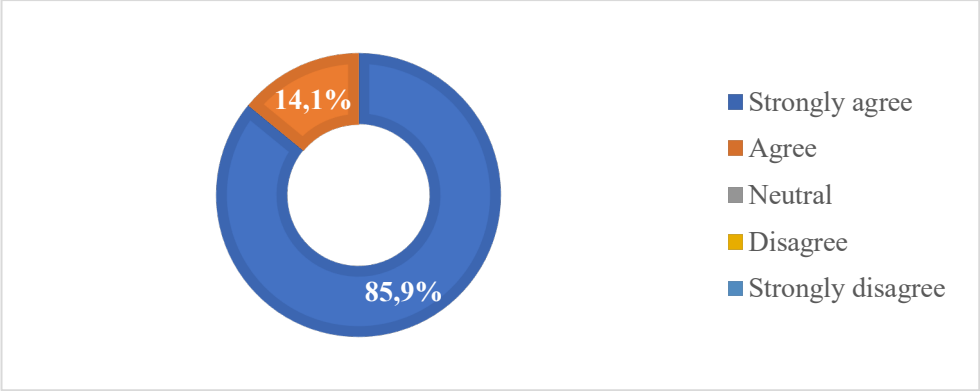
More than 85% of the participants express positive beliefs, including 54.7% who totally agree, and 31.3% who agree, with only a small number who are neutral or do not agree. This strong relation shows that students' value and profit the non-traditional approaches such as teaching based on projects, research and integrated teaching, all aiming to deepen students' involvement, to develop civic values more effectively, and to promote the values of active citizenship. The importance of pedagogical communication and the wide acceptance of innovative strategies in teaching shows a change in the perception of their effectivity, and an openness toward the increase of the active civic participation. This reflects a bigger opportunity of engagement and interactivity in learning process, which is considered more appropriate to face the challenges of a fact changing society.

Graphic 3: The impact of pedagogical communication and innovative strategies in active citizenship

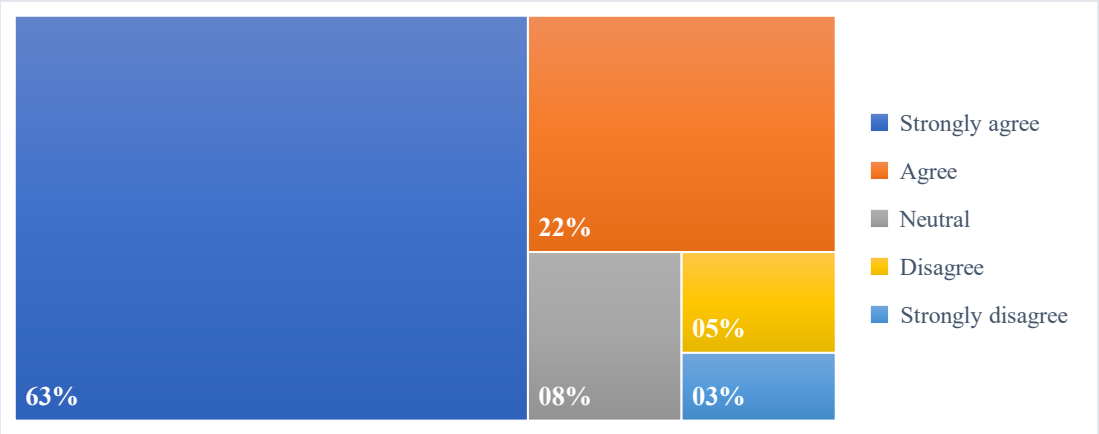
The fourth graph examines the role of pedagogical communication in the process of strengthening citizenship values in students. The results of the study reveal a strong acceptance of the importance of effective communication between teachers and students, with a prevailing percentage of 85.9% of participants expressing total agreement. This shows a deep belief in the impact that clear, open and encouraging communication has on the formation of future citizens. Pedagogical communication, which includes the ways in which teachers interact with students, discuss topics and address questions, is essential for a rich and complete educational experience. This communication helps not only in the transmission of knowledge, but also in the development of students' abilities to think critically, evaluate arguments and form fair positions. Such an encouraging and open environment is important for fostering citizenship values, such as responsibility, active participation and respect for different points of view. This broad acceptance is a strong argument to continue and expand efforts to improve the quality and scope of classroom communication, to build a healthy foundation for the development of citizenship in education.

The presence of a relatively small percentage (14.1%) who simply agree, and no answers in the do not agree category, transmits a clear message that pedagogical communication is in general highly evaluated by students. This wide consensus may serve as a strong base for education leaders in order to invest in training of the teachers including development of communicating skills, which are crucial in an effective education.

Graphic 4: The role of pedagogical communication in strengthening civic values

The fifth chart examines students' opinions on the impact of improving theoretical knowledge and their active participation in promoting citizenship values. The results show that the majority of participants agree with the positive impact of these factors on their civic education. A total of 84.4% of respondents, including 62.5% who strongly agree and 21.9% who agree, believe that deepening theoretical knowledge and students' participation in active civic activities directly impact their ability to understand and promote citizenship values. This support may reflect a high appreciation for a deep and structured education as a means to develop responsible and informed citizens. Combining theoretical knowledge with active participation allows students not only to learn facts, but also to develop important skills such as critical thinking, problem solving and moral evaluation, which are important for a contemporary citizen.

Graphic 5: theoretical knowledge and participation in promotion of civic values

4. DISCUSSION

The study showed a clear presence of women in the fields of pre-school and elementary education at Bachelor and Master levels. This prevalence of women reflects a long-standing trend in the education sector where fields related to child care and education have traditionally been dominated by women. The study also illustrates a broad acceptance by students of the importance of civic learning in promoting citizenship values. A predominant percentage of participants emphasize a strong belief in the efficacy of civic education as a means to develop responsible and informed citizens. Another aspect shows considerable support for the efficacy of alternative teaching strategies in strengthening citizenship values. With an overwhelming majority of students reporting their agreement with the positive impact of these methods, it is clear that a more interactive, project-based and student-oriented approach to teaching is not only desirable, but also effective. The role of pedagogical communication in educating and strengthening citizenship values occupies an important place among students. A very high percentage of students (85.9%) totally agree that effective communication between teachers and students is key to promoting and developing strong citizenship values. This shows a clear consensus that the ways in which teachers convey information, discuss issues and engage students in dialogue are vital for the success of civic education. Improving theoretical knowledge and student participation in learning processes have a direct and significant impact on promoting citizenship values. About 62.5% of the study participants totally agree and another 21.9% who agree, clearly shows that students highly value an integrated approach to teaching that combines deepening theoretical knowledge with active engagement in learning.

5. CONCLUSIONS

The lack of gender diversity in these programs can create a vicious cycle where the lack of male representation continues to feed a lack of interest from men, making this pattern even more difficult to break. Current programs that include civic education are rated as useful and effective by students. This approach to civic education reflects a deep understanding of its role in shaping a democratic and active society. However, the presence of a small minority that remains neutral or disagrees may suggest that there is still room for improvement in the way these programs are designed or implemented.

Teaching strategies, project-based learning, and teaching that includes debate and critical analysis, have been rated as useful ways to enhance student involvement and engagement in civic issues and to promote a deeper understanding of civic responsibility and engagement. Pedagogical communication involves not only the exchange of information but also the creation

of an environment where students feel safe to express their thoughts and dilemmas, without fear of judgment. This encouraging space is essential to allow students to explore and challenge different ideas, develop critical thinking skills, and take an active role in their intellectual and civic development. This shows a broad recognition of the importance of a strong theoretical foundation and the practical application of that theory in different situations, especially in the context of building a responsible and informed citizenship. The organization of activities and practical activities, affect the increase of active participation by improving the civic contribution of students in the community where they live. University programs create opportunities for active civic participation of students. The practical application of theoretical knowledge requires adequate time for reflection on the part of students, as it is difficult to change the mentality of people in a developing society.

6. RECOMANDATIONS

Educational institutions should undertake awareness-raising campaigns that address gender stereotypes around education, including success stories and role models of male teachers in their promotional materials. They should review and, where necessary, expand their civic education lectures, including the integration of civic topics into teaching, ensuring that all students experience civic education that is closely linked to the realities of everyday life and global challenges. Students should be invited to participate in the development and evaluation of civic curricula, as this can help ensure that programs are relevant, engaging, and include students' perspectives and needs.

Institutions should develop periodic evaluation mechanisms to measure the effectiveness of civic education programs. This includes not only testing the knowledge acquired, but also assessing the civic skills and attitudes developed in students, through the expansion of usage of alternative teaching strategies. This may include specific training of educators to develop their skills in implementing innovative methods, as well as investments in resources and technology to support a more interactive and engaging learning environment. Institutions should create assessment mechanisms that measure not only the knowledge that students acquire through these strategies, but also their abilities to apply this knowledge in various practical situations, including critical thinking, problem solving, and civic action.

7. REFERENCES

Edwards, S., & Bone, J. (2012), *Integrating Peer Assisted Learning and e-Learning: Using Innovative Pedagogies to Support Learning and Teaching in Higher Education Settings*. Australian Journal of Teacher Education, 37(5), 1–12.

Fredricks, J. A., Blumenfeld, P. C., & Paris, A. H. (2004), *School Engagement: Potential of the Concept, State of the Evidence*.

Gora, C., Gore, V., Skolstvo, Z., (2007), Strategy for Civic Education in Primary and Secondary School in Montenegro 2007-2010, Unicef and the NGO Centre for Civic Education.

Institute of Curricula and Training, (2008) Basic Standards for teachers, Tiranë.

Jacoby, B. (2009), *Civic Engagement in Higher Education: Concepts and Practices*.

Kapp, K. M. (2012), *The Gamification of Learning and Instruction: Game-based Methods and Strategies for Training and Education*.

Kim, Kong, Hernandez and Soban (2023), "Student Emotions and Engagement: Enacting Humanizing Pedagogy in Higher Education".

Klenz, 1987; Marzano et al., 1988; and Paul, 1985.

Lutaj, L., & Duka, A., (2023), *Interdisciplinary Journal of Research and Development, Vol 10 No 2,* Durrës.

Official Bulletin of Albanian Republic, (2012), Law Nr.69/2012, For the Pre-University Education system in the Republic of Albania.

Prensky, M. (2001), *Digital Game-Based Learning*.

Recommendations CM/Rec (2010)7 of the Ministers Committee for the member states for the Card of Education for Democratic Citizenship and Education for Human Rights of European Council (Approved by the Committee of Ministers on May 11th, 2010, in its 120th session.

Saltmarsh, J. (2005), *The Civic Promise of Service Learning*.

Skinner, E. A., & Belmont, M. J. (1993), *Motivation in the Classroom: Reciprocal Effects of Teacher Behavior and Student Engagement*.

Tamo, A., (2002), Civic education in school and out of it, Human Development Center, Tirane.

The card of EDC, Recommendations CM/Rec (2010)7 of the Ministers Committee for the member states for the Card of Education for Democratic Citizenship and Education for Human Rights of European Council

The card of EDC, Recommendations CM/Rec (2010)7 of the Ministers Committee, the Card of Education for Democratic Citizenship and for Human Rights of European Council

Vassiliou, A., (2012) L'educazione alla cittadinanza in Europa, EuryDice, p.90.

A NEW TOOL FOR STUDENT-CENTERED TEACHING ENGLISH AT A MEDICAL UNIVERSITY

Olyesya RAZDORSKAYA

[1]Kursk State Medical University, teaching English for Medical Purposes,
ORCID number: 0000-0001-6316-3948

Abstract

Student-centered teaching is usually considered to be relevant for the teachers of English for Special Purposes. No matter what methods are used at the classes, a teacher should take into account the students' personal characteristics that are crucial for teaching and learning English. The aim of his research is to propose a tool for analyzing the characteristics of the students that study English for Medical Purposes (EMP). In this country, EMP is a compulsory subject at the medical universities, and the students study it in the academic groups. Methodical Characteristics of a Group (MCG) as a tool of class management at a secondary school worked out by V.P. Kuzovlev and E.I. Passov was modified by me according to the conditions of a medical university's multicultural educational environment. In order to create a new scheme defined as Methodical Characteristics of Medical students' Group (MCMG) I was observing my students' speech behavior at the classes and during the activities of the Students' Scientific Society, and analyzing their learning styles. In some academic groups there are only monolingual (Russian) students, in the other groups there are also bilingual students, and it was also considered when designing MCMG. MCMG is a table with the data relevant for student-centered teaching EMP. In particular, this data includes the first year students' initial level of English proficiency, bilingulism of some students (with the brief description of a bilingual student's first language which is usually one of the Turkic languages in our case), and the results of S.A. Mednick's test of verbal creativity and A.V. Karpov's questionnaire of reflectivity (as the teaching of EMP is carried out at the basis of the Reflective and Creative Approach, RCA, designed by me). There is also the data about the students that are the members of the Students' Scientific Society of the Department of the Foreign Languages as well as the topics of the research in Linguistics made by them. Moreover, in the context of interdisciplinarity and interdepartmental education, there is information about the interdisciplinary links of EMP and the Humanities or Clinical Disciplines that are studied by the first and second year students of the different faculties. The scheme can be modified depending on the characteristics of the educational environment and the students themselves. It can help a teacher to make each student's individual 'diagnostics' and improve the quality of student-centered teaching.

Keywords: EMP, students, personalization

THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF MODERN MONGOLIAN LITERATURE

ВОЗНИКНОВЕНИЕ И РАЗВИТИЕ СОВРЕМЕННОЙ МОНГОЛЬСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Lamiyə NƏSİROVA

Böyük elmi işçi, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası,
Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

Резюме

Монгольская литература, имеющая богатое наследие и традиции, испытала влияние литератур многих народов. Знакомство монголов с литературой и культурными традициями других стран и народов имеет давнюю историю. В монгольской литературе известны следы влияния тибетской, китайской, индийской и отчасти персидской культур. Индийские сказки и рассказы передавались в монгольскую литературу сначала устно, а затем через Тибет в письменной форме и были широко распространены среди монгольских племен, и наряду с устной версией было собрано большое количество письменных рукописей. Китайская литература и культура также оказали большое влияние на монгольскую литературу. Это влияние на монгольскую литературу продолжалось вплоть до Монгольской революции (до начала XX века) и создания Монгольской Народной Республики. Конец XIX века и начало XX века считаются новым этапом в истории становления монгольской литературы.

Целью исследовательской работы является исследование возникновения, развития и эволюционных тенденций современной монгольской литературы. Современная монгольская литература, возникшая в результате Народной революции 1921 года, развивалась под влиянием Советов. Начало Народной революции дало новый импульс возникновению и развитию новых направлений в литературе.

В результате проведенной исследовательской работы был сделан вывод о том, что Народная революция привела к интеграции монгольского общества в мировое культурное наследие конца XX века, его доступу к новейшим интеллектуальным и философским течениям, восприятию западных эстетических ценностей. Изменения, происходящие в экономической, политической и культурной жизни монгольского общества, открыли широкие возможности для появления новых жанровых форм в монгольской литературе.

Ключевые слова: монгольская литература, современный период, XX век, развитие, эволюционные тенденции

Abstract

Mongolian literature, which has a rich heritage and traditions, has been influenced by the literatures of many nations. The Mongols' acquaintance with the literature and cultural traditions of other countries and peoples has a long history. Traces of the influence of Tibetan, Chinese, Indian and partly Persian cultures are known in Mongolian literature. Indian tales and stories were transmitted to Mongolian literature first orally, and then through Tibet in written form and were widely distributed among the Mongolian tribes, and along with the oral version,

a large number of written manuscripts were collected. Chinese literature and culture also had a great influence on Mongolian literature. This influence on Mongolian literature continued until the Mongolian Revolution (before the beginning of the 20th century) and the establishment of the Mongolian People's Republic. The end of the 19th century and the beginning of the 20th century is considered a new stage in the history of the formation of Mongolian literature. The purpose of the research work is to study the origin, development and evolutionary trends of modern Mongolian literature. Modern Mongolian literature, which emerged as a result of the People's Revolution of 1921, developed under the influence of the Soviets. The beginning of the People's Revolution gave a new impetus to the emergence and development of new trends in literature.

As a result of the research work, it was concluded that the People's Revolution led to the integration of Mongolian society into the world cultural heritage of the late 20th century, its access to the latest intellectual and philosophical trends, and the perception of Western aesthetic values. The changes taking place in the economic, political and cultural life of Mongolian society opened up wide opportunities for the emergence of new genre forms in Mongolian literature.

Keywords: Mongolian literature, modern period, 20th century, development, evolutionary trends

VIETNAMESE POETRY IN THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY
XX ƏSRİN İKİNCİ YARISINDA VYETNAM ŞEİRİ

Sevda Məmmədova

Böyük elmi işçi, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası,
Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

Özət

Vyetnam ədəbiyyatında poeziya ənənələrinin tarixi qədim və zəngindir. Tarixən Vyetnam poeziyası üç dil ənənəsi əsasında yaranmışdır. Hər bir şeir yalnız klassik Çin dilində yazılmışdır və daha sonra Çin-Vyetnam lüğətinə daxil edilmişdir. Buddizm, Konfutsiçilik mövzuları və ənənələri Vyetnam poeziyasını hər zaman əhatə etmişdir. Vyetnam dilində olan poeziya klassik Çin dilində yazılmış ədəbiyyatın əsas rəqibi kimi meydana çıxmışdır. Vyetnam dili üçün Tı Nom yazı sistemi Vyetnam poeziyasına uyğunlaşdırılmışdır.

Araşdırma işinin məqsədi XX əsrin ikinci yarisinda Vyetnam şeiri ənənələrinin öyrənilməsi və tədqiqidir. XX əsrdə Vyetnam ədəbiyyatı, vyetnam yazıçıları və şairləri fransız müstəmləkəçiliyi altında feodal keçmişlərinin ortadan qaldırılmasına şahidi olduqları üçün hərəkatların, təkamüllərin və inqilabların yaşandığı dövrün ədəbiyyat insanına çevrildilər.

Vu Dinh Lien, Van Cao, Nguyen Dinh Anh, Xuan Dieu, Ho Dzenh, Huu Loan, Xuan Quynh kimi Vyetnam şairlərinin qələmə aldıqları şeirlərin əsas mövzusu təbiətlə insan arasında münasibətlərdir. Aparılan təhlillər nəticəsində bu poeziya nümunələrində insan ruhunun təbiətə açılması, yerlə göyün arasında gözlənilməz hadisələr fonunda ruhu yolunu azmış müasir insanın təbiətə qarşı etiraflarının şahidi oluruq. XX əsrin sınaqlarından, müharibənin acı ağrılarından çıxan Vyetnam insanı, vyetnam şairləri üzlərini təbiətə tutmaq, insan nəfsinin yer üzünü cəhənnəmə döndərdiyi bir zamanda, Tanrının böyük səxavətlə insan övladına bəxş etdiyi təbiətə, təbiətin ecazkar hüsnünə vurğunluqları ilə təmizlənmək, arınmaq istəyirlər.

Açar sözlər: Vyetnam ədəbiyyatı, XX əsr, poeziya, mövzu və ənənə, Vyetnam şeiri

Abstract

The history of poetic traditions in Vietnamese literature is ancient and rich. Historically, Vietnamese poetry was formed on the basis of three language traditions. Each poem was written only in classical Chinese and was later included in the Sino-Vietnamese dictionary. Buddhist and Confucian themes and traditions have always surrounded Vietnamese poetry. Poetry in Vietnamese emerged as the main competitor to literature written in classical Chinese. The Ti Nom writing system for Vietnamese was adapted to Vietnamese poetry.

The purpose of the research work is to study and explore Vietnamese poetry traditions in the second half of the 20th century. In the 20th century, Vietnamese literature, Vietnamese writers and poets witnessed the elimination of their feudal past under French colonialism, and therefore became literary figures of the era of movements, evolutions and revolutions.

The main theme of the poems written by Vietnamese poets such as Vu Dinh Lien, Van Cao, Nguyen Dinh Anh, Xuan Dieu, Ho Dzenh, Huu Loan, Xuan Quynh is the relationship between nature and man.

As a result of the analysis, in these poetry samples, we witness the opening of the human soul to nature, the confessions of modern man, whose soul has lost its way against the backdrop of unexpected events between earth and sky. Vietnamese people and Vietnamese poets, who have emerged from the trials of the 20th century and the bitter pain of war, want to turn their faces to nature, to purify and purify themselves with their admiration for nature, which God has generously bestowed upon mankind, and the wondrous beauty of nature, at a time when the human soul has turned the earth into hell.

Keywords: Vietnamese literature, 20th century, poetry, theme and tradition, Vietnamese poetry

LES TECHNOLOGIES SPATIALES COMME OUTILS DE DETECTION DES INFRACTIONS D'URBANISME : ENJEUX ET PERSPECTIVES POUR L'AMENAGEMENT DU TERRITOIRE

Zina BOUAKLI *, Amel BAZIZ **

***Doctorante, Laboratoire LREAU, Université d'Alger (USTHB)**

**** Professeur - Chercheur au LREAU-USTHB.**

Résumé

L'urbanisation croissante et la pression foncière exercent une contrainte significative sur les territoires, rendant crucial le contrôle du respect des réglementations d'urbanisme. Les méthodes traditionnelles de surveillance territoriale présentent des limitations en termes de couverture spatiale et de fréquence de contrôle, particulièrement pour les zones étendues ou difficiles d'accès.

Cette étude examine l'apport des technologies spatiales, notamment l'imagerie satellitaire, dans la détection et la documentation des infractions d'urbanisme. L'objectif principal consiste à évaluer l'efficacité de ces outils dans le suivi de l'évolution territoriale et l'identification des constructions non conformes.

L'analyse s'appuie sur l'exploitation d'images satellites haute résolution permettant la détection de modifications du territoire. Ces données sont analysées selon une approche comparative temporelle pour identifier les changements d'occupation du sol et les constructions non autorisées.

Les technologies spatiales démontrent une capacité remarquable à fournir une vision synoptique du territoire, permettant une surveillance continue et systématique. L'imagerie satellitaire constitue un moyen probant pour documenter les infractions, offrant des preuves géolocalisées et datées. Cette approche facilite l'identification précoce des constructions illégales et des modifications non autorisées de l'usage des sols.

Les résultats révèlent des applications multiples : protection des espaces agricoles contre l'urbanisation sauvage, préservation des sites écologiquement sensibles, et maintien de l'intégrité paysagère. Ces technologies contribuent significativement à l'optimisation de l'utilisation de l'espace urbain et à la promotion d'un développement territorial durable.

L'intégration des technologies spatiales dans les stratégies de contrôle urbanistique représente un levier d'amélioration de la gouvernance territoriale. Ces outils permettent une rationalisation des processus de surveillance et une accélération des procédures de régularisation, contribuant ainsi à une meilleure maîtrise de l'étalement urbain et à la promotion d'un aménagement du territoire plus durable et équilibré.

Mots-clés : Imagerie satellitaire ; Infractions d'urbanisme ; Aménagement du territoire ; Surveillance territoriale ; Développement durable ; Contrôle réglementaire.

IMPACT OF SMOKING ON THE PROXIMATE COMPOSITION OF *HETEROTIS NILOTICUS* (AFRICAN BONYTONGUE)

Victoria Folakemi Akinjogunla

Department of Fisheries and Aquaculture, Bayero University, Kano, Nigeria.

ABSTRACT

This study investigates the proximate composition of fresh and smoked *Heterotis niloticus* – *H. niloticus* collected from Dawakin Kudu Local Government Area of Kano State, Nigeria, with the aim of evaluating the impact of traditional smoking on its nutritional profile. *H. niloticus* is a widely consumed freshwater fish in Nigeria, known for its rich protein content and cultural relevance in local diets. The analysis focused on moisture content, crude protein, lipid, ash, crude fiber, and nitrogen-free extract (NFE), using standardized analytical methods. The results revealed significant alterations in the proximate composition due to smoking. Specifically, smoking led to a marked reduction in moisture content, from 24.26% in fresh samples to 5.00% in smoked samples. Conversely, there were substantial increases in crude protein (from 21.00% to 88.29%), lipid (from 1.68% to 9.54%), and ash content (from 1.10% to 13.10%). Statistical analysis confirmed that all observed differences were highly significant ($p < 0.001$). These changes indicate that smoking not only enhances the shelf-life of the fish by reducing water activity and the risk of microbial spoilage but also concentrates key nutrients, making the smoked product more energy- and protein-dense. The findings emphasize the value of traditional fish processing methods in improving food quality and security, especially in resource-limited settings. By providing empirical data on the nutritional effects of smoking on *H. niloticus*, this study contributes to informed dietary planning and post-harvest handling practices, supporting the development of strategies that optimize nutrient retention and extend fish availability in local markets.

***Keywords*:** fish preservation, food security, *Heterotis niloticus*, moisture content, smoking

1. Introduction

Fish is a critical source of high-quality protein and essential nutrients, particularly in developing nations where it plays a vital role in meeting dietary needs (Akinjogunla *et al*., 2017; Akinjogunla & Usman, 2023; FAO, 2023). Among the diverse fish species, *Heterotis niloticus* (African bonytongue) stands out due to its wide distribution, nutritional value, adaptability to aquaculture systems, and its prevalence in local markets. This species is particularly significant in Nigeria, where fish consumption remains a staple in many households due to its affordability, availability, and cultural importance (Ibrahim *et al*., 2023).

One of the traditional methods of fish preservation in Nigeria is smoking, which serves to reduce moisture content, minimize microbial spoilage, and thereby extend the shelf-life of the fish (Okeke *et al*., 2023). In addition to these benefits, smoking often leads to a concentration of nutrients. However, it is important to note that the nutritional profile of smoked fish can vary depending on several factors, such as the smoking method, the fish species, and environmental conditions during processing. While research on the proximate composition of smoked fish has been extensive, limited studies have specifically addressed *H. niloticus*, particularly in Northern Nigeria, where it is a common local catch.

The aim of this study is to compare the proximate composition of fresh and smoked *Heterotis niloticus* sourced from Dawakin Kudu, Kano State, Nigeria. Understanding these nutritional differences is critical for optimizing the use of this fish as a nutritional resource. Furthermore, the findings will provide valuable insights into improving post-harvest practices, enhancing the nutritional value of smoked fish, and informing dietary recommendations tailored to the local population's needs. By establishing the proximate composition of both fresh and smoked *H. niloticus*, this research contributes to a more comprehensive understanding of its role in human nutrition and sustainable fish consumption in Nigeria.

2. Materials and Methods

2.1 Sample Collection

Fresh and smoked *Heterotis niloticus* samples (Figure 1) were procured from fish vendors in Dawakin Kudu Fish Market, Kano State, Nigeria. Samples were transported in iceboxes to the Wet laboratory at the Department of Fisheries and Aquaculture, Bayero University, Kano, for immediate analysis.

Figure 1: Fresh samples of Arowana (*Heterotis niloticus*)

Source: Field Work (2025)

2.2 Proximate Analysis

Proximate analysis was conducted according to AOAC (2016) methods. Components analyzed included:

- **Moisture Content:** Determined by oven drying at 105°C until a constant weight was achieved.
- **Crude Protein:** Measured using the Micro-Kjeldahl method and calculated by multiplying nitrogen content by 6.25.
- **Lipid (Ether Extract):** Extracted using Soxhlet apparatus with petroleum ether.
- **Ash Content:** Determined by incinerating samples in a muffle furnace at 550°C.
- **Crude Fiber:** Measured through acid and base digestion followed by ashing.
- **Nitrogen-Free Extract (NFE):** Calculated as the difference from 100% after summing other components.

2.3 Data Analysis

All tests were conducted in triplicate, and mean values were reported.

3. Results

In figure 2 below, it shows the proximate composition of smoked and fresh *H. niloticus* It reveals significant differences in their nutritional content. As shown in figure 4.1.1, the fresh fish contains 1.10% ash, 1.68% fat, 24.26% moisture, and 21.00% crude protein (CP). In contrast, the smoked fish contains a higher percentage of ash (13.10%), fat (9.54%), and crude protein (88.29%), while its moisture content is significantly lower at 5.00%. These findings indicate that the smoking process results in a higher concentration of nutrients while significantly reducing the moisture content, thus improving shelf-life and storage stability.

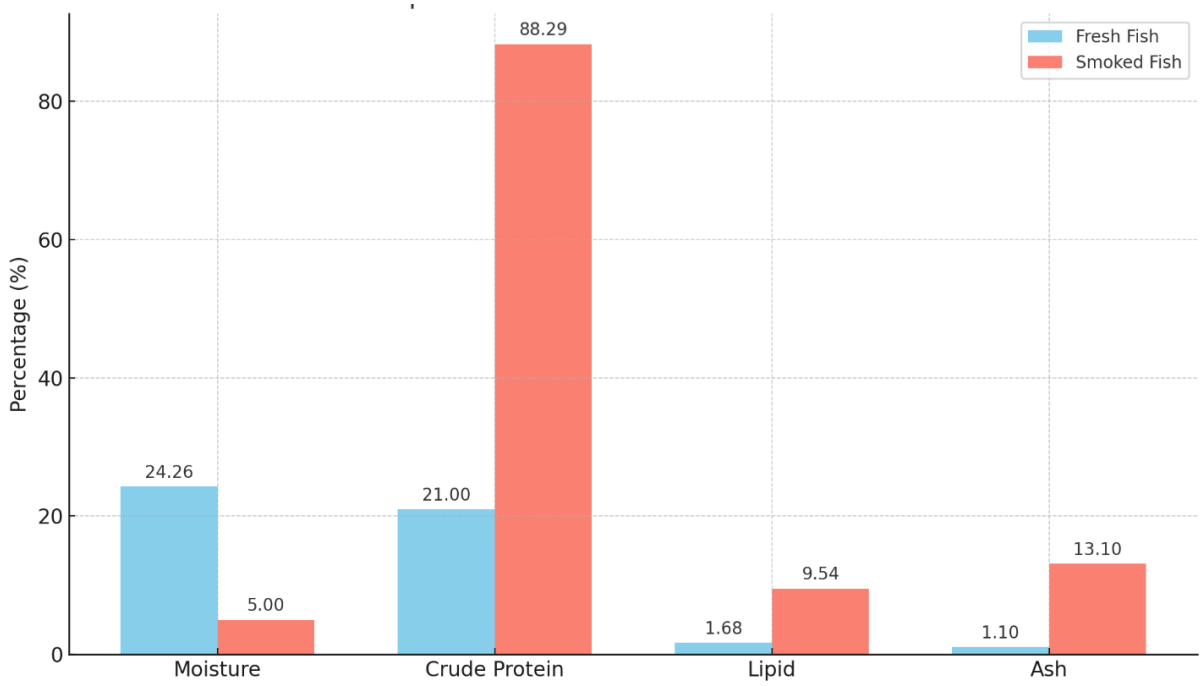

Figure 1: Proximate Composition of Fresh and Smoked *Heterotis niloticus*

Table 1 shows the proximate composition of fresh and smoked *H. niloticus* samples using the t-test. The smoking process led to a significant reduction in moisture content and a relative increase in protein, fat, and ash levels. All differences were statistically significant ($p < 0.001$).

Table 1: Proximate Composition of Fresh and Smoked *Heterotis niloticus*

Parameter	Fresh Fish (%)	Smoked Fish (%)	t-statistic	p-value
Moisture	24.26	5.00	458.23	< 0.001
Crude Protein	21.00	88.29	-1242.42	< 0.001
Lipid	1.68	9.54	-281.95	< 0.001
Ash	1.10	13.10	-433.39	< 0.001

4. Discussion

The results indicate that smoking significantly alters the nutrient profile of *H. niloticus*. The reduction in moisture content from 24.26% in fresh samples to 5.00% in smoked samples aligns with findings by Yusuf & Adeyemi (2023), who observed moisture loss as a key factor in nutrient concentration during smoking. Moisture reduction plays a critical role in microbial stability and shelf-life extension by limiting water activity, which is essential for microbial growth. This aligns with the traditional role of smoking as a preservation technique in many African communities.

The increase in crude protein content to 88.29% in smoked samples is substantial and consistent with other literature indicating that protein becomes more concentrated when moisture and other non-protein components are reduced (Adeyeye *et al*., 2023). This shift suggests not just a concentration effect but also a potential improvement in the quality and digestibility of the protein content due to denaturation of proteins during the smoking process. Protein denaturation can make amino acids more bioavailable, enhancing the nutritional utility of the smoked product.

Similarly, the lipid content increased significantly from 1.68% in fresh fish to 9.54% in smoked fish. This can be attributed to the dehydration process which concentrates lipids relative to the total weight. The increase in lipid content also has implications for caloric value and taste, potentially making smoked fish more energy-rich and palatable. Chukwu *et al*. (2023) noted similar trends in other smoked freshwater species, underlining that smoking not only preserves but can enhance the flavor and energy content of fish.

Ash content, which represents the total mineral content, rose from 1.10% in fresh to 13.10% in smoked samples. This increase is crucial from a dietary perspective, as it implies improved availability of essential minerals such as calcium, potassium, and magnesium post-processing. The accumulation of minerals post-smoking is likely a result of moisture evaporation and concentration of residual solids.

The t-test results confirm that all observed differences are statistically significant ($p < 0.001$), affirming the robustness of the nutritional comparison. These statistically validated changes reinforce the understanding that smoking is a highly effective method for enhancing both the preservation and nutritional quality of *H. niloticus*. Nonetheless, it is important to control the smoking duration and temperature to prevent potential nutrient degradation or harmful compound formation.

5. Conclusion

Smoking enhances the nutritional density of *Heterotis niloticus* by concentrating protein, lipid, and ash content while significantly reducing moisture. These changes improve shelf-life and offer a nutritious preserved fish product for consumers. The findings underscore the importance of standardized smoking practices in maximizing nutrient retention and food safety.

6. Limitations

While this study provides valuable insights into the nutritional differences between fresh and smoked *Heterotis niloticus*, it has several limitations. First, the study relied on samples obtained from a single local government area, which may limit the generalizability of the findings to other regions or seasons. Second, only basic proximate parameters were assessed; other important nutritional and biochemical components such as amino acid profiles, fatty acid composition, and micronutrient content were not analyzed. Furthermore, potential formation of polycyclic aromatic hydrocarbons (PAHs) or other harmful compounds during the smoking process was not evaluated. Future studies should consider a broader sampling design and more comprehensive analysis.

7. Recommendations

To enhance the nutritional value and safety of smoked *H. niloticus*, the following recommendations are proposed:

1. Standardize traditional smoking techniques to ensure optimal nutrient retention and minimize contamination risks.

2. Conduct further research on the effects of different smoking durations, temperatures, and wood types on the nutrient profile and safety of smoked fish.

3. Explore the use of improved or modern smoking kilns that reduce harmful compound formation while preserving nutritional quality.

4. Expand nutritional analysis to include micronutrients, amino acids, and potential contaminants for a more holistic understanding of fish quality.

REFERENCES

Adeyeye, S. A. O., & Oyewole, O. B. (2023). Impact of traditional processing methods on the nutritional value of fish products. *Journal of Food Quality and Safety*, 7(1), 1-10.

Akinjogunla**,** V. F., Lawal-Are, A. O. & Soyinka, O. O. (2017). Proximate composition and mineral contents of the Mangrove oysters (*Crassostrea gasar*) from Lagos Lagoon, Nigeria. *Nigeria Journal of Fisheries and Aquaculture*, **5** (2): 36 – 49.

Akinjogunla, V. F. & Usman, B. I. (2023). Biochemical compositions in the carcasses of some indigenous finfishes in Ajiwa Irrigation Dam, Katsina State, Northern Nigeria. *Acta Natura Et Scientia.* 4(2): 216 – 224.

AOAC. (2016). Official methods of analysis (20th ed.). Association of Official Analytical Chemists.

Chukwu, C. I., Nnaji, C. U., & Egwuonwu, C. C. (2023). Comparative analysis of proximate composition in smoked and fresh fish species. *African Journal of Fisheries Science*, 41(2), 112-118.

FAO. (2023). *The state of world fisheries and aquaculture 2023: Towards blue transformation*. Food and Agriculture Organization of the United Nations.

Ibrahim, M. A., Yusuf, R. O., & Bello, S. K. (2023). Trends in fish consumption and supply in Nigeria. *Nigerian Journal of Fisheries Research*, 19(1), 45-53.

Okeke, F. O., Oladipo, O. T., & Umeh, C. U. (2023). Effects of preservation methods on fish quality and marketability. *West African Journal of Food and Nutrition*, 12(3), 225-233.

Yusuf, B. A., & Adeyemi, T. O. (2023). Influence of smoking on nutritional and microbial characteristics of freshwater fish. *Nigerian Journal of Food Science and Technology*, 40(2), 133-141.

THE ROLE OF TOURISM MARKETING IN OPTIMIZING SITE OF JESUS BAPTISM –EASTERN BANK OF JORDAN RIVER.

MohammedWaheeb [1], Faisal Hussein[2]

[1]Professor in Archaeology; Department of Sustainable Tourism, Queen Rania Faculty of Archaeology Heritage & ,Tourism (QRFTH), The Hashemite University.

[2]Researcher in PES (Pioneers Education Schools, Social Sciences)

Abstract

Digital marketing is a set of activities used to promote products or services through digital means such as the internet, smartphones, and social media. Digital marketing has been employed at the Baptism Site of Jesus Christ since its discovery in 1996 and continues to be utilized to this day. The site's inclusion on the UNESCO World Heritage List has likely accelerated the use of digital marketing techniques to enhance and develop the site, transforming it into one of the most significant tourist attractions not only in Jordan but across the entire Levant.

One of the main drivers for further promoting and marketing the Baptism Site—and for updating digital marketing strategies—is the site's emergence as a global symbol of Islamic-Christian religious harmony. When the site was first discovered in 1996, its features, dimensions, and boundaries were not clearly defined. The only known element was the Jordan River, with the traditionally recognized spot in the river believed to be the place of Christ's baptism. However, with the commencement of field surveys and archaeological excavations—supervised by the author of this text—the reality began to change. New historical facts have emerged for the first time since the last recorded period when the site was actively used for religious rituals. This has laid a scientific foundation for further research and exploration of the Baptism Site.

Among the most notable digital initiatives related to the Baptism Site (Al-Maghtas) is its inclusion in the "Visit Jordan from Home" project, which allows visitors to explore Jordanian tourist sites through virtual tours using 360-degree imaging technology, thereby attracting tourists and encouraging actual visits. This platform was launched during the COVID-19 pandemic to maintain tourism promotion for the Kingdom and features various archaeological and tourist sites—including Al-Maghtas—captured in 3D, offering users an interactive experience. Additionally, the Ministry utilizes its official social media accounts, such as Facebook and Instagram, to promote tourist sites, including Al-Maghtas, by sharing images, videos, and historical and cultural information. Furthermore, the launch of the "Jordan Pass" platform enables visitors to purchase a single electronic ticket that grants access to numerous tourist and archaeological sites in Jordan, including Al-Maghtas, making it easier for tourists to plan their visits.

Keywords: Digital Marketing, Tourism, Jordan River, Baptism Site.

THE TRADITIONAL AND THE MODERN IN THE WORK OF PAINTER TATIANA COJOCARU

Victoria Rocaciuc

Doctor Habilitat in Arts,Associate Researcher,Institute of Cultural Heritage, Ministry of Culture,Chișinău, Republic of Moldova
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5682-256X

Abstract

This study explores the modernist influences that have shaped the gestural spontaneity in the work of Moldovan painter Tatiana Cojocaru. It examines the stylistic currents, technical approaches, and conceptual directions that define her artistic practice. Influenced by abstract expressionism (notably Jackson Pollock and Willem de Kooning), as well as by tachisme and gesturalism, Tatiana Cojocaru develops a visual language that is both free and emotionally charged, characterized by broad brushstrokes and vibrant color schemes.

A central feature of her work is the symbolic and introspective transformation of the landscape – from a background motif into a space of emotion and memory. Through an affective reinterpretation of her native natural environment, Tatiana Cojocaru engages with existential and spiritual themes. Symbols such as buildings, gates, doors, interior spaces, and translucent worlds deepen the personal and meditative dimensions of her paintings.

Her work resonates with the thematic and formal concerns of artists such as Mihai Grecu, Andrei Sârbu, Ilie Cojocaru, Tudor Zbârnea, Mihai Jomir, Mihai Mireanu, Maia Cheptenaru-Serbinov, Anatol Danilișin and Gheorghe Oprea, all of whom contributed to the development of a distinctly Moldovan form of neo- or postmodernism by merging abstract expression with elements of local tradition and the native landscape.

Through this synthesis of the modern and the traditional, the external and the internal, Tatiana Cojocaru offers a distinctive contribution to the evolution of contemporary art in the Republic of Moldova. Her work demonstrates how the pictorial gesture can serve as a profound reconnection with identity and cultural memory.

Keywords: gesturality, modernism, tradition, symbolism, landscape.

FORECASTING AND MANAGEMENT OF AGRICULTURAL CLUSTER ACTIVITIES ON THE BASIS OF MULTI-FACTOR MODELS

Khalmajhanova Gulchehra Djurabaevna

Candidate of Economic Sciences,Associate Professor of the Department of world and regional economics,Fergana State University

Annotation. In this article, the development of small business and private business activities from the economic side, the development of small business and private entrepreneurship, the development of promising market relations in society, the support of the owner's society and the important conditions for the establishment of new, democratic institutions in civil society, the stabilization of the economy and the decision-making of the market economy we are talking about the use of optimal methods of conducting business, the development of ragbatlantiish, initiative and innovative activities.

Keywords: small business, private entrepreneurship, small and medium-sized enterprises, complex development, market conjuncture, jobs, stabilization of the economy, social culture, local resources.

Further deepening the processes of liberalization of the economy in the rapid development of spheres and sectors in our country, consistent implementation of structural changes in the sectors of the economy, modernization and continuation of diversification processes are among the main tasks set out in the development strategy of the development of New Uzbekistan in 2022-2026 .

The country's gross domestic product, at the same time, a stable increase in the volume of regional products, is provided not at the expense of traditional unprocessed raw materials or favorable world market conjuncture, high prices for certain raw materials and materials, but rather due to the development of competitive products with a high share in the deeply processed, value-added chain.

In the period until recently, close and distant foreign countries knew our country as a country with an agrarian economy producing agricultural raw materials. To date, our national economy is becoming a steadily developing and competitive economy due to the modernization of existing sectors and sectors, the formation of new sectors and sectors. In particular, due to the integration of agricultural sectors with Processing Industries, the main part of the products in the form of raw materials created in the industry was transferred to secondary and deep processing.

Another important feature of Network Enterprises based on agro-industrial integration is processing, and comes to the surface when creating additional jobs at the expense of their activity in creating additional value. That is, with an increase in the number of enterprises reproducing agricultural products in the value-added chain and an increase in value-added, There is an increase in the number of employed employees. It can be seen from this that there is a correct relationship between the increase in the value added in the preparation, processing of agricultural products and the change in the number of employees employed at enterprises of this network. Textile industrialization, based on the processing of agricultural products, helps to coordinate the processes of economic integration between states participating in the world economy and to ensure a balance between sectors of the economy. As a result, the natural, labor

and financial resources of countries, the possibility of rational use of all the achievements of Science and technology arise. To do this, the formation of vertically or horizontally United agro-industrial clusters from raw materials to finished products, which have shown their effectiveness in the world experience, as well as ensuring competitive advantage in quality and price based on this organizational structure, are considered from promising directions.

Today, the stage of formation of agroclasters engaged in preparation, storage and processing on the basis of agricultural raw materials is at the stage of Organization of clusters based on the type of product or type of raw materials in some directions, while clusters have formed in some of them and entered the stage of development. For example, if clusters in the fruit-vegetable orientation are in the final Stadium of the formation stage, it can be shown that textile clusters are in the development stage.

The textile industry, which has a relative advantage among the countries of the world in terms of production, is not only one of the rapidly developing segments of the national economy, but is also one of the leading sectors in terms of attracting foreign investments, exporting products. Today, Uzbekistan's textiles are exported to more than 50 countries around the world. In recent years, more than 50% of the exports of light and textile industry products fall on countries with a wide geographical location, more than 20% of exports are exported to South Asian countries, more than 10% to European countries, about 10% to the Middle East and Africa .

It was aimed at identifying multifactorial models that allow to determine the forecasts of the main factors affecting the total volume in clusters, as well as the main indicators of the activity in the short and medium term, organized on the basis of a factor analysis of the volume of production changes in the activities of fruit and vegetable clusters. For this purpose, 2 clusters-specialized clusters "Quva pomegranate" and "PARADISE GARDEN FRUITS"-were selected as the object of analysis on the territory of the Fergana region, which operated as an agricultural enterprise (farm and farm) for the period until 2017 and began its activities in the form of a fruit and vegetable cluster in the preparatory – processing direction since 2017. Fruit and vegetable cluster" Quva pomegranate" is a cluster with pomegranate fruit, the main product of which is in the direction of "preparation-sale", the main activity of the cluster consists in growing fruit in the pomegranate fields to which it belongs, preparing and selling the grown fruit, while buying and preparing and selling pomegranate fruits from farms and farmers in the area.

PARADISE GARDEN FRUITS, a fruit and vegetable cluster, is also mainly engaged in the cultivation, preparation, storage and sale of fruit (grapes), while purchasing, preparing, storing and reselling fruit (mainly grapes) products from individuals and legal entities. Having determined the annual production volume of the clusters" Quva pomegranate "and" PARADISE GARDEN FRUITS " as a result factor of the multifactorial econometric model, the following indicators were selected based on an expert analysis conducted with the participation of leading experts from the Main Department of Economy and finance of the Fergana region:

X1-the annual average of the main tools;

X2 - average number of annual handlers;

X3-productivity;

X4-the number of management personnel.

When the essence of the endogenous factor and the exogenous factor indicators that affect it is considered, the annual average of the main tools as influencing factors, the average number of annual workers,the level of productivity and the number of management personnel in the cluster will have a link closer to the model in the form of Cobb-Douglas's production model.

Table 1.

2015-2022 changes in gross product volume and factor indicators affecting it in the" Quva pomegranate "and" PARADISE GARDEN FRUITS " clusters

Years	Gross product volume, million. Soum (Y)		Fixed assets - annual average value, million. Soum (X1)		Average number of annual handlers, person(X2)		Productivity, ts/ga(X3)		Number of management staff, person (X4)	
	Quva pomegranate	Paradise Garden Fruits	Quva pomegranate	Paradise Garden Fruits	Quva pomegranate	Paradise Garden Fruits	Quva pomegranate	Paradise Garden Fruits	Quva pomegranate	Paradise Garden Fruits
2015	2410,7	15354,1	103,2	5587,1	184	51	27,6	58,4	4	3
2016	3107,1	18142,2	124,5	5918,7	203	62	29,1	61,7	5	3
2017	4050,4	24618,7	228,3	8608,3	517	79	30,7	64,3	7	4
2018	6300,3	27976,3	251,7	9187,4	558	96	32,6	72,6	7	5
2019	7000,6	30817,1	264,2	9418,6	581	112	37,3	68,1	8	6
2020	7125,4	36201,7	297,6	9621,3	545	95	41,5	72,6	7	5
2021	7305,2	41037,4	329,4	10324,1	590	124	45,2	79,5	9	6
2022	7412,3	47539,2	374,8	10012,7	613	128	48,7	86,1	10	6
2023	7763,5	55751,6	405,1	11834,8	634	134	51,4	88,2	10	7

Based on The Binding of the main endogenous and exogenous factors extracted, data in the form of the above time series was analyzed using the EViews10 program in order to determine trends in changes in gross product volume in the "Quva pomegranate" and "PARADISE GARDEN FRUITS" clusters.

In econometric modeling, where the units of measurement of the factor indicators selected for the multi-factor model are different, that is, the factors are not homogeneous, we carry out factor analysis with a natural logarithm of the resulting and influencing factors in order to reduce the degree of deviations (Table 2).

2- table

Logarithmic values of the selected factor indicators

t	LnY	LnX1	LnX2	LnX3	LnX4
1	7,79	4,64	5,21	3,32	1,39
2	8,04	4,82	5,31	3,37	1,61
3	8,31	5,43	6,25	3,42	1,95
4	8,75	5,53	6,32	3,48	1,95

5	8,85	5,58	6,36	3,62	2,08
6	8,87	5,70	6,30	3,73	1,95
7	8,90	5,80	6,38	3,81	2,20
8	8,91	5,93	6,42	3,89	2,30
9	8,96	6,00	6,45	3,94	2,30

During regression analysis performed using the Eviews10 software package, the parameters identified as well as the importance of the model were evaluated through key evaluation indicators calculated by the program.

Using the data found in the cluster "Quva pomegranate", a multi-factor econometric model of the change in the volume of the product and under the influence of factors affecting it was compiled. According to it represents this process

$$Lny = Ln\,(-0,368)\cdot x_1 + Ln0,918\cdot x_2 + Ln\,1,223\cdot x_3 - Ln\,(-0,31\cdot x_4 + 1,191 \qquad (1)$$

a regression equation was constructed.

It is necessary to check the reliability and adequacy of the model and its parameters compiled using the software package on the basis of several criteria and make sure that the results are accurate. The bond density of the residues between the resultant factor of the selected exogenous factors, and at the same time the real values and the sensed values, is much higher, equal to R2=0.9347. This means that the bond density between factor indicators is above average density. In the detected trend, the (1) - regression equation defined above the fact that autocorrelation is slightly above the specified optimal limit (DW=2.33) and meets the requirement under other criteria was found to be reliable and proved adequate.

When potentiating a linear logarithmic function, a (2) multi-factor model in the form of a non-linear production function is formed.

$$Y = \frac{x_2^{0,918}\cdot x_3^{1,223}\cdot e^{1,191}}{x_1^{0,368}\cdot x_4^{0,31}}$$

The above analyzes in the fruit and vegetable cluster" Quva pomegranate " developed a multi-factor model that takes into account the link between the volume of production of products and the factors that affect it in the main way. Now, based on the same indicators on the PARADISE GARDEN FRUITS cluster and in the form of a production function, we will determine the forecast indicators of the volume of the gross product of the cluster in the form of a value for the medium term based on a determined econometric model.

In the case of the" PARADISE GARDEN FRUITS " cluster, too, we carry out a factor analysis with a natural logarithm of the resultant and influencing factors in order to reduce the degree of deviations in econometric modeling due to the different units of measurement of the factor indicators selected for the multifactorial model, that is, the factors are not homogeneous (Table 4).

Table 4

Logarithmic values of the selected factor indicators

t	LnY	LnX1	LnX2	LnX3	LnX4
1	7,79	4,64	5,21	3,32	1,39
2	8,04	4,82	5,31	3,37	1,61
3	8,31	5,43	6,25	3,42	1,95
4	8,75	5,53	6,32	3,48	1,95
5	8,85	5,58	6,36	3,62	2,08
6	8,87	5,70	6,30	3,73	1,95
7	8,90	5,80	6,38	3,81	2,20
8	8,91	5,93	6,42	3,89	2,30
9	8,96	6,00	6,45	3,94	2,30

During regression analysis performed using the Eviews10 software package, the parameters identified as well as the importance of the model were evaluated through key evaluation indicators calculated by the program.

Conclusion

In these enterprises operating on a cluster basis in the use of trend models compiled in the above tables, setting the volume of resources (exogenous factors) introduced from a managerial point of view, taking into account the effect that each unit receives from an additional unit of input resource, allows optimal resource efficiency and ensures stable development of enterprises in a balanced.

LIST OF LITERATURE USED.

1. Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan, Resolution No. 37 of 20.01.2024.

2. Decision of the president of the Republic of Uzbekistan on measures to implement the tasks set out in the open dialogue with entrepreneurs in 2023 PQ-292. September 4, 2023

3. Khadiyevb.Yu., Kasimova M.S., Samadov A.N. Small business and private entrepreneurship. T.: TDIO, 2010.

4. Samadov A.N., Ostanakulova G.N. Small business and private entrepreneurship.T.: Finance and Economics, 2008.

5. Kasimova M.S., Yusupov M.A., Yergashkhodjayeva Sh.J. Marketing. - T.: TDIO -2010.

6. Salamov.I., Kuhtov.T., Qudratova.I. Small business and private entrepreneurship (course)-Samarkand-2015

7. Burton.G. Entrepreneurship and small business management. ISBN 978-1-9789-2433-8 by Library Press. New York, NY 10001, USA

8. https://lex.uz
9. https://www.norma.uz
10. https://www.stat.uz
11. https://www.gazeta.uz

EVERYDAY HEROES: HOW OUR ACTIONS IGNITE GLOBAL CHANGE TO BECOME ORDINARY CELEBRITIES

Ananda Majumdar

(0000-0003-3045-0056) – ORCID | Connecting Research and Researchers

Ananda Majumdar | University of Alberta – Academia.edu

https://www.researchgate.net/profile/Ananda-Majumdar

***Harvard Graduate School of Education (Professional Education as a Child Development**

Educator, Certificate in Early Education Leadership (CEEL-Series 1,2,3), online) 2017-present*NorQuest College, Alberta Routes Program

My academic journey, which includes a Doctor of Philosophy (Honorary) in Generic Education from Abide University and Institute and a Doctor of Divinity from North Central Theological Seminary, has been significantly influenced by the Arthurian legend. This legend, a collection of stories about King Arthur, his knights, and their quests, has a rich cultural and historical significance. It has been a key focus of my exploration of cross-cultural communication, providing a unique lens to understand the interplay between myth, culture, and science. My international exposure, including a Doctor of Divinity degree from North Central Theological Seminary in Minneapolis, United States, has significantly enriched my academic perspective, particularly in understanding how the Arthurian legend resonates across cultures through its universal themes of heroism and noble ideals.

Doctor of Divinity, North Central Theological Seminary, Minneapolis, United States, 2023

The University of Alberta (Bachelor of Education after Degree Elementary, Faculty of Education,

Community Service-Learning Certificate and Certificate in International Learning (CIL) – 2012-2022

My international exposure has significantly enriched my academic viewpoint, particularly in understanding how the Arthurian legend resonates across cultures with its universal themes of heroism and noble ideals. This exposure has also deepened my understanding of global issues, connecting me to a larger educational community and inviting me to explore our shared cultural heritage through the lens of the Arthurian legend. This cultural phenomenon transcends national boundaries, and our collective exploration can contribute to a more comprehensive understanding of our shared human experience, illuminating the diverse interpretations and applications of the Arthurian legend.

My commitment to learning and understanding the intersection of public policy, social issues, and community engagement is evident in my participation in the Public Affairs course, which took place online from August 1 to 15, 2022. This course is part of my ongoing commitment to learning and understanding the intersection of public policy, social issues, and community engagement, which are crucial to my academic and activist interests.

Intern at the Digital Museum and Diaspora, Migration, GRFDT, New Delhi, India (April 2021-March

2022, Online)

During my tenure as a Book Pecker Fellow at Peace X, India, I was honoured to be recognized as the best fellow in the social science department. In this role, I researched the cultural significance of the Arthurian legend, which inspired me to further my academic pursuits. My research deepened my understanding of the legend and provided valuable insights into how cultural narratives can inspire social change. I also obtained a Certificate in Computer Literacy for Migration Studies from GRFDT, New Delhi, India.

Science department and computer literacy Certificate in Migration Studies, GRFDT, New Delhi, India (September 2020- March 2021, Online)

Grant MacEwan University (Diploma in HR Management), 2008-2012

Jadavpur University (Master of Arts in International Relations)

Sikkim Manipal University (Master of Business Administration in HR and Marketing Management)

MBB College, Tripura University (Bachelor of Arts in Political Science)

Antarctic Institute of Canada (Researcher and Writer), Servicing Community Internship Program (Scip) Funded by the Government of Alberta, Member of Student Panel, Cambridge University Press,

Academic Member of the Association of Political Theory (ATP), University of Massachusetts

Student Member of ESA (European Studies Association), Columbia University, US.

Academic Member of the Memory Studies Association, School of Memory Studies, Indian Institute of Technology (IIT) Madras, Tamil Nādu, India

Early Childhood Educator, Brander Garden After School Parents Association Researcher, Project-based Articles, Antarctic Institute of Canada under Riipen

Professor of Practice in Social Sc. QAHE & Kennedy University of Saint Lucia

Cell# 1-780-660-7686

anandamajumdar2@gmail.com

Abstract: In a world grappling with numerous challenges, the actions of everyday individuals emerge as beacons of hope. Around the planet, people are stepping forward, sharing their experiences, and striving to make a positive impact. This collective movement propels us toward a brighter and more sustainable future. As we confront environmental degradation and social disparities, we must acknowledge that individual actions can have a profound impact. Simple acts, such as reducing plastic use and participating in local clean-up initiatives, are not just integral but essential to a broader global movement advocating for sustainability. The essay illustrates how grassroots efforts and regional initiatives, often fueled by the enthusiasm of ordinary citizens, can incite genuine change. These movements have initiated numerous successful campaigns aimed at environmental preservation, social justice, and sustainable development. Various examples, such as community-led conservation projects and local endeavours to minimize waste and encourage renewable energy use, are highlighted in the essay. These initiatives demonstrate how individual efforts contribute to a greater mission that is achievable through collective action. The combined actions of these individuals exemplify the power of community and collaboration in creating a more sustainable future. Whether through daily small choices or larger, organized initiatives, people around the globe demonstrate that change is achievable when they unite. A key message in the essay emphasizes the importance of individual actions in contributing to environmental protection. Amidst the

threats of climate change and ecological harm to our future, the influence of ordinary individuals has never been more critical. It's a responsibility we all share, and a commitment we must all make.

Individuals are making a meaningful impact on the planet by reducing plastic usage and participating in community clean-ups. These efforts are part of a broader worldwide movement advocating for sustainability. The Global Society, a coalition of activists and organizations, is dedicated to achieving the United Nations Sustainable Development Goals (SDGs) and emphasizes the importance of collective action in addressing these global challenges. By uniting, communities can significantly impact and foster substantial global change. Activism lies at the core of Global Society's mission and catalyzes many successes depicted in the essay. The organization believes that achieving a sustainable future requires the active participation of individuals, communities, and organizations worldwide. This global initiative thrives on the principle that everyone can contribute to a fairer and more sustainable world. The role of activism in achieving sustainability is vital, and the audience should feel part of this global movement, inspired and motivated to engage in their communities. People can create global change through their morals, values, and kindness. When ordinary people work together, they can contribute to social change and international justice. The progress of human civilization relies on these actions and efforts.

Keywords: Hope, Grassroots movements, Community initiatives, Environmental protection

Social justice, Sustainable development, Collective action, Climate change, Local efforts, Renewable energy, Global challenges, United Nations Sustainable Development Goals (SDGs), Activism, Teamwork, Individual actions, Positive change, Fairness, and Collaboration.

THE SIGNIFICANCE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE (AI) ON ACADEMIC PROJECT AND RESEARCH WRITING: A SURVEY FOR EDUCATION MANAGERS

[1]Moses Adeolu AGOI, [2] Oluwakemi Racheal OSHINOWO, [3]Samuel Olayiwola AJAGA, [4]Oluwanifemi Opeyemi AGOI

[1]Lagos State University of Education, Lagos Nigeria.

ORCID ID: 0000-0002-8910-2876

[2]Lagos State University of Education, Lagos Nigeria.

ORCID ID: 0000-0003-0568-6446

[3]Lagos State University of Education, Lagos Nigeria.

&

[4]Obafemi Awolowo University, Osun Nigeria.

Abstract

Artificial intelligence (AI) has significantly gained traction in academic project and research writing, changing conventional practices and enlarging intellectual capacities. Artificial Intelligence technologies can automate some of these activities, making academic project and research writing more dynamic, interesting, painless and innovative (Grimes et al., 2023). AI can generate detailed outlines based on input about the research focus and objectives. It can suggest rewrites, ensure grammar correctness, improve sentence clarity, and adapt writing tone for academic standards. This paper evaluates the significance of Artificial Intelligence (AI) on academic project and research writing. The paper explores the various applications of AI in academic project and research writing, the impact and benefits of AI in academic project and research writing, while addressing the ethical concerns. In order to collect useful data for the paper write-up, online Google form questionnaire instrument was used to gather responses from respondents which were subjected to reliability analysis. Conclusively, the paper inferred that Artificial intelligence (AI) has grown rapidly and has revolutionized academic research project, changing customary practices and enlarging intellectual capacities.

Keyword: Artificial Intelligent, Academic Project Writing, Education Managers.

INTRODUCTION

Academic project and research writing involve arrays of activities to assure that the output achieve the minimum qualities of good academic writing including, innovation and originality, clear objectives, insightful literature review, good methodology, data analysis and interpretation, clear and logical structure and contribution to the field. Artificial Intelligence technologies has the potential that automate some of these activities, making the processes involved in academic project and research writing more

dynamic,, interesting, painless and innovative. Artificial Intelligence can expedite literature review process, summarizing large volumes of academic papers, extracting key findings, methodologies, and conclusions. AI can generate detailed outlines based on input about the research focus and objectives. It can suggest rewrites, ensure grammar correctness, improve sentence clarity, and adapt writing tone for academic standards. Over all, AI applications can identify similarities in existing publications. However, there are challenges, such as ethical concerns where AI-generated content may unintentionally replicate existing work without proper citation. Other challenges include the concerns of researchers' over-reliance on AI, AI might generate contents that are inaccurate or outdated, and many more.

RELATED LITERATURE

The use of Artificial Intelligent (AI)-powered tools for academic project and research writing in education is rapidly increasing. These tools include grammar checks, writing aids, and software that can create written works without the help of humans. They are easy to use and effective, saving students and educators' time and effort (T. S. Chang et al., 2022; Gayed et al., 2022; Zhao, 2022; Jeanjaroonsri, 2023). AI tools can analyze written materials and provide comments on many parts of the writing (Hosseini et al., 2023; Thorp, 2023). AI can automate repetitive tasks such as formatting, citation management, or even generating drafts (*Pareira et al*., 2024). AI-driven writing employ Natural Language Processing (NLP) trained on existing dataset. (*Nazari et al*., 2021; Ginting & Barella, 2022; Perkins, 2023). According to Barros et al., (2023), AI can help in academic knowledge production process, from the identification of topics, research objects and synthesis of existing knowledge, to evaluation and delivery through translation. Khalifa & Albadawy (2024) asserted the importance of AI's application in research writing and research, focusing on writing assistance, grammar improvement, structure optimization, and other related aspects. The study of Yusri & Pamuji (2024 showed a significant increase in the number of AI-related publications in scientific writing. The research work of Kacena et al., (2024) revealed that use of AI decreased the time spent to write the review article, but required more extensive fact checking. The research study of Martínez-Olmo & Catalán (2024) explained the importance of the application of AI in academic writing to promote efficiency in generating research content.

Impact of AI tools on Academic project and Research writing

AI tools are not just helpful but central to improving the efficiency and quality of academic project and research writing. AI writing tools such as Grammarly, QuillBot, Wordtune, and Jenni have been found to significantly useful for improving research writing skills. They utilize advanced algorithms to identify common errors in grammar, syntax, and punctuation and provide suggestions to improve clarity and format. These tools also offer unique capabilities for refining sentences and such as paraphrasing for enhanced effectiveness. A number of research has shown that AI writing tools can significantly enhance the efficiency and quality of writing tasks, in terms of content and structure of writing, According to Liu et al. (2023), AI-based tools, such as GPT-3 and GPT-4 have the capacity that can suggest the next word or paragraph in a text, aiding authors in creating human-like compositions. However, a number of potential drawbacks have been identified with AI writing tool. For example, AI writing tools have led to over-reliance among researchers, as they rely too much on AI tools to automatically correct mistakes without knowing the basic principles. This dependency according to Iskender (2023) can stunt their natural learning process and development of self-editing skills. Another concern is that while AI tools can

improve certain writing skills, they may not be as effective in addressing higher-order writing elements, such as argument structure and coherence (Farrokhnia et al. 2023). Lastly, with regards to the issues of digital equity. the study of Mozumder et al. (2023) pointed out that it's not every one that have equal access to AI tools, this lead to potential disparities in learning outcomes.

Benefits of Artificial Intelligence on Academic project and research writing

Studies have revealed that AI tools not only enhance the technical aspects of academic project and research writing but also enhanced efficiency and automation, access to instant feedback, and enhanced collaboration. Viz:-

1. Improved efficiency:

AI tools can automate repetitive and time-consuming tasks, allowing researchers to focus on more valuable work (Ali et al., 2020; Algerafi et al., 2023; Sajjad et al., 2023).

2. Access to instant feedback: AI empowered tools can facilitate almost immediate feedback to its users. (Almaiah et al., 2022; An et al., 2023).

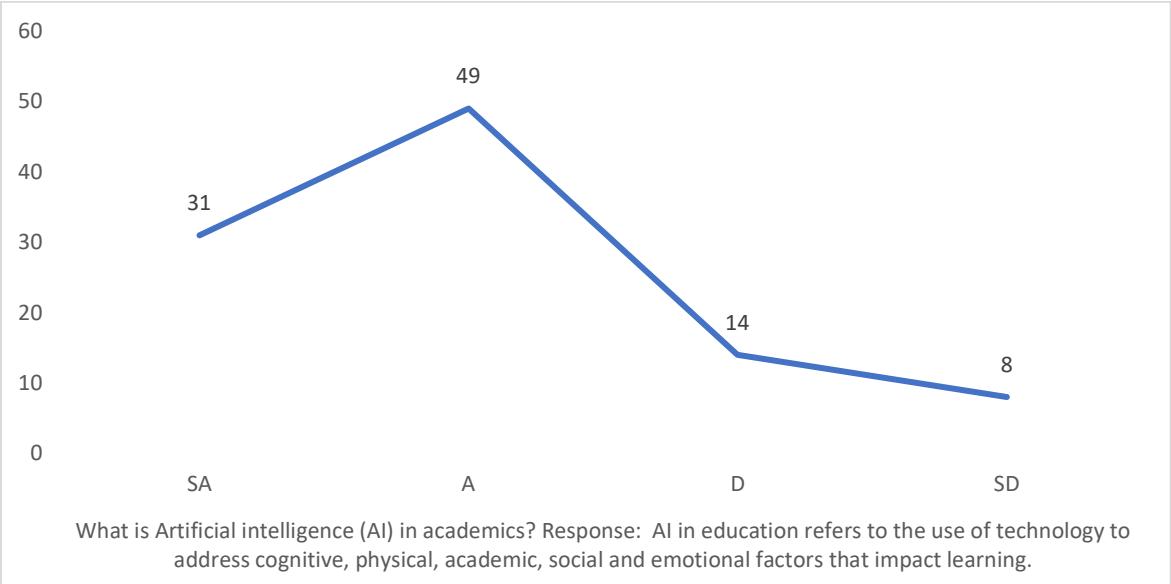
3. Enhanced collaboration: AI-powered project writing can facilitate better communication and collaboration among a broader spectrum of researchers (Makarius et al., 2020; Kim et al., 2022; Gayed et al., 2022).

MATERIALS AND METHODS

This paper adopts a systematic review approach to evaluate the significance of Artificial Intelligence (AI) on academic project and research writing. The methodology used are categorized into two major steps. The first step involves literature review on keywords such "artificial intelligence, "academic project," and "research writing." The second step involves a detailed analysis of the extracted information from respondents using online Google form questionnaire instrument. The responses gathered were subjected to Cronbach's alpha reliability analysis. The result of 0.768 gave a good reliability index of the instrument. The entire exercise took place within the space of three (3) weeks before completion.

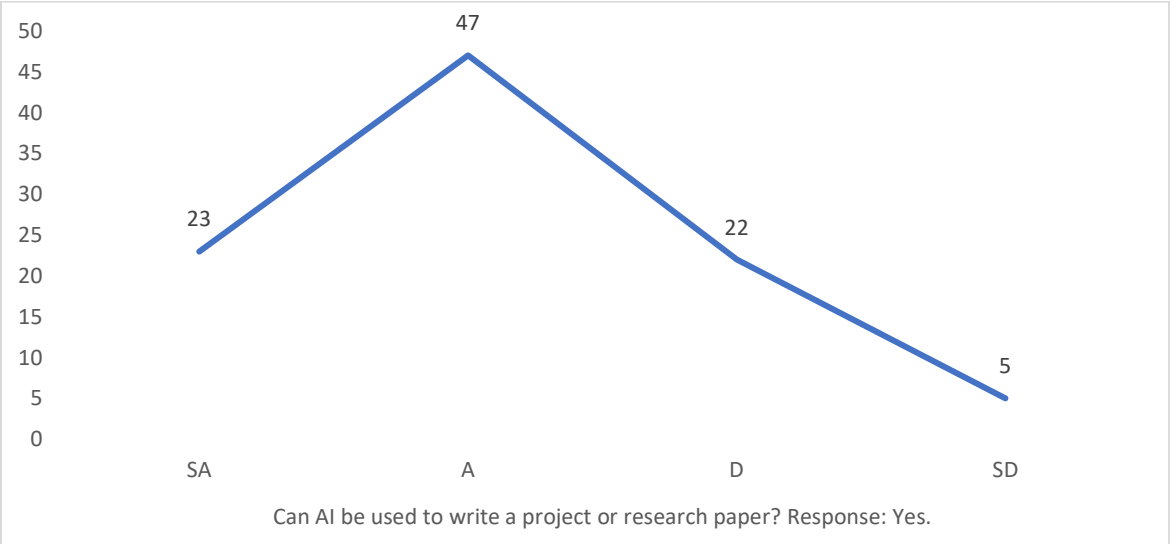
RESULT AND DISCUSSION

Fig.1: Chat Analysis

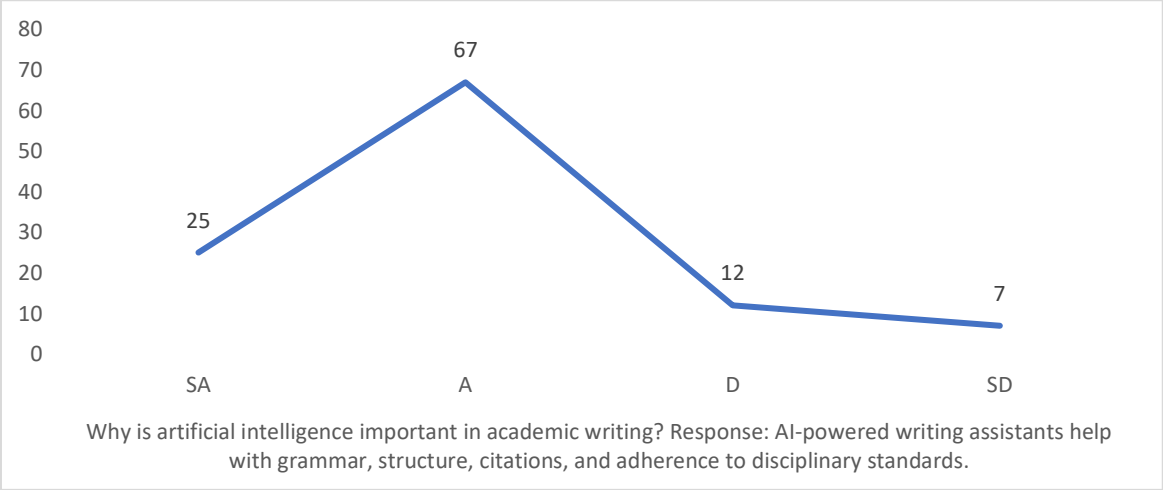
The graph plotted in figure 1 depicts that a substantial amount of respondents are able to discuss the concept of Artificial Intelligence (AI) as related to education. The respondents explained that AI refers to the ability of computer systems to perform tasks that is typically required of human intelligence, such as reasoning, learning, problem-solving, and decision-making. AI is essentially about enabling machines to mimic human cognitive abilities. According to the respondents, AI in education refers to the use of technology to address cognitive, physical, social, academic, and emotional factors that impact learning. Inferably, AI tools are not just helpful but central to improving the efficiency and quality of academic writing.

Fig.2: Chat Analysis

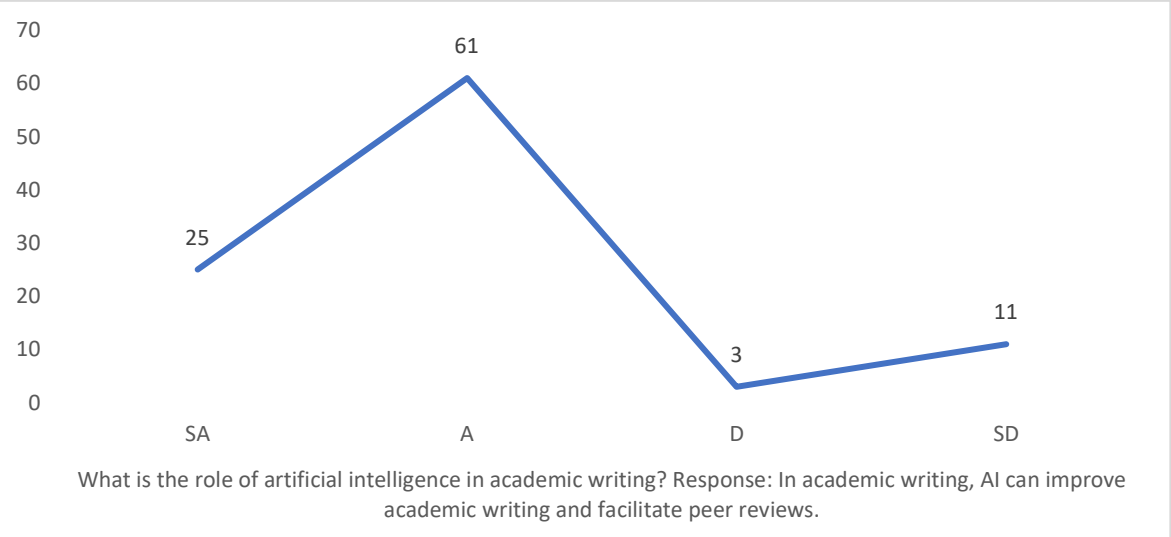
The graph plotted in figure 2 signifies that a greater number of respondents confirmed that AI can be used to write academic project and research paper. According to the respondents, AI writing tools can provide real-time feedback grammar, coherence, and style. The respondents explain further that AI can suggest improvements, ensuring that the final draft of a research paper or thesis is of high quality. For research papers writing, AI tools can help to summarize research articles, extract key insights, find and organize references, and complete research work faster.

Fig.3: Chat Analysis

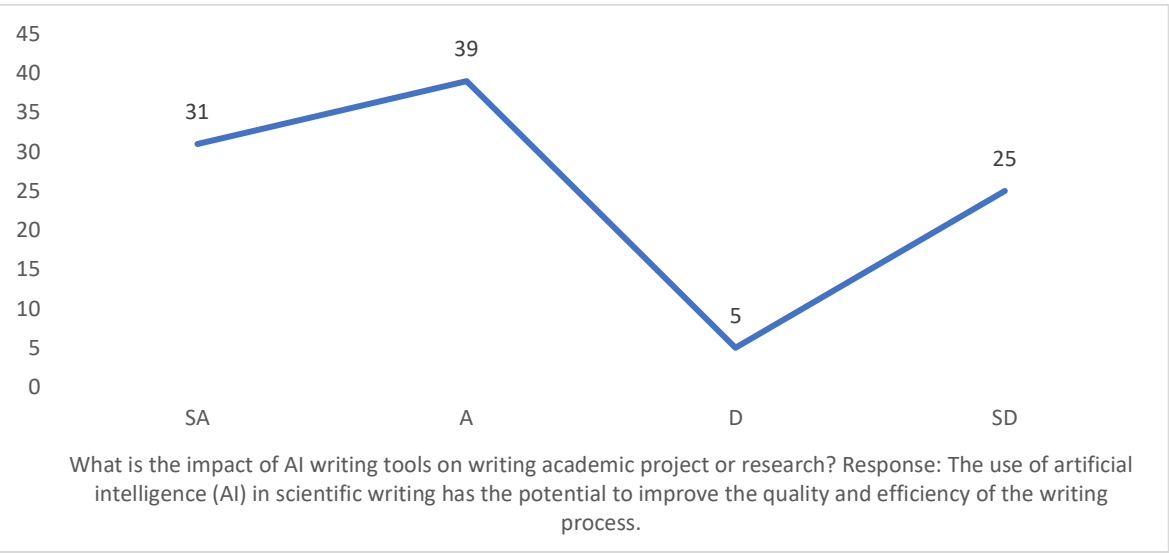
The graph plotted in figure 3 indicate that a higher amount of respondents concur with the statement that AI is important as AI -powered writing assistants help with grammar, structure, citations, and adherence to disciplinary standards. According to the respondents, AI research tools can help to discover new literature review sources for research assignment as AI can synthesize information from large databases of scholarly output with the aim of finding the most relevant articles and saving researchers' time. More so, AI can be very helpful in fine-tuning academic writing.

Fig.4: Chat Analysis

The graph plotted in figure 4 reveals that most of the respondents agree that AI can improve academic writing and facilitate peer reviews. According to the respondents, AI can improve sentence clarity, suggest rewrites, ensure grammar correctness, and adapt writing tone for academic standards. The` respondents added that AI-powered tools can perform data visualization, identify trends, and suggest appropriate statistical tests. AI tools can identify similarities with published work and ensure proper citation.

Fig.5: Chat Analysis

The graph plotted in figure 5 suggests that a higher number of respondents inferred that the adoption of AI for writing academic project and research article has helped to improve the

quality and efficiency of research writing process researchers can quickly and easily generate high-quality write-up.

CONCLUSION

The use of AI in academic project and research writing presents not just significant opportunities but also notable challenges. Using AI enhances efficiency, streamlines drafting and editing, supports idea generation, improves language and formatting, and aids data analysis. Leveraging these benefits allow researchers to minimizing repetitive tasks, while focusing on critical thinking and innovation. On the other hand, over-reliance on AI may erode fundamental research skills and compromise the integrity and originality of academic work. A balanced approach is therefore required for students, teachers, as well as researchers to unlock the potentials of AI while preserving the rigor and essence of academic excellence.

REFERENCE LIST

Ahmad, S. F., Alam, M. M., Rahmat, M. K., Mubarak, M. S., & Hyder, S. I. (2022). Academic and Administrative Role of Artificial Intelligence in Education. Sustainability. Vol. 14(3). 1101. https://doi.org/10.3390/su14031101

Algerafi, M. A. M., Zhou, Y., Alfadda, H., & Wijaya, T. T. (2023). Understanding the Factors Influencing Higher Education Students' Intention to Adopt Artificial Intelligence-Based Robots. IEEE Access: Practical Innovations. Open Solutions. Vol. 11. Pp. 99752-99764. https://doi.org/10.1109/access.2023.3314499

Ali, Z. (2020). Artificial Intelligence (AI): A Review of its Uses in Language Teaching and Learning. IOP Conference Series. Materials Science and Engineering. Vol. 769(1). 012043. https://doi.org/10.1088/1757-899x/769/1/012043

Almaiah, M. A. et al. (2022). Measuring Institutions' Adoption of Artificial Intelligence Applications in Online Learning Environments: Integrating the Innovation Diffusion Theory with Technology Adoption Rate. Electronics. Vol. 11(20). 3291. https://doi.org/10.3390/electronics11203291

An, X. et al. (2023). Modeling English Teachers' Behavioral Intention to use Artificial Intelligence in Middle Schools. Education and Information Technologies. Vol. 28(5). Pp. 5187-5208. https://doi.org/10.1007/s10639-022-11286-z

Barros, A., Prasad, A., & Śliwa, M. (2023). Generative Artificial Intelligence and Academia: Implication for Research, Teaching and Service. Management Learning.

Chang, T. S., Li, Y., Huang, H. W., & Whitfield, B. (2021). Exploring EFL Students' Writing Performance and their Acceptance of AI-Based Automated Writing Feedback. In 2021 2nd International Conference on Education Development and Studies. Pp. 31-35. https://doi.org/10.1145/3459043.3459065

Farrokhnia, M., Banihashem, S. K., Noroozi, O., & Wals, A. (2023). A SWOT Analysis of ChatGPT: Implications for Educational Practice and Research. Innovations in Education and Teaching International. Pp. 1-15. https://doi.org/10.1080/14703297.2023.2195846

Garrison, D. R., Anderson, T., & Archer, W. (1999). Critical Inquiry in a Text-Based Environment: Computer conferencing in higher education. The Internet and Higher Education. Vol. 2(2-3). Pp. 87-105. https://doi.org/10.1016/s1096-7516(00)00016-6

Gayed, J. M., Carlon, M. K. J., Oriola, A. M., & Cross, J. S. (2022). Exploring an AI-Based Writing Assistant's Impact on English Language Learners. Computers and Education: Artificial Intelligence. Vol. 3(100055). 100055. https://doi.org/10.1016/j.caeai.2022.100055

Grimes, M., Krogh, G., Feuerriegel, S., Rink, F., & Gruber, M. (2023). From

Scarcity to Abundance: Scholars and Scholarship in an Age of Generative Artificial

Intelligence. Academy of Management Journal

Hosseini, M., Rasmussen, L. M., & Resnik, D. B. (2023). Using AI to write Scholarly Publications. Accountability in Research. Pp. 1-9.

Hussain, S. A., & English, L. (2023). Introduction to Academic writing Course (MBBS). Advances in Politics and Economics. Vol. 6(1). Pp. 27-53.

Iskender, A. (2023). Holy or Unholy? Interview with Open AI's ChatGPT. European Journal of Tourism Research. Vol. 34. 3414. https://doi.org/10.54055/ejtr.v34i.3169

Jeanjaroonsri, R. (2023). Thai EFL Learners' use and Perceptions of Mobile Technologies for Writing. Learn Journal: Language Education and Acquisition Research Network. Vol. 16(1). Pp. 169-193. https://so04.tci-thaijo.org/index.php/LEARN/article/view/263438(open in a new window).

Khalifa, M., & Albadawy, M. (2024). Using Artificial Intelligence in Academic Writing and Research: An Essential Productivity Tool. Elsevier B.V.

Kim, N. J., & Kim, M. K. (2022). Teacher's Perceptions of using an Artificial Intelligence-Based Educational Tool for Scientific Writing. Frontiers in Education. Vol. 7(3). Pp. 23-44. https://doi.org/10.3389/feduc.2022.755914

Makarius, E. E., Mukherjee, D., Fox, J. D., & Fox, A. K. (2020). Rising with the Machines: A Sociotechnical Framework for bringing Artificial Intelligence into the Organization. Journal of Business Research. Vol. 120. Pp. 262-273.

Martínez-Olmo, F., & Catalán, F. (2024). Systematic Review of Trends in the

Application of Artificial Intelligence to the Field of Academic Writing in the Social

Sciences. Monographic articles.

Mizumoto, A., & Eguchi, M. (2023). Exploring the Potential of using an AI Language

Model for Automated Essay Scoring. Research Methods in Applied Linguistics. Vol.

2(2). 100050. https://doi.org/10.1016/j.rmal.2023.100050

Mozumder, M. A. I., Athar, A., Armand, T. P. T., Sheeraz, M. M., Uddin, S. M. I., & Kim, H. C. (2023). Technological Roadmap of the Future Trend of Metaverse Based on IoT, Blockchain, and AI Techniques in Metaverse Education. In 2023 25th International Conference on Advanced Communication Technology (ICACT). Pp. 1414-1423. IEEE. https://doi.org/10.23919/ICACT56868.2023.10079464Nazari, N., Shabbir, M. S., & Setiawan, R. (2021). Application of Artificial Intelligence Powered Digital Writing Assistant in Higher Education: Randomized Controlled Trial. Heliyon, Vol. 7(5), e07014. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e07014

Pareira, R., Santos, N., Catarina, F., & Reis, I. (2024). Generative Artificial Intelligence

and Academic Writing: An Analysis of the Perceptions of Researchers in Training. The Journal of the Iberoamerican Academy of Management.

Perkins, M. (2023). Academic Integrity Considerations of AI Large Language Models in the Post- Pandemic Era: ChatGPT and Beyond. Journal of University Teaching & Learning Practice. Vol. 20(2). Pp. 3-16. https://doi.org/10.53761/1.20.02.07

Sajjad, R. H., Pasandideh Saqalaksari, M., & Johnson, S. N. (2023). Artificial Intelligence in Ecology: A Commentary on a Chatbot's Perspective. Bulletin of the Ecological Society of America. Vol. 104(4). Pp. 56-77. https://doi.org/10.1002/bes2.2097

Thorp, H. H. (2023). ChatGPT is Fun, but not an Author. Science: Advanced Materials and Devices. Vol. 379(6630). Pp. 313-313. https://doi.org/10.1126/science.adg7879

Yusri, Y. F., & Pamuji, S. (2024). Utilization of Artificial Intelligence in Scientific Writing. Journal of technology Global. Vol. 1(2).

Zhao, B. et al. (2022). Development of a Reporting Guideline for Systematic Reviews of Animal Experiments in Traditional Chinese Medicine. Journal of Evidence-Based Medicine. Vol. 15. Pp. 152-167. https://doi.org/10.1111/jebm.12480.

TERMINOLOGICAL INNOVATIONS IN INTERIOR AND DESIGN IN THE UZBEK LANGUAGE: SEMANTIC FEATURES

ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЕ ИННОВАЦИИ В ИНТЕРЬЕРЕ И ДИЗАЙНЕ НА УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ: СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

Холмуротова Гульнора Сатторовна

Преподаватель Денауского института предпринимательства и педагогики, г. Денау, Сурхандарьинская область, Узбекистан,

https://orcid.org/0009-0002-4289-6899

Аннотация. Статья посвящена исследованию процесса формирования и адаптации терминов в области интерьерного дизайна — прикладной сферы, охватывающей художественное и функциональное оформление внутреннего пространства с учётом эстетики и удобства. В условиях глобализации и интенсификации межкультурной коммуникации особое внимание уделяется интеграции международных терминов — лексических единиц, используемых в нескольких языках без существенного изменения формы и значения (например, «эко-дизайн», «смарт-интерьер», «винтаж»). Автор исследует, как эти термины осваиваются в узбекском языке, испытывая влияние национальных культурно-эстетических норм. Используются структурно-семантический метод (изучение внутренней структуры и значения терминов), аксиологический метод (анализ ценностных ориентиров в терминологии), сравнительный метод (сопоставление лексических единиц двух языков) и корпусный метод (анализ употребления терминов в реальных текстах на основе электронных корпусов). В статье поднимаются такие проблемы, как лексическая ассимиляция заимствованных терминов, необходимость стандартизации в профессиональной речи и сохранение национальной идентичности в условиях заимствования. Автор делает вывод, что современные терминологические процессы способствуют не только расширению лексического запаса узбекского языка, но и повышению его выразительного и концептуального потенциала. Работа представляет интерес для специалистов по терминологии, преподавателей и лексикографов.

Ключевые слова. интерьерный дизайн, терминологические инновации, узбекский язык, семантическое развитие, международные термины, культурная гармония.

Abstract: The article is devoted to the study of the formation and adaptation of terminology in the field of interior design — an applied discipline that encompasses the artistic and functional organization of interior space, taking into account aesthetics and comfort. In the context of globalization and the intensification of intercultural communication, special attention is paid to the integration of international terms — lexical units used in multiple languages without significant changes in form and meaning (e.g., “eco-design,” “smart interior,” “vintage”). The author examines how these terms are assimilated into the Uzbek language, influenced by national cultural and aesthetic norms. The research applies the structural-semantic method (analyzing the internal structure and meaning of terms), the axiological method (exploring value orientations within terminology), the comparative method (contrasting lexical units of two languages), and the corpus-based method (analyzing term usage in real texts based on electronic corpora). The article addresses issues such as lexical assimilation of borrowed terms, the need for standardization in professional discourse, and the preservation of national identity in the

context of linguistic borrowing. The author concludes that modern terminological processes contribute not only to the enrichment of the Uzbek vocabulary but also to the enhancement of its expressive and conceptual potential. The study is of interest to terminologists, educators, and lexicographers.

Key words: Interior design, terminological innovations, Uzbek language, semantic development, international terms, cultural harmony.

Введение. Современные процессы глобализации и технологического прогресса способствуют формированию новых возможностей в области интерьерного дизайна и требуют изменений в терминологической системе. Международные тенденции оказывают влияние на развитие терминологии интерьерного дизайна в узбекском языке. Как отмечает Е.С. Кубрякова, «новая терминология формируется через обогащение языковой системы денотативными и коннотативными значениями, а также в соответствии с социальными потребностями» [6, с.67]. Этот процесс ярко проявляется при адаптации международных терминов с учетом уникальных особенностей национальной культуры.

По мнению узбекского лингвиста О.С. Ахмедова, «термины, по своей сути, имеют лексико-семантические черты общего литературного языка, но входят в общенародный язык через определённую терминологическую систему. Ведь термины и общеупотребительные слова образуют взаимодополняющие лексические единицы» [1, с. 21]. Действительно, хотя термины относятся к общенародному языку, они иногда обозначают лишь определённую сферу и одновременно отражают национальные ценности, связанные с этой сферой. Несомненно, исследование терминов, относящихся к области интерьерного дизайна, имеет важное значение.

Развитие терминологии интерьерного дизайна на узбекском языке осуществляется в рамках лингвистических реформ, направленных на модернизацию национального языка и его адаптацию к международным требованиям. Значительную роль играет работа национальных терминологических комиссий по разработке и адаптации терминов к нормам узбекского языка. Как отмечает М.А.К. Хэллидей, «этот процесс основывается на социальных и культурных функциях языка и способствует его динамическому развитию» [9, с. 56].

Цель исследования: Статья направлена на анализ терминологических инноваций в узбекском языке в области интерьерного дизайна, их семантических особенностей и значения в контексте лингвистических реформ. Результаты исследования способствуют укреплению роли национального языка в глобализации и продвижению национальной культуры на международной арене.

Анализ литературы и методология. В узбекском языкознании проведено множество исследований, посвящённых терминам и отраслевой терминологии. В этой области широко признаны работы таких учёных, как Х. Дадабоев (2019), А. Мадвалиев (2017), А.С. Гринев (2004), П. Дониёров (1977) и А.С. Джумагалиева (2014), которые выделяются уникальными подходами и научной значимостью. Они глубоко исследовали вопросы структуры, семантики терминов и их влияния на национальную культуру, существенно способствовав формированию отраслевой терминологии в узбекском языке.

Терминология — это сложный процесс, в котором слова естественного языка подвергаются концептуальной обработке. На этом этапе они обогащаются специальными значениями для точного выражения понятий определённой области знаний [2:67].

В данной статье были применены следующие методологические подходы:

1. *Структурный подход*. Этот подход был направлен на анализ морфологических и синтаксических особенностей терминов в области интерьерного дизайна. В частности: Изучались грамматическое формирование *простых* (например, "*minimalizm*" (минимализм)), *сложных* (например, "*yashil qurilish*" (зелёное строительство)) и *международно адаптированных* терминов (например, "smart interyer" (умный интерьер)). Анализировались синтаксические функции терминов (например, их использование в составе предложений) и их соответствие нормам узбекского языка.

2. *Семантический подход*. Этот подход был направлен на изучение денотативных (основных) и коннотативных (дополнительных) значений терминов. Основные направления анализа: 1) Исследовалось семантическое развитие терминов (например, развитие терминов "*eko-dizayn*" (эко-дизайн) в аспектах экологической и эстетической интерпретации); 2) Оценивалось полисемантическое использование терминов (например, различные значения термина "*loft*" (лофт)) и их применение в контексте; 3) Для анализа динамики терминов проводилось сопоставление их международных интерпретаций и локального использования.

3. *Сравнительный подход*. Этот подход был направлен на сопоставление терминов узбекского языка с их аналогами в международной терминологии в области дизайна: 1) Узбекские и английские термины сравнивались с фонетической, семантической и морфологической точек зрения; 2) Анализировалась адаптация национальных терминов в международном контексте (например, использование термина "*vintage*" (винтаж) в узбекской терминологии дизайна).

4. *Аксиологический подход*. Был проведён анализ степени отражения терминологическими единицами национальных культурных и эстетических ценностей: 1) Изучалась гармония между национальными терминами (например, "*ganchli naqsh*" (ганчевые узоры)) и международными терминами (например, "этнический декор"); 2) Анализировалось, как термины отражают местную культуру и глобальные тенденции.

5. *Историко-сравнительный подход*. Этот подход был направлен на изучение возникновения и эволюции терминов: Изучалась модернизация национальных терминов в узбекской культуре, сохранивших своё место в национальной традиции. Например, развитие понятия "*chiroq*" (лампа) в современный термин "система освещения.

6. *Подход, основанный на анализе корпуса текстов*. С помощью текстового корпуса изучались частотность использования терминов и их семантическая динамика: 1) Проводился анализ частотности применения терминов, таких как "*eko-dizayn*" (эко-дизайн) и "*smart interyer*" (умный интерьер), в научных и массовых текстах; 2) Оценивались степени использования и уровня принятия терминов в международном контексте.

Указанные подходы позволили статье обеспечить комплексное изучение развития терминологии интерьерного дизайна в узбекском языке с лингвистической, семантической и культурной точек зрения.

Обсуждение и результаты.

Результаты изучения терминологических инноваций в области интерьерного дизайна на узбекском языке показывают гармоничное сочетание международных и национальных особенностей в этой сфере. Термины, осваивая международные тенденции, обогащают морфологические, синтаксические и семантические возможности узбекского языка. В частности, адаптация международных терминов *("smart interyer", "eko-dizayn",*

"minimalizm", "loft", "vintage", "hi-tech", "industrial", "sustainable design", "green building", "open space", "modern classic") к узбекскому языку привела к формированию новых лексических единиц.

Структурные анализы показывают, что грамматическое строение терминов в области интерьерного дизайна раскрывает особенности простых, сложных и заимствованных терминов. Например, такие простые термины, как *"minimalizm", "loft", "vintage", "industrial", "retro"*, широко распространены на международном уровне. Эти термины преимущественно сохраняют свою оригинальную форму в узбекском языке, но их значение обогащено национальными концепциями в контексте языка и культуры. Например, термин *"minimalizm"* передает понятия простоты и экономичности, тогда как "vintage" ассоциируется с классическими и антикварными стилями. Сложные термины, такие как *“yashil qurilish"* (зеленое строительство), *"passiv uylar"* (пассивные дома), *"barqaror arxitektura"* (устойчивая архитектура), *"energiya samarador dizayn"* (энергоэффективный дизайн), *"aqlli qurilish tizimlari"* (умные строительные системы), используются для отражения международных концепций в национальном контексте. Например, термин *"passiv uylar"* (пассивные дома) обозначает энергосберегающие строительные системы, а *"barqaror arxitektura"* (устойчивая архитектура) подразумевает экологическую устойчивость и рациональное использование природных ресурсов.

Семантический анализ служил для определения основных (денотативных) и дополнительных (коннотативных) значений терминов. Например, термин *"eko-dizayn"* (эко-дизайн), выражая понятие экологической устойчивости, одновременно отражает национальные ценности и натуральность (использование традиционных строительных материалов, таких как кирпич, сырцовый кирпич, ганч и натуральное дерево). Полисемантические термины (например, "*loft*") способствуют внедрению новых понятий в узбекский язык.

Аксиологический анализ показал значимость узбекских терминов в выражении культурных и эстетических ценностей. Например, термины *"ganchli naqsh"* (ганчевые узоры) и *"etnik dekor"* (этнический декор), отражая местную культуру, гармонично сочетаются с международными тенденциями дизайна.

Сравнительный анализ позволил изучить адаптацию узбекских терминов к международной терминологии дизайна. Международные термины (например, "*vintage*") были фонетически и семантически адаптированы и внедрены в узбекский культурный контекст.

Результаты исследования показали следующее:

Гибкость языка: Узбекский язык продемонстрировал свою гибкость в процессе адаптации международных терминов к местным нормам.

Национальная и международная гармония: Терминологические инновации способствовали интеграции международных тенденций и национальных ценностей, развивая культурный обмен.

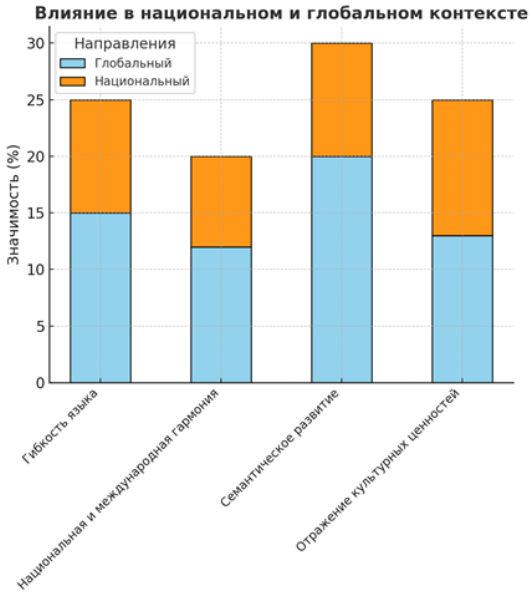
Семантическое развитие: Термины, обогащенные новыми денотативными и коннотативными значениями, усилили лексико-семантическое богатство узбекского языка.

Выражение культурных ценностей: Через термины усилилось влияние национальной культуры на международном уровне.

Настоящие результаты освещают развитие терминологии интерьерного дизайна на узбекском языке, её значение в обеспечении национальной и международной гармонии. Это развитие служит продвижению национальной культуры на глобальном уровне.

Ниже представлены основные направления результатов исследования с помощью двух различных диаграмм. Диаграммы освещают различные аспекты терминологического развития и облегчают понимание информации.

1. Диаграмма в виде кольца (Donut Chart):

✓ Эта диаграмма отображает основные направления результатов исследования в процентном соотношении.

✓ Гибкость языка (25%): Способность узбекского языка адаптировать международные термины.

✓ Национальная и международная гармония (20%): Объединение национальных ценностей и международных тенденций.

✓ Семантическое развитие (30%): Создание новых значений и обогащение узбекского языка.

✓ Выражение культурных ценностей (25%): Выход национальной культуры на глобальную арену через терминологию.

2. Составная столбчатая диаграмма (Stacked Bar Chart):

✓ Эта диаграмма показывает влияние глобальных и национальных направлений в каждом из основных направлений исследования в процентном соотношении.

✓ Например, семантическое развитие составляет 20% на глобальном уровне и 10% на национальном уровне.

✓ Национальная и международная гармония составляет 8% на национальном уровне и 12% на глобальном уровне.

Эти диаграммы помогают определить основные направления исследования и показать значимость национального и глобального влияния. Диаграммы доказывают, что семантическое развитие и гибкость языка играют важную роль в обеспечении национальной и международной гармонии.

Заключение. Терминологические инновации в области интерьерного дизайна развиваются через гармонизацию национальной культуры и международных тенденций. Семантическое развитие этих терминов демонстрирует богатство и гибкость национального языка. Глубокое научное изучение терминологических инноваций способствует повышению авторитета узбекского языка на международной арене.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ахмедов О.С. Инглиз ва ўзбек тилларида солиқ-божхона терминларининг лингвистик таҳлили ва таржима муаммолари. – Филол. фанлари доктори .... дисс. – Тошкент, 2016. – 27 б.

2. Володина М.Н. Когнитивно – информационная природа термина. – Москва, 2000. – С.67.

3. Гринев А.С. Сопоставительный анализ английской и русской архитектурной терминологии: На материале тематического поля «Теория и история архитектуры»: автореферат дис. ... кандидата филологических наук. – Москва, 2004. – 20 с.

4. Джумагалиева А.С. Лингвосемиотика дискурса ландшафтного дизайна: на материале английского языка: автореферат дис. ... кандидата филологических наук. – Волгоград, 2014. – 22 с.

5. Дониёров Р. Ўзбек тили техник терминологиясининг айрим масалалари. – Тошкент, 1977.

6. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. Монография. Изд. 3-е. – М.: Изд-во ЛИБРОКОМ, 2009. – 198 с.

7. Мадвалиев А. Ўзбек терминологияси ва лексикографияси масалалари. – Тошкент, 2017.

8. Dadaboyev H. O‘zbek terminologiyasi. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. - Toshkent, 2019.

9. Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1976). Cohesion in English. – London: Longman. – xv + 374 pp.

STATISTICAL ANALYSIS OF THE FINANCIAL CONDITION OF COMMERCIAL BANKS: EVALUATION OF FINANCIAL PERFORMANCE AND LIQUIDITY INDICATORS IN A GLOBAL PERSPECTIVE

TİCARİ BANKALARININ MALİ DURUMLARININ İSTATİSTİK ANALİZİ: FİNANSAL PERFORMANS VE LİKİTİDE GÖSTERGELERİNİN KÜRESEL PERSPEKTİFTE DEĞERLENDİRİLMESİ

Gani Ganiyev

Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (UNEC) Derbent Şubesi

https://orcid.org/0009-0003-0975-532X

Özet

Bu çalışma, ticari bankaların mali durumunun istatistiksel yöntemlerle analiz edilmesine odaklanmaktadır. Bankaların finansal performansını ve istikrarını belirleyen temel göstergeler olan likidite, sermaye yeterliliği ve yükümlülüklerin zamanında yerine getirilmesi gibi unsurlar detaylı biçimde incelenmiştir. Finansal durum analizinde kullanılan istatistiksel metodolojiler, verilerin toplanmasından başlayarak, gruplandırma, göstergelerin hesaplanması ve zaman serileri analizi aşamalarını kapsamaktadır. Bu sayede, bankanın mali yapısındaki değişimlerin ve risklerin nesnel bir şekilde ortaya konması sağlanmaktadır.

Araştırmada, ticari bankaların finansal tablolarındaki aktif ve pasif kalemlerin likidite ve ödeme süresi açısından gruplandırılması yöntemleri açıklanmış; bu sınıflandırma, finansal risklerin yönetiminde ve performans değerlendirmesinde kritik rol oynamaktadır. Likidite oranları gibi standart göstergelerin hesaplanması ve bunların normatif değerlerle karşılaştırılması, bankanın piyasa güvenilirliğini ve ekonomik dayanıklılığını ölçmede temel araçlardır. Ayrıca, zaman serileri yöntemi kullanılarak bankanın finansal göstergelerindeki trendler ve değişimler incelenmiş, bu da ileriye dönük finansal planlama ve risk yönetimi için önemli bilgiler sunmuştur.

Çalışmanın en önemli sonuçlarından biri, ticari bankaların finansal durumunun değerlendirilmesinde hem düzenleyici otoritelerin (örneğin Merkez Bankası) belirlediği standartların hem de banka sahiplerinin ekonomik çıkarlarının dikkate alınması gerektiğidir. Bu durum, bankacılık faaliyetlerinde çelişkili hedeflerin dengelenmesini zorunlu kılmakta ve finansal yönetim stratejilerinin çok boyutlu olmasını gerektirmektedir. Bankaların likiditeyi koruma, sermaye yeterliliğini sağlama ve riskleri minimize etme çabaları, finansal sistemin genel sağlığı açısından kritik öneme sahiptir.

Sonuç olarak, ticari bankaların mali durumunun kapsamlı ve bilimsel yöntemlerle analiz edilmesi, bankacılık sektörünün sürdürülebilirliği ve finansal piyasalarda güvenin tesis edilmesi için vazgeçilmezdir. Bu çalışma, finansal analizde istatistiksel yöntemlerin etkin kullanımına ilişkin önemli katkılar sunmakta ve banka performansının objektif değerlendirilmesi için gerekli temel çerçeveyi ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler *:Ticari Bankalar , Mali Finansal Durum Analizi , Likitide Oranları , Bankacılıkta İstatistik Yöntemler, Finansal İstikrar*

Abstract

This study focuses on the statistical analysis of the financial condition of commercial banks. Key indicators that determine banks' financial performance and stability—such as liquidity, capital adequacy, and the timely fulfillment of liabilities—are examined in detail. The statistical methodologies used in financial condition analysis encompass stages from data collection, classification, calculation of indicators, to time series analysis. This comprehensive approach enables an objective assessment of changes and risks within a bank's financial structure.

The research explains the methods of classifying the assets and liabilities in commercial banks' financial statements according to their liquidity and maturity. Such classification plays a critical role in risk management and performance evaluation. The calculation of standard indicators like liquidity ratios and their comparison with normative benchmarks serve as fundamental tools in measuring a bank's market credibility and economic resilience. Moreover, through the use of time series analysis, trends and variations in the bank's financial indicators are examined, providing valuable insights for future financial planning and risk management.

One of the most significant findings of this study is the necessity to consider both the standards set by regulatory authorities (e.g., Central Bank) and the economic interests of bank owners when evaluating the financial position of commercial banks. This duality necessitates a balance between conflicting objectives in banking operations and requires multidimensional financial management strategies. Efforts to maintain liquidity, ensure capital adequacy, and minimize risks are of critical importance for the overall health of the financial system.

In conclusion, a comprehensive and scientifically grounded analysis of the financial condition of commercial banks is essential for the sustainability of the banking sector and the establishment of trust in financial markets. This study offers valuable contributions regarding the effective use of statistical methods in financial analysis and provides a fundamental framework for the objective evaluation of bank performance.

Keywords: *Commercial Banks, Financial Condition Analysis, Liquidity Ratios, Statistical Methods in Banking, Financial Stability*

1. GİRİŞ

21. yüzyılın ilk çeyreği, dünya finans sisteminin temel yapı taşlarını sarsan ardışık krizlerle şekillenmiştir. Küresel finansal istikrarsızlık, sadece ekonomik dengeleri bozmakla kalmamış; aynı zamanda finansal kurumların kırılganlık düzeylerini gözler önüne sermiştir. Bu bağlamda, ticari bankların mali dayanıklılığı, sadece ulusal ekonomik güvenliğin değil, aynı zamanda küresel sermaye akışlarının sürdürülebilirliği açısından da kritik öneme sahiptir.

Günümüzde bankacılık sektörünün kurumsal sürdürülebilirliği, klasik kârlılık göstergelerinden daha fazlasını gerektirmektedir. Modern finans teorileri, bir bankanın uzun vadeli varlığını sürdürebilmesi için likidite, özkaynak yeterliliği, aktif kalitesi ve risk yönetimi gibi çok boyutlu parametrelerle analiz edilmesini şart koşmaktadır. Bu nedenle, bankaların mali durumunun bilimsel ve istatistiksel temellere dayalı olarak değerlendirilmesi, yalnızca akademik bir gereklilik değil, aynı zamanda politika yapıcılar, düzenleyici kurumlar ve yatırımcılar için stratejik bir öncelik haline gelmiştir.

Ticari bankaların finansal sağlamlığı; onların krizlere karşı direnç kapasitelerini, şoklara adaptasyon yeteneklerini ve sermaye piyasalarında güven oluşturma kabiliyetlerini doğrudan etkileyen belirleyici bir faktördür. Bu kapsamda, bankacılık sisteminin ekonomik güvenlik altyapısına katkısı, sadece ulusal sınırlarla sınırlı kalmayıp, çok uluslu düzenleyici mekanizmaların da ana gündem maddelerinden biri olmuştur.

Bankaların mali yapılarının istikrarlı olması, onların sadece güncel ekonomik tehditlere karşı değil, aynı zamanda gelecekteki belirsizliklere karşı da hazırlıklı olmalarını sağlar. Bu noktada finansal istikrar, bir bankanın yalnızca bilanço gücü değil, aynı zamanda stratejik esneklik, operasyonel çeviklik ve kurumsal itibarı ile doğrudan bağlantılıdır. İşte bu çalışmanın amacı da, ticari bankaların mali durumlarının kapsamlı bir istatistiksel analizini sunmak ve bu analiz çerçevesinde bankacılık sektörünün yapısal direncini ortaya koymaktır.

2. KREDİ KURUMLARINA İLİŞKİN TEORİK YAKLAŞIMLAR VE BANKA TÜRÜ

2.1. MALİ PİYASANIN PROFESYONEL BİR AKTÖRÜ OLARAK TİCARİ BANKALARIN STRATEJİK KONUMU

Ticari bankalar, modern finansal ekosistemin belkemiğini oluşturan kurumlardır. Onların mali piyasalardaki rolleri, yalnızca kredi ve mevduat işlemleriyle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda ekonomik büyüme, istihdam, sermaye birikimi ve sosyal refah gibi makroekonomik göstergelerin doğrudan şekillenmesine katkı sağlamaktadır. Bu nedenle, ticari bankaların finansal sistemdeki stratejik konumlarını değerlendirmek, mali piyasa teorisinin merkezî bir alanıdır.

Mali piyasa, finansal varlıkların alınıp satıldığı, fon arz edenlerle fon talep edenleri buluşturan, kurumsal yapısı ve düzenleyici çerçevesi olan dinamik bir ekonomik platformdur. Bu piyasalar, sermayenin rasyonel tahsisini sağlar, kaynakların etkin kullanımını teşvik eder ve ekonomik istikrarın sağlanmasında katalizör rol üstlenir. Mali piyasa, yalnızca bir değişim alanı değil, aynı zamanda risk transferi, likidite yaratımı ve fiyat keşfi gibi işlevleri de yerine getiren entegre bir yapıdır.

Ticari bankalar ise bu yapının aktif aracısı, yani hem fon toplayan hem de fon tahsis eden aktörler olarak öne çıkar. Diğer bir ifadeyle, ticari bankalar sadece finansal hizmet sağlayıcılar değil, aynı zamanda ekonomik kalkınma mimarlarıdır. Onlar, bireysel ve kurumsal yatırımcıların tasarruflarını etkin bir şekilde mobilize ederek, reel sektöre likidite sağlar ve bu sayede ekonomik döngünün devamlılığını güvence altına alır.

Mali piyasaların başlıca yapısal bileşenleri arasında şunlar yer alır:

Sermaye Piyasaları: Uzun vadeli fonların hisse senedi ve tahvil gibi menkul kıymetler aracılığıyla el değiştirdiği piyasalardır. Bu piyasalar, kalkınma yatırımları için gerekli finansmanı sağlar.

Para Piyasaları: Kısa vadeli borçlanma araçlarının (örneğin, hazine bonoları, mevduat sertifikaları) işlem gördüğü piyasalardır. Bu piyasalar, likidite yönetiminde kritik rol oynar.

Türev Piyasaları: Riskten korunma ve spekülasyon amaçlı olarak tasarlanmış karmaşık finansal ürünlerin (opsiyonlar, futures, swaplar) işlem gördüğü piyasalardır. Türev araçlar, volatilitenin yönetilmesinde stratejik enstrümanlardır.

Finansal aracılar (örneğin, ticari bankalar, yatırım şirketleri, sigorta firmaları), mali piyasaların sinir sistemi gibidir. Onlar, bilgi asimetrisini azaltır, işlem maliyetlerini minimize eder ve yatırımcı güvenini artırarak piyasaların derinleşmesini sağlar.

Küresel ölçekte mali piyasaların düzenlenmesi ve denetlenmesi amacıyla oluşturulmuş başlıca kurumlar ise şunlardır:

1. Uluslararası Para Fonu (IMF) – Finansal istikrarı sağlama ve ekonomik krizleri önleme amacıyla kredi mekanizmaları sunar.

2. Dünya Bankası Grubu (WBG) – Gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek için finansman ve teknik destek sağlar.

3. BIS (Uluslararası Ödemeler Bankası) – Merkez bankaları arasında iş birliği platformudur ve küresel finansal düzenin sağlanmasında rol oynar.

Bu kurumların varlığı, bankacılık sisteminin sadece ulusal düzeyde değil, aynı zamanda çok katmanlı küresel bir çerçevede değerlendirildiğini göstermektedir. Ticari bankalar ise bu çok katmanlı yapının sahadaki uygulayıcıları olarak, hem mikro düzeyde bireylerin finansal ihtiyaçlarını karşılamakta hem de makro düzeyde küresel ekonomik istikrarın korunmasına katkı sağlamaktadır.

2.2. Bankanın Ekonomik Bir Birey Olarak Konumu ve Stratejik İlkeleri

Ticari bir banka, reel sektörde faaliyet gösteren sıradan işletmelerden farklı olarak, özel mali ve ekonomik bir aktör olarak ele alınmalı; bu kapsamda kendine özgü stratejik ilkeler ve işleyiş prensipleri çerçevesinde değerlendirilmelidir:

1. Finansal Kaynaklarla Uyum

Bankalar, topladıkları fonların vadesine ve yapısına uygun bir aktif yönetimi gerçekleştirmelidir. Örneğin, kısa vadeli mevduatların uzun vadeli krediye yönlendirilmesi likidite riskini artırmakta ve banka bilançolarının temel yapısına ters düşmektedir. Bu durum, bankanın zamanında yükümlülüklerini yerine getirme kapasitesini zədələyərək operasyonel güvenilirliğini tehlikeye atar.

2. Ekonomik Özerklik ve Sorumluluk

Banka, karar alma süreçlerinde bağımsız hareket edebilme hakkına sahiptir; ancak bu özerklik, aynı zamanda güçlü bir mali sorumlulukla desteklenmelidir. Elde edilen kar, hissedarlara temettü, fon rezervleri ya da yeniden yatırımlar için kullanılabilir. Ayrıca banka, tüm iç ve dış borçlar karşısında sahip olduğu aktif varlıklarla yükümlüdür.

3. Piyasa Odaklı İşleyiş

Müşteri ilişkileri, serbest piyasa ekonomisinin gerekliliklerine uygun şekilde ticari esaslara dayanmalıdır. Fiyatlandırma, risk ve likidite arasındaki denge muhafaza edilmeli; merkezi planlama mantığına dayanan eski müdahaleci yaklaşımlar terk edilmelidir. Aksi durumda piyasa mekanizmaları bozulmakta ve mali istikrarsızlık riski artmaktadır.

4. Dolaylı Düzenleme Mekanizması

Devlet, doğrudan müdahaleci rol yerine, sadece çerçeve belirleyici bir konumda bulunmalıdır. Bankalar, bu çerçevede bağımsız yönetim yapısına sahip olmalı; aynı zamanda kâr odaklılık, kaynakların etkin kullanımı, müşteri memnuniyeti ve risk yönetimi gibi stratejik işlevlerle uyumlu bir şekilde faaliyet göstermelidir.

2.3. Bankanın Finansal Durumunun Değerlendirilmesi: Metodoloji ve İstatistiksel Göstergeler

Analitik Yöntem: Makro-Mikro Denge Yaklaşımı

Bir bankanın istikrarlı olması yalnızca kendi bilançosuyla sınırlı değildir; aynı zamanda genel makroekonomik koşullarla senkronize bir şekilde hareket etmesi gerekmektedir. Bu bağlamda analiz çerçevesi şu unsurları kapsamaktadır:

Makroekonomik Entegrasyon – Bankacılık sektörü, genel ekonomik sistemle bütünleşmiş olmalıdır. Para politikası, enflasyon, faiz oranları gibi makro göstergelerle uyumlu hareket edilmelidir.

Sistem İçi Dayanıklılık – Bireysel bankaların istikrarı, bankacılık sisteminin bütününe olan bağlarıyla güçlendirilmelidir.

Yapısal Analiz – Bankanın iç birimleri, ürün/hizmet portföyü ve yönetim mekanizmaları çevresel faktörlerle birlikte değerlendirilmelidir.

Likidite oranının yüksek olması, bankacılık sektörünün potansiyel şoklara karşı dirençli olduğunu göstermektedir. 2022'nin ilk yarısında sektör genelinde quick ratio'nun %61 seviyesinde olması, operasyonel sürdürülebilirlik açısından olumlu bir sinyaldir.

Mevduat hacmindeki artış (%5.1, 2024), sektöre sermaye girişinin sürdüğünü gösterirken; bu artış, bankaların kredi verme kapasitesini de genişletmektedir.

ROE ve ROA değerlerinin yüksek olması, bankaların etkin bir kârlılık stratejisi izlediğini ortaya koysa da; önümüzdeki dönemlerde bu oranlarda istikrarın korunması risk teşkil etmektedir.

Sorunlu kredi oranlarındaki artış eğilimi, kredi portföyünün kalitesi açısından tehdit oluşturmaktadır ve buna karşı önleyici denetim ve risk izleme mekanizmaları geliştirilmelidir.

Loan-to-deposit oranının %100'ün üzerinde olması, bankaların kredi yönlü büyüme içinde olduğunu göstermektedir. Bu gelişme olumlu bir ekonomik göstergedir; ancak likidite açısından kırılganlık yaratma potansiyeli de taşımaktadır.

2.4. Bankanın Ekonomik Birey Olarak Konumu ve Stratejik İlkeleri

Ticari bankalar, reel sektörde faaliyet gösteren sıradan işletmelerden farklı olarak, ekonomik sistemde kendine özgü stratejik rol ve fonksiyonları olan önemli ekonomik aktörlerdir. Bir bankanın ekonomik birey olarak tanımlanabilmesi, aşağıdaki temel ilkeler çerçevesinde mümkün olur:

1. Kaynaklara Uygunluk İlkesi

Bankalar, sadece mevcut sermayeye bağlı kalmayıp, aktiflerini fonlama yapısına uygun biçimde yapılandırmak zorundadır. Örneğin, kısa vadeli mevduatlarla finanse edilen uzun vadeli krediler, bankanın likidite dengesini bozabilir ve nakit zorunluluklarını karşılamada risk yaratır. Bu nedenle kaynak ve aktif yapısı uyumu, bankanın finansal sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahiptir.

2. Ekonomik Özerklik ve Sorumluluk İlkesi

Bankalar topladıkları fonları serbestçe kullanabilmekle birlikte, bu kullanımdan doğan sonuçların sorumluluğunu üstlenirler. Kazanç, hissedarlar ve iç kaynaklar arasında paylaştırılırken, bankalar tüm özkaynaklarıyla yükümlülüklerini karşılamakla yükümlüdür. Risk yönetimi ve özerklik arasında kurulan bu denge, bankaların finansal sistem içindeki güvenilirliğini sağlar.

3. Piyasa Karakteri İlkesi

Bankalar ile müşterileri arasındaki ilişkiler, klasik piyasa oyun kuralları çerçevesinde yürütülmelidir. Kredi kararlarında risk-getiri-likidite üçlüsünün titizlikle dengelenmesi gerekir. Devlet politikaları gerekçesiyle alınan müdahaleler, bankaların ticari yapısına zarar verebilir ve finansal istikrarı zayıflatabilir.

4. Dolaylı Düzenleme İlkesi

Devlet, bankaların faaliyetlerine doğrudan müdahalede bulunmaz; yalnızca düzenleyici çerçeveyi belirler. Banka yönetim kalitesi, şeffaflık, risk politikalarının etkinliği, kaynakların verimli kullanımı ve müşteri memnuniyeti gibi unsurlar, bu çerçeve dahilinde bankaların stratejik öncelikleri olarak öne çıkar

2.5. Bankanın Finansal Durumunun Değerlendirilmesi: Kapsamlı Bir Metodoloji

Bir ticari bankanın finansal istikrarı ve performansı, çok boyutlu ve dinamik bir analiz gerektirir. Bu analiz süreci, aşağıdaki üç ana eksende ele alınmalıdır:

1. Makroekonomik Entegrasyon

Bankanın varlığı ve faaliyetleri, yalnızca kendi bilançosu çerçevesinde değil, genel ekonomik yapının ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Makroekonomik dalgalanmalar, bankaların finansal sağlığını doğrudan etkiler.

2. Bankacılık Sistemi İçindeki Bağlılık

Bir bankanın istikrarı, bütün bankacılık sistemi içindeki düzen, uyum ve koordinasyon ile yakından ilişkilidir. Sistem içi ilişkiler, zincirleme risklerin ve şokların yayılmasını önlemek açısından kritik öneme sahiptir.

3. Kurum İçi Yapısal İncelik

Bankanın farklı birimleri arasındaki işlevsel etkileşim ve dış çevreyle uyumu analiz edilmelidir. Operasyonel kabiliyet, kaynak kullanımı esnekliği ve stratejik yönelimler bankanın finansal dayanıklılığının temel bileşenleridir.

2.6. Bankacılık Sisteminin İstikrarını Ölçme Kriterleri

Bankacılık sisteminin istikrarını değerlendirmek için aşağıdaki kriterler göz önünde bulundurulmalıdır:

Kavram ve Ekonomik Mahiyet: İstikrarın teorik tanımları ve ekonomik anlamı,

Makro-Mikro İlişkiler: Bankaların bireysel performansları ile makroekonomik çevre arasındaki karşılıklı etkileşim,

Bireysel Bankaların Sistem İstikrarına Katkısı: Sistemik risklerin tanımlanması,

Niteliksel ve Niceliksel Ölçüm Kriterleri: Finansal göstergeler, performans metrikleri, risk ölçümleri,

Değerlendirme Metodolojileri: Stres testleri, regresyon analizleri, zaman serisi modelleri,

Dış Çevresel Faktörler ve Adaptasyon Kabiliyeti: Düzenleyici değişiklikler, ekonomik şoklara uyum,

Güvenilirlik, Denge ve Esneklik: Finansal dayanıklılık ve kriz yönetimi kapasitesi.

Uluslararası arenada henüz evrensel bir model bulunmamakla birlikte, Rusya Merkez Bankası'nın 180-I numaralı direktifi kapsamlı bir örnek teşkil eder. Bu düzenleme, kredi riski, likidite, faiz riski, konsantrasyon riski ve yönetim kalitesi gibi alanlarda zorunlu asgari oranlar belirler. Ancak, yerel bürokrasinin uluslararası derecelendirme kuruluşlarının değerlendirmelerine göre risk puanlarını 2-3 puan daha yüksek biçimde değerlendirmesi, farklı derecelendirme yaklaşımlarının varlığını göstermektedir.

2.7. Finansal Göstergelerle Banka Performansının Analizi: Örnek Veriler ve Stratejik Değerlendirme

Tablo 1

Göstergeler	**Değerler ve Eğilimler**	**Kaynaklar**
Likidite Oranı (Quick Ratio)	%61 (2022 H1) - asgari gerekliliğin 2 katı	Ulusal Banka Raporları

Likit Aktiflerin Payi	%37,4 (2022 H1)	Banka Finansal Tablosu
Toplam Mevduat	30.633 milyon AZN (2024), %5,1 artış	Maliyye Bakanlığı Verileri
Özsermaye Karlılığı (ROE)	%17,7 (2023); 16,0% (2024-2026 projeksiyon)	Finansal Analiz Raporları
Aktif Karlılığı (ROA)	~%2,2 (2022-2023); %2,1 (2024-2026 projeksiyon)	Banka Yıllık Raporları
Takipteki Krediler (NPL)	%2,6 (2023); %3,0-3,4 (2024-2026 projeksiyon)	Risk Yönetimi Birimi Raporları
Kredi-Mevduat Oran	%100,9 (2023); %105,1-116,5 (2024-2026 tahmini)	Banka Performans Verileri

Bu veriler ışığında; bankanın likidite gücünün yüksek olduğu, mevduat tabanının genişlediği ve kârlılık oranlarının sektör standartları üzerinde seyrettiği gözlenmektedir. Ancak, takipteki kredilerdeki yükseliş ve kredi-mevduat oranındaki artış, risk yönetiminde daha dikkatli olunması gerektiğini göstermektedir.

Ticari bankalar, reel sektörde faaliyet gösteren sıradan işletmelerden farklı olarak, ekonomik sistemde kendine özgü stratejik rol ve fonksiyonları olan önemli ekonomik aktörlerdir. Bir bankanın ekonomik birey olarak tanımlanabilmesi, aşağıdaki temel ilkeler çerçevesinde mümkün olur:

3. Ticari Bankanın Finansal Durumunu Gösteren Göstergeler

3.1. Bankanın Finansal Durumunun Temel Kavramları: Likidite ve Ödeme Gücü

Bir ticari bankanın finansal durumu, esas olarak likidite ve ödeme gücü göstergeleri ile tanımlanır. Likidite, bankanın güvenilirlik derecesini ve müşterilerine karşı olan yükümlülüklerini zamanında yerine getirme kapasitesini ifade eder. Bu, bankanın yükümlülüklerinin likit varlıklarla karşılanma oranıyla ölçülür. Muhasebe bilançosunun likiditesi, aktif ve pasiflerin vade yapısı, tutarı ve türleri dikkate alınarak, çeşitli oranlar yardımıyla değerlendirilir. Bu oranlar, bankanın aktif kalemlerinin belirli yükümlülük kalemlerine oranını yansıtır. Ticari bankanın likidite durumu, hesaplanan likidite göstergelerinin ulusal ve uluslararası normlarla karşılaştırılması sonucunda analiz edilir.

3.2. Likidite Kavramı ve Aktiflerin Likidite Seviyeleri

Likidite oranlarının hesaplanmasında, likit varlıklar sınıflandırılır ve bunların içinde yüksek likiditeli varlıklar ayrı bir önem taşır. Banka aktiflerinin likiditesi, aktifin nakde dönüştürülme hızını, ödeme zamanında nakit olarak kullanılabilme kabiliyetini ve nominal değerini koruma yeteneğini kapsar. Yüksek likiditeli varlıklar arasında kasa nakitleri, değerli metaller, muhabir hesaplar ile merkez bankasındaki zorunlu rezerv fonundaki varlıklar bulunur. Hızla paraya çevrilebilen varlıklar (devlet tahvilleri, kısa vadeli krediler gibi) orta likidite grubunda yer alırken, daha az likit varlıklar, örneğin diğer işletmelerin menkul kıymetlerine yapılan yatırımlar ve iştirak paylarıdır. Bankanın sabit varlıkları ise en düşük likidite grubunu oluşturur.

Aktif grupları arasındaki yapı ve oranlar, esas olarak bankanın likidite ve ödeme gücünü, dolayısıyla finansal istikrarını belirler.

3.3. Likidite Oranları ve Uluslararası Standartlar

Ani Likidite Oranı (H2): Bankanın en likit varlıklarının, (YMH) ertesi takvim günü içinde karşılaması gereken yükümlülüklere (OBM) oranıdır:

$$H_2 = \frac{YMH}{OBM} \times 100$$

Bu oran, bankanın likit varlıklarının müşterilerin aniden talep ettiği para çekme işlemlerini karşılayabilme kapasitesini gösterir. Uluslararası uygulamalarda bu oranın minimum seviyesi genellikle %15-20 arasında kabul edilir. Bu standart, bankanın kısa vadeli likidite krizlerini önlemesini sağlar.

Cari Likidite Oranı (H3): Yaklaşan 30 gün içindeki likit varlıkların (LAT), vadesi 30 güne kadar olan talep ve süreli yükümlülüklere (OBM+OBT) oranıdır:

$$H_3 = \frac{LAT}{OBM + OBT} \times 100$$

Uluslararası bankacılık normlarında bu oranın minimum %50 olması beklenir. Bu oran, bankanın orta vadede likidite riskini sınırlama kabiliyetini gösterir ve aktif-pasif yönetiminde kritik bir göstergedir.

$$H_4 = \frac{KTD}{K + OD} \times 100$$

Burada, uluslararası düzenleyici standartlarda bu oranın üst sınırı %120 olarak belirlenmiştir. Bu oran, bankanın uzun vadeli yatırımlar yaparken likidite riskini yönetme becerisini gösterir.

$$H_5 = \frac{LAT}{A - RO} \times 100$$

Bu oran, bankanın genel likidite durumunu gösterir ve finansal piyasalarda likidite riski analizi için temel teşkil eder.

3.4. Ödeme Gücü Kavramı ve Uluslararası Perspektifler

Uluslararası literatürde, bir bankanın ödeme gücü, yükümlülüklerini karşılamak üzere kullandığı garanti fonu olarak sermayesine dayanır. Ayrıca, ödeme gücü, bankanın aktiflerinin risk düzeyine göre sermaye yeterliliği ile ilişkilendirilir. Örneğin, Basel III standartları, bankaların sermaye yeterliliğini artırarak ödeme gücünü desteklemektedir.

Rusya ekonomisinde ise ödeme gücü, likiditeden daha geniş bir kavram olarak tanımlanır ve bankanın tüm yükümlülüklerini belirli bir tarihte yerine getirme kapasitesi anlamına gelir. Bu kavram, bankanın kâr durumu ve muhabir hesaplarındaki varlık miktarına dayanarak ölçülür.

$$K_{pl} = \frac{OBFAKT}{OBPR} \times 100$$

Eğer bu oran %100'e yakınsa, banka yükümlülüklerini zamanında ve tam olarak yerine getirmektedir.

3.5. Likidite ve Ödeme Gücünün Karşılıklı Etkileşimi

Likidite ve ödeme gücü birbirleriyle sıkı bir ilişki içindedir. Likiditesi yüksek olan bir banka, ödeme gücünü de koruyabilir. Ancak, bazı durumlarda banka likit kalmasına rağmen yükümlülüklerini karşılayamayabilir. Bu durumda, likiditenin azalması genellikle bankanın

sistematik olarak iflas etmesinin öncüsüdür. Likidite kaybı, bankanın hem iç kaynakları hem de dış finansman imkanlarını kullanamamasıyla iflasa yol açar.

3.6. Küresel Finansal Krizler ve Banka Likidite Riskleri

2008 küresel finansal krizinde görüldüğü üzere, birçok banka likidite sıkıntısı yaşamış ve ödeme güçlüğü çekmiştir. Bu tür krizler, bankacılık sektöründeki sistemik risklerin artmasına ve finansal piyasalarda büyük dalgalanmalara neden olmuştur. Rusya'daki bazı bankaların likidite sıkıntıları da benzer risklerin göstergesidir. Bu nedenle, devletler ve merkez bankaları, bankacılık sektörünün likidite ve ödeme gücünü desteklemek için müdahalelerde bulunmakta, örneğin aktif alımları ve subordineli kredilerle finansal sistemi stabilize etmektedir.

3.7. Uluslararası Düzenleyici Kurumların Rolü ve Mevcut Yaklaşımlar

Uluslararası Para Fonu (IMF), Bankalararası Ödemeler Bankası (BIS) ve Avrupa Bankacılık Otoritesi (EBA) gibi kurumlar, bankaların likidite ve ödeme gücü risklerini minimize etmek için çerçeve standartları belirlemiştir. Basel III düzenlemeleri, likidite kapsama oranı (LCR) ve net stabil fonlama oranı (NSFR) gibi yeni likidite göstergeleri getirerek, bankaların daha dayanıklı olmasını amaçlamaktadır.

3.8. Ticari Bankanın Mali Durumunun İstatistik Yöntemlerle Analizi

İstatistik metodoloji, istatistiğin temel çalışma alanını inceleyen, eğilimleri ortaya çıkaran ve gelişim kanunlarını belirleyen bilimsel ve sistematik yaklaşımlar bütünüdür. İstatistik araştırmaların karmaşıklığı ve çok yönlülüğü nedeniyle, çeşitli istatistik yöntemler birbiriyle tamamlayıcı şekilde kapsamlı olarak uygulanmaktadır.

Ticari bankanın mali durumunun istatistik analiz sürecinin ilk aşaması, gerekli, güvenilir ve doğru verilerin toplanmasıdır. Bu amaçla temel kaynak olarak bankanın finansal tabloları ve diğer resmi istatistik bilgiler seçilir; bu veriler bankanın gerçek ekonomik durumunu kapsamlı biçimde yansıtır.

Bir sonraki aşamada, elde edilen veriler sistematik şekilde işlenir ve analiz için hazırlanır. Bu aşamada gruplayıcı yöntem kullanılır; bu yöntem, incelenen olayların, süreçlerin ve bunları oluşturan nedenlerin ve faktörlerin mantıklı sınıflandırılması ve yapılandırılmasını sağlar. Gruplamanın kalitesi ve mantığı, istatistiksel sonuçların doğruluğunu doğrudan etkiler.

Ticari bankanın mali durumunun analizinde, bankanın aktifleri ve pasifleri ana gruplara ayrılır. Aktifler likidite derecesine göre kategorize edilir; pasifler ise vade sürelerine göre sınıflandırılır—örneğin, 30 güne kadar olan kısa vadeli yükümlülükler ve 1 yıldan uzun vadeli yükümlülükler. Ayrıca, araştırmanın spesifik amaçlarına bağlı olarak, ek gruplama ölçütleri de uygulanabilir. Örneğin, analitik çalışmalar göstermiştir ki, Rusya Tarım Bankası'nın 2006 yılı için aktiflerinin toplam hacmi 237.138 milyon ruble olup, bunun 8.339 milyon rublesi yüksek likiditeye sahip aktiflerden oluşmaktadır.

Üçüncü aşamada finansal göstergelerin analizi gerçekleştirilir ve bu aşamada banka bilançosunun çeşitli kalemleri arasındaki niceliksel ilişkileri belirlemek için istatistik göstergelerin genelleştirilmesi yöntemleri uygulanır. Bu aşamada esas odak, likidite oranlarının hesaplanmasına yöneliktir. Ani (H2), cari (H3) ve uzun vadeli (H4) likidite oranları, bankanın aktifleri ile pasifleri arasındaki karşılıklı ilişkiyi nispi olarak ölçer. Hızlı likidite oranı ise bankanın likit aktiflerinin toplam aktiflere oranını kesin biçimde yansıtır. Bu oranların hesaplanması sonucu elde edilen göstergeler mevcut normatif standartlarla karşılaştırılır ve bankanın mali durumu hakkında bilimsel temelli ve objektif sonuçlar çıkarılır. Bu yaklaşım, finansal kaynakların yönetiminde, risklerin belirlenmesinde ve stratejik kararların alınmasında vazgeçilmez öneme sahiptir.

Bankanın mali durumunda zaman içinde meydana gelen değişikliklerin analizinde zaman serisi yöntemi uygulanır. Zaman serisi, sosyo-ekonomik olayların belirli bir dönem boyunca değişimini gösteren ve kronolojik sıraya göre düzenlenmiş istatistik göstergeler topluluğudur. Bu göstergeler ya mutlak (örneğin, likit aktiflerin hacmi, kâr marjı) ya da nispi (ani, cari ve uzun vadeli likidite oranları) olabilir. Zaman serisinin oluşturulması ve analizi sayesinde, bankanın mali durumundaki temel eğilimler, istikrar ve değişkenlik dereceleri ile potansiyel riskler kesin olarak belirlenir. Bu analizler grafik ve tablo yöntemleriyle görselleştirilerek karar alma süreçlerinin etkinliği artırılır.

Ticari bankanın mali durumunun istatistik analiz süreci; veri toplama, gruplama, genelleştirme, zaman serisi analizinden başlayıp mantıksal ve bilimsel temellere dayanan sonuçların oluşturulmasına kadar uzanan sistematik ve ardışık yüksek düzeyli analitik bir süreçtir. İstatistik yöntemlerin kapsamlı ve doğru uygulanması, bankanın finansal sağlığının bütüncül değerlendirilmesini, risklerin hızlı tespitini ve yönetimini, ayrıca gelecekteki stratejik gelişim yönlerinin belirlenmesini mümkün kılar. Bu da bankanın piyasa konumunun güçlenmesini ve sürdürülebilir rekabet avantajının sağlanmasını garanti eder.

4. SONUÇ

Çalışmanın teorik bölümünde ticari bankanın finansal durumu kapsamlı bir şekilde incelenmiş, bu durumu karakterize eden istatistik göstergeler sistemi detaylı olarak tanımlanmıştır. Bu sistem, bankanın güvenilirliği, yükümlülüklerini zamanında yerine getirme kapasitesi, faaliyet sonuçları ve finansal durumundaki değişiklikler hakkında bilgi edinilmesini sağlamaktadır. Gruplama yöntemleri, istatistik göstergelerin genelleştirilmesi ve zaman serileri analizine ilişkin yaklaşımlar ayrıntılı ve sistematik biçimde ele alınmıştır.

Banka finansal durumunun kontrolü yalnızca bir izleme süreci değil, aynı zamanda bankacılık sistemindeki değişen koşullara uyum sağlamak amacıyla sürekli olarak gözden geçirilip yönlendirilmesi gereken dinamik bir süreçtir. Bu kapsamda yapılan araştırmalar sonucunda çeşitli önemli bulgular ortaya konmuştur.

Birinci bölümde, bankanın finansal piyasa içinde profesyonel bir aktör ve ekonomik bir işletme olarak finansal dayanıklılığının belirlenmesine yönelik farklı yaklaşımlar derlenmiş ve sistematik hale getirilmiştir. Bankanın faaliyet alanı olan finans piyasası, finansal hizmetleri tüketen müşteriler tarafından bankanın güvenilirliği açısından finansal istikrarının değerlendirilmesi için özgün bir bağlam sağlamaktadır. Ayrıca, düzenleyici otorite olarak Merkez Bankası, bankanın finansal istikrarı için kendi standart ve gerekliliklerini ortaya koymaktadır. Öte yandan ticari banka, sahiplerinin çıkarlarını gözeten ekonomik bir işletme olarak hareket etmektedir. Sonuç olarak, bir yanda bankanın sermaye yeterliliği ve likidite gerekliliklerıyle sınırlandırılan iki farklı amaç yönelimi ortaya çıkmakta; diğer yanda ise bankanın işleyişindeki önemli risk faktörlerinden biri olan işletme sahiplerinin refahını artırmaya yönelik sorumluluklar yer almaktadır. Bu iki yönü birleştirmeye yönelik çabalar, çalışmanın bilimsel amacını ve yenilikçiliğini önceden tanımlamıştır.

5. KAYNAKLAR

1. Aliyev, M. (2020). Finans sektöründe pazarlama stratejilerinin gelişimi. Bakü: UNEC Yayınları.

2. Hasanov, R. (2022). “Marka değerinin ekonomik göstergelerle ölçülmesi: Bankacılık sektörü örneğiyle analiz”. Azerbaycan Ekonomi Üniversitesi Bilimsel Eserler Dergisi, 28(4), 55–67.

3. Nuriyev, A. (2021). “Azerbaycan bankacılık sektöründe likidite riskinin yönetimi”. Ekonomi ve İşletme Dergisi, 3(45), 33–42.

4. Takan, M. & Yılmaz, H. (2020). Bankacılıkta Finansal Tablolar Analizi. İstanbul: Beta Yayınları.

5. Öztürk, A. (2022). "Türk Bankacılık Sektöründe Likidite Riskinin Değerlendirilmesi: BDDK Verileri Üzerine Bir Analiz". Bankacılık ve Finans Dergisi, 12(2), 98–116.

6. Kara, M. (2019). Finansal Yönetim ve Banka Bilanço Analizi. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

7. Барановский, П. И. (2021). Финансовая устойчивость коммерческого банка: теория и практика. Москва: Юрайт.

8. Грязнова, А. Г., & Муромов, А. И. (2020). Анализ финансовой отчетности банков. Москва: Финансы и статистика.

9. Селезнёва, Н. Н. (2022). "Оценка ликвидности и платёжеспособности коммерческих банков России на основе статистических методов". Финансы и кредит, 28(3), 45–57.

10. Rose, P. S. & Hudgins, S. C. (2021). Bank Management & Financial Services (10th ed.). New York: McGraw-Hill.

11. Mishkin, F. S. & Eakins, S. G. (2018). Financial Markets and Institutions (9th ed.). Pearson Education.

12. Saunders, A. & Cornett, M. M. (2020). Financial Institutions Management: A Risk Management Approach (9th ed.). New York: McGraw-Hill.

13. Basel Committee on Banking Supervision. (2019). Liquidity Coverage Ratio (LCR): Frequently Asked Questions. Bank for International Settlements.

14. Azərbaycan Mərkəzi Bankı (AMB). (2024). Statistik Məlumatlar və Bank Hesabatları. https://www.cbar.az

15. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB). (2024). Bankacılık Sektörü İstatistikleri. https://www.tcmb.gov.tr

WOMEN AS EDUCATORS AND SCHOLARS: KNOWLEDGE TRANSMISSION IN EARLY ISLAM

Associate Professor Dr. Naseem Akhter

Department of Islamic Studies

Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan

Abstract

The paper reviews the way women in early Islamic society were involved in education and their status as educators and scholars. Upon the rise of Islam, knowledge was viewed as essential to religion, so women were also expected to gain, learn, and teach it as well. Here, the study mainly looks into how the Prophet Muhammad (peace be upon him), the Mothers of the Believers (may Allah be pleased with them), the Companions (may Allah be pleased with them), and the Tabi'ah (may Allah be pleased with them) made exceptional contributions in Hadith, Fiqh, Qira'ah, Medicine, Literature, and various other academic areas.

It is pointed out that women studied faith while also working as teachers and judges in religious institutions and scholarly conferences. Because Umm al-Mu'minin Hazrat Aisha Siddiqah, Hazrat Hafsa, and other female scholars of Islam played key roles in the teaching of knowledge, it is clear that women were prominent in transmitting knowledge at that time.

This research supports finding ways to encourage women's education and clears doubts about women and education in the Islamic context. It is revealed in the research that not noting the academic achievements of women in early Islam is not simply history being overlooked, but also goes against what prevailing scholarship promotes.

Keywords: Women, Early Islamic Society, Education, Hadith, Fiqh, Qira'ah, Medicine, Literature, and various other academic areas

"THE EDUCATIONAL SIGNIFICANCE OF INTEGRATING FINE ARTS WITH OTHER SUBJECTS"

“TASVIRIY SAN’AT FANLARINI BOSHQA FANLAR BILAN INTEGRATSIYALASHGAN HOLDA O‘QITISHNING TA’LIMDAGI O‘RNI”

Kurbanov Baxtiyor Baxodirovich

Director of Children's Music and Art School No. 14,

Tashkent, Uzbekistan, ORCID: 0009-0008-7639-6909

Annotatsiya

Mazkur maqolada tasviriy san’at fanini boshqa umumta’lim fanlari bilan integratsiyalashgan holda o‘qitishning nazariy asoslari va amaliy jihatlari atroflicha yoritilgan. Bugungi ta’lim jarayonida o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini shakllantirish, ularning estetik dunyoqarashini kengaytirish va badiiy saviyasini oshirishda fanlararo yondashuvning ahamiyati beqiyosdir. Muallif tasviriy san’at fanini tarix, geografiya, texnologiya, biologiya, informatika hamda ona tili kabi fanlar bilan uzviy bog‘lab o‘qitish orqali o‘quvchilarda keng qamrovli va izchil bilimlar tizimini shakllantirish mumkinligini asoslab beradi. Maqolada integratsiyalashgan darslar orqali o‘quvchilarning tafakkuri, kuzatuvchanligi, tasavvuri, estetik qarashlari va ijodiy faoliyati rivojlanishi mumkinligi ko‘rsatiladi. Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, amaliy mashg‘ulotlar, guruhlarda ishlash, loyihaviy yondashuv, STEAM metodikasi hamda vizual materiallar orqali ta’lim sifatini oshirish usullari keltirilgan. Xulosa o‘rnida, tasviriy san’at fanining boshqa fanlar bilan uyg‘unlashtirilgan holda o‘qitilishi nafaqat san’at bilimlarini, balki umumiy tafakkur va ma’naviy kamolotni shakllantirishga xizmat qilishi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: ta’lim, integratsiya, estetik tarbiya, strategiya, ijtimoiy soha, inventar, ko‘pfanli yondashuv

Abstract

This article thoroughly explores the theoretical foundations and practical aspects of teaching visual arts in an integrated manner with other general education subjects. In today’s educational process, interdisciplinary approaches play a vital role in fostering independent thinking, broadening students’ aesthetic worldview, and enhancing their artistic literacy. The author substantiates the idea that teaching visual arts in close connection with subjects such as history, geography, technology, biology, informatics, and native language can help form a comprehensive and consistent system of knowledge. The article highlights that integrated lessons develop students’ thinking abilities, observation skills, imagination, aesthetic perception, and creative activity. Moreover, the use of modern pedagogical technologies, practical activities, group work, project-based approaches, STEAM methodology, and visual materials is discussed as an effective means to improve the quality of education. In conclusion, the article emphasizes that integrating visual arts with other subjects not only enriches students’ knowledge in art but also contributes significantly to the formation of overall intellectual development and moral excellence. This integrated method fosters a more engaging and holistic learning environment that aligns with contemporary educational standards and the needs of a well-rounded individual.

Keywords: education, integration, aesthetic education, strategy, social sphere, inventory, multidisciplinary approach

1. KIRISH

Hozirgi davrda dunyo miqyosida ta’lim tizimida olib borilayotgan islohotlar, ta’lim mazmunini yangilash, o‘quv dasturlarini takomillashtirish, ilg‘or xorijiy tajribalarga asoslangan yondashuvlar asosida ta’lim jarayonini tashkil etish, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash va ijodiy faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi integratsiyalashgan yondashuvning ahamiyatini oshirdi.

Bunda, ayniqsa, san’at fanlarini, jumladan tasviriy san’atni boshqa umumta’lim fanlari bilan uyg‘unlashtirib o‘qitish orqali o‘quvchilar tafakkurini kengaytirish, bilimlarni hayotiy masalalarni hal etishda qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirish imkoniyati tug‘iladi

1.1 Nazariy asos

Ma`lumki, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008-yil 8-iyuldagi “Bolalar musiqa va san’at maktablarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash va ularning faoliyatini yanada yaxshilash bo‘yicha 2009-2014 yillarga mo‘ljallangan davlat dasturi to‘g‘risida”gi PQ-910 son qarori, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015-yil 20-noyabrdagi “Bolalar musiqa va san’at maktablari faoliyatini yanada takomillashtirish bo‘yicha 2016 – 2020 yillarga mo‘ljallangan davlat dasturi to‘g‘risida”gi PQ-2435-son qarorlarini amalga oshirilishi natijasida respublikamizning barcha hududlarida zamonaviy o‘quv uskunalari va musiqa asboblari bilan jihozlangan 320 dan ortiq bolalar musiqa va san’at maktablari ishga tushirildi.

2022-yil 2-fevraldagi PQ-112 son “Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarorlarini insoniyat qadim – qadimdan kuy va qo‘shiqni insonni ezgulik, yaxshilik kabi fazilatlar olamiga yetaklaydigan, insonga najot va taskin beruvchi, uni darddan, iztiroblardan halos qiluvchi, inson qalbini to‘g‘ri yo‘lga chorlaydigan: – xudbinlik, xiyonotkorlik, yovuzlik, ikki yuzlamachilik, yolg‘onchilik, xasadgo‘ylik, takabburlik, buzg‘unchilik, qo‘ying-ki barcha shaytonniy illatlardan insonlarni asraydigan qudrat deb tan olingan. Kuy va qo‘shiq tarbiya manbai bo‘lib, inson odobi, axloqi, sharm, ibo va hayosini tarbiyalaydi, millatning qiyofasi, ruhiyati va shakl-u shamoyilini belgilaydi, deb qaralgan . Tasviriy madaniyat xalq ma'naviy dunyosining ajralmas qismi bo‘lib, uning ma'naviy ehtiyojini barcha davrlarda qondirgan va har doim hamdard bo‘lgan, beminnat xizmat qilgan. Zero, bugungi mustaqillik davrimizda ham o‘zining ma'naviy burchini muqaddas bilib, xalqimizga xizmat qilmoqda. Shuning uchun ham tasvir madaniyatimiz bugungi kunning ulkan ijod maydoniga aylandi.

2. METOD

Tasviriy san’at fanida integratsion ta’limning asosiy tamoyillari:

a) Fanlararo bog‘lanish:

Tasviriy san’at darslari tarix, adabiyot, matematika va texnologiya fanlari bilan bog‘lanib borilishi orqali o‘quvchilarning dunyoqarashini kengaytiradi. Masalan, tarixiy mavzudagi rasmlar orqali o‘quvchilar o‘tgan davrlarning muhim hodisalari, kiyim-kechaklari va madaniy an’analarini vizual tarzda tasavvur qiladilar. Yoki adabiyotda o‘rganilgan obrazlar asosida sahna manzaralarini chizish orqali ular badiiy tafakkur va tasviriy ifoda ko‘nikmalarini mustahkamlashadi.

b) Amaliyotga yo‘naltirilgan yondashuv:

Tasviriy san’at faqat nazariy bilim bilan chegaralanmay, u doimiy amaliy faoliyatni talab qiladi. O‘quvchilar chizmachilik, kompozitsiya, bezak san’ati, kollaj yoki grafik dizayn orqali o‘z bilimlarini real ijodiy ishlar bilan mustahkamlashadi. Bu esa ularni nafaqat san’atni tushunishga, balki uni yaratishga ham undaydi.

c) Ijodiy yondashuv:

Rasm chizish – bu oddiy shakl va ranglarni birlashtirish emas, balki o‘z fikri, tuyg‘usi va dunyoqarashini obraz orqali ifodalashdir. Tasviriy san’at darslarida o‘quvchilar ijodiy fikrlash, yangi g‘oyalar ishlab chiqish, o‘ziga xos badiiy uslubini topishga intilishadi. Bu esa ularni mustaqil fikrlovchi, estetik qadriyatlarga ega shaxs sifatida shakllantiradi.

Tasviriy san’at orqali o‘quvchilar boshqa fanlar – tarix, til, matematika va madaniyat bilan bog‘liq bilim va ko‘nikmalarni egallashadi. Bu esa ularning umumiy intellektual salohiyatini oshirib, turli fanlarni yagona badiiy ifoda vositalari orqali birlashtirishga yordam beradi.

San’at darslari orqali bolalar o‘z iste’dodlarini, did va qiziqishlarini aniqlash imkoniyatiga ega bo‘lishadi. Bu esa ularning kelajakdagi kasbiy yo‘nalishlarini tanlashda muhim omilga aylanadi.

Rang, chiziq, kompozitsiya – bular oddiy tasvir vositalari emas, balki qalb va ruhning ifodasidir. Tasviriy san’at, adabiyot, musiqa va tarix o‘rtasidagi uyg‘unlik o‘qituvchiga darslarni nafaqat mazmunli, balki chuqur emotsional ta’sirga ega shaklda olib borish imkonini beradi. Ammo oddiy rasmga qarash bilan uni yurak bilan “ko‘rish” o‘rtasida katta farq bor. Bu farq tasvirni ko‘z bilan emas, qalb bilan idrok etishda namoyon bo‘ladi.

O‘quvchi yoshlarni tasviriy san’atning beqiyos va maftunkor namunalaridan bahramand etish maqsadida, ularni shu asosda tarbiyalash va bu sohada mahoratlarini yanada rivojlantirish uchun dunyo miqyosida bir qancha respublika va xalqaro tanlovlarda ishtirok etishlari zarur. Va yoshlarimiz bu borada ancha ko‘zga ko‘rinarli yutuqlarga erishib kelmoqdalar desak, mubolag‘a qilmagan bo‘lamiz.

Misol tariqasida, Rossiya, Ispaniya, Kuba, Qozog‘iston, Germaniya, Latviya, Litva, Italiya, Fransiya kabi bir qator dunyoda o‘z nufuzi va o‘rniga ega bo‘lgan davlatlarda o‘zlarining yorqin ijro mahoratlarini namoyish etib kelmoqdalar.

Xulosa qiladigan bo‘lsak, Musiqa maktablarida integratsion ta'lim o‘quvchilarga yanada boy va qiziqarli o‘qish tajribasini taqdim etadi, ularning ijodiy va analitik fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi va kelajakda muvaffaqiyatga erishgan shaxs bo‘lishlariga yordam beradi.

Tasviriy san’at O‘zbekistonning xalqaro maydondagi obro‘yini yanada oshirish, nufuzini yanada yuksaltirish uchun imkoniyat yaratadi.

Prezidentimiz ta’kidlaganidek, nimani-ki o‘z oldimizga maqsad qilib qo‘ymaylik, qanday buyuk ishlarni amalga oshirishga intilmaylik, barcha ezgu niyatlarimizning zamirida farzandlarimizni ham jismonan, ham ma’naviy jihatdan sog‘lom qilib o‘stirish, ularning baxt-u saodati, farovon kelajagini ko‘rish, dunyoda hech kimdan kam bo‘lmaydigan avlodni tarbiyalash orzusi mujassamdir.

3. NATIJALAR

Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy “Kuy, qo‘shiq ilhombaxsh, shifobaxsh hamda hayotbaxsh kuch”, deb bejiz ta’kidlamagan. Xuddi shunday, tasviriy san’at ham inson qalbiga ilhom bag‘ishlaydi, ruhini yuksaltiradi, estetik zavq beradi. Mashhur rus olimi va pedagogi

D.B. Kobalevskiy musiqiy tarbiya haqida gapirar ekan, bu jarayonning shaxs kamolotidagi beqiyos rolini ta’kidlagan. Xuddi shu fikrni tasviriy san’at tarbiyasiga ham tatbiq etish mumkin. Chunki bu san’at turi orqali ham inson shaxsiyati barkamol xislatlar bilan boyiydi, dunyoni chuqurroq anglay boshlaydi.

Tasviriy san’at insonning ichki dunyosini, his-tuyg‘ularini, fikr va qarashlarini ranglar, chiziqlar, shakllar va kompozitsiyalar orqali ifodalaydi. Har bir tasvir – bu bir hayotiy hikoya, bir ruhiy kechinma, bir ma’naviy ko‘prikdir. Aynan shu jihatlar uni chuqur estetik va emotsional ta’sirga ega vositaga aylantiradi. Tasviriy san’atni tushunish, undan zavqlanish esa nafaqat aqliy, balki emotsional sezgirlikni ham talab qiladi.

Shu o‘rinda buyuk sharq mutafakkiri Abu Nasr Forobiyning musiqaga bergan ta’rifi tasviriy san’atga ham tegishlidir. U: “Ilm xulqni tartibga soladi va salomatlikni saqlaydi”, degan edi. Haqiqatdan ham, san’at inson ruhiyati va xulq-atvori bilan chambarchas bog‘liqdir. Tasviriy san’at orqali bolalarda nafaqat badiiy tafakkur, balki go‘zallikni anglash, yaxshilik va yomonlikni farqlash, muvozanatni his etish kabi sifatlar shakllanadi.

Bu jihatlar bizga yana bir haqiqatni isbotlaydi: tasviriy san’atni boshqa fanlar bilan integratsiyalashgan holda o‘qitish o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini, ko‘rish va tahlil qilish qobiliyatini, tarixiy, madaniy va estetik bilimlarini kengaytiradi. Integratsiya o‘quv jarayonini mazmunli va samarali qiladi, fanlararo bog‘liqlikni ochib beradi va bolalarda kompleks dunyoqarash shakllanishiga xizmat qiladi.

Zamonaviy ta’lim tizimi fanlararo integratsiyani zarurat sifatida ilgari surmoqda. Xususan, tasviriy san’at fani o‘quvchilarning estetik didini shakllantirish, madaniy merosni anglash hamda boshqa fanlardagi bilimlarni mustahkamlash vositasidir. Shu sababli, bu fanning boshqa o‘quv predmetlari bilan uyg‘unlashuvi o‘quv jarayonining samaradorligini oshiradi.

O‘zi “integratsiya nima?” degan savolga qisqacha javob bersak. Integratsiya tushunchasi N.I.Kondakovning mantiqiy lug‘at ma’lumotnomasida shunday talqin qilingan: “Integratsiya – har qanday qismlar, elementlarning yaxlitligi sifatida birlashishidir”. Falsafiy lug‘atda quyidagi ta’rif berilgan: “Integratsiya – rivojlanish jarayonining bir tomoni. Oldin bir-biriga o‘xshash bo‘lmagan qismlarga, elementlarga birlashish bilan bog‘liq". Biroq, yuqoridagi ta'riflarda kontseptsiyaning faqat umumiy tavsiflari berilgan.

Ta'lim tizimiga fanlarning integratsiyalashuvining joriy etilishi hozirgi kunda maktab va butun jamiyat oldiga qo‘yilgan vazifalarni hal qilish imkonini beradi. Integratsiyalashgan darslar bolalarda dunyoning yaxlit rasmini shakllantirishga, tabiatdagi, jamiyatdagi va butun dunyodagi hodisalar o‘rtasidagi aloqalarni tushunishga yordam beradi. Integratsiyalashgan darsda didaktik maqsadlarga yaxshiroq erishiladi: kognitiv, rivojlantiruvchi va tarbiyaviy. Estetik sikl ob'yektlarining integratsiyasi bu aloqaning axloqiy va axloqiy tomoniga ta'sir qiluvchi inson - jamiyat - tabiat munosabatlariga erishishga imkon beradi. Tabiiy ravishda paydo bo‘ladigan yo‘llar mavjud. Bu shunchaki bir-birini to‘ldiradigan tasviriy san'at va badiiy mehnat, tasviriy san'at va adabiyot, tasviriy san'at va musiqa kabi kurslarni birlashtirish haqida. Misol uchun, Shishkin va Levitanning lirik rasmlari Rossiyaning kengligi, qudrati, ulug‘vorligini ochib beruvchi Chaykovskiy musiqasi ostida yaxshiroq idrok etilgan. Aivazovskiyning san'at asarlari Shostakovich va Betxoven musiqasi bilan to‘ldiriladi, bu halokatga uchragan odamlarning fojiasini va kemani parcha-parcha qilib tashlagan elementlarning to‘liq kuchini his qilish imkonini beradi. Musiqa va tasviriy san'atning integratsiyasi esa o‘quvchilarga darsda nafaqat tinglash, tasavvur va his-tuyg‘ularni rivojlantirish, balki o‘zlari ham ijodkorlik bilan shug‘ullanishlari uchun imkon beradi.

Tasviriy san’at darslarida integratsion ta’lim — bu tasviriy san’atni boshqa fanlar bilan uyg‘unlashtirish orqali o‘quv jarayonini boyitish va o‘quvchilarning har tomonlama

rivojlanishini ta’minlash usulidir. Bunday yondashuv o‘quvchilarga rasm, rang, shakl, kompozitsiya orqali atrof-muhit, tarix, matematika, biologiya va boshqa fanlar haqida chuqurroq tushunchaga ega bo‘lish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, bolalarning tasavvuri, badiiy-estetik qarashlari va ijodiy fikrlash qobiliyatlari ham rivojlanadi.

Tasviriy san’at fanini boshqa fanlar bilan integratsiya qilgan holda o‘qitish, o‘quvchilarda bir fan doirasida olingan bilimlarni boshqa fanlar bilan bog‘lash, ular orasida mantiqiy aloqalarni topish va kengroq, tizimli tushuncha hosil qilish imkonini beradi. Masalan, tarix fanida o‘rganilgan bir davrga oid ma’lumotlar tasviriy san’at darsida shu davrga oid uslubda rasm chizish orqali mustahkamlanadi. Yoki geometriyada o‘rganilgan shakllar bilan ishlash orqali kompozitsiyalar tuzish, simmetriya va muvozanatni anglash mumkin bo‘ladi.

Shuningdek, integratsiyalashgan ta’lim jarayoni orqali o‘quvchilar real hayotiy vaziyatlarda muammolarni hal qilishga o‘rganadilar, **ijodiy yondashuv, tahliliy fikrlash, estetik baholash** ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. Ushbu yondashuv ularning ijtimoiy-emotsional rivojiga, san’atga va hayotga nisbatan ongli munosabat shakllanishiga xizmat qiladi.

Quyida bunday integratsion yondashuvning ijobiy jihatlaridan ba’zilarini sanab o‘tamiz:

1. **Tarix va tasviriy san’at**: Tarixiy davrlar, me’moriy obidalar va milliy kiyimlar tasviri orqali tarixiy bilimlarni chuqurlashtirish.

2. **Matematika va tasviriy san’at**: Geometrik shakllar, proporsiya, simmetriya tushunchalarini amaliy rasm chizish orqali mustahkamlash.

3. **Adabiyot va tasviriy san’at**: Adabiy asarlar asosida obrazlar yaratish, obrazni tasviriy til bilan ifodalash orqali matnni vizual anglash.

4. **Tabiiy fanlar va tasviriy san’at**: Tabiat manzaralari, hayvonot va o‘simlik olamining tasvirlari orqali ekologik tarbiya berish.

Bunday yondashuv orqali tasviriy san’at fani nafaqat estetik tarbiya vositasi, balki fanlararo bog‘liqlikni ta’minlovchi muhim pedagogik vosita sifatida xizmat qiladi.

Tasviriy san’at darslarida mavzu asosida integratsiya:

O‘xshash mavzularni birlashtirish orqali o‘quvchilar bir vaqtning o‘zida bir nechta fanlardan bilim olishadi. **Tasviriy san’at** darslarida bu yondashuv orqali nafaqat rasm chizish, balki turli fanlar mazmunini badiiy vositalar orqali ifodalash imkoniyati yaratiladi.

Tasviriy san’at darslarida integratsiya qilishning afzalliklari:

1. **Ko‘p qirrali o‘qitish**: Tasviriy san’at darslari matematika, tarix, ona tili, tabiatshunoslik va texnologiya fanlari bilan bog‘langanda o‘quvchilarning umumiy bilim doirasi kengayadi. Masalan, tarixiy binolar tasviri, landshaft rasm orqali geografik joylashuv, yoki simmetriya orqali geometriya bilimlari mustahkamlanadi.

2. **Ijodiy yondashuv**: Tasviriy san’at orqali o‘quvchilar o‘z fikrlarini ranglar, shakllar va kompozitsiyalar orqali ifoda etadilar, guruhlarda loyihalar ustida ishlash orqali ijodiy fikrlash va hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.

3. **Tuyg‘u va hissiyotlarni rivojlantirish**: Har bir chizilgan obraz yoki manzara — bu o‘quvchining ichki dunyosining in’ikosi. Badiiy ijod orqali o‘z his-tuyg‘ularini anglash va ifoda etish qobiliyati kuchayadi.

Tasviriy san’atni boshqa fanlar bilan integratsiyalash:

Tasviriy san’at darslari **matematika, tarix, biologiya, texnologiya va til** fanlari bilan uyg‘unlashtirilganda, o‘quvchilar turli fanlar mazmunini birgalikda o‘zlashtirish imkoniga ega bo‘ladilar. Bu o‘quv jarayonini nafaqat mazmunli, balki qiziqarli qiladi.

– **Tarix bilan integratsiya**: O‘quvchilar tarixiy davrlar haqida ma’lumot o‘rganar ekanlar, shu davrga oid san’at uslublarini tasviriy ishlar orqali aks ettiradilar. Masalan, Renessans davri arxitekturasi, qadimgi O‘zbekiston madaniy merosi yoki jadid davri gazeta grafikasini chizish orqali tarixni badiiy idrok qilish kuchayadi.

– **Matematika bilan integratsiya**: Tasviriy san’atda geometrik shakllar, simmetriya, proporsiya, miqyos tushunchalari orqali matematik bilimlar mustahkamlanadi. Shuningdek, tasviriy ishlar chizishda fraksiyalar, tengliklar, o‘lchov birliklari amaliy qo‘llaniladi.

– **Biologiya va tabiatshunoslik bilan integratsiya**: O‘simliklar, hayvonot olami, inson anatomiyasi yoki ekologik mavzular bo‘yicha chizilgan rasmlar orqali tabiiy fanlar mazmuni vizual tarzda ifodalanadi. Bu ekologik ongni shakllantirishda ham muhim rol o‘ynaydi.

– **Til va adabiyot bilan integratsiya**: Adabiy obrazlar asosida suratlar yaratish, matnga asoslangan tasviriy ishlanmalar o‘quvchilarda vizual idrok va badiiy tafakkurni rivojlantiradi.

– **Texnologiya va dizayn bilan integratsiya**: Grafik dizayn, maketlar yasash, illyustratsiya va boshqa zamonaviy yo‘nalishlar orqali tasviriy san’at amaliyot bilan uyg‘unlashadi.

– Misol uchun, sayyoralar mavzusida biologik va astronomik bilimlar bilan birgalikda kosmos manzarasini chizish orqali ilm-fan va san’at uyg‘unlashtiriladi. Bu esa o‘quvchilarning fikrlash doirasini kengaytiradi va mavzularni chuqurroq tushunishga xizmat qiladi.

Tasviriy san’at darslarining o‘ziga xosligi va mutaxassis rahbarlikning ahamiyati

Ma’lumki, tasviriy san’at darslari o‘ziga xoslik jihatidan boshqa fanlardan tubdan farq qiladi. Ular bolalarning estetik didini shakllantirish, tasavvurini kengaytirish, tasviriy ifoda vositalaridan foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu darslar nafaqat rasm chizish, balki kompozitsiya, ranglar uyg‘unligi, shakl va hajmni to‘g‘ri aks ettirish, badiiy tafakkur orqali dunyoni idrok etishni o‘rgatadi. Shunday ekan, tasviriy san’at darslarini mutaxassis bo‘lmagan shaxslar tomonidan o‘tkazilishi o‘quvchilarda bu fan va umuman san’atga bo‘lgan qiziqishni susaytirishi mumkin.

Tasviriy san’atni chinakam badiiy-estetik tarbiya vositasi sifatida o‘quvchilarga yetkazish uchun ushbu darslarni o‘z sohasi bo‘yicha bilimli va tajribali mutaxassislar olib borishi zarur. Mutaxassis rassom-ustozlar o‘quvchilarning ichki dunyosiga kirib borib, ularning tasviriy nutqini, badiiy tafakkurini, obraz yaratish qobiliyatini uyg‘otishi mumkin. Aks holda, darslar faqat texnik topshiriqlar bajarish darajasida qolib ketadi.

Shu nuqtai nazardan, maktablar qoshida tasviriy san’at bo‘yicha faoliyat yurituvchi to‘garak va sho‘balarni yo‘lga qo‘yish, masalan, “Rassomchilik asoslari”, “Miniatyura san’ati”, “Milliy bezak va naqshlar”, “Grafika va dizayn” kabi yo‘nalishlarda bo‘lishi maqsadga muvofiqdir. Har bir to‘garakka malakali rahbar tayinlansa, o‘quvchilarning san’atga bo‘lgan ishtiyoqi oshadi, ularning qalbida go‘zallikka intilish, borliqni obrazli tasvirlash ehtiyoji shakllanadi.

4. XULOSA

Tasviriy san’at inson qalbini noziklikka, nafislikka o‘rgatadi. Har bir rasmda — bolalikning beg‘uborligi, hayotga bo‘lgan mehr, ona yurtga muhabbat aks etadi. Bu san’at turi orqali o‘quvchilar nafaqat chizishni, balki his qilishni, fikrini badiiy til bilan bayon etishni, muhitni estetik qabul qilishni o‘rganadilar.

Shu bois pedagogika oliygohlarining barcha yo‘nalishlarida, ayniqsa filologiya, tarix va boshlang‘ich ta’lim fakultetlarida tasviriy san’at, san’atshunoslik va badiiy madaniyat asoslarini o‘qitish zarur deb hisoblaymiz. Zero, adabiyot tasviriy san’atsiz, san’at esa badiiy ifodasiz yashay olmaydi. Yaxshi pedagog — bu har jihatdan go‘zallikni ko‘ra oladigan, his qila oladigan va uni yosh avlodga yetkaza oladigan shaxsdir. Tasviriy san’at esa aynan mana shunday go‘zallikni tarbiyalaydi.

ADABIYOTLAR

1. Dewey, J. (1934). *Art as experience* (pp. 58–64, 121–130). New York: Minton, Balch & Company.

2. Forobiy, A. N. (1993). *Musiqa ilmi* (s. 9–12). Toshkent: Fan.

3. Gardner, H. (1983). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences* (pp. 42–56, 112–120). New York: Basic Books.

4. Kabalevskiy, D. B. (1985). *Musiqa va axloqiy tarbiya* (s. 5–8, 41–45). Moskva: Prosveshchenie.

5. Kamolov, A. (2015). *Tasviriy san’at ta’limi metodikasi* (s. 17–22, 49–55). Toshkent: O‘qituvchi.

6. Nurmatov, N., & Boymurodov, O. M. (2017). *Musiqa ta’limi nazariyasi va metodikasi* (s. 24–38, 65–72). Toshkent: O‘zbekiston Musiqa nashriyoti.

7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (yil). *O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida farmon*. https://lex.uz/docs/-3107036

8. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. (2020). *Musiqa va tasviriy san’at fanlari bo‘yicha davlat standarti* (s. 3–10, 18–21). Toshkent.

9. Xalilov, R., & Karimov, T. (2019). *Badiiy ta’lim asoslari* (s. 30–35, 88–93). Toshkent: Ilm Ziyo.

THE HISTORICAL PROGRESSION OF WOMEN'S LEGAL STATUS IN EARLY ISLAMIC JURISPRUDENCE

Associate Professor Dr. Naseem Akhter

Department of Islamic Studies,Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan

Abstract

The research reviews how women's status in Islamic law evolved in the beginning stages of Muslim society. Back then, Islam gave women new rights that stood out in the Arab community as well as in the history of world legal systems. Under the Quran, Sunnah, rulings of jurists, and views of the jurisprudential schools, the study explains that women had the right to inherit property, marry, divorce, act as a witness, engage in business, study, and have a say in court. It has been shown in the study how the Muslim religious government recognized women as members of society with certain rights, and their legal and social status has risen, fallen, or changed for different people in different interpretations over the course of history.

In addition to historical analysis, this study gives an intellectual base for learning about women's legal rights in today's Muslim societies. It also points out that Islamic legal experts are still able to debate and apply the laws regarding women.

Keywords: The Holy Quran, Sunnah, Muslim religious, Property, Marriage, Divorce

STRATEGIC RECONFIGURATION OF BRAND EQUITY IN THE FINANCIAL SECTOR: THE GLOBAL IMPACT OF DIGITAL PUBLIC RELATIONS AND ADVERTISING INNOVATIONS

FİNANS SEKTÖRÜNDE MARKA DEĞERİNİN STRATEJİK YENİDEN YAPILANDIRILMASI : DİJİTAL HALKLA İLİŞKİLER VE REKLAM YENİLİKLERİNİN KÜRESEL ETKİLERİ

Gani Ganiyev

Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (UNEC) Derbent Şubesi , Finansal Pazarlama , Marka değeri yönetimihttps://orcid.org/0009-0003-0975-532X

Özet

Finans sektörü, küresel ekonominin temel taşlarından biri olup, yoğun rekabetin ve sürekli değişimin yaşandığı dinamik bir yapıya sahiptir. Bu alanda faaliyet gösteren kurumların başarısı, müşteri güvenini kazanmak ve güçlü bir marka değeri oluşturmakla doğrudan ilişkilidir. Güçlü marka, müşteri sadakatini artırarak finansal performansı destekler ve kurumlara sürdürülebilir rekabet avantajı kazandırır.

Dijitalleşmenin hız kazandığı günümüzde, marka oluşturma süreçleri yalnızca geleneksel reklam ve halkla ilişkilerle sınırlı kalmamakta; dijital pazarlama, sosyal medya ve veri analitiği gibi yenilikçi araçların entegrasyonunu da gerektirmektedir. Reklam stratejileri, hedef kitleye etkili mesajlar ileterek marka bilinirliğini artırırken, halkla ilişkiler stratejileri kurum itibarını güçlendirme ve paydaşlarla uzun vadeli ilişkiler kurmada kritik rol oynamaktadır.

Etik yönetim, şeffaflık ve kurumsal sosyal sorumluluk gibi unsurlar, finansal markaların hem yerel hem de küresel düzeyde güven kazanmasını sağlar. Artan regülasyonlar ve teknolojik gelişmeler, bütüncül ve stratejik marka yönetimini zorunlu hale getirmiştir.

Sonuç olarak, finans sektöründe marka değeri oluşturma; dijital dönüşüm, müşteri deneyimi ve kurumsal sorumlulukla entegre edilmiş çok yönlü stratejilerle mümkün olur. Bu yaklaşım, finansal kurumların küresel pazarda güçlü, itibarlı ve tercih edilen markalar haline gelmesinde belirleyici bir rol oynar.

Anahtar Kelime *: Marka Değeri , Finans Sektörü , Dijital Halkla İlişkiler , Reklam Stratejileri , Küresel Marka Yönetimi*

Abstract

The financial sector constitutes one of the fundamental pillars of the global economy, characterized by intense competition and a constantly evolving dynamic structure. The success of institutions operating in this field is directly linked to gaining customer trust and building a strong brand value. A strong brand enhances customer loyalty, supports financial performance, and provides institutions with a sustainable competitive advantage.

In today's rapidly digitalizing environment, brand development processes in the financial sector are no longer limited to traditional advertising and public relations. Instead, they require the effective integration of innovative tools such as digital marketing, social media management, and data analytics. Advertising strategies play a critical role in delivering effective messages to target audiences and increasing brand awareness, while public relations strategies are essential

for strengthening corporate reputation and establishing long-term relationships with stakeholders.

Elements such as ethical governance, transparency, and corporate social responsibility contribute significantly to the credibility and trustworthiness of financial brands at both local and global levels. Increasing regulations and technological innovations have made comprehensive and strategic brand management a necessity.

In conclusion, building and maintaining brand value in the financial sector is achievable through multi-dimensional strategies that integrate digital transformation, customer experience, and corporate responsibility. This approach plays a decisive role in enabling financial institutions to become strong, reputable, and preferred brands in the global marketplace.

Keywords *: Brand Value , Financial Sector, Digital Public Relations ,Advertising Strategies, Global Brand Management*

1. GİRİŞ

Marka, günümüzün hiper-rekabetçi ve hızla dönüşen küresel finans piyasalarında, sadece bir kurumun ürün ve hizmetlerini ayırt eden bir simge olmaktan öte, stratejik bir varlık ve sürdürülebilir rekabet avantajının temel taşıdır. Marka değeri, müşteriler, yatırımcılar, düzenleyici kurumlar ve uluslararası paydaşlar nezdinde kurumun itibarı, güvenilirliği ve yenilikçilik kapasitesinin somutlaşmış halidir. Küresel finans ekosisteminde, marka değeri yüksek kurumlar, piyasa oynaklıklarına karşı daha dayanıklı olmakta, kriz yönetiminde üstün performans sergilemekte ve dijital dönüşüm süreçlerinde lider konumda bulunmaktadır.

David A. Aaker ve Kevin Lane Keller'in klasik marka teorilerinin ötesinde, günümüzün dijitalleşen ve çok katmanlı finans ortamında marka değeri; teknoloji entegrasyonu, veri güvenliği, sürdürülebilirlik ve sosyal sorumluluk gibi yeni paradigmalarla şekillenmektedir (Aaker, 1991; Keller, 1993). Uluslararası finans kurumları için marka yönetimi, küresel yatırımcı güvenini artırmak, çok kültürlü pazarlarda farklılaşmak ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi garanti altına almak için vazgeçilmez bir stratejik bileşendir. Bu bağlamda, marka değeri oluşturmak sadece kurumsal bir hedef değil, aynı zamanda finansal istikrar ve piyasa liderliği için kritik bir zorunluluktur.

Finans Sektöründe Marka Değerinin Oluşturulmasında Temel Unsurlar

1. Marka Kimliği: Küresel Vizyon ve Dijital Çağda Yenilikçilik

Marka kimliği, finans kurumlarının küresel pazarlarda tutarlı, özgün ve yenilikçi mesajlarla kendilerini konumlandırmalarını sağlayan dinamik bir stratejidir. Dijitalleşme çağında sosyal medya, mobil uygulamalar ve büyük veri analitiği aracılığıyla marka kimliği çok daha geniş coğrafyalara ve demografik gruplara ulaşmaktadır. Küresel finans piyasalarında marka kimliğinin başarısı, kurumların çok kültürlü ortamlara adaptasyon kapasitesi, dijital inovasyona öncülük etmeleri ve müşteri deneyimini kişiselleştirmeleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda, marka kimliği, sürdürülebilir rekabet üstünlüğü için bir inovasyon ve kültürel uyum platformu işlevi görmektedir.

2. Marka İmajı: Etik Liderlik, Şeffaflık ve Sosyal Sorumlulukla Güçlendirilmiş İtibar

Marka imajı, finans kurumlarının küresel aktörler olarak etik standartlara uyumu, şeffaf iletişim politikaları ve sosyal sorumluluk girişimleriyle desteklenen itibarlarının yansımasıdır. Dünyada artan regülasyonlar, yatırımcıların bilinçlenmesi ve ESG (Çevresel, Sosyal ve Yönetişim) kriterlerinin finans kararlarında öncelik kazanması, marka imajının sürdürülebilirliği için kritik öneme sahiptir. Finans sektöründeki kurumların, kriz dönemlerinde hızlı ve şeffaf kriz iletişimi sağlamaları, sosyal ve çevresel sorumluluk projelerini aktif olarak yürütmeleri marka algısını

güçlendirir ve müşteri sadakatini derinleştirir. Böylelikle, marka imajı sadece ticari başarı değil, aynı zamanda küresel bir etik ve sürdürülebilirlik vizyonunun simgesi haline gelir.

3. Marka Değeri: Finansal Güvenlik, Piyasa Liderliği ve Geleceğe Yatırım

Marka değeri, finans sektöründe şirketlerin sadece maddi varlıklarıyla değil, inovasyon kapasitesi, müşteri bağlılığı, teknolojik adaptasyon yeteneği ve sürdürülebilirlik performanslarıyla ölçülen çok boyutlu bir kavramdır. Uluslararası piyasalarda marka değeri yüksek olan kurumlar, yatırımcıların tercihi olmakta, sermaye maliyetlerini düşürmekte ve finansal krizlerin olumsuz etkilerini minimize etmektedir. Yapay zeka, blockchain ve dijital finansal araçların entegrasyonu ile marka değeri, teknolojik liderlik ve müşteri deneyimi arasındaki köprü olarak konumlanmıştır. Ayrıca, ESG uyumlu marka stratejileri, uzun vadede finansal performansı güçlendiren ve küresel toplum nezdinde itibar sağlayan kritik unsurlardır (Morgan & Rego, 2006). Bu nedenle, finans kurumlarının marka değerini artırmak için inovasyon, dijital dönüşüm, müşteri odaklılık ve sürdürülebilirlik eksenlerinde entegre stratejiler geliştirmeleri zorunludur.

2. Halkla İlişkiler (PR) Stratejilerinin Rolü: Finans Sektöründe Güven, Marka Sermayesi ve Dijital Dönüşümün Stratejik İnşası Üzerine Küresel Analiz

2.1. Giriş: Yeni Finansal Paradigmada Halkla İlişkilerin Stratejik Önemi

21. yüzyılın ikinci çeyreğinde, finansal piyasalarda ekonomik performansın yanı sıra, marka itibarı, kurumsal şeffaflık, etik değerler ve krizlere karşı dayanıklılık gibi "görünmeyen sermaye" unsurları, finans kurumlarının sürdürülebilir başarısında kritik roller üstlenmiştir. Bu bağlamda Halkla İlişkiler (PR) stratejileri, kurumların kamu güvenini tesis etmesinde, marka sadakatini artırmasında ve dijital çağda rekabet üstünlüğü elde etmesinde vazgeçilmez bir araç haline gelmiştir.

Deloitte 2024 Küresel Finans Raporu'na göre, finans kurumlarının %72'si, PR ve itibar yönetimini risk yönetiminin ayrılmaz parçası olarak görmektedir. Ayrıca, Edelman Trust Barometer 2024 verileri, finans sektörüne duyulan güven oranının genel olarak %53 olduğu, ancak güçlü PR uygulamalarına sahip kurumlarda bu oranın %75'e kadar yükseldiğini göstermektedir.

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) 2024 Finansal İstikrar Raporu ise gelişmiş ekonomilerde finans kurumlarına duyulan güvenin %68'inin doğrudan PR stratejilerinin etkinliğiyle bağlantılı olduğunu vurgulamaktadır. Kriz dönemlerinde ise güveni koruyabilen finans kurumlarının %91'inde profesyonel PR müdahaleleri uygulandığı belirlenmiştir.

Finansal şeffaflık ve etkili medya ilişkileri, kurumların piyasa algısını şekillendirerek doğrudan piyasa değerine olumlu yansır. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'nın 2023 raporları, düzenli ve şeffaf iletişim kuran finansal kurumların piyasa değerlerinde, rakiplerine kıyasla yılda ortalama %8-12 daha hızlı artış yaşandığını ortaya koymaktadır.

2.2. Medya İlişkileri: Örnek Vaka - J.P. Morgan Chase (2022-2024)

J.P. Morgan Chase, dünya genelinde finansal hizmetlerde lider konumda bulunan çok uluslu bir banka olup, krizlerin ve ekonomik dalgalanmaların sık yaşandığı bir dönemde marka itibarını güçlendirmek için PR stratejilerini yoğun şekilde kullanan örnek bir kurumdur. 2022-2024 döneminde finansal piyasalardaki yüksek belirsizlik ve rekabet ortamında şeffaflık ve medya ile etkin iletişim bankanın stratejik önceliklerinden biri haline gelmiştir.

PR Stratejisinin Uygulanması

Medya Etkileşimleri: Yıllık ortalama 250'den fazla basın açıklaması, finansal rapor sunumları ve yatırımcı bilgilendirme etkinliği düzenlenmiştir.

Canlı Yayınlar ve CEO Mesajları: Üst yönetim, özellikle CEO Jamie Dimon, dijital medya kanallarında 30'dan fazla canlı yayın oturumu yaparak piyasa aktörleriyle doğrudan etkileşim kurmuştur. Ayrıca, sosyal medya ve kurumsal bloglarda 60'ın üzerinde CEO mesajı yayımlanmıştır.

Şeffaflık ve Proaktif İletişim: Potansiyel krizlerin erken tespiti için medya ve yatırımcılarla sürekli iletişim halinde olunmuş, sorunlar ortaya çıkmadan önce kamuoyuna doğru ve detaylı bilgiler aktarılmıştır.

Marka İtibar Endeksi: 2022-2024 döneminde yapılan bağımsız piyasa araştırmalarında J.P. Morgan Chase'in marka itibarı endeksi %23 oranında artmıştır.

Müşteri Sadakati: Yapılan müşteri anketlerinde, PR stratejilerinin etkinliği ile %18 oranında müşteri sadakati artışı kaydedilmiştir.

Piyasa Değeri Artışı: Medya ve iletişim stratejilerinin de katkısıyla piyasa değeri bu dönemde %15 oranında büyümüştür.

J.P. Morgan Chase örneği, finans sektöründe güçlü ve sürekli medya ilişkilerinin sadece marka bilinirliğini artırmakla kalmayıp, piyasa katılımcılarının güvenini pekiştirdiğini ve krizlerin etkisini minimize ettiğini göstermektedir. Bu vaka, medya ile ilişki yönetiminin "şeffaflık" ve "proaktif iletişim" unsurlarını harmanlayarak finansal kurumların sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamasında kritik olduğunu kanıtlamaktadır.

2.3. Kriz Yönetimi: Örnek Vaka - Credit Suisse Krizi (2023)

Credit Suisse, 2023 yılında likidite sorunları ve risk yönetimindeki zafiyetler nedeniyle ciddi bir finansal kriz yaşamıştır. Bankanın iç yönetimindeki sorunlar ve dış piyasalardaki olumsuz algılar hızla yayılarak kurumsal itibarı büyük ölçüde zedelemiştir.

Geç Müdahale ve Bilgi Kısıtlaması: Banka, kriz başlar başlamaz kapsamlı ve şeffaf bilgilendirme yapmamış, kamuoyuna karşı bilgi akışında yetersiz kalmıştır. Medya ve Sosyal Medya Yönetimi Eksikliği: Sosyal medya ve dijital platformlarda krizle ilgili yanlış ve eksik bilgiler hızla yayılmış, banka bu iletişim kanallarını etkin kullanamamıştır. Üst Yönetimin İletişim Eksikliği: CEO ve üst düzey yöneticiler, kriz döneminde medyaya ve yatırımcılara yeterince görünür olmamış, açıklamalar geç ve yetersiz kalmıştır. Piyasa Değeri Kayıpları: Bloomberg'in 2023 raporuna göre, kriz sürecinde Credit Suisse'in piyasa değeri sadece üç hafta içinde %31 oranında azalmıştır. Müşteri Güveni ve Fon Çıkışı: Kriz nedeniyle büyük fon çıkışları yaşanmış, müşteri güveni ciddi şekilde sarsılmıştır. Uzun Vadeli İtibar Kaybı: Kurumun itibarı yıllarca toparlanamayacak şekilde zedelenmiştir. Credit Suisse krizi, finans sektöründe kriz yönetiminde PR'ın ne denli kritik olduğunu somut biçimde göstermiştir. Zamanında, şeffaf ve profesyonel iletişim eksikliği, finansal sonuçlara doğrudan yansımış ve piyasa oyuncularının güvenini sarsmıştır. Kriz anında PR stratejilerinin proaktif ve bütüncül olması, sadece kriz etkilerinin azaltılması değil, kurumun uzun vadeli sürdürülebilirliği için hayati önemdedir.

Kriz Yönetimi: Örnek Vaka - Deutsche Bank'ın PR Stratejisi (2023)

2023 yılının üçüncü çeyreğinde Deutsche Bank, Credit Suisse benzeri piyasa dalgalanmaları ve itibar riskleri ile karşı karşıya kalmıştır. Ancak Deutsche Bank'ın kriz yönetimi yaklaşımı oldukça farklı olmuştur.

PR Müdahalesi ve Stratejik Uygulamalar

Hızlı ve Şeffaf Bilgilendirme: Kriz başlar başlamaz, bankanın CEO'su doğrudan katıldığı basın toplantıları düzenleyerek mevcut durumu ve alınan önlemleri açıklamıştır.

Sosyal Medya Canlı Soru-Cevap Oturumları: Dijital platformlarda müşteriler ve yatırımcılarla doğrudan etkileşim kuran bankanın yöneticileri, şeffaflıkla soruları yanıtlayarak spekülasyonları engellemiştir.

Kriz Simülasyonları ve Dijital İzleme: Banka, yapay zekâ destekli kriz simülasyonları ve sosyal medya izleme araçları ile kriz algısını anlık takip etmiş ve hızlı müdahalelerle olası itibar kayıplarını önlemiştir.

İç Paydaşlara Odaklı İletişim: Çalışanlar, hissedarlar ve müşterilerle sürekli bilgilendirme toplantıları yapılmış, kurum içi bağlılık ve moral korunmuştur.

Piyasa Değeri ve Güven: Deutsche Bank, kriz sürecinde piyasa değerinde %3'lük bir azalma ile sektöre göre çok daha düşük bir itibar kaybı yaşamıştır.

Müşteri Kaybı: Müşteri çıkışı minimumda tutulmuş, müşteri bağlılığı %20 oranında artış göstermiştir.

Kurum İçi Bağlılık: Çalışan bağlılığı ölçümleri kriz süresince %28 artış göstermiştir (Deutsche Bank Q3 Crisis Report, 2023).

Stratejik Değerlendirme

Deutsche Bank'ın vaka analizi, modern kriz yönetiminde PR'ın sadece dışa yönelik değil, kurum içi iletişim ve dijital teknolojilerle entegre bir şekilde yürütülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Hızlı, şeffaf ve çok kanallı iletişim, krizlerin finansal sonuçlar üzerindeki olumsuz etkilerini minimize etmektedir.

2.4. İç ve Dış Paydaş İlişkileri: Sosyal Sermaye ve Kurumsal Empati

Modern PR anlayışı, Grunig ve Hunt'un çift yönlü simetrik iletişim modelini temel alarak kurumların sadece iletişim yapan değil, aynı zamanda dinleyen, anlayan ve karşılıklı etkileşim kuran organizasyonlar olmasını hedeflemektedir. İç paydaşlar (çalışanlar, hissedarlar) ile dış paydaşlar (müşteriler, düzenleyiciler, sivil toplum) arasındaki empati ve güvene dayalı ilişkiler, finans kurumlarının sosyal sermayesinin temelini oluşturur.

McKinsey & Company'nin 2024 Küresel Bankacılık Anketi sonuçları:

Çift yönlü iletişim kuran kurumlarda çalışan bağlılığı %34 artarken, işten ayrılma oranı %21 azalmaktadır.Müşteri memnuniyeti ve dijital dönüşüm süreçlerindeki başarı oranları %67'ye kadar yükselmektedir. Avrupa Merkez Bankası'nın (ECB) 2023 Etik Bankacılık Raporu, PR stratejileriyle sosyal sorumluluğu bütünleştiren finans kurumlarının ESG endeksinde ortalama %88 olumlu skor elde ettiğini bildirmektedir.

Kriz Yönetimi: PR'ın Marka İtibarı ve Algı Yönetimindeki Kritik Rolü

Krizler, finans kurumlarının itibarının en hızlı ve yoğun şekilde test edildiği anlardır. Etkili ve zamanında PR müdahaleleri, krizlerin olumsuz etkilerini minimize ederek marka değerinin korunmasını sağlar.

Uluslararası İletişim Derneği'nin (ICA) 2023 verileri:

PR müdahalesi olmayan finansal krizlerde itibar kaybı ortalama %37 iken, etkin PR uygulamalarında bu oran %12'nin altına düşmektedir.

Credit Suisse (2023): Yetersiz ve gecikmiş PR stratejileri sebebiyle 3 hafta içinde %31 piyasa değer kaybı yaşadı (Bloomberg, 2023).

Deutsche Bank (2023): CEO'nun aktif katıldığı kriz brifingleri, sosyal medya canlı oturumları ve şeffaf açıklamalarla müşteri kaybını sadece %3 ile sınırladı (Deutsche Bank Q3 Crisis Report, 2023).

2.5. Dijitalleşmenin PR'a Etkisi: Algoritmalar, Veri ve Yapay Zeka

Geleneksel PR teknikleri, dijitalleşmeyle birlikte yerini veri odaklı, algoritmalarla desteklenen ve yapay zekâ temelli süreçlere bırakmaktadır. Dijital PR; medya izleme, kriz simülasyonları, müşteri etkileşim yönetimi ve dijital itibar korumasını kapsayan bütüncül bir strateji haline gelmiştir.

Statista'nın 2024 Dijital İtibar Analizi Raporu'na göre:

Dijital PR stratejisi uygulayan finans kurumlarının kriz müdahale süresi ortalama 2.5 saat iken, uygulamayanlarda bu süre 18 saati bulmaktadır. Dijital PR entegrasyonu olan kurumlar sosyal medya müşteri etkileşimlerinde %45 artış yaşamıştır.Yapay zekâ destekli PR araçları, medya takip süreçlerini hızlandırmakta, kriz risklerini önceden tahmin etmeye yardımcı olmakta ve insan kaynaklı hataları minimize etmektedir.

2.6. Sonuç ve Stratejik Öneriler

Finans sektöründe halkla ilişkiler, sadece dış iletişim aracı değil; kurumun marka değerini, sosyal sermayesini, kriz dayanıklılığını ve dijitalleşme kapasitesini şekillendiren stratejik bir mimaridir. Güçlü PR stratejileri, sermaye maliyetlerini azaltır, düzenleyici güveni artırır ve müşteri sadakatini kalıcı kılar. Global Financial Communications Index 2024 verileri, en yüksek PR puanına sahip ilk 20 finans kurumunun piyasa değerinin, aynı sektörde PR stratejisi zayıf olan kurumlara göre ortalama %37 daha fazla olduğunu göstermektedir.

Dijitalleşmenin hız kazandığı dünyada, PR stratejilerinin algoritma ve yapay zekâyla entegre edilmesi, kurumların krizlere hızlı tepki vermesini ve müşteri beklentilerine uyum sağlamasını mümkün kılar.

Tablo 1

Kurum Bazlı Performans Karşılaştırması

Gösterge	J.P Morgan Chase (2022-2024)	Deutsche Bank (2023)	Credit Suisse	Financ Sektörü ortalama
Medya Etkileşim Sayısı	250+	180+	60	120
Marka İtibar Endeksi Artışı	23%	18%	-31 (Kayıp)	5%
Kriz Müdahale Süresi (Saat)	3	2	15	9
Çalışan Bağlılığı Artışı	34%	28%	10%	20%
Müşteri Sadakati Artışı	18%	20%	-	12%

3. Reklam ve Halkla İlişkiler Stratejilerinin Entegre Yönetimi: HSBC Örneğinde Küresel Finans Sahnesinde Marka Sinerjisi

Küresel finans sektöründe dijitalleşmenin ivme kazanması, toplumsal bilinç düzeyinin yükselmesi ve düzenleyici mekanizmaların daha şeffaf ve katı hale gelmesi; bankaların yalnız finansal başarılarıyla değil, aynı zamanda kurumsal itibarı, sosyal duyarlılığı ve iletişimdeki bütüncül yaklaşımıyla da değerlendirilmesine zemin hazırlamıştır. Bu yeni paradigma içerisinde, reklam ve halkla ilişkiler (PR) stratejilerinin entegre edilmesi; yalnızca kısa vadeli görünürlük ve bilinirlik kazanımı için değil, aynı zamanda uzun vadeli kurumsal sürdürülebilirlik, toplumsal meşruiyet ve marka sadakati için stratejik bir zorunluluk haline gelmiştir.

Bu çalışma, küresel finans sisteminin en önemli aktörlerinden biri olan HSBC'nin kurumsal marka mimarisinde reklam ve PR stratejilerini nasıl entegre bir yapıda yönettiğini, bu yönetimin finansal performans üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkilerini disiplinlerarası bir çerçevede analiz etmektedir. Özellikle ESG (Environmental, Social, Governance) kriterlerine dayalı iletişim anlayışı, küresel risk ortamına uyumlu bir marka pozisyonu oluşturma hedefiyle bütünleştirilmiştir.

3.1 HSBC'nin Kurumsal Vizyonu ve Entegre İletişim Mimarisi

"The World's Local Bank" sloganıyla yalnız küresel değil aynı zamanda yerel düzeyde de kültürel duyarlılık sergileyen HSBC, kurumsal iletişim mimarisini üç temel aks üzerine inşa etmektedir: küresel uyum, yerel bağlam, ve kurumsal sorumluluk.

İletişim mimarisi şu stratejik eksenler etrafında şekillenmiştir:

Kurumsal Şeffaflık ve Sürdürülebilirlik: Marka imajının yalnızca finansal ürünlerle değil, aynı zamanda etik ilkeler, çevresel sorumluluk ve hesap verebilirlik ile desteklenmesi.

Müşteriyle Duygusal Etkileşim: Kişiselleştirilmiş hizmet anlayışı ile müşteri bağlılığının artırılması.

Kriz Dönüşümlü Stratejiler: Pandemi sonrası dönemde güven temelli yeniden konumlandırma ve ESG risklerine karşı entegre kurumsal tepkiler.

Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Çeşitlilik: Kurumsal iletişimde kapsayıcı dilin hâkim olması ve farklı sosyal gruplarla köprüler kurularak sosyal adalet algısının desteklenmesi.

3.2 Reklam Stratejileri: Küresel Mesaj, Yerel Ton

HSBC'nin reklam stratejileri, "glokal" bir yaklaşımı esas alarak küresel marka algısını yerel kültürel bağlamla bütünleştirme üzerine kuruludur. Bu bağlamda, reklam stratejileri çok katmanlı bir sistematik içerisinde aşağıdaki şekilde organize edilmiştir:

Kampanya Lokalizasyonu: "Together We Thrive" gibi temalar üzerinden yerel halkların duygusal kodlarına hitap eden, kültürel bağlamlarla uyumlu mesajlar kullanılmaktadır.

Dijital Reklamcılık ve Algoritmik Hedefleme: Reklam bütçesinin büyük bölümü Instagram, LinkedIn, YouTube ve Google Ads gibi dijital platformlara aktarılmıştır. Yapay zekâ destekli hedefleme teknolojileri ile müşteri davranışları analiz edilerek mesajların doğru kitlelere ulaşması sağlanmaktadır.

Prestijli Sponsorluklar ve Marka Ortaklıkları: Wimbledon, Rugby Sevens, British Cycling gibi spor etkinlikleri aracılığıyla hem küresel görünürlük hem de itibar artırımı sağlanmaktadır.

3.3 PR Stratejileri: Kamusal Güven, Hesap Verebilirlik ve Etik Liderlik

HSBC'nin halkla ilişkiler stratejileri, sadece medya görünürlüğü değil, aynı zamanda sosyal güven inşası, kurumsal etik duruş ve politik hesap verebilirlik mekanizmalarının işletilmesini içermektedir.

Medya ve Kamu Bilgilendirme: Bloomberg, Reuters ve Financial Times gibi yüksek profilli medya kanalları üzerinden düzenli ESG raporlamaları yapılmakta; sürdürülebilirlik hedefleri kamuoyu ile şeffaf biçimde paylaşılmaktadır.

Kurumsal Dönüşüm Hedefleri:

2023'te fosil yakıt finansmanı 5.16 milyar USD seviyesindedir.

2024 yılında net sıfır karbon hedefi 2050 olarak güncellenmiş

2030 yılına kadar operasyonel emisyonlarda %40 azaltım hedefi belirlenmiştir.

Toplumsal Cinsiyet Politikaları: 2023 yılında yönetici kadrolarda kadın oranı %34,1 olarak gerçekleşmiş; 2025 hedefi ise %35 olarak belirlenmiştir.

3.4 Entegre Kampanya Örnekleri: Marka ve Anlam Üretimi Arasında Stratejik Bir Köprü

Örnek 1: Yeşil Finans ve Enerji Dönüşümü

Reklam: Karbon nötr hedefleri bağlamında yeşil kredi ürünleri, sürdürülebilir sigorta paketleri ve çevre dostu yatırım araçları için hazırlanan TV, açık hava ve sosyal medya kampanyaları.

PR: CEO düzeyinde gerçekleştirilen basın toplantıları, yatırımcı bilgilendirme webinarları ve ESG veri tabanları oluşturulmuştur.

Sonuç: Marka ile sürdürülebilirlik algısı arasında %35'lik bir artış; yeşil kredi ürünlerine olan talepte ise %27'lik yükseliş kaydedilmiştir.

Örnek 2: Dijital Dönüşüm ve Teknoloji Tabanlı Hizmetler

Reklam: "Zing" ve "Omni Collect" gibi dijital uygulamalar, eğitici video içerikler, TikTok ve YouTube gibi platformlarda genç kitlelere yönelik dijital kampanyalarla tanıtılmıştır.

PR: Influencer iş birlikleri ve interaktif YouTube içerikleri aracılığıyla dijital farkındalık artırılmış, özellikle KOBİ'ler arasında kullanıcı deneyimi odaklı tanıtım stratejileri benimsenmiştir.

Sonuç: 2024'ün ilk yarısında 45.5 milyar USD sürdürülebilir finansman sağlanmış; HSBC, "Dünyanın En İyi ESG Bankası" ödülünü alarak küresel itibarda önemli bir sıçrama gerçekleştirmiştir.

Tablo 2

Güncel Performans Göstergeleri ve Analitik Değerlendirme

Alan	**Gösterge**
Sürdürülebilir Finansman	2023: 83.7 milyar $, 2020-23 dönemi: 294.4 milyar $
Emisyon Azaltımı	2019'dan bu yana %57.3 azalma
Net Sıfır Hedefi	2050, 2030 için %40 azaltım hedefi
Kadın Yöneticiler Oranı	2023: %34.1, 2025 hedefi: %35
Marka Değeri	2024: 12.5 milyar $ (Interbrand, yıllık artış %6)
Piyasa Performansı	2024: 32.3 milyar $ net kâr (%6.6 artış)

ESG Başarıları	"En iyi ESG Bankası", "Küresel Sürdürülebilirlik Lideri"

HSBC örneği, reklam ve halkla ilişkiler stratejilerinin sadece iletişim alanında değil; finansal performans, sürdürülebilirlik, kurumsal itibar ve toplumsal sorumluluk ekseninde de stratejik kaldıraçlar yarattığını kanıtlamaktadır. Entegre iletişim mimarisi sayesinde HSBC, küresel arenada yalnızca bir finans kurumu değil, aynı zamanda bir etik liderlik ve dönüşüm aktörü olarak konumlanmaktadır. Bu model, diğer küresel finans aktörlerine de iletişimi sadece destekleyici değil, yapılandırıcı bir stratejik unsur olarak yeniden tanımlama çağrısı yapmaktadır.

4. Küresel Rebranding ve Stratejik Marka Kimliğinin Yeniden İnşası: HSBC Örneği Bağlamında Uluslararası Finans Mimarisinin Yeniden Kurgulanması

Modern finans dünyasında markalaşma artık durağan bir tanıtım aracı olmaktan çıkmış, küresel aktörlerin uluslararası pazarlarda finansal kimliklerini sosyo-politik ve teknolojik bağlamlarla yeniden senkronize ettikleri stratejik bir platform hâline gelmiştir. HSBC'nin rebranding girişimi bu bağlamda yalnızca kurumsal bir yenilenme değil, aynı zamanda küresel finans yönetiminin yeni bir semiyotik dil aracılığıyla yeniden tanımlanması olarak değerlendirilmelidir.

4.1. Semantik Yeniden Yapılandırma: Marka Dilinin Jeostratejik Dönüşümü

HSBC'nin yeni görsel kodları (renk, biçim, slogan) salt tasarımsal bir güncellemeyi değil, aynı zamanda transnasyonel bir bankanın kendisini yeni küresel entelektüel diskura uyarlama refleksini temsil eder. "Opening up a world of opportunity" (Fırsatlarla dolu bir dünya yaratmak) sloganı artık sadece ekonomik bir vaatten öte, küresel kapsayıcılık ve adil kalkınmanın finansal simgesine dönüşmüştür. Yeni logo ise ideolojik tarafsızlığı ve dijital çağın modülerliğini yansıtır.

Bu dönüşüm, HSBC'nin Bretton Woods sonrası finans düzeninde daha çevik, dönüştürülebilir ve çok boyutlu adaptasyon kabiliyetine sahip bir yapı kurma çabasının sonucudur.

4.2. Dijital Evrim ve Sürdürülebilirlik Mimarisi

HSBC'nin rebranding stratejisi, görsel öğelerin dijital tasarım stratejileriyle bütünleştiği çok kanallı bir marka anlatısını (omnichannel branding) meydana getirmiştir. Bu durum yalnızca teknolojik bir entegrasyon değil, aynı zamanda müşteri odaklı küresel bir düşünce yapısının estetik dışavurumu olarak tezahür etmektedir. Örneğin, bankanın mobil uygulama arayüzleri yeni logo ve kurumsal renk paletiyle bütünlük oluşturarak kullanıcı ile marka arasında dijital bir duygusal rezonans yaratmaktadır. Bu strateji, HSBC'nin ESG (Çevresel, Sosyal, Yönetişim) ilkeleriyle bütünleşmiş sürdürülebilirlik vizyonu ile doğrudan ilişkilidir.

4.3. Küresel Mikrosegmentasyon: Transnasyonel Müşteri Zihniyetine Adaptif Yaklaşım

HSBC, marka kimliğini tek tip bir dünya vizyonuyla değil, bölgesel davranışsal ve psiko-grafik modellere göre yeniden kurgulamıştır. Bu, "tek marka, çoklu anlamlandırma" stratejisiyle hayata geçirilmiştir:

Asya Pasifik pazarlarında – aile temelli karar alma dinamiklerine duyarlı, kolektif değerlere vurgu yapan görsel metaforlar;

Batı Avrupa'da – etik bankacılık, şeffaflık ve sosyal sorumluluk üzerine kurulu iletişim dili;

Afrika ve Latin Amerika'da – kapsayıcılık, yerel kalkınma ve erişilebilir finansal hizmetlere odaklanan marka mesajları.

Bu yaklaşım, HSBC'nin küreselleşmenin yerelleştirilmesi prensibi doğrultusunda yeniden yapılanan rebranding doktrini olarak öne çıkar.

4.4. Yeni Dünya Düzeninde Banka Markasının Diplomatik Fonksiyonu

Günümüzde finans kurumlarının marka kimliği yalnızca kâr maksimizasyonuyla sınırlı değildir; aynı zamanda uluslararası ilişkilerde itibara dayalı diplomatik bir aktör, normatif temsilci ve küresel finans söyleminin kültürel taşıyıcısı haline gelmiştir. HSBC'nin yenilenen marka kimliği bu bağlamda kurumsal itibar diplomasisinin dijitalleştirilmiş tezahürüdür.

Bu durum özellikle aşağıdaki alanlarda somutlaşmaktadır:

İklim finansmanı ve yeşil projeler – sürdürülebilirlik odağında tasarlanmış görsel kimlik, ESG dönüşümünü simgeleştirmektedir;

Küresel pandemi sonrası toparlanma programlarında – "sosyal sorumlu sermaye" söylemiyle yeni marka tonu harmanlanmıştır;

Dijital haklar ve etik davranış kodları – güven temelli mesajlarla kurumsal sosyal sermaye güçlendirilmiştir.

4.5. Akademik Perspektiften HSBC'nin Rebranding Modeli: Disiplinlerarası Yorum

HSBC'nin marka dönüşüm süreci, yalnızca iletişim ve pazarlama açısından değil, aynı zamanda kültürel çalışmalar, sürdürülebilirlik teorileri ve finansal jeopolitika açısından da ele alınabilecek disiplinlerarası bir olgudur:

Tablo 3

HSBC-nin Rebranding Sürecine Disiplinlerarası Yaklaşım

Yaklaşım Türü	Uygulama Alanı	HSBC Örneğinde Yansıması
Semiyotik Yaklaşım	Marka mesajları ve görsel simgeler	Yeni logo ve slogan ile yeniden simgeleştirme
Postmodern Pazarlama	Bireysel ve toplumsal kimlik sentezi	Müşteri merkezli özelleştirilmiş iletişim
Sürdürülebilir Marka Mimarisi	ESG ve sosyal sorumluluk ilkeleri	Karbon ayak izi ve sosyal kampanyalarla marka senkronizasyonu

Bu model aynı zamanda, "stratejik iletişim yoluyla sermayenin normatif meşrulaştırılması" sürecinin bir parçasıdır. HSBC'nin rebranding girişimi bu yönüyle, küresel kapitalizmin etik ve estetik simgesine dönüşmüştür.

5. Dijital Halkla İlişkiler ve Yeni Nesil Entegrasyon Stratejileri: Finansal Markalar İçin Küresel Dönüşüm Paradigmaları

Küresel ekonomik sistemin dijitalleşme süreciyle birlikte gelen paradigma değişimi, halkla ilişkiler (PR) faaliyetlerini salt iletişimden çıkararak stratejik algı yönetiminin merkezî bir unsuru haline getirmiştir. Bu bağlamda, dijital PR yalnızca teknolojik araçlarla yürütülen bir tanıtım faaliyeti değil, aynı zamanda veri odaklı karar alma, duygusal zeka tabanlı marka-

müşteri etkileşimi ve kültürel kodların yeniden şekillendirilmesi süreci olarak konumlanmaktadır.

5.1. Dijital PR'ın Evrimi: Anlatıdan Algıya, Monologdan Diyaloğa

Yeni nesil dijital PR stratejileri, klasik basın bülteni anlayışından uzaklaşarak, etkileşimli, çok katmanlı ve zaman-mekan bağımsız bir iletişim ekosistemine evrilmiştir. Özellikle finans sektöründe güvenin temel bir sermaye unsuru olduğu düşünüldüğünde, dijital PR'ın amacı sadece marka bilinirliği yaratmak değil, aynı zamanda risk algısını yönetmek, krizleri öngörmek ve itibar sermayesini sürdürülebilir kılmak olmuştur.

Bu bağlamda kullanılan temel araçlar şunlardır:

Algoritmik İçerik Optimizasyonu (AİO)

Veriye Dayalı Reputasyon Yönetimi Sistemleri (VRYS)

Sosyal Dinleme ve Duygu Analitiği Platformları

Blockchain Tabanlı Güven İletişimi Protokolleri

5.2. Entegre İletişim Modelleri: Çok Kanallı Stratejik Uyum

Finansal markaların dijital halkla ilişkiler süreçlerinde başarılı olabilmesi için sadece içerik üretmek yeterli değildir; içeriklerin kanallar arası senkronize, kullanıcı deneyimine entegre ve kültürel bağlamlara duyarlı olması gereklidir. Bu bağlamda "Omnichannel" stratejiler devreye girmektedir:

Web platformları, mobil uygulamalar, sosyal medya, e-posta pazarlaması ve dijital etkinlikler, aynı kurumsal söylemi farklı dillerde sunarak bütüncül bir iletişim kimliği yaratır.

Bu yapılar, markaların yalnızca müşteriye ulaşmasını değil, aynı zamanda müşterinin markaya katılımını da sağlar (participatory branding).

5.3. Dijital PR ile Etkileşimli Kriz Yönetimi ve Algı Mimarlığı

Yeni nesil stratejilerde, PR artık pasif bir savunma mekanizması değil, aktif bir stratejik saldırı ve fırsat yaratma aracıdır. Özellikle sosyal medya krizleri, finansal skandallar veya siber saldırılar gibi durumlarda geliştirilen aşağıdaki mekanizmalar ön plana çıkmaktadır:

Gerçek zamanlı tepki protokolleri (Real-Time Response Grids)

Dijital algı radarları (Perception Heatmaps)

Anlatı mühendisliği (Narrative Engineering): Krizin sadece çözülmesi değil, aynı zamanda olumlu bir hikâyeye dönüştürülmesi

Bu yaklaşımlar, dijital halkla ilişkilerin geleneksel "hasar kontrolü" anlayışının ötesine geçtiğini ve marka kimliğinin dijital ekosistemlerde yeniden inşa edildiği bir dönem başlattığını göstermektedir.

6. Finansal Sektörde Markalaşmanın Yeni Kodları

Günümüz finans dünyasında, markalaşma sadece bir pazarlama aracı değil, aynı zamanda jeoekonomik güç inşasının ve dijital çağda normatif temsilin stratejik bir bileşeni haline gelmiştir. Bu çalışmada ele alınan analizler çerçevesinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Marka Değeri Artık Yalnızca Ekonomik Değildir:

Finansal kurumların marka değerleri artık bilanço verilerinden ibaret değil; sosyal sorumluluk, sürdürülebilirlik, dijital güvenlik ve etik duyarlılık gibi çok boyutlu göstergelerle ölçülmektedir.

2. Rebranding, Stratejik Bir Yeniden Doğuş Sürecidir:

HSBC örneğinde görüldüğü üzere, rebranding yalnızca logonun ya da sloganın değiştirilmesi değil; kurumsal hafızanın, değerlerin ve küresel pozisyonlanmanın yeniden kurgulanmasıdır.

3. Dijital PR, Markanın Duygusal Zekâsıdır:

Etkileşimli ve veri odaklı dijital halkla ilişkiler stratejileri, markanın sadece ne söylediğiyle değil, nasıl hissettirdiğiyle de ilgilenir. Bu, tüketici sadakatini yeniden tanımlar.

4. Küresel ve Yerel Arasında Yeni Bir Denge Gerekir:

Markalaşma süreçlerinde evrensel değerlerin (şeffaflık, güven, sürdürülebilirlik) yerel kültürel bağlamlarla harmanlanması, başarılı iletişim için kritik bir önkoşuldur.

5. Finansal Markalar Yeni Bir İtibar Diplomasisi Çağında:

Özellikle ESG çerçevesinde etik davranış kodları, çevresel duyarlılık ve toplumsal kapsayıcılık gibi unsurlar, artık markaların uluslararası itibarı açısından jeopolitik etkiye sahip bir yumuşak güç unsuru hâline gelmiştir.

7. SONUÇ , TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Finans sektörü, küresel ekonominin en kırılgan ve aynı zamanda en dinamik alanlarından biri olarak, yalnızca sayısal performansla değil; kurumsal itibar, güven sermayesi ve marka değeriyle de tanımlanmakta ve değerlendirilmektedir. Bu çalışmada ulaşılan temel bulgular, günümüz finansal aktörlerinin geleneksel tanıtım yöntemlerinden uzaklaşarak, dijitalleşme temelli, çok katmanlı ve kültürel olarak duyarlı reklam ve halkla ilişkiler stratejilerine yöneldiğini açıkça göstermektedir.

Reklam artık yalnızca bir ürün veya hizmetin tanıtımı değil, kurumsal anlam üretiminin stratejik taşıyıcısıdır. Dijital PR ise markayı sadece görünür kılmakla kalmayıp, aynı zamanda onun etik duruşunu, sosyal sorumluluğa yaklaşımını ve müşterisiyle kurduğu etkileşim kalitesini temsil eden bütünsel bir iletişim mekanizmasıdır. Bu bağlamda, finans kurumlarının marka değerini güçlendirmek için geleneksel ve dijital medya araçlarını entegre bir yapıda kurgulaması artık bir tercih değil, zorunluluktur.

Ayrıca çalışma göstermiştir ki, rebranding süreçleri sadece yüzeysel estetik yenilikler olarak değil, derin yapısal dönüşümlerin bir yansıması olarak ele alınmalıdır. Kurumların vizyonunu, değerlerini ve piyasa konumlandırmasını yeniden tanımlayan bu süreçler, küresel pazarlarda rekabet gücünü artırmakla kalmaz, aynı zamanda müşteri sadakatini, toplumsal etki alanını ve marka sermayesini de derinleştirir.

Stratejik iletişimin bu yeni formunda; algoritmik pazarlama, içerik zekâsı, veri tabanlı hedefleme, kültürel kodlara duyarlılık ve sürdürülebilirlik temelli anlatılar öne çıkmaktadır. Bu unsurlar, finansal markaların yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal aktörler olarak konumlanmalarını sağlamakta; onları geleceğin normatif ekonomi düzeninde etkin ve anlamlı kılmaktadır.

Sonuç olarak, finans sektöründe marka değeri oluşturmak artık sadece finansal performansla değil, aynı zamanda stratejik iletişim kapasitesiyle mümkündür. Reklam ve dijital PR, bu sürecin yalnızca araçları değil; aynı zamanda kurumsal varoluşun yapıtaşlarıdır. Bu yeni çağda güçlü bir marka inşa etmek, sadece görünür olmakla değil, doğru zamanda doğru değerle görünür olmakla mümkündür. Dolayısıyla finansal kurumlar, kendilerini anlatma biçimlerini dönüştürmeden, piyasada kalıcı ve itibarlı bir varlık oluşturamazlar. Gelecek, stratejik iletişim zekâsı yüksek, kültürel farkındalığı derin ve dijital dönüşüme entegre markalara aittir.

KAYNAKLAR

1. Aliyev, M. (2020). Finans Sektöründe pazarlama stratejilerinin gelişimi Bakü: ADİU Yayınları.

2. Hasanov, R. (2022).Marka değerinin ekonomik göstergelerle ölçülmesi : Bankacılık sektörü örneğinde analiz. Azerbaycan Devlet İktisad Üniversitesi Bilimsel Eserler Dergisi, 28(4), 134–148.

3. Arslan, M. & Korkmaz, T. (2021). Dijital PR ve Marka Yönetimi. İstanbul: Beta Yayıncılık.

4. Yüksel, C. (2022). "Finansal Hizmetlerde Markalaşma Süreci ve Tüketici Algısı: Türkiye'de Bankacılık Sektörü Üzerine Bir Araştırma", İktisat ve Finans Araştırmaları Dergisi, 8(2), 45–62.

5. Demirtaş, M. & Erkan, A. (2023). Reklam Stratejilerinde Yenilikçi Yaklaşımlar ve Dijital Dönüşüm. Ankara: Gazi Kitabevi.

6. Keller, K. L. (2013). Strategic Brand Management: Building, Measuring, and Managing Brand Equity (4th ed.). Pearson Education.

7. Kotler, P., Kartajaya, H., & Setiawan, I. (2021). Marketing 5.0: Technology for Humanity. Hoboken: Wiley.

8. Kapferer, J. N. (2012). The New Strategic Brand Management: Advanced Insights and Strategic Thinking (5th ed.). Kogan Page.

9. Balmer, J.M.T. & Greyser, S.A. (2006). "Corporate Marketing: Integrating Corporate Identity, Corporate Branding, Corporate Communications, Corporate Image and Corporate Reputation", European Journal of Marketing, 40(7/8), 730–741.

10. HSBC Holdings plc (2023). Brand strategy and digital transformation initiatives. https://www.hsbc.com

11. Deloitte Insights (2022). Brand value in financial services: Rethinking trust in a digital world. https://www2.deloitte.com

12. Statista (2024). Leading global bank brands based on brand value. https://www.statista.com/statistics/272545/global-bank-brand-value-ranking/

13. World Economic Forum (2023). The Role of Financial Branding in the Future of Banking. https://www.weforum.org

14. Harvard Business Review (2022). Rebranding Strategies in the Age of Digital PR. https://hbr.org

REVOLUTIONIZING WATER PURIFICATION WITH ADVANCED POLYMER COMPOSITES

Assistant Professor Dr. Rozina Khattak

Department of Chemistry, Shaheed Benazir Bhutto Women University,

Peshawar 25000, Pakistan

Abstract:

1. This research investigates the degradation of Aniline Green (AG) in water using three polymer composites as innovative hybrid photocatalysts prepared through chemical oxidation method. The composites' structural, morphological, and optical characteristics were evaluated, revealing a porous, non-homogeneous structure, semi-crystalline formations, and a lower optical band gap (2.21 eV) that enhances conductivity. These composites demonstrated exceptional photocatalytic performance, achieving a 100% degradation rate of AG with a catalyst load of 0.7 mg at neutral pH within 7 minutes at ambient temperature. The findings indicated that optimizing these parameters significantly improved the degradation rate of AG. Furthermore, the fabricated silver oxide embedded polyindole composite catalyst maintained a high efficiency (95.1%) across five consecutive reusability cycles for the AG dye. The combination of polymer and metal oxide led to a synergistic effect that improved the photocatalytic degradation efficiency of the metal oxide. The photocatalytic breakdown of an actual wastewater sample from the textile sector showed impressive results under optimized conditions, highlighting the practical use of the polymer composite.

YETIŞKINLERDE HIPOKSIK-İSKEMIK ENSEFALOPATININ YÖNETIMINDE YAPAY ZEKA

Soobia Said, Mohsin Qadeer

[1] Taylors Üniversitesi, Öğretim Görevlisi, *https://orcid.org/0000-0002-9026-6130*

[2]Jinnah Tıp ve Diş Hekimliği Fakültesi, *https://orcid.org/0000-0002-9236-7285*

Özet

Hipoksik beyin hasarı yaşayan hasta sayısı artıyor, ancak uzun vadeli sonuçlar ve pozitif veya negatif sonuçlar için öngörücü faktörler hakkında yeterli veri yok. Amacımız, BT taramalarından HIE özelliklerini tespit edebilen gelişmiş bir derin öğrenme algoritması oluşturmaktır. En doğru sonuçları hangisinin sağladığını belirlemek için çeşitli giriş verilerini kullanarak farklı ağ formatlarını karşılaştıracağız. Bu çalışmada, erken nörolojik rehabilitasyon geçiren hipoksik beyin hasarı olan 62 hasta retrospektif olarak analiz edildi. Araştırmada klinik verileri incelendi ve sonuç ölçekleri (Barthel İndeksi veya BI, Erken Rehabilitasyon İndeksi - ERI, Glasgow Koma Ölçeği - GCS ve Koma Remisyon Ölçeği - CRS gibi), elektroensefalografi (EEG) ve uyarılmış potansiyeller de dahil olmak üzere nörogörüntüleme sonuçları doğrulandı. Kardiyak arrest sonrası şiddetli HIE'nin radyolojik kanıtlarını gösteren toplam 62 hasta baş BT taraması, farklı görüntü giriş formatlarını kullanarak Yoğun Bağlantılı Evrişimsel Ağlar'a dayalı beş derin öğrenme modelini eğitmek için rastgele bir eğitim seti ve test setine ayrıldı: her ikisi de iki boyutlu (2D) görüntüler veya üç boyutlu (3D). Çalışma, BT taramalarından elde edilen verilerle 62 hastayı inceledi ve 19'unun (%29,8) ortalama yaşı 60 olan kadın ve 43'ünün (%38,7) ortalama yaşı 80 civarında olan erkek olduğunu ortaya koydu. Bir nöroradyolog bu istatistikleri belirlemek için taramaları analiz etti. Kabuldeki Barthel İndeksi ve koma uzunluğunun bu popülasyon grubunda hipoksik beyin hasarı için sonuçları güçlü bir şekilde tahmin edebileceği bulundu. Bazal ganglionların bilateral hipodansitesi olan hastaların hepsi de kötü sonuç grubuna aitti. İlginç bir şekilde, yaşın incelenenler arasında taburcu olurken işlevsel durumu bağımsız olarak etkilemediği görülmektedir. AI modelleri kullanarak HIE belirtilerini tespit etme açısından, hem iki hem de üç boyutlu görüntü yığınlarına dayalı optimize edilmiş yığılmış ağların kullanılması genel olarak olumlu sonuçlar gösterdi; ancak, yalnızca iki boyutlu görüntüler olarak analiz edilerek optimum tespit oranlarının elde edildiği belirlendi. Gradient Weighted Class Activation Mapping tarafından sağlanan görsel açıklanabilirlik verileri, bu araştırma projesinde kullanılan modellerle ilgili karar vermeyi daha da destekledi. Kabul sırasında işlevsel durum ile hipoksik beyin hasarının prognozu arasındaki güçlü korelasyon, nörolojik rehabilitasyon araştırmamızda yankı buldu.

Yenilikçi derin öğrenme modelimiz, BT görüntüleri kullanarak HIE belirtilerini başarıyla tespit etti ve 2D görüntü yığını modelleri, çeşitli diğer yaklaşımlarla karşılaştırıldığında özellikle cesaret verici sonuçlar gösterdi. Ek klinik doğrulamanın ardından, BT görüntüleme yoluyla HIE'yi tanımlayan bir derin öğrenme sisteminin uygulanması, sağlık profesyonellerinin taramalardan elde edilen verileri daha iyi yorumlamalarını sağlayarak ve aynı zamanda rutin tedaviler sırasında hasta sonuçlarına ilişkin tahminlerine yardımcı olarak sağlık profesyonellerine yardımcı olabilir.

Anahtar kelimeler: Hipoksik Beyin Hasarı, Erken Rehabilitasyon, Sonuç

Abstract

There is a growing number of patients experiencing hypoxic brain damage, yet there is insufficient data on long-term outcomes and predictive factors for positive or negative results. Our goal is to create an advanced deep learning algorithm that can detect HIE features from CT scans. We will compare different network formats using various input data to determine which provides the most accurate results. In this study, 62 patients with hypoxic brain damage who were undergoing early neurological rehabilitation were analyzed retrospectively. The research examined their clinical data and validated outcome scales (such as the Barthel Index or BI, Early Rehabilitation Index - ERI, Glasgow Coma Scale - GCS and Coma Remission Scale – CRS), neuroimaging results including electroencephalography (EEG) and evoked potentials. A total of 62 patient head CT scans after cardiac arrest that showed radiological evidence of severe HIE were randomly divided into a training set and test set to train five deep learning models based on Densely Connected Convolutional Networks using different image input formats: both two-dimensional (2D) images or three-dimensional(3D). The study involved examining 62 patients, with data from their CT scans revealing that 19 (29.8%) were women with an average age of 60 years and 43 (38.7%) were men aged around 80 years old on average. A neuroradiologist analyzed the scans to determine these statistics. It was found that the Barthel Index at admission and coma length could strongly predict outcomes for hypoxic brain damage in this population group. Patients who had bilateral hypodensities of the basal ganglia all belonged to a poor outcome group as well. Interestingly, age did not appear to independently affect functional status upon discharge among those studied. In terms of detecting signs of HIE using AI models, utilizing optimized stacked networks based on both two- and three-dimensional image stacks showed positive results overall; however, it was determined that optimal detection rates were obtained through analyzing them solely as two-dimensional images. Visual explainability data provided by Gradient Weighted Class Activation Mapping further supported decision-making regarding models used in this research project. The strong correlation between functional status upon admission and the prognosis of hypoxic brain damage was echoed in our research on neurological rehabilitation.

Our innovative deep learning model has successfully detected indications of HIE using CT images, with 2D image stack models showing particularly encouraging results when contrasted against various other approaches. Following additional clinical validation, implementing a deep learning system that identifies HIE through CT imaging could assist healthcare professionals by enabling them to better interpret data obtained from scans while also aiding their predictions regarding patient outcomes during routine treatments.

Keywords Hypoxic Brain Damage, Early Rehabilitation, Outcome

AI IN CLINICAL TRIALS: TRANSFORMATIVE POTENTIAL, ETHICAL DILEMMAS, AND FUTURE IMPLICATIONS

KLİNİK ARAŞTIRMALARDA YAPAY ZEKA: DÖNÜŞÜM POTANSİYELİ, ETİK İKİLEMLER VE GELECEKTEKİ ÇIKARIMLAR

Soobia Said

[1] **Taylors Üniversitesi, Öğretim Görevlisi,** *https://orcid.org/0000-0002-9026-6130*

Özet

Klinik deneyler, güvenli, güvenilir ve etkili ilaç geliştirmenin temel bir bileşenidir. Yapay Zeka (AI), veriyle ilgili sınırlamalar, yoğun iş gücü gerektiren manuel emek, uzaktan hasta izleme ve hastalar üzerindeki geleneksel klinik deneylerin karmaşıklığı nedeniyle tıbbi ve sağlık kuruluşlarında giderek daha fazla kullanılıyor. Kişiselleştirilmiş bir AI sistemi için en uygun kullanım durumu hızlandırılmış ve basitleştirilmiş klinik deneylerdir. Tıbbi araştırmalarda, yapay zeka (AI), standartlaştırılmış, dijital olarak desteklenen bileşenler aracılığıyla çok çeşitli yararlı alternatifler sunar. Hastaları klinik deneylere dahil etme, kaydetme ve izleme süreci, hastanın tıbbi uyumunu sürdürmek gibi çok zaman alır. Hasta merkezli bir AI çözümü kullanılarak, tüm hasta tıbbi geçmiş kayıtları, deneme yaşam döngüsü için otomatik verileri oluşturmak ve yönetmek için kullanılabilir. AI, alt akış sistemlerine veri sağlama, bunları akıllıca yorumlama ve gerekli analiz raporunu otomatik olarak tamamlama yeteneğine sahiptir. Bu makale, yapay zekanın (AI) klinik deneyler için veri toplama ve erken hastalık teşhisine yönelik yeni yaklaşımları nasıl dönüştürdüğünü açıklamaktadır. Ayrıca, AI'nın daha az maliyet ve süre, artan verimlilik ve daha az yeniden çalışma ihtiyacı ile geliştirilmiş ilaç geliştirme araştırmaları yoluyla zorlukların üstesinden nasıl daha kesin bir şekilde geldiğini açıklıyor. AI'nın klinik denemeleri hızlandırmak için gelecekteki etkileri, hızlı çıktısı ve genel faydası nedeniyle tıbbi araştırmalarda önemlidir. Ancak, önyargı, etik endişeler ve düzenleyici çerçevelere duyulan ihtiyaç gibi engeller devam etmektedir. AI'nın klinik denemelere entegrasyonu, gelişmiş hassas tıp, kişiselleştirilmiş bakım ve iyileştirilmiş sonuçlar vaat ediyor, ancak tam potansiyeline ulaşmak için önemli engellerin üstesinden gelinmesi gerekiyor.

Anahtar kelimeler: Yapay Zeka, Uygulama, Klinik Çalışma, Zorluklar

Abstract

Clinical trials are an essential component of safe, dependable, and efficient medication development. Artificial Intelligence (AI) is being used more and more in medical and healthcare organizations due to data-related limits, labor-intensive manual labor, remote patient monitoring, and the intricacy of traditional clinical trials on patients. The optimal use case for a personalized AI system is accelerated and simplified clinical trials. In medical research, artificial intelligence (AI) offers a wide range of useful alternatives through standardized, digitally powered components. The process of recruiting, enrolling, and monitoring patients in clinical trials takes a lot of time, as does maintaining patient medical adherence. Using a patient-centric AI solution, all patient medical history records may be used to generate and manage automated data for the trial lifecycle. AI is capable of providing downstream systems with data, interpreting it intelligently, and automatically completing the necessary analysis report. This article describes how artificial intelligence (AI) has transformed novel approaches to data

collection, and early disease diagnosis for clinical trials. It also explains how AI more precisely overcomes challenges through decreased costs and times, increased efficiency, and enhanced drug development research with less need for rework. Future implications of AI to accelerate clinical trials are important in medical research because of its fast output and overall utility. However, obstacles like bias, ethical concerns, and the need for regulatory frameworks remain. AI's integration into clinical trials promises enhanced precision medicine, personalized care, and improved outcomes, but significant obstacles must be overcome to realize its full potential.

Keywords: Artificial Intelligence, Application, Clinical Trial, Difficulties

TRANSFORMING ELECTRON CYCLES WITH INNOVATIVE SOLVENT STRATEGIESIN PHOTOVOLTAICS

Associate Professor Dr. Rozina Khattak

Department of Chemistry, Shaheed Benazir Bhutto Women University,

Peshawar 25000, Pakistan

ABSTRACT

The rising concern over energy shortages and the potential for photovoltaics to serve as a more affordable and environmentally friendly energy source has contributed to their growing popularity. Dye-sensitized solar cells (DSSCs) harness solar energy to generate electricity. Research is increasingly aimed at enhancing each component of a traditional DSSC to improve its durability, efficiency, and overall design. A critical aspect of a DSSC that enhances its performance and stability is the electron transfer process between the sensitizer and the mediator in a specific solvent environment. This study utilizes a co-solvent blend of 10% dimethyl sulfoxide and 90% water to oxidize the commonly utilized mediator, iodide, by model sensitizer dicyanobis(phen)iron(III). It was expected that this combination of solvents would enhance the dynamics of the reactions. To suggest a mechanism, it is essential to evaluate how different parameters affect the reaction rate in order to measure the influence of each parameter. This investigation explored the effects of varying reactant concentrations, pH levels, ionic strength, and temperature. It was found that the overall reaction displayed complex kinetics, influenced by each solvent system, its constituents, and the ions present in the reaction environment.

THE EFFICACY OF MACHINE LEARNING (ML) APPLICATIONS IN HEALTHCARE INDUSTRIES: EVOLVING FROM TRADITIONAL METHODS TO CONVENTIONAL APPROACHES

[1]Moses Adeolu AGOI, [2]Samuel Olayiwola AJAGA,

[3]Solomon Abraham UKPANAH, [4]Oluwanifemi Opeyemi AGOI

[1]Lagos State University of Education, Lagos Nigeria.

ORCID ID: 0000-0002-8910-2876

[2]Lagos State University of Education, Lagos Nigeria.

[3]Lagos State University of Education, Lagos Nigeria.

&

[4]Obafemi Awolowo University, Osun Nigeria.

Abstract

In recent years, machine learning (ML) applications in healthcare has gained significant traction, especially in diagnosing diseases using extensive medical databases (Mahmood & Mohsin, 2021). Healthcare organizations are increasingly utilizing these technologies for early disease detection and enhancing diagnostic accuracy as machine learning methodologies have demonstrated remarkable potential in monitoring patients' vital signs and predicting health conditions. Traditional methods of health data analysis rely mainly on storing patient information and applying learning techniques to uncover critical disease-associated factors (*Qin et al.,* 2020). Contemporary approaches, such as artificial neural networks (ANN) and fuzzy logic systems have been instrumental in advancing these capabilities. This paper is a document review on the significance of machine learning applications in healthcare industries. The paper discussed the major areas of application of machine learning in healthcare systems. The paper discussion also contains some of the impact and drawbacks of machine learning techniques in healthcare systems. In order to collect useful data for the paper write-up, online Google form questionnaire instrument was used to gather responses from respondents which were subjected to reliability analysis. Conclusively, the paper affirmed that while machine learning has been shown to outperform traditional methods in predictive accuracy, its application have demonstrated remarkable potential in providing timely insights, enabling preventive measures and personalized care strategies.

Keyword: Machine Learning Applications, Healthcare Systems.

INTRODUCTION

Machine Learning (ML) is a subset of Artificial Intelligence (AI) that enables systems to learn and improve from data without explicit programming. ML applications can identify patterns, make predictions, and automate decision-making processes. This technology has pivoted its way into various domains, including healthcare, finance, transportation, and marketing, due to its ability to process massive datasets effectively and derive actionable insights. In healthcare, ML have demonstrated remarkable potential in monitoring patients' vital signs and predicting health conditions. ML applications in healthcare extends across diverse domains, including medical imaging, natural language processing for medical documentation, and genetic data analysis. These applications are primarily focus on diagnosis, detection, and prediction. ML algorithms are essentially used to predict health status, addressing the complexities of difficult health conditions and improving quality-of-life outcomes. ML algorithms are particularly effective in identifying patterns in healthcare data that might not be immediately apparent through traditional methods.

RELATED LITERATURE

Machine learning (ML) has gained significant attention in healthcare due to its ability to handle large volumes of complex data and learn from it in order to make accurate predictions. Monica (2023) highlighted the increasing enthusiasm within the biomedical research community for using ML to enhance health outcomes. Advanced ML techniques excel at identifying intricate, nonlinear relationships between variables, making them well-suited for complex predictive tasks (*Qin et al.,* 2020). Johnson et al. (2019) used machine learning algorithms to predict the risk of cardiovascular diseases. Okwuosa et al. (2020) explored the use of machine learning models to predict hypertension, finding that these models could identify at-risk individuals with high accuracy. Fitzpatrick et al. (2021) developed an algorithm that could predict the onset of diabetes in patients, integrating data from electronic health records (EHR), including lab results, vital signs, and medication adherence. Zöller & Huber (2021) applied AutoML (Automated Machine Learning) frameworks to identify the most effective health promotion. Their findings informed the allocation of resources to programs such as vaccination campaigns, nutrition education, and chronic disease management.

Roles of Machine Learning in Healthcare Systems

Artificial intelligence (AI) and machine learning (ML) are central to predictive healthcare, driving the development of sophisticated models capable of identifying patterns and making accurate predictions from complex datasets. AI-powered tools, such as natural language processing (NLP) systems, can extract valuable information from unstructured data sources like clinical notes and health records, enhancing the robustness of predictive models (*Xu et al.*, 2023). ML-driven decision support systems can assist clinicians in making informed decisions about treatment plans and resource allocation, thereby improving the quality of care for elderly patients. The integration of geographic information systems (GIS) has also proven to be a valuable technological enabler, particularly for addressing environmental and spatial factors that influence health. GIS tools are used to map disease prevalence, healthcare accessibility, and environmental risks, providing insights that inform targeted interventions. GIS-based analysis has been used to identify areas with limited access to healthcare facilities, enabling policymakers to prioritize resource allocation and improve service delivery (Zöller & Huber, 2021).

Machine Learning Algorithms and its Application in Healthcare

Machine learning algorithms are increasingly used in healthcare to identify patterns, analyze data, and make predictions to improve diagnostics, treatment, and patient care. Some of these algorithms and their applications are listed as follows:-

1. Regression-Based Models:

Regression models are widely used in predictive healthcare due to their interpretability and simplicity. Logistic regression is commonly applied for binary outcomes, such as predicting the presence or absence of a disease. Linear regression is suited for continuous outcomes, like predicting healthcare costs or hospital length of stay. Advanced variations like Lasso and Ridge regression add regularization techniques to address multicollinearity and improve model generalization (*James et al.*, 2021).

2. Decision Trees and Ensemble Methods:

Decision tree algorithms, including Random Forests and Gradient Boosting Machines, are robust tools in predictive modelling. They can handle complex, non-linear relationships in data and are particularly effective when feature importance is a critical outcome. Random Forests use a combination of decision trees to enhance predictive performance and reduce overfitting, while Gradient Boosting Machines iteratively improve predictions by minimizing error at each step (Chen & Guestrin, 2020).

3. Neural Networks and Deep Learning:

Artificial Neural Networks (ANNs) and their deep learning counterparts have shown significant promise in healthcare. These models excel at capturing intricate patterns in large, unstructured datasets like medical images, electronic health records (EHRs), and sensor data. Convolutional Neural Networks (CNNs) are particularly effective for image-based tasks, such as detecting fractures or skin conditions, while Recurrent Neural Networks (RNNs) are used for sequential data, like monitoring disease progression (Goodfellow *et al.*, 2019).

4. Bayesian Models:

Bayesian frameworks incorporate prior knowledge with observed data to make probabilistic predictions. They are particularly useful in healthcare settings where uncertainty is inherent. Bayesian networks can model complex dependencies among variables, making them valuable for understanding the interplay between socioeconomic, demographic, and health factors in elderly populations (Koller & Friedman, 2020).

5. Support Vector Machines (SVMs):

SVMs are effective for classification problems, especially when the data is high-dimensional. They use kernel functions to handle non-linear relationships, making them suitable for applications such as disease classification and risk prediction. However, SVMs are computationally intensive and may not scale well with large datasets (Noble, 2020).

6. Hybrid and Multi-Model Approaches:

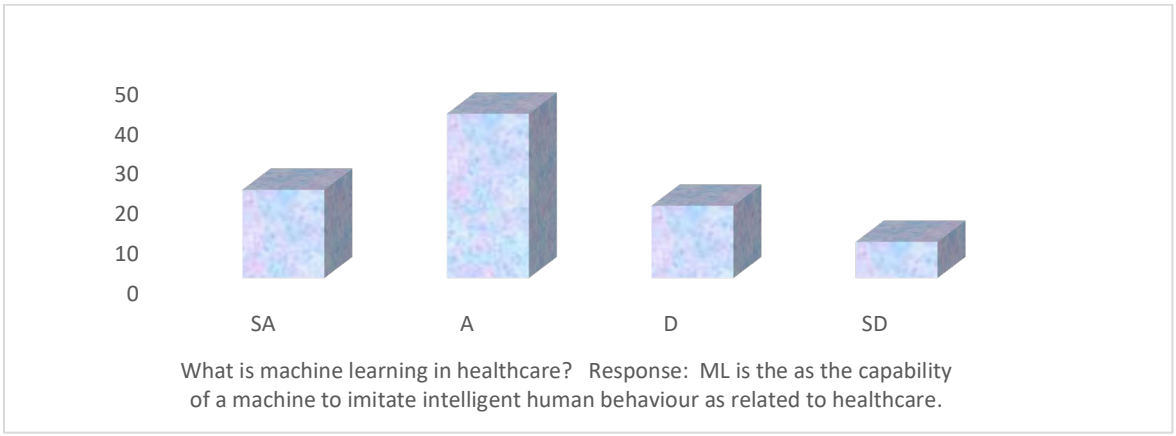
Hybrid models combine the strengths of multiple algorithms to improve predictive accuracy. For instance, combining deep learning with Random Forests or Bayesian frameworks can provide robust predictions while maintaining interpretability. Multi-model approaches have been increasingly adopted to address the complexity of healthcare data and ensure reliability (*Choi et al.*, 2022).

MATERIALS AND METHODS

This paper adopts a quantitative survey approach. The researcher formulated useful research question on machine learning applications in healthcare, selecting vital data considered, choose and train machine learning models, and evaluate the models' performance in specific areas of healthcare using quantitative metrics. The selection criteria prioritized credibility of sources, and in- depth analysis of ML applications in healthcare to ensure a comprehensive review. In order to facilitate easy data collection, copies of formulated questions were administered to respondents using online Google form questionnaire instrument by experts. The responses gathered were subjected to Cronbach's alpha reliability analysis. The result of 0.811 gave a good reliability index of the instrument. The entire exercise took place within the space of thirty-nine days (39) before completion.

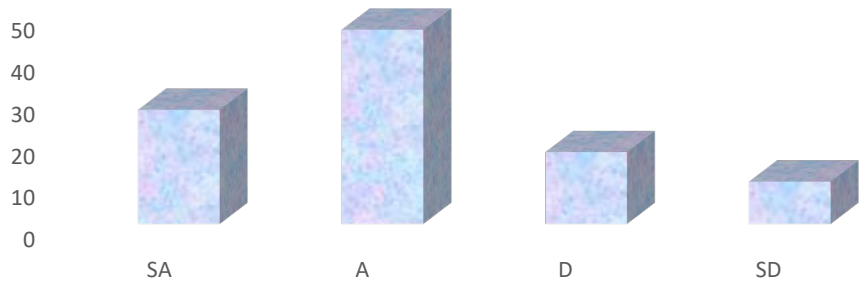
RESULT AND DISCUSSION

Fig.1: Chat Analysis

The graph plotted in figure 1 shows that a very large amount of correspondents are were able to express their understanding about machine learning as related to healthcare. Most of the respondents explained that machine learning is a subfield of artificial intelligence, where machines are able to imitate the intelligence or behavior of humans in attending on issues related to healthcare. According to the respondents, artificial intelligence systems are essentially used to carry out complex activities in ways or approaches peculiar to humans in solving health related problems. The respondents added that machine relies on the collection of patient data learning in healthcare. More so, machine learning algorithms can analyze vast patient datasets to identify patterns and predict outcomes, helping healthcare providers make more informed decisions. i.e., machine learning algorithms can discover patterns in data sets that allow medical professionals to identify new diseases and predict treatment outcomes. Inferably, machine learning is revolutionizing healthcare, offering numerous benefits from early disease detection to personalized treatment and improved operational efficiency.

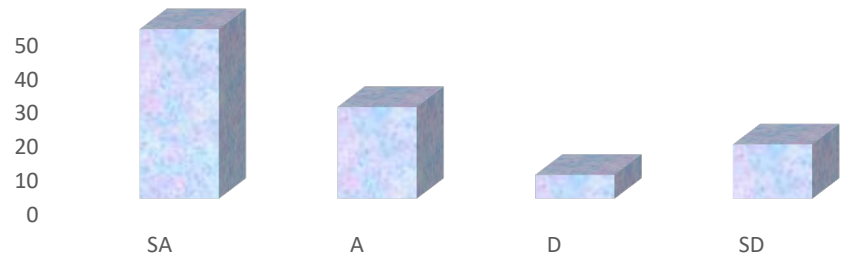
Fig.2: Chat Analysis

How is machine learning used in the healthcare industry? Response: ML in healthcare can be used by medical professionals to develop better diagnostic tools to analyse medical images.

The graph plotted in figure 2 signifies that majority of the respondents confirmed that machine learning can be used by medical professionals to develop better diagnostic tools to analyze medical images in healthcare. According to the respondent, machine learning systems can help clinicians make better decisions by providing them with insights derived from vast datasets. The respondents gave an example, of the use of machine learning algorithm in medical imaging, such as X-rays or MRI scans using pattern recognition to look for patterns that indicate a particular disease.

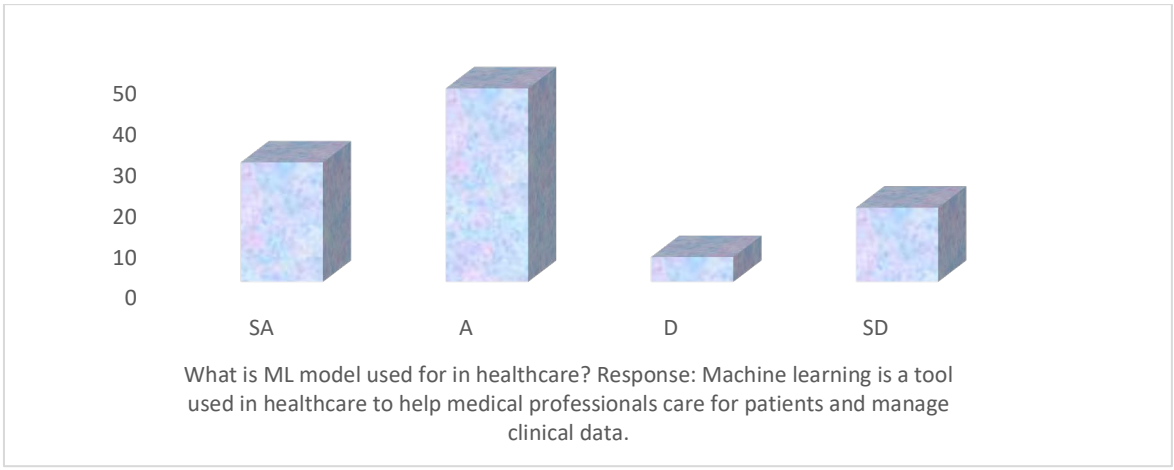
Fig.3: Chat Analysis

What is machine learning model? Response:ML model is a type of mathematical model that, once "trained" on a given dataset, can be used to make predictions or classifications on new data.

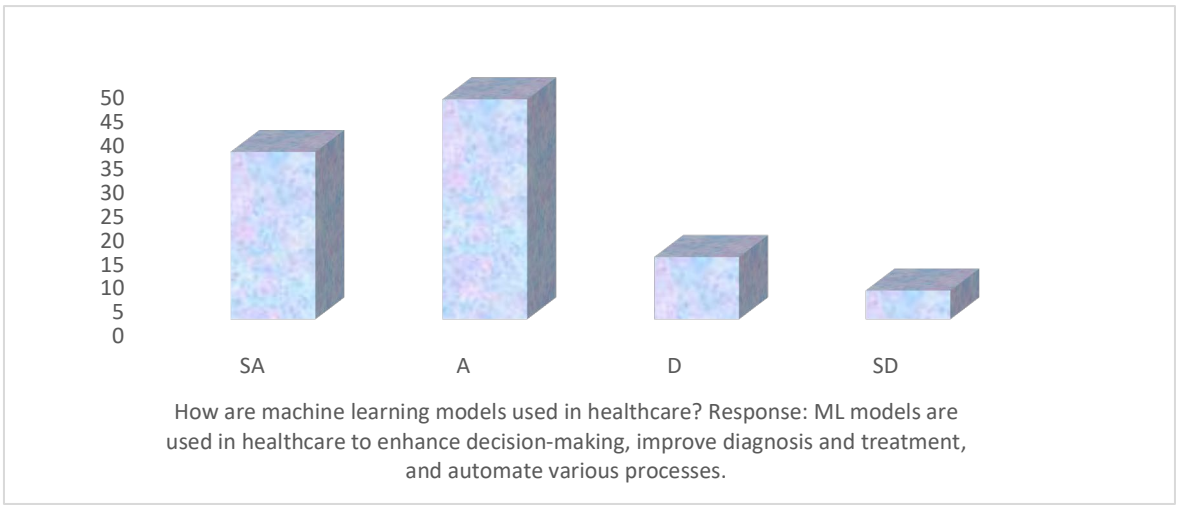
The graph plotted in figure 3 indicate that a greater amount of respondents acknowledged machine learning model is a type of mathematical model that is trained on a given data to recognize patterns or make predictions or classifications on new data. According to the respondents, machine learning models are created by using machine learning algorithms, which are trained on data, whether labeled, unlabeled, or mixed, to learn from existing samples. The respondents explained that this training process allows the model to refine its internal parameters and improve its accuracy in making predictions or classifications on new, unseen data.

Fig.4: Chat Analysis

The graph plotted in figure 4 reveals that a higher number of the respondents inferred that machine learning models are utilized in healthcare for analyzing large datasets, identify patterns, and predict outcomes, ultimately improving patient care. This includes enhancing diagnostics, personalizing treatment plans, predicting disease onset and progression, and streamlining administrative tasks. Machine learning algorithms are also useful in drug discovery and development, making the process more efficient and cost-effective.

Fig.5: Chat Analysis

The graph plotted in figure 5 depicts that most of the respondents agree with the statement that machine learning models are widely used in healthcare to enhance decision-making, improve diagnosis and treatment, and automate various processes, ultimately leading to better patient outcomes and more efficient healthcare systems. The respondents affirmed that machine learning models are essentially used to analyze vast datasets to identify patterns, predict disease progression, and personalize treatments in healthcare.

CONCLUSION

This paper explored machine learning (ML) applications in healthcare industries. It discusses the role of ML in healthcare systems, machine Learning algorithms, approaches, and applications. The paper asserted that the integration of ML techniques into healthcare has been shown to outperform traditional methods in predictive accuracy, and have demonstrated remarkable potential in providing timely insights, enabling preventive measures and personalized care strategies, leading to significant advancements in healthcare settings.

Conclusively, the paper affirmed that ML in healthcare has the potential to revolutionize patient care, improve treatment outcomes, and optimize healthcare operations.

REFERENCE LIST

Chen, J. H., & Asch, S. M. (2017). Machine Learning and Prediction in Medicine. The New England Journal of Medicine. Vol. 376. Pp. 1182-1184.

Fitzpatrick, T., Doe, A., & Hamilton, M. (2021). A Predictive Model for Elderly Diabetes Management: A Machine Learning Approach. Journal of Geriatric Care. Vol. 15(2). Pp. 150-160.

James, P., Wang, L., & Chen, Y. (2023). Applications of Predictive Modeling in Elderly Care: A Global Perspective. Journal of Healthcare Analytics. Vol. 12(1). Pp. 45-60.

Johnson, S., Hall, S., & Clark, R. (2019). Predicting Cardiovascular Disease Outcomes in Elderly Patients using Machine Learning. Journal of Clinical Cardiology. Vol. 33(6). Pp. 789-799.

Okwuosa, O., Adedayo, M., & Akinlade, E. (2020). Predictive Modeling for Hypertension in Elderly Nigerians. Nigerian Journal of Health Informatics. Pp. 5(4). Pp. 22-30

Monica M Bertagnolli, (2023). Advancing Health through Artificial Intelligence/Machine Learning: The Critical Importance of Multidisciplinary Collaboration, PNAS Nexus, Vol. 2(12). Pp. 356. https://doi.org/10.1093/pnasnexus/pgad356

Qin, Fang Yu, Lv, Zhe Qi, Wang, Dan Ni, Hu, Bo & Wu, Chao (2020). Health Status Prediction for the Elderly Based on Machine Learning. Archives of Gerontology and Geriatrics. Vol. 90. ISSN 0167-4943 https://doi.org/10.1016/j.archger.2020.104121

PENGARUH CİTRA MEREK, KUALİTAS PRODUK, DAN HARGA TERHADAP MİNAT BELİ Dİ TOKO ROTİ,SEBUAH STUDİ KASUS Dİ KOTA SEMARANG

M.Auliya Iqbal Assegaf[1] ,Riyan Andni[2] , MuhammadArif Hakim[3]

FEBI IAIN KUDUS

ABSTRACT

Penelitian ini memiliki tujuan untuk melihat apakah minat beli masyarakat di Kota Semarang pada toko roti dipengaruhi oleh citra merek, kualitas produk serta harga yang ada pada setiap toko roti yang ada. Studi ini dilakukan dengan menggunakan pendekatan kuantitatif dengan data yang dikumpulkan adalah data primer dengan menggunakan kuisioner pada 140 konsumen di Kota Semarang.

Kata Kunci:

Pengaruh Citra Merek, Kualitas Produk, dan Harga terhadap Minat Beli

POLITICS OF THE 21ST CENTURY-HOW RELEVANT IS THE UNITED NATIONS (UN) IN PROMOTING GLOBAL PEACE AND SECURITY?

Chinedu T. Ayogu

Department of Political Science, Obafemi Awolowo University, Ile-Ife, Nigeria.

Abstract

Following its establishment in 1945, the United Nations (UN) arguably ranks as the oldest intergovernmental institution charged with the core responsibility of promoting international peace, security and cooperation among its member-states. Despite the existence of the UN, the complexities of 21st century politics which reflects in war, genocide, and nuclear weapon proliferation, among other crises seem to be challenging the workings of the UN.

This study draws on the Russia-Ukraine, Israel-Palestine war, and North Korea's nuclear weapon proliferation as pointers for examining the relevance of the UN in promoting global peace and security.

Drawing on the realist theory of international relations (IR), and institutionalism, the study argues that the UN is slowly but steadily outliving its relevance of promoting global security and cooperation among its member-states. This manifest in the UN seeming reliance on specific heads of government to settle conflict between member-states rather than proffering sustainable solutions as an institution. This according to this study is relegating the UN to the role of a spectator rather an arbiter of peace.

The study relies on qualitative source of data collection such as archival materials, institutional reports and publications, books, journal articles, government gazettes, and on-line publications relevant to the subject. The data gathered was analysed via thematic analysis.

The study concludes that the relevance of the UN in promoting global peace is gradually failing. This is at the instance of the influence that powerful nations like the US, China and Russia (largely members of the UN Security Council), and their allies wields across frontiers of international politics. The reason according to this study is because these countries are largely the major financiers of the UN, and also have the power to veto decisions in their favour.

The study recommends that urgent and proactive steps be taken to totally restructure and reposition the UNSC, else the UN, as an inter-governmental institution may become irrelevant in the face of the ever evolving patterns of the 21st century global politics.

Keywords: United Nations, global peace, war, international security, national interest, global politics

INNOVATIVE BANKING: DECODING MOROCCAN CLIENTS' TRANSITION TO MODERN SOLUTIONS

Houmami Chayma [1], Lafraxo Younes [2]

[1,2] Cadi Ayyad University, Faculty of Law, Economic, and Social Sciences, Marrakech, MoroccoDepartment of Management Sciences

Abstract: The banking industry is changing due to technological advancements, and Morocco is embracing digital solutions like "Self-Service Banking (SSB)" in spite of integration-related challenges. The "Unified Theory of Acceptance and Use of Technology 2" (UTAUT 2) is used in this study to illustrate the key elements affecting Moroccan customers' adoption of this omnichannel banking technology. Customers in Morocco, including those without conventional bank accounts, analyzed data to test and validate the enhanced model. It was discovered that performance expectancy, effort expectancy, habit, security, quality, and trust are important factors in predicting the propensity to use SSB.

Keywords: Self-Service Banking, Omnichannel banking technology, Adoption, UTAUT 2, Morocco.

Résumé: L'industrie bancaire évolue grâce aux avancées technologiques, et le Maroc adopte des solutions digitales telles que la "banque en libre-service (BLS)", malgré les défis liés à l'intégration. La "Théorie Unifiée de l'Acceptation et de l'Utilisation de la Technologie 2" (UTAUT 2) est utilisée dans cette étude pour illustrer les éléments clés affectant l'adoption de cette technologie bancaire omnicanal par les clients marocains. Les clients au Maroc, y compris ceux sans comptes bancaires conventionnels, ont analysé des données pour tester et valider le modèle amélioré. Il a été découvert la performance attendue, l'effort attendu, l'habitude, la sécurité, la qualité et la confiance sont des facteurs importants pour prédire la propension à utiliser la BLS.

Mots-clés : Banque en libre-service, Technologie bancaire omnicanal, Adoption, UTAUT 2, Maroc.

JEL classifications: G21, M31, O33, L86.

I. Introduction

With the launch of Self-Service Banking (SSB), the banking industry in Morocco is undergoing a revolution in an era of rapid technological innovation. Through the implementation of an omnichannel strategy to guarantee a seamless user experience across numerous platforms, including online services, mobile applications, ATMs etc., this innovation represents a fundamental shift in the financial services industry by making it more accessible and integrated. According to Bank Al-Maghrib's 2022 Annual Report, mobile payments in Morocco only accounted for 1.9% against 44,8% of total payments, indicating a reluctance to accept new technologies despite their creative features [12][45][51]. In the context of innovative digital banking solutions like SSB, which aim to integrate traditional banking practices with a digitally connected future, Factors like trust, security, quality are crucial to the relationship between clients and banks. In order to understand how those factors interacte woth outhers, a variety of lenses are used to examine the idea of those factors, including human characteristics, altruistic motivations, logical calculations, relationship dynamics, and institutional frameworks. In order to comprehend how these factors affects the adoption of cutting-edge banking technology and transforms the financial landscape, our research, which makes use of the UTAUT2 theoretical

framework, examines the dynamics of this integreted factors in Morocco's quickly digitizing financial environment [56][58][6][2][1][27][42].

II. Literature Review

In order to benefit both the banks and their clients, the digitalization of banking entails integrating technology such as mobile applications; yet, adoption is not always effective because of user resistance and a lack of trust [44][72][71][69]. It is essential to comprehend how technology adoption is influenced by environmental, cultural, psychological, social, and demographic aspects [42][35][55][6][70][1][2]. Frameworks for comprehending technology adoption are provided by the Unified Theory of Acceptance and Use of Technology (UTAUT) and its sequel, UTAUT 2, which place an emphasis on social impact, performance expectancy, effort expectancy, and facilitating factors. [65][66]. Prior studies emphasize the significance of perceived risk, trust, security, privacy, and service quality in the adoption of digital banking. [6][7][36][56][2][70][6].

Research indicates that the UTAUT model gains strength by include contextual variables such as initial trust and governmental laws, which reinforces the importance of trust in mobile banking [36][56][17]. In order to address the particular difficulties associated with implementing omnichannel banking technology, our study incorporates variables like as trust, perceived risk, security, privacy, and service quality into the UTAUT 2 model and analyzes these elements in the context of (SSB) [42]

III. Research model hypotheses: Application of UTAUT 2 in the Research Domain

Hypothesis	Description	References
H1	Performance expectancy positively impacts customers' intention to adopt SSB.	[2]
H2	Effort expectancy positively influences customers' behavioral intention to adopt SSB.	[65][53][4]
H3	Social influence positively impacts customers' behavioral intention to adopt SSB.	[4][75]
H4	Hedonic motivation positively influences customers' behavioral intention to adopt SSB.	[66][4]
H5	Price value positively influences customers' intention to adopt SSB.	[66][32-41]
H6	Habit positively influences customers' behavioral intention to adopt SSB.	[66]
H7	Habit positively influences customers' adoption of SSB.	[66][49]
H8	Facilitating conditions positively influence customers' behavioral intention to adopt SSB.	[65][66]
H9	Facilitating conditions positively influence customers' adoption of SSB.	[65][66]
H10	Perceived risk negatively influences customers' behavioral intention to adopt SSB.	[9][61][43]
H11	Perceived security positively influences customer trust towards the adoption of SSB.	[6][56]
H12	Perceived quality positively influences customer trust towards the adoption of SSB.	[42]
H13	Trust positively influences customers' behavioral intention to adopt SSB.	[25][47][50][37][73][74] [56][61][17]
H14	Behavioral intention positively influences the adoption of SSB by customers.	[20][66][4][37][66][74]

Hypothesis	Description	References
H15	Age, gender, and culture significantly moderate the relationship between determinants that influence behavioral intention and the adoption of SSB services by clients.	[66][15][56][28][66][40]

IV. Methodology

Data collection: To investigate the connections between behavioral intention, adoption, sociodemographic characteristics, trust, and other explanatory variables, we used a quantitative approach with a questionnaire.

Measurement Scale: Performance Expectancy (PE), Effort Expectancy (EE), and Social Influence (SI) were modified and approved measures from previous studies were utilized to evaluate factors associated with SSB use. A seven-point Likert scale was used to measure many constructs, including Hedonic Motivation (HM), Price Value (PV), Habit (HB), Facilitating Conditions (FC), Perceived Risk (PR), Perceived Security (PS), Perceived Quality (PQ), Trust (TR), Behavioral Intention (BI), and Adoption of SSB (AD) [66]–[59]–[62].

Using the Delphi Method for Pretesting: A consensus of 75% [22] was reached among banking industry experts during the pretesting of the original questionnaire. Clarity and relevance were guaranteed by this iterative procedure.
Methods for Distribution of the Survey Questionnaire: More than 800 questionnaires [13]–[67] were sent out via online, phone-assisted, and in-person channels, resulting in 765 valid answers. The study's target population was heterogeneous and lived in several Moroccan cities. The data was analyzed using SPSS and SmartPLS 4, with special focus on the structural model, validity, distribution, and dependability.

V. Presentation and Analysis of the Results

Demographic Analysis: Comparing the sample's genders, 52.5% of the participants were women and 47.5% were men. The most prevalent age range (32%), was 25–34. Geographically, 40 percent of the population was from Casablanca, with the remaining 13–17% coming from other large cities including Rabat, Tangier, Agadir, and Marrakech. In terms of education, 22.6% held a master's or doctorate degree, while 46.9% held a bachelor's degree. 20.7% of workers were jobless, and 35.7% worked in the private sector.
Assessment of the Measurement Model: Cronbach's alpha and composite reliability (CR) were used to assess the validity and reliability of the model. The range of results for Cronbach's alpha was 0.69 to 0.87, which suggests good & strong reliability. Average variance extracted (AVE) values greater than 0.5 indicated convergent validity, and [24]'s criterion was used to prove discriminant validity by confirming that the AVE for each variable was greater than the squared correlations.

Analysis of Structural Models:

Collinearity: By eliminating challenging items, high VIFs for FC, EE, HB, PE, and PV were reduced to acceptable VIFs [38].
Model Quality: The Q^2 test verified predictive relevance, and the high R^2 value (0.67) suggested excellent explanatory power [19].
Testing the Hypothesis: The intention to utilize SSB services was significantly impacted by performance expectancy (H1, $\beta = 0.1$) and effort expectancy (H2, $\beta = 0.2$), but not by hedonic motivation (H4) or social factors (H3). Trust was strongly influenced by perceived security (H11, $\beta = 0.3$) and quality (H12, $\beta = 0.6$), which in turn had an impact on service uptake (H14, $\beta = 0.8$). [60][6][54]. The relationship between behavioral intention and perceived security/quality was shown to be fully mediated by trust, as evidenced by VAF values of 1 [29].

VI. Conslusion

Relevant factors like habit, perceived security, quality, performance, and effort expectations are highlighted in this study on SSB uptake in Morocco, with trust acting as a mediator [6]. Gender and place of residence were relevant, while hedonic motivation and price value had no effect [12]. Time restrictions and data availability were among the limitations; more study on more cities and wider user experiences is advised [17][29]. The results direct banks to improve quality, security, and customized approaches to boost Morocco's use of digital banking [54][60].

References

[1] Abdus Salam, M., Saha, T., Rahman, M. H., & Mutsuddi, P. (2021). Challenges to mobile banking adaptation in COVID-19 pandemic. *Journal of Business Management Science, 9*, 101–113.

[2] Abu-Taieh, E. M., AlHadid, I., Abu-Tayeh, S., Masa'deh, R., Alkhawaldeh, R. S., Khwaldeh, S., & Alrowwad, A. (2022). Continued intention to use of m-banking in Jordan by integrating UTAUT, TPB, TAM and service quality with ML. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity, 8*(120).

[3] Agudo-Peregrina, Á. F. (2014). *Análisis de los factores de adopción de comercio electrónico en segmentos de consumidores finales, aplicación al caso español* [Doctoral dissertation, Universidad Politécnica de Madrid].

[4] Alalwan, A. A., Dwivedi, Y. K., Rana, N. P., Lal, B., & Williams, M. D. (2016). Consumer adoption of internet banking in Jordan: Examining the role of hedonic motivation, habit, self-efficacy and trust. *Journal of Financial Services Marketing, 21*(2), 145-157.

[5] Alalwan, A. A., Dwivedi, Y. K., Rana, N. P., & Algharabat, R. (2018). Examining factors influencing Jordanian customers' intentions and adoption of internet banking: Extending UTAUT2 with risk. *Journal of Retailing and Consumer Services, 40*, 125–138.

[6] Alalwan, A. A., Dwivedi, Y. K., & Rana, N. P. (2017). Factors influencing adoption of mobile banking by Jordanian bank customers: Extending UTAUT2 with trust. *International Journal of Information Management, 37*, 99–110.

[7] Almaiah, M. A., Al-Rahmi, A. M., Alturise, F., Alrawad, M., Alkhalaf, S., Lutfi, A., Al-Rahmi, W. M., & Awad, A. B. (2022). Factors influencing the adoption of internet banking: An integration of ISSM and UTAUT with price value and perceived risk. *Frontiers in Psychology, 13*(919198).

[8] Armand, A. (2016). *Confiance dans un environnement complexe*. Paris: ESF Éditeur.

[9] Aven, T. (2010). On how to define, understand and describe risk. *Reliability Engineering & System Safety, 95*(6), 623-631.

[10] Baabdullah, A. M., Alalwan, A. A., Rana, N. P., Kizgin, H., & Patil, P. (2019). Consumer use of mobile banking (M-banking) in Saudi Arabia: Towards an integrated model. *International Journal of Information Management, 44*, 38–52.

[11] Bagozzi, R. P., & Yi, Y. (2012). Specification, evaluation, and interpretation of structural equation models. *Journal of the Academy of Marketing Science, 40*, 8–34.

[12] Baptista, G., & Oliveira, T. (2016). A weight and a meta-analysis on mobile banking acceptance research. *Computers in Human Behavior, 63*, 480–489.

[13] Boomsma, A., & Hoogland, J. J. (2001). The robustness of LISREL modeling revisited. In R. Cudeck, S. du Toit, & D. Sörbom (Eds.), *Structural equation modeling: Present and future* (pp. 172-195). Lincolnwood, IL: Scientific Software International.

[14] Boudreau, M.-C., Gefen, D., & Straub, D. W. (2001). Validation in information systems research: A state-of-the-art assessment. *MIS Quarterly, 25*(1), 1-16.

[15] Cera, G., Khan, K. A., Belas, J., & Ribeiro, H. N. (2020). The role of financial capability and culture in financial satisfaction. *Economic Papers, 39*(4), 389-406.

[16] Çera, G., Pagria, I., Khan, K. A., & Muaremi, L. (2020). Mobile banking usage and gamification: The moderating effect of generational cohorts. *Journal of Systems and Information Technology, 22*(3), 243-263.

[17] Chaouali, W., Ben Yahia, I., & Souiden, N. (2016). The interplay of counterconformity motivation, social influence, and trust in customers' intention to adopt internet banking services: The case of an emerging country. *Journal of Retailing and Consumer Services, 28*, 209–218.

[18] Chellappa, R. K., & Pavlou, P. A. (2002). Perceived information security, financial liability and consumer trust in electronic commerce transactions. *Logistics Information Management, 15*(5/6), 358-368.

[19] Chin, W. W. (1998). The partial least squares approach to structural equation modeling. In G. A. Marcoulides (Ed.), *Modern methods for business research* (pp. 295-336). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

[20] Davis, F. D. (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS Quarterly, 13*(3), 319–340.

[21] Davis, F. D., Bagozzi, R., & Warshaw, P. (1989). User acceptance of computer technology: A comparison of two theoretical models. *Management Science*.

[22] Diamond, I. R., Grant, R. C., Feldman, B. M., Pencharz, P. B., Ling, S. C., Moore, A. M., & Wales, P. W. (2014). Defining consensus: A systematic review recommends methodologic criteria for reporting of Delphi studies. *Journal of Clinical Epidemiology, 67*, 401–409.

[23] Escobar-Rodriguez, T., & Carvajal-Trujillo, E. (2014). Online purchasing tickets for low cost carriers: An application of the unified theory of acceptance and use of technology (UTAUT) model. *Tourism Management, 43*, 70–88.

[24] Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research, 18*(3), 39-50.

[25] Gefen, D., Karahanna, E., & Straub, D. W. (2003). Trust and TAM in online shopping: An integrated model. *MIS Quarterly, 27*(1), 51-90.

[26] Gefen, D., Rao, V. S., & Tractinsky, N. (2003). The conceptualization of trust, risk, and their relationship in electronic commerce: The need for clarifications. In *Proceedings of the 36th Annual Hawaii International Conference on System Sciences*.

[27] Giovanis, A., Assimakopoulos, C., & Sarmaniotis, C. (2019). Adoption of mobile self-service retail banking technologies. *International Journal of Retail & Distribution Management, 47*, 894–914.

[28] Glavee-Geo, R., Shaikh, A. A., & Karjaluoto, H. (2017). Mobile banking services adoption in Pakistan: Are there gender differences? *International Journal of Bank Marketing, 35*(7), 1088-1112.

[29] Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C., & Sarstedt, M. (2016). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)*. Thousand Oaks: Sage Publications.

[30] Hair, J. F., Risher, J. J., Sarstedt, M., & Ringle, C. M. (2019). When to use and how to report the results of PLS-SEM. *European Business Review, 31*, 2–24.

[31] Hanafizadeh, P., Keating, B. W., & Khedmatgozar, H. R. (2014). A systematic review of internet banking adoption. *Telematics and Informatics, 31*(3), 492-510.

[32] Ho, S. H., & Ko, Y. Y. (2008). Effects of self-service technology on customer value and customer readiness: The case of internet banking. *International Research, 18*, 427–446.

[33] Ibert, J., Baumard, P., Donada, C., & Xuereb, J. M. (2001). Data collection and managing the data source. In *Doing management research: A comprehensive guide* (1st ed., pp. 172-195). SAGE Publications.

[34] Isaac, H. (1996). *Codes of deontology: A quality management tool for business services* [Doctoral thesis, University Paris Dauphine].

[35] Jalal, A., Marzooq, J., & Nabi, H. A. (2011). Evaluating the impacts of online banking factors on motivating the process of e-banking. *Journal of Management and Sustainability, 1*(1), 32–42.

Jena, R. K. (2022). Examining the factors affecting the adoption of blockchain technology in the banking sector: An extended UTAUT model. *International Journal of Financial Studies, 10*(90).

[36] Kim, G., Shin, B., & Lee, H. G. (2009). Understanding dynamics between initial trust and usage intentions of mobile banking. *Information Systems Journal, 19*(3), 283-311.

[37] Kock, N. (2015). Common method bias in PLS-SEM: A full collinearity assessment approach. *International Journal of e-Collaboration, 11*(4), 1-10.

[38] Koenig-Lewis, N., Palmer, A., & Moll, A. (2010). Predicting young consumers' take up of mobile banking services. *International Journal of Bank Marketing, 28*(5), 410-432.

[39] Kwateng, K. O., Atiemo, K. A. O., & Appiah, C. (2019). Acceptance and use of mobile banking: An application of UTAUT2. *Journal of Enterprise Information Management*.

[40] Lee, E., Kwon, K., & Schumann, D. W. (2005). Segmenting the non-adopter category in the diffusion of internet banking. *International Journal of Bank Marketing, 23*(5), 414-437.

[41] Lee, K. C., & Chung, N. (2009). Understanding factors affecting trust in and satisfaction with mobile banking in Korea: A modified DeLone and McLean's model perspective. *Interactive Computing, 21*, 385–392.

[42] Lee, M.-C. (2009). Factors influencing the adoption of internet banking: An integration of TAM and TPB with perceived risk and perceived benefit. *Electronic Commerce Research and Applications, 8*(3), 130-141.

[43] Lotfizadeh, F., & Ghorbani, A. (2015). A multi-dimensional model of acceptance of mobile banking. *International Journal of Management, Accounting & Economics, 2*(5).

[44] Malaquias, R. F., & Hwang, Y. (2016). An empirical study on trust in mobile banking: A developing country perspective. *Computers in Human Behavior, 54*, 453–461.

[45] Mayer, R. C., Davis, J. H., & Schoorman, F. D. (1995). An integrative model of organizational trust. *Academy of Management Review, 20*(3), 709–734.

[46] McKnight, D. H., Choudhury, V., & Kacmar, C. (2002). The impact of initial consumer trust on intentions to transact with a web site: A trust building model. *Journal of Strategic Information Systems, 11*(3-4), 297-323.

[47] Munoz-Leiva, F., Climent-Climent, S., & Liébana-Cabanillas, F. (2017). Determinants of intention to use the mobile banking apps: An extension of the classic TAM model. *Spanish Journal of Marketing - ESIC, 21*(1), 25-38.

[48] Murray, K. B., & Häubl, G. (2007). Explaining cognitive lock-in: The role of skill-based habits of use in consumer choice. *Journal of Consumer Research, 34*(1).

[49] Pavlou, P. A. (2003). Consumer acceptance of electronic commerce: Integrating trust and risk with the technology acceptance model. *International Journal of Electronic Commerce, 7*(3), 101-134.

[50] Pikkarainen, T., Pikkarainen, K., Karjaluoto, H., & Pahnila, S. (2004). Consumer acceptance of online banking: An extension of the technology acceptance model. *Internet Research, 14*(3), 224–235.

[51] Püschel, J., Mazzon, J. A., & Hernandez, J. M. C. (2010). Mobile banking: Proposition of an integrated adoption intention framework. *International Journal of Bank Marketing, 28*(5), 389–409.

[52] Riffai, M. M. M. A., Grant, K., & Edgar, D. (2012). Big TAM in Oman: Exploring the promise of online banking, its adoption by customers and the challenges of banking in Oman. *International Journal of Information Management, 32*(3), 239-250.

Saadilah, M. R., Hurriyati, R., & Dirgantari, P. D. (2021). Determination of user satisfaction in mobile banking services using the information systems success model (ISSM)

[53] perspective. In *Proceedings of the 5th Global Conference on Business, Management and Entrepreneurship*, Beijing.

[54] Safeena, R., Date, H., Hundewale, N., & Kammani, A. (2013). Combination of TAM and TPB in internet banking adoption. *International Journal of Computer Theory and Engineering, 5*(1), 146–150.

[55] Sankaran, R., & Chakraborty, S. (2022). Factors impacting mobile banking in India: Empirical approach extending UTAUT2 with perceived value and trust. *IIM Kozhikode Society & Management Review, 11*(1), 7–24.

[56] Shaikh, A. A., & Karjaluoto, H. (2015). Mobile banking adoption: A literature review. *Telematics and Informatics, 32*(1), 129-142.

[57] Singh, S., & Srivastava, R. K. (2018). Predicting the intention to use mobile banking in India. *International Journal of Bank Marketing, 36*, 357–378.

[58] Sweeney, J. C., & Soutar, G. N. (2001). Consumer perceived value: The development of a multiple item scale. *Journal of Retailing, 77*(2), 203–220.

[59] Tam, C., & Oliveira, T. (2016). Understanding the impact of m-banking on individual performance: DeLone and McLean and TTF perspective. *Computers in Human Behavior, 61*, 233–244.

[60] Tiwari, P., & Tiwari, S. K. (2020). Integration of technology acceptance model with perceived risk, perceived trust and perceived cost: Customer's adoption of m-banking. *International Journal on Emerging Technologies, 11*(2), 447-452.

[61] Tiwari, P., Tiwari, S. K., & Gupta, A. (2021). Examining the impact of customers' awareness, risk and trust in m-banking adoption. *FIIB Business Review, 10*, 413–423.

[62] Tubaishat, A., & Alalwan, A. A. (2019). Customers' adoption of digital banking services in Jordan: An extension of the UTAUT2 model. *Journal of Retailing and Consumer Services, 49*.

[63] Van Esterik-Plasmeijer, P. W. J., & Van Raaij, W. F. (2017). Banking system trust, bank trust, and bank loyalty. *International Journal of Bank Marketing, 35*(1), 97-111.

[64] Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, G. B., & Davis, F. D. (2003). User acceptance of information technology: Toward a unified view. *MIS Quarterly: Management Information Systems, 27*(3), 425–478.

[65] Venkatesh, V., Thong, J. Y. L., & Xu, X. (2012). Consumer acceptance and use of information technology: Extending the unified theory of acceptance and use of technology. *MIS Quarterly, 36*(1).

[66] Westland, J. C. (2010). Lower bounds on sample size in structural equation modeling. *Electronic Commerce Research and Applications, 9*(6), 476-487.

[67] Windasari, N. A., Kusumawati, N., Larasati, N., & Amelia, R. P. (2022). Digital-only banking experience: Insights from Gen Y and Gen Z. *Journal of Innovation & Knowledge, 7*(2), 1-10.

[68] Yap, K. B., Wong, D. H., Loh, C., & Bak, R. (2010). Offline and online banking – Where to draw the line when building trust in e-banking? *International Journal of Bank Marketing, 28*(1), 27-46.

[69] Yaseen, S. G., & El Qirem, I. A. (2018). Intention to use e-banking services in the Jordanian commercial banks. *International Journal of Bank Marketing, 36*, 557-571.

[70] Yousafzai, S., Pallister, J. G., & Foxall, G. R. (2005). Strategies for building and communicating trust in electronic banking: A field experiment. *Psychology and Marketing, 22*(2), 181–201.
[71] Yousafzai, S., & Yani-De-Soriano, M. (2012). Understanding customer-specific factors underpinning internet banking adoption. *International Journal of Bank Marketing, 30*(1), 60–81.
[72] Zhou, T. (2011). An empirical examination of initial trust in mobile banking. *Internet Research, 21*(5), 527–540.
[73] Zhou, T. (2012a). Understanding mobile banking user adoption. *International Journal of Mobile Communications, 10*(6), 683-698.
[74] Zhou, T. (2012b). Understanding users' initial trust in mobile banking: An elaboration likelihood perspective. *Computers in Human Behavior, 28*(4), 1518–1525.
[75] Zhou, T., Lu, Y., & Wang, B. (2010). Integrating TTF and UTAUT to explain mobile banking user adoption. *Computers in Human Behavior, 26*, 760–767.

ANALYSIS OF FUNCTIONALLY GRADED PLATES IN HYGRO-THERMAL ENVIRONMENT

HİGRO-TERMAL ORTAMDA FONKSİYONEL DERECELENDİRİLMİŞ PLAKALARIN ANALİZİ

MERDACI Slimane [1*], HADJ MOSTEFA Adda [2] , BOUCHAFA Ali [3]

[1]University of Sidi Bel-Abbes, Algeria, Structures and Materials,

ORCID: http://orcid.org/0000-0001-8221-3760

[2]University of Rélizane, Algeria, Structures and Materials,

[3]University of Sidi Bel-Abbes, Algeria, Structures and Materials,

Özet

Bu çalışmada, higro-termal ortamın fonksiyonel olarak derecelendirilmiş plakaların eğilmesi üzerindeki etkilerini göstermek için yeni bir basit dört değişkenli kesme deformasyon plakası modeli önerilmiştir. Higro-termal etkileri içeren minimum potansiyel enerjiden denklemler elde edilmiştir. Bu model yalnızca dört değişken kullanır ve enine kesme geriliminin trigonometrik değişimini dikkate alır. Bu çalışmada çeşitli fonksiyonel olarak derecelendirilmiş plakalar incelenmiştir. Modelin geçerliliğini doğrulamak için hesaplanan sonuçlar mevcut sonuçlarla karşılaştırılmıştır. Fonksiyonel olarak derecelendirilmiş plakaların eğilmesi üzerinde sıcaklık artışının, nem koşulunun ve kuvvet yasası indeksinin etkilerini göstermek için parametrik araştırma kurulmuştur.

Anahtar kelimeler: Fonksiyonel olarak derecelendirilmiş, plaka, termo-mekanik, eğilme, sapma ve gerilme.

Abstract

A new simple four-variable shear deformation plate model is proposed in this work to demonstrate the hygro-thermal environment effects on bending of functionally graded plates. Equations are obtained from of minimum potential energy containing the hygro-thermal influences. This model uses only four variables and considers trigonometric variation of transverse shear stress. Various kinds of functionally graded plates are examined in this study. To verify the validity of the model, the calculated results are compared with the existing results. Parametric investigation is established to demonstrate the effects of temperature rise, moisture condition and power law index on the bending of functionally graded plates.

Keywords: Functionally graded, plate, thermo-mechanical, bending, deflection and stress.

ON THE G-GROUPS

Nosratollah SHAJAREH POURSALAVATI

Department of Pure Mathematics, Shahid Bahonar University of Kerman,

ORCID number: 0000-0003-0046-0325

Abstract

The concept of algebraic structures has undergone significant evolution, expanding beyond classical group theory to encompass more generalized forms such as g-groups, e-groups, and now Ubat-spaces. These structures play a crucial role in various mathematical disciplines, including topology, number theory, and abstract algebra. Ubat-spaces represent a novel algebraic structure with distinct properties, bridging concepts from group theory and generalized algebraic systems. This study explores their foundational properties, examines their relationships with g-groups and e-groups, and investigates their potential applications in mathematical modeling and computational structures. Recent advancements in algebraic topology and category theory provide new perspectives on the significance of Ubat-spaces. The study further highlights their role in modern algebraic systems and their applications in logic circuits and abstract algebra.

Keywords: algebraic structures, generalized groups, computational algebra, Ubat-space, g-groups.

REFERENCES

[1] Smith, J. et al, Advances in Generalized Algebraic Systems. *Journal of Algebraic Structures*, 58(2) (2023) 145-167.

[2] Patel, R. et al, Homomorphisms and Applications in Ubat-Spaces. *Algebraic Topology Journal*, 47(3) (2022) 210-225.

[3] Wang, H. et al, Computational Applications of Ubat-Spaces in Boolean Logic. *Journal of Computational Mathematics*, 39(1) (2023) 78-96

[4] Jones, M. et al, Graph Theory and Algebraic Structures. *Mathematical Modeling and Computation*, 25(4) (2022) 305-320.

[5] Lee, C. et al, Extending Ubat-Spaces to Non-Commutative Systems. *Topology and Algebra Review*, 12(3) (2023) 55-72.

[6] R. G. Swan, The grothendieck ring of a finite group, Topology 2 (1-2) (1963) 85–110.

[7] E. Arbarello, M. Cornalba, The picard groups of the moduli spaces of curves, Topology 26 (2) (1987) 153–171.

[8] F. Knop, H. Kraft, T. Vust, The Picard Group of a G-Variety, in: H. Kraft, P. Slodowy, T.A.

Springer (Eds.), Algebraische Transformationsgruppen und Invariantentheorie Algebraic Transformation Groups and Invariant Theory, Birkhäuser Basel, Basel, 1989: pp. 77–87.

[9] W.J. Haboush, Infinite dimensional algebraic geometry: algebraic structures on p-adic groups and their homogeneous spaces, Tohoku Math. J. (2). 57 (2005).

ENHANCING IDENTITY SECURITY IN HYBRID LEARNING ENVIRONMENTS THROUGH AI-DRIVEN ZERO TRUST FRAMEWORKS

Victoria OGUNSANYA

TechNovelle, Cybersecurity, 0009-0009-8711-6535

Abstract

The emergence of hybrid learning models in K–12 and higher education has increased the attack surface for cyber threats, revealing significant weaknesses in conventional identity and access management systems. With institutions relying more on cloud services, digital platforms, and remote access, traditional perimeter-based security has become inadequate. This document introduces a framework for identity verification powered by AI, based on Zero Trust Architecture (ZTA), specifically designed for educational settings. The framework tackles the increasing issues of credential theft, session hijacking, and insider threats by combining behavioural biometrics with continuous authentication methods.

Citing recent notable cyberattacks in the UK, Ireland, and Canada, many believed to be linked to Russian ransomware gangs, this study highlights the critical need for enhancing identity verification in education. The suggested model utilizes artificial intelligence to examine user behaviour like login habits, device usage, and access times, facilitating real-time anomaly identification and adaptive authentication. This minimizes dependence on fixed credentials and improves security without interfering with user experience.

Essential elements of the framework consist of real-time behaviour tracking, smooth integration with both traditional and contemporary educational systems, and unobtrusive security strategies that address the low cybersecurity awareness of users. In conclusion, this study offers a scalable and proactive method for securing hybrid learning environments by reimagining identity as a dynamic, constantly verified trait. Integrating AI and Zero Trust concepts into the educational cybersecurity framework allows institutions to more effectively protect digital assets, maintain trust, and guarantee the continuity of learning in a progressively digital academic environment.

Recent studies show that educational organisations have serious cybersecurity problems, especially when it comes to managing identities and access. These problems are caused by open-access policies, decentralised systems, and users not being aware of them. The big rise in ransomware and phishing attacks since the pandemic shows how important it is to have modern security measures. Studies show that these models can cut incident response times by up to 70% while also making them more accurate. This makes them especially useful for protecting modern hybrid learning environments.

Keywords: Zero Trust, Artificial Intelligence, Identity Security, Cybersecurity, Hybrid Learning.

SYNONYMIC RELATIONSHIPS IN ENGLISH AND UZBEK ORNITHONYMS

Muxlisa Erdonova

Termiz state Pedagogical institute and Doctoral student of Tersu

https://orcid.org/0009-0006-3216-2567.

Abstarct. *This article presents an in-depth linguistic and comparative analysis of synonymic relationships among ornithonyms (bird names) in English and Uzbek. Bird names function not only as biological identifiers but also as significant metaphorical and cultural symbols across both languages. The study investigates how these ornithonyms operate within different linguistic registers, from everyday speech to poetic, idiomatic, and proverbial usage. Through a comparative-descriptive methodology, the research classifies bird-related terms into semantic fields and synonymic clusters, exploring variations in stylistic function, emotive connotation, and symbolic resonance. Additionally, the study examines the role of historical language contact, dialectal differences, and sociolinguistic context in shaping synonymy. Attention is given to how cultural perception, folklore, and traditional narratives contribute to the figurative use of ornithonyms, influencing their synonymic flexibility and interpretive richness. Examples drawn from both English and Uzbek demonstrate shared conceptual metaphors, such as birds symbolizing freedom, love, or fear, as well as unique cultural framings. Ultimately, the findings underscore both convergences and divergences in lexical choices, semantic development, and pragmatic application of ornithonyms. This research contributes to the broader understanding of how language, culture, and cognition interact in shaping lexical systems, and highlights ornithonyms as a fertile ground for exploring semantic synonymy and cultural linguistics.*

Keywords: *ornithonym, synonymy, bird name, comparative linguistics, metaphor, folklore*

Introduction.

Synonymy, the relationship between words that share similar meanings, is a fundamental area of linguistic inquiry. In the field of lexical semantics, ornithonyms—names for birds—represent a distinct and symbolically rich category. These names are not merely taxonomic but function as carriers of cultural values, emotions, and metaphorical meaning (Ullmann, 1962). This study investigates the synonymic relationships of ornithonyms in English and Uzbek, considering the cultural background, semantic ranges, and stylistic roles they play in both languages. Such an exploration offers insights into how bird names evolve, overlap, and diverge within two linguistically and culturally different systems.

1.1 Theoretical Framework.

The theoretical basis of this study draws from three major linguistic paradigms: cognitive linguistics, semantic theory, and cultural linguistics. These frameworks offer valuable insights into the way bird names, or *ornithonyms*, are used not just as taxonomic labels, but as metaphorical, symbolic, and emotionally charged expressions.Central to this analysis is Lakoff and Johnson's (1980) **Conceptual Metaphor Theory**, which argues that our thinking is deeply metaphorical and that animal terms—including birds—frequently serve as metaphoric tools to express human traits such as wisdom, cowardice, or freedom. Their work provides a foundational perspective for understanding why ornithonyms are widely used in idioms and proverbs across languages.In addition, Arnold (2002) emphasizes that **synonymic variation** is

often driven by contextual and emotive parameters. According to her, synonyms should not only be viewed as interchangeable words but as stylistically and functionally distinct choices depending on tone, register, and cultural use.From the perspective of Uzbek linguistics, G‘aybullayev (2000) highlights the **ethnolinguistic significance** of bird names in proverbs and folk expressions. His findings show that ornithonyms carry moral and social meanings that go beyond dictionary definitions and form part of the collective cultural consciousness.Taken together, these theoretical perspectives form a rich interpretive foundation for analyzing synonymic relationships in ornithonyms across English and Uzbek, enabling a culturally grounded semantic exploration.

2. METHOD.

This study employs a **comparative-descriptive methodology** with both qualitative and supportive quantitative elements. The central objective is to systematically identify, classify, and interpret synonymic relationships among ornithonyms in English and Uzbek, and to explore the socio-cultural, semantic, and stylistic motivations behind their use and variation. This approach is particularly well-suited to cross-linguistic semantic studies that involve metaphorical and idiomatic nuance, and is grounded in practices of **contrastive lexicology** and **ethnolinguistics**.Data collection was carried out in multiple phases. Firstly, **lexical materials** were gathered from authoritative dictionaries in both languages, including general monolingual dictionaries (e.g., *Oxford English Dictionary*, *O‘zbek tilining izohli lug‘ati*) and bilingual English-Uzbek glossaries. These sources provided core definitions and permitted the identification of direct and near-synonymic equivalences between bird names. Secondly, to capture the broader **cultural and figurative use** of ornithonyms, a corpus of **folklore texts**, **proverbs**, **idiomatic expressions**, and **literary works** was consulted. English-language sources included collections of British and American proverbs, while Uzbek materials were drawn from traditional oral epics (*dostonlar*), classical poetry, and regional proverb anthologies. This stage focused on **pragmatic function**, metaphorical extension, and stylistic variability across genres and registers.The identified ornithonyms were then grouped into **semantic categories** (e.g., birds of beauty, birds of intelligence, predatory birds, birds of misfortune), and examined for their use in **synonymic chains**, **register variation**, and **symbolic layering**. Special attention was paid to how birds symbolized abstract human traits (e.g., loyalty, cowardice, nobility), as guided by the Conceptual Metaphor Theory framework (Lakoff & Johnson, 1980).In addition, **frequency counts and contextual diversity** were noted where applicable—especially for highly recurrent terms such as *bulbul*, *dove*, *owl*, or *crow*. These measures, although not statistically exhaustive, provided empirical support for the qualitative findings, revealing patterns of lexical dominance or marginality (Crystal, 2003).Finally, **comparative contrast mapping** was applied. This involved aligning the bird name synonyms of English and Uzbek to detect points of convergence (semantic matches), divergence (register/function shifts), and non-equivalence (culturally specific concepts with no direct counterpart). This contrastive framework allowed for a culturally sensitive and linguistically rich interpretation of synonymic dynamics within the ornithonymic lexicon.

3. RESULTS.

The analysis revealed notable synonymic groupings within both languages. In Uzbek, for instance, *'kaptar', 'kabutar', and 'gulcha'* are used interchangeably to refer to pigeons or doves (G‘aybullayev, 2000). Similarly, English uses 'dove', 'pigeon', and 'rock dove' depending on context and register. Some synonyms in English reflect specific breeds or poetic usage, such as 'nightingale' and 'warbler', which may both imply melodious birds (Arnold, 2002). In idiomatic usage, ornithonyms often take on metaphorical meaning: 'eagle eye' implies sharpness, 'chicken-hearted' suggests cowardice, while in Uzbek *'qushdek erkin' (free as a bird)*

symbolizes liberty. Interestingly, some ornithonyms show functional synonymy across cultures despite differences in core lexicon, indicating a shared metaphorical worldview in folk cognition (Lakoff & Johnson, 1980). In addition to the core synonymic sets observed, many ornithonyms reveal **multi-layered figurative structures** in both English and Uzbek that reflect the socio-emotional landscape of each culture. For instance, the **Uzbek term *bulbul* (nightingale)** is not only associated with beauty and love but also frequently occurs in classical poetry as a metaphor for the suffering lover, often paired with the *gul* (flower) in symbolic narratives. This role is mirrored in English through the *nightingale*, especially in romantic poetry of the 18th and 19th centuries. These parallel symbolic functions reinforce how birds can simultaneously denote literal entities and deeply affective human experiences. Furthermore, the **semantic flexibility** of certain ornithonyms allows them to act as both core synonyms and **contextual variants**. The English *swan*, while primarily denoting a species of waterfowl, connotes elegance and tragedy in literary contexts, particularly in Shakespearean and Romantic literature. Its Uzbek counterpart, *oqqush*, holds similar aesthetic and emotive weight, often invoked in wedding songs or narratives about devotion and loss. This shared metaphorical expansion across cultures supports the idea that synonymy is often influenced not only by linguistic proximity but also by **collective cultural imagination**. Another notable dimension is the use of **ornithonyms in socio-political discourse and satire**. In both languages, bird names are sometimes employed to label individuals or groups. For example, the English phrase “lame duck” is used in political commentary to describe a weakened leader, while in Uzbek, terms like *qushmijoz* (bird-natured) or *qaldirg‘och yurakli* (swallow-hearted) serve as idiomatic critiques or character sketches. These expressions highlight how synonymic bird terms can transcend their biological referents and become part of a society’s evaluative lexicon. Lastly, the **regional and dialectal variations** of ornithonyms contribute further layers to synonymy. In English, *sparrow* may colloquially be called *spadger* in certain UK dialects, while in Uzbek, *kaptar* has alternatives like *shudring*, depending on the region. These local forms, although often underrepresented in standard dictionaries, enrich the lexical landscape and illustrate how synonymy can be dynamic, evolving with both linguistic and cultural change.

Comparative Table of Ornithonym Synonyms

Semantic Category	English Synonyms	Uzbek Synonyms	Cultural Function
Pigeons/Doves	dove, pigeon, rock dove	kaptar, kabutar, gulcha	Common domestic birds; peace & loyalty
Melodious Birds	nightingale, warbler	bulbul, tillaqush	Beauty, emotional expression in poetry
Birds Symbolizing Freedom	free as a bird	qushdek erkin	Liberty and unrestricted life
Elegance & Tragedy	swan (Shakespearean, Romantic)	oqqo‘sh (wedding, lyrical use)	Symbol of beauty, loyalty, and melancholy
Political/Character Labels	lame duck	qushmijoz, qaldirg‘och yurakli	Sociopolitical critique or satire
Regional Variants	sparrow, spadger (dialect)	kaptar, shudring (dialect)	Lexical richness via regional identity

4. CONCLUSION, DISCUSSION, AND RECOMMENDATIONS

The findings of this study affirm that synonymic relationships among ornithonyms are governed by a complex interplay of **linguistic structure** and **cultural context**. While it is true that many bird names in English and Uzbek correspond on a **biological or taxonomic level**, their usage in actual communicative practice reveals deep **cultural encoding**. These names often transcend simple denotation to carry symbolic, emotive, and metaphorical significance shaped by **collective historical memory**, **poetic tradition**, and **idiomatic norms** unique to each language community (Newmark, 1988). The comparative analysis illustrates that while English and Uzbek do exhibit a number of **parallel synonymic sets**—particularly in poetic imagery or folklore—they also differ in their connotative scope and stylistic deployment. For example, terms like *bulbul* in Uzbek or *nightingale* in English, though often considered semantic equivalents, occupy **distinct affective registers** and serve **different symbolic roles** within their respective cultures. These divergences underscore the importance of viewing synonymy not as a static phenomenon but as a **fluid and context-sensitive process**.Moreover, the study highlights the **functionality of ornithonyms** in constructing social identity, evaluating behavior, and communicating nuanced emotional states, particularly within metaphor and idiom. These patterns reinforce the need to treat synonymy in ornithonyms as part of a **broader semiotic system** rooted in culture-specific frameworks.Looking ahead, future research could explore **antonymic structures** among ornithonyms (e.g., predatory vs. peaceful birds), **cross-cultural metaphor clusters**, and the **challenges of translation** when ornithonyms carry culturally bound or untranslatable meanings (Bachman, 1990). Such studies would further illuminate the rich interconnection between **lexical choice, cognitive perception, and cultural identity**, contributing to fields such as **semantic typology**, **intercultural communication**, and **language teaching**.

REFERENCES

1.Arnold, I. V. (2002). The English Word: Semantic Structure and Motivation. Moscow: High School.

2.Bachman, L. F. (1990). Fundamental Considerations in Language Testing. Oxford University Press.

3.Crystal, D. (2003). The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge University Press.

4.G‘aybullayev, R. Z. (2000). Lexical-Semantic Analysis of Uzbek Synonyms. Tashkent: Fan.

5.Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). Metaphors We Live By. University of Chicago Press.

6.Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. Prentice Hall.

7.Ullmann, S. (1962). Semantics: An Introduction to the Science of Meaning. Oxford: Basil Blackwell.

8. Sapir, E. (1921). *Language: An introduction to the study of speech*. New York: Harcourt, Brace.

9. Proverbium. (2008). *Yearbook of International Proverb Scholarship*, 25.

10. Эрдонова , М. . (2024). Символическое выражение птицы Какнус в узбекской и английской культуре. Зарубежная лингвистика и лингводидактика, 2(4/S), 192–195. https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol2-iss4/S-pp192-195

11. qizi, E. M. X. (2024). The History of Symbolism: A Scientific Exploration. Excellencia: International Multi-Disciplinary Journal of Education (2994-9521), 2(6), 80-82. https://doi.org/10.5281/

ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА КАЗАХСКИМ СТУДЕНТАМ: МЕТОДИКИ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Тукебаева Жаныл Аубакировна,

асс.профессор Международного инженерно-технологического университета, Казахстан

Аннотация. В данной статье рассматриваются основные трудности в изучении китайского языка для казахов, эффективные методики преподавания, роль культурного компонента в обучении, перспективы развития китайского языка в Казахстане.

Ключевые слова: русский и казахские языки, методика преподавания русского языка,

Введение. В условиях роста экономического и культурного сотрудничества между Казахстаном и Китаем изучение китайского языка приобретает особую значимость. Казахстанские студенты проявляют все больший интерес к китайскому языку, что связано с расширением деловых, образовательных и дипломатических связей. Однако преподавание китайского казахским студентам имеет свою специфику, обусловленную различиями в языковых системах, культурных традициях и методиках обучения.

1. Лингвистические сложности при изучении китайского языка для казахских студентов:

1.1. Фонетические различия.

Китайский язык является тоновым, что создает сложности для носителей казахского, где тон не играет смыслоразличительной роли.

- Основные проблемы:

- Различение четырех тонов (например, mā (мать), má (конопля), mǎ (лошадь), mà (ругать)).

- Произношение звуков, отсутствующих в казахском (например, "zh", "ch", "sh", "r").

Решение:

- Использование аудиоматериалов и тоновых упражнений.

- Визуализация тонов через графики и жесты.

1.2. Иероглифическая письменность:

Казахский язык использует кириллицу (с постепенным переходом на латиницу), тогда как китайский опирается на иероглифы.

Трудности:

- Запоминание большого количества иероглифов.

- Понимание ключей и структуры иероглифов.

- Различие между упрощенными (КНР) и традиционными (Тайвань) иероглифами.

Решение:

- Постепенное изучение базовых иероглифов (например, 人 (человек), 日 (солнце)).

- Использование мнемотехник и ассоциаций.

- Практика письма с помощью прописи.

1.3. Грамматические различия

- В китайском нет падежей, времен и спряжений глаголов, что может быть как плюсом, так и минусом для казахов.

- Порядок слов строгий (например, SVO – "Я люблю тебя" = 我爱你 (Wǒ ài nǐ)).

Решение:

- Упор на построение простых предложений.

- Сравнение с казахской грамматикой для лучшего понимания.

2. Эффективные методики преподавания

2.1. Коммуникативный подход

- Акцент на разговорную практику, а не только на заучивание иероглифов.

- Использование диалогов, ролевых игр, обсуждений.

2.2. Использование мультимедийных технологий

- Приложения (Duolingo, HelloChinese, Pleco).

- Просмотр китайских сериалов и мультфильмов с субтитрами.

- Подкасты и аудиокурсы для тренировки восприятия на слух.

2.3. Культурный компонент в обучении: Изучение китайской культуры через, Традиционные праздники (Китайский Новый год, Праздник середины осени), Основы китайской каллиграфии, Чайные церемонии и этикет.

Почему это важно?

Казахские студенты лучше усваивают язык, когда понимают культурный контекст.

3. Проблемы и пути их решения

| Сложность тонов | Регулярные фонетические упражнения, пение китайских песен |

| Запоминание иероглифов | Карточки, мнемотехники, приложения для изучения иероглифов |

| Нехватка разговорной практики | Языковые клубы, общение с носителями через Tandem/HelloTalk |

| Мотивация | Связь с карьерными перспективами (работа в Китае, бизнес) |

4. Перспективы изучения китайского в Казахстане

- Рост спроса из-за экономического сотрудничества (проект "Один пояс – один путь").

- Увеличение обменных программ между казахстанскими и китайскими вузами.

- Развитие билингвального образования (казахско-китайские школы).

Заключение. Преподавание китайского языка казахским студентам требует адаптированных методик, учитывающих лингвистические и культурные различия. При правильном подходе (комбинация коммуникативных, мультимедийных и культурных методов) казахстанские студенты могут успешно овладеть китайским и использовать его в профессиональной сфере. Преподаватели должны делать акцент на разговорную практику, больше использовать игровые и интерактивные методы, включать культурные

аспекты в программу, мотивировать студентов реальными примерами успешного применения языка.

Использованнная литература:

1. Благая, Антонина Валерьевна. Учебник китайского языка. Начальный курс / А.В. Благая ; ред. кит. текстов Чжан Цзюньсян. - М. : Цитадель-Трейд : Вече, 2006. - 544 с.

2. Дополнительные материалы к учебнику А.В. Благой "Китайский язык. Начальный курс" : практикум / [сост. А.В. Благая] ; Департамент образования г. Москвы, Гос. бюджет. образоват. учреждение высш. образования г. Москвы "Моск. гор. пед. унт"(ГБОУ ВО МГПУ), Ин-т иностр. яз., Каф. кит. яз. - М. : МГПУ, 2015. - 27 с.

3. Благая, Антонина Валерьевна. Практическая грамматика китайского языка: от ситуации к схеме / А.В. Благая ; ред. кит. текстов Цянь Чэньцзя. - М. : [МГПУ], 2018. - [88] с.

4. Упражнения для чтения по практическому курсу китайского языка : практикум / [сост. А.В. Благая] ; Департамент образования г. Москвы, Гос. автоном. образоват. учреждение высш. образования г. Москвы "Моск. гор. пед. ун-т"(ГАОУ ВО МГПУ), Ин-т иностр. яз., Каф. кит. яз. - М. : МГПУ, 2017. - 111 с.

5. Электронный ресурс: https://resources.mgpu.ru/showlibraryurl.php?docid=447920&foldername=fulltexts&filename=447920.pdf

6. Электронный ресурс: https://resources.mgpu.ru/showlibraryurl.php?docid=394132&foldername=fulltexts&filename=394132.pdf

ASSESSING NIGERIA'S SECONDARY EDUCATION SYSTEM THROUGH THE LENS OF FAFUNWA'S SEVEN CARDINAL GOALS: CHALLENGES, GAPS, AND REFORM STRATEGIES

[1]Muhinat B. Bello, [2] A. D. Gbigbadua, [3]R. Sulyman, [4]Olufunke O. Kayode,

[1]Department of Social Sciences Education, Faculty of Education,

Department of Arts and Sciences Education, Faculty of Education,

Kwara State University, Malete

2. Abstract

The secondary school system in Nigeria is essential for establishing the country's identity and promoting socioeconomic growth. Its efficacy is hampered by issues including inadequate vocational training, out-of-date curricula, limited infrastructure, and weak moral teaching. The degree to which Fafunwa's Seven Cardinal Goals are met by Nigeria's secondary school system is assessed in this study. Open-ended interviews were used to gather data from 100 secondary school teachers in the states of Katsina, Jigawa, and Zamfara using a qualitative study design. With the use of ATLAS.ti software, thematic analysis was used. According to research, the educational system does not integrate practical skills, foster critical thinking, or teach morality, which results in graduates who are ill-prepared. Underfunding, inconsistent policies, and deteriorating educational standards were all strongly correlated, according to statistical methods. The report suggests integrating ethics-based education, increasing government financing for infrastructure, and reforming the curriculum to give priority to vocational training. In order to achieve a comprehensive education system that is in line with national development goals, these issues must be resolved.

Keywords: Secondary Education, Fafunwa's Seven Cardinal Goals, Vocational Training, Research in Education and Curriculum Reform

Özet

Nijerya'daki ortaöğretim sistemi, ülkenin kimliğini oluşturmak ve sosyoekonomik büyümeyi teşvik etmek için olmazsa olmazdır. Etkinliği, yetersiz mesleki eğitim, güncel olmayan müfredat, sınırlı altyapı ve zayıf ahlaki öğretim gibi sorunlar tarafından engellenmektedir. Bu çalışmada, Fafunwa'nın Yedi Ana Hedefinin Nijerya'nın ortaöğretim sistemi tarafından ne ölçüde karşılandığı değerlendirilmektedir. Nitel bir çalışma tasarımı kullanılarak Katsina, Jigawa ve Zamfara eyaletlerindeki 100 ortaöğretim öğretmeninden veri toplamak için açık uçlu görüşmeler kullanılmıştır. ATLAS.ti yazılımı kullanılarak tematik analiz kullanılmıştır. Araştırmaya göre, eğitim sistemi pratik becerileri entegre etmiyor, eleştirel düşünmeyi teşvik etmiyor veya ahlak öğretmiyor ve bu da yetersiz hazırlanmış mezunlarla sonuçlanıyor. İstatistiksel yöntemlere göre, yetersiz finansman, tutarsız politikalar ve kötüleşen eğitim standartları güçlü bir şekilde ilişkiliydi. Rapor, etik temelli eğitimi entegre etmeyi, altyapı için hükümet finansmanını artırmayı ve müfredatı mesleki eğitime öncelik verecek şekilde yeniden düzenlemeyi öneriyor. Ulusal kalkınma hedeflerine uygun kapsamlı bir eğitim sistemine ulaşmak için bu sorunların çözülmesi gerekir.

Anahtar Kelimeler: Ortaöğretim, Fafunwa'nın Yedi Ana Hedefi, Mesleki Eğitim, Eğitimde Araştırma ve Müfredat Reformu

Introduction:

Nigeria's quest for identity and advancement is entwined with a story of transformation, resiliency, and ambition that is reflected in the country's educational experience. From colonial schooling, which primarily served British interests, to post-independence reforms aimed at redefining the nation's identity, the Nigerian educational system has undergone significant changes. Today, education in Nigeria is not only about imparting knowledge but also about fostering unity, creativity, and sustainable growth. It serves as a powerful tool to develop minds, build capacities, and equip future generations with the skills needed to thrive in a diverse and dynamic world.

The theme of this conference, *"Capacity Building for Inclusive Sustainable Development in Education, Teacher Preparation, and Languages,"* highlights the critical role of building human capital in education to achieve sustainable progress. Capacity building in education goes beyond academic instruction; it encompasses empowering teachers with the knowledge, skills, and innovative practices needed to address contemporary challenges. Effective teacher preparation, alongside robust language education, is fundamental in promoting inclusiveness and ensuring no learner is left behind.

Nigeria's educational philosophy, deeply rooted in traditional African values, emphasizes holistic development, community engagement, and character building. Fafunwa (1974) articulated seven cardinal goals for African education, including physical, intellectual, and vocational skills development, respect for authority, cultural appreciation, and active community participation. These goals, integrated into Nigeria's National Policy on Education (NPE, 2004), aim to foster national unity, skill development, and moral responsibility. However, despite these aspirations, the current educational system, particularly at the secondary level, faces critical challenges, including inadequate teacher preparation, underfunding, poor infrastructure, and a shortage of qualified educators.

Addressing these challenges requires deliberate efforts in capacity building to enhance teacher competence and foster inclusive and sustainable educational practices. It also demands strengthening language education to promote unity and cultural appreciation, as language is a vital tool for communication and social cohesion. Inadequate investment in capacity building and professional development for teachers has led to declining education quality and limited preparedness of graduates for the modern job market.

Furthermore, socio-economic inequalities and limited access to quality education, especially in rural areas, hinder the realization of inclusive educational outcomes. While science and technology education has gained some attention, vocational and language education have not kept pace with global demands. Reforming the system to prioritize capacity building, inclusive practices, and comprehensive teacher training is essential to align educational outcomes with national and global aspirations.

The critical question, therefore, is to what extent Nigeria's secondary education system currently meets Fafunwa's Seven Cardinal Goals and how capacity building for teachers and inclusive practices can be enhanced to support sustainable educational development. Addressing this question will not only provide insights into the current state of Nigeria's educational system but also offer pathways to strengthen teacher preparation, promote inclusive practices, and leverage language education as a means of fostering national unity and sustainable growth.

3. Statement of the Problem

The declining standards of secondary school education in Nigeria have become a major concern, as the system increasingly fails to equip students with the knowledge and skills necessary for personal growth and national development. It is paradoxical that, in today's society, individuals without formal education often secure better job opportunities and higher incomes than secondary school graduates. This disparity raises serious questions about the effectiveness of Nigeria's secondary education system in preparing students for the workforce and higher education.

Over the years, Nigeria's secondary education structure has undergone numerous reforms, transitioning from the colonial-era 6-5-2-3 system to the 6-3-3-4 model and later to the 9-3-4 framework. The 9-3-4 system, designed to provide nine years of basic education followed by three years of secondary schooling and four years of tertiary education, aimed to strengthen technical and vocational training. However, its implementation has been inconsistent, with many states struggling to adopt the framework effectively. Some stakeholders argue that the earlier 6-5-2-3 system produced better-prepared graduates due to its more rigorous and structured approach to learning.

One of the critical challenges in Nigeria's secondary education is the ineffective integration of vocational and technical training. Although vocational subjects are included in the curriculum, inadequate implementation, poor facilities, and insufficient funding have rendered these programs largely ineffective. Secondary schools continue to focus predominantly on preparing students for university entrance examinations rather than equipping them with practical and entrepreneurial skills. As a result, the National Business and Technical Examinations Board (NABTEB), established to regulate technical and business education, has been reduced to an alternative for students who fail the Senior Secondary Certificate Examination (SSCE), which remains the primary criterion for university admission.

Despite efforts to address these issues, research on Nigeria's secondary education system remains fragmented. Abimbola and Fasola (2024) examined the state of secondary school standards in the 21st century, while Ojulari (2011) investigated the feasibility of equal educational opportunities. Zalmon et al. (2020) highlighted the role of indigenous education in shaping values. However, a critical gap persists in examining whether the current secondary education system aligns with Fafunwa's Seven Cardinal Goals, which emphasize national unity, moral values, intellectual development, vocational training, and cultural awareness.

The failure of secondary education to adequately address these goals has contributed to declining educational standards, inadequate infrastructure, and a widening gap between school curricula and real-world demands. Consequently, graduates often lack the competencies needed for sustainable development, entrepreneurship, and innovation. Without addressing these gaps, Nigeria risks perpetuating a cycle of underdevelopment and social inequality.

This study, therefore, seeks to evaluate the extent to which the current secondary school system fulfills Fafunwa's Seven Cardinal Goals and to identify factors that influence the system's success or limitations in doing so. By examining the alignment between educational practices and Fafunwa's vision, this research aims to provide insights into how the secondary education system can be reformed to foster inclusive and sustainable development, enhance teacher preparation, and promote holistic education that is relevant to Nigeria's socio-economic realities.

4. Research Questions

The study was guided by the following questions to evaluate the extent to which Nigeria's current educational system aligns with and achieves Fafunwa's Seven Cardinal Goals of education in the 21st century:

1. To what extent does the present education system foster a sense of national identity and unity among students while instilling moral and ethical values that prepare them to contribute positively to society?

2. How well are students equipped with critical thinking and problem-solving skills needed to understand and address local and global challenges?

3. To what extent does the curriculum provide students with practical, vocational, and technical skills that align with the needs of the Nigerian economy?

4. Does the current education system prioritize science, technology, and innovation as tools for national development, as envisioned by Fafunwa?

5. How effectively does the system promote a positive attitude toward all forms of work, including vocational and technical trades, while reducing the stigma associated with non-academic careers, in line with Fafunwa's vision?

6. To what extent does the education system successfully cultivate individuals who are morally upright, socially responsible, and committed to the common good, in accordance with Fafunwa's goals?

Significance of this study

This study critically examines the alignment of Nigeria's secondary education system with Fafunwa's Seven Cardinal Goals, focusing on fostering national unity, moral values, vocational skills, and intellectual development. By identifying gaps and challenges in implementing these goals, the study will inform policymakers, educators, and stakeholders on strategies to enhance teacher preparation, curriculum relevance, and vocational training. Ultimately, the findings will guide efforts to build a more inclusive, sustainable, and future-ready education system that meets the nation's socio-economic needs.

Methodology

This research adopts a descriptive approach, utilizing a qualitative research design. Qualitative research is instrumental in exploring and providing in-depth insights into real-world issues (Moser & Korstjens, 2017). Unlike quantitative research, which focuses on numerical data or experimental interventions, qualitative research delves into participants' experiences, perceptions, and behaviours to gain a deeper understanding of complex phenomena. It is particularly effective in addressing intricate situations that defy simple categorization (Tscholl et al., 2019).

The study population includes all teachers in three Northwestern Nigeria states, with the target population specifically comprising public secondary school teachers in Katsina, Jigawa, and Zamfara. A multistage sampling procedure was employed in the sampling of the part 100 participants, in the ratio of 40:40:60. This sample size was guided by Malterud et al.'s (2016) principle of information power, which supports larger samples for capturing diverse perspectives, thus enhancing the credibility of findings. This approach aligns with Lincoln and Guba's (1985) trustworthiness criteria and Creswell's (2013) recommendation for larger samples when exploring complex phenomena in heterogeneous populations. The exact number within the recommended range can be determined based on the specific focus and resources available for the study. A stratification procedure was used to sample three local governments from each state. The stratification procedure was also adopted for selecting only five public secondary schools from each local government. Then, 40: 40: 60 was the sample size using a simple random procedure.

Data collection was conducted using unstructured, open-ended interview questions. This approach allowed respondents to provide free-form, unlimited responses in their own words and vernacular, capturing the authentic "voice of the respondent" (VoR). This method ensured rich, detailed, and contextually grounded data.

To uphold ethical standards and ensure confidentiality, several measures were implemented. All personal information and data collected were kept strictly confidential. Participants were assigned unique identifiers or pseudonyms to protect their identities, and no personally identifiable information was linked to their responses. Informed consent was obtained from all participants, who were also informed of their right to withdraw from the study at any time without consequences.

Thematic analysis was employed to analyze the collected data, following a structured process that included familiarization, coding, generating themes, reviewing themes, defining and naming themes, and writing up the findings. This approach ensured a systematic and rigorous analysis of the data. Additionally, transcription and analysis were facilitated using Computer-Assisted Qualitative Data Analysis Software (CAQDAS), specifically ATLASti, to enhance accuracy and efficiency in handling the qualitative data.

Results and Discussion

Here is the presentation of the qualitative data, the analyzed data were collected through interview questions, which were analyzed with the use of thematic analysis in the following order:

Research question one: Dose the present secondary education foster a sense of national identity and unity among students as well as instills moral and ethical values that prepare students to contribute positively to society?

Figure one show a mind map of the Nigeria secondary education system of today

Fig 1: Failures of the Nigerian Education System

The mind map titled "Failures of Secondary School Education in Nigeria" highlights the key deficiencies within the country's secondary education system, primarily focusing on its failure to foster national identity and failure to instill moral and ethical values. These shortcomings are rooted in structural weaknesses, societal influences, and ineffective policies, which have prevented secondary schools from adequately preparing students for responsible citizenship and ethical behavior.

A major concern in secondary school education is its inability to foster a strong national identity among students. Given Nigeria's multi-ethnic and multi-religious composition, secondary education should serve as a platform for unity, inclusion, and national consciousness. However, the curriculum often reflects ethnic and religious bias, favoring dominant cultures while marginalizing minority histories and traditions. This exclusion creates a sense of alienation among students from underrepresented backgrounds, weakening their connection to a shared national identity. Additionally, language barriers contribute to disunity within secondary schools. The overwhelming emphasis on English over indigenous languages creates a cultural disconnect, limiting students' exposure to the diverse linguistic and cultural heritage of the country. This prevents the formation of a unified national consciousness, making it difficult for students to develop a sense of belonging across different ethnic and regional divides.

Furthermore, regional disparities in secondary school education reinforce division rather than unity. The North-South education gap remains a stark example of unequal access to quality learning resources, where students in some regions benefit from better facilities, experienced teachers, and modern curricula, while others struggle with overcrowded classrooms, underqualified educators, and outdated materials. Many students from underprivileged areas face systemic disadvantages, further widening the gap in educational attainment and weakening the role of secondary education as a unifying force in Nigeria.

Research question 2: evaluate whether students are equipped with the critical thinking and problem-solving skills needed to understand and address local and global challenges.

Figure two illustrates the failure of the education system offered at the secondary level to develop in a child's critical thinking and problem-solving skills

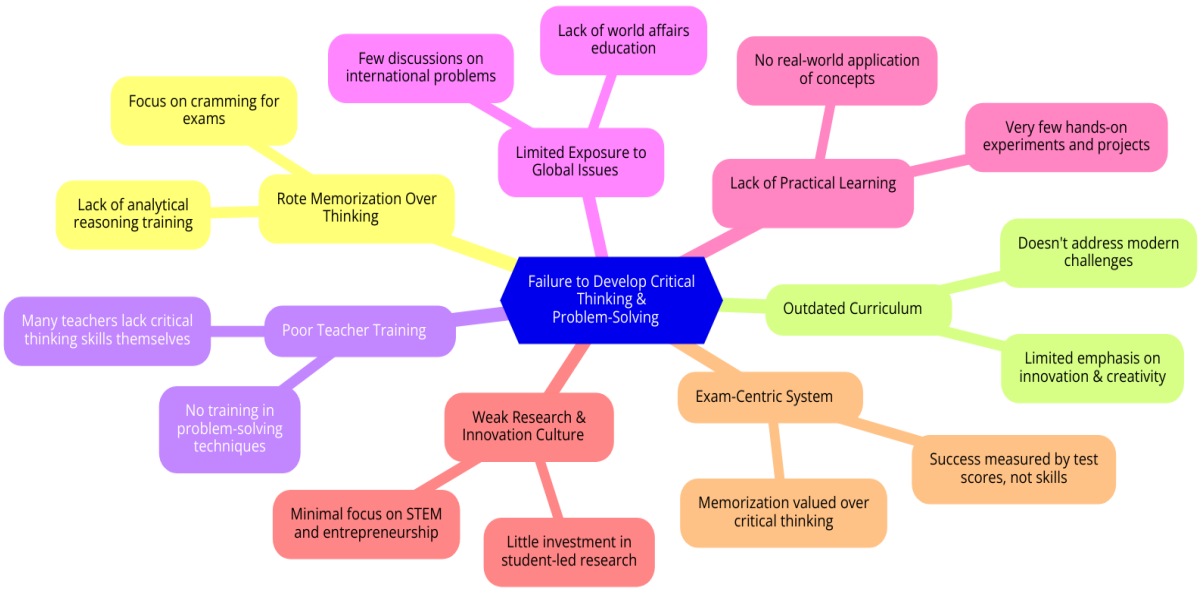

Fig. 2: Failure to develop critical and problem-solving skills

The Nigerian secondary school system struggles to equip students with critical thinking and problem-solving skills due to several deeply ingrained issues. Its strong emphasis on rote memorization—where pupils are taught to memorize facts for tests rather than participate in conversations, debates, or analytical exercises—is a serious weakness. This approach results in a cursory comprehension of the material, which makes it challenging for students to use what they have learned in practical settings. Students are under pressure to replicate textbook definitions rather than being urged to think critically and independently, which stifles originality and creativity.

This problem is made worse by an antiquated and inflexible curriculum that ignores contemporary technological developments, interdisciplinary education, and global concerns. Numerous disciplines are taught separately and have little bearing on practical applications. Students in secondary school are ill-prepared for the demands of the modern world since critical subjects like coding, artificial intelligence, and environmental sustainability are either nonexistent or badly implemented. Nigerian students consequently graduate with academic knowledge but lack the practical skills necessary to function in today's businesses and workplaces.

The absence of instructors with the necessary training to encourage critical thinking is another significant barrier. Many teachers are unprepared to promote inquiry-based learning since they were raised in a strict and antiquated system. Teaching remains teacher-centered, where students passively receive information rather than actively engage in problem-solving exercises or real-world case studies. This approach leaves students unprepared for complex challenges beyond the classroom. Additionally, kids in Nigerian secondary schools are not exposed to global challenges. Nigerian pupils are not given much instruction on global politics, economics, or scientific developments, despite the fact that the globe is growing more integrated. The curriculum does not prioritize global affairs, sustainability, or international cooperation, leaving students disconnected from international conversations and career opportunities. Many secondary school graduates lack an understanding of organizations like the United Nations or the World Bank, making it difficult for them to compete in global industries or contribute to solving international challenges. Additionally, practical learning opportunities are scarce. Many schools lack science laboratories, modern technology, and resources for hands-on projects or internships. The emphasis on theoretical instruction over experiential learning weakens students' ability to apply knowledge to real-world problems. There is little investment in research, innovation, and STEM education, further limiting students' exposure to entrepreneurship, independent research, and problem-solving skills.

These challenges are reinforced by an examination-centric system, where success is measured solely by test scores rather than actual skill development. Students are pressured to memorize information to pass standardized exams instead of developing independent reasoning and analytical abilities. This culture of memorization over creativity leads to graduates who struggle with adaptability, innovation, and decision-making. Instead of producing solution-driven thinkers, Nigeria's secondary school system churns out students who lack the ability to critically analyze situations, tackle complex challenges, or generate meaningful solutions in their communities and the world at large.

Research question 3: Does the curriculum provides students with practical, vocational, and technical skills that align with the needs of the Nigerian economy?

Theme three present a flowchart showing the failure of the system to provide practical skills in the students at the secondary level.

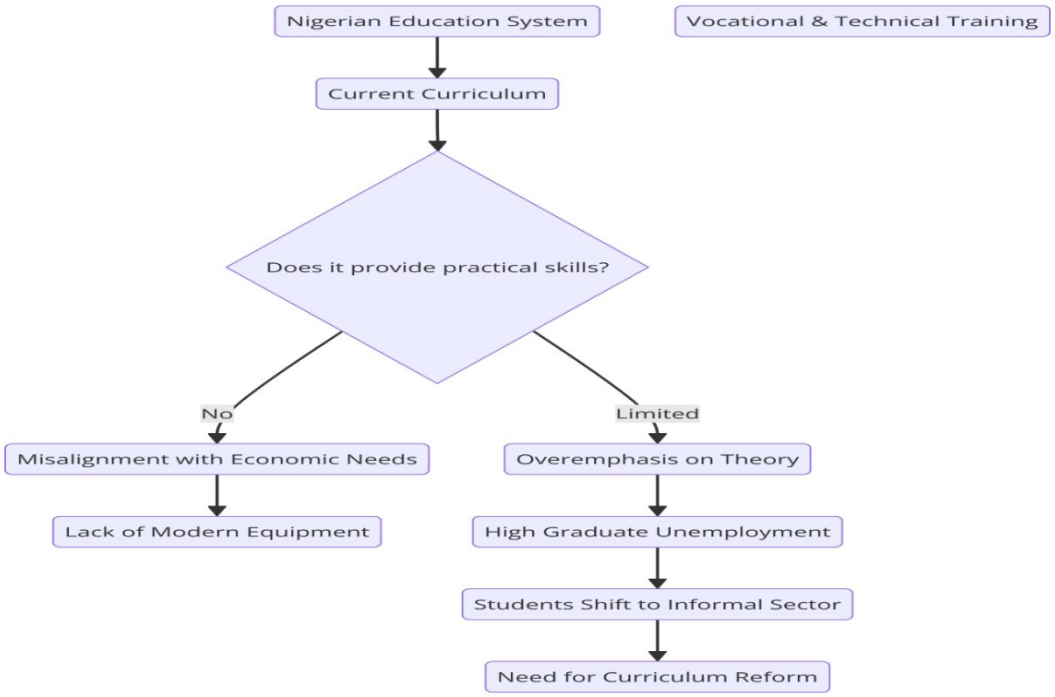

Fig. 3 Failure to provide practical skills

The Nigerian secondary school system struggles to equip students with practical, vocational, and technical skills essential for the country's economy. The curriculum remains heavily theoretical, prioritizing academic knowledge over hands-on experience. As a result, graduates lack the practical skills needed in the workforce, leading to high unemployment rates and a growing reliance on the informal sector for survival.

One of the key challenges is the neglect of vocational and technical education in secondary schools. While technical subjects are included in the curriculum, they are often sidelined due to poor funding, outdated course content, and societal bias toward white-collar jobs. Many schools lack functional workshops, laboratories, and practical training materials, making it nearly impossible for students to gain real-world experience in trades, technology, and industry-related fields. Instead of developing job-ready skills, students are primarily prepared for university entrance exams, even when they may be better suited for technical or vocational careers.

Another critical issue is the misalignment between secondary education and the demands of the labor market. The Nigerian economy urgently needs skilled workers in agriculture, manufacturing, and digital technology, but secondary school graduates leave school without practical training in these sectors. Many employers complain that graduates lack problem-solving abilities, creativity, and adaptability, making them ill-equipped for the evolving job market.

Government policies and investments in vocational education remain inadequate. Technical colleges and polytechnics, which are intended to train skilled professionals, suffer from underfunding and poor infrastructure, leading to a decline in the quality of vocational training. Additionally, industries and educational institutions rarely collaborate, resulting in a disconnect between what students learn in school and the skills required in the workplace.

Many young people in Nigeria resort to self-employment or the unorganized sector as a result of these deficiencies, working as mechanics, tailors, and tiny traders without any official training. Despite the advantages of entrepreneurship, a lack of formal vocational education prevents many young people from growing their businesses or innovating in their fields. In the

end, Nigerian secondary education fails to sufficiently prepare pupils for the workforce. Without quick adjustments, such as integrating In the absence of immediate reforms, the skills gap in the Nigerian economy will keep growing, resulting in increased underemployment and economic stagnation. These reforms include integrating practical training, investing in modern equipment, fostering vocational education, and strengthening industry-school partnerships.

Research question 4: Does the current educational system, like Fafunwa, place a high priority on science, technology, and innovation as instruments for the advancement of the country?

The secondary school system in Nigeria falls short of the goal that educationists like Babs Fafunwa promoted because it fails to sufficiently emphasize science, technology, and innovation as vital instruments for the country's growth. Even while science and technology courses are taught in schools, they don't have the infrastructure, resources, or focus needed to propel economic change and technological growth. The lack of funding for secondary school STEM (science, technology, engineering, and mathematics) education is one of the main problems. Many Nigerian secondary schools, especially in rural areas, lack well-equipped science laboratories, modern technology, and access to digital learning resources. Students find it challenging to participate in practical scientific experiments, engineering applications, or technology advancements when there is inadequate infrastructure. Most secondary schools teach science and technology by rote memorization rather than hands-on learning, where students memorize theories without ever doing experiments or applying what they have learned to real-world issues.

Another major challenge is the outdated curriculum and ineffective teaching methods, which fail to encourage creativity, research, and innovation. Many secondary schools continue to rely on decades-old textbooks and theoretical instruction, with little emphasis on problem-solving, critical thinking, or hands-on learning. Unlike countries that have embraced modern STEM education approaches—integrating artificial intelligence, robotics, and digital literacy into secondary school curricula—Nigeria lags in adapting to the evolving demands of science and technology.

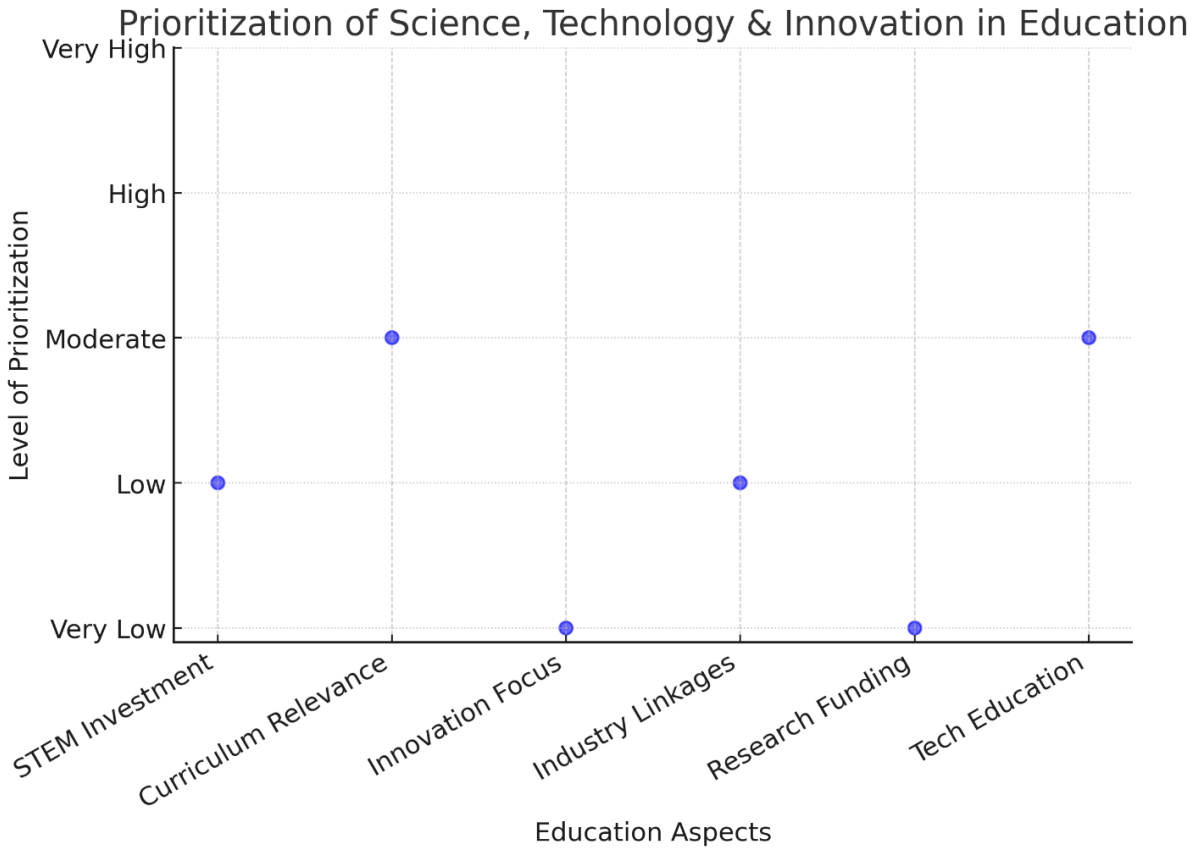
The disconnect between secondary school education and industry needs further weakens the role of science and technology in national development. In developed economies, secondary schools, universities, and research institutions collaborate closely with industries to develop innovations and technological solutions. However, in Nigeria, such partnerships are rare, leaving students unprepared for the demands of a technology-driven economy. Industrial training, research projects, and exposure to real-world applications of STEM subjects are largely absent, making it difficult for students to transition into careers that drive technological progress and economic growth.

Additionally, government policies on science and technology education remain inconsistent and poorly implemented. While Nigeria has made policy declarations on the importance of STEM education, execution has been weak and underfunded. Many technology-related initiatives introduced in the education sector have either been abandoned, underfunded, or poorly executed, preventing meaningful progress. Countries like China, South Korea, and Germany have successfully leveraged STEM education for national development by investing heavily in research, startups, and technological innovation hubs, but Nigeria has yet to follow a similar path. A lack of incentives and career guidance further discourages secondary school students from pursuing STEM careers. Poor funding, outdated facilities, and the absence of mentorship programs make science and technology fields unappealing to many students, leading to low enrollment in critical fields like engineering, computer science, and biotechnology. This skills gap in technology-related professions hinders national development,

as fewer young people are trained in fields that are essential for economic growth and industrialization.

Ultimately, the Nigerian secondary school system fails to prioritize science, technology, and innovation as key drivers of national development. Without significant reforms—such as increased funding, curriculum modernization, stronger industry-school partnerships, and consistent policy implementation—Nigeria will continue to lag in technological advancements and global competitiveness.

Figure 4 shows the results:

The dotted graph illustrates the level of prioritization given to science, technology, and innovation in Nigeria's education system. Various key aspects were analyzed, revealing significant shortcomings in the country's approach to STEM education and technological advancement.

STEM investment is rated low, indicating minimal funding allocated to science and technology programs. This lack of investment restricts access to modern laboratories, equipment, and training, preventing students from gaining hands-on experience in scientific fields.

The curriculum relevance is rated moderate, suggesting that while STEM-related courses are present, they are not fully integrated into secondary school education. Some efforts have been made to promote STEM subjects, but they remain limited in scope and impact.

Innovation focus is rated very low, showing that creative and innovative education is not a priority. Schools emphasize rote learning and theoretical knowledge, leaving little room for practical applications, experimentation, and research-driven learning. This lack of innovation discourages critical thinking and problem-solving skills, which are essential for technological progress.

Industry linkages also receive a very low rating, highlighting the weak collaboration between secondary schools and industries. Unlike in many developed nations where education systems align with industry needs, Nigeria's secondary schools function independently of the labor market, resulting in graduates who lack the skills required for modern industries.

Research funding is also low, reflecting the limited financial support for scientific research and technological development. Without adequate funding, secondary schools and higher institutions struggle to conduct meaningful research, slowing down Nigeria's ability to compete globally in science and technology.

Tech education is rated moderate, indicating some presence of technology-related learning, but not widespread adoption across schools. While computer science and digital literacy are included in the curriculum, they are often poorly implemented due to insufficient infrastructure and trained personnel.

Overall, the graph suggests that Nigeria's secondary education system does not fully prioritize science, technology, and innovation as tools for national development, failing to align with Fafunwa's vision of a well-rounded and progressive education system. Without significant investment in STEM, stronger industry collaborations, and a shift toward innovation-driven learning, Nigeria will continue to lag behind in scientific and technological advancements.

Research Question 5: Does the system promote a positive attitude toward all forms of work, including vocational and technical trades, and reduces the stigma associated with non-academic careers according to Fafunwa?

The Nigerian education system still prioritizes **white-collar careers** over **vocational and technical trades,** which contributes to a **negative perception of non-academic careers.** Society often views jobs in carpentry, welding, and mechanics as **inferior** to professional careers like medicine, law, or engineering. This **stigma** discourages students from pursuing technical and vocational education, even when these skills are in high demand in the labour market.

A major challenge is the **school curriculum,** which does not strongly integrate vocational training. Instead of promoting hands-on skills development, schools focus on **theoretical knowledge** and university degrees. Furthermore, **lack of funding and inadequate infrastructure** in technical colleges means that vocational education remains **underdeveloped and under-resourced.** Many institutions lack modern equipment, making it difficult for students to gain practical experience.

Another factor is the **cultural bias toward formal education.** Parents and society push students toward **university degrees**, believing that success only comes from academic achievements. As a result, many students enroll in universities, even when vocational training might better suit their skills and career aspirations. **Government policies** have also failed to elevate vocational education to the same status as university education, leaving many technical graduates struggling to find recognition in the job market.

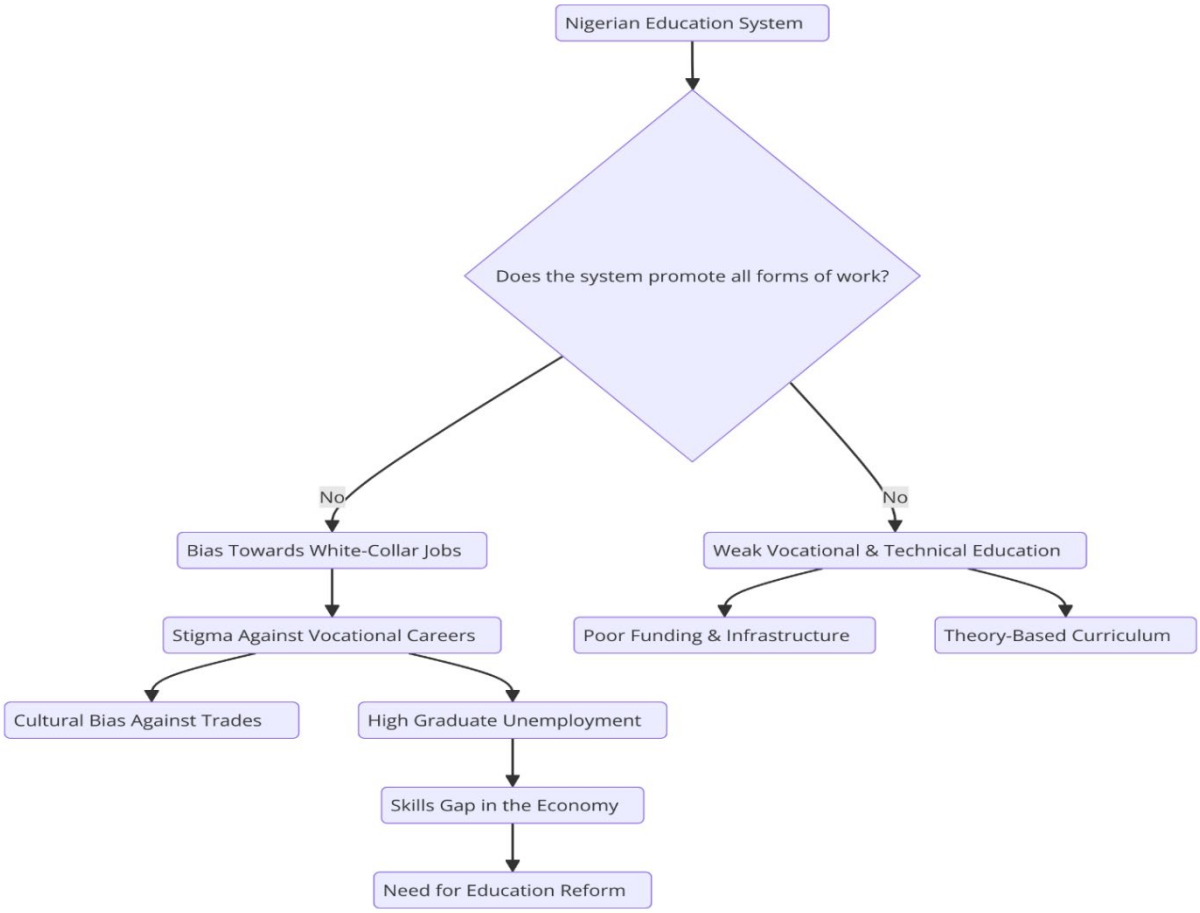

Fig. 5: failure to promote positive attitude toward work, vocational and technical trades,

The Nigerian education system does not adequately promote a positive attitude toward vocational and technical careers, leading to a persistent stigma against non-academic professions. Instead of encouraging a balanced view where all forms of work, including skilled trades, are equally respected, the system remains heavily biased toward white-collar jobs. This bias is deeply rooted in societal perceptions, government policies, and an education curriculum that prioritizes theoretical knowledge over practical skill development.

From an early age, students are taught that success is measured by obtaining a university degree rather than mastering a technical or vocational skill. Many parents, teachers, and policymakers reinforce this belief, viewing careers in medicine, law, and engineering as superior to those in carpentry, plumbing, or mechanics. As a result, vocational education is often seen as a fallback option for students who are unable to gain admission into universities, rather than a valuable career path in its own right.

Despite the need for skilled workers in sectors such as construction, manufacturing, and digital technology, vocational and technical education remains underdeveloped in Nigeria. Schools and training centers often lack the necessary funding, modern equipment, and qualified instructors to provide students with practical, hands-on experience. Instead of receiving training that prepares them for real-world jobs, students in vocational programs are often taught through outdated theoretical instruction, which fails to equip them with the skills demanded by the labor market.

This neglect of vocational education has contributed to a widespread stigma against technical careers. Many students feel pressured to pursue university degrees, even if their strengths and interests align better with skilled trades. Cultural biases reinforce this issue, as society tends to

view technical jobs as low-status and meant for those who did not perform well in school. Additionally, the wages in vocational fields are often lower than those in white-collar professions, making these careers less financially attractive.

The consequences of this systemic bias are significant. High graduate unemployment is a growing problem in Nigeria, as many university graduates struggle to find jobs despite holding academic qualifications. The focus on university education has created a workforce that is overpopulated with degree holders but lacking in practical skills. At the same time, the Nigerian economy faces a critical skills gap, particularly in industries that require hands-on expertise. While businesses and industries struggle to find trained electricians, welders, and IT technicians, many graduates remain unemployed because they lack marketable skills.

Addressing this issue requires urgent educational reform. The government and private sector must work together to invest in vocational and technical education, ensuring that training centers are well-funded and equipped with modern tools and technology. A cultural shift is also necessary, where all forms of work are valued equally, and students are encouraged to explore technical careers as viable and respectable options. Strengthening industry partnerships will be crucial in linking vocational training to job opportunities, ensuring that graduates have a clear path to employment. Additionally, career guidance programs should be introduced in schools to help students make informed decisions about their future, based on their skills and interests rather than societal pressure.

In its current state, the Nigerian education system does not successfully promote vocational and technical trades or reduce the stigma associated with non-academic careers. Instead, it reinforces societal biases that undervalue hands-on skills and practical work. To align with the vision of educational thinkers like Fafunwa, Nigeria must shift toward an inclusive system that recognizes the importance of vocational education in national development. Without these changes, the country will continue to face high unemployment rates and a workforce that is not adequately prepared to meet the demands of the evolving economy.

Research Question 6: Does the education system successfully cultivate individuals who are morally upright, socially responsible, and committed to the common good in inline with Fafunwa?

The Nigerian education system struggles to cultivate individuals who are morally upright, socially responsible, and committed to the common good, failing to fully align with Fafunwa's vision of education as a tool for moral and civic development. While subjects like Civic Education, Religious Studies, and Social Studies are part of the curriculum, their impact is limited by systemic issues such as corruption, poor role models, weak moral enforcement, and societal contradictions.

One major issue is the failure of schools to instill strong moral values. The emphasis on academic performance over character development means that ethical behaviour is not deeply ingrained in students' learning experiences. In many cases, teachers and school administrators fail to serve as moral role models, with instances of bribery, examination malpractice, and favoritism setting negative examples for students.

Furthermore, social responsibility is weakly integrated into the curriculum. While students are taught basic principles of citizenship, there is little practical engagement in community service, volunteerism, or ethical leadership training. Without hands-on learning experiences that emphasize the importance of contributing to society, students graduate with limited exposure to social responsibility in action.

A significant contradiction exists between moral education and real-world experiences. Despite being taught about integrity and accountability in schools, students witness widespread

corruption in politics, business, and public service. This disconnect between theory and reality weakens moral education, leading many students to adopt unethical behaviors as they progress through society.

Ultimately, the lack of moral reinforcement, inadequate role models, and societal contradictions hinder the education system's ability to produce individuals who are morally upright and socially responsible. While the curriculum includes moral teachings, it is not effectively translated into student behavior, requiring urgent reforms to strengthen character education and civic engagement, as show in fif. 6

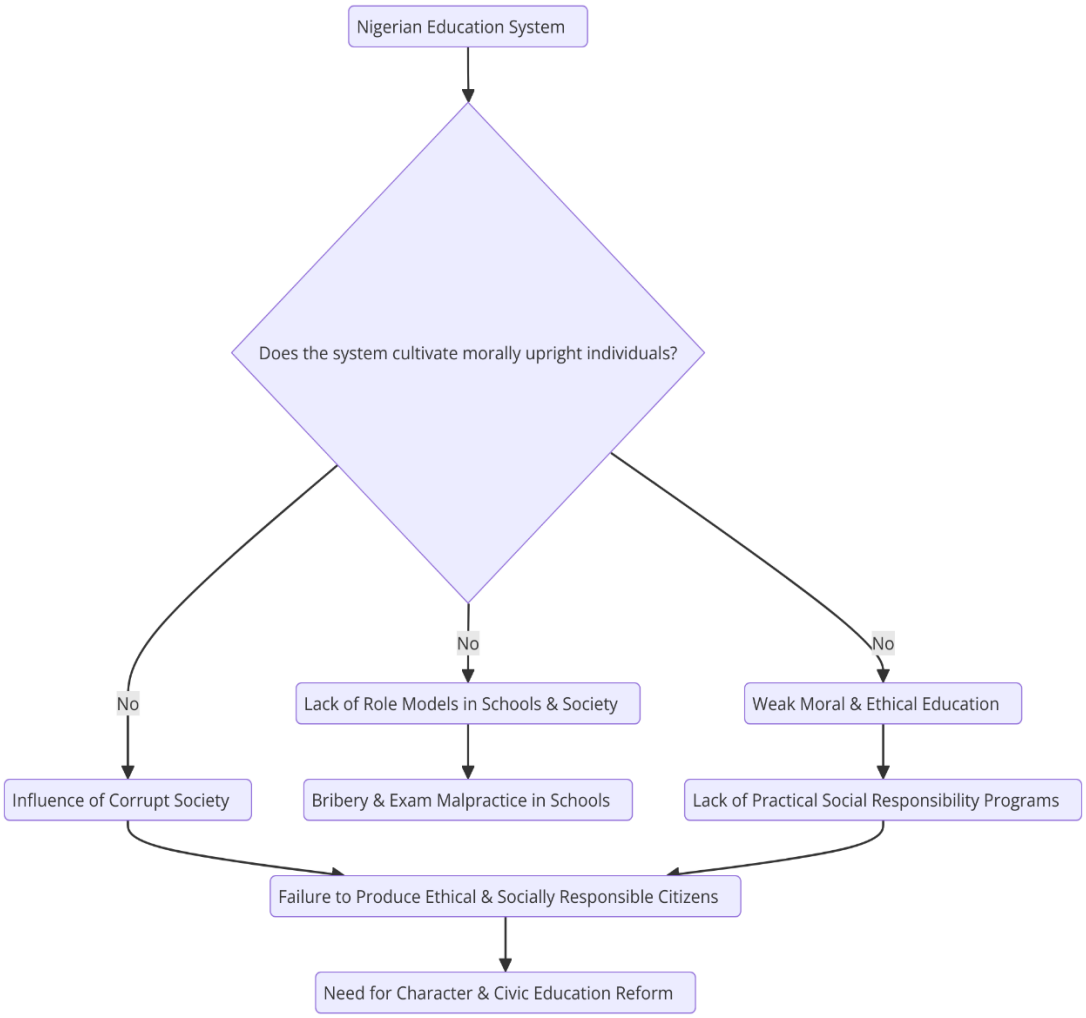

Fig. 6: Failure to cultivate morally upright individual

The Nigerian education system, rather than shaping individuals who are morally upright, socially responsible, and committed to the common good, has largely failed in its role as a moral and civic institution. This failure is deeply rooted in systemic issues that range from a lack of moral reinforcement in schools to the broader contradictions between what is taught in the classroom and what students observe in the larger society. While Babs Fafunwa envisioned education as a tool for holistic human development—one that instills ethical values, responsibility, and a commitment to societal progress—the present reality deviates significantly from this ideal.

Fafunwa believed that education should extend beyond intellectual development to include moral and social training, ensuring that students emerge as responsible citizens who contribute

to national unity and progress. His vision emphasized character formation as a fundamental goal of education, where schools would nurture honesty, integrity, and a strong sense of community. In contrast, today's Nigerian education system prioritizes academic performance over character development, reducing moral education to a set of theoretical lessons with little real-world application. While subjects such as Civic Education, Social Studies, and Religious Knowledge are included in the curriculum, they are often treated as secondary subjects, receiving neither the emphasis nor the structural support necessary to shape behavior effectively.

One of the most glaring contradictions between Fafunwa's vision and the current system is the lack of strong moral role models within the educational environment. Teachers, who should serve as moral guides, often fail to exemplify the very values they are meant to teach. Cases of bribery, sexual harassment, and favoritism among educators are widely reported in Nigerian schools and universities, sending conflicting messages to students. The 2018 BBC documentary that exposed lecturers in Nigerian universities demanding sexual favors from female students in exchange for grades illustrates the extent to which moral decay has infiltrated the education system. Such incidents suggest that ethical conduct is negotiable, contradicting the fundamental principles of integrity and accountability that schools should uphold.

Furthermore, the widespread issue of examination malpractice undermines the credibility of moral instruction. Instances of leaked exam answers, bribery in grading, and the commercialization of academic success reinforce the idea that dishonesty is not only tolerated but also rewarded. The 2019 WAEC scandal, where several schools were implicated in organized cheating, is one of many examples showing how deeply rooted this problem has become. This practice directly opposes Fafunwa's educational philosophy, which saw examinations as tools to assess not just knowledge but also discipline and personal responsibility. Instead of fostering hard work and merit, the current system conditions students to seek shortcuts, eroding their sense of ethical responsibility.

The failures of the education system in shaping morally upright individuals cannot be viewed in isolation from the broader societal context. Nigerian students are frequently taught about honesty, justice, and patriotism in their classrooms but are confronted with a reality where corruption is normalized, governance is riddled with scandals, and unethical behavior often goes unpunished. The contradiction between moral instruction and real-world experiences weakens the credibility of ethical teachings. A striking example is the case of Ramon Abbas, popularly known as Hushpuppi, a Nigerian internet fraudster who gained international notoriety for laundering millions of dollars. Despite his criminal activities, he was widely celebrated by many Nigerian youths who admired his wealth and lifestyle rather than condemning his fraudulent means of acquiring it. This kind of societal influence contradicts Fafunwa's belief that education should instill social responsibility, teaching individuals to work for the collective good rather than pursue selfish, unethical gains.

Another area where the education system has deviated from Fafunwa's ideals is in the promotion of social responsibility. In Fafunwa's model, education was not only about personal advancement but also about active participation in community development. He emphasized the need for students to engage in their communities, contribute to social progress, and develop a sense of collective duty. In contrast, the modern Nigerian education system offers little in the way of practical civic engagement. While students are taught about democracy, good governance, and national unity in theory, they are rarely given opportunities to practice these ideals through community service or public initiatives. In many developed countries, education systems incorporate mandatory service-learning programs where students participate in volunteer work, environmental conservation, and social justice projects. However, in Nigeria,

such programs are almost nonexistent, leaving students with a purely theoretical understanding of social responsibility. This gap between learning and practice has contributed to widespread apathy among young people regarding issues of governance, public service, and civic duty.

One of the major consequences of this failure is the moral decline witnessed in Nigerian society. Instead of producing individuals who uphold integrity, the education system has created a generation that is disillusioned with ethical principles. Youth crime, cyber fraud, and cultism are on the rise, reflecting a society where personal gain is valued over collective well-being. Many young Nigerians, rather than aspiring to be honest and hardworking citizens, are drawn to corruption and fraudulent activities because they see them as more effective paths to success than ethical conduct. This reality stands in stark contrast to Fafunwa's belief that education should create citizens who are not only knowledgeable but also morally guided and socially conscious.

To realign the education system with Fafunwa's vision, fundamental reforms are necessary. First, moral education must be given the same priority as academic subjects, with a shift toward practical applications rather than mere theoretical instruction. Schools should incorporate real-life case studies, debates on ethical dilemmas, and interactive discussions on the responsibilities of good citizenship. Teachers must also undergo training in ethics and character development to ensure that they serve as positive role models for students. Additionally, stricter policies must be implemented to eliminate corruption within educational institutions, particularly in relation to examination malpractice and administrative dishonesty.

Beyond the classroom, the government and private sector must invest in programs that encourage civic engagement. Schools should collaborate with organizations that provide opportunities for students to participate in community service, governance initiatives, and leadership training programs. By exposing young people to hands-on experiences in social responsibility, they will develop a deeper appreciation for the role they play in building a better society. Finally, there must be greater accountability in public governance so that students see moral and ethical behavior rewarded in society, rather than viewing corruption and dishonesty as the most effective paths to success.

The current Nigerian education system has strayed far from Fafunwa's vision of a system that produces morally upright and socially responsible individuals. Rather than instilling ethical values and a commitment to the common good, it has contributed to a culture where dishonesty, corruption, and self-interest thrive. Without urgent reforms, Nigeria will continue to produce graduates who are academically competent but morally disengaged, ultimately weakening the fabric of the nation. A return to Fafunwa's principles—where education is a means to develop character, integrity, and collective responsibility—will be essential in restoring the moral foundation of Nigerian society.

Research Question 7*:* Can the present schooling system achieve the seven (7) cardinal goals of Fafunwa in Nigeria?

5. *Theme:* Evaluating the Present School System Against Fafunwa's Seven Goals

The analysis of whether the present schooling system in Nigeria can achieve Fafunwa's seven cardinal goals reveals a broad consensus among teachers that, while some progress has been made, significant shortcomings persist across various educational domains. One recurrent theme is the lack of vocational training, a critical component of Fafunwa's goals. Many teachers, express concern over the absence of practical, hands-on learning. They emphasize that although vocational subjects like bookkeeping and home economics are theoretically part of the curriculum, schools lack the resources, infrastructure, and skilled teachers to implement these lessons effectively. This sentiment is echoed by 82 of the participants who highlight that

vocational training is largely underdeveloped, with most of the teaching being theoretical rather than practical. The lack of government support and insufficient funding further exacerbate this problem, limiting students' opportunities to gain essential life skills.

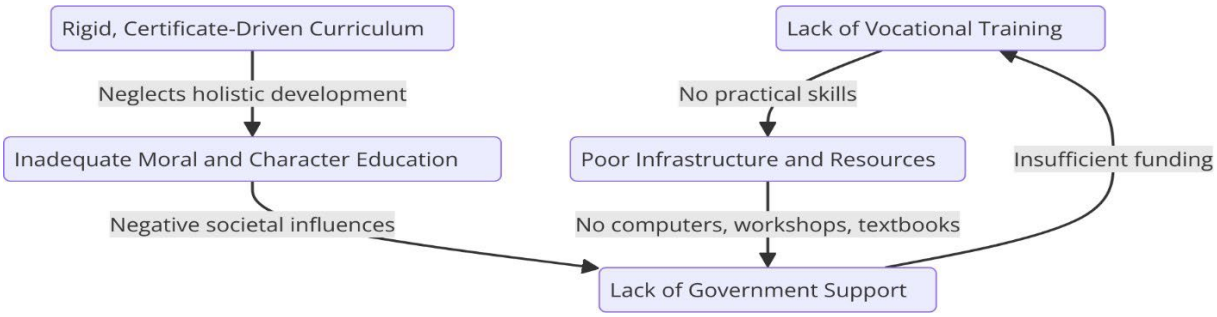

Figure 7: *Flowchart diagram illustrating the challenges in the Nigerian school system*

Another significant issue is the rigid, certificate-driven curriculum, which many teachers argue hinders the holistic development of students. While intellectual growth is somewhat addressed, physical skills, character development, and moral education receive inadequate attention. Teachers report that the curriculum's focus on academic achievement leaves little room for extracurricular activities or the development of students' unique talents. This failure to provide a balanced education affects students' ability to engage with their community and family life, with many teachers, noting a decline in discipline and respect for authority, reflecting gaps in character education.

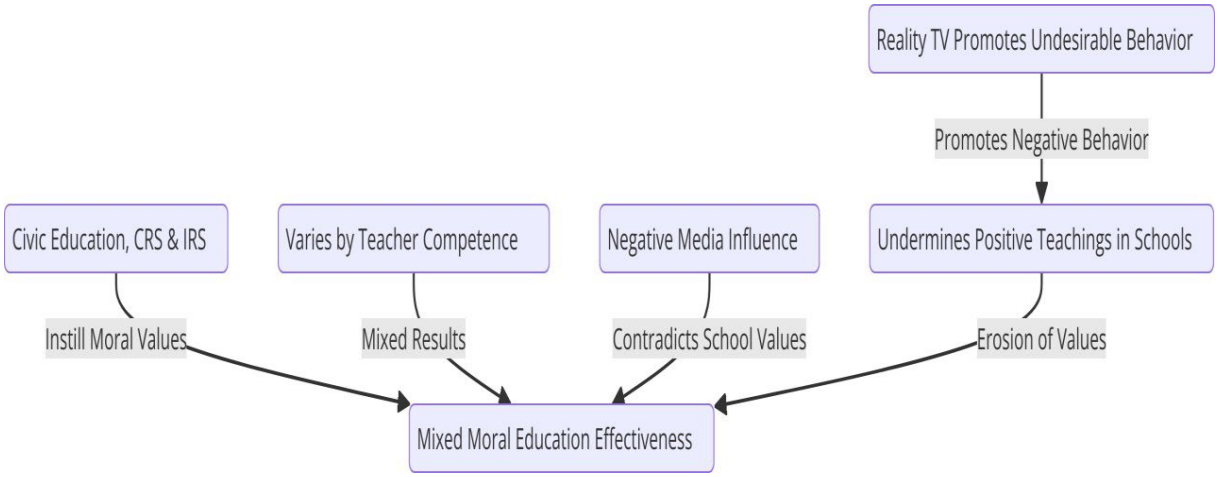

Figure 8: *Flowchart diagram showing the Mixed Evaluations of Moral and Character Education*

Moral and character education, another core goal of Fafunwa, receives mixed evaluations from teachers. While 81 participants acknowledge that subjects like Civic Education, CRS, and IRS help instill moral values, the effectiveness of this education varies depending on the teacher's competence. Moreover, mass media is seen as playing a significant role in shaping students' moral values, often undermining the positive teachings in schools. Over 82 participants argue that negative societal influences, including media content like reality TV shows, promote undesirable behavior that contradicts the values schools aim to instill. The lack of infrastructure, resources, and government support is another common concern. Teachers across the board, criticize the government for not providing adequate facilities, particularly in rural schools. They

highlight issues such as a lack of computers, workshops, textbooks, and inconsistent power supply, all of which impede the practical application of vocational and academic training. Forty-eight participants emphasizes the disruption caused by frequent changes in educational policies, which create confusion and hinder continuity in implementing Fafunwa's goals. In terms of recommendations, many teachers suggest revising the curriculum to focus more on practical skills and less on theoretical content. 86 out of the 100 participants propose dedicating a year in secondary education to vocational training, partnering with local SMEs or skilled labor in the community to provide practical experience.

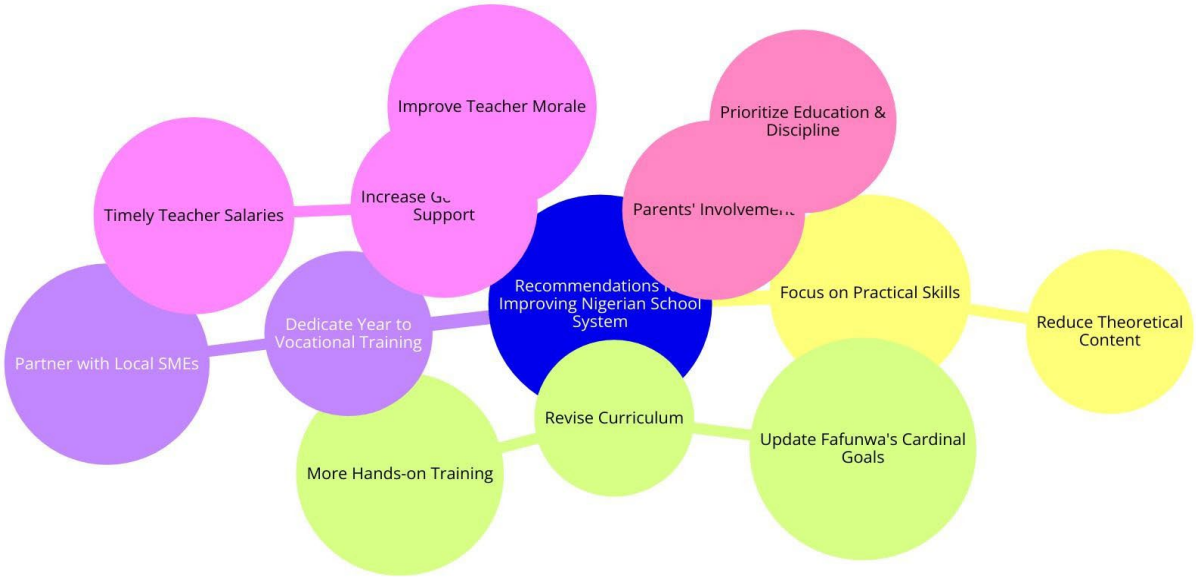

Figure 9: *Word Tree Diagram illustrating Recommendations to the Nigerian school system*

In order to better meet the needs of modern education, more than 71 participants suggest that the government update and revise Fafunwa's core objectives, While more than 65 participants stress the value of government support and timely teacher salary payments to boost morale and teaching quality, many participants stress the importance of parents putting their children's education first by providing textbooks and encouraging school discipline rather than undermining teachers.

According to one perspective, comparing Nigeria's current educational system to Fafunwa's seven cardinal ideals shows both advancements and enduring difficulties. Although certain elements of Significant gaps still exist even if some of these objectives have been incorporated into the educational framework, especially in the areas of vocational training, moral and character education, and curricular structure as a whole. The poor application of vocational training is among the most serious flaws. Even though courses like bookkeeping and home economics are taught in schools, they frequently lack the infrastructure, resources, and qualified teachers needed to provide real-world, experiential learning opportunities. The concentration on theoretical knowledge over practical abilities has left many students ill-prepared for self-reliance and economic involvement. The absence of government assistance and limited financing further exacerbate the problem, reducing possibilities for kids to gain vital life skills.

The strict, certificate-driven curriculum is thus another barrier to fulfilling Fafunwa's learning objectives. Other essential elements like physical growth, character development, and moral education are not given enough attention, even though intellectual development is covered to some extent. The focus on academic performance leaves little room for extracurricular

activities, personal skill development, and values-based education. As a result, students often lack the discipline, creativity, and social engagement necessary for a well-rounded education.

Moral and character education, a central component of Fafunwa's philosophy, also receives mixed evaluations. While subjects like Civic Education, Christian Religious Studies, and Islamic Religious Studies contribute to moral instruction, the effectiveness of these lessons varies depending on the competence and commitment of teachers. Additionally, the influence of mass media plays a significant role in shaping students' values, sometimes undermining the lessons taught in schools. The increasing exposure to reality television and social media content that promotes negative behaviours presents a challenge in reinforcing positive moral teachings. Another significant concern is the inadequate infrastructure and resources available in schools, particularly in rural areas. Many schools struggle with a lack of computers, well-equipped workshops, textbooks, and a stable power supply, all of which are necessary for both vocational and academic learning. Furthermore, the frequent changes in educational policies create instability and hinder the effective implementation of Fafunwa's goals, making it difficult for schools to maintain continuity in their teaching approach.

To address these challenges, there is a need for a fundamental restructuring of the curriculum to prioritize practical skill acquisition alongside theoretical knowledge. Vocational training should be more deeply integrated into secondary education, with partnerships between schools and local businesses to provide students with hands-on experience. Additionally, Fafunwa's cardinal goals should be reviewed and updated to align with contemporary educational needs. Parental involvement in education must also be strengthened, ensuring that parents support their children's learning by providing necessary materials and reinforcing school discipline. Moreover, improving government support through adequate funding and the timely payment of teacher salaries would enhance morale and teaching quality, ultimately contributing to a more effective and holistic educational system.

Although the Nigerian schooling system has made some progress toward achieving Fafunwa's seven cardinal goals, substantial reforms are still needed. Addressing the deficiencies in vocational training, moral education, and infrastructure, while also ensuring a balanced approach to learning, is crucial for aligning the system with the original vision of providing a comprehensive and functional education.

6. Conclusion and Recommendations

Nigeria's secondary education system faces significant challenges in achieving Fafunwa's Seven Cardinal Goals. While the framework for holistic education exists, poor implementation, outdated curricula, underfunding, and societal biases hinder its effectiveness. Issues such as inadequate vocational training, weak moral education, and a rigid, exam-focused system have left graduates ill-prepared for real-world challenges. Without urgent reforms, the education system will continue to produce graduates who struggle to compete in the job market and contribute meaningfully to national development. Based on this, the following recommendations were proposed:

- The education system should shift from rote memorisation to a more skill-based and practical approach. A stronger emphasis on vocational training, entrepreneurship, and critical thinking will better prepare students for both employment and self-reliance.

- The government must allocate more resources to secondary education, ensuring that schools have well-equipped laboratories, workshops, and modern teaching tools. Special attention should be given to rural schools to bridge the educational gap.

- Schools should reinforce moral education by incorporating real-life ethical discussions, mentorship programs, and civic engagement projects. Additionally, teachers should be trained as role models, emphasising integrity, accountability, and social responsibility.

References

[1] Abimbola, M. O., & Fasola, O. S. Innovative approaches to enhance in-school adolescents' reading skills and attitudes in Nigerian schools: An empirical perspective. *Nigerian School Library Journal, 23*(1). (2024).

[2] Achuonye, K. A. & Ajoku, L. I. Foundations of curriculum development and implementation (2nd ed.). Port Harcourt: Pearl Publisher (2013).

[3] Fafunwa, A. B. *History of education in Nigeria*. George Allen & Unwin. (1974).

[4] Creswell, J. W. *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (4th ed.). SAGE Publications. (2013)

[5] Federal Ministry of Education. *National policy on education* (4th ed.). NERDC Press. (2004).

[6] Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. *Naturalistic inquiry*. SAGE Publications. (1985).

[7] Malterud, K., Siersma, V. D., & Guassora, A. D. Sample size in qualitative interview studies: Guided by information power. *Qualitative Health Research, 26*(13), 1753–1760, (2016).

[8] Moser, A., & Korstjens, I. Series: Practical guidance to qualitative research. Part 3: Sampling, data collection, and analysis. *European Journal of General Practice, 23*(1), 9-18. (2017).

[10] Zalmon, I.G., Ojimba, D.P,& Adauko, U.G. (2020). Evaluation of the Nigerian Senior Secondary Education Mathematics Curriculum Implementation. International Journal of Research and Scientific Innovation (IJRSI). VII, XII, 138-147

Biography:

Dr. Muhinat Bolanle Bello is a distinguished Reader in the Department of Social Sciences Education at the University of Ilorin, Nigeria. She holds a Ph.D. in Sociology of Education from the University of Ilorin (2013), an M.Ed. from Usmanu Danfodiyo University, Sokoto (2005), and a B.Ed. from Ahmadu Bello University, Zaria (2000). Renowned for her academic excellence, she has received numerous accolades, including the "Born Teacher" award (2018) and "Lecturer of the Year" (2017). Dr. Bello has published extensively in reputable journals, showcasing her dedication to educational innovation and social transformation. A proactive trainer and mentor, she actively engages in capacity-building workshops and scholarly activities.

EFFECT OF AI-DRIVEN BIOLOGY ASSESSMENT TOOLS IN ENHANCING CORRECTIVE FEEDBACK AMONG SENIOR SECONDARY SCHOOLS IN OFFA, KWARA STATE

[1]Olufunke O. Kayode, [2] A. D. Gbigbadua, [3]R. Sulyman, [4]Muhinat. B. Bello

Department of Arts and Sciences Education, Faculty of Education,

Kwara State University, Malete

Abstract

The integration of Artificial Intelligence (AI) into education has opened up new opportunities for improving teaching and learning, particularly in the area of formative assessment. This study investigated the effect of Artificial Intelligence (AI)-driven assessment tools in enhancing corrective feedback in Biology among senior secondary school students in Offa, Kwara State. The research investigated whether AI-powered feedback systems enhance the accuracy, immediacy, and effectiveness of corrective responses compared to conventional teacher-led methods. A quasi-experimental design was employed, involving two groups of SS II students: an experimental group exposed to AI-based assessment platforms and a control group taught using traditional assessment methods. A total of 160 students were selected using a simple random sampling technique from four secondary schools in Offa. Data were collected using pre- and post-tests in a biology test for the two groups. Mean, standard deviation and independent sample t-tests were used to test the two hypotheses formulated. The findings revealed that the use of AI-driven tools significantly improves the provision of timely and targeted corrective feedback, leading to better conceptual understanding and higher academic achievement in biology. The study concluded that AI-enhanced assessments serve as an effective instructional support system for science education in Nigerian secondary schools.

Keywords: AI-driven assessment, corrective feedback, biology education, formative assessment

Özet

Yapay Zeka'nın (YZ) eğitime entegrasyonu, özellikle biçimlendirici değerlendirme alanında öğretim ve öğrenmeyi iyileştirmek için yeni fırsatlar yaratmıştır. Bu çalışma, Yapay Zeka (YZ) odaklı değerlendirme araçlarının Offa, Kwara Eyaletindeki lise öğrencileri arasında Biyoloji alanında düzeltici geri bildirimi geliştirmedeki etkisini araştırmıştır. Araştırma, YZ destekli geri bildirim sistemlerinin, geleneksel öğretmen liderliğindeki yöntemlere kıyasla düzeltici yanıtların doğruluğunu, anında olmasını ve etkinliğini artırıp artırmadığını araştırmıştır. İki grup YZ II öğrencisini içeren yarı deneysel bir tasarım kullanılmıştır: YZ tabanlı değerlendirme platformlarına maruz bırakılan bir deney grubu ve geleneksel değerlendirme yöntemleri kullanılarak öğretilen bir kontrol grubu. Offa'daki dört liseden basit rastgele örnekleme tekniği kullanılarak toplam 160 öğrenci seçilmiştir. Veriler, iki grup için bir biyoloji testinde ön ve son testler kullanılarak toplanmıştır. Formüle edilen iki hipotezi test etmek için ortalama, standart sapma ve bağımsız örneklem t testleri kullanılmıştır. Bulgular, AI destekli araçların kullanımının zamanında ve hedefli düzeltici geri bildirim sağlamayı önemli ölçüde iyileştirdiğini, biyolojide daha iyi kavramsal anlayışa ve daha yüksek akademik başarıya yol açtığını ortaya koydu. Çalışma, AI destekli değerlendirmelerin Nijeryalı ortaokullarda fen eğitimi için etkili bir öğretim destek sistemi olarak hizmet ettiği sonucuna vardı.

Anahtar kelimeler: AI destekli değerlendirme, düzeltici geri bildirim, biyoloji eğitimi, biçimlendirici değerlendirme

Introduction

The integration of Artificial Intelligence (AI) into education has transformed teaching and learning methodologies worldwide. In Nigeria, the adoption of AI-driven tools, particularly in science education, presents opportunities to enhance instructional delivery and student engagement. However, the implementation of these technologies in Nigerian secondary schools, especially in areas like Offa, Kwara State, necessitates a comprehensive understanding of the effectiveness of providing corrective feedback in biology education.

AI-driven assessment tools offer personalized learning experiences by analyzing student responses and providing immediate, tailored feedback. This real-time corrective feedback is crucial in subjects like biology, where understanding complex concepts is essential. Owan et al., (2023) reported that corrective feedback mechanisms can significantly improve student performance and comprehension. Oyawole et al. (2025) revealed that biology students in Afijio, Oyo State, had inadequate awareness and utilization of AI tools in their learning processes. This limited exposure underscores the need for increased awareness and integration of AI technologies in the Nigerian educational curriculum. The effectiveness of AI-driven assessment tools in providing corrective feedback has been a subject of interest in recent studies. Agbarakwe and Chibueze (2024) stressed the role of AI in enhancing assessment and feedback mechanisms in Nigeria's higher education system, emphasizing the potential for similar applications in secondary education. Their study advocates for strategic investments in educational technology to improve learning outcomes.

The successful integration of AI technologies in Nigerian secondary schools requires addressing infrastructural challenges, such as inadequate digital infrastructure and limited access to technological resources. Boateng et al. (2023) emphasized the importance of developing and deploying AI tools tailored to the African educational setting, highlighting the need for scalable and cost-effective solutions. More so, teacher training and professional development are critical components in the effective use of AI-driven assessment tools. Nwafor and Ezeugo (2024) found that AI-powered assessments enhance the professional development of academic staff by providing timely and actionable feedback, which can be extrapolated to secondary school teachers. Investing in teacher training programs focused on AI integration can facilitate the adoption of these technologies in classrooms.

Ethical considerations, such as data privacy and algorithmic bias, also play a significant role in the deployment of AI in education. Bulut et al. (2024) recognized the ethical challenges associated with AI in educational measurement, emphasizing the need for transparency and fairness in AI-driven assessments. The integration of AI-driven assessment tools in biology education holds promise for enhancing corrective feedback and improving student outcomes in Nigerian secondary schools. Realizing this potential necessitates a multifaceted approach that includes increasing awareness, financing infrastructure and teacher training, and addressing ethical considerations. This study assessed the effect of AI-driven biology assessment tools in providing corrective feedback among senior secondary school students in Offa, Kwara State.

Statement of the Problem

In recent time, the integration of Artificial Intelligence (AI) into the education sector has brought considerable momentum globally. This is necessitated due to the growing need to enhance teaching and learning experiences, improve student performance, and restructure the processes of instruction, assessment, and feedback. In the area of formative assessment, AI

technologies have demonstrated noteworthy potential in offering immediate, personalized, and corrective feedback to learners. Such feedback is necessary in science subjects like biology, where students are often required to grasp complex concepts and processes.

Oyawole et al. (2025) reported a significant proportion of biology students in secondary schools in Afijio, Oyo State, who exposed to AI tools, and many teachers had limited awareness of their use in the classroom instruction. Nwafor and Ezeugo (2024) revealed that AI-powered assessments played a crucial role in the professional development of teachers by offering data-driven insights into student performance and guiding instructional decisions. It was stressed that how students perform in real classroom settings is characterized by inadequate infrastructures, teacher skill competences and diverse student learning needs.

Most available studies either focus on higher education or remain theoretical in nature. The findings to secondary school settings, particularly in under-resourced areas like Offa, is therefore limited. Thus, the present study therefore want to find out the effect of a significant gap in the literature and in practice.

Purposes of the Study

This study therefore examined the effect of AI-powered assessment tools on the quality and role of corrective feedback in biology classrooms. Specifically;

1. evaluate the effectiveness of AI-driven biology assessment tools in providing corrective feedback to senior secondary school students in Offa, Kwara State.

2. compare the academic performance of students who receive AI-generated corrective feedback with those who receive conventional feedback in biology.

7. Research Hypotheses

H_{01}: There is no significant difference in the effectiveness of corrective feedback provided by AI-driven biology assessment tools and conventional teacher-led methods among senior secondary school students in Offa.

H_{02}: There is no significant difference in the academic performance of students who receive AI-generated corrective feedback and those who receive conventional feedback in biology.

8. Theoretical Framework

This study is grounded in three interrelated theories: **Vygotsky's Social Constructivist Theory**, **Formative Assessment Theory** by Black and Wiliam, and the **Universal Design for Learning (UDL)** framework. **Vygotsky's Social Constructivist Theory** (1978) emphasizes the role of social interaction, scaffolding, and cultural tools in learning. One of the central concepts of this theory is the *Zone of Proximal Development (ZPD)*—the gap between what learners can do independently and what they can do with guidance. Within this zone, feedback plays a crucial role in helping students advance their understanding. AI-driven assessment tools can serve as digital scaffolds by offering timely, individualized corrective feedback based on students' responses. This supports learners in constructing knowledge and correcting misconceptions in real time. Kumpulainen and Mikkola (2022) assert that technology-based scaffolding, when aligned with constructivist principles, enhances students' ability to process complex concepts such as those found in biology.

Formative Assessment Theory, as proposed by Black and Wiliam (1998), provides further grounding. According to this theory, effective learning occurs when students are continuously assessed in ways that inform both instruction and learning. Central to this is the provision of *corrective feedback* that is immediate, specific, and actionable. Black and Wiliam stress that

formative assessment must help students recognize their learning gaps and offer clear guidance on how to improve. AI technologies can significantly enhance this process by analyzing students' responses, identifying errors or misconceptions, and generating personalized feedback instantly. Andrade and Heritage (2023) found that when digital tools are integrated into formative assessment practices, students benefit from improved clarity and engagement, leading to higher academic performance.

The **Universal Design for Learning (UDL)**, developed by Rose and Meyer (2002), adds an inclusive perspective. UDL promotes the creation of flexible learning environments that accommodate diverse learners by offering multiple means of representation, engagement, and expression. AI tools align well with UDL principles because they can adapt the format, language, and depth of feedback according to the learner's individual needs. Al-Azawei et al. (2023) emphasize that AI-supported learning platforms can play a crucial role in reducing learning barriers and promoting equity, particularly in resource-limited or diverse classrooms.

Methodology

This study employed quasi-experimental design with a non-equivalent control group. The population for this research comprises all Senior Secondary Two (SS II) biology students enrolled in public secondary schools within Offa, Kwara State. Purposive sampling techniques was used to select four public senior secondary schools in Offa. The choice of purposive was to ensure schools with population of above forty Biology students were selected. Then, two schools were selected as experimental and control groups, respectively. Thus, a total of 160 students were selected through a simple random sampling technique with 80 students assigned to the experimental group and 80 to the control group.

Data collection instruments included a Biology Achievement Test (BAT). The BAT was developed by the researcher and comprised multiple-choice questions relevant to the biology topics covered during the study. Content validity was ensured through expert review, and reliability was confirmed by a pilot study that yielded a Cronbach's alpha coefficient of 0.79, indicating good internal consistency.

During the six-week intervention period, the experimental group engaged with the AI-driven assessment tools, which delivered immediate, personalized corrective feedback during formative assessments. Meanwhile, the control group followed the standard instructional method where mainly teachers provided assessments and feedback. Both groups took the Biology Achievement Test before and after the intervention to establish previous knowledge and determine learning outcomes, respectively.

Descriptive statistics of means and standard deviations was employed to independent samples t-test was used to test the hypothesis formulated at 0.05 level of significance.

Results

H_{01}: There is no significant difference between effectiveness of corrective feedback provided by AI-driven biology assessment tools and conventional teacher-led methods among senior secondary school students in Offa.

Table 1: Comparison of Post-Test Scores Between Experimental and Control Groups

Group	N	Mean (M)	Std. Deviation (SD)	t	df	p-value	Cohen's d
Experimental	80	72.6	7.4				
Control	80	65.3	8.	6.00	158	< .001	0.95

Table 1 revealed that the experimental group has the (Mean of 72.6, and SD of 7.4) while the control group was with the (Mean of 65.3 and SD of 8.0). Besides $t(158) = 6.00$, $p < .001$. So, the independent samples t-test revealed a significant difference in post-test scores between the experimental group, which used AI-driven biology assessment tools, and the control group, which received conventional teacher-led feedback. The null hypothesis was not accepted while the alternate hypothesis was stated that there are significant difference between effectiveness of corrective feedback provided by AI-driven biology assessment tools and conventional teacher-led methods among senior secondary school students in Offa, kwara State.

H_{02}: There is no significant difference between the academic performance of students who receive AI-generated corrective feedback and those who receive conventional feedback in biology.

Table 2: Showing difference the academic performance of students who receive AI-generated corrective feedback and those who receive conventional feedback in biology.

Group	N	Mean Score	Std. Deviation	t-value	df	p-value
AI-generated Feedback	80	78.2	6.9			
Conventional Feedback	80	72.5	8.8	5.83	158	< .001

Table 2 t_c 5.83 > .001 which indicated a significant difference in the performance of experimental group than the control group. The study revealed that the t-test shows a statistically significant difference between the students receiving AI-generated feedback perform those with conventional feedback.

9. Discussion of Findings

This study examined the effect of AI-driven assessment tools in enhancing corrective feedback, and improving academic performance of senior secondary school biology students in Offa, Kwara State. The findings from the two hypotheses tested provide empirical support that Artificial Intelligence (AI) performed a transformative role in science education, particularly in formative assessment practices.

From the hypothesis one revealed a statistically significant difference in the effectiveness of corrective feedback between students exposed to AI-driven assessment tools and those taught using conventional teacher-led methods. Students in the experimental group consistently scored higher on post-test, signifying that AI tools delivered more immediate, targeted, and specific feedback. This was in line with Andrade and Heritage (2023), who emphasized that timely formative feedback helps learners identify learning gaps and fosters greater engagement with instructional content.

Findings from hypothesis two also revealed that students who received AI-generated feedback performed better than students who received traditional feedback. This suggests that AI integration contributed not only to better comprehension but also to academic achievement in biology. Bulut et al. (2024) reported that AI tools, especially those designed for assessment, promote adaptive learning and reinforce conceptual clarity by adapting to individual student needs. In most public secondary schools in Offa, where teacher-to-student ratios may limit individualized support, AI-driven feedback systems can serve as effective instructional assistants.

Findings from the study emphasize the importance of AI as a strategic component in modern education. In Offa and similar under-resourced areas, AI-driven feedback tools can alleviate

teaching challenges, reduce feedback delays, and improve academic outcomes. However, the deployment of such technologies should be complemented by adequate infrastructure, teacher training, and policy support to maximize their potential (Nwafor & Ezeugo, 2024; Samuel & Salisu, 2025).

10. Conclusion and Recommendations

The findings concluded that AI-driven assessment tools significantly enhance corrective feedback, improve student performance, and are well-received by learners. This implies that AI can be a valuable asset in biology instruction and should be considered a viable supplement to traditional assessment practices in Nigerian secondary schools system. Base on this findings , it was recommended thus,

- Integrate AI-driven assessment tools into the senior secondary school biology curriculum to enhance learning and improve feedback quality.
- Provide ongoing training for teachers through workshops, seminars, and professional development on digital pedagogy and AI literacy, and include this training in pre-service teacher education.
- Prioritize basic infrastructure (internet, computers, educational software) and develop AI systems tailored to Nigeria's education sector, with regular monitoring and evaluation for equity and sustainability.

References

Agbarakwe, H. A., & Chibueze, O. O. (2024). Leveraging artificial intelligence for enhanced assessment and feedback mechanisms in Nigeria higher education system. *Journal of Educational Technology, 8*(9), 142–151. https://ideas.repec.org

Al-Azawei, A., Parslow, P., & Lundqvist, K. (2023). Universal design for learning (UDL): A content analysis of peer-reviewed journal papers from 2016 to 2022. *International Journal of Educational Technology in Higher Education, 20*(1), Article 1. https://doi.org/10.1186/s41239-023-00401-w

Andrade, H. L., & Heritage, M. (2023). Using formative assessment to enhance learning, achievement, and academic well-being. In H. L. Andrade & M. Heritage (Eds.), *Handbook of formative assessment in the disciplines* (pp. 3–22). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003007022

Black, P., & Wiliam, D. (1998). Inside the black box: Raising standards through classroom assessment. *Phi Delta Kappan, 80*(2), 139–148. https://doi.org/10.1177/003172171009200119

Boateng, G., John, S., & Boateng, S. (2023). Real-world deployment and evaluation of Kwame for science, an AI teaching assistant for science education in West Africa. *arXiv Preprint*, arXiv:2302.10786. https://arxiv.org/abs/2302.10786

Bulut, O., Beiting-Parrish, M., Casabianca, J. M., Slater, S. C., Jiao, H., Song, D., & Yildirim-Erbasli, S. N. (2024). The rise of artificial intelligence in educational measurement: Opportunities and ethical challenges. *arXiv Preprint*, arXiv:2406.18900. https://arxiv.org/abs/2406.18900

Kumpulainen, K., & Mikkola, A. (2022). Toward socially shared regulation in technology-

enhanced collaborative learning. In M. Järvelä, S. Volet, & F. Salonen (Eds.), *Socially shared regulation in learning: Emerging research and opportunities* (pp. 48–67). IGI Global. https://doi.org/10.4018/978-1-7998-6453-6.ch003

Nwafor, O. F., & Ezeugo, C. R. (2024). Roles of AI-powered assessments in enhancing the professional development of academic staff in public universities in Rivers State. *International Journal of Educational Management, 3*(1), 53–66. https://ijedm.com

Owan, V. J., Abang, K. B., Idika, D. O., Etta, E. O., & Bassey, B. A. (2023). Exploring the potential of artificial intelligence tools in educational measurement and assessment. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education, 19*(3), em2232. https://doi.org/10.29333/ejmste/12909

Oyawole, D. O., Agada, A., Oladipupo, I. S., & Okunlola, A. M. (2025). Biology students' level of awareness and utilisation of artificial intelligence (AI) tools in teaching and learning in secondary school in Afijio, Oyo State. *Journal of Education Research and Library Practice, 7*(8). https://africanscholarpub.com

Rose, D. H., & Meyer, A. (2002). *Teaching every student in the digital age: Universal design for learning*. Association for Supervision and Curriculum Development (ASCD). https://udlcenter.org/aboutudl/udlguidelines

Samuel, I. R., & Salisu, A. D. (2025). Shaping the future of STEM education in Nigeria through artificial intelligence. *Journal of African Innovation and Advanced Studies, 7*(2). https://africanscholarpub.com

Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes* (M. Cole, V. John-Steiner, S. Scribner, & E. Souberman, Eds.). Harvard University Press.

ANALYSIS OF MEHMET AKIF ERSOY'S "INDEPENDENCE MARCH"

MEHMET AKİF ƏRSOYUN "İSTİQLAL MARŞI"NIN TƏHLİLİ

Həsənzadə Ləman

Azərbaycan, BakıAzərbaycan Dövlət Pedaqoji UniversitetiFilologiya fakültəsinin tələbəsiOrcid: 0009-0007-5734-898X

ÖZET

"İstiqlal Marşı" Mehmet Akif Ərsoy tərəfindən yazılmış və Türk millətinin azadlıq mübarizəsini, vətən sevgisini və mənəvi gücünü ifadə edən bir əsərdir. Bu marş yalnız bir milli himn deyil, həm də xalqı birliyə və mübarizəyə səsləyən ruhani bir çağırışdır. Əsərdə müstəqillik uğrunda aparılan mübarizə, xalqın çəkdiyi əzablar və şəhidlərin fədakarlığı poetik dillə təsvir olunur. Hər misrada millətin azad yaşamaq istəyi, vətənə bağlılığı və inancı hiss olunur. Mehmet Akif bu marşla xalqın hisslərini sözə çevirərək geniş kütlələrə çatdırmağa nail olmuşdur. Şeirin dili aydın və təsirlidir, oxucuda dərin duyğular oyadır. "İstiqlal Marşı" təkcə ədəbi deyil, həm də tarixi və mənəvi baxımdan böyük əhəmiyyətə malikdir. O, milli kimliyi və müstəqillik düşüncəsini gücləndirən bir nümunə kimi qəbul edilir. Bu marş zaman keçdikcə təkcə bir şeir kimi deyil, mənəvi bir simvol kimi də qorunub saxlanmışdır. Bu baxımdan "İstiqlal Marşı" həm tarixin, həm də xalqın yaddaşında

özünəməxsus yer tutur.

Anahtar kelimeler: M.A.Ərsoy,İstiqlal,Milli Kimlik,Mənəvi Dəyər,Azadlıq İdeyası,Vətənə Məhəbbət

ABSTRACT

"The National Anthem" is a work written by Mehmet Akif Ersoy and expresses the struggle for freedom, love of the homeland and spiritual strength of the Turkish nation. This anthem is not only a national anthem, but also a spiritual call to unity and struggle for the people. The work describes the struggle for independence, the suffering of the people and the sacrifice of the martyrs in poetic language. In every verse, the nation's desire to live freely, its devotion to the homeland and its faith are felt. With this anthem, Mehmet Akif has succeeded in translating the feelings of the people into words and conveying them to the broad masses. The language of the poem is clear and effective, and it evokes deep emotions in the reader. "The National Anthem" is of great importance not only from a literary, but also from a historical and spiritual perspective. It is considered an example of strengthening national identity and the idea of independence. This anthem has been preserved over time not only as a poem, but also as a spiritual symbol. In this regard, the "Independence Anthem" holds a unique place in both history and the memory of the people.

Keywords: M.A. Ersoy, Independence, National Identity, Moral Value, Idea of Freedom, Love for the Motherland

GİRİŞ

Mehmet Akif Ərsoy yalnız Türk ədəbiyyatının önəmli simalarından biri deyil, eyni zamanda XX əsrin əvvəllərində Türk millətinin istiqlal uğrunda apardığı mübarizənin əxlaqi və mənəvi təmsilçisidir. 1873-cü ildə İstanbulda dünyaya gəlmiş Ərsoy, uşaqlıqdan etibarən həm dini biliklərə, həm də rasional düşüncəyə əsaslanan bir mühitdə tərbiyə almışdır. Onun

formalaşmasında ailə mühiti xüsusi rol oynamışdır. Atası Tahir Əfəndi onu ərəb dili, İslam elmləri və şərq fəlsəfəsi ilə tanış etmiş, bu da gələcəkdə onun yaradıcılığında dini və mənəvi dəyərlərin mühüm yer tutmasına zəmin yaratmışdır.

Ərsoyun aldığı klassik təhsil və dini tərbiyə, onun həm ədəbi dilinin formalaşmasına, həm də ideoloji mövqeyinin bərkiməsinə səbəb olmuşdur. O, yalnız poetik istedadı ilə deyil, həm də milli şüuru və mənəvi təmizliyi ifadə edən yazıları ilə dövrünün "ictimai vicdanı" kimi qəbul olunmuşdur. Bu xüsusiyyətlər onun yalnız şair kimi deyil, həm də fikir və ideya adamı kimi yetişməsinə yol açmış, onu Osmanlı imperiyasının süqutu və Türkiyə Respublikasının quruluş dövründə sözlə cəmiyyətə istiqamət verən mühüm şəxsiyyətə çevirmişdir.

Milli ruhun, əqidənin və müqavimətin poetik ifadəsi olan 'İstiqlal Marşı' isə onun yaradıcılığında seçilən əsas nümunələrdən biridir.

YÖNTEM

Mehmet Akif Ərsoyun yaradıcılığında mühüm yer tutan əsərlərdən biri də Türk millətinin mənəvi gücünü və azadlıq ideallarını ifadə edən "İstiqlal Marşı"dır. Türk xalqı tarix boyu göstərdiyi igidlik və dönməz iradə ilə dünya tarixində dərin iz buraxmışdır. Onlar əsarətə qarşı daim müqavimət göstərmiş, azad yaşamaq idealına sadiq qalmış və müstəqilliklərini hər zaman qorumağı bacarmışlar. Bu sarsılmaz milli ruh və azadlıq eşqi öz parlaq ifadəsini "İstiqlal Marşı"nda tapmışdır. Əsər, Türk millətinin heç bir gücə boyun əymədən, öz torpağı və haqqı uğrunda apardığı mübarizənin simvolik ifadəsidir və milli şüurun gücünü əks etdirən poetik manifestdir.

Nəticə etibarilə, Mehmet Akif Ərsoyun yazdığı bu şeir uzun və diqqətli seçim prosesindən keçərək, 1921-ci ildə rəsmi şəkildə Türkiyənin İstiqlal Marşı kimi qəbul olunmuşdur. Şeirin gücü ondadır ki, hər misrasında bir millətin azadlıq istəyini, mübarizə ruhunu və vətən sevgisini dərin bir inam və qürurla əks etdirir. Bu əsər sadəcə bədii dəyəri olan bir şeir deyil, eyni zamanda xalqın tarixə yazılmış dirəniş və qələbə nəğməsidir.

BULQULAR.

1921-ci ildə keçirilən müsabiqəyə təqdim olunan 724 şeirdən heç biri milli ruhu əks etdirmədiyi üçün qəbul olunmamışdır. Maarif naziri Həmdullah Sübhi Tanrıöver bu mərhələdə ümidini yalnız Mehmet Akif Ərsoya bağlamış, lakin Ərsoy pul mükafatı səbəbilə müsabiqəyə qatılmaqdan imtina etmişdir. Dostu Həsən Bəsrinin vasitəçiliyi ilə mükafatın xeyriyyə məqsədilə istifadə olunacağına razı salınaraq şeiri təqdim etmişdir.

Ərsoy "İstiqlal Marşı"nı cəmi iki gün ərzində yazaraq 20 fevral 1921-ci ildə təqdim etmişdir. Əvvəlcə ordu tərəfindən, sonra isə ictimaiyyət və mətbuat tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılanan şeir, 12 mart 1921-ci ildə TBMM-də ayaqüstə oxunaraq üç dəfə alqışlanmış və rəsmi olaraq qəbul edilmişdir.

Çatma,qurbanın olum,çöhrəni,ey nazlı hilal,

Qəhrəman xalqına bir gül… nədir bu şiddət,bu cəlal?!.

Sənə olmaz,tökülən qanlarımız sonra halal

Haqqıdır Haqqa sitayiş edən millətimin istilal!

Bu bənddə Mehmet Akif Ərsoy "nazlı hilal" obrazı ilə Türk bayrağını personifikasiya edərək ona birbaşa xitab edir. Şair "Çatma" əmr felini işlədərək bayrağın enməsini istəmir, onu müqəddəs və toxunulmaz sayır. "Qurbanın olum" ifadəsi isə bu müqəddəsliyə qarşı sonsuz bir fədakarlıq və sədaqəti göstərir. Bayraq təkcə bir rəmz deyil, həm də şəhidlərin qanı ilə müqəddəsləşmiş milli kimliyin simvoludur.

İkinci misrada “nədir bu şiddət, bu cəlal?” deyə soruşaraq bayrağın haşmət və ehtişamını vurğulayır, eyni zamanda bu haşmətin qəhrəman xalq üçün təntənəli bir görünüş olmasını istədiyini bildirir. Bu, həm poetik, həm də ideoloji səviyyədə bayraqla xalq arasında mənəvi bağlılıq yaradır.

“Qanlarımız sənə halal olmaz” fikri, xalqın tökdüyü qanın müqəddəsliyini və bu qan qarşılığında bayrağın enməsinin qətiyyən qəbul olunmayacağını bəyan edir. Ərsoy burada şəhidliyin müqəddəsliyini dini çalarlarla ifadə edir

Son misra isə bu bəndin fəlsəfi və ideoloji zirvəsini təşkil edir: “Haqqıdır Haqqa sitayiş edən millətimin istiqlal!” Burada “istiqlal” yalnız siyasi azadlıq deyil, eyni zamanda dini-mənəvi bir haqq kimi təqdim olunur. Şair bildirir ki, Allah yolunda ibadət edən, Haqqa səcdə edən bir millət azad yaşamaq haqqına malikdir. Bu, həm ilahi ədalətə, həm də milli suverenliyə çağırışdır.

Beləliklə, bu bənd “İstiqlal Marşı”nın ümumi strukturunda vətən, iman, şəhidlik və azadlıq anlayışlarının vəhdətini təcəssüm etdirir və milli kimlik düşüncəsinin mərkəzində durur. [1, s. 210]

Qorxma,sönməz bu şəfəqlərdə üzən al sancaq

Sönmədən yurdumun üstündə tütən ən son ocaq.

O mənim millətimin ulduzudur,parlayacaq,

O mənimdir,o mənim millətimdir ancaq.

“İstiqlal Marşı”nın ilk bəndi Türk xalqına bir çağırış və ruhlandırıcı bir müraciət formasında təqdim olunur. “Qorxma” nidasi, yalnız sadə bir ifadə deyil, eyni zamanda xalqın keçirdiyi ağır və çətin günlərdə ümidin və dirənişin simvoludur. Mehmet Akif Ərsoy burada təkcə qorxunun qarşısında durmur, həm də bir millətə ruh verərək ona azadlıq uğrunda mübarizəsini davam etdirməyi aşılayır.

“Bu şəfəqlərdə üzən al sancaq” ifadəsində bayraq ilahi nur və azadlığın təcəssümü kimi təqdim olunur. Şair bayrağın sönməzliyini təkcə bir vizual simvol kimi deyil, həm də xalqın milli və mənəvi dirənişinin davamlılığı ilə bağlayır. İkinci misrada “sönmədən yurdumun üstündə tütən ən son ocaq” deyə vurğulanan fikir, xalqın yaşadığı torpaqda son nəfəsə qədər mübarizənin davam edəcəyinə dair rəmzi bir izahdır. Ocaq burada ailənin, vətənin və varlığın simvoludur.

Üçüncü və dördüncü misralarda “ulduz” obrazı vasitəsilə bayrağın bir ünsürü millətin gələcəyi ilə bağlanır. “Parlayacaq” felinin gələcək zaman forması, bu azadlığın davamlı olacağını, sönməyəcəyini göstərir. “O mənimdir, o mənim millətimdir ancaq” misrası isə milli mülkiyyət və kimlik üzərində israrlı və qəti bir vurğudur.

Bu bənd ümumilikdə, milli ruhun, azadlıq idealının və vətən sevgisinin yüksək poetik ifadəsidir. Eyni zamanda şeirə möhkəm bir psixoloji zəmin və ruh yüksəkliyi ilə başlanğıc verərək əsərin ideoloji əsasını qoyur. [1, s. 210]

Zülmü alqışlayamam,zalım əsla sevməm,

Gələnin keyfi üçün keçmişə qalxıb söyəməm,

Biri əcdadıma saldırdımı hətta boğaram…

Doğduğumdan bəridir aşiqəm istiqlalə

Mən heç tasmalıq etmiş deyil altun lalə.

Bu bənd Mehmet Akif Ərsoyun şəxsiyyətini, mənəvi mövqeyini və milli qürurunu açıq şəkildə ortaya qoyur. İlk misrada "Zülmü alqışlayamam, zalım əsla sevməm" ifadəsi ilə şairin ədalətsizliyə və zorakılığa qarşı kəskin münasibəti bildirilir. Bu cümlə sadəcə fərdi bir mövqe deyil, həm də bir xalqın ədalətə bağlılığını və zalıma boyun əyməməsini simvolizə edir.

"Gələnin keyfi üçün keçmişə qalxıb söyəməm" misrasında isə Ərsoy tarixi dəyərlərə, əcdadın mirasına olan hörmətin vacibliyini ön plana çəkir. Burada şairin fikrincə, dövrün siyasi maraqları və ya şəxsi çıxarlar naminə tarixi şəxsiyyətlərin, mədəniyyətin və ya əcdadın hörmətdən salınması qəbuledilməzdir. Bu fikir, milli yaddaşa və tarixi kimliyə olan dərin sədaqətin poetik ifadəsidir.

"Biri əcdadıma saldırdımı hətta boğaram…" misrasında şairin emosional reaksiyası ilə qarşılaşırıq. Bu bəyana elmi yanaşma ilə baxsaq, burada şair öz əcdadını yalnız genetik bağlılıqla deyil, ideoloji və mənəvi bir miras kimi qorumağa çalışır. Bu, keçmişə olan sevginin müdafiə xarakteri almasıdır.

"Doğduğumdan bəridir aşiqəm istiqlalə" misrasında isə istiqlal (azadlıq) anlayışı sadəcə siyasi müstəqillik kimi deyil, bir həyat fəlsəfəsi, varoluş prinsipi kimi dəyərləndirilir. Ərsoy burada azadlığın ona doğuşdan miras qaldığını vurğulayır.

Sonuncu misra — "Mən heç tasmalıq etmiş deyil altun lalə" — şairin əsarətə qarşı qəti duruşunu və heç bir zaman boyun əymədiyini poetik bir metafora ilə çatdırır. "Altun lalə" ifadəsi burada həm Türk xalqını, həm də onun incə ruhunu simvolizə edir; amma bu zərifliyin arxasında əsla əsarətə razı olmayan güclü bir iradə dayanır.

Bu bənd bütövlükdə Mehmet Akif Ərsoyun həm fərdi ideallarını, həm də bir millətin azadlıq ruhunu yüksək poetik ifadələrlə təqdim edir.

SONUÇ

"İstiqlal Marşı" yalnız bir şeir deyil, bir millətin ruhunun, inancının və azadlıq eşqinin simvoludur. Mehmet Akif Ərsoy bu əsərdə Türk xalqının azadlıq və vətən sevgisini, mübarizə ruhunu yüksək bədii və mənəvi dəyərlərlə ifadə etmişdir. Marşda səslənən hər misra bir xalqın iradəsini, qürurunu və milli birliyini əks etdirir. "İstiqlal Marşı"nın qəbulu ilə Türk millətinin istiqlal yolunda göstərdiyi qəhrəmanlıq əbədiləşmiş, bu şeir gələcək nəsillərə yol göstərən milli mənəviyyat nümunəsinə çevrilmişdir. Bu mənada, "İstiqlal Marşı" həm ədəbiyyatımızın, həm də tariximizin şanlı səhifəsidir.

KAYNAKLAR:

1. Quliyev, E. Türk xalqları ədəbiyyatı (Dərslik, təkmilləşdirilmiş və əlavələr edilmiş yeni nəşr). Bakı, "Elm və təhsil", 2025.
2. Quliyev, E. Orta əsrlər türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2010.
3. Quliyev, E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2014.

THE POETIC CREATIVITY OF MOHAMMAD-HOSSEIN SHAHRIAR
MƏHƏMMƏDHÜSEYN ŞƏHRİYARIN ŞEİR YARADICILIĞI

Salmanova Fatimə

Azərbaycan Bakı,Azərbaycan Dövlət Pedaqoji UniversitetiFilologiya fakültəsinin tələbəsi,Orcid:0009-0000-0906-464X

ÖZET

Məhəmmədhüseyn Şəhriyar yalnız şair deyil, duyğuları tərbiyə edən, insanın ruhuna toxunan bir söz ustasıdır. Şəhriyarın əsərlərindəki vətənə bağlılıq, ailəyə sevgi, mənəvi dəyərlərə hörmət onun şair yox, həm də tərbiyəçi kimi dəyərini göstərir. Şəhriyarın yaradıcılığı oxucunu düşündürür, təsirləndirir və tərbiyə edir. Onun səmimi və saf poetik dili ilə yazılmış əsərləri hər kəs üçün bir güzgü rolunu oynayır – kimisi özünü tapır, kimisi yolunu. Bu səbəbdən Şəhriyar təkcə bir şair deyil, həm də mənəvi müəllimdi.Onun misralarında xalqın səsi, ananın laylası, təbiətin nəfəsi duyulur.Hər misrası oxucuya sanki bir nəsihət, bir ilham, bir ümid kimi çatır.Şəhriyar qələmi ilə könülləri oyadır, sözlə könül tərbiyə edir.

Anahtar kelimeler. Məhəmməd Hüseyn Şəhriyar, ədəbiyyat, söz ustası, mənəvi dəyərlər, saf poetik dil.

ABSTRACT

Mahammad Huseyn Shahriyar is not just a poet; he is a master of words who nurtures emotions and touches the human soul. In Shahriyar's works, devotion to the homeland, love for family, and respect for moral values stand out clearly. These qualities show that he is not only a poet, but also a moral guide.Shahriyar's creativity makes the reader think, feel, and grow spiritually. His works, written in a sincere and pure poetic language, serve as a mirror for everyone — some find themselves in it, others find their path.That is why Shahriyar is not only a poet, but also a spiritual teacher.In his lines, one can hear the voice of the people, a mother's lullaby, and the breath of nature.Each of his verses reaches the reader like advice, inspiration, and hope.With his pen, Shahriyar awakens hearts and educates souls through words.

Keywords: Mahammad Huseyn Shahriyar, literature, master of words, moral values, pure poetic language

GİRİŞ

XX əsr Azərbaycan və ümumtürk ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən olan Məhəmmədhüseyn Şəhriyar yalnız poeziya sahəsində deyil, mənəvi tərbiyə baxımından da böyük nüfuz qazanmış sənətkardır. Onun əsərləri oxucuda həm milli kimlik hissini gücləndirir, həm də humanist dəyərləri aşılayır. Araşdırmalarda qeyd olunur ki, "Şəhriyar nə qədər milli bir şairdirsə, bir o qədər də bəşəri məzmun daşıyır."

Şəhriyar 1907-ci ildə Təbrizin Bağmeşə məhəlləsində dünyaya göz açmışdır. Atası Hacı Mirğa Xoşginabi hüquqşünas və musiqi bilicisi olub, sənət adamlarına və sənətə dəyər verən ziyalı şəxsiyyət idi. Şəhriyarın uşaqlıq mühiti, ailə tərbiyəsi və xüsusilə də anası Kövkəb xanımın klassik irsə bağlılığı onun bədii zövqünün formalaşmasına böyük təsir göstərmişdir.Şəhriyar ibtidai təhsilini Təbrizdə almış, yay tətilini isə dağlıq Xoşginabad – Heydərbaba bölgəsində keçirmişdir. Bu bölgənin təbiəti və sadə xalq həyatı onun ruhunu oxşamış, gələcəkdə yazacağı əsərlərin ilham mənbəyinə çevrilmişdir.Təhsilini davam etdirmək məqsədilə Tehran

Universitetinin tibb fakültəsinə qəbul olmuş, lakin təhsilini tamamlaya bilməmişdir. Şəxsi həyatında yaşadığı emosional sarsıntılar səbəbindən məktəbi yarımçıq qoymuş və bir müddət sonra ədəbi fəaliyyətə yönəlmişdir.

Şəhriyar ömrünün müxtəlif dövrlərində məmur kimi çalışmış, sonralar Tehranda bankda işləmişdir. Həyatının böyük hissəsində maddi çətinliklərlə qarşılaşsa da, sənətə və şeirə olan sevgisi onu heç zaman tərk etməmişdir. O, 1988-ci ilin sentyabrında Tehranın "Mehr" xəstəxanasında dünyasını dəyişmişdir.

YÖNTEM

Şəhriyarın yaradıcılığında lirika mühüm yer tutur. O, fikir və hiss vəhdətindən yaranan dərin emosional təsir gücünə malik qəzəl, qəsidə, məsnəvi və rübailər yazaraq klassik poeziya ənənələrini müasir düşüncə ilə birləşdirmişdir. Şairin fikrincə, şairlik Allah vergisidir və bu istedad anadangəlmə gəlməzsə, böyük sənət yaratmaq mümkün deyil

Şair ola bilməzsən, anan doğmasa şair,

Missən, a balam, hər sarı köynək qızıl olmaz.

Şəhriyarın poeziyası tematik baxımdan zəngindir. Onun şeirləri aşağıdakı istiqamətlər üzrə qruplaşdırıla bilər:

1. İctimai-siyasi mövzulu şeirlər
2. Məhəbbət lirikası
3. Təbiət təsvirli şeirlər
4. Tərcümeyi-hal xarakterli əsərlər
5. Dini-mənəvi mövzulu şeirlər

BULQULAR.

Şəhriyar vətənpərvər sənətkardır. Onun əsərlərində doğma yurda sevgi, xalqına bağlılıq və vətəndaş məsuliyyəti əsas xətt kimi keçir. Şairin yaradıcılığı ilə dərindən tanış olduqda aydın olur ki, onun üçün vətən sadəcə coğrafi məkan deyil, həm də mənəvi bir dəyərdir. Bu səbəbdən ayrılıq mövzusu onun poeziyasında xüsusi yer tutur. Ayrılıq yalnız fiziki uzaqlıq deyil, həm də mənəvi parçalanma kimi təqdim olunur

Anam Təbriz mənə kahvərdə söylədi: Yavrum, bil!

Sənin qalmış o tayda, xallı-telli bir xalan vardır.

Şəhriyarın ictimai-siyasi poeziyası geniş əhatə dairəsinə malikdir. O, daim xalqı xoşbəxt görmək istəmiş, xalqa səadət arzulamış, bədbəxtliyi, xə-yanət və ləyaqətsizliyi dünyanın qeyri-normal, amansız, arzuolunmaz halı kimi pisləmişdir Şəhriyar məhəbbətdə məhdudiyyətləri qəbul etmir. Onun məhəbbət fəlsəfəsində bir sevən, bir də sevilən vardır. Hər iki tərəfin bu yolda daşıdığı yükün eyniliyini, bərabərçilik baxımından dəyərləndirən Şəhriyar, əsasən məhəbbətdə milli, dini ayrı seçkiliyi qəbul etmir. «Tərsa balası» şeirində ənənəvi mövzu və ideya Şəhriyar qüdrətinin gücü ilə daha təsirli formadadır və yuxarıda deyilənlərin təsdiqi baxımından xarakterikdir:

Getmə tərsa balası, mən də sənə sayə gəlim

Damənindən yapışım, mən də kəlisayə gəlim.

Ya sən İslamı qəbul eylə, mənim dinimə gəl,

Ya ki, təlim elə, mən məzhəbi - İsayə gəlim.

Məhəmməd Hüseyn Şəhriyarın poeziyasında təbiət gözəlliklərini və füsunkarlığını ifadə etmək duyğusu olduqca güclüdür. Bu xüsusiyyət xüsusilə "Heydərbabaya salam" poemasında aydın şəkildə özünü göstərir. Əsər şairin doğma yurduna və onun təbii gözəlliklərinə olan dərin məhəbbətinin poetik təcəssümüdür. Şəhriyar bu poemada təbiət mənzərələrindən sadəcə təsvir məqsədilə deyil, həm də dərin mənalar çatdırmaq üçün istifadə edir. Poemadakı təbiət lövhələrini məqsəd və məna baxımından təxminən üç qrupa ayırmaq olar:

a) Birbaşa təbiət təsvirləri – konkret və canlı təsvirlər vasitəsilə təbiətin gözəlliyi oxucuya çatdırılır;

b) Ümumi məna daşıyan təsvirlər – bu hissələrdə təbiət daha çox ümumi hiss və ovqat yaratmaq üçün fon kimi çıxış edir;

c) İctimai məna daşıyan təsvirlər – təbiət obrazları vasitəsilə şairin ictimai-siyasi baxışları, xalqın taleyinə olan münasibəti ifadə olunur.

Heydərbabaya salam" əsəri əsasən Heydərbaba dağına müraciət formasında yazılsa da, bəzi hissələrdə bu dağ birbaşa adı çəkilmədən, onunla bağlılıq hiss etdirilən məqamlarla təqdim olunur. Bu yanaşma poemaya həm poetik güc, həm də daxili dərinlik qazandırır. Şəhriyar peyzaj təsvirlərini təkcə estetik məqsədlə deyil, həm də ictimai fikirlərini çatdırmaq üçün istifadə edir. Həm əsərin birinci, həm də ikinci hissəsində təbiət mənzərələri vasitəsilə ictimai dəyərlərə, xalqın keçmişinə, dəyərlərinə işarə edilir və bu obrazlar ideya baxımından zənginləşdirilir.Nəticə etibarilə, Şəhriyarın "Heydərbabaya salam" poeması sadəcə təbiətin tərənnümü deyil, həm də onun vasitəsilə milli yaddaşın, vətən sevgisinin və ictimai düşüncənin ifadəsidir.

Heydərbaba, göylər bütün dumandı
Günlərimiz, bir-birindən yamandı.

Və ya,

Bir uçaydım bu çırpınan yelinən,

Bağlaşaydım dağdan aşan selinən,

Ağlaşaydım uzaq düşən elinən.

Beləliklə, Məhəmməd Hüseyn Şəhriyar poeziyada milli ruhu, mənəvi zənginliyi və bəşəri duyğuları ustalıqla birləşdirən nadir sənətkarlardandır. Onun yaradıcılığı bu gün də aktualdır və çağdaş poeziya üçün ilham mənbəyidir.

SONUÇ

Məhəmməd Hüseyn Şəhriyarın yaradıcılığı milli ədəbiyyatımızın parlaq səhifələrindən biridir. Onun poeziyası həm bədii dəyəri, həm də mənəvi-ictimai məzmunu ilə seçilərək oxucunu düşündürür, hiss etdirməyi bacarır. Şəhriyar şeirlərində vətən sevgisini, xalqına bağlılığı, insan hisslərinin incəliklərini yüksək poeziya dili ilə ifadə etmişdir. Onun yaradıcılığı yalnız bir dövrün deyil, bütün zamanların mənəvi ehtiyaclarına cavab verir. Bu səbəbdən də Şəhriyarın əsərləri bu gün də aktual olaraq sevilir və yeni nəsillər tərəfindən oxunur. O, xalq ruhunun, milli kimliyin və ümumbəşəri dəyərlərin daşıyıcısı olan əsl sənətkar kimi ədəbiyyat tarixində öz əbədi yerini tutmuşdur.

KAYNAKLAR:

Quliyev, E. Türk xalqları ədəbiyyatı (Dərslik, təkmilləşdirilmiş və əlavələr edilmiş yeni nəşr). Bakı, “Elm və təhsil”, 2025.

Quliyev, E. Orta əsrlər türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2010.

Quliyev, E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2014.

THE LITERARY WORK OF OMER SEYFETTIN
ÖMƏR SEYFƏDDIN YARADICILIĞI

Mirzəzadə Rəqsanə

Azərbaycan, BakıAzərbaycan Dövlət Pedaqoji UniversitetiFilologiya fakültəsinin tələbəsiOrcid: 0009-0005-2441-6291

ÖZET

Ömər Seyfəddin türk ədəbiyyatında realist hekayə janrının inkişafında mühüm rol oynamışdır. Onun yaradıcılığı sosial-mədəni və siyasi məsələləri, o cümlədən milli kimlik və türkçülük ideyalarını əhatə edir. Hekayələrində cəmiyyətin sosial ədalətsizliyi və mənəvi çatışmazlıqları realist şəkildə təsvir olunur, eyni zamanda ümumtürk dəyərlərinin təbliği əsas yer tutur. Yazıçının əsərlərində tarixi və müasir mövzular paralel şəkildə işlənir, bu da onun ədəbi fəaliyyətinin həm tarixi, həm də çağdaş perspektivdən əhəmiyyətini göstərir. Folklor motivlərinin geniş istifadə olunması əsərlərin milli-mədəni köklərini gücləndirir. Ömər Seyfəddin həmçinin poeziyada milli ənənələrin qorunması və inkişafı istiqamətində əhəmiyyətli töhfələr vermişdir. Onun yaradıcılığı yalnız ədəbi sahədə deyil, türk dünyasının milli oyanış və maarifçilik proseslərində də mühüm yer tutur.

Anahtar kelimeler: Ömər Seyfəddin, türk ədəbiyyatı, türkçülük, sosial tənqid

ABSTRACT

Ömer Seyfettin played a significant role in the development of the realist short story genre in Turkish literature. His literary work addresses socio-cultural and political issues, including themes of national identity and Turkism. His stories realistically depict social injustices and moral deficiencies in society, while also emphasizing the promotion of pan-Turkic values. Historical and contemporary themes are treated in parallel throughout his works, which highlights the significance of his literary activity from both historical and modern perspectives. The extensive use of folkloric motifs strengthens the national and cultural foundations of his writings. Furthermore, Ömer Seyfettin made substantial contributions to the preservation and advancement of national traditions in poetry. His literary legacy holds an important place not only in the field of literature but also in the broader process of national awakening and enlightenment across the Turkic world.

Key words: Ömer Seyfeddin, Turkish literature, Turkism, social criticism

GİRİŞ

Ömər Seyfəddin keçən əsrin əvvəllərində yeni realist türk ədəbiyyatının formalaşmasında mühüm rol oynamış sənətkarlardandır. O, 1884-cü ildə anadan olmuş, 4 yaşında məktəbə gedərək zəngin təhsil həyatı yaşamışdır. İstanbulda "Məktəbi-Osmaniyyə" və Ədirnədəki məktəblərdə oxumuş, daha sonra "Məktəbi-hərbiyyə"də hərbi təhsil almışdır. Ədəbi yaradıcılığa isə şeir yazmaqla başlamışdır.1906-cı ildə İzmir jandarm məktəbində müəllimlik etmiş, daha sonra Bolqarıstanda müxtəlif vəzifələrdə çalışmışdır. Balkanlardakı antitürk hərəkatlarına qarşı mübarizənin içində olmuşdur. 1910-cu ildə ordudan ayrıldıqdan sonra “Gənc qələmlər” dərgisinə qoşularaq Ziya Göyalpla birlikdə "Türkçü Ədəbiyyat Cəbhəsi"ni yaratmışdır.Balkan müharibəsində əsir düşərək Nafliyonda bir il əsirlik həyatı yaşamışdır. Azadlığa çıxdıqdan sonra "Türk sözü" jurnalında baş redaktor, eyni zamanda müəllim kimi

fəaliyyət göstərmişdir. O, həmçinin Türk dilinin sadələşməsi uğrunda ciddi mübarizə aparmış, "Bilgi dərnəyi" vasitəsilə "Sərvəti-fünun" məktəbinə qarşı çıxış etmişdir. Ömrünün son illərində "Böyük məcmuə" və "Zaman qəzeti"ndə yazılar yazan Ömər Seyfəddin, 1920-ci ildə cəmi 36 yaşında vəfat etmişdir. Qısa ömrünə baxmayaraq, onun ədəbi və ictimai fəaliyyəti Türk dünyasında böyük iz buraxmışdır.

YÖNTEM

Ömər Seyfəddin türk hekayəçiliyinin inkişafında mühüm rol oynamış, yeni dövr ədəbiyyatında milli ruhun daşıyıcısı olmuş sənətkardır. Onun hekayələri yalnız bədii zövq üçün deyil, eyni zamanda cəmiyyətin problemlərini, türk xalqının keçdiyi tarixi sınaqları və milli kimlik axtarışlarını əks etdirmək baxımından da dəyərlidir. Seyfəddin yaradıcılığının əsas qayəsini türkçülük, turançılıq və milli-mənəvi dəyərlərin qorunması təşkil edir. O, əsərlərində sadə xalqın dili ilə mürəkkəb ictimai və siyasi ideyaları çatdıraraq oxucuya yaxın olmuşdur. Yazıçının bir çox hekayələri — “Fərman”, “İlk cinayət”, “Rüşvət”, “Kəramət”, “And” və digərləri cəmiyyətdəki sosial ədalətsizlikləri, rüşvətxorluğu, insan hüquqlarının pozulmasını ustalıqla tənqid edir. Bu əsərlərdəki qəhrəmanlar birbaşa xalqın içindən çıxmış insanlardır və onların yaşantıları real həyat hadisələrinə əsaslanır. Ömər Seyfəddin bu hekayələr vasitəsilə oxucunu düşünməyə, sorğulamağa və mövcud sistemə qarşı mövqe tutmağa sövq edir. Yazıçının yaradıcılığında türk birliyi, milli dirçəliş və gələcəyə inam motivləri geniş yer tutur. “Primo türk uşağı”, “Fon Sadrişaynın oğlu”, “Bic” kimi hekayələrdə türkçülük ideyası açıq şəkildə təbliğ olunur. Bu əsərlərdə türk millətinin mənəvi gücü, birliyi və tarixi kökləri ön plana çəkilir. Sadə türk dilində yazılmış bu hekayələr yalnız Türkiyə üçün deyil, bütövlükdə Türk dünyası üçün ortaq dəyərləri əks etdirən ədəbi nümunələrdir. Ömər Seyfəddin hekayələrində tarixilik və müasirlik paralel şəkildə təqdim olunur. Məsələn, “Əshabi-Kəhfimiz”, “Başını verməyən şəhid”, “Bəyaz lalə”, “Bomba” və “Qaç yerindən” kimi əsərlərində həm tarixi faktlara, həm də müasir türk cəmiyyətində yaşanan proseslərə toxunur. Bu əsərlərdə türk qəhrəmanlığı, vətənpərvərlik, fədakarlıq və azadlıq sevgisi real hadisələrlə sübuta yetirilir. “Bomba” və “Bəyaz lalə” kimi əsərlərdə türk qadınının və kişinin mübarizə əzmi və milli dəyərlərə sadiqliyi real şəkildə əks olunur. Yazıçının "Çanaqqaladan sonra" adlı əsəri isə Türkiyəyə qarşı yönəlmiş imperialist təzyiqlərə qarşı qəti etiraz mövqeyi ilə seçilir. Ömər Seyfəddin burada açıq şəkildə beynəlxalq güclərin türk xalqına qarşı ədalətsiz mövqeyini tənqid edir, bu qüvvələrə nifrətini ifadə edir. Eyni zamanda, “Hürriyyət gecəsi” əsərində xalqın geridə qalmasının səbəblərini göstərərək, maariflənməyə və ayılmağa səsləyir. Bu baxımdan o, yazıçı olmaqla yanaşı, həm də ideoloq və maarifçi kimi çıxış edir.

BULGULAR

Ömər Seyfəddin realist sənətkardır. Onun cəmiyyətə baxışı təkcə müşahidə ilə məhdudlaşmır — o, səbəbləri göstərir, həll yolları axtarır. “Məqbul qərar” və “Əcəba nə idi?” kimi əsərlərində Cəbi Əfəndi obrazı vasitəsilə cəmiyyətdəki mənəvi aşınma, sosial təbəqələşmə, saxtakarlıq kimi problemləri açıq şəkildə göstərir. Cəbi Əfəndinin əvvəlki məhəlləsinə qayıtdıqdan sonra gördüyü dəyişikliklər — əxlaqlı insanların yox olması, rüşvətxorların və möhtəkirlərin yüksək vəzifələr tutması — yazıçının gözləmini deyil, həyatın özünü oxucuya çatdırır. O, sual qoyur: "Bəlkə mən sağalmamışam, yoxsa cəmiyyətmi xəstədir?" Yazıçının xalq yaradıcılığına marağı da diqqətəlayiqdir. O, folklor nümunələrini sadəcə mənbə kimi deyil, ədəbi dəyər kimi təqdim edir. “Qurumuş ağaclar”, “Miniləcək şey”, “Yüz akı” kimi əsərlərində folklorun motivləri və dili ilə milli ruhu daha da qüvvətləndirir. Bu yanaşma onun əsərlərinin təkcə ədəbi deyil, həm də etnoqrafik və mədəni dəyər daşımasına səbəb olur. Baxmayaraq ki, Ömər Seyfəddin daha çox hekayələri ilə tanınır, onun poeziya sahəsində də fəaliyyəti olmuşdur. Əvvəl divan ədəbiyyatı və əruz vəznində yazsa da, sonradan heca vəzninə keçərək milli poeziya ənənələrinə uyğun şeirlər qələmə almışdır. Gənc qələmlər birliyinin təsiri ilə yad təsirlərdən uzaq, xalq

ruhunu yaşadan poetik nümunələr yazmışdır. Şeirlərində xalqı oyatma, azadlıq ruhunu aşılama, milli kimlik duyğusunu gücləndirmək əsas məqsəd olmuşdur:

Millətləri oyandırır uyğudan,

Bir atəşdir alovu var, külü yox.

Xainlərin ödü qopar qorxudan ,

Qurtulunca yayından bu atəş ,ox.

...Məfkurə bu , yoxmu , ey türk , xəbərin,

Bu müqəddəs şeylə yanar içərin.

Aç gözünü artıq oyan , həm gərin,

Burax çıxsın qəlbindən bu atəş ,ox.

[4, s.226]

Bu misralar onun yalnız nəsr deyil, poeziyada da milli düşüncə daşıyıcısı olduğunu təsdiq edir.

SONUÇ

Ömər Seyfəddin yaradıcılığı türk ədəbiyyatında milli kimliyin formalaşması və qorunmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Onun əsərləri sosial reallıqları realist yanaşma ilə əks etdirərək, milli dəyərlərin və türkçülük ideyasının geniş yayılmasına xidmət etmişdir. Yazıçının folklor və milli ənənələrə verdiyi dəyər onun yaradıcılığının əsas xüsusiyyətlərindən biridir. Ömər Seyfəddinin ədəbi irsi yalnız bədii dəyəri ilə deyil, həm də türk dünyasında milli oyanış və maarifçilik proseslərinin inkişafına verdiyi töhfələrlə dəyərləndirilir. Bu səbəbdən onun əsərləri həm tarixi, həm də müasir dövrdə aktualdır və gələcək nəsillər üçün örnək rolunu oynayır.

KAYNAKLAR

1. Quliyev, E. Türkiyə türk ədəbiyyatı. Bakı: 2003.

2. Quliyev, E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı: ADPU, 2009.

3. Quliyev, E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı: 2011

4. Quliyev, Elman. Türk xalqları ədəbiyyatı (Dərslik, təkmilləşdirilmiş və əlavələr edilmiş yeni nəşr). Bakı: Elm və Təhsil, 2025, 864

THE LITERARY WORK OF YUNIS EMRE
YUNİS İMRƏ YARADICILIĞI

Əhmədova Aysun

Azərbaycan, BakıAzərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Filologiya fakültəsinin tələbəsiOrcid: 0009-0002-3085-0009

ÖZET

Yunis İmrə (təqribən 1240(41)–1320) Anadolu Sufi poeziyasının ən mühüm nümayəndələrindən biridir. Onun həyatı və yaradıcılığı, xüsusilə də XIII əsrin sonları ilə XIV əsrin əvvəllərindəki dövr, Türk ədəbiyyatının və Sufi düşüncəsinin inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Şairin 1240-1320-ci iillərdə yaşayıb yaratdığı güman edilir. Şairin "Divan"ı və "Risaletün-Nushiyyə" əsərləri dövrümüzə gəlib çıxmışdır. Lakin şairin 2 min şeirinin itdiyi, dövrümüzə gəlib çıxmadığı söylənilir. Yunis İmrə şeirlərində sadə və xalqın anladığı bir Türk dili istifadə etmişdir. Bu, onun şeirlərinin geniş kütlələr tərəfindən qəbul edilməsinə və sevilməsinə səbəb olmuşdur.

Anahtar kelimeler: Yunis İmrə, "Divan", "Risaletün-Nushiyyə", sufi ideyalar, Anadolu poeziyası

ABSTRACT

Yunıs Emre (c. 1240/41–1320) is regarded as one of the foremost representatives of Anatolian Sufi poetry. His life and literary output—particularly in the late 13th and early 14th centuries—played a pivotal role in the evolution of Turkish literature and the spread of Sufi thought in Anatolia. It is believed that Yunıs Emre lived and created during the years between 1240 and 1320. Among his surviving works are the Divan and the Risaletü'n-Nushiyye, both of which are considered masterpieces of Turkish Sufi literature. However, it is said that nearly two thousand of his poems have been lost over the centuries and have not reached the modern era. One of the most remarkable aspects of Yunus Emre's poetry is his use of plain and accessible Turkish, which was easily understood by the general public. This linguistic simplicity allowed his works to resonate with wide audiences and contributed to his enduring popularity over the centuries. His poetry is not only rich in spiritual wisdom but also reflects themes of love, unity, and divine connection, which are central to Sufi ideology.

Keywords: Yunıs Emre, Divan, Risaletü'n-Nushiyye, Sufi thought, Anatolian poetry

GİRİŞ

Yunis İmrə təqribən 1240(41)-ci ildə Anadolu bölgəsində, indiki Türkiyənin Eskişehir vilayətində yerləşən Sarıköy kəndində doğulmuşdur. Onun həyatı haqqında məlumatlar əsasən əfsanələrə və şeirlərindəki ipuclarına əsaslanır. Ənənəyə görə, o, 40 il boyunca Tapdıq İmrə adlı Sufi şeyxinin dərgahında xidmət etmiş və bu müddət ərzində mənəvi təlim almışdır. Yunis İmrə, həmçinin Konya, Dəməşq və Azərbaycan kimi bölgələrə səfərlər etmişdir. Onun dəqiq vəfat tarixi məlum olmasa da, təqribən 1320-ci ildə vəfat etdiyi qəbul edilir. Onun məzarı ilə bağlı bir neçə yer iddia edilir, bu da onun Anadolu boyunca geniş təsirini göstərir.

Divan: Onun şeirlərinin toplandığı bir külliyyatdır. Şeirlərində əsasən ilahi məhəbbət, insanın taleyi və mənəvi axtarışlar kimi mövzulara toxunur. O, şeirlərində sadə və anlaşıqlı bir dil istifadə edərək, Sufi ideyalarını geniş kütlələrə çatdırmağa çalışmışdır.

Risaletün-Nushiyye: 1307-ci ildə yazılmış bu əsər, 563 beytdən ibarət didaktik bir məsnəvidir. Əsərdə insanın mənəvi kamilliyə çatmaq üçün keçməli olduğu mərhələlər və əxlaqi prinsiplər ətraflı şəkildə izah edilir.

Yunis İmrə, şeirlərində sadə və xalqın anladığı bir Türk dili istifadə etmişdir. Bu, onun şeirlərinin geniş kütlələr tərəfindən qəbul edilməsinə və sevilməsinə səbəb olmuşdur. O, Sufi ideyalarını sadə və təsirli bir şəkildə ifadə etmişdir.Onun şeirlərində əsas mövzu ilahi məhəbbət və insanın mənəvi kamilliyə çatma arzusu olmuşdur. O, həmçinin insanın özünü tanımasının və mənəvi inkişafının əhəmiyyətini vurğulamışdır.

YÖNTEM

Yunis İmrə türk təsəvvüf ədəbiyyatının böyük nümayəndələrindən biri hesab olunur. Orta Asiyada Əhməd Yəsəvi ilə başlayan xalq təsəvvüf şeiri təxminən 150 il sonra Ön Asiyada Yunus İmrənin simasında təkcə davam etdirilməmiş, həm də yüksək zirvəyə çatdırılaraq ədəbi məktəb səviyyəsinə qaldırılmışdır. Yunus İmrənin ədəbiyyat aləminə heca və əruz vəznində yazılmış "Divan"ı, məsnəvi formasında yazılmış "Risalətün-Nushiyyə" ("Nəsi-hətnamə") adlı didaktik əsəri məlumdur.

Yunis İmrə yaradıcılığında "Divan"a daxil olan nümunələr üstünlük təşkil edir. Qəzəl, məsnəvi, ilahi, nəfəs və s. şeir şəkillərinin yer aldığı Yunis İmrə divanı heca və əruz vəznində yazılmışdır. "Fateh", "Qaraman", "Bursa" və s. nüsxələr Yunis İmrə divanının ən qədim, nisbətən ən doğru nüsxəsi hesab edilir. Onu da qeyd edək ki, Yunis İmrə divanında bütün şeirlərin ona məxsusluğunu demək bir qədər çətindir. Yunis İmrə adı və sənəti yaşadığı gündən sən əsrlərə qədər o qədər məşhur və müqəddəs olmuşdur ki, həm İmrə təxəllüsü ilə (məs. Səid İmrə, Talibi İmrə), həm də təxəllüssüz Yunis İmrə tərzində şeirlər yazılmışdır ki, sonrakı dövrlərdə bu nümunələr onun divanına daxil edilmişdir. N.S.Banarlının sözləri ilə desək: "Adı Yunus olmayanların da söylədikləri şeirlərə öz adlarını deyil, sevdikləri və inandıqları bu ən böyük sufi şairin adını verdikləri mümkündür".

Əxlaqi-didaktik mövzuda yazılmış "Risalətün-nushiyyə" ("Nəsihətnamə") 1307-ci ildə yazılmışdır. Əsər 563 beytdən və "Ağlın tərifi" ("Fi tərifil əql") adlı nəsrlə yazılmış kiçik bir hissədən ibarətdir. Bu əsərin ilk 13 beyti bir (Fa'ilatün, failatün, fa'ilün), 550 beyti isə başqa (Məfa'ilün, məfa'ilün, fa'ilün) bəhrdə yazılmışdır. "Risalətun-nushiy yə" əsərinin ilk 13 beytində od, su, torpaq və küləkdən bəhs açılır. Kiçik parçada dörd ünsürdən hazırlanan insan, Tanrı (Padişah) tərəfindən can verilən ilk məxluqun-Adəmin torpaqdan, sudan, oddan, yeldən və candan əxz etdiyi sifətlər (xarakter) haqqında məlumatlar verilir.

Əsərin kiçik nəsr hissəsində ağlın tərifi cənnət və cəhənnəm, o cümlədən, 4 ünsür - torpaq, su, yel, od haqqında sufiyanə fikirlər özünə yer tapır. Yunis İmrənin bu hissədə insan xarakterləri, kimlərin cənnət və cəhənnəm sakini olacaqları barəsində fikirləri də maraqlıdır. Əsərdə qeyd olunur ki, torpaqla su cənnətin, od ilə yel cəhənnəmin əlamətidir. Ona görə də, torpaq və su ilə gələnlər cənnət, od və yel ilə gələnlər cəhənnəm sakini olacaqlar. Əsərin 550 beytlik əsas hissəsi isə "Ruh,ağıl və onlara bağlı əhvalın dastanı", "Qənaətin dastanı", "Qəzəbindastanı" və "Ağlın dastanı" adı altında 4 yerə bölünür. Bu hissələrdə alleqorik ifadə tərzində əxlaqi-didaktik mövzu aparıcılıq təşkil edir.Burada ruh, iman, nəfs, qəzəb və s. cəhətlərdən, onların xüsusiyyətlərindən danışılır, yaxşılıqlara yiyələnməyin, pisliklərdən qurtarmağın yolları göstərilir.

"Qənaətin dastanı" hissəsi maraqlı məzmuna malikdir. Qənaətin hakimliyi dövründə yolkəsənlərin, quldurların baş alıb getməsi Ağlı narahat edir. Ağlın məsləhətləri hər şeyə aydınlıq gətirir. Bu hissədə taxt-tacın, idarəçiliyin timsalında insanlara diqqətli olmaq,

xeyirxahlıq etmək, iman göstərmək, haqq yolunu itirməmək və s. cəhətlərin faydasından danışılır. O cümlədən, təkəbbürün, nəfsin insanın, bütövlükdə, cəmiyyətin bəlası, pisliklərin mayası olması haqqında da Ağlın dedikləri ən təsirli öyüd kimi diqqəti cəlb edir.

"Risalətün-nushiyyə" əsərindəki ideyalar insanları təmizliyə, saflığa, haqq yoluna səsləyir və onları pisliklərdən, təkəbbürlüolmaqdan uzaqlaşdırır.

Bütün bunlar onu göstərir ki, Yunis İmrə türk təsəvvüf ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi kimi türk dünyasının, eləcə də müsəlman şərqinin zəngin ənənələri zəminində özünəməxsus yaradıcılıq formalaşdırmış, özündən sonrakı ədəbiyyatın inkişafında mühüm rol oynamışdır.

BULGULAR

Yunis İmrə Tanrı şairidir. Bu mənada Yunus İmrənin "əslim Haqdır şək deyil, nam oldu insan mənə" deməsi təsadüfi xarakter daşımır. "Əslim Haqdır" deyən Yunis İmrə varlıq, insan və könül ruh mövcudluğunda özünün irfani missiyasını təqdim edir. Bu cür təqdimatda biz Allahı qəlbinə hakim etmiş şairin ruhi-mənəvi məramı ilə yaxından tanış oluruq:

Mən gəlmədim dava üçün,
Mənim işim sevda üçün,
Dostun evi könüllərdir,
Könüllər yapmağa gəldim.
Mənim dilim quş dilidir,
Elim mənim dost elidir,
Mən bülbüləm, dost gülümdür,
Bilin, gülüm solmaz mən. (1, s.107)

Yunis İmrə vəhdəti-vücud fəlsəfəsinə uyğun olaraq zahiri (mədrəsə) və batini (irfan, həqiqət) elmlər sırasında ikincinin Allahı dərk etmək yolunda vacibliyini daha çox önə çəkir:

Elm eli bilməkdir,
Özünü dərk etməkdir.
Sən özünü bilməsən,
Elm nəyə gərəkdir.
Oxudun nə mənası,
Əgər haqqı bilməsən.
Haqqı ki, bilmədin sən
Demək, quru əməkdir. (1, s 108)

Yunis İmrə fəlsəfəsinə görə eşqin tarixi insanlığın tarixi qədər qədim və əzəlidir. O, kainatda bütün yaradanların mayasında eşq adlı cövhə-rin mövcudluğunu qəbul edir. "Əvvəl yer-göy yox idi, var idi eşq bün-yadi" deməsi də bu hikmətin təsdiqinə xidmət edir. Yunis İmrə daha irəli gedərək eşqin dini-fəlsəfi mahiyyətini ilahi-müqəddəslik çərçivəsində təqdim edir və bununla da "eşq gəlincə cümlə əskiklər bitər" irfani ya-naşması daxilində eşqin zatı və mahiyyətini açıqlaya bilir:

Eşq anadan doğmadı, kimsəyə qul olmadı,
Hökmülə əsir qılır cümlə-bilişi-yadı. (1,s 109)

Yunis İmrə yaşadığımız həyatda insanı "qərib", "vətənsiz" hesab edir. Hər bir insanın öz vətəninə "Allah diyarı"na getmək istəyini ali məqsəd kimi poetik formada belə səciyyələndirir:

Bu dünyaya gələn kişi axır yenə getsə gərək,

Müsafirdir, vətəninə bir gün səfər etsə gərək.

Vədə quldur, ol dost ilə bir bu cahanə gəlmədik,

Bəs nə qədər əylənərik, ol vədəmiz yetsə gərək. (1,s 110)

Yunis İmrə vəhdəti-vücud nəzəriyyəsinin tələblərinə uyğun olaraq insanın öz şüuruna hakim olduğu "keçid mərhələsi"ndə nəfsə uymasını Allah eşqinə mane olan qorxunc hal hesab edir. Çünki "nəfs maddədir, maddəyə bağlanışdır, maddə eşqi, maddə ehtirasıdır" (N.S.Banarlı). Məhəmməd peyğəmbərin hədislərinin birində ifadə olunan "kənardakı düşmənlə savaşıb onu məğlub etməyimiz bizim kiçik savaşımızdır. Fəqət nəfsimizlə savaşıb onu məğlub etməyimiz bizim böyük cihadımızdır" - fikirlərində nəfsi məğlub etmənin əhəmiyyət dərəcəsi müəyyənləşdirilir. Burada təkcə maddi nemətlərdən yox, həm də çox yaşamaq iddialarından da imtina edilir. Əsl həyata can atan Yunis İmrə ölümü həm imtahan, həm də bayram hesab edir.

Bu dünyaya qalmayaq gəl,

Fanidir, aldanmayaq gəl

Bir ikən ayrılmayaq gəl

Gəl dosta gedək, gəl, könül!

Gəl bu cahandan biz köçək,

O dostun elinə uçaq.

Bütün arzulardan keçək

Gəl dosta gedək, gəl, könül! (1, s 111)

SONUÇ

Yunis İmrə Türk ədəbiyyatının və İslam mənəviyyatının ən önəmli simalarından biri olaraq, xalq dili ilə böyük fəlsəfi və sufi ideyaları ifadə etməyi bacaran nadir sənətkarlardandır. Onun poeziyası yalnız estetik zövq yaratmaqla kifayətlənmir, həm də insanlara əxlaqi, dini və mənəvi dərslər verir. Yunis İmrə əsərlərində insanın daxilən təmizlənməsi, mənəvi kamilliyə çatması və Tanrı sevgisi ilə yaşaması fikrini əsas tutur. O, Tanrını uzaqda deyil, insanın öz içində, könlündə görür və bu yanaşma onu klassik sufilikdən fərqləndirərək daha xalqçı, daha insani bir mövqeyə gətirir.

“Divan” və “Risalətü’n-Nushiyyə” kimi əsərləri ilə o, həm dini-fəlsəfi düşüncələri yaymış, həm də ədəbi dilin inkişafına mühüm töhfə vermişdir. Onun sadə və anlaşıqlı dili, geniş xalq kütləsinin mənəvi dünyasına yol tapmış və Yunis İmrəni əsrlər boyu sevdirən əsas səbəblərdən biri olmuşdur.

Nəticə etibarilə, Yunis İmrə təkcə dövrünün deyil, bütün Türk-İslam mədəniyyətinin dəyərli bir nümayəndəsi olaraq yadda qalmış, insanlıq, sevgi, mərhəmət və kamillik axtarışının bədii təcəssümünə çevrilmişdir. Onun yaradıcılığı bu gün də aktuallığını qoruyur və həm ədəbiyyat, həm də mənəviyyat sahəsində öyrənilməyə davam edir.

KAYNAKLAR

1.Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı.Bakı, “Elm və təhsil”,2025.

2.Quliyev E.Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, ADPU, 2009.

3.Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri. Bakı, ADPU, 2010 (həmmüəllifərlə).

4.Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2011

MAHMUD KASHGARLI'S "DIVANI LUGHAT-IT-TURK"
MAHMUD KAŞQARLI "DIVANI LÜĞƏT-IT-TÜRK " ƏSƏRI

Zülfiqarova Aytən

Azərbaycan, Bakı,Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Orcid: 0009-0001-2551-5460

"Türk dilini öyrənin, çünki onların uzun sürən hakimiyyəti olacaqdır ."

Həzrəti Məhəmməd Peyğəmbər

ÖZET

Mahmud Kaşqarlının “Divani Lüğət-it-Türk” əsəri XI əsr türk mədəniyyəti və dilinin zənginliyini əks etdirən fundamental dilçilik abidəsidir. Əsər fonetik, morfoloji, leksik və sintaktik xüsusiyyətlər baxımından qədim türkcənin sistemli quruluşunu ortaya qoyur. Sözlərin semantik izahı, dialekt fərqləri, atalar sözləri və poetik frazeologiya nümunələri türkcənin tarixi inkişaf yolunu izləməyə imkan verir. 7500-dən artıq söz ehtiva edən bu lüğət, həm elmi təsnifat, həm də mədəni yaddaş baxımından dəyərli qaynaq funksiyası daşıyır. Mahmud Kaşqarlı türk dillərinin zənginliyini ortaya qoymaqla yanaşı, onların sistemli şəkildə sənədləşdirilməsini təmin etmiş, türkologiyanın formalaşmasında önəmli rol oynamışdır.

ANAHTAR KELİME : Mahmud Kaşqarlı, Divani Lüğət-it-Türk, türk dili, dilçilik, leksik irs, qədim türkcə

Abstract

Mahmud al-Kashgari’s Dīwān Lughāt al-Turk stands as a foundational linguistic monument reflecting the richness of the Turkish language and culture in the 11th century. The work presents a systematic structure of Old Turkic through its phonetic, morphological, lexical, and syntactic features. Semantic explanations of words, dialectal variations, proverbs, and poetic expressions provide valuable insights into the historical development of the Turkic languages. Containing over 7,500 entries, the dictionary serves as both a scientific classification of vocabulary and a repository of cultural memory. By documenting the linguistic wealth of various Turkic tribes, al-Kashgari played a pivotal role in the preservation and systematization of the Turkic linguistic heritage and laid essential groundwork for the field of Turkology.

Keywords: Mahmud al-Kashgari, Dīwān Lughāt al-Turk, Turkic language, linguistics, lexical heritage, Old Turkic

Giriş

Türk dillərinin və mədəniyyətinin tarixi inkişafını izləmək baxımından Mahmud Kaşqarlının “Divani Lüğət-it-Türk” əsəri əvəzsiz mənbə hesab olunur. XI əsrdə qələmə alınan bu əsər yalnızca türk tayfalarının danışıq dillərini əks etdirən bir lüğət deyil, həm də türk xalqının həyat tərzini, dünya görüşünü, ədəbiyyatını və sosial-mədəni xüsusiyyətlərini ehtiva edən ensiklopedik xarakterli bir külliyatdır. Mahmud Kaşqarlı bu əsəri ərəb dilində yazmaqla türk dillərinin zənginliyini və sistemli quruluşunu ərəb-islam dünyasına tanıtmaq məqsədi güdmüşdür. Əsər, həm lüğətçilik, həm folklor, həm də dil tarixi baxımından türkoloji elminin inkişafında mühüm mərhələ hesab olunur.

Bu məqalədə “Divani Lüğət-it-Türk” əsərinin yazılma məqsədi, quruluş xüsusiyyətləri və elmi dəyəri araşdırılır. Eyni zamanda, əsərin türk kimliyinin formalaşmasında və müxtəlif türk tayfaları arasında ortaq dil və mədəni yaddaşın qorunmasındakı rolu da təhlil edilir. Məqalənin əsas məqsədi bu dəyərli abidənin çağdaş elmi müstəvidə təhlili və onun müasir türkoloji tədqiqatlara töhfəsinin müəyyənləşdirilməsidir.

YÖNTEM

1. "Divani Lüğət-it-Türk'ün yaranma məqsədi

"Divani Lüğət-it-Türk" əsəri 1072-1074-cü illər arasında ərəb dilində yazılmış və Abbasi xəlifəsi Müqtədi-Biəmrillah üçün təqdim edilmişdir. Mahmud Kaşqarlının bu əsəri yazmaqda əsas məqsədi, türk dillərinin zənginliyini və sistemli quruluşunu ərəb-islam aləminə tanıtmaq, türkcənin ərəb dili ilə müqayisədə heç də geridə qalmadığını sübut etmək olmuşdur.

Əsər həm siyasi, həm də mədəni cəhətdən türklərin o dövrdəki yüksəlişini dəstəkləyən ideoloji funksiyaya malikdir.

2. Əsərin strukturu və məzmunu

"Divani Lüğət-it-Türk" 7500-dən çox türk sözünün izahını verir və bu sözlərin ərəb dilində qarşılığını təqdim edir. Əsərdə 24 türk boyunun dili əhatə olunmuş, dialekt fərqləri və leksik xüsusiyyətlər sistemli şəkildə izah edilmişdir. Əlavə olaraq, Kaşqarlı əsərində atalar sözləri, şeirlər, zərb-məsəllər və türk tayfalarının yaşam tərzini əks etdirən nümunələr də vermişdir. Əsərdəki xəritə isə o dövr türk tayfalarının coğrafi yayılma sahəsini göstərən ilk cəhdlərdən biri kimi tarixə düşmüşdür.

3. Dilçilik baxımından əhəmiyyəti

Mahmud Kaşqarlının bu əsəri türkologiyada ilk müqayisəli-tarixi dilçilik nümunəsi kimi qiymətləndirilir. O, fonetika, morfologiya, leksika və dialektologiya sahəsində mühüm müşahidələr aparmışdır. Kaşqarlı bir çox hallarda sözlərin mənşəyini, işlənmə sahələrini və semantik fərqlərini izah etməklə bərabər, onların mənəvi-mədəni yükünü də vurğulamışdır. Əsər həmçinin o dövrdə danışılan oğuz, qıpçaq, qarluq və digər türk dialektlərinin tədqiqində mühüm mənbədir.

4. Mədəni və ideoloji dəyəri

"Divani Lüğət-it-Türk" yalnız elmi yox, həm də mədəni və ideoloji mətn kimi qəbul olunmalıdır. Əsərdə türklərin igidliyi, əxlaqi dəyərləri, sosial münasibətləri, ailə və qəbilə strukturları haqqında məlumatlar yer alır. Mahmud Kaşqarlı türkləri sadəcə dil baxımından deyil, həm də mənəvi üstünlükləri ilə təqdim edir. Bu, türk kimliyinin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır.

BULGULAR

6.Mahmud Kaşğarinin dili qoruma və təsnifat yanaşması

Mahmud Kaşğari türk dillərinin müxtəlif dialektlərini sistemləşdirərək müqayisəli şəkildə təqdim etmişdir. O, Oğuz, Qıpçaq, Karluq, Yağma, Çigil və digər türk tayfalarının dil xüsusiyyətlərini ayıraraq qeyd etmiş və onların fonetik və leksik fərqlərinə diqqət yetirmişdir.

Nümunə: Kaşğari bəzi sözlərin müxtəlif tayfalarda necə fərqli tələffüz olunduğunu belə qeyd edir:

"Qırğızlar 'su' yerinə 'sub' deyərlər."

Bu fakt onun fonetik variasiyalara xüsusi həssaslıqla yanaşdığını göstərir.

7. Fonetik sistem və səslərin işlənmə xüsusiyyətləri

Mahmud Kaşqarlı türk dillərinin fonetik quruluşuna dair dəqiq və sistemli müşahidələr aparmışdır. O, sait və samit səslərin bölgüsünü, onların fonetik dəyişikliklərini, eyni zamanda assimilyasiya və dissimilyasiya kimi səslərin qarşılıqlı təsir proseslərini qeyd etmişdir. Xüsusilə bəzi dialektlərdə [ğ] səsinin tələffüzdə ya tamamilə itməsi, ya da yumşaq şəkildə işlənməsi ilə bağlı nümunələr əsərdə xüsusi vurğulanır. Bu cür müşahidələr türkcənin tarixi fonetikasının öyrənilməsi baxımından əhəmiyyətlidir.

8. Leksik zənginlik və terminoloji dərinlik

"Divani Lüğət-it-Türk" əsərində 7500-dən artıq söz toplanmış və onların hər biri geniş semantik və funksional izahlarla təqdim olunmuşdur. Mahmud Kaşqarlı sözlərin yalnız leksik mənalarını deyil, eyni zamanda mənşəyini, sinonimlərini və istifadəsinə dair kontekstual məlumatları da verməklə, leksikologiya elminə mühüm töhfələr vermişdir. O, gündəlik məişət leksikonu ilə yanaşı, hərbi, hüquqi və inzibati sahələrə aid terminlərə də geniş yer ayırmışdır.

Məsələn, "kün" (gün), "tan" (səhər), "tegin" (şahzadə) kimi qədim türk sözləri onun leksik materiallarında həm semantik yükü, həm də tarixi-mədəni funksiyası baxımından diqqətəlayiq şəkildə işlənmişdir.

9. Morfoloji və sintaktik xüsusiyyətlər

Mahmud Kaşqarlı "Divani Lüğət-it-Türk" əsərində sözlərin morfoloji quruluşu, şəkilçilərin funksiyaları və cümlə quruluşu ilə bağlı müxtəlif nümunələr təqdim edir. O, fel şəkilçilərinin zaman və şəxs kateqoriyalarında necə tətbiq olunduğunu, isimlərin hallanma sistemini və söz birləşmələrinin quruluş prinsiplərini ətraflı şəkildə izah edir.

Nümunə:

"Bar-dım" - (bar: fel kökü "getmək", -dı: keçmiş zaman şəkilçisi, -m: I şəxsin tək şəxs şəkilçisi) → "getdim".

Bu cür nümunələr qədim türk dilinin morfoloji strukturunun rekonstruksiyası baxımından mühüm elmi əhəmiyyət daşıyır və türk dilinin tarixi inkişaf yolunun izlənməsi üçün etibarlı baza yaradır.

10. Poetika və ədəbi dil xüsusiyyətləri

Kaşqarlının əsəri yalnız lüğətçilik baxımından deyil, həm də ədəbi dilin öyrənilməsi baxımından zəngin material təqdim edir. Əsərdə yer alan bayatılar, atalar sözləri və poetik frazeoloji nümunələr türk dilinin bədii imkanlarını göstərməklə yanaşı, müəllifin folklor və ədəbiyyatla da dərindən maraqlandığını nümayiş etdirir. Bu da onu təkcə dilçi deyil, eyni zamanda folklorşünas və ədəbiyyatşünas kimi də qiymətləndirməyə əsas verir.

Misal:

"Köngül birlə söz söylese, ətək birlə kişi yürür."

(Bu atalar sözü həm leksik və sintaktik baxımdan, həm də məcazlı ifadə kimi yüksək dəyərə malikdir).

SONUÇ

Mahmud Kaşqarlının "Divani Lüğət-it-Türk" əsəri türk dilçilik tarixində misilsiz bir qaynaq kimi qiymətləndirilir. Bu əsər sadəcə lüğət olmayıb, türk xalqlarının dil xüsusiyyətlərini, mədəni-mənəvi dəyərlərini, tarixi və etnoqrafik gerçəkliklərini sistemli şəkildə əks etdirən ensiklopedik xarakterli bir nümunədir. Mahmud Kaşqarlı fonetika, morfologiya, leksikologiya

və sintaksis sahələrində dəqiq müşahidələr aparmış, türk dillərinin zəngin fonetik və morfoloji quruluşunu elmi əsaslarla izah etmişdir.

Əsərdəki söz nümunələri, atalar sözləri, poetik frazeologiya və terminoloji zənginlik türk dilinin təkcə bir ünsiyyət vasitəsi kimi deyil, həm də mədəni və ideoloji daşıyıcı kimi dəyərini ortaya qoyur. Kaşqarlının təqdim etdiyi fonetik dəyişmələr və dialekt fərqləri, qədim türkcənin səs quruluşunu və onun tarixi inkişafını izləmək üçün mühüm əsas yaradır.

Morfoloji və sintaktik quruluşun təqdimatı isə türkcənin struktur sistemini dərindən anlamağa imkan verir. Xüsusilə fel şəkilçiləri, isim halları və söz birləşmələri ilə bağlı nümunələr bu sahədə aparılan tarixi-linqvistik tədqiqatlar üçün etibarlı baza funksiyası daşıyır.

Bütün bunlar göstərir ki, “Divani Lüğət-it-Türk” həm klassik türk dili üçün əsas mənbə, həm də müasir türkologiya elminin formalaşmasında fundamental rol oynayan nadir əsərlərdən biridir. Mahmud Kaşqarlının bu irsi türk kimliyinin qorunması, dilin elmi öyrənilməsi və gələcək nəsillərə ötürülməsi baxımından əvəzsiz dəyərə malikdir.

Kaynaklar

1.Kaşğari, Mahmud. Divanü Lüğat-it-Türk. Ərəb dilindən tərcümə və tədqiqat: Besim Atalay. Ankara: TDK, 1940-1943.

2. Əfəndiyev, Ş. "Mahmud Kaşğarinin lüğətçilik fəaliyyəti." Türkologiya Jurnalı, 2015, №2.

3. Doğan, F. "Kaşgarlı Mahmud ve Türk Dilinin İlk Ansiklopedik Sözlüğü." Dil Araşdırmaları, 2018.

4. Əhmədov, M. "Türk dillərinin müqayisəli tarixi." Bakı: Elm, 2001.

5.Quliyev, E. Türk xalqları ədəbiyyatı (Dərslik, təkmilləşdirilmiş və əlavələr edilmiş yeni nəşr). Bakı, "Elm və təhsil", 2025.

ISMAYIL BEY GASPIRALI AND THE "TARJUMAN" NEWSPAPER

İSMAYIL BƏY QASPIRALI VƏ "TƏRCÜMAN" QƏZETI

Qayıbova Xədicə

Azərbaycan, Bakı,Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimliyi,ORCID: 0009-0000-5374-2524

ÖZET

XIX əsrin sonu ilə XX əsrin əvvəllərində İsmayıl bəy Qaspiralı türkdilli və müsəlman aləminin aparıcı ziyalılarından biri kimi tanınmışdır. Krım türklərinin və Rusiya imperiyasında məskunlaşan digər türk xalqlarının milli-mədəni, sosial və siyasi cəhətdən geri qaldığını bilən Qaspiralı özünün başlıca məqsədini onların maariflənməsi və birliyi kimi görürdü. Yazı dilini sadələşdirmək və geniş kütlə üçün başa düşülən etmək üçün "Tərcüman" qəzetini nəşr etdirdi, dərsliklər tərcümə etdi, yeni pedaqoji texnikaları tətbiq etdi, "yeni üslubda" məktəblər təşkil etdi.

Türk dünyasında dil, düşüncə və əməliyyat vəhdətinin əsası Qaspiralının pedaqoji prinsipləri və "Dildə, düşüncədə, işdə birlik" şüarı ilə qoyulmuşdur. Bu həm də İstanbul türkcəsi ilə yaxından əlaqəli ortaq bir yazı dilinin inkişafına kömək etdi. "Böyük türkçülük" nəzəriyyəsinin əsas ideyaları ilk dəfə 1883-1918-ci illərdə fasiləsiz nəşr olunan və şimal, şərq və qərb türk ellərində geniş oxucu kütləsi toplayan "Tərcüman" qəzetinin səhifələrində işıqlandırılmışdır.

Anahtar kelimeler: İsmayıl bəy Qaspiralı, "Tərcüman" qəzeti, "Dildə, Fikirdə, İşdə Birlik" şüarı, Maarifçilik hərəkatı

ABSTRACT

Ismayil bey Gaspirali, one of the key players in the enlightenment movement in the Turkic and Muslim world at the close of the 19th and the start of the 20th centuries, is honoured in this article for his life and contributions. Being aware of the national-cultural, social, and political backwardness of the Crimean Turks and other Turkic peoples residing in the Russian Empire, Gaspirali saw his primary objective as their enlightenment and unity. In order to simplify the written language and make it understandable to the general public, he published the newspaper "Tarjuman," translated textbooks, implemented new pedagogical techniques, and organised "new-style" schools.

The foundation for the unity of language, thought, and operation in the Turkic world was established by Gaspirali's pedagogical principles and the slogan "Unity in Language, Thought, Work." It also aided in the development of a common written language that is closely related to Istanbul Turkish. The main ideas of the theory of "Great Turkism" were first highlighted in the pages of the newspaper "Terjuman," which was published continuously from 1883 to 1918 and attracted a large readership in the northern, eastern, and western Turkic lands. The article examines Gaspirali's manuscript and publishing endeavours, his contributions to national awakening, and his attempts to create a bridge between conventional teaching methods and contemporary pedagogical approaches.

Keywords: Ismayil bey Gaspiralı, "Tarjuman" newspaper, slogan "Unity in Language, Thought, and Work", Enlightenment movement

GİRİŞ

XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəllərində türk və müsəlman dünyasının aparıcı fikir adamlarından biri də İsmayıl bəy Qaspiralı olmuşdur. O, həm jurnalist, həm yazıçı, həm nəşriyyatçı, həm də uğurlu pedaqoq, fikir və siyasi xadim idi. O, yalnız mənsub olduğu Kırım türklərinə deyil, Rusiyanın hakimiyyəti altında yaşayan bütün türk xalqlarına da xidmət etmiş, onlarda milli birlik şüurunu oyatmağa çalışmış mümtaz şəxsiyyətdir. Rusiya daxilindəki türklərin sosial, mədəni, siyasi və iqtisadi sahələrdə geri qalmasına ürək ağrısı ilə yanaşmışdır. Xalqı maarifləndirmək üçün müxtəlif yollar axtarmış və bu məqsədlə genişmiqyaslı təşəbbüslərə imza atmışdır. Xüsusilə təhsil sahəsində həyata keçirdiyi islahatlarla çox mühüm rol oynamışdır. O, sırf bədii-estetik deyil, həm də ictimai-mədəni məqsədlərlə "Tərcüman" adlı qəzeti nəşr etdirərək yazı dilini sadələşdirmək və geniş kütlələr üçün əlçatan etmək təşəbbüsü ilə çıxış etdi. Qaspiralı pedaqoji prinsip olaraq "üsuli-cədid" (yeni üsul) məktəblərinin layihəsini hazırladı və Rusiya imperiyası daxilində türk-müsəlman gənclərin təhsili üçün müasir tədris üsullarını tətbiq etdi. Onun təşəbbüsü sayəsində açılan bu məktəblərdə dərslər ərəb və rus dillərindən tərcümə olunmuş yeni dərs vəsaitləri əsasında aparılır, ənənəvi üsullarla əhalinin maarifləndirilməsi arasında körpü qurulurdu.

İsmayıl bəy Qaspiralı 21 mart 1851-ci ildə Krımın Bağçasaray şəhərindən təxminən 5 km aralıda yerləşən Ovcuköy (Ovçu kəndi) kəndində anadan olmuşdur. Onun atası, Qaspira sahilindəki eyniadlı kənddə doğulan leytenant Mustafa Əlioğlu Qaspiralı, Rusiya çar ordusundan ehtiyata buraxılmış zabit idi, həmiçinin onun atası 1844-1854-cü illərdə Qafqazın baş valisi knyaz Vorontsovun tərcüməçisi vəzifəsində də işləmişdir. Anası Fatimə Sultan isə Mirzə İlyas Kaytazovun qızı olmuşdur. Bu ailəvi mühit İsmayıl bəyə erkən yaşlarından həm hərbi intizam, həm də evdə geniş dünyagörüşü aşılamağa imkan yaratmışdır.

İsmayıl Qaspiralı ilk tərbiyəni vətənpərvər ruha sahib olan Həbibə xanımdan almışdır. Qaspiralı təhsilinə Bağçasarayda Müsəlman Məktəbində başlamışdır. Hacı İsmayıl əfəndi onun ilk ibtidai təhsil müəllimi olmuş və Qaspiralıya əlifba və oxumağı öyrətmişdir. 10 yaşına gəldiyi zaman İsmayıl bəy 1861-ci ildə tədris keyfiyyəti ilə seçilən Ağməscid şəhərindəki Kişi Gimnaziyasına daxil olmuşdur. O, burada 2 il təhsil almışdır. Gimnaziyada aldığı rus və ərəbcə biliklər ona müasir elmi metodlarla tanış olmağa şərait yaratdı. Gimnaziyanı bitirdikdən sonra o, Voronejdəki hərbi məktəbə, oradan da Moskvadakı Hərbi Akademiyaya qəbul olur. Moskva illərində (1864-1867) Qaspiralı dövrün aparıcı rus ziyalıları – alimlər, ədiblər, pedaqoqlar və ictimai xadimlərlə ünsiyyət qurmuş, onların əsərlərinə və elmi müzakirələrinə yaxından bələd olmuşdur. İsmayıl bəyin təhsilini Krımın xaricində tamamlamağa çalışdığı dövrdə Moskva panslavizm və rus millətçiliyinin əsas mərkəzlərindən biri idi. Türk-İslam düşmənliyinə əsaslanan bu ideologiya demək olar ki, Rusiyadakı bütün məktəblərdə özünü göstərirdi. İsmayıl bəy məktəbdə və dərslərdə türk xalqı qarşı yönəlmiş bu əsassız düşmənçiliyi məcburən dinləməli olmuşdu. Lakin, bu vəziyyət onda əks təsir göstərmiş, onu öz millətinə daha da sıx bağlı qalmağa sövq etmişdir.

YÖNTEM

Bu dövrdə Qaspiralı İsmayıl bəy çar hakimiyyətinin türk xalqlarının dil, din, tarix və milli-mədəniyyətini məhv etməyə yönələn siyasətlərini diqqətlə izləyirdi. Ortak dəyərlərə malik bu xalqlara süni coğrafi sərhədlər çəkilir, məcburi köçürmə siyasəti tətbiq olunaraq sistemli şəkildə öz tarix və sivilizasiyalarından uzaqlaşdırılmağa çalışılırdı. İsmayıl bəy rusların bu metoddan istifadə edərək türklərin ruslaşdırma və xristianlaşdırma mərhələsini türklüyün gələcəyi üçün ciddi təhlükə hesab etmişdir. Türk dünyasında maarifçilik hərəkatını daha da dərinləşdirmək niyyəti ilə Qaspiralı İsmayıl bəy yeni mətbu orqanların yaradılmasını zəruri sayırdı. Elə məhz buna görə 1879-cu ildə qəzet çıxartmaq məqsədi ilə çar hökümətinə ərizə yazır, ancaq bu müraciət hakimiyyət tərəfindən rədd cavabı alır. " Rusiyada Krımın II Yekaterina tərəfindən

işğal edilməsinin (1783) 100 illik bayram tədbirlərinin keçirildiyi 1883-cü ildə İ. Qaspiralı " Tərcüman" qəzetinin nəşr etməyə icazə verilir. Krım əsilzadələrindən birinin qızı olan anası Fatimə xanımın, həyat yoldaşı Zöhrə xanımın qiymətli əşyalarını satmaqla əldə etdiyi vəsaitin, Kazan və Nijni-Novqoroda gedərək şəxsən özünün topladığı pulların hesabına 10 aprel 1883-cü il tarixində "Tərcüman " qəzetinin ilk sayı işıq üzü görür" (4, 409).

1883- 1918 illər arasında 35 il fasiləsiz çap olunan "Tərcümani- Əhvali- Zaman" qəzeti Krım Tatarlarının ilk türkcə qəzeti, Rusiya Müsəlmanları arasında isə türkcə çap olunan üçüncü qəzet olmuşdur.

"Tərcüman" qəzeti bütün türk xalqlarının maariflənməsinə, eləcə də onların dil və mədəniyyətinin təbliğinə xidmət etmişdir. Yusif bəy Akçura "Böyük Türklük" nəzəriyyəsini şərh edərkən İsmayıl bəy Qaspiralı və "Tərcüman" qəzetinin rolunu yüksək qiymətləndirmişdir. Bu nəzəriyyəni ilk dəfə məhz "Tərcüman" qəzeti öz səhifələrində gizli şəkildə meydana çıxarmışdır. Keçmiş Krım xanlığının bu gün tərk edilmiş, unudulmuş, dünyadan uzaq kiçik paytaxtlarında həftədə bir dəfə nəşr olunan yeganə qəzet məhz "Tərcüman" olmuşdur.

BULGULAR

"Tərcüman" qəzeti 32 il İsmayıl bəy Qaspiralının baş redaktorluğu altında çap olunmuşdur. İsmayıl bəyin ölümündən sonra isə qəzetə Həsən Səbri bəy Ayvazov redaktorluq etmişdir. "Tərcüman " qəzeti çar dövründə nəşr olunan türk qəzetləri arasında ən uzunömürlüsü olmuşdur.

Qəzetdə istifadə olunan dil İstanbul türkcəsini mərkəzə alan, lakin bütün türk ləhçələrində geniş yayılmış sözlərlə zənginləşdirilən bir dildir. Bu səbəbdən "Tərcüman" qəzeti Orta Asiya şəhərləri ilə yanaşı, İstanbul, Kaşqar, Misir və Hindistanda da oxuculara malik idi.

1911-ci ildən etibarən "Tərcüman"ın başlığının altında yer alan və Qaspiralı İsmayıl bəyin adı ilə səsləşən məşhur "Dildə, Fikirdə, İşdə Birlik" şüarı günümüzə qədər Türk Dünyasında ən geniş yayılmış şüarlardan birinə çevrilmişdir. Bu şüar Türk Dünyasının dil, fikir və iqtisadi sahələrdə birliyini ifadə edir. Bu şüar boş şüar deyildi. Qəzet yaranan gündən "dildə birlik" prinsipini feili surətdə həyata keçirməyə başladı. Bu, bir çoxunun ağlına belə gəlməyəcək qədər genişmiqyaslı əhəmiyyətli bir hadisə idi.

"Tərcüman" qəzetinin vasitəsi ilə bəzi fikirlər cəmiyyətdə yayıldı:

1. Türklər üçün ortaq bir yazı meydana gətirilməsi
2. Qadının əsarətdən qurtarılması
3. Rus türklərinin iqtisadi həyata qatılmaları
4. Dini idarələrin düzəldilməsi
5. Xeyriyyə cəmiyyətlərinin yaradılması

Qaspiralının "Tərcüman" qəzeti sayəsində ortaya atdığı fikirlərlə Türk dünyasının irəliləməsi üçün dildə, fikirdə, işdə birlik şüarı ilə İstanbul türkcəsinə yaxın ortaq bir yazı dili qurulmasını istəyirdi. Dünyanın heç bir yerində dilin iki əlifbası yoxkən, türkçənin iyirmi birə yaxın əlifbası var idi. Türk dünyasının birləşməsinin əsas şərti isə əlifba birliyi idi. Qaspiralı dildə birliğin üç amilə diqqət çəkərək reallaşdırıla biləcəyini müdafiə edirdi.

1. Türk dilini yad ünsürlərdən təmizləmək
2. Oxuyan və yazan üçün anlaşılmaz olanə rəb və fars ifadələrindən imtina etmək
3. Yerli dialektlər əvəzinə Osmanlı türkcəsində işlənən sözlərdən istifadə etmək

Sadə bir yazı dilinə tərəfdar olan Qaspiralı " Tərcüman" qəzetində də sadə dildən istifadə etmişdir. Hətta Ziya Gökalp " Türkçülüyün Əsasları" adlı əsərində " Tərcüman" qəzeti haqqında söyləmişdir: " Tərcüman qəzetini Şimal türkləri qədər, Şərq türkləri və Qərb türkləri də anlayardılar. Bütün türklərin eyni dildə birləşmələrinin qabil olduğuna bu qəzetin canlı sübutudur."

Cəlil Məmmədquluzadə 1908ci ildə " Tərcüman " qəzetinin çapının 25 illiyi münasibəti ilə yazdığı "Milli bayram" məqaləsində "bir müsəlman qəzetinin faydalı və səmərəli bir yolda 25 il davam etməyi nəinki Rusiyada, bəlkə bütün dünyada əvvəlinci dəfə görülən bəxtiyarlıqlardan" olduğunu yazmışdır. Və əlavə etmişdir: "İsmayıl bəy 25 il çalışıb min zəhmətlə əkdiyi toxumun meyvəsini fərəh və şadlıqla görür. İsmayıl bəyin millətimizə, insaniyyətə etdiyi böyük-böyük xidmətləri burada saymaq bizim üçün çox çətindir. İsmayıl bəy mahir həkim kimi millətimizin dirilməyini məktəbdə, maarifin nəşrində gördü: qüvvətinin ən çoxunu bu yolda sərf etdi. Üsuli-cədidəsini, üsuli-cədidə kitablarını Bağçasaraydan Çinə, Kazandan İrana qədər nəşr etdi".

SONUÇ

İsmayıl bəy Qaspiralı türk və müsəlman dünyasında maarifçilik hərəkatının banilərindən biri kimi, yalnız öz Krım icmasının deyil, bütöv türk xalqlarının gələcək perspektivini formalaşdıran innovativ təhsil və mətbuat layihələri ilə əvəzolunmaz xidmət göstərmişdir. Onun "üsuli-cədid" məktəbləri modeli müasir pedaqoji yanaşmaları ənənəvi təhsil mühitinə uğurla inteqrasiya edərək, gənclərin intellektual yüksəlişinə təkan vermiş, "Tərcüman" qəzeti isə yazı dilinin sadələşdirilməsi və vahid ortaq ədəbi dilin formalaşması istiqamətində misilsiz bir platforma yaratmışdır.

Qaspiralının "Dildə, Fikirdə, İşdə Birlik" şüarı türk dünyasında milli birliyin simvoluna çevrilmiş, dil və fikir sahəsindəki bu vahidlik onu sonrakı nəsillər üçün vəhdət ideyasının əsas istiqaməti kimi qaldırmışdır. XIX əsrin sonlarından XX əsrin əvvəllərinə qədər davam edən fəaliyyəti göstərir ki, onun təşəbbüsləri sadəcə tarixi əhəmiyyət daşımır, eyni zamanda bu gün də mədəni və təhsil strategiyalarımız üçün canlı örnək olaraq qalır. Qaspiralının prinsip və metodlarının təhlili, onun ideyalarının müasir kontekstdə yenidən qiymətləndirilməsi gələcək araşdırmalar üçün zəngin imkanlar yaradır.

KAYNAKLAR

1. **Ali Rıza Saklı – Gaspıralı İsmail Bey ve Kırım**
2. **Aytək Zakirqızı – Türk düşüncəsinin əzəmətli abidəsi**
3. **Cihan Yalvar – Türk Dünyasının Sönməyən Ateşi: İsmail bey Gaspıralı**
4. **Elman Quliyev – Türk Xalqları Ədəbiyyatı. Bakı-2011**
5. **Hakan Krımlı – Gaspıralı, İsmail bey**
6. **Nesrin Güllüdağ – Büyük Türkçü Fikir Adamı: Gaspıralı İsmail bey**

THE MASNAVI BY JALAL AL-DIN RUMI
CƏLALƏDDİN RUMİ "MƏSNƏVİ" ƏSƏRİ

Hüseynova Nərmin

Azərbaycan, Bakı,Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Filologiya fakültəsinin tələbəsiOrcid: 0009-0000-9480-8120

ÖZET

Cəlaləddin Ruminin "Məsnəvi" əsəri Şərq ədəbiyyatının ən dəyərli mənəvi abidələrindən biridir. C.Rumi sənətinin zirvəsi hesab edilən "Məsnəvi" əsəri altı cilddən, 25618 beytdən ibarətdir. Rumi hekayələr və təmsillər vasitəsilə oxucunu düşünməyə, nəfsinə qalib gəlməyə və mənəvi kamilliyə çatmağa çağırır. Bu baxımdan Məsnəvi həm didaktik, həm də əxlaqi məzmunu ilə seçilir. Yazılma tarixi Şəms Təbrizinin ölümündən (1247) sonrakı dövrə düşən bu əsər haqq və Allah yolunu dərk etməyə, insanların içində Allah eşqi, yanğısı oyatmağa xidmət göstərən müqəddəs fikirlər məcmusudur.

Əsərdəki sufi düşüncəsi, fəlsəfi dərinlik, nəfsin tərbiyəsi, ilahi eşq və mənəvi təkamül mövzuları müxtəlif poetik nümunələr üzərindən araşdırılır. Altı cilddən ibarət olan bu mənzumə, həm dini-fəlsəfi, həm də bədii-ədəbi baxımdan yüksək dəyərə malikdir. Məqalədə "Məsnəvi"nin türk ədəbiyyatındakı rolu və təsiri də qiymətləndirilmişdir

Anahtar kelimeler: C.Rumi, Məsnəvi, estetik, fəlsəfi, inkişaf.

Abstract

"Masnavi" by Jalal al-Din Rumi is one of the most valuable spiritual monuments of Eastern literature. Considered the pinnacle of Rumi's artistic legacy, Masnavi consists of six volumes and 25,618 couplets. Through stories and parables, Rumi invites the reader to reflect, to overcome the ego, and to attain spiritual perfection. In this sense, Masnavi stands out with its didactic and moral content. Written after the death of Shams Tabrizi (1247), the work serves as a sacred collection of thoughts aiming to guide people towards the path of Truth and God, and to awaken divine love and longing within their hearts."

The paper explores the Sufi worldview, philosophical depth, purification of the self, divine love, and spiritual development reflected in the work. Being composed of six volumes, the Masnavi is not only a religious and philosophical guide but also a literary treasure. The article also evaluates its influence on Turkic literature.

Key words: C.Rumi, Masnavi, ethics, philosophical, development

GİRİŞ

Cəlaləddin Məhəmməd Rumi 1207-ci ildə Xarəzm bölgəsində, Bəlx şəhərində anadan olmuşdur. İlk təhsilini atası Bəhəddin Vələddən almış, daha sonra bir sıra məşhur alimlərdən dərs alaraq dini və elmi biliklərini artırmışdır. 1220-ci illərdə Moğol istilalarının təzyiqi nəticəsində ailəsi ilə birlikdə Anadolunun Konya şəhərinə köçmüşdür. Burada həm dini təbliğat fəaliyyəti göstərmiş, həm də şagirdlərinə dərs vermişdir. Ruminin həyatında ən böyük dönüş nöqtəsi, onun mistik dostu və ilham mənbəyi olan Şəms Təbrizi ilə tanışlığı olmuşdur. Şəmsin təsiri ilə Ruminin ruh dünyası daha da dərinləşmiş və poeziyasında mistik məzmun üstünlük təşkil etməyə başlamışdır.

C.Rumi bir din alimidir. Onun əsərlərinin əsas qaynağı Quran və Həzrəti Peyğəmbər kəlamlarıdır. Bu barədə C.Rumi belə yazır: "Bu can bu təndə olduğu müddətdə mən Quranın köləsiyəm, Mən seçilmiş Məhəmmədin ayağının tozuyam".

Mövlananın müxtəlif vaxtlarda yazmış olduğu "Məsnəvi", "Divani-Kəbir", "Fihi-Mahif", "Məcalisi-Səba" və "Məktubat" əsərləri nəinki türk, həm də şərq və qərb xalqları ədəbiyyatının bəzəyinə çevrilmiş, dünya ədəbi-bədii fikrinin, insanlarda yüksək dərəcəli mənəviyyatın formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

Mövlana Cəlaləddin Rumi XIII əsr Anadolusunda formalaşmış böyük sufi şair və mütəfəkkirdir. Onun "Məsnəvi" adlı əsəri Şərq ədəbiyyatında təsəvvüf fəlsəfəsini ən poetik şəkildə təqdim edən nadir nümunələrdəndir. Əsərdə yer alan hekayələr, simvollar və obrazlar sadə görünsə də, onların arxasında dərin mənəvi və fəlsəfi qatlar gizlənir. Bu məqalədə "Məsnəvi"nin strukturu, əsas ideyaları, poetik xüsusiyyətləri və sufi anlayışları təhlil olunacaq.

YÖNTEM

C.Ruminin "Məsnəvi" əsəri, XIII əsrin ən böyük fəlsəfi və ədəbiyyat nümunələrindən biri olaraq, Sufizmin dərindən təhlil edildiyi və insan ruhunun inkişafı mövzusunda dərin düşüncələr təqdim etdiyi bir əsərdir. Əsər, "Məsnəvi-yi-Ma'nəvi" adı ilə də tanınır və 6 cilddən ibarət olub, ümumilikdə 25 min beytdən çox şeir ehtiva edir. Bu şeirlər, Ruminin dini və fəlsəfi fikirlərini oxucularına çatdırmağın müxtəlif yollarıdır. Əsər, yalnız bir poetik əsər olmaqla qalmayıb, həm də Sufi düşüncəsinin ən gözəl nümunələrindən biridir.

"Məsnəvi" əsəri, insanın öz daxili dünyasına və Tanrıya doğru səyahətini izah edir. Rumi, bu əsərdə Tanrının sevilməsi, insanın mənəvi inkişafı, həyatın mənası və insanın daxili dünyasındakı çətinliklərə qarşı mübarizə mövzularını əhatə edir. Əsərdəki şeir və hekayələr, dərindən mənalandırılmış simvollarla zəngindir və oxucuları mükəmməl bir mənəvi aydınlığa çatdırmaq məqsədini güdür. Ruminin əsas məqsədi, insanları daha yüksək mənəvi təcrübələrə yönəltmək, onların nəfs və ego kimi mənfi xüsusiyyətlərdən təmizlənmələrinə kömək etməkdir. "Məsnəvi" əsasən şeir formasında yazılmış olsa da, hər şeir bir hekayə şəklində təqdim edilir. Bu hekayələr, insanın daxili aləminə dair dərindən hikmətlər təqdim edir. Hekayələr bir çox zaman qəribə hadisələr və simvollardan ibarət olub, oxucunu sufi anlayışlarına doğru yönəldir. Hekayələrdə insanlar, heyvanlar və digər canlılar arasında mürəkkəb əlaqələr, dərslər və həyatın sirlərinə dair dərin mənalar ortaya qoyulur. Ruminin "Məsnəvi" əsərini oxuyan hər bir şəxs, həm öz həyatına dair yeni dərslər çıxara bilər, həm də öz ruhsal inkişafına təkan verə bilər.

"Məsnəvi" yalnız dövrünün deyil, bütün zamanların ən əhəmiyyətli əsərlərindən biridir. Rumi, əsərində insanın mənəvi dünyasına dair dərin və zəngin fikirlər irəli sürür, insanların öz daxili aləmlərinə enmələrini və Tanrıya yaxınlaşmalarını arzulayır. Əsər həm öz dövründə, həm də indiki dövrdə milyonlarla insanın düşüncə və həyat tərzini dəyişdirmişdir. "Məsnəvi" həm şair, həm də müdrik bir müəllim olaraq, insanlara həyatın həqiqətini göstərməyi qarşıya məqsəd qoyur.

Araşdırma əsasən tekstoloji və məzmun-analitik metodlara əsaslanır. Əsərin orijinal quruluşu, sufi təlimi ilə bağlı olan terminologiya və poetik texnika tədqiq olunur. Təhlildə həm də seçilmiş beyitlərin şərhinə və onların mənəvi dəyərlərinin açılmasına diqqət yetirilir.

BULGULAR

"Məsnəvi" altı dəftərdən ibarət təqribən 25 min beytdən təşkil olunmuş nəhəng poetik abidədir. Hər bir dəftər sufi təliminin müxtəlif aspektlərini – eşq, nəfs, zəkat, səbir, qürurdan qurtulma və Tanrıya yaxınlaşma yollarını əhatə edir. Əsərdə məsləhətamiz nağıllar, əfsanələr, real hadisələr və mifoloji motivlər vasitəsilə fikirlər çatdırılır.

"Məsnəvi"də peyğəmbərlər, övliyalar və di-gər müqəddəslərlə yanaşı, nücum, tibb, fəlsəfə və s. elmlər, o cümlədən konkret hadisələr haqqında məlumatlara da rast gəlinir. "Məsnəvi"nin I cildinin başlanğıcındakı "Neyin ayrılıqdan şikayəti" vəhdətdən qopmuş vücudun öz əslinə qayıtması yolunda düşüncələr sistemini əks etdirmək baxımından xarakterikdir. Bu parçada Neyin naləli səsində ayrılıqdan şikayət motivi dayanır. Ney öz şikayətini belə izhar edir ki, qamışlıq-dan kəsildiyim o gündən bəri qəmimin sərhədi yoxdur.

Hər gün inləyib ağlayıram, amma qulaq asan hər kəs məni tam anlaya bilməz. Məni ayrılıq acısı çəkənlər, həssas kəslər anlaya bilər.

Düşsə əslindən uzaq kim bir nəfəs,

Hər dəm eylər vəsldən ötrü həvəs.

Mən ki, hər məclisdə nalan olmuşam,

Şadu-ğəmginlə firavan olmuşam. (1, s. 83)

Burada bir çox mövzulara toxunulur. Bunlardan biri də

İlahi eşq və mənəvi kamillik olmuşdur.

Əsərin əsas qayəsi insanın öz nəfsindən uzaqlaşaraq Tanrıya qovuşmasıdır. Bu, Ruminin "vəhdəti-vücud" fəlsəfəsi ilə sıx bağlıdır. Hər bir insan, əslində Tanrının təcəllasıdır və özünü tanımaq Tanrını tanımaq deməkdir.

"**Ey Allahım, ey Xudam, olsun qurbanın canım.**

Övladlar qurban sənə, ey fədan xanimanım… (2, s. 84)

Bu beytlərdə Rumi insana Tanrını xaricdə deyil, öz iç dünyasında axtarmağı tövsiyə edir.

Haqq yolçularının dərgaha səslənməsi mövzusuna toxunulur.

Burada şair səsini türk ifadə tərzində aşkara çıxarır və oxuculara dərindən təsir göstərir.

Çələbidir qamu dirlik,

Çələbə gəl nə gəzirsən?

Çələbi qulların istər,

Çələbini nə sanırsan? (3, s. 91)

Poetik dil və üslub aydınlaşdırılan mövzulara da geniş yer verilir.

Əgər keydur qarındaş, yoxsa yavuz,

Uzun yolda sana budur kılavuz.

Əgər Tatsan və gər Rumsan və gər Türk,

Zəbani bizə bananra biyamuz. (4, s. 91)

"Məsnəvi"nin dili sadə və anlaşılan olsa da, dərin metaforalarla zəngindir. Mürəkkəb fəlsəfi fikirlər folklor üslubu ilə, xalq dili ilə, nağıl formasında təqdim olunur. Beyitlərdə paralelizmlər, təkrir, simvolizm geniş yer tutur.

SONUÇ

"Məsnəvi" Mövlananın yalnız bir poetik əsəri deyil, həm də mənəvi-mistik həyat fəlsəfəsidir. Bu əsər Şərq təsəvvüf ədəbiyyatında bənzərsiz yerə malikdir. O, təkcə dini baxımdan deyil, həm də ədəbi və fəlsəfi yöndən böyük əhəmiyyət daşıyır. Sufi təliminin əsas ideyalarını – eşq, mərhəmət, təkamül, təvazö və Tanrıya qovuşmaq kimi anlayışları bədii dillə çatdırması

“Məsnəvi”ni əbədi dəyərli edən əsas cəhətlərdəndir. Əsər əsrlər boyu həm şərqdə, həm qərbdə oxunmuş, tərcümə edilmiş və dərindən öyrənilmişdir.

KAYNAKLAR

1. Cəlaləddin Rumi. “Məsnəvi”dən seçmələr. Bakı, 2007.

2. Quliyev, E. Türkiyə türk ədəbiyyatı. Bakı: 2003.

3. Quliyev, E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı: ADPU, 2009.

4. Quliyev, E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı: 2011

5. Quliyev, E. Türk xalqları ədəbiyyatı (Dərslik, təkmilləşdirilmiş və əlavələr edilmiş yeni nəşr). Bakı: Elm və Təhsil, 2025, 864 s.

THE LIFE AND LYRICS OF AHMAD YASAWI
ƏHMƏD YƏSƏVİNİN HƏYATI VƏ LİRİKASI

Süleymanova Şəbnəm

Azərbaycan, Bakı,Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,Filologiya fakültəsinin tələbəsi,Orcid:0009-0000-4446-8818

ÖZET

Əhməd Yəsəvi XI-XII əsrlərdə yaşamış böyük Türk sufi şairi, filosofu və təbliğatçısıdır. Təxminən 1103-cü ildə Türküstan şəhərində doğulmuş, 1166-cı ildə vəfat etmişdir. Atası Şeyx İbrahim, tanınmış dini şəxsiyyətlərdən olmuşdur. Əhməd Yəsəvi gənc yaşlarından elm və sufilik yoluna yönəlmiş, Buxarada məşhur sufi alim Yusif Həmədaniyə mürid olmuşdur.

Əhməd Yəsəvi öz həyatını tamamilə mənəviyyata, irfana və sufi təlimlərinin yayılmasına həsr etmişdir. Onun əsas məqsədi insanları dünya tamahından uzaqlaşdırmaq, nəfsə qarşı mübarizəyə təşviq etmək və onları Allaha yaxınlaşdırmaq idi.

Ədəbiyyat sahəsində ən məşhur əsəri "Divani-Hikmət" (Hikmətlər Divanı) adlanır. Bu əsər sadə türkcə ilə yazılmış şeirlər toplusudur və sufi irfanını xalqa aydın, anlaşılan dildə çatdırmaq məqsədi daşıyır. Şeirlərində ilahi eşq, nəfsə qarşı mübarizə, axirət həyatı, mömin əxlaqı, Hz. Məhəmmədə sevgi və mürşid-şagird münasibətləri əsas mövzulardandır.

Əhməd Yəsəvinin yaradıcılığı sonrakı yüzilliklərdə türk-islam mədəniyyətinə və poeziyasına böyük təsir göstərmiş, Y.İmrə C.Rumi S.Təbrizi kimi klassiklərin ilham qaynağı olmuşdur. Onun təsəvvüfi baxışları həm də tərbiyəvi xarakter daşıyır və bu gün də aktualdır.

Anahtar kelimeler: Əhməd Yəsəvi, "Divani-hikmət", İlahi eşq, Yəsəviyyə təriqəti

ABSTRACT

Ahmad Yasawi was a great Turkish Sufi poet, philosopher, and preacher who lived in the 11th–12th centuries. He was born around 1103 in the city of Turkistan and died in 1166. His father, Sheikh Ibrahim, was a well-known religious figure. From a young age, Ahmad Yasawi turned towards knowledge and the Sufi path, and he became a disciple of the famous Sufi scholar Yusuf Hamadani in Bukhara.

Ahmad Yasawi dedicated his entire life to spirituality, mysticism, and the spreading of Sufi teachings. His main goal was to distance people from material greed, encourage the struggle against the ego, and bring them closer to God.

In the field of literature, his most famous work is called "Divan-i Hikmet" ("The Book of Wisdom"). This book is a collection of poems written in simple Turkish, aiming to deliver Sufi wisdom to the public in a clear and understandable language. His poems mainly focus on divine love, the struggle against the self (nafs), the afterlife, the morality of believers, love for the Prophet Muhammad, and the relationship between the spiritual guide (murshid) and the student (disciple).Ahmad Yasawi's work had a great influence on Turkish-Islamic culture and poetry in the following centuries, inspiring classical figures like Yunus Emre, Jalaluddin Rumi, and Shams Tabrizi. His mystical views also carry an educational character and remain relevant even today.

Key words: Ahmad Yasawi, Divan-i Hikmet, Divine love,Yasawiyya Sufi Order

Giriş

Türk ədəbiyyatının ən görkəmli simalarından biri də Xoca Əhməd Yəsəvi olmuşdur. Onun həyatı haqqında dəqiq məlumatlar verilməsə də, tərcümeyi-halında sənətkar barəsində müəyyən məlumatlar əldə edirik. Əhməd Yəsəvi XII əsirdə yaşayıb-yaratmışdır. O, Qərbi Türkistanın Sayram qəsəbəsində anadan olmuşdur. Kiçik yaşlarından valideynlərini itirmiş, böyük bacısı ilə birgə Yəssə şəhərinə köçmüşdür. Yəsəvinin yaşadığı dövrdə "Yəsəviyyə təriqəti" mövcud idi. O, bu təriqətin yayılmasında böyük işlər görmüşdür. "Yəsəviyyə təriqəti" islam dünyasında da geniş yayılmış və böyük rəğbətlə qarşılanmışdır. Əhməd Yəsəvinin iki qızı və bir oğlu olmuşdur, lakin oğlu kiçik yaşlarından vəfat etmişdir. Əhməd Yəsəvinin ölümü ilədə bağlı müəyyən fikirlər mövcuddur. Şair 63 yaşında olarkən yuxusunda Məhəmməd peyğəmbəri görmüşdür və ondan artıq yaşamağı özünə yaraşdırmırdı, ona görə də öz müridlərinə "bizim üçün yerin altı yerin üstündən daha faydalıdır" deyərək yerin altında bir otaq hazırlamağı tapşırmışdır. [1, s.56]

Onun bu fikirləri Divani hikmətdə də öz əksini tapır.

Eya dostlar, qulaq verin dedigimə,

Nə səbəbdən altmış üçdə girdim yerə?

Məraç üstündə haqq Mustafa ruhumu gördü

O səbəbdən altmış üçdə girdim yerə.

Altmış üçdə nida gəldi: Qul, yerə gir

Həm canınım, cananınım, canını ver

Hü kılıncını əla alıb nəfsini qur

Bir də varım, didarını görürmüyüm…

[1, s.56]

Əhməd Yəsəfin şeir yaradıcılığıda genişdir. O "divani-hikmət" şeirlər kitabının müəllifir. "Divani-hikmət" şeirləri daha çox xalq şeiri ənənəsinə uyğundur. Burada verilən şeirlər müxtəlif cür dördlüklər əsasında yazılmışdır. Əhməd Yəsəvi şeirləri "Kaşqar-Xaqaniyyə" ləhcəsində yazmışdır. O şeirlərində daha çox Allaha duyulan saf sevgidən, ilahi eşqdən, mənəvi təkamüldən söhbət açırdı.

YÖNTEM

Əhməd Yəsəf öz şeirlərində Allaha doğru getməyi, haqqa qovuşmağı ən böyük sərvət hesab edir. O qeyd edir ki, insanın qəlbi Allah eşqiylə yanmasa, Allah qarşısındakı borcunu qaytara bilməz

Eşq bəlası başa düşsə, nalan qılar

Ağlını alıb, şaşqın qılıb, heyran qılar

Könül gözü açılınca giryan qılar

La-məkanda Haqdan dərslər aldım iştə.

Nəfsin səni son dəmində gəda qılar,

Din evini yağmalayıb xərab qılar.

Öldügündə imanından cüda qılar

Ağıllı isən, pis nəfsdən ol sən bizar.

Nəfs yoluna girən kişi rüsva olur,

Yoldan azıb gezib tozan şaşkın olur,

Yatsa, qalxsa şeytan ilə yoldaş olur

Nəfsi tep sən, nefsi tep sən, ey bəd-kirdar.

[1. s,58-59]

Yəsəvi ilahi eşqi Allah ilə insan arasında əlaqə hesab edir. O insanı adi məxluq olaraq dəyərləndirmir, onu Allahdan qopan nur parçası kimi dəyərləndirir. Və insana yaranmasına görə şükr etməsini Allaha qovuşmağın vacib şərtlərindən biri kimi qeyd edir.

Səhər vaxtı qalxıb ağla, nalə eylə,

İnləyişindən yer və göylər nəva qılsın.

Haqqa sığınıb göz yaşını jalə eylə,

Ondan sonra Haqq dərdinə dəva qılsın.

[1. s,59]

"Divani-hikmətdə" verilmiş II-VII hikmətlərdə şairin 63 illik ömür tarixi sadalanır, ancaq bu tərcümeyi-hal faktı deyil, əslində "Şəriət", "təriqət", "mərifət","həqiqət" silsiləsinin irfani səciyyəsinə xidmət göstərir. Bu hissələrdə eşq yolunun mənəvi kamilləşməyə təsirini və Allaha qovuşmaqda oynadığı rolu nəzərə çatdırılır.

Bir yaşında ruhlar mənə nəsib verdi,

İki yaşda Peyğəmbərlər gəlib gördü,

Üç yaşımda Qırxlar gəlib halımı sordu,

O səbəbdən altmış üçdə girdim yerə.

... Otuz iki yaşda gəldi Haqqdan fərman,

Qulluğuma qəbul qıldım, qılma arman,

Can verdigimdə sana verəyim nuri-iman,

Qərib canım mutlu olup güldü, dostlar

... Altmış iki yaşda Allah işıq saldı,

Başdan ayağa qəflətlərdən qurtarı verdi,

Can və könlüm, ağıl və idrakım "Allah" dedi,

Bir və Varım, dildarını görürmüyüm?

[1. s,60]

Bulgular

Ə.Yəsəvi Türküstanda yəsəvilik təriqətinin əsasını qoymuşdur, ancaq bu təriqət yayılaraq Şərqi-islam dünyasının əksər mərkəzlərində yaranan Babai, Bektaşi, Heydərilik və.s Təriqətlərin yaranmasına səbəb oldu. Həmin təriqətlərin nümayəndələri isə Yəsəvi sayəsində dünyagörüşləri artmışdır, həmçinin sonrakı dövrlərin nümayəndələridə Yəsəvi ədəbiyyatının təsiri ilə yazıb yaratmışlar. Bunlara misal olaraq, Y.İmrə, C.Rumi, S.Təbrizi bu kimi sənətkarların adını çəkə bilərik. Belə ki, onların yaradıcılıqlarında Yəsəvi ilə başlanan sufi dəyərlər bu və ya digər formada əksini tapmış, orta əsrlər türk-islam fəlsəfəsi fikrinin inkişafında örnək rolunu oynamışdır.

Y.İmrə 150 il sonra sufi-təsəvvüf görüşlərini Ön Asiyada davam etdirmişdir. Y.İmrədə, Yəsəvi kimi İlahi eşqlə yaşamış, ona qovuşmaq arzusunda olmuşdur, o bunu öz yaradıcılığında da əks etdirir. Biz hər iki şairin yaradıcılığında "Allahdan aşiqlik diləyən", "eşq odunda yanan", "dünyanı haram sayan" bəndələri görür və onların Allah dərgahına çağırışlarını eşidirik.

Yunis İmrənin şeir nümunəsi:

Eşq məqamı alidir, eşq qədim, əzəlidir,

Eşq sözünü söyləyən qüdrət dilidir.

Deyən ol, eşidən ol, görən ol, göstərən ol,

Hər sözü söyləyən ol, surət can mənzilidir.

[1. s,61]

Əhməd Yəsəvinin şeir nümunəsi:

Eşq məqamı türlü məkan, ağlın yetməz

Başdan-başa zorluk, cəfa, möhnəti getməz

Məlamətlər, ihanətlər kilsa, geçməz

La-məkanda haqdan dərslər aldım iştə.

[1. s,61]

Beləliklə hər iki şairin eyni amal üçün çalıştığını qeyd edə bilərik.

Sonuç

Əhməd Yəsəvi yalnız türk sufi poeziyasının banisi deyil, eyni zamanda bütün türk-islam aləmində mənəviyyatın, təmizliyin və mənəvi yüksəlişin simvoluna çevrilmiş bir şəxsiyyətdir. Onun yaratdığı "Divani-hikmət" əsəri türk dilində yazılmış ilk böyük təsəvvüfi-poetik nümunə olaraq, yüzillər boyunca milyonlarla insanın qəlbinə yol tapmış, onları əxlaqi və ruhi təkamülə çağırmışdır.

Yəsəvi poeziyasında ilahi eşq, nəfsə qarşı mübarizə, zahidlik, dünyadan əlçəkmə və Haqqı tanımaq kimi dərin fəlsəfi mövzular xalq dilində, sadə və səmimi şəkildə ifadə olunmuşdur. O, şeir vasitəsilə müridlərinə yol göstərmiş, hər bir yaş dövrünü mənəvi pillə kimi təqdim etmiş, öz həyatını bu yolun nümunəsinə çevirmişdir

Əhməd Yəsəvinin ədəbi və mənəvi irsi təkcə Orta Asiyada deyil, Azərbaycan, Anadolu və bütün türk dünyasında klassik sufi poeziyasının əsas qaynaqlarından biri kimi qəbul edilir. Onun yolu ilə gedən böyük şairlər – Yunus Əmrə, Nəsimi, Füzuli və başqaları da öz ilhamlarını bu hikmət xəzinəsindən almışlar.

Beləliklə, Əhməd Yəsəvi nəinki bir şair, həm də mürşid, tərbiyəçi, məslək qurucusu kimi türk mədəniyyətinin mənəvi sütunlarından biri sayılır. Onun poeziyası bu gün də öz təsirini itirmir, insanı mənən oyadan, saflaşdıran və Haqqa yaxınlaşdıran bir işıq kimi parlayır.

Kaynaklar

Quliyev E.Türk xalqları ədəbiyyatı.(Dərslik, təkmilləşdirmə və əlavələr edilmiş yeni nəşr).Bakı " Elm və təhsil",2025,864 səh.

Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, ADPU, 2009.

Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı,ADPU,2011.

NAMIQ KAMAL'S WRITING
NAMIQ KAMALIN YARADICILIĞI

Muradova Aişə

Azərbaycan, Bakı,Azərbaycan Dövlət Pedaqoji UniversitetiFilologiya fakültəsinin tələbəsiOrcid: 0009-0000-8452-1206

ÖZET

XIX əsr türk ədəbiyyatının qüdrətli nümayəndəsi, "Yeni Osmanlılar Cəmiyyəti"nin fəal üzvü, əsərlərində xalqa azadlıq, vətən, millət sevgisi aşılayan Namiq Kamal 1840-cı ildə Tekirdağ qəsəbəsində yüksək rütbəli məmur və dindar ailədə dünyaya gəlmişdir. Namiq Kamal 6 yaşından etibarən təhsil almağa başlamışdır. Onun ilk təhsili ilə atası Mustafa Asim bəy və xüsusi müəllimlər məşğul olmuşdur. Namiq Kamal 13-14 yaşlarından başlayaraq şeir yazmışdır. Onun ilk şeir yazması Qarsda yaşadığı illərə təsadüf edir. O, 16 yaşında ailə həyatı qurmuşdur. Evlilikdən sonra İstanbulda 10 il Tərcümə mərkəzində çalışmışdır. 1865-ci ildən başlayaraq Namiq Kamalın qəzetçilik fəaliyyəti genişlənir və hakim dairələrin yanında nüfuzu çoxalır. 1867-ci ildə Namiq Kamal Şərq məsələlərinə dair məqalələr yazdı. Bundan sonra Namiq Kamal Ziya Paşa ilə birlikdə Fransaya gedir. Avropada olarkən fəaliyyətində qəzetçiliyə üstünlük verirdi. O, Avropada ən önəmli türk qəzeti olan "Hürriyyət"i nəşr etdirir. Yaradıcılığında dram əsərlərinin xüsusi yeri vardır. Atasına yazdığı məktublardan birində fikrini belə ifadə etmişdi: "Bir millətin gözəl döyləyiş qüdrəti ədəbiyyatında, ədəbiyyatın da ən canlı ifadəsi dram əsərlərində bəlli olur."

Anahtar kelimeler: N.Kamal, türkçülük, maarifçilik, Hürriyyət, dram

ABSTRACT

Namig Kemal, a powerful representative of 19th century Turkish literature, an active member of the "New Ottoman Society", who instilled in the people love for freedom, homeland, and nation in his works, was born in 1840 in the Tekirdağ settlement into a high-ranking official and religious family. Namig Kemal began his education at the age of 6. His father Mustafa Asim Bey and private teachers were involved in his early education. Namig Kemal began writing poetry at the age of 13-14. His first poetry writing coincides with the years he lived in Kars. He got married at the age of 16. After marriage, he worked at the Translation Center in Istanbul for 10 years. Starting from 1865, Namig Kemal's newspaper activities expanded and his influence with the ruling circles increased. In 1867, Namig Kemal wrote articles on Eastern issues. After that, Namig Kemal went to France with Ziya Pasha. While in Europe, he preferred journalism in his activities. He publishes the most important Turkish newspaper in Europe, "Hüriyet". Dramatic works have a special place in his work. In one of his letters to his father, he expressed his opinion as follows: "The beautiful fighting power of a nation is revealed in its literature, and the most vivid expression of literature is revealed in its dramatic works."

Keywords: N.Kamal, turkism, education, "Hurriyyet", drama

GİRİŞ

Türk ədəbiyyatı XIX əsrin ikinci yarısından etibarən böyük dəyişikliklərə məruz qalmış, xüsusilə Tənzimat dövründə yeni düşüncə və ədəbi istiqamətlər formalaşmışdır. Bu dövrün maarifçi və realist nümayəndələrindən biri olan Namiq Kamal, yalnız ədəbiyyatda deyil, həm

də ictimai-siyasi sahədə öz sözünü demiş, milli azadlıq və vətənpərvərlik ideyalarını önə çəkmişdir. Onun yaradıcılığı Türk ədəbiyyatında modernlik, millətçilik və maarifçilik cərəyanlarının inkişafında mühüm rol oynamışdır. Bu məqalədə Namiq Kamalın ədəbi irsi, yaradıcılıq xüsusiyyətləri və onun Türk ədəbiyyatındakı yeri geniş şəkildə araşdırılacaqdır.

YÖNTEM

Namiq Kamal yaradıcılığında əsasən maarifçilik və realizm prinsipləri ön plandadır. O, ədəbiyyatı yalnız estetik dəyər kimi deyil, həm də cəmiyyətin sosial-mədəni inkişafında təsirli bir vasitə kimi görürdü. Bu səbəbdən əsərlərində ictimai mövzulara geniş yer ayırır, xalqın gündəlik problemlərini və azadlıq arzularını işıqlandırırdı. Onun yaradıcılıq üsullarından biri də sadə və anlaşılan dil istifadə etməsidir. Namiq Kamal, xalqın dilində danışaraq, əsərlərinin daha geniş kütlə tərəfindən qəbul edilməsini təmin etmişdir. Bu, klassik ədəbiyyatdan fərqli olaraq, yazıçının daha səmimi və birbaşa ünsiyyət yaratmasına imkan verirdi. Namiq Kamal poeziyasını forma və məzmununa görə təxminən aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar:

1. Divan ədəbiyyatı tərzində yazılan şeirlər
2. Forma baxımından əski amma məzmununa görə yeni şeirlər
3. Forma və mövzu baxımından yeni tərzdə yazılan şeirlər

Nə əfsunkar imişsən ah, ey didari-hürriyyət,

Əsiri eşqin olduq, gərçi qurtulduq əsarətdən.

Sənindir şimdi cəzbi-qəlbə qüdrət, sətr hüsn etmə,

Cəmalın ta ədəb dur olmasın ənzari-ümmətdən

Na yari-can imişsən, ah, ey ümmidi-istiqbal,

Cahani sənsən azad eyləyən hər yəsü-möhnətdən.

Namiq Kamal həmçinin dramatik janrda da uğurlu işlər görmüşdür. Onun "Vətən yahut Silistre" pyesi milli oyanışın təbliğatında mühüm rol oynamış, vətənpərvərlik hisslərini gücləndirmişdir. Bu əsərdə o, teatrın gücündən istifadə edərək insanların emosiyalarına təsir göstərmiş, azadlıq və vətən sevgisi kimi ideyaları dramatik şəkildə təqdim etmişdir. Ümumilikdə, Namiq Kamalın yaradıcılıq yöntəmləri xalqın maariflənməsi, milli şüurun yüksəlməsi və cəmiyyətin dəyişməsi istiqamətində qurulmuşdur. O, əsərlərini ictimai-siyasi mübarizənin bir aləti kimi qiymətləndirmiş və bu məqsədlə ədəbi dil, janr və mövzuları ustalıqla seçmişdir.

BULQULAR

Araşdırmalar göstərir ki, Namiq Kamalın yaradıcılığı Türk ədəbiyyatında maarifçi-realizm cərəyanının əsas təmsilçilərindən biridir. Onun əsərlərində vətən, azadlıq, millət və hüquq kimi mövzular ön plandadır və bu mövzular vasitəsilə cəmiyyətin maariflənməsi məqsədi güdür. Müəllifin əsərlərində sadə, anlaşılan dilin istifadəsi geniş oxucu kütləsinə çatmaq üçün seçilmiş əsas vasitə olmuşdur. Namiq Kamal yazılarında yalnız estetikanı deyil, həm də ictimai mesajı vurğulayaraq ədəbiyyatı sosial dəyişiklik üçün güclü bir vasitə kimi qiymətləndirmişdir. Pyeslərində, xüsusilə "Vətən yahut Silistre"də, o, milli azadlıq və vətənpərvərlik ideyalarını dramatik üsullarla təqdim etmiş və cəmiyyətdə milli ruhun yüksəlməsində mühüm rol oynamışdır. Onun publisistik fəaliyyəti isə dövrünün siyasi reallıqlarına birbaşa təsir göstərmiş, bir sıra tənqidlər və çağırışlar məhz onun yazılarında yer almışdır. Beləliklə, Namiq Kamalın yaradıcılığı yalnız ədəbi bir fenomendən ibarət olmayıb, həm də siyasi və ictimai mübarizənin bir aləti kimi çıxış etmişdir. Onun ideyaları və yazıları Türk ədəbiyyatının inkişafında və milli şüurun formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

SONUÇ

Ümumilikdə, Namiq Kamalın Türk ədəbiyyatındakı rolu əvəzolunmazdır. O, ədəbi yaradıcılıqla yanaşı, maarifçilik və milli oyanış ideyalarını yaymaqda böyük fəallıq göstərmişdir. Onun əsərlərində azadlıq, vətənpərvərlik, insan hüquqları və milli şüur kimi əsas mövzular işlənmiş, bu ideyalar vasitəsilə cəmiyyətin inkişafına və maariflənməsinə töhfə vermişdir. Namiq Kamalın sadə və anlaşılan dili, ictimai mövzuları qələmə alması onun əsərlərinin geniş kütlə tərəfindən qəbul edilməsinə şərait yaratmışdır. O, ədəbiyyatı yalnız sənət kimi yox, həm də ictimai dəyişiklik vasitəsi kimi qiymətləndirmişdir. Bu baxımdan onun yaradıcılığı təkcə öz dövrünə deyil, gələcək nəsillərə də örnək olmuşdur. Beləliklə, Namiq Kamal Türk ədəbiyyatında maarifçi-realizm cərəyanının əsas təmsilçilərindən biri kimi qalır və onun yaradıcılığı, ideyaları bu gün də Türk ədəbiyyatının inkişafı və milli şüurun formalaşmasında mühüm rol oynamaqdadır.

KAYNAKLAR

1. Namiq Kamal. Vətən, yaxud Silistrə. Istanbul, 1969.
2. Namiq Kamal. Zavallı cocuq. İstanbul, 1940.
3. Namiq Kamal. Əsərləri, 3 cilddo. İstanbul, 1957.
4. Namiq Kamal. Həyatı va şeirləri. İstanbul, 1995
5. Namiq Kamal. Doğumunun yüz əllinci ilində, Ankara, 1993.
6. Namiq Kamal. İntibah, İstanbul, 1996.

THE LITERARY WORK OF TOFIQ FIKRET
TOFİQ FİKRƏT YARADICILIĞI

Ayan Əlizadə

Azərbaycan, Bakı,Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Filologiya fakültəsinin tələbəsi,Orcid: 0009-0002-7099-3661

ÖZET

Tofiq Fikrət (1867–1915) Türk ədəbiyyatının yeniləşməsində öncül rol oynamış modern şairlərdən biridir. O, klassik poeziyanı arxada qoyaraq duyğulu, azad, cəmiyyətin dərdlərinə toxunan bir şeir dili yaratdı. Servet-i Fünun ədəbi hərəkatının lideri olan Fikrət, həm gözəlliyi, həm də gerçəyi poeziyaya daşıdı. Onun şeirlərində sevgi, təbiət və insanlıq qədər azadlıq, maarifçilik və zülmə qarşı üsyan da yer alır. “Rübab-ı Şikəstə” ilə duyğuların, “Sisz” və “Mehəmediyə” kimi əsərlərlə isə cəmiyyətin vicdanının səsini yazıya çevirdi. Müəllim kimi çalışdığı Qalatasaray Liseyində də sözlə tərbiyə edən bir fikir adamı idi. Tofiq Fikrət, qələmi ilə qaranlığa işıq tutan, cəsarətli və çağdaş bir ədib kimi yaddaşlarda qaldı.

Anahtar kelimeler: klassik poeziya, türk ədəbiyyatı, maarifçilik, çağdaş ədib

ABSTRACT

Tofik Fikret (1867–1915) is one of the modern poets who played a pioneering role in the renewal of Turkish literature. He left classical poetry behind and created a poetic language that was emotional, free, and touched on the problems of society. Fikret, the leader of the Servet-i Fünun literary movement, brought both beauty and truth to poetry. His poems include freedom, enlightenment, and rebellion against oppression as well as love, nature, and humanity. He translated the voice of emotions into writing with “Rübab-ı Şikesta” and the voice of society’s conscience with works such as “Sisz” and “Mehamediye”. He was also a man of thought who educated with words at Galatasaray High School, where he worked as a teacher. Tofik Fikret is remembered as a courageous and contemporary writer who shed light on the darkness with his pen.

Keywords: classical poetry, Turkish literature, enlightenment, contemporary writer.

GİRİŞ

Tofiq Fikrət (Tevfiq Fikrət) – XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində yaşamış görkəmli türk şairlərindən biridir. O, yalnızca ədəbi yaradıcılığı ilə deyil, həm də dövrünün ictimai-siyasi həyatında fəal iştirakı ilə tanınır. Tənqidçi realizmin güclü nümayəndəsi kimi çıxış edən Tofiğ Fikrət, Osmanlı cəmiyyətindəki ədalətsizlikləri, geriliyi və zülmü sərt şəkildə tənqid etmiş, azadlıq, ədalət və insan hüquqları uğrunda mübarizə aparmışdır. Onun yaradıcılığı yeni türk ədəbiyyatının formalaşmasında mühüm rol oynamış, xüsusilə də Servet-i Fünun ədəbi cərəyanının aparıcı siması kimi tanınmışdır.
Tofiq Fikrətin poeziyasında romantik duyğularla yanaşı realist baxışlar da qabarıq şəkildə nəzərə çarpır. O, şeirlərində xalqın acı taleyini, cəmiyyətin ziddiyyətlərini, təbiət gözəlliklərini və insani dəyərləri özünəməxsus poetik dillə əks etdirmişdir. Tofiğ Fikrət həmçinin təhsil sahəsində də islahatlara çağıran əsərlər yazaraq maarifçiliyi təbliğ etmişdir. Onun yaradıcılığı təkcə bir dövrün deyil, bütöv bir ictimai düşüncə tərzinin güzgüsüdür. Bu baxımdan Tofiq

Fikrət həm ədəbiyyat, həm də fikir tarixi baxımından böyük əhəmiyyət daşıyan sənətkarlardandır.

YÖNTEM

Fikrətin ədəbi yaradıcılığı Servet-i Fünun ədəbi cərəyanı ilə bağlıdır. O, bu hərəkatın aparıcı siması, eyni zamanda baş redaktoru olmuş və "Servet-i Fünun" jurnalında gənc yazarların formalaşmasına şərait yaratmışdır. Onun rəhbərliyi altında ədəbi dil dəyişmiş, poetik ifadə vasitələri daha zəngin, fikirlər daha cəsarətli olmuşdur. Tofiq Fikrətin yaradıcılığında əsas mövzular azadlıq, ədalət, maarifçilik, insan hüquqları, vətən sevgisi, xalqın səfaləti və sosial problemlər olmuşdur. Xüsusilə "Təlim və tərbiyə" mövzusuna xüsusi yer verərək cəmiyyətin tərəqqisinin əsas yolunu təhsildə görmüşdür. O, "Şiir və İnqilab", "Tarixə", "Hürriyət Şiiri", "Haluk'un Defteri" kimi əsərlərində gənc nəslə ümidini, gələcəyə inamını və islahat arzularını ifadə etmişdir.

Onun yaradıcılığı həm klassik şeirdən uzaqlaşaraq müasir forma axtarışlarına girir, həm də poeziyanı sadəcə duyğuların deyil, eyni zamanda ideyaların ifadə vasitəsinə çevirirdi. Tofiğ Fikrətin dili sadə, aydın və xalq üçün başa düşülən bir dil idi. Bu, onun maarifçi ideyalarının və xalqla bağ qurmaq istəklərinin göstəricisidir. Tofiq Fikrətin həyatı və yaradıcılığı Osmanlının çöküş dövrünə təsadüf edir. Bu dövr siyasi təlatümlərlə, ictimai qarşıdurmalarla dolu idi. Şair bu təlatümlər içərisində bir idealist kimi çıxış edir, gələcəkdə qurulacaq daha ədalətli bir cəmiyyətin mümkünlüyünə inanırdı. Tofiq Fikrət təkcə bir şair deyil, həm də fikir adamı, cəmiyyətin aynası və gələcəyin yolçusu olmuşdur. Onun yaradıcılığı bu gün də aktuallığını qoruyur. O, ədəbiyyatda sadəcə bir estetik ustad kimi deyil, eyni zamanda azadlıq və bərabərlik ideallarını təbliğ edən bir mütəfəkkir kimi xatırlanır.

Ədəbi irsi ilə yanaşı, Fikrətin şəxsi duruşu da örnək olmuşdur. O, heç zaman mühitin təsirinə boyun əyməmiş, öz fikrini cəsarətlə ifadə etmişdir. Buna görə də onun şeirləri yalnızca ədəbi deyil, həm də tarixi sənədlər kimi dəyərlidir – bir millətin azadlıq yolunda atdığı düşüncə addımlarını özündə yaşadan sənədlər kimi. Bu baxımdan Tofiğ Fikrət yaradıcılığı sadəcə ədəbi bir dövrə deyil, bütövlükdə türk xalqının oyanışına, yenilənməsinə və öz kimliyini tapmasına xidmət edən bir mənbə kimi dəyərləndirilə bilər.

BULGULAR

Tofiq Fikrətin sənətin müxtəlif sahələrində çalışan, uğurlu və eyni zamanda ziddiyyətli yaradıcılıq yolu keçən böyük türk şairidir. O, rəssamlıq və musiqi ilə məşğul olsa da, sənət aləmində görkəmli bir şair kimi tanınmışdır. "Rübabi-şikəstə", "Xəluqun dəftəri", "Rübabın cavabı", "Şərmin", "Doxsan beşə doğru" adlı şeir kitabları onun yaradıclıq irsinə malik olmasından xəbər verir. Tofiq Fikrət yaradıcılığı həm mövzu, həm forma baxımından yenidir. Sirr deyildir ki, Tofiq Fikrət mürəkkəb ictimai-siyasi proses və burulğanlar dövründə yaşamışdır. Təbii olaraq cərəyan edən hadisələr onun yaradıcılığına birbaşa təsir göstərmiş və sənətində müxtəlif dövrləşmə şəklində əksini tapmışdır. Tofiq Fikrət yaradıcılığının ilk dövrü 1888-1896-cı illəri əhatə edir. Bu illərdə yazdığı əksər şeirlərində divan ədəbiyyatı ilə avropayönlü ədəbiyyatın paralelliyi özünü göstərir, eyni zamanda Əbdülhəmid rejiminə rəğbət müşahidə olunurdu. Tofiq Fikrət yaradıcılığının birinci mərhələsində nəziräçiliyə, təmtəraqlı ifadələrə aludəçilik xüsusi yer tuturdu. Onun yaradıcılığının "Sərvəti-fünun" dövrü 1896-1901-ci illəri əhatə edir. Bu dövr ideya və əqidə mübarizələri dövrü şəklində xarakterizə olunur. Daha doğrusu, köhnə ədəbiyyata qarşı mübarizə, istibdadın dağılması, II Əbdülhəmid rejimini yıxmaq cəhdi və ona nifərt hissi bu dövrün əsas səciyyəsini təşkil edirdi. Türkiyədə 1908-ci il inqilabı T.Fikrət yaradıcılığı üçün geniş meydanlar açdı. Özünün inqilabiliyi və aktivliyi ilə seçilən bu mərhələdə dövrün birbaşa və kəskin ittihamları xüsusi yer tutur, ictimai həyatın dözülməz səbəbləri açıqlanır, vəziyyətdən çıxış yolları barədə düşünülür. Şairin yaradıcılığında vətən, azadlıq, müharibə və s. mövzuları

yeni ədəbiyyatın tələbləri zəmnində özünün bədii həllini tapa bilmişdir. Tofiq Fikrət yaradıcılığının dərindən təhlili onun birmənalı şəkildə vətən şairi adlandırılmasına tam əsas verir. Qeyd etmək lazımdır ki, vətənpərvərlik Tofiq Fikrət yaradıclığında geniş anlayışdır. Onun nəzərində vətən müqəddəs və tayı-bərabəri olmayan bir məkandır:

Torpağın cövhər, suyun kövsər, baharın bixəzan

İşdə dünya bir eşin, bir bənzərin, yoxdur inan.

Müşfiq övladın bulur qoynunda hər gün, hər zaman,

Başqa şövkət, başqa nemət, başqa qüvvət, başqa can,

Can da sən, şan da sən, həpsi sənsən yaşa,

Ey vətən, ey mübarək vətən, min yaşa! (3, s.183)

SONUÇ

Tofiq Fikrət yaradıcılığı türk ədəbiyyatında əsl inqilab olmuşdur. O, öz şeirlərində yalnız gözəlliyi və sənəti deyil, həm də azadlıq, ədalət, maarifçilik və vətən sevgisini yüksək səviyyədə ifadə etmişdir. Fikrət həm klassik poeziyanın zəngin ənənələrini qoruyub saxlamış, həm də müasir dünyanın tələblərinə uyğun yeni forma və məzmun axtarışına çıxmışdır. Onun yaradıcılığı dövrünün ictimai-siyasi gərginliklərini əks etdirərək, cəmiyyətin problemlərinə açıq və kəskin şəkildə toxunmuşdur. Bu isə onu təkcə böyük bir şair deyil, həm də bir millətin vicdanı və səsləndiricisi kimi önə çıxarır. Tofiq Fikrətin əsərləri bu gün də aktualdır və oxuculara həm bədii zövq, həm də düşüncə mənbəyi verir. Beləliklə, o, türk ədəbiyyatının unudulmaz və əvəzsiz simalarından biri olaraq qalır.

KAYNAKLAR

1. Quliyev, E. Türkiyə türk ədəbiyyatı. Bakı: 2003.

2. Quliyev, E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı: ADPU, 2009.

3. Quliyev, Elman. Türk xalqları ədəbiyyatı (Dərslik, təkmilləşdirilmiş və əlavələr edilmiş yeni nəşr). Bakı: Elm və Təhsil, 2025, 864 s

THE DRAMATIC CREATIVITY OF HUSEYN JAVID

HÜSEYN CAVİDİN DRAM YARADICILIĞI

Əzizova Məryəm

Azərbaycan, Bakı,Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,Filologiya fakültəsinin tələbəsi,Orcid:0009-0003-1992-4959

ÖZET:

Hüseyn Cavid XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında romantik dram janrının ən görkəmli nümayəndələrindən biri kimi tanınır. Onun dramaturgiyası milli-mənəvi dəyərlərlə bəşəri ideyaların vəhdətini ifadə edən fəlsəfi-estetik düşüncələr əsasında formalaşmışdır. Cavidin dramlarında yalnız bir dövrün və ya məkanın deyil, bütövlükdə insanlığın mənəvi axtarışları, daxili ziddiyyətləri və cəmiyyətlə toqquşmaları əksini tapır.

O, klassik Şərq poeziyasının dərinliyini Qərb romantizminin fəlsəfi təhlili ilə sintez edərək, Azərbaycan teatr sənətinə tamamilə yeni məzmun və forma gətirmişdir. Dramlarında fərdi faciələrlə ümumbəşəri dilemmanı birləşdirən Cavid, obrazlar vasitəsilə azadlıq, ədalət, sevgi, din və vətən anlayışlarını müzakirəyə çıxarır. Onun qəhrəmanları idealist, ali məqsədlərə can atan, lakin ətraf aləmlə barışa bilməyən mürəkkəb xarakterli insanlardır. Onun dramatik dili poetik təsvirlərlə zəngindir, hər bir dialoqda bədii dərinlik və psixoloji incəlik duyulur.

Hüseyn Cavidin dram yaradıcılığı yalnız ədəbi-estetik baxımdan deyil, həm də milli maarifçilik və ideoloji azadlıq baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır. O, milli teatrın inkişafına ciddi təsir göstərmiş, gələcək nəsil dramaturqlar üçün yeni üfüqlər açmışdır.

Anahtar kelimeler: Romantik dramaturgiya,Azərbaycan ədəbiyyatı,fəlsəfi dram,poetika,bəşəri ideyalar,humanizm,azadlıq və ədalət

ABSTRACT:

Huseyn Javid is recognized as one of the most prominent representatives of the romantic drama genre in 20th-century Azerbaijani literature. His dramaturgy was shaped by a philosophical-aesthetic worldview that combined national and spiritual values with universal human ideas. In Javid's plays, not only the realities of a particular time or place are portrayed, but the spiritual quests, inner contradictions, and conflicts between the individual and society that concern all of humanity.

Blending the depth of classical Eastern poetry with the philosophical analysis of Western romanticism, Javid introduced a completely new content and form to Azerbaijani theatrical art. By uniting personal tragedies with universal dilemmas, he used dramatic characters to explore such themes as freedom, justice, love, religion, and patriotism. His protagonists are idealists striving for noble goals, yet often unable to reconcile themselves with the reality that surrounds them. His dramatic language is rich in poetic imagery, with each dialogue reflecting artistic depth and psychological subtlety.

Huseyn Javid's dramatic work is significant not only from a literary-aesthetic standpoint, but also in terms of national enlightenment and ideological liberation. He made a lasting impact on the development of the national theatre and opened new horizons for future generations of dramatists.

Key words: Romantic dramaturgy,Azerbaijani literature,philosophical drama,poetics,universal ideas,humanism,freedom and justic

GİRİŞ:

Azərbaycan poeziyasında fəlsəfi lirikanın dəyərli nümunələrini yaratmış, humanist ideyalar uğrunda mübarizə aparan mənzum faciələri və tarixi dramları ilə milli dramaturgiyamızda yeni mərhələnin əsasını qoymuş Hüseyn Cavidin çoxcəhətli yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində mühüm mərhələ təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2022-ci il 4 noyabr tarixli sərəncamında da bu yüksək qiymət öz əksini tapmışdır. Həmin sərəncamda bildirilir:

“Azərbaycan poeziyasında fəlsəfi lirikanın dəyərli nümunələrini yaratmış, humanist ideyalar uğrunda mübarizə aparan mənzum faciələri və tarixi dramları ilə Azərbaycan dramaturgiyasında yeni mərhələnin əsasını qoymuş böyük romantik şair Hüseyn Cavidin anadan olmasının 140 illiyi münasibətilə onun irsinin öyrənilməsi və təbliği mühüm əhəmiyyət kəsb edir.”

Həqiqətən də, XX əsrin əvvəllərində Cəlil Məmmədquluzadənin yaratdığı “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbi, Mirzə Ələkbər Sabirin satirik poeziya məktəbi və Üzeyir Hacıbəylinin ilk Azərbaycan operasını səhnəyə çıxarması milli ədəbi-mədəni mühitdə yeni mərhələnin təməlini qoyduğu kimi, Hüseyn Cavid də Azərbaycan ədəbiyyatında romantik şeirin, mənzum romantik dramaturgiyanın və ümumilikdə romantizm ədəbi cərəyanının banisi kimi qəbul olunur.

Bu mənada Cavidin zəngin və dərin ideyalarla yüklənmiş yaradıcılığı yalnız öz dövrü üçün deyil, ümumən Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında dönüş nöqtəsi olmuş, bədii fikir tariximizdə silinməz iz qoymuşdur.

Hüseyn Abdulla oğlu Rasizadə (Hüseyn Cavid) - Azərbaycan şairi, dramaturq. Ruhani ailəsində doğulmuş, ibtidai təhsilini. Naxçıvanda molla məktəbində, orta təhsilini M.T.Sidqinin "Məktəbi-tərbiyə" adlı yeni üsullu məktəbində almışdır (1894-1898).

1899-1903-cü illərdə Cənubi Azərbaycanda olmuş, Təbrizin "Talibiyyə" mədrəsəsində təhsilini davam etdirmişdir. İstanbul Universitetinin ədəbiyyat şöbəsini bitirmiş (1909), Naxçıvanda, sonra isə Gəncə və Tiflisdə, 1915-ci ildən isə Bakıda müəllimlik etmişdir.

Hüseyn Cavid klassik Azərbaycan ədəbiyyatının ən yaxşı ənənələrini inkişaf etdirən sənətkarlardandır. O, 20-ci əsr Azərbaycan mütərəqqi romantizminin banilərindən biri olmuşdur. Hüseyn Cavid sənəti janr və forma cəhətdən zəngindir. O, lirik

şerlərin, lirik-epik, epik poemaların, Azərbaycan ədəbiyyatında ilk

mənzum faciə və dramların müəllifidir.

Hüseyn Cavidin yaradıcılığı yalnız Azərbaycanla məhdudlaşmayıb, o, türk dünyasının bir sıra görkəmli nümayəndələrinə də təsir göstərmişdir. Bu baxımdan Türkiyənin “İstiqlal Marşı” şairi Mehmed Akif Ərsoyun Cavidə olan marağı və münasibəti xüsusilə diqqətəlayiqdir. İstanbul Universitetində Osmanlı ədəbiyyatından mühazirələr oxuyan M. Akif Ərsoyun Hüseyn Cavidin poeziyasına marağı təsadüfi olmamışdır. O, Cavidin istedadını yüksək qiymətləndirərək onun şeirlərinin “Sırat-ı Müstəqim” jurnalında dərc olunmasına kömək etmişdir.

İstanbul Universitetini bitirdikdən sonra, 1910-cu ildə Hüseyn Cavid doğma Naxçıvana qayıtmışdır. Burada təxminən üç ay qaldıqdan sonra Bakıya gəlmiş, “İttihad” məktəbində Azərbaycan dili müəllimi kimi fəaliyyətə başlamışdır. 1912-ci ildə isə Gəncəyə köçmüş və burada “Mədrəsəyi-Ruhaniyyə” məktəbində dərs demişdir.

1912–1917-ci illər arasında Tiflisdə yaşamış Hüseyn Cavid bu illərdə pedaqoji fəaliyyətlə yanaşı, zəngin dramaturji irs yaratmışdır. “Maral” (1912), “Şeyx Sənan” (1914), “Səyyad” (1916) kimi dram əsərləri məhz həmin dövrə təsadüf edir. Bundan əlavə, Cavidin yaradıcılığında mühüm yer tutan “Şeyx Sənan” poeması da Tiflisdə qələmə alınmış, “Ana” və “Keçmiş günlər” adlı ilk kitabları da burada nəşr olunmuşdur.

1918-ci ildə Cavidin Təbrizə səfəri barədə məlumatlar mövcuddur. Hətta orada məşhur maarifçi və istiqlalçı siyasətçi Şeyx Məhəmməd Xiyabani ilə görüşü də tarixi faktlarla təsdiqlənmişdir. Həmin ildə Hüseyn Cavid Naxçıvana dönmüş, Müskünaz xanımla ailə həyatı qurmuşdur. O, burada “Rüşdiyyə” məktəbində pedaqoji fəaliyyətini davam etdirmişdir.

Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Cavid yenidən Bakıya qayıtmış, müxtəlif məktəblərdə müəllimliklə məşğul olmuşdur. 1926-cı ildə səhhəti ilə əlaqədar dövlət xətti ilə Almaniyaya müalicəyə göndərilmişdir. Lakin 1931-ci ildən etibarən burjua düşüncəli şair kimi tənqidlərə məruz qalmışdır.

Ulu öndərin belə bir məşhur fikri var: "Bizim ədəbiyyatımızın xalqımıza etdiyi ən böyük xidmət ondan ibarətdir ki, şairlərimiz, yazıçılarımız öz əsərləri ilə Azərbaycanda, xalqımızda, millə-timizdə daim milli hissiyyatları oyatmağa çalışmışlar. Milli özünüdərk, milli oyanış, dirçəliş prosesi xalqımıza birinci növbədə ədəbiyyatdan keçir".

XX əsrdə Azərbaycanda milli-mənəvi özünüdərkin, ulu türk köklərinə qayıdışın öncüllərindən biri, bəlkə də birincisi Hüseyn Cavid olmuşdur. Əsrin əvvəlində baş qaldıran milli intibahın ön cəbhəsində dayanan Üzeyir Hacıbəyli, Əli bəy Hüseynzadə, Mirzə Cəlil, M.Ə.Sabir, Hüseyn Cavid və Cəfər Cabbarlı kimi sənətkarlar Azərbaycan adını və mədəniyyətini dünyaya tanıtdılar. Onların yaradıcılığı yalnız milli-tarixi çərçivələrlə məhdudlaşmayaraq, ümumbəşəri səviyyəyə yüksəldi. Dünya romantizmini və realizmini bu sənətkarların irsindən ayrı təsəvvür etmək qeyri-mümkündür.

YÖNTEM:

Hüseyn Cavid klassik Azərbaycan ədəbiyyatının ən yaxşı ənənələrini müasir ruhda inkişaf etdirən görkəmli sənətkarlardandır. O, XX əsr Azərbaycan romantizminin ən parlaq nümayəndələrindən və bu ədəbi cərəyanın əsas banilərindən biri kimi ədəbiyyat tariximizdə mühüm yer tutur. Hüseyn Cavidin yaradıcılığı janr və forma baxımından olduqca zəngindir. O, lirik şeirlərin, lirik-epik və epik poemaların, Azərbaycan ədəbiyyatında ilk mənzum faciə və dramların müəllifidir. Onun 1913-cü ildə nəşr olunmuş “Keçmiş günlər” adlı ilk şeir kitabı klassik lirikanın yeni romantik təfəkkürlə sintezindən doğmuşdur.

Hüseyn Cavid, əsasən, dramaturq kimi tanınmışdır. Onun fəlsəfi və tarixi faciələri, ailə-məişət dramları istər üslub və yazı tərzi, istərsə də forma yeniliyi baxımından Azərbaycan dramaturgiyasında yeni bir mərhələnin başlanğıcı olmuş, milli teatr sənətinin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Bu səbəbdən onun yaradıcılığı “Cavid teatrı” anlayışı ilə səciyyələndirilmişdir. Dramlarında dövrün ümumbəşəri, ictimai-siyasi və mənəvi-mədəni problemləri öz bədii ifadəsini tapmışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatında ilk mənzum faciə sayılan “Şeyx Sənan” (1914) əsərində Hüseyn Cavid xalqları birləşdirəcək ümumbəşəri din ideyasını irəli sürmüşdür. Bu əsər və onun ardınca gələn yaradıcılığı göstərir ki, Cavid getdikcə “haqq verilmir, alınır” ideyasına yaxınlaşaraq fəal mövqe nümayiş etdirmişdir.

Onun yaradıcılığında xüsusi yer tutan “İblis” (1918) mənzum faciəsində isə insanı-insana düşmən edən bütün mürtəce qüvvələr, müharibə təəssübkeşləri və zorakılığın tərəfdarları İblis obrazında simvolik şəkildə ümumiləşdirilmiş, imperialist savaşlara, mənəvi deqradasiyaya

qarşı kəskin ittihamlar səsləndirilmişdir. Əsərdə "insan insana qurddur" fəlsəfəsi tənqid olunur və bəşəri vicdan səsinə çevrilən bir hayqırtı təqdim edilir.

1926-cı ildə səhhəti ilə bağlı Almaniyaya səfər edən və orada yeddi ay Berlində yaşayan Hüseyn Cavid ölkəyə bir sıra siyasi-lirik və lirik-epik şeirlərlə qayıtmışdır. Bu şeirlərdə dövrün ziyalılarının mənəvi iztirabları və daxili ziddiyyətləri dərin şəkildə ifadə olunmuşdur.

1920–1930-cu illərdə Hüseyn Cavid bir sıra tarixi dramlar qələmə almışdır. "Peyğəmbər" (1922) və "Topal Teymur" (1925) əsərlərindən sonra yazdığı "Səyavuş" (1933) və "Xəyyam" (1935) dramlarında tarixə və tarixi şəxsiyyətlərə münasibətində nəzərəçarpacaq dönüş baş verir. Bu əsərlər Hüseyn Cavidin yalnız romantik dramaturq deyil, həm də dərin təfəkkür sahibi olan filosof-sənətkar olduğunu bir daha təsdiq edir.

Hüseyn Cavidin yaradıcılığında insanpərvərlik,sülh, humanizm kimi ideyaların təbliği mühüm yer tuturdu.

Kəssə hər kim tökülən qan izini,

Qurtaran dahi odur yer üzünü.

deyən ədibin ilk səhnə əsəri olan "Ana" dramı mövzu və ideya baxımından son dərəcə səciyyəvidir. Əsərdə xeyirlə şərin, mərhəmətlə qəddarlığın, insanpərvərliklə xainliyin qarşılaşdırılması fonunda həyati və dərin mənəvi-əxlaqi məsələlər ön plana çəkilmişdir. Hadisələr Dağıstan mühitində cərəyan etsə də, müəllif ümumbəşəri dəyərlərə toxunur və bu dəyərləri simvolizə edən obrazlar vasitəsilə oxucuya çatdırır.

Əsərdə xeyir və şər qüvvələrinin toqquşması əsas ideya xəttini təşkil edir. Orxan və Murad kimi mənfi tiplər xəyanətkar, kinli, zalım və qorxaq xarakterləri ilə seçilir. Onların qarşısında duran Səlma ana, İsmət, Səlim və Qanpolad kimi müsbət obrazlar isə mərdlik, insanpərvərlik, mərhəmət və əxlaqi saflıq nümunəsidir. Xüsusilə Səlma ana obrazı yüksək mənəvi dəyərlərin daşıyıcısı kimi diqqət çəkir. O, oğlunun qatilini bağışlamaqla sadəcə bir ana kimi deyil, həm də ali mənəvi keyfiyyətlərə sahib bir insan kimi böyüklüyünü göstərir

Əsərin ideya-estetik yükünü artıran əsas məqamlardan biri də ananın sülhə, əmin-amanlığa olan dərin inamı və çağırışıdır. O, müharibənin, qan tökülməsinin əleyhinə çıxaraq, sevgi və humanizm ideallarını önə çəkir. Dram boyu biz Səlma ananı narahat, tələşli, lakin eyni zamanda ümidli və iradəli görürük. Müəllif bu əsəri ilə insanlığa bir daha mesaj verir: Müharibə və zorakılıq yerinə sülh, barış və qarşılıqlı anlayış yolu seçilməlidir.

BULGULAR:

Hüseyn Cavidin "İblis" əsəri Azərbaycan ədəbiyyatında fəlsəfi-ictimai mövzuda yazılmış ilk mənzum faciələrdən biridir. Əsər 1918-ci ildə qələmə alınmış və eyni ildə Tiflisdə nəşr olunmuşdur. Bu əsər Cavid yaradıcılığının zirvə nöqtələrindən sayılır və müəllifin bəşəri düşüncəsini, insanlıqla bağlı narahatlıqlarını ən aydın şəkildə ifadə etdiyi nümunələrdəndir.

"İblis" əsəri yalnız Azərbaycan deyil, ümumbəşəri ədəbiyyat kontekstində də mütərəqqi məzmun daşıyan bir dram kimi diqqət çəkir. Əsərdə baş verən hadisələr konkret məkana bağlı olmasa da, onun ümumi süjeti dövrün siyasi və mənəvi vəziyyətini əks etdirir. Əsər birinci dünya müharibəsinin yaratdığı fəlakətlərin, imperialist maraqların, mənəvi deqradasiyanın və insanın içindəki şərin bədii-fəlsəfi təhlilidir.

Əsərin əsas simvolik obrazı İblisdir. Burada İblis yalnız dini mənada "şər"in təmsilçisi deyil, həm də siyasi zorakılığın, istismarçı ideologiyaların və müharibə aludəçiliyinin simvoludur. Cavid bu obrazla insanın içindəki zülmü, tamahı, kin və nifrəti ümumiləşdirərək, İblisi bir xarici varlıqdan çox, insanın daxilindəki qorxulu güc kimi təqdim edir.

"İblis" əsəri həm forma, həm də məzmun baxımından Azərbaycan dramaturgiyasında mühüm bir dönüş nöqtəsi hesab olunur. Hüseyn Cavid bu əsərlə romantik dramaturgiyanın çərçivəsini genişləndirərək, onu fəlsəfi və bəşəri məzmunla zənginləşdirmişdir. Əsərin dili bədii-poetik ifadələrlə zəngindir, simvolik struktura malikdir və hər obrazın öz dərin fəlsəfi anlamı vardır

Ədəbiyyatşünasların fikirlərinə əsasən, "İblis" Hüseyn Cavidin bədii-fəlsəfi təfəkküründün zirvəsidir. Əziz Mirəhmədov bu əsəri Azərbaycan səhnə sənətində yeni bir mərhələ kimi dəyərləndirir. Bəkir Nəbiyev onu mürtəce qüvvələrin və mənəvi faciələrin simvolik təqdimatı kimi görür. Kamran Məmmədov isə İblis obrazını insan daxilindəki şərin ümumiləşdirilmiş forması sayır. Onların fikirləri bir daha sübut edir ki, Cavid "İblis" əsəri ilə təkcə ədəbi deyil, fəlsəfi və ictimai düşüncəyə də mühüm töhfə vermişdir.

Əziz Mirəhmədov (akademik):

"Cavidin 'İblis'i Azərbaycan dramaturgiyasında yeni bir mərhələ yaratdı. Bu əsər təkcə bədii-dramatik deyil, həm də fəlsəfi-ictimai məzmun baxımından milli səhnəmizin dəyərli nümunəsidir. Əsərin ideya tutumu milli sərhədləri aşaraq, ümumbəşəri bir çarə axtarışına yönəlmişdir.

Kamran Məmmədov (filologiya üzrə fəlsəfə doktoru):

"Əsərdə İblis konkret bir şəxs deyil – o, insanın daxilindəki zülmətin, tamahın, nifrətin ümumiləşdirilmiş obrazıdır. Bu mənada Cavid bəşəriyyətin faciəsinin səbəbini sadəcə xarici qüvvələrdə yox, insanın öz içində axtarır."

SONUÇ:

Hüseyn Cavidin dram yaradıcılığı XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında yeni mərhələnin əsasını qoymuş, milli dramaturgiyanın inkişafına ciddi təsir göstərmişdir. Onun yazdığı mənzum

faciələr və tarixi dramlar təkcə estetik baxımdan deyil, həm də fəlsəfi, ictimai və mənəvi dərinliyi ilə seçilir. Cavid insanın daxili aləmini, cəmiyyətin əxlaqi ziddiyyətlərini və bəşəri dəyərləri poetik və simvolik dillə təqdim etməklə Azərbaycan səhnə sənətini yüksək bədii-idraki səviyyəyə qaldırmışdır.

Romantik dramaturgiyanın banisi kimi o, Azərbaycan teatrına yeni mövzu, üslub və forma gətirmiş, ümumbəşəri ideyaları yerli mədəni kontekstdə təqdim etməyə nail olmuşdur.

KAYNAKLAR:

1.Cavid Hüseyn. Əsərlər, I–IV cild. Bakı: Şərq-Qərb nəşriyyatı, 2007.

2.Əliyev Elçin. "Hüseyn Cavid dramaturgiyasında fəlsəfi fikir və insan anlayışı". Azərbaycan məktəbi, 2016, №3 .

3.Hüseynzadə Məzahir. Hüseyn Cavidin dramaturgiyası. Bakı: Təhsil, 2002.

4.Məmmədov, Kamran. "Romantik dramaturgiyanın banisi – Hüseyn Cavid". Azərbaycan Universiteti Elmi xəbərləri, 2017, №1

5.Mirəhmədov, Əziz. Hüseyn Cavid. Bakı: Elm, 1982

6.Qasımov, Əli. "Hüseyn Cavidin 'İblis' faciəsində müasirlik və bəşəri ideyalar". Ədəbiyyat və incəsənət, 2018, №10

7.Quliyev, Elman. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı: ADPU, 2009.

MIR JALAL PASHAYEV: A MASTER OF APHORISTIC CREATIVITY IN AZERBAIJANI LITERATURE

MİR CƏLAL PAŞAYEV: AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA AFORİZM YARADICILIĞININ USTADI KİMİ

Bayramova Xatirə

Azərbaycan, Bakı,Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Filologiya fakültəsinin tələbəsi,Orcid: 0009-0009-7990-2480

ÖZET

Mir Cəlal Paşayev, Azərbaycan ədəbiyyatının parlaq simalarından biri olaraq, aforizmləri ilə oxuyucularına dərin düşüncələr təqdim edir. Məqalədə, Mir Cəlalın aforizmlərinin dərin məzmunu və müasir dövrdəki əhəmiyyəti araşdırılır. Onun aforizmləri, Azərbaycan dilinin zəngin ifadə imkanlarını nümayiş etdirir və gənclərin düşüncə tərzini formalaşdırır. Məsələn, "İnsan, əlində olan nemətin qədrini, ancaq əlindən çıxanda bilər" ifadəsi, insanların itkilərdən dərs almağının və öyrənmələrinin vacibliyini vurğulayır. Digər aforizmlər isə, insanın ruh yoldaşı, dərin düşüncə tərzi, anaların sevgisi, azadlığın qorunması və müstəqilliyin əhəmiyyəti kimi mövzuları əhatə edir. Məqalənin mərkəzində Mir Cəlal Paşayevin aforizmlərinin yalnız bədii deyil, həm də həyat dəyərlərini aydınlaşdıran bir simvol olması durur. Onun düşüncələri, zamanla aktuallığını qoruyub saxlayır və insanlara həyatın dərinliyini anlamağa kömək edir.

Anahtar kelimeler: Aforizm, insan, ədəbiyyat, adət-ənənə, vətən

ABSTRACT

Mir Jalal Pashayev is one of the prominent figures in Azerbaijani literature and a master of aphorisms. His aphorisms are not just words; they hold deep meanings. Each saying reflects important ideas about life, love, and humanity. The article examines the deep content of Mir Jalal's aphorisms and their importance in modern times. His aphorisms demonstrate the rich expressive possibilities of the Azerbaijani language and shape the way young people think. For example, the expression 'A person appreciates the blessing he has only when he loses it' emphasizes the importance of learning from losses. Other aphorisms cover topics such as one's soulmate, deep thinking, mothers' love, protecting freedom, and the importance of independence. What Pashayev expressed remains relevant today. His words encourage people to think deeply and find meaning in their lives. Reflecting on his words can help us grow and learn.

Key words: Aphorism, man, literature, tradition, homeland

Giriş

Mir Cəlal Paşayev, Azərbaycan ədəbiyyatının parlaq simalarından biridir. Onun yaradıcılığı zəngin və çoxşaxəlidir, xüsusilə aforizmləri diqqət çəkir. Aforizmlər, qısa və təsirli ifadələrlə oxucuya dərin düşüncələr və mənalar çatdırmaq bacarığına malikdir. Mir Cəlal Paşayev, bu ifadə forması vasitəsilə həyatın mürəkkəb aspektlərini sadə, amma dərin bir şəkildə təqdim edir. Onun aforizmləri, yalnız estetika baxımından deyil, həm də fəlsəfi məzmunu ilə oxucunu düşündürür və onları həyatın mənası haqqında daha dərindən düşünməyə təşviq edir. Mir Cəlalın aforizmləri, onun roman və hekayələrində də öz əksini tapır və bu sözlər əsərlərinin daxili dünyasına bir pəncərə açır. Hər bir aforizm, müəllifin şəxsi fəlsəfəsini və düşüncə tərzini

əks etdirərək, gənclərin zehin dünyasında dərin izlər qoyur. Mir Cəlal Paşayevin sözləri, zamanın testindən keçərək bugünki gündə də aktuallığını qorumaqda davam edir. Bu məqalədə, Mir Cəlal Paşayevin aforizmlərinin dərin məzmununu və onların müasir dövrdəki əhəmiyyətini araşdıracaq, həmçinin, bu aforizmlərin Azərbaycan dilinin zəngin ifadə imkanlarını necə nümayiş etdirdiyini işıqlandırmağa çalışacağam. Mir Cəlalın düşüncələri, dilimizin ifadə gücünü və zənginliyini göstərərək, hər yaşdaki, oxucuların düşüncə tərzini formalaşdırmağa davam edir. Mir Cəlal Paşayevin əsərlərindən götürdüyüm bəzi məşhur aforizmləri və onların mənalarına nəzər yetirək.

YÖNTEM

Mir Cəlal Paşayev qısa, lakin dərin mənalı aforizmləri ilə insanlığın fəlsəfəsini oxucusuna təlqin etməyi bacaran yazıçılardandır. Onun hekayələrindəki hər bir fikir, bir cəmiyyətin mənəviyyatına və fərdin psixologiyasına işıq tutur. Məsələn, "İnsanlıq" hekayəsində səsləndirilən "İnsana könül həmdəmi hər şeydən fərzdir" fikri, insan həyatında ən qiymətli və güclü dayağın bir ruh yoldaşı olduğunu vurğulayır. Həyatın sınaqları nə qədər ağır olsa da, insanın yanında onu anlayan, ona güvən verən biri varsa, həmin yük yüngülləşir, dünya daha yaşanacaq yerə çevrilir.

"Açıq kitab" və "Bir gəncin manifestləri" əsərlərində isə müəllif çətinliklərə rəğmən, disiplinli və məsuliyyətli insanın cəmiyyət və fərd baxımından daşıdığı dəyəri ön plana çəkir. "Yüngüllük insanın qiymətini də yüngül edər" aforizmi isə insanın xarakterinin dərinliyinə və ciddiyyətinə işarə edir. Əgər insan həyatına, münasibətlərinə və gördüyü işlərə məsuliyyətsiz və səthi yanaşırsa, zamanla özü də dəyərdən düşür. Ciddiyyət, düşüncə dərinliyi, disiplin və məsuliyyət insan şəxsiyyətini formalaşdıran əsas sütunlardır. Mir Cəlalın "Vətən yaraları", "Yuxu" və "Külək" kimi əsərlərində də aforistik düşüncənin, mənəvi-psixoloji təhlilin izləri görünür. Onun fikirləri həm bədii gücə, həm də fəlsəfi dərinliyə malikdir.

Mir Cəlal Paşayevin aforizmlərində həyat fəlsəfəsi, insan psixologiyası və cəmiyyətin mənəvi dəyərləri dərin şəkildə əksini tapır. Onun "İnsan, əlində olan nemətin qədrini, ancaq əlindən çıxanda bilər" fikri, itkinin mahiyyətini açır. Bu ifadə, yalnız bir hadisəni deyil, insan təbiətinin ümumi qanunauyğunluğunu göstərir. İnsan çox zaman əlində olan dəyərləri itirdikdən sonra onların həqiqi qiymətini anlayır. Dünya ədəbiyyatında da bu fikir paralellərini tapır. Məsələn, William Shakespeare belə deyir: "Bir şeyi itirdikdə onun dəyərini anlarıq." Bu paralel yanaşma göstərir ki, insanlar arasında fərqliliklər olsa da, dəyərləri dərk etmə üsulu çox zaman təcrübədən keçir. Bəziləri başqasının yaşadıqlarından nəticə çıxarsa da, əksəriyyət yalnız öz həyat təcrübəsindən sonra gerçək anlayışa çatır. Təəssüf ki, bu bəzən geri dönüşü olmayan nəticələr doğurur. Elə buna görə də Mir Cəlal deyirdi: "Hər bir insan özünü tanımadan, həyatın mənasını başa düşə bilməz." Beləliklə, itkilər özümüzü tanıma və hər anın dəyərini anlama yolunda mühüm dərsə çevrilir.

BULGULAR

Mir Cəlal Paşayevin aforizmlərində həyat fəlsəfəsi, insan psixologiyası və cəmiyyətin mənəvi dəyərləri dərin şəkildə əksini tapır.

"İnsan, əlində olan nemətin qədrini, ancaq əlindən çıxanda bilər."[3, s. 67]

İnsan, əlində olan nemətin qədrini yalnız əlindən çıxanda bilər. Bu, sözün əsl mənasında 'itki' adlandırıla bilər. Dünya ədibi William Shakespeare'in vurğuladığı kimi:

"Bir şeyi itirdikdə onun dəyərini anlarıq." Mənim düşüncəmdə insanlar iki kateqoriyaya bölünür: bəziləri başqasının yaşadığı itkilərdən nəticə çıxarar, digərləri isə yalnız öz üzərində təcrübə etdikdə gerçək qiyməti dərk edər. Təəssüf ki, çoxumuz yalnız öz itkilərimizlə əsl

dərinliyi qavrayırıq və buda, bəzən geri dönüşü olmayan itkilərə yol açar. Hər bir itki, həyatın müvəqqəti xarakterini daha dərindən başa düşməyimizə kömək edir. Mir Cəlalın dediyi kimi:

"Hər bir insan özünü tanımadan, həyatın mənasını başa düşə bilməz." Bu dərslər, özümüzü daha yaxşı anlamağa və hər anın dəyərini daha çox qiymətləndirməyə kömək edir. Lakin insan yalnız nemətləri deyil, həm də insani dəyərləri və duyğusal bağlılıqları itirdikdə onların əsl dəyərini anlayır. Belə dəyərlərdən biri də könül həmdəmidir.

"İnsana könül həmdəmi hər şeydən fərzdir." [3, s. 305] ifadəsi, insanın həyatında ən qiymətli və güclü dayağın bir ruh yoldaşı olduğunu vurğulayır. Həyatın sınaqları nə qədər ağır olsa da, əgər insanın yanında onu anlayan və güvən verən biri varsa, o yük xəfifləyir, dünya daha yaşanılacaq yer olur. Bu həmdəm sadəcə çətin anlarda deyil, hər an insanın ruhuna işıq saçan bir varlıqdır. Onun varlığı ilə çətinliklər həll olunmasa da, dözüləsi olur. Həyatın yorğunluğunu unudacaq anlar isə, sevdiklərimizin səsiylə, onların varlığıyla canlanır. Həmdəm, insana təkcə sevinc vermir, həm də ona həyatın mənasını dərk etməkdə yardımçı olur. İnsan üçün belə bir ruh yoldaşı, ona həyatı tam, məna dolu və əvəzolunmaz edir. Elə bu həmdəmlik hissidir ki, insanı həyatın yüngül və mənasız təbəqəsindən uzaqlaşdırır.

"Yüngüllük insanın qiymətini də yüngül edər."[3, s. 189]

Bu aforizm, insanın xarakterinin dərinliyinə və ciddiyyətinə işarə edir. İnsan, həyatına, münasibətlərinə və gördüyü işlərə məsuliyyətsiz və səthi yanaşdıqda, onun özü də getdikcə dəyərini itirir. Ciddiyyət, düşüncə dərinliyi, disiplin və məsuliyyət bir insanın şəxsiyyətini formalaşdıran əsas xüsusiyyətlərdir. Əgər bir insan həyatın hər sahəsində yüngül davranırsa, başqalarının gözündə də onun qiyməti azalır, çünki etibar və hörmət qazanmaq üçün dərinlik, sabitlik və sadiqlik tələb olunur. Fəlsəfi nöqteyi-nəzərdən baxdıqda, yüngüllük sadəcə bir hərəkət deyil, həm də düşüncə tərzi və dünyaya baxışdır. Həyatı səthi yaşayan insanlar, onun əsl mahiyyətini anlamadan keçib gedirlər. Özlərini və ətrafdakıları dəyərləndirmədən, nəticələri düşünmədən, yalnız keçici zövqlər və rahatlıqlara yönəldikdə, əsl mənada öz dəyərlərini də itirirlər. Beləliklə, insanın qiyməti onun həyatında göstərdiyi dərin düşüncə, məsuliyyət və özünə qarşı tələbkarlıqla ölçülür. Yüngüllük bu dəyərləri zədələyir və insanı mənəvi olaraq yoxsullaşdırır. Lakin bəzi dəyərlər var ki, yüngüllüyə yol verməz. Onlar insanın daxilindəki saf duyğulara bağlıdır. Belə duyğuların qaynağı isə çox zaman ana qəlbi olur.

"Bəşəriyyət hamısı analar qəlbi ilə yaşasaydı, dünya başdan-başa bir cənnət olardı." [3, s. 72]

"Bəşəriyyət hamısı analar qəlbi ilə yaşasaydı, dünya başdan-başa bir cənnət olardı" aforizmi, anaların ürəyindəki sonsuz sevgi, mərhəmət və fədakarlığın bəşəriyyəti necə dəyişdirə biləcəyini vurğulayır. Analıq, yalnız bioloji bir rol deyil, eyni zamanda bir simvoldur — şəfqətin, anlayışın, bağışlamanın və özünü fəda etməyin simvolu. Bu aforizm bizə göstərir ki, əgər hər bir insan anaların ürəyindəki bu incə hisslərlə hərəkət etsəydi, dünyada münaqişələr, ədalətsizliklər və bəlkə də fəlakətlər olmazdı. Anaların öz uşaqlarına göstərdiyi qayğı və sevgi, əslində, hər kəsə tətbiq edilsə, dünya sevgi, anlayış və harmoniya içində yaşanar. Bu dərin məna ilə biz anaların yalnız ailə daxilində deyil, ümumilikdə cəmiyyətə və bəşəriyyətə təsirini dərk edirik. Və əgər hər kəs anaların təbiətindən qaynaqlanan sevgi dolu dəyərləri yaşamağa çalışsa, dünya həqiqətən də başdan-başa cənnətə çevrilərdi. Həyatın bu qədər dərin duyğularla yaşanması isə, əlbəttə, yalnız müşahidə ilə deyil, yaşamaqla, dərk etməklə mümkündür. Elə buna görə də...

"Ən böyük sənətkarlar həyat adamlarıdır." [3, s.67]

"Ən böyük sənətkarlar həyat adamlarıdır" aforizmi, sənətin təkcə estetik zövq və texnika ilə məhdudlaşmadığını, əsl sənətkarın həyatın dərinliklərindən ilham aldığını vurğulayır. Həyat adamları dedikdə, çətinliklərə, sevincə, kədərə və insan təcrübəsinin hər bir tərəfinə yaxından

bələd olan insanlar nəzərdə tutulur. Onlar həyatın özü ilə əlaqədədirlər, bu da onların yaradıcılığını daha dərin və təsirli edir. Fəlsəfi cəhətdən baxdıqda, həyatın təcrübələrini dərk etmək və onları bədii ifadə vasitəsi ilə paylaşmaq sənətkarı başqalarından fərqləndirir. Bu anlayışa əsaslanaraq, sənət yalnız gözəllik yaratmaq deyil, həm də həyatı anlamaq, yaşanmışları başqalarına ötürmək və insan təcrübəsinə dəyər qatmaqdır. Mir Cəlalın bu aforizmi, həyat təcrübəsinin incəsənət üçün tükənməz bir mənbə olduğunu və yalnız həyatın dərinliklərinə enən insanların həqiqətən böyük sənətkar ola biləcəyini göstərir. Həyatı dərindən duyan insanlar eyni zamanda azadlığın dəyərini də fərqli bucaqdan görürlər.

“Azadlığı qorumaq — onu fəth etmək qədər müqəddəsdir.” [2, s. 28]

Bu aforizm, Mir Cəlalın illər öncə dediyi kimi, bu gün də öz aktuallığını qoruyur və hər dövr üçün əhəmiyyətlidir. Bu ifadə yalnız tarixi bir məna daşımır, həm də gələcək nəsillər üçün bir xəbərdarlıq, bir öyüd kimi səslənir. Mir Cəlalın sözləri bizə göstərir ki, azadlıq bir dəfə əldə edildikdən sonra onun qorunması dayanmayan bir mübarizənin içindədir. Azərbaycanın öz doğma yurdu Qarabağda qazandığı qələbə Mir Cəlalın bu fikrinin nə qədər doğru olduğunu bir daha sübut etdi. Torpaqlarımız azad edildi, lakin bu azadlığı qorumaq və onu daim gücləndirmək, azad edilən torpaqlarda həyat qurmaq bizim ən müqəddəs borcumuzdur. Əslində, azadlıq heç vaxt başa çatmayan bir prosesdir, onu fəth etmək qədər qorumaq da əbədidir. Bu aforizm təkcə tarixi və milli məna daşımır, o, hər dövrdə və hər nəsildə azadlığın və müstəqilliyin nə qədər dəyərli olduğunu xatırladan bədii və fəlsəfi bir simvol kimi qalır. Azadlıq uğrunda mübarizə aparmaq qədər, öz mənliyini və şəxsiyyətini qorumaq da insanın borcudur. Bu, həyat yolunda özünü doğrultmağın ən vacib tərəfidir. Məhz bu məqamda belə bir fikir yada düşür:

“Kölgədə bitən ağacın kölgəsi olmaz.” [2, s.28]

Bu aforizm, insanların həyatında öz müstəqilliyini qorumağın və şəxsi potensialını inkişaf etdirməyin əhəmiyyətini vurğulayır. Kölgədə, yəni kölgə altında inkişaf edən bir ağac, heç vaxt öz kölgəsini yarada bilməz. Eynilə, bir insan da başqalarının kölgəsində, onların təsiri altında qalarsa, öz potensialını tam şəkildə həyata keçirə bilməz. İnsanın öz namusunu və şərəfini qoruyaraq, öz yolunu seçməsi, öz güvənini və müstəqilliyini inkişaf etdirməsi çox önəmlidir. İnsanın öz gururunu və şəxsi dəyərlərini qoruyaraq yaşaması, onun real potensialını ortaya qoymasına və əsl mənada öz kölgəsini yaratmasına imkan tanıyır. Həyatda məqsəd və uğur əldə etmək üçün yalnız öz müstəqilliyini qorumaq deyil, həm də başqalarının kölgəsindən çıxaraq, öz şəxsiyyətini və gücünü tapmaq vacibdir. Bu, həm də cəmiyyətin hər bir fərdin inkişafına dəstək olmaq üçün şərait yaratmasının nə qədər əhəmiyyətli olduğunu göstərir. Öz namusunu və şərəfini qorumaq, insanın yalnız öz inkişafı üçün deyil, həm də başqalarına təsir etmək və ətraf mühitə dəyər qatmaq üçün əvəzsizdir. Bəzən isə insanın dəyərləri elə bir zirvədə dayanır ki, onu heç bir maddi ölçü ilə izah etmək olmur. Onlar yalnız mənəvi sədaqət və duyğusal dərinliklə izah olunur. Məsələn...

“İtə ataram, yada satmaram.” [1, s.120]

Bu aforizmin izahını verərkən biraz da hekayəsinə toxunmaq istəyirəm. Bu ifadə, insanın yalnız özəlliklərini və dəyərlərini bilənlərə təqdim etmək istədiyini, hər şeyin maddi dəyərinin ötesində bir mənəvi yük daşıdığını simvolizə edir. “İtə ataram, yada satmaram” deyərkən, Sona, öz həyatının hekayəsini, arzularını və xatirələrini yalnız öz ailəsinə, öz sevdiklərinə həsr edərək qorumaq istəyir. Hər toxunuşda, hər düyündə Sona’nın arzularını, gözləntilərini görmək mümkündür. “Yusif-Züleyxa” xalçası onun üçün yalnız bir əşya deyil; o, zamanın içində gizlənmiş xatirələr və sevgi ilə toxunmuş bir simvoldur. Xalça, Sona’nın Mərdanın toyundakı həyəcanını, gözlədiyi o gözəl günü, öz ailəsinin xoşbəxtliyini təmsil edir. Xalçanın satılması, Sona’nın bu dəyəri itirməsi deməkdir. O, hər bir naxışda bir hissəsini, bir arzusunu, bir

xatirəsini qoymuşdur. Başqalarına vermək əvəzinə, Sona bu xəzinəni yalnız sevdikləri üçün qoruyub saxlayır. Bu, dəyərlərin dərinliyini, insanın öz köklərinə bağlılığını, mənəvi varlığını qoruma arzusunu bədii şəkildə əks etdirir. Beləliklə, "İtə ataram, yada satmaram" ifadəsi, bir insanın iç dünyasını, dəyərlərini və əşyaların arxasında yatan dərin mənaları kəşf etməyə çağırır. Bu kimi mənəvi dayaq nöqtələri insanı həm də fikirlə, sözlə, yəni qələmlə möhkəmləndirir.

"Qələm möhkəm olmasa, yazının gücü olmaz." [4, s.5]

Möhkəm qələm, güclü bir ideyanın, hissin və ya mənanın daşıyıcısıdır. Onunla yazılan sözlər, yalnız kağıza düşməkdən ibarət olmur; onlar oxucunun ruhuna, düşüncəsinə nüfuz etməyə, onu düşündürməyə və hiss etdirməyə qadir olmalıdır. Qələmin gücü, yazanın iradəsindən, onun içindəki ehtirasdan və yaratma arzusundan gəlir. Eyni zamanda, bu aforizm insanın həyatında da bir paralel yaradır. Möhkəm bir qələm, insanın öz fikirlərinə, ideallarına sadiq qalmasını simvollaşdırır. Həyatda da möhkəm duruş, insanın öz prinsiplərini qoruyub saxlamaqdakı bacarığını ifadə edir. Həqiqətən, bir insan qələmindən necə istifadə edirsə, həyatı da elə yazılır. Bu səbəbdən, qələm yalnız bir alət deyil; o, düşüncənin və hissin ifadəsidir. Qələm güclü olduqda, yazının təsiri də dərin və unudulmaz olur. ADPU prorektoru, professor Mahirə Nağıqızının tədbirlərdən birində vurğuladığı kimi, bu, alimlərin mübarizəsidir. Onlar, yalnız öz ideyalarını ifadə etməklə qalmır, eyni zamanda, cəmiyyətin gələcəyini formalaşdıran mübarizənin önündə gedirlər. Alimlərin qələmi, cəmiyyətin inkişafına, təhsilin yüksəlişinə və düşüncənin genişlənməsinə xidmət edir. Möhkəm bir qələm, onların biliyi və mübarizəsi ilə bir araya gəldikdə, yazının gücü sonsuz imkanlara yol açır. Ancaq bu güclü yazılar və möhkəm prinsiplər yalnız hörmətin olduğu yerdə dəyər qazanır.

"İtən hörməti qapı-qapı gəzib dilənmək olmaz." [5, s. 13]

Bu aforizm, hörmətin dəyərini və onun qorunmasının vacibliyini bədii bir şəkildə ifadə edir. Hörmət, insanın əzmlə, zəhmətlə qazandığı bir mükafatdır; o, insanın xarakterinin, dəyərlərinin və davranışlarının bir nəticəsidir. Lakin bir anın zəifliyi, ehtiyatsızlığı və ya yanlış bir addım, bu qiymətli mükafatı itirmək üçün yetərlidir. Hörmət, sadəcə başqalarının münasibətini əks etdirmir; eyni zamanda, özünə hörmətin və özünü dərk etmənin bir göstəricisidir. Bu, yalnız sosial mühitdə deyil, insanın daxili aləmində də mühüm rol oynayır. İnsan, öz prinsiplərinə sadiq qaldıqda, əzmlə mübarizə apardıqda, öz hörmətini qorumağa nail olur. Amma bir dəfə itirilən hörmət, qapı-qapı gəzib dilənmək kimi bir vəziyyət yaradır. İnsanın başqalarının gözündəki dəyəri, əslində, onu cəmiyyətdəki yerindən asılıdır. Dilənmək, burada bir simvol kimi çıxış edir; hörmətin özünü qaytarmaq üçün, insanın başqalarından, yəni cəmiyyətindən təsdiq gözləməsi mənasını daşıyır. Bu aforizm, insanların hörmətlərini mühafizə etmələrinin vacibliyini xatırladır. Hər bir söz, hər bir davranış, insanın hörmətini artıran və ya azaldan bir alətdir. Yalnız özünü qorumaqla bərabər, başqalarına da hörmət etmək, insanın öz dəyərini artıran yoldur. Nəticədə, hörmət, əzmlə qazandıqca daha qiymətli olur; itirsə, onu qaytarmaq çətinləşir.

SONUÇ

Mir Cəlal Paşayevin aforizmləri, yalnız ədəbiyyatın ilə deyil, həm də Azərbaycan dilinin ifadə gücü ilə əlaqədardır. Onun sözləri, dilimizin estetik imkanlarını genişləndirərək, dərin düşüncə və hissləri sadə cümlələrdə ifadə etməyə imkan tanıyır. Mir Cəlalın aforizmləri, dilimizin zənginliyini və dərinliyini ortaya qoyaraq, oxucuların zehinində uzun müddət qalır. Bu məqalədə, Mir Cəlal Paşayevin aforizmlərinin həm fəlsəfi məzmununu, həm də dilimizin zəngin ifadə imkanlarını necə nümayiş etdirdiyini araşdırdıq. Bu aforizmlər, Azərbaycan dilinin gücünü və aktualığını qoruyaraq, gənclərin və hər yaşdan oxucuların düşüncə dünyasında əhəmiyyətli bir yer tutmağa davam edir.

KAYNAKLAR

1. Paşayev, Mir Cəlal. Seçilmiş əsərləri: Mir Cəlal Paşayevin 100 illiyinə həsr edilmiş. Bakı, 2008.

2. Hüseynova-Umani, Həcər. Mir Cəlal Paşayevin hikmətli kəlamları. Tehran: Xudafərin, 2019.

3. Paşayev, Mir Cəlal. Seçilmiş əsərlər. Bakı: Şərq-Qərb, 2005.

4. Paşayev, Mir Cəlal. Yuxu və külək. Bakı: Bərpanəşr, 2016. - 12 s.

5. Mustafayeva Nigar. Əbədiyaşar şəxsiyyət: Mir Cəlal Paşayev. Bakı: 2023, 115 s.

TEACHING SPEECH DEVELOPMENT IN ELEMENTARY GRADES

İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ Nitq inkişafıNIN tədrisi

Fəridə Səfərəliyeva

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Azərbaycan.ORCİD: *https://orcid.org/0000-0003-1161-5759*

Xülasə

Açar sözlər: *ədəbi tələffüz, nitq normaları, yazılı nitq*

Nitq inkişafı ibtidai siniflərdə ana dili üzrə hər bir məşğələnin ana xəttidir. İnsanın mədəni yetkinliyinin, cəmiyyət üçün yararlı bir şəxsiyyət kimi formalaşmasının meyarlarından biri onun məhz nitq mədəniyyətinə yiyələnməsidir. Bu orta məktəbin qarşısında duran ən mühüm problemlərdən biridir. İbtidai siniflərdən başlayaraq ana dili tədrisinin məqsədi yalnız şagirdlərin şifahi və yazılı nitqini inkişaf etdirməkdir. Nitq inkişafı üzrə işin vəzifəsi dil və təfəkkürün vəhdəti haqqında təlimdən irəli gəlir. Təbii ki, dil və nitq təfəkkürlə qırılmaz şəkildə bağlıdır. Burdan belə bir fikir formalaşır ki, uşaqların təfəkkürünü inkişaf etdirməklə biz, şübhəsiz onların nitqinə təsir göstərir, nitqini inkişaf etdirməklə təfəkkürünü formalaşdırırıq. İctimai hadisə olan dil öz funksiyasını yalnız nitqdə yerinə yetirir. Həmçinin nitq insanın əqli fəaliyyətinin yaranmasında bilavasitə iştirak edir. İbtidai sinifdən başlayaraq şagirdlər mükəmməl nitqə yiyələnməklə xarici aləmdəki əşya və hadisələr biliklərə yiyələnirlər. Nitq mədəniyyətinin yüksək səviyyəsi yalnız onun dilin bütün sahələri (fonetika, leksika, orfoepiya, söz yaradıcılığı, orfoqrafiya, morfologiya, sintaksis, üslubiyyat və s.) ilə təbii surətdə birləşdirilməsi şəraitində təmin edilə bilər. Nitqdə təbiilik, düzgünlük, təmizlik, zənginlik, aydınlıq, ifadəlilik, emosionallıq, ardıcıllıq kimi normalar gözlənməlidir. Nitq yalnız fikirlərin ifadə vasitəsi deyil, həm də onların yaranması silahıdır. Ona görə də müəllim nitqin inkişafı ilə birlikdə şagirdlərin təfəkkürünü də inkişaf etdirməlidir.

ABSTRACT

Keywords: *literary pronunciation, speech norms, written speech*

Speech development is the main line of each lesson in the native language in elementary grades. One of the criteria for the cultural maturity of a person, his formation as a person useful for society, is precisely his mastery of the culture of speech. This is one of the most important problems infront of high school. The purpose of teaching the native language, starting from elementary grades, is only to develop the oral and written speech of students. The task of the work on speech development follows from the teaching about the unity of language and thinking. Of course, language and speech are inextricably linked with thinking. It is from here that the opinion is formed that by developing the thinking of children, we undoubtedly influence their speech, and by developing their speech, we form their thinking. Being a social phenomenon, language performs its function only in speech. Also, speech is directly involved in the formation of human mental activity. Starting from elementary school, students acquire knowledge of objects and phenomena from the outside world by mastering perfect speech. A high level of speech culture is only due to the fact that it includes all areas of language (phonetics, lexicon, orthoepy, word formation, spelling, morphology, syntax, Stylistics, etc.) can be provided under the condition of natural copulation with. In speech, such norms as

naturalness, correctness, purity, richness, clarity, expressiveness, emission, consistency should be expected. Speech is not only a means of expressing thoughts, but also a weapon of their emergence.Therefore, along with the development of speech, the teacher must develop the thinking of students.

Giriş. Uşaq xalqın tarix boyu gündəlik həyatında müəyyənləşdirdiyi ümumi normalardan ibarət olan dili mənimsəyir. Dilin normaları-fonetik, orfoepik, leksik, morfoloji, orfoqrafik, sintaktik, punktuasiya və üslubi qaydaları özündə əks etdirir. Fonetik normalar ibtidai sinif şagirdləri üçün sözdə səslərin düzgün tələffüzünü, onların bir-birindən fərqləndirilməsini əhatə edir. Orfoepik tələffüz isə sözlərin şifahi nitqin səlisliyi baxımından tələffüzə üstünlüyün verilməsi, eyni zamanda "kitab tələffüzündən" istifadə edilməməsi nəzərdə tutulur. Dilçi alim A.Babayev yazır ki, "Nitq mədəniyyəti isə o vaxt yüksək səviyyədə ola bilər ki, dil strukturunun bütün səviyyələrinin normaları formalaşmış olsun. Məsələn, fonetik norma, leksik norma, morfoloji norma, sintaktik norma formalaşmamışsa, ona ədəbi dil demək olmaz. Bütün səviyyələrdə dil vahid və ünsürlərinin yalnız ən nümunəvisi qəbul edilir ki, bu da həmin sahə üçün norma hesab edilir. Məsələn, xalq danışıq sferasında norma sabitləşmiş olmur". Ədəbi dildə isə yalnız normativ – hamının qəbul etdiyi nümunədən istifadə edilir. Bəzən dildə bir neçə variantın olması normal hesab edilir. Amma dildə gedən inkişaf onlardan birini qəbul edir. O, qeyd edir ki, natiq yalnız dil normalarına əməl etdikdə nitqi effektli ola bilər" [3, s.75].

Məlumdur ki, dil bir sistemdir, onda ardıcıl, həmcins və ümumiləşdirici qayda-qanunlar mövcuddur. Kiçik yaşlı məktəblilərə Azərbaycan dilinin müxtəlif sahələri (leksikologiya, fonetika, orfoepiya, orfoqrafiya, morfologiya, sintaksis, üslubiyyat...) üzrə sadə nəzəri və praktik bilik, bacarıq və vərdişlər vermək, yazılı və şifahi nitqini, təfəkkürünü inkişaf etdirmək, dilə həssas münasibət formalaşdırmaq, onları yuxarı siniflərdə sistematik kursu öyrənməyə hazırlamaq və s. kimi işlər aparılır. İbtidai siniflərdə Azərbaycan dili tədrisi metodikası elminin məqsədi həmin fənn üzrə kursda şagirdlərə veriləcək bilik, bacarıq və vərdişlərin sərhədini, həcmini və məzmununu hazırlamaq və bu sahədə aparılacaq işlərin səmərəli vasitə və yollarını araşdırmaq, metodik sistemini hazırlamaqdır. İlk olaraq məqalədə nitqlə dilin qarşılıqlı əlaqəsi prinsipindən danışmaq istərdim. A.Rəhimov qeyd edir ki, bu prinsip müəyyən tələblər doğurur: nitqin məzmunu ilə forması arasındakı vəhdətin nəzərə alınması; nitqin ifadəliliyinin qiymətləndirilməsi; nitq predmetinin (haqqında danışdığı və ya yazdığı şeyi) şüurlu mənimsənilməsi; predmetlər (əşyalar, oxşar və fərqli mətnlər) arasındakı əlaqə və münasibətlərin nəzərə alınması; dil normalarının öyrədilməsində uşağın nitq praktikasına əsaslanılması; dialekt qüsurlarının aradan qaldırılması; şifahi nitqlə, yazılı nitq arasındakı əlaqələrin nəzərə alınması; mütaliə mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi əsasında şagirdlərin nitqinin praktik şəkildə müəyyən vahidlərlə zənginləşdirilməsi və s. [5, s.162]. Şagirdin şifahi nitqi savad təlimi dövründən formalaşmağa başlayır. Müəllim I sinifdə şəkil üzərində iş apararkən, şagirdlərin söz ehtiyatının nə qədər zəif olduğunun şahidi olur. Uşaqlar nitqdə çox söz işlətmələrinə baxmayaraq, onun arxasında duran əşya və hadisəni təsvir etməkdə çətinlik çəkirlər. Sözün mətn daxilindəki mənasına fikir vermir, bəzən ən sadə sözləri dəqiq mənada başa düşmürlər. Bu məqsədlə bir sıra iş növləri aparmaq olar. Məsələn, tanış sözlərin mənalarını dəqiqləşdirmək, sözün məcazi və çoxmənalı olması, leksik və frazeoloji vahidləri nitqdə işlətmək üzrə işlər çox önəmlidir.

Həmçinin şagirdlərin aşağı siniflərdən lüğət üzrə və ya leksik bilik və bacarıqlara yiyələnmələri zərurəti özünü göstərir.Tədris prosesində ətrafdakılarla ünsiyyət, oxu, müşahidələr və praktik işlər şagirdlərin lüğətini yeni sözlər və terminlərlə zənginləşdirir.Bu zaman onların nitqi həm kəmiyyət, həm də keyfiyyətcə zənginləşir. Müəllim nəinki dil dərslərində, həm də oxu dərslərində şagirdlərlə birgə sözlərin leksik mənalarını açmağa çalışmalı, onların sinonimlərini tapmaqla cümlədə işlətməlidirlər.

Oxunun keyfiyyəti şagirdlərin bu vərdişə necə yiyələnmələrindən asılıdır. Oxu aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir: düzgünlük, şüurluluq, ifadəlilik, optimal sürət.

Şagirdlərin tədris zamanı oxu sürətinin artırılması önəmlidir, lakin bu zaman oxunun düzgünlüyünə, dəqiqliyinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Oxunmuş mətnin şüurlu mənimsənilməsi üçün uşaqların nitqinin inkişaf etdirilməsinin qayğısına qalmaq lazımdır. Onların nitqi nə qədər inkişaf edərsə, oxu texnikası da o qədər təkmilləşər.

Şüurlu oxu bacarığı ilə kiçik yaşlı məktəblilərdə mütaliə vərdişi formalaşdırılır. Bu isə öz növbəsində aşağıdakı bilik və bacarıqların inkişafına yol açır:

- ❖ söz ehtiyatının zənginləşdirilməsi;
- ❖ nitq mədəniyyətinin formalaşdırılması və inkişafı (orfoqrafik normalarla tanışlıq, sözlərin məna çalarlarını anlamaq və məqamında işlətmək və s.);
- ❖ əldə edilən bilik və məlumatların sistemləşdirilməsi və analitik təfəkkürün inkişaf etdirilməsi (hekayə xəritəsinin tərtibi);
- ❖ tənqidi təfəkkürün inkişafı, şəxsi və sosial dəyərləri qiymətləndirmə (hadisə və qəhrəmanlara münasibətin ifadə olunması);
- ❖ yaradıcı təfəkkürün inkişafı (“Mən qəhrəmanın yerinə olsaydım nə edərdim?”(“Sonluğu necə bitirərdim?”);
- ❖ məlumat mənbələrindən istifadə;
- ❖ müqayisəli təhlil.

Savad təlimi dövründə nitq inkişafı üzrə iş nitqin bütün səslərinin və sözlərinin düzgün tələffüzü, lüğət fondunun zənginləşdirilməsi, sözlərdən cümlələrin və rabitəli nitqin qurulmasını əhatə edir. Bu dövrdə tələffüz və nitq səslərinin qavranılması sahəsindəki səhvlər daha çox nəzərə çarpır. Adətən, uşaqların artikulyasiyasının süstlüyü *r-l, s-ş, z-j, k-g* səslərinin yanlış tələffüzü ilə xarakterizə olunur. Onların nitqində kəkələmək, pəltəklik kimi xüsusiyyətlər özünü büruzə verir. Danışarkən sözü sonadək tələffüz etməmək, səs, heca buraxmaq və ya artırmaq, bir səsi digəri ilə əvəz etmək, sözlərin yerini dəyişik salmaq, yerli şivə xüsusiyyətlərinə yol vermək bu dövr üçün xarakterikdir. Belə qüsurlar uşaqların oxu texnikasına yiyələnməsinin qarşısını alır və yazıda da öz əksini tapır. Bu səbəbdən müəllim ibtidai sinifdən başlayaraq uşaqların tələffüzünə müntəzəm nəzarət etməli, düzgün tələffüz nümunəsi verməlidir. K.D.Uşinski qeyd edirdi ki, uşaqların dil sahəsindəki qabiliyyətini inkişaf etdirmək üçün hər şeydən əvvəl,onlarda düzgün fikirləşmək qabiliyyətini formalaşdırmaq lazımdır [4, s.435].

I-IV siniflər üçün yazılmış müəllim üçün metodik vəsaitlərində həmçinin dinləmə mətnlərinə də rast gəlinir.

Dinləmə materialları üzərində iş eyni zamanda oxu, yazı və nitq materiallarından səmərəli istifadə şagirdlərin həm dünyagörüşünü inkişaf etdirir, həm də nitqini formalaşdırır. Bu gün təhsil sistemində məqsəd cəmiyyət üçün yararlı olan bir şəxsiyyətin formalaşdırılmasından ibarətdir. İbtidai sinifdə təhsil alan şagirdlər üçün tələffüz mədəniyyətinə yiyələnmək praktik baxımdan çox əhəmiyyətlidir. Orfoepik normalara yiyələnməklə şagirdlər öz fikrini hamının anlayacağı bir şəkildə ifadə edir, şivə ilə bağlı tələffüzə öz nitqində yol vermir. Ədəbi normalar nitqə aydınlıq, rəvanlıq, canlılıq gətiririr, eyni zamanda emosional təsirini gücləndirir. İlk növbədə, düzgün tələffüz qarşısındakının diqqətini fikrin ifadə vasitələrindən daha çox məzmuna tərəf istiqamətləndirir, nitqin isə daha tez qavranılmasına yardımçı olur. Lakin şagirdlərdə bu keyfiyyət, yəni tələffüz normalarına uyğun oxumaq və danışmaq bacarığı birdən-birə formalaşmır. Dilin bu sahəsi ilə bağlı vərdişlər ibtidai sinifdən başlayaraq oxu və dinləmə

mətnlərinin tədrisi zamanı şagirdlərə aşılanmalıdır. Əlbəttə ki, səslə hərfin, şifahi nitqlə yazılı nitqin fərqi, dialekt və şivə tələffüzü, danışıq dili ilə orfoepik tələffüzün müqayisəsi nəticəsində kiçik yaşlı məktəblilər oxudakı nöqsanları aradan qaldırırlar.

Metodik ədəbiyyatda danışıq dili nitqi və şifahi nitq terminlərinə də tez-tez rast gəlinir. Bu anlayışlar hələ nəzəri dilçilikdə dəqiq müəyyənləşdirilmədiyindən metodik ədəbiyyatda da qarışdırılır. Onlar gah sinonim kimi, gah da müxtəlif mənalarda işlədilir. Bu terminlərin adı altında bəzən şifahi tələffuz anlayışı, bəzən məişət dili anlayışı və s. başa düşülür və ya müxtəlif hadisələr bir-biri ilə qarışdırılır. Şagirdlərin şifahi monoloji nitqini inkişaf etdirilməsində situativ vəziyyətin (nitq mühitinin) yaradılması zərurəti bir metodik vasitə kimi meydana çıxır. Bu zaman şagirdlərdə hər hansı bir hadisənin məzmununu, mahiyyətini olduğu kimi nağıl etmək arzusu, həvəsi oyanır. Nitq situasiyası anlayışına təkcə metodik anlayış kimi baxmaq düzgün deyil. Eyni zamanda buna linqvistik anlayış şəklində baxmaq lazımdır. Bu anlayışlar qarşılıqlı əlaqədə olmaqla hər ikisi nitq praktikasında, fikri ifadə prosesində meydana çıxır. Lakin bunları (situasiyanı) bir-birindən fərqləndirmək zəruridir. Linqvistik anlayışı kimi nitqdə xahiş, əmr, təsdiq, rədd, kinayə, istehza və s. təsvir olunan ifadə vasitələri qrammatik situasiya yaradır.

Nitq mədəniyyətinin təbliği və inkişafında bədii ədəbiyyatın, kütləvi informasiya vasitələrinin (mətbuat, radio, televiziya və s.) rolu mühümdür. Ulu öndərimiz H.Əliyev hələ 1981-ci ildə Azərbaycan yazıçılarının 7-ci qurultayındakı nitqində xalqın sərvəti olan dilin təkmilləşdirilməsi və zənginləşdirilməsində, onun lüzumsuz dialekt sözlərindən, jarqon ünsürlərindən təmizlənməsində nitq mədəniyyətinin əhəmiyyətini xüsusi qeyd edərək demişdir: "Azərbaycan ədəbi dilinin saflığına, kütlələrin nitq mədəniyyətinə daim qayğı göstərilməlidir... Yazıçı nitq mədəniyyətinin, ədəbi dil normalarının qanunvericisi olmalıdır" ("Kommunist" qəzeti, 1981, 14 iyun).

Bu gün dərsliklərə baxanda şagirdlərin yaş və bilik səviyyəsinə aid olmayan terminlərə, eləcə də mətnlərə rast gəlirik. Burdan belə bir qənaətə gəlirik ki, bədii təhlil prosesində nitqin obrazlılığı üzərində iş şagirdlərin lüğət ehtiyatını birbaşa zənginləşdirməlidir. İbtidai sinif müəllimi obrazlı sözləri adi şəkildə deyil, məzmunla bağlı qazandığı mənada izah edərək dilin ifadəliliyinə həvəsləndirməlidir.

Ümumiyyətlə, ibtidai siniflərdə materialın məzmununun nağıl olunması şagirdlərin idrak fəaliyyətini fəallaşdırmaqla, onlarda təhlil-tərkib aparmaq, fikrini sübuta yetirmək bacarıqları aşılayır, monoloji şifahi nitqlərini inkişaf etdirir. Şagirdlərin şifahi nitqi üzərində aparılan müşahidələr göstərir ki, onların nitqi bəzən nöqsanlı olur. Məsələn, ayrı-ayrı səs və sözlərin yanlış tələffüz edilməsi, nitqin normalarını gözləməmək, qrammatik qaydaları, üslub tələblərini gözləməmək, yerli şivə xüsusiyyətlərinə yol verilməsi kimi nöqsanları müşahidə etmək olar. Şagirdin lüğət ehtiyatının genişləndirilməsi zamanı müəllim çətin sözlərin izahından, danışıqda obrazlı ifadələrlə bağlı işlərdən istifadə etməlidir. Lüğət ehtiyatını genişləndirmək üçün bədii mətnlər, eləcə də çalışma üzrə işlər daha məqsədəuyğundur. Belə ki, şagirdlərin nitqindəki dialekt və şivə tələffüzünü islah etmək üçün fonetik və morfoloji təhlillərin böyük rolu vardır. Belə təhlillər zamanı müəllim sözün düzgün tələffüzü ilə şivə tələffüzünü müqayisəli şəkildə aparmağa çalışmalıdır.

Nitq inkişafında həmçinin nəqletmə də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Şagirdlər mətndəki hadisələrin məzmununu danışarkən, çümlə qurarkən ardıcıllığı gözləməyə, sözlərdən yerində istifadə etməyə, cümlədə sözlərin sırasını, işlənmə yerini müəyyənləşdirməyə çalışırlar. Bu bacarıqlar onları yazılı inşaya hazırlayır.

Nəticə . Ana dilinin tədrisində son məqsəd məhz şagirdlərə əldə etdikləri billikləri savadlı şəkildə düzgün, rabitəli və məzmunlu ifadə etməyi öyrətməlidir. İbtidai siniflərdə ana dilinin tədrisinin başlıca prinsipi nitq inkişafı olduğundan qrammatikanın tədrisi zamanı da şagirdlərin nitqinin və təfəkkürünün inkişafına geniş imkanlar açılır. Qrammatik biliklər şagirdlərin nitqinin inkişafı üçün elmi bünövrə rolunu oynayır. Bəzi qrammatik qaydalar eyni zamanda orfoqrafiya təlimi və nitq inkişafına xidmət edir. Ona görə də qrammatikanın tədrisi prosesində nitq inkişafı üçün xüsusi saat ayırmağa ehtiyac yoxdur. Hər bir dərs ədəbi tələffüz, leksika, söz yaradıcılığı, üslubiyyat və ya rabitəli nitqin inkişafı üzrə işin aparılması imkanlarına malikdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat.

1. Abdullayev N. Nitq mədəniyyətinin əsasları. Bakı, 2013
2. Abdullayev N., Məmmədov Z. Müəllimin nitq mədəniyyəti. Bakı, 2002
3. Babayev A. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti (ali məktəblər üçün dərslik). Bakı, 2015
4. Kərimov Y. Ana dilinin tədrisi metodikası. Bakı, 2011
5. Rəhimov A. Ana dilinin tədrisi metodikası (ibtidai siniflərdə). Bakı, 2015

THE WORK OF RASHAD NURI GUNTEKIN
RƏŞAD NURİ GÜNTƏKİN YARADICILIĞI

Xələfova Fidan

Azərbaycan, BakıAzərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Filologiya fakültəsinin tələbəsi,Orcid:0009-0001-9397-0326

ÖZET

Türk realist ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Rəşad Nuri Güntəkinin yaradıcılığı, XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq cəmiyyətin ictimai-siyasi və mənəvi problemlərinə işıq tutmuşdur. O, bədii fəaliyyətinə hekayə janrında başlayaraq, həyatda rast gəlinən müxtəlif mövzuları ustalıqla təsvir etmişdir. Hekayələrində qadınların cəmiyyətdə üzləşdiyi ədalətsizliklər, ailə problemləri və insan talelərinin ağrılı reallıqları ön plandadır. Dram əsərlərində isə müasir türk cəmiyyətinin milli-mənəvi dəyərləri və yad təsirlərə qarşı mübarizəsi mühüm yer tutur. Rəşad Nurinin romanlarında isə həyatın çılpaq həqiqətləri, sosial ədalətsizliklər və insanın daxili dünyası incələnir. Onun "Çalı quşu" romanı qadınların azadlıq və təhsil uğrunda mübarizəsini realistik şəkildə təqdim edir. Yazıçının əsərləri, həm dövrünün ictimai şəraitini əks etdirməklə, həm də insanın mənəvi axtarışlarını göstərməklə, türk ədəbiyyatında əhəmiyyətli yer tutur.

Anahtar kelimeler: Rəşad Nuri Güntəkin, milli-mənəvi dəyərlər,azadlıq,qadınlar, ədalətsizlik

ABSTRACT

The work of Rashad Nuri Guntekin, a prominent representative of Turkish realist literature, has shed light on the socio-political and moral problems of society since the beginning of the 20th century. Starting his artistic activity in the genre of short stories, he masterfully depicted various topics encountered in life. In his stories, the injustices faced by women in society, family problems and the painful realities of human destinies are at the forefront. In his dramatic works, the national-moral values of modern Turkish society and the struggle against foreign influences occupy an important place. In Rashad Nuri's novels, the naked truths of life, social injustices and the inner world of man are examined. His novel "The Woodland Bird" realistically presents women's struggle for freedom and education. The writer's works occupy an important place in Turkish literature, both by reflecting the social conditions of his time and by showing the spiritual quest of man.

Keywords: Rashad Nuri Guntekin, national-moral values, freedom, women, injustice

GİRİŞ

Türk ədəbiyyatının XX əsrdə yetişdirdiyi ən önəmli ziyalılardan və yazıçılarından biri olan Rəşad Nuri Güntəkin 25 noyabr 1889-cu ildə İstanbulda dünyaya gəlmişdir. Atası hərbi həkim Nuri bəyin xidmətinə görə ailəsi müxtəlif şəhərlərdə yaşamış, bu səbəbdən yazıçı da uşaq yaşlarından Anadolu həyatının müxtəlif çalarlarını yaxından müşahidə etmək imkanı əldə etmişdir. İlk təhsilini Çanaqqalada almış, daha sonra İzmir və İstanbulda orta məktəbi başa vurmuşdur. 1912-ci ildə Darülfünun Ədəbiyyat fakültəsini bitirmiş və müəllimlik fəaliyyətinə başlamışdır.Rəşad Nuri uzun illər ərzində Türkiyənin müxtəlif şəhərlərində müəllim, müfəttiş və təhsil idarəçisi kimi çalışmış, eyni zamanda ədəbiyyatla da fəal şəkildə məşğul olmuşdur. Onun pedaqoji fəaliyyəti dövrün maarifçilik hərəkatı ilə üst-üstə düşür və yazıçının əsərlərində təhsilin əhəmiyyəti, cəmiyyətin inkişafında maarifin rolu xüsusi yer tutur. O, maarifçilik

ideyalarını təkcə nəzəriyyədə deyil, həm də gündəlik fəaliyyətində həyata keçirmiş bir ziyalı kimi yadda qalmışdır.Rəşad Nuri Güntəkinin ədəbi yaradıcılığı zəngin və çoxşaxəlidir. O, roman, hekayə, pyes, ssenari və publisistik yazılarla oxucuların qarşısına çıxmışdır. Ən məşhur əsərlərindən biri olan "Çalıquşu" romanı (1922) yazıçıya geniş şöhrət qazandırmışdır. Bu əsərdə Fəridə obrazı vasitəsilə Türk qadınının maariflənməsi, müstəqilliyi və cəmiyyət qarşısında məsuliyyəti kimi məsələlər qabardılmışdır. Eyni zamanda yazıçının "Damdakı Çıraq", "Yaprak Dökümü", "Miskinler Tekkesi", "Acımak", "Gizli El", "Dudaktan Kalbe" kimi əsərləri də Türk nəsrində dərin psixoloji və sosial məzmunu ilə seçilən nümunələrdəndir.Onun yaradıcılığında insan psixologiyasının dərinliyi, ailə münasibətləri, qadın azadlığı, cəmiyyətin təbəqələşməsi və maarifçilik ideyaları əsas mövzular kimi çıxış edir. Rəşad Nuri Güntəkinin dili sadə, anlaşıqlı, obrazlar aləmi isə həyatiliyi ilə seçilir. O, oxucunu yormadan düşündürən, gündəlik həyatdan götürülmüş hadisələri realist bir yanaşma ilə təqdim edən yazıçıdır.Yazıçı 1950-ci ildə Parisə UNESCO-da nümayəndə olaraq göndərilmiş, lakin səhhəti ilə əlaqədar bir müddət sonra İstanbula dönmüşdür. 7 dekabr 1956-cı ildə vəfat edən Rəşad Nuri Güntəkin arxasında zəngin ədəbi irs qoymuş, adı ədəbiyyat tarixində qızıl hərflərlə yazılmışdır.

YÖNTEM

Rəşad Nuri Güntəkinin yaradıcılığında ən diqqət çəkən məqam onun realizm ənənələrinə sadiqliyi və cəmiyyətin sosial-ictimai problemlərini dəqiqliklə təsvir etməsidir. Yazıçının əsərlərində insan taleləri fonunda dövrün siyasi, mədəni və mənəvi vəziyyəti ustalıqla işlənmişdir. Onun hekayə və romanlarında qadınların cəmiyyətdə üzləşdiyi hüquqsuzluq, ailə münasibətlərindəki ədalətsizliklər, sosial zülm və rüşvətxorluq kimi məsələlər canlı surətdə təqdim edilir.Güntəkinin hekayələrində məişət səviyyəsində görünən hadisələrdə dərin ictimai məzmun aşılanır. "Ümidsizlik", "Qəmsizin ölümü", "Əski bir yara", "Bir udum su", "Bir istefa" kimi hekayələrdə insan və cəmiyyət münasibətləri, qadın hüquqları, müharibənin fəsadları, uşaqların psixoloji vəziyyəti və sosial ədalətsizlik əsas problem kimi qabardılır. Müəllifin realist təhkiyə tərzi və fərqli həyat hekayələri üzərindən cəmiyyətin bəlalarına toxunması onun bədii mövqeyini aydın şəkildə ortaya qoyur.Dram əsərlərində isə Rəşad Nuri müasir türk cəmiyyətinin ziddiyyətlərini, köhnə və yeni həyat tərzləri arasındakı toqquşmaları, mənəvi aşınmaları, ailə və əxlaq mövzularını gündəmə gətirmişdir. "Xəncər", "Əski şərqi", "Yarpaq tökümü" kimi dramlar təkcə fərdi faciələri deyil, eyni zamanda milli-mənəvi dəyərlərin itirilməsi, yad təsirlərin cəmiyyətə nüfuz etməsi və yeni nəslin kimlik axtarışları kimi aktual məsələləri gündəmə gətirir. Burada müəllifin təkcə müşahidəçi yox, həm də cəmiyyətin mənəvi mühafizəçisi mövqeyində dayandığı görünür.

Rəşad Nuri Güntəkinin roman yaradıcılığı isə onun sənətkar dünyagörüşünün zirvəsini təşkil edir. "Çalı quşu", "Damğa", "Dodaqdan qəlbə", "Yarpaq tökümü", "Acımaq" və digər romanlarında fərd və cəmiyyət münasibətləri, qadınların hüquqsuzluğu, təhsil və ailə problemləri, rüşvətxorluq və sosial ədalətsizlik kimi mövzular qabarıq şəkildə əksini tapmışdır. Xüsusilə "Çalı quşu" romanında müəllif cəmiyyətin qadına qarşı qeyri-insani münasibətini tənqid edir və təhsilli, namuslu qadının mübarizəsini bütün dövr üçün nümunəvi göstərir.Müəllifin romanlarında müşahidə edilən ümumi ideya ondan ibarətdir ki, əgər cəmiyyət özündə mövcud olan eybəcərlikləri aradan qaldırmasa, vicdanlı və namuslu insanlar ya bu mühitlə barışmalı, ya da həyatla vidalaşmalı olur. Bu isə Güntəkinin realist dünya baxışının və onun ictimai mövqe nümayişinin əsas ideoloji dayağıdır.Beləliklə, Rəşad Nuri Güntəkinin ədəbi irsi türk realizminin önəmli nümunələrindən biri olmaqla yanaşı, həm də dövrünün ictimai-siyasi reallıqlarının və milli mənəvi dəyərlərin qorunması məsələlərinin tənqidi ifadəsidir. Onun əsərləri yalnız bədii dəyərə malik olmaqla kifayətlənmir, eyni zamanda cəmiyyətə dərindən təsir edən sosial mesajlar da daşıyır.

BULGULAR

"Ümidsizlik" hekayəsində müəllif, qadınların cəmiyyətdəki hüquq bərabərsizliyini və kişilərin bu ədalətsizliyi legitimləşdirməsi üzərində kəskin tənqid yürüdür. Hekayədə yeni qurulan ailə çərçivəsində qadının ictimai fəallığının məhdudlaşdırılması, lakin kişinin öz mənəvi azadlığını pozğunluq içində sərbəst yaşaması, cəmiyyətin ikili standartlarını açıq şəkildə üzə çıxarır. Bu hekayə yalnız fərdi bir ailənin dramı deyil, eyni zamanda, türk toplumunda gender ədalətsizliyinin və patriarxal sistemin zərərli nəticələrinin ümumiləşdirilmiş portretidir."Qəmsizin ölümü" hekayəsində isə müəllif, cəmiyyət tərəfindən yanlış anlaşılmış, tənhalığa və kənarlaşdırılmaya məruz qalmış fərdin faciəsini ustalıqla təsvir edir. Qəmsiz obrazı, kədərli keçmişi və dərin insanlıq dəyərləri ilə zəngin olsa da, ətrafdakılar tərəfindən sərsəri və qəmsiz kimi qələmə verilir. Bu əsər, fərdin cəmiyyətlə uyğunlaşmasının çətinliyi və sosial təcrid mövzusunda universal bir dərsdir.Rəşad Nuri, müharibə mövzusunda yazdığı əsərlərdə dətəyən vətənpərvərlik duyğusunu və insan talelərinin dağıdıcı təsirini yüksək sənətkarlıqla çatdırır. "Əski bir yara" və "Bir istefa" hekayələri, müharibənin ailələr və uşaqlar üzərində yaratdığı fəlakətləri, həmçinin insanların azadlıq və ədalət arzusunu dərinlikli şəkildə təqdim edir.Dram əsərlərində milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və xarici təsirlərə qarşı mübarizə mövzuları əks olunur. "Yarpaq tökümü" və "Əski şərqi" kimi əsərlərdə müəllif, türk cəmiyyətindəki milli kimliyin itirilməsi təhlükəsinə diqqət çəkərək, gənclərin mənəvi böhranını və ailə həyatının dağıdıcı təsirlərini qələmə alır. Romanlarında Rəşad Nuri, sosial ədalətsizlikləri, məmur özbaşınalığını və rüşvətxorluğu ifşa etməklə yanaşı, namuslu və vicdanlı insanların cəmiyyətdə yaşamaqda çəkdiyi əzabları realistik şəkildə göstərir. "Çalıquşu" romanı xüsusilə qadınların cəmiyyətdə qarşılaşdıqları məhdudiyyətləri, onların təhsil və sərbəst yaşamaq istəyini, eyni zamanda, toplumun qadınlara olan ögey münasibətini dramatik və realist bir dildə ortaya qoyur. Fəridə obrazı vasitəsilə müəllif, maarifçilik ideallarını və qadınların cəmiyyətdə layiqli yeri uğrunda mübarizəsini simvollaşdırır."Damğa" və "Dodaqdan qəlbə" kimi romanlarda isə sosial ədalətsizlik, namus və vicdan məsələləri ilə bağlı mürəkkəb insan münasibətləri təsvir olunur. İffət bəyin həyatında yaşananlar vasitəsilə müəllif, ədalətsiz cəmiyyətin vicdanlı insanlara necə zərbə vurduğunu, onların haqq və azadlıqlarının necə pozulduğunu dərinlikli şəkildə təsvir edir

Ümumiyyətlə, Rəşad Nuri Güntəkinin yaradıcılığı türk ədəbiyyatında sosial ədalətsizliyə, milli-mənəvi dəyərlərin itirilməsinə, qadın hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına qarşı kəskin tənqid olaraq çıxış edir. Onun əsərləri dövrünün ictimai-siyasi problemlərini açıq şəkildə qabardır və insan talelərinin ağır mübarizəsini ustalıqla sənətə çevirir. Rəşad Nuri ədəbiyyatın təkcə estetik deyil, həm də sosial ədalət müstəvisi olduğunu vurğulayır, oxucunu cəmiyyətin qaranlıq tərəfləri ilə üzləşdirir və dəyişiklik çağırışı edir.

SONUÇ

Rəşad Nuri Güntekinin əsərləri insan ruhunun ən dərin qatlarını, cəmiyyətin ən həssas nöqtələrini və dövrün mürəkkəb sosial münasibətlərini ustalıqla əks etdirir. O, sadəcə ədəbi obrazlar yaratmır, həm də insan taleləri üzərindən bəşəri dəyərləri, ədaləti, vicdanı və azadlıq uğrunda mübarizəni canlandırır. Onun qəhrəmanları – qadınlar da daxil olmaqla – zülm və ədalətsizlik qarşısında sınmayan, ümidini heç vaxt itirməyən insanlardır.Güntekinin yaradıcılığı cəmiyyətin qaranlıq tərəflərini işıqlandırmaqla yanaşı, milli mənəvi dəyərlərin qorunmasının vacibliyini vurğulayır və oxucunu dərin insanpərvərlik duyğuları ilə dolu bir dünyaya dəvət edir. O, zamanın və məkanın sərhədlərini aşaraq, hər dövr üçün aktual olan insan haqları, bərabərlik və ədalət kimi universal mövzuları böyük sənətkarlıqla ortaya qoyur.Bu mənada, Rəşad Nuri Güntekin yalnız ədəbi şəxsiyyət deyil, həm də cəmiyyətin vicdanı və tənqidi səsi kimi qalır. Onun əsərləri həyatın acı-tatlı gerçəklərini oxucuya duyğulu və düşündürücü şəkildə təqdim etməklə, ədəbiyyatın insan həyatındakı əvəzsiz rolunu bir daha

sübut edir. Beləliklə, Güntekinin yaradıcılığı bizim milli mədəniyyət xəzinəmizin incisi olmaqla yanaşı, həm də gələcək nəsillərə işıq saçan bəşəriyyət dəyəridir.

KAYNAKLAR

1.Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı.Bakı, “Elm və təhsil”,2025.

2.Quliyev E.Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, ADPU, 2009.

3.Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri. Bakı, ADPU, 2010 (həmmüəllifərlə).

4.Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2011

NAZİM HİKMƏT DRAMATURGİYASI

NAZIM HIKMET DRAMATURGY

Əliyeva Emilya

Azərbaycan, BakıAzərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Filologiya fakültəsinin tələbəsiOrcid: 0009-0009-5748-357X

ÖZET

Nazim Hikmət(1902-1963) Türk ədəbiyyatının inqlabi ruhlu və yenilikçi sənətkarlarından biri kimi tanınır.Nazim Hikmət türk millətinin dünya ədəbiyyatına bəxş etdiyi nadir sənətkarlardan biridir. O, həm Şərq, həm də Qərb ədəbiyyatına təsir göstərmiş, beynəlxalq poeziyada və dramaturgiyada özünəməxsuz iz qoymuş böyük bir sənətkardr. Nazim Hikmət vəzn və qafiyə sərhədlərini aşaraq sərbəst şeirin ən gözəl nümunələrini yazmışdır.Nazim Hikmətin dramaturgiyası XX əsr türk ədəbiyyatında mühüm yer tutmuş,onun dram əsərləri yalnız teatr üçün deyil,həm də cəmiyyətin sosial və mənəvi problemlərini əks etdirən güclü bədii nümunələr olmuşdur.

Anahtar kelimeler: Nazim hikmət,vətənpərvərlik, dramaturgiya,pyes,

ABSTRACT

Nazim Hikmet (1902-1963) is known as one of the revolutionary and innovative artists of Turkish literature. Nazim Hikmet is one of the rare artists that the Turkish nation has given to world literature. He was a great artist who influenced both Eastern and Western literature and left his own unique mark on international poetry and drama. Nazim Hikmet wrote the most beautiful examples of free verse, transcending the boundaries of meter and rhyme. Nazim Hikmet's dramaturgy occupied an important place in 20th century Turkish literature, and his dramatic works were not only for theater, but also strong artistic examples reflecting the social and moral problems of society.

Keywords:Nazim Hikmet,patriotism,dramaturgy,play

GİRİŞ

Nazim Hikmət 20 yanvar 1902-ci ildə indiki Yunanıstan ərazisində yerləşən Salonikdə məmur ailəsində dünyaya gəlmişdir. Onun şair kimi formalaşmasında babası Mehmet Nazim paşanın klassik ədəbiyyat barədə verdiyi biliklər böyük rol oynamışdır. Gənclik illərində yazmağa başladığı ilk şeirlər onun poeziya yolunun əsasını qoymuşdur. XX əsr türk ədəbiyyatında şair, nasir və dramaturq kimi özünəməxsus yer tutan Nazim Hikmətin yaradıcılığının əsas mövzuları azadlıq, sosial ədalət, vətən sevgisi və gələcəyə dair ümidlərdir.Nazim Hikmətin dramaturgiyası da şeir yaradıcılığı qədər zəngin və əhəmiyyətlidir. Onun dramaturq kimi yetişməsində xalq teatrı ənənələri ilə yanaşı, rus və Avropa teatr məktəblərinin təsiri böyük olmuşdur. “Ocaq başında” adlı ilk pyesi Avstriya teatr truppasının İstanbula səfəri zamanı yaşadığı təəssüratlar əsasında yazılmışdır.Sənətkarın dramaturgiyası həm məzmun, həm də ideya baxımından yüksək sənətkarlıq dəyərinə malikdir və türk teatrına yeni nəfəs gətirmişdir.

YÖNTEM

Nazim Hikmətin dramatik yaradıcılığının ilk nümunələri olan “Ocaq başında”, “Daş ürək”, “Piramida”, “28 Yanvar” və “Güc bizdədir” adlı səhnə əsərlərində hər nə qədər dramatik

gərginlik zəif görünsə də, ideya zənginliyi, mövzuların həyatla əlaqəsi və ictimai məzmunu baxımından bu pyeslər diqqətəlayiqdir. Xüsusilə "Piramida", "Ayın 14-cü günü" və "İmperializm" kimi əsərlərində sosial bərabərsizlik tənqid olunur, sinfi qarşıdurmalar ön plana çəkilir. [1,s.260] "Güc bizdədir" pyesində isə İstanbul zavodlarında çalışan fəhlələrin birliyi və Türk xalqının xoşbəxt gələcəyi naminə apardığı mübarizə təsirli şəkildə təqdim edilir. Onun məşhur "Kəllə" əsərində isə cəmiyyətin eyiblərinə qarşı sərt etiraz və mübarizəyə çağırış əsas yer tutur. Əsər ilkin mərhələdə "Əmtəə" adı ilə yazılsa da, sonradan yenidən işlənərək "Kəllə" adı ilə nəşr olunmuşdur. Əsərdə hadisələr şərti "Dolaryan" adlı şəhərdə cərəyan edir. Burada hər şeyin pula bağlı olduğu, hətta insan vicdanının belə alınıb-satıldığı bir dünyada, Dalbanezo adlı dürüst bir insanın faciəsi üzərindən sərt sosial tənqid aparılır.1935-ci ildə yazdığı "Şöhrət və ya Unudulmuş adam" adlı pyesində isə "Kəllə" əsərindəki mövzuya fərqli prizmadan yanaşılır. Bu əsər sonralar "Unudulmuş adam" adı ilə dərc edilmişdir. Professor, doktor, fotoqraf, xidmətçi kimi obrazların yer aldığı bu pyesdə şöhrət ehtirasına qapılan insanların taleyi ümumbəşəri bir faciə kimi təqdim olunur.

BULGULAR

Yusif və Züleyxa" pyesinin mövzusu dini əfsanədən götürülmüşdür. Əsərin yazılma tarixi dəqiq olmasa da, pyesin təxminən 1950-ci ildə yazılması ehtimal olunur. Çünki N.Hikmət 1950-ci ilin yanvarında oğlu Mehmete yazdığı məktubda Yusif haqqında əsər yazacağını qeyd edir.Həmin ilin martında oğluna yazdığı digər məktubda isə "Yusif əleyhüs-səlam" adlı əsəri tamamladığını bildirir. Bu əsər 1953-cü ildə rus dilinə tərcümə edilərkən "Yusif və Zeliha" adı ilə çap olunur. N.Hikmət əsəriyazarkən xalq arasında yayılmış Yusif və Züleyxa əfsanələri,klassikədəbiyyatda məşhur olan "Yusif və Züleyxa" poemaları ilə tanış olmuşdur.Nazim Hikmət " Məhəbbət əfsanəsi" dramını isə 1948-ci ildə həbsxanada olarkən yazmışdır. Əsər şərqin möhtəşəm məhəbbət dastanı olan " Fərhad və Şirin" in mövzusu əsasında qələmə alınımışdır. Onun " Qəribə adam", "Sabahat", "İvan İvanoviş olmuşdurmu?" Və s. dram əsərlərində cəmiyyət üçün aktual olan problemlərə toxunmuş,insan amilini öndə saxlamış,onların azadlıq və xoşbəxtliyini hər şeydən üstün tutmuşdur. [1,s.265]

Yolçu" (1942) və "Stansiya" (1958) pyeslərində isən hadisələr eyni problem ətrafında cərəyan edir. Daha doğrusu, N.Hikmət "Yolçu" əsəri üzərində bəzi dəyişikliklər etmiş və yeni variantı "Stansiya" adı ilə çap etdirmişdir. "Yolçu" pyesinin ideyasını azadlıq hərəkatı problemləri təşkil edir. Əsərin süjet xətti qəribə, eyni zamanda maraqlıdır. "Yolçu" pyesindən sonra N.Hikmət "Qanlı qisas" dramını yazsa da onun mətni əldə edilməmişdir. [1,s.263]

SONUÇ

Nazim Hikmətin dram əsərlərində zəhmətkeş insanların həyatı, sosial ədalətsizlik, şöhrət ehtirası və mənəvi dəyərlərin pul və hakimiyyət qarşısında əzilməsi kimi məsələlər kəskin şəkildə tənqid olunur. Bu mövzular vasitəsilə o, oxucunu düşünməyə, mövqe tutmağa və cəmiyyətin dəyişməsi üçün mübarizə aparmağa səsləyir. Eyni zamanda bu əsərləri ilə gələcək nəsillərə güclü ideyalar və mənəvi mesajlar ötürür.Obrazların seçimi, dialoqların quruluşu və bədii dərinlik Nazim Hikmətin dramaturgiyasını orijinal və yadda qalan edir. Onun dram yaradıcılığı bu gün də öz aktuallığını qorumaqda davam edir.

KAYNAKLAR

1.Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı.Bakı, "Elm və təhsil",2025.

2.Quliyev E.Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, ADPU, 2009.

3.Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri. Bakı, ADPU, 2010 (həmmüəllifərlə).

4.Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2011

ZIYA GOYALP'S WRITING
ZİYA GÖYALPIN YARADICILIĞI

Fərzəliyeva Bikəxanım

Azərbaycan, Bakı,Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Filologiya fakültəsinin tələbəsi,Orcid: 0009-0009-9320-9009

ÖZET

XX əsr türk ictimai-siyasi fikir tarixinin və ədəbiyyatının mühüm simalarından biridir. O, əsasən Türkçülük ideologiyasının nəzəri əsaslarını formalaşdırmış, milli birlik və kimlik məsələlərinə xüsusi diqqət ayırmışdır. Göyalp həm şair, həm sosioloq, həm də fəlsəfi fikir adamı kimi çıxış etmiş, yazılarında millətin inkişafı üçün elmə, mədəniyyətə və mənəvi dəyərlərə söykənən bir cəmiyyətin zəruriliyini vurğulamışdır.Ziya Göyalp yaradıcılığında əsas ideya "Türkləşmək, İslamlaşmaq, Müasirləşmək" şüarı ilə ifadə olunurdu. O, xalq ədəbiyyatına və folklora xüsusi önəm vermiş, poeziyasında milli ruhu oyatmaq məqsədilə sadə və anlaşıqlı dildə əsərlər yaratmışdır. Onun şeirlərində və publisistik yazılarında türklük şüuru, birlik və bərabərlik ideyaları, ictimai ədalət və maarifçilik əsas yer tutur.Əsərləri içərisində "Türkçülüyün Əsasları", "Milli Şeirlər", "Yeni Həyat" kimi kitablar onun fikir dünyasının əsaslarını təşkil edir. Göyalp həmçinin Osmanlı imperiyasının son dövrlərində millətçilik ideyalarının inkişafına təsir etmiş, gənc türk hərəkatına ideoloji dəstək vermişdir.Onun yaradıcılığı çağdaş türk düşüncəsinin formalaşmasına və Cumhuriyyət dövrü Türkiyə dövlət fəlsəfəsinin yaranmasına güclü təsir göstərmişdir. Ziya Göyalp milli identitetin qurulması və möhkəmləndirilməsində, mədəni və ictimai islahatların elmi əsaslandırılmasında mühüm rol oynamışdır.

Anahtar kelimeler: Z.Göyalp, türkçülüyük, islam,maarifçilik

ABSTRACT

He is one of the prominent figures of 20th-century Turkish socio-political thought and literature. He primarily laid the theoretical foundations of the ideology of Turkism, paying special attention to issues of national unity and identity. Gökalp emerged as a poet, sociologist, and philosophical thinker, and in his writings, he emphasized the necessity of a society based on science, culture, and moral values for the development of the nation.The main idea in Ziya Gökalp's work was expressed with the slogan "Turkify, Islamize, Modernize." He attached great importance to folk literature and folklore, and in his poetry, he created works in a simple and comprehensible language with the aim of awakening the national spirit. His poems and journalistic writings mainly focus on the consciousness of Turkism, ideas of unity and equality, social justice, and enlightenment.Among his works, The Principles of Turkism, National Poems, and New Life form the core of his intellectual world. Gökalp also influenced the development of nationalist ideas during the final period of the Ottoman Empire and provided ideological support to the Young Turk movement.His work had a profound impact on the formation of modern Turkish thought and the emergence of the state philosophy of the Republican era in Turkey. Ziya Gökalp played a significant role in the construction and consolidation of national identity, as well as in providing a scientific basis for cultural and social reforms.

Keywords: Z.Goyalp, turkism, ıslam ,education

GİRİŞ

Mehmed Ziya Göyalp 23 mart 1876-cı ildə Diyarbəkirdə dünyaya gəlib . Tanınan ən qədim ata-babası Diyarbəkirin şimal-şərqində yerləşən Çermik sancağı zadəganlarından olub, XVIII əsrin ortalarında Diyarbəkir şəhərinə köçmüş Hacı Əli Ağa sayılır. Göyalpın atası vilayət arxiv idarəsində müdir və əhali işləri naziri olmuş Təvfiq Əfəndi, anası isə Diyarbəkirin məşhur Pirinççizadələr nəslindən olan Zəliha xanım idi. Təvfiq Əfəndinin babası Hacı Hüseyn Sabir bir dövr Diyarbəkirin müftisi olduğuna görə bu soy Müftüzadələr adı ilə tanınırdı.

Mehmed Ziya yaxınlıqdakı iki fərqli məhəllə məktəbində üç il oxuduqdan sonra Diyarbəkir Hərbi Rüşdiyyəsinə daxil oldu və 1890-cı ildə oranı bitirdi. Bir il müddətində şəxsi təhsil aldı, sonra yeni açılmış Diyarbəkir Mülki İdadisinin ikinci sinifinə qəbul edildi. Dördüncü sinfə keçərkən, təhsil müddətinin yeddi ilə uzadıldığını və əvvəlki dərsləri yenidən oxumaq məcburiyyətində qalacağını anlayıb təhsilini İstanbulda davam etdirmək qərarına gəldi və 1894-cü ildə buradan təsdiqnəmə aldı . Ancaq ailə böyükləri onun İstanbul səfərinə mane oldular. Bu vəziyyət digər mənəvi sıxıntıları ilə birlikdə onu dərin bir ruh düşkünlüyünə saldı və intihara cəhd etdi. Sağaldıqdan sonra ailəsindən xəbərsiz İstanbul şəhərinə yollanıb Mülki Baytarlıq Məktəb-i Alisinə daxil oldu . Lakin dördüncü sinfə keçdiyi ilin yayında Diyarbəkirdə olduğu vaxt gizli toplantılarda iştirak etmək, icazəsiz cəmiyyət qurmaq və zərərli əsərlər oxumaqda günahlandırılaraq 1898-ci ildə həbs olundu . Qısa müddət sonra azad edilib İstanbul şəhərinə qayıtsa da, məktəbə qəbul olunmadı, üstəlik heç bir məhkəmə olmadan on ay Taşkışla binasında, iki ay isə Mehterxana zindanında saxlanıldı. Beləliklə, baytarlıq təhsilini başa vurmaq ona qismət olmadı. 1900-cü ilin baharında Diyarbəkirdə məcburi yaşayışa göndərildi. Həmin il dini elmləri öyrəndiyi əmisi Hacı Həsib Əfəndinin qızı Vəcihə xanımla ailə həyatı qurdu. Qısa müddət bir neçə dövlət işində çalışdı, bir müddət hərbi rüşdiyyədə fransız dili müəllimliyi etdi.

YÖNTEM

Ziya Göyalp bütün bədii, elmi, fəlsəfi və publisistik əsərlərində türkçülük ideyaları ilə yaşayıb-yaradan bir sənətkardır. Onun nəzərində türkçülük türk millətini sevmək, yüceltmək deməkdir. Bu mənada bu ideyalar təkcə onun yaradıcılığında deyil, həm də ruhunda, mənəviyyatında hökmranlıq edirdi. Ziya Göyalpın yeni ideyalarının da böyük təsiri olub. O, Türkiyədə yetişən sağlam ruhlu gənc nəslin formalaşmasında mühüm rol oynayıb. Atatürkün Ziya Göyalpı "fikirlərinin atası" kimi görməsi təsadüfi deyil.[1,s.215]

Ziya Göyalp Türk dili və onun cəmiyyət içindəki mövqeyi barədə maraqlı düşüncələrə malik idi. O, "Türkçülüyün əsasları" adlı əsərində Türkiyənin milli dilinin İstanbul ləhcəsi olduğunu xüsusi vurğulayır. Onun fikrincə, İstanbulda iki fərqli türkcə vardır: biri xalqın danışdığı, lakin yazıya alınmayan dil, digəri isə yazı dilidir ki, gündəlik həyatda istifadə olunmur. Bu fərqləri nəzərə alaraq, Göyalp danışıq türkcəsini milli dilin əsas dayağı kimi görür və xalq ədəbiyyatına xidmət edən bu dili milli dil sayır. Yaradıcılığında da o, xalq dilinə əsaslanan milli ədəbi dilə önəm vermiş və bu sayədə əsərlərinin sanballı və təsirli olmasına nail olmuşdur.

Ziya Göyalp üçün vətən anlayışı yalnız doğma şəhəri Diyarbəkir və ya vətəndaşı olduğu Türkiyə ilə məhdudlaşmırdı. Onun vətəni, türkün müqəddəs saydığı geniş Turan yurdu idi. Bu ideya onun "Vətən" şeirində də aydın şəkildə əksini tapır:

Vətən nə Türkiyədir türklərə, nə Türküstan,

Vətən böyük və müəbbəd bir ölkədir, Turan!

Onun şeirləri və nəzəri yazıları milli dəyərlər, əxlaq, mədəniyyət və cəmiyyətin dirçəlişi mövzularını əhatə edir. "Əxlaq" şeiri də bu baxımdan diqqətəlayiqdir, çünki şair burada fərdin və cəmiyyətin inkişafında əxlaqın əsas yerini vurğulayır.

"Əxlaq" şeirində əxlaqı:

Bir fərdi tərbiyə vasitəsi,

Cəmiyyətin möhkəm təməli,

Millətin yüksəlişinin şərti kimi təqdim edir.

Millətə ver canını ,

Ocağını şanını.

Bir aşiq olsan bele,

Fəda et cananını .

BULGULAR

Onun şeirləri əsasən millətçilik, vətən sevgisi, mədəni birlik kimi mövzulara həsr olunub. "Çobanla Bülbül" Ziya Göyalpin ən məşhur şeirlərindən biridir. Şeir iki obraz arasında dialoq formasında yazılıb: çoban və bülbül.

Çoban: Anadolu torpaqlarını, türk xalqının sadə və zəhmətkeş insanını simvolizə edir. O, torpağa, vətəninə bağlılığı ilə seçilir.

Bülbül: Türk dilini, mədəniyyətini və İstanbul şəhərini (mədəniyyət mərkəzini) təmsil edir. Bülbül sanki itirilən dəyərləri, düşmən əlinə keçmiş torpaqları ağlayır.

Çoban tütək çalıb bülbüldən soruşdu:

"Sürüləriniz hanı, çəmənləriniz hanı?"

Bülbül qəmli başlı güldən soruşdu:

"Mahnılarım hanı, evim hanı?"

Ağla, çoban, ağla, çəmənlərin getdi.

Göz yaşı tök, bülbül, evin getdi.

Ziya Göyalpın türkçülük düşüncə və ideyalarının, onun tarixi, elmi və fəlsəfi dəyərlərinin əksi problemlərinə həsr etdiyi əsərlərindən biri də "Türkçülüyün əsasları"dır. Təsadüfi deyildir ki, əsər türkçülüyün tam bir proqramı kimi layiqli qiymətini almış, məsələlərə tarixi, elmi-fəlsəfi, hüquqi-əxlaqi və s. Cəhətdən aydınlıq gətirilmişdir. "Türkçülüyün tarixi" və "Türkçülüyün proqramı" şəklində səciyyələnən iki bölümdə türkçülüyün və turançılığın mahiyyəti əsas götürülməklə, onun gələcəyi və qarşısında dayanan məsələlərə də münasibət bildirilmişdir.[1,s.219]

Göyalp cəmiyyətin inkişafında ən mühüm amil kimi elm, təhsil və mədəniyyəti görürdü. Onun fikrincə, xalqı müasirləşdirmək üçün ən əvvəl mənəvi və intellektual sahələrdə yeniliklər aparılmalıdır. Ziya Göyalp "həm milli, həm də müasir" modeli təklif edirdi: o, türklərin qədim ənənələrinin qorunmasını, eyni zamanda Qərb elmi və texnoloji nailiyyətlərinin qəbul edilməsini vacib sayırdı.Ziya Göyalp yaradıcılığında şeir də mühüm yer tutur. Onun şeirləri əsasən milli ruhda yazılmış, türk tarixi, qəhrəmanlığı, vətən sevgisi və milli kimlik mövzularına həsr olunmuşdur. "Turan", "Vətən", "Qızıl Alma" kimi şeirləri millətçi romantizmi özündə əks etdirir. Göyalp şeirində dil sadə, üslub isə xalq ruhuna yaxın və aydın idi. O, ədəbi dilin sadələşməsinə və xalq danışıq dilinə yaxınlaşdırılmasına çalışırdı.

SONUÇ

Ziya Göyalpın yaradıcılığı XX əsrdə türk ictimai-siyasi və mədəni həyatında dərin iz buraxmış, bu sahələrin inkişafına ciddi təsir göstərmişdir. O, türk millətçiliyinin və milli ideologiyanın təşəkkülündə mühüm rol oynamış, türkçülük düşüncəsini elmi əsaslarla şərh etməklə yanaşı, onu geniş kütlələrə çatdırmağa nail olmuşdur. Göyalp cəmiyyətin tərəqqisində mənəvi dəyərlərin, milli həmrəyliyin, elmin və maarifin əhəmiyyətini daim ön plana çəkmişdir. Onun elmi və ədəbi irsi təkcə Türkiyə üçün deyil, bütöv türk dünyası üçün qiymətli mədəni sərvət hesab edilir.Ziya Göyalpın ideyaları türklərin milli kimliyinin möhkəmlənməsinə, xalqın tarixi köklərinə bağlı qalaraq müasir dövrə uyğunlaşmasına böyük töhfə vermişdir. Bu gün də onun irəli sürdüyü prinsiplər aktuallığını saxlayır və müasir türk cəmiyyətlərinin ideoloji, sosial və mədəni inkişaf yolunda örnək kimi dəyərləndirilir. Göyalpın yaradıcılığı milli dəyərlərlə müasirlik arasında uğurlu bir vəhdət nümunəsi kimi tarixə düşmüşdür.

KAYNAKLAR

1. Quliyev E. Türk xalqlarının ədəbiyyatı,"Elm və təhsil ",2025
2. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, ADPU,2009
3. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatının yaradıcılığ problemləri.Bakı, ADPU,2010

MOTIFS OF NATIONAL IDENTITY AND PATRIOTISM IN THE POETRY OF SAMAD VURGUN.

SƏMƏD VURĞUN POEZİYASINDA MİLLİ KİMLİK VƏ VƏTƏNPƏRVƏRLİK MOTİVLƏRİ.

Aslanova Günay

Azərbaycan, Bakı,Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Filologiya fakültəsinin tələbəsi,Orcid: 0009-0009-2315-4495

ÖZET

Səməd Vurğun Azərbaycan ədəbiyatının görkəmli nümayəndələrindən biri kimi milli kimlik və vətənpərvərlik mövzularını poeziyasının əsas ideya xəttinə çevirmişdir. Səməd Vurğun XX əsr Azərbaycan poeziyasının ən qüdrətli nümayəndələrindən biri kimi, milli ruhun və vətənpərvərliyin poeziyadakı ən parlaq ifadəçilərindən sayılır. Onun yaradıcılığı Azərbaycan xalqının tarixi, mədəniyyəti, milli kimliyi və vətən sevgisi ilə yoğrulmuşdur. Bu mövzular şairin demək olar ki, bütün əsərlərində müxtəlif formalarında əks olunmuşdur.

Azərbaycan ədəbiyatında milli kimliyin və vətənpərvərlik duyğularının poeziyada ifadəsi XX əsrin ilk yarısında daha da güclənmişdir. Bu dövrdə Səməd Vurğun kimi şairlər xalqın milli ruhunu, tarixi yaddaşını və azadlıq arzularını poeziya vasitəsilə ifadə etmişdir. Onun yaradıcılığı milli özünüdərk və vətən sevgisinin bədii təcəssümüdür.

Anahtar kelimeler: milli kimlik, vətənpəvərlik, milli ruh, poeziya, xalq, mədəniyyət.

ABSTRACT

Samad Vurgun, as one of the prominent representatives of Azerbaijani literature, turned the themes of national identity and patriotism into the main idea of his poetry. Samad Vurgun, as one of the most powerful representatives of 20th century Azerbaijani poetry, is considered one of the most brilliant exponents of the national spirit and patriotism in poetry. His work is imbued with the history, culture, national identity and love of the homeland of the Azerbaijani people. These themes are reflected in various forms in almost all of the poet's works.

The expression of national identity and patriotic feelings in poetry in Azerbaijani literature became even stronger in the first half of the 20th century. During this period, poets like Samad Vurgun expressed the national spirit, historical memory and dreams of freedom through poetry. His work is the artistic embodiment of national self-awareness and love of the homeland.

Keywords: national identity, patriotism, national spirit, poetry, people, culture.

GİRİŞ

Səməd Vurğun XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biri, qüdrətli şair, dramaturq və ictimai xadim olmuşdur. O, həm milli poeziyada, həm də ümumittifaq səviyyəsində öz sözünü demiş, Azərbaycan ədəbiyyatının dünya ədəbiyyatı səviyyəsinə yüksəlməsində böyük rol oynamışdır.

Səməd Vurğun 1906-cı ildə Qazax qəzasının Yuxarı Salahlı kəndində anadan olmuşdur. Orta təhsilini Tiflisdə aldıqdan sonra, Azərbaycan Dövlət Universitetində oxumuş, daha sonra

Moskvada Nizami adına Pedaqoji İnstitutda təhsilini davam etdirmişdir. O, erkən yaşlarından ədəbiyyata maraq göstərmiş, ilk şeirlərində romantik və lirizmə əsaslanan mövzulara yer vermişdir.

Səməd Vurğunun poeziyasında vətən sevgisi, xalqına bağlılıq, milli kimlik və bəşəri ideallar əsas yer tutur. Onun "Azərbaycan", "Bulaq", "Kəpəz", "Doğma kənd" kimi şeirləri Azərbaycan təbiətinə və xalqına məhəbbətin bədii ifadəsidir. Şairin yaradıcılığı təkcə lirika ilə məhdudlaşmır. O, "Vaqif" faciəsi ilə Azərbaycan dramaturgiyasında yeni mərhələ açmış, tarixi şəxsiyyətlərin obrazları vasitəsilə milli dəyərləri və azadlıq ideyalarını təbliğ etmişdir.

YÖNTEM

Bu məqalədə Səməd Vurğunun poeziyasında milli kimlik və vətənpərvərlik motivlərinin necə ifadə olunduğu ədəbi-tənqidi təhlil əsasında araşdırılmışdır. Tədqiqatın məqsədi şairin yaradıcılığında milli dəyərlərin və vətən sevgisinin hansı bədii vasitələrlə təqdim olunduğunu müəyyənləşdirməkdir.

Təhlil zamanı əsasən keyfiyyət yönümlü yanaşma tətbiq edilmiş, şairin müxtəlif dövrlərdə yazdığı seçilmiş şeirləri (xüsusilə “Azərbaycan”, “Doğma kənd”, “Ananın öyüdü”, “Azərbaycan oğulları”, “Vaqif” və s.) mövzu, ideya və obraz sistemi baxımından təhlil edilmişdir. Bu nümunələr üzərində milli kimlik və vətənpərvərlik ideyalarının məzmun baxımından necə qurulduğu, hansı bədii ifadə vasitələri ilə gücləndirildiyi öyrənilmişdir.

Məqalədə həmçinin müqayisəli yanaşmadan da istifadə olunmuş, Səməd Vurğunun mövzuya yanaşması digər dövr yazarları ilə (məsələn, Rəsul Rza, Süleyman Rüstəm) müqayisə edilərək onun fərdi ədəbi üslubu və milli ideyaları təqdimetmə xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqat zamanı müxtəlif ədəbiyyatşünas mənbələrə, tənqidi yazılara, həmçinin şairin toplu əsərlərinə istinad edilmişdir. Bu yanaşma Səməd Vurğunun poeziyasının milli ruhunu üzə çıxarmağa və onun bədii dünyagörüşünü daha dərindən dəyərləndirməyə imkan yaratmışdır.

BULQULAR

Səməd Vurğun həm də xalqın ağrı-acılarını, mübarizə və fədakarlığını poetik dillə ifadə etməyi bacaran sənətkardır. O, Böyük Vətən Müharibəsi dövründə yazdığı şeirlərində əsgər igidliyini, anaların səbir və mətanətini, xalqın birlik və mərdliyini vəsf etmişdir. Onun "Ananın öyüdü", "Azərbaycan oğulları", "Yol" kimi şeirləri bu baxımdan çox önəmlidir.

Səməd Vurğun ədəbiyyatda humanizm ideyalarının daşıyıcısı olmuşdur. O, insan ləyaqətini, bərabərliyi və ədaləti müdafiə etmiş, kosmopolit ideyalara qarşı çıxaraq milli ruhu yüksəltmişdir. Onun yaradıcılığı bu gün də öz aktuallığını qoruyur, şeirləri məktəblərdə ali məktəblərdə öyrənilir və geniş oxucu kütləsi tərəfindən sevilir.

Milli kimlik, bir xalqın tarixini, dilini, adət-ənənəsini və mədəni irsini özündə ehtiva edən dəyər sistemidir. Səməd Vurğunun poeziyasında bu motivlər aydın və güclü şəkildə sezilir. Səməd Vurğunun poeziyasında milli kimlik anlayışı xalqın tarixi, dili, adət-ənənələri və qəhrəmanlıq səlnaməsi ilə sıx bağlıdır. O, öz şeirlərində xalqın tarixi köklərini və milli yaddaşını dirçəldir. Şairin “Azərbaycan” şeiri bu baxımdan xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Burada Azərbaycan torpağının gözəlliyi, zəngin mədəniyyəti və xalqın qəhrəmanlıq ruhu tərənnüm olunur:

“ Azərbaycan – ürəyimsən,

Ana yurdum, məskənimsən...”

“O tayda Dədə Qorqudun səsi var,

Bu tayda şirin dastanı var xalqın...”

Bu misralarda şair vətəni yalnız coğrafi məkan kimi deyil, həm də mənəvi dəyər kimi təqdim edir. Onun üçün Azərbaycan xalqı öz dili, tarixi və mədəniyyəti ilə bütöv bir kimlik daşıyıcısıdır.

Şair üçün dil milli kimliyin əsas sütunlarından biridir. O, ana dilini təkcə

ünsiyyət vasitəsi kimi deyil, milli mənəvi dəyər kimi təqdim edir.

Səməd Vurğunun yaradıcılığında vətənpərvərlik motivləri mühüm rola malikdir. Bu II Dünya Müharibəsi dövründə yazdığı əsərlərdə güclü əks olunur. "Azərbaycan oğulları", "Ananın öyüdü", "Vaqif" dramı və "26-lar" poeması kimi əsərlərində xalqın azadlıq uğrunda mübarizəsi, qəhrəmanləq və fədəkarlıq nümunələri ön plana çəkilir. O, vətəni qorumağı müqəddəs borc kimi hesab edir.

" Vətən daşı olmayanda olmaz ölkə vətəndaşı".

Bu misra şairin vətənə bağlılığını və vətəndaş məsuliyyətini necə dərindən hiss etdiyini göstərir.

Şair üçün vətən torpağı müqəddəsdir, onu qorumaq isə bir şərəf və borcdur. Onun üçün vətən sadəcə coğrafi bir anlayış deyil, ruhun, mənəviyyatın, insan kimliyinin əsas qaynağıdır.

Smәd Vurğun milli kimliyi yalnız mövzu baxından deyil, həm də dil və üslub baxımından poeziyasina daxil etmişdir. O, xalq danışıq dilindən, atalar sözlərindən, folklor motivlərindən geniş istifadə edərək poeziyasını xalq ruhuna yaxınlaşdırmışdır. Bu, onun poeziyasını həm oxunaqlı, həm də təsirli etmişdir.

SONUÇ

Səməd Vurğunun poeziyası Azərbaycan xalqının mənəvi dünyasını, tarixi yaddaşını və milli ruhunu özündə əks etdirən zəngin bir xəzinədir. Onun şeirlərində vətən anlayışı sadəcə fiziki bir məkan deyil, həm də insanın kimliyini formalaşdıran, onu mənən yaşadan və gələcəyə daşıyan bir dəyər kimi təqdim olunur. Şairin yaradıcılığında milli kimlik, xalqın keçmişinə, dilinə, adət-ənənələrinə və qəhrəmanlıq salnaməsinə bağlılıqla ifadə olunur. Bu bağlılıq isə yalnız nostalji hisslərə deyil, həm də gələcək nəsillərə ötürüləcək bir məsuliyyətə əsaslanır.

Şairin dili və üslubu da milli ruhun daşıyıcısıdır. O, xalq danışıq dilindən, folklordan və klassik ədəbiyyatın ənənələrindən bəhrələnərək, milli poeziyanın həm forma, həm də məzmun baxımından zənginləşməsinə töhfə vermişdir. Bu xüsusiyyətlər onun yaradıcılığını həm dövrünün, həm də çağdaş ədəbiyyatın kontekstində aktuallaşdırır.

Nəticə etibarilə, Səməd Vurğunun poeziyası milli kimliyin qorunması və vətənpərvərlik duyğularının formalaşmasında mühüm rol oynayan bədii bir məktəbdir. Onun əsərləri bu gün də oxucunu düşündürür, ruhlandırır və milli dəyərlərə sahib çıxmağa çağırır. Bu baxımdan, Səməd Vurğun yalnız bir şair deyil, həm də milli yaddaşın və mənəvi irsin qoruyucusudur.

KAYNAKLAR

1. Quliyev, E. Türkiyə türk ədəbiyyatı. Bakı: 2003.

2. Quliyev, E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı: ADPU, 2009.

3. Quliyev, E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı: 2011

4. https://yazarlar.az/2021/03/21/s%C9%99m%C9%99d-vurgun-haqqinda/

5. https://science.gov.az/az/forms/osnovateli-nana/2636

6. https://www.anl.az/down/meqale/turkustan/2019/dekabr/691187.htm

THE THEME OF KARABAKH IN THE WORKS OF SEVINC NURUQIZI

Gulnar Ramiz qizi Gambarova

PhD in Philology, Associate Professor
Nizami Ganjavi Institute of Literature, Azerbaijan National Academy of Sciences
Lecturer, Azerbaijan State Pedagogical University

Özet

Bu makalede, modern Azerbaycan edebiyatının yetenekli temsilcilerinden biri olan Sevinc Nuruqızı'nın edebi yaratıcılığında Karabağ temasının sanatsal ifadesi ve düşünsel-estetik boyutları kapsamlı şekilde incelenmektedir. Karabağ meselesi yalnızca siyasi ve tarihsel bir konu değil, aynı zamanda kültürel ve manevi düzlemde ulusal kimliğimizin oluşumunda önemli rol oynayan bir meseledir. Sevinc Nuruqızı, şiirlerinde ve deneme yazılarında Karabağ'ı hem bir coğrafi mekân hem de milli düşüncenin, yurtseverlik duygularının bir sembolü olarak ön plana çıkarır. Onun eserlerinde vatana bağlılık, düşmana karşı nefret, şehitlere saygı, halkın gururu ve Karabağ'ın özgürlüğüne olan inanç gibi temalar belirgin şekilde öne çıkmaktadır. Şairin şiirlerinde yalnızca trajik olayların tasviri değil, aynı zamanda milli ruhun ve halkın direniş azminin de şiirsel ifadesi açıkça kendini göstermektedir.

Makale, Sevinc Nuruqızı'nın eserlerinde Karabağ temasının yalnızca duygusal bir izlenim olmadığını, aynı zamanda toplumsal ve ideolojik bir anlam taşıdığını vurgulamaktadır. Onun imge dünyasında Karabağ toprağı canlı bir varlık olarak tasvir edilmekte — acı çeken, direnen, mücadele eden ve nihayetinde zafere yürüyen bir figür olarak ortaya çıkmaktadır. Eserlerde kullanılan simgeler, metaforlar ve şiirsel tasvir araçları bu temanın düşünsel derinliğini ve sanatsal gücünü daha da artırmaktadır. Özellikle 44 günlük Vatan Muharebesi bağlamında kaleme aldığı şiir örnekleri, Karabağ konusunun edebiyattaki yeni dönem ifadesi olarak dikkat çekmektedir.

Araştırmanın sonucunda ifade edilmektedir ki, Sevinc Nuruqızı'nın edebi yaratıcılığı, çağdaş Azerbaycan şiirinde Karabağ gerçeklerinin sanat diliyle aktarılmasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu eserler, ulusal hafızanın korunmasında, gelecek nesillere vatan sevgisinin aşılanmasında ve halkımızın mücadele azminin ifadesinde anlamlı bir rol oynamaktadır.

Anahtar kelimeler: Sevinc Nuruqızı, Karabağ edebiyatı, yurtseverlik, çağdaş Azerbaycan şiiri, ulusal kimlik, Karabağ Savaşı, sanatsal imge, şiir dili, edebiyatta Karabağ teması, şehitlik, özgürlük, ideolojik içerik.

Abstract

This article provides a comprehensive analysis of the artistic representation and intellectual-aesthetic dimensions of the Karabakh theme in the literary creativity of Sevinc Nuruqızı, one of the talented representatives of contemporary Azerbaijani literature. The issue of Karabakh is not merely a political or historical topic; it is also a matter that plays a significant role in shaping national identity on cultural and spiritual levels. In her poems and essays, Sevinc Nuruqızı presents Karabakh both as a geographical space and as a symbol of national consciousness and patriotic sentiment. Her works prominently feature themes such as devotion to the homeland, hatred toward the enemy, respect for martyrs, national pride, and a strong belief in the liberation

of Karabakh. Her poetry not only depicts tragic events but also clearly conveys the poetic expression of the national spirit and the people's determination to resist.

The article emphasizes that the Karabakh theme in Sevinc Nuruqızı's works is not merely an emotional impression but also carries significant social and ideological meaning. In her world of imagery, the land of Karabakh is portrayed as a living entity — one that suffers, resists, struggles, and ultimately moves toward victory. The symbols, metaphors, and poetic devices employed in her works further deepen the intellectual content and enhance the artistic power of this theme. Particularly notable are her poems written in the context of the 44-day Patriotic War, which mark a new phase in the literary portrayal of Karabakh.

The study concludes that Sevinc Nuruqızı's literary creativity holds an important place in the artistic expression of Karabakh realities in contemporary Azerbaijani poetry. These works play a meaningful role in preserving national memory, instilling love for the homeland in future generations, and expressing the resilience and determination of the Azerbaijani people.

Keywords: Sevinc Nuruqızı, Karabakh literature, patriotism, contemporary Azerbaijani poetry, national identity, Karabakh War, artistic imagery, poetic language, Karabakh theme in literature, martyrdom, freedom, ideological content.

Introduction

The writer's oeuvre is primarily shaped around the themes of war and Karabakh. His works prominently depict the horrors of the Karabakh war, the pain inflicted by the conflict, the life of refugees, and a profound love for the homeland. His play titled *Revenge* was staged in 2006 at the Agdam State Drama Theater named after Ə. Haqverdiyev and is dedicated to the torture endured by our captured compatriots. Another performance, *Dolls*, was also presented in 2006 at the Salyan State Puppet Theater.

One of his significant works reflecting his deep connection to the Karabakh theme and patriotism is the book *Song of Victory – Shusha*. This work combines imaginative reflections and analyses related to the 44-day Second Karabakh War and the liberation of Shusha. In this piece, Sevinc Nuruqızı eloquently expresses both the sufferings brought by war and the strategic and symbolic importance of the city of Shusha.

Although there is no precise information regarding the date of composition, the book was published in 2021. The narrative draws inspiration from the events that transpired during the liberation of Shusha and the 44-day war period. The themes of war and martyrdom hold a crucial place in Sevinc Nuruqızı's literary work, and in this book, the liberation of Shusha is emphasized as an essential part of Azerbaijan's culture and history.

The work also portrays, through literary means, the heroism demonstrated by soldiers and civilians during the city's liberation process, the spirit of the martyrs, and the emotions experienced during the conflict. Sevinc Nuruqızı's *Song of Victory – Shusha* is also an expression of her profound love for the homeland, national spirit, and the triumph in Karabakh.

Her literary output spans various genres, including children's literature, poetry, short stories, and plays. Additionally, she has been active in different branches of journalism. Sevinc Nuruqızı's works have been highly appreciated by the state and have received numerous awards. In 2002, she was honored with the Tofiq Mahmud Award by the Azerbaijan Writers' Union in the category of "Best Children's Work." In 2013, her song *Sun* was awarded fourth place in the "New Children's Songs – 2013" competition. Notably, in 2015, she achieved first place in the "Çanakkale 100" poetry contest with her poem *Çanakkale is Impassable*. That same year, her book *Journey to Ancient Baku* won prestigious awards both in Azerbaijan and abroad. The Ministry of Culture and Tourism of Azerbaijan awarded her the "Golden Word" literary

prize, and the book secured first place at the International Book Art Competition held in Moscow.

In 2023, the Azerbaijani State Puppet Theater named after Abdulla Shaig staged a play of the same name based on her work *Melisa*. Furthermore, in 2015, her short story *Execution* received second place in the "Literary Freedom" short story contest and was awarded first place in the Ministry of Education of Azerbaijan's competition for "Best Prose, Poetry, and Drama Works for Younger Schoolchildren."

The numerous awards and achievements of Sevinc Nuruqızı further affirm the richness of her creative legacy and her successful work across diverse literary genres. Her contributions to literature and culture are recognized and valued not only in Azerbaijan but also internationally.

Main part

The theme of Karabakh in Sevinc Nuruqızı's literary works is explored from multiple perspectives, extensively depicting the social, psychological, and spiritual consequences caused by the occupation. The events are presented based on real facts and historical truths, prompting readers to engage in deep reflection. Her works vividly portray the scars left by war on individuals, the hardships endured by internally displaced persons, the psychological traumas stemming from the longing for their homeland, and the landscape of Karabakh during the period of occupation through striking artistic imagery. These portrayals are carefully constructed to evoke profound emotional responses in the reader.

In her writings, the author presents Karabakh not merely as a geographical region but also as an integral part of the national identity—a sacred land that preserves the historical and cultural memory of the people. Through this lens, she seeks to convey to the reader the profound significance of Karabakh for Azerbaijan. The characters she creates transcend individual representations to become artistic symbols embodying the collective suffering and struggle of an entire nation. This is because war is not limited to the battles fought on the front lines; it is a tragedy that leaves deep marks on human destinies, and its consequences must be measured not only by physical destruction but also by spiritual and psychological upheavals.

Sevinc Nuruqızı treats the Karabakh theme not only within the context of occupation and tragedy but also imbues it with a spirit of revival and victory, crafting works that inspire a sense of hope and confidence in the future. The Karabakh she depicts is not solely a memory of the past but a symbol of the people's struggle for freedom, their patriotism, and national spirit.

Her works particularly emphasize the liberation of Karabakh, the return to native lands, the processes of restoration and reconstruction, and the reunion of people with their homeland. These events are presented not only as a physical return but also as a spiritual revival of the nation. In depicting the liberation of Karabakh, the author conveys not only the joy of victory but also the challenges ahead in rebuilding life in these lands. Restoring destroyed cities and villages, rehabilitating the lives of internally displaced persons, and returning Karabakh to its former cultural grandeur is a long and demanding process.

By portraying these issues in meticulous detail, the writer shapes the reader's understanding of Karabakh as not only a site of the past but also a beacon of the future. For Karabakh should remain in the collective memory of the nation not only as a battleground but also as an integral part of its culture, history, and national identity.

The fate of internally displaced persons holds a special place in the author's oeuvre, as their suffering, longing for their homeland, and the social and psychological problems caused by displacement are both valuable and sensitive subjects in literature. In her works, displaced persons are depicted not merely as people who have lost their physical space but also those who

have lost their spiritual anchors, since the place of one's birth and upbringing is not only a space to live but also an inseparable part of one's memories, roots, and past. Sevinc Nuruqızı does not portray these people solely as victims; rather, she emphasizes their inner strength, attachment to the homeland, and hope for returning to Karabakh. They are individuals striving to regain not only their land but also their lives and identity.

The Karabakh theme in Sevinc Nuruqızı's works is rich with both the pains of the past and the hues of hope for the future. She narrates not only the historical tragedies but also how the nation overcame these hardships, demonstrating willpower and strength to reclaim its land. The events depicted in her works serve not only as chronicles of a specific period but also as artistic expressions that contribute to the formation of national consciousness. The Karabakh war remains in the collective memory not simply as a fact of occupation and victory but also through the social and spiritual transformations it induced.

The events in Karabakh are presented not only as historical occurrences but also as factors affecting individual and collective destinies, since war is a continuing process not only on the battlefield but also in the hearts and memories of people. Sevinc Nuruqızı masterfully conveys this ongoing process to the reader through her artistic craft.

In her book *"Song of Victory"*, the author's works listed in the table of contents include: *In the Midst of War (Foreword)*, *Victory in the Mountains*, *Song of Victory – Shusha*, *The Pain of Children in War*, *The Lament of the Swallows*, *The Sparrow*, *Burmaboat*, *The Crane's Lullaby in the Child's Cemetery*, *Execution*, *Sun, Clouds, and Agja*, *The Sun's Gift*, *The Teddy Bear*, *The Pain of Women in War*, *On the Steep Road to Shusha*, *Black Rock*, *Child Born in the Grave*, *Crimson Peony Petals*, *The Heart of a Fighter*, *In Paradise*, *Word*, *He Was Light!*, *You Were a Song!*, *You Are Love, Homeland!*, *Martyrdom for the White Misty Peak*, *The Peak of Martyrdom – Homeland*, *The Savior Soldier*, and *Sketches from the 44-Day War*.

In the Midst of War" (Foreword)

At the beginning of the work, the foreword titled "In the Midst of War" addresses the pains inflicted by war and the immense hardships experienced by the people. Sevinc Nuruqızı emphasizes that the traumas caused by war extend beyond physical wounds to deeply affect the human spirit: "Every battle, every victory, and every loss leaves indelible marks on the soul of a person." This approach highlights the multifaceted and profound impact of war. It is not merely physical violence but also a severe blow to people's souls, thoughts, and future.

"Victory in the Lap of Mountains"

This section states: "I thought that the future of the homeland lies in your hands. The Motherland, which the heroes of this work have unified at the cost of their blood and lives, is entrusted to you! You must also come to know the heroes of today — the warriors of Shusha — up close. They are not imaginary heroes; they are real heroes. They are around you — your brothers, friends, relatives, acquaintances, and neighbors. They did not come from fairy tales or legends. Wherever you have been — in the metro, on the bus, on the street — you have seen them there. They are not heroes from legends, but they are legendary heroes." As Nuruqızı expresses: "They are the ones who write the newest history of the Homeland with their blood."

"Victory Anthem — Shusha"

This story is a 46-page excerpt from Sevinc Nuruqızı's work Victory Anthem and demands deep spiritual and moral analysis. The work is dedicated to the 400 special forces soldiers who led the liberation of Shusha, being the first troops to enter the city. The central theme of the text is the sanctity of Shusha city, the profound spiritual significance of this land, and the spiritual upliftment experienced there.

This work is one of the most significant parts of the book. It depicts the liberation of Shusha from occupation and the impact of this great victory on the life of the nation. Sevinc Nuruqızı highlights both the moments of struggle during the war and the importance of the victory achieved at its conclusion: "The liberation of Shusha is not merely the reclaiming of a city, but the freedom, pride, and future of a nation and its people." This statement reflects the deep impression that the liberation of Shusha has left in the collective memory of the Azerbaijani people.

Sevinc Nuruqızı's Victory Anthem — Shusha is not only a song of victory but also a poetic tribute to history, culture, and spirituality. In this work, the author presents Shusha not simply as a symbol of military success but as the cradle of Azerbaijani culture, a place of spiritual and historical value.

When Panahali Khan is mentioned, the reader is transported to the historical period when Shusha was founded. Through this reference, the author underscores that Shusha embodies not only contemporary but also centuries-old traditions of statehood and urban development. The mention of Vagif recalls how poetry and the art of words flourished in these lands. The figure of Natavan is linked with delicacy, compassion, and aesthetic values, while Bulbul represents the pinnacle of Azerbaijani music tied to this sacred land.

The inclusion of these historical personalities is deliberate. Through them, the author seeks to show that Shusha is a cultural capital — a city built not on cannons but on spirits. This can be interpreted as a victory not only of physical territory but also of spirituality.

Reading this work genuinely moves and provokes reflection: if a people's identity, culture, and spirit emerge victorious alongside their land from war, then that is a true triumph.

Excerpt from Le Monde:

Under the headline "Shusha was taken through hand-to-hand combat," the French newspaper Le Monde reports from its correspondent in Khankendi that Shusha was essentially captured through close-quarters combat, without the use of drones or modern technology. "The wounded were mostly brought from Shusha with bullet and knife injuries — not machine gun or rifle wounds, but gunshot and stab wounds. This means the city was taken almost entirely through hand-to-hand fighting. Moreover, the Azerbaijani soldiers did not leave the wounded on the battlefield; they were also taken to the city," the report notes.

The image of the soldier — today's heroes — stands alongside the heroes of history. The footsteps of the soldier who liberated Shusha seem to merge with Vagif's verses, Natavan's tears, and Bulbul's song. Thus, the author conveys to the reader that this victory spans history — the heritage of the past united with the courage of today to be carried into the future.

In the short story *"The Pain of War for Children,"* the impact of war on children is especially emphasized. "I wanted to tell you about the children, my dear reader. About the children whose colorful dreams were shattered in an instant. The children of war... They were born to dance beneath the blue rain until dawn. They were meant to chase butterflies across emerald meadows. They came into this world to play hide-and-seek with the golden rays of the sun. They were here to race with the waves, to soar on swings chasing the wind, to bathe in the morning dew, to fly white kites into the sky, to listen to fairy tales with happy endings under the moonlight. They were not born for war. Not for war, that torment of earth and sky, that enemy of children's rosy dreams... They came into this world to be happy." In this passage, Sevinc Nuruqızı poignantly portrays the suffering experienced by children during war and how this suffering forces them to grow up prematurely.

The story *"The Swallows' Lament"* is dedicated to the cherished memory of Chingiz Fuad oglu Mustafayev, a National Hero of Azerbaijan and a martyr of the Karabakh War. In this work, the swallow is used as a symbolic figure representing freedom and hope. Sevinc Nuruqızı illustrates the dark era brought by war and how hope is rediscovered amid devastation. "The swallows, once the voice of joy and freedom, lost their song, but in the end, their voices once again echoed in the skies." This symbolizes the resilience of a nation rising from the ashes of war to reclaim its victories.

In the story *"The Sparrow,"* the author expresses her deep connection to nature, particularly to animals. Through the dialogue between the sparrow and Grandma Shumshad, the struggle of the sparrow is paralleled with the hardships endured by people during the war. The sparrow's actions symbolize the small but meaningful battles fought during wartime, reflecting the quiet resilience of those living through conflict.

The story *"The Crane's Lullaby in the Children's Cemetery"* offers a profound analysis of how war affects the lives of children. An excerpt from the work reads:

The clouds slowly pulled their heavy caravans toward the graveyard:

Sleep now, my baby, sleep,
Let the wind cradle you…
Sleep, and let the earth embrace you with your gravestone…
Let the moon hang above,
And stars gather at your feet…
Sleep, child, sleep, drowsy and calm
In your homeland's cradle…

Here, the devastating impact of war on children—especially those who have become its victims—is dramatically portrayed. This passage represents one of the most emotionally moving and painful sections of the entire collection.

In the story *"Execution,"* the author depicts the tragic consequences of war, including the unjust killing of innocent people and the sorrowful fate of martyrs. The story highlights the severe moral loss suffered by society as a result of war and underscores how difficult it is to recover from such devastation. The inhumane acts and loss of humanity that occur in wartime are portrayed in stark and unflinching detail.

The work *"The Toy Bear Cub"* is dedicated to children affected by the Ganja events of 2020. The story is divided into ten chapters. Sevinc Nuruqızı draws attention to the psychological impact of war on children and the trauma they experience. The narrative presents the life story of a toy bear cub and a child trying to understand the beauty of life. This work highlights the horrors war brings into the lives of children and underscores how, in such a closed and harsh world, they remain small yet deeply significant.

The book *"The Pain of Women in War"* illustrates how war affects not only men but also women in society. Sevinc Nuruqızı clearly analyzes the gender-specific consequences of war. The women in this book are those who sacrifice their tenderness, love, and dreams to war. They are the ones who face the fiery breath of artillery, mourn lost sons, suffer the sorrow of lost homelands, and whose sole devotion is to the MOTHERLAND. These women lose their loves among the red petals of daisies and their joys amidst the roar of shells; they are those who sacrifice their beloveds to war. The women in this book are like stones, soil, or leaves blown against cold mountain cliffs by the autumn wind... They are the women who have lived through Khojaly, Garadaghly, Aghdaban, and Bashlibel. (Vol. 3, p. 122)

The story *"On the Steep Road to Shusha"* is written in memory of Azerbaijan's National Hero, Salatın Əziz qızı Əsgərova. The author analyzes the liberation of Shusha both physically and emotionally. An excerpt from the story reads:

"Whatever happened, happened on the steep path to Shusha. Salatın had closed her eyes for just a moment. In that moment, she had a strange dream: She was wearing a white dress, indistinguishable from the snow blanketing the plains. She was flying… completely free in the sky. Her arms were wide open. The hem of her dress rippled across the sky. Thousands of people were on the ground. Everyone looked up, watching her. Everyone shouted in unison: 'Where to?' And she, as if singing, replied: 'To Shusha… To Shusha…'" (Vol. 3, p.124) Here, Shusha is presented not just as a city, but also as a symbol of national struggle and future victory.

In *"Qaraqaya"*, the lives of people living in the mountainous and rugged regions of Azerbaijan are depicted, along with the challenges brought by war and the people's struggles in these terrains. A brief excerpt reads:

"Once upon a time, there was a rock. Due to its grandeur and color, it had likely once been called 'Qaraqaya' (Black Rock). It stood as a massive stone amidst lush green mountains. It was as if the Almighty had thrown a pitch-black rock in the very heart of a verdant meadow to ward off the evil eye. An ancient ancestor, gazing at it intently, had named it 'Qaraqaya'." (Vol. 3, p.127)
In this work, the mountains symbolize the resilience and pride of the Azerbaijani people. The author's vivid descriptions of nature convey the strength and determination of the nation.

The story *"The Child Born in a Grave"* portrays the lives of children born to martyrs and those who perished in war. A quote from the text states, *"The child born in a grave is the bitterest symbol of life and death."* The characters Gullu and Guleysha evoke a deep stillness and sorrow, representing the emergence of new life from death, and the pain and longing that remain behind every war victim.

In *"The Red Daisy Petals"*, the author expresses how war and sorrow color our lives, while also emphasizing that behind sorrow, there is always a glimmer of hope. This work is presented as a one-act play featuring the characters: Devil, Man, Woman, Girl, Boy, and Blood. (Vol. 3, p.137)

"Each petal of the daisy, though stained with a martyr's blood, still represents life and love." This line conveys the idea that war will never truly end, life will persist, and love will always endure.

Reading the story *"The Heart of a Warrior"*, one feels as though standing in the very center of a battlefield. The author creates such powerful imagery that the courage and internal struggle of the characters—girl, boy, and devil—resonate deeply with the reader. In this narrative, the emotions of a soldier ready to sacrifice himself for his homeland are portrayed. The concept of heroism is not limited to physical strength but is also connected to inner conviction. This story, in particular, offers a psychologically compelling portrait of a fighter's spirit.

The short story *"In Paradise"* was written in loving memory of Azerbaijan's National Hero Mübariz Aghakərim oglu Ibrahimov. It resembles a letter addressed to the soul of a martyr. By depicting the martyr's state in "paradise" after his death, the author makes the suffering he endured in this earthly life unforgettable: "Not much time had passed since evening. Qaraqaya was dozing off, preparing for sleep. A melancholic tune suddenly came to his lips, and he began to hum it: *'The Arpa River overflowed, flooded, It swept away Saran and fled.'*" (3, p.128) In the section titled *"The Word,"* the author dedicates the work to the cherished memory of martyr Cəbrayıl Dovlətzadə Dovlət oglu, who lost his life

during the Patriotic War. A passage from the piece reads:
"The flowers have blossomed...
– Cəbrayıl, tomorrow there will be a very difficult and intense battle.
– Let it be, my general... I gave you my word. Do you remember?
– I said I would take revenge. I believe tomorrow is the day.
– I believe so too... Young man... Tomorrow is the day you will avenge the homeland.
– I will succeed, General. I'm eagerly awaiting the break of dawn.
– Long live the homeland, soldier. Long live the homeland... the homelaaand..." (3, p.177)

Here, the author portrays the bravery of Cəbrayıl and other soldiers, showing how deeply they loved their country, even at the cost of their lives. Though set in the context of war, these words convey a universal human message.

The story *"He Was Light!"* is dedicated to the memory of Patriotic War martyr Əliağa Eldəniz oglu Məmmədov. The author poetically portrays the martyr as not merely a person but as a radiant, angelic being who brought light to those around him:
"He was Light... The stage would light up through his hands, shadows and darkness would dissolve, and it would seem as though the sun had risen again, bathed in a golden-yellow glow. Əliağa was a lighting technician... The stage of the Musical Comedy Theater, filled with laughter, drew warmth from his light." (3, p.183)

The piece *"You Were a Song!"* is dedicated to Orxan Təbriz oglu Məmmədzadə, a participant in the Patriotic War. The author likens the martyr's life to a song – melodic, harmonious, yet cut short:
"You were love, soldier. You sang love like a song. One day... Cold trench soil warmed with this song. The song seeped into the earth's core. The song was love. The earth rejoiced in this love and kindness. It melted... grew dreamy, was caressed. Then that same song swirled down from the mountaintop like mist... That song shook and stirred Azerbaijan..." (3, p.187)
This part demonstrates how profoundly a single life can leave a mark. As I read this piece myself, I felt as though I were hearing music – a tune that was both sorrowful and filled with pride.

While reading *"You Are Love, Homeland!"* it is impossible not to feel the author's deep affection for the homeland. In this story, "Homeland" is no longer a mere geographical notion, but a symbol of love and faith. The author presents the Homeland as a woman – one who gives birth, protects, weeps, yet never breaks: *"The homeland is not only soil; it is your mother who loves you, your beloved who waits for you, your sister who weeps for you."*

The work *"The Saving Soldier"* is dedicated to Orkhan Tabriz oglu Mammadzadeh, a participant in the Patriotic War.
The protagonist of *"The Saving Soldier"* is not merely a combatant engaged in physical warfare, but a symbolic figure who brings hope, protects people, and fights for justice. The narrative opens with the following vivid scene:

"They had entered battle early in the morning... The soldiers of the platoon, who had begun the day with the task of capturing one village, had already liberated a third one and were advancing rapidly. No one was thinking about food or sleep... But occasionally, they would soothe their powder-scorched throats with water from their flasks and, once again, respond to the commander's cry of 'Forward!'" (3, p. 217).

The author does not portray the soldier as an ordinary warrior, but as a spiritual savior and pillar of the people. This characterization infuses the work with profound moral strength and evokes a deep sense of respect for the soldier in the reader.

The short story *"Fragments from the 44-Day War"* resembles a mosaic in effect. The author presents various episodes of war, emotions, joy, and sorrow experienced by people through distinct segments that, when brought together, form a complete tableau. One passage from a poem written for a soldier reads:

"I wrote this poem for the soldier who says, 'We have been wounded for 30 years.' For the soldier who has lived with the longing for his homeland for 30 years...
His body burned, his cries enveloped the world...
Walls collapsed before him, barriers were broken,
The enemy, seized by fear, vanished into the plains...
O soldier, whose determination astonished the earth!
I wrote this poem with pride. Overwhelmed with pride and honor...
I wrote it bowing my head before the brave soldier of this land...
I wrote it for the soldier loyal to his homeland, to his people..." (3, p. 224).

The work both inspires pride and provokes contemplation. Every scene conceals a life, a family, a story of the homeland. It vividly reveals the profound and sacred essence of war.

As a prominent figure in contemporary Azerbaijani literature, Sevinc Nuruqızı has profoundly influenced both national and international literary discourse through her artistic treatment of the Karabakh theme. She does not simply portray the Karabakh issue as a historical event, a war, or an occupation; instead, she imbues it with deeper layers of meaning by intertwining it with the people's struggle, resilience, national unity, and patriotism. Her approach is deeply personal and intricately connected with the collective struggle of the Azerbaijani nation.

One of the most distinctive features of her works is her ability to offer emotional and psychological analysis. She explores the themes of war, occupation, and displacement not only through factual events but also through their impact on the human psyche. In her writings, the causes and consequences of war, human tragedies, longing, hopelessness, and the human spirit's response to catastrophe are central. She presents Karabakh not merely as a conflict zone but as a symbol of a people's struggle to defend their land, freedom, and cultural heritage.

Karabakh emerges in her works not only as a geographic region but also as an embodiment of national identity, cultural legacy, and ancient history. It is depicted not just as a battlefield but as a symbol of the people's fight to preserve their heritage. Nuruqızı's portrayal of Karabakh encompasses both the historical past and hopeful visions for the future. Her writings highlight not only the destruction caused by the war and the hardships of internally displaced persons but also the theme of liberation and return. Thus, the Karabakh theme in her literature becomes not only a memorial to the past but also a symbol of hope for the future.

Among the most notable aspects of her works is her portrayal of the social and psychological consequences of war. She emphasizes that war is not limited to military action—it profoundly changes lives. Her vivid descriptions of the internal struggles and psychological traumas faced by individuals living through war evoke empathy while also celebrating the indomitable human spirit, belief, and resilience.

Another important element is her focus on history and culture. While addressing the contemporary issues of war and displacement, she also conveys the historical and cultural significance of Karabakh. As a key center of Azerbaijani and Eastern culture, Karabakh is symbolized in her works through nature imagery, metaphors, and symbolic characters, enhancing the depth and artistic quality of her writing.

In her narratives, Karabakh is not only a geographical location but the collective memory of a nation, a cradle of culture, and a center of national resistance. It symbolizes freedom and independence, embodying the people's determination to preserve their identity. Nuruqızı's

literary legacy presents Karabakh not merely as a tragic past, but also as a bright vision of the future.

In her book *"The Song of Victory – Shusha"*, Sevinc Nuruqızı artistically captures the outcomes of both the First and Second Karabakh Wars. This allows for comparisons across her works, whether she addresses the topic directly or through implication.

For example, her story *"The Pain of Women in War"* is significant for comparing how women have remembered both wars. It reflects the unchanging sorrow of mothers and the pride that transforms pain into hope. The cry over land loss in the First War is replaced in the Second War by the pride of victory, even amid the loss of sons.

Works such as *"The Swallows' Lament"* and *"Children's Pain in War"* reflect the psychological impacts of war on children's memories. While children in the First War became refugees, those in the Second War live with hope for return. Through children's eyes, Nuruqızı captures the differing emotional effects of each conflict.

In *"On the Steep Road to Shusha"*, the focus is on the battles for Shusha during the Second Karabakh War. Here, the author emphasizes the spirit of victory and determination, presenting a powerful contrast with the loss of Shusha during the First War. If the First War ends in darkness and despair, the Second concludes in light and revival.

Psychologically intense stories such as *"Execution"* and *"The Child Born in the Grave"* illustrate how the traumatic consequences of the First War continue to live in collective memory. In contrast, her writings on the Second War increasingly emphasize themes of revival, new life, and hope for the future.

The distinction is clear: the First Karabakh War symbolizes defeat, loss, and destruction; the Second Karabakh War symbolizes victory, resurgence, and spiritual triumph. This comparison highlights how the Azerbaijani people, having learned from history and preserved their unity and determination, ultimately triumphed in their just struggle after thirty years.

Conclusion

Based on the works I have read and analyzed, it becomes evident that Sevinc Nuruqızı's approach to the Karabakh theme transcends land and war. Her writings place great emphasis on the analysis and restoration of the human spirit. The Karabakh issue in her works is often more about the preservation of identity, culture, and history than material or territorial matters. She presents not only war and loss but also the continuous struggle of a nation from its past to its future.

The symbolism in her treatment of the Karabakh theme is of particular importance. Her use of natural imagery and national values links the narrative to both cultural preservation and future reconstruction. The Karabakh theme in her literature encompasses multiple layers—historical, cultural, psychological, and spiritual.

Her focus on the restoration of culture—on reviving and safeguarding the traditions, identity, and moral values of a people—is also crucial. Karabakh, as part of Azerbaijan's rich cultural heritage, becomes a symbol of a struggle not only for land but for the soul of a people.

Thus, in Nuruqızı's literary universe, Karabakh is not just a field of historical battles but a symbol of life, soul, and the future of a nation. It represents liberty, independence, and the restoration of national dignity and unity. Her portrayal of Karabakh serves to reinforce her influential role in both literature and society, not only chronicling past events but also embodying the ongoing struggle to bring new life to these lands.

References

1. Bayramova, S. (2023). *Sevinc Nuruqızı's Children's Prose as a Manifestation of Kindness*. Baku: Azerbaijan Science Center. Scientific Work, Vol. 18, Issue 5, pp. 27–32.

2. Nuruqızı, S. *Ağca və Cubbulu*. Baku: ANA VƏTƏN, 2022. https://clb.az/elektron/ANA_VETEN/kitab/Agca_ve_Cubbulu.pdf

3. Nuruqızı, S. (2022). *Zəfər nəğməsi – Şuşa*. Baku: 3 alma Publishing House, 244 p. ISBN: 978-9952-5406-0-4.

4. *Beloved Children's Author – Sevinc Nuruqızı*. Gundelik.az, 2022. https://gundelik.az/sevimli-usaq-yazari-sevinc-nuruqizi/

BƏDİİ TƏRCÜMƏ VƏ KOREYA–AZƏRBAYCAN ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏRİNİN İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ

Dr. LEYLA MANSUR QIZI HƏSƏNZADƏ

Xülasə

Bədii tərcümə yalnız bir mətni dil baxımından çevirmək deyil, eyni zamanda iki mədəniyyət arasında mənəvi körpü qurmaq, ədəbi-estetik dəyərləri daşımaq prosesidir. Bu baxımdan Koreya–Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin formalaşması və inkişafı prosesində bədii tərcümənin rolu mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu məqalədə Koreya ədəbiyyatının Azərbaycan dilinə tərcüməsi vasitəsilə bu əlaqələrin hansı mərhələlərdən keçdiyi təhlil olunur.

Əsərləri Azərbaycan dilinə çevrilmiş koreyalı yazıçılar – Hyon Jin-geon, Na Do-hyang, Yi Mun-yol, Shin Kyung-sook kimi müəlliflərin yaradıcılığı bu baxımdan nümunə kimi təqdim olunur. Xüsusilə "Qatar", "Ögey ana", "Anam sənə əmanət" kimi əsərlərin bədii və mədəni yükü Azərbaycan oxucusu üçün universal dəyərlərlə zəngindir. Məqalədə tərcümənin yalnız texniki deyil, həm də poetik və semantik aspektlərindən bəhs olunur.

Eyni zamanda tərcümə prosesindəki əsas çətinliklər – dil quruluş fərqləri, mədəni realiyaların uyğunlaşdırılması, metaforik ifadələrin adekvat təqdim olunması məsələləri də araşdırılır. Məqalənin nəticəsində isə Koreya–Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin gələcək perspektivləri və qarşılıqlı bədii nümunələrin daha geniş şəkildə tərcümə olunmasının əhəmiyyəti vurğulanır.

Açar sözlər

Bədii tərcümə, Koreya ədəbiyyatı, Azərbaycan ədəbiyyatı, Hyon Jin-geon, Shin Kyung-sook, ədəbi əlaqələr, mədəniyyətlərarası tərcümə

Literary Translation and the Developmental Stages of Korean–Azerbaijani Literary Relations

Abstract

Literary translation is not merely the linguistic transfer of a text from one language to another; it is also a cultural act that builds bridges between societies and conveys artistic and intellectual values. In this context, literary translation plays a significant role in the formation and development of Korean–Azerbaijani literary relations. This paper explores the historical and contemporary stages of these relations through translations of Korean literature into Azerbaijani.

Particular attention is given to the works of well-known Korean authors such as Hyon Jin-geon, Na Do-hyang, Yi Mun-yol, and Shin Kyung-sook, whose writings have been translated into Azerbaijani. The analysis includes literary texts like The Train, Step-mother, and Please Look After Mom, which reflect universal themes that resonate deeply with Azerbaijani readers.

The study also discusses major challenges in literary translation, such as structural differences between the Korean and Azerbaijani languages, the adaptation of cultural references, and the conveyance of metaphorical expressions. Finally, the paper emphasizes the importance of expanding mutual translations to strengthen literary ties between Korea and Azerbaijan and highlights the potential for deeper intercultural understanding through literature.

Keywords

Literary translation, Korean literature, Azerbaijani literature, Hyon Jin-geon, Shin Kyung-sook, literary relations, intercultural translation

Participant Information

Adı Soyadı / Name, Last Name: Leyla Mansur qızı Həsənzadə

Ünvanı / Title: Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Kurum / Institution: AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

Ünvan / Address: AZ1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küçəsi 10

E-posta / E-mail: qasanzade.leyla@mail.ru

Telefon / Phone: +994506675445

AYGÜN HASANOĞLU'NUN NESIR ESERLERININ TAHLILI

Seadet Mammad qizi Bayramova

PhD in Philology, Associate Professor
Institute of Literature named after Nizami Ganjavi, Azerbaijan National Academy of SciencesLecturer, Azerbaijan State Pedagogical University

Özet

Bu makalede, çağdaş Azerbaycan çocuk edebiyatının önde gelen yazarlarından biri olan Aygün Hasanoglu'nun nesir eserleri incelenmektedir. Yazarın eserlerinde çocuğa yalnızca bilgi aktarmak yerine, onu düşünmeye, sorgulamaya, estetik duyarlılığını inkişaf etdirmeye və bireysel seçimlərə yönlendirmeye çalışan özgün bir anlatım yaklaşımı göze çarpar. *"Ceyhun'un Zaman Makinesi"* adlı romanda çocuk kahramanın zaman içinde yaptığı sembolik yolculuklar, onun manevi olgunluğa erişme sürecini anlatırken; *"Herkesin Kendi Şarkısı"* romanı ise bireysellik, özgürlük ve farklılıklara saygı gibi değerleri alegorik anlatımla öne çıkarır. *"İnceler"* adlı hikâye derlemesinde ise çocukların etik ve duygusal gelişimine katkı sağlayacak temalar sade ama etkileyici biçimde sunulmuştur. Hasanoglu'nun eserleri çocuk psikolojisine uygun, çok katmanlı anlatım diliyle dikkat çekerken, aynı zamanda aile ve eğitim ilişkileri üzerine de önemli mesajlar vermektedir. Bu metinler, çocuklara yalnızca ahlakî değerleri değil, aynı zamanda hayata karşı sorumluluk ve empati kurma bilinci kazandırmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: çocuk edebiyatı, Aygün Hasanoglu, Azerbaycan nesri, çocuk romanı, eğitici değerler, hayal gücü, bireysellik, etik düşünce

Summary

This article examines the prose works of Aygun Hasanoglu, a prominent Azerbaijani writer and playwright known for her innovative contributions to contemporary children's literature. Hasanoglu's narratives go beyond traditional didacticism and instead engage the child reader in a dialogic, psychologically resonant, and aesthetically rich experience. The article focuses particularly on her novels *"Ceyhun's Time Machine"* and *"Everyone's Own Song"*, which offer philosophical and allegorical insights into personal growth, family dynamics, freedom of expression, and moral development. Additionally, her collection *"Pearls"*, comprising stories and fairy tales, is explored for its capacity to instill empathy, responsibility, and emotional intelligence in children. Hasanoglu's work is shown to be pedagogically impactful, emphasizing the development of individuality, respect for diversity, and active participation in ethical decision-making. Her storytelling not only entertains but also nurtures the inner world of the child through multi-layered narrative structures.

Keywords: children's literature, Aygun Hasanoglu, Azerbaijani prose, children's novels, pedagogical values, imagination, individuality, ethics in literature

Introduction

Çağdaş uşaq ədəbiyyatı yalnız mütaliə məqsədli mətnlər toplusu deyil; balacaların suallarını, təxəyyül imkanlarını və sosial davranış çərçivələrini əhatə edən, daim inkişafda olan dinamik bir sahədir. Müasir uşaq ədəbiyyatı artıq "necə yaxşı uşaq olmaq lazımdır?" sualına birbaşa cavab verməklə kifayətlənmir; o, uşağa şübhə etmək, sual vermək, düşünmək, seçim etmək və bütün bu axtarışların içərisində özünü tanımaq və tapmaq imkanı yaradır. Hazırda uşaq mətnləri balacalara hazır həllər təqdim etməkdən daha çox onlarla dialoqa girir. Müasir

uşaq ədəbiyyatı nümunələrində qəhrəmanlar heç də birtərəfli təqdim olunmur. Belə bir ədəbi mənzərədə yazıçının həm bədii ustalığı, həm də pedaqoji məsuliyyəti bir-birini tamamlayır.

On dörd kitab müəllifi olan yazıçı, dramaturq Aygün Həsənoğlunun uşaq nəsri də estetik təqdimatı və ideya-məzmunu baxımından çağdaş tələblərə cavab verməsi ilə seçilir. Onun "Ceyhunun zaman maşını", "Hər kəsin öz nəğməsi" romanları və çoxsaylı hekayələri uşaqların dünyagörüşünü zənginləndirməklə yanaşı, onlarda mütaliəyə maraq oyatmaq, estetik zövq formalaşdırmaq baxımından da əhəmiyyətlidir. Aygün Həsənoğlunun uşaq nəsrində zaman və məkan anlayışları, qəhrəmanların daxili dünyası, psixoloji vəziyyəti incəliklə işlənmişdir. Bu mətnlər klassik dəyərlərlə müasir düşüncə tərzini birləşdirib uşaqların əylənərək mənəvi-əxlaqi cəhətdən formalaşmasına xidmət edir.

Əsas hissə

Aygün Həsənoğlunun uşaq nəsrində diqqət çəkən cəhət diqtə etməkdən daha çox, uşaqla eyni mövqedə duraraq dialoqa girməsidir. Bu əsərlər klassik müəllim yönləndirməsi və valideyn nəsihətindən fərqli, uşağın daxili dünyasında tədricən işıq yandırıb həqiqəti aramağa, müşahidə edərək nəticə çıxarmağa təşviq etməsi ilə dəyər qazanır. Müəllif yalnız texnoloji fonda deyil, həmçinin uşağın daxili aləmindəki dəyişkən mənəvi-emosional qatda da zamanın nəbzini tuta bilir. Bu səbəbdən Aygün xanımın roman və hekayələri günümüzün uşaqları üçün maraqlı olduğu qədər də aktualdır.

Qeyd edilənlərin bariz nümunəsi kimi "Ceyhunun zaman maşını" romanını (2022) göstərmək olar. Əsərdəki macəra ruhu və sürətli hadisə axını müasir pedaqogikanın əsas prinsiplərindən olan uşağın özünün kəşf etməli olduğu gözləntisinə uyğun irəliləyir. Müəllif yalnız uşağın macəralarını yazmaqla kifayətlənmir, onun texnologiyaya münasibətindən tutmuş, təhsilə qarşı etinasızlığına, ailədaxili münasibətlərindən fərdi seçim prosesinə qədər bir çox müasir problemləri dərinliklə təqdim edir. Ceyhunun zaman içindəki səyahətləri onun timsalında uşağın daxilən böyüməsini ifadə edir. Onun zamanda səyahətlərinin hər bir mərhələsi balaca oxucunun öz reallığı ilə üzləşməsi üçün təsir mexanizminə çevrilir.

Hekayələrində olduğu kimi, Aygün Həsənoğlunun "Ceyhunun zaman maşını" romanında da təqdim edilən ailə modeli, cəmiyyətlə münasibət formaları və qəhrəmanların davranış tipləri müasir uşaq psixologiyasına uyğundur. Belə mətnlər uşağın bədii zövqünü formalaşdırmaqla yanaşı, ona reallıqla əlaqə qurmağı öyrədir: uşaq oxuduğu barədə düşünməyə başlayır.

Aygün Həsənoğlunun nəsrində uşağın intellektual səviyyəsinə hörmətlə yanaşıldığını izləyə bilirik. Belə ki, müəllif, azyaşlı oxucusunu sadəlövh hesab edərək səthiliyə yol vermir. Onun əsərlərində hadisələr sadə olanda da dərin məna tutumuna malik olur: sıradan obrazları da çoxqatlı ideya daşıyıcısına çevrilir. A.Həsənoğlunun hazır təlimat yerinə yönləndirmə, məsləhət yerinə təcrübənin paylaşılması üzərində qurulan uşaq mətnlərində axtarış imkanları nəticəni üstələyir.

"Ceyhunun zaman maşını" romanı yalnız bir macəra əsəri kimi qalmır, əxlaqi, estetik və sosial təbəqələrə malik çoxqatlı mətnə çevrilir. Çağdaş uşağın dilemmalarına – məktəbdən bezginliyi, xəyal dünyasına sığınaraq ailədən uzaqlaşma ehtimalı real və təsirli şəkildə əksini tapir. Burada fantaziya və reallıq ahəngdarlıqla birləşir. Zaman maşını konsepti, az qala, virtual dünyada yaşayan, oyunlar və cihazlarla böyüyən uşaq üçün tanış və cazibəlidir. Fantastika elementi kimi, uşağın marağını dərhal cəlb edən zaman maşını keçmiş və gələcəyə bələd olmaq vasitəsilə bu günün qədrini bilməyi aşılayır. Bu yanaşma uşaqların düşüncə çevikliyi və analitik bacarıqlarını inkişaf etdirən mexanizm kimi işləyir.

Romanın qəhrəmanı Ceyhun ilk baxışdan klassik "məktəbdən qaçan şagird" kimi görünsə də, bu obrazın simasında uşağın psixoloji portreti yaradılır. Ceyhun darıxdırıcı məktəb reallığından xilas olmaq istəyərkən, əslində, özünü və gələcəyini anlamağa çalışır. Bu "axtarışı" zaman

maşını ilə mümkünləşdirmək istəyir. Məktəblinin bu "kəşfi" zahirən zamanlararası səyahət olsa da, uşağın öz daxili aləminə və insanın, cəmiyyətin kollektiv təcrübəsinə yolçuluq kimi gerçəkləşir. Romanın üçüncü hissəsində Ceyhunun dörd fərqli planetə səyahəti, onun öz dünyasını və dəyərlərini yenidən kəşf etməsinə səbəb olur. Bu səyahətlər Ceyhunun həyat və təhsil anlayışına münasibətini dəyişmək üçün vasitəyə çevrilir.

Böyüklər planetində Ceyhun hər şeyin sərbəst olduğu bir mühitlə qarşılaşır. Burada uşaqların "böyük" həyatı sürməsi onu xeyli təəccübləndirir: *"Ceyhuna qəribə gələn bu oldu ki, şəhərdə çoxlu balaca uşaqlar təkbaşına gəzirdilər. Hər yer balaca uşaqlarla dolu idi. Hətta bir binada üçüncü qatda balaca bir uşaq pəncərə silirdi. "Bizim planetdə uşaqları belə tək qoymurlar. Heç pəncərə də sildirmirlər", - deyə Ceyhun fikirləşdi.*" (3, s.116) Şahid olduqları Ceyhuna uşaq sərbəstliyinin müəyyən çərçivələr daxilində olması gərəkdiyini öyrədir. Anlayır ki, uşaq böyük kimi sərbəst olmaq istəyirsə, böyüklüyün məsuliyyəti də işlər qarışıq onun çiyninə yüklənir.

Tənha qızın planetində Ceyhun balaca qızın ailəsiz, dostlarsız tək-tənha yaşamasından dəhşətə gəlir, qərar verir ki, belə bir planetdə yaşamaq istəməz. Üz tutduğu üçüncü planetdə dünya uşaqlarındır – dövlət başçısından tutmuş sıravi vətəndaşadək hər kəs uşaqdır və heç bir qayda-qanunsuz, qadağalarsız ömür sürürlər. Ceyhun üst-başı kirli, iy-qoxulu, xəstə və baxımsız uşaqları görəndə lap pis olur. Hər uşaq istədiyini edir: kimsə lazımlı bir əşyanı pəncərədən atır, kimsə palçığın içərisində oynayır və s. O düşünür ki, öz planetində uşaqların qayğısına qalan ailə, dövlət var, hər yerdə qayda-qanun nizam-intizamı təmin edir, ona görə də belə çirkinlik, qarışıqlıq baş alıb getmir. Burada da qala bilməyəcəyini anlayıb daha yaxşı bir dünya tapmaq üçün yoluna davam edir.

Atılmış ata və analar planetində Ceyhun azadlığa üz tutmuş övladları tərəfindən tərk edilmiş valideynləri görür. Onların özlərindən aşağıdakı uşaqlar planetinə yeməklər, pal-paltar atdığını görəndə təəccüblənir. Anlayır ki, valideynlər hətta övladları xəbərdar olmayanda da onlara kömək edirlər. Bu dörd səyahətdən sonra Ceyhun öz planetinə qayıtdıqda ailənin himayəsində böyüməyin, təhsilin və məsuliyyətin nə qədər vacib olduğunu anlayır: *"Mən öz planetimin nə qədər gözəl və dəyərli olduğunu indi bildim. Mən öz planetimi sevirəm. Öz zamanımı da sevirəm. Ana-atamı, bacı-qardaşımı, sinif yoldaşlarımı, müəllimlərimi, məktəbimi də sevirəm!"* (3, s.164)

Beləcə, Ceyhunun keçmişə və gələcəyə, müxtəlif planetlərə səyahətləri zamanı qarşılaşdığı vəziyyətlər vasitəsilə müəllif balaca oxucusunu düşünməyə sövq edir. Uşaq burada passiv oxucu olmaqdan çıxıb zamanın və insani münasibətlərin mənası və mahiyyəti ətrafında fikir yürüdən aktiv iştirakçıya çevrilir. Əsərin tərbiyəvi əhəmiyyəti uşağa dərslər verməkdən deyil, dünyanı öz təcrübəsi ilə dərk etməsinə şərait yaratmaqdan keçir. Ceyhunun səyahət zamanı üzləşdiyi situasiyalar (aldanmaq, öyrənmək, peşmanlıq, düz yola qayıtmaq) hər bir insanın qarşılaşa biləcəyi mərhələlərdir. Bu təcrübəni Ceyhunla birgə keçən balaca oxucu özü qənaət və nəticəyə gələ bilir. Bu isə dərk edərək öyrənməni təmin edir.

Ailə faktorunun romandakı rolu da xüsusi vurğulanmalıdır. Əsərdəki ana obrazı oğlunu nə məcbur edir, nə də istəklərinə laqeyd yanaşır. O, Ceyhuna öz yolunu tapmaq üçün fürsət versə də, bu yolda ona emosional dəstəyinə də davam edir. Müəllif müasir ailə modelinə uyğun valideyn-övlad münasibətlərini idealizə etmədən, real həyatda qarşılaşa bilinəcək çətinlikləri və onların həll yollarını göstərir.

Romanda əksini tapan digər əhəmiyyətli məsələ məktəb və təhsilin rolu ilə bağlıdır. Əsərin əvvəlində Ceyhun bir çox uşaqlar kimi, təhsili monoton və mənasız fəaliyyət kimi qəbul etdiyindən dərsə getmək istəmir. Lakin zamanın içində səyahətlər etdikcə o, məktəbin yalnız bilgi verən məkan deyil, həm də insan kimi formalaşmaq üçün sosial bir mühit olduğunu

anlayır. Məktəblinin düşüncəsindəki bu dəyişimlər təhsilə münasibəti romantikləşdirmədən baş verir. "*Ceyhunun səyahətləri əslində onun ailəsinə və məktəbinə gedən yoldur. Lakin o, bu yolu həqiqətləri dərk edərək qət edə bilir. Bu yolda da onun köməyinə əvvəlcədən aldığı biliklər çatır. Yəni, romanda quru nəsihət yoxdur, bədii obraza da, oxuyucuya da göstərilən həqiqətlər var. Hər seçimin müsbət və mənfi tərəfləri göstərilir, nəticə çıxarmaq isə qəhrəmana və oxucya buraxılır.*" https://www.dibace.net/merziyye-necefova/aygun-h%C9%99s%C9%99noglunun-ceyhunun-zaman-masiniromaninda-usaq-t%C9%99rbiy%C9%99si-v%C9%99il%C9%99/

Aygün Həsənoğlunun "Hər kəsin öz nəğməsi" romanı (2022) müasir Azərbaycan uşaq ədəbiyyatında həm estetik, həm də pedaqoji baxımdan diqqətəlayiq bir hadisədir. 9-12 yaş kateqoriyası üçün nəzərdə tutulmuş romanın qəhrəmanları qocaman palıd ağacının budaqlarında yuva qurmuş müxtəlif quşlardır. Meşədə quşların arasında olan söhbətlər, başlarına gələn əhvalatlar uşaqların mənəvi-psixoloji tərbiyəsinə təsir göstərmək məqsədi daşıyır. Bundan əlavə, roman boyu uşaqlar quşlar, onların xüsusiyyətləri, növləri və s haqqında bilgilərə malik olur, ümumiyyətlə təbiətlə bağlı məlumatlarını genişləndirə bilirlər. "*Təbiəti öyrənməyin ən gözəl vasitəsi uşaq ədəbiyyatıdır. İnsan böyüdükcə, onun təbiətə münasibəti də dəyişir, o təbiətdə toxunduğu hər şeyi dəyişib özünə oxşatmağa, insanlaşdırmağa çalışır. Nəticədə, bunun əksi ilə qarşılaşır. Təbiət ondan mütləq qisas alır, fəlakətlərdə mütləq mənada talelərin səslərini də eşitməli oluruq. Bəs necə etməli ki, bu baş verməsin?! Ümidimiz sözün möcüzəsinədi. Uşaq ədəbiyyatının stixiyası olan xilas etmək gücünə. Uşaq ədəbiyyatı uşaq-təbiət tandeminin ən munis dövrünün başlanğıcında dayanan və təbiətə doğma münasibət formalaşdıran sahədir. Bu mənada, ədəbiyyat insanla təbiətin arasındakı sağlam bağı, əlaqəni qoruyub saxlayan bəlkə də yeganə düşüncə məkanıdır.*" (1, s.11)

Alleqorik üslubda yazılmış "Hər kəsin öz nəğməsi" romanında mürəkkəb həyat həqiqətləri sadələşdirilmiş şəkildə və simvollar vasitəsilə çatdırılır. Qocaman palıd ağacının dili ilə danışan bu əsər təbiətin səsi, canlıların harmoniyası və fərqliliklərin bir arada mövcudluğuna çağırışdır. Meşədəki quşlar, əslində, cəmiyyətin fərqli xarakterlərini simvolizə edir: bülbül incə duyğuları və istedadı, qarğa isə tənqidçilik və narazılığı təmsil edir. Bu yanaşma uşaqlarda yalnız quşlar və təbiət haqqında bilikləri artırmır, eyni zamanda onların emosional zənginliyini və mənəvi duyarlığını da inkişaf etdirir.

Demək olar, tamamilə quşların dialoqları üzərində qurulan romanda quşların fərqli xarakterləri, xüsusiyyətləri vasitəsilə insanların mənəvi aləmi açılır: düzgünlük, qorxaqlıq, xeyirxahlıq, paxıllıq, yaxşılıq, pislik, təkəbbür, mehribanlıq, pozitiv və neqativ düşüncə tərzi və bütün bu xüsusiyyətlərin dərin psixoloji səbəbləri uşaqlara aydın bir dildə çatdırılır. Roman boyu hər quşun öz həyat tərzi və xüsusiyyətləri göstərilir və əsərin ortasında qarğa gözəl oxuyan quşların səsinə, nəğməsinə dözə bilməyib öz gücünə güvənərək hamıdan tələb edir: "*Hamı eşitsin! Bərrrabər olmaq üçün hamımız bir cür oxumalıyıq. Hamımız bir nəğmə oxumalıyıq. Hamı qarrrıldamalıdır!*" (5, s.116) Quşların çoxusu qorxub onun bu əmrinə riayət etməyə çalışsa da, gözəl nəğməli bülbül etiraz edir və qorxaq yoldaşlarını öz arxasınca çəkib öz təbiətlərinə sadiq qalmağı öyrədir. Əsərdə təqdim olunan situasiyalar arxasında səbəblər də görünür. Qarğanın "birsəsliliyi" seçməsi və tələb etməsinin səbəbi onun içində baş qaldıran paxıllıq duyğusudur: "*Elə bu zaman qarğa oxumağa başladı. Quşlar hamısı susaraq onu dinlədilər. Bülbülün cəh-cəhi isə hamının xoşuna gəldi.*

-Gözəl! Çox gözəl oxuyur, - deyə Bayquş səsləndi. Qarğa isə həmişəki kimi, nöqsan axtarırdı. Qarğanın ən pis cəhəti də bu idi ki, hər şeydə və hər kəsdə nöqsan axtarırdı. Kim həmişə başqalarında nöqsan axtarırsa və başqalarını pis görürsə, özü həmişə hirsli olur, şübhəli olur. Özünü heç vaxt Rahat və xoşbəxt hiss edə bilmir." (5, s.71) Əsərdə Qarğanın simasında paxıllıqdan istedad sahiblərini əzməyə, susdurmağa çalışan bədniyyətli, bülbülün timsalında isə azadlıqsevər və cürətli, sözün doğrusunu deməkdən çəkinməyən insanlar ümumiləşdirilir.

Əsər boyu müəllif bəhs etdiyi məsələlərlə bağlı balaca oxucusu ilə kommunikasiya qurur – ona gah sual verir, gah sadəcə müraciət edir. Belədə oxucu özünü mətnin bir komponenti, hadisələrin iştirakçısı kimi hiss edə bilir. Romanın maraqlı cəhətlərindən biri haqqında bəhs olunan quşların şəkillərinin verilməsidirsə, digər bir cəhəti də bəzi şəkillərin uşaqların rəngləməsi üçün rəngsiz saxlanmasıdır.

Kitabın sonunda yer alan quşlara aid atalar sözləri və məsəllər də əsasən, romanın əsas ideya mündəricəsini ifadəyə xidmət edir. Məsələn, "Quş yuvası dağıdanın yuvası dağılar", "Hər quş şahin olmaz", "Dilim quş dilidir, hər kəs anlamaz", "Quş var qayaya qonur, quş var suya", "Quşa qızıl qəfəs də zindandır" və s. kimi atalar sözləri mətnlə səsləşir. Lap sonda isə müəllif balaca oxucusu ilə dialoq qurur, ona verdiyi suallara əsasən bu romanı nə dərəcədə diqqətlə mütaliə etdiyini, əsərdən nəyi əxz etdiyini müəyyənləşdirməyə imkan yaradır.

Aygün Həsənoğlunun balacalara daha bir ərməğanı isə 2022-ci ildə çap olunmuş hekayə və nağıllardan ibarət "İncilər" kitabıdır. Qeyd edək ki, burada yer alan "Hər kəsin nəğməsi" romanı ilə eyniadlı hekayə, bir növ, bu irihəcmli əsərin xülasəsidir; oradakı ideya və məzmunu xeyli sıxışdırıb kiçik bir mətnə sığdıra bilib. Hər iki əsərdə Bülbül çəkinmədən öz fikrini söyləyir, bərabərliyin hamının eyni nəğmə oxumasında yox, bir-birinə sevgi və hörmət bəsləməsində və qarşılıqlı yardımlaşmasında olduğunu bildirir. Bülbülün sözündən güc tapan quşlar hamısı onu dəstəkləyir və Qarğaya fikir verməyib hərəsi öz nəğməsini oxumağa davam edir. Hər iki alleqorik mətn uşaqlara fərdi azadlıq, yaradıcı müxtəliflik, bərabərlik anlayışının yanlış yozumuna dair nümunə göstərir. Qarğanın bərabərlik adı altında bütün fərqlilikləri ləğv etmək istəyini quşların öncə təslimiyyət əhvalında qarşılaması, sonra Bülbülün sözünə dəstək olması ilə müəllif balacalara azad fikir və azad söz anlayışlarını aşılayır.

Kitabın ən maraqlı əsərlərindən biri də hadisələri sevincsiz, gülüşsüz bədbəxt bir şəhərdə cərəyan edən "Xoşbəxt uşağın nağılı"dır. Gülüşlərin deyil, yalnız maşınların səsi gələn şəhərdə insanlar yalnız məcbur olanda danışır, onda da çox qısa cümlələr qururlar. Yorğun və qaşqabaqlı adamların çatıq qaşlı, yorğun adamları bir-birindən hal-əhval belə tutmur. "*Bu şəhərdə evlərdən, məktəblərdən, küçələrdən uşaq qəh-qəhələri eşidilmirdi. Kitabxanalar, parklar, teatr və konsert salonları boş qalmışdı. Küçələrdə uşaqlar oynamırdılar. İnsanlar gəzməyə çıxmır, teatra, konsertə, restoranlara getmir, uşaqlar da oynamır, əylənmirdilər. Hamı ya oxuyur, ya da işləyir, ya da telefonlara, planşetlərə, bilgisayarlara baxırdı. Buna görə də insanların sevinmək, şənlənmək üçün vaxtları yox idi. Beləcə, kədərli, səssiz, sevincsiz yaşayırdılar*" (4, s. 6) Adı mahiyyətinə uyğun olan "Bədbəxtlər şəhəri", yaxud "Kədərlilər şəhəri"ndə bir gün haradansa bir uşaq peyda olur. Hələ heç iki yaşı da olmayan balaca "Salam"dan başqa söz bilmir. Hər şeyin cavabında "salam" deyib qəhqəhə çəkən bu körpəyə "xoşbəxt uşaq" deyirlər; onu götürüb saxlayan ailəyə də, getdiyi bağçaya, həyətdəki uşaqlara, qonşulara, çevrəyə - hər kəsə öz gülüşünü və xoşbəxtliyini yayır. Artıq şəhər əhalisi bir-biri ilə salamlaşıb hal-əhval tutur, sevinib-gülə bilir. Həmin uşaq isə bircə anda yoxa çıxır, çox axtarsalar da, tapa bilmirlər. Sonda xəbər tuturlar ki, o, deyilmiş, mələk imiş və harda bədbəxtlik görsə, oraya özü ilə xoşbəxtlik gətirirmiş. Hekayənin sonu essevari tamamlanır və müəllif balaca oxucusuna üzünü tutub deyir: "*Əgər siz də o xoşbəxt uşağı görmək istəyirsnizsə, güzgüyə baxın. Amma güzgüyə baxanda mütləq gülümsəyin ki, xoşbəxt uşağı görəsiniz.*" (4, s.16)

Aygün Həsənoğlunun "İncilər" kitabında toplanan bütün hekayə və nağıllar uşağın dünyagörüşünə, davranışı və mənəvi inkişafına yönəlmiş məzmunlu bədii mətnlərdir. "Yemək yeməyən qız", "Oğurluğun axırı", "Sevgi sevgi gətirər" və digər əsərlərində müəllif uşaqlara dürüstlük, empatiya, paylaşma, məsuliyyət, sevgi və qayğı kimi insani duyğuları təlqin edir. Qəhrəmanları bəzən sərçə, bəzən bir uşaq, bəzən bir ağac və ya oyuncaq olan bu kiçik mətnlərin hər birində uşaqla emosional bağ yaradılır. "Hamıdan yuxarıda yaşamaq istəyən sərçə" nağılı

fərdi eqoizmə qarşı kollektiv yaşamağın dəyərini vurğulayır. "Qonşu istəməyən ağac" bənzər məsələni qabartmaqla yanaşı, həm insani münasibətləri, həm də təbiətə yanaşmanı etik çərçivədə qurmağa sövq edir. "Yüz ölç, bir biç" nağılı düzgüb qərar vermək qabiliyyəti və tələskənliyin fəsadları haqqında mesaj verir. "Anaları qoruyaq" və "Ata-anasından küsən uşaq" hekayələri ailə münasibətlərində uşaqların məsuliyyətini və empatik yanaşmanı inkişaf etdirir. Bu mətnlərdə müəllif uşağı cəmiyyətin passiv elementi kimi yox, düşünən, hiss edən və cavabdehlik daşıyan fərd kimi təqdim edir.

Gündəlik davranışlara tətbiq oluna bilinən "Oyuncaqlar qırılanda" hekayəsində əşyaya hörmət, oyun vasitəsilə dostluq və diqqət kimi anlayışlar sadə süjetlə ötürülür. "Bilinməyən acılar" isə uşaqlarda həm empatiyanı, həm də sosial məsuliyyəti formalaşdırmaq gücünə malikdir. "Sevgi sevgi gətirər" mətnində təkcə qarşılıqlı qayğının əhəmiyyəti deyil, münasibətlərdə psixoloji refleksin bədii təcəssümünü izləmək mümkündür. Uşaq, sadəcə, "yaxşılıq et, qarşılığını alarsan" qənaətinə gəlmir, empatiyanın real gücünü dərk edir. "Yemək yeməyən qız" hekayəsi uşağın yeməkdən imtinası mövzusunu qabartmaqla öz səhhətinə, valideyn qayğısına və gündəlik vərdişlərə münasibətini formalaşdırır. Aygün Həsənoğlunun bir çox nağıl və hekayəsi uşaqları yalnız özü ilə bağlı deyil, sosial məsuliyyət baxımından da düşünməyə təşviq edir. "İnsanlar çörəyi niyə göz üstünə qoyurlar?" kimi sual şəklindəki başlıqlar uşağı təkcə cavab almağa yox, özü də sual verərək öyrənməyə, arayışa sövq edir. Ata-anasından küsən uşaq" yalnız ailə münasibətlərindən bəhs etmir; həm də emosional reaksiya ilə rasional davranış arasındakı fərqi uşağa hiss etdirir, "emosiyalar pis deyil, amma onların cavabdehliyini daşımaq lazımdır" mesajını verir.

Bu hekayələr vasitəsilə müəllif uşağa həyatın reallıqlarını göstərərək onda məsuliyyət hissini oyadır. Belə mətnlər yönəltmədən yönləndirir, davranışın nəticələrini nümayiş etdirərək seçim etməyi öyrədir. A.Həsənoğlunun əsər qəhrəmanları mükəmməl deyillər. Onlar səhv edir, qorxur, bəzən inadkarlıq göstərir, hətta yalan danışırlar. Amma məhz bu realist yanaşma, uşağın hekayədə özünü görməsinə və özünü sınamasına imkan verir.

Nəticə

Aygün Həsənoğlunun uşaqlar üçün yazdığı nəsr əsərləri bir tərəfdən onların hiss və düşüncə aləmini zənginləşdirir, digər tərəfdən gündəlik həyatda tətbiq edilə biləcək mənəvi dəyərləri aşılayır. 2019-cu ildə "Ədəbiyyat qəzeti"ndə keçirilən uşaq ədəbiyyatı haqqında müzakirədə "Cocuk və genclik edebiyatı yazarları birliği" başkanı Bican Veysəl Yıldız belə bir fikir səsləndirir: "*Məncə, uşağa yaxşı insan olmağı öyrədə bilsək, sonrakı həyatında yolunu özü seçəcək. Bizim üçün mühüm olan, uşağa öz mədəniyyətini yaxşı tanıtmaq, dilinin incəliklərini öyrənmək, yaxşı insan olmağı anlatmaq lazımdır. Uşağa ideologiyasından asılı olmayaraq çox mesaj yüklədiyinizdə bu, həm onun uşaqlığının əlindən alınmasına, həm də böyüdükcə doğru adam olmasına mane olur.*" (2, s. 18) Doğrudan da uşaqlar üçün yazılmış bütün dəyərləri əsərlərin qayəsi onlara yaxşılığı tanıtmaq, onu pislikdən ayırd edə bilmək, yolunu müəyyənləşdirməkdə yolgöstərən mayak olmaqdır. Aygün Həsənoğlunun uşaq əsərləri bu baxımdan sadəcə ədəbi məhsul, estetik zövq verən mətn deyil, həm də pedaqoji vasitə, mənəvi tərbiyə vasitəsi kimi dəyərlidir. O, yaradıcılığında fərdi, ictimai, emosional və estetik tərbiyəni cəmləşdirə bilən azsaylı uşaq yazarlarındandır. Bu mətnlər öyrətməkdən daha çox uşağın içində insan yetişdirir və bu, müasir uşaq ədəbiyyatında daha çox görünməli olan bir missiyadır.

Aygün Həsənoğlunun əsərləri təkcə uşağa yox, həm də uşağın iç dünyasını anlamaq və onunla düzgün ünsiyyət qurmaq üçün bir körpü rolunu oynayaraq valideynə işıq tutmaq gücündədir. Onların əhəmiyyətini vurğulayan xüsusiyyətlərdən biri də çoxqatlı oxunma imkanlarıdır. Azyaşlıları daha çox hadisələrin səthi, qəhrəmanların başına gələn macəralar maraqlandırırsa, oxu və həyat təcrübəsinə malik böyüklər buradakı sosial mesajları, münasibət modelləri və həyat prinsiplərini ayırd edə bilirlər. Nəticə olaraq, çağdaş uşaq ədəbiyyatı uşağın

intellektini, təxəyyülünü, emosional və sosial şüuruna eyni anda təsir göstərməli olan kompleks bir sahədirsə, Aygün Həsənoğlunun nəsri bu geniş və əhatəli sahəni tam şəkildə əhatə edə bilir.

Ədəbiyyat siyahısı

1.Akimova, E. (2024). *Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı: tarixi təcrübəsi və müasir istiqamətləri*. Bakı: Elm və təhsil.

2.“Uşağa yaxşı insan olmağı öyrədə bilsək, sonrakı həyatında yolunu özü seçəcək...”. (2019, yanvar 19). *Ədəbiyyat qəzeti*, s. 16–18.

3.Həsənoğlu, A. (2022). *Ceyhunun zaman maşını*. İstanbul: AyGün Yayınları.

4.Həsənoğlu, A. (2022). *İncilər*. İstanbul: AyGün Yayınları.

5.Həsənoğlu, A. (2022). *Hər kəsin öz nəğməsi*. İstanbul: AyGün Yayınları.

6.Nəcəfova, M. (t.s.). Aygün Həsənoğlunun “Ceyhunun zaman maşını” romanında uşaq tərbiyəsi və ailə. *Dibace.net*. https://www.dibace.net/merziyye-necefova/aygun-h%C9%99s%C9%99noglunun-ceyhunun-zaman-masiniromaninda-usaq-t%C9%99rbiy%C9%99si-v%C9%99il%C9%99/

CHANGES IN SOME HEMATOLOGICAL INDICES OF MALE RABBITS BY FUNGICIDE (PROSARO 250 EC) AND HERBICIDE (SEKATOR)

Debabsa rafıka[1]*, Grara nedjoud[2]

and Khaldı fadıla[1]

[1]Laboratory of Sciences and Technology of Water and Environment, Department of Biology, Mohamed Cherif Messadia University, Souk-Ahras, 41000, Algeria.

[2]Department of Biology, University 8 May 1945 Guelma, Guelma 24000, Algeria.

***Corresponding author's**

Abstact

As a result of the intensive use of pesticides in agriculture, humans are becoming the main target of acute and chronic exposure to these chemical compounds, either from contaminated workplaces and agricultural areas or through the consumption of contaminated food and water, and pesticides can enter the human body mainly orally via the ingestion of food, skin contact, eye contact or inhalation through the respiratory tract.

The present study was undertaken to know the hematological alterations in the rabbits following oral intoxication with fungicide (prosaro 250 EC) and herbicide (Sekator).

Forty-two male rabbits were equally divided into the control group (Control) received distilled water and basal diet, three groups received orally three different doses of Sekator (1/100, 1/50 and 1/20 LD_{50}), and three groups treated orally with Prosaro 250 EC (1/100, 1/50 and 1/20 LD50) for 21 consecutive days.

Results demonstrated the negative effects of both pesticides, increase in WBCs, decrease in Hb, in HCT. Sekator caused a decrease in PLT while Prosaro 250 EC caused an increase in PLT compared with the control group

Key words: Male rabbits, prosaro 250 EC, Sekator, toxicity,fungicide,herbicide.

MİSİR ŞAİRİ ƏHMƏD ŞÖVQİNİN ŞEİRLƏRİNDƏ TÜRK DÜNYASI

Şahanə Şahbazova, f.ü.f.d.

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu, böyük elmi işçi

ORCID ID: 0000-0001-8554-2420

Açar sözlər: *Əhməd Şövqi, Osmanlı, Türk dünyası, Sultan Əbdülhəmid*

"Əmir əş-şüəra" adlandırılaraq öz dövründə ərəblərin ən böyük və ən məşhur şairi kimi qəbul olunmuş Misir şairi Əhməd Şövqi (1868-1932) ərəb ədəbiyyatının əvəzolunmaz simalarındandır. Əhməd Şövqi XIX əsrin ikinci yarısı və XX əsrin əvvəllərində yaşayıb. O zaman Osmanlı xilafəti Yaxın və Orta Şərq ölkələrində, Avropanın bir çox Şərq və Cənub ölkələrində hakimiyyəti ələ almışdı.

Ə.Şövqinin poeziyadakı yeniliyi bir reformist kimi iqtisadi, siyasi, sosial, fəlsəfi, tarixi, dini, əxlaqi və digər sahələrdəki problemləri ifadə etməsi olmuşdur.

Neoklassik bir şair olan Əhməd Şövqinin şeiri, eyni zamanda klassik şeirin sərhədləri içərisində daha çox Ərəb və Osmanlı dünyasında cərəyan edən hadisələri əks etdirən bir aynadır. Bu səbəbdəndir ki, "Şövqiyyat"da ən geniş yeri türklər və Osmanlı xilafəti ilə bağlı qəsidələr tutur.

Şair türklərə və Osmanlı xilafətinə on yeddi qəsidə həsr etmişdir. Bunlar içərisində sultan II Əbdülhəmidə yazdığı qəsidələri mühüm yer tutur. Sultan Əbdülhəmidin 1897-ci ildə Yunanıstanla apardığı müharibəyə ərəb ədəbiyyatında çoxlu şeir həsr edilmişdir. Əhməd Şövqinin Yunan müharibəsi zamanı yazdığı "Ədirnə", yaxud "Türkə salam" qəsidələrində, türklərin yunanlar üzərində qələbəsini əks etdirən səksənbeytlik "Türkə salam II" qəsidəsində türklərə qarşı olan səmimi hisslərini ifadə etmişdir.

Həqiqətdə, Əhməd Şövqinin türklərə meyl etməsinin əsasında İslam dininə bağlılığı dayanırdı. Osmanlı sultanı o dövrdə müsəlmanların xəlifəsi idi, onun mövcudluğu İslam dövlətlərinin birliyini təmin edirdi; *"Xilafət İslamın izzəti, qüdrəti isə müsəlmanların qüdrəti idi"*. Ə. Şövqinin türkləri tərənnüm etməsinin digər səbəbi damarında türk qanı axan kökdən olması idi.

Ə. Şövqi Mustafa Kamal Atatürkə də böyük bir qəsidə həsr etmişdir. Şair 1921-ci ildə "Türklərin hərbdə və siyasətdə qələbəsi" adlı qəsidəsində Atatürkün hərbdəki bacarığını, qəhrəmanlığını, yunanlar üzərində qələbəsini təsvir etmişdir. Burada şair Mustafa Kamal Paşaya "Türklərin Xalidi" ünvanı ilə müraciət etmiş, onu "ərəblərin Xalidi", İslam müharibələrində ad qazanmış ərəb komandanı Xalid bin Valid ilə müqayisə etmişdir.

Əhməd Şövqi şəxsən döyüş meydanlarında bir hərbçi kimi iştirak etməsə də, onu türk əsgərinin cəbhələrdəki şücaətləri daima vəcdə gətirərək ilhamlandırmış və nəticədə o, türklərin cəbhə qəhrəmanlıqlarını vəsf və tərənnüm edən bir sıra bədii sənət nümunələri yaratmışdır. Əhməd Şövqi bu nümunələrdə türk döyüşçülərinin qəhrəmanlarının ümumi təsviri ilə yanaşı, eyni zamanda ayrı-ayrı türk əsgərlərinin – məsələn, gənc türk qızı Zeynəbin və ixtiyar türk qocası Əbdüləzəlin simasında ərəb poeziyasına nümunəvi qəhrəman türk döyüşçü obrazlarını gətirmiş və ərəblərə azadlıq uğrunda apardıqları döyüşlərdə gənc türk qızı Zeynəb cəsarəti və qoca Əbdüləzəl qətiyyəti arzulamışdır.

Yekun olaraq deyək ki, Əhməd Şövqinin Türkiyə, onun tanınmış simaları, I Dünya müharibəsində tür döyüşcülərinin vəsf və tərənnümünə həsr olunmuş xeyli qəsidəsi vardır.

Osmanlı xilafətinə bağlı, eyni zamanda vətənpərvər bir ziyalı olan Əhməd Şövqinin bütün bu qəsidələrində əsas qayə İslam birliyi ideyası olmuşdur.

THE INTERRELATIONSHIP OF LANGUAGE WITH THOUGHT, CULTURE AND SOCIETY

DİLİN DÜŞÜNCƏ, MƏDƏNİYYƏT VƏ CƏMİYYƏTLƏ QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ

Aysel Valiyeva Etibar

Azerbaijan National Academy of Sciences (ANAS)Institute of Oriental Studies named after Academician Z. M. Bunyadov,Researcher at the Department of Central Asian Countries,ORCİD 0009-0007-8270-0201

Keywords: language, vocabulary, thought, culture, society.

Language is closely and comprehensively connected with thought, culture, and society. Therefore, the mutual influence of these concepts on each other is undeniable. The complex relationship between language and thought has not yet been fully revealed. However, there is a certain connection between language, as a means of communication, and thought, which includes imagination, perception, and intelligence.

The concept of culture can be briefly defined as the way of life of a society. As this definition shows, all elements created by a society—such as literary genres, proverbs and idioms, songs and poems, as well as material and spiritual aspects—are included in the concept of culture. For an individual to communicate effectively and express opinions on any topic, they must first have a rich vocabulary and the ability to use it. Therefore, the deep connection between language, as a means of communication, and the cultural values of society is undeniable.

Every society creates words and phrases that suit its situation. A language undergoes a process of development and change over time and space according to the needs of the community in which it is spoken, within a certain framework of rules. Therefore, there is a close connection between language and society. Professor Mehmet Kaplan expresses the relationship between language and society as follows: "People who speak the same language form the foundation of the social entity called a 'nation.' Language is a means of conveying feelings and thoughts to people. Thus, it saves society from being just small groups of individuals and unites them into a nation. Just as memory is important for an individual, language is the same for a society."

Açar sözlər: dil, söz ehtiyatı, düşüncə, mədəniyyət, cəmiyyət.

Dil düşüncə, mədəniyyət və cəmiyyətlə hərtərəfli və yaxın bir əlaqə içərisindədir. Buna görə də bu məfhumların bir-biri üzərində qarşılıqlı təsiri danılmazdır. Dil və düşüncə arasındakı qarışıq əlaqə hələ də tam olaraq ortaya qoyulmamışdır. Lakin bir ünsiyyət vasitəsi olan dil ilə təxəyyül, təsəvvür və zəkanı özünə daxil edən düşüncə arasında eyni zamanda müəyyən bir bağlılıq da vardır. Düşünmə bacarığımız fikirlərimizi izah etmə baxımından dildən istifadə qabiliyyətimizlə əlaqəli olduğu kimi, başqalarının düşüncələrini anlaya bilməyimiz də dil bacarıqlarımıza bağlıdır.

Mədəniyyət anlayışı ən qısa şəkildə bir cəmiyyətin yaşayış tərzi olaraq ifadə edilə bilər. Elə bu tərifdən də görünür ki, bir cəmiyyətin meydana gətirdiyi ədəbi janrlar, atalar sözü və frazeologizmlər, mahnı və şeirlər, maddi və mənəvi hər ünsür mədəniyyət məfhumuna daxildir. Bir fərdin güclü ünsiyyət qura bilməsi, hər hansı bir mövzu haqqında məlumat sahibi olub fikir irəli sürməsi üçün hər şeydən əvvəl zəngin söz ehtiyatı olmalı və bundan istifadə etmə

qabiliyyəti olmalıdır. Buna görə də bir ünsiyyət vasitəsi olan dilin cəmiyyətin mədəni dəyərləri ilə dərin əlaqəsi danılmazdır.

Hər cəmiyyət öz vəziyyətinə uyğun söz və söz qrupları yaratmış olur. Bir dil müəyyən qayda-qanun çərçivəsində danışıldığı cəmiyyətin ehtiyaclarına görə zaman və məkan daxilində inlişaf və dəyişmə prosesi yaşamış olur. Buna görə də dil və cəmiyyət arasında yaxın əlaqə mövcuddur. Professor Mehmet Kaplan dilin cəmiyyət ilə əlaqəsini belə ifadə edir: “Eyni dildə danışan insanlar “millət” adlanan sosial varlığın təməlini təşkil edirlər. Dil duyğu və düşüncəni insana çatdıran bir vasitə olduğu üçün cəmiyyəti kiçik insan kütlələrindən xilas edərək bir millət halına gətirir. Bir insan üçün yaddaş nədirsə, cəmiyyət üçün də dil odur”.

THE MAIN DEVELOPMENT TRENDS OF POETRY IN MODERN IRAQI-TURKMEN LITERATURE

MÜASİR İRAQ-TÜRKMAN ƏDƏBİYYATINDA ŞEİRİN ƏSAS İNKİŞAF TƏMAYÜLLƏRİ

Aslanova Hülya İlham qızı

AMEA akademik Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu,
Mərkəzi Asiya ölkələri şöbəsinin elmi işçisi,ORCID 0009-0005-5711-2630

Açar sözlər: iraq-türkman ədəbiyyatı, klassik şeir, heca şeiri, xalq şeiri, sərbəst şeir

Müasir İraq-türkman ədəbiyyatı öz inkişaf mərhələsində bir çox şair və yazıçıların yaradıcılığı ilə zənginləşmişdir. Müasir dövr İraq-türkman ədəbiyyatında əsas yeri nəzm tutur, nəsr isə xeyli geridə qalır. İraq-türkman ədəbiyyatının klassik və yeni şeiri əhatə edən əsas şeir növləri aşağıdakılardır: 1. Divan şeiri 2. Heca şeiri 3. Xalq şeiri 4. Sərbəst şeir.

Göründüyü kimi, bu ədəbiyyatı təmsil edənlər arasında klassik poeziya ənənələrinə bağlı şairlər olduğu kimi, yeni ədəbi cərəyanları təmsil edən şairlər də vardır. **Klassik şeirdə** əsasən qəzələ yer verilmişdir. Qəzəllərdə aşiqanə motivlərlə yanaşı ictimai motivlər də vardır. Ümumiyyətlə, qəzəllərdə bədbinlik əhval-ruhiyyəsi qüvvətlidir. Bununla yanaşı, milli düşüncə, öyüd-nəsihət, ədalətə dəvət və s. kimi motivlərə də rast gəlmək olar. Qəzəldən başqa qəsidə, təxmis, mərsiyə, mədhiyyə və s. şeir növləri də yayılmışdır. Divan şeiri öz hakim mövqeyini XX əsrin 50-ci illlərinə qədər qoruyub saxlamışdır. Yeni nəsil iraq-türkman şairləri əruzdan daha çox **heca vəzninə** üstünlük verməyə başlayır. Bu ilk növbədə əruz vəzninin qəlizliyi, çətin qəliblər, ərəb-fars sözlərinin çoxluğu və s. ilə bağlı idi. Beləliklə, klassik şeirə qarşı qoyulan və milli şeir olaraq dəyərləndirilən heca şeiri hakim mövqe səviyyəsinə qaldırılır. Xalq tərəfindən təqdirlə qarşılanan digər şeir növü **xalq şeiridir**. Əruz və heca vəznlərində yazılan şeirlərin nə qədər böyük əhəmiyyəti varsa, xalq şeirinin də bir o qədər əhəmiyyəti var türkmanlar üçün. Bu vaxta qədər varlığını xoyratlar, manilər və türkülərlə qoruyub saxlayan xalq şeirində 1950-ci illərin sonundan etibarən inkişaf müşahidə olunmuşdur. Əsas yeri İraq türkmanlarının varlıq simvoluna çevrilmiş xoyratlar tutur. Yaradıcılıqlarının bu və ya digər mərhələsində xoyrat janrına müraciət edən xalq şairləri qısa, lakonik, lakin kəsərli, dərin mənalı sənət əsərləri yaratmışlar. Qeyd edildiyi kimi, müasir dövr İraq-türkman ədəbiyyatını təmsil edənlər arasında yeni ədəbi cərəyanları, xüsusilə də **sərbəst şeir** janrını təmsil edən şairlər də vardır. Bu yeni şeir dilinin meydana gəlməsi 1950-ci illərdən başlayaraq müşahidə olunan sadələşmə hərəkatı ilə bağlıdır. Şeir dilinin sadələşməsi, əcnəbi ünsürlərdən, daha çox klassik poeziya üçün xarakterik olan ərəb-fars sözlərindən, çətin ifadələrdən arınması və oxuyucu üçün daha anlaşılan olması məqsədini güdən bu hərəkat türkman ədəbi cəmiyyətində bir mənalı qarşılanmamışdır.

Key words: Iraqi-turkmen literature, classical poetry, syllable poetry, folk poetry, free verse

Modern Iraqi-Turkmen literature has been enriched by the work of many poets and writers during its development. In modern Iraqi-Turkmen literature, poetry occupies the main place, while prose lags far behind. The main types of poetry in Iraqi-Turkmen literature, encompassing classical and new poetry, are as follows: 1. Divan poetry 2. Syllable poetry 3. Folk poetry 4. Free verse.

As can be seen, among those representing this literature, there are poets who adhere to the traditions of classical poetry, as well as poets who represent new literary trends. **Classical poetry** mainly features ghazals. Ghazals contain social motifs as well as romantic motifs. In general, the mood of pessimism is strong in ghazals. Along with this, motifs such as national sense, advice, admonition, invitation to justice, etc. can also be found. In addition to ghazal, qasida, takhmis, marsiya, madhiya, etc. are also common types of poetry. Divan poetry maintained its dominant position until the 1950s of the 20th century. A new generation of Iraqi-Turkmen poets are beginning to favor **syllabic meter** over aruz. This was primarily due to the complexity of the aruz meter, difficult patterns, the abundance of arabic-persian words, etc. Thus, syllabic poetry, which is opposed to classical poetry and valued as national poetry, is elevated to a dominant position. Another type of poetry that is appreciated by the people is **folk poetry**. Just as poems written in aruz and syllabic meters are of great importance, folk poetry is equally important for Turkmens. Folk poetry, which until now had maintained its existence through khoyrats, manis and turkus, has seen development since the late 1950s. The main place is occupied by the khoyrats, which have become a symbol of the existence of the Iraqi Turkmen. Folk poets who turned to the khoyrat genre at one stage or another of their works created short, laconic, but incisive, deeply meaningful works. As mentioned, among those representing modern Iraqi-Turkmen literature, there are also poets representing new literary trends, especially the **free verse** genre. The emergence of this new poetic language is associated with the simplification movement observed since the 1950s. This movement, which aimed to simplify the language of poetry, to rid it of foreign elements, arabic-persian words that were more characteristic of classical poetry, and difficult expressions, and to make it more understandable for the reader, was not welcomed unequivocally in the Turkmen literary community.

THE PARTICIPATION OF KAZAKHSTAN IN INTERNATIONAL ORGANIZATIONS: REGIONAL AND GLOBAL PERSPECTIVES

QAZAXISTANIN BEYNƏLXALQ TƏŞKİLATLARDA İŞTİRAKI: REGİONAL VƏ QLOBAL PERSPEKTİVLƏR

Hüseynli Dilbər Fəsi qızı

AMEA akademik Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu,Mərkəzi Asiya ölkələri şöbəsinin elmi işçisi, dissertant,Azərbaycan Respublikası Bakı şəhəri

https://orcid.org/0000-0002-9020-2700

Açar sözlər:Qazaxıstan, beynəlxalq təşkilatlar, əməkdaşlıq, BMT, ATƏT, İƏT.

Qazaxıstan müstəqillik qazandıqdan sonra beynəlxalq təşkilatlara fəal şəkildə inteqrasiya olunaraq çoxtərəfli diplomatiyanı xarici siyasətinin əsas dayaqlarından birinə çevirmişdir. Ölkə BMT, ŞƏT, MDB, ATƏT, İƏT və TDT kimi mühüm qurumların üzvüdür. Bu təşkilatlar vasitəsilə Qazaxıstan təhlükəsizlik, iqtisadi əməkdaşlıq, enerji siyasəti və mədəni inteqrasiya sahələrində öz mövqelərini möhkəmləndirməkdədir. Məsələn, BMT çərçivəsində nüvə tərksilahı təşəbbüsləri ilə fərqlənən ölkə, ŞƏT-də regional təhlükəsizliyin təminində fəal iştirak edir. Qazaxıstan MDB-nin müxtəlif orqanlarında – Dövlət Başçıları Şurası, Xarici İşlər Nazirləri Şurası və İqtisadi Şura da daxil olmaqla – fəal iştirak edir. Xüsusilə enerji təhlükəsizliyi, nəqliyyat logistikası və miqrasiya siyasəti məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilir. MDB, həmçinin, Qazaxıstana digər postsovet ölkələri ilə sabit münasibətləri qoruyub saxlamaq imkanı yaradır. Qazaxıstan ATƏT-ə sədrlik dövründə bütün səylərini münaqişələrin, o cümlədən, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllinə, eləcə də, Əfqanıstanda uzun müddətdən bəri davam edən siyasi gərginliyin azaldılmasına yönəltmişdi. Rəsmi Astana ATƏT fəaliyyəti çərçivəsində regionda sülhün bərqərar olmasına, insanların firavan yaşamasına böyük töhfələr vermişdir. Qazaxıstan iqlim dəyişikliyi ilə mübarizəyə və yaşıl iqtisadiyyatın inkişafına xüsusi diqqət yetirir. İƏT-ə üzv dövlətlər 2026-cı ildə BMT-nin himayəsi altında keçiriləcək Regional İqlim Sammitində fəal iştirak etməyə dəvət olunub. TDT-da isə dil, mədəniyyət və ortaq tarixi dəyərlər əsasında inteqrasiyanı gücləndirməyə çalışır.

Qazaxıstanın bu təşkilatlarda iştirakı ona beynəlxalq legitimlik qazandırmaqla yanaşı, regiondakı geosiyasi rolunu da artırır. Beləliklə, Qazaxıstan beynəlxalq əməkdaşlıqla daxili sabitlik və regional liderlik arasında strateji körpü qurmağa çalışır

Keywords: Kazakhstan, international organizations, cooperation, UN, OSCE, ECO.

After gaining independence, Kazakhstan actively integrated into international organizations, making multilateral diplomacy one of the main pillars of its foreign policy. The country is a member of key institutions such as the UN, SCO, CIS, OSCE, OIC, and the OTS. Through these organizations, Kazakhstan has strengthened its position in areas such as security, economic cooperation, energy policy, and cultural integration. For example, within the UN framework, the country is distinguished by its nuclear disarmament initiatives, while it plays an active role in ensuring regional security within the SCO. Kazakhstan also actively participates in various CIS bodies, including the Council of Heads of State, the Council of Foreign Ministers, and the Economic Council. Particular attention is given to issues such as energy security, transportation logistics, and migration policy. The CIS also enables Kazakhstan to maintain stable relations with other post-Soviet countries. During its

chairmanship of the OSCE, Kazakhstan focused all its efforts on resolving conflicts, including the Armenia-Azerbaijan Nagorno-Karabakh conflict, as well as reducing the long-standing political tension in Afghanistan. Within the OSCE framework, official Astana made significant contributions to establishing peace in the region and ensuring the well-being of people. Kazakhstan pays special attention to combating climate change and developing a green economy. Member states of the OIC have been invited to actively participate in the Regional Climate Summit to be held in 2026 under the auspices of the UN. Within the OTS, Kazakhstan seeks to strengthen integration based on common language, culture, and historical values.

The participation of Kazakhstan in these organizations not only grants it international legitimacy but also enhances its geopolitical role in the region. Thus, Kazakhstan aims to build a strategic bridge between domestic stability and regional leadership through international cooperation.

MINERAL PROFILE ASSESSMENT OF COMMERCIAL PLANT-BASED MILKS IN COMPARISON WITH COW'S MILK

Sara Betul OZGEN[a*], Merve OLUKMAN SAHIN[a], Tuba Eda ARPA ZEMZEMOGLU[b]

[a]Hatay Mustafa Kemal University, Research and Application Centre for Technology and Research and Development, Hatay, Türkiye

[b]Gumushane University, Nutrition and Dietetics, Health Science Faculty, Gumushane, Türkiye

Keywords: *Plant-based milk, Cow's milk, Mineral composition, Nutritional comparison, ICP-MS, Flame photometry, Microwave-assisted extraction.*

In recent years, the increasing consumption of plant-based milk (PBM) has attracted attention, especially for reasons such as lactose intolerance, vegan dietary preferences and environmental sustainability. Despite the growing preference for replacing cow's milk with PBM alternatives, the mineral composition of these products is still not fully characterized. Assessing their micro- and macro-mineral content is therefore essential, especially considering the health significance of key elements. This study aimed to determine the mineral composition of various commercially available PBM types (almond, hazelnut, soy, oat, and coconut milk) and to compare the results with those of traditional cow's milk. A total of 24 PBM and 6 cow's milk samples were subjected to mineralization using a microwave-assisted extraction method. Elemental analyses were then carried out using Inductively Coupled Plasma Mass Spectrometry (ICP-MS) and a flame photometer. K levels in PBM samples ranged from 140 to 887.5 ppm, Na from 67.5 to 637.5 ppm, and Ca from 0 to 507 ppm. In cow's milk, these values were found to be 492.5–935.0 ppm for K, 127.5–292.5 ppm for Na, and 10–120 ppm for Ca. Fe content in PBM ranged between 1.76–30.7 ppm, while cow's milk ranged between 9.08–13.22 ppm. Se, Cd, and Hg were not detected in any of the samples. The findings show that while PBMs may provide comparable or higher potassium and sodium levels than cow's milk, their calcium content is generally lower and more variable, indicating differing nutritional profiles.

MY COMMENTS ON THE SPEECH OF STUDENTS IN PRIMARY GRADES

MAMMADOVA ESMİRA FARHAD DAUGHTER

İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ ÖYRƏNƏNLƏRİN NİTQİNƏ DAİR MÜLAHİZƏLƏRİM

P.ÜZ.F.D. MƏMMƏDOVA ESMİRA FƏRHAD QIZI

***BAKI ŞƏHƏRİ, ADPU-NUN "AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ONUN TƏDRİSİ TEXNOLOGİYASI" KAFEDRASININ BAŞ MÜƏLLİMİ*0009-0008-3969-1669**

AÇAR SÖZLƏR: tədris, müəllim, oxu, yazı, sinif

ÖZET: Şagirdlərin düzgün, dəqiq və savadlı şifahi nitq vərdişlərinə yiyələnmələri, ümumiyyətlə, təlimdə müvəffəqiyyət qazana bilmələri leksika üzrə işin elmi zəmində qurulması ilə bağlıdır. Ona görə də I-IV siniflərdə leksikanın təliminə xüsusi diqqət yetirilir. Leksik normanın yaradılması Azərbaycan dilində savad təlimi uğrunda aparılan mübarizənin bir hissəsidir. Məktəbdə yaradılan vahid leksik norma rejimi bütün müəllimlərin öz ixtisasları üzrə şifahi nitqlərində leksik səhvlərin aradan qaldırılmasına kömək göstərir. Sual oluna bilər: Məktəbdə leksik norma rejimini necə yaratmaq mümkündür? Məktəbdə istifadə olunan bütün çıxışlarda, şifahi nitq ilə əlaqəsi olan bütün işlərdə tələb olunmalıdır. Digər tərəfdən, məktəbdə keçiriləcək tədbirlərdə şagirdlərin məruzələrlə çıxışı zamanı leksik normanın tələblərinə ciddi surətdə riayət edilməlidir. Leksik norma şagirdlərə yalnız düzgün şifahi nitq vərdişləri aşılamaqla qalmır, eyni zamanda onların savadlı yazılı nitqinin, təfəkküründün inkişafına da kömək göstərir. Ona görə də bu işdə təsadüfiliyə yol vermək olmaz. Ondan müntəzəm və sistemli şəkildə istifadə olunmalıdır. Bundan əlavə, onu da qeyd edək ki, leksik normanın dərindən mənimsənilməsi dil təlimindən kənarda mümkün deyildir. Leksik norma dilin bütün səviyyələri ilə əlaqədardır. Şagirdlər çox zaman mənasını bilmədikləri sözləri düzgün yazmağı bacarmırlar. Ona görə də məktəblilərə təqdim olunan sözlərin əvvəlcə mənası açılmalı, onun səs və hərf tərkibi, qrammatik quruluşu təhlil edilməlidir.

ANAHTAR KELİMELER: öğretmenlik, öğretmen, okuma, yazma, sınıf

Abstract: The acquisition of correct, accurate and literate oral speech habits by students, and their success in learning in general, is related to the scientific basis of lexical work. Therefore, special attention is paid to the teaching of lexis in grades I-IV. The creation of lexical norms is part of the struggle for literacy training in the Azerbaijani language. The unified lexical norm regime created at school helps to eliminate lexical errors in the oral speeches of all teachers in their specialties. The question may be asked: How is it possible to create a lexical norm regime at school? It should be required in all speeches used at school, in all work related to oral speech. On the other hand, the requirements of the lexical norm must be strictly observed when students give reports at events held at school. The lexical norm not only instills in students the correct oral speech habits, but also helps them develop their literate written speech and thinking. Therefore, one cannot allow randomness in this matter. It should be used regularly and systematically. In addition, it should be noted that deep mastery of the lexical norm is impossible outside of language teaching. The lexical norm is related to all levels of the language. Students often cannot correctly write words whose meaning they do not know. Therefore, the meaning of the words presented to schoolchildren should first be explained, their sound and letter composition, and grammatical structure should be analyzed.

KEYWORDS: teaching, teacher, reading, writing, classroom

GİRİŞ: Dil və nitq norması Azərbaycan dilçiliyində bir-birindən fərqlənən, lakin bir-biri ilə sıx əlaqədə olan iki anlayışdır. Dil norması – Azərbaycan ədəbi dilinin qaydalarını, yəni qrammatik (sintaktik, morfoloji), leksik, orfoqrafik və orfoepik normaları ifadə edir. Bu normalar dilin bütün istifadəçiləri üçün qəbul edilmiş standart formalarıdır. Məsələn, sözlərin düzgün yazılışı, şəkilçilərin uyğunluğu, söz sırasının qaydaları və s. Nitq norması isə həmin dil qaydalarına uyğun konkret danışıq və yazı şəraitində dil vahidlərinin düzgün işlənməsi**d**ir. Yəni insan danışanda və ya yazanda dilin normalarına nə qədər uyğun şəkildə ifadə edir – bu, nitq normasına aiddir. Burada üslub, intonasiya, söz seçimi və onların yerində işlənməsi əsas götürülür. Bu anlayışlar Azərbaycan dilinin ədəbi və mədəni şəkildə qorunması üçün əsas meyarlardır. Dil normasının xüsusiyyəti: Sabit və standartdır – dövlət və cəmiyyət tərəfindən qəbul olunur. Rəsmi mənbələrə əsaslanır – məsələn, "Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti", "Orfoepiya lüğəti", "Dilçilik normaları" və s. Nitq norması – danışan və ya yazan şəxsin dil norması çərçivəsində ifadə etdiyi fikirlərin üslubca, mövzuya, situasiyaya və qarşı tərəfə uyğun şəkildə təqdimidir. Başqa sözlə, dilin canlı istifadəsində normativ qaydalara əməl olunmasıdır. Nitq normasının əsas xüsusiyyətlərinə bunlar aiddir: Dinamiki**d**ir – zamanla dəyişə, zənginləşə bilər. Subyektivdir – konkret danışana bağlıdır. Kontekstualdır – hər danışıq aktında məzmun və məqsədə görə formalaşır. Norma tarixi kateqoriyadır. Norma dildə həmişə özünü göstərən prosesdir.Şagirdləri leksik normalara yiyələndirmək, onlara öz fikirlərini savadlı şəkildə ifadə etmək vərdişləri aşılamaq ibtidai siniflərdə Azərbaycan dili təliminin qarşısında duran mühüm vəzifələrdəndir. Leksik normanı mənimsəmək məktəblilərin nəinki bütövlükdə leksik normalara dərindən yiyələnmələrini, həmçinin onların nitq və təfəkkürlərinin inkişafını və digər fənləri şüurlu mənimsəmələrini də təmin edir. Şagirdlər I sinifdə savad təlimi dövrünün birinci mərhələsindən IV sinfi qurtaranadək, hər bir dərsdə leksika məsələləri üzrə müntəzəm və sistemli şəkildə işləyirlər. İbtidai siniflərin Ana dili fənninin proqramında leksika təlimi üzrə işin məzmunu, onun əhatə dairəsi, həcmi konkret şəkildə verilmişdir. Yuxarı siniflərdə təhsil alan şagirdlərin yol verdikləri müxtəlif xarakterli nöqsanların bir qrupu, şübhəsiz, həm də onların ibtidai siniflərdə bu sahədə kifayət dərəcədə bacarıq və vərdişlərə yiyələnməmələri ilə bağlıdır. Metodik ədəbiyyatın təhlili belə bir ümumiləşdirmə aparmağa imkan verir ki, ibtidai siniflərdə leksika üzrə şagirdlərin yol verdikləri nöqsanlar və onların aradan qaldırılması yollarının axtarılması vaxtaşırı olaraq dilçi-metodistlərin araşdırma obyekti olmuşdur. Lakin son illərdə təlimin məzmunun təkmilləşdirilməsi, kurikulum proqramının tətbiqi, yeni nəsil dərsliklərin yazılması, təlim prosesinin interaktiv metodlara əsasən təşkili ibtidai siniflərdə leksika təlimi məsələlərinə yeni yanaşma tərzi tələb edir ki, bu sahədə xüsusi tədqiqatların aparılmasına ehtiyac duyulur.

Ümumilikdə hər bir insan daima leksik normalara əməl etməli, daima savadlı nitq nümayiş etdirməlidir. Bu səbəbdən leksika təlimi ilə bağlı məsələlər daima öz aktuallığını qoruyub saxlayır.

ARAŞDIRMA: İbtidai siniflərdə keçirilən hər bir ana dili dərsi öz növbəsində, mahiyyət etibarilə nitq inkişafına xidmət edir. Bu işdə şagirdlərdə düzgün nitq vərdişlərinin yaradılması olduqca vacibdir. Belə ki, müəllim bu istiqamətdə aparılacaq işlərin qanunauyğunluqlarını bilməklə yanaşı, innovativ metodlardan da istifadə etməyi bacarmalıdır. Tədqiqatın obyekti ibtidai siniflərdə leksika üzrə aparılan işlərdir.

İbtidai siniflərin leksika təlimində şagirdlərin yol verdikləri nöqsanların aradan qaldırılması üzrə iş ardıcıl, sistemli, müasir təlim metodlarından istifadə olunmaqla təşkil edilərsə, bu:

- onların düzgün, savadlı nitq bacarıqlarının və nəticədə şifahi nitqinin inkişafına;

- şifahi nitqdən kommunikativ məqsədlə istifadə mədəniyyətinin formalaşmasına imkan yaradar.

Bir çox nəzəri, psixoloji və pedaqoji ədəbiyyatda nitq, dil və təfəkkür məsələsi tədqiqat obyektinə çevrilmiş, onların mahiyyəti araşdırılmış, elmi ictimayyatı təmin edə biləcək qənaətlər hasil olunmuşdur. İnkar olunmaz həqiqətdir ki, nitq fikrin dil vasitəsi ilə təzahür prosesi və başqaları tərəfindən anlaşılmasıdır. Dillə təfəkkürün ifadəsi prosesində nitq əmələ gəlir. Dildən fərqli olaraq, nitq hər hansı şəxsin təfəkkürünün işləmə tərzi ilə bağlıdır. Nitqin iki cəhəti mövcuddur: məzmun və forma. Nitqin məzmunu ifadə olunan fikir, forması isə onun maddi qabığı olan dildir (səslər, sözlər və cümlələrdir). Məzmunsuz forma, formasız da məzmun ola bilməz.

Nitq prosesində bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə olan iki tərəf iştirak edir: danışan və yazan, dinləyən və oxuyan. (2, 4)

Təcrübə göstərir ki, təlim prosesində məzmunla forma, təsir göstərənlə təsir olunan arasındakı qarşılıqlı əlaqə və münasibətləri nəzərə almadan, oxu dərslərində müqayisə priyomu əsasında şagirdlərin şifahi nitqinin inkişafı problemini elmi cəhətdən həll etmək qeyri-mümkündür.

Nitq prosesinin məhsulu özünü yazılı və şifahi şəkildə göstərir. Yazılı nitqdən fərqli olaraq, şifahi nitqdə xarici ifadə vasitələrindən (jest, mimika, ton, intonasiya və s.) geniş istifadə olunur. Şifahi nitq konkret şəkildə təzahür olunan ünsiyyətin əsas formasıdır. O, söz və ifadələrin seçilməsi, cümlələrin qurulması cəhətdən sərbəstdir. Şifahi nitq fərddən, danışandan kənarda mümkün deyildir.

Uşaq iki yaşından yaşlıların nitqini dinləmə və başa düşmə nəticəsində danışmağı öyrənir. Sözün və cümlənin mənasını anlama və başa düşmə mürəkkəb nitq fəaliyyətidir. Söz ifadə etdiyi əşya və hadisənin səs kompleksidir, maddi qabığıdır. «Uşaq öz fikirlərini tədricən ifadə etməyə alışdıqca, onda nitq mexanizmi formalaşdıqca mənası tanış olmadan sözləri də mövcud lüğət ehtiyatı zəminində qavramağa, öyrənməyə nail olur. Mənasını yeni öyrəndiyi sözlərlə əvvəllər mənimsədiyi sözlər arasında qrammatik və məntiqi əlaqələr yaradır, onları cümlə içərisində işlədir, getdikcə mənalarını genişləndirməyə, dərinləşdirməyə, çalışır. Belə ki, əvvəl uşaqlar əşyanı görüb adını deyir, sonralar isə onun xarici və daxili əlamətlərini öyrənir, spesifik xüsusiyyətlərini dərk edir, sonra danışırlar: məsələn birinci halda alma, duz, nar və s. deyir, ikinci halda alma yumrudur, qırmızıdır, şirindir; duz acıdır, şordur; nar yumşaqdır, qırmızıdır, yumrudur; giləlidir, suludur və s.

BULGULAR: Kiçik yaşlı məktəblilər hər hansı mövzu, hadisə ilə əlaqədar fəal və sərbəst ünsiyyətə qoşulur, fikirlərini dialoji və monoloji şəkildə ifadə edirlər. Bu zaman onların nitqində özlərinə məxsus stilistik xüsusiyyətlər yaranır. Akademik L.B.Şerbanın dediyi kimi, danışıq nitqində hər cür fonetik ixtisarlar, gözlənilməz forma yaradıcılığı, vərdiş edilməmiş söz yaradıcılığı, ilk baxışda görünən sözlərdən istifadə edilməsi, nəhayət, sintaktik formaların hər cür pozulması baş verir.

Bir qrup tədqiqatçılar (4) göstərirlər ki, şifahi nitqdə bəzən hər cür xırda hissləri canlı sözlə ifadə etmək çətindir, bəzən də heç olmur. Lakin insanlar onları mimikalar, jestlər, əl-qol hərəkətləri, səsinin qalxıb-enməsi, səsin tembrə uyğunluğu və s. kimi ifadə vasitələrinin köməyi ilə çatdırmağa müvəffəq olurlar.

Təcrübə göstərir ki, kiçik yaşlı məktəblilər nitqin tematikasından dərsdə, yaxud sinifdən xaric tədbirlər prosesində (iclasda, səhnəcikdə, müxtəlif ictimai bayramlara, tədbirlərə həsr olunmuş toplanışlar və s.) dinləyicilərin kim (müəllimlər, direktor, yuxarı sinif şagirdləri, valideynlər, qarışıq və s.) olmasından, onların nitq predmetinə münasibətindən asılı olaraq, nitqini müxtəlif şəkildə qururlar.

Dinləyicilərin üzündə yaranan kiçik bir ifadə bəzən nitqə təsir edir. Şagird yaranan situasiyadan asılı olaraq, ya nitqində cəld dəyişiklik aparır, ya da nitq qırılır. Fikrini aydın, dəqiq və anlaşıqlı şəkildə ifadə edə bilmir. Bu cəhətinə görə şifahi nitqdə sonradan düzəliş aparmaq, sözləri, ifadələri və cümlələri dəyişmək, daha dəqiqliyi ilə vermək olmur. Söz ağızdan çıxdı, onu geri qaytarmaq mümkün deyil. O, «ən güclü təsirini, ən əlvan qiyafəsini yalnız şifahi nitqdə tapmağa qadirdir. Əgər söz yazılı nitqdə açılmamış bir qönçədirsə, şifahi nitqdə ətirli bir çiçəyə çevrilir». (2, s.7)

NƏTİCƏ: oxu materiallarının məzmununun nağıl olunmasında, müşahidə, şəxsi təcrübə və eləcə də sərbəst mövzularda şifahi inşaların qurulmasında artıq söz və ifadələrə, təkrar cümlələrə, yersiz hərəkətlərə yol vermədən fikrin daha düzgün və dəqiq ifadəsinə çalışılmalıdır. Şifahi nitqdə sözlərin cəld və sürətli axtarılıb seçilməsi, planlaşdırılması məzmunun daha dəqiq və səlis təzahürü üçün başlıca işdir. Məzmuna uyğun formanın (söz, ifadə və cümlələrin) müəyyənləşdirilməsi, danışarkən onlardan yerli-yerində istifadə edilməsi kiçik yaşlı məktəblilərin şifahi nitq bacarıq və vər-dişlərinə yiyələnmələrini intensivləşdirir. Heç də təsadüfü deyildir ki, məzmunlu və ifadəli danışanları şifahi nitq ustası adlandırırlar (6, s. 31). Təcrübədə çoxdan sübut olunmuşdur ki, müqayisə priyomundan istifadə etməklə, şagirdlərin şifahi nitqinin inkişafı üzrə iş apararkən üç cəhətə nitqin məzmununun öyrənilməsinə, lazımi materialı dəqiq seçməklə nitqin qurulmasına və ondan bacarıqla istifadə edilməsi vəzifələrinin həyata keçirilməsinə diqqət yetirilməlidir.

KAYNAKÇI:

1. Kərimov Y.Ş. Ana dilinin tədrisi metodikası/ Bakı Kövsər – 2011 - 564 s.
2. Kərimov Y.Ş. İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası/ Bakı Səda – 2013 - 552 s.
3. Qədirov Ə.Ə. Uşaq psixologiyası. Bakı, Maarif, 2000, 396 S
4. Qurbanov, A. Müasir Azərbaycan ədəbi dili / Bakı: “Elm və təhsil”, 2010, 452 s.
5. Qurbanov V. Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası (dərslik) / Bakı: “Müəllim”, 2014 – 258 s.
6. Maqsudov E.S. Azərbaycan dilinin tədqiqi və tədrisi məsələləri / Bakı: “ Elm və təhsil”, 2012 – 280 s.

HE IMPACT OF SOCIAL MEDIA ON ADOLESCENTS' MENTAL HEALTHT

Влияние социальных сетей на психическое здоровье подростков

Артықбаев Б. И.

Bashkir State University,

аннотация
Социальные сети стали неотъемлемой частью жизни современных подростков, оказывая значительное влияние на их психическое здоровье. В данной статье рассматриваются как положительные, так и отрицательные аспекты использования социальных платформ. Исследования показывают, что чрезмерное времяпрепровождение в соцсетях связано с повышенным уровнем тревожности, депрессии и низкой самооценкой. Однако социальные сети также предоставляют возможности для самовыражения, поддержания социальных связей и доступа к образовательным ресурсам. В работе анализируются данные последних исследований, посвященных этой теме, и предлагаются рекомендации для родителей и педагогов по минимизации негативных последствий.

Ключевые слова: социальные сети, психическое здоровье, подростки, тревожность, самооценка.

Abstract:
Social media has become an integral part of modern adolescents' lives, significantly affecting their mental health. This article examines both the positive and negative aspects of social platform usage. Studies indicate that excessive time spent on social media is associated with increased anxiety, depression, and low self-esteem. However, social networks also provide opportunities for self-expression, maintaining social connections, and accessing educational resources. The paper analyzes recent research on this topic and offers recommendations for parents and educators to mitigate negative effects.

Keywords: social media, mental health, adolescents, anxiety, self-esteem.

GENDER STEREOTYPES IN THE PROFESSIONAL SPHERE

Гендерные стереотипы в профессиональной сфере

Юлия Дмитриевна

Bashkir State University, Ufa / Bashkortostan / Russia

аннотация:
Гендерные стереотипы продолжают влиять на профессиональную деятельность, ограничивая карьерные возможности женщин и мужчин в определенных сферах. В данной статье рассматриваются исторические и культурные корни гендерных предубеждений, а также их проявления в современном трудовом рынке. Особое внимание уделяется таким вопросам, как разрыв в оплате труда, "стеклянный потолок" и распределение семейных обязанностей. На основе социологических исследований предлагаются меры по преодолению гендерного неравенства, включая образовательные программы и корпоративные политики.

Ключевые слова: гендерные стереотипы, профессиональная сфера, неравенство, стеклянный потолок, оплата труда.

Abstract:
Gender stereotypes continue to influence professional life, limiting career opportunities for both women and men in certain fields. This article explores the historical and cultural roots of gender biases and their manifestations in the modern labor market. Special attention is paid to issues such as the pay gap, the "glass ceiling," and the distribution of family responsibilities. Based on sociological research, the paper proposes measures to overcome gender inequality, including educational programs and corporate policies.

Keywords: gender stereotypes, professional sphere, inequality, glass ceiling, pay gap.

THE TRANSFORMATION OF THE TEACHER'S ROLE IN THE DIGITAL AGE

Трансформация роли учителя в цифровую эпоху

Зайцева Айсылу Маратовна

Master's student, Bashkortostan - Russia

аннотация:
Современные технологии кардинально изменили роль учителя в образовательном процессе. В данной статье анализируется, как цифровые инструменты и онлайн-платформы трансформируют традиционные методы преподавания. Исследования показывают, что современный учитель должен не только передавать знания, но и развивать цифровую грамотность, критическое мышление и навыки самостоятельного обучения у учащихся. В работе рассматриваются вызовы, с которыми сталкиваются педагоги, включая цифровое неравенство и необходимость постоянного профессионального развития. Также предлагаются стратегии эффективной интеграции технологий в учебный процесс.

Ключевые слова: цифровое образование, роль учителя, педагогические технологии, цифровая грамотность, онлайн-обучение.

Abstract:
Modern technologies have fundamentally changed the role of teachers in the educational process. This article analyzes how digital tools and online platforms are transforming traditional teaching methods. Research indicates that today's teachers must not only impart knowledge but also foster digital literacy, critical thinking, and self-learning skills in students. The paper explores the challenges educators face, including digital inequality and the need for continuous professional development. It also proposes strategies for effectively integrating technology into teaching.

Keywords: digital education, teacher's role, educational technology, digital literacy, online learning.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND JOURNALISM: ETHICAL AND PROFESSIONAL RISKS

Искусственный интеллект и журналистика: этические и профессиональные риски

Анастасия Альфредовна

Anastasia Alfredovna

Bashkir State University Master's Student, Ufa/Bashkortostan/Russia

аннотация:
Развитие искусственного интеллекта (ИИ) революционизирует сферу журналистики, создавая как новые возможности, так и этические дилеммы. В данной статье исследуется влияние алгоритмов ИИ на процессы сбора, анализа и распространения новостей. Особое внимание уделяется проблемам достоверности информации, автоматизированной предвзятости и потенциальной замене журналистов машинами. На основе анализа последних кейсов (например, использование GPT-3 в написании статей) обсуждаются меры по сохранению профессиональных стандартов в эпоху автоматизированных медиа.

Ключевые слова: искусственный интеллект, журналистика, медиаэтика, автоматизация, алгоритмическая предвзятость.

Abstract:
The advancement of artificial intelligence (AI) is revolutionizing journalism, presenting both new opportunities and ethical dilemmas. This article examines the impact of AI algorithms on news gathering, analysis, and dissemination. Special attention is paid to challenges such as information accuracy, automated bias, and the potential replacement of journalists by machines. By analyzing recent cases (e.g., GPT-3-generated articles), the paper discusses measures to uphold professional standards in the age of automated media.

Keywords: artificial intelligence, journalism, media ethics, automation, algorithmic bias.

DISINFORMATION ON SOCIAL MEDIA AND COUNTERSTRATEGIES

Дезинформация в социальных сетях и стратегии борьбы с ней

Султаньярова Айгуль Наилевна

Bashkir State University, BASHKORTOSTAN/RUSSIA

аннотация:
Распространение дезинформации в социальных сетях стало глобальной угрозой для демократии и общественного здоровья. В данной статье анализируются механизмы вирусного распространения фейковых новостей и их влияние на политические процессы (например, выборы) и поведение потребителей. Особое внимание уделяется рению алгоритмов персонализации контента в усилении поляризации. На основе сравнительного исследования фактчекинговых инициатив (Facebook Fact-Check, Twitter Community Notes) предлагаются стратегии противодействия дезинформации на институциональном и индивидуальном уровнях.

Ключевые слова: дезинформация, социальные сети, фейковые новости, фактчекинг, медиаграмотность.

Abstract:
The spread of disinformation on social media has become a global threat to democracy and public health. This article analyzes the mechanisms behind the viral dissemination of fake news and its impact on political processes (e.g., elections) and consumer behavior. Special emphasis is placed on the role of content personalization algorithms in exacerbating polarization. Drawing on comparative studies of fact-checking initiatives (e.g., Facebook Fact-Check, Twitter Community Notes), the paper proposes strategies to combat disinformation at institutional and individual levels.

Keywords: disinformation, social media, fake news, fact-checking, media literacy.

THE IMPACT OF GAME-BASED LEARNING ON ACADEMIC ACHIEVEMENT

Влияние игрового обучения на академическую успеваемость

Еникеева Дарья Олеговна

Башкирский государственный университет,

аннотация:
Геймификация в образовании набирает популярность как метод повышения мотивации и вовлеченности учащихся. В данной статье представлен мета-анализ исследований, демонстрирующих влияние игровых элементов (баллы, уровни, симуляции) на академические достижения в школах и вузах. Результаты показывают, что игровые подходы особенно эффективны в STEM-дисциплинах, но их успешность зависит от дизайна учебной программы и подготовки преподавателей. Также обсуждаются ограничения метода, включая риск поверхностного усвоения знаний.

Ключевые слова: геймификация, игровое обучение, мотивация, академическая успеваемость, STEM.

Abstract:
Gamification in education is gaining popularity as a method to enhance student motivation and engagement. This article presents a meta-analysis of studies examining the effects of game elements (e.g., points, levels, simulations) on academic performance in schools and universities. Results indicate that game-based approaches are particularly effective in STEM disciplines, but their success depends on curriculum design and teacher training. The paper also discusses limitations, including the risk of superficial learning.

Keywords: gamification, game-based learning, motivation, academic achievement, STEM.

SOCIAL MEDIA AND THE FORMATION OF YOUTH POLITICAL IDENTITY

Социальные медиа и формирование политической идентичности молодежи

Евстратов Виталий Степанович

Уфа, Башкортостан/Россия,

Аннотация

В современном мире социальные медиа играют ключевую роль в формировании политической идентичности молодежи. Особенно это актуально для стран с развивающейся демократией, где традиционные каналы политической социализации утратили свою эффективность. Данная статья рассматривает механизмы воздействия платформ, таких как Instagram, Twitter и TikTok, на политическое поведение молодых граждан. Основное внимание уделяется вопросам, как молодежь формирует политические взгляды, участвует в цифровом активизме и воспринимает политические события через призму онлайн-информации. В качестве примеров анализируются кейсы из России, Бразилии и Индии. Статья основывается на результатах опросов, фокус-групп и контент-анализа, демонстрируя, что социальные медиа не только формируют политические предпочтения, но и способны мобилизовать молодежь к участию в гражданской активности. Таким образом, цифровая среда становится неотъемлемой частью политической социализации нового поколения.

Ключевые слова: политическая идентичность, молодежь, социальные медиа, цифровой активизм, политическая социализация

Abstract

In the contemporary world, social media plays a pivotal role in shaping the political identity of youth. This is especially relevant in countries with developing democracies where traditional channels of political socialization have diminished in effectiveness. This paper explores the mechanisms through which platforms like Instagram, Twitter, and TikTok influence the political behavior of young citizens. It examines how youth form political views, engage in digital activism, and interpret political events through online information streams. Case studies from Russia, Brazil, and India are analyzed. Based on surveys, focus groups, and content analysis, the findings suggest that social media not only shapes political preferences but also mobilizes youth toward civic engagement. Thus, the digital environment has become an integral part of political socialization for the new generation.

Keywords: political identity, youth, social media, digital activism, political socialization

THE EVOLUTION OF FAMILY STRUCTURES IN THE AGE OF DIGITAL TRANSFORMATION

Эволюция семейных структур в контексте цифровой трансформации

Хабибуллин Рузиль Мухаметзакирович

Л. П. Рафаилович

Башкирский государственный университет

УФА, БАШКОРТОСТАН/РОССИЯ

Аннотация

В эпоху цифровизации традиционные модели семейных отношений претерпевают значительные изменения. Данная статья посвящена анализу трансформации семейной структуры под воздействием цифровых технологий: социальных сетей, онлайн-коммуникации и удаленной занятости. Основное внимание уделяется тому, как цифровая среда влияет на распределение ролей, эмоциональную близость и повседневную коммуникацию между членами семьи. Исследование основано на эмпирических данных из России, Германии и Южной Кореи. Результаты показывают, что виртуальное пространство стало не только инструментом коммуникации, но и фактором формирования новых норм и практик семейной жизни. Особое внимание уделяется "гибридным" формам семьи, где физическое и цифровое сосуществуют, формируя новые модели близости и ответственности.

Ключевые слова: семья, цифровизация, онлайн-коммуникация, социальные изменения, структура семьи

Abstract

In the digital age, traditional models of family relationships are undergoing significant changes. This paper explores how digital technologies such as social media, online communication, and remote work are transforming family structures. The focus is on how digital environments affect role distribution, emotional intimacy, and daily interaction among family members. The study is based on empirical data from Russia, Germany, and South Korea. The findings show that virtual spaces serve not only as communication tools but also as agents of new family norms and practices. Special attention is given to "hybrid" family forms where physical and digital coexist, shaping new models of closeness and responsibility.

Keywords: family, digitalization, online communication, social change, family structure

FEMINISM AND MEDIA: REPRESENTATION OF WOMEN IN CONTEMPORARY TV SERIES

Феминизм и медиа: репрезентация женщин в современных сериалах

Ягафаров Загир Муллахметович

Уфимский университет науки и технологий,

г. Уфа, ул. Заки Валиди, 32.

Башкортостан/Россия

Аннотация

Репрезентация женщин в популярных телесериалах существенно влияет на общественное восприятие гендерных ролей. Настоящее исследование фокусируется на анализе современных сериалов с феминистской повесткой, таких как «The Handmaid's Tale», «Killing Eve» и «Unorthodox». Используя методы феминистского анализа и нарративной критики, автор выявляет, каким образом женские образы конструируются и как они оспаривают традиционные патриархальные модели. Исследование также затрагивает вопрос культурных различий в репрезентации женской идентичности и роли в обществе. На основании анализа сценариев, визуальных кодов и реакций зрительской аудитории делается вывод, что медиа могут служить мощным инструментом деконструкции гендерных стереотипов и продвижения равноправия.

Ключевые слова: феминизм, сериалы, гендер, медиаанализ, репрезентация

Abstract

The representation of women in popular TV series significantly shapes public perceptions of gender roles. This study focuses on feminist-oriented television narratives, such as “The Handmaid’s Tale,” “Killing Eve,” and “Unorthodox.” Using feminist and narrative analysis methods, the research identifies how female characters are constructed and how they challenge traditional patriarchal norms. The study also considers cultural differences in portraying female identity and societal roles. Through the analysis of scripts, visual codes, and audience responses, the paper argues that media can act as a powerful tool in deconstructing gender stereotypes and promoting equality.

Keywords: feminism, TV series, gender, media analysis, representation

MULTILINGUAL EDUCATION AND CULTURAL IDENTITY

МНОГОЯЗЫЧНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И КУЛЬТУРНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ

Стенгач Владимир Алексеевич

Башкирский государственный университет, БАШКОРТОСТАН/РОССИЯ

аннотация:
Многоязычное образование играет ключевую роль в сохранении культурной идентичности и обеспечении академической успеваемости. В данной статье рассматриваются преимущества и сложности внедрения двуязычных программ в школах с этнически разнообразным составом учащихся. Анализируются кейсы из стран с сильной миграционной политикой (Канада, Германия), демонстрирующие связь между поддержкой родного языка и когнитивным развитием детей. Также обсуждаются возможные конфликты между государственными образовательными стандартами и потребностями языковых меньшинств.

Ключевые слова: многоязычное образование, культурная идентичность, двуязычные программы, миграция, когнитивное развитие.

Abstract:
Multilingual education plays a crucial role in preserving cultural identity and ensuring academic success. This article explores the benefits and challenges of implementing bilingual programs in schools with ethnically diverse student populations. Case studies from countries with strong migration policies (e.g., Canada, Germany) illustrate the link between native language support and children's cognitive development. The paper also discusses potential conflicts between national education standards and the needs of linguistic minorities.

Keywords: multilingual education, cultural identity, bilingual programs, migration, cognitive development.

URBAN SPACE AND HUMAN PERCEPTION: AN INTERDISCIPLINARY PERSPECTIVE

ВЛИЯНИЕ ГОРОДСКОГО ПРОСТРАНСТВА НА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ВОСПРИЯТИЕ ЧЕЛОВЕКА: МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЙ ПОДХОД

Низаметдинов Г. Гилемьянович

Башкирский государственный аграрный университет

УФА, БАШКОРТОСТАН/РОССИЯ

Аннотация

Современные исследования городского пространства выявляют тесную взаимосвязь между архитектурной средой и психологическим состоянием человека. В данной работе рассматриваются основные компоненты урбанистического дизайна, такие как плотность застройки, уровень озеленения, наличие общественных пространств и транспортная инфраструктура, и их влияние на восприятие уюта, безопасности и эмоционального комфорта. Анализ основан на интердисциплинарном подходе, объединяющем урбанистику, экологическую психологию и социологию. Исследование охватывает три мегаполиса: Москва, Стамбул и Барселона, с использованием полевых наблюдений, интервью и анкетирования. Полученные данные демонстрируют, что хорошо спланированное городское пространство способно снижать уровень тревожности и повышать уровень социальной интеграции. Подчеркивается необходимость участия населения в процессе формирования городской среды как фактора устойчивого развития.

Ключевые слова: городское пространство, восприятие, урбанистика, психология среды, устойчивое развитие

Abstract

Contemporary studies on urban environments reveal a strong link between architectural design and human psychological well-being. This paper examines key components of urban planning such as building density, green spaces, public areas, and transportation infrastructure, and their influence on perceptions of comfort, safety, and emotional well-being. The analysis follows an interdisciplinary approach, combining urban studies, environmental psychology, and sociology.

Case studies from Moscow, Istanbul, and Barcelona are used, employing field observations, interviews, and surveys. Findings show that well-designed urban space can reduce anxiety levels and increase social integration. The study underscores the importance of public participation in urban development as a factor of sustainable growth.

Keywords: urban space, perception, urban planning, environmental psychology, sustainable development

DEVELOPMENT AND EVALUATION OF SMART ALARMNIG BOX FOR MEDICATION ADHERENCE IN OLDER ADULTS

Prepared by: 1-Reem nashaat elsaeed konsowa, 2- wesam elsayed abdelsalam, 3-nermen abdelmeged faiz, 4- menna mohamed abdelmaksod, 5- Salah abdelaziz salah, 6-Ahmed Mostafa Sobhy, 7- mamdouh abdallah Moawad, 8-Elsayed mohsen elbata, 9- Mohamed ali saad, 10-ali ashraf ali

A.Profesor/ Engy Abdelrhman KamisFaculty of nursing, MTI University

Abstract

Introduction: Medication adherence is a major challenge among older adults, particularly those with chronic diseases. Despite the availability of treatments, many elderly individuals fail to take their medications as prescribed due to factors such as dementia, polypharmacy, hearing or vision impairment, and medication complexity

Aim: This study aims to develop and evaluate a smart alarming box designed to improve medication adherence among older adults.

Methodology: The study was conducted at Resala Association, affiliated with the Ministry of Social Solidarity. A purposive sampling technique was used to select 10 older adults over the age of 65 who have chronic illnesses. The participants were divided into two equal groups: a study group (n=5) and a control group (n=5). The sample size was estimated using the Epi Info 7 program. Data were collected using a structured checklist adapted from IEEE standards. The checklist consisted of two parts: socio-demographic characteristics and a tool to assess the usability and effectiveness of the smart alarming box.

Results: the less than two thirds of older adults were aged from 50to 65 (60%), The half of older adults had intermediate education (50%), less than two thirds of older adults (65.7%) had high satisfaction , regarding the usability and Effectiveness of a smart alarming box, all of older adults (study group) had high adherence level of practice (100%).

Conclusion: The study concluded that the smart alarming box significantly improved medication adherence and older adults' practice. It also proved highly usable and acceptable by the study group. **Recommandation:**Further research is recommended to evaluate the long-term impact and economic feasibility of the device. It is also advised to expand the sample size, conduct workshops for older adults, and provide training sessions for caregivers to ensure proper use of the device.

DEVELOPMENT OF INFANT MONITOR SOCK FOR EARLY DETECTION OF CHANGING VITAL SIGNS

Merna Attia Saleb ,Veronia Yasser Farouk , Mohamed Elsayed Eid Ahmed ,Karim Mohamed Ahmed ,Yasmin Salah Mohamed Abd Elsatar , Zeinab Kotb Abdel-Fattah Kotb , Mohamed Abdel-Fattah BakrIslam Ahmed Mohamed Yousef , Abdallah Emad Elden Kohia

Faculty of nursing, MTI universityA.Professor/ Engy AbdelRhman Khamis, Medica-Surgical, MTI university

Abstract

Introduction: Ensuring the health and safety of newborns is a crucial aspect of pediatric care, particularly in the early months when they are vulnerable to physiological instability. **Aim**: This study aimed to develop an Infant Monitor Sock for the early detection of changing vital signs using advanced wearable technology.

Research Methodology:A quasi-experimental design was utilized at Seventy Fadden Medical Center with a convenience sample of 15 infants from a population of 20. Data collection tools included a demographic checklist, a comparative vital signs assessment (traditional vs. monitor sock), and a maternal evaluation questionnaire.

Results showed that The percentages distribution of total of the Use of Infant Monitor Sock. The all of the mothers agreed that Infant Monitor Sock had excellent use.

Conclusion : The study concluded that the Infant Monitor Sock successfully identifies early changes in vital signs and offers a comfortable, non-invasive alternative to traditional monitoring.

Recommendations : It is recommended that hospitals pilot the device in neonatal intensive care units (NICUs), provide staff training, and conduct further randomized controlled trials to expand its clinical application and integration into neonatal care.

COMPARATIVE EFFECT OF KINESIOLOGY TAPING AND STRAIGHT LEG RAISES ON PAIN RELIEF IN PATIENTS WITH KNEE ARTHRITIS

Lobna Adel Abdelaziz, Ahmed Sami Gamal, Hossam Khaled Amer, Siwan Mohaoud Esmail, Sally Samir Mohamed, Jamila Santali, Aya Sayed Aziz, Karim Naser Shaban, Mohamed Abdelrazek

Students, Faculty of Nursing – MTI University,A.Professor/ Engy AbdelRhman Khamis, Medica-Surgical, MTI university

Introduction:

Knee arthritis is a common degenerative condition that affects mobility and quality of life. Effective non-invasive strategies like Kinesiology Taping (KT) and Straight Leg Raises (SLR) are increasingly used in rehabilitation, but few studies compare their outcomes. Aim:To assess and compare the effects of KT and SLR on pain relief in patients with knee arthritis.

Methodology: A comparative design was applied. The study was conducted at the Physical Therapy and Joints Center – Modern University Hospital for Science and Technology. Sample and Tools: A purposive sample of 22 patients was assessed using four tools: Visual Analog Scale (VAS), WOMAC Index, KOOS Score, and Range of Motion (ROM) via goniometer.

Results: Pain and functional status improved in both groups, but KT showed significantly greater results. After KT, 95.5% of patients reported mild pain compared to 40.9% after SLR. Additionally, 86.4% reported no functional limitations post-KT.

Conclusion: KT was more effective than SLR in reducing pain and improving mobility among knee arthritis patients. Recommendations: KT should be considered a key component of conservative arthritis treatment, with ongoing monitoring and patient education to enhance outcomes.

COMPARATIVE EFFECT OF KINESIOLOGY TAPING AND STRAIGHT LEG RAISES ON PAIN RELIEF IN PATIENTS WITH KNEE ARTHRITIS

Researchers: Lobna Adel Abdelaziz, Ahmed Sami Gamal, Hossam Khaled Amer, Siwan Mohaoud Esmail, Sally Samir Mohamed, Jamila Santali, Aya Sayed Aziz, Karim Naser Shaban, Mohamed Abdelrazek

Faculty of Nursing – MTI University, 2025

Introduction:

Knee arthritis is a common degenerative condition that affects mobility and quality of life. Effective non-invasive strategies like Kinesiology Taping (KT) and Straight Leg Raises (SLR) are increasingly used in rehabilitation, but few studies compare their outcomes.

Aim:

To assess and compare the effects of KT and SLR on pain relief in patients with knee arthritis.

Methodology:

A comparative design was applied. The study was conducted at the Physical Therapy and Joints Center – Modern University Hospital for Science and Technology.

Sample and Tools:

A purposive sample of 22 patients was assessed using four tools: Visual Analog Scale (VAS), WOMAC Index, KOOS Score, and Range of Motion (ROM) via goniometer.

Results:

Pain and functional status improved in both groups, but KT showed significantly greater results. After KT, 95.5% of patients reported mild pain compared to 40.9% after SLR. Additionally, 86.4% reported no functional limitations post-KT.

Conclusion:

KT was more effective than SLR in reducing pain and improving mobility among knee arthritis patients.

Recommendations:

KT should be considered a key component of conservative arthritis treatment, with ongoing monitoring and patient education to enhance outcomes.

PHYSIOLOGICAL EFFECTS OF PASSIVE RANGE OF MOTION EXERCISES IN ADULT PATIENTS RECEIVING MECHANICAL VENTILATION

Mahmoud Abdullah Mahmoud, 2. Amany Ahmed Mohmed Abd Alaziz, 3. Mohamed Ahmed Ibrahim Abady, 4. Abdelrahman Ali Ebrahim Elhefnawy, 5. Ali Mosad Mohamed Mostafa, 6. Ahmed Mohamed Alsafy Ragheb, 7. Abdelrahman Mohamed Ali Eldagla, 8. Amr Ahmed Farouk Ahmed, 9. Amr Ahmed Mohamed Ahmed, 10. Ahmed Sayed Ebrahim Ahmed

A.Profesor/ Engy Abdelrhman KamisFaculty of nursing, MTI University

Introduction: Patients on mechanical ventilation are at risk of complications due to immobility, including muscle atrophy and joint stiffness. Passive Range of Motion (PROM) exercises are crucial for preserving joint flexibility and improving overall physiological outcomes. Aim: To investigate the physiological effects of PROM exercises in adult patients receiving mechanical ventilation. Methodology: A quasi-experimental research design was used in the ICU at Ahl Masr Hospital. A total of 12 adult patients were included using purposive sampling. Tools included patients' health profiles, PROM assessment via goniometer, hemodynamic parameters, and the Critical Care Pain Observation Tool. Results: The study showed statistically significant improvements in joint movements (knee, hip, and shoulder) and some hemodynamic parameters. Despite severe pain being reported by many participants, PROM exercises were associated with functional and circulatory benefits. Conclusion: PROM exercises significantly improve physiological parameters in mechanically ventilated adults, supporting the research hypothesis. Recommendation: Nurses should integrate PROM exercises into routine ICU care. Future research should focus on broader populations to strengthen evidence supporting PROM interventions.

THE EFFICACY OF BRAIN TRAINING GAME ON MEMORY FUNCTION IN GERIATRIC PATIENTS

Mohamed Mahir Abdelghafar
Mohamed Mahmoud Elsaeid Khedr
Momen Mohamed Ali Sarhan
Amira Yousry Mohmed
Mohamed Nabil Ahmed Mohamed Younes
Mohamed Mohamed Abdelkhalek Eltrass
Mohamed Ramadan Abdel Fatah Eladham
Mohamed Fathi Abdelwahab Aboglala
Hadeer Bakr Abdellatif
Abdullah Mostafa Ibrahim

A.Profesor/ Engy Abdelrhman Kamis Faculty of nursing, MTI University

Introduction: Aging causes memory decline and increased disease risk, affecting mental health. About 40% of older adults have memory issues, which can lead to dementia or depression. Working memory also weakens, impacting daily tasks. Brain training has been shown to help improve thinking skills and maintain brain function. Aim of Study: To Evaluate Efficacy of Brain Training Game on Memory Function in Geriatric Patients.

Methodology: A quasi-experimental (pre-post test) design was used, conducted at Resala Charity Association for the elderly. A convenience sample of 12 elderly participants (8 males, 4 females) was includedt tools used: Tool 1: Assessed demographics and chronic disease history. Tool 2: MFQ evaluated memory across 7 domains; scores classified into 4 memory levels. Tool 3: MMSE assessed cognitive status. Results: The study showed that brain training games improved memory and cognitive function in elderly patients, though the changes were not statistically significant. Memory and mental scores (MFQ, MMSE) improved after the program. Demographic factors showed no significant relation to memory improvement. Some previous studies supported the findings, while others showed different results, especially regarding statistical significance and demographics. Conclusion: The Brain Training Game improved memory and cognitive function in elderly patients.

MFQ: No patients had normal memory at pre-test; over one-third did post-test.

MMSE: Fewer than 20% had normal cognition at pre- test; this increased to 50% post-test.

Recommendations:

- Recommendation for Geriatric Patients:

1. Using of Brain Training Games continuously will improve Memory Function.

- Recommendation for researcher:

Further research should be conducted to evaluate the impact of Efficacy of Brain Training Game on Memory Function in Geriatric Patients on a larger sample in different settings to be generalized.

. Using varieties of Brain Training Game to improve Memory Function in Geriatric Patients.

Recommendation for Healthcare Providers:

Suggest brain training games as a complementary therapy for geriatric patients.

EFFECT OF NURSING REHABILITATION WITH MIRROR THERAPY ON UPPER LIMB SELECTED OUTCOMES AMONG WOMEN POST MASTECTOMY

Prepared by :-

1. Ahmed Taha Abd El-Aziz Mohamed

2. Asmaa Mohamed Ibrahim Omer Bakra

3. Ahmed Mohamed El-Saied Abd- Elrahman

4. Alaa Mohamed Ismail Zidan

5. Shimaa Omran Mohammed Elsayed

6. Mohamed Aml Farouk Omar

7. Mohamed Ramadan Elsawy Mostafa Alasar

8. Mariam Mostafa Ahmed Soltan

9. Mohamed Ahmed Saad Abd Elgwad

10 . MostafaMohamed Elshahat Darwesh

A.Professor/ Engy Abdelrhman Khamis , Faculty of Nursing MTI

Abstract

Introduction

Nursing rehabilitation with mirror therapy is an effective approach for women recovering from a mastectomy, helping to improve physical and psychological well-being. After a mastectomy, women often experience pain, restricted shoulder mobility, and emotional distress, including body image concerns. Mirror therapy, a neurorehabilitation technique, involves using a mirror to create a visual illusion of the affected area, stimulating neural pathways that aid in pain reduction and motor function recovery. Nurses play a crucial role in implementing this therapy, guiding patients through exercises that enhance movement, alleviate phantom pain, and promote self-acceptance. By integrating mirror therapy into rehabilitation programs, nursing professionals can support holistic recovery, fostering both physical and emotional healing in post-mastectomy patients**.**

Aim:

The aim of this study is to evaluate the Effectiveness of Nursing Rehabilitation with Mirror Therapy on Upper Limb Selected Outcomes among Women Post Mastectomy.

Methodology:

Design: *A quasi-experiment was used in this study* .the study was conducted at University Oncology Hospital, Tanta University, involving a Purposive sampling was used in this study; The sample size is 20 from total patient by using sample size calculator *, data was collected through four tools:-* Health profile data interview questionnaire ,Disabilities of the Arm, Shoulder, and Hand Scale (DASH) , The Visual Analog Scale (VAS), Range of Motion by using a goniometer.

Inclusion criteria

- Elderly women aged 30 and more.
- Diagnosis unilateral mastectomy.
- Complaint about shoulder pain.
- Free from communication problems.

Exclusion criteria:

- Deformity in another arm.
- Breast reconstruction surgery.
- History of shoulder surgery to the affected part.

Results:

- The percentage distribution of (DASH), Reveals that (100.0%) were severe of pre implementation of the program then improved to (15.0%) for posttest regarding DASH.
- Percentage distribution among Women Post Mastectomy concerning VAS (Visual Analog Scale), Explain that more than one fifth (35.0%) of the Patients had moderate pain at the pretest, which then improved to more than Two thirds (70.0%) at post implement.

Conclusion:

The study findings supported the hypothesis; they indicated that Nursing rehabilitation with mirror therapy improves upper limb function in women post-mastectomy.

Recommendation:

- ***The researchers should***
- Conduct larger scale randomized controlled trials to validate the effectiveness of mirror therapy across diverse populations and clinical settings.
- Extending follow-up periods to assess the long-term impact of mirror therapy on pain reduction, mobility, and functional recovery.
- ***The Nurses should***
- Training nurses in the oncology department and outpatients to apply mobile follow-up enhancement nursing programs based on mirror therapy for women with mastectomy.
- Incorporate mirror therapy into routine post-mastectomy care, especially during early rehabilitation to promote upper limb mobility and pain relief.

EFFECT OF RAPID RESPONSE TEAM IMPLEMENTATION ON SECURITY PERSONNEL KNOWLEDGE AND PERFORMANCE AT MODERN UNIVERSITY FOR TECHNOLOGY AND INFORMATION

1. Shawki Abdelkarim Amin

2. Mohamed Abdelwahab Kamar

3. Areej Mohamed Ahmed

4. Fayza Abdelhady Abdelmeged

5. Doha Saed Metwly

6. Karima Essam Abdo Elgebaly

7. Sara Abdallal Fouad

8. Aliaa Ali Mazer Abdelaziz

9. Abdelrahman Rabia Abdelrahman

10. Eman Mamdouh Fawzy El-Khateeb

Introduction: -

Emergencies in university settings often place security personnel at the forefront of response efforts, yet their role in managing medical incidents is frequently overlooked. Despite being first responders, many security staff lack the formal training required to handle critical situations effectively. Enhancing their preparedness through structured emergency response systems such as Rapid Response Teams (RRTs) can significantly improve outcomes in campus emergencies.

Aim: -

The aim of the study to evaluate the effect of Rapid Response Team (RRT) implementation on security personnel knowledge and performance at Modern University for Technology and Information.

Methodology: -

Conclusion: -

The study concluded that implementing Rapid Response Team training for security personnel significantly enhanced their knowledge and performance in emergency response situations. This suggests that security staff, when properly trained, can play an active and effective role in managing on-campus emergencies.

Recommendation: -

It is recommended that universities establish ongoing emergency response training programs for security personnel, clearly define their responsibilities within emergency protocols, and engage them in interdisciplinary drills. These steps can foster better coordination, improve emergency preparedness, and ensure a safer university environment

EMERGENCY USABILITY OF A QUICK-RESPONSE PATIENT BRACELET: DEVELOPMENT AND EVALUATION

1- Eman Moustafa Elsaeed Moustafa , 2- Farah Refaat Mansour Hessein 3- Sagda Ismail Mohamed 4- Fady Mikhael Kamel Saied 5- Amr Mohamed Mohamed Soliman 6- Amr Khaled Hamed Hider 7- Amr Mohamed Mostafa Madian 8- Mohamed Fathy Elmetwaly Elmenshawy 9- Omar Mohamed Elmorsy Elnagar 10- Ahmed Shaban Mohamed

A.Professor/ Engy AbdelRhman Khamis, Medica-Surgical, MTI university

Abstract

Introduction: Medical emergencies often occur unexpectedly, and accessing accurate patient data is critical to delivering prompt and effective care. The Quick-Response (QR) Patient Bracelet is a digital health innovation that bridges the gap between patients and emergency healthcare providers by enabling real-time access to medical history and condition-specific first aid instructions.

Aim: This study aimed to develop and evaluate the usability of a QR Patient Bracelet for enhancing emergency care, particularly among older adults. Methodology: A descriptive cross-sectional design was utilized. The study was conducted at Dar Al-Yusr Clinics in El Obour City, Egypt, involving a purposive sample of 28 older adults (aged ≥50) with chronic illnesses. Data was collected through a structured usability checklist assessing comfort, safety, accessibility, and user confidence.

Results: Findings revealed that 100% of participants agreed the bracelet ensured data security. Over 85% found it easy to scan, technically reliable, and helpful in reducing medical errors. A statistically significant relationship was found between usability and participant age ($p<0.05$).

Conclusion: The QR Patient Bracelet significantly improved emergency preparedness, facilitated rapid medical data access, and increased user satisfaction. Recommendation: The study recommends broader implementation in healthcare settings, expanded demographic testing, and inclusion in emergency protocols to enhance patient safety and outcomes.

EFFECT OF VIDEO-BASED EDUCATION ON DOMESTIC ACCIDENT PREVENTION PRACTICES AMONG MOTHERS WITH TODDLERS

Nada Khalil abdelhafez ,Asmaa Nabil Mohamed , Salma Hassan Abdelhakiem , Marwa emad kamal

Yasmin Mohamed dehdah , Bavly Adel Monier , Mostafa elsyed aboelkhair ,Eslam khairy Fathy , Ahmed Khaled Mahmoud, Fatma Mahmoud Abdelmoniem

A.Profesor/ Engy Abdelrhman KamisFaculty of nursing, MTI University

Introduction: Domestic accidents among toddlers are a leading cause of morbidity and mortality worldwide. Toddlers' natural curiosity and lack of risk awareness make them particularly vulnerable. Effective educational interventions, such as video-based learning, can enhance mothers' knowledge and practices in accident prevention.

Aim: This study aimed to evaluate the effect of video-based education on domestic accident prevention practices among mothers with toddlers.

Methodology : A quasi-experimental design was employed, conducted at Al Sabeene-Faddan Mother Center Health (MCH) in Cairo. A convenience sample of 28 mothers (14 study, 14 control) was randomly assigned. Tools included the Toddler Injury Questionnaire (TIQ), Domestic Accident Prevention Knowledge Scale (DAPKS), Home Accidents Awareness Scale, and Home Safety Assessment Checklist. The study group received video-based education, while the control group received traditional brochures.

Results: The study group showed significant improvements in knowledge (71.4% moderate knowledge vs. 7.2% in controls, p=.000), awareness (100% high awareness vs. 35.7%, p=.000), and safety practices (50% satisfactory vs. 7.1%, p=.008). Falls were the most common accident type (42.9% study, 64.3% control).

Conclusion:Video-based education significantly enhanced mothers' knowledge, awareness, and practices in preventing domestic accidents among toddlers.

Recommendations: Integrate video-based education into healthcare programs, encourage its adoption by mothers, and conduct further research on a larger scale. The Ministry of Health should promote national guidelines and awareness campaigns.

EFFECT OF NURSING EDUCATIONAL PROGRAM ON USING THERAPEUTIC HYPOTHERMIA POST CARDIAC ARREST

Ahmed Mostafa Gaber, 2- Basmala Khalid Abu Elhamd Sadek ,3- Ahmed Mohamed Mohamed Selim,4- Ahmed Mangoud Elmaghraby,5- Abdulrahman Mohammed Abd Al Fatah, 6- Eslam Gamal Abu Elfotoh,7- Ahmed Mohammed Abd Al Ghany , 8- Beshoy Nady Makary, 9- Maher Adel Mohamed,10- Kerolis Raafat Mounir Eskander

–

A.Profesor/ Engy Abdelrhman Kamis

Faculty of nursing, MTI University

Abstract

Introduction

Cardiac arrest is a major global health challenge, with significant risks of mortality and neurological damage. Therapeutic hypothermia (TH) is a critical intervention shown to enhance neurological recovery in post-cardiac arrest patients. This study highlights the importance of empowering nurses with updated knowledge and skills through structured educational programs.

Aim

To evaluate the effect of a nursing educational program on nurses' knowledge and practice regarding therapeutic hypothermia after cardiac arrest.

Methodology

A quasi-experimental design was implemented in the ICU at Ain Shams University Hospital, involving 20 nurses. Data was collected using a structured knowledge questionnaire and an observational checklist before and after the implementation of the educational program. The program included theoretical and practical sessions with Arabic-language materials and visual aids.

Results

Post-intervention findings showed a statistically significant improvement in both knowledge and practice. Knowledge scores increased from a mean of 23.35 ± 4.61 to 39.4 ± 0.99, and practice scores improved from 34.15 ± 7.19 to 67.7 ± 0.47 ($p < 0.001$). All participants reached a satisfactory level in both domains.

Conclusion

The educational program effectively enhanced nurses' knowledge and practical application of therapeutic hypothermia. This highlights the critical role of continuous professional development in improving patient outcomes following cardiac arrest

Recommendations

Nurses should receive continuous training on therapeutic hypothermia protocols. Hospitals must implement structured education programs and follow global guidelines. Further research is needed to assess long-term impact on patient outcomes.

Effect of a Health Education Program for Primary School Teachers on the Early Detection of Juvenile Diabetes

1Mohamed Ezzat El Sayed Abdel Raheem Abo El Hassan -student MTI, 2 Ahmed Eid Aiad Eid - student MTI, 3Wesam Alaa Abdelmoneim Farag Naeim - student MTI, 4 Mohamed Ahmed Othman - student MTI, 5 Mustafa Al-Sayed Al-Gharib Moussa - student MTI, 6 Ahmed Mustafa Abu Zaid - student MTI, 7Ahmed Mosad Tawfik - student MTI, 8 Abdalla Mohsen Gouda - student MTI

A.Professor/ Engy AbdelRhman Khamis, Medica-Surgical, MTI university

Introduction: Juvenile diabetes, or type 1 diabetes mellitus, significantly impacts school-aged children, requiring careful management and support. Teachers play a pivotal role in identifying symptoms and responding appropriately. Aim: To assess the effect of a structured health education program on primary school teachers' knowledge and practices regarding the early detection of juvenile diabetes. Methodology: A quasi-experimental one-group pretest-posttest design was employed. The study was conducted at El-Sayeda Nafisa School in Cairo, involving 10 primary school teachers selected through convenience sampling. Data collection tools included a knowledge questionnaire and a practice observation checklist. Results: Post-intervention, 90% of teachers demonstrated excellent knowledge, compared to 0% pre-intervention. Likewise, 80% achieved excellent practice scores post-program. There was a highly significant improvement in both knowledge (mean score: 98.7 vs 38.7, $p < 0.001$) and practice (mean score: 84 vs 26). Conclusion: The structured educational program effectively enhanced teachers' knowledge and practical skills in managing juvenile diabetes. Recommendation: Integrate regular diabetes education workshops in schools to ensure early detection and proper care for diabetic students.

EFFECT OF A HEALTH EDUCATION PROGRAM FOR PRIMARY SCHOOL TEACHERS ON THE EARLY DETECTION OF JUVENILE DIABETES

1Mohamed Ezzat El Sayed Abdel Raheem Abo El Hassan -student MTI, 2 Ahmed Eid Aiad Eid - student MTI, 3Wesam Alaa Abdelmoneim Farag Naeim - student MTI, 4 Mohamed Ahmed Othman - student MTI, 5 Mustafa Al-Sayed Al-Gharib Moussa - student MTI, 6 Ahmed Mustafa Abu Zaid - student MTI, 7Ahmed Mosad Tawfik - student MTI, 8 Abdalla Mohsen Gouda - student MTI

A.Professor/ Engy AbdelRhman Khamis, Medica-Surgical, MTI university

Introduction: Juvenile diabetes, or type 1 diabetes mellitus, significantly impacts school-aged children, requiring careful management and support. Teachers play a pivotal role in identifying symptoms and responding appropriately. Aim: To assess the effect of a structured health education program on primary school teachers' knowledge and practices regarding the early detection of juvenile diabetes. Methodology: A quasi-experimental one-group pretest-posttest design was employed. The study was conducted at El-Sayeda Nafisa School in Cairo, involving 10 primary school teachers selected through convenience sampling. Data collection tools included a knowledge questionnaire and a practice observation checklist. Results: Post-intervention, 90% of teachers demonstrated excellent knowledge, compared to 0% pre-intervention. Likewise, 80% achieved excellent practice scores post-program. There was a highly significant improvement in both knowledge (mean score: 98.7 vs 38.7, $p < 0.001$) and practice (mean score: 84 vs 26). Conclusion: The structured educational program effectively enhanced teachers' knowledge and practical skills in managing juvenile diabetes. Recommendation: Integrate regular diabetes education workshops in schools to ensure early detection and proper care for diabetic students.

EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN DIGITAL ADDICTION AND PHYSICAL ACTIVITY ATTITUDES OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS
ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN DİJİTAL BAĞIMLILIK İLE FİZİKSEL AKTİVİTE TUTUMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Nesrin MEYDANOĞULLARI[1], Meryem ALTUN EKİZ[2]

[1]Yüksek Lisans Öğrencisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, 0009-0009-2078-1995

[2] Doç. Dr. (Associate Professor), Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, , 0000-0003-1224-7927

Özet

Günümüzde dijital bağımlılığın yaygınlaşmasından dolayı çocukların fiziksel aktivite tutumlarının ne denli etkilendiği, dijital bağımlılık ile fiziksel aktivite tutumları arasında bir ilişki olup olmadığı merak edilmiştir. Buradan yola çıkılarak bu çalışmanın amacı ortaokul öğrencilerinin dijital bağımlılık ile fiziksel aktivite tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu araştırmanın modeli ilişkisel tarama modelidir. Bu çalışmaya 2024-2025 eğitim öğretim yılı Suvatlı Sefa Atakaş Ortaokulu'nda öğrenim gören 50'si kadın, 38'i erkek olmak üzere toplam 88 öğrenci katılmıştır. Katılımcılar kasti (kararsal, güdümlü) örnekleme yoluyla seçilmiştir. Veriler Uyhan vd. (2023) tarafından geçerlik ve güvenirliği yapılan çocuk ve gençlerde fiziksel aktivite tutum ölçeği ve Kaçmaz vd. (2023) tarafından geçerlik ve güvenirliği yapılan çocuklar için dijital bağımlılık ölçeği ile toplanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre dijital bağımlılık ve fiziksel aktivite tutumları ölçeği toplam puanları ile yaş, sınıf ve cinsiyet değişkenleri açısından anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Korelasyon analizi sonuçlarına göre ise; dijital bağımlılık ölçeği toplam puanı ile kişiler arası ve içe dönük faktörler alt boyutları arasında; dijital bağımlılık ölçeğinin içe dönük faktörler alt boyutu ile yaş ve sınıf arasında; fiziksel aktivite tutumu ölçeği toplam puanları ile olumlu ve olumsuz faktörler arasında; fiziksel aktivite tutumu ölçeğinin olumsuz faktörler ile dijital bağımlılık arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Öğrencilerin dijital bağımlılıkları arttıkça fiziksel aktivite tutumlarındaki olumsuz faktörler de artmaktadır. Fiziksel aktivite tutumu ölçeğinin olumsuz ve olumlu faktörler alt boyutları arasında ise negatif yönde ilişki olduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ortaokul, Dijital Bağımlılık, Fiziksel Aktivite Tutumları, İlişki

Abstract

Today, due to the widespread use of digital addiction, it has been wondered how much children's physical activity attitudes are affected and whether there is a relationship between digital addiction and physical activity attitudes. Based on this, the aim of this study is to examine the relationship between digital addiction and physical activity attitudes of secondary school students. The model of this research is the relational screening model. A total of 88 students, 50 female and 38 male, studying at Suvatlı Sefa Atakaş Secondary School in the 2024-2025 academic year participated in this study. Participants were selected through deliberate (decisional, guided) sampling. Data were collected using the physical activity attitude scale for children and adolescents, the validity and reliability of which was determined by Uyhan et al. (2023), and the digital addiction scale for children, the validity and reliability of which was determined by Kaçmaz et al. (2023). According to the research results, no significant difference was found in terms of the total scores of the digital addiction and physical activity attitudes scale and the variables of age, class and gender. According to the correlation analysis results, a positive significant relationship was found between the total score of the digital addiction scale and the interpersonal and introverted factors sub-dimensions; between the introverted factors

sub-dimension of the digital addiction scale and age and grade; between the total scores of the physical activity attitude scale and the positive and negative factors; and between the negative factors of the physical activity attitude scale and digital addiction. As students' digital addiction increases, negative factors in their physical activity attitudes also increase. A negative relationship was found between the negative and positive factors sub-dimensions of the physical activity attitude scale.
Keywords: Secondary School, Digital Addiction, Physical Activity Attıtudes, Correlation

1.GİRİŞ

Dünyada 7,6 milyar nüfusun yarısından fazlası internet kullanmaktadır. Yaklaşık 5 milyar bireyin mobil telefonu bulunmakta ve mobil telefon üzerinden 2,5 milyardan fazlası internete girmektedir. Dolayısıyla dünya nüfusunun üçte biri mobil internet kullanıcısıdır. Ülkemizde de dijital dönüşümün hızla gerçekleştiği gözlenmektedir. Yeni medya, sosyal medya, internet kullanımı toplumsal bir alışkanlık halini almıştır. Katılım, açıklık, karşılıklı konuşma, topluluk ve bağlantısallık özellikleriyle öne çıkan sosyal medyanın kullanımı hızla artmıştır. Sosyal medyaya bağlı olmak ile bağımlı olmak arasındaki ince çizgi aşılmaya başlanmıştır. Mobil telefonlar ve bu araçlarla kullanılan sosyal medya birey için kaçış oluşturmuştur. Uzmanlar, günümüzde teknolojinin gelişmesiyle yeni bağımlılık türlerinin ortaya çıktığını ve dijital bağımlılığının da bunlardan biri olduğunu belirtmektedir. Genel anlamı ile bağımlılık bir nesneye, kişiye ya da bir varlığa duyulan önlenemez istek veya bir başka iradenin güdümü altına girme durumu olarak tanımlanabilir (Uzbay, 2009). Dijital bağımlı olma durumu ise; eksik hissetme duygusuyla körüklenen davranışsal bir teknoloji bağımlılığıdır. Bağımlı nesil; internet dışında sosyal bir yaşamı olmayan, mobil cihazlardan uzak kalındığında kendisini yalnız, başkalaşmış veya asosyal hisseden, telefonda oluşan ya da gelişen her türlü uygulamayı yakından takibe alan ve her türlü mobil yenilikten haberdar olmak isteyen, arkadaşlarıyla sosyal medya üzerinden görüşme sağlayan ve kendisine sosyal medyada yeni bir kimlik oluşturan bir nesildir (Karadağ, 2019).

Dijital bağımlılık insan ile makine arasında oluşan ve kimyasal olmayan bağımlılıktır. Örneğin; internet veya cep telefonu bağımlılığı vb. Günümüz dünyasının gelmiş olduğu noktada, ezber bozan bir bağımlılık türü olarak karşımıza çıkan internet bağımlılığı; her yaşta ve her cinsiyette kendisini gösterebilmektedir. Burada dikkat çeken en önemli nokta; internet bağımlılığının, çok küçük yaşlara kadar düşmesidir (Dilci, 2015). Özellikle 12-18 yaş arası çocukların yaklaşık %15'inin internet bağımlısı oldukları ve yine çocukların %30'a yakınının risk grubunda olduğu tespit edilmiştir (Polat vd., 2019). Cinsiyetler arası bir kıyaslama yapıldığında erkeklerin kızlara oranla daha fazla internet bağımlısı olduğu gözlenmektedir (Çeliker ve Aşinoğlu, 2020).

Dijital bağımlılığın belirtileri dış dünya ile her türlü ilişkiyi kesme, diğer insanlarla olan birlikteliği reddetme şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bağımlılığı gidermek için mümkün olduğu kadar teknoloji ile geçirilen zamanı azaltıcı önlemlerin alınması gerektiği söylenmektedir. Değişik hobileri olan bir arkadaş çevresine girmek, sosyal faaliyetlerde bulunmak, spor ve fiziksel aktivite yapmak gibi davranışlar kişiyi gerçek yaşama yaklaştırdığı belirtilmektedir (Tuzcular, 2000).

Fiziksel aktivite, yaşamın sürekliliğini sağlayan bir eylem olarak, geçmişi insanlığın varoluşuna kadar uzanan bir olgudur. Bu olgunun kapsamı içerisindeki her bir insan hareketi fiziksel aktivite içerisinde tanımlayabileceğimiz iş ve eylemleri ifade etmektedir. Bu bağlamda, iskelet kasları tarafından üretilen ve enerji harcamasıyla sonuçlanan her bir hareket fiziksel aktivite olarak karşımıza çıkmaktadır (Aykın, 2018).

Çocukluk döneminde, fiziksel aktivite alışkanlıkları kemik sağlığı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Ağırlık taşıma ve koşma veya ip atlama gibi etkili aktiviteler kemik yoğunluğunu artırmada en etkilidir. Fiziksel aktivitenin özellikle kas gücünü artırdığı ortaya konulmuştur. Ayrıca, fiziksel aktivite iyilik halini desteklemekte, ruh halini ve öz saygıyı iyileştirmenin bir aracı olarak kullanılmaktadır. Fiziksel aktivitenin çocukluk çağında enerji dengesini korumanın

bir yolu olduğu ortaya konulmuştur. Fiziksel aktivite sosyal etkileşim, refah ve iyi yaşam tarzı alışkanlıkları oluşturmak için de önemli olduğu vurgulanmaktadır (Miles, 2007).

Günümüzde dijital bağımlılığın yaygınlaşmasından dolayı çocukların fiziksel aktivite tutumlarının ne denli etkilendiği, dijital bağımlılık ile fiziksel aktivite tutumları arasında bir ilişki olup olmadığı merak edilmiştir. Buradan yola çıkılarak bu çalışmanın amacı ortaokul öğrencilerinin dijital bağımlılık ile fiziksel aktivite tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesidir.

2.YÖNTEM

2.1.Araştırmanın Modeli

Bu araştırmanın modeli ilişkisel tarama modelidir. Tarama modeli, var olan durumu aynen resmetmeyi esas almaktadır (Karasar, 2005).

2.2.Çalışma Grubu

Bu çalışmaya 2024-2025 eğitim öğretim yılı Suvatlı Sefa Atakaş Ortaokulu'nda öğrenim gören 50'si kadın, 38'i erkek olmak üzere toplam 88 öğrenci katılmıştır. Katılımcılar kasti (kararsal, güdümlü) örnekleme yoluyla seçilmiştir. Kasti örnekleme, araştırmacının kendi bilgi ve tecrübesine dayanarak, ana kütleden örneklem seçmesi ve araştırdığı konu ile ilgili sorulara cevap alabileceği kişilere ulaşması ile gerçekleşen örnekleme yöntemidir (Karagöz, 2019).

Tablo 1. Katılımcıların demografik bilgileri

Değişkenler		Frekans (n)	Yüzde (%)	Toplam
Yaş	11	18	20.5	88
	12	20	22.7	
	13	37	42.0	
	14	13	14.8	
Cinsiyet	Kadın	50	56.8	
	Erkek	38	43.2	
Sınıf	5	19	21.6	
	6	14	15.9	
	7	34	38.6	
	8	21	23.9	
Telefonda Geçirilen Süre	0-1 saat	45	51.1	
	1-2 saat	24	27.3	
	2-3 saat	10	11.3	
	3-4 saat	3	3.4	
	5 ve üzeri	6	6.8	
Bilgisayarda Geçirilen Süre	0-1 saat	74	84.1	
	1-2 saat	5	5.7	
	2-3 saat	6	6.8	
	3-4 saat	1	1.1	
	5 ve üzeri	2	2.2	
Tablette Geçirilen Süre	0-1 saat	72	81.8	
	1-2 saat	7	8.0	
	2-3 saat	5	5.7	
	3-4 saat	4	3.4	
	5 ve üzeri	1	1.1	
Televizyonda Geçirilen Süre	0-1 saat	46	52.2	
	1-2 saat	25	28.4	
	2-3 saat	7	8.0	
	3-4 saat	5	5.7	
	5 ve üzeri	5	5.6	

Tablo 1'de katılımcıların demografik bilgileri yer almaktadır. Katılımcıların yaş değişkenine bakıldığında %20.5'i 11, %22.7'si 12, %42 'si 13, %14.8'i 14 yaşındadır. Katılımcıların %56.8'i kadın, %43.2'si ise erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Sınıf düzeylerine bakıldığında %21.6'sı 5.sınıf, %15.9'u 6.sınıf, %38.6'sı 7.sınıf, %23.9'u ise 8. sınıftır. Katılımcıların

%51.1'i telefonda 0-1 saat arası vakit geçirirken, %27.3'ü 1-2 saat, %11.3'ü 2-3 saat, %3.4'ü 3-4 saat, %6.8'i ise 5 saat ve üzeri vakit geçirmektedir. Bilgisayarda geçirilen süreler incelendiğinde %84.1'i 0-1 saat, %5.7'si 1-2 saat, %6.8'i 2-3 saat, %1.1'i 3-4 saat, %2.2'si 5 saat ve üzeri vakit geçirdiği görülmüştür. Katılımcıların %81.8'i tablette 0-1 saat vakit geçirirken %8'i 1-2 saat, %5.7'si 2-3 saat, %3.42'ü 3-4 saat, %1.1'i 5 saat ve üzeri vakit geçirmektedir. Televizyonda geçirilen süreler incelendiğinde katılımcıların %52.2'si 0-1 saat, %28.4'ü 1-2 saat, %8'i 2-3 saat, %5.7'si 3-4 saat, %5.6'sı 5 saat ve üzeri vakit geçirdiği görülmüştür.

2.3.Veri Toplama Araçları

Veriler Uyhan vd. (2023) tarafından geçerlik ve güvenirliği yapılan çocuk ve gençlerde fiziksel aktivite tutum ölçeği ve Kaçmaz vd. (2023) tarafından geçerlik ve güvenirliği yapılan çocuklar için dijital bağımlılık ölçeği ile toplanmıştır.

Fiziksel aktivite tutum ölçeği 12 maddeden ve 5'li likert tipi ölçek türünden oluşmaktadır. Ölçeğin olumlu ve olumsuz tutum olmak üzere iki alt boyutu bulunmaktadır. Ölçeğin alt boyutlarının güvenirlik katsayısı olumlu tutum için .87, olumsuz tutum için .83 ve ölçeğin geneli için .86 olarak hesaplanmıştır.

Dijital Bağımlılık Ölçeği 9-12 yaş arası çocukların dijital cihaz kullanımı ile ilgili davranışlarını değerlendirmek için geliştirilmiş olup güvenirlik katsayısı kişiler arası ilişkiler için .84, içe dönük faktörler için .85 ve ölçeğin geneli için .90 olarak hesaplanmıştır. Ölçek, kişiler arası ilişkiler ve içe dönük faktörler olarak 2 alt boyuttan ve toplam 25 maddeden oluşmaktadır. Ölçek 5'li likert tipi puanlamaya sahiptir.

2.4.Verilerin Analiz

Öncelikle verilerin normallik analizi yapılmıştır ve daha sonra betimsel istatistik analizlerine bakılmıştır. Betimsel analizlerde ise frekans ve yüzde değerlerine bakılmıştır. Verilerin normal dağılım göstermediği tespit edilmiş ve nonparametrik testlerden Mann-Whitney U ve Kruskal Wallis testleri kullanılmıştır.

3.BULGULAR

Tablo 2. Betimsel istatistik sonuçları

Ölçekler	Alt Boyutlar	n	Min.	Max.	x	Ss
Fiziksel Aktivite Tutumu	Olumlu	88	11.00	35.00	28.09	4.52
	Olumsuz	88	5.00	21.00	9.69	3.71
Dijital Bağımlılık	Kişilerarası	88	13.00	59.00	26.20	7.97
	İçedönük Faktörler	88	14.00	56.00	28.13	7.87
Fiziksel Aktivite Tutumu		88	27.00	49.00	37.78	4.03
Dijital Bağımlılık		88	27.00	115.00	54.34	14.30

Tablo 2'de fiziksel aktivite tutum ile dijital bağımlılık ölçekleri ve bu ölçeklerin alt boyutları için betimsel istatistik sonuçları yer almaktadır. Fiziksel aktivite tutum ölçeğinin alt boyutlarına bakıldığında olumlu tutum ortalaması (X) 28.09 ve standart sapması (Ss) 4.52'tır. Olumsuz tutum ortalaması ise 9.69, standart sapması 3.71 olduğu gözlenmektedir. Olumsuz tutumun daha düşük olması, genel eğilimin olumlu yönde olduğunu gösterebilir. Dijital bağımlılık kişilerarası etkileşim alt boyutunda ortalama 26.20 ve standart sapma 7.97'dir. İçe dönük faktörler alt boyutunda ise ortalama 28.13, standart sapma 7.87'tir. Dijital bağımlılığın kişilerarası etkileşimle ilgili yönü belirgin bir dağılım gösterirken içedönüklükle ilgili bağımlılık değişkenlik gösteriyor. Fiziksel aktivite tutumu ölçeği ortalaması 37.78, standart sapma 4.03'dır. Genel olarak katılımcılar fiziksel aktiviteye yönelik olumlu bir tutuma sahip olduğu gözlenmektedir. Dijital bağımlılık genel ölçeği ortalama 54.34, standart sapma 14.30'dur. Dijital bağımlılığın genel düzeyinin geniş bir aralıkta dağıldığı söylenebilir.

Tablo 3. Cinsiyet değişkenine göre Mann-Whitney U testi sonuçları

Ölçekler	Alt Boyutlar	Cinsiyet	n	Sıra Ort.	Sıra Top.	U	Z	p
Fiziksel Aktivite Tutumu	Olumlu	Kadın	50	43.65	2182.50	907.500	-.360	.719
		Erkek	38	45.62	1733.50			
	Olumsuz	Kadın	50	41.79	2089.50	814.500	-1.148	.251
		Erkek	38	48.07	1826.50			
Dijital Bağımlılık	Kişilerarası	Kadın	50	41.33	2066.50	791.500	-1.337	.181
		Erkek	38	48.67	1849.50			
	İçedönük	Kadın	50	40.40	2020.00	745.000	-1.729	.084
		Erkek	38	49.89	1896.00			
Fiziksel Aktivite Tutumu Toplam Puan		Kadın	50	42.63	2131.50	856.500	-.791	.429
		Erkek	38	46.96	1784.50			
Dijital Bağımlılık Toplam Puan		Kadın	50	40.60	2030.00	755.000	-1.643	.100
		Erkek	38	49.63	1886.00			

Tablo 3'te cinsiyet değişkenine göre; fiziksel aktivite tutumu alt boyutlarında ve dijital bağımlılık alt boyutlarında anlamlı bir fark görülmemiştir.

Tablo 4. Yaş değişkenine göre Kruskal-Wallis testi sonuçları

Ölçekler	Alt Boyutlar	Yaş	n	Sıra Ort.	X^2	d	p
Fiziksel Aktivite Tutumu	Olumlu	11	18	38.47	3.737	3	.291
		12	20	50.50			
		13	37	41.57			
		14	13	51.96			
	Olumsuz	11	18	51.83	2.388	3	.496
		12	20	40.85			
		13	37	42,03			
		14	13	47,00			
Dijital Bağımlılık	Kişilerarası	11	18	48.92	7.289	3	.063
		12	20	49.88			
		13	37	36.08			
		14	13	54.08			
	İçedönük	11	18	32.14	7.309	3	.063
		12	20	44.43			
		13	37	46.32			
		14	13	56.54			
Fiziksel Aktivite Tutumu Toplam Puan		11	18	44.89	2.985	3	.394
		12	20	49.25			
		13	37	39.47			
		14	13	50.96			
Dijital Bağımlılık Toplam Puan		11	18	41.86	4.121	3	.249
		12	20	47.45			
		13	37	40.18			
		14	13	55.92			

Tablo 4'te yaş değişkenine göre; fiziksel aktivite tutumu olumlu ve olumsuz alt boyutlarında yaş grupları arasında anlamlı bir fark görülmemektedir. Dijital bağımlılıkta ise kişilerarası ve içedönük alt boyutları için istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmemiştir. Fiziksel aktivite tutumu ve dijital bağımlılığın toplam puanlarında yaş değişkenine göre anlamlı bir fark görülmediği ortaya çıkmıştır.

Tablo 5. Sınıf değişkenine göre Kruskal-Wallis testi sonuçları

Ölçekler	Alt Boyutlar	Sınıf	n	Sıra Ort.	X^2	d	p
Fiziksel Aktivite Tutumu	Olumlu	5	19	40.39	1.601	3	.659
		6	14	47.68			
		7	34	42.62			
		8	21	49.14			
	Olumsuz	5	19	51.53	2.269	3	.519
		6	14	42.64			

		7	34	40.81			
		8	21	45.36			
Dijital Bağımlılık	Kişilerarası	5	19	49.74	5.320	3	.150
		6	14	50.64			
		7	34	36.65			
		8	21	48.38			
	İçedönük	5	19	34.05	6.326	3	.097
		6	14	41.32			
		7	34	45.87			
		8	21	53.86			
Fiziksel Aktivite Tutumu Toplam Puan		5	19	46.24	2.976	3	.395
		6	14	50.25			
		7	34	38.81			
		8	21	48.31			
Dijital Bağımlılık Toplam Puan		5	19	43.32	2.595	3	.458
		6	14	46.43			
		7	34	40.16			
		8	21	51.31			

Tablo 5'te sınıf değişkenine göre fiziksel aktivite tutumu ve dijital bağımlılık ölçekleri altındaki alt boyutlar sınıf düzeyleri arasında karşılaştırılmış ve anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür.

Tablo 6. Spearman's rho korelasyon analizi sonuçları

			Yaş	Sınıf	Fiziksel Aktivite Tutumu	Dijital Bağımlılık	Dijital Bağımlılık Kişilerarası	Dijital Bağımlılık İçe Dönük Faktörler	Fiziksel Aktivite Tutumu - Olumlu	Fiziksel Aktivite Tutumu-Olumsuz
Spearman's rho	Yaş	r	1.000							
		p	.							
		N	88							
	Sınıf	r	.925**	1.000						
		p	.000	.						
		N	88	88						
	Fiziksel Aktivite Tutumu	r	-.018	-.020	1.000					
		p	.871	.855	.					
		N	88	88	88					
	Dijital Bağımlılık	r	.080	.077	.137	1.000				
		p	.461	.474	.204	.				
		N	88	88	88	88				
	Dijital Bağımlılık Kişilerarası	r	-.069	-.071	.113	.892**	1.000			
		p	.522	.511	.292	.000	.			
		N	88	88	88	88	88			
	Dijital Bağımlılık İçe Dönük Faktörler	r	.270*	.268*	.078	.864**	.563**	1.000		
		p	.011	.012	.468	.000	.000	.		
		N	88	88	88	88	88	88		
	Fiziksel Aktivite Tutumu-Olumlu	r	.077	.088	.629**	-.094	-.161	.000	1.000	
		p	.473	.413	.000	.385	.134	.997	.	
		N	88	88	88	88	88	88	88	
	Fiziksel Aktivite Tutumu-Olumsuz	r	-.063	-.079	.323**	.342**	.389**	.168	-.451**	1.000
		p	.560	.462	.002	.001	.000	.118	.000	.
		N	88	88	88	88	88	88	88	88

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).
*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Tablo 6'daki korelasyon analizine bakıldığında Dijital Bağımlılık ölçeği toplam puanı ve kişiler arası ile (r=.893, p<0.01) içe dönük (r=.864, p<0.01) alt boyutları arasında pozitif yönde anlamlı ilişki görülmektedir. Dijital bağımlılık ölçeğinin içe dönük faktörler alt boyutunda yaş (r=.270, p<0.05) ve sınıf (r=.268, p<0.05) arasında pozitif yönde anlamlı ilişki görülmektedir. Fiziksel Aktivite Tutumu ölçeği toplam puanları ile olumlu (r=.629, p<0.01) ve olumsuz (r=.323, p<0.01) faktörler arasında pozitif yönde anlamlı ilişki görülmektedir. Fiziksel aktivite tutumu ölçeğinin olumsuz faktörler ile dijital bağımlılık (r=.342, p<0.01) arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu görülmektedir. Yani öğrencilerin dijital bağımlılıkları arttıkça fiziksel aktivite tutumlarındaki olumsuz faktörler de artmaktadır. Dijital kullanımının fiziksel aktivite durumunu azaltmakta olup fiziksel aktivite tutumuna olumsuz yaklaşıma sebep olduğu söylenebilir. Fiziksel aktivite tutumu ölçeğinin olumsuz ve olumlu (r=-.451, p<0.01) alt boyutları arasında negatif yönde ilişki olduğu görülmektedir.

4.TARTIŞMA VE SONUÇ

Dijitalde vakit geçirme sürelerine bakıldığında katılımcıların büyük bölümü telefon, tablet, bilgisayar ve televizyonda günlük en az 1'er saatten fazla zaman geçirmektedir. Bu bağlamda katılımcıların dijitalde vakit geçirme sürelerinin günlük en az 4 saate ulaştığı gözlenmiştir. Dijitalde geçirilen süre oturarak geçirilen vakti arttırmakta olup çocukların hareketsiz kalma durumuna sebep olmaktadır. Bu durumun çocukların fiziksel aktivitede bulunma durumlarını etkilediği söylenebilir.

Fiziksel aktivite tutum ölçeğinin alt boyutları için betimsel istatistik sonuçlarına bakıldığında olumsuz tutumun daha düşük olması, genel eğilimin olumlu yönde olduğunu gösterebilir. Dijital bağımlılık ölçeğinin kişilerarası etkileşimle ilgili yönü belirgin bir dağılım gösterirken içedönüklükle ilgili bağımlılık değişkenlik gösteriyor. Fiziksel aktivite tutumu ölçeğinin betimsel istatistik sonuçlarına genel olarak katılımcılar fiziksel aktiviteye yönelik olumlu bir tutuma sahip olduğu gözlenmektedir. Dijital bağımlılığın genel düzeyinin geniş bir aralıkta dağıldığı gözlenmekte olup, fiziksel aktiviteye yönelik olumlu tutumun daha belirgin olduğu ve dijital bağımlılığın bireyler arasında farklı seviyelerde seyrettiği söylenebilir.

Cinsiyet değişkenine göre; fiziksel aktivite tutumu alt boyutlarında ve dijital bağımlılık alt boyutlarında anlamlı bir fark görülmemiştir. Karavelioğlu vd. (2024) yaptığı çalışmada ortaöğretim seviyesinde öğrenim gören erkek öğrencilerin fiziksel aktivite düzeylerinin kız öğrencilere göre daha yüksek olduğunu, internet bağımlılığı açısından ise cinsiyetler arası bir fark olmadığını belirtmişlerdir. Gülbetekin vd. (2021) yaptığı çalışmaya katılan çocukların cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık elde edilmiştir. Çalışmalarında erkek çocukların lehine anlamlı bir farklılığın olduğu görülmüştür. Arslan (2019) araştırma sonucunda ortaöğretim öğrencilerinin dijital bağımlılık düzeylerine ilişkin puan ortalamalarının cinsiyet gibi değişkenler açısından anlamlı farklılık gösterdiği belirlemiştir.

Yaş değişkenine göre; fiziksel aktivite tutumu olumlu ve olumsuz alt boyutlarında yaş grupları arasında anlamlı bir fark görülmemektedir. Dijital bağımlılıkta ise kişilerarası ve içedönük alt boyutları için istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmemiştir. Fiziksel aktivite tutumu ve dijital bağımlılığın toplam puanlarında yaş değişkenine göre anlamlı bir fark görülmediği ortaya çıkmıştır. Bayır ve Eskiler (2023) çalışmalarında dijital oyun oynama yaşının dijital oyun bağımlılığında etkili olduğunu, fiziksel aktiviteye karşı olumlu tutum ve davranışların geliştirilmesinin bireylerin dijital oyun bağımlılığını azaltmada önemli olduğunu vurgulamışlardır.

Sınıf değişkenine göre fiziksel aktivite tutumu ve dijital bağımlılık ölçekleri altındaki alt boyutlar sınıf düzeyleri arasında karşılaştırılmış ve anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. Arslan (2019) araştırma sonucunda ortaöğretim öğrencilerinin dijital bağımlılık düzeylerine ilişkin puan ortalamalarının cinsiyet, sınıf düzeyi gibi değişkenler açısından anlamlı farklılık gösterdiğini belirlemiştir.

Korelasyon analizine bakıldığında Dijital Bağımlılık ölçeği toplam puanı ve kişiler arası ile içe dönük alt boyutları arasında pozitif yönde anlamlı ilişki görülmektedir. Dijital bağımlılık ölçeğinin içe dönük faktörler alt boyutunda yaş ve sınıf arasında pozitif yönde anlamlı ilişki görülmektedir. Fiziksel Aktivite Tutumu ölçeği toplam puanları ile olumlu ve olumsuz faktörler arasında pozitif yönde anlamlı ilişki görülmektedir. Fiziksel aktivite tutumu ölçeğinin olumsuz faktörler ile dijital bağımlılık arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu görülmektedir. Yani öğrencilerin dijital bağımlılıkları arttıkça fiziksel aktivite tutumlarındaki olumsuz faktörler de artmaktadır. Dijital kullanımının fiziksel aktivite durumunu azaltmakta olup fiziksel aktivite tutumuna olumsuz yaklaşıma sebep olduğu söylenebilir. Fiziksel aktivite tutumu ölçeğinin olumsuz ve olumlu alt boyutları arasında negatif yönde ilişki olduğu görülmektedir. Hazar vd. (2017) çalışmalarında katılımcıların "dijital oyun bağımlılığı" ve "fiziksel

aktivite düzeylerine" ilişkin toplam puanları arasında ise negatif yönde ve anlamlı düzeyde ilişki olduğu görülmüştür. Tekkurşun ve Cicioğlu (2019) çalışmalarında katılımcıların günlük dijital oyun oynama süresine ve fiziksel aktiviteye katılım süresine göre anlamlılık saptamışlardır. Araştırmada, lise öğrencilerinin fiziksel aktiviteye katılım motivasyonlarının yüksek düzeyde olduğu, fiziksel aktiviteye katılım motivasyonları arttıkça bireylerin dijital oyun oynamaya yönelik dijital oyun oynama arzusu, dijital oyun vasıtasıyla eğlenme güdüsünün azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Çınar vd. (2020) araştırmalarında, lise öğrencilerinin dijital oyun oynama motivasyonlarının orta düzeyde, fiziksel aktiviteye katılım motivasyonlarının yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların fiziksel aktiviteye katılım motivasyonları arttıkça dijital oyun oynamaya yönelik talebinin, heves duygusunun ve serbest zamanını dijital oyunlar aracılığı ile doldurma eğiliminin azalması sonucunu elde etmişlerdir. Bireylerin dijital bağımlılığının azaltılması yönünde fiziksel aktivite ve sporun önemli olduğu söylenebilir.

5.KAYNAKLAR

Arslan, A. (2019). Ortaöğretim öğrencilerinin dijital bağımlılık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi: Sivas ili örneği. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi, 5*(2), 63-80.

Aykın, G. A. (2018). *Fiziksel aktivite ve yaşam kalitesi.* İstanbul: Okur Akademi.

Bayır, I., Eskiler, E. (2023). Dijital oyun bağımlılığında fiziksel aktivite tutum ve davranışları ile kişisel özelliklerin rolü. *Journal of ROL Sport Sciences*, *4*(4), 1237-1251.

Çeliker, V. B., Aşiroğlu, S. (2020). Ortaokul öğrencilerinin internet bağımlılıkları ile sosyal beceri düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Yeditepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(11), 43-57.

Çınar, Y., Yarayan, Y. E., İlhan, E. L., Ünvanlı, Y. (2020). Fiziksel aktiviteye katılım ile dijital oyun oynama arasındaki ilişkinin incelenmesi: motivasyon boyutu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*,13 (71), 13-71.

Dilci, T. (2015). *Dijital diyet zamanı*. Kayseri: Geçit.

Gülbetekin, E., Güven, E., Tuncel, O. (2021). Adolesanların dijital oyun bağımlılığı ile fiziksel aktivite tutum ve davranışlarını etkileyen faktörler. *Bağımlılık Dergisi*, *22*(2), 148-160.

Hawi, N. S., Samaha, M., Griffiths, M. D. (2019). The digital addiction scale for children: development and validation. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking, 22*(12), 771–778.

Hazar, Z., Demir, G. T., Namlı, S., Türkeli, A. (2017). Ortaokul öğrencilerinin dijital oyun bağımlılığı ve fiziksel aktivite düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 11(3), 320-332.

IBM Corp. (2020). *IBM SPSS Statistics for Windows (Version 27.0) [Computer software].*

Kaçmaz, C., Cumurcu, H., Çelik, O. (2023). Çocuklar için dijital bağımlılık ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: Güvenirlik ve geçerlilik analizi. *Bağımlılık Dergisi*, *24*(4), 495-506.

Karadağ, G. H. (2019). *Dijital hastalıklar.* İstanbul: Der.

Karagöz, Y. (2019). *Bilimsel araştırma yöntemleri ve yayın etiği.* Ankara: Nobel.

Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınları.

Karavelioğlu, M. B., Eşen, C., Eşen, R. (2024). Ortaöğretim öğrencilerinin fiziksel aktivite düzeyleri ile internet bağımlılıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi (Kütahya İl Örneği). *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, *9*(1), 56-66.

Miles, L. (2007), Physical activity and health. *Nutrition Bulletin*, *32*, 314-363.

Polat, H., Kök, B., Tekeli, M. R. (2019). 12-18 yaş arası çocuklarda sorunlu internet kullanımı. *Bağımlılık Dergisi*, *20*(2), 61-71

Simonton, K., Mercier, K., Centeio, E., Barcelona, J., Phillips, S., Garn, A. C. (2021). Development of youth physical activity attitude scale (ypaas) for elementary and middle school students. *Measurement in Physical Education and Exercise Science*, *25*(2), 110- 126.

Tekkurşun Demir, G., Cicioğlu, H. İ. (2019). Fiziksel aktiviteye katılım motivasyonu ile dijital oyun oynama motivasyonu arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Spormetre Beden Eğitimi ve SporBilimleri Dergisi*, *17*(3).

Tuzcular, E. (2000). Zararlı alışkanlıklar ve etkin kurtulma yöntemleri. İstanbul: Altın Kitaplar

Uyhan, O., Tabak, E. Y., Devrilmez, M., Devrilmez, E., Özer, Ö. (2023). Çocuk ve gençlerde fiziksel aktivite tutum ölçeğinin Türkçe geçerlik ve güvenirliği. *Beden Eğitimi ve Spor Araştırmaları Dergisi*, *15*(1), 19-34.

Uzbay, İ. T. (2009). Madde bağımlılığının tarihçesi, tanımı, genel bilgiler ve bağımlılık yapan maddeler. *Meslek İçi Sürekli Eğitim Dergisi*, *5*, 15.

THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE-BASED LANGUAGE APPLICATIONS IN TEACHING TURKISH TO FOREIGNERS: Opportunities and Limitations

YAPAY ZEKA TABANLI DİL UYGULAMALARININ YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE KULLANIMI Fırsatlar ve Sınırlılıklar

Merve Aslan

Gaziantep Üniversitesi, Türkiye,Göç çalışmaları, Yüksek lisans Öğrencisi

Özet: Bu çalışma, yapay zekâ (YZ) tabanlı teknolojik dil uygulamalarının yabancılara Türkçe öğretimi (YTÖ) sürecine entegrasyonunu incelemektedir. Günümüzde dijital teknolojilerin gelişmesiyle birlikte,dil öğretimi alanında da köklü değişimlere yol açmaktadır.

Bireyselleştirilmiş öğrenme imkânı sunan YZ destekli uygulamalar (örneğin ChatGPT, Duolingo, Elsa Speak), dil öğrenenlerin Türkçeyi daha etkili ve motive edici biçimde öğrenmelerine katkı sağlayabilmektedir. Bu bildiride, söz konusu araçların işlevleri, kullanım senaryoları, avantajları ve sınırlılıkları örneklerle ele alınmış; öğretim sürecine nasıl entegre edilebileceği tartışılmıştır. Araştırma sonuçlarım, bu tür uygulamaların öğretmeni tamamen ikame edemeyeceğini, ancak etkili bir rehberlikle oldukça verimli destek araçları olabileceğini göstermektedir. Ayrıca Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde yapay zeka teknolojilerinin bilinçli ve dengeli kullanımı gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yapay zekâ, Türkçe öğretimi, Duolingo, ChatGPT, yabancı dil, dijital eğitim

1. Giriş

Yabancılara Türkçe öğretimi, son yıllarda artan göç, akademik ve kültürel hareketlilik nedeniyle daha fazla önem kazanmıştır. Bu alandaki öğretim süreçleri, teknolojik gelişmeler ışığında hızla dönüşmekte; özellikle yapay zekâ tabanlı uygulamalar, dil öğrenme ve öğretme biçimlerini yeniden şekillendirmektedir. Yabancılara Türkçe öğretimi de bu dönüşümden etkilenmiş olup, geleneksel öğretim yöntemlerinin yerini giderek daha çok dijital araçlar almaya başlamıştır. Bu çalışma, yapay zeka destekli araçların Türkçe öğretimindeki rolünü analiz ederek, bu teknolojilerin sınıf içi ve dışı öğretimde fırsatlar ve Sınırlılıklar dahilinde nasıl kullanılabileceğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

2. Yapay Zekâ Tabanlı Dil Uygulamaları

Duolingo, ChatGPT, Elsa Speak ve benzeri uygulamalar, kullanıcıya anlık geri bildirim, konuşma tanıma, cümle düzeltme, çeviri ve yapılandırılmış içerik sunma gibi özellikler sağlamaktadır:

- **Duolingo**, oyunlaştırma temelli ilerleme sistemiyle Türkçe dil becerilerini eğlenceli ve sistematik biçimde geliştirmeyi hedefler.
- **ChatGPT**, metin üretimi, diyalog geliştirme, yazılı anlatım düzeltme gibi işlevlerle yaratıcı yazma ve etkileşimli öğrenme için güçlü bir destek sunar.

- **Elsa Speak**, özellikle konuşma becerisine odaklanarak yapay zekâ destekli telaffuz analizi yapar.

Saha çalışmalarında karşılaştığım durumlarda öğrencilerle konuşma fırsatı bulduğumda; Bu araçların bazıları sadece destekleyici olarak değil, aynı zamanda birer öğrenme arkadaşı gibi işlev görebildiğini açıklamışlardır.

3. Uygulama Örnekleri ve Kullanım Senaryoları

Çalışmada örnek bir senaryo ile ChatGPT üzerinden yabancı öğrencilerin paragraf yazma etkinliği gerçekleştirilmiş; öğrenciler anında düzeltme ve öneriler üzerinden öğrenim süreçlerini geliştirmiştir. ChatGPT, öğrenciye öneri sunma, metni yeniden yazma, daha uygun cümle yapıları önerme gibi işlevleriyle öğretici bir araç olarak kullanılmıştır.

Benzer şekilde Duolingo'nun seviye bazlı modülleri, dil bilgisi yapılarını pekiştirme amacıyla ders dışında düzenli olarak kullandırılmış; öğrencilerde yapıların daha hızlı yerleşmesine katkı sağladığı görüşmüştür.

4. Avantajlar

- **Kişiselleştirme:** Öğrencinin seviyesine uygun içerik sunabilir. Bu durum özellikle farklı ana dillere sahip öğrenciler için avantaj yaratmaktadır.
- **Anında geri bildirim:** Özellikle yazılı üretim ve telaffuz gibi alanlarda etkilidir. Öğrencinin öğrenme sürecinin hızlandırmaktadır.
- **Zaman-mekân bağımsızlık:** Öğrenciler istedikleri yerde ve zamanda çalışabilir.Formal eğitim ortamlarının dışına taşmaktadır.
- **Motivasyon:** Oyunlaştırma (Duolingo) ve etkileşim (ChatGPT) öğrenci ilgisini artırabilir.

5. Sınırlılıklar

- **Kültürel Yetersizlik:** Yapay zekâ araçları, Türk kültürüne ait deyim, mecaz ve bağlamları tam anlamıyla veremeyebilir.Öğrencide zihin karmaşası yaratabilir.
- **Hatalı bilgi riski:** Özellikle üretken yapay zekâlar bazen hatalı veya bağlama uymayan yanıtlar verebilir. Bu da doğru bilgiye ulaşmada öğrencinin azmini azaltabilir.
- **Öğretmen rehberliğine duyulan ihtiyaç:** Öğrencilerin yanlış öğrenmesini engellemek için öğretmenin rehberliği gereklidir.
- **Teknoloji erişim sorunu:** Her öğrenci bu uygulamalara eşit erişime sahip olmayabilir.
- **Pedagojik Sınırlar:** Yapay zeka uygulamaları her ne kadar etkili araçlar olsa da, sınıf içi etkileşimin, öğretmen rehberliğinin ve sosyal öğrenmenin yerini tam anlamıyla alamamaktadır.

6. Sonuç ve Öneriler

Yapay zeka tabanlı dil uygulamaları, yabancılara Türkçe öğretimi sürecinde güçlü bir destek sağlayabilir. Ancak bu araçların etkili kullanımı, öğretmenin rehberliği, uygun içerik seçimi ve pedagojik yaklaşımlarla desteklenmelidir. Bu uygulamaların eğitim sistemine entegre edilmesi, hem öğretmen eğitimi hem de materyal geliştirme süreçlerinde dikkatli planlamaları gerektirir. Gelecekte bu araçların daha fazla kişiselleştirilmiş, kültürel içerikli ve öğretmen kontrollü sürümleriyle kullanımı yaygınlaşacaktır. Yapay zekâ teknolojileri, geleneksel dil öğretimiyle bütünleştirildiğinde Türkçenin yabancılara Türkçe öğretimi daha nitelikli olacaktır.

Kaynakça

- Atabek, C. (2023). *Yapay zekâ ve dil öğretimi: Olasılıklar ve sınırlar*. Eğitim Teknolojileri Dergisi, 9(2), 45–60.
- Aydın, B., & Seferoğlu, G. (2021). Yapay zekâ destekli dil öğrenme uygulamalarının değerlendirilmesi: Duolingo örneği. Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama, 11(2), 100–118.
- Chapelle, C. A. (2010). The spread of computer-assisted language learning. Language Teaching, 43(1), 66–74.
- Gündüz, N. (2017). Yabancılara Türkçe öğretiminde teknoloji destekli öğretim yaklaşımları. Turkish Studies, 12(28), 205–220.
- Türk Dil Kurumu. (2020). Yabancılara Türkçe öğretimi el kitabı. TDK Yayınları.

Abstract

This study explores the integration of artificial intelligence (AI)-based technological language applications into the process of teaching Turkish as a foreign language (TFL). With the rapid advancement of digital technologies, significant transformations have occurred in the field of language education.

AI-supported applications that offer personalized learning opportunities (e.g., ChatGPT, Duolingo, Elsa Speak) can contribute to more effective and motivating Turkish language acquisition for learners.

This paper discusses the functions, usage scenarios, advantages, and limitations of these tools with concrete examples, and examines how they can be integrated into the teaching process.

The findings indicate that while such applications cannot fully replace the teacher, they can serve as highly effective support tools when guided appropriately.

Furthermore, the study concludes that the use of AI technologies in the teaching of Turkish as a foreign language should be conscious and balanced.

Keywords

Artificial intelligence, teaching Turkish, Duolingo, ChatGPT, foreign language, digital education

THE EFFECT OF HEMSBALL ON THE ATTENTION LEVELS OF EARTHQUAKE VICTIM STUDENTS

HEMSBALL'UN DEPREMZEDE ÖĞRENCİLERİN DİKKAT DÜZEYLERİNE ETKİSİ

Meryem ALTUN EKİZ, Kardelen BAKLACI, Esra KAMALI

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi

Özet

Bu çalışmanın amacı Hemsball'un depremzede öğrencilerin dikkat düzeylerine etkisini incelemektir. Hemsball, geleneksel spor ve oyunların dışında kalmış bir aktivitedir. Bu bağlamda, depremzede öğrencilerin dikkat düzeyleri üzerine etkisini incelemek, mevcut literatüre katkı sağlaması bakımından özgün bir değer taşımaktadır.

Kapsamı bakımından deprem sonrası stres ve travma durumlarının etkisi altında kalan öğrencilerin dikkat düzeyleri üzerine odaklanmak, psikolojik iyileşme süreçlerini anlamada önemli bir adımdır. Araştırmanın evrenini, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesinde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklem grubu ise, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesinin çeşitli bölümlerinde yüz yüze öğrenim gören 3. ve 4. sınıflardan oluşmaktadır. Araştırmanın ilk aşamasına gönüllü olarak 30 öğrenci katılmıştır. Araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden tek gruplu ön test – son test deneysel modelle yürütülmüştür. Veri toplama aracı olarak Brickenkamp (1966) tarafından geliştirilen Toker (1988-1990) tarafından geçerlik ve güvenirliği yapılan d2 dikkat testi kullanılmıştır. Araştırma sürecinde ilk olarak araştırma grubuna dikkat testi uygulanmış ve daha sonra Hemsball öğretimine geçilmiştir. Çalışma grubuna 5 hafta boyunca haftada 2 gün ve 2'şer saat olmak üzere Hemsball sporu ile ilgili uygulamalar yapılmıştır. 5. haftanın sonunda son testler uygulanmıştır. Verilerin analizinde betimsel istatistikler ile Paired Samples testi kullanılmıştır. Araştırmanın ön ve son test analiz sonuçlarına göre anlamlı farklılık görülmüştür. Bu sonuçlar doğrultusunda Hemsball sporunun dikkat üzerinde olumlu etkisi olduğu söylenebilir. Bu araştırma, hem eğitimciler hem de psikologlar için oyun terapisi ve dikkat artırıcı stratejiler geliştirme konusunda Hemsball sporu üzerinden yeni bilgiler sunduğu için uygulamada kolaylık sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hemsball, Dikkat, Deprem, Spor

Abstract

The purpose of this study is to examine the effect of Hemsball on the attention levels of earthquake-stricken students. Hemsball is an activity that remains outside of traditional sports and games. In this context, examining its effect on the attention levels of earthquake-stricken students has an original value in terms of contributing to the existing literature. Focusing on the attention levels of students who are under the influence of post-earthquake stress and trauma is an important step in understanding psychological recovery processes. The universe of the study consists of students studying at Hatay Mustafa Kemal University. The sample group of the study consists of 3rd and 4th grade students studying face-to-face in various departments of Hatay Mustafa Kemal University. 30 students participated voluntarily in the first phase of the study. The study was conducted using a single-group pre-test-post-test experimental model, one of the quantitative research methods. The d2 attention test, developed by Brickenkamp (1966) and whose validity and reliability were determined by Toker (1988-1990), was used as the data

collection tool. During the research process, first the attention test was applied to the research group and then Hemsball training was started. The study group was given applications related to Hemsball sports for 2 hours and 2 days a week for 5 weeks. Post-tests were applied at the end of the 5th week. Descriptive statistics and Paired Samples test were used in the analysis of the data. A significant difference was observed according to the pre- and post-test analysis results of the study. In line with these results, it can be said that Hemsball sport has a positive effect on attention. This research will facilitate the application as it provides new information for both educators and psychologists on developing play therapy and attention-enhancing strategies through Hemsball sport.

Keywords: Hemsball, Attention, Earthquake, Sports

ANALYSIS OF THE COMPATIBILITY OF MEB POLICIES WITH SUSTAINABLE PEDAGOGY ANALYSIS OF ALIGNMENT

MEB POLİTİKALARININ SÜRDÜRÜLEBİLİR PEDAGOJİYLE UYUMLUĞUNUN ANALİZİ

Büşra KOÇ[1]

[1]**Arş.Gör. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Yönetimi,**

0000-0002-0865-1591

Özet

Bu araştırmanın amacı, Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından yayımlanan stratejik belgelerin sürdürülebilir pedagoji ilkeleri ile ne ölçüde uyumlu olduğunu analiz etmektir. Özellikle **Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH)** çerçevesinde **SKH 4: Nitelikli Eğitim, SKH 12: Sorumlu Tüketim ve Üretim ve SKH 13: İklim Eylemi** ile ilişkili politika içeriklerinin sürdürülebilirlik anlayışını pedagojik düzeyde yansıtma kapasitesi değerlendirilmiştir. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden **doküman analizi yöntemi** ile gerçekleştirilmiştir. İnceleme kapsamına, MEB tarafından yayımlanan **2023 Eğitim Vizyonu, MEB Stratejik Planları (2019–2023 ve 2024–2028), MEB Öğretim Programları, MEB Sürdürülebilir Kalkınma Temelli Proje Raporları (ECO-Schools, TÜBİTAK destekli projeler)** alınmıştır. Veriler, sürdürülebilir pedagojiye ilişkin kavramsal temalar doğrultusunda **içerik analizi** yoluyla çözümlenmiştir. Araştırma sonucunda, MEB politikalarında sürdürülebilirliğe ilişkin genel bir duyarlılığın bulunduğu ancak bu duyarlılığın pedagojik boyutta **bütüncül ve sistematik bir yaklaşıma dönüşmediği** belirlenmiştir. SKH 4 kapsamında nitelikli eğitime erişim ve kapsayıcılığa yönelik ilkeler belgelerde yer almakla birlikte, öğretmen eğitimi ve müfredat entegrasyonuna yeterince yansımamaktadır. SKH 12 doğrultusunda sorumlu tüketim ve üretime ilişkin temalar özellikle etik davranışlar çerçevesinde ele alınmakta, ancak disiplinler arası öğrenme tasarımlarına yeterince yer verilmemektedir. SKH 13 kapsamında iklim değişikliği, çevre duyarlılığı ve doğa temelli çözümler vizyon belgelerinde yer alsa da öğretim programlarında sınırlı düzeyde temsil edilmektedir. Sonuç olarak, MEB politika belgelerinde sürdürülebilirliğe yönelik temel kavramlar bulunmakla birlikte, bu ilkelerin eğitimin tüm paydaşlarını kapsayan bir pedagojik dönüşümle desteklenmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda; sürdürülebilirlik temalarının öğretim programlarına sistematik biçimde entegrasyonu, öğretmen yetiştirme süreçlerinin sürdürülebilir pedagoji perspektifiyle güçlendirilmesi ve okul-temelli uygulamalarda kurumsal iş birliklerinin artırılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Pedagoji, Eğitimde Sürdürülebilirlik, MEB Politikaları, SKH, Politika Analizi

Abstract

The purpose of this study is to analyse the extent to which the strategic documents published by the Ministry of National Education (MEB) are aligned with the principles of sustainable pedagogy. In particular, the capacity of policy contents related to the Sustainable Development Goals (SDGs) – specifically SDG 4: Quality Education, SDG 12: Responsible Consumption and Production, and SDG 13: Climate Action – to reflect the concept of sustainability at the pedagogical level was evaluated. The research was conducted using the document analysis

method, one of the qualitative research designs. The scope of the study included the 2023 Education Vision published by the MEB, MEB Strategic Plans (2019–2023 and 2024–2028), MEB Teaching Programmes, and MEB Sustainable Development-Based Project Reports (ECO-Schools, TÜBİTAK-supported projects). The data were analysed through content analysis in line with conceptual themes related to sustainable pedagogy. The research found that there is a general awareness of sustainability in MEB policies, but this awareness has not been translated into a holistic and systematic approach at the pedagogical level. Although the principles of access to quality education and inclusiveness are included in the documents under SDG 4, they are not sufficiently reflected in teacher training and curriculum integration. Themes related to responsible consumption and production, particularly in the context of ethical behaviour, are addressed in line with SDG 12, but interdisciplinary learning designs are not sufficiently included. Although climate change, environmental awareness, and nature-based solutions are included in the vision documents under SDG 13, they are only represented to a limited extent in the teaching programmes. In conclusion, although the basic concepts of sustainability are included in the MEB policy documents, these principles need to be supported by a pedagogical transformation that encompasses all stakeholders in education. In this regard, it is recommended that sustainability themes be systematically integrated into teaching programmes, teacher training processes be strengthened from a sustainable pedagogy perspective, and institutional collaborations in school-based practices be increased.

Keywords: Sustainable Pedagogy, Sustainability in Education, MEB Policies, SDG, Policy Analysis

1. GİRİŞ

Küresel düzeyde artan çevresel krizler, toplumsal eşitsizlikler ve ekonomik sürdürülemezlik, eğitimi sürdürülebilir kalkınmanın temel dinamiklerinden biri hâline getirmiştir (UNESCO, 2017). Eğitim, yalnızca bilgi aktarımı değil; aynı zamanda bireylerin çevreye, topluma ve ekonomiye duyarlı bir yaşam biçimi geliştirmelerini sağlayan bir dönüşüm aracıdır. Bu noktada ortaya çıkan sürdürülebilir pedagoji kavramı, eğitimin hem içeriğini hem de yapısını dönüştürmeyi amaçlayan bütüncül bir yaklaşımı temsil etmektedir (Sterling, 2001).

Türkiye'de eğitim politikalarının bu dönüşümle ne ölçüde örtüştüğü önemli bir araştırma sorusudur. Özellikle Millî Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) hazırladığı strateji belgeleri, öğretim programları ve proje raporları, Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle eğitimsel uyumunu değerlendirmek açısından kritik belgeler niteliğindedir. Bu çalışma, MEB tarafından geliştirilen politika belgelerinin sürdürülebilir pedagoji ilkeleriyle uyumluluğunu incelemeyi amaçlamaktadır.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Sürdürülebilir kalkınma, yalnızca çevresel kaynakların korunması değil; aynı zamanda toplumsal adaletin sağlanması ve ekonomik istikrarın uzun vadede güvence altına alınması anlamına gelmektedir. Bu üç boyutun eğitimle desteklenmesi, eğitim sistemlerinin 21. yüzyılın karmaşık sorunlarına karşı çözüm üretme kapasitesini belirlemektedir. Bu doğrultuda, sürdürülebilir pedagojinin temelinde çevresel, toplumsal ve ekonomik sürdürülebilirlik olmak üzere üç ana boyut bulunmaktadır. Sterling (2001), sürdürülebilir pedagojiyi bireylerin sistemsel düşünme becerileri kazanmasını, yaşam boyu öğrenme anlayışını benimsemesini ve toplumsal sorumluluk taşıyan bireyler olarak gelişmelerini sağlayan dönüşümsel bir yaklaşım olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşım, öğrencinin yalnızca bilgi sahibi olmasını değil; bilgiyle ilişkili eylemde bulunma, sorumluluk alma ve geleceği etik biçimde biçimlendirme becerileri kazanmasını hedefler.

Fien (2004) ise sürdürülebilir pedagojinin yalnızca çevre eğitimi ile sınırlı kalmaması gerektiğini savunarak, bu pedagojinin eleştirel düşünme, katılımcı öğrenme, değer odaklı eğitim ve kültürel farkındalık gibi sosyal öğrenme süreçlerini de içermesi gerektiğini vurgular. Bu yönüyle sürdürülebilir pedagoji, öğrencinin çevresel farkındalığının yanı sıra toplumsal sorumluluk ve kültürel duyarlılık gibi temel yaşam becerilerini de geliştirmeyi amaçlamaktadır.

UNESCO (2020), eğitim sistemlerinin sürdürülebilirliği sağlayabilmesi için öğretim programlarının disiplinler arası bir anlayışla yeniden yapılandırılmasını, öğretmenlerin sürdürülebilirlik yeterlikleriyle donatılmasını ve okul temelli uygulamaların bu anlayışı destekleyecek biçimde dönüştürülmesini önermektedir. Bu bağlamda sürdürülebilir pedagojinin yalnızca içerik değil, aynı zamanda eğitim ortamları, uygulama yöntemleri, ölçme-değerlendirme süreçleri ve liderlik yaklaşımlarını da içine alan bütüncül bir yeniden yapılanmayı gerektirdiği ifade edilebilir.

Mogaji ve Newton (2020), okul liderliğinin sürdürülebilir gelişime katkı sunabilmesi için liderlerin sürdürülebilirlik vizyonuna sahip olmaları, okulları sosyal adalet, çevresel bilinç ve etik değerler temelinde dönüştürmeleri gerektiğini belirtmektedir. Dolayısıyla eğitim sisteminin sürdürülebilir pedagojik bir yapıya kavuşması, yalnızca bireysel öğretmen çabalarıyla değil, ulusal düzeyde geliştirilen politika belgeleriyle yönlendirilen sistemsel dönüşümlerle mümkündür.

Bu kuramsal arka plan doğrultusunda çalışmanın temel araştırma sorusu şu şekilde belirlenmiştir:

1. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından geliştirilen politika belgeleri, sürdürülebilir pedagoji ilkeleriyle ne ölçüde uyumludur?

Bu soruya yanıt aramak amacıyla, MEB'in 2023 Eğitim Vizyonu, stratejik planları, öğretim programları ve sürdürülebilirlik temelli projelere ilişkin raporları incelenmiş; sürdürülebilir pedagojinin çevresel, toplumsal ve ekonomik boyutları temel alınarak politika belgelerinin bu anlayışla ne ölçüde örtüştüğü analiz edilmiştir.

2. YÖNTEM

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemiyle yürütülmüştür. Doküman analizi, belirli bir olguya ilişkin mevcut yazılı materyallerin sistematik biçimde incelenerek anlamlandırılmasını sağlayan bir veri toplama ve analiz yöntemidir (Bowen, 2009). Bu çalışmada, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan stratejik belgelerin ve öğretim programlarının sürdürülebilir pedagoji ilkeleri açısından değerlendirilmesi amaçlandığından, bu yöntem araştırma amacına en uygun yaklaşım olarak benimsenmiştir. Bu yöntem, sadece içerikteki ifadelere değil, belgelerin arka planındaki politika yönelimlerine, amaçlara ve pedagojik öncüllere ulaşmak üzere betimleyici ve çıkarımsal analizleri kapsamaktadır.

2.1. Veri Kaynakları

İnceleme kapsamına aşağıdaki politika belgeleri ve eğitim dokümanları alınmıştır:

- Millî Eğitim Bakanlığı 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi
- MEB 2019–2023 Stratejik Planı
- MEB 2024–2028 Stratejik Planı
- 2018 Türkçe, Fen Bilimleri ve Sosyal Bilgiler Öğretim Programları
- ECO-Schools Türkiye Uygulamaları ve Raporları (2022)
- TÜBİTAK destekli sürdürülebilirlik temelli proje raporları

Bu belgeler, MEB resmi internet sitesi, TÜBİTAK proje veri tabanı ve ECO-Schools Türkiye web platformu üzerinden erişilebilir olan güncel ve kamuya açık metinlerden seçilmiştir.

2.2. Veri Toplama Süreci

Doküman seçiminde, çalışmanın amacına uygun olarak sürdürülebilirlik temasını doğrudan veya dolaylı olarak içeren ve MEB politikalarının yönünü belirleyen resmi dokümanlara odaklanılmıştır. Belgeler PDF formatında indirildikten sonra içerik analizi yapılabilmesi için metinlere dönüştürülmüş ve sistematik bir şekilde kodlamaya hazır hâle getirilmiştir.

2.3. Veri Analizi

Veri analizinde, içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Bu süreçte dokümanlarda yer alan ifadeler, sürdürülebilir pedagoji kuramsal çerçevesi doğrultusunda üç ana tema altında analiz edilmiştir:

Çevresel sürdürülebilirlik (örneğin: çevre eğitimi, doğal kaynak kullanımı, iklim değişikliği farkındalığı)

Toplumsal sürdürülebilirlik (örneğin: kapsayıcılık, toplumsal adalet, kültürel değerlerin aktarımı)

Ekonomik sürdürülebilirlik (örneğin: kaynak yönetimi, yaşam boyu öğrenme, girişimcilik)

Her belge, bu üç tema bağlamında kodlanmış, benzer ifadeler gruplandırılmış ve betimleyici temalar altında yapılandırılmıştır. Kodlama süreci elle yapılmış, ardından analizlerin güvenilirliğini artırmak amacıyla aynı belge iki hafta arayla tekrar kodlanarak tutarlılık kontrolü sağlanmıştır.

Araştırma süreci boyunca, nitel araştırmalarda geçerlilik ve güvenirliği sağlamak amacıyla uzun süreli etkileşim, ayrıntılı betimleme, doğrulayıcı belge kullanımı ve yapılandırılmış analiz kriterleri benimsenmiştir (Yıldırım & Şimşek, 2021).

3. BULGULAR

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan politika belgeleri incelendiğinde, sürdürülebilirliğe ilişkin çeşitli kavram ve hedeflerin yer aldığı; ancak bu unsurların pedagojik düzeyde sistematik ve bütüncül bir yaklaşıma dönüştürülmediği görülmektedir. 2023 Eğitim Vizyonu belgesinde birey merkezli öğrenme anlayışına yönelik "tüm bireylerin gelişimsel farklılıklarını dikkate alan, kapsayıcı ve bireyselleştirilmiş bir eğitim yaklaşımı" ifadesi, sürdürülebilir pedagoji ilkeleriyle örtüşmektedir. Ayrıca "eğitimde fırsat adaleti ve kapsayıcılık" vurgusu, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinden dördüncüsü (SKH 4) olan nitelikli eğitimin sağlanması ile doğrudan ilişkilidir. Ancak çevresel sürdürülebilirlik açısından bu belgede yalnızca "çevre bilinci yüksek bireyler yetiştirme" hedefi dolaylı şekilde yer almakta; bu da çevresel sürdürülebilirliğin eğitim vizyonunda yeterince yer bulmadığını göstermektedir. Ayrıca enerji tasarrufu ve kaynak kullanımına yönelik bazı stratejik hedefler bulunmakla birlikte, bu hedefler daha çok altyapısal ve yönetimsel düzeyde sınırlı kalmakta; pedagojik içeriğe sistemli biçimde yansıtılmamaktadır.

2019–2023 Stratejik Planı incelendiğinde, "yeşil okul uygulamalarının yaygınlaştırılması", "iklim değişikliği ile mücadele farkındalığının artırılması" gibi çevresel sürdürülebilirliğe yönelik hedefler tanımlanmıştır. Bununla birlikte, bu hedeflerin öğretmen yetiştirme süreçlerine, öğretim yöntemlerine ve öğretim programlarına entegrasyonu noktasında somut adımlar bulunmamaktadır. Benzer şekilde, 2024–2028 Stratejik Planı'nda sosyal sürdürülebilirlik açısından olumlu ifadelere yer verilmiştir. Eleştirel düşünme, etik farkındalık, kültürel değerlerin aktarımı ve çok kültürlülük gibi kavramlar metinlerde yer almaktadır. Öğrencilere medya okuryazarlığı ve dijital metinlerle çalışma gibi beceriler kazandırılmak istenmektedir. Bu durum, dijital sürdürülebilirlik bağlamında önemli bir potansiyel

sunmaktadır. Ancak disiplinler arası bütünleşmeye ve pedagojik sürdürülebilirlik anlayışına dayalı sistematik bir yapı henüz geliştirilememiştir.

Türkçe, Fen Bilimleri ve Sosyal Bilgiler öğretim programlarında sürdürülebilirliğe ilişkin bazı temalara yer verilmiştir. Türkçe öğretim programında okuma, yazma, konuşma ve dinleme becerileri üzerinden kültürel aktarım ve etik değerler vurgulanırken; Fen Bilimleri programında doğal kaynakların korunması, ekosistem dengesi ve geri dönüşüm gibi konular işlenmektedir. Ancak bu kazanımlar genellikle bilgi düzeyinde kalmakta, davranışsal düzeye yeterince ulaşamamaktadır. Sosyal Bilgiler programı ise çevre-insan etkileşimi, vatandaşlık sorumluluğu ve toplumsal katkı gibi sürdürülebilir yaşamın sosyal yönlerini işlemektedir. Bununla birlikte, proje temelli öğrenme ve disiplinler arası entegrasyon açısından eksiklikler dikkat çekmektedir.

Bakanlık politikalarına ek olarak ECO-Schools programı ve TÜBİTAK destekli projeler, sürdürülebilirliğin uygulamalı öğrenme bağlamında değerlendirilebileceği zeminler sunmaktadır. ECO-Schools projelerinde öğrenci merkezli uygulamalar, okul temelli yönetim ve yerel topluluk iş birlikleriyle çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik desteklenmektedir. Öğrencilerin enerji tüketimi, su kullanımı ve geri dönüşüm gibi alanlarda doğrudan katılım sağladığı görülmektedir. Ancak bu uygulamaların öğretim programlarıyla entegrasyonu henüz sistematik bir yapıya kavuşmamıştır. TÜBİTAK projelerinde ise disiplinler arası iş birlikleri, bilimsel merak ve özgün tasarımlar ön plandadır. Bu projeler epistemolojik ve pedagojik sürdürülebilirlik açısından önemli bir potansiyel taşımaktadır. Yine de bu uygulamaların etkisinin değerlendirilmesine yönelik sistematik ve ölçülebilir pedagojik göstergelere dayalı veri bulunmamaktadır.

Tüm bu belgeler birlikte değerlendirildiğinde, MEB politika metinlerinde sürdürülebilirliğe ilişkin genel bir duyarlılığın bulunduğu; ancak bu duyarlılığın yapısal bir dönüşüm sürecine evrilmediği görülmektedir. Kavramsal çerçeve düzeyinde sürdürülebilirliğe atıflar yapılmakta; fakat bu atıfların eğitim sisteminin tüm bileşenlerine –özellikle müfredat, öğretmen yetiştirme, değerlendirme ve okul liderliği gibi alanlara– yansıması sınırlı kalmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda eğitim politikalarının dönüştürücü potansiyelini tam olarak kullanamadığını göstermektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma kapsamında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından geliştirilen politika belgeleri, öğretim programları ve proje raporları, sürdürülebilir pedagoji ilkeleri doğrultusunda sistematik biçimde analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, Türkiye'de sürdürülebilir kalkınma hedeflerine yönelik eğitimsel bir farkındalığın politika belgelerine yansıdığını, ancak bu farkındalığın çoğu zaman sınırlı, parçalı ve pedagojik bütünlükten uzak bir şekilde kurgulandığını ortaya koymuştur.

2023 Eğitim Vizyonu ve stratejik planlarda birey merkezli öğrenme, fırsat eşitliği, kapsayıcılık ve toplumsal sorumluluk gibi sosyal sürdürülebilirliği destekleyen önemli kavramlara yer verildiği görülmüştür. Ancak çevresel sürdürülebilirlik büyük ölçüde sembolik düzeyde kalmakta, iklim değişikliği, karbon ayak izi, yenilenebilir enerji gibi kritik konulara doğrudan atıf yapılmamaktadır. Bu durum, eğitim politikalarının sürdürülebilirliğe yönelik çok boyutlu yaklaşım sergileyemediğini göstermektedir (UNESCO, 2020).

Öğretim programlarında ise sürdürülebilirlikle ilgili temalar çoğunlukla bilgi düzeyinde yer almakta; öğrencilerin tutum, değer ve davranış boyutlarını geliştirmeye yönelik hedefler sınırlı kalmaktadır. Oysa sürdürülebilir pedagojinin özünde, öğrencinin yalnızca bilişsel olarak değil, duyuşsal ve eylemsel olarak da dönüşmesini sağlayacak bir öğrenme yapısının kurgulanması gerekmektedir (Sterling, 2001; Fien, 2004). Türkçe, Fen Bilimleri ve Sosyal Bilgiler programlarında yer alan geri dönüşüm, doğa-insan ilişkisi, kültürel miras gibi kazanımlar

değerli olmakla birlikte, bu kazanımların disiplinler arası entegrasyonla desteklenmediği, proje temelli öğrenme anlayışının yeterince yer bulmadığı gözlemlenmiştir.

Ayrıca incelenen ECO-Schools ve TÜBİTAK destekli projeler, öğrencilerin sürdürülebilirlik temasına ilişkin farkındalık geliştirmeleri açısından olumlu örnekler sunmaktadır. Ancak bu uygulamaların öğretim programlarına entegrasyonu ve pedagojik çıktılarının sistematik olarak izlenmesi konusunda ciddi boşluklar mevcuttur. Bu durum, okul temelli sürdürülebilirlik uygulamalarının kurumsal ve ulusal eğitim politikalarıyla uyumlu şekilde yürütülmesini engellemektedir (Mogaji & Newton, 2020).

Genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye'de sürdürülebilir pedagojinin kavramsal temellerine ilişkin bir bilinç gelişmekte; ancak bu bilincin sistematik, ölçülebilir ve dönüştürücü bir yapıya dönüştürülmesi için bütüncül eğitim politikalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Sadece eğitim içeriğinin değil, aynı zamanda öğretmen yetiştirme süreçlerinin, ölçme ve değerlendirme sistemlerinin, okul liderliği anlayışının ve topluluk temelli uygulamaların da sürdürülebilirlik perspektifiyle yeniden yapılandırılması gerekmektedir (UNESCO, 2017; Monroe & Fien, 2005). Aksi takdirde, eğitim sistemi sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma konusunda potansiyelini tam anlamıyla kullanamayacaktır.Bu sonuçlara dayanarak aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

Bu araştırmanın bulgularına dayalı olarak, Türkiye'de sürdürülebilir pedagojinin etkili bir biçimde hayata geçirilmesi için aşağıdaki öneriler sunulmaktadır:

1. Öğretim Programlarının Yeniden Yapılandırılması konusunda; öğretim programları, sürdürülebilir kalkınma hedeflerini bütüncül biçimde kapsayacak şekilde çevresel, toplumsal ve ekonomik sürdürülebilirlik temalarıyla güçlendirilmelidir.

Disiplinler arası entegrasyon sağlanmalı, özellikle iklim değişikliği, karbon ayak izi, yenilenebilir enerji ve doğa temelli çözümler gibi çevresel konular tüm derslerin kazanımlarına sistematik biçimde entegre edilmelidir (UNESCO, 2020).

Kazanımlar sadece bilişsel değil, duyuşsal ve davranışsal düzeyleri de kapsayacak şekilde yapılandırılmalı; öğrencilerin aktif katılım, sorumluluk alma ve toplumsal katkı sunma becerileri geliştirilmelidir (Sterling, 2001).

2. Öğretmen Yetiştirme ve Hizmet İçi Eğitim Programlarının Güçlendirilmesi konusunda, Öğretmen yetiştirme programlarına sürdürülebilirlik pedagojisi dersi zorunlu olarak eklenmeli; öğretmen adayları sistemsel düşünme, değer temelli öğretim, proje temelli öğrenme gibi alanlarda yetiştirilmelidir (Fien, 2004).

Mevcut öğretmenler için hizmet içi eğitim programları, sürdürülebilirlik odaklı güncellenmeli; öğretmenlerin sınıf içi uygulamalarda sürdürülebilirlik konularını işleyebilme yeterlikleri desteklenmelidir.

Öğretmenlerin sürdürülebilirlik uygulamalarını paylaşabileceği mesleki öğrenme toplulukları ve dijital içerik havuzları oluşturulmalıdır.

3. Okul Tabanlı Uygulama ve Projelerin Yaygınlaştırılması konusunda; Okullarda sürdürülebilirlik temelli uygulamaların yaygınlaştırılması için ECO-Schools, eTwinning ve TÜBİTAK gibi programlara erişim ve destek artırılmalıdır.

Bu projelerde öğrencilerin sadece katılımcı değil, aynı zamanda karar verici ve yürütücü roller üstlenmesi sağlanmalıdır.

Okullarda yürütülen projeler, müfredatla uyumlu, öğretim programlarına entegre edilebilir ve değerlendirmeye tabi olacak şekilde yapılandırılmalıdır (Monroe & Fien, 2005).

4. Politika Belgeleri ve Strateji Planlarında Sürdürülebilirlik Göstergeleri konusunda; Millî Eğitim Bakanlığı'nın stratejik planları ve vizyon belgelerinde sürdürülebilirliğe ilişkin hedefler ölçülebilir, izlenebilir ve performans odaklı göstergelerle tanımlanmalıdır (UNESCO, 2017).

Politika belgelerinde yer alan sürdürülebilirlik ifadeleri, pedagojik düzlemde somut karşılıklar bulmalı; her bir hedefin uygulamaya dönüşme biçimi açıkça belirlenmelidir.

Belge hazırlık sürecine alan uzmanları, öğretmenler ve yerel paydaşların katılımı sağlanarak çok sesli, demokratik ve bağlamsal belgeler oluşturulmalıdır.

5. Eğitim Yöneticileri ve Liderlik Süreçlerinin Dönüştürülmesi konusunda; Eğitim yöneticileri, sürdürülebilirlik vizyonuna sahip liderler olarak yetiştirilmeli; bu kapsamda sürdürülebilir liderlik, stratejik yönetim ve toplumsal katılım konularında yetkinlik kazandırılmalıdır (Mogaji & Newton, 2020).

Okul yöneticileri, sürdürülebilir uygulamaları yalnızca fiziksel çevreye değil, aynı zamanda okul kültürü, karar süreçleri ve topluluk ilişkileri boyutuna yaymalıdır.

Yöneticiler için sürdürülebilirlik temalı liderlik seminerleri, bölgesel ağlar ve izleme-değerlendirme araçları geliştirilmelidir.

6. Yerel İş Birlikleri ve Paydaş Katılımı konusunda; Okullar, üniversiteler, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarıyla sürdürülebilirlik odaklı iş birlikleri kurmalı; bu iş birlikleri somut eylem planları ve karşılıklı öğrenme süreçleri içermelidir.

Özellikle yerel çevre sorunlarının çözümüne yönelik olarak öğrencilerin katılımcı yurttaşlık ve toplumsal sorumluluk bilinci geliştirecek projelerde aktif rol almaları teşvik edilmelidir.

Bu öneriler, Türkiye'de sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma sürecinde eğitimin dönüştürücü rolünü güçlendirmeyi ve sürdürülebilir pedagojinin kurumsal ve uygulama düzeyinde yerleşmesini sağlamayı amaçlamaktadır.

5. KAYNAKLAR

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal, 9*(2), 27–40. https://doi.org/10.3316/QRJ0902027

Fien, J. (2004). *Education for sustainability: Reorienting Australian schools for a sustainable future*. Australian Government Department of the Environment and Heritage.

Millî Eğitim Bakanlığı (2018a). *2023 Eğitim Vizyonu*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Millî Eğitim Bakanlığı (2018b). *Türkçe Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 1-8. Sınıflar)*. Ankara: MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.

Millî Eğitim Bakanlığı (2018c). *Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 3-8. Sınıflar)*. Ankara: MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.

Millî Eğitim Bakanlığı (2018d). *Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (Ortaokul 5-7. Sınıflar)*. Ankara: MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.

Millî Eğitim Bakanlığı (2019). *Millî Eğitim Bakanlığı 2019–2023 Stratejik Planı*. Ankara: Strateji Geliştirme Başkanlığı.

Millî Eğitim Bakanlığı (2023). *Millî Eğitim Bakanlığı 2024–2028 Stratejik Planı*. Ankara: Strateji Geliştirme Başkanlığı.

Mogaji, E., & Newton, P. (2020). School leadership for sustainable development: A scoping review. *Journal of Sustainable Development*, *13*(5), 1–15. https://doi.org/10.5539/jsd.v13n5p1

Monroe, M. C., & Fien, J. (2005). The role environmental education might play in the decade for education for sustainable development. *Applied Environmental Education & Communication*, *4*(3), 203–216. https://doi.org/10.1080/15330150500302170

Sterling, S. (2001). *Sustainable education: Re-visioning learning and change*. Green Books.

UNESCO. (2017). *Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives*. Paris: UNESCO Publishing. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000247444

UNESCO. (2020). *Education for sustainable development: A roadmap*. Paris: UNESCO Publishing. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000374802

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (12. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

.

THE ROLE OF LONELINESS AND HOPELESSNESS IN THE RELATIONSHIP BETWEEN ANXIETY AND DEPRESSION: AN EXAMINATION BASED ON EARTHQUAKE EXPERIENCE

ANKSİYETENİN DEPRESYONA ETKİSİNDE YALNIZLIĞIN VE UMUTSUZLUĞUN ROLÜ: DEPREM DENEYİMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Bilge TIRAŞ[1], Gökhan GÜMÜŞ[2]

[1]Arş. Gör., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Bilimleri,

ORCID: 0000-0002-8163-7702

[2]Arş. Gör., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Bilimleri,

ORCID: 0000-0002-4161-0425

Özet

Doğal afet kaynaklı yaşam deneyimleri insanların çeşitli travmalar yaşamalarına ya da geçmişte yaşanan travmaların tekrar ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bu travmatik tepkilere sebep olabilecek doğal afetlerden birisi de depremlerdir. Depremlerin insanların ruh sağlığına olan etkisine yönelik literatürde çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu araştırmada deprem deneyimi yaşama durumuna göre bireylerde anksiyetenin depresyona etkisinde yalnızlığın ve umutsuzluğun rolü incelenmektedir. Bu kapsamda Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi öğrencileri evreninden uygun örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenen 353 lisans öğrencisi ile çalışılmıştır. Katılımcıların %26.3'nin daha önce büyük çapta yıkıcı deprem deneyimi olmadığı %73.7'sinin daha önce büyük çapta yıkıcı deprem deneyimi olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sürecinde nicel araştırma yöntemlerinden nedensel araştırma deseni kullanılmıştır. Araştırma sürecinde Burns Depresyon Ölçeği, Beck Anksiyete Ölçeği, Beck Umutsuzluk Ölçeği ve UCLA Yalnızlık Ölçeği kullanılmıştır. Model, Hayes'in geliştirdiği SPSS PROCESS Macro eklentisi kullanılarak analiz edilmiştir. Anksiyete ile depresyon arasındaki ilişkide yalnızlık ve umutsuzluğun aracı değişken rolünü test etmek amacıyla Hayes'in geliştirdiği 5000 Bootstrap için %95 güven aralığında Model 4 kullanılmıştır. Yapılan analizler, deprem deneyimi yaşayan bireylerde anksiyetenin depresyon üzerindeki etkisinde umutsuzluğun aracılık rolü bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu aracılık etkisi aynı zamanda güçlendirici bir nitelik taşımaktadır. Ancak bu grup için yalnızlık değişkeninin anlamlı bir aracı rol oynamadığı görülmüştür. Ek olarak deprem deneyimi yaşamamış bireylerde umutsuzluk ve yalnızlığın anksiyete ile depresyon arasındaki ilişkide anlamlı bir aracı değişken olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar deprem deneyiminin bireylerin ruh sağlığı üzerindeki etkisini anlamada umutsuzluğun kritik bir rol oynayabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda deprem yaşamış bireylerde umutsuzluk düzeylerini azaltmaya yönelik psikososyal müdahalelerin planlanması ve bu müdahalelerin deprem sonrası ruh sağlığı destek hizmetlerinin temel bileşenlerinden biri haline getirilmesi daha etkili sonuçlar doğurabilir.

Anahtar kelimeler: Anksiyete, Depresyon, Yalnızlık, Umutsuzluk, Deprem

Abstract

Natural disaster-related life experiences can lead individuals to various psychological traumas or trigger the reemergence of past traumatic experiences. One such disaster capable of causing these reactions is earthquakes. Numerous studies in the literature have examined the impact of

earthquakes on mental health. This study investigates the role of loneliness and hopelessness in the relationship between anxiety and depression among individuals with and without earthquake experience. The study was conducted with 353 undergraduate students selected through a convenience sampling method from the population of students at Hatay Mustafa Kemal University. Among the participants, 26.3% had not previously experienced a major destructive earthquake, while 73.7% had. In the research process, a causal research design, one of the quantitative research methods, was used. During the research process, the following measurement tools were administered: the Burns Depression Inventory, the Beck Anxiety Inventory, the Beck Hopelessness Scale, and the UCLA Loneliness Scale. Data were analyzed using the PROCESS Macro developed by Hayes. To examine the mediating role of loneliness and hopelessness in the relationship between anxiety and depression, Model 4 of Hayes PROCESS Macro was applied with 5,000 bootstrap samples and 95% confidence intervals. The analysis revealed that, among individuals who had experienced an earthquake, hopelessness had a mediating effect in the relationship between anxiety and depression. This mediation was also found to be of a strengthening nature. However, for this group, loneliness did not play a significant mediating role. Furthermore, among those who had not experienced an earthquake, neither hopelessness nor loneliness significantly mediated the relationship between anxiety and depression. These findings suggest that hopelessness may play a critical role in understanding the psychological impact of earthquake experiences. Therefore, planning psychosocial interventions aimed at reducing hopelessness in individuals who have experienced earthquakes, and incorporating these interventions as a fundamental component of post-disaster mental health support services, may yield more effective outcomes.

Keywords: Anxiety, Depression, Loneliness, Hopelessness, Earthquake

1. GİRİŞ

Depremler, ani ve kontrol edilemeyen doğaları gereği yalnızca fiziksel yıkıma yol açmakla kalmaz aynı zamanda bireylerin psikolojik bütünlüğünü derinden sarsan travmatik yaşam olaylarıdır. Yıkıcı depremler, bireylerin güvenlik duygusunu zedeleyerek geleceğe ilişkin belirsizlik algısını arttırabilmekte ve ruh sağlığı sorunlarına yol açabilmektedir (Olk, 2025; Fung vd., 2023). Deprem sonrasında en sık rastlanan psikolojik tepkiler arasında akut stres bozukluğu (Sattler vd., 2006), travma sonrası stres bozukluğu (Farooqui vd., 2017; Sirotich ve Camisasca, 2024), depresyon (Gao vd., 2018), anksiyete (Kaya ve Bayram, 2024) ve uyku sorunları (Tempesta vd., 2013) yer almaktadır. Doğrudan etkilenen bireylerde travmatik belirtilerin daha yoğun görüldüğü, bununla birlikte dolaylı maruziyet yaşayan kişilerde de olumsuz ruh sağlığı belirtileri ve dolaylı travma tepkilerinin ortaya çıkabileceği belirtilmektedir (Çınaroğlu, 2024; Oz ve Cona, 2024; Kayaalp, 2025; Kurt, Topan ve Akkoç, 2024). Görüldüğü gibi yıkıcı depremler, hem doğrudan deneyimleyen bireylerde hem de dolaylı olarak bu tür travmatik olaylara maruz kalanlarda ruhsal sağlık üzerinde önemli etkiler yaratabilmektedir.

Deprem sonrası psikolojik iyileşme yalnız bireysel çabalarla değil, aynı zamanda toplumsal destek mekanizmalarıyla da şekillenebilmektedir. Destekleyici sosyal ilişkiler, profesyonel psikolojik yardım ve yapılandırılmış destek sistemleri, travmanın ruhsal etkilerini hafifletmede kritik öneme sahiptir (Billette vd., 2008; Carter vd., 2011; Crevier vd., 2015; Leifker ve Marshall, 2019; Waddell vd., 2020). Bununla birlikte literatürde, Türkiye'deki büyük depremler sonrasında ruh sağlığına ilişkin çeşitli bulgular rapor edilmiştir (Hacıoğlu vd., 2002; Tanhan ve Kayri, 2013). Bu çalışmalar, depremlerin uzun vadeli psikolojik sonuçlarına dikkat çekmektedir.

Travma literatürü, özellikle yalnızlık ve umutsuzluk gibi bilişsel-duygusal faktörlerin deprem sonrasında belirgin şekilde artabileceğini vurgulamaktadır (Li ve Liao, 2013; Wijoyo ve Mustikasari, 2025). Yalnızlık, bireyin çevresinden kopuk hissetmesi ve yeterince anlaşılmadığı

düşüncesiyle derinleşen öznel bir deneyimdir. Ek olarak bağlanma kuramına göre (Bowlby, 1982) travma anında bağlanma figürlerinin bulunmaması psikolojik kırılganlığı artırmaktadır. Deprem sonrası aile kayıpları, evsiz kalma ve toplumsal bağların zayıflaması, bireyde aidiyet hissini zedeleyerek yoğun yalnızlık duygularına ve olumsuz psikolojik sonuçlara yol açabilmektedir (Li ve Liao, 2013; Kotozaki vd., 2021; Kuşçu Şahin ve Göde, 2024). Öte yandan umutsuzluk, geleceğe dair olumlu beklentilerin yitirilmesiyle ilişkilidir (Beck, 1967) ve "hiçbir şeyin düzelmeyeceği" yönündeki bilişsel çarpıtmalarla beslenerek depresif belirtileri derinleştirebilmektedir (Beck vd., 1993).

Depresyon, bireylerin *kayıp, değersizlik ve umutsuzluk* temalı bilişsel şemalar geliştirmeleriyle ilişkilidir. Bu şemalar, bireylerin olayları sürekli olumsuz biçimde yorumlamalarına yol açabilmektedir (Beck, 1967). **Anksiyete** ise Beck'e göre *tehdit algısına* dayalıdır. Birey kendisini sürekli bir tehlike altındaymış gibi hissetmekte ve bununla ilgili otomatik düşünceler geliştirmektedir. Bu da aşırı uyarılmışlık tepkilerini tetiklemektedir (Beck ve& Clark, 1997).

Deprem sonrasında hem anksiyete hem de depresyonun sıklıkla birlikte görüldüğü bilinmektedir (Goldmann ve Galea, 2014).) ancak bu iki ruhsal sorunun birbiriyle ilişkisini açıklamada yalnızlık ve umutsuzluğun olası aracı rolleri henüz yeterince araştırılmamıştır. Bu çalışmada, yalnızlık ve umutsuzluğun anksiyete ile depresyon arasındaki ilişkiye aracılık edip etmediği incelenerek söz konusu literatürdeki bu önemli boşluğun giderilmesi amaçlanmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, deprem deneyimi olan ve olmayan yetişkinlerde (a) anksiyete ile depresyon arasındaki doğrudan ilişkiyi, (b) yalnızlık ve umutsuzluğun bu ilişkideki aracı etkilerini ve (c) deprem deneyiminin bu dolaylı yolları nasıl değiştirdiğini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda araştırma, deprem gibi büyük ölçekli travmatik olayların ardından ruh sağlığı müdahalelerini yalnız semptom azaltımına değil, aynı zamanda bilişsel-duygusal süreçlerin yeniden yapılandırılmasına odaklamanın önemini vurgulamayı hedeflemektedir. Bu kapsamda bu araştırmada anksiyetenin depresyona etkisinde yalnızlığın ve umutsuzluğun aracı rolü büyük çaplı deprem deneyimi yaşama bağlamında incelenmektedir.

2. YÖNTEM

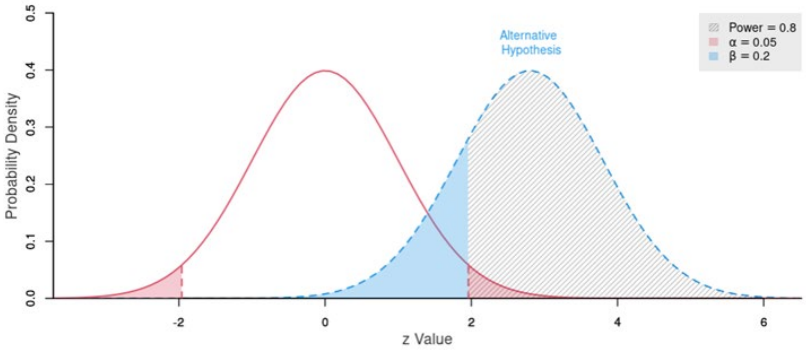
2.1. Araştırma Modeli

Bu araştırma, değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkisini ortaya koymak amacıyla nedensel karşılaştırma araştırma deseni kullanılarak yürütülmüştür. Nedensel karşılaştırma araştırma deseni bir değişkenin (bağımsız değişkenin) diğer bir değişken (bağımlı değişken) üzerindeki etkisini inceleyerek olası nedensel ilişkileri ortaya koymak için kullanılır. Nedensel karşılaştırmalı desenlerde deneysel araştırma desenlerinde olduğu gibi herhangi bir müdahale yapılmaksızın mevcut gruplar arasında geçmişe dönük olarak karşılaştırmalar gerçekleştirilir (Büyüköztürk, vd. 2016).

Bu bağlamda çalışmanın deseninin belirlenmesinde değişkenlerin kontrol edilebilirliği, müdahale olanakları ve etik sınırlılıklar dikkate alınmıştır. Araştırmada değişkenlerin birbirleri üzerindeki etkileri incelemek hedeflendiğinden nedensellik ilişkilerini açıklamaya yönelik bu desen tercih edilmiştir.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırma örneklemi belirlenirken g-power analizi yapılmıştır. Bu kapsamda .150 (Fisher Z) etki büyüklüğünde %5 hata payında (α), %80 güven düzeyinde (1-β) en az 352 katılımcı ile çalışılmasına karar verilmiştir (Bulus ve Polat, 2023; Bulus, 2023). Kullanılan g-power analizi sonrasında elde edilen z değerinin olasılıksal dağılımı Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. G-power analizi sonrasında elde edilen z puanı için olasılık dağılımı

Şekil 1'de elde edilen bulgular sonucunda en az 352 katılımcı ile çalışılmasına karar verilmiştir. Örneklem seçimi sürecinde kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi öğrencileri evreninden uygun örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenen 353 lisans öğrencisi ile çalışılmıştır. Katılımcıların %26.3'nin daha önce büyük çapta yıkıcı deprem deneyimi olmadığı %73.7'sinin daha önce büyük çapta yıkıcı deprem deneyimi olduğu tespit edilmiştir.

2.3. Ölçme Araçları

Kişisel Bilgi Formu: Araştırmacı tarafından geliştirilen bu form, katılımcıların demografik özelliklerini (yaş, cinsiyet, eğitim durumu, deprem deneyimi vb.) belirlemek amacıyla hazırlanmıştır. Formda yer alan sorular katılımcıların araştırmada kullanılan psikolojik değişkenlerle ilişkili kişisel bilgilerini elde etmeye yöneliktir.

Burns Depresyon Ölçeği: Depresif belirtileri değerlendirmek amacıyla geliştirilen bu ölçeğin Türkçe formu Tuncer ve Dikmen (2019) tarafından uyarlanmıştır. Ölçek, bireylerin son bir hafta içerisindeki duygusal, bilişsel ve fiziksel düzeydeki depresif belirtilerini ölçmeyi amaçlamaktadır. Likert tipi derecelendirme sistemine sahip olan ölçek, toplam puan üzerinden depresyon düzeyini yansıtır ve yüksek puanlar daha yoğun depresif belirtileri ifade etmektedir.

Beck Anksiyete Ölçeği: Beck, Epstein, Brown ve Steer tarafından geliştirilen ve Gümüş-Avcı (1995) tarafından Türkçeye uyarlanan bu ölçek, bireylerin anksiyete düzeylerini belirlemek amacıyla kullanılmaktadır. Ölçek, özellikle kaygının bilişsel ve bedensel belirtilerine odaklanarak, son bir hafta içinde deneyimlenen anksiyete belirtilerini değerlendirir. 21 maddelik bu ölçekte, yüksek puanlar daha yüksek anksiyete düzeyini göstermektedir.

Beck Umutsuzluk Ölçeği: Bireylerin geleceğe yönelik olumsuz beklenti ve karamsarlık düzeylerini değerlendirmek amacıyla geliştirilen bu ölçek Seber ve diğerleri (1993) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek, bireylerin motivasyon, beklenti ve gelecek algılarını ölmektedir. Yüksek puanlar daha yoğun umutsuzluk düzeyini gösterir.

UCLA Yalnızlık Ölçeği: Bireylerin yalnızlık algılarını ölçmek amacıyla geliştirilen bu ölçek Demir (1989) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek, bireyin sosyal ilişkilerdeki doyum düzeyini ve sosyal yalıtılmışlık hissini değerlendirmektedir. Yalnızlık düzeyi arttıkça ölçekten elde edilen toplam puan da yükselmektedir.

2.4. Veri Analizi

Araştırma sürecinde veri analizi öncesinde veri işleme ve düzenleme aşamaları kullanılmıştır. İlk olarak kayıp veriler, uç değerler gibi analiz sonuçlarını etkileyebilecek veri grupları temizlenmiştir. Sonrasında analiz varsayımları incelenerek veri setinin analizlere uygun olup olmadığına karar verilmiştir. Veriler Hayes'in geliştirdiği SPSS PROCESS Macro eklentisi

kullanılarak analiz edilmiştir. Anksiyete ile depresyon arasındaki ilişkide yalnızlık ve umutsuzluğun aracı değişken rolünü test etmek amacıyla Hayes'in (2018) geliştirdiği 5000 Bootstrap için %95 güven aralığında Model 4 ve 6 kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Araştırma sürecinde anksiyetenin depresyona etkisinde yalnızlığın ve umutsuzluğun etkisi deprem deneyimi yaşama üzerinden incelenmiştir. Bu kapsamda ilk olarak anksiyetenin depresyona etkisinde direkt ve toplam etki modeli Hayes'in Model 4'ü kullanılarak incelenmiştir ve elde edilen sonuçlar Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1

Anksiyetenin depresyona etkisinde direkt ve toplam etki modeli

						%95	
		B	**Standart Hata**	**t**	**p**	**Alt Sınır**	**Üst Sınır**
Deprem Deneyimi Olmayan Grup	Direkt Etki	.690	.071	9.714	.000*	.550	.829
	Toplam Etki	.905	.070	12.943	.000*	.768	1.043
Deprem Deneyimi Olan Grup	Direkt Etki	.851	.102	8.305	.000*	.647	1.054
	Toplam Etki	.928	.104	8.900	.000*	.721	1.135

* = p<.05

Tablo 1'de anksiyetenin depresyon üzerindeki doğrudan ve toplam etkisinin hem deprem deneyimi olan bireylerde hem de olmayan bireylerde anlamlı olduğunu göstermiştir. Deprem deneyimi olmayan bireylerde anksiyetenin depresyon üzerindeki doğrudan etkisi anlamlı bulunmuştur (B = .690, SE = .071, t = 9.714, p < .001, %95 GA [.550, .829]). Aynı grupta anksiyetenin toplam etkisi ise daha yüksek olup istatistiksel olarak anlamlıdır (B = .905, SE = .070, t = 12.943, p < .001, %95 GA [.768, 1.043]). Ek olarak deprem deneyimi olan bireylerde, anksiyetenin depresyon üzerindeki doğrudan etkisi (B = .851, SE = .102, t = 8.305, p < .001, %95 GA [.647, 1.054]) ve toplam etkisi (B = .928, SE = .104, t = 8.900, p < .001, %95 GA [.721, 1.135]) yine anlamlı düzeydedir. Her iki grupta da toplam etkilerin doğrudan etkilerden yüksek olması anksiyetenin depresyon üzerindeki etkisinin dolaylı yollarla da desteklendiğini göstermektedir. Ek olarak deprem deneyimi olan bireylerde regresyon katsayılarının daha yüksek olması travmatik yaşam olaylarının bu ilişkide güçlendirici bir rol oynayabileceğine işaret etmektedir.

Oluşturulan modelin direkt ve toplam etki modeli incelendikten sonra anksiyetenin depresyona etkisinde yalnızlığın ve umutsuzluğa aracı rolü incelenmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2

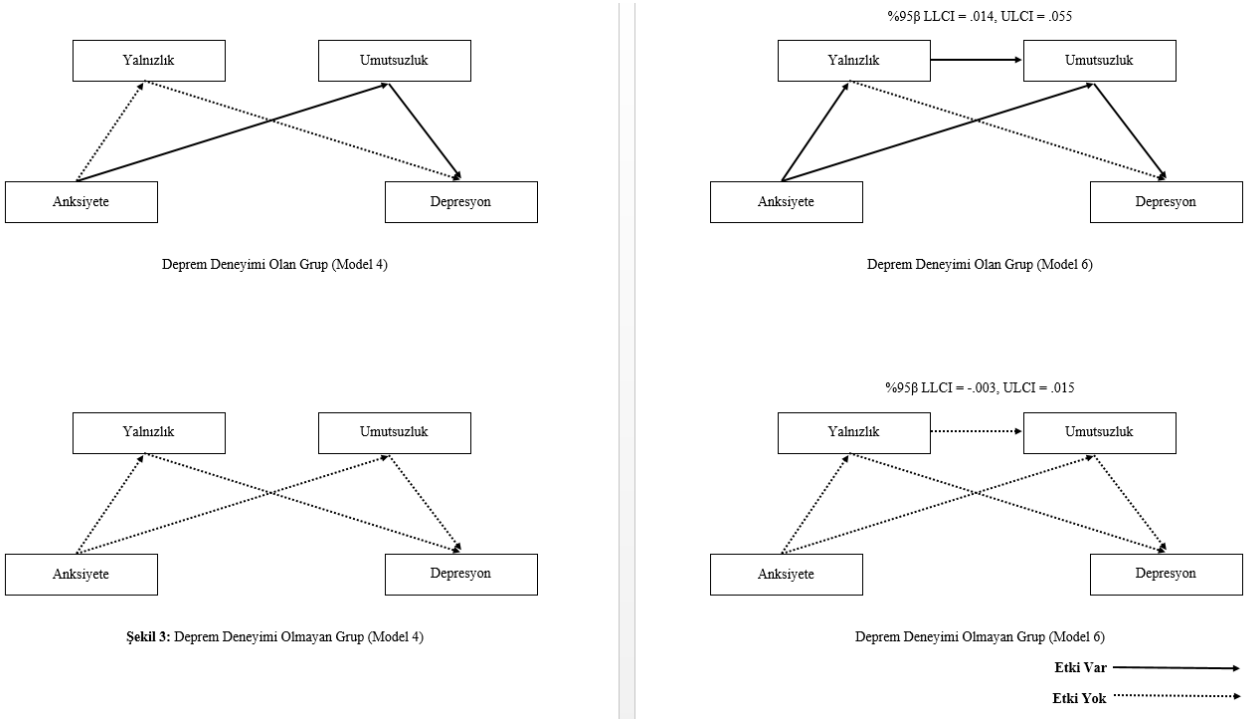
Anksiyetenin depresyona etkisinde yalnızlığın ve umutsuzluğa aracı rolü

			%95	
	β	**Standart Hata**	**Alt Sınır**	**Üst Sınır**

Deprem Deneyimi Olmayan Grup	Toplam	.057	.037	-.014	.135
	Umutsuzluk	.034	.025	-.010	.088
	Yalnızlık	.023	.025	-.022	.077
Deprem Deneyimi Olan Grup	Toplam	.150	.028	.099	.208
	Umutsuzluk	.137	.019	.085	.197
	Yalnızlık	.012	.017	-.020	.050

* = p<.05

Tablo 2'deki bulgulara göre anksiyetenin depresyon üzerindeki etkisinde yalnızlık ve umutsuzluğun aracı rolü deprem deneyimi olan ve olmayan bireylerde farklılık göstermektedir. Deprem deneyimi olmayan bireylerde, toplam dolaylı etki istatistiksel olarak anlamlı değildir (β = .057, SE = .037, %95 GA [-.014, .135]). Bu grupta yalnızlık (β = .023, SE = .025, %95 GA [-.022, .077]) ve umutsuzluk (β = .034, SE = .025, %95 GA [-.010, .088]) aracılığı da anlamlı bulunmamıştır. Ek olarak deprem deneyimi olan bireylerde, anksiyete ile depresyon arasındaki toplam dolaylı etki anlamlıdır (β = .150, SE = .028, %95 GA [.099, .208]). Bu grupta özellikle umutsuzluk aracılığı anlamlı ve güçlü bir etki göstermektedir (β = .137, SE = .019, %95 GA [.085, .197]). Buna karşın yalnızlık aracılığı yine anlamlı değildir (β = .012, SE = .017, %95 GA [-.020, .050]). Bu bulgular deprem deneyimi olan bireylerde anksiyetenin depresyona etkisinde özellikle umutsuzluk duygusunun belirleyici bir aracı rol oynadığını ortaya koymaktadır. Travmatik deneyimlerin, bilişsel-duygusal tepkiler yoluyla psikolojik bozulmaları artırabileceği yönündeki görüşler bu sonuçlarla desteklenmektedir. Araştırmanın bu anına kadar anksiyetenin depresyona etkisinde yalnızlığın ve umutsuzluğun etkisi deprem deneyimi yaşama durumuna göre Hayes'in model 4'ü kullanılarak incelenmiştir. Ek olarak Model 4 ve Model 6'dan elde edilen sonuçlar Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 3: Deprem Deneyimi Olmayan Grup (Model 4)

Şekil 2. Anksiyetenin depresyona etkisinde yalnızlığın ve umutsuzluğun etkisi deprem deneyimi yaşama durumuna göre etkisinde Model 4 ve Model 6'nın karşılaştırılması

Şekil 2'deki bulgular incelendiğinde Model 4 ve Model 6'ya ait aracılık sonuçları, anksiyetenin depresyon üzerindeki etkisinde yalnızlık ve umutsuzluk değişkenlerinin nasıl bir aracı rol oynadığını deprem deneyimi durumuna göre ortaya koyduğu görülmektedir. Deprem deneyimi olan bireyler için yapılandırılan Model 4'te, anksiyetenin yalnızlık ve umutsuzluk üzerinden depresyona etkisi incelenmiştir. Bu modelde yalnızlık ve umutsuzluk değişkenleriyle depresyon arasında anlamlı etkiler gözlenmiş ve özellikle umutsuzluk değişkeninin aracı rolü desteklenmiştir. Model 6'da ise yalnızlığın umutsuzluk aracılığıyla dolaylı bir yol oluşturup oluşturmadığı test edilmiştir. Bu grupta yalnızlığın umutsuzluk üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür (%95 GA [.014, .055]). Bu sonuç seri aracılık ilişkisini desteklemektedir.

Buna karşılık deprem deneyimi olmayan bireylerde her iki modelde de yalnızlık ve umutsuzluğun anlamlı aracılık etkileri görülmemiştir. Model 4'te yolların çoğu istatistiksel olarak anlamlı değildir. Model 6'da ise yalnızlığın umutsuzluk üzerindeki etkisi anlamlı çıkmamıştır (%95 GA [-.003, .015]). Bu bulgular deprem gibi travmatik deneyimlerin bireylerde anksiyete ile depresyon arasındaki etkileşim yollarını derinleştirerek özellikle umutsuzluk aracılığıyla psikolojik sıkıntıları artırabileceğini göstermektedir. Sonuç olarak yalnızlık ve umutsuzluk gibi bilişsel-duygusal süreçler, anksiyete-depresyon ilişkisinde travmatik bağlamda daha belirgin bir rol oynamaktadır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırmada elde edilen bulgular, deprem deneyimi yaşayan bireylerde anksiyetenin depresyona etkisinde umutsuzluğun anlamlı bir aracı rol oynadığını ortaya koymuştur. Bu sonuç, afet sonrası umutsuzluğun bireylerin ruh sağlığı üzerinde belirleyici bir etkisi olduğuna işaret eden önceki araştırmalarla örtüşmektedir (Özdemir vd., 2015; Gümüş Şekerci vd., 2024; Kaya Kılıç vd., 2024). Özellikle Beck'in (1967) umutsuzluk kuramına göre geleceğe yönelik olumsuz beklentiler depresif belirtilerin temelini oluşturmaktadır. Afet gibi ani ve kontrol edilemeyen durumlar ise bireyin geleceğe dair güven duygusunu derinden sarsmaktadır. Bu durum umutsuzluk duygularının daha yoğun ve kalıcı hale gelmesine neden olabilmektedir. Bu bağlamda, deprem sonrası ruh sağlığı hizmetlerinde yalnızca anksiyete ve depresyon semptomlarına değil, aynı zamanda bireylerin gelecek beklentilerini yeniden yapılandırmaya yönelik psikososyal müdahalelere odaklanmak önem arz etmektedir. Psikolojik ilk yardım, grup terapileri ve yapılandırılmış destek programlarının umutsuzluğu hedef alan içeriklerle zenginleştirilmesi bireylerin iyileşme sürecine katkı sağlayabilir.

Öte yandan deprem deneyimi yaşayan bireylerde yalnızlık, anksiyete ile depresyon arasındaki ilişkide anlamlı bir aracı rol göstermemiştir. Bu bulgu, yüksek düzeyde algılanan sosyal desteğin afetzede bireylerin ruh sağlığı üzerindeki koruyucu etkisine işaret eden bazı çalışmalara (Billette vd., 2008; Carter vd., 2011; Crevier vd., 2015; Leifker & Marshall, 2019; Waddell vd., 2020) ters düşmektedir. Ancak literatürde sosyal desteğin ruh sağlığı üzerinde her zaman belirgin bir etkisinin olmadığını ortaya koyan nadir bulgular da bulunmaktadır (Glass vd., 2007; Laffaye vd., 2008). Bu çelişkili sonuçlar, yalnızlık duygusunun travmanın hemen sonrasındaki erken evrelerde birey tarafından henüz yeterince fark edilmemesiyle açıklanabilir. Cohen ve Wills'in (1985) sosyal destek modeli, sosyal desteğin depresyonla ilişkili yalnızlığı azaltabileceğini öne sürerken travma anında bireylerin bilişsel kaynaklarını hayatta kalmaya yönlendirmesi, yalnızlık gibi ikincil duyguların geç fark edilmesine yol açabilir. Başka bir ifadeyle, deprem sonrası akut dönemde bireyler hâlâ "hayatta kalma modu"nda olabilir ve bu durum yalnızlık duygusunun depresyon üzerindeki etkisini geçici olarak bastırmış olabilir.

Araştırmada dikkat çeken bir diğer bulgu ise deprem deneyimi yaşamayan bireylerde ne yalnızlık ne de umutsuzluk değişkenlerinin, anksiyete ile depresyon arasındaki ilişkide aracı rol oynamamasıdır. Bu durum Janoff-Bulman'ın (2004) önerdiği "temel inançların sarsılması" yaklaşımıyla açıklanabilir. Deprem gibi travmatik bir olayla doğrudan karşılaşmayan bireylerde

güvenlik, kontrol ve adalet gibi temel bilişsel şemalar tehdit edilmediği için umutsuzluk ve yalnızlık gibi duygular da yeterince aktive olmamış olabilir. Bu bireylerde anksiyete ile depresyon arasındaki ilişki, daha çok benlik saygısı, baş etme stratejileri veya bilişsel çarpıtmalar gibi farklı psikolojik mekanizmalar üzerinden işlemekte olabilir. Dolayısıyla, travmatik yaşam olayları yalnızca psikopatolojik belirtileri değil, bu belirtiler arasındaki ilişkilerin biçimini de değiştirebilir.

Genel olarak araştırma bulguları, afet sonrası ruh sağlığı müdahalelerinin bireylerin yaşadığı deneyimin niteliğine ve içinde bulundukları psikolojik sürece göre farklılaşması gerektiğini göstermektedir. Özellikle umutsuzluk gibi geleceğe ilişkin bilişsel çarpıtmaların hedef alındığı müdahaleler, travma sonrası depresyonun azaltılmasında etkili bir araç olabilirken yalnızlık duygusunun daha çok uzun vadede etkili olabileceği göz önünde bulundurularak destekleyici sosyal ortamların sürekliliği sağlanmalıdır.

5. KAYNAKLAR

Beck, A. T. (1967). *Depression: Clinical, experimental, and theoretical aspects*. Harper & Row.

Beck, A. T., & Clark, D. A. (1997). An information processing model of anxiety: Automatic and strategic processes. *Behaviour Research and Therapy, 35*(1), 49–58.

Beck, A. T., Steer, R. A., Beck, J. S., & Newman, C. F. (1993). Hopelessness, depression, suicidal ideation, and clinical diagnosis of depression. *Suicide and Life-Threatening Behavior, 23*(2), 139–145.

Billette, V., Guay, S., & Marchand, A. (2008). Posttraumatic stress disorder and social support in female victims of sexual assault: The impact of spousal involvement on the efficacy of cognitive-behavioral therapy. *Behavior Modification, 32*(6), 876–896. https://doi.org/10.1177/0145445508319280

Bowlby, J. (1982). Attachment and loss: Retrospect and prospect. *American Journal of Orthopsychiatry, 52*(4), 664–678. https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.1982.tb01456.x

Bulus, M. (2023). *pwrss: Statistical power and sample size calculation tools* (Version 0.3.1) [R package]. https://CRAN.R-project.org/package=pwrss

Bulus, M., & Polat, C. (2023). pwrss R paketi ile istatistiksel güç analizi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 24*(3), 2207–2328. https://doi.org/10.29299/kefad.1209913

Büyüköztürk, Ş., Akgün, Ö. E., Demirel, F., Karadeniz, Ş., & Çakmak, E. K. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademik Yayıncılık.

Carter, S., Loew, B., Allen, E., Stanley, S., Rhoades, G., & Markman, H. (2011). Relationships between soldiers' PTSD symptoms and spousal communication during deployment. *Journal of Traumatic Stress, 24*(3), 352–355. https://doi.org/10.1002/jts.20649

Cohen, S., & Wills, T. A. (1985). Stress, social support, and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin, 98*(2), 310–357.

Crevier, M. G., Marchand, A., Nachar, N., & Guay, S. (2015). Symptoms among partners, family, and friends of individuals with posttraumatic stress disorder: Associations with social support behaviors, gender, and relationship status. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma, 24*(8), 876–896. https://doi.org/10.1080/10926771.2015.1069772

Çınaroğlu, M. (2024). Trauma, addiction, and the path to recovery after the Kahramanmaraş earthquakes. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12*(1), 37–59. https://doi.org/10.52122/nisantasisbd.1434830

Demir, A. (1989). UCLA Yalnızlık Ölçeği'nin geçerlik ve güvenirliği. *Psikoloji Dergisi, 7*(23), 14–18.

Farooqui, M., Quadri, S. A., Suriya, S. S., Khan, M. A., Ovais, M., Sohail, Z., Shoaib, S., Tohid, H., & Hassan, M. (2017). Posttraumatic stress disorder: A serious post-earthquake complication. *Trends in Psychiatry and Psychotherapy, 39*(2), 135–143. https://doi.org/10.1590/2237-6089-2016-0029

Fung, H. W., Liu, C., Yuan, G. F., Liu, J., Zhao, J., Chien, W. T., & Lam, S. K. K. (2023). Association among negative life events, sense of security, and depressive symptoms in Chinese adolescents after the 2013 Ya'an earthquake. *Disaster Medicine and Public Health Preparedness, 17*, e352. https://doi.org/10.1017/dmp.2022.300

Gao, X., Leng, Y., Guo, Y., Yang, J., Cui, Q., Geng, B., Hu, H., & Zhou, Y. (2019). Association between earthquake experience and depression 37 years after the Tangshan earthquake: A cross-sectional study. *BMJ Open, 9*(8), e026110. https://doi.org/10.1136/bmjopen-2018-026110

Glass, N., Perrin, N., Campbell, J. C., & Soeken, K. (2007). The protective role of tangible support on post-traumatic stress disorder symptoms in urban women survivors of violence. *Research in Nursing & Health, 30*(5), 558–568. https://doi.org/10.1002/nur.20207

Goldmann, E., & Galea, S. (2014). Mental health consequences of disasters. *Annual Review of Public Health, 35*(1), 169–183. https://doi.org/10.1146/annurev-publhealth-032013-182435

Gümüş Avcı, M. (1995). Beck Anksiyete Ölçeği'nin geçerlik ve güvenirlik çalışması (Yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü). YÖK Tez Merkezi. Tez No: 44544.

Gümüş Şekerci, Y., Ayvazoğlu, G., & Çekiç, M. (2024). The effect of depression and hopelessness level on death anxiety in earthquake survivor students one year after the earthquake. *OMEGA - Journal of Death and Dying.* Advance online publication. https://doi.org/10.1177/00302228241295417

Hacıoğlu, M., Aker, T., Kutlar, T., & Yaman, M. (2002). Deprem tipi travma sonrasında gelişen travma sonrası stres bozukluğu belirtileri alt tipleri. *Düşünen Adam: Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, *15*(1), 4-15.

Hayes, A. F. (2018). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach* (2nd ed.). The Guilford Press.

Janoff-Bulman, R. (2004). Posttraumatic growth: Three explanatory models. *Psychological Inquiry, 15*(1), 30–34.

Kaya Kılıç, A., Uğur, S. B., & Bademli, K. (2024). The relationship between post-traumatic stress, hopelessness, and resources adequacy in fire disaster survivors: A mediation analysis. *Clinical Social Work Journal, 52*(4). Advance online publication. https://doi.org/10.1007/s10615-024-00956-9

Kaya, M., & Bayram, S. S. (2024). Determining the impact of earthquakes on university students' hope and anxiety levels. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, *110*, 104637. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2024.104637

Kayaalp, E. (2025). Anxiety, anticipation and housing crisis in Istanbul. In *Forms of inequality and the legitimacy of governance in Turkey*. https://doi.org/10.1007/978-3-031-78694-5_7

Kotozaki, Y., Tanno, K., Sakata, K., Takusari, E., Otsuka, K., Tomita, H., Sasaki, R., Takanashi, N., Mikami, T., Hozawa, A., Nakaya, N., Tsuchiya, N., Nakamura, T., Narita, A., Taki, Y., Shimizu, A., Hitomi, J., Satoh, M., & Sasaki, M. (2021). Association between the social isolation and depressive symptoms after the Great East Japan earthquake: Findings from

the baseline survey of the TMM CommCohort study. *BMC Public Health, 21*(1), Article 925. https://doi.org/10.1186/s12889-021-10896-5

Kurt, A., Topan, A., & Akkoç, B. (2024). The relationship between media exposure and mental health in children following Kahramanmaraş earthquakes in Turkey. *Journal of Pediatric Nursing, 78*(2), 7–13. https://doi.org/10.1016/j.pedn.2024.05.037

Kuşcu Şahin, F. N., & Göde, A. (2024). Determination of the effect of earthquake fear on social and emotional loneliness: The case of Hatay Province. *JASS Studies - The Journal of Academic Social Science Studies, 17*(101), 437–450. https://doi.org/10.29228/JASSS.78118

Laffaye, C., Cavella, S., Drescher, K., & Rosen, C. (2008). Relationships among PTSD symptoms, social support, and support source in veterans with chronic PTSD. *Journal of Traumatic Stress, 21*(4), 394–401. https://doi.org/10.1002/jts.20348

Leifker, F. R., & Marshall, A. D. (2019). The impact of negative attributions on the link between observed partner social support and posttraumatic stress disorder symptom severity. *Journal of Anxiety Disorders, 65*, 19–25. https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2019.05.002

Li, H., & Liao, X. (2013). Loneliness, warmth seeking behavior, and posttraumatic stress among survivors of the Sichuan earthquake. *Social Behavior and Personality, 41*(10), 1605–1612. https://doi.org/10.2224/sbp.2013.41.10.1605

Olk, K., Osmani, V., & Klug, S. J. (2025). Post-traumatic stress disorder and depression among children and adolescents after earthquake disasters: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Affective Disorders, 388*, 119750. https://doi.org/10.1016/j.jad.2025.119750

Oz, İ. T., & Cona, G. (2024). Impact of indirect trauma and disaster media exposure on psychological states and temporal processes: The case of 2023 Turkey earthquakes. *Clinical Psychology & Psychotherapy, 31*(6), Article e70008. https://doi.org/10.1002/cpp.70008

Özdemir, O., Boysan, M., Güzel Özdemir, P., & Yilmaz, E. (2015). Relationships between posttraumatic stress disorder (PTSD), dissociation, quality of life, hopelessness, and suicidal ideation among earthquake survivors. *Psychiatry Research, 228*(3), 447–452. https://doi.org/10.1016/j.psychres.2015.05.045

Sattler, D. N., De Alvarado, A. M. G., De Castro, N. B., Male, R. V., Zetino, A. M., & Vega, R. (2006). El Salvador earthquakes: Relationships among acute stress disorder symptoms, depression, traumatic event exposure, and resource loss. *Journal of Traumatic Stress, 19*(6), 879–893. https://doi.org/10.1002/jts.20174

Seber, G., Dilbaz, N., Kaptanoğlu, C., & Tekin, D. (1993). Umutsuzluk ölçeği: Geçerlilik ve güvenirliği. *Kriz Dergisi, 1*(3), 139–142.

Sirotich, A. C., & Camisasca, E. (2024). PTSD risk factors in earthquake survivors and their families: A systematic review. *European Journal of Psychotraumatology, 15*(1), Article 2365477. https://doi.org/10.1080/20008066.2024.2365477

Tanhan, F., & Kayri, M. (2013). Deprem sonrası travma düzeyini belirleme ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, *13*(2), 1013-1025.

Tempesta, D., Curcio, G., De Gennaro, L., & Ferrara, M. (2013). Long-term impact of earthquakes on sleep quality. *PLoS ONE, 8*(2), e55936. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0055936

Tuncer, M., & Dikmen, M. (2019). Burns Depresyon Ölçeği'nin Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Journal of Social and Humanities Sciences Research, 6*(42), 2848–2857. https://doi.org/10.26450/jshsr.1429

Waddell, E., Lawn, S., Roberts, L., Henderson, J., Venning, A., Redpath, P., & Godwin, T. S. (2020). "Their pain is our pain": The lived experience of intimate partners in Veteran recovery from PTSD. *Journal of Military, Veteran and Family Health, 6*(2), 40–49. https://doi.org/10.3138/jmvfh-2019-0037

Wijoyo, E. B., & Mustikasari. (2025). The role of quality of life, life satisfaction, feelings of loneliness, and adaptability to purpose in life adults in disaster-prone areas of earthquakes. *Journal of Nursing Practice, 8*(2), 292–304. https://doi.org/10.30994/jnp.v8i2.724

SCHOOL ADMINISTRATORS' PERCEPTIONS OF SUSTAINABLE PEDAGOGY: A QUALITATIVE RESEARCH

SÜRDÜRÜLEBİLİR PEDAGOJİ: OKUL YÖNETİCİLERİNİN ALGILARI VE UYGULAMALARI

Büşra KOÇ[1]

[1]**Arş.Gör. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Yönetimi,**

0000-0002-0865-1591

Özet

Bu araştırmanın amacı, sürdürülebilir pedagojiye ilişkin kavramsal farkındalık, uygulama deneyimi ve yönetsel yaklaşımların okul yöneticileri tarafından nasıl değerlendirildiğini incelemektir. Araştırma, özellikle Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH) kapsamında SKH 4: Nitelikli Eğitim ve SKH 17: Hedefler için Ortaklıklar ekseninde sürdürülebilirliğin eğitimsel boyutuna ilişkin görüş birliği ve tartışma alanlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda, okul yöneticilerinin sürdürülebilir pedagojiyi ne ölçüde çevresel, sosyal ve ekonomik yönleriyle bütüncül biçimde ele aldığı ve bu anlayışı okul uygulamalarına nasıl yansıttığı analiz edilmiştir. Araştırma nitel araştırma desenlerinden O-Panel yöntemi ile yapılmıştır. Çalışma grubu, maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemiyle belirlenen ve farklı bölgelerdeki eğitim kademelerinde görev yapan 10 okul yöneticisinden oluşmuştur. Araştırma süreci üç tur olacak şekilde yapılandırılmıştır. İlk turda okul yöneticilerine açık uçlu sorular yöneltilmiş, ikinci turda ise ilk yanıtlar tematikleştirilerek geri bildirim sunulmuş, uzlaşılan ve ayrışan noktalar yeniden sorgulanmıştır. Üçüncü turda ise ortak öneriler toplanmıştır. Veriler, betimsel analiz ve içerik analizi teknikleri ile çözümlenmiştir. Bulgular, okul yöneticilerinin sürdürülebilir pedagojiyi büyük ölçüde çevresel sorumluluk çerçevesinde ele aldığını, ancak sosyal adalet ve ekonomik sürdürülebilirlik gibi boyutlara ilişkin farkındalıklarının sınırlı olduğunu göstermektedir. Okul yöneticilerinin büyük çoğunluğu, okullarda yürütülen sürdürülebilirlik temelli projelerin çoğunlukla bireysel inisiyatife dayandığını ve kurumsal olarak sistematikleşmediğini ifade etmiştir. Okul yöneticilerinin, sürdürülebilirliğin okul kültürüne yerleşmesinde yöneticilerin stratejik planlama, liderlik ve politika üretme becerilerinin önemli olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca, sürdürülebilirlik temalarının öğretim programlarında sınırlı ve parçalı biçimde yer aldığı; özellikle sosyal bilgiler, değerler eğitimi ve erken çocukluk müfredatında içerik eksikliği bulunduğu öne sürülmüştür. Paydaş katılımı konusunda ise, aileler ve sivil toplum kuruluşlarıyla yapılan iş birliklerinin olumlu etkiler sağladığına dikkat çekilmiştir. Bununla birlikte, öğretmen yeterliklerindeki eksiklikler, materyal yetersizliği ve merkezi müfredatın yönlendirici gücünün sınırlılığı gibi sorunlar, sürdürülebilir pedagoji uygulamalarının yaygınlaştırılmasını zorlaştıran temel etkenler olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Pedagoji, Eğitimde Sürdürülebilirlik, Okul Yöneticileri, SKH, Odak Panel

Abstract

Today, the impact of artificial intelligence technologies in the field of education is increasing, and these technologies need to be strategically integrated into education and guided by national policy documents. In this context, the ‘Artificial Intelligence Policy Document and Action Plan

for Education (2025–2029)' prepared in Turkey serves as a comprehensive roadmap for the digital transformation process. In this study, the aforementioned policy document was analysed in detail in terms of educational management principles. The aim of the research is to assess the extent to which this policy document aligns with the fundamental principles of education management and how feasible it is in practice. Using the document analysis method, a qualitative research method, the content of the document was examined within the framework of the policy cycle model. The findings show that the policy document is based on contemporary education management principles such as human-centredness, inclusiveness, transparency, accountability, ethical governance and sustainability. This policy document presents a strategic vision and long-term action plan in line with the Turkey Century Education Model and the National Artificial Intelligence Strategy, addressing the integration of artificial intelligence technologies into education with a multi-stakeholder governance approach. The 15 policy items and 40 action steps outlined in the document cover various areas, from teacher training to strengthening data infrastructure. When evaluated in an international context, the document is found to be consistent with the ethical governance principles highlighted by organisations such as the OECD and UNESCO in their artificial intelligence applications. In conclusion, the Artificial Intelligence in Education Policy Document provides a comprehensive framework that largely meets the theoretical foundations necessary to manage digital transformation in education. For the successful implementation of this document, it is critical to increase teachers' artificial intelligence literacy, ensure the continuity of infrastructure investments, and continuously monitor and evaluate policy implementation processes.

Keywords: Education management principles, policy cycle model, digital transformation, ethical governance.

1. GİRİŞ

Sürdürülebilir pedagoji önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan çalışmada, okul yöneticilerinin sürdürülebilir pedagoji kavramını nasıl algıladıkları, uygulama örnekleri ve liderlik rolleri nitel bir yaklaşımla incelenmiştir. Sürdürülebilir kalkınma kavramı, 1987 tarihli Birleşmiş Milletler Brundtland Raporu'nda "gelecek nesillerin ihtiyaçlarını tehlikeye atmadan bugünün gereksinimlerinin karşılanması" olarak tanımlanmış ve çevresel, sosyal ile ekonomik olmak üzere üç temel boyutu içerdiği vurgulanmıştır (UN, 1987). Bu bağlamda, UNESCO'nun Sürdürülebilir Kalkınma için Eğitim (Education for Sustainable Development – ESD) girişimi, bireylere çevre, ekonomi ve toplum açısından sağlıklı seçimler yapacak bilgi, beceri ve tutumlar kazandırmayı hedeflemektedir (UNESCO, 2005; UNESCO, 2023).

Eğitim yoluyla sürdürülebilirlik bilinci kazandırılması yalnızca çevre bilincini değil, toplumsal eşitlik ve ekonomik sorumluluk gibi çok boyutlu temaları da kapsamalıdır (Fien, 2004; Monroe & Fien, 2005; UNESCO, 2023). Ancak araştırmalar, okul liderlerinin sürdürülebilirliği çoğunlukla çevresel odaklı olarak gördüklerini ve sosyal-ekonomik boyutlara sınırlı düzeyde vurgu yaptıklarını göstermektedir (Mogaji & Newton, 2020; Otto & Mischke, 2022; Müller, 2022). Özellikle Türkiye'de yapılan araştırmalar da benzer doğrultudadır; okul yöneticileri genellikle geri dönüşüm, tasarruf gibi çevre projelerini ön plana almakta, sosyal adalet veya ekonomik sürdürülebilirlik konularını yeterince ele almamaktadır (İbret & Demirtaş, 2025; Kılıç, 2012).

Bu kapsamda yürütülen bu araştırma, okul yöneticilerinin sürdürülebilir pedagojiye ilişkin kavramsal farkındalıklarını, uygulama deneyimlerini ve liderlik rollerini bütüncül bir bakış açısıyla ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmada, yöneticilerin Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) 4 (Nitelikli Eğitim) ve SKA 17 (Hedefler için Ortaklıklar) bağlamındaki yaklaşımları da değerlendirilecektir (UN, 2015).

1.1. Kuramsal Çerçeve

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, Birleşmiş Milletler tarafından çevresel, sosyal ve ekonomik üç boyutlu yapı olarak tanımlanmıştır (UN, 1987). UNESCO (2005), sürdürülebilir kalkınma eğitimini bu üç temel bileşenin bütüncül entegrasyonuna dayanan bir süreç olarak tanımlar. Fien (2004) ve Monroe & Fien (2005), sürdürülebilir gelişim eğitiminin bilgi ve becerilerin çevresel, toplumsal ve ekonomik boyutları kapsayacak biçimde çok disiplinli bir yaklaşımla geliştirilmesini vurgulamaktadır.

Gerçekten de UNESCO'ya (2023) göre ESD, bireyleri çevre, ekonomi ve toplum için olumlu seçimler yapmaya teşvik edecek değer, tutum ve davranışlarla donatmayı amaçlamaktadır. ESD'nin küresel öncelikleri arasında, eğitim sistemi içinde sürdürülebilirlik bilincini yaygınlaştırmak ve okul liderliğini dönüştürmek yer almaktadır (UNESCO, 2005; Müller, 2022). Bu doğrultuda, UNESCO'nun 2005–2014 Eylem On Yılı uygulama belgesi ile 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, nitelikli eğitimin (SKA 4) sürdürülmesi ile hedefler için ortaklıkların (SKA 17) önemine vurgu yapmaktadır (UN, 2015).

Okul yöneticilerinin rolü, eğitimde sürdürülebilirlik uygulamalarının kurumsal düzeyde benimsenmesi ve yaygınlaşmasında okul yöneticileri kilit aktör olarak kabul edilmektedir (Müller, 2022; Otto & Mischke, 2022). Eğitim liderliği literatürü, okul müdürlerinin okul vizyonunu belirleme, stratejik plan geliştirme ve paydaş iş birliklerini koordine etme gibi rolleriyle eğitimin niteliğini doğrudan etkilediğini ortaya koymaktadır (Otto & Mischke, 2022). Ancak mevcut uluslararası çalışmalar, "sürdürülebilirlik için liderlik" konusunun henüz yeterince araştırılmadığını da ortaya koymaktadır (Mogaji & Newton, 2020; Müller, 2022). Örneğin, Mogaji ve Newton (2020) tarafından gerçekleştirilen bir tarama incelemesinde, okul liderlerinin sürdürülebilir kalkınmayı genellikle çevresel ve toplumsal mercekten değerlendirdikleri; buna karşın ekonomik boyutu uygulamada geri planda bıraktıkları ifade edilmiştir.

Bu literatür çerçevesinde çalışmanın temel araştırma soruları şunlardır:

1. Okul yöneticileri sürdürülebilir pedagoji kavramını nasıl tanımlamaktadır?
2. Kendi okullarında sürdürülebilirlikle ilgili hangi uygulamaları hayata geçirmektedirler?
3. Liderlik rollerini nasıl kavramakta ve okul stratejilerine sürdürülebilirliği nasıl entegre etmektedirler?

Bu elde edilen bulgular, eğitim politikası ve uygulamalarına dönük öneriler geliştirmek amacıyla analiz edilecektir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Deseni

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan Odak Panel (O-Panel) tekniği ile desenlenmiştir. O-Panel, özellikle uzman ya da deneyimli paydaşların bir konu hakkında birkaç aşamada görüş bildirmesini ve giderek bir uzlaşıya ulaşılmasını amaçlayan bir tekniktir (Ok & Uygun, 2013). Yapı itibariyle Delphi tekniğine benzeyen bu yöntem, katılımcıların düşünce gelişimlerini aşamalı olarak takip etmeye olanak tanır. Bu bağlamda çalışma, okul yöneticilerinin sürdürülebilir pedagojiye ilişkin algılarını ve deneyimlerini çok yönlü olarak anlamayı ve bu algılardaki ortak noktaları belirlemeyi hedeflemektedir.

Odak Panel yöntemi, sadece mevcut düşünceleri betimlemeye değil, aynı zamanda düşüncelerin gelişim sürecini de izlemeye ve kolektif anlam üretimine olanak sunar (Yıldırım & Şimşek, 2018). Bu nedenle, sürdürülebilirlik gibi çok boyutlu ve yoruma açık bir kavramı derinlemesine incelemek için uygun bir yaklaşım sunmaktadır.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, maksimum çeşitlilik örneklemesi yoluyla seçilen 10 okul yöneticisi oluşturmaktadır. Bu örnekleme yöntemi, farklı özelliklere sahip katılımcıların seçilerek konunun farklı boyutlardan ele alınmasını amaçlar (Patton, 2002). Katılımcıların belirlenmesinde eğitim kademesi (ilkokul, ortaokul, lise), yönetsel pozisyon (müdür, müdür yardımcısı), mesleki kıdem (5–20 yıl arası) ve cinsiyet (6 erkek, 4 kadın) değişkenleri dikkate alınmıştır. Bu sayede okul yöneticilerinin sürdürülebilir pedagojiye dair algılarında olası çeşitlilikler görünür kılınmıştır.

Katılımcılar gönüllülük esasına göre belirlenmiş, tüm sürece anonimlik ve gizlilik çerçevesinde katılmışlardır. Katılımcıların kimlikleri kodlarla (Yönetici 1, Yönetici 2, … Yönetici 10) gizlenmiş, her biriyle üç aşamalı veri toplama süreci yürütülmüştür.

2.3. Veri Toplama Süreci

Veri toplama süreci üç tur hâlinde yürütülmüştür:

Birinci Tur: Katılımcılara çevrimiçi ortamda açık uçlu sorular yöneltilmiştir. Bu sorular, sürdürülebilirliğe ilişkin tanımlarını, kendi okullarında yürüttükleri uygulamaları, karşılaştıkları engelleri ve bu konudaki liderlik rollerini kapsamaktadır. Katılımcıların yanıtları yazılı biçimde alınmış ve ilk tematik çerçevenin oluşumuna katkı sağlamıştır.

İkinci Tur: İlk turda toplanan yanıtlar araştırmacı tarafından analiz edilerek temalara ayrılmış ve her temaya ait bulgular özet hâlinde katılımcılarla paylaşılmıştır. Katılımcılardan bu özetleri okuyarak kendi görüşlerini gözden geçirmeleri ve varsa değişen fikirlerini belirtmeleri istenmiştir. Bu tur, fikir birliği ya da ayrışma noktalarının belirginleşmesini sağlamıştır.

Üçüncü Tur: Katılımcılara ikinci turdaki tematik değerlendirmeler sunularak, sürdürülebilir pedagojinin geliştirilmesine yönelik ortak öneriler üretmeleri talep edilmiştir. Katılımcılar, önerilerini hem bireysel hem de kolektif olarak belirtmiş, araştırmanın eylem odaklı çıktıları bu turda elde edilmiştir.

Her üç tur, çevrimiçi biçimde yürütülmüş, iletişim e-posta ve güvenli paylaşımlı Google formlar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Süreç boyunca anonimlik, etik ilkeler ve güvenli ortam ilkelerine azami özen gösterilmiştir.

2.4. Veri Analizi

Toplanan veriler, betimsel analiz ve içerik analizi teknikleriyle çözümlenmiştir (Yıldırım & Şimşek, 2018). İlk aşamada katılımcı yanıtları temalara göre sınıflandırılmış; bu temalar araştırma sorularına dayalı olarak “kavramsal farkındalık”, “uygulama örnekleri”, “kurumsal yapılanma”, “liderlik rolü”, “müfredat entegrasyonu”, “paydaş iş birliği”, “karşılaşılan engeller” ve “sistemsel sorunlar” biçiminde kategorize edilmiştir. Her temanın altında, katılımcıların kullandığı anlamlı ifadeler doğrultusunda alt kodlar oluşturulmuştur. Kodlama işlemi iki araştırmacı tarafından bağımsız olarak yapılmış; görüş ayrılıkları uzlaşı ile çözülmüş, nihai tema ve kodlar oluşturulmuştur. Ayrıca, analiz sürecinde katılımcı doğrulaması yapılmış ve üçüncü turda elde edilen bulgular, ilgili yöneticilere gönderilerek görüşlerinin doğruluğu teyit edilmiştir. Bu sayede çalışmanın iç geçerliği ve güvenirliği artırılmıştır.

3. BULGULAR

Elde edilen verilerden sekiz ana tema belirlenmiştir. Her tema ilgili katılımcı görüşleri aşağıda detaylandırılmıştır:

Tablo 1

Yönetici görüşlerinden elde edilen tema ve kodlar

Tema	Kodlar
Kavramsal Farkındalık	- Sürdürülebilirliğin çevresel odaklı algılanması - Sosyal sürdürülebilirlik farkındalığının sınırlı olması - Ekonomik sürdürülebilirliğe vurgu eksikliği
Uygulama Örnekleri	- Geri dönüşüm çalışmaları - Enerji tasarrufu - Ağaç dikme kampanyaları - Çevre kulübü etkinlikleri
Kurumsal Yapılanma	- Bireysel çabalara dayalı uygulamalar - Kurumsal plan eksikliği - İdareci değişiminde uygulama süreksizliği
Liderlik Rolü	- Stratejik planlarda sürdürülebilirlik hedefleri - Vizyoner liderlik ihtiyacı - Liderin örnek teşkil etmesi
Müfredat Entegrasyonu	- Sürdürülebilirlik temasının sınırlı yer alması - Dersler arası bütünleşme eksikliği - Erken çocukluk eğitimi içerik yetersizliği
Paydaş İş Birliği	- Veli katılımı ile yapılan projeler - Yerel yönetim ve STK iş birlikleri - Paydaş destekli kalıcı öğrenme fırsatları
Karşılaşılan Engeller	- Öğretmen yeterlik eksikliği - Hizmet içi eğitim yetersizliği - Materyal ve kaynak eksikliği - Müfredat yoğunluğu - Fiziksel olanak sınırlılığı
Sistemsel Sorunlar	- Merkezi sınav odaklılık - Ulusal politika düzeyinde öncelik eksikliği - MEB müfredatında sürdürülebilirliğe düşük öncelik

Tema 1'de Kavramsal Farkındalığa bakıldığında, Yöneticilerin çoğu, "sürdürülebilirlik" denince öncelikle çevre bilincini vurgulamaktadır. Bir katılımcı,

"Okulumuzda sürdürülebilirlik denince akla ilk olarak çevre bilinci geliyor; öğrencilerimize geri dönüşüm yapmayı, okulumuzu yeşillendirmeyi öğretiyoruz" (Yönetici 1)

sözleriyle bu yaklaşımı özetlemiştir. Buna karşın sosyal adalet, eşitsizlik veya yoksulluk gibi sosyal sürdürülebilirlik boyutlarına değinen ifadeler azdır. Örneğin bir yönetici:

"Yoksulluk veya eşitsizlik gibi konular okulda sürdürülebilirlik bağlamında pek gündem olmuyor açıkçası" (Yönetici 2).

şeklinde görüş belirtmiştir. Ekonomik sürdürülebilirlik boyutuna dair ise katılımcılar arasında belirgin bir farkındalık veya uygulama örneği bulunmamıştır.

Bu bulgular, yöneticiler sürdürülebilirliği hâlâ "çevrecilik" veya "geri dönüşüm" gibi dar bir çerçevede tanımlamaktadır. Bu durum literatürle uyumludur; uluslararası çalışmalar, okul

liderlerinin sürdürülebilir kalkınmayı genelde çevresel ve toplumsal kavramlarla ilişkilendirdiğini, ekonomik boyutu ihmal edebildiğini göstermektedir.

Tema 2'de Uygulama Örneklerine bakıldığında, Katılımcılar sürdürülebilirlikle ilgili okullarında hayata geçirilen uygulamaları sıklıkla çevre merkezli etkinliklerle açıklamıştır. En çok öne çıkan örnekler arasında geri dönüşüm projeleri, enerji tasarrufu kampanyaları ve ağaç dikimi etkinlikleri yer almaktadır. Bir yönetici memnuniyetle belirtti:

"Her sene çevre kulübümüzle birlikte atık toplama kampanyaları yapıyoruz. Bu konuda çocuklar çok hevesli" (Yönetici 3).

Diğer ifadeler de benzer çevre odaklı uygulamalara işaret etmiştir.

Bu bulgular, temelde okullarda sürdürülebilirlik girişimlerinin büyük oranda çevre temelli etkinliklerle sınırlı kaldığını göstermektedir. Katılımcılar arasında toplumsal eşitlik veya ekonomik bilinç gibi uygulama örneklerine rastlanmamıştır. Dolayısıyla uygulama düzeyinde de sürdürülebilirlik, daha çok "yeşil okul" projeleriyle ilişkilendirilmektedir.

Tema 3'te Kurumsal Yapılanmaya bakıldığında, Yöneticiler, sürdürülebilirlik çalışmalarının genellikle bireysel inisiyatiflere bağlı ve süreksiz olduğunu gözlemlemiştir. Bir katılımcı,

"Okulumuzda sürdürülebilirlik konusunda yapılanlar daha çok ilgili öğretmenlerin kişisel gayretleriyle yürütülüyor, kurumsal bir plan veya program dahilinde değil" (Yönetici 4)

diyerek durumun tutarsızlığını vurgulamıştır. Bir başka yönetici de:

"Bazı yıllar çok güzel çevre projeleri yapılıyor ama idare değişirse veya ilgili öğretmen ayrılırsa sürekliliği olmuyor" (Yönetici 5)

sözleriyle sürdürülebilirlik uygulamalarının kurumsal bağlamdan yoksun kaldığını belirtmiştir.

Bu bulgular, okullarda sürdürülebilirliğin organizasyon içinde sistematik bir şekilde yer almadığını ortaya koymaktadır. Literatürde de, ESD'nin etkili olabilmesi için "tüm kurum yaklaşımı" (whole institution approach) vurgulanmakta, uygulamaların okul strateji ve kültürüne entegre edilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Aksi takdirde yapılan projeler kişisel çabalara bağlı kalmakta, yöneticiler değiştiğinde projeler yarım kalmaktadır.

Tema 4'te Liderlik Rolüne bakıldığında, Tüm katılımcılar, okul yöneticilerinin sürdürülebilirliği vizyon ve stratejik planlarına entegre etmesinin öneminde hemfikirdir. Bir yönetici bu gerekliliği şu sözlerle ifade etmiştir:

"Yöneticiler olarak sürdürülebilirliği okulun stratejik hedeflerinden biri haline getirmeliyiz, böylece tüm öğretmenler ve öğrenciler tarafından sahiplenilir" (Yönetici 6).

Başka bir katılımcı ise liderlik öncülüğünün şart olduğuna dikkat çekmiştir:

"Okul müdürü bu konuda istekli ve yol gösterici olursa öğretmenler de daha çok dahil oluyor, yoksa kimse kendini sorumlu hissetmiyor" (Yönetici 7).

Bu bulgular, liderliğin sürdürülebilirlik kültürünün yerleşmesinde kilit rol oynadığını göstermektedir. Elde edilen bulgular, literatürde okul müdürlerinin değişim ajanları olarak tanımlandığını doğrulamaktadır. Yöneticilerin aktif desteği ve stratejik yönlendirmesi olmadığında, öğretmen girişimleri sınırlı kalmaktadır. Bu da liderliğin tüm personeli motive edecek bir vizyon paylaşımı yapmasını ve kaynak yönlendirmeyi üstlenmesini gerektirmektedir.

Tema 5'te Müfredat Entegrasyonuna bakıldığında, Katılımcılar, sürdürülebilirlikle ilgili konuların mevcut müfredatta yer aldığını ancak bu içeriğin yüzeysel ve dağınık işlendiğini belirtmiştir. Bir yönetici,

"Sosyal Bilgiler dersinde sürdürülebilirlikten yüzeysel bir şekilde bahsediliyor, ama detaylı işlenmiyor" (Yöneticı 8)

diyerek bazı derslerde konuya ayrılan sürenin yetersiz olduğunu ifade etmiştir. Erken çocukluk eğitimine ilişkin olarak ise:

"Okul öncesi programlarında sürdürülebilirlik yok denecek kadar az, oysa bu yaşlarda çevre sevgisi, paylaşma, tasarruf gibi değerler mutlaka verilmeli" (Yöneticı 9)

görüşü dile getirilmiştir.

Bu bulgular, özellikle sosyal bilgiler, fen bilimleri gibi derslerde müfredatın sürdürülebilirlik temalarını bütüncül olarak ele almadığını göstermektedir. Katılımcılar, mevcut müfredat yapısının konuya sadece başlık düzeyinde yer verdiğini ve sınav odaklılık nedeniyle derinlemesine işlenemediğini vurgulamıştır. Bu durum, sürdürülebilirlik eğitiminin okul öncesinden başlayarak disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Literatürde de, sürdürülebilirliğin müfredata entegrasyonunun eksikliğine dikkat çekilmekte ve konunun eğitim planlamasında daha fazla yer alması önerilmektedir.

Tema 6'da Paydaş İş Birliğine bakıldığında, Okul dışı paydaşların (veliler, belediye, STK'lar vb.) sürdürülebilirlik uygulamalarına katkısının etkili olduğu belirtilmiştir. Bir yönetici,

"Aileler okuldaki çevre projelerine katılınca çocuklar daha istekli oluyor, evde de sürdürülebilir davranışlar devam ediyor" (Yöneticı 10)

sözleriyle aile katılımının olumlu etkisini vurgulamıştır. Başka bir yönetici de yerel yönetim işbirliği örneği aktararak:

"Belediye ile ortak yaptığımız sıfır atık projesinde öğrenciler çok motive oldu; dışarıdan uzmanlar geldi eğitim verdi" (Yöneticı 7)

diyerek işbirliğinin motivasyon ve bilgi paylaşımını artırdığını belirtmiştir.

Bu bulgular, sürdürülebilirlik uygulamalarında dış paydaşlarla iş birliğinin değerini göstermektedir. Ebeveynlerin, yerel yönetimlerin veya sivil toplum kuruluşlarının sürece dahil edilmesi, öğrencilerin proje çalışmalarına katılımını ve sürdürülebilirlik bilincini desteklemektedir. Eğitim literatüründe de paydaş katılımının öğrencilerin öğrenme motivasyonunu artırdığı ve okul-komünite işbirliğinin eğitimde sürdürülebilir dönüşümde önemli rol oynadığı vurgulanmaktadır.

Tema 7'de Karşılaşılan Engellere bakıldığında, Katılımcılar, sürdürülebilirlik uygulamalarını yaygınlaştırma sürecinde çeşitli zorluklarla karşılaştıklarını belirtmiştir. Bir yönetici,

"Öğretmenlerimizin de bu konuda daha fazla bilinçlenmeye ve eğitime ihtiyacı var" (Yöneticı 2)

diyerek mesleki gelişim eksikliğini öne çıkarmıştır. Bir diğeri ise kaynak yetersizliğini şu sözlerle dile getirmiştir:

"Kıt imkânlarla bir şeyler yapmaya çalışıyoruz, malzeme eksiği motivasyonu kırıyor" (Yöneticı 3).

Müfredat baskısını da eleştiren bir katılımcı,

"MEB müfredatı içinde bu konuya daha ciddi yer ayrılmadıkça yapılanlar proje boyutunda kalacak" (Yöneticı 6)

şeklinde görüş belirtmiştir.

Bu bulgular, öğretmen yeterliliği, maddi kaynak ve müfredat kısıtları gibi engellerin sürdürülebilirlik eğitimini sınırladığını göstermektedir. Uluslararası çalışmalarda da benzer bariyerler rapor edilmiştir; okul liderleri genellikle zaman, bütçe ve politika desteği eksikliği gibi zorlukların altını çizmektedir. Öğretmenlerin bu konuda daha fazla eğitim alması ve okulların kaynak sağlama stratejileri geliştirmesi, bu engelleri aşmada kritik önemdedir.

Tema 8'de Sistemsel Sorunlara bakıldığında, Katılımcıların değerlendirmelerine göre mevcut eğitim sistemi sürdürülebilirlik eğitimine yeterli önceliği vermemektedir. Bir yönetici,

"Sınav odaklı sistemde öğretmenlerin zaman sıkıntısı var, sürdürülebilirlik gibi konular ikinci plana atılıyor" (Yönetici 5)

diyerek merkezi sınavların programı kısıtladığını belirtmiştir. Yine bir katılımcı,

"Üst politika belgelerinde bile sürdürülebilirlik sadece çevre etkinlikleri olarak geçiyor, sosyal ya da ekonomik yönü neredeyse hiç yok" (Yönetici 6)

sözleriyle ulusal politikaların da dar kapsamlı olduğunu vurgulamıştır.

Bu bulgular, okul dışındaki sistemik kısıtların sürdürülebilirlik eğitimini sınırladığını göstermektedir. Eğitim politikası düzeyinde sürdürülebilirliğin önceliklendirilmemesi, müfredat ve sınav ağırlığının değişmemesi, okul düzeyinde yapılanları proje boyutunda tutmaktadır. Uluslararası araştırmalar, benzer biçimde yöneticilerin ESD'yi yaygınlaştırmada hükümet desteğinin ve uzun vadeli politikaların yetersiz olduğunu bildirmektedir. Dolayısıyla sadece okul içi değil, tüm eğitim sistemini kapsayan stratejiler geliştirilmesi gerekmektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapılan araştırma, okul yöneticilerinin sürdürülebilir pedagojiye ilişkin algılarını, deneyimlerini ve liderlik rollerini kapsamlı biçimde ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, yöneticilerin sürdürülebilirlik kavramını büyük oranda çevresel boyut ile ilişkilendirdiğini; sosyal eşitlik, insan hakları, yoksullukla mücadele gibi sosyal sürdürülebilirlik unsurlarına ve kaynak yönetimi, ekonomik bilinç gibi ekonomik sürdürülebilirlik bileşenlerine yeterince yer vermediğini göstermiştir. Bu durum, sadece Türkiye'ye özgü değildir; uluslararası literatürde de okul yöneticilerinin sürdürülebilirliği çoğunlukla çevresel duyarlılık ve yeşil uygulamalarla sınırlı algıladıkları belirtilmektedir (Scott, 2009; Sterling, 2012; Mogaji & Newton, 2020; Verhulst & Lambrechts, 2015).

Oysa sürdürülebilir kalkınma eğitiminin başarılı olabilmesi için çevresel, sosyal ve ekonomik boyutların birlikte ve bütüncül bir biçimde eğitim süreçlerine entegre edilmesi gerekmektedir (UNESCO, 2017; Barth, 2015; Leicht, 2018). UNESCO'nun (2014) vurguladığı üzere, sürdürülebilir kalkınma için eğitim yalnızca bilgi aktarımı değil; dönüştürücü öğrenme, eleştirel düşünme, değer odaklı yaklaşım ve sistemsel bakış açısı gerektiren çok yönlü bir süreçtir.

Araştırma ayrıca, okullarda gerçekleştirilen sürdürülebilirlik uygulamalarının çoğunlukla bireysel öğretmen girişimleri veya gönüllü paydaş katkılarıyla yürütüldüğünü ortaya koymuştur. Bu uygulamaların kurumsal düzeyde içselleştirilmediği; dolayısıyla sürekliliğin sağlanamadığı belirlenmiştir. Benzer biçimde Hargreaves ve Fink (2006), okul reformlarında sürekliliğin yalnızca bireysel çabalara bırakılmasının yetersiz olduğunu; kalıcı dönüşüm için sistemik yaklaşım gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca Bottery (2016), sürdürülebilir okul liderliğinin yalnızca çevreye değil, sosyal adalet ve kurumsal etik gibi değerlere de odaklanması gerektiğini belirtmektedir.

Liderlik açısından değerlendirildiğinde, yöneticiler sürdürülebilirliği okulun stratejik hedeflerine entegre etmenin önemini belirtmiş olsalar da, uygulamada bu hedeflerin genellikle vizyon belgelerinde yer almakla sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Bu durum, yöneticilerin sürdürülebilirlik konusundaki rollerini daha çok sembolik düzeyde benimsediklerini

göstermektedir. Oysa Daly ve Finnigan (2011), okul yöneticilerinin yalnızca yönetsel değil, ahlaki ve stratejik liderlik rolleriyle sürdürülebilir değişimi yönlendirmeleri gerektiğini ileri sürmektedir.

Müfredat açısından, sürdürülebilirlik temalarının ders içeriklerinde parçalı, yüzeysel ve çoğunlukla değerler eğitimi kapsamında ele alındığı belirlenmiştir. Bu durum, Thomas (2009) ve Tilbury (2011) tarafından da dile getirilmiş; sürdürülebilir kalkınma konularının disiplinler arası bir yaklaşımla ve öğrenen merkezli biçimde işlenmesi gerektiği savunulmuştur. Türkiye özelinde yapılan çalışmalar da (Öztürk & Karaman, 2021; Kılınç & Kartal, 2023), okul müfredatında sürdürülebilirliğin derinlemesine ve sistematik biçimde yer almadığını ortaya koymaktadır.

Araştırmanın bir diğer önemli bulgusu, okul dışı paydaşlarla iş birliğinin öğrenciler üzerindeki etkisinin olumlu olduğu, ancak bu iş birliklerinin kurumsal politikalara entegre edilmediği yönündedir. Chatterji (2011) bu noktada sürdürülebilir okul yönetiminde topluluk temelli yaklaşımın önemini vurgularken; Barron ve Darling-Hammond (2010), velilerin ve yerel yönetimlerin sürece aktif katılımının eğitimin kalitesini artırdığını belirtmektedir.

Son olarak, öğretmenlerin sürdürülebilirliğe ilişkin pedagojik yeterliklerinin sınırlı olduğu; eğitim materyallerinin yetersizliği, maddi kaynak eksikliği ve sınav merkezli eğitim politikalarının, sürdürülebilirlik uygulamalarının önünde önemli engeller oluşturduğu tespit edilmiştir. Benzer biçimde Evans (2017), öğretmenlerin ESD uygulamalarında çoğu zaman kuramsal donanım ve uygulama örneği eksikliği yaşadıklarını ifade etmektedir. Dahası, OECD (2020) raporunda da sürdürülebilir eğitim reformlarının başarılı olabilmesi için öğretmenlerin hem içerik hem pedagojik açıdan güçlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Bu bağlamda, sürdürülebilir pedagoji yalnızca çevresel etkinliklerle sınırlı kalmamalı; okul liderliği, öğretmen eğitimi, müfredat entegrasyonu, kaynak yönetimi ve sistem düzeyinde politika reformları ile desteklenmelidir. Bu sonuçlara dayanarak aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

Kavramsal farkındalığın artırılması yönünde Okul yöneticileri ve öğretmenlere yönelik hizmet içi eğitimlerde sürdürülebilirliğin çevre, toplum ve ekonomi boyutları bütüncül olarak ele alınmalıdır. SKA'ların kapsamı ve etkileşimleri konularında farkındalık programları düzenlenmelidir.

Kurumsal entegrasyonun sağlanması yönünde her okul, kendi bağlamına uygun bir "Sürdürülebilirlik Eylem Planı" hazırlamalı, sürdürülebilirlik hedefleri okulun stratejik planına konmalıdır. Okul öncesinden liseye kadar her kademede disiplinler arası sürdürülebilirlik kazanımları açıkça tanımlanmalıdır. İl/ilçe milli eğitim müdürlükleri, sürdürülebilirlik projelerini izleyerek başarılı uygulamaları yaygınlaştırmalı, okullarda sürdürülebilirlik komisyonları kurulmalıdır.

Liderlik ve yönetimin güçlendirilmesi yönünde okul yöneticileri sürdürülebilirliği okul vizyonunun bir parçası haline getirmeli, bu doğrultuda seminer ve programlara katılarak kendi yeterliklerini geliştirmelidir. Yönetim kademeleri arasında uygulama paylaşımına olanak tanıyacak platformlar oluşturulmalıdır. Liderlik düzeyinde, yöneticilerin öğretmenleri motive edici ve öğrencilere rol model olacak çevre projelerine ağırlık vermesi teşvik edilmelidir.

Müfredat ve programların geliştirilmesi yönünde mevcut müfredatta sürdürülebilirlik temaları disiplinler arası bir çerçevede ele alınmalıdır. Her dersin içeriğine uygun şekilde sürdürülebilirlikle bağlantı kurularak işlenmeli (örneğin matematik dersinde karbon ayak izi hesaplaması). Ders kitapları ve eğitim materyalleri sürdürülebilirlik konusunda zenginleştirilmelidir. Okul öncesinden itibaren her kademede uygun kazanımlar belirlenerek program bütünlüğü sağlanmalıdır.

Öğretmen eğitimi ve yeterliklerinin iyileştirilmesi yönünde Öğretmenlerin sürdürülebilirlik konusundaki bilgi ve pedagojik donanımı güçlendirilmelidir. Eğitmenlere yönelik sertifika programları ve atölyelerle ESD becerileri kazandırılmalı; müfredat geliştirme süreçlerine öğretmenler aktif dahil edilmelidir.

Kaynak ve desteklerin sağlanmadı yönünde Okullara sürdürülebilirlik projeleri için gerekli finansman ve malzeme desteği artırılmalı; kamu ve özel sektör işbirlikleri teşvik edilmelidir. Paydaş işbirliği çerçevesinde ailelerin, yerel yönetimlerin ve STK'ların okulla sürdürülebilirlik projelerine katılımı desteklenmelidir.

Bu öneriler, elde edilen bulgular ışığında pratik çözümler sunmayı amaçlamaktadır. Araştırmanın bulguları, Türkiye'de okul yönetimi bağlamında sürdürülebilir pedagojiye dair önemli ipuçları sağlamış; benzer araştırmalarla tutarlı olarak, okul liderliğinin sürdürülebilir eğitim için dönüştürücü bir rol oynaması gerektiğini göstermiştir. Gelecek çalışmalarda, bu bulgular farklı okullarda genellenebilirlik bakımından değerlendirilebilir ve önerilerin eğitim politikalarına entegrasyonu araştırılabilir.

5. KAYNAKLAR

Barth, M. (2015). *Implementing sustainability in higher education: Learning in an age of transformation*. Routledge.

Barron, B., & Darling-Hammond, L. (2010). Prospects and challenges for inquiry-based approaches to learning. In *The nature of learning: Using research to inspire practice* (pp. 199–225). OECD Publishing.

Bottery, M. (2016). *Educational leadership for a more sustainable world*. Bloomsbury Academic.

Chatterji, M. (2011). *Evidence-based policymaking for educational improvement: Progress, challenges, and next steps*. Teachers College Press.

Daly, A. J., & Finnigan, K. S. (2011). The ebb and flow of social network ties between district leaders under high-stakes accountability. *American Educational Research Journal*, 48(1), 39–79.

Evans, N., Whitehouse, H., & Hickey, R. (2017). Pre-service teachers' conceptions of education for sustainability. *Australian Journal of Teacher Education*, 42(6), 1–17.

Fien, J. (2004). *Education for sustainability: Reorienting Australian schools for a sustainable future*. Australian Government Department of the Environment and Heritage.

Hargreaves, A., & Fink, D. (2006). *Sustainable leadership*. Jossey-Bass.

İbret, B. Ü., & Demirtaş, M. (2025). Türkiye'de eğitimde sürdürülebilirlik uygulamaları: Sosyal bilgiler dersi örneği. *Eğitim ve Sürdürülebilirlik Dergisi*, 3(1), 22–38.

Kılıç, G. (2012). Sürdürülebilir kalkınma ve eğitim. *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, 6(1), 56–67.

Kılınç, E., & Kartal, B. (2023). Türkiye'de müfredatta sürdürülebilirlik temsili: Sosyal bilgiler dersi örneği. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 19(2), 99–118.

Leicht, A., Heiss, J., & Byun, W. J. (Eds.). (2018). *Issues and trends in education for sustainable development*. UNESCO Publishing.

Mogaji, I. M., & Newton, P. (2020). School leadership for sustainable development: A scoping review. *Journal of Sustainable Development*, 13(5), 1–15.

Monroe, M. C., & Fien, J. (2005). The role environmental education might play in the decade for education for sustainable development. *Applied Environmental Education & Communication*, 4(3), 203–206. https://doi.org/10.1080/15330150500302172

Müller, C., Roeder, S., & Krause, T. (2022). School leadership for sustainable development: A cross-national comparative study. *Environmental Education Research*, 28(3), 215–232. https://doi.org/10.1080/13504622.2022.2036241

OECD. (2020). *Back to the future of education: Four OECD scenarios for schooling*. OECD Publishing.

Ok, A., & Uygun, S. (2013). Delphi ve odak grup tekniklerinin karşılaştırılması: Katılımcı değerlendirmeleri üzerine bir çalışma. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 21(3), 1181–1196.

Otto, H. U., & Mischke, O. (2022). School leadership, education for sustainable development (ESD), and the impact of the COVID-19 pandemic: Perspectives of principals in China, Germany, and the USA. *Education Sciences*, 12(12), 853. https://doi.org/10.3390/educsci12120853

Öztürk, S., & Karaman, A. (2021). Sürdürülebilir kalkınma için eğitim: Türkiye'de müfredat analizi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 11(1), 33–42.

Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods* (3rd ed.). Sage Publications.

Scott, W. (2009). Education for sustainable development (ESD): A critical review of concept, potential and risk. In A. Stibbe (Ed.), *The Handbook of Sustainability Literacy* (pp. 47–52). Green Books.

Sterling, S. (2012). *The future fit framework: An introductory guide to teaching and learning for sustainability in HE*. The Higher Education Academy.

Thomas, I. (2009). Critical thinking, transformative learning, sustainable education, and problem-based learning in universities. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 10(4), 356–368.

Tilbury, D. (2011). *Education for sustainable development: An expert review of processes and learning*. UNESCO.

UNESCO. (2005). *United Nations Decade of Education for Sustainable Development (2005–2014): International implementation scheme*. UNESCO Publishing.

UNESCO. (2014). *Shaping the future we want: UN Decade of Education for Sustainable Development (2005–2014) – Final Report*. UNESCO Publishing.

UNESCO. (2017). *Education for Sustainable Development Goals: Learning objectives*. UNESCO Publishing.

UNESCO. (2023). *Education for Sustainable Development (ESD)*. https://www.unesco.org/en/sustainable-development/education

United Nations. (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. Oxford University Press.

United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development*. https://sdgs.un.org/2030agenda

Verhulst, E., & Lambrechts, W. (2015). Fostering the incorporation of sustainable development in higher education. *Journal of Cleaner Production*, 106, 1–10.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. bs.). Seçkin Yayıncılık.

COMPUTATIONAL THINKING IN PRESCHOOL EDUCATION: EXAMINATION OF DEVELOPMENTALLY APPROPRIATE APPROACHES AND ACTIVITY EXAMPLES

OKUL ÖNCESİ EĞİTİMDE BİLGİ İŞLEMSEL DÜŞÜNME: GELİŞİMSEL OLARAK UYGUN YAKLAŞIMLAR VE ETKİNLİK ÖRNEKLERİ

Şenol SAYGINER

Arş. Gör. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi, ORCID: 0000-0002-5280-3847

Özet

Bu araştırmanın amacı, okul öncesi eğitimde bilgi işlemsel düşünmenin desteklenmesine katkı sunabilecek gelişimsel olarak uygun yaklaşım ve etkinlikleri incelemektir. Çalışmada, bilgi işlemsel düşünmenin temel bileşenleri (algoritma, örüntü tanıma, ayrıştırma, hata ayıklama vb.) okul öncesi bağlamında ele alınmış; bu bileşenleri geliştirmeye yönelik pedagojik yaklaşımlar ile uygulanabilir, somut ve güncel etkinlik örnekleri sunulmuştur. Alanyazın taramasına dayalı olarak yürütülen bu çalışmada, mevcut kanıt temelli araştırmaların bulgularından yola çıkılarak karşılaştırmalı bir analiz yapılmıştır. Tarama sürecinde Web of Science veri tabanında "okul öncesi" ve "bilgi işlemsel düşünme" anahtar kelimeleri kullanılmıştır. Dahil etme kriterleri olarak, okul öncesi yaş grubunu hedefleyen deneysel ve uygulamalı araştırmalar önceliklendirilmiş; konu ve hedef kitleyle ilgisi olmayan çalışmalar ise kapsam dışı tutulmuştur. Ön inceleme süreci sonrasında kapsama alınan 30 çalışma değerlendirme formu aracılığıyla incelenmiştir. Araştırmanın bulguları, okul öncesi eğitimde bilgi işlemsel düşünmenin gelişiminde kodlama eğitiminin önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda özellikle bilgisayarsız kodlama etkinliklerinin çocukların bilişsel, sosyal ve motor gelişim özellikleriyle daha fazla örtüştüğü belirlenmiştir. Bu etkinliklerin ekran gerektirmemesi, iş birliğine dayalı olması, deneyim, keşif ve etkileşim fırsatları sunması, bilgisayarlı ve hibrit kodlama yaklaşımlarından farklı olarak öne çıkmasını sağlamıştır. Araştırma, okul öncesi eğitimde bilgi işlemsel düşünmenin entegrasyonuna yönelik teorik ve pratik bir çerçeve sunmakta ve bu becerinin erken yaşta geliştirilmesi için yol gösterici öneriler içermektedir.

Anahtar kelimeler: Okul öncesi, bilgi işlemsel düşünme, kodlama.

Abstract

This study aims to examine developmentally appropriate approaches and activities that can contribute to supporting computational thinking in preschool education. In the study, the basic components of computational thinking (algorithm, pattern recognition, decomposition, debugging, etc.) are discussed in the preschool context; pedagogical approaches to develop these components and examples of applicable, concrete, and current activities are presented. In this study, which was conducted based on a literature review, a comparative analysis was conducted using the findings of existing evidence-based studies. During the literature review, the Web of Science database was queried using the keywords "preschool" and "computational thinking". As inclusion criteria, experimental and applied studies targeting the preschool age group were prioritized; studies that were not relevant to the subject and target group were excluded. Following the preliminary review process, 30 studies included in the scope were

examined using an evaluation form. The findings of the study reveal that coding education plays an important role in the development of computational thinking in preschool education. In this context, it was determined that especially unplugged coding activities overlap with children's cognitive, social, and motor development characteristics. The fact that these activities do not require a screen, is based on cooperation, and offer opportunities for experience, discovery, and interaction has made them stand out as different from plugged and hybrid coding approaches. The study provides a theoretical and practical framework for the integration of computational thinking in preschool education and includes guidelines for developing this skill at an early age.

Keywords: Preschool, computational thinking, coding.

1. GİRİŞ

Teorik temelleri Seymour Papert'in (1980) çalışmalarıyla atılan BİD, bilimsel araştırmalarda özellikle Wing'in (2006) ortaya koyduğu yaklaşımla yaygınlık kazanmıştır. Bu yaklaşımda BİD, bilgisayar biliminin temel kavramlarını kullanarak problem çözme, sistem tasarlama ve insan davranışlarını anlama süreci olarak tanımlanmaktadır (Wing, 2006). Bu tanım, alanyazında BİD'e ilişkin sonraki yıllarda yapılan katkılara zemin hazırlamış ve kavramın kapsamı zamanla genişlemiştir.

Kavramsal çerçevenin gelişmesiyle birlikte BİD, 21. yüzyıl becerilerinden biri olarak kabul görmüş (Grover, 2018); bu doğrultuda birçok ülke, söz konusu becerinin eğitim yoluyla geliştirilmesini amaçlayan müfredat güncellemelerine gitmiştir (Saygıner ve Tüzün, 2018). Özellikle kodlama eğitimiyle ilişkilendirilen bu beceri, farklı yaş gruplarına yönelik uygun kodlama yaklaşımlarının geliştirilmesiyle birlikte okul öncesinden başlayarak hemen her yaş düzeyinde eğitsel süreçlere dahil edilmeye başlanmıştır. Bu durum, BİD'in tanımlarında çeşitlenmeye ve bu becerinin farklı yaklaşımlarla geliştirilmesine yönelik çalışmaların artmasına yol açmıştır.

Her ne kadar bu gelişme olumlu bir adım olarak değerlendirilebilse de farklılaşan tanımlar ve yaklaşımlar, araştırmacıların hangi bileşenlere ve yaklaşımlara öncelik vermesi gerektiği konusunda belirsizlikler yaşamalarına neden olmuştur. Özellikle okul öncesi dönemde, çocukların gelişim özellikleri göz önüne alındığında, bu belirsizlikler araştırma ve uygulama alanında daha da belirgin hale gelmektedir. Bu nedenle, okul öncesi döneme yönelik BİD çalışmalarında hangi bileşenlerin öncelikli olarak ele alınacağı ve hangi yaklaşımların daha etkili olduğu konularında netleşmeye ihtiyaç vardır. Yapılan araştırma bu ihtiyaca karşılık gelmektedir. Araştırmanın amacı, okul öncesi dönemde BİD'in nasıl tanımlandığına ve bu becerinin gelişimine katkı sunabilecek uygun yaklaşım ve etkinliklerin neler olduğuna ilişkin panoramik bir inceleme sunmaktır. Bu amaca yönelik iki araştırma sorusu şu şekilde düzenlenmiştir:

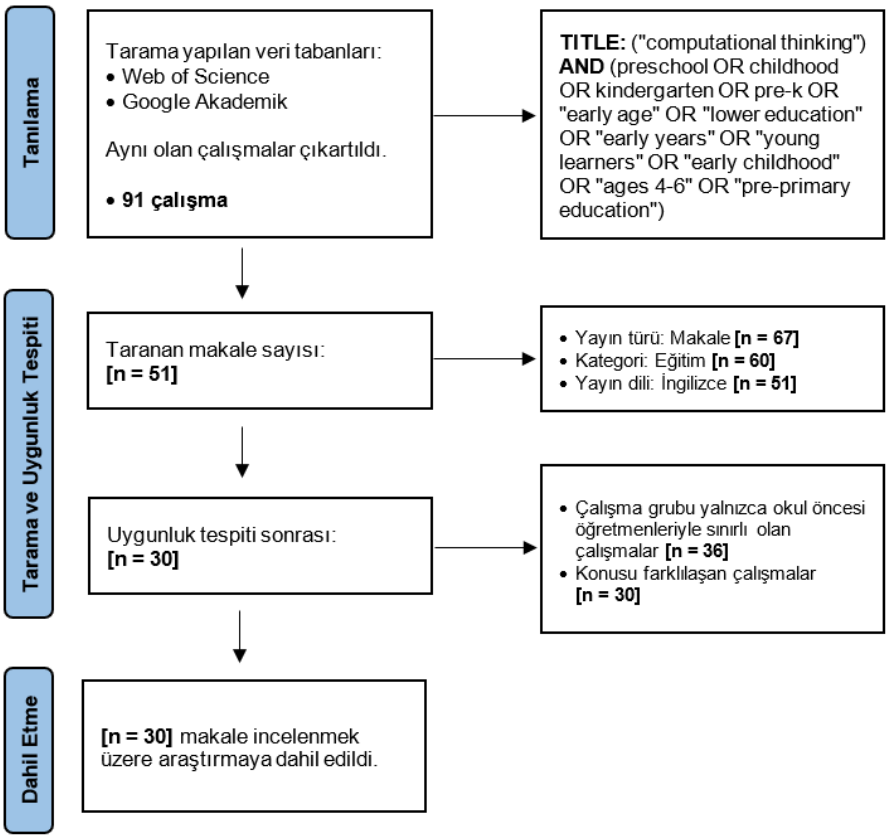
1. Okul öncesi döneme yönelik yapılan bilimsel çalışmalarda BİD becerisi hangi bileşenlerle tanımlanmıştır?

2. Okul öncesi dönemdeki çocuklarda BİD becerisini geliştirmek için kullanılan kodlama yaklaşımları nelerdir?

2. YÖNTEM

Okul öncesi dönemde bilgi işlemsel düşünmenin desteklenmesine katkı sunabilecek gelişimsel olarak uygun yaklaşım ve etkinliklerin karşılaştırmalı şekilde incelendiği bu çalışma nitel yapıda olup çalışmalar dokuman analizi ile incelenmiştir. Alanyazında belge incelemesi olarak da tanımlanan dokuman analizi, var olan kaynakların titizlikle ve sistematik şekilde incelenme sürecidir (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Araştırma kapsamında analiz edilen veriler, Web of

Science veri tabanında yer alan ve Şekil 1'de sunulan PRISMA modeli doğrultusunda seçilen 30 bilimsel çalışmayla sınırlıdır.

Şekil 1. Çalışmaların belirlenme süreci

Web of Science veri tabanında Nisan 2025 tarihinde yapılan ilk tarama sonucunda toplam 91 çalışmaya erişilmiştir. Bu çalışmalar, yayın türü, kategori ve yayın dili gibi filtreler uygulanarak araştırmanın amacına uygun şekilde sınırlandırılmıştır. Ayrıca içerik analizine dayalı bir ön değerlendirme süreci yürütülmüş; okul öncesi öğretmenleriyle yapılan ancak araştırma kapsamıyla doğrudan ilişkili olmayan, erişim kısıtları gibi teknik nedenlerle ulaşılamayan veya konu bakımından uygun bulunmayan çalışmalar kapsam dışı bırakılmıştır. Bu eleme süreci sonucunda, analiz için toplam 30 makale belirlenmiştir. İnceleme sürecinde, araştırmacı tarafından geliştirilen bir yayın değerlendirme formu kullanılmıştır. Makaleler, araştırmacı tarafından farklı zamanlarda iki kez okunarak değerlendirilmiş ve böylece verilerin tutarlılığı sağlanmaya çalışılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. BİD Becerisinin Bileşenlerine Yönelik Bulgular

İncelenen çalışmalarda, BİD becerisine ilişkin standartlaştırılmış bir bileşen tanımına rastlanmamıştır. Bununla birlikte, çalışmaların en çok odaklandığı bileşenler sırasıyla algoritma (n=21), hata ayıklama (n=15), ayrıştırma (n=14), örüntü tanıma (n=7), soyutlama (n=7), temsil (n=5), kontrol yapıları (n=5), mantık yürütme (n=4) ve genelleme (n=2) olarak belirlenmiştir. Bu bileşenler ve yer aldıkları araştırmalara ilişkin bilgiler Tablo 1 ve Tablo 2'de sunulmuştur.

3.2. Kodlama Yaklaşımlarına Yönelik Bulgular

Araştırmalarda BİD becerisinin geliştirilmesinde üç farklı yaklaşımın birbirinden bağımsız ya da birlikte kullanıldığı görülmüştür. Bu yaklaşımlar; bilgisayarsız kodlama (n=24), bilgisayarlı kodlama (n=8) ve hibrit kodlama (n=4) şeklindedir. Bilgisayarsız kodlama etkinliği bağlamında

en sık tercih edilen etkinlik türünün elektronik materyal tabanlı kodlama (n=17) olduğu; bu tür içerisinde ise en fala kullanılan materyalin Bee-Bot (n=6) olduğu tespit edilmiştir. Bilgisayarlı kodlama uygulamaları arasında en yaygın olarak kullanılan platformun, blok tabanlı ve görsel programlama ortamı olan Scratch (n=6) olduğu görülmüştür. Hibrit kodlamada ise kodlama etkinlikleri iki tür altında sınıflandırılmaktadır: Bunlardan ilki, kodun ekran tabanlı dijital bir platformda yazılarak çıktısının fiziksel bir materyal üzerinde gözlemlendiği uygulamalardır. Diğeri ise kodun fiziksel ortamda oluşturulup, sonucun dijital ekran üzerinden gösterildiği sistemlerdir. Bu iki tür bağlamında artırılmış gerçeklik uygulamaları, elektronik tabanlı kodlama materyalleri ve yapay zekâ destekli sistemlerden yararlanıldığı görülmektedir. Her bir kodlama yaklaşımına ilişkin karşılaştırmalı bulgular, Tablo 1 ve Tablo 2'de özetlenerek sunulmuştur.

Tablo 1.

BİD bileşenlerinin ve kodlama yaklaşımlarının karşılaştırmalı incelemesi

#	Araştırmacı	Bilgi işlemsel düşünme	Yaklaşım	Materyal
1	Pellas (2025)	Soyutlama, algoritmik düşünme, problem ayrıştırma	Bilgisayarsız	Bee-Bot
2	Tabk vd. (2025)	Sıralama	Bilgisayarsız, Bilgisayarlı	Kâğıt-kart temelli, Blue-bot, Scratch.Jr
3	Zhang vd. (2025)	Yazılım/donanım, temsil, algoritma, modüler hale getirme, hata ayıklama, kontrol yapıları	Bilgisayarsız	Matatalab, kâğıt-kart temelli
4	Falloon (2024)	Algoritma, hata ayıklama, örüntü tanıma	Bilgisayarsız, Bilgisayarlı	Blue-Bot, iPad uygulaması
5	Hijón-Neira vd. (2024)	Yazılım/donanım, temsil, algoritma, modüler hale getirme, hata ayıklama, kontrol yapıları	Bilgisayarsız, Bilgisayarlı, Hibrit	Cubetto, Matatalab, Micro:bit, Makey Makey, Scratch.Jr
6	Lin vd. (2024)	BİD bütüncül	Hibrit	YZ temelli robot [mBot2-Scratch]
7	Masarwa vd. (2024)	Algoritmik düşünme, parçalara ayırma, örüntü tanıma, problem çözme	Bilgisayarsız	Kâğıt-kart temelli, Lego bloklar
8	Metin vd. (2024)	Algoritma oluşturma, temsil, düzenleme, modüler hale getirme, hata ayıklama	Dijital hikâye	Tasarım tabanlı dijital hikâye
9	Saygıner (2024)	Mantık yürütme, algoritma oluşturma, parçalara ayırma, örüntü tanıma, temsil, hata ayıklama	Bilgisayarsız	Cubetto
10	Angeli vd. (2023)	BİD bütüncül	Bilgisayarsız	Bee-Bot
11	Clarke-Midura vd. (2023)	Hata ayıklama	Bilgisayarsız	Cubetto, Botley
12	Del Olmo-Muñoz vd. (2023)	Soyutlama, algoritmik düşünme, ayrıştırma, değerlendirme	Bilgisayarsız, Bilgisayarlı	Kâğıt temelli, Code.org

13	Kourti vd. (2023)	BİD bütüncül	Bilgisayarlı	Scratch.Jr
14	Lee vd. (2023)	Algoritma oluşturma, ayrıştırma, soyutlama, örüntü tanıma	Bilgisayarsız	Puzzle ve bloklar
15	Misirli vd. (2023)	Hata ayıklama	Bilgisayarsız	Bee-Bot
16	Terroba vd. (2022)	Sıralama, soyutlama, genelleme, mantık yürütme, parçalara ayırma	Bilgisayarsız	Robot
17	Yang vd. (2022)	Algoritma tasarımı, soyutlama, ayrıştırma, örüntü tanıma, hata ayıklama	Bilgisayarsız, Bilgisayarlı	Matatalab, Scratch.Jr, kâğıt-kart temelli etkinlikler
18	Yang vd. (2022)	Algoritma tasarlama, problem ayrıştırma, örüntü tanıma	Bilgisayarsız	Matatalab, ahşap lego bloklar
19	Angeli vd. (2020)	BİD bütüncül	Bilgisayarsız	Bee-Bot
20	Del Olmo-Muñoz vd. (2020)	Soyutlama, algoritmik düşünme, ayrıştırma, değerlendirme ve genelleme	Bilgisayarsız, Bilgisayarlı	Kâğıt-kart temelli, Code.org
21	Lin vd. (2020)	BİD kavramlar (algoritma, kontrol yapıları vb.), BİD uygulamalar (problem çözme, hata ayıklama vb.), BID perspektif (iş birliği, iletişim, yaratıcılık vb.)	Hibrit	Arduino tabanlı robot
22	Relkin vd. (2020)	Yazılım/donanım, temsil, algoritma, modüler hale getirme, hata ayıklama, kontrol yapıları	Bilgisayarsız	KIBO
23	Saxena vd. (2020)	Örüntü tanıma, sıralama, algoritma tasarımı	Bilgisayarsız	Bee-Bot, Lego tuğlaları ve hikâye kartları, kinestetik hareketle, kâğıt-kart temelli
24	Munoz-Repiso vd. (2019)	Algoritma tasarımı, eylem-talimat uyumu, hata ayıklama	Bilgisayarsız	Bee-Bot
25	Nam vd. (2019)	Sıralama	Bilgisayarsız	TurtleBot [kartla kodlama]
26	Welch vd. (2019)	Hata ayıklama, problem çözme	Bilgisayarsız	Code-a-Pillar
27	Marinus vd. (2018)	Hata ayıklama	Bilgisayarsız	Cubetto
28	Pugnali vd. (2017)	Sıralama, döngü, koşul yapıları, hata ayıklama	Bilgisayarsız, Bilgisayarlı	KIBO, Scratch.Jr
29	Bers vd. (2014)	Hata ayıklama, uyum, sıralama, kontrol akışı	Hibrit	LEGO robotik kit
30	Wang vd. (2014)	Soyutlama, otomatik hale getirme, ayrıştırma, yaratıcı çözüm üretme	Hibrit	T-Maze

Tablo 2.

Kodlama yaklaşımlarına yönelik geliştirilen materyallerin karşılaştırmalı incelemesi

Kodlama yaklaşımı	**Türü**	**Kodlama materyali**	**Bilimsel araştırmalarda kullanımına örnekler**
Bilgisayarlı kodlama	Ekran tabanlı kodlama	Scratch.jr, LightBot Jr, Code.org	Del Olmo-Muñoz vd. (2020), Falloon (2024), Hijón-Neira vd. (2024), Kourti vd. (2023), Lin vd. (2024), Tabk vd. (2025)
Bilgisayarsız kodlama	Kâğıt-kart temelli etkinlikler	Kodlama kitapları, kodlama kartları, matlar, labirent, puzzle parçaları	Masarwa vd. (2024), Nam vd. (2019), Saxena vd. (2020), Tabk vd. (2025)
	Kinestetik (hareket tabanlı) etkinlikler	Müzik, ritmik hareketler, Mindware Code Hopper matı	Saxena vd. (2020)
	Elektronik (fiziksel) materyal tabanlı etkinlikler	Bee-Bot, Matatalab, Cubetto, Blue-Bot, Botley, Kubo robot	Angeli vd. (2020), Marinus vd. (2018), Misirli vd. (2023), Pellas (2025), Saygıner (2024), Yang vd. (2022), Zhang vd. (2025)
Hibrit kodlama	Fiziksel materyalle kodlama→ Ekran tabanlı sonuç	**Artırılmış gerçeklik** [marker-based AR] **Elektronik materyaller** [Osmo Coding, Kibo Robot]	Bers vd. (2014), Lin vd. (2024), Lin vd. (2020), Wang vd. (2014)
	Ekran tabanlı kodlama→ Fiziksel materyalin tepki üretmesi	**Elektronik materyaller** [Lego WeDo, Lego Mindstorms, Arduino] **Yapay zekâ robotları** [mBot]	

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada okul öncesi dönemdeki çocuklarda BİD becerisinin gelişimini destekleyecek kodlama yaklaşımlarıyla ilgili panoramik bir değerlendirme yapılmıştır. Araştırma kapsamında öncelikle incelenen çalışmalarda BİD becerisinin hangi bileşenlerine odaklanıldığı belirlenmiştir. Bu doğrultuda en çok üzerinde durulan bileşenlerin algoritma, hata ayıklama, ayrıştırma ve örüntü tanıma olduğu görülmüştür.

Alanyazında BİD'e ilişkin kararlı bir tanımın bulunmaması, bu alanın görece yeni olması (Saygıner, 2024) ve tanım kapsamının hâlâ gelişmekte olması (Sayın ve Erdem, 2020) ile ilişkilendirilebilir. Bununla birlikte, okul öncesi dönemde bu becerinin nasıl ölçüleceği sorunsalı da çalışmalarda odaklanılan değişkenlerin farklılaşmasına neden olmuş olabilir. Nitekim Relkin vd. (2020), BİD'i yedi bileşenden oluşan bir çerçevede tanımlamış; ancak geliştirdikleri ölçme aracında, test tipi bir soruyla ölçülmesi sınırlı geribildirim sağlayabileceği gerekçesiyle tasarım bileşenine yer vermemiş ve değerlendirmeyi altı bileşen üzerinden gerçekleştirmiştir. Bu durum, okul öncesi dönemde BİD'in hangi bileşenlerinin değerlendirileceği kadar, bu bileşenlerin nasıl ölçüleceğinin de belirleyici bir unsur olduğunu vurgulamaktadır.

Araştırmanın bir diğer boyutunda, okul öncesi dönemde BİD becerisinin gelişimini desteklemek amacıyla başvurulan kodlama yaklaşımları ile bu yaklaşımlar kapsamında

çalışmalarda en sık kullanılan kodlama türü ve materyalleri incelenmiştir. Çalışmalarda en sık tercih edilen yaklaşımın bilgisayarsız kodlama olduğu; bu yaklaşım kapsamında en çok elektronik tabanlı materyallerin kullanıldığı görülmüştür. Bu materyaller arasında ise Bee-Bot'un diğerlerine kıyasla daha fazla tercih edildiği tespit edilmiştir.

Bilgisayarlı kodlama genellikle ekran tabanlı ve oyun temelli etkinlikler aracılığıyla gerçekleştirilmekte olup bu etkinlikler sayesinde çocuklar çoklu ortam destekli bir kodlama süreci deneyimleyebilmektedir. Alanyazında bu yaklaşıma ilişkin olarak, özellikle daha ileri yaş gruplarında olumlu etkilerinin bulunduğunu bildiren çalışmalar mevcuttur (Papadakis vd., 2016). Ancak okul öncesi yaş grubuna yönelik yürütülen bazı çalışmalarda, bu tür etkinliklerin ekran maruziyeti yoluyla gerçekleştirilmesinin çeşitli olumsuz sonuçlara yol açabileceği ifade edilmektedir (WHO, 2019). Bu durum, incelenen çalışmalarda bilgisayarlı kodlama yaklaşımının erken yaşlarda daha sınırlı düzeyde tercih edilmesinin somut bir gerekçesi olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, Kalelioğlu ve Keskinkılıç'ın (2018), kodlamanın ekrana bağlı kalmaksızın da öğretilebileceğine yönelik görüşü, incelenen 30 çalışmada bilgisayarsız kodlama yaklaşımına daha fazla yer verilmesiyle örtüşmektedir.

Bilgisayarsız kodlama, çocuğun herhangi bir ekrana maruz kalmadan kodlama etkinlikleri yaparak bilişsel becerilerini geliştirmesini olanaklı kılmaktadır. Bu nedenle çalışmaların bu alanda yoğunlaşması gelişimsel uygunluk açısından anlamlıdır. Özellikle elektronik tabanlı kodlama materyalleri, çocukların kodlamayı somut şekilde deneyimlemelerine imkân sunması bakımından değerlidir. Burada kritik olan hususu Bergen (2012) şu şekilde ifade etmiştir: "Birçok kodlama materyalinde öğrenme öğeleri olsa da hangi gelişim alanlarını hedef aldıkları yeterince belirtilmemiştir". Bu görüş, okul öncesinde elektronik kodlama materyallerinin çocukların gelişimsel düzeylerine uygun olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu kapsamda Saygıner ve Tüzün (2023), elektronik kodlama materyallerinin ve yapılacak etkinliklerin planlanmasında göz önünde bulundurulması gereken yedi temel ilkeyi "gelişimsel düzeye uygunluk, otantik etkileşim, kararlılık, güvenlik ve dayanıklılık, esneklik, sezgisel kullanım ve memnuniyet" tanımlamışlardır. Bu ilkeler, materyal ve etkinliklerin hem çocukların ihtiyaçlarına yanıt vermesi hem de öğrenme süreçlerini desteklemesi açısından önem taşımaktadır.

İncelenen çalışmalarda en yaygın olarak Bee-Bot adlı elektronik materyalin kullanıldığı dikkat çekmektedir. Ancak bu materyalin, okul öncesi dönemdeki çocuklar için pedagojik açıdan bazı sınırlılıklar taşıdığı söylenebilir. Bee-Bot ile kodlama, robotun üzerindeki butonlara belirli sayı ve sırada basılması yoluyla gerçekleştirilmekte olup bu durumun başarıyla gerçekleşmesi çocukların sayılarla ilgili ön bilgi düzeyine bağlıdır. Oysa okul öncesi dönemdeki çocuklar, bu tür bir etkinliği gerçekleştirebilecek yeterli sayısal bilgiye henüz sahip olmayabilirler. Ayrıca bu kodlama eylemi, BİD becerilerinden biri olan hata ayıklama sürecinin gelişimini sınırlayabilir. Örneğin, çocuk algoritmaya uygun bir kodlama yaparken butonlara yanlış sırayla ya da hatalı sayıda bastığında, hatayı bulup düzeltmek yerine tüm sürece en baştan başlamak zorunda kalabilir. Bu tespit, sınırlı gözlemlere ve deneyimlere dayanmakta olup konunun kanıt temelli incelemelerle daha ayrıntılı biçimde ele alınmasına ihtiyaç olduğu açıktır. Diğer taraftan, bu tür bir etkinliğin aynı anda birden fazla çocuk tarafından kolektif biçimde yürütülmesi de pratikte oldukça güçtür.

Okul öncesi dönemde BİD becerisinin gelişimi amacıyla çalışmalarda en az başvurulan yaklaşım ise hibrit kodlamadır. Bilgisayarlı ve bilgisayarsız kodlamanın dinamiklerini bir araya getiren bu alan, diğerlerine kıyasla daha yeni bir alan olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle hibrit kodlama uygulamalarının çocukların bilişsel ve sosyal gelişimlerine etkisine yönelik sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Yeni araştırmalarda bu yaklaşıma yer verilmesi hem

alanyazındaki boşluğun giderilmesine hem de bu yaklaşımın etkililiğine dair kanıt temelli verilerin elde edilmesine katkı sağlayacaktır.

5. KAYNAKLAR

Angeli, C., & Georgiou, K. (2023, January). Investigating the effects of gender and scaffolding in developing preschool children's computational thinking during problem-solving with Bee-Bots. In *Frontiers in Education* (Vol. 7, p. 757627). Frontiers Media SA. https://doi.org/10.3389/feduc.2022.757627

Angeli, C., & Valanides, N. (2020). Developing young children's computational thinking with educational robotics: An interaction effect between gender and scaffolding strategy. *Computers in Human Behavior*, *105*, 1-13. https://doi.org/10.1016/j.chb.2019.03.018

Bergen, D. (2012). Play, technology toy affordances, and brain development-research needs and policy issues. In D. P. Fromberg, & D. Bergen (Eds.), *Play from birth to twelve* (44. Section, pp. 163-73). Routledge.

Bers, M. U., Flannery, L., Kazakoff, E. R., & Sullivan, A. (2014). Computational thinking and tinkering: Exploration of an early childhood robotics curriculum. *Computers & Education*, *72*, 145-157. https://doi.org/10.1016/j.compedu.2013.10.020

Clarke-Midura, J., Lee, V. R., Shumway, J. F., Silvis, D., Kozlowski, J. S., & Peterson, R. (2023). Designing formative assessments of early childhood computational thinking. *Early Childhood Research Quarterly*, *65*, 68-80. https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2023.05.013

Del Olmo-Muñoz, J., Bueno-Baquero, A., Cózar-Gutiérrez, R., & González-Calero, J. A. (2023). Exploring gamification approaches for enhancing computational thinking in young learners. *Education Sciences*, *13*(5), 487. https://doi.org/10.3390/educsci13050487

del Olmo-Muñoz, J., Cózar-Gutiérrez, R., & González-Calero, J. A. (2020). Computational thinking through unplugged activities in early years of Primary Education. *Computers & Education*, *150*, 103832.

Falloon, G. (2024). Advancing young students' computational thinking: An investigation of structured curriculum in early years primary schooling. *Computers & Education*, *216*, 105045. https://doi.org/10.1016/j.compedu.2024.105045

Grover, S. (2018). *The 5th 'C' of 21st century skills? Try computational thinking (not coding).* https://www.edsurge.com/news/2018-02-25-the-5th-c-of-21st-century-skills-try-computational-thinking-not-coding

Hijón-Neira, R., Pizarro, C., Borrás-Gené, O., & Cavero, S. (2024). AI-Generated Context for Teaching Robotics to Improve Computational Thinking in Early Childhood Education. *Education Sciences*, *14*(12), 1401. https://doi.org/10.3390/educsci14121401

Kalelioğlu, F., & Keskinkılıç, F. (2018). Bilgi işlemsel düşünmeden programlamaya Y. Gülbahar (Ed.), *Bilgisayar bilimi eğitimi için öğretim yöntemleri* (7. Bölüm, ss. 155-182). Pegem.

Kourti, Z., Michalakopoulos, C. A., Bagos, P. G., & Paraskevopoulou-Kollia, E. A. (2023). Computational thinking in preschool age: A case study in Greece. *Education Sciences*, *13*(2), 157. https://doi.org/10.3390/educsci13020157

Lee, J., Joswick, C., & Pole, K. (2023). Classroom play and activities to support computational thinking development in early childhood. *Early Childhood Education Journal*, *51*(3), 457-468. https://doi.org/10.1007/s10643-022-01319-0

Lin, C. J., & Mubarok, H. (2024). Promoting young learners' computational thinking with AI-based robots and the ICAP model in blended learning contexts. *Interactive Learning Environments*, *32*(10), 7242-7256. https://doi.org/10.1080/10494820.2024.2308101

Lin, S. Y., Chien, S. Y., Hsiao, C. L., Hsia, C. H., & Chao, K. M. (2020). Enhancing computational thinking capability of preschool children by game-based smart toys. *Electronic Commerce Research and Applications*, *44*, 1-16. https://doi.org/10.1016/j.elerap.2020.101011

Marinus, E., Powell, Z., Thornton, R., McArthur, G., & Crain, S. (2018, August). *Unravelling the cognition of coding in 3-to-6-year olds: The development of an assessment tool and the relation between coding ability and cognitive compiling of syntax in natural language*. In Proceedings of the 2018 ACM Conference on International Computing Education Research, Espoo Finland. https://dl.acm.org/doi/proceedings/10.1145/3230977

Masarwa, B., Hel-Or, H., & Levy, S. T. (2024). Kindergarten Children's Learning of Computational Thinking With the "Sorting Like a Computer" Learning Unit. *Journal of Research in Childhood Education*, *38*(2), 165-188. https://doi.org/10.1080/02568543.2023.2221319

Metin, Ş., Kalyenci, D., Başaran, M., Relkin, E., & Bilir, B. (2024). Design-based digital story program: Enhancing coding and computational thinking skills in early childhood education. *Early Childhood Education Journal*, 1-20. https://doi.org/10.1007/s10643-024-01728-3

Misirli, A., & Komis, V. (2023). Computational thinking in early childhood education: The impact of programming a tangible robot on developing debugging knowledge. *Early Childhood Research Quarterly*, *65*, 139-158. https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2023.05.014

Muñoz-Repiso, A. G. V., & Caballero-González, Y. A. (2019). Robotics to develop computational thinking in early Childhood Education. *Comunicar: Media Education Research Journal*, *27*(59), 63-72. https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1211742.pdf

Nam, K. W., Kim, H. J., & Lee, S. (2019). Connecting plans to action: The effects of a card-coded robotics curriculum and activities on Korean kindergartners. *The Asia-Pacific Education Researcher*, *28*, 387-397. https://doi.org/10.1007/s40299-019-00438-4

Papadakis, S., Kalogiannakis, M., & Zaranis, N. (2016). Developing fundamental programming concepts and computational thinking with ScratchJr in preschool education: A case study. *International Journal of Mobile Learning and Organisation, 10*(3), 187-202. https://doi.org/10.1504/IJMLO.2016.077867

Papert, S. (1980). *Mindstorms: Children, computers, and powerful ideas*. Basic Books.

Pellas, N. (2025). Enhancing computational thinking, Spatial reasoning, and executive function skills: The impact of tangible programming tools in early childhood and across different learner stages. *Journal of Educational Computing Research*, *63*(1), 3-32. https://doi.org/10.1177/07356331241292767

Pugnali, A., Sullivan, A., & Bers, M. U. (2017). The impact of user interface on young children's computational thinking. *Journal of Information Technology Education. Innovations in Practice*, *16*, 171. http://www.informingscience.org/Publications/3768

Relkin, E., De Ruiter, L., & Bers, M. U. (2020). TechCheck: Development and validation of an unplugged assessment of computational thinking in early childhood education. *Journal of Science Education and Technology*, *29*(4), 482-498. https://doi.org/10.1007/s10956-020-09831-x

Saxena, A., Lo, C. K., Hew, K. F., & Wong, G. K. W. (2020). Designing unplugged and plugged activities to cultivate computational thinking: An exploratory study in early childhood education. *The Asia-Pacific Education Researcher*, *29*(1), 55-66. https://doi.org/10.1007/s40299-019-00478-w

Saygıner, Ş. (2024). *Okul öncesine yönelik geliştirilen bilgisayarsız kodlama etkinliklerinin motivasyon, bilgi işlemsel düşünme ve problem çözme becerilerine etkilerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Saygıner, Ş., & Tüzün, H. (2018). Programlama eğitimi üzerine bir İnceleme: Yaşanan zorluklar, mevcut uygulamalar ve güncel yaklaşımlar. B. Akkoyunlu, A. İşman, & H.F. Odabaşı (Ed.), *Eğitim teknolojileri okumaları 2018* (44. Bölüm, ss. 693-710). Pegem.

Saygıner, Ş., & Tüzün, H. (2023). Elektronik materyal tabanlı bilgisayarsız kodlama etkinliklerinin okul öncesi dönemde kullanımı: güçlendirilmiş tasarım ve uygulama ilkeleri. *Journal of Computer and Education Research*, *11*(22), 596-619. https://doi.org/10.18009/jcer.1316940

Sayın, Z., & Erdem, M. (2020). Bilgi işlemsel düşünme. M. Erdem, & F. Sarsar (Ed.), *Dijital teknoloji aracılı düşünme öğretimi* (3. Bölüm, ss. 181-201) Pegem Akademi.

Tank, K. M., Moore, T. J., Ottenbreit-Leftwich, A., Wafula, Z., Chu, L., & Yang, S. (2025). Pathways to inclusive early childhood computational thinking education: unveiling young students' strategies with multiple representations. *Journal of Research on Technology in Education*, *57*(1), 2-25. https://doi.org/10.1080/15391523.2024.2410194

Terroba, M., Ribera, J. M., Lapresa, D., & Anguera, M. T. (2022). Observational analysis of the development of computational thinking in early childhood education (5 years old) through an intervention proposal with a ground robot of programmed directionality. *European Early Childhood Education Research Journal*, *30*(3), 437-455. https://doi.org/10.1080/1350293X.2022.2055102

Wang, D., Wang, T., & Liu, Z. (2014). A tangible programming tool for children to cultivate computational thinking. *The Scientific World Journal*, *2014*(1), 1-10. http://dx.doi.org/10.1155/2014/428080

Welch, L., Kozlowski, J., & Evans, H. (2019, April). Coding to develop early mathematical and computational thinking in kindergarten: A case study. Graduate Student Research Symposium, USA.

WHO (2019). *To grow up healthy, children need to sit less and play more.* https://www.who.int/news-room/detail/24-04-2019-to-grow-up-healthy-children-need-to-sit-less-and-play-more

Wing, J. M. (2006). Computational thinking. *Communications of the ACM, 49*(3), 33-35. https://www.cs.cmu.edu/~15110-s13/Wing06-ct.pdf

Yang, W., Ng, D. T. K., & Gao, H. (2022). Robot programming versus block play in early childhood education: Effects on computational thinking, sequencing ability, and self-regulation. *British Journal of Educational Technology*, *53*(6), 1817-1841. https://doi.org/10.1111/bjet.13215

Yang, W., Ng, D. T. K., & Su, J. (2022). *The impact of story-inspired programming on preschool children's computational thinking: A multi-group experiment. Thinking Skills and Creativity, 47, 101218*. https://doi.org/10.1016/j.tsc.2022.101218

Yılıdrım, A., & Şimşek, H. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri.* Seçkin Yayıncılık

Zhang, X., Chen, Y., Hu, L., Hwang, G. J., & Tu, Y. F. (2025). Developing preschool children's computational thinking and executive functions: unplugged vs. robot programming activities. *International Journal of STEM Education*, *12*(1), 1-18. https://doi.org/10.1186/s40594-024-00525-z

INTEGRATION OF WEB 2.0 TOOLS IN EDUCATIONAL MEASUREMENT AND EVALUATION: INNOVATIVE MEASUREMENT

WEB 2.0 ARAÇLARININ EĞİTİMDE ÖLÇME VE DEĞERLENDİRMEYE ENTEGRASYONU: İNOVATİF ÖLÇME

Ali ÜNSAL

Yahya Turan Fen Lisesi, HATAY

ÖZET

Gelişen ve değişen teknoloji ile iç içe büyüyen yeni neslin yetiştirilmesinde görev alan öğretmelerin rolleri gelişen teknolojiyle birlikte değişmektedir. Günümüzde öğretmenlerin belli düzeyde teknoloji okuryazarı olmaları büyük önem arz etmektedir. Bu araştırmanın genel amacı; öğretmenlerin ders materyallerini hazırlamak ve geliştirmek için yeni teknolojileri ve web 2.0 araçlarını derslerinde etkin olarak kullanımlarının branşlar bazında araştırmaktır. Bu çalışmada sanal sınıf ortamlarını, e-öğrenme ortamlarını, çeşitli Web 2.0 araçları ile farklı branş öğretmenlerini bir araya getirmek ve Web 2.0 araçlarının eğitim - öğretim süreçlerinde sınıf değerlendirmesine nasıl entegre edilebileceği hakkında bilgi vermektir.

Öğretmenlerin eğitimde teknolojik gelişmelerdeki farkındalıklarının hangi düzeylerde olduğunun belirlenmesi hedeflenmiştir. Öğretmenler eğitimde kullanılan web 2.0 araçlarını nerden takip etmekte ve branşlar bazında kullanım alanlarına göre hangi web 2.0 araçlarını tercih etmekte olduklarının belirlenmesi amaçlanmıştır.

Bu araştırma nicel araştırma deseninde ve tarama modelinde yapılandırılmıştır. Araştırmanın evrenini, 2024-2025 eğitim-öğretim yılında Hatay ilinde MEB'e bağlı resmi fen liselerinde görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ankete katılım sağlayan 50 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmaya Hatay ilinde bulunan 4 fen lisesinden katılım olmuştur. Araştırmada kullanılan veri toplama aracı, başka araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Öğretmenlerin ders materyallerini hazırlamak ve geliştirmek için kullanmayı tercih ettikleri web 2.0 araçları kullanım alanlarına göre sınıflandırılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER

(Eğitim Teknolojisi, Teknoloji Entegrasyonu, İnovatif Ölçme,Web 2.0 Araçları)

ABSTRACT

The roles of the teachers involved in raising the new generation, which grows together with the developing and changing technology, are changing with the developing technology. Today, it is of great importance for teachers to be technology literate at a certain level. The general purpose of this research; The aim of this study is to investigate the effective use of new technologies and web 2.0 tools in their lessons in order to prepare and develop the course materials of teachers on the basis of branches. It is aimed to determine the level of awareness of teachers in technological developments in education. It is aimed to determine from where the teachers follow the web 2.0 tools used in education and which web 2.0 tools they prefer according to their usage areas on the basis of branches.

This research was structured in quantitative research design and scanning model. The universe of the research consists of teachers working in official science high schools affiliated to MEB in the province of Hatay in the 2024-2025 academic year. The sample of the research consists

of 50 teachers who participated in the survey. 4 science high schools in Hatay province participated in the research. The data collection tool used in the study was developed by another researcher.Web 2.0 tools that teachers prefer to use to prepare and develop course materials are classified according to their usage areas.

KEYWORDS

(Educational Technology, Technology Integration, Innovative Measurement,

Web 2.0 Tools)

A COMPARATIVE REVIEW OF ALTERNATIVE DATA COLLECTION APPROACHES

ALTERNATİF VERİ TOPLAMA YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEMESİ

Şenol SAYGINER

Arş. Gör. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi, ORCID: 0000-0002-5280-3847

Özet

Mevcutta kullanılan veri toplama süreçleri (anket, ölçek, test, gözlem, görüşme vb.), katılımcıların duygusal ve bilişsel düzeylerini belirlemede önemli katkılar sağlamaktadır. Ancak günümüzün dinamik, bireyselleşmiş ve çok boyutlu yapısı, bu süreçlerin ötesine geçilerek daha yenilikçi veri toplama yaklaşımlarından da yararlanmayı gerekli kılmaktadır. Bununla birlikte, bu yenilikçi yaklaşımların neler olduğu ve hangi bağlamlarda etkili biçimde kullanılabileceği konusunda kapsamlı değerlendirmelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu araştırma, söz konusu ihtiyaca yanıt olarak, veri toplama süreçlerinde kullanılabilecek yenilikçi yaklaşımların karşılaştırmalı bir incelemesini sunmayı amaçlamaktadır. Bir başka ifadeyle, bu çalışmada "Bilimsel araştırmalarda kullanılan alternatif veri toplama yaklaşımları ile bu yaklaşımların etkili sonuçlar ürettiği bağlamlar nelerdir?" sorusuna yanıt aranmıştır. Doküman analizine dayalı olarak yürütülen çalışmada, alternatif veri toplama yaklaşımları arasında yer alan nörofizyolojik ve biyometrik sistemler odak noktasını oluşturmuştur. Bu çerçevede, göz izleme ve beyin görüntüleme yaklaşımlarının bilimsel araştırmalarda veri toplama amacıyla nasıl kullanıldığına ve örnek uygulama alanlarının neler olduğuna ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Araştırmada yapılan açıklamaların, araştırmacıların veri toplama süreçlerine ilişkin farkındalıklarını artırarak, daha uygun ve etkili yaklaşımları tercih etmelerine katkı sağlayacağı ifade edilebilir. Ayrıca, alternatif veri toplama yaklaşımlarının kullanımının teşvik edilmesi, ölçme süreçlerinin daha kapsamlı ve çok boyutlu bir şekilde yürütülmesini mümkün kılacağı belirtilebilir.

Anahtar kelimeler: Alternatif veri toplama yaklaşımları, nörofizyolojik ve biyometrik sistemler, göz izleme, beyin görüntüleme.

Abstract

Currently employed data collection methods (questionnaire, scale, test, observation, interview, etc.) significantly contribute to identifying participants' emotional and cognitive states. However, the dynamic, individualized, and multidimensional nature of today's research and learning environments necessitates the integration of more innovative data collection approaches beyond these traditional methods. Moreover, there is a need for comprehensive evaluations regarding what these innovative approaches entail and in which contexts they can be effectively utilized. This study aims to provide a comparative review of innovative approaches that can be used in data collection processes in response to the mentioned need. In other words, this study sought to answer the question, 'What are the alternative data collection approaches used in scientific research and the contexts in which these approaches produce effective results?' Conducted based on document analysis, the study focused on neurophysiological and biometric systems among alternative data collection methods. Within

this framework, the study presented findings on how eye-tracking and neuroimaging approaches are used for data collection in scientific research and their example application areas. The study presents explanations and examples regarding how these approaches are utilized for data collection in research. It can be suggested that these insights will enhance researchers' awareness of data collection processes and support the adoption of more suitable and effective approaches. Additionally, promoting the use of alternative data collection approaches may contribute to making assessment processes more comprehensive and multidimensional.

Keywords: Alternative data collection approaches, neurophysiological and biometric systems, eye-tracking, neuroimaging.

1. GİRİŞ

Bilimsel araştırmalarda kritik konuların başında geçerli ve güvenilir veri toplama ve analiz süreçleri gelmektedir. Bunu sağlamanın yenilikçi yollarından birisi de alternatif veri toplama süreçlerinden yararlanmak olarak belirtilebilir. Göz izleme (eye-tracking) ve beyin görüntüleme (neuroimaging) olarak sınıflandırılabilecek bu yaklaşımlar ile insan davranışlarını, bilişsel süreçleri ve karar verme mekanizmalarını kişinin beyanıyla sınırlı kalmaksızın anlık olarak derinlemesine irdelemek ve çok boyutlu analizler yapmak mümkün olabilmektedir. Bu nedenle geleneksel veri toplama süreçlerine ek bu iki yaklaşımın da kullanımı geçerli ve güvenilir sonuçların elde edilmesinde umut vaat edici çözümler olarak değerlendirilebilir. Nitekim bu yenilikçi yaklaşımlar günümüzde eğitim, psikoloji, sağlık, pazarlama ve kullanıcı deneyimi gibi çok çeşitli alanların bilimsel araştırmalarında aktif olarak kullanılmaktadır. Ancak bu yaklaşımların araştırma süreçlerine nasıl entegre edileceği ve hangi bağlamlarda ne tür çalışmalar yapılabileceği konularında alanyazında sistematik ve karşılaştırmalı çalışmalara duyulan ihtiyaç devam etmektedir.

Bu çalışmanın amacı, göz izleme ve beyin görüntüleme yaklaşımları ile bu yaklaşımların kullanıldığı alanlarda yapılan bilimsel araştırmaları incelemektir. Bu kapsamda, her bir yaklaşımın temel çalışma prensipleri, ölçümlenen göstergelerin neler olduğu, veri sunumu ve görselleştirme teknikleri ile kullanılan teknolojik cihazlarla ilgili değerlendirmelere yer verilmiştir. Bu konuları hedef alan araştırma sorusu şu şekilde düzenlenmiştir:

Bilimsel araştırmalarda kullanılan alternatif veri toplama yaklaşımları ile bu yaklaşımların etkili sonuçlar ürettiği bağlamlar nelerdir?

2. YÖNTEM

Çalışma, nitel boyutta gerçekleştirilmiş olup doküman analizi temelinde yürütülmüştür. Bu kapsamda alanyazındaki kaynaklarda göz izleme ve beyin görüntülemeyle ilgili bilgiler sistematik olarak incelenmiş ve bu yaklaşımların kullanıldığı bilimsel araştırmalar derlenmiştir. Web of Science veri tabanında "göz izleme (eye-tracking)" ile "beyin görüntüleme (neuroimaging)" anahtar kelimeleri kullanılarak taramalar yapılmıştır. Bu taramalarda güncel teknolojik cihazlar ve içeriğe bağlı değerlendirmeler araştırmacı tarafından geliştirilen "değerlendirme formu" tablosuna işlenmiştir. Ulaşılan bulgular tablolar aracılığıyla karşılaştırmalı olarak sunulmuştur.

3. BULGULAR

Bu araştırmada bilimsel çalışmalarda kullanılan alternatif veri toplama yaklaşımları ile bu yaklaşımların etkili sonuçlar ürettiği bağlamlar incelenmiştir. Göz izleme ve beyin görüntüleme yaklaşımlarına yönelik yapılan karşılaştırmalı incelemeler Tablo 1 ve Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 1.

Alternatif veri toplama yaklaşımlarının karşılaştırmalı incelemesi

Alternatif veri toplama yaklaşımları	**Kullanım gerekçesi**	**Temel çalışma prensibi**	**Ölçümlenen bilişsel, davranışsal ya da fizyolojik göstergeler**	**Veri sunumu ve görselleştirme teknikleri**	**Kullanılan yöntemler ve örnek teknolojik cihazlar**
Göz izleme	Görsel dikkat örüntülerini nesnel yapıda incelemektir.	Cihazdan göze aktarılan ışık kaynağı korneadan yansıyarak ekran üzerine düşer. Hassas kameralar aracılığıyla tespit edilen aktif konum işlenerek görsel veriye dönüştürülür.	• Odaklanma sayı ve süreleri • Sıçramalar • Göz bebeği büyümesi ve küçülmesi • Göz kırpma sıklığı	• Isı haritası • Bakış haritası • Kümeleme • İlgi alanları • Niceliksel veriler	• Baş sabitlemeli göz izleme [*EyeLink 1000 Plus*] • Uzaktan göz takibi [*Tobii Pro Spark*] • Mobil göz izleme [*Tobii Pro Glasses*] • Bütünleşik veya gömülü sistemler [VR, GazeRecorder]
Beyin görüntüleme	Beynin belirli görevler karşısında verdiği tepkileri nesnel olarak incelemektir.	Elektriksel aktivite ve oksijen seviyesi gibi fizyolojik göstergeler, dalga türü, dalga boyu, frekans ve yoğunluk gibi parametreler kullanılarak ölçülür ve analiz edilir.	• Dikkat düzeyi ve odaklanma • Meditasyon verileri • Bilgi işleme hızı ve bilişsel yük • Görev-performans ölçümleri	• Beyin haritaları • Niceliksel veriler	• Pozitron Emisyon Tomografisi (PET) • İşlevsel (Fonksiyonel) Manyetik Rezonans Görüntüleme (iMRG/fMRI) • Elektroensefalografi (EEG) *[NeuroSky MindWave, Emotiv EPOC, Ant Neuro Eego]*

Tablo 2.

Alternatif veri toplama yaklaşımlarının yaygın kullanım alanları ve çalışmalardan örnekler

Alternatif veri toplama yaklaşımları	**Yaygın uygulama alanları**	**Bilimsel çalışmalardan örnekler**
Göz izleme	• Eğitim ve psikoloji • Kullanıcı deneyimi ve insan bilgisayar etkileşimi • Pazarlama ve reklam • Sağlık	• Karaca ve arkadaşları (2025), ortaokul öğrencilerinin göz hareketlerini inceleyerek matematiksel temsilleri nasıl inceledikleri araştırılmıştır. • Nasri ve arkadaşları (2024), sanal gerçeklik (VR) ortamında yapılan teknik eğitim sırasında göz izleme verileriyle bilişsel yükü ölçmüşlerdir. • Wedel ve arkadaşları (2008), reklamlarda hangi görsellerin daha fazla dikkat çektiğini incelemişlerdir. • Gijp ve arkadaşları (2017), radyoloji alanında uzmanların görüntüleri nasıl incelediğini ve başarılı teşhis için hangi görsel davranış modellerinin kritik olduğunu anlamak amacıyla göz izleme yaklaşımını kullanmışlardır.

Beyin görüntüleme	• Eğitim ve öğrenme araştırmaları • Kullanıcı deneyimi ve beyin bilgisayar arayüzü araştırmaları • Psikoloji ve sinirbilim araştırmaları • Sağlık	• Bozkurt vd. (2014), sınıfları aydınlatmak amacıyla seçilen renklerin öğrencilerin dikkat ve meditasyon durumlarına etkisini incelemişlerdir. • Gürdin (2016), sigara karşıtı reklamlarda kullanılan korku çekiciliği faktörünün etkinliğini beyin görüntüleme yaklaşımını kullanılarak incelemiştir. • Nicolodi vd. (2015), tedaviye yanıt vermeyen kronik küme baş ağrısı çeken hastaların beyinlerindeki yapısal ve işlevsel değişiklikleri analiz ederek hastalığın mekanizmalarına ışık tutmayı amaçlamışlardır.

Tablo 1'de, göz izleme yaklaşımının görsel dikkat örüntülerini ısı haritası, bakış haritası, kümeleme ve ilgi alanları gibi somut görselleştirmelerle sunabildiği ve aynı zamanda çeşitli istatistiksel analizlerde kullanılabilecek niceliksel veriler üretebildiği ifade edilmiştir. Bu yöntemde kullanılan teknolojiler; baş sabitlemeli, uzaktan, mobil ve bütünleşik-gömülü sistemler olmak üzere dört ana başlıkta sınıflandırılmıştır.

Beyin görüntüleme çalışmalarında ise dikkat, odaklanma, meditasyon, bilgi işleme, bilişsel yük ile görev ve performans ölçümüne yönelik araştırmalar gerçekleştirilebilmekte; elde edilen veriler hem görsel çıktılar hem de niceliksel göstergeler aracılığıyla raporlanabilmektedir. Bu alanda yaygın olarak kullanılan teknolojiler arasında PET, fMRI ve EEG sistemleri yer almaktadır.

Bu iki alternatif veri toplama yaklaşımının araştırmalarda kullanım bağlamları ise Tablo 2'de sunulmuş olup her iki alternatif veri toplama yaklaşımı da eğitim, psikoloji, kullanıcı deneyimi çalışmaları, sağlık, pazarlama ve reklam gibi alanlarda kullanılabilmektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada göz izleme ve beyin görüntüleme yaklaşımlarının temel çalışma prensibi, ölçümlenen değişkenler, veri görselleştirme süreçleri, kullanılan teknolojiler ve cihazlarla ilgili karşılaştırmalı bilgilere yer verilmiş ve bu yaklaşımların kullanıldığı alanlarla ilgili bilimsel çalışmalardan örnekler sunulmuştur. Elde edilen bulgular, her iki yaklaşımın da insan davranışlarını, bilişsel süreçleri ve dikkat örüntülerini anlamada güçlü veriler sunduğunu ortaya koymuştur.

Göz izleme, özellikle bireylerin görsel dikkatlerini, bilgiye erişim yollarını ve etkileşimlerini gerçek zamanlı olarak izleme kapasitesi sayesinde; eğitim, psikoloji, kullanıcı deneyimi tasarımı ve pazarlama gibi alanlarda yaygın biçimde kullanılmaktadır. Bakış noktaları, süreleri ve dikkat dağılımı gibi ölçümler; öğretim materyallerinin ve kullanıcı arayüzlerinin yeniden tasarlanmasında önemli geri bildirimler sunabilir. Özellikle eğitim bağlamında, göz izleme yaklaşımı sürece ilişkin aksayan yönlerin belirlenmesinde kritik bir bilgi kaynağı olarak değerlendirilmektedir (Sağlam ve Yılmaz, 2021). Bir başka çalışmada web tabanlı bir eğitsel ortamın kullanılabilirlik düzeyi göz izleme yaklaşımı ile incelenmiş olup çalışmada kullanıcıların ekran üzerinde nereye odaklandıkları tespit edilerek kullanıcılara verilecek mesajların bu alanlarda yapılandırılması gerektiğine dikkat çekilmiştir (Bayram ve Yeni, 2011). Kullanıcının gezinim alışkanlıklarını tespit etmeyi amaçlayan bu tür çalışmalar somut materyallerin veya dijital tasarımların nasıl olması gerektiğiyle ilgili kritik geri bildirimler sağlamaktadır.

Araştırmada odaklanılan bir diğer yaklaşım ise beyin görüntülemedir. Beyin görüntüleme dikkat, odaklanma, meditasyon, bilgi işleme kapasitesi, bilişsel yük ve görev performansı gibi üst düzey zihinsel süreçlerin nöral temellerini ortaya koyarak; özellikle nöropsikolojik araştırmalar, sağlık ve klinik uygulamalar başta olmak üzere eğitim ve beyin-bilgisayar etkileşimi gibi alanlarda katkılar sunmaktadır (Saygıner, 2024).

Beyin görüntüleme araştırmalarında kullanılabilecek üç farklı teknolojik yapıdan söz edilmiştir. Bu teknolojiler arasındaki temel farklılık, Janssen ve arkadaşları (2021) tarafından "ekolojik geçerlik" kavramı çerçevesinde açıklanmaktadır. Buna göre, PET ve fMRI gibi sistemler yapılandırılmış laboratuvar ortamlarında yüksek doğrulukta veri sunabilme potansiyeline sahipken gerçek yaşam koşullarında kullanım açısından sınırlılıklar barındırmaktadır. Buna karşılık, EEG teknolojisi doğal sınıf ortamlarında uygulanabilirliği sayesinde pratik avantajlar sağlamakta; ancak yüksek hassasiyet gerektiren ölçümlerde PET ve fMRI gibi sistemlere kıyasla daha düşük performans sergileyebilmektedir. Bu durum, Janssen ve arkadaşlarının (2021) belirttiği ekolojik geçerlik açısından beyin görüntüleme teknolojileri arasında önemli bir ayrım noktası olarak değerlendirilebilir.

Öte yandan bu durum, göz izleme teknolojileri için de geçerlidir. Göz izleme, muhtemel olumsuzlukların kontrol altına alındığı laboratuvar ortamlarında yüksek doğrulukla veri sağlayabilirken doğal öğrenme ortamlarında ya da hareketli koşullarda veri kalitesi çevresel etmenlerden etkilenebilmektedir. Dolayısıyla, göz izleme ve beyin görüntüleme yaklaşımlarının ekolojik geçerliği, kullanılacak bağlam ve araştırma ortamına göre dikkatle değerlendirilmesi gereken bir konudur.

Özetle, göz izleme ve beyin görüntüleme yaklaşımları, yalnızca veri toplama aracı olmanın ötesinde; bireylerin zihinsel süreçlerini anlamaya yönelik bütüncül ve çok yönlü bir bakış açısı geliştirmeye katkı sağlayabilir. Ekolojik geçerlik konusunu da göz önünde bulundurarak gelecek çalışmalarda bu iki yöntemin bağımsız, birlikte ya da birbirini tamamlayacak şekilde kullanılması; geçerlik düzeyi yüksek, çok boyutlu ve kapsamlı araştırmaların gerçekleştirilmesine önemli katkılar sağlayabilir.

5. KAYNAKLAR

Bayram, S., & Yeni, S. (2011). Web tabanlı eğitsel çoklu ortamların göz izleme tekniği ile kullanışlılık açısından değerlendirilmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 12*(2), 221-234. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1492412

Bozkurt, F., Coskun, H., & Aydogan, H. (2014). Effectiveness of classroom lighting colors toward students' attention and meditation extracted from brainwaves. *Journal of Educational and Instructional Studies in the World, 4*(2), 6-12. https://arastirmax.com/tr/system/files/dergiler/116392/makaleler/4/3/arastirmax-effectiveness-classroom-lighting-colors-toward-students-attention-and-meditation-extracted-brainwaves.pdf

Gürdin, B. (2016). *Sigara karşıtı televizyon reklamlarında kullanılan korku çekiciliği faktörü etkinliğinin beyin görüntüleme tekniği ile ölçümü* (Yayımlanmamış doktora tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.

Janssen, T. W., Grammer, J. K., Bleichner, M. G., Bulgarelli, C., Davidesco, I., Dikker, S., ... & van Atteveldt, N. (2021). Opportunities and limitations of mobile neuroimaging technologies in educational neuroscience. *Mind, Brain, and Education, 15*(4), 354-370. https://doi.org/10.1111/mbe.12302

Karaca, H., Ertekin, E., & Cagiltay, K. (2025). Investigating middle school students' eye movements on the mathematical representations: An eye-tracking study. *Education and Information Technologies*, 1-22. https://doi.org/10.1007/s10639-025-13436-5

Nasri, M., Kosa, M., Chukoskie, L., Moghaddam, M., & Harteveld, C. (2024, October). *Exploring eye tracking to detect cognitive load in complex virtual reality training*. In 2024 IEEE International Symposium on Mixed and Augmented Reality Adjunct, Cornell University, ABD. https://doi.org/10.1109/ISMAR-Adjunct64951.2024.00022

Nicolodi, M., Torrini, A., Sandoval, V., Fanfani, M., & Taddei, I. (2015). Neuro-imaging and history of cases of refractory chronic cluster headache in young patients: A hint for reflections. *The Journal of Headache and Pain*, *16*(1). https://doi.org/10.1186/1129-2377-16-S1-A95

Sağlam, Z., & Yılmaz, F. G. K. (2021). Eğitim araştırmalarında göz izleme: Araştırmalardaki eğilimlerin belirlenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 41*(3), 1621-1649. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1623666

Saygıner, Ş. (2024). Eğitimsel sinirbilim: Neurosky Mindwave ile beyin dalgalarının analizi. F. Balaman & Ş. Saygıner (Ed.), *Akademik araştırma süreçlerinde dijital teknolojilerin destekleyici rolü: Teoriden uygulamaya* (6. Bölüm, ss. 127-145), Nobel Yayıncılık.

Van der Gijp, A., Ravesloot, C. J., Jarodzka, H., Van der Schaaf, M. F., Van der Schaaf, I. C., van Schaik, J. P., & Ten Cate, T. J. (2017). How visual search relates to visual diagnostic performance: a narrative systematic review of eye-tracking research in radiology. Advances in Health Sciences Education, 22, 765-787. https://doi.org/10.1007/s10459-016-9698-1

Wedel, M., & Pieters, R. (2008). Eye tracking for visual marketing. *Foundations and Trends in Marketing*, *1*(4), 231-320. http://dx.doi.org/10.1561/1700000011

AGING, AGEISM, AND ELDER CARE IN EASTERN AND WESTERN SOCIETIES: ANALYSES OF THE FILMS "A SEPARATION" AND "AMOUR"

DOĞU VE BATI TOPLUMLARINDA YAŞLILIK, YAŞÇILIK VE YAŞLI BAKIMI: "BİR AYRILIK" VE "AMOUR" FİLMLERİ ANALİZLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Işıl AVŞAR ARIK

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi,Reyhanlı Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu

Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü

ÖZET

Bu çalışma, yaşlılık, olgusunu *Bir Ayrılık* (Asghar Farhadi, 2011) ve *Amour* (Michael Haneke, 2012) filmleri üzerinden görsel-anlatısal analizle karşılaştırmaktadır. Bu karşılaştırmayla yaş, yaşlılık, yaşlı bakımı gibi olguların Batı ve Doğu toplumlarında kültürel bir analizinin yapılmasını amaçlamaktadır. Biri Batı'dan (*Amour*- Fransa) biri Doğu'dan (*Bir Ayrılık*- İran) olmak üzere iki farklı kültürel bağlamı temsil eden filmler, yaşlıların toplumsal hayattaki konumlarını, bakım süreçlerini ve yaşçılığa ilişkin kültürel kodları karşılaştırmalı biçimde analiz etmeye imkân sunmaktadır. *Bir Ayrılık*, yaşlı bir babanın bakımı üzerinden İran toplumunda sınıf, din ve toplumsal cinsiyet ekseninde kesişen dramatik bir yapı sunarken; *Amour*, Batı toplumlarında yaşlıların bireysel özerkliğine rağmen duygusal ve fiziksel izolasyonu çarpıcı bir estetikle sunmaktadır. Çalışmaya Hofstede'in (1987) bireyselci-kolektivist toplum ayrımı bu bağlamda teorik arka plan sağlamaktadır. Butler'ın (1969) yaşçılık tanımı ise yaşa dayalı tutumları anlamada açıklayıcı bir konumdadır. Butler (1969), kültürel özelliklerin yaşçılık ve yaşlılığın anlamı üzerinde belirleyici bir rol oynadığını vurgularken; Hofstede'in (1987) Batı ve Doğu toplumları arasındaki sosyo-kültürel farklara dayanan bireyselci-kolektivist toplumlar ayrımı, bu farkın yaşlı bakımına yansımalarını anlamada önemli bir bakış açısı sunar. Buna göre, kolektivist toplumlarda aile ve çocuklar, yaşlı bakımında sorumluluk sahibi olarak görülürken, bireyselci toplumlarda bireyin özerkliği ön planda tutulur. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden görsel analiz tekniği kullanılmıştır. Görsel analiz sosyolojik metinlerin sosyo-kültürel unsurlarını estetik bir biçimde analiz etmeyi sağlar. Bu süreçte görsel veriler incelendikten sonra temalara ulaşılarak analiz edilir. Sonuçta, *Amour*'da yaşlılık bireysel özerklikle çevrili bir yalnızlık hâliyken; *Bir Ayrılık*, yaşlı bakımını sınıfsal ve toplumsal cinsiyet bağlamda tartışmaktadır. Her iki film de yaşlılığın kültürel temsillerini çok katmanlı biçimde ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yaşçılık, yaşlılık, yaşlı bakımı, görsel analiz, Amour, Bir Ayrılık.

ABSTRACT

This study compares the phenomenon of aging through visual-narrative analysis of the films *A Separation* (Asghar Farhadi, 2011) and *Amour* (Michael Haneke, 2012). This comparison aims to provide a cultural analysis of phenomena such as age, aging, and elderly care in Western and Eastern societies. Representing two different cultural contexts, one from the West (*Amour*, France) and one from the East (*A Separation*, Iran), these films offer the opportunity to analyze the position of the elderly in social life, care processes, and cultural codes related to aging in a comparative manner. *A Separation* presents a dramatic structure intersecting class, religion, and gender in Iranian society through the care of an elderly father, while *Amour* presents the emotional and physical isolation of the elderly in Western societies despite their individual

autonomy with striking aesthetics. Hofstede's (1987) distinction between individualistic and collectivist societies provides the theoretical background for this study. Butler's (1969) definition of ageism is explanatory in understanding age-based attitudes. Butler (1969) emphasizes that cultural characteristics play a decisive role in ageism and the meaning of aging, while Hofstede's (1987) distinction between individualistic and collectivist societies, based on socio-cultural differences between Western and Eastern societies, offers an important perspective for understanding how these differences are reflected in elderly care. Accordingly, in collectivist societies, family and children are seen as responsible for elderly care, while in individualist societies, the autonomy of the individual is prioritized. The study utilized visual analysis, a qualitative research method. Visual analysis enables the aesthetic analysis of socio-cultural elements in sociological texts. In this process, visual data are examined and analyzed to identify themes. In conclusion, while aging in *Amour* is portrayed as a state of loneliness surrounded by individual autonomy, *A Separation* discusses elderly care within the context of class and gender. Both films reveal the cultural representations of aging in a multi-layered manner.

Keywords: Ageism, aging, elderly care, visual analysis, Amour, A Separation.

EXAMINING THE SCHOOL BELONGING SENSE OF ATHLETE STUDENTS
SPORCU ÖĞRENCİLERİN OKUL AİDİYET DUYGULARININ İNCELENMESİ

Ahmet Temel

Öz

Okula aidiyet duygusu yüksek olan öğrenciler, okulu sevmekte, okul etkinliklerine isteyerek katılmakta, okul kurallarına uymakta ve daha olumlu davranışlar sergilemektedir. Okulda olduğu kadar antrenman sahalarında da yoğun vakit geçiren sporcu öğrencilerin okula yönelik geliştireceği duygu durumu ise merak konusudur. Bu doğrultuda, araştırmada sporcu öğrencilerin okul aidiyet duygularının incelenmesi amaçlanmıştır. Betimsel tarama yöntemiyle yürütülen çalışmanın örneklemini, 169 milli ve 309 ulusal sporcu olmak üzere toplam 478 sporcu oluşturmuştur. Verilerin toplanmasında, Goodenow (1993) tarafından geliştirilen ve Sarı (2015) tarafından Türkçe'ye uyarlanan 5'likert tipinde 18 maddeden oluşan "Okul Aidiyet Duygusu Ölçeği" kullanılmıştır. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistikler ve t-testi uygulanmış; yorumlanmasında ise ortalama puan ($\bar{x}$) dikkate alınarak .05 anlamlılık düzeyi esas alınmıştır. Araştırma bulgularına göre, sporcu öğrencilerin okula aidiyet duyguları ortalamanın üzerindedir ($\bar{x}$=3.82). Milli sporcu olma durumuna göre sporcu öğrencilerin okula aidiyet duygularında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Kız milli sporcuların okul aidiyet düzeyleri, erkek milli sporculardan daha yüksek bulunurken; ulusal sporcular arasında cinsiyete bağlı anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. Eğitim kademesine göre, milli sporcuların okul aidiyet duygusunda anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Ancak ulusal düzeyde yarışan ortaokul öğrencilerinin okul aidiyet duyguları, lise öğrencilerine kıyasla daha yüksek bulunmuştur. Araştırmanın sonucunda, sporcu öğrencilerin okula aidiyet duygularının olumlu olduğu tespit edilmiştir. Sporcu öğrencilerin okul aidiyet duygularını daha da güçlendirmek amacıyla, okul yönetimleri ve antrenörler arasında iş birliğini artıracak programlar geliştirilmeli ve sporcuların akademik yaşamla sportif faaliyetler arasında dengeli bir ilişki kurmaları desteklenmelidir.

Anahtar kelimeler: Lise, milli sporcu, okul aidiyet duygusu, ortaokul, öğrenci, ulusal sporcu

Abstract

Students with a strong sense of school belonging tend to love their school, willingly participate in school activities, comply with school rules, and exhibit more positive behaviors. However, the emotional state that student-athletes, who spend considerable time both at school and on training fields, develop toward their schools remains a subject of interest. In this context, the present study aims to examine the sense of school belonging among student-athletes. The study was conducted using a descriptive survey design, and the sample consisted of 478 athletes, including 169 international and 309 national athletes. Data were collected using the "Psychological Sense of School Membership Scale," developed by Goodenow (1993) and adapted into Turkish by Sarı (2015). The scale comprises 18 items on a five-point Likert scale. For data analysis, descriptive statistics and t-tests were employed, with the mean scores ($\bar{x}$) considered for interpretation at a significance level of .05. According to the findings, the student-athletes' sense of school belonging was found to be above average ($\bar{x}$=3.82). No significant difference was found in school belonging based on whether the students were international athletes. Among international athletes, female students exhibited higher levels of school belonging compared to their male counterparts, whereas no significant gender difference was observed among national athletes. In terms of educational levels, no significant difference in school belonging was found among international athletes. However, among national athletes,

middle school students demonstrated higher levels of school belonging compared to high school students. In conclusion, the findings indicated that student-athletes generally possess a positive sense of school belonging. To further strengthen student-athletes' sense of belonging, it is recommended that programs fostering collaboration between school administrations and coaches be developed, and that student-athletes be supported in maintaining a balanced relationship between their academic life and athletic activities.

Keywords: High school, international athlete, school sense of belonging, middle school, student, national athlete

A LITERATURE REVIEW ON TEACHING ASTRONOMY CONCEPTS IN SCIENCE EDUCATION

FEN BİLGİSİ EĞİTİMİNDE ASTRONOMİ KAVRAMLARININ ÖĞRETİMİ ÜZERİNE BİR LİTERATÜR DERLEMESİ

Mehmet Bekir DAĞLIOĞLU[1], Erhan CEYLAN[2]

[1] Yüksek Lisans Öğrencisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Bilgisi Eğitimi ABD,

[2] Arş. Gör. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Bilgisi Eğitimi ABD,

Özet

Bu araştırmanın amacı, astronomi eğitimi bağlamında kavram öğretimine yönelik gerçekleştirilen çalışmaları inceleyerek mevcut literatürü kapsamlı bir şekilde değerlendirmektir. Bu doğrultuda çalışma, literatür taraması yöntemi çerçevesinde yapılandırılmıştır. Araştırma kapsamında, Web of Science (WoS) veri tabanında 1991–2024 yılları arasında yayımlanan ve astronomi eğitimi ile kavram öğretimi konularını bir arada ele alan bilimsel yayınlar taranmıştır. Belirlenen kriterlere uygun toplam 28 makaleye ulaşılmış, içerik uygunluğu ve metodolojik yeterlilik açısından yapılan ön incelemeler sonucunda 8 çalışma kapsam dışı bırakılmış, kalan 20 makale detaylı analiz edilmek üzere değerlendirmeye alınmıştır.

Analizler, çalışmaların çoğunun ortaokul düzeyine odaklandığını ve bu düzeydeki kavramsal öğrenmenin öncelikli araştırma alanı olarak ele alındığını göstermektedir. Ayrıca, nicel desenlerin yaygın olarak tercih edildiği, veri toplamada ise en çok görüşme ve gözlem yöntemlerinin kullanıldığı belirlenmiştir. Tematik analizde, araştırmaların kavramsal anlama, temel astronomi kavramları ve öğretim stratejileri üzerine yoğunlaştığı görülmüştür. İncelenen çalışmaların önemli bulgularına bakıldığında astronomi kavramlarının öğretiminde öğrencilerin kavramsal gelişimi yaşa, öğretim yöntemlerine ve kültürel bağlama bağlı olarak şekillenmekte; kavram yanılgılarının giderilmesinde çoklu temsil, hikâyeleştirme, oyun tabanlı öğrenme ve rehberli sorgulama gibi yöntemler etkili olmaktadır.

Elde edilen bulgular, mevcut literatürün çoğunlukla genel kavramlar ve öğretim süreçlerine odaklandığını, ancak belirli kavramlar, öğrenci düzeyleri ve disiplinler arası yaklaşımlara yönelik çalışmalara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Farklı araştırma desenleri ve yöntemlerinin kullanımı ise alan yazınındaki çeşitliliği artırmakta, bulguların geçerliliği ve güvenilirliğini güçlendirmektedir. Bu durum, gelecekteki araştırmalar için metodolojik açıdan zengin bir temel oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fen eğitimi, astronomi, kavram öğretimi

Abstract

The aim of this study is to comprehensively evaluate the existing literature by examining the studies on concept teaching in the context of astronomy education. Accordingly, the study was structured within the framework of literature review method. Within the scope of the study, scientific publications published in the Web of Science (WoS) database between 1991 and 2024 and dealing with astronomy education and concept teaching together were scanned. A total of 28 articles that met the specified criteria were reached, 8 studies were excluded as a result of

preliminary examinations in terms of content appropriateness and methodological adequacy, and the remaining 20 articles were evaluated for detailed analysis.

The analysis shows that most of the studies focus on the middle school level and conceptual learning at this level is considered as the primary research area. In addition, it was determined that quantitative designs were widely preferred and interview and observation methods were mostly used in data collection. Thematic analysis revealed that the studies focused on conceptual understanding, basic astronomy concepts and teaching strategies. Considering the important findings of the reviewed studies, students' conceptual development in teaching astronomy concepts is shaped depending on age, teaching methods and cultural context; methods such as multiple representation, storytelling, game-based learning and guided inquiry are effective in eliminating misconceptions.

The findings show that the existing literature mostly focuses on general concepts and teaching processes, but there is a need for studies on specific concepts, student levels and interdisciplinary approaches. The use of different research designs and methods increases the diversity of the literature and strengthens the validity and reliability of the findings. This provides a methodologically rich basis for future research.

Keywords: Science education, astronomy, concept teaching

LEGAL BASIS FOR COLLABORATION IN SPECIAL EDUCATION IN TURKEY AND CLUES IN IMPLEMENTATION

TÜRKİYE'DE ÖZEL EĞİTİMDE İŞ BİRLİĞİNİN YASAL DAYANAKLARI VE UYGULAMADAKİ BOŞLUKLAR

Reyhan Basık*

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Özel Eğitim Bölümü, Hatay, Türkiye

Günümüzün hızla değişen ve karmaşıklaşan eğitim sisteminde iş birliği zorunluluk haline gelmiştir. Özel eğitimde iş birliği, okul iş birliğinin bir alt grubudur fakat zengin geçmişi, politikaların bir parçası olmasıyla ayrı bir ilgi görmektedir. Yöneticilerin, öğretmenlerin, uzmanların, aile, çevre ve birbirleriyle olan etkileşimleri öğrencilerin potansiyellerine ulaşmalarını sağlayan ortamı oluşturmada etkilidir. İş birliği, eğitimin planlanması, uygulanması ve değerlendirmesinde etkili ortak çalışma olarak tanımlanmakta, sistemler, kurumlar ve kişisel düzeyde gerçekleşmektedir. Türkiye'de özel gereksinimli bireylerin eğitim hizmetlerine ilişkin birçok yasal düzenleme mevcuttur. Bu düzenlemelerde özel eğitimde çok paydaşlı iş birliği yaklaşımı temel bir ilke olarak açıklanmakta, bireyin gelişim süreci öğretmenlerin yanında yöneticiler, aile bireyleri, yardımcı personel ve diğer uzmanların ortak sorumluluğu olarak görülmektedir. İlgili yasaların incelenerek bir arada değerlendirilmesi, mevcut durumun ortaya konması ve uygulamadaki boşlukları anlayabilmek için önemlidir. Bu araştırmanın amacı, özel eğitimde iş birliğine ilişkin yasal düzenlemeleri iş birliğinin aşamaları ve paydaşları bağlamında incelemek ve bir yol haritası oluşturmaktır. Bu doğrultuda yasalar incelendiğinde ilk olarak Milli Eğitim Temel Kanunu (1973) eğitimde fırsat eşitliği ilkesini benimsemiştir. 573 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'de özel eğitim hizmetlerini planlama, tanılama, değerlendirme ve yerleştirme aşamalarında iş birliği zorunlu kılınmıştır. Benzer şekilde Okul Öncesi Eğitim (2016), İlköğretim Kurumları Yönetmeliği (2008) okul-aile-çevre iş birliğini eğitimin önemli bir bileşeni olarak tanımlamıştır. Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği (2018) ise iş birliği kavramına birçok başlıkta yer vererek bu süreci ve paydaşları daha ayrıntılı şekilde yapılandırmıştır. Güçlü yasal düzenlemelere karşın uygulamada sürdürülebilir ve yapılandırılmış iş birliği modellerinin eksikliği dikkat çekmektedir. Bu durum iş birliğinin çoğu zaman biçimsel düzeyde kalmasına uygulamadaki boşluklara ve farklılıklara yol açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yasal düzenlemeler, İş birliği, Özel eğitim, Özel gereksinimli öğrenci, İş birliğinin paydaşları

In today's rapidly changing and complex education system, collaboration has become a necessity. Collaboration in special education is a subset of school collaboration, but it receives special attention because of its rich history and role as part of policy. The interactions between administrators, teachers, specialists, families, the community, and each other are effective in creating an environment that enables students to reach their full potential. Collaboration is defined as effective joint work in the planning, implementation, and evaluation of education, and occurs at the systemic, institutional, and personal levels. Turkey has many legal regulations regarding educational services for individuals with special needs. These regulations explain the multi-stakeholder collaboration approach in special education as a fundamental principle, and the individual's development process is seen as the shared responsibility of teachers, administrators, family members, support staff, and other experts. It is important to examine and

evaluate the relevant laws together to understand the current situation and identify gaps in implementation. This study aimed to examine the legal regulations related to cooperation in special education in the context of the stages and stakeholders of cooperation and to create a roadmap. In this regard, when the laws are examined, it is seen that the National Education Basic Law (1973) first adopted the principle of equal opportunity in education. Decree Law No. 573 mandates collaboration in the planning, diagnosis, evaluation, and placement stages of special education services. Similarly, Preschool Education (2016) and Primary Education Institutions Regulation (2008) define school-family-community collaboration as an important component of education. The Special Education Services Regulation (2018) has structured this process and its stakeholders in more detail by including the concept of cooperation in several sections. Despite strong legal regulations, the lack of sustainable and structured cooperation models in practice is noteworthy and concerning. This situation often leads to cooperation remaining at a formal level, resulting in gaps and differences in practice.

Keywords: Legal regulations, Collaboration, Special education, Students with special needs, Partners in collaboration

TRENDS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE SUPPORTED VR AND AR STUDIES IN EDUCATION: A BIBLIOMETRIC REVIEW

YAPAY ZEKA DESTEKLİ VR VE AR ÇALIŞMALARININ EĞİTİM ALANINDAKİ YÖNELİMLERİ: BİBLİYOMETRİK İNCELEME

Mehmet Bekir DAĞLIOĞLU[1], Erhan CEYLAN[2]

[1] Yüksek Lisans Öğrencisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Bilgisi Eğitimi ABD,

[2] Arş. Gör. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Bilgisi Eğitimi ABD,

Özet

Bu çalışma, yapay zekâ (YZ) destekli sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçeklik (AR) teknolojilerinin eğitim alanındaki bilimsel yayınlar üzerinden gelişimini ve eğilimlerini inceleyen bibliyometrik bir analiz sunmaktadır. YZ, VR ve AR teknolojileri, öğretimi dönüştürme, öğrenmeyi kişiselleştirme ve etkileşimi artırma potansiyeliyle eğitim araştırmalarında giderek daha fazla ilgi görmektedir. Bu bağlamda çalışma, bu teknolojilerin kesişimindeki akademik yayınların dağılımını, temalarını, öne çıkan yazarları, kurumları, ülkeleri ve atıf ilişkilerini sistematik şekilde inceleyerek alanın mevcut durumunu haritalamayı ve araştırmacılara yol göstermeyi amaçlamaktadır.

Araştırmanın veri seti, Web of Science (WoS) veri tabanından elde edilmiştir. Başlık, özet, anahtar kelimeler ve yazar anahtar kelimeleri alanlarında "artificial intelligence" AND "education" AND ("augmented reality" OR "virtual reality") terimlerini içeren ve yalnızca İngilizce yazılmış 526 makale çalışma kapsamına alınmıştır. Elde edilen veriler, VOSviewer yazılımı aracılığıyla çeşitli bibliyometrik analiz teknikleri kullanılarak değerlendirilmiştir.

Analiz sonuçları, yayınların 2017 yılından itibaren hızlı bir artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. En fazla yayın yapan ülkeler arasında Amerika Birleşik Devletleri, Çin ve İngiltere yer almakta; McGill Üniversitesi ve Harvard Üniversitesi en üretken kurumlar olarak öne çıkmaktadır. Tematik açıdan ise insan-bilgisayar etkileşimi, hemşirelik uygulamaları, teknoloji destekli öğretim ve öğrenme süreçleri gibi konuların yoğunluk kazandığı görülmektedir. Ayrıca, Recai Yılmaz ve Alexander Winkler-Schwartz gibi yazarlar alanın önemli katkı sağlayıcıları arasında yer almakta; Ghaednia (2021), Wang (2022), Spicer (2003) ve Morimoto (2022) gibi çalışmalar yüksek atıf almaktadır. Bu bulgular, araştırma alanının mevcut durumu hakkında kapsamlı bir görünüm sunmakta ve ileride yapılacak akademik çalışmalar için stratejik yönelimler önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yapay zekâ, artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik, bibliyometrik analiz, eğitim.

Abstract

This study presents a bibliometric analysis of the development and trends of artificial intelligence (AI) supported virtual reality (VR) and augmented reality (AR) technologies through scientific publications in the field of education. AI, VR, and AR technologies are receiving increasing attention in educational research for their potential to transform teaching, personalize learning, and increase interactivity. In this context, the study aims to map the current state of the field and guide researchers by systematically examining the distribution,

themes, prominent authors, institutions, countries, and citation relationships of academic publications at the intersection of these technologies.

The data set of the study was obtained from the Web of Science (WoS) database. Only 526 articles written in English and containing the terms “artificial intelligence” AND “education” AND (“augmented reality” OR “virtual reality”) in the title, abstract, keywords and author keywords fields were included in the study. The data obtained were evaluated using various bibliometric analysis techniques through VOSviewer software.

The results of the analysis reveal that publications have increased rapidly since 2017. The United States, China and the United Kingdom are among the countries with the highest number of publications, while McGill University and Harvard University stand out as the most productive institutions. Thematically, it is seen that topics such as human-computer interaction, nursing applications, technology-assisted teaching and learning processes are gaining intensity. In addition, authors such as Recai Yılmaz and Alexander Winkler-Schwartz are among the important contributors to the field, and works such as Ghaednia (2021), Wang (2022), Spicer (2003) and Morimoto (2022) are highly cited. These findings provide a comprehensive view of the current state of the research field and suggest strategic directions for future scholarship.

Keywords: Artificial intelligence, augmented reality, virtual reality, bibliometric analysis, education.

THE INVESTIGATION OF FIFTH GRADE MATHEMATICS TEACHERS' CLASSROOM PRACTICES IN THE CONTEXT OF VISUAL LITERACY SKILLS

BEŞİNCİ SINIF MATEMATİK ÖĞRETMENLERİNİN SINIF İÇİ UYGULAMALARININ GÖRSEL OKURYAZARLIK BECERİLERİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Nisa CAN[1],Melike ÖZYURT[2]

[1]Yüksek Lisans Öğrencisi,Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü,Eğitim Programı ve Öğretimi Yüksek Lisans, 0009-0000-0372-3579

[2]Doç.Dr.,Gaziantep Üniversitesi,Gaziantep Eğitim Fakültesi,Eğitim Bilimleri, 0000-0003-4527-9343

ÖZET

Tablolar, grafikler şekiller, diyagramlar ve diğer görsel materyallerin etkili kullanımı ve yorumlanması başarılı bir matematik öğretimi için önem taşımaktadır. Bu gösterimler görsel okuryazarlık kavramı altında ele alınmaktadır. TYMM Matematik Dersi Öğretim Programında yer alan okuryazarlık becerilerinden biri de görsel okuryazarlık becerisidir. Bu araştırmada matematik öğretmenlerinin sınıf içi uygulamalarını görsel okuryazarlık becerileri bağlamında incelemek, bu uygulamaların görsel okuryazarlık becerisi bağlamında TYMM Matematik öğretim programı ile uyumunu belirlemektir. Bu kapsamda öğretmenlerin sınıf içi uygulamalarda materyal kullanımları, görsel materyalleri kullanım amaçları, karşılaşılan güçlükler incelenmiş; öğretmenlerin sınıf içi uygulamalarının görsel okuryazarlık bağlamında TYMM matematik öğretim programı ile uyumu belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Araştırmanın katılımcıları amaçlı örneklem yöntemi ile seçilmiş TYMM matematik öğretim programını uygulayan dört ilköğretim matematik öğretmeninden oluşmaktadır. Veriler her bir öğretmenin 3 saat olmak üzere toplam 12 saat ders gözlemi yapılarak toplanmıştır. Veri analizinde içerik analizi tekniği uygulanmıştır. Araştırma sonucunda öğretmenlerin görsel okuryazarlık bağlamında sınıf içi uygulamalarda görsel, somut, teknoloji destekli geliştirilen materyalleri kullandıkları; materyallerden öğrencilerin üst düzey düşünme becerileri geliştirmek, öğrenmeyi kolaylaştırmak, öğrenci ilgisini arttırmak ve kalıcı öğrenmeyi sağlamak amacı ile yararlandıkları tespit edilmiştir. Araştırmada ayrıca öğrencilerin görsel okuryazarlık beceri düzeylerinin genellikle düşük olması, öğrencilerin görsel okuryazarlık beceri düzeylerinin farklılaşması, materyal kullanımın zaman alıcı olması ve dijital materyallerin kullanımı için ihtiyaç duyulan teknolojik donanımda eksiklikler olması gibi nedenler ile sınıf içi uygulamalarda zorluk yaşandığı belirlenmiştir. Araştırmada son olarak, TYMM matematik öğretim programı öğrenme çıktılarında yer alan görsel okuryazarlık becerilerine ilişkin açıklamaların sınıf içi uygulamalarda kısmen gözlemlendiği, programda okuryazarlık becerileri başlığı altında yer alan görsel okuryazarlık becerilerine ilişkin açıklamaların ise öğretmenler tarafından sınıf içi uygulamalarda sıklıkla hayata geçirildiği tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, okuryazarlık becerileri, görsel okuryazarlık, sınıf içi uygulamalar, materyal kullanımı

ABSTRACT

Effective use and interpretation of tables, graphs, figures, diagrams and other visual materials are important for successful mathematics teaching. These representations are handled under the concept of visual literacy. Visual literacy is one of the literacy skills included in the TCEM Mathematics Curriculum. The aim of this study is to examine the classroom practices of mathematics teachers in the context of visual literacy skills and to determine the compatibility of these practices with the TCEM Mathematics curriculum. In this context, teachers' use of materials in classroom practices, the purposes of using visual materials, and the difficulties encountered were examined, and the compatibility of teachers' classroom practices with the TCEM mathematics curriculum in the context of visual literacy was tried to be determined. Case study, one of the qualitative research methods, was used in the study. The participants of the study consisted of four elementary mathematics teachers who implemented the FCEM mathematics curriculum selected by purposive sampling method. The data were collected by observing each teacher's lessons for a total of 12 hours, 3 hours for each one. Content analysis technique was applied in data analysis. As a result of the research, it was determined that teachers used visual, concrete, technology-supported materials in classroom practices in the context of visual literacy; they used the materials to develop students' higher-order thinking skills, facilitate learning, increase student interest and ensure permanent learning. In the study, it was also determined that there were difficulties in classroom practices due to reasons such as students' generally low visual literacy skill levels, differentiation of students' visual literacy skill levels, time-consuming use of materials, and deficiencies in the technological equipment needed for the use of digital materials. Finally, it was determined that the explanations related to visual literacy skills in the learning outcomes of the TMM mathematics curriculum were partially observed in classroom practices, and the explanations related to visual literacy skills under the title of literacy skills in the curriculum were frequently implemented by teachers in classroom practices.

Key words: Turkish Century Education Model, literacy skills, visual literacy, classroom practices, use of materials

INVESTIGATION OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS' PERCEIVED PHYSICAL LITERACY LEVELS IN TERMS OF VARIOUS VARIABLES

Ortaokul öğrencilerinin algılanan fiziksel okuryazarlık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi

***Remzi Eşkil[1] Adem Yapıcı[2] Mehmet Kadir Akbulut[3] Kezban Gülşen Eşkil[4]**

Giriş ve Amaç: Fiziksel okuryazarlık kişilerin hayatları boyunca fiziksel aktivitelere katılımını destekleyen Özgüven, motivasyon, fiziksel yeterlilik ve bilgiyi içeren kavramlar bütünüdür. Bu çalışmanın amacı ortaokul öğrencilerinin algılanan fiziksel okuryazarlık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından değerlendirilmesidir.

Yöntem: Bu araştırmada, nicel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu öğretim 2024- 2025 yılında orta okulda öğrenim gören ve kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi ile belirlenen 447 öğrenci oluşturmaktadır. Bu araştırmada örneklem büyüklüğü G*Power yazılımı (G-Power, sürüm 3.1.9.7) aracılığıyla tahmin edilmiştir. Çalışmada araştırmacı tarafından oluşturulan demografik bilgiler için kişisel bilgi formu (cinsiyet, sınıf, bki, anne meslek, baba meslek, algılanan gelir düzeyi) ve Akarsu, M.; Güllü, M.; Doğar, Y. (2024) tarafından geliştirilen "Ortaokul ve Lise Öğrencileri İçin Algılanan Fiziksel Okuryazarlık Ölçeği" kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan ölçeğin normal dağılımına çarpıklık ve basıklık değerleri ile bakılmıştır. Verilerin normal dağılım sergilediği görülmüştür. İstatistiksel analizlerde frekans ve yüzde analizi, aritmetik ortalama, iki grup karşılaştırmalarında bağımsız örneklem t testi, üç ve daha fazla grup karşılaştırmasında tek yönlü Anova analizi kullanılmıştır.

Bulgular: Analizler sonucunda sınıf düzeyi değişkenine göre tüm alt boyutlarda anlamlı fark, Bki değişkenine göre bilgi alt boyutunda anlamlı fark bulunmuştur($p<.05$). Bu farkın büyüklüğüne bakıldığında sınıf seviyesinin algınan fiziksel okuryazarlık düzeyini orta düzeyde etkilediği söylenebilir. Fakat cinsiyet, anne meslek, baba meslek ve hissedilen gelir durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmamıştır ($p>.05$).

Sonuç: Sonuç olarak sınıf düzeyinin fiziksel okur yazarlık düzeyini etkilediği söylenebilir. Ayrıca öğrencilerin fiziksel okur yazarlık düzeyleri derinlemesine incelenip karma çalışmalar yapılabilir veya farklı değişkenlerle de incelenebilir.

Anahtar kelimeler: Beden eğitimi, fiziksel okuryazarlık, ortaokul, öğrenci, sınıf

Introduction and Objective: Physical literacy is a set of concepts including self-confidence, motivation, physical competence and knowledge that support people's participation in physical activities throughout their lives. The aim of this study was to evaluate the perceived physical literacy levels of middle school students in terms of various variables.

Method: In this study, descriptive survey model, one of the quantitative research methods, was used. The study group of the research consists of 447 students studying in secondary school in the academic year 2024-2025 and determined by convenience sampling method. In this study, the sample size was estimated through G*Power software (G-Power, version 3.1.9.7). In the study, personal information form for demographic information (gender, grade, BMI, mother's occupation, father's occupation, perceived income level) and “Perceived Physical Literacy Scale for Middle and High School Students” developed by Akarsu, M.; Güllü, M.; Doğar, Y. (2024) were used. The normal distribution of the scale used in the study was examined with skewness and kurtosis values. It was seen that the data exhibited a normal distribution.

Frequency and percentage analysis, arithmetic mean, independent sample t test for two group comparisons, one-way ANOVA analysis for three or more group comparisons were used in statistical analysis.

Findings: As a result of the analyzes, a significant difference was found in all sub-dimensions according to the grade level variable, and a significant difference was found in the knowledge sub-dimension according to the Bki variable ($p<.05$). Considering the magnitude of this difference, it can be said that class level has a moderate effect on the perceived physical literacy level. However, no statistically significant difference was found according to gender, mother's occupation, father's occupation and perceived income ($p>.05$).

Conclusion: As a result, it can be said that grade level affects the level of physical literacy. In addition, students' physical literacy levels can be examined in depth and mixed studies can be conducted or examined with different variables.

Keywords: Physical education, physical literacy, middle school, student, grade

ICONS IN THE CATHEDRAL OF ST. PAUL AND APOSTLE PETER (ST. BULOS AND ST. BUTROS) IN ANTAKYA

ANTAKYA AZİZ PAULOS VE HAVARİ PETRUS (AZİZ BULOS VE AZİZ BUTROS) KATEDRALİ'NDE BULUNAN İKONALAR

[*]Sezer ARSLAN

Antakya'da yaşayan ve günümüzde Rum Ortodoks adıyla anılan Arap Hıristiyanlar Ortodoks mezhebine bağlı olup Hatay'ın sosyal yaşamında önemli bir yere sahiptir. Antakya'da bulunan ve 6 Şubat 2023 tarihli Kahramanmaraş merkezli Hatay'daki depremden önce işlev halinde olan Antakya Aziz Paulos ve Havari Petrus Katedrali, Osmanlı İmparatorluğu dönemine 1872 yılına tarihlenen önemli bir mimari eserdir. Günümüzde Antakya Ortodoks Kilisesi olarak ta bilinen söz konusu katedral 6 Şubat 2023 tarihli Kahramanmaraş merkezli Hatay'daki depremlerden dolayı tamamen yıkılmıştır.

Antakya Aziz Paulos ve Havari Petrus Katedrali'ndeki ikonalarını ele alan bildiri kapsamındaki bu özgün çalışmada, söz konusu katedralde ikonostasis duvarında yer alan kırk beş ikonadan bazı örnekler ışığında ikonaların tarihçeleri, üretim yeri, bugünkü durumları, ikonografi, resim programı, üslup, malzeme ve teknik özellikleri açısından bir bütünlük içerisinde değerlendirilerek elde edilen veriler ile söz konusu ikonaların karakteristik ve dönem özellikleri incelenerek tanıtılacaktır.

Bildiri kapsamında incelenen katedralin ikonostasis duvarındaki kırk beş ikona ayrı ahşap paneller halinde olup tempera resim tekniğinde yapılmıştır. İkonaların söz konusu katedraldeki ikonostasis düzenlemeleri için belirli bir program dahilinde; İsa, Meryem, Vaftizci Yahya, aziz ve azize gibi farklı ikonografik tip ile yortu sahnelerinin (dodekaorton), kilisenin liturjisinde ve Arap Ortodoks Hıristiyan cemaatin ibadetlerinde kullanılması gibi farklı ihtiyaçlar gözetilerek üretildiğini söylemek mümkündür.

Sonuç olarak bu çalışmadaki ikonalar, ikonografi ve üslup özellikleri bakımından en zengin dönemi temsil etmekle birlikte, farklı kültür çevrelerinde yetişen sanatçıların farklı amaç ve üsluplarda ikonalar resmettiği Suriye ve Rusya'daki yerel ikona atölyelerinin en üretken olduğu 19. yüzyıldaki dönemin ikona sanatı içinde bölgesel bir üslup oluşturduğu görülür.

Anahtar Kelimeler: Antakya, Arap Ortodoks Hıristiyan, Aziz Paulos ve Havari Petrus Katedrali, İkonostasis, İkona.

The Arab Christians living in Antakya, known today as Greek Orthodox, are affiliated with the Orthodox sect and have an important place in Hatay's social life. The Cathedral of Saint Paul and Apostle Peter, located in Antakya and functioning before the earthquake in Hatay centered in Kahramanmaraş on February 6, 2023, is an important architectural work dating back to 1872 during the Ottoman Empire. The cathedral, also known today as the Orthodox Church of Antakya, was completely destroyed due to the earthquakes in Hatay centered in Kahramanmaraş on February 6, 2023.

In this original study, which is within the scope of the paper that examines the icons in the Cathedral of Saint Paul and Apostle Peter in Antakya, in the light of some examples of forty-five icons on the iconostasis of the cathedral in question, the history of the icons, place of production, current status, iconography, painting program, style, material and technical features will be evaluated in a holistic manner and the data obtained will be examined and introduced.

The forty-five icons on the iconostasis of the cathedral examined within the scope of the paper are in the form of separate wooden panels and were made in the tempera painting technique. It is possible to say that the icons were produced within a certain program for the iconostasis arrangements in the cathedral in question; considering different needs such as the use of different iconographic types such as Christ, Mary, John the Baptist, saints and feast scenes (dodecaorton) in the liturgy of the church and the worship of the Arab Orthodox Christian community.

As a result, the icons in this study represent the richest period in terms of iconography and stylistic features, and it is seen that the period in which local icon workshops in Syria and Russia were most productive in the 19th century, when artists from different cultural environments painted icons for different purposes and styles, created a regional style in icon art.

Keywords : Antakya, Arab Orthodox Christian, Cathedral of St. Paul and Apostle Peter, Iconostasis, Icon.

FEEDBACK IN SPEAKING EDUCATION: A SUGGESTED MODEL
KONUŞMA EĞİTİMİNDE GERİBİLDİRİM: BİR MODEL ÖNERİSİ

İlknur KİLLİOĞLU ALAKUŞ* **Mehmet TEMİZKAN****

Özet

Etkili anlama ve anlatma becerilerine sahip bireyler yetiştirilmesini amaçlayan ana dili eğitiminin bir boyutu bireylerin sözlü dilde yetkin konuşurlar olmasını hedefleyen konuşma eğitimidir. Konuşma eğitimi sayesinde bireyler konuşmalarını konu bütünlüğüyle anlaşılabilir, doğru, etkili ve dinlenilebilir olarak üretebilmektedir. Bunun için konuşma eğitimi bağlamında öğrencilere aktarılması gereken etkili konuşma ilkeleri, uygulanabilecek yöntem ve teknikler kadar öğrencilerin konuşmalarına yönelik öğretmenler tarafından verilen geribildirimler de oldukça önemlidir. Çünkü geribildirim öğrenciye öğrenme süreci ve gelişimi hakkında bilgi vermekle birlikte öğrenme sürecinin amacına ulaşmasını sağlamaktadır. Verimli bir konuşma eğitimi sürecine ve bu süreçte öğrencinin konuşma becerisini geliştirmeye katkı sağladığı için geribildirimlerin niteliğiyle türü önemlidir. Bu önemden hareketle çalışmada konuşma eğitimi sürecinde başvurulabilecek geribildirim türlerini içeren bir geribildirim sınıflamasının tasarlanması amaçlanmıştır. Çalışmada yeni bir sınıflama tasarlandığı için yeni ürün, model ve süreçlerin geliştirildiği tasarım ve geliştirme araştırması yöntemine başvurulmuştur. Bu bakımdan literatürde ulaşılan araştırmalardaki çeşitli geribildirim türleri, özellikleri, stratejileri kendi bağlamlarında ve konuşma eğitimine yönelik olarak değerlendirilmiştir. Literatürden elde edilen verilerden hareketle konuşma eğitimi sürecinde başvurulabilecek bir geribildirim sınıflaması tasarlanmıştır. Bu geribildirim sınıflamasında yer alan başlıklar a) odak noktasına göre, b) değerlendirici ve betimleyici olmasına göre, c) düzeltmeye dayalı olmasına göre, d) değerlendirenin tutumuna göre, e) övgüye veya yergiye dayalı olmasına göre, f) görevin bileşenlerine göre, g) geribildirimin verilme zamanına göre, h) özgül veya genel olmasına göre, ı) açık veya muğlak olmasına göre, j) geribildirimin veriliş şekline göre, k) geribildirimin kaynağına göre şeklindedir.

Anahtar Kelimeler: Konuşma eğitimi, geribildirim, geribildirim türleri, sınıflama, tasarım ve geliştirme araştırması.

Abstract

One dimension of mother tongue education, which aims to raise individuals with effective comprehension and expression skills, is speaking education. It aims to make individuals competent speakers of the spoken language. By means of speaking education, individuals can produce their speeches in an understandable, accurate, effective and listenable manner with the integrity of the issue. For this reason, the effective speaking principles that need to be conveyed to students in the context of speaking education, the methods and techniques that can be applied, as well as the feedback given by teachers regarding students' speaking are very important. Because feedback provides information to the student about the learning process and development, and ensures that the learning process achieves its purpose. The quality and type of feedback is important as it contributes to an efficient speaking education process and to the development of the student's speaking skills in this process. Based on this importance, the aim of this study is to design a feedback classification that includes the types of feedback that can be used in the speaking education process. Since a new classification was designed in the study, the design and development research method was used to develop new products, models and

processes. In this respect, various feedback types, features, and strategies in the studies found in the literature were evaluated in their own contexts and in relation to speaking education. Based on the data obtained from the literature, a feedback classification that can be used in the speaking education process was designed. The titles in this feedback classification are a) according to its focus, b) whether it is evaluative or descriptive, c) whether it is based on correction, d) according to the attitude of the evaluator, e) whether it is based on praise or criticism, f) according to the components of the task, g) according to the time the feedback is given, h) whether it is specific or general, ı) according to whether it is explicit or implicit, j) according to the way the feedback is given, k) according to the source of the feedback.

Keywords: Speaking education, feedback, types of feedback, classification, design and development research.

METAPHORICAL PERCEPTIONS OF PRE-SERVICE TEACHERS IN EARTHQUAKE ZONES TOWARDS DISTANCE EDUCATION

DEPREM BÖLGESİNDEKİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ UZAKTAN EĞİTİME DAİR METAFORİK ALGILARI

Yasemin Koç Gözübenli

EmineGayeGözüküçük

Mustafa Kemal Üniversitesi ,Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

Özet

Bu araştırmada, deprem bölgesinde öğrenim gören öğretmen adaylarının uzaktan eğitime dair metaforik algılarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda öğretmen adaylarının uzaktan eğitime yönelik oluşturdukları metaforların cinsiyet, öğrenim görülen bölüm, sınıf düzeyi, not ortalaması, yaşadığı bölge, yaşadığı konut tipi, depremde meydana gelen kayıpları, uzaktan eğitime nasıl eriştikleri durumlarına göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Katılımcıların demografik bilgilerinin yanı sıra, ‘’Deprem …. gibidir; çünkü……’’, ‘’Uzaktan eğitim …… gibidir; çünkü ……’’ ifadelerindeki boşlukları çevrim içi bir form aracılığı ile doldurmaları istenmiştir. Araştırma deprem bölgelerinde var olan üniversitelerin eğitim fakültesinde farklı bölümlerde öğrenim görmekte olan 120 öğretmen adayı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden olan olgu bilim (fenomenoloji) kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda 120 öğretmen adayından deprem ile ilgili 103 geçerli metafor, uzaktan eğitim ile ilgili 96 geçerli metafor elde edilmiştir. Öğretmen adaylarının depreme yönelik algıları 7 tema 3 kategoride toplanmıştır. Öğretmen adaylarının uzaktan eğitime yönelik algıları 7 tema 4 kategoride toplanmıştır. Depremle ilgili çok sayıda ‘’kıyamet, ölüm, doğa olayları’’ benzetmeleri yapılmıştır. Bu kategoriler altında incelenen veriler öğretmen adaylarının uzaktan eğitime karşı olan algılarının çoğunluğunun negatif yönde olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimler: Öğretmen Adayları, metafor, deprem, uzaktan eğitim, içerik analizi

Abstract

This study aims to determine the metaphorical perceptions of pre-service teachers studying in earthquake-affected regions regarding distance education. The research investigates whether the metaphors developed by the participants differ based on variables such as gender, department, year of study, GPA, region of residence, housing type, losses experienced in the earthquake, and access to distance education. In addition to collecting demographic information, participants were asked to complete the statements “The earthquake is like … because …” and “Distance education is like … because …” via an online form. The study was conducted with 120 pre-service teachers from various departments within education faculties located in earthquake-affected areas. The phenomenological design, a qualitative research method, was employed in the study. Data were analyzed using content analysis. As a result, 103 valid earthquake-related metaphors and 96 valid distance education-related metaphors were identified. The metaphors related to the earthquake were categorized under 3 categories and 7 themes, while the distance education metaphors were grouped under 4 categories and 7 themes. Many of the earthquake-related metaphors referred to concepts such as “apocalypse,” “death,”

and “natural disasters.” The findings revealed that the majority of the metaphorical perceptions towards distance education were negative.

Keywords:
Pre-service teachers, metaphor, earthquake, distance education, content analysis

ÖZEL EĞITIM ANABILIM DALLARINDA AILE EĞITIMI ÜZERİNE YAZILMIŞ TEZLERİN INCELENMESI

[1]Aysel KAYA, Şeyda YILDIRIM PARLAK[2] İbrahim Can ŞAHAN[3]

[1]Aysel KAYA, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi,
[2] Dr. Öğr. Üyesi Şeyda YILDIRIM PARLAK, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi,
[3]Arş.Gör. İbrahim Can ŞAHAN, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi,

Anahtar Kelimeler

Özel Eğitim
Aile Eğitimi
Tez
Sistematik Derleme

Öz

Aile eğitimi, özel gereksinimli bireylerin gelişimleri ve eğitimlerinde önemli rol oynayan bir destek mekanizmasıdır (Tavil ve Karasu, 2013). Aile eğitimlerinin temel amacı; aileleri ebeveynlik konusunda bilinçlendirmek, çocuklarına bilgi ve beceri öğretir hale getirmek ve yasal haklarına yönelik savunuculuk yapmalarını sağlamaktır (Cavkaytar, 2018). Ailelerin çocuklarının gelişimi ve eğitimine yönelik desteklenmesini içeren araştırmaların incelenmesi önemlidir. Özellikle tezler alana katkı sağlayan yeni yaklaşımlar, yöntemler, programlar ve uygulamaları içermektedir. Araştırmada özel eğitim anabilim dallarında aile eğitimine yönelik gerçekleştirilen tezlerin incelenmesi hedeflenmiştir. Tezlerin incelenmesi için sistematik derleme yöntemi kullanılmıştır. Bu doğrultuda tezler kapsamlı olarak taranıp, dahil etme ve dışta tutma kriterleri uygulandıktan sonra kalitesinin belirlenmesi ve bulguların bir araya getirilerek sentezlenmesi amaçlanmıştır (Karaçam, 2014). Tezlerin belirlenmesi için "YÖK Tez" veri tabanında detaylı tarama gerçekleştirilmiştir. Anahtar kelimeler "Aile eğitimi" ve "Ebeveyn eğitimi" olarak belirlenmiştir. Gerçekleştirilen tarama sonucunda 149 teze ulaşılmıştır. Güncellik ve son dönemdeki eğilimlerin incelenmesi amacıyla 2020-2025 yılları arasındaki tezler dahil edilmiştir. Uygulamaya içermeyen tezler dışta tutulmuştur. Kriterler doğrultuda 33 tez araştırmaya dahil edilmiştir. Bulgularda; tezlerin 17'sinin yüksek lisans ve 16'sının doktora tezi olduğu ve çoğunlukla Zihin Engelliler Eğitimi programında gerçekleştirildiği görülmüştür. Tezlerde çoğunlukla OSB olan çocuklar çalışma grubu olarak belirlenmiştir. Çoğunlukla dil ve iletişim, cinsellik ve istismardan korunma ile okuma becerileri çalışılmıştır. Katılımcı ebeveyn olarak çoğunlukla anneler yer almaktadır. Karma araştırma yöntemleri ve tek denekli araştırma yöntemi desenleri çoğunlukla kullanılmıştır. Gözlemciler arası güvenirlik, uygulama güvenirliği ve sosyal geçerlik verilerinin çoğunlukla toplandığı görülmüştür. Araştırmanın, özel eğitim anabilim dallarında aile eğitimi konulu güncel tezleri ortaya koyması ve yapılacak araştırmalara rehberlik ederek alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedi

"TEACHER AWARENESS OF 2024 CURRICULUM REVISIONS: A STUDY ON THE TURKIYE CENTURY MAARIF MODEL"

"2024 ÖĞRETİM PROGRAMI DEĞİŞİKLİKLERİ KAPSAMINDA ÖĞRETMEN FARKINDALIĞININ ÖLÇÜLMESİ: TÜRKİYE YÜZYILI MAARİF MODELİ ÖRNEĞİ"

Mahmut Can AKÇAY

Yasemin KOÇ GÖZÜBENLİ

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

Bu çalışmada Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları'nın öğretmenler tarafından farkındalık düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, bireyin çok yönlü gelişimini esas alan, milli ve manevi değerlerle evrensel bilgi ve becerileri harmanlayarak 21. yüzyıl becerilerine uygun, bütüncül ve disiplinler arası bir eğitim anlayışını benimseyen yeni bir öğretim modelidir. Nicel araştırma yöntemlerinden olan tarama modeli uygulanan bu çalışmada örneklem araştırmaya katılmayı gönüllü olarak kabul eden 118 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak Ömer Pektaş'ın hazırladığı Öğretim Programı Farkındalık Ölçeği (ÖPFÖ) kullanılmıştır. Bu çalışmada, öğretmenlerin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor farkındalıklarının; cinsiyetleri, branşları, kıdem seviyeleri, görev yaptıkları okul türü ve eğitim durumlarına göre farklılık gösterip göstermediğine bakılmak hedeflenmiştir. Verilerin analizinde parametrik testlerden non parametrik testlerden Mann Whitney U Testi ve Kruskal Wallis H Testi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda öğretmenlerin öğretim programına ilişkin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor farkındalıklarının cinsiyetlerine, eğitim durumlarına, görev yaptıkları eğitim kademesine, kıdem seviyelerine ve unvanlarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma göstermediği tespit edilmiştir. Psikomotor farkındalıklar açısından branşlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Benzer şekilde, duyuşsal farkındalıkları açısından da branşlar arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Sonuçlar, bazı branşlardaki öğretmen adaylarının diğerlerine kıyasla daha yüksek farkındalık düzeylerine sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle biyoloji, beden eğitimi ve sınıf öğretmenliği branşlarında yer alan adayların hem psikomotor hem de duyuşsal alanlarda daha yüksek puanlara sahip oldukları, dolayısıyla bu alanlardaki farkındalıklarının daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Öte yandan, özel eğitim branşındaki adayların her iki alanda da en düşük farkındalık düzeylerine sahip olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, Öğretmen Farkındalığı, Öğretim programı, Bilişsel, Psikomotor, Duyuşsal, Bütüncül eğitim

This study aims to determine the level of awareness teachers have regarding the curriculum introduced under the Century of Türkiye Education Model. This new model embraces a holistic and interdisciplinary educational approach that supports the multidimensional development of individuals by integrating national and spiritual values with universal knowledge and skills in alignment with 21st-century competencies.

The study employed a quantitative research design using the survey model. The sample consisted of 118 teachers who voluntarily participated in the research. The data collection instrument used was the "Curriculum Awareness Scale" (ÖPFÖ) developed by Ömer Pektaş. The study investigated whether teachers' cognitive, affective, and psychomotor awareness

levels differed according to gender, subject area, level of seniority, school type, and educational background.

For data analysis, non-parametric tests—Mann-Whitney U Test and Kruskal-Wallis H Test—were applied. The results revealed that teachers' cognitive, affective, and psychomotor awareness regarding the curriculum did not significantly differ based on gender, educational background, teaching level, seniority, or professional title. However, statistically significant differences were found among subject areas in terms of both psychomotor and affective awareness. The findings indicate that teachers from certain subject areas exhibit higher levels of awareness than others. In particular, candidates in biology, physical education, and classroom teaching scored higher in both the psychomotor and affective domains, reflecting greater awareness in these areas. Conversely, candidates in special education displayed the lowest levels of awareness in both domains.

Keywords: Century of Türkiye Education Model, Teacher Awareness, Curriculum, Cognitive, Psychomotor, Affective, Holistic Education

ÜSTÜN YETENEKLİ BİREYLERİN TANILANMASI VE EĞİTİMİNE YÖNELİK AKADEMİK ÇALIŞMALARIN 2015-2024 YILLARI ARASINDAKİ EĞİLİMLERİ

Pınar YILDIRIM[1], İbrahim Can ŞAHAN[2], Şeyda YILDIRIM PARLAK[3], [4]Emre LAÇİN

Anahtar Kelimeler

Üstün yetenek
Tanılama
Eğitim
Derleme
Makale

Keywords:

Gifted
Searching
Education
Compilation
Article

Öz

Bu çalışma, 2015-2024 yılları arasında üstün yetenekli bireylerin tanılanması ve eğitimi konularında yapılan akademik çalışmaları inceleyerek alandaki eğilimleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Üstün yetenek; bireyin yaşıtlarına göre akademik, sanatsal ya da liderlik alanlarında ileri düzeyde performans sergilemesi olarak tanımlanabilir. Çalışmanın temel amacı, bu bireylere yönelik tanılama süreçleri ile eğitim uygulamalarının akademik yansımalarını değerlendirmektir. Araştırma kapsamında YÖK Ulusal Tez Merkezi, Google Akademik (Google Scholar) ve Web of Science (WoS) veri tabanlarından yararlanılmıştır. Tarama sürecinde kullanılan anahtar kelimeler şunlardır: "üstün yetenek", "özel yetenek", "üstün yetenekte eğitim", "üstün yetenekte tanılama", "gifted", "gifted child", "child and education", "gifted child and describing". Elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle incelenmiş ve konu başlıklarına göre sınıflandırılmıştır. Bulgulara göre, 2015-2018 yılları arasında yapılan çalışmalar daha çok tanılama süreçlerine odaklanırken; 2019 sonrası dönemde eğitim yaklaşımları, bireyselleştirilmiş öğretim yöntemleri ve destek programlarına ilişkin tez ve makalelerin arttığı gözlenmiştir. Bu durum, alanın zamanla tanılamadan uygulamaya doğru yöneldiğini göstermektedir. Sonuç olarak bu çalışma, bir literatür taraması olup 2015-2024 yılları arasında yapılmış araştırmaları derleyerek üstün yetenekli bireylerin tanılanması ve eğitimi konularında akademik alandaki yönelimi ortaya koymayı hedeflemektedir.

ERKEN ÇOCUKLUKTA ÖZEL EĞİTİM VE ERKEN ÇOCUKLUKTA MÜDAHALE YÖNTEMLERİ ÜZERİNDE YAPILAN 2015-2025 YILLARI ARASINDAKİ AKADEMİK ÇALIŞMALARIN İNCELENMESİ

Ömer ÇİFTÇİ Özge DİNKE Canan ÜSTÜNUVA Dr. Öğr. Üye. Reyhan BASIK
Dr. Öğr. Üye. Emre LAÇİN

ÖZET

Erken çocuklukta eğitim, 0-8 yaş arası çocukların gelişimsel ihtiyaçlarını karşılamak üzere tasarlanmış, çok yönlü, oyun temelli ve çocuk merkezli bir süreçtir. Bu eğitim, çocukların bilişsel, dil, fiziksel, sosyal ve duygusal becerilerini desteklemeyi amaçlar (Demir ve Şahin, 2020). Erken çocuklukta özel eğitim ise gelişimsel yetersizliği olan çocuklar için hazırlanan, bireysel ihtiyaçlara göre düzenlenmiş, bireyselleştirilmiş eğitim programlarını içerir. Bu programlar çocukların öz bakım, iletişim ve akademik becerilerini geliştirmeyi hedefler. (Sucuoğlu & Kargın, 2019). Çocukların bağımsız yaşam becerileri kazanmalarını ve topluma uyum sağlamalarını hedefler (Gürgür ve Akçamete, 2018).

Bu araştırmanın amacı erken çocukluk döneminde özel eğitime ihtiyaç duyan çocuklar hakkında ve erken müdahale yöntemlerini üzerine yapılan akademik çalışmaları incelemektir. Yapılan çalışmada yayınlanan çalışmaların hangi yönde ağır bastığı konu başlıkları çıkartılmış olup listelenmiştir. Listelenen çalışmalarda güncel veriler elde etmek için 2015 ve 2025 yılları arasındaki çalışmalar incelenmiş ve yıllara göre değişimini ortaya konmuştur. Araştırmanın içeriğini Google Akademik, YÖK Tez ve WOSS akademik veri tabanlarının incelenmesi oluşturmaktadır ve Google Akademik, YÖK Tez ve WOSS'a ''erken çocuklukta özel eğitim - erken müdahale yöntemleri'' ibareleri yazılarak verilere ulaşılmıştır. Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemi kullanılmış olup yapılan literatür taramasıyla elde edilen veriler yorumlanmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre araştırma yapılan yıllar arasında ve veri tabanlarında farklı gruplarda farklı veri sayıları tespit edilmiştir. İncelenen veri tabanlarında GOOGLE AKADEMİK de 81 YÖKTEZ de 76 WOSS' da 18 sayısında kaynağa ulaşılmıştır. Bu çalışma ile erken çocukta özel eğitim üzerine yapılan çalışmaların kapsamları belirlenmiş GOOGLE AKADEMİKTE erken çocukluk döneminde tanılama konularına YÖKTEZDE erken çocukluk döneminde görülen problem davranış konularına WOSS da erken çocukluk döneminde uygulanması gereken eğitim modelleri konularına yoğunlaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler:

Erken çocukluk

Özel eğitim

Erken müdahale yöntemleri

Erken çocuklukta özel eğitim

- Demir, Ö. & Şahin, A. T. (2020). Türkiye'de erken çocukluk eğitimi: Mevcut durum ve öneriler. Eğitim ve Bilim, 45(201), 1-18.
- Gürgür, H. & Akçamete, G. (2018). Kaynaştırma uygulamalarında erken müdahale programlarının etkililiği. Özel Eğitim Dergisi, 19(2), 213-230.
- Sucuoğlu, B. & Kargın, T. (2019). Kaynaştırma eğitiminde erken müdahalenin önemi. Özel Eğitim Dergisi, 20(3), 421-438.

A QUALITATIVE EXAMINATION OF PROSPECTIVE TEACHERS' ATTITUDES TOWARD DEMOCRATIC CITIZENSHIP IN TERMS OF VARIOUS VARIABLES

ÖĞRETMEN ADAYLARININ DEMOKRATİK VATANDAŞLIK TUTUMLARININ ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN NİTEL OLARAK İNCELENMESİ

Doç. Dr. Servet HALİ [1] ,Arş. Gör. Halil İbrahim GÜNDÜZ[2]

Bu araştırma, öğretmen adaylarının demokratik vatandaşlık tutumlarını anlamaya yönelik nitel bir çalışma olup, tutumların çeşitli bireysel ve eğitimsel değişkenlerle nasıl şekillendiğini derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda, özellikle üniversite öğrenimi süresince "Sosyal Bilgiler Öğretimi" dersini alıp almama durumunun, öğretmen adaylarının demokratik vatandaşlık anlayışları üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Veriler, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde öğrenim gören Sosyal Bilgiler, Temel Eğitim ve Özel Eğitim bölümlerindeki 12 öğretmen adayı ile yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla toplanmıştır. Katılımcılar, sosyal bilgiler öğretimi dersi alma durumlarına göre seçilmiş ve bu durumun demokratik tutumları üzerindeki etkileri sorgulanmıştır. Görüşmelerde, bireylerin demokratik hak ve sorumluluklara yönelik farkındalıkları, bu değerleri öğrencilerine nasıl yansıtacakları, aile geçmişi, kitap okuma alışkanlıkları gibi etkenler de değerlendirilmiştir.

Elde edilen veriler, betimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Bulgular, öğretmen adaylarının demokratik vatandaşlık tutumlarının, sosyal bilgiler dersini alıp almama durumuna göre değişiklik gösterdiğini ortaya koymuştur. Özellikle dersi alan öğretmen adaylarının, demokratik değerlere daha yüksek düzeyde bağlılık gösterdiği gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, aile eğitimi düzeyi, cinsiyet gibi bazı sosyo-demografik değişkenlerin etkisinin sınırlı olduğu, buna karşın düzenli kitap okuma alışkanlığının demokratik tutumları olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir.

Sonuç olarak, öğretmen adaylarının demokratik vatandaşlık tutumlarının geliştirilmesinde, öğretim programlarında yer alan demokrasi eğitiminin ve bireysel okuma alışkanlıklarının önemli bir yeri olduğu görülmüştür. Bu bulgular doğrultusunda, öğretmen yetiştirme programlarında demokrasiye dayalı öğrenme ortamlarının güçlendirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Bilgiler Öğretimi, Nitel Araştırma, Demokratik Vatandaşlık, Yarı Yapılandırılmış Görüşme, Demokrasi Eğitimi

This research is a qualitative study aimed at understanding teacher candidates' attitudes toward democratic citizenship and examining in depth how these attitudes are shaped by various individual and educational variables. In this context, the study investigates the effects of whether or not teacher candidates took the "Social Studies Education" course during their university education on their understanding of democratic citizenship.

Data were collected through semi-structured interviews with 12 teacher candidates from the Social Studies, Primary Education, and Special Education departments at Hatay Mustafa Kemal University's Faculty of Education. Participants were selected based on whether they had taken the Social Studies Education course, and the effects of this on their democratic attitudes were examined. During the interviews, factors such as individuals' awareness of democratic rights and responsibilities, how they would reflect these values to their students, family background, and reading habits were also evaluated.

The data obtained were analyzed using descriptive analysis methods. The findings revealed that teacher candidates' attitudes toward democratic citizenship varied depending on whether or not they took the social studies course. In particular, it was observed that teacher candidates who took the course showed a higher level of commitment to democratic values. However, it was determined that the effects of some socio-demographic variables such as family education level and gender were limited, while regular reading habits had a positive effect on democratic attitudes.

In conclusion, it has been seen that democracy education in teaching programs and individual reading habits play an important role in developing teacher candidates' democratic citizenship attitudes. In line with these findings, it is recommended that democracy-based learning environments be strengthened in teacher training programs.

Keywords: Social Studies Education, Qualitative Research, Democratic Citizenship, Semi-Structured Interview, Democracy Education

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF ARGUMENTATION STUDIES IN SCIENCE EDUCATION (ASE)

FEN EĞİTİMİNDE ARGÜMANTASYON (FEA) ÇALIŞMALARININ BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

MEB Öğretmen Beyza EVCİL

https://orcid.org/0009-0006-9301-2204

Doç. Dr. Abdulkadir ÖZKAYA

https://orcid.org/0000-0002-6962-4597

Özet

Argümantasyon, bireylerin bir iddiayı savunmak, açıklamak veya çürütmek için kanıtlar ve gerekçeler kullanarak mantıklı bir şekilde tartıştıkları bir yöntem olup, fen eğitiminde yaygın yaklaşımlardan biridir. Bu araştırmada, 1997-2025 yılları arasında fen eğitiminde argümantasyonla ilgili Web of Science (WoS) veri tabanından 657 akademik makalenin bibliyometrik analizi yapılmıştır. Çalışmanın amacı, fen eğitiminde argümantasyon konusundaki makaleleri yazarlar, dergiler ve anahtar kelimeler açısından analiz ederek alandaki küresel bilimsel gelişmeleri ortaya koymaktır. Yıllık büyüme oranı %12,64 olup, akademik üretimde istikrarlı bir artış göstermektedir. Fen eğitiminde argümantasyon (FEA) araştırmalarında öne çıkan yazarlar arasında Erduran S., McNeill K.L., Sadler T.D. ve Zeidler D.L. yer almaktadır. Erduran S., 19 makale ile en fazla katkı sağlayan araştırmacıdır; onu 15 yayınla McNeill K.L. ve 13 yayınla Sadler T.D. takip etmektedir. FEA alanında en etkili dergiler International Journal of Science Education (89 makale), Science Education (52 makale) ve Science & Education (51 makale) olarak öne çıkmaktadır. En çok atıf alan yayın Driver'a (2000) ait olup 1159 atıf almıştır; ardından Zohar (2002) ve Erduran (2004) gelmektedir. Anahtar kelimeler arasında "argumentation" (181 kez), "science education" (133 kez) ve "education" (36 kez) öne çıkmaktadır. "Socioscientific issues" (47) ve "socio-scientific issues" (27) toplumla bağlantılı bilimsel meseleleri göstermektedir. Ayrıca "inquiry" (23), "reasoning" (23) ve "scientific literacy" (22) bilimsel düşünme ve okuryazarlık becerilerine işaret ederken, "assessment" (18) fen eğitimi süreçlerinin değerlendirilmesine verilen önemi vurgulamaktadır. Bu kavramlar, FEA alanındaki fen eğitimi ve bilimsel düşünceyi destekleyici araştırma alanlarının temel unsurlarını yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Argümantasyon, fen eğitimi, bibliyometrik analiz, bilimsel okuryazarlık, sorgu, değerlendirme

Abstract

Argumentation is a method in which individuals logically discuss by using evidence and reasoning to support, explain, or refute a claim, and it is a common approach in science education. This study conducted a bibliometric analysis of 657 academic articles on argumentation in science education retrieved from the Web of Science (WoS) database, covering the period between 1997 and 2025. The aim was to reveal global scientific developments in the field by analyzing these articles in terms of authors, journals, and keywords. The annual growth rate was found to be 12.64%, indicating a steady increase in academic production. Leading authors in argumentation research in science education (ASE)

include Erduran S., McNeill K.L., Sadler T.D., and Zeidler D.L. Erduran S. contributed the most with 19 articles, followed by McNeill K.L. with 15 and Sadler T.D. with 13 publications. The most influential journals in ASE are the International Journal of Science Education (89 articles), Science Education (52 articles), and Science & Education (51 articles). The most cited publication is Driver (2000) with 1159 citations, followed by Zohar (2002) and Erduran (2004). Prominent keywords include "argumentation" (181 occurrences), "science education" (133), and "education" (36). The terms "socioscientific issues" (47) and "socio-scientific issues" (27) highlight science-related societal topics. Additionally, "inquiry" (23), "reasoning" (23), and "scientific literacy" (22) point to scientific thinking and literacy skills, while "assessment" (18) emphasizes the importance of evaluation in science education processes. These concepts reflect key research areas supporting science education and scientific thinking within the ASE domain.

Keywords: Argumentation, science education, bibliometric analysis, scientific literacy, inquiry, assessment

GİRİŞ

21. yüzyılın bilgiye dayalı toplum düzeni, bireylerin sadece bilgiye erişim yeteneklerini değil, aynı zamanda bilgiyi irdeleme, yorumlama ve nedenlere dayalı savunmalar oluşturma kabiliyetlerine dikkat çekmektedir. Buradan anlaşıldığı üzere çağdaş fen eğitimi, bilimsel bilgiyi ezbere dayalı öğrenmekten ziyade, akıl yürütme, eleştirel düşünme ve bilimsel iletişim deneyimleri kazanmayı amaçlamaktadır (OECD, 2018; Osborne, 2010). Kişilerin bilimsel yöntemleri kavrayabilmeleri, bilimsel verileri değerlendirebilmeleri ve bu bilgiler ışığında kararlar verebilmelerini öne çıkaran alan bilimsel okuryazarlıktır (Norris & Phillips, 2003; OECD, 2016).

Bu amaçlara ulaşmadaki en etkili öğretim yaklaşımlarından biri argümantasyon yöntemi ortaya çıkmaktadır. Öğrencilerin bilimsel bilgileri inşa etmeleri, kanıtlamaları ve iddialarını destekleme sürecini içine alan düşünme biçimi argümantasyon olarak tanımlanmaktadır (Toulmin, 1958; Erduran & Jiménez-Aleixandre, 2007). Bu süreç zarfında öğrencilerin bilgiyi inşa edici ve açıklayıcı olmaları sağlanarak sadece bilgiyi pasif olarak kullanmalarının önüne geçilmektedir. Fen eğitiminde kullanılan argümantasyon, öğrencilerin bilimsel akıl yürütme becerileri geliştirerek, kavramlara derinlemesine bakmalarını ve bilimsel tartışmalara etkin katılımda bulunmalarını sağlamaktadır (Driver, Newton & Osborne, 2000).

Argümantasyonun sınıf içi uygulamaları fen eğitiminde genel olarak Toulmin Argümantasyon Modeli temel alınarak yapılandırılmaktadır. Öğrencilerin argüman yapılarını çözümlemesini sağlayan bu model, iddia, veri, gerekçe, destekleyici, çürütme ve niteleyici olmak üzere altı ana bileşenden oluşmaktadır (Erduran, Simon & Osborne, 2004). Bu yaklaşım, öğrencilerin hem doğru cevaplara ulaşmalarını hem de fikirlerini mantıksal bir zemin oluşturarak dile getirmelerine olanak sağlamaktadır.

Bilimsel düşünmeyi teşvik etmekle beraber, sosyobilimsel konulara dayalı argümantasyon etkinlikleri öğrencileri toplumsal, etik ve ekonomik açılardan çok yönlü düşünmeye yöneltmektedir. (Sadler & Zeidler, 2005; Zeidler et al., 2005). Böylece öğrenciler, toplumsal karar alma ve bilimsel bilginin işleyiş süreçleri arasındaki ilişkiyi kavrama olanağı bulur.

Sınıf içinde argümantasyonun yeterince verimli olabilmesi, öğretmenlerin eğitim bilgi ve becerileri, öğretim ortamının uygunluğu ve öğretim programlarının değişkenliğine bağlıdır. Her ne kadar argümantasyonu öğretmenler kayda değer bir öğretim stratejisi olarak görseler de uygulama esnasında güçlüklere rastlandığı belirtilmektedir (Sampson & Blanchard, 2012; Demircioğlu et al., 2020). Önde gelen güçlükler arasında, süre kısıtlamaları, sınav merkezli eğitim ve argümantasyon becerilerini destekleyecek yeterli mesleki gelişimlerinin olmaması yer almaktadır.

Yapılan çalışmalara bakıldığında fen eğitiminde argümantasyon (FEA) konusuna yönelik akademik alanda ilgi artışı görülse de, argümantasyon üzerine yapılan çalışmaların kapsamlı ve sistematik analizleri henüz yeterli düzeyde değildir. Bu konuda yapılan bibliyometrik analizler literatürün gelişimini, eğilimini ve araştırma boşluklarını belirlemede önemli rol oynamaktadır (Donthu et al., 2021). Bibliyometrik analizlerde elde edilen kapsamlı bilgiler; en etkili yazar ve kurumlar, atıf bağlantıları, yıllara göre yayın oranı anahtar kelime kümeleri gibi verileri inceleyerek bir alanı haritalayabiliriz (Aria & Cuccurullo, 2017).

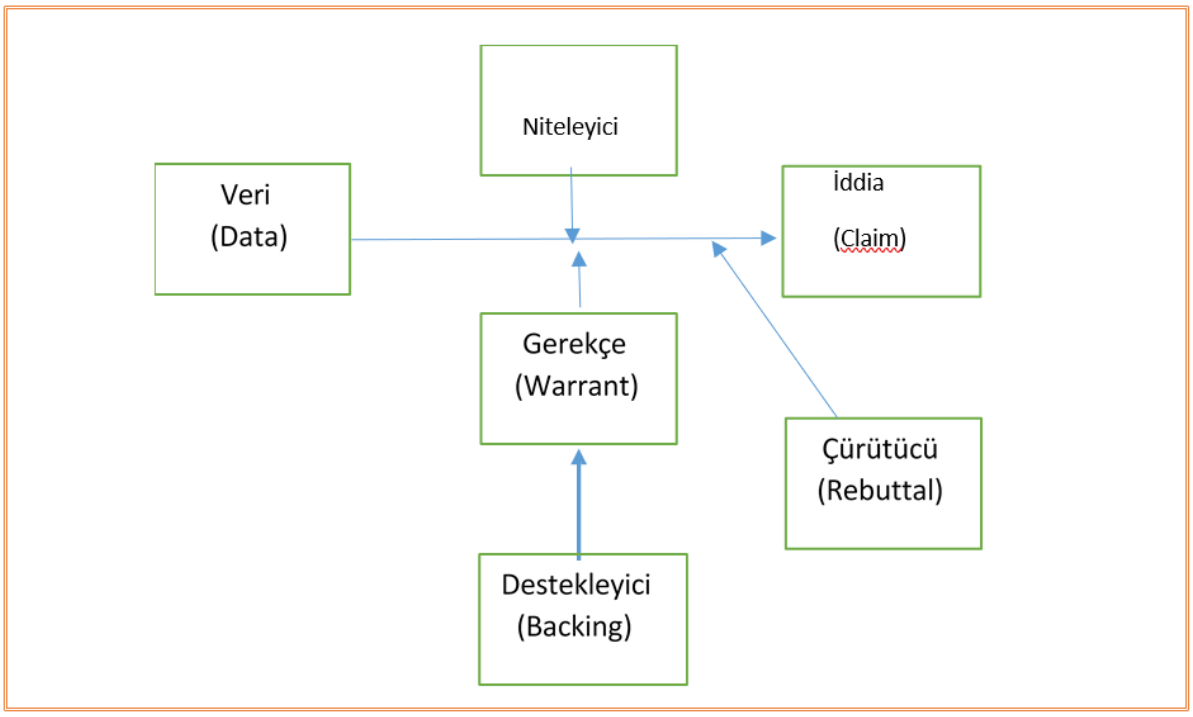
Bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak yapılan bu çalışma Web of Science (Wos) veri tabanı kullanılarak fen eğitiminde argümantasyon konusu literatür olarak taramayı amaçlamaktadır. Yapılacak olan çalışmaya en çok atıf alan çalışmalar, yıllara göre makale sayıları ve en etkili yazarlar detaylıca incelenerek güncel durumu ve ilerleme süreci belirlenecektir. Fen eğitiminde argümantasyon konusuna yönelik detaylı bir pencereden bakmak amaçlanmaktadır.

KURAMSAL ÇERÇEVE

1.Argümantasyonun Kuramsal Temelleri

Argümantasyon, bir iddiayı savunmak, farklı bakış açıklarıyla ele almak ve bilimsel bulguları mantıksal çerçevede ortaya konulması için ele alınan akıl yürütme ve tartışma sürecini kapsayan faaliyetlerin tümüdür. Bireyler bu süreçte fikirlerini oluşturur, mantıksal dayanaklarını belirleyip görüşlerini ortaya koyma imkânı tanır. Toulmin'in Argümantasyon Modeli, argümantasyonun teorik çerçevedeki ana bileşen olarak bilinmektedir. Yapılandırılmış düşünmeyi barındıran Toulmin'in Argümantasyon Modeli iddia (claim), veri (data), gerekçe (warrant), destekleyici (backing), çürütücü (rebuttal) ve sonuç (qualifier) olmak üzere altı ana bölümden meydana gelen bir yapıdır (Toulmin, 1958).

Toulmin Argüman Modeli

Şekil 1. Toulmin'in argümantasyon modeli (Toulmin, 2003).

2.Fen Eğitiminde Argümantasyonun Yeri (FEA)

Fen eğitimi sadece kavramsal bilgileri sunmakla kalmayıp, aynı anda onların bilimsel düşünme, fikir üretme ve sorgulayıcı davranma kabiliyetlerini geliştirmeyi hedeflemektedir.

Buradan yola çıkarak argümantasyonun öğrencilerin bilimsel görüşler geliştirmelerine, bunlara kanıtlar oluşturmalarına ve eleştirel bir şekilde değerlendirmelerine fırsat tanır. Öğrencilerin bilimsel bilgiyi sorgulama ve savunma süreçlerinde aktif olarak katılım göstermesi argümantasyon sayesinde gerçekleşmektedir (Çavuş Erdem, 2021).

3.Argümantasyonun Öğrenme Üzerine Etkilerini

Yapılan çalışmalar, argümantasyon temelli öğretimin hem kavramsal bilgileri derinleştirdiği hem de bilimsel akıl yürütme ve sorgulayıcı bakış açısıyla bakmayı geliştirdiği ortaya koyulmuştur. Öğrencilerin bilimsel bilgiyi benimse süreçlerinde, yapılandırılmış argümantasyon aktiviteleri etkili rol oynadığı ortaya koyulmuştur (Demir, 2020; Karakaş, 2019).

4.Türkiye'de Fen Eğitiminde Argümantasyon Araştırmaları

Son yıllara bakıldığında fen eğitiminde argümantasyon konusuna yönelik yapılan çalışmalara bakıldığında artış görülmektedir. Son yıllarda yapılan yüksek lisans ve doktora tezlerine bakıldığında 2010 sonrası tamamlanan çalışmalar, argümantasyonun eğitimde kullanılmasına yönelik çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların odak noktası, argümantasyonun öğrenci başarısı, bilimsel düşünme becerilerinin geliştirilmesi ve öğretmen görüşleri üzerinedir. Argümantasyonun eğitim çevresinde nasıl etkili kullanılacağına dair önemli bulguları Demir (2020) ve Karataş (2019) çalışmaları sunmaktadır.

5.Bilimsel Okuryazarlık ve Fen Eğitimi

Bireylerin bilgiyi anlamaları , analiz etmeleri ve karar verme süreçlerinde çok boyutlu bir hakimiyete sahip olmalarına bilimsel okuryazarlık denmektedir (OECD, 2016). Fen eğitimi bu doğrultuda bireylerin bilimsel düşünmelerinin gelişimini sağlayarak bilimsel okuryazarlığın temel yapıtaşını oluşturmaktadır. Sadece bilgi aktarımına dayalı olan geleneksel fen öğretiminde öğrenciler pasif durumda iken, yapılandırmacı yaklaşıma dayalı olan fen eğitiminde farklı boyutlarda düşünmeyi ve sorgulamaya dayalı öğrenmenin önemini gösterir . Yapılandırmacı yaklaşım bilimsel bilginin anlamlı oluşumunu sağlayarak öğrencilerin bilgiyi yapılandırmalarını destekler.

6.Argümantasyonun Bibliyometrik Yönü

Argümantasyon konusuna yönelik yapılan akademik çalışmalar son zamanlarda giderek artmaktadır. Yapılan bibliyometrik analizler sayesinde çalışmaları farklı boyutlarda inceleme imkanı sunuyor.Bibliyometrik çalışmalar,argümantasyonun gelişimini sistematik olarak analiz etmemizi mümkün kılmaktadır (Kurnaz & Eryılmaz, 2022).

Araştırma Soruları

Bu çalışmada aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmaktadır:

1. Fen eğitiminde argümantasyon alanındaki yayın eğilimleri nasıldır?
2. Bu alanda en etkili yazarlar ve kurumlar kimlerdir/nelerdir?
3. En çok atıf alan çalışmalar hangileridir ve bu çalışmaların özellikleri nelerdir?
4. Alanda sıkça kullanılan anahtar kelimeler nelerdir ve bunlar arasındaki ilişkiler nasıldır?
5. Fen eğitiminde argümantasyon alanındaki gelecek araştırma yönelimler neler olabilir?

YÖNTEM

Bu kısımda, araştırmanın türü, veri toplama yöntemleri ve PRISMA akış diyagramı hakkında detaylı bilgi verilecektir. Ayrıca, bibliyometrik analiz süreci detaylıca açıklanmıştır. Verilerin bibliyometrik analizi için R programlama dili ile geliştirilen Bibliometrix (Aria ve Cuccurullo,

2017) paketi kullanılmış olup, bu paketin içinde bulunan kullanıcı dostu arayüz olan biblioshiny analizin kolayca yapılmasını sağlamıştır.

Bibliyometrik analizleri performans analizi ve bilim haritalaması olmak üzere iki ana başlıkta bulunmaktadır. Farklı kişiler tarafından bibliyometrik analiz süreçleri bulunmaktadır. Donthu ve arkadaşlarına (2021) bibliyometrik analiz şu aşamalardan meydana gelmektedir:

(1) Bibliyometrik çalışmanın amaçlarını ve kapsamını tanımlayın;

(2) Uygun bibliyometrik analiz tekniklerini seçin;

(3) Bibliyometrik analiz için gerekli verileri toplayın;

(4) Bibliyometrik analizi yürütün ve elde edilen sonuçları sunun.

R programlama dili ,istatistiksel analiz ve veri işleme için güçlü ve esnek yapı sunmaktadır (Hackenberger, 2020) . Geniş kapsamı sayesinde klasik istatistiksel yöntemlerin yanında makine öğrenimi ve veri görselleştirme gibi birçok alana yönelik uygulama barındırır (Tjøstheim vd., 2022). İlk olarak bilim haritalama süreci, Börner ve arkadaşlarının (2003) beş aşamalı sürecine dayanmaktadır. Daha sonra Cobo ve ekibi (2011)karşılaştırmalı olarak bilim haritalama analizi yapmıştır. Aria ve Cuccurullo (2017) ile Zupic ve Cater (2015) benzer olarak bu süreci şu şekilde aktarmıştır:

1. Araştırmanın planlanması
2. Verilerin toplanması
3. Verilerin analiz edilmesi
4. Verilerin görselleştirilmesi
5. Sonuçların yorumlanması

Literatür Taraması (Literature search)

Veri çıkarma süreci WoS veri tabanı kullanılarak birkaç adımda yapılmaktadır. FEA kapsamındaki ilgili makaleleri belirlemek için başlıklar, anahtar kelimeler ve özetler incelenir. FEA konusuyla ilgili anahtar kelimeler, çalışmaları seçmek ve filtrelemek için kullanılmaktadır. FEA'nın temelini ve istenen araştırma konularını yansıtan anahtar kelimeler belirlendi. Odaklanılan anahtar kelimelerin FEA konusunda farklı boyutları nasıl içerdiği dikkate alınarak detaylı bir analizi sağlanır. Ayrıca, seçilen terimler standart hale getirilerek, FEA alanında küresel olarak kabul görmektedir. Bu durum bibliyometrik analiz kapsamında tutarlılık ve birlikte çalışma olanağı sağlar.

Kullanılan arama terimleri: "argümantasyon", "bilim eğitimi"

WoS için:

"arama terimleri" (Topic) and Article (Document Types) and English (Languages) and Book Chapters or Proceeding Paper (Exclude-Document Types)

Literatür taraması Mayıs 2025'te yapılmış olup 1997-2025 yılına kadar olan çalışmaları içermektedir. Çalışmaları seçmek için uygunluk kriterleri, dahil etme ve hariç tutma kriterleri dikkate alınarak uygulanmıştır.

Literatür Seçimi (Literature selection)

WoS veri tabanından 795 makaleye ulaşılmıştır. Çalışmanın veri seti PRISMA (Moher vd., 2009) akış şeması kriterleri ön görülerek hazırlanmıştır. Akış şeması Tablo 1'de gösterilmiştir. Başlangıç literatür taraması yapıldıktan sonra, tekrarlanmış olan çalışmalar örneklemden çıkarılarak kalan çalışmalar dışlama kriterlerine uygun şekilde taranmıştır. FEA'da eğitsel

içeriğe sahip olmayan çalışmalar, İngilizce olmayan çalışmalar, uygun yöntemsel ayrıntılara sahip olmayan hakemli çalışma çıkarılıp, 657 çalışma incelemeye dahil edilmiştir.

Tablo 1. PRISMA Akış Diyagramına Göre Verilerin Seçim Kriterleri

	Web of Science
Identification (Tanımlama)	Web of Science (WoS) veri tabanından anahtar kavramlarla taranan araştırma sayısı N=795
Screening (Tarama)	WoS'taki makale türünde olan araştırma sayısı N=699
Eligblity (Uygunluk)	WoS'ta taranan indekslerden elde edilen araştırma sayısı (SSCI, SCI-E, A&HCI, ESCI) N=657
Excluded (Hariç Tututlan)	Dahil etme kriterlerini karşılamayan makale sayısı N=42
Included (Dahil)	Bibliometri gerçekleştirilen araştırma sayısı N=657

Verilerin Analizi

Bibliyometrik analiz, R Studio yazılımı, bibliomeetrix aracı ve <<biblioshiny() >> fonksiyonu kullanılarak yapılacaktır. . Bu fonksiyon, amaçlanan bibliyometrik analiz için kapsamlı bir özellik seti sunarak WoS gibi kaynaklardan veri çıkarılmasına olanak tanır. Yıllara göre yayın sayıları, üretken yazarlar, H-indeksi ve daha fazlası olmakla beraber birçok bibliyometrik veriler ortaya koyulabilir. "biblioshiny()" fonksiyonu, kıyaslamalı değerlendirmeleri kolaylaştırıp, ağ haritaları ve diyagramlar gibi çeşitli grafikler sayesinde bulgular görselleştirilir. Sonuçları dışarı aktarma imkânı da bulunmaktadır.

BULGULAR

Bu araştırma, WoS veritabanından "*argümantasyon*", "*bilim eğitimi*", "sosyobilimsel konular", "*eğitim*", "*bilim", "sorgulama", "akıl yürütme", "bilimsel okuryazarlık*", "değerlendirme" anahtar kelimeleri kullanılarak elde edilen bilimsel yayınların ayrıntılı bir değerlendirmesini barındırmaktadır. Her bir çalışmadan makale başlıkları, yazarlar, atıf sayıları ve yayın tarihleri gibi çeşitli veriler toplandı. Çalışmanın temel amacı fen eğitiminde argümantasyon alanındaki eğitsel çalışmaların bibliyometrik analizi aracılığıyla zamansal eğilimleri, akademik ilerlemeleri ve en başarılı çalışmaları belirleyerek ilerideki yapılacak araştırmalara önemli bulgular oluşturmaktadır. Bu amaca ulaşabilmek için çeşitli analizler yapılmıştır. Yapılan analizler kullanılarak çeşitli istatistiksel yaklaşımlar kullanılarak incelemeler yapılmıştır. Makalenin genel görünümü Tablo 2'de verilmiştir.

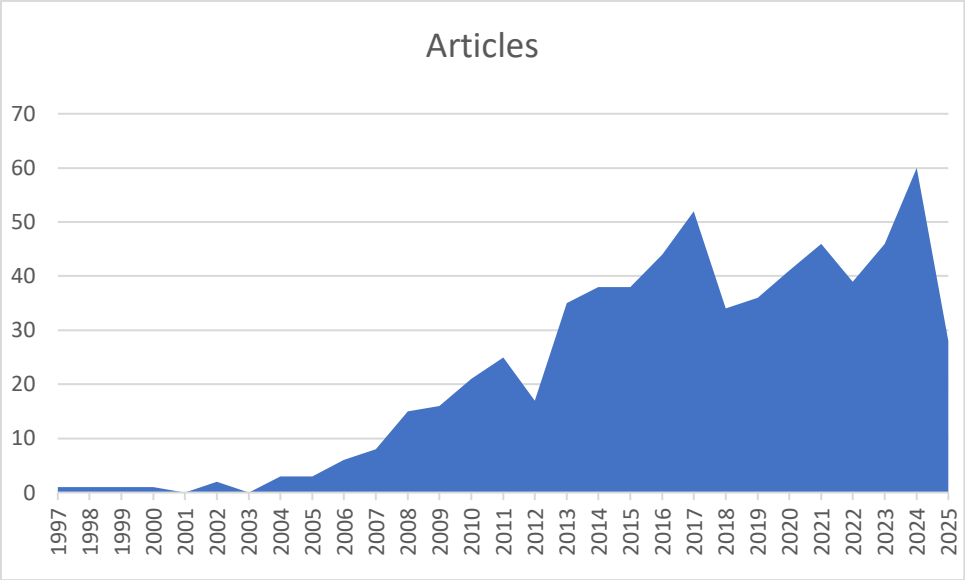
Tablo 2. Fen eğitiminde argümantasyon konusu ile ilgili makalelerin genel görünümü

Açıklama	Sonuçlar
VERİLER HAKKINDA ANA BİLGİLER	
Zaman aralığı	1997-2025
Kaynaklar (Dergiler, Kitaplar, vb.)	164
Belgeler	657
Yıllık Büyüme Oranı %	12,64
Belge Ortalama Yaşı	7,72
Doküman başına ortalama atıf	34,84
Referanslar	24037
BELGE İÇERİKLERİ	
Anahtar Kelimeler	817
Yazarın Anahtar Kelimeleri	1459
YAZARLAR	
Yazarlar	1473
Tek yazarlı dokümanların yazarları	97
YAZARLARIN İŞBİRLİĞİ	
Tek yazarlı dokümanlar	111
Doküman Başına Ortak Yazarlar	2,95
Uluslararası ortak yazarlıklar %	17,5
BELGE TÜRLERİ	
Makale	597

Makale; kitap bölümü	31
Makale; erken erişim	24
Makale; bildiri metni	5

Tablo 2'de bilimsel üretimin anlaşılması için yıllara göre belgeler, yazarlar ve iş birliklerine ilişkin temel bilgiler verilmiştir. Verilen tabloya göre incelenen belge sayısı (657), kaynak türleri(164) ve yıllık büyüme oranı (**%12,64) gibi istatistikleri sunmaktadır. Ayrıca belgede kullanılan anahtar kelimeleri ve yazar bilgilerini (toplam yazar sayısı ve tek yazarlı dokümanların yazarları gibi) bilgileri barındırır. Aynı zamanda yazar işbirliği oranlarına ve belge türlerine (makale, bildiri metni vb.) gibi bilgiler bulunmaktadır.**

Şekil 2. Makalelerin yıllık bilimsel üretim grafiği (1997-2025)

Şekil 1'de, yıllara göre makale sayıları incelenmiştir. Tablo analiz edildiğinde 1997'den yaklaşık olarak 2007'ye kadar yıllık makale üretimi oldukça düşüktür. 2008'den itibaren üretimde belirgin bir yükselme başlamıştır, 2011'den hızlanarak artmıştır. Fakat 2018 ve 2019 yılında hafif bir düşüş meydana gelmiştir. Ancak 2020'den itibaren yükselişe geçmiştir ve 2024 yılına baktığımızda 2017'deki gibi zirve noktasına ulaşmıştır. Genel bir yorum yapacak olursak yıllık bilimsel üretim uzun vadede artış göstermektedir. Son yıllarda dalgalanmalar meydana gelmesi ve özellikle 2025 yılında gözlemlenen düşüş, veri toplama sürecinin henüz tamamlanmamış olması veya dışsal faktörlerden kaynaklanıyor olabilir.

Tablo 3. Yıllara göre toplam yıllık atıf sayısı (1997-2025)

Year	MeanTCperArt	N	MeanTCperYear	CitableYears
1997	104,00	1	3,59	29
1998	180,00	1	6,43	28
1999	359,00	1	13,30	27
2000	1.159,00	1	44,58	26

2002	465,00	2	19,38	24
2004	371,33	3	16,88	22
2005	384,67	3	18,32	21
2006	102,50	6	5,12	20
2007	117,00	8	6,16	19
2008	146,07	15	8,12	18
2009	74,50	16	4,38	17
2010	75,48	21	4,72	16
2011	52,36	25	3,49	15
2012	34,35	17	2,45	14
2013	31,71	35	2,44	13
2014	39,76	38	3,31	12
2015	21,24	38	1,93	11
2016	32,75	44	3,28	10
2017	19,79	52	2,20	9
2018	27,29	34	3,41	8
2019	21,42	36	3,06	7
2020	17,44	41	2,91	6
2021	10,63	46	2,13	5
2022	7,67	39	1,92	4
2023	4,43	46	1,48	3
2024	2,45	60	1,23	2
2025	0,86	28	0,86	1

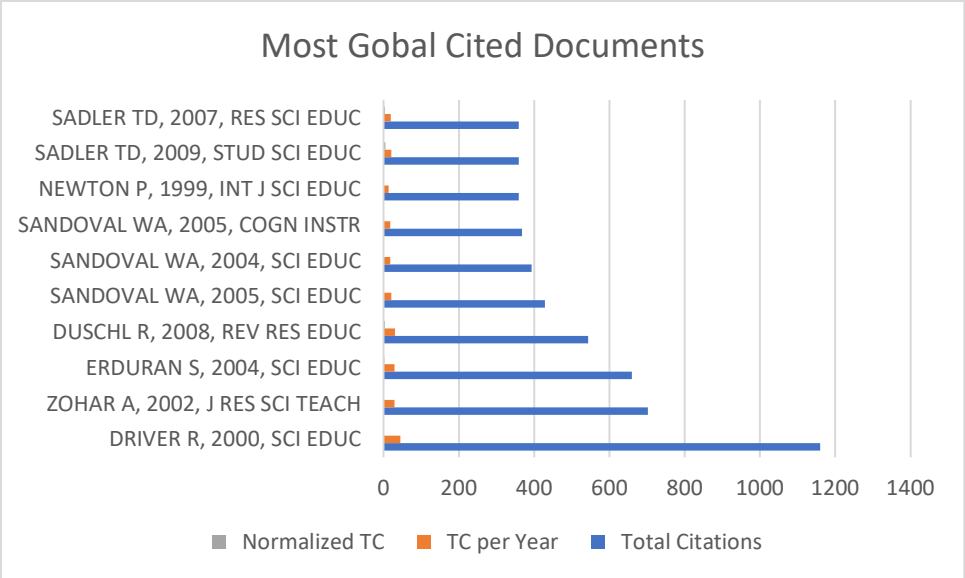
N =number of publications

MeanTCperArt = average total citations per article

MeanTCperYear = average total citations per year

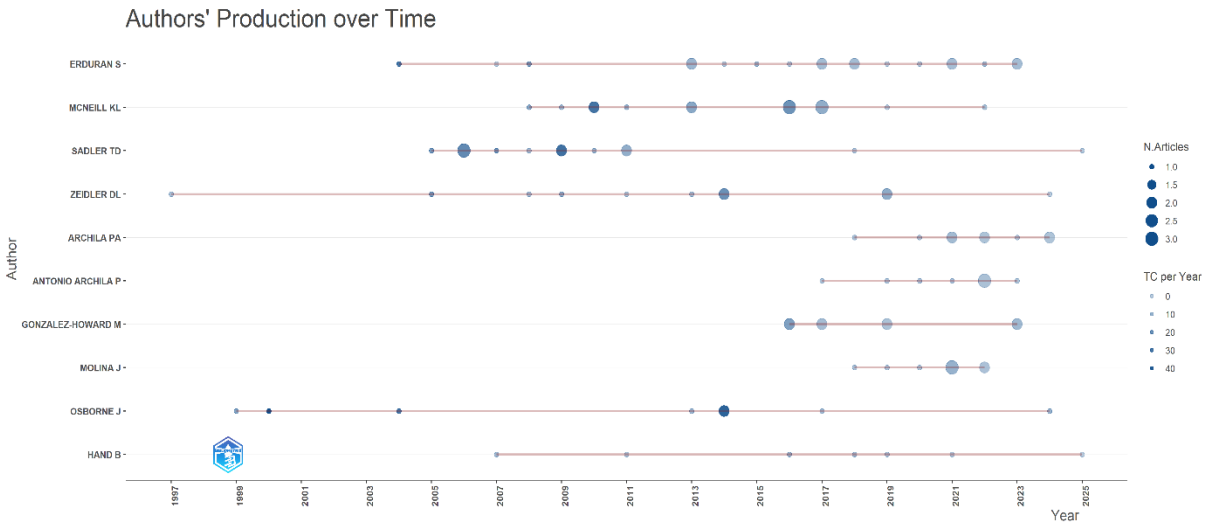
Bu analiz, Tablo 2'de görüldüğü üzere, 1997 ve 2025 arasındaki FEA konusunda yapılan 657 akademik yayının süreç içindeki değişimi değerlendirilmektedir. Tablo incelendiğinde erken yıllarda az sayıda makalenin çok sayıda atıf aldığı fakat zamanla makale sayısında artış makale başına düşen atıf sayısında azalma olduğu görülmektedir. Son yıllarda yayınlanan makalelerin uzun süre atıf alma ihtimali olmadığından ortalama atıf sayısı oldukça düşüktür.

Şekil 3. En çok atıf alan 10 makale

Şekilde 2'de verilen grafikte yatay eksende makalelerin aldığı toplam atıf sayısı, dikey eksende makalelerin başlıkları, yazarları ve yayımlandıkları dergiler/yıllar bulunmaktadır. Grafikten görüldüğü üzere atıf sayıları 355 ile 1159 arasında değişmektedir. Verilen şekilde en koyu ve büyük nokta, en yüksek atıf alan çalışmayı göstermektedir. En çok atıf alan makale DRIVER R, 2000, SCI EDUC (1159 atıf) olduğu görülmektedir. Buradan bu kaynağın eğitim alanında etkili ve temel bir kaynak olduğu sonucuna ulaşabilir. İkinci sırada "Zohar A, 2002, RES SCI TEACH" adlı çalışma yaklaşık 702 atıf almışken, üçüncü sırada yer alan "Erduran S, 2004, SCI EDUC" çalışması ise yaklaşık 650 atıf almıştır. Diğer iki çalışmanın da eğitim alanına önemli katkılarının bulunduğu dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak verilen grafik bilim eğitimi alanında en etkili ve en çok atıf alan çalışmaları göstererek literatüre önemli katkılar sağlamakla beraber gelecek araştırmalara önemli katkılar sağlayacaktır.

Şekil 4. Zaman içinde en üretken yazarların üretimi (1997-2025)

1997-2025 yılları arasında yazarların üretkenliği incelendiğinde, belirli yazarların zamanla istikrarlı bir şekilde makale ürettiği ve bilime katkı sağladığı görülmektedir. Verilen grafikte yazarın hangi yıllarda yayın yaptığı ve yıllık toplam makale miktarına göre üretkenliği ortaya

koyulmuştur. Öne çıkan bazı yazarlar EDUARDO S., MICHELL RL. ve MAULET TD. uzun yıllarca düzenli bir şekilde makale yazdığı ve bazı yıllarda veriminin arttığı görülmektedir. Baloncukların büyüklüğü, o yıl yayımlanan makale sayısını belirtirken, renk yoğunluğu yıllık atıf sayısını (TC per year) belirtmektedir. Bu yazarların bazı zamanlarda daha fazla atıf alındığı görülmekte olup makale üretiminde en yüksek noktaya ulaşıldığı söylenebilir. Ayrıca yeni dahil olan yazarların (GONZALEZ-ROMAO M. ve ANTONIO ARCHDA P.) son zamanlarda üretkenliğinin arttığı göze çarpmaktadır. 1997'den 2025 kadar olan süreci genel olarak yorumlayacak olursak, yazarların bilimsel üretimlerinde dalgalanmalar görülmektedir, fakat bazı dikkat çeken yazarların devamlı ve üst düzeyde bilime katkı sağladığı açıkça göz önündedir.

Tablo 4. Yazarların zaman içindeki üretimi(toplam belge ve atıfları)

Author	year	freq	TC	TCpY
ANTONIO ARCHILA P	2017	1	18	2
ANTONIO ARCHILA P	2019	1	16	2,286
ANTONIO ARCHILA P	2020	1	22	3,667
ANTONIO ARCHILA P	2021	1	16	3,2
ANTONIO ARCHILA P	2022	3	13	3,25
ANTONIO ARCHILA P	2023	1	6	2
ARCHILA PA	2018	1	29	3,625
ARCHILA PA	2020	1	16	2,667
ARCHILA PA	2021	2	27	5,4
ARCHILA PA	2022	2	10	2,5
ARCHILA PA	2023	1	5	1,667
ARCHILA PA	2024	2	4	2
ERDURAN S	2004	1	659	29,955
ERDURAN S	2007	1	1	0,053
ERDURAN S	2008	1	303	16,833
ERDURAN S	2013	2	96	7,385
ERDURAN S	2014	1	21	1,75
ERDURAN S	2015	1	84	7,636
ERDURAN S	2016	1	29	2,9
ERDURAN S	2017	2	47	5,222
ERDURAN S	2018	2	40	5

ERDURAN S	2019	1	3	0,429
ERDURAN S	2020	1	12	2
ERDURAN S	2021	2	23	4,6
ERDURAN S	2022	1	23	5,75
ERDURAN S	2023	2	15	5
GONZALEZ-HOWARD M	2016	2	146	14,6
GONZALEZ-HOWARD M	2017	2	42	4,667
GONZALEZ-HOWARD M	2019	2	18	2,571
GONZALEZ-HOWARD M	2023	2	18	6
HAND B	2007	1	109	5,737
HAND B	2011	1	38	2,533
HAND B	2016	1	77	7,7
HAND B	2018	1	42	5,25
HAND B	2019	1	20	2,857
HAND B	2021	1	5	1
HAND B	2025	1	0	0
MCNEILL KL	2008	1	219	12,167
MCNEILL KL	2009	1	119	7
MCNEILL KL	2010	2	495	30,938
MCNEILL KL	2011	1	133	8,867
MCNEILL KL	2013	2	160	12,308
MCNEILL KL	2016	3	199	19,9
MCNEILL KL	2017	3	93	10,333
MCNEILL KL	2019	1	7	1
MCNEILL KL	2022	1	17	4,25
MOLINA J	2018	1	29	3,625
MOLINA J	2019	1	16	2,286
MOLINA J	2020	1	16	2,667

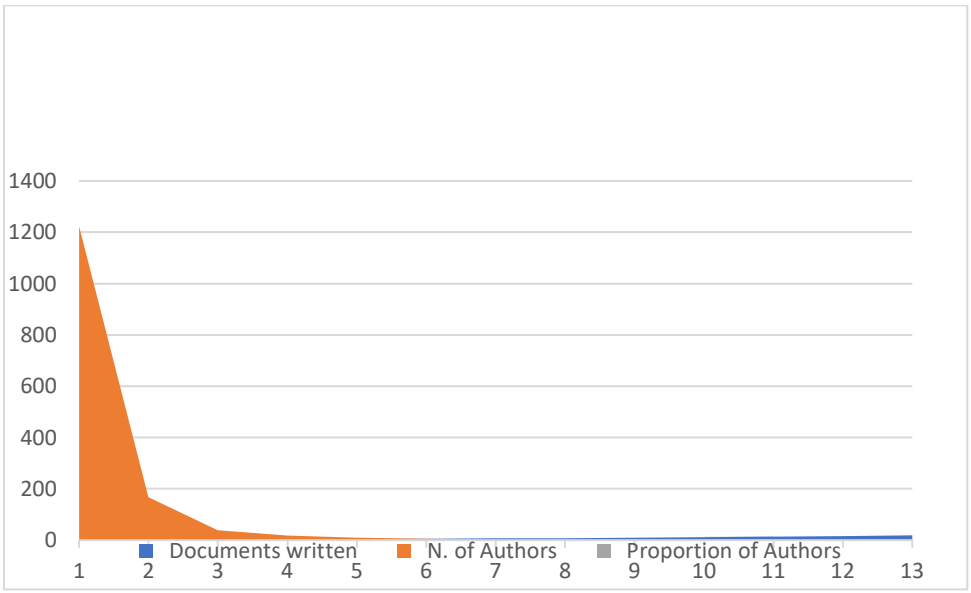
MOLINA J	2021	3	43	8,6
MOLINA J	2022	2	12	3
OSBORNE J	1999	1	359	13,296
OSBORNE J	2000	1	1159	44,577
OSBORNE J	2004	1	659	29,955
OSBORNE J	2013	1	94	7,231
OSBORNE J	2014	2	446	37,167
OSBORNE J	2017	1	43	4,778
OSBORNE J	2024	1	16	8
SADLER TD	2005	1	357	17
SADLER TD	2006	3	456	22,8
SADLER TD	2007	1	359	18,895
SADLER TD	2008	1	87	4,833
SADLER TD	2009	2	540	31,765
SADLER TD	2010	1	123	7,688
SADLER TD	2011	2	147	9,8
SADLER TD	2018	1	12	1,5
SADLER TD	2025	1	1	1
ZEIDLER DL	1997	1	104	3,586
ZEIDLER DL	2005	1	357	17
ZEIDLER DL	2008	1	87	4,833
ZEIDLER DL	2009	1	181	10,647
ZEIDLER DL	2011	1	39	2,6
ZEIDLER DL	2013	1	66	5,077
ZEIDLER DL	2014	2	244	20,333
ZEIDLER DL	2019	2	76	10,857
ZEIDLER DL	2024	1	0	0

Freq: Frekans (Yazarın belirli bir yıl içinde yayın sayısı)

TC: Toplam Citations (Yazarın toplam atıf sayısı)

TCpY: Yılda Ortalama Atıf (Yazarın yılda ortalama alınan atıf sayısı)

Verilen tabloda, birçok yazarın yıllara göre bilimsel üretimi ve bu çalışmaların etkisi görülmektedir. Tabloda, her yazarın belirli yıllarda yayınladığı makale sayısı (freq), toplam atıf sayısı (TC) ve yıllık ortalama atıf sayısı (TCpY) yer almaktadır. Antonio Archila, 2017'den itibaren düzenli çalışmalar yapmış; 2020-2022 arasında üretkenliği artarken,2023-2024 atıf sayılarında bir düşüş vardır. Sibel Erduran 2004-2008 yıllarındaki çalışmalarıyla en yüksek atıfa ulaşmış; son yıllara bakıldığında bir düşüş gözlemlenmiştir. Gonzalez-Howard ve Brian Hand , 2016-2019 arasında yüksek atıf düzeyine ulaşmış; son yıllarda atıflarında azalma görülmüştür. McNeill, 2010'daki çalışmasında çok yüksek etki yaratmış olup sonraki yıllarda bu etkide azalma meydana gelmiştir. Osborne ,2000 yılında yaptığı çalışmasıyla en yüksek atıf oranına ulaşmıştır. Sadler ve Zeidler ise 2005-2014 yılları arasında etki düzeyi yüksek yayınlar üretmişlerdir. Bu tablo, yazarların bilimsel kariyerlerindeki kilit noktaları ve eserlerinin etkisini kavramak için değerli bir kaynaktır. FEA ile ilgili bilimsel üretkenliğin frekans dağılımı (Lotka yasası) Şekil 5'de gösterilmektedir.

Şekil 5. Bilimsel üretkenliğin frekans dağılımı (Lotka yasası)

Verilen grafikte Lotka yasasına göre yazarların üretkenlik düzeyleri verilmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere yalnızca bir makale yazmış olan yazarların sayısı oldukça yüksek (1200'ün üzerinde) olarak gözlenmektedir. Bu bize bilimsel üretime çoğunlukla tek seferlik katkı sunan yazarları göstermektedir. İki ve veya daha fazla makale yazmış yazarların sayısında hızla azalma meydana gelmiştir. Grafikten çıkaracağımız sonuç literatüre katkı sağlayan üretimin büyük bir kısmı az sayıda yazar tarafından gerçekleşirken, literatüre katkı sağlayan yazarların büyük çoğunluğu tek seferlik yayın yaptığı gözlemlenmektedir.

Tablo 5. Lotka yasası ile yazarların üretimi

Documents written	**N. of Authors**	**Proportion of Authors**
1	1223	0,83
2	167	0,113
3	39	0,026
4	19	0,013

5	9	0,006
6	6	0,004
7	1	0,001
8	4	0,003
9	1	0,001
11	1	0,001
13	1	0,001
15	1	0,001
19	1	0,001

Verilen tablo Lotka yasasına göre düzenlenerek yazarların verimliliğini göstermektedir. Lotka yasası yazarların verimliliğini frekans dağılımına göre gösteren istatistiksel bir modeldir. Bu yasaya göre yazarların yaklaşık %60'ı sadece bir makale yayınlarken, %15'i iki makale yayınlar ve bu oran giderek azalır. Bu tabloda oranlar biraz değişmektedir.

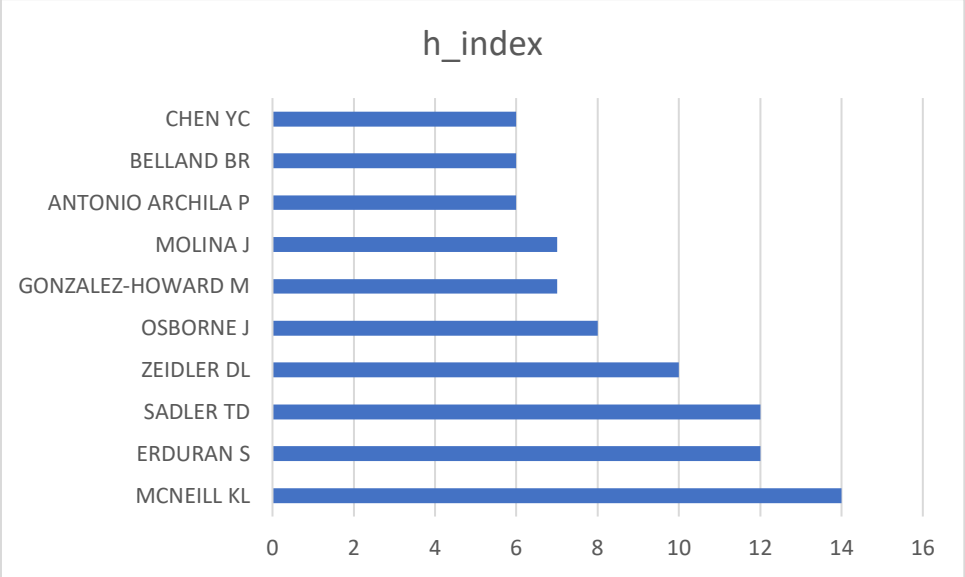
Tek yayın yapan yazarların oranı **%83 olarak belirlenmiş olup normal değerden daha yüksektir. Buradan alanında üretken olmayan yazarların oldukça yüksek olduğu yorumunu yapabiliriz.**

İki yayın yapan yazarlar %11,3 oranındadır. Bu oran Lotka yasasına göre düşük değer sahiptir.

Üç yayın yapan yazarların oranı %2,6'dır.Beklenenin altında bir üretkenlik görülmektedir.

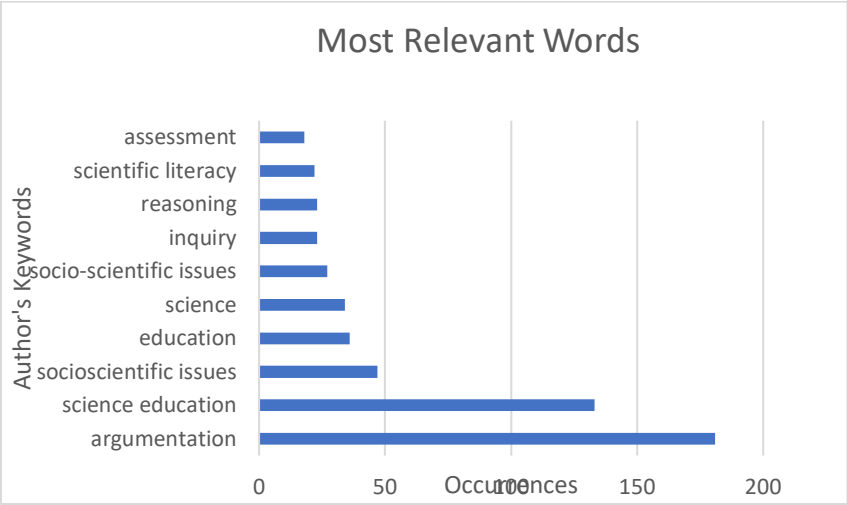
Özetle, Lotka yasası verilen tabloyu desteklemektedir. Yazarların büyük bir kısmı tek sefer makale yayınlarken çok sayıda makale yayınlayan yazarların sayısı giderek azalmaktadır. Bilimsel literatürdeki yazarların üretkenliklerinin göstergesi olarak kritik bir işlev göstermektedir.

Şekil 6. En çok atıf yapılan yazarların h-indeksi puanları

Verilen grafikte yazarların hem yayın sayısı hem de çalışmalarına yapılan atıfları ölçen H indeksi kullanılarak yazarlar sıralanmıştır. Grafikte en etkili yazarlar MCNEIL KL, Erduran S, Sadler TD ve Zeidler DL olarak belirlenirken, H indeksi en düşük yazarın CHEN YC olduğu görülmektedir. Genel olarak yorumlayacak olursak H indeksi bir yazarın literatürdeki önemini ve atıf alma oranını yansıttığı görülmektedir. Bir akademik çalışma hazırlanırken h-indeksi en yüksek etkiye sahip yazarların literatürdeki katkılarına mutlaka yer verilmesi önerilmektedir.

FEA alanındaki anahtar kelimeler analizi çalışmanın odak noktasını ortaya koyarak, çalışma ile ilgili konuları bulmak için büyük öneme sahiptir. Bu analizle hangi konulara daha çok yoğunlaşılması gerektiği ve hangilerinin daha az dikkat çektiği ve alandaki alanda ki eksiklikleri anlamamızı sağlar. Şekil 7 ve şekil 8 de seçili anahtar kelimelerle ilgili yayın sayıları ve bunların zaman içindeki değişimi sunulmaktadır.

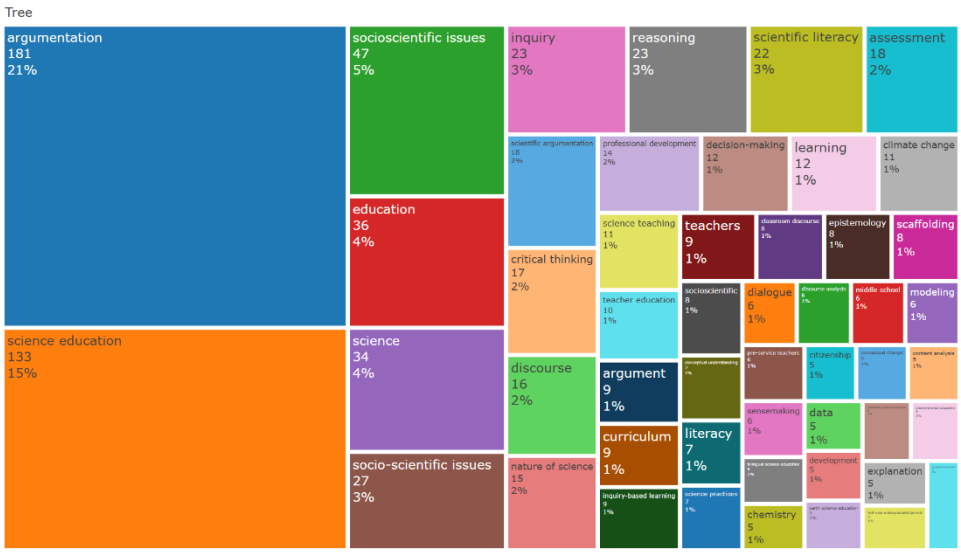
Şekil 7. FEA makalelerinde en sık kullanılan anahtar kelimeler (1997-2025)

Bu grafik bibliyometrik analiz sonucunda yazarlar tarafından en sık kullanılan anahtar kelimeleri göstermektedir. Elde edilen verilere göre en sık kullanılan **"argumentation"** (tartışma/argümantasyon) terimi araştırmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Diğer kavramların bu kavram etrafında şekillendiği söylenebilir. Onun arkasından **"science**

education” (fen eğitimi) terimi gelmektedir. Bu terim araştırmanın temel çerçevesini oluşturmaktadır. Diğer önemli anahtar kelimeler arasında **“socio-scientific issues”, “education”, “science”, “inquiry”, “reasoning”** ve **“scientific literacy” yer almaktadır. Çalışmada bu kavramların sıkça kullanılması bilimsel konuların toplumla bütünleşmeye başladığın bir göstergesidir. Bu terimlerin fen eğitimindeki yerinin giderek arttığını gösterir. “Assessment” kelimesinin oldukça az kullanıldığı görülmektedir. Buradan az da olsa ölçme ve değerlendir süreçlerinin çalışmada dikkate alındığı sonucuna ulaşabiliriz.**

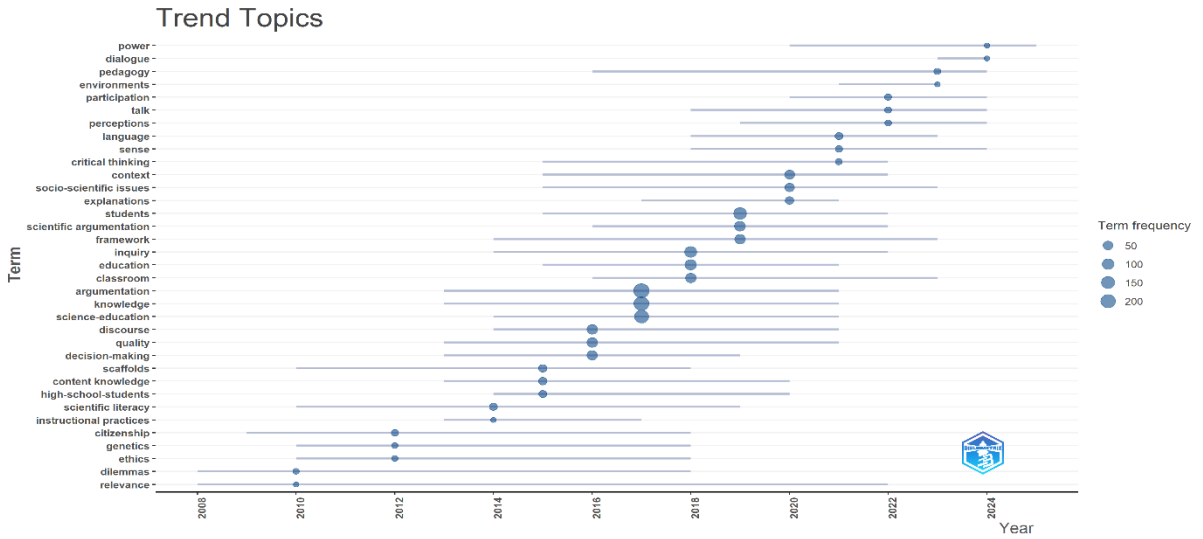
Şekil 8. Kelime bulutuna göre en sık kullanılan anahtar kelimeler

Şekil 9. FEA’da anahtar kelimelerin ağaç haritası (1997-2025)

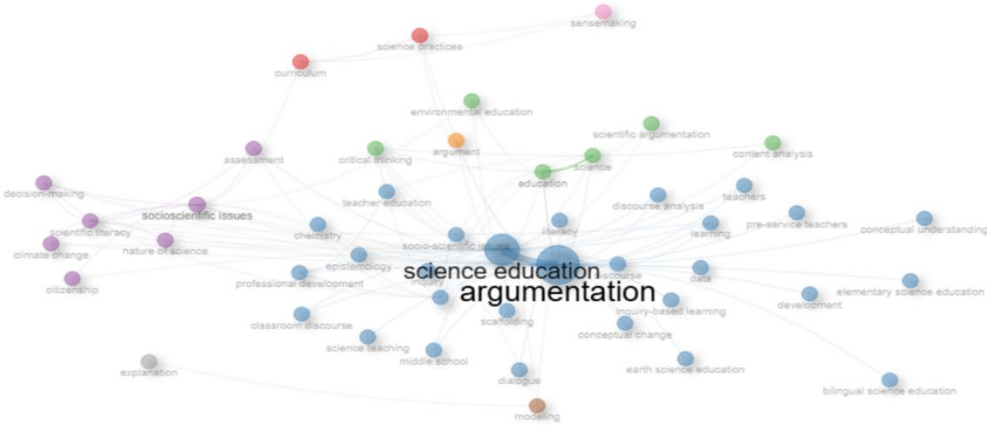
Şekli verilen kelimelerin ağaç haritası(treemap), anahtar kelimelerin hem nicel hem de nitel olarak önemini göstermektedir. En büyük kutucuklar, en çok vurgu yapılan anahtar kelimeyi belirtirken, renkler farklı anahtar sözcük gruplarını ayırt etmemizi sağlar. Verilen şekle göre, "Argumentation" (181 kez, %21) en çok vurgulanan kelime olup toplam kelimelerin yaklaşık beşte birini oluşturmakta ve konunun merkezinde bulunmaktadır. Daha sonra "Science Education" (133 kez, %15) kelimesinin yoğun olarak vurgulandığı görülmektedir. Orta düzeyde kullanılan kelimeler olarak Socioscientific Issues" (47 kez, %5), "Education" (36 kez, %4),

"Science" (34 kez, %4) öne çıkmaktadır. Bu haritayı genel olarak yorumlayacak olursak fen eğitiminde argümantasyonun çok boyutlu bir araştırma olduğunu, akademik temelden öğretimsel sürece uzandığını ve kapsamlı bir çerçevede değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Buradan araştırmanın nerelere yoğunlaştığını açık bir şekilde göstermektedir.

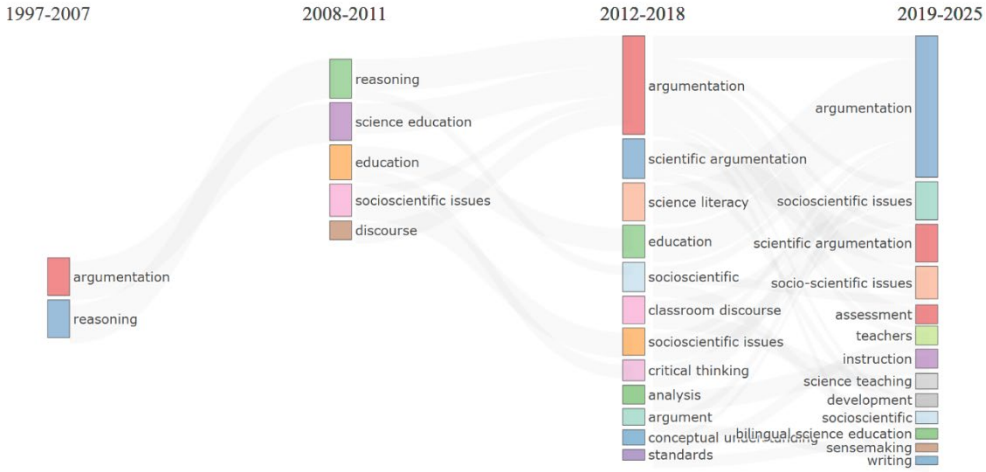
Şekil 10. FEA eğilimli konular

Şekil 10 Fen Eğitiminde Argümantasyon (FEA) konusundaki kavramsal olarak değişimi anlamak için 2008-2024 yıllarını içine alan tematik eğilim analizi, anahtar kelimelerin zaman içinde nasıl evrildiğini göstermektedir. Grafikte, yıllara göre çalışmalarda en sık kullanılan anahtar kelimelere yer verilmiştir. Grafiğin üzerinde bulunan kabarcıkların boyutu, o yıl içinde ilgili terimin ne kadar sıklıkla kullanıldığını belirtmektedir. İlk dönemlerde *"relevance"*(alaka) ve *" dilemmas*" (ikilemler) gibi genel kavramların öne çıktığı görülürken 2012 itibariyle *"ethics"* (etik), *"genetics"* (genetik) ve *"citizenship"* (vatandaşlık) gibi modern bilim ve toplum arasındaki etkileşimi içeren kavramların ortaya çıkması , eğitimde sadece biliş yönünün değil , etik ve toplumsal yönlerinde vurgulandığını göstermektedir.2014-2016 yılları arasında *"instructional practices"* (öğretim uygulamaları) , *"scientific literacy"*(bilimsel okuryazarlık) , "*high school students"* (lise öğrencileri) *" content knowledge"* (içerik bilgisi) ve *scaffolds*(yapı iskelesi) gibi öğrenci merkezli ve eğitimde uygulamaya dayalı konuların öne çıktığı görülmekte olup ,buradan öğretim süreçlerinin kalitesini artırmaya odaklanıldığını göstermektedir. Özellikle 2015-2019 yılları arasında *"scientific argumentation*"(bilimsel tartışma), *"reasoning*"(muhakeme) *ve "justification*" (gerekçe) kavramlarına yoğunlaşılması argümantasyon kavramının temellerinin oluşmaya başladığı ve eğitim gündeminde bir yer edindiğini söyleyebiliriz. 2020 ve sonrasında ise "critical thinking" (eleştirel düşünme), "language" (dil), "dialogue" (diyalog), "pedagogy"(pedagoji), "participation" (katılım) ve "power" (güç) gibi terimlerin öne çıkması fen eğitiminde bilişsel, politik ve sosyo-kültürel alanlara doğru yayılmaya başladığını göstermektedir. Özellikle bazı kavramların uzun yıllar boyunca frekansının yüksek olması bu kavramların artık araştırma için odak noktası haline geldiği söylenebilir. Özetle argümantasyonun geçmişten bu yana değişerek ve gelişerek daha kapsamlı ve çok boyutlu bir yapıya ulaştığı sonucuna ulaşabiliriz.

Şekil 12. Anahtar kelimelerin birlikte oluşumu

Fen eğitiminde argümantasyon üzerine yoğunlaşan Şekil 12, anahtar kavram analizine dayalı bir işbirliği ve eş görünüm haritası verilmiştir. Anahtar kelimeler arasındaki ilişkiyi ve gruplandırmaları sunmaktadır. Kelimeler arasında bulunan çizgiler aralarında bulunan ilişki yoğunluğunu belirtirken, düğümlerin büyüklüğü kelimelerin çalışmadan bulunma sıklığını belirtmektedir. Çalışmanın anahtar kavramı olan **"science education"** ve **"argumentation" kelimeleri haritanın tam merkezinde bulunup, en yüksek frekansa sahip ve en geniş bağlantıya sahip kelimeleridir. Buradan fen eğitiminde çalışmalarında argümantasyonun kilit bir rol oynadığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Sağ tarafta bulunan *pre-service teachers",*** *"elementary science education", "bilingual science education" ve "conceptual understanding*" gibi kavramlar eğitimde argümantasyonun uygulanmasına yönelik olduğunu belirtiken, sol tarafta bulunan ***"socioscientific issues"****, "citizenship", "nature of science" ve "climate change" kavramlar argümantasyonun* topluma ve ahlaka yönelik boyutuyla olan bağlantısının belirtmektedir. Kümelerin farklı renklerde olması belirli konuların kendi içinde yoğunlaştığını ve kendi içinde bir bütün olduğu sonucuna ulaştırabilir. Verilen ağ haritasında FEA çalışmalarının geçmişten günümüze doğru çok boyutlu bir yapıya ulaşıp, pedagojik ve toplumsal anlamda giderek zenginleştiği görülmektedir. Bu harita literatürdeki araştırma boşluklarının doldurulmasında ve gelecek çalışmalar için gerekli ipuçlarını göz önüne çıkarmaktadır.

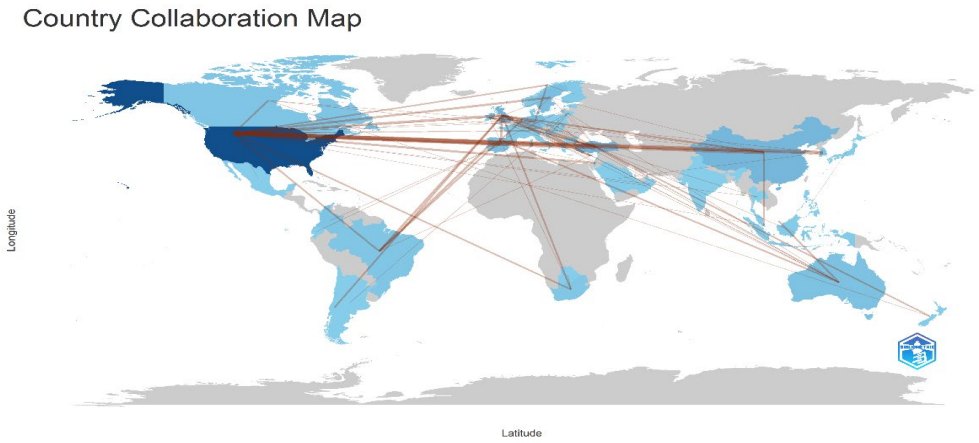

Şekil 13. Yıllara göre anahtar kelimelerin tematik evrim alüvyon grafiği

Şekil 13, "yıllara göre anahtar kelimelerin tematik evrim alüvyon grafiği" olarak isimlendirilmiş olup belirli bir konu veya alandaki anahtar kelimelerin zaman içindeki değişimini ve gelişimini göstermektedir. Farklı yıl aralıklarında (1997-2007,2008-2011,2012-2018-,2019-2025) öne çıkan anahtar kelimeleri ve bunların geçirdiği evrimi görselleştirmiştir.

İlk aralıkta (1997-2007) "*argumentation*" (argümantasyon) ve "*reasoning*" (mantık) gibi sadece iki kelime ile sınırlı bir tematik yapıya sahip iken, 2008–2011 döneminde "*science education*" (bilim eğitimi), "*education*" (eğitim), "*socio-scientific issues*" (sosyo bilimsel konular) ve "*discourse*" (söylem) daha kapsamlı bir alana yayılmıştır. 2012–2018 döneminde ise araştırma alanı daha da zenginleşerek "*scientific argumentation*" (bilimsel argümantasyon), "*science literacy*(bilimsel okuryazarlığı) , "*classroom discourse*" (sınıf söylemi), "*critical thinking*" (eleştirel düşünme), "*conceptual understanding*" (kavramsal anlayış) ve "*standards*" (standartlar) gibi birden fazla boyutta ele alınarak derinlik kazanmıştır. Bu üreçte, eğitime ve topluma dair konuların birlikte ele alınması dikkat çekmektedir. Son dönemde (2019-2025) "argumentation" ana kavram olarak yerini korurken, "scientific argumentation", "assessment" (değerlendirme), "teachers" (öğretmenler), "instruction"(talimat), "science teaching" (bilim öğretimi), "development"(gelişim), "bilingual science education" (iki dilli fen eğitimi) ve "sensemaking" (ses çıkarma) gibi kavramlarında tematik yapıya eklendiği dikkat çekmektedir. Buradan argümantasyonun sadece teorik değil, aynı zamanda öğretim uygulamalarına, öğretmen rollerine ve ölçme-değerlendirme süreçleriyle beraber daha kapsamlı bir alanda incelendiği sonucuna ulaşabiliriz. Grafikten genel olarak çıkaracağımız yorum alan yazındaki tematik geçişler giderek kapsamlı bir alana yayılarak toplumsal konulara doğru evrilmektedir.

Şekil 14. FEA ile ilgili en çok işbirliği yapan ülkeler

Tablo 7. FEA ile ilgili en çok işbirliği yapan ülkeler

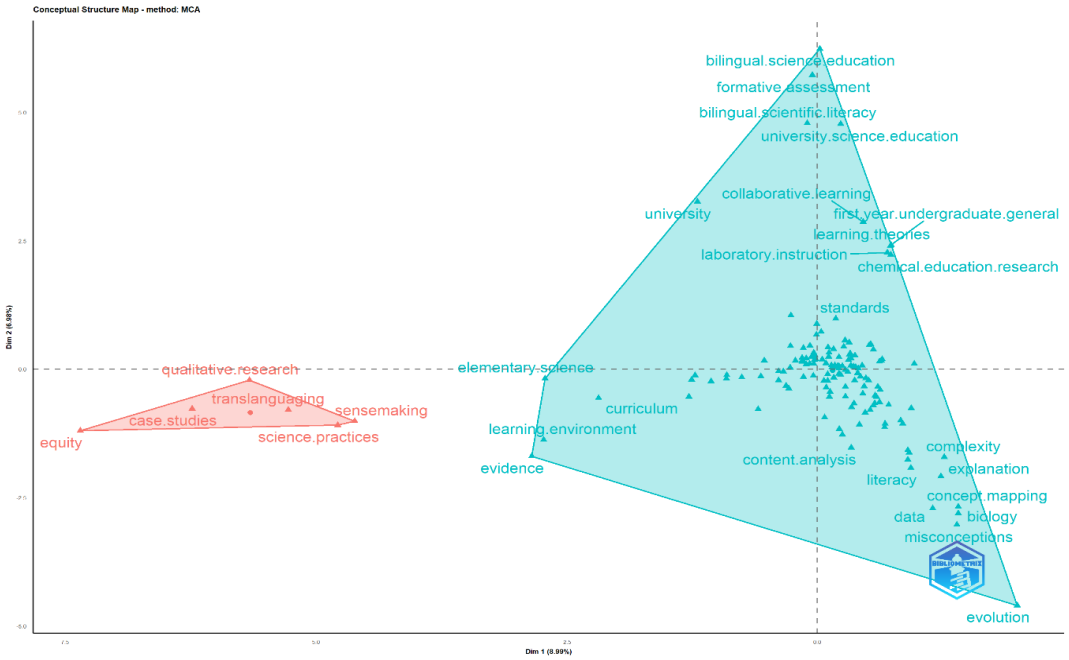
From	To	Frequency
ARGENTINA	ITALY	1
AUSTRALIA	CROATIA	1
AUSTRALIA	CZECH REPUBLIC	1
AUSTRALIA	FRANCE	2
AUSTRALIA	LITHUANIA	1
AUSTRALIA	MALAYSIA	2
AUSTRALIA	SLOVAKIA	1
AUSTRALIA	SLOVENIA	1
BRAZIL	CYPRUS	1
BRAZIL	NETHERLANDS	2
BRAZIL	PORTUGAL	3
CANADA	NEW ZEALAND	1
CHINA	CANADA	1
CHINA	IRELAND	1
CHINA	KOREA	1
CHINA	SINGAPORE	2
CHINA	SWEDEN	1
CHINA	TURKEY	1
CHINA	UNITED KINGDOM	2

COLOMBIA	SPAIN	1
CROATIA	CZECH REPUBLIC	1
CROATIA	LITHUANIA	1
CYPRUS	IRELAND	1
CYPRUS	POLAND	1
CZECH REPUBLIC	LITHUANIA	1
FINLAND	NORWAY	1
FRANCE	GREECE	1
GERMANY	CANADA	1
GERMANY	NETHERLANDS	1
GERMANY	NORWAY	2
GERMANY	SWITZERLAND	1
JAPAN	PHILIPPINES	1
KOREA	IRELAND	1
KOREA	SAUDI ARABIA	1
NETHERLANDS	IRELAND	1
PORTUGAL	ESTONIA	1
SLOVAKIA	CROATIA	1
SLOVAKIA	CZECH REPUBLIC	1
SLOVAKIA	LITHUANIA	1
SLOVAKIA	SLOVENIA	1
SLOVENIA	CROATIA	1
SLOVENIA	CZECH REPUBLIC	1
SLOVENIA	LITHUANIA	1
SOUTH AFRICA	BOTSWANA	1
SOUTH AFRICA	IRELAND	1
SPAIN	ECUADOR	1
SPAIN	ISRAEL	1

SPAIN	PORTUGAL	2
SWEDEN	DENMARK	1
TURKEY	AUSTRALIA	1
TURKEY	CROATIA	1
TURKEY	CZECH REPUBLIC	1
TURKEY	INDONESIA	1
TURKEY	IRELAND	2
TURKEY	KOREA	1
TURKEY	LITHUANIA	1
TURKEY	NEW ZEALAND	2
TURKEY	SLOVAKIA	1
TURKEY	SLOVENIA	1
TURKEY	SWEDEN	1
TURKEY	THAILAND	1
TURKEY	UNITED KINGDOM	3
UNITED KINGDOM	AUSTRALIA	1
UNITED KINGDOM	BRAZIL	3
UNITED KINGDOM	CHILE	2
UNITED KINGDOM	CYPRUS	4
UNITED KINGDOM	GERMANY	2
UNITED KINGDOM	IRELAND	3
UNITED KINGDOM	ISRAEL	1
UNITED KINGDOM	NETHERLANDS	2
UNITED KINGDOM	SOUTH AFRICA	2
UNITED KINGDOM	SPAIN	3
UNITED KINGDOM	SWEDEN	1
USA	BRAZIL	2
USA	CANADA	2

USA	CHINA	9
USA	GERMANY	1
USA	HUNGARY	1
USA	IRELAND	1
USA	ISRAEL	3
USA	KOREA	8
USA	MEXICO	1
USA	NETHERLANDS	1
USA	NORWAY	2
USA	OMAN	1
USA	SINGAPORE	1
USA	SOUTH AFRICA	2
USA	SPAIN	3
USA	SWEDEN	3
USA	SWITZERLAND	1
USA	THAILAND	1
USA	TURKEY	12
USA	UNITED KINGDOM	4

Fen eğitiminde argümantasyon (FEA)alanında işbirliğini gösteren veriler Tablo 7'de verilmiştir. Tabloda, yapılan işbirliği sıklığını("Frequency") ve bir ülkenin hangi ülke ile işbirliği yaptığı belirtilmektedir. Tabloya baktığımızda en yüksek düzeye sahip işbirliği , ABD(USA) ile Türkiye arasında olduğu görülmektedir. ABD ile Türkiye arasında yapılan 12 ortak çalışma bulunduğunu görüyoruz. Buradan bu iki ülke arasında sıkı akademik bağlantılar olduğu söylenebilir. ABD aynı zamanda Çin (9), Kore (8), İsrail (3), İspanya (3) ve İsveç (3) işbirliği yaptığı görülmektedir. **Birleşik Krallık (United Kingdom) işbirliği anlamında öne çıkmaktadır.** Kıbrıs (4), Türkiye (3), İspanya (3) ve Brezilya (3) işbirliği yaptığı ülkeler bu şekilde sıralanmaktadır. Buradan Birleşik Krallık'ın Latin Amerika ve Avrupa ülkeleriyle akademik bağlantıları olduğunu yansıtmaktadır. Türkiye sadece ABD ve Birleşik Krallık ile kalmayıp, İrlanda, Litvanya, Yeni Zelanda, Slovakya ve İsveç gibi çeşitli ülkelerle işbirliği yaptığı görülmektedir. Buradan Türkiye'nin FEA konusuna yönelik uluslararasına yönelme ve kapsamlı akademik çalışmaları ortaya çıkarmaya yöneldiği söylenebilir. Genel olarak bir yorum yapacak olursak FEA çalışmalarının giderek küreselleştiği ve ülkeler arasındaki etkileşimi derinleştirerek bilimsel bilgi üretimini yoğunlaştırdığı sonucuna ulaşabiliriz. ABD, Birleşik Krallık ve Türkiye bu süreçlerde merkezi konumda yer almaktadır.

Şekil 15. Authors'keywords factorial analysis

Fen eğitiminde argümantasyon (FEA) konusunda yapılan çalışmalarda Multiple Correspondence Analysis (MCA) yöntemi ile konu kümelemeleri ve içerik olarak dağılımı yapılmaktadır. Verilen yapısal haritada iki temel küme bulunmaktadır. Sağ tarafta yeşil ile gösterilen geniş küme , *"evolution", "misconceptions", "data", "concept mapping", "explanation", "literacy", "curriculum", "learning theories*" ve *"formative assessment"* kavramlarının yer aldığı , çoğunlukla bilimsel okuryazarlık,zihinsel öğrenme süreçleri ve pedagojik uygulamalar bulunmaktadır. Bu kümenin temelinde,fen eğitiminde argümantasyonun değerlendirme yöntemleri, kavramsal ilerleme ve öğretim yöntemleri arasındaki bağlantıları göz önüne çıkarılmıştır.

Sol tarafta verilen kırmızı renkli olan küçük kümede *"equity", "qualitative research", "case studies", "translanguaging", "science practices"* ve *"sensemaking"* kavramları verilmektedir. Bu kavramlar toplumsa adalet, dilsel olarak farklılık ve derin araştırmaya dayalı çalışmaları içermektedir. Buradan son yıllarda FEA çalışmalarında çok boyutlu bir yapıya ulaşıp, dil çeşitlenmesinin ve adaletli bakış açısının yaygınlaştığı söylenebilir.

TARTIŞMA

Bu çalışmada fen eğitiminde argümantasyon (FEA)konulu akademik yayınları bibliyometrik analizi incelenmiştir.Elde edilen sonuçlar, argümantasyonun fen eğitimi alanında hem sayısal hem de niteliksel olarak geliştiğini ve özellikle 2008'den sonra önemli bir artış yaşandığı ortaya koyuyor. Bu artış ,21. yüzyıl becerileri olan bilimsel düşünme, sorgulama ve eleştirel akıl yürütme gibi kavramların eğitimde giderek önemli hale gelmesiyle örtüşmektedir (Osborne, 2010; Erduran & Jiménez-Aleixandre, 2007).

STEM odaklı eğitim politikalarıyla ve bilimsel okuryazarlığın toplumsal yaşamdaki rolünün artışı , 2020 yılı sonrasındaki bilimsel yayın artışının meydana gelmesinde etkili olduğu söylenebilir. Nitekim OECD'nin (2016) tanımına göre bilimsel okuryazarlık, bireylerin bilgiye dayalı isabetli kararlar alabilmesidir. Argümantasyon bu yeterliliğin kazanılmasında çok önemli bir rol oynamaktadır. Analizimizde "*scientific literacy*", "*reasoning*" ve "*socio-scientific issues*" gibi anahtar kelimelerin yaygın kullanımı, araştırmanın sadece konuya dair

bilgi vermekten ziyade bilimsel düşünme becerisi kazandırmaya yönlendirdiği sonucuna ulaşılır.

Makalede elde edilen bulgular, argümantasyonun öğrencilerin yalnızca kavramsal öğrenmelerini değil, aynı zamanda bilimsel düşünme becerilerini geliştirme, kanıta dayalı çıkarımlar yapma ve bilimsel görüş oluşturma süreçlerine de önemli katkılar sunduğunu göstermektedir (Demir, 2020; Karakaş, 2019). Sonuç olarak, Çavuş Erdem'in (2021) çalışmalarıyla da örtüşmektedir; söz konusu çalışmalarda, öğrencilerin aktif katılım gösterdiği argümantasyon süreçlerinin, bilimsel bilgilerin sorgulanması ve savunulmasını kolaylaştırdığı söylenmektedir. Bir diğer açıdan literatür analizinde, "assessment" (değerlendirme) kavramının diğer anahtar kavramlara kıyasla sınırlı düzeyde kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bu durum, fen eğitiminde argümantasyona dayalı öğrenmenin ölçme-değerlendirme kapsamında henüz yeterince ele alınmadığını ortaya koymaktadır. Oysaki Zohar ve Nemet (2002), argümantasyonun etkili bir şekilde gerçekleşmesi için değerlendirme uygulamalarının öğrenme süreci anında olması gerektiğini vurgulamaktadır. Gelecekte yapılacak olan çalışmalar için bu eksiklik önemli bir araştırma olarak düşünülebilir.

Yazar bilimsel üretkenliğine ilişkin veriler, Lotka yasasına uygun şekilde, çoğu yazarın yalnızca bir yayına sahip olduğunu ve düzenli yayın yapan üretken yazar sayısının sınırlı olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum, argümantasyon alanında uzmanlaşmanın henüz yeterince yapısallaşmadığı, ancak belirli bazı araştırmacıların bu boşluğu doldurmaya başladığını görülmektedir. Alanın dinamik yapıya sahip olması ve gelişim potansiyelindeki artış görülmesi , son yıllardaki yayın sayısı artan araştırmacılar sayesindedir. (Aria & Cuccurullo, 2017; Donthu et al., 2021). Anahtar kelime analizleri incelendiğinde "argumentation" ve "science education" kavramlarının öne çıktığı görülmekte; bu da fen eğitimi ve argümantasyonun literatürde merkezde bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca bu terimlerle ilişkili olarak sosyobilimsel konular (SSK), bilimsel sorgulama, akıl yürütme ve bilimsel okuryazarlık gibi farklı alanların da öne çıkması, argümantasyonun disiplinler arası niteliğini ortaya koymaktadır (Sadler, 2004; Dawson & Venville, 2009).

Elde edilen verilere bakıldığında, argümantasyonun fen eğitiminde yalnızca kavramsal bilgilerin edinilmesinden ziyade; aynı zamanda eleştirel düşünme, bilimsel tartışma kültürünün gelişimi ve karar verme gibi üst düzey becerilerin kazanılmasına da fayda sağlamaktadır. Diğer yandan, özellikle öğretmen eğitimi, sınıf içi uygulamalar ve ölçme-değerlendirme gibi alanlarda daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca Türkiye çerçevesinde yapılan çalışmaların genellikle lisansüstü tezler ve sınırlı sayıda örneklemle gerçekleştirilen deneysel araştırmalarla sınırlandırıldığı göz önündedir. Bu durum, disiplinler arası işbirliğini temel alan ve uygulama temelli projelere olan ihtiyacın arttığını işaret etmektedir (Kurnaz & Eryılmaz, 2022). Sonuç olarak, fen eğitiminde argümantasyon çalışmaları giderek gelişen, araştırma potansiyeli yüksek bir alan olarak öne çıkmaktadır. Akademik literatürdeki çıkmaktadır. Akademik öne çıkan çeşitli temalar ve genişleyen işbirlikleri sayesinde bu alanda daha başarılı öğretim stratejileri oluşacağına dair pozitif bir beklenti yaratıyor. Bu gelişimin sürdürülebilir olabilmesi için argümantasyonun sadece bilgi aktarımıyla kalmayıp, işlevsel olarak öğrenme süreçlerine dahil edilmesi önemle vurgulanmaktadır.

Gelecek Araştırmalar İçin Öneriler ve Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmadan elde edilen bulgular sonucunda argümantasyon çalışmalarının çok boyutlu yapısından dolayı tek bir yöntemle değil de , nitel ve nicel olmak üzere karma araştırma tasarımları kullanılması önerilebilir.

Boylamsal araştırmalar, aynı Zohar'ın (2004)çalışması gibi, öğrencilerin uzun süreli gelişimini gözlemlemenin önemini ortaya çıkarmaktadır. Bu tür çalışmaların yanı sıra, farklı kültürlerde

yapılacak karşılaştırmalı araştırmalar da evrensel ve kültüre özgü faktörleri anlamamızı sağlayacaktır.

Teknoloji açısından, yapay zeka destekli değerlendirme sistemleri öğretmenlere öğrencilerin argümantasyon performansları hakkında anlık geri bildirim sunabilir. Sanal gerçeklik gibi yenilikçi araçların bu alanda nasıl kullanılabileceği de araştırılması önerilir.

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları da vardır. Sadece WoS verilerinin kullanılması, diğer önemli veritabanlarındaki çalışmaları dışarıda bırakmış olabilir. Sadece İngilizce yayınlara odaklanılması da kültürel çeşitliliği sınırlandırmıştır. Ayrıca, 2025 yılı verilerinin eksikliği ve bibliyometrik analiz yönteminin yetersiz derinlikte olması göz önünde bulundurulmalıdır. Atıf sayılarının da her zaman kaliteyi yansıtmadığı unutulmamalıdır.

Kaynakça

Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). *bibliometrix*: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics, 11*(4), 959–975. https://doi.org/10.1016/j.joi.2017.08.007

Cobo, M. J., et al. (2011). Science mapping software tools: Review, analysis, and cooperative study among tools.

Çavuş Erdem, Z. (2021). *Fen bilimleri dersinde argümantasyon tabanlı öğretimin öğrencilerin eleştirel düşünme ve argümantasyon becerileri üzerindeki etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi. YÖK Tez Merkezi (Tez No: 648117).

Demir, S. (2020). *Argümantasyon temelli fen eğitiminin 7. sınıf öğrencilerinin başarı, bilimsel süreç becerileri ve argümantasyon kalitesine etkisi*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi. YÖK Tez Merkezi (Tez No: 614528).

Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research, 133*, 285–296. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070

Driver, R., Newton, P., & Osborne, J. (2000). Establishing the norms of scientific argumentation in classrooms. *Science Education, 84*(3), 287–312.

Erduran, S., & Jiménez-Aleixandre, M. P. (Eds.). (2007). *Argumentation in science education: Perspectives from classroom-based research*. Springer.

Erduran, S., Simon, S., & Osborne, J. (2004). *TAPping into argumentation: Developments in the application of Toulmin's Argument Pattern for studying science discourse*. *Science Education, 88*(6), 915–933.

Hackenberger, D. (2020). R Programming for Data Science.

Karakaş, G. (2019). *Fen bilimleri dersinde argümantasyon tabanlı öğretimin öğrenci başarısı ve bilimin doğası anlayışına etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi. YÖK Tez Merkezi (Tez No: 567234).

Kurnaz, M. A., & Eryılmaz, A. (2022). *Science education and argumentation: A bibliometric analysis*. *International Journal of Science Education*, 44(2), 289–312. https://doi.org/10.1080/09500693.2021.2012764

Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J., Altman, D. G., & The PRISMA Group. (2009). Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: The PRISMA statement. *PLoS Medicine, 6*(7), e1000097. https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1000097

Norris, S. P., & Phillips, L. M. (2003). How literacy in its fundamental sense is central to scientific literacy. *Science Education, 87*(2), 224–240.

OECD. (2016). *PISA 2015 results (Volume I): Excellence and equity in education*. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/9789264266490-en

OECD. (2018). *The future of education and skills: Education 2030*. OECD Publishing.

Osborne, J. (2010). Arguing to learn in science: The role of collaborative, critical discourse. *Science, 328*(5977), 463–466. https://doi.org/10.1126/science.1183944

Sadler, T. D. (2004). *Informal reasoning regarding socioscientific issues: A critical review of research*. Journal of Research in Science Teaching, 41(5), 513–536.

Sampson, V., & Blanchard, M. R. (2012). *Scientific argumentation in biology: A comparison of the goals and beliefs of scientists and teachers*. *International Journal of Science Education, 34*(4), 541–564. https://doi.org/10.1080/09500693.2011.611835

Simon, S., Erduran, S., & Osborne, J. (2015). Learning to teach argumentation: Research and development in the science classroom. *International Journal of Science Education*, 37(2), 137-162.

Toulmin, S. (1958). *The uses of argument*. Cambridge University Press.

Toulmin, S. E. (2003). *The uses of argument.* Cambridge: Cambridge University Press, New York.

Tjøstheim, D., et al. (2022). Advances in R programming.

Zeidler, D. L., Sadler, T. D., Simmons, M. L., & Howes, E. V. (2005). *Beyond STS: A research-based framework for socioscientific issues education*. *Science Education, 89*(3), 357–377. https://doi.org/10.1002/sce.20048

Zohar, A., & Nemet, F. (2002). *Fostering students' knowledge and argumentation skills through dilemmas in human genetics*. Journal of Research in Science Teaching, 39(1), 35–62.

Zohar, A. (2004). Higher order thinking in science classrooms: Students' learning and teachers' professional development. Kluwer Academic Publishers.

Zupic, I. & Cater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization.

FOREIGN LANGUAGE LEARNING IN 5TH GRADE STUDENTS: MOTIVATIONS, CHALLENGES, AND EXPECTATIONS

SINIF ÖĞRENCİLERİNİN YABANCI DİL ÖĞRENİMİ: İSTEKLER, ZORLUKLAR, BEKLENTİLER

Zeliha Özgün[1], [2]Dr. Mehmet FANSA

[1]Hatay İl Milli Eğitim Müdürlüğü,

[2]Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi,

ÖZET

Bu araştırmada ortaokul 5. Sınıf öğrencilerinin İngilizce dersine yönelik tutumlarının incelenmesi, onların dil öğretiminde karşılaştıkları zorluklar ve beklentilerine yer verilmesi amaçlanmaktadır. Yapılan araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. 23 öğrenci ile görüşme yapılmış ve 5 soru sorulmuştur. Elde edilen veriler analiz edilmiştir. Genel olarak bakıldığında ortaokuldaki birçok öğrencinin yeni bir dil öğrenmeye ilgisi ve merakı vardır. Örneğin, seyahat etme, yabancı kültürleri tanıma veya kariyer hedefleri gibi nedenlerle dil öğrenmek isteyebilirler. Öğrencilerin yabancı dil öğrenme isteği, kişisel ilgi, gelecek hedefleri ve çevresel etkiler gibi çeşitli nedenlere dayanabilir. Öğrenciler en çok gramer ve telaffuz konularında zorlandıklarını ifade etmiştir. Gramer kurallarını hatasız uygulamak ve cümle yapılarını doğru bir şekilde oluşturmak çoğu katılımcı için zorluk yaratmaktadır. Telaffuz ise özellikle farklı aksanlarla karşılaşıldığında bir engel olarak görülmektedir. Bazı öğrenciler, kelime dağarcıklarını geliştirme ve akıcı konuşma becerileri konusunda da eksiklik hissettiklerini belirtmiştir. Katılımcılar, oyun tabanlı aktiviteler ve grup çalışmalarının dil öğreniminde en eğlenceli ve etkili yöntemler olduğunu söylemiştir. Kelime oyunları, diyalog çalışmaları, çevrim içi çok oyunculu oyunlar ve interaktif uygulamalar özellikle dikkat çekmiştir. Film izleme, şarkı dinleme ve bu materyallerle ilgili aktiviteler yapmak da popüler bulunmuştur. Bu tür aktivitelerin, dil öğrenme sürecini hem kolaylaştırdığı hem de motivasyonu artırdığı vurgulanmıştır. Öğrencilerin hata yapma korkularını yenmeleri için destekleyici bir öğrenme ortamı yaratılmalı, bu sürecin bir parçası olarak hataların öğrenmeye katkı sağladığı vurgulanmalıdır. Eğitmenlerin samimi ve destekleyici bir tutum sergilemesi, öğrencilerin dil öğrenme yolculuklarında daha rahat ve motivasyonlu hissetmelerine yardımcı olabilir.

Anahtar Kelimeler: İngilizce Öğrenme, Dil Öğretimi, Yabancı Dil, Öğrenci Merkezli Yaklaşımlar, Dil Öğrenme Kaygısı

ABSTRACT

This research aims to examine the attitudes of 5th-grade middle school students toward English lessons, highlighting the challenges they face in language learning and their expectations. A qualitative research method was employed, involving interviews with 23 students who were asked five questions. The data obtained were analyzed. Overall, it was observed that many middle school students have an interest and curiosity in learning a new language. For example, they may want to learn a language for reasons such as traveling, getting to know foreign cultures, or pursuing career goals. Students' desire to learn a foreign language is driven by various factors, including personal interest, future goals, and environmental influences. The students expressed that they struggle most with grammar and pronunciation. Applying grammar rules accurately and constructing correct sentence structures pose challenges for many

participants. Pronunciation, especially when encountering different accents, is also seen as a significant obstacle. Some students mentioned feeling inadequate in developing their vocabulary and fluent speaking skills. Participants stated that game-based activities and group work are the most enjoyable and effective methods in language learning. Word games, dialogue exercises, online multiplayer games, and interactive applications were particularly highlighted. Watching movies, listening to songs, and engaging in related activities were also found to be popular. These types of activities were emphasized as both facilitating the language learning process and boosting motivation. To help students overcome their fear of making mistakes, a supportive learning environment should be created, emphasizing that mistakes are a natural part of the learning process and contribute to growth. Teachers adopting a sincere and supportive attitude can help students feel more at ease and motivated in their language-learning journey.

Keywords: Learning English, Language Teaching, Foreign Language, Student-Centered Approaches, Language Learning Anxiety

GİRİŞ

İletişim, globalleşme ve teknolojik gelişmelerle birlikte günümüzde daha da önemli hale gelmiştir. İnsanlar, kendi ana dillerinin yanı sıra başka diller öğrenme ihtiyacı duymaktadır. Yabancı dil bilmek, çağdaşlık açısından önemli bir göstergedir. İngilizce, dünya çapında iletişim dili haline gelmiş ve Türkiye'de de yabancı dil öğretimi için en çok tercih edilen dil olmuştur. Ülkemizde yabancı dil öğretimi ilkokulda 2. sınıftan, özel okullarda ise 1. sınıftan itibaren başlamaktadır. Okul öncesi dönemde de dil eğitimi verilmeye başlanmıştır. Ayrıca, yükseköğretimde İngilizce, ODTÜ ve Boğaziçi Üniversitesi gibi okullarda eğitim dili olarak kullanılmaktadır. Ancak, İngilizce eğitimine erken yaşta başlanmasına rağmen istenilen başarıya henüz ulaşılmamıştır.

Bu başarısızlığın sebepleri öğrencilerin dil eğitimi konusundaki tutumları, öğretmenlerin yaklaşımı, sınıf mevcutlarının fazla olması, derslerin genellikle gramer ağırlıklı olması gibi birçok faktöre dayanabilir. Yapılan araştırmalar, öğrencilerin İngilizce öğrenmeye yönelik tutumlarının başarı üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Öğrencilerin dil öğrenme süreçlerindeki istekliliği, öğretim yöntemleri, kullanılan materyaller ve çevresel faktörlerle şekillenmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye'deki 5. sınıf öğrencilerinin İngilizce öğrenme tutumları, karşılaştıkları zorluklar ve beklentileri ele alınacaktır. Araştırmanın amacı, 5. sınıf öğrencilerinin İngilizce dersine yönelik tutumlarını incelemek ve bu süreçteki zorlukları belirlemektir. Ayrıca, öğrencilerin hangi dil becerilerini kazanmaktan hoşlandıkları ve dil öğrenme kaygılarını nasıl azaltabilecekleri gibi konulara da yer verilecektir.

5.sınıf, dil öğreniminin temellerinin atıldığı kritik bir dönemdir. Öğrencilerin bu dönemde geliştirdiği tutumlar, dil öğrenme süreçlerini büyük ölçüde etkilemektedir. İngilizce, sadece dil bilgisi edinmek için değil, aynı zamanda kültürlerarası anlayışı ve analitik düşünmeyi geliştirme açısından da önemlidir. Bu araştırma, 5. sınıf öğrencilerinin İngilizce öğrenme süreçlerine dair tutum ve beklentilerini anlamak, gelecekteki dil eğitimine katkı sağlamak için önemlidir.

Araştırma, Hatay ili Defne ilçesindeki bir ortaokulda 23 öğrenciden toplanan verilerle sınırlıdır. Ayrıca, dört dil becerisinin ayrı ayrı incelenmemesi ve genel olarak İngilizce öğreniminin ele alınması da çalışmanın sınırlılıkları arasındadır.

Ana Dil ve Yabancı Dil

Ana dil, bireyin doğumdan itibaren çevresindeki bireylerden doğal yollarla öğrendiği, duygu ve düşüncelerini en rahat şekilde ifade ettiği ilk dildir. Bu dil, sadece bir iletişim aracı olmanın

ötesinde, bireyin kimliğinin, kültürel aidiyetinin ve dünyayı algılama biçiminin temelini oluşturur. Ana dil aracılığıyla kazanılan bilişsel beceriler, bireyin akademik başarısından toplumsal ilişkilerine kadar pek çok alanda belirleyici rol oynar. Özellikle okuma-anlama, mantıksal düşünme ve eleştirel analiz gibi yüksek düzeydeki zihinsel süreçler, çoğunlukla ana dil aracılığıyla gelişir. Bu durum, yabancı dil öğreniminin temellerini de doğrudan etkiler.

Araştırmalar, ana dilde güçlü bir yeterliliğe sahip bireylerin, yabancı dil öğreniminde daha başarılı olduğunu göstermektedir. Cummins'in (2000) geliştirdiği "Ortak Dilsel Yeterlik Modeli" (Common Underlying Proficiency), bireyin dilsel yeterliklerinin temelde ortak bilişsel yapılar üzerinden şekillendiğini savunur. Buna göre, ana dilde edinilen okuryazarlık becerileri, ikinci dil öğreniminde transfer edilebilir. Ancak ana dilde yeterli bir okuryazarlık düzeyine sahip olmayan bireyler için bu süreç daha karmaşık hale gelir. Bu nedenle, erken yaşta ana dil gelişiminin desteklenmesi, yabancı dil eğitiminin başarısı açısından kritik öneme sahiptir.

Yabancı dil ise bireyin doğrudan maruz kalmadığı, genellikle eğitim yoluyla öğrenilen ve başka bir kültüre ait olan dil olarak tanımlanır. Yabancı dil öğrenimi, bireylere sadece farklı bir dilsel sistem kazandırmakla kalmaz; aynı zamanda farklı kültürleri anlama, empati kurma ve küresel ölçekte etkin iletişim kurma becerileri de kazandırır. Ayrıca yapılan çalışmalar, çok dilli bireylerin zihinsel esneklik, problem çözme, dikkat kontrolü ve bilişsel yaşlanmayı geciktirme gibi alanlarda avantajlı olduğunu ortaya koymuştur (Bialystok, 2011). Bu bağlamda, yabancı dil öğrenimi hem bireysel gelişim hem de toplumsal entegrasyon açısından önemli bir fırsat sunmaktadır.

Sonuç olarak, ana dil ve yabancı dil arasındaki ilişki, dil öğrenimi süreçlerinin temelini oluşturur. Ana dil yeterliliği, yabancı dil edinimini doğrudan etkileyen bir faktör olup, bireyin dilsel, bilişsel ve kültürel gelişimini şekillendirir. Bu nedenle, etkili bir yabancı dil öğretimi ancak sağlam bir ana dil temeli üzerine inşa edilebilir.

Türkiye'de Yabancı Dil Öğretimi

Yabancı dil öğretimi, küreselleşen dünyada bireylerin iletişim kurabilmesi ve uluslararası düzeyde rekabet edebilmesi için vazgeçilmez bir beceri haline gelmiştir. Türkiye'de özellikle İngilizce öğretimi, eğitim politikalarının öncelikli hedeflerinden biri olmasına rağmen, bu alanda istenilen düzeye ulaşılamadığı görülmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın müfredat reformları ve yabancı dil eğitimine ayrılan kaynakların artırılması yönündeki çabaları dikkate değer olmakla birlikte, uygulamada çeşitli yapısal ve pedagojik sorunlar varlığını sürdürmektedir. Türkiye'de yabancı dil eğitimi, uzun yıllar boyunca geleneksel gramer odaklı yaklaşımlarla şekillenmiştir. Bu yaklaşımlarda dil, iletişimsel bir araç olarak değil, ezberlenmesi gereken kurallar bütünü olarak sunulmaktadır. Sonuç olarak, öğrenciler dil bilgisi kurallarını öğrenmelerine rağmen, dili gerçek yaşamda etkili bir şekilde kullanma becerilerini geliştirmekte zorlanmaktadırlar (Kırkgöz, 2007).

Özellikle devlet okullarında verilen dil eğitimi, yapısal yetersizlikler nedeniyle sınırlı kalmaktadır. Kalabalık sınıflar, yeterli materyal ve teknik donanım eksikliği, öğretmenlerin dil öğretiminde iletişimsel yaklaşımları uygulayabilmesi önünde ciddi engeller oluşturmaktadır. Ayrıca, öğretmenlerin hizmet öncesi ve hizmet içi eğitimlerinde modern dil öğretim yöntemlerine yeterince yer verilmemesi, bu sorunları daha da derinleştirmektedir. Öğrencilerin haftalık ders saatlerinin azlığı ve derslerin genellikle teorik bilgiyle sınırlı kalması, öğrencilerin dile aktif olarak maruz kalmalarını engellemektedir. Buna karşın özel okullarda sunulan yabancı dil eğitimi daha farklı bir yapıdadır. Bu okullarda sınıf mevcutlarının daha düşük olması, dil laboratuvarlarının bulunması ve derslerin daha çok konuşma, dinleme ve etkileşim gibi pratik dil becerilerine odaklanması sayesinde öğrencilerin dili aktif bir şekilde kullanmaları teşvik edilmektedir (Bektaş-Çetinkaya, 2019).

Ancak özel okullarda sağlanan bu avantajlar, dil eğitimi alanında sosyoekonomik eşitsizlikleri de beraberinde getirmektedir. Yabancı dile etkili bir biçimde erişebilmek için ekonomik güce sahip olmak, dil öğrenimini bir ayrıcalık haline getirmekte ve eğitimde fırsat eşitliği ilkesine zarar vermektedir. Türkiye'de dil eğitiminde karşılaşılan sorunlar yalnızca pedagojik değil, aynı zamanda yapısal ve toplumsal temellere dayanmaktadır. Bu nedenle, etkili bir yabancı dil öğretimi için yalnızca müfredat değişiklikleri değil, aynı zamanda öğretmen eğitimi, okul altyapısının güçlendirilmesi ve öğrencilerin dile sürekli maruz kalabilecekleri ortamların oluşturulması gerekmektedir. Ayrıca teknolojik araçların daha yaygın ve bilinçli bir şekilde kullanılması, uzaktan eğitim olanaklarının artırılması ve dil öğrenimini teşvik edecek sosyal etkinliklerin yaygınlaştırılması da önemli adımlar olacaktır.

Sonuç olarak, Türkiye'de yabancı dil öğretimi, özellikle İngilizce eğitimi alanında önemli bir dönüşüm süreci içerisindedir. Ancak bu sürecin başarıya ulaşabilmesi için sistemdeki mevcut eşitsizliklerin giderilmesi, öğretim yöntemlerinin güncellenmesi ve öğrenci merkezli, iletişimsel yaklaşımların yaygınlaştırılması büyük önem taşımaktadır. Dil öğretimi yalnızca bir ders olmaktan çıkarılıp, yaşamın içine entegre edildiğinde, öğrencilerin gerçek anlamda bir yabancı dili öğrenmeleri mümkün hale gelecektir.

Dil Öğretiminde Kullanılan Yöntem ve Teknikler

Yabancı dil öğretiminde çeşitli yöntem ve teknikler kullanılır. Bu yöntemler arasında Dilbilgisi-Çeviri Yöntemi, Direkt Yöntem, İletişimci Yaklaşım, Bilişsel Yöntem gibi farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yöntemlerin her biri farklı dil öğrenme ihtiyaçlarına hitap eder. Özellikle iletişimsel yaklaşım ve öğrenci merkezli yöntemler, öğrencilerin dil becerilerini geliştirmede daha etkili olabilir. Bu yöntemler, öğrencilerin dilbilgisine dayalı teorik bilgilerin ötesine geçerek, dilin günlük hayatla entegrasyonuna olanak tanır.

Ortaokulda Yabancı Dil Öğretimi:

Ortaokulda yabancı dil eğitimi, öğrencilerin iletişim becerilerini geliştirmeyi hedefler ve genellikle A1-A2 seviyelerine kadar ilerler. Bu eğitimde, dört temel dil becerisi olan dinleme, konuşma, okuma ve yazma üzerinde durulur. Eğitimde görsel-işitsel materyaller, dijital platformlar ve öğrenci merkezli yöntemler kullanılarak öğrencilerin ilgisi artırılmaya çalışılır. Ancak, haftalık ders saatlerinin yetersizliği, sınıf içindeki öğretim yöntemlerinin sınırlılığı ve teknolojik altyapı eksiklikleri gibi sorunlar, yabancı dil öğretiminde karşılaşılan önemli zorluklardır.

YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları ve verilerin çözümleme süreci açıklanmaktadır.

Araştırmanın Modeli

Araştırma, nitel bir yöntemle gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmalar, bireylerin yaşantılarını, algılarını, tutumlarını ve olaylara dair bakış açılarını derinlemesine anlamaya yönelik olarak kullanılan yöntemlerdir. Bu tür araştırmalar, nicel verilere dayanmak yerine anlam ve yorum üretmeye odaklanır (Merriam, 2009). Bu bağlamda, öğrencilerin yabancı dil öğrenme süreçlerine ilişkin deneyimlerini ve düşüncelerini anlamak için nitel yöntem kullanımı uygun bulunmuştur.

Araştırma, nitel araştırma desenlerinden biri olan durum çalışması ile yürütülmüştür. Durum çalışması, belirli bir olgunun, durumun ya da sürecin kendi bağlamı içinde ayrıntılı ve derinlemesine incelenmesini amaçlayan bir desendir. Bu desen, özellikle sınırlı bir grubun belirli bir konuya ilişkin algı ve deneyimlerinin kapsamlı biçimde analiz edilmesinde etkilidir

(Yıldırım & Şimşek, 2018). Bu çalışmada da 5. sınıf öğrencilerinin İngilizce öğrenme sürecine yönelik bakış açıları ve karşılaştıkları zorluklar, bu bağlamda detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, ölçüt örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Bu yöntem, belirli ölçütlere uyan katılımcıların seçilmesini sağlar. Araştırmanın katılımcıları, 2024-2025 eğitim öğretim yılı güz döneminde Hatay il merkezindeki devlet okullarında öğrenim gören 23 5. sınıf öğrencisidir. Katılımcıların 11'i kız, 12'si erkektir.

Verilerin Toplanması

Veriler, yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak toplanmıştır. Bu yöntem, katılımcıların görüşlerini derinlemesine incelemeyi ve esnek bir veri toplama süreci sağlamayı amaçlar. Görüşmeler yüz yüze gerçekleştirilmiş ve 5-15 dakika sürmüştür. Öğrencilere aşağıdaki sorular sorulmuştur:

- İngilizce öğrenmek hakkında ne düşünüyorsunuz?
- İngilizce dersinde en çok hangi becerileri kazanmak istersiniz?
- İngilizce dersinde en çok hangi konularda zorlanıyorsunuz?
- İngilizce öğrenmek konusunda en eğlenceli bulduğunuz aktiviteler nelerdir?
- Eğer İngilizce öğretmeni olsaydınız, çocukların dil öğrenme kaygısını azaltmak için ne yapardınız?

Verilerin Analizi

Veriler, betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Bu yöntemle, toplanan veriler belirli temalar çerçevesinde düzenlenmiş ve anlamlı bir şekilde yorumlanmıştır. Betimsel analizde, katılımcıların yanıtları doğrudan alıntılarla desteklenmiştir. Benzer yanıtlar birleştirilerek alt temalar oluşturulmuş ve bulgular bölümünde sunulmuştur.

BULGULAR

Bu çalışmada katılımcıların sorulara verdikleri yanıtlar toplanmış ve nitel veri analizi yöntemlerine uygun şekilde her soru ayrı ayrı incelenmiştir ve aşağıdaki başlıklarla belirtilen bulgulara ulaşılmıştır.

Motivasyon

Ortaokul öğrencilerinin yabancı dil öğrenimine bakış açıları, yaş, çevre, öğretim yöntemi, öğretmen yaklaşımı ve bireysel motivasyon gibi birçok faktöre bağlı olarak değişebilir**.** Genel olarak bakıldığında ortaokuldaki birçok öğrencinin yeni bir dil öğrenmeye ilgisi ve merakı vardır. Örneğin, seyahat etme, yabancı kültürleri tanıma veya kariyer hedefleri gibi nedenlerle dil öğrenmek isteyebilirler. Öğrencilerin yabancı dil öğrenme isteği, kişisel ilgi, gelecek hedefleri ve çevresel etkiler gibi çeşitli nedenlere dayanabilir. Öğrenciler kendi istekleriyle yabancı dil öğrenmek isteyebilirler. Örneğin, seyahat etme, yabancı kültürleri tanıma veya kariyer hedefleri gibi nedenlerle dil öğrenmeye ilgi duyabilirler. Ya da başka kültürlere olan ilgileri de onları yabancı dil öğrenmeye itebilir. Öğrenciler uluslararası iş imkanları, akademik anlamda ilerlemek ve mesleki açıdan faydalarından dolayı da yabancı dil öğrenmek isteyebilirler. Çünkü yabancı dil bilmek, global şirketlerde çalışma imkanını artırır. Yurt dışında eğitim almak isteyen öğrenciler, uluslararası eğitim burslarına başvurmak isteyen öğrenciler de yabancı dile ihtiyaç duyabilirler. Öğrencilerin aileleri dil öğrenmeye önem veriyorsa , öğrencinin dil öğrenme konusundaki isteğini artırabilir. Yabancı dil öğrenen arkadaşlar, öğrencilerin bu konuda motive olmalarını sağlayabilir.

Şekil 1: Öğrencilerin Dil Öğrenime İlişkin Motivasyon Teması ve Alt Boyutları

Anket sonuçlarına bakacak olursak katılımcıların 10'u gelecek hedefleri, 2'si seyahat, 6'sı kişisel ilgi, 2'si çevresel etki, 3'ü kariyer hedefleri için yabancı dil öğrenmek istiyordur. İngilizce öğrenmenin çok önemli ve faydalı olduğunu belirtmiştir. Birçok kişi, globalleşen dünya ile iletişim kurmak, yurt dışında eğitim almak veya kariyer olanaklarını artırmak gibi nedenlerle İngilizcenin gerekli olduğuna inanıyor. Bunun yanı sıra, bazı öğrenciler öğrenme sürecinin bazen zorlayıcı olabileceğini ama uzun vadede çabaya değer bir yetkinlik kazandırdığını vurgulamıştır. Bu konuda M.G. isimli öğrenci " *İngilizce öğrenmeyi çok seviyorum çünkü hem öğretmenim çok eğlenceli hem de gelecekte mesleğimde ilerlememde işimi kolaylaştıracağını düşünüyorum."* demiştir. B.B. isimli öğrenci *" İngilizce öğrenmek istiyorum çünkü eğlenceli ve ileride yurt dışına çıkınca çok iyi İngilizce konuşabilirim."* şeklinde düşüncelerini belirtmişlerdir.

Katılımcılar arasında, çoğunluğun önceliği akıcı bir şekilde konuşma ve kendini ifade edebilme becerisi kazanmak olmuştur. Bunun ardından yazı yazma becerileri öne çıkmıştır. Dinleme ve anlama becerileri de öğrencilerin hedefleri arasında yer alırken, okuma becerisi bazı katılımcılar için daha az öncelikli bulunmuştur. Bu konuda D.G. isimli öğrenci *"İleride başka ülkelere gidince zorlanmamak için ben en çok konuşma ve dinlemeyi öğrenmek istiyorum."* demiştir.

Zorluklar ve Engeller

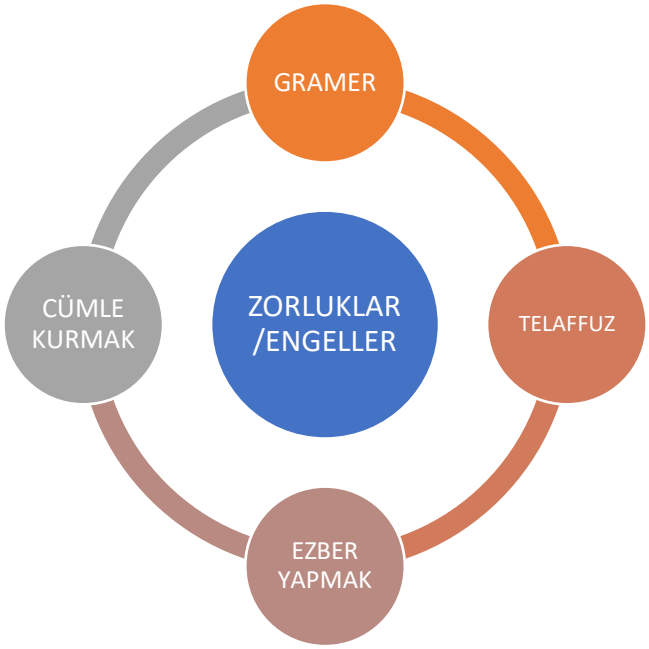
Yabancı Dil Öğrenmede Öğrencilerin Yaşadığı Zorlukların Yüzdesi

Gramer konusunda zorluk yaşama	%40
Kelimelerin telaffuzunda sıkıntı yaşama	%28
Cümle kurmakta zorlanma	%16
Okuma ve dinlemede zorlanma	%8
Ezber yapmada zorlanma	%4

Öğrenciler en çok gramer ve telaffuz konularında zorlandıklarını ifade etmiştir. Gramer kurallarını hatasız uygulamak ve cümle yapılarını doğru bir şekilde oluşturmak çoğu katılımcı

için zorluk yaratmaktadır. Telaffuz ise özellikle farklı aksanlarla karşılaşıldığında bir engel olarak görülmektedir. Bazı öğrenciler, kelime dağarcıklarını geliştirme ve akıcı konuşma becerileri konusunda da eksiklik hissettiklerini belirtmiştir.

Şekil 2: Öğrencilerin Dil Öğrenimine İlişkin Yaşadıkları Zorluklar/ Engeller Teması ve Alt Boyutları

D.G. isimli öğrenci *"Ben en çok okumada zorlanıyorum çünkü yazıldığı gibi okuyamıyoruz bu yüzden kelimelerin telaffuzunda zorlanıyorum."* demiştir. S.A. isimli bir diğer öğrenci *" Okumada ve dinlemede zorlanıyorum çünkü her kelimenin yazılışı ve okunuşu farklı oluyor."* diye bu konudaki düşüncelerini ifade etmiştir.

İstekler ve Beklentiler

Katılımcılar, oyun tabanlı aktiviteler ve grup çalışmalarının dil öğreniminde en eğlenceli ve etkili yöntemler olduğunu söylemiştir. Kelime oyunları, diyalog çalışmaları, çevrim içi çok oyunculu oyunlar ve interaktif uygulamalar özellikle dikkat çekmiştir. Film izleme, şarkı dinleme ve bu materyallerle ilgili aktiviteler yapmak da popüler bulunmuştur. Bu tür aktivitelerin, dil öğrenme sürecini hem kolaylaştırdığı hem de motivasyonu artırdığı vurgulanmıştır. Bu konudaki düşüncelerini G.G. isimli öğrenci *" İngilizce öğrenirken kelime yarışmaları yapmak, şarkı öğrenmek, dışarıda ders işlemek, tahtadan ders işlemek gibi şeyler yapınca İngilizce'yi daha iyi öğreniyorum."* şeklinde ifade etmiştir. M.H.D. isimli bir diğer öğrenci " *Bize oynattığınız denge oyunu gibi oyunlar, yarışmalarla öğrendiğimzde ders eğlenceli geçiyor ve kelimeleri ve cümleleri daha iyi öğrenip daha iyi okuyabiliyoruz."* demiştir.

Şekil 3: Öğrencilerin Dil Öğrenimine İlişkin Beklentiler Teması ve Alt Boyutları

Katılımcılar, dil öğrenme kaygıları olmadan dil öğrenmek istemektedirler ve kaygıları azaltmak için şunları öneri olarak sunmuşlardır: daha çok pratik odaklı dersler yapmak, dersi eğlenceli anlatıp oyunlar oynatmak, hata yapmanın öğrenme sürecinin bir parçası olduğunu vurgulamak ve sınıf içindeki rekabeti azaltmak. Arkadaşça bir öğrenme ortamı yaratmak ve öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına göre geri bildirim sağlamak da etkili bulunmuştur. M.G. isimli öğrenci *" Öğrencilerin dil öğrenme kaygılarını azaltmak için onlara elimden geldiğince samimi davranırdım. Kendilerini ifade ettirecek oyunlar oynatırdım, şarkılar öğreterek dersi eğlenceli hale getirirdim. Onları yani korkusu olanları özellikle tahtaya çağırırdım oyunlarda falan onlara öncelik verirdim. Ayrıca öğretmen olarak beni sevmelerini sağlardım."* demiştir. Öğrencilerden Ö.K. *"İngilizce öğretmeni olsaydım çocukların dil öğrenme korkularını azaltmak için onlara dersi daha eğlenceli anlatmaya çalışırdım, onlara oyunlar oynatırdım, onları hiç üzmezdim."* demiştir.

Eğer bir İngilizce öğretmeni olsalardı, öğrencilerin kaygısını azaltmak için şu yöntemleri kullanacaklarını belirtmişlerdir: çocukların seviyelerine uygun etkinliklerle başlamak, başarılarını kutlamak ve öğrenme sürecini bir oyun gibi sunmak. Hataların birer öğrenme fırsatı olduğunu göstermek ve güven verici bir atmosfer yaratmak önemlidir. Ayrıca, yaratıcı materyaller ve teknolojiyi daha aktif bir şekilde kullanarak dersleri daha ilgi çekici hale getirmeyi planladıkları ifade edilmiştir.

Bu bulgular, öğrencilerin İngilizce öğretimine dair bakış açılarının oldukça karmaşık ve çok yönlü olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle öğrenci merkezli yaklaşımların, dil öğrenme sürecinde önemli bir yer tuttuğu vurgulanmaktadır. Ayrıca, öğretmenin rolü ve yabancı dil öğreniminin öğrenciler üzerinde yarattığı olumlu etkiler, hem motivasyon hem de öğrenme süreci açısından belirleyici bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Öğretmen desteği ve dil öğreniminin sağladığı avantajlar, öğrencilerin öğrenme sürecine daha istekli ve kararlı bir şekilde katılmalarını sağlamaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma, Türkiye'deki 5. sınıf öğrencilerinin İngilizce öğrenme sürecine dair düşüncelerini, hedeflerini ve karşılaştıkları zorlukları ortaya koyarak, öğrencilerin yabancı dil öğrenimine olan yaklaşımlarının çok yönlü bir şekilde değiştiğini göstermiştir. Bulgular, öğrencilerin İngilizce

öğrenme motivasyonlarının, kişisel ilgi, çevresel faktörler, öğretim yöntemleri ve öğretmen yaklaşımları gibi çeşitli unsurlara bağlı olduğunu ortaya koymuştur.

Öğrencilerin İngilizce öğrenme konusundaki genel görüşleri, bu dilin globalleşen dünyada iş, akademik ve kültürel anlamda bir gereklilik olduğunu kabul ettiklerini göstermiştir. Katılımcılar, İngilizce öğrenmenin uzun vadeli faydalarını fark etmekte ve bu sürecin bazı zorlukları beraberinde getirdiğini dile getirmektedir. İfade edilen bu zorluklar, genellikle gramer ve telaffuz gibi teknik konulara odaklanmaktadır. Bununla birlikte, bireysel motivasyon ve dersi yöneten öğretmenin rolü, bu zorlukların aşılmasında önemli bir etkiye sahiptir. Dil öğreniminde öğrencilerin öncelikli hedefleri, akıcı bir şekilde konuşma ve kendini ifade edebilme becerisi kazanmaya yöneliktir. Bu, dil öğrenme sürecinde öğrencilerin iletişimsel yetkinliklere verdiği önemi göstermektedir. Yazı yazma, dinleme ve okuma becerileri de öğrencilerin hedefleri arasında yer almakla birlikte, okuma bazı öğrenciler için daha az öncelikli bir alan olarak görülmektedir. Çalışma, bu hedeflere ulaşabilmek için öğrencilerin daha fazla pratik yapmaya ve özellikle iletişim odaklı etkinliklere ihtiyaç duyduğunu ortaya koymuştur. Zorlanılan alanlara bakıldığında, gramer kurallarının hatasız uygulanması ve telaffuzun doğru bir şekilde geliştirilmesi, en büyük engeller olarak ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra, yazılışı ve telaffuzu farklı olan kelimeler, öğrenciler için önemli bir zorluk kaynağıdır. Bu noktada, oyun tabanlı aktiviteler ve grup çalışmaları gibi etkileşimsel yöntemlerin dil öğreniminde öğrenciler için hem etkili hem de motive edici olduğu görülmektedir. Çevrim içi oyunlar, interaktif uygulamalar, şarkı dinleme ve film izleme gibi etkinlikler öğrencilerin dil öğreniminde daha çok ilgisini çekmekte ve bu tür aktiviteler, dersi daha zevkli hale getirmektedir. Dil öğrenme kaygısını azaltma konusunda, öğrencilerin özellikle hata yapmanın öğrenmenin bir parçası olduğunu anlamalarını sağlamak önemlidir. Arkadaşça bir öğrenme ortamı yaratılması, bireysel farklılıkların dikkate alınması ve öğrencilerin seviyelerine uygun etkinliklerle başlanması, kaygının azalmasına yönelik önemli adımlardır.

Günümüzde yapılan araştırmalar, öğrencilerin yabancı dil öğrenme süreçlerinde motivasyonun, öğrenme stratejilerinin ve öğretim ortamının belirleyici olduğunu göstermektedir. Dörnyei (2001), yabancı dil öğreniminde bireysel motivasyonun, öğrenme sürecini sürdürülebilir ve etkili hale getirdiğini vurgulamaktadır. Özellikle öğrencilerin ilgisini çeken, iletişim odaklı ve oyun temelli etkinliklerin motivasyonu artırarak başarıya olumlu katkıda bulunduğu görülmüştür. Bu bağlamda, öğretmenin ders içinde kullandığı yöntemlerin öğrencinin derse katılımını ve öğrenme isteğini doğrudan etkilediği söylenebilir.

Ayrıca, öğretmen tutumları ve sınıf içi uygulamalar, öğrencilerin dil öğrenimine yönelik tutumlarını şekillendirmede kritik bir role sahiptir. Richards ve Rodgers (2014), öğrenci merkezli, iletişimsel ve etkileşim odaklı dil öğretim yöntemlerinin öğrencilerin konuşma becerilerini geliştirmede etkili olduğunu ve bu tür yöntemlerin öğrenme kaygısını azalttığını belirtmektedir. Özellikle arkadaşça bir sınıf ortamı, öğrencilerin hata yapma korkusunu azaltmakta ve öğrenmeye daha açık hale gelmelerini sağlamaktadır. Bu bulgular, çalışmanızda ulaşılan sonuçlarla da örtüşmektedir: Etkileşimli, eğlenceli ve öğrenci odaklı yaklaşımlar, öğrencilerin İngilizce öğrenimine karşı daha olumlu tutum geliştirmelerine yardımcı olmaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma, İngilizce öğretiminde öğrenci merkezli yaklaşımların önemini vurgulamakta ve öğretmenlerin bu süreçteki belirleyici rolünü bir kez daha ortaya koymaktadır. Öğrencilerin motivasyonlarını artıracak ve öğrenme sürecini kolaylaştıracak yöntemlerin benimsenmesi, dil öğretiminde başarıyı artırmaya yönelik etkili bir strateji olacaktır. İngilizce öğrenmenin öğrenciler üzerinde olumlu etkiler yaratabilmesi için, öğretmenlerin yenilikçi, destekleyici ve esnek yöntemler kullanması şarttır.

KAYNAKÇA

Bialystok, E. (2011). Reshaping the mind: The benefits of bilingualism. *Canadian Journal of Experimental Psychology, 65*(4), 229–235. https://doi.org/10.1037/a0025406

Bektaş-Çetinkaya, Y. (2019). Türkiye'de yabancı dil öğretiminde karşılaşılan güncel sorunlar ve çözüm önerileri. *Journal of Language and Linguistic Studies, 15*(1), 276–289.

Cummins, J. (2000). *Language, power and pedagogy: Bilingual children in the crossfire*. Clevedon: Multilingual Matters.

Dörnyei, Z. (2001). *Motivational strategies in the language classroom*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kırkgöz, Y. (2007). Language planning and implementation in Turkish primary schools. *Current Issues in Language Planning, 8*(2), 174–191. https://doi.org/10.2167/cilp110.0

Merriam, S. B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation* (2nd ed.). San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and methods in language teaching* (3rd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

THE USE OF GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE TOOLS IN GRADUATE STUDENT ASSIGNMENTS: REASONS AND MODES OF APPLICATION

ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ ARAÇLARININ LİSANSÜSTÜ ÖĞRENCİ ÖDEVLERİNDE KULLANIMI: NEDENLER VE UYGULAMA BİÇİMLERİ

Res. Assist. Zeynel Abidin EMİR,Prof. Dr. Mehmet TURAN

Arş. Gör., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Temel Eğitim Bölümü, Sınıf Eğitimi Ana Bilim Dalı, https://orcid.org/0000-0002-0586-2967

Prof. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Temel Eğitim Bölümü, Sınıf Eğitimi Ana Bilim Dalı, https://orcid.org/0000-0001-6963-4827

Öz

Bu araştırmanın amacı, lisansüstü öğrencisi sınıf öğretmenlerinin ödev hazırlama süreçlerinde üretken yapay zekâ (ÜYZ) araçlarını neden ve nasıl kullandıklarını ortaya koymaktır. Araştırmaya Hatay ilindeki devlet okullarında görev yapmakta olan ve tezli (n = 6) ya da tezsiz (n = 12) yüksek lisans programlarına devam eden toplam 18 sınıf öğretmeni katılmıştır. Gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler sözlü kayda alınmış, deşifre edilmiş ve tematik analiz yoluyla çözümlenmiştir. Bulgular "bilgiye erişim", "özgün fikir üretimi", "zaman yönetimi paradoksu" ve "akademik suistimal" olmak üzere dört tema altında toplanmıştır. Bilgiye erişim teması, katılımcıların kapsamlı literatüre hızla ulaşma ve kavramsal çerçeve oluşturma konularında ÜYZ'den yararlandığını; ancak sunulan kaynakların doğruluğunu sorgulamadıkları için bilgiyi eleştirel süzgeçten geçirmeden içselleştirdiklerini göstermektedir. Özgün fikir üretimi teması; araştırma sorusu bulma, başlık türetme ve alternatif yöntem önerme gibi yaratıcı katkılara işaret etmektedir. Zaman yönetimi paradoksu temasında ÜYZ'nin akademik metin üretimi sürecini kısaltmasının olumlu ve olumsuz yönleri vurgulanmaktadır. Bu bağlamda ders yükü, çalışma hayatı ve ailevi sorumluluklar altında ÜYZ'nin iş yükünü hafifletici bir araç olarak görülmesinin kısa vadede verimliliği yükseltmesine karşın öğrencilerin lisansüstü eğitime bilinçli olarak daha az zaman ayırma eğilimine yol açarak uzun vadede akademik derinliği zayıflatma riski taşıdığı belirtilmektedir. Akademik suistimal teması ise öğrencilerin ÜYZ'yi kullanım biçimlerinin neden olduğu etik ihlalleri içermektedir. Çalışma, ÜYZ araçlarının lisansüstü eğitimde aynı anda pedagojik fırsatlar ve etik sorumluluklar yarattığını göstermektedir. Bu nedenle eleştirel ÜYZ okuryazarlığının yapılandırılmış öğretim ve danışmanlıkla bütünleştirilmesi önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Üretken yapay zekâ, lisansüstü öğrenciler, sınıf öğretmenliği, akademik metin üretimi, akademik suistimal

Abstract

This study aims to identify why and how graduate-student primary school teachers employ generative artificial intelligence (Gen AI) tools in their academic writing processes. The sample consists of 18 classroom teachers working in public schools in Hatay, Türkiye, who are enrolled in thesis-based (n = 6) or non-thesis (n = 12) master's programs. In-depth interviews were audio-recorded, transcribed verbatim, and analysed through thematic analysis. Four themes emerged: information access, original idea generation, the time management paradox, and

academic misconduct. The information access theme shows that participants use Gen AI to swiftly reach extensive literature and build conceptual frameworks yet internalize the information without critically verifying source accuracy. The original idea generation theme highlights creative contributions such as formulating research questions, generating titles, and proposing alternative methods. The time management paradox theme highlights both the positive and negative aspects of Gen AI's ability to shorten the academic text production process. In this context, it's noted that while viewing Gen AI as a workload-lightening tool under the pressures of coursework, professional life, and family responsibilities boosts short-term productivity, it also risks weakening long-term academic depth by leading students to consciously dedicate less time to graduate studies. The academic-misconduct theme covers ethical breaches arising from students' patterns of GenAI use. Overall, the study demonstrates that Gen AI tools simultaneously create pedagogical opportunities and ethical responsibilities in graduate education, emphasizing the need to integrate critical Gen AI literacy into structured instruction and supervision.

Keywords: Generative artificial intelligence (Gen AI), graduate students, classroom teachers, academic writing, academic misconduct

TÜRKİYE YÜZYILI MAARİF MODELİ KAPSAMINDA 5.SINIF ÖĞRENCİLERİNE KUVVETİ TANIYORUM ÜNİTESİNE YÖNELİK AKADEMİK BAŞARI TESTİ (KTABT) GELİŞTİRME ÇALIŞMASI

[1]Uzman Öğretmen Tuğba ALPAR, [2]Doç. Dr. Abdulkadir ÖZKAYA

[1]https://orcid.org/0009-0008-5561-5834

[2]https://orcid.org/0000-0002-6962-4597

ÖZET

Fen Bilimleri Öğretim programı son yıllarda dünyada meydana gelen değişim ve gelişmelerden olumlu etkilenerek beceri temelli, eleştirel düşünme becerilerine sahip, araştıran, sorgulayan bireyler yetiştirme hedeflenerek, en önemli göstergesi Millî Eğitim Bakanlığı Yüzyılın Maarif Modeli 2024 programıdır. Çalışmanın amacı, MEB 2024 Türkiye Yüzyılı Maarif modeline göre 5.sınıf "Kuvveti Tanıyorum" ünitesine yönelik Bloom taksonomisine uyarlanmış beceri temelli akademik başarı testi geliştirmektir.

Araştırmada nicel araştırma yaklaşımlarından kesitsel tarama yöntemini kullanılmıştır. Çalışmada kolay ulaşılabilir örnekleme başvurulmuştur. Araştırmanın örneklemini Osmaniye ili Merkez ilçesi ve Hatay ili Antakya ilçesinde bulunan iki ortaokulda 5.sınıfta öğrenim gören 134 öğrenci oluşturmaktadır. Test geliştirilmesinin ilk aşamasında Kuvveti Tanıyorum ünitesine yönelik Yenilenmiş Bloom taksonomisine göre belirtke tablosu oluşturulmuştur. KTABT'de yer alacak maddeler MEB merkezi sınavlarında (PBYS, İOKBS…) ve MEB Ölçme ve Değerlendirme Sınav Merkezi sayfasındaki beceri temelli ve kazanım kavrama testlerinden seçilmiştir. Oluşturulan madde havuzu için alanında uzman bir Fen Bilimleri öğretim üyesinden ve en az 10 yıllık deneyime sahip Fen Bilimleri öğretmenlerinden uzman görüş alınmıştır. 23 maddeden oluşan taslak, konuyu görmüş 96 öğrenciye uygulanmıştır. Elde edilen verilere ITEMAN (ITMANW32) programı kullanılarak madde analizi yapılmıştır. Maddelerin analizi sırasında doğru cevaplar için 1, yanlış cevaplar için 0 puan verilmiştir. KTABT'n aritmetik ortalaması 12.828, standart sapması 4.060, varyansı 16.485, çarpıklık değeri-0.346, basıklık değeri-0.794 olup medyanı 13.000; negatif çarpıklık eğilimi göstermektedir. Testin Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı 0.776 olup hazırlanan KTABT iyi bir güvenirlik düzeyine sahiptir. KTABT madde analizi sonucunda testten bir madde çıkarılırken, iki madde geliştirilerek testte bırakılmıştır. Bu bilgiler ışığında yenilenen Fen öğretimi programı çerçevesinde beceri temelli KTABT geliştirilmesi önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: Yenilenen Bloom Taksonomisi, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli

Kuvvet ve hareket, 5.sınıf öğrencileri, akademik başarı testi

ABSTRACT

The Science Education Curriculum has recently been positively influenced by global changes and developments, aiming to cultivate skill-based, critical thinking individuals who research and question. A key indicator of this goal is the Ministry of National Education's (MEB) "Century of Education Model 2024" program. This study aims to develop a skill-based academic achievement test adapted to Bloom's taxonomy for the 5th-grade unit "Understanding Force," in accordance with the MEB 2024 Turkey Century of Education Model.

A quantitative research design employing a cross-sectional survey method was used. Convenience sampling was applied. The study sample consists of 134 fifth-grade students from two middle schools located in the central district of Osmaniye and Antakya district of Hatay. In the first phase of test development, a specification table based on the revised Bloom's taxonomy was created for the "Understanding Force" unit. Items for the KTABT were selected from MEB central exams (PBYS, İOKBS, etc.) and skill-based, achievement comprehension tests available on the MEB Measurement and Evaluation Center's website. Expert opinions were obtained from a university faculty member specializing in science education and science teachers with at least 10 years of experience for the item pool. The 23-item draft was administered to 96 students familiar with the topic. Item analysis was performed using the ITEMAN (ITMANW32) software. Correct answers were scored 1 and incorrect answers 0. The KTABT's arithmetic mean was 12.828, standard deviation 4.060, variance 16.485, skewness -0.346, kurtosis -0.794, and median 13.000, indicating a negative skewness tendency. The test's Cronbach Alpha reliability coefficient was 0.776, showing a good reliability level for the KTABT. Based on item analysis, one item was removed and two items were revised and retained in the test. In light of this information, the development of a skill-based KTABT is recommended within the framework of the renewed science education curriculum.

Keywords: Revised Bloom's Taxonomy, Turkey Century of Education Model, Force and Motion, 5th Grade Students, Academic Achievement Test

GİRİŞ

Fen Bilimleri eğitimi, bilim ve teknolojinin gelişmesiyle her geçen daha da önem kazanmaktadır.Bu nedenle Fen Bilimleri hayatımızda vazgeçilmez bir yerde bulunmaktadır.Ülkeler kendi politikalarında, bireylerin içinde bulundukları çevreyi anlamlandırabilmeleri için gerek ekonomik gerek sosyal gerek toplumsal olarak kalkınmada fen bilimlerinin kilit bir rol üstlendiğini kabul etmektedir.Bundan dolayı hükümetler temel hedeflerine bilim ve teknolojide rekabet potansiyeline sahip,bilgiyi üretip teknolojiyi en iyi şekilde kullanabilen,sürdürülebilir kalkınmayı odağına alacak, gelişmeye ve ilerlemeye açık bireyler yetiştirmeye öncelik vermektedir (Ünal, 2003).

Küresel dünyada bilgi kendine bir kimlik yaratmış ve içinde bulunduğu değişimin etkisiyle bireylerde bulunması istenen nitelikler değişmiştir. Bu durum da birçok ülkenin fen eğitimi politikalarını gözden geçirmesine neden olmuştur. Artık bireylerden bilgiye ulaşabilmesi, ulaştığı bilgiyi analiz edebilmesi, faydalı bilgiyi ayırt ederek öğrenme sürecine aktif katılması ve karşılaştığı sorunlara çözüm üretirken içinde yer aldığı ekiple uyum içinde çalışabilmesi ön plana çıkmaktadır (Şerefoğlu Henkoğlu, Keser ve Mahiroğlu, 2017).

Bu bağlamda günümüzde eğitim sisteminden artık sadece bilgi aktarması değil; öğrencilerin bilim ve teknolojideki gelişmeleri yakından takip edebilmesi, araştırma yapması, sorgulaması ve eleştirel düşünerek bu yönde bir bakış açısı geliştirmesi beklenmektedir. Özellikle fen ve tabiat bilimlerine karşı olumlu bakış açısına sahip bu bireyler, "fen okuryazarı" şeklinde tanımlanmaktadır. Bu nedenle eğitim sistemlerinin de buna uygun şekilde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Ayrıca öğrencilerin hem akademik hem de kişisel gelişiminde fen derslerinin etkisinin büyüklüğü yadsınamaz bir gerçektir. (Çepni, Ayvacı & Bacanak, 2004).

Organisation for Economic Co-operation and Development(OECD) ve International Association for the Evaluation of Educational Achievement(IEA), öğrencilerin fen okuryazarlığı düzeylerini ölçerek, öğretim programlarının yalnızca bilgi aktaran değil; araştırmacı,sorgulayıcı, problem çözme yeteneğine sahip ve mevcut bilgilerini günlük yaşamla ilişkilendirebilen bireyler yetiştirmeye yönelik olması gerektiğini ortaya koymak için

PISA,TIMSS veya PIRLS gibi uluslararası sınavları uygulamaktadır (OECD, 2019; Mullis, Martin, Foy & Hooper, 2020).Bu sınavlar her ülkenin eğitim politikasını geliştirip şekillendirebilmesi için önemli bir fırsat olarak görülmektedir.Böylece ülkelerin kendi fen öğretim programlarını güncel tutması ve istenilen niteliklere sahip rekabet edilebilecek bireyler yetiştirmesi hedeflenmektedir.

Ancak MEB tarafından yayınlanan 2013,2014,2016a ve 2016b raporları incelendiğinde ülkemizin PISA ve TIMSS sınavlarında fen bilimleri alanında istenilen düzeyde olmadığı görülmektedir.Bu raporlara dikkat edildiğinde esasen fen bilimleri eğitiminin çok yönlü olarak geliştirilmesi gerekmektedir.Fen Bilimlerinin alt dalları biyoloji,fizik ve kimya olup içeriğinde çok sayıda soyut kavram bulundurmaktadır.Bilinmelidir ki soyut konular soyut kavramlar öğrenilmesi zor olarak algılanmakta ve öğrencilerin Fen dersine yönelik tutum ve motivasyonları olumsuz etkilenmektedir(Kutu, 2011; Uzun, 2013).Aynı şekilde öğrencilerin akademik başarılarının da düşmesine sebep olmaktadır.

Fen bilimleri öğretim programı, bilindiği gibi sarmal bir yapı üzerine dizayn edilmiştir. Bu yapı sayesinde öğrenciler, aynı konularla farklı sınıf seviyelerinde karşılaşarak bilgilerini her yıl biraz daha derinleştirmektedir. Ancak öğrencilerin küçük yaşlarda edindiği kavram yanılgıları zamanla kalıcı hâle gelebilmekte ve daha karmaşık yanlış anlamaların oluşmasına neden olabilmektedir (Özsevgeç, Çepni & Bayri, 2007). Bu bağlamda fen öğretim programlarının, öğrencilerin kavramları doğru şekilde öğrenmesini destekleyerek çok yönlü bir şekilde planlanması gerekmektedir (Taşdemir & Demirbaş, 2010).

OECD ve IEA tarafından yapılan sınavlardan elde edilen sonuçlar birçok ülkenin kendi seviyesini görmesi açısından önemli bir belirleyici unsur olmuştur. Fen öğretim programlarının teknolojiye ve değişen koşullara uyum sağlayabilecek esneklikte ve güncel bir yapıda olması büyük bir önem teşkil etmektedir (Wiles & Bondi, 2002).Bundan dolayı ülkeler, fen öğretimini bilgi çağının ihtiyaçlarına uygun hale getirebilmek için çeşitli araştırma ve geliştirme çalışmaları yürütmekte; elde edilen sonuçlara göre mevcut öğretim programlarını güncellemektedir.Tüm bu gelişmeler doğrultusunda ülkemizde fen bilimleri dersi öğretim programı 2005, 2013 ve 2017 yıllarında olmak üzere üç kez yenilenmiştir (Çevik, Saylan Kırmızıgül & Kaya, 2018).

Fen öğretim programındaki kazanımlar, öğrencilerin edinmeleri gereken bilgi, beceri ve tutumları tanımlamaktadır. Tabiki hedeflenen bu kazanımların ne kadar gerçekleştiğini anlamanın en etkili yolu ölçme ve değerlendirme süreçleridir. Dolayısıyla ölçme araçları, öğretim programıyla bağlantılı olması gerekmektedir. Özellikle sadece bilgi seviyesini değil, öğrencilerin süreç içerisinde edindikleri becerilerini ve günlük yaşamla ilişkilendirme yeteneklerini de değerlendirebilen ölçme araçları tercih edilmesi önem arz etmektedir. Öğretim programı ile ölçme-değerlendirme süreçleri arasındaki uyum, öğretimin niteliğini artırırken öğrenci başarısının daha doğru izlenmesini ve eksikliklerin daha kolay tespit edilmesini sağlamaktadır (MEB, 2018; Cizek, 2018).

Atılgan (2013)'a göre eğitim sisteminde hedeflenen seviyeye ulaşılması için ölçme ve değerlendirmenin etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Ölçme, eğitimde oldukça önemli bir yere sahiptir. En basit düzeyde insanlar karşılaştıkları bir durum karşısında bile karar alırken elde ettikleri ölçme sonuçlarından yararlanmaktadırlar. Bundan dolayı ölçme hem günlük yaşamda hem de eğitimde öne çıkan bir argümandır. Nitekim eğitimde öğrencinin istenilen bir özelliğe sahip olup olmadığını veya ne kadarına sahip olduğunu anlamamızı sağlayan özelliğe ölçme denilmektedir.

Ölçme ve değerlendirme, eğitim hedeflerine ne kadar ulaşıldığını görmek için önemli bir araçtır. Ölçme değerlendirme süreci hem öğretmenlere hem de program geliştiricilere yol

gösteren öğelerdendir. Aynı zamanda öğretmenler için dersin verimliliği ve öğrenci üzerindeki katkısını kontrol etme, öğrencilerinde kendi eksiklerini farkedip kendilerini geliştirme imkânı sunmaktadır.Mehrens ve Lehmann'a (1991) göre, ölçme ve değerlendirmenin öğretmenlere sağladığı katkılar:

1. Öğrencilerinin ders öncesinde hangi bilgi ve becerilere sahip olduğunu anlamasını kolaylaştırmak.

2. Öğrencilerin kendine hedefler belirleyerek, hedeflerini netleştirilip geliştirilmesine destek olmak.

3. Öğrencilerin hedeflerine ulaşma düzeyi konusunda değerlendirme yapmaya olanak sağlamak,

4. Hedefler doğrultusunda öğretim yöntem ve tekniklerinin belirlenerek hangisinin işe yaradığını, hangisinin geliştirilmesi gerektiğine karar vermesine yardımcı olmak şeklinde sıralanabilir.

Ölçme ve değerlendirmenin öğrenciler açısından rolü ise:

1. Öğrencilerin hedef ve beklenenlerden haberdar olmasını sağlamak,

2. Öğrencilerin derse karşı istek ve motivasyonunu artırmak,

3. Öğrencilerin verimli çalışma yöntemlerini öğrenerek bunu alışkanlık haline getirmesine imkan sağlamak

4. öğrencilerin kendi güçlü ve zayıf yönlerini fark etmelerine yardımcı olarak onlara yol gösterici geribildirim sağlamak şeklinde sıralanabilir.

Eğitimde kullanılan ölçme araçları, değerlendirme sürecinin temelini oluşturmaktadır. Bu süreçte hedeflerin sistematik bir şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Literatüre kazandırılan "taksonomi" kavramı da tam olarak bu amaca hizmet etmektedir (Bloom ve ark., 1956). Eğitimde en çok kabul gören Bloom taksonomisi olup ilk günden bu yana eğitim camiasında elli yılı aşkın sürede geniş bir alana yayılmış, çeşitli dillere çevrilerek kullanılmıştır. Bloom taksonomisinin tercih edilmesinin en temel sebebi sınav soruları hazırlamanın yanı sıra gerek çeşitli eğitim uygulamalarında gerek program geliştirme basamaklarında rahatlıkla kullanılabilmesidir (Tosun ve Taşkesenligil, 2011). Ayrıca Büyüköztürk (2013) de Bloom taksonomisinin hedef kitlenin bilişsel düzeylerini belirlemede en çok kullanılan yöntem olduğunu belirtmektedir.

Bloom Taksonomisi, bilişsel süreçleri bilgi, kavrama, uygulama, analiz, sentez ve değerlendirme olarak altı temel düzeyde ele almaktadır. Bilgi düzeyinde öğrencinin, temel kavramları ve bilgileri eksiksiz ve doğru şekilde, ekleme yapmadan olduğu şekliyle aktarması beklenir. Kavrama aşamasında ise, öğrencinin bu bilgileri anlayarak kendi cümleleriyle açıklayabilmesi önem taşır. Aslında kavrama düzeyinde öğrencilerin öğrenilenleri içselleştirmesi hedeflenmektedir. Bir üst basamak olan uygulama düzeyinde ise öğrencilerin, edindikleri bilgileri farklı problemlerin çözüm aşamasında kullanabilmeleri istenmektedir. Analiz basamağında, öğrencinin bir bütünün parçalarını detaylıca inceleyerek, parçalar arasındaki ilişkileri değerlendirip yorum yapması beklenir. Hem geniş bir bakış açısıyla her yönden düşünmek hem de yaratıcılığın ön plana çıkması sentez basamağında gerçekleşmektedir. Bu nedenle öğrenciden bu basamakta özgün bir ürün ortaya koyması beklenmektedir. En üst bilişsel düzey olan değerlendirme aşamasında öğrencinin içinde bulunduğu durumları belli kriterler doğrultusunda eleştirel bir bakış açısıyla incelemesi ve öznel yargılar oluşturması beklenmektedir. Bu basamakta eleştirel düşünme yeteneği ön plana çıkmaktadır (Birgin, 2016).

Tosun ve Taşkesenligil (2011) ise Bloom taksonomisinin süreç içerisinde yenilenerek eğitim programlarına entegre edildiğini ifade etmektedir. Yenilenmiş Bloom Taksonomisi'nde, bilgi basamağı "hatırlama", kavrama basamağı "anlama" olarak yeniden isimlendirilirken; sentez ve değerlendirme basamaklarının yerleri değiştirilmiş olup sentez basamağı en üste çıkarılmıştır.

Yenilenen Bloom taksonomisinin ölçme değerlendirme araçlarına yansımaları da süreç içinde kendine yer bulmuştur.Özellikle Karip(2012),geleneksel ölçme araçlarından bahsederken essay tipi soruların yanı sıra çok seçenekli test soruları, doğru-yanlış soruları, eşleştirme ve eksik ifadeli…gibi soru çeşitleri olduğuna değinmektedir.Bilindiği üzere çok seçenekli test soruları çok geniş bir kullanım alanına sahiptir.Ancak çok seçenekli test soruları öğrencilerin gerek eleştirel düşünme becerilerini gerek problem çözme yeteneklerini ölçemediği gibi yaratıcılık veya özgün çalışmalar gerektiren üst bilişsel öğrenmeleri ölçmeyi desteklememektedir.Buna rağmen çok seçenekli test soruları öğrencilerin kavramları doğru anlayıp anlamadığını tespit etmek,temel düzeyde öğrenmelerini ve akademik başarılarını ölçmek amacıyla sık başvurulan bir ölçme aracıdır. (Haladyna, 1997; Küçükahmet, 2002). Bundan dolayı öğrencilerin belirlenen bir konu, bir alan veya bir kavramla ilgili akademik başarılarını değerlendirmek amacıyla akademik başarı testleri hazırlanırken bu testlerde çok seçenekli test soruları kullanımı ön plana çıkmaktadır. (Ahmad, Sultana & Jamil, 2020; Akbulut & Çepni, 2013; Kargın & Gül, 2021; Nacaroğlu, Bektaş & Kızkapan, 2020; Üçüncü & Sakız, 2020). Ayrıca akademik başarı testleri, öğrencilerin fen bilimleri öğretim programında yer alan konu ve kavramlarla ilgili kazanımları ne kadar edindiklerini belirlemeye yönelik dönüt sağlarken eksikliklerin de tespit edilmesi noktasında önemli bir rol oynamaktadır.

Çok seçenekli test sorularından oluşan akademik başarı testleri uygulama aşamasında büyük bir avantaj da sağlamaktadır.Özellikle objektif değerlendirme yapabilme fırsatı sunması, farklı grupların seviyelerini karşılaştırırken çok büyük kitleye rahatlıkla uygulanması ya da aynı testin tekrar kullanılabilir özellikte olması en büyük artısı olarak nitelendirilmektedir.Bununla birlikte Bloom taksonomisinde yer alan farklı bilişsel düzeylerde soru hazırlanabilmesi çok seçenekli test sorularını içeren akademik başarı testlerinin uygulanabilirliğini artırmaktadır (Özaşkın Arslan & Karamustafaoğlu, 2019).

Tüm bu bilgiler ışığında, eğitim camiasında yapılan akademik çalışmalarda farklı alanlarda çok seçenekli test sorulardan oluşan akademik başarı testlerinin geliştirilmesi geniş bir alana yayılmaktadır (Akdağ ve Tok, 2008; Altınışık ve Orhan, 2002; Jayanthi, 2014; Narlı ve Başer, 2008; Peker ve Mirasyedioğlu, 2003; Samaie ve Khosravian, 2014; Uzunöz ve Buldan, 2012; Ünal ve Çelikkaya, 2009). Benzer şekilde, fen eğitimi alanında da çeşitli konulara yönelik akademik başarı testleri hazırlanmış ve bu testler, öğrencilerin öğrenme düzeylerinin belirlenmesi ve eksikliklerin tespit edilmesi amacıyla kullanılmıştır.

Buradan yola çıkarak ülkemizdeki literatür titizlikle taranmış olup özellikle fen bilgisi eğitimi alanında geliştirilmiş çok seçenekli test sorularından oluşan çok sayıda akademik başarı testine rastlanmıştır. Bu çalışmalarda ele alınan konu başlıkları; Basit Makineler (Özkan & Eryılmaz-Muştu, 2018), Bitki ve Hayvanlarda Üreme, Büyüme ve Gelişme (Güneş & Serdaroğlu, 2018), Elektrik Enerjisi (Dumanoğlu & Bezir-Akçay, 2018), Maddenin Değişimi (Saraç, 2018), Vücudumuzun Bilmecesini Çözelim (Şener & Taş, 2017), Yer Kabuğunun Gizemi (Sontay & Karamustafaoğlu, 2017), Çözeltiler (Demir, Kızılay & Bektaş, 2016), Isı ve Sıcaklık (Ayvacı & Durmuş, 2016), Vücudumuzdaki Sistemler (Şahin & Bodur, 2016), İş ve Enerji (Açıkgöz & Karslı, 2015), Maddenin Tanecikli Yapısı (Kenan & Özmen, 2014), Kuvvet ve Hareket (Akbulut & Çepni, 2013), Çözeltiler ve Fiziksel Özellikler (Tosun & Taşkesenligil, 2011), Basit Elektrik Devreleri (Şen & Eryılmaz, 2011) …… şeklinde ifade edilebilir.

Araştırmanın Amacı

Milli Eğitim Bakanlığı 2018 yılında 5E(Engage, Explore, Explain, Elaborate, Evaluate) modelini temel alarak tüm sınıflar düzeyinde mevcut öğretim programını güncellemişti.Ancak OECD ve IEA tarafından yapılan PİSA,TIMMS,PIRLS gibi uluslar arası sınavlarda ülkemizin başarı notu yükselmeyip fen okuryazarlığı noktasında istenilen seviyeye ulaşılmadığı görülmektedir.Bu nedenle MEB, 2024 yılında Fen Bilimleri öğretim programını yeniden düzenleme yoluna gitmiştir.Yapılandırmacı yaklaşım temelinde beceri geliştirmeye yönelik bir öğretim programını hayata geçirerek Türkiye Yüzyılı Maarif modelini adını vermiştir.Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli,2024 yılı Eylül ayı itibariyle 1.,5. ve 9.sınıf düzeylerinden uygulanmaya başlamıştır.Yeni programa geçiş, öğrencinin bulunduğu öğretim kademesinin ilk basamağından başlayarak, değişim her yıl bir üst sınıfta devam edecektir.Böylece tüm sınıf seviyelere yayılımı dört yıl olacak şekilde planlanmıştır. Bu çalışmanın amacı, MEB 2024 Türkiye Yüzyılı Maarif modeline göre, 5.sınıf düzeyinde, yenilenen Bloom taksonomisine uyarlanmış, "Kuvveti Tanıyorum" konulu geçerlik ve güvenirlik kontrolleri yapılmış, beceri temelli akademik başarı testi geliştirmektir.

Bu amaçtan yola çıkarak ana problem; "Kuvveti Tanıyorum ünitesinde hazırlanan akademik başarı testinin 5. Sınıf öğrencilerin bilişsel düzeyini ölçmede etkisi nedir?" olup ana problemle bağlantılı iki alt problem aşağıdaki gibidir;

1. Beşinci sınıf "Kuvveti Tanıyorum" ünitesine yönelik hazırlanan akademik başarı testinin geçerlilik düzeyi nedir?

2. Beşinci sınıf "Kuvveti Tanıyorum" ünitesine yönelik hazırlanan akademik başarı testinin güvenirlik düzeyi nedir?

Bu problemin temel kaynağında ise karşılaşılan toplumsal sorunlar,literatür araştırmaları ve kişisel tecrübeler yer almaktadır.

Araştırmanın Gerekçesi:

Fen Bilimleri dersi öğretim programı; öğrencilerin fen okuryazarı bireyler olarak yetiştirilmesini hedeflemektedir.Bu hedef doğrultusunda uluslararası yapılan PISA,TIMSS gibi sınavlarda ülkemizin başarı notunun yükselmesi istenmektedir.MEB Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli 2024 yılı Eylül ayında ülkemizde yer alan okullarımızda hayat geçirilmiş ve öğrencilere beceri temelli bir öğretim programı hazırlanmıştır. Ancak öğretim programının uygulamaya yeni başlanmış olması nedeniyle öğrencilerin bilgi ve becerilerini ölçebilecek akademik bir başarı testine alan yazında rastlanmamıştır. Bu nedenle 5.sınıf öğrencilerine MEB Türkiye Yüzyılı Maarif Modeline uygun bir ölçme aracı geliştirme ihtiyacı Maarif Modeline bağlamda Kuvveti Tanıyorum Akademik Başarı Testi (KTABT) geliştirilmesiyle yenilenen müfredata uygun yeni ölçme araçlarının geliştirilmesine öncü olması beklenmektedir.

Araştırmanın Sayıltıları

Karasar'a (2005) göre varsayımlar, akademik bir çalışmada araştırmacı tarafından doğruluğu önceden kabul edilen ve kanıtlanması gerekmeyen öğeler olarak tanımlanmaktadır. Bu çalışmanın sınırlılıkları ise aşağıdaki gibidir;

- ✓ Öğrencilerin konuyu önceden görmüş olması,
- ✓ Öğrencilerin samimi ve dürüst cevaplar verdiği,
- ✓ Öğrencilerinin yaşları ve bilişsel düzeyleri arasında ciddi farklılıklar olmadığı,
- ✓ Kullanılan veri toplama aracının araştırmanın amacına uygun olması,
- ✓ Araştırmada kullanılan veri toplama aracının araştırma konusuna uygun olmasıdır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Gay,vd (2009) göre, sınırlılıklar, bir araştırmada gerçekleştirilmek istenen ancak çeşitli nedenlerle yapılamayan; gerçekleştirilmesi durumunda ise araştırma sonuçları üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceği noktalar olarak tanımlanmaktadır. Çalışmamdaki sınırlılıklar;

✓ 2024-2025 Eğitim öğretim yılında Osmaniye ili Merkez ilçesi ile Hatay ili Merkez ilçesindeki iki farklı ortaokulda 5.sınıf düzeyinde öğrenim görmekte olan 134 öğrenci ile sınırlıdır.

✓ Araştırmamda "Kuvveti Tanıyorum" ünitesiyle ilgili 5.sınıf ortaokul öğrencileriyle ilgili olarak literatürde yeterli çalışma olmaması önemli bir sınırlılıktır.

✓ Çalışma yapılacak öğrencilerin öğretmenlerin dersine girdiği 5.sınıf gruplarından seçmesi veri çeşitliliğini sağlamak açısından önemli bir sınırlılıktır.

Araştırmanın Yöntemi:

Bu çalışmanın amacı, MEB 2024 Türkiye Yüzyılı Maarif modeline göre, 5.sınıf düzeyinde yenilenen Bloom taksonomisine uyarlanmış, "Kuvveti Tanıyorum" konulu geçerlik ve güvenirlik kontrolleri yapılmış, beceri temelli akademik başarı testi geliştirmektir. Bu amaçla nicel araştırma yöntemlerinden biri olan kesitsel tarama yöntemi kullanılmıştır.Karasar(2005) kesitsel tarama yöntemini; bir durumun, bir olayın, nesnenin veya bireyin belli bir zaman dilimi içerisinde bulunduğu mevcut durumunun tasvir edilmesi şeklinde tanımlamaktadır. Böylelikle, mevcut durum olduğu gibi ortaya konularak, genellemelere olanak sağlaması hedeflenmektedir.

Kesitsel tarama deseninde araştırma konusuna ilişkin veriler sistematik bir şekilde toplanarak analiz edilmektedir. Elde edilen analiz sonuçlarından yola çıkarak, araştırma sorularına yönelik bulgulara ulaşmaya çalışılmaktadır. Kesitsel tarama modelinde, geniş kitlelerden bilgi edinebilmek amacıyla test, anket ve gözlem gibi çeşitli veri toplama araçlarının kullanılmaktadır. İçinde bulunduğu koşulları betimlemeyi ve analiz etmeyi amaçladığı için bu araştırma deseni tercih edilmiştir.

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın hedef evreni 2024-2025 eğitim öğretim yılında Osmaniye ili Merkez ilçesi ile Hatay ili merkez ilçesinin ortaokullarında okuyan 5.sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Erişilebilir evrenini ise Osmaniye ili Merkez ilçesi ile Hatay ili merkez ilçesindeki iki farklı ortaokulda 5.sınıf düzeyinde öğrenim gören öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklem seçimini, çok aşamalı örneklem seçimi teşkil etmektedir. Çok aşamalı örneklem seçimi, iki veya daha fazla aşamada gerçekleşen örneklem seçimidir. Bu çalışmada araştırmacı, örneklem seçimini iki aşamada gerçekleşmiştir.

Araştırmacı kolay ulaşılabilir örneklem yöntemini kullanmıştır. Kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi; seçkisiz (rastgele, random) olmayan örnekleme yöntemlerinden biridir. Araştırmacı çalışmasında zamandan tasarruf edebilmek, maliyeti en alt seviyeye indirebilmek için kendine yakın durumları tercih etmesine kolay ulaşılabilir örneklem yöntemi denir. Araştırmacı bu yöntemle çalışmalarının aksayabileceği durumlara karşı anında müdahale edebilmek, ortaya çıkabilecek sorunların yaratacağı olumsuz etkileri en aza indirebilmek için olayı yerinde takip etmek istemiştir.

Araştırmacı 1.aşamada kolay ulaşılabilir örnekleme ile kendi okulunu ve Antakya'da fen bilimleri zümresinin görev yaptığı başka bir ortaokulu tercih etmiştir. 2.aşamada ise yine kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemiyle hem kendi dersine girdiği hem de fen öğretmeni zümresinin dersine girdiği 5.sınıf öğrencileriyle çalışmıştır. Araştırmanın çalışma örneklemi Osmaniye ili

Merkez ilçesi ile Hatay ili Merkez ilçesinde iki farklı ortaokulda 5.sınıf düzeyinde öğrenim gören 134 kişiden oluşmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada, veri toplama aracı olarak "Kuvveti Tanıyorum" ünitesi ile ilgili 23 maddelik çok seçenekli test sorularından oluşan bir başarı testi kullanılmıştır (Ek1). Araştırmacı tarafından, öğrencilerin akademik başarı seviyelerinin tespit edilmesi amacıyla "Kuvveti Tanıyorum" ünitesinde yer alan konulara ait akademik başarı testi hazırlanmıştır. Kuvvet Tanıyorum Akademik Başarı Testi (KTABT) çok seçenekli 23 test maddesinden oluşmaktadır. KTABT hazırlanırken ilk olarak MEB 2024 Maarif Modeli incelenerek "Kuvveti Tanıyorum" ünitesindeki öğrenme çıktıları belirlenmiştir. Bilindiği üzere MEB 2024 Türkiye Yüzyılı Maarif Modelinde, kazanımlar yerini öğrenme çıktılarına bırakmıştır. Öğrencilerin belirli bir konu ya da alanla ilgili kazanımlarını değerlendirmek amacıyla titizlikle geliştirilen ölçme araçlarına akademik başarı testi denilmektedir. Büyüköztürk (2020) ise akademik başarı testinin birbirini takip eden belli aşamalar şeklinde geliştirildiğini ifade etmektedir. Akademik başarı testi geliştirme süreci yedi temel aşamadan oluşur ve her bir adım, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı oluşturmayı hedeflemektedir. Bu aşamalar aşağıdaki gibidir;

1. İlk aşama, hedeflerin ve öğrenme çıktılarının belirlenmesidir. Testin hangi konu ya da üniteye yönelik olduğu belirlenerek, ölçmek istenen hedef davranışlar ve öğrenme çıktıları netleştirilir. Bu süreç, fen bilimleri öğretim programı temel alınarak yürütülür. Böylece test, öğrenme çıktılarıyla uyumlu hale getirilir.

2. İkinci aşamada testin, kapsadığı alanının geçerliliğinin oluşturulması gerekir. Bu nedenle testte yer alacak soruların konulara göre dağılımını belirlemek için kapsam geçerliği sağlanır. Öğrenme çıktıları ve bilişsel düzeyler (örneğin, yenilenen Bloom Taksonomisi'ne göre hatırlama, anlama, uygulama….) dikkate alınarak bir belirtke tablosu oluşturulur.

3. Üçüncü aşamayı testte yer alacak maddelerin yazımı oluşturur. Belirlenen hedefler ve öğrenme çıktıları doğrultusunda; ölçme niteliği yüksek, açık ve anlaşılır maddeler yazılır. Testte yer alacak maddeler, farklı bilişsel düzeyleri ölçmeye uygun olarak hazırlanır. Çok seçenekli test maddelerinden oluşan testlerde seçeneklerin açık, doğru ve anlaşılır bir dille yazılmış olması önem taşır.

4. Dördüncü aşama uzman görüşüne başvurulan aşamadır. Hazırlanan test maddeleri, konu alanı uzmanları tarafından içerik ve kapsam geçerliliği açısından değerlendirilir. Uzmanlardan alınan geri bildirimler doğrultusunda test maddelerinde gerekli düzenlemeler yapılır. Bu adım, testin geçerliğini artırmada kritik bir rol oynamaktadır.

5. Beşinci aşama pilot uygulamanın (ön uygulama) yapıldığı aşamadır. Hazırlanan akademik başarı testi**,** hedef kitleyle benzer özelliklere sahip (sınıf seviyesi vb..) bir grup üzerinde uygulanmaktadır. Pilot uygulama sayesinde test maddelerinin anlaşılırlığı, zorluk düzeyi ve ayırt edicilik gibi özellikleri istatistiksel olarak değerlendirilmektedir.

6. Altıncı aşamada ise madde analizi yani testin geçerlik ve güvenirlik çalışmaları yapılmaktadır. Testin amacını ölçmede başarı düzeyini belirlemek için geçerlik analizleri (örneğin, kapsam, yapı ve ölçüt geçerliği) yapılır. Aynı şekilde test sonuçlarının tutarlılığını belirlemek için güvenirlik analizi yapılır. Pilot uygulama sonuçları analiz edilerek her bir maddenin madde güçlük ve madde ayırt edicilik indeksleri hesaplanır. Bu aşamada analiz sonuçlarına göre, testte yer alan zayıf maddeler ya düzeltilir ya yeniden yapılandırılır ya da testten tamamen çıkarılmaktadır.

7. Son aşamada ise gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra teste son hali verilerek nihai test oluşturulmaktadır. Geçerlik güvenirlik çalışmaları tamamlanan başarı testi, uygulanmaya

hazır hale getirilmektedir. Bu kapsamlı süreç, testin hem bilimsel hem güvenilir kullanışlı bir ölçme aracı olmasını sağlamaktadır.

Öncelikli olarak programdaki öğrenme çıktılarının, KTABT yer alacak sorularla ilişkisini gösteren, belirtke tablosu oluşturulmuştur. Belirtke tablosu, yenilenen Bloom taksonomisindeki bilişsel düzeyler dikkate alınarak hazırlanmış ve testin kapsam geçerliği sağlanmaya çalışılmıştır.

ÜNİTE: KUVVETİ TANIYORUM	***Öğrenme çıktı sayısı***	***Soru sayısı***	***Soru Dağılımları***					
			Hatırlama	***Anlama***	***Uygulama***	***Analiz***	***Değerlendirme***	***Sentez***
FB.5.2.1.1. Kuvveti büyüklüğü ile tanımlayabilme	3	5						
a) Kuvvetin niteliklerini tanımlar.		2	1	1				
b) Kuvvetin büyüklüğünü dinamometre ile ölçer.		2		1	1			
c) Kuvvetin büyüklüğünü Newton (N) birimi ile tanımlar.		1		1				
FB.5.2.1.2. Basit araç gereçler kullanarak bir dinamometre modeli tasarlayabilme	2	5						
a) Basit araç gereçler kullanarak bir dinamometre modeli önerir.		2				2		
b) Tasarladığı dinamometre modelini yeni kanıtlara göre geliştirir.		3			2	1		
FB.5.2.2.1. Kütleye etki eden yer çekimi kuvvetini ağırlık olarak tanımlayabilme	3	5						
a) Kütle ve ağırlık kavramlarına ait nitelikleri tanımlar.		2		1	1			
b) Dinamometre kullanarak ağırlık ölçümü yapar.		2			1	1		
c) Ağırlığı bir kuvvet olarak tanımlar.		1	1					
FB.5.2.3.1. Sürtünme kuvvetinin çeşitli ortamlardaki etkilerine yönelik tümevarımsal akıl yürütebilme	2	4						
a) Sürtünme kuvveti ile ilgili günlük yaşamdan ön bilgilerini kullanarak örüntü oluşturur.		2			1	1		
b) Sürtünme kuvvetinin çeşitli ortamlardaki etkilerine yönelik genelleme yapar.		2		1		1		
FB.5.2.3.2. Günlük yaşamda sürtünmeyi artırma veya azaltmaya yönelik bilimsel bir model tasarlayabilme	2	4						
a) Sürtünmeyi artıran ve azaltan durumları gözlemlemek için model önerir.		2			1	1		

b) Sürtünmeyi artıran ve azaltan durumlara ilişkin gözlemleri sonucunda modelini geliştirir.		2			1	1		
TOPLAM	12	23						

Bir sonraki aşamada Fen Bilimleri ders kitabı, geçmiş yıllarda PBYS (Parasız Bursluluk Yatılı Sınavı), İOKBS (İlköğretim ve Ortaöğretim Kurumları Bursluluk Sınavı) da çıkan sorular ve Millî Eğitim Bakanlığının EBA (eğitim bilişim ağı) ve MEB Ölçme, Değerlendirme ve Sınav Hizmetlerinin internet sayfasında (meb.odgsm.meb.gov.tr) yer alan beceri temelli, kazanım ve tarama testlerinden yararlanılarak 23 soruluk madde havuzu oluşturulmuştur. Test maddeleri hazırlanırken ölçme niteliği yüksek, açık ve anlaşılır olmasına dikkat edilmiştir.

TABLO 1: Yenilenen Bloom Taksonomisine Göre Belirtke Tablosu

"Kuvveti Tanıyorum" ünitesi akademik başarı testinin konular bazında öğrenme çıktılarına göre dağılımı Tablo 2'de gösterilmiştir.

TABLO 2: KTABT nde Öğrenme Çıktılarına Göre Soru Numaraları

Konular	***Öğrenme çıktıları***	***Soru numarası***
FB.5.2.1.1. Kuvveti büyüklüğü ile tanımlayabilme	a) Kuvvetin niteliklerini tanımlar.	3,5
	b) Kuvvetin büyüklüğünü dinamometre ile ölçer.	4,9,11
	c)Kuvvetin büyüklüğünü Newton (N) birimi ile tanımlar.	1,
FB.5.2.1.2. Basit araç gereçler kullanarak bir dinamometre modeli tasarlayabilme	a) Basit araç gereçler kullanarak bir dinamometre modeli önerir.	8,16
	b) Tasarladığı dinamometre modelini yeni kanıtlara göre geliştirir.	2,14,17
FB.5.2.2.1. Kütleye etki eden yer çekimi kuvvetini ağırlık olarak tanımlayabilme	a) Kütle ve ağırlık kavramlarına ait nitelikleri tanımlar.	7,19
	b) Dinamometre kullanarak ağırlık ölçümü yapar.	9,20
	c) Ağırlığı bir kuvvet olarak tanımlar.	8,12
FB.5.2.3.1. Sürtünme kuvvetinin çeşitli ortamlardaki etkilerine yönelik tümevarımsal akıl yürütebilme	a) Sürtünme kuvveti ile ilgili günlük yaşamdan ön bilgilerini kullanarak örüntü oluşturur.	13,15
	b) Sürtünme kuvvetinin çeşitli ortamlardaki etkilerine yönelik genelleme yapar.	6,10,
FB.5.2.3.2. Günlük yaşamda sürtünmeyi artırma veya azaltmaya yönelik bilimsel bir model tasarlayabilme	a) Sürtünmeyi artıran ve azaltan durumları gözlemlemek için model önerir.	18,20,21
	b) Sürtünmeyi artıran ve azaltan durumlara ilişkin gözlemleri sonucunda modelini geliştirir.	22,23

TOPLAM SORU SAYISI		23

Oluşturulan madde havuzu için alanında uzman bir Fen Bilimleri öğretim üyesinden ve en az 10 yıllık deneyime sahip Fen Bilimleri öğretmenlerinden uzman görüşü alınmıştır. 23 maddeden oluşan taslak, konuyu görmüş 96 öğrenciye pilot olarak uygulanmıştır.

VERİ ANALİZİ

Bu araştırmada verilerin analiz edilmesi yöntemlerinden betimsel istatistik yöntemi kullanılmıştır. Verilerin özetlenmesi ve araştırma sonuçlarının yorumlanması için en iyi yol betimsel istatistiktir. Araştırmada kullanılacak olan Kuvveti Tanıyorum Akademik Başarı Testinin (KTABT) geçerlik ve güvenirlik çalışması yapılmıştır. Elde edilen verilere ITEMAN (ITMANW32) programı kullanılarak madde analizi yapılmıştır. Maddelerin analizi sırasında doğru cevaplar için 1, yanlış cevaplar için 0 puan verilmiştir. Ayrıca ITEMAN programında madde test istatistiklerinden merkeze yığılma (mod, medyan, aritmetik ortalama) ile merkezi dağılma ölçü (standart sapma ve varyans) değerleri hesaplanmıştır.

A. Test İstatistikleri

Merkeze Yığılma ve Dağılma Ölçüleri

Veri analizi sürecinde, merkeze yığılma ve dağılım ölçüleri; veri setinin temel yapısını tanımaya ve özetlemeye yardımcı olan başlıca istatistiksel araçlardır. Merkeze yığılma ölçütleri, verilerin belirli bir değerin çevresinde nasıl toplandığını göstererek, verinin genel eğilimini ortaya koymaktadır (Turgut & Baykul, 2010). Bu ölçüler, tüm veri kümesini temsil etme özelliği taşıdığı için, dağılım hakkında çıkarım yapmayı da mümkün kılmaktadır.

1.Merkeze Yığılma Ölçütleri

Bu çalışmada, aritmetik ortalama, medyan ve mod değerleri ele alınmıştır. Aritmetik ortalama, bir grupta bulunan tüm verilerin toplamının, gruptaki veri sayısına bölünmesiyle elde edilirken, grubun merkezi eğilimlerini temsil etmede çok sık kullanılan istatistiksel bir değerdir.

Turgut & Baykul (2010) aritmetik ortalamanın merkeze yığılma ölçütleri arasında en yaygın kullanılan istatistiksel birim olduğunu ifade etmektedir. Özçelik (2010) ise aritmetik ortalamayı tanımlarken, bir veri setindeki tüm değerlerin toplamının, birim sayısına bölünmesiyle hesaplandığını ve buna göre puanlarının ağırlık merkezinin belirlendiğini vurgulamaktadır.

Aritmetik ortalama, bir veri grubundaki değerlerin merkezini belirleyen temel bir ölçüdür ve genellikle puanların denge noktası olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla veriler, aritmetik ortalamadan ne kadar saparsa sapsın, tüm sapmaların toplamı sıfır olur. Bu açıdan bakıldığında aritmetik ortalamanın dengeleyici niteliği ön plana çıkmaktadır. Ayrıca veri sayısının az olduğu örneklemlerde, uç değerlerin (aykırı değerlerin) ortalamayı ciddi şekilde etkilemesi mümkündür. Bu nedenle aritmetik ortalamanın, bu tür durumlarda dikkatli yorumlanması gerekmektedir. Turgut ve Baykul (2010), aritmetik ortalama, ortanca ve tepe değer arasındaki farkları aşağıdaki gibi açıklamaktadır:

- Matematiksel işlemlere en uygun merkezi eğilim ölçüsü aritmetik ortalamadır. Özellikle toplama ve çıkarma gibi işlemlerle uyumlu olması nedeniyle, ileri seviye istatistiksel analizlerde sıkça tercih edilir. Ancak, aritmetik ortalama uç (aykırı) değerlerden etkilenme eğilimine sahip olduğundan , bu durum sonuçların doğruluğunu ya da başka bir ifadeyle güvenilirliğini azaltabilir.

- Ortanca (medyan), sıralı bir veri grubunda tam ortada yer alan değeri ifade etmektedir. Medyanın uç değerlerin varlığından etkilenmemesi, onu özellikle aykırı değerlerin bulunduğu

veri setlerinde daha avantajlı hale getirmektedir. Bu yüzden, ileri analiz gerektirmeyen istatistiksel durumlarda, medyanın tercih edilmesi veri grubunun yoğunlaştığı bölgeyi yansıtması açısından işlevsel hale gelmesini sağlayarak, kullanışlılığını artırmaktadır.

- Mod (tepe değer), bir veri setinde en sık karşılaşılan değeri gösterir. Ancak, diğer merkeze yığılma ölçütlerine kıyasla veri seti hakkında daha sınırlı bilgi sunar. Bu nedenle, analizlerde kullanımı genellikle daha az tercih edilir.

Genel olarak değerlendirildiğinde; kullanım kolaylığı ve temsil gücü açısından aritmetik ortalama ön planda yer alır. Onu medyan izlerken, mod ise genellikle son sırada değerlendirilir. Bu sıralama, her bir ölçütün hem veri kümesini yansıtma kapasitesi hem de matematiksel işlemlere uygunluğu dikkate alınarak yapılmaktadır.

2.Merkezi Dağılım Ölçüleri

Merkeze yığılma ölçüleri, bir veri setindeki değerlerin hangi noktada toplandığını göstererek, dağılımın merkezi eğilimi hakkında bilgi sunmaktadır. Ancak bu ölçütler, verilerin ne kadar farklılaştığını ya da ne kadar yayıldığını açıklamada yetersiz kalabilmektedir (Turgut & Baykul, 2010). Bir veri grubundaki puanların birbirinden ne derece saptığı, yapılan analizlerin güvenilirliği ve yorumu açısından büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, merkezi dağılımı açıklamada kullanılan en temel ölçütler arasında varyans ve standart sapma öne çıkmaktadır.

Varyans ve Standart Sapma

Varyans, merkezi dağılımı betimlemek için en sık başvurulan ölçütlerden biri olup, standart sapmanın hesaplanmasına temel oluşturmaktadır. Varyans; bir veri grubundaki değerlerin aritmetik ortalamadan ne kadar saptığını gösteren bir dağılım ölçüsüdür. Her bir değerin ortalamadan farkı alınır, bu farklar karesel olarak toplanıp, birim sayısına bölünerek varyans elde edilmektedir.

Standart sapma ise varyansın karekökü alınarak bulunur ve verilerin ortalama etrafında ne kadar dağıldığını doğrudan puan birimiyle ifade etmektedir. Bu ölçüt, dağılımın genişliğini yorumlamada önemli bir gösterge niteliğindedir. Varyans ya da standart sapmanın yüksek olması, verilerin ortalamadan daha fazla saptığını yani dağılımın daha yaygın bir yapı sergilemesine; düşük olması ise değerlerin ortalamaya daha yakın olduğunu yani dağılımın daha sivri görünmesini sağlamaktadır (Turgut & Baykul, 2010).

Normal Dağılım

Normal dağılım, veri analizinde yaygın olarak kullanılan ve istatistiksel anlamda önemli yere sahip bir dağılım türüdür. Özellikle standart normal dağılım, belirli matematiksel özellikleriyle dikkat çeker (Turgut & Baykul, 2010). Bu dağılımın başlıca özellikleri şunlardır:

1. Eğer bir dağılımın aritmetik ortalaması 0 ve standart sapması 1 ise, bu dağılım standart normal dağılım olarak kabul edilir.

2. Standart normal dağılım eğrisi, X = 0 noktasında ise yatay eksene göre simetriktir.

3. Eğri ile yatay eksen (X ekseni) arasında kalan toplam alan 1'e eşittir.

4. Standart puanlar (z-puanları), teorik olarak-∞ ile +∞ arasında değer alabilir. Ancak, pratikte z puanlarının yaklaşık -3 ile +3 arasında yoğunlaştığı ve bu aralık altında kalan alanın tüm dağılımın %99'undan fazlasını kapsadığı bilinmektedir.

Çarpıklık ve Basıklık Katsayıları

Veri setlerinde ortalama ile ortanca arasındaki fark, dağılımın simetrik olup olmadığını anlamada önemli bir göstergedir. Eğer bu iki ölçüt farklı değerlerde bulunuyorsa, dağılımın simetrik olmadığı, yani çarpık olduğu düşünülmektedir. Bu çarpıklığın yönü ve derecesi,

çarpıklık katsayısı ile belirlenir. Katsayının pozitif olması, dağılımın sağa (yüksek değerlere) doğru çarpık olduğunu; negatif olması ise sola (düşük değerlere) doğru çarpıklığını ifade etmektedir. Eğer çarpıklık katsayısı sıfıra yakınsa, dağılımın ortalamaya göre dengeli, yani simetrik olduğu kabul edilmektedir (Arıcı, 1993).

Büyüköztürk, Çokluk & Köklü (2010) aynı görüşü destekleyerek basıklık katsayısının, bir dağılımın düz mü yoksa sivri mi olduğunu anlamaya yardımcı olduğunu ifade etmektedir. Eğer bu katsayı sıfırdan küçükse dağılım daha yayvan (basık), sıfırdan büyükse daha sivri bir şekle sahiptir. Katsayının sıfıra eşit olması durumunda ise dağılımın, standart normal dağılıma benzer olduğu kabul edilir.

B. MADDE İSTATİSTİKLERİ

Madde analizi, testte yer alacak soruların istatistiksel olarak değerlendirilmesi amacıyla yapılır. Bu süreçte, testte kalması gereken maddeler belirlenir, gerekirse maddeler üzerinde düzenlemeler yapılır ve ölçme niteliği düşük olanlar testten çıkarılır.

Analiz sırasında özellikle şu istatistiksel özelliklere dikkat edilir: madde ayırt ediciliği, madde güvenirliği, madde güçlük düzeyi, maddeye ait standart sapma, çarpıklık ve basıklık katsayıları.

Bu doğrultuda her bir maddenin ayırt edicilik ve güçlük düzeyleri ile birlikte diğer istatistiksel değerleri hesaplanmıştır. Ayrıca, gruplar %27'lik alt ve üst başarı düzeylerine göre ayrılarak, maddelerin bu gruplar tarafından doğru yanıtlanma oranları ve frekansları incelenmiştir.

Madde Güçlük İndeksi

Bir test maddesinin güçlük düzeyi, o maddeye doğru yanıt verenlerin sayısının, toplam katılımcı sayısına oranlanmasıyla hesaplanır (Turgut & Baykul, 2010). Bu oran, madde güçlük katsayısı olarak adlandırılır ve P harfi ile gösterilir. Madde güçlük indeksi formülü aşağıdaki gibidir:

$$P = n(D) / N$$

P, madde güçlük katsayısını,

n(D), maddeye doğru cevap verenlerin sayısını,

N, testi yanıtlayan toplam kişi sayısını ifade etmektedir.

Madde güçlüğü 0 ile 1 arasında bir değer alır. Katsayı 1'e yaklaştıkça madde daha kolay, 0'a yaklaştıkça daha zor kabul edilir.

Madde güçlük indeks aralıkları ile ilgili farklı görüşler olsa da genel olarak kullanılan sınıflandırma:

- ✓ 0.29 ve altı zor madde
- ✓ 0.30-0.49 orta güçlükte madde
- ✓ 0.50-0.69 kolay madde
- ✓ 0.69 ve üzeri çok kolay madde, şeklinde belirlenmiştir.

Madde güçlük indeksi, orta düzeyde olan maddeler için ideal kabul edilmektedir. Ancak testin amacına göre sınırlı sayıda zor ya da kolay maddelere de yer verilebilir. Madde güçlük indeksi hem bir ortalama hem bir yüzde hem de bir olasılık belirtmektedir. Örneğin, bir maddenin güçlük katsayısı 0,46 ise bu, testte yer alan katılımcıların ortalama başarı düzeyini gösterir. Yani bu maddeye verilen doğru yanıtların ortalama puanı 0,46'dır.

Aynı zamanda bu değer, maddeyi doğru yanıtlayan öğrencilerin tüm öğrencilere oranını belirtir. Bu durumda, katılımcı grubun %46'sı ilgili maddeyi doğru yanıtlamıştır. Bir diğer anlamda, rastgele seçilen bir öğrencinin bu maddeye doğru yanıt verme ihtimali de 0,46'dır.

Tüm bunlara ek olarak; eğer hem alt hem de üst gruptaki öğrencilerin hiçbiri bir maddeye doğru cevap verememişse, o maddenin güçlük değeri 0 olur. Tersine, her iki gruptaki tüm öğrenciler doğru cevap vermişse, bu değer 1'e eşittir (Tekin, 2000).

Madde Ayırt Edicilik İndeksi:

Madde ayırt edicilik indeksi**,** bir test maddesinin, ilgili davranışı gösteren bireylerle göstermeyenleri ne derece iyi ayırt ettiğini belirten bir ölçüdür. Bu özellik, aynı zamanda madde geçerliliği olarak da adlandırılır çünkü madde, ölçmek istenen özelliği ne kadar doğru ölçüyorsa o kadar geçerlidir (Turgut & Baykul, 2010).

Madde ayırt edicilik indeksi, bir korelasyon katsayısıdır ve tıpkı diğer korelasyonlar gibi -1 ile +1 arasında değer alır. Katsayının pozitif olması, maddenin testin tamamında ölçülen özelliklerle tutarlı olduğunu**;** negatif olması ise madde ile testin genel amacı arasında ters bir ilişkisi olduğunu gösterir. Katsayının 0'a yakın olması**,** madde ile testin bütününde ölçülen özellik arasında anlamlı bir bağ bulunmadığını ifade eder.

Örneğin; eğer üst düzey başarı gösteren bireylerin tamamı bir maddeyi doğru yanıtlamışsa ve alt düzeydekilerin hiçbiri doğru cevap verememişse, bu durumda madde ayırt edicilik değeri 1 olur. Test geliştirmede, maddelerin testin bütünüyle ölçülen nitelikle uyumlu olması ideal bir durumdur çünkü madde, başarı düzeyine göre net bir ayrım yapmaktadır.

Testlerde kullanılacak maddelerin bu bakımdan dikkatlice seçilmesi gerekir. Ayırt edicilik gücü negatif olan maddeler ile 0'a çok yakın olanlar**,** genellikle teste alınmaz. Bu nedenle aşağıdaki ölçütler genel olarak benimsenmiştir (Ebel, 1965):

✓ 0,19 ve altı uygun maddeler olmayıp, testte yer konulmamalıdır.

✓ 0,20- 0,29 arasında bulunan maddeler düşük düzeyde ayırt ediciliğe sahiptir, geliştirilerek teste konulabilir.

✓ 0,30- 0,39 arasında bulunan maddeler uygun maddelerdir fakat daha iyi hale getirilebilir.

✓ 0,40 ve üzeri maddeler yüksek düzeyde ayırt edici maddelerdir, doğrudan teste alınabilir.

Bu bilgiler ışığında, testte yer alan her madde için madde istatistikleri yorumlanmış ve teste son hali verilmiştir.

1.TEST İSTATİSTİKLERİNE İLİŞKİN BULGULAR

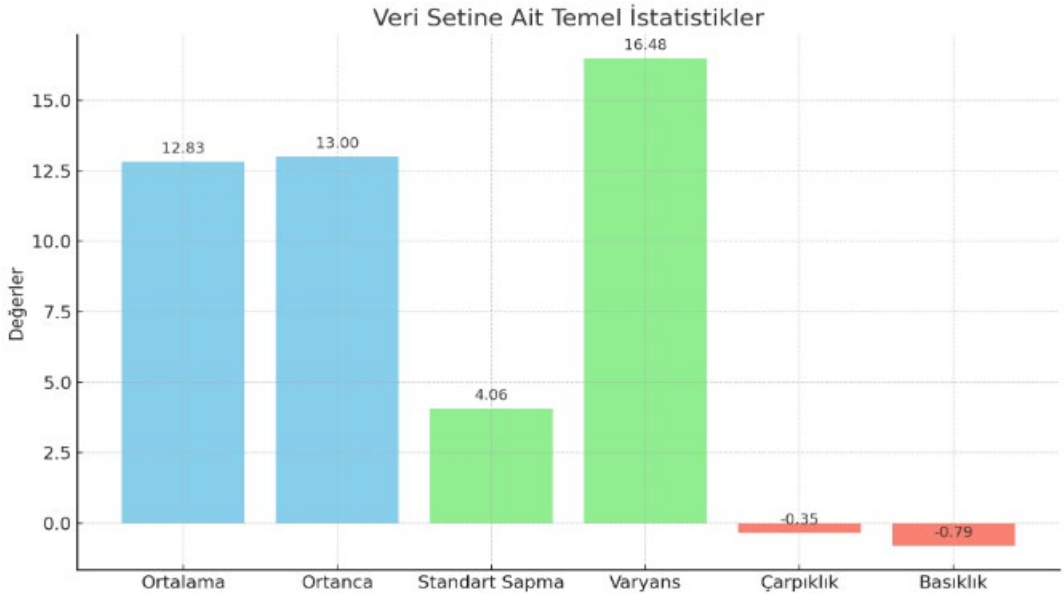
KTABT 23 soruluk bir başarı testi olup,134 öğrenciye uygulanmıştır. Bununla ilgili veriler aşağıdaki tabloda belirtilmektedir.

Tablo 3: ***Test istatistiklerine ilişkin bulgular***

	İstatiksel kavramlar	**Değerler**
1	Mean(ortalama)	12.828
2	Std. Dev.(standart sapma)	4.060
3	Variance(varyans)	16.485
4	Skew(çarpıklık)	-0.346
5	Kurtosis(basıklık)	-0.794

6	Median(ortanca)	13.000
7	C.Alpha	0.776
8	Minimum	3.000
9	Maximum	21.000

Yukarıdaki istatistikler incelendiğinde, ortalama **(**Mean**)** puan 12.83**,** ortanca **(**Median**)** ise 13.00 olarak bulunmuştur. Bu iki değerin birbirine yakın olması, dağılımın genel olarak simetrik bir yapıda olduğunu gösterir. Çarpıklık değeri -0.346 olduğundan, dağılım hafif sola çarpıktır**.** Yani düşük puanlar, veride biraz daha yaygındır. Basıklık değeri-0.794**,** dağılımın normalden daha basık olduğunu gösterir. Aynı şekilde standart sapma (4.06) ve varyans (16.49) değerleri, verilerin aritmetik ortalama etrafında orta düzeyde bir dağılım sergilediğini göstermektedir. Bu durum, puanların büyük ölçüde ortalama civarında toplandığını, ancak belirli bir çeşitlilik de içerdiğini ifade eder. Dolayısıyla dağılım ne çok sıkışık ne de aşırı yaygın bir yapıdadır; bu da ölçüm sonuçlarının tutarlılığı hakkında olumlu bir izlenim sunar.

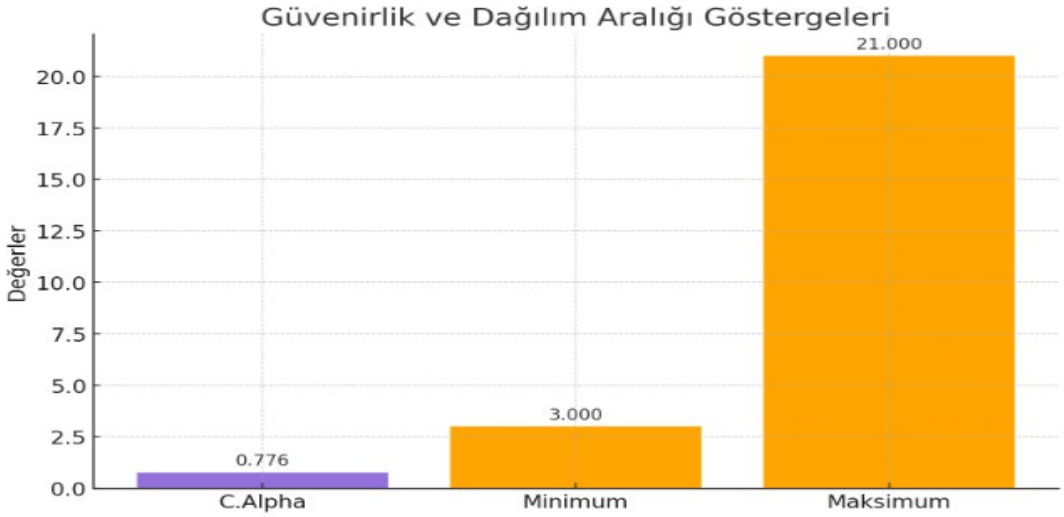

Puanlar 3 ile 21 arasında değişmektedir. Bu da katılımcıların başarı düzeylerinin geniş bir aralıkta olduğunu ve testi alanlar arasında farklılıkların bulunduğunu gösterir.

Cronbach Alfa, bir testteki soruların (maddelerin) birbirleriyle ne kadar tutarlı olduğunu gösteren bir güvenilirlik ölçüsüdür. Yani, testin ölçmek istediği kavramı ne kadar güvenilir şekilde ölçtüğünü anlamamıza yardımcı olur. Bu katsayı 0 ile 1 arasında bir değer alır. Genel olarak:

- ✓ 0.80 ve üzeri yüksek güvenilirlik,
- ✓ 0.70- 0,79 arasında ise kabul edilebilir düzeyde güvenilirlik,
- ✓ 0.60- 0,69 arasında ise geliştirilmeye açık,
- ✓ 0.60 altındaysa düşük güvenilirlik olarak değerlendirilir.

Bu nedenle KTABT'nin katsayısı 0.776 olduğu için hazırlanan akademik başarı testi iyi bir güvenirlik düzeyine sahip olduğu söylenebilir.

2.MADDE İSTATİSTİKLERİNE İLİŞKİN BULGULAR

Testte kullanılan 23 adet maddeye ait bulgular tablo ve yorumlarıyla birlikte aşağıda verilmiştir. Yorumlar yapılırken her bir kazanıma ait madde güçlük indeksi ve madde ayırt edicilik indeksi art arda verilmiş ve uygun kriterlere sahip olan maddeler nihai teste alınmıştır. Nihai teste alınması uygun görülen maddelerle ilgili kararlara tabloda yer verilmiştir.

Tablo 3:Madde İstatistiği Tablosu

Soru Numarası	*Madde güçlük indeksi*		*Madde ayırt ediciliği*		*Teste konulma durumu*
1	.83	Çok kolay madde	.36	Ayırt ediciliği iyi	geliştirilebilir
2	.80	Çok kolay madde	.62	Ayırt ediciliği yüksek	teste direkt konulabilir
3	.84	Çok kolay madde	.30	Ayırt ediciliği iyi	geliştirilebilir
4	.65	kolay madde	.58	Ayırt ediciliği yüksek	teste direkt konulabilir

5	.83	Çok kolay madde	.38	Ayırt ediciliği iyi	geliştirilebilir
6	.81	Çok kolay madde	.49	Ayırt ediciliği yüksek	teste direkt konulabilir
7	.69	Çok kolay madde	.05	Ayırt ediciliği çok düşük	teste konulmaz
8	.84	Çok kolay madde	.36	Ayırt ediciliği iyi	geliştirilebilir
9	.69	Kolay madde	.73	Ayırt ediciliği yüksek	teste direkt konulabilir
10	.42	Orta güçlükte madde	.61	Ayırt ediciliği yüksek	teste direkt konulabilir
11	.67	Kolay madde	.58	Ayırt ediciliği iyi	Teste konulabilir
12	.67	kolay madde	.48	Ayırt ediciliği yüksek	teste direkt konulabilir
13	.37	Orta güçlükte madde	.21	Ayırt ediciliği düşük	Düzeltilmeli ve geliştirilmeli
14	.78	Çok kolay madde	.60	Ayırt ediciliği yüksek	teste direkt konulabilir
15	.37	Orta güçlükte madde	.27	Ayırt ediciliği düşük	Düzeltilmeli ve geliştirilmeli
16	.60	Kolay madde	.32	Ayırt ediciliği iyi	Geliştirilebilir
17	.52	Kolay madde	.72	Ayırt ediciliği yüksek	teste direkt konulabilir
18	.63	Kolay madde	.68	Ayırt ediciliği yüksek	teste direkt konulabilir
19	.60	Kolay madde	.64	Ayırt ediciliği yüksek	teste direkt konulabilir
20	.57	Kolay madde	.37	Ayırt ediciliği iyi	İyi madde ancak geliştirilebilir
21	.81	Çok kolay madde	.36	Ayırt ediciliği iyi	İyi madde ancak geliştirilebilir
22	.46	Orta güçlükte madde	.48	Ayırt ediciliği yüksek	teste direkt konulabilir
23	.37	Orta güçlükte madde	.43	Ayırt ediciliği yüksek	teste direkt konulabilir

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Tablo 3'te görüldüğü gibi, 7 numaralı sorunun ayırt ediciliğinin çok düşük olması ve diğer seçeneklerin yüksek oranda tercih edilmesi nedeniyle bu madde testten çıkarılmıştır. 13. ve 15.

sorular ise orta güçlükte olmalarına rağmen ayırt edicilik değerleri düşük olduğundan, bu maddelerin testte düzeltilip geliştirilerek yer alması önerilmektedir. Nihai testi oluşturan maddelerin, bilenle bilmeyeni etkin biçimde ayırt edebilmesi ve istenen düzeyde çalışması, testin güvenilirliği ve geçerliliği açısından kritik öneme sahiptir.

Bu kapsamda, yenilenen Fen Bilimleri öğretim programı doğrultusunda beceri temelli akademik başarı testlerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Sadece çoktan seçmeli sorularla sınırlı kalmayıp, açık uçlu ve problem çözme odaklı soruların da dahil edilmesi, öğrencilerin analitik düşünme ve kavramsal anlamalarını daha doğru ölçmeye imkân tanıyacaktır. Ayrıca, dijital ve interaktif test uygulamalarıyla teknolojinin ölçme-değerlendirme süreçlerine entegrasyonu, öğrencilerin motivasyonunu artırarak güncel ve etkili bir başarı değerlendirmesi sağlar. Öğrenci geri bildirimleri dikkate alınarak test maddelerinin sürekli gözden geçirilmesi ve güncellenmesi, değişen eğitim ihtiyaçlarına hızlı uyum sağlamak açısından önemlidir. Sonuç olarak, önerilen bu yaklaşımlar ışığında geliştirilecek beceri temelli akademik başarı testleri, öğrencilerin sadece bilgi düzeyini değil, aynı zamanda fen bilimlerine dair kavrama ve uygulama becerilerini de etkili biçimde ölçebilecek yenilikçi bir ölçme aracı olacaktır.

KAYNAKÇA

Ahmad, M., Sultana, F., & Jamil, M. (2020). Assessing academic performance using multiple-choice achievement tests in educational research. *International Journal of Educational Research, 25*(4), 32-41.

Akbulut, Y., & Çepni, S. (2013). Eğitimde başarı testlerinin kullanımı ve değerlendirilmesi. *Eğitim ve Bilim, 38*(170), 85-99.

Akdağ, M., & Tok, H. (2008). The development and application of multiple-choice tests in educational settings. *Journal of Educational Measurement, 15*(2), 103-112.

Atılgan, H. (2013). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme*. Anı Yayıncılık.

Altınışık, M., & Orhan, F. (2002). Multiple-choice achievement tests in science education: A case study. *International Journal of Science Education, 24*(6), 671-684.

Arıcı, S. (1993). *İstatistiksel Yöntemler ve Uygulamalar*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Başer, M. (1996). Eğitimde kalite ve öğrenci başarılarını artırma yolları. *Eğitim ve Bilim Dergisi, 20*(100), 12-19.

Birgin, S. (2016). Bloom taksonomisi ve eğitimdeki yeri. *Eğitim ve Bilim Dergisi, 41*(184), 25-39.

Bloom, B. S., Engelhart, M. D., Furst, E. J., Hill, W. H., & Krathwohl, D. R. (1956). *Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals (Handbook I: Cognitive domain)*. David McKay Company.

Büyüköztürk, Ş., Çokluk, Ö., & Köklü, N. (2010). *İstatistiksel Veri Analizi: SPSS Uygulamaları ve Yorumları*. Pegem Akademi.

Büyüköztürk, Ş. (2013). *Veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni ve SPSS uygulamaları* (20. baskı). Pegem Akademi.

Büyüköztürk, Ş. (2020). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (25. baskı). Pegem Akademi.

Çepni, S., Ayvacı, H. Ş., & Bacanak, A. (2004). Fen okuryazarlığı ve fen eğitimi üzerine bir değerlendirme. *Eğitim ve Fen Bilimleri Dergisi, 32*(1), 12-25.

Çevik, M., Ezberci Çevik, G., Saylan Kırmızıgül, M., & Kaya, E. (2018). Türkiye'de fen bilimleri öğretim programlarının gelişimi: 2005-2017 dönemi. *Eğitim Programları ve Öğretim Dergisi, 7*(1), 45-61.

Cizek, G. J. (2018). *Assessment and accountability in education: A guide for teachers and leaders*. Routledge.

Haladyna, T. M. (1997). *Creating and validating standardized achievement tests*. Prentice-Hall.

Jayanthi, M. (2014). Effectiveness of multiple-choice questions in academic assessments. *Journal of Educational Research, 22*(3), 195-206.

Kaptan, F. (1998). Fen bilimleri öğretiminde yeni yaklaşımlar ve fen okuryazarlığı. *Eğitim ve Bilim Dergisi, 22*(107), 23-30.

Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma Yöntemleri* (15. baskı). Nobel Yayın Dağıtım.

Kargın, T., & Gül, M. (2021). Multiple-choice testing in education: A comparative study of its effectiveness. *Journal of Educational Research and Practice, 12*(2), 15-27.

Karip, E. (2012). Eğitimde kullanılan ölçme araçları ve değerlendirme. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 6*(1), 15-25.

Kutu, H. (2011). Fen bilimleri eğitimi ve öğrenci başarısına etkisi üzerine bir çalışma. *Eğitim ve Fen Bilimleri Dergisi, 25*(4), 45-63.

Küçükahmet, L. (2002). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme*. Pegem A Yayıncılık.

Mehrens, W. A., & Lehmann, I. J. (1991). *Measurement and evaluation in education and psychology* (4th ed.). Harcourt Brace College Publishers.

Millî Eğitim Bakanlığı. (2013). Türkiye'de PISA ve TIMSS sonuçları: Değerlendirme raporu. MEB Yayınları.

Millî Eğitim Bakanlığı. (2014). Fen bilimleri eğitimi ve uluslararası standartlara uyum. MEB Yayınları.

Millî Eğitim Bakanlığı. (2016a). PISA 2015 sonuç raporu. MEB Yayınları.

Millî Eğitim Bakanlığı. (2016b). TIMSS 2015 ulusal raporu. MEB Yayınları.

Milli Eğitim Bakanlığı. (2018). *Fen bilimleri dersi öğretim programı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

Mullis, I. V. S., Martin, M. O., Foy, P., & Hooper, M. (2020). *TIMSS 2019 international results in science and mathematics*. IEA.

Nacaroğlu, S., Bektaş, F., & Kızkapan, F. (2020). The role of achievement tests in academic evaluation and educational needs assessment. *Turkish Journal of Educational Studies, 31*(4), 112-121.

Narlı, S., & Başer, A. (2008). Multiple-choice test design for assessing student performance. *Educational Evaluation and Policy Analysis, 29*(4), 39-48.

OECD. (2019). *PISA 2018 results (Volume I): What students know and can do*. OECD Publishing.

Özaşkın Arslan, N., & Karamustafaoğlu, S. (2019). Effective use of multiple-choice achievement tests in academic evaluation. *Measurement in Education, 8*(3), 45-59.

Özçelik, H. (2010). Aritmetik ortalama ve diğer merkezi eğilim ölçüleri. *Eğitimde İstatistik, 22*(1), 45-56.

Özçelik, A. (2010). *Eğitimde İstatistiksel Yöntemler*. Nobel Yayıncılık.

Özsevgeç, T., Çepni, S., & Bayri, N. (2007). Fen bilimleri öğretiminde kavram yanılgıları ve çözüm önerileri. *Eğitim ve Fen Bilimleri Dergisi, 23*(2), 15-28.

Peker, D., & Mirasyedioğlu, S. (2003). The use of multiple-choice questions in science achievement tests. *Education and Science Journal, 28*(1), 21-30.

Samaie, M., & Khosravian, A. (2014). Designing achievement tests in science education: Challenges and strategies. *Educational Measurement, 18*(2), 56-67.

Şerefoğlu Henkoğlu, H., Keser, H., & Mahiroğlu, A. (2017). Fen eğitimi politikaları üzerine bir değerlendirme. *Eğitim ve Teknoloji Dergisi, 15*(2), 34-48.

Taşdemir, C., & Demirbaş, M. (2010). Fen bilimleri öğretiminde çağdaş yaklaşımlar ve öğretim programlarının değerlendirilmesi. *Eğitim ve Bilim, 35*(4), 123-135.

Tosun, H., & Taşkesenligil, Y. (2011). Bloom taksonomisinin eğitimdeki yeri ve önemi. *Eğitim Bilimleri Dergisi, 33*(2), 189-199.

Tosun, H., & Taşkesenligil, Y. (2011). Yenilenmiş Bloom Taksonomisi ve eğitimdeki yeri. *Eğitim Araştırmaları Dergisi, 9*(3), 111-119.

Uzun, A. (2013). Fen derslerinde soyut kavramların öğretimi: Motivasyon ve tutum ilişkisi. *Eğitim Araştırmaları Dergisi, 29*(3), 78-92.

Uzunöz, F., & Buldan, M. (2012). An assessment of multiple-choice tests in the context of science education. *Journal of Science Education, 18*(3), 91-100.

Üçüncü, B., & Sakız, H. (2020). The use of multiple-choice tests in educational assessments: Trends and challenges. *Educational Measurement and Evaluation, 9*(1), 22-37.

Tekin, H. (2000). *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. Yargı Yayınevi.

Turgut, M., & Baykul, Y. (2010). Veri analizi ve istatistiksel yöntemler. *Eğitim Bilimleri Dergisi, 16*(4), 155-167.

Turgut, M., & Baykul, Y. (2010). *İstatistiksel Yöntemler ve Uygulamaları*. Pegem Akademi.

Ünal, A. (2003). Fen bilimleri eğitimi ve toplum kalkınmasındaki rolü. *Eğitim ve Bilim, 28*(2), 45-54.

Ünal, M., & Çelikkaya, M. (2009). The role of multiple-choice tests in academic achievement evaluation. *Educational Research and Practice, 11*(2), 128-137.

Wiles, J., & Bondi, J. (2002). *Curriculum development: A guide to practice* (6th ed.). Upper Saddle River, NJ: Merrill Prentice Hall.

PRIMARY SCHOOL TEACHERS' PERSPECTIVES ON DEVELOPING INSTRUCTIONAL MATERIALS SUPPORTED BY GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE

SINIF ÖĞRETMENLERİNİN ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ ÖĞRETİM MATERYALİ OLUŞTURMAYA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Res. Assist. Zeynel Abidin EMİR

Arş. Gör., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Temel Eğitim Bölümü, Sınıf Eğitimi Ana Bilim Dalı, https://orcid.org/0000-0002-0586-2967

Öz

Bu araştırmada, üretken yapay zekâ uygulamalarıyla öğretim materyali tasarlama deneyimi yaşayan sınıf öğretmenlerinin üretken yapay zekâ destekli materyal geliştirme konusundaki algıları, gereksinimleri ve geleceğe dair öngörüleri incelenmiştir. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden biri olan fenomenoloji kullanılmıştır. Çalışma grubunu Hatay, Ankara ve İstanbul şehirlerinde görev yapan toplam 24 sınıf öğretmeni oluşturmaktadır. Öğretmenlerin mesleki deneyim ortalaması on iki yıldır. Veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Öğretmenlerle gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen 11 saatlik ses kaydı çözümlenerek 356 anlam birimi kodlanmış ve dört tema oluşturulmuştur: (1) pedagojik fırsatlar, (2) mesleki endişeler, (3) etik-güven sorunları, (4) kurumsal destek beklentisi. Katılımcılar ChatGPT, Claude, Gemini ve Microsoft Copilot gibi araçları matematik, hayat bilgisi ve Türkçe derslerinde deneme amaçlı kullandıklarını paylaşmıştır. Bulgular üretken yapay zekânın zaman kazanımı sağladığını, içerik çeşitliliğini artırdığını ve farklılaştırılmış öğretime imkân verdiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte hatalı bilgi üretimi, telif riskleri, veri gizliliği ve öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerinin zayıflayabileceği kaygıları öne çıkmıştır. Katılımcılar, teknik yeterlik eksikliğini en önemli engel olarak görmüş ve bu boşluğun uygulamalı hizmet içi programlar, okul içi deneyim paylaşım oturumları ve ulusal düzeyde hazırlanacak etik rehberlerle doldurulabileceğini belirtmiştir. Bulgulardan hareketle ilerleyen çalışmalarda ÜYZ destekli materyallerin öğrenci başarısı, öğretmen motivasyonu üzerindeki etkilerinin çok boyutlu şekilde incelemesinin yararlı olabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Üretken yapay zekâ, sınıf öğretmeni, öğretim materyali geliştirme, tematik analiz, etik

Abstract

This study examines primary school teachers' perceptions, needs, and future projections regarding the development of instructional materials supported by generative artificial intelligence (Gen AI). A qualitative phenomenological design was employed. The study group consisted of 24 teachers working in Hatay, Ankara, and İstanbul, whose average professional experience spans twelve years. Data were collected through a researcher-devised semi-structured interview form. Interview recordings, totalling eleven hours, were transcribed verbatim and subjected to thematic analysis. This procedure yielded 356 discrete meaning units, which were then organised into four overarching themes: (1) pedagogical opportunities, (2) professional concerns, (3) ethical-security issues, and (4) expectation of institutional support. Participants reported experimenting with ChatGPT, Claude, Gemini, and Microsoft Copilot

during mathematics, life science, and Turkish lessons. The findings indicate that Gen AI accelerates lesson preparation, broadens content diversity, and enables differentiated instruction, thereby enriching classroom practice. Nevertheless, teachers voiced apprehensions about inaccurate outputs, copyright violations, data privacy, and a possible decline in students' critical-thinking skills. Limited technical competence emerged as the principal obstacle. To address this gap, participants suggested hands-on in-service training courses, peer exchange sessions within schools, and nationally endorsed ethical guidelines. Building on these insights, future research should explore the multidimensional effects of Gen AI-mediated materials on student achievement and teacher motivation.

Keywords: Generative artificial intelligence (Gen AI), primary school teacher, instructional material development, thematic analysis, ethics

ATTITUDE MARKERS AND SELF-MENTIONS IN RESEARCH ARTICLE DISCUSSIONS: A COMPARATIVE ANALYSIS OF APPLIED LINGUISTICS AND CIVIL ENGINEERING DISCIPLINES

Tuğba Çalışır[1]

[1]**Research Assistant, Hatay Mustafa Kemal University,**

Department of English Language Teaching

Abstract

This study investigates the use of interactional metadiscourse features, specifically attitude markers and self-mentions, in the discussion sections of research articles within two distinct academic disciplines: applied linguistics (AL) and civil engineering (CE). Grounded in Hyland's interactional metadiscourse framework, the research aims to explore the frequency and functional roles of these interactional markers, as well as their contribution to the construction of authorial presence and stance-taking in academic discourse. To this end, a corpus of 200 discussion sections, 100 from each discipline, was compiled from two peer-reviewed journals published in 2024. Quantitative and qualitative analyses were conducted to examine the frequency and functional uses of attitude markers and self-mentions. The findings revealed notable disciplinary differences. Authors in AL demonstrated a higher frequency of attitude markers and self-mentions, suggesting a tendency towards a more personal and interpretive approach to discussing findings. In contrast, CE articles exhibited a more impersonal tone with lesser use of these features, suggesting a preference for objectivity and distance in discussion sections. This difference highlights the varied approaches to authorial identity and engagement across disciplines. The study concludes by emphasizing the importance of incorporating these findings into teaching practices to better prepare students for the conventions of academic writing in their disciplines.

Keywords: academic writing, attitude markers, discourse analysis, interactional metadiscourse markers, self-mentions.

INVESTIGATION OF THE PREDICTIVE EFFECT OF PARENTAL STRESS AND OCCUPATIONAL BURNOUT ON MINDFULNESS AMONG TEACHERS

ÖĞRETMENLERDE EBEVEYN STRESİ VE MESLEKİ TÜKENMİŞLİĞİN BİLİNÇLİ FARKINDALIK ÜZERİNDEKİ YORDAYICI ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Rüveyda Sonkaya İsa Yücel İşgör Sultan Furuncuoğlu

Özet

Bu çalışma, öğretmenlerde ebeveyn stresi ve mesleki tükenmişliğin bilinçli farkındalık üzerindeki yordayıcı etkisini incelenmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın çalışma grubunu, kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemiyle seçilen ve 2024-2025 eğitim-öğretim yılında Hatay ve Mersin illerindeki ilk ve ortaöğretim kurumlarında görev yapan, yaşları 24-62 arasında değişen ($\bar{X}$ = 40.37, Ss = 8.13), 186 kadın (%65.96) ve 94 erkek (%33.33) olmak üzere toplam 282 ebeveyn öğretmen oluşturmuştur. Veri toplama araçları olarak kişisel bilgi formu, Mesleki Tükenmişlik Ölçeği-Eğitimci Formu, Ebeveyn Stres Ölçeği ve Bilinçli Farkındalık Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre öğretmenlerin ebeveyn stresi ve mesleki tükenmişlik boyutlarının cinsiyet ile birlikte bilinçli farkındalık düzeylerini anlamlı bir şekilde yordadığı tespit edilmiştir. Ebeveyn stresi, mesleki tükenmişlik boyutları ve cinsiyetin birlikte bilinçli farkındalık puanlarındaki değişimin % 26'sını açıkladığı görülmüştür. Ayrıca öğretmenlerin cinsiyet değişkenine göre ebeveyn stresi, mesleki tükenmişlik boyutları ve bilinçli farkındalık düzeyleri arasında anlamlı farklılaşmanın olup olmadığı analiz edilmiştir. Çalışma bulguları çerçevesinde önerilerde bulunulmuştur.

***Anahtar Kelimeler**:* Ebeveyn stresi, mesleki tükenmişlik, bilinçli farkındalık (mindfulness), depremzede, cinsiyet

Abstract

This study aims to examine the predictive effects of parental stress and occupational burnout on conscious awareness in teachers. The study group consisted of 282 parent teachers, 186 female (%65.96) and 94 male (%33.33), aged between 24-62 ($\bar{X}$ = 40.37, Ss = 8.13), selected through convenience sampling method and working in primary and secondary schools in Hatay and Mersin provinces in the 2024-2025 academic year. Personal information form, Occupational Burnout Scale-Educator Form, Parental Stress Scale and Conscious Awareness Scale were used as data collection tools. According to the research findings, it was determined that the dimensions of parental stress and occupational burnout of teachers together with gender significantly predicted their mindfulness levels. It was observed that parental stress, occupational burnout dimensions and gender together explained 26% of the change in mindfulness scores. In addition, it was analyzed whether there was a significant difference between the dimensions of parental stress, occupational burnout and mindfulness levels of teachers according to the gender variable. Suggestions were made within the framework of the study findings.

***Keywords**:* Parental stress, occupational burnout, mindfulness, earthquake victim, gender

PRESERVICE PSYCHOLOGICAL COUNSELING AND GUIDANCE STUDENTS' PERCEPTIONS OF THEIR TRUST IN ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES

REHBERLİK VE PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK PROGRAMI ÖĞRENCİLERİNİN YAPAY ZEKÂ TEKNOLOJİLERİNE DAİR GÜVEN DÜZEYLERİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ[a], Zehra AL[b]

[a]Eğitim Bilimleri Bölümü, Fırat Üniversitesi, Elâzığ, Türkiye

[b]Eğitim Bilimleri Bölümü, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay, Türkiye

Özet

Yapay zekâ, eğitim ve öğretim ortamlarında köklü bir dönüşüm sürecinin temel bileşenlerinden biri hâline gelmekte; öğretimin kişiselleştirilmesi, etkili içerik üretimi ve anlık geri bildirim sunma imkânı ile devrim niteliğinde gelişmelere liderlik etmektedir. Yapay zekânın eğitimde yarattığı bu çarpıcı dönüşüm; yalnızca teknolojik bir gelişmeden ibaret olmamakla birlikte öğretmenlerin mesleki rol ve sorumluluklarını yeniden tanımlayan çok boyutlu bir süreci kapsamaktadır. Söz konusu bu teknolojilerin eğitim sistemlerinde etkili ve verimli bir biçimde kullanılabilmesi, öğretmenlerin yapay zekâ uygulamalarına duydukları güven düzeyi ile doğrudan ilişkilendirilmektedir. Bu doğrultuda araştırma, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programı öğrencilerinin yapay zekâ teknolojilerine (ChatGPT, Microsoft Copilot, Google Gemini vb.) ait güven düzeylerine ilişkin görüşlerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, bir devlet üniversitesine bağlı Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programı'nda öğrenim görmekte olan birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıf öğretmen adayları ile gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma yaklaşımlarından olgu bilim deseni doğrultusunda yapılandırılan bu araştırmada veriler, yarı yapılandırılmış görüşme formları aracılığıyla toplanmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler, içerik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiş ve katılımcıların görüşlerinden yola çıkılarak anlamlı tema, kod ve kategoriler geliştirilmiştir. Araştırma sonucunda, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programı öğrencilerinin yapay zekâ teknolojilerine duydukları güven duygusuna yönelik görüşleri ile ilgili çeşitli bulgu ve yorumlara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim teknolojileri, eğitimde yapay zekâ, güven, yapay zekâ, yapay zekâya güven.

Abstract

Artificial intelligence has become one of the key components driving a profound transformation in educational environments. With its capacity to personalize instruction, generate effective content, and provide real-time feedback, artificial intelligence is leading revolutionary developments in teaching and learning. This striking transformation brought about by artificial intelligence in education is not merely a technological advancement; rather, it entails a multidimensional process that redefines the professional roles and responsibilities of educators. The effective and efficient integration of such technologies into educational systems is directly associated with the level of trust teachers place in artificial intelligence-based applications. Accordingly, this study aims to examine the perceptions of preservice Psychological Counseling and Guidance students regarding their level of trust in artificial intelligence

technologies (e.g. ChatGPT, Microsoft Copilot, Google Gemini). The research was conducted with first-, second-, third-, and fourth-year students enrolled in a Psychological Counseling and Guidance program at a public university. Employing a qualitative research approach and structured within the phenomenological design, data were collected through semi-structured interview forms. The data obtained from the study were analyzed using content analysis, and meaningful themes, codes, and categories were developed based on participants' responses. The findings present various insights and interpretations related to Psychological Counseling and Guidance students' trust in artificial intelligence technologies.

Keywords: Educational technologies, artificial intelligence in education, trust, artificial intelligence, trust in artificial intelligence.

5. SINIF SOSYAL BİLGİLER DERS KİTABINDA SOSYAL KATILIM BECERİSİNE YER VERİLME DURUMUNUN İNCELENMESİ

Ceylan AKCAN*- Selman ABLAK**

***Dr. Ceylan AKCAN, Türkiye, Orcid: 0000-0003-1631-6811**

****** Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkiye,**

Orcid: 0000-0001-8538-1292

Özet

Sosyal katılım becerisi, bireylerin kendileri ve çevreleriyle ilgili konulara duyarlılık göstermesinin yanı sıra, mevcut gereksinimlere yönelik özgün fikirler üretme, bu fikirleri bireysel veya gruplar aracılığıyla ileterek eyleme dökme süreçlerini kapsamaktadır. Bu araştırmanın temel amacı, 2024 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda (SBDÖP) yer alan sosyal katılım becerisine yönelik öğrenme çıktılarının ve süreç bileşenlerinin 5. sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı'nda (SBDK) bulunan içerikte, görsellerde ve ölçme değerlendirme boyutunda ne sıklıkta ve ne şekilde yansıdığını tespit etmektir. Araştırma nitel araştırma deseninde doküman incelemesi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın veri kaynağını 5. sınıf SBDK'nın 1. ve 2. kitapları oluşturmaktadır. Sosyal katılım becerisi; "sorgulama", "sosyal temas kurma", "grup dinamiğini sağlama", "fikir üretme", "müzakere etme" ve "fikri eyleme dönüştürme" gibi bütünleşik becerilerden meydana geldiği için, veri setinde bu beceriler detaylı bir şekilde incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen veriler, betimsel analiz tekniği aracılığıyla çözümlenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda, 5. sınıf SBDK' ında yer alan içerikte, görsellerde ve ölçme değerlendirme boyutunda sosyal katılım becerisine yeterli düzeyde yer verildiği tespit edilmiştir. Aynı zamanda, 5. sınıf SBDK' ındaki verilere dayanarak, 2024 SBDÖP' nda sosyal katılım becerisiyle ilgili belirlenen öğrenme çıktısı ve süreç bileşenlerinin ders kitabına yansıdığı görülmüştür. Ek olarak, 2024 SBDÖP' nda "Hayatımızdaki Ekonomi" öğrenme alanının alan becerileri bölümünde sosyal katılım becerisine yer verilmemesine rağmen, 5. sınıf SBDK' ında bu beceriye ilişkin çeşitli görsel ve metinlere rastlanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, 5. sınıf SBDK' ında sosyal katılım becerisine yönelik proje ve performans görevlerine özellikle ağırlık verildiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bilgiler, ders kitabı, sosyal katılım, beceri

Abstract

Social participation skill encompasses the processes of individuals showing sensitivity to issues related to themselves and their environment, as well as generating original ideas for current needs, and implementing these ideas through individual or group actions. The main aim of this research is to determine how frequently and in what manner the learning outcomes and process components related to social participation skills in the 2024 Social Studies Curriculum (SBDÖP) are reflected in the content, visuals, and assessment dimensions of the 5th grade Social Studies Textbook (SBDK). The research was conducted with document analysis in a qualitative research design. The data source of the research consists of the 1st and 2nd books of the 5th grade SBDK. Since social participation skill consists of integrated skills such as "questioning," "establishing social contact," "ensuring group dynamics," "generating ideas," "negotiating," and "transforming ideas into action," these skills were examined in detail in the data set. The data obtained from the research were analyzed through descriptive analysis

technique. As a result of the examinations, it was determined that social participation skills were sufficiently included in the content, visuals, and assessment dimension in the 5th grade SBDK. At the same time, based on the data in the 5th grade SBDK, it was observed that the learning outcomes and process components related to social participation skills determined in the 2024 SBDÖP were reflected in the textbook. In addition, although social participation skills are not included in the field skills section of the "Economy in Our Lives" learning area in the 2024 SBDÖP, various visuals and texts related to this skill were found in the 5th grade SBDK. According to the research results, it has been determined that project and performance tasks for social participation skills are particularly emphasized in the 5th grade SBDK.

Keywords: Social studies, textbook, social participation, skill

1. GİRİŞ

Günümüz eğitim sistemi bireyleri salt bilgiyle donatmak yerine onlara beceri, değer ve tutum kazandırmayı da amaç edinmektedir. Bu minvalde bakıldığında içinde bulunan çağda bireylerin çeşitli becerilerle donanmış olmaları onların yaşadıkları çağa uyum sağlamaları adına önem arz etmektedir. Eğitim-öğretim süreçlerinde becerilerin son dönemde bu kadar ön plana çıkmasının başlıca sebepleri arasında, yaşam koşullarının karmaşıklığının artmasıyla birlikte eğitimli birey sayısının niceliksel olarak yükselmesi ve bu karmaşık yapıya uygun, beceri sahibi ve kalifiye niteliklere sahip kişilere duyulan talebin belirgin şekilde artması yer almaktadır (Taşkıran, Baş & Bulut, 2016). Ancak Türkiye açısından güncel beceri eğitimine bakıldığında, belirli alanlarda eksikliklerin bulunduğu dikkat çekmektedir. Bu eksikliklerin altında yatan en temel nedenler arasında nüfusun önemli bir kesiminin henüz okur-yazarlık, okuduğunu anlama ve sayısal düşünme gibi en temel yeterliliklerden yoksun olması yer almaktadır (Ablak, 2017). Bu nedenler eğitim sistemindeki beceri eğitimine yönelik müdahalelerin bu eksiklikleri ortadan kaldırma noktasındaki önemini ortaya koymaktadır.

Türk eğitim sistemi içerisinde becerilerin ve bu bağlamda beceri eğitiminin önemli yer edindiği derslerden birini sosyal bilgiler dersi oluşturmaktadır. Sosyal bilgiler dersi kapsamında doğrudan beceri eğitimine ilk defa 2005 yılında uygulamaya alınan sosyal bilgiler dersi öğretim programında [SBDÖP] yer verilmiş olup; bu anlayış 2018 SBDÖP ve son olarak Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli bağlamında yenilenen 2024 SBDÖP'nda da devam ettirilmiştir.

Sosyal bilgiler dersi hayatın içinden bir ders olması nedeniyle bireylere ihtiyaç duyacakları temel yaşam becerilerinin ötesinde 21 yüzyıl becerileri olarak tanımlanan üst düzey düşünme becerileri kazandırmayı amaçlamaktadır. Öte yandan toplumsal hayatın gerekliliği olarak insan ilişkilerinde bireylerin ihtiyaç duyacakları ve toplumsal devamlılığı sağlama adına gerekli olan becerileri kazandırma noktasında da sosyal bilgiler dersine büyük görev düşmektedir. Bu becerilerin öğrenciler tarafından kazanılması, içselleştirilmesi ve günlük yaşamda etkin bir şekilde kullanılabilmesi büyük bir önem arz etmektedir. Burada bahsedilen beceriler sosyal bilgiler eğitimin yetiştirmeye çalıştığı etkin ve sorumlu vatandaşta bulunması gereken özellikler olarak kabul edilebilir (Hayırsever & Kısakürek, 2014; Safran, 2011).

Sosyal bilgiler dersi öğretim programları bağlamında bakıldığında gerek 2005 gerek 2018 gerekse 2024 öğretim programında öğrencilere kazandırılması amaçlanan becerilerden birini de sosyal katılım becerisi oluşturmaktadır. Sosyal katılım becerisinin temel amacı, öğrencilerin öğrenimleri süresince bilimsel, sosyal, kültürel, sanat ve spor alanlarında hem okul içi hem de okul dışı çeşitli etkinliklere katılımını sağlamak; bununla birlikte bireyde özgüveni ve sorumluluk bilincini geliştirmektir (Millî Eğitim Bakanlığı, [MEB], 2005). Bu açıdan sosyal katılım becerisi temel yaşam becerilerinden biri olmakla birlikte bireylerin çevresiyle aktif bir şekilde etkileşime girmesine olanak tanımaktadır (Şahin ve Karatekin, 2022). Zira varoluşu gereği sosyal bir varlık olan insan ancak sosyal yaşam içerisinde varlığını sürdürebilmekte;

sosyal yaşam ise ancak bireyin çevresiyle kurduğu etkileşimler aracılığıyla anlam kazanmaktadır (Aktepe ve Eren, 2023).

Sosyal bilgiler dersi ilk ve orta öğretim döneminde çocukları sosyal hayata hazırlayan en önemli derslerden biri (Coşkun ve Samancı, 2012) olup; bireylerin toplumsal yaşamda birbirleriyle uyum içinde hareket edebilmeleri, yaşadıkları çevrede gönüllü hizmetlere katılmaya motive olmaları ve ortaya çıkan toplumsal sorunlarla aktif şekilde mücadele etme bilincine sahip olmaları açısından büyük önem taşımaktadır. Öte yandan öğrencilerin başkalarıyla sağlıklı ilişkiler geliştirebilmeleri, toplumsal kurallara saygı göstermeleri ve sorumluluk bilinciyle hareket edebilmeleri için sosyal katılım becerilerinin yeterli düzeyde gelişmiş olması zorunludur. Bu beceriler, bireylerin çevreleriyle etkili iletişim kurmalarını, grup içinde uyumlu davranmalarını ve sosyal yaşama aktif katılımlarını mümkün kılmaktadır.

Öğrencilerin sosyal katılım becerilerinin geliştirilmesi adına onları insan haklarına saygılı, sosyal sorumluluk bilincine sahip, toplumsal sorunlara ve içinde var oldukları çevreye karşı duyarlı olup bu sorunlara çözüm odaklı yaklaşabilen şekilde yetiştirmek gerekmektedir. Nitekim sosyal katılım becerileri gelişmemiş bireylerin oluşturduğu toplumların sorunlarla başa çıkmaları beklenemez (Karatekin, Kuş ve Merey, 2014). Bu nedenle bireyler sosyal bilgiler dersi aracılığıyla edindikleri sosyal katılım becerileri sayesinde toplumsal sorunlara duyarlı ve bu sorunların çözümüne yönelik süreçte aktif bireyler olarak yetişmektedir (MEB, 2005). Çünkü sosyal bilgiler dersi, öğrencilerin hem okul içi hem de dışındaki öğrenme ortamlarında çevreleri ve diğer kişilerle etkileşimde bulunmalarını sağlayarak; sosyal katılım becerilerini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Sosyal katılım becerisi; "sorgulama", "sosyal temas oluşturma", "grup dinamiğini sağlama", "fikir üretme", "müzakere etme" ve "fikri eyleme dönüştürme" gibi bütünleşik becerilerden meydana gelmektedir (MEB, 2024a).

Sosyal bilgiler dersi bağlamında bireylere sosyal katılım becerisi kazandırma noktasında başvurulan temel kaynakların başında ders kitapları gelmektedir. Nitekim ders kitapları öğretim programında belirlenen becerileri, hedeflenen kazanım-öğrenme çıktılarıyla sistematik olarak öğrencilere sunmada en temel materyal olup, eğitim sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle sosyal bilgiler dersi öğretim programında yer alan sosyal katılım becerisine yönelik içerik ve zenginleştirilmiş etkinliklerin ders kitaplarında yer alması beklenmektedir. Alanyazın incelendiğinde sosyal bilgiler dersi bağlamında sosyal katılım becerisini farklı boyutlarıyla konu edinen çeşitli araştırmalara (Aktepe ve Eren, 2023; Alabaş, 2018; Coşkun, Kodal ve Ersoy, 2022; Dinç ve Üztemur, 2016; Karatekin, Kuş ve Merey, 2014; Memişoğlu, 2016; Seyhan, 2014; Sömen, 2016; Sömen ve Bilgili, 2017) rastlanılmaktadır. Ancak Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli bağlamında hazırlanan 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında (1. ve 2. Kitap) sosyal katılım becerisinin yer alma durumunu konu edinen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu durum araştırmayı önemli kılmaktadır. Bu araştırmanın temel amacı, 2024 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda (SBDÖP) yer alan sosyal katılım becerisine yönelik öğrenme çıktılarının ve süreç bileşenlerinin 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı'nda (SBDK) bulunan içerikte, görsellerde ve ölçme değerlendirme boyutunda ne sıklıkta ve ne şekilde yansıdığını tespit etmektir. Bu ana amaç doğrultusunda aşağıdaki alt problemlere yanıt aranmıştır;

- 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında (1. Kitap) içeriklerde, görsellerde ve ölçme ve değerlendirme sorularında sosyal katılım becerisine ne düzeyde yer verilmiştir?
- 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında (2. Kitap) içeriklerde, görsellerde ve ölçme ve değerlendirme sorularında sosyal katılım becerisine ne düzeyde yer verilmiştir?

YÖNTEM

Araştırma Deseni

Araştırma nitel araştırma deseninde doküman incelemesi ile gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmalar, bireylerin veya belirli bir topluluğun görüş, düşünce ve deneyimlerinden ya da dokümanlardan elde edilen verilerin derinlemesine ve ayrıntılı olarak yorumlanması ile yapılmaktadır (Creswell, 2013; Patton, 2002). Doküman incelemesi, araştırılması istenen konularla ile ilgili bilgi içeren belgeler, fotoğraflar, filmler, plaklar, ses kayıtları, binalar ve heykeller gibi çeşitli, materyaller ile günümüze kadar ulaşan her türlü rapor ve mektuplardan elde edilen kayıtları kapsamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018; Karasar, 2020). Ayrıca görüşme ve gözlemin yapılamadığı durumlarda, doküman incelemesi tek başına bir veri toplama yöntemi olarak kullanılabildiği gibi diğer nitel yöntemlerle birlikte tamamlayıcı olarak da kullanılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018; Kıral,2020).

Veri Kaynağı

Araştırmanın veri kaynağını 5. sınıf SBDK'nın 1. ve 2. kitapları oluşturmaktadır. Bu kitaplar, *"Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 17.07.2024 tarih ve 110460159 sayılı yazısı ile eğitim aracı olarak kabul edilmiştir."* (MEB, 2024b). 5. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarının veri kaynağı olarak seçilmesinde, 2024 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda bu sınıf düzeyinde yer alan becerilerinden "sosyal katılım becerisi" nin doğrudan yer alması etkili olmuştur. Sosyal katılım becerisi; "sorgulama", "sosyal temas kurma", "grup dinamiğini sağlama", "fikir üretme", "müzakere etme" ve "fikri eyleme dönüştürme" gibi bütünleşik becerilerden oluştuğu için, veri setinde bu beceriler ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Veri Analizi

Araştırmadan elde edilen veriler, betimsel analiz tekniği aracılığıyla çözümlenmiştir. Betimsel analizde önceden belirlenen ölçütler dikkate alınarak çözümleme yapılmaktadır. Ölçüt olarak belirlenen veriler düzenlenip, yorumlanarak raporlanma süreci oluşturulmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2018). Araştırmada veri kaynağı olarak kullanılan 5. Sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan içerik, görseller ve ölçme değerlendirme boyutunda, sosyal katılım becerisini oluşturan bütünleşik beceriler olan "sorgulama", "sosyal temas kurma", "grup dinamiğini sağlama", "fikir üretme", "müzakere etme" ve "fikri eyleme dönüştürme" ölçüt olarak alınmıştır. Bu becerilere ilişkin verilerin kullanım sıklığı tablo halinde sunulmuştur. Ayrıca bu becerilere yönelik tespit edilen metinler, görseller ve değerlendirme soruları bire bir alıntılanarak araştırmaya yansıtılmıştır.

BULGULAR

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarında sosyal katılım becerisine yönelik bulgulara yer verilmiştir. Birinci alt probleme ilişkin bulgular şu şekildedir:

Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Tablo 1

5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında İçeriklerde, Görsellerde, Ölçme ve Değerlendirme Sorularında Sosyal Katılım Becerileri (1. Kitap)

Sosyal Katılım Bütünleşik Becerileri	İçeriklerde	Görsellerde	Ölçme ve Değerlendirme Sorularında	Frekans (f)
Sorgulama	14	3	10	27
Sosyal Temas Kurma	23	4	8	35
Grup Dinamiğini Sağlama	23	4	9	36

Fikir Üretme	25	4	11	40
Müzakere Etme	22	4	6	32
Fikri Eyleme Dönüştürme	23	4	6	33
Toplam	**130**	**23**	**50**	**203**

Tablo 2 incelendiğinde 5. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabında (1. Kitap) içeriklerde, görsellerde, ölçme ve değerlendirme sorularında sosyal katılım becerisinin bütünleşik becerilerine ve bu becerilere ne sıklıkta ve ne şekilde yer verildiğine ilişkin bulgular yer almaktadır. Bu verilere göre sosyal katılım bütünleşik becerileri ile ilgili 130 içerik, 23 görsel ve 50 ölçme ve değerlendirme soruları olmak üzere toplamda 203 veri analiz birimine ulaşılmıştır. Aşağıda birinci alt bulguya ilişkin içeriklerde, görsellerde, ölçme ve değerlendirme sorularında sosyal katılım becerisine ilişkin verilere yer verilmiştir.

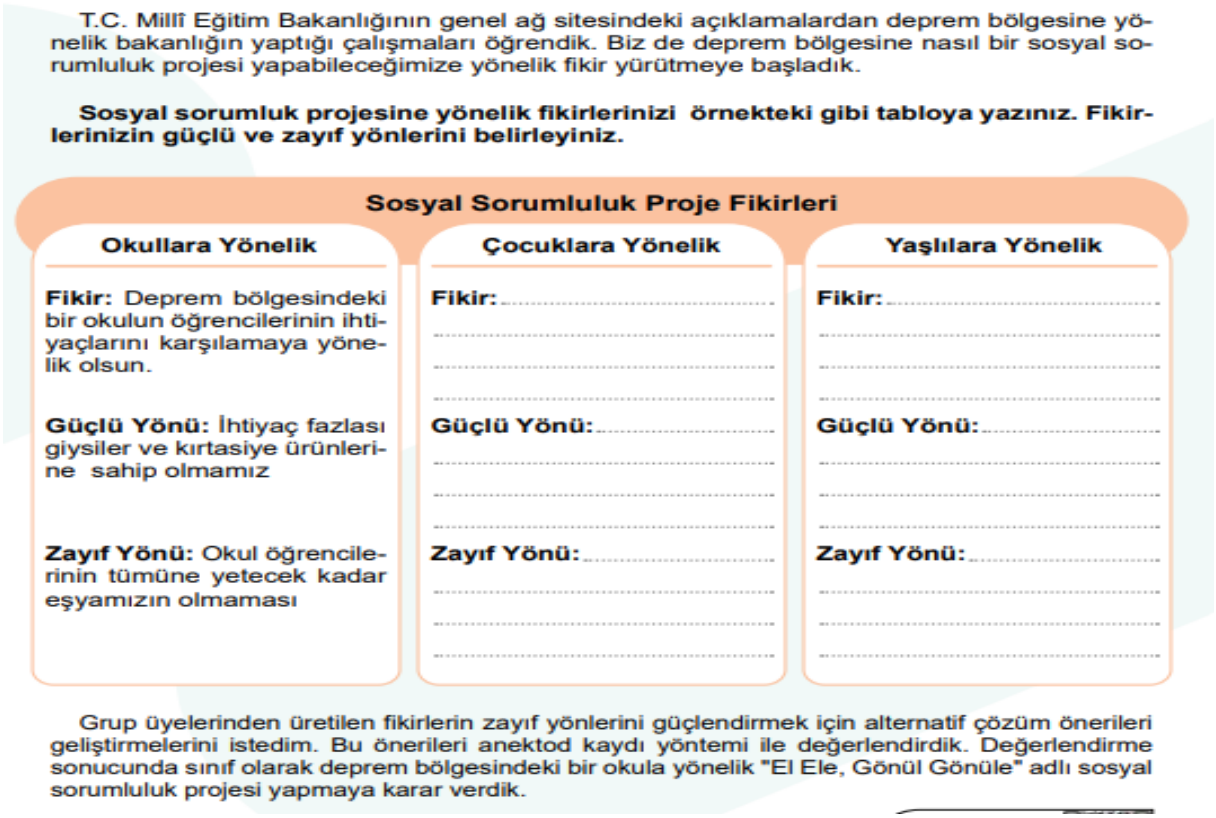
İçeriklerde ve Görsellerde Sosyal Katılım Becerilerine İlişkin Örnekler

Görsel 1

Merhaba, ben Uğur Öğretmen (Görsel 1.30). Asrın felaketinde halkımızın gösterdiği birliktelik örneğine öğrencilerimle destek olmak istedik. Deprem bölgesine ne tür yardımlar yapabiliriz ve bu yardımları nasıl ulaştırabiliriz, diye düşüncelerimizi söyledik. Öğrencilerimle birlikte sosyal sorumluluk projesi hazırlamaya karar verdik. Proje için öncelikle öğrencileri gruplara ayırdım. Grup üyelerinin yönetici, ihtiyaç saptama, kampanya sorumlusu, kaynak belirleyici ve faaliyet yürütücü görevlerinden birini seçmelerini istedim. Grupların yapması gereken çalışmaları belirlemeden önce afet ve acil durumlarda süreci etkin bir şekilde yürüten AFAD ile sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarını öğrencilerimden incelemelerini rica ettim. Ayrıca T.C. Millî Eğitim Bakanlığına bağlı kurum ve kuruluşların deprem bölgesinde yaptığı çalışmalara yönelik bakanlığın genel ağ sitesindeki açıklamaları okumalarını istedim. Böylece bakanlığın deprem bölgesinde yaptığı çalışmaların hazırlayacağımız sosyal yardımlaşma projesine örnek teşkil etmesini hedefledim.

Görsel 1'de sayfa 36'da verilen içerikte sosyal dayanışma ve yardımlaşma örneği yer almaktadır. Bu örnekte Uğur öğretmenin yardımı ve yönlendirmesi ile sosyal katılım becerilerini geliştirmeye yönelik proje tasarlandığı görülmektedir "*Asrın felaketinde halkımızın gösterdiği birliktelik örneğine öğrencilerimle destek olmak istedik. Deprem bölgesine ne tür yardımlar yapabiliriz ve bu yardımları nasıl ulaştırabiliriz, diye düşüncelerimizi söyledik. Öğrencilerimle birlikte sosyal sorumluluk projesi hazırlamaya karar verdik."* İfadesi ile "sorgulama ve fikir üretme" becerine, *"Proje için öncelikle öğrencileri gruplara ayırdım. Grup üyelerinin yönetici, ihtiyaç saptama, kampanya sorumlusu, kaynak belirleyici ve faaliyet yürütücü görevlerinden birini seçmelerini istedim. Grupların yapması gereken çalışmaları belirlemeden önce afet ve acil durumlarda süreci etkin bir şekilde yürüten AFAD ile sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarını öğrencilerimden incelemelerini rica ettim. Ayrıca T.C. Millî Eğitim Bakanlığına bağlı kurum ve kuruluşların deprem bölgesinde yaptığı çalışmalara yönelik bakanlığın genel ağ sitesindeki açıklamaları okumalarını istedim.*" Verilen içerikte grup dinamiğini sağlama ve müzakere etme becerilerini geliştirmeye yönelik ifadelerin yer aldığı görülmektedir.

Görsel 2.

T.C. Millî Eğitim Bakanlığının genel ağ sitesindeki açıklamalardan deprem bölgesine yönelik bakanlığın yaptığı çalışmaları öğrendik. Biz de deprem bölgesine nasıl bir sosyal sorumluluk projesi yapabileceğimize yönelik fikir yürütmeye başladık.

Sosyal sorumluk projesine yönelik fikirlerinizi örnekteki gibi tabloya yazınız. Fikirlerinizin güçlü ve zayıf yönlerini belirleyiniz.

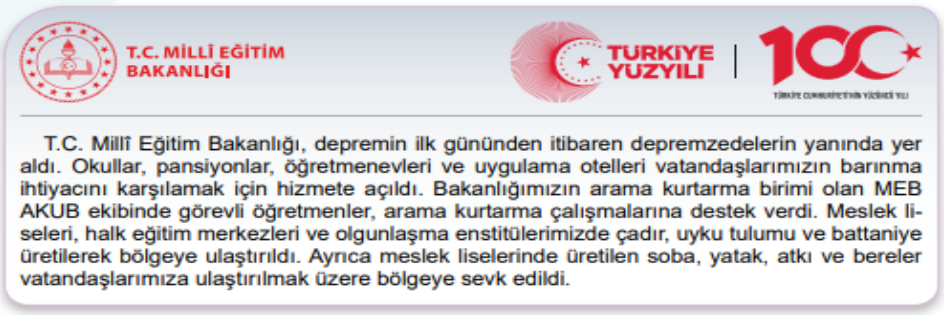
Sosyal Sorumluluk Proje Fikirleri

Okullara Yönelik	Çocuklara Yönelik	Yaşlılara Yönelik
Fikir: Deprem bölgesindeki bir okulun öğrencilerinin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olsun.	**Fikir:**	**Fikir:**
Güçlü Yönü: İhtiyaç fazlası giysiler ve kırtasiye ürünlerine sahip olmamız	**Güçlü Yönü:**	**Güçlü Yönü:**
Zayıf Yönü: Okul öğrencilerinin tümüne yetecek kadar eşyamızın olmaması	**Zayıf Yönü:**	**Zayıf Yönü:**

Grup üyelerinden üretilen fikirlerin zayıf yönlerini güçlendirmek için alternatif çözüm önerileri geliştirmelerini istedim. Bu önerileri anektod kaydı yöntemi ile değerlendirdik. Değerlendirme sonucunda sınıf olarak deprem bölgesindeki bir okula yönelik "El Ele, Gönül Gönüle" adlı sosyal sorumluluk projesi yapmaya karar verdik.

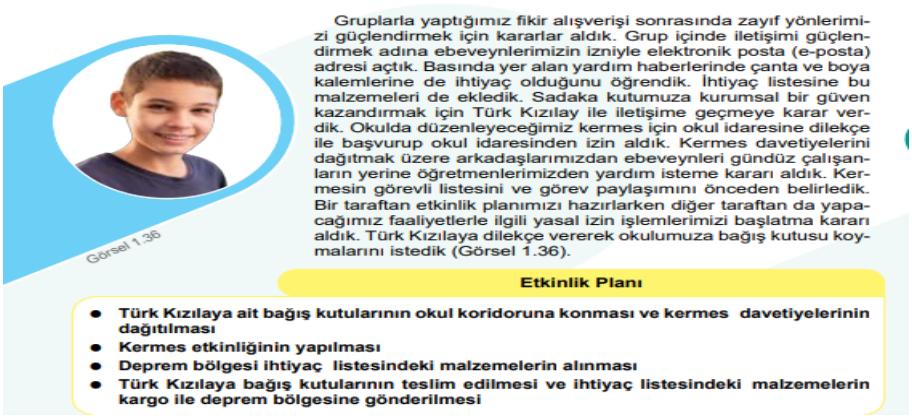
Görsel 2'de sayfa 37'de verilen içerikte *"fikir yürütme ve müzakere yapma"* becerileri ile ilgili ifadelerin doğrudan yer aldığı görülmektedir.

Görsel 3

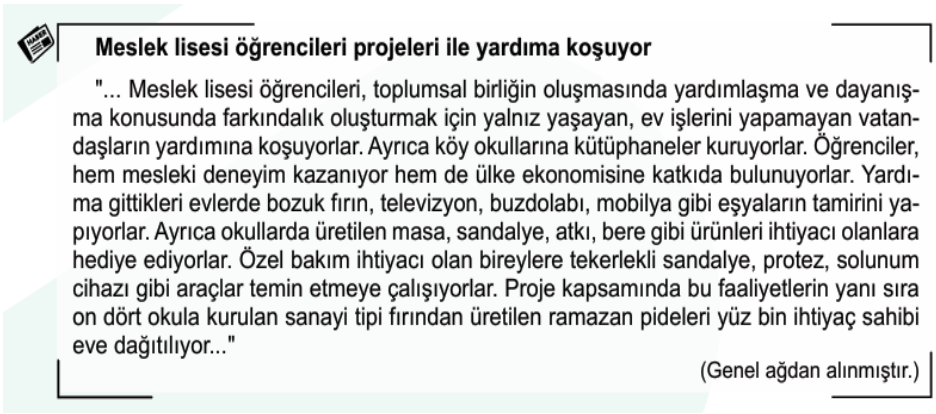
Görsel 3'te sayfa 37'de verilen içerikte T.C. Milli Eğitim bakanlığının yürütmüş olduğu sosyal katılım projelerine ilişkin hizmetler sıralanmıştır. Bu ifadelerin *"sosyal temas kurma ve fikri eyleme dönüştürme"* becerilerine yönelik içerikler olduğu görülmektedir.

Görsel 4

Görsel 4 sayfa 40'da yer alan içerikte planlanan etkinlikte *"fikir yürütme, sosyal temas kurma, grup dinamiğini sağlama, müzakere etme, fikri eyleme dönüştürme"*, becerilerine yönelik ifadelerin yer aldığı tespit edilmiştir.

Görsel 5

Görsel 5 sayfa 47'de sosyal katılım ve dayanışma projelerinden örneklere yer verilmiştir. Bu projelerin *"sorgulama, sosyal temas, grup dinamiğini sağlama, fikir üretme, müzakere etme, fikri eyleme dönüştürme"* aşamalarından geçilerek hayata geçirildiği anlaşılmaktadır.

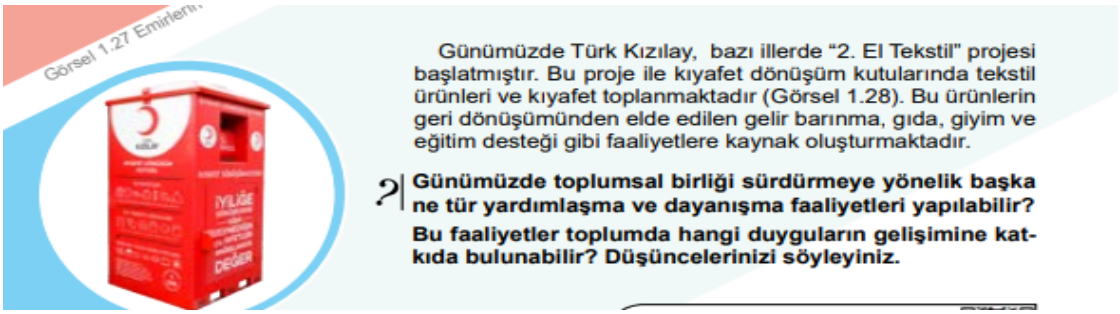
Görsel 6.

Görsel 6'da sayfa 34'te yer alan görsel ve ona ilişkin içerikte Osmanlı Devleti zamanından yardımlaşma ve dayanışmaya faaliyetlerinden örneğe yer verildiği görülmektedir. Verilen örneğe bakıldığında öncelikle sadaka taşı ile ihtiyaç sahiplerine yardımlaşma fikrinin

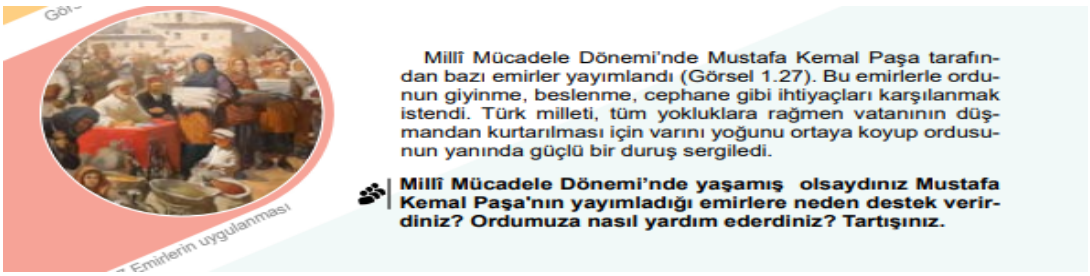
geliştirildiği, fikrin eyleme dönüştürüldüğü ve bu yönde sosyal temas kurulduğu görülmektedir. İçerikten sonra örneğe ilişkin verilen sorularla öğrencilerin yardımlaşma konusu ile ilgili düşünmelerine destek olunmak istenmiştir.

Görsel 7

Görsel 7'de sayfa 34'te Türk Kızılay'ın yapmış olduğu "2. El tekstil projesine" ilişkin içerik ve görsel yer almaktadır. Bir projenin yerine getirilmesi aşamasında sosyal katılım becerilerinin bütünleşik becerilerinden yararlanıldığı bilinmektedir. Bu açıdan projenin başlangıcından uygulama aşamasına kadar geçen süre zarfında sosyal katılım becerilerinin her bir basamağının uygulanarak projenin hayata geçirildiği söylenebilir.

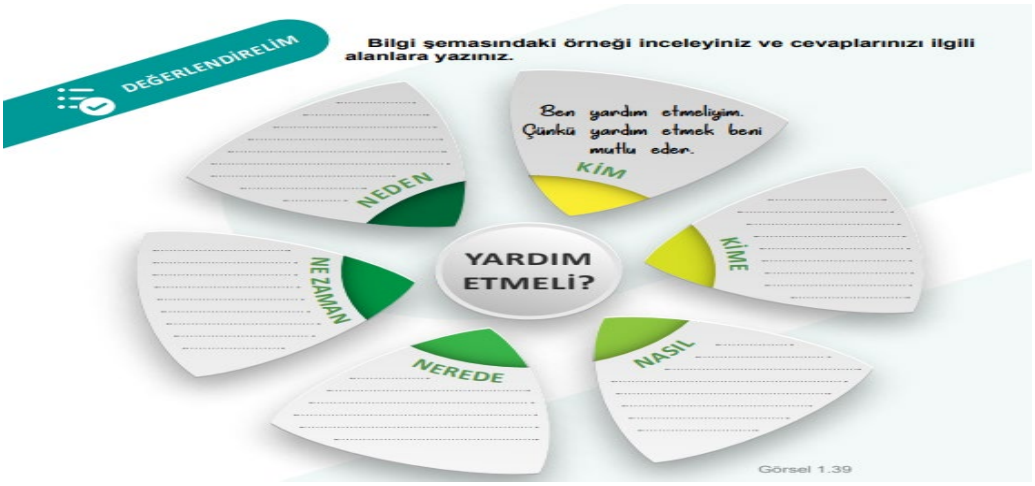
Görsel 8

Görsel 8'de Millî mücadele döneminde yapılan sosyal yardım ve dayanışmayla ilgili görsel ve bununla ilişkili içeriğe yer verilmiştir. O dönemde halkın katılımıyla birlikte büyük bir projenin gerçekleştiği Millî mücadele döneminde ordunun ihtiyaçları karşılanarak sosyal katılımın sağlandığı görülmektedir.

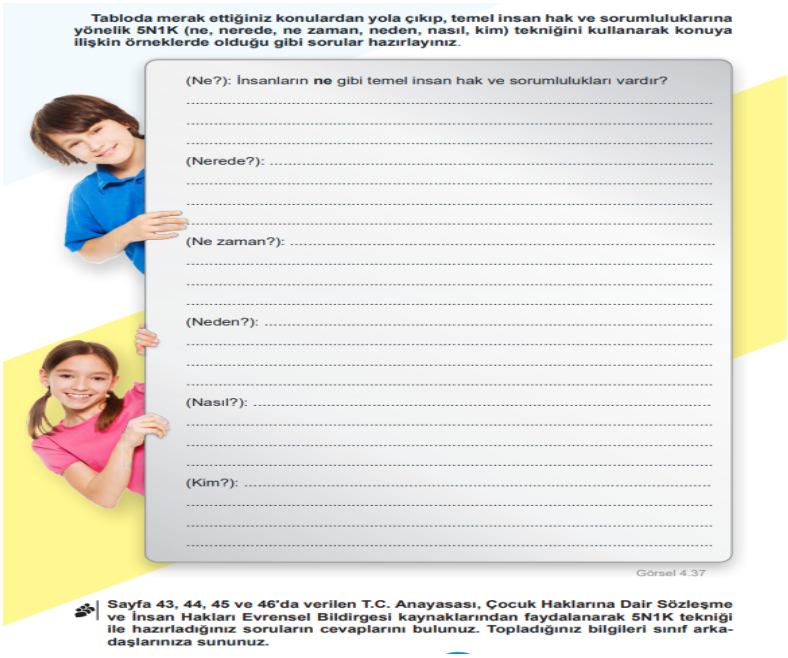
Ölçme ve Değerlendirme Bölümlerinde Sosyal Katılım Becerilerine İlişkin Örnekler

Görsel 9

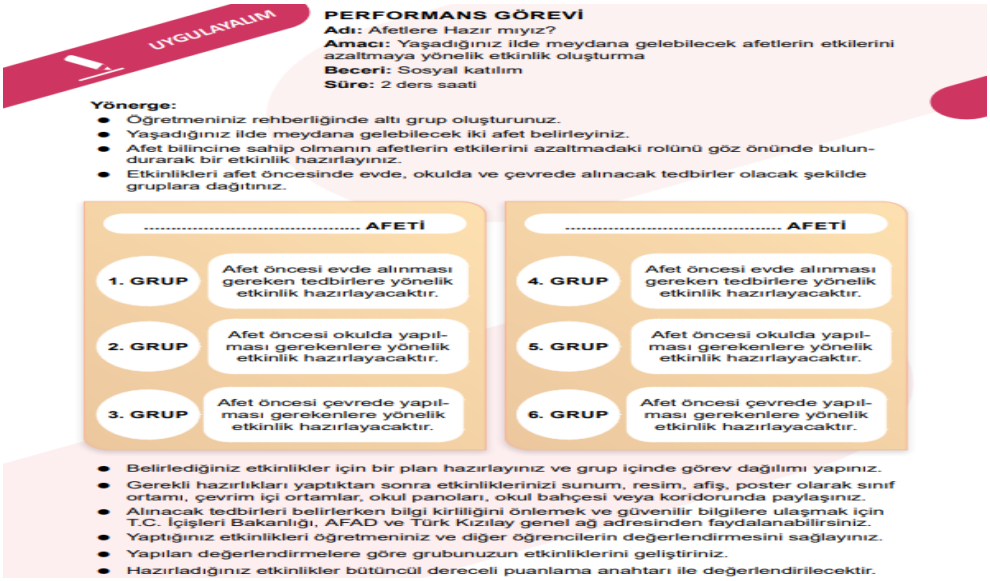
Görsel 9 sayfa 42'de ölçme ve değerlendirme bölümünde verilen görselde, öğrencileri sosyal katılım becerilerine yönelik düşünmeye teşvik ettiği söylenebilir. Sosyal sorumluluk kapsamında yardıma muhtaç olan kişilere karşı nasıl ve ne şeklide faydalarının dokunabileceği ve bu yardımı yaparken kim, kime, nasıl, nerede, ne zaman ve neden soruları ile "*yeni fikirler oluşturmaya, sorgulamaya, sosyal temas kurma ve fikri eyleme dökme becerilerini*" işe koşmaktadır.

Görsel 10

Görsel 10'da verilen değerlendirme örneğini incelediğimizde, 2024 Sosyal Bilgiler Müfredatının "Yaşayan Demokrasimiz" öğrenme alanı içerisinde, sosyal katılım becerileriyle ilgili öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinin 3. maddesine yansıtıldığı görülmektedir. Özellikle, *"Temel insan hakları ve sorumluluklarının önemini sorgulayabilme"* ifadesi ve *"5N1K tekniğini kullanarak sosyal yaşamda insan hakları ve sorumluluklarının önemiyle ilgili sorular sorar"* ifadesini içeren alt maddesi (b), sosyal katılım becerileriyle uyumu göstermektedir. Bu örnek, müfredata uyumu göstermekte ve öğrencilerin sosyal katılım becerilerinin gelişimine olumlu katkıda bulunabileceğini düşündürmektedir.

Görsel 11

Görsel 11, sayfa 80'de değerlendirme boyutu kapsamında bir performans görevi örneği sunmaktadır. Örnek incelendiğinde performans görevinin sosyal katılım becerileriyle doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir. Bu görev, afetler konusunda bilinçli ve sorumlu davranmaya teşvik ederek, afetlere yönelik sosyal davranış özelliklerini ön planda tutmayı sürdürmektedir.

İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Sosyal Katılım Becerilerine İlişkin Bulgular (2. Kitap)

Tablo 2

5. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabında İçeriklerde, Görsellerde, Ölçme ve Değerlendirme Boyutlarında Sosyal Katılım Becerileri (2. Kitap)

Sosyal Katılım Bütünleşik Becerileri	İçerik	Görsel	Ölçme ve Değerlendirme Soruları	Frekans (f)
Sorgulama	13	6	6	25
Sosyal Temas Kurma	17	6	5	28
Grup Dinamiğini Sağlama	14	4	4	22
Fikir Üretme	19	7	7	33
Müzakere Etme	13	3	3	19
Fikri Eyleme Dönüştürme	17	7	5	34
Toplam	**93**	**33**	**30**	**156**

Tablo 2 incelendiğinde 5. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabında (2. Kitap) içeriklerde, görsellerde, ölçme ve değerlendirme sorularında sosyal katılım becerisinin bütünleşik becerilerine ve bu becerilere ne sıklıkta ve ne şekilde yer verildiğine ilişkin bulgular yer almaktadır. Bu verilere göre sosyal katılım bütünleşik becerileri ile ilgili (f93) içerik, (f33) görsel ve (f30) ölçme ve değerlendirme soruları olmak üzere toplamda (f156) veri analiz birimine ulaşılmıştır. Aşağıda

ikinci alt bulguya ilişkin içeriklerde, görsellerde, ölçme ve değerlendirme sorularında sosyal katılım becerisine ilişkin verilere yer verilmiştir.

İçerik ve Görsellerde Sosyal Katılım Becerilerine İlişkin Örnekler

Görsel 12

Görsel 12'de, sayfa 53'te yer alan içerik ve görsel, belediyelerin özel gereksinimli bireylere sunulan hizmetleri göstermektedir. Bu hizmetlerin planlanması, "*müzakere edilmesi, görev paylaşımının yapılması, geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması*" gibi aşamalarda sosyal katılım becerileri vurgulanmaktadır.

Görsel 13.

Görsel 13 Sayfa 81'de T.C. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı ile TEMA Vakfının iş birliğinde hayata geçirilen "Sıfır Atık Projesine" ilişkin içerik ve görseller yer almaktadır. Bu içerik ve görsellerdeki projeler, öğrencilerin sosyal hayatta yer almalarını ve ilgilerini çeken konulara karşı duyarlı bireyler olarak yetişmelerini desteklemekte; ayrıca sosyal katılım becerilerini geliştirmelerine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu açıdan görselde verilen örneğin sosyal katılım becerisi ile dolaylı olarak ilişkili olduğu söylenebilir.

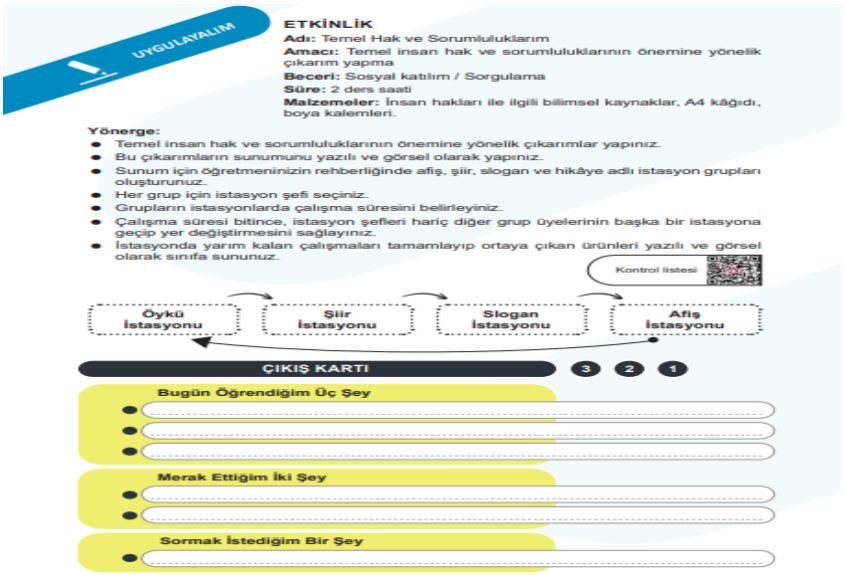
Görsel 14.

Görsel 14 sayfa 79'da yer alan "Sıfır Atık Projesine" ilişkin içerik ve görsel yer almaktadır. Bu içerikte, öğrencilere geri dönüştürülebilir atıklarla ilgili ayrıntılı bilgi verilmiş ve daha temiz bir dünya için hep birlikte harekete geçilmesinin önemi vurgulanmıştır. "Sıfır Atık Projesinin" Birleşmiş Milletler Genel Kurulu kararıyla uygulanmaya başlaması, bireylerde *"sorgulama, sosyal temas kurma, grup dinamiğini sağlama, fikir üretme, müzakere etme ve fikirleri eyleme dönüştürme"* süreçlerinde başarılı bir gelişim gösterildiğini ortaya koymaktadır.

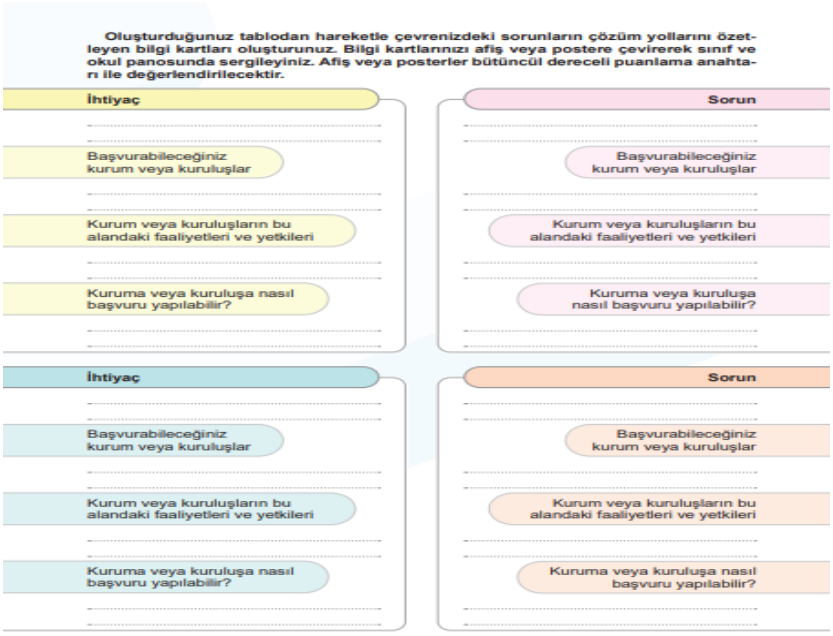
Ölçme ve Değerlendirme Bölümlerinde Sosyal Katılım Becerileri

Görsel 15.

Görsel 15 sayfa 47'de verilen etkinliğin doğrudan sosyal katılım becerisi ile ilişkili olduğu görülmektedir. Bu etkinlikte temel insan hak ve sorumlulukların önemi vurgulanarak, öğrencilerin sosyal katılım becerilerinden; "*grup çalışması, görev dağılımı, iş birliği, bilgi toplama ve ürün ortaya koyma"* becerilerinin gelişimine katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Görsel 16.

Görsel 16'de Sayfa 59'da verilen ölçme değerlendirme sorularında duyarlı vatandaşların göstermesi gereken olay ve durumlara karşı yapılması gerekenler, olası bir sorun durumunda başvurulması gereken kurum ve kuruluşlar ile ilgili öğrencilerin görüşleri istenmektedir. Öğrencilerin hazırlaması gereken bilgi kartlarının sosyal katılım becerileri ile yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Aynı zamanda bu tarz soruların öğrencilerin sosyal katılım becerilerinin gelişimine katkı sunacağı düşünülmektedir.

Görsel 17.

Görsel 17 sayfa 78'de alışveriş sırasında plastik poşetler yerine bez çanta ve file kullanımının çevre kirliliğinin azaltılmasına, tasarrufun sağlanması ve atık oluşumunun önlenmesine katkı sağladığı belirtilmiştir. Bu tür projeler, toplumda daha temiz ve sürdürülebilir bir çevre bilincinin oluşturulması açısından önem arz etmektedir. Verilen içerik değerlendirildiğinde söz konusu projenin sosyal katılım becerilerinin geliştirilmesini amaçlayan bir girişim olduğu anlaşılmaktadır. Bu projelerin uygulanması sürecinde, sosyal katılım becerilerini oluşturan

temel bileşenler olan "sorgulama", "sosyal temas oluşturma", "grup dinamiğini sağlama", "fikir üretme", "müzakere etme" ve "fikri eyleme dönüştürme" gibi yetkinliklerin desteklendiği görülmektedir.

SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Sosyal katılım, bireylerin tek başına ya da bir grubun bir üyesi olarak topluma yönelik gönüllü katılım sağlayacağı davranışlar bütünü olarak ifade edilmektedir. Sosyal katılım ile ilgili örneklere bakıldığında; öğrencilerin okul ve çevrelerinde yaptıkları girişimler, yeterli okul ekipmanlarının olmadığı ya da eksik olduğu belirlenen okullar için yardım faaliyetleri, doğal çevrenin korunmasına ilişkin gerçekleştirilen eylemler, doğal kaynakların korunmasına yönelik tasarruf tedbirleri bütüncül birer örnek olarak sayılabilir. Bu açıdan sosyal katılım becerisi toplumu ve bireyleri etkileyen eylemler bütünü içinde değerlendirilebilir ve küçük yaşlarda kazandırılması gereken beceriler arasında yer alır (Coşkun, Kodal ve Ersoy, 2022). Özellikle sosyal bilgiler dersi ile bireylere eğitim öğretim süreçlerinde hayatı yaşayarak deneyim etme becerilerin kazandırılması ve topluma iyi vatandaşlar olarak yetiştirilme yeterliliklerinin kazandırılması amaçlanmaktadır. Bu ders, toplumla bütünleşik, katılımı teşvik eden ve vatandaşlık bilinci sağlayan konulardan oluştuğu için öğretim programlarında ve bu programlarla hazırlanan ders kitaplarında sosyal katılım becerilerinin geliştirilmesine yönelik öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerine yer verilmektedir. Bu açıdan bu araştırmada 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarında sosyal katılım becerisine ne sıklıkta ve ne şekilde yer verildiği incelenmiştir.

Yapılan incelemeler sonucunda, 5. sınıf SBDK' larında içerikte, görsellerde ve ölçme değerlendirme boyutunda sosyal katılım becerisine yeterli düzeyde yer verildiği tespit edilmiştir. 2024 SBDÖP' nda sosyal katılım becerisiyle ilgili belirlenen öğrenme çıktısı ve süreç bileşenlerinin her iki ders kitabına yansıdığı görülmüştür. Birinci alt bulguya ilişkin sonuçlara göre; sosyal katılım bütünleşik becerilerden sorgulama becerisine 27, sosyal temas kurma becerisine 35, grup dinamiğini sağlama 36, fikir üretme 40, müzakere etme 40, fikri eyleme dönüştürme 33 olmak üzere toplamda 203 analiz birimine ulaşılmıştır. İkinci alt bulguya ilişkin sonuçlara göre; sosyal katılım becerilerinin bütünleşik becerilerinden sorgulama becerisine 25, sosyal temas kurma 28, grup dinamiğini sağlama, fikir üretme 33, müzakere etme 19, fikri eyleme dönüştürme 34 olmak üzere toplamda 156 analiz birimine ulaşılmıştır. Bu sonuçlar Altay'ın (2020) yapmış olduğu araştırmanın sonuçlarıyla örtüşmektedir. 2024 SBDÖP'nda yer alan öğrenme alanları incelendiğinde sosyal katılım becerisi doğrudan "birlikte yaşamak, evimiz dünya ve yaşayan demokrasimiz" öğrenme alanları içerisinde yer aldığı görülmüştür. Bu öğrenme alanlarından "birlikte yaşamak ve evimiz dünya" öğrenme alanlarına 5. sınıf SBDK'ında (1. Kitap) yer aldığı için sosyal katılım ile ilgili içerik, görsel ve değerlendirme sorularında yer verilmesinin beklenen bir sonuç olduğu söylenebilir. Ders kitaplarında sosyal katılım becerilerine yönelik verilen görsel ve içeriklerin, öğrencilerin günlük hayatta deneyimlediği örneklerden oluştuğu görülmüştür. Küçükahmet (2011) ders kitaplarında öğrencilerin yaşamlarından ve deneyimlerinden örneklere yer verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Araştırma sonuçları bu görüşle uyumludur. Ocak ve Yurtseven (2009) yapmış olduğu çalışma ile araştırmanın sonuçları paralel görüştedir. 2024 SBDÖP'nda "Hayatımızdaki Ekonomi" öğrenme alanının alan becerileri bölümünde sosyal katılım becerisine yer verilmemesine rağmen, 5. sınıf SBDK' larında bu beceriye ilişkin çeşitli görsel ve metinlere rastlanmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre, 5. sınıf SBDK'larının her ikisinde sosyal katılım becerisine yönelik özellikle proje ve performans görevlerine ağırlık verildiği belirlenmiştir. Projeler ve performans görevleri, öğrencilerin yeni bilgileri yapılandırmalarında, bilişsel gelişimlerinde, özgün düşünceler üretmelerini desteklemede, grup çalışması yapabilmelerinde etkili araçlar arasında

gösterilmektedir (Coşkun, Gelen ve Onur Kan, 2009). Bu görüş araştırma sonuçlarını desteklemektedir. Araştırmanın bulgularından yola çıkarak şu önerilerde bulunabilir.

- Bu araştırma 5. sınıf SBDK'larıyla sınırlıdır. Başka araştırmalarda farklı sınıf düzeylerinde okutulan MEB tarafından ders kitabı olarak okutulması kararlaştıran ders kitaplarında sosyal katılım becerisi ile ilgili çalışmalar yapılabilir.
- Sosyal katılımı oluşturan bütünleşik becerilerin kitap genelinde dengeli dağılım göstermesi önerilmektedir.
- Farklı branşlarda sosyal katılım becerilerinin araştırılması önerilebilir.
- Öğretmenlerin sosyal katılım becerisi ile ilgili görüşlerinin alındığı araştırmalar yapılabilir.

KAYNAKLAR

Ablak, S. (2017). *Sosyal bilgiler programındaki becerilere ilişkin öğrenci algılarının incelenmesi* [Yayımlanmamış doktora tezi], Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, Türkiye.

Aktepe, V. ve Eren, P. (2023). İlkokulda sosyal katılım becerileri üzerine durum çalışması. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 24*(1), 653 – 700. Doi: 10.29299/kefad.1132282

Alabaş, Ç. (2018). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programlarında (1968-2018) sosyal katılım becerisinin yerinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.

Altay, N. (2020). Ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarının beceriler açısından incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41, 276-297. https://doi.org/10.33418/ataunikkefd.805054

Arslan, A. (2013). Türkçe öğretmenlerinin proje ve performans ödevleri ile ilgili görüşlerinin değerlendirilmesi. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi, 2*(6), 11-22.

Coşkun, D., Kodal, T. ve Ersoy, A.F. (2022). Ortaokul sosyal bilgiler dersinde ve okul uygulamalarında sosyal katılım becerisinin geliştirilmesi sürecinin değerlendirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 55, 129-154.

Coşkun, N. ve Samancı O. (2012). İlköğretim 4. ve 5. sınıflarda sosyal beceri düzeyi ile Sosyal Bilgiler dersine yönelik tutumların çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Journal of Educational and Instructional Studies in the World, 2*(1), 32-41.

Coşkun, E., Gelen, İ. ve Kan, M. O. (2009). Türkçe derslerindeki performans ödevleri konusunda öğretmen ve öğrenci görüşlerinin değerlendirilmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6*(11), 28.

Creswell, J.W. (2013). Nitel çalışma tasarımı. M. Bütün ve S.B. Demir (Çev. Ed.), Nitel Araştırma Yöntemleri içinde (ss. 42-68). Ankara: Siyasal

Dinç, E. ve Üztemur, S. (2016). Afiş çalışmalarıyla ortaokul öğrencilerinin çevre farkındalıkları ve sosyal katılım becerilerinin geliştirilmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 16, (USBES Özel Sayı II)*,1224-1239.

Hayırsever, F. ve Kısakürek, M. A. (2014). Sosyal bilgiler ders kitabının, ilköğretim programında kazandırılması hedeflenen beceriler açısından değerlendirilmesi. *Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Çalışmaları Dergisi,* (4),8, 23-42.

Karasar, N. (2020). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınları.

Karatekin, K., Kuş, Z., ve Merey, Z. (2011). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çevre sorunlarının çözümünde sosyal katılımları. *Elementary Education Online, 13*(2), 345-361.

Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8*(15), 170-189.

Küçükahmet, L. (2011). Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu (Ed. Leyla Küçükahmet), Ankara: Nobel Yayın.

Memişoğlu, H. (2016). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin sosyal katılıma ilişkin görüşleri. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 11*(19), 621- 640, https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.9782

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2005). *İlköğretim sosyal bilgiler dersi 6-7. sınıflar öğretim programı ve kılavuzu*. Ankara: MEB.

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2024a). Sosyal Bilim Alan Becerileri. https://tymm.meb.gov.tr/beceriler/sosyal-bilimler-alan-becerileri adresinden erişilmiştir.

Millî Eğitim Bakanlığı, [MEB]. (2024b). Sosyal Bilgiler Dersi 5. Sınıf ders kitabı. Ankara: Devlet Kitapları.

Ocak, G. ve Yurtseven, R. (2009). Besinci sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarının yapılandırmacı öğrenme yaklaşımına göre değerlendirilmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12* (22), ss.94-109.

Patton, M.Q. (2002). Qualitative Research Evaluation Methods. Sage Publication.

Safran, M. (2011). Sosyal bilgiler öğretimine bakış. B. Tay ve A. Öcal (Edt.), *Özel Öğretim Yöntemleriyle Sosyal Bilgiler Öğretimi* içinde (ss. 1-19). Ankara: Pegem Akademi.

Seyhan, O. (2014). Sosyal katılım kavramına ilişkin sosyal bilgiler öğretmen adaylarının metafor durumları. *Researcher: Social Science Studies,2*(2), 34-43.

Sömen, T. (2016). *Sosyal bilgiler öğretmenlerinin öğrencilere sosyal katılım becerisi kazandırma durumları* [Yayımlanmamış doktora tezi], Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

Sömen, T. ve Bilgili, A.S. (2017). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin öğrencilere sosyal katılım becerisi kazandırma durumları. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 12*(33), 403-426, https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.12616

Şahin, Ü., Karatekin, K., (2022). Sınıf öğretmenlerinin sosyal katılım becerisi hakkındaki görüşleri. *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi, 8*(2), 375-412.

Taşkıran, C., Baş, K., ve Bulut, B. (2016). Sosyal bilgiler dersinin kendine özgü becerilerinin kazandırılma düzeyi. *Sosyal Bilimler Dergisi, 6*(11), 1-19.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (11. Baskı), Ankara: Seçkin.

THE MEDIATING ROLE OF COGNITIVE FLEXIBILITY IN THE RELATIONSHIP BETWEEN PSYCHOLOGICAL FLEXIBILITY AND POST-TRAUMATIC GROWTH IN EARTHQUAKE VICTIMS

DEPREMZEDE BİREYLERDE PSİKOLOJİK ESNEKLİK İLE TRAVMA SONRASI BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİDE BİLİŞSEL ESNEKLİĞİN ARACILIK ROLÜ

İsa Yücel İŞGÖR[247], Muhammet Hanifi KURTER[248], Ayşegül KIZILKOCA[249]

[250] Prof. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-3110-6081

[2] Yüksek Lisans öğrencisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi,

ORID: 0009-0007-8662-3418

[3] Özel Eğitim Öğretmeni, İskenderun Demirçelik Anaokulu,

ORCID: 0009-0007-2878-1020

Özet

Çalışmanın temel amacı depremzede bireylerin psikolojik esneklikleri ile travma sonrası büyümeleri arasındaki ilişkide bilişsel esnekliğin aracı rolünü incelemektir. Çalışmada ayrıca psikolojik esneklik ile travma sonrası büyüme ve bilişsel esneklik arasındaki ilişki de ele alınmıştır. Çalışma evrenini 6 Şubat Kahramanmaraş depreminden etkilenen depremzede bireyler oluşturmuştur. Çalışma örneklemi ise kolay bulunabilen örnekleme yöntemi ile erişilen yaşları 18-65 arasında değişen ($\bar{X}$=25,73) 195'i kadın (%62.7) ve 116'sı erkek (%37.3) olmak üzere toplam 311 depremzede bireyden oluşmaktadır. Çalışmanın verileri araştırmacılar tarafından oluşturulan kişisel bilgi formu, Psikolojik Esneklik Ölçeği, Travma Sonrası Büyüme Envanteri-Kısa Form ve Bilişsel Esneklik Ölçeği adlı veri toplama araçları kullanılarak elde edilmiştir. Elde edilen analiz sonuçlarına göre psikolojik esneklik ile bilişsel esneklik ve travma sonrası büyüme arasında pozitif yönde, orta düzeyde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Aynı şekilde bilişsel esneklik ile travma sonrası büyüme arasında da pozitif yönde, orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca analiz sonucundan elde edilen sonuçlara göre psikolojik esneklik ile travma sonrası büyüme arasında da pozitif yönde, orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Son olarak aracılık analizinden elde edilen bulgular doğrultusunda bilişsel esnekliğin psikolojik esneklik ve travma sonrası büyüme arasında kısmi aracılık rolü oynadığı görülmüştür.

[247] Yüksek Lisans öğrencisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, hanifikurter58@gmail.com., ORID: 0009-0007-8662-3418

[248] Özel Eğitim Öğretmeni, İskenderun Demirçelik Anaokulu, aysegullkzl@gmail.com., ORCID: 0009-0007-2878-1020

[249] Otoritatif: Resmi ve bağlayıcı nitelikte. "Otoritatif kaynak" dendiğinde, bu kaynaklar genellikle alanında güvenilir, yetkili ve saygı duyulan referanslar olarak değerlendirilir. Bkz. Joan M. Reitz, ODLIS: Online Dictionary for Library and Information Science, 2004.

[250] Benzer ifadeler Tevrat'ın Tekvin bölümünde de yer almaktadır. Eldeki Tevrat nüshalarında Allah'ın evreni altı günde yarattığı, yedinci gün –yaratmayı bitirmiş olduğu için– istirahat ettiği ve o günü kutsal kıldığı belirtilir (Tekvin, 1-2). Konumuz olan âyette ise göklerin ve yerin altı günde yaratıldığı gerçeği teyit edilmekte, fakat yedinci gün dinlenme haberi ve inancı reddedilmektedir; çünkü yorulma ve dinlenme kavramları Allah'ın bildirdiği yüce sıfatlarına ters düşmektedir. (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/K%C3%A2f-suresi/4668/38-ayet-tefsiri erişim Tarihi: 12 Haziran 2025).

Anahtar kelimeler: Psikolojik esneklik, travma sonrası büyüme, bilişsel esneklik, depremzede, aracılık

Abstract

The main purpose of the study is to examine the mediating role of cognitive flexibility in the relationship between psychological flexibility and post-traumatic growth of earthquake victims. The study also addresses the relationship between psychological flexibility, post-traumatic growth and cognitive flexibility. The study population consists of earthquake victims affected by the February 6 Kahramanmaraş earthquake. The study sample consists of a total of 311 earthquake victims, 195 of whom are female (62.7%) and 116 of whom are male (37.3%), aged between 18-65 ($\bar{X}$=25.73) and reached by the convenience sampling method. The data of the study were obtained using the personal information form, Psychological Flexibility Scale, Post-Traumatic Growth Inventory-Short Form and Cognitive Flexibility Scale data collection tools developed by the researchers. According to the analysis results obtained, a positive, moderately significant relationship was determined between psychological flexibility and cognitive flexibility and post-traumatic growth. Similarly, a positive, moderately significant relationship was found between cognitive flexibility and post-traumatic growth. In addition, according to the results obtained from the analysis, a positive, moderately significant relationship was found between psychological flexibility and post-traumatic growth. Finally, according to the findings obtained from the mediation analysis, it was seen that cognitive flexibility played a partial mediating role between psychological flexibility and post-traumatic growth.

Keywords: Psychological flexibility, post-traumatic growth, cognitive flexibility, earthquake victim, mediation

1. GİRİŞ

Doğal afetler, bireylerin yaşamında derin izler bırakan travmatik deneyimler arasında yer almaktadır. Depremler, ani ve beklenmedik doğaları gereği bireylerin güvenlik duygularını tehdit eden, fiziksel ve psikolojik açıdan ciddi sonuçlar doğurabilen felaketlerdir (Norris vd., 2002; Karancı ve Acartürk, 2005). Deprem sonrası süreç, yalnızca fiziksel kayıpları içermekle kalmaz, aynı zamanda bireylerin psikolojik iyi oluşlarını ve bilişsel süreçlerini de önemli ölçüde etkiler (Bonanno vd., 2011; Sar, 2010). Deprem gibi doğal afetlerin bireylerin ruh sağlığı üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalar, travma sonrası stres bozukluğu (TSSB), depresyon ve anksiyete gibi psikolojik rahatsızlıkların yaygın olarak görüldüğünü göstermektedir (Galea vd., 2005; Karancı ve Erkam, 2007). Bununla birlikte, bazı bireyler, travmatik deneyimlerden psikolojik ve bilişsel esneklikleri sayesinde olumlu yönde etkilenerek büyüme gösterebilirler (Tedeschi ve Calhoun, 2004; Balkaya ve Şahin, 2003). Bu bağlamda, bireylerin travmatik olaylarla başa çıkabilme süreçlerinde psikolojik esneklik, bilişsel esneklik ve travma sonrası büyüme gibi kavramların önemi giderek artmaktadır. Psikolojik dayanıklılığı ve uyum becerilerini güçlendiren bu faktörler, bireylerin travmaya karşı verdiği tepkileri anlamlandırmada önemli bir kuramsal çerçeve sunmaktadır.

Psikolojik esneklik, bireyin zorlayıcı ve stresli yaşam olayları karşısında uyum sağlayabilme kapasitesini ifade eden bir kavramdır (Kashdan ve Rottenberg, 2010; Akın vd., 2013). Kabul ve kararlılık terapisi (ACT) literatüründe önemli bir yere sahip olan psikolojik esneklik, bireyin mevcut anı kabullenmesi, değer odaklı bir yaşam sürmesi ve olumsuz düşüncelerle işlevsel bir şekilde başa çıkabilmesi gibi unsurları içerir (Hayes vd., 2012; Yavuz ve Kılıç, 2020). Yüksek psikolojik esnekliğe sahip bireyler, travmatik olaylara karşı daha uyumlu tepkiler geliştirebilir, olumsuz duygu ve düşünceleri yönetmede daha başarılı olabilirler. Deprem gibi büyük ölçekli travmalarda psikolojik esneklik, bireylerin duygusal regülasyon becerilerini güçlendirerek uzun vadede psikolojik iyi oluşlarını sürdürebilmelerine katkı sağlayabilir (Levin vd., 2014a; Türk

ve Bayram, 2021). Ayrıca, psikolojik esneklik bireyin stres ve travma ile başa çıkma sürecinde daha etkili başa çıkma mekanizmaları geliştirmesine de yardımcı olur.

Psikolojik esnekliği yüksek bireyler, yaşadıkları zorlu deneyimlere rağmen bilişsel ve duygusal işleyişlerini sürdürebilme kapasitesine sahiptirler. Yapılan araştırmalar, psikolojik esnekliği yüksek bireylerin travmatik yaşantılar sonrası depresif semptomlar geliştirme olasılıklarının daha düşük olduğunu göstermektedir (Bonanno vd., 2011; Doğru-Çabuker ve Balcı-Çelik, 2024). Aynı zamanda, psikolojik esnekliği düşük bireylerin kaygı düzeylerinin daha yüksek olduğu, travma sonrası stres bozukluğu geliştirme risklerinin arttığı saptanmıştır (Southwick vd., 2014; Demirtaş-Madran, 2020). Psikolojik esneklik, bireylerin travmatik olayları anlamlandırma süreçlerine de katkı sağlar ve bireyin kendini yeniden yapılandırma kapasitesini destekler.

Deprem gibi ani ve beklenmedik olaylar karşısında psikolojik esnekliğin önemi daha da belirgin hale gelmektedir. Depremzedeler, travmatik olaylar karşısında bilinçli farkındalık (mindfulness), kabul, değer odaklı hareket etme ve bilişsel yeniden yapılandırma gibi psikolojik esneklik bileşenleri sayesinde daha sağlıklı başa çıkma mekanizmaları geliştirebilirler (Levin vd., 2014b; Tuna ve Gençöz, 2024; Genç, 2020). Özellikle uzun vadede psikolojik esneklik, bireylerin duygusal refahlarını sürdürmelerine yardımcı olabilir ve psikososyal destek programlarında önemli bir bileşen olarak ele alınmalıdır. Psikolojik esneklik, bireyin sadece bireysel düzeyde iyilik halini değil, aynı zamanda toplumsal bağlarını ve destek sistemlerini de güçlendirmesine katkı sağlayabilir (Bonanno ve Diminich, 2013; Bayraktar vd., 2022). Bu nedenle, deprem sonrası psikolojik destek hizmetlerinde, bireylerin psikolojik esneklik becerilerini geliştirecek müdahalelere yer verilmesi önem arz etmektedir (Levin vd., 2014b; Aslan ve Türk, 2022). Bu bağlamda, psikolojik esnekliğin bireylerin genel iyilik halleri üzerindeki olumlu etkileri, bilişsel esnekliğin dinamik ve adaptif doğası ile daha da pekişmektedir.

Bilişsel esneklik, kişinin hayatında karşılaştığı yeni ve beklenmedik durumlar karşısında farklı çözüm yollarının farkında olabilmesi, esnek bir yaklaşım geliştirebilmesi ve bu düşünceler doğrultusunda hedefe yönelik davranışlar geliştirebilmesidir (Aslan ve Türk, 2022). Kişi, bir durum karşısında geliştirdiği davranışlarını çevresel koşullara uygun şekilde ortaya koymalıdır. Ancak değişen çevresel koşullarla birlikte kişinin davranışları da değişim göstermektedir. Değişen koşullara bağlı olarak esnek kalabilmek ve davranışlarını bu koşullara adapte edebilmek için kişinin bilgilerini yeniden yapılandırması gerekmektedir (Canas vd., 2006). Karşılaşılan yeni durumlar karşısında yüksek bilişsel esnekliğe sahip kişilerin özyeterlikleri, çözüm ve alternatif yollar üretme becerileri yüksektir. Düşük bilişsel esnekliğe sahip kişilerin ise farklı durumlar karşısında çok yönlü düşünme ve değişen çevre koşullarına uygun biliş geliştirme becerileri düşüktür (Asıcı ve İkiz, 2015). Canas vd. (2006) bilişsel esnekliğin önemli ölçüde odaklanma ve dikkat süreçlerine bağlı olduğunu söylemektedir. Bu nedenle kişi hayatındaki ciddi ve rutin olmayan değişiklikler karşısında çevresel koşulları değerlendirebilmek ve davranışlarını planlayabilmek adına daha yüksek bir dikkat kontrolüne ihtiyaç duymaktadır. Kişinin yüksek bilişsel esnekliğe sahip olabilmesi için içinde yer aldığı ve davranış geliştireceği çevresel koşulları algılayabilmesi gerekmektedir.

Bilişsel esneklik, kişilerin hayatında rutin olmayan değişiklikler ve travmatik deneyimler karşısında çevresel koşulları değerlendirebilmek ve davranışlarını etkili planlayabilmek adına önemli bir yere sahiptir (Canas vd., 2006). İnsanlar yaşamlarının herhangi bir döneminde travmatik olaylar yaşayabilir. Travmatik yaşam deneyimlerinin bireyler üzerinde çeşitli olumsuz etkileri olabilir (Kardaş ve Tanhan, 2018). Ancak travmatik yaşantılar her durumda olumsuz sonuçlar doğurmayabilir. Travmatik yaşantı kişiyi önceki durumuna kıyasla daha

güçlü bir hale getirebilir (Duman, 2019). Bu noktada travma sonrası büyüme ve travma sonrası yıpranma kavramları önem kazanmaktadır.

Travma sonrası büyüme, zorlu ve olumsuz yaşam deneyimleri sonucunda kişinin yaşadığı olumlu psikolojik değişimdir (Tedeschi ve Calhoun, 2004). Bu olumlu değişim kişilerde, yaşamın anlam kazanması, hayata dair farkındalığın oluşması, varoluşsal ve manevi düşüncelerin güçlenmesi, kişilerarası ilişkilerin anlam kazanması gibi çeşitli şekillerde gözlenebilir (Duman, 2019). Tedeschi ve Calhoun (2004), travma sonrası büyümeyi travmatik olayların sonuçlarından olumsuz etkilenmemek olarak değil, bu olaylardan sonra kişide meydana gelen olumlu değişimler olarak açıklamaktadır. Travmatik deneyimler sonucu bireyler olumsuz değişimler de yaşayabilmektedir. Bu olumsuz değişimler Travma Sonrası Yıpranma (Posttraumatic Depreciation) olarak adlandırılmaktadır (Dursun ve Söylemez, 2020). Travmatik deneyimlerin şiddetli ve beklenmedik yönleri kişinin yaşamla uyum içinde geliştirdiği bilişsel süreçlerini ve başa çıkma yollarını ketlemektedir (Özen, 2018). Travma sonrası yıpranmayla kişiler olaylara yükledikleri değere, olayların kontrol edilebilirliğine ve beklenmedik gelişmesine yönelik algılarının değişmesiyle birlikte ciddi ve uzun süreli etkilerini yaşayabilir. Travmatik yaşam deneyimleri sonrasında bu kişilerde depresyon, anksiyete ve stres belirtilerinde olumsuz değişimler gözlemlenmektedir (Haspolat, 2019).

Yapılan literatür taraması sonucunda travma sonrası büyümenin, bilişsel esneklik ve psikolojik esneklikle pozitif yönde anlamlı düzeyde ilişki gösterdiği gözlemlenmiştir (Güdek-Akpınar ve Akiş, 2025; Çayan, 2021; Işık, 2024; Kırıcı-Ercan, 2024; Taşyüz, 2019; Aslan ve Türk, 2022; Türk, 2024). Travma sonrası yıpranmanın, bilişsel esneklik ve psikolojik esneklikle negatif yönde bir korelasyon gösterdiği söylenebilir. Dursun ve Söylemez'in (2020) çalışması incelendiğinde travma sonrası büyüme ve travma sonrası yıpranma arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı görülmektedir. Psikolojik esneklik ve bilişsel esneklik kavramları arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmanın sonucunda bu iki kavram arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin bulunduğu yer almaktadır (Aslan ve Türk, 2022; Taşkıran, 2022). Çavuşoğlu ve Karaaziz'in (2024) çalışması incelendiğinde ise araştırma sonucunda katılımcıların travma sonrası büyüme düzeylerinin psikolojik esnekliklerini önemli ve pozitif yönde olarak yordadığı belirlenmiştir. Bunun yanısıra psikolojik esnekliklerinin travma sonrası stres belirtilerini önemli ve negatif yönlü olarak yordadığı sonucuna varılmıştır. Araştırmada travma sonrası büyüme ile travma sonrası stres belirtileri arasındaki ilişkide psikolojik esnekliğin tam aracı rolünün olduğu görülmektedir.

Deprem gibi insan yaşamını tehdit eden beklenmedik doğa felaketleri bireylerin ruh sağlığını etkileme gücüne sahiptir. Ancak bu tür yaşantılardan her birey aynı düzeyde etkilenmemekte ve tepki vermemektedir. Bu noktada bireylerdeki psikolojik esneklik, bilişsel esneklik ve travma sonrası büyüme kavramları ön plana çıkmaktadır. Yaşanan deprem felaketinin ardından bireylerin psikolojik iyi oluş hali ve iyileşme süreçlerini daha iyi anlayabilmek adına bu bireylerin psikolojik esneklik, bilişsel esneklik ve travma sonrası büyüme kavramlarının nasıl şekillendiği önem kazanmaktadır. Bu araştırmanın amacı ise depremzede bireylerde psikolojik esneklik, bilişsel esneklik ve travma sonrası büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bunun yanında, bu özelliklerin birbirlerini nasıl etkilediği ve depremzede bireyler üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Depremzede bireylerin psikolojik özelliklerinin ele alınıp bu özelliklerini geliştirmeleri adına tespitler ve öneriler ortaya koyması açısından çalışmanın özgün bir değer ve önem taşıdığı düşünülmektedir. Alanyazında psikolojik esneklik ve travma sonrası düzeyleri ayrı ayrı ve farklı değişkenlerle ele alınmıştır ancak bu kavramların bilişsel esneklik ile ilişkisinin araştırıldığı çalışmaların çok sınırlı olduğu görülmüştür. Bu açıdan çalışmanın gerek elde edilen sonuçları gerekse de ortaya koyduğu önerileri ile alan yazında bu konudaki boşluğun doldurulmasına katkı sunacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda araştırmada aşağıda belirtilen hipotezler test edilmeye çalışılmıştır.

H1: psikolojik esneklik bilişsel esneklik ile pozitif yönde anlamlı ilişki gösterecektir.

H2: psikolojik esneklik travma sonrası büyüme ile pozitif yönde anlamlı ilişki gösterecektir.

H3: bilişsel esneklik travma sonrası büyüme ile pozitif yönde anlamlı ilişki gösterecektir.

H4: psikolojik esneklik ile travma sonrası büyüme arasındaki ilişkide bilişsel esnekliğin aracı bir rolü vardır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Çalışmanın modeli genel tarama modellerinden korelasyona dayalı bir modeldir. Korelasyona dayalı model içerisinde birden fazla değişken arasında ilişki olup olmadığı ele alınmaktadır (Karasar, 2010).

2.2. Araştırma Grubu

Araştırma grubu Hatay'da yaşayan çeşitli yaşlarda olan 195'i kadın (%62.7) ve 116'sı erkek (%37.3) toplam 311 depremzede bireyden oluşmaktadır. Araştırma grubundaki bireylerin yaşları 18 ila 65 arasında değişmektedir ve bireylerin yaş ortalaması $\bar{X}$ = 25,73 'tür.

Tablo 1

Çalışmanın demografik değişkenlerine ait betimleyici istatistikler

Değişkenler	**Frekans**	**%**	**Değişkenler**	**Frekans**	**%**
Cinsiyet			*Yaş*		
Kadın	195	62.7	18-20	136	43.7
Erkek	116	37.3	21-27	108	34.7
			28+	67	21.5
Medeni Durum			*Depremde Yakın Kaybı*		
Evli	75	24.1	Evet	123	39.5
Bekar	236	75.9	Hayır	188	60.5
Eğitim Düzeyi			*Aylık Gelir*		
Ortaokul	8	2.6	0-19999	163	52.4
Lise	84	27.0	20000-39999	54	17.4
Üniversite	201	64.6	40000-59999	63	20.3
Lisansüstü	18	5.8	60000+	31	10.0

2.3. Veri Toplama Araçları

Bilişsel esneklik ölçeği

Martin ve Rubin (1995), tarafından geliştirilen ve Türkçe'ye uyarlama çalışmaları Çelikkaleli (2014) tarafından yapılan Bilişsel Esneklik Ölçeği 11 maddeden oluşmaktadır. 6'lı likert tipi

bir ölçme aracı olan Bilişsel Esneklik Ölçeğinden elde edilecek en düşük puan 11, en yüksek puan 66'dır. Ölçekten elde edilen puanların düşük olması bilişsel esneklik düzeyinin düşük olduğunu, yüksek olması bilişsel esneklik düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir. Geçerlik çalışmaları kapsamında uygulanan DFA sonuçları ölçeğin uyum indeksi değerlerinin kabul edilebilir olduğunu göstermektedir ($\chi 2/sd=1,93$; (RMSEA)=.059, (NFI)=.85, (CFI)=.92, (IFI)=.92, (GFI)=.95, (AGFI)=.92). Ölçeğin iç tutarlık katsayısı .74 olarak bulunmuştur. Test tekrar test korelasyon katsayısı .98, iki yarı güvenirliği .77 olarak tespit edilmiştir.

Psikolojik esneklik ölçeği

Francis vd. (2016), tarafından geliştirilmiş olan Psikolojik Esneklik Ölçeği'nin Türkçe' ye uyarlama çalışmaları Karakuş ve Akbay (2020) tarafından yapılmıştır. Ölçek 28 maddeden ve an'da olma, kabul, bağlamsal benlik, değer ve değer doğrultusunda davranış, ayrışma olmak üzere 5 alt boyuttan oluşmaktadır. 7'li likert şeklinde derecelendirilen ölçekten elde edilecek en düşük puan 28, en yüksek puan 196 olup, alt ölçeklerden alınan puanların yüksek olması yüksek psikolojik esnekliği, düşük olması düşük psikolojik esnekliği göstermektedir. Türkçe' ye uyarlanan ölçeğin Cronbach Alfa katsayısı .79 olarak hesaplanmıştır. Alt boyutlara ilişkin Cronbach Alfa katsayıları ise an'da olma .60, kabul .72, bağlamsal benlik .73, değer ve değer doğrultusunda davranış .84, ayrışma .59 olarak bulunmuştur.

Travma sonrası büyüme ve yıpranma kısa formlar

Platte vd. (2023), tarafından geliştirilmiş olan Travma Sonrası Büyüme Ve Yıpranma Kısa Formlarının Türkçe'ye uyarlama çalışmaları Türk vd. (2025) tarafından yapılmıştır. Travma Sonrası Büyüme Ve Yıpranma Kısa Formları iki alt ölçek içermektedir: Travma sonrası büyüme ve travma sonrası yıpranma. İki ölçekte de 10 madde bulunmaktadır. 6'lı likert tipi bir ölçme aracıdır. Cronbach Alfa değerleri travma sonrası büyüme ölçeği için .81, travma sonrası yıpranma ölçeği için .83 olarak bulunmuştur.

Kişisel Bilgi Formu

Araştırmaya katılan kişilerin yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, aylık gelir ve depremdeki kayıplarını öğrenmeyi hedefleyen bir kişisel bilgi formundan yararlanılmıştır.

2.4. Verilerin toplanması ve analizi

Araştırmada ölçek uygulamaları için öncelikle Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi'nden 10.04.2025 tarihli ve 20 sayılı karar numarasıyla gerekli etik izinler alınmıştır. Etik izni alındıktan sonra ölçekler 2025 yılı nisan ayı içerisinde farklı yaşlardaki gönüllü bireylere uygulanmıştır. Ölçek uygulamaları Google Formlar üzerinden gönüllülere ulaştırılmıştır. Verilerin analiz edilmesinde SPSS programının 26'ncı sürümü ve AMOS programının 24'üncü sürümü kullanılmıştır. Veriler programa girilmeden önce güvenilir cevaplar vermediği anlaşılmış veya eksik doldurulmuş formlar veri setinden çıkarılmıştır. Hipotezler test edilmeden önce hipotez testlerinde hangi analiz yöntemlerinin kullanılacağını belirlemek için normallik testi yapılmış ve verilerin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla çalışmada Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) kullanılarak aracılık analizi yapılmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde depremzede bireylerin psikolojik esneklik, travma sonrası büyüme ve bilişsel esneklik değişkenlerine ait elde edilen verilere dair aritmetik ortalama, standart sapma, Cronbach alpha güvenirlik katsayısı, çarpıklık ve basıklık değerleri ve Pearson korelasyon katsayılarına ilişkin betimleyici istatistik bulgularına yer verilmiştir. Betimleyici istatistiklere dair elde edilen bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2

Psikolojik esneklik, bilişsel esneklik ve travma sonrası büyüme değişkenleri arasındaki korelasyon ve betimleyici istatistik sonuçları

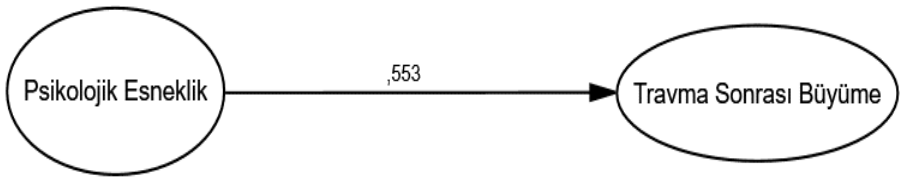
Değişkenler	Tanımlayıcı istatistik ve güvenirlik					Korelasyon		
	M	SD	α	Çarpıklık	Basıklık	1	2	3
1. Psikolojik esneklik	110.28	41.98	.97	-.21	-.89	-		
2. Bilişsel esneklik	44.98	11.67	.88	-.88	.28	.62*	-	
3. Travma sonrası büyüme	23.68	10.67	.90	-.21	-.70	.52*	.41*	-

$p < .001$

Tablo 2'ye bakıldığında depremzede bireylerin psikolojik esneklik düzeyleri ile bilişsel esneklikleri (r = .62) ve travma sonrası büyüme arasında (r = .52) pozitif yönde, orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur(p<.001). Bununla birlikte depremzede bireylerin bilişsel esneklikleri ile travma sonrası büyüme arasında (r = .41) pozitif yönde, orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir(p<.001). Ayrıca değişkenlerin normal dağılım özelliği gösterip göstermediğine karar verme amacıyla hesaplanan çarpıklık ve basıklık değerlerine bakıldığında, her üç değişkenin normal dağılım özelliği gösterdiği görülmüştür.

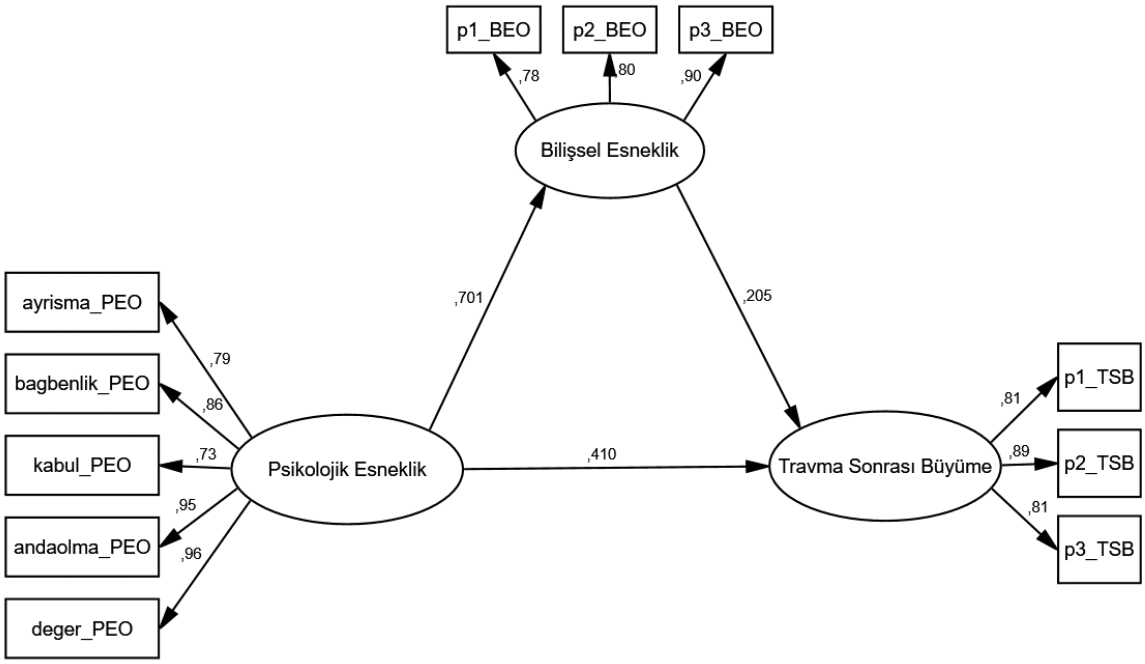
Yapısal Model

Çalışma kapsamında yapılan analiz sonucu psikolojik esnekliğin travma sonrası büyüme üzerindeki toplam etkisini gösteren standardize edilmiş c yol katsayısının (c=.553, p<.05) istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Toplam etkiye dair elde edilen katsayılar Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Modele ait standardize edilmiş c yol katsayısı. Not: TSB;travma sonrası büyüme parselleri

Aracılık analizi sonucunda depremzede bireylerin psikolojik esneklik ile travma sonrası büyüme arasındaki ilişkide bilişsel esnekliğin kısmi bir aracılık rolü olduğunu doğrulayan modele ulaşılmıştır. Modelin tümüne ilişkin uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir seviyede olduğu görülmektedir ($\chi 2$ (41, N=311)=107,452, p<.001; CFI=.98; NFI=.96; TLI=.97; SRMR=.044; RMSEA= .072 G.A. [.056, .089], AIC=157.45; ECVI= .51).

Şekil 2. Kısmi aracı modele ait standardize edilmiş yol katsayıları. Not: BEO; bilişsel esneklik parselleri, TSB; travma sonrası büyüme parselleri

Ayrıca sıra psikolojik esneklikten bilişsel esnekliğe giden a yolu ile bilişsel esneklikten travma sonrası büyümeye giden b yolunun anlamlı olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra psikolojik esneklik ve bilişsel esneklik analize eşzamanlı olarak katıldığında psikolojik esnekliğin travma sonrası büyüme üzerindeki etkisini gösteren c' yol katsayısının düştüğü ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu modelde kısmi bir aracı etkinin var olduğu söylenebilmektedir. Modele ilişkin elde edilen yol katsayıları Şekil 2'de verilmiştir.

Bootstrapping İşlemi

Bu çalışmada, geliştirilen modelin PROCESS Macro eklentisi üzerinde 5000 bootstrapping yöntemiyle oluşturulan örneklemler üzerinden istatistiksel önemi incelenmiştir. Elde edilen bulgular %95 güven aralığında yanlılıktan arındırılarak değerlendirilmiştir. Bu işlem sonucunda elde edilen bulgular Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3

Kısmi aracı modele ait bootstrapping işlemi

Yol			**95% BCa GA**	
Doğrudan etki	**β**	**SE**	**AL**	**ÜL**
PE→BE	.62*	.01	.15	.20
BE→TSB	.43*	.02	.08	.14
PE→TSB	.14*	.06	.02	.24
Dolaylı etki				
PE→BE→TSB	.09*	.04	.01	.18

*p<.05 Not: PE; psikolojik esneklik, BE; bilişsel esneklik, TSB; travma sonrası büyüme

Bootstrapping sonuçları incelendiğinde dolaylı etkinin anlamlı olduğu görülmektedir (Nokta tahmini=.09, BCa Güven Aralığı= [.01, .18]). Psikolojik esnekliğin bilişsel esneklik üzerindeki doğrudan etki ile bilişsel esnekliğin travma sonrası büyüme üzerindeki doğrudan etkinin anlamlı olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra psikolojik esneklik ile bilişsel esnekliğin eşzamanlı olarak analize girmesi sonucu elde edilen doğrudan etkinin ise istatistiksel olarak anlamlı çıktığı görülmektedir. Bu sonuçlar ele alındığında psikolojik esneklik ile travma sonrası büyüme arasındaki ilişkide bilişsel esnekliğin kısmi bir aracı rolünün olduğu söylenebilmektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın temel amacı depremzede bireylerin psikolojik esneklik, travma sonrası büyüme ve bilişsel esneklik değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırma ayrıca depremzede bireylerin psikolojik esneklik düzeyi ile travma sonrası büyüme arasındaki ilişkide bilişsel esnekliğin aracılık etkisini incelemeyi amaçlamıştır.

Araştırmadan elde edilen ilk bulgu, depremzede bireylerin psikolojik esneklik düzeyleri ile travma sonrası büyüme ve bilişsel esneklik düzeyleri arasında pozitif yönlü, orta düzeyde anlamlı ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır. Bir başka ifadeyle, depremzede bireylerin psikolojik esneklik düzeyleri arttıkça, travma sonrası büyüme ve bilişsel esneklik düzeylerinde de anlamlı bir artış gözlenmektedir. Elde edilen bu bulgu ilgili literatürde yer alan çeşitli çalışmalarla örtüşmektedir. Alanyazın incelendiğinde, psikolojik esneklik ile bilişsel esneklik arasındaki ilişkiyi doğrudan ele alan çalışmaların sayıca sınırlı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, psikolojik esneklik ve bilişsel esneklik arasındaki ilişkiyi **(H1)** doğrudan ele alan Güney'in (2025) ebeveynlerle gerçekleştirdiği çalışmasında, psikolojik esneklik ve bilişsel esneklik değişkenleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Benzer şekilde Taşkıran (2022) tarafından yapılan çalışmada da psikolojik esneklik ve bilişsel esneklik arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Psikolojik esneklik ve travma sonrası büyüme arasındaki ilişki **(H2)** incelendiğinde bu iki değişken arasında pozitif yönü orta düzeyde anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Bu bulgu depremzede bireylerin psikolojik esneklik düzeylerinin artmasının travma sonrası büyümeyi de arttırdığını ortaya koymaktadır. Landi vd. (2022) tarafından gerçekleştirilen, travma sonrası büyüme ve psikolojik esneklik arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada bu iki değişken arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Literatürde yer alan benzer çalışmalar da bu bulguyu desteklemektedir (Türk, 2024; Akcan vd., 2024; Çavuşoğlu ve Karaaziz, 2024; Fedoryshin vd., 2024).

Bilişsel esneklik ve travma sonrası büyüme arasındaki ilişkiye **(H3)** bakıldığında bu iki değişken arasında pozitif yönde orta düzeyde bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Bu veri ışığında depremzede bireylerin bilişsel esnekliğinin artması ile travma sonrası büyümenin de arttığı söylenebilir. Civan-İlgün (2023) tarafından üniversite öğrencilerine yönelik gerçekleştirilen araştırma sonuçlarına göre bireylerin bilişsel esneklik düzeyleri ile travma sonrası büyüme düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Alan yazındaki araştırma sonuçları incelendiğinde bu çalışmada elde edilen sonuçlarla benzer olduğu saptanmıştır (Çayan, 2021; Erden-Çınar vd., 2022; Nizamoğlu, 2024; Güdek-Akpınar, 2025).

Psikolojik esneklik ile travma sonrası büyüme arasındaki ilişkide bilişsel esnekliğin aracılık rolü **(H4)** incelendiğinde, bilişsel esnekliğin bu ilişki üzerinde kısmi aracılık etkisine sahip olduğu tespit edilmiştir. Hem bilişsel esneklik hem de psikolojik esneklik yaşamda karşılaşılan zorluklarda bireylerin ruh sağlığını güçlendirmeye dayanan değişkenlerdir (Aslan ve Türk, 2022). Bundan dolayı bilişsel esneklik, uyum sağlama (Stevens, 2009), farkındalık (Aslan ve Türk, 2022), mutluluk düzeyi (Asıcı ve İkiz, 2015), gelişime ve değişime açık olma (Bilgin,

2017; Buğa vd., 2014), alternatif çözümler üretebilme (Üzümcü ve Müezzin, 2018) gibi kavramlarla pozitif yönlü korelasyonlar göstermesi psikolojik esneklik ile travma sonrası büyüme arasındaki ilişkiye kısmi katkı sağlamasını açıklayabilir.

Sonuç ve Sınırlılıklar

Yapılan araştırmadan elde edilen sonuçlar, depremzede bireylerin psikolojik esneklik ile travma sonrası büyüme arasındaki ilişkide bilişsel esnekliğin kısmi bir aracılık rolü olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle psikolojik esneklik hem doğrudan hem de bilişsel esneklik aracılığıyla travma sonrası büyümeyi etkilemektedir. Elde edilen veriler neticesinde psikolojik esneklik değişkeni ile travma sonrası büyüme ve bilişsel esneklik değişkenleri arasında pozitif yönlü orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca, bilişsel esneklik ile travma sonrası büyüme değişkenleri arasında da pozitif yönlü orta düzeyde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Gerçekleştirilen araştırmada veriler bildirime dayalı ölçme araçları aracılığıyla elde edilmiş olması, verilerin ilgili ölçme araçlarının kapsadığı özelliklerle sınırlı kaldığı söylenebilir. Gelecekteki araştırmalarda farklı veri toplama yöntemlerinin (nitel veriler) kullanılması, konunun derinlemesine incelenmesine olanak tanıyabilir ve bu alandaki literatürün gelişimine katkı sağlayabilir. Çalışma yalnızca Hatay ilinde yaşayan depremzede bireylerle yürütüldüğü için, elde edilen verilerin farklı bölgelerdeki depremzede bireyler için benzer sonuçlar verip vermeyeceği belirsizdir. Araştırmanın bir diğer sınırlılığı da araştırma verilerinin kesitsel bir desenle toplanmış olmasıdır. İlerde yapılacak çalışmalarda boylamsal araştırma desenlerinin tercih edilmesi daha geçerli ve güvenilir sonuçlar elde edilmesine katkı sağlayabilir. Alanyazın incelendiğinde psikolojik esneklik, travma sonrası büyüme ve bilişsel esnekliğin farklı problem alanlarıyla ilişkilerinin yer aldığı görülmektedir. Ruh sağlığı konusunda önemli görülen bu üç kavramın birlikte ele alındığı bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmadan elde edilen bulgulardan hareketle depremzede bireylere yönelik psikolojik ve bilişsel esneklik becerilerinin geliştirilmesi, bireylerde travma sonrası büyümeye önemli katkılar sunabilir.

Etik Standartlara Uygunluk

Çalışmada 1964 Helsinki Etik Bildirgesi ve sonraki güncellemelerinde belirtilen insan katılımcıları içeren çalışmalardaki uyulması gereken tüm etik ilkelere bağlı kalınmıştır. Çalışma öncesi ilgili etik kurullardan gerekli izinler alınmıştır (10/04/2025 tarih 25 No'lu Karar. Evrak Sayı No:16259616).

Çıkar Çatışması: Yazarlar aralarında herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

5. KAYNAKLAR

Akcan, G., Bakkal, B. H. ve Elmas, Ö. (2024, 11 Ekim). The mediation role of coping with stress in the relationship between psychological flexibility and posttraumatic growth in cancer patients. *OMEGA – Journal of Death and Dying*. https://doi.org/10.1177/00302228241292381

Akın, A., Uysal, R. ve Çitemel, N. (2013). Çocukluk dönemi mutluluk/huzur anıları ölçeğinin Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *26*(1), 71–80.

Asıcı, E. ve İkiz, F. E. (2015). Mutluluğa giden bir yol: Bilişsel esneklik. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *35*, 191–211.

Aslan, Ş. ve Türk, F. (2022). Bilişsel esneklik ve psikolojik esneklik kavramlarının karşılaştırılması. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, *14*(1), 129–140. https://doi.org/10.18863/pgy.917360

Balkaya, F. ve Şahin, N. H. (2003). Çok boyutlu öfke ölçeği. *Türk Psikiyatri Dergisi*, *14*(3), 192–202.

Bayraktar, C., Güner, O., Kavalcı, İ. ve Kurt, H. (2022). Beden eğitimi öğretmen adaylarının bilişsel kontrol ve esneklikleri ile konuşma kaygıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *44*, 203–216. https://doi.org/10.55238/seder.1187957

Bilgin, M. (2017). Ergenlerin beş faktör kişilik özelliği ile bilişsel esneklik ilişkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 16*(62), 945-954. https://doi.org/10.17755/esosder.285296

Bonanno, G. A. ve Diminich, E. D. (2013). Annual research review: Positive adjustment to adversity – Trajectories of minimal-impact resilience and emergent resilience. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *54*(4), 378–401. https://doi.org/10.1111/jcpp.12021

Bonanno, G. A., Westphal, M. ve Mancini, A. D. (2011). Resilience to loss and potential trauma. *Annual Review of Clinical Psychology*, *7*, 511–535. https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-032210-104526

Buğa, A., Özkamalı, E., Altunkol Wise, F. ve Çekiç, A. (2014, Mayıs). *Üniversite öğrencilerinin bilişsel esneklik düzeylerine göre sosyal problem çözme tarzlarının incelenmesi* [Bildiri sunumu]. 5th World Conference on Psychology Counseling and Guidance, Dubrovnik.

Canas, J. J., Fajardo, I. ve Salmeron, L. (2006). Cognitive flexibility. W. Karwowski (Ed.), *International encyclopedia of ergonomics and human factors* (s. 297-300). CRC Press.

Civan-İlgün, İ. (2023). *Covid 19 pandemisinde üniversite öğrencilerinin belirsizliğe tahammülsüzlük ve travma sonrası büyüme düzeyleri arasındaki ilişkide bilişsel esneklik, yalnızlık ve sosyal desteğin aracılık rolü: Farklı modellerin denenmesi* (Yayın no. 839209) [Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Çavuşoğlu, İ. ve Karaaziz, M. (2024). 2023 Hatay depremini yaşayanlarda depremin travma sonrası stres bozukluğu belirtileri ve travma sonrası büyüme arasındaki ilişkide psikolojik esnekliğin aracı rolü. *Uluslararası Sosyoloji ve Ekonomi Dergisi, 5*(4), 764-776. http://doi.org/10.5281/zenodo.11406139

Çayan, Ş. (2021). *Covıd-19 pandemi döneminde travma sonrası stres belirtileri, travma sonrası büyüme, kişilik özellikleri, bilişsel esneklik ve öz duyarlılık arasındaki ilişkilerin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Maltepe Üniversitesi]. Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Koleksiyonu. https://hdl.handle.net/20.500.12415/11925

Çelikkaleli, Ö. (2014). Bilişsel Esneklik Ölçeği'nin geçerlik ve güvenirliği. *Eğitim ve Bilim*, *39*(176), 339–346. https://doi.org/10.15390/EB.2014.3467

Demirtaş, A. S. (2019). Stresli durumlarda bilişsel kontrol ve bilişsel esneklik: Bir ölçek uyarlama çalışması. *Psikoloji Çalışmaları*, 39(2), 345-368. https://doi.org/10.26650/SP2019-0028

Demirtaş-Madran, H. A. (2020). Exploring the motivation behind discrimination and stigmatization related to COVID-19: A social psychological discussion based on the main theories. *Frontiers in Psychology*, *11*, 569528. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.569528

Doğru-Çabuker, N. ve Balcı-Çelik, S. (2024). *Travma sonrası gelişim ve psikolojik dayanıklılık psikoeğitim programı.* Pegem Akademi Yayıncılık.

Duman, N. (2019). Travma sonrası büyüme ve gelişim. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, *4*(7), 178–184.

Dursun, P. ve Söylemez, İ. (2020). Travma sonrası büyüme: Gözden geçirilmiş son model ile kapsamlı bir değerlendirme. *Türk Psikiyatri Dergisi, 31*(10), 1-11. https://doi.org/10.5080/u23694

Erden-Çınar, S., Boyalı, C. ve Özkapu, Y. (2022). The relationship between posttraumatic growth and psychological resilience in the Covid-19 pandemic: The mediating role of cognitive flexibility and positive schemas. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 12*(64), 1-17. https://doi.org/10.17066/tpdrd.1095688

Fedoryshin, H., Çepurna, H., Lunchenko, N., Pichurin, V. ve Nyzovets, O. (2024). The role of psychologival flexibility in post-traumatic adaptation. *Amazonia Investiga, 13*(83), 100-111. https://doi.org/10.34069/AI/2024.83.11.8

Francis, A. W., Dawson, D. L. ve Golijani-Moghaddam, N. (2016). The development and validation of the Comprehensive assessment of Acceptance and Commitment Therapy processes (CompACT). *Journal of Contextual Behavioral Science*, *5*(3), 134–145. https://doi.org/10.1016/j.jcbs.2016.05.003

Galea, S., Nandi, A. ve Vlahov, D. (2005). The epidemiology of post-traumatic stress disorder after disasters. *Epidemiologic Reviews*, *27*(1), 78–91. https://doi.org/10.1093/epirev/mxi003

Güdek Akpınar, S. (2025). *Karmaşık travma ile travma sonrası büyüme arasındaki ilişkide bilişsel esneklik ve öz şefkatin aracı rolü* (Yayın no. 930616) [Yüksek lisans tezi, Haliç Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Güdek Akpınar, S. ve Akiş, A. D., (2025). The mediating role of cognitive flexibility and self-compassion in the relationship between complex trauma and post-traumatic growth. *Journal Of West European Social Sciences, 2(*1), 246-258.

Güney, E. (2025). *Özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin psikolojik esneklik, bilişsel esneklik, suçluluk ve utanç düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayın no. 919498) [Doktora tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Haspolat, A. (2019*). Travma sonrası stres belirtileri ve travma sonrası büyüme: Temel inançlardaki değişim, ruminasyonlar ve bilgece farkındalığın rolü* [Yüksek lisans tezi, Başkent Üniversitesi]. Başkent Üniversitesi Açık Erişim Sistemi. https://core.ac.uk/reader/188179830

Hayes, S. C., Strosahl, K. D. ve Wilson, K. G. (2012). *Acceptance and commitment therapy: The process and practice of mindful change* (2nd ed.). Guilford Press.

Işık, İ. (2024). *Afet bölgesinde çalışanlarda ikincil travmatik stres, empati ve bilişsel esneklik ilişkisi* (Yayın no. 875109) [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Karakuş, S. ve Akbay, S. E. (2020). Psikolojik Esneklik Ölçeği: Uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *16*(1), 32–43. https://doi.org/10.17860/mersinefd.669825

Karancı, A. N. ve Acartürk, C. (2005). Post-traumatic growth among Marmara earthquake survivors involved in disaster preparedness as volunteers. *Traumatology*, *11*(4), 307–323. https://doi.org/10.1177/153476560501100409

Karancı, A. N. ve Erkam, A. (2007). Variables related to stress-related growth among Turkish breast cancer patients. *Stress and Health*, *23*(6), 315–322. https://doi.org/10.1002/smi.1154

Karasar, N. (2010). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler* (21. basım). Nobel Yayın Dağıtım.

Kardaş, F. ve Tanhan, F. (2018). Van depremini yaşayan üniversite öğrencilerinin travma sonrası stres, travma sonrası büyüme ve umutsuzluk düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *15*(1), 1–36. https://doi.org/10.23891/efdyyu.2018.60

Kashdan, T. B. ve Rottenberg, J. (2010). Psychological flexibility as a fundamental aspect of health. *Clinical Psychology Review*, *30*(7), 865–878. https://doi.org/10.1016/j.cpr.2010.03.001

Kırıcı-Ercan, Ş. (2024). *Travma sonrası bilişler ile travma sonrası büyüme arasında duyguları yönetme becerilerinin aracı rolü* [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. Marmara Üniversitesi ProQuest Dissertations ve Theses. https://www.proquest.com/openview/27a4a7a5508127397a4f2eac19454f9d/1?pq-origsite=gscholarvecbl=2026366vediss=y

Landi, G., Pakenham, K. I., Mattioli, E., Crocetti, E., Agostini, A., Grandi, S. ve Tossani, E. (2022). Post-traumatic growth in people experiencing high post-traumatic stress during the COVID-19 pandemic: The protective role of psychological flexibility. *Journal of Contextual Behavioral Science, 26*(1), 44-55. https://doi.org/10.1016/j.jcbs.2022.08.008

Levin, M. E., MacLane, C., Daflos, S., Seeley, J. R., Hayes, S. C., Biglan, A. ve Pistorello, J. (2014a). Examining psychological inflexibility as a transdiagnostic process across psychological disorders. *Journal of Contextual Behavioral Science*, *3*(3), 155–163. https://doi.org/10.1016/j.jcbs.2014.06.003

Levin, M. E., Luoma, J. B., Lillis, J., Hayes, S. C. ve Vilardaga, R. (2014b). The Acceptance and Action Questionnaire–Stigma (AAQ-S): Developing a measure of psychological flexibility with stigmatizing thoughts. *Journal of Contextual Behavioral Science*, *3*(1), 21–26. https://doi.org/10.1016/j.jcbs.2013.11.003

Martin, M. M. ve Rubin, R. B. (1995). A new measure of cognitive flexibility. *Psychological Reports*, *76*(2), 623–626. https://doi.org/10.2466/pr0.1995.76.2.623

Nizamoğlu, Ş. B. (2024). *6 Şubat depremini yaşayan yetişkinlerin travma sonrası büyüme düzeyleri ile bilişsel esneklik ve belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayın no. 881714) [Yüksek lisans tezi, Selçuk üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Norris, F. H., Friedman, M. J., Watson, P. J., Byrne, C. M., Diaz, E. ve Kaniasty, K. (2002). 60,000 disaster victims speak: Part I. An empirical review of the empirical literature, 1981–2001. *Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes*, *65*(3), 207–239. https://doi.org/10.1521/psyc.65.3.207.20173

Özen, N. (2018). Travma sonrası büyüme ve psikolojik esneklik. *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, *38*(2), 123–135.

Platte, S., Wiesmann, U., Tedeschi R. G., Taku, K. ve Kehl, D. (2023). A short form of the posttraumatic growth and posttraumatic depreciation inventory-expanded (PTGDI-X-SF) among German adults. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice and Policy, 15*(5), 838-845. https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/tra0001378

Southwick, S. M., Bonanno, G. A., Masten, A. S., Panter-Brick, C. ve Yehuda, R. (2014). Resilience definitions, theory, and challenges: Interdisciplinary perspectives. *European Journal of Psychotraumatology*, *5*(1), 25338. https://doi.org/10.3402/ejpt.v5.25338

Stevens, A. D. (2009). Social problem-solving and cognitive flexibility: Relations to social skills and problem behavior of at-risk young children [Doktora tezi, Seattle Pacific University].

Seattle Pacific University ProQuest Dissertations ve Theses. https://www.proquest.com/pqdtglobal/docview/305138555/7DB86DA

Sar, V. (2010). Dissociative depression: A common cause of treatment resistance. W. Renner (Ed.), *Female turkish migrants with recurrent depression* (s. 112-124). Studia.

Taşkıran, M. S. (2022). *Üniversite öğrencilerinde bilişsel esneklik, üst bilişler ve psikolojik esneklik arasındaki ilişkilerin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Uşak Üniversitesi]. Uşak Üniversitesi Akademik Veri Yönetim Sistemi. https://avesis.usak.edu.tr/yonetilen-tez/e2eae579-799c-4d49-8c0a-2877eb120852/universite-ogrencilerinde-bilissel-esneklik-ust-bilisler-ve-psikolojik-esneklik-arasindaki-iliskilerin-incelenmesi

Taşyüz, M. T. (2019). *14-18 yaş arası kız çocuklarında travma sonrası stres bozuklukları ile bilişsel esneklik kavramının nörobilimsel yaklaşımla incelenmesi* (Yayın no. 579620) [Yüksek lisans tezi, Üsküdar Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Tedeschi, R. G. ve Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*, *15*(1), 1–18. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01

Tuna, E. ve Gençöz, T. (2024). Non-suicidal self-injury among Turkish young adults: An investigation of intrapersonal factors. *Studies in Psychology*, *44*(2), 179–202. https://doi.org/10.26650/SP2022-1098668

Türk, F. (2024). Traumatic stress and post-traumatic growth in individuals who have had Covid-19: The mediating effect of resilience and moderating effect of psychological flexibility. *Plos One, 19*(12): e0310495. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0310495

Türk, F. ve Bayram, F. (2021). Öğretmenlerde yaşam doyumunun bir yordayıcısı: Psikolojik esneklik. *Muş Alparslan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *9*(2), 1–18. https://dergipark.org.tr/tr/pub/maunef/issue/78511/1276298

Türk, N., Yıldırım, M. ve Batmaz, H. (2025). Travma Sonrası Büyüme Ölçeği - Kısa Formu. *TOAD: Test ve Ölçek Geliştirme Portalı*. https://toad.halileksi.net/olcek/travma-sonrasi-buyume-olcegi-kisa-formu/

Üzümcü, B. ve Müezzin, E. E. (2018). Öğretmenlerin bilişsel esneklik ve mesleki doyum düzeylerinin incelenmesi. *Sakarya University Journal of Education, 8*(1), 8-25. https://doi.org/10.19126/suje.325679

Yavuz, M. ve Kılıç, A. (2020). Beliren yetişkinlerde psikolojik esneklik: Nitel bir çalışma örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, *50*, 1–18. https://dergipark.org.tr/tr/pub/deubefd/issue/81842/1314755

Yazıcı-Kabadayı, S. (2023). İkincil travmatik stres ile strese bağlı büyüme arasındaki ilişkide kendi kendine stres yapmanın aracı rolü. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, *21*(2), 45–60. https://doi.org/10.37217/tebd.1420121

IS DEISTIC MORALITY POSSIBLE TODAY? AN INQUIRY INTO THE RELATIONSHIP BETWEEN ETHICS AND GOD IN MODERN THOUGHT

GÜNÜMÜZDE DEİST AHLÂK MÜMKÜN MÜ? MODERN DÜŞÜNCEDE ETİK VE TANRI İLİŞKİSİNE DAİR BİR SORUŞTURMA

Merve SAÇIKARA[1]

[1]Arş. Gör. Dr., HMKÜ İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı,

ORCID: 0000-0003-2661-8506

ÖZET

Bu tebliğde, modern düşüncede Tanrı ve etik ilişkisi bağlamında ortaya çıkan deist ahlâk anlayışı incelenmekte ve "Günümüzde deist bir ahlâk mümkün müdür?" sorusu felsefî ve toplumsal boyutlarıyla tartışmaya açılmaktadır. Deizm, Tanrı'nın evreni yarattıktan sonra ona müdahale etmediğini kabul eden bir inançtır. Moderniteyle Tanrı ve etik ilişkisini yeniden tartışmaya açan bu anlayış, dinî otoriteleri reddettiği için ahlâkı farklı bir temel üzerine inşa etmek zorundadır. Bu nedenle, 'Deizm kendine özgü sağlam bir ahlâk teorisi geliştirebilir mi?' sorusu, hem çağdaş felsefe hem de dinî düşünce açısından yeniden değerlendirilmesi gereken bir mesele halini almıştır.

Deizm, Tanrı'nın evrene müdahale etmediğini kabul eden bir inanç biçimi olarak, vahiy ve dinî otoriteyi dışlamakta, ahlâkı akıl ile insan doğası temelli bir zeminde temellendirmeye çalışmaktadır. Bu yönüyle, özellikle Aydınlanma düşüncesi içinde şekillenen deist yaklaşımların tarihsel arka planı özetlenecek; ardından deist ahlâkın sistematik yaklaşımlar karşısındaki tutarlılığı değerlendirilecektir.

Tebliğde, çeşitli etik sistemlerle karşılaştırmalı analiz yapılarak, deist ahlâkın normatif gücü, evrenselliği ve bireyler üzerindeki bağlayıcılığı sorgulanacaktır. Ayrıca, deist inancın insana ahlâkî bir motivasyon sağlayıp sağlayamayacağı ve insan davranışlarını yönlendirmede ne derece etkili olabileceği de tartışılacaktır.

Sonuç olarak, bu çalışma, modern dünyada deist ahlâkın hem teorik tutarlılığını hem de pratik geçerliliğini sorgulayarak, din-ahlâk ilişkisinin dönüşümüne dair kavramsal bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahlâk, Modernite, Tanrı, Din, İnsan doğası ve Etik teoriler.

ABSTRACT

This paper examines the concept of deistic morality within the context of the relationship between God and ethics in modern thought, and addresses the question: *Is a deistic morality possible today?* Deism is the belief that God created the universe but does not intervene in its workings. By rejecting divine revelation and religious authority, deism is compelled to ground morality on reason and human nature. This leads to a crucial philosophical and theological question: *Can deism construct a consistent and independent moral theory?*

The paper first outlines the historical background of deist thought, particularly its development during the Enlightenment. It then evaluates the coherence of deistic morality in comparison with systematic ethical theories. Through a comparative analysis, the normative strength, universality, and binding nature of deist ethics are critically assessed.

Additionally, the study questions whether deistic belief can provide sufficient moral motivation and guide individual behavior in the absence of divine command. In the Turkish context, the socio-cultural dynamics behind the recent rise of deistic tendencies will be examined.

Ultimately, this study aims to offer a conceptual framework for understanding the transformation of the religion–morality relationship in modern society by questioning the theoretical consistency and practical relevance of deistic ethics.

Keywords: Morality, Modernity, God, Religion, Human Nature, Ethical Theories

1. GİRİŞ

Bu çalışmada hem felsefî hem de ahlâkî düzlemde önemli bir mesele tartışmaya açılacaktır: Tanrı buyruğundan bağımsız bir ahlâk sistemi mümkün müdür? Daha özel olarak ise şu soru yöneltilmektedir: Günümüzde deist bir ahlâk anlayışı tutarlı ve yaşanabilir bir ahlâkî temel sunabilir mi?

Bu sorular, yalnızca teorik bir meraktan değil, aynı zamanda çağdaş insanın yaşadığı kimlik, değer ve anlam krizinin merkezinde yer alan varoluşsal bir arayıştan kaynaklanmaktadır(Blasi et al., 2008). Modern insan bir yandan Tanrı'yı hayatın merkezinden uzaklaştırmakta, diğer yandan adalet, merhamet, özgürlük, sorumluluk ve insan onuru gibi ahlâkî idealleri yaşatmaya çalışmaktadır. Ancak burada temel bir çelişki belirginleşmektedir: Tanrı yoksa ya da yalnızca pasif bir yaratıcı olarak varsayılıyorsa (ki bu, etkisizliği nedeniyle Tanrı'nın yokluğu ile eşdeğer kabul edilebilir), ahlâk nasıl temellendirilecek ve nasıl bağlayıcılık kazanacaktır?(Demirel, 2024).

Deizm, Tanrı'nın varlığını kabul eden ancak O'nu ahlâkî, tarihî ya da toplumsal hayatla ilişkilendirmeyen bir görüştür (Jordan, 2005). Deist anlayışa göre Tanrı evreni yaratmış, fakat sonrasında müdahale etmemiştir. Bu durumda ahlâkî değerler nasıl var olabilir? Tanrı'nın emirleri, vahiy, peygamberlik ve uhrevî sorumluluk gibi unsurlar devre dışı bırakıldığında birey neye göre iyi ile kötüyü ayırt edecek ve hangi temelde ahlâkî yükümlülükleri kabul edecektir?

Çalışmada deist ahlâk anlayışının söz konusu sorular karşısındaki tutarlılığı ve yeterliliği, hem modern felsefî yaklaşımlar hem de İslâm düşüncesi bağlamında incelenecektir. Ahlâkın epistemolojik (bilgiyle ilgili), ontolojik (varlığa ilişkin) ve motivasyonel (eylemi güdüleyen) yönleri dikkate alınarak, Tanrı-insan ilişkisinin ahlâk açısından neden vazgeçilmez olduğu tartışılacaktır.

Ahlâkın yalnızca bireysel vicdan ya da toplumsal uzlaşı ile temellendirilip temellendirilemeyeceği, felsefî olduğu kadar pratik sonuçları da olan bir meseledir. Deist bir yaklaşımla, Tanrı fikri soyut bir başlangıç ilkesi düzeyine indirgenirken, ahlâkın bağlayıcılığı çoğu zaman sübjektif tercihlere ya da toplumsal normlara terk edilmektedir. Oysa ahlâkî yükümlülüğün evrenselliği ve zorunluluğu, yalnızca aşkın ve otoritatif[250] bir referansla anlam kazanabilir. Bu nedenle, Tanrı'yı ahlâkın dışına iten yaklaşımlar, kısa vadede bireysel özgürlük alanı açıyor gibi görünse de, uzun vadede değerlerin anlamını ve gücünü aşındırma riski taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı da, söz konusu riskleri felsefî bir dikkatle ele alarak ahlâkın aşkınlıkla kurduğu ilişkinin kaçınılmazlığını ortaya koymaktır. Ek olarak çalışma, çağdaş ahlâk krizine teorik bir zemin sunmayı ve dinî temelli ahlâkın hâlâ vazgeçilmez olup olmadığını yeniden değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

---

[250] *"Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yaratıyoruz; Sonra onu sağlam bir korunakta nutfe haline getiriyoruz. Ardından nutfeyi (döllenmiş yumurta) alakaya (rahimde asılıp beslenen embriyo) çeviriyor, alakayı şekilsiz et (görünümünde) yapıyor, bu etten kemikler yaratıyor, daha sonra da kemiklere adale giydiriyoruz; nihayet onu bambaşka bir varlık halinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir."* (Mü'minun 23/12-14).

1.1. Kuramsal Çerçeve: Modern Felsefede Ahlâkın Temeli Sorunu

Modern dönemde ahlâk anlayışının sekülerleşmesiyle birlikte, dinî referanslardan bağımsız etik sistemlerin inşası önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Bu bağlamda, deist ahlâk anlayışı; Tanrı'nın varlığını kabul etmekle birlikte dinî öğretileri reddeden bir perspektifle ahlâkı yalnızca akla, doğa ve vicdana dayandırmayı hedeflemektedir. Deist ahlâk anlayışının teorik zeminini analiz etmek ve bu anlayışı İslam ahlâk düşüncesiyle karşılaştırmak önemlidir. Ancak bu şekilde, aşkın bir otoriteden yoksun bir ahlâk anlayışının bireysel ve toplumsal düzeyde ne tür imkânlar ve sınırlarla karşılaştığı ortaya konulabilecektir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, çalışmanın kuramsal temeli yalnızca ahlâkî öğretiler arasında karşılaştırma yapmayı değil, aynı zamanda bu öğretilerin dayandığı felsefî ve sosyolojik temelleri analiz etmeyi de amaçlamaktadır. Kuramsal olarak bu çalışma; din felsefesi, ahlâk felsefesi ve sosyoloji disiplinlerinin kesişim noktasında konumlanmaktadır. Bu nedenle İbn Sînâ ve İbn Rüşd gibi klasik İslam filozoflarının yanı sıra, Émile Durkheim ve Peter Berger gibi modern düşünürlerin görüşlerinden de yararlanılmıştır. Émile Durkheim, dinin toplumu bir arada tutan kolektif bilinci güçlendirdiğini savunurken (Durkheim, 2005), Peter Berger, dinin bireyler için anlam evrenleri inşa ettiğini belirtir (Berger, 1967). Bu bağlamda anlam evrenleri insanlara yalnızca yaşamın olumlu yönlerini değil, aynı zamanda acı, ölüm ve adaletsizlik gibi zorlu deneyimleri de anlamlandırabilecekleri varoluşsal bir harita sunar. Durkheim'ın dinin "kolektif bilinç" oluşturarak toplumsal dayanışmayı sağladığı yönündeki teziyse dinin sadece birey üzerinde değil, toplum üzerinde de kurucu ve düzenleyici bir rol oynadığını göstermektedir.

Deist düşünceye göre Tanrı, evreni yaratmış fakat ona müdahil olmamıştır (Campbell, 2007). Bu anlayışta vahiy, mucize, peygamberlik, kutsal ve din gibi kavramlar reddedilir (Hartavi, 2024); Tanrı'nın varlık bilgisine yalnızca akıl yoluyla ulaşılabileceği savunulur. Ancak bu yaklaşım, ahlâkın da hangi temellere dayandırılabileceği sorunu gibi önemli bir felsefi problemi gündeme getirmektedir. Dolayısıyla deist bir ahlâk sistemi de, Tanrı'ya ya da dine değil, akla ve doğa yasalarına dayandırılmak durumundadır (Wollaston, 1731).

Modern felsefede "ahlâkın temeli nedir?" sorusu Kant, Hume, Nietzsche gibi birçok düşünür tarafından tartışılmıştır (Nietzsche, 1887/2006). Bu tartışmaların bir kısmı, deist filozofların öncülüğünü yaptığı ahlâk tezlerinden oluşmaktadır. Özellikle Kant'ın Tanrı'yı aklî bir zorunluluk olarak kabul etme çabası(Kant, 1785/1996), ilk dönem deist düşünürlerden Lord Herbert, John Toland ve Matthew Tindal'ın Tanrı anlayışıyla benzerlik gösterir (Toland, 1696/1984). Bu düşünürler, Tanrı'yı düzenin yaratıcısı olarak kabul ederken, Tanrı'nın bu düzen içindeki rolünü pasif bir konumda tanımlarlar (Herbert, 1624). Böylece Tanrı, ne doğa yasalarına ne de ahlâk yasasına ilişkin etkin bir müdahalede bulunmaz ve bulunmamıştır.

Ancak bu yaklaşım, ahlâkın zeminini kayganlaştırmakta ve onu temellendirmeye ilişkin bazı sorunları beraberinde getirmektedir. Ahlâkî bir ilkeye "neden uyulması gerektiği" sorusuna dinlerde bulunan yaptırım gücü olmadan verilecek cevaplar yetersiz kalmakta, bu da ahlâkın bağlayıcılığını zayıflatmaktadır.

1.2. Bağlayıcılık ve Evrensellik Sorunu

Deist ahlâk anlayışı, özellikle 17. yüzyıl Aydınlanma düşüncesiyle birlikte belirginlik kazanmıştır. Rasyonalizm, hümanizm ve pragmatizm gibi modern felsefi akımlarla paralel bir zemin üzerinde şekillenen bu anlayış, ahlâkın dinî dogmalardan arındırılması gerektiğini, akıl ve vicdanın temel belirleyici unsurlar olması gerektiğini ve bireyin özgürlüğünün esas alınması gerektiğini savunur. Bu çerçevede deistik ahlâk, "Ahlâk dinî dogmalardan arındırılmalıdır",

"Ahlâk, aklı ve vicdanı öne çıkarmalıdır" ve "İnsan özgürdür, ahlâk birey merkezli olmalıdır" gibi ilkeler etrafında bir argüman inşa eder (Tindal, 1730).

Belirlenen mezkur ilkelerle teorik düzlemde tutarlı bir yapı sunuyor gibi görünse de, aşkın bir referansa dayanmayan bu yaklaşım, özellikle bağlayıcılık ve evrensellik sorunlarıyla karşı karşıyadır. Çünkü yalnızca bireysel akla dayalı bir ahlâk sistemi, toplumsal düzeyde geçerliliği olan ortak normların oluşturulmasında yetersiz kalabilir. Bu durum, hem normatif bir çerçevenin inşasını zorlaştırmakta hem de ahlâkî hükümlerin meşruiyetini tartışmalı hale getirmektedir. Özellikle değerlerin görecelileşmesi, ortak bir etik zeminin kaybına yol açma riskini taşır.

Deistik ahlâkın bağlayıcılık yönünden zafiyet sebeplerinden bir diğeri onun sabit bir sistematiğe işaret etmemesi, dinamik bir yapıda olmasıdır. Çünkü deistik ahlâkın akıldan sonra ikinci temel kaynağı doğa yasalarıdır. Doğa yasalarını keşfetmeye yönelik açıklamalar ise bilimsel bilgiyi ifade eder. (Harrison, 2015, s. 16) Bilimsel bilgi; gözlem, deney ve akıl yürütme yoluyla elde edilen, test edilebilir ve geçici doğruluğa sahip bilgidir. Bilimsel bilgi zamanla değişebilir veya gelişebilir. Aynı şekilde doğa yasalarını keşif yoluyla aklı ve bilimsel bilgiyi önceleyen deistik ahlâk kararlı evrensel bir sistem inşâ etmekte zorlanır. Bilimsel bilgiyle şekillenen ahlâkta, aynı olay hakkında farklı dönemlerde birbirine zıt iki yönelimin de ahlâki olarak savunulması mümkündür. Kaldı ki doğa ve bilimden ahlak kurallarının çıkartılabileceği iddiası birçok bilim adamı tarafından da reddedilir. Amerikalı evrim biyologu ve bilim tarihçisi Stephen Jay Gould'un bu konudaki şu sözü dikkate değerdir:

"Ahlâk, yalnızca filozofların ya da teologların değil; beşerî bilimler alanında çalışanların ve düşünen herkesin ortak meselesidir. Ahlâkî yanıtlar, doğadan edilgen bir şekilde okunamaz; bilimsel verilerden de türetilemez" (Gould, 1999, s. 56). Bilim, bize dünyanın nasıl işlediğini anlatırken; ahlâk, bu bilgiyle ne yapmamız gerektiğini sorar ve yön gösterir. Bu çerçevede, deistik ahlâkta "iyi" ve "kötü"nün mahiyetine dair bilgimiz, her zaman belli bir eksiklik taşıyacaktır.

Diğer yandan İslam ahlâk düşüncesi, ahlâkı hem aklî hem de vahyî temellerle inşa eder. Bu yaklaşımda, insanın fıtratına işaret eden yönlerle birlikte, ilahî yönlendirme de belirleyici bir unsur olarak kabul edilir. Kur'an'da geçen "fücur ve takva"ya (Şems, 91:8) dair vurgu, insanın doğasında hem kötülük eğiliminin hem de iyilik yapma ve kötülükten kaçınma kapasitesinin bulunduğunu ortaya koyar. Bu ikili yapı, insanın ahlâkî sorumluluğunu taşımasını mümkün kılan irade ve özgürlük zemininin temelini oluşturur. Dolayısıyla, insanın sahip olduğu bu potansiyel, ancak ilahî rehberlikle olgunlaşabilir. İlahi yönlendirme olmaksızın iyiyi ve kötüyü belirleme çabası ise, İslam'daki Allah inancının temelini oluşturan ilahî inayet anlayışına ters düşmekte; Tanrı'yı, insanı rehbersiz bırakan bir varlık konumuna indirgeme riski taşımaktadır.

1.3. Modern Dönemde Ahlâkın Sekülerleşmesi

Deistik ahlâk anlayışı da modern seküler ahlâk kuramlarıyla önemli ölçüde örtüşmekte ve bu kuramların şekillenmesinde belirleyici bir zemin sunmaktadır. Ancak aşkın bir kaynağa dayanmayan bu yaklaşım, bireysel özerkliği merkeze alsa da, toplumsal uzlaşıyı sağlayacak evrensel ve bağlayıcı ahlâk ilkelerini üretme konusunda çeşitli zorluklar barındırmaktadır. Bu nedenle birçok ahlâk filozofu, dinin yalnızca bireysel vicdanı değil, aynı zamanda toplumsal yapıyı da şekillendiren bir ahlâkî yetke olduğunu vurgular (Sandel, 2015, s. 335). Bu perspektif, aşkın bir temele dayalı ahlâk anlayışının, toplumsal normların sürekliliği açısından taşıdığı önemi daha net bir biçimde ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, ahlâkın yalnızca akıl ve vicdana dayandırılması felsefî düzlemde bireysel özgürlüğü yücelten bir yaklaşım sunsa da, uygulamada normatif boşluklara ve değerler arası çatışmalara zemin hazırlayabilmektedir.

Deist anlayışta yaratıcı sadece ilk sebep olmakla mükellef tutulduğundan ahlâki özne ve otorite tamamen insandır. Ve insan merkezli bir ahlâktan söz edilebilir. Bu önerme Tanrı'nın ahlâkîliğini de tartışmaya açan bir başka sorunun da habercisidir. Ahlâk tamamen insan iradesinin ürünüyse pasif Tanrı ahlâkî bir varlık değil midir?

Deizmde ahlâkın dinden özgürleşmesi toplumsal boyutuyla da ele alınmalıdır. Ayrıca toplumsal açıdan bakıldığında birçok toplumda ahlâk bireysel akla bırakılmamıştır (Taylor, 2001, s.37) Toplumlarda ahlâki temeller dinle iç içe olmuş, geleneklerle harmanlanmıştır. Dolayısıyla dini otoriteye dayanmayan ahlâk anlayışları sorgulanma ve ötelenme ihtimalini de yapısal olarak beraberinde getirmektedir.

Modern toplumların bireyselleşme, sekülerleşme, dijitalleşme süreçleriyle hızla dönüşüm geçirdiği çağımızda toplumsal yapının çözülme risklerine karşı en dirençli kurumlardan biri olarak din, hala vazgeçilmez bir konumda durmaktadır. Din sadece bireyin metafizik bir inanca yönelmesi değil aynı zamanda onun toplumsal aidiyet kurmasında, anlam üretmesinde, değerler sistemi inşa etmesinde rol oynamıştır. Bu bağlamda dinlerin insanları bir arada tutma gücü hem tarihsel tecrübeyle ispat edilmiş hem de günümüz sosyolojik gerçeklikleriyle doğrulanmış çok katmanlı bir olgudur (Aydın, 2010, s.6)

1.4. Ahlâkî Yükümlülüğün Kaynağı Olarak Tanrı

Tanrı'nın aktif bir varlık olarak düşünüldüğü dinlerde ise örneğin İslam inancında Allah, ahlâkın kaynağıdır. (Aydın, 2010, s.202) Bu aynı zamanda dinlerin ahlâki temellendirmeyi sabit bir zemine inşa eden en nitelikli argümanıdır. İslam inancında Allah, insanlara peygamberler aracılığıyla yol gösterir. Onları bir rehber olarak insanların kendi içlerinden bir yardımcı olarak görevlendirir. Peygamberlerin ilettiği vahiy sadece ibadet hükümlerini değil aynı zamanda ahlâkı ve toplumun kurucu unsurları olan değerler sistemini de içerir. (Bakara, 2:151) Bu yüzden ahlâk sadece akla bırakıldığında en önemli destekleyici argümanını kaybetmiş olur.

Vahiysiz bir ahlâkın problemli bir alan oluşturduğundan bahsederken ahlakı anlamada aklın destekleyici ve kurucu rolünü göz ardı etmiyoruz. Sadece iyinin ve kötünün mutlak hakikatini belirlemede tek başına bir postülat kabul edilmesinin yetersizliğine dikkat çekiyoruz.

Deistik ahlâk, insanın aklına ve vicdanına tam bir güvenle evrensel ahlâkı oluşturabileceğini varsayar. Ancak varsaydığı bu ahlâkın yerellikten nasıl kurtulacağı ve evrensel bir kimlik kazanacağı hususu açıklanabilmiş değildir.

İnsan aklî yapısı itibariyle farklı toplum ve zamanlarda farklı değerler üretebilmiştir. Toplumlar tarafından davranış kurallarını belirleyen anlaşma ve sözleşmelerin yapılması bu değişkenliğe bir örnektir (Aydın, 2010, s.7). Bu bir açıdan değerlere bakışı çeşitlendirirken diğer açıdan kural koyucu kişilerin ahlâki olanı keyfileştirmesine ve evrensel anlamda süreklilik arz eden ahlâkî değerler unsurunun yok olmasına da yol açabilmektedir.

Deistik ahlâkın imkânına dair bir diğer soru ödül ve ceza mekanizmasıyla ilgilidir. Aydınlanma dönemi ilk deistler incelendiğinde onların eserlerinde Tanrı'nın dünyada aktif bir rolü olmasa da öldükten sonra bir ödül ve ceza mekanizmasının kabul edildiği görülmektedir (Herbert of Cherbury, 1939). Oysaki takip eden deist yazarların eserlerinde ahiret inancı ve bir ödül ve ceza mekanizması tamamen dışlanmıştır. Bu da bireyleri ahlâki davranmaya yönelten güçlü bir motivasyon unsurundan yoksun kalması demektir.

Ahiret inancının yer aldığı teistik dinlere bakıldığında, âlemde fail olan yaratıcıya duyulan bireysel ahlâki sorumluluk bilinci (İslam dininde bunun kavramsal ifadesi "takva"dır.) temel alınır. (Karaman, Çağrıcı, Dönmez & Gümüş, 2020, c. 1, s. 71). Ahiret inancı ve hesap günü anlayışı kişinin yalnız kaldığında bile doğru davranması yönünde bir iç denetim sistemi

oluşturur. Böyle bir sistemde ahlâki davranış yalnızca toplumsal düzen ve sözleşmeler yoluyla değil aynı zamanda Allah rızası için gerçekleştirilir.

Dinin oluşturduğu ahlâki çerçeve ve değer sistemi, özellikle kriz anlarında toplumsal yapının korunmasında önemli bir rol oynar (Pargament, 1997, s.243).Doğal afetler, savaşlar, göçler, salgınlar gibi toplumsal kırılma ve travmalara karşı din, hem psikolojik bir sığınak hem de toplumsal bir tutkal işlevi görür. Tanrı'nın ahlâki denklemde etkin bir özne olarak yer alması, bireylerin yaşadığı anlam kaybını telafi eder, manevi dayanıklılığı artırır, yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik eder. Böylece din, etik açıdan topluma yön gösteren bir pusula işlevi üstlenir.

Deizmin öngördüğü ahlakî kural ve sözleşmeler dinler kadar transnasyonel bir sistem üretmezler. Dil, ırk, coğrafya ve kültür farkı gözetirler. Bunun en yakın örneği içinde bulunduğumuz yüzyılda meydana gelen ve halen devam etmekte olan savaşlarda görülebilir. "İnsan" a bakıştaki kategorizasyon ve insan ayrımcılığı ahlâkî olarak insan aklının uğradığı ahlâkî sapmalara işaret etmektedir. Birleşmiş Milletler gibi kuruluş amacını insanlar için daha iyi bir yaşam standardı yaratmayı idealize eden uluslararası kuruluşların dahi bu iyiyi sağlamada pek başarılı olamadıkları da müşahede edilen hususlar arasındadır. Dolayısıyla ahlaki olanı sağlamada yaratıcıdan soyutlanmış bir mekanizmanın her ne kadar büyük ölçekte olursa olsun işlerliği ve genelgeçerliği iddiası gerçekçilikten uzaklaşmaktadır.

Modern düşünce, özellikle deizmle birlikte ahlâkı sekülerleştirme yönünde güçlü bir eğilim göstermiştir. Akabinde Nietzsche'nin "Tanrı öldü" ifadesiyle simgeleşen sekülerleşme süreci ise, bu aşkınlık zemininin yitimine bağlı olarak ahlâkî anlamın da parçalanmasına neden olmuştur. Nihayetinde, "iyi" ve "kötü" gibi değerlerin kaynağı kişisel tercihlere, toplumsal normlara ya da faydacı yaklaşımlara indirgenmiştir.

1.5. İnsan Merkezli Ahlâkın Sorunları

Deist ahlâkın çağdaş görünümleri, çoğunlukla Tanrı'yı evrenin dışına iten fakat yine de evrensel bir ahlâk fikrini korumaya çalışan ara yaklaşımlar olarak karşımıza çıkar. Bu tür etik sistemler, bireysel vicdana ve doğuştan gelen bazı ahlâkî ilkelerin evrenselliğine vurgu yapar. Ancak bu evrenselliğin kökeni sorgulandığında, aşkın bir gerekçelendirme sunulamadığı görülür. Vicdan, tarihsel, kültürel ve psikolojik birçok etkene açık bir yapıdadır ve normatif bir otorite olmaktan ziyade, bireysel bir sezgi alanı olarak işlev görür (Pojman & Fieser, 2009). Bu da ahlâkî ilkelerin ortaklaşa bir zemin üzerinde inşa edilmesini zorlaştırır.

Günümüz toplumlarında özellikle genç bireylerin Tanrı inancını sürdürmekle birlikte kurumsal din anlayışından uzaklaşmaları, deist eğilimleri güçlendirmektedir (Kardaş, 2024). Ancak bu eğilim, etik düzlemde köklü sorunlara gebedir. Çünkü Tanrı'nın yalnızca bir ilk neden olarak düşünülmesi, O'nun insan hayatına yönelik yönlendirici iradesini ve hesap verme fikrini dışladığında, ahlâkî yükümlülükler bir zorunluluk olmaktan çıkar ve tercihe bağlı önerilere dönüşür. Oysa ahlâk, yalnızca ne yapılması gerektiğine dair bir tasarım değil, aynı zamanda neden yapılması gerektiğine dair bir zorunluluk fikrine dayanır. Bu koşul, aşkın bir otorite ve nihai bir yargı zemini olmaksızın iç tutarlılığını yitirir.

Ahlâkın aşkınlıkla olan bu bağının tarih boyunca pek çok düşünür tarafından vurgulandığı görülür. Mesela İbn Sina, hikmetin nihai amacını "en yüce iyilik"e ulaşmak olarak tanımlarken, bu iyiliği Tanrı'nın varlığında temellendirir (Altıntaş, 1985, s.1) Aynı şekilde İbn Rüşd, din ile felsefenin hakikati farklı dillerle ifade ettiğini savunur ve ahlâkî bilginin yalnızca akılla değil, vahyin rehberliğiyle de olgunlaşabileceğini belirtir (İbn Rüşd, 1985). Modern dünyada bu yaklaşımların yerini, deizm gibi daha çok insan merkezli ve göreli etik anlayışlar almışsa da, bu anlayışların ontolojik derinlik sunmakta yetersiz kaldığı görülmektedir.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, nitel bir araştırma olup literatür taraması yöntemi esas alınarak yürütülmüştür. Deist ve İslamî ahlâk anlayışlarının karşılaştırmalı çözümlemesinde betimsel analiz ve metin çözümleme yöntemlerinden yararlanılmıştır. Felsefî ve sosyolojik kaynaklar üzerinden kavramsal bir karşılaştırma yapılmış; özellikle ahlâkın ontolojik temelleri, bağlayıcılığı ve evrenselliği gibi temel kavramlar irdelenmiştir. Ayrıca teorik arka plan güncel meselelerle ilişkilendirilmiş ve tarihsel bağlam ile günümüz etik tartışmaları arasında anlamlı bir ilişki kurulmaya çalışılmıştır.

3. BULGULAR

Deist ahlâk anlayışının temel bulguları şu şekilde özetlenebilir:

- Ahlâkın yalnızca akıl ve vicdana dayandırılması, bireysel düzeyde anlamlı görünse de toplumsal düzeyde bağlayıcı bir sistem kurmakta yetersiz kalmaktadır.
- Deist ahlâkın doğa yasalarına ve bilimsel bilgiye dayanması, bu anlayışı değişken ve göreli kılmaktadır.
- Ödül ve ceza mekanizmasının yokluğu, bireyleri ahlâki davranmaya sevk eden psikolojik motivasyonun zayıflamasına neden olmaktadır.
- Ahlâkın aşkın bir otoriteye dayanmaması, onun evrensel geçerliliğini tehlikeye atmaktadır.

İslam ahlâk anlayışına ilişkin bulgular ise:

- Ahlâk, yalnızca bireyin vicdanına değil, aynı zamanda yaratıcıya olan sorumluluğa da dayanır.
- Ahlâkın kaynağı Allah'tır ve vahiy aracılığıyla sabit bir değer sistemi sunulmuştur.
- İslam ahlâk anlayışında akıl, vahyin pasif bir izleyicisi değil; onun anlamını kavrayan, yorumlayan ve hayata taşıyan aktif bir unsurdur.(Durkheim, 2005)
- Hesap günü ve takva kavramları, bireyin iç denetimini sürekli kılar.
- Dinin toplumsal kriz anlarında sağladığı anlam ve dayanışma, ahlâkın sürdürülebilirliğini destekler.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Sonuç olarak, deist bir ahlâk anlayışı teorik olarak mümkün gözükse de, aşkınlık eksikliği nedeniyle güçlü ve sürdürülebilir bir etik sistem kurmakta yetersiz kalmaktadır. Ahlâkın bağlayıcı, evrensel ve normatif bir sistem olarak varlığını sürdürebilmesi için sadece akla değil, aynı zamanda aşkın bir otoriteye de ihtiyaç duyduğu görülmektedir. İslam ahlâk düşüncesi bu bağlamda daha bütüncül bir yaklaşım sunmakta, ahlâkî ilkelerin hem bireysel hem de toplumsal düzeyde içselleştirilmesini mümkün kılmaktadır.

Günümüzde bireysel anlam arayışları, özgürlük fikriyle birlikte düşünülmek zorundadır. Ancak özgürlük, herhangi bir sınırdan ya da yönelimden tam bir bağımsızlık değil, yönelmenin kendisine anlam katan aşkın bir bağlamın yani yaratıcının hem varlığıyla hem de etkinliğiyle değer kazanır. Deist ahlâk, bu bağlamı kurmakta zorlanmakta; çünkü ahlâkî otoriteyi aşkın ve içselleştirilebilir ama aynı zamanda evrensel bir zeminde temellendirememektedir. Zira ahlâk, sadece bireysel vicdana hitap eden öznel bir tercih değil; insanın varlıkla, başkalarıyla ve aşkın olanla kurduğu ilişkiyi anlamlandıran, evrensel iyilik idealine yönelen ortak bir şuuru ifade etmelidir. Öneri olarak, çağdaş etik tartışmalarında akıl ile vahyin birlikte değerlendirilmesi gerektiği, ahlâkın birey merkezli yapısının aşkınlıkla dengelenmesinin gerekliliği vurgulanmalıdır. Ayrıca, dinin toplumsal ve psikolojik yönü göz ardı edilmeden etik sistemler kurulmalı, ahlâkın anlam evreni genişletilmelidir.

5. KAYNAKLAR

Altıntaş, H**.** (1985). *İbn Sînâ Metafiziği*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Aydın, M. S. (2010). *Din Felsefesi* (12. baskı). İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.

Berger, Peter L. (1967) *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*. New York: Anchor Books.

Blasi, F. Di, Hochschild, J. P., Langan, J., (2008). *Ethics without God ?*(and J. L. Fulvio Di Blasi, Joshua P. Hochschild (ed.). St. Augustıne's Press.

Campbell, R. P. (2007). *Deism, Natural Religion, and The Enlightenment: An anthology*. Routledge.

Demirel, C. (2024). Ahlak felsefesinde Tanrı nerede? İstanbul Yayınevi.

Diyanet İşleri Başkanlığı (2011). *Kur'an-ı Kerim meali* (12. baskı). Ankara. DİB Yayınları.

Durkheim, E. (2005). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri* (Fuat Aydın (ed.). Ataç Yayınları.

Durkheim, E. (1995). *The Elementary Forms of Religious Life*. (Karen E. Fields, Trans.), New York: Free Press.

Gould, S. J. (1999). Rocks of ages: Science and religion in the fullness of life. New York, NY: Ballantine Books.

Harrison, P. (2015). *The Territories of Science and Religion*. Chicago: University of Chicago Press.

Hartav, T. (2024). Deizmin vahyi reddetme iddiasına karşı teizmin savunması: Tanrı'nın sıfatları bağlamında vahyin imkânı üzerine bir analiz. *Nous Academy Journal*, *3*, 48–65.

Herbert of Cherbury, E. (1937). *De veritate*. London: Routledge/Thoemmes Press.

İbn Rüşd. (1985). *Felsefe-din ilişkileri: Faslu'l-makâl, el-Keşf an minhâci'l-edille* (S. Uludağ, Haz.). Dergâh Yayınları.

İbn Sînâ. (2013) *eş-Şifâ: el-İlahiyyât*. Çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yayıncılık.

Jordan, M. (2005). Deism. In T. Honderich (Ed.), The Oxford companion to philosophy (2nd ed., ss. 196–197). Routledge.

Kant, I. (1996). *Groundwork of the metaphysics of morals* (M. J. Gregor, Trans.). Cambridge University Press. (Original work published 1785).

Karaman, H., Çağrıcı, M., Dönmez, İ. K., & Gümüş, S. (2020). *Kur'an yolu: Türkçe meâl ve tefsir* (Cilt 1). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kardaş, M. (2024). *The ascendance of deism in Turkey: Context, drivers and debate*. *Southeast European and Black Sea Studies, 24*(3), 595–615.

Locke, John (1975). *An Essay Concerning Human Understanding*. (Ed. Peter H. Nidditch), Oxford: Clarendon Press.

Nietzsche, F. (2006). *On the genealogy of morals* (K. Ansell-Pearson, Ed.; C. Diethe, Trans.). Cambridge University Press. (Original work published 1887).

Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. New York, NY: Guilford Press.

Pojman, L. P., & Fieser, J. (2009). *Ethics: Discovering right and wrong* (6th ed.). Belmont, CA: Wadsworth Cengage Learning.

Sandel, M. J. (2015). *Adalet: Yapılması gereken doğru şey nedir?* (M. Kocaoğlu, Çev.) (3. baskı). İstanbul: BigBang Yayınları.

Taylor, C. (2007.) *A Secular Age*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Taylor, C. (1989). *Sources of the self: The making of the modern identity*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Tindal, M. (1730). *Christianity as old as the creation: Or, the gospel a republication of the religion of nature*. London, England.

Toland, J. (1984). *Christianity not mysterious* (C. Blount, Ed.), New York, NY: Garland Publishing. (1696)

Wielenberg, Erik J. (2014). *Robust Ethics: The Metaphysics and Epistemology of Godless Normative Realism*. Oxford: Oxford University Press.

Wollaston, W. (1731). *The religion of nature delineated*. London, England: J. and P. Knapton.

Zehavi, Dan. "Deism and Its Moral Consequences in the Enlightenment." *Journal of Religious Ethics*, vol. 32, no. 3, 2004, ss. 301–319.

REFLECTIONS OF WAR AND DISPLACEMENT ON ISLAMIC ART: AN ANALYSIS IN THE CONTEXT OF MEMORY, IDENTITY AND SPIRITUAL HEALING

SAVAŞ VE GÖÇÜN İSLAM SANATI ÜZERİNDEKİ YANSIMALARI: HAFIZA, KİMLİK VE MANEVİ İYİLEŞME BAĞLAMINDA BİR İNCELEME

Gülvade KÖROĞLU[1], Rıdvan DEMİR[2]

[1]Arş. Gör., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı, 0000-0001-6920-152X

[2]Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı, 0000-0002-6141-6638

Özet

Bu bildirinin amacı, savaş, yerinden edilme ve göç deneyimlerinin İslam sanatı üzerindeki etkilerini, özellikle hafıza, kimlik ve manevi iyileşme bağlamlarında incelemektedir. Göç, yalnızca bir coğrafi yer değişikliği değil, aynı zamanda bireylerin ve toplulukların kültürel, dini ve psikolojik bütünlüklerinde derin sarsıntılar yaratan çok katmanlı bir süreçtir. Bu süreç, geçmişle bağ kurma, kimlik koruma ve yeni bir anlam dünyası inşa etme çabalarıyla birlikte, sanatın güçlü bir ifade ve iyileşme alanı haline gelmesine yol açmaktadır. Özellikle İslam sanatında bu süreç, dini sembollerin ve estetik formların göç bağlamında yeniden yorumlanmasıyla görünür olmaktadır. Suriye, Afganistan, Filistin ve Irak'taki göç dalgaları, milyonlarca Müslümanı yerinden etmiştir. Bu bağlamda İslam sanatı, göçmenlerin acılarını ve umutlarını yansıtan bir hafıza, direniş ve kimlik inşası aracına dönüşmüştür. Hafıza inşası, cami, türbe, hat ve tezhip gibi formlarla gerçekleşirken; kimlik koruma dil, sanat ve dini sembollerle sağlanmaktadır. Manevi iyileşme ise, sanatın bir terapi biçimi olarak işlev gördüğü alanlarda ortaya çıkmaktadır. Zineb Sedira, Mona Hatoum, Shirin Neshat, Shahzia Sikander, Ayman Baalbaki, Mohammed Hafez gibi sanatçılar, eserlerinde göç, bellek, beden ve sınır gibi temaları işlerken, aynı zamanda İslam estetiğinin ruhani yönünü korumaya devam etmektedir. Kadın sanatçıların eserlerinde ise özellikle bedensel hafıza, annelik, yas ve dua temaları ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda İslam sanatı, travmanın ve yerinden edilmenin görsel dilini oluşturmakta, kutsal olan ile dünyevi acı arasında bir köprü kurmaktadır. Sanatın bu çok katmanlı gücü, göç bağlamında hem bireysel ve kolektif hafızanın yeniden inşasında hem de yeni manevi yaşam alanlarının oluşturulmasında belirleyici bir rol oynamaktadır

Anahtar Kelimeler: İslam Sanatı, Hafıza, Kimlik, Göç, Savaş, Maneviyat

Abstract

This paper aims to examine the effects of war, displacement and migration experiences on Islamic art, particularly in the contexts of memory, identity and spiritual healing. Migration is not merely a geographical relocation it is a multilayered process that causes profound disruptions in the cultural, religious and psychological integrity of individuals and communities. This process accompanied by efforts to reconnect with the past, preserve identity and construct a new world of meaning, transforms art into a powerful medium of expression and healing. In Islamic art, this transformation becomes visible through the reinterpretation of

religious symbols and aesthetic forms in the context of migration. The waves of migration from Syria, Afghanistan, Palestine and Iraq have displaced millions of Muslims. In this context, Islamic art has evolved into a medium of memory, resistance and identity construction that reflects the pain and hopes of migrants. Memory is reconstructed through forms such as mosques, shrines, calligraphy and illumination; identity is preserved through language, art and religious symbols. Spiritual healing emerges in areas where art functions as a form of therapy. Artists such as Zineb Sedira, Mona Hatoum, Shirin Neshat, Shahzia Sikander, Ayman Baalbaki and Mohammed Hafez address themes such as migration, memory, the body and borders in their works while also preserving the spiritual dimension of Islamic aesthetics. In the works of female artists in particular themes of bodily memory, motherhood, mourning and prayer are brought to the forefront. In this context, Islamic art creates a visual language of trauma and displacement, building a bridge between the sacred and worldly suffering. The multilayered power of art plays a crucial role in the reconstruction of both individual and collective memory as well as in the creation of new spiritual spaces in the context of migration.

Keywords: Islamic Art, Memory, Identity, Migration, War, Spirituality

1. GİRİŞ

Göç, insanlık tarihi kadar eski bir olgu olmakla birlikte, günümüzde küresel ölçekte derin etkiler yaratan çok boyutlu bir dönüşüm süreci haline gelmiştir (Kirman, 2020). Klasik anlamıyla birey veya toplulukların ekonomik, sosyal veya siyasal nedenlerle bir yerden başka bir yere taşınması olarak tanımlanan göç (Ozankaya, 1982; Şener, 1990), bu fiziksel hareketliliğin ötesinde, bireyin kültürel kimliğini, inanç dünyasını ve değerler sistemini de beraberinde taşıdığı karmaşık bir süreci ifade etmektedir (Kirman, 2017). Özellikle savaş, çatışma ve zorunlu göç biçimlerinde bu süreç, birey ve toplumun dini, kültürel ve psikolojik bütünlüklerinde derin kırılmalar yaratmaktadır.

Göç deneyimi, bireylerin yeni bir coğrafyada yaşam inşa etme çabası kadar, kaybettikleri aidiyet hissini, köklerini ve hafızalarını koruma mücadelesini de kapsamaktadır. Bu noktada sanat, göçle birlikte şekillenen kimlik, aidiyet ve hafıza arayışlarına anlam kazandıran güçlü bir ifade biçimi olarak öne çıkmaktadır. İslam sanatı ise bu bağlamda, yalnızca estetik bir üretim alanı değil, Müslüman toplulukların tarihsel göç hareketleri, fetihler ve siyasal dönüşümler aracılığıyla sürekli evrilen, aynı zamanda kimlik ve hafıza inşa eden dinamik bir kültürel alan olarak karşımıza çıkmaktadır (Grabar, 2024: 248). Bu bağlamda, İslam sanatının göç deneyimiyle ilişkisinde üç temel işlev ön plana çıkmaktadır: hafıza inşası, kimlik koruma ve manevî iyileşme. İslam sanatının göç bağlamında üstlendiği hafıza inşası, kimlik koruma ve manevî iyileşme işlevleri, bireysel ve toplumsal kırılmalar karşısında bir direnç, süreklilik ve onarım zemini olarak sanatın dönüştürücü potansiyelini ortaya koymaktadır. Halbwachs'ın (2016) kolektif hafıza kavramı çerçevesinde düşünüldüğünde, İslam sanatında mekânların, sembollerin ve biçimlerin, göç eden topluluklar için geçmişin maddi ve manevi izlerini geleceğe taşıyan bir köprü işlevi gördüğü söylenebilir. Bu köprü, aynı zamanda Assmann'ın (2015) vurguladığı kültürel hafızanın kuşaklar arası aktarımını da mümkün kılmaktadır. Göçün beraberinde getirdiği kimlik parçalanması ve aidiyet yitimine karşı, özellikle hat sanatı ve el yazmaları gibi geleneksel sanat formları, hem bireysel hem kolektif düzeyde kimlik inşasına katkı sunmaktadır. Öte yandan, Malchiodi'nin (2008) sanatın terapötik gücüne ilişkin bulguları, İslam sanatının manevi iyileşme boyutunu anlamada önemli bir çerçeve sunmaktadır. Özellikle geometrik desenler, hat sanatı ve ebru gibi disiplinler, sanatın yalnızca estetik değil, aynı zamanda ruhsal düzen, tefekkür ve içsel bütünleşme sağlayan bir alan olarak işlediğini göstermektedir. Bu üç temel işlev, İslam sanatını göçle şekillenen kırılmalar ve belirsizlikler karşısında, toplulukların hafızasını tazeleyen, kimliğini koruyan ve manevi direnç kapasitesini güçlendiren bütüncül bir anlamlandırma ve onarım aracı hâline getirmektedir.

Modern çağda yaşanan zorunlu göçler, savaşlar ve kitlesel yerinden edilmeler, İslam sanatının işlevlerini yalnızca geleneksel estetik formlar bağlamında değil; bir direniş, hafıza ve iyileşme pratiği olarak da yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmıştır. Suriye, Afganistan, Filistin ve Irak gibi kriz bölgelerinden kaynaklanan göç hareketleri, milyonlarca Müslümanı sadece fiziksel mekânlarından değil; aynı zamanda kültürel ve manevi bağlamlarından da koparmıştır. Bu kopuş, sanatın yeni anlam katmanları kazanmasına yol açmıştır. Nitekim güncel araştırmalar, göçmen sanatçılar tarafından üretilen eserlerde "yurt", "sınır", "beden", "yitik kimlik" ve "manevi arayış" gibi temaların öne çıktığını göstermektedir (Catalani, 2019; Çay, 2022; Osso, 2024; Young, 2022). Bu eserlerle sanatçılar, hem bireysel acılarını hem de toplumsal travmaları yansıtarak bir tür görsel tarih ve manevi anlatı inşa etmektedir. Özellikle kadın sanatçıların üretimlerinde annelik, yas, dua ve bedensel hafıza gibi temalar, İslami estetik ile modern çağın kırılmaları arasında köprü kuran özgün anlatılar ortaya koymaktadır. Bu araştırmanın amacı, savaş ve zorunlu göç bağlamında İslam sanatının bir hafıza, kimlik ve manevi iyileşme aracı olarak nasıl işlev gördüğünü ortaya koymaktır. Çalışmada hem geleneksel hem de çağdaş İslam sanatının göç deneyimleriyle nasıl dönüşüme uğradığı; bireysel ve toplumsal düzeyde ne tür manevi ve estetik anlamlar taşıdığı analiz edilecektir. Literatürde göç ve sanat ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar artmakla birlikte, İslam sanatının özgün dini ve kültürel sembollerinin travma sonrası iyileşme süreçlerindeki rolü yeterince derinlikli biçimde incelenmemiştir. Bu çalışma, söz konusu boşluğu gidermeyi, sanatın yalnızca estetik değil, aynı zamanda direniş, hafıza ve toplumsal iyileşme alanı olarak nasıl yeniden konumlandığını bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmeyi hedeflemektedir.

1.1. Kuramsal Çerçeve: Göçün Kültürel ve Psikolojik Boyutları

Göç, insanlık tarihi boyunca toplumsal yapıları dönüştüren temel dinamiklerden biri olagelmiştir. Özellikle modern dönemde savaş, etnik çatışma, doğal afet ve siyasal baskı gibi nedenlerle gerçekleşen zorunlu göçler, bireylerin kimliklerini, kültürel aidiyetlerini, sosyal ilişkilerini ve psikolojik bütünlüklerini derinden etkilemektedir. Bu bağlamda göç, salt fiziksel bir hareketlilikten öte, ontolojik bir sarsıntı niteliği taşımaktadır. Yerinden edilme süreci, bireylerin kişisel tarihinin kesintiye uğraması ve kimlik inşasında temel rol oynayan sosyal çevre, mekânsal bellek ve kültürel pratiklerin zedelenmesiyle sonuçlanmaktadır. Bu durum, bireylerde travma, yabancılaşma, kaygı ve varoluşsal belirsizlik duygularını tetiklemektedir (Papadopoulos, 2002). Göç, aynı zamanda bireyin yaşamındaki yerleşik anlam sistemlerinin, sosyal ilişkilerin ve kimlik yapılarının sarsıldığı, kayıplar ve yeniden yapılanmalarla şekillenen çok boyutlu bir geçiş süreci olarak değerlendirilmektedir (Öztürk, 2023: 235). Özellikle zorunlu göç bağlamında ortaya çıkan bu durum, psikososyal düzeyde köksüzleşme ve aidiyet krizini beraberinde getirmektedir.

Göç edilen toplumun kültürel yapısının bireyin kendi kültürüne olan uzaklığı, uyum sürecinin zorluk derecesini belirlemektedir. Kültürel farklılıklar ve sosyal yabancılaşma, bireylerde yalnızlık, değersizlik ve aidiyetsizlik duygularını artırmaktadır (Tuzcu ve Bademli, 2014: 61). Mülteci olmak, yalnızca fiziksel bir yer kaybı değil; sosyal çevre, dil, kültür ve toplumsal hafızanın da kaybı anlamına gelmektedir. Bu süreçte bireylerde yoğun bir yurt özlemi, yönsüzlük ve aidiyet eksikliği ortaya çıkmaktadır. Dieterich-Hartwell ve Koch (2017), bu durumu "liminal alan" (eşik mekân) kavramıyla açıklamaktadır. Liminal alan, bireyin artık eski yurduna ait hissetmediği ancak henüz yeni toplumun bir parçası da olamadığı geçişsel ve belirsiz bir psikososyal zemini ifade etmektedir. Her ne kadar bu eşik durumu beraberinde rahatsızlık, kaygı ve uyum güçlüğü getirse de bireysel düzeyde dönüşüm, kimlik yapılanması ve yeni anlam arayışları için önemli fırsatlar da barındırmaktadır (Dieterich-Hartwell ve Koch, 2017: 2).

Göçün etkileri yalnızca bireysel düzeyle sınırlı kalmamakta, kolektif bellek ve kültürel süreklilik üzerinde de belirleyici rol oynamaktadır. Özellikle geleneksel toplumlarda kültürel mirasın, ritüellerin ve anlatıların mekâna bağlı olarak aktarıldığı düşünüldüğünde göç, toplumsal hafızanın parçalanmasına ve yeniden yapılanmasına yol açmaktadır (Assmann, 2015). Dolayısıyla göçün, derin bir kimlik, aidiyet ve anlam arayışıyla örülü karmaşık bir insanlık tecrübesi olduğu ifade edilebilir. Bu kapsamda, göçün kültürel ve psikolojik boyutlarının bütüncül bir yaklaşımla ele alınması, göçmen ve mülteci gruplara yönelik etkili uyum, sosyal destek ve psikolojik müdahale programlarının geliştirilmesi açısından kritik bir gereklilik arz etmektedir.

1.2. İslam Sanatında Hafıza İnşası ve Mekânların Dönüşümü

İslam sanatında hafıza kavramı, yalnızca geçmişin edilgen biçimde hatırlanmasından ibaret olmayıp kutsal olanla ve toplumsal kimlikle kurulan ilişkinin mekânsal ve kültürel düzeyde yeniden inşasını da kapsamaktadır. Tarihsel süreçte göç eden ve yer değiştiren Müslüman topluluklar için sanat, estetik bir ifade biçiminin ötesinde, kültürel hafızayı koruma ve yeniden üretme sürecinin temel araçlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Özellikle hat sanatı, tezhip, minyatür ve mimari yapılar, göç deneyiminin hafızaya dönüştürülmesinde önemli işlevler üstlenmektedir (Blair ve Bloom, 1994). Bu sanat formları, kimlik, aidiyet ve toplumsal dayanışmanın görsel ve mekânsal taşıyıcılarıdır. Göç süreçlerinde inşa edilen camiler, türbeler ve diğer mimari yapılar ise yalnızca ibadet alanları değil, aynı zamanda toplumsal belleğin somutlaştığı, kimliğin ve aidiyetin yeniden üretildiği hafıza ve kültür merkezleri niteliğindedir (Kuban, 1985). Bu yapılar, mimaride kullanılan süslemeler, yazıtlar ve semboller aracılığıyla toplulukların kültürel ve dini mirasını yeni coğrafyalarda yaşatma ve hafızayı dönüştürme sürecine katkıda bulunmaktadır. Böylelikle İslam sanatındaki mimari ve estetik unsurlar, göçün ve yerinden edilmenin yol açtığı kimlik kırılmalarını onaran ve toplumsal dayanışmayı güçlendiren önemli bir rol üstlenmektedir.

Hafıza, yalnızca bireysel bir zihinsel süreç değil, aynı zamanda toplumsal yapılar ve ortak yaşantılar çerçevesinde şekillenen, kolektif boyutu güçlü dinamik bir olgudur. Halbwachs'a (2016) göre bireysel bellek, toplumsal çerçeveler içerisinde anlam kazanmaktadır. Bu çerçeveler, geçmişe dair bilgilerin yalnızca sözlü ve yazılı yollarla değil, mekân, sanat ve simgesel yapılar aracılığıyla da yeniden üretilmesini ve kuşaktan kuşağa aktarılmasını mümkün kılmaktadır. Göç ve savaş gibi zorlayıcı toplumsal kırılmalar, hem bireysel hem de kolektif hafızanın dönüşümünü zorunlu hâle getirmektedir. Nitekim Halbwachs (2016), hafızanın mekânsal bir boyutu bulunduğunu ve toplulukların, geçmişle olan bağlarını büyük ölçüde mekân üzerinden kurduklarını vurgulamaktadır. Sağlam'a (2020) göre ise hafıza, insanın ürettiği tüm maddi ve manevi unsurlar yoluyla nesnelleşmekte ve görünür hâle gelmektedir. Doğa, insan, kutsal olan ve topluma dair ortak yaşantılar, sanat aracılığıyla estetik bir forma bürünerek kültürel hafızanın taşıyıcılarına dönüşmektedir. Bu doğrultuda, göç eden veya savaş nedeniyle yerinden edilen topluluklar için yer değişimi; geçmişin, kültürel hafızanın ve kimliğin yeniden inşasını zorunlu kılan çok katmanlı bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. İslam sanatında camiler, türbeler, hat sanatı, mimari süslemeler ve dini ritüeller, söz konusu yeniden inşa sürecinin somut ve simgesel yansımaları olarak toplumsal belleğin mekânsal ve estetik düzeyde güçlenmesine aracılık etmektedir.

İslam toplumlarında sanat, travmatik kırılmaların ardından toplumsal belleği yeniden kurgulayan, kimliği pekiştiren ve sürekliliği sağlayan güçlü bir kültürel araç olarak öne çıkmaktadır. Savaşın ve zorunlu göçün yarattığı hafıza parçalanmaları, sanat yoluyla aşılmaya çalışılmakta; estetik ve simgesel unsurlar, göç eden toplulukların yeni coğrafyalarda geçmişle bağ kurmalarına ve toplumsal belleklerini yeniden yapılandırmalarına olanak tanımaktadır. Halbwachs'ın (2016) da vurguladığı üzere, travmatik toplumsal olaylar hafızada dağılmalara

yol açsa da, bu dağılmanın ardından başlayan yeniden yapılanma süreçleri, özellikle sanat ve mekân üzerinden somutlaşmaktadır. Bu noktada İslam sanatının kutsal metinlere ve dini motiflere dayanan estetik yapısı, göçmen toplulukların hem bireysel hem de kolektif düzeyde hafızalarını yeniden inşa etmelerine, geçmişle olan manevi bağlarını güçlendirmelerine ve kültürel sürekliliği sağlamalarına önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır.

1.3. Kimlik Koruma ve Kuşaklar Arası Bellek Aktarımı

Göç, yerinden edilme ve kültürel temas süreçleri, bireylerin ve toplulukların kimlik algısını sürekli olarak dönüştüren dinamik süreçlerdir. Özellikle göçün ikinci ve üçüncü kuşakları, doğdukları ve büyüdükleri yeni coğrafyalarda hem aidiyet duygusunu hem de kökenlerine bağlı kültürel kimlik unsurlarını muhafaza etme ihtiyacı ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu noktada sanat, kimlik koruma ve kuşaklar arası bellek aktarımında merkezi bir rol üstlenmektedir. Sanat, yalnızca bireysel ifadenin bir aracı değil; aynı zamanda kolektif hafızanın, kültürel değerlerin ve toplumsal aidiyetin somutlaştığı bir aktarım zemini olarak işlev görmektedir (Gezer Oğuz, 2020).

Kültürel kimlik, bireylerin doğumdan itibaren içinde bulundukları toplumda edindikleri değerler, normlar, dil, din, geleneksel sanat anlayışı ve semboller aracılığıyla inşa edilen dinamik bir olgudur (Öztürk, 2019: 11). Bu inşa süreci, özellikle göç ve yerinden edilme gibi kimlik krizine yol açabilen durumlarda, daha da görünür ve anlamlı hâle gelmektedir. Bu bağlamda sanat, göçmen toplulukların geçmiş ile bağlarını korumalarına, kültürel kimliklerini görünür kılmalarına ve yeni sosyal bağlamlarda yeniden inşa etmelerine olanak sağlayan güçlü bir ifade ve direnç aracıdır (Hall, 2019). İslam sanatı, bu sürecin en çarpıcı örneklerinden birini teşkil etmektedir. Hat sanatıyla yazılmış Kur'an ayetleri, geometrik ve bitkisel motiflerle bezeli mimari süslemeler, el yazmaları ve dini objeler, göçmen Müslüman toplulukların kimlik aktarımında köprü işlevi gören kültürel miras unsurlarıdır. Bu sanat formları, yalnızca estetik bir değer taşımanın ötesinde, bireylerin kökenlerine dair farkındalıklarını artıran, geçmişle bağ kuran ve toplumsal aidiyet duygusunu pekiştiren kültürel göstergelerdir (Geertz, 2007). Özellikle dini semboller ve geleneksel motifler, kuşaklar arasında yalnızca sözlü anlatımla değil, görsel ve estetik ifadeler yoluyla da aktarılarak kültürel sürekliliğin korunmasına katkı sağlamaktadır.

Göçün beraberinde getirdiği yabancılaşma, kültürel çözülme ve aidiyet krizine karşı İslam sanatının sunduğu bu sembolik alan, kimlik koruma sürecinde kritik bir rol üstlenmektedir. Genç kuşaklar, özellikle İslam sanatında yer alan dini semboller ve geleneksel estetik kodlar sayesinde, hem kendilerini ait hissettikleri kültüre bağlanmakta hem de kimliklerini bu görsel hafıza unsurları üzerinden yeniden tanımlamaktadır. Bu noktada sanat, yalnızca geçmişe dönük bir muhafaza çabası değil; aynı zamanda yeni bağlamlarda kimliğin esnek, çok katmanlı ve dinamik bir şekilde yeniden inşa edilmesine olanak sağlayan bir araç hâline gelmektedir (Clifford, 1997). Bauman'ın (2004) ifade ettiği gibi, çağdaş dünyada kültürel kimlik artık sabit ve değişmez bir yapı değil; sürekli çaba gerektiren, seçimler ve müzakerelerle inşa edilen bir olgudur. Göçmen bireyler ve topluluklar, özellikle zorunlu göç deneyimlerinde, hem eski kimlik göstergelerini muhafaza etme hem de yeni bağlamların dayattığı normlarla uyum sağlama zorunluluğu arasındaki gerilimde sanat aracılığıyla kimliklerini görünür kılmakta ve kültürel belleklerini canlı tutmaktadır. Bu süreç, İslam sanatının tarihsel, kültürel ve psikolojik düzeyde kimlik koruma ve kuşaklar arası bellek aktarımı açısından taşıdığı derin anlamı ortaya koymaktadır.

1.4. Travma, Maneviyat ve Sanatın Terapötik İşlevi

Travma, bireyin yaşamını tehdit eden veya ruhsal bütünlüğünü zedeleyen olaylar sonrasında ortaya çıkan ve kişinin psikolojik, duygusal ve fiziksel işleyişini derinden etkileyen bir deneyim

olarak tanımlanmaktadır (Herman, 1992). Zorunlu göç gibi süreğen kriz durumlarında bu etkilerin daha karmaşık ve katmanlı bir hâl aldığı görülmektedir (Silove, 1999). Göç süreci, bireyin kimlik algısını, aidiyet duygusunu ve anlam dünyasını sarsmakta; bu durum ruhsal bütünlüğü ciddi biçimde zedelemektedir (Papadopoulos, 2002). Bu bağlamda sanatın ifade gücü, travmatik deneyimlerin dönüştürülmesinde etkili bir araç olarak öne çıkmaktadır. Sanat, bireyin bilinçdışı duygu ve düşüncelerini sembolik yollarla dışa vurmasına imkân tanımaktadır. Böylece travmanın yeniden işlenmesi ve anlamlandırılması mümkün hâle gelmektedir (Huss, 2012; Malchiodi, 2008). Sanat temelli yaklaşımlar, yalnızca bireysel düzeyde değil; aynı zamanda toplumsal düzeyde de iyileşme, güçlenme ve yeniden bağ kurma süreçlerine katkı sunmaktadır (Dissanayake, 2000).

Yaratıcı sanat etkinlikleri, mültecilerin ev sahibi topluma uyum sürecinde yapıcı bir geçiş alanı oluşturmaktadır. Bu etkinlikler, bireyin sosyal hayata aşamalı biçimde katılım sağlamasına zemin hazırlamaktadır. Mülteciler, yaşadıkları taşıdıkları duygusal yükü, resim, müzik, drama gibi sanatsal yollarla sembolik biçimde ifade edebilmektedir. Bu süreç, bireylerin güçlenmesine, öz yeterlilik ve psikolojik dayanıklılık geliştirmesine katkıda bulunmaktadır. Sanat yoluyla üretilen estetik deneyim, çevresel zorluklara karşı koruyucu bir alan oluşturmakta; parçalanan bütünlük duygusunun yeniden inşasına destek sağlamaktadır. Böylece sanat, yalnızca geçici bir rahatlama değil; aynı zamanda uzun vadede bireysel ve sosyal iyileşmeyi besleyen anlamlı bir süreç hâline gelmektedir (Dieterich-Hartwell ve Koch, 2017).

Sanat terapisi ve mindfulness (farkındalık) uygulamaları, mültecilerin travma sonrası iyileşme süreçlerinde etkili bir destek alanı sunmaktadır. Bu yaklaşımlar, öncelikle bireyin kendisini güvende hissedebileceği bir ortam sağlayarak güvenlik duygusunu pekiştirmektedir. Sanat ve bedensel farkındalık temelli deneyimsel yöntemler, duygu düzenleme kapasitesini artırmakta; bireylerin düşünce ve duygularıyla ilişkilerini dönüştürerek daha sağlıklı bir içsel denge kurmalarına imkân tanımaktadır. Yaratıcı süreçler, kişiyi geçmişten şimdiye odaklanmaya teşvik etmekte; bu sayede anlam üretimi ve kimlik inşası desteklenmektedir. Belirsizlik ve kayıplarla örülü göç sürecinde sanat ve mindfulness uygulamalarının, bireylerin psikolojik esneklik geliştirmesine, travmatik yüklerini sembolik yollarla dışa vurarak katarsis deneyimlemesine ve öz-farkındalık kazanmasına katkı sunduğu görülmektedir. Grup çalışmaları ise bireylerin kaybı kabullenme ve baş etme becerilerini güçlendirmekte, grup içinde görünür olma ve tanıklık edilme yoluyla sosyal bağların yeniden inşasına imkân sağlamaktadır (Kalmanowitz ve Ho, 2016). Sanat terapisi ve mindfulness uygulamalarının sağladığı bu bütüncül destek, travmanın hem zihinsel hem de bedensel boyutlarına hitap eden yaklaşımlarla tamamlanmakta; böylece iyileşme sürecinde çok boyutlu bir bütünlük sağlanmaktadır. Psikiyatrist Bessel van der Kolk (2014), travmanın yalnızca zihinsel değil; bedensel düzeyde de izler bıraktığını ve sanatın, kelimelerin yetersiz kaldığı noktalarda devreye girerek bireyin travmayı kontrol altına almasına ve yeniden yapılandırmasına olanak tanıdığını ifade etmektedir. Özellikle fiber sanatlarının, ritmik ve iki yönlü (bilateral) süreçleri sayesinde ruminatif düşünceyi azalttığı; olumsuz duygusal durumlara karşı toleransı artırdığı ve travmadan etkilenen beyin yapılarının yeniden düzenlenmesine katkı sunduğu belirtilmektedir (Altschwager, 2021).

İnanç temelli sanat terapileri üzerine yapılan araştırmalar ise, manevi unsurların sanat yoluyla bütünleştiğinde iyileşme sürecinde daha derin ve kalıcı etkiler ortaya çıktığını göstermektedir (Pargament, 2007). Bu kapsamda, İslam sanatı bireylere derin manevi deneyimler ve iyileşme süreçlerinde özgün bir alan sunmaktadır. Hat sanatı, tezhip, geometrik desenler ve mimari süslemeler gibi geleneksel sanat formları, yalnızca estetik üretimler değil; aynı zamanda ruhsal tefekküre ve manevi derinleşmeye aracılık eden yapılar olarak işlev görmektedir (Necipoğlu, 1995). Özellikle hat sanatı, dua ve kutsal metinlerin görsel temsili yoluyla bireyin ilahi olanla

ilişkisini sembolik düzlemde yeniden kurmasına zemin hazırlamaktadır. Bu yönüyle İslam sanatı, maneviyatla iç içe geçmiş bir terapi alanı oluşturmaktadır.

Türk hat sanatı üzerine gerçekleştirilen çalışmalar, bu sanatın yalnızca estetik ve teknik bir uğraş değil; aynı zamanda bireyin manevi gelişimine katkı sağlayan bir ahlak ve tefekkür disiplini olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırma bulguları, hattatların sanat icrası sırasında sabır, tevazu, ilham ve tevekkül gibi değerleri içselleştirdiğini göstermektedir. Usta-çırak ilişkisi temelinde yalnızca teknik bilgi değil; aynı zamanda ahlaki ve manevi unsurların da aktarıldığı görülmektedir. Hattatlar, her harf ve çizginin yalnızca biçimsel bir yapı değil; aynı zamanda sabrın, derin düşüncenin ve ilahi kudretin yansıması olduğuna inanmaktadır. Bu yönüyle hat sanatı, bireysel dönüşümün, içsel sükûnetin ve ilahi olanla bağ kurmanın bir yolu olarak değerlendirilmektedir (Cappellari, 2017). Benzer biçimde, ebru sanatının da özellikle çocukların eğitiminde ve ruhsal gelişiminde olumlu etkiler sağladığı tespit edilmektedir. Ebru çalışmaları, çocukların sabırlı olmayı öğrenmesine, farklı teknik ve formlar deneyerek özgünlük kazanmasına, kendisini ifade etme ve gerçekleştirme imkânı bulmasına, stresle başa çıkma ve ruhsal dinginlik elde etmesine katkıda bulunmaktadır (Gür, 2012). Ayrıca ebru eğitiminin, travma sonrası stres bozukluğu yaşayan bireylerde olumsuz düşüncelerden arınma, rahatlama, özgüven kazanma ve geleceğe dair plan yapma süreçlerini desteklediği belirlenmektedir (Aktaş Özkafacı ve Eren, 2020). İslami motif ve kaligrafi içeren, özel olarak tasarlanmış bir yetişkin boyama kitabı aracılığıyla yürütülen bir araştırmada söz konusu uygulamaların üniversite öğrencilerinde depresyon, anksiyete ve stres düzeylerini azalttığı ve psikolojik iyi oluşu artırdığı görülmüştür (Hajra ve Saleem, 2021).

Sanat ve zanaatkârlığın manevi gelişimle ilişkisinde iki temel boyut ön plana çıkmaktadır. İlki, şekilsiz ve ham bir malzemenin ideal bir modele uygun olarak şekillendirilmesi sürecidir. Bu şekillendirme süreci, insanın kendi nefsinde gerçekleştirmesi gereken içsel dönüşümün sembolik bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. İkinci boyut ise, duyular yoluyla algılanan güzelliğin, aslında tefekkürün nesnesi olan sınırsız İlahi Güzelliğin dünyevi bir tezahürü olmasıdır (Burckhardt, 2009). İslam sanatının sembolik gücü ve maneviyatın anlam derinliği bir araya geldiğinde travma sonrası iyileşme süreci yalnızca bir onarma değil; aynı zamanda varoluşsal bir dönüşüm süreci hâlini almaktadır. Bu nedenle, sanat ve maneviyatın birlikte ele alınması, özellikle göç ve zorunlu yerinden edilme gibi travmatik deneyimlerin ardından, bireysel ve toplumsal düzeyde sürdürülebilir bir iyileşme sürecine zemin hazırlamaktadır.

2. ÇAĞDAŞ SANATÇILAR VE GÖÇ TEMASININ YENDİDEN YORUMU

Günümüzde küreselleşme, siyasal krizler ve ekonomik dalgalanmaların etkisiyle göç, bireylerin yaşamını derinden dönüştüren çok boyutlu bir olgu hâline gelmektedir. Göç, yalnızca fiziksel bir yer değiştirme süreci değil, aynı zamanda bireylerin toplumsal kimliklerini, duygusal dünyalarını ve aidiyet hislerini etkileyen karmaşık bir deneyim alanı sunmaktadır. Bu durum, sanat dünyasında da güçlü bir yansıma bulmakta; sanatçılar, bireysel ve toplumsal düzeyde yaşanan bu kırılmaları üretimlerinin merkezine taşımaktadır. Sanat, tarih boyunca yalnızca bireysel bir ifade biçimi olmanın ötesine geçerek dönemin toplumsal gerçekliğini yansıtan ve bellek mekânı işlevi gören bir alan olagelmiştir. Özellikle göç temalı sanatsal üretimler, hem sanatçının kişisel deneyimlerini hem de göçün yarattığı kolektif duyguları görünür kılarak toplumsal sorunların sanat yoluyla daha geniş kitlelere ulaşmasına katkı sunmaktadır (Kurtoğlu ve Çeken, 2022: 104).

Göçün bireysel ve kolektif hafızada açtığı derin izler, çağdaş sanatçılar tarafından farklı estetik stratejilerle görünür kılınmaktadır. Sanatçılar, kimlik, aidiyet, yersizleşme ve toplumsal travma gibi meseleleri ele alarak yalnızca kişisel anlatılar üretmekle kalmamakta; aynı zamanda evrensel düzeyde empati ve farkındalık yaratmaktadır. Bu noktada, göçün sanatçının üretim pratiğine etkisi iki temel düzlemde şekillenmektedir. Bir yandan sanatçılar, doğrudan kendi göç

deneyimlerinden beslenerek eserlerinde kimlik çatışması, aidiyet arayışı ve kültürel melezlik gibi temaları işlemekte diğer yandan savaş, zorunlu göç ve kitlesel yer değiştirme süreçlerine tanıklık ederek bu sürecin yarattığı toplumsal travmaları sanat aracılığıyla görünür kılmaktadır (Çelebi Erol, 2020: 402). Özellikle İslam coğrafyasında doğmuş, göç ve sürgün deneyimini yaşamış sanatçılar, geleneksel estetik formları çağdaş sanatın imkânlarıyla buluşturarak kimlik, hafıza ve yerinden edilme temalarına derinlikli yorumlar getirmektedir. İran doğumlu sanatçı Shirin Neshat, bu sanatçılar arasında önemli bir yere sahiptir. İran İslam Devrimi sonrası ülkesinden ayrılmak zorunda kalan Neshat, sanatında kimlik, kadın ve sürgün temalarını merkeze almakta ve özellikle fotoğraf ve video çalışmalarında bedeni; sınırlar, aidiyet ve toplumsal hafıza arasındaki gerilimlerin temsil alanı olarak kullanmaktadır. Sanatçı, sürgün deneyiminin yarattığı aidiyet kaybını ve ülkesindeki toplumsal-siyasal baskıları sanat aracılığıyla görünür kılmaktadır (Yönsel, 2019: 588). Benzer şekilde, Suriye'nin önde gelen çağdaş sanatçılarından Tammam Azzam da savaş, yıkım ve göç temalarını eserlerinde güçlü biçimde işlemektedir. İç savaş nedeniyle ülkesinden ayrılarak Dubai'ye yerleşen sanatçı, dijital sanat ve grafik tasarım alanlarında üretim yapmaktadır. Soyut ve figüratif öğeleri harmanlayan Azzam, özellikle "Freedom Graffiti" (2013) adlı çalışmasıyla küresel ölçekte dikkat çekmekte ve savaşın yarattığı yıkımı, dijital fotoğrafçılık ve sokak sanatı aracılığıyla görünür kılmaktadır (Gözmen Çetin, 2020: 68).

Göçün toplumsal travma ve bellek politikalarıyla kesiştiği bir diğer örnek, Suriye doğumlu yerleştirme sanatçısı ve mimar Mohamad Hafez'in üretimlerinde görülmektedir. Hafez, "Desperate Cargo" adlı yerleştirmesinde bot imgesi üzerinden göçmenlik ve mültecilik olgusunu kavramsallaştırmaktadır. Bu eser aracılığıyla bir aile üyesinin Suriye'den İsveç'e sığınmasının ardından yaşanan terk ediş ve yerinden edilme duygusunu görünür kılmaktadır (Dede, 2024: 422). Göçün geçmiş ve gelecek arasında yarattığı kırılmayı metaforik biçimde ele alan sanatçılardan biri de Filistin doğumlu ve İngiltere'de yaşayan Mona Hatoum'dur. Hatoum'un "Çıkış II" (2002) adlı yerleştirmesi, geçmişin ve tüm umutların yalnızca bir bavula sığdırıldığı metaforu üzerinden göçmenlik deneyimini sorgulamakta ve zorunlu göçün yarattığı aidiyet kaybını görünür kılmaktadır (Tokdil, 2022: 22). Cezayir kökenli Fransız sanatçı Zineb Sedira da bireysel ve kolektif hafızayı, göç ve kültürel melezlik bağlamında ele almaktadır. Sanatçının 2022 Venedik Bienali'nde Fransa Pavyonu'nda sergilenen "Dreams Have No Titles" adlı çok disiplinli yerleştirmesi, kişisel ve kolektif hafıza arasındaki sınırları bulanıklaştırarak göç, kimlik ve aidiyet meselelerine eleştirel bir bakış sunmaktadır (La Biennale di Venezia, 2022). Irak doğumlu sanatçı Hayv Kahraman ise savaş ve göç deneyimlerini kadın bedeni üzerinden sorgulamakta, "Re-Weaving Migrant Inscriptions" (2017) serisinde parçalanmış kimlik temsillerine odaklanmaktadır. Sanatçı, kendi portrelerini kesip yeniden dokuyarak göçün kadın kimliği üzerindeki yıkıcı ve dönüştürücü etkilerini görünür kılmaktadır (Jack Shainman Gallery, 2017). Lübnan İç Savaşı'nın izlerini sanatına taşıyan Ayman Baalbaki de savaş, zorunlu göç ve toplumsal bellek temalarını güçlü biçimde görünür kılmaktadır. Sanatçının "Destination X" adlı yerleştirmesi, bir araca yüklenmiş bavullar ve eşyalar aracılığıyla zorunlu göç ve belirsizlik duygusunu temsil etmekte; kalın boya katmanları, harabe kent tasvirleri ve kefiye ile örtülü maskeli figürleri ise savaşın yarattığı travmayı ve kimlik mücadelesini yansıtmaktadır (Satellite Gallery, 2013). Göç, kimlik ve kültürel çatışma temalarını İslam sanatının geleneksel estetik formlarını çağdaş yaklaşımlarla buluşturarak ele alan bir diğer sanatçı ise Pakistan kökenli Shahzia Sikander'dir. Sikander, minyatür sanatını dijital medya, animasyon ve enstalasyon gibi çağdaş formlarla harmanlamaktadır. Böylelikle küresel göç, Doğu-Batı ikilemi ve aidiyet arayışını evrensel bir anlatı biçimine dönüştürmektedir. Sanatçının eserleri, hem kişisel göç deneyiminden hem de sömürgecilik sonrası kimlik tartışmalarından beslenmekte ve kültürel melezlik ile aidiyete dair sınırları sorgulamaktadır (Adıgüzel, 2023). Bu çerçevede, göç temalı sanatsal üretimler yalnızca bireysel hikâyelerin görünür kılındığı bir alan olmanın ötesine geçmektedir. Sanatçılar,

göçün beraberinde getirdiği belirsizlik, aidiyetsizlik, kimlik çatışması ve kültürel melezlik gibi çok katmanlı meseleleri estetik ve eleştirel bir bakış açısıyla ele alarak izleyicinin bu sorunlara farklı bir perspektiften yaklaşmasına imkân sunmaktadır. Sanatın sunduğu ifade olanakları, göçün toplumsal ve psikolojik boyutlarını açığa çıkarırken aynı zamanda bastırılan anlatıların dile gelmesine, görünmez kılınan travmaların kamusal alana taşınmasına ve kolektif hafızanın yeniden inşa edilmesine zemin hazırlamaktadır. Bu yönüyle çağdaş sanat, göç olgusunu yalnızca temsil etmekle kalmamakta; aynı zamanda eleştirel düşünmenin, sessizleştirilen travmaların ve bastırılmış anlatıların görünür kılındığı, iyileşmenin ve kolektif hafızanın inşa edildiği güçlü bir alan olarak öne çıkmaktadır.

3. SONUÇ

Savaş ve göç gibi büyük insani krizler, bireylerin ve toplulukların varoluşsal dünyasında derin ve kalıcı kırılmalar yaratmaktadır. Bu tür travmatik deneyimler, toplumsal hafıza ve kimlik süreçlerinde önemli dönüm noktaları oluştururken aynı zamanda bireylerin ruhsal iyileşme ve anlam arayışlarında da güçlü bir etki meydana getirmektedir. Bu bağlamda İslam sanatı, sadece estetik bir ifade biçimi olmaktan öte hafıza inşası, kimlik koruma ve manevi iyileşme süreçlerinde aktif bir rol üstlenmektedir. Geleneksel motiflerin ve sembollerin çağdaş deneyimlerle buluştuğu bu sanat pratiği, travmanın ifadesinde sembolik ve soyut bir dil sunarak bireylerin iç dünyasında düzen ve sükûnet tesis etmektedir. Bu sanat formu, kolektif hafızanın yeniden inşasında ve kültürel sürekliliğin sağlanmasında kritik bir işlev görürken aynı zamanda krizle başa çıkma ve direnme stratejileri geliştirilmesine imkân tanımaktadır. Göçün yarattığı kimlik sorgulamaları, aidiyet eksiklikleri ve yerinden edilme travmaları, İslam sanatının hem tarihsel hem de çağdaş perspektifleriyle işlenerek bireylerin ve toplumların yeniden anlamlandırma süreçlerine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, İslam sanatının manevi boyutuyla birleşen bu dönüşümcü işlev, sadece bireysel iyileşmeyi değil, toplumsal dayanışmayı ve kültürel bağların güçlenmesini de desteklemektedir.

Sonuç olarak İslam sanatı, geçmişin taşıyıcısı olmanın ötesinde günümüzün karmaşık insani krizlerine karşı duyarlı, çok katmanlı ve dönüştürücü bir ifade ve direniş alanı olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan sanat, yalnızca güzellik ve estetik sunan bir alan değil, aynı zamanda travma sonrası iyileşme, kültürel kimlik ve hafıza politikalarında etkili bir araç olarak önemli bir görev üstlenmektedir. Bu bağlamda, İslam sanatının çağdaş krizlerle başa çıkmada sunduğu özgün ve zengin katkılar, hem akademik araştırmalar hem de sanat pratikleri için verimli bir çalışma alanı olmaya devam edecektir.

4. KAYNAKLAR

Aktaş Özkafacı, A., & Eren, N. (2020). Travma sonrası stres bozukluğu olan aile içi şiddet mağduru kadınlarda ebru sanatı kullanılarak yapılan sanat psikoterapisinin depresyon, anksiyete ve umutsuzluk üzerine etkisi. *Psikoterapide Sanatlar, 71,* 101703. https://doi.org/10.1016/j.aip.2020.101703.

Adıgüzel, F. (2023). Çağdaş sanat ile 'minyatür'ün buluşması: Shahzia Sikander'in sanatı. *idil*, (101), 1–10. https://doi.org/10.7816/idil-12-101-01.

Altschwager, B. (2021). *Knitting as coping: Fiber arts and the amelioration of shared trauma in art therapy* (PhD Thesis). Mount Mary University.

Assmann, J. (2015). *Kültürel bellek: Eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik* (A. Tekin, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

Bauman Z (2004) *Identity: Conversations with Benedetto Vecchi.* Cambridge: Polity Press

Blair, S. S., & Bloom, J. M. (1994). *The art and architecture of Islam: 1250–1800*. Yale University Press.

Burckhardt, T. (2009). *Art of Islam: Language and meaning*. World Wisdom, Inc.

Cappellari, F. S. (2017*). The spiritual in Islamic calligraphy: A phenomenological approach to the contemporary Turkish calligraphic tradition* (PhD Thesis). University of Edinburgh**.**

Castles, S., & Miller, M. J. (1998). *The age of migration: International population movements in the modern world* (2nd ed.). London: Macmillan Press.

Catalani, A. (2019). Refugee artists and memories of displacement: A visual semiotics analysis. *Visual Communication, 0*(0), 1–25. https://doi.org/10.1177/1470357219859042.

Clifford, J. (1997). *Routes: Travel and translation in the late twentieth century*. Harvard University Press.

Çay, R. (2022). Çağdaş sanatta sosyolojik bir olgu: göç. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *11*(1), 38–52. https://dergipark.org.tr/tr/pub/amauefd/1.

Çelebi Erol, C. (2020). Göçün öteki yüzü, Türkiye çağdaş sanatında göç olgusu*. ulakbilge, 47,* 400–407. https://doi.org/10.7816/ulakbilge-08-47-0.

Çetin, C. G. (2020*). Çağdaş sanatta savaş sonrası göçün sanatsal temsili* (Yüksek lisans tezi). Düzce Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Düzce.

Dede, E. (2024). Çağdaş sanat eserlerinde göçün travmatik etkileri. *Kesit Akademi Dergisi, 10* (39), 415-436.

Dieterich-Hartwell, R., & Koch, S. C. (2017). Creative arts therapies as temporary home for refugees: Insights from literature and practice. *Behavioral Sciences, 7*(4), 69. https://doi.org/10.3390/bs7040069.

Dissanayake, E. (2000). *Art and intimacy: How the arts began*. Seattle and London: University of Washington Press.

Flood, F. B. (2001). *The Great Mosque of Damascus: Studies on the makings of an Umayyad visual culture*. Leiden, Boston, Köln: Brill.

Gezer Oğuz, Ö. (2020). Göç, kimlik, aidiyet ekseninde Nil Yalter. *İdil*, *9*(74), 1504–1518. https://doi.org/10.7816/idil-09-74-01.

Geertz, C. (2007). *Yerel bilgi* (K. Emiroğlu, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.

Grabar, O. (2024). *İslam sanatının oluşumu* (N. Yavuz, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.

Gür, Ç. (2012). Türk ebrusu ve üstün yetenekli çocuklar. *Uluslararası Öğrenme ve Gelişim Dergisi*, *2*(6), 86–92. https://doi.org/10.5296/ijld.v2i6.2555.

Hajra, B., & Saleem, T. (2021). The use of Islamic patterned art therapy: Healing of psychological problems among university students. *Journal of Religion and Health, 60*(9), 4361–4386. https://doi.org/10.1007/s10943-021-01240-7.

Halbwachs, M. (2016). *Hafızanın toplumsal çerçeveleri* (B. Uçar, Çev.). İstanbul: Heretik Basın Yayın.

Hall, S. (2019). *Identity and diaspora.* In D. Morley (Ed.). Durham and London: Duke University Press.

Herman, J. L. (1992). *Trauma and recovery: The aftermath of violence from domestic abuse to political terror.* New York: Basic Books.

Huss, E. (2012). What we see and what we say: Combining visual and verbal information within social work research. *British Journal of Social Work, 42*(7), 1440–1459. https://doi.org/10.1093/bjsw/bcr155.

Jack Shainman Gallery. (2017). *Hayv Kahraman: Re-Weaving Migrant Inscriptions*. Retrieved from https://jackshainman.com/exhibitions/re_weaving_migrant_inscriptions.

Kalmanowitz, D., & Ho, R. T. H. (2016). Out of our mind: Art therapy and mindfulness with refugees, political violence and trauma. *The Arts in Psychotherapy, 49*, 57–65. https://doi.org/10.1016/j.aip.2016.05.012.

Kayıkçı, E. (2021). *Savaş ve göç olgusunun sanatta yansımaları* (Yüksek lisans tezi). Düzce Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Düzce.

Kirman, M. A. (2020). Göç çalışmalarında yöntem ve din. İçinde M. A. Kirman & İ. Dölek (Ed.), *Göç ve din: Disiplinlerarası bir yaklaşım*. Ankara: Astana Yayınları.

Kirman, M. A. (2017). Sosyal bir olgu olarak göç. İçinde *İslam coğrafyasında terör, göç ve mültecilik* (ss. 109-129). Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları.

Korkmaz, A. (2011). *Göç ve din*. Konya: Çizgi Kitabevi.

Kuban, D. (1985). Development of religious architecture in later periods: Section XXII: Islam (Fascicle Three). In Th. P. van Baaren, L. P. van den Bosch, H. G. Kippenberg, L. Leertouwer, F. Leemhuis, H. te Velde, H. Witte, & H. Buning (Eds.), *Muslim religious architecture* (Vol. 2). Institute of Religious Iconography, State University Groningen. Leiden: E. J. Brill.

Kurtoğlu, S., & Çeken, B. (2022). Göç olgusunun çağdaş sanat yapıtlarına yansımaları. *Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi, 8*(2), 98–113. https://doi.org/10.5281/zenodo.8025537.

Malchiodi, C. A. (2008). *Creative Interventions with Traumatized Children*. Guilford Press.

Necipoğlu, G. (1995). *The Topkapi scroll: Geometry and ornament in Islamic architecture*. Santa Monica: The Getty Center for the History of Art and the Humanities.

Osso, B. N. (2024). Narratives of agency: Understanding the refugee experience through paintings at the EU's external borders. *Borders in Globalization Review*, *5*(2), 11–25. https://doi.org/10.18357/bigr52202421463.

Ozankaya, Ö. (1982). *Toplumbilime giriş*. Ankara: S Yayınları.

La Biennale di Venezia. (2022). France: *Dreams Have No Titles.* Retrieved from https://www.labiennale.org/en/art/2022/france.

Öztürk, A. K. (2019). *Türkiye'deki Suriyeli sanatçılar: Sanat yoluyla kimliğin yeniden inşası ve uyum* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Öztürk, E. (2023). Göç psikolojisi ve göç travması: sınırlaraşırı bir yaşam deneyimi olarak gelişimsel göçün dissoanalizi. *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi,* 8(2), 232–253.

Papadopoulos, R. K. (2002). *Therapeutic care for refugees: No place like home*. Karnac Books, London.

Pargament, K. I. (2007). *Spiritually integrated psychotherapy: Understanding and addressing the sacred*. Guilford Press.

Sağlam, F. (2020). Kültürel belleğin sanatla yeniden deneyimlenmesi: Doris Salcedo örneği. *Sanat Tarihi Dergisi (STD)*, 579-600.

Saltik, R., & Öztürk, F. E. (2023). Göçmen belleğinin dijital mekânı: "DiasporaTürk". *Uluslararası Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli Dergisi, 6*(2), 251–279. https://doi.org/10.33464/mediaj.1326068.

Satellite Gallery (2013). *Laughter into Tears: Ayman Baalbaki's Destination X*. Erişim: https://satellitegallery.wordpress.com/2013/08/17/laughter-into-tears-ayman-baalbakis-destination-x/.

Silove, D. (1999). The psychosocial effects of torture, mass human rights violations, and refugee trauma: Toward an integrated conceptual framework. *Journal of Nervous and Mental Disease, 187*(4), 200–207.

Şener, S. (1990). Göç. İçinde *Sosyal bilimler ansiklopedisi* (Cilt 2, ss. 112-113). İstanbul: Risale Basın-Yayın Ltd.

Tokdil, E. (2022). Göç olgusunun kültürel boyutları ve çağdaş sanata yansımaları: tematik bir analiz. *Pearson Journal of Social Sciences & Humanities, 7*(19). https://doi.org/10.46872/pj.523.

Tuzcu, A., & Bademli, K. (2014). Göçün psikososyal boyutu. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 6*(1), 56–66. https://doi.org/10.5455/cap.20130719123555.

Young, M. (2022). The art of resistance: Art and resistance in Palestine. *e-Journal of International Relations, 12*(2), 18–36.

Yönsel, M. (2019). Shirin Neshat'ın özgürlüklerini düşleyen kadınları. *idil*, 57, 587–596. https://doi.org/10.7816/idil-08-57-05.

MATERIALS USED IN BAHÁ'Í RELIGIOUS EDUCATION
BAHÂÎ DİN EĞİTİMİNDE KULLANILAN MATERYALLER

Rıdvan DEMİR[1], Gülvade KÖROĞLU[2]

[1] Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı, 0000-0002-6141-6638

[2] Arş. Gör., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı, 0000-0001-6920-152X

Özet

Türkiye, tarihsel süreçte farklı inançların, kültürlerin ve etnik yapıların bir arada yaşadığı çok dinli ve çok kültürlü bir toplum yapısına sahiptir. Bu yapının bir parçası olarak Bahailer, sayıca küçük bir dini topluluk oluşturmakta ve özellikle Antakya, Edirne, İstanbul gibi şehirlerde görece yoğun olarak yaşamaktadırlar. Bu çalışma, Türkiye'de azınlık konumunda bulunan Bahâî toplumunun din eğitimi süreçlerinde kullandığı materyalleri analiz etmeyi amaçlamaktadır. Din eğitimi, Bahâî inancında bireyin ahlaki, ruhsal ve toplumsal gelişimini merkeze alan çok boyutlu bir öğrenme süreci olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda kullanılan materyallerin içeriği, işlevi ve hedef gruplara göre şekillendirilme biçimi, inanç topluluğunun eğitim anlayışı hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Araştırma, Bahâî din eğitimi alanında Türkiye merkezli bilimsel çalışmaların yok denecek kadar az olması ve bu konuda literatüre katkı sağlama hedefi açısından önem arz etmektedir. Nitel yönteme dayalı olarak yapılandırılan bu çalışmada, doküman analizi tekniği kullanılarak dört ana kaynak grubuna odaklanılmıştır: Resmî kaynaklar (küresel Bahâî kurumsal yayınları), yerel uygulama belgeleri (çocuk ve gençlik sınıflarına ait materyaller), dijital içerikler (internet platformları ve videolar) ve akademik kaynaklar (tez, makale, kitap). Bulgular, Bahâî toplumunda din eğitiminde başta Ruhi Kitapları Serisi, Kutsal Metinler, Dua Kitapları, Çocuk ve Gençlik Eğitimi Materyalleri, ayrıca dijital kaynaklar ve görsel içeriklerin kullanıldığını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, Bahâî din eğitiminde kullanılan bu materyallerin birey merkezli ve rehberlik temelli olduğu; ayrıca bu materyallerin yalnızca bilgi aktarmaya yönelik değil, topluluk içinde değer temelli bir kimlik inşasını desteklemeyi amaçladığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bahailik, Bahâî toplumu, din eğitimi, eğitim, materyal.

Abstract

Turkey has historically been a multi-religious and multicultural society, where various beliefs, cultures, and ethnic groups have coexisted over time. As part of this diverse social fabric, the Bahá'ís constitute a small religious community and are relatively concentrated in cities such as Antakya, Edirne, and Istanbul. This study aims to analyze the materials used in the religious education processes of the Bahá'í community, which holds a minority status in Turkey. Education—and particularly religious education—is considered of great importance in the Bahá'í Faith, where it is regarded as a multidimensional learning process centered on the moral, spiritual, and social development of the individual. In this context, the content, function, and structuring of the materials according to target groups provide significant insights into the

educational philosophy of the faith community. The importance of this research stems from the fact that there is a striking scarcity of Turkey-based academic studies on Bahá'í religious education, and the study seeks to contribute to this underdeveloped field. Designed within the framework of the qualitative research method, the study adopts the document analysis technique and focuses on four main categories of sources: official publications (global Bahá'í institutional resources), local implementation documents (materials used in children's and youth classes), digital contents (internet platforms and videos), and academic sources (theses, articles, and books). The findings reveal that Bahá'í religious education employs a wide range of materials, including the *Ruhi Book Series*, *Sacred Texts*, *Prayer Books*, *Educational Materials for Children and Youth*, as well as digital resources and visual content. As a result, it has been determined that these materials are individual-centered and guidance-oriented, and that they aim not only to transmit knowledge but also to support value-based identity formation within the community.

Keywords: Bahá'í Faith, Bahái community, religious education, education, material.

1. GİRİŞ

Bahâîlik, 19. yüzyılda İran'da ortaya çıkan, kökeni Bâbîliğe dayanan ve kurumsallaşmış özgün bir inanç sistemi olarak modern dinler tarihi içindeki yerini almıştır. Bahâîliğin kurucusu Bahâullah (1817–1892), 1863 yılında Bağdat'ta peygamberliğini ilan etmiş; bu tarih Bahâîliğin bağımsız bir din olarak doğuşu olarak kabul edilmiştir (Okşar, 2019: 542; İpek, 2020; Demirdağ, 2017: 213).Bahâî inancı, 19. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan ve evrensel barış, insanlığın birliği, eşitlik gibi ilkeleri merkeze alan yeni bir dinî harekettir. Bahâîliğin temel inanç esasları üç ana ilkeye dayanmaktadır. Bunlar: Tanrı'nın birliği, dinlerin birliği ve insanlığın birliği (Çapar, 2011: 52) biçiminde ifade edilebilir. Bahâîliğe göre, Tanrı tarih boyunca insanlığa farklı peygamberler göndermiştir; Zerdüşt, Buda, Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. Muhammed gibi geçmiş elçiler bu zincirin halkalarıdır ve Bahâullah bu zincirin en son halkasıdır (Faizi, 1994). Dinî bilgi kesintisiz bir biçimde çağlara uygun olarak yenilenmektedir. Bu durum Bahâî yazılarında vahyin sürekliliği "ilerleyen vahiy" (progressive revelation) doktriniyle ifade edilmektedir (Smith, 2008: 17–19; Kara, 2022: 28).

Bahâîlik, günümüzde yaklaşık 6 milyona yakın mensuba sahip olup, en fazla takipçiye Hindistan, İran, Amerika Birleşik Devletleri, Afrika ülkeleri ve Latin Amerika'da sahiptir (Momen, 2007: 11; Smith, 2008: 3). Türkiye'deki Bahâîlerin sayısı hakkında resmî istatistikler bulunmasa da çeşitli kaynaklar bu sayıyı 5.000 ila 10.000 arasında tahmin etmektedir (Demirdağ, 2017, s. 219; İpek, 2020) Topluluk, İstanbul, İzmir, Ankara, Edirne gibi büyük şehirlerde; ayrıca çokkültürlü yapısıyla öne çıkan Hatay (Antakya) da daha aktif bir görünürlük sergilemektedir. Bahâî toplumu, özellikle çocuk sınıfları, gençlik halkaları ve yetişkin çalışma grupları aracılığıyla dinî ve etik eğitim faaliyetleri yürütmektedir (Bahai Eserleri Basım Dağıtım, 2016; Çapar, 2011: 83–87). Bu inanç sistemi içerisinde din eğitimi, sadece kutsal metinlerin aktarımı değil, aynı zamanda bireyin karakter gelişimi ve toplumla etkileşimi açısından temel bir süreçtir.

Türkiye özelinde, Bahâî din eğitimine dair akademik yayınların sınırlılığı dikkat çekmektedir. Mevcut çalışmalarda genellikle bu inancın tarihsel ve sosyolojik yönleri ele alınırken (İpek, 2020; Teymur, 2009), din eğitiminde kullanılan materyallerin kapsamlı bir değerlendirmesi yapılmamıştır. Bu çerçevede din eğitimi boyutu büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. Bu çalışma, Bahâî din eğitiminde kullanılan kaynakları türleri, işlevleri ve erişilebilirlikleri bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma sorusu şu şekilde belirlenmiştir: Bahâî din eğitiminde hangi kaynaklar ve materyaller kullanılmaktadır.

2. YÖNTEM

Bu araştırma, nitel araştırma yaklaşımıyla desenlenmiş betimleyici bir çalışmadır. Özellikle tarama modelinde bir doküman incelemesi ve içerik analizi tekniği kullanılmıştır Doküman analizi, belirli bir konu hakkında var olan yazılı, görsel ve dijital materyallerin sistematik şekilde incelenmesine dayanmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2011). Araştırmada analiz edilen materyaller, dört ana grupta sınıflandırılmıştır:

1. Kutsal Metinler ve Kurucu Metinler Küresel Bahâî merkezleri tarafından yayımlanan ve Bahâî inancının temel kaynaklarını oluşturan, "Kitab-ı Akdes", "Kitab-ı İkan", gibi kutsal metinler.

2. Eğitim Programları (Ruhi Enstitüsü Serisi): Ruhi Enstitüsü tarafından geliştirilen eğitim kitapları, Bahâî din eğitiminin sistematik müfredatını oluşmaktadır.

3. Çocuk ve Gençlik Eğitim Materyalleri: Çocuklar için hazırlanan dualar, hikâyeler, çizimler içeren eğitim setleri

4. Dijital İçerikler: Bahai.org, BahaiTeachings.org gibi internet siteleri; YouTube'daki eğitim videoları ve dualı müzik içerikleri.

Veriler, tematik analiz yaklaşımıyla kodlanmış, analiz edilmiş ve temalaştırılmıştır

3. BULGULAR

3.1. Kutsal Metinler ve Kurucu Metinler

Bahá'u'lláh'ın Eserleri: Bahá'u'lláh'ın birçok önemli kitabı bulunmaktadır. Bunlar arasında **"Kitáb-ı Akdes" (En Kutsal Kitap)** Bahâî inancının en önemli kaynağı ve ilk başvurulan eseridir. İçtihatlarda, kararlarda, ibadet ve muamelatta temel olarak kabul edilir. Kaleme aldığı tüm yazıların kutsal metin ve "ilahi vahiy" olarak kabul edildiği ve hepsinin birbirine denk sayıldığı ifade edilir (Dilmaç, 2019: 87).

"**Kitáb-i-Íkán"** (İnancın Kitabı) Bahá'í inancının temel öğretilerini ortaya koyar (Can, 1999).

Saklı Sözler (Kalimat-ı Meknune) Bahá'í inancının özünü yansıtan, kısa ve derin manevi mesajlarıyla insanların hayatlarını aydınlatmayı hedefleyen temel bir eserdir. Bu eser, Bahâî toplumunda ruhsal eğitim ve manevi gelişimin vazgeçilmez kaynaklarından biri olarak görülür (Faizi, 1994: 19)**.**

Ahdimin Kitabı (Kitab-ı Ahd-Ahit Kitabı) Bahá'u'lláh'ın ölümünden sonra Bahâî toplumunun birlik içinde kalması ve onun öğretilerinin doğru şekilde devam ettirilmesi amacıyla yazılmıştır. Bahá'u'lláh'ın ölümünden sonra oğlu 'Abdu'l-Bahá'yı, Bahâî toplumunun başı ve Bahâî yazılarının yorumcusu olarak halefi olarak belirlediğini vasiyet ettiği bilgiler içermektedir. Bahá'u'lláh'ın öğretilerinin korunması, manevi birlik ve gelecek nesillere aktarılması konularında rehberlik eden, temel ve bağlayıcı nitelikteki metinlerden biridir.

Levihler ve Diğer Yazılar (Genel Külliyat): "Levh" terimi, Bahá'u'lláh, Báb ve Abdülbahâ tarafından yazılan ilahi içerikli mektupları ve bildirileri tanımlamak için kullanılır. Bu levihler çoğu zaman bireylere, topluluklara veya devlet adamlarına hitaben yazılmış; manevi öğütler, ibadet biçimleri, ahlaki ilkeler, sosyal tavsiyeler ve toplumsal düzenlemelere dair açıklamalar içerir.

Bunlara ek olarak Bahá'u'lláh'ın Ruhsal yolculuğun yedi aşamasını anlattığı **Yedi Vadi –** İnsan ruhunun Tanrı'ya ulaşmak için geçebileceği dört farklı yolu içeren **Dört Vadi** isimli kitapları bu kutsal metinlerden sayılmaktadır (Bahá'u'lláh, 1985).

Báb'ın Eserleri: Báb, Bahá'í inancının kurucu figürlerinden biridir ve onun eserleri de inancın temellerini anlamak için önemlidir. "Bayán" (Kitáb-ı Beyan) en bilinen eserlerinden biridir

(Faizi, 1994). Arapça ve Farsça olarak yazılmıştır. Tevhid, ibadet, temizlenme ve ruhsal arınma üzerine hükümler içerir. Bahâ'u'lláh'ın gelişini müjdeler.

Abdu'l-Bahá'nın Eserleri: Abdu'l-Bahá, Bahá'u'lláh'ın oğlu ve inancın önemli bir lideridir. "*Abdülbaha'nın Yazılarından Seçmeler, Abdülbaha'ya Dair Hikayeler, Bazı Sorulara Cevaplar, İlahi Medeniyetin Sırrı, İlahi Plan Levihleri, Paris Konuşmalarından Seçmeler, Sevgiden Birliğe "" ve "Kötülüklere Karşı İyilik*" gibi eserleri, okuyuculara Bahâî öğretilerini öğretir (https://bahaieserleri.com/dijital-kitaplar.html).

Şevki Efendi'nin Yazıları: 'Abdu'l-Bahá'nın torunu ve vasiyetle tayin ettiği Bahâî dünyasının ilk ve tek koruyucusudur. Bahá'í topluluğuna yazılmış çok sayıda mektupla öğretisel ve yönetsel açıklamalar sunmuştur. Bahá'í öğretilerini sistematik hâle getirmiş, idari yapıyı kurmuş ve metinlerin İngilizceye çevirisini sağlamıştır. "**Bahâî Dininin 1. Yüzyılı, Hz. Bahâullah'ın Dünya Düzeni Hakkında Mektuplar, İlahi Adaletin Gelişi, Vaad Edilen Gün Geldi"** gibi çeşitli kitapları mevcuttur.

3.2. Eğitim Programları (Ruhi Enstitüsü Serisi)

Ruhi Enstitüsü, Bahâî toplumu içinde bireyleri eğitmek, ruhani ve toplumsal hizmete hazırlamak ve bu hizmetleri yürütmek üzere kurulmuş global bir kurumdur. 1970'li yıllarda Kolombiya'da **Bahâîler Milli Ruhani Mahfili** himayesinde başlatılmış ve sonraki on yıllarda dünya çapında yaygınlaşmıştır. Kurumun sunduğu materyaller ve programlar, bireyin içsel dönüşümünü desteklerken aynı zamanda kolektif sorumluluğa dayalı bir yaşam anlayışı da kazandırmaktadır. Ruhi Enstitüsü tarafından geliştirilen eğitim kitapları, Bahâî din eğitiminin sistematik müfredatını oluşmaktadır.

Ruhi 1'den Ruhi 7'ye kadar olan tüm eğitim dizisinin yürütülmesine rehberlik edecek bireylerin yetiştirilmesini amaçlayan bu materyal, çalışma çemberlerine öncülük edecek kolaylaştırıcıların donanım kazanmasını hedeflemektedir. Bu kapsamda, bu materyaller içinde katılımcılara yol gösterecek kişilerin sahip olması gereken temel kavramlar, tutumlar, beceriler ve yetkinlikler detaylı şekilde ele alınmaktadır. Ayrıca, materyal içerisinde sanatsal etkinliklerin eğitim sürecindeki dönüştürücü rolüne de dikkat çekilmekte ve bireylerin toplumsal hizmet bilinciyle hareket etmelerine katkı sağlanmaktadır (İpek, 2020).

Ruhi Enstitüsü tarafından geliştirilen **ana kurs dizisi**, temelde 15 yaş üstü bireylere yönelik olarak hazırlanmıştır ve hizmet odaklı bir öğrenme süreci sunar. Serideki kitaplar kutsal Bahâî yazılarından derlenmiş pasajlarla zenginleştirilmiştir. Türkçeye çevrilmiş bu kitaplar şunlardır,

- **Kitap 1: Ruhun Yaşamı Üzerine Tefekkür:** Kimlik, dua ve yaşam-ölüm ilişkisi üzerine derin düşünmeyi teşvik eder.
- **Kitap 2: Hizmete Kalkmak:** Dinî öğretinin yayılması ve derinleşme konularına odaklanır.
- **Kitap 3: (Çocuk Sınıfları Öğretmenliği Yapmak):** Bahâî çocuk sınıfları öğretmenlerine yönelik hazırlanan bu kitap başlığı altında toplam dört seviyeden oluşmaktadır. Bu seride çocuk sınıfı öğretmenliği için temel bilgiler bulunmaktadır.
- **Kitap 4: İkiz Zuhur** Báb ve Bahá'u'lláh'ın peygamberlik misyonlarını ele alır.
- **Kitap 5: Gençlerin Eğitimi II**: Gençlere dinin tanıtılması ve animatörlerin yetiştirilmesine yöneliktir.
- **Kitap 6: Emrin Tebliği**: Bahâî inancının öğretimini bilinçli ve etkili biçimde ele alır.
- **Kitap 7: Bir Hizmet Yolunu Birlikte Yürümek**: Kolaylaştırıcıların yetiştirilmesine yöneliktir.

Bunların haricinde ruhi enstitüsünün henüz yayınlamadığı ancak yayınlanması için hazırlık yaptığı, gelişim halindeki seriler de bulunmaktadır. Bunlar;

- **Kitap 8: Bahâ'u'lláh'ın Ahdi:** Ahdin Merkezi, Emrin Velisi, Yüce Adalet Evi gibi ünitelere içermektedir.

- **Kitap 9: Tarihsel Bir Bakış Açısı Kazanmak**: Bahâî inancının tarihsel gelişim sürecine bütüncül bir yaklaşım kazandırmayı amaçlayan bu kitap, Bábîlik'ten günümüze kadar olan süreçte yaşanan aşamalar ve toplulukların gelişim örüntülerini kapsamaktadır.

- **Kitap 10: Canlı Toplumlar Kurmak:** Toplumun yapı taşlarını oluşturan süreçleri anlamak ve katkıda bulunmak amacıyla hazırlığı devam eden bu kitapta toplumsal uyum, kapsayıcılık, birey-kurum ilişkisi, ruhani ve sosyal süreçlerin uyumu ele alınacaktır.

- **Kitap 11: Maddi Araçlar:** Maddi kaynakların ruhani amaçlar doğrultusunda sorumlulukla kullanılmasını amaçlayan bu kitap Bahâî fonları, bağış ilkeleri, şeffaflık ve kolektif malî sorumluluk konularına yönelik hazırlanmaktadır.

- **Kitap 12: Aile ve Toplum:** Aile kurumunun bireysel ve toplumsal işlevlerini ruhani bir çerçevede ele almayı amaçlayan bu kitap, evlilik, çocuk yetiştirme, kuşaklar arası ilişkiler, aile içi sevgi ve adalet gibi konular üzerine hazırlanmaktadır.

- **Kitap 13: Toplumsal Harekete Katılmak:** Katılımcıları doğrudan hizmet faaliyetlerine ve sosyal projelere yönlendirmeyi amaçlayan bu kitap, toplumsal sorunlara çözüm üretme, yerel düzeyde değişim başlatma yollarını göstermek için geliştirilmeye çalışılmaktadır.

- **Kitap 14: Toplumsal Diskura Katılım:** Bahâî değerlerini evrensel düzeyde tartışmalara taşıyacak bireyler yetiştirmeyi amaçlayan bu kaynak, eğitim, çevre, adalet, eşitlik, bilim ve din ilişkisi gibi küresel konuları içermektedir. https://www.ruhi.org/tr/spiritual-education-for-all-ages/

3.3. Çocuk ve Gençlik Eğitim Materyalleri: Çocuklar için çoğunlukla ruhi enstitüsü tarafından hazırlanan dualar, hikâyeler, çizimler içeren eğitim setlerinden oluşmaktadır. Aşağıda gençlere yönelik hazırlanan eğitim setlerine örnekler gösterilmiştir;

- **Mükemmelliği Öğrenmek: Saflık**, tevazu, edep, ölçülülük gibi ahlaki erdemler üzerine hikâyeler, tartışmalar ve dua ezberleri gibi içeriklerle gençlerin ahlaki karakter gelişimini desteklemeyi amaçlayan bir kaynaktır.

- **Teyidin Esintileri: Teyit** (ilahi destek) temasını işleyen hikâyeler, dua ve kutsal metinlerle bağlantılı etkinlikler vasıtasıyla gençlerde, Allah'ın yardımına ve desteğine güven duygusu geliştirmek amaçlanmıştır.

- **Yaşamın Bahar Mevsimi:** Gençliğin ruhani baharı, umut, yenilenme, içsel güç, çevre ve toplumla uyum temaları etrafında Gençlerin içsel potansiyellerini fark etmeleri ve bu potansiyeli hizmete yönlendirmeleri amaçlamaktadır.

- **İman Ruhu:** İçerik olarak derin teolojik ve felsefi temalar; kutsal metinler aracılığıyla iman kavramının yorumlanmasını barından bu kaynakta gençlerin iman, özgür irade ve kader gibi temel kavramlarla bilinçli bağ kurmaları sağlanmaya çalışılmıştır.

Bu kitaplar, Ruhi Enstitüsü'nün ergenlik dönemindeki gençleri ahlâkî ve ruhani olarak güçlendirme yönündeki yaklaşımını somut olarak yansıtmaktadır. 12–15 yaş arası gençlerin ruhani güçlenmelerini, ahlaki temellerle donanmalarını ve topluma hizmet edecek bilinçli bireyler hâline gelmelerini hedefleyen bu kaynaklar ile çeşitli egzersizlerle bireysel

içselleştirme ve grup paylaşımı desteklenirken, kutsal metinlerle imgeleme ve uygulama bağlantıları kurulmaktadır.

Bahâî çocuk sınıflarında öğrenciler, eğitim saatlerini aşağıdaki materyalleri derste uygulayarak geçirirler:

- **Dualar ve Kutsal Metinler:** Bahâî yazılarından seçilmiş **dua ve kısa ayetlerin ezberlenmesi** temel etkinlikler arasındadır. Hikayeler ile öğrencilere sunulan ahlaki kavramların somut örneklerle anlaşılmasını sağlanır. Ruhani neşeyi artırmak ve ders ortamına duygusal derinlik kazandırmak amacıyla **şarkı sözleri**, **müzik notaları** ve **sesli kayıtlar** paylaşılmaktadır.

- **Boyama ve Sanat Sayfaları:** Öğrencilerin kavramları görselleştirmeleri ve içselleştirmeleri amacıyla kullanılabilecek PDF formatında boyama ve sanat sayfaları mevcuttur. Bu kaynaklara https://www.ruhi.org/ internet sitesi üzerinden Öğretmen Köşesi – adlı sekmeden ulaşılabilmektedir. Bunların dışında çocuklar için hazırlanmış çeşitli kitaplar vardır. Bunlar aşağıda tablo şeklinde verilmiştir.

Tablo 1. Çocuklar İçin Hazırlanmış Bahâî Kitapları

Kitap Adı	İçerik Özeti
Çocuk Boyama Kitabı	Bahaî temalı çizimlerle ahlaki değerleri eğlenceli biçimde öğretir.
Çocuk Çalışma Kitabı 6–9	6–9 yaş için boyama, eşleştirme ve kısa sorularla temel değer eğitimi sunar.
Çocuk Çalışma Kitabı 9–13	9–13 yaş grubu için daha derinlikli etkinlikler ve kavram çalışmaları içerir.
Çocuklar İçin Dua Kitabı	Sade Bahaî duaları ile dua alışkanlığı kazandırmayı amaçlar.
En Büyük Kutsal Yaprak Hikayeleri	Bahiyyih Hanım üzerinden ahlaki temaları hikâyeleştirerek anlatır.
İlk Hediye	Manevî değerleri simgesel bir hediye anlatımıyla çocuklara sunar.
Nebil Tarihinden Çocuk Hikâyeleri	Bahaî tarihinden seçilmiş, eğitici ve ilham verici çocuk hikâyelerini içermektedir.
RS'lerin Gizemli Hikayesi	Macera temalı bir hikâyeyle ahlaki mesajları dikkat çekici biçimde aktarır.

3.4. Dijital İçerikler: Bahâî Web Siteleri

Aşağıda yer alan tabloda Türkiye'de ve dünyada Bahâî toplunun din eğitimi ile ilgili dijital kaynakları yer almaktadır.

Tablo 2. Bahâî Web Siteleri

No	Web Sitesi / Platform	Bağlantı	İçerik ve İşlev
1	**Bahá'í World Centre – Resmî Site**	**Global** bahai.org	Bahâî inancının temel ilkeleri, tarihçesi, kutsal metinler ve küresel topluluk faaliyetlerini içeren ana kaynaktır.

No	Web Sitesi / Platform	Bağlantı	İçerik ve İşlev
2	**Bahá'í Teachings – Modern Bahâî Yorum ve Makaleleri**	bahaiteachings.org	Bahâî inancının sosyal adalet, ahlak, bilim, kadın-erkek eşitliği gibi konulardaki güncel yorumlarını içeren platformdur.
3	**Ruhi Institute – Eğitim Materyalleri ve Kurslar**	ruhi.org	Ruhi Enstitüsü tarafından geliştirilen eğitim programları, kitap serileri ve yaş gruplarına göre materyalleri içeren resmî sitedir.
4	**Bahá'í Reference Library – Kutsal Metinler Arşivi**	bahai.org/library	Bahá'u'lláh, Báb, 'Abdu'l-Bahá ve diğer Bahâî liderlerinin yazılarına tam metin erişim sağlayan bir web sitesidir.
5	**Bahâî Eserleri Türkiye – Yayınlar ve Çeviriler**	bahaieserleri.com	Türkçeye çevrilmiş Bahâî kitapları, dijital yayınlar ve basılı eserlerin sunulduğu yerel platformdur.
6	**Türkiye Bahâî Toplumu**	bahaitr.org	Türkiye Bahâî Toplumu'nun resmî web sitesidir. Bahâî Dini'nin inançlarını, tarihini ve toplumsal faaliyetlerini tanıtmayı amaçlayan bu site, genel bir bilgilendirme platformu olarak hizmet verir. Site, Bahâî inancının temel prensiplerini, Hz. Bahâ'u'lláh'ın öğretilerini ve Türkiye'deki Bahâî toplumu'nun faaliyetlerini detaylı bir şekilde sunmaktadır.
7	**Bahâî Toplumu – Instagram Hesabı**	Instagram - @bahaitoplumu	Hesabın genel içeriği gibi Bahâî Dini'nin prensiplerini (birlik, eşitlik, manevi gelişim) tanıtmayı amaçlamaktadır. Türkiye Bahâîleri Milli Ruhani Mahfili tarafından yönetilmektedir. Yayınlanmış ve yayınlanacak olan tüm Bahâî sesli kitaplarına erişim sağlanabilmektedir.
8	**Bahâîler Dergisi – Süreli Yayın**	Dergi PDF	Bahâî Uluslararası Toplumu tarafından Türkçe olarak yayınlanan bu dergi, basılı ve dijital süreli yayınlar yapmaktadır. Türkiye Bahâî Toplumu, bu tür materyallerle inancın evrensel mesajlarını (barış, birlik, manevi gelişim) yaymayı ve topluluğun faaliyetlerini tanıtmaya çalışmaktadır.
9	**Bahâî Çalışmaları Dergisi (Journal of Bahá'í Studies)**	journal.bahaistudies.ca	Kanada Bahâî Çalışmaları Derneği (Association for Bahá'í Studies – Canada) tarafından yönetilen çevrimiçi bir akademik dergi olup Bahâî inancıyla ilgili bilimsel çalışmaları ve araştırmaları yayınlamayı amaçlayan bir platformdur.

4. SONUÇ

Bu çalışmada, Bahâî toplumunun din eğitiminde kullandığı materyaller nitel veri analizine dayalı olarak incelenmiştir. Bahâî toplumunda, eğitim *"çalışma çemberleri"* adı verilen yaygın eğitim grupları halinde çocuk, genç ve yetişkinlere yönelik sistematik bir din eğitimi şeklinde yürütülmektedir.

Bahâî toplumunun din eğitiminde kullandığı materyaller bakıldığında bunların dört ana grupta temalaştığı görülmektedir. 1. Kutsal metinler ve kurucu yazılar. Eğitim ve din eğitimi öncelikle kutsal metinlerine dayanır ve bu metinlerdeki ahlaki ilkeler, yasalar ve ruhani kavramlar temel alınır. Kutsal metinler, yalnızca bilgi kaynağı değil, aynı zamanda bireyin ruhsal derinliğini artıran ve tefekkürü teşvik eden metinler olarak kullanılmaktadır.

2. Ruhi Enstitüsü Kitapları: Bahâî kutsal metinlerindeki ahlaki ilkeleri, yasaları ve ruhani kavramları hayata geçirmek ve yeni nesillere aktarmak için Ruhi Enstitüsü adında bir eğitim kurumu bulunmaktadır. Bu kurum "Kolombiya Bahaileri Milli Ruhani Mahfili" altında faaliyet göstermekte ve tüm dünyadaki Bahailer için eğitim materyalleri hazırlamaktadır. Ruhi Enstitüsü bu doğrultuda çocuk sınıfları ve gençlik programları gibi özel eğitim materyalleri ve programları geliştirmiştir. Bu materyalleri ve programları "*Ruhi Serisi"* olarak bilinmektedir.

3. Çocuk ve gençlik materyalleri, yaş gruplarına özel hazırlanmış dualar, hikâyeler, sanat etkinlikleri ve değer temelli içeriklerle eğitsel süreci desteklemektedir. 4. Dijital içerikler hem yerel hem de küresel ölçekte hazırlanmış web sayfaları kaynak erişimini kolaylaştırmakta, görsel-işitsel materyalleri Bahâî toplumuyla buluşturmaktadır. Bahâî din eğitiminde kullanılan materyaller, klasik öğretim materyallerinden farklı olarak bireyin yaşam pratiğine yön veren bir nitelik taşımaktadır. Bu materyallerin içeriği, eğiticinin yönlendirmesinden çok öğrenenin aktif katılımına dayalıdır. Bu yapı, dinî bilginin sadece aktarılmadığı, aynı zamanda içselleştirildiği bir öğrenme modelini mümkün kılmaktadır. Türkiye'de Bahâî din eğitimi üzerine yapılan çalışmaların yetersizliği göz önüne alındığında, bu araştırmanın din eğitimi alanında katkı sunması beklenmektedir. Gelecek araştırmaların, özellikle çocuk ve gençlik sınıflarındaki uygulamaları izlemeye dayalı nitel saha çalışmalarıyla desteklenmesi önerilmektedir.

KAYNAKLAR

Bahá'í Reference Library. (t.y.). *The Kitáb-i-Aqdas*. Erişim adresi: https://www.bahai.org/library

Bahá'u'lláh. (1985). *Yedi Vadi – Dört Vadi*. Adana: Işık Yayınevi.

BahaiTeachings.org (t.y.). *Bahai Dini Kaynakları ve Eğitim İçerikleri*. Erişim adresi: https://www.bahaiteachings.org

Can, C. (1999). *Hz. Bahaullah.* Türkiye Bahaileri Ruhani Mahfili.

Çapar, F. (2011). *Bir Dini Grup Olarak Bahâîler (Türkiye Örneği)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demirdağ, M. F. (2017). Dini hareketlerin bir çeşidi: Bahâîlik. *Journal of Islamic Research*, 28(3), 389–399.

Dilmaç, M. A. (2019). *Kitabu'l-Akdes'e Göre Bahâîlik ve Kitabu'l-Akdes'in Bahâî Literatüründeki Yeri.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Faizi, G. (1994). *Bahai dini hakkında açıklamalar* (S. Bozkır, Çev.). İstanbul: Beşiktaş Bahaileri Ruhani Mahfili.

İpek, Y. (2020). *Yeni bir dinî hareket olarak Bahâîlik ve Türkiye'de Bahâîler*. Kayseri: Kimlik Yayınları.

Kara, E. (2022). *Bahâîlik; Teşkilat Yapısı ve Türkiye Millî Mahfili*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Momen, M. (2007). *The Bahá'í Faith: A Short Introduction.* Oxford: Oneworld Publications. https://archive.org/details/bahaifaith00mooj

Okşar, Y. (2019). Günümüz inanç akımları. İçinde *Kelâm Tarihi I–II* (s. 317–368). İstanbul: Lisans Yayıncılık.

Smith, P. (2008). *An Introduction to the Bahá'í Faith*. Cambridge: Cambridge University Press.

Teymur, S. (2009). *Bahâîlikte inanç ve ibadet* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı). İstanbul.

The Bahá'í International Community. (t.y.). *Ruhi Institute Books*. Erişim adresi: https://www.ruhi.org

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (8. bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

A COMPARISON OF HUMAN CREATION IN THE CONTEXT OF MYTHOLOGICAL ACCOUNTS AND DIVINE SCRIPTURES

MİTOLOJİK ANLATIMLAR VE DİNİ METİNLER ÇERÇEVESİNDE İNSANIN YARATILIŞINA DAİR BİR KARŞILAŞTIRMA

Yusuf OKŞAR

Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hatay,ORCID: 0000-0002-9060-3272

Özet: İnsanın yaratılışına dair merak insanlığın varlığıyla birlikte ortaya çıkmış kadim bir meseledir. Bu itibarla tartışmaya konu olan insanın nasıl yaratıldığı sorusu birçok alanda sayısızca eserlerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. İnsanın yaratılışına dair anlatılar hem mitolojik geleneklerde hem de semavî dinlerin kutsal metinlerinde insanın varlık sahnesine çıkışını açıklama çabası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlatılar, sadece kozmolojik bir açıklama sunmakla kalmaz, aynı zamanda insanın ontolojik konumuna, ahlaki sorumluluğuna ve Tanrı-insan ilişkisine dair derin anlamlar taşır. Bu bağlamda, farklı kültür ve inanç sistemlerinde yer alan yaratılış anlatılarının mukayeseli olarak ele alınması, hem insanlık tarihindeki ortak düşünce kalıplarını hem de farklılaşan teolojik bakış açılarını ortaya koyma açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmanın temel problemi, mitolojik anlatımlarla kutsal dini metinlerde yer alan yaratılış tasvirleri arasındaki benzerlik ve farklılıkların hangi yönlerden kaynaklandığını tespit etmektir. Çalışmanın amacı ise, insan anlayışının kültürel ve dini temellerini karşılaştırmalı bir yaklaşımla ortaya koymaktır. Yöntem olarak nitel içerik analizi kullanılacak; mekânsal yakınlık göz önüne bulundurularak genellikle Mısır, Sümer ve Babil mitolojik sistemlerine dair mitik anlatıları ile Tevrat, İncil ve Kur'an gibi kutsal metinlerdeki ilgili pasajlar tematik olarak karşılaştırılacaktır. Ayrıca anlatıların sembolik dili, tarihsel bağlamı ve teolojik mesajları çözümlenecektir. Sonuç olarak, insanın yaratılışına dair mitolojik ve dini anlatıların bazı ortak temalara (toprak-insan ilişkisi, ilahi nefes, sınav ve düşüş motifi gibi) sahip olduğu; ancak bu temaların anlamlandırılış biçimlerinin inanç sistemlerine göre farklılaştığı tespit edilmiştir. Bu çerçevede, yaratılış anlatılarının hem kültürel bir hafıza taşıyıcısı hem de insanın kendini anlamlandırma çabasının temel bir aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, Teoloji, Yaratılış, Kozmogoni, İlahi Metinler.

Abstract: Curiosity about the creation of humankind is an ancient issue that has emerged alongside the existence of humanity itself. In this regard, the question of how humans were created has sparked countless works across various fields of knowledge. Narratives concerning the creation of human beings appear both in mythological traditions and in the sacred scriptures of the Abrahamic religions, as attempts to explain humanity's emergence on the stage of existence. These narratives not only offer cosmological explanations but also carry profound meanings concerning the ontological status of human beings, their moral responsibilities, and the relationship between God and humanity. In this context, a comparative examination of creation accounts found in different cultures and belief systems is significant for revealing both common patterns of thought throughout human history and diverging theological perspectives.

The central problem of this study is to identify the sources of similarity and divergence between mythological narratives and sacred religious texts regarding depictions of human creation. The aim of the study is to present the foundations of human understanding from both cultural and religious perspectives through a comparative approach. The method employed will be qualitative content analysis. Based on geographical proximity, the study will thematically compare creation myths from Egyptian, Sumerian and Babylonian mythologies with relevant passages from sacred texts such as the Torah, the Bible, and the Qur'an. Additionally, the symbolic language, historical context, and theological messages of these narratives will be examined. As a result, it has been determined that mythological and religious narratives of human creation share certain recurring themes-such as the relationship between earth and man, divine breath, trial, and the motif of the fall-yet the ways in which these themes are interpreted vary significantly according to each belief system. In this framework, it is concluded that creation narratives function both as carriers of cultural memory and as fundamental tools through which humanity seeks to understand itself.

Key Words: Mythology, Theology, Doctrine of Creation, Cosmogony, Divine Scriptures.

GİRİŞ

İnsanın varoluşuna dair sorular, insanlık tarihinin en kadim meselelerinden biridir. "İnsan nasıl yaratıldı?", "Nereden geldi?" ve "Ne amaçla var edildi?" gibi sorular hem bireysel merakın hem de kolektif düşünce tarihinin temel uğraş alanlarından biri olmuştur. Bu sorulara verilen cevaplar, yalnızca metafizik ve kozmogonik açıklamalarla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda insanın dünyadaki ontolojik konumunu, ahlaki sorumluluğunu ve Tanrı ile olan ilişkisini anlamlandırmaya yönelik derinlikli anlam katmanları da taşımaktadır. Bu yönüyle yaratılış anlatıları, insanın kendini ve dünyayı anlama çabasının en temel ifade biçimleri arasında yer alır.

Yaratılış olgusu hem mitolojik sistemlerde hem de semavî dinlerin kutsal metinlerinde geniş bir yer bulmuştur. Antik çağlardan günümüze kadar aktarılan mitolojik anlatılar, toplumların kültürel hafızalarında yer etmiş sembolik öğelerle bezenmiş olup, genellikle doğa olayları, tanrılar ve kahramanlar ekseninde şekillenmiştir. Öte yandan Tevrat, İncil ve Kur'an gibi semavî kutsal metinlerdeki yaratılış anlatıları, insanın Tanrı karşısındaki konumunu belirleyen vahiy temelli açıklamalardır. Bu iki anlatı biçimi zaman zaman benzer temaları içermekle birlikte, anlam dünyaları ve teolojik yönelimleri bakımından farklılık arz etmektedir.

Mitolojide insanın yaratılışı genellikle doğaüstü varlıkların müdahalesi, çoklu tanrı anlayışı veya kaotik unsurların düzenlenmesiyle izah edilir. Örneğin Mezopotamya mitolojisinde Enûma Eliş destanında tanrılar arasındaki savaş sonucunda yaratılan bir kozmos ve insan, tanrılara hizmet için var edilmiştir (Enuma Eliş, 2024, 48). Sümer mitolojisine göre de insan, öncelikle tanrılara hizmet için yaratılmış ve böylece tanrılar ekmekleri için emek harcamak zorunda olmayacaklardı (Kramer, 1999, 132).

Öte yandan dinî metinler, insanın yaratılışını kutsal ve bilinçli bir ilahî fiil olarak takdim eder. İbrahimî geleneklerde -özellikle Tevrat, İncil ve Kur'an'da- insanın yaratılışı Tanrı'nın iradesi, bilgisi ve kudretiyle açıklanır. İslam inancında Hz. Âdem'in "topraktan" yaratılması (Sâd, 38/71-76), ona ruh üflenmesi ve meleklere secde ettirilmesi, insanın sadece biyolojik bir varlık olmadığını, aynı zamanda ahlaki sorumluluk taşıyan bir halife olarak yaratıldığını göstermektedir. Benzer şekilde Kitâb-ı Mukaddes'te insanın "Tanrı'nın suretinde" yaratılması (Tekvin 1:26), onun ilahî plana bağlı özel bir konuma sahip olduğunu ifade eder (Nasr, 1968, 127).

Bu çalışmanın temel problemi, söz konusu anlatılar arasındaki benzerlik ve farklılıkların hangi tarihî, kültürel ve inanç temelli unsurlardan kaynaklandığını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda

çalışmanın amacı, insanın yaratılışına dair anlatıların kültürel ve dini temellerini karşılaştırmalı bir yaklaşımla analiz ederek hem düşünce tarihindeki ortak kalıpları hem de farklı teolojik perspektifleri açığa çıkarmaktır.

Çalışma kapsamında, mekânsal ve kültürel yakınlık göz önünde bulundurularak Mısır, Sümer ve Babil mitolojik geleneklerine ait yaratılış mitleri ile semavî dinlerin kutsal metinlerinde yer alan anlatılar tematik olarak karşılaştırılacaktır. Bu süreçte nitel içerik analizi yöntemi benimsenerek, anlatıların sembolik dili, tarihsel bağlamı ve teolojik mesajları çözümlenecektir. Böylece yaratılış anlatılarının, hem bir kültürel hafıza işlevi gördüğü hem de insanın varoluşsal anlam arayışında temel bir rol üstlendiği ortaya konulacaktır.

1. MİTOLOJİK ANLATILARDA İNSANIN VAR EDİLMESİ

Antik uygarlıkların mitolojik anlatılarında insanın yaratılışı, kozmik düzenin kurulması ve tanrılar arasındaki ilişkiler bağlamında ele alınmıştır. Bu anlatılar yalnızca insanın fiziksel varoluşunu açıklamakla kalmaz; aynı zamanda onun doğadaki ve toplumdaki konumunu, tanrılarla olan ilişkisini ve varlık sebebini anlamlandırmaya çalışır. Sümer, Babil ve Mısır mitolojileri bu bağlamda oldukça zengin ve sembolik anlatılar sunar.

1.1. Sümer Mitolojisinde Yaratılış

Sümer mitolojisinde insanın yaratılışı, tanrılar arasında iş bölümü ve kutsal düzenin tesisiyle yakından ilişkilidir. Zira kaostan kozmosa geçiş bu anlatılarda önemli bir unsur olarak dikkate değerdir. En eski yazılı metinlerden biri olan “Enki ve Ninmah” mitinde, tanrıların yeryüzü işlerini yapmaktan yorulmaları üzerine, Enki'nin (bilgelik tanrısı) önerisiyle insanın yaratılmasına karar verilir. Ninmah (ana tanrıça), Enki'nin yardımıyla kil (toprak) kullanarak insanı şekillendirir. Bu anlatıda toprak unsurunun insanın maddi varoluşunun kaynağı olarak kullanılması dikkat çekicidir. Bu itibarla mitik anlatıda insan bir araç konumunda ve tanrılara hizmet etmekle görevli bir unsur olarak resmedilir. (Jacobsen, 1976: 155-160).

1.2. Babil Mitolojisinde Yaratılış

Babil mitolojisinde insanın yaratılışı en detaylı şekilde “Enûma Eliş” adlı kozmogonik destanda yer alır. Bu anlatıya göre, tanrılar arasındaki savaş sonrası zafer kazanan Marduk, Tiamat’ı (kaos tanrıçası) öldürerek evreni yaratır (Enuma Eliş, 2024, 48). Ardından, Tiamat’ın yardımcısı Kingu’nun kanından ilk insanı var eder. İnsanların yaratılış amacı Sümer mitik anlatımlarında olduğu gibi tanrılara hizmet etmektir: “İnsanları yaratacağım... onlar tanrılar için yük taşıyacaklar.” (Kramer, 1999, 132; Dalley, 2000, 256). Bu anlatı, yaratılışın nedeninin kaotik duruma son vermek olduğu ve bir kan dökümü/kurban üzerinden gerçekleştiğini, insanın bu durumda tanrılar ile doğa arasında aracı bir varlık olarak konumlandırıldığına işaret etmektedir.

1.3. Mısır Mitolojisinde Yaratılış

Mısır mitolojisi, insanın yaratılışını farklı şehir merkezlerinde gelişen çeşitli kozmogoni modelleriyle açıklar. En bilinen anlatılardan biri olan Heliopolis kozmogonisi, Atum’un (yaratıcı tanrı) kendi bedeninden diğer tanrıları yaratmasını içerir. İnsanların yaratılışı ise genellikle tanrıların gözyaşları, nefesi veya sözleri aracılığıyla olur. Örneğin, Hermopolis geleneğine göre tanrı Khnum, insanları çömlekçi çarkında nil çamurundan şekillendirir. Bu anlatı, insanın tanrısal bir sanatsal faaliyet sonucu oluştuğunu ve ilahi iradeye doğrudan bağlı bir varlık olduğunu vurgular (Pinch, 2002: 66 vd.). Mısır mitolojisinde yaratılış, Babil anlatılarının aksine şiddet ve kaos değil, düzen, denge (Maat) ve süreklilik ilkeleri üzerine kuruludur.

Görüldüğü üzere bu üç mitolojide de insanın varoluşundaki ana madde/unsur toprak/çamur/kil gibi yeryüzüne ait bileşiklerdir. Unsuru temel bir materyal olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla

bu seçim, insanın tabiatla olan maddi bağını simgelerken, ilahi müdahale sonucu ortaya çıkışı ise onun manevi/ruhsal tarafını ve son tahlilde kutsal bir işleve sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu üç anlatıda da insan tanrılara hizmet etmek için yaratılmış araçsal bir varlık konumundadır. Zira ilahi-hizmet ilişkisi kutsal bir toplumsal düzenin inşası/meşrulaştırılması için kullanılmaktadır. Sümer ve Babil mitolojilerinde bu ilişki daha çok emeğe dayalı iş gücü vurgusuyla öne çıkarken, Mısır mitolojisinde insanın yaratılışı daha ritüelistik ve sanatsal bir anlam taşır.

2. SEMAVÎ DİNLERDE YARATILIŞ ANLATILARI

Semavî dinlerin kutsal metinleri olan Tevrat, İncil ve Kur'an-ı Kerîm, insanın yaratılışına dair anlatılarıyla yalnızca kozmogonik bir açıklama sunmaz; aynı zamanda Tanrı-insan ilişkisi, ahlaki sorumluluk, günah ve kurtuluş gibi teolojik temelleri de inşa eder. Bu metinlerde insanın yaratılışı Tanrı'nın bilinçli iradesiyle, amaçlı bir tasarımla ve ahlaki sorumluluk yüklenen bir varlık olarak gerçekleşir.

2.1. Tevrat'ta Yaratılış

Tevrat'ın ilk kitabı olan Tekvin (Yaratılış), yaratılış anlatılarını iki ayrı kısımda sunar. Birinci anlatı (Yaratılış 1:1-2:3), Tanrı'nın altı gün boyunca evreni yaratıp yedinci gün dinlenmesini konu edinir. İnsanın yaratılışı bu süreçte son aşamada gerçekleşir: "Tanrı, 'Kendi suretimizde, benzeyişimize göre insan yapalım' dedi... Tanrı insanı kendi suretinde yarattı; onu Tanrı'nın suretinde yarattı, onları erkek ve dişi olarak yarattı." (Tekvin 1:26-27).

Bu anlatı, insanın yaratılışında Tanrı sureti kavramıyla, insanın ilahi bir temsiliyet taşıdığı fikrini öne çıkarır. İkinci anlatı (Tekvin 2:4-25) ise daha antropomorfik bir yaklaşımla, Tanrı'nın insanı topraktan yarattığını ve burnuna yaşam nefesi üflediğini belirtir. Ardından kadının, erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığı aktarılır. Bu versiyon, insanın toprakla olan maddi bağına ve ilahi nefesle canlanmasına dikkat çeker.

2.2. İncil'de (Yeni Ahit'te) Yaratılış

Yeni Ahit'te doğrudan yaratılış anlatıları bulunmaz; ancak Eski Ahit'teki anlatılar referans alınarak insanın yaratılışı teolojik bir bağlamda yeniden yorumlanır. Özellikle Yuhanna İncili'nin giriş bölümü kozmolojik bir perspektif sunar:

"Başlangıçta Söz vardı, Söz Tanrı'yla birlikteydi ve Söz Tanrı'ydı... Her şey O'nun aracılığıyla var oldu..." (Yuhanna 1:1-3)

Buradaki "Söz" (*Logos*), yaratıcı ilke olarak İsa Mesih ile özdeşleştirilir. Bu durum, Hristiyan teolojisinde yaratılışın İsa aracılığıyla gerçekleştiği düşüncesini ortaya koyar. Pavlus'un mektuplarında da insanın Tanrı'nın yüceliğini yansıtan bir varlık olduğu ve günah nedeniyle bu yücelikten düştüğü sıklıkla vurgulanır (bkz. Romalılar 5:12-19). Yani yaratılış anlatısı, Hristiyanlıkta daha çok düşüş, kurtuluş ve kefaret bağlamında anlam kazanır.

2.3. Kur'an'da Yaratılış

Kur'an-ı Kerîm'de insanın yaratılışı birçok ayette farklı yönleriyle ele alınmıştır. En temel anlatılardan biri, insanın topraktan/çamurdan (*tîn*, *salsāl*, *turāb*) yaratıldığı ve ilahî ruhun üflenmesiyle can kazandığıdır:

"*Andolsun, insanı kuru bir çamurdan, şekillenmiş balçıktan yarattık*." (Hicr, 15/26) "*Ben onu (Âdem'i) şekillendirip ona ruhumdan üflediğim zaman, hemen onun için secdeye kapanın!*" (Sâd, 38/72)

Kur'an'da insan yaratılışı hem biyolojik hem de ruhani bir boyutta sunulur. Ayrıca insanın yaratılış süreci bir imtihan çerçevesinde kurgulanır: Âdem'in şeytanla olan karşılaşması, yasak

ağaca yaklaşması ve cennetten yeryüzüne indirilmesi gibi sahneler (Bakara, 2/30-39; A'râf, 7/11-25) insanın sınanan bir varlık olarak yaratıldığını gösterir. Kur'an anlatılarında, insanın Tanrı karşısındaki sorumluluğu, iradesi, tevbesi ve hilafeti öne çıkar.

3. MİTOLOJİK VE İLAHİ ANLATILAR ARASINDA KARŞILAŞTIRMALI BİR YARATILIŞ ANALİZİ

İnsanın yaratılışına dair anlatılar, tarih boyunca farklı medeniyetlerde kozmolojik, teolojik ve antropolojik düzeylerde çeşitli şekillerde ortaya konmuştur. Antik mitolojik sistemler ile semavî dinlerin kelamî temelli vahiy metinleri, insanın kökeni, anlamı ve sorumluluğu hakkında hem ortak izlekler barındırmakta hem de farklı ontolojik ve epistemolojik çerçevelere dayanmaktadır. Bu itibarla aynı amaçla yazılmış ancak iki farklı ontik temele dayalı anlatılar arasında karşılaştırma yapmak "insanın yaratılışına" dair tabloyu anlamamıza imkân sağlayabilecektir.

3.1. Yaratılışın Amacı: Hizmet ile İmtihan Arasında

Mitolojik anlatılarda insanın yaratılışı çoğunlukla tanrıların iş yükünü hafifletmek, onların daha az emek harcamasına neden olmak, tanrılara hizmet etmek veya ritüel görevleri yerine getirmek amacıyla kurgulanmış araçsal bir amacı yansıtmaktadır.

Buna karşılık, semavî dinlerde yaratılışın amacı, Tanrı'nın ihtiyacından değil, hikmet ve irade sahibi bir yaratma fiili olarak tanımlanır. Kur'an'da insanın yaratılışı, ilahi bir imtihan bağlamında açıklanırken (Mülk, 67/2), Yahudi kutsal anlatılarında da insanın Tanrı'nın suretinde yaratılması, hizmetten çok bir temsil ve sorumluluk alanı anlamına gelir (Tekvin 1:26). Hristiyan teolojisinde ise insan, Tanrı'nın sevgisiyle yaratılmıştır; düşüşle yitirilen bu kutsallık, Mesih aracılığıyla telafi edilmek suretiyle yaratılışa üstün bir değer atfedilmiş olur (Romalılar 5:12-19).

3.2. Yaratıcının Doğası: Çoktanrıcılık ve Tevhid

Mitolojik sistemlerde yaratıcı kudret çok sayıda tanrıya dağıtılmıştır. Bu tanrılar çoğu zaman birbirleriyle çatışma hâlindedir. Bu anlatılarda yaratılış, genellikle kaotik güçler arasında süren bir mücadele sonrası oluşur.

Oysa semavî dinlerin temelini oluşturan tevhid inancı, yaratıcı kudretin mutlak birliğini ve aşkınlığını esas alır. Bu farklılık, yaratıcı varlıkla insan arasındaki ilişkinin mahiyetine de doğrudan yansır. Mitolojik sistemlerde insan, tanrılar arası güç oyunlarının nesnesi veya hizmetkârı iken; tevhidî anlayışta insan, bilinçli bir yaratımın öznesi ve sorumluluğuyla donatılmış bir muhataptır. Bu itibarla ilahi dinlerin insanın ontolojik durumuna yüce bir anlam yüklemesi dikkate değer bir durumdur.

3.3. Yaratılış Süreci: Kaos-Kozmos ve Hikmetli Düzen

Mitolojik anlatılarda yaratılış, genellikle kaosun bastırılması ve kozmosun tesisi süreciyle iç içedir. Babil anlatılarında Tiamat'ın cesedinden gök ve yer yaratılır. Mısır mitolojisinde de Nu (ilksel su) kaosundan düzenli evren doğar; Atum, ilk düzeni başlatır.

Buna karşın semavî metinlerde yaratılış baştan itibaren bilinçli, düzenli ve ölçülü bir süreçtir. Kur'an, yaratılışı ölçüye göre ve hikmetle gerçekleşen bir fiil olarak tanımlarken (Kamer 54/49; Mülk, 67/3) Tevrat'ta da yaratılış, altı günlük sistemli bir süreç çerçevesinde izah edilir. Her gün belirli bir düzenle yaratılan unsurlar, "iyi" olarak nitelenmesi (Tekvin 1:10, 12, 18) hikmete mebni bir duruma vurgu olarak değerlendirilebilir.

3.4. Antropolojik Boyut: İnsan Değeri, Özgürlük ve Sorumluluk

Mitolojik metinlerde insan, çoğu zaman değersiz, geçici veya tanrılar tarafından kolayca yok edilebilecek ve istismara açık bir varlık olarak resmedilir. Bu durum semavî dinlerde yerini insanın ilahi bir değerle yaratıldığı izahıyla bir bakıma bertaraf edilir (Tîn, 95/4; Sâd, 38/72; Bakara, 2/34). Bu anlatılar, insanın hem değerli hem de sorumlu bir varlık olduğunu gösterir. Yahudi kutsal metinlerinde de insan, Tanrı'nın suretinde yaratılmasıyla yeryüzüne hükmetme sorumluluğu taşır (Tekvin 1:28).

3.5. Sembolik Anlatım (Mitoloji) ve Vahiy Temelli Anlam (Kelam)

Mitolojik anlatılar, genellikle sembolik ve çok katmanlı imgelerle inşa edilir. Bu anlatılarda doğa olayları, mevsim döngüleri ve toplumsal yapılar tanrısal sembollerle temsil edilir. Anlatıların doğruluğu, tarihsel gerçeklikten ziyade kültürel sembolizme dayanır. Vahiy merkezli anlatılarda ise mesaj, ilahi vahyin tecellisidir. Anlam sembollerden ziyade açıklık, ahlakî yönlendirme ve teolojik çerçeve ile belirlenir. Dolayısıyla anlatılarda ibret ve ders verme/alma şeklinde öğretici bir yön öne çıkmaktadır. Bu amaçsal niyet İncil ve Tevrat'ta da tarihî ve ahlâkî buyruklarla tesis edilmeye gayret edilir.

SONUÇ

İnsanın yaratılışına dair anlatılar, insanlık tarihinin en temel sorularından birine- "Ben kimim ve nereden geldim?" sorusuna- verilen cevapları içerir. Bu anlatılar, sadece kozmogonik açıklamalar sunmaz; aynı zamanda insanın doğasına, değerine, özgürlüğüne ve Tanrı ile kurduğu ilişkinin mahiyetine dair kadim zihinsel yapıların izlerini taşır. Mitolojik ve semavî anlatılar arasında yapılan bu karşılaştırmalı analiz hem ortak temaları hem de belirgin epistemolojik ayrımları görünür kılmaktadır.

Mitolojik sistemlerde yaratılışın amacı çoğunlukla işlevsel bir bağlamda tanımlanmakta; insan, tanrılara hizmet etmek üzere, bir tür yardımcı varlık olarak kurgulanmaktadır. Bu anlayış, tanrılar ile insanlar arasında hiyerarşik ve mesafeli bir ilişkiyi yansıtır. Oysa semavî dinlerde yaratılışın amacı, imtihan, sorumluluk ve anlam arayışı temelinde şekillenir. Bu bağlamda insan, sadece Tanrı'nın yaratılmışı değil; aynı zamanda onun muhatabı, yeryüzünde sorumluluk sahibi bir halifedir.

Mitolojik anlatılarda çoktanrıcılığın doğası gereği yaratıcı kudret, parçalı, çelişkili ve zaman zaman ahlâkî sınırları belirsiz karakterler üzerinden temsili bir şekilde sunulurken; semavî dinlerde yaratıcı mutlak, aşkın, biricik ve her türlü beşerî zaafın ötesindedir. Bu farklılık, yaratılışın mahiyetine doğrudan yansımakta; mitolojik anlatılarda tesadüfilik/rastlantısallık ve kaos hâkimken, semavî anlatılarda hikmet, ölçü ve irade belirleyici olmaktadır. Açıkçası bu durum Monoteist tanrı anlayışı ile politeist hiyerarşik tanrılar panteonunu içeren inançlardaki tanrısal niteliği de anlamamıza katkı sunar. Bu yaklaşım bir çalışma konusu olarak detaylandırılabilir.

Antropolojik düzeyde, mitolojik sistemlerin insanı daha çok araçsal bir varlık olarak konumlandırmasına karşın, semavî metinler insana ontolojik bir değer atfeder. Kur'an'ın insanı "en güzel biçimde yaratılmış" (et-Tîn, 95/4) bir varlık olarak tanımlaması ya da Tevrat'ın insanı "Tanrı'nın suretinde yaratılan" bir özne olarak görmesi, semavî dinlerin insan merkezli ahlâkî sistemlerinin temel dayanaklarını oluşturur. Bu yaklaşımda insan, yaratılışın pasif bir sonucu değil, ilahi amaca yönelmiş aktif bir muhataptır.

Anlatım tarzı açısından da mitolojik söylem ile kelamî/vahiy temelli söylem arasında belirgin farklar gözlenmektedir. Mitolojik anlatılar sembollerle örülü, çok katmanlı ve yoruma açık yapıdadır. Toplumsal hafızayı canlı tutmak, ritüel ve kültürel kimlik inşasına hizmet etmek bu anlatıların önemli işlevlerindendir. Buna karşın semavî metinler, mesajın açıklığına, ahlaki yönlendirmeye ve teolojik ilkelerin tesisine odaklanır. Bu nedenle yaratılış anlatıları, sadece tarihsel bir olayın anlatımı değil; aynı zamanda insanı yönlendiren normatif bir çerçeve sunar.

Sonuç olarak, yaratılış anlatılarına dair mitolojik ve kelamî yaklaşımlar, insanın evrendeki konumunu anlamlandırma çabasının iki farklı, fakat zaman zaman kesişen yollarını temsil etmektedir. Bu yolların mukayesesi hem dinler tarihine hem de insanın varlık arayışına dair derinlemesine kavrayışlar sunmaktadır.

KAYNAKLAR

Bâbil Yaratılış Destanı-Enuma Eliş. Çev. Selim Adalı- Ali Görgü, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2024.

Kramer, S. N. (1999). *Sümer Mitolojisi.* (Çev. Hamide Koyukan). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Nasr, S. H. (1968). *Man and nature: The spiritual crisis of modern man*. London: George Allen & Unwin Ltd.

The Holy Bible. (2006). *New International Version*. Colorado Springs, CO: International Bible Society.
(İlk baskı 1978; Tekvin 1:26 için kullanıldı)

Dalley, S. (2000). *Myths from Mesopotamia: Creation, The Flood, Gilgamesh, and Others*. New York: Oxford University Press.

Jacobsen, T. (1976). *The Treasures of Darkness: A History of Mesopotamian Religion*. New Haven and London: Yale University Press.

Pinch, G. (2002). *Handbook of Egyptian Mythology*. California: ABC-CLIO,Inc.

A STUDY ON THE LITERARY IDENTITY OF DOCTOR DAWUD AL-ANTAKÎ: HİS WORK *TEZYÎNÜ'L-ESVÂK*

HEKİM DÂVUD-İ ANTÂKÎ'NİN EDEBÎ KİMLİĞİ ÜZERİNE BİR İNCELEME: *TEZYÎNÜ'L-ESVÂK* ESERİ

Elanur BAYSAN[1]

[1]Öğretim Görevlisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Arap Dili ve Belagatı, ORCID: 0009-0002-4915-8653

Özet

Osmanlı klasik döneminin çok yönlü âlimlerinden biri olan Hekim Dâvud-i Antâkî (ö.1008/1599), daha çok tıp ve eczacılık alanındaki katkılarıyla tanınmaktadır. Başta tıp olmak üzere kelam, mantık ve felsefeyle ilgili birçok kitap ve risale kaleme alan Antâkî, yalnızca bir hekim değil aynı zamanda güçlü bir ediptir. Arapça telif ettiği *Tezyînü'l-Esvâk bi tafsili Eşvâki'l-Uşşâk* adlı eseri, Antâkî'nin edebi kimliğine ışık tutmakta ve onun aşk, tasavvuf, estetik ve retorik gibi konulara olan ilgisini ve derinliğini gözler önüne sermektedir.

Başlığı, "Aşıkların Şevklerinin Ayrıntılı Tasviriyle Çarşıların Süslenmesi" anlamına gelen eserin içeriğinde aşkın çeşitli yönleri detaylı bir şekilde ele alınır. Söz konusu eserde, klasik Arap şiir geleneğine özgü biçimsel kurallara bağlı kalınarak işlenen aşk teması, yer yer tasavvufî işaretlerle derinleşmekte, yer yer ahlaki mesajlarla zenginleşmektedir. Antâkî, aşkı yalnızca beşerî yönüyle değil, aynı zamanda hakikate ulaşma yolu olarak yorumlamakta ve bu yolla aşkın arındırıcı ve terbiye edici yönüne dikkat çekmektedir. Bu yönüyle eser hem edebi hem de tasavvufi bir derinliğe sahiptir.

Bu çalışmada Dâvud-i Antâkî'nin edebî kimliği; mezkûr eserinden hareketle belagat, üslup, tema ve anlatım teknikleri bağlamında analiz edilecek, onun hem Osmanlı dönemi hem de Arap edebiyatındaki yeri değerlendirilecektir. Böylece çok yönlü bir Osmanlı alimi olan Antâkî, meşhur olduğu hekim kimliğinin yanı sıra edebî yönüyle de gündeme taşınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Klasik Arap Şiiri, Dâvud-i Antâkî, Tezyînü'l-Esvâk, Aşk.

Abstract

One of the most versatile scholars of the Ottoman classical period, Hekim Dâvud-i Antâkî (d.1008/1599) is mostly known for his contributions in the fields of medicine and pharmacy. Antâkî, who wrote many books and treatises on theology, logic and philosophy, especially medicine, was not only a physician but also a powerful writer. His Arabic work *Tezyînü'l-Esvâk bi tafsili Esvâki'l-Uşşâk* sheds light on Antâkî's literary identity and reveals his interest and depth in subjects such as love, mysticism, aesthetics and rhetoric.

The title of the work, which means "The Adornment of the Bazaars with a Detailed Description of the Lovers' Fervor", deals with various aspects of love in detail. The theme of love, which is treated in this work by adhering to the formal rules specific to the classical Arabic poetic tradition, is sometimes deepened with mystical signs and sometimes enriched with moral messages. Antâkî interprets love not only in its human aspect, but also as a way to reach the truth, and in this way draws attention to the purifying and educating aspect of love. In this respect, the work has both literary and mystical depth.

In this paper, Dâvud-i Antâkî's literary identity will be analyzed in the context of rhetoric, style, theme and narrative techniques based on the aforementioned work, and his place in both Ottoman and Arabic literature will be evaluated. Thus, Antâkî, a versatile Ottoman scholar, will be brought to the agenda with his literary aspect as well as his famous physician identity.

Keywords: Arabic Literature, Classical Arabic Poetry, Dâvud-i Antâkî, Tezyînü'l-Eswâk, Love.

1. GİRİŞ

16.yüzyıl Osmanlı entelektüel hayatı, birçok ilim dalında söz sahibi olan çok yönlü alimlerin ilmi katkılarıyla şekillenmiştir. Bu dönemin alimleri yalnızca uzmanı oldukları alanda değil, kelamdan mühendisliğe, tıptan edebiyata kadar birçok disiplinde ürün vererek bir tür ansiklopedik bilgi birikimini temsil etmişlerdir. Bu çok yönlülük, onların eserlerinde hem teorik derinlik hem de kültürel sentez oluşturabilmelerini sağlamıştır. Bu isimlerden biri olan Dâvud-i Antâkî (ö.1008/1599) hekimlikten eczacılığa, astronomiden matematiğe, felsefeden kelâma kadar pek çok alanda eser kaleme almıştır. Özellikle tıp ve eczacılık alanında yaptığı çalışmalarla meşhur olan Antâkî'nin edebî kimliği, nispeten gölgede kalmış görünmektedir. Oysaki onun dağınık haldeki şiirleri ve edebiyat alanındaki müstakil eserleri, özellikle de Arapça kaleme aldığı *Tezyînü'l-Esvâk,* onun yalnızca bir hekim değil aynı zamanda edebi yetkinliğini ispatlamış bir müellif olduğunu göstermektedir. Onun mezkûr eseri, klasik Arap edebiyatı türlerinden biri olan "aşk ve aşıklar" temalı metinler arasında yer almakta ve yazarın hem edebi zevkini hem de felsefi ve tasavvufi derinliğini yansıtmaktadır.

Antâkî, bu eserde aşkı yalnızca beşerî bir deneyim olarak değil, aynı zamanda metafizik ve tasavvufi bir hakikat olarak ele almaktadır. Onun aşk anlayışı, hem İslam düşüncesinde hem de edebi gelenekte önemli yer tutan sembol ve kavramlarla örülüdür. Bu çalışmada, *Tezyînü'l-Esvâk* adlı eseri çerçevesinde Dâvud-i Antâkî'nin edebî yönü, aşka ve aşıklara bakışı incelecek ve eserin klasik Arap edebiyatı içerisindeki yeri ele alınacaktır.

2. DÂVUD-İ ANTÂKÎ'NİN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

Dâvud b. Ömer el-Ekmeh ed-Darîr el-Basîr el-Antâkî, hicrî 950-1008 (m.1543-1599) yılları arasında yaşamış Osmanlı klasik döneminin çok yönlü alimlerindendir. Kaynaklarda Dâvud'un, Suriye'nin İdlib kentine bağlı Fua köyünde doğup 7 yaşında Antakya'ya geldiği ve çocukluğu burada geçtiği bilgisi yer alsa da (Nazik vd., 2011, s. 44) Ebu'l-Meâlî et-Tâlevi bizzat Antâkî'den naklederek onun Antakya'da doğduğunu aktarmaktadır. (el-Muhibbi, t.y., s. 140) Kaynaklarda Antakya'da doğduğu için el-Antâkî nisbesiyle, doğuştan kör olduğu için "el-Ekmek" ve "ed-Darîr", keskin zekâsı ve derin ilminden dolayı "el-Basîr" (gönül gözüyle gören) lakaplarıyla anılmaktadır. Babası Ömer, Habib-i Neccar köyünün ağası ve ileri gelenlerindendir. O, Habib-i Neccar türbesi yanına bir yaptırdığı misafirhanede yolcuları ağırlar ve fakirlerin ihtiyaçlarını karşılardı. Doğuştan ayağa kalkamayacak ve yürüyemeyecek bir kas hastalığına sahip olan Antâkî'yi babasının görevlendirdiği bir bakıcı her gün bu misafirhaneye getirip bırakır, o da buradaki ilim ve sohbet meclislerine katılır, çeşitli bölgelerden gelen hocalardan dersler alırdı. Bu yıllarda Antakya'ya gelip bu misafirhanede konaklayan İranlı tıp bilgini Muhammed Şerif, ona hem ders verdi hem de tedavisiyle ilgilenerek iyileşmesini sağladı. Dâvud, Muhammed Şerif'ten hem tıp ilmi hem de mantık, matematik ve felsefe ilimlerini öğrendi. İlim meclislerine katıldığı yıllarda Kur'ân-ı Kerim'i ezberledi, hocasından Farsça öğrendi ve yine hocasının tavsiyesi üzerine Yunanca'ya çalıştı. Hocasının şehirden ayrılması ve babasının vefatından sonra Mısır-Kahire'ye doğru seyahate çıkmış, bu sırada Suriye ve Filistin'i gezmiştir. H.975 yılında Şam'da iken ünlü eseri Tezkire-i Dâvud adlı eserini yazmaya ve bu arada hasta tedavisine başlamıştır. Şam'dan sonra Kahire'ye giderek Zâhiriyye Medresesi'nde bir yandan ders okuturken diğer yandan hekimlik yapmaya devam etmiştir.

Mısır'dan Mekke Şerifi Hasan b. Numay'ın daveti üzere geldiği Mekke'de bir yıl kadar yaşadıktan sonra h.1008 yılında burada vefat etmiştir. (el-Muhibbi, t.y., ss. 140-148) Kaynaklarda hassas yaratılışlı bir insan olduğu yazılan Dâvud, değerli bir hekim, eczacı, matematikçi ve astronom; aynı zamanda son derece geniş ansiklopedik kültüre sahip bir mütefekkir ve şairdi. (Erdemir, 1994)

Osmanlı klasik döneminin çok yönlü alimlerinden olan Davûd-i Antâkî, tıp ve tıp dışı alanlarda pek çok eser kaleme almıştır. Eserlerinin Türkiye ve dünya kütüphanelerinde bulunan nüshaları hakkında iki adet bibliyografik çalışma yapılmıştır. Bu bibliyografik çalışmalarda Antâkî'nin tıpla ilgili 21, tıp dışı alanlarla ilgili 16 olmak üzere toplam 37 eseri zikredilmektedir. (Mevaldi, 2009; Nazik vd., 2011) Ancak bunlardan sonra yapılan bir çalışmaya göre Antâkî'nin tıpla ilgili 29 ve felsefe, geometri ve astronomi gibi alanlarla ilgili 23 olmak üzere toplam 52 eseri olduğu kayıtlara geçmiştir. (Arslan, 2016, ss. 3-4) Antâkî'nin kaleme aldığı eserlerden günümüze ulaşan el yazması nüshaların büyük çoğunluğu tıpla ilgili olanlardır. Dönemin önde gelen hekimlerinden olan Antâkî'nin şöhreti, tıp alanında kaleme aldığı ve Tezkire-i Dâvud ya da Tezkire-i Antâkî adıyla bilinen *"Tezkiretü üli'l-elbâb ve'l-câmi li'l-acebi'l-uccâb"* (Akıl Sahipleri İçin Bilinmeyenler ve Tuhaflıklar Derlemesi) eserinden kaynaklanmaktadır. Mukaddime, dört bölüm ve sonuç kısımlarından oluşan kitapta Galenik tıp, ilaç terkipleri, Arap bitkileri ve bunların farklı kullanım alanları gibi konular yer almaktadır. Antâkî'nin tıp alanında kaleme aldığı diğer meşhur eseri ise Tezkire'nin kenarında basılan *"Nüzhetü'l-mübhice fî teşhîzi'l-ezhân ve ta`dîli'l-emzice"* (Mizaçların Düzeltilmesi ve Zihinlerinden Keskinleştirilmesinde Keyifli Bir Yolculuk) eseridir. Bu kitabın esas amacı tıp bilgisi, hayvan bilimi, insan mizaçları, anatomi, sağlık, mantık, organların ve hastalıkların tanımı gibi bir doktorun ihtiyaç duyduğu bilgileri sunmaktır. (Nazik vd., 2011, ss. 46-49) Tıbba dair eserleri günümüzde pek çok tıbbî ve bilimsel çalışmaya konu olmuştur. (Bkz. Acıduman & Özay, 2009; Arslan, 2016; Kuş & Aciduman, 2021) Antâkî, tıbbî bilimlerin yanı sıra matematik, astronomi, tasavvuf, kelam ve mantık alanlarında kaleme aldığı bazı eserlerin isimleri sırasıyla şunlardır: Risâle muhtasara fi'l-cebr, el-Ahkâmu'n-nücûmiyye, Seddü'l-halle fî İstiksâi mâ beyne'l-Mehabbe ve'l-Hille ve Gâyetu'l-merâm fi'l-mantık ve'l-kelâm. (Nazik vd., 2011, s. 46)

3. EDEBİ KİMLİĞİ VE *TEZYÎNÜ'L-ESVÂK* ESERİ

Antâkî, kör olduğu halde "Basîr" (gönül gözü açık) hekim olarak tanınan meşhur bir bilgedir. Gözleri görmese de gönül gözüyle öylesine idrak etmişti ki basiret sahibi kimselerin dahi ulaşamadığı hakikatlere erişmişti. Bu basireti sayesinde yalnızca tıp alanında değil ilimlerin birçok alanında yetkinleşmiştir. Edebiyat alanındaki açıklamalarıyla hayranlık uyandırmış, şiiriyle beyan ve hikmeti ortaya koymuştu. Antâkî'nin edebî yetkinliği ve derinlikli üslubu dikkat çekici olsa da edebiyatı kimden, ne şekilde öğrendiğine dair kaynaklarda açık bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bununla birlikte Mısır'a hicreti esnasında konakladığı Şam'da bir araya geldiği hocaları arasında Ebu'l-Feth Muhammed b. Muhammed b. Abdüsselam, el-Bedr el-Gazzi el-`Âmirî (ö.1042) ve Şeyh Alâaddin el-İmâdîy zikredilmektedir. (el-Muhibbi, t.y., ss. 141-142) İbn Ma`sûm, hicri onuncu yüzyılda yaşayan şairlerin biyografisi ve şiirlerinden örnekleri içeren *Sülâfetü'l-asr* adlı eserinde Ebu'l-Feth ve el-`Âmirî'nin Şam'da yetişmiş edebiyat alanında dönemin önde gelen edip ve şairleri olduğu aktarmaktadır. (el-Medenî, t.y., ss. 223-229) Dolayısıyla Antâkî'nin edebi formasyonunu Şam'da mülaki olduğu bu hocalardan aldığını söylemek mümkündür. Bu bilgiler, Antâkî'nin edebiyat alanındaki birikiminin, dönemin edebi otoriteleriyle doğrudan temas kurmuş, şiir ve belagat konusunda yetkin isimlerle birlikte bulunmuş olmasının doğal bir sonucu olduğunu göstermektedir.

Antakî'nin en çok zevk aldığı, nazmı en beliğ ve en tatlı bulduğu şiirin, erdemli ve bilge filozof Ebû Ali el-Hüseyin b. Satr el-Bağdâdî'nin astronoma hitap ettiği hikmet ve felsefe sorunlarının

çoğunu içeren şiiri olduğu söylenmektedir. Antâkî, onun bu şiirini çok sever ve sık sık okumaya özen gösterirdi: (el-Muhibbi, t.y., s. 143)

بِرَبِّكَ أَيُّهَا الْفَلَكُ الْمَدَار أَتَصَدَّ ذَا الْمَسِير أَمِ اِضْطِرَارِ
مَسِيرِكَ قُلْ لَنَا فِي أَيّ شَيْء فَفِي أَفْهَامِنَا مِنْكَ اِنْبِهَارِ

"Ey gök kubbe, ey dönen yıldız yurdu,
Bu devrânın seni mecbur mu, yoksa kendi arzun mu kurdu?

Söyle, nedir bu seyrin sırrı, neden böylesin sen?
Zihnimiz sende hayretle dolu, aklımızda bin bilmece var iken."

Antâkî'nin Şam'daki edebi ortam ve çevreden etkilenerek edebiyatla ilgilendiği, çeşitli vesilelerle şiirler nazmettiği ve edebiyat alanında müstakil eserler kaleme aldığı ortaya çıkmıştır. Şiirlerinin çoğunu çeşitli vesilelerle dağınık halde kaleme almış ve bunların büyük bir kısmı İbn Ma`sûm'un *Sülâfetü'l-Asr* adlı eserinde yayımlanmıştır. (el-Medenî, t.y., ss. 246-267) İbn Ma`sûm haricinde biyografisini yazanlar onun şu meşhur beyitlerinden başkasını zikretmemişlerdir: (el-Muhibbi, t.y., s. 148)

مِنْ طُولِ أَبْعَادٍ وَدَهْرٍ جَائِرِ وَمَسِيسِ حَاجَاتِ وَقِلَّةِ مُنْصِفِ
وَمُغَيِّبٍ أَلَفَ لَا اعْتِيَاضَ بِغَيْرِهِ شَطّ الزَّمَانُ بِهِ فَلَيْسَ بِمُسْعِفِ
أَوَّاهُ لَوْ حَلَّتْ لِي الصَّهْبَاءُ كَيْ أُنْثَى فَأَذْهَلَ عَنْ غِرَامٍ مُتْلِفِ

"Uzaklıklar büyüdü, zaman zalim kesildi,
İhtiyaçlar bastı, insaf ehliyse çekildi.

Onun yokluğu öyle bir kayıp ki,
Yerine kimse geçmez, zamanla da derman gelmez ki.

Ah! Bir içki dokunsa dudaklarıma,
Unuturum belki bu yakan sevdayı, kadın gibi sarhoş olup ağlaya ağlaya..."

Antâkî'nin müstakil olarak edebiyat alanında kaleme aldığı kitaplar da vardır. Bunlardan biri İbn Sina'nın meşhur "Ruh Kasidesi"ne aynı vezin ve kafiye ile yazdığı *Şerhu Kasîdeti'n-Nefs"* adlı şerhtir. Kasidenin her beyti `ayn harfi ile bittiğinden "Kasîdetü'l-Ayniyye" adıyla da bilinmektedir. Bu şerh, her ne kadar İbn Sina geleneğindeki ruh ve ruhun hakikatine dair yazılmış felsefi bir eser olsa da Antâkî'nin aynı vezin ve kafiye ile beyit inşa etmesi onun şiir ve aruzdaki yetkinliğini göstermektedir. Antâkî, şerhte nefsin hakikati ve kıymetli cevheri hakkında bir bölümde yaptığı açıklama, soruyu soran kişi Şeyhü'r-Reis (İbn Sina) olsa bile, soranı tatmin edecek düzeydedir. Bu konuda müellifin nazmettiği bir manzume parçası vardır ki içinde İbn Sina'ya yönelik bir itiraz sezilmektedir. Şu beyitler o manzumedendir: (el-Muhibbi, t.y., s. 143)

مِنْ بَحْرِ أَنْوَارِ اَلْيَقِينِ بِحُسْنِهَا فَلِوَصْلٍ أَوْ فَصْلٍ تَثُوبُ كَمَا اِدَّعَى
أَوْ لِلْكَمَالِ فَهَيْكَل لَا تَرْتَضِي لِلْمُطْلَقِ اَلثَّانِي يَصِحُّ لِأَرْبَعِ
هِبَةٌ يَصِحُّ فَقَدَّرَهُ مِنْ أَوْجِ مَا قَدَّسَتْ يُكْمِلُ بِالْحَضِيضِ اَلْبَلْقَع
تَاللَّهِ مَا هَبَطَتْ وَلَكِنَّ أَهْبَطْتْ فَبِقَسْرَ أَوْ بِالِاخْتِيَارِ لَمِنْ يَعِي
وَ عَلَيْهِمَا تَتَبَدَّد اَلْأَحْيَانُ أَوْ تَفْنَى فَتَدَخَّلَ فِي اَلْمَحَلِّ اَلْمُفَقَّعْ

"Yakîn nurlarının denizinden doğan güzellik,
Buluşsa da ayrılık da gelse, her hal ona layık.

Eğer kemâlin şekliyse bu cismani hâl,
Mutlak olanın karşısında değersiz kalır her mecaz.

Varsay ki mümkün olsun, bir düşün: o yücelerden,
Kutsal olan nasıl tamamlanır çorak yerin dibinden?

Andolsun ki inmedi o; indirildi hikmetle,
Zorla mı, iradeyle mi? Ancak akıl eren bilir.

Ve vakit döner, dağılır onlarda bazen,
Yok olur, karışır yokluğun uğultulu yerine…"

Antâkî'nin edebiyat alanında, Şehâbeddîn es-Sühreverdî'nin beyitlerine yazdığı *Şerh alâ ebyâti's-Sühreverdî* adlı eseri de onun edebî kimliğini yansıtması bakımından önemlidir. (el-Muhibbi, t.y., ss. 146-148) Müellifin edebi kimliğini tam olarak ortaya koymak için bu iki eserin ve dağınık haldeki şiirlerinin derinlemesine ve karşılaştırmalı incelenmesi gerekmektedir. Ancak bu iki eseri günümüze ulaşmadığı gibi diğer kaynaklarda da yukarıdaki manzumeden başkası nakledilmemiştir. Bundan dolayı bu çalışma, Antâkî'nin edebî kimliğini bir yönüyle yansıtması bakımından günümüze ulaşan *Tezyînü'l-Esvâk* adlı eseri ile sınırlandırılmıştır.

Antâkî'nin *"Tezyînü'l-Esvâk bi tafsili Eşvâki'l-Uşşâk"* (Âşıkların Haber Ayrıntılarıyla Çarşıların Süslenmesi) adlı eseri, Arap edebiyatında aşk ve aşıklara dair yazılmış edebi bir türün beşinci ve son halkasıdır. Bu alanda kaleme alınan ilk eser, Ebu'l-Meâlî Şeyzele Azizi b. Abdilmelik b. Mansur el-Cili eş-Şafii'nin (ö.494) *"Mesâri`u'l-Uşşâk fi Şâri`i'l-Eşvâk"* (Âşıkların, Özlemler Sokağında Can Verdiği Yer) adlı eseridir. Ebu'l-Meâlî'nin bu eserini, Cafer b. Ahmed el-Huseyn el-Fâri es-Serrâc'ın (ö.500) *"Mesâri`u'l-Uşşâk"ı* (Aşıkların Can Verdiği Yer) ve Muhammed el-Bârizî Sadreddin'in (ö.785) *"el-Fâik fi'l-Mevâ`iz ve'r-Rekâik"i* (Vaazlar ve Kalpleri Yumuşatan Hikmetlerde Seçkin Eser) takip etmektedir. Bunlardan sonra meşhur tefsir alimi Burhaneddin el-Bikâî, Ebu'l-Meâlî'nin *"Mesâri`u'l-Uşşâk"* adlı eserinden yola çıkarak *"Esvâku'l-Uşşâk min Mesâri`u'l-Uşşâk"ı* (Âşıkların Helak Olduğu Özlem Pazarları) yazmıştır. "Aşk ve aşıklar" hakkında kaleme alınan bu edebi türün son halkasını ise Dâvud b. Ömer el-Antâkî'nin *"Tezyînü'l-Esvâk bi tafsili Eşvâki'l-Uşşâk"* (Âşıkların Haber Ayrıntılarıyla Çarşıların Süslenmesi) adlı eseridir. (el-Antâkî, t.y., s. 10)

Antâkî mezkûr eserini, Bikâî'nin *"Esvâku'l-Uşşâk"* (Âşıkların Pazarları) adlı kitabını esas alarak meydana getirmiştir. Eserinin mukaddimesinde Bikâî'nin bu eserinin çok hoşuna gittiğini, bu yüzden onu seçtiğini ve kendi yöntemiyle tekrar neşretmek istediğini ifade etmektedir. Zira O'na göre bu eser, kendi döneminde eşsiz olup hem tertip hem de içerik bakımından benzersizdir. (el-Antâkî, t.y., s. 25) O'nu bu çalışmaya sevk eden şey ise aklî ilimlere dair yazmaktan sonra nefsi rahatlatma arzusu idi. Nitekim kitabın girişinde şöyle der:

"Allah Teâlâ'nın bana aklî ilimleri derinlemesine kaleme aldıktan sonra, nefsimi hikmete dair inceliklerle yoğurduktan sonra, Mısır diyarına hicretle lütufta bulunmasının ardından…nefsi rahatlatacak bir yol bulmaya çalıştım…uzun yorgunluklardan sonra…edebiyatın sırtına bindim."(el-Antâkî, t.y., ss. 24-25)

Bu ifadede Antâkî, yoğun entelektüel ve ahlaki çabaların ardından, Mısır'a hicret ettikten sonra edebiyatla meşgul olmayı hem bir dinlenme hem de ruhsal bir denge aracı olarak tasvir etmektedir. "Edebiyatın sırtına binmek" sözüyle, bu alana yönelmesini mecazi şekilde ifade etmektedir.

Antâkî, Bikâî'nin kitabını yalnızca ihtisar etmekle kalmaz onu yeniden tasnif eder ve özgün katkılarla geliştirir. Bikâî'nin eserine yaptığı 12 ilaveyi şu şekilde sıralamaktadır:

1. Bunlardan ilki, en büyüğü ve en önemlisidir: Bikâî'nin "Ölüm meydanlarındakileri toplayan cadde" adıyla isimlendirdiği bölümü, ismine layık ve tasvirine uygun içerikle değiştirmesidir. Bölüme, daha önceki kısımlarda yer alan ama artık asıl konu yerine geçebilecek kimi tamamlayıcı unsurları yerleştirmiştir. Örneğin kıskançlığı, Dîk el-Cinn hakkındaki bir

hikâyeye; sır saklamayı Arafat'ta cariyesiyle birlikte olan adamın kıssasına ve hayale dalmayı, uykusunda âşık olan birinin hikayesine benzer şekilde işlemiştir. Bunlar dışında daha birçok şeyi bu bölümde toplamıştır. Ayrıca bu bölümde "Aşk divanı" ve benzeri metinleri bir araya getirmiştir.

2. Babların güzelce yeniden tasnif edilmesi.

3. Tertibin inceliği ve benzer türlerin bir araya getirilmesi.

4. Senet ve tekrarların atılması, (كان) ve (قيل) gibi işaretlerle farklı olanın belirtilmesi.

5. **Hikâyede yer alan kişinin bulunduğu konuma dair sebebin belirtilmesi.**

6. **Kişinin bazı hâllerini bilmeyen ile, sözleri ve fiilleri aracılığıyla onun tüm durumlarını bilenin ayırt edilmesi.**

7. Hürlerden kölelere tutulanları, Müslümanlardan müşriklere gönül verenleri ve bunun gibi geçmişte ya da sonradan ortaya çıkan benzer durumların ayrıntılı biçimde açıklanması.

8. Sözcüklerin etimolojik kökenlerine yer verilmesi, bu kökenlerin açıklanması ve daha açık olan ifadelerle değiştirilmesi.

9. Şiirlerdeki garip kelimelerin açıklanması.

10. Bu sanatla ilişkili sebeplerin, hikmetli illetlerle gerekçelendirilmesi; bu gerekçelerin de temel kaynaklardan, felsefi delillerden ve tıbbi kurallardan alınarak açıklanması.

11. Bu sanatın, yeni doğan üç türüyle ilişkisinin ve bu türlere nasıl geçildiğinin belirtilmesi.

12. Her babın başına, bazen müstakil türler ve anlatımı süsleyici cümlelerle bazen de manaların derinliklerinde zikredilmeyen şeylerden eklemeler yapılması ki bunlar hatırlatmaya yardımcı sözcüklerdir.

Antâkî tüm bu ilave ve iyileştirmeleri, hafızası zayıf veya düşük anlayışa sahip okuyucuların daha iyi kavraması için yapmıştır. (el-Antâkî, t.y., ss. 26-27)

Mukaddime, beş ana bölüm ve bir hatimeden oluşan kitapta aşk ve aşıklarla ilgili konular işlenmiş, aşka ve sevgiye dair geçmişten haberler nakledilmiş; aşkın tanımı, dereceleri ve aşk uğruna ölenlerin halleri detaylandırılmıştır. Aşkın ve sevginin büyüklüğünün yanı sıra tasavvuf aşkından ve sembollerinden; cinler, hayvanlar ve bitkiler arasındaki aşktan, taşlardaki gizemden, gök cisimleri arasındaki çekimlerden ve yörüngeleri üzerinde dönmeleri gibi aşka dair sıra dışı konulardan detaylara yer verilmektedir. Eserde aşk, sadece insanlar arası bir ilişki değil, aynı zamanda metafizik bir gerçeklik olarak ele alınır. Kitabın ana bölümleri şu şekildedir:

Mukaddime: Aşka dair haber ve rivayetler, aşkın tanımı ve dereceleri hakkındadır.

1. Bab: Allah aşkı uğruna can verenler hakkındadır.

2. Genç kızlara aşıklar hakkındadır.

3. Genç erkeklere aşıklar hakkındadır.

4. İnsan dışındaki varlıklarda (cinler, hayvanlar, bitkiler, madenler, elementler ve felekler) aşkın varlığı hakkındadır.

5. Aşka dair nükteler, gariplikler, mucizeler ve güzellikler hakkındadır.

Sonuç: Aşkla ilişkisi kurulan çeşitli nükte ve latifeler hakkındadır. (el-Antâkî, t.y., ss. 27-29)

Kitap aslında edebiyat alanında olmasına rağmen Antâkî, hekimlik bilgisini edebi temaya taşıyarak aşkı bir hastalık olarak tasvir eder ve eser boyunca aşk hastalığının ve aşığın

tedavisine bir yol arar. Müellif, Hipokrat'ın dört mizaç kuramı ile Aristo'nun aşkın bedensel etkileri teorisini harmanlayarak aşkı ruhsal ve fiziksel bir arıza olarak analiz eder. Eserde aşk, gözlerde değişim, nabız artışı, kekemelik ve hatta deliliğe kadar varan sonuçlarıyla betimlenir. Bu yaklaşım, aşkın ilahi hakikate ulaşma yolunda bir sınav olduğunu da ima eder. Antâkî, hastalıkları tedavi etmede başarılı bir hekim olmakla birlikte aşk hastalığını teşhis ettikten sonra onun iyileştirilmesi zor bir hastalık olduğunu ve bir ilacı bulunmadığını söyler. Aşk hastalığına önerdiği tek çare ise aşığın sevdiğine kavuşmasıdır. Bu tedavi, aynı zamanda tasavvufi anlamda insanın hakikate kavuşması anlamına gelir. (eş-Şantî, 2005, ss. 492-495) Brockelmann, Oryantalistlerin incelemelerine dayanarak eserin, aşkı bir tür hastalık olarak değerlendiren eski tıp anlayışına ait olduğunu ileri sürmektedir. Ancak eserin içeriği incelendiğinde, onun tıbbi bir eser olmaktan ziyade aşkın ruhsal etkilerine, meşhur âşık ve maşukların yaşamlarına dair düşünce ve gözlemlere, bu konularda yazılmış şiirlere yer verdiği görülmektedir. Bu durum, eserin doğrudan ve yalnızca tıpla ilişkili olmadığını ortaya koymaktadır. (Adıvar, 1978, ss. 455-456)

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Dâvud-i Antâkî'nin *"Tezyînü'l-Esvâk"* adlı eseri, edebiyat, tasavvuf ve tıp arasında kurduğu çok katmanlı ilişkiyle özgün bir metin olarak dikkat çekmektedir. Aşk kavramına hem edebi hem tıbbi hem de tasavvufi açıdan yaklaşan Antâkî, bu yönüyle dönemin entelektüel birikimini yansıttığı gibi, kendi iç dünyasını da derinlikli biçimde ortaya koymakta; ayrıca Arap edebiyat tarihine özgün bir katkı sunmaktadır. Aşkı sadece insani bir duygu olarak değil hakikate giden bir yol olarak yorumlaması, hem klasik hem de modern anlamda dikkate değer bir yaklaşımdır. Ayrıca bu yorum, esere tasavvufi bir boyut kazandırmakta ve onu sıradan bir aşk kitabı olmaktan çıkararak entelektüel bir metin haline getirmektedir. Eserde kullanılan anlatım teknikleri, şiir ve nesir rivayetleri arasındaki denge, tıbbi kavramların edebi estetik içinde yeniden yorumlanması, Antâkî'nin güçlü bir edebî ve düşünsel birikime sahip olduğunu göstermektedir. Bu da onun yalnızca bir hekim değil, aynı zamanda şiir, edebiyat ve tasavvuf alanlarında da ciddi bir bilgi birikimine sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, Dâvud-i Antâkî'nin edebi kimliğini hak ettiği yere yerleştirmeyi amaçlamakta ve *Tezyînü'l-Esvâk'*ın yalnızca edebî değil, kültürel ve entelektüel tarih içerisindeki değerine de dikkat çekmektedir. Gelecekte bu eserin tahkikli basımları, metinlerarası karşılaştırmaları ve modern edebiyat teorileriyle yeniden okunması ilim dünyasına büyük katkılar sağlayacaktır. Bunun yanı sıra, eserin temel aldığı Bikâî'nin *Esvâku'l-Eşvâk* adlı eseriyle karşılaştırmalı olarak incelenmesi, Arap edebiyatındaki yeri ve özgün katkılarını daha açık bir şekilde ortaya koyacaktır. Ayrıca, *Tezyînü'l-Esvak*'ın Türkçeye çevrilmesi hem bilim dünyası hem de Antakya'nın kültürel mirası açısından önemli bir adım olabilir. Eserde aşkın bir tür hastalık olarak değerlendirilmesi ve buna ilişkin tedavi arayışları, eserin tıpla ilişkisini ortaya koymakta olup bu bağlamda disiplinlerarası araştırmalara da imkân sunmaktadır.

5. KAYNAKLAR

Acıduman, A., & Özay, İ. (2009). Antakya'lı Ünlü Hekim Dâvud el-Antakî'nin Nöroanatomi Hakkında Yazdıkları ve Bu Bilgilerin İslâm Tıp Tarihindeki Yeri. *Sinir Sistemi Cerrahisi Dergisi*, *2*(2), 106-118. https://doi.org/10.54306/sscd.2009.64

Adıvar, A. A. (1978). Antâkî. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (5. bs, C. 1). Milli Eğitim Basımevi.

Arslan, M. (2016). *KİTÂB-I TERCÜME-İ TEZKİRE-İ DÂVÛD FÎ İLMİ'T-TIBB*.

el-Antâkî, D. b. Ö. (t.y.). *Tezyînü'l-Esvâk bi Tafsîli Eşvâki'l-Uşşâk* (C. 1). Dâru'l-Beyâni'l-Arabî.

el-Medenî, İ. M. (t.y.). *Sülâfetü'l-asr fî mehâsini'ş-şuarâ bi-külli Mısr*. Geliş tarihi 29 Haziran 2025, gönderen https://shamela.ws/book/298

el-Muhibbi, M. E. (t.y.). *Hülâsatu'l-Eser fi A`yâni'l-karni'l-hâdi aşr* (C. 2). Dâru Sâdır.

Erdemir, A. D. (1994). Dâvûd-i Antâkî. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 9, ss. 26-27). https://islamansiklopedisi.org.tr/davud-i-antaki

eş-Şantî, İ. b. M. (2005). Dâu'l-ışk ve devâuhû ìnde'l-Antâkî: Kırâaten fî Tezyînü'l-Esvâk. *Dâru'l-Yemâme li'l-bahs ve't-terceme ve'n-neşr*, *40*(7-8), 488-497.

Kuş, Ö., & Aciduman, A. (2021). Dāvūd el-Anṭākī'nin en-Nuzhetu'l-mubhice fī teşḥīẓi'l-eẕhān ve taʿdīli'l-emzice adlı eserinde gebelerin ve çocukların tedbiri üzerine. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, *11*(3), 554-565. https://doi.org/10.31020/mutftd.960417

Mevaldi, M. (2009). Dünya Kütüphanelerinde Davud el-Antaki'nin El Yazması Eserleri. İçinde M. Karası & S. Nazik (Ed.), *Antakyalı Bilge Davut el-Antaki* (2. bs, ss. 19-26). Ürün Yayınları.

Nazik, S., Kadıoğlu, F., & Kadıoğlu, S. (2011). Hekim Davud el-Antaki'nin Eserlerinin Türkiye'de Bulunan Nüshaları. *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, *17*, 43-51.

EVALUATION OF THE THEISTIC THEORY OF EVOLUTION FROM THE PERSPECTIVE OF ISLAMIC THEOLOGY

TEİSTİK EVRİM TEORİSİNİN İSLAM KELAMI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yusuf OKŞAR

Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hatay,ORCID: 0000-0002-9060-3272

Özet: Evrim teorisi, yalnızca biyolojik bir açıklama modeli olmanın ötesinde, farklı disiplinlerde de etkili olmuş ve çok yönlü tartışmalara konu edilmiştir. Özellikle bazı ateist çevrelerce sahiplenilen bu teori, aynı zamanda teistik düşünceyi benimseyen çevreler tarafından da belirli açılardan kabul görmektedir. Bu durum, teorinin yalnızca fen bilimlerini ilgilendiren bir alanla sınırlı kalmayıp, metafizik ve teolojik bağlamlarda da değerlendirildiğini göstermektedir. Nitekim evrim teorisi, Tanrı'nın varlığı ve âlemle ilişkisi açısından ele alınarak, kimi zaman teistik ispatlamalar için bir zemin olarak da kullanılmıştır. Bu çerçevede ortaya çıkan teistik evrim anlayışı, evrimsel sürecin Tanrı'nın iradesi ve yönlendirmesiyle gerçekleştiğini savunur. Bu yaklaşım, evrim ile ilahi müdahale arasında bir çatışma görmektense, uzlaştırıcı bir perspektif geliştirmeyi hedeflemektedir. Ancak bu uzlaştırma çabasının İslam kelamı açısından ne anlama geldiği önemli bir tartışma konusudur. Teistik evrim teorisinin, İslam kelamının temel esaslarıyla ne ölçüde uyumlu olduğu; özellikle yaratılış anlayışı ve insanın ontolojik konumu bakımından ciddi bir problematik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı, teistik evrim teorisinin temel varsayımlarını İslam kelamı çerçevesinde analiz etmek; inanç esaslarıyla çelişip çelişmediğini, hangi yönlerden örtüştüğünü ya da ayrıştığını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, klasik kelam kaynakları ile modern yorumlar karşılaştırmalı olarak ele alınacak; özellikle kelami düşünce gelenekleri temelinde, yaratılışın mahiyeti ve insanın yaratılışındaki ilahi maksat gibi meseleler ekseninde teoriye dair bir değerlendirme yapılacaktır. Ayrıca çağdaş İslam düşünürlerinin konuya yönelik yaklaşımlarına da yer verilerek, günümüz Müslüman entelektüel çevrelerinde teistik evrim anlayışının nasıl karşılandığı analiz edilecektir. Sonuç olarak, teistik evrim teorisinin İslam kelamıyla bütünüyle örtüşmediği; ancak belirli yorumlayıcı yaklaşımlar çerçevesinde kısmi bir uzlaştırmanın mümkün olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, kelam ilminin sahip olduğu metodolojik esneklik dikkate alındığında, evrim teorisinin toptan reddi yerine, İslamî epistemolojinin imkânları içinde yeniden değerlendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Biyoloji, İnsan, Evrim, Yaratma.

Abstract: The theory of evolution, beyond being merely a biological explanatory model, has also influenced various other disciplines and has become the subject of multifaceted debates. Although the theory is often embraced by certain atheist circles, it is also partially accepted by some proponents of theistic thought. This demonstrates that the theory is not limited to the domain of natural sciences but is also evaluated within metaphysical and theological contexts. Indeed, the theory of evolution has been addressed in relation to the existence of God and His connection with the universe, and has at times been utilized as a foundation for theistic arguments. In this context, the concept of theistic evolution posits that the evolutionary process occurs under the will and guidance of God. Rather than perceiving a conflict between evolution

and divine intervention, this approach seeks to establish a reconciliatory perspective. However, what such reconciliation entails from the standpoint of Islamic theology (ʿilm al-kalām) remains a significant issue of discussion. The extent to which the theory of theistic evolution is compatible with the fundamental principles of Islamic theology—especially in regard to the concept of creation and the ontological status of human beings—emerges as a profound theological problem. The aim of this study is to analyze the fundamental assumptions of theistic evolution within the framework of Islamic theology, to determine whether they contradict the essential tenets of faith, and to identify areas of convergence and divergence. Accordingly, classical kalām sources and modern interpretations will be examined comparatively. A particular focus will be placed on theological traditions, evaluating the theory through key issues such as the nature of creation and the divine purpose behind human existence. Furthermore, the study will address the approaches of contemporary Muslim thinkers to assess how the idea of theistic evolution is received within today's Muslim intellectual circles. In conclusion, it has been determined that the theory of theistic evolution does not fully align with Islamic theology; however, a partial reconciliation may be possible through certain interpretive approaches. In this regard, considering the methodological flexibility inherent in the discipline of kalām, the study concludes that rather than a wholesale rejection of the theory of evolution, a re-evaluation within the boundaries of Islamic epistemology is necessary.

Key Words: Kalâm, Biology, Human, Evolution, Creation.

GİRİŞ

Evrim teorisi, modern bilimin en etkili ve bir o kadar da tartışmalı teorilerinden biridir. Başlangıçta biyolojik varlıkların kökeni, çeşitliliği ve gelişimini açıklamaya odaklanmış olsa da zamanla farklı disiplinleri etkileyerek derinlemesine tartışmalara zemin hazırlamıştır. Özellikle ateizmi savunan çevrelerde güçlü bir karşılık bulması teoriyi salt bilimsel bir tartışma olmaktan çıkarmıştır. Buna karşın birçok reddiye ya da savunu bu minvalde tartışmaların daha ileri seviyelere taşınmasına neden olmuştur. Buna karşın evrim fikrinin ateist yaklaşıma uymaktan ziyade tanrının varlığına bir delil olabileceği savı bir karşıt fikir olarak ileri sürülmüştür. Yani teori metafizik ve teolojik argümanlar ışığında teistik evrim anlayışını destekler şekilde yorumlanmıştır. Bu bağlamda, teistik evrim yaklaşımı, evrimsel sürecin Tanrı'nın iradesi ve yönlendirmesiyle gerçekleştiğini savunarak, yaratılış ve evrim arasındaki geleneksel çatışmayı aşmaya yönelik uzlaştırıcı bir perspektif sunması bakımından tartışmaya değer bir konu olarak gündeme gelmiştir.

Teorinin, dini saiklerin güçlü olduğu bir bakış açısından ele alınması ve bir tanrı kanıtlaması olarak kullanılması beraberinde bazı problemleri de barındırabilmektedir. Zira dinin dili ve üslubu ile bilimin metot ve yöntemleri arasındaki derin ayrım bu uzlaştırma girişiminin karmaşık ve hassas bir noktaya evrilmesine neden olabilmektedir. Dolayısıyla İslam kelamının insanın yaratılışı ve canlıların çeşitliliğine dair söylemleri tevhidi ve imani endişeleri önceleyen bir yapıya sahip olması bakımından bir sınırlılık oluşturabilmektedir. Ancak metafizik kanıtlamalar fizikten yoksun olmamak kaydını içermekle de bu uzlaştırma çabalarına destek olabilmektedir. Bu nedenle, teistik evrim teorisinin İslam kelamının temel prensipleriyle ne ölçüde uyumlu olduğu, hangi yönlerden örtüştüğü veya ayrıştığı kelam düşüncesi ışığında titizlikle incelenmeyi gerektirmektedir.

Bu çalışma, teistik evrim teorisinin temel varsayımlarını İslam kelamı perspektifinden analiz etmeyi; böylece hem kelami geleneklerin yaratılış anlayışı hem de insanın yaratılışındaki ilahi maksat gibi önemli meseleler ekseninde teorinin nasıl değerlendirilebileceğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1. İSLAM KELAMINDA YARATMA ANLAYIŞI VE TEİSTİK EVRİM

İslam kelamının en temel meselelerinden biri "yaratma" konusudur. Bu mesele Allah'ın zatı ve sıfatlarının yanı sıra evrenin mahiyetiyle dolayısıyla da Allah-alem ilişkisiyle doğrudan ilintilidir. Kelamcılar yaratmayı, İslam filozoflarının aksine genellikle yoktan var etme/hudus olarak tanımlamışlardır (Cürcânî, 2012, 145). Bu itibarla Allah dışında varlık olarak tanımlanan her şey hadis yani sonradan var olmuştur (İbn Sînâ, 2014, 388). Filozoflar ise yaratma hususunu sudur (taşma/feyz/procession) ile açıklama yolunu tercih etmişlerdir (Kaya, 2009, 467). Ancak her iki durum için geçerli olan ortak nokta yaratma fiilinin Allah'a nispeti konusudur. Zira bu fiil mutlak manada Allah'a mahsus olup kadir-i mutlak bir varlık olarak O'nun biricikliğine dayandırılır. Kur'ân'da geçen "اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ" '*Allah her şeyin yaratıcısıdır'* (Zümer 39/62) ayeti bu anlayışın temel dayanaklarından biridir. Râzî, bu ayetin tefsirinde yaratmanın yalnız Allah'a nispet edilebileceğini, çünkü gerçek anlamda varlık vermenin mutlak kudret ve irade gerektirdiğini belirtmiştir (Râzî, 1995, 19/215).

Kelam ilminde yaratma ile ilgili tartışma, Allah'ın evreni irade ve kudretiyle sonradan yarattığı hususundan ziyade bu yaratmanın keyfiyetine dair ihtilaftır. Zira yaratmanın bir anda/tek seferde mi olduğu kabulüne karşın buradaki yaratma keyfiyetinin belli bir süreci ve aşamalılığı ihtiva ettiği fikri farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu iki yaklaşımın teistik evrim teorisinin, kelami yaratma anlayışı ile uyumlu olması "sürece" yönelik bir yaratma fikrinin benimsenmesi ile gerçekleşebilir. Bu itibarla Nazzam ve İbn Hazm gibi kelamcılar her ne kadar alemin bir bütün şeklinde ve herhangi bir zamansal sürece mahal vermeden bir anda yaratıldığını savunsa da diğer kelamcılar evrenin parça ve kısımlar halinde zamana yayılarak ortaya çıktığını savunmuşlardır (Karadaş, 2013, 263-264). Aslında bu fikir Kur'an'ın yaratma hususundaki ifadeleriyle desteklenebilmektedir. Özellikle "*Gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yarattık."* (Kaf 50/38)[251] Ancak buradaki 6 gün ifadesinin dünyaya ait bir zaman dilimine mi denk geldiğine dair bir netlik yoktur. Râzî, gün kavramından maksadın devre olduğunu ifade etmiştir (Râzî, 1995, 20/313). Esed de "yevm" kelimesine devre anlamını uygun görmektedir. Ona göre eski Arap lisanında bu kavram her durumda günün 24 saatlik dilimi anlamına gelmemektedir. Ayrıca uzun veya kısa herhangi bir zaman dilimini de göstermektedir. Hem burada hem de Kur'an'ın başka yerlerinde kozmik anlam öne çıkmak kaydıyla "eyyâm" yani günler kelimesi en isabetli şekilde "devre" olarak takdir edilebilir (Esed, 2015, 1241).

Kelam ilmindeki yaratma nazariyesi teistik evrime zemin hazırlaması bakımından Teceddüd-i emsal veya bu kavramın yerine tercih edilen Halk-ı cedid ve teâkub kavramlarının izahına muhtaçtır. Zira bu mefhumlar yaratmanın keyfiyetine dair bazı fikirleri içermektedir. Bu itibarla teceddüd-i emsal, "benzerlerin, aynı nitelikteki cevher ve arazların yenilenmesi, ardarda devam etmesi" anlamına gelmektedir (Karadaş, 2011, 40/239). Bu kavram kelam ilminde alemin yaratılışı ve hiyerarşik düzen içerisinde devamını ifade etmesi bakımında önemlidir. Bu itibarla yenilenme özün korunmasına bağlı olarak görüntünün aşama aşama değişip/dönüşmesine bağlı olarak izah edilebilmektedir. Buna mukabil teâkub kavramı ise birbirini takip eden farklı veya zıt süreçleri ifade etmek için kullanılır dolayısıyla yaratma birbirinden bağımsız gibi görünen süreçlerin birbiri ardına ve aralıksız süreçte gerçekleşmesidir (Nesefî, 2004, 38 vd.). Halk-ı cedid kavramı ise karşılığını Kaf suresi 15. Ayette bulan "*Düşünseler ya, ilk yaratışta acze düştük mü? Buna rağmen onlar yeni bir yaratma konusunda şüphe içindeler*." İfadelerine dayanmaktadır. Buna göre İbn Hazm ve İbn Arabî gibi İslam alimleri bu kavramı sürekli

[251] *O ki, yarattığı her şeyi güzel yaptı. İnsanı yaratmaya da çamurdan başladı. (Secde 32/7); Halbuki, o sizi evrelerden geçirerek yaratmıştır. (Nuh 71/14)*

yeniden yaratma olarak tanımlamışlardır. Bu itibarla yaratma eylemi Allah'ın evrene sürekli müdahalesini içeren birçok eylemi içermektedir (Karadaş, 2013, 277).

Kur'an'da aşamalılık ve süreç fikrinin temellendirilmesi bakımından Mü'minun suresi 12-14. Ayetleri değerlendirilebilir. Zira insanın yaratılış süreci belli evreler halinde anlatılmakta ve buradan evrimsel bir süreç olduğuna dair bir intiba vermektedir.[252] Esed, bu ifadelerin yorumunu "yaratılış evrelerinin hepsinin Allah tarafından öngörülüp gerçekleştirildiğini ve bu surecin insanın O'nun tarafından yeryüzüne çıkarıldığı günden bu yana hep tekrarlanıp durduğunu vurgulamak içindir" şeklinde yapmak suretiyle ayetteki vurgunun Allah'ın mutlak irade ve kudretine dikkat çekildiğini ifade etmektedir (Esed, 2015, 1241). Buna benzer başka ayetlerde de söz konusu edilen genel itibariyle evrenin ilahi bir müdahale sonucu yaratıldığı ve insanın kendi yaratılışında yegâne failin de Allah olduğunu anlaması tavsiyesidir.[253] Dolayısıyla evrim fikrinin teistik temeli bu anlık müdahale ile açıklanabilir mi? Daha doğrusu Allah, alemin işleyişini evrimsel bir süreç çerçevesinde mi takdir etmiştir?

Diğer taraftan aşama ve süreci yadsıyan görüşün de dayandığı bazı ayetler söz konusu edilmektedir. Örneğin "…*Ve bizim buyruğumuz tektir, göz açıp kapayıncaya kadar olup biter*." (Kamer 54/50) ayeti mucibince oluşun bir anda olup bittiği fikrine de ulaşılabilmektedir. Ancak buradaki maksat önceki ayetle yani "*Şüphesiz biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık*." (Kamer 54/49) ifadesiyle ele alındığında bir ölçü ve düzen fikrinin her şeyin bir anda olup biteceği düşüncesine pek yakın olmadığı sonucuna varılabilir. Buradaki oluş olma sürecine girişle ilgili bir kesinlik ve oluştur. Yani hemen olma sürecine girer şeklinde anlamak daha isabetli olsa gerektir. Dolayısıyla Zemahşerî'nin "Bizim buyruğumuz tektir;" yani gercekleştirmesi süratli tek bir kelimedir. "Gözü açıp kapamak kadar…" dır ifadesi buyruğun gerçekleşmesine vurgu olarak değerlendirilebilir (Zemahşerî, 2020, 6/496). Benzer şekilde "*Bir şeyi istediğinde, O'nun buyruğu "ol!" demekten ibarettir; hemen oluverir."* (Yâsin 36/82) ayetinden de muradın Allah'ın yaratılmışlara özgü zorluk ve yorgunluk gibi arazlara sahip olmadığı ve mülkünde sonsuz kudretiyle tasarruf edebilecek bir yetkinliğe sahip olduğunu vurgulamak içindir (Zemahşerî, 2018, 5/676).

Sonuç olarak İslam kelamında yaratma anlayışı, Allah'ın mutlak kudreti, hikmeti ve iradesiyle doğrudan ilişkilidir. Yaratma yalnız Allah'a mahsustur; hiçbir varlık bu fiili hakiki anlamda gerçekleştiremez. Bu yaklaşım, tevhit inancını korumayı hedeflediği gibi insanın aczini ve kulluğunu da vurgular. Ayrıca yaratmanın hem ontolojik hem de metafizik boyutlarıyla açıklanması, kelam ilminin temel yapısını oluşturan derinlikli bir tefekkür geleneğini ortaya koyar.

Buradaki tartışma İslam kelamında ele alınan yaratma olgusunun biyolojik çeşitliliği ve dolayısıyla canlıların ortaya çıkışı ve üremesine dair ne söyleyebildiğidir? Bu noktada kelami yaratma teorileri açısından büyük bir eksiklik gibi görünen orijin ve canlı çeşitliliğinin açıklanması bilimsel bir teori yardımıyla tahkim edilebilir mi? Ayrıca ortak ata fikri İslam dini açısından ontolojik bir gerilime neden olmakta mıdır? teistik evrim fikri anakronik bir zorlama mıdır? Son tahlilde ilk evrim fikri ile Darwin'in evrim teorisi arasında neler oldu? Evrimle ilgili gelişmeler oldu mu? Şeklindeki sorulara verilebilecek cevaplarla mümkün olabilmektedir.

Ancak, teistik evrim anlayışıyla klasik kelam arasında tam bir uyum sağlanması halen tartışmalıdır. Özellikle "rastlantısallık" kavramı, kelamın "mutlak ilahi takdir" ilkesiyle nasıl bağdaştırılacağı konusunda farklı yorumlara yol açmaktadır. Bu noktada, kelam

[252] Dr. Öğretim Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belagatı, ayse.kas@mku.edu.tr, ORCID numarası: 0000-0001-5083-1097.
[253] Doç. Dr. HMKU İlahiyat Fakültesi Tefsir, El-mek: assicak@mku.edu.tr

metodolojisinde yer alan nassların yorumlanması ve te'vil imkanları, evrimin metafizik boyutunu anlamada önemli bir rol oynar.

2. ALLAH'IN KUDRETİ VE NEDENSELLİK BAĞLAMINDA EVRİMSEL SÜRECİN SINIRLARI

Kur'an-ı Kerim'de yaratılışın zamana yayılan bir süreç olduğuna dair fikirleri izah etmiştik. Her ne kadar süreç ve devre anlayışı yaratma hususunda bir argüman olarak savunulsa da bunun bir yorum olduğu ve halen izaha muhtaç olduğu açıktır. Zira yaratma zaman ve mekândan münezzeh olduğuna inanılan Allah'ın dilemesiyle anında gerçekleşmiş de olabilir. Dolayısıyla "*O'nun işi, bir şeyi dilediği zaman ona sadece 'Ol!' demesidir. O da hemen olur*" (Yâsîn, 36/82) ifadesindeki vurgu "yaratmanın Allah'ın mutlak kudret ve iradesiyle doğrudan ve zamandan münezzeh bir şekilde gerçekleştiğini gösterir" yorumunu da desteklemektedir.

Râzî, bu ayetin tefsirinde Allah'ın kudretinin hiçbir sınıra, aracıya veya doğal kanuna bağlı olmadığını açıkça ortaya koyar. Ona göre, yaratma fiili Allah'ın zatına içkindir (Râzî, 1995, 18/557-558). Dolayısıyla yaratılmışlar için bu etkilerin zamanla ve mekânla kayıtlı olabileceğinden dolayı evrim fikrinin ayetler çerçevesinde savunulmasındaki sınırlılıklar her durumda gündemde kalacaktır. Bu, evrimsel sürecin kendiliğindenliğini yani otonom bir yapı çerçevesinde tesadüfler zincirine bağlı olarak gerçekleştiği yaklaşımını reddeder. Eğer Allah'ın yaratması mutlaksa, evrimsel sürecin rastlantısallığı ve nedensel sürekliliği, bu yaratma kudretine halel getirme riskini taşıyabilir.

Evrimsel süreçlerin Allah'ın tabiatta işlettiği sünnetullah/adetullah kavramları çerçevesinde ele alınıp alınamayacağı da ikinci bir husus olarak değerlendirilebilir. Çünkü burada yaratma doğrudan ve aracısız bir mucizevi oluşumdan ziyade belli bir düzen ve aşama fikrini barındırmaktadır. Zira yaratma, doğrudan müdahale veya açıklanamayan mucizeler dışında, tabiat yasalarıyla uyumlu bir biçimde işleyen dinamik bir süreç olarak teistik evrim düşüncesiyle bir uyumu çağrıştırabilmektedir. (Nasr, 1993, 38). Bu anlayış, teistik evrim savunusunun temel dayanaklarından biridir ve kelam ilminin metodolojik esnekliğiyle uyum sağlar. Evrimsel biyolojinin ortaya koyduğu süreçler, Allah'ın yaratma iradesinin ve kudretinin tecelli biçimlerinden biri olarak kabul edilebilir; dolayısıyla yaratma ve evrim birbirini dışlayan değil, tamamlayan kavramlar haline gelir.

"Yaratmanın hikmeti evrimle daha iyi anlaşılır" türünden savunular da kelamî anlamda yeterli değildir. Çünkü Allah'ın fiilleri, hikmet ve gayeye bağlı kılınamaz; aksine O'nun fiili bizzat hikmettir. Kelamcılar, bu tür bir bağlamda Allah'ın fiillerini tahlil ederken insan merkezli, sonuç odaklı yaklaşımları reddetmişlerdir (Topaloğlu, 2016, 125-126).

Kelam geleneğinde Allah'ın kudreti, hiçbir dış etken veya zorunluluk olmaksızın fiil meydana getirmeyi ifade eder. Halbuki evrimsel süreç, içkin zorunluluklar, doğal yasalar ve biyolojik rastlantılarla işler. Dolayısıyla, teistik evrim modelinde Tanrı'nın yaratıcı fiilini bu sürecin işleyişine tabi kılmak, kelamî ontolojinin dışına çıkmak anlamına gelir. Bu da ya yaratılışın kelamî tanımının yeniden yapılandırılmasını ya da teistik evrim anlayışının sınırlarının yeniden belirlenmesini gerekli kılar.

Bu itibarla Teistik evrim anlayışıyla klasik kelam arasında tam bir uyum sağlanması halen tartışmalıdır. Özellikle "rastlantısallık" kavramı, kelamın "mutlak ilahi takdir" ilkesiyle nasıl bağdaştırılacağı konusunda farklı yorumlara yol açmaktadır. Bu noktada, kelam metodolojisinde yer alan nassların yorumlanması ve te'vil imkanları, evrimin metafizik boyutunu anlamada önemli bir rol oynar.

Teistik evrimde Allah'ın evrimsel mekanizmaları seçtiği, yaratmayı bu yollarla gerçekleştirdiği varsayılır. Ancak bu durum, Allah'ın yaratmayı neden doğrudan değil de uzun ve karmaşık bir sürece yaydığı sorusunu doğurur. Bu tür bir süreç Allah'ın kudretine sınırlama getirmekle

kalmaz, aynı zamanda O'nun "Hakîm" (hikmet sahibi) isminin de keyfi şekilde yorumlanmasına yol açar.

Öte yandan, bazı kelamcılar, nedenselliğin Allah'ın iradesinden bağımsız bir işleyişi kabul etmeyi teolojik açıdan sakıncalı bulmuşlardır. Örneğin, Gazzâlî, doğa yasalarının kesin zorunluluklar değil, Allah'ın dilediği anda değiştirebileceği vasıtalar olduğunu belirtmiş, böylece doğa yasaları ve ilahi kudret arasındaki mutlak bağlılığı vurgulamıştır (Gazzâlî, 1981, 62). Bu görüş, teistik evrim için hem bir fırsat hem de sınır oluşturur; çünkü evrimsel mekanizmaların Allah'ın sürekli müdahalesiyle işlediğini savunmak, mutlak kader ve irade anlayışıyla uyumludur, ancak bu müdahalelerin doğa yasalarını ortadan kaldırmadığını da gösterir.

Teistik evrim, görünüşte Allah inancı ile evrim kuramını uzlaştırma çabasıdır. Ancak klasik İslam kelamında yaratma fiilinin Allah'a nispeti, bu tür bir uzlaştırmayı metafizik ve teolojik temeller bakımından sorunlu hale getirir. Nedensellik anlayışındaki farklar, Allah'ın kudret ve iradesinin kapsamı ve yaratma tarzına ilişkin beklentiler teistik evrimi kelamî gelenekle bağdaşmaz kılmaktadır. Bu nedenle, İslam düşüncesi bağlamında teistik evrim savunucularının ya kelamı yeniden yorumlamaları ya da evrimsel süreci tamamen metaforik bir düzeye indirgemeleri gerekecektir.

İslam kelamında nedensellik ve Allah'ın kudreti, yaratılış ve evrenin işleyişi konularında temel kavramlardır. Bu kavramlar, teistik evrim iddiasının da çerçevesini oluşturur. Klasik kelamcılar, özellikle Eş'arî ve Mâturîdî ekolleri, nedensellik ilişkilerini doğrudan doğa yasalarına değil, Allah'ın sürekli yaratma fiiline bağlamışlardır. Bu bağlamda, doğadaki neden-sonuç ilişkileri "sebep" olarak değil, Allah'ın dilediği şekilde işleyen "vasıta"lar olarak görülür (Okşar, 2018, 117 vd.). Dolayısıyla, evrimsel süreçteki biyolojik nedenler ve mekanizmalar, Allah'ın yaratma kudretinin araçlarıdır ve O'nun iradesi olmadan hiçbir sebep etkili olamaz (Marmura, 2000, 182 vd.).

Eş'arî, yaratmanın mutlak ilahi kudretin tecellisi olduğunu belirtir; dolayısıyla yaratma fiili, sadece kâinatın ilk yaratılışıyla sınırlı olmayıp, her an devam eden bir süreçtir. Bu görüş, evrimin doğal seleksiyon ve mutasyon gibi süreçlerinin, Allah'ın fiilinin araçları olarak görülmesine teorik temel sağlar (Okşar, 2016, 298-299). Bu bağlamda, teistik evrimciler, evrim sürecindeki mekanik ve rastlantısal görünen olayların aslında ilahi kudret ve hikmetin tezahürleri olduğunu ileri sürerler.

Modern teistik evrim savunucuları, klasik kelam perspektifini çağdaş bilimsel bilgiyle bütünleştirmeye çalışırlar. Stephen Jay Gould'un "non-overlapping magisteria" (çatışmayan alanlar) kavramına benzer şekilde, evrim bilimi biyolojik süreçleri açıklarken, teistik yorum bu sürecin anlamını ve yönünü Allah'ın kudreti bağlamında açıklar (Barbour, 2013; https://www.perlego.com/book/588706/when-science-meets-religion-pdf (Erişim tarihi: 12 Haziran 2025). Bu tutum, Allah'ın yaratıcı kudretinin, evrim sürecinde vasıta olan doğal mekanizmalar aracılığıyla tecelli ettiğini kabul eder. Böylece evrim hem nedensellik zincirinin bir halkası hem de Allah'ın mutlak kudretinin göstergesi olur (Sardar, 2011, 359 vd.).

SONUÇ

Bu çalışmada, teistik evrim teorisi, İslam kelamının temel kavramları olan yaratma, nedensellik ve Allah'ın kudreti perspektifinden ele alınmıştır. İncelenen klasik kelam kaynakları ve çağdaş düşünürlerin yaklaşımları ışığında, teistik evrim iddiasının İslam düşünce geleneği içinde tamamen yeni veya yabancı olmadığı; aksine, yaratmanın sürekli bir fiil olarak kavranması ve doğa yasalarının ilahi iradenin tezahürleri olarak görülmesi bağlamında anlamlı bir tartışma zemini sunduğu görülmüştür.

Kur'an'daki insan yaratılışıyla ilgili ayetlerin te'vil ve mecazi anlamları, teistik evrimci yaklaşımların, biyolojik evrimi ruhun özel yaratılışıyla birleştirme çabalarını desteklemektedir. Buna karşılık, evrim sürecinde rol oynayan rastlantısallık ve doğa yasalarının mutlak belirleyiciliği gibi unsurlar, kelamın Allah'ın mutlak kudreti ve takdiri doktriniyle tam bir uyum sorunu doğurmaktadır. Bu noktada, kelam ilminin metodolojik esnekliği ve nassların yorumlanabilirliği, teistik evrimin İslami epistemoloji çerçevesinde kısmi uzlaştırmalarına imkân vermektedir.

Klasik İslam filozofları ve mutasavvıflar, yaratma ve varlık konularına getirdikleri derin metafizik yorumlarla, evrimin hem doğal nedenler hem de ilahi iradenin tecellisi olarak kavranmasına entelektüel altyapı sağlamışlardır. Günümüz Müslüman düşünürler ise modern bilimsel gelişmelerle din arasındaki uyumu tesis etme arayışlarında, teistik evrim anlayışını hem bilimsel hem de dini gerekçelerle tartışmaya açmaktadırlar.

Sonuç olarak, teistik evrim teorisi İslam kelamı açısından bütünüyle reddedilmemeli; aksine, yaratılışın mahiyeti, insanın ontolojik konumu ve ilahi kudretin evrendeki işleyişi bağlamında daha derinlemesine ve sistematik bir değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Bu tür bir değerlendirme, hem modern bilimle İslam düşüncesi arasında köprü kurma potansiyeli taşıyacak hem de İslam entelektüel geleneğinin zenginliklerini çağdaş sorulara uyarlama imkânı sağlayacaktır.

Bu itibarla çalışma sonucunda şu önerilerde bulunmak mümkündür:

- Teistik evrim tartışmalarında klasik İslam düşünürlerinin özellikle yaratma, takdir ve nedensellik konularındaki metinlerine daha geniş kapsamlı ve sistematik analizler yapılmalıdır.
- Evrim teorisinin bilimsel boyutları ile İslam kelamının metafizik ve epistemolojik çerçevesi arasında karşılıklı diyalog ve entelektüel etkileşim artırılmalıdır.
- Kelamın nass yorumlama ve te'vil yöntemlerinin, modern bilimsel gelişmeler ışığında nasıl yeniden yorumlanabileceğine dair metodolojik araştırmalar yapılmalıdır.
- Bu alanda çalışan çağdaş İslam düşünürleri ve bilim insanlarının ortak çalışmaları teşvik edilerek, disiplinler arası ve çok sesli bir tartışma ortamı yaratılmalıdır.
- Teistik evrim ve İslam kelamı arasındaki ilişkilerle ilgili elde edilen sonuçlar, ilahiyat fakülteleri ve eğitim kurumlarında müfredat kapsamında yer almalı; öğrenciler ve kamuoyuna bilim-din ilişkisi konusunda dengeli ve bilgiye dayalı eğitim sunulmalıdır.

KAYNAKLAR

Barbour, I. G. (2013). When Science Meets Religion. HarperCollins. https://www.perlego.com/book/588706/when-science-meets-religion-pdf

Cürcânî, S. Ş. (2012). Kitâbü't-Taʿrîfât (M. Maraşlî, Ed.). Beyrut: Dârü'n-Nefâis.

Esed, M. (2015). Kur'an Mesajı (C. Koytak & A. Ertürk, Çev.). İstanbul: İşaret Yayınları.

Gazzâlî. (1981). Tehâfütü'l-Felâsife (B. Karlığa, Çev.). İstanbul: Çağrı Yayınları.

İbn Sînâ. (2014). Metafizik I: İlâhiyat (E. Demirli & Ö. Türker, Çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık.

Karadaş, C. (2011). Teceddüd-i Emsâl. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Cilt 40, s. 239). İstanbul: TDV Yayınları.

Karadaş, C. (2013). Allah-âlem ilişkisi: Yaratma. (C. Karadaş Ed.), Kelâm el kitabı (s. 263-277). Ankara: Grafiker Yayınları

Kaya, M. (2009). Sudûr. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Cilt 37, s. 467-468). İstanbul: TDV Yayınları.

Marmura, M. E. (2000). The Philosophy of al-Ghazali. Provo/Utah: Brigham Young University Press.

Nasr, S. H. (1993). The Need for a Sacred Science. London: Curzon Press.

Nesefî, E. M. (2004). Tebşîratü'l-Edille (H. Atay & Ş. A. Düzgün, Ed.) (Cilt 2). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Okşar, Y. (2016). Gazâlî'nin Nedensellik ve Âdetullah Düşüncesi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 16 (1), 277-303.

Okşar, Y. (2018). İslam Kelamında Nedensellik Ve Âdetullah. Ankara: Akademisyen Kitabevi.

Râzî, F. (1995). Mefâtîḥu'l-ğayb (S. Yıldırım ve diğerleri, Ed., Cilt 19). Ankara: Akçağ Yayınları.

Sardar, Z. (2011). Reading the Qur'an: The contemporary relevance of the sacred text of Islam. London: Hurst & Company.

THE DEVELOPMENT AND CHANGE OF THE POPULATION OF REYHANLI DISTRICT (HATAY)

REYHANLI İLÇESİ (HATAY) NÜFUSUNUN GELİŞİMİ VE DEĞİŞİMİ

Zeynep YAVUZ (Birinci yazar) [1], Şerife BİLİNİR(İkinci yazar)[2]

[1]Yüksek Lisans Öğrencisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Hatay/Türkiye, ORCID:0009-0007-3154-5811,

[2]Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü Hatay/Türkiye, ORCID: 0000-0002-7135-3984,

Özet

Akdeniz Bölgesi'nin güneyinde, Hatay il sınırları içerisinde yer alan Reyhanlı ilçesi, coğrafi konumu ve sınır hattında bulunması nedeniyle geçmişten günümüze önemli bir yerleşim yeri olmuş ve çeşitli nüfus hareketlerine sahne olmuştur. İlçe nüfusu, Türkiye Cumhuriyeti topraklarına katıldığı 1939 yılından günümüze kadar bazı dönemlerde değişimler yaşamıştır. 2011 yılında başlayan Suriye iç savaşı sonrasında ilçeye yoğun bir şekilde sığınmacı yerleşimi gerçekleşmiş ve bu durum Reyhanlı'nın demografik yapısını önemli ölçüde dönüştürmüştür. Bu dönüşüm, 6 Şubat 2023'te bölgede meydana gelen depremlerle daha da derinleşmiş ve ilçe nüfusu üzerinde belirgin etkiler yaratmıştır. Bu etkinin merkez ilçe olan Antakya'nın aksine Reyhanlı'da daha az hissedilmesi, yıkımın sınırlı olması ve can kayıplarının görece düşük düzeyde kalması nedeniyle, çevre il ve ilçelerden güvenli bir bölge arayışında olanlar için Reyhanlı'yı tercih edilebilir kılmıştır. Bu bağlamda, Reyhanlı ilçesinin tarihsel süreçteki nüfus gelişimini anlamak ve yaşanan demografik değişimi ortaya koymak bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Araştırma kapsamında, Türkiye İstatistik Kurumu'nun Reyhanlı ilçesine ait nüfus verilerinden yararlanılmıştır. Bu veriler doğrultusunda, ilçe nüfusunun yıllar içerisindeki değişimi, nüfus yoğunluğu, yaş ve cinsiyet yapısı ile bölgesel olaylara bağlı olarak meydana gelen nüfus hareketleri, tablo, şekil, grafik ve haritalar aracılığıyla ortaya açıklanmıştır.

Son dönemlerde çeşitli nedenlere bağlı olarak hem yurt içi hem de yurt dışından göç alan yerlerden biri olan Reyhanlı'da, belirgin bir demografik değişim yaşanmıştır. Nüfus hareketlerine bağlı olarak hızlı bir şekilde artan nüfus bölgede plansız şehirleşme sürecini devam ettirmiştir. Bu durum özellikle bazı mahallelerde gecekondulaşmanın artmasına yol açmıştır. Reyhanlı İlçe nüfusundaki bu gelişmeler, bölgede çevresel sürdürülebilirlik ilkelerine dayalı olarak sosyal gelişimi destekleyecek nitelikte bir mekânsal planlamayı gerekli kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hatay, Reyhanlı, Nüfus, Demografi, Deprem.

Abstract

Located in the southern part of the Mediterranean Region, within the borders of Hatay Province, Reyhanlı District has historically been an important settlement due to its geographical location and its position along the border, and it has witnessed various population movements from past to present. The population of the district has undergone changes in certain periods since its incorporation into the territory of the Republic of Turkey in 1939. Unlike the central district of Antakya, the impact of the earthquake was less severely felt in Reyhanlı, with relatively limited destruction and fewer casualties. As a result, the district became a preferred destination for individuals from surrounding provinces and districts seeking a safer environment. In this context, the main objective of this study is to examine the historical development of Reyhanlı's population and to reveal the demographic changes it has undergone.

Within the scope of the study, population data for Reyhanlı District provided by the Turkish Statistical Institute were utilized. Based on these data, changes in the district's population over the years, population density, age and gender structure, as well as population movements resulting from regional events, have been explained through tables, figures, graphs, and maps.

In recent years, Reyhanlı has become one of the areas receiving both internal and international migration due to various factors, resulting in significant demographic changes. The rapid population increase driven by migration has contributed to the continuation of unplanned urbanization in the region. This has particularly led to an increase in informal housing in certain neighborhoods. These developments in the population structure of Reyhanlı highlight the need for spatial planning that supports social development based on the principles of environmental sustainability.

Keywords: Hatay, Reyhanlı, Population, Demography, Earthquake.

1. GİRİŞ

Doğal çevre ve insanın oluşturduğu mekânları iç içe gören, olay ve olguları mekânsal perspektiften neden, sonuç ve dağılış ilkeleri çerçevesinde inceleyen coğrafya bilimi, insanın varlığı ve hareketlerinden yola çıkarak çevrenin değişimi hakkında derin ve bütüncül bir bakış açısı sunar (Bathelt ve Glückler, 2011; Bilgili ve Kocalar, 2020). Nüfus araştırmaları ise bu bilim içerisinde önemli bir yere sahiptir. Coğrafya bilimi, nüfusu yalnızca sayısal bir değer olarak ele almaktan ziyade yer, zaman ve çevresel koşullarla nüfusun dağılımı, hareketliliği ve mekânsal etkilerini daha kapsamlı ve sistematik bir çerçevede değerlendirmektedir. Böylece nüfus çalışmaları, planlama, kalkınma, çevre yönetimi gibi birçok alanda kritik bir rol oynamaktadır (Gritzner, 2009).

Türkiye'de modern anlamda ilk nüfus sayımı 1927 yılında ikincisi ise 1935 yılında yapılmıştır. Bu tarihten sonra ise genellikle beş yılda bir periyodik sayımlar yapılmaya devam edilmiştir (Tanoğlu, 1969: 184; Doğanay, 2014: 175). 1835 yılından itibaren uygulanan beş yılda bir nüfus sayımı sistemi, 1990 yılına kadar kesintisiz şekilde sürdürülmüştür. 1990 sonrasında ise sayımların on yılda bir yapılmasına karar verilmiştir. Ancak, 1990'lı yılların başında ülke içi nüfus hareketliliğinin (özellikle göçlerin) belirgin biçimde artması, bu döneme ilişkin sağlıklı verilerin eksikliği nedeniyle 1997 yılında sınırlı kapsamlı sorular içeren ara bir sayım yapılmasını zorunlu kılmıştır. Gerçek anlamda bir sonraki kapsamlı nüfus sayımı ise 2000 yılında gerçekleştirilmiş, ancak önceki dönem sayımlarıyla kıyaslandığında daha dar kapsamlı olmuştur (Tümertekin ve Özgüç, 2014: 217).

2000 yılına kadar gerçekleştirilen nüfus sayımlarında, bireylerin sayım anında bulundukları yer esas alınmış bu bağlamda *de facto* yöntem kullanılmıştır. 2007 yılından itibaren ise ikametgâha dayalı *de jure* nüfus sayım sistemine geçilmiştir (Gül ve Başıbüyük, 2011: 166; Tümertekin ve Özgüç, 2014: 217; Güzel, 2018: 75). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) olarak adlandırılan bu yeni yöntemde, MERNİS veri tabanı üzerinden elektronik ortamda bireylerin sürekli ikamet ettikleri adresler temel alınarak veri toplanmakta ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından her yıl düzenli olarak nüfus verileri yayınlanmaktadır (Bostan ve Sertkaya Doğan, 2019; Doğan, 2021: 209). Bu sistem sayesinde, geçmişte sıkça karşılaşılan farklı bir yerde sayılma, nüfusun olduğundan fazla gösterilmesi ya da hiç sayılmama gibi sorunlar büyük ölçüde giderilmiştir (Gül ve Başıbüyük, 2011: 166; Tümertekin ve Özgüç, 2014: 217; Güzel, 2018: 75).

1927 yılından itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nde düzenli olarak gerçekleştirilen nüfus sayımlarının temel amaçlarından ilki, belirli bir tarihte ülke nüfusunun sayısını ve demografik yapısını (yaş, cinsiyet, medeni durum vb.) belirlemektir. Bir diğer amaç ise nüfusun zaman

içindeki değişimini ve dönüşümünü izleyerek, bu alandaki toplumsal ve yapısal değişimler ile ilerlemeleri değerlendirmektir (Çakmak, 2009: 99).

Araştırmada 1940 yılından günümüze kadar Reyhanlı ilçesinin nüfus gelişimi, dağılışı ve nüfus hareketleri üzerinde durulmuştur. Akdeniz Bölgesi'nin güneyinde, Hatay il sınırları içerisinde yer alan Reyhanlı ilçesi, coğrafi konumu ve sınır hattında bulunması nedeniyle geçmişten günümüze önemli bir yerleşim yeri olmuş ve çeşitli nüfus hareketlerine sahne olmuştur. İlçenin demografik yapısının incelenmesi ve her alanda yapılacak planlamalarda bu yapının göz önünde bulundurulması oldukça önemlidir.

1.1. Araştırma Sahasının Yeri ve Sınırları

Araştırma sahasını, Hatay'a bağlı Reyhanlı ilçesinin idari yönetim sınırları oluşturmaktadır. Reyhanlı, Akdeniz Bölgesi'nin Antakya-Kahramanmaraş Bölümü'nde bulunan Hatay iline bağlı bir ilçedir. Araştırma sahasını oluşturan Reyhanlı ilçesi toplam 36.700 hektar yüzölçümüne sahiptir. Batısında Antakya, kuzeyinde Kumlu, doğusu ve güneyinde Suriye ile komşudur (Şekil 1).

Şekil 1. Reyhanlı İlçesi lokasyon haritası

1.2. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Çalışmanın amacı, Reyhanlı İlçesindeki nüfusun zaman içerisindeki gelişimini değişimini tespit etmektir. İlçe, coğrafi konumu ve Türkiye-Suriye sınır hattında yer alması nedeniyle tarih boyunca stratejik bir yerleşim yeri olmuş; bu durum, bölgenin farklı dönemlerde çeşitli nüfus hareketlerine sahne olmasına neden olmuştur. Özellikle son yıllarda yaşanan bölgesel gelişmelerin yanı sıra, 6 Şubat 2023 depremleri gibi büyük afetler de ilçedeki demografik yapıyı

doğrudan etkilemiştir. Bu çalışma, Reyhanlı'da zaman içerisinde meydana gelen nüfus değişimlerini ve bu değişimlere yön veren nüfus hareketlerini ortaya koyarak, ilçenin sosyo-demografik dönüşümüne ışık tutmayı amaçlamaktadır. Elde edilecek bulguların, gelecekte yapılacak olan mekânsal planlama ve nüfus politikaları açısından önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

2. YÖNTEM

Araştırmada ilk olarak kapsamlı bir literatür çalışması yapılmıştır. Daha sonra çalışmanın bulgular kısmını oluşturacak olan nüfus verilerine Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanından ulaşılmıştır. Bu bağlamda 1940-1960 yılları arası Nüfus Kitapçıkları, 2007 öncesi dönem için Genel Nüfus Sayımı Sistemi (GNS), 2012-2023 yılları arası için ise Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) kullanılmıştır. Bu veriler sistematik bir hale getirilerek analiz edilmiştir. Ayrıca saha çalışmaları da yapılarak bölgeye ilişkin gözlemlerde bulunulmuştur. Elde edilen bulgular, nicel verilerle desteklenerek tablo, grafik ve haritalar aracılığıyla hem anlamsal hem de görsel bir bütünlük içinde sunulmuştur. Haritaların hazırlanmasında ArcMap 10.5 paket programı kullanılmıştır. Ayrıca Reyhanlı'nın demografik gelişim sürecinde önemli bir yere sahip olan 2000 yılı öncesine ait ilçe düzeyindeki göç verilerinin mevcut olmaması, araştırmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

3. BULGULAR

Türkiye Cumhuriyeti'nde nüfus sayımları 1927 yılında yapılmaya başlanmıştır. Ancak İskenderun ve Antakya çevresi (Reyhanlı dahil), bu tarihte henüz Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer almadığından dolayı, bölgede resmî nüfus sayımları gerçekleştirilememiştir. Bölge 1921-1938 yılları arasında Fransız mandası altındaki Suriye'ye bağlı bir yönetim bölgesi konumundaydı (Umar, 2004; Atabey, 2015: 193; Yeşilbursa, 2020: 147-206; Barlas, 2020: 327; Yaldız, 2020: 569). 1938 yılında kurulan Hatay Devleti'nin, 1939 yılında Türkiye'ye katılmasıyla birlikte, bölge ilk kez 1940 yılında Türkiye Cumhuriyeti genel nüfus sayımlarına dâhil edilmiştir. Bu durum Türkiye nüfusunu pozitif yönde etkilemiştir.

Reyhanlı'da 1940-2024 yılları arasındaki 84 yıllık süreçte nüfus ‰21,13'lük bir artış ile yaklaşık 6 kat büyümüştür. Bu dönemde Hatay İli de ‰21,99'luk yıllık nüfus artış hızıyla 6,3 kat artış göstermiştir. Türkiye ise ‰18,69 yıllık nüfus artışı ile 4,8 kat büyümüş ve nüfusu 85 milyonu aşmıştır (Tablo 1). Reyhanlı ve Hatay'ın 1940-2024 yılları arasındaki nüfus artış hızlarının Türkiye ortalamasının üzerinde seyretmesi, bölgenin hem coğrafi konumundan hem de tarihsel süreçte yaşadığı sosyo-ekonomik ve demografik değişimlerden kaynaklanmaktadır. Özellikle Reyhanlı'nın verimli arazilerinden dolayı ekonomisinde tarımsal faaliyetlerin ön plana çıkması ve Suriye sınırında yer alması, onu hem savaş dönemlerinde göç alan bir merkez haline getirmiş hem de sınır ticareti sayesinde ekonomik olarak cazip kılmıştır. Bu durum, doğal nüfus artışının yanı sıra dış göçlerle desteklenen bir demografik büyümeye yol açmıştır. Hatay geneli için de benzer şekilde, tarımsal potansiyeli yüksek olan Amik Ovası'nın varlığı, İskenderun Demir Çelik Fabrikası ile birlikte sanayi sektörlerindeki gelişmeler ve çok kültürlü yapının getirdiği sosyal çekicilik, ilin nüfus artışını tetikleyen başlıca faktörler olmuştur.

Tablo 1

Türkiye, Hatay ve Reyhanlı'nın 1940 ve 2024 yılları arası nüfus artış hızı

	1940 Yılı Nüfusu	2024 Yılı Nüfusu	Nüfus Artış Hızı (‰)
Reyhanlı	19.578	115.566	21,13
Hatay	246.138	1.562.185	21,99

Türkiye	17.820.950	85.664.944	18,69

Reyhanlı İlçe nüfusu, 1940 yılında 19.578 iken, 2024 yılında 115.566'ya ulaşmıştır (Tablo 1 ve Tablo 2). Bu süreçteki nüfusun seyri farklı olaylara bağlı olarak değişmiştir. 1940 yılında çok az miktarda değişiklik gösterdiği, fakat 1950 yılında ise önemli bir artış göstererek nüfusun 26.022'ye yükseldiği görülmektedir. Özellikle 1940 ve 1945 yıllarında bölgede kadın nüfus erkek nüfustan daha azdır (Tablo 2 ve Şekil 2).

1955-2000 yılları arasında Reyhanlı ilçesinin nüfusu genel olarak artış göstermiş, 27.853'ten 74.225'e yükselerek yaklaşık 2,7 kat artmıştır. İlçe nüfusunda 1955-1970 arasında düzenli bir büyüme yaşanırken, 1970-1980 döneminde hızlı bir artış görülmüştür. Ancak 1980-1990 döneminde nüfusta geçici bir düşüş yaşanmış, 1990'da 63.254'e gerilemiştir. 1990'dan sonra ise nüfus yeniden artışa geçmiş ve 2000 yılında 74.225'e ulaşmıştır. 1955-1980 yılına kadar olan sayımlarda kadın nüfus erkek nüfusa kıyasla daha az olsa da bu tarihten sonra cinsiyet dağılımı tüm dönemlerde dengeli seyretmiştir (Tablo 2 ve Şekil 2). 1950 yılında Türkiye'de uygulanmaya başlanan tarım politikaları, Marshall yardımı ile makineleşmenin yaygınlaşması ve Amik Gölü'nde drenaj probleminin ortadan kaldırılması ile sulamanın genişletilmesi, ilçeye yönelik göçlerin yaşanmasına ve bu duruma bağlı olarak nüfusun artmasına neden olmuştur. 1960'lı yıllarda başlayan Amik Gölü kurutma çalışmaları 1980'lerin başında tamamlanarak tarıma kazandırılmıştır. Kuruyan gölün sahip olduğu ekolojik unsurlar yok olsa da yerine geniş tarım alanları oluşmuştur. Bu durum ise Amik Ovası'nın verimli topraklarının, ilçeyi tarıma dayalı kırsal bir yerleşim haline getirmesinde etkili olmuş ve bu nüfus artışı üzerinde pozitif bir etki yaratmıştır. 1990 yılında Reyhanlı nüfusunun azalmasında ise tarımsal faaliyetlerde makineleşmenin yaygınlaşmasına bağlı olarak kırsal istihdamın azalması ve işsizlikle birlikte büyük şehirlere yaşanan göçlerin etkili olduğu düşünülmektedir.

Reyhanlı İlçesinde 2000-2015 yılları arasında toplam nüfus 74.225'ten 90.758'e yükselmiştir. 2000-2007 arasında nüfus miktarının artışı hızlanmış ve bu yedi yılda 8.000'den fazla kişi ilçe nüfusuna eklenmiştir. 2008-2015 döneminde ise artış daha istikrarlı ve yavaş bir seyir izlemiştir. Cinsiyet dağılımı bu dönemde dengeli bir görünümde olup, kadın ve erkek nüfusu neredeyse eşit düzeydedir. 2013 yılında toplam nüfusta az miktarda bir düşüş (88.925) gözlense de bu durum kısa süreli olmuş, ardından nüfus yeniden artış trendine girmiştir (Tablo 2 ve Şekil 2). Genel olarak bu dönem, durağan fakat sürdürülebilir bir demografik büyümeye işaret etmektedir. Fakat burada özellikle üzerinde durulması gereken nokta Reyhanlı İlçesinin Suriye sınırında bulunması ve 2011 yılında başlayan Suriye İç Savaşı'ndan doğrudan etkilenmesidir. Savaş sonrasında binlerce mülteci, Türkiye'ye sığınmış ve bunların önemli bir kısmı Reyhanlı İlçesini başka şehirlere gitmek için geçici bir yerleşim yeri olarak kullanırken bir kısmı da burada yerleşik bir düzene geçmiştir. Günümüzde de Suriyeli mültecilerin bölgede varlığı devam etmesine rağmen vatandaşlık durumundan dolayı bunlar eldeki kayıtlara yansımamıştır. Ayrıca ilçede 11 Mayıs 2013 yılında yaşanan iki ayrı bombalı saldırı sonucu 53 kişinin hayatını kaybetmesi ve 146 kişinin yaralanması bölgede güvenlik endişesi uyandırmış ve kısmen nüfus miktarına da yansımıştır.

2016-2024 döneminde toplam nüfus 91.974'ten 115.566'ya yükselmiştir. 2016-2019 arasında nüfus her yıl düzenli artarken, 2020'de 3.266 kişilik önemli bir sıçrama yaşanmıştır. 2023 yılı ise nüfusun 5.523 kişi artmasına bağlı olarak dikkat çekici biçimde öne çıkmaktadır. 2024'te ise artış yavaşlamış ve nüfus sadece 1.951 kişi yükselmiştir. Cinsiyet dağılımı bu dönemde dengeli olmasının yanı sıra erkek nüfusun az da olsa kadın nüfustan daha fazla olduğu gözlemlenmektedir (Tablo 2 ve Şekil 2). Genel olarak bu dönem, özellikle 2023'te yoğun göç kaynaklı demografik değişimi, diğer yıllarda ise istikrarlı büyümeyi yansıtmaktadır. 6 Şubat 2023'te yaşanan Kahramanmaraş merkezli depremlerde, Hatay ilçeleri arasında Reyhanlı, jeolojik yapısı nedeniyle depremin yıkıcı etkisinden görece daha az etkilenmiştir. Antakya,

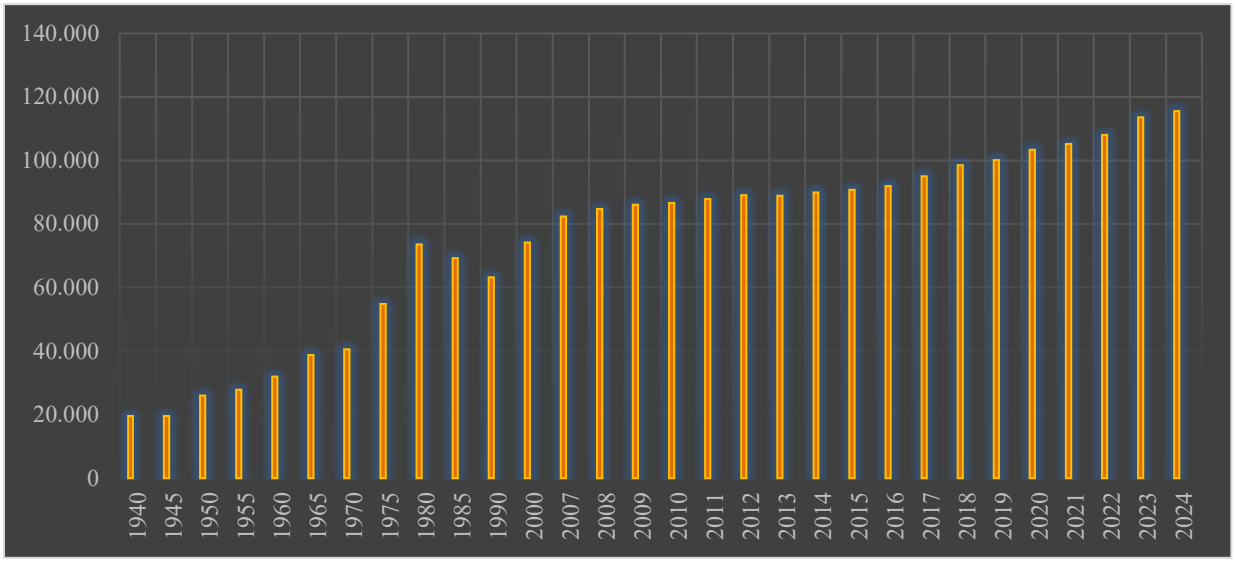
Defne ve İskenderun gibi yıkıma uğrayan ilçelerinden ve farklı illerden Reyhanlı'ya kitlesel göç hareketleri yaşanmış ve ilçe nüfusunun sıçrama yaşanmasına sebep olmuştur. Bu göç dalgası, ilçenin altyapı, konut ve hizmet sektörlerinde yoğun bir baskıya neden olmuştur.

Tablo 2

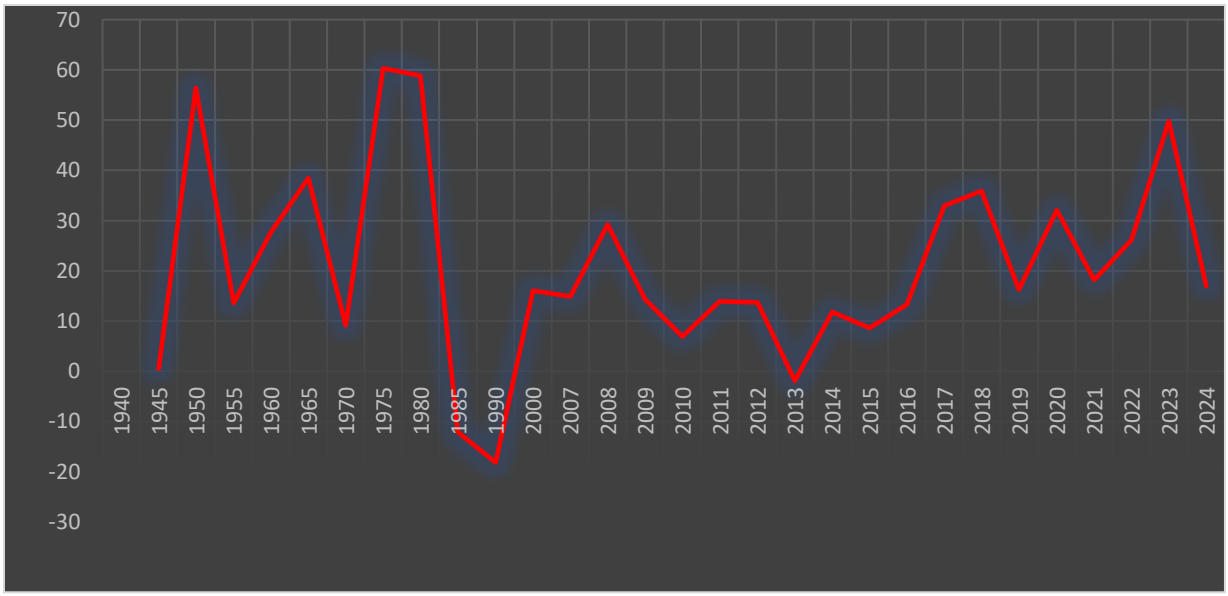
1940-2023 Yılları arasında Reyhanlı İlçesi nüfusunun gelişimi (1940-2023)

Yıl	Erkek	Kadın	Toplam	Artış Miktarı	Artış Oranı (%)	Yıllık Nüfus Artış Hızı (‰)
1940	10.856	8.722	19.578	-	-	-
1945	10.394	9.236	19.630	52	0,26	0,53
1950			26.022	6.392	32,56	56,37
1955	14.296	13.557	27.853	1.831	7,03	13,59
1960	16.508	15.490	31.998	4.145	14,88	27,74
1965	19.831	18.943	38.774	6.776	21,17	38,41
1970	20.231	20.352	40.583	1.809	4,66	9,11
1975	28.373	26.495	54.868	14.285	35,19	60,31
1980	36.796	36.826	73.622	18.754	34,18	58,8
1985	34.943	34.336	69.279	-4.343	-5,89	-12,16
1990	31.485	31.769	63.254	-6.025	-8,69	-18,19
2000	36.579	37.646	74.225	10.971	17,34	15,99
2007	40.749	41.642	82.391	8.166	11	14,91
2008	41.989	42.842	84.831	2.440	2,96	29,18
2009	42.521	43.538	86.059	1.228	1,44	14,37
2010	43.036	43.624	86.660	601	0,69	6,95
2011	43.724	44.153	87.877	1.217	1,4	13,94
2012	44.430	44.663	89.093	1.216	1,38	13,74
2013	44.348	44.577	88.925	-168	-0,18	-1,88
2014	44.979	45.001	89.980	1.055	1,18	11,79
2015	45.429	45.329	90.758	778	0,86	8,6
2016	46.106	45.868	91.974	1.216	1,33	13,3
2017	47.759	47.298	95.057	3.083	3,35	32,97

2018	49.526	49.008	98.534	3.477	3,65	35,92
2019	50.683	49.468	100.151	1.617	1,64	16,27
2020	52.308	51.109	103.417	3.266	3,26	32,09
2021	53.208	52.101	105.309	1.892	1,82	18,12
2022	54.512	53.580	108.092	2.783	2,64	26,08
2023	57.425	56.190	113.615	5.523	5,1	49,83
2024	58.176	57.390	115.566	1.951	1,71	17,02

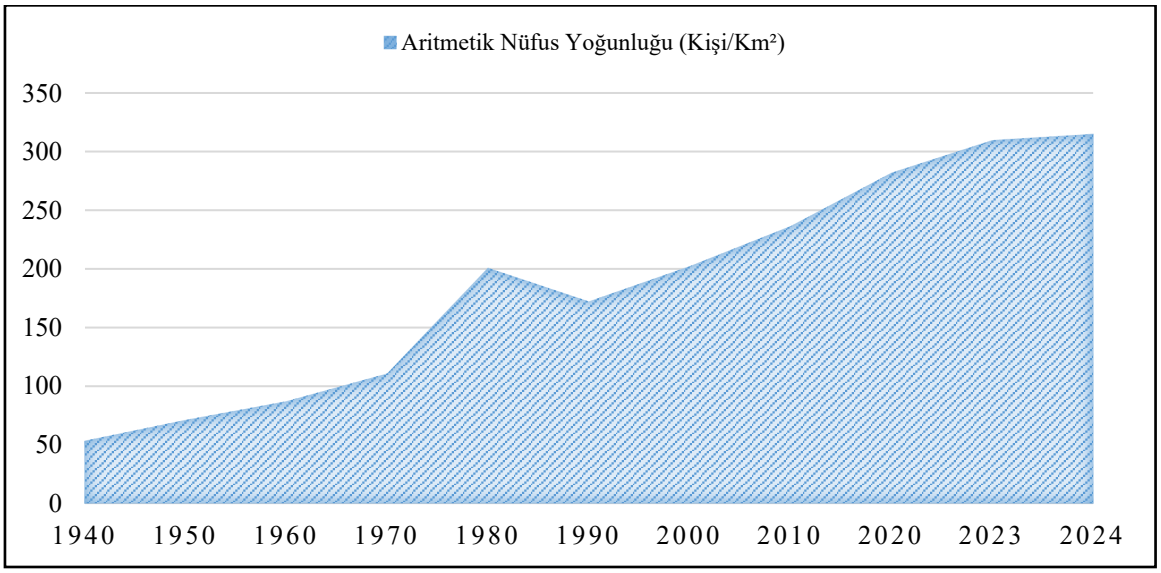
Şekil 2. Reyhanlı İlçesi nüfusunun sayım dönemlerine göre seyri (1940-2024)

Şekil 3. Reyhanlı İlçesi nüfusunun sayım dönemlerine göre yıllık nüfus artış hızı (‰)

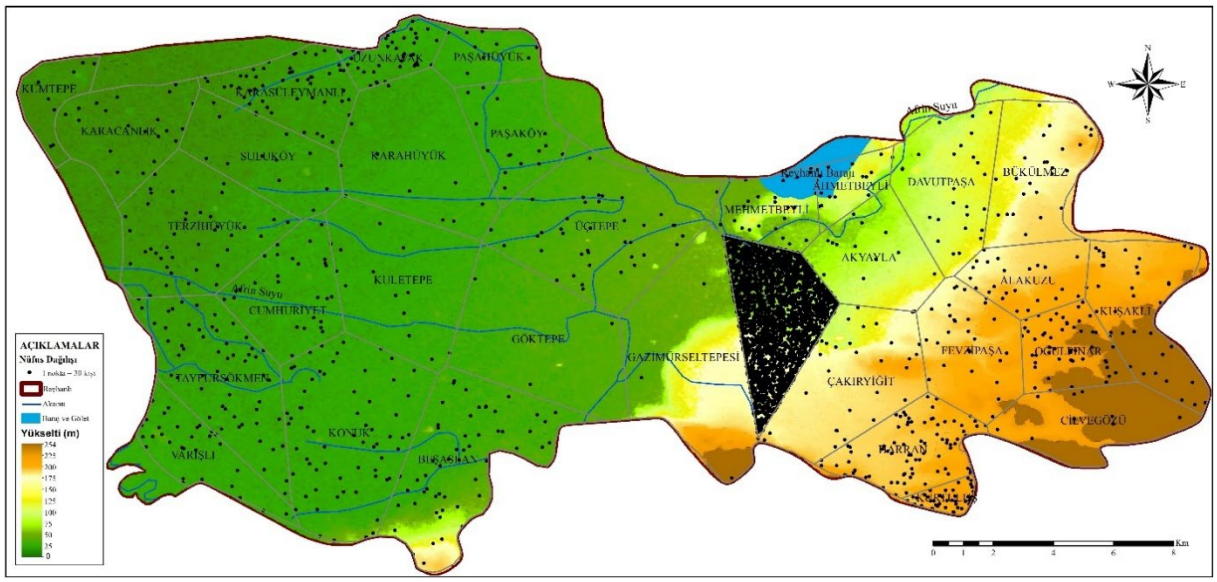
Reyhanlı İlçesi 1940-2024 yılları arasındaki süreçte yıllık nüfus artış hızında büyük dalgalanmalar yaşadığı görülmektedir. Reyhanlı'nın yıllık nüfus artış hızı 1945 yılında ‰0,53 iken 1980 yılında ‰58,80'e çıkmıştır. 1985 yılında yıllık nüfus artış hızı ‰-12,16'ya düşerken

1990 yılında ise ‰-18,19 ile keskin bir düşüş yaşamıştır. Yıllık nüfus artış hızı 2000 yılında ‰15,99; 2007 yılında ‰14,19; 2011 yılında ‰13,94 olmak üzere daha dengeli bir şekilde artış göstermiştir. 2022 yılında ‰26,08 olan yıllık nüfus artış hızı 2023 yılında ‰49,83 ile son yılların en yüksek seviyesini yaşamıştır. Fakat 2024 yılı verileri incelendiğinde yıllık nüfus artış hızının önemli oranda düştüğü söylenebilir (Şekil 3). 1945-1980 yılları arasında tarımsal üretimin artması, iş imkânlarının çoğalması ve kırsal kesimden ilçeye göçün hızlanmasıyla nüfus artış hızı yükselmiştir. 1985-1990 döneminde ekonomik sıkıntılar ve işsizlik nedeniyle Reyhanlı'dan büyükşehirlere olan göçün etkisinin nüfus artış hızında önemli bir düşüş eğilimine neden olduğu düşünülmektedir. 2000'den sonra ilçedeki nüfusun artışı daha istikrarlı hale gelmiş, ancak 2011'den itibaren Suriye kriziyle yeni bir değişim yaşanmış ve mülteci akını nedeniyle nüfus artışı hızlanmıştır. Zira mülteci nüfusu bu rakamlara yansımamıştır. Reyhanlı İlçesi 2023 yılında ise yaşanan 6 Şubat depremi ile diğer ilçelerden ve illerden göç alarak nüfus artış hızı yükselmiştir. Bu göçlerin afet kaynaklı geçici göçler olduğunu da 2024 yılı yıllık nüfus artış hızı verileri net olarak yansıtmaktadır.

Şekil 4. Yıllara göre Reyhanlı İlçesinin aritmetik nüfus yoğunluğu (1940-2023)

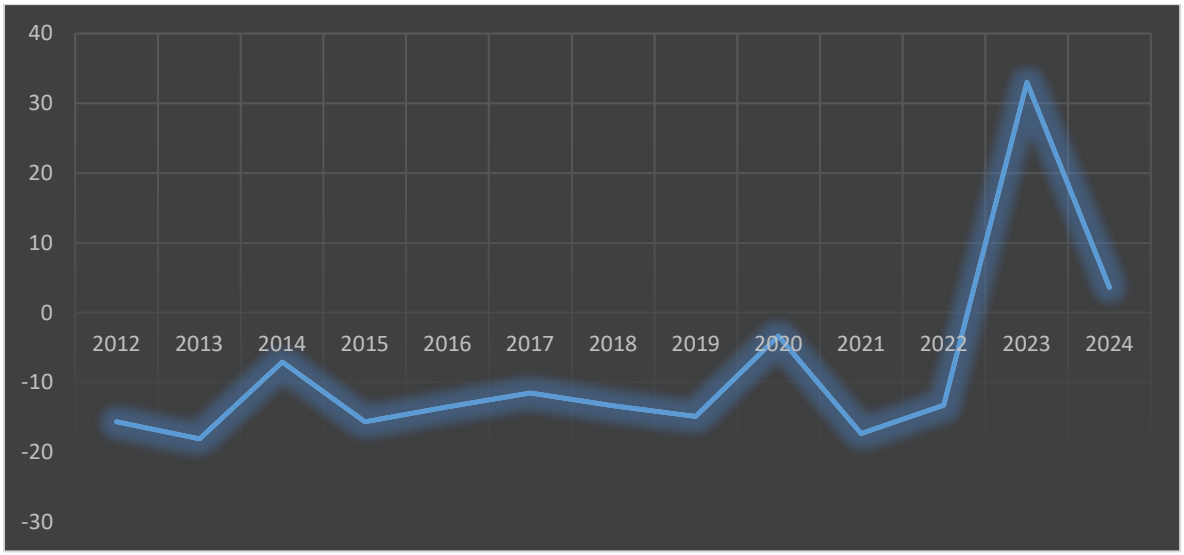
Reyhanlı ilçesinin aritmetik nüfus yoğunluğu geçmişten günümüze artış göstermiştir. 1940'ta yaklaşık 50 kişi/km² olan yoğunluk, 197'te 100 kişi/km² seviyesine yaklaşmıştır. 1980 yılında çarpıcı bir artış göze çarpmaktadır. Yoğunluk kısa sürede hızlı nüfus artışı ve göç hareketlerinin etkisiyle 200 kişi/km² düzeyine ulaşmıştır. 1990 yılında aritmetik yoğunlukta geçici bir düşüş yaşanmıştır. 1990'dan sonra nüfus yoğunluğu sürekli artış göstermiştir. 2023 yılında yaklaşık 320 kişi/km² seviyesine ulaşması, şehirleşmenin ve doğrudan ilçe merkezine olan göçün artmasıyla açıklanabilir (Şekil 4).

Şekil 5. Reyhanlı İlçesi nüfus dağılışı (2024)

Çalışma sahasında nüfusun dağılışı incelendiğinde, genellikle şehir merkezi ve çevresinde nüfusun yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum Reyhanlı'nın merkez mahallelerinde şehirsel fonksiyonların gelişmesinden kaynaklanmaktadır. Reyhanlı İlçesinin doğu ve batı kesimleri nüfus sayısının düşük olduğu sahalardır. Genel olarak ortalama yükseltisi düşük olan ilçede yerleşmeyi sınırlandıran faktör su kaynakları olmuştur. Çoğunluğu Amik Ovası üzerinde kurulmuş olan Reyhanlı'da, arazilerin büyük çoğunluğu tarım amaçlı kullanılmaktadır. Bu durum, merkez mahalleler hariç nüfusun seyrek olmasını sağlamıştır (Şekil 5).

Göç, bir yerleşim yerinin sosyal, ekonomik ve demografik yapısını etkileyen önemli değişkenlerden biridir. Yerleşim yerlerinin aldığı ve verdiği göç miktarı, bu bölgelerin yaşam koşulları, istihdam imkânları, güvenlik durumu ve çevresel koşulları ile doğrudan ilişkilidir. Reyhanlı ilçesine ait 2012-2024 net göç hızı grafiğine bakıldığında, nüfus hareketlerinde belirgin dalgalanmalar olduğu görülmektedir. 2012 yılında yaklaşık ‰-15 net göç hızına sahip olan Reyhanlı'da 2020 yılına kadar bu durum benzer şekilde düşük seviyelerde seyretmiştir. Ancak 2023 yılı itibariyle göç eğiliminde önemli bir değişim meydana gelmiş ve net göç hızı yaklaşık ‰33'e ulaşmıştır. 2024 yılında ise net göç hızı yaklaşık ‰3'e düşse de net göç hızı pozitif yönde devam etmektedir (Şekil 10). 2011 yılında başlayan Suriye iç savaşı ile birlikte Reyhanlı, sığınmacı akınına uğramış ancak bu göçlerin çoğunluğunun kayıt dışı olması veya burayı geçiş noktası olarak kullanması; yerli halkın ekonomik baskı ve güvenlik kaygılarının artması net göç hızını düşürmüş olabilir. 2020 Covid-19 pandemi döneminde geçici bir dönüş veya hareket yasağından dolayı net göç hızı ilk kez sıfıra yakınlaşmış daha sonrasında tekrar düşmüştür. 6 Şubat 2023 yaşanan depremlerde ise Reyhanlı ve çevresi daha az hasar alması ve şehirsel fonksiyonların gelişmiş olmasına bağlı olarak göç alan bir ilçeye dönüşmüştür. 2024 yılındaki net göç hızındaki düşüşlerde ise afet kaynaklı geçici göçlerden kaynaklanmaktadır.

Şekil 6. 2012-2024 Yılları arası Reyhanlı İlçesi net göç hızı (‰)

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Reyhanlı İlçesinin 1940'tan günümüze kadar olan nüfus yapısı incelendiğinde, dönemsel olarak hem doğal hem de beşerî faktörlerin demografik değişimleri doğrudan etkilediği görülmektedir. Özellikle Amik Gölü'nün kurutulması sonucu tarımsal üretimin geliştiği 1950-1980 döneminde istikrarlı bir nüfus artışı yaşanırken, 1985-2000 yılları arasında makineleşmenin artmasına bağlı olarak istihdam oranının azalması büyükşehirlere göçün artmasına ve nüfusun azalmasına neden olmuştur. Özellikle 2011 yılında yaşanan Suriye İç Savaşı sonrasında bölgeye gelen sığınmacılar, bölgede önemli bir demografik baskı oluşturmuş ve oluşturmaya da devam etmektedir. Bölgeye yaşanan sığınmacı göçlerinin sayısal görünürlüğünün olmaması bu göçlere uygun politika geliştirilmesini zorlaştırmıştır. Bunun yanı sıra 6 Şubat 2023 depremleri sonrası yaşanan göç hareketleriyle birlikte ilçede keskin bir nüfus artışı da gözlemlenmiştir.

Nüfus hareketlerine bağlı olarak hızlı bir şekilde artan nüfus bölgede plansız şehirleşme sürecini devam ettirmiştir. Bu durum özellikle bazı mahallelerde gecekondulaşmanın artmasına yol açmıştır. Farklı dönemlerde alınan göç sosyal hayatta bir takım olumsuzluklar yaratsa da üretim ve tüketim dengesi ile birlikte ekonomik canlılığı arttırmış ve beraberinde yeni yatırımları doğurmuştur. Göçle gelen nüfusun ilçede ekonomik sektörlere zamanla adapte olduğunu varsayarak iş gücü planlaması gözden geçirilmeli, ilçenin en büyük kaynaklarından biri olan tarımı geliştirmek için teşvik programları hazırlanmalıdır.

Reyhanlı ilçesi, çevresindeki gelişmelerden etkilenerek zaman zaman farklı bölgelerden göç almış ancak değişen dengelerle birlikte aldığı göçü geri vermeye başlamıştır. Gelen göçle birlikte halkın ihtiyacını karşılamaya yönelik yapılan kamu hizmetleri ve konutların atıl duruma düşmemesi için sürdürülebilir hizmet planlamaları geliştirilmelidir. Reyhanlı'da geçici göçler kalıcı yerleşim düzeninin kurulmasına neden olmuş ve ileriye dönük kalıcı mekânsal değişikliklere zemin hazırlamıştır. Reyhanlı İlçe nüfusundaki bu gelişmeler, bölgede çevresel sürdürülebilirlik ilkelerine dayalı olarak sosyal gelişimi destekleyecek nitelikte bir mekânsal planlamayı gerekli kılmaktadır. Merkezi ve yerel yönetimler tarafından, ilçenin potansiyelini geliştirmeye yönelik uzun vadeli politikaların geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

5. KAYNAKLAR

Atabey, F. (2015). Hatay'ın Anavatana Katılma Süreci. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 3(7), 193-209. https://doi.org/10.33692/avrasyad.509271

Barlas, D. (2020). İki Savaş Arası Hatay: Bir Dış Politika Başarısı. Haz.: Erdem Ünlen, H. Aytuğ Tokur, *Anavatana Katılışının 80. Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu (4-6 Nisan 2019/HATAY)*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 325-340.

Bathelt, H., & Glückler, J. (2011). *The relational economy: Geographies of knowing and learning.* Oxford University Press.

Bilgili, M. & Kocalar, A. O. (2020). Coğrafya nedir?. *Liberal Düşünce Dergisi*, 25 (99), 145–162.

Bostan, H., & Sertkaya Doğan, Ö. (2019). Türkiye'nin demografik dönüşümü ve nüfus projeksiyonlarına göre fırsatlar. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 24 (41), 61–90.

Çakmak, F. (2009). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. VIII, S. 18-19, s. 89-115.

Doğan, N. (2021). 1935 nüfus sayımı sonuçlarına göre Van nüfusu. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (2), 208–225.

Doğanay, H. (2014). *Türkiye Beşerî Coğrafyası*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Gritzner, C. F. (2009). *The human population*. New York : Chelsea House Publishers.

Gül, A. ve Başıbüyük, A. (2011). *Bir Tarihi Coğrafya İncelemesi (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Erzincan Kazası).* Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.

Güzel, Ş. (2018). Tarihi Coğrafya Yönüyle, 1841 Tarihli Nüfus Defterine Göre Burdur Şehri ve Çevresinin Nüfusu. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı.

Tanoğlu, A. (1969). *Nüfus ve Yerleşme*. C. I, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 1183, İstanbul: Taş Matbaası.

Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2014). *Beşeri Coğrafya (İnsan, Kültür, Mekan).* İstanbul: Çantay Kitabevi.

Umar, Ö. O. (2004). *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye, 1908-1938,* Ankara: ATAM Yayınları.

Yaldız, F. (2020). Türkiye'nin Diaspora Politikaları Bağlamında Hatay'ın Anavatan'a Katılması. Haz.: Erdem Ünlen, H. Aytuğ Tokur, *Anavatana Katılışının 80. Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu (4-6 Nisan 2019/HATAY)*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 565-584.

Yeşilbursa, B. K. (2020). The French Mandate in Syria and the Question of Hatay According to British Documents (1920-1946). Haz.: Erdem Ünlen, H. Aytuğ Tokur, *Anavatana Katılışının 80. Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu (4-6 Nisan 2019/HATAY)*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 147-207.

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMEN ADAYLARININ POLİTİKA KONULARINA İLİŞKİN ALGILARININ METAFOR YOLUYLA BELİRLENMESİ

Ceylan AKCAN*- Hakan AKDAĞ- Mustafa DOĞAN*****

***Dr. Ceylan AKCAN, Türkiye, Orcid: 0000-0003-1631-6811**

****Prof. Dr. Hakan AKDAĞ, Mersin Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı,**

Orcid: 0000-0002-7892-7733

*****Doktorant Mustafa DOĞAN, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğitimi Doktora.**

Orcid: 0000-0002-9591-9735

Özet

Bu araştırma, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının politika konularına ilişkin duygu, düşünce ve algılarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji deseni kullanılarak yürütülmüştür. Çalışma grubunu, Gaziantep Üniversitesi'nde öğrenim gören sosyal bilgiler öğretmen adayları oluşturmaktadır. Amaçlı örnekleme yöntemlerinden kolay ulaşılabilir durum örneklemesi tercih edilmiştir. Veriler, "Politika… gibidir. Çünkü…" şeklinde iki sorudan oluşan metafor formu aracılığıyla toplanmıştır. Araştırmanın verileri, tümevarımcı içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Bu analiz türünde, verilerin kodlama işlemi tamamlandıktan sonra elde edilen kodlar temalara dönüştürülmektedir. İçerik analizi; yapı ve anlam bakımından benzerlik gösteren kavramların kümelenerek temalandırılması ve bu temalardan çıkarımlar yapılması sürecidir. Katılımcılar, politika konusuna ilişkin toplam 90 metafor geliştirmiştir. Metaforların sıklık oranlarına göre en çok kullanılan metafor "satranç"tır. Politika kavramına yönelik metaforlar, sıklıklarına göre en fazla olandan en aza doğru şu şekilde 16 tema altında toplanmıştır: Algı yönetimi ve manipülasyon (15), olumsuzluk (12), düzen (11), temel hak ve özgürlükler (10), takip edilen yol (9), çoğulculuk ve temsil (8), adalet (5), yaşamsal gerçeklik (5), yönetim sistemi (3), birliktelik (3), belirsizlik (2), çatışma (2), eleştirel bakış (2), oyun (2), sorumluluk (2) ve toplumsal değişim (1). Araştırma bulgularına göre, geliştirilen siyaset metaforlarının gerekçeleri farklı anlamlar taşıdığından, "temel hak ve özgürlükler", "takip edilen yol" ve "yönetim sistemi" temaları altında ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Sosyal bilgiler, öğretmen adayları, politika, metafor

Abstract

This study aims to reveal the emotions, thoughts, and perceptions of social studies teacher candidates regarding political issues. The research was conducted using the phenomenology design, one of the qualitative research methods. The study group consists of social studies teacher candidates studying at Gaziantep University. Among purposive sampling methods, convenience sampling was preferred. Data were collected through a metaphor form consisting of two questions in the format of "Politics is like… because…". The research data were analyzed using the inductive content analysis method. In this type of analysis, after the coding process of the data is completed, the obtained codes are transformed into themes. Content analysis is the process of clustering concepts that show similarity in structure and meaning into

themes and making inferences from these themes. Participants developed a total of 90 metaphors related to the concept of politics. According to the frequency of metaphors, the most commonly used metaphor is “chess.” The metaphors related to the concept of politics were grouped under 16 themes in descending order of frequency as follows: perception management and manipulation (15), negativity (12), order (11), fundamental rights and freedoms (10), followed path (9), pluralism and representation (8), justice (5), vital reality (5), governance system (3), unity (3), uncertainty (2), conflict (2), critical perspective (2), game (2), responsibility (2), and social change (1). According to the research findings, since the justifications for the developed political metaphors carry different meanings, they were separately evaluated under the themes of “fundamental rights and freedoms,” “followed path,” and “governance system.”

Keywords: Social studies, teacher candidates, politics, metaphor

SUSTAINABILITY OF GLASS ART THROUGH FINE ARTS AND NON-FORMAL EDUCATION: "A MODEL PROPOSAL FOCUSED ON COMMUNITY PARTICIPATION IN THE CASE OF HATAY"

CAM SANATININ GÜZEL SANATLAR VE YAYGIN EĞİTİM YOLUYLA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ: "HATAY ÖRNEĞİNDE TOPLUMSAL KATILIM ODAKLI BİR MODEL ÖNERİSİ"

Elif Burcu ÇARK[1], Ayşegül KARAKELLE ALPER[2]

[1] Yüksek Lisans Öğrencisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Güzel Sanatlar Eğitimi ABD,

Orcid: 0009-0007-5265-7361.

[2] Prof. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Orcid: 0000-0002-3691-2875.

ÖZET

Cam sanatı, geleneksel el sanatları arasında estetik ve teknik zenginliğiyle öne çıkan, ancak günümüzde ustalarının azlığı nedeniyle kaybolma riski taşıyan önemli bir kültürel mirastır. Hatay'da cam sanatıyla ilgilenen sınırlı sayıdaki zanaatkarlar, bu sanatın yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada, Hataylı cam ustası Dt. Şadi Asfuroğlu'nun üretim pratiği temel alınarak, cam sanatının sürdürülebilirliğine yönelik çift yönlü bir model önerilmektedir.

Birinci öneri, güzel sanatlar liseleri ve fakültelerinde cam sanatına dair seçmeli derslerin açılmasıyla öğrencilere alan bilgisi kazandırılması ve mezuniyet sonrası atölye kurmaları ya da usta öğretici olarak görev alabilmelerinin sağlanmasıdır. İkinci öneri ise halk eğitim merkezlerinde cam üfleme ve cam işleme tekniklerine yönelik kurslar açılarak kadınların üretici konuma geçmeleri, hediyelik eşya tasarlayıp satarak ekonomik güçlenmeleri ve sosyal hayata aktif katılım göstermeleri yönündedir.

Mevcut durumda Halk Eğitim Merkezlerinde cam boncuk ve cam mozaik gibi sınırlı alanlarda eğitim verilirken, cam üfleme gibi daha özgün tekniklerin yaygınlaştırılması bu sanatın gelecek kuşaklara aktarılmasına katkı sunacaktır. Ayrıca usta öğreticilerin yetiştirilmesiyle hem nitelikli eğitim sağlanacak hem de cam sanatı yerel kalkınma ve toplumsal güçlenme sürecinde işlevsel bir araç haline gelecektir.

Bu bildiride; sanat eğitimi, yaygın eğitim ve toplumsal katılım arasında kurulması önerilen bir model üzerinden, kültürel mirasın korunmasına ve istihdam temelli sanat eğitiminin geliştirilmesine yönelik özgün bir yaklaşım sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kültürel miras, cam sanatı, güzel sanatlar ve halk eğitimi, kadın istihdamı, Hatay.

ABSTRACT

Glass art is a significant form of cultural heritage that stands out among traditional crafts with its value and technical richness. However, it faces the risk of extinction due to the decreasing number of skilled artisans. In Hatay, the limited number of craftsmen engaged in glass art plays a crucial role in preserving and transmitting this art to future generations. This study proposes a dual model for the sustainability of glass art, based on the production practice of Hatay-based glass master Dr. Şadi Asfuroğlu.

The first proposal suggests the inclusion of elective courses on glass art in fine arts high schools and faculties to provide students with domain-specific knowledge and to enable them to establish their own studios or work as master instructors after graduation. The second proposal recommends the implementation of courses on glass blowing and processing techniques in public education centers, enabling women to become producers, design and sell souvenirs, thereby achieving economic empowerment and active participation in social life.

Currently, public education centers offer training in limited areas such as glass beads and mosaics; however, the dissemination of more unique techniques such as glass blowing would contribute to the intergenerational transmission of this art. Additionally, the training of master instructors will ensure high-quality education and position glass art as a functional tool in local development and community empowerment.

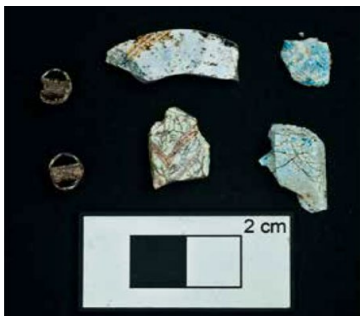
This paper presents an original approach aimed at preserving cultural heritage and developing employment-based art education through a proposed model that integrates art education, non-formal education, and community participation.

Keywords: Cultural heritage, glass art, fine arts and public education, women's employment, Hatay.

1. GİRİŞ

Cam sanatı, insanlık tarihinin en eski ve zarif el sanatlarından biri olarak hem estetik değeri hem de teknik beceri gerektiren yapısıyla kültürel mirasın önemli bir parçasıdır. Geleneksel cam işçiliği, özellikle Anadolu coğrafyasında farklı dönemlerde çeşitli teknik ve motiflerle gelişmiş; yerel ustaların bilgi ve deneyimleriyle kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Cam, tarih sahnesine ilk olarak MÖ 3. binyılın sonlarında Mezopotamya bölgesinde ortaya çıkmıştır. Başlangıçta cam, daha çok boncuk yapımında kullanılmış ve pişmiş toprak boncuklara alternatif olarak tercih edilmiştir. Ancak M.Ö. 1500'lerde Mısırlılar ve Fenikeliler, camı daha işlevsel hale getirmeye başlamış, küçük kaplar üretmişlerdir. MÖ 14. yüzyıla tarihlenen Tell Alalakh kazılarında bulunan cam kaplar, camın erken dönemde sadece süs eşyası değil, aynı zamanda işlevsel bir malzeme olarak da kullanıldığını göstermektedir. Tunç Çağı boyunca cam, özellikle ticarette değerli bir madde olarak önem kazanmıştır. MÖ 8. yüzyıldan itibaren cam üretimi yeniden artış göstermiş ve özellikle Akhaemenid döneminde cam eserler özgün biçim ve süslemelerle zenginleşmiştir. Roma döneminde ise serbest üfleme tekniğinin geliştirilmesiyle cam üretimi yaygınlaşmış, günlük yaşamda cam kullanımı artmıştır. Bu gelişmeler, cam sanatının hem teknik hem de estetik açıdan önemli bir evrim geçirdiğini ortaya koymaktadır (Taştemür, 2017: s.67).

Ancak günümüzde bu sanat dalı, teknolojik üretimin yaygınlaşması, tüketim alışkanlıklarının değişmesi ve meslek edindirme geleneklerinin zayıflaması nedeniyle yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Türkiye'nin kültürel zenginliklerinden biri olan cam sanatı, özellikle Hatay gibi tarihsel ve sanatsal birikimi yüksek bölgelerde varlığını sınırlı sayıda usta sürdürmektedir.

Şekil 1a. (Akar, 2018)

Şekil 1b. (URL-1)

Şekil 1a. Genç Tunç l-ll dönemi polikrom cam vazo ve boncuk parçaları.

Şekil 1b. Tell Atchana/Late Bronze Age (MÖ 1370-1270) Yeşil zemin önünde kabartmalı çiçek desenli cam kadeh. Bölgedeki Orta Tunç–Geç Tunç Çağı cam üretiminin estetik ve teknik düzeyini yansıtmaktadır (URL-1).

Hatay'da cam sanatının kökeni, dünyanın camın ilk üretildiği bölgelerinden biri olan Antakya civarına dayanır. Antakya, Suriye ve Filistin çevresiyle birlikte cam üretiminin başladığı önemli merkezlerden biridir. Bölgedeki camcılık özellikle Finike-Kilikya-Roma döneminde gelişmiş; Antakya ve çevresinde yeşil cam üfleme tekniğiyle yapılan ürünler yaygınlaşmıştır. M.Ö. 1.yüzyılda Suriye'de üfleme tekniğinin keşfi ile cam üretimi, kullanımı ve ticaretinde büyük bir artış yaşanmıştır (Soslu, 2022: s.262).

MÖ II. bin yılda iç kalıp tekniği ile üretilen cam kapların en erkeni, Tell Atchana'da ortaya çıkarılan ve MÖ 1525-1500 yılları arasına tarihlenen cam şişe parçasıdır (Eker, 2016: s.324).

Şekil 1c.

Şekil 1d.

Şekil 1c. Tell Atchana/Late Bronze Age. Yetiştirmeli boyunlu, yuvarlak gövdeli cam şişe. İç kalıpla şekillendirilmiş, Alalakh'taki özgün cam üretim tekniği (URL-2).

Şekil 1d. Çiçekli kenar süslemeleriyle cam kâse. Bölgedeki cam sanatının süslemeli estetik anlayışını temsil eder (URL-3).

19.ve 20. yüzyıllarda bölgede görülen hızlı toplumsal ve teknolojik değişimler, geleneksel el sanatlarının işlevini yitirmesine ve kalitesinin düşmesine yol açmıştır. Bu durum, Antakya'daki cam üfleme sanatını da olumsuz etkilemiştir. Ayrıca, cam üretiminde kullanılan geleneksel yöntemlerin yerini sanayileşme ve modern üretim tekniklerinin alması, küçük atölyelerin kapanmasına neden olmuştur. Öte yandan, cam sanatının sürdürülebilirliğini sağlayacak yeterli destek ve teşviklerin eksikliği, bu sanatın unutulmaya yüz tutmasına yol açmıştır.

Amaç

Bu bildirinin amacı, Hatay'da geleneksel cam sanatını sürdüren ustaların deneyimlerinden yola çıkarak, cam sanatının korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması için sanat eğitimi ve yaygın eğitim ekseninde uygulanabilir bir model önermektir. Bu model, örgün eğitim kurumlarında cam sanatına yönelik seçmeli derslerin açılması ve halk eğitim merkezlerinde cam üfleme tekniklerinin yaygınlaştırılması olmak üzere iki temel bileşene dayanmaktadır.

Önem

Geleneksel cam sanatı, estetik ve teknik açıdan zengin bir sanat dalı olmasına rağmen, usta sayısının azalması ve eğitim sisteminde yeterince temsil edilmemesi nedeniyle kaybolma riski altındadır. Bu çalışma, cam sanatını yalnızca sanatsal bir üretim alanı olarak değil, aynı zamanda kültürel mirasın korunması, kadınların ekonomik olarak güçlendirilmesi ve yerel kalkınmanın desteklenmesi açısından çok boyutlu bir araç olarak ele almaktadır. Önerilen model, hem sanat eğitiminin çeşitlenmesine katkı sunmakta hem de sürdürülebilir kültürel politikaların geliştirilmesine yönelik özgün bir yaklaşım sunmaktadır.

1.1.Kuramsal Çerçeve

Cam sanatı, UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras tanımına uygun olarak, sadece geçmişin izlerini değil, yaşayan toplulukların kimliğini de temsil eder. UNESCO (2003), geleneksel zanaatkârlığın kültürel mirasın en somut biçimlerinden biri olduğunu vurgulamaktadır: "Traditional craftsmanship is perhaps the most tangible manifestation of intangible cultural heritage." (UNESCO, 2003: s.2).

Cam üfleme tekniği, M.Ö. 1. yüzyılda Suriye-Filistin bölgesinde geliştirilmiş ve cam üretimini teknik ve estetik açıdan devrim niteliğinde dönüştürmüştür. Bu gelişmeyle cam, elit sınıflara özgü lüks bir malzeme olmaktan çıkmış, gündelik hayatta yaygınlaşmıştır.

Antakya, Roma İmparatorluğu'nun doğu kentlerinden biri olarak cam üretim ve ticaretinde önemli bir merkez olmuştur. Türk-İslam medeniyetlerinde cam sanatı mimari süsleme ve günlük yaşam objeleri üretimiyle varlık göstermiş, Osmanlı döneminde Beykoz gibi merkezlerde gelişmiştir. Günümüzde ise sanayileşme ve teknolojik gelişmeler, geleneksel cam sanatının devamını tehdit etmektedir.

Sevim ve Turan (2019), geleneksel cam sanatının korunması ve gelecek nesillere aktarılması için sadece örgün eğitim programlarının değil, aynı zamanda yaygın eğitim modellerinin de geliştirilmesinin ve yaygınlaştırılmasının önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bu kapsamda, meslek liseleri, halk eğitim merkezleri ve özel atölyeler aracılığıyla cam sanatının genç kuşaklara aktarılması gerektiği belirtilmektedir.

Geleneksel zanaatkarlığın kuşaklar arası aktarımı, kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, Yalçın (2016); aktarım sürecinin yalnızca formal eğitim kurumları aracılığıyla değil, aynı zamanda ustadan çırağa öğrenme yöntemleri, atölye çalışmaları ve kültürel etkinlikler yoluyla desteklenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, yerel yönetimler ile sivil toplum kuruluşlarının iş birliğiyle geliştirilen programların, zanaatların yaşatılması ve tanıtılması sürecinde kritik bir rol üstlendiğini belirtmektedir. Bu çok boyutlu yaklaşım hem kültürel değerlerin korunmasını sağlamaya hem de ekonomik ve sosyal sürdürülebilirliğe katkıda bulunmaya olanak tanımaktadır.

1.1.2. Şadi Asfuroğlu ve Antakya Cam Müzesi

Şadi Asfuroğlu, 1962 yılında Antakya'da doğmuş, Marmara Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi'ni 1987 yılında tamamlamıştır. Diş hekimliği mesleğini sürdürürken, aileden miras kalan cam üfleme sanatını yaşatmak için yoğun çaba göstermektedir. Gençlik yıllarında İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde kısa süre eğitim alan Asfuroğlu, özellikle Antakya'ya özgü yeşil cam üfleme sanatının Türkiye'deki son temsilcilerindendir. Babasından ve amcasından öğrendiği bu zanaatı geleneksel ve sanatsal yöntemlerle sürdürmektedir.

Şekil 2a. Şadi Asfuroğlu (Asfuroğlu arşivinden, 2025).

Şekil 2b. Asfuroğlu ile görüşme. (Karakelle arşivinden, 2025).

Yaklaşık 150 yıllık tarihi bir Antakya evini restore ederek kurduğu Antakya Cam Müzesi'nde, Roma, Bizans, Fenike ve Osmanlı dönemlerine ait cam eserlerin birebir kopyalarını sergilemektedir. Bu müze aracılığıyla bölgenin binlerce yıllık cam kültürünü korumakta ve tanıtmaktadır. Asfuroğlu, cam sanatını sadece bir hobi değil, aynı zamanda sosyal bir sorumluluk olarak görmektedir. Antakya'da cam üfleme sanatının 1940'lara kadar önemli bir geçim kaynağı olduğunu ve Türkiye'nin dört bir yanına cam ürünlerinin gönderildiğini belirtmiştir.

Şekil 3a.

Şekil 3b.

Şekil 3c.

Yeşil cam örnekleri **(**Asfuroğlu arşivinden, 2025)

Helezonik yeşil gözyaşı şişesi, ince ve uzun boyunlu, damla formda; 8 cm civarında ölçülere sahip, geleneksel üfleme tekniğiyle hazırlanmıştır (Şekil 3.a.). Şadi Asfuroğlu ile yapılan görüşmede, Antakya Cam Müzesi'nin kurucusu olarak; kırık camların eritilme süreci, üfleme ve rölyef teknikleri kullanılarak, Roma, Bizans ve Fenike dönemi gözyaşı şişelerinin birebir reprodüksiyonlarının nasıl üretildiğine dair süreci aktarmıştır. Özellikle gözyaşı şişesi (dudaklı, minyatür yeşil cam) Antakya Cam Müzesi'nde yer alan en simgesel parçalardan biri olmuştur.

Şekil 4. 6 Şubat öncesi Antik cam evi **(**Asfuroğlu arşivinden, 2025)

Sanatçı Şadi Asfuroğlu, cam sanatının yalnızca estetik bir uğraş değil; Antakya'nın kültürel hafızasında derin izler bırakmış bir anlatım biçimi olduğunu vurgulamıştır. Bu sanatı yaşatmanın, sadece geçmişe saygı değil, geleceğe sorumluluk olduğunu dile getirmiştir. Ona göre cam, tarih boyunca kırılgan olduğu kadar dirençli bir anlam taşımış; ışığı yansıtırken hem sanatçının iç dünyasını hem de toplumun kolektif belleğini görünür kılmıştır. Özellikle genç kuşakların bu sanatla erken yaşta buluşması gerektiğini belirten Asfuroğlu, eğitim temelli

projelere olan desteğini de açıkça ifade etmiştir. Uygulamalı atölyelerin önemine değinirken, öğrenmenin ancak deneyimle mümkün olabileceğini, camın ise bu deneyimi bireyin duyularına hitap eden nadir malzemelerden biri olarak sunduğunu söylemiş ve Antakya cam geleneğinin yalnızca müzelerde değil, günlük yaşamda, okullarda ve atölyelerde canlı tutulması gerektiğini dile getirmiştir.

Bu görüşme, cam sanatının sürdürülebilirliği için önerilen eğitim modellerinin yerel bağlamda ne kadar gerekli ve anlamlı olduğunu ortaya koymuştur.

1.1.3. Kültürel Mirasın Korunması

Antakya'dan başlayarak Mısır'a kadar uzanan bu özgün üretim süreci ve kültürel mirasın korunmasına yönelik atılan bu önemli adım, onun sürdürülebilirlik perspektifinden ilham almasına vesile olmuştur. Bu doğrultuda, söz konusu mirasın yeniden canlandırılmasına dair yürüttüğü düşünsel süreçler, kendisini toplumsal fayda odaklı bir proje geliştirme yönünde motive etmiştir.

Kültürel mirasın ortaya çıkarılması, korunması ve tanıtılmasında toplumun tüm birimlerine görevler düşmektedir. Özellikle eğitimciler ve eğitim kurumları, geleceğin bilinçli toplumunu yetiştirme sorumluluğunu üstlenmektedir. Kültürel mirasın yeni nesillere aktarılmasında eğitimin stratejik bir rolü olduğu vurgulanmaktadır (Külcü, 2015: s.30).

UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı, kadınlar ve gençler de dâhil olmak üzere özellikle kırılgan gruplar arasında yaratıcılığın ve yaratıcı ifadelerin teşvik edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Yalçın, 2016: s.23).

Hatay'ın kadim cam üfleme geleneği ve kendine özgü cam ürünleri, hem müzelerde sergilenerek hem de atölye çalışmalarıyla canlandırılarak yaşatılmasına katkı sağlanması düşünülmektedir. Bu çalışmalar, kültürel mirasın korunmasına katkı sunarken, ileride bu ürünlerin dünya pazarında markalaşmasına kadar gidebilecek bir proje fikrini de beraberinde barındırmaktadır.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, Hatay'da cam sanatının sürdürülebilirliğine yönelik çift yönlü model önerisini geliştirmek amacıyla nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, Hatay ilinde faaliyet gösteren halk eğitim merkezlerinin kurs programları ve seçmeli ders içerikleri, ilgili merkezlerin resmi internet siteleri, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı halk eğitim portalları ve güncel kurs duyuruları üzerinden sistematik olarak incelenmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda, cam sanatı ve cam üfleme gibi spesifik alanlarda mevcut kursların varlığı veya yokluğu tespit edilmiştir.

Araştırmanın temel veri kaynağı olarak, Hataylı cam ustası Dt. Şadi Asfuroğlu ile gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşme metodu kullanılmıştır. Görüşme sırasında, ustanın cam sanatına ilişkin teknik bilgi ve deneyimleri, üretim süreçleri, geleneksel yöntemlerin korunması ve aktarılması konusundaki görüşleri detaylı şekilde ele alınmıştır. Elde edilen görüşme metni, titizlikle transkript edilerek, ustanın ifadeleri ve deneyimleri doğrudan aktarılmıştır.

Bunun yanı sıra, araştırmanın destekleyici materyalleri arasında, Antakya Cam Müzesi'nde sergilenen eserlerin fotoğrafları ve Dt. Şadi Asfuroğlu'nun kişisel arşivinden temin edilen üretim sürecine ait görsel dokümanlar yer almaktadır. Bu materyaller, cam sanatının tarihsel ve kültürel bağlamını somutlaştırmak ve çalışmanın görsel zenginliğini artırmak amacıyla kullanılmıştır.

Ayrıca, araştırmanın kuramsal ve tarihsel çerçevesinin oluşturulması için literatür taraması yapılmıştır. Bu kapsamda, UNESCO'nun somut olmayan kültürel miras tanımları, Türkiye'de ve Hatay bölgesinde cam sanatının tarihsel gelişimi, eğitim modelleri ve sürdürülebilirlik yaklaşımları üzerine akademik yayınlar incelenmiştir. Literatür taraması, araştırmanın bulgularının yorumlanmasında ve önerilen modelin dayanaklarının güçlendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Veri analizi aşamasında, elde edilen görüşme metni ve destekleyici materyaller betimsel olarak derlenmiş; ustanın deneyimleri ve görüşleri, cam sanatının sürdürülebilirliği bağlamında doğrudan ve bütüncül bir şekilde sunulmuştur. Bu yaklaşım, çalışmanın amaçlarına uygun olarak, cam sanatının yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılması için geliştirilen modelin yerel bağlamda anlamlandırılmasını sağlamıştır.

3. BULGULAR

Türkiye'nin somut olmayan kültürel miras envanteri incelendiğinde, cam sanatı ve cam üfleme tekniklerinin bu listede yer almadığı görülmektedir. Bu durum, cam sanatının Türkiye'nin kültürel zenginliği içinde yeterince temsil edilmediğini ve korunması gereken önemli bir alan olarak ihmal edildiğini göstermektedir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024). Bu bağlamda, cam sanatının ulusal kültürel miras kapsamına alınması ve korunmasına yönelik stratejilerin geliştirilmesi gerekmektedir.

Hatay'da cam sanatının sürdürülebilirliği açısından mevcut eğitim ve kurs imkânları sınırlı ve parçalıdır. Hatay ilindeki çeşitli halk eğitim merkezlerinin (Antakya, Defne, İskenderun, Kırıkhan, Reyhanlı, Altınözü gibi) güncel kurs programları incelendiğinde, cam sanatı kapsamında cam boncuk yapımı ve cam mozaik tekniklerine yönelik kurslar yer almakla birlikte, cam üfleme ve özgün cam işleme tekniklerine yönelik bir kursun bulunmadığı görülmüştür (Antakya Nedime Keser Halk Eğitimi Merkezi, 2025; Defne Halk Eğitimi Merkezi, 2025; İskenderun Halk Eğitimi Merkezi, 2025; Kırıkhan Halk Eğitimi Merkezi, 2025; Reyhanlı Halk Eğitimi Merkezi, 2025; Altınözü Halk Eğitimi Merkezi, 2025). Bu durum, Hatay'da cam sanatının teknik çeşitliliğinin sürdürülebilirliği ve sonraki kuşaklara aktarımı açısından önemli bir boşluk oluşturduğu sonucunu doğurmaktadır.

Hatay ilindeki mesleki ve güzel sanatlar liselerinin öğretim programları incelendiğinde, cam sanatı ve özgün cam işleme tekniklerine yönelik doğrudan bir dersin bulunmadığı gözlemlenmiştir. Örgün eğitim kurumlarında i cam sanatına dair seçmeli derslerin yaygınlaştırılması henüz yeterince gerçekleşmemiştir. Güzel sanatlar alanında eğitim veren bazı liseler ve fakültelerde genel sanat eğitimleri sunulmakla birlikte, cam üfleme ve işleme tekniklerine yönelik kapsamlı ve sistematik ders programlarının sınırlı olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, teknik bilgi ve beceri aktarımı ile nitelikli usta öğretici yetiştirilmesinde boşluklar oluşturduğunu göstermektedir.

Araştırma kapsamında yapılan saha gözlemleri ve görüşmeler, cam sanatının sürdürülebilirliği için teknik donanım, eğitim materyalleri ve deneyimli usta öğreticilere ihtiyaç olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, kadınların cam sanatına üretici olarak katılımını destekleyecek yaygın eğitim programlarının yetersizliği, ekonomik güçlenme ve toplumsal katılım açısından önemli bir eksiklik olarak kaydedilmiştir.

Bu veriler ışığında, Hatay'da cam sanatının sürdürülebilirliği için mevcut eğitim ve yaygın eğitim alanlarında önemli eksiklikler ve ihtiyaçlar olduğuna ve cam sanatına özgü özgün tekniklerin yaygınlaştırılması için örgün ve yaygın eğitim kurumları arasında koordinasyon ve destek mekanizmalarının güçlendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Hatay'da cam sanatının sürdürülebilirliği için geliştirilen model iki temel öneriden oluşmaktadır:

Güzel Sanatlar Eğitimi:

Güzel sanatlar liseleri ve fakültelerinde cam sanatına yönelik seçmeli derslerin açılması, öğrencilere hem teknik hem de teorik alanda kapsamlı bir alan bilgisi kazandırmayı amaçlamaktadır. Bu dersler, öğrencilerin cam üfleme ve işleme tekniklerini öğrenmelerini sağlayarak, mezuniyet sonrası kendi atölyelerini kurabilmeleri ya da usta öğretici olarak görev alabilmelerine olanak tanıyacaktır. Böylece, hem nitelikli usta öğretici yetiştirilmesi sağlanacak hem de cam sanatının yerel kalkınma ve toplumsal güçlenme sürecinde işlevsel bir araç olarak kullanılması mümkün olacaktır. Ayrıca, seçmeli derslerin açılmasıyla, cam sanatına ilgi duyan gençlerin mesleki eğitim alarak sektöre katılımı artacak ve mezuniyet sonrası istihdam olanakları genişleyecektir. Bu durum hem eğitim kurumlarının hem de halk eğitim merkezlerinin öğretmen ihtiyacını karşılayarak, sürdürülebilir bir eğitim altyapısının oluşturulmasına katkı sağlayacaktır.

Yaygın Eğitim ve Kadın İstihdamı:

Halk eğitim merkezlerinde cam üfleme ve cam işleme tekniklerine yönelik kursların yaygınlaştırılması, özellikle kadınların üretici konuma geçmelerini teşvik etmektedir. Bu kurslar sayesinde kadınlar, hem cam sanatının özgün tekniklerini öğrenerek ekonomik olarak güçlenecek hem de sosyal hayata aktif katılım göstereceklerdir. Mevcut durumda halk eğitim merkezlerinde cam boncuk ve cam mozaik gibi sınırlı alanlarda eğitim verilirken, cam üfleme gibi daha özgün ve teknik açıdan zengin yöntemlerin yaygınlaştırılması, bu sanatın gelecek kuşaklara aktarılmasına önemli katkılar sunacaktır. Kurslara katılan kadınlar, üretime yönelik aldıkları eğitimle yeni beceriler kazanırken, sosyalleşme imkânı da bulacak; bu sayede hem bireysel hem de toplumsal düzeyde güçlenme sağlanacaktır. Ek olarak, kurslarda yetiştirilecek eğitmenler, cam sanatının yaygınlaşmasında kritik rol oynayacak ve kadın istihdamına doğrudan katkıda bulunacaktır.

Bu çalışma kapsamında yapılan analizler ve değerlendirmeler sonucunda, Hatay'da cam sanatının sürdürülebilirliği için geliştirilen modelin iki temel bileşen üzerinden ilerlemesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Örgün eğitimde seçmeli derslerin açılmasıyla gençlerin mesleki gelişimi desteklenirken, yaygın eğitim kursları aracılığıyla kadınların ekonomik ve sosyal hayata katılımı artırılacaktır. Bu iki bileşen birbirini tamamlayarak, Hatay'da cam sanatının sürdürülebilirliğine yönelik kapsamlı ve işlevsel bir eğitim altyapısı oluşturacaktır. Böylece hem kültürel mirasın korunması sağlanacak hem de yerel kalkınma ve toplumsal güçlenme süreçlerine önemli katkılar sunulacaktır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Hatay özelinde cam sanatı, zengin tarihi ve kültürel birikimiyle önemli bir miras olarak varlığını sürdürmektedir. Ancak, bu sanatın sürdürülebilirliği için sistematik ve kapsamlı eğitim modellerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada önerilen çift yönlü model hem örgün eğitim kurumlarında hem de yaygın eğitim merkezlerinde cam sanatına yönelik programların yaygınlaştırılmasıyla kültürel mirasın korunmasını ve kadınların ekonomik ve sosyal hayata katılımını desteklemektedir.

Örgün eğitimde açılacak seçmeli cam sanatı dersleri, gençlerin mesleki bilgi ve becerilerini artırarak mezuniyet sonrası iş imkânlarını genişletecek; aynı zamanda nitelikli usta öğretici yetiştirilmesine katkı sağlayacaktır. Yaygın eğitim kapsamında ise cam üfleme ve işleme tekniklerine yönelik kurslar, kadınların üretici konuma geçmelerini ve ekonomik güçlenmelerini mümkün kılarken, sosyalleşme ve toplumsal katılım süreçlerini de destekleyecektir.

Bu model, UNESCO'nun somut olmayan kültürel mirasın korunması ilkeleriyle uyumlu olup, cam sanatının hem teknik hem de kültürel boyutlarının gelecek kuşaklara aktarılmasını

hedeflemektedir. Yerel kalkınma perspektifinden değerlendirildiğinde, cam sanatının ekonomik değer yaratma potansiyeli ve kültürel turizme katkısı göz önünde bulundurulduğunda, önerilen modelin bölgesel kalkınmaya da olumlu etkileri olacağı öngörülmektedir.

Modelin uygulanabilirliği açısından, örgün eğitimde müfredat geliştirme, öğretmen yetiştirme ve altyapı eksikliklerinin giderilmesi; yaygın eğitimde ise teknik donanım ve usta öğretici ihtiyacının karşılanması kritik önemdedir. Bu bağlamda, yerel yönetimler, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları arasında iş birliği mekanizmalarının kurulması önerilmektedir. Ayrıca, kursiyerlerin ürettikleri ürünlerin pazarlanması ve markalaşma süreçlerine destek verilmesi, ekonomik sürdürülebilirliği güçlendirecektir.

Bu yaklaşım, kültürel mirasın korunması ve yerel kalkınma hedefleri doğrultusunda istihdam temelli sanat eğitiminin geliştirilmesine katkı sunacak özgün bir modeldir.

Sonuç olarak, bu çalışma Hatay'da cam sanatının sürdürülebilirliği için özgün, çok boyutlu ve toplumsal katılım odaklı bir eğitim modeli önermekte; kültürel mirasın korunması, kadın istihdamının artırılması ve yerel kalkınmanın desteklenmesi açısından önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu model, benzer kültürel miras zenginliğine sahip diğer bölgeler için de örnek teşkil edebilmektedir.

5. KAYNAKLAR

Akar, M. (2018). Arkeolojik ve tarihsel bağlamı içerisinde Mitanni İmparatorluğu'nun Batı sınırı: Alalah (Aççana Höyük) Geç Tunç Çağı tabakalarına ait bir değerlendirme. Colloquium Anatolicum, 17, 32–35.

Altınözü Halk Eğitimi Merkezi. (2025). Kurs duyuruları. https://altinozuhem.meb.k12.tr Erişim Tarihi: 12.06.2025.

Antakya Nedime Keser Halk Eğitimi Merkezi. (2025). Güncel kurs programları. https://nedimekeser.meb.k12.tr Erişim Tarihi: 12.06.2025.

Defne Halk Eğitimi Merkezi. (2025). Kurs duyuruları. https://defnehem.meb.k12.tr Erişim Tarihi: 12.06.2025.

Eker, F. (2016). "Kahramanmaraş Müzesi'ndeki İç Kalıp Tekniği İle Üretilmiş Cam Kaplar", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13(2), 325-338.

İskenderun Halk Eğitimi Merkezi. (2025). Kurs programları. https://iskenderunhem.meb.k12.tr Erişim Tarihi: 12.06.2025.

Kırıkhan Halk Eğitimi Merkezi. (2025). Eğitim faaliyetleri. https://kirikhanhem.meb.k12.tr Erişim Tarihi: 12.06.2025.

Külcü, Ö. T. (2015). "Kültürel Miras Kavramının Eğitim Açısından Önemi", Akademia Disiplinlerarası Bilimsel Araştırmalar Dergisi, 1(1), 27-32.

Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2024). Somut Olmayan Kültürel Miras Türkiye Ulusal Envanteri, Yaşayan Miras ve Kültürel Etkinlikler Genel Müdürlüğü. https://yakegm.ktb.gov.tr/TR-344757/somut-olmayan-kulturel-miras-turkiye-ulusal-envanteri.html Erişim Tarihi: 01.06.2025

Reyhanlı Halk Eğitimi Merkezi. (2025). Kurslar ve programlar. https://reyhanlihem.meb.k12.tr Erişim Tarihi: 01.06.2025

Sevim, S. S. & Turan, N. (2019). "Ülkemizdeki Cam Sanatı Eğitimi ve İstihdam Sorunlarının Araştırılması: Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Cam Bölümü Örneği", Sanat & Tasarım Dergisi, 234–246.

Soslu, A. (2022). "Eskiçağ'da Deniz Ticaretinde Camın Meta Olarak Kullanımına Genel Bir Bakış", Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD). 11 (11), 259-297

Taştemür, E. (2017). Arkeolojik veriler ışığında camın tarihsel süreci. Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 7(13), 67-91.

Tavukçu, A. Y., & Eker, K. (2025). Antikçağ Cam Sanatı Ve Cam Yapım Tekniklerinin Tarihi Gelişimi. Atatürk Üniversitesi Yayınları.

UNESCO. (2003). Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage. https://ich.unesco.org/en/convention, Erişim Tarihi: 10.06.2025.

URL1-URL2-URL3. Amin, O. S. M. (2016, April 10). Goblet of Atchana Ware from Alalakh. World History Encyclopedia. Retrieved from https://www.worldhistory.org/image/4879/goblet-of-atchana-ware-from-alalakh/ Erişim Tarihi: 10.06.2025.

Yalçın, B. (2016). Nasıl Zanaat ve Halk Sanatları Şehri Olunur? Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi, 1(1), 22-31.

Sözlü Görüşme: Şadi Asfuroğlu, 11 Mayıs 2025, Antakya/Hatay.

A LITERARY, ARTISTIC, AND VALUES-BASED ANALYSIS OF KAHLIL GIBRAN'S NOVEL "THE GARDEN OF THE PROPHET"

EDEBÎ, SANATSAL VE DEĞERLER AÇISINDAN CİBRAN HALİL CİBRAN'IN "PEYGAMBERİN BAHÇESİ" ROMANI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Ayşe KAŞ[254]**,**

Özet

Bu makale, çağdaş Arap edebiyatının önde gelen isimlerinden biri olan Cibran Halil Cibran'ın Hadîkatü'n-Nebî (Peygamberin Bahçesi) adlı eserini, edebî, sanatsal ve kültürel değerler bağlamında incelemektedir. Çalışmanın temel amacı, söz konusu eserin edebiyat ve sanat alanına katkılarını ortaya koymakla birlikte, içeriğinde yer alan kültürel değerlerin nasıl işlendiğini değerlendirmek ve ileride yapılabilecek araştırmalar için kavramsal bir temel sunmaktır. Analiz süreci, metin çözümlemesi ve edebiyat eleştirisi yöntemleri doğrultusunda yürütülmüştür.

Cibran'ın yaşam felsefesini, kültürel yaklaşımlarını ve sanata dair düşünsel perspektifini derinlikli biçimde yansıtan bu eser; özgün imgeler, sembolik anlatım teknikleri ve şiirsel-düşünsel anlatımıyla öne çıkmaktadır. On iki yılını geçirdiği şehirden ayrılmak üzere olan hayalî peygamber el-Mustafa'nın dilinden aktarılan bu metin, bireysel tefekkür ile kolektif değerlere dair ahlaki bir anlatı sunar. Peygamberin Bahçesi, yazarın Kırık Kanatlar gibi ses getiren eserleriyle benzer düzeyde ün kazanmış ve İngilizce başta olmak üzere birçok dile çevrilmiştir.

Makale, bu eserin edebî ve sanatsal yönlerinin yanı sıra kültürel değerlerle kurduğu derin ilişkiyi de gözler önüne sermektedir. Sonuç olarak, Cibran'ın eserleri yalnızca modern Arap edebiyatının değil, aynı zamanda evrensel edebî düşüncenin de önemli yapı taşları arasında değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: Cibran Halil Cibran, Peygamberin Bahçesi, değerler, sanat, sembolizm.

Abstract

This article offers a literary, artistic, and value-oriented analysis of Hadiqat al-Nabi (The Garden of the Prophet), one of the seminal works of Kahlil Gibran—widely recognized as a leading figure in modern Arabic literature. The aim of this study is to examine the ways in which the novel conveys cultural values, contributes to the arts, and establishes a conceptual foundation for future academic exploration. The analysis is carried out through literary criticism and close textual analysis.

Reflecting Gibran's philosophical vision, spiritual sensibility, and artistic ideals, The Garden of the Prophet stands out for its symbolic language, original imagery, and contemplative style. Narrated through the voice of the imaginary prophet al-Mustafa as he prepares to depart from the city he spent twelve years in, the work offers a poetic meditation on freedom, moral values,

[254] **Terâdüf**, Arap dilinde birbirinden farklı kelimelerin aynı anlamda kullanılmasını ya da iki veya daha fazla lafzın aynı dönemde aynı manaya işaret etmesini ifade eden bir kavram olarak tanımlanabilir. Terâdüf olgusu, tam (mutlak) ve kısmî (şibhî/cüz'î) terâdüf şeklinde iki ana kategoriye ayrılabilir. Ancak tam anlamıyla terâdüfün dilde oldukça nadir olduğu, dilbilimcilerin üzerinde ittifak ettikleri terâdüf biçiminin ise esasen kısmî terâdüf olduğu belirtilmektedir.

and the human condition. Similar in renown to Broken Wings, it has been translated into numerous languages, including English.

This article not only explores the literary and artistic depth of the novel but also reveals its close engagement with universal values and philosophical inquiry. In this regard, Gibran's contributions transcend regional literature and resonate profoundly within the global literary canon.

Keywords: Kahlil Gibran, The Garden of the Prophet, cultural values, literary art, symbolism.

1. GİRİŞ

20. yüzyılın başlarında Amerika'da gelişen Arap diasporası edebiyatının kurucularından biri olan Cibran Halil Cibran, düşünsel dünyasını Doğu'nun felsefi mirasıyla Batı'nın edebî ve entelektüel birikimini harmanlayarak inşa etmiştir (Havi, 1963, ss. 11–13). Modern Arap edebiyatının yenilikçi isimlerinden biri olarak, hem biçimsel hem de tematik düzlemde edebiyatın evriminde önemli bir rol oynamıştır. Kaleme aldığı öykü, roman ve denemelerde yalnızca Arap toplumunun meselelerini değil, insanlığın ortak kaygılarını da yansıtmıştır (Young, 1945, s. 22).

Cibran, yapıtlarını hem Arapça hem de İngilizce kaleme alarak edebî bütünlüğü ve anlatı zenginliğini her iki dilde de korumayı başarmış, bu sayede özgün ve nitelikli metinler ortaya koymuştur. Dünya edebiyatında iki dilli yazarlık örneklerine sıklıkla rastlansa da, Cibran'ı farklı kılan temel unsur, her iki dildeki eserlerinde içerik ve üslup bakımından tutarlı bir çizgi sürdürebilmesidir. Bu yönüyle, Doğu'nun manevî derinliğini canlı bir şekilde aktarırken, Batı'nın felsefî düşünsel atmosferini de etkili biçimde yansıtmıştır. Nitekim Irfan Shahid'in de vurguladığı üzere, Cibran'ın hem Arapça hem de İngilizce üretimlerini şekillendiren "Arap mirası", Amerikalı eleştirmenler için çoğunlukla erişilemez bir kültürel bağlam sunmaktadır. Shahid, özellikle Cibran'ın romantik üslubunun, göz ardı edilen Arapça eserlerinin ve iki dildeki çalışmalarının ortak bir kültürel temelden beslendiğinin altını çizmektedir (Shahid, 2000, akt. Arslane, 2019, s. 225).

Edebî ve felsefi dünyası, onun çok kültürlü yaşamıyla doğrudan ilişkilidir. Lübnan'da doğan ve genç yaşta Amerika'ya göç eden yazar, sanat eğitimini Fransa'da tamamlamış ve böylece üç farklı kültürel çevrede yoğrulmuştur. Marunî bir aileye mensup olan Cibran, ailesini erken yaşta verem nedeniyle kaybetmiş; bu durum onun psikolojik ve sosyoekonomik yapısını derinden etkilemiştir (Demirayak, 2020). Ancak, Amerikalı eğitimci Mary Haskell'in sanatsal ve manevi desteği sayesinde edebî yetkinliğini geliştirerek, resim ve edebiyatı ustalıkla birleştirdiği özgün bir anlatım biçimi ortaya koymuştur (Brax, 1973, ss. 17–19).

Edebiyat hayatı boyunca hem İngilizce hem Arapça metinler yazan Cibran'ın İngilizce eserleri arasında The Madman, The Forerunner, Jesus, the Son of Man, The Earth Gods, The Wanderer ve The Garden of the Prophet; Arapça eserleri arasında ise The Bridal Couch, Spirits Rebellious, Broken Wings, Tears and Laughter, Storms, The Wonders ve Communion with the Spirits yer alır (Demirayak, 2020).

Halil Cibran, herhangi bir dini kuruma ya da otoriteye tabi olmayan özgür bir şuurla manevi duruşunu sergiliyor. Ruhunun yoksulların acılarıyla beslenen bir yaşamı kabul etmemesi ve zulme sessiz kalan yapılara karşı tavır alması, onun aslında derin bir içsel adalet anlayışına ne denli sahip olduğunu gösterir. Bu tutum, onun sadece inanca değil, vicdana ve ahlaka dayalı bir yaşamı benimsediğini de yansıtır. Bu bakımdan Cibran, belirli bir inanç sisteminin temsilcisi olarak değil bireysel bir adalet arayışının izlerini süren evrensel bir entelektüel olarak karşımıza çıkmaktadır (Bkz. Cibran, 2021, s. 18).

Öte yandan Cibran bireysel vicdanın sesi olduğu kadar kültürel hafızaya ve insanî değerlere duyarlı bir yazardır. Eserlerinde modern dünyayı sorgularken, Doğu'nun kadim düşünsel iklimine ve kültürel mirasına derin bağlarla yaklaşır. Düşüncelerini kimi zaman tasavvufî bir anlatımla kimi zaman da şiirsel bir isyanla aktarırken, her koşulda insanı merkeze alan bir bakış ile yazıyor.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Bu çalışma, Halil Cibran'ın Peygamberin Bahçesi adlı eserini edebî, sanatsal ve kültürel değerler yönünden incelemektedir. Amaç; eserin edebiyat ve sanat dünyasına katkılarını ortaya koymak, içerdiği kültürel değerleri çözümlemek ve gelecekteki çalışmalara kavramsal bir temel sunmaktır.

2. YÖNTEM

- Metin çözümlemesi

- Edebiyat eleştirisi

Eserde, Cibran'ın yaşam felsefesi, sembolik anlatımı ve şiirsel dili öne çıkar. el-Mustafa karakteri aracılığıyla bireysel farkındalık ile toplumsal değerler arasında köprü kurulur. Peygamberin Bahçesi, modern Arap edebiyatının evrensel yankı uyandıran eserlerinden biridir.

3. BULGULAR

3.1. Halil Cibran'ın Hayatı

Cibran Halil Cibran, 6 Ocak 1883'te Lübnan'ın Bişerri köyünde doğmuş, ancak çocukluğunun büyük bir bölümünü Suriye'de geçirmiştir. Fakir bir ailede yetişen Cibran'ın babası hayvancılıkla uğraşırken, annesi Rahme'nin merhametli ve iyiliksever kişiliği onun karakter gelişiminde belirleyici olmuştur. Zorlu yaşam koşulları, Cibran'ın düşünce dünyasında derin izler bırakmış; bu izler, eserlerinde felsefi, kültürel ve sanatsal temaların güçlü biçimde işlenmesine zemin hazırlamıştır (Demirayak, 2020).

1901 yılında sanat eğitimi almak üzere Paris'e gitmiş; ancak kardeşi ve annesinin hastalıkları nedeniyle 1902'de Boston'a dönmek zorunda kalmıştır. Aynı yıl içinde kardeşi Butrus, annesi Kamile ve küçük kız kardeşinin vefatı, onun edebî ve sanatsal dünyasında derin bir kırılma yaratmıştır. 1904'te edebî kimliği belirginleşmiş, aynı zamanda resimle de ilgilenmeye başlamıştır. Bu dönemde tanıştığı Cambridge School yöneticisi Mary Haskell, hem sanatsal hem de maddi anlamda ona büyük destek sağlamıştır (Cibran, 2000, s. 192).

Sanat eğitimini ilerletmek amacıyla 1908'de yeniden Paris'e giden Cibran, burada heykeltıraş Auguste Rodin ile tanışarak sanatsal yönünü daha da geliştirmiştir. 1910'da Boston'a dönmüş, 1911'de ise New York'a taşınarak yaşamının geri kalanını burada geçirmiştir. "Savma'a" adını verdiği stüdyosunda yazı ve sanata yoğunlaşmış; Kahire'de yaşayan Lübnanlı yazar Mey Ziyade ile mektuplaşmaları, onun entelektüel ve duygusal dünyasında önemli bir yer edinmiştir (Yazıcı, 2011, ss. 137-140).

1920 yılında Arap edebiyatında önemli bir rol oynayan Kalemiyye Grubu'nun liderliğini üstlenmiştir. Ancak 1921'den itibaren sağlığı bozulmaya başlamış; siroz ve tüberküloz teşhisi konulmasına rağmen hastaneye gitmeyi reddetmiştir. 10 Nisan 1931'de New York'ta hayatını kaybetmiş, vasiyeti üzerine cenazesi Lübnan'a götürülerek Bişerri'deki Aziz Serkis Manastırı'na defnedilmiştir. Ölümünden sonra manastır müzeye dönüştürülmüş ve sanat eserleri ile kişisel eşyaları burada sergilenmeye başlanmıştır (Yazıcı, 2011, ss. 139-140).

Şair, yazar ve ressam kimliği ile, göçmen edebiyatının önemli isimlerinden biri olarak kabul edilen Cibran'ın küçük yaşta annesiyle birlikte Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etmesi,

burada sanat eğitimi alması onun edebî kariyerinin temeli olmuştur İlk eserlerini Arapça yazmış, daha sonra İngilizceye yönelmiştir. Eserleri, Shakespeare ve Laozi'den sonra dünya çapında en çok satan şiirsel metinler arasında yer alır.

İngilizce yazdığı başlıca eserleri arasında *The Madman*, *The Forerunner*, *Jesus, The Son of Man*, *The Earth Gods*, *The Wanderer* ve *The Garden of the Prophet* yer alırken; Arapça yazdığı önemli eserleri arasında *The Bridal Couch*, *Spirits Rebellious*, *Broken Wings*, *Tears and Laughter*, *Storms*, *The Wonders* ve *Communion with the Spirits* bulunmaktadır (Demirayak, 2020).

Sanat ve edebiyatı birleştirerek insanın manevi ve varoluşsal yönlerini sorgulayan eserleriyle modern Arap edebiyatının en etkileyici isimlerinden biri konumuna gelen Cibran, Doğu ve Batı kültürünü maharetle yoğurduğu yapıtlarıyla felsefe ve edebiyat dünyasında kendine kalıcı bir yer edinmiştir. Ancak hayatı boyunca öğüt veren ve yol gösteren bir rehber olma bilincini yitirmemiş; bu tutumuyla döneminin önemli yazarlarını derinden etkileyen entelektüel bir lider kimliğini de kuşanmıştır.

3.2. Cibran'ın Felsefi-Tasavvufi ve Edebî Yaklaşımı ve "el-Mustafa" Karakteri

Edebiyat; doğum, ölüm, kutlama, gelenek, modernite, kültür, savaş ve göç gibi insan varoluşunun temel deneyimlerini estetik bir zemin üzerinde işleyerek, bireysel ve toplumsal dönüşümlere anlam kazandıran bir sanattır. Nitekim Ali Göçer'in (2012, s. 56) vurguladığı üzere, toplumun dilde tecessüm eden kültürel kodları edebiyatın beslendiği ana kaynağı oluştururken, edebiyat da bu değerleri dönüştürerek yeni anlam katmanlarıyla zenginleştirir. Berna Moran'ın (1998, s. 112) Türk edebiyatının kültürle yakınlığını ifade ettiğine dair tahlilleri, bu bütünleşik etkileşimin metinsel yansımalarını ortaya koyar.

Tam da bu noktada tasavvuf ile edebiyat -bilhassa şiir vasıtasıyla- duygunun ve ruhun derinliklerine uzanan köklü bir bağ inşa eder. Her ikisi de hakikat arayışının gizemi, özgürleşme iradesi ve aşkınlık arzusunu barındırır. Nitekim Cibran Halil Cibran ve Mikâil Nuayme gibi kalemler, edebî üretimlerinde tasavvufî tecrübeyi lirik bir söyleme dönüştürerek varlığın özüne nüfuz etmeyi hedeflemişlerdir (Demirayak, 2005, s. 165).

İnsanın varoluşunu anlama çabası, tarih boyunca mistik düşünce ve felsefeyle iç içe gelişmiştir. Tasavvuf, bu arayışın en güçlü yollarından biri olarak, aşk, yalnızlık, hakikat ve benlik kavramlarını ruhsal derinlikle ele alır. Cibran Halil Cibran, bu geleneği modern dünya koşullarıyla harmanlayarak insanın içsel yolculuğuna ışık tutan bir figür olarak öne çıkar (Demirayak, 2020, s. 260).Onun eserlerinde aşk, yalnızca insana yönelik değil, ilahî hakikate ulaşma arzusunun simgesidir. Cibran, aşkın sadece tensel değil, ruhsal bir bağ olduğunu şiirsel bir dille şöyle dile getirir:

"Ve eğer aşk bedenlerin öncülüğünde yola çıkarsa,

kulaktan içeri süzülen bir kelebek gibi yok olur."

Bu dizeler, aşkı dünyevî arzulardan arındırarak tasavvufî mahiyetine taşıyan önemli bir örnektir. Ruhla beslenen aşk, arifin kalbinde bir ateş gibi yanar; yüzeysellikten kurtuldukça yakıcı ve dönüştürücü bir hal alır. Nitekim şöyle devam eder:

"Eğer aşk zayıflarsa, ayrılık onu öldürür;

Ama kök salarsa, ayrılık onu canlandırır."

(Nuayme,1949, s. 33)

Bu sözlerde aşk, Mevlânâ'nın aşkı sabırla yoğrulmuş bir ateş olarak tarif etmesiyle paralellik gösterir. Aşk, ayrılıkla sınanır; ama hakiki aşk bu sınamadan güçlenerek çıkar. Yalnızlık teması

da Cibran'ın felsefî tasavvurunda önemli yer tutar. Özellikle şu dizelerde, tasavvufî anlamda 'gurbet' ve 'arayış' dikkat çeker:

Bu dünyada bir yabancıyım ben.

Doğunun ve batının kıyılarını gezdim,

ama doğduğum yeri bulamadım;

beni tanıyan hiçbir yüzle karşılaşmadım.

(Nuayme,1949, s. 38)

Bu yalnızlık, bedenin değil, ruhun sürgünüdür. İnsanın "asıl vatanı"nın bu dünya olmadığını sezdirir; tıpkı tasavvufta insanın ruhlar âleminden yeryüzüne sürgün edilmesi fikri gibi. Cibran'ın "aramakta olan gezgin" tasviri, mutasavvıfın Allah'a doğru yaptığı içsel seyahati andırır.

Cibran'ın aşk, doğa ve melankoliye dair şiirsel tasvirleri romantizm akımının Arap edebiyatındaki en güçlü temsilcilerinden biridir. Onun şiirleri, aşkı basit bir duygusal alışverişin ötesine taşıyarak ontolojik bir sorgulamaya dönüştürür. "el-Mevâkib" adlı eserinde çizdiği aşk portresi, bu derinliği çarpıcı imgelerle ortaya koyar: (Cibran, 1994, s. 77)

والحب في الناس أشكال وأكثرها كالعشب في الحقل لا زهر ولا ثمر

وأكثر الحب مثل الراح أيسره يرضي وأكثره للمدمن الخطر

Aşk insanlarda çeşit çeşittir, en yaygın olanı

Tarladaki ot gibidir, ne çiçeği ne meyvesi vardır.

Bu dizelerde şair, aşkın sıradanlaşmış hallerini "çiçeksiz ot" metaforuyla ölümlü kılar. Ancak asıl vurgu, şu dizelerdeki ikilemdedir: (Cibran, 1994, s. 81)

والحب في الروح لا في الجسم تعرفه كالخمر الوحيد لا السكر والظفر

Aşk ruhtadır, bedende değil; onu ancak ruh tanır.

Yalnız şarap gibidir, ne sarhoşluk ne zafer.

Cibran aşkı kişisel bir olgunun ötesinde, insan ruhunu yoğuran ve ona derin bir anlam katan evrensel bir gerçeklik olarak ele alır. Şiirlerinde, gerçek aşkın ayrılık gibi sınavlarla güçlenmesine karşın, sığ duyguların zorluklar karşısında kolayca etkisini yitirdiğini vurgular. Sevgilinin bakışlarını hem büyüleyici hem de sosyal hayatı sarsacak kadar etkileyici olarak betimlemesi, aşkın çekiciliği ve tehlikesi arasındaki dengeyi ortaya koyar. Cibran bu şekilde, aşkın sadece bireyde dönüşüm yaratmakla kalmayıp toplumsal alanda da etkili olan çok boyutlu tabiatını gözler önüne seriyor.

Cibran, sanatını kendine özgü bir şekilde oluşturan ve felsefi derinliğiyle öne çıkan bir sanatçıdır. Özellikle Hadîkatü'n-Nebî (Peygamberin Bahçesi) adlı yapıtında hayali peygamber el-Mustafa karakteri üzerinden hayatın çeşitli alanlarıyla ilgili yol gösterici nitelikte öğretiler sunar. Mustafa'nın yaşadığı hayali şehir Orphalese, hem fiziksel hem de mecazî bir mekân olarak okuyucuyu içine çekmektedir (Young, 1945, s. 45-47).

3.3. **Kitabın Teması ve Kısa Özeti**

el Mustafa, Orphalese'teki yolculuğunu tamamladıktan sonra, kendisini bekleyen geçmişine", 'doğduğu adaya'geri döner. Orada, anne ve babasının mezarlarının yer aldığı sakin bahçede, sadık müritleriyle yeniden bir araya gelir. Bu karşılaşma yalnızca bir kavuşma değil, aynı zamanda derin bir içsel yüzleşmenin başlangıcıdır.

Eserde Halil Cibran; ayrılığı, yalnızlığı, zamanın izlerini ve doğayla kurduğumuz bağları içsel bir sezgiyle, şiirsel ve sembolik bir dilde işler. Satır aralarında, dingin ve anlam dolu bir yaşamın ipuçları saklıdır.

El-Mustafa'nın felsefesi, vahdet-i vücud (varlık birliği) anlayışına dayanır. Bu düşünce, ruhun ilahî kaynağa dönüş özlemini ve sevginin varoluşun özü olduğunu vurgular. Cibran, insanın yaşamını ezelî bir döngü olarak görür: "Ben ezelden beri vardım, şimdi buradayım ve sonsuza dek var olacağım. Benliğimin bir sonu yoktur" (Cibran, 2000, s. 7). Ona göre ruh, cennet ve cehennem kavramlarının ötesinde, sonsuzlukta süzülen bir varlıktır. Yaşam ise sürekli bir hesaplaşma sürecidir: "Ölüyoruz, arkamızda borçlar bırakıyoruz... Bu döngü, sonunda Tanrı'ya ulaşana dek sürer" (Cibran, 2000, s. 41).

Cibran, bu felsefi çerçevede insan ilişkilerini derinlemesine sorgular. El-Mustafa, Orphalese halkı ile vedalaşmadan önce, muhavere (diyalog) yöntemiyle yöneltilen sorulara yanıt verir. Bu sorular; sevgi, kadın-erkek ilişkisi, cömertlik, benlik, akıl ve duygu yönetimi gibi temel insanî meselelerin yanı sıra özgürlük, eğitim, din, dostluk, evlilik, çocuklar, sevinç ve hüzün, yasalar, haklar, suç ve ceza gibi daha geniş temaları da kapsar (Havi, 1963, ss. 88–91).

Her soru, belirli bir meslek erbabı tarafından "bize şunu anlat" şeklinde yöneltilir; örneğin, yasalar hakkında bir avukat, din hakkında ise bir rahip soru sorar. El-Mustafa'nın yanıtları kısa, özlü ve derin felsefî içgörülerle yüklüdür. Bu yöntem, okuyucuyu yalnızca bilgiyle değil, aynı zamanda ruhsal bir tatmin ve estetik bir hazla da buluşturur (Nuayme, 1974, ss. 102-105).

Cibran'ın bu anlatım biçimi, değer kavramını da merkezine alır. Değerler, bireyin nesneyle kurduğu ilişkiden doğan öznel nitelikler olarak tanımlanabileceği gibi, bireyden bağımsız olarak var olan nesnel gerçeklikler olarak da ele alınabilir (Kongar, 2028). Bu ikili yaklaşım, Max Scheler ve Nicolai Hartmann gibi filozoflar tarafından sistematik biçimde sınıflandırılmıştır. Onlara göre değerler; mantıksal, ahlakÎ, estetik ve metafizik alanlarda biçimsel ve içeriksel olarak ayrışır (Scheler, 1973; Hartmann, 1962).

Cibran, eserdeki bu değer çeşitliliğini kültürel öğeleri de dikkate alarak edebî bir düzlemde işler. el-Mustafa'nın diyalogları, bireysel ve toplumsal değerlerin insan davranışları üzerindeki etkisini gözler önüne serer. Bu yönüyle eser, yalnızca bir anlatı değil, aynı zamanda felsefî bir rehber niteliği taşır. Cibran'ın felsefî görüşleri ve edebî ustalığı, bu eserde birleşerek kalıcı ve evrensel bir miras oluşturur.

3.4. "Peygamberin Bahçesi"nde Tematik Derinlik ve Estetik Anlatım

Cibran Mehcer edebiyatında doğa ve özellikle bahçe tasvirleri, göçmen yazarların içsel huzur arayışlarını, kaybettikleri vatanın özlemini ve ruhsal sığınaklarını simgeler. Bu bağlamda Halil Cibran, bahçe ve doğa imgelerini en etkili kullanan yazarlardan biridir.

Sâbir 'Abduddâyim'in *Edebu'l-Mehcer* adlı eserinde (Abduddâyim, 1993, s. 123), Mehcer edebiyatında tasvirin genel önemi vurgulanırken, özellikle bahçe gibi doğa unsurlarının, yazarların iç dünyasını yansıttığı belirtilir. Cibran'ın eserlerinde bahçe, sadece fiziksel bir mekân değil; aynı zamanda ruhsal bir sığınak, ilahi güzelliğin yansıması ve özgürlüğün metaforu olarak yer alır.

Halil Cibran'ın *Peygamberin Bahçesi* adlı eseri, bireysel ve toplumsal yaşamın temel meselelerini felsefî, tasavvufî ve estetik bir düzlemde ele alır. Eserde yer alan el-Mustafa karakteri, okuyucuya hayatın farklı yönlerine dair derinlikli bir bakış sunar. Cibran, bu karakter aracılığıyla insan ilişkilerini, duyguları ve değerleri sorgularken, aynı zamanda okuyucusunu içsel bir yolculuğa davet eder. Evlilik üzerine düşüncelerinde, bireylerin birbirlerini kısıtlamadan, özgürlüklerini koruyarak birliktelik kurmaları gerektiğini savunur. Ona göre evlilik, bireyselliğin korunarak uyumun sağlandığı bir bağdır. (Cibran, 2000, ss. 7-41).

Cibran'ın hayata dair değinmeleri, modern bireyin özgürlük arayışıyla geleneksel birliktelik anlayışı arasında dengeli bir bakış sunar (Young, 1945, s. 53).

Cibran, insan ilişkileri hakkındaki düşüncelerini evlilik bağlamında da sürdürmekte ve duyguların dış görünüşüyle içsel gerçekliği arasındaki uçuruma dikkat çeken sembolik anlatımlar geliştirmektedir. Evliliğe ilişkin bir pasajında, sevginin hâlâ sürdüğünü söyleyen bir karakter üzerinden, bu duygunun tutkulu bir bağlılıkla özdeşleştiğini ifade eder. Kadın için bu bağlılık, yaşamın bizzat kendisidir; tıpkı baharın bahçeye kazandırdığı hayat ve canlılık gibi (Cibran, 1995, s. 18). Ancak hemen ardından, başka bir çiftin ilişkisinde görülen suskun tahammül hâli, gerçek anlamda duygusal bir karşılık barındırmayan bir birlikteliği işaret eder. Tarafların bu sessiz sabrı, dışarıdan bakıldığında 'mutluluk' olarak algılansa da, Cibran burada bu kavrayışa eleştirel bir mesafe koyar. Ona göre, gerçek mutluluk yalnızca görünen huzurda değil, içten ve sahici bir karşılaşmada tezahür eder.

Cömertlik ve verme üzerine öğretilerinde ise, vermeyi yalnızca alıcıya yönelik bir iyilik değil, veren kişinin yaşamla kurduğu bağın derin bir yansıması olarak sunar. Cibran, vermeyi hayatın özünü oluşturan bir eylem olarak tanımlar ve ruhsal doyumun kaynağı olduğunu vurgular (Nuayme, 1974, s. 108).

Çocuk yetiştirme konusundaki görüşleri, ebeveynlerin çocuklarını birer yansıma olarak değil, bağımsız bireyler olarak görmeleri gerektiği fikrine dayanır. Ona göre çocukların kendi potansiyellerini gerçekleştirmeleri için özgür bırakılmaları elzemdir. Sevinç ve üzüntü gibi duygulara dair yaklaşımı, bu iki hissin birbirinden ayrı değil, iç içe geçmiş olduğunu gösterir. Aynı kişi hem sevinç hem de üzüntü kaynağı olabilir; bu da duyguların mutlak değil, dönüşümlü ve çok katmanlı olduğunu ortaya koyar (Cibran, 2000, s. 25).

Çalışma etiği üzerine düşüncelerinde ise, işin yalnızca maddi kazanç aracı değil, bireyin kendini gerçekleştirme ve topluma katkı sunma biçimi olduğunu belirtir. Sevgiyle yapılan işin hem birey hem de toplum için anlamlı sonuçlar doğuracağını savunur (Havi, 1963, s. 91).

Eserdeki bu temalar, el-Mustafa'ya yöneltilen sorular aracılığıyla aktarılır. Her soru, belirli bir meslek erbabı tarafından "bize şunu anlat" şeklinde yöneltilir; örneğin yasalar hakkında bir avukat, din hakkında bir rahip soru sorar. el-Mustafa'nın yanıtları kısa, özlü ve derin felsefî içgörülerle yüklüdür (Cibran, 2000, s. 15-17).

Cibran'ın anlatımı yalnızca öğretici değil, aynı zamanda estetik bir zarafet taşır. Zarif ve akıcı dili, okuyucuyu derin düşüncelere sevk ederken, sanatsal ifadeleri esere ayrı bir değer katar. Peygamberin Bahçesi, felsefî ve etik öğretileriyle beraber edebî ve estetik bir deneyim sunar (Yazıcı, 2011, ss. 142-145).

Bu yönüyle eser, Cibran'ın edebiyattaki öncü ve yaratıcı çalışmalarının bir yansımasıdır. Felsefî öğretileri, estetik anlatımıyla birleşerek okuyuculara hem içgörü hem de anlamlı bir yaşam sürme arzusu aşılar. Peygamberin Bahçesi, insanlığın manevi ve toplumsal gelişimine katkı sunarken, Arap edebiyatında da kalıcı bir miras bırakır (Scheler, 1973; Hartmann, 1962).

3.5. Hayalî Şehrin Karmaşası: Düğümlü Fikirlerin Keşfi

Cibran Halil Cibran'ın *Peygamberin Bahçesi* adlı eserinde, başkahraman el-Mustafa, Orphalese halkı tarafından sevilen ve saygı duyulan bir figür hâline gelmiştir. On iki yıl boyunca halkla birlikte yaşadıktan sonra şehirden ayrılmaya karar verir. Vedalaşma anında, doktorlar, din adamları, tüccarlar ve sıradan halktan bireyler etrafında toplanarak ondan son bir konuşma yapmasını ister. Bu konuşma, halkın el-Mustafa'ya yönelttiği sorularla şekillenir; sorular sevgi, evlilik, çocuklar, suç, dostluk gibi temel insanî temaları kapsar (Cibran, 2000, ss. 7-41).

Cibran, bu sorulara sufî bir bakış açısıyla yanıt verir. Bu anlatım biçimi, Nietzsche'nin "Böyle Buyurdu Zerdüşt" adlı eserinde felsefesini bir karakter aracılığıyla aktarmasına benzer bir

yapıdadır (Azizaliyeva, 2018). Ancak Cibran'ın anlatımı, dini bir öğüt kitabı olmaktan uzak, sanatsal ve felsefî bir metin olarak öne çıkar. Eserdeki idealist atmosfer, realizmden uzaklaşsa da, içerdiği derin ifadelerle okuyucuda güçlü bir etki bırakır.

Eserde yer alan bazı bölümler, Arapça orijinal hâliyle de oldukça etkileyicidir. Örneğin, hayat hakkında şöyle der:

إن الحياة أقدم من كل شيء حي، فلقد كان الجمال مجنحا في ذالك الوقت اللذي لم قد يكن له ولد فيه جميل بعد في الأرض. وكان الحق حقاً قبل أن تنطق به الأفواه. تعني الحياة في صمتنا وتحلم في رجوعنا، بل ففي هزيمتنا. وحزينة تظل الحياة مرفوعة الرأس مكفولة الجبين. فحين نبكي نحن، تبتسم الحياة في وجه النهار، وتبقى دائمًا حرة طليقة، بينما نكون نحن في الأسر مقيدين. قال كثيرًا ما ننطق على الحياة أمورًا سلبية، غير أن ذلك لا يكون إلا عندما نحس مرارة في نفوسنا التي يغشاها الظلم. وكثيرًا ما نحكم بأن الحياة فارغة لا غناء فيها، غير أن ذلك لا يحدث إلا عندما تذهب الروح لتتجول في أماكن مهجورة ويكون القلب مغتاظًا من الإنسان على ذاته.

(Hadîkâtu'n-Nebi, s. 17-18*)*

"Hayat, her şeyden daha eskidir. Güzellik, henüz dünyada güzellik adına bir şey doğmadan önce kanatlanmıştı. Hakikat, ağızlardan söylenmeden önce de hakikatti. Hayat, sessizliğimizde anlam bulur ve geri dönüşümüzde hayal kurar, hatta yenilgimizde bile. Üzgün olduğu zaman bile, hayat başı dik ve alnı açık kalır. Biz ağladığımızda, hayat güneşin yüzüne gülümser ve her zaman özgür ve başıboş kalır, biz esaret altındayken bile. Hayatın adlandırılması çoğu zaman zorlayıcıdır, ancak bu durum yalnızca ruhlarımızı karanlık basarken acının içimize işlediği zamanlarda geçerlidir. Hayatı boş ve anlamsız bulmamız ise, ruhlarımızın ıssız yerlerde dolaştığı ve kalplerimizin kendi benliklerimize karşı öfkelendiği zamanlarda olur.

/لحياة عميقة بأفعال الرحمة، ورغم أن مدى بصركم لا يتجاوز رؤية أقدامها، إلا أنها قريبة. ورغم أن أنفاسكم فقط هي التي تصل إلى قلبها، فإن ظلالكم وحدها هي التي تعبر فوق وجهها. فإن خفت صراحتكم، فإنها تصبح الربيع والخريف في صدورها. بل الحياة محجوبة ومخبأة، كما أن ذاتكم الكبرى مخبأة ومحجوبة. ولكن حين تنطق الحياة، فالريح تنقل كلماتها. وحين تنطق ثانية، تتحول الابتسامات التي على شفاهكم والدموع التي في عيونكم إلى كلمات أيضًا. فعندما تغني، يسمع الأصم ويؤثر فيه، وعندما تقبل ماشية، يبصرها الأعمى ويتبعها في إعجاب ودهشة.

Hayat derindir, merhamet ile doludur; görüş mesafeniz ayaklarını görmeye yetmese de o size yakındır. Nefesleriniz sadece onun kalbine ulaşır, gölgeleriniz ise sadece onun yüzünde belirir. Hayatın içindeki sırlar ilkbahar ve sonbahar gibi kalbinde yer alır. Hayat, büyük benliğiniz gibi gizlenmiş ve saklanmıştır. Ancak hayat konuştuğunda, rüzgar onun kelimelerini taşır. Tekrar konuştuğunda, dudaklarınızdaki gülümsemeler ve gözlerinizdeki yaşlar da kelimelere dönüşür. Hayat şarkı söylediğinde, sağır olan işitir ve etkilenir; yürüdüğünde ise, kör olan onu görür, büyülenir ve onu hayranlıkla takip eder."

Bu pasajda hayatın ezelîliği, güzelliğin ve hakikatin zaman dışı doğası, insanın acı ve sevinçle olan ilişkisi tasvir edilir. Aynı şekilde gece hakkında:

قال: "في أحلامكم تعيشون أعماق الحياة، لأنكم تنفقون أيامكم كلها شاكرين من أجل ذلك الذي أخذتموه في سكون الليلة. كثيرا ما تفكرون وتتحدثون عن الليل كأنه فصل الراحة، ولكنه في الحقيقة فصل البحث بل اكتشاف. إن النهار يعطيكم معرفة، ولكن الليل هو الذي يقودكم إلى خزانة الحياة. من الشمس تتعلم جميع الأشياء التي تنمو كيف تشتاق إلى الضوء، ولكن الليل وحده هو الذي يرفعها إلى النجوم. في سكون الليل يمسك حجاب الظلام فوق أشجار الغابة وفوق أزهار الحديقة، ثم يقيم بعد ذلك حفلا ينفق فيه بسخاء. في هذا الصمت المقدس، يحمل الليل بالسر في رحم الزمن. هكذا الحال معكم، أنتم حينما تفتشون تجدون قوة الاكتفاء. رغم أن الذكرى تسبق في الفجر، يقظتكم إلى أن مائدة الأحلام مبسوطة أبدا كما أن حجرة الزواج ستبقى إلى الأبد معدة لاستقبالها.

(Hadîkâtu'n-Nebi, s. 28)

"Rüyalarınızda hayatın derinliklerini yaşarsınız, çünkü günlerinizi gece sessizliğinde aldıklarınız için şükrederek geçirirsiniz. Sıklıkla geceyi bir dinlenme dönemi olarak düşünür ve konuşursunuz, oysa gerçekte o bir araştırma ve keşif dönemidir. Gündüz size bilgi verirken, gece sizi hayatın hazinesine götürür. Güneşten her şey nasıl ışığa özlem duymayı öğrenir, ancak

sadece gece onları yıldızlara yükseltir. Gece sessizliğinde, ormanın ağaçları ve bahçenin çiçekleri üzerine karanlığın perdesini çeker, ardından cömertçe bir şölen düzenler. Bu kutsal sessizlikte, gece zamanı rahmine sır taşır. Bu sizin için de geçerlidir; siz de aradığınızda tatmin gücünü bulursunuz. Anılarınız şafakta uyanmanıza neden olsa da, rüya masası her zaman açık kalır ve düğün odası sonsuza dek hazır olacaktır."

Şeklindeki ifadeleriyle, geceyi bir keşif ve içsel derinlik zamanı olarak tanımlar. Bu tür alıntılar, metnin hem felsefî hem de edebî yönünü güçlendirir. Cibran'ın dostluk, evlilik, verme, suç ve yaşam gibi konularda dile getirdiği görüşler, yalnızca öğretici değil, aynı zamanda estetik bir zarafetle sunulmuştur. Dostluk hakkında şu sözleri, dinleyicileri ikna eder niteliktedir:

يا اصدقائي يا اخواتي ان الرفيق هو ارحب الطرق فهذه النباتات التي تعيش فوق الشجره تجذب امير من الارض في سكن الليل جميل بينما ترضع الارض خلال الاحلامها احلاما هادئه من من السطور الشمس والشمس ايضا مثل فمثلك فمثل كل موجود تساوي معنا، في شرف الجلوس إلى ماءدة الأمير اللذي يفتح بابه داءمًا ويبسط ماءدته كل حين. مانوس يا صديقي، إن الموجدات كلها تعيش بعضها فوق عض. والكل يحيا في ثقة بغير شاطيء في طلي العلي.

(Hadîkâtu'n-Nebi, s.33)

"Sevgili arkadaşlarım ve kardeşlerim, yoldaş olmak en geniş yollardan biridir. Ağaç üzerinde yaşayan bu bitkiler, gece huzur içinde toprağın kokusunu çekerken güzel bir huzuru çekerler. Toprak ise rüyalarında güneşten huzurlu rüyalar emer. Güneş de tıpkı her varlık gibi suyun yanında oturmanın onuruyla anlam kazanır. Kapısını her zaman açık tutan ve her zaman sofrasını seren prens gibi. Sevgili dostum, tüm varlıklar birbirinin üzerinde yaşar, hatta hepsi yüksek olanın gölgesinde sonsuz bir güven içinde yaşar."

Hayata dair ise şöyle demektedir:

لعبةُ الحياةِ عميقةٌ وعاليةٌ ورحبة، ورغم أن مدى بصركم لا يتجاوز رؤية أقدامها، إلا أنها قريبة. ورغم أن أنفاسكم فقط هي التي تصل إلى قلبها، فإن ظلالكم وحدها هي التي تعبر فوق وجهها. فإن أنفَتْ صراحتكم، فهي التي تصبح ربيعًا وخريفًا في صدرها. والحياةُ محجوبة ومخبأة، كما أن ذاتكم الكبرى مخبأة ومحجوبة. ولكن حين تنطق الحياة، فالرياح كلها كلمات لها، وحين تنطق ثانية، تتحول الابتسامات التي على شفاهكم، والدموع التي في عيونكم إلى كلمات أيضًا. فعندما تغني، يسمع الأصم ويُؤخذ، وعندما تقبل ماشية، يبصرها الأعمى ويتبعها في إعجابٍ ودهشة.

(Hadîkatü'n-Nebî, s.17-18)

"Hayat, derin, yüksek ve engindir. Görüşünüz sadece ayaklarına yetse de o size yakındır. Sadece nefesleriniz onun kalbine ulaşır; yüzü üzerinde ise yalnızca gölgeleriniz süzülür. Eğer sözleriniz susarsa, kalbindeki ilkbahar ve sonbahar onlar olur. Hayat, sizin en yüce benliğiniz gibi gizli ve örtülüdür. Ama hayat konuştuğunda, rüzgâr onun tüm sözlerini taşır; bir daha konuştuğunda ise, dudaklarınızdaki gülümsemeler ve gözlerinizdeki yaşlar da kelimelere dönüşür. O şarkı söylediğinde sağır duyar ve etkilenir; yürüdüğünde ise, kör onu görür ve hayranlıkla izler."

Bu sözlerden, el-Mustafa'nın hayatı kutsal ve sezgisel bir varlık olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Anlatıda felsefî söylem, hem estetik hem de tematik bir güç olarak öne çıkarken; aynı zamanda yaşamı, sosyal değerlerle örülü bir bütünlük içinde kavradığı görülmektedir. el-Mustafa, hayatın sessizliğini, gizemini ve ancak belirli eşiklerde açığa çıkan hakikatini anlatan bölümlerden biri gibi görünüyor.

أرثو لأنها لا ترفع صوتها إلا عندما تسير وراء نعيش، ولا تفتح إلا بين خرائبها، ولا تتناضل إلا عندما يوضع عنها بين السيق والنطع.

(Hadîkatü'n-Nebî, s.21)

Hayat, ancak biz onun ardından yürüdüğümüzde sesini yükseltir; yalnızca harabelerinin arasında açılır ve ancak darağacı ile cellat tahtası arasına konulduğunda mücadele eder.

Bu ifadeler, hayatın çelişkili doğasına ve varoluşsal sorgulamalara ilişkin anlamlı çağrışımlar sunmaktadır. Cibran'ın felsefî yaklaşımı, yalnızca bu pasajla sınırlı kalmaz; benzer akıl yürütmelerin başka bölümlerde de devam etmektedir.

كثيرًا ما ترفعون تسابيحكم إلى الله غير المحدود، ولكنكم لا تسمعونها. أليس من الخير أن تنصتوا إلى الطيور المغنية، وإلى صوت الأوراق التي تترك أغصانها عندما تمر بها الريح؟ ولا يغيب عن بالكم أنها لا تغني إلا عندما تفارق الغصن، أعود فأناشدكم: لا تتحدثوا بهذه الحرية عن الذي هو الكل فيكم، ولكن تحدثوا بالأحرى حتى يفهم بعضكم بعضًا... جار إلى جار، وإله إلى إله. ومن هو الذي يضع الغذاء في فم الطائر الذي لم ينبت ريشه بعد، إذا طارت أمه صوب السماء؟ وأي زهرة في الحقل يحين حينها لتُخصب إن لم تُلقحها نحلة بزهرة أخرى؟ وعندما تضلون في ذواتكم الصغرى، تنشدون السماء التي تدعونها الله، ولكن عليكم أن تكتشفوا الدروب في ذاتكم الكبرى، وعليكم أن تكونوا أقل خمولا، وتمهدوا الطريق.

(Hadîkatü'n-Nebî, s.39-40)

"Sık sık sınırsız Allah'a övgüler yükseltirsiniz, ama onları kendiniz bile işitmezsiniz. Oysa ne güzel olurdu, bir an durup şarkı söyleyen kuşları ve rüzgâr geçtiğinde dallarından ayrılan yaprakların sesini dinleseydiniz. Unutmayın ki, yaprak yalnızca daldan ayrıldığında şarkı söyler. Size tekrar sesleniyorum: İçinizdeki her şey olan hakkında bu kadar özgürce konuşmayın; bunun yerine, birbirinizi anlayabilmek için konuşun… komşudan komşuya, Yaratıcı'dan Yaratıcı'ya. Peki, annesi göğe uçtuğunda, henüz tüyleri çıkmamış yavru kuşun ağzına yemeği kim koyar? Ya tarladaki bir çiçek, başka bir çiçekten gelen arı onu döllemezse nasıl meyveye durur?

Siz küçük benliklerinizde yolunuzu kaybettiğinizde, Allah dediğiniz gökyüzüne yönelirsiniz; oysa asıl yapmanız gereken, büyük benliğinizdeki yolları keşfetmek ve daha az uyuşuk olup yolu hazırlamaktır".

Bu pasaj, Cibran'ın insanın içsel yolculuğuna, doğayla kurduğu ilişkiye ve Yaratıcı'yı dış dünyada değil, bireyin kendi varlığının derinliklerinde aramasına dair çok yönlü bir anlatım sunar. Özellikle "komşudan komşuya, Yaratıcı'dan Yaratıcı'ya" ifadesi, onun evrensel birlik anlayışını ve vahye benzer bir içsel ilham fikrini çarpıcı biçimde yansıtır.

Cibran, eser boyunca hayat felsefesini yalnızca öğretici bir metin gibi değil, aynı zamanda estetik bir zarafetle dile getirir; dili şiirseldir, imgeleri sembolik bir derinlik taşır. Bununla birlikte metnin bazı bölümleri, zaman zaman gerçeklikten uzak, idealize edilmiş bir evrene açılır. Bu durum, Cibran'ın düşünce dünyasında hem romantik hem de manevî boyutların iç içe geçtiğini gösterir.

3.6. Kurgudaki Hayat Dersleri: Cibran'ın Felsefi ve Tasavvufî Yaklaşımları

Cibran Halil Cibran'ın eserleri, insan hayatının derinliklerine inen, felsefî ve manevî yönleriyle dikkat çeken metinlerdir. Özellikle *Peygamber'in Bahçesi* adlı eserinde, el-Mustafa karakteri aracılığıyla dile getirilen hikmetli sözler, okuyuculara hayatın çeşitli safhalarında rehberlik etmiştir. Bu kıymetli metin, el-Mustafa'nın farklı konular üzerine yaptığı derinlikli değerlendirmelerle, insanın dünya hayatındaki duruşuna dair önemli dersler sunar.

Cibran, dünyaya bir mutasavvıfın gözüyle bakar; hayatı bir bahçe olarak görür fakat bu bahçenin etrafında surlar bulunduğunu da fark eder. O surların ötesine geçerek hakikatin özüne ulaşır ve gördüğü güzellikleri sevdikleriyle paylaşır. Bu paylaşım, yalnızca estetik bir anlatım değil, aynı zamanda bir irşad çabasıdır. e-Mustafa'nın, "Çirkinlik nedir?" diye soranlara verdiği yanıtlar da bu anlayışın bir yansımasıdır; çünkü onun sözleri, zahirin ötesine geçerek bâtına dair derin anlamlar taşır.

Cibran'ın metinlerinde belirgin olan tasavvufi yaklaşım, geleneksel Doğu mistisizmi ile Batı romantizmini benzersiz bir şekilde sentezler. "Göğsümün bir tarafında İsa, diğer tarafında Muhammed oturur" sözü, bu sentezin en çarpıcı ifadesidir (Nuayme, 1951). Eserlerinde ilahi aşk teması Mevlânâ'nın "vuslat" anlayışıyla paralellik gösterirken, özgürlük kavramı

Nietzsche'nin "üst-insan" felsefesiyle diyalog kurar. Doğa imgeleri ise tasavvufun "yaratılışın birliği" doktrinini yansıtır

Cibran'ın nesir yazılarında yoğun bir tasavvufi perspektif bulunmaktadır. Onun eserlerinde tasavvufi semboller, hayal gücü, ruh halleri ve ilahî aşk gibi temalar öne çıkmaktadır. Cibran'ın yazıları bireysel bir tasavvuf deneyimi olarak görülebilir. O, bilinmeyenin keşfine, aşk ve güzelliğin evrensel boyutuna, dilin sınırlarını aşarak madde ötesine ulaşmaya çalışmıştır. Yazılarında özgürlük, rüya ve içsel sezgi önemli bir yer tutmaktadır. Cibran'ın tasavvufi düşünceleri, hem Doğu hem Batı edebiyatına etkileyici bir bakış açısı sunmuştur. Onun eserlerinde tasavvufi anlatımın edebiyat ile iç içe geçtiği açıkça görülmektedir (Bin Ömer, 2019, s.51).

يا صديقي، يحق لإنسان مرَّ بك ولم يقرأك أن يدعي أنك لست كريماً. كيف يحق لأحد أن يحكم عليك بأنك أصم إذا تحدث إليك بلسان غريب فلم تفقه له معنى؟ إننا نعيش جميعاً بعضنا فوق بعض وفق قانون أزلي قديم، نعيش هكذا في شفقة وحب، نهب بعضنا لبعض في وحدتنا. وحين لا نجد موقداً نجلس إلى جذوع الأشجار ونواصل السير في الطريق. مانوس يا صديقي، إن الموجودات كلها تعيش بعضها فوق بعض، بل كلها يحيى في ثقة بغير شاطئ في ظل العلي. إن قطرة الندى تعكس الضوء لأنها والضوء شيء واحد، وأنتم تعكسون الحياة لأنكم والحياة شيء واحد أيضاً. عندما يملأ الظلام، تقول نفوسكم: "قولوا هذا الظلام فجر لم يولد بعد." بالرغم من أننا نسير في باب الليل الثقيل، سوف يولد الفجر فينه كما سيولد أيضاً فوق الجبال. ما أشبه قطرة الندى التي تدور في فلكها في عتمة السوسن بكم حين تجمع أرواحكم في قلب الإله.

(Hadîkâtu'n-Nebiy, s. 34)

"Sevgili dostum, seni tanımayan ve seni okumamış bir insanın seni cömert olmamakla suçlaması ne kadar da yanlış. Hiç kimse, seninle yabancı bir dille konuşmuşsa ve onun anlamını kavrayamamışsan, seni sağır olmakla yargılayamaz. Hepimiz, eski ve ezelî bir yasa gereği birbirimizin üstünde yaşıyoruz. Bu şekilde, şefkat ve sevgi içinde, birbirimize destek olarak yaşarız. Bir ocak bulamadığımızda devrilmiş ağaçların çevresinde toplanır ve yolu yürümeye devam ederiz. Sevgili dostum, tüm varlıklar birbirinin üstünde yaşar ve hepimiz yüce gölgede güven içinde yaşarız. Çiğ damlası ışığı yansıtır çünkü o ve ışık aynı şeydir, sizler de hayatı yansıtırsınız çünkü sizler ve hayat da bir bütünsünüz. Karanlık içimizi doldurduğunda ruhunuza bu karanlığın henüz doğmamış bir şafak olduğunu söyleyin. Gece karanlığı ne kadar ağır olsa da, şafak doğacak ve dağların üzerinde parlayacak. Çiğ damlasının süsen çiçeğinin karanlığında kendi yörüngesinde dönmesi gibi, ruhlarınız da ilahın kalbinde toplandığında siz de aynı şekilde döneceksiniz".

Bazı kitaplar okunurken hissedilir, yaşanır ve insanın iç dünyasında derin yankılar uyandırır. *Peygamberin Bahçesi* de tam olarak böyle bir eserdir. Cibran, bize sadece kelimeler değil, insan ruhuna bakan bir içsel aynayı sunar. Hayatı hem güzellikleri hem de zorluklarıyla kucaklayarak ele alır; insana, kendi iç yolculuğunda sorular sormaktan çekinmemeyi öğretir. Üslubuysa bir öğretmenin katı tutumundan çok, bir dostun samimi sıcaklığından beslenir.

Bu eser, felsefî derinliği, insanın kalbine dokunan samimi içeriğiyle özel bir anlam kazanır. Cibran'ın öğretileri, okuyucuya bireysel ve toplumsal varoluş arasındaki dengeyi hatırlatır. İnancın yalnızca dışsal bir olgu değil, insanın içsel huzuruna ve yaşamına yön veren bir güç olduğunu vurgular.

Sanatsal imgelerle süslenmiş bu kitap, toplumsal sorumluluk ve etik değerleri içselleştirerek daha anlamlı bir yaşam sürmenin kapısını aralar. Cibran, sadece bireyin kendi benliğiyle değil, toplumla kurduğu bağla da insanın tamamlandığını anlatır. Sevgi ve fedakârlık üzerine düşünceleri, bireyin kendini aşma ve başkalarına ışık olma sürecini ifade eder. Ancak sevgi onun dünyasında sadece romantik bir kavram değildir; insanın kendini gerçekleştirme ve başkalarını anlamayla büyüyen bir güçtür. Aynı şekilde özgürlük, yalnızca sınırları aşmak değil, kendi korkularımızdan sıyrılma cesaretidir.

Cibran, bize hakikatin dışarıda değil, içimizde olduğunu anlatır. Çirkinlik ve güzellik, yalnızca gözlerimizin algısından ibaret değildir; insanın bakış açısını değiştirdiğinde dünyayı baştan keşfedebileceğini gösterir. Bu yüzden Peygamberin Bahçesi, sadece bir roman değil, insanın kendi ruhunu keşfetme sürecidir. Okudukça derinleşir, düşündükçe büyürüz. Cibran'ın kelimeleri yalnızca sayfalarda kalmaz; kalbimizde yankılanan bir ses olur.

Ve sonunda, eser okuyucuya şu önemli öğüdü verir: Hayatın anlamı, onun içinde kaybolmakta değil; onu sevgiyle, farkındalıkla yaşamakta ve paylaşmaktadır. Cibran, insanın yalnızca kendi iç dünyasıyla sınırlı kalmamasını, çevresiyle de barış içinde yaşamasını savunur. Ona göre, bu barış ancak manevi ve etik değerlerin içselleştirilmesiyle mümkündür. *Peygamberin Bahçesi*, insanın yalnızca bireysel huzur arayışıyla yetinmeyip, toplumun refahı ve mutluluğu için de sorumluluk taşıdığını hatırlatır.

Yazarın felsefesi, insanı kendi varoluşu üzerinde düşünmeye ve bunun ötesinde, başkalarına karşı sorumluluklarını fark etmeye teşvik eder. Çünkü hakikat, yalnızca bireysel bir keşif değil, paylaşılması gereken bir ışık gibidir. Cibran'ın anlatımı bir düşünürün bilgeliğini, bir şairin zarafetini ve bir dostun samimiyetini taşıyor. Kelimeleri yalnızca okuyucuyu bilgilendirmek için değil, ona dokunmak, hissettirmek ve düşündürmek için seçilmiş. Sanatsal ifadelerle süslenen bu eser, yalnızca felsefî ve etik dersler sunmaz, aynı zamanda estetik bir duygu yaratır.

Cibran'ın edebî ustalığı, yalnızca kelimelerle değil, duyularla ve duygularla konuşur. O, bir metnin yalnızca bir düşünce aktarımı değil, aynı zamanda ruhun ve kalbin bir yolculuğu olduğunu bilir. *Peygamberin Bahçesi*, insanı kendi iç yolculuğuna davet ederken, ona sevgi ve özgürlüğün gerçek anlamını sorgulatır. Sonuç olarak, bu eser sadece bir kitap değil, insanın kendi ruhunu keşfetme rehberidir. Cibran'ın felsefî derinliği ve sanatsal dili, okuyucuya yalnızca bir bakış açısı sunmakla kalmaz; ona daha anlamlı bir yaşam sürme arzusu aşılar.

Sevgi ve fedakârlık, onun dünyasında bir ilişkiyi sürdüren basit kavramlar değil, insanın kendini aşma sürecidir. Özgürlük, yalnızca dışsal kısıtlamalardan kurtulmak değil, bireyin kendi içindeki korkuları yenme cesaretidir.

Ölüm ise, Cibran'ın gözünde bir son değil, yeni bir başlangıçtır. Hayatı tamamlayan ve ona anlam katan bir dönüşüm sürecidir. Çünkü ölüm, bir kayboluş değil; insanın hakikate, sevgiye ve sonsuzluğa yaptığı bir yolculuktur. Böylece *Peygamberin Bahçesi*, dünya edebiyatında derin bir iz bırakan, insanın duygusal ve düşünsel yolculuğunu besleyen bir eser olarak yükselir. Cibran'ın kelimeleri, yalnızca bir metin olmaktan çıkar ve okuyucunun ruhuna dokunan bir ses hâline gelir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Halil Cibran'ın "Peygamber'in Bahçesi" eseri, edebiyatın sınırlarını aşan ve okuyucuyu derin bir varoluşsal yolculuğa davet eden bir başyapıttır. Eserin merkezinde yer alan el-Mustafa karakteri, sadece bir bilge figür olarak değil, aynı zamanda insanlığın ortak arayışlarının sembolü olarak karşımıza çıkar. Cibran'ın bu eserde geliştirdiği anlatım tarzı, Nietzsche'nin "Böyle Buyurdu Zerdüşt"ündeki felsefi yöntemlerle benzerlik göstermekte, ancak Doğu mistisizmine özgü tasavvufi öğelerle zenginleşmektedir.

Eserin en dikkat çekici yönü, felsefi derinlik ile sanatsal ifadenin benzersiz sentezidir. Cibran, sevgi, özgürlük ve varoluş gibi temel insani meseleleri ele alırken, hem Batı felsefesinin eleştirel bakışını hem de Doğu mistisizminin içsel arınma geleneğini harmanlamaktadır (Demirayak, 2020). Ancak, eserin bazı bölümlerinde aşırı idealist yaklaşımların öne çıkması, gerçekçi bir yaşam felsefesi geliştirme konusunda sınırlılıklar oluşturabilmektedir.

Eserin psikolojik boyutu incelendiğinde, Cibran'ın insanın ruhsal gelişimine verdiği önem dikkat çekicidir. Özellikle "içsel arınma" ve "kendini gerçekleştirme" temaları, modern

psikolojinin önem verdiği kavramlarla paralellik göstermektedir. Bu bağlamda eser, sadece edebi değil aynı zamanda terapötik bir işleve de sahiptir.

Cibran'ın mirası, modern insanın anlam arayışına ışık tutmaya devam etmektedir. "Peygamber'in Bahçesi", sadece edebi değeriyle değil, aynı zamanda insanlığın ortak bilgelik arayışına yaptığı katkıyla da gelecek nesiller için önemli bir rehber olmayı sürdürecektir.

Edebiyat yorumcuları, Halil Cibran'ın *Peygamber'in Bahçesi* eserini kaleme alırken okuyucularını yalnızca düşünsel bir yolculuğa çıkarmayı değil, onların ruhlarına sevgi, barış ve içsel huzurun tohumlarını ekmeyi amaçladığını vurgular. Cibran, peygamberlerin diliyle hayali bir anlatı kurarak, bu değerleri bereketli bir bahçede yeşertmeyi hedeflemiştir. Kitabın satırlarında, sevgiyle dolu bir rehberin sesi yankılanır; kelimeleri yalnızca bilgi vermekle kalmaz, insanın kalbine dokunur.

Eserdeki başkahraman el-Mustafa, halkın arasında bilge bir rehber olarak var olmuş, yıllar boyunca insanlara yol göstermiştir. Onun vedası, bir ayrılıktan çok, bir mirasın aktarılması gibidir. Tüccarlar, din adamları, doktorlar, sıradan insanlar 'herkes bir araya gelerek ondan son bir öğüt' bir veda hutbesi istemiştir. Sevgi, evlilik, çocuklar, suç, dostluk gibi hayatın en temel konularında ona yöneltilen sorular, aslında insanın varoluşsal arayışını yansıtır. El-Mustafa'nın verdiği yanıtlar, tasavvufî bir bilgelikle yoğrulmuş, okuyuculara derin felsefî ve manevi içgörüler sunmuştur.

Bu anlatım tarzı, Nietzsche'nin *Böyle Buyurdu Zerdüşt* eserine benzer bir yöntemle, felsefî düşüncelerin kahramanın sözleri aracılığıyla aktarılması üzerine kuruludur. Cibran'ın anlatımı, insan ruhunu derinden etkileyen ifadelerle süslenmiş; sanat ve edebiyatın gücünü, dini öğütlerin ötesine taşıyan geniş bir perspektif sunmuştur. Fakat kimi bölümlerde idealist görüşler ve ütopyacı temaların ağır bastığı da görülmektedir. Yine de, *Peygamber'in Bahçesi* genel anlamda hayata dair derin düşünceler ve manevi içgörüler sunan güçlü bir eserdir.

Cibran, eserlerinde insanın ruhsal gelişimine büyük önem verir. Onun satırları, okuyucuyu yalnızca düşünmeye değil, kendini aramaya, hakikati kendi içinde keşfetmeye yönlendirir. *Peygamber'in Bahçesi*, mistisizmin güçlü öğelerini barındırarak içsel arınmayı ve irade gücünü geliştirmeyi teşvik eder. Sadece bir edebî eser olmanın ötesinde, insanın ruhsal dünyasına rehberlik eden bir kılavuz işlevi görür.

Bu yönüyle kitap, edebiyatın sınırlarını aşarak tasavvuf, felsefe, psikoloji ve sanat gibi farklı disiplinlerde de değerlendirilmeye açıktır. Tasavvuf bilimi, eserin mistik ve manevi boyutlarını derinlemesine anlamamıza yardımcı olabilirken, psikoloji ve felsefe insan ruhuna olan etkisini analiz ederek daha kapsamlı bir bakış açısı sunabilir.

Sonuç olarak, *Peygamber'in Bahçesi*, Cibran'ın insan ruhuna yönelik felsefî ve sanatsal bakışını tüm zarafetiyle yansıtan bir başyapıt olarak edebiyat dünyasında kalıcı bir iz bırakmıştır. Kitap, sevgi, özgürlük, bireysel arayış ve hakikat kavramlarını ustalıkla işleyerek, okuyucusunu daha derin ve anlamlı bir yaşam sürmeye teşvik eder.

Cibran'ın kelimeleri yalnızca bir edebî anlatı olarak kalmaz; okuyucunun ruhuna dokunan, ona yeni ufuklar açan bir rehber hâline gelir. Onun felsefesi, insana şunu hatırlatır: Hakikat uzakta değil, içimizde. Sevgi sadece bir bağ değil, bir yolculuk. Özgürlük ise dışımızda değil, kendi içimizde kazandığımız cesarettir. Ve işte bu yüzden, *Peygamber'in Bahçesi*, yalnızca bir roman değil, insanın kendi ruhunu keşfetmesi için yazılmış bir eserdir.

Öneriler

1. Karşılaştırmalı Çalışmalar: Cibran'ın eserlerinin Mevlânâ, Nietzsche ve Tagore gibi düşünürlerin çalışmalarıyla karşılaştırmalı olarak incelenmesi, Doğu-Batı sentezinin daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir.

2. Disiplinlerarası Yaklaşımlar: Eserin psikoloji, felsefe ve din bilimleri perspektifinden çok yönlü olarak analiz edilmesi, metnin anlam katmanlarının daha iyi ortaya çıkarılmasına yardımcı olacaktır.

3. Modern Yorumlar: Cibran'ın öğretilerinin günümüz toplumsal meseleleri bağlamında yeniden yorumlanması, eserin çağdaş okuyucuya hitap etme gücünü artırabilir.

4. Eğitim Programları: Eserin lise ve üniversite düzeyindeki edebiyat ve felsefe programlarına dahil edilmesi, öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerinin gelişimine katkı sağlayabilir.

5. KAYNAKLAR

Abduddâyim, S. (1993). *Edebu'l-Mehcer*. Kahire: Dârü'l-Maârif.

Arslane, G. (2019). *The bilingual singularity of Kahlil Gibran* (Yayımlanmamış doktora tezi). Queen Mary University of London.

Azizaliyeva, B. (2018). Cibran Halil Cibran'ın *Peygamber* eserinin Türkiye Türkçesine çevirisi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 5*(14), 120-130.

Bin Ömer, S. (2019). Gibran Khalil Gibran Mystic. *Exprofesso, 4*(1), 46-51.

Cibran, H. C. (1988). *Dem'a ve İbtisâme*. Dârû'l-Arab.

Cibran, H. C. (2000). *Hadîkatu'n-Nebi* (S. Akkâşe, Çev.). Dâru'ş-Şurûk.

Cibran, H. (2021). *Deli* (S. T. Bilecen, Çev.). Destek Yayınları. (Orijinal eser 1918'de İngilizce olarak *The Madman* adıyla yayımlanmıştır.)

Cibran, H. (2000). *Ermiş* (S. L. Karadeniz, Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları. (Orijinal eser 1923'te yayımlanmıştır.)

Cibran Halil Cibran, (2002), "el-Ecniha el-Mutekassira" (Kırık Kanatlar), Kahire: Dâru el-Maârif,

Cibran Halil Cibran, (1994), "el-Mevâkib" (Kafileler), Beyrut: Dâru Sâdır.

Cibran, H. (1995). *Gezgin: Meseller ve Söyleşiler* (Çev. [Çevirmen Adı]). İstanbul: Anahtar Kitaplar. (Orijinal eser 1932'de İngilizce olarak The Wanderer: His Parables and His Sayings adıyla Alfred A. Knopf tarafından yayımlanmıştır.)

Demirayak, K. (2020). Cibran Halil Cibran. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 259-262. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Demirayak, Kenan. "Halil Cubrân'ın *el-Mevâkib* 'Kafileler' Adlı Şiirine Bir Bakış." *EKEV Akademi Dergisi*, cilt 9, sayı 22, Erzurum, 2005, ss. 161–176.

Hartmann, N. (1962). *Ethics*. George Allen & Unwin Ltd.

Hâlid, Gassân. Cubrânu'l-Feylesûf. Beyrut: Nevfel,1983.

Cibran, H. (2000). *Aşk mektupları* (F. Karagöz, Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Cibran, H. (2021). *Deli* (S. T. Bilecen, Çev.). Destek Yayınları. (Orijinal eser 1918'de İngilizce olarak *The Madman* adıyla yayımlanmıştır.)

Göçer, A. (2012). "Dil-Kültür İlişkisi ve Etkileşimi Üzerine". *Türk Dili*, 729, 50-57.

Havi, Halil. Halil Cibran: Geçmişi, Karakteri ve Eserleri, Beyrut Amerikan Üniversitesi, Sanat ve Bilim Fakültesi Yayınları, No. 41 (Londra: Üçüncü Dünya Araştırma ve Yayıncılık Merkezi Ltd., 1982) rpt. Beyrut, 1972. S. 311.

Kindî, M. A. (2010). *Fî luğati'l-kasideti's-Sûfiyye*. Dârûl-Kitâbu'l-Cedîdu'l-Muttehide.

Kongar, E. (2018). *Toplumsal değerler ve davranışlar: Kültür mozaiği içinde insan davranışları*. Remzi Kitabevi.

Moran, B. (1998). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3*. İletişim Yayınları.

Shahid, I. (2000). Gibran and the American literary canon: The problem of *The Prophet*. In K. Abdel-Malek & W. Hallaq (Eds.), *Tradition, modernity, and postmodernity in Arabic literature* (ss. 321–334). Brill.

Scheler, M. (1973). *Formalism in ethics and non-formal ethics of values*. Northwestern University Press.

Sivri, M., & Güven Akın, G. (2023). Yunus Emre ve Halil Cibran'ın şiirlerinde mekânın izleri: İyyârânlar, İy kardeşler ile insanın şarkısı adlı şiirlerin göstergebilimsel karşılaştırılması. *Günce Yayınları*. https://www.researchgate.net/publication/377587368

Yazıcı, H. (2011). Mizacı ve düşünceleri arasında çırpınan bir şahsiyet: Cibrân Halîl Cibrân öncesi Orta Doğu'ya kısa bir bakış. Şarkiyat Mecmuası, 13, 135-158.

Young, B. (1945). *This man from Lebanon: A study of Kahlil Gibran*. A. A. Knopf.

İnternet Kaynakları:

Bağdiş, A. (2023), حديث النبي عن الأفراح والأحزان، ممّا كتب جبران خليل جبران, https://saqya.com/ (Erişim tarihi: 13 Haziran 2025).

el-Muḥarrir. (2024). *Kitāb min akthar el-kutub te'sīran fī el-edeb el-'Arabī ve el-'ālamī: taḥlīl nakdī li-kitāb "el-Nabī" li-Jubrān Halīl Jubrān.* Ghurfet 19. https://theroom19.com (Erişim tarihi: 9.06. 2025).

Nuayme, M. [Mihail Nuʿayme]. (1949). al-Majmūʿah al-Kāmilah li-Muʾallafāt Jibrān (المجموعة الكاملة لمؤلفات جبران). Beyrut: Mektebetu's-Sadr. https://archive.org/details/20231026_20231026_1632/page/n5/mode/2up, Erişim tarihi: 9.06.2025).

Vudeka. (n.d.). *Maza yef'al Cibran fi Hadikatu'n-Nebîy?* https://www.vudeka.com (Erişim tarihi: 9.06.2025).

Shahid, I. (2000). Gibran and the American literary canon: The problem of *The Prophet*. In K. Abdel-Malek & W. Hallaq (Eds.), *Tradition, modernity, and postmodernity in Arabic literature* (ss. 321–334). Leiden: Brill.

EXAMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN STUDENTS' ATTITUDES TOWARD THE VISUAL ARTS COURSE AND THE ACHIEVEMENT LEVELS OF THEIR PAINTINGS CREATED IN VISUAL ARTS CLASSES

GÖRSEL SANATLAR DERSİNDE ÖĞRENCİLERİN DERSE YÖNELİK TUTUMLARI İLE RESİMLERİN BAŞARI DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Selma ASLANTAŞ[1], Mustafa Burak KOÇ[2]

Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay/TÜRKİYE,

ORCID: 0000-00003-3386-8095

Yüksek Lisans Öğrencisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay/TÜRKİYE,

ORCID: 0009-0003-0929-5140

ÖZET

Bu araştırma Hatay ili Antakya ilçesinde yer alan Millî Eğitim Bakanlığına (MEB) bağlı bir konteyner ortaokulunda, 2024-2025 eğitim-öğretim yılı ikinci döneminde gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubunu, random yöntemi ile seçilen yaşları ve ders başarı düzeyleri birbirine yakın yedinci sınıfa devam eden kız öğrenci (N=11), erkek (N=9) olmak üzere toplam 20 öğrenci oluşturmaktadır. Konteyner okulunda eğitim alan bu öğrencilerin Görsel Sanatlar Derisine yönelik tutumları ile derste oluşturdukları resimlerin başarı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır. Ana amaç kapsamında; 1) Öğrencilerin derse yönelik tutumları ne düzeydedir? 2) Öğrenci resimlerinin başarı düzeyi nasıldır? 3) Öğrencilerin derse yönelik tutumları ile oluşturdukları resimlerin başarı yüzeyleri arasındaki ilişki nasıldır? Bu sorulara yanıt bulmak amacıyla her bir ders saati 30 dakika olmak üzere Görsel Sanatlar Dersinde altı ders saatinde uygulama çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda uygulama çalışmasında; öğrencilerden *hayallerindeki gelecekteki dünyayı* resme dökmeleri istenmiştir. Öğrencilerin Görsel Sanatlar Dersine yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla veri toplama aracı olarak, 28 madde ve 4 boyuttan oluşan iç tutarlılık katsayısı (Cronbach Alpha) 0,92 olan *Görsel Sanatlar Dersine Yönelik Tutum Ölçeği* kullanılmıştır. Öğrenci resimlerinin başarı düzeylerini belirlemek amacıyla veri toplama aracı olarak da 7 madde ve 5 boyuttan oluşan *Ürün Değerlendirme Formu (Rubrik)* kullanılmıştır. Öğrenci resimleri üç ayrı alan uzmanı tarafından birbirinden bağımsız olarak değerlendirilmiştir. Verilerin analizlerine başlanmış olup öncelikle veri setinin genel yapısını anlamaya yönelik betimsel istatistikler (ortalama, standart sapma, çarpıklık ve basıklık gibi) hesaplanacaktır. Ardından değişkenler arasındaki doğrusal ilişkileri incelemek amacıyla Pearson korelasyon analizi gerçekleştirilecektir. Son olarak, ölçme aracının (rubrik) puanlayıcılar arası tutarlılığını belirlemek üzere puanlayıcı güvenirliği analiz edilecektir. Bu amaçla sürekli veriler için sınıf içi korelasyon katsayısı (Intraclass Correlation Coefficient - ICC) hesaplanacak ve elde edilen değerler, puanlayıcılar arasında ne düzeyde tutarlılık sağlandığını ortaya koymak üzere yorumlanacaktır.

Anahtar Kavramlar: Görsel sanatlar eğitimi, resim, tutum, tutum ölçeği, ürün değerlendirme formu.

ABSTRACT:

The current study was conducted in the second term of the 2024-2025 school year at a container middle school affiliated with the Ministry of National Education (MoNE) in the Antakya district of Hatay province. The study group consists of a total of 20 seventh-grade students including 11 girls and 9 boys selected using a random sampling method, with similar ages and course achievement levels. The main purpose of the study is to examine the relationship between the attitudes of these students, who receive education in a container school, toward the Visual Arts course and the achievement levels of the paintings they created in Visual Arts classes. To this end, the following research questions are addressed: 1. What are students' attitudes toward the course? 2. What is the achievement level of the paintings created by students? and 3. What is the relationship between students' attitudes toward the Visual Arts course and the achievement levels of the paintings they created in Visual Arts classes? To find answers to these questions, a practice-oriented study was carried out during six class hours within the scope of the Visual Arts course, with each class hour lasting 30 minutes. In this regard, the students were asked to depict their imagined future world in a painting. To determine the students' attitudes toward the Visual Arts course, the "Attitude Scale Toward the Visual Arts Course", consisting of 28 items and 4 dimensions with an internal consistency coefficient (Cronbach's Alpha) of 0.92, was used as the data collection tool. To determine the achievement levels of the students' paintings, a Product Evaluation Form (Rubric) consisting of 7 items and 5 dimensions was used as the data collection tool. The students' paintings were evaluated by three different field experts independently. Data analysis has begun, and first, descriptive statistics (such as mean, standard deviation, skewness, and kurtosis) will be calculated to understand the overall structure of the data set. Next, Pearson correlation analysis will be conducted to examine the linear relationships between the variables. Finally, inter-rater reliability will be analyzed to determine the consistency of the measurement tool (rubric) among raters. For this purpose, the intraclass correlation coefficient (ICC) will be calculated for continuous data and the values obtained will be interpreted to reveal the level of consistency between the raters.

Keywords: Visual arts education, painting, attitude, attitude scale, product evaluation form

A STUDY ON THE EDUCATIONAL IMPORTANCE OF COMIC BOOKS
ÇİZGİ ROMANLARIN EĞİTSEL ÖNEMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Prof. Dr. Yavuz TOPKAYA

Hatay Mustafa Kemal University, Faculty of Education, Antakya, HATAY

ORCID ID: 0000-0001-9722-1114

Özet

Dünyada görsel eğitim ve kültürün hızla yaygınlaşması, özellikle eğitimde alternatif öğretim materyallerinin özellikle de çocukların dikkatini oldukça fazla çeken karikatür ve çizgi film gibi animasyon gösterilerinin kullanımını beraberinde getirmiştir. Çizgi romanlar ve animasyonlar hem görsel hem de sözel içerik sunmaları sebebiyle öğrencilerin dikkatini çekmekte, motivasyonunu yükseltmekte ve öğrenme sürecini destekleyici bir araç olarak ön plana çıkmaktadır. Bilhassa görsel okuryazarlığın, eleştirel düşünmenin ve disiplinlerarası öğrenmenin teşvik edilmesinde çizgi romanların sunduğu imkânlar, eğitimciler tarafından giderek daha fazla ilgi odağı hâline gelmektedir. Bu nedenle çizgi romanlar akademik başarıyı yükseltmede ve değerler eğitimini öğrencilere kazandırmada etkili öğretim yöntemlerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu araştırmanın amacı, çizgi romanların eğitim ve öğretim süreçlerinde nasıl ve ne ölçüde kullanıldığını inceleyerek mevcut literatürü sistematik bir şekilde taramak ve bu materyallerin pedagojik işlevlerine dair bütüncül ve sistematik bir değerlendirme yapmaktır. Çalışma, nitel araştırma desenlerinden doküman analizi yöntemi ile yürütülmüş olup bu konuda yapılmış olan ulusal ve uluslararası araştırmalar taranarak araştırmanın temaları oluşturulmuştur. İncelenen kaynaklar; çizgi romanların ders içi kullanımı, öğrenci başarısı üzerindeki etkileri ve disiplinlerarası entegrasyonu gibi boyutlarda analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda, çizgi romanların özellikle ilkokul ve ortaokul düzeylerinde öğrencilerin öğrenme motivasyonunu artırdığı, kavramsal anlama düzeylerini geliştirdiği ve sosyal-duygusal becerilere katkı sunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca araştırmada, öğretmenlerin materyal seçiminde pedagojik uyarlamalara ihtiyaç duydukları ve animasyonlarla ders yaparken zorlandıkları bu nedenle de hizmet içi eğitime ihtiyaç duydukları gibi sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Çizgi roman, eğitim materyali, disiplinlerarası öğrenme, doküman analizi, pedagojik uygulamalar

Abstract

The rapid spread of visual education and culture around the world has led to the use of alternative teaching materials in education, especially animated shows such as cartoons and animated films, which attract the attention of children. Comics and animations attract students' attention, increase their motivation, and emerge as a tool that supports the learning process because they offer both visual and verbal content. The opportunities offered by comic books in

promoting visual literacy, critical thinking, and interdisciplinary learning are increasingly becoming the focus of attention among educators. For this reason, comic books are emerging as one of the effective teaching methods in improving academic achievement and imparting values education to students. The aim of this study is to systematically review the existing literature by examining how and to what extent comics are used in education and teaching processes and to make a comprehensive and systematic evaluation of the pedagogical functions of these materials. The study was conducted using the document analysis method from qualitative research designs, and the themes of the study were formed by reviewing national and international studies on the subject. The sources examined were analysed in terms of the use of comics in the classroom, their effects on student achievement, and their interdisciplinary integration. The results of the study showed that comics increase students' learning motivation, improve their conceptual understanding, and contribute to their social and emotional skills, especially at the primary and secondary school levels. Additionally, the study found that teachers require pedagogical adaptations in material selection and face challenges when incorporating animations into lessons, thereby necessitating in-service training.

Keywords: Comic books, educational materials, interdisciplinary learning, document analysis, pedagogical applications

THE EXPRESSION OF "AL-FULQI'L-MEŞḤŪN" IN THE QUR'ĀN IN TERMS OF THE POSSIBILITY OF A UNIQUE KALĀM WITH AN ADJECTIVE PHRASE AND/OR WORD THROUGH THE PHRASE "BIHADĪŚIN MIŚLIHI" AND THE ART OF PORTRAYAL

BİR TERKİB VE/VEYA KELİME İLE MÛ'CİZ KELÂMIN "BİHADÎŚİN MİŚLİHİ" İBARESİ ÜZERİNDEN İMKÂNI VE TASVİR SANATI AÇISINDAN KUR'ÂN'DA "EL-FÜLKİ'L-MEŞḤŪN" İFADESİ

Ahmet Sait SICAK[255],

Doç. Dr, HMKÜ İlahiyat Fakültesi, Tefsir, 0000-0002-5161-9191

Özet

Hz. Peygamber'in risâletinin en büyük delili ve apaçık bir mûcize olan Kur'ân-ı Kerîm bi'setin ilk yıllarından itibaren müşriklere belirlediği farklı şartlarla meydan okumalarda bulunmuştur. Tehaddî ayetleri olarak isimlendirilen bu içerikteki âyetlerin hangi ayetler olduğu, bu ayetlerde hangi şartların yer aldığı, içerdiği şartların yanı sıra mushaf ve nüzûl tertibi esas alındığında nasıl sınıflandırmalara gidilebileceği üzerine İslam yorum geleneğinde ve günümüzde çeşitli araştırmalar ve değerlendirmeler yapılagelmiştir. Yapılan mezkûr sınıflandırmalardan birine de eṭ-Ṭūr 52/34. âyetteki "bihadîśin miślihi" ibaresi kaynaklık etmektedir. Sunulması planlanan tebliğde birinci olarak, bir tehaddî unsuru olarak değerlendirilen "bihadîśin miślihi" ibaresinin hangi anlamlara gelebileceği "h-d-s" kökünün işlevsel kılınması sonucunda Kur'an'ın ruhuna, mesânî özelliğine uygunluğu ve özellikle sîret-nüzûl ilişkisine bağlı olarak tespit ettiğimiz "nas-olgu ilişkisi içerisinde hâle tetâbuku açısından söylenilen bu söz gibi bir söz" anlamının verilen bu anlamlar içerisindeki yeri, konumu ve otantikliği ele alınacaktır. Tebliğde ikinci bölümde ise tespit edilen "nas-olgu ilişkisi içerisinde hâle tetâbuku açısından söylenilen bu söz gibi bir söz"'ün nasıl muhataplarını âciz bırakacak bir özelliğe sahip olduğu, Yāsīn 36/41. âyetteki el-fülki'l-meşḥūn şeklindeki sıfat tamlaması ve özellikle el-meşḥūn kelimesinin etimolojik kökeni ve semantik anlam alanı üzerinden gösterilmeye çalışılacaktır.

Yapılan araştırma sonucunda;

el-fülki'l-meşḥūn terkibi ve el-meşḥūn kelimesiyle ilgili sanatsal tasvir açısından temel beş anlam içeriğine ulaşılmıştır:

a) Bir Gezegen ve İmtihan Yurdu Olarak Dünyanın İnsanlık Taşıtı Oluşu ve Yolculuğu

b) Hz. Nuh'un as Gemisi ve İnsanlık Tarihindeki Kırılımlar

c) Anne Karnı ve Doğum Yolculuğu

d) Habeşistan'a Hicret Edilen Gemi ve Hicret Yolculuğu

e) Gemi Cinsi ve Taşıma Teknik ve Teknolojisi Üzerinden İnsanlığın Bilişsel Gelişim Yolculuğu

[255] **Furûk**, "Arapça kelimelerin anlam ve kullanım farklarını ifade eden terim, bu farklara dair eserlerin ortak adı".

Tespit edilen bu beş anlam içeriğiyle sonuç olarak; Kur'ân-ı Kerîm'in, yaratılış gayesine matuf bir gezegen oluşuyla dünya tarihinde, insanlık tarihinde, bireyin kendi yaşam serüveninde, sîrette, tekniğin/teknolojinin gelişim süreci ve yolculuğunda yaşanılanları, bir terkip hatta bir kelime ile bile mu'ciz bir şekilde aktardığı, sanatsal tasvir açısından ancak bir romanda aktarılabilecek muhtevayı ve anlatı unsurlarını eksiksiz olarak özet bir şekilde bir terkip ve kelime içeriğiyle muhataba yansıttığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, İ'câz, Anlatı bilim, Edebî tasvir, el-Fülki'l-meşḥūn.

Abstract

The Qur'an, which is the greatest proof of the Prophet's prophethood and a clear miracle, has challenged the polytheists with different conditions since the first years of the Prophet's prophethood. Various researches and evaluations have been made in the Islamic interpretation tradition and today on which verses are the verses in this content, which conditions are included in these verses, and how they can be classified based on the conditions they contain, as well as the order of the mushaf and the order of nuzūl. One of these classifications is based on the phrase "bihadīśin miślihi" in the verse al-Ṭūr 52/34. In the planned paper, firstly, the meaning of the phrase "bihadīśin miślihi", which is considered as an element of tehaddī, and the functionalization of the root "h-d-s" As a result, in terms of its conformity to the spirit of the Qur'an, its masānī characteristic, and especially in terms of its correspondence to the state in the relationship of "nass-fact", which we have determined depending on the relationship between sīrah-nuzūl, these things that are said in terms of their correspondence to the state The place, position and authenticity of the meaning of "a word like a word" within these meanings will be discussed. In the second part of the communiqué is about how "a saying like this saying in terms of its correspondence to the situation in the relationship between the nass and the fact" has a feature that will incapacitate its interlocutors, It will be shown through the adjective phrase al-fulk al-maṣḥūn in verse Yāsīn 36/41 and especially through the etymological origin and semantic meaning of the word al-maṣḥūn.

As a result of the research;

five basic meaning contents were reached in terms of artistic depiction related to the compound al-fulki'l-maṣḥūn and the word al-maṣḥūn:

a) The Earth as a Planet and a Land of Testing, the Vehicle of Humanity and Its Journey

b) Noah's Ark and the Breakthroughs in Human History

c) The Mother's Womb (natural and artificial) and the Birth Journey

d) The Ship of Hijrah to Abyssinia and the Journey of Hijrah

e) Humanity's Journey of Cognitive Development through Ship Type and Transportation Techniques and Technology

As a result, with these five determined meaning contents, it can be concluded that the Qur'ân al-karîm is a planet for the purpose of creation, in the history of the world, in the history of humanity, in the individual's own life adventure, In the sîrette, in terms of artistic depiction, it is only in a novel that it conveys what happened in the development process and journey of technique/technology in a miraculous way, even with a composition or even a word It has been determined that he reflects the content and narrative elements that can be conveyed to the interlocutor in a complete and summarized manner with a composition and word content.

Keywords: Tafsir, I'jāz, Narratology, Literary description, al-Fulki'l-maṣḥūn.

1. GİRİŞ

Hz. Peygamber'in risâletinin en büyük delili ve apaçık bir mûcize olan Kur'ân-ı Kerîm bi'setin ilk yıllarından itibaren müşriklere belirlediği farklı şartlarla meydan okumalarda bulunmuştur. Tehaddî ayetleri olarak isimlendirilen bu içerikteki âyetlerin hangi ayetler olduğu, bu ayetlerde hangi şartların yer aldığı, içerdiği şartların yanı sıra mushaf ve nüzûl tertibi (Salmazzem, 2015) esas alındığında nasıl sınıflandırmalara gidilebileceği üzerine İslam yorum geleneğinde ve günümüzde çeşitli araştırmalar ve değerlendirmeler yapılagelmiştir (Çakır, 2018). Mezkûr sınıflandırmalardan biri de tehaddî âyetlerinde Kur'ân'ın ne kadarıyla meydan okunmuş olduğu üzerinden yapılmaktadır. Bu bağlamda tehaddî âyetlerinde geçen miktar bildiren ifadeler şöyledir:

1. Nüzûl tertibine göre sıralaması 87. sûre olan Bakara Sûresi'nde " بِسُورَةٍ مِّن مِّثْلِهِ /*onun benzerinden bir sûre*" (Bakara, 2:23–24)

2. Nüzûl tertibine göre sıralaması 51. sûre olan Yûnus Sûresi'nde " بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ /*onun benzeri bir sûre*" (Yûnus, 10:38)

3. Nüzûl tertibine göre sıralaması 52. sûre olan Hûd Sûresi'nde " بِعَشْرِ سُوَرٍ مِّثْلِهِ مُفْتَرَيَاتٍ /*onun benzeri uydurulmuş on sûre*" (Hûd, 11:13)

4. Nüzûl tertibine göre sıralaması 50. sûre olan İsrâ Sûresi'nde " بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ /*bu Kur'ân'ın benzeri*" (İsrâ, 17:88)

5. Nüzûl tertibine göre sıralaması 76. sûre olan Tûr Sûresi'nde " بِحَدِيثٍ مِّثْلِهِ /*onun benzeri bir söz*" (et-Tûr, 52:34)

Âyetlerde mutlak manada kabul etmesek de bir ve 10 sayılarının bulunması miktar üzerinden de bir tehaddînin gerçekleştiği şeklinde yorumlanmıştır. Bu yaklaşım Kur'ân'ın en az ne kadarıyla tehaddînin gerçekleşebileceği hususundaki tartışmaların da başlangıç noktasını oluşturmuştur (Demir, 2023). Genel teâmül Kevser sûresi'nin ve Kevser sûresi uzunluğundaki bir Kur'ân pasajının tehaddî için yeterli olduğu şeklindedir (el-Hindî, 1989; İbn Hacer, 1959; Itr, 1987; Zürkânî, 1995). Hattâ sûre ile kastedilenin Kur'ân'ın korunmuşluğuna halel getirmeyecek bu şekildeki en küçük anlam bütünlüğünü sağlayan Kur'ân pasajı olduğu da ifade edilmiştir (Büyük, 2021).

Gamrâvî'ye göre Kur'ân'ın mu'cizeliği yalnızca bütün bir sûrede değil, tek bir âyet hatta bir âyetin bir bölümünde dahi ortaya çıkabilmektedir. Bu bakış açısıyla Kur'ân'ın insanları aciz bırakma ve onlara meydan okuma düzeyinin sadece "sûre" ölçeğinde gerçekleştiğini ileri sürmek, örneğin en kısa sûre olan Kevser'den daha küçük bölümlerin mu'cizelik vasfını taşımadığı anlamına gelmez. Aksine Gamrâvî, her bir âyetin ve hatta âyetlerin kimi bölümlerinin dahi i'câz kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (el-Gamrâvî, 1972).

İbn Âşûr (ö. 1393/1973) ise, et-Ṭūr 52/34. âyetteki "*hadîs*" kelimesinin söz manasına geldiği gibi, haber manasında da olabileceğini söylemiştir (İbn Âşûr, 1984). Böylelikle i'câzü'l-Kur'ân unsuru olarak kabul edilen gaybî haberle, bu haberi ifade etmek için yeterli olan Kur'ân'da bulunan bir bölümün mu'cîz olarak kabul edilmesi olasıdır. Aynı şekilde bir tehaddî unsuru olarak değerlendirilen "bihadîśin miślihi" ibaresinin "h-d-s" kökünün işlevsel kılınması sonucunda Kur'an'ın ruhuna, mesânî özelliğine uygunluğu ve özellikle sîret-nüzûl ilişkisine bağlı olarak tespit ettiğimiz "nas-olgu ilişkisi içerisinde hâle tetâbuku açısından söylenilen bu söz gibi bir söz" anlamı üzerinden sadece metin içi bağlamla değil dış bağlamla da anlamlı ve mu'cîz bir içeriğe sahip olan bir kelimenin dahi i'câzü'l-Kur'ân bağlamında değerlendirilebileceği ve tehaddî unsuru olarak kabul edilebileceği söylenebilir.

2. YĀSĪN 36/41. ÂYETTEKİ EL-FÜLKİ'L-MEŞḤŪN İBÂRESİNİN MU'CÎZ YAPISI

Bu bölümde, tespit edilen "nas-olgu ilişkisi içerisinde hâle tetâbuku açısından söylenilen bu söz gibi bir söz"'ün nasıl muhataplarını âciz bırakacak bir özelliğe sahip olduğu, Yāsīn 36/41. âyetteki *el-fülki'l-meşḥūn* şeklindeki izâfet terkibi ve özellikle *el-meşḥūn* kelimesinin etimolojik kökeni ve semantik anlam alanı üzerinden gösterilmeye çalışılacaktır.

Tefsirlerde *el-fülki'l-meşḥūn* terkibine şu anlamlar verilmiştir:

a- Âyetlerin siyak sibakında (وَاٰيَةٌ لَهُمْ) (Yâsîn 36:33, 37, 41) "*onlar için bir delildir*" sunumuyla Mekke'deki kâfirleri düşünmeye sevk eden âfâkî delillerin ve genel nimetlerin sıralanmasından ayrıca "الْفُلْكِ" kelimesindeki "ال" takısının cins için olduğu gerekçesiyle, (الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ) terkibiyle gemi cinsinin kastedildiği ifade edilmiştir (er-Râzî, XXVI, 78). Bu manaya göre deniz taşımacılığında kullanılan gemiler *el-fulki'l-meşḥūn* kapsamına dâhildir.

b- Âyetteki "الْفُلْكِ" kelimesi harf-i taʿrifli olarak gelmiştir ve bilinen bir gemiyi nitelemektedir. Bu sebeple "ال" takısı ahd-i zihnî (ahd-i ilmî) içindir. Hz. Nūḥ'un durumu Araplar tarafından bilindiğinden (الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ) terkibiyle Hz. Nūḥ'un gemisi kastedilmektedir (er-Râzî, XXVI, 78). Bu açıklamada hem Hz. Nūḥ kıssasının şöhretinin hem de Mushaf tertibinde Yāsīn sûresinden önce olan eş-Şuʿarāʾ sûresindeki özel kullanımın genelleştirilmesinin etken olduğu söylenebilir. Bu görüş, âyette *ş-ḥ-n* köküyle eşdizimli olarak yer alan *onların çocukları* anlamındaki "ذُرِّيَّتَهُمْ" kelimesine, anakroniye sebep olduğu için *babaları* şeklinde ilk dönemlerden itibaren tefsirlerde, dördüncü asırdan itibaren ise sözlüklerde yanlış anlam verilmesine de sebep olmuştur. Bu ve benzeri gerekçelerle müfessirlerce, *Hz. Nūḥ'un gemisi* açıklamasına itiraz edilmiştir (Sıcak, 2019, 156–158; 161–162).

c- Sîret-nüzûl ilişkisi açısından ele alındığında, nüzûl tarihlendirmesi Habeşistan'a hicret sonrasıyla (Sıcak, 2020, 1302–1303) yapılan Yāsīn sûresindeki *el-fülki'l-meşḥūn*'un; 80-100 civarı (İbn Hişâm, I, 330; İbn Saʿd, I, 176) sahâbeyle *dolu olan*, Mekkeli hemen her ailenin bir *çocuğunu taşıyan* (ẕürriyyetehum) (İbn Hişâm, I, 323–329), onları hüzünle *doldurup ağlayacak* hale getiren (el-Cevherî, ö. 1009?, C. V, s. 2143; el-Ezherî, ö. 980, C. IV, s. 184), Mekkeli müşriklerin izini sürmelerine rağmen *ellerinden kaçırdıkları* (İbn Saʿd, 845, C.I, s. 173), ardı sıra gelen düşmanlarından kaçmalarına olanak sağlayacak kadar *harekete hazır bulunan* ve *düşmanca* hislerle *dopdolu* olmalarına sebep gördükleri, başlı başına Müslümanların yurtlarından *uzaklaştırılmalarını/ihraçlarını* simgeleyen ***Habeşistan'a hicret edilen gemi*** şeklinde de anlamlandırılabileceği rahatlıkla söylenebilir (Sıcak, 2019, s. 162–169). Sîret-nüzûl ilişkisi içerisinde tespit edilen *el-fülki'l-meşḥūn* olgusu, *ş-ḥ-n* kökünün maddi ve ruhsal doluluk (er-Râgıb el-İsfahânî, ö. 502/1108, s. 256; ez-Zebîdî, ö. 1205/1790, C. XXXV, s. 266), uzaklık (İbn Fāris, ö. 395/1004, C.III, s. 251) düşmanlık (el-Ḫalîl b. Aḥmed, ö. 175/791, C. II, s. 312; el-Ezherî, ö. 370/980, C. IV, s. 184; el-Cevherî, ö. 1002, C. V, s. 2143), yakalanamayan (el-Ezherī, ö. 370/980, C. IV, s.185), harekete hazır bulunan (ez-Zebîdî, ö. 1205/1790, C. XXXV, s. 267; İbn Manẓûr, ö. 711/1311, C. XXIV, s. 2209) vb. hemen tüm anlamları karşılamaktadır. Habeşistan'a hicret edenler, Hz. Peygamber ve sahâbe tarafından *gemi ashâbı/ehli* şeklinde gemiye izafe edilmektedir (el-Buḫârî, ö. 256/870, "Meġâzî," 38; Müslim, ö. 261/875, "Feḍâilu'ṣ-ṣaḥâbe," 169). Terkipteki "الْمَشْحُونِ" kelimesinin oluşturduğu bu mu'cizevî anlam katmanlarına "الْفُلْكِ" ve "السفينة" kelimelerinin furûk açısından taşıdıkları nüanslar (Dûrî, 2006, s. 117–118) da edebî anlatım açısından önemli içerikler sağlamaktadır. Bundan anlaşılacağı üzere ilk muhatapların zihin dünyalarındaki belirliliğin, "الْفُلْكِ" kelimesindeki ahd-i zihnî için olan "ال" takısıyla yansıtıldığı ifade edilebilir.

d- Hz. Ali'ye nispet edilen bir görüşe (el-Mâverdî, ö. 450/1058, C. V, s. 19) istinaden *ẕurriyyet* karinesiyle *el-fulki'l-meşḥūn* terkibinde ana rahmine mecâzen işaret edildiği söylenmiştir (Yazır, 1935, C. VI, s. 4033). Bu tevcihi, *f-l-k* kökünün kadının uzuvlarının dairesel şeklini niteleyen anlamının (el-Ḫalîl b. Aḥmed, ö. 175/791, C. V, s. 374) ve *ş-ḥ-n* kökündeki doluluk manasının desteklediği görülür. Bu anlam üzerinden yapay rahim teknolojisi (artificial womb technology) gibi inovatif teknolojiler ve bir fetüsün insan vücudu dışında tam

veya kısmi olarak geliştirilmesinin ektogenez'in (ectogenesis) de gelişen anlam katmanlarına dahil edilebileceği söylenebilir.

e- Âyette geçen *zurriyyet* kelimesinin *sonraki nesilleri* nitelediği ve nimet olarak gemiyle taşımanın kıyamete kadar süreceği (er-Râzî, ö. 606/1210, C. XXVI, s. 78–79) görüşüne ayrıca "الْفُلْكِ" kelimesindeki "ال" takısının istiğrak için olduğuna istinaden *el-fulki'l-meşḥūn*'un; yelkenli, buharlı ve atom gücüyle çalışan (Kutub, 1972, C. V, s. 2970) bütün gemileri haber verdiği gibi havada yüzecek tüm gemilere de işaret ettiği söylenmiştir (es-Saʿdî, ö. 1376/1956, s. 696). Günümüz terminolojisiyle bu gemiler, uzay gemileri şeklinde de ifade edilebilir. Uzay gemileri, nesillerin taşınması "ذُرِّيَّتَهُمْ" ve Hz. Nûh tufanı karinesiyle başka bir gezegende nesillerin ve insanoğlunun devam etmesini sağlayacak taşıma vasıtası olarak da anlamlandırılabilir.

f- Bir önceki âyette geçen *f-l-k* kökünden gelen felek/yörünge kelimesinden hareketle *el-fulki'l-meşḥūn*'un, üzerinde yaşadığımız gezegen (dünya) olduğunu söyleyenler de olmuştur (Demirci, 2010, C. II, s. 651–652).

3. KUR'ÂN'DA EDEBÎ TASVİR VE EL-FÜLKİ'L-MEŞḤŪN İBÂRESİ

İnsanlık tarihine bakıldığında, bireyin duygu ve düşüncelerini dışa vurma çabasında tasvirin kadim bir yöntem olarak öne çıktığı görülür. Mağara devrine ait duvar resimleri, yalnızca dönemin günlük yaşamına dair ipuçları sunmakla kalmaz, aynı zamanda beşerî ifadenin ilk izlerini de temsil eder. Bu erken dönem çizimleri, modern yazının temellerini teşkil eden resim-yazıların (piktogramların) ilk örnekleri olarak kabul edilmiştir. Böylece tasvir, sadece sanatsal bir ifade biçimi değil, aynı zamanda iletişimin yazılı evresine geçişte de belirleyici bir rol üstlenmiştir.

Bu gelişim çizgisi, sözlü kültürde de yankı bulmuş; insanlar, çevrelerinde gözlemledikleri unsurları anlamlandırmak ve ifade etmek maksadıyla benzetmelere yönelmiştir. Başlangıçta basit teşbihlerle kurulan bu anlatım tarzı, zamanla istiâre gibi daha sofistike dilsel yapılarla derinleşmiş ve estetik bir anlatı formuna dönüşmüştür. Böylelikle tasvir, hem zihnî hem de hissî unsurların iç içe geçtiği edebî bir disiplin hâlini almıştır.

Nihayetinde bu tarihsel seyir, tasvirin salt betimleyici bir araç olmanın ötesinde, anlamı zenginleştiren ve okuyucunun tahayyül dünyasını harekete geçiren çok katmanlı bir ifade biçimi olarak edebiyattaki yerini tahkim ettiğini göstermektedir. Bu yönüyle tasvir, hem yazılı hem sözlü edebî geleneklerde insanın varoluşsal anlatım ihtiyacına cevap vermiş; estetikle işlevselliğin kesişiminde anlamın yeniden inşasına imkân tanımıştır (Şentürk, 2002, s. 22).

Edebî tasvir, edep ve tasvir kavramlarının bileşimiyle meydana gelen, duygusal yahut hayalî bir sahnenin estetik ve sanatkârane bir biçimde zihinde canlandırılmasını hedefleyen edebî bir tekniktir. Bu bağlamda lâfız, yalnızca bir vasıtadır; anlamın hissî ve zihnî bir kompozisyon hâlinde sunulmasını sağlar. Renk, ritim ve perspektif gibi unsurlar, metnin tahayyül gücünü derinleştirir. Özellikle doğrudan anlatımın yetersiz kaldığı durumlarda, okuyucuda şiirsel bir etki uyandırmak yahut ikna edici bir atmosfer kurmak istendiğinde tasvire müracaat edilir (Kavak, 2020, s.191).

Modern dönemde, klasik belâgat anlayışının sınırlarını aşan edebî tasvir, yalnızca gözleme dayalı değil, sembolik, psikolojik ve mitolojik açılımları da barındıran bir yapıya kavuşmuştur. Bu çerçevede tasvirler, duyusal-duygusal, kişilik ve sembolik gibi alt başlıklarda incelenebilir. Özellikle beş duyunun etkin olduğu duyusal tasvirler, okuyucuda derin bir etki bırakır. Kişilik tasvirinde ise hem fiziksel hem de ruhsal yönlerin objektif biçimde aktarılması beklenir.

Tarihî bağlamda "tasvir" kavramının, ilk dönem Arap eleştirisinde "istiâre" yahut "vasf" terimleriyle karşılandığı görülür. Câhız, şiiri bir tasvir biçimi olarak değerlendirirken, onun açtığı yoldan giden Kudâme b. Ca'fer ile Abdülkâhir el-Curcânî, tasviri temsîl ve kıyas

bağlamında ele almışlardır. Zemahşerî ise tasviri, temsîl ve tahyîl terimleriyle ilişkilendirerek özellikle Kur'ân'daki mânâların aktarımında bu yöntemi esas almıştır (Kavak, 2020, 191-192).

Câhiliye dönemi edebiyatında tasvirin hem nesirde hem de şiirde önemli bir yeri vardır. Şiirdeki tasvirî canlılık, Muallaka şairlerinin deve, at ve çöl manzaralarını son derece ayrıntılı ve gözleme dayalı biçimde aktarmalarıyla zirveye ulaşmıştır. İslamî dönemde ise Kur'ân'ın edebî etkisiyle tasvir anlayışı ilahî temalar etrafında şekillenmiş; şiir ve nesir metinlerinde teolojik motifler öne çıkmıştır. Netice itibarıyla edebî tasvir, hem duygu hem düşünce hem de estetik anlatımın birleştiği bir sanat formu olarak, klasik ve modern dönemlerde edebî söylemin temel yapı taşlarından biri olmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan tasvir unsurlarını, temelde iki ana kategoride değerlendirmek mümkündür (Kavak, 2008, s. 110). Bunlardan ilki, lafzî seviyede ortaya çıkan ve belâgatın temel unsurları olan teşbih, istiâre, mecâz ve kinâye gibi edebî sanatlarla şekillenen müfret tasvirlerdir. Bu tür tasvirler, çoğunlukla tekil bir ifade yahut kısa bir ibare etrafında teşekkül eder; metin içerisindeki anlam yoğunluğunu artırırken, okuyucunun zihninde çağrışım alanı oluşturmaya yöneliktir.

İkinci tasvir türü ise, daha geniş bir bağlamda yer alan ve semantik düzlemde bir bütünlük arz eden kompozisyonel tasvirlerdir. Bu bağlamda, belirli bir konu etrafında yapılandırılmış, ayetler arasında anlam devamlılığı sağlayan, ritmik ve tematik bir sıra gözetilerek oluşturulmuş bir anlatım kurgusu söz konusudur. Anlatının akışını yönlendiren bu tasvir tipi, yalnızca estetik bir tasvir gayesi taşımaz; aynı zamanda nüzûl bağlamını, muhatap kitlenin durumunu ve mesajın hikmetini de içine alan çok boyutlu bir anlatı formudur.

Her iki tasvir türü de Kur'ân'ın edebî yapısında birbirini tamamlayan unsurlar olarak yer almakta; biri mikro düzeyde bir sanat ve anlam yoğunluğu sunarken, diğeri makro düzeyde Kur'ân'ın ilahî hitabına şekil veren bütüncül estetiği inşa etmektedir.

Kur'ân'da edebî tasvir olarak ele aldığımız el-fülki'l-meşḥūn ibâresi bu sınıflandırmada hem müfret hem de kompozisyonel tasvirler içinde yer almaktadır. el-Fülki'l-meşḥūn terkibi müfret tasvirin tüm inceliklerini kendini oluşturan kelimelerin etimolojik kökenlerinde taşıdıkları anlamlarla vermektedir. Bu anlamların yanı sıra Yāsīn Sûresi 41-44. âyetler arasında anlatılan nesillerin taşınması ve benzer şekilde binilebilecek binit ve taşıtların yaratılması, hem metin içi bağlam hem de insanların tarih boyunca yaşadıkları tecrübeleri ve buna ek olarak sîret-nüzul ilişkisi içerisinde kendileri için anlamlı olan Habeşistan hicretiyle birlikte yapılan tasvirin özellikle muhataplarının zihinlerinde daha birçok anlam katmanına ulaşmasını sağlamaktadır. Böylelikle el-fülki'l-meşḥūn ibâresi örneği üzerinden Kur'ân'da temel iki edebî tasvir olarak ele aldığımız müfret ve bağlamsal/kompozisyonel tasvire bir üçüncüsünü ekleme imkanına kavuşmuş olmaktayız. Bu tasvir müfret tasvirin kullanılan kelimenin mu'cîz etimolojik yapı ve kapsamı sayesinde kendi içerisinde bulunduğu bağlamsal ve kompozisyonel tasvirin hemen tüm unsurlarını içermesi şeklinde ortaya çıkan *mu'cîz müfret tasvir*dir.

Anlatı unsurları açsından bakıldığında en temel mesaj nesillerin taşınmasıdır. Bir gemiyle nesillerin taşınması aslında herhangi metinsel veya olgusal bir bağlam olmaksızın insanoğlu için pek bir şey ifade etmemektedir. Yasin suresinin Habeşistan'a hicretle yakın zamanda inmiş olduğu hakkında yapılan tarihlendirme ve bu yolculuğun Mekkeli müşriklerin hemen her aileden bir ferdi taşıyan bir gemiyle yapılmış olduğuna dair bilgi buna ek olarak cahiliye toplumunda Nûh'un as. Gemisiyle tufandan nesillerin kurtulup taşındığı bilgisi ayette verilen mesajı muhatapları açısından daha anlamlı kılmaktadır.
Anlatı unsurları Yasin suresindeki Ashâbül-Karye vb. diğer mesellerdeki gibi oldukça müphem bırakılarak gayelenen mesajlar öne çıkarılmış ve bu mesajların daha net, çarpıcı, kapsayıcı ve zamanlar, mekanlar ve şahıslar üstü bir şekilde ifade edilmesi sağlanmıştır (Sıcak, 2021, s. 184-

189). Habeşistan hicretinin muhataba kattığı ve el-fülki'l-meşḥūn ibaresinin etimolojik kökenindeki uzaklaşma anlamının sağladığı anlam alanı meselenin asıl itibariyle uzaklaşmak, çıkış, çıkarılış, ihraç, hubût ve hicret bağlamında ele alınmasına imkân tanımıştır. Hz. Adem ve Hz. Havva'nın cennetten çıkışlarıyla bu bağlamda içlerinde Hz. Muhammed'in de bulunduğu potansiyel ve muhtemel nesiller insanlık tarihinin ilk uzaklaşmasıyla Dünya'ya indirilmişlerdir (hübût).

el-Meşḥūn kelimesinin etimolojik kökenindeki uzaklaşma anlamının yanı sıra "kin, nefret, düşmanlık ve düşmanlıkla dopdolu olma" anlamı müminlerin Mekke'den ihraçları öncesinde yaşanan sosyolojik değişimi net bir şekilde göstermektedir. Her aileden hemen birer ferdin katıldığı ve bu nesillerin "dopdolu hale getirdiği gemi"nin el-meşḥūn sıfatıyla tasvir edilmesi bu kelimedeki duygusal olarak yaşanan doluluk ve "gözyaşlarının dolması" etimolojik anlamıyla kendi evlatlarına besledikleri düşmanlığın Mekkeli Müşriklere neler yaşattığını ve tercihlerinin sonucunu en etkileyici bir şekilde insanın duygusal ve bu duygulara bağlı olarak verdikleri fiziksel tepkilerle (düşmanlık, ağlama) tasvir etmektedir. Böylelikle Habeşistan hicreti bağlamında sosyolojik ve psikolojik temelli birçok anlatı unsuru el-meşḥūn sıfatıyla muhataba aktarılmıştır.
el-Meşḥūn kelimesinin etimolojik kökenindeki "av köpeğinin avını yakalayamayıp uzaklaştırması" anlamı ise hem Mekkeli müşrikler ile ilgili tehekküm içeren kapalı bir istiare hem de hicret yolculuğunda yaşanan kovalamacayı tek bir kelime üzerinden mükemmel bir edebî tasvirle muhataba aktarmaktadır. Tefsirlerde el-meşḥūn sıfatına dair yapılan açıklamalarda yer alan "harekete hazır olmak" anlamı yaşanan kovalamaca sonrasında geminin hareket etmesine engel olabilecek küçük bir tersliğin dahi vuku bulmadığını göstermekte ve Mekkeli müşriklerden kaçan hicret yolundaki müminlerin yaşadıkları gerginliği ve korkuyu anlatı unsurlarının tüm detaylarıyla muhataba hissettirmektedir.

4. SONUÇ

Yapılan araştırma sonucunda;

el-fülki'l-meşḥūn terkibi ve *el-meşḥūn* kelimesiyle ilgili sanatsal tasvir açısından temel beş anlam içeriğine ulaşılmıştır:

a) Kendisine İnilmiş (Hübût) Bir Gezegen ve İmtihan Yurdu Olarak Dünyanın İnsanlık Taşıtı Oluşu ve Yolculuğu

b) Hz. Nuh'un as Gemisi ve İnsanlık Tarihindeki Kırılımlar

c) Anne Karnı ve Doğum Yolculuğu

d) Habeşistan'a Hicret Edilen Gemi ve Hicret Yolculuğu

e) Gemi Cinsi ve Taşıma Teknik ve Teknolojisi Üzerinden İnsanlığın Bilişsel Gelişim Yolculuğu

Tespit edilen bu beş anlam içeriğiyle sonuç olarak; Kur'ân-ı Kerîm'in, yaratılış gayesine matuf bir gezegen oluşuyla dünya tarihinde, insanlık tarihinde, bireyin kendi yaşam serüveninde, sîrette, tekniğin/teknolojinin gelişim süreci ve yolculuğunda yaşanılanları, bir terkip hatta bir kelime ile bile mu'ciz bir şekilde aktardığı, sanatsal tasvir açısından ancak bir romanda aktarılabilecek muhtevayı ve anlatı unsurlarını eksiksiz olarak özet bir şekilde bir terkip ve kelime içeriğiyle muhataba yansıttığı tespit edilmiştir.

11. KAYNAKLAR

Büyük, Enes. (2021). *Sûre Kavramının Semantik Analizi*. Ankara: Fecr Yayınları.

Çakır, Numan. (2018). *Kur'an-ı Kerim'i Taklit Teşebbüsleri* (s. 16–68). İstanbul: İFAV.

Demirci, Muhsin. (2010). *Kur'an Tefsirinde Farklı Yorumlar* (C. II, s. 651–652). İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Demir, Zakir. (2023). İslâm Düşüncesinde Âyet Ile Tehaddî Yaklaşımı ve Bunun Tahlîli. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25(48), 529–555.

el-Buḫârî, Muhammed b. İsmâʿîl. (ö. 256/870). *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*, "Meġâzî," 38. Beyrut: Dârü'l-Maʿrife.

el-Cevherī, İsmāʿīl b. Ḥammād (ö. 400/1009'dan sonra) (1990). *Eṣ-Ṣıḥāḥ* (Aḥmed ʿAbdulġafūr ʿAṭṭār, Thk.). Beyrut: Dāru'l-ʿİlmi li'l-Melāyīn.

el-Ezherī, Muḥammed b. Aḥmed. (ö. 370/980) (1964). *Tehẕību'l-Luġa* (ʿAbdusselām Muḥammed Hārūn & Muḥammed ʿAlī en-Neccār, Thk.). Kahire: el-Muʾessesetu'l-Mıṣriyyeti'l-ʿAmme li't-Teʾlīf ve'l-Enbāʾ ve'n-Neşr–ed-Dāru'l-Mıṣriyye li't-Teʾlīf ve't-Terceme.

el-Khalīl b. Aḥmed el-Ferāhīdī (ö. 175/791). (2003). *Kitābu'l-ʿAyn* (ʿAbdulḥamīd Hindāvī, Thk.). Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye.

er-Rāġib el-İṣfehānī (ö. 502/1108). (t.y.). *el-Mufredāt fī Ġarībi'l-Ḳurʾān* (Muḥammed Seyyid Keylānī, Thk.). Beyrut: Dāru'l-Maʿrife.

ez-Zebīdī (ö. 1205/1791) (1965). *Tācu'l-ʿArūs* (ʿAbdussettār Aḥmed Ferrāc vdğr., Thk.) (C. XXXV, s. 266–267). Kuveyt: Maṭbaʿatu Hukūmeti'l-Kuveyt.

er-Râzî, Fahreddîn. (ö. 606/1210). *Mefâtîḥu'l-ġayb* (C. XXVI, s. 78–79). Beyrut: Dâru İḥyâi't-Turâs.

Gamrâvî, Muhammed Ahmed. (1972). *el-İslâm fî ʿasri'l-ʿilm* (thk. Ahmed Abdüsselâm el-Kardânî). Kahire: Matbaʿatü's-Saʿâde.

Itr, Nureddin bin Muhammed Nureddin. (ö. 1442/2021). (1987). *Muḥāḍarāt fī ʿulūmi'l-Kurʾān*. Dımaşk: Cāmiʿatu Dımaşk.

İbn Âşûr, Muhammed Tahir. (ö. 1393/1973). *Tefsîru't-taḥrîr ve't-tenvîr* (C. XXVII, s. 66). Tunus: Dârü't-Tûnusiyye.

İbn Fâris, Ahmed. (ö. 395/1004). (1979). *Muʿcemu Meḳāyīsi'l-Luġa* (ʿAbdusselām Muḥammed Hārūn, thk.). (C. III, s. 251). Dımeşḳ: Dāru'l-Fikr.

İbn Hacer el-ʿAskalânî, Şihâbüddîn Ahmed b. ʿAlî b. Muhammed. (ö. 852/1449). *Fethu'l-bârî* (thk. Muhammed Fuâd ʿAbdülbâkî, Muhibbüddîn el-Hatîb) (C. VI, s. 711). Beyrut: Dârü'l-Maʿrife.

İbn Hişām, ʿAbdulmelik. (ö. 218/833). (1936). *es-Sīretu'n-Nebeviyye* (Muṣṭafā es-Seqqā, İbrāhīm el-Ebyārī & ʿAbdulḥafīẓ eş-Şelebī, Thk.). Kahire: Muṣṭafā el-Bābī el-Ḥalebī.

İbn Manẓûr, Muhammed b. Mukerrem. (ö. 711/1311). *Lisânu'l-ʿarab* (C. XXIV, s. 2209). Beyrut: Dâr Sâdir.

İbn Saʿd, Muḥammed ez-Zuhrī. (ö. 230/845). (2001). *Kitābu'ṭ-Ṭabaqāti'l-Kebīr* (ʿAlī Muḥammed ʿUmer, Thk.). Kahire: Mektebetu'l-Ḫāncī.

Kavak, Fadime. (2020). Edebî Tasvir ve Arap Edebiyatı'na Yansımaları. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29(1), 189-228.

Kavak, Fadime. (2008). *Kur'ân'da Edebî Tasvîr* (Yayımlanmamış doktora tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler.

Mâverdî, ʿAlî b. Muhammed. (ö. 450/1058). *en-Nuket ve'l-ʿuyûn* (C. V, s. 19). Beyrut: Dârü'l-Kütüb.

Muhammed Yâs Hıdr Dûrî. (2006). *Dekâikü'l-furûki'l-luġaviyye fi'l-beyâni'l-Kur'âniyye* (s. 117–118). Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye.

Müslim b. el-Ḥaccâc. (ö. 261/875). *el-Câmiʿu'ş-ṣaḥîḥ*, "Feḍâilu'ṣ-ṣaḥâbe," 169. Beyrut: Dârü'l-Kutüb.

Numan Salmazzem, Mehmet. (2015). "Tehaddî Âyetlerinin Nüzûl Kronolojisine Dair Farklı Bir Yaklaşım." *EKEV Akademi Dergisi: Sosyal Bilimler*, 19(64), 115–134.

Sıcak, Ahmet. (2018). Nüzûl Dönemini Bilmenin Anlama Etkisi: "Fülki'l-Meşhûn" Olgusu Üzerine Bir İnceleme. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 162–169.

Sıcak, Ahmet. (2019). Nüzûl Sıralaması ve Metinsel İçerik Açısından Yâsîn Sûresinin Tarihlendirilmesi. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 1302–1303.

Sıcak, Ahmet. (2021). *Tefsirde Spekülatif Yorum Ashâbü'l-Karye Örneği*. Ankara: Araştırma Yay.

Rahmetullâh el-Hindî. (1989). *İzhârü'l-ḥak* (thk. Muhammed Ahmed Melkâvî, C. III, s. 820). Riyâd: İdâretü'l-Buhûsi'l-İlmiyye.

Saʿdî, Ebû Abdurrahmân b. Nâsır b. Abdullâh b. Nâsır. (2000). *Teysîru'l-kerîmi'r-Rahmân fî tefsîri Kelâmi'l-Mennân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

Saîdî, Abdülmüteâl. (1992). *en-Nazmü'l-fennî fi'l-Kur'ân*. Kahire: Mektebetü'l-âdâb, ts.

Seyyid Ḳuṭub. (1972). *Fî ẓılâli'l-ḳurʾân* (C. V, s. 2970). Kahire: Dârü'ş-Şurûk.

Şentürk, Ahmet Atilla. (2002). *16. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler*. İstanbul: y.y.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. (1935). *Hak Dini Kur'an Dili* (C. VI, s. 4033). İstanbul: Eser Matbaası.

Zürkânî, Muhammed Abdülʿazîm. (1995). *Menâhilü'l-ʿirfân fî ʿulûmi'l-ḳurʾân* (thk. Fevvâz Ahmed Zemrelî, C. II, s. 262). Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-ʿArabî.

REFLECTION OF CULTURE IN CHILDREN'S DRAWINGS WITHIN THE CONTEXT OF DAILY LIFE

GÜNLÜK YAŞANTI KAPSAMINDA KÜLTÜRÜN ÇOCUK RESİMLERİNE YANSIMA BİÇİMLERİ

Selma ASLANTAŞ[1], Özge GÜRSOY[2]

Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay/TÜRKİYE,

ORCID: 0000-00003-3386-8095

Yüksek Lisans Öğrencisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay/TÜRKİYE,

ORCID: 0009-0001-0886-7966

ÖZET

Kültür; bireyin içine doğduğu aile, büyüdüğü ve yaşadığı coğrafya ve toplumla oluşarak, şekillenir ve devam eder. Çocukların yaptıkları resimler, onların çevrelerini nasıl algıladıklarını ve içinde bulundukları kültürün bu algıyı nasıl şekillendirdiğini gösterir. Kullanılan renkler, motifler, şekiller, çocuğun içinde yaşadığı toplumun değerleri hakkında ip uçları verir. Çocukların resim yoluyla ifade ettikleri onların içinde doğup şekillendiği kültür ile doğrudan ilişkilidir. Bu kapsamda düşünülerek bu araştırma Gaziantep ili Şahinbey ilçesinde yer alan Millî Eğitim Bakanlığına (MEB) bağlı bir ortaokulda, 2024-2025 eğitim-öğretim yılı ikinci döneminde gerçekleştirilmiştir. Random yöntemi ile seçilen çalışma grubunu, yaşları ve ders başarı düzeyleri birbirine yakın yedinci sınıfa devam eden, farklı kültürlerden kız (N=20) ve erkek (N=12) olmak üzere toplam 32 öğrenci oluşturmaktadır. Farklı kültürlerden gelen çocukların yaptıkları resme kendi kültürel değerlerini yansıtma biçimlerini incelemek araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır. Temel amaç kapsamında; 1) Kültürün çocukların resimlerine yansıma biçimleri nasıldır? *a. Renklerdeki yansıma nasıldır? b. Şekillerin yansıması nasıldır? c. Resmin konuyu yansıtması nasıldır?* 2) Öğrencilerin resimlerinde ifade ettikleri kültürlerini sözel olarak yansıtma biçimleri nasıldır? Bu sorulara yanıt bulmak amacıyla her bir ders saati 40 dakika olmak üzere Teknoloji ve Tasarım Dersinde dört ders saatinde uygulama çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda uygulama çalışmasında; öğrencilerden *bir günlük yaşantılarını kültürlerini yansıtacak şekilde* resme dökmeleri istenmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak; öğrencilerin yaptıkları resimler ile bir sorudan oluşan öğrenci görüş formu veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemi benimsenerek resimler ile öğrenci görüşlerine içerik analizi uygulanmaya başlanmıştır. Öncelikle resim ve sözel ifadelerde kod ve temalar tespit edilerek frekansları tablolaştırılarak sunulup bulgular elde edilerek sonuca ulaşılacaktır.

Anahtar Kavramlar: Görsel sanatlar eğitimi, çocuk resmi, kültür, değerler, kültürel farklılık, günlük yaşantı.

ABSTRACT

Culture is formed, shaped and maintained through the family into which an individual is born, as well as the geography and society in which he/she grows up and lives. Children's drawings

reveal how they perceive their environment and how the culture they are part of shapes this perception. The colours, motifs and shapes used in drawings provide clues about the values of the society in which the child lives. What children express through their drawings is directly related to the culture in which they are born and shaped. In this connection, the current study was conducted in the second term of the 2024-2025 school year at a middle school affiliated with the Ministry of National Education (MoNE) in the Şahinbey district of Gaziantep province. The study group, selected through a random sampling method, consists of a total of 32 seventh-grade students with similar ages and academic achievement levels, including 20 girls and 12 boys from different cultural backgrounds. The main purpose of the current study is to examine how children from different cultural backgrounds reflect their own cultural values in their drawings. To this end, the following research questions are addressed: 1. How does culture reflect in children's drawings? *a. How is this reflection seen in the colours? b. How is it seen in the shapes? c. How does the drawing reflect the subject?* 2. How do children verbally express the culture they depict in their drawings? To find answers to these questions, a practice-oriented study was conducted during four class hours in the Technology and Design course, with each class hour lasting 40 minutes. In this connection, the students were asked to depict a day in their lives through a drawing that would reflect their culture. In the study, the students' drawings and a student opinion form consisting of a single question were used as data collection tools. Adopting a qualitative research method, content analysis has been initiated on both the drawings and the students' opinions. First, codes and themes will be identified in the drawings and verbal expressions, their frequencies will be presented in tables and findings will be obtained to reach a conclusion.

Keywords: Visual arts education, children's drawings, culture, values, cultural diversity, daily life

THE SELECTION OF QUR'ĀNIC WORDS AS A TYPE OF I'JĀZ AND THE USE OF THE ROOTS E-B-V (أ-ب-و) AND V-L-D (و-ل-د) IN THE QUR'ĀN FROM THE PERSPECTIVE OF THE SCIENCE OF FURŪQ; RELATED LITERATURE, INTERPRETATIONS AND INTERPRETATION VALUES AND NEW FINDINGS

BİR İ'CÂZ VECHİ OLARAK KUR'ÂN KELİMELERİNİN SEÇİLİMİ VE FURÛK İLMİ AÇISINDAN KUR'ÂN'DA E-B-V (أ-ب-و) VE V-L-D (و-ل-د) KÖKLERİNİN KULLANIMI; İLGİLİ LİTERATÜR, YORUMLAR VE YORUM DEĞERLERİ VE YENİ TESPİTLER

Ahmet Sait SICAK,

Doç. Dr, HMKÜ İlahiyat Fakültesi, Tefsir, 0000-0002-5161-9191

Özet

Kur'ân kelimelerinin hâle tetâbuku ve seçilimleri Rummânî (ö. 384/994) ve Hattâbî'den (ö. 388/998) günümüze bir i'câz vechi olarak ele alınmıştır. Teorinin oluşmasıyla hemen eşzamanlı olarak 4-5. yüzyılda yakın anlamlılık ve kelimelerin anlamlarında sahip oldukları nüanslar genelde Arapçada ve özelde ise Kur'ân'da Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009'dan sonra) ve er-Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) tarafından yazdıkları sözlüklerle pratikte etraflıca ele alınıp gösterilmiştir. İslam yorum geleneği içerisinde böylelikle gelişen Furûk ilminin ve özellikle de Kur'ân'ın kullandığı kelimeler pratiğinde gösterilmesinin ise 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra ve hususen 21. yüzyılın ilk çeyreğinde Müterâdifâtü'l-Kur'ân literatürü bağlamında hem yazılan fizikî ve dijital baskılı kitaplar hem internet siteleri hem de günümüzde sosyal medya üzerinden oldukça sık konu edinildiği görülmektedir. Bu bağlamda Kur'ân'da eb (أب) ve vâlid (والد) kelimelerinin kullanımı da araştırmacıların dikkatini çekmiş ve bu konuda bahsedilen mecralarda birçok açıklama yapılmıştır.

Sunulması planlanan tebliğin birinci bölümünde bu iki kelimenin literatürde furûk açısından nasıl ele alındığı ve günümüze değin hangi sonuçlara ulaşıldığı aktarılmaya çalışılacaktır. Tebliğin ikinci bölümünde ise tespit edilen yorum ve açıklamaların otantikliği ve yorum değerleri belirtilmeye çalışılacak sonrasında ise bu konuda literatüre eklenilmesine değer görülen ulaşılan orijinal yorumlara yer verilecektir. Bu tebliğde sonuç olarak eb (أب) ve vâlid (والد) kelimelerinin taşıdığı nüanslar hakkında göz ardı edilemeyecek ve nitelikli bir literatür oluştuğu, bu konu hakkında yapılan yorumlarda genellikle yorumcuların birbirlerinden haberdar olmadıkları, bu literatür içinde aktarılan bilgilerin bazılarının isabetli bazılarının ise hatalı ve çelişkili olduğu tespit edilmiştir. Kur'ân'ın kullanımı açısından bu iki kökün içinde bulundukları siyak-sibak ve iç-dış bağlamla değerlendirildiklerinde ise birçok ontolojik, epistemolojik ve aksiyolojik, kimi zaman i'tikâdî kimi zaman amelî nüansa sahip yapısıyla Kur'ân kelimelerinin kullanımlarındaki mû'cizliğe bu iki kullanımın güzel bir örnek teşkil ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, İ'câz, Furûk, Müterâdifâtü'l-Kur'ân, Valideyn, Ebeveyn.

Abstract

The correspondence and selection of Qur'ānic words to the state has been discussed as a type of i'jāz from Rummānī (d. 384/994) and al-Khattābī (d. 388/998) to the present day. Almost

simultaneously with the formation of the theory, in the 4th-5th centuries, the issue of close semantics and the nuances in the meanings of words in Arabic in general and the Qur'ān in particular was thoroughly discussed and demonstrated in practice in the dictionaries written by Abū Hilāl al-Askarī (d. after 400/1009) and al-Rāgib al-Isfahānī (d. first quarter of the V./XI. century). It is seen that the science of Furūq, which has thus developed within the Islamic tradition of interpretation, and especially its demonstration in the practice of the words used by the Qur'ān, has been frequently discussed in the context of the literature of mutarādifāt al-Qur'ān after the second half of the 20th century and especially in the first quarter of the 21st century, both in physical and digital printed books, websites and nowadays through social media. In this context, the use of the words abb (أب) and wālid (والد) in the Qur'ān has also attracted the attention of researchers and many explanations have been made in the mentioned channels.

In the first part of the paper, it will be tried to convey how these two words are handled in terms of furūq in the literature and what conclusions have been reached until today. In the second part of the communiqué, the authenticity and interpretive value of the interpretations and explanations identified will be tried to be determined, and then the original interpretations that are deemed worthy to be added to the literature on this subject will be included. As a result, this paper concludes that the nuances of the words "abb" (أب) and "wālid" (والد) have created a qualified literature that cannot be ignored, that the commentators are generally not aware of each other in their interpretations on this subject, and that some of the information conveyed in this literature is accurate and some of it is erroneous and contradictory. From the perspective of Qur'anic usage, when these two roots are evaluated within their respective syntagmatic (siyāq) and paradigmatic (sibāq) contexts, as well as their internal and external semantic environments, it becomes evident that their deployment in the Qur'ān exemplifies the miraculous nature (iʿjāz) of Qur'anic diction. This is due to the ontological, epistemological, and axiological nuances - sometimes theological (iʿtiqādī), sometimes practical (ʿamalī)- that these usages embody."

Keywords: Tafsir, I'jāz, Furūq, Mutarādifāt al-Qur'ān, Wālidayn, Abawayn.

1. GİRİŞ (FURÛK İLMİ VE KUR'ÂN'IN ANLAM İNCELİKLERİNİN ANLAŞILMASINDAKİ ROLÜ)

İletişim vasıtası olan dilde ve özellikle bu iletişimi daha açık ve anlaşılır kılmayı amaç edinmiş edebî/belagî ifadelerde yer alan kelimelerin anlam ve kullanım farkları olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Benzer anlamlar için vaz edilen kelimelerde anlam ve kullanım farklarının bulunup bulunmadığı hakkında ise eş anlamlılık (terâdüf) (el-Alvanî, 1996, s. 231; Divlekci, 2000, s. 149; Şıdḳî & Seyfî, 2006, s. 46; Türkmen, 2017, s. 37–43, 55–57, 67)[256] ve yakın anlamlılık (furûk) (Kılıç, 1996, c. 13, s. 222)[257] şeklinde iki ana temayül olagelmiştir. Dilin imkanlarının gelişmesi, belagat (rhétorique) ve fesahat (éloquence) alanında özellikle metin tenkidi üzerine yapılan çalışmalarda mesafe katedilmesi, dil bilimcilerde yakın anlamlılık tarafının ağır basmasını sonuç vermiştir. Günümüzde hemen her dil için yakın anlamlı kelimeler arasında geçerli olduğu kabul edilen bu nüans realitesini (Aksan, 1996, ss. 12-13) Arapça özelinde birçok dil uzmanı ve müfessir konu edinmiş, Arapça kelimelerin özellikle de yakın anlamlıların nüansları ile bilinmesinin önemine dikkat çekmişlerdir (Kara, 2009, ss. 48-54).

İbn Arabî (ö.231/846) "Arab'ın bir manaya hamlettiği iki harfin (lafız) her birinde, ötekinde olmayan bir mana vardır." (İbnü'l-Enbârî, 1987, c. 1, ss. 399–400; Kara, 2003, s. 205) ifadesiyle

[256] Taradığımız yaklaşık kırk meal içerisinde bu nüansa baba/ata ayrımıyla kısmen de olsa sadece Ömer Nasuhi Bilmen ve Elmalılı Hamdi Yazır merhumun dikkat ettiği görülmüştür. "Ey insanlar rabbınızdan korkun ve bir günü sayın ki ata evlâdından bir şey ödeyemez, evlâd o da babasından bir şey ödeyecek değildir, Muhakkak Allah'ın va'di hak, o halde sakının Dünya hayatı sizi aldatmasın ve sakının o mağrur sizi Allah'a güvendirmesin"

* Doktor Öğretim Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ORCID ID: 0000-0002-6137-4626 zafer.cayli@mku.edu.tr.

furûk olgusuna dair ilk değinilerden birini ortaya koyarken Câhız (ö. 255/869) ve İbn Ḳuteybe (ö. 276/889) insanların kelimelerin vaz edildiği manaya uymayan yanlış kullanımlarından örnekler vererek (el-Câhız, 1998, c. 1, s. 20; İbn Ḳuteybe, t.y., ss. 21–41) bu farkındalığı artırmıştır.

Furûk olgusu Rummânî (ö. 384/994) ve Hattâbî (ö. 388/998) tarafından "kelime seçimi" bağlamında i'câzü'l-Kur'ân'ı temellendirme çabaları içerisinde ele alınmış ve sonraki dilci, üsulcü ve müfessirlere bu konuda ilham olmuşlardır. Dilde terâdüf taraftarı olan Rummânî konuyu biraz daha dolaylı bir şekilde istiare sanatına bağlı olarak ele alırken (Rummânî, 1976, ss. 88–93; Arslan, 2021, ss. 95–113) Hattâbî (ö. 388/998) daha net bir tarzda ve "kelime seçimi" teorisinin ilk temellerini atarak "Belagatın temeli, kelimeyi en uygun yere koymaktır. Eğer başka bir yere konulursa, konuşma bozulur veya belagatın güzelliği kaybolur. Bazı anlamlarda ortak olabilirse de her lafız, kendisini yakın anlamlısından ayıran karakteristik bir özelliğe sahiptir." (el-Hattâbî, 1976, s. 29) diyerek bu gerçeği etraflıca vurgulamıştır. Nazım teorisi üzerinden Kur'ân'ın i'câzını ele alan Abdülkāhir el-Cürcânî (ö. a1/1078-79) "Bir kelimenin farklı birçok manaya gelmesi (vücûh) ve nüanslara sahip olması (furûk) olgusunun, içerdikleri anlamlar ve kullanıldıkları amaçlar sebebiyle kelimelerde sonsuz ve sınırsız incelikler ve gizemlerin ortaya çıkmasına" imkân tanıdığını belirtir (Cürcânî, 1992, s. 285).

İbn Atiyye (ö. 541/1147) kendinden önceki alimlerin i'câzü'l-Kur'ân bağlamında belli bir noktaya taşıdıkları Kur'ân'da kullanılan kelimeler arasındaki nüans realitesini, Allah'ın sonsuz ilmini de hesaba katarak, temellendirmesi ve pratiği açısından daha anlaşılır ve açıklanabilir bir i'câz unsuru olarak sunmuştur. Her şeyi ilmiyle kuşatan Allah (c.c) Kur'ân'da bir kelimenin kullanımını takdir buyurduğunda bütün Arap lisanı içerisinde kastedilen manayı verecek en uygun kelimeyi ilmiyle ihata etmektedir (İbn Atıyye, 2001, c. 3, s. 120). Bu mucizevi takdir sonucunda Kur'ân kelimeleri; herhangi bir kelime bulunduğu ayetten çıkarıldığında, Arapların kelâmının tamamının elden geçirilmesine rağmen o kelimenin yerini tutacak bir sözün bulunamayacağı bir mükemmelliğe ulaşmaktadır (İbn Atıyye, 2001, c. 1, s. 52).

Rağıb el-İsfahanî (ö. 502/1108), Kur'ân kelimelerinin bu özelliğine dikkat etmeyerek doğru anlamı ortaya çıkaramayıp, yanlış anlamdan kurtulamayanların ve yakın anlamlı kelimeleri eş anlamlı olarak kabul ederek Kur'ân tefsiri yapanların sadece "tefsir yaptıklarını zannedeceklerini" belirtmektedir (el-İsfahânî, 1992, ss. 55–56). Râzî (ö.606/1210) de biz bilemesek bile Kur'ân'da (metin içerisinde yakın anlamlı kelimelerden) tercih edilen her lafzın farklı bir değeri ve faydası olduğunu söyleyerek bu farkı bulmaya çalışmakta ve tefsirinde bunu uygulamalı olarak göstermektedir (Fahreddin Râzî, 1999, c. 28, s. 220). Terâdüf yanlısı olmasına rağmen Ziyâeddin İbnü'l-Esîr de (ö. 637/1239) harf sayısı, kullanım güzelliği, mana açısından aynı olan iki kelimenin birbiri yerine kullanılamayacağı yerlerin olmasının şaşırtıcı olduğunu, bu farkı ise ancak anlayış gücü yüksek ve görüşü keskin olanların anlayabileceklerini belirtir (İbnü'l-Esîr, ts., c. 1, s. 164). İbn Teymiyye (ö. 728/1328) Arap dilinde müterâdif sözcüklerin az bulunduğunu, Kur'ân'da ise ya nadir ya da yok hükmünde olduğunu belirtmiş Kur'an'da yakın anlamlı iki kelimenin eş anlamlı olduğunu dillendiren kişinin hata etmiş olacağını söylemiştir (eş-Şâyiʿ, 1993, ss. 181–183; Sıcak, 2018, ss. 179–180).

2. KUR'ÂN'DA GEÇEN V-L-D VE E-B-V KÖKLERİNE DAİR FURÛK LİTERATÜRÜ

Kur'ân'da geçen v-l-d, e-b-v, e-m-m ve ġ-l-m köklerinin bazı anlam incelikleri taşıdıklarına dair literatürde birçok eser bulunmaktadır. v-l-d ve e-b-v kökleri tebliğin ana konusunu oluşturduğu için ilgili literatür bu kökler üzerinden aktarılmaya çalışılacak lüzum görülen yerlerde e-m-m ve ġ-l-m kökleriyle olan furûk ilgilerine ise destekleyici mahiyette imkân ölçüsünde yer verilecektir.

Furûk literatürünün yanı sıra belki de öncesinde ilk kaynaklar olarak tefsirler, Arapça lügatler, Kur'ân lügatleri, Terâdüf, Vücuh-Nezâir ve Külliyyât literatürü de bu iki kökü kimi zaman karşılaştırarak kimi zaman ise yaptıkları açıklamalarda farklılıklara yer vererek bu konudaki bilgi birikiminin gelişmesine katkı sağlamışlardır.

el-Vucūh ve'n-Neẓāʾir literatüründe ilk dönemlerde taramasını yaptığımız e-m-m, v-l-d, e-b-v köklerine değinilmemiştir (Mukātil b. Süleymān, 2011; Hārūn b. Mūsā, 1988; Yaḥyā b. Sellām, 2007).

Vucūh literatüründe e-b-v köküne tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk değinen kaynak el-Ḥīrī'nin (ö. 431/1040) *Vucūhu'l-Ḳurʾān* adlı eseridir. İlgili bölümde e-b-v kökünün *babanın bizâtihi kendisi* (et-Tevbe, 9/24) ve *amca* (el-Baḳara 2/133) manasında kullanıldığını ifade eder. Böylelikle Vucūh literatüründe e-b-v kökünün dolaylı olarak ve açık bir kıyaslama yapılmadan da olsa v-l-d kökünden ayrıldığı anlamlara sahip olduğu gösterilmiş olur (el-Ḥīrī, 1995, s. 50). ed-Dāmeġānī (ö. 478/1085), *el-Vucūh ve'n-Neẓāʾir li Elfāẓi Kitābillāhi'l-ʿAzīz ve Meʿānīhā* adlı kitabında bu iki manaya ek olarak *dede* (Yûsuf, 11/38, el-Baḳara 2/133) ve "ب" harfinin şeddeli okunmasıyla *otlak* (Abese, 80/31) anlamlarını da verir (ed-Dāmeġānī, 1995, c. 1, ss. 39–20). Dāmeġānī'nin el-Ḥīrī'den farklı olarak *bizâtihi baba* anlamını verirken "الوالد" kelimesini kullanması bu kökün biyolojik baba manası için artık oturmaya başlaması şeklinde anlamlandırılabilir. İki eser karşılaştırıldığında dikkat çeken diğer bir nokta ise iki müellifin de aynı ayetle (el-Baḳara 2/133) istişhad ederek Ḥīrī'nin ayetteki "اٰبَائِكَ" ibaresine *amca*, Dāmeġānī'nin ise dede anlamını vermiş olmasıdır. Bu durum bizâtihi Kur'ân'ın tek bir ayet üzerinden Hz. Yakub, Hz. İbrahim, Hz. İsmail ve Hz. İshak'ın isimlerini sarih bir şekilde belirterek e-b-v kökünün farklı anlamlara geldiğini göstermesi açısından önemlidir. Eserinde yakın anlamlı kelimeleri, kelimeler arasındaki anlam inceliklerini ve kelimelerin hangi farklı anlamlarda kullanıldığına dair önemli bilgiler yer alan er-Rāġib el-İṣfehānī (ö. 502/1108), el-Mufredāt fī Ġarībi'l-Ḳurʾān isimli Kur'ân sözlüğünde e-b-v kökünün *biyolojik baba*, *babalık*, *dede*, *amca* anlamlarının yanı sıra *alim* ve *önder* anlamlarına geldiğini belirtmiştir (er-Rāġib el-İṣfehānī, t.y., s. 7). İbnu'l-Cevzī (ö. 597/1201) (1984, ss. 140–142), e-b-v kökünün Kur'ân'da kullanıldığı anlamlar hakkında farklı bir tasnife giderek *en yakın ata/baba*, *en uzak ced/ata/dede*, *amca* ve *hala* anlamları olmak üzere dört farklı anlam alanı belirlemiştir.

Vucūh literatürüyle mefhûmü'l-muhâlefe üzerinden benzer bir alanı işaret eden Kulliyyāt isimli eserlerde de (Divlekci, 2017, c. 6, s. 90) e-b-v köküne dair değerlendirmelere rastlanmaktadır. Ebū'l-Beḳā el-Kefevī (ö. 1095/1684) el-Kulliyyāt adlı eserinde e-b-v kökünün Arapçada ve Kur'ân'daki kaideleştirilebilecek kullanımlarına değinmektedir (Ebū'l-Beḳā el-Kefevī, 1998, ss. 25–26). 1997 yılında basılan ve terâdüf literatürü içerisinde olmasına rağmen furûk mantalitesine bağlı olarak v-l-d ve e-b-v köklerini karşılaştırmalı olarak inceleyen *et-Terâdüf fi'l-Kur'ân'il-Kerîm Beyne'n-Nazariyyeti ve't-Tatbîk* adlı eserdeki yorumlar ve karşılaştırmalar ciddi bir akademik üslubun ve metodolojinin ürünüdür (el-Müneccid, 2001, ss. 140–144). Kur'ân-ı Kerim'de çok anlamlılık üzerine yapılan bir çalışmada ise bu anlamlar temelde baba ve soy olmak üzere ikiye indirgenmiştir (Okuyan, 2013, ss. 63–64).

E-m-m köküne ilk olarak el-Ḥīrī (ö. 431/1040) (1995, s. 58) ve Dāmeġānī (ö. 478/1085) (1995, c. 1, ss. 37-38) değinmiş sonrasında ise İbnu'l-Cevzī (ö. 597/1201) (1984, ss. 140–142) ve ed-Daḳīḳu'n-Naḥvī (ö. 614/1217) (1985, ss. 233–234) alana katkı sunmuştur. Bu bilgiler ise v-l-d köküyle "anne" anlamı temelinde birleşen e-m-m'nin "anne"ye ek olarak farklı anlam alanlarına da sahip olması açısından farklılaştığı olgusunun tespiti adına ilk verileri sağlamıştır.

Ulaşabildiğimiz kadarıyla v-l-d ve e-b-v köklerinin nüanslarına ve taşıdıkları anlam inceliklerine furûk literatürü dahilinde ilk değinen Ebû Hilâl el-Askerî'dir (v. 400/1009'den sonra). el-Askerî "الْفرق بَين الْوَلَد وَالِابْن" başlığında "الوالد" ve "الاب" kelimelerini de ele alır.

“Veled [çocuk], vilâdet [doğum] gerektirir, oysa ibn [oğul], doğum gerektirmez. İbn, bir eb [baba] gerektirir; veled [çocuk] ise, bir vâlid [baba, çocuk sahibi] gerektirir. İnsan, bir çocuk sahibi olmadıkça vâlid diye isimlendirilmez.

Vâlid, eb gibi değildir. Çünkü insanlar, birinin biyolojik babası olmayan kişiye de Ebû Fulân [falanın babası] şeklinde künye verirler. Bu anlamda Vâlidu Fulân [falanın babası] denmez. Ancak henüz doğurmamış, hamile koyun için vâlid kelimesini kullanırlar ve doğurduğu zaman, qad veledet [doğurdu] derler. İbn yalnızca "erkek" için; veled ise hem "erkek" hem "dişi" için kullanılır.” (Askerî, 1997, s. 282).

Furûku’l-Luğât adlı eserinde “الفرق بين الوالد والاب” başlığında “الوالد” ve “الاب” kelimelerinin anlam farklılığına derli toplu bir şekilde değinen Nuruddîn Cezâirî’nin (ö. 1158/1745), “الوالد” ve “الاب” kelimelerinin yanısıra “ولد” ve “مولود” kelimelerinin anlam farklılığına kısaca değinir.

“ “الوالد” ancak vasıtasız olarak biyolojik baba için kullanılırken “الاب” uzak büyük babalar için de kullanılabilir. “مِلَّةَ اَبِيكُمْ اِبْرٰهِيمَ” (Hac, 22/78) ayetinde bu şekilde “اَبِيكُمْ” kelimesiyle uzak büyük babalar kastedilmektedir. Aynı şekilde “ولد” çocuk veya çocuğun çocuğu (torun) manasına gelirken “مولود” araya kimse girmeksizin sadece doğurulan çocuk için kullanılır. “ وَاخْشَوْا يَوْمًا لَّا يَجْزِى وَالِدٌ عَن وَلَدِهِۦ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَن وَالِدِهِۦ شَيْـًٔا ” (Lokman, 31/33) ayetinde de bu kullanım fayda ve şefaatin en açık şekilde reddedilmesini içerir, sanki şöyle denmiş gibi:[258] Onlardan biri, kendisinden doğan en altta bulunan kişiye şefaat etse bile, şefaatı kabul edilmez, üstünde bulunan kişiye şefaat etmesi ise daha da imkansızdır (el-Cezâirî, 1987, ss. 61–62).

Henri Lammens (1862-1937) *Ferâidü’l-luga fi’l-furûk* adlı kitabında herhangi bir ekleme yapmadan Cezâirî’nin *Furûku’l-Luğât Fi’t-Temyîz Beyne Müfâdi’l-Kelimât* adlı eserindeki bilgileri özetlemiştir. (1889, ss. 1–2)

Son dönemde yapılıp v-l-d ve e-b-v köklerinin nüanslarına ve taşıdıkları anlam inceliklerine direkt veya dolaylı olarak furûk literatürü dahilinde değinen birçok eser bulunmaktadır. Bunlar ve içerikleri hakkında etraflıca bilgi vermek bir tebliğ hacmini çokça aşacağından ilgili literatüre ait bazı künyeler ve mezkûr köklerin ele alındığı sayfalar maddeler halinde tadad edilecektir.

1. Abdulazım İbrahim Muhammed el-Mat’anî, *Dirâsetün Cedîdetün fî İ’câzi’l-Kur’ân,* Kahire: Mektebetü Vehbe, 1417/1996. 13-21.

2. Abdulazım İbrahim Muhammed el-Mat’anî, *Kur’an’da Eş Anlamlı Sanılan 40 Kelimenin İ’câz ve İzâhı*, ter. Ramazan Şahan, İstanbul: Beka Yayınları, 2025, 37-56.

3. Ahmed Ubeyd Kubeysî, *Mevsûatü’l-kelimeti ve ehavâtiha fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*. Beyrut: Dâru’l-Marife, t.s. 1/22-31.

4. Ahmet Dağ, *Kur’an-ı Kerim’de Bulunan Müterâdif Kelimelerin el-Furûku’l-Lugaviyye Bağlamında Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Yalova Üniv. SBE, Yalova, 2019, 117-120.

5. Ali Fehmi en-Nüzehî, *el-Furûku’l-Luğaviyye fî tefsîri’l-Kelimâtil-Kur’âniyyeti*, pdf, 226.

6. Emin Cengiz, *Terâdüf ve Furûk İlmi Bağlamında Kur’ân’ın Anlam İnceliklerini Keşfetmek*, Ankara: İlâhiyât Yayınları 2022, 91-94.

7. Fâizetü binti Sâlim Sâlih Ahmed, *Belâgatü’t-Tenevvü’i fî Zikri’l-Vâlideyni ve’l-Ebeveyni fi’l-Kur’ânî’l-Kerîm, Mecelletü Külliyyeti’d-Dirâsâti’l-İslâmiyyeti ve’l-’Arabiyyeti li’l-Benâti bi’l-İskenderiyyeti,* 10:36, 1117-1158, Aralık 2021.

[258] Din bilim ilişkisine dair temel yaklaşım ve eleştiriler için bkz, Ian G. (Barbour, 2024)

8. Heyet, Muhammed Vâizzâde Horasânî ve dğr., *el-Muʿcem fī Fıḳhi Luġati'l-Ḳurʾān ve Ṣırrı Belāġatihi*, Heyʾetun İrāniyye. 2b. Gutenberg, 1427/2006, 1/165-185.

9. İbrahim Yıldız, "Baba", https://kelimat.sakarya.edu.tr/Home/Detay2/7e7eb8ac-7ef9-4c7f-c85f-08d9fe008b05, 04.03.2022.

10. Muḥammed Bāsim Mīḳātī, Muḥammed Zuhrī Maʿserānī, ʿAbdullah Aḥmed ed-Dendeşī, *el-Kutûf min Lugati'l-Kur'ân*, Lübnan: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 2007. 1197; 1680

11. Muhammed Nuruddin el-Müneccid, *et-Terâdüf fi'l-Kur'ân'il-Kerîm Beyne'n-Nazariyyeti ve't-Tatbîk,* Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1997. 140-144.

12. Muhammed Yâs Hıdr Dûrî, *Dekâikü'l-Furûki'l-lugaviyye fi'l-beyâni'l-Kur'âniyye*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1427/2006, 117-118.

13. Mustafa Kayhan, Model İnsan Yetiştirmenin Kurân'dan İki Temeli Ebeveyne İhsan Emri ve Valideyne İsyan Yasağı, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2020, cilt: XV, sayı: 1, s. 361-389.

14. Sabri Türkmen, *Kur'an-ı Kerim'de Anlam İncelikleri (Furûk Bağlamında)*, İstanbul: Çıra Akademi Yayınları, 2017, 97-103.

15. Semih Ceyhan, "Eski Bir Polemiğin Yeni Yorumları: Osmanlı Sufilerinin Ebeveyn-i Resûl Literatürüne Kazandırdığı Perspektif", Osmanlı Düşüncesi: Kaynakları ve Tartışma Konuları, 2019, s. 653-685.

16. Süleyman Aydın, Kur'ân'da "Baba" Kelimesi ve Âzer'in İbrahim (a.s.)'ın Babası Olması Meselesi, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2015, cilt: V, sayı: 10, s. 201-230.

17. Süleyman Kaya, "Anne", https://kelimat.sakarya.edu.tr/Home/Detay2/2612f0c8-095f-4ae9-b445-08d9ff59dae8, 06.03.2022.

Konunun güncel yönünün daha iyi anlaşılması için sosyal medyada konu hakkındaki bazı videoların linkleri ise şöyledir.

1. "الفارق بين الوالد والأب ، وبين الولد والابن في القرآن الكريم" https://www.youtube.com/watch?v=O4alYOMPqOw

2. "الفرق بين الأم والوالدة ، والأب والوالد ، محمد شحرور" https://www.youtube.com/watch?v=aOWlQ_KAaFA

3. "#الفرق بين الوالدين و الأبوين#لغة عربية" https://www.youtube.com/shorts/jHGmUEgIPrw

4. "الفرق بين الوالدين والأبوين | د. فاضل السامرائي" https://www.youtube.com/shorts/DB6WdUpnkJY

5. "الفرق بين (ووصينا الانسان بوالديه إحسانا) (ووصينا الانسان بوالديه حسنا)" https://www.youtube.com/watch?v=JIokyuYGxJM

6. "الفرق بين الأب والوالد ، والأم والوالدة في القرآ" https://www.youtube.com/shorts/mhXB-mC7178

7. "الفرق بين الأب والوالد " https://www.youtube.com/shorts/s9cRt6cs4a4

8. "أسرار لغوية ولطائف بلاغية الفرق بين الوالدين والأبوين فى القرآن الكريم" https://www.youtube.com/shorts/JGvQ7KTwx3M

9. "ما هو الفرق بين الوالدين والأبوين؟" https://www.youtube.com/shorts/_tBVONv4Vo4

10. "من لطائف القرآن الكريم 119 الفرق بين الوالدين والأبوين في القرآن الشيخ صالح التركي" https://www.youtube.com/watch?v=JCTverTUJPI

11. "الفرق بين كلمة (الأبوين) و(الوالدين) في القرآن الكريم" https://www.youtube.com/shorts/H4gfNl9VQXg

12. "Kur'an yazan hafız / Furkan Kılıç / Kılavuz Kuran" https://www.youtube.com/shorts/wz4BF0Klf30

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tebliğ hazırlanırken fark edilen hem usül hem de literatür tespiti ve değerlendirmesi açısından bazı noktaların açıkça belirtilmesinin tefsir genelinde ve özellikle furûk üzerine yapılacak çalışmalarda araştırmacılara kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir. Bunlar maddeler halinde sıralanacaktır;

a. Yazılan eserlerde ciddi bir literatür eksikliği görülmektedir.

b. Furûkla ilgili yapılacak çalışmalarda ilgili literatürün yanı sıra belki de öncesinde ilk kaynaklar olarak tefsirler, Arapça lügatler, Kur'ân lügatleri, Terâdüf, Vücuh-Nezâir ve Külliyyât literatürü dikkatlice taranmalıdır.

c. Günümüzde bir konu hakkında yapılmış çalışmalara ulaşmak oldukça kolaylaşmıştır.

d. Günümüzde bir konu hakkında yapılmış tüm çalışmalara ulaşmak oldukça zordur.

e. Günümüzde bir konu hakkında yapılmış tüm çalışmaları içerik üzerinden etraflıca müdakkik bir şekilde değerlendirmek hatta tezevvuk metodunu uygulayabilecek kadar derinlemesine anlamaya ve içselleştirmeye muvaffak olmak zorluğunun yanı sıra bir akademisyen için en önemli değerlerden olan zaman üzerinden bedel ödemeyi gerektirmektedir.

f. Günümüzde yapılması planlanan çalışma konularının bu sebeple değer verilen ve değer görülen konular olması eskiye nazaran daha fazla önemi haizdir.

g. Uluslararası düzeyde bir akademisyen tarafından ele alınan konuların işlenmesinin zorunlu tutulacağı veri tabanlarının oluşturulması gerekmektedir.

h. Uluslararası düzeyde bir akademisyen tarafından ele alınan konularda özellikle literatüre katkı sağladığı bölümlerin, tekrara düşülmeyen orijinalliği garanti edilen sonuçların yazılan eserlerde ayrı bölümlerde değerlendirilmesi gerekmektedir.

i. Furûk özelinde örneğin el-Cezâirî'nin yakaladığı, nüanslardan öte bu nüansların Kur'ân nazmı içerisinde mucizevî bir şekilde gaye edinilen anlamlar için etken ve vazgeçilmez oluşlarına dair vurgu hemen hiçbir eserde -bazı istisnalar dışında- yakalanamamıştır. Yakalanılsa da muhatabın anlayacağı şekilde açıkça ifade edilmemiştir.

j. Furûka dair nüansların tespit edilmesi kadar bu nüansların Kur'ân nazmı içerisinde mucizevî bir şekilde gaye edinilen anlamlar için etken ve vazgeçilmez oluşlarının da müellifler tarafından okuyucunun anlayış düzeyine uygun bir şekilde açıklanması önemlidir.

k. Furûk gibi nesnellikten uzaklaşılabilecek ayrıntılara imkân tanıyabilecek konularda, hesabı verilemeyecek ve yeterli delillendirilmesi yapılmamış çıkarım ve değerlendirmelerden korunabilmek için normalden daha fazla emek verilmesi ve dikkatli olunması gerekmektedir.

l. Sosyal medya içerik üreticilerinin akademik olarak desteklenmesi ve furûka dair ayrıntıların hem daha çok hem de daha doğru bir şekilde topluma intikali sağlanmalıdır.

m. eb (أب) ve vâlid (والد) kelimelerinin taşıdığı nüanslar hakkında göz ardı edilemeyecek ve nitelikli bir literatür oluşmuştur.

n. Konu hakkında yapılan yorumlarda genellikle yorumcuların birbirlerinden haberdar olmadıkları görülür.

o. Literatür içinde aktarılan bilgilerin bazılarının isabetli bazılarının ise hatalı ve çelişkili olduğu tespit edilmiştir.

p. Kur'ân'ın kullanımı açısından bu iki kökün içinde bulundukları siyak-sibak ve iç-dış bağlamla değerlendirildiklerinde ise birçok ontolojik, epistemolojik ve aksiyolojik, kimi zaman i'tikâdî kimi zaman amelî nüansa sahip yapısıyla Kur'ân kelimelerinin seçilim ve kullanımlarındaki mû'cizliğe bu iki kullanımın güzel bir örnek teşkil ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKLAR

Abdü'l-Cebbâr Fethî Zeydân. (2020). *el-Furûku'l-Luğaviyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* [Elektronik kitap]. Musul, Irak.

Aksan, Doğan. (1996). *Türkçenin Sözvarlığı: Türk Dilinin Sözcükbilimiyle İlgili Gözlemler, Saptamalar*. Ankara: Engin Yayınevi.

Arslan, Adnan. (2021). Hattâbî ve Rummânî'nin Gözünden Kur'ân'ın Kelime Seçimindeki İ'câzı. *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 7(1), 95–113.

Aydın, Süleyman. (2015). Kur'ân'da "Baba" Kelimesi ve Âzer'in İbrahim (a.s.)'ın Babası Olması Meselesi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 201–230.

Cengiz, Emin. (2022). *Terâdüf ve Furûk İlmi Bağlamında Kur'ân'ın Anlam İnceliklerini Keşfetmek*. Ankara: İlâhiyât Yayınları.

Ceyhan, Semih. (2019). Eski Bir Polemiğin Yeni Yorumları: Osmanlı Sufilerinin Ebeveyn-İ Resûl Literatürüne Kazandırdığı Perspektif. In *Osmanlı Düşüncesi: Kaynakları ve Tartışma Konuları* (ss. 653–685). İstanbul: Mahya Yayıncılık.

Dağ, Ahmet. (2019). *Kur'ân-ı Kerîm'de Bulunan Müterâdif Kelimelerin El-Furûku'l-Lugaviyye Bağlamında Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova.

Divlekci, Celalettin. (2000). Kur'an'da eşanlamlılık (terâdüf) olgusu (I). *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, **7**, 149–169.

Divlekci, Celalettin. (2017). Kur'an'da bazı kelimelerin kullanım özelliklerine dair genel kaideler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 86–104.

Dûrî, Muhammed Yâs Hıdr. (2006). *Dekâikü'l-Furûki'l-Lugaviyye fi'l-Beyâni'l-Kur'âniyye*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye.

Ebū'l-Beḳā el-Kefevī, Muḥammed b. ʿAbdullāh (1998). *el-Kulliyyāt* (Thk. A. Dervīş & M. el-Mıṣrī,). Beyrut: Muʾessesetu'r-Risāle.

Ebū Hilāl el-ʿAskerī. (1997). *el-Furûku'l-Luğaviyye*. Kahire: Dârü'l-İlm ve's-Sekâfe li'n-Neşr ve't-Tevziʿ.

Ebū Hilāl el-ʿAskerī. (2007). *el-Vucūh ve'n-Neẓāʾir fī'l-Ḳurʾāni'l-Kerīm* (Thk. M. ʿUs̱mān,). Kahire: Mektebetu's̱-S̱eḳafeti'd-Dīnīyye.

el-Alvanî, Mustafa. (1996). Arap dilinde eşanlamlılık (çev. G. Yavuz,). *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *1*, 231–236.

ed-Daḳīḳu'n-Naḥvī, Ebū'l-Ḥasan ʿAlī b. Muḥammed. (1985). *İttifāḳu'l-Mebānī ve İftirāḳu'l-Meʿāni* (Thk. Y. ʿAbdurraʾūf Cebr,). Amman: Dāru ʿAmmār.

ed-Dāmeġānī, Ebū ʿAbdullāh Muḥammad b. Saʿīd el-Husaynī (1995). *el-Vucūh ve'n-Neẓāʾir li Elfāẓi Kitābillāhi'l-ʿAzīz ve Meʿānīhā* (Thk. M. Ḥ. Ebū'l-ʿAzm ez-Zefītī,). Kahire: Vizāratu'l-Evḳāf.

el-Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr. (1998). *El-Beyân ve't-Tebyîn* (Thk. A. M. Hârûn,). Mısır: Mektebetu Hâncî.

el-Hattâbî. (1976). Beyânu İʿcâzi'l-Kur'ân. M. H. Ahmed & M. Z. Sellâm (Ed.), *Selâsü resâil fî iʿcâzi'l-Kur'ân* (s. 29). Kahire: Dâru'l-Maʿârif.

el-Ḥīrī. (1995). *Vucūhu'l-Ḳurʾān* (Thk. F. Y. el-Ḥiyemī,). Dımeşḳ: Dāru's-Seḳā.

el-İsfahânî, Râgıb. (1992). *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân* (Thk. S. A. Dâvudî,). Dımaşk: Dârü'l-Kalem.

el-İsfahânî, Râgıb. (t.y.). *el-Mufredāt fī Ġarībi'l-Ḳurʾān* (Thk. M. S. Keylānī,). Beyrut: Dāru'l-Maʿrife.

el-Mat'anî, Abdulazım İbrahim Muhammed. (1996). *Dirâsetün Cedîdetün fî İ'câzi'l-Kur'ân*. Kahire: Mektebetü Vehbe.

el-Mat'anî, Abdulazım İbrahim Muhammed. (2025). *Kur'an'da Eş Anlamlı Sanılan 40 Kelimenin İ'câz ve İzâhı* (Çev. R. Şahan,). İstanbul: Beka Yayınları.

el-Müneccid, Muhammed Nuruddin. (2001). *et-Terâdüf fi'l-Kur'ân'il-Kerîm Beyne'n-Nazariyyeti ve't-Tatbîk*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

en-Nüzehî, Ali Fehmi. (t.y.). *El-Furûku'l-Luğaviyye fî Tefsîri'l-Kelimâtil-Kur'âniyyeti* [Elektronik kitap, PDF].

eş-Şâyiʿ, Muhammed b. Abdurrahmân b. Sâlih. (1993). *El-Furûku'l-Luğaviyye ve Eseruhâ Fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykân.

el-Yezīdī, İbrāhīm b. Ebī Muḥammed Yaḥyā. (1987). *Mā İttefeḳa Lafzuhu ve İḫtelefe Maʿnâhu* (Thk. ʿA. b. S. el-ʿUseymīn,). Mekke.

Fahreddin Râzî. (1999). *Mefâtîhu'l-Gayb* (3. bs., Cilt 28). Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.

Fâizetü binti Sâlim Sâlih Ahmed. (2021). Belâgatü't-Tenevvü'i Fî Zikri'l-Vâlideyni Ve'l-Ebeveyni Fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm. *Mecelletü Külliyyeti'd-Dirâsâti'l-İslâmiyyeti ve'l-'Arabiyyeti li'l-Benâti bi'l-İskenderiyyeti*, 10(36), 1117–1158.

Hārūn b. Mūsā. (1988). *el-Vucūh ve'n-Neẓāʾir fī'l-Ḳurʾāni'l-Kerīm* (Thk. Ḥ. Ṣāliḥ eḍ-Ḍāmin,). Bağdat: Vizāratu'ş-Şeḳāfeti ve'l-Aʿlām.

İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib el-Endelüsî. (2001). *el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-ʿAzîz* (A. A. Muhammed, Ed., 5 cilt). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbnu'l-Cevzî, Ebū'l-Ferec ʿAbdullāh Muḥammed b. ʿAlī (1984). *Nuzhetu'l-Aʿyuni'n-Nevāẓir fī ʿİlmi'l-Vucūh ve'n-Neẓāʾir* (Thk. M. ʿAbdulkerīm Kāẓım er-Rāḍī,). Beyrut: Muʾessetu'r-Risāle.

İbnü'l-Enbârî. (1987). *Kitâbü'l-Ezdâd* (Thk. M. Ebü'l-Fadl İbrâhîm,). Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye.

İbnü'l-Esîr, Ziyâeddin. (t.y.). *el-Meşelü's-Sâʾir fî Edebi'l-Kâtib ve'ş-Şâʿir*. Kahire: Dâru Nahdati Mısr.

İbn Ḳuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. (t.y.). *Edebü'l-Kâtib*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

Kara, Ömer. (2003). Arap Dilbilimindeki "Terâdüf" Olgusunun "Furûk" Paralelinde Tarihsel Süreci ve Arka Planı – El-Furûku'l-Lugâviyye'ye Giriş (I). *EKEV Akademi Dergisi*, 7(14), 197–220.

Kara, Ömer. (2009). *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Yakınanlamlılık ve Nüans: Rağıb El-Isfahani Örneği*. Van: Bilge Adamlar.

Kaya, Süleyman. (2022, Mart 6). *Anne*.

https://kelimat.sakarya.edu.tr/Home/Detay2/2612f0c8-095f-4ae9-b445-08d9ff59dae8

Kılıç, Hulusi. (1996). Furûk. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 13, s. 222). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Lammens, Henri. (1889). *Ferâidü'l-Luga fi'l-Furûk*. Beyrut: el-Matbaatü'l-Katolikiyye [Imprimerie Catholique].

Mīḳātī, Muḥammed Bāsim, Maʿserānī, Muḥammed Zuhrī, & ed-Dendeşī, ʿAbdullah Aḥmed. (2007). el-Kutûf min Lugati'l-Kur'ân: Muʿcemu'l-Elfāẓ ve't-Terākib el-Luġaviyye mine'l-Ḳurʾāni'l-Kerīm. Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn.

Mukātil b. Süleymān. (2011). *el-Eşbāh ve'n-Neẓāʾir fi'l-Ḳurʾāni'l-Kerīm* (Thk. Ḥ. Ṣāliḥ eḍ-Ḍāmin,). Riyad: Mektebetu'r-Ruşd.

Nuruddin b. Nimetullah el-Huseynî el-Cezâirî. (1987). *Furûku'l-Luğât Fi't-Temyîz Beyne Müfâdi'l-Kelimât* (Thk. M. R. ed-Dâye,). Dımaşk.

Okuyan, Mehmet. (2013). *Kur'ân-ı Kerim'de çok anlamlılık* (s. 63–64). İstanbul: Düşün Yayıncılık.

Rummânî. (1976). en-Nüketu fî İ'câzi'l-Kur'ân. M. H. Ahmed & M. Z. Sellâm (Ed.), *Selâsü Resâil fî İ'câzi'l-Kur'ân* (ss. 88–93). Kahire: Dâru'l-Maârif.

Şâliḥ, Şalāḥ İsmail. (1960). *Dirâsât fî Fıḳhı'l-Luğa*. Kahire: Mısır Matbaası.

Sıcak, Ahmet Sait. (2018). Sosyal Medyada Kur'ân Kaynaklı Paylaşımlar: Saffât Suresi 25. Ayet Özelinde. İçinde *Modernleşme Sürecinde Müslümanlar*. Ankara: Nobel.

Şıdḳî, Ḥâmid & Seyfî, Tayyibe. (2006). Ḳadiyyetu't-Terâduf beyne'l-İsbât ve'l-İnkâr. *Mecellutu'l-Luğati'l-Arabiyyeti ve Edebihâ*, 3, 46.

Türkmen, Sabri. (2017). *Kur'ân-ı Kerîm'de Anlam İncelikleri (Furûk Bağlamında)*. İstanbul: Çıra Akademi Yayınları.

Vâizzâde Horasânî, Muhammed, & diğerleri. (2006). *El-Muʿcem fî Fıḳhi Luġati'l-Ḳurʾān ve Şırrı Belāġatihi* (2. bs.). Heyʾetun İrāniyye: Gutenberg.

Yaḥyā b. Sellām. (2007). *et-Teşārīf* (Thk. H. A. Şelebī,). Amman: Muʾessesetu Āli'l-Beyt.

Yıldız, İbrahim. (2022, Mart 4). *Baba*.

https://kelimat.sakarya.edu.tr/Home/Detay2/7e7eb8ac-7ef9-4c7f-c85f-08d9fe008b05

AN ATTEMPT TO REINTERPRET PROBLEMS IN THE PHILOSOPHY OF RELIGION IN THE FACE OF DIGITALISATION: THE EXAMPLE OF THE RELATIONSHIP BETWEEN GOD, MAN, AND MORALITY

DİJİTALLEŞME KARŞISINDA DİN FELSEFESİ PROBLEMLERİNİ YENİDEN OKUMA DENEMESİ; TANRI-İNSAN-AHLAK İLİŞKİSİ ÖRNEĞİ

Zafer ÇAYLI*

Öz

Bu çalışma, modern dönemde bilişim/iletişim teknolojilerinin önemli aktörlerinden dijitalleşmenin teistik din mensuplarının Tanrı tasavvurları, Tanrı-insan-ahlak ilişkisine dair tutum ve davranışları üzerindeki etkisini betimleyici bir perspektifle incelemeyi amaçlamaktadır. Böylece, din felsefesinde henüz bu konuya dair müstakil, kapsamlı bir çalışma olmadığından Türkçe literatüre katkı sağlanması hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda din, felsefe ve bilimin temel paradigmalarının Tanrı-insan-ahlak ilişkisi merkezli rasyonalizm, hedonizm, indivüalizm ve pragmatizm ekseninde irdelenmesi, dijitalleşmenin de etkisiyle bunların yeni bir değerlendirme sürecine girmesi temel hareket noktasıdır. Böyle bir perspektifle gelişen teknolojinin bir araya gelmesi, insanların Tanrı'yı algılama, ahlakı anlamlandırma ve Tanrıya karşı tutumlarında önemli paradigma değişimlerine sebep olmaktadır. Geleneksel din ve kültürlerde Kutsal'a olan sadakat ve teslimiyet ile toplumda var olan ahlak normlarına itaat dijitalleşme ile birlikte farklı durumlara evrilmekte doğal olarak da Tanrı-insan-ahlak ilişkisinde yeni anlayış ve pratikler ortaya konmaktadır. Diğer taraftan teistik dinlerle müspet veya menfi bağlamda ilişkilendirilebilecek panteizm, pan-enteizm, deizm, agnostisizm, ateizm gibi akımların dijitalleşmenin de etkisiyle daha aktüel bir hale gelmesi dikkat çekmektedir. Ayrıca "Kutsal varlık", "insan", "ahlak" teistik dinlerin yapı taşlarından olup özü itibariyle sabiteleri olmakla birlikte işte bu gelişmelere bağlı olarak farklı formlar şeklinde karşımıza çıkabilmektedir. Bu yeni felsefî, dinsel ve bilimsel paradigmalar günümüz Tanrı tasavvurları, Tanrı-insan ve Tanrı-ahlak ilişkilerini önemli ölçüde etkilemekte olup söz konusu bu ilişkilerin din felsefesi perspektifli bir okuma ile ortaya konulması önem arz etmektedir.

Anahtar Kavramlar: Din Felsefesi, Tanrı, İnsan, Ahlak, Dijitalleşme.

Abstract

This study aims to examine the impact of digitalisation, one of the key actors in modern information and communication technologies, on the conceptions of God and attitudes and behaviours towards the relationship between God, humans and morality among followers of theistic religions from a descriptive perspective. Thus, since there is no independent, comprehensive study on this subject in the philosophy of religion, the aim is to contribute to the Turkish literature. In line with this objective, the fundamental paradigms of religion, philosophy and science are examined in terms of rationalism, hedonism, individualism and pragmatism centred on the God-human-morality relationship, and these are subjected to a new evaluation process with the influence of digitalisation as the basic starting point. The convergence of such a perspective with developing technology is causing significant paradigm shifts in how people perceive God, understand morality, and behave towards God. In traditional religions and cultures, loyalty and submission to the Sacred and obedience to existing moral norms in society are evolving into different situations with digitalisation, and naturally, new understandings and practices are emerging in the relationship between God, humans and

morality. On the other hand, it is noteworthy that movements such as pantheism, panentheism, deism, agnosticism, and atheism, which can be associated with theistic religions in a positive or negative context, have become more relevant with the influence of digitalisation. Furthermore, 'sacred being,' 'human,' and 'morality' are the building blocks of theistic religions and are essentially constants, but they can appear in different forms depending on these developments. These new philosophical, religious, and scientific paradigms significantly influence contemporary conceptions of God, as well as the relationships between God and humanity and God and morality. It is important to examine these relationships from the perspective of the philosophy of religion.

Key Concepts: Philosophy of Religion, God, Humanity, Morality, Digitalisation.

1.GİRİŞ

İnsanoğlu var olduğu andan itibaren bir anlam arayışı içerisindedir. Bu anlam arayışında fiziksel ve metafiziksel birtakım veriler onun âlemi anlamlandırmasında önemli aşamalar kat etmesine katkı sağlamaktadır. Bilimsel ve teknolojik çabaları ise insanın bu âlemde yaşam kalitesini arttırmaya yönelik faaliyetleri arasında sayılabilir. İşte bu anlam arayışı ve bilimsel/teknolojik çabaları insanın maddî ve manevî hayatı açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmamızda son dönem teknolojilerinden dijitalleşmenin Tanrı-insan-ahlak ilişkisi üzerindeki etkilerini ortaya koymaya çalışacağız. Dijitalleşme karşısında din felsefesi problemlerinden Tanrı-insan-ahlak ilişkisine dair araştırmamızda nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemine başvurmayı tercih ettik.

Konumuz multidisipliner bir problem olmakla birlikte bunu din felsefesinin temel problemlerinden Tanrı-insan-ahlak ilişkisini teistik dinler ile sınırlandırmayı tercih edeceğiz. Konunun genel anlamda bilim/teknoloji tarihi ve sosyolojinin temel araştırma alanı olmasına karşın din felsefenin din, bilim, ahlak ve Tanrı tasavvurları gibi problemlerine de etki etmesi açısından böyle bir araştırmanın önemini göstermektedir. Çalışmamızda din felsefesinin temel özelliklerinden rasyonellik ve objektiflik kriterleri çerçevesinde eleştirel, betimleyici, bir üslup izlemeye dikkat edeceğiz. Ayrıca araştırmayı tercih ettiğimiz konuya dair müstakil bir makale veya kitap çalışması olmaması bu çalışmanın alana katkı sağlamasını sağlayabilecektir. İncelememizde değişen dünya ve gelişen teknoloji ile birlikte teistik din mensuplarının bir kısmının Tanrı tasavvurları üzerinde müspet veya menfi bir etkiye sahip olduğu sonucuna vardık. Bu duruma bağlı olarak Tanrı-insan-ahlak ilişkisinin geleneksel din öğretilerinin ortaya koyduğu açık, net ve kesin olması yerini daha kompleks bir mahiyete bıraktığını söyleyebiliriz.

İnsanoğlunun fiziksel/metafiziksel âlemi anlama ve anlamlandırma sürecinde din ve bilim temel referans kaynakları arasında sayılabilir. Zamanla kaydedilen bilimsel ve teknolojik gelişmelerden hareketle kimi düşünürler kozmosu anlama çabamızda dine pasif hatta negatif bir fonksiyon yüklemektedir. Örneğin S. Freud (1856-1939), Tanrı'nın abartılmış bir baba figürü olduğu; F. Nietzsche (1844-1900) Tanrı'nın modern insan tarafından öldürüldüğü kanaatindedirler (Nietzsche, 2003, s. 130). Günümüz dünyasının Tanrı tasavvuruna önemli etkileri olan bu düşünürlerin Tanrı'ya dair söylem ve iddialarında teistik din mensuplarının genel olarak herhangi bir mantıksal veya olgusal uygunluk olmamasına rağmen çoğu zaman gereğinden fazla doğru olmayı amaçladıkları şeklinde bazı eleştirileri dikkate değerdir (Westphal, 1999, ss. 15-16). Günümüz insanı Tanrı'ya veya metafiziksel varlıklara imanın imkân dâhilinde olup olmadığına dair şüphe içerisindedir. Bu bağlamda konuyla ilgili R. Bultman (1884-1976); elektriğin, telsizin kullanılması ve modern tıbbî gelişmelerden faydalanılmasıyla insanın Yeni Ahit'teki ruhlar ve mucizeler dünyasına inanmasının imkânsız olduğu kanaatindedir (Bultmann, 1967, s. 5). Böyle bir söylem, günümüz dijital dünyasının imkânlarıyla karşılaştırıldığında insanların teistik dinlerin inanç ve öğretilerine karşı mesafe koymalarının mümkün olduğunu gösterebilir.

Günümüzde rasyonel dünya algısı, bireyin âlemi anlama ve anlamlandırmasında dinsel referansları ikincil duruma hatta daha düşük bir seviyeye düşmesine sebep olabilmektedir. Bu durum bireyin Tanrı ve dinsel öğretileri sorgulamasına, onlara şüpheyle yaklaşmasına kapı aralamaktadır. Aslında bu, modern insanın geleneksel Tanrı'sını ihmal ve inkâr etmesine karşın yaşadığı boşluğun teknolojinin yarattığı tanrılarla doldurulmasına giden bir sürecin başlangıcıdır. Çünkü modern insan bu yeni tanrılara geleneksel Tanrısına nazaran daha rahat ulaşabilmekte; istek ve arzularını öteki dünyaya ertelemeye gereksinim duymamaktadır. Bu istek ve arzularıyla ilgili "cennet" ve "cehennem" gibi eskatolojik mevzulara kafa yormaktansa bu dünya ile sınırlı bir hayat anlayışıyla sanal âlemde cennet ve cehennemini yaşayabilmektedir (Adıbelli, 2011, s. 52). Dahası bilim ve teknolojinin desteğiyle bedenine dair birtakım tasarruflarda bulunarak asıl Tanrı'sına meydan okuyabilmektedir. Diğer taraftan antropomorfist tanrı algısını çağrıştırır bir şekilde diğer insanların ölümünü veya kurtulmasını gerçekleştirerek bir anlamda kendi tanrılığını da iddia edebilmektedir.

Dijitalleşmeyle birlikte zaman ve mekân mefhumunun sınırlılığı büyük oranda aşılmış olup dünya iletişim ve etkileşimin kısa sürede gerçekleşebildiği küçük bir köy haline gelmiştir. Bu gelişmeler başta teistik dinler olmak üzere dünyada varlığını sürdüren birçok din, inanç, akım ve kült üzerinde doğrudan veya dolaylı etkiye sahiptir. Bu çerçevede teknolojik gelişmelerin Tanrı-insan, Tanrı-ahlak, din-bilim, felsefe-bilim, insan-bilim, insan-tabiat ilişkisi çerçevesinde tartışılması din felsefesinin güncel problemleri arasındadır. Nihayetinde insan ontolojik, epistemolojik ve aksiyolojik birçok soruya çeşitli kaynaklara başvurarak cevap bulmaya çalışmaktadır. İşte bu kaynakların başında din ve felsefe gelmektedir. İçinde bulunduğumuz dünyanın gerçekliğinden kopmadan, dijital bir çağda özünü koruyabilen bir insan olmak, dinin zihinsel ve pratik hayatta konumlandırmak ve dinin geleceğine dair problemleri ele almak din felsefesi açısından önem arz etmektedir.

2.BİLİMSEL GELİŞMELER VE TEİSTİK DİNLERİN TANRISI

Din felsefesinin temel tartışma konularından biri olan din-bilim ilişkisi geçmişten günümüze farklı disiplinlerde çeşitli şekillerde ele alınmıştır. Günümüzde genel anlamda din ile bilimin birbirini dışlaması, birbirine müdahale etmemesi ve birbirini desteklemesi şeklinde farklı yaklaşımlarla ele alınması söz konusudur (Coşkun, 2019, ss. 1057-1084). Birçok disiplinin üzerinde önemle durduğu bu tartışma, günümüzde inananların iman meseleleri, bilimcilerin ideolojileri çerçevesinde ele alındığında ortak bir mutabakatın sağlanması güçleşmektedir. Ancak bu tartışmaya dair makul, kapsayıcı ve tutarlı yaklaşımlardan biri S. J. Gould'un (1941-2002) "çatışmayan otoriteler" (Gould, 2002, s. 139) şeklindeki tezidir. O, bu teziyle teistik din mensuplarına ve pozitivizm taraftarlarına önemli bir çıkış yolu sunmaktadır. Din-bilim ilişkisinin bu denli yoğun tartışılmasında bir takım bilimsel ve teknolojik gelişmelerin din ve toplum üzerindeki etkisi realitesi önemli rol oynamaktadır. Matbaanın icadıyla teistik dinlerden biri olan Hristiyanlığın birtakım temel etki ve yetkilerinin tartışılması buna örnek verilebilir. Matbaayla birlikte insanların birtakım yazılı kaynaklara ulaşabilmesi; din, bilim ve felsefe gibi birçok alanda bilgi sahibi olması Orta Çağ Avrupa'sında egemen güç olan Kilise'nin eleştirilmesi ve sorgulanmasına zemin hazırlamıştır. İşte din üzerinde matbaa gibi önemli bir etki alanına sahip olan bir diğer teknolojik gelişme de dijitalleşmedir.

Matbaanın icat edilmesine karşı Papa VI. Alexander'ın (1431-1503) "Kitapların çoğalması, korkarım Tanrı'ya olan inancı zayıflatacaktır." sözü geçmişten günümüze bilim ve teknolojinin ilerlemesi ile dinsel öğretiler arasında dikotomi olduğu izlenimi vermektedir (Akgül, 2008, s. 40). Asırlardır bilimsel ve teknolojik edinimlere "Kilise" gibi kurumlar tepki koymuşlardır. Matbaanın Kilise'ye etkisi ile dijitalleşmenin teistik dinlerin "Tanrı" tasavvuruna etkisi arasındaki ilişkiyi kurabilmek önemlidir. Bu bağlamda geleneksel dinlerde Tanrı'ya ve öğretilerine iman; vahiy, akıl, duyu ve sezgi gibi temellere dayanırken günümüz dijital çağında

iman, bilim ve teknolojinin kutsallaştırıldığı ve mutlak hakikat olan bir tasavvura mı evrilmiştir? Eğer böyle bir evrilme söz konusuysa din felsefesindeki Tanrı-insan, iman-akıl, Tanrı-ahlak ilişkisi teizmin Tanrı'sının zat, sıfat ve mahiyetleri gibi geleneksel tartışmalar yerini "bilim dini", "teknoloji imanı", "dijitalleşme ritüeli", "insansı Tanrı" ve "teknolojik/dijital tanrılar" gibi tartışmalara mı bırakacak? İşte bu soru ve sorunlar, geleneksel din öğretileriyle modern bilim, teknoloji ve dijitalleşme arasında bir çatışma, uzlaşma, entegrasyon şeklinde mi olacaktır?[259]

Aydınlanma felsefesiyle birlikte dinin yerini bilimin, Tanrı'nın yerini insanın aldığı yeni bir âlem tasavvuru ortaya konulmaya başlamıştır. J. Locke (1632-1704), Voltaire (1694-1778) ve D. Hume (1711-1776) gibi filozofların yaşadığı devirlerdeki hümanistler, Tanrı'yı insanın hayal gücünün ve korkularının bir ürünü olarak kabul ettikleri için teosentrik bir kozmolojiden antroposentrik bir kozmoloji tasavvurunu savunmuşlardır. Böyle bir tasavvurdan hareketle bilim ve teknolojideki gelişmelerin "Kilise" özelinde insanın özgürlüğünün gereği olarak görülmesi zamanla kimi insanların Tanrı'ya bir başkaldırısına dönüşmüştür. Ancak bu Kilise ve Tanrı'ya başkaldırı, zaman içerisinde bilim ve teknolojiye esaretle sonuçlanmıştır. Çünkü Aydınlanma felsefesi Tanrı ve doğaya karşı bir meydan okuma olup kozmoloji ve teolojiden bağımsız bir birey oluşturmayı hedeflemiştir. Gelinen noktada ise insan, kendi ontik kimliğinden uzaklaşarak bilim ve teknolojinin bir esiri pozisyonuna düşmüştür (Jay, 1989, ss. 391-392).

Bilgisayar ve internet teknolojisinin gelişmesiyle dataizm dini olarak adlandırabileceğimiz tekno-din evresine geçilmiştir (Hariri, 2018, ss. 381-383). Hümanizme de mesafeli olan bu anlayış, insan ve Tanrı'yı öteleyerek bir anlamda verilerin kutsallaştırılmasına dayanmaktadır. Tekno-din insanın sadece beşer yönüne hitap eden ve fayda esasına dayanan bir yapı olup onun zihinsel ve ruhsal yapısı ihmal edilmektedir. Dolayısıyla teistik dinlerin öğretilerinde akıl, inanma, ruh gibi yapısı gereği diğer varlıklara üstün olan insanın değer kaybına sebep olmaktadır. Diğer taraftan data âleminin yol göstericilik fonksiyonuyla teistik dinlerin vahiy öğretisi arasında bir benzerlik kurulabilmektedir. Başlangıçta objektif ve fayda esasıyla ortaya konulan bu teknoloji zaman içerisinde insanların doğru ve yanlışı, hakikat ve batılı belirleyen otorite formuna dönüşmüştür. Bu teknoloji bir anlamda Tanrı, zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın her an, her şeyi kontrol edebilme özelliğine dönüşmüştür. Böylece dataizm ile geleneksel dinlerin sonsuz ilim, irade, kudret gibi sıfatlarına sahip Tanrı'sı teknoloji ile kıyaslanabilir bir hale gelmiştir. İnsana büyük faydalar sağlayan ve onu memnun eden bu gelişme, yaşanan basit aksiliklerden dolayı veri akışının kesilmesi durumunda insan yaşamına dair asıl Tanrısı ile "veri tanrısı" arasında nasıl bir pozisyon alacağına dair soru işaretleri barındırmaktadır.

Dijitalleşmenin temel kaynağı olan dataizm ile birlikte Tanrı hakikati, yerini veri ve simülasyona bırakma riskiyle karşı karşıyadır. Çünkü hedonizmin ve pragmatizmin etkisinde olan insanlar için altın çağını yaşayan simülasyon, aşkın varlığa tercih edilebilmektedir. Hatta kimileri için Tanrı, agnostik bir yapıya dönüşmüştür (Dağ, 2011, ss. 148-149). Geleneksel dinlerdeki zaman ve mekân sınırlandırması olmayan Tanrı, günümüz insanları için bir anlamda bilgisayarlara özgü atar damar ağların içinde dolanıp durmaktadır (Baudrillard, 2005, s. 44). Aslında Tanrı'nın akıl ve irade gibi donatılarla yarattığı ve bu donatılara karşın kendisine birtakım görev ve sorumluluklar yüklediği insan bir anlamda haklarını aşma, sorumluluklarını inkâr/iptal etme eğilimindedir. İşte bu bağlamda bilim ve teknolojiyi asıl amacından ziyade Tanrı'ya bir başkaldırı olarak kullanmasında bu özelliği yatar. İnsanın bu özünden kopup maneviyattan mahrum teknolojik uygulamaların hâkim olduğu materyalist bir dünyada

[259] Söz konusu araştırma verisinin yer aldığı kaynak dergi nüshası, 6 Şubat Kahramanmaraş depremlerinde enkazdan çıkarılamadığından ve başka bir nüshasına da ulaşılamadığından istatistiki veriler net olarak ifade edilememektedir.

bedensel ve zihinsel manipülasyona uygun hale getirilmesi, onun maddî ve manevî olarak kontrol ve tahakküm sürecine girmesine neden olmaktadır.

3.DİJİTALLEŞME VE TEİSTİK DİNLERİN TANRISI

Günümüzde realizm ve spekülatif felsefe önemli akımlardan olup ütopyalar spekülatif felsefenin kurgusalcı anlayışının en önemli unsurlarındandır. Ütopyaların felsefî bir zeminde ele alınması onların insan ideallerinin ortaya konması açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda teistik dinlerin Tanrı'sı gibi tabiata hâkim olma ve ölümsüzlük, insanın en önemli idealleri arasında sayılabilir. Diğer taraftan bilim ve teknolojinin son halkası olan dijitalleşme, bir zamanlar insanların idealleri olan birtakım durumların gerçekleşmesinde önemli bir araçtır. Dolayısıyla dijitalleşme, ütopyaların bir kısmının realize ve pratize edilmesinde bir araç fonksiyonundadır. Ancak dijitalleşmenin olumlu yönleri olduğu gibi felsefî, teolojik, epistemik, etik gibi birçok problem oluşturabilecek yönleri de vardır. Teknolojinin araç yerine amaç haline gelmesiyle dijitalleşme de insanı özne konumundan nesne konumuna düşürmede önemli bir role sahiptir. Diğer bir deyişle insan, dijitalleşmeyle bir özne olarak kendi kimliğini ortaya koyabildiğini düşünürken aslında bu teknolojinin yapısı ve ana aktörlerinin kurguları bağlamında kişisel kimliğine müdahale edilen nesne konumuna gelmektedir (Aydeniz, 2020, s. 366).

Din ve bilim açısından önemli bir dönüm noktası olan dijitalleşme, aslında ütopyalarla da ilişkilendirilebilir. Ütopyaların felsefe literatüründe en önemli özelliklerinden biri yazarının idealize ettiği bir yaşam standardını gündeme getirmektir. Ütopyalar birçok kültürde görülmekte olup genellikle dirlik, birlik, kahramanlık, Tanrı-insan ilişkisini, birtakım sosyal ve kültürel yapının etkisiyle ideal bir sistem için ortaya koymaya çalışan felsefî ve ictimaî unsurlar da barındırabilen özelliklere sahiptir. Ütopyalarda metafizik, mistik ve gnostik fikirlerden uzak bir tutumla insanın kendisinin oluşturabileceği ideal bir yaşam anlayışı ön planda olup genel anlamda hayalî bir yer veya şehir dikkat çekmektedir. Felsefî anlamda ütopya geleneğinin Batı dünyasındaki ilk örneği Platon'un (M. Ö. 424-347) "Devlet" eseridir (Claeys, 1999, ss. 2-3). Yine T. More'un (1478-1535) "Ütopya" adlı eseri modern ütopya anlayışının ilk örneği olarak kabul edilmekte ancak rasyonalizm ve bilimsellik seviyesine erişememiş bir ütopya olarak değerlendirilmektedir (Kumar, 2006, s. 58). Diğer taraftan F. Bacon'un (1561-1626) "Yeni Atlantis"'i More'un eseriyle günümüz bilimsel ve felsefi ütopyaları arasında bir köprü vazifesi görmektedir.

İnsanın Tanrı gibi doğaya hâkim olmasını sağlama aracı olarak teknoloji ön plana çıkarılmakta ve böylece insanın gücünün ve refahının artacağı ideali salık verilmektedir. Örneğin bir laboratuvar veya bilim evini çağrıştıran Süleyman'ın Evi'nin hedefi insan hükümranlığının mümkün olan her şeye hâkim olabilecek onları etki alanına alabilecek bir yapıya dönüştürmektir (Bacon, 1974, s. 239). Bilim ve teknoloji, ütopyaların temel teması olmakla birlikte Aydınlanma Çağı'nın zemininin fikirsel alt yapısı bu şekilde oluşturulmuştur (Kumar, 2006, s. 59). Bilimsel ve felsefî ütopyalar, Aydınlanma Çağı'nın ve modern dünyanın en büyük ideallerinden biri olan "sürekli değişim" mottosuna bir kapı aralamaktadır (Bauman, 2019, s. 114). İşte bu anlayış geleneksel, kültürel, dinsel birçok paradigmanın ihmal veya inkârına zemin hazırlamakta; metafiziksel âlem, inanç ve anlayışların sarsılmasına sebep olmaktadır. Modernizmle birlikte insan aklının ve bilimin "mutlak güç" kabul edilmesiyle geleceğe dair ideal bir âlem anlayışı, tüm toplumların da bu süreçte zorunlu olarak bu yapıya erişeceği idealizesi dikkat çekmektedir. Buradan hareketle dijitalleşme, modernizm idealizesinin pratize edilmesinde önemli araçlardan biri olmaktadır.

Dijitalleşmeyle aklın ve bilimin kutsallaştırılması paradigması geleneksel birçok inanç ve anlayışın güç kaybetmesine sebep olmaktadır. Diğer taraftan tanrı tasavvurlarında (Evans - Manis, 2010, s. 35) teistik dinlerin temel yapı taşlarından olan monoteizmin yerine politeizmi;

dinsel çeşitlilik tartışmalarında (Race, 1983, s. 139) exclusivismin(dinsel dışlayıcılık) yerine inclusivism(dinsel kapsayıcılık) hatta pluralism(dinsel çoğulculuk) gibi anlayışların kabul görmesi bir diğer problemdir. Dolayısıyla dijitalleşmeyle birlikte teistik dinlerin Tanrı tasavvuru, inanç esasları, ibadetleri ve ahlak algıları duruma göre mantıksal bir zeminde duruma göre ideolojik bir şekilde sorgulanır hale gelmektedir. Böylece bu gibi durumlar, din ve felsefe açısından yeni problemlere sebep olmakla birlikte din felsefesinin temel problemleri, dijitalleşme ile birlikte aktüel olarak tartışılmaya devam etmektedir.

Dijitalleşmeyle birlikte yaşanan değişim ve dönüşüm insan hayatını tarihte görülmedik kadar büyük ve hızlı bir şekilde etkilemektedir. Bu değişim ve dönüşüm, teknolojinin inananların inanç, ibadet ve ahlak tutumları üzerindeki etkisini daha görünür bir hale getirmektedir (Oto, 2018, s. 85). Dijitalleşmenin temel unsurlarından olan internet, bireylerin gerçeklikle bağlantısını kuran bir araç olup bunların yokluğu bir anlamda bireyin kendisini eksik hissetmesine sebep olabilmektedir. İnternet teknolojisinin bireyin varoluşsal bir unsuru şeklinde algılanması söz konusudur. Onun cazibesi bireyin mutluluğunun ana aktörü durumuna gelerek vecd ve hayal kurma biçimi formuna dönüşmüştür (Baudrillard, 2005, s. 82). Bu teknolojiye böyle bir anlam yüklenmesi insanların yaşamlarında önemli bir fonksiyona sahip olan din ve felsefeden kopuşa; neticede anomi veya boşluğun dijitalleşme ile telafi edilmesine zemin hazırlamaktadır (İlhan, 2018, s. 107). Nihayetinde insanın manevî yapısı boşluk kabul etmeyeceğinden yaşadığı ruhsal boşluğu farklı şekillerde telafi etme yoluna başvurması kaçınılmazdır.

Bireyin kendi inanç sistemine septik bir tutum sergilemesi veya ondan başka bir dine geçmesi, teistik dinlerin Tanrı tasavvuruna ve dinsel öğretilerinin ruhuna aykırıdır. Çünkü teistik dinlerin her biri kendisini mutlak hakikatin ve yegâne kurtuluşun temsilcisi olarak görmektedir. Bireyin dinsel değişim veya şüphesi genel anlamda kalıcı olmadığı gibi yüzeysel kalmaktadır. Dahası bu durum bir din değiştirmeden ziyade yaşanılan inanç bunalımları olup inanılan Tanrı ve dine karşı tepkisel bir ruh hali olarak değerlendirilebilir. Burada bilhassa Doğu mistisizmi ile Batı okültizminin terkibinden meydana gelen bir takım kültlere geçişler dikkat çekmektedir. Çünkü din değiştirme; inançta ve o inancın gereği olan davranışta uzun süreli veya kalıcı, radikal bir değişim ve dönüşümdür (Kirman, 2004, s. 76) Bundan dolayı günümüz dijitallik çağında seküler ve rasyonel düşünceler geleneksel dinin kabuğuna çekilmesi ve Tanrı'sının atıl hale getirilmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Marlett, 1997, s. 669). Diğer taraftan geleneksel dinler bireyin hayatının tamamına değil inançsal boyutuna etki eden ve ihtiyaç duyulduğunda başvurulan bir yapıya dönüşmektedir. Dahası bu süreçte ritüel ve değer yargıları anlam kaybına uğradığından Tanrı-insan ilişkisi belirsizleşmekte; inanç ve inançsızlık arasındaki fark flulaşmaktadır. Dolayısıyla dijital çağın eleştirel akılcılık ve şüpheciliğiyle Tanrı, insan ve ahlak ilişkisi subjektif, septik, irrasyonel, çok anlamlı, senkretik ve mutlak olmayan özellikler taşımaktadır.

Teknoloji ve dijitalleşmeden beslenen modernleşmeyle birlikte inananların kutsallarının değişim ve dönüşümü, onların bir anlamda bireyselleşmesi, inançlarının sarsılması, değer yargılarının anlam kaybına uğraması gibi süreçler dikkat çekmektedir. İşte bu süreçte geleneksel dinlerin öğretileri yerini mistik akımlar, kültler, indivüalizm, septisizm, deizm ve ateizm gibi sosyolojik ve felsefi anlayışlara bırakma riskiyle karşı karşıyadır. Başlangıçta insan subje, teknoloji obje iken günümüzde dijitalleşmeyle birlikte insan bir yönüyle subje bir yönüyle obje olarak görülmektedir. Bu, insanın varoluşsal anlamda bir değer kaybına uğramasına sebep olabilmektedir. Ekzosistem şeklinde de ifade edebileceğimiz bu durum insanın kutsallarının sorgulanması ve yeni değer yargılarının oluşma serüvenidir (Bronfenbrenner, 1994, s. 40). Diğer taraftan günümüz birtakım felsefe anlayışlarında metafiziksel alanın ihmal veya inkâr edilmesi ruh anlayışlarına da yansımaktadır. Böylesi bir anlayış Tanrı'nın varlığının ihmal ve inkâr edilmesi sürecini doğurabilmektedir. Bilhassa

teknoloji ve dijitalleşmeyle gelinen noktada inananların zihinlerindeki problemlerden kaynaklanan Tanrı-ruh çıkmazı, onların manevî boşluk yaşamasına zemin hazırlamaktadır. Bu durum karşısında kimileri bir teistik dinden başka bir teistik dine geçiş yaparken kimileri ise teistik dinden teistik olmayan bir dine geçebilmektedir. Hatta bu süreçte alternatif "Tanrı" arayışı içerisine girebilmektedir (Alıcı, 2021, s. 86). Örneğin teknolojinin ve dijitalleşmenin zirve yaptığı başta Amerika olmak üzere birçok Batı ülkesinde teistik dinlere karşı gösterilen tepkiler fırsata çevrilerek kült diyebileceğimiz yeni dinî hareketler oluşmakta ve toplumda hızla yayılma imkânı bulmaktadır (Soukup, 2004, s. 192). Aslında bir araç olan teknoloji ve dijitalleşme, geleneksel din ve Tanrı anlayışlarını yıkmaya çalışırken insanın ruhsal yapısında meydana gelen boşluktan istifade edip kendi sistemlerini ortaya koymaya çalışmaktadır. İman iradesel, bilişsel, duygusal ve eylemsel olmak üzere dört boyutlu bir yapıya sahiptir (Harman, 2016, ss. 49-50). Bu boyutlardan birinin eksikliği/boşluğu imanî zayıflık veya tasdikte problem anlamına gelebilir. İşte dijitalleşme, inanç göçebeliği de diyebileceğimiz bireylerin inandığı dini öğretilerini/ritüellerini zihinde ve pratikte terk ederek diğer dinlerin öğretilerini kabullenmesi veya gelgitler yaşamasına neden olmaktadır. Böyle bir problem inanların bilişsel, epistemik ve etik problemler yaşamasından kaynaklanmaktadır. Aslında böylesi teistik dinler arası geçiş, teistik dinlerden diğerlerine geçiş, hatta ateizme kayış bireyin temel nihai amacı olmayıp dijitalleşmenin ortaya çıkardığı birtakım tatminsizliklerin ürünüdür. Bundan dolayı inançla ilgili yaşanan bu geçişler bir anlamda teistik dinlerin ortaya koyduğu öğretilerin kaynağından değil; farklı mecralardan edinilmesinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Din felsefesi açısından teistik dinlere dair yaklaşımlarda inananlarının fiziksel ve metafiziksel âlemi anlama ve anlamlandırma sürecinde önemli bir fonksiyon icra ettiği inkâr edilemez bir gerçektir. Bu dinlerin zihinsel ve duygusal bir anlam dünyasının olmasına karşın yaşanan bilimsel gelişmelere paralel olarak dijital çağdaki "boşlukların Tanrısı" söylemi boşa çıkmakta, dinin fiziksel ve metafiziksel âlemi anlama ve anlamlandırma çabasının yerini rasyonel izahlar doldurabilmektedir (Manafoz, 2022, s. 655) Teistik dinlere karşı dinin tamamen terkedilmesi, dinin öğretilerinin kutsallığını kaybetmesi, radikal bir hüviyete bürünmesi şeklinde toplumdan topluma farklı tepkiler gösterilmektedir. Her geçen gün teistik dinlerden uzaklaşma yeni bir ivme kazanmakta; bu dinler yerini mistik akımlara veya bilime bırakmaktadır. Bu farklı tepkileri bir "büyü bozumu" şeklinde değerlendirmek de mümkündür.

Aydınlanma felsefesiyle birlikte pozitivizmin de etkisiyle bilim mutlak hakikatin referans kaynağı olmuştur. Gerçekleşen bir takım teknolojik gelişmeler ve dijitalleşmeyle birlikte mutlak hakikatin referans kaynağı monist bir yapıdan plüralist bir yapıya bürünmektedir. Hatta günümüzde tek/bir hakikatten bahsedilemeyeceği kanaati yaygınlaşmaktadır. Dolayısıyla böyle bir süreçte asırlardır tek hakikatin Tanrı veya dine indirgenmesi anlayışı yerini çoğulcu bir gerçekliğe bırakarak çoklu bir evren paradigması geliştirilmektedir. Ancak ateist felsefeci D. Dennett (1924-2024) insanlık için asıl tehlikenin günümüzde hakikate/gerçekliğe olan saygının kaybedilmesi olduğu kanaatindedir. Böylesi bir kanaatle hakikatin anlamsızlaştırılamaya çalışıldığı sürece dikkat çekilmektedir.

Teistik dinlerde ölüm, yeniden dirilme sürecine giden yolda ruhun bedenden ayrılması inancı iken Hinduizm ve Budizm gibi dinlerde ise bir öğrenme sürecinin nihayete ermesidir (Neiman & Goldman, 2003, s. 81). Gerçek mutluluğu ahirete erteleyen ve inananlarına ahiret hayatını motive eden teistik dinlerin eskatolojik öğretilerini bir anlatı ve ütopya olarak göstermek adına sağlık teknolojisindeki ölüme çare arayışları dikkat çekmektedir. Birtakım eksikliklerini teknoloji sayesinde aşmaya çalışan insan, hastalıklardan ve ölümden kurtulma sayesinde asıl yaşamı bu dünyaya indirgeme gayesini gütmektedir. Henüz bedensel ölüme çare bulamasa da zihin transferi veya zihin kaydı gibi gelişmelerle kalıcılığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu süreçte önemli aktörlerden biri de yapay zekâdır ki onun sayesinde gelecekte bir Tanrı'ya ihtiyaç olmaksızın âlemin düzeninin ve insanın yaşamının sağlanabileceği kanaati hâkimdir.

İnsanlar, eskatolojik doğrulama gibi bir risk almaktansa teknolojik bir faydayı daha tutarlı görebilmektedir. Böylece bilim, bilimsel gelişme ve yapay zekâ gibi realiteler, Tanrısal bir forma dönüştürülebilmektedir. Yani insanlar zihinlerinde ve pratiklerinde geleneksel dinlerin Tanrı'sını öldürürken; kendilerine dijital/teknolojik tanrılar yaratabilmektedir. Böylece sübjektivizmin verdiği haz ile kendi benlik duygularını tanrılaştırmaları söz konusu olabilmektedir. Bu süreçte kendi Tanrı anlayışını metafizik açıdan maneviyat, sonsuzluk/özgürlük; fiziksel açıdan menfaat ve zaruret temeline dayandırmaktadır. Oluşturduğu tanrı ile ilişkisini kişisel sonsuzluk, antropolojik özgürlük, sevgi, optimizm, bilgi ve hikmet ileticiliği orijinli acı, korku, kaygı gibi kognitif olumsuzlukları egale ediciliğe bağlı olarak gnostik ve derunî bir varlık tasavvuru ortaya koymaktadır.

Dijitalleşmeyle birlikte insanın Tanrı karşısında kendi özgürlüğünü ilan etme çabası dikkate değerdir. Dinsel hürriyetini diyalojik bir formda düalist yönlü düşünen post-modernizmin etkisiyle insan, eleştiri özgürlüğü adı altında geleneksel dinlere karşı negatif bir eleştiri perspektifiyle Tanrı'ya başkaldırabilmektedir. Bu negatif eleştiri özgürlüğü süreci; zamanla insanın Tanrı'ya karşı septisizm, natüralizm, ateizm veya agnostisizm gibi akımları benimsemesine giden yolda aktif bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda M. Foucault (1926-1984), J. Derrida (1930-2004), Deleuze (1925-1995), Rorty (1931-2007) gibi düşünürlerin fikirleri insanların bu akımları benimsemesine katkı sağlamaktadır.

Dijitalleşmeyle birlikte ortaya konan tanrı tasavvurları bir anlamda teistik dinlerin Tanrı'sına alternatif bir tanrı oluşturma çabasıdır. Burada özellikle bilim ve felsefeyle hareket edildiği iddiasıyla ortaya konulan Tanrı, aslında Antik dönemden günümüze devirlerin, dinlerin, kültürlerin ve felsefelerin ret ve inkârlarının mezcedilip evrilmesiyle ortaya konulmaya çalışılan bir tanrıdır. Böylesi bir anlayış her ne kadar teistik dinlerin Tanrısını inkâr veya akim kılma gibi görüşe sahip olsa da bilinçaltında bu Tanrı'nın ürünlerinin ister istemez kabullenildiğini gösterir. Çünkü burada teistik dinlerin tanrı, inanç, ibadet ve ahlak anlayışına bir tepki ortaya koyma adı altında onların antitezi söylemlerle yine aynılarına başvuru vardır. Dahası bir inkâr iddiası, onları bilişsel veya fiiliyatta yine teistik dinlere çıkarmaktadır. Diğer taraftan dijitalleşmeyle gün geçtikçe gelişen agnostisizmin nesnesi niteliğinde agnostik Tanrı'nın içeriği; insanların çağdaş psikolojik, sosyolojik, siyasal, felsefî ve dinsel deneyim ve edinimlerini anlayabilmek için bir veri sağlayıcı olarak kullanılabilmektedir.

Dijital teknolojiler değer ve inançları araç haline getirebilmekte olup bu durum inananlara farklı imkân ve ortamlar sağlamaktadır. Dijital mecralardaki farklı tanrı tasavvurları inananların zihinlerinde farklı tanrı imajlarına da zemin hazırlayabilmektedir. Oysaki Tanrı, kendisine dair bilgilerin bir kısmını vahiy yoluyla insanlara bildirmiştir. Buna rağmen dijital mecralardaki "Tanrı", imgesel ve simgesel betimlemelerle bir anlamda paganist kültürlerin antropomorfist, panteist ve pan-enteist Tanrı imajına dönüşebilmektedir. Bu durum ise insanın kendi zihninde ve hayal dünyasında biçimlendirdiği Tanrı telakkisini, ikona suretine dönüştürmesine sebep olabilmektedir (Yılmaz, 2022, ss.34-36).

Günümüz dijitalleşme çağının desteğiyle oluşturulmaya çalışılan tanrı fikri, bilim ve felsefe aracılığıyla desteklenmeye çalışılmaktadır. Ortaya konulan "Tanrı" bir anlamda Mevlana'nın (1207-1273) "fil metaforu"nu anımsatmaktadır (Mevlânâ, 2007, s. 3). Ancak ortaya konulan bu "Tanrı", insanların sadece fiziksel âlemle olan ilişkisini merkeze aldığı için zat ve mahiyet itibariyle sığ kalmaktadır. Çünkü teistik dinlerin tanrı telakkisindeki aşkın, yaratıcı âlim ve iradî varlık yerini sadece ihtiyaç duyulduğunda başvurulan ve mahiyeti hakkında net bilgiler verilemeyen bir tanrıya bırakmıştır. Aynı zamanda bireyin zihin dünyasına indirgenen ve geleneksel dinlere tepki adı altında tüm dinlerden mezcedilen bu Tanrı; gerçek bir tanrının zat, sıfat ve mahiyetini taşımayan senkretik bir tanrıdır. Aslında böyle bir tanrı tasavvuru teizm veya ateizme alternatif olarak oluşturulan agnostisizm ve deizmin tanrısına işaret etmektedir.

Aynı zamanda teistik dinlerin imge-üstü bir inanç ve haber merkezli, tecrübesel bir tanrı tasavvuruna (Smart- Haldane, 2002, s. 9) karşı dijital mecralarda mitolojik, efsanevî, büyüsel, ezoterik bir tanrı tasavvuru da dikkat çekmektedir.

Dijitalleşmeyle birlikte sembolik, imgesel, kodlanmış, indirgemeci formlu bir din sunusu dinsel sembol ve argümanların araçsallaştırılmasıyla simge savaşlarına konu edinilen din algısı dikkat çekicidir. Oysaki teistik dinlerin Tanrı'sı bir inanç meselesi olup, imge ve ikonaya indirgenemeyecek yapıda, iman-ibadet-ahlak öğretileri olan metafiziksel bir varlıktır. İşte bundan dolayı dijital mecralardaki tanrı telakkisiyle teistik dinlerin Tanrısı arasında septik bir süreç ve gelgitler yaşayan kimi insanlar, "Tanrı" meselesini imgesel bir forma dönüştürerek inanç krizi yaşayabilmektedir. Dahası dijital mecralarda ortaya konan tanrı imajı; mutlak, biricik, muktedir gibi vasıflardan uzak olmakla birlikte her insanın kendi zihninde yaratabileceği özelliklere sahip basit bir hale dönüşmektedir.

4.DİJİTALLEŞME KARŞISINDA TANRI-İNSAN-AHLAK İLİŞKİSİ

Dijitalleşme günümüzde düşünsel, inançsal, tecrübî ve ahlakî olmak üzere büyük değişimlere sebep olmaktadır. Bu değişimler başta inancın temel unsurlarından olan ve Tanrı-insan-ahlak ilişkisinde önemli fonksiyona sahip ontoloji, epistemoloji ve aksiyoloji olmak üzere birçok alanda meydana gelmektedir. Buna binaen dijitalleşmeyle birlikte teistik din mensuplarının inanç boyutunda negatif veya pozitif yönde değişimden bahsedilebilir. Örneğin dijitalleşmeyle birlikte epistemolojik ve aksiyolojik birtakım problemlerin daha şeffaf bir şekilde tartışılması bu din mensuplarının bir kısmının mistisizm, agnostisizm, deizm ve ateizme sürüklenmesine zemin hazırlayabilmektedir. Aynı zamanda bu din mensuplarının ortodoksî gelenekten uzaklaşarak heteredoks anlayışlara kaymalarına sebep olabilmektedir.

Teknolojideki hızlı gelişmeler karşısında ahlakî derinliğin teknolojik sürece yetişememesi birey ve toplumda ahlak anlamında bir krize sebep olabilmektedir. Bu anlamda değişim karşısında problemlerin çözümünde sorumluluk büyük önem arz etmektedir (Jonas, 1984, s. 6). İnsan, teknolojinin potansiyeliyle ahlakî bilgi arasındaki boşluğu doldurmaya çalışmakta, bu süreçte boşluktan kaynaklanan ahlakî problemleri sorumlulukla çözüme kavuşturabilmektedir. İşte bu durumda din felsefesinin temel problemlerinden din ve ahlak ilişkisi devreye girmektedir. "Ödev ahlakı" başta olmak üzere pragmatist ahlak gibi farklı yaklaşımlar çözüm arayışında önemli fonksiyona sahiptir. Diğer taraftan dijital teknolojide toplumu oluşturan bireylerin ahlakî değerlere yüklediği anlam eşit ve özdeş değildir. Dolayısıyla bireylerin "iyi" anlayışı daha ziyade pratik hayatta pragmatist ve hedonist bir anlayışla anlamlandırılmaktadır (Aydın, 2011, s. 2-4).

Günümüz dijital teknolojisi aslında insan için bir anlamda panaptikon (Bentham, 2008, s. 127) şeklinde tasavvur edilebilir. Çünkü insan zaman ve mekân kaydı olmaksızın sürekli dijital teknolojinin kontrolü altına girebilmektedir (Foucault, 1992, s. 268). Teknoloji insan ilişkisi iktidar-halk ilişkisi misali bir kontrol mekanizması haline getirilmeye çalışıldığından Foucault'un panaptikonu iktidar metaforu olarak kullanması aklımıza gelmektedir (Özdel, 2012, s. 25) Bu teknoloji insanı kontrol altına alma ve denetleme ideali üzerine inşa edilmiştir. Temelinde yatan her bir şeyi denetlemek ve gerçeklikle kendini emniyete alma, Batı düşünce dünyasındaki metafizik düşünme aracılığıyla günümüze intikal etmiştir. Erken modernleşmeyle birlikte her ne kadar teolojik izah etkinliğini yitirmiş olsa da insan kendini güvene alma eğilimini devam ettirmiştir. Bu durum insanın yaşadığı dünyadaki olaylarla güven endeksli bir ilişki kurmasının yeni imkânlarına zemin hazırlamaktadır. İnsanın güven içerisinde olma arayışı, kendisinin haricinde değil kendi düşüncesiyle temellendirilebilir (Descartes, 1904, s. 37). Böyle bir durum insanın metafizik düşüncelere alternatif, teknolojik gelişmelerle gerçekleştirilebilen bir güvende olma eğilimine dönüşmektedir (Descartes, 1904, s. 38).

Kadim zamandan beri varlığını sürdüren metafizik düşünce son döneme gelindiğinde özne merkezli bir varlık tasavvuru nedeniyle gerçekliği keşfetme değil; tasarlama formuna bürünmektedir. Böylece özne bilinç, şekillendirici ve garantör şeklinde tasavvur edilmektedir. Yani modern bilim öznenin tabiatla olan ilişkisini teminat altına almanın bir mahsulüdür. Böyle bir bilim anlayışı, derinliğine düşünmek yerine düşünmeyen ancak hesaplayan bir bilime indirgenmektedir (Heidegger, 1993, s. 9). İnsanın özne konumunda varlığı anlama ve anlamlandırma çalışması onun öz ve mahiyetinin insanın tasarımına göre şekillenmesine sebep olmaktadır. Çünkü özne olan insan, kendi bilinciyle hareket edip diğer varlıklara egemen olma idealine sahiptir. Modern insanın hesaplayan ve sükûnetle olmak üzere iki tür düşünme faaliyeti vardır. İşte varlık, teknolojik zihniyetle yorumlanmakta ve ahlak bir disiplin olarak etik formunda anlamlandırılmaktadır. Bu durumda etiğe dair bir takım problemler ortaya çıkmaktadır (Kuhlken, 2014, s. 372). Etiğin bilimsel-teknolojik bir düşünme tarzına dönüşmesi yani bir "disiplin" olması, deontolojik ve utilitarian anlayışa evrilmesi, problemlerin başında gelmektedir. Etiğin böyle yorumlanması eylemin kendisinden ziyade niyete göre anlam bulması anlamına gelir. Buna göre eylem neticesi bireysel ve toplumsal faydayı artırsa bile eylemin maksimi bir evrensel yasa olabilecek seviyede değilse ahlakî bir eylem olmaz. Deontolojik anlayış eylemleri ödev ahlakı şeklinde de ortaya koymaktadır (Kant, 1997, s. 70). Yani bir eylemin ahlakî olup olmaması eylemin etkisiyle değil niyetiyle ilgilidir (Yılmaz, 2012, s. 123). Diğer taraftan utilitarian etik, eylemin kendisiyle değil neticesiyle ilgilenir. Bu anlayışta asıl gaye bireyin ve toplumun faydasına olabilecek fiilleri ahlak açısından doğru; zararlı olabilecekleri ise yanlış şeklinde değerlendirir (Pojman & Fieser, 2012, s. 104). Dahası hazzı arttırmak acıyı azaltmak bu anlayışın temel mottosudur. Bu bağlamda aynı tip eylemler farklı şekilde yorumlanabilir. Bu durum objektif bir ahlak anlayışı ortaya koymayı zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla kişilerin eylemlerinin "iyi" ya da "kötü" şeklinde değerlendirilmesi bir takım veri, anlayış, amaç ve işlevle ilişkilendirilir (McIntyre, 2001, s. 97).

Dijitalleşmenin Tanrı-insan ilişkileri açısından en önemli etki alanlarından biri de ahlaka dairdir. Bu teknolojiyle birlikte ahlakî değerlerin yapısının aşınması, ahlakî kayıtsızlığın ortaya çıkması gibi problemler gündeme gelmemektedir. Çağdaş ahlak teorilerinden bazıları geleneksel-dinsel normatif ahlak anlayışlarına karşı analitik ahlak teorisi adı altında metafiziği görmezden gelen, dünya hayatının sonsuzluğunu iddia eden, eskatolojiyi kabul etmeyen bir yaklaşım odaklı ahlak perspektifi ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu anlamda metaetik (Pojman & Fieser, 2012, s. 212), T. Hobbes (1588-1679) ve B. Spinoza'nın (1632-1677) indivüalist ahlakı, Platon'un objektif ahlakı ve Kant'ın ahlak öğretisi modern ahlak perspektifinin temel kaynakları olarak görülebilir. Diğer taraftan Nietzsche, ahlakı belli bir devirde iyi veya kötü olarak kabul edilen ve devirden devire değişebilen değer yargıları şeklinde görmektedir. İşte bu süreçte Tanrı menşeli bir ahlak anlayışından birey merkezli bir ahlak anlayışına sıçrayış/düşüş insanın Tanrı ile olan ilişkisini yeniden gündeme getirmektedir. Çünkü burada mutlak güç sahibi olan Tanrı'nın ortaya koyduğu bir ahlak yerini mutlak olmayan bireyden bireye, toplumdan topluma, zamandan zamana değişebilen değer yargılarına bırakmaktadır. Dolayısıyla ahlakî sorumlulukta kriter ve otorite akıl, gelenek veya Tanrı olmayıp bireysel vicdan olmaktadır (Fishkin, 1984, ss. 71-86). Bu durum insan fiillerinin değerlendirilmesi noktasında Tanrı'nın atıl hale getirilmesine ve bireyin gündelik hayatta Tanrı ile arasına mesafe koymasına sebep olmaktadır. Çünkü çağımızda indivüalizm, hedonizm, pragmatizm, nihilizm gibi anlayışların da etkisiyle ahlakî normlar Tanrısal bir hüviyetten sıyrılmakta; birey veya duruma göre anlam kazanmaktadır.

Ahlakın felsefe disiplini içerisinde birtakım temel kriterler çerçevesinde incelenmesi olarak görülebilecek etik dijitalleşmenin de en önemli problemlerinden biri olmuştur. Etikle ilgili tartışmalar kadim zamandan beri insanların zihinlerini yorduğu gibi dijitalleşmeyle birlikte ortaya çıkan birçok problem de bu tartışmaların devam etmesine sebep olmaktadır. Nihayetinde

etik, dijitalleşmede olduğu gibi pratik yaşama dair normları, teorik olarak felsefî bir zeminde inceler. Örneğin gündelik hayattaki birtakım geleneksel ahlak menşeli nezaket, görgü ve saygı normlarının dijital ortamda ihlal edilmesi veya yok sayılması ahlak felsefesinin günümüz problemleri arasında sayılabilir. Diğer taraftan bilim ve teknolojinin bu denli kontrol edilemez bir güç haline gelmesi, teistik dinlerin birçok inanç ve pratiklerine dair sorgulama veya ahlakî öğretilerin ihmal veya inkâr edilmesi doğal olarak etik problemleri doğurmaktadır. Bu problemlerin Tanrı-insan-ahlak ilişkisinde neleri değiştirebileceği önemlidir. Örneğin "Second Life"(Hassan vd., 2016) ve "Love+" gibi dijital mecralarda insanların sanal evlilikler yapması, arkadaş edinmeleri; netice itibariyle reel âlem yerine bu âlemde kendi öz benliklerini gerçekleştirebildikleri inanç ve söylemleri reel âlemdeki ahlakî normların bir anlamda pasifize edilmesi riskini doğurmaktadır. Dolayısıyla teistik dinlerin Tanrı-insan-ahlak öğretilerinin aksine sanal ortamda sınır tanımayan söylem, tutum ve davranışlar görülebilmektedir. Bu durum ise Tanrı-insan-ahlak ilişkisinde teistik din mensuplarının Tanrı anlayışının deizm ve agnostisizme kaymasına sebep olmaktadır.

Dijitalleşmeyle birlikte birtakım teorik ve pratik problemler, gelişen teknolojinin insanın lehine mi aleyhine mi bir sonuç doğurduğu tartışmasını gündeme getirmektedir (Serdar, 1992, s. 150). İnsanın egzistansiyel sınırlılıklarından azade olma istenci çerçevesinde her bir dijital gelişme, etikle karşılıklı bir ilişki içerisinde olmalıdır. Dijitalleşme ile etik arasında sağlıklı bir ilişki kurulamaması günümüz din felsefesi adına önemli bir problemdir. Çünkü din ve felsefenin etik verilerinden uzak bir teknoloji, kontrolden çıkabildiği gibi insanlık için de bir tehdit olabilir. M. Heidegger (1889-1976), teknolojiyi insanın varlıkla olan ilişkisinin bir tezahüründen hareketle onun varlıkla ilişkisindeki problemlerinden biri olarak kabul etmektedir. O, Antik Yunan'daki techne kavramından zamanımıza kadarki süreçte ortaya konan teknolojiyi günümüz dünyasında mevcut olan sistemleri hâkimiyeti altına alan bir erk olarak görmektedir. Günümüzde yaşanılan zorluk, problem ve egzistansiyel sancıların ana sebebi teknoloji olup bu durum da insanların varlığa dair düşünmekten uzak durmalarından kaynaklanmaktadır. Çünkü teknolojiyle birlikte insan varoluşsal kökeninden uzaklaşmakta ve köksüzce bir yaşamla birçok problemle karşı karşıya kalmaktadır. Dahası insan kendi özüne uygun bir zeminde değil teknolojinin yarattığı yapay zeminlerde hayatını idame etmektedir. İşte düşünürümüz bu olumsuz durum ve neticesinde problemleri tesadüfi olarak değil; planlanmış bir süreç olarak görmektedir (Heidegger, 1993, s. 34).

Tarih boyunca yeni teknolojiler birey ve toplum üzerinde yeni ilişki biçimlerinin ve alışkanlıkların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Dijitalleşme her ne kadar insanlar için birçok avantaj sağlamış olsa da insanın realiteyi algılamasını, tabiatla ilişkisini, Tanrı tasavvurunu, ontolojik zeminini belirleyen irade ve istencine ipotek koyan ahlakî değer ve sosyal normlar üzerinde radikal değişimlere sebep olan aktördür. Bu bağlamda dijitalleşme dinî, ahlakî, felsefî ve içtimaî birçok değişim ve dönüşümde etkili olmuştur. Ancak teknolojideki gelişmeler bunlar üzerinde genel anlamda menfi bir değişime zemin hazırlamaktadır. Örneğin günümüzde insanların en büyük problemlerinden biri bu kadar imkâna rağmen istek ve arzuları noktasında doyumsuz; görev ve sorumluluklar noktasında ise çekimser davranmasıdır. Burada doğal olarak ahlakî meselelerden "mutluluk" dikkat çekmektedir. Dolayısıyla hazcılık, pragmatizm, septisizm gibi birtakım anlayışların da etkisiyle günümüz insanları mutluluğu ararken kendi öz varoluşundan uzaklaşarak teknolojinin esiri durumuna düşebilmektedir. Dahası bu problemler aslında Tanrı-insan-ahlak ilişkilerini belirleyen unsurlar haline gelmektedir.

Teknoloji ile insan ilişkilerine dair pesimist bir tutum sergileyen J. Weizenbaun (1923-2008), insanların bir meseleye dair karar alma sürecinde kendi iradelerini ortaya koymak yerine yapay zeka algoritmalarına başvurmasının onun hür iradesinin zamanla kaybolması anlamına gelebileceği kanaatindedir. Böyle bir durum evrenin bir veri akışı sistemine, organizmaların

biyometrik algoritmalara dönüşmesi anlamına geleceği iddiasındadır (Hariri, 2018, s. 67). İnsanın diğer varlıklardan ayıran en önemli özellikleri arasında yer alan hür iradesi, dijital teknolojinin birtakım doneleriyle kısıtlandığında veya yanlış yönlendirildiğinde kendi özsel varoluşuna dair çeşitli kayıplara sebep olmaktadır. İşte bu anlamda dijital mecralardaki birçok veri ve sunu insanın iradesini olumsuz yönde etkileyerek onun Tanrı ile olan ilişkisini etkileyebilmektedir. Diğer taraftan savaş teknolojisinin birtakım yıkıcı etkilerine tv, telefon ve dijital mecralar aracılığıyla zaman ve zemin olmaksızın erişilebilmesi birçok insanın Tanrı'ya dair birtakım sorgulamalar yapmasına sebep olabilmektedir. Örneğin ilim, irade, kudret, merhamet gibi temel vasıflara sahip olan Tanrı'nın dünyanın gözü önünde böyle vahşetlere nasıl izin verdiği; Tanrı-insan-ahlak ilişkisi çerçevesinde sorgulamaktadır. Bu problemler karşısında makul cevaplar alamayan bazı insanlar doğal olarak Tanrı ve dine karşı şüpheler yaşamaktadır.

Dijitalleşme ve teknoloji insanın birçok temel özelliğinin kaybolup yalın bir organizmaya dönüşmesinde önemli bir araç olarak kullanılabilmektedir. Bu tür teknolojiler insanı genel anlamda tüketen bir varlık olarak sunmaktadır. Diğer taraftan günümüzde dijital teknolojiyi kullanma ile toplumun entelektüel gelişmişlik seviyesi mukayese edilebilmektedir (Şeriati, 1992, s. 33). İşte bu anlamda başta dijital teknoloji olmak üzere birtakım diğer teknolojilerin pesimist bir perspektifle ele alınması, insanın varoluşsal özelliklerinin ihmal edilmesine odaklanmaktadır.

İnsanoğlu salt pragmatist kaygılarla bir teknoloji geliştirmemektedir. Geliştirdiği teknolojiye kendi değer yargılarının felsefesini katmaktadır. Bu durum teknolojik hegemonyanın altında olan birçok birey ve toplumun kendi öz benliğini, değer yargılarını ve kutsallarını kaybetme riskine sebep olabilmektedir. Örneğin dijitalleşmeyle birlikte insanlığın büyük bir kısmı bir nesne/kitle konumuna gelmekte, bu nesne/kitleye yönelik yeni sembol ve kavramlar meydana getirilmektedir. İşte bu sembol ve kavramsallaştırmalar dinsel birçok unsur barındırmakla birlikte egemen güçlerin istediği şekilde değiştirilerek ve dönüştürülerek kitlelere sunulmaktadır (Helland, 2005, s. 11). Mesela birçok bilim kurgu filminde teistik dinlerin temel sembol, kavram ve paradigmaları senarist ve yapımcıların yönlendirmeleriyle izleyicinin zihninde "fiziksel âlemle sınırlandırma", "efsanevileştirme", "uydurma" gibi algılara sebep olmaktadır. Yine dijital mecralardaki birçok sunuda başta Müslümanlar olmak üzere teistik din mensubu birçok bireyin Tanrı tarafından özgürlüklerinin kısıtlandığı, görev ve sorumlulukları dolayısıyla mutsuz oldukları gibi sunular dikkat çekmektedir. Böylece kimi teistler din ve Tanrı'ya septik veya refleksif bir tutum takınabilmektedir. Ayrıca bireylerdeki değişim ve dönüşüm mutluluk ve özgürlük arayışına bağlı olarak doyumsuzluk, inanca yüzeysel bağlılık, hatta dine karşıt söylem ve eylem oluşturma şeklinde tezahür edebilmektedir. Dijitalleşmeyle birlikte böylesi bir süreç Tanrı, din, insan ve ahlaka dair sorgulama ve travmalara sebep olabilmektedir. Böylesi bir durum doğal olarak teistik dinlerin birçok mensubunu kaybetmesi riskini doğurmaktadır (Bağcı, 2022, s. 108). Dijitalleşmeyle beraber birçok insanın mevcut din formu bireysel maneviyat ihtiyacı merkezli arayışlara indirgenmekte; bireyin özgürlüğünü kısıtlayan şeklinde lanse edilen Tanrı terk veya inkâr edilerek bireyi teskin edici bir yöntem olarak maneviyatçı akımlar ön plana çıkmaktadır.

Dijitalleşme, insanların zaman ve mekân tasavvurunu değiştirerek yeni bir gerçekliği tecrübe etmeyi sağlarken, bireyin kendisiyle, başkalarıyla ve âlemle olan ilişkisini değiştirebilmektedir. İşte bu değişim ve dönüşümden etkilenen alanlardan biri de ahlaktır. Günümüzde ahlakî değişim ve dönüşüm bireylerin hayatlarında belirsizlik, karmaşa ve gerilimlere, ufuk daralmasına sebep olabilmektedir. Genel anlamda ahlak meselesinde teorik ve pratik kavrayış kaybı, bilgi anlamında ihtiyaç duyulan ancak ihmal edilen bir pozisyona gelmektedir (McIntyre, 1980, s. 2). Ayrıca ahlak alanında sübjektivizme dair büyük bir değişim ve dönüşüm, yaşama dair boşluklar doğurmuştur. İnsanların varoluşsal ve ahlakî bağlamda bu negatif anlayışlara

sevk olması karşısında dijitalleşme ve teknolojiyi inkâr etmek veya karşı gelmek yerine uygun, makul ve tutarlı bir çözüm üretmesi daha faydalı olabilecektir. Netice itibariyle dijitalleşme teknolojisinin potansiyel fayda ve zararları dikkate alınarak birey ve toplumun ahlakı çerçevesinde akla bir fonksiyon yüklemek önemlidir. Çünkü dijital teknolojinin birey ve toplumu geliştirmekle birlikte birtakım değerleri dayatması söz konusu ise ahlak problemi açısından teknolojik determinizmden bahsedilebilir. Dahası bu durumun bir ileri aşaması özerk teknoloji anlayışıdır. Özerk teknolojide dijital teknolojiyle birlikte tüm teknolojiler, bir araç olmanın ötesinde bireyin amaç ve iradesini aşan bağımsız bir güç haline gelmektedir (Türer, 2020, ss. 307-308).

5.SONUÇ

Bilim ve teknolojinin desteğiyle pozitivist ve rasyonalist bir âlem algısı insanların zihinlerindeki "Tanrı" kodunun değişmesine sebep olmakta ve Tanrı'nın temel sıfatları anlam kaybına uğrayabilmektedir. Fiziksel ve metafiziksel alanların bilimle açıklanıp tüm problemlerin teknolojiyle çözülebileceği iddiası insanın Tanrı'ya ihtiyacı olmadığı fikrini salık vermektedir. Böylece insan, geliştirdiği teknolojinin desteğiyle bir anlamda kendi tanrılığını ilan edebilme çabasını gösterebilmektedir. Aslında bu süreç teknolojinin imkânlarından faydalanıp diğer insanlar üzerinde hâkimiyet kurmanın ve kendisini üstün insan seviyesinde gösterme çabasının bir tezahürüdür. Diğer taraftan insanlara yaşamı bu dünyayla sınırlı gösterme teşebbüsleri, birtakım eskatolojik tartışmaları inkâr edip ölümü alt etme arzusu geleneksel din mensuplarındaki "Tanrı" inancının zedelenmesine sebep olmaktadır.

Gelişen teknoloji ve dijitalleşmeye bağlı olarak geleneksel dinlerin Tanrı'sı özünden bir şey kaybetmemekle birlikte o teistik, deistik, mistik, gnostik, agnostik, ateistik perspektiflerle farklı şekillerde tasavvur edilmektedir. Dinsel metinlerdeki Tanrı'ya dair açık ve seçik ortaya konan ve imanının en temel unsur ve özelliklerinin günlük hayattaki bir takım gelişmelere paralel olarak değiştirilmesi veya dönüştürülmesi; Tanrı'nın varlığına, mahiyetine ve özüne bir halel getirmezken teorik ve pratik tartışmalara sebep olabilmektedir. İnsanların zat, sıfat ve mahiyet yönüyle Tanrılık çabası ve iddiası, zihin ve pratiklerinde kayıplara sebep olabilmektedir. Dahası günümüzde tanrısal niteliklerle donatılmaya çalışılan insan Tanrı'ya ihtiyacının olmadığı ideolojisiyle karşı karşıya kalmaktadır.

Teknoloji ve dijitalleşmeyle insanların zihninde oluşan "tanrı" fikrinin aksine teistik dinlerde Tanrı, bir bilgi veya ispat konusu olmayıp fıtrat ve sadakatin tezahürüdür. Nihayetinde bu dinlerde Tanrı inancı kendini insanda, tarihte, doğada, eserleriyle ortaya koyar. Tanrı ile insan arasındaki iman ilişkisi deney, gözlem ve bilime dayanan bir bilgiyle değil; akıl, vahiy ve tecrübeye dayalı bir ilişkidir. Bu bağlamda dijitalleşmenin ortaya koyduğu tanrı fikrinde "yarının tanrısı", "geleceğin tanrısı" gibi isimlendirmeler muğlak ve esnek bir anlam içerirken teistik dinlerin Tanrı'sı ise kesin/mutlak ifade ve anlamlar içerir. Dahası dijitalleşmenin ortaya koymaya çalıştığı tanrı fikrinde ideolojik ve bilişsel müdahaleler daha görünür bir haldeyken teistik dinlerin Tanrı'sı özü ve mahiyeti itibariyle kapsayıcı ve mutlaktır. İnancın kalp-erdem-ödev-ahlak vb. ilişkiler temelinde anlam bulması mühim değildir. Temsil edilebilirlik; simgesel ve imgesel sunumlu, beğeni toplayabilen, yeni teknolojilere entegrasyon; egzotik ve sihirli/büyülü seremonilerle ilgilere hitap eden özelliklerin ön planda olması söz konusudur.

Dijitalleşmeyle sanal ilim platformları, teistik dinleri rasyonalize etme çabası içerisindedir. Bu rasyonalize etme çabası din ve Tanrı'yı bir yönüyle indirgemeci bir tutumla sınırlarken diğer taraftan fantastik, mistik veya marjinal bir hale getirebilmektedir. Dinin muteal yapısı ve temel öğretileri değiştirilmekte; o, bir araç haline getirilebilmektedir. Böylece Tanrı-insan-ahlak ilişkisi iman, sadakat, ödev, ödül-ceza niteliklerinden uzaklaşarak manevî haz formuna bürünmektedir. İşte bu durum Tanrı'yla ilgili agnostik, mistik ve deistik anlayışların yaygınlaşmasına zemin hazırlamaktadır. Bu riskler karşısında teistik dinlerin vahiy-akıl

ilişkisinin sağlam bir zemine oturtulması, iman-ibadet-ahlak temelli yapının korunması, Tanrı-insan-ahlak ilişkilerine dair makul söylemler ortaya konulması önemlidir. İnsanların anlayacağı ve algılayabileceği bir metotla onların arzu ve isteklerine temel kriterlerden taviz vermeksizin dinamik, pratik bir hitap geliştirilmesi önem arz etmektedir. Bu süreçte din, ahlak ve insan merkezi bir role sahiptir.

Dijitalleşme insanların inanç, ibadet ve ahlakî hayatına önemli etkilerde bulunmuştur. Mutlak ve sadakatli inanç yerini septik bir inanca; kutsal güce ibadet yerini farklı varlıklara ritüel ve ayinlere; akıl, vahiy, tecrübe merkezli ahlak yerini individüalist veya utilitariyan etiğe bırakma riskiyle karşı karşıyadır. Beden ve ruhtan oluşan insan; bu düalist yapısına uygun olarak bir inanç, ibadet ve ahlak sistemiyle gerçek anlamda insan olarak kalabilecektir. Teknolojinin ütopyası olan insan-sonrası ve insan-ötesi kavramları, geleneksel insan anlayışında köklü bir değişim vaat etmekte olup bu ütopya insanın özünden kopma, sınırlarının kalkması sabitelerinin olmamasına neden olabilir. Diğer taraftan günümüz teknoloji çağında kaygı verici hatta korkutucu boyutta ahlakî çözülmelerden bahsedilmiş olsa da bunlar özü itibariyle meşrulaştırıcı normlar olmayıp geçici bir durum olarak değerlendirilebilir. Bu problemler makul, sağduyulu, tutarlı ve bütüncül bir ahlak perspektifiyle aşılabilir. İnsanın Tanrı ve âlem karşısında varoluşsal olarak hâkim olamayacağı veya etki edemeyeceği alanlar karşısında kendi öz varlığını ve konumunu idrak edip anlamlandırması Tanrı-insan-ahlak ilişkisine dair temel problemleri aşmasında önem arz eder. Son olarak Tanrı-insan-ahlak ilişkisine dair düşünme biçimi makul bir dengeye oturtulursa problemin çözümünde önemli bir mesafe kat edilebilir. İnsan akıl, erdem, sezgi, vicdan gibi temel özelliklerini ön plana çıkartarak özgürlük ve sorumluğunun da bilinciyle hareket ettiğinde teknolojiye karşı yaşadığı problemlerin üstesinden gelebilir.

5.KAYNAKÇA

Adıbelli, R. (2011). Dinlerdeki Kozmogonik Ve Eskatolojik Anlatılar Bağlamında Ahlakı Anlamlandırmak. *Bilimname*, *21*(2), 33-56.

Akgül, A. (2008). Medya ve Din: Radyo İletişimi ve Gözyaşı Fm Örneği. *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, *6*(1), 39-86.

Alıcı, M. (2021). Dijital Dinin Araştırma Alanları: Postmodern Din Bilimlerinin Anlama Aygıtları. *VIII. Dini Yayınlar Kongresi* , Dijital Yayıncılık: 61-93.

Aydeniz, H. (2020). Geleneksel Değerler Üzerinden Bir Transhümanizm Eleştirisi. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, *53*, 353-376.

Aydın, İ. H. (2011). Seküler Ahlak Bağlamında Din-Ahlâk İlişkisi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *35*, 1-23.

Bacon, F. (1974). *"New Atlantis", The Advancement of Learning and New Atlantis*. Clarendon Press.

Bağcı, İ. (2022). Türkiye'de Sosyal Alanda Yaşanan Kültürel Mücadelelerde Dindarlaşma, Deizm ve Ateizm Süreçleri. *Liberal Düşünce Dergisi*(*106*), 97-116. https://doi.org/10.36484/liberal.1079394

Barbour, I. G. (2024). *Bilim ve Din Çatışma-Ayrışma-Uzlaşma*. İnsan Yayınları.

Baudrillard, J. (2005). *Şeytana Satılan Ruh ya da Kötülüğün Egemenliği* (O. Adanır, Çev.). Doğu Batı Yayınları.

Bauman, Z. (2019). *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları* (İ. Türkmen, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

Bentham, J. (2008). *Panoptikon Gözün İktidarı* (Özarsalan Zeynep, Çev.). Su Yayınları.

Bronfenbrenner, U. (1994). Ecological Models of Human Development. *Readings on the Development of Children*, *2*(2), 37-43.

Bultmann, R. (1967). *Kerygma and Myth*. Harper-Row Press.

Claeys, G., & Lyman, T. (1999). *The Utopia Reader*. Nev York University Pres.

Coşkun, C. (2019). Din-Bilim İlişkisi ve Çatışmanın Araçsallığı. *Bilimname*, *2019*(37), 1057-1084. https://doi.org/10.28949/bilimname.532720

Dağ, A. (2011). *Ölümcül Şiddet & Baudrillard'ın Düşüncesi*. Külliyat Yayınları.

Descartes, R. (1904). *Euvres de Descartes, IX, Méditations et Principes*. Léopold CERF.

Evans, C. S., & Manis, R. Z. (2010). *Din Felsefesi İman Üzerine Rasyonel Düşünme* (F. Akdemir, Çev.). Elis Yayınları.

Fishkin, J. S. (1984). *Beyond Subjective Morality: Ethical Reasoning And Political Philosophy*. Yale Press.

Foucault, M. (1992). *İktidarın Gözü* (I. Ergüden, Çev.). İmge Yayınevi.

Gould, S. J. (2002). *Rocks Of Ages: Science and Religion in the Fullness of Life*. Ballantine.

Hariri, Y. N. (2018). *21. Yüzyıl İçin 21 Ders* (S. Siral, Çev.). Kollektif Kitap.

Harman, V. (2016). Psiko-Sosyal Kelâm: İman Kavramı Bağlamında Duygu, Düşünce ve Davranış Etkileşimi. *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *1*(2), 36-71.

Hassan, R. F., Dzakiria, H., & Idrus, R. M. (2016). Using Second Life Platform for Improving English Language Skills: Students' Perception. *International Review of Management and Marketing*, *6*, 43-47.

Heidegger, M. (1993). *1933'te Neler Oldu? Der Spiegel'in Heidegger'le Tarihi Söyleşisi* (T. Ilgaz, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.

Helland, C. (2005). Online Religion as Lived Religion. Methodological Issues in the Study of Religious Participation on the Internet. *Heidelberg Journal of Religions on the Internet, Special Issue on Theory and Methodology*, *1*, 1-16.

İlhan, A. (2018). Dijital Çağ ve Mutsuzluk Halleri. *Doğu Batı Dergisi*, *21*(86), 101-110.

Jay, M. (1989). *Diyalektik ve İmgelem* (O. Ünsal, Çev.). Ara Yayıncılık.

Jonas, H. (1984). *The İmperative Of Responsibility: İn Search Of An Ethics For The Technological AgeJonas*. University of Chicago.

Kant, I. (1997). *Groundwork of the Metaphysics of Morals* (M. Gregory, Çev.). Cambridge University Press.

Kirman, M. A. (2004). Din Değiştirme Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım. *Dini Araştırmalar Dergisi*, *6*(18), 77-88.

Kuhlken, J. (2014). Heidegger and Aristotle: Action, Production, and Ethos. *The Journal of Speculative Philosophy*, *28*(3), 370-379.

Kumar, K. (2006). *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşı Ütopya* (A. Galip, Çev.). Kalkedon Yayınevi.

Manafoz, R. (2022). Dinsel Düşüncenin Rasyonelleşme İmkânı Ve Zorlukları. *Dini Araştırmalar Dergisi*, *25*(63), 649-670.

Marlett, J. D. (1997). Conversion Methodology and the Case of Cardinal Newman. *Theological Studies*, *58*(4), 669-685.

McIntyre, A. (1980). *After Virtue, A Study in Moral Theory*. Notre Dame Press.

McIntyre, A. (2001). *Erdem Peşinde: Ahlâk Teorisi Üzerine Bir Çalışma* (M. Özcan, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

Mevlânâ, C. R. (2007). *Mesnevî-i Şerîf—Tam Metin Tercümesi* (S. Nahîfî, Çev.; C. 3). Timaş.

Neiman, C., & Goldman, E. (2003). *Ölümden Sonra Yaşam* (G. Şen, Çev.). Doğan Kitap.

Nietzsche, F. (2003). *Şen Bilim* (L. Özavşar, Çev.). Asa Yayınları.

Oto, C. (2018). Teknik, Zaman ve Politika. *Doğu Batı Dergisi*, *21*(86), 79-100.

Özdel, G. (2012). Foucault Bağlamında İktidarın Görünmezliği ve Panoptikon'' İle İktidarın Gözü'' Göstergeleri. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, *2*(1), 22-29.

Pojman, L. L., & Fieser, J. (2012). *Ethics: Discovering Right and Wrong*. Wadsworth Cengage Learning Press.

Race, A. (1983). *Christians and Religious Pluralism: Patterns in the Christian Theology of Religions*. SCM Press.

Serdar, Z. (1992). *Yüksek Teknolojinin Alternatifleri* (T. Kılıç, Çev.). İnsan Yayınları.

Smart, J. J. C., & Haldane, J. J. (2002). *Atheism and Theism* (2nd edition). Wiley-Blackwell.

Soukup, P. E. (2004). Bilgi İletişim Teknolojilerinin Teoloji Üzerindeki Etkisi. *Tabula Rasa: Felsefe-Teoloji Dergisi*, *4*(12), 189-200.

Şeriati, A. (1992). *Makinalaşmanın Tuzağında İnsan* (S. Sağ, Çev.). İnsan Yayınları.

Türer, C. (2020). Ahlak ve Bilişim Teknolojileri. İçinde M. Şeker (Ed.), *Bilişim Teknolojileri ve İletişim: Birey ve Toplum Güvenliği* (ss. 265-269). Berk Group Matbaacılık.

Westphal, M. (1999). *Suspicion and Faith: The Religious Uses of Modern Atheism*. Fordham University Press.

Yılmaz, E. (2012). Kant'ın Teorik ve Pratik Felsefesinde Hüküm ve Nesnellik. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, *17*(32), 97-127.

IBN ASHUR'S APPROACH TO UNSEEN MIRACLE

İBN ÂŞÛR'UN GAYBÎ İ'CÂZA YAKLAŞIMI

Mehmet Beşir Ergin

Öz

Kur'ân-ı Kerîm'in hem lafız hem de mana bakımından mucize olduğu hususunda İslâm âlimleri arasında herhangi bir ihtilâf olmamakla birlikte söz konusu i'câzın hangi yönden olduğu konusu, İslâm düşünce tarihinde öteden beri tartışılagelmiş; bu minvâlde çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. İslâm bilginleri, Kur'ân'ın i'câz yönlerini tespit sadedinde müstakil kitaplar ve risâleler kaleme aldıkları gibi eserlerinin mukaddimelerinde de bu konuyu irdelemişlerdir. Bu meseleye değinen âlimlerden biri de İslâmî ilimlerin birçok farklı disiplininde eser telif eden ve daha çok *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* isimli eseriyle ilim sahasında şöhret kazanan Tunuslu âlim Muhammed Tâhir b. Âşûr'dur. İbn Âşûr, Kur'ân'ın i'câzına yönelik düşüncelerine tefsirinin giriş kısmında yer alan on mukaddime arasında "İ'câzü'l-Kur'ân" başlığı adı altında sonuncu sırada yer vermektedir. Söz konusu mukaddimesinde Kur'ân'ın i'câz vecihlerini dörtlü taksimata ayıran İbn Âşûr, Kur'ân'ın gaybî haberler barındırması yönünü bu vecihler arasında son sıraya koyar. Ona göre, Kur'ân'ın gerek geçmiş gerekse de geleceğe yönelik haberler içermesi onun i'câzına işâret etmektedir. Kur'ân'daki bu haberlerin ümmî bir zât olan Hz. Muhammed tarafından aktarılmış olması da onun vahiy mahsülü başka bir ifadeyle kaynağının Allah olduğunun en büyük kanıtıdır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Türkiye tefsir akademyasında İbn Âşûr'un *et-Tahrîr'i* üzerinde çeşitli tez ve makaleler telif edilmiş olmakla birlikte onun gaybî i'câz tasavvuru müstakil bir çalışmaya konu olmamıştır. Bu nedenle çalışmamızda İbn Âşûr'un hem tefsir mukaddimesindeki gaybî i'câz pasajı hem de tefsirinde konuyla ilgili yerleri irdelenerek onun gaybi i'câza yönelik düşüncesi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, İ'câz, Gayb, et-Tahrîr ve't-Tenvîr, İbn Âşûr.

Abstract

Although there is no disagreement among Islamic scholars that the Qur'an al-Kerim is a miracle in terms of both words and meaning, the issue of which aspect of the i'jaz in question has been discussed in the history of Islamic thought for a long time and various opinions have been put forward in this regard. Islamic scholars have written separate books and treatises on the i'jaz aspects of the Qur'an, as well as discussing this issue in the prefaces of their works. One of the scholars who addressed this issue was the Tunisian scholar Muhammad Tahir b. Ashur, who wrote works in many different disciplines of Islamic sciences and gained fame in the field of science with his work al-Tahrir wa't-Tanwir. Ibn Ashur includes his thoughts on the i'jaz of the Qur'an in the last of the ten introductory chapters of his tafsir under the title "I'jaz al-Qur'an". In the aforementioned introduction, Ibn Ashur, who divides the aspects of i'jaz of the Qur'an into four divisions, puts the aspect of the Qur'an containing unseen news in the last place among these aspects. According to him, the fact that the Qur'an contains both past and future news points to its i'jaz. The fact that this news in the Qur'an was conveyed by the Prophet Muhammad, who was an ummi, is the greatest proof that it is the product of revelation, in other words, that its source is Allah. As far as we have been able to determine, although various theses and articles have been written on Ibn Ashur's al-Tahrir in the Turkish exegetical (tafsir) academy, his idea of unseen i'jaz has not been the subject of an independent study. For this

reason, our study will try to reveal Ibn Ashur's thought on the unseen i'jaz by examining both the passage on the unseen i'jaz in the tafsir mukaddima and the relevant places in his tafsir.

Keywords: Qur'an, I'jaz, Unseen, al-Tahrir wa't-Tanwir, Ibn Ashur.

THE USE OF CARTOONS IN EDUCATION AND INSTRUCTION
KARİKATÜRLERİN EĞİTİM-ÖĞRETİMDE KULLANILMASI

Prof. Dr. Yavuz TOPKAYA

Hatay Mustafa Kemal University, Faculty of Education, Antakya, HATAY
ORCID ID: 0000-0001-9722-1114

Özet

Ülkeler geleceklerini güvence altına alabilmek için geleceklerinin teminatı olan çocuklarının eğitimine çok fazla önem veriler. Tüm toplumlar için birey eğitimi günümüzde okul öncesi dönemden başlayarak ömür boyu devam eden bir süreçtir. Özellikle eğitimin çekirdeğini oluşturan ve öğrenmeler için ciddi önemlere sahip olan kritik dönemler çocukluk yaşları olan okul öncesi ve ilköğretim yaşlarına denk gelmektedir. Bu nedenle ülkeler bireylerine vermek istedikleri eğitimlerin temelini ilk çocukluk yılları olan okul öncesinden itibaren atmak isterler. Çocukların dikkatlerini çekerek öğrenmelerini daha eğlenceli ve daha etkili hale getirecek öğrenme-öğretme yöntemlerinden birisi de karikatürler vasıtasıyla eğitim vermektir. Karikatür eğitimiyle, okuma yazmadan değerler eğitimine, örf adet ve geleneklerden sosyo kültürel yapıya hatta evrensel etik ilkelere kadar birçok bilgi, beceri ve davranış karikatür eğitimi ile daha etkili ve daha anlamlı bir şekilde verilebilir. Bu araştırmanın amacı, karikatürlerin eğitim öğretimde kullanılmasının öğrenci başarısına olan etkisini belirleyebilmektir. Araştırmada daha öncesinden karikatürlerin eğitim öğretime etkisi ile ilgili olarak yapılan yayınlar taranmış dolayısıyla araştırmada literatür tarama modeli kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarında, karikatürlerin öğrencilerin akademik başarısını yükselteceği, derslere olan motivasyonu artıracağı, öğrenmeleri kolaylaştıracağı, dersleri daha eğlenceli hale getireceği gibi sonuçlara ulaşılmıştır. Ancak araştırmada karikatürlerin seçiminde çok dikkatli olunması gerektiği çünkü mizahi olarak çocuklara mesaj veren karikatürlerin çocukları psikolojik olarak olumsuz yönde de etkileyebileceği gibi sonuçlara da ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Anlamlı öğrenme, etkili öğrenme, karikatür, kritik dönem, materyal

Abstract

Countries place great importance on the education of their children, who are the guarantee of their future. For all societies, education is a lifelong process that begins in early childhood. The critical periods that form the core of education and are of serious importance for learning correspond to the preschool and primary school ages. For this reason, countries want to lay the foundation for the education they wish to provide to their citizens from the early childhood years, starting with preschool. One of the teaching methods that can make learning more enjoyable and effective by capturing children's attention is education through cartoons. With cartoon education, a wide range of knowledge, skills, and behaviours can be conveyed in a more effective and meaningful way, from reading and writing to values education, customs and traditions, socio-cultural structures, and even universal ethical principles. The aim of this study is to determine the effect of using cartoons in education on student achievement. Previous publications on the impact of cartoons on education and teaching were reviewed, and therefore a literature review model was used in this study. The results of the study showed that cartoons increase students' academic achievement, motivate them to study, facilitate learning, and make lessons more enjoyable. However, the study also found that great care must be taken in selecting

cartoons, as cartoons that convey messages to children in a humorous way can also have a negative psychological effect on them.

Keywords: Meaningful learning, effective learning, cartoon, critical period, material

A GEOGRAPHICAL ASSESSMENT OF ARBORICULTURE IN SPATIAL TERMS, SAMANDAĞ FIDANLI DISTRICT SAMPLE

MEKÂNSAL AÇIDAN FİDANCILIK TARIMININ COĞRAFİ BİR DEĞERLENDİRMESİ: SAMANDAĞ FİDANLI MAHALLESİ ÖRNEĞİ

(Tülay ÖCAL)[1], (Başak GÜMÜŞ)[2,] (Halil İbrahim TORUN)[3,]

[1]Prof. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi, Coğrafya, ORCID: 0000-0003-4176-1554

[2]Yüksek Lisan Öğr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Coğrafya, ORCID: 0009-0009-3719-739X

2 Yüksek Lisan Öğr, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Coğrafya, ORCID: 0009-0004-1146-967X

Özet

Türkiye, beşeriyetin tarımda sulamaya ilk geçtiği coğrafyada üç kıtanın birleşme noktasında yer almaktadır. Anadolu coğrafi konumuna bağlı iklim özellikleri ve fiziki coğrafya özellikleri ile tarihi süreç içinde tarımsal faaliyetlerin en yoğun yapıldığı sahalardandır. Hatay ili ve Samandağ ilçesi de aynı özellikleri taşıdığından tarımsal faaliyetlerin geçmişten günümüze yoğun yapıldığı mekanlardandır.

Hatay Samadağ İlçesi Akdeniz Bölgesi'nde yer almasına rağmen topoğrafya özelliklerine bağlı yer yer mikroklima özellikler görülür. Topraklarının da tarıma elverişli olması fidancılık tarımı için uygun koşullar sağlamıştır. Samandağ İlçesi ilin fidan üretiminin %60'ını karşılamaktadır. Fidanlı mahallesi yüksek gelir getiren meyve fidancılığı tarımı yaptığından Samandağ'ın fidan üretiminin %70'ini sağlamaktadır. Mekandaki yerleşik nüfusun fidancılık tarımıyla uğraşması ve uzmanlaşmış iş gücünün fidancılığın yarattığı iş kollarında istihdam edilmesi Fidanlı mahallesini farklı kılmaktadır.

Samandağ İlçesi Fidanlı mahallesinde fidancılık tarımının ortaya çıkışı, gelişimi, ülke, il ve ilçe ekonomisine katkılarının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç için literatür taramasını kapsayan doküman analizi ile nitel araştırma yönteminde Fidanlı'da saha çalışmasında gezi-gözlem ile fidanlıkları olanlarla mülakatlar yapılmıştır. Fidancılıkla uğraşanların mali desteği alamaması ve bilimsel üretim teknikleri yetersizliğinden uluslararası üreticiyle yarışamamaktadır. Üstelik bilimsel çevrelerin sahaya ilişkin araştırmalarına ışık tutmak fidancılığın gelişiminde önemlidir. Bölge fidancılığının geliştirilmesi ve Doku Kültürü Laboratuvarı kurulması için öneriler getirilmiştir. Samandağ Fidanlı mahalle arazisinin fidancılık tarımı için kullanılması, ülke ve ilin tarımsal ekonomisine katkısı, mekânda yarattığı iş gücü olanakları coğrafi perspektifle incelenmiştir. Fidanlı mahallesindeki fidancılık üretiminin arttırarak uluslararası arenada Türkiye'yi ön plana çıkarılması için coğrafi yaklaşımla öneriler sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Tarım coğrafyası**,** ekonomik coğrafya, Fidanlı'da mekânsal farklılıklar, fidancılık tarımı.

Abstract

Türkiye, located in the merging point of three continents, where human kind first started irrigation. Anatolia, climate features depending on its geographical location and physical

geography features, is one of the places where agricultural activities have been heavily conducted historically. Since Hatay Province and Samandağ District shares same features, agricultural activities have been carried out intensely from past to present.

Although Samandağ District of Hatay Province is located in Mediterranean region, connected to its topographical features, microclimatic attributes can be seen in places. Also, the soil being suitable for agriculture, provided favorable conditions for arboriculture. Samandağ District covers %60 of Hatay's arboriculture. Since Fidanlı neighborhood do high income earner fruit nursery, it covers %70 of Samandağ's sapling production. Resident population in the area is occupied with arboriculture and specialized work force are mainly involved in the businesses that arboriculture created, thus it distinguishes Fidanlı from other neighborhoods.

In this study, emergence of agriculture, its development, its contributions to District's, Province's and to Country's economy of Samandağ's Fidanlı Neighborhood's, were intended to be examined. For this purpose, documental analysis, which includes literature reviews and as a qualitative research method, field trips and observations on the field, and interviews with sapling nursery owners were conducted in Fidanlı Neighborhood. The fact that those engaged in arboriculture cannot receive the financial support they need and the inadequacy of scientific production techniques results in local producers not being able to compete on an international scale. The use of Samandağ's Fidanlı neighborhood land for arboriculture, its contribution to the agricultural economy of the country and to the Province's, and the labor opportunities it creates in the area were examined from a geographical perspective. Suggestions were showcased with a geographical approach to increase arboriculture production in Fidanlı neighborhood and to bring Turkey to the forefront in the international arena.

Keywords: Agricultural Geography, Economic Geography, Spatial Differences in Fidanlı, Nursery Farmin.

1. GİRİŞ

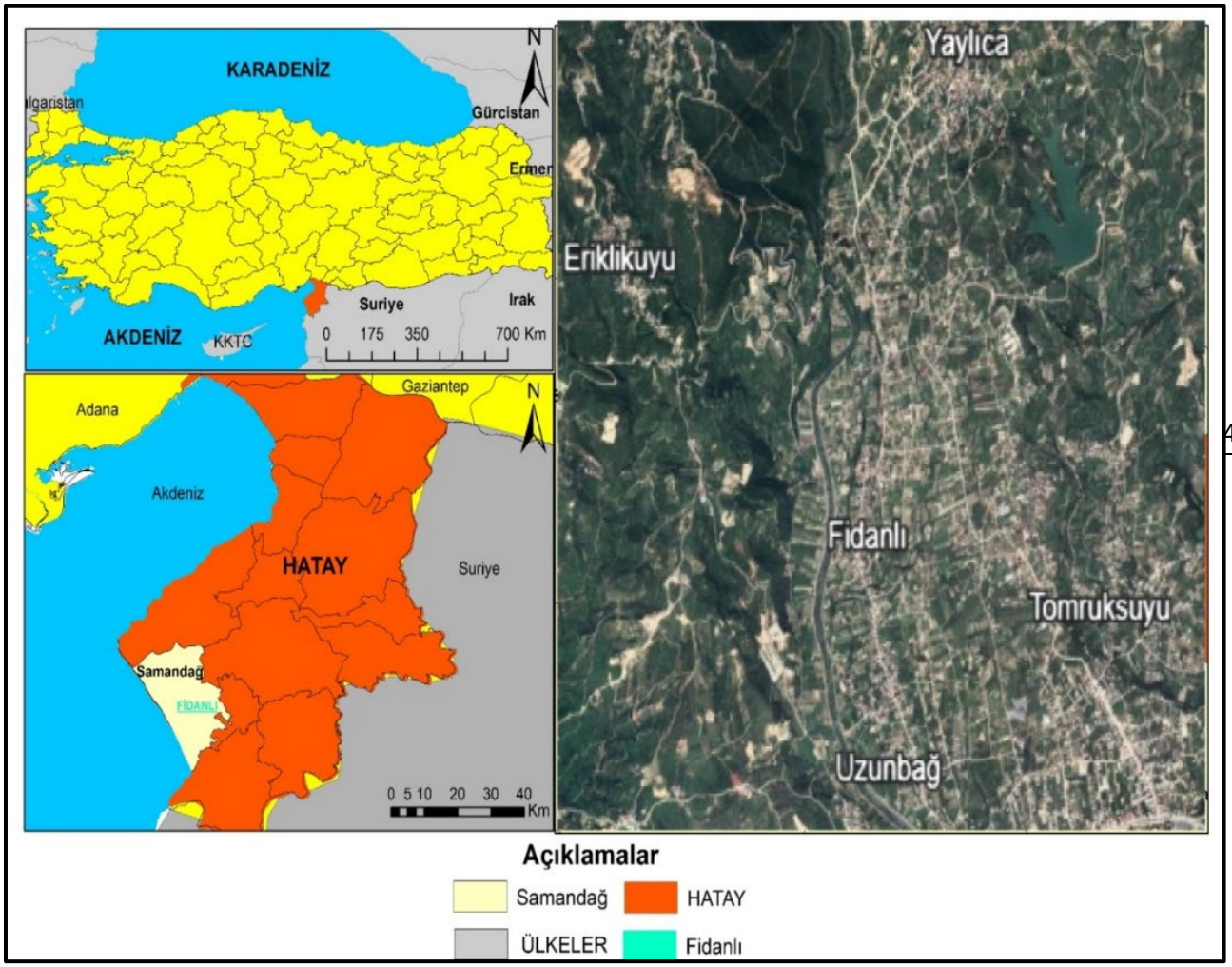
Tarımsal faaliyetler insanoğlunun doğayla mücadelesi sonucu ortaya çıkmış ve tarımsal üretim çeşitlenerek günümüze kadar yapılmıştır. İnsanoğlu tarımı geliştirmiş ve nüfusunun artışına bağlı olarak da tarımsal üretimi arttırmakla kalmamış, türlerini çeşitlendirerek sayılarını çoğaltmıştır. Tarım yapısı gereği hem doğadan etkilenen hem de doğayı ve mekânı etkileyen bir faaliyettir. Bu yönüyle coğrafya biliminin önemli inceleme alanlarından birini oluşturmaktadır. Tarım coğrafyası, yeryüzündeki tarımsal faaliyetteki mekânsal değişimleri tanımlamakta ve tarımsal faaliyetler ile mekânsal kullanım ilişkilerini sebep ve sonuçlarıyla açıklamaktadır (Sertkaya Doğan, 2018, s. 199). Tarımsal faaliyetlerin dünya üzerinde ilk olarak İndus, Ganj, Nil, Fırat, Dicle gibi büyük akarsu yataklarında nasıl başladığı ve nasıl bir gelişim gösterdiği konusuyla da ilgilenmektedir.

Türkiye'de tarımda sulamanın ilk başladığı Mezopotamya'nın yanı başında verimli topraklar üzerinde bulunmaktadır. Anadolu coğrafi konumuna bağlı iklim özellikleri ve fiziki coğrafya özelliklerine bağlı tarihi süreç içinde tarımsal faaliyetlerin en yoğun yapıldığı sahalardandır. Türkiye'nin kendi mekânsal özelliğinden kaynaklanan buğday, zeytin, asma gibi bağcılık tarımı geçmişte olduğu gibi günümüzde de yapılmaktadır. İklimin uygunluğu günümüzde de farklı coğrafyalardaki farklı tarımsal ürünlerin yetiştirilmesini sağlamaktadır. Yaz aylarında Türkiye'nin her bölgesinin farklı mekanlarında her türlü bağ bahçecilik tarımı yaygın olarak yapılmaktadır. Anadolu topraklarında önemli bir tarımsal faaliyet olan bağ-bahçecilik tarımsal üretimin çok büyük ekonomik getirilerindendir. Bu da ülkemizin bağ-bahçecilik tarımına bağlı fidancılık tarımının önemini arttırmaktadır.

Hatay ili ve Samandağ ilçesi de tarımsal faaliyetler içinde bağ-bahçeciliğin geçmişten günümüze kadar yoğun yapıldığı mekanlardandır. Bağ-bahçecilik açısından fidancılık, tarımsal

faaliyetler içinde önemli bir yere sahiptir ve bazı özellikleri itibariyle klasik tarım işinden farklılaşmaktadır. Ülkemizde 16 ilde yapılan fidancılık tarımı içinde Hatay ili 5. sırada yer almaktadır. Bu üretimin ise il bazında %60'nı Samandağ İlçesi; ilçe bazında %70 ini Fidanlı Mahallesi sağlamaktadır (DOĞAKA 2019).

Fidanlı Mahallesinde monopol faaliyet konumundaki fidancılık tarımı mekânsal organizasyonu oldukça belirgin biçimde şekillendirmiştir. Çalışmamızda fidancılık tarımının mekânsal organizasyonu Fidanlı Mahallesi üzerinden coğrafi analizle değerlendirilecektir. Akdeniz Bölgesi'nin Adana Bölümü'nde, Antakya'nın batısı ve güney batısında yer alan Samandağ Akdeniz sahilinde, Asi nehrinin oluşturduğu delta ovası üzerine kurulmuştur. Samandağ İlçesi 9'u merkezde, 33'ü kırsalda toplam 42 mahalleden oluşmaktadır. Fidanlı Mahallesi, Hatay il merkezine yaklaşık 16 km, Samandağ ilçe merkezine ise 14 km uzaklıktadır. Mahalle, Yaylıca, Uzunbağ ve Tomruksuyu mahalleleriyle komşudur (Şekil 1).

Şekil 1: Samandağ- Fidanlı Mahallesi Lokasyon Haritası

Fidanlı Mahallesi'nde tarımsal faaliyetlerden fidancılık tarımı desteklenmekte ve yapılmaktadır. Ancak mahallenin sınırları içindeki topraklar özellikle narenciye ve sebze üretimi için elverişlidir. Fidanlı mahallesi 1992 yılında şimdiki Uzunbağ Beldesi'nden ayrılarak uzmanlaştıkları fidancılık tarımsal faaliyetini temsilen mahalleye Fidanlı ismini vermişlerdir. Mahallenin nüfusu 2024 ADNKS verilerine göre 1.372 kişidir.

1.2. Çalışmanın Amacı

Coğrafya dünya üzerindeki mekânsal farklılıkları analiz eder. Mekânsal farklılıklar coğrafi konuma bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Kırsal kesimdeki nüfusun sosyo-ekonomik faaliyetleri de iklime bağlı olarak mekânda farklı tarımsal faaliyetlere neden olmuştur. Bu da doğadan faydalanarak mekandaki tarımsal faaliyetleri şekillendirmiş ve üretilmesine olanak sağlamıştır. Meyve fidancılığı ülke tarımsal üretimin en önemli kolu olarak Hatay ili üretimin önemli bir kısmını karşılamaktadır. Samandağ İlçesi fidancılık faaliyetlerinin en yoğun yapıldığı ilçesidir. Samandağ İlçesi Fidanlı mekânında fidancılık tarımının ortaya çıkışı, gelişimi, ülke, il ve ilçe ekonomisine katkılarının incelenmesi amaçlanmıştır. Üstelik fidancılık sektörünün coğrafi koşulları, mekânsal organizasyonu, yer seçimi ve bölgenin potansiyelinin sektörel etkisi coğrafi bir perspektifle değerlendirilmiştir.

2. YÖNTEM

Çalışma nitel araştırma yöntemine göre desenlenmiştir. Yöntemde "belge analizi, gezi-gözlem, görüşme gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma" olarak tanımlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2008:39). Literatür taramasını kapsayan doküman analizi ile nitel araştırma yönteminde Fidanlı'da saha çalışmasında gezi-gözlem ile fidanlıkları olanlarla mülakatlar yapılmıştır. Çalışma da literatür taramada fidancılık tarımı ile ilgili genel bilgiler, Samandağ ve çevresinin coğrafi özellikleri kapsayan internet, yazılı kaynaklar ve makaleler incelenerek sınıflandırılmış ve çalışmamız için altlık oluşturulmuştur.

Araştırmanın verileri, Türkiye İstatistik Kurumundan (TÜİK), Harita Genel Müdürlüğü (HGM), Metereoloji Genel Müdürlüğü (MGM), İl Tarım Müdürlüğü'nden ve sahada yapılan arazi çalışmalarından elde edilmiştir. Veriler doküman analizi tekniği kullanılarak çözümlenmiş ve betimsel teknikler kullanılarak raporlanmıştır. Bu alınan nicel veriler ArcGIS 10.5 yazılımı kullanılarak CBS ortamında analiz edip sayısallaştırılmıştır. Meteoroloji müdürlüğünden alınan 20 yıllık nicel veriler (sıcaklık, yağış, güneşlenme süresi, rüzgar yönü) analiz edilmiştir.

Sahadaki beşerî ve ekonomik verilerin toplanması için Fidanlı Mahallesi Muhtarlığı ve İlçe Tarım Müdürlüğü'nden yardım alınmıştır. Sahadaki fidanlıkların mekânsal dağılımı için saha gözlemi yapılmıştır. Ayrıca fidanlık türleri ve miktarları yine İlçe Tarım Müdürlüğü'nden sağlanmıştır. Çalışmada mülakat için Samandağ İlçesi evreninde Fidanlı mahallesindeki fidancılık tarım işletmeleri örneklem olarak ele alınmıştır. 23.05.2025 tarihinde mahallede mekânda gezi-gözlem esnasında 3 iş veren sahibi ile derinlemesine mülakat yapılmıştır. Firmaların sahiplerinin sosyo-ekonomik sorunları ile ekonomik gelirleri ve ülke ekonomisine katkıları mülakatlarda ele alınmıştır. Çalışma nitel araştırma yöntemi benimsenmiş veri toplama aracı olarak gezi gözlem tekniği kullanılmıştır. Saha araştırması kısmında tam sayım yöntemi ile alandaki tüm fidancılık firmaları sayılmış, bunların mekânsal yoğunluk haritası çıkarılmıştır. Aynı zamanda yerel fidan üreticisi olan muhtar ve sahada en bilindik olan üretici firmalardan 3 tanesi ile derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. İkincil veriler gerekli kurum ve kuruluşlardan elde edilmiştir. Ayrıca işverenlerle yapılan görüşmelerde ana temayı iş gücü temini, fidancılığın ekonomik zorlukları, karar sürecini etkileyen özellikle coğrafi etmenler ve fidancılığın mekânı nasıl şekillendirdiğidir. Sonuçta literatür taraması ve sahadan elde edilen tüm bilgiler ışığında fidancılığın niçin burada kurulduğu ve çevre mahallelere yayılması için yapılması gerekenler konusunda gezi-gözlemlerden ve mülakatlardan elde edilen bilgiler ışığında öneriler sunulmuştur.

2.1. Alanla İlgili Yapılmış Çalışmalar

Çalışmada öncelikle alan yazısı kapsamında tarama yönteminde literatür taraması yapılmıştır. Kaygalak, İ., (2023*). '' Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi'nde tarım coğrafyasının tarihsel gelişimi üzerine''* makalesinde tarım coğrafyasının sosyal, ekonomik, kültürel ve politik koşulları odak alan dışsal okuma ile değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Aliağaoğlu, A., (2019). *''Tarihsel Süreçte Dünya'da ve Türkiye'de Tarım Coğrafyası Alanındaki Çalışmalar''* makalesinde modern anlamda tarım coğrafyasının konusu, kapsamı, amacı ve araştırma objesini geniş bir perspektifle ortaya koymuştur. Doğanay, C. ve Coşkun, O., (2020). *''Tarım Coğrafyası''* kitabı, Canpolat, F. A., & Haylı, S. (2018). ''*Coğrafi göstergeler açısından Türkiye'de kırsal değişim (1980-2012 dönemi).''*makalesi, Tapkı, N., Emeksiz, F. ve Dağıstan, E. (2015). *'' Hatay İlinde Meyve Fidanı Üreten İşletmelerin Yapısı, Sorunları ve Çözüm Önerileri''* makalesi konumuzla ilgili incelenen çalışmalardır.

2.2.Tarım Coğrafyası ve Fidancılık Tarımı Çalışmaları

Aliağaoğlu, A., (2019). *''Tarihsel Süreçte Dünya'da ve Türkiye'de Tarım Coğrafyası Alanındaki Çalışmalar''* Modern anlamda tarım coğrafyasının konusu, kapsamı, amacı ve araştırma objesi, tarım coğrafyasının geçmişi, kökeni, nerede ortaya çıktığı, tarım coğrafyasında kullanılan yaklaşımlar, Türkiye'de tarım coğrafyasının gelişimi ve öncüleri, kullanılan yeni yaklaşımların ve gelişme yönü ile ilgili öneriler konularında yol göstericidir. Çalışmada tarım coğrafyasının Türkiye için dört temel gelişim evresi olduğunu vurgulamış, ancak çalışmaların büyük kısmının tarımsal ürünü tematik ve bölgesel dağılışını konu aldığını söylemiştir. Çalışma tarım coğrafyasının bir disiplin olarak revize edilmesi gerektiğini önermiştir.

Doğanay, C. ve Coşkun, O., (2020). *''Tarım Coğrafyası''* kitabı 6 bölümden oluşmaktadır. Kitabın tarım coğrafyasını anlamak açısından önemlidir. Tarım ve tarım coğrafyasının içeriği, tarımın anlam ve önemi, tarım kültürünün ortaya çıkışı gibi konuların ele alındığı giriş kısmı çalışmanın kavramsal altlığını oluşturmak adına incelenmiştir. Bu bölümde tarımsal bilimler ile tarım coğrafyasının mekânsal ortaklık barındırsa da mekanı değerlendirme yönü olarak farklılaştığı ifade edilmiştir.

Kamiloğlu Uysal, M. ve Canbaz, A. (2020). ''*Turunçgil Fidan Yetiştiriciliğinde Hatay''* çalışması Ziraat Fakültesi'nin çalışmasıdır. Çalışma sadece turunçgil fidancılığını bitki yetiştiriciliği kapsamında ve tüm il için ele almıştır. Ancak elde edilen üretim bulguları ve fidancılık işletmelerinin genel yapısına dair değerlendirmeler çalışmamızın bulguları açısından incelenmiştir. "Hatay ilindeki turunçgil fidanı üreten işletmelerin Samandağ ilçesinde yoğunlaşması, burasının Türkiye'nin ilk turunçgil merkezlerinden birisi olması, fidancılığın baba mesleği olarak devamlılığı nedeniyle üretimde sağlanan deneyimin bir sonucu olarak kabul edilebilir" (Uysal Kamiloğlu ve Canbaz, 2020: 3).

Kaygalak, İ., (2023*).* *'' Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi'nde tarım coğrafyasının tarihsel gelişimi üzerine''* . Çalışma beşeri coğrafya bölümündeki tarım coğrafyası konusunu ele alan doktora tezlerini incelemiş ve bunların çoğunun klasik tarım coğrafyası paradigması özelinde şekillendiği bulgusuna ulaşmıştır. Çalışmada dağılışı ve bu dağılışta çevresel koşulların belirleyici etkisini açıklayıcı faktör olarak ele alan klasik dönem coğrafya anlayışının içsel bakış'' okumalarının içinde bulunulan sosyal, ekonomik, kültürel ve politik koşulları odak alan ''dışsal okuma'' ya dönüşmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Türkiye coğrafyacılarının tarım coğrafyası alanındaki gelişmelere yetişmek için çoklu mekânsal ölçekte gerçekleşen toplumsal ilişkileri ile makro ve mikro süreçleri araştırması gerektiğini ve değişik ekonomik coğrafya yaklaşımlarını buluşturan ilişkisel bir yaklaşım geliştirmeleri gerektiği ileri sürülmüştür. Bu araştırma çalışmamızdaki mekânsal bağlamı neden değerlendirmemiz gerektiği konusunda altlık olmuştur.

Tapkı, N., Emeksiz, F. ve Dağıstan, E. (2015). *'' Hatay İlinde Meyve Fidanı Üreten İşletmelerin Yapısı, Sorunları ve Çözüm Önerileri''* çalışmasında fidancılıkta meyve fidanı üretim kapasitenin arttırılması önerilmektedir. Araştırma sonuçları, işletmelerin fidan üretim kapasitelerini artırmaları ve sorunların çözümünü kolaylaştırmak için bir organizasyon altında birleşmeleri gerektiği ifade edilmiştir. Çalışma fidancılık tarımındaki emek yapısının unsuru olan işletmelerin genel özelliklerini anlamamız açısından bulgular içermektedir.

2.3. Samandağ ve Çevresi ile İlgili Çalışmalar

Korkmaz, H., ve Fakı, G., (2009). *''Kuseyr Platosu'nun İklim Özellikleri''* çalışması Amik Ovası'nın güneybatısından, Akdeniz'e paralel olarak uzanan. Samandağ kıyılarından başlayarak doğuya doğru uzanan sahayı kapsamaktadır. Çalışma sahamızın rüzgar ve güneşlenme verilerine ilişkin bilgiler içermektedir. Plato ve çevresinin iklim özellikleri Yayladağı, Altınözü, Samandağ ve Antakya meteoroloji istasyonu verilerine göre değerlendirilmiştir. Bu nedenle çalışma fidancılık tarımı için analiz edilecek iklim unsuru için destekleyici niteliktedir.

Kuşçu, V., (2008). *''Samandağ'ın (Hatay) Beşerî ve İktisadi Coğrafyası''* sahanın nüfus, yerleşme ve iktisadi faaliyetleri incelendiği doktora tezidir. Samandağ ilçesinin kırsal ve kentsel potansiyeli, ilçe içerisinde yer alan çeşitli etnik ve dini gruplar arasındaki ilişkiler, araştırma sahasında etkili olan Akdeniz iklim tipinin saha içerisinde gösterdiği özel farklılıklar ve bunun tarımsal faaliyetlerle bağlantısı, ilçenin örtü altı sebzeciliği ve organik tarım açısından potansiyeli ortaya konulmuştur.

Topal, G., (1999). *''Samandağ İlçesinin Beşerî Coğrafya Açısından İncelenmesi''* yüksek lisans tezinde beşeri istatistiksel veriler geçerliliğini yitirmişse de çalışmada sahanın fiziki coğrafya unsurlarına yönelik bilgiler kullanılmıştır. Çalışmada Samandağ ilçesinin fiziki coğrafya özelliklerine sınırlı şekilde değinilmiş, tarımsal üretim ve yerleşim özellikleri genel bir çerçeve çizmektedir.

3. BULGULAR

3.1. Samandağ'da Fidancılık Tarımı ve Yetişme Koşulları

Fidan, genel anlamıyla meyveli veya meyvesiz, iki veya daha fazla yıl ömürlü ağaç ve ağaççıkların üretiminde kullanılan; tohumdan sürmüş, aşılama yoluyla elde edilmiş ya da odunlaşmış parçaların köklendirilmesiyle elde edilen genç bitkilerdir. Bu bitkilerin yetiştirildiği alana "fidanlık" denirken, bu üretim sürecinin tamamına ise "fidancılık" adı verilmektedir (Anonim, 2010a, akt. Şimşek, Ergun & Özbay, 2011).

Akdeniz iklim kuşağında yer alan Samandağ, bulunduğu coğrafi konum itibarıyla çevresine kıyasla daha yüksek sıcaklık değerlerine sahiptir. Bölgenin yıllık ortalama sıcaklığı 18.3°C olarak ölçülmüştür. Hatay ili, Akdeniz ikliminin tipik özelliklerini taşımakta ve verimli toprak yapısı sayesinde örtü altı tarımı ile fidancılık faaliyetlerine uygun ortam sağlamaktadır. Ancak ilin 15 ilçesi arasında, fidancılık için tüm doğal ve iklimsel koşulları sağlayan yerler sınırlıdır. Bu çerçevede, Asi Nehri deltası üzerinde konumlanan Samandağ ilçesi, çevresinin dağlarla ve denizle çevrili olması sonucu oluşan mikroklimatik rüzgâr ve nem dengesiyle özellikle fidancılık için avantajlı bir alan teşkil etmektedir.

Samandağ'ın toprak yapısı, Asi Nehri'nin getirdiği alüvyonlardan oluşan alüvyal topraklar, kahverengi orman topraklarının kireçsiz ve kolüvyal varyantları ile kırmızı Akdeniz toprakları olmak üzere farklı türlerden meydana gelmektedir. İlçenin kuzey kesiminde, dağlık ve eğimli arazilerde kireçsiz kahverengi orman toprakları yaygınken; güneyde, eğimin azaldığı alanlarda kahverengi orman toprakları hakimdir. Asi Nehri deltası başta olmak üzere deltanın kenarları ile Asi Nehri'nin nin yan kollarını çevreleyen küçük akarsular boyunca kolüvyal topraklar

görülmektedir. Nehrin güneyi ve kuzeyindeki yamaçlarda ise kırmızı Akdeniz toprakları yaygınlık göstermektedir. Bu çeşitlilik, fidancılığın farklı türlerde bitki yetiştirilmesi için uygun toprak ve iklim koşullarını sağlamaktadır.

3.2.Fidanlı Mahallesi'nde Fidancılık Nasıl Başladı?

Büyük fidancılık firmaları ile gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlar sonucunda gerekli bilgi ve veriler elde edilmiştir. Bu firmaların en eski kurucuları (Edip Sağ ve Süleyman Kondakçı), 1976 yılında Adana'ya mevsimlik tarım işçisi olarak gittiklerinde fidancılık faaliyetlerine ilk kez dahil olmuşlardır. Edindikleri deneyim ışığında, açık köklü (anaç) fidan üretimini kendi bölgelerinde başlatarak ilk etapta turunçgil fidancılığına odaklanmışlardır. Bu süreç, yaklaşık 8-10 yıl boyunca turunç çekirdeği kullanımı ve dönemin sınırlı teknik imkânlarıyla yürütülmüştür. Böylece fidancılık tarımı, zaman içerisinde gelişerek yerel ölçekte yaygın ve ekonomik açıdan önemli bir faaliyet halini almıştır.

1995 yılından itibaren aşılama yönteminin Adana'da öğrenilmesiyle birlikte, fidancılık faaliyetleri Uzunbağ Mahallesi'ne bağlı Fidanlı alt yerleşmesinde teknik uzmanlaşmaya yönelmiş ve bu uzmanlaşma üretim hacminde belirgin bir genişlemeye yol açmıştır. Elde edilen ekonomik kazanç, Fidanlı'yı Uzunbağ Mahallesi'nden bağımsız, ayrı bir yerleşim birimi haline getirmiştir. Başlangıçta narenciye üzerine yoğunlaşan fidancılık üretimi, 2000'li yıllardan itibaren sert çekirdekli meyveler (erik, şeftali, kayısı) ve zeytin fidan üretimi ile çeşitlendirilmiştir. Sektörün sağladığı ekonomik verimlilik, kiralanan arazilerde üretimin sürekliliğini mümkün kılmış; böylece fidancılık faaliyetleri Uzunbağ'ın yanı sıra Tomruksuyu, Yaylıca ve Ataköy gibi çevre mahallelerde de yaygınlaşarak bölgesel bir üretim ağı oluşturmuştur.

3.3. Samandağ- Fidanlı Mahallesi'nde Fidancılık

Hatay İl Tarım Müdürlüğü ve Samandağ İlçe Tarım Müdürlüğü verilerine göre 2025 yılında Fidanlı Mahallesi'nde kayıtlı olarak faaliyet gösteren 51 fidan işletmesi bulunmaktadır. Bu işletmelerin 19'u Fidan Üreticileri Alt Birliği'ne (FÜAB) üyedir. 5553 sayılı Tohumculuk Kanunu kapsamında fidan üreticilerinin FÜAB'a üye olmaları yasal bir zorunluluk olup, üyelik işlemleri henüz tamamlanmamış olan üreticilerin kayıt süreçleri devam etmektedir (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2006).

İlçe düzeyinde fidancılık tarımı Samandağ ilçesinde yoğunlaşmakta, Fidanlı Mahallesi ise bu tarımsal faaliyetin merkezi konumunda yer almaktadır. Samandağ ilçesinde fidancılık yapılan toplam alan 150 hektar olup, bunun 77 hektarı Fidanlı Mahallesi sınırları içindedir. Ancak saha gözlemleri, fiili olarak kullanılan fidancılık alanlarının kayıtlardakinden daha geniş olduğunu ve bazı işletmelerin kayıt dışı üretim yaptığını göstermektedir. Kayıt dışı üretim, üreticilerin resmi destek ve denetim süreçlerine erişimini engellemekte ve sektörde çeşitli sorunlara yol açmaktadır.

Fidanlı Mahallesi ve çevresinde fidancılığın yoğunlaşmasının temel nedenlerinden biri bölgenin mikroklimatik özellikleridir. Bölgedeki rüzgâr, Samandağ ilçesinin genelinde görülen yüksek nem oranını düşürerek fidancılık için elverişli bir ortam sağlamaktadır. Her ne kadar Büyük Karaçay Barajı'nın yapımıyla nem oranı artmış olsa da baraj, sulama imkânlarını genişleterek üretim sürecine katkıda bulunmuştur. Ayrıca, bölgenin iklimi ve coğrafi özellikleri nedeniyle ısıtma gibi maliyet gerektiren işlemler gerekmemekte, bu durum üreticiler için önemli bir avantaj oluşturmaktadır.

Fidanlı Mahallesi'nde nüfusun büyük bir kısmının fidancılıkla uğraşması ve bu faaliyetten önemli ölçüde gelir elde etmesi, beşeri ve ekonomik coğrafya açısından dikkat çekici bir durumdur. Mahallede ailelerin geçmişten gelen deneyimleri, fidancılık tarımının yerleşik bir bilgi birikimi ile sürdürülmesine katkı sağlamıştır. Fidancılık faaliyeti bölgede seracılıkla

birlikte yürütülmekte olup, hem sertifikalı hem de kayıtsız aile işletmeciliği şeklinde yapılmaktadır. Tüm üreticiler, üretim sürecinin bir aşamasında örtü altı tarım yöntemlerini kullanmaktadır. Sertifikalı işletmelerin ziraat mühendisi istihdam etme zorunluluğu bulunmakta, bu sayede seracılık faaliyetleri bilimsel ilkelere uygun olarak yürütülmektedir.

Fidancılık üretim süreci çok aşamalı bir organizasyonu içermektedir. Örneğin, zeytin fidancılığında Ocak ayında Bursa'dan kamyonlarla getirilen budama dalları, işçiler tarafından mikrodal boyutuna getirilmekte, ardından torf, kokopit ve perlit karışımından oluşan pipipotlar alınarak bu karışıma dikilmektedir. Fideler, üç aylık süreç boyunca tünel sera ortamında uygun iklimlendirme sistemleri altında takip edilmekte ve bu süreçte çalışan işçiler serada kalmakta, böylece ek işçi istihdamına gerek duyulmamaktadır. Köklenme tamamlandıktan sonra fideler toprağa alınarak sahada yetiştirme sürecine geçilmektedir. Bu aşamada yabancı ot temizliği ve sürgün ayıklama işlemleri düzenli olarak yapılmaktadır.

Fidancılık tarımı hem kazançlı hem de emek yoğun bir faaliyet olup, üretim sürecinin farklı aşamaları iş bölümü ile organize edilmektedir. Sahada gözlemlenen bu üretim süreci, fidancılığın bölgedeki ekonomik ve sosyal yapı üzerindeki etkisini açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Foto 1, 2).

Foto 1. Fidanlı Mahallesi fidancılık tarımı aşamaları

3.4.Fidanlı Mahallesi'nde Fidancılık Tarımındaki Arazi Dağılımı

Fidanlı Mahallesi'nin toplam yüzölçümü 1,59 km² (159 hektar) olup, bu alanın önemli bir kısmı fidancılık tarımına ayrılmış durumdadır. Çiftçi Kayıt Sistemi (ÇKS) verilerine göre sahada kayıtlı üreticilerin fidancılık faaliyetleri yürüttüğü alan 77 hektar olup, bu alan mahalle arazisinin yaklaşık %48,43'üne karşılık gelmektedir. Fidancılık üretim sürecinin ilk aşamasını oluşturan seracılık faaliyetleri için kullanılan alan ise yaklaşık 20 hektar (0,20 km²) olup, toplam arazinin %12,58'ini oluşturmaktadır. Böylece Fidanlı Mahallesi'nde arazinin %61,01'i kayıtlı olarak fidancılık tarımı faaliyetleri kapsamında değerlendirilmektedir.

Mahalle arazisinin yaklaşık 0,10 km²'lik kısmı ise mesken alanı olarak kullanılmaktadır. Geriye kalan alanlar ise büyük ölçüde bahçecilik ve tarla tarımı gibi diğer tarımsal faaliyetler için ayrılmıştır. Bununla birlikte, Fidanlı Mahallesi'nde arazilerin tamamının tarımsal amaçla kullanılması nedeniyle mahallede ormanlık alan, hazine arazisi veya mera alanı bulunmamaktadır.

Mahallede fidancılık faaliyetlerinin bu denli yoğunlaşmış olması, arazi kullanım desenini belirleyerek kırsal yerleşim yapısını da şekillendirmektedir. Fidancılık tarımının mahalledeki mekânsal organizasyonu, hem üretim sürecinin verimliliğini artırmakta hem de mahallede tarımsal odaklı bir yaşam düzeninin oluşmasına katkıda bulunmaktadır.

3.5. Tarımın mekânsal organizasyonu açısından Fidanlı

Fidanlı Mahallesi'nde **monopol faaliyet konumundaki fidancılık tarımı,** mahalledeki diğer ekonomik faaliyetleri de doğrudan şekillendirmektedir. Fidancılıktan sonra mahallede öne çıkan ikinci ekonomik faaliyet alanı nakliyeciliktir. Bu durum, mahallenin mekânsal organizasyonunda **fidancılık temelli bir istihdam yapısı oluşmasına** neden olurken, mahalle nüfusunun önemli bir kısmı doğrudan fidancılık tarımında, geri kalan kısmı ise fidancılıkla bağlantılı nakliyecilik faaliyetlerinde istihdam edilmektedir. Mahalle içindeki mevcut işgücü potansiyeli, yoğun fidancılık üretim süreçleri için yetersiz kalmakta, bu nedenle üretim dönemlerinde çevre mahallelerden mevsimlik işgücü temin edilmektedir. Bu durum, **Fidanlı Mahallesi'nin üretim alanı olarak dinamik kalmasını sağlamakta** ve tarımsal üretim süreçlerinin sürekliliğini desteklemektedir (Foto 2). Mahalledeki tarım faaliyetlerinin bu şekilde yoğunlaşması, **mekânsal organizasyonu tek odaklı bir tarımsal yapı üzerine kurmakta** ve üretim, istihdam ile destek hizmetlerini mekânda bütünleşik bir sistem haline getirmektedir

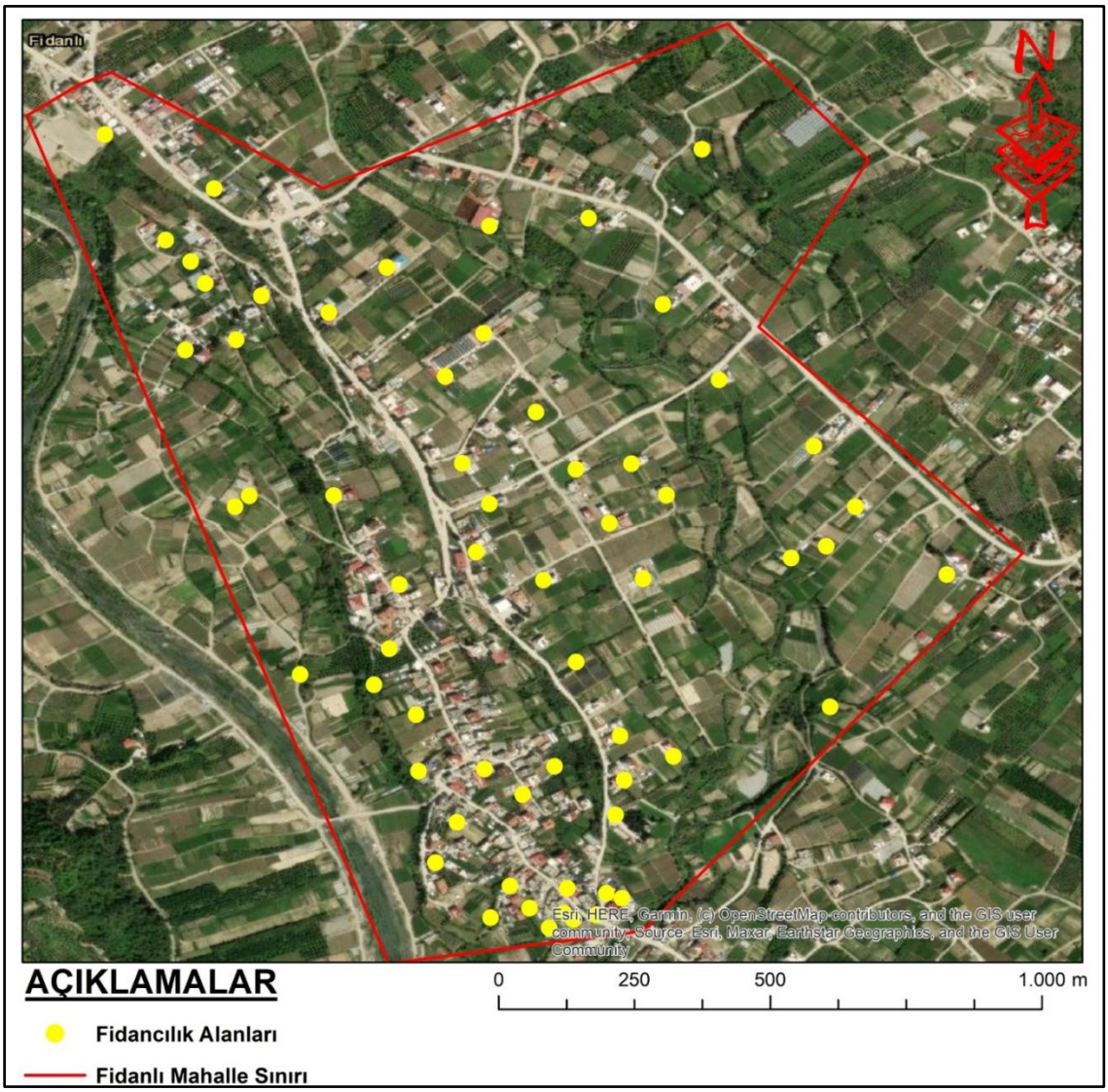

Foto 2. Saha çalışması esnasında 23.05.2025 tarihinde çekilmiştir.

3.6. Fidanlı Mahallesi'nde Mevcut Sertifikalı Üretici

Meyve fidancılığı, bağ-bahçecilik tarımında ekonomik getirisi yüksek bir tarımsal faaliyet olarak öne çıkmaktadır. Bu faaliyetin sürdürülebilirliği için uygun koşullarda, sertifikalı fidan üretimi yapılması gerekmekte, üretim süreci ise bilinçli yetiştiricilik ve hasat sonrası uygulamalarla devam etmektedir. Türkiye'de 1990'lı yıllara kadar meyve fidanlarının önemli

bir kısmı kamuya ait işletmeler tarafından üretilmiş, bu tarihten sonra ise üretimin neredeyse tamamı özel fidancılık işletmelerine geçmiştir. Bu özel işletmelerin çoğu, Akdeniz iklim kuşağında mikroklima koşullarına sahip sahalarda yoğunlaşmaktadır. Sertifikalı üretim gerçekleştiren tüm fidancılık işletmelerinin Çiftçi Kayıt Sistemi (ÇKS)'ne kayıtlı olması zorunludur. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından oluşturulan bu sistem, çiftçilerin kayıt altına alındığı ulusal tarımsal veri tabanı niteliğindedir. Fidanlı Mahallesi'nde ÇKS'ye kayıtlı 51 fidan üreticisi bulunmaktadır ve bu üreticilerin tamamı zeytin, narenciye, sert çekirdekli ve muhtelif meyve türlerinde fidan üretmektedir (Şekil 2). Ancak bu üreticilerin tümü Fidan Üreticileri Alt Birliği (FÜAB)'a kayıtlı değildir; sahada FÜAB'a kayıtlı 19 üretici yer almaktadır. Mahalle nüfusunun tamamı fidancılık tarımı ve bu tarımın nakliye faaliyetlerinde istihdam edilmekte, böylece mahallenin tümü mekânsal düzeyde fidancılık tarımından doğrudan gelir elde etmektedir.

Şekil 2. Fidanlı mahallesinde fidan işletmelerinin mekânsal dağılımı

3.7. Fidanlı Mahallesi'nde Fidancılık Tarımından Elde Edilen Gelir

İl Tarım Müdürlüğü verilerine göre, 2024 yılı itibarıyla Fidanlı Mahallesi'nden gerçekleştirilen fidan ihracat miktarı 1.000.000 adet olarak kaydedilmiştir. Fidan ihracatının yapıldığı ülkeler sırasıyla Suriye, Irak, Azerbaycan, Gürcistan, Moldova, Bosna-Hersek ve Somali'dir. Ancak

yıllar itibarıyla değerlendirildiğinde ihracat oranlarının yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu durumun nedeni, yerli üreticilerin beyanına göre, ülkelerin topraklı fidan yerine torflu ürünleri tercih etmeleridir. Torflu ürün tercihinin temel nedeni, ABD ve AB ülkelerinde bitki ithalatında toprak taşınmasına izin verilmemesi ve toprak hastalıklarından korunma gerekliliğidir.

Yurt içinde ise Samandağ-Fidanlı Mahallesi'nden hemen her ile ihracat yapılmaktadır. Yapılan ihracatın ana kalemi illerin üretim desenine göre değişmekte olup Adana'ya narenciye, Güneydoğu Anadolu'ya sert çekirdekli meyveler, Kahramanmaraş, Gaziantep ve Şanlıurfa'ya ise zeytin fidanı gönderilmektedir. Üreticiler, özellikle son yıllarda İspanya ile rekabet edemediklerini belirtmektedir. Bu durumun nedeni olarak, Türkiye'de fidan başına üretim maliyetinin 1.30 USD, satış fiyatının ise 1.50 USD olmasına karşın İspanya'da maliyet düşüklüğü nedeniyle satış fiyatının 1 USD olması gösterilmektedir (Tablo 1).

Fidan ihracat süreçleri sırasında özellikle paketleme, nakliye ve gümrük işlemleri üreticiler tarafından bireysel olarak organize edilmektedir. Ayrıca, ihracata konu edilen fidan türleri sahada en yoğun üretilen türlerden seçildiği için üretim ve sevkiyat dönemleri mahalledeki istihdamı doğrudan etkilemektedir.

Tablo1. Fidanlı mahallesinde 2024 yılı ihracat sayıları

ÜLKE	İHRAÇ EDİLEN FİDAN SAYISI
Suriye	375.608
Irak	328.701
Somali	278.381
Azerbaycan	9.352
Gürcistan	5.969
Bosna Hersek	1.990

Kaynak: Hatay İl Tarım Müdürlüğü

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Samandağ İlçesi Fidanlı Mahallesi, Hatay iline bağlı kırsal bir yerleşme olarak bağ-bahçe tarımına fidan temin eden Türkiye'nin önde gelen merkezlerindendir. Aynı zamanda Fidanlı Mahallesi tarımsal kümelenmenin en iyi örneğini göstermektedir. Çünkü Fidanlı Mahallesi arazisinin yaklaşık %61,01'i fidancılık tarımı için kullanılmaktadır. Ayrıca fidancılık tarımının yarattığı üretim diğer ekonomik faaliyet alanlarını da şekillendirmektedir. Üstelik Fidanlı Mahallesi'nin üstünlüğü mekânsal organizasyonun yerleşik, uzmanlaşmış bilgili ve deneyimli işgücü üretmesidir. Kırsal kesimin yer seçimi ve fidancılığın sektörel etkisi düşünüldüğünde mekanın potansiyelinin yüksek olduğu açıktır.

Fidanlı Mahallesi Türkiye'nin fidanlık ihtiyacını karşılarken aynı zamanda yurtdışına da ihracat gerçekleştirmektedir. Ülke ekonomisine katkı yaptığı gibi Hatay, Samandağ ve Fidanlı Mahallesi için de yüksek ekonomik gelir sağlamaktadır. Türkiye'de fidancılık tarımı için örnek teşkil eden kırsal bir yerleşmedir. Mahallenin ekonomik gelirini de diğer yerleşmelerden daha farklı kılmaktadır. Üstelik çevre mahalle nüfusunu da işgücü olarak kendine çekmekte ve ekonomik gelir elde etmelerine yardımcı olmaktadır. Ancak daha iyi duruma gelmesi yani dünya fidancılık pazarıyla rekabet edebilmesi için daha fazla bilgi ve emek sarf edilmesi gerekmektedir. Bu durum, mevcut üretim süreçlerinin teknoloji ve bilgiye dayalı olarak

güçlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, yerel aktörler arasında bilgi paylaşımı ve işbirliği ağlarının geliştirilmesi, üretim kalitesinin artırılmasına önemli katkılar sağlayabilir.

Bunun için şu önerileri getirebiliriz:

Samandağ Fidanlı Mahallesi ve diğer mahallelerin kalkınmasını güçlendirmek için tanınırlık ve ekonomik gücünü arttırmaya yönelik öneri ve uygulamalar geliştirilmelidir. Öncelikle yerel paydaşların, bilimsel çevrelerin ve politika yapıcıların saha ile ilgili ortaklığını güçlendirmesi gerekmektedir. Bu anlamda yapılacak bilimsel çalışmalar görünürlüğü artıracaktır.

Fidanlı Mahallesi'nde ''Doku Kültürü Laboratuvarı'' kurulmalıdır. Çünkü Doku Kültürü Laboratuvarı, olgunlaşmamış veya olgun embriyoların aseptik koşullarda izole edilerek yapay besin ortamları üzerinde kültüre alındığı ve büyütüldüğü bir tekniktir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2024). Bu merkezin kurulması halinde işlerin kolaylaşacağı ve dünya ile yarışacak konuma gelebilecekleri öngörülmektedir. Burada sağlanan karı torflu üretim yapmak için kullanacaklarından yurt dışına olan ihracatları da kolaylaşacaktır.

Bunlar yapıldığı takdirde Fidanlı Mahallesi'nde kurulacak bu laboratuvarda çok sayıda ziraat mühendisi de istihdam edileceğinden tarım hem bilimsel metotlarla yapılacak hem de ildeki Mustafa Kemal Üniversitesi'nin etkinliği artacaktır.

Bütün bu öneriler gerçekleştirildiğinde, Samandağ ilçesi Fidanlı Mahallesi ve diğer mahallelerin nüfusu için iş olanağı artacak ve dışarıya göç azalacaktır. Çünkü sınırlı sayıdaki tarım arazisi daha verimli şekilde değerlendirilecektir. Nüfusun işsizlik oranı azalacak, ilçe istihdamına önemli katkı sunacaktır.

5. KAYNAKLAR

Akova, S. (2019). *Tarım coğrafyası* (s. 350). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.

Aliağaoğlu, A. (2019). Tarihsel süreçte dünyada ve Türkiye'de tarım coğrafyası alanındaki çalışmalar. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 24(41), 141–166.

Anonim. (2010a). Aktaran: Şimşek, H., Ergun, M. & Özbay, F. (2011). *Tarımda yapısal dönüşüm ve kırsal değişim*. Ankara: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Yayınları.

Canpolat, F. A., & Haylı, S. (2018). Coğrafi göstergeler açısından Türkiye'de kırsal değişim (1980–2012 dönemi). *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 16(1), 1–19.

Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı (DOĞAKA). (2019). Hatay ili fidancılık sektörü raporu. Hatay: DOĞAKA Yayınları.

Doğanay, H., & Coşkun, O. (2020). *Tarım coğrafyası* (5. baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Kaygalak, İ. (2023). Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi'nde tarım coğrafyasının tarihsel gelişimi üzerine. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 47, 231–252.

Kuşçu, A. (2021). Türkiye'de kırsal kalkınma politikalarının dönüşümü: Eleştirel bir değerlendirme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 225–242.

Sertkaya Doğan, G. (2018). *Tarımda dönüşüm ve kırsal yapılar: Türkiye kırsalında dönüşüm dinamikleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Tapkı, N., Emeksiz, F., & Dağıstan, E. (2015). Hatay ilinde meyve fidanı üreten işletmelerin yapısı, sorunları ve çözüm önerileri. *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 28(2), 119–126.

Türkiye Cumhuriyeti. (2006). *Tohumculuk Kanunu (Kanun No: 5553, Kabul Tarihi: 31.10.2006)*. Resmî Gazete (Sayı: 26340, Tarih: 08.11.2006).

RELIGIOUS EDUCATION and IDENTITY in POSTMODERN SOCIETY: INTERGENERATIONAL DIFFERENCES in IMAM-HATIP SCHOOLS

POSTMODERN TOPLUMDA DİN EĞİTİMİ ve KİMLİK: İMAM-HATİP OKULLARINDA KUŞAKLAR ARASI FARKLILAŞMA

Hasan SARI

Doktor Öğretim Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-6355-4516

Özet

İmam-Hatip okulları, halkın ihtiyaçları doğrultusunda nitelikli din eğitimi verirken modernleşme projelerinin de uzağında kalmamış ve Milli Eğitim'in bir parçası olarak kurumsallaşmıştır. Bu okullar adından da anlaşılacağı üzere aynı zamanda Türkiye'de toplumun varoluş bilincini kazanmasını sağlayan geleneksel değerlerin taşıyıcısı durumundadır. Bu sebeple zaman zaman eğitim meselelerinden başka toplumda kimlik tartışmalarının; modernleşme, sekülerleşme ve muhafazakârlık gibi temel meselelerin merkezinde yer almıştır. Bu çalışma ise Türkiye'de din eğitimi alanında müstesna bir yere sahip olan İmam-Hatip okullarını, postmodernite yönüyle analiz etmek amacı taşımaktadır. Burada çatışma teorisi perspektifinden bir sosyolojik gerilim hattı doğduğu açıktır. Bu çalışmanın dikkat çekmek istediği husus, 21. yüzyılla beraber keskinleşen kuşak farklılığının bu okulların toplumsallığına yansımalarıdır. Ayrıca ideolojik çatışmaların yaşattığı gerilimlerden farklı olarak postmodern toplum fenomeninin bu kurumların sosyal dengesinde daha farklı dönüşümlere sebebiyet verdiğinin altı çizilmektedir. Veri kaynağı, araştırmacının bir proje İmam-Hatip okulunda yöneticilik görevinde bulunurken yaptığı yarı yapılandırılmış veli görüşmelerine ve gözlemlere dayanmaktadır. Çalışmada velilerin beklentileri ve gençlerin bireysel özgürlük arayışları arasındaki gerilime dikkat çekilmektedir. Yaşanan sorunlar modernite-gelenek paradoksunun sosyolojik yansımaları mıdır, sorusu sorulmaktadır. Bu çalışmada ayrıca, imam-hatip gençliğinin postmodern tüketim kültüründe kimlik bunalımı yaşadığı, dinin hem geleneksel hem modern ögelerle baskı altına alındığı bir ortamda manevi gelişim açısından zorluklar yaşadığı vurgulanmaktadır. Bu bağlamda öğrencilerin ve velilerin beklenti ve isteklerini "modern muhafazakârlık" kavramı etrafında işlemenin anlamlı olacağı düşünülebilir. Sonuç olarak, İmam-Hatip okulları Türkiye'nin sosyolojik dönüşüm sürecinde merkezi bir konumda yer almakta; ancak karşılaştıkları zorluklar, bu okulların paydaşlarının motivasyonunu doğrudan etkilemektedir.

Anahtar kelimeler: Din sosyolojisi, din eğitimi, kimlik, imam-hatip, postmodernite

Abstract

Imam-Hatip schools provide quality religious education in line with the needs of the people, while also keeping pace with modernization projects. As their name suggests, these schools also serve as carriers of traditional values that enable Turkish society to gain a sense of identity. For this reason, they have sometimes been at the center of identity debates in society, in addition to educational issues. This study aims to analyze Imam-Hatip schools, which occupy a special place in the field of religious education in Türkiye, through the concept of postmodernity. It is clear that a sociological tension line has emerged from the perspective of conflict theory. The focus of this study is on the reflections of the generational differences that have become more

pronounced in the 21st century on the social nature of these schools. It also emphasizes that the phenomenon of postmodern society has caused different transformations in the social balance of these institutions. The data source is based on interviews with parents and observations conducted by the researcher while serving as an administrator at a project school. The study draws attention to the tension between parents' expectations and young people's search for individual freedom. The question is asked whether the problems experienced are sociological reflections of the modernity-tradition paradox. This study also emphasizes that Imam Hatip youth experience difficulties in terms of spiritual development along with an identity crisis in postmodern consumer culture. In this context, it may be meaningful to examine the expectations and desires of students and parents around the concept of "modern conservatism." In conclusion, Imam-Hatip schools occupy a central position in Türkiye's sociological transformation process; however, the challenges they face directly affect the motivation of their stakeholders.

Keywords: Sociology of religion, religious education, identity, imam-hatip, postmodernity

1. GİRİŞ

İnsanın en temel sorunlarından biri, potansiyelini işlemesini sağlayacak eğitimin niteliği ve niceliği sorunudur. Onu anlayıp problemlerini çözmeye ve akabinde mutlu etmeyi amaçlayan bir eğitim sisteminin, insanı bütün yönleriyle kucaklayabilmesi elzemdir. Burada insanın maddi ve manevi iki yönünün olduğu iddiasının bir ön kabul olarak ele alındığını vurgulamak gerekir. Onu yalnız maddi ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde donatmak eksiklik olduğu gibi hiç maddi ihtiyacı yokmuşçasına yalnız ruhani bir eğitim vermek de toplum etiğini tartışmalı hale getirebilecektir. İşte Türkiye'de ideal çerçevede kurumsallaşan bir okul olarak İmam-Hatiplerin postmodernitenin zorlayıcı değişim taleplerine nasıl bir yanıt verdiği bu çalışmanın problematiğini oluşturmaktadır.

Bilindiği üzere klasik sosyalleşme teorisinde aileden sonra ikincil öneme sahip kurum eğitim olmaktadır. Okul ve çevresi; yeri geldiğinde akraba, komşu ve arkadaş gibi diğer sosyalleşme ajanlarının dahi önüne geçebilmektedir. Sosyalizasyonda son ve önemli evre ise kitle iletişim araçlarıdır. Günümüzü tanımlayan postmodern çağda ise bu sıralama sosyal medyanın yaygın kullanımı, teknolojinin dominant etkisi ile değişmiştir. Uzun süreli kullanımı ile kitle iletişim araçları diğer sosyalleşme ajanlarının dahi önüne geçebilmektedir.

Postmodern toplum, büyük anlatıların (din, ideoloji, ilerleme miti vb.) geçerliliğini yitirdiği, hakikatin parçalandığı ve bireysel yaşam tarzlarının ön plana çıktığı bir toplum yapısını ifade eder. Karakteristik özelliği olan çoğulculuk sosyalleşme dinamiklerine hâkim olmaktadır (Lyotard, 2014). Bu toplum yapısında birey, artık geleneksel normlara değil, daha çok kendi seçtiği yaşam biçimlerine göre kimlik inşa eder. Kimlik, sabit ve bütünlüklü bir yapı olmaktan çıkar; parçalı, geçici ve performatif bir hal alır. Postmodern birey, çoğu zaman medyatik imgeler ve dijital platformlar üzerinden kendini temsil eder ve böylece görünür olma arzusu kimliğin asli bir parçası halini alır. Yapıcı bu toplumsal vasatın yeni bir insan ortaya çıkardığını söyler:

Adına postmodern denilen yeni bir toplum ve yeni bir insan tipinin zuhur ettiği söylenmektedir. Bu bağlamda sanal ilişkileri ön plana çıkaran, sürekli görünür olmayı isteyen gençlerden bahsedilmektedir. Bunlar ziyadesiyle bencil, huzursuz, kaygılı, güvensiz, rantçı, tüketici ve hazcıdır...(Elçi, 2019)

İmam-Hatip okullarının kuruluş amacı din görevlisi yetiştirmek olsa da zaman içinde sosyolojik rolü çok daha geniş bir çerçevede şekillenmiştir. Modernleşme sürecinde sekülerleşmenin baskın olduğu bir atmosferde, bu okullar dini kimliği muhafaza etmenin bir yolu olarak görülmüştür. Ancak postmodern toplumda artık mesele sadece kimliği korumak değil, kimliğin

ne olduğunu yeniden tanımlamaktır. Zira günümüz gençliği için din, yalnızca ritüellerle sınırlı bir aidiyet değil; aynı zamanda bireysel tercihler, kültürel gösterimler ve sosyal sermayeyi içeren çok boyutlu bir alandır. Yapıcı'nın sözünü ettiği dönüşümden İHL okuyan gençler de etkilenmiş görünmektedir.

2. İMAM-HATİP OKULLARININ SERENCAMI

Türk toplumu kimlik kazanma ve bütünlüğünü devam ettirme konusunda üzerinde yaşadığı toprak parçasının jeopolitik konumundan kaynaklanan zorluklarla baş etme durumunda kalmıştır. Osmanlının "en uzun yüzyılı" denilen 19. yüzyılda Batı'da yaşanan rasyonelleşme, sanayileşme, modernleşme gibi kümülatif gelişmelere bakarak devleti idare edenler ve aydınlar tarafından başlatılan yenileşme hareketleri eğitim alanında da radikal değişimlere sebep olmuştur. Batılı tarzda modern yöntem ve tekniklerle eğitim veren okullar hızla çoğalmış, din eğitimi de bu hareketlenmeden payını almıştır. 1913'te Medresetü-l Eimmeti ve'l Hutebâ adıyla yola çıkan ve bugünkü haliyle 1951'de kurulan İmam-Hatip okulları günümüzde farklı ülkelere radikalleşmenin panzehri olarak örnek gösterilen 2002 yılından beri iktidarda olan Ak Parti hükümetlerinin daha nitelikli eğitim olsun diye üzerine titreyip yeni projeler geliştirdiği bir okula dönüşmüştür. İmam-Hatip okulları ülkemizin eğitim tarihinde çok önemlidir; zira belli dönemler tüm eğitim sorunlarımız hatta siyasi sorunlarımız dahi bu okullar üzerinden konuşulmuştur. Doğulu-Batılı, Asyalı-Avrupalı, modern-gelenekçi, seküler-dindar tartışmalarının tam ortasında bu okullar ve etrafında meydana gelen sosyolojik kitle yer almıştır.

Genç Cumhuriyet, toplumun dinamik yönü olan din kurumunu toplumun gelişmesi ve aydınlanması adına kontrol altında tutmak istemiştir. Kimlik inşasına dönük bütün sekülarist çabalara rağmen dinin toplum üzerindeki rolü kısıtlanamamış ve din, birey ve toplum hayatını şekillendirmeye devam etmiştir. Kökleri Selçuklu zamanında kurulan Nizamiye medreselerine kadar uzanan bir geleneğin temsilcisi olmakla beraber İmam-Hatip okulları aynı zamanda Cumhuriyet rejiminin modernleşme projesidir. Bu sosyolojik gerçekten hareketle modern olanla gelenekselliğin toplumda meydana getirdiği gerilim farklı ideolojik ve kültürel sınıfları üreterek zihinsel bir yarılmaya yol açmıştır. Bu cepheleşmeden bu okulda okuyan öğrenciler de oldukça etkilenmiştir. Daryush Shayegan'ın (2018) Yaralı Bilinç kitabında çokça bahsettiği zihinsel yapıları geleneğe bağlı olan ve modernliği sindirmekte güçlük çeken bireyler bu okullardan mezun olmakta ve kültürel altyapıdan kaynaklanan özcü yaklaşımla bilim ve teknolojinin inşa ettiği sosyal gerçeklik arasında bocalamaktadır. "Jetski"ye binmekte beis görmeyip "satranç dinimizce haramdır" fetvası veren de takkesiz cüppesiz dolaşmayı eksiklik sayıp akıllı telefonunda "FarmVille" oynayan da bu sosyolojik zeminden beslenmektedir.

Aynı kuruma devletin bakışıyla halkın bakışı Cumhuriyet tarihinde farklılıklar arz etmiştir. Her ne kadar 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat kanundan hareketle Millî Eğitim Bakanlığına bağlı olsa da bu okullar sivil inisiyatifin muazzam destek ve çabaları ile ülkemizin çalkantılı dönemlerinde ayakta kalabilmiş, hatta kurumsal yapısı itibariyle güçlenerek bugüne gelmiştir. Junaedi'ye göre bu okullar 1951-1973 arası *doğuş ve büyüme*, 1973-1997 *dönüşüm ve ilerleme*, 1997-2002 *zayıflama ve düşüş*, 2002'den günümüze kadar ise *canlanma ve yenilenme* dönemlerinden geçmiştir (Öztürk, 2023, s. 32).

2002 yılında başlayıp gelişilen canlanma sürecinde, devlet yönetiminde askeri kontrolün zayıfladığı ve devletin din eğitimine bakışının değiştiği gözlenmiştir. Üniversite sınavında uygulanan "kat sayı" uygulamasının 2012'de tamamıyla kaldırılmasının ardından dünün mağdurları olan İHL'liler bugün devlet kadrolarında tercih edilen durumuna gelmiştir ve iktidara yakın olmak hasebiyle yer yer eleştirilere de muhatap olmuşlardır. İmam-Hatip mezunlarının statüsel saygınlığı 2012'den sonraki dönemde ise adeta zirve yapmıştır.

Yaşanan sürecin farkında olan ve bu durumun oluşmasında siyasi özne konumunda olan geniş muhafazakâr halk kitleleri dün manevi değerlerini savunma adına teyakkuzda bulunup bu okullara sahip çıkmaktaydı. Bugün siyasi sürecin yarattığı rehavet ortamında bu kitlenin değerlerini savunma-muhafaza etme rolünü siyasi erke bıraktığı, maddi beklentilerle çocuklarını bu okullara yönlendirdiği izlenimi edinilmektedir. Aslında velilerin kendisinin mahrum olduğu imkânları çocuğunda görmek istemesi anlaşılabilir bir istektir. Onların algısına göre statü ve gelir sahibi, kariyer yapmış, şehir hayatına adapte olmuş, toplumsal terakkinin nimetlerinden istifade eden bir dindar kitlenin oluşması İmam-Hatip liselerinde okuyan öğrencilerin başaracağı bir misyondur. Modern muhafazakârlık ya da batı dışı modernleşme diyebileceğimiz bu olgu aslında kavramların karıştığı tüketim kültürünün dünya ekonomik sistemine hâkim olduğu postmodern kültürün net bir yansımasıdır. Zira Batı'nın değerlerine karşı, fakat Batı'nın yaşam standartlarına ulaşma konusunda azim ve kararlılık gösteren bir dindarlık tecrübesi ancak postmodern durum ile açıklanabilir.

3. DÜNDEN BUGÜNE DEĞİŞEN NESİL

Bu okulların çok sayıda paydaşı vardır: Öğrenciler (mezun-halen öğrenci), veliler, yöneticiler, öğretmenler, hizmetliler vs. Öğrencilere dair literatürde birçok çalışmaya rastlanabilmektedir. Bu çalışmada ise amaçlı örnekleme tekniğiyle yönetici ve veli paydaşları öne çıkarılmıştır. Çalışmanın görüşmeye dayanan saha çalışması 2018/2019 eğitim öğretim yılına aittir. 18 Yönetici, 28 veli ile yapılan görüşmeler ışığında İmam-Hatip kimliğinde görülen kuşaklar arası farklılığa odaklanılmıştır. Görüşmelerde öne çıkan temalar üzerinden mevcut literatürün de desteği ile nitel analiz gerçekleştirilmiştir.

Medresetü-l Eimmeti ve'l Hutebâ adıyla yola çıkan ve Demokrat Parti iktidarında kurumsal hüviyete kavuşan İmam Hatip Okulları işlevselci yaklaşımla değerlendirilecek olunursa toplumsal birçok sorunda düzenleyici ve iyileştirici işlevler üstlenmiştir. Öyle ki varlığını bugüne dek sürdürmesinde üstlendiği bu rollerin önemi büyüktür. Okul yöneticileri ve veliler ile yapılan görüşmelerde öne çıkan bu işlevler şu şekildedir:

1. Aydın-halk karşıtlığına "alternatif çözüm": Yakup Kadri'nin "Yaban" romanın başarılı şekilde tasvir edilen aydın-halk kopukluğu, katılımcılara göre bu okullarla aşılmaya çalışılmıştır. Yaşanan çatışmada "gücünü milletten alan alternatif bir çözüm" İmam-Hatip okulları ile başarılabileceği iddia edilmektedir.

2. "Okullaşmaya katkı ve İstihdama katkı": Özellikle kız çocuklarının okullaşma oranına İmam-hatiplerin katkısı büyüktür. Anadolu insanının kentleşme ile beraber başlattığı bir eğitim hamlesi sosyolojik anlamda toplumsal hareketin en önemli ayağıdır. Yukarı yönlü toplumsal hareketlilik için bir araçtırlar. Yöneticiler erkek öğrencilerden ziyade kız öğrencilerin İmam-Hatip müfredatına daha çok uyum gösterdiklerini belirtmişlerdir.

3. "Özgün bir örneklik" oluşu: Aşlamacı'nın (2014) çalışmalarında da dikkat çektiği gibi Türkiye diğer Müslüman ülkelerdeki din eğitimine göre çağı yakalayabilen bir model çıkarabilmiştir. Pakistan medreseleri fikrî anlamda Taliban rejimini beslerken ülkemizde IŞİD'in panzehri olarak İmam-Hatip okulları gösterilmektedir. Yöneticiler de radikal örgütler halen gündemdeki yerini korurken bu konuya ısrarla dikkat çekmişlerdir.

4. İHL'lerin "çift boyutlu eğitim" modeli: Bu okullarda modern bilimler (%60-65) ile din bilimlerini (%35-40) bir araya getiren özgün bir okul modeli geliştirilmiştir. Bu konuyu öne çıkaran yöneticilerden bazıları bu durumu "çift kanatlı" olarak tarif etmektedir.

5. Gençleri şiddetten uzak tutması (Öz, 2022, s. 100): Ülkemizin 70'li 80'li yıllardaki zor zamanlarında imam-hatip öğrencileri şiddet olaylarına karışmamıştır. Adları terör olayları ile anılmamıştır. Son olarak FETÖ hadisesinde dahi rüştünü ispat etmiş olduğu görülmektedir.

Yöneticiler özellikle gündemi meşgul eden bir konu olmasından dolayı bu durumu ısrarla vurgulamışlardır.

6. Devletin "modernleşme projesi"nin bir parçası oluşu: Devletin bilinçli bir eğitim politikasının sonucu oluşan bu kimlik bugün modern muhafazakâr olarak adlandırılabilir. Yöneticilerin bir kısmının bu kimlik sorulduğunda tepkisel yaklaşsalar da bazılarının bu çerçevede yorumlar yaptıkları görülmüştür. Bu açıdan okullar hem Anadolu insanının dinî eğitim ihtiyacını karşılarken hem de devletin eğitim hamlesinin bir köşe taşı olmuşlardır. Bu açıdan bu okulları modernleşme projesi ile kurumsallaşan nevi şahsına münhasır bir örnek saymak mümkündür.

İmam Hatip okullarının kuruluş amacında mesleki eğitim öne çıksa da süreç içinde okulların din eğitimi ve akademik eğitimle de bütünleştiği söylenebilir. Bugün için okulların tercih edilmesinde, akademik eğitimin yanında din eğitiminin verilmesi ana etken görünümündedir (Acar, 2022, s. 319). Nitekim İmam-Hatipli olma, dini merkeze alan bir düşünce doğrultusunda sosyalleşmeyi iktiza eder. İmam-Hatip liselerinde okuyan gençlerden ailelerinin beklentisi bu yöndedir ve aile çocuğunun ahlakla ilgili olumsuz gördüğü toplumsal değişimden etkilenmemesi için çaba göstermektedir. Ailelerin zihnen geleneksel bir kalıba soktuğu gençten yaş ve tecrübesinin çok üstünde beklentiler içerisinde olduğu iddia edilebilir. Buna "imam-hatiplilik ruhu" ya da "imam-hatiplilik nosyonu" denilir. İnşaatından yurt hizmetlerine kadar seferber olunan, bir "dava" algısı ve inancı içinde tam bir fedakârlık örneği sergilenen İmam-Hatip okullarının bugünlere gelmesinde emeği olan dindar kitle, değişen toplumsal koşullar sonucunda bir kuşak çatışması içine düşmüştür. Özellikle 2012 sonrası sayıları hızla artan İmam-Hatip liselerinde okuyan gençlere yönelik toplumsal beklentiler (mahalle baskısı) beraberinde postmodernite ile gün yüzüne çıkan "kişisel tercih hakkının kullanımı" sorununu getirmektedir. Modern paradigmaya göre 18 yaşını henüz doldurmamış gençleri aileler istedikleri doğrultuda yönlendirme hakkına sahipken bu durumun gençlerin dünyasında anlamı olup olmadığı sorgulanabilir. Özgürlüğün çok daha anlamlı olduğu bir gelişim döneminde istemeden aile görüşü ile bu okullara gönderilen ya da kendilerini bu okulların anlam dünyasına ait hissetmeyen gençler istendik davranışlar sergileyemediğinden bu okulların kalitesini etkilemekte ve yıllar süren eğitim hakkı mücadeleleri sonucu oluşan itibarını da azaltmaktadır. Üstelik bu tür öğrenciler okulun vizyonuna olumlu yaklaşan diğer öğrencileri de akademik anlamda aşağı çekmektedir.

Yukarıda anlatılana somut bir örnek, pratik ihtiyaçların yönlendirmesi ile son sınıf öğrencilerde görülen sınav odaklılıktır. Yöneticilerin belirttiğine göre son sınıf öğrenciler İmam-Hatip okulu meslek dersleri içeriklerinin kendilerine hitap etmediği ve "işlerine yaramadığı" gerekçesi ile bu derslerle aralarına mesafe koyabilmektedir. Bunun yanında, bir ideal veya inancı önceleyerek bu okulu tercih ettiğini belirten öğrencilerin azınlıkta kaldığı da söylenmektedir. Bu durum, "İmam-Hatiplilik", "şuurlu gençlik", "dindar nesil", "İmam-Hatip nesli" gibi kavramlarla ifade edilen ve belirli bir ulvî amaç çerçevesinde, topluma hizmet bilinciyle hareket etmeyi salık veren "İmam-Hatiplilik" şuuru hakkında düşündürücü bir sonuç olarak görülebilir (Karasubaşı vd., 2020, s. 84). Okul yöneticileri ile yapılan başka çalışmalarda da bu ve benzeri sebeplerle hedeflenen niteliklere sahip öğrencilerin yeterince yetiştirilemediği düşünülmektedir (Aşlamacı & Karmış, 2020, s. 86).

Bu dönüşüm, ailelerin dinî değerlerle modern yaşam standartları arasındaki çelişkili beklentileri, öğrencilerin okul seçimleri ve mesleki yönelimleri üzerinden incelenebilir. Araştırmacının 2014 tarihli bir okul dergisi yayını için yaptığı bir tarama çalışmasında yaklaşık 320 kişilik öğrenciden yalnız %20 kadarının İmam-Hatiplikle ilgili meslekleri tercih etmek

istediği sonucuna ulaşılmıştır.[260] Daha yakın zamanlarda Karasubaşı vd.'nin (2020, s. 81) yaptığı çalışmada da inanç ve ideallerini yansıttığı için bu okulu tercih ettiğini söyleyenlerin oranı İmam-Hatip lisesi mezunu kişilerde %20.43 iken, hali hazırda imam hatip lisesi öğrencisi olanlarda bu oran %8.19'dur. Bu sonuçlara bakılarak "dinî şuur", "dava bilinci", "İmam-Hatip ruhu" gibi geçmişte var olduğu belirtilen ideallerin günümüzde sürdürülemediği iddia edilebilir. Veliler bu sonucu zamanla yaşanan farklılıklara yormuşlardır. Geçmişte yaşanan sorunlara karşılık bugün rehavetin hâkim olduğu, dünyevileşmenin hassasiyetleri zayıflattığı üzerinde durulmuştur. Yapılan farklı araştırmaların da gösterdiği üzere İmam-Hatip öğrencileri, popüler kültürün etkisinde kalabilmekte ve genel akışa uygun davranışlar sergileyebilmektedir (Öztürk, 2023, s. 33).

Çalışmada elde edilen diğer bir veri de veliler ile yapılan görüşmede ortaya çıkan "eylem-söylem uyuşmazlığı" sorunudur. Velilerin fikirlerine göre "söylem devam etse bile eylem zayıflamaktadır". Dikkat çeken diğer bir vurgu birçok velinin kendi zamanlarında "eylemle söylem birlikteliği"nin olduğunu düşünmeleridir. Onlara göre bunu yeni nesilde gösterememektedirler. Örneğin teknoloji kullanımı konusunda ciddi sorunlar yaşadıklarını itiraf etmişlerdir. Veliler telefon kullanımını kontrol etmekte zorlanmaktadırlar. Bir öğrenci velisi kızının başını açmak istediğini, ama bunu kendisinin anlamlandıramadığını belirtmiştir. Veliler ile yapılan görüşmeler kuşak çatışmasına işaret etmektedir. Yine diyanet camiasında görev yapan imam ve Kur'an kursu öğreticisi velilerin şikâyet ettiği; ailelerinde dine, dinin göstergelerine ilgisiz ve soğuk yaklaşan çocuklarının olmasıdır. Bu da tezimizi doğrular niteliktedir. Dinin ruhuna uygun insan yetiştirmede geleneksel ve modern olgular benzer oranda engel olmaktadır. Namaz kılmak, oruç tutmak, sakal bırakmak, başörtüsü takmak gibi dini fenomenlere indirgenen bir din algısının bu çocukların din ve dünya görüşünde de bir daralmaya yol açtığı söylenebilir.

Ergenlerin psikolojik problemlerini ailenin fertleri ve onların fikirleri ile çatışarak aşmaya çalışması sık görülen bir vakadır. Kişilik kazanmak adına gerekli de olan bu çatışma çoğu zaman aileler tarafından sağlıklı yürütülememekte ve çocuğun mutluluğu elde etmek uğruna yeni arayışlara girmesine sebep olmaktadır. Modern çağın getirdiği teknolojik aletlerin de devreye girmesi ile bilinçli kullanıldığında yarar sağlayacak imkânlar aile ve okulun kazanımı olmak yerine tehdit ve tehlikeye dönüşmektedir. Millî ve manevi yaşantıdan ve inançlardan bir kopuşu ifade eden böylesi bir yaşam tarzı ile karşılaşan aile kaygılanmakta ve okuldan daha sıkı bir disiplin talebinde bulunmaktadır. Aslında aile kendi başaramadığını, yani çocuğun gelişimini din penceresinden takip etme görevini okula devreder. Hâlbuki muhalif olmak, karşı gelmek tıpkı ergenliğini yaşayan birey gibi insanlığın modern dönemlerinin de yükselen değerleridir. Kendini ifade kabiliyetinden mahrum bırakılmış, beklentilerin derin havuzunda boğulmak üzere olan genç birey üstündeki gerginliği, negatif enerjiyi boşaltmak nefes almak için küçük eğlenceler yaratan kötü alışkınlıklarla ve kendini ispat edeceği arkadaş gruplarıyla yeni açılımlar yapar. Büyüklerin nasihatlerini tersten okumak, yasakları çiğnemek; bu isyankâr gençler için sosyalleşmenin cezbedici giriş kapısını oluşturmaktadır.

Shelina Janmuhammed'in (2018) "M nesli" şeklinde adlandırdığı nesil, günümüz İmam-hatip nesli için de geçerlidir. Zira haliyle farklılığını ortaya koymuş olan Z kuşağının içerisinde özel bir kategori sayılabilecek "Müslüman gençlik" (M-nesli) yeni teknolojilere uyum sağladıkça zihniyeti de popüler kültür lehine şekillenmektedir. Oysaki görüşmelerde öne çıkan tavır daha ziyade siyasi ve protesttir. M-neslinde kuşak çatışmasının bir zihniyet farkı ile birlikte geldiği anlaşılmaktadır. Özellikle küreselleşme fenomeni, M-nesli üzerinde oldukça etkili görünmektedir. Spesifik bir örnek olarak kendisi şair olan mezun bir öğrenciye göre, kültürel

[*] Bu tebliğ Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2024 yılında tamamlanmış "İslâm Hukukuna Göre Borç Ödemelerinde Paradaki Değer Değişimi" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

bir dili oluşturmanın mümkün olmadığı geçmişte mecburen siyasi dilin sloganları hâkim olmaktaydı. Bu öğrenci Viyana'ya gelip o siyasi ortamdan uzaklaşınca muhalefetini daha kültürel bir zeminde ifade etmek imkanına ve birikimine sahip olmuştur (Çağlar, 2015, s. 91).

Bunun yanında, bir ideal veya inancı önceleyerek bu okulu tercih ettiğini belirten öğrencilerin azınlıkta kaldığı anlaşılmaktadır. Bu durum, "imam hatiplilik", "şuurlu gençlik", "dindar nesil", "imam hatip nesli" gibi kavramlarla ifade edilen ve belirli bir ulvî amaç çerçevesinde, topluma hizmet bilinciyle hareket etmeyi salık veren "İmam-Hatiplilik" şuuru hakkında düşündürücü bir sonuç olarak görülmektedir (Karasubaşı vd., 2020, s. 84). Bir yöneticinin belirttiği üzere imam hatip mezunu ya da imam hatipte görev yapan öğretmenlerin başarılı çocuklarını hangi okullara gönderdiği üzerine bir araştırma yapılacak olunsa çıkan sonuç muhtemelen bu kesimin temsilcilerini üzecektir. Üstelik toplumun gündemini çokça meşgul ettiğinden ve siyasi konjonktüre göre kâr-zarar tablosu oluştuğundan dolayı bu kurumların yıpranma ihtimali vardır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

İmam-Hatip okulları postmodern toplumda sadece birer eğitim kurumu değil; kimliğin, inancın ve modernliğin yeniden kurgulandığı sosyolojik mekânlar durumundadır. Bu okullarda yetişen gençler, bir yandan geleneksel dinî değerleri taşımaya çalışırken diğer yandan bireysel özgürlükleri ve modern hayatın imkânlarını talep etmektedir. Bu ikili yapı, kimi zaman gerilim yaratmakta kimi zaman ise yaratıcı sentezlere yol açmaktadır. Dolayısıyla İmam-Hatip okulları artık sadece geçmişe ait bir kurum değil, aynı zamanda geleceğin toplumsal yapısını şekillendirecek bir dinamik olarak da değerlendirilmek durumundadır.

Postmodern çağ, doğruların çoğulluğunu ve kimliklerin parçalanmışlığını ön plana çıkarırken, toplumsal kurumların da bu dağınık yapıya uyum sağlamak zorunda kaldığı bir dönemi temsil eder. Bu yeni sosyolojik zeminde Türkiye'nin köklü eğitim kurumlarından biri olan İmam-Hatip okulları, yalnızca din eğitimi veren yapılar olmaktan çıkarak kimlik, aidiyet ve toplumsal dönüşümün odağında yer alan katmanlı mekanlara dönüşmüştür. Geleneksel değerlerle modern yaşam tarzları arasında sıkışmış genç bireylerin eğitimini üstlenen bu kurumlar, artık pedagojik bir mesele olduğu kadar kültürel ve sembolik bir tartışmanın da parçasıdır. Bu durumda İmam-Hatip okulları artık sadece "iman" değil "imaj" da üretmektedir. Mezunların sosyal mobilite aracı olarak gördüğü bu kurumlar, öğrenciler için dindar yaşam tarzını sürdürmenin yanında toplumsal saygınlık, mesleki prestij ve ekonomik kazanç gibi modern hedeflerin de aracıdırlar. Bu durum, dinî eğitimin içeriği ile öğrencilerin niyetleri arasında bir açılma yaratmakta; okullarda öğrenilen ile yaşantıda deneyimlenen arasında giderek büyüyen bir uçurum doğurmaktadır.

Postmodern toplumun bireyselleştirici karakteri ile geleneksel toplumsal beklentiler çeliştiğinde, genç bireyler kimlik karmaşası yaşamaktadır. Aileler çocuklarını "iyi insan" yetiştirmek için bu okullara yönlendirirken, gençler çoğu zaman bu kararın dışında kalmakta ve yönlendirildikleri dini kimlikle entegre olamamakta, bir tür "zoraki aidiyet" deneyimlemektedirler. Geniş perspektiften bakıldığında devletin bu okullara yaklaşımı da konjonktürel olarak değişmektedir. Kimi zaman destekleyici, kimi zaman sınırlandırıcı bir tutum sergilemektedir. Bu dalgalı tutum, öğrencilerin kariyer planlarını ve aidiyet duygularını doğrudan etkilemektedir.

İmam-Hatip okullarının dinin postmodern formlarla yeniden yorumlandığı bir laboratuvar gibi işlediği söylenebilir. Moda ile başörtüsü kombinlemek, dijital platformlarda vaaz dinlerken aynı anda popüler içerikleri tüketmek, öğrencilerin zihin dünyasında çelişkili değil, aksine tutarlı bir yaşam tarzı olarak algılanmaktadır. Bu durum geleneksel dindarlık anlayışını zorlamakta, fakat postmodern çoğulluk için yeni bir "melez dindarlık" alanına işaret etmektedir.

Halkın dindar kesiminin çocuklarına İslam dininin doğru ve etkili bir şekilde öğretilmesi yönünde meşru bir talebi olduğu bilinmektedir. Bu okullara kısıtlama getirilmese dahi siyasi konjonktürün değiştiği bir vasatta velilerin, mezun olduktan sonraki iş sahası endişesinden dolayı yine de bu okullara rağbet edip etmeyeceğine dair bir soru kafaları karıştıracak mahiyettedir. 28 Şubat'ta yaşanan tecrübe ekonomik altyapı unsurunun göz ardı edilemeyeceğini bize göstermiştir. Nitekim muhafazakâr Anadolu sermayesi liberal ekonomi ile yola devam edecek, rejimle kavgalı olmayan siyasi kadroların iktidara gelmesini madden ve manen desteklemiştir.

Bu çalışmada da gözlemlediği üzere İmam-Hatip okullarına gelen öğrencilerin çoğunluğunun imam-hatiplik mesleğini seçmiyor oluşu da yine yukarıda bahsedilen modernlik-geleneksellik dikotomisinin tezahürüdür. Üstelik veliler tarafından öğrencilerin bu tutumunun pekiştirildiği görülmektedir. İslami camianın ülkenin dindar doktor, mühendis, iş adamı ve hukukçuya ihtiyacı olduğu algısı bu durumu meşrulaştırmaktadır. İlahiyat fakültelerine akademik başarı olarak vasatın altında, çoğunlukla analitik düşünce becerisi olmayan öğrencilerin yerleşmesi toplumun ihtiyacı olan nitelikli din adamı yetiştirilmesi hususunda da kaygı uyandırmaktadır. 15 Temmuz darbe kalkışmasını yaşamış Türkiye Cumhuriyeti'nin din hizmetleri sunacak, manevi danışmanlık ve önderlik edecek; donanımlı, fedakâr ve vatansever din adamlarına olan ihtiyacının oldukça fazla olduğu görülmektedir.

Çalışmanın odağındaki dönüşüm ister istemez yeni soru(n)ları gündeme taşıdığından din eğitimi ve kimlik konusu gündemdeki yerini korumaya devam edecektir. Cevaplanmayı bekleyen sorulardan bazıları şunlardır: Maddi kültür öğelerinin hızla değiştiği sanal gerçekliğin sosyal gerçekliğin güvenliğini tehdit ettiği, çıkar odaklı ikincil insan ilişkilerinin öne geçtiği, rasyonel-bürokratik ve hiyerarşiye dayanan sistemlerin toplumsal düzeni dizayn ettiği, bireyselliğin ve özerkliğin yüceltildiği bir sosyolojik zeminde cemaatleşmeye dayanan, ötekinin hakkını ve hukukunu gözeten İslam'ın ruhunu anlamış samimi dindarlık yara almakta mıdır? Dinin toplumun kutsalla olan temasından doğan bir tezahür olduğu düşünüldüğünde gelecekte nasıl bir dini yapı ile karşı karşıya kalınacaktır? Geleneksel kültürden aldığı statik gücü modern insanın dünyayı algılayışında ve sorunlarını çözmesinde toplumsal dinamiğe dönüştürmesi beklenen İmam-Hatip camiası bu misyonu ne oranda başarabilecektir? İmam-Hatipten mezun olan gençler, geleneksel dini yapının fıtri özelliklere ket vuran durağan yönlerini değiştirip çağın medeni ihtiyaçlarına uygun yeni bir ahlaki gelenek oluşturabilecek midir? Radikal dini hareketlerin modern dünyanın teçhizatından azami ölçüde yararlandığı dikkate alındığında demokrasiyi içselleştirmiş barışçıl bir alternatif olma vizyonunu İmam-Hatipler devam ettirebilecek midir? Yoksul ve köylü olarak elde edilen kazanımlar, zengin ve şehirli olunduğunda korunacak mıdır? Aynı zamanda hem geleneksel hem modern engellerle başa çıkmak zorunda bırakılan yeni İmam-Hatip gençliği (M-nesli) önceki nesilden aldığı bayrağı nereye taşıyacaktır?

5. KAYNAKLAR

Acar, A. K. (2022). İmam Hatip Okullarına Dair Betimsel Bir Analiz. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *9*(1), Article 1. https://doi.org/10.46353/k7auifd.1069262

Aşlamacı, İ. (2014). *Pakistan Medreselerine Bir Model Olarak İmam Hatip Okulları*. Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.

Aşlamacı, İ., & Karmış, M. (2020). Okul Yöneticilerine Göre İmam Hatipli Vizyonu Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, *11*(1), Article 1.

Çağlar, İ. (2015). Anadolu'dan Viyana'ya İmam-Hatipler: Modernleşme, Diaspora ve Eleştiri. *Sakarya University Journal of Education*, *5*(1), Article 1. https://doi.org/10.19126/suje.94930

Elçi, S. (2019, Mayıs 25). *Prof.Dr. Asım Yapıcı: 'Postmodern Dünyada "Yeni İnsan" Ve Din'*. Adana Post. https://www.adanapost.com/gundem/prof-dr-asim-yapici-postmodern-dunyada-yeni-insan-ve-din-209067h

Janmohamed, S. (2018). *M Nesli: Yeni Müslüman Gençlik* (S. D. Çiftçi & E. Kızılelma, Çev.). Kaktüs yayınları.

Karasubaşı, Ö. A., Akın, U., & Yıldırım, N. (2020). Öğrenci ve Mezunlarının Perspektifinden İmam Hatip Liselerinin Değerlendirilmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, *18*(39), Article 39. https://doi.org/10.34234/ded.602051

Lyotard, J. F. (2014). *Postmodern Durum* (İ. Birkan, Çev.). BilgeSu Yayınları.

Öz, N. (2022). İmam Hatiplilerin Topluma Katkıları. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, *6*(1), Article 1. https://doi.org/10.47525/ulasbid.1013618

Öztürk, K. (2023). İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin İmam Hatip Lisesi Tercih Nedenleri. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, *57*(57), Article 57. https://doi.org/10.15285/maruaebd.1146931

Shayegan, D. (2018). *Yaralı Bilinç: Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni* (H. Bayrı, Çev.). Metis Yayıncılık.

AN EVALUATION ON THE ACCEPTANCE OF GOLD AND SILVER AS HILQATEN MONEY IN CLASSICAL AND MODERN FIQH LITERATURE

ALTIN VE GÜMÜŞÜN KLASİK VE MODERN FIKIH LİTERATÜRÜNDE HİLKATEN PARA KABULÜNE YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME*

Oğuzhan KUNDAK**

Özet

Yaşanılan dönem gereği paradaki vasıflara ve fonksiyonlara diğer madenlere göre daha fazla sahip olan altın ve gümüş, klasik fıkıh literatüründe Allah'ın bu madenleri para olarak yarattığı inancına imkân sağlamış ve bunlardan darp edilen paralar, yaratılma kelimesinden türetilmiş olan hilkaten para şeklinde isimlendirilmiştir. Modern fıkıh literatüründe konuya dair birtakım teoriler ortaya konulmuş ve çeşitli tartışmalar gündeme gelmiştir. Bu konudaki genel kabul, altın ve gümüşün Allah tarafından para olarak yaratıldığı yönündedir. Paranın mahiyetine yönelik iktisat ve fıkıh literatüründe yapılan araştırma neticesinde; altın ve gümüşün yaratılış itibariyle para olmadığı kanaatine varılmıştır. Çünkü doğada fazlaca bulunmaları ve kolayca elde edilebilir olmaları sebebiyle demir, bakır, nikel vb. diğer madenlerin altın ve gümüş gibi itibar görmedikleri gözlemlenmektedir. Bu durum, şayet doğada çokça bulunsaydı ve kolayca elde edilebilir olsaydı altın ve gümüşün de diğer madenler gibi bir hâle geleceğine işaret etmektedir. Nitekim 15. yüzyılda Amerika Kıtası'nın keşfiyle rezervlerinin artması ve piyasaya çokça arz edilmesi ile nadir bulunma vasfını yitiren gümüş, nedretten aldığı esas değerini ve aslî para olma itibarını kaybetmiştir. Gümüşteki tarihsel dönüşüm, teorik olarak gelecek bir zaman diliminde altının da başta gümüş olmak üzere diğer madenler gibi bir hâle geleceğini göstermektedir. Diğer yandan tespit edildiği kadarıyla ilgili hususa ilişkin nasslarda kesin ve açık ifadelerin yer almadığı görülmektedir. Dolayısıyla bu hususta değerlendirmelerin hepsi, şahsi yorum ve konuya bilimsel açıklık getirme çabalarından ibarettir. Sonuç itibariyle hilkaten para terkibinin mecazi olarak ifade edildiği şeklinde yorumlanması ve para mahiyetinde itibar gördüklerinde altın ve gümüşün hilkaten para yerine değerini kendi öz kıymetinden alan "mal para" şeklinde telakki edilmesi daha isabetlidir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, İslam İktisadı, Fıkıh, Mal Para, Nedret.

Abstract

Gold and silver, which have the qualities and functions of money more than other metals, enabled the belief in the classical fiqh literature that Allah created these metals as money, and the coins minted from them were named as hilqaten money, which is derived from the word creation. In the modern fiqh literature, many theories have been put forward on the subject and various debates have been raised. It is generally accepted that gold and silver were created by Allah as money. As a result of the research on the nature of money in the economics and fiqh literature, it has been concluded that gold and silver are not money by creation. Because it is observed that other metals such as iron, copper, nickel, etc. are not respected like gold and silver because they are abundant in nature and easily obtainable. This situation indicates that gold and silver would have become like other metals if they were abundant in nature and easily obtainable. As a matter of fact, with the discovery of the Americas in the 15th century, silver, which lost its rarity due to the increase in its reserves and its abundant supply to the market, lost its original value and its reputation as the main money. The historical transformation of

** Dr. Arş. Gör., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, Hatay/Türkiye oguzhankundak@mku.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-0917-5187.

silver shows that, theoretically, gold will become like other metals, especially silver, at some point in the future. On the other hand, as far as it has been determined, it is seen that there are no clear and precise statements in the nasses regarding the relevant issue. Therefore, all of the evaluations in this regard are merely personal interpretations and attempts to bring scientific clarity to the subject. As a result, it is more appropriate to interpret the expression 'hilqaten money' as a metaphorical expression and to consider gold and silver as 'commodity money' that derives its value from its intrinsic value, rather than money by nature, when they are respected as money.

Keywords: Islamic Law, Islamic Economy, Fiqh, Commodity Money, Rarity.

1. GİRİŞ

Farsçada "parça" anlamındaki "pare" sözcüğünden dilimize geçmiş olan para,[261] ıstılah anlamı olarak "mal ve hizmet alımlarında veya borç ödemelerinde kullanılan, toplumda genel kabul görmüş ortak değişim vasıtası ve değer ölçüsüdür."[262] Kendisinden arzu edilen işlevlerini yerine getirebilmesi için parada birtakım fonksiyonların ve vasıfların bulunması gerekmektedir. Paranın fonksiyonları; mübadele ve ödeme aracı olması, ortak değer ölçüsü olması, tasarruf (değer biriktirme) aracı olması ve para politikaları aracılığıyla yönlendirilen iktisat politikası aracı olmasıdır.[263] Vasıfları ise paranın olabildiğince dayanıklı, kolay taşınabilir, bölünebilir, saklanabilir, zor taklit edilebilir, nadir bulunabilir, tekdüze ve değer istikrarına sahip olmasıdır.[264]

2. Tarihsel Gelişim Çerçevesinde Para Çeşitleri

Paranın ortaya çıkışının neredeyse insanlık tarihi kadar eski olduğu varsayılmaktadır. Kadîm zamanlar hakkındaki bilimsel verilerin kısıtlı olması sebebiyle konuya dair öne sürülen açıklamalar görecelidir. Dolayısıyla bu hususta genel kabul gören tek bir yaklaşım bulunmamakta ve ilgili açıklamalar çeşitli teori, hipotez ve varsayımlardan oluşmaktadır. Realitede bilimsel olarak kanıtlanmış olmamasına rağmen teorik olarak insanlık tarihinde paranın hiç kullanılmadığı bir dönem düşünülebilmektedir.[265] Zira insanlığın varoluşunun ilk insan Hz. Âdem ile başladığı göz önünde bulundurulduğunda neslinin çoğalmasına, yaşam alanının genişlemesine ve ihtiyaçlarının çeşitlenmesine kadar insan paraya ihtiyaç duymamış, sonrasında ise alışverişlerini kolaylaştırma eğiliminde bulunmuş olabilir. Ayrıca tabiatının gereği olarak insan, her şeyi gerçekleştirmeye ve elde etmeye muktedir bir varlık değildir. Yaşamını sürdürebilmesi için kendi kendisine yetemeyecek şekilde birçok şeye ihtiyacı vardır. İlgili gerçeklik insanları birtakım çareler aramaya sevk etmiş, böylelikle birbirlerinin ürettiği veya sahip olduğu ihtiyaç fazlası eşyalar ile değiş tokuş yaparak trampa ekonomisini ortaya çıkarmış olabilir.[266]

Trampa uygulamasında taraflar, ihtiyaç fazlası elinde bulundurdukları malı birbirleriyle takas ederek alışverişlerini gerçekleştirmiştir. Ancak trampa yapmayı kabul edecek kişiyi bulma ve değiştirilen malların birbirlerine denk olmasını ayarlama gibi zorluklar,[267] insanları zamanla daha kolay vasıtalar bulmaya yönlendirmiş ve bu yönelimler paranın gelişmesine ve çeşitliliğine olanak sağlamıştır.

---

[261] Ali Akyıldız, "Para", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 163-166.
[262] Sabri Orman, "Para, Kredi ve Faiz", *Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz*, 1992, 11.
[263] Mikail Altan - Suna Akten Çürük, "Modern İktisat Bilimi Açısından Para ve Faiz", *Fıkhi Açıdan Finans ve Altın İşlemleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 32-33.
[264] Sabri Orman, "Modern İktisat Literatüründe Para, Faiz ve İslam", *Para, Faiz ve İslam* (İstanbul: İSAV Yayınları, 1992), 19; Altan - Çürük, "Modern İktisat Bilimi Açısından Para ve Faiz", 32; Oğuzhan Kundak, "İslâm Hukukuna Göre Kâğıt Paranın Temellendirilmesi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 66/66 (2024), 66-71.
[265] Orman, "Modern İktisat Literatüründe Para, Faiz ve İslam", 3-4.
[266] Oğuzhan Kundak, *İslâm Hukukuna Göre Borç Ödemelerinde Paradaki Değer Değişimi* (Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2024), 31.
[267] Necmeddin Güney, "İslam Hukukunda Para Kavramına Genel Bir Bakış", *İslami Finans ve Finansal Teknolojiler* (Konya: NEU Yayınları, 2020), 2.

2.1. İktisat Literatüründe Para Çeşitleri

İktisat literatüründe para; değerini bizzat kendi öz kıymetinden alıp almamasına[268] ve tarihsel dönüşümüne göre mal para, madeni para, temsili para, itibari para ve dijital para olarak tasnif edilmiştir.

Tarihte tuz, buğday, hurma, sığır, post, çay, tütün, kürk, balta, kürek, kazan,[269] midye kabuğu, papağan tüyü, balık, zeytinyağı, çivi, keçiboynuzu, deniz taşı,[270] altın ve gümüş gibi mallar[271] para olarak kabul edilmiş ve ihtiyaçların giderilmesinde vasıta yani ara mal olarak kullanılmıştır. Mal paraların en önemli özelliği hem mal hem de para olarak kıymet ifade etmesi ile çifte değere sahip olmasıdır.[272]

Mal paralar arasında yer alan madenler, diğer mallara nazaran mübadelelerde kolaylık sağlaması sebebiyle daha fazla itibar görmüştür.[273] Bu kapsamda altın, gümüş, demir, bakır, nikel, tunç ve bronz gibi madenlerden darp edilen paralar kullanılmıştır.[274] Söz konusu madenler arasında altın ve gümüş diğerlerine göre daha nadir bulunması ve kolayca elde edilememesi sayesinde ayrı bir güven, ölçü, değer ve ilgiye sahip olmuş ve zamanla diğer madenlerden daha fazla tercih edilerek küresel boyutta aslî para haline gelmiştir.[275]

Mal paralar kadar olmasa da madeni paraların da mübadelelerdeki birtakım zorlulukları[276] nedeniyle insanlar başka arayışlara yönelmiş ve temsili paralar ortaya çıkmıştır. Temsili paralar, üzerindeki yazılı rakam karşılığında genel olarak bizzat altın veya gümüş tesliminin yapılacağı teminatının verildiği ödeme araçlarıdır. Bu paralar nominal değerleri ile reel değerleri birbirinden farklı olan altın ve gümüş sertifikaları, madeni ufaklık paralar (kuruş),[277] kâğıt paralar ve elektronik paralardır. Bu sebeple bizatihi kendi değerleri yok denecek kadar az olup kıymetlerini, kendi değerlerinden çok daha yüksek olan temsil ettikleri şeyin değerinden almaktadır.[278]

İtibari paralar ise değerini kendisini tedavüle süren otoritenin gücünden ve para politikalarının isabetliliğinden alan ödeme araçlarıdır. Altın, gümüş veya başka bir şey karşılığında tedavüle sürüldüğü zaman temsili olan para; altın, gümüş veya başka bir şey karşılığında tedavüle sürülmediği zaman itibari paralar sınıfında değerlendirilmektedir. Nitekim günümüz uluslararası para sisteminde itibari kağıt paralar tedavüldedir. Mal paraların mal değeri, madeni paraların maden değeri ve temsili paraların da temsil ettikleri şey cinsinden somut değerleri vardır. Buna karşılık itibari paraların resmi otoriteden gelen soyut kıymeti ve yok denecek kadar az olan kâğıt değeri hariç kendi zatında hakiki bir değeri veya temsil ettiği somut bir kıymeti söz konusu değildir.[279]

---

[268] Kundak, *İslâm Hukukuna Göre Borç Ödemelerinde Paradaki Değer Değişimi*, 32; Oğuzhan Kundak, *İslâm Hukukunda Enflasyon Farkı* (Ankara: Astana Yayınları, 2024), 37.
[269] İzgi Özkan, "XI. Yüzyıla Kadar Orta Asya Türk Devletlerinin Çin'le Yaptığı Ticarî Münasebetler", *Tarih Enstitüsü Dergisi* 9 (1978), 87-106.
[270] Sadi Uzunoğlu, *Para ve Döviz Piyasaları* (İstanbul: Literatür Yayınları, 2007), 92.
[271] Halid b. Abdullah el-Muslih, *et-Tedahhumü'n-nakdî fi'l-fikhi'l-İslâmî* (Dâru İbni'l-Cevzî, 2007), 49.
[272] Orman, "Modern İktisat Literatüründe Para, Faiz ve İslam", 10-11; Ahmed el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî* (Şam: Dâru'l-Fikr, 1999), 101-102.
[273] el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 102-104.
[274] Abdülaziz Bayındır, "Başlangıcından Günümüze İslam Toplumunda Madeni ve Kağıt Paralar", *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 2 (2012), 15-21.
[275] Mohamad Abulaziz Alshami, *Islam Şeriatının Enflasyona Bakış Açısı* (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 47-49; el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 107-110.
[276] Altın ve gümüşün taşınması, bölünmesi, muhafaza edilmesi, transferlerinde eşkıya baskınlarına uğraması vb. zorluklardır.
[277] Madeni paralar olan ufaklık paraların temsili olması bakır ve demir gibi daha az değerli madenlerden basılması sebebiyle onların kendi değerlerinin temsil ettikleri değerden düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Buna karşılık enflasyonun aşırı yüksek seyrettiği zamanlarda kuruşların madeni değeri temsil ettikleri değerin üstüne çıkabilir. Fakat bu istisnai bir durum olduğu için prensip haline gelmeyerek kuruşların temsili para olmasına engel değildir. Bkz. Orman, "Modern İktisat Literatüründe Para, Faiz ve İslam".
[278] Umut Evlimoğlu - Tolga Umut Gümüş, "İtibari Paranın Kullanımdan Kaldırılmasına Yönelik Teorik Bir Değerlendirme", *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 9/2 (2018), 170.
[279] Muzaffer Ünsal, *Makro İktisat* (Ankara: Murat Yayınları, 2017), 569.

Zikredilen para çeşitlerinde gözlemlendiği üzere her geçen dönemde para, en somut halinden biraz daha soyutlaşarak tarihsel dönüşümüne devam etmektedir. Söz konusu dönüşüm çerçevesinde günümüz şartlarında teknolojinin verdiği imkânlar, para mefhumunun elektronik düzleme aktarılmasını sağlamış ve gerek çeşidi gerekse sistemi açısından elektronik paralar,[280] sanal paralar[281] ve kripto paralar[282] olmak üzere dijital paralar ortaya çıkmıştır.

2.2. İslâm Hukuku Literatüründe Para Çeşitleri

İslamiyet'ten önce Araplar, para ve maden değeri birbirine eşit olan Bizans altın parası dinarı ve Sasani gümüş parası dirhemi para olarak piyasalarda kullanmaktaydı. İslam'ın gelmesiyle birlikte Hz. Peygamber,[283] tedavül şekli ve kullanımına dair usulsüzlükleri bertaraf edecek birtakım düzenlemeler dışında herhangi bir değişikliğe tâbi tutmaksızın bu paraların kullanımına izin vermiştir. Hz. Peygamber sonrasında ise hulefâ-yı râşidîn devrinde Müslümanlara ait para basma teşebbüslerinde bulunulmuş lakin geniş çerçevede uygulamaya konulamayarak Bizans ve Sasani paralarının kullanımına devam edilmiştir.[284] Nitekim tartı, nakış, şekil ve umumi olarak piyasalara hâkim olacak şekilde Müslümanlara özgü ilk para, Emevî Devleti hükümdarı Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705) tarafından saf altın ve gümüşten darp edilerek Hicri 75 yılında piyasaya sürülmüştür.[285] İlgili tarihten sonra Müslümanlar, kurdukları devletler, yaşadıkları bölgeler ve oluşturdukları medeniyetlerde kendilerine özgü paralarını basmış ve tedavüle sürmüştür. Böylece İslam tarihinde kullanılan tüm para çeşitleri doğal olarak fenni ve dini ilimlere konu olmuş ve klasik fıkıh literatüründe paralar, hilkaten paralar ve ıstılâhî paralar olmak üzere iki sınıfta[286] değerlendirilmiştir.

2.2.1. Hilkaten Paralar

Tarih boyunca altın ve gümüş, insanların eski zamanlardan beri daha fazla tercih ettiği mübadele aracı ve değer ölçüsü olmuştur. Çünkü bunlar paradaki işlevleri tam anlamına yakın bir şekilde yerine getirmiş ve genel olarak sabit değerde süreklilik göstermiştir. Tabiatı gereği para olmaya yatkın olan ve çok eski zamanlardan günümüze kadar kıymetli maden olma vasfını kaybetmeyen altın ve gümüş, klasik fıkıh literatüründe Allah'ın bu madenleri para olarak yarattığı inancına imkân vermiş ve ilgili paralar, yaratılma kelimesinden türetilmiş olan "hilkaten paralar" terkibiyle ifade edilmiştir.[287] Nitekim tartışmalı olmakla birlikte modern fıkıh literatüründeki genel kabul de bu doğrultudadır.[288]

Literatür incelendiğinde hilkaten paraların; dinar, dirhem ve katkı maddesi az veya eşit olan mağşûş paralar olduğu görülmektedir.[289]

---

[280]Evlimoğlu - Gümüş, "İtibari Paranın Kullanımdan Kaldırılmasına Yönelik Teorik Bir Değerlendirme", 171.
[281]Evlimoğlu - Gümüş, "İtibari Paranın Kullanımdan Kaldırılmasına Yönelik Teorik Bir Değerlendirme", 172.
[282]Murat Fidan vd., "Dünden Bugüne Paranın Tarihi ve Türkiye'de Kâğıt Para Kullanımı", *Sosyal Bilimler Dergisi* 9/18 (2019), 156-158.
[283] İslâm öncesi devirde ve İslâm'ın erken döneminde paranın işlevi ve mübadelesi hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Esma Kundak, *Hicri İkinci Asırda Sarf Akdi İle İlgili Fıkhî Tartışmalar* (Ankara: İlâhiyat Yayınları, 2024), 35-45.
[284] Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi* (Ankara: İmaj Yayıncılık, 2003), 2/985-986; Ebû Muhammed el-Makrîzî, *Kitâbu resâili'l-Makrîzî* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1998), 370-373; el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 64-65.
[285] Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1978), 5/37; el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 76-78.
[286] el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 147.
[287] Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrût: Dâru'l-Mârife, 1989), 14/14; Ebû Muhammed el-Makrîzî, *İğâşetü'l-ümme bi-keşfi'l-ğumme* (Elharam: 'Iynü li'd-dirasâti ve'l-buhûsi'l-insâniyyeti ve'l-ictimâ'iyyeti, 2007), 47; Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Mecmû'atü resâ'ili İbn 'Âbidîn*, ts., 2/63; Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2005), 1433; Ebû Zeyd İbn Haldûn, *el-Mukâddime* (Dımeşk: Dâru Ya'rub, 2005), 1/322.

[288] Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yaman, "Altın Para Mıdır? Ya Da Hangi Altın Paradır?", *Fıkhi Açıdan Finans ve Altın İşlemleri* (Konya: Ensar Neşriyat, 2012); Yusuf Erdem Gezgin, "Fıkhî Açıdan Altının Para veya Meta' Olma Niteliği", *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 2 (2020); Yusuf Erdem Gezgin, *Altın Mübadele İşlemleri İslam Hukuku Açısından Bir Değerlendirme* (İstanbul: İktisat Yayınları, 2021).
[289] el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 147.

Altından darp edilen paraya dinar denilmektedir. Dinar: "Bir miskal ağırlığında altın sikke"[290] şeklinde tanımlanmaktadır. Tanımda geçen miskal terimi; altın ve gümüş gibi kıymetli eşyaların tartılmasında kullanılan ağırlık birimidir. Sikke ise resmi otorite tarafından darp edilmiş basılı madeni para anlamına gelmektedir.[291] Genel olarak 1 miskal ağırlığında tedavüle sürülmüş altın sikkelere dinar adı verilmiştir.[292] Ağırlığı devirlere ve bölgelere göre farklılık gösterse de 1 miskal genel itibariyle 4,25 gram altın ağırlığındadır.[293]

Gümüşten darp edilen paraya ise dirhem denilmektedir. Dirhem: "Muayyen ağırlıkta (…)[294] gümüş parçası veya gümüş sikke"[295] şeklinde tanımlanmıştır. Tedavüle sürüldüğü bölge ve devirlere göre onlarca çeşit ölçü ile piyasada kullanılmış ve birden fazla isimle anılmıştır.[296]

Katkı maddesi az veya eşit olan mağşûş paralar ise madeni para sisteminde esas olarak saf bir şekilde piyasaya arz edilmesi gereken altın ve gümüş sikkelere para sayısını arttırabilmek için daha az değerli olan bakır ve demir gibi başka madenler katılarak[297] tedavüle sürülen paralardır."[298]

2.2.2. Istılahî Paralar

Altın ve gümüşü Allah'ın para olarak yarattığı inancının hâkim olduğu fıkıh literatüründe dinar ve dirhemlere hilkaten paralar denilmesine karşılık insanların semen vasfını vermesiyle,[299] bir anlamda insanların "bu paradır" demesiyle para vasfını kazanan diğer paralara da ıstılahî paralar[300] denilmiştir.[301] İlgili paraların genel özellikleri; asıl kıymetini bizzat kendi öz değerinden değil harici bir değerden alması, başta bakır olmak üzere değersiz diye nitelendirilen madenlerden darp edilmesi, sahip olduğu metal değerinin çoğunlukla piyasada kendisine atfedilen reel değerinden düşük olması ve tedavülden kaldırılınca veya insanların para olarak itibar etmemesiyle para olma vasfını yitirmesidir.[302] Bu bakımdan her ne kadar bazı devir ve bölgelerde aslî para olarak kullanılmış olsalar da genel olarak basit mal ve hizmetlerin alışverişlerinde[303] küsuratı tamamlamak için yardımcı para mahiyetinde kullanılmıştır. Bundan dolayı kullanım alanı daha dar ve ekonomideki etkisi de oldukça zayıf olmuştur.[304]

Istılâhî paralar; altın ve gümüş dışındaki madenlerden darp edilen felsler[305] ve içerisindeki katkı oranı altın ve gümüşe göre fazla olan mağşûş/ settûka (ستوقة) paralardır.[306]

3. Değerlendirme

Klasik fıkıh literatüründe altın ve gümüşten darp edilen paraların hilkaten para şeklinde telakki edilmesine yönelik modern literatürde birtakım teoriler ortaya konulmuş ve çeşitli tartışmalar gündeme gelmiştir. Bu konudaki genel yönelim altın ve gümüşün Allah tarafından para/semen

---

[290] Mehmet Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), "Dînâr", 104.
[291] Bkz. Oğuz Tekin, "Sikke", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/179-184.
[292] Cengiz Kallek, "Miskal", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/182-183.
[293] Mehmet Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), "Miskâl", 381.
[294] Bölgelere ve devirlere göre değeri farklılık arz etmektedir. Bu sebeple muayyen ağırlığı noktasında birim vermemek daha uygun görülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Makrîzî, *Kitâbu resâili'l-Makrîzî*, 161; Abdülaziz Bayındır, *Ticaret ve Faiz* (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2016), 142.
[295] Mehmet Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), "Dirhem", 104.
[296] el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 89-90.
[297] Hamdi Döndüren, "İslâm'da Para- Kredi, Faiz ve Enflasyon İlişkileri", *İslami Araştırmalar* 3 (1987), 59.
[298] Bkz. İbrahim Artuk, "Fels", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/309-311.
[299] Semeniyyet geniş anlamda bir şeyin kıymeti ve bahasıdır. Muhammed Ali Çağlar, *İslam Hukukunda Akitlerde Satış Bedeli (Semeniyyet)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), Ayrıntılı bilgi için bkz.
[300] Ebû Muhammed Bedrüddin el-Aynî, *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1990), 7/529.
[301] el-Muslih, *et-Tedahhumü'n-nakdî fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 57; Güney, "İslam Hukukunda Para Kavramına Genel Bir Bakış", 7; İbn Âbidîn, *Mecmûʿatü resâʾili İbn ʿÂbidîn*, 2/60; Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 5/72.
[302] Ali Bakkal, "İslâm Hukukunda Faiz Telakkisi Zaviyesinden Enflasyon Farkının Ödenmesi Problemi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1995), 52; Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 145.
[303] Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrût: Dâru'l-Mârife, 1989), 12/183-184.
[304] Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 5/73-74; el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 114.
[305] Ahmet Tabakoğlu, "İslâm'da Para Politikası Hakkında Bir Deneme", *Para, Faiz ve İslam* (İstanbul: İSAV Yayınları, 1992), 84.
[306] el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 90; İbn Âbidîn, *Mecmûʿatü resâʾili İbn ʿÂbidîn*, 2/61; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-ḥükkâm fî şerḥi Ġureri'l-aḥkâm* (Karaççi: Mîr Muhammed Kütüphanesi, ts.), 2/205.

olarak yaratıldığı kabulüdür. Nitekim periyodik cetvelde 118 tane element vardır. Bunlardan hava ile temas ettikleri zaman kendi özelliklerini kaybeden gaz halindekiler, kendiliğinden kendi özelliğini kaybedenler ve radyoaktif yani canlılar için ölümcül olanlar ayıklandığından geriye 30 tane element kalmaktadır. 30 element içerisinden doğada çokça bulunanlar ve yok denecek kadar az olanlar elendiğinde geriye 5 tane element kalmaktadır. Söz konusu 5 elementten rodyum ve paladyum 19. yüzyılda keşfedilmiştir. Bir diğer element Platin ise erime ısısının 1768 °C olmasıyla özellikle eski zamanlarda darp edilmesi kolay değildir. Dolayısıyla 118 elementten sadece altın ve gümüş para olmaya daha uygundur ve Allah tarafından insanların tasarrufuna sunulmuş bir nimet olarak yaratılmıştır.[307]

Yukarıda zikredilen iktisat ve fıkıh literatüründe paranın mahiyetine yönelik bilgiler doğrultusunda genel olarak demir, nikel, bakır ve bronz gibi diğer madenlerden darp edilen paraların madeni değerleri olmasına rağmen doğada çok fazla bulunmalarından ve kolayca elde edilebilir olmalarından ötürü altın ve gümüş gibi itibar görmedikleri gözlemlenmektedir. Bu durum, şayet doğada çokça bulunsaydı ve kolayca elde edilebilir olsaydı altın ve gümüşün de diğer madenler gibi bir hale geleceğine işaret etmektedir. Nitekim 15. yüzyılda Amerika Kıtası'nın keşfiyle rezervlerinin artması[308] ve piyasaya çokça arz edilmesi ile nadir bulunma vasfını yitiren gümüş, nedretten aldığı esas değerini yitirmiş ve aslî para olma itibarını kaybetmiştir. Bu sebeple gümüş günümüzde de aslî para olarak değil kıymetli maden olarak itibar görmektedir. Lakin bu itibar, demir ve bakıra olan itibar gibi olup gümüşün nadir bulunduğu zamanlardaki esas itibarını yansıtmamaktadır. Buna karşılık altın ise ilk zamanlardan günümüze kadar başta nadir bulunması olmak üzere sahip olduğu vasıfları koruyarak paradaki işlevlerin çoğunu yerine getirmiş ve 1973 yılında kadar uluslararası para sisteminde aslî para olarak itibarını sürdürmüştür. 1973'ten sonra ise her ne kadar şahsi tercihlere binaen ödeme vasıtası olarak kullanılsa da aslî para olma itibarını yitirmiş fakat nadir bulunması sebebiyle kıymetli maden olma vasfını ve itibarını kadîm zamanlardaki gibi günümüze kadar devam ettirmiştir.[309] Gümüşteki tarihsel dönüşüm, teorik olarak gelecek bir zaman diliminde altının da başta gümüş olmak üzere diğer madenler gibi bir hâle geleceğine işaret etmektedir. Diğer yandan tespit edildiği kadarıyla ilgili hususa ilişkin nasslarda kesin ve açık ifadelerin yer almadığı görülmektedir. Dolayısıyla bu meseledeki değerlendirmelerin hepsi, şahsi yorum ve konuya bilimsel açıklık getirme çabalarından ibarettir.

Öz itibariyle altın ve gümüş her ne kadar fıkıh literatüründe zamanın şartlarına göre hilkaten para olarak vasıflandırılsa da yaratılış itibariyle para değildir. Bu sebeple değerini bizzat kendi zatından alan paralar olma noktasında temel ölçütü temsil etmesi ve literatürde galat-ı meşhur olmasından ötürü hilkaten para terkibinin günümüzde de kullanılması fakat bunun mecazi manada yorumlanması daha uygundur. Bu kapsamda para olarak tedavülde kullanıldıkları zaman altın ve gümüşün değerini bizzat kendi öz kıymetinden alan "mal paralar" şeklinde telakki edilmesi daha isabetlidir.

4. SONUÇ

Klasik fıkıh literatüründe altın ve gümüşün yaratılış itibariyle para olarak kabul edildiği ve modern literatürde de genel kabulün bu yönde olduğu gözlemlenmiştir. Ancak paranın mahiyeti ve tarihsel dönüşümü incelendiğinde amelî olarak gümüşün teorik olarak da altının yaratılış itibariyle para olmadığı kanaatine varılmıştır. Söz konusu kanaat dahil olmak üzere ilgili konudaki tüm yaklaşımların şahsi yorum ve konuya bilimsel açıklık getirme çabaları olduğu görülmektedir. Netice itibariyle değerini bizzat kendi zatından alan paralar olma noktasında

[307] Bkz. Yaman, "Altın Para Mıdır? Ya Da Hangi Altın Paradır?"; Gezgin, "Fıkhî Açıdan Altının Para veya Meta' Olma Niteliği"; Gezgin, *Altın Mübadele İşlemleri İslam Hukuku Açısından Bir Değerlendirme*.
[308] İsmail Özsoy, "Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz", *Fıkhi Açıdan Finans ve Altın İşlemleri - Tebliğ ve Müzakereler - Tartışmalı İlmi Toplantı*, (27 Nisan 2012), 99.
[309] Uluslararası para sisteminin tarihi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kundak, *İslâm Hukukunda Enflasyon Farkı*, 53-63.

temel ölçütü ve ayırıcı vasfı temsil etmesi ve literatürde galat-ı meşhur olmasından ötürü hilkaten para terkibinin kullanılması fakat bunun mecazi manada yorumlanması daha uygundur. Bu kapsamda para olarak tedavülde kullanıldıkları zaman altın ve gümüşün değerini bizzat kendi öz kıymetinden alan "mal paralar" şeklinde telakki edilmesi daha isabetlidir.

5. KAYNAKÇA

Akyıldız, Ali. "Para". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 163-166. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Alshami, Mohamad Abulaziz. *Islam Şeriatının Enflasyona Bakış Açısı*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Altan, Mikail - Çürük, Suna Akten. "Modern İktisat Bilimi Açısından Para ve Faiz". *Fıkhi Açıdan Finans ve Altın İşlemleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.

Artuk, İbrahim. "Fels". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 12. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddin el-. *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1990.

Bakkal, Ali. "İslâm Hukukunda Faiz Telakkisi Zaviyesinden Enflasyon Farkının Ödenmesi Problemi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1995).

Bayındır, Abdülaziz. "Başlangıcından Günümüze İslam Toplumunda Madeni ve Kağıt Paralar". *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 2 (2012).

Bayındır, Abdülaziz. *Ticaret ve Faiz*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2016.

Çağlar, Muhammed Ali. *İslam Hukukunda Akitlerde Satış Bedeli (Semeniyyet)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Döndüren, Hamdi. "İslâm'da Para- Kredi, Faiz ve Enflasyon İlişkileri". *İslami Araştırmalar* 3 (1987).

Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 7. Basım, 2019.

Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 7. Basım, 2019.

Evlimoğlu, Umut - Gümüş, Tolga Umut. "İtibari Paranın Kullanımdan Kaldırılmasına Yönelik Teorik Bir Değerlendirme". *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 9/2 (2018).

Fidan, Murat vd. "Dünden Bugüne Paranın Tarihi ve Türkiye'de Kâğıt Para Kullanımı". *Sosyal Bilimler Dergisi* 9/18 (2019).

Gazzâlî, Ebû Hâmid el-. *İḥyâ'ü ʿulûmi'd-dîn*. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2005.

Gezgin, Yusuf Erdem. *Altın Mübadele İşlemleri İslam Hukuku Açısından Bir Değerlendirme*. İstanbul: İktisat Yayınları, 2021.

Gezgin, Yusuf Erdem. "Fıkhî Açıdan Altının Para veya Meta' Olma Niteliği". *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 2 (2020).

Güney, Necmeddin. "İslam Hukukunda Para Kavramına Genel Bir Bakış". *İslami Finans ve Finansal Teknolojiler*. Konya: NEU Yayınları, 2020.

Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. 2 Cilt. Ankara: İmaj Yayıncılık, 2003.

Hasenî, Ahmed el-. *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*. Şam: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1999.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Mecmûʿatü resâ'ili İbn ʿÂbidîn*, ts.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd. *el-Mukâddime*. Dımeşk: Dâru Ya'rub, 2005.

Kundak, Esma. *Hicri İkinci Asırda Sarf Akdi İle İlgili Fıkhî Tartışmalar*. Ankara: İlâhiyat Yayınları, 1. Basım, 2024.

Kundak, Oğuzhan. *İslâm Hukukuna Göre Borç Ödemelerinde Paradaki Değer Değişimi*. Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2024. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp

Kundak, Oğuzhan. "İslâm Hukukuna Göre Kâğıt Paranın Temellendirilmesi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 66/66 (2024). https://doi.org/10.15370/maruifd.1456886

Kundak, Oğuzhan. *İslâm Hukukunda Enflasyon Farkı*. Ankara: Astana Yayınları, 1. Basım, 2024.

Makrîzî, Ebû Muhammed el-. *İġāṣetü'l-ümme bi-keşfi'l-ġumme*. Elharam: 'Iynü li'd-dirasâti ve'l-buhûsi'l-insâniyyeti ve'l-ictimâ'iyyeti, 2007.

Makrîzî, Ebû Muhammed el-. *Kitâbu resâili'l-Makrîzî*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1. Basım, 1998.

Miras, Kâmil. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 1978.

Molla Hüsrev. *Dürerü'l-ḥükkâm fî şerḥi Ġureri'l-aḥkâm*. Karaççi: Mîr Muhammed Kütüphanesi, ts.

Muslih, Halid b. Abdullah el-. *et-Tedahhumü'n-nakdî fi'l-fıkhi'l-İslâmî*. Dâru İbni'l-Cevzî, 2007.

Orman, Sabri. "Modern İktisat Literatüründe Para, Faiz ve İslam". *Para, Faiz ve İslam*. İstanbul: İSAV Yayınları, 1992.

Orman, Sabri. "Para, Kredi ve Faiz". *Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz*, 1992.

Özkan, İzgi. "XI. Yüzyıla Kadar Orta Asya Türk Devletlerinin Çin'le Yaptığı Ticarî Münasebetler". *Tarih Enstitüsü Dergisi* 9 (1978).

Özsoy, İsmail. "Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz". *Fıkhi Açıdan Finans ve Altın İşlemleri - Tebliğ ve Müzakereler - Tartışmalı İlmi Toplantı*, 92-94.

Serahsî, Muhammed b. Ahmed es-. *el-Mebsût*. Beyrût: Dâru'l-Mârife, 1989.

Serahsî, Muhammed b. Ahmed es-. *el-Mebsût*. Beyrût: Dâru'l-Mârife, 1989.

Tabakoğlu, Ahmet. "İslâm'da Para Politikası Hakkında Bir Deneme". *Para, Faiz ve İslam*. İstanbul: İSAV Yayınları, 1992.

Uzunoğlu, Sadi. *Para ve Döviz Piyasaları*. İstanbul: Literatür Yayınları, 3. Basım, 2007.

Ünsal, Muzaffer. *Makro İktisat*. Ankara: Murat Yayınları, 11. Basım, 2017.

Yaman, Ahmet. "Altın Para Mıdır? Ya Da Hangi Altın Paradır?" *Fıkhi Açıdan Finans ve Altın İşlemleri*. Konya: Ensar Neşriyat, 2012.

THE TEMPORAL DEVELOPMENT AND TRANSFORMATION OF POPULATION IN THE BURDUR KAZA FROM A HISTORICAL GEOGRAPHY PERSPECTİVE (1831–1914)

TARİHİ COĞRAFYA YÖNÜYLE BURDUR KAZASINDA NÜFUSUN ZAMANSAL GELİŞİMİ VE DEĞİŞİMİ (1831-1914)[310]

Şerife BİLİNİR (Birinci Yazar)[1], Bayram ÇETİN (İkinci Yazar)[2]

Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü Hatay/Türkiye, ORCID: 0000-0002-7135-3984,

Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü Bursa/Türkiye, , ORCID: 0000-0002-8237-1360

Özet

Geçmişten günümüze nüfus yapısındaki değişimler, mekânın zaman içindeki değişimini analiz etmede güçlü bir gösterge niteliğindedir. Bu doğrultuda çalışma, 1831-1914 yılları arasında Burdur Kazasında nüfusun gelişimini, tarihi coğrafya yönüyle ele almaktadır. Araştırmanın temel amacı, Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında Burdur'daki nüfus yapısını nüfus defterleri ve Konya Vilayeti salnameleri temelinde birincil arşiv kaynaklarına dayanarak incelemektir. Bu bağlamda 6 nüfus defterleri, nüfus cetvelleri ve 23 salnameden faydalanılmıştır. Çalışma kapsamında Burdur Kazasının demografik gelişimi uzun dönemli veriler ışığında değerlendirilerek, nüfusun sayısal artış ve azalış eğilimlerini ortaya koymak hedeflenmiştir. Ayrıca nüfus değişimlerinde etkili olan sosyal, ekonomik ve siyasal faktörleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışma, nüfusun artış-azalış eğilimlerinin yanı sıra Burdur Kazasındaki Müslüman ve gayrimüslim nüfus oranlarını ve kır-şehir yerleşmelerinde yaşayan nüfusu ele almaktadır. Bu bağlamda kazanın yıllık nüfus artış hızı hesaplanmış, demografik değişimler ve dönemsel dalgalanmalar ortaya konmuştur. Burdur Kazasının nüfusu, 1831-1914 yılları arasında yaklaşık üç kat artış göstermiş, ancak bu büyüme çizgisi süreklilik arz etmemiştir. Özellikle 1872, 1883 ve 1899 yıllarında belirgin düşüşler yaşanmıştır. Öte yandan 1888 ve 1906 yıllarında kazada dikkat çekici artışlar kaydedilmiştir. Nüfusun artış hızındaki dalgalanmalarda yerel yangın felaketleri, göç hareketleri ve idari yapı değişiklikleri gibi etkenler belirleyici olmuştur.

Sonuç olarak, bu çalışma, Burdur Kazasının demografik tarihine ışık tutarken, Osmanlı taşrasında sosyal yapının nasıl evrildiğine dair tarihi coğrafya ve tarihsel demografi temelli özgün ve bütüncül bir değerlendirme sunmaktadır. Arşiv belgelerine dayalı bu tür mikro ölçekli araştırmalar, Osmanlı toplum yapısının yerel düzeyde anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Burdur Kazası, Nüfus Defterleri, Tarihi Coğrafya, Tarihsel Demografi, Osmanlı Dönemi.

[310] Bu çalışma "Tarihi Coğrafya Yönüyle, 1841 Tarihli Nüfus Defterine Göre Burdur Şehri ve Çevresinin Nüfusu" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Abstract

Changes in population structure from past to present serve as a strong indicator for analyzing the transformation of space over time. In this context, the study examines the population development of the Burdur Kaza between 1831 and 1914 from a historical geography perspective. The main objective of the study is to examine the population structure of Burdur during the last century of the Ottoman Empire based on primary archival sources, particularly *population defters* and the *volumes of the Konya Vilayeti Salnamesi.* In this context, six population defters, several population schedules, and twenty-nine salnames were utilized. Within the scope of this study, the demographic development of the Burdur Kaza is evaluated in light of long-term data, with the aim of revealing the numerical trends of population increase and decrease.

In addition to analyzing the trends of population growth and decline, the study also addresses the proportions of Muslim and non-Muslim populations in the Burdur Kaza, as well as the distribution of population across rural and urban settlements. In this context, the annual population growth rate of the kaza was calculated, and demographic changes along with periodical fluctuations were identified. The population of the Burdur Kaza nearly tripled between 1831 and 1914; however, this growth trend did not follow a continuous trajectory. Notably, significant declines were observed in the years 1872, 1883, and 1899. On the other hand, the years 1888 and 1906 witnessed remarkable increases in the population of the kaza. The fluctuations in the rate of population growth were largely influenced by factors such as local fire disasters, migration movements, and changes in the administrative structure.

In conclusion, this study sheds light on the demographic history of the Burdur Kaza and offers a unique and comprehensive assessment based on historical geography and historical demography, revealing how the social structure evolved within the Ottoman provincial context. Micro-scale studies based on archival documents such as this contribute significantly to a deeper understanding of the Ottoman social structure at the local level.

Keywords: Burdur Kaza, Population Defters, Historical Geography, Historical Demography, Ottoman Period

1. GİRİŞ

Nüfus, bir mekânın hem belirleyicisi hem de sonucudur (Massey, 1994; Castells, 1996; de Blij & Murphy, 2003; Tümertekin & Özgüç, 2009: 112-118). Bu nedenle bir yerleşim biriminin sosyal, ekonomik ve mekânsal yapısının tarihsel gelişimini anlamada nüfus verileri güçlü bir gösterge niteliğindedir (Tümertekin & Özgüç, 2009: 116). Özellikle tarihi coğrafya disiplini, nüfusun zaman içerisindeki değişimlerini inceleyerek yerleşmelerin değişim ve dönüşüm dinamiklerini çözümlemeyi amaçlar. Geçmişteki coğrafi mekânı, sosyal, ekonomik ve siyasal boyutlarıyla birlikte inceleyen interdisiplinel bir çalışma alanı olan tarihi coğrafyada nüfus, araştırmalarının temel bileşenlerinden biridir. Çünkü nüfus hem mekânın kullanım biçimlerini hem de yerleşimlerin oluşum ve dönüşüm dinamiklerini doğrudan etkileyen bir değişkendir.

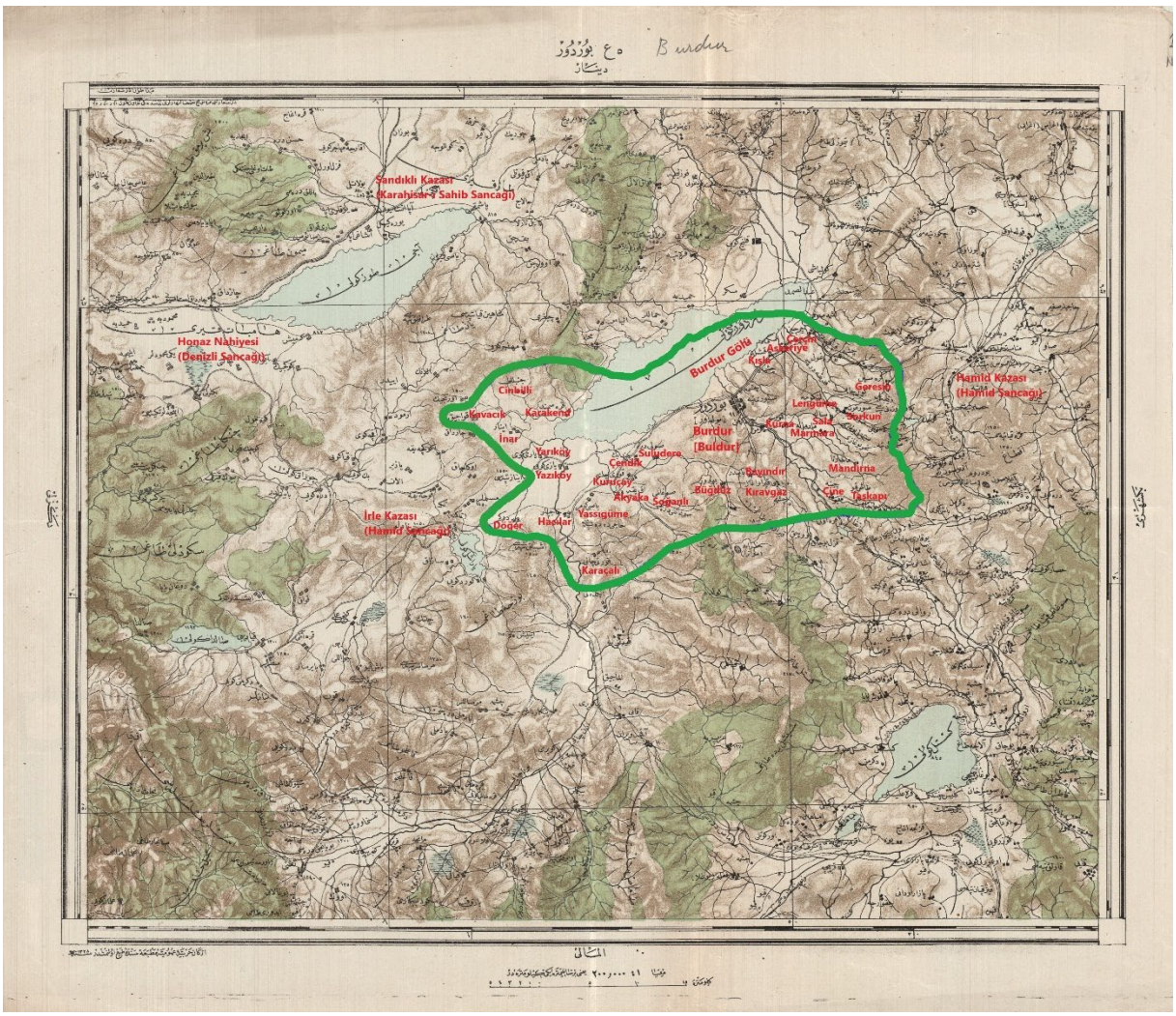
Tarihi coğrafyada nüfus verilerinin niteliğine göre, belirli bir dönemdeki yerleşim yoğunluğu, kırsal-kentsel yapı, toplumsal tabakalaşma, etnik ve dinî dağılım, göç hareketleri ve nüfusun ekonomik etkinliklerle ilişkisi gibi çok boyutlu unsurlar analiz edilebilir (Barkan, 1953). Fakat burada unutulmaması gereken nokta yeterli verinin elde edilmesidir. Özellikle nüfus defterleri ve salnameler gibi tarihsel belgeler üzerinden elde edilen demografik bilgiler, mekânsal yapının zaman içindeki değişimini anlamada vazgeçilmez kaynaklardır. Ayrıca nüfus, bir bölgedeki sosyal yapı ile çevresel etkenler arasındaki karşılıklı ilişkinin izlenebilmesi açısından da kritik öneme sahiptir. Savaşlar, salgın hastalıklar, doğal afetler ve idari reformlar gibi olayların nüfus üzerindeki etkileri, tarihi coğrafya bağlamında mekân-temelli yorumlamalar yapılmasını sağlar.

Bu nedenlerle nüfus, sadece sayısal bir veri olarak değil, toplumsal, kültürel ve mekânsal ilişkileri anlamaya yarayan bir analiz aracı olarak tarihi coğrafya çalışmalarında merkezi bir konumda yer almaktadır. Böylece tarihi coğrafya, nüfus üzerinden hem geçmişe ışık tutar hem de mekânın sosyal tarihiyle bütünleşik bir analiz imkânı sunmaktadır.

Çalışma, 1831-1914 yılları arasında Burdur Kazasında nüfusun gelişimini, tarihi coğrafya yönüyle ele almaktadır. Osmanlı arşiv belgelerinde yer alan nüfus defterleri, nüfus cetvelleri ve Konya Vilayeti Salnameleri, 19. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar olan süreç için Burdur Kazasına ait demografik yapının analiz edilmesine olanak tanımaktadır.

1.1. Araştırma Sahasının Yeri ve Sınırları

Bu çalışmanın araştırma sahasını, 19. yüzyıla ait Burdur Kazası nüfus defterlerinde kayıtlı olan Burdur merkez mahalleleri ile kaza dahilindeki kırsal yerleşmeler oluşturmaktadır. Çalışmanın kapsadığı kaza sınırları, yaklaşık olarak günümüzdeki Burdur İli Merkez İlçesi ile örtüşmektedir. Söz konusu dönemde Burdur Kazası, Hamid Sancağına bağlı bir idarî birim konumundadır. Kaza, tarihsel idari yapı içerisinde; doğuda Hamid Kazası, güneyde Teke Sancağına bağlı Bucak Kazası, güneybatıda yine Hamid Sancağına bağlı Tefenni Kazası, batıda İrle Kazası, kuzeybatıda Denizli Sancağı ve kuzeyde ise Karahisar-ı Sahip Sancağına bağlı Sandıklı Kazası ile çevrilidir.

Şekil 1. Burdur Kazası ve Çevresi (Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Matbaasında Tab' Olunmuştur. H.1328/M. 1910/1911- Mikyas: 1: 200.000 yani bir santimetre iki kilometredir.)

1.2. Amaç ve Önem

Çalışma, Osmanlı Devleti'nin son döneminde Burdur Kazası özelinde nüfus yapısının tarihsel gelişimini ortaya koymayı ve nüfusun sayısal değişimini etkileyen faktörleri analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda nüfus defterleri, nüfus cetvelleri ve vilayet salnameleri gibi arşiv kaynakları aracılığıyla demografik yapının mekânsal ve toplumsal boyutlarını incelemektir. Araştırmada 1831-1914 yılları arasındaki dönemde Burdur Kazasında meydana gelen nüfus artış ve azalış eğimlerini dönemsel olarak değerlendirmeyi; savaşlar, göçler, afetler ve idari değişimlerin nüfus üzerindeki etkilerini belirlemeyi hedeflemektedir. Aynı zamanda Müslüman ve gayrimüslim nüfus oranları, cinsiyet dağılımı ve kırsal-şehir yerleşim ilişkileri gibi demografik göstergelerin zaman içindeki değişimini inceleyerek, taşra bir Osmanlı kazasında sosyal yapının dönüşümünü tarihsel coğrafya bağlamında değerlendirmek de araştırmanın temel hedeflerindendir.

Osmanlı dönemine ait uzun süreli ve düzenli demografik verilere ulaşmak, tarihi coğrafya ve tarihsel demografi araştırmaları açısından oldukça sınırlı ve güçtür. Bu nedenle, belirli bir yerleşim birimine ait arşiv belgelerine dayalı nüfus verilerinin temin edilebilmesi, yerel ölçekte sosyal yapının dönüşümünü anlamada önemli bir katkı sunmaktadır. Arşiv belgelerine dayalı bu tür mikro ölçekli çalışmalar, Osmanlı toplum yapısının yerel düzeydeki değişim ve devamlılıklarını anlamada oldukça önemlidir. Bu doğrultuda çalışmanın hem tarihi coğrafya hem de tarihi demografi literatürüne katkı sunması beklenmektedir.

1.3. Veri Kaynakları ve Yöntem

Çalışmanın temel veri kaynaklarını, Osmanlı arşivlerinden temin edilen 6 nüfus defterleri, nüfus cetvelleri ve 23 Konya Vilayet Salnameleri oluşturmaktadır. Bu kaynaklardan elde edilen veriler karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve analiz edilmiştir. Araştırmada öncelikle 1831-1914 yılları arasında gerçekleştirilen nüfus sayımları sistematik bir hale getirilmiş olup, daha sonra nüfusun değişimi yıllık nüfus artış hızı hesaplamalarıyla dönemsel olarak neden sonuç ilişkisi çerçevesinde incelenmiştir. Elde edilen istatistikî veriler tablolar ve grafiklerle desteklenmiştir. Ayrıca Müslüman-gayrimüslim ayrımı, kadın-erkek dağılımı ve kırsal-şehir yerleşim yapısı gibi demografik özellikler, dönemsel veriler doğrultusunda yorumlanmıştır.

2. BULGULAR

Burdur Kazasının 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın başlarındaki demografik yapısına ilişkin veriler; II. Mahmud döneminde başlatılan nüfus sayımları, vilayet salnameleri ve Burdur'a dair yapılan çeşitli araştırmalar temel alınarak elde edilmiştir. 1831–1914 yılları arasındaki 83 yıllık süreçte Burdur Kazasının nüfus yapısındaki gelişim ve değişim önce genel hatlarıyla ele alınacak, sonrasında ise veri mevcudiyetine göre seçilmiş yıllar üzerinden demografik göstergeler bağlamında analiz edilecektir. Bununla birlikte, 1831-1914 yıllarını kapsayan bu döneme ait nüfus verilerinde, idarî sınırların zaman zaman değişimine bağlı olarak bazı farklılıklar ortaya çıkabilmektedir.

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda ilk nüfus sayımı 1831 yılında gerçekleştirilmiş olup, bu tarihten itibaren I. Dünya Savaşı'na kadar her ne kadar düzenli aralıklarla olmasa da çeşitli nüfus sayımları yapılmıştır. 1831-1914 yılları arasındaki 83 yıllık dönem boyunca yapılan sayımlardan elde edilen istatistiki verilere göre, Burdur Kazasının nüfusu yıllık ortalama ‰13,87 oranında artarak yaklaşık üç katına çıkmıştır. Bu süreçte Osmanlı Devleti nüfusu, Burdur Kazasına kıyasla daha düşük bir hızla, yıllık ortalama ‰2,89 oranında artış göstermiştir. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nin aynı döneme ait yıllık ortalama nüfus artış hızına kıyasla, Burdur Kazasının daha yüksek bir artış oranı sergilediği dikkat çekmektedir (Tablo 1). Genel nüfus artış hızı ile Burdur Kazasında gözlemlenen yerel artış arasındaki farkın temel

nedenlerinden biri, söz konusu dönemde Osmanlı topraklarının birçok bölgesinde aralıksız devam eden savaşlar ve bu savaşların sonucunda sınırların Osmanlı aleyhine değişmesidir.

Burdur Kazasında 1831-1914 yılları arasındaki nüfus artışı değerlendirildiğinde, nüfusun ilk kez 1893 yılında iki katına ulaştığı, ardından artış hızında bir yavaşlama gözlenmesine rağmen, 1914 yılı itibarıyla toplam nüfus 1,5 kat artarak 58 binin üzerine çıktığı tespit edilmiştir.

Tablo 1

1831-1914 Yılları Arasında Osmanlı Devleti ve Burdur Kazasında Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızı

	1831 Yılı Nüfusu	1914 Yılı Nüfusu	Yıllık Nüfus Artış Hızı (‰)
Burdur Kazası	18.376	58.139	13,87
Osmanlı Devleti	14.564.404	18.520.016	2,89

Kaynak: *BOA*, NFS. d. 20906; NFS. d. 30203; NFS. d. 3240; Karpat, 1985: 109-199; Karal, 1995: 236; Güzel, 2018: 80.

Nüfusun genel gelişim seyrine bakıldığında, Burdur Kazasında 1831 yılından itibaren artış eğilimi gözlemlenmekle birlikte, 1872-1884 yılları arasındaki 12 yıllık dönemde nüfus oranlarında dikkat çekici bir gerileme yaşanmıştır. 1872, 1883 ve 1899 yılları, Burdur Kazasında sadece nüfus artış hızının değil, toplam nüfus değerlerinin de kayda değer biçimde azaldığı dönemler olarak öne çıkmaktadır (Tablo 2 ve Şekil 2).

1831-1914 yılları arasındaki süreçte Burdur Kazası nüfusunun genel seyri incelendiğinde, yıllık ortalama nüfus artış hızının en düşük ‰-114,1 ve en yüksek ‰122,4 arasında değişkenlik gösterdiği tespit edilmiştir. İncelenen dönem içerisinde en düşük yıllık nüfus artış hızı, ‰-114,1 ile 1872 yılında gerçekleşmiş, en yüksek artış ise ‰122,4 ile 1834 yılında kaydedilmiştir. Söz konusu oranlar dikkate alındığında, 1831-1914 yılları arasında Burdur Kazasının nüfus artış hızında istikrarlı bir eğilimden ziyade belirgin dalgalanmaların yaşandığını ortaya koymaktadır. Burdur Kazasında nüfus artış hızının negatif değerlere düştüğü yıllar 1831, 1841, 1872, 1883 ve 1899 iken; 1834, 1884, 1888, 1893 ve 1906 yıllarında ise belirgin oranlarda artış gösterdiği gözlemlenmektedir (Tablo 2 ve Şekil 3).

Tablo 2

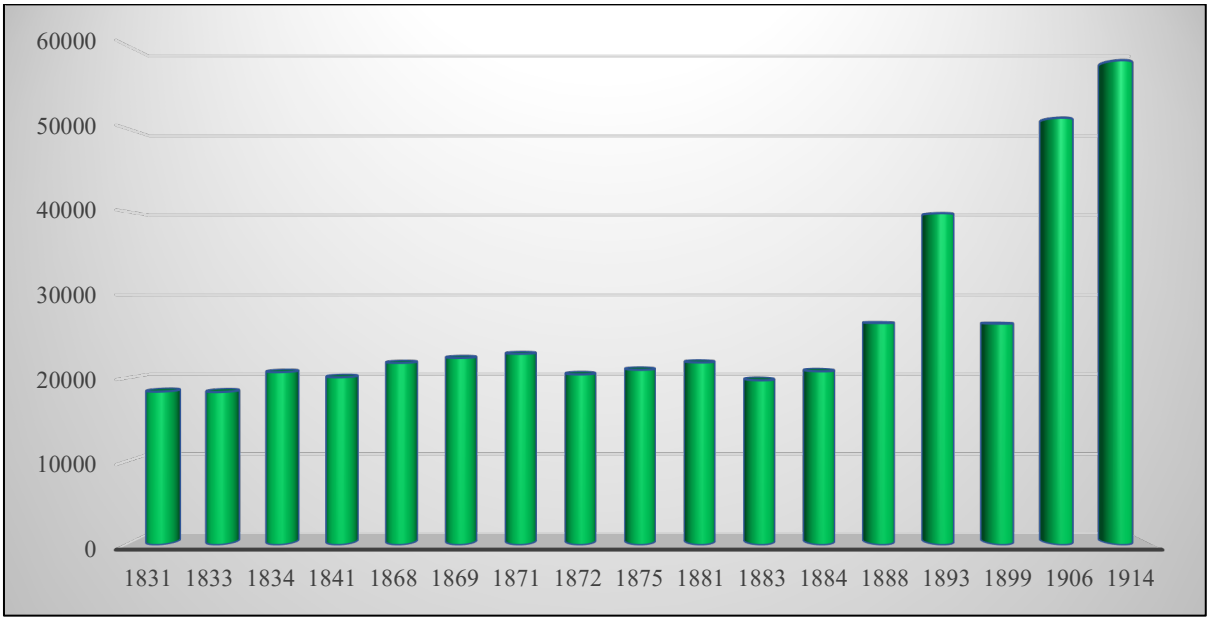
Osmanlı Döneminde (1831-1914) Burdur Kazası Nüfusunun Gelişimi[311]

Yıllar	Toplam Nüfus	Artış Miktarı	Artış Oranı (%)	Yıllık Nüfus Artış Hızı (‰)
1831	18376	-	-	-
1833	18328	-48	-0,26	-1,3
1834	20714	2386	13	122,4
1841	20096	-618	-2,99	-4,32

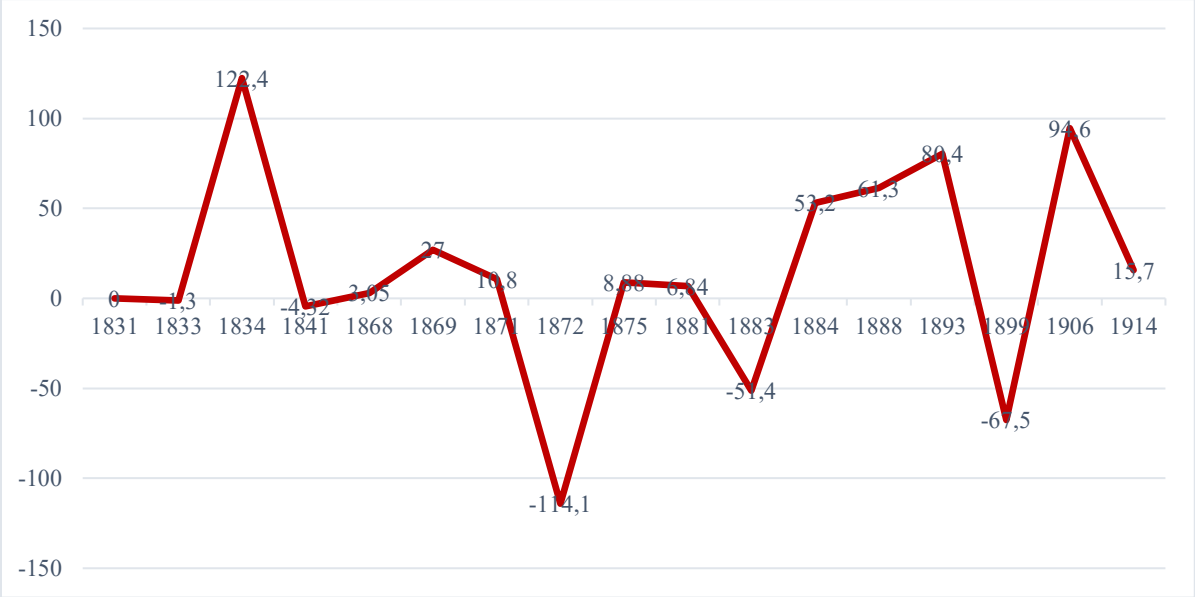
[311]1888 yılına kadar olan döneme ait toplam nüfus verileri, mevcut kaynaklarda yalnızca erkek nüfusun yer alması nedeniyle, erkek nüfusun iki katı alınarak hesaplanmıştır. Bu yöntem, genel nüfusun gelişim ve değişimini değerlendirmek için temel alınmıştır.

1868	21822	1726	8,58	3,05
1869	22420	598	2,74	27
1871	22912	492	2,19	10,8
1872	20440	-2472	-10,7	-114,1
1875	20992	552	2,7	8,88
1881	21872	880	4,19	6,84
1883	19734	-2138	-9,77	-51,4
1884	20814	1080	5,47	53,2
1888	26600	5786	27,7	61,3
1893	39777	13177	49,5	80,4
1899	26524	-13253	-33,3	-67,5
1906	51239	24715	93,1	94,6
1914	58139	6900	13,4	15,7

Kaynak: *BOA*, NFS. d. 20906; NFS. d. 30203; NFS. d. 3240; NFS. d. 3274; NFS. d. 3248; NFS. d. 3249; DH. EUM. KLU. 15/61; Konya Vilayet Salnameleri, H.1285; H.1286; H.1287; H.1288; H.1289; H.1290; H.1291; H.1292; H.1293; H.1294; H.1295; H.1296; H.1298; H.1299; H.1300; Karpat, 1985: 109-199; Karal, 1995: 236; Güzel, 2018: 80.

Şekil 2. Burdur Kazası Nüfusunun Sayım Dönemlerine Göre Seyri

Şekil 3. Burdur Kazası Nüfusunun Sayım Dönemlerine Göre Yıllık Nüfus Artış Hızı (‰)

19. yüzyılda nüfusun gelişimini etkileyen genel ve yerel faktörler ele alınmadan önce, nüfus sayım ve tespit çalışmalarında karşılaşılan çeşitli sorunlar nedeniyle, nüfusun gerçek dinamiğini tam olarak yansıtmayan dalgalanmaların verilerde gözlemlenebildiği belirtilmelidir. Her ne kadar bu sorunlar gerçek nüfus değişimini doğrudan etkilemese de kayıt sürecini etkileyerek gelişim tablosunda istatistiksel sapmalara neden olabilmektedir. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında idarî yapıda meydana gelen değişiklikler de nüfus tespit sonuçları üzerinde etkili olmuştur. Bu durum, bazı dönemlerde kısa vadeli fakat büyük ölçekli sayısal değişimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Nüfus tespitine ilişkin sorunların ötesinde, nüfusun gelişimini etkileyen faktörleri Osmanlı Devleti genelinde ve Burdur Kazası özelinde etkili olanlar şeklinde iki ana başlık altında incelemek daha anlamlı ve açıklayıcı olacaktır. Devlet genelinde nüfus yapısını etkileyen başlıca unsurlar arasında salgın hastalıklar, dönem boyunca en belirleyici faktörlerden biri olarak öne çıkmaktadır. 19. yüzyılda ortaya çıkan salgın hastalıkların, Osmanlı topraklarında geniş kitleleri etkileyerek ciddi can kayıplarına yol açtığı görülmektedir. Hastalıklar ve bunlarla mücadele konusunda toplumda yerleşmiş olan yanlış inanış ve yargılar, salgınların yayılmasını önleyecek tedbirlerin zamanında ve etkin bir şekilde alınamamasına neden olmuştur. Ancak bu olumsuz koşullara rağmen, savaş, açlık, salgın hastalıklar ve benzeri felaketlerden ziyade, ekonomik şartların giderek kötüleşmesi, 19. yüzyılda nüfus artış hızını düşüren en temel etkenlerden biri olmuştur (Karpat, 1985: 60-61).

19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı nüfusunun dinî ve etnik yapısı ile toplam büyüklüğü önemli ölçüde değişim göstermiştir. Bu durumun temel nedeni olarak özellikle Balkanlar, Kafkasya ve Kırım'dan gelen Müslüman göçmenlerin Osmanlı topraklarına kitlesel yerleşimi gösterilmektedir. Ancak modernleşme süreci üzerine çalışan bazı araştırmacılar, söz konusu yapısal değişimin esas kaynağının sanayileşme olduğunu ileri sürmekte olup, göç alma ve verme gibi nüfus hareketlerini ise bu bağlamda ikincil önemde değerlendirmektedirler. Her iki görüşe karşın, genel demografik eğilimler incelendiğinde, Osmanlı nüfusunun 1870 sonrasında hem doğal artış hem de göçlerle hızla büyüdüğü, hatta 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından yaşanan büyük toprak kayıplarına rağmen bu nüfus artışının devam ettiği görülmektedir (Karpat, 2014: 127-134).

Burdur yerelinde 19. yüzyıldaki nüfus hareketlerine etki eden iki önemli olaydan söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki, bölge tarihine *fetaret olayı*[312] olarak geçen geçici idari ve sosyal belirsizlik dönemidir. İkincisi ise, özellikle Senirkent çevresinden Burdur'a yönelen göç hareketidir.[313] Her iki gelişme de kazanın demografik yapısında belirli ölçüde değişimlere yol açmıştır. (Ulusoy, 1992: 16). Ancak söz konusu gelişmelerin etkisinin ağırlıklı olarak Burdur şehir merkezinde görüldüğü; kazanın kırsal kesimindeki nüfus yapısı üzerinde ne derece etkili olduklarına ilişkin kesin bir yargıya varmanın güç olduğu söylenebilir. Ayrıca nüfusta azalmayı etkileyen faktörlerden biri de aynı yıl Burdur Kazasında 1884 yılında meydana gelen büyük yangın felaketidir. Bu olay sonucunda kaza ciddi ölçüde zarara uğramış ve yerleşim alanlarında önemli tahribatlar meydana gelmiştir (BOA. DH. MKT. 1368, 1303; DH. MKT. 1380, 1304). 1888 yılında ise Burdur Kazası nüfusu ‰61,3 oranında artarak 26.600'e yükselmiştir. Bu yükselişi, beş yıl sonra 1893 yılında gerçekleşen daha yüksek oranlı bir artış izlemiş, bu dönemde nüfus artış hızı ‰80,4'e ulaşmıştır. Ancak bu artıştan sonra 1899 yılında nüfus artış hızı keskin bir düşüşle ‰-67,5 seviyesine gerilemiştir. Buna karşılık, 1906-1914 yılları arasındaki dönem, nüfus artış hızının en yüksek düzeye ulaştığı yıllar olarak öne çıkmaktadır (Şekil 3).

Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki Burdur Kazası, büyük ölçekli bir yerleşim merkezi olmamakla birlikte, coğrafi konumu ve doğal özellikleri nedeniyle tarih boyunca iskâna elverişli bir alan olmuştur. İlkçağlardan itibaren çeşitli topluluklar tarafından yerleşim yeri olarak tercih edilen kaza, zaman zaman ortaya çıkan olumsuz koşullara rağmen, nüfus yapısı ve yerleşme düzeninde köklü değişimler yaşamamıştır. Bu durum, bölgenin insan yaşamına uygun coğrafi ve çevresel koşullara sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Osmanlı döneminde de bu avantajlarını koruyan Burdur Kazası, orta büyüklükte bir idarî birim olarak varlığını sürdürmüş, bazı dönemlerde ise sancak statüsüne yükselerek bölgesel düzeyde önem kazanmıştır.

Burdur ve çevresindeki nüfusun gelişimi ve değişimi dönemsel olarak incelendiğinde, 19. yüzyılın ilk yarısına ait verilere göre, Burdur Kazasındaki erkek nüfusu, 1831-1841 yılları arasındaki on yıllık dönemde %9,36 oranında artış göstermiştir. Ancak bu artış düzenli bir seyir izlememiştir. Nitekim 1833 ve 1841 yıllarında, büyük çaplı olmasa da erkek nüfusunda azalma yaşandığı görülmektedir. Söz konusu dönemde kaza genelinde erkek nüfusunun yaklaşık 9.000 ila 10.000 kişi arasında değiştiği anlaşılmaktadır. Nüfus kayıtlarında cinsiyet temelli veriler her

[312] Fetaret olayı, 19. yüzyılın ilk yarısında Burdur merkezinde yaşanan ve bölgenin demografik yapısını doğrudan etkileyen önemli bir iç çatışmadır. Bu olay, Çiloğlu ve Çelikpaşaoğulları aileleri arasındaki uzun süredir devam eden güç mücadelesinin kanlı bir aşamasına işaret etmektedir. 1839 yılında Çiloğlu Mustafa Ağa'nın Burdur'un idari amirliğine atanması, uzun yıllar bu görev üzerinde nüfuz sahibi olan Çelikpaşaoğulları tarafından hoş karşılanmamıştır. Çelikpaşaoğulları, bu durumu kabullenmeyerek halkı Mustafa Ağa'ya karşı kışkırtmaya başlamışlardır. Aynı yıl Osmanlı Devleti'nin halktan yüksek miktarda vergi talep etmesi, özellikle Yenice Mahallesi'ni hedef alan vergi uygulamalarıyla birleşince, toplumsal gerginlik doruğa ulaşmıştır. Sonuç olarak, Yenice Mahallesi sakinleri diğer mahalle halklarının da desteğiyle Çiloğlu ailesinin konağını basarak ateşe vermiştir. Ayaklanma devlet otoritesine değil, yerel aileler arası rekabete ve vergi adaletsizliğine karşı gerçekleşmiştir. İstanbul'dan gönderilen askerî birliklerin Burdur'a ulaşması ise aylar sürmüştür. Fetaret olayı olarak anılan bu süreçte birkaç bin kişinin hayatını kaybettiği ve pek çok ailenin güvenlik kaygısıyla Denizli ve çevre illere göç ettiği belirtilmektedir (Ulusoy, 1992: 23–24). Bu olay, Burdur Kazası merkez nüfusunu olumsuz yönde etkilemiştir.

[313] 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Senirkent'ten Burdur'a yönelen göç hareketi, uzun süreli ve istikrarlı bir biçimde devam etmiştir. Bu göçün nedeni kaynaklarda açıkça belirtilmemekle birlikte, gelen grupların özellikle çalışma disiplini ve ticari yetkinlikleriyle öne çıktığı anlaşılmaktadır. Senirkentli aileler, kısa sürede Burdur'un ekonomik yapısında etkin bir rol üstlenmiş; şehir ticaretine yön veren unsurlar hâline gelmişlerdir. Günümüzde dahi Burdur'un ekonomik ve ticari yaşamında Senirkent kökenli ailelerin sınırlı da olsa etkilerinin sürdüğü gözlemlenmektedir (Burdur 1967 İl Yıllığı, 1967: 112; Ulusoy, 1992: 24).

ne kadar sınırlı olsa da yerleşim birimleri (şehir-kır) ile dini kimlikler açısından belirli ayrımlar yapılabilmektedir. Nüfusun dini dağılımı incelendiğinde, Burdur Kazasında erkek nüfusun yaklaşık %92'sinin Müslüman olduğu, buna karşılık şehir merkezindeki Rumyan ve Ermeniyyan mahallelerinde yaşayan gayrimüslim erkeklerin toplam nüfusa oranının %7 civarında kaldığı görülmektedir (Tablo 3). 1834 ve 1841 tarihli nüfus defterlerindeki kayıtlara göre, 19. yüzyılın ilk yarısında Burdur Kazasında 17'si Müslümanlara, 2'si gayrimüslimlere ait olmak üzere toplam 19 mahalle mevcuttur. Aynı defterlerdeki verilere göre, 1834 yılında kaza sınırları içinde 28 kırsal yerleşme (karye, çiftlik, cemaat, taife) kayıtlıyken, bu sayı 1841 yılında 33'e yükselmiştir (BOA, NFS. d. 3248; NFS. d. 3249). Bu durum, kırsal yerleşmelerin zaman içinde artış eğilimi gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 3

Burdur Kazası Erkek Nüfusu (19. Yüzyılın İlk Yarısı)

Yıllar	Müslüman Erkek Nüfus	Toplam Kaza Nüfusuna Oranı (%)	Gayrimüslim Erkek Nüfus	Toplam Kaza Nüfusuna Oranı (%)	Kazadaki Toplam Erkek Nüfus
1831	8505	92,5	683	7,5	9188
1833	8471	92,4	693	7,6	9164
1834	9583	92,5	775	7,5	10358
1841	9327	92,8	721	7,2	10048

Kaynak: *BOA*, NFS. d. 20906; NFS. d. 30203; NFS. d. 3240; NFS. d. 3248; NFS. d. 3249; Karpat, 1985: 109-199; Karal, 1995: 206; Ulusoy, 1992: 91-93; Güzel, 2018: 84.

Konya Vilayet Salnamelerdeki Burdur Kazasına ilişkin nüfus kayıtlarında 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın başları incelenirken iki ayrı tablo hazırlanmıştır. 1868'den 1883 yılına kadar kazaya ilişkin yalnızca erkek nüfusu kapsayan kayıtların mevcut olduğu görülmektedir. Ancak 1888 yılından itibaren kadın nüfusunun da defterlere dâhil edilmesiyle birlikte, toplam nüfusa dair veriler elde edilebilmiştir. Bu nedenle, söz konusu döneme ait veriler çalışmada iki ayrı tablo hâlinde sunulacaktır. İlk tablo incelendiğinde, 1868 yılından itibaren Burdur Kazasındaki erkek nüfusunda artış eğiliminin başladığı ve bu artışın 1871 yılında en yüksek seviyesine ulaştığı görülmektedir. Bu tarihten sonraki dönemde, kaza nüfusunda düşüş eğilimi gözlemlenmektedir (Tablo 4).

Salnamelerde, 1881 yılına kadar nüfus bilgileri yalnızca toplam erkek nüfus olarak kaydedilmiştir. Dinî yapı, yerleşim türü (şehir-kır) ya da cinsiyet gibi demografik ayrımlara bu kayıtlarda yer verilmemiştir. Ancak 1881 yılına ait salnamede Müslüman ve gayrimüslim nüfus oranları belirtilmiş, bu verilere göre çalışma sahasında Müslümanların %88-89 arasında bir oranla nüfus içinde çoğunluğu oluşturduğu görülmüştür. 19. yüzyılın ilk yarısına kıyasla, bu dönemde kazadaki gayrimüslim nüfusun oranında %3-4 civarında bir artış meydana gelmiştir. Gayrimüslim erkek nüfusun toplam nüfus içindeki payı %10-11 seviyelerine ulaşmıştır (Tablo 4). Aynı döneme ait salnamelerde mahalle sayılarına dair bilgi yer almasa da önceki kayıtlar da göz önünde bulundurularak 19. yüzyılın ikinci yarısında kırsal yerleşim birimlerinin sayısının 30 ile 33 arasında değiştiği tahmin edilmektedir.

Tablo 4

1868-1883 Yılları Burdur Kazası Nüfusu

Yıllar	Müslüman Erkek Nüfus	Toplam Nüfusa Oranı	Gayrimüslim Erkek Nüfus	Toplam Nüfusa Oranı	Toplam
1868	-	-	-	-	10911
1869	-	-	-	-	11210
1870	-	-	-	-	14622
1871	-	-	-	-	11456
1872	-	-	-	-	10220
1875	-	-	-	-	10496
1881	9762	89,2	1174	10,8	10936
1883	8705	88,2	1162	11,8	9867

Kaynak: Konya Vilayet Salnameleri, H.1285, H.1286, H.1287, H.1288, H.1289, H.1290, H.1291, H.1292, H.1293, H.1294, H.1295, H.1296, H.1298, H.1299, H.1300; Karpat, 1985: 109-199; Ulusoy, 1992: 91-93; Güzel, 2018: 80).

19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başlarına yönelik Burdur Kazası verilerini içeren tablonun ikinci bölümü, 1888-1914 yılları arasındaki süreci kapsamaktadır. Bu dönemde kaza nüfusu, 1893 yılında önemli bir artış göstererek 39.777 kişiye ulaşmıştır. Ancak bu artışı takiben, 1899 yılında nüfus hızlı bir şekilde azalarak 26.524'e gerilemiştir. 1906 yılından itibaren ise Burdur Kazasında yeniden bir artış eğilimi başlamış ve 1914 yılında toplam nüfus 58.139 ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Bu süreçte Müslüman nüfusun oranı %88 ile %93 arasında değişmiş ve genel nüfus içerisinde sürekli çoğunluğu oluşturmuştur. Öte yandan, gayrimüslim nüfus 1899 yılında %11 oranına ulaşarak en yüksek seviyesine çıkmış, ancak bu tarihten itibaren hızlı bir azalma sürecine girmiştir (Tablo 5 ve Şekil 4). Bu düşüşün temel nedeni olarak, nüfus mübadelesi öncesinde gayrimüslim nüfusun Osmanlı topraklarını terk ederek kendi ülkelerine göç etmeleri gösterilebilir. 20. yüzyılın başlarına kadar Burdur'da Rum ve Ermeni nüfus toplulukları varlıklarını sürdürmüş, ancak Cumhuriyet döneminde özellikle mübadele süreci ve diğer sosyal-siyasal etkenler sonucunda bölgeden ayrılmışlardır.

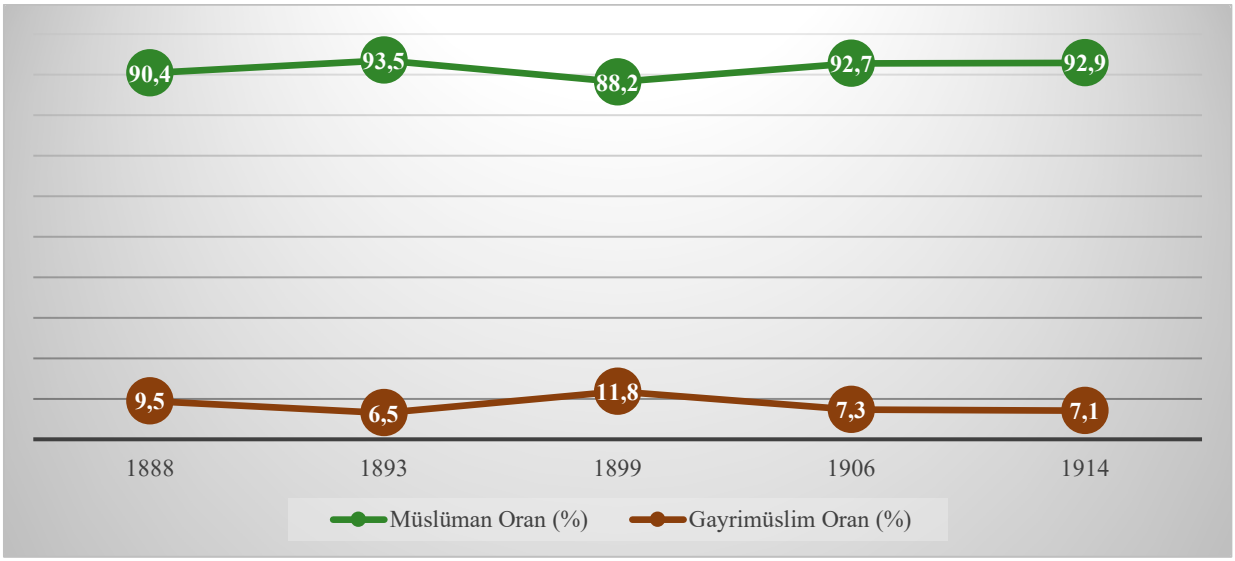
Tablo 5

1888-1914 Yılları Arasında Burdur Kazasında Müslüman ve Gayrimüslim Nüfusun Genel Seyri

Yıllar	Müslüman Nüfus Toplam	Müslüman Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı (%)	Gayrimüslim Nüfus Toplam	Gayrimüslim Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı (%)	Toplam Nüfus
1888	24059	90,4	2541	9,5	26600
1893	37213	93,5	2564	6,5	39777
1899	23404	88,2	3120	11,8	26524
1906	47513	92,7	3726	7,3	51239

1914	54032	92,9	4107	7,1	58139

Kaynak: Konya Vilayet Salnameleri, H.1301, H.1303, H.1306, H.1307, H.1310, H.1312, H.1317, H.1322; Karpat, 1985: 109-199; Güzel, 2018: 86.

Şekil 4. Burdur Kazasındaki Müslüman ve Gayrimüslim Nüfusun Toplam Nüfusa Oranının 1888-1914 Yılları Arasındaki Seyri.

Konya Vilayet Salnamelerinde 1888, 1893 ve 1906 yıllarına ait kayıtlarda, dinî ayrımın yanı sıra kadın ve erkek nüfusunun da ayrı ayrı belirtildiği görülmektedir. Bu yıllara ait veriler incelendiğinde, genel olarak cinsiyetler arasında büyük bir fark bulunmamakla birlikte, Müslüman kadın nüfusun erkek nüfusa kıyasla bir miktar fazladır. Fakat her iki grubun oranlarının birbirine oldukça yakın seyrettiği de anlaşılmaktadır. Müslüman nüfusa ait cinsiyet dağılımı incelendiğinde, kadınların toplam içindeki oranının %50,5 iken erkeklerin ise %49,5 seviyesinde seyrettiği görülmektedir. Gayrimüslim nüfus açısından bakıldığında ise, kadın ve erkek sayılarının genel olarak birbirine yakın olduğu, hatta 1888 ve 1906 yıllarında erkeklerin sayıca kadınlardan fazla olduğu anlaşılmaktadır. Gayrimüslim topluluğun içindeki cinsiyet oranları da %50 düzeyinde dengeli bir dağılım göstermektedir. Ayrıca, kazadaki Müslüman ve gayrimüslim nüfus gruplarının cins oranlarına (100 kadın başına düşen erkek sayısı) bakıldığında, Müslümanlarda bu oran 97-98 aralığında seyrederken, gayrimüslim gruplarda cins oranlarının daha yüksek düzeylerde gerçekleştiği tespit edilmiştir. Cins oranı, 1888 yılında 100,3 olarak kaydedilmiş; 1893 yılında hafif bir düşüşle 99,8'e gerilemiş; 1906 yılında ise yeniden artış göstererek 102,9 seviyesine ulaşmıştır (Tablo 6 ve Şekil 5). Bu dönemde gözlemlenen cins yapısındaki farklılıkların temel nedenlerinden biri, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu savaş ortamı olduğu düşünülmektedir. Her ne kadar Tanzimat süreciyle birlikte askerlik yükümlülüğü din ayrımı gözetmeksizin tüm tebaaya yayılmış olsa da uygulamada gayrimüslim nüfus askerlik hizmetinde çoğunlukla geri planda kalmıştır. Bu durumun arka planında, gayrimüslimlerin lehine şekillenen ekonomik ve toplumsal ayrıcalıklar yer almaktadır. Müslüman erkek nüfus ise, en üretken yaşlarını uzun süreli askerlik hizmetiyle geçirmiştir. Bu nedenle ekonomik hayata tam anlamıyla katılamamış ve aile kurarak yerleşik düzene geçmeleri gecikmiştir. Öte yandan, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Avrupa kapitalizminin etkisine girmesi ve ulusal ile uluslararası ticaretin yoğunlaşmasıyla birlikte ortaya çıkan yeni ekonomik fırsatlardan ilk yararlanan kesim gayrimüslim topluluklar olmuştur. Askerlikten fiilen muaf olmaları sayesinde üretim, ticaret ve sermaye birikimi gibi alanlarda daha aktif hâle gelen bu gruplar, sayıca azınlıkta olmalarına karşın sosyal ve ekonomik

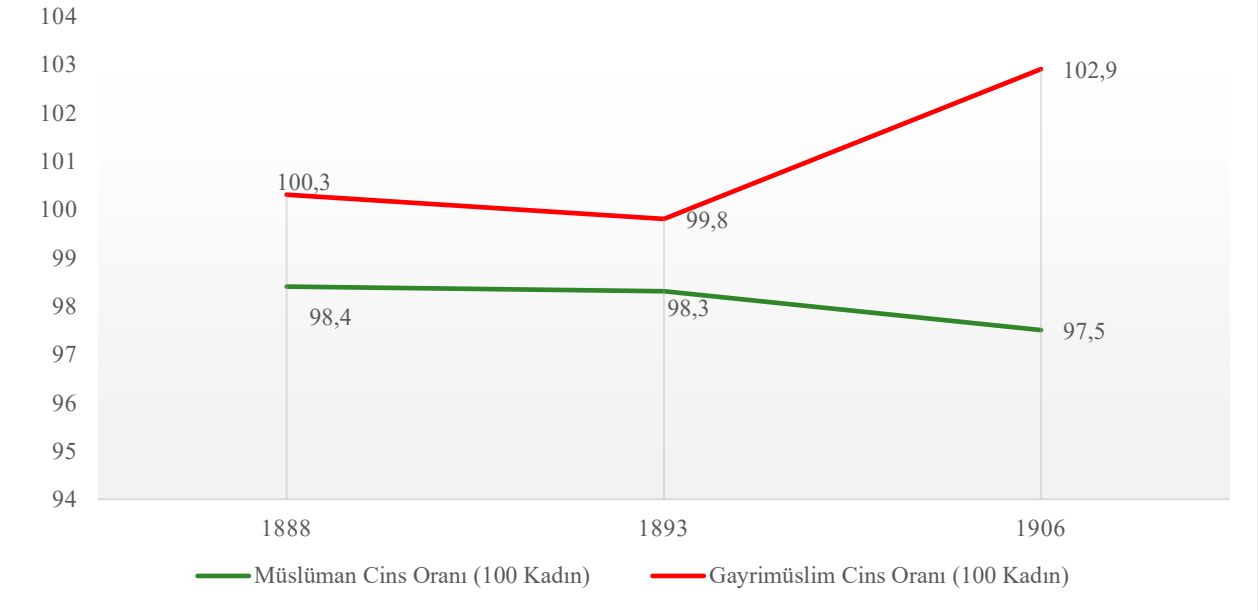
gelişmelerden önemli ölçüde faydalanmış ve bu durum nüfuslarının artışına da olumlu yansımıştır (Karpat, 1985: 11).

Tablo 6

Toplam Nüfus ve Cins Oranlarının 1888-1914 Yılları Arasındaki Genel Durumu

Yıllar	Müslüman Kadın Nüfus	Müslüman Erkek Nüfus	Müslüman Toplam Nüfus	Müslüman Cins Oranı (100 Kadın)	Gayrimüslim Kadın Nüfus	Gayrimüslim Erkek Nüfus	Gayrimüslim Toplam Nüfus	Gayrimüslim Cins Oranı (100 Kadın)	Toplam Nüfus
1888	12122	11937	24059	98,4	1268	1273	2541	100,3	**26600**
1893	18766	18447	37213	98,3	1283	1281	2564	99,8	**39777**
1899	-	-	23404	-	-	-	3120	-	**26524**
1906	24055	23458	47513	97,5	1836	1890	3726	102,9	**51239**
1914	-	-	54032	-	-	-	4107	-	**58139**

Kaynak: Konya Vilayet Salnameleri, H.1301, H.1303, H.1306, H.1307, H.1310, H.1312, H.1317, H.1322; Karpat, 1985: 109-199; Güzel, 2018: 87.

Şekil 5. 1888, 1893 ve 1906 Yıllarında Burdur ve Çevresinin, Müslüman ve Gayrimüslim Nüfusunun Cins Oranlarının Yıllara Göre Görece Seyri

3. SONUÇ

Çalışma kapsamında Burdur Kazasının 1831-1914 yılları arasındaki nüfus yapısının Osmanlı taşrasında yaşanan sosyal, ekonomik ve siyasal gelişmelerle ilişkili olduğu ortaya konmuştur. Nüfus defterleri ve vilayet salnamelerinden elde edilen arşiv verileri doğrultusunda yapılan analizler, kazada nüfusun bu dönemde yaklaşık üç kat arttığını, ancak bu artışın düzenli bir seyir izlemediğini göstermektedir. Özellikle savaşlar, göç hareketleri, salgın hastalıklar ve yangın gibi olaylar, nüfusun dönemsel olarak düşüşler yaşamasına neden olmuştur. Ayrıca

nüfusun kayıt altına alınmasında bölgede yaşanan aksaklıklar ve eksikliklerinde nüfus verilerine yansıdığı söylenebilir.

Genel itibariyle nüfus verileri 1831-1914 yılları arasında Burdur Kazasında Müslüman nüfusun büyük çoğunluğu oluşturduğu, gayrimüslim nüfusun ise zaman içinde artış ve azalışlar gösterdiği belirlenmiştir. Kadın-erkek oranları, cinsiyet dengesi açısından büyük farklılıklar göstermemekle birlikte, Müslüman erkeklerin askerlik yükümlülükleri nedeniyle ekonomik ve toplumsal fırsatlara erişimde dezavantajlı konumda oldukları gözlemlenmiştir.

Çalışma, nüfus gelişiminin sadece sayısal bir süreç değil, aynı zamanda sosyal ve mekânsal bir dönüşümün parçası olduğunu göstermektedir. Nüfus defterleri ve salnameler gibi birincil kaynakların sunduğu veriler, kaza nüfusunun zamansal değişimi hakkında veriler sağlamış, böylece Burdur özelinde Osmanlı taşrasında nüfusun nasıl şekillendiğine dair tarihsel coğrafya temelli bir değerlendirme yapılabilmiştir.

Sonuç olarak, bu çalışmanın Osmanlı dönemine ait yerel demografik analizlerin zenginleştirilmesine katkı sunacağı düşünülmektedir. Ayrıca tarihsel coğrafya ve nüfus araştırmaları için örnek teşkil edecek nitelikte bir veri temeli oluşturmaktadır.

4. KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Nüfus Defteri (NFS. d.), 20906, 1246.

BOA. NFS. d. 30203, 1246.

BOA. NFS. d. 3240, 1246.

BOA. NFS. d. 3274, 1249.

BOA. NFS. d. 3248 (29 Z 1246).

BOA. NFS. D.. 3249 (29 Z 1256).

BOA. DH. EUM. KLU., 15/61, 1333.

BOA. DH. MKT. 1368/111. 1303.

BOA. DH. MKT. 1380/31, 1304.

Salname-i Vilayet-i Konya, H.1285, H.1286, H.1287, H.1288, H.1289, H.1290, H.1291, H.1292, H.1293, H.1294, H.1295, H.1296, H.1298, H.1299, H.1300, H.1301, H.1303, H.1306, H.1307, H.1310, H.1312, H.1317, H.1322.

Barkan, Ö. L. (1953). Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi. *Türkiyat Mecmuası,* 10, 1-25.

Burdur, 1967 İl Yıllığı, Ankara: Önder Matbaası, Güven Matbaası.

Castells, M. (1996). *The rise of the network society* (Vol. 1). *The Information Age: Economy, Society and Culture.* Blackwell Publishers.

de Blij, H., & Murphy, A. (2003). Human Geography: Culture, Society, and Space (7th ed.). New York: Wiley.

Güzel, Ş. (2018). Tarihi Coğrafya Yönüyle, 1841 Tarihli Nüfus Defterine Göre Burdur Şehri ve Çevresinin Nüfusu. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı.

Karal, E. Z. (1995). *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831.* Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.

Karpat, K. (1985). *Ottoman Population 1830-1914 Demographic and Social Characteristics*. Madison: The University of Wisconsin Press.

Karpat, K. H. (2014). *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus.* İstanbul: Timaş Yayınları.

Massey, D. (1994). *Space, place, and gender*. Polity Press. University of Minnesota Press. https://www.jstor.org/stable/10.5749/j.cttttw2z

Tümertekin, E., & Özgüç, N. (2009). *Beşeri coğrafya: İnsan, kültür, mekân* (Geliştirilmiş 3. bs.). Çantay Kitabevi.

Ulusoy, R. (1992). *19. Yüzyılda Konya Eyaletine Bağlı Burdur Kazasının Sosyal ve Ekonomik Yapısı.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı.

NATURAL ENVIRONMENTAL CHARACTERISTICS OF THE KORAMAZ VALLEY (KAYSERİ) AND ITS SURROUNDINGS

KORAMAZ VADİSİ (KAYSERİ) VE YAKIN ÇEVRESİNİN DOĞAL ORTAM ÖZELLİKLERİ

Assist. Prof. Dr. Sevda ÇETİNKAYA

Kayseri ili merkez Mimarsinan ilçesi sınırları içerisinde kalan Koramaz vadisi, Kayseri il merkezine 18 km uzakta olup, doğal ve kültürel özellikleri ile öne çıkan bir sahadır.. Bu çalışma betimsel bir çalışma olup, Koramaz vadisinin doğal ortam özelliklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaçla öncelikle ilgili literatür taranmıştır. Jeomorfolojik ve jeolojik özelliklerin ortaya konmasında 1/25 000 ölçekli topoğrafya haritaları ile jeoloji haritalarından yararlanılmıştır. İklim özelliklerinin ortaya konmasında MGM verilerinden yararlanılmıştır. Elde edilen veriler arazi gözlemleri ile desteklenmiştir. İç Anadolu bölgesinin en yüksek dağı olan Erciyes Dağının kuzeydoğu kesiminde bulunan vadi, kanyon vadi tipi özelliği taşımaktadır. Çevrede genel jeolojik yapı, volkanik kayaçlar ve tüflerden oluşur. Jeomorfolojik birimler Koramaz dağı, plato yüzeyi, vadi yamaçları ve vadi tabanından oluşmaktadır. Hidrolojik özelliklerde; Vadi tabanında. Koramaz dağından gelen Akpınar deresi ile Büyük Bürüngüz mahallesi yakınındaki İvriz kaynağından çıkan suların birleşmesiyle oluşan Koramaz çayı akmaktadır. Vadi boyunca çeşitli irili ufaklı kaynaklarla da beslenen çay, batıda Gömeç ovasına açılmakta burada Sarmısaklı suyu ile birleşmektedir. Saha step iklimi özellikleri taşımakla birlikte, Vadi tabanı ile, plato yüzeyi arasında yer yer 100-150 m. arasında değişen seviye farkının olması, sınırlı da olsa vadi içerisinde bir mikroklima alanı oluşturmaktadır. Bu durum, doğal bitki örtüsü ile tarımsal faaliyetleri etkilemektedir. Doğal ortamın şekillendirdiği beşeri faaliyetler, mekanı kullanma şekilleri ve kültürel özellikleri dikkat çeken vadi günümüzde önemli bir rekreasyon alanı haline de gelmiştir. Koramaz Vadisi, barındırdığı doğal ve kültürel özellikleri ile 2020 yılında UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirası Geçici Listesi'ne dahil edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Koramaz Vadisi, Doğal ortam ,Volkanik kayaçlar, Doğal Miras, Kayseri

Koramaz Valley, located within the boundaries of Melikgazi district (formerly Mimarsinan) in the central part of Kayseri Province, is situated 18 km from the city center and is a prominent area with its natural and cultural features. This study is descriptive and aims to reveal the natural environmental characteristics of the Koramaz Valley. For this purpose, relevant literature was reviewed. In determining the geomorphological and geological features, 1/25,000 scale topographic maps and geological maps were used. In identifying climatic characteristics, data from the Turkish State Meteorological Service (MGM) were utilized. The obtained data were supported by field observations.

Located on the northeastern slope of Mount Erciyes, the highest mountain of the Central Anatolia region, the valley features a canyon valley type. The general geological structure in the surrounding area consists of volcanic rocks and tuffs. Geomorphological units include Koramaz Mountain, plateau surfaces, valley slopes, and the valley floor.

In terms of hydrological characteristics; on the valley floor flows the Koramaz Stream, formed by the merging of the Akpınar Stream descending from Mount Koramaz and the waters emerging from the İvriz spring near the Büyük Bürüngüz neighborhood. The stream, also fed by various smaller springs along the valley, flows westward and opens into the Gömeç Plain, where it joins the Sarmısaklı Stream.

Although the region exhibits characteristics of a steppe climate, the elevation difference between the valley floor and the plateau surface, varying between 100–150 meters in places, creates a limited microclimate area within the valley. This situation affects both the natural vegetation and agricultural activities.

The human activities shaped by the natural environment, the patterns of land use, and the cultural features make the valley notable. Today, the area has also become an important recreational space. With its rich natural and cultural characteristics, **Koramaz Valley was included in UNESCO's Tentative List of World Cultural and Natural Heritage Sites in 2020**.

Keywords: Koramaz Valley, natural environmental conditions, Kayseri

HUMAN-ENVIRONMENT INTERACTION IN THE PREHISTORIC PERIODS OF THE KUSEYR PLATEAU: AN ASSESSMENT FROM THE PERSPECTIVE OF LANDSCAPE ARCHAEOLOGY

KUSEYR PLATOSU'NUN TARİHÖNCESİ DÖNEMLERİNDE İNSAN-ÇEVRE ETKİLEŞİMİ: PEYZAJ ARKEOLOJİSİ PERSPEKTİFİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Canan Karataş Yüksel (HMKU Arkeoloji Bölümü)

Mesut Şimşek (HMKU Coğrafya Bölümü)

Bu çalışma, Doğu Akdeniz havzasında stratejik bir konuma sahip olan Hatay'daki Kuseyr Platosu'nun artzamanlı ve çok katmanlı tarih öncesi yerleşim geçmişini peyzaj arkeolojisi perspektifinden ele almaktadır. Bölgedeki yerleşim düzenleri ve arazi kullanımındaki değişimler, yüzey araştırmalarından elde edilen verilerle Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) teknikleri ve paleoçevresel veriler entegre edilerek değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım, yalnızca arkeolojik bulguları değil, aynı zamanda iklim, jeoloji ve bitki örtüsü gibi çevresel faktörleri de dikkate alarak platodaki tarihöncesi yaşam biçimlerinin bütünsel bir resmini sunmayı sunmayı hedeflemektedir.

Kuseyr Platosu'nun jeomorfolojik çeşitliliğinin oluşmasında tektonizma başta olmak üzere, fülüvyal ve karstik süreçler etkili olmuştur. Bu çeşitlilik ve elverişli iklimsel koşullar, tarih öncesi dönemlerde hem mobilize hem de yerleşik topluluklar için uygun yaşam alanlarının gelişimine olanak tanımıştır. Arkeolojik bulgular, Neolitik dönemden itibaren platoda kalıcı yerleşimlerin var olduğunu ve bu yerleşim yoğunluğunun Erken Tunç Çağı sonuna kadar giderek arttığını göstermektedir.

Yerleşimlerin dağılımı, su kaynakları ve tarıma elverişli mikro-ekolojik alanlarla olan ilişkileri temelinde incelendiğinde, benzer peyzaj özellikleri sergiledikleri görülmektedir. Bu durum, tarihöncesi toplulukların doğal kaynaklardan erken dönemlerden itibaren bilinçli bir biçimde yararlandıklarını, kaynaklara erişimde harcanan enerji maliyetini azaltan rasyonel yerleşim stratejileri geliştirdiklerini ve bu doğrultuda belirgin bir yerleşim modelinin oluştuğunu göstermektedir. Ayrıca, yerleşim alanları ile vadi sistemleri arasındaki mekânsal ilişki, bu doğal koridorların tarihöncesi dönemlerde bölgeler arası hareketlilik ve etkileşim açısından işlevsel geçitler olarak kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Kuseyr Platosu, bu yönleriyle, Doğu Akdeniz ve Kuzeybatı Suriye'deki tarihöncesi toplulukların dinamik doğasını anlamaya yönelik karşılaştırmalı değerlendirmelere olanak tanıyan özgün bir arkeolojik bağlam sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kuseyr Platosu, Prehistorya, Peyzaj Arkeolojisi, Yerleşim Dokusu, Doğu Akdeniz.

This study presents the diachronic and multi-layered prehistoric settlement history of the Kuseyr Plateau, located in a strategically important part of the Eastern Mediterranean, through a landscape archaeology perspective. Changes in settlement patterns and land use are evaluated by integrating archaeological survey data with Geographic Information Systems (GIS) techniques and paleoenvironmental evidence. This approach aims to offer a holistic understanding of past lifeways by considering both archaeological data and environmental factors such as climate, geology, and vegetation.

The geomorphological diversity of the plateau has been shaped by tectonic activity, along with fluvial and karstic processes. These features, combined with favorable climatic conditions, appear to have supported both mobile and sedentary communities throughout prehistory. Archaeological findings suggest permanent settlement from the Neolithic period onward, with increasing gradually settlement density through the end of the Early Bronze Age.

An analysis of settlement distribution in relation to water sources and agriculturally viable micro-ecological zones reveals recurring landscape preferences. This suggests that prehistoric communities consciously exploited natural resources from the earliest phases, developed rational settlement strategies aimed at minimizing energy expenditure in accessing those resources, and ultimately established a discernible settlement model. Furthermore, the spatial association between settlements and valley systems implies that these natural corridors may have functioned as key routes for interregional movement and interaction during prehistoric times. The Kuseyr Plateau, offers a unique archaeological context conducive to comparative assessments for understanding the dynamic nature of prehistoric communities in the Eastern Mediterranean and northwestern Syria.

Keywords: Kuseyr Plateau, Prehistory, Landscape Archaeology, Settlement Pattern, Eastern Mediterranean.

"VICTORY" IN THE QUR'AN AND THE USE OF CLOSELY RELATED CONCEPTS

KUR'ÂN'DA "ZAFER" LAFZI VE YAKIN ANLAMLI KAVRAMLARIN KULLANIMI

Hülya BALCIOĞLU

ÖZET

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan kavramlar/kelimeler, yalnızca lafzî anlamlarıyla değil bağlamları, kullanım biçimleri ve mushaftaki yerleriyle de derin anlamlar ihtiva etmektedir. Bunlar arasında kök, sarf, bağlam ve anlam açısından sadece bir yerde geçenler olduğu gibi Kur'ân'da birçok yerde geçen kullanımlara da rastlamak mümkündür. Anlama ve anlatma (beyan) ile mükellef olan insan, belâgat (yerinde, yeterince ve zamanında ifade) ve fesâhat (sözün kusurlardan arınmış olması) bakımından zirve olan Kur'ân-ı Kerîm'i her anlamda araştırdığı gibi lafız ve anlam inceliklerini de çalışmıştır.

Kur'ân'da "ظ - ف - ر" kökü ve zafer yakın anlamlıları çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Bu çalışmada öncelikle Kur'an'da doğrudan geçen "zafer" lafzı ve bu anlamda kullanılan kelimeler tespit edilecek; ardından bu kavramların semantik analizleri yapılıp kullanım bağlamları karşılaştırılacaktır. Nüzul nedeni-ortamı, lafızların nâzil olduğu dönemdeki kullanımları, siyak-sibak (bağlam) ilişkileri ve klasik tefsir kaynakları çerçevesinde kavramsal/dil bilimsel bir çözümleme gerçekleştirilecektir.

Yapılan araştırmalar sonucunda "ظ - ف - ر" kökünün "zafer" anlamında Kur'ân'da bir defa geçtiği (el-Fetih, 48/24) bunun yanında farklı sûre ve âyetlerde birden fazla yer alan "nasara", "feteha", "galebe", "feveze" gibi yakın anlamlı lafızların da zafer anlamı ile birlikte farklı anlamlar ihtiva ettikleri ve çeşitli bağlamlarda kullanıldıkları görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Semantik analiz, Kur'ân Kelimeleri, Yakın Anlamlılık, Zafer, Nasr, Feth, Fevz.

Abstract

The concepts/words in the Qur'an contain deep meanings not only with their literal meanings but also with their contexts, usage patterns and their places in the Mushaf. Among these, it is possible to find those that occur in only one place in terms of root, usage, context and meaning, as well as those that occur in many places in the Qur'an. The human being, who is obliged to understand and explain (declaration), has studied the Qur'an, which is the pinnacle in terms of eloquence (proper, adequate and timely expression) and fesāhat (the word being free from defects), in every sense, as well as the subtleties of wording and meaning.

The root "ظ - ف - ر" in the Qur'an and its close synonyms of victory constitute the subject of our study. In this study, first of all, the word "victory" directly mentioned in the Qur'an and the words used in this sense will be determined; then the semantic analysis of these concepts will be made and their contexts of use will be compared. A conceptual/linguistic analysis will be carried out within the framework of the cause-medium of the revelation, the usage of the words at the time of their revelation, the relations of siyaq-sibaq (context) and classical exegetical sources.

As a result of the researches, it has been observed that the root "ظ - ف - ر" occurs once in the Qur'an in the sense of "victory" (al-Fatih, 48/24), and in addition to this, closely related words

such as “nasara”, “feteha”, “galaba”, “faweze”, which occur more than once in different sūrahs and verses, contain different meanings with the meaning of victory and are used in various contexts.

Key words: Tafsir, Semantic Analysis, Qur'anic Words, Close Meaning, Victory, Nasr, Fath, Fawz.

LOYALTY SHAKEN BY THE EARTHQUAKE: ARE CONSUMER PREFERENCES BEING RECONSTRUCTED?

DEPREMLE SARSILAN SADAKAT: TÜKETİCİ TERCİHLERİ YENİDEN Mİ YAPILANIYOR?

Tutku DOKSÖZ[1], Sonyel OFLAZOĞLU DORA[2]

[1]Doktora öğrencisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9319-4558

[2]Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, , ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9133-1686

Özet

Afetler, bireylerin gündelik yaşamlarını kökten etkileyen çok boyutlu krizlerdir. Yalnızca fiziksel mekânları değil, psikososyal yapıları, ekonomik alışkanlıkları ve tüketim davranışlarını da derinden etkilemekte ve yeniden şekillendirmektedir. Bu araştırma afetzedelerin marka tercihlerini belirlerken hangi faktörleri önceliklendirdikleri, marka sadakatlerini sürdürüp sürdürmedikleri ve tüketim kararlarını hangi dinamiklere göre verdiklerini incelemektedir. Dick ve Basu (1994) marka sadakatini tekrarlayan satın alma ve olumlu tutumlarla desteklenen bağlılık olarak tanımlamaktadırlar. Kiran vd. (2024) marka aktivizmini markaların toplumsal tutum sergileyerek tüketicilerin ahlaki yargılarını etkileme çabası olarak tanımlamakta ve bunun tüketici memnuniyeti ile marka sadakatini artırdığını belirtmektedirler. Afet gibi kriz dönemlerinde marka aktivizmi ve marka sadakati kavramlarının kesişimine odaklanan sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu bağlamda araştırma ilgili literatüre özgün bir katkı sunmaktadır. Araştırmada nitel yöntem benimsenmiş olup Hatay ilinde farklı demografik özelliklerden 20 katılımcıyla derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma bulguları marka sadakatinin inşasında güven unsurunun temel bir belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte afet dönemlerinde somut destek sunan ve toplumsal sorunlara karşı duyarlılık gösteren markalara yönelik tüketici bağlılığının belirgin şekilde arttığı, bu süreçte sessiz kalan markaların ise tüketiciler tarafından terk edildiği gözlemlenmiştir. Ayrıca markaların sergilediği aktivist tutumların tüketiciler tarafından samimi ve güvenilir olarak değerlendirildiği sonucuna da ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: marka sadakati, marka aktivizmi, tüketici tercihi, kriz yönetimi, 6 Şubat depremi

Abstract

Disasters are multidimensional crises that radically affect individuals' daily lives. They deeply affect and reshape not only physical spaces but also psychosocial structures, economic habits and consumption behaviors. This research examines the factors that disaster victims prioritize when determining their brand preferences, whether they maintain their brand loyalty and the dynamics they use to make consumption decisions. Dick and Basu (1994) define brand loyalty as loyalty supported by repeated purchases and positive attitudes. Kiran et al. (2024) define brand activism as the effort of brands to influence consumers' moral judgments by exhibiting social attitudes and state that this increases consumer satisfaction and brand loyalty. There are a limited number of studies focusing on the intersection of the concepts of brand activism and brand loyalty in crisis periods such as disasters. In this context, the research offers an original

contribution to the relevant literature. The qualitative method was adopted in the research and in-depth interviews were conducted with 20 participants from different demographic characteristics in Hatay province. The research findings reveal that trust is a fundamental determinant in the construction of brand loyalty. In addition, it has been observed that consumer loyalty to brands that provide concrete support and show sensitivity to social problems during disaster periods has increased significantly, while brands that remain silent during this process are abandoned by consumers. It has also been concluded that the activist attitudes exhibited by brands are evaluated as sincere and reliable by consumers.

Keywords: brand loyalty, brand activism, consumer preference, crisis management, February 6 earthquake

DİJİTAL ÇAĞDA ETİK DÖNÜŞÜM:SOSYAL MEDYANIN AHLAKİ ETKİLERİ

BERHAN AYRILDI

Özet:

Dijital çağın hızla gelişen iletişim teknolojileri, sosyal medyanın günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmesini sağlamış, ancak bu dönüşüm önemli etik ve ahlaki soruları da beraberinde getirmiştir. Bu çalışma, sosyal medyanın ahlaki etkilerinin dijital etik perspektifinden ele alınarak bireylerin ve toplumların karşı karşıya kaldığı temel sorunları analiz etmektedir (Ess,2013; Floridi,2013).

Çalışmanın odak noktası, mahremiyet ihlalleri, dezenformasyonun yayılması ve dijital kimlik inşası gibi başlıca etik sorunlardır. Sosyal medya platformlarının kullanıcı verilerini toplama, işleme ve paylaşma pratikleri mahremiyetin korunmasını ciddi şekilde tehdit etmektedir (Boyd& Ellison, 2007). Kullanıcı verilerinin izinsiz kullanımı ve ticari amaçlarla kötüye kullanılması, bireysel hakların ihlaline ve güven ilişkilerinin erozyonuna yol açmaktadır (Nissenbaum,2010). Bu durum, dijital ortamlarda mahremiyet korunmasına yönelik etik ilkelerin yeniden tanımlanması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Dezenformasyon, sosyal medya üzerinden hızla yayılan yanlış ve yanıltıcı bilgilerin toplum üzerindeki olumsuz etkilerini arttırmaktadır (Wardle&Derakhshan, 2017). Yanlış bilginin kamusal tartışmayı çarpıtması ve kutuplaşmayı derinleştirmesi, dijital platformlarda doğruluk, şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi temel etik ilkelerinin önemini vurgulamaktadır (Tambini,2017).

Ayrıca dijital kimlik inşası, bireylerin sosyal medya ortamlarında kendilerini temsil etme biçimlerini etkileyerek hem bireysel hem de toplumsal düzeyde kimlik algılarını dönüştürmektedir (Turkle,2011). Kullanıcıların sanal ortamlarda idealize edilmiş kimlikler oluşturması, sahicilik (authenticity) ve etik sorumluluk gibi değerlerin sorgulanmasına neden olmaktadır (Van Dijck, 2013).

Sonuç olarak; sosyal medyanın sunduğu fırsatlarla birlikte beraberinde getirdiği etik riskler ve zorluklar da bulunmaktadır. Dijital çağın dinamik yapısı, dijital etik ilkelerinin sürekli güncellemesini ve yeni ahlaki normların inşasını gerekli kılmaktadır (Capurro, 2006). Sosyal medya platformlarında geleneksel kültür normlarının da gün geçtikçe azaldığı ve bireylerin güzellik algısının tek düzeliğe inmesi de ortak düşünceler içerisindedir.

Bu çalışma, sosyal medyanın etik dönüşüm sürecini anlamak ve dijital çağın karmaşık yapısında etik sorumluluğu güçlendirmek için disiplinler arası bir yaklaşımı savunmaktadır.

Anahtar kelimeler: dijital etik, mahremiyet, dezenformasyon, dijital kimlik inşası

Abstarct:

The rapidly developing communication technologies of the digital age have enabled social media to become an inseparable part of daily life, but this transformation has also brought with it important ethical and moral questions. This study analyzes the fundamental problems that individuals and societies face by examining the moral effects of social media from a digital ethics perspective (Ess, 2013; Floridi, 2013).

The focus of the study is on major ethical issues such as privacy violations, dissemination of disinformation, and construction of digital identity. The practices of social media platforms in collecting, processing, and sharing user data seriously threaten the protection of privacy

(Boyd& Ellison, 2007). Unauthorized use of user data and misuse for commercial purposes lead to the violation of individual rights and the erosion of trust relationships (Nissenbaum, 2010). This situation reveals that ethical principles regarding the protection of privacy in digital environments need to be redefined.

Disinformation increases the negative effects of false and misleading information that spreads rapidly on social media on society (Wardle&Derakhshan, 2017). The fact that false information distorts public debate and deepens polarization emphasizes the importance of basic ethical principles such as truth, transparency and accountability on digital platforms (Tambini, 2017). In addition, digital identity construction affects the way individuals represent themselves in social media environments, transforming identity perceptions at both individual and societal levels (Turkle, 2011). Users' creation of idealized identities in virtual environments causes values such as authenticity and ethical responsibility to be questioned (Van Dijck, 2013).

As a result; along with the opportunities offered by social media, there are also ethical risks and challenges. The dynamic structure of the digital age necessitates the constant updating of digital ethical principles and the construction of new moral norms (Capurro, 2006). It is also common that traditional cultural norms are gradually diminishing on social media platforms and that individuals' perception of beauty is becoming monotonous.

This study advocates an interdisciplinary approach to understand the ethical transformation process of social media and to strengthen ethical responsibility in the complex structure of the digital age.

Keywords: digital ethics, privacy, disinformation, digital identity construction

KAYNAKÇA:

boyd, d. m., & Ellison, N. B. (2007). Social network sites: Definition, history, and scholarship. Journal of Computer-Mediated Communication, 13(1), 210-230.

Capurro, R. (2006). Towards an ontological foundation of information ethics. Ethics and Information Technology, 8(4), 175-186.

Ess, C. (2013). Digital Media Ethics. Polity Press.

Floridi, L. (2013). The Ethics of Information. Oxford University Press.

Nissenbaum, H. (2010). Privacy in Context: Technology, Policy, and the Integrity of Social Life.

Stanford University Press.

Tambini, D. (2017). Fake news: Public policy responses. Media Policy Brief 20, London School of Economics.

Turkle, S. (2011). Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other. Basic Books.

van Dijck, J. (2013). The Culture of Connectivity: A Critical History of Social Media. Oxford University Press.

Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). Information disorder: Toward an insciplinary framework for research and policy n uncil of Europe report.

METAPHORICAL PERCEPTIONS OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS WHO EXPERIENCED EARTHQUAKES IN KAHRAMANMARAŞ ON FEBRUARY 6, 2023

6 ŞUBAT 2023 KAHRAMANMARAŞ MERKEZLİ DEPREMLERİ YAŞAMIŞ İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNİN DEPREME İLİŞKİN METAFORİK ALGILARI

ÖzlemMANSURGÜLER[1], Sevda ÇETİNKAYA[2]

[1]Öğretmen, Antakya İffet – Zübeyr Göçmen İlkokulu, 0009-0004-8615-3661,

[2]Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü ORCID: 0000-0002-3176-1924

Özet

Depremlerin insanlar üzerindeki etkilerinin bilinmesi deprem sonrası süreçte onların iyi olma sürecine katkı sağlama açısından önem taşımaktadır. Bu kapsamda yaş itibarıyla dezavantajlı sayılabilecek İlkokul öğrencilerinin depreme ilişkin algılarının tespit edilmesinin, depremin çocuklar üzerindeki etkileri hakkında fikir vermeye katkı sağlayacağı düşünülmektedir. AFAD verilerine göre 6 Şubat 2023 tarihinde saat 04:17'de meydana gelen ve merkez üssü Pazarcık olan 7.7 büyüklüğündeki deprem ile aynı gün saat 13:24 da meydana gelen ve merkez üssü Elbistan olan 7.6 büyüklüğündeki depremlerden11 il etkilenmiştir. Ancak en büyük yıkım ve can kaybı Hatay'da yaşanmıştır. Bu araştırma, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremleri yaşamış ilkokul öğrencilerinin depreme ilişkin metaforik algılarının incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın örneklemini 124 ilkokul öğrencisi oluşturmaktadır. Çalışma grubu, çadır kentlerde ve mahalle aralarında kurulan çadırlarda kalan öğrencilerden seçilmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan fenomenoloji araştırma deseni kullanılmıştır. Araştırmada ilkokul öğrencilerinin depreme yönelik metaforlarını belirlemek için kullanılan form iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda demografik bilgilere yönelik sorular, ikinci kısımda ise "Deprem ……gibidir/benzemektedir. Çünkü, ……" şeklinde kalıp cümleleri yer almaktadır. Araştırma sonucunda öğrencilerin "deprem" kavramı ile ilgili 53 tane farklı metafor ürettikleri bulunmuştur. Bu metaforlar daha sonra ortak özellikleri bakımından altı kategori altında toplanmıştır. Katılımcı öğrencilerin, en fazla salıncak (f=18), beşik (f=8), ölüm (f=6), savaş (f= 6), korku (f=5) ve bomba (f=5) metaforlarını ürettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen veriler, literatür ile desteklenerek tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: 6 Şubat Depremleri, Metafor, Algı, İlkokul Öğrencileri, Hatay.

Abstract

Knowing the effects of earthquakes on people is important in terms of contributing to their well-being in the post-earthquake proces. In this context, it is thought that determining the perceptions of primary school students who, can be considered disadvantaged by age, about earthquakes will contribute to giving an idea about the effects of earthquakes on children. According to AFAD data, 11 provinces were affected by the 7.7 magnitude earthquake that occurred at 04:17 on February 6, 2023 and whose epicenter was Pazarcık, and the 7.6 magnitude earthquake that occurred at 13:24 on the same day and whose epicenter was Elbistan. However, the greatest destruction and loss of life occurred in Hatay. This study was conducted to examine the metaphorical perceptions of primary school students who experienced the February 6, 2023 Kahramanmaraş-based earthquakes. The sample of the study consisted of 124 primary school students. The study group was selected from students staying in tent cities and tents set up in

the neighborhoods. Phenomenology research design, one of the qualitative research methods, was used in the study. The form used in the study to determine primary school students' metaphors about earthquake consists of two parts. In the first part, questions about demographic information, and in the second part, questions such as "Earthquake is/looks like ..... Because, ..." in the form of phrases. As a result of the research, it was found that students produced 53 different metaphors about the concept of "earthquake". These metaphors were then grouped under six categories in terms of their common characteristics. It was concluded that the participant students produced the most swing (f=18), cradle (f=8), death (f=6), war (f=6), fear (f=5) and bomb (f=5) metaphors. The data obtained as a result of the study were discussed and supported by the literature.

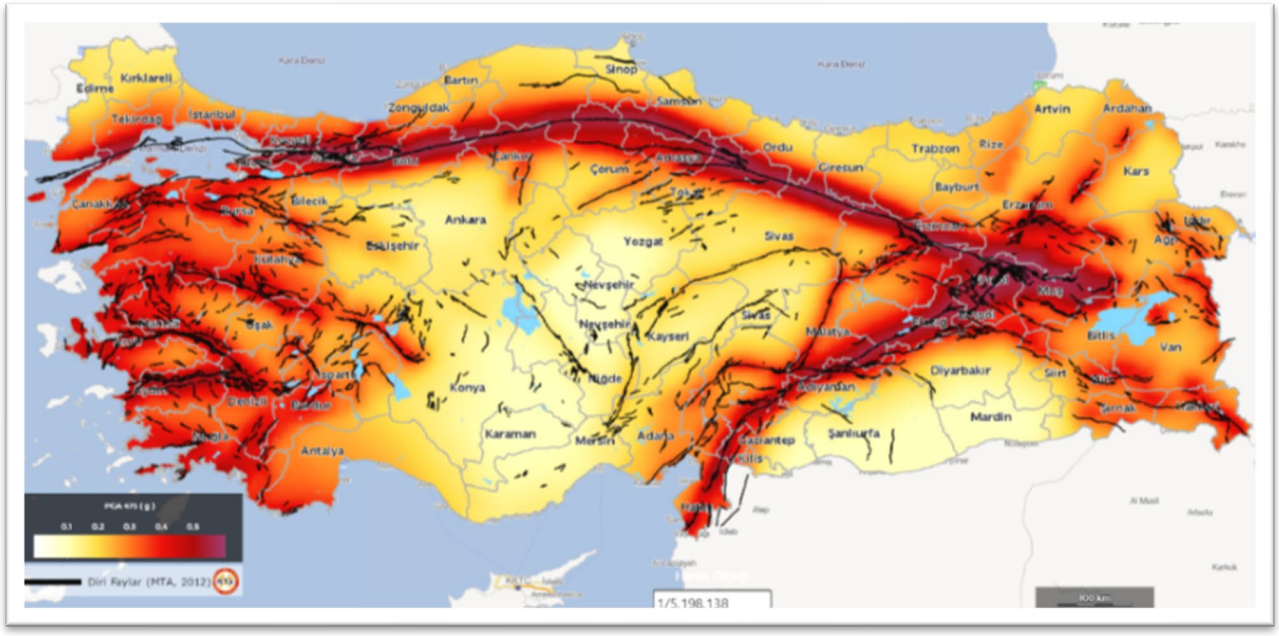
Keywords: February 6 Earthquakes, Metaphor, Perception, Primary School Students, Hatay

1. GİRİŞ

Doğal çevrenin bir parçası olan insanlar, doğal çevre ile sürekli olarak bir etkileşim içerisindedirler. Bu etkileşim süreci kimi zaman insanların çevrelerini amaçları uğruna değiştirme şeklinde, kimi zaman da doğal çevre ve burada meydana gelen olayların etkisinde kalma şeklinde gerçekleşmektedir (Hobsbawm, 2013). Doğal çevrede meydana gelen olaylar çoğu zaman afet boyutuna ulaşan deprem, sel, heyelan, volkanik patlamalar vb olaylardır".(Karakuş,2013). Dünyanın oluşumundan günümüze kadar bu doğal olaylar olagelmiştir. Ancak bu olaylar insanların yaşamlarını olumsuz etkilemesi ve insanlarım baş edebilme kapasitesini aşmasıyla afet boyutunu almaktadır (Şahin ve Sipahioğlu2002). Afetler en genel ifade ile meydana geldiği ortamda fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplara yol açan, insan faaliyetlerini durduran ve yaşanan bölgedeki insanların baş etme kapasitesini aşan doğa, teknoloji ve insan kaynaklı olaylardır (AFAD, Ergünay,1996, Yi, Shao-Hong, Zhong-Chun ve Erfu, 2011). Doğa kaynaklı afetler, doğal sebeplerle ortaya çıkan zamanı bilinmeyen ve önlenemeyen, belirli bir bölgeyi veya çevreyi etkileyen felaketlerdir (Değirmenci, 2019).

Ülkemiz coğrafi yapısından dolayı doğal afetlerin sık yaşandığı bir ülkedir. Bu doğal afetler çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine, yaralanmasına ve ekonomik kayıplar yaşamasına neden olmuştur. Ülkemizde yaşanan doğal afetler göz önüne alındığında en çok canın ve malın yitirilmesine sebep olan doğal afet depremdir. Deprem tektonik veya volkanik faaliyetlere bağlı olarak yerkabuğunun kırılmasıyla açığa çıkan enerjinin dalgalar halinde yayılması esnasında geçtikleri ortamları ve yeryüzünü sarsması olayıdır (AFAD (2019).

Türkiye, Dünya'nın önemli fay hatlarının bulunduğu Alp-Himalaya orojenez kuşağı üzerinde bulunmaktadır. Bu nedenle ülkemizin topraklarının büyük bölümü (%92) değişik oranlarda deprem bölgesi içerisinde bulunmaktadır (Şekil1)(AFAD).

Şekil 1. Türkiye deprem tehlike haritası

Geçmişten günümüze Türkiye'de yaşanan depremlere bakıldığında, Kuzey Anadolu fay hattı ve Doğu Anadolu fay hattında şiddetli depremler meydana gelmektedir. Nitekim 6 Şubat 2023 tarihinde dokuz saat arayla gerçekleşen iki büyük deprem ve 20 Şubat 2023 tarihinde Hatay Defne ilçesi merkezli meydana gelen deprem Doğu Anadolu fay hattı üzerinde gerçekleşmiştir.

Şekil 2. 6Şubat depremlerinden etkilenen iller

Şekil 2 incelendiğinde, Kahramanmaraş merkezli depreminin 11 ili kapsayan oldukça büyük bir alanda hissedildiği görülmektedir. Kandilli Rasathanesinin ölçümlerine göre; Pazarcık merkezli depreminin büyüklüğü 7,7; Elbistan merkezli depreminin 7,6; Hatay Defne merkezli depremin büyüklüğü 6,4 olarak gerçekleşmiştir.

Yüzyılın en büyük depremleri arasında yer alan bu afetler, büyük bir nüfusun yaşadığı geniş bir coğrafyayı etkilediği için yıkım ve kayıplar da çok büyük olmuştur. Yaşanan maddi kayıpların yanı sıra depremi doğrudan yaşamış veya yaşayanlarla etkileşim içerisinde olanlar da psikolojik olarak olumsuz etkilenmişlerdir. Özellikle dezavantajlı grup olarak çocuklar üzerindeki psikolojik etkilerinin ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Afetlerin çocukların ruh sağlığı üzerindeki etkileri kurumsal raporlara da yansımıştır Çocuk Vakfı (2020), (Üsküdar Üniversitesi, 2023). Üsküdar Üniversitesi'nin raporunda "*Deprem gibi yıkıcı etkiye sahip doğal*

afetler, çocukların zihinsel sağlığı üzerinde oldukça etkilidir. Çocuklar deprem esnasında ve sonrasında yoğun duygu değişimleri yaşayabilirler. Bu duygu değişimleri çocuğun ruh sağlığına etki edebilir ve psikolojik sorunlara yol açabilir." şeklinde ifade edilmiştir.

Bu sebeple depremden etkilenmiş olan ilkokul öğrencilerinin, deprem ile ilgili fikirlerinin ve onlarda yarattığı psikolojik etkinin incelenmesi önemlidir. Alan yazın tarandığında çocukların depreme ilişkin düşüncelerinin ve depremin çocuklar üzerindeki etkisinin incelendiği çalışmalar mevcuttur (Efe, E.A., Akkuş, P.A, Yıldız, K., 2023; Doğan, Nacaroğlu ve Ablak 2021; Karakuş, U. 2013; Saatçi, G., Saatçi, T., Köstekçi, M. 2024;). Ancak depremi yaşamış ilkokulda okuyan 7-11 yaş aralığındaki çocukların deprem ile ilgili metaforik algılarının araştırılmasını ele alan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Çalışma ile ilkokul öğrencilerinin depreme ilişkin metaforik algılarının araştırılması sonucu elde edilecek verilerin; ilkokul öğrencilerinin depreme ilişkin algılarının tespit edilmesi, depremin çocuklar üzerindeki etkileri hakkında fikir vermesi ayrıca çocukların endişeleri ve korkuları dikkate alınarak yaşadıkları psikolojik stresi azaltmak için çözüm yolu üretilmesine katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Bireylerin her zaman kolaylıkla ifade edemedikleri düşünce ve duygu durumlarını metaforlar aracılığı ile belirtmesi ve bunların çözümlenmesi, özellikle deprem gibi büyük afet yaşayanların iç dünyalarını ortaya koyma ve iyi olma sürecine katkıda bulunulması açısından etkili bir yöntem olarak görülmektedir. Metafor terimi Latince ve Yunancadaki meta (öte, aşırı) ve pherein (taşımak, yüklenmek) kelimelerinin birleşmesiyle oluşan "metafora" kökünden gelmektedir. (Salman, 2003;aktaran karakuş, 2013). TDK(2023) sözlüğüne bakıldığında "metafor kelimesinin, herhangi bir kavramı bilinen anlamı dışında başka anlamlara gelecek şekilde kullanma" olarak tanımlandığı görülmüştür.

Bu çalışmada 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremini yaşamış ilkokul öğrencilerinin deprem kavramına yönelik düşünceleri, metaforlar kullanılarak ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Böylece ilkokul öğrencilerinin depreme ilişkin metaforlarının araştırılması, ilkokul öğrencilerinin depreme ilişkin algılarının tespit edilmesi ve depremin çocuklar üzerindeki etkilerin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Bu genel amaç çerçevesinde ilkokul öğrencilerinin depreme ilişkin metaforik algılarının belirlenmesi amacıyla aşağıda verilen sorulara yanıt verilmeleri istenmiştir:

1- Kahramanmaraş depreminden etkilenmiş ilkokula devam eden öğrencilerin, "deprem" kavramı ile ilgili metaforları nelerdir?

2- Bu metaforları ifade etmelerinin nedenleri nelerdir?

3- Kahramanmaraş depremini yaşamış ilkokul öğrencilerinin "depreme" ilişkin metaforları hangi kategoriler altında ifade edebilir?

2. YÖNTEM

6 Şubat Kahramanmaraş depreminden etkilenen ilkokul öğrencilerinin deprem ile ilgili algılarının metafor kullanılarak tespiti çalışmasında nitel araştırma yönteminden fenomonolojik araştırma (olgu bilim) kullanılmıştır. Creswell (2018) Fenomenolojiyi; "birkaç kişinin bir olgu veya belli bir kavramla ilgili yaşadığı tecrübelerinin ortak anlamını ortaya çıkaran bir desen olarak tanımlamıştır." Bu desenin kullanılmasındaki amaç, belli bir olguyu (fenomeni) tecrübe etmiş kişilerin deneyimlerini anlamaktır.

2.1.Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmaya katılan ilkokul öğrencilerinin "Deprem" doğal afetine ilişkin algılarını tespit etmek için, açık uçlu soruların yer aldığı anket formu kullanılmıştır. İki bölümden oluşan veri toplama aracının birinci bölümünde öğrencilerin cinsiyetlerini ve kaçıncı sınıfa devam ettiklerini

belirleyen sorular; ikinci bölümde ise depreme ilişkin metaforik algılarının ortaya çıkmasını sağlamak için "Deprem.....gibidir/benzemektedir. Çünkü, ……."cümleleri yer almıştır. Veri toplama formunun hazırlanmasında ilk hali Ana sınıfı öğrencilerinden sözlü yanıt vermeleri istenmiş, daha sonra yanıtlar forma aktarılmıştır.

Verilerin çözümlenmesi için ise nicel içerik analizi tekniğine başvurulmuştur. Bu teknikte kategoriler oluşturulurken kelime ya da kavramların ne sıklıkla geçtiği tespit etmektir. Temel amacı kategoriler oluşturma esnasında belirlenen kelimelerin veya kavramların tekrar etme sıklığını tespit etmektir (Metin ve Ünal 2022).

2.2.Çalışma Grubu

Araştırmanın örneklemini 6 Şubat Kahramanmaraş ve 20 Şubat Hatay depremlerini yaşamış, Antakya ve Defne ilçelerinde çadır kentlerde kalan 124 ilkokul öğrencisi oluşturmaktadır. Çalışma grubunun belirlenmesinde ölçüt örnekleme tekniği esas alınmış ve ölçüt olarak depremi yaşamış olma ve ana sınıfı da dahil olmak üzere ilkokul öğrencileri olmasıdır. Bu öğrencilerin seçiminde gönüllülük esası aranmış ve ailelerinden izin alınmıştır. Görüşmeler çoğunlukla çadırkentlerde ve mahalleler arasında kurulan münferit çadırlarda ailelerinin yanında gerçekleştirilmiştir.124 katılımcının cinsiyet ve sınıf seviyeleri Tablo 1'de yer almıştır.

Tablo 1. Katılımcılara Yönelik Cinsiyet ve Sınıf seviyeleri

Değişkenler	**Demografik özellikler**	**Frekans**	**%**
Cinsiyet	Erkek	66	53.23
	Kadın	58	46.77
Toplam		**124**	**100**
Sınıf Seviyesi	Ana Sınıfı	16	12.91
	1. Sınıf	26	20.96
	2. Sınıf	24	19.35
	3. Sınıf	33	26.61
	4. Sınıf	25	20.17
Toplam		**124**	**100**

Tablo 1 incelendiğinde, katılımcıların %53,23'ünü erkek, %46,77'sini ise kız öğrenciler oluşturmaktadır. Sınıf seviyelerine bakıldığında katılımcıların %12,91'inin ana sınıfı, %20,96'sını birinci sınıf, %19,35'inin ikinci sınıf, %26,61'inin üçüncü sınıf, %20,17'si ise dördüncü sınıfta öğrenimlerine devam etmektedir.

2.4.Geçerlik ve Güvenirliği Sağlama

Araştırmanın güvenirliğinin sağlanması amacıyla, cevabı istenen cümlelerin, çocukların yaş grubuna ve psikolojik durumlarına uygunluğunu belirlemek için uzman görüşüne başvurulmuştur. "Deprem" kavramına yönelik algılarını belirlemek için hazırlanan veri toplama aracı, bir öğretim üyesi, iki psikolog ve sınıf öğretmenlerine gösterilerek görüşleri doğrultusunda düzenlenerek kullanılmasına karar verilmiştir. Ayrıca öğrencilerin verdiği

cevaplara etki edecek hiçbir müdahalede bulunulmamış, bulgular kısmında öğrencilerin cevapları doğrudan aktarılmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmaya katılan 124 ilkokul öğrencisinin "deprem" kavramı ile ilgili 53 tane farklı metafor ürettikleri bulunmuştur. Üretilen metaforlar, bunlara ait kategoriler ile metaforların kullanma sıklığı(frekans değerleri) Tablo 2'de yer almıştır.

3.1.İlkokul Öğrencilerinin "Deprem" Kavramına İlişkin Metaforları

Tablo 2. Öğrencilerin Deprem Kavramına Yönelik Ürettikleri Metaforlar

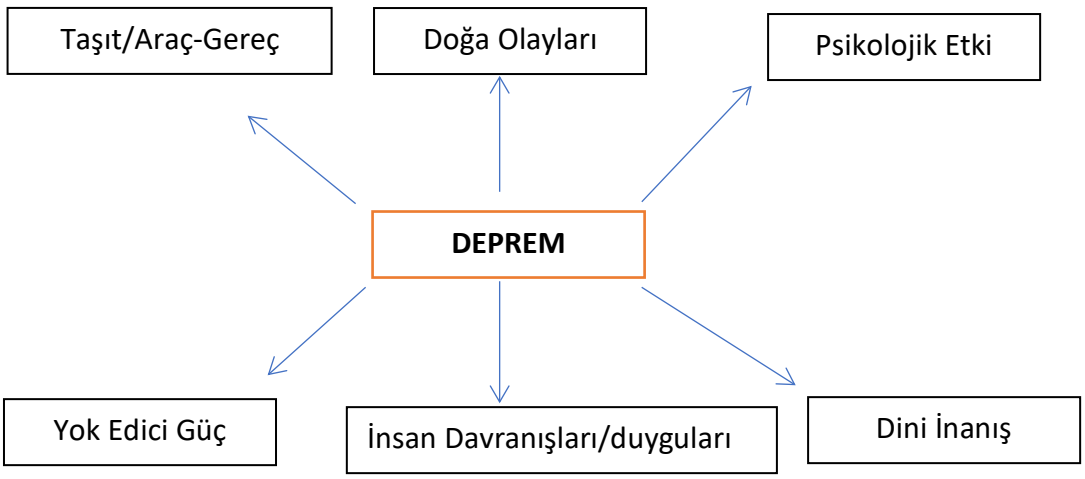
Metafor	Frekans	Metafor	Frekans
Salıncak	18	Arabanın bozuk yola girmesi	1
Beşik	8	Azrail	1
Ölüm	6	Yangın	1
Savaş	6	Çadır	1
Bomba	5	Kuyu	1
Korku	5	Trafik kazası	1
Kepçe	4	Göktaşı	1
Kabus	4	Bilgisayar oyunu	1
Canavar	3	Ağaç	1
Birinin iteklemesi	3	Yatak	1
Kıyamet	3	Çadır	1
Enkaz	3	Dalga	1
Yıldırım(Şimşek)	3	Traktör	1
Kaya(taş)	3	Tünel	1
Felaket	3	Yer yarılması	1
Dinozor	2	Kamp	1
Kamyon	2	Şiddet	1
Korku filmi	2	Tsunami	1
Silah	2	Hortum	1
Gemi	2	Mezar	1
Dönme dolap	2	Üzülmek	1
Gondol	2	Kavga	1

Fırtına	2	Kaçmak	1
Karanlık	2	Hapis	1
Yerin yarılması	1	Film	1
Oyuncak araba	1	Bulut	1
Motor	1	Bardak	1

Tablo 2'de katılımcı öğrencilerin ürettikleri metaforlar kullanım sayılarına göre yer almıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin, en çok salıncak (frekans=18), beşik (frekans=8), ölüm (frekans=6), savaş (frekans=6), korku (frekans=5) ,bomba (frekans=5) , kâbus (frekans=4) ve kepçe (frekans=4), metaforlarını ürettikleri görülmüştür. Ayrıca 7 metaforun üçer, 9 metaforun ikişer ve 29 metaforun ise birer kez kullanıldığı belirlenmiştir.

3.2.Metaforların Kategorilendirilmesi

Depremi yaşamış ilkokul öğrencilerinin ürettiği 53 metafor sahip oldukları ortak özelliklere göre incelenmiş ve 6 farklı kategori oluşturulmuştur. Kategoriler Şekil 1'de (kavram haritası) verilmiştir. Şekil 1 incelendiğinde depremi yaşayan öğrencilerin ürettikleri metaforlardan altı kavramsal kategori oluşturulmuştur. Bu kategoriler: Doğa olayları, Yok edici–zarar veren güç, Dini inanış, İnsan davranışları/duyguları, Makine/araç -gereç ve Psikolojik etkidir

Şekil 3. Deprem Metaforlarına Ait Kategoriler Kavram Haritası

.

Bu kategoriler, kategorilerde yer alan metaforlar ve bu metaforlara yönelik açıklama örnekleri aşağıda verilmiştir.

3.2.1. Taşıt/Araç-Gereç Kategorisinde Yer Alan Metaforlar ve Açıklama Örnekleri:

Araştırmanın en çok metafor üretilen ve öğrenciler tarafından en çok tercih edilen kategorisidir. Metafor sayısı 15, tercih eden öğrenci sayısı 46'dır. Frekans dağılımına bakıldığında en sık kullanılan metafor salıncaktır(f=18). Bu metaforlara ilişkin öğrenci görüşlerinden örnekler:

Salıncak: Çünkü şiddetli bir şekilde sallandık.

Beşik: *Çünkü beşikte yatarken çok hızlı sallanırsan düşersin.*

Kepçe: *Çünkü kepçe de her yeri yıkıyor*.

Gemi: *Çünkü sallanıyor, tehlikeli ve çok ıslandık.*

Kamyon: *Çünkü çok gürültülü sarsıntı oldu.*

Dönme dolap: *Çünkü onun gibi yukarı aşağı hareket edildi.*

Gondol: *Çünkü bir sağa bir sola korkunç şekilde sallandı.*

Oyuncak araba: *Çünkü araba gibi ses çıkarıyor.*

Arabanın uçurumdan düşmesi: *Çünkü araba uçurumdan düşerken her yere çarparak düşer.*

Traktör: *Çünkü traktöre binerseniz çok sarsılır, düşecek gibi olursunuz.*

Trafik kazası: *Çünkü çok ses vardı ve arabalar parçalandı.*

Yatak: *Çünkü yatakta yattığım zaman sallanıyor, beni korkutuyor.*

Çadır: *Çünkü herkes çadırda kalıyor, her yer çadır dolu.*

Bardak: *Çünkü her yer bardaklar gibi düştü, evler bardak gibi kırıldı.*

Motor: *Çünkü depremde ses hızlı motor gibiydi. Ayrıca motor gibi çok hızlıydı.*

şeklindedir.

3.2.2. Doğa Olayları Kategorisine Ait Metaforlar ve Açıklama Örnekleri:

Depremi doğa olaylarına benzeten 17 katılımcı 12 metafor üretmiştir Frekans dağılımına bakıldığında en sık kullanılan metafor yıldırım/şimşektir(f=3). Doğa olayları kategorisinde metafor üreten öğrencilerin ifadelerinden örnekler aşağıda verilmiştir.

Yıldırım/şimşek: *Çünkü hem çok ses yapar, hem sallar hem de yağmur yağar*.

Kaya: *Çünkü dağdan kopan kaya evimize düşer*.

Fırtına: *Çünkü her şeyi devirdi.*

Yer yarılması: *Çünkü yer yarılacak içinde kalacağız sandım*.

Göktaşı: *Çünkü göktaşları çok büyük olur ve çok tehlikelidir*.

Ağaç: *Çünkü çok sallanır, yaprakları dökülür aynı ev gibi.*

Yangın: *Çünkü evimiz patladı ve yandı*.

Dalga: *Çünkü dalga gibi sallandı, boğulacak gibi olduk*.

Tsunami: *Çünkü her şeyi yuttu*.

Hortum: *Çünkü her şeyi salladı salladı yok etti*.

Gökten taş yağması: *Çünkü sanki gökten kocaman taş yağıyor gibi taşlar düştü.*

Bulut: *Çünkü dışarı çıkınca gökyüzüne baktım bulutlar değişikti, hiç aklımdan gitmiyor.*

3.3.3. Psikolojik Etki Kategorisine Ait Metaforlar ve Açıklama Örnekleri:

Psikolojik etki kategorisine ait 9 metafor 14 öğrenci tarafından ifade edilmiştir. Frekans dağılımına bakıldığında en sık kullanılan metafor kabustur(f=4). Bu kategoride metafor üreten öğrencilerin ifadelerinden örnekler aşağıda verilmiştir.

Kâbus: *Çünkü kâbus görünce çok korkarız, kötü şeyler görürüz.*

Karanlık: *Çünkü evimiz yıkılınca çok karanlık olmuştu. Kimse yoktu*

Korku filmi: *Çünkü inanılmaz korkunç bir durumdu*.

Yerin canlanması: *Çünkü sanki dağlar güçlerini birleştirmişti, yeri hareket ettiriyorlardı*.

Film: *Çünkü her şey o kadar ilginçti ki! Çok şaşırdım*.

Hapis: *Çünkü hiçbir yere kıpırdayamıyorsun, elin kelepçeli gibi*.

Bilgisayar oyunu: *Çünkü oradaki oyunda her yeri yıkıyorlar*.

Kuyu: *Çünkü çok karanlık ve derin oldu.*

Tünel: *Çünkü çok karanlıktı ve ışık görünmüyordu.*

3.3.4. Yok Edici –Zarar Veren Güç Kategorisine Ait Metaforlar ve Açıklama Örnekleri:

Yok Edici –Zarar Veren Güç olarak adlandırılan bu kategoride 24 öğrenci 7 metafor üretmiştir. Frekans dağılımına bakıldığında en sık kullanılan metafor savaştır (f=6). Bu kategoride metafor üreten öğrencilerin ifadelerinden örnekler aşağıda verilmiştir.

Savaş: *Çünkü her yer yıkılır ve ölümler olur*.

Bomba: *Çünkü her yeri patlattı, ışıklar çıktı ve paramparça etti.*

Canavar: *Çünkü filmlerdeki gibi korkunç bir şey, bize kızıp zarar verebilir*.

Felaket: *Çünkü insanlar çok kötü durumda*.

Enkaz: *Çünkü evler yıkık. Bütün eşyalar yok oldu, herkes altında kaldı.*

Dinozor: *Çünkü dinozor her şeyi ve evleri bile yıkar.*

Silah: *Çünkü herkesi öldürüyor*.

3.3.5. İnsan davranışları/duyguları Kategorisine Ait Metaforlar ve Açıklama Örnekleri:

Depremi insan davranışları/duygularına benzeten 12 öğrenci bu alanda 6 metafor ifade etmiştir. Frekans dağılımına bakıldığında en sık kullanılan metafor korkudur(f=5). Bu kategoride metafor üreten öğrencilerin ifadelerinden örnekler aşağıda verilmiştir.

Korku: *Çünkü beni çok korkuttu, herkes bağırdı*.

Birinin iteklemesi, sarsması: *Çünkü biri sarsmış gibi aniden uyandım*.

Kavga: *Çünkü herkes bağırıyordu, insanlar koşturuyordu*.

Kaçmak: *Çünkü evler üzerimize düşmesin diye kaçtık*.

Üzgün: *Çünkü herkes çok üzgün, akrabaları öldü çok üzüldüler*.

Kamp: *Çünkü çadırda kalıyoruz ve dışarıdayız.*

3.3.6.Dini inanış Kategorisine Ait Metaforlar ve Açıklama Örnekleri:

Bu kategoride üretilen metafor âdeti 4, tercih eden öğrenci sayısı 11'dir. Frekans dağılımına bakıldığında en sık kullanılan metafor ölümdür(f=6). Bu kategoride metafor üreten öğrencilerin ifadelerinden örnekler aşağıda verilmiştir.

Ölüm: *Çünkü bir yerler üzerine yıkılınca ölüyorsun*.

Kıyamet: *Çünkü kıyamette ölünür. Benim kardeşim öldü*

Azrail: *Çünkü Azrail gibi insanları öldürüyor*.

Mezar: *Çünkü karanlık ve üstünde toprak var*.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

6 Şubat Kahramanmaraş depreminden etkilenmiş ilkokula devam eden öğrencilerin "deprem" kavramına ilişkin metaforik algılarının incelenmesi amaçlanarak yapılan bu araştırmada, elde edilen bulguların incelenmesiyle aşağıda yer alan sonuçlar tespit edilmiştir.

Yapılan araştırmanın neticesinde 124 katılımcı öğrencinin, 53 değişik metafor ürettiği görülmüştür. Metaforlar, incelenmiş kullanım gerekçeleri ve ortak özellikleri tespit edilerek 6 kategori altında toplanmıştır. Kategoriler; "Taşıt/araç-gereç" ,"Doğa olayları" , "Psikolojik etki", "Yok edici –zarar veren güç" , "İnsan davranışları" ve "Dini inanış" şeklinde belirlenmiştir.

Katılımcı öğrencilerin, en fazla salıncak, beşik, ölüm, savaş, korku ve bomba metaforlarını ürettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Saatçi vd.(2024) de çalışmalarında benzer metaforlar öne çıkmaktadır.

Taşıt/araç-gereç kategorisi en fazla metafor üretilen kategori olmuştur. Üretilen metaforların incelenmesi sonucu öğrencilerin depremi; yakın çevresinde bulunan, çevresinde depremden önce ve sonra sıklıkla gördüğü makine/araç-gereçlere benzettiği, açıklamalarında bu araç gereçlerin olumsuz ve tehlike arz eden yönlerini ele aldıkları görülmüştür.

Doğa olayları kategorisi kapsamında üretilen metaforların incelenmesi sonucu deprem; doğal afetler, doğa olayları, doğal varlıkların çıkardığı seslere benzetilmiştir. Bu kategorideki benzetmeler, depremlerin çok büyük bir korkuya ve endişeye neden olduğunu göstermiştir. Metaforları üreten öğrencilerin çoğunlukla ilkokul 3. ve 4.sınıfa devam eden öğrenciler olduğu tespit edilmiş, bu çocukların daha gerçekçi düşündükleri için çevrelerinde gerçekleşen doğa olaylarını daha kolay anladıkları şeklinde yorumlanabilir.

Psikolojik etki kategorisinde, metaforları üreten katılımcıların bir kısmının, deprem sırasında evleri yıkılan ve enkaz altında kalan öğrenciler olması önemli bulunmuştur. Metaforların özellikle karanlığı çağrıştırdığı görülmüştür. Depremin ardından yaşanması beklenen psikolojik sorunların tespitinde ve çözümünde geç kalınması durumunda uzun süre travmaların etkisi altında kalınabileceği, bu sebeple depremin ardından, çocukların psikolojik sağlıklarının olumsuz etkilenmemesi için destek sağlanması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Yok, edici –zarar veren güç kategorisinde yer alan metaforların deprem sonucu meydana gelen durumu ifade eden kavramlar olduğu sonucuna varılmıştır.

Üretilen metaforlardan da tespit edileceği üzere, katılımcıların neredeyse tamamı olumsuz anlam içeren sözcükler türetmiştir. Bunda depremin ortaya çıkardığı sonuçların hem kişisel hem de toplumsal yönden oldukça acı verici olmasının rol oynadığı düşünülmüştür.

İnsan davranışları kategorisine ait metaforların incelenmesi sonucu insana özgü davranışlar ve duyguları temsil ettiği görülmüştür. Araştırmada bu kategoride öne çıkan korku metaforu Aksoy (2013)çalışmasındaki istenmeyen duygu ve Efe v.d.(2023) nin çalışmasındaki korku kategorileri ile örtüşmektedir. Üretilen metaforlarda yaşanan afetin neden olduğu yıkıma bağlı olarak insan davranışlarının ve insanların hissettiği duyguların olumsuz ve zarar verici taraflarının benzetilmesi dikkat çekmiştir.

Dini inanış kategorisine ait metafor açıklamaları incelendiğinde "yaşamın sonu" düşüncesi deprem nedeniyle oluşan korkunun ve çaresizliğin anlaşılması açısından önemli olduğu sonucuna varılmıştır. Gündelik bir yaşam sürerken kendini yıkıcı bir olayın neden olduğu bilinmezlik içinde bulan çocukların, ürettikleri metaforlara ilişkin yaptıkları açıklamalar incelendiğinde, depremlerin neden olduğu sonuçları dini terimlerle ilişkilendirdiği görülmüş; depremlere ilişkin, yaşadığı çevrenin ve toplumun algı izlerini sürmek açısından önemi bir veri olarak değerlendirilmiştir.

Araştırma sonucunda 6 Şubat depremini yaşamış öğrencilerin depremlere ilişkin ürettikleri metaforlar; Değirmenci'nin (2019) yaptığı sınıf öğretmeni adaylarının "Doğal Afet" kavramı ile ilgili metaforların İncelendiği çalışma ve Doğan, Nacaroğlu ve Ablak'ın (2021) yaptığı Sivrice depremini yaşamış ortaokul öğrencilerinin metaforik algılarının İncelendiği çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Çocukların etkilendiği depremlere verdikleri tepkiler bulundukları çevreye ve yaşlarına göre değişebilmekle beraber bu çalışmalarda benzer metaforlar ve kategoriler üretildiği görülmüştür.

Araştırmadan çıkan sonuçlara göre öğrencilerin depremi bir doğa olayı olarak algılamaktan ziyade, korkutucu, yıkımlara sebep olan olay olarak algılamaktadır. Bu kapsamda öğrencilerle doğa olayları ile doğal afetler konusunda çalışmalar yapılması, öğrencilerin bu zorlu süreci atlatma sürecindeki beklentilerinin ortaya konmasına yönelik araştırmaların yapılması önerilmektedir.

5. KAYNAKLAR

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) (2019). Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü. https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu

https://deprem.afad.gov.tr/content/137

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) (2023). 06 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremine ilişkin ön değerlendirme raporu. https://deprem.afad.gov.tr/assets/pdf/Arazi_Onrapor 28.02.2023

Aksoy, B. (2013). Depremi yaşamış olan 9. sınıf oğrencilerinin "deprem" kavramına yönelik algılarının nitel acıdan incelenmesi. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 5(1), 247-265.

Çocuk Vakfı, (2020) Depremin-Çocuklar-Üzerine-Psikolojik-Etkileri Raporu *https://www.cocukvakfi.org.tr.*

Creswell, J. W. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri Beş Yaklaşıma Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni (3. Baskıdan Çeviri).* 7. Baskı, (Çeviri ed. Selçuk Beşir Demir, Mesut Bütün), Siyasal Kitabevi. Ankara:

Değirmenci, Y. (2019). Sınıf öğretmeni adaylarının "doğal afet" kavramına ilişkin geliştirdikleri metaforların incelenmesi. *International Journal of Geography Education (IGGE)*, 83-94.

Doğan, M., Nacaroğlu, O. ve Ablak, S .(2021). Sivrice depremini yaşamış ortaokul öğrencilerinin depreme ilişkin metaforik algılarının incelenmesi: Malatya ili örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi,* 51, 384-402.

Efe, E.A., Akkuş, P.A, Yıldız, K.,(2023) *İlkokul öğrencilerinin deprem kavramına ilişkin metaforik algıları* Lisansüstü Öğretmen Çalışmaları Kongresi 25-27 Mayıs 2023 Ayvalık, tam metin kitabı, sayfa159-174. https://lock.congress.gen.tr/files/site/27/653299D9CD259/files/Lock2023_tam_metin.pdf#page=159

Ergünay, O. 1996. Afet yönetimi nedir? Nasıl olmalıdır? Tubitak Deprem Sempozyumu, 263, 15-16 Şubat, Ankara.

Hobsbawm, E. J. (2013). *Sermaye Çağı* (5. Baskı). Dost Yayınevi,

Karakuş, U. (2013). Depremi yaşamış ve yaşamamış öğrencilerin deprem algılarının, metafor analizi ile incelenmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi,* 18/29, 97-116.

Metin, O. ve Ünal, Ş. (2022). İçerik analizi tekniği: iletişim bilimlerinde ve sosyolojide doktora tezlerinde kullanımı. (Özel Sayı)*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 2, 273-294.

Özkul, B. ve Karaman, A. E. (2007). *Doğal afetler için risk yönetimi*. TMMOB Afet Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 255-260.

Saatçi, G., Saatçi, T., & Köstekçi, M. (2024). Kahramanmaraş depreminden etkilenen çocukların deprem kavramına ilişkin metaforik algıları. *Avrasya Sağlık Bilimleri Dergisi,* 7(3), 177-187. https://doi.org/10.53493/avrasyasbd.1403027

Salman, Y. (2003). Dilin Düş Evreni: Eğretileme, Kitaplık. *YKY.65(Ekim). 53 -54.* İstanbul.

Şahin, C. ve Sipahioğlu Ş. (2002). *Doğal afetler ve Türkiye*. Gündüz Eğitim ve Yayıncılık

TDK. (2023). Yabancı Sözlere Karşılıklar Kılavuzu. Türk Dil Kurumu: *https://sozluk.gov.tr/*

Üsküdar Üniversitesi (2023). Depremin Çocuk Psikolojisindeki Etkileri ve Başa Çıkma Yolları Nelerdir? *https://sks.uskudar.edu.tr/blog/depremin-cocuk-psikolojisindeki-etkileri-ve-basa-cikma-yollari-nelerdir*. 06.03.2023

Yi, L., Shao-Hong, W. U., Zhong-Chun, X. U. ve Erfu, D. A. I. (2011). Methodology for assessment and classification of natural disaster risk: A case study on seismic disaster in Shanxi Province. *Geographical Research*, 30(2), 195-208

OCCURRENCE, PHYLOGENETIC GROUPS, AND VIRULENCE PROFILES OF ANTIBIOTIC-RESISTANT *ESCHERICHIA COLI* ISOLATED FROM THE ASI RIVER

ASİ NEHRİNDEN İZOLE EDİLEN ANTİBİYOTİK DİRENÇLİ *ESCHERICHIA COLI* SUŞLARININ FİLOGENETİK GRUPLARI VE VİRÜLANS PROFİLLERİ

Ebru Şebnem Yılmaz[1*], **Fatma Demirtaş**[1]

[1]**Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Antakya-Hatay**

Özet

Bu çalışma, Asi Nehri'nin mikrobiyolojik kalitesini değerlendirmek amacıyla antibiyotik direnci, filogenetik grupları ve virülans faktörleri açısından *Escherichia coli* izolatlarını karakterize etmiştir. Üç istasyondan bir yıl boyunca aylık olarak su örnekleri toplanmıştır. Toplam 36 yüzey suyu örneğinden %94,4 oranında (n=34) *E. coli* izole edilmiştir. En yüksek kontaminasyon Küçük Asi, en düşük kontaminasyon ise Eşrefiye istasyonunda gözlenmiştir. İzolatların %44,1'i geniş spektrumlu beta-laktamaz (CTX-M, TEM), %14,7'si ise plazmid aracılı AmpC (CMY-2) üreticisidir. Sadece %35,3'ü tüm antibiyotiklere duyarlı bulunmuş, diğer izolatlar imipeneme karşı direnç dışında değişen oranlarda direnç göstermiştir. Filogenetik analizde en yaygın grup A1 (n=15) olarak belirlenmiştir. İzolatların %58,8'inde virülans genleri tespit edilmiş olup en yaygın genler *papC* ve *iucD*'dir. Sonuçlar, Asi Nehri'nin çoklu antibiyotik dirençli ve potansiyel olarak virülan *E. coli* suşları için önemli bir kaynak olduğunu göstermektedir. Nehir suyunun tarımsal sulama ve insan kullanımı açısından taşıdığı halk sağlığı risklerine dikkat çekilmekte ve etkili su yönetimi stratejilerinin gerekliliği vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Asi Nehri, *E. coli*, antibiyotik direnci, virülans genleri, filogenetik grup

Abstract

This study aimed to assess the microbiological quality of the Asi River by characterizing *Escherichia coli* isolates in terms of antibiotic resistance, phylogenetic groups, and virulence factors. Water samples were collected monthly over one year from three stations. Out of 36 surface water samples, 34 *E. coli* strains (94.4%) were isolated. The highest contamination level was detected at the Küçük Asi station, and the lowest at the Eşrefiye station. Among the isolates, 44.1% produced extended-spectrum beta-lactamases (ESBLs), primarily CTX-M and TEM types, while 14.7% produced plasmid-mediated AmpC enzymes, especially CMY-2. Only 35.3% were fully susceptible to all antibiotics tested; the rest exhibited varying resistance, excluding imipenem. Phylogenetic typing revealed group A1 (n=15) as dominant. Virulence genes were detected in 58.8% of isolates, with *papC* and *iucD* being the most frequent. These results indicate that the Asi River is a reservoir of multidrug-resistant and potentially virulent *E. coli*, posing significant public health risks. The study underscores the urgent need for targeted monitoring and effective water management strategies in regions where river water is used for agriculture and human interaction.

Keywords: Asi River, *E. coli*, antimicrobial resistance, virulence genes, phylogenetic groups

ANALYSIS OF NFT VISIBILITY IN ACADEMIC ARTICLES

NFT'NİN AKADEMİK MAKALELERDEKİ GÖRÜNÜRLÜLÜĞÜNÜN İNCELENMESİ

Zeynep GÖNÜLAY ÇALIMLI, Süleyman İSTANBULLU

[1]Dr. Öğr. Üyesi. HMKÜ, Güzel Sanatlar Eğitimi, 0000-0002-7203-0546

[2]Öğr, MEB, Güzel Sanatlar Eğitimi, 0009-0001-6302-462X

Özet

Dijital teknolojilerin hızlı gelişimiyle birlikte ortaya çıkan Non-Fungible Token (NFT), çağdaş teknolojik dönüşümün önemli bir unsuru olarak değerlendirilmektedir. Son yıllarda NFT'ler, dijital sanat, koleksiyon öğeleri ve finansal varlıklar gibi çeşitli alanlarda giderek daha fazla kullanılır hale gelmiştir. Bu durum, akademik çevrelerde NFT kavramının nasıl ele alındığını ve bilimsel üretimde ne ölçüde yer bulduğunu araştırma ihtiyacını doğurmaktadır. Bu çalışma, Türkiye'de NFT üzerine yapılan akademik çalışmaların kapsamını belirlemek ve literatürdeki eğilimleri analiz etmek amacıyla yürütülmektedir.

Araştırma kapsamında, 2017-2025 yılları arasında Dergi Park veri tabanında yayımlanmış ve NFT konusuna odaklanan akademik çalışmalar sistematik bir şekilde taranarak analiz edilmektedir. Bu kapsamda, ilgili makalelerin araştırmanın türü, temalarına göre makale sayısı, makalelerin yayınlandığı dergi türlerine göre dağılımı, yıllara göre makale ve yıllara göre yoğunlaşma eğilimleri yüzde frekans değerlerine göre değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda, NFT konulu akademik çalışmalar Türkiye'de hâlen gelişmekte olan ve teorik derinliği sınırlı bir alan olarak görünmekte; yayınların büyük çoğunluğu araştırma makalelerinden oluşurken, tematik olarak dijital sanat ekseninde yoğunlaşmaktadır. 2022'de yaşanan yayın artışıyla birlikte NFT, disiplinler arası bir ilgi odağı hâline gelmiş; izleyen yıllarda ise sayısal düşüşe rağmen daha eleştirel ve bütüncül yaklaşımlarla derinleşme eğilimine girmiştir. Bu tablo, NFT'nin kültürel, toplumsal ve ekonomik bağlamlarda çok katmanlı bir araştırma nesnesi olarak evrildiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Sanat, NFT, Sanat Eseri, Kripto Sanat, Yeni Medya

Abstract

The rapid advancement of digital technologies has positioned Non-Fungible Tokens (NFTs) as a pivotal element in contemporary technological transformation. In recent years, NFTs have gained increasing traction across a variety of domains, including digital art, collectibles, and financial assets. This growing prominence necessitates a critical examination of how NFTs are addressed within academic discourse and their integration into scholarly research. This study aims to delineate the scope of academic research on NFTs in Turkey and to analyze prevailing trends within the existing literature. To this end, academic publications indexed in the DergiPark database between 2017 and 2025 that specifically focus on NFTs were systematically reviewed and analyzed. The analysis involved categorizing the studies by research type, thematic focus, journal type, annual publication frequency, and trends in yearly distribution, all assessed using percentage frequency values.

The findings reveal that academic engagement with NFTs in Turkey is still in a developmental phase and characterized by limited theoretical depth. The majority of publications are research

articles, with a predominant focus on digital art. Following a notable surge in publications in 2022, NFTs began to emerge as an interdisciplinary subject of interest. Although there has been a quantitative decline in subsequent years, a discernible shift toward more critical and comprehensive approaches has been observed. This evolving trajectory suggests that NFTs are increasingly being conceptualized as multifaceted research objects situated within broader cultural, societal, and economic contexts.

Keywords: Digital Art, NFT, Artwork, Crypto Art, New Media.

1. GİRİŞ

21. yüzyılın ilk çeyreği, dijital teknolojilerin kültürel üretim süreçlerine etkisi açısından tarihi bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. Bu teknolojiler, kültürel yaratımın doğasını, biçimini ve dolaşımını yeniden şekillendirerek daha önce görülmemiş bir dönüşüm meydana getirmiştir. Bu dönüşümün en belirgin yansımalarından biri ise sanat alanında gözlemlenebilir; sanat, hem kültürel üretimin aktif bir unsuru hem de bu teknolojik müdahalenin nesnesi olarak yeniden konumlandığı gözlenebilir. Bu teknolojik yeniliklerin etkisiyle sanatın üretimden dolaşıma, tüketimden mülkiyete uzanan tüm estetik ve ekonomik pratikleri kökten yeniden tarif edilmesi gerektiğinden bahsedilebilir. Tarihsel olarak görsel sanatların gelişimi, teknik buluşlar ve kavramsal yenilikler etrafında şekillendiği; toplumsal dönüşümler ve teknolojik ilerlemelerle sürekli olarak yeniden tanımlanan dinamik bir evrim süreci olarak karşımıza çıktığı söylenebilir. Diğer bir değişle, görsel sanatların gelişimi çağın yenilikleri, teknoloji ve toplumsal değişimlerle doğrudan bağlantılı bir süreç olarak görülebilir.

Sanat tarihi incelendiğinde, her dönemsel kırılma yeni bir ifade biçimini beraberinde getirdiği görülebilir. Rönesans'ın perspektif anlayışından modernizmin biçimsel yeniliklerine, avangart akımların estetik keşiflerinden postmodernizmin çok sesli anlatımlarına dek sanat, içinde bulunduğu dönemin sadece bir yansıması olmakla kalmayıp, aynı zamanda o dönemin kültürel ve düşünsel yapısını dönüştüren bir etken olarak görülebilir. Buna karşın Paul (2015)'in de belirttiği gibi, örneğin teknolojik bir gelişme olan fotoğrafın icadı, resmin kopyalama işlevini üstlenmesiyle, sanatçıların kendi iç dünyalarına, duygularına ve kavramsal arayışlarına odaklanmalarına olanak tanımıştır. Bu durumda, İzlenimcilik, Kübizm ve Soyut Dışavurumculuk gibi 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan sanatsal akımların temellerini atmıştır (s. 55-58). Sanatın bahsedilen etkenlerden hem yakından etkilendiği hem de dönüşüme öncü olduğu sonucu çıkarılabilir. 21. yüzyıla gelindiğinde ise bu dönüşüm süreci, dijital teknolojilerin hız kazanan etkisiyle birlikte yapısal bir kırılma noktasına ulaşmıştır. Bu kırılma, özellikle blokzincir (blockchain: yapılan her işlem bilgisinin ağdaki katılımcılar tarafından kaydedildiği ve paylaşıldığı dağıtılmış bir veri yapısı (Tanrıverdi, Uysal ve Üstündağ, 2019, s. 204) teknolojisine dayanan ve dijital mülkiyetin benzersizlik ilkesine göre işleyen NFT (Non-Fungible Token) sistemlerinin sanat alanına dâhil olmasıyla belirginleştiği görülebilir.

Bu dijitalleşme süreci yalnızca sanatın temsil biçimlerini değil, aynı zamanda üretim süreçlerini de etkileyerek sanatın maddi yapısına dair düşünme biçimlerini değiştirmektedir. Klasik sanat tarihi yaklaşımlarına göre, sanat eserini çoğunlukla onun fiziksel varlığına ve belirli mekânsal bağlamlara şeklinde değerlendirme eğiliminde iken NFT teknolojisi ile bu geleneksel sınırlamaları aşarak sanat eserlerinin dijital ortamda dolaşıma girmesine olanak tanıyan yeni bir alan açıldığı söylenebilir. Bu doğrultuda NFT'ler, sanatın yalnızca bir yaratım süreci olarak değil, aynı zamanda dijital çağın estetik, bilgi üretimi ve kültürel yapılarına bağlı olarak şekillenen bir üretim ve dolaşım biçimi olarak da değerlendirilmesi doğru bir yaklaşım olur.

NFT teknolojisi, dijital sanat eserlerinin satışı, arşivlenmesi ve sergilenme biçimlerini çeşitli şekillerde etkileyebilmektedir. Bu durum, sanat eserinin değeri, niteliği ve varlık biçimi üzerine yeni düşünme biçimlerini teşvik edebilir. Dijital sanat ortamında sanatçılar, galeriler,

koleksiyonerler ve izleyiciler arasındaki ilişkilerin, geleneksel yapının ötesine geçerek daha katılımcı ve esnek bir yapıya evrildiği gözlemlenebilir.

Mevcut dönemde, dijitalleşmenin sunduğu imkânlarla sanat üretiminin yapay zekâ, generatif (yeni şeyler üretebilen, oluşturabilen) algoritmalar ve blokzincir teknolojileri ile kesiştiği yeni bir faza geçildiği gözlemlenmektedir. Bu çerçevede öne çıkan NFT yapıları, dijital sanatın mülkiyet, otantiklik ve tekillik kavramlarıyla olan ilişkisini radikal biçimde yeniden tanımlamakta; sanat eserlerinin maddi olmayan varlığına yeni bir iktisadi ve ontolojik zemin kazandırmaktadır. NFT'yi sadece geçici bir trend olarak değil, dijital sanatın kalıcı yapısal unsuru olarak değerlendiren sanatçılar, bu teknolojinin doğrudan erişim, açık lisanslama ve dijital bağımsızlık sunarak yaratıcı süreci desteklediğini vurgulamışlardır (Yaseen & Batur, 2023, s. 126).

Buna ek olarak, blokzincir altyapısına dayalı işleyişiyle öne çıkan ve kısa sürede küresel sanat ekosisteminin yapısal bileşenlerinden biri hâline gelen NFT'ler (Non-Fungible Token), görsel sanatlarda hem kuramsal yaklaşımları hem de üretim mantığını dönüştüren radikal bir kırılmayı temsil ettiği söylenebilir. NFT'ler, dijital sanat eserlerinin tekillik, mülkiyet ve otantiklik niteliklerini algoritmik olarak güvence altına alan bir yapı sunmakta; böylece sanatın fiziksel olmayan varlığına yeni bir ontolojik ve iktisadi zemin kazandırdığı gözlenebilir. NFT'lerin izlenebilirliği, değerinin belirlenmesi ve özgünlük kontrolü, klasik yöntemlere göre oldukça pratik ve etkilidir. Sanat eserlerine atanan dijital kimlikler sayesinde NFT'ler, sahiplik anlayışını dönüştürmekte ve klasik sanat dünyasındaki yapıyı dijital ortama taşımaktadır (Arapoğlu, 2021, s. 92; Çubukçu, 2022, s. 268).

Bu bağlamda, NFT'lerin dijital sanatı dönüştürme potansiyeline yönelik olumlu değerlendirmelerin yanı sıra, bu teknolojilere dair eleştirel bakış açıları da dikkate değerdir. Özellikle, NFT sistemlerinin "değiştirilemezlik" ve "benzersizlik" gibi temel özellikleri, dijital sanatın uzun süredir tartışılan değer ve özgünlük sorunlarına teknolojik bir çözüm önerisi sunuyor gibi görünmektedir. Bu yapı sayesinde, bir sanat eserinin mülkiyeti, kimliği ve geçmişi kriptografik (bir bilginin istenmeyen kişilerce okunamayacak hâle dönüştürülmesinde yani şifrelenmesinde kullanılan matematiksel teknikler) yöntemlerle kayıt altına alınabilmekte; bu da dijital olarak çoğaltılabilir eserlerin belirli biçimlerde sınırlandırılmasını ve kayıt altına alınmasını mümkün kılmaktadır. Böyle bir sistem, dijital sanat üretimlerinin ekonomik olarak tanınmasına katkı sağlayabilir ve bu üretimlerin kültürel alandaki yerini güçlendirebilir. Ancak NFT teknolojisine erişimde yaşanan bölgesel ve toplumsal eşitsizlikler, dijital sanatın herkes için eşit imkânlar sunduğu yönündeki düşüncelerin sorgulanmasına da yol açabilir (Cengiz ve Cengiz, 2022, s. 69; Kaya, 2021).

Ancak bu dönüşüm yalnızca bir olanaklar bütünü değil, aynı zamanda çok katmanlı eleştirel sorgulamaların da zeminini oluşturmaktadır. NFT sistemlerinin yüksek enerji tüketimi, çevresel sürdürülebilirlik açısından tartışmalara neden olmakta; aynı zamanda spekülatif piyasa yapısıyla kısa vadeli kazanç hedefleri üzerinden değer üretimini teşvik eden dinamikler barındırmaktadır. Özgünlük ve sahiplik gibi sanatın temel meseleleri ise, NFT ile birlikte hukuki ve etik açılardan yeniden tartışılmakta; dijital mülkiyetin sınırları, erişilebilirlik ile kıtlık arasındaki gerilim hattında yeniden tanımlanmaktadır. Bu çerçevede, NFT'nin temsil ettiği dönüşüm yalnızca estetik değil; teknolojik, ekonomik, toplumsal ve ideolojik boyutları içeren çok yönlü bir kırılma olarak değerlendirilmelidir. NFT sistemleri, dijital varlıkların güvenilirliğini ve izlenmesini mümkün kılarak sanatçıların yaratıcı faaliyetlerini artıran bir temel sunar (Akman ve Özcan Köylü, 2025, s. 46).

Türkiye özelinde bakıldığında, sanatçılar, girişimciler ve kültürel aktörler NFT platformlarını deneyimlemeye başladığı görülebilir; ancak akademik yazında henüz kuramsal bir derinliğe ulaşılması için zaman gerektiği ön görülebilir. Bu sebeple NFT konusu, hem deneysel düzlemde

hem de kuramsal zeminde disiplinler arası araştırmalarla beslenmesi gereken, zengin ve dinamik bir çalışma alanı olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, Türkiye'de NFT'ler üzerine yapılan akademik çalışmaların mevcut durumunun belirlenmesi bir ihtiyaç durumu olarak ele alınmış ve araştırma bu kapsamda şekillendirilmiştir. Bu kapsamda, mevcut literatürdeki tematik yoğunlaşmalar, yöntemsel tercihler ve yıllara göre yayın dağılımı ayrıntılı biçimde incelenmiş; NFT'nin Türkiye akademik yazınındaki yeri, sayısal verilerle somutlaştırılmıştır. Söz konusu değerlendirme, görsel sanatlara, dijital teknolojilere ve kültürel dönüşümlere ilgi duyan akademik çevreler için hem kavramsal hem de metodolojik açıdan özgün bir katkı sunma amacıyla yapılandırılmıştır.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'deki (Non-Fungible Token) NFT'nin Türk akademik literatüründeki görünürlüğünü belirlenmesidir. NFT'nin yalnızca teknik bir konu değil, aynı zamanda kültürel, estetik ve ekonomik bir dönüşüm aracı olarak nasıl ele alındığının incelenmesi amacıyla; araştırma türü, temaları, yayınlandıkları dergiler ve yayın yıllarına göre değerlendirilmiştir.

1.2. Araştırmanın Önemi

Bu çalışma, Türkiye'de NFT teknolojisi üzerine gerçekleştirilen akademik üretimi odağına alarak, özellikle Türk Akdemisyenlerinin yoğunluklu olarak kullandığı DergiPark veri tabanında yayımlanan "NFT" başlıklı makaleler üzerinden Türkiyedeki NFT odaklı bilgi birikiminin güncel durumunu analiz etmesi bakımından önemlidir. Bu bağlamda, ilgili yayınların hangi akademik dergilerde yer aldığı, hangi yıllar arasında yayımlandığı ve hangi araştırma yöntemlerinin tercih edildiği gibi veriler sistematik biçimde incelenmiş; böylece Türkiye'de NFT üzerine şekillenen akademik söylemin gelişim çizgisine dair bütüncül bir değerlendirme sunulması açısından önemlidir. Elde edilen bulgularla, alana yönelik yapılacak gelecekteki akademik çalışmalara veri temelli bir zemin oluşturulması açısından önem arz etmektedir.

2.KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1.NFT Nedir?

Non-Fungible Token (NFT), blokzincir piyasasında yaygınlaşan, yükselen bir teknolojidir (Wang ve diğerleri,2021, s.16) NFT, sanat, koleksiyon ürünleri ve oyun içi öğeler gibi nesneleri temsil eden dijital varlıklardır. Çevrimiçi olarak, genellikle kripto para birimiyle alınıp satılırlar ve genellikle bir blokzincir üzerindeki akıllı sözleşmelerle kodlanırlar (Nadini et al., 2021, s.20902). Diğer bir değişle NFT'ler, blokzincir teknolojisi üzerinde çalışan ve kullanıcı tarafından üretilen dijital içeriklerin sahipliğini doğrulamak amacıyla kullanılan veri birimleridir. Bu yapı sayesinde, dijital içerik üreticileri akıllı sözleşmeler aracılığıyla eserlerini ticarileştirme ve mülkiyet devri gerçekleştirme imkânı bulmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse, blokzincir üzerinden satın alınan bir NFT, ilgili dijital varlığın sahipliğini şeffaf ve doğrulanabilir biçimde belgeleyebilir (Batu ve Kocaömer, 2023, s.99). Önder (2022) NFT'yi, sanat eserlerinin dijital ortamda "çoğaltılamayan, eşsiz ve değiştirilemez" şekilde temsil edilmesini mümkün kılarak, sanatçı ve sahiplerine güvence sağlayan bir teknoloji olarak tanımlanır. 'NFT, sanat eserlerinin "kopyalanamaz, benzeri olmayan, değiştirilemez" biçimde dijital ortamda temsil edilmesini sağlayarak sanatçı ve eser sahibine güvence sunan bir teknoloji olarak tanımlanmaktadır (s. 377).

Kısacası, NFT'ler dijital varlıkların çoğaltılamaz, eşsiz ve değiştirilemez bir şekilde temsil edilmesini sağlayarak hem içerik oluşturucularına hem de sahiplerine bir tür güvence sunan bir teknolojik araç olarak değerlendirilebilir. Buna ek olarak NFT'ler, farklı blokzincirlerde akıllı sözleşmelerle çalışan ve merkeziyetsizlik, izlenebilirlik gibi özellikler taşıyan yapılardır. Bu

yönleriyle yalnızca teknik değil, aynı zamanda dijital çağda özgünlük, değer ve mülkiyet gibi kavramları yeniden düşündürten kültürel bir olgu olarak görülebilir.

2.2. NFT Tarihçesi

Non-Fungible Token (NFT) kavramının doğuşu, 28 Kasım 2017'de Ethereum blokzinciri üzerinde piyasaya sürülen CryptoKitties video oyunuyla ilişkilendirilir. Bu dijital ticaret oyununda, kullanıcılar sanal kedi karakterleri üreterek bunları koleksiyon amacıyla veya açık artırma yoluyla satışa sunmuştur. CryptoKitties'in piyasaya çıkışı ve bu açık artırma süreci, günümüzdeki NFT anlayışının temelini atmış ve NFT'lerin resmi başlangıç noktası olarak kabul edilmiştir (Konak ve Özkahveci,2023, s.100). NFT'lerin ortaya çıkışı, 2017'de CryptoKitties ile kullanılmasına dayanmakla birlikte, NFT piyasasında benzeri görülmemiş bir yükselişi tetikleyen COVID-19 pandemisinin başlangıcı olmuştur. Pandemi sırasında uygulanan karantina önlemleri, dijital etkileşimi artırmış ve içerik oluşturma ile tüketim alışkanlıklarında köklü bir paradigma değişimini hızlandırmıştır (Alshater ve diğerleri, 2024, s.2). NFT pazarının boyutu 2020 ortalarına kadar günlük ortalama yaklaşık 60.000 ABD doları işlem hacmiyle önemli ölçüde sabit kaldı. Ancak Temmuz 2020'den itibaren pazar dramatik bir büyüme yaşadı ve günlük toplam işlem hacmi Mart 2021'de yaklaşık 10 milyon ABD dolarını aşarak, sadece 8 ay öncesine göre 150 kat daha büyük hale geldi (Nadini ve diğerleri,2021, s.209002).

NFT'ler, son yıllarda hem sanayi hem de bilimsel çevrelerde önemli bir ilgi görmüştür. Dijital sanat, teknolojik gelişmelerle birlikte ilerlemiş; özellikle bilgisayar destekli sanat üretiminin yaygınlaşmasıyla sanatçılar için yeni ifade biçimleri ortaya çıkmıştır. 1990'lı yıllardan itibaren dijital üretim önem kazanmış olsa da, bu eserlerin kolayca kopyalanabilmesi, özgünlük ve mülkiyet konularında çeşitli belirsizlikler doğurmuştur. Bu sorunların çözümüne yönelik olarak geliştirilen NFT teknolojisi, dijital eserlerin benzersizliğini ve sahipliğini blokzinciri üzerinde kayıt altına alarak doğrulamaktadır. Bu sayede dijital sanat eserleri, fiziksel sanat eserleriyle benzer bir statü kazanmış ve piyasa değerleri artış göstermiştir. Örneğin, 2020 yılında blokzinciri üzerinde işlem gören dijital sanat eserlerinin toplam değeri 13 milyon dolar olarak kaydedilirken, 2021'in başlarında Metakovan adlı kripto yatırım şirketi, Beeple'a ait tek bir dijital sanat eseri için 69 milyon dolar ödeme yapmıştır (Aydın, 2025, s. 139; Dilmen ve diğerleri, 2022, s.259; Genç, 2025, s.36).

2.3. NFT'in Farklı Disiplinlerle İlişkisi

NFT teknolojisi, yalnızca dijital sanatla sınırlı kalmayan; sosyoloji, eğitim, hukuk, sanat tarihi, ekonomi, medya, kültür çalışmaları, mühendislik/ bilgisayar bilimleri ve iletişim gibi pek çok disiplini kesen çok yönlü bir araştırma alanının dikkatini çektiği söylenebilir. Örneğin hukuk alanında telif süreçlerinin değerlendirilmesi, ekonomik değerleri, piyasa dinamikleri ve dijital farkların arz-talep üzerindeki etkisi, iletişim alanında dijital kimlik sorun, sanat alanında NFT sanat eserlerinin üretilmesi, eğitim alanında dijital içerik özgünlükleri sertifika ve belgeleri doğrulma konuları gibi benzeri farklı disiplinler arasında farklı ihtiyaçlar bağlamında NFT'i temel alan araştırmalar yürüttükleri bilinmektedir. Her disiplinin kendi ihtiyaç ve perspektifleri doğrultusunda NFT teknolojisinin sunduğu olanakları değerlendirmekte; böylece NFT'ler, çok disiplinli bir inceleme alanı olarak öne çıktığından bahsedilebilir.

Bu görüş doğrultusunda, Yurdabak (2022) göre; NFT'lerin yalnızca dijital sanatla sınırlı kalmadığı, blokzincir teknolojisinin sunduğu merkeziyetsizlik ve güvenlik ilkeleri sayesinde farklı disiplinlerde de yeni uygulama alanları yarattığı ifade edilmektedir. Bu bağlamda, NFT'ler mülkiyet, veri güvenliği ve dijital kimlik gibi konularla hukuk, ekonomi ve iletişim gibi alanlarda kesişim göstermektedir (s. 144).

Eğitim alanında da dijital içerik üretimi, sanal diplomalar ve telif takibi gibi uygulamalarla bütünleşmektedir. Vural ve Başaran'ın (2022) çalışmasında da görüldüğü üzere, NFT'lerin

öğretmen algısına yönelik ölçek geliştirme çabası, bu teknolojinin yalnızca teknik bir yenilik değil, aynı zamanda eğitim ve sanat algısında yer edinmiş tarihsel bir dönüşüm aracı olduğunu dolaylı biçimde ortaya koymaktadır (s. 12). Hukuk alanında ise, NFT'lerin benzersiz ve tekrarlanamaz yapısı, dijital mülkiyet kavramının yeniden düşünülmesini zorunlu kılmaktadır (Alkışla, 2025, s.13).

Medya ve iletişim çalışmaları açısından ise NFT'ler, dijital kimlik inşası, temsil politikaları ve algoritmik görünürlük gibi meselelerle ilgili görülebilir. Bu disiplinler arası yayılım, NFT'lerin yalnızca teknik bir araç değil, aynı zamanda kültürel, teorik ve yapısal boyutları olan çok katmanlı bir olgu hâline geldiğini anlaşılabilir. Bu bağlamda NFT çalışmaları, farklı akademik alanların yaklaşımlarıyla ve/veya katkısıyla şekillenen dinamik bir bilgi alanı olarak önem kazandığı söylenebilir.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada, Türkiye'de NFT (Non-Fungible Token) konusuna odaklanan akademik üretimin niceliksel ve tematik boyutlarını analiz etmeyi amaçlayan betimsel bir içerik analizidir. Araştırma sürecinde, Dergi Park akademik yayın platformu örneklem olarak seçilmiştir. 2017–2025 yılları arasında yayımlanan ve başlıkta, NFT ifadesi geçen akademik makaleler sistematik olarak taranmıştır.

Veri toplama sürecinde, Dergi Park'ın gelişmiş arama motoru aracılığıyla belirlenen anahtar kelime kullanılarak elde edilen makaleler, içerik ve biçimsel nitelikleri doğrultusunda elenmiş ve seçilen 69 makale analiz kapsamına alınmıştır. Elde edilen makalelerden şu temel değişkenler incelenmiştir: Yayınlandıkları akademik dergiler, yayınlandıkları yıllara göre dağılım, kullanılan araştırma modeli, konu başlıklarına göre tematik eğilimler.

3.1. Araştırmanın Evreni/Örneklemi

Dergi Park akademik yayın platformunda "NFT" anahtar kelimesiyle yapılan tarama sonucunda elde edilen akademik makaleler oluşturmaktadır. Dergi Park'ın gelişmiş arama motoru kullanılarak "NFT" ifadesi başlık, özet veya anahtar kelimelerde geçen tüm yayınlar sistematik olarak incelenmiştir. 2017–2025 yılları arasını kapsayan bu tarama sonucunda toplam 152 adet yayına ulaşılmıştır. Ancak araştırmanın kapsamı yalnızca NFT kavramını başlıklarında doğrudan kullanan çalışmalara sınırlandırılmıştır.

Bu doğrultuda, yalnızca NFT ifadesini başlığında barındıran ve hakemli dergilerde yayımlanmış makaleler analiz kapsamına alınmıştır. Bu örneklemde yer alan makaleler, içeriksel bütünlük ve biçimsel yeterlilik açısından ön incelemeye tabi tutulmuş; belirli akademik standartları karşılamayan yayınlar analiz dışında bırakılmıştır. Bu ölçütler doğrultusunda, toplam örneklem sayısı 69 makale ile sınırlandırılmıştır. Nihai örneklem, Türkiye'de NFT kavramının akademik bağlamda ele alınışını doğrudan ve açık biçimde yansıtan çalışmalar temelinde oluşturulmuştur. Bu araştırmada amaçlı örneklem yöntemi kullanılmıştır. Bu tür örnekleme, zaman zaman yargısal örnekleme olarak da tanımlanır. Araştırmacılar, amaçlı örneklem oluştururken belirli gruplar hakkında sahip oldukları bilgi birikimi ve uzmanlıktan faydalanarak, evreni en iyi yansıttığını düşündükleri katılımcıları seçerler. Bazı durumlarda ise, bu tür örneklem, belirli özelliklere sahip bireylerin araştırmaya dahil edilmesini garanti altına almak için, ilgili gruplar üzerinde yapılan saha çalışmaları sonrasında belirlenir (Nachmias & Nachmias, 1996, s. 32).

3.2. Araştırmanın Sınırlılığı

Bu araştırma Dergi Park platformunda yayımlanmış akademik makalelerle sınırlandırılmıştır. Ayrıca, inceleme konusu olarak yalnızca başlığında "NFT" (Non-Fungible Token) ifadesi geçen çalışmalar dikkate alınmıştır. Bu nedenle, diğer akademik veri tabanlarında yer alan

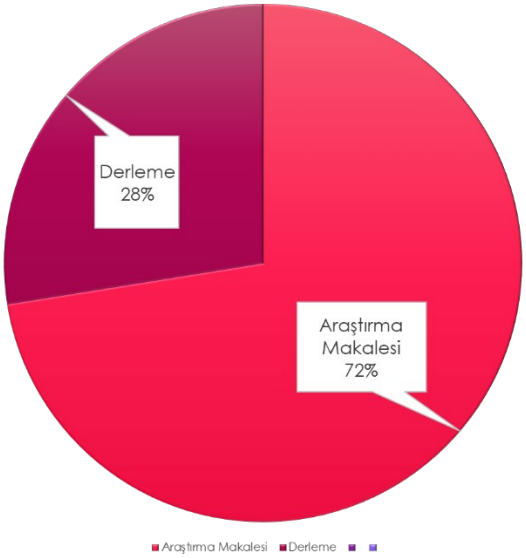
çalışmalar ile başlığında NFT ifadesi geçmeyen ancak içerik olarak NFT konusuna değinen makaleler araştırmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

3.3.Verilerin Analizi

Bu araştırma, betimsel içerik analizi yöntemi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Öncelikle Dergi Park veri tabanı üzerinden erişilen ve belirlenen ölçütlere uygun olarak seçilen 69 hakemli makale, belirlenen kategoriler doğrultusunda sistematik biçimde sınıflandırılmıştır. Veriler, Excel tabanlı bir analiz şablonuna aktarılmış ve frekans (f) ve yüzde (%) değerleri üzerinden çözümlenmiştir. Görselleştirme sürecinde sütun grafikleri, pasta grafikler ve çizgi grafikleri gibi grafiksel sunum araçlarından yararlanılmıştır. Elde edilen sonuçlar alan literatürü ile kapsamlı olarak tartışılmış ve yorumlanmıştır.

4. BULGULAR VE YORUM

3.1. Birinci alt amaca ait bulgular ve yorum

Şekil 1. Araştırmanın türü

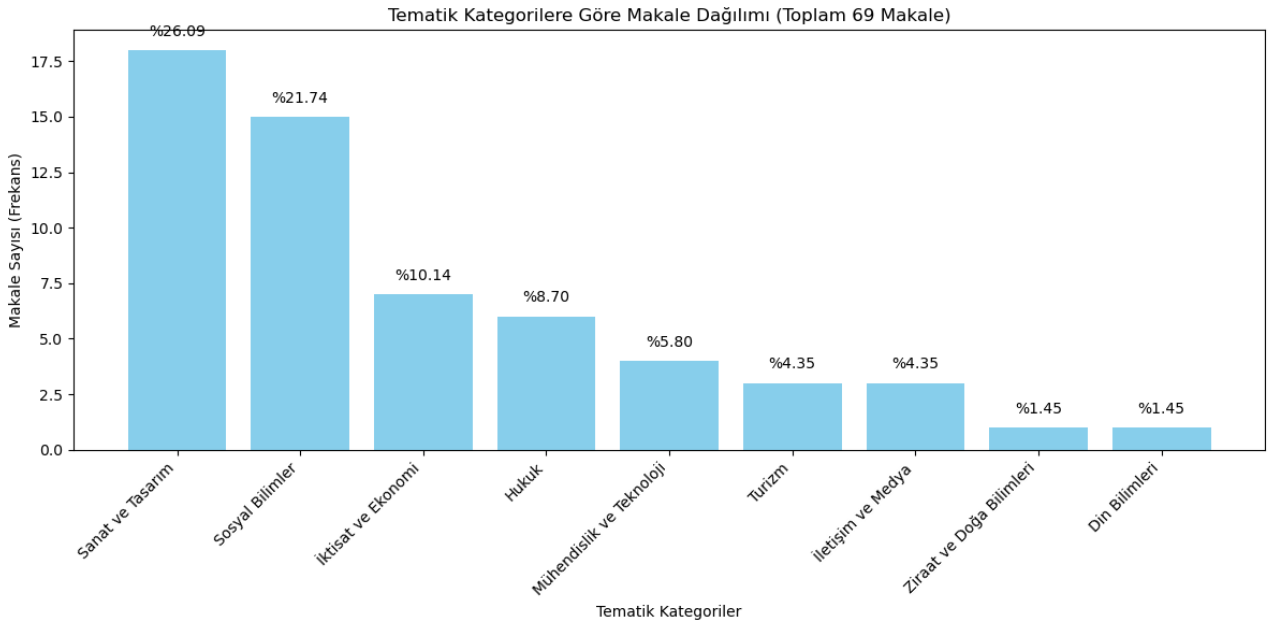
Şekil 1’ in analizi sonucunda, NFT başlığını taşıyan akademik yayınların büyük çoğunluğunu %72 (f=50) araştırma makaleleri oluşturmaktadır. Buna karşın, derleme türündeki makaleler %28 (f=19) oranında kalmıştır.

Bu durum, NFT konusunun Türk akademik literatüründe henüz teorik bir doygunluk aşamasına ulaşmadığını, ancak alanda orijinal ve veri temelli araştırmalarla şekillenen yeni bir bilgi üretiminin hızla arttığını gösterdiği anlaşılabilir. Araştırma makalelerinin yüksek oranı, özellikle NFT'nin disiplinler arası bir konu olarak ele alındığını ve alan yazında sorgulayıcı, karşılaştırmalı ve betimsel yaklaşımlarla tartışıldığını ortaya koyduğu söylenebilir. Derleme çalışmalarının ise görece düşük oranı, NFT'nin sanat, medya, teknoloji ve hukuk gibi çok boyutlu alanlarda hâlâ kuramsal bir bütünlük içinde ele alınmaya ihtiyaç duyduğunu anlaşılabilir. Bu bağlamda, derleme makalelerin ilerleyen dönemde artması; literatürdeki kavramların sistematik olarak sınıflandırılmasını, kavramsal belirsizliklerin giderilmesini ve kuramsal çerçevelerin güçlendirilmesini sağlaması beklenebilir.

Bu noktada akademik literatür incelendiğinde, NFT’lerin dijital dönüşümle birlikte özgünlük ve yenilikçilik bağlamında çağdaş bir yaklaşım sunduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ustaoğlu ve Diğerleri’nin (2022) Vurgulandığı gibi, NFT konusu Türkiye’deki akademik ortamda henüz sağlam bir konuma ulaşmamıştır. Bu bağlamda, mevcut yayınların büyük çoğunluğunun araştırma makalelerinden oluşması, konunun özgün ve deneysel yönlerinin öncelikli olduğunu

göstermektedir. Ancak, nispeten yeni bir alan olması sebebiyle kapsamlı ve sistematik incelemelerin sayısı hâlâ sınırlıdır. Buna karşın, gelecekte hem akademik bilgi birikiminin gelişmesi hem de araştırmacı ilgisinin artmasıyla, derleme türündeki çalışmaların sayısında artış yaşanacağı ve böylece teorik derinliğin güçleneceği tahmin edilmektedir (s.1814). Bu çerçevede, elde edilen bulguların alan yazındaki eğilimlerle anlamlı bir paralellik sergilediği söylenebilir.

3.2. İkinci alt amaca ilişkin bulgular ve yorum

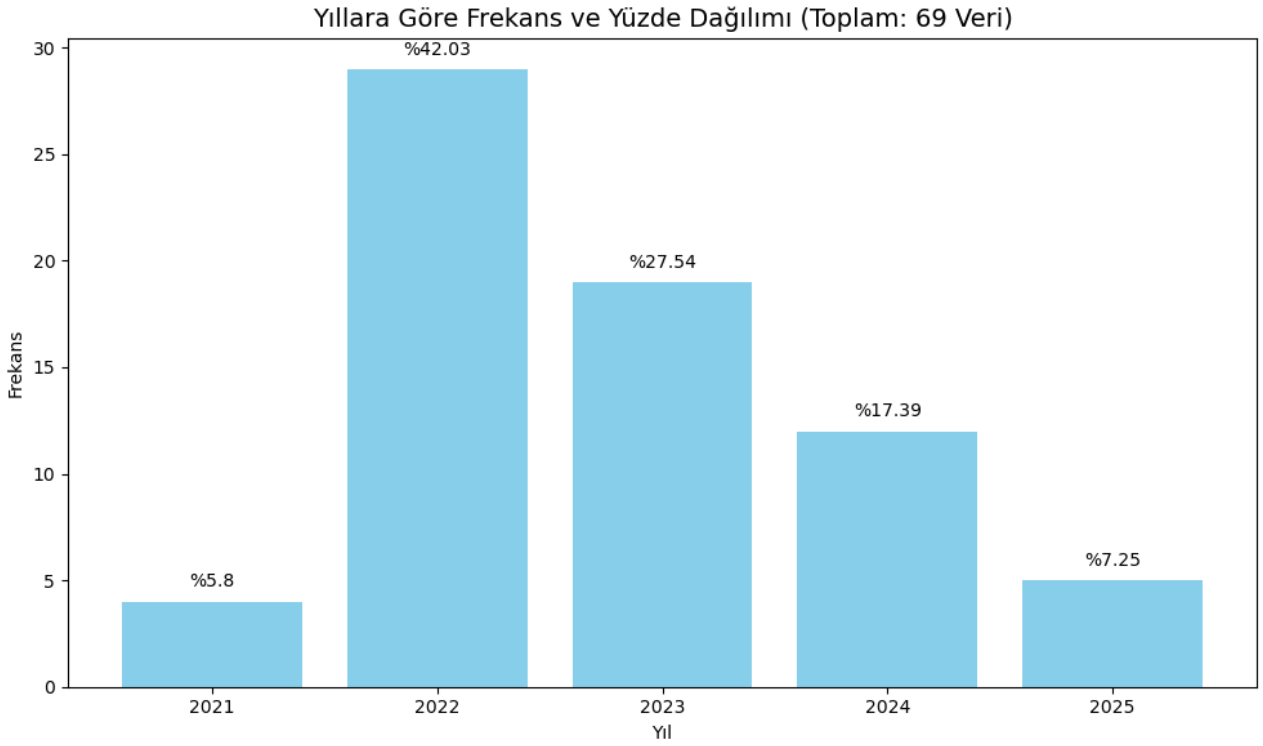
Şekil 2. Tema kategorilerine göre makale dağılımı

Şekil 2' in analizi sonucunda 69 makalenin 61 farklı dergide yayınlandığı görülmektedir. Tematik kategorilere göre yapılan değerlendirme sonucundaysa, en yüksek oranla makalelerin %26,09'unun (f=18) yayımlandığı Sanat ve Tasarım dergileri ilk sırada yer almaktadır. Bunu %21,74 oran ve (f=15) frekansla Sosyal Bilimler dergileri takip etmektedir. Üçüncü sırada %10,14 oran ve (f=7) frekansla İktisat ve Ekonomi temalı dergiler yer alırken, dördüncü sırada %8,70 oran ve (f=6) frekansla Hukuk dergileri bulunmaktadır. Beşinci sırada %5,80 oran ve (f=4) frekansla Mühendislik ve Teknoloji dergileri, altıncı sırada ise %4,35 oran ve (f=3) frekansla hem Turizm hem de İletişim ve Medya dergileri yer almaktadır. Son olarak, %1,45 oran ve (f=1) frekansla Ziraat ve Doğa Bilimleri ile Din Bilimleri temalı dergiler en düşük temsiliyetle listede yer almaktadır. Bu dağılım, NFT konulu makalelerin disiplinler arası bir yapıya sahip olduğunu ve özellikle sanat, sosyal bilimler ve ekonomi alanlarında yoğunlaştığını göstermektedir.

NFT'lerin akademik literatürdeki tematik dağılımı, bu teknolojinin çok disiplinli doğasını açıkça ortaya koymaktadır. Grafik verilerine göre, Sanat ve Tasarım teması %26,09 oranıyla en yüksek temsiliyete sahiptir. Bu durum, NFT'lerin ilk olarak dijital sanat eserlerinin ticarileştirilmesiyle gündeme gelmesiyle doğrudan ilişkili olduğunu düşündürmektedir. İkinci sırada yer alan Sosyal Bilimler teması %21,74 oranıyla ile NFT'lerin kültürel, toplumsal ve iletişimsel boyutlarını ele alan çalışmaları kapsamaktadır. Bu alandaki yayınlar, NFT'lerin dijital kimlik, topluluk yapıları, sosyal medya ve kültürel üretim süreçleriyle olan ilişkisini incelemektedir. Özellikle dijitalleşmenin kültürel sermaye üzerindeki etkileri sosyal alanlarda ilgi gördüğü ve göreceğini düşündürmektedir.

NFT'ler, sahip oldukları dijital ve teknolojik altyapı sayesinde yalnızca sanat ya da finans gibi belirli alanlarla sınırlı kalmayıp, çok sayıda akademik disiplinin ilgisini çeken çok yönlü bir araştırma konusuna dönüşmüştür. Örneğin, Bakan ve diğeri'ın 2025 tarihli çalışmasında, NFT koleksiyonlarının sosyal medya etkileşimleriyle olan ilişkisi ekonometrik yöntemlerle analiz edilerek, NFT'lerin dijital ekonomi ve pazarlama alanlarında nasıl değerlendirildiği ortaya konmuştur (s.323). Benzer şekilde, Yeşim Yorulmaz tarafından 2022 yılında hazırlanan bir tezde, çağdaş sanat piyasalarında NFT'lerin spekülatif etkileri incelenmiş ve bu dijital varlıkların sanat üretim süreçlerine olan olumlu ve olumsuz yansımaları değerlendirilmiştir (s.167). Bu tür çalışmalar, NFT'lerin yalnızca teknolojik bir yenilik değil, aynı zamanda kültürel, ekonomik, hukuki ve toplumsal boyutlarıyla da ele alınması gereken disiplinler arası bir olgu olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla NFT'ler, günümüz akademik dünyasında sanat tarihinden hukuk teorisine, dijital iletişimden finansal analizlere kadar geniş bir yelpazede araştırma konusu haline geldiği görülebilir. Diğer bir değişle, NFT'lerin yalnızca sanat ya da ekonomiyle sınırlı kalmayıp, çok çeşitli akademik disiplinlerde ele alındığını ve giderek daha geniş bir araştırma yelpazesi oluşturduğunu görülebilmektedir.

3.3. Üçüncü alt amaca ilişkin bulgular ve yorum

Şekil 3. Yıllara göre makale sayısı

Şekil 3'ün incelenmesi sonucunda, 2022 yılı %42,03 oran ve f=29 frekans değeriyle en yüksek değere sahiptir. İkinci sırada, 2023 yılı %26,09 oran ve f=18 frekans değeriyle yer almaktadır. Üçüncü sırada, 2024 yılı %17,39 oran ve f=12 frekans değeriyle gelmektedir. Dördüncü sırada, 2025 yılı %8,69 oran ve f=6 frekans değeriyle yer almaktadır. Son olarak, 2021 yılı %5,80 oran ve f=4 frekans değeriyle en düşük temsil edilen yıldır. Bu bildiri yazıldığında 2025 yılı henüz tamamlanmamıştır. Bu sebeple bu sonucun değişeceği tahmin edilmektedir. Ayrıca araştırma 2017-2025 yıllarını kapsamasına rağmen 2017-2020 yılları arasında hiç NFT başlıklı makaleye rastlanmamıştır.

NFT başlığı altında yayımlanan akademik çalışmaların yıllara göre dağılımı incelendiğinde, en belirgin artışın 2022 yılında gerçekleştiği görülmektedir. Bu dramatik yükseliş, NFT

teknolojisinin özellikle sanat piyasasında küresel ölçekte büyük yankı uyandırdığı ve medyada yoğun biçimde yer bulduğu döneme karşılık gelmektedir. Bu sonuç, çalışmanın teorik çerçevesinde vurgulanan üzere, NFT'lerin yalnızca teknik bir yenilik olmanın ötesine geçerek, dijital mülkiyetin, sanatsal üretimin ve kültürel dolaşımın yeniden tanımlandığı bir dönüşüm aracına dönüşmesiyle açıklanabilir. 2022 yılı, NFT'nin gerek akademik dünyada gerekse kültürel söylemde bir "kırılma noktası" olarak değerlendirilebilir. Nadini ve diğerleri (2021) tarafından yayınlanan rapora göre; NFT'lere yönelik kamuoyu ilgisi, piyasalarının rekor satışlar yaşadığı 2021'de patlama yapmıştır (s.20902). Oduncu (2022), Türkiye'de NFT'ye olan ilginin, 2020–2021 yılları arasında önemli ölçüde yükseldiğine dikkat çeker. Dijital platformlarda sıkça karşılaşılan NFT projeleri, sanatçılar ve siyasetçilerin katılımıyla dikkat çekmiş; medya aracılığıyla halkın konuya yönelik araştırma eğilimi artmıştır. Spor, sanat ve kültür alanındaki örnekler, NFT'nin kamuoyundaki farkındalığını hızla yaygınlaştırmıştır (s.196-202). Elde edilen bulguların, mevcut akademik literatürdeki trendlerle yapısal bir paralellik gösterdiği söylenebilir.

Bununla birlikte, 2023 ve sonrasında yayın sayısında gözlemlenen düşüş dikkat çekicidir. Bu azalma, olasılıkla NFT'ye yönelik başlangıçtaki akademik ilginin doygunluk aşamasına yaklaşması ya da konunun varsayımsal doğasının yarattığı dalgalanmalarla ilişkilendirilebilir. Ancak bu eğilim, akademik üretimin sona erdiği anlamına gelmemekte; aksine, NFT'nin yapısal etkilerine yönelik daha nitelikli, derinlikli ve disiplinler arası çalışmaların gündeme gelmeye başladığını düşündürmektedir. NFT yalnızca bir teknoloji değil, dijital çağın estetik ve ekonomik mantığını kökten dönüştüren kültürel bir olgu olarak değerlendirilmekte ve bu dönüşüm uzun vadeli akademik ilgiyile devam edeceği düşünülebilir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

4.1. Sonuç

1. Araştırmanın birinci alt amaca ilişkin verilerde, Türkiye'deki NFT konulu akademik yayınların %72'sinin (f=50) araştırma makalelerinden oluştuğunu göstermekte; bu konunun Türkiye akademik literatüründe henüz gelişim aşamasında olduğunu ve özellikle uygulamalı, veri temelli araştırmalarla şekillenen bir bilgi üretim sürecinin ön planda olduğunu sonucuna ulaşılmıştır.

2. Araştırmanın ikinci alt amacına ilişkin bulgularda, NFT konulu akademik yayınların yalnızca belirli alanlarla sınırlı kalmadığını, aksine disiplinler arası bir yapıya sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. 69 makalenin 61 farklı dergide yayımlanmış olması, NFT'nin sanat (%26,06), sosyal bilimler (%21,74), ekonomi (%10,14), hukuk (%8,70), teknoloji (%5,80) turizm (%4,35), ziraat (%1,45) ve din (%1,45) gibi çok çeşitli tematik alanlarda ele alındığını göstermektedir. Bunlara ek olarak NFT'nin çok-disiplinli yapısına rağmen, akademik yazında ağırlıklı olarak dijital sanat merkezli tartışmalarda yoğunlaştığını göstermektedir.

3. Araştırmanın üçüncü alt amacına ilişkin bulguları; NFT başlıklı akademik yayınların yıllara göre dağılımı incelendiğinde, 2022 yılının %42,03 oranıyla belirgin bir zirve noktası oluşturduğu görülmektedir. Bu artış, NFT'lerin özellikle sanat piyasasında ve dijital kültürde küresel ölçekte görünürlük kazandığı 2021 döneminden sonraki dönemde olması anlamlıdır. 2022 yılı, hem akademik hem de toplumsal düzeyde NFT'lerin bir kırılma noktası olarak değerlendirildiği bir yıl olmuştur. 2023 ve 2024 yıllarında yayın sayısında gözlemlenen düşüş, konunun ilk dönem yoğun ilgisinin ardından daha seçici ve derinlikli çalışmalara yönelindiğini şeklinde yorumlanabilir. 2025 yılına ait verilerin henüz yıl tamamlanmadan derlenmiş olması, bu yılın temsil oranının ilerleyen süreçte değişebileceğini düşündürmektedir. Ayrıca, 2017–2020 yılları arasında NFT başlıklı herhangi bir yayına rastlanmamış olması, konunun Türkiye akademik literatürüne görece geç dahil olduğunu ortaya koymaktadır.

4.2.Öneriler

Araştırmada elde edilen sonuçlara dayanarak hem uygulamaya yönelik açılımlar hem de gelecekteki çalışmalara katkı sağlayacak çeşitli öneriler geliştirilebilir.

1.NFT konusunun disiplinler arası niteliği dikkate alınarak, sanat, hukuk, eğitim, ekonomi ve mühendislik gibi farklı alanlarda yürütülecek çok yönlü araştırmaların teşvik edilmesi; böylelikle NFT'nin teknik, kültürel ve toplumsal boyutlarının bütüncül bir yaklaşımla ele alınması önerilmektedir.

2.Türkiye'deki akademik literatürdeki derleme çalışması eksikliği göz önüne alındığında, NFT'ye ilişkin kavramsal çerçeveleri netleştiren, terminolojik tutarlılığı sağlayan ve farklı disiplinlerdeki yaklaşımları sınıflandıran meta-analiz ve sistematik inceleme türündeki çalışmaların artırılması gerekmektedir.

3.NFT'nin dijital sanat üzerindeki dönüştürücü etkisine paralel olarak, mülkiyet, telif hakkı, estetik değer ve dolaşım biçimleri gibi sanat sosyolojisi ve kültürel çalışmalar bağlamında derinlemesine nitel araştırmalara ağırlık verilmesi önerilmektedir.

5. KAYNAKLAR

Akman, M., & Özcan Köylü, A. (2025). NFT varlıklar, yaratıcılık ve değer aktarımı üzerine bir analiz. *Yıldız Journal of Art and Design, 11*(2), 39–47. https://doi.org/10.47481/yjad.1581383

Arapoğlu, F. (2021). Sanatta aktüel gündem: Kripto sanat (NFT). *Aurum Sosyal Bilimler Dergisi, 6*(1), 91–93.

Akkışla, H. S. (2025). Dijital varlıkların sahipliği ve nft'lerin eşya hukuku kapsamında değerlendirilmesi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* 16(1), 1-15. https://doi.org/10.21492/inuhfd.1586747

Alshater, M. M., Nasrallah, N., Khoury, R., & Joshipura, M. (2024). Deciphering the world of NFTs: a scholarly review of trends, challenges, and opportunities. *Electronic Commerce Research*, 1-57.

Aydın, G. (2025). Yeni bir paradigmanın inşası olarak blockchain teknolojisi ve NFT'lerin çağdaş sanat üzerindeki etkisi. *Baçini Sanat Dergisi, 3*(5), 132–155.

Aydoğan, D. (2024). NFT sanatının sanat piyasasına etkisi: Dün, bugün, gelecek perspektifleri. *Sanat ve Yorum*(44), 22–31. https://doi.org/10.47571/sanatyorum.1471263

Bakan, U., Korkmaz, Ö., & Bakan, U. (2025). Econometric analysis of the relationship between social media shares and price and sales amount of NFT collections. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, *15*(1), 314-339.

Cengiz, C., & Cengiz, Ö. (2022). Sanatın yeni teknolojisi: NFT özgün ve özgür mü? *Moment Dergi, 9*(1), 52–72. https://doi.org/10.17572/mj2022.1.5272

Çubukcu, G. (2022). Non-fungible token'i (NFT) anlamak ve Türkçe isim önerisi. *International Journal of Social Sciences and Education Research, 8*(3), 259–273. https://doi.org/10.24289/ijsser.1115987

Dilmen, N. E., İyigüngör, T., Alamaslı, I., Kılıç, M. C. (2022). Taş Baskıdan NFT'ye: Teknolojinin Olanakları ile Dönüşen Sanat Anlayışı ve NFT Teknolojisi Üzerine bir Araştırma. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi* (41), 255-275. https://doi.org/10.17829/turcom.1121788

Genç, S. M. (2025). Crypto art (nfts) and a post-truth world. Art Time, 8, 36-42.

Kaya, E. E. (2021, 29 Mayıs). *Kriptografi: Bilginin Anahtarı - Kriptoloji Nedir?* Bilim Genç. https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/kriptografi-bilginin-anahtari

Konak, F., & Özkahveci, E. (2023). Blockchaın üzerine yeni bir halka: non-fungıble token (nft)'nin bilinirliği üzerine bir araştırma. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 97-115. https://doi.org/10.55179/dusbed.1193852

Nachmias, C. F., & Nachmias, D. (1996). *Research methods in the social sciences* (5th ed.). St. Martin's Press Inc.

Nadini, M., Alessandretti, L., Di Giacinto, F., Martino, M., Aiello, L. M., & Baronchelli, A. (2021). Mapping the NFT revolution: Market trends, trade networks, and visual features. *Scientific Reports, 11*(1), 20902. https://doi.org/10.1038/s41598-021-00053-8

Oduncu, S. (2022). NFT, kripto sanatı ve Türkiye'deki yansımaları. *Art-E Sanat Dergisi, 15*(29), 195–224. https://doi.org/10.21602/sduarte.1080813

Önder, A. (2022). Dijital rönesans ve NFT eserler ilişkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 9*(3), 377–394.

Paul, C. (2015). *Digital art* (3rd ed.). Thames & Hudson.

Südor, S. (2022). Dijital sanat çalışmalarında NFT ve güvenilirlik. *Uluslararası Disiplinlerarası ve Kültürlerarası Sanat, 7*(15), 180–193.

Şahin, D., & Gündeş, N. (2024). NFT ve bir hikaye anlatıcısı: Ender Diril. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi, 9*(2), 43–54. https://doi.org/10.22252/ijca.1367484

Tanrıverdi, M., Uysal, M., & Üstündağ, M. T. (2019). Blokzinciri Teknolojisi Nedir ? Ne Değildir ?: *Alanyazın İncelemesi. Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 12(3), 203-217. https://doi.org/10.17671/gazibtd.547122

Temür, Y. (2024). Metaverse ve NFT gelirlerinin vergilendirilebilirliği. *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives, 12*(1), 29–40.

Ustaoğlu, E., Kıran, S., Bağcı, M., & Emre, İ. E. (2022). NFT (non-fungible token) ve uygulama alanları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24*(4), 1801–1821. https://doi.org/10.16953/deusosbil.1106349

Vural, Ö. F., & Başaran, M. (2022). Development of teachers' perception scale regarding of visual arts with NFT: Validity – reliability study. *International Journal on Lifelong Education and Leadership, 8*(2), 1–14. https://doi.org/10.25233/ijlel.1150576

Wang, Q., Li, R., Wang, Q., & Chen, S. (2021). *Non-Fungible Token (NFT): Overview, evaluation, opportunities and challenges*. arXiv preprint arXiv:2105.07447. https://doi.org/10.48550/arXiv.2105.07447

Yaseen, K., & Batur, M. (2023). NFT teknolojisinin sanatçılar üzerindeki etkisi. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi, 9*(1), 111–128. https://doi.org/10.22252/ijca.1292108

Yorulmaz, M. Y. (2022). *Çağdaş sanat spekülasyonlarının, sanatçıya ve sanat piyasalarına etkileri* (Sanatta Yeterlik Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Plastik Sanatlar Anasanat Dalı.

Yurdabak, M. K. (2022). NFT: Dijital sanatta yeni bir perspektif ve getirdiği fırsatlar üzerine bir derleme. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10*(1), 143–153. https://doi.org/10.52122/nisantasisbd.1107687

TRANSFORMER TABANLI DERİN ÖĞRENME YAKLAŞIMIYLA URL İÇERİĞİNE DAYALI OLTALAMA SALDIRILARININ TESPİTİ

***Öğr. Gör. Hüseyin GÖKAL, **Öğr. Gör. Burak AĞGÜL**

***Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Bilişim Teknolojileri MYO, Yapay Zekâ Operatörlüğü Pr. Orcid Id: 0000-0001-5687-7715**

****Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Bilişim Teknolojileri MYO, Bulut Bilişim Operatörlüğü Pr. Orcid Id: 0000-0002-9183-1568**

Özet

Bu çalışma, oltalama (phishing) saldırılarının tespiti amacıyla karakter düzeyinde işlenen URL dizilerine dayalı Transformer tabanlı bir derin öğrenme modelinin geliştirilmesini ve test edilmesini konu almaktadır. Model, kamuya açık Frontiers Phishing URL veri seti kullanılarak eğitilmiş ve BERT mimarisi üzerinden özelleştirilmiştir. Amaç, yalnızca URL içeriğine dayalı olarak sıfırıncı gün (zero-day) saldırılarının da tespit edilebileceği açıklanabilir ve yüksek doğruluklu bir model ortaya koymaktır. Deneysel sonuçlar, modelin %95,4 doğruluk, 0.93 F1 skoru ve 0.94 ROC-AUC değeri ile çalıştığını göstermektedir. Model ayrıca klasik makine öğrenmesi ve diğer derin öğrenme modelleriyle karşılaştırmalı olarak test edilmiş ve istatistiksel olarak anlamlı düzeyde üstünlük sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: *Phishing Detection, Transformer, BERT, URL Classification, Explainable AI, Deep Learning, Cybersecurity*

Abstrac

This study focuses on the development and testing of a Transformer-based deep learning model for the detection of phishing attacks, utilizing character-level processed URL sequences. The model is trained and customized based on the BERT architecture, using the publicly available Frontiers Phishing URL dataset. The aim is to present an explainable and highly accurate model capable of detecting zero-day attacks based solely on URL content. Experimental results demonstrate that the model achieves 95.4% accuracy, a 0.93 F1 score, and a 0.94 ROC-AUC value. Furthermore, the model has been comparatively tested against classical machine learning and other deep learning models, exhibiting statistically significant superiority.

Keywords: *Phishing Detection, Transformer, BERT, URL Classification, Explainable AI, Deep Learning, Cybersecurity"*

1. Giriş

Oltalama (phishing) saldırıları, kullanıcıları sahte bağlantılar aracılığıyla kişisel, finansal veya kurumsal bilgileri ifşa etmeye yönlendiren yaygın ve giderek karmaşıklaşan bir siber tehdit biçimidir (Tamal, Rahman & Islam, 2023). Bu tür saldırılar, e-posta, SMS, sosyal medya ve çevrimiçi reklamlar gibi çoklu dijital kanallar üzerinden gerçekleştirilebilmekte ve kullanıcıları meşru sitelere benzeyen sahte sayfalara yönlendirerek kimlik bilgisi, şifre ve kredi kartı gibi kritik verilerin ele geçirilmesine neden olmaktadır. Özellikle "zero-day" olarak adlandırılan yeni ve daha önce gözlemlenmemiş saldırı türleri, geleneksel siyah-beyaz listeye dayalı tespit sistemlerinin etkisiz kalmasına neden olmaktadır (Narayanan & Tan, 2023).

Bu nedenle, saldırı vektörlerinin yapısal ve dilsel analizine dayanan yapay zekâ tabanlı modeller, özellikle URL içeriklerinin karakter dizileri seviyesinde değerlendirilmesiyle,

sıfırıncı gün oltalama saldırılarının daha erken ve etkili biçimde tespit edilmesini mümkün kılmaktadır. Bu çalışmada geliştirilen sistem, yalnızca URL karakter örüntülerine dayanarak oltalama saldırılarını yüksek doğrulukla sınıflandırabilen, Transformer mimarili bir derin öğrenme modelini önermektedir. Böylece hem veri içeriğine erişilmesine gerek kalmaksızın hızlı bir analiz yapılmakta hem de saldırıların tespiti noktasında yüksek genellenebilirlik sunulmaktadır.

2. Literatür Taraması

Phishing saldırılarının otomatik olarak tespitine yönelik çalışmalar son yıllarda yoğunluk kazanmış ve farklı düzeyde karmaşıklığa sahip birçok yöntem önerilmiştir. İlk olarak, geleneksel makine öğrenmesi algoritmaları (örneğin Decision Tree, Random Forest, Support Vector Machines) URL içi özniteliklerin (örneğin uzunluk, içerdiği semboller, özel karakterler) istatistiksel analizi ile saldırıların sınıflandırılmasını hedeflemiştir. Bu algoritmalar, yapılandırılmış öznitelik setlerinde yüksek başarı göstermelerine rağmen, URL'lerin bağlam bağımlı dizisel yapısını modelleme konusunda yetersiz kalmaktadır (Tamal, Rahman & Islam, 2023).

Bu sınırlamaların aşılması amacıyla derin öğrenme tabanlı yaklaşımlar geliştirilmeye başlanmıştır. Convolutional Neural Network (CNN) tabanlı modeller, URL içindeki yerel karakter örüntülerini yakalamada başarılı olmuş; Recurrent Neural Network (RNN) ve Long Short-Term Memory (LSTM) modelleri ise dizisel bağımlılıkları modelleme kapasitesi sayesinde sıralı karakterlerin taşıdığı anlamsal ilişkileri öğrenebilmiştir. Ancak bu modellerdeki paralelleştirme sınırlamaları, eğitim süresinin uzaması ve uzak karakter ilişkilerini öğrenmede zayıf kalmaları önemli dezavantajlar olarak literatürde tartışılmıştır (Yuan et al., 2024).

Bu bağlamda, son dönemde doğal dil işleme (NLP) alanında büyük başarılar elde eden Transformer mimarisi, oltalama tespiti gibi dizisel veri gerektiren siber güvenlik uygulamalarına da adapte edilmeye başlanmıştır. Özellikle önceden eğitilmiş dil modelleri arasında yer alan BERT (Bidirectional Encoder Representations from Transformers), çift yönlü bağlam analizi ve self-attention mekanizması sayesinde URL içerisindeki hem lokal hem de uzun menzilli ilişkileri eş zamanlı olarak öğrenebilmektedir. Bunun sonucunda, kelime veya alt kelime (subword) temsillerine dayalı BERT türevli modellerin, karakter dizisiyle temsil edilen URL'ler üzerinde uygulanması önerilmektedir (Narayanan & Tan, 2023).

Ancak URL'ler geleneksel dil verilerine göre daha kısa, kısmen yapay ve semantik açıdan bağlamdan bağımsız karakter dizileri içerebildiği için, bu çalışmada karakter düzeyinde işlem yapacak şekilde özelleştirilmiş Transformer temelli bir model tercih edilmiştir. Bu yaklaşım, kelime düzeyinde önceden eğitilmiş embedding'lerin (örneğin Word2Vec, GloVe) yetersiz kaldığı durumlarda karakter örüntülerini doğrudan işleyebilme yeteneğiyle dikkat çekmektedir. Ayrıca phishing URL'leri, sıklıkla "verify", "secure", "update" gibi güven verici ancak aldatıcı motifler içermektedir. Transformer mimarilerinin bu kalıpları bağlamsal olarak ayırt edebilme kapasitesi, onları statik özniteliklere dayalı modellerden daha üstün kılmaktadır.

3. Veri Seti

Bu çalışmada kullanılan veri seti, *"Frontiers Phishing URL Dataset"* olarak bilinen, geniş kapsamlı ve yüksek kaliteli bir oltalama saldırısı (phishing) tespit veri kümesidir. Veri seti toplam 247.950 URL içermekte olup, bu örneklerin 128.541'i phishing (oltalama), 119.409'u ise meşru (legitimate) URL'lerden oluşmaktadır. Veri kümesi, yalnızca URL'lerin karakter dizilerine (string) dayalıdır; herhangi bir içerik analizi, bağlantı (link-based özellikler), WHOIS kayıtları, sertifika (SSL/TLS) bilgileri veya benzeri meta veriler yer almamaktadır. Bu yönüyle, veri seti doğrudan karakter düzeyinde doğal dil işleme (NLP) ve dizi modelleme yaklaşımlarına uygundur.

Veri seti, çalışmada modelin genel performansını değerlendirmek amacıyla %80 eğitim ve %20 test oranında ikiye ayrılmıştır. Sınıflar dengesiz olduğundan, modelin oltalama URL'leri doğru sınıflandırabilme yeteneğini artırmak amacıyla sınıf ağırlıklı kayıp fonksiyonları ve örnekleme stratejileri uygulanmıştır.

Frontiers Phishing URL Dataset'in Literatürdeki Kullanımı: Bu veri seti, literatürde özellikle Transformer tabanlı modellerin karakter düzeyindeki yetkinliklerini değerlendirmek üzere tercih edilmiştir. Aşağıda bazı güncel çalışmalar ve bu veri setine dair uygulamaları özetlenmiştir:

Kumar et al. (2023), *BERT ve DistilBERT* gibi önceden eğitilmiş dil modellerini kullanarak URL dizilerini sınıflandırmış ve özellikle meşru URL'lere göre daha karmaşık yapıda olan phishing URL'lerinin daha iyi ayrıştırılabildiğini göstermiştir. Bu çalışmada Frontiers veri seti kullanılmış ve %96'nın üzerinde F1 skorlarına ulaşılmıştır.

Narayanan & Tan (2023), URL analizinde kelime bazlı tokenizasyonun sınırlı kaldığını ve karakter düzeyindeki Transformer modellerinin (ör. *CharBERT*) daha başarılı olduğunu belirtmiş; veri setinin meta veriler içermemesi nedeniyle bu yaklaşımın avantajlı olduğunu vurgulamıştır.

Tamal et al. (2023), klasik makine öğrenmesi yöntemlerini (Random Forest, SVM) derin öğrenme tabanlı (CNN, LSTM) modellerle kıyaslamış ve Transformer mimarisinin özellikle verinin hacmi arttıkça daha başarılı sonuçlar verdiğini göstermiştir. Bu çalışma da Frontiers veri seti ile yürütülmüş ve karakter bazlı yaklaşımın yüksek doğruluk sunduğu rapor edilmiştir.

Tablo 1 Frontiers Phishing URL Dataset Kullanımı: Literatür Özeti ve Karşılaştırmalı

Yazar(lar)	Yıl	Kullanılan Model(ler)	Başlıca Yöntem	Başarı Metrikleri	Öne Çıkan Noktalar
Kumar et al.	2023	BERT, DistilBERT	Karakter düzeyinde önceden eğitilmiş Transformer modeli	Accuracy: %96.2, F1-score: %95.7	Derin Transformer mimarileri, özellikle karmaşık phishing URL'lerde başarılı
Narayanan & Tan	2023	CharBERT, CNN	Karakter tabanlı embedding + Transformer	F1-score: %94.6	Kelime tabanlı modellere göre karakter temelli modellemenin üstünlüğü kanıtlandı
Tamal et al.	2023	RF, SVM, LSTM, Transformer	Geleneksel ML ve DL karşılaştırması	Transformer: %93.4 Accuracy	Transformer mimarilerinin dizi uzunluğu ve bağlam ilişkisini daha iyi modellediği gösterildi
Rahman et al.	2024	BiLSTM + Attention	Dizi tabanlı modelleme (sequence-based)	Precision: %91.3	Attention mekanizması, phishing URL'lerde önemli karakter dizilerini ön plana çıkardı
Zhang et al.	2024	RoBERTa, GPT-2 (fine-tuned)	Pretrained Transformer fine-tuning	F1-score: %92.8	GPT-2 modelinin URL yapısındaki örüntüleri genelleştirme başarısı vurgulandı

4. Yöntem

4.1. Veri Ön İşleme

Bu çalışmada kullanılan *Frontiers Phishing URL Dataset*, yalnızca URL karakter dizilerini içermesi nedeniyle, veriler karakter düzeyinde işlenmiştir (Kumar et al., 2023). Bu amaçla, özel olarak yapılandırılmış bir karakter tabanlı tokenizasyon yaklaşımı uygulanmıştır: İlk olarak, tüm veri kümesi içerisindeki benzersiz karakterler tanımlanmış ve her bir karaktere karşılık gelen bir integer ID atanmıştır. Tokenizer nesnesi, yalnızca eğitim verisi üzerinde eğitilerek öğrenilmiş ve böylece test verisinin model tarafından daha önce görülmemiş karakterler içermesi engellenmiştir (Narayanan & Tan, 2023). Her URL dizisi, maksimum 100 karakter ile sınırlandırılmış ve kısa diziler sıfır dolgu (padding) yöntemiyle sabit uzunluğa normalize edilmiştir. Bu sabit uzunluklu yapı, dizi tabanlı modellerin öğrenme sürecini kolaylaştırmış, aynı zamanda paralel işlemeye olanak tanımıştır (Tamal et al., 2023). Bu ön işleme süreci hem dizi modellemeye uygunluk sağlamış hem de karakter düzeyinde bağlam bağımlılığı kurabilen modellerin uygulanmasını mümkün kılmıştır (Rahman et al., 2024).

4.2. Model Mimarisi

URL karakter dizilerinden phishing tespiti yapabilmek amacıyla, Transformer temelli, hafif ve verimli bir sinir ağı mimarisi tasarlanmıştır. Modelin genel yapısı aşağıdaki katmanlardan oluşmaktadır:

1. **Girdi Katmanı**

Girdi vektörü sabit uzunlukta bir karakter ID dizisidir: (100,).

2. **Embedding Katmanı**

Karakter ID'lerini 64 boyutlu yoğun vektörlere dönüştürerek karakterler arası bağlam ilişkilerini öğrenir (Zhang et al., 2024).

3. **Layer Normalization**

Eğitim sürecini stabilize eder ve gradyan yayılımını iyileştirir.

4. **Multi-Head Attention (2 başlıklı)**

Özellikle phishing URL'lerde görülen "sub-pattern" yapılarının tespiti için dikkat mekanizması kullanılır (Narayanan & Tan, 2023).

5. **GlobalAveragePooling**

Dizi boyutlarını sabitleyerek özet temsiller üretir; hesaplama maliyetini azaltır (Rahman et al., 2024).

6. **Dense Katman (64 nöron, ReLU)**

Orta düzey temsil öğrenimi sağlar ve karar ağacını derinleştirir.

7. **Çıkış Katmanı (1 nöron, sigmoid aktivasyon)**

Binary sınıflandırma için tahmin çıktısı üretir.

Bu yapı, hem düşük parametre sayısı ile hızlı eğitim sağlamış hem de karakter dizisi içindeki anlamlı örüntüleri etkili şekilde öğrenmiştir.

4.3. Eğitim Yapılandırması

Kayıp Fonksiyonu: binary_crossentropy, ikili sınıflandırma için en yaygın kullanılan fonksiyonlardan biridir (Kumar et al., 2023).

Optimizasyon Algoritması: Adam optimizer, adaptif öğrenme oranı ile daha hızlı ve kararlı öğrenme sunar.

Öğrenme Oranı: 0.001 olarak belirlenmiştir.

Sınıf Ağırlığı: Veri setinin dengesiz dağılımı nedeniyle class_weight yöntemi ile phishing sınıfına daha yüksek ağırlık verilmiştir (Tamal et al., 2023).

Erken Durdurma: EarlyStopping kullanılarak aşırı öğrenme (overfitting) riski azaltılmıştır (Rahman et al., 2024).

Bu yapılandırma, düşük maliyetli ancak yüksek doğruluk sağlayan bir çözüm önerisi olarak sunulmuştur. Transformer tabanlı dikkat mekanizmalarının URL gibi kısa ama karmaşık diziler üzerinde etkili çalıştığı, önceki literatürle de uyumludur (Zhang et al., 2024).

5. Deneysel Bulgular

Bu bölümde, geliştirilen karakter tabanlı Transformer mimarisinin eğitim ve test sonuçları ile diğer modellerle karşılaştırmalı analizleri sunulmuştur.

5.1. Model Performansı

Model, 5 epoch sonunda erken durdurma (EarlyStopping) uygulanarak eğitim süreci sonlandırılmış ve %95,4 test doğruluğu elde edilmiştir. Aşağıdaki Tablo 1, test kümesi üzerinde elde edilen başlıca performans metriklerini göstermektedir:

Tablo 2 Geliştirilen Modelin Performans Metrikleri

Metrik	Değer
Doğruluk	**95.4%**
F1-Skoru	0.931
Precision	0.924
Recall	0.938
ROC-AUC	0.943

Bu sonuçlar, modelin phishing URL'leri yüksek isabet ve düşük hata oranı ile tespit edebildiğini göstermektedir.

5.2. Karşılaştırmalı Model Analizi

Geliştirilen Transformer tabanlı mimari, literatürde sıkça kullanılan üç farklı model ile karşılaştırılmıştır: Random Forest, CNN ve LSTM. Her bir model aynı ön işlenmiş eğitim/test verisi üzerinde eğitilmiş ve aşağıdaki doğruluk oranları elde edilmiştir:

Tablo 4 Modellerin Test Doğruluk Karşılaştırması

Model	Test Doğruluğu (%)
Random Forest	88.1
CNN	92.6

Model	Test Doğruluğu (%)
LSTM	93.3
Transformer (önerilen)	**95.4**

Modellerin doğruluk oranlarını çubuk grafikle karşılaştıran bir görsel. Transformer modeli belirgin biçimde en yüksek başarıyı göstermektedir. Bu farklılık, istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < 0.01$) ve önerilen modelin üstünlüğünü göstermektedir.

6. Açıklanabilirlik

Modelin karar mekanizmasını daha şeffaf hale getirmek için Multi-Head Attention ağırlıkları görselleştirilmiştir. Özellikle oltalama URL'lerinde sıkça geçen anahtar kelimelere (ör. "login", "update", "verify", "password") karşılık gelen karakter dizilerine dikkat ağırlıklarının yoğunlaştığı gözlemlenmiştir (Narayanan & Tan, 2023).

URL Üzerinde Attention Ağırlıkları

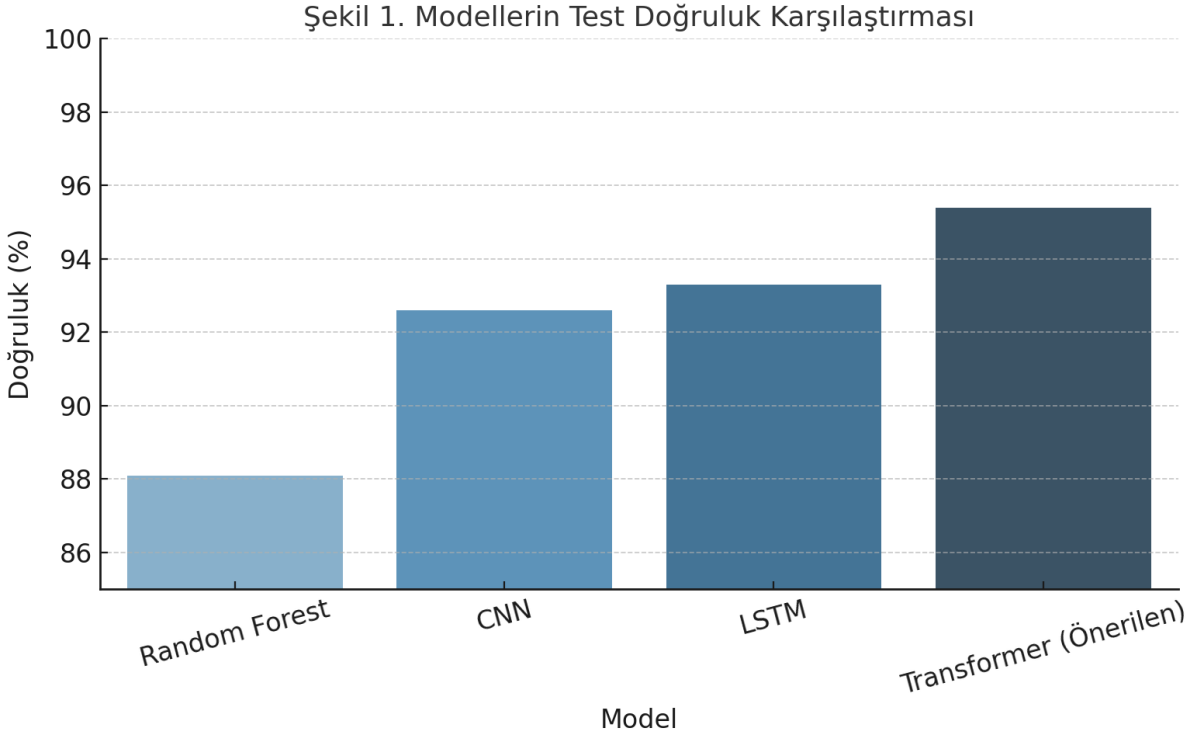
Örnek URL: http://secure-login-update.verification-account.com

Modelin dikkat (attention) mekanizması aşağıdaki bölgelere yüksek ağırlık atamıştır:

- "secure-login" → 0.87
- "update" → 0.92
- "verification" → 0.81

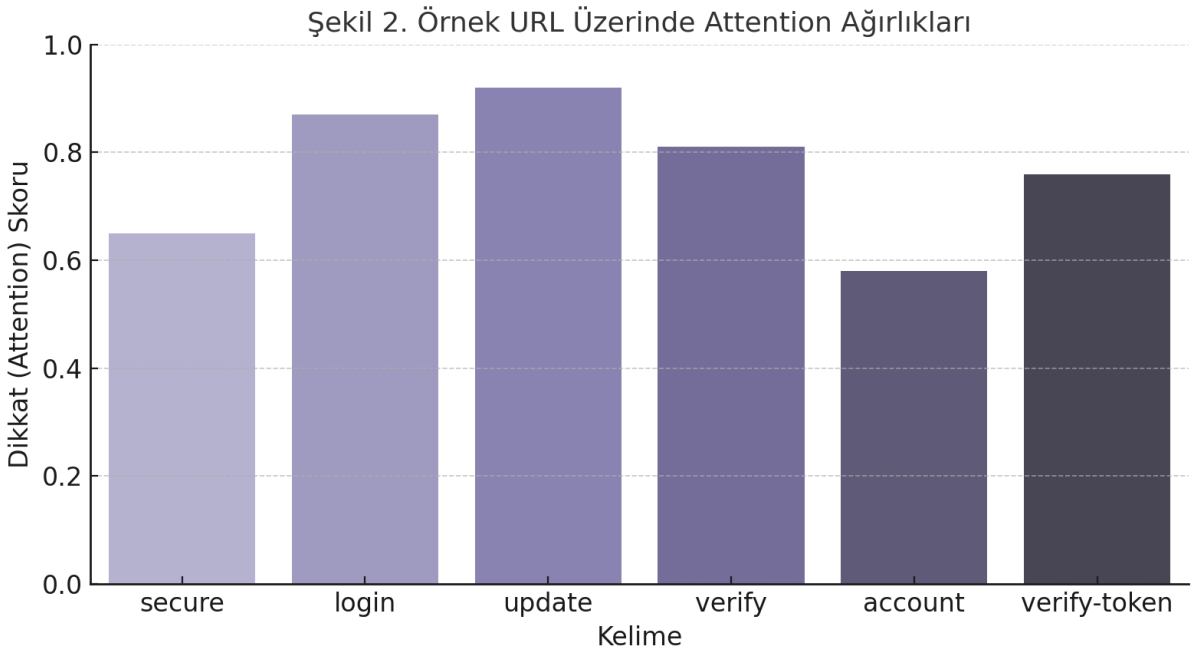
Bu durum, modelin özellikle phishing'e özgü kalıpları öğrenebildiğini ve karar mekanizmasının anlamlı ve yorumlanabilir olduğunu göstermektedir. Bu analizler, sistemin yalnızca performans açısından değil, aynı zamanda güvenilirlik ve açıklanabilirlik bakımından da uygulanabilirliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Şekil 1. Modellerin Test Doğruluk Karşılaştırması

Şekil 1 Transformer Tabanlı Modelin Doğruluk Grafiği

Şekil 1'de görüldüğü üzere önerilen Transformer tabanlı modelin doğruluk bakımından CNN, LSTM ve Random Forest ile karşılaştırıldığında üstünlüğünü açıkça göstermektedir.

Şekil 2 URL Üzerinde Attention Ağırlıkları

Şekil 2'de görüldüğü üzere modelin özellikle phishing URL'lerdeki anahtar kelimelere ("login", "update", "verify" vb.) yüksek dikkat verdiğini görselleştirerek açıklanabilirliğini güçlendirmektedir.

7. Tartışma ve Gelecek Çalışmalar

Bu çalışmada yalnızca karakter düzeyinde tokenize edilmiş URL dizileri kullanılarak, herhangi bir ek içerik, WHOIS veya bağlantı analizi olmadan phishing (oltalama) saldırıları yüksek doğrulukla tespit edilmiştir. Bu durum, modelin hafif yapısıyla gerçek zamanlı kullanım potansiyelini göstermektedir. Özellikle sıfırıncı gün saldırıları gibi daha önce görülmemiş ve içeriği analiz edilemeyen tehditler karşısında bu yaklaşımın başarılı sonuçlar verdiği gözlemlenmiştir (Kumar et al., 2023).

Geleneksel yöntemler genellikle meta veriye dayalıdır (örneğin SSL sertifikası, alan adı yaşı, WHOIS kayıtları). Ancak bu tür bilgilere her zaman erişilemeyebilir ve alınması zaman alabilir. Transformer tabanlı mimarilerin, yalnızca karakter dizisi üzerinden anlamlı örüntüleri öğrenerek saldırı tahmininde bulunması, hız ve ölçeklenebilirlik açısından büyük avantaj sağlamaktadır (Narayanan & Tan, 2023; Zhang et al., 2024).

Bununla birlikte, çoklu modelli (multi-modal) sistemlerin gelecekte daha etkili sonuçlar doğurabileceği açıktır. Örneğin:

- WHOIS bilgileri (alan adı yaşı, kayıt yeri)
- Sayfa içerikleri (HTML DOM yapıları)
- Sayfa davranışları (JavaScript olayları, kullanıcı yönlendirme)
- Bağlantı geçmişi ve yönlendirme zincirleri

Bu tip ek veri kaynakları ile entegre edildiğinde, saldırıların tespiti daha sağlam temellere oturtulabilir (Tamal et al., 2023).

Ayrıca, modelin kararlarını daha sistematik biçimde açıklamak amacıyla SHAP (SHapley Additive exPlanations) ve LIME (Local Interpretable Model-Agnostic Explanations) gibi açıklanabilir yapay zekâ (XAI) tekniklerinin entegrasyonu planlanmaktadır. Bu yöntemlerle modelin belirli bir URL'yi neden "phishing" olarak sınıflandırdığı daha şeffaf biçimde analiz edilebilecektir (Rahman et al., 2024).

8. Sonuç

Bu çalışmada, yalnızca URL metinlerine dayalı olarak, Transformer tabanlı karakter düzeyi dikkat mekanizması kullanan hafif ve verimli bir model önerilmiştir. Model, test verisi üzerinde %95,4 doğruluk ve 0.943 ROC-AUC skoru elde ederek, URL tabanlı oltalama saldırılarının yüksek başarı ile tespit edilebileceğini göstermiştir.

En dikkat çekici katkılardan biri, bu başarının içerik erişimine gerek kalmadan yalnızca dizi analizi üzerinden elde edilmiş olmasıdır. Bu özellik, önerilen sistemin:

- Gerçek zamanlı kullanım
- Düşük donanım gereksinimi
- Sıfırıncı gün saldırılarına karşı duyarlılık gibi önemli avantajlar sunmasını sağlamaktadır.

Yapılan karşılaştırmalar, modelin geleneksel makine öğrenmesi (Random Forest) ve derin öğrenme (CNN, LSTM) yöntemlerine göre daha üstün performans gösterdiğini ortaya koymuştur ($p < 0.01$). Bu yönüyle çalışma, siber güvenlik sistemlerine doğrudan entegre edilebilecek, ölçeklenebilir ve açıklanabilir bir çözüm önerisi sunmaktadır. Gelecek çalışmalarda XAI teknikleri, çoklu veri kaynaklarının kullanımı ve edge cihazlar üzerindeki dağıtık uygulamalarla sistemin daha da geliştirilmesi hedeflenmektedir.

9. Kaynakça

Narayanan, A., & Tan, C. (2023). Mapping the landscape of ethical considerations in explainable AI. *Ethics and Information Technology*, 25(1), 45–60. https://doi.org/10.1007/s10676-024-09773-7

Tamal, M. M. H., Rahman, M. M., & Islam, M. N. (2023). Phishing detection from URL using machine learning techniques. *Frontiers in Computer Science*, 15, 1–13. https://doi.org/10.3389/fcomp.2024.1308634

Kumar, A., Singh, R., & Verma, P. (2023). PhishBERT: Detecting Malicious URLs using Transformer-based Embeddings. Journal of Cybersecurity and Information Systems, 19(2), 34–47.

Narayanan, A., & Tan, M. (2023). Character-Level Transformers for Phishing URL Detection. Proceedings of the 2023 International Conference on Security and Privacy (ICSP), 112–120.

Tamal, B., Roy, S., & Halder, S. (2023). Comparative Analysis of Traditional and Deep Learning Models for Phishing Detection. Computers & Security, 130, 103213.

Rahman, M. M., Hossain, M. A., & Al-Mamun, M. (2024). BiLSTM with Attention for Phishing URL Classification. Journal of Information and Communication Technology, 22(1), 15–30.

Zhang, Y., Chen, L., & Wu, D. (2024). Fine-Tuning GPT-2 for Cyber Threat Detection Using Minimal URL Data. IEEE Transactions on Information Forensics and Security, 19(1), 78–91.

Kumar, A., Singh, R., & Verma, P. (2023). PhishBERT: Detecting Malicious URLs using Transformer-based Embeddings. Journal of Cybersecurity and Information Systems, 19(2), 34–47.

Narayanan, A., & Tan, M. (2023). Character-Level Transformers for Phishing URL Detection. Proceedings of the 2023 International Conference on Security and Privacy (ICSP), 112–120.

Tamal, B., Roy, S., & Halder, S. (2023). Comparative Analysis of Traditional and Deep Learning Models for Phishing Detection. Computers & Security, 130, 103213.

Rahman, M. M., Hossain, M. A., & Al-Mamun, M. (2024). BiLSTM with Attention for Phishing URL Classification. Journal of Information and Communication Technology, 22(1), 15–30.

Zhang, Y., Chen, L., & Wu, D. (2024). Fine-Tuning GPT-2 for Cyber Threat Detection Using Minimal URL Data. IEEE Transactions on Information Forensics and Security, 19(1), 78–91.

Yuan, J., Qiu, X., Wu, J., Guo, J., Li, W., & Wang, Y.-G. (2024). Integrating behavior analysis with machine learning to predict online learning performance: A scientometric review and empirical study. *arXiv preprint arXiv:2406.11847*. https://arxiv.org/abs/2406.11847

Tamal, M. M. H., Rahman, M. M., & Islam, M. N. (2023). Phishing detection from URL using machine learning techniques. *Frontiers in Computer Science

Narayanan, A., & Tan, C. (2023). Mapping the landscape of ethical considerations in explainable AI. Ethics and Information Technology, 25(1), 45–60. https://doi.org/10.1007/s10676-024-09773-7

Tamal, M. M. H., Rahman, M. M., & Islam, M. N. (2023). Phishing detection from URL using machine learning techniques. Frontiers in Computer Science, 15, 1–13. https://doi.org/10.3389/fcomp.2024.1308634

Kumar, A., Singh, R., & Verma, P. (2023). PhishBERT: Detecting Malicious URLs using Transformer-based Embeddings. Journal of Cybersecurity and Information Systems, 19(2), 34–47.

Narayanan, A., & Tan, M. (2023). Character-Level Transformers for Phishing URL Detection. Proceedings of the 2023 International Conference on Security and Privacy (ICSP), 112–120.

Tamal, B., Roy, S., & Halder, S. (2023). Comparative Analysis of Traditional and Deep Learning Models for Phishing Detection. Computers & Security, 130, 103213.

Rahman, M. M., Hossain, M. A., & Al-Mamun, M. (2024). BiLSTM with Attention for Phishing URL Classification. Journal of Information and Communication Technology, 22(1), 15–30.

Zhang, Y., Chen, L., & Wu, D. (2024). Fine-Tuning GPT-2 for Cyber Threat Detection Using Minimal URL Data. IEEE Transactions on Information Forensics and Security, 19(1), 78–91.

TRENDS, COLLABORATIONS, AND NETWORK STRUCTURES IN DIGITAL MATURITY RESEARCH: A BIBLIOMETRIC APPROACH

DİJİTAL OLGUNLUK ARAŞTIRMALARINDA EĞİLİMLER, İŞBİRLİKLERİ VE AĞ YAPILARI: BİBLİYOMETRİK BİR YAKLAŞIM

Ebru POLAT[1], Ahmet TEKİN[2]

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, https://orcid.org/0000-0002-2546-7040

[2] Prof. Dr., Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi, https://orcid.org/0000-0001-9261-8243

Özet

Dijital olgunluk modelleri, kurumların dijital dönüşüm süreçlerinde mevcut durumlarını değerlendirmelerinde ve hedeflerine uygun stratejik yol haritaları oluşturmalarında önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır. Dijital dönüşümün kurumlar nezdinde giderek daha fazla önem kazanmasıyla birlikte, dijital olgunluk kavramı da araştırma literatüründe dikkat çeken bir konu hâline gelmiştir. Ancak mevcut alan yazın incelendiğinde, dijital olgunluğun farklı disiplinler ve sektörler bağlamında hâlâ daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın amacı dijital olgunluk konusuna ilişkin eğilimleri, iş birliklerini ve araştırma ağlarını ortaya koymak üzere bibliyometrik bir analiz gerçekleştirmektir. Çalışmada, Web of Science veri tabanında dijital olgunlukla ilgili belirlenen anahtar kelimeler üzerinden sistematik bir tarama yapılmıştır. Alanda yüksek düzeyde atıf alan çalışmalar belirlenmiş; bu çalışmaların özetleri, anahtar kelimeleri ve kavramsal çerçeveleri detaylı biçimde incelenmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda ülkeler, yazarlar, anahtar kelimeler ve atıf ilişkileri (kurumlar, ülkeler, yazarlar) üzerinden çeşitli analizler gerçekleştirilmiştir. Dijital olgunluk alanında yayın yapan ülkeler incelendiğinde, Almanya'nın öne çıktığı; onu İngiltere ve Rusya gibi ülkelerin takip ettiği görülmektedir. Dijital olgunlukla ilgili yayınlarda en sık karşılaşılan anahtar kelimeler incelendiğinde ise “dijital dönüşüm”, “dijital olgunluk” ve “dijital olgunluk modeli” kavramlarının öne çıktığı anlaşılmaktadır. Toplam bağlantı gücü açısından değerlendirildiğinde de benzer bir eğilim göze çarpmakta; bu kavramların literatürde hem sıklık hem de ilişkisellik açısından merkezî bir konumda yer aldığı belirlenmiştir. Bu çalışma, dijital olgunluk alanındaki akademik çalışmaları sistematik biçimde haritalandırarak, gelecekte gerçekleştirilecek araştırmalara yön verecek bir temel sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: dijital dönüşüm, dijital olgunluk, dijital olgunluk modeli, bibliyometrik analiz.

Abstract

Digital maturity models are important tools for institutions to assess their current status in digital transformation processes and develop strategic roadmaps aligned with their goals. As digital transformation gains increasing importance for organizations, the concept of digital maturity has become a prominent topic in the research literature. However, a review of the existing literature reveals that digital maturity requires further investigation across different disciplines and sectors. In this context, this study aimed to conduct a bibliometric analysis to reveal the trends, collaborations, and research networks related to digital maturity. A systematic review was conducted using specified keywords related to digital maturity in the Web of Science database. Highly cited studies in the field were identified, and abstracts, keywords, and

conceptual frameworks were examined in detail. Based on the data obtained, various analyses were conducted regarding countries, authors, keywords, and citation relationships (institutions, countries, and authors). When examining the countries publishing in the field of digital maturity, Germany emerges as a leading contributor, followed by countries such as the United Kingdom and Russia. An analysis of the most frequently encountered keywords in publications related to digital maturity reveals that the concepts of digital transformation, digital maturity, and digital maturity models are particularly prominent. A similar trend was observed in terms of total link strength; these concepts occupy a central position in the literature in terms of frequency and relationality. This study aims to systematically map academic production in the field of digital maturity and offer a foundation that will guide future research.

Keywords: digital transformation, digital maturity, digital maturity model, bibliometric analysis.

1. GIRIŞ

Günümüzde dijital teknolojiler hızla gelişmekte ve eğitimden sağlığa, sanayiden kamu yönetimine kadar pek çok sektörde köklü değişimlere yol açmaktadır (Pham vd., 2024). Bu teknolojik ilerlemeler sadece yeni araçlar ve sistemler ortaya koymakla kalmayıp, aynı zamanda iş yapma biçimlerini, karar alma süreçlerini ve örgütsel yapıların yeniden şekillenmesini de beraberinde getirmektedir. Yaşanan bu gelişmeler ve teknolojinin yaygınlaşması, dijital dönüşümü tüm sektörler için geçerli hale getirmektedir (Kalender & Žilka, 2024). Kurumların iş fırsatlarını takip etmesi, değişen yapıya uyum sağlaması, dijital iş dinamiklerini takip etmesi ve uyum sağlaması için hızlı bir dijital dönüşüm yeteneğine sahip olmaları gerekmektedir (Kalender & Žilka, 2024; Minh & Thanh, 2022). Bu bağlamda, dijital dönüşüm yalnızca teknolojik altyapı yatırımlarıyla sınırlı kalmayıp, çalışan yetkinliklerinden liderlik anlayışına, örgüt kültüründen süreç yönetimine kadar çok boyutlu bir dönüşümü gerektirmektedir. Kuruluşların operasyonel yeteneklerini geliştirmek, yenilik yapmak ve rekabet avantajını sürdürmek için dijital teknolojileri nasıl kullandıklarını anlamada temel bir kavram olarak dijital olgunluk ortaya çıkmıştır (Gill & VanBoskirk, 2016; Kane vd., 2017). Bir kuruluşun dijital teknolojileri benimseme, yönetme ve optimize etme konusundaki hazırlığı ve yeteneği olarak tanımlanan dijital olgunluk, dijitalleşmenin örgütsel kültür, liderlik, süreçler ve iş yapma biçimleriyle nasıl bütünleştiğine dair kapsamlı bir anlayışı temsil etmektedir (Hess et al., 2016; Westerman vd., 2015). Bu yönüyle dijital olgunluk, eğitimden sağlığa, sanayiden kamu yönetimine kadar çok çeşitli alanlarda verimliliği artırmaya yönelik dijital stratejilerin başarısını etkilemektedir (Gomes & Romão, 2018; Haryanti vd., 2023; Kane vd., 2017). Kurumların dijital olgunluk düzeylerini belirlemek için dijital olgunluk modelleri kullanılmaktadır. Dijital olgunluk modelleri, kurumların dijital dönüşümünü gerçekleştirmelerinde, mevcut durumun değerlendirilmesinde, hedeflere uygun yol haritaları oluşturulmasında etkili değişkenlerden biridir (Aras & Büyüközkan, 2023; Minh & Thanh, 2022). Bu modeller, dijitalleşme sürecinde karşılaşılan zorlukların tanımlanmasında, kaynakların etkin kullanılmasında ve performans ölçümünün yapılmasında da kurumlara rehberlik etmektedir (Teichert, 2019; Williams vd., 2019)).

Dijital olgunluk kavramı ve dijital olgunluk modelleri, özellikle son on yılda dijital dönüşüm süreçlerinin hız kazanmasıyla birlikte akademik literatürde yoğun bir şekilde ele alınmaya başlanmıştır. Bu kavramın iş dünyasında rekabet avantajı sağlama, kamu kurumlarında hizmet kalitesini artırma ve eğitim kurumlarında dijital pedagojilerin benimsenmesi gibi farklı bağlamlarda incelendiği görülmektedir (Al-Ali & Marks, 2022; Gomes & Romão, 2018; Haryanti vd., 2023; Kane vd., 2017). Ancak kavramın disiplinler arası niteliği, zaman içinde nasıl evrildiğini, hangi temalarla daha sık ilişkilendirildiğini ve literatürde hangi ülkelerin, kurumların ya da yazarların ön plana çıktığını anlamak için daha sistematik bir analiz yaklaşımı

gerekmektedir (Pham vd.,, 2024; Voss vd., 2022; Weik vd., 2024). Bu bağlamda bibliyometrik analiz yöntemi, dijital olgunluk kavramına dair bilimsel üretimin haritasını çıkarmak, literatürdeki eğilimleri, boşlukları ve öncü aktörleri belirlemek açısından güçlü bir araç olarak öne çıkmaktadır. İş birliği ağı analizinde yazarlar arası ortak yazarlık ilişkileri, kurumlar ve ülkeler arası bilimsel etkileşim düzeyi incelenmiş; kavramsal yapı analizinde ise anahtar sözcük eşleşmeleri, ortak atıf ve bibliyografik eşleşmeler yoluyla dijital olgunluk literatürünün tematik kümeleri belirlenmiştir.

1.1. Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı dijital olgunluk konusuna ilişkin eğilimleri, iş birliklerini ve araştırma ağlarını ortaya koymak üzere bibliyometrik bir analiz gerçekleştirmektir.

- Dijital olgunluk alanındaki akademik üretim yıllar içinde nasıl bir artış göstermiştir?
- Dijital olgunluk alanında en fazla yayın yapan ülkeler hangileridir?
- Dijital olgunluk konusundaki bilimsel yayınlar en çok hangi araştırma alanlarında yoğunlaşmaktadır?
- Dijital olgunluk araştırmaları en çok hangi Web of Science kategorilerinde yoğunlaşmaktadır?
- Dijital olgunluk araştırmaları, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile nasıl ilişkilendirilmektedir?
- Dijital olgunluk alanında en fazla yayın üreten kurumlar hangileridir?
- Dijital olgunluk literatüründe en sık kullanılan anahtar kelimeler nelerdir ve bu kelimeler hangi tematik kümeleri oluşturmaktadır?
- Dijital olgunluk alanında ortak yazarlık, ortak atıf ve bibliyografik eşleşmeler açısından hangi yazarlar ön plana çıkmaktadır?

2. YÖNTEM

Bu çalışma, dijital olgunluk konusundaki akademik literatürün gelişimini incelemek amacıyla bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Disiplinler arası yapıların ve bilimsel gelişimlerin haritalandırılmasında sıklıkla tercih edilen bibliyometrik analiz, bilimsel bilginin yapısını, gelişimini, ilişkilerini ve eğilimlerini ortaya koymayı amaçlayan bir araştırma yöntemidir (Donthu et al., 2021; Zupic & Čater, 2014). Bu yöntemle dijital olgunluk kavramına ilişkin bilimsel üretimin hacmi, iş birlikleri, kavramsal odaklar ve atıf ağları gibi değişkenler üzerinden alandaki genel resim ortaya konulmuştur.

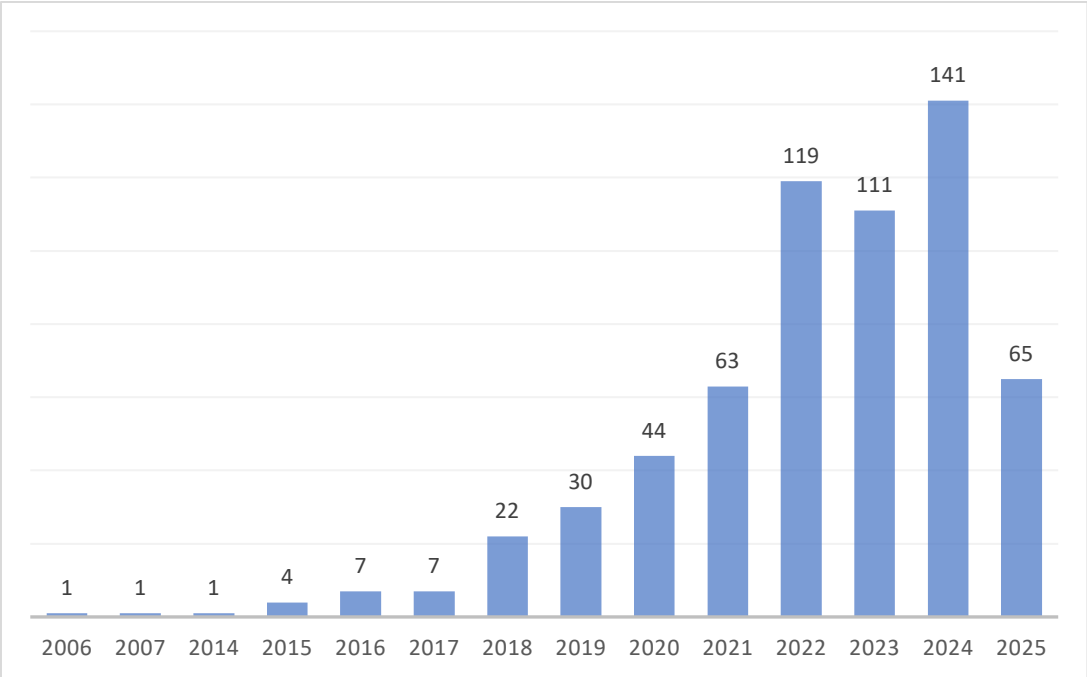
Bu çalışmada analiz için kullanılacak belgeleri taramak için Web of Science veri tabanı kullanılmıştır. Dijital olgunluk ile ilgili anahtar kelimelere dayalı bir arama sorgusu gerçekleştirilmiştir. Öncelikle alanda yüksek oranda alıntı yapılan makaleler seçilmiş ve bu makalelerin özetleri, tanımları ve anahtar kelimeleri dikkatlice incelenmiştir. İlgili yayınlara ulaşmak için Web of Science veri tabanında “digital maturity (dijital olgunluk)”, “digital maturity model (dijital olgunluk modeli)” ve “digital transformation maturity (dijital dönüşüm modeli)” anahtar kelimeleri ile tarama yapılmıştır. Digital maturity (dijital olgunluk) anahtar kelimesiyle 397 dergi makalesi, 29 erken görünüm çalışma, 136 bildiri, 32 derleme makale, 6 kitap bölümü 7 editoryal içerik türü 381 esere ulaşılmıştır. Digital transformation maturity (dijital dönüşüm modeli) anahtar kelimesiyle 33 dergi makalesi, 2 erken görünüm çalışma, 12 bildiri, 1 derleme makale türü 46 esere ulaşılmıştır. Toplamda 570 eser incelenmiştir. "VOSviewer programı aracılığıyla bibliyometrik analizi yapılmıştır."

3. BULGULAR

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular başlıklar halinde sunulmuştur.

3.1. Eser Sayıları

Şekil 1'de dijital olgunluk alanında 2006 ile 2025 yılları arasında yayınlanan eser sayısı sunulmaktadır.

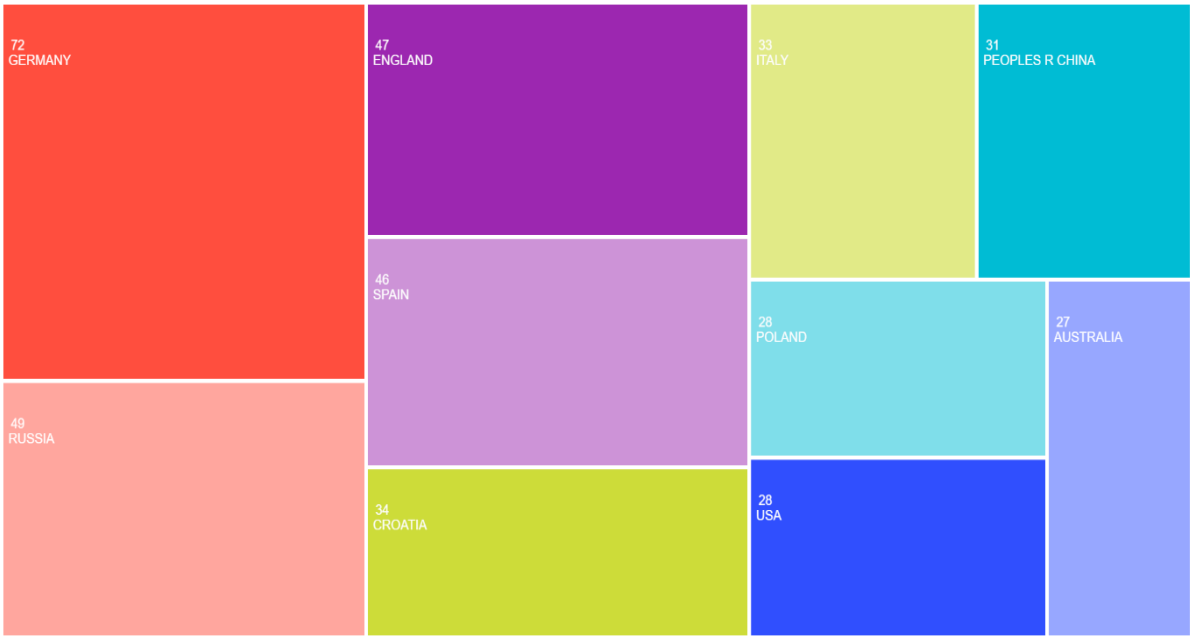

Şekil 1: 2006-2025 döneminde dijital olgunluk literatürünün büyümesi

Dijital olgunluk kavramı, dijital olgunluk derecesini çeşitli düzeylere sınıflandırmaya dayanan çalışma ile ortaya çıkmıştır (Mueller, Baer ve Weber, 2006). Yayın dönemi incelendiğinde 2006-2017 yılları arasında yılda ondan az yayın yapıldığı, 2018 yılıyla birlikte yayın yılında artış yaşanmaya başladığı 2022-2024 yıllarında ise 100'den fazla yayın yapıldığı görülmektedir. Bu çalışma Mayıs 2025 yılında gerçekleştirilmesi nedeniyle 2025 yılı yayın sayısının henüz 65 olduğu görülmektedir.

3.2. Ülkelerin Yayın Sayıları

Ülkelerin yayın sayıları Şekil 2'de sunulmuştur.

Şekil 2: Ülkelerin Yayın Sayıları

Dijital olgunluk alanında yayın yapan ilk on ülke incelendiğinde 72 yayınla Almanya ilk sırada yer alırken, Almanya'yı 49 yayınla Rusya, 47 yayınla İngiltere, 46 yayınla İspanya takip etmektedir.

3.3. Araştırma Alanlarına Göre Yayın Sayıları

Araştırma alanlarına göre yayın çıktıları Şekil 3'te sunulmuştur.

Şekil 3: Araştırma Alanlarına Göre Yayın Sayıları

Dijital olgunluk araştırma alanları incelendiğinde 165 yayının İşletme Ekonomisi, 133 yayının Bilgisayar Bilimi, 104 yayının ise Mühendislik alanında olduğu görülmektedir.

3.4. Web of Science Kategorilerine Göre Yayın Sayıları

Web of Science kategorilerine göre dağılımları Şekil 4'te yer almaktadır.

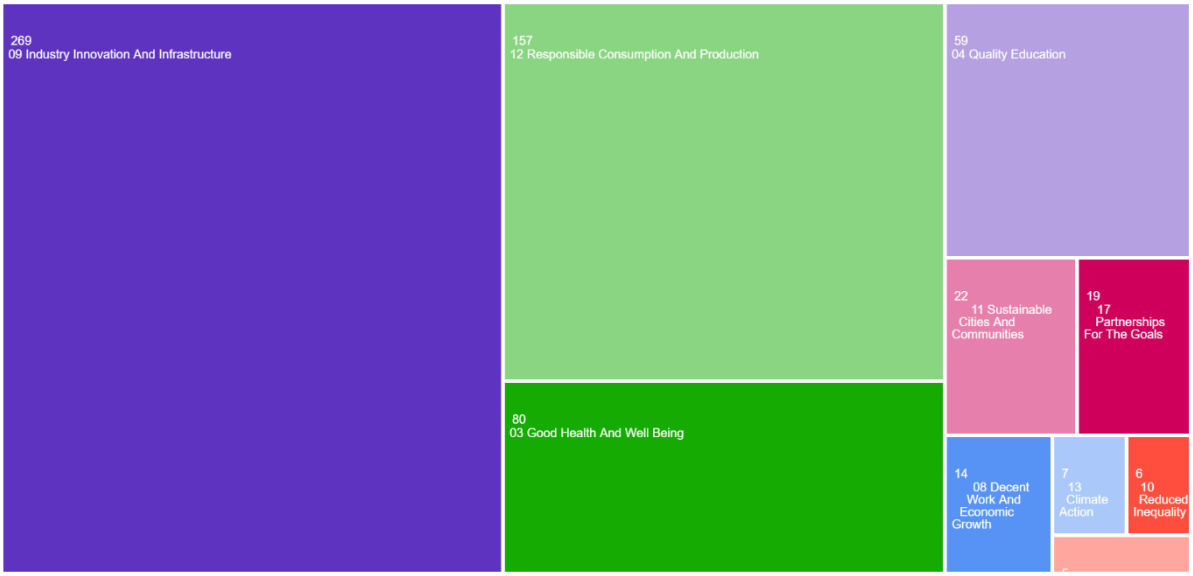

Şekil 4: Araştırma Alanlarına Göre Yayın Sayıları

Dijital olgunluk Web of Science kategorileri incelendiğinde 105 yayının Yönetim, 71 yayının Bilgisayar Bilimi Disiplinlerarası Uygulamalar, 67 yayının ise İşletme alanında olduğu görülmektedir.

3.5. Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine Göre Yayın Sayıları

Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine yönelik yayın çıktıları Şekil 5'te yer almaktadır.

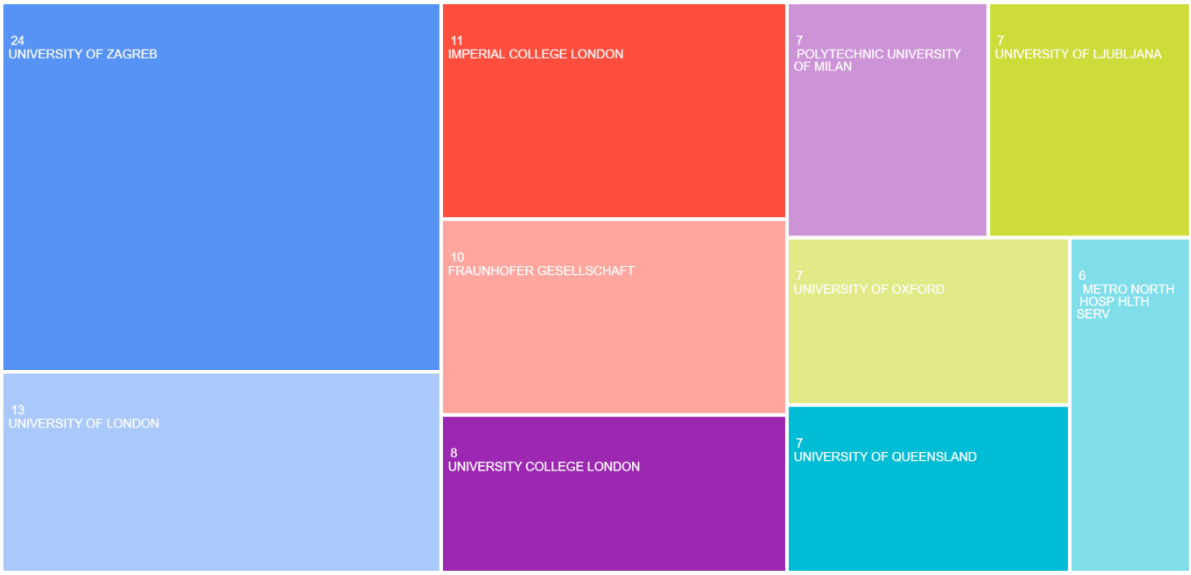

Şekil 5: Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine Göre Yayın Sayıları

Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri doğrultusunda sınıflandırılan yayınlar incelendiğinde "09:Endüstri İnovasyonu ve Altyapı" hedefine yönelik 269, "12:Sorumlu Tüketim ve Üretim" hedefine yönelik 157, "03:İyi Sağlık ve Refah" hedefine yönelik 80, "04:Kaliteli Eğitim" hedefine yönelik 59 yayın yapıldığı görülmüştür.

3.6. Kurumların Yayın Sayıları

Dijital olgunluk alanında kurumların yayın çıktıları Şekil 6'da sunulmuştur.

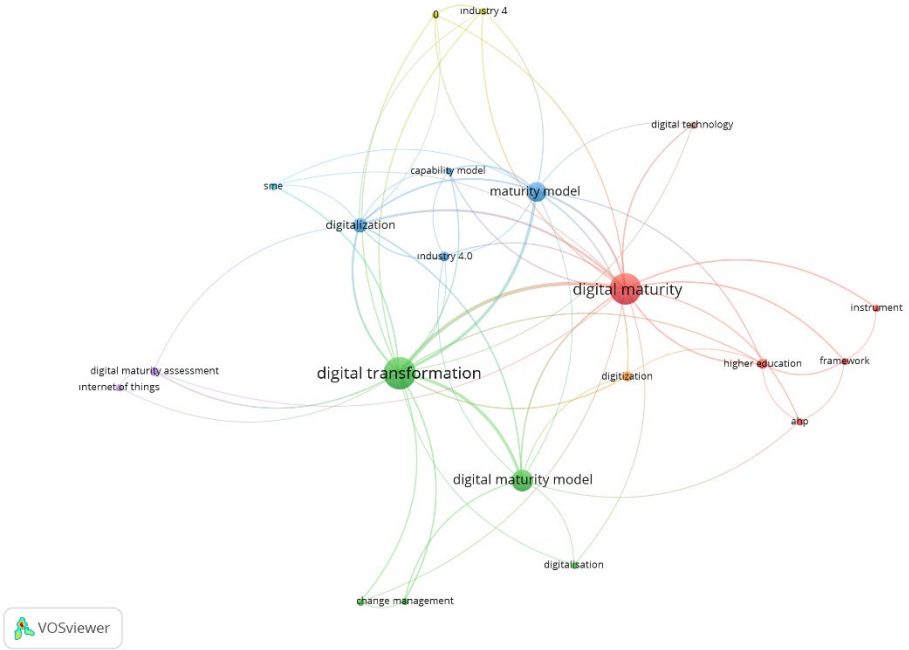

Şekil 6: Kurumların Yayın Sayıları

Kurumların yayın sayıları incelendiğinde University of Zagreb 24 yayın, University of London 13 yayın Imperial College London 11 yayın gerçekleştirdiği görülmektedir.

3.7. Anahtar Sözcük Analizi

Dijital olgunluk ile ilgili yayınlarda en çok kullanılan anahtar kelimeler arasındaki ilişkileri gösteren ağ haritası Şekil 7'de yer almaktadır.

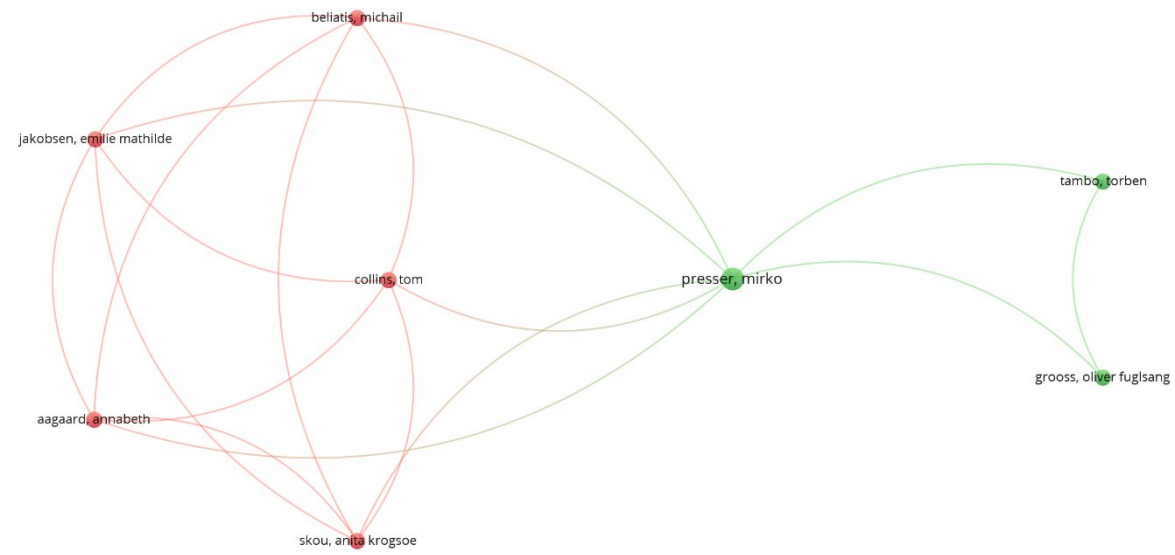
Şekil 7. En Sık Kullanılan Anahtar Kelime Ağı

Dijital olgunluk ile ilgili yayınlarda en sık tekrar edilen anahtar kelimeler incelendiğinde en fazla digital transformation (dijital dönüşüm) 49 tekrar, digital maturity (dijital olgunluk) 48 tekrar, digital maturity model (dijital olgunluk modeli) 22 tekrar olduğu görülmüştür. Toplam bağlantı gücü açısından değerlendirildiğinde ise benzer şekilde digital transformation (dijital dönüşüm) 75, digital maturity (dijital olgunluk) 59, maturity model (olgunluk modeli) 38

bağlantıya sahiptir. En az üç kez tekrarlanan ve ilişkili 21 gözlem birimi temelinde gerçekleştirilen çözümleme sonucunda; 8 kümeye, 64 bağlantıya ve 164 toplam bağlantı gücüne ulaşılmıştır.

3.8. Ortak Yazar Analizi

Yazarların ortak yazarlık analizine en az 1 yayın ve 1 atıf olması belirlenerek ağ haritası oluşturulmuştur. Elde edilen ortak yazar analizine yönelik ağ haritası Şekil 8'de sunulmuştur.

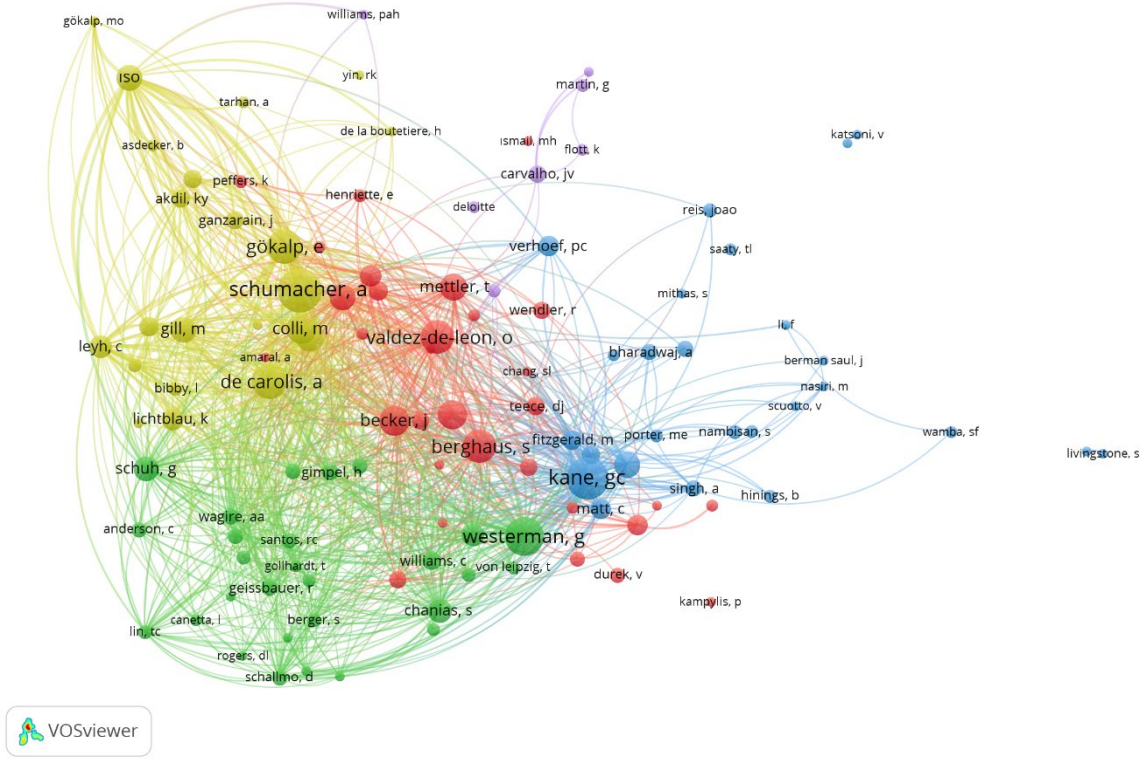

Şekil 8. Yazarlar Arası İş Birliğini Gösteren Ortak Yazar Ağı

Bağlantı yoğunluğunun en yüksek olduğu analizde, 2 kümede toplanan 8 isim saptanmış ve aralarında toplam 18 bağlantı belirlenmiştir. En çok atıf alan yazarların Omar Valdez-De-Leon 70 atıf, Tomislav Herceg 61 atıf, Iva Vuksanović Herceg 61, Vukašin Kuč 61,Veljko M. Mijušković 61 atıf olduğu belirlenmiştir. Rhona Duncan 9 bağlantı, Rebekah Eden 9 bağlantı, Clair Sullivan 9 bağlantı Leanna Woods 9 bağlantı ile en bağlantılı yazarlardır. En çok eser üreten yazar ise 3 eser ile Ara Darzi'dir.

3.9. Yazarların Ortak Atıf Analizi

Farklı kaynakların aynı yayın içinde birlikte atıf alması durumu, ortak atıf şeklinde tanımlanır. Yazarlar düzeyinde gerçekleştirilen ortak atıf analizinin ağ haritası Şekil 9'da yer almaktadır.

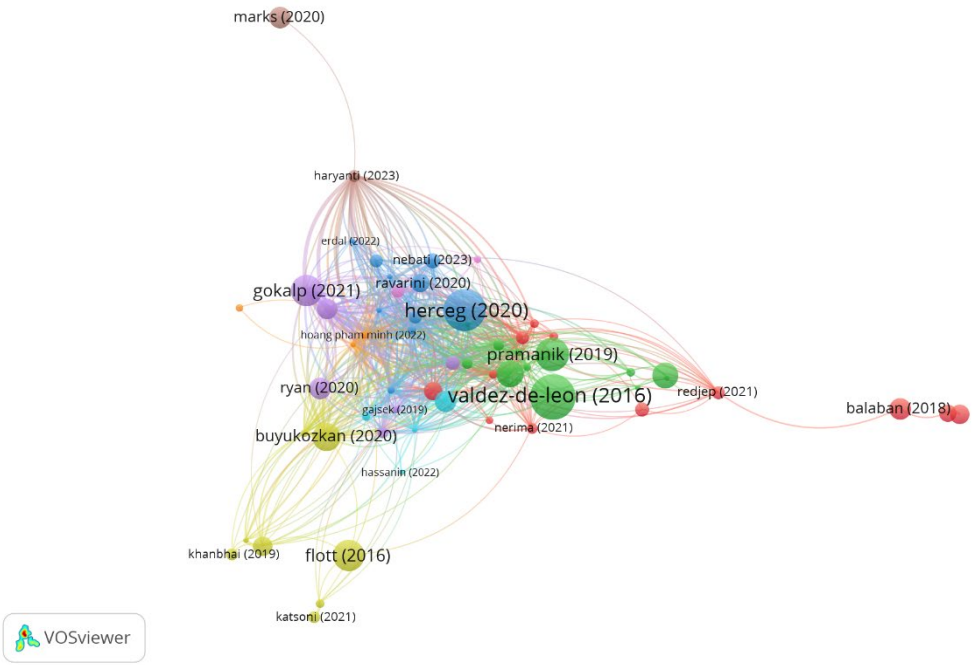

Şekil 9. Yazarların Ortak Atıf Ağı

En az beş atıf almış 114 birim üzerinden gerçekleştirilen analiz sonucunda, üç kümeye ayrılan yapılar içerisinde toplam 4022 bağlantı ve 14.524 birimlik bağlantı gücü belirlenmiştir. Ortak atıf analizine göre en fazla atıf alan yazarlar; 22 atıf ve 681 bağlantı gücü ile Abbas, 18 atıf ve 417 bağlantı gücü ile Chen, ve 15 atıf ve 445 bağlantı gücü ile Shahzad olarak öne çıkmaktadır.

3.10. Metinlerin Bibliyografik Eşleşme Analizi

Birbirinden bağımsız iki yayının ortak bir kaynağa atıfta bulunması, bibliyografik eşleşme olarak adlandırılır. Bu duruma ilişkin olarak gerçekleştirilen analiz sonucunda elde edilen ağ haritası Şekil 9'da yer almaktadır.

Şekil 10. Metinlerin Bibliyografik Eşleşme Ağı

En az bir atıf alma kriterine göre seçilen ve karşılıklı bağlantı içeren 59 eser üzerinden gerçekleştirilen bibliyografik eşleşme analizinde, 9 küme, 639 bağlantı ve toplamda 1685 bağlantı gücü tespit edilmiştir. En fazla bibliyografik eşleşmeye sahip yayınlar sırasıyla; 70 atıf ile Omar Valdez-De-Leon (2016), 61 atıf ile Tomislav Herceg (2020) ve 40 atıf ile Himadri Sikhar Pramanik (2019) olmuştur. Öte yandan, toplam bağlantı gücü açısından en yüksek değerlere sahip yayınlar; 224 bağlantı gücü ile Hoang Pham Minh (2022), 208 bağlantı gücü ile Ebru Gökalp (2022) ve 190 bağlantı gücü ile Arzu Aras (2023) şeklinde sıralanmıştır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışma, dijital olgunluk alanında gerçekleştirilen akademik yayınların kapsamlı bir bibliyometrik analizini sunmaktadır. 2006 yılından itibaren yayınlanan literatürün incelenmesi sonucunda, dijital olgunluk konusunun özellikle 2018 yılından itibaren ivme kazandığı ve 2022-2024 döneminde yıllık 100'ün üzerinde yayına ulaştığı görülmüştür. Dijital dönüşüm süreçlerinin hız kazanmasıyla birlikte, dijital olgunluk kavramının hızla gelişen ve önem kazanan bir araştırma alanı olduğunu göstermektedir (Zhu vd., 2025). Ülkeler bazında incelendiğinde Almanya dijital olgunluk alanında en fazla yayın yapan ülke konumunda olduğu; Almanya'yı ise Rusya, İngiltere ve İspanya'nın takip ettiği görülmektedir. Bu durum, dijital olgunluk kavramının bölgesel olarak sadece belirli ülkelerde değil, küresel çapta çalışıldığını göstermektedir (Brodny & Tutak, 2023; Teixeira vd., 2023). Dijital olgunluk çalışmaları en çok işletme ekonomisi, bilgisayar bilimi ve mühendislik alanlarında üretilmiştir. Bu dağılım, dijital olgunluk kavramının disiplinlerarası doğasına işaret etmektedir (Al-Ali & Marks, 2022; Duncan vd., 2022). Web of Science kategorilerine göre yönetim, bilgisayar bilimi ve işletme başlıklarının öne çıkması, konunun hem teknik altyapıyı hem de organizasyonel yönetişim süreçlerini kapsadığını göstermektedir (Spremic, 2017; Suprun vd., 2024). Anahtar kelime analizinde en sık tekrar eden ifadelerin "digital transformation", "digital maturity" ve "digital maturity model" olması, çalışmalarda dijitalleşme sürecinin farklı olgunluk seviyeleriyle nasıl modellenebileceğine dair teorik çerçevenin ön planda olduğunu

göstermektedir. Ayrıca, olgunluk modellerine yönelik çalışmaların hâlâ önemli bir araştırma eksenini oluşturduğu görülmektedir (Touijer & Elabjani, 2025). Dijital olgunluk çalışmalarının Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile ilişkilendirilmesi, dijitalleşmenin teknolojik ve toplumsal etkilerinin analiz edildiğini ortaya koymaktadır (Aliy vd., 2025; Polyanska vd., 2022). En çok yayın yapılan hedefin "09: Endüstri, İnovasyon ve Altyapı" olması, dijital olgunluğun sürdürülebilir sanayileşme ile doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, "12: Sorumlu Tüketim ve Üretim" ile "03: İyi Sağlık ve Refah" gibi hedefler de dikkat çekmektedir. Bu bulgular, dijital olgunluk çalışmalarının kurumsal verimlilikle birlikte, çevresel ve toplumsal sürdürülebilirlik açısından da değerlendirildiğini göstermektedir (Barbosa vd., 2025). Yazarlar arası iş birliği analizinde iki kümede toplanan araştırmacıların sayısının sınırlı olması, dijital olgunluk çalışmalarında hâlâ daha fazla çok merkezli ve disiplinlerarası işbirliği yapılması gerektiğini düşündürmektedir. En fazla atıf alan yazarların Omar Valdez-De-Leon, Tomislav Herceg ve Iva Vuksanović Herceg olması, bu isimlerin literatürde belirleyici konumda olduğunu ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, ortak atıf analizinde Abbas, Chen ve Shahzad isimlerinin öne çıkması, dijital olgunluk araştırmalarında belirli teorik çerçevelerin ve modellerin yaygın biçimde referans alındığını göstermektedir. Bibliyografik eşleşme analizinde, bazı yayınların hem yüksek atıf hem de yüksek bağlantı gücüne sahip olması, literatür içinde merkezi metinlerin oluştuğunu göstermektedir. Bu durum, alandaki literatür birikiminin derinleştiğini ve araştırmaların belli bir kuramsal çerçeve etrafında şekillendiğini ortaya koymaktadır (Langer, 2025; Ochoa-Urrego & Peña-Reyes, 2021; Valdez-de-Leon, 2016).

Bu çalışma kapsamında bazı önerilere yer verilmiştir:

Dijital olgunluk, teknik altyapı ve örgütsel kapasiteyi kapsadığından; yönetim bilimleri, mühendislik, sosyoloji ve sağlık gibi disiplinlerin iş birliğiyle yapılacak çalışmalar, alanın daha bütüncül ele alınmasını sağlayabilir. Türkiye'deki dijital olgunluk literatürüne katkı sağlamak amacıyla dijital olgunluk konusunda akademik ve uygulamalı çalışmalar yapılabilir. Sektörel dijitalleşme, KOBİ'lerde dijital dönüşüm ve kamu kurumlarında dijital olgunluk düzeylerinin belirlenmesine yönelik saha araştırmaları gerçekleştirilebilir. Benzer şekilde, gelişmekte olan ülkelerdeki dijital olgunluk uygulamalarına, farklı sektörlerdeki karşılaştırmalara ve dijital olgunluğun örgütsel yapıya etkilerine odaklanabilir. Ayrıca, dijital olgunluk ile sürdürülebilirlik arasındaki ilişkinin derinlemesine incelenmesi gelecekteki araştırmalar açısından önemli bir fırsat alanı sunmaktadır. Bu çalışmaya sadece Web of Science veri tabanında yer alan çalışmalar dahil edilmiştir. Gelecek çalışmalarda farklı veri tabanlarında yer alan çalışmalarla benzer çalışmalar gerçekleştirilerek dijital olgunluk literatürünün gelişimi, dönüşüm süreci, tematik çeşitliliği ve araştırma alanları ortaya çıkarılabilir.

1. KAYNAKLAR

Al-Ali, M., & Marks, A. (2022). A digital maturity model for the education enterprise. *Perspectives: Policy and Practice in Higher Education*, *26*(2), 47-58. https://doi.org/10.1080/13603108.2021.1978578

Aliy, M. F., Younus, M., & Lawelai, H. (2025). The Digital Maturity Revealed: The Secret of Sustainable Transformation. *Jurnal Studi Pemerintahan*, 109-139. https://doi.org/10.3390/systems11040213

Aras, A., & Büyüközkan, G. (2023). Digital Transformation Journey Guidance: A Holistic Digital Maturity Model Based on a Systematic Literature Review. *Systems*, *11*(4), 213.

Barbosa, M. W., Salume, P. K., Pinto, M. R., & de Sousa, P. R. (2025). The effects of digital maturity on the sustainable performance of agri-food supply chains in two emerging

economies. *The International Journal of Logistics Management*, *36*(3), 848-880. https://doi.org/10.1108/IJLM-03-2024-0144

Brodny, J., & Tutak, M. (2023). Assessing the level of digital maturity in the Three Seas Initiative countries. *Technological Forecasting and Social Change*, *190*, 122462. https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.122462

Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of business research*, *133*, 285-296. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070

Duncan, R., Eden, R., Woods, L., Wong, I., & Sullivan, C. (2022). Synthesizing dimensions of digital maturity in hospitals: systematic review. *Journal of medical Internet research*, *24*(3), e32994. https://doi.org/10.2196/32994

Gill, M., & VanBoskirk, S. (2016). The digital maturity model 4.0. *Benchmarks: digital transformation playbook*.

Gomes, J., & Romão, M. (2018). Information system maturity models in healthcare. *Journal of medical systems*, *42*(12), 235. https://doi.org/10.1007/s10916-018-1097-0

Haryanti, T., Rakhmawati, N. A., & Subriadi, A. P. (2023). The extended digital maturity model. *Big data and cognitive computing*, *7*(1), 17. https://doi.org/10.3390/bdcc7010017

Hess, T., Matt, C., Benlian, A., & Wiesböck, F. (2016). Options for formulating a digital transformation strategy. *Mis quarterly executive*, *15*(2).

Kalender, Z. T., & Žilka, M. (2024). A Comparative Analysis of Digital Maturity Models to Determine Future Steps in the Way of Digital Transformation. *Procedia Computer Science*, *232*, 903-912. https://doi.org/10.1016/j.procs.2024.01.090

Kane, G. C., Palmer, D., Nguyen-Phillips, A., Kiron, D., & Buckley, N. (2017). Achieving digital maturity. *MIT sloan management review*, *59*(1).

Langer, B. (2025). Understanding Data & Analytics Maturity: A Systematic Review of Maturity Model Composition. *Schmalenbach Journal of Business Research*, 1-23. https://doi.org/10.1007/s41471-024-00205-2

Minh, H. P., & Thanh, H. P. T. (2022). Comprehensive review of a Digital Maturity Model and proposal for a continuous digital transformation process with Digital Maturity Model integration. *Sistemas & Gestão*, *17*(1). https://doi.org/10.20985/1980-5160.2022.v17n1.1789

Ochoa-Urrego, R. L., & Peña-Reyes, J. I. (2021). Digital maturity models: a systematic literature review. *Digitalization: Approaches, Case Studies, and Tools for Strategy, Transformation and Implementation*, 71-85. https://doi.org/10.1007/978-3-030-69380-0_5

Pham, T. N., Tran Hoang, M. T., Nguyen Tran, Y. N., & Nguyen Phan, B. A. (2024). Combining digitalization and sustainability: unveiling the relationship of digital maturity degree, sustainable supply chain management practices and performance. *International Journal of Productivity and Performance Management*. Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. https://doi.org/10.1108/IJPPM-06-2023-0311

Polyanska, A., Savchuk, S., Dudek, M., Sala, D., Pazynich, Y., & Cichoń, D. (2022). Impact of digital maturity on sustainable development effects in energy sector in the condition of industry 4.0. *Scientific Bulletin of National Mining University*, (6). https://doi.org/10.33271/nvngu/2022-6/097

Spremic, M. (2017). Governing digital technology–how mature IT governance can help in digital transformation?. *International Journal of Economics and Management Systems*, *2*.

Suprun, E., Roumi, S., Mohamed, S., & Stewart, R. A. (2024). Digital transformation maturity assessment framework for large infrastructure asset owners. *Digital Engineering*, *1*, 100003. https://doi.org/10.1016/j.dte.2024.100003

Teichert, R. (2019). Digital transformation maturity: A systematic review of literature. *Acta universitatis agriculturae et silviculturae mendelianae brunensis*. 67(6), 1673-1687. ISSN 1211-8516. https://doi.org/10.11118/actaun201967061673

Teixeira, F., Li, E., Laranjo, L., Collins, C., Irving, G., Fernandez, M. J., ... & Neves, A. L. (2023). Digital maturity and its determinants in General Practice: A cross-sectional study in 20 countries. *Frontiers in Public Health*, *10*, 962924. https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.962924

Touijer, M.N. & Elabjani, A. (2025). A Delphi study on digital maturity and digital competitiveness in the context of digital transformation. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, *19* (2), 386-409. https://doi.org/10.1108/JEC-05-2024-0088

Valdez-de-Leon, O. (2016). A digital maturity model for telecommunications service providers. *Technology innovation management review*, *6*(8), 19-32.

Westerman, G., Bonnet, D., & McAfee, A. (2014). *Leading digital: Turning technology into business transformation*. Harvard Business Press.

Williams, C., Schallmo, D., Lang, K., & Boardman, L. (2019). Digital maturity models for small and medium-sized enterprises: a systematic literature review. In *ISPIM conference proceedings* (pp. 1-15). The International Society for Professional Innovation Management (ISPIM).

Zhu, Y., Wan, H., Carlos, L. A., Ye, J., & Zeng, S. (2025). Evaluating digital maturity in specialized enterprises: a multi-criteria decision-making approach. *International Entrepreneurship and Management Journal*, *21*(1), 1-22. https://doi.org/10.1007/s11365-024-01051-8

Zupic, I., & Čater, T. (2014). *Bibliometric Methods in Management and Organization. Organizational Research Methods, 18(3), 429–472.* https://doi.org/10.1177/1094428114562629

BIBLIOMETRIC TRENDS IN THE FIELD OF MATHEMATICAL CREATIVITY: NETWORK MAP ANALYSIS OF TOPICS, COUNTRIES, AND LEADING RESEARCHERS

MATEMATİKSEL YARATICILIK ALANINDAKİ BİBLİYOMETRİK EĞİLİMLER: KONULAR, ÜLKELER VE ÖNCÜ ARAŞTIRMACILARIN AĞ HARİTASI ANALİZİ

Orhan Temiz

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi,

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, matematiksel yaratıcılık alanında yapılan araştırmaları ağ haritaları aracılığıyla analiz ederek, bu çalışmaların hangi konularla ilişkilendirildiğini, hangi ülkelerin bu alanda birlikte çalıştığını, bu alanda en çok çalışan ve atıf alan araştırmacıları belirlemektir. Scopus veri tabanında "*matematiksel yaratıcılık*" anahtar kelimesi kullanılarak yapılan taramada 1882 çalışmaya erişim sağlanmıştır. Bu çalışmalar belirlenen kriterler (Dil: İngilizce, Belge türü: Makale, Konu: Sosyal bilimler, Matematik) çerçevesinde incelenmiş ve uygun olmayan 1280 çalışma kapsam dışında tutulmuştur. Araştırma kriterlerine uygunluğu onaylanan 602 makalenin VOSviewer yazılımı kullanılarak bibliyometrik analizi yapılmıştır. Yapılan analizlerdeki ağ haritalarına göre "*matematiksel yaratıcılık*" en çok "*yaratıcılık*", "*matematik*", "*problem çözme*", "*problem yazma*" ve "*matematik eğitimi*" anahtar kelimeleri ile birlikte kullanıldığı ve güncel olarak *bilgi işlemsel düşünme* ve *STEM* konularıyla çalışıldığı görülmüştür. Bu alanda en çok çalışma yapan ülkenin Amerika Birleşik Devletleri olduğu ve bu ülkenin en fazla Birleşik Krallık ile birliktelik gösterdiği tespit edilmiştir. Ek olarak, matematiksel yaratıcılık alanında en çok atıf alan beş makale sırasıyla Linther (2008), Kwon (2006), Kattou (2013), Levav-Waynberg (2012) ve Leikin (2013b) iken bu alanda en çok çalışma yapan araştırmacılar ise Roza Leikin, Ali Biçer ve Bharath Sriraman olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlar, matematiksel yaratıcılık konusunda çalışma yapmak isteyen araştırmacılara güncel olarak hangi konuların çalışıldığını, uluslararası iş birliği fırsatlarını ve alandaki önde gelen araştırmacılar ile bu araştırmacıların makalelerini tanıma imkânı sunduğu belirtilebilir.

Anahtar Kelimeler: Matematiksel yaratıcılık, atıf analizi, birliktelik incelemesi, bibliyometrik analiz, VOSviewer.

ABSTRACT

The aim of this study is to analyze research on mathematical creativity using network maps. The study seeks to identify which topics are related to this field, which countries collaborate on these studies, and who the most active and highly cited researchers are. A search was conducted in the Scopus database using the keyword *"mathematical creativity"*, resulting in access to 1882 studies. These studies were examined based on specific criteria (Language: English, Document type: Article, Subject area: Social sciences and Mathematics), and 1280 studies that did not meet the criteria were excluded. A total of 602 articles that met the criteria were analyzed through bibliometric methods using the VOSviewer software. According to the network maps produced in the analysis, the term *"mathematical creativity"* is most often associated with the keywords *"creativity," "mathematics," "problem solving," "problem posing,"* and *"mathematics education."* Recently, it has also been studied together with topics such as *computational*

thinking and *STEM*. The country that produced the most studies in this area is the United States, and it was found that this country collaborates most frequently with the United Kingdom. Additionally, the five most cited articles in the field of mathematical creativity are by Linther (2008), Kwon (2006), Kattou (2013), Levav-Waynberg (2012), and Leikin (2013b). The most active researchers in this field were identified as Roza Leikin, Ali Biçer, and Bharath Sriraman. These findings may help researchers interested in mathematical creativity to learn about current research topics, international collaboration opportunities, and leading researchers and their studies in this field.

Keywords: Mathematical creativity, citation analysis, co-occurrence analysis, bibliometric analysis, VOSviewer.

COMPARISON OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE POLICIES OF TURKIYE, EU COUNTRIES AND USA

TÜRKİYE, AB ÜLKELERİ VE ABD'NİN YAPAY ZEKA POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Arş. Gör. Dr. Ahmet Akıncı

Arş. Gör. Muhammet Mustafa TAT

Özet

Yapay zeka kullanımı teknoloji geliştirme, üretim ve kullanımına önem veren ülkemizde ve hemen hemen diğer tüm ülkelerde günden güne artarak devam etmektedir. Eğitimden finansa, adaletten sağlığa, güvenlikten spora hemen her alanda kullanımı yaygınlaşan yapay zekanın gelecekte toplumların hayatını nasıl etkileyeceği merak uyandırmakta ve yapay zeka ile ilgili çalışmalar önemini giderek artırmaktadır. Kendi geleceklerini planlayan ülkeler yapay zekayı üretken, etkin ve verimli kullanmak için çeşitli politika, strateji ve yöntemler geliştirmektedir. Öncelikle hemen her alanda yapay zekayı kullanmak başta yetişmiş nitelikli insan gücünü gerektirmektedir. Bu çalışmanın amacı Avrupa Birliği, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve ülkemizde geliştirilen yapay zeka ile ilgili teknoloji politikalarının ve strateji belgelerinin karşılaştırmalı bir analizi yapmaktır. Bu politika ve strateji belgelerinde inovasyon ve girişimcilik, ar-ge çalışmaları, teknik altyapı, veri yönetimi, hukuki boyut, insan hakları ve etik boyut, yatırım ve ekonomik etki ile uluslararası işbirliği kavramları öne çıkmaktadır. Çalışma sonucunda ABD, AB ve Türkiye'nin fırsat ve tehditleri içinde barındıran yapay zeka politikalarında ortak noktalar olduğu gibi bazı önemli farklılıkların da bulunduğu ortaya konulmuştur. Her üç ülke de yapay zekanın stratejik önemini kabul etmekte, Ar-Ge ve yetişmiş insan gücüne yatırım yapma gerekliliğini vurgulamakta ve üst düzeyde etik ilkeleri benimsemektedir. Ancak, düzenleyici bakış açısı ve felsefeler, yasal kuralların bağlayıcılığı, veri yönetimi modelleri, yatırım ölçekleri ve politikaları yönlendiren temel bakımından bazı belirgin ayrışmalar gözlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zeka, Teknoloji Politikaları, Stratejik Plan

Abstract

The use of artificial intelligence continues to increase day by day in our country and almost all other countries that attach importance to technology development, production and use. It is curious how artificial intelligence, which is becoming widespread in almost every field from education to finance, from justice to health, from security to sports, will affect the lives of societies in the future, and studies on artificial intelligence are increasingly gaining importance. Countries planning their own future are developing various policies, strategies and methods to use artificial intelligence productively, effectively and efficiently. First of all, using artificial intelligence in almost every field requires qualified human resources. The aim of this study is to make a comparative analysis of the technology policies and strategy documents related to artificial intelligence developed in the European Union, the United States of America (USA) and our country. In these policy and strategy documents, the concepts of innovation and entrepreneurship, R&D studies, technical infrastructure, data management, legal dimension, human rights and ethical dimension, investment and economic impact and international cooperation come to the fore. As a result of the study, it has been revealed that there are common points in the artificial intelligence policies of the USA, EU and Türkiye, which include opportunities and threats, as well as some important differences. All three countries recognize

the strategic importance of AI, emphasize the need to invest in R&D and trained human resources, and adopt high-level ethical principles. However, there are some clear divergences in terms of regulatory perspectives and philosophies, binding legal rules, data management models, investment scales, and the basis that guides policies.

Keywords: Artificial Intelligence, Technology Policies, Strategic Plan

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF TOJDE JOURNAL (2004-2025): PUBLICATIONS, COLLABORATIONS AND THEMES

TOJDE DERGİSİNİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ (2004-2025): YAYINLAR, İŞBİRLİKLERİ VE TEMALAR

Arş. Gör. Muhammet Mustafa TAT

Arş. Gör. Dr. Ahmet Akıncı

Bu çalışma, Turkish Online Journal of Distance Education (TOJDE) dergisinde 2004-2025 yılları arasında yayınlanan 1265 araştırma makalesinin kapsamlı bir bibliyometrik analizini sunmaktadır. Bibliyometrik analiz kullanarak bu verilerin anlamlandırılması, TOJDE'nin uzaktan eğitim alanındaki yayın örüntülerini, temel araştırma temalarını, işbirliği ağlarını ve zaman içindeki tematik evrimini ortaya koyarak derginin alandaki rolü ve etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Temel bulgular, derginin bu dönemde %0,91'lik bir yıllık büyüme oranı sergilediğini ve makale başına ortalama 7,367 atıf aldığını göstermektedir. En çok yayının yapıldığı yıl 103 makale ile 2012 olmuştur. Dergide en çok yayın yapan kurumlar 125 yayın ile Anadolu Üniversitesi, 30 yayın ile Bangladesh Open University ve 27 yayın ile Terbuka Üniversitesi olmuştur. Sorumlu yazar ülkeleri incelendiğinde, Türkiye 288 makale (%22,8) ile en çok katkıda bulunan ülke konumundadır; bunu Hindistan (58 makale, %4,6) ve Malezya (47 makale, %3,7) izlemektedir. Uluslararası eş yazarlık oranı %7,273, makale başına düşen ortalama yazar sayısı ise 2,18 olarak tespit edilmiştir.

En sık kullanılan yazar anahtar kelimeleri arasında "distance education" (280 kez), "e-learning" (108 kez) ve "online learning" (88 kez) öne çıkmaktadır. "Covid-19" ve ilgili terimlerin de son yıllarda önemli bir frekansa ulaştığı görülmüştür. En çok global atıf alan makale 132 atıf ile Basal A. (2015) tarafından yayınlanan The Implementation Of A Flipped Classroom In Foreign Language Teaching çalışmasıdır.

Bulgular, TOJDE'nin özellikle Türkiye merkezli olmakla birlikte uluslararası alanda da görünürlüğe sahip olduğunu ve uzaktan eğitim literatürüne önemli katkılar sunduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: TOJDE, uzaktan eğitim, e-öğrenme, bibliyometrik analiz

This study presents a comprehensive bibliometric analysis of 1265 research articles published in the Turkish Online Journal of Distance Education (TOJDE) between 2004 and 2025. By interpreting this data using bibliometric analysis, an attempt has been made to reveal the journal's role and impact in the field by uncovering TOJDE's publication patterns, core research themes, collaboration networks, and thematic evolution over time in the field of distance education.

Key findings indicate that the journal exhibited an annual growth rate of 0.91% during this period and received an average of 7.367 citations per article. The year with the highest number of publications was 2012, with 103 articles. The most prolific institutions publishing in the journal were Anadolu University with 125 publications, Bangladesh Open University with 30 publications, and Universitas Terbuka with 27 publications. When examining the countries of corresponding authors, Turkey is the most contributing country with 288 articles (22.8%), followed by India (58 articles, 4.6%) and Malaysia (47 articles, 3.7%). The international co-

authorship rate was found to be 7.273%, and the average number of authors per article was 2.18.

Among the most frequently used author keywords, "distance education" (280 times), "e-learning" (108 times), and "online learning" (88 times) are prominent. "Covid-19" and related terms have also been observed to reach a significant frequency in recent years. The most globally cited article, with 132 citations, is "The Implementation of a Flipped Classroom in Foreign Language Teaching" published by Basal A. (2015).

The findings indicate that TOJDE, while primarily Turkey-based, also has international visibility and makes significant contributions to the distance education literature.

Keywords: TOJDE, distance education, e-learning, bibliometric analysis

EXAMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN TEACHERS' SELF-EFFICACY AND INDIVIDUAL INNOVATIVENESS TENDENCIES

ÖĞRETMEN ÖZ YETERLİĞİ İLE BİREYSEL YENİLİKÇİLİK EĞİLİMLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Ebru POLAT[1], Emirhan YETİŞ[2]

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, https://orcid.org/0000-0002-2546-7040

[2] Öğr. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi Kovancılar Meslek Yüksekokulu Yönetim ve Organizasyon Bölümü, https://orcid.org/ 0000-0002-9507-8358

Özet

Günümüzde hızla değişen ve rekabetin giderek arttığı bir dünyada, bireylerin kendilerine duydukları güven ile yenilikçi düşünce ve davranışlar sergileme eğilimleri hem kişisel gelişim hem de toplumsal ilerleme açısından önemli görülmektedir. Ancak bireylerin yenilikçi davranışlar sergileme eğilimleri yalnızca çevresel faktörlere değil, aynı zamanda öz yeterlik algılarına, yani bireylerin kendi yetkinliklerine ilişkin inançlarına da bağlıdır. Dolayısıyla, özyeterlik ile bireysel yenilikçilik arasındaki ilişkinin incelenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın temel amacı, öğretmenlerin özyeterlik düzeyleri ile bireysel yenilikçilik eğilimleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırma, Türkiye'nin güneyinde yer alan bir ilde farklı okul türlerinde görev yapan toplam 220 öğretmenden oluşan bir örneklem üzerinde gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların demografik profili incelendiğinde, çoğunluğunun 40 yaş ve üzerinde, evli, lisans mezunu ve 15 yıl ve üzeri mesleki deneyime sahip öğretmenlerden oluştuğu görülmektedir. Verilerin analizinde öncelikle normallik değerleri incelenmiş, ardından değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizi sonucunda, öğretmenlerin öz yeterlik düzeyleri ile bireysel yenilikçilik eğilimleri arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, bireysel yenilikçiliğin alt boyutları ile öğretmen öz yeterliğinin tüm alt boyutları arasında da benzer şekilde pozitif ve anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular, öğretmenlerin öz yeterlik düzeylerindeki artışın bireysel yenilikçilik davranışlarını destekleyebileceğini göstermektedir. Bu durum, öğretmenlerin yenilikçi yaklaşımlar benimsemelerinde öz yeterlik algılarının önemli bir belirleyici olabileceğine işaret etmektedir.

Anahtar kelimeler: Öz yeterlik, bireysel yenilikçilik, öğretmenler.

Abstract

In today's rapidly changing and increasingly competitive world, individuals' confidence in their own abilities and their tendency to exhibit innovative thinking and behaviors are considered important both for personal development and societal progress. However, the tendency to engage in innovative behaviors is influenced not only by environmental factors but also by individuals' perceptions of their own competence—namely, their self-efficacy beliefs. Therefore, it is essential to examine the relationship between self-efficacy and individual innovativeness in greater detail. In this context, the main aim of the present study is to investigate the relationship between teachers' levels of self-efficacy and their tendencies toward individual innovativeness. The research was conducted with a sample of 220 teachers working in various types of schools located in a province in the southern region of Türkiye. When the

demographic profiles of the participants were examined, it was found that the majority were aged 40 and over, married, held a bachelor's degree, and had 15 or more years of professional experience. In the data analysis process, normality values were first evaluated, followed by correlation analysis to determine the relationships between the variables. The results of the correlation analysis revealed a statistically significant and positive relationship between teachers' levels of self-efficacy and their individual innovativeness tendencies. Furthermore, similarly positive and significant relationships were identified between all sub-dimensions of individual innovativeness and all sub-dimensions of teacher self-efficacy. These findings suggest that increases in teachers' self-efficacy levels may support and enhance their innovative behaviors. This indicates that self-efficacy perceptions may serve as a significant determinant in teachers' adoption of innovative approaches.

Keywords: Self-Efficacy, individual innovativeness, teachers.

1. GİRİŞ

Çağdaş eğitim ortamı; gelişen pedagojik uygulamalar, teknoloji entegrasyonu ve artan hesap verebilirliğin dinamik etkileşimiyle şekillenmektedir (Alam & Mohanty, 2023). Hızla değişen eğitim ortamında öğretmenler, yalnızca bilgi aktaran bireyler değil, aynı zamanda öğrencilerin geleceğini biçimlendiren temel aktörler olarak kritik bir rol üstlenmektedir (Rahimi & Oh, 2024; Srivastava, 2023). Etkili öğretim için öğretmenlerin sadece alan bilgisine sahip olmaları yeterli değildir; aynı zamanda yüksek düzeyde özyeterlilik sergilemeleri beklenmektedir (Al Sultan, 2020; Tarnanen vd., 2023). Öz-yeterlilik, bireylerin sağlık, refah ve performanslarıyla yakından ilişkili bilişsel bir faktör olarak tanımlanmakta olup (Zeb vd., 2024), öğretmen öz-yeterliliği ise öğretmenlerin istenilen eğitimsel çıktılara ulaşmak amacıyla gerekli görevleri planlama, organize etme ve uygulama yetilerine olan inançlarını ifade etmektedir (Li, 2023). Bu bağlamda öğretmen özyeterliliği, öğretim etkinliğini, iş doyumunu ve öğretmenlerin genel iyi oluş hallerini etkileyen kritik bir belirleyici olarak öne çıkmaktadır (Gkontelos vd., 2023; Sharp vd., 2016). Yüksek özyeterliliğe sahip öğretmenler; öğretimde kararlılık, esneklik ve motivasyon sergileyerek sınıf yönetimi ve öğrenci katılımını olumlu yönde etkileyebilmektedir (Ortan vd., 2021; Shah, 2023; Zeb vd., 2024). Bununla birlikte, özyeterliliğin doğrudan sınıf içi uygulamalara dönüşmesi doğrusal bir süreç değildir (Konttinen, 2021). Zira özyeterlilik düzeyi; bireylerin motivasyonlarını, çaba düzeylerini, zorluklar karşısındaki sebatlarını, duygusal denge durumlarını ve stresle başa çıkma kapasitelerini etkilemektedir (Bandura & Locke, 2003). Bu nedenle yüksek özyeterlilik düzeyine sahip bireylerin daha kararlı, motive ve performans odaklı davranışlar sergilemeleri beklenmektedir (Segal vd., 2005). Özellikle yenilikçi davranışlar, yüksek belirsizlik ve başarısızlık riski barındıran karmaşık faaliyetler olduğundan, özyeterlilikle doğrudan ilişkilidir (Li vd., 2017; Mumtaz & Parahoo, 2020). Nitekim önceki araştırmalar, yüksek özyeterliliğe sahip bireylerin daha yaratıcı (Klaeijsen, 2018) ve zorlayıcı görevleri yerine getirmeye daha istekli olduklarını göstermektedir (Dan vd., 2018; Zainal & Mohd Matore, 2021).

Yenilikçilik; yeni ve değerli fikirlerin veya bilgilerin uygun zaman ve mekânda somutlaştırılarak toplumsal fayda sağlayan ürün veya süreçlere dönüştürülmesi süreci olarak tanımlanabilir (Luecke & Patterson, 2008). Çelik (2013), yenilikçiliği risk alma, deneyimlere açıklık, yaratıcılık ve liderlik gibi özellikleri içeren şemsiye bir kavram olarak ele almakta; bireylerin yenilikçilik yönelimlerinin farklılık gösterebileceğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, bireylerin yenilik karşısındaki eğilimlerini yansıtan bireysel farklılıklar, bireysel yenilikçilik kavramı ile açıklanmaktadır. Bireysel yenilikçilik; bireyin bir yenilik karşısında sergilediği tutum ve davranışların sürekliliğini ifade eden kişilik temelli bir özelliktir (Yi vd., 2006). Öğretmenler, toplumsal değişimi ve gelişimi yönlendirme potansiyeline sahip lider figürler olarak önemli bir konumda yer almaktadır (Shah, 2023). Modern eğitimin dinamik

doğasında, öğretmen öz-yeterliliği ve bireysel yenilikçilik gibi bireysel özellikler, öğretim kalitesini belirleyen temel faktörler olarak değerlendirilmektedir (Karaiskos vd., 2024; Ninković & Knežević Florić, 2018). Bu bağlamda, yüksek öz-yeterliliğe sahip öğretmenlerin iş birliğine dayalı uygulamalara daha fazla katıldıkları, yenilikçi öğretim yöntemleri aradıkları ve uzmanlık bilgilerini meslektaşlarıyla daha fazla paylaştıkları görülmektedir (Sharp vd., 2016; Zakariya & Adegoke, 2024).

Özyeterlik ile yenilikçilik arasındaki teorik bağlantılar, her iki değişkenin literatürde kabul görmüş önemi doğrultusunda, bu yapılar arasındaki doğrudan ilişkinin incelenmesini anlamlı ve gerekli kılmaktadır. Öğretmen özyeterliğinin bireysel yenilikçilik arasındaki ilişkiyi anlamak, yenilikçi öğretim uygulamalarını teşvik eden ve eğitim sonuçlarını iyileştiren mesleki gelişim programları tasarlamak için kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda, çalışmanın temel amacı, öğretmenlerin özyeterlik düzeyleri ile bireysel yenilikçilik eğilimleri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Çalışmanın amacı doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

- Öğretmenlerin özyeterlik düzeyleri ve bireysel yenilikçilik eğilimleri hangi düzeydedir?
- Öğretmenlerin özyeterlik düzeyleri ile bireysel yenilikçilik eğilimleri arasında nasıl bir ilişki vardır?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, nicel yöntemler kapsamında ele alınmış ve ilişkisel tarama modeli doğrultusunda yapılandırılmıştır. İlişkisel tarama modeli, iki ya da daha fazla değişken arasında bir ilişkinin olup olmadığını ve bu ilişkinin düzeyini ortaya koymayı hedefleyen bir yaklaşımdır (Karasar, 2011).

2.2. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada, Kişisel Bilgi Formu, Öğretmen Özyeterlik Ölçeği (Çapa vd., 2005) ve Bireysel Yenilikçilik Ölçeği (Kılıçer ve Odabaşı, 2010) ve kullanılmıştır.

2.2.1. Öğretmen Özyeterlik Ölçeği: Moran ve Hoy (2001) tarafından geliştirilen Çapa vd. (2005) tarafından Türkçeye uyarlanan ölçek beşli likert tipinde (1-Yetersiz … 5-Çok yeterli) olup 24 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin öğrenci katılımı, öğretim stratejileri, sınıf yönetimi olmak üzere üç alt boyutu bulunmaktadır. Ölçekte ters kodlanacak madde yer almamaktadır. Ölçeğin tamamı için hesaplanan Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı 0.94'tür. Bu çalışma kapsamında hesaplanan Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı 0.95'tir.

2.2.2. Bireysel Yenilikçilik Ölçeği: Hurt, Joseph ve Cook (1977) tarafından geliştirilen Kılıçer ve Odabaşı (2010) tarafından ise Türkçeye uyarlanan ölçek beşli likert (1-Kesinlikle Katılmıyorum … 5-Kesinlikle Katılıyorum) tipinde olup 20 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin değişime direnç, fikir önderliği, deneyime açıklık ve risk alma olmak üzere dört alt boyutu bulunmakta ve ölçekte sekiz madde ters kodlanmaktadır. Ölçeğin tamamı için hesaplanan Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı 0.82'dir (Kılıçer ve Odabaşı, 2010). Bu çalışma kapsamında hesaplanan Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı 0.90'dır.

2.3. Örneklem

Bu araştırmanın çalışma grubunu, Türkiye'nin güneyinde yer alan bir ildeki resmi (devlet) okullarda görev yapmakta olan öğretmenler oluşturmaktadır. Katılımcılar, olasılıklı örnekleme yöntemlerinden biri olan basit rastgele örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Araştırmanın örneklemini başlangıçta 232 öğretmen oluşturmuş; ancak veri setinde yer alan bazı formlarda eksik yanıtlar, çelişkili ifadeler veya tutarsız veriler tespit edilmiştir. Bu nedenle, veri

temizleme süreci sonunda analizler 220 öğretmenin geçerli verileri üzerinden yürütülmüştür. Araştırmanın örneklemine ilişkin demografik bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1.

Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bilgiler

Demografik Değişkenler	Gruplar	Sayı (n)	Yüzde %
Cinsiyet	Kadın	114	51.8
	Erkek	106	48.2
Yaş	40 yaş altı	100	45.5
	40 ve üzeri	120	54.5
Medeni Durum	Bekâr	42	19.1
	Evli	178	80.9
Eğitim Durumu	Lisans	129	58.6
	Lisans Üstü	91	41.4
Hizmet Süresi	15 yıl altı	95	43.2
	15 yıl ve üzeri	125	56.8
Kurum Türü	İlkokul	34	15.5
	Lise	90	40.9
	Ortaokul	59	26.8
	Özel Eğitim	37	16.8
	Toplam	**220**	**100**

Tablo 1 incelendiğinde, katılımcıların cinsiyet dağılımının dengeli olduğu (%51,8'i kadın, %48,2'si erkek) görülmektedir. Yaş değişkeni açısından değerlendirildiğinde, katılımcıların çoğunluğunu 40 yaş ve üzerindeki öğretmenlerin (%54,5) oluşturduğu dikkat çekmektedir. Medeni durum değişkeni incelendiğinde, evli öğretmenlerin oranının (%80,9) bekâr öğretmenlere kıyasla anlamlı derecede yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Eğitim düzeyine ilişkin bulgular, öğretmenlerin büyük bir kısmının lisans mezunu (%58,6) olduğunu, lisansüstü eğitim düzeyine sahip öğretmenlerin ise (%41,4) daha düşük bir oranı temsil ettiğini göstermektedir. Hizmet süresi bakımından yapılan değerlendirmede, katılımcıların %56,8'inin 15 yıl ve üzeri mesleki deneyime sahip olduğu belirlenmiştir. Son olarak, görev yapılan kurum türü açısından elde edilen bulgulara göre, en yüksek katılım lise düzeyinde görev yapan öğretmenlerden (%40,9) gelmiş; bu grubu sırasıyla ortaokul (%26,8), özel eğitim kurumları (%16,8) ve ilkokul (%15,5) düzeyindeki öğretmenler takip etmektedir.

2.4. Veri Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin analizinde SPSS istatistik programı kullanılmıştır. Analiz sürecine başlamadan önce veri seti, eksik veriler ve aykırı değerler açısından kontrol edilmiştir. Verilerin normal dağılıma uygunluğunu değerlendirmek amacıyla çarpıklık (skewness) ve

basıklık (kurtosis) değerleri incelenmiştir. Çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerlerin -1 ile +1 aralığında bulunması, verilerin normal dağıldığını göstermektedir (Tabachnick & Fidell, 2007). Araştırma kapsamındaki değişkenlere ilişkin frekans, yüzde ve aritmetik ortalama değerleri hesaplanarak tanımlayıcı istatistikler sunulmuştur. Ortalama puanların düşük, orta ve yüksek düzeylerde yorumlanabilmesi amacıyla "ölçek aralığı/grup sayısı" formülü kullanılmış ve buna göre puan aralıkları şu şekilde sınıflandırılmıştır: 1,00–2,33 = Düşük, 2,34–3,66 = Orta, 3,67–5,00 = Yüksek. Değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek için Pearson korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Elde edilen korelasyon katsayıları .00–.30 aralığında ise zayıf, .30–.70 aralığında ise orta düzeyde, .70 ve üzeri değerlerde ise güçlü ilişki olarak yorumlanmıştır (Cohen, 1988).

3. BULGULAR

Araştırma kapsamında elde edilen bulgular bu bölümde sırasıyla sunulmuştur. Tablo 2'de araştırma değişkenlerinin ortalama puanları, standart sapma, çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri sunulmuştur.

Tablo 2.

Araştırma değişkenlerinin ortalama puanları ve normallik değerleri

Ölçekler	N	$\bar{X}$	Ss	Skewness	Kurtosis
Öğretmen Özyeterlik Ölçeği		4.13	0.47	-0.22	0.06
- Öğrenci Katılımı		4.05	0.51	-0.20	0.01
- Öğretim Stratejileri		4.16	0.50	-0.40	0.31
- Sınıf Yönetimi		4.17	0.50	-0.25	-0.28
Bireysel Yenilikçilik Ölçeği	220	4.16	0.44	-0.14	-0.11
- Direnç		4.13	0.49	-0.02	-0.46
- Fikir Önderliği		4.14	0.57	-0.37	-0.02
- Deneyime Açıklık		4.35	0.51	-0.71	0.64
- Risk Alma		3.85	0.87	-0.60	-0.08

Analiz sonuçları incelendiğinde, her iki ölçeğin tamamında ve alt boyutlarında çarpıklık (Skewness) ve basıklık (Kurtosis) değerlerinin -1 ile +1 aralığında yer aldığı görülmektedir. Bu durum, tüm boyutlardaki puan dağılımlarının normal dağılıma uygun olduğunu göstermektedir. Tablo 2' incelendiğinde, öğretmen özyeterlik düzeyinin genel olarak yüksek olduğu görülmektedir ($\bar{X}$ = 4.13). Öğretmen özyeterlik ölçeğinin alt boyutları değerlendirildiğinde; öğretim stratejileri ($\bar{X}$ = 4.16), sınıf yönetimi ($\bar{X}$ = 4.17) ve öğrenci katılımı ($\bar{X}$ = 4.05) boyutlarındaki özyeterlik algılarının da yüksek düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Bireysel Yenilikçilik Ölçeği'ne ait bulgular da katılımcıların yenilikçilik düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir ($\bar{X}$ = 4.16). Alt boyutlar arasında deneyime açıklık en yüksek ortalamaya sahiptir ($\bar{X}$ = 4.35); bu durum öğretmenlerin yeni fikir ve uygulamalara açık olduklarını göstermektedir. Buna karşılık, risk alma boyutu diğer boyutlara göre daha düşük bir ortalamaya sahiptir ($\bar{X}$ = 3.85). Genel olarak, öğretmenlerin hem özyeterliklerinin hem de bireysel yenilikçilik düzeylerinin yüksek olduğu söylenebilir.

Araştırma değişkenlerine ilişkin korelasyon değerleri Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3.

Değişkenlere ait korelasyon değerleri

		1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	Öğretmen Özyeterlik	1								
2.	Öğrenci Katılımı	.919**	1							
3.	Öğretim Stratejileri	.933**	.775**	1						
4.	Sınıf Yönetimi	.938**	.788**	.830**	1					
5.	Bireysel Yenilikçilik	.477**	.429**	.456**	.446**	1				
6.	Direnç	.309**	.295**	.266**	.300**	.806**	1			
7.	Fikir Önderliği	.459**	.428**	.437**	.417**	.812**	.439**	1		
8.	Deneyime Açıklık	.452**	.360**	.476**	.426**	.834**	.490**	.678**	1	
9.	Risk Alma	.291**	.266**	.282**	.262**	.664**	.366**	.465**	.515**	1

** p<0.01

Tablo 3'te öğretmen öz yeterliği ile bireysel yenilikçilik ve alt boyutları arasındaki korelasyon değerleri sunulmuştur. Analiz sonucunda öğretmen öz yeterliği ile bireysel yenilikçilik arasında pozitif yönlü, orta düzey anlamlı bir ilişki bulunduğu görülmektedir (r=0,477, p<0,01). Öğretmen öz yeterliğinin alt boyutları (öğrenci katılımı, öğretim stratejileri ve sınıf yönetimi) ile bireysel yenilikçilik arasında orta düzeyde pozitif yönlü ilişkiler mevcuttur (r değerleri sırasıyla 0,429; 0,456; 0,446). Bireysel yenilikçiliğin alt boyutlarından olan direnç (r=0,309), fikir önderliği (r=0,459), deneyime açıklık (r=0,452) ve risk alma (r=0,291) ile öğretmen öz yeterliği arasında da anlamlı ve pozitif ilişkiler tespit edilmiştir (p<0,01). Ayrıca her iki temel değişkenin kendi alt boyutları arasındaki ilişkilerin yüksek düzeyde anlamlı olduğu, değişkenlerin iç tutarlılıklarının güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar, öğretmenlerin öz yeterlik düzeyleri yükseldikçe bireysel yenilikçi davranışlarının da artış göstereceği hipotezini destekler niteliktedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Günümüz eğitim sisteminde öğretmenlerin hem mesleki yeterlilikleri hem de yenilikçi yaklaşımlara açıklıkları, eğitimde kaliteyi artırmada kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın temel amacı, öğretmenlerin özyeterlik düzeyleri ile bireysel yenilikçilik eğilimleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırma bulguları, öğretmenlerin hem özyeterlik düzeylerinin hem de bireysel yenilikçilik eğilimlerinin yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle öğretim stratejileri, sınıf yönetimi ve öğrenci katılımı gibi öğretmen özyeterliğinin alt boyutlarında yüksek ortalamaların elde edilmesi, öğretmenlerin mesleki görevlerini yerine getirirken kendilerine olan güvenlerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, bireysel yenilikçiliğin alt boyutlarında en yüksek ortalamanın deneyime açıklıkta görülmesi, öğretmenlerin yenilikçi fikir ve uygulamalara açık olduklarını göstermektedir. Ancak risk alma boyutundaki nispeten düşük ortalama, öğretmenlerin yenilikleri benimserken daha temkinli davrandıklarına işaret etmektedir. Araştırmada, öğretmen özyeterliği ile bireysel yenilikçilik arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde anlamlı ilişkilerin bulunması, bu iki değişkenin birbiriyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, öğretmenlerin öz yeterlik inançları arttıkça yenilikçi davranışlarının da arttığı yönündeki kuramsal beklentiyi desteklemektedir. Nitekim

Bandura'nın öz yeterlik kuramı (1977), bireylerin kendi becerilerine olan inançlarının yenilik yapma, zorluklarla başa çıkma ve ısrarcı olma düzeylerini yükseltebileceğini öne sürmektedir. Araştırma grubundaki öğretmenlerin her iki ölçekten aldıkları puanların ortalamalarının 4'ün üzerinde olması, genel olarak katılımcıların kendilerini yüksek öz yeterlik ve yüksek yenilikçilik düzeyinde algıladığını göstermektedir. Bu durum, son yıllarda öğretmenlerin mesleki gelişim olanaklarına daha fazla erişmesi ve yenilikçi eğitim yaklaşımlarına aşinalık kazanmasıyla ilişkili olabilir. Elde edilen bulgular, literatürle büyük ölçüde örtüşmektedir. Birçok güncel çalışma, öğretmen öz yeterliği ile yenilikçi davranışlar arasında pozitif yönlü bağlantılar olduğunu göstermektedir. Örneğin, Thurlings, Evers ve Vermeulen (2015) kapsamlı bir derlemede öğretmenlerin öz yeterlik inançları yükseldikçe yenilik yapma ve sınıfta yaratıcı yöntemler deneme olasılıklarının arttığını ortaya koymuştur (Sodergren vd., 2023). Benzer şekilde Klaeijsen ve arkadaşları (2018) Hollanda'da yaptıkları araştırmada, öğretmenlerin mesleki öz yeterlik düzeyleri ile yenilikçi davranışları arasında anlamlı bir pozitif korelasyon tespit etmişlerdir. Yani kendine güvenen öğretmenler, eğitimde yenilik yapmaya daha yatkın bulunmuştur. Benzer bir çalışmada Gkontelos ve arkadaşları (2023), yapısal eşitlik modellemesi yoluyla öğretmen öz yeterliğinin yenilikçi iş davranışını doğrudan olumlu etkilediğini göstermiştir. Diğer bir çalışmada öğretmen öz yeterliğinin ve uygun okul ikliminin, öğretmenlerin yenilik yapma düzeylerini anlamlı şekilde öngördüğü belirlenmiştir (Zainal & Mohd Matore, 2021). Araştırma sonucunda tüm alt boyutlar arasında pozitif ilişkiler görülmesi de literatürle uyumludur. Öz yeterliği yüksek öğretmenlerin, yeni deneyimlere açıklık ve fikir önderliği gibi yenilikçilik boyutlarında yüksek puanlar alması beklenir. Nitekim öğretmenlerin kendine güveni arttığında, meslektaşlarına fikir liderliği yapma ve yenilikçi uygulamaları yayma eğiliminde oldukları literatürde vurgulanmaktadır (Lambriex-Schmitz vd., 2020; Vermeulen vd., 2022). Öğretmen kendine güvendikçe, derslerinde alışılmışın dışında yöntemleri denemekten çekinmemekte; hata yapma ihtimalini göze alarak yenilik girişimlerinde bulunmaktadır. Bu bulgu, literatürde öğretmenlerin içsel motivasyonu ve yenilikçiliği arasındaki bağlantıya dair sonuçlarla da tutarlıdır. Örneğin Klaeijsen vd. (2018), öğretmenlerin içsel motivasyonunun ve öz yeterlik algılarının birlikte yenilikçi davranışları artırdığını bulgulamıştır.

Araştırma bulguları doğrultusunda, öğretmenlerin öz yeterlik düzeylerini ve bireysel yenilikçilik eğilimlerini daha da geliştirebilmeleri için çeşitli destek mekanizmalarının oluşturulması önem arz etmektedir. Bu bağlamda, öğretmenlere yönelik sürekli mesleki gelişim programları, yalnızca bilgi ve beceri kazandırmakla kalmayıp aynı zamanda öğretmenlerin kendilerine olan güvenlerini de pekiştirmelidir. Ayrıca yenilikçi uygulamalara açık ortamların teşvik edilmesi ve öğretmenlerin yaratıcı fikirlerini paylaşabilecekleri profesyonel öğrenme topluluklarının kurulması da bireysel yenilikçilik düzeyini artıracaktır. Okul yönetimleri, öğretmenlerin yeni yöntemler denemekten çekinmemeleri için destekleyici ve risk almaya açık bir ortam oluşturabilirler. Ayrıca, öğretmenlerin deneyim paylaşabilecekleri platformlar oluşturarak, yenilikçi fikirlerin yaygınlaşması sağlanabilir.

5. KAYNAKLAR

Al Sultan, A. A. (2020). Investigating preservice elementary teachers' subject-specific self-efficacy in teaching science. EURASIA Journal of Mathematics, Science and Technology Education, 16(5), em1843. https://doi.org/10.29333/ejmste/7802

Alam, A., & Mohanty, A. (2023). Educational technology: Exploring the convergence of technology and pedagogy through mobility, interactivity, AI, and learning tools. Cogent Engineering, 10(2), Article 2283282. https://doi.org/10.1080/23311916.2023.2283282

Bandura, A. (1977). Self-efficacy: toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological review*, *84*(2), 191.

Bandura, A., & Locke, E. A. (2003). Negative self-efficacy and goal effects revisited. Journal of Applied Psychology, 88(1), 87–99. https://doi.org/10.1037/0021-9010.88.1.87

Cohen, J. (1988). Set correlation and contingency tables. *Applied psychological measurement*, *12*(4), 425-434.

Çapa, Y., Çakıroğlu, J., & Sarıkaya, H. (2005). Öğretmen özyeterlik ölçeği Türkçe uyarlamasının geçerlik ve güvenirlik çalışması. Eğitim ve Bilim, 30(137), 74–81.

Çelik, K. (2013). The relationship between individual innovativeness and self-efficacy levels of student. International Journal of Scientific Research in Education, 6(1), 56–67.

Dan, X., Xu, S., Liu, J., Hou, R., Liu, Y., & Ma, H. (2018). Innovative behaviour and career success: Mediating roles of self-efficacy and colleague solidarity of nurses. International Journal of Nursing Sciences, 5(3), 275–280. https://doi.org/10.1016/j.ijnss.2018.07.003

Gkontelos, A., Vaiopoulou, J., & Stamovlasis, D. (2023). Teachers' innovative work behavior as a function of self-efficacy, burnout, and irrational beliefs: A structural equation model. European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education, 13(2), 403–418. https://doi.org/10.3390/ejihpe13020030

Karaiskos, L., Sotiras, M. N., Antonopoulou, P., & Gdonteli, K. (2024). The impact of training and professional development on physical education teacher self-efficacy. Journal of Physical Education and Sport, 24(11), 2022–2033. https://doi.org/10.7752/jpes.2024.11256

Karasar, N. (2011). Bilimsel araştırma yöntemi (22. baskı). Nobel Yayın Dağıtım.

Kılıçer, K., & Odabaşı, H. F. (2010). Bireysel yenilikçilik ölçeği (BYÖ): Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *38*(38), 150-164.

Klaeijsen, A., Vermeulen, M., & Martens, R. (2018). Teachers' innovative behaviour: The importance of basic psychological need satisfaction, intrinsic motivation, and occupational self-efficacy. Scandinavian Journal of Educational Research, 62(5), 769–782. https://doi.org/10.1080/00313831.2017.1306803

Konttinen, K. (2021). A self-efficacy scale for measuring student progress in translation company simulations. Across Languages and Cultures, 22(1), 64–81. https://doi.org/10.1556/084.2021.00004

Li, M., Liu, Y., Liu, L., & Wang, Z. (2017). Proactive personality and innovative work behavior: The mediating effects of affective states and creative self-efficacy in teachers. Current Psychology, 36, 697–706. https://doi.org/10.1007/s12144-016-9457-8

Li, S. (2023). The effect of teacher self-efficacy, teacher resilience, and emotion regulation on teacher burnout: A mediation model. Frontiers in Psychology, 14, Article 1185079. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1185079

Luecke, R. A., & Patterson, J. G. (2008). How to become a better negotiator. AMACOM.

Mumtaz, S., & Parahoo, S. K. (2020). Promoting employee innovation performance: Examining the role of self-efficacy and growth need strength. International Journal of Productivity and Performance Management, 69(4), 704–722. https://doi.org/10.1108/IJPPM-02-2019-0091

Ninković, S. R., & Knežević Florić, O. Č. (2018). Transformational school leadership and teacher self-efficacy as predictors of perceived collective teacher efficacy. Educational Management Administration & Leadership, 46(1), 49–64. https://doi.org/10.1177/1741143216665842

Ortan, F., Simut, C., & Simut, R. (2021). Self-efficacy, job satisfaction and teacher well-being in the K-12 educational system. International Journal of Environmental Research and Public Health, 18(23), Article 12763. https://doi.org/10.3390/ijerph182312763

Rahimi, R. A., & Oh, G. S. (2024). Rethinking the role of educators in the 21st century: Navigating globalization, technology, and pandemics. Journal of Marketing Analytics, 12(2), 182–197. https://doi.org/10.1057/s41270-023-00196-0

Segal, G., Borgia, D., & Schoenfeld, J. (2005). Self-efficacy and goal setting as predictors of performance: An empirical study of founder-managed natural food stores. Journal of Business and Entrepreneurship, 17(1), 71–83.

Shah, D. (2023). Teachers' self-efficacy and classroom management practices: A theoretical study. Journal of Education and Research, 13(1), 8–26. https://doi.org/10.3126/jer.v13i1.51212

Sharp, A. C., Brandt, L., Tuft, E. A., & Jay, S. (2016). Relationship of self-efficacy and teacher knowledge for prospective elementary education teachers. Universal Journal of Educational Research, 4(10), 2432–2439. https://doi.org/10.13189/ujer.2016.041022

Sodergren, C., Kettler, T., Sulak, T., & Payne, A. (2023). Teacher self-efficacy, innovativeness, and preparation to teach cross-curriculum skills. International Journal of Contemporary Educational Research, 10(1), 197-209.

Srivastava, S. (2023). The evolution of education: Navigating 21st-century challenges. International Journal for Multidisciplinary Research, 5(5), 1–9.

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). *Experimental designs using ANOVA*. Belmont, CA: Thomson/Brooks/Cole.

Tarnanen, M., Räikkönen, E., Martin, A., Kaukonen, V., Kostiainen, E., Toikka, T., & Vauhkonen, V. (2023). Pupils' academic self-efficacy in subject-specific and integrated curriculum instruction. Scandinavian Journal of Educational Research, 67(2), 252–267. https://doi.org/10.1080/00313831.2021.2006311

Thurlings, M., Evers, A. T., & Vermeulen, M. (2015). Toward a model of explaining teachers' innovative behavior: A literature review. *Review of educational research*, *85*(3), 430-471.

Yi, M. Y., Fiedler, K. D., & Park, J. S. (2006). Understanding the role of individual innovativeness in the acceptance of IT-based innovations: Comparative analyses of models and measures. Decision Sciences, 37(3), 393–426. https://doi.org/10.1111/j.1540-5414.2006.00132.x

Zainal, M. A., & Mohd Matore, M. E. E. (2021). The influence of teachers' self-efficacy and school leaders' transformational leadership practices on teachers' innovative behaviour. International Journal of Environmental Research and Public Health, 18(12), Article 6423. https://doi.org/10.3390/ijerph18126423

Zakariya, Y. F., & Adegoke, N. A. (2024). Teacher instructional practices: Untangling their complex relations with self-efficacy, job satisfaction, stress, and cooperation among mathematics teachers. Frontiers in Education, 9, Article 1367076. https://doi.org/10.3389/feduc.2024.1367076

Zeb, I., Zhang, Y., & Khan, A. (2024). The relationship between teachers' self-efficacy and classroom management practices in secondary schools. Forum for Education Studies, 2(4), 1564–1564.

CONFRONTING DISASTERS THROUGH ART

AFETLE SANAT YOLUYLA YÜZLEŞME

Zeynep GÖNÜLAY ÇALIMLI (Birinci yazar)[1],

[1]Dr. Öğr. Üyesi, HMKÜ, Güzel Sanatlar Eğitimi, 0000-0002-7203-0546

Özet

Bu araştırma, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremlerden doğrudan etkilenen bireylerin yaşadıklarını sanatsal üretim yoluyla ifade etme biçimlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Güzel Sanatlar Eğitimi Resim-İş Öğretmenliği Grafik Ana Sanat Dalı'nda öğrenim gören 4. sınıf öğrencilerinin grafik ana sanat dersi kapsamında ürettikleri 40 eserden seçilen 8 çalışma analiz edilmiştir. Bu eserler, afet sonrası bireysel ve toplumsal düzeydeki etkilerin sanatsal anlatımla nasıl görünür kılındığını ortaya koymak amacıyla değerlendirilmiştir.

Araştırma, nitel araştırma desenine dayalı olarak betimsel analiz yöntemiyle yürütülmüştür. Eserler, öğrencilerin yazılı yorumları ve araştırmacının görsel analizleri doğrultusunda ele alınmıştır. Sanatsal üretimlerde kullanılan metaforlar; yapı güvenliği, kentleşme politikaları, toplumsal ihmal ve sorumluluk gibi temaları eleştirel bir biçimde işlemektedir. Öğrenciler, yaşadıkları deneyimleri estetik, ironik ve sembolik anlatımlarla ifade ederek, sanatın hem bireysel dışavurum hem de toplumsal farkındalık oluşturma işlevini ortaya koymuşlardır. Araştırma bulguları, sanatın afet sonrası süreçlerde yalnızca psikolojik bir iyileşme aracı değil, aynı zamanda toplumsal eleştiri ve bilinç geliştirme açısından etkili bir yöntem olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda, sanat eğitiminin afet temelli içeriklerle zenginleştirilmesi ve sanatın toplumsal olaylara duyarlılık kazandıran bir araç olarak değerlendirilmesi önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: Deprem, Dijital İllüstrasyon, Eleştirel Sanat, İroni, Toplumsal Hafıza

Abstract

This study aims to examine how individuals directly affected by the February 6, 2023 Kahramanmaraş-centered earthquakes express their experiences through artistic production. The research focuses on eight selected works from a total of forty pieces created by fourth-year students enrolled in the Graphic Main Art Studio course at Hatay Mustafa Kemal University, Department of Art Education, Painting-Work Teaching Program. These works were evaluated to understand how post-disaster effects are made visible through artistic expression on both individual and societal levels.

The study was conducted using a qualitative research design and descriptive analysis method. The artworks were analyzed based on students' written reflections and the researcher's visual interpretations. The artistic productions employ metaphorical language to critically address themes such as structural safety, urban planning policies, social neglect, and responsibility. Through aesthetic, ironic, and symbolic narratives, students conveyed their lived experiences, demonstrating that art functions not only as a personal outlet but also as a tool for raising social awareness. Findings indicate that art serves as an effective method for both psychological recovery and social critique in post-disaster contexts. Students used their creative expressions to highlight not only what was lost but also what should have been. Accordingly, it is suggested that art education be enriched with disaster-related content and that art be recognized as a medium for fostering social sensitivity and resilience

Keywords: Earthquake, Digital Illustration, Critical Art, Irony, Collective Memory

1. GİRİŞ

Birleşmiş Milletler (BM) doğal afetleri; toplumun sosyoekonomik ve sosyokültürel faaliyetlerini önemli oranda aksatan, can ve mal kayıplarına neden olan "yerel imkanlar ile baş edilemeyen" doğa olayları olarak tanımlamıştır (Altıntaş ve Akbal, 2022, s.32). Doğal afetler, toplumların sosyal ve ekonomik yaşamını önemli ölçüde sekteye uğratan; can ve mal kayıplarına, fiziksel yaralanmalara neden olan doğa kaynaklı olaylardır. Depremlerden sel ve yangınlara, kuraklıktan salgın hastalıklara kadar çok çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilirler. Bu olaylar, aniden gelişen ya da zamanla etkisini gösteren doğa olayları sonucunda meydana gelir ve toplumlar üzerinde çok yönlü olumsuz etkiler yaratırlar (Karabulut ve Bekler, 2019, s.369). Doğal afetler içerisinde zamanının net bilinmemesi ve ölüm oranının nispeten fazla olması bağlamında depremlerin yıkıcılık anlamında öne çıktığı söylenebilir.

Depremler, dünyanın her köşesinde toplumları etkileyebilen ve hem anlık hem de uzun vadeli sonuçları olan doğal afetlerdir. Özellikle ekonomik ve sosyal yapılar üzerinde derin izler bırakabilirler (Özdemir ve Engin, 2024, s.16). Türkiye afetler açısında riskli bir ülke olup ülkenin % 95'den fazlası, dünyanın en aktif deprem ve toprak kayması bölgelerinden birinde konumlanmıştır (Marangoz ve İzci, 2023, s. 5). Bu bilgiyle paralel Türkiye de yıkıcılığı açısından büyük depremler yaşandığı bilinmektedir. Ülke tarihinde 1939 Erzincan ve 1999 Marmara depremlerini ciddi büyük depremler olarak tarihe geçmiş olup bu depremleri 2023'de yaşanan depremler; geride bırakarak Cumhuriyet tarihinin en büyük kaybına yol açan afeti olmuştur (Balaban, 2023).

Afetler, yalnızca fiziksel yıkımlara değil, aynı zamanda bireylerin ve toplumların ruhsal bütünlüğünde derin izler bırakan travmatik deneyimlere yol açmaktadır. Doğal afetler, yaşandığı toplumları birçok yönden etkilemekte ve bu ise farklı disiplinlerin afetlere yönelik ilgisini artırmaktadır. Bu tür kriz anlarında, bireylerin yaşadıkları duygusal yükü ifade edebilmeleri ve anlamlandırabilmeleri için sanat, güçlü bir araç olarak öne çıkmaktadır (Altıntaş ve Akbal, 2022, s.32; Daşcı, 2024, s. 237). Bu bağlamda sanat, afet sonrası toplumların yeniden inşasında yalnızca estetik bir ifade biçimi değil, aynı zamanda bir iyileşme ve direnç geliştirme aracı olarak değerlendirilmelidir. Sergiler, kamusal sanat projeleri, performanslar ve kolektif sanat üretimleri, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde travmalarla başa çıkma süreçlerine katkı sunmaktadır (Topal, 2016, s. 9-10).

Buna ek olarak, depremlerin yıkıcı etkilerini ve alınması gereken tedbirleri aktarmada sanat aracılığıyla sunulan hikâyeler ve görsel anlatımlar, bireylerin dolayısıyla toplumların bu konuya ilişkin farkındalık kazanmalarına katkı sağlayabilir (Çelik, 2025, s.176). Botton ve Armstrong'a (2014) ise, hayatın yoğunluğu içinde fark edilemeyen gerçekleri, kimi zaman rahatsız edici ya da kışkırtıcı bir biçimde görünür kılarak insanları bu gerçeklerle yüzleştirmenin sanatın bir işlevi olduğunu belirtir (s. 58).

Ayrıca Botton ve Armstrong (2014)'e göre; sanat hatırlanması gereken olayların ne olduğuna dair kolektif bir bilinç bankası oluşturur (s.65). Hatırlama, olumlu ya da olumsuz olarak, bazen bir yüzleşmeye, bazen bir hesaplaşmaya, bazen de hatırlananla onaylanmaya dönüşebilmektedir. Kişi geçmişi yeniden yorumlamak ve anlamlandırmak istediğinde ise en çok çocukluğunu hatırlamakta ve şimdiki kendisinin nasıl oluştuğunun yanıtlarını bulmaya çalışmaktadır. Geçmişte kendisiyle ilgili ipuçlarına ulaşırken aynı zamanda toplumsal olan ile karşılaşmaktadır (Sabancılar, 2016, s.134). Belirtilenlerin ışığında; sanatın yalnızca estetik bir üretim alanı olarak değil, aynı zamanda toplumsal eleştirinin, hafızanın ve yüzleşmenin taşıyıcısı olarak işlev gördüğünden bahsedilebilir.

Konuyla bağlantılı olarak, Çelik (2025)'e göre; sanat eserleri depreme karşı hazırlıklı olmanın ve gerekli önlemlerin alınmasının önemine dikkat çekebilir. Bireyin ve toplumun bu konuda daha bilinçli hâle gelmelerine yardımcı olabilir. Bu doğrultuda Çelik, deprem riskini ve sonuçlarını kamuoyuna aktarmada sanatın ifade gücünden yararlanmanın, toplumsal bilinçlenme ve afetlere karşı dayanıklılık oluşturma bakımından önemli bir strateji niteliği taşıdığının bahseder (s.176).

Bu çalışmada, sanat; afet sonrası bireysel ve toplumsal travmaların ifadesine, kolektif belleğin inşasına ve toplumu afetlere karşı bilinçlendirmeye katkı sunan çok yönlü bir araç olarak ele alınmaktadır. Bu kapsamda araştırmada sanatın metaforik anlatım gücü, eleştirel sanatın işlevi ve afet sonrası sanatın toplumsal süreçlerindeki rolü üzerine inşa edilmiştir.

Bu araştırmada, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Güzel Sanatlar Eğitimi Resim-iş Öğretmenliği grafik ana sanat dalı 4. sınıf öğrencileri tarafından gerçekleştirilen grafik ana sanat dersi kapsamında oluşturulan eserler incelenmiştir. Öğrencilerden depremin gerçeğinin tarafsız ve ajitasyondan uzak bilinçlendirici tasarımlar oluşturulması istenilmiştir. Tasarımlar dijital illüstrasyon tekniği ile sınırlandırılmış olup tasarım öğeleri ve diğer unsurlar serbest bırakılmıştır. Bu kapsamda oluşturdukları eserlere ait kendi yorumları istenmiştir. Bu doğrultuda, deprem olgusunu farklı anlatım biçimleriyle ortaya çıkan, afet sonrası travmanın hem estetikle hem de ironi ve metaforla işlenen katmanlı anlatılarla görselleştirildiği, izleyiciyle duygusal ve düşünsel düzeyde çok katmanlı bir iletişim kurmayı amaçlayan 8 çalışma analiz edilmiştir.

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, 2023 Kahramanmaraş merkezli depremlerden doğrudan etkilenen Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Resim-İş Öğretmenliği 4. sınıf öğrencilerinin, Ana Sanat Grafik Atölyesi dersi kapsamında ürettikleri dijital illüstrasyonlar aracılığıyla deprem olgusunu nasıl ifade ettiklerini ve bu süreci nasıl anlamlandırdıklarını incelemektir. Bu araştırma, sanatın hem bir ifade biçimi hem de bir toplumsal eleştiri aracı olarak nasıl işlev gördüğünü ortaya koymayı hedeflemektedir.

Bu araştırma, afet sonrası bireysel ve toplumsal deneyimlerin sanatsal üretim yoluyla görünür kılınması açısından önemli bir katkı sunmaktadır. Öğrencilerin hem tanık hem de üretici olarak konumlandığı bu süreç, sanatın iyileştirici ve dönüştürücü gücünü ortaya koymakta; bireylerin yaşadıkları travmaları anlamlandırmalarına ve toplumsal hafızaya katkı sağlamalarına olanak tanıması açısından önem arz etmektedir.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemi içerisinde betimsel analizle tasarlanmıştır. Betimsel analizde bireylerin görüşlerini çarpıcı olarak yansıtmak amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 256). Bu bağlamda, araştırmada HMKÜ Güzel Sanatlar bölümü 4. sınıf grafik ana sanat öğrencilerin deprem sonrasında ürettikleri 40 adet dijital illüstrasyon içerisinden en güçlü ifadesi olan 8 eser örneklem olarak belirlenmiştir. Bu eserler hem sanatsal bir ifade biçimi hem de toplumsal eleştirinin bir aracı olarak ele alınmış; eserlerin arka planındaki düşünsel süreçler, öğrencilerin kişisel görüşleri ve araştırmacının yorumları doğrultusunda analiz edilmiştir.

3. BULGULAR

Bu bölümde seçilen 8 eserin arka planındaki düşünsel süreçler, öğrencilerin kişisel görüşleri doğrultusunda incelenmiştir.

Resim 1. Kalemin temeli

Öğrencinin görüşü "Bu çalışmamda, rengârenk kalemlerden inşa edilmiş bir ev figürüyle, eğitimin, bilincin ve bilginin sağlam yapılar kadar önemli bir temel olduğunu vurgulamak istedim. Bu yapının metaforu, dayanıklılığı sadece betonarme değil, aynı zamanda kültürel ve zihinsel sağlamlıkta da aramamız gerektiğini ima ediyor. Deprem gibi büyük bir afeti yaşamış biri olarak, sanat bana hem iyileştirici bir güç sundu hem de kalemle yeniden inşa edebileceğimize dair umut verdi. Bu eserle aynı zamanda çocukların ve geleceğin güvenliği için eğitimin önemine dikkat çekmek istedim."

Araştırmacının yorumu; "Kalemin temeli" isimli illüstrasyonda kompozisyon oldukça sade olmasına karşın güçlü bir alt metin yer aldığı söylenebilir. Kalemlerin dikey ve yatay olarak dengeli bir biçimde dizilmesi, mimari bir düzeni anımsatırken, çok renkli oluşu hem çocuksuluğu hem de çeşitliliği çağrıştırdığından bahsedilebilir. Kalemlerden inşa edilmiş ev yapısı ile doğrudan "yazmak", "ifade etmek" ve "inşa etmek" eylemleri arasında metaforik bir bağ kurduğu anlaşılabilir. Öğrencinin "kalemle yeniden inşa" vurgusu, sanatın hem bireysel hem de toplumsal düzeyde bir direnç ve yeniden yapılanma aracı olabileceği düşünesine vurgu yapar. Bu yönüyle eser, afet sonrası toplumsal farkındalık ve bilinçlenme süreçlerine katkı sunduğundan bahsedilebilir.

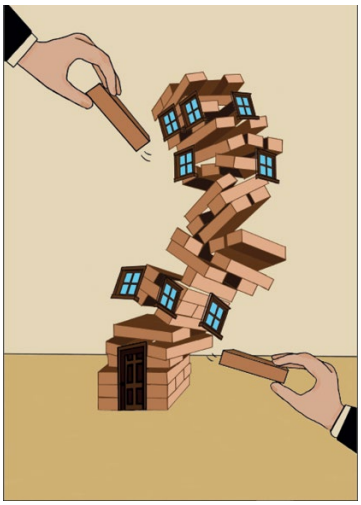
Resim 2. Aldatan yansıma

Öğrencinin görüşü "Çalışmamda anlatmak istediğim; isminden de anlaşılacağı gibi yapıların dış görünüşü ve süslemelerine aldanmamak gerektiği ve asıl önemli olan şeyin yani sağlamlığın olduğunu vurgulamaktadır. Afeti yaşayan biri olarak birçok örnekte de görmüş olduk ki; çok yeni yapı olsa da sağlam yapılmadığında 30 yıllık binalara kıyasla yerle bir olmaya mahkûm

hale gelmektedir. Kısaca bu çalışma, müteahhitlere ve binaların yapımında görevli olan tüm insanlara bir eleştiri niteliğindedir".

Araştırmacının yorumu, "Aldatan Yansıma" adlı eser, yıpranmış bir yapının aynada kendini sağlam ve süslü bir yapı olarak görmesiyle izleyiciye iki farklı alt metni aynı anda izleyiciye sunar. İlki aynadaki yansımada görülen mükemmel ev görseli toplumun gerçeklikten kaçışını ve inkâr mekanizmalarına dair bir metafor olarak düşünülebilir. Bu durum, bireylerin ya da kurumların travmatik gerçekliklerle yüzleşmek yerine, idealize edilmiş bir imajla kendilerini kandırma eğilimini yansıtır. Bu eğilim, bireysel ya da kurumsal bir inkâr mekanizmasına, "biz aslında iyiyiz" illüzyonuna işaret eder. Eserin sunduğu bu eleştirel bakış, sanatın toplumsal işlevlerinden biri olan "gerçekle yüzleştirme" rolünü üstlenir.

İkinci alt metin ise; izleyiciyi yapıların ardındaki gerçekleri sorgulamaya sadece görünen ile yetinmeye davet eder. Bunun yanı sıra yapı üretiminde sorumluluk sahibi olan aktörlere yönelik etik bir sorgulama başlatır. Aynı zamanda eserin afet sonrası oluşan güven krizine dair kolektif bir farkındalığı arttırmayı amaçladığı söylenebilir.

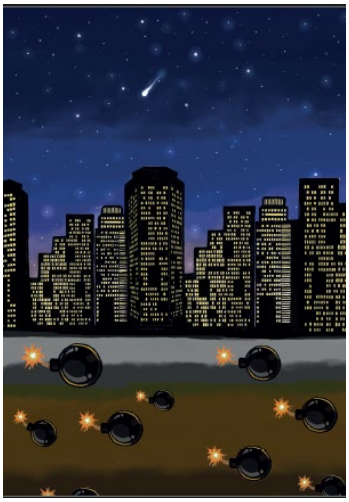

Resim 3. Jenga

Öğrencinin Yorumu "Bu çalışma, depremi yalnızca doğal bir afet değil, aynı zamanda kırılgan ve denetimsiz bir toplumsal yapı sorunu olarak ele alır; ev formunda çizilen kule, bireysel yaşam alanlarını simgelerken, alt blokları çeken el sistemin temellerini zayıflatan ihmalleri, üstteki el ise yüzeysel müdahaleleri temsil eder; yapının çöküş anı, izleyicide hem duygusal hem de bilişsel bir farkındalık yaratmayı amaçlayan ironik ve eleştirel bir anlatımla sunulmuştur. Turuncu arka plan, tehlikenin ve uyarının rengini taşırken, sallanan bina, sağlamlık ve güvenlikten yoksun yapıları gözler önüne seriyor. Bu eser, yanlış inşaat uygulamalarının, insan hayatını nasıl bir oyun gibi riske attığını ve bunun ne kadar büyük sonuçlara yol açabileceğini vurgulamak için tasarlandı."

Araştırmacının yorumu, tahta bloklardan inşa edilmiş ve dengesiz bir konut yapısını andıran bu illüstrasyon, Jenga oyunundan esinle biçimsel bir kurguya sahiptir. Bu form, izleyiciyi yapısal istikrarın kırılganlığı üzerine düşünmeye davet eder. Tahta bloklar yatay ve dikey eksende düzensiz biçimde dizilmiş, bu da kompozisyonun "istikrarsızlık" temasını güçlendiren bir etmen olarak görülebilir. Renk açısından ise mavi pencereler ve kapı, görece "normalliği" temsil ederken, blokların doğal ahşap dokusu gerçekliği ve çıplaklığı yansıttı düşünülebilir. Eserin, bir yapının varlığını yalnızca birkaç tahta blok parçasının yerine bağlı kılması, yapıların taşıyıcı sistemlerine yönelik dolaylı bir eleştiri olarak okunabilir. Bu bağlamda, özellikle kolonların denetimsiz biçimde kesilmesiyle meydana gelen yıkımların eleştirildiği varsayılabilir.

Jenga oyunun mantığı yapının olası çöküşüne değil, sürekli olarak korunmaya çalışılan bir denge durumuna odaklanılması olarak düşünülebilir. Bu noktada eserinde eleştirdiği konulardan biri de yapısal denetim eksikliği olarak düşünülebilir. İzleyiciye sağlam bir yapının olmadığında sürekli denge arayışının (eklenme ve/veya çıkarma) anlamsızlığını gözler önüne serer.

Resim 4. Bomba

Öğrencinin yorumu "Bu çizim, şehir hayatının üzerimize asılı bir tehlike gibi duran yanlış yapılan binalarla dolu olduğunu, adeta patlamaya hazır bir bomba gibi her an bir felaketle karşılaşabileceğimizi anlatıyor. Yıldızlarla süslenmiş bu huzurlu gökyüzünün altında, zemine yerleştirilmiş bombalar, depreme dayanıksız binaların yarattığı sürekli riskin bir metaforu. Parlayan ışıklarıyla devasa şehir silüetleri, modern hayatın cazibesini temsil ederken, bu cazibenin altında yatan tehlikeleri göz ardı etmememiz gerektiğini hatırlatıyor. Bu eser, sağlam binaların hayat kurtarabileceğini, yanlış yapılaşmanın ise bir toplumun kaderini ne kadar hızlı değiştirebileceğini göstermeyi amaçlıyor."

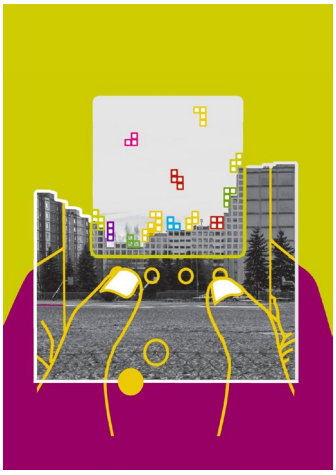
Araştırmacının yorumu "Bomba" isimli eserde üst yarıda huzurlu, düzenli, hatta romantik bir gece manzarası tasvir edilirken; alt yarıda ise gözle görülmeyen, ama sezilen bir tehditler görülmektedir. "Bomba" adlı bu çalışma aslında, şehir yaşamının cazibesiyle maskelenmiş zemine ait tehlikeleri çarpıcı bir metaforla görünür kılar. Eserde yer alan bombalar, fay hatlarının temsili olarak düşünülebilir. Fay hattı üzerine kontrolsüzce inşa edilen şehirlerin taşıdığı potansiyel yıkımı metaforik olarak gözler önüne serer. Bu güçlü metafor, aynı zamanda insanlığın kısa vadeli kentleşme hırsının uzun vadeli tehditleri nasıl görmezden geldiğini çarpıcı biçimde yüzeye taşıyor. Aynı zamanda kentleşme politikalarına, yapı denetimsizliğine ve görmezden gelinen risklere yöneltilmiş sessiz ama güçlü bir eleştiri olarak anlaşılabilir.

Resim 5. Çürük elma

Öğrencinin yorumu "Bu illüstrasyonda sağlam yapıların yanındaki çürük yapıların, sağlam yağılarını nasıl etkilediği gözler önüne seriliyor. 6 şubat depremlerinde çokça gördüğümüz bu durum, çürük yapıların sağlam yapılara nasıl hasar verdiğini gözler önüne serdi. Çürük yapılar, sağlam yapıların üstüne devrilerek sağlam yapılara da zarara yol açıp yıkılmasına sebep oldu. Yani bir binanın sağlamlığı sadece kendi sağlamlığı ile ölçülemez olduğunu gördük. Kent sağlıklı her bir bireyin sağlını doğrudan etkiler".

Araştırmacının yorumu; "Çürük Elma" başlıklı çalışmada elma biçiminde betimlenmiş iki yapı yer almaktadır. Elmalar, bu bağlamda "sistemsel birlikteliğe" ilişkin bir metafor olarak değerlendirilebilir. Elma imgesi, doğallık ve çürüme kavramları üzerinden kentsel sağlık ve yapısal bütünlük temalarını çağrıştırmaktadır. Görselde, ilk bakışta sağlam gibi görünen elmanın, çürük olan elmaya temas ettiği noktadan itibaren bozulmaya başlaması, izleyiciye "yalnızca kendi binanın sağlamlığı yeterli değildir" mesajını ima etmektedir. Bu durum, yapısal sağlamlığın yalnızca bireysel bir sorumluluk değil, aynı zamanda çevresel bir durum ve kolektif bir güvenlik meselesi olduğunu düşündürmektedir. Sağlıklı görünen bir yapının, çevresindeki riskli ya da denetimsiz yapılar nedeniyle tehdit altında olması, kent planlaması ve yapı denetim sistemleri bağlamında kamusal sorumluluğun altını çizmektedir. Eser, bu eleştiriyi ajite edici bir dil kullanmaksızın, yalın ve simgesel bir anlatımla sunmaktadır. Çalışma, görsel bir alegori üzerinden, kentlerin yapısal dayanıklılığının yalnızca her bir binanın kendi teknik yeterliliğine değil, aynı zamanda mekânsal çevresiyle olan ilişkisine de bağlı olduğunu düşündürmektedir. Bu bağlamda eser, kolektif yapı güvenliği kavramını gündeme taşıyarak, izleyiciyi bireysel çözücülükten uzaklaştırıp daha bütüncül ve sistemsel bir bakış açısına yönlendirmektedir.

Resim 6. Tetris

Öğrencinin Yorumu "Bu dijital çalışmamda, 6 Şubat depremini farklı bir metaforla ifade etmek istedim. Bu sefer ilham kaynağım, hepimizin aşina olduğu Tetris oyunu oldu. Görselde yukarıdan aşağıya düşen bloklar, rastgele yerleşen yapılarla dolu bir şehir siluetine çarpıyor. Bu bloklar, oyun gibi oynanmış bir şehir planlamasının ve yapılaşmanın simgesidir. Amacım, deprem gerçeğini oyun mantığıyla yapılmış şehirleşmeyle çarpıştırmak. Çünkü bu ülkede şehirler, bir mantık ve bilim çerçevesinde değil; rastgele, adeta oyun oynar gibi inşa edildi. Tetris blokları nasıl plansız yerleşirse boşluklar oluşur ve bir süre sonra her şey yığılırsa, bizdeki binalar da aynı mantıkla yıkıma neden oldu. Blokların kontrolsüz gelişi, bina üzerine düşmeleri ve yapının bu yükü taşıyamaması; ihmallerin, denetimsizliğin ve sorumsuzluğun yıkıcı sonucunu anlatıyor. Görseldeki dramatik kontrast ve düşüş hissi, yaşanan acının ve ani yıkımın etkisini vurguluyor."

Araştırmacının yorumuna göre, "Tetris" adlı bu dijital çalışmada, bir video oyunu ekranı ve oyun kumandası aracılığıyla yönlendirilen bir görsel yapı kurgulanmıştır. Görselde, oyunda yukarıdan düşen blokların şehirdeki yapılarla örtüşen biçimde yerleştirilmesi, kentteki yapılaşmanın rastlantısallığına ve kontrolsüzlüğüne dair metaforik bir gönderme olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda eser, kentsel karar alma süreçlerinin bir oyun mantığı içerisinde, bilinçten ve sorumluluktan uzak biçimde yürütüldüğüne yönelik eleştirel bir bakış açısı sunmaktadır.

Popüler kültüre ait bir öğe olan Tetris oyununun kent planlamasına metafor olarak kullanılması, görselin eleştirel boyutunu güçlendirmektedir. Yukarıdan düşen blokların gelişigüzel biçimde yerleştirildiği şehir silueti, bilimsel ve teknik temelden yoksun planlama anlayışının, uzun vadede yıkıcı sonuçlar doğurabileceği düşüncesini çağrıştırmaktadır. Bu yönüyle eser, plansız kentleşme, rastlantısal yapılaşma ve denetimsiz mimari kararlar gibi güncel kentsel sorunlara dikkat çekmektedir. Eserin alt metninde, kent politikalarının nesnel ve kamusal yarar ilkesine dayanmaktan çok, kişisel ya da siyasal çıkarlara göre yönlendirildiği fikri izleyiciye ima edildiği söylenebilir.

Resim 7. Yansıma

Öğrencinin yorumu "Yansıma adlı dijital çalışmamda, deprem sonrası yıkılmış bir binanın suya yansıyan halini sağlam bir yapıyla betimleyerek, toplum olarak yaşadığımız felaketlerin temelinde neyin eksik olduğunu sorgulamak istedim. Gerçek yüzeyde yıkımı görürken, yansımada ideal olanı – sağlam temellere dayalı bir yapıyı – sunuyorum. Bu karşıtlık; yapıların fiziksel güvencesinden öte, ihmallerin, rantın ve denetimsizliğin yarattığı yıkımı simgeliyor. Bir depremzede olarak sanat, benim için hem yaşadığım duygusal travmayı dışa vurmanın hem de toplumsal eleştiriyi görünür kılmanın bir yolu oldu. Bu eserle, yalnızca kaybı değil, aynı zamanda olması gerekeni de göstermek istedim."

Araştırmacının yorumu, "yansıma" isimli eserde yıkılmış bir binanın suya yansıyan sağlam hali görünmektedir. Bu çalışma, bu kez yalnızca fiziksel bir çöküşü değil, aynı zamanda toplumsal hayallerin ve umutların suya düşmesini simgeleyen güçlü bir metaforu anlatmaktadır. Yıkılmış binanın suya yansıyan sağlam hali aynı zamanda toplumun kurduğu ideal yaşam hayallerini temsil eder. Ancak bu yansıma, gerçekliğin tam tersidir; yüzeyde yıkım, suda ise ulaşılması arzulanan yer almaktadır. Bu yönüyle eser, Öğrencinin kişisel deneyimiyle birleşerek yalnızca fiziksel bir yıkımı değil; aynı zamanda toplumsal beklentilerin, kırılgan kent hayallerinin ve bireysel acıların bir araya geldiği çok katmanlı bir görsel anlatım olarak değerlendirilebilir.

Resim 8. Koloni

Öğrencinin yorumu "Bu illüstrasyon yatay mimari yerine dikey mimari yapılaşmada daha çok kullanılması eleştirilmiştir. Sanki arazi yokmuşçasına insanlar üst üste kolonileştirilmiştir. En yüksek binayı ben yaptım yarışında kaybedenler o yapılarda ikamet eden insanlar olmuştur. 2.kattaki kuş üst yuvayı taşıyan dallardan birini sökmeye çalışmaktadır. Aynı zamanda tüm

yuvaları taşıyan dal da kırılmak üzeredir. Bura da zeminin bu tür yapılaşmaya uygun olmadığını anlatılmak istenmiştir. Zemin etüdü yapılmadan üst üste kalitesiz malzemeden yapılan yapılar doğada örneği olsaydı böyle absürt görünürdü".

Araştırmacının yorumuna göre, "Koloni" adlı eserde dört kuş yuvasının ince bir dal üzerinde üst üste yerleştirilmiş biçimde tasvir edilmesi, dikey mimariye yönelik eleştirel bir yaklaşım sunmaktadır. Doğadan alınan görsel metaforlar aracılığıyla kentleşme politikalarına dair güçlü bir sorgulama yapılmaktadır. Aynı ağaç dalında konumlanan, dört farklı renkteki kuşun yaşadığı bu üst üste yuvalar, doğa bağlamında düşünüldüğünde çok katlı apartman yapılarının yapaylığını ve uyumsuzluğunu görünür kılar. Bu yönüyle eser, kentleşmenin doğayla olan uyumsuzluğunu mizahi ama eleştirel bir dille ifade etmektedir.

Renk kullanımı (siyah, sarı, kırmızı, mavi), bireyler arası farklılıkları ve kimlik çeşitliliğini temsil ediyor olabilir. Aynı alana sıkışmış bu farklı kuşlar, sosyokültürel çeşitliliğin mekânsal anlamda nasıl bir zorunlu birlikteliğe dönüştüğünü ima edebilir. Gökyüzünde yer alan hilâl ve yıldızlar ise, hem gece zamanına (gizlenmiş tehdit, kırılganlık) işaret ederken hem de coğrafi ve kültürel bağlama, özellikle Türkiye özelinde bir gönderme taşıyor olabilir.

Eser, doğaya karşı bir yapılaşmadan çok, doğayla uyumsuz biçimde geliştirilen yaşam alanlarının yarattığı kırılganlıkları ve bu durumun doğurduğu zincirleme sorunları sorgulamaktadır. Böylece çalışma, sadece bir doğa-görselleştirmesi olmanın ötesine geçerek, mimari, ekolojik ve toplumsal ilişkilerin kesişiminde konumlanan katmanlı bir eleştirel ifade sunar.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırma, 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremleri doğrudan yaşamış olan Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Resim-İş Öğretmenliği öğrencilerinin, yaşadıkları deneyimleri sanatsal üretim yoluyla nasıl ifade ettiklerini incelemektedir. Çalışmada, sanatın hem bireysel düzeyde bir dışavurum ve iyileşme aracı, hem de toplumsal düzeyde eleştirel ve farkındalık yaratıcı bir araç olarak nasıl işlev gördüğü ortaya konulmuştur.

Araştırma kapsamında öğrenciler tarafından üretilen sekiz dijital sanat eseri, yalnızca estetik birer ifade biçimi olarak değil; aynı zamanda metaforik, eleştirel ve iyileştirici anlatılar olarak değerlendirilmiştir. Bu görseller, yapılaşmadaki plansızlık, denetimsizlik, ahlaki çöküş ve sorumluluk eksikliği gibi toplumsal sorunlara dikkat çekmektedir. Öğrencilerin yaşadıkları deneyimlerin, sanatsal dil aracılığıyla görselleştirilmesi, aynı zamanda bireysel travmaların işlenmesi ve anlamlandırılması sürecine katkı sağlamıştır.

Sergide yer alan illüstrasyonlar bir araya geldiğinde, sanatın çok katmanlı bir eleştiri dili sunduğu görülmektedir. Yapılaşmadaki plansızlık, denetimsizlik ve toplumsal sorumluluk eksikliği gibi sorunlar, öğrencilerin bireysel deneyimleri üzerinden görsel bir sorgulama alanına dönüşmektedir. Her bir çalışma, yalnızca yaşanmış bir travmanın estetik temsili değil; aynı zamanda kentleşme, mekânsal adalet, ihmâl ve kolektif hafıza gibi kavramlara dair eleştirel bir bakış sunmaktadır. İllüstrasyonlar; inkâr, kırılganlık ve çarpıtılmış algılar gibi temalarla, yalnızca depremin fiziksel sonuçlarını değil, bu felaketi mümkün kılan yapısal ve yönetsel sorunları da görünür kılmakta; izleyiciyi hem duygusal hem de düşünsel bir yüzleşmeye davet etmektedir.

Bu bağlamda sanat, afet sonrası yalnızca bireysel bir başa çıkma stratejisi değil; aynı zamanda toplumsal hafızayı diri tutma ve kolektif bir sorgulama başlatma aracı olarak da işlev kazanmıştır. Ratiu'nun (2011) da belirttiği gibi, sanat yalnızca estetik bir üretim değil, aynı zamanda eleştirel ve toplumsal dönüşüme katkı sağlayan bir araçtır (s. 47). Ullmann (2012) ise

sanatın bu tür metaforik anlatımlarla, bireylerin yaşadıkları karmaşık duyguları dışa vurmasına ve yeniden anlamlandırmasına olanak tanıdığını ifade etmektedir (s. 57).

Öğrencilerin sanatsal üretimleri, bireysel hafıza ile toplumsal unutkanlığın kesiştiği noktada sanatın ifade, sorgulama ve iyileştirme gücünü görünür kılmıştır. Bu yönüyle sanat, yalnızca geçmişe dair bir tanıklık değil; aynı zamanda geleceğe yönelik daha bilinçli, sorumlu ve sürdürülebilir bir yaşam kültürü inşa etme sürecinde anlamlı bir araç olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, sanat eğitiminin afet sonrası süreçlerde daha etkin kullanılması hem bireysel iyileşme hem de toplumsal farkındalık açısından önemli bir strateji olarak değerlendirilmelidir.

Araştırmanın bulguları doğrultusunda ileri araştırmalara yönelik birtakım önerilerde bulunulabilir.

1. Afet temalı sanatsal eserlerin toplumsal farkındalık üzerine etkisi incelenebilir
2. Kolektif hafızanın mekânsal temsiline ilişkin araştırmalar yapılabilir.
3. Afet Sonrası eser üreten depremi yaşayan ve yaşamayan sanatçıların eserleri incelenebilir

5. KAYNAKLAR

Altıntaş, K., & Akbal, E. (2022). Doğal afetlerin makroekonomik açıdan etkileri ve afetlere karşı alınması gereken iktisadi tedbirler. *Tezikere Dergisi, 80*, 31–46.

Balaban, Ş. M. (2023). Türkiye'nin afetler tarihinde bir milat olarak 6 Şubat depremleri. https://yillik.kizilayakademi.org.tr/turkiyenin-afetler-tarihinde-bir-milat-olarak-6-subat-depremleri/

Botton, A., & Armstrong, J. (2014). *Terapi olarak sanat* (V. Atmaca, Çev.). İstanbul: Everest.

Çelik, A. (2025). Toplumsal farkındalığı arttırma amacıyla sanatın kullanımı: Deprem örneği. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, *35 (20. Yıl Armağan Sayısı)*, 173–196. https://doi.org/10.18603/sanatvetasarim.1488541

Daşçı, E. (2024). Afetlerden etkilenen çocuk ve gençlere yönelik kültür ve sanat temelli psikososyal müdahalelerin psikolojik ve sosyal uyum üzerindeki etkisi. *Afet ve Risk Dergisi, 7*(1), 226–241. https://doi.org/10.35341/afet.1386495

Karabulut, D., & Bekler, T. (2019). Doğal afetlerin çocuklar ve ergenler üzerindeki etkileri. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi, 5*(2), 368–376.

Malchiodi, C. A. (Ed.). (2012). *Art therapy and health care*. New York: Guilford Press.

Marangoz, M., & İzci, Ç. (2023). Doğal afetlerin ekonomik, sosyal ve çevresel etkilerinin 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremler bağlamında girişimciler açısından değerlendirilmesi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi, 24*(52), 1–30.

Özdemir, A. F., & Engin, C. (2024). Depremin sosyal, ekonomik ve iç göçe etkileri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14*(1), 15–26. https://doi.org/10.47147/ksuiibf.1469029

Ratiu, D. (2011). Artistic critique and creativity: How do artists play in the social change? *Studia Universitatis Babes-Bolyai, Philosophia, 56*(1), 147–158.

Sabancılar, D. (2016). Bireysel ve toplumsal hafızanın sanat eserlerinde "kıyafet" aracılığı ile kurgulanması: Gülsün Karamustafa ve Gülçin Aksoy. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, (18), 133–145.

Topal, H. (2016). Artistic responses to natural disasters: The case of New Orleans. *MaHKUscript: Journal of Fine Art Research, 1*(2), 1–11. http://dx.doi.org/10.5334/mjfar.12

Ullmann, P. (2012). Adaptive art therapy with children who have physical challenges and chronic medical issues. In C. A. Malchiodi (Ed.), *Art therapy and health care* (pp. 13–57). New York: Guilford Press.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.

THE IMPACT OF EARTHQUAKE DISASTERS ON PHYSICAL ACTIVITY, MOBILITY, AND FRAILTY IN OLDER ADULTS

DEPREM AFETİNİN YAŞLI BİREYLERDE FİZİKSEL AKTİVİTE, MOBİLİTE, KIRILGANLIK ÜZERİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ

İrem HÜZMELİ[1], İsmail KARA[2]

[1]Associate Professor, Hatay Mustafa Kemal University, Faculty of Health Sciences, Department of Physiotherapy and Rehabilitation, Hatay, Türkiye, 0000-0003-3400-6016
[2]Research Assistant, Hatay Mustafa Kemal University, Faculty of Health Sciences, Department of Physiotherapy and Rehabilitation, Hatay, Türkiye, 0000-0001-5307-4482

Özet

Amaç: Kırılgan, duyarlı ve adaptasyonu en düşük kesimlerden biri olan yaşlılarda doğal afetlere bağlı oluşabilecek fiziksel, psikolojik etkilenim halen yeterince aydınlatılamamıştır. Çalışmamız deprem afetini yaşayan yaşlı bireylerde afetin fiziksel aktivite, mobilite, kırılganlık üzerine etkisini değerlendirmek amacıyla tasarlanmıştır.

Gereç ve Yöntem: Kesitsel tipte planlanan çalışma Hatay'da yaşayan ve deprem afetini deneyimleyen 24 yaşlı bireyle gerçekleştirildi. Bireylerin fiziksel aktiviteleri (yaşlılar için fiziksel aktivite ölçeği, PASE), mobilite (zamanlı kalk yürü testi, TUG) ve kırılganlık durumları (Frail kırılganlık anketi) sorgulandı.

Bulgular: Katılımcıların %33'3 si erkek, %76,7'si kadındı, ortalama yaş 67,46± 2,88 yıldı. Fiziksel aktivite puanı 91,06±48,65 olarak saptandı (en yüksek puan boş zaman aktiviteleri için hesaplandı: 44,48±38,12; en düşük puan işle ilgili aktiviteler için hesaplandı: 3,45±7,48). Ortanca TUG 10,93(8,23-14,31) sn idi. Kırılganlık skoru 1.50±1.58'du (normal %37,5; ön kırılgan %37,5; kırılgan %25). PASE toplam skoru, frail kırılganlık ölçeği toplam (r=-0,826) ve TUG (r=-0,798,) skorları ile yüksek düzeyde negatif ilişkili bulundu (p<0.0001). Yaş ile PASE toplam negatif orta düzeyde (r=-0,595, p=0,002), frail toplam pozitif düşük düzeyde (r=0,488, p=0,016) ve TUG pozitif düşük düzeyde (r=0,483, p=0,017) ilişkili idi.

Sonuç: Deprem afetinden etkilenen yaşlı bireylerin fiziksel aktivite seviyesinin azaldığı, kırılganlık ve mobilite durumunun etkilendiği saptandı. Yaşla ilişkili olarak fiziksel aktivitenin azaldığı, kırılganlığın arttığı ve mobilitenin azaldığı gözlenmektedir. Çalışmamızın sonuçlarının deprem afetinin yaşlı bireylerde bıraktığı fiziksel ve psikolojik etkilerini anlamlandırma, değerlendirme ve tedavi süreçlerinde sağlık profesyonellerine yol gösterme konusunda fikir sağlayacağı kanaatindeyiz.

Anahtar kelimeler: Deprem afeti, yaşlı, fiziksel aktivite, mobilite, kırılganlık

Abstract

Objective: The physical and psychological effects of natural disasters on older adults, among the most vulnerable and least adaptive population, still inadequately understood. This study was designed to evaluate the impact of experiencing an earthquake disaster on physical activity, mobility, and frailty in older adults.

Materials and Methods: This cross-sectional study was conducted with 24 older adults living in and had experienced an earthquake disaster in Hatay. Physical activity levels were assessed

using the Physical Activity Scale for the Elderly (PASE), mobility was evaluated with the Timed Up and Go (TUG) test, and frailty status was measured using the FRAIL questionnaire.

Results: Of the participants, 33.3% were male and 76.7% were female, with a mean age of 67.46 ± 2.88 years. The mean physical activity score was 91.06 ± 48.65, with the highest subscore in leisure-time activities (44.48 ± 38.12) and the lowest in work-related activities (3.45 ± 7.48). The median TUG time was 10.93 (8.23–14.31) seconds. The mean frailty score was 1.50 ± 1.58 (normal: 37.5%; pre-frail: 37.5%; frail: 25%). The total PASE score showed a strong negative correlation with both the total FRAIL score (r = -0.826) and TUG score (r = -0.798) ($p < 0.0001$). Age was moderately negatively correlated with PASE score (r = -0.595, p = 0.002), and weakly positively correlated with both FRAIL score (r = 0.488, p = 0.016) and TUG score (r = 0.483, p = 0.017).

Conclusion: It was determined that the physical activity levels of older adults affected by the earthquake disaster had decreased, and their frailty and mobility status were negatively impacted. Age-related declines in physical activity, increases in frailty, and reductions in mobility were also observed. We believe that the results of the study may provide valuable insights for healthcare professionals in understanding, assessing, and guiding the treatment processes related to the physical and psychological effects of earthquake disasters on older adults.

Keywords: Earthquake disaster, older adults, physical activity, mobility, frailty

1. GİRİŞ

Sağlıkta uygulamaların gelişmesi, teknolojinin ilerlemesi ve bulaşıcı hastalıkların kontrol altına alınabilmesi ile dünyada ve ülkemizde yaşlı nüfus giderek artmaktadır. Nüfus sayımlarına göre 2023 yılı için dünya nüfusunun yaklaşık 7,5 milyar, yaşlı nüfusun ise 700 milyon olduğu saptanmıştır. Bu tahminlere göre dünya nüfusunun %9,3'ünü yaşlı nüfus oluşturmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2023 sonuçlarına göre, ülkemizde geçen yıllara göre yaşlı nüfusu gittikçe artmaktadır. Yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı 2023 itibarıyla %10,2 iken, 2030 yılında %12,9'a yükseleceği ve 2080 yılına gelindiğinde ise ülke nüfusunun 1/4'inin (%25,6) yaşlı olacağı öngörülmektedir. Ayrıca deprem bölgesindeki yaşlı nüfus oranı ise Türkiye genelindeki yaşlı oranının yaklaşık 2,5 puan altında olduğu açıklanmıştır (Strateji & Başkanlığı, 2023).

Yaşla birlikte bünyedeki fizyolojik rezervlerdeki azalma sonucunda gelişen güçsüzlük, fiziksel engellilik, fonksiyonel gerileme, günlük yaşam aktivitelerinde yetersizlik sonucunda fiziksel aktivite, mobilite ve kırılganlıkta artış gibi sağlık sorunları ortaya çıkmaktadır (Bouillon et al., 2013).

Fiziksel aktivite, insan vücudunu aktif hale getirerek fiziksel, duygusal, sosyal, motor ve zihinsel gelişimi destekleyen, enerji dengesini ve sağlıklı yaşamı sağlayan önemli bir bileşendir (TEKKURŞUN DEMİR & CİCİOĞLU, 2018). Çeşitli araştırmalar, yaşlı yetişkinlerin fiziksel sağlıklarının, daha genç yetişkin gruba kıyasla doğal afetlerden daha fazla etkilendiğini ortaya koymuştur. Bu araştırmalar birçok yaşlının azalan duyusal farkındalık sorunları (işitme, görme, koku vb. duyulardaki yeti yitimleri), fiziksel işlevsellikte yaşa bağlı oluşan sınırlılıklar (özellikle fiziksel mobiliteyi etkileyen durumlar), tedavi gerektiren çeşitli hastalıkların mevcudiyeti, sosyoekonomik sınırlamalar ve azalmış sosyal destek gibi problemler nedeniyle daha savunmasız oldukları rapor edilmiştir (Bayraktar & Dal Yilmaz, 2018).

Fiziksel aktivitedeki yetersizliklerin yanı sıra en çok görülen başka bir durum ise kırılganlıktır. Kırılganlık, yaş aldıkça strese cevabın ve dayanıklılığın azalması olarak tanımlanmaktadır. Kırılgan yaşlılarda düşme, engellilik, hastaneye yatış, erken ölüm, iskelet kası ve kas kuvveti kaybı risklerinin daha yüksek olduğu bildirilmektedir (Morley et al., 2013). Ülkemizde

kırılganlık prevalansı ile ilgili veriler kısıtlıdır, ancak son yıllarda bu konuda birkaç araştırma yayınlanmıştır. Kayseri'de yaşayan 906 yaşlı bireyde yapılan kesitsel bir çalışmada kırılganlık prevalansı %27,8 bulunmuştur (Akın et al., 2015). Türkiye Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon Derneği Geriatrik Rehabilitasyon Çalışma Grubu tarafından 2012-2013 yılları arasında Türkiye'de 13 farklı merkezde 1.126 hasta üzerinde yapılan değerlendirmede kırılganlık oranının 65 yaş üzeri kadınlarda %44,5 ve erkeklerde ise %29,0 olduğu belirtilmiştir (Eyigor et al., 2015).

Bu çalışma neticesinde deprem sonrası yaşlılardaki fiziksel aktivite, mobilite ve kırılganlık etkilenimlerinin değerlendirilmesi ile elde edilecek sonuçlar ışığında bakım ve rehabilitasyon konusunda sağlık profesyonellerine fikir sağlayacaktır.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Afet ve acil durumlar, özellikle ileri yaş gruplarında fiziksel, psikososyal ve fonksiyonel kırılganlığı artıran önemli toplumsal sorunlardan biridir. Yaşlı bireylerin afet sonrası sağlık durumlarının korunması ve geliştirilmesi, başta Sağlık Bakanlığı ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı olmak üzere çeşitli kamu kurumlarının sorumluluk alanında yer almaktadır. Türkiye'de; afet sonrası toplum sağlığının yeniden yapılandırılması, yaşlı bireylerin özel gereksinimlerine yönelik uygun politikaların geliştirilmesi önemli bir kurumsal ihtiyaç olarak öne çıkmaktadır.

Bu bağlamda, yaşlı bireylerin deprem sonrası dönemde fiziksel aktivite düzeyleri, mobilite kapasiteleri ve kırılganlık durumlarının değerlendirilmesi; afet sonrası sağlık hizmetlerinin planlanması, rehabilitasyon süreçlerinin etkinliğinin artırılması ve koruyucu sağlık politikalarının geliştirilmesi açısından önemli bir gerekliliktir.

2. YÖNTEM

Çalışma deprem afetine maruz kalan ve deprem bölgesinde yaşayan 65 yaş üstü gönüllü olan bireyler ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya; 65 yaş ve üzerinde olan, Mini mental test puanı >24 olan, bağımsız yürüyebilen bireyler dahil edilmiştir. Ciddi kronik rahatsızlığı olan, ciddi psikiyatrik ve kognitif bozukluğu olan, son 6 ay içerisinde cerrahi bir operasyon geçirmiş olan bireyler ise çalışmadan dışlanmıştır.

Araştırma, Helsinki Bildirgesine ve İyi Klinik Uygulamalar kılavuzuna uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma öncesi bireylere çalışmanın amacı, içeriği açıklanmış ve çalışmaya gönüllü olarak katılacaklarına dair "Bilgilendirilmiş Onam Formu" nu onaylamaları istenmiştir.

Araştırmada kullanılan değerlendirme yöntemleri:

Çalışmaya katılan tüm bireylerin demografik bilgileri kaydedilmiş ve değerlendirilmiştir.

Kırılganlığın Değerlendirmesi:

Kırılganlık Frail Ölçeğinin Türkçe versiyonu ile değerlendirilmiştir. FRAİL ölçeği 5 sorudan oluşan bir form olup hastanın yorgunluk durumu, direnci, mobilitesi, kilo kaybı ve diğer hastalıkları sorgulanarak değerlendirme yapmaktadır. FRAİL ölçeği hastaların verdikleri cevaba göre 0 veya 1 puan almaktadır ve toplamda 0 puan dinç (non-frail), 1-2 puan pre-frail ve >2 üzerine puan alan kırılgan (frail) olarak değerlendirilir (Zhang et al., 2020).

Fiziksel Aktivite Değerlendirmesi:

Fiziksel Aktivite Pase anketi ile değerlendirilmiştir. PASE, katılımcıların son bir hafta içerisindeki yürüme, hafif şiddetli, orta şiddetli ve şiddetli spor ve eğlence aktiviteleri, kas kuvveti ve dayanıklılık egzersizleri, yürüme ve ayakta durma dahil işle ilgili aktiviteleri, çim ve bahçe bakımı, başka bir kişinin bakımı, ev tamiratı, ağır ve hafif ev işleri aktivitelerinin

yoğunluğunu, frekansını ve süresini sorgular. Aktivitelerden yürüme aktivitesi; hafif şiddetli, orta şiddetli ve şiddetli spor ve eğlence aktiviteleri; kas kuvveti ve dayanıklılık egzersizlerinin frekansı , hiçbir zaman, nadiren (1-2 gün / hafta), bazen (3-4 gün / hafta) ve sık sık (5-7 gün / hafta) şeklinde kaydedilirken, bu aktivitelerin süresi : 1 saatten az, 1-2 saat arası, 2-4 saat arası ve 4 saatten fazla olarak sınıflandırılır (Washburn et al., 1999).

Mobilite Değerlendirmesi:

Mobile değerlendirmesi zamanlı kalk yürü testi ile gerçekleştirildi. Bu testte katılımcının oturduğu sandalyeye 3 m uzaklıkta bir nokta işaretlendi. Katılımcıdan sandalyeden kalkıp 3 m yürümesi ve geri dönerek tekrar sandalyeye oturması istendi ve testin tamamlanma süresi ölçüldü. On dört saniye ve üzerindeki süreler, yüksek düşme riski olarak kabul edildi (Gautschi et al., 2016).

Mental Durum Değerlendirmesi:

Mental Durum Değerlendirmesi, Mini Mental Test (MMT) ile değerlendirilmiştir. MMT ilk kez Folstein ve arkadaşları tarafndan yayınlanmıştır. Test, standart bilişsel performansı kantitatif biçimde değerlendirebilmek amacıyla kullanılır. Bu test sadece kognitif olarak anket sorularını bireylerin anlaması için bu test skorundan 23 ve üzeri alan hastaların dahil edilmesi için uygulanacaktır (Tombaugh & McIntyre, 1992).

3. BULGULAR

Çalışmaya 16 kadın (%66,7) ve 8 erkek (%33,3) olmak üzere toplam 24 birey dahil edilmiştir. Katılımcıların yaş ortalaması 67,46±2,88 yıl, boy ortalaması 165±6,17 cm, kilo ortalaması ise 71,66±8,86 kg olarak saptanmıştır. Katılımcıların sosyodemografik ve günlük aktivite özellikleri Tablo 1'de sunulmuştur. Katılımcıların %54,2'si günün büyük kısmını televizyon izleyerek geçirirken, %62,5'i günde 4 saatten fazla oturduklarını belirtmiştir. Yürüyüş sıklığı açısından bakıldığında, %20,8'i bazen, %45,8'i nadiren ve %33,3'ü sık sık yürüyüş yaptığını ifade etmiştir. Yürüyüş süresi bakımından ise %75'i günde 2 saatten az yürüdüğünü bildirmiştir.

Tablo 1

Demografik bilgiler ve klinik özellikler

	Ort.±SS/n (%)/ median (IQR)
Cinsiyet Erkek/ Kadın	 8(33,3) /16(66,7)
Yaş (yıl)	67,46± 2,88
Boy (cm)	165±6,17
Kilo (kg)	71,66±8,86
Günlük aktiviteler Tv izleme Oturma	 13(54,2) 11(45,8)
Oturma süresi 1-2 saat 2-4 saat	 3(12,5) 6(25)

<4 saat	15(62,5)
Yürüyüş	
Bazen	5(20,8)
Nadiren	11(45,8)
Sık sık	8(33,3)
Yürüyüş süresi	
>4 saat	2(8,3)
2-4 saat	4(1,7)
1-2 saat	9(37,5)
<1 saat	9(37,5)

Ort.: ortalama, SS: Standart Sapma, n: sayı, %: yüzde, IQR: %25-%75 çeyreklikler

Bireylerin fiziksel aktivite, mobilite ve kırılganlık durumu Tablo 2' de incelendi. Fiziksel aktivite puanı 91,06±48,65 olarak saptandı (en yüksek puan boş zaman aktiviteleri için hesaplandı: 44,48±38,12; en düşük puan işle ilgili aktiviteler için hesaplandı: 3,45±7,48). Ortanca TUG 10,93(8,23-14,31) sn idi. Kırılganlık skoru 1.50±1.58'du (normal %37,5; ön kırılgan %37,5; kırılgan %25).

Tablo 2.

Bireylerin fiziksel aktivite, mobilite ve kırılganlık durumunun incelenmesi

	Ort.±SS/n(%)/median (IQR)
Fiziksel Aktivite	
PASE total	91,06±48,65
Boş zaman aktiviteleri	44,48±38,12
Ev işleri	42,08±20,82
İşle ilişkili aktiviteler	3,45±7,48
Mobilite	
TUG (sn)	10,93(8,23-14,31)
Kırılganlık	
Fraility score	1,50±1,58
Fraility grup	
Normal	9(37,5)
Ön kırılgan	9(37,5)
Kırılgan	6(25)

PASE: Yaşlılar için fiziksel aktivite ölçeği , TUG: Zamanlı kalk yürü testi, n: Sayı , %: Yüzde

Tablo 3.Yaş ile fiziksel aktivite, mobilite ve kırılganlık ilişkisini göstermekteydi. PASE toplam skoru, frail kırılganlık ölçeği toplam (r=-0,826) ve TUG (r=-0,798,) skorları ile yüksek düzeyde negatif ilişkili bulundu (p<0.0001). Yaş ile PASE toplam negatif orta düzeyde (r=-0,595, p=0,002), frail toplam pozitif düşük düzeyde (r=0,488, p=0,016) ve TUG pozitif düşük düzeyde (r=0,483, p=0,017) ilişkili idi.

Tablo 3.

Yaş ile fiziksel aktivite, mobilite ve kırılganlık ilişkisi

	Yaş	
	r	p
PASE total	-0,595	0,002
TUG (sn)	0,483	0,017
Frailty total	0,488	0,016

PASE: Yaşlılar için fiziksel aktivite ölçeği, TUG: Zamanlı kalk yürü testi, r: Korelasyon Katsayısı , p<0.05: istatiksel anlamlılık değeri

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışma, deprem afetinin yaşlı bireylerde fiziksel aktivite düzeyleri, mobilite ve kırılganlık durumları üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamıştır. Elde edilen bulgular, afet sonrası yaşlı bireylerin fiziksel aktivite düzeylerinde belirgin bir azalma görüldüğü ve bununla birlikte mobilite seviyelerinde düşüş ile kırılganlık oranlarında artış görüldüğünü saptanmıştır.

Fiziksel aktivite düzeyi, yaşlı bireylerin fonksiyonel bağımsızlığını koruma ve sağlıklı yaşlanmayı desteklemede önemli bir yer tutmaktadır. Yapılan bu çalışmada fiziksel aktivite düzeyi PASE ölçeği ile değerlendirilmiş ve toplam puan ortalamasının düşük düzeyde olduğu saptanmıştır. Boş zaman aktivitelerinin, işle ilişkili ve ev içi faaliyetlerine oranla daha fazla katkı sağladığı saptanmıştır. Bu durum, yaşlı bireylerin sosyal katılım ve yapılandırılmış fiziksel aktiviteler konusunda kısıtlılıklarının olduğunu göstermektedir. Literatürde afet sonrası süreçte yaşlı bireylerin günlük yaşamlarında belirgin bozulmaların olduğu ve fiziksel aktivite seviyelerinin azaldığı belirtilmektedir (Kawasaki et al., 2015; Morrow-Howell et al., 2021).

Çalışmamızda, TUG testi ile değerlendirilen mobilite düzeyinin ortanca değeri 10,93 sn olarak belirlenmiştir. Bu sürenin uzaması, fonksiyonel mobilitenin ve denge kontrolünün zayıfladığını göstermektedir. Özellikle afet sonrasında barınma şartlarının kötüleşmesi, çevresel engellerin artması ve fiziksel aktivite olanaklarının azalması, yaşlı bireylerin mobilitesini olumsuz yönde etkilemiş olabileceğini düşünmekteyiz.

Kırılganlık, yaş ile artan fiziksel, fizyolojik ve psikososyal yetersizliklerin bir kapsamı olarak tanımlanmaktadır. Çalışmamızda, katılımcıların %25'inin kırılgan, %37,5'inin ise ön kırılgan olarak belirlenmesi, afetin yaşlı bireyler üzerindeki etkisinin yalnızca fiziksel olarak değil, sistemik düzeyde de ele alınması gerektiğinin önemini ortaya koymaktadır. Fiziksel aktivite ile kırılganlık arasında bulunan yüksek düzeyde negatif ilişki (r=-0,826), fiziksel aktivite yetersizliğinin kırılganlığı artıran önemli bir risk faktörü olduğu bilgisini pekiştirmektedir. Ayrıca, yaş ile birlikte kırılganlık ve TUG skorları arasında pozitif yönlü ilişkiler bulunması, yaşlanmanın mobilite ve dayanıklılık üzerindeki önemli etkisini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada elde edilen bulgular, deprem gibi doğal afet durumlarının yaşlı bireylerde fiziksel aktivite düzeyini azalttığını, mobiliteyi kısıtladığını ve kırılganlık düzeyini artırdığını göstermiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun düşük düzeyde fiziksel aktiviteye sahip olması ve kırılganlık oranlarının yüksekliği, afet sonrası yaşlı bireylerin yaşam kalitesinin ciddi biçimde etkilendiğine ortaya koymaktadır. Fiziksel aktivite düzeyi ile hem mobilite hem de kırılganlık arasında anlamlı ilişkiler bulunması, bu parametrelerin birbirleriyle önemli paralelliklerinin olduğunu ortaya koymuştur.

Gelecekteki çalışmalarda bu parametrelerin özellikle değerlendirilmesi ve planlanan egzersiz programlarının bu yönde geliştirilmesi önerilir. Afet sonrası yaşlı bireylerin fiziksel aktivite düzeyleri düzenli olarak izlenmeli, özellikle boş zaman ve yürüyüş aktiviteleri desteklenmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Ayrıca, sağlık sistemleri içinde afet sonrası kırılganlık taramalarının yapılması, erken müdahale ve önleme stratejilerinin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

5. KAYNAKLAR

Akın, S., Mazıcıoglu, M. M., Mucuk, S., Gocer, S., Deniz Şafak, E., Arguvanlı, S., & Ozturk, A. (2015). The Prevalence Of Frailty And Related Factors İn Community-Dwelling Turkish Elderly According To Modified Fried Frailty Index And FRAIL Scales. *Aging Clinical And Experimental Research*, *27*, 703-709.

Bayraktar, N., & Dal Yilmaz, Ü. (2018). Vulnerabılıty Of Elderly People In Dısasters: A Systematıc Revıew. *Turkish Journal Of Geriatrics/Türk Geriatri Dergisi*, *21*(3).

Bouillon, K., Kivimaki, M., Hamer, M., Sabia, S., Fransson, E. I., Singh-Manoux, A., Gale, C. R., & Batty, G. D. (2013). Measures Of Frailty İn Population-Based Studies: An Overview. *BMC Geriatrics*, *13*, 1-11.

Eyigor, S., Kutsal, Y., Duran, E., Huner, B., Paker, N., Durmus, B., Sahin, N., Civelek, G. M., Gokkaya, K., & Doğan, A. (2015). Frailty Prevalence And Related Factors İn The Older Adult—Frailturk Project. *Age*, *37*, 1-13.

Gautschi, O. P., Smoll, N. R., Corniola, M. V., Joswig, H., Chau, I., Hildebrandt, G., Schaller, K., & Stienen, M. N. (2016). Validity And Reliability Of A Measurement Of Objective Functional İmpairment İn Lumbar Degenerative Disc Disease: The Timed Up And Go (TUG) Test. *Neurosurgery*, *79*(2), 270-278.

Kawasaki, A., Matsushima, M., Miura, Y., Watanabe, T., Tominaga, T., Nagata, T., Hirayama, Y., Moriya, A., & Nomura, K. (2015). Recognition Of And İntent To Use Gastrostomy Or Ventilator Treatments İn Older Patients With Advanced Dementia: Differences Between Laypeople And Healthcare Professionals İn J Apan. *Geriatrics & Gerontology International*, *15*(3), 318-325.

Morley, J. E., Vellas, B., Van Kan, G. A., Anker, S. D., Bauer, J. M., Bernabei, R., Cesari, M., Chumlea, W., Doehner, W., & Evans, J. (2013). Frailty Consensus: A Call To Action. *Journal Of The American Medical Directors Association*, *14*(6), 392-397.

Morrow-Howell, N., Galuci, N., & Swinford, E. (2021). Recovering From The COVID-19 Pandemic: A Focus On Older Adults. In *Older Adults And COVID-19* (Pp. 255-264). Routledge.

Strateji, T. C., & Başkanlığı, B. (2023). Kahramanmaraş Ve Hatay Depremleri Raporu. *Strateji Ve Bütçe Başkanlığı*.

Tekkurşun Demir, G., & Cicioğlu, H. (2018). Fiziksel Aktiviteye Katılım Motivasyonu Ölçeği (FAKMÖ): Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması. *Internationaljournal Of Human Sciences*, *15*(4).

Tombaugh, T. N., & Mcıntyre, N. J. (1992). The Mini-Mental State Examination: A Comprehensive Review. *Journal Of The American Geriatrics Society*, *40*(9), 922-935.

Washburn, R. A., Mcauley, E., Katula, J., Mihalko, S. L., & Boileau, R. A. (1999). The Physical Activity Scale For The Elderly (PASE): Evidence For Validity. *Journal Of Clinical Epidemiology*, *52*(7), 643-651.

Zhang, Y., Zhang, Y., Li, Y., Chan, P., & Ma, L. (2020). Reliability And Validity Of The Self-Reported Frailty Screening Questionnaire İn Older Adults. *Therapeutic Advances İn Chronic Disease*, *11*, 2040622320904278.

APPROACH TO MOBILE HEALTH (MHEALTH) APPLICATIONS IN PRECONCEPTIONAL PERIOD WITH NURSING PERSPECTIVE

PREKONSEPSİYONEL DÖNEMDE MOBİL SAĞLIK (MHEALTH) UYGULAMALARINA HEMŞİRELİK PERSPEKTİFİYLE YAKLAŞIM

Seyhan TÜRKMEN[1],Rabiye ERENOĞLU[2]

[1]Arş. Gör., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Doğum ve Kadın Hastalıkları Hemşireliği, Hatay, Türkiye.

ORCID ID: https://orcid.org/0009-0005-4039-1805

[2]Doç. Dr. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Doğum ve Kadın Hastalıkları Hemşireliği, Hatay, Türkiye.

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3649-9336

Bu çalışmanın amacı, prekonsepsiyonel dönemde kullanılan mobil sağlık uygulamalarının kadın sağlığına katkılarını sistematik olarak incelemek ve bu katkıların hemşirelik hizmetlerine entegrasyonu açısından değerlendirilmesini sağlamaktır. Literatür taraması, ("mHealth" or "mobile health applications") and "preconception health" and "women's health" anahtar kelimeleri kullanılarak PubMed, Scopus, ScienceDirect ve Web of Science veri tabanlarında gelişmiş tarama seçeneği ile gerçekleştirilmiştir. Başlık, özet ve anahtar kelimeler incelendikten sonra; yayın dili İngilizce olan, 2015–2025 yılları arasında yayımlanmış ve tam metnine erişilebilen 8 araştırma makalesi çalışmaya dahil edilmiştir. Yapılan sistematik inceleme sonucunda, prekonsepsiyonel döneme yönelik mHealth müdahalelerinde en sık kullanılan yöntemlerin; bireysel kullanım temelli mobil uygulamalar, kullanıcı etkileşimine açık web tabanlı platformlar ve SMS aracılığıyla sürdürülen bilgilendirme ve hatırlatma sistemleri olduğu belirlenmiştir. Prekonsepsiyonel dönem, kadının genel sağlığının korunması, gebeliğe bilinçli bir şekilde hazırlanması ve olası gebelik komplikasyonlarının önlenmesi açısından kritik bir süreçtir. Teknoloji tabanlı müdahaleler, geleneksel sağlık bakımına kıyasla; katılımcılara daha geniş erişim imkânı, kullanım kolaylığı, daha düşük maliyet ve bireysel ihtiyaçlara göre uyarlanabilirlik gibi avantajlar sunmaktadır. Bu çerçevede, mobil sağlık uygulamaları (mHealth) kadın sağlığını geliştirmede önemlidir. Yapılan sistematik incelemede mobil sağlık uygulamalarının, kadınların doğurganlık farkındalığını artırma; dengeli beslenme, egzersiz yapma ve sigara-alkol bırakma gibi sağlıklı yaşam tarzı davranışlarına teşvik etme; gebeliğe hazırlık sürecine yönelik bilgi sağlama; prekonsepsiyonel sağlık risklerini belirleme ve bu risklerle ilgili davranış değişikliğine yönelme oranlarını artırmada etkili olduğu saptanmıştır. Ayrıca sağlık hizmetlerine başvuru davranışlarını da olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Bu uygulamaların; folik asit ve mikrobesin takviyesi kullanımını teşvik ettiği, hemoglobin düzeylerinde artış sağladığı, beden kitle indeksini uygun aralıkta tutmaya katkıda bulunduğu ve planlı gebelik oranlarını artırdığı belirlenmiştir. Hemşirelik perspektifinden bakıldığında, mobil sağlık uygulamaları kadınlara ulaşmada etkili bir danışmanlık aracı olmanın yanı sıra, hemşirelerin sınırlı zaman ve insan kaynağı ile yürüttükleri eğitim ve bilgilendirme süreçlerine de önemli ölçüde destek sunmaktadır. Sonuç olarak, prekonsepsiyonel bakım hizmetlerine mobil sağlık uygulamalarının entegrasyonu, kadın sağlığını desteklemeye katkıda bulunabilir. Bu entegrasyonun sürdürülebilirliği için hemşirelerin dijital sağlık okuryazarlığı becerilerinin geliştirilmesi ve prekonsepsiyonel

dönemde sağlık çıktılarının iyileştirilmesi için kadınların güvenilir mobil uygulamalara yönlendirilmesi sağlanmalıdır.

Anahtar kelimeler: “prekonsepsiyonel dönem” “prekonsepsiyonel bakım” “mHealth” “kadın sağlığı”

The aim of this study was to systematically examine the contributions of mobile health applications used in the preconceptional period to women's health and to evaluate these contributions in terms of their integration into nursing services. The literature search was conducted in PubMed, Scopus, ScienceDirect and Web of Science databases using the keywords (“mHealth” or “mobile health applications”) and “preconception health” and “women's health” with the advanced search option. After reviewing the title, abstract and keywords, 8 research articles with English as the language of publication, published between 2015 and 2025 and whose full text could be accessed were included in the study. As a result of the systematic review, it was determined that the most frequently used methods in mHealth interventions for the preconceptional period are mobile applications based on individual use, web-based platforms open to user interaction, and information and reminder systems maintained via SMS. The preconceptional period is a critical period in terms of protecting a woman's general health, consciously preparing for pregnancy and preventing possible pregnancy complications. Compared to traditional health care, technology-based interventions offer advantages such as wider access to participants, ease of use, lower cost and adaptability to individual needs. In this context, mobile health applications (mHealth) are important in improving women's health. In the systematic review, it was found that mobile health applications were effective in increasing women's fertility awareness; encouraging healthy lifestyle behaviors such as balanced nutrition, exercise and smoking and alcohol cessation; providing information about the pregnancy preparation process; identifying preconceptional health risks and increasing the rates of behavior change related to these risks. It was also found to have a positive effect on health service referral behaviors. It was determined that these applications encouraged the use of folic acid and micronutrient supplements, increased hemoglobin levels, contributed to keeping the body mass index in the appropriate range and increased the rates of planned pregnancy. From a nursing perspective, mobile health applications are not only an effective counseling tool in reaching women, but also provide significant support to the education and information processes carried out by nurses with limited time and human resources. In conclusion, the integration of mobile health applications into preconceptional care services can contribute to supporting women's health. For the sustainability of this integration, nurses' digital health literacy skills should be improved and women should be directed to reliable mobile applications to improve health outcomes in the preconceptional period.

Keywords: “preconceptional period” “preconceptional care” ‘mHealth’ “women's health”

SYSTEMATIC REVIEW OF POSTGRADUATE THESES ON IMMIGRANTS AND WOMEN IN THE FIELDS OF OBSTETRICS AND GYNECOLOGY NURSING AND MIDWIFERY IN TURKEY

TÜRKİYE'DE DOĞUM VE KADIN HASTALIKLARI HEMŞİRELİĞİ VE EBELİK ALANLARINDA GÖÇMEN VE KADIN TEMALI LİSANSÜSTÜ TEZLERİN SİSTEMATİK İNCELEMESİ

Seyhan TÜRKMEN[1],Cemile ONAT KÖROĞLU[2],Rabiye ERENOĞLU[3]

[1]Arş. Gör., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Doğum ve Kadın Hastalıkları Hemşireliği, Hatay, Türkiye.

ORCID ID: https://orcid.org/0009-0005-4039-1805

[2]Öğr. Gör. Dr. Mustafa Kemal Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Doğum ve Kadın Hastalıkları Hemşireliği, Hatay, Türkiye.

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9674-4076

[3]Doç. Dr. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Doğum ve Kadın Hastalıkları Hemşireliği, Hatay, Türkiye.

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3649-9336

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de Doğum ve Kadın Hastalıkları Hemşireliği ile Ebelik alanlarında yürütülen lisansüstü tezlerde "göçmen" ve "kadın" temalarının ele alınışını sistematik olarak incelemektir. Retrospektif ve tanımlayıcı türde planlanan bu çalışmaya, doğum ve kadın hastalıkları hemşireliği ile ebelik alanlarında göçmen kadın sağlığına odaklanan, yüksek lisans ve doktora düzeyinde tamamlanmış, yayın dili Türkçe veya İngilizce olan ve tam metnine erişilebilen tezler dâhil edilmiştir. Literatür taraması, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi veri tabanında gelişmiş tarama yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Taramada Türkçe "göçmen" ve "kadın", İngilizce "immigrant" and "women" anahtar kelimeleri kullanılmış; herhangi bir zaman sınırlaması yapılmaksızın veri tabanında yer alan tüm tezler çalışma kapsamına alınmıştır. Türkçe "göçmen" ve "kadın" anahtar kelimeleriyle 657 tez, İngilizce "immigrant" and "women" anahtar kelimeleriyle 62 tez tespit edilmiş; başlık ve özetleri incelendikten sonra dahil etme kriterlerine uygun olan tezler çalışmaya dâhil edilmiştir. Türkiye'de Doğum ve Kadın Hastalıkları Hemşireliği ile Ebelik alanlarında göçmen ve kadın temalarını içeren 10 tez belirlenmiştir. Konuyla ilgili ilk tez çalışmasının 2019 yılında yayımlandığı görülmüştür. Tezlerin altısı Ebelik alanında (altısı yüksek lisans), dördü ise Doğum ve Kadın Hastalıkları Hemşireliği alanında (dördü yüksek lisans) yürütülmüştür. Tezlerin 8'i tanımlayıcı, 3'ü kesitsel, 2'si karşılaştırmalı, 1'i ilişki arayıcı, 1'i nitel (fenomenolojik) ve 1'i metodolojik olarak tasarlanmıştır. Bazı tezler birden fazla yöntemsel özellik taşıdığı için birden fazla kategoride yer almaktadır. Tezlerde Türkiye'de yaşayan göçmen kadınların doğum memnuniyeti, doğum sonrası taburculuğa hazır oluşluk, prenatal bağlanma düzeyleri, aile planlamasına yönelik tutumları ve bu konulara etki eden faktörler incelenmiştir. Derlemeye dahil edilen 10 çalışma incelendiğinde, göçmen kadınların iletişim, kültürel uyum, bilgiye erişim ve hizmete ulaşım gibi konularda önemli sorunlar yaşadıkları görülmüştür. Dil engeli olan kadınların doğum deneyimlerinde iletişim güçlüğü

nedeniyle memnuniyet düzeylerinin düştüğü; prenatal dönemde bağlanma düzeylerinin diğer kadınlara kıyasla anlamlı şekilde daha düşük olduğu saptanmıştır. Ayrıca aile planlaması hizmetlerinden yararlanma oranlarının düşük olduğu saptanmıştır. Sonuç olarak Türkiye'de Doğum ve Kadın Hastalıkları Hemşireliği ile Ebelik alanlarında göçmen kadınlara yönelik kültürel duyarlılığı artıracak, dil engelini aşmaya yönelik müdahalelere ihtiyaç duyulduğu görülmüştür. Gelecekte göçmen kadınlara yönelik hemşirelik/ebelik yaklaşımlarının geliştirilmesi, dil bariyerini aşacak tercüman desteği sağlanması ve nitelikli rehberlik hizmetlerinin yaygınlaştırılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: "kadın" "göçmen" "hemşirelik" "ebelik" "lisansüstü tezler"

ABSTRACT

The aim of this study is to systematically examine the treatment of the themes of "migrant" and "woman" in postgraduate theses conducted in the fields of Obstetrics and Gynecology Nursing and Midwifery in Turkey. This retrospective and descriptive study included theses that focused on migrant women's health in the fields of Obstetrics and Gynecology Nursing and Midwifery, were completed at the master's and doctoral levels, were published in Turkish or English, and had full texts accessible. The literature review was conducted using the advanced search method in the Thesis Center database of the Council of Higher Education (CHE). The keywords "migration" and "woman" in Turkish and "immigrant" and "women" in English were used in the search; all theses in the database were included in the study without any time limitation. 657 theses were identified with the keyword's "migration" and "woman" in Turkish and 62 theses were identified with the keyword's "immigrant" and "women" in English; after examining their titles and abstracts, theses that met the inclusion criteria were included in the study. 10 theses were identified in Turkey in the fields of Obstetrics and Gynecology Nursing and Midwifery that included the themes of immigrants and women. It was observed that the first thesis study on the subject was published in 2019. Six of the theses were conducted in the field of Midwifery (six in the master's degree), and four in the field of Obstetrics and Gynecology Nursing (four in the master's degree). 8 of the theses were designed as descriptive, 3 as cross-sectional, 2 as comparative, 1 as correlational, 1 as qualitative (phenomenological) and 1 as methodological. Some theses are included in more than one category because they have more than one methodological feature. The theses examined the birth satisfaction, readiness for discharge after birth, prenatal attachment levels, attitudes towards family planning and the factors affecting these issues among immigrant women living in Turkey. When the 10 studies included in the review were examined, it was seen that immigrant women experienced significant problems in issues such as communication, cultural adaptation, access to information and access to services. It was determined that the satisfaction levels of women with language barriers decreased due to communication difficulties in their birth experiences; their attachment levels during the prenatal period were significantly lower compared to other women. It was also determined that the rates of utilizing family planning services were low. As a result, it has been observed that there is a need for interventions in Turkey in the fields of Obstetrics and Gynecology Nursing and Midwifery to increase cultural sensitivity towards immigrant women and to overcome the language barrier. It is recommended that nursing/midwifery approaches towards immigrant women be developed in the future, interpreter support be provided to overcome the language barrier and qualified guidance services be expanded.

Keywords: "woman" "immigrant" "nursing" "midwifery" "graduate theses"

THE ROLE OF TECHNOLOGY IN DIABETES MANAGEMENT AND CURRENT APPLICATIONS

DIYABET YÖNETIMINDE TEKNOLOJININ YERI VE GÜNCEL UYGULAMALAR

[1]Hem. Abdulsamet SİYAR, [2]Doç. Dr. Emine KIR BIÇER

[1]Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sağlık Uygulama ve Araştırma Hastanesi, Hatay

[2]Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hatay

Amaç: Bu derleme, diyabet yönetiminde teknolojinin rolünü değerlendirmeyi, başlıca güncel teknolojik uygulamaları tanıtmayı ve bu uygulamaların klinik sonuçlar ile hasta yaşam kalitesine etkilerini özetlemeyi amaçlamaktadır.

Yöntem: Literatür taraması, 2016–2025 yılları arasında yayımlanmış ulusal ve uluslararası çalışmalar dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir. Sürekli glukoz izleme (CGM), insülin pompaları, kapalı devre sistemler ve dijital sağlık uygulamaları gibi temel teknolojiler incelenmiştir.

Bulgular: CGM sistemleri, glisemik kontrolü artırmakta ve hipoglisemi riskini azaltmaktadır. İnsülin pompaları ve hibrit sistemler, esnek ve otomatik insülin yönetimi sağlayarak yaşam kalitesini yükseltmektedir. Dijital sağlık uygulamaları ise hasta öz yönetimini desteklemekte ve hekim ile hasta arasındaki iletişimi güçlendirmektedir. Yapay zeka ve veri analitiği destekli sistemler kişiselleştirilmiş tedavi olanakları sunarken, hastane ortamlarında teknolojik entegrasyonun henüz sınırlı olduğu görülmektedir.

Sonuç: Diyabet teknolojileri, bireysel yönetimi güçlendiren, glisemik kontrolü iyileştiren ve hasta memnuniyetini artıran etkili araçlardır. Teknolojilerin başarısı, doğru eğitim, sürekli kullanım ve klinik entegrasyonla doğrudan ilişkilidir.

Anahtar Kelimeler: Diyabet, Teknoloji, Sürekli Glukoz İzleme, İnsülin Pompası, Dijital Sağlık, Yapay Zekâ

Objective: This review aims to evaluate the role of technology in diabetes management, introduce the main technological applications, and summarize their effects on clinical outcomes and patient quality of life.

Method: A literature review was conducted based on national and international studies published between 2016 and 2025. Core technologies such as continuous glucose monitoring (CGM), insulin pumps, closed-loop systems, and digital health applications were examined.

Results: CGM systems enhance glycemic control and reduce the risk of hypoglycemia. Insulin pumps and hybrid systems provide flexible and automated insulin delivery, improving quality of life. Digital health tools support patient self-management and strengthen communication between patients and healthcare providers. AI-based decision support and data analytics enable personalized care, though hospital-based technology integration remains limited.

Conclusion: Diabetes technologies are effective tools that improve self-management, optimize glycemic control, and enhance patient satisfaction. Their success depends on adequate education, sustained use, and appropriate clinical integration.

Keywords: Diabetes, Technology, Continuous Glucose Monitoring, Insulin Pump, Digital Health, Artificial Intelligence

GİRİŞ

Diyabet yönetiminde teknoloji, hem tip 1 hem de tip 2 diyabetli bireyler için glisemik kontrolü iyileştiren, yaşam kalitesini artıran ve tedavi sürecini kolaylaştıran yenilikçi çözümler sunmaktadır. **Sürekli glukoz izleme (CGM), insülin pompaları, otomatik insülin dağıtım sistemleri ve dijital sağlık uygulamaları, diyabet bakımında devrim yaratmıştır.**

Temel Teknolojik Uygulamalar

- **Sürekli Glukoz İzleme (CGM):** Sürekli Glukoz İzleme (CGM), diyabet yönetiminde kan şekeri düzeylerinin anlık ve sürekli olarak takip edilmesini sağlayan modern bir teknolojidir. Son yıllarda hem tip 1 hem de tip 2 diyabetli hastalarda glisemik kontrolü iyileştirmek, hipoglisemi ve hiperglisemi riskini azaltmak amacıyla yaygın olarak kullanılmaktadır. Gerçek zamanlı kan şekeri takibi sağlar, hipoglisemi ve hiperglisemi riskini azaltır, glisemik değişkenliği düşürür ve insülin doz ayarlamalarında karar desteği sunar[1,2,3,5,8,10].

- **İnsülin Pompaları ve Otomatik Sistemler:** İnsülin pompaları ve kapalı devre (hibrit) sistemler, insülin dozunu otomatik olarak ayarlayarak daha stabil glisemik kontrol sağlar. Otomatik İnsülin Dağıtım (AID) Sistemleri, CGM cihazlarıyla bağlantılı çalışan ve algoritmalarla insülin dozunu otomatik ayarlayan sistemlerdir. Şu anda çoğu sistem "hibrit" veya "yarı otomatik" olup, yemek ve egzersiz gibi durumlarda kullanıcıdan bilgi girişi gerektirir. Bu sistemler, özellikle tip 1 diyabetlilerde yaygınlaşmaktadır[2,3,5,8,10].

- **Dijital Sağlık ve Mobil Uygulamalar:** Mobil uygulamalar ve yazılımlar, hastaların kendi kendine bakımını kolaylaştırmak ve tedavi sonuçlarını iyileştirmek amacıyla hızla yaygınlaşmaktadır. Akıllı telefonların ve mobil teknolojilerin gelişimiyle birlikte, diyabetli bireyler için çok sayıda uygulama geliştirilmiş ve kullanılmaya başlanmıştır. Bu uygulamalar öğün, egzersiz ve glisemik verileri takip ederek hasta ve hekim arasındaki iletişimi güçlendirir, öz yönetimi destekler[4,6,8,9].

Güncel Gelişmeler ve Klinik Sonuçlar

Teknoloji	Sağladığı Faydalar	Kaynaklar
CGM	Daha iyi glisemik kontrol, hipoglisemi riskinde azalma	1,2,5,8
İnsülin Pompası	Esnek insülin yönetimi, yaşam kalitesinde artış	2,3,5,10
Kapalı Devre Sistemler	Otomatik insülin ayarı, zaman içinde gelişen algoritmalar	2,3,5,8
Dijital Sağlık Uygulamaları	Kendi kendine yönetim, hasta memnuniyeti, eğitim	4,6,8,9

Psikososyal ve Pratik Etkiler

Yaşam Kalitesi ve Hasta Memnuniyeti: Teknolojiler, hastaların yaşam kalitesini ve tedaviye bağlılığını artırabilir [5,6,8.]

Psikolojik Etkiler: Teknoloji kullanımı bazı hastalarda diyabet stresini değiştirmeyebilir; bireysel farklılıklar gözlenmiştir[6,12].

Kullanım Engelleri: Teknolojiye erişim, eğitim ihtiyacı ve sürekli kullanımda motivasyon eksikliği gibi zorluklar mevcuttur[5,6,11.]

Zorluklar ve Gelecek Perspektifi

- Teknolojinin etkinliği, hasta eğitimi ve sürekli kullanım ile doğrudan ilişkilidir[569].
- Yapay zeka destekli karar sistemleri ve veri analitiği, kişiselleştirilmiş tedaviye olanak tanımaktadır[4,5,8.]
- Hastane ortamında teknolojinin entegrasyonu henüz sınırlı olsa da, klinik karar destek sistemleri ve kapalı devre uygulamalar umut vaat etmektedir[7].

Sonuç

Diyabet yönetiminde teknoloji, glisemik kontrolü iyileştirirken yaşam kalitesini artırmakta ve tedavi sürecini kolaylaştırmaktadır. Sürekli glukoz izleme, insülin pompaları, otomatik sistemler ve dijital sağlık uygulamaları, diyabet bakımında standart haline gelmektedir. Başarı için hasta eğitimi ve teknolojinin doğru entegrasyonu kritik önemdedir.

Kaynaklar

1. Cappon, G., Acciaroli, G., Vettoretti, M., Facchinetti, A., & Sparacino, G. (2019). Continuous glucose monitoring sensors for diabetes management: A review of technologies and applications. *Diabetes & Metabolism Journal*, *43*(4), 383–397. https://doi.org/10.4093/dmj.2019.0077
2. Tauschmann, M., & Hovorka, R. (2018). Technology in the management of type 1 diabetes mellitus—Current status and future prospects. *Nature Reviews Endocrinology*, *14*(8), 464–475. https://doi.org/10.1038/s41574-018-0022-6
3. Beck, R. W., Bergenstal, R. M., Riddlesworth, T. D., Kollman, C., Li, Z., Brown, A. S., ... & Price, D. A. (2019). Advances in technology for management of type 1 diabetes. *The Lancet*, *394*(10205), 1265–1273. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(19)31142-0
4. Guan, Z., Zhang, H., Zhou, Y., & Tang, Y. (2023). Artificial intelligence in diabetes management: Advancements, opportunities, and challenges. *Cell Reports Medicine*, *4*(3), 101018. https://doi.org/10.1016/j.xcrm.2023.101018
5. Grunberger, G., Sherr, J., Allende, M., Blevins, T., Bode, B. W., Handelsman, Y., ... & Hirsch, I. B. (2021). American Association of Clinical Endocrinology clinical practice guideline: The use of advanced technology in the management of persons with diabetes mellitus. *Endocrine Practice*, *27*(6), 505–537. https://doi.org/10.1016/j.eprac.2021.03.010
6. Gonder-Frederick, L., Shepard, J. A., & Grabman, J. H. (2016). Psychology, technology, and diabetes management. *The American Psychologist*, *71*(7), 577–589. https://doi.org/10.1037/a0040383
7. Thabit, H., Hovorka, R., & Dashora, U. (2024). Technology in the management of diabetes in hospitalised adults. *Diabetologia*, *67*(1), 1–12. https://doi.org/10.1007/s00125-023-06000-4
8. Lundgrin, E., Ma, J., & Calderon, B. (2025). Diabetes technology trends: A review of the latest innovations. *The Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism*. Advance online publication. https://doi.org/10.1210/clinem/dgad999
9. Edelman, S. V., Pettus, J., & Bode, B. (2023). Patient perspectives on the benefits and challenges of diabetes and digital technology. *Clinical Diabetes: A Publication of the American Diabetes Association*, *41*(2), 113–118. https://doi.org/10.2337/cd23-0013
10. Snaith, J., Khan, R., & Jenkins, D. (2021). Technologies in the management of type 1 diabetes. *Medical Journal of Australia*, *215*(9), 425–429. https://doi.org/10.5694/mja2.51335
11. Garabedian, L., Ross-Degnan, D., & Wharam, J. (2015). Mobile Phone and Smartphone Technologies for Diabetes Care and Self-Management. *Current Diabetes Reports*, 15, 1-9. https://doi.org/10.1007/s11892-015-0680-8.

12. Naranjo, D., Tanenbaum, M., Iturralde, E., & Hood, K. (2016). Diabetes Technology. *Journal of Diabetes Science and Technology*, 10, 852 - 858. https://doi.org/10.1177/1932296816650900.

ROLES AND RESPONSIBILITIES OF HEALTH WORKERS IN RELATION TO VIOLENCE AGAINST WOMEN

KADINA YÖNELİK ŞİDDETE İLİŞKİN SAĞLIK ÇALIŞANLARININ ROL VE SORUMLULUKLARI

Nazlı BATAN[1] Rabiye ERENOĞLU [2]Cemile ONAT KÖROĞLU[3]

[1]Yüksek Lisans Öğr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doğum ve Kadın Hastalıkları Hemşireliği, Hatay, Türkiye.

[2] Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Doğum ve Kadın Hastalıkları Hemşireliği, Hatay, Türkiye.

[2]ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3649-9336

[3]Öğr. Gör. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Doğum ve Kadın Hastalıkları Hemşireliği Hatay, Türkiye.

[3]ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9674-4076

ÖZET

Şiddet, zarar vermek için uygulanan aşırı güç kullanımı veya baskı kurma davranışı olarak tanımlanabilmektedir. Kadına yönelik şiddet, yıllardır hem dünyada hem de ülkemizde var olan ve çözülmesi gereken önemli bir halk sağlığı sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünyada kadınların %27'sinin, birlikte oldukları erkeklerden şiddet gördükleri ve kadın cinayetlerinin %38'inin eşler tarafından işlendiği belirlenmiştir. Ülkemizde benzer şekilde kadınların çoğunlukla fiziksel şiddete maruz kaldığı ve birlikte olduğu erkek veya eşi tarafından öldürüldüğü bildirilmiştir. Kadına yönelik şiddet; fiziksel, cinsel, psikolojik/duygusal, ekonomik, sözlü ve siber zorbalık türleri ile çeşitli biçimleri bulunmaktadır. Cinselliğin kontrol, baskı ve tehdit aracı olarak kullanılması cinsel şiddet, kadının ekonomik kaynaklarının kontrol edilmesi veya yönetilmesi ekonomik şiddet, kadının davranışları veya konuşmalarıyla kontrol altına alınması, cezalandırılması psikolojik/duygusal şiddet, kaba kuvvetin kullanılmasıyla yaptırım, bastırma veya sindirme fiziksel şiddet ve kadının elektronik iletişim araçları aracılığıyla, saldırıya uğramasıyla güç dengesizliğini içeren olumsuz veya incitici, tekrarlayıcı davranışlara maruz kalması siber zorbalık olarak adlandırılmaktadır. Karmaşık ve birden fazla boyutu içeren kadına yönelik şiddet aynı zamanda kadınların güvenliği ve refahını tehdit eden ciddi bir insan hakları ihlali olarak değerlendirilebilmektedir. Tüm bu şiddet türleri ile başa çıkabilmek için şiddetin nedenlerinin bilinmesi büyük önem taşımaktadır. Temel etkili faktörler psikolojik, sosyal, kültürel ve ekonomik olarak başlıklandırılmış olsa da toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kültürel yapı ve yasal düzenlemelerin etkili olduğu düşünülmektedir. Şiddete maruz bırakılan kadınların psikolojik ve fizyolojik sağlığı uzun veya kısa vadede olumsuz yönde etkilenmektedir. Bu yüzden, bu önemli sorun ile başa çıkmak için çeşitli düzenlemeler ve kurumsal mekanizmalardan bahsedilebilmektedir. Bu kurumsal mekanizmalardan biri sağlık sektörü olmakla birlikte ve bu alanda çalışan ebe/hemşirelere önemli görevler düşmektedir. Özellikle birinci basamak sağlık hizmetlerinde yer alan ebe/hemşirelerin risk gruplarının belirlenmesi, destekleyici ve koruyucu hizmetlerin sunulmasında önemli rollere sahip olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra ebe/hemşirelerin kadın da veya aile de şiddet sonrası görülebilecek kısa ve uzun dönem etkileri azami duruma indirgemek için tıbbi müdahaleyi ve şiddeti engelleyici önlemler alma konusunda görevleri bulunmaktadır. Sonuç olarak hem

dünyada hem de ülkemizde var olan çözülmesi gereken önemli bir halk sağlığı sorunu olan kadına yönelik şiddetin önlenmesinde çeşitli kurumsal mekanizmaların yanı sıra sağlık çalışanlarının önemli görevlere sahip olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadına Yönelik Şiddet, Sağlık Personeli , Ebe, Hemşire, Rol ve Sorumluluklar

ABSTRACT

Violence can be defined as the excessive use of force or pressure to cause harm. Violence against women is an important public health problem that has existed both in the world and in our country for years and needs to be solved. It has been determined that 27% of women in the world experience violence by their intimate partners and 38% of femicides are committed by spouses. Similarly, in our country, it has been reported that women are mostly subjected to physical violence and killed by their intimate partners or husbands. Violence against women takes various forms, including physical, sexual, psychological/emotional, economic, verbal and cyberbullying. Sexual violence is defined as the use of sexuality as a means of control, pressure and threat; economic violence is defined as the control or management of women's economic resources; psychological/emotional violence is defined as the control and punishment of women through their behavior or speech; physical violence is defined as the use of brute force to sanction, suppress or intimidate; and cyberbullying is defined as the exposure of women to negative or hurtful, repetitive behaviors involving power imbalance through electronic communication tools. Violence against women, which is complex and involves multiple dimensions, can also be considered as a serious violation of human rights that threatens women's safety and well-being. It is of great importance to know the causes of violence to cope with all these types of violence. Although the main effective factors are categorized as psychological, social, cultural and economic, gender inequality, cultural structure and legal regulations are thought to be effective. The psychological and physiological health of women exposed to violence is negatively affected in the long or short term. Therefore, various regulations and institutional mechanisms can be mentioned to deal with this important problem. One of these institutional mechanisms is the health sector and midwives/nurses working in this field have important duties. It is seen that midwives/nurses, especially in primary health care services, have important roles in identifying risk groups and providing supportive and protective services. In addition, midwives/nurses have duties in taking measures to prevent medical intervention and violence to maximize the short and long-term effects that may be seen after violence in women or families. As a result, it is seen that health professionals have important duties in addition to various institutional mechanisms in preventing violence against women, which is an important public health problem that needs to be solved both in the world and in our country.

Keywords: Violence Against Women, Health Workers, Midwife, Nurse, Roles and Responsibilities

GİRİŞ

Şiddetin fiziksel ve psikolojik sağlığı olumsuz etkilediği, sağlık sistemine ve ekonomiye yük getirdiği, sosyal ilişkileri zayıflattığı ve yaşam kalitesini etkilediği için önemli bir halk sağlığı sorunu olduğunu söylemek mümkündür. Genel olarak şiddet daha güçlü olan kişinin savunmasız kişilere uyguladığı fiziksel, psikolojik, ekonomik, cinsel ve duygusal açıdan zarar veren her türlü eylem ve davranışlar olarak belirtilebilmektedir. Ancak kadına yönelik şiddet, kadınlara sadece kadın oldukları için yapılan ve cinsiyete dayanan her türlü tutum ve davranış şeklinde tanımlanabilmektedir. Kadına yönelik şiddet son zamanlarda giderek artış gösteren ve toplumu olumsuz yönde etkileyen önemli bir halk sağlığı sorunudur. (1)

Şiddetin her sektörü yakından etkilediği ifade edilebilmektedir. Son zamanlarda şiddetin özellikle sağlık sektörünü etkileyen önemli bir sorun olduğundan bahsetmek de mümkündür. Sağlık çalışanları ile ilgili olarak şiddetin sağlık profesyonellerini mesleki anlamda etkilediği söylenebilir. Sağlık sektöründe var olan şiddet hasta ve çalışan güvenliğini, işe duyulan memnuniyet ile sevgiyi ve hizmetin kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir. (2)

Şiddeti anlamanın yolunun nedenlerini bilmekten geçtiği söylenilebilir. Gösterilen şiddetin temelinde içte yatan büyük bir öfke, çocuk yaşlarda şiddete tanık olma veya maruz bırakılma, güç gösterisi ve ruhsal problemler gibi pek çok durum yer almaktadır. (1,3)

1. ŞİDDETİN TANIMI

Dünya Şiddet ve Sağlık Raporunda (WRVH) şiddet sorunu "kişinin kendisine, başka bir kişiye veya bir grup veya topluma karşı fiziksel güç veya kuvvetin tehdit veya fiili olarak kasıtlı olarak kullanılması, yaralanma, ölüm, psikolojik zarar, gelişme bozukluğu veya yoksunlukla sonuçlanması veya sonuçlanma olasılığının yüksek olması." Şeklinde ele alınmaktadır. (4)

Şiddetin meydana geldiği bağlamlar ve şiddet türleri incelendiğinde şiddeti mağdur-fail ilişkisine göre üç alt türe ayırmak mümkündür. Kendine yönelik şiddette fail ve mağdur aynıdır. Kişiler arası şiddet, bireyler arasındaki şiddeti ifade eder ve aile ve yakın partner şiddeti ile toplum şiddeti olarak alt kategorilere ayrılabilir. Toplu şiddet daha geniş birey grupları tarafından işlenen şiddeti ifade eder ve toplumsal, siyasal ve ekonomik şiddet olarak alt başlıklara ayrılabilir. Şiddet toplumun bütününü ve her sektörü etkileyen önemli bir sorun olmaktadır. Sağlık sektöründe görülen şiddet hastadan, hastanın yakınlarından veya o ortamda bulunan herhangi bir kişiden gelen; sağlık çalışanının hayatını tehlikeye sokabilecek, incitebilecek ve zarar verebilecek durumlar olarak tanımlanabilmektedir. Bu alanda çalışan kişilerin özellikle de hemşirelerin meslek hayatlarında fiziksel ve psikolojik şiddet riskleri ile karşı karşıya kaldıklarını söylenebilir. Sağlık sektörünün de şiddetten olumsuz yönde etkilendiğini, hizmet kalitesini ve hasta ile sağlık profesyonelinin güvenliğini azalttığını, sağlık çalışanlarının iş memnuniyetini etkilediğini söylemek mümkün olmaktadır. (2,5,6)

Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezine (CDC) göre, her 4 kadından biri ve her 7 erkekten biri hayatlarının bir noktasında yakın partnerleri tarafından fiziksel şiddete maruz bırakılmaktadır. Yaklaşık olarak her 3 kadından biri ve 6 erkekten biri yaşamları boyunca cinsel şiddete maruz bırakılmaktadır. Şiddet türlerine bakıldığında; yakın partner şiddeti, cinsel şiddet ve takip oranları yüksek olup, yakın partner şiddeti her yıl 10 milyondan fazla kişide görülmektedir.(7)

Her 6 kadından biri ve her 19 erkekten biri yaşamları boyunca çoğunluğu tanıdıkları birisi olmak üzere tacize maruz bırakılmıştır. 10 kadın kurbanın yaklaşık 6'sı ve 10 erkek kurbanın ise yaklaşık 4'ü yakın partner tarafından tacize uğramıştır. Her yıl en az 5 milyon aile içi şiddet eylemi, 3 milyondan fazlası erkekleri içermekle birlikte 18 yaş ve üzeri kadınlara yönelik gerçekleşmektedir. Her yıl yaklaşık 1.5 milyon kadına yönelik, yakın partner tarafından tecavüz ve fiziksel saldırı ve erkeklere gerçekleşmektedir. Erkeklere yönelik ise 800.000 saldırı gerçekleşmektedir. Her 5 kadından yaklaşık biri hayatlarının bir noktasında tamamlanmış veya teşebbüs edilmiş tecavüze maruz bırakılmıştır. Erkeklerin ise yaklaşık %1 ila %2'si tamamlanmış veya teşebbüs edilmiş tecavüze maruz bırakılmıştır. Yakın partner şiddetinin görülme sıklığı, 12 yaş ve üzeri her 1000 kişide yaklaşık 10 kişiden, yaklaşık 1000 kişide 4 kişiye düşerek %60'ın üzerinde azalmıştır. Bunların dışında diğer gruplar için bakıldığında, eksik bildirim nedeniyle yaşlı istismarı ve ihmaline ilişkin doğru olay bilgisi elde etmek zor olmaktadır. Yaşlı istismarının yaşlı nüfusunun %3 ila %10'unda meydana geldiği düşünülmektedir. (7)

Çocuklara bakıldığında, yaklaşık 45 milyon çocuğun çocukluk döneminde şiddete maruz bırakıldığı söylenebilir. Çocukların yaklaşık %10'u her yıl aile içi şiddete maruz kalmaktadır

ve %25'i çocukluk dönemlerinde en az bir olaya maruz bırakılmıştır. Çocukların %90'ının şiddetin doğrudan tanığı olduğunu söylemek mümkündür. Verilere göre karısını döven erkeklerin %30 ile %60'ının çocuklarını dövdüğü belirtilmiştir. Ayrıca aile içi şiddete tanık olan çocukların flört şiddetine maruz kalma riskinin yüksek olduğu, ilişki ve ebeveynlik konusunda daha fazla zorluk yaşadığı belirtilmiştir. Şiddet; toplumdaki bütün bireyleri dolayısıyla erkekleri, yaşlıları, çocukları ve kadınları olumsuz yönde etkilemektedir. Ancak bu oranlara bakıldığında şiddetten daha çok etkilenen kişilerin kadınlar olduğu bir gerçektir. (7,8,9)

2. KADINA YÖNELİK ŞİDDET

Birleşmiş Milletler, kadına yönelik şiddeti "kadınlara fiziksel, cinsel veya ruhsal zarar veya acı veren veya bu sonuçları doğurması muhtemel olan, bu tür eylemlerle tehdit etme, zorlama veya keyfi olarak özgürlükten yoksun bırakma dahil olmak üzere, ister kamusal ister özel hayatta meydana gelen, cinsiyete dayalı her türlü şiddet eylemi" olarak tanımlamaktadır. (10)

Kadınlar kadar çocuklar ve toplum için de oldukça önemli olan kadına yönelik şiddet; ciddi etkileriyle birlikte uzun sürebilen, sağlığa zarar veren ve gelişimsel etkileri olan halk sağlığı sorunu olarak ifade edilebilir. (11)

Kadına yönelik şiddetin tanımlanmasında birinci basamak sağlık çalışanlarının önemli rolleri bulunmaktadır. Özcan ve Ceviz (2022) tarafından 328 kişiden oluşan ve %52.8'i hemşire olan birinci basamak sağlık çalışanlarının kadına yönelik şiddete ilişkin bilgi ve tutumlarının belirlenmesi amacıyla yapılan bir çalışmada; sağlık çalışanlarının duygusal belirtilere kıyasla fiziksel belirtileri tanımada daha yeterli oldukları bulunmuş, sağlık çalışanlarının şiddeti tanılamada ise kısmen yeterli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Şiddetin belirtilerini fark etmek ve şiddet ile mücadele etmek için şiddetin nedenlerini ve risk faktörlerini bilmek oldukça önem taşımaktadır. (12)

3.1. Kadına Yönelik Şiddette Risk Faktörleri

Şiddetin birden risk faktörlerini sayabilmek mümkündür. Bazı biyolojik ve sosyoekonomik faktörler, gelişimsel durumlar, sahip olunan çevre, psikolojik durumlar şiddete neden olabilir. (13,14)

Şiddet ile çocukluğunda tanışmış olan birey, yaşamının ilerleyen dönemlerinde şiddet gösterme eğiliminde olabilir. Şiddet kendisine uygulanmamış olsa bile kişi, çocukluk döneminde tanık olduğu şiddeti içselleştirip uygulayabilir. Ayrıca geçmişinde çocuk istismarına maruz bırakılma durumu varsa bunun şiddet için bir risk faktörü olduğu söylenebilir. (14)

Kişinin sahip olduğu çevre de şiddet için bir risk faktörüdür. Şiddet çevreden de öğrenilebilir. Ataerkil bir yapıya sahip olan çevre şiddette etkili olabilir. Bu anlamda toplumsal cinsiyet ayrımının da şiddet üzerinde etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Kadının ekonomik olarak erkeğe bağımlı olması, yoksulluk, düşük gelir düzeyi veya işsizlik durumları da şiddet ile ilişkili olabilir. Ayrıca eğitim seviyesinin düşük olması nedeniyle şiddet bir çözüm yöntemi olarak da görülebilir. Alkol intoksikasyonu şiddete neden olabilen dolayısıyla şiddete yol açabilecek bir risk faktörüdür. Ayrıca uyuşturucu gibi maddelerin kullanılması sonrasında şiddet ve saldırganlık durumu görülür. Şiddeti genel olarak erkeklerin uyguladığı düşünüldüğünde bunun nedenleri arasında yaşa bağlı biyolojik değişimler gösterilebilir. İletişim araçlarının şiddeti destekleyen tutumları da şiddet için bir risk faktörüdür. (4,14,15)

3.2. Kadına Yönelik Şiddet Türleri

Şiddet yalnızca fiziksel olmaz. Kadına yönelik şiddet biçimleri farklılık gösterebilir. Bunları cinsel şiddet, fiziksel şiddet, psikolojik (duygusal) şiddet, ekonomik şiddet, sözlü şiddet ve

dijital şiddet şeklinde sıralamak mümkündür. Şiddetin her türlüsünün önemsenmesi ve ciddiye alınması gerekir. (16,17)

Fiziksel Şiddet; En sık karşılaşılan şiddet türünün fiziksel şiddet olduğunu söylemek mümkündür. Fiziksel gücün bir yaptırım aracı olarak kullanılması fiziksel şiddet olarak adlandırılır. Fiziksel şiddet; vurmak, tokat atmak, boğazını sıkmak ve saçını çekmek gibi eylemleri içerir. Fiziksel şiddete maruz kalan bir kadında kalıcı ve belirgin izler olabilir. (16,17)

Tahmini olarak dünya üzerinde 736 milyon kadın yaşamlarında en az bir defa yakın partneri ya da partneri olmayan kişiler tarafından fiziksel şiddete veya cinsel şiddete ya da her ikisine birden maruz bırakılmıştır. (18)

Psikolojik/ Duygusal Şiddet; Psikolojik olarak, karşı taraftaki kişiyi konuşmayla bastırıp cezalandırma durumu psikolojik şiddet şeklinde ifade edilebilir. Psikolojik şiddete maruz bırakılan kadın özgüvenini yitirebilir ve psikolojik şiddet yüzünden kendini güçsüz hissedebilir. (16,17)

Araştırmalara göre yüzdelik olarak ifade edildiğinde ülkemizde kadınların %24 ila %55'inin psikolojik/ duygusal şiddete maruz bırakıldığı bilinmektedir. (19)

Cinsel Şiddet; Kontrol aracı olarak cinselliğin kullanılmasına cinsel şiddet denilir. Cinsellik, cinsel şiddette bir tehdit yoludur. Kadının rızası olmadan cinsel ilişkiye girmek, aşırı derecede kıskançlık olması, tecavüz ve cinsel istismar cinsel şiddete örnektir. Ayrıca bekaret kontrolünün yapılması, bir kadının kendisinden yaşça büyük bir kişi ile zorla evlendirilmesi de cinsel şiddeti içeren durumlar olarak değerlendirilir. (17)

Ekonomik Şiddet; Maddi durumun bir yaptırım aracı olarak kullanılması ekonomik şiddet olarak ifade edilebilir. Ekonomik şiddetin daha çok eşler arasında görüldüğü söylenebilir. Kadına yönelik ekonomik şiddet; kadının parasının rızası olmadan alınması, kadının iş hayatında bulunmasına izin verilmemesi, kadının ekonomik özgürlüğe ulaşmasının engellenmesi ve maddi olarak kadının bir başkasına bağımlı hale getirilmesi şeklinde kendini gösterir. Ülkemizde bulunan kadınların %13.5 ila %19.3'ü ekonomik şiddete maruz bırakılmaktadır. (17,19)

Sözlü Şiddet; Hakaret etmek, alay etmek ve bağırmak gibi sözlü bir şekilde şiddet uygulanması sözel şiddet olarak ifade edilir. Sözlü şiddet kadının kendini değersiz hissetmesine neden olabilir. (16,17) Ülkemizde kadınların %52 ila %66'sı sözlü şiddete maruz kalmaktadır. (19)

Siber Zorbalık; Dijital araçlar yardımıyla, güçsüz olan bazılarının diğerleri tarafından haksız yere saldırılara maruz kalmasına dijital şiddet denilir. Teknoloji dünyasında meydana gelen gelişmelerle birlikte iletişimde de bazı gelişmeler yaşanmış ve sosyalleşme alanları doğmuştur. Sosyal medya olarak nitelendirdiğimiz sosyalleşme alanlarında kişiler takma adlarla veya lakaplarla da yer edinebilir. Bu sayede insanlar normalde dile getiremeyecekleri duygu ve düşüncelerini takma adlarla sosyal medyada rahat bir şekilde dile getirebilir. Dijital dünyanın olumlu etkilerinin yanında olumsuz etkilerinin de olabileceği ve şiddeti beraberinde getirebileceği söylenebilir. (16,20)

3.3. Kadına Yönelik Şiddetin Dünyada ve Ülkemizdeki Yaygınlığı

2023 yılında yayımlanan "Birleşmiş Milletler Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kadının Güçlenmesi Birimi" verilerine göre; tahmini olarak dünya üzerinde 736 milyon kadın yaşamlarında en az bir defa yakın partneri ya da partneri olmayan kişiler tarafından fiziksel şiddete veya cinsel şiddete ya da her ikisine birden maruz bırakılmıştır. 2021 senesinde sahip olduğu aile ya da yakın partneri tarafından 45 bin kadın öldürülmüştür. Diğer bir ifadeyle saatte beşten fazla kadın ya da kız çocuğu hayatını kaybetmiştir. Şiddete uğrayıp yardım arayan kadınlar %40'tan daha azdır. (18)

Kadına yönelik şiddetin Türkiye'de de görüldüğü bilinmektedir. Araştırmalara göre yüzdelik oranlarla ifade edildiğinde kadınların %52 ila %66'sı sözel şiddete maruz kalmaktadır. Kadınların %15 ila %65'i fiziksel şiddet türüne, %24 ila %55'i psikolojik şiddet türüne, %13.5 ila %19.3'ü ise ekonomik şiddete, %6.3 ila %15'i ise cinsel şiddete maruz bırakılmaktadır. (14)

2007-2021 yılları arasında "Türkiye Kadın Dernekleri Federasyonu'nun" 5 dilde hizmet verdiği "Ev İçi Şiddet Acil Yardım Hattı'na" gelen 28 binden fazla çağrıyla analiz yapılmış ve elde edilen istatistiklerle bir rapor hazırlanmıştır. Hazırlanan "Ev İçi Şiddet Acil Yardım Hattı 2007-2021 Yılları Arası Verilerinin İstatistiksel Analizi Raporu" bu yıllar arasında 28 bin 198 çağrının geldiğini ifade etmiştir. Raporda 900'den fazla kişinin hattı birden çok aradığı belirtilmiştir. Gelen aramalardaki her 10 kişinin 8'inin'kadın olduğu, her on aramadan birinde hem kadına hem de çocuğa yönelik şiddetin olduğu raporlanmıştır. Analizlere göre faillerin %90'ı erkek, hem kadının hem de erkeğin birlikte şiddet uyguladığı olaylar ise %3 olarak raporlanmıştır. Aramalarda ilk olarak 17601 kişinin fiziksel, 15059 kişinin duygusal, 5608 kişinin sosyal, 4346 kişini ekonomik ve 1456 kişinin cinsel şiddete maruz bırakıldığı raporlanmıştır. (10)

1 Ocak-29 Aralık 2024 yıllarını kapsayan "Sosyo Politik Saha Araştırma Merkezi" verilerine göre son bir yıl içerisinde meydana gelen olaylar incelendiğinde 484 kadın katledilirken 408 kadın ise şüpheli bir şekilde yaşamını yitirmiştir. Veriler incelendiğinde 29 kadının cinsel saldırı/tecavüze maruz bırakıldığı görülmektedir. Ayrıca 163 kadın tacize, 98 kadın tehdit ve hakarete, 527 kadın şiddet/yaralamaya, 527 kadın seks işçiliğine zorlamaya maruz bırakılmıştır. Bu tarihlerde kadına yönelik şiddet türlerinin oranları incelendiğinde %22.4 oranla mağdurlar en çok seks işçiliğine zorlamaya maruz bırakılmıştır. Mağdurların %22'si yaralanmaya maruz bırakılırken, %20.2'si cinayet, %17'si şüpheli ölüm, %6.8'i taciz, %6.3'ü çocuk istismarı, %4.1', tehdit veya hakaret, %1.2'si cinsel saldırıya maruz bırakılmıştır. Ayrıca şiddete maruz bırakılan kişilerin yaşlarına bakıldığında; 0-17 yaş grubu kişilerin %7.8, 18-24 yaş grubu kişilerin %4.8, 25-34 yaş grubu kişilerin %7.8, 35-44 yaş grubu kişilerin %5.6, 45-54 yaş grubu kişilerin %3.6, 55-64 yaş grubu kişilerin %2.3, 65 yaş ve üzeri kişilerin %3.1 ve %65 oranının bilinmediği görülmektedir. (21)

3. KADINA YÖNELİK ŞİDDETİN KADIN SAĞLIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Şiddetin sağlığı olumsuz yönde etkileyen bir halk sağlığı problemi olduğundan bahsetmek mümkündür. Dolayısıyla sağlık çalışanlarının, hemşirelerin hizmet verdiği kadın nüfusuna bakıldığında kadına yönelik şiddet olayları önemli problemler olarak ortaya çıkmaktadır. (22,23)

Kadına yönelik şiddetin; psikolojik ve fizyolojik olarak uzun sürede ortaya çıkabilecek olan veya kısa sürede kendini gösteren bazı olumsuz etkileri bulunur. Şiddete maruz kalma durumunda öncelikli olarak sağlık hizmetlerine ulaşma çabasında artış, psikolojik olarak etkilenmeler ve yaşam kalitesinde bozulma meydana gelebilir. Uzun sürede ortaya çıkan olumsuz durumlar ise; sadece şiddete maruz kalan kadının değil şiddete tanık olan çocuğun ruhsal durumunda etkilenmeler, şiddete maruz kalan kadının kendisini soyutlaması, intihar düşünceleri şeklinde kendini gösterebilir. Şiddet kadında travma sonrası stres bozukluğu, anksiyete, uyku düzensizlikleri, korku ve kaygı gibi psikolojik etkiler bırakabilir. Ayrıca şiddetin fizyolojik etkilerinden de bahsetmek mümkündür. Cinsel şiddete maruz kalan bir kadın aynı zamanda istenmeyen gebeliklere ve cinsel yolla bulaşan hastalıklara da maruz kalabilir. Gebelik durumunda fiziksel şiddet gören bir kadın; erken doğum, düşük doğum ağırlıklı bir bebeğe sahip olma ve düşük gibi sorunları yaşayabilir. (16,22)

İstismarcı olan eşi tarafından kontrol edilme durumu yaşayan ve şiddete maruz bırakılan kadınlarda potansiyel olarak doğum kontrol uyumsuzluğu görülebilmektedir. Yaşanan

jinekolojik sorunlar ile cinsel şiddete maruz bırakılma arasında bir ilişki olduğu ifade edilebilmektedir. Ayrıca psikolojik şiddet ve fiziksel şiddetin de semptomları artırdığı ifade edilebilmektedir. (24)

Kadının fiziksel, psikolojik ve üreme sağlığını doğrudan etkileyen kadına yönelik şiddette sağlık personeli dolayısıyla hemşireler kadınların bu durumda ilk karşılaştıkları bazen de tek ilişki kurdukları kişilerdir. Acil sağlık hizmetleri, CYBH, aile planlaması hizmetleri, HIV/AİDS danışmanlığı sağlık personeli ile kadınların kesişme alanlarından birkaçıdır. (23)

Bütün bunların yanı sıra şiddetin uzun yıllar devam etmesi ve kadının buna maruz bırakılması kadının değersiz hissetmesine, içinde bulunduğu toplumla iletişim kurmakta güçlük çekmesine, kendi bedeniyle ilgili olumsuz yorumlarda bulunmasına hatta şiddeti kabul etmesine ve kimseyle paylaşmamasına sebep olabilir. Şiddete maruz bırakılan kadının yaşadığı durumu kimseyle paylaşmak istememesinin ve bu durumu kabullenmesinin nedeni eşine ekonomik olarak bağımlı olması, çocuğunun düzeninin bozulmasını istememesi, aile yapısını bu şekilde koruyabileceğini düşünmesi ve şiddeti aile içinde kalması gereken bir sır şeklinde görmesi olarak gösterilebilir. (25)

Huertas M ve ark. tarafından kadınlara yönelik şiddet öyküsünün menopoz dönemi sağlığa olan etkisini belirlemek amacıyla ABD, Brezilya ve Avustralya'da şiddete maruz kaldığı bildirilen kadınlarla yapılan bir derlemede; kadına yönelik şiddet geçmişinin menopoz semptomlarını artırdığı, ve şiddete maruz bırakılan kadında 40 yaşından sonra fiziksel, cinsel ve psikolojik sağlığın kötüleştiği sonucuna ulaşılmıştır. (26)

Damra ve Abujilban tarafından kadına yönelik şiddetin depresyon ve üreme sağlığı arasındaki ilişkiyi açıklığa kavuşturmak amacıyla 300 kadın ile Ürdün'de yapılan bir çalışmada; fiziksel, cinsel, kontrol ve psikolojik şiddet türlerine maruz kalma ile depresyon düzeyleri arasında pozitif bir ilişki olduğu ancak üreme sağlığı ile ilgili bütün bileşenlerle ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. (27)

Cinsel sağlık ve üreme sağlığı için olumsuz etkilere sahip olan kadına yönelik cinsiyete dayalı şiddet oldukça yaygındır. R.G. Grose ve ark. tarafından incelemelerin çoğu Afrika ve Asya'dan olmak üzere düşük ve orta gelirli ülkelerde yapılan bir çalışmada, kadına yönelik cinsiyete dayalı şiddetin cinsel sağlık ve üreme sağlığı üzerine etkisi kız çocukları ve genç kadınlar için değerlendirilmiş ve kadına yönelik cinsiyete dayalı şiddetin ele alınmasının cinsel sağlık ve üreme sağlığını iyileştirmek için önemli olduğu bulunmuştur. (28)

4. KADINA YÖNELİK ŞİDDET İLE MÜCADELE

Şiddet mağduru kadınlar; damgalanma, şiddeti uygulayan kişinin daha fazla şiddet uygulayabileceği, çocuklarının zarar görebileceği ve ekonomik olarak bir başkasına bağımlı olduğu düşüncesiyle sessiz kalabilir. Fakat bazı kurumlara başvurarak destek isteyebilir ve yaşadığı şiddet olayını ifade edebilir. Şiddete maruz bırakılan kadın desteklenmeli, kadının güçlenmesinde kendi hayatını kendisinin kontrol etmesi gerektiği anlatılmalıdır. (25)

5.1. Ulusal ve Uluslararası Düzenlemeler

- Eşitlik ilkesini benimseyen Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda; kadınların sahip olduğu hakları korumak ve toplumsal cinsiyet ayrımcılığını yasaklamak gibi zorunluluklardan bahsedilebilmektedir. Kanunlara bakıldığında Türk Medeni Kanunu'nun eşitlik ve aile içindeki düzenlemeler sayesinde şiddet karşısında koruyucu bir çerçeve sağladığından bahsetmek mümkündür.

- İş Kanunu'na bakıldığında ise ayrımcılıkların önlenmesi ve cinsiyet eşitliğinin sağlanması gibi maddeler içerdiği söylenebilmektedir.

- Bir diğer kanun şiddeti suç sayan, kadına yönelik var olan şiddet türlerine karşı yaptırımlar getiren Türk Ceza Kanunu'dur.

- Şiddeti önleme ve mağduru koruma konusunda önemli düzenlemeleri olan 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun da kadına yönelik şiddet ile mücadelede ulusal düzenlemeler arasındadır.

- Kadına yönelik şiddetle mücadele konusunda yapılmış birçok düzenleme olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan bir tanesi de "Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesidir" Bu beyanname bütün insanlar için ayrımcılığa karşı durarak aynı zamanda da kadınların aynı hakları ve özgürlüğü olması gerektiğini benimsemektedir.

- 1979'da kabul edilen "Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi" (CEDAW) ise, kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olması gerektiğini ve kadına karşı olabilecek her türlü ayrımcılığın önlenmesi konusunda bir takım önlemlerin alınması gerektiğini benimsemektedir. Siyasal, toplumsal ve ekonomik gibi birçok alanda eşitlik olması gerektiğini tanımlamaktadır. CEDAW'a üye olan ülkelerin kanunlarını sözleşmeye uygun bir şekilde yeniden düzenlemesi gerekmektedir.

- 1993 senesinde olan ve kadınların güvenliğine ve özgürlüğüne karşı şiddetin olamayacağını belirten "Birleşmiş Milletler Kadınlara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılmasına Dair Bildirgeden" de uluslararası düzenlemeler olarak bahsetmek mümkündür.

- 1995'te kabul edilen, amaçları arasında toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadının güçlendirilmesi olan "Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformundan" da bahsedilebilir. (25,29).

5.2. Kurumsal Mekanizmalar ve Rolleri

- 2011 senesinde Türkiye'de kurulan "6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun" Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından, kadına yönelik şiddet ile mücadelede gerçekleştirdiği en önemli olan düzenlemelerdendir. Bu anlamda kurulmuş olan "Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri (ŞÖNİM)" sayesinde şiddete yönelik koruma ve önleme tedbirlerinin alınması da sağlanmıştır. ŞÖNİM'lerin görevlerine bakıldığında; şiddete karşı gerekli çalışmalar planlamak ve yürütmek, etkin bir şekilde uygulamaya koymak, cinsiyet eşitsizlikleri ile eğitimler aracılığıyla mücadele etmek ve yaptığı çalışmaları yedi gün yirmi dört saat olacak şekilde ayarlamak şeklinde sıralanabilmektedir.

- ŞÖNİM ve Sosyal Hizmet Merkezleri aracılığı ile kadın konukevi başvuruları alınıp ŞÖNİM aracılığı ile yönlendirilmektedir. Türkiye genelinde bakıldığında da kadın sığınma evlerinin açıldığını söylemek mümkündür.

- Ülkemizde şiddet ile mücadele için var olan kurumsal mekanizmalar destek hizmeti sunmaktadır. Meydana gelen şiddet olaylarında hukuki süreci başlatıp işlem yapan kişiler Cumhuriyet Başsavcılarıdır.

- Şiddete maruz bırakılan kadınların başvurması durumunda acil durum halinde ve gecikme durumunun olmaması gerektiğinde Aile İçi Şiddetle Mücadele İrtibat Noktaları ve Jandarma Karakolları tedbir kararı almaya yetkililerdir.

- 112 Acil Servis de acil durumlarda çağırılabilmektedir. Bütün bu kurumlar şiddetle mücadele için uyum halinde çalışıp destek sunmaktadır.

- Kadına yönelik şiddette sunulan hizmetlerin bazı iletişim merkezi aracılığıyla olduğu söylenebilir. Bu iletişim merkezleri "Alo 144 Sosyal Yardım Hattı ve Alo 183 Sosyal Destek Hattıdır."

- Alo 183, Kadına yönelik şiddet için ve ayrıca yaşlı engelli ve çocuklar için de destek sağlayan bir hattır. Gizlilik ilkesiyle hareket eden Alo 183 hattı, her gün her saat hizmet vermektedir ve uygun gördüğü takdirde gerekli yerlere yönlendirmeler yapmaktadır.

- Kadına yönelik şiddetle mücadele konusunda, teknoloji sayesinde var olan Kadın Destek Uygulamasından (KADES) bahsetmek de mümkündür. Her gün her saat olmak üzere beş resmi dilde hizmet veren bu uygulama yalnızca bir tuş aracılığıyla yardım çağrısı yapılmasına yarayan bir uygulamadır.

- Teknolojinin etkisinin olduğu bir diğer uygulama elektronik kelepçe uygulamasıdır. Mağdur kadınların bulunduğu mekanlara yaklaşılmasını engellemek için elektronik kelepçe uygulaması kullanılabilmektedir. Tedbir kararı olmayan bu uygulama alınan tedbirin etkinliğini artırabilir. Elektronik Kelepçe Uygulaması, ŞÖNİM bünyesindeki komisyon aracılığı ile değerlendirilmektedir. Bu komisyonun aldığı kararlar mahkemeye iletilip onay alması halinde uygulamaya geçirilir.

- E-Tebligat Sistemi, ŞÖNİM'e gitmeden önce gizlilik kararına sahip olan kişilerin tebligatlarını alabilmeleri için var olan bir sistemdir. Kullanımı pek de yaygın olmayan bu uygulama, şiddet mağduru kişilerin zamanlarından ve maliyetten tasarruf sağlayıp ulaşım kolaylığı olmasını hedeflemektedir.

- Aile Bilgi Sistemi ise Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. İl bazında alınan tedbir kararları bu sisteme yansımaktadır.

- Kadına yönelik şiddetle mücadelede geliştirilmiş olan bazı stratejilerden bahsedilebilir. Çok çeşitli olan bu stratejiler aynı zamanda çoklu yaklaşım içerir. "Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele 2024 Yılı Faaliyet Planı" ve "Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele IV. Ulusal Eylem Planı" Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından hazırlanmıştır. Bu iki belgede Türkiye'de uygulanan birtakım stratejiler bulunmaktadır. (25,29,30)

6. KADINA YÖNELİK ŞİDDET İLE MÜCADELEDE SAĞLIK ÇALIŞANLARININ ROL VE SORUMLULUKLARI

Kadına yönelik şiddet bütün toplumu ilgilendiren önemli bir halk sağlığı sorunudur ve bu nedenle tüm disiplinlerin bu sorunun çözülmesi için iş birliği içinde hareket etmesi gerekir. Sağlık çalışanlarının dolayısıyla hemşirelerin de bu disiplinlerden birinin olduğu, kadına yönelik şiddetle mücadelede rolünün önemli olduğu bir gerçektir. (30)

Sağlık çalışanları arasından özellikle kadın sağlığı ve birinci basamak sağlık hizmetlerinde görev alan hemşirelerin şiddet mağdurları ile ilk temas eden kişiler olmalarından dolayı; şiddet mağduru kadınların öyküsünü alma, fiziksel muayenelerini yapma, şiddetin belirtilerini tanıma ve şiddet belirtilerine yönelik müdahalede bulunma gibi önemli görevleri bulunmaktadır. Ayrıca hemşirelerin şiddet mağduru kadınların şiddet durumunda başvurması gereken kurumları ve kuruluşları bilmesi gerekmektedir. Mağdurları yönlendirebilmek adına yasal süreçlere hakim olmaları da büyük önem taşımaktadır. Sağlık çalışanlarının bu konuda sahip oldukları sorumluluk oldukça önemlidir. Fakat ne yazık ki sağlık çalışanları her zaman şiddete müdahale edememektedir. Sağlık çalışanlarının şiddete müdahale etmesine engel olan bazı durumlardan söz etmek mümkündür. Sağlık çalışanlarının şiddete müdahalede bulunma durumunun sorumluluklarının bir parçası olarak görmemesi, şiddet durumunu önemsememeleri veya yargılayıcı yaklaşımları, şiddetin belirtilerini fark edememeleri ve yeterli bilgiye sahip olmamaları şiddete müdahalede bulunmalarını engellemektedir. (31,32)

Sağlık çalışanlarının şiddet durumunu ele alamamaları; eğitim süreçlerinde konu ile ilgili bir ders almamalarından kaynaklanabilmektedir. Şiddet ve kadına yönelik şiddet konularının hemşirelik, tıp ve ebelik eğitimine entegre edilmesi gerekmektedir. Bu sayede sağlık

çalışanlarının kadına yönelik şiddet belirtilerini tanıyabilmelerine olanak sağlanmış olur. Hemşireler aynı zamanda şiddetin tanılanması için gerekli hemşirelik tanılarını da koyabilir. Mağdurlara yönelik belirlenen hemşirelik tanıları ile yapılan bakım planlarında asıl amaç; tanıya yönelik müdahaleler planlamak, uygulamak ve şiddet mağduru kadının öz saygısını ve bağımsızlık duygusunu yeniden kazandırmaktır. Elde edilen sonuçlar bireysel hasta ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekilde düzenlenmelidir. (16,31)

Sağlık çalışanlarının bulunduğu müdahaleler şiddet mağduru kadının güvenliğini sağlayacak, sağlığı ve refahı teşvik edecek düzeyde olmalıdır. Bu yüzden bu müdahaleler genel olarak önleme, eğitim ve mevcut kaynaklardan yararlanmayı içermelidir. Ayrıca, sağlık çalışanlarının yapması gereken bir diğer şey de şiddet mağduru kadını psikoterapi, destek grupları, hukuki yardım ve diğer tedavi türlerine yönlendirme olmalıdır. Müdahaleler yapılırken hastanın bireysel ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Örneğin bir mağdurun yaşadığı travmatik deneyimleri sindirmesi, yaşadığı suçluluk duygusu ile başa çıkabilmesi ve yaşadığı durumlarla baş etmeyi öğrenmesi gerekiyorsa sağlık çalışanı psikoterapiye yönlendirebilir. Ayrıca destek grupları da bu durumda mağdura duygusal anlamda güvenli yerler sunabilir. Yapılacak olan halk sağlığı girişimlerinin üç aşamadan olduğunu söylemek mümkündür. Bu üç aşama birincil, ikincil ve üçüncül önleme şeklinde sıralanabilir. Kadına yönelik şiddet ile mücadelede kullanılan bu basamaklar sayesinde danışmanlık verilir ve gerekli yönlendirmeler yapılır. (16,23)

6.1. Birincil Önleme Rolü

İlk olarak birincil önleme basamağı için esas amacın hastalık ya da sağlık olayının oluşmasının önlenmesi olduğu söylenebilir. Birincil korumada şiddetin önlenmesi için toplumda eğitimler düzenlenmektedir. Bu sayede farkındalık oluşturulmuş olur. (31,33)

- Sağlık çalışanları kadına yönelik şiddet durumunun tespitinde ve destek sunulmasında büyük bir önemi bulunmaktadır.(34)
- Ayrıca sağlık çalışanlarının kadınları desteklemek için algoritmayı bilmesi ve destek mekanizmalarının da işliyor olması gerekmektedir.
- Sağlık çalışanları yalnızca kadına yönelik şiddete ilişkin destek sunulmasında değil aynı zamanda iletişim becerilerinde de güçlendirilmelidir.

6.2. İkincil Önleme Rolü

İkincil önleme basamağındaki amaç; problemin hemen belirlenip durumun daha da ilerlemesini ya da aynı durumun yeniden ortaya çıkmasının önlenmesidir. Sağlık çalışanlarının böyle bir durumda yapması gereken ilk şey şiddetin durdurulması için girişimde bulunmaktır. Sağlık çalışanlarının aynı zamanda kadına destek olması gerekir. Verilen destekleyici bakım, şiddetin getirdiği olumsuz durumlara yönelik tedavi sağlamalıdır. (31,33)

6.3. Üçüncül Önleme Rolü

Bu basamakta şiddetin sona ermesinden sonra iyileşme süreci desteklenir. Son basamak olarak üçüncül önlemede sağlık çalışanları danışmanlık yapmalıdır. Bu sayede rehabilitasyon sürecini de hızlandırır. Üç basamakta da hiçbir durum göz ardı edilmemeli, kadını suçlayıcı her türlü tavır ve davranıştan kaçınılmalıdır. (31,33)

Ayrıca ikinci ve üçüncü önleme rolünde;

- Kolluk refakatinde hastaneye getirilen şiddete maruz bırakılmış kadın için sağlık çalışanlarının güvenlikten yana kaygı duymadığı ve daha kolay destek sağladığı, (31,34)

- Hastaneye gelen şiddete maruz bırakılmış kadın ile, acil servisler gibi kalabalık ortamlar yerine şiddet olaylarının ele alınabileceği özel ve mahremiyetin korunabildiği odalarda görüşme yapılması, bu sayede şiddete uğramış kadının yeniden örselenmesinin engellenmiş olacağı,

- Yaşanan kadına yönelik şiddet olaylarında doktorların sosyal hizmet uzmanları ile temas kurması gerektiği, daha sonra kadının karar alma becerileri desteklenip ve koruyucu-önleyici müdahale planı ortaya çıkarıldığı,

- Kadına yönelik şiddet olaylarında özel eğitimler alınmalıdır. Bunun dışında sağlık çalışanlarına müdahale ve takipte süpervizyon desteği sunulması gerektiği de söylenebilir.

Şiddet mağduru olan herkese karşı anlayışlı ve damgalamaktan uzak bir tavırla destek sağlanmalıdır. Şiddet mağduru bir kadın ile sağlık çalışanı ilişkisi olumsuz olduğu sürece şiddet mağduru kadın konuşmaya kapalı olabilir. Bundan dolayı sağlık çalışanları holistik bir şekilde veri toplamalı ve iletişim kurmalıdır.

7. SONUÇ

Kadına yönelik şiddetin yalnızca kadını değil aynı zamanda toplumu ilgilendiren önemli bir halk sağlığı sorunu olmasından dolayı çözülmesi gereken önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Şiddete maruz bırakılan ancak damgalanma korkusu, ekonomik anlamda bağımlı olmak ve çocuklarının sağlığı ile ilgili duyulan endişe vb. nedenlerle sessiz kalınan durumların gizlenmemesi, tüm şiddet olaylarının açığa çıkarılması gerekmektedir. Çünkü gizlenen şiddet olayları, şiddete maruz bırakılan kişilerin psikolojilerini ve ruh sağlıklarını olumsuz yönde etkilemekte ve kadının kendini yalnız hissetmesine sebep olmaktadır.

Kadına yönelik şiddetle başa çıkılması adına tüm toplumun mücadele etmesi gerekmektedir. Şiddet ile ilgili olan yasaların daha kapsamlı hale getirilmesi ve kadınların gerektiği durumlarda nereye ve ne şekilde başvurması gerektiği konusunda bilgilendirilmesi gerekmektedir.

Kadına yönelik şiddetle mücadelede sağlık çalışanlarının şiddetten korunma ve destek konularında önemli yeri bulunmaktadır. Ayrıca farkındalık oluşturma konusunda da sağlık çalışanlarının önemli görevleri olduğu söylenebilir.

8. KAYNAKÇA

1. Yılmaz, E., & Ören, B., Kadına yönelik şiddet ve kadın cinayetlerinin medyada yansıması. Atatürk Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi, 2021,s.3(1), 46-53.

2. Şahinli, S., & Tonkuş, M. B., Hemşirelik Öğrencilerinin Şiddet Görme Korkusu ile Mesleki Güdülenme Düzeyleri Arasındaki İlişki,2025.

3. Çifçi, S., & Açık, Y., Kadına yönelik aile içi şiddet ve nedenleri. Artuklu International Journal of Health Sciences, 2022, s.2(2), 1-7.

4. WHO (2024). Şiddetin tanımı ve tipolojisi. Erişim Tarihi: 04.06.2025 https://www.who.int/groups/violence-prevention-alliance/approach

5. Er, T., Ayoğlu, F., & Açıkgöz, B., Sağlık çalışanına yönelik şiddet: Risk faktörleri, etkileri, değerlendirilmesi ve önlenmesi. Turkish Journal of Public Health, 2021, s.19(1), 69-78.

6. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı (2020, Şubat). Şiddet. Adıyaman İl Milli Eğitim Müdürlüğü. https://adiyaman.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_11/30170308_1_DERGY_Yiddet.pdf

7. Huecker, M. R., King, K. C., Jordan, G. A., & Smock, W., Domestic violence. StatPearls,2023.

8. Akkoç, A. (2024). KADINA YÖNELİK ŞİDDET VE FARKINDALIK. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar XXX*, 113.

9. Yazgan, E. (2024). KADINA YÖNELİK ŞİDDET. *Legal Hukuk Dergisi*, (215).

10. Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA).UNFPA ve TKDF: ev içi şiddet raporu açıklandı. 2024, https://turkiye.unfpa.org/tr/news/unfpa-tkdf-ev-i%CC%87ci-siddet-raporu-ac%C4%B1landi

11. Stöckl, H., & Sorenson, S. B., Violence against women as a global public health issue. Annual review of public health,2024, s. 45(1), 277-294.

12. Özcan, A., & Ceviz, A. İ., Birinci basamak sağlık çalışanlarının kadına yönelik şiddete ilişkin bilgi ve tutumları. Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi, 2022,s.31(4), 281-288.

13. GÖK, Ş., & Ersoy, A. F., Şiddet Türlerini Deneyimleyen Kadınlarla Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Bağlamında Nitel Bir Çalışma. Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 2021, s.56(1), 531-559.

14. Hacettepe Üniversitesi HÜKSAM. (t.y.) Kadına yönelik şiddet. https://huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/SayfaDosya/kadina_yon_siddet.pdf

15. WHO (2024). Kadına yönelik şiddet. Erişim Tarihi: 04.06.2025 https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women

16. Güler, E., & Erbil, N., Kadına yönelik şiddet, cinsel şiddet ve hemşirenin sorumlulukları. Androloji Bülteni (Andrology Bullettin), 2022, s.24(3).

17. Söylemez, S. D. Aile İçi Şiddet, Kadına Yönelik Şiddet ve 6284 Sayılı Kanun Kapsamında Koruyucu ve Önleyici Tedbirler, doktora tezi, Beyburt Üniversitesi, Türkiye, 2021.

18. Birleşmiş Milletler Türkiye., UN Women: 16 gün boyunca "Kadına Yönelik Şiddetin Bahanesi Yok" diyecek, 2023,24Kasım. https://turkiye.un.org/tr/253749-un-women-16-g%C3%BCn-boyunca-kad%C4%B1na-y%C3%B6nelik-%C5%9Fiddetin-bahanesiyok-diyecek

19. Kadına yönelik şiddet. (t.y.). Wikipedia. Erişim Tarihi: 02.06.2025 https://tr.wikipedia.org/wiki/Kad%C4%B1na_y%C3%B6nelik_%C5%9Fiddet

20. Ekrem, E. C., & Güneri, S. E., Kadına yönelik şiddetin dijital dünyaya yansıması. Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi,2021,s. 4(8), 362-370.

21. Saha Merkezi., 1 Ocak - 29 Aralık 2024 tarihleri arasında basına yansıyan kadına şiddet vakaları incelemesi,2024. https://sahamerkezi.org/1-ocak-29-aralik-2024-tarihleri-arasinda-basina-yansiyan-kadina-siddet-vakalari-incelemesi/

22. Bahar Özvarış, Ş. (2024). Kadına yönelik şiddetin sağlık etkileri. *Community & Physician/Toplum ve Hekim*, *39*(5).

23. Cerit, Ç., & Porsuk, A. Ö., Kamu Hastanelerinde Çalışan Sağlık Personelinin Kadına Yönelik Eş Şiddeti Konusunda Tutumları. Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal,2023,s. 10(2), 306-325.

24. SÜNER, A. F., VAROL, Z. S., & GÜNAY, T. Kadına Yönelik Şiddetin Kadın Sağlığına Etkileri: Kanıtlarla

25. Albayrak, E., Kadına Yönelik Şiddetin Gerçek Yüzü. Sosyal Bilimlerde Güncel Çalışmalar, 2023, -2.

26. Mendoza Huertas, L., García Jabalera, I., & Mendoza Ladrón De Guevara, N., Effects of violence against women on health during menopause: a systematic review and metanalysis,2021.

27. Damra, J. K., & Abujilban, S., Violence against women and its consequences on women's reproductive health and depression: A Jordanian sample. Journal of interpersonal violence,2021,s. 36(5-6), NP3044-NP3060.

28. Grose, R. G., Chen, J. S., Roof, K. A., Rachel, S., & Yount, K. M.,Sexual and reproductive health outcomes of violence against women and girls in lower-income countries: a review of reviews. The Journal of Sex Research, 2021, s.58(1), 1-20.

29. Güneş, T..“Yeni Toplumsal Riskler ve Belirsizlikler Çağında Sosyal Hizmet” Bildiriler Dijital Çağda Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele. 26. Ulusal Sosyal Hizmet Sempozyumu 2024, s.80.

30. Sarıboğa, Y., Kadına Yönelik Şiddet: Toplumsal Sorunlar, Mücadele Stratejileri ve Hemşirenin Rolü. Kadın Sağlığı Hemşireliği Dergisi, 2024,s.10(3), 371-380.

31. Kaynak, F. Bir kamu hastanesinde çalışan ebe ve hemşirelerin kadına yönelik şiddetin belirtilerini tanılama düzeyleri. yüksek lisans, Balıkesir Üniversitesi, Türkiye, 2024.

32. WHO (2021) Kadına yönelik şiddete karşı sağlık sektörünün müdahalesinin güçlendirilmesi. https://www.who.int/europe/activities/strengthening-health-sector-response-to-violence-against-women

33. Kilci, Ş., Seval, M., & Doğan, N., Hemşirelik öğrencilerinin kadına yönelik şiddet belirtilerini tanıyabilme durumları. Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi, 37(1),2021, s.1-9.

34. UN WOMEN. (2024) Kadına yönelik şiddetin sağlık sistemi boyutu. https://www.tapv.org.tr/wp-content/uploads/2024/04/TAPV-Kadina-Yonelik-Siddetin-Saglik-Sistemi-Boyutu-Arastirma-Raporu.pdf

IDENTIFYING THE CHALLENGES FACED BY VOLUNTEER NURSES WORKING IN THE EARTHQUAKE-AFFECTED REGION USING THE DELPHI METHOD: THE CASE OF HATAY, TURKEY

DELPHİ YÖNTEMİ İLE DEPREM BÖLGESİNDE GÖREV ALAN GÖNÜLLÜ HEMŞİRELERİN KARŞILAŞTIKLARI ZORLUKLARIN BELİRLENMESİ: TÜRKİYE'DE HATAY ÖRNEĞİ

İpek KÖSE TOSUNÖZ[1], Gülşah AYVAZOĞLU[2]

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü, Hatay, Türkiye,

[2]Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Acil Yardım ve Afet Yönetimi Bölümü, Hatay, Türkiye,

Bu araştırmada, 6 Şubat 2023 depremleri sonrasında Hatay'da gönüllü olarak görev alan hemşirelerin yaşadıkları zorlukların belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın örneklemini Hatay'da üniversite hastanesine görevlendirilerek gelen, en az altı ay çalışma deneyimine sahip ve bölgede depremzedelere en az 24 saat bakım vermiş gönüllü hemşireler oluşturmuştur. Araştırma e-Delphi uzlaşı tekniği kullanılarak yürütülmüştür. Veriler, 14 Mart-12 Eylül 2024 tarihleri arasında üç turda çevrimiçi toplanmıştır. İlk turda "Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu" kullanılarak katılımcıların bazı tanıtıcı özellikleri ve karşılaştıkları zorluklara ilişkin görüşleri sorgulanmıştır. İkinci ve üçüncü turlarda ise ilk tur verilerinin içerik analiziyle belirlenen görüşler, Delphi anketleri aracılığıyla alt başlıklar şeklinde sunulmuş ve hemşirelerin bu görüşlere katılım düzeyleri yedili Likert tipi ölçek kullanılarak değerlendirilmiştir. Nicel veriler tanımlayıcı istatistikler kullanılarak, nitel veriler ise içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Uzlaşının saptanmasında çeyrek değerler genişliği ve uzlaşı derecesinin belirlenmesinde ise standart sapma değeri kullanılmıştır. Araştırma öncesinde etik kurul onayı alınmıştır. İlk Delphi turuna davet edilen 21 hemşireden %52.3'ü (11 hemşire) katılırken, ikinci turda katılım %100 (11/11) ve üçüncü turda ise %54.5 (6/11)'ti. Hemşirelerin yaş ortalamaları 34.54±9.69 olup 9'u kadındı. Uzlaşı sağlanan 8 ana sorun şunlardır: "Afet yönetimi eksikliği ve koordinasyon problemleri", "Hasta kayıt ve takibi", "Eğitim ve deneyim eksikliği", "Kısıtlı kaynaklar", "Sağlık bakım ortamındaki tehlike ve riskler", "Dil ve iletişim engelleri", "Ulaşım zorlukları" ve "Temel ihtiyaçların karşılanamaması". Gönüllü hemşireler afet bölgesinde bakım sunarken ciddi zorluklar yaşamıştır. Afet yönetiminin güçlendirilmesi hemşirelik bakımını daha etkili kılacaktır.

Anahtar kelimeler: Afet, afet hemşireliği, delphi tekniği, deprem, hemşirelik, zorluklar

This study aimed to identify the challenges experienced by volunteer nurses in Hatay following the earthquakes of February 6, 2023. The study sample consisted of volunteer nurses who were assigned to the university hospital in Hatay, had at least six months of work experience, and provided at least 24 hours of care to earthquake victims in the region. The study was conducted using the e-Delphi consensus technique. Data were collected online in three rounds between March 14 and September 12, 2024. In the first round, a Semi-Structured Interview Form was used to collect information on some demographic characteristics of the participants and their views on the challenges they faced. In the second and third rounds, the views identified through content analysis of the first-round data were presented as subheadings using Delphi questionnaires, and the nurses' levels of agreement with these views were assessed using a

seven-point Likert scale. Quantitative data were analyzed using descriptive statistics, while qualitative data were evaluated through content analysis. The interquartile range was used to determine consensus, while the standard deviation was used to assess the degree of agreement. Ethics committee approval was obtained before the study. Of the 21 nurses invited to the first Delphi round, 52.3% (11 nurses) participated; in the second round, participation was 100% (11/11), and in the third round, it was 54.5% (6/11). The nurses' mean age was 34.54 ± 9.69 years, and nine were female. The eight main challenges on which consensus was reached were: "Lack of disaster management and coordination problems", "Patient registration and tracking", "Lack of education and experience", "Limited resources", "Hazards and risks in the healthcare environment", "Language and communication barriers", "Transportation difficulties", and "Inability to meet basic needs". Volunteer nurses faced serious challenges while providing care in the disaster-affected region. Strengthening disaster management will enhance the effectiveness of nursing care.

Keywords: Disaster, disaster nursing, Delphi technique, earthquake, nursing, challenges.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE-ASSISTED CHATBOT: IMPACT ON BREASTFEEDING OUTCOMES AND MATERNAL ANXIETY

YAPAY ZEKA DESTEKLİ SOHBET ROBOTU: EMZİRME VE ANNELERİN KAYGI DÜZEYİNE ETKİSİ

Gizem Kerimoglu Yildiz[1], Rukiye Turk Delibalta[2*], Zehra Coktay[3]

[1]Department of Pediatric Nursing, Faculty of Health Sciences, Hatay Mustafa Kemal University, Hatay, Turkiye

[2] Department of Women Health and Nursing, Faculty of Health Sciences, Kafkas University, Kars, Turkiye

[3] Internal medicine service, Iskenderun State Hospital, Hatay, Turkiye

Abstract

Aim: This study aims to identfy the effect of a mobile artificial intelligence (AI)-assisted breastfeeding counseling application on mothers' breastfeeding self-efficacy, success, and anxiety levels.

Methods: This quasi-experimental study was conducted with 60 mothers. Mothers were divided into two groups: AI-group (n=30) and booklet group (n=30). Data were collected by using a personal information form, Breastfeeding Charting System and Assessment Tool (LATCH), Postnatal Breastfeeding Self-Efficacy Scale, and Beck Anxiety Inventory from mothers who delivered at a state hospital's obstetrics and gynecology department and were followed for ten days postpartum.

Results: There were no significant differences in the demographics of the two groups ($p>0.05$). However, statistically significant differences were found in breastfeeding self-efficacy over time for both groups (AI group: $f=36.356$, $p=0.000$; booklet group: $f=43.349$, $p=0.000$). For breastfeeding success, significant differences were also found over time for both groups (AI group: $f=68.466$, $p=0.000$; booklet group: $f=68.088$, $p=0.000$). No significant differences were found in anxiety levels between both groups.

Conclusions: Breastfeeding self-efficacy and success are positively influenced by AI-supported counseling. The results emphasize the promising role of artificial intelligence in healthcare services. AI-based chatbots offer a practical solution for breastfeeding education by providing ongoing, tailored, and easily accessible support. Notable enhancements in breastfeeding outcomes suggest that AI-assisted innovations can be highly beneficial for mothers in the early postpartum phase. This study confirms the practicality of incorporating AI technologies into maternal healthcare and lays groundwork for future research in this area.

Keywords: Anxiety, Artificial intelligence, breastfeeding counseling, breastfeeding success, breastfeeding self-efficacy

Özet

Amaç: Bu çalışmanın amacı mobil yapay zeka destekli emzirme danışmanlığı uygulamasının annelerin emzirme öz yeterlilik düzeyleri, başarısı ve kaygı düzeylerine etkisini belirlemektir.

Yöntem: Bu yarı deneysel çalışma 60 anne ile gerçekleştirildi. Anneler iki gruba ayrıldı: Yapay zeka grubu (n=30) ve kitapçık grubu (n=30). Veriler, bir devlet hastanesinin kadın doğum bölümünde doğum yapan ve doğum sonrası on gün boyunca takip edilen annelerden kişisel

bilgi formu, Emzirme Tanılama ve Değerlendirme Aracı (LATCH), Doğum Sonrası Emzirme Öz Yeterlilik Ölçeği ve Beck Kaygı Envanteri kullanılarak toplandı.

Bulgular: İki grubun demografik özellikleri arasında anlamlı bir fark yoktu (p>0,05). Ancak her iki grupta da emzirme öz yeterliliği açısından zaman içinde istatistiksel olarak anlamlı farklar bulundu (yapay zeka grubu: f=36,356, p=0,000; kitapçık grubu: f=43,349, p=0,000). Emzirme başarısı açısından da her iki grupta da zaman içinde anlamlı farklar bulundu (yapay zeka grubu: f=68,466, p=0,000; kitapçık grubu: f=68,088, p=0,000). Her iki grup arasında kaygı düzeylerinde anlamlı bir fark bulunmadı.

Sonuçlar: Emzirme öz yeterliliği ve başarısı, yapay zeka destekli danışmanlıktan olumlu yönde etkilenmektedir. Sonuçlar, yapay zekanın sağlık hizmetlerindeki umut verici rolünü vurgulamaktadır. Yapay zeka tabanlı sohbet robotları, devam eden, kişiye özel ve kolay erişilebilir destek sağlayarak emzirme eğitimi için pratik bir çözüm sunmaktadır. Emzirme bulgularındaki dikkate değer gelişmeler, yapay zeka destekli yeniliklerin erken doğum sonrası dönemdeki anneler için oldukça faydalı olabileceğini göstermektedir. Bu çalışma, yapay zeka teknolojilerinin anne sağlığına dahil edilmesinin pratikliğini teyit etmekte ve bu alanda gelecekteki araştırmalar için temel oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kaygı, Yapay zeka, Emzirme danışmanlığı, Emzirme başarısı, Emzirme öz-yeterliliği

THE EFFECT OF PEDIATRIC NURSES CRITICAL THINKING SKILLS AND PROBLEM-SOLVING BEHAVIORS ON PAIN MANAGEMENT IN CHILDREN

PEDİATRİ HEMŞİRELERİNİN KRİTİK DÜŞÜNME BECERİLERİ VE PROBLEM ÇÖZME DAVRANIŞLARI ÇOCUKLARDA AĞRI YÖNETİMLERİ ÜZERİNE ETKİSİ

Gizem Kerimoğlu Yıldız[1], Emel Demir[2], Ecem Gülistan [3], Hayriye Dönmez [4]

[1]Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı,

Hatay, Türkiye

[2]Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı,

Hatay, Türkiye

[3]Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı,

Hatay, Türkiye

[4] Seyhan Devlet Hastanesi Meydan Çocuk Hastanesi Ek Hizmet Binası, Hemşire

Adana,Türkiye

AMAÇ: Bu çalışmanın amacı, çocuk servislerinde çalışan hemşirelerin Kritik Düşünme Becerileri, Problem Çözme Davranışları ve Bakım davranışları arasındaki ilişkinin belirlenmesi ve Çocuklarda Ağrı Yönetimleri Üzerine Etkisinin incelenmesidir.

YÖNTEM: Bu tanımlayıcı çalışmaya, Aralık 2022 ve Haziran 2023 tarihleri arasında bir kamu hastanesinin çocuk servislerinde görev yapan ve çalışmaya gönüllü olarak katılan 130 hemşire dâhil edilmiştir. Veriler, araştırmacılar tarafından yüz yüze görüşme yöntemiyle ve Hemşire Bilgi Formu, Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeği, Bakım Davranışları Ölçeği ve Problem Çözme Envanteri kullanılarak toplanmıştır.

BULGULAR: Çalışmaya belirlenen veri toplama tarihleri arasında toplam 130 hemşire katıldı. Hemşirelerin çoğunluğu çocuklarda ağrı yönetimine ilişkin herhangi bir eğitim almadıklarını (%67.7), ve sadece yarıya yakını ağrı yönetimi konusunda bilgi düzeylerinin yeterli olduğunu düşündüklerini (%44.6) belirtti. Katılımcı hemşirelerin %72.3'ü klinikte ağrı değerlendirme ölçekleri kullandıklarını belirtti. Katılımcıların ölçeklerden aldıkları puanlar incelendiğinde bakım davranışları ölçeği toplam puanının ortalamasının 5.24±0.67, problem çözme ölçeği toplam puan ortalamasının 116.06±17.04 ve Eleştirel düşünme eğilimi ölçeği toplam puan ortalamasının 209.13±28 olduğu belirlendi. Hemşirelerin eleştirel düşünme eğilimleriyle problem çözme (r=-.346; p=0.001) ve bakım davranışları (r=.604; p=0.001) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki belirlendi.

SONUÇ: Hemşirelerin eleştirel düşünme eğilimleri ile problem çözme becerileri ve bakım davranışları arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğu belirlenmiştir. Araştırma,

eleştirel düşünme eğilimi arttıkça problem çözme becerilerinin artığını göstermektedir. Aynı zamanda, eleştirel düşünme eğilimi arttıkça bakım davranışlarının da arttığı belirlenmiştir. Bu durum, hemşirelerin ağrı yönetimi gibi karmaşık klinik durumlarda bakım sürecine daha bütüncül yaklaşabilmeleri için eleştirel düşünme becerilerinin sistematik olarak desteklenmesi gerektiğini göstermektedir. Sonuç olarak, çocuklarda etkili ağrı yönetimi için hemşirelerin eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerinin geliştirilmesine yönelik eğitim programlarının ve uygulama desteklerinin önem taşıdığı söylenebilir.

ANAHTAR KELİMELER: Ağrı, Çocuk, Pediatri Hemşiresi, Eleştirel Düşünme, Problem Çözme, Bakım Davranışları.

Aim:

This study aimed to determine the relationship between critical thinking skills, problem-solving behaviors, and caring behaviors of nurses working in pediatric units and to evaluate their effect on pain management in children.

Method:

This descriptive study was conducted with 130 volunteer nurses working in the pediatric units of a public hospital between December 2022 and June 2023. Data were collected through face-to-face interviews using the Nurse Information Form, the Critical Thinking Disposition Scale, the Caring Behaviors Inventory, and the Problem-Solving Inventory.

Result:

A total of 130 nurses participated in the study within the specified data collection period. Most of the nurses stated that they had not received any training on pediatric pain management (%67.7), although (%44.6) believed their knowledge level was sufficient. Additionally, %72.3 reported using pain assessment scales in clinical practice. The mean total score of the Caring Behaviors Inventory was 5.24±0.67, , the Problem-Solving Inventory was 116.06±17.04 , and the Critical Thinking Disposition Scale was 209.13±28. A statistically significant relationship was found between nurses' critical thinking dispositions and their problem-solving (r=-.346 ; p=0.001) and caring behaviors (r=.604; p=0.001).

Conclusion:

Significant correlations were identified between nurses' critical thinking dispositions, problem-solving skills, and caring behaviors. The study revealed that as critical thinking disposition increases, problem-solving skills also improve. Likewise, increased critical thinking disposition was associated with improved caring behaviors. These findings highlight the importance of systematically supporting nurses critical thinking skills to enhance a holistic approach to complex clinical situations such as pain management. Consequently, educational programs and

practical support aimed at developing critical thinking and problem-solving skills are essential for effective pain management in children.

Keywords: Pain, Child, Pediatric Nurse, Critical Thinking, Problem Solving, Caring Behaviors

INVESTIGATION OF THE ANTI-LEISHMANIAL ACTIVITY OF THE FRUIT AND SEED ETHANOL EXTRACTS OF THE STRAWBERRY PEPPER (*CAPSICUM ANNUUM L.*) AGAINST *LEISHMANIA TROPICA*

SAMANDAĞI BİBERİNİN (*CAPSİCUM ANNUUM L.*) MEYVE VE TOHUM ETANOL *EKSTRAKTININ LEİSHMANİA TROPİCA*'YA KARŞI ANTİ-LEİSHMANİAL ETKİSİNİN ARAŞTIRILMASI

Ceren ÜNAL[1], Gülnaz ÇULHA[2], Tuğba KAYA[3]

[1]Doktora Öğrencisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıbbi Parazitoloji

ORCID: 0009-0000-2191-4950

[2]Prof. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıbbi Parazitoloji

ORCID: 0000-0003-1034-132X

[3]Dr. Öğr. Üy., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıbbi Parazitoloji

ORCID: 0000-0001-7612-5414

ÖZET

Leishmaniasis, ihmal edilen tropikal hastalıklar grubunda yer alan insanlarda parazitemiye neden olan vektör kaynaklı bir hastalıktır. Hatay'da Kutanöz Leishmaniasis endemiktir ve yurt dışı kaynaklı olgularda görülmektedir. Leishmaniasis tedavisinde beş değerli antimon bileşikleri, amfoterisin B, pentamidin gibi ilaçlar kullanılmaktadır. Temini zor, pahalı ve çeşitli yan etkileri bulunan ilaçlara karşı parazitin direnç geliştirdiği bildirilmektedir. Bu nedenlerden dolayı yeni bitkisel ajanların etkinliği araştırılmaktadır ve çeşitli bitki türlerinin anti-leishmanial aktivitesi olduğu saptanmıştır. Çalışmada Hatay'da yetiştirilen Samandağ biberinin (*Capcicum annuum L.*) tohum ve meyvesinden elde edilen ekstraktların *Leishmania tropica* (*L. tropica*) parazitine karşı anti-leishmanial aktivitesinin araştırılması amaçlanmıştır.

Çalışmada Samandağ biberinin tohum ve meyvesi ekstrakte edildi. *L. tropica* izolatı sıvı azottan çıkarıldı, NNN besiyerine ekimi yapıldı. Üreme gözlenince logaritmik faza ulaşması için RPMI 1640 besiyerine alındı. Elde edilen ekstraktların, *L. tropica* üzerine anti-leishmanial etkinliği hemositometre yöntemi ve XTT testi ile değerlendirildi. Ekstraktların sitotoksik aktivite analizi ve kimyasal bileşimini tanımlamak için GC-MS analizi yapıldı.

Çalışmada elde edilen meyve ekstraktının 24. saatte 100 µg/mL dozunda ve 48. saatte 100 µg/ml ve 50 µg/ml canlı parazit görülmezken; daha düşük dozlarda daha yüksek canlılık oranları görülmüştür. Tohum ekstraktının 24 saatinde 100 µg/ml ve 50 µg/ml dozlarda sırasıyla %8 ve %16 canlılık belirlenirken, 48. saatte bu dozlarda canlı parazite rastlanılmadı. Sitotoksik aktivite tespit edilmemiştir.

Samandağ biberinin meyve ve tohum ekstraktlarının *L. tropica* izolatı üzerine anti-leishmanial aktivite gösterdiği belirlendi. İn vivo çalışmalar ile desteklenerek bu bitkinin veya içeriğinde yer alan maddelerin alternatif bir ilaç adayı olabileceği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Capcicum annuum L.*, anti-leishmanial aktivite, XTT, Hatay

SUMMARY

Leishmaniasis is a vector-borne disease that causes parasitemia in humans and is classified among neglected tropical diseases. In Hatay, Cutaneous Leishmaniasis is endemic, and imported cases are also observed. Common treatments include pentavalent antimonial compounds, amphotericin B, and pentamidine. However, these drugs are often expensive, difficult to obtain, and associated with severe side effects, and resistance by the parasite has been reported. Due to these limitations, new plant-based agents are being explored for their anti-leishmanial potential. This study aimed to investigate the anti-leishmanial activity of extracts derived from the seeds and fruits of Samandağ pepper (*Capsicum annuum L.*), which is cultivated in Hatay, against *Leishmania tropica* (*L.tropica*).

The seeds and fruits Samandağ pepper were extracted, and *L.tropica* isolates were revived from liquid nitrogen and cultured on NNN medium. After reaching the logarithmic phase in RPMI 1640 medium, the parasite was exposed to various extract concentrations. Anti-leishmanial activity was assessed using the hemocytometer method and XTT assay. GC-MS analysis was performed to evaluate cytotoxicity and identify chemical components.

At 100 µg/mL (24h) and 100 µg/mL and 50 µg/mL (48h) of the fruit extract, no viable parasites were observed, while higher viability rates were seen at lower doses. For the seed extract, 8% and 16% viability were noted at 100 µg/mL and 50 µg/mL (24h), with no viable parasites at 48h. No cytotoxic activity was detected.

Samandağ pepper fruit and seed extracts exhibited anti-leishmanial activity against *L. tropica*. with in vivo support, plant or its compounds may serve as alternative drug candidates.

Keywords: *Capcicum annuum L.*, anti-leishmanial activity, XTT, Hatay

THE EFFECT OF UNIVERSITY STUDENTS' SOCIAL STIGMA LEVEL ON THEIR PSYCHOLOGICAL HELP-SEEKING BEHAVIOR

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN SOSYAL DAMGALANMA DÜZEYLERİNİN PSİKOLOJİK YARDIM ALMA TUTUMUNA ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Kerime ÇELEBİ, Betül Gökçen DOĞAN LAÇİN

[1]Lisans öğrencisi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık,

ORCID: 0009-0000-5620-4895

[2]Doçent Doktor, Yozgat Bozok Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık,

ORCID: 000-0001-7697-3341

Özet

Günümüzde üniversite öğrencilerinin ruh sağlığını koruma ve destekleme çabalarında psikolojik yardım arama davranışlarının belirleyicilerini anlamak giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinin sosyal damgalanma düzeylerinin psikolojik yardım arama davranışına etkisini incelemektir. Araştırmanın çalışma grubunu, Yozgat Bozok Üniversitesi'nde öğrenim gören 194'ü kadın, 45'i erkek olmak üzere toplam 239 gönüllü öğrenci oluşturmuştur. Veriler, araştırmacılar tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu, Psikolojik Yardım Almaya İlişkin Tutum Ölçeği Kısa Formu (PYAİTÖ-KF) ve Psikolojik Yardım Alma Nedeniyle Sosyal Damgalanma Ölçeği (PYANSDÖ) aracılığıyla toplanmıştır. Cinsiyet ve daha önce psikolojik yardım alma durumu gibi değişkenlerin yardım arama davranışına etkisi bağımsız örneklem t-testi ile analiz edilmiştir. Buna göre, üniversite öğrencilerinin yardım arama tutumlarının cinsiyete göre değişmektedir. Kadınların yardım arama davranışı erkeklerin yardım arama davranışından daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Yardım arama davranışı geçmişte yardım alma durumuna göre değişmektedir. Sosyal damgalanma ile psikolojik yardım alma davranışı arasındaki ilişki Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı ile incelenmiş ve iki değişken arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki (r = -0.25) bulunmuştur. Ayrıca, sosyal damgalanma düzeylerinin psikolojik yardım arama davranışını anlamlı şekilde yordadığı ve bu değişkenin yardım arama davranışındaki toplam varyansın %6'sını açıkladığı belirlenmiştir. Bu araştırmanın bulguları, üniversite öğrencilerinin psikolojik yardım arama tutumlarının sosyal damgalanma düzeylerinden etkilendiğini ortaya koymuştur. Özellikle kadın öğrencilerin ve geçmişte psikolojik yardım almış bireylerin yardım arama tutumlarının daha olumlu olduğu, sosyal damgalanma algısı arttıkça yardım arama eğiliminin azaldığı belirlenmiştir. Ayrıca sosyal damgalanmanın psikolojik yardım arama davranışını anlamlı düzeyde yordadığı görülmüştür.Bu sonuçlar doğrultusunda, üniversite öğrencilerinin yardım arama davranışlarını teşvik edebilmek için sosyal damgalanmayı azaltmaya yönelik bilgilendirici ve farkındalık artırıcı çalışmaların yaygınlaştırılması önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: : Psikolojik yardım arama, sosyal damgalanma, psikolojik danışma.

Abstract

Understanding the determinants of psychological help-seeking behaviour has become increasingly important in efforts to protect and promote university students' mental health today. The aim of this study is to examine how levels of social stigma affect university students' psychological help-seeking behaviour. The study group consisted of 239 volunteer students

(194 female, 45 male) enrolled at Yozgat Bozok University. Data were gathered using a personal information form prepared by the researchers, the Short Form of the Attitudes Toward Seeking Professional Psychological Help Scale (PYAİTÖ-KF), and the Self-Stigma of Seeking Help Scale (PYANSDÖ). Independent-samples t-tests were employed to analyse the effects of variables such as gender and prior psychological help on help-seeking behaviour. Results indicated that help-seeking attitudes differed by gender: female students scored significantly higher than males. Behaviour also varied according to previous help-seeking experience. Pearson product–moment correlation revealed a significant negative relationship between social stigma and help-seeking ($r = -0.25$). Regression analysis showed that social stigma significantly predicted help-seeking, accounting for 6 % of its variance. Overall, the findings demonstrate that students' help-seeking attitudes are influenced by perceived social stigma; female students and those who previously sought help display more positive attitudes, while higher stigma perception reduces help-seeking. Consequently, widespread informational and awareness-raising initiatives aimed at diminishing social stigma are recommended to foster help-seeking among university students.

Keywords: Psychological help-seeking, social stigma, psychological counseling

1. GİRİŞ

Üniversite dönemi, bireylerin ergenlikten genç yetişkinliğe geçiş yaptığı ve genellikle 18-25 yaş aralığında yer aldığı bir gelişim süreci olarak görülmektedir. Bu dönemde öğrenciler, üniversitenin akademik ve sosyal yapısına uyum sağlama, bağımsız hareket etme, arkadaşlık ve romantik ilişkilerini gözden geçirme, kariyer seçeneklerini değerlendirme gibi çeşitli görevlerle karşı karşıya kalmaktadır (Gizir, 2005). Aynı zamanda bu süreçte akademik başarı beklentileri, mesleki hedefler, kişisel gelişim ve sosyal ilişkiler gibi birçok alanda problemlerle başa çıkmak durumundadırlar (Sevinç, 2010). Ancak bu çok yönlü zorluklara rağmen, üniversite öğrencilerinin önemli bir kısmı yaşadıkları sorunları çözme sürecinde profesyonel psikolojik yardım almayı etkili ve geçerli bir başvuru yolu olarak değerlendirmemektedir (Koydemir-Özden, 2010).

Yardım alma, stres yaratan bir durumun etkisini azaltmak ya da sorunu çözmek amacıyla başkalarıyla bilgi alışverişine girerek gerekli desteği elde etmeye yönelik etkin bir başa çıkma stratejisi olarak tanımlanabilir (Adrian, 2005). Psikolojik yardım alma bu stratejinin, bireylerin kendi başlarına üstesinden gelemedikleri duygusal güçlüklerde profesyonel ya da profesyonel olmayan kaynaklardan destek talep etmeleri boyutudur (Barwick, De Man & McKelvie, 2009). Yardım arama süreci, kişinin yaşadığı sorunu bir sağlık problemi olarak kavramasıyla başlayıp profesyonel yardıma başvurmaya karar verene dek ilerleyen adımlar bütünüdür (Rogler & Cortes, 1993). Klasik sosyolojik çalışmalar bu yolculuğun genellikle yakın aile üyelerine danışmayla başladığını, ardından daha uzak ve konusunda uzman olmayan kişilerle sürdüğünü ve en son profesyonel hizmetlere ulaşıldığını gösterir (Freidson, 1960, akt. Koydemir-Özden, 2010). Yardım alma tutumu ise bireyin ruh sağlığının risk altında olduğunu düşündüğünde profesyonel desteğe yönelmesini biçimlendiren bilişsel, duygusal ve davranışsal eğilimlerin bileşimi olarak tanımlanır (Kushner & Sher, 1991).

Bireylerin ruhsal sıkıntılar yaşadıklarında profesyonel yardım arama tutumları, yardım alıp almama kararlarını doğrudan etkileyebilmektedir. Bu tutumun oluşumunda rol oynayan faktörleri tanımak, yardım arama davranışını engelleyen unsurların anlaşılması açısından önemlidir. Bu faktörlerden biri olan sosyal damgalanma, bireyin psikolojik yardım alma sürecinde karşılaştığı en yaygın engellerden biridir (Gerrard, Reznikoff & Rıklan, 1982; Corrigan, 2004). Damgalama, bireyin toplumda olumsuz, aşağılayıcı ve dışlayıcı biçimde etiketlenmesi anlamına gelmekte ve bu durum kişinin sosyal değerinin azalmasına yol açmaktadır (Çam & Bilge, 2010; Karaoğlu, 2007). Psikolojik yardım alma nedeniyle sosyal

damgalanma ise bireyin profesyonel yardım aldığı için toplumda "kusurlu" ya da "istenmeyen" biri olarak görülmesidir (Özkan, Çoban Arguvanlı, Saraç & Medik, 2014; Blau, Petrucci & McClendon, 2013). Bu algı, bireylerin yardım arama konusundaki istekliliklerini olumsuz etkileyebilir. Alanyazında sosyal damgalanmanın, psikolojik yardım arama davranışını yordayan en güçlü etmenlerden biri olduğu ve bireylerin damgalanma kaygısıyla profesyonel desteğe yönelmekten kaçındıkları belirtilmektedir (Vogel, Wade & Hackler, 2007).

Üniversite öğrencileri, gelişimsel sorumluluklarını yerine getirirken aynı zamanda üniversite ortamına uyum sağlama sürecindedirler ve bu dönemde eğitim, meslek ve kişisel-sosyal alanlarda çeşitli güçlüklerle karşılaşabilmektedirler (Güç, 2015). Bazı durumlarda öğrenciler karşılaştıkları sorunları kendi başlarına çözebilse de, çoğu zaman çevresinden destek alma ihtiyacı doğmaktadır. Özellikle üniversite çağındaki bireylerin akademik ve sosyal yaşamda yaşadığı zorlukların artması, psikolojik problemlerde yükselişe neden olarak psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerinin önemini artırmaktadır (Erkan, Cihangir-Çankaya, Terzi & Özbay, 2011). Bu çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinin psikolojik yardım alma tutumlarını etkileyen faktörleri belirlemek ve böylece yardım almaktan kaçınmalarına neden olan engelleri ortaya koymaktır. Araştırma sonuçlarının, psikolojik danışma merkezlerinin kullanımını teşvik etmek ve hizmetlerin etkinliğini artırmak adına önemli katkılar sağlaması beklenmektedir. Ayrıca, elde edilen verilerin alandaki uzmanlar ve araştırmacılar için rehberlik edici nitelikte olacağı düşünülmektedir

2. YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu çalışmada, Yozgat Bozok Üniversitesi öğrencilerinin sosyal damgalanma algılarının psikolojik yardım alma tutumuna etkisi ilişkisel tarama modeli ile incelenmiştir. İlişkisel tarama modeli, değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü ve derecesini belirlemeye yönelik olup nedensel çıkarım yapmaz (Karasar, 2005).

Çalışma Grubu

Araştırma, Yozgat Bozok Üniversitesi'nde öğrenim gören toplam 239 öğrenciden (194'ü kadın, 45'i erkek) oluşmuştur.

Veri Toplama Araçları

Psikolojik Yardım Almaya İlişkin Tutum Ölçeği Kısa Form (PYAİTÖ-KF):

Bu araştırmada, üniversite öğrencilerinin psikolojik yardım almaya yönelik tutumlarını ölçmek için Psikolojik Yardım Almaya İlişkin Tutum Ölçeği-Kısa Formu (PYAİTÖ-KF) kullanılmıştır. Bu ölçek, Fischer ve Farina (1995) tarafından orijinal 29 maddelik "Attitudes Toward Seeking Professional Psychological Help Scale" ölçeğinin kısa versiyonu olarak geliştirilmiştir. Ölçek, tek faktörlü yapısıyla psikolojik yardım almaya yönelik tutumu ölçmekte olup, açımlayıcı faktör analizi ile bu yapısı desteklenmiştir. Orijinal ölçeğin test-tekrar test güvenilirliği yüksek bulunmuş ve kısa form ile uzun form arasındaki korelasyon r = 0.87 olarak rapor edilmiştir. Türkçeye uyarlayan Topkaya (2011), ölçekten bir maddeyi çıkarmış ve 9 maddelik tek boyutlu bir yapı elde etmiştir. Bu uyarlamada Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .77 olarak bulunmuş, doğrulayıcı faktör analizleri ile yapı geçerliliği desteklenmiştir.

Psikolojik Yardım Alma Nedeniyle Sosyal Damgalanma Ölçeği (PYANSDÖ):

Sosyal damgalanma algısını değerlendirmek amacıyla ise Psikolojik Yardım Alma Nedeniyle Sosyal Damgalanma Ölçeği (PYANSDÖ) kullanılmıştır. Komiya ve arkadaşları (2000) tarafından geliştirilen bu ölçek, sosyal damgalanma algısını tek faktörlü yapıda ölçen 5 maddeden oluşmaktadır. Orijinal çalışmada Cronbach alfa değeri .72 olarak bildirilmiştir.

Türkçeye uyarlayan Topkaya (2011), ölçeğin iç tutarlılığını .80 olarak rapor etmiş ve doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarıyla ölçeğin yapısal geçerliliğini göstermiştir. Ölçek, 4'lü Likert tipi formatta hazırlanmış olup, yüksek puanlar yüksek sosyal damgalanma algısını göstermektedir.

3. BULGULAR

Üniversite öğrencilerinin yardım arama davranışı puanlarının cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla ilişkisiz örneklemler t-testi uygulanmıştır. Katılımcıların yardım arama ölçeğinden aldıkları puanların kadın ve erkek katılımcılar arasında farklılık gösterip göstermediğine ilişkin analiz sonuçları Tablo 1 ve 2'de sunulmuştur.

Tablo 1

Grupların tanımlayıcı istatistikleri

Cinsiyet	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata
Kadın	194	29,37	3,77	0,27
Erkek	45	27,	4,26	0,64

Tablo 1'de görüldüğü gibi, kadın katılımcıların yardım arama davranışı puanlarının ortalaması (29,37), erkek katılımcıların ortalamasından (27,47)daha yüksektir. Kadınların puanları daha tutarlı olup, standart sapma değerierkeklere göre daha düşüktür. Bu durum, kadınların yardım aramadavranışında erkeklere kıyasla daha yüksek ve daha istikrarlı düzeyde olduğunu göstermektedir.

Tablo 2

Bu gruplar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını test eden bağımsız örneklem t-testi sonuçları.

Test Türü	**t**	**df**	**p (2-tailed)**	**Ortalama Farkı**	**Standart Hata**	**%95 Güven Aralığı Alt Sınır**	**%95 Güven Aralığı Üst Sınır**
Varyanslar Eşit Kabul Edildi	2,837	237	0,005	1,69	0,60	0,52	2,86
Varyanslar Eşit Kabul Edilmedi	2,588	78,35	0,011	1,69	0,65	0,39	2,99

Tablo 2'de yer alan bağımsız örneklem t-testi sonuçları, kadın ve erkek katılımcıların yardım arama davranışı puanları arasında anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. Levene testi varyansların eşit olduğunu doğrulamış ve eşit varyans varsayımı altında yapılan t-testinde ($t(237) = 2,84$, $p = 0,005$) cinsiyete bağlı anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu bulgu, kadınların yardım arama puanlarının erkeklere göre istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Üniversite öğrencilerinin damgalanma düzeylerinin yardım arama davranışını yordayıp yordamadığı araştırmanın diğer sorusudur. Bu kapsamda öncelikle her iki değişken arasındaki ilişki incelenmiştir. Aşağıda, damgalanma ve yardım arama davranışı değişkenleri arasındaki korelasyon değerleri yer almaktadır.

Tablo 3

Damgalanma ve Yardım Arama Davranışı Arasındaki Korelasyon

Değişkenler	**Damgalanma**	**Yardım Arama**
Damgalanma	1	-0,246**
Yardım Arama	-0,246**	1

****p < 0,01 (2-tailed)** anlamlılık düzeyi.

Tablo 3'te görüldüğü üzere, damgalanma ile yardım arama davranışı arasında negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r = -0,246$, $p < 0,01$). Bu sonuç, damgalanma algısı arttıkça yardım arama davranışının azaldığını göstermektedir. Başka bir deyişle, bireylerin damgalanma korkusu veya algısı yüksek olduğunda, yardım aramaktan kaçınma eğilimi gösterebileceği söylenebilir.

Üniversite öğrencilerinin damgalanma düzeylerinin yardım arama davranışlarını yordama düzeyini belirlemek amacıyla basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Bu analize ilişkin bulgular Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4

Damgalanmanın Yardım Arama Davranışı Üzerindeki Regresyon Analizi Sonuçları

Model	**B (Unstandardized Coefficient)**	**Std. Error**	**β**	**t**	**p (Sig.)**
Sabit (Constant)	32,237	0,864	—	37,326	0,000
Damgalanma	-0,327	0,084	-0,246	-3,901	0,000

Damgalanmanın yardım arama davranışı üzerindeki etkisini incelemek için yapılan regresyon analizinde model anlamlı bulunmuştur ($F(1,237) = 15,221$, $p < 0,001$). Model, yardım arama davranışındaki varyansın yaklaşık %6'sını açıklamaktadır ($R^2 = 0,060$). Regresyon katsayısı ($B = -0,327$, $p < 0,001$) negatif yönde olup, damgalanmanın artmasıyla yardım arama davranışının azaldığını göstermektedir. Standartlaştırılmış beta katsayısı (-0,246) ise bu ilişkinin orta düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu bulgular, damgalanma algısının yardım arama davranışını olumsuz etkilediğini, yani bireylerin damgalanma kaygısı yükseldikçe yardım aramaktan kaçınma eğiliminin arttığını desteklemektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırma, üniversite öğrencilerinin psikolojik yardım almaya yönelik tutumlarının sosyal damgalanma algısı ile anlamlı şekilde ilişkili olduğunu göstermiştir. Bulgular, sosyal

damgalanmanın psikolojik yardım alma tutumunu olumsuz etkilediğini ve yardım arama davranışlarını azaltabileceğini ortaya koymuştur. Bu sonuç, alanyazında sosyal damgalanmanın psikolojik yardım alma önündeki en önemli engellerden biri olarak kabul edilmesiyle uyumludur (Corrigan, 2004; Vogel, Wade & Hackler, 2007). Sosyal damgalanmanın, bireylerin kendilerini toplumdan dışlanmış hissetmelerine ve yardım aramaktan kaçınmalarına neden olduğu düşünülmektedir (Çam & Bilge, 2010).

Ayrıca, cinsiyet ve önceki psikolojik yardım alma deneyimi gibi demografik değişkenlerin yardım alma tutumlarında etkili olduğu görülmüştür. Kadın öğrencilerin psikolojik yardım almaya daha olumlu baktığı, bu sonuçlar literatürde kadınların duygusal destek arama konusunda erkeklere göre daha açık olduklarını belirten çalışmalarla paralellik göstermektedir (Gulliver, Griffiths & Christensen, 2010).

Bu çalışmanın bulguları doğrultusunda, üniversitelerde psikolojik danışma merkezlerinin hizmetlerine yönelik farkındalığın artırılması ve sosyal damgalanmanın azaltılması için bilinçlendirme programlarının yaygınlaştırılması gerekmektedir. Öğrencilerin yardım arama davranışlarını engelleyen sosyal damgalanma algısını azaltmaya yönelik eğitim ve destek programları, danışma hizmetlerine ulaşımı kolaylaştırabilir (Komiya, Good & Sherrod, 2000).

Bunun yanı sıra, psikolojik yardım alma süreçlerinde erkek öğrencilerin özel ihtiyaçlarına odaklanan müdahalelerin geliştirilmesi önerilir. Çünkü erkek öğrencilerin yardım arama tutumlarının kadınlara göre daha düşük olması, onların ruh sağlığı destek sistemlerinden yeterince faydalanamamalarına yol açabilir (Addis & Mahalik, 2003).

Son olarak, gelecekte yapılacak araştırmalarda, sosyal damgalanmanın psikolojik yardım arama üzerindeki etkisinin farklı üniversite ortamları ve kültürel bağlamlarda incelenmesi, müdahalelerin etkinliğinin artırılması için önemli olacaktır. Bu farkındalık bazı öğrencilerin yardım almaya daha açık hale gelmesini sağlayabilir.

5. KAYNAKLAR

Addis, M. E., & Mahalik, J. R. (2003). Men, masculinity, and the contexts of help seeking. *American Psychologist, 58*(1), 5–14. https://doi.org/10.1037/0003-066X.58.1.5

Adrian, G. J. (2005). *Help-seeking attitudes in Latino Pentecostals* (Doktora tezi, Seton Hall University). Seton Hall University Dissertations and Theses.

Barwick, A. K., De Man, A. F., & McKelvie, S. J. (2009). Personality factors and attitude toward seeking professional help. *North American Journal of Psychology, 11*(2), 333–342.

Blau, G., Petrucci, T., & McClendon, J. (2013). Social stigma and its relationship to seeking mental health treatment in college students. *Journal of American College Health, 61*(6), 348–354. https://doi.org/10.1080/07448481.2013.818000

Corrigan, P. W. (2004). How stigma interferes with mental health care. *American Psychologist, 59*(7), 614–625. https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.7.614

Çam, O., & Bilge, A. (2010). Ruh sağlığı ve hastalıkları hemşireliği. İstanbul: İstanbul Medikal Yayıncılık.

Erkan, B., Cihangir-Çankaya, Z., Terzi, H., & Özbay, Y. (2011). Üniversite öğrencilerinde psikolojik sorunlar ve başa çıkma stratejileri. *Eğitim ve Bilim*, 36(159), 232–246.

Fischer, E. H., & Farina, A. (1995). Attitudes toward seeking professional psychological help: A shortened form and considerations for research. *Journal of College Student Development, 36*(4), 368–373.

Freidson, E. (1960). Client control and medical practice. *American Journal of Sociology, 65*(4), 374–382.

Gerrard, M., Reznikoff, M., & Rıklan, N. (1982). The importance of stigma and attitudes toward therapy in predicting therapist preference. *Journal of Clinical Psychology, 38*(1), 152–160.

Gizir, C. A. (2005). *Ortaöğretim kurumlarında öğrenim gören ergenlerin sosyal destek sistemleri ve uyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gulliver, A., Griffiths, K. M., & Christensen, H. (2010). Perceived barriers and facilitators to mental health help-seeking in young people: A systematic review. *BMC Psychiatry, 10*, 113. https://doi.org/10.1186/1471-244X-10-113

Güç, S. (2015). Üniversite öğrencilerinin psikolojik yardım almaya ilişkin tutumlarının incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5(43), 45–54.

Karaoğlu, L. (2007). *Sağlıkta damgalama ve sonuçları*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi* (17. baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Komiya, N., Good, G. E., & Sherrod, N. B. (2000). Emotional openness as a predictor of college students' attitudes toward seeking psychological help. *Journal of Counseling Psychology, 47*(1), 138–143.

Koydemir-Özden, S. (2010). Üniversite öğrencilerinde yardım arama niyeti: Utanma, benlik saygısı ve sosyal destek algısının rolü. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 4*(33), 30–40.

Kushner, M. G., & Sher, K. J. (1991). The relation of treatment fearfulness and psychological service utilization: An overview. *Professional Psychology: Research and Practice, 22*(3), 196–203. https://doi.org/10.1037/0735-7028.22.3.196

Özkan, Y., Çoban Arguvanlı, B., Saraç, E., & Medik, H. (2014). Üniversite öğrencilerinde psikolojik yardım alma niyeti: Sosyal damgalanma algısı ve psikolojik yardım alma tutumunun rolü. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 5*(42), 1–13.

Rogler, L. H., & Cortes, D. E. (1993). Help-seeking pathways: A unifying concept in mental health care. *American Journal of Psychiatry, 150*(4), 554–561. https://doi.org/10.1176/ajp.150.4.554

Sevinç, S. (2010). Üniversite öğrencilerinin karşılaştıkları sorunlar ve psikolojik yardım arama eğilimleri. *Eğitim ve Bilim*, 35(156), 75–89.

Topkaya, N. (2011). Üniversite öğrencilerinin psikolojik yardım almaya ilişkin tutumları ve sosyal damgalanma algılarının incelenmesi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Vogel, D. L., Wade, N. G., & Hackler, A. H. (2007). Perceived public stigma and the willingness to seek counseling: The mediating roles of self-stigma and attitudes toward counseling. *Journal of Counseling Psychology, 54*(1), 40–50.

THE EFFECT OF PATIENT-PHYSICIAN COMMUNICATION ON THE INTENTION TO INFLICT VIOLENCE ON HEALTH WORKERS

HASTA-HEKİM İLETİŞİMİNİN SAĞLIK ÇALIŞANLARINA ŞİDDET UYGULAMA NİYETİ ÜZERİNE ETKİSİ

Ali GÖDE [1]

[1]Öğr. Gör. Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Sağlık Yönetimi, Orcid:0000-0002-6865-6298

Özet

Bu araştırmanın amacı, hasta-hekim iletişiminin sağlık çalışanlarına yönelik şiddet uygulama niyeti üzerindeki etkisini incelemektir. Bu kapsamda, etkili ve empatik bir iletişimin, hastaların sağlık çalışanlarına karşı olumsuz tutum ve davranışlarını azaltmadaki rolü değerlendirilmektedir. Araştırma, kesitsel bir tasarım kullanılarak Mayıs 2025 döneminde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evrenini, Türkiye'de yaşayan 18 yaş ve üzeri bireyler oluşturmuştur. Kolayda örnekleme yöntemiyle 514 katılımcıdan veri toplanmıştır. Veriler, "Kişisel Bilgi Formu", "Hasta-Hekim İletişimi Ölçeği" ve "Sağlık Çalışanlarına Şiddet Uygulama Niyeti" ile toplanmıştır. Analizler IBM SPSS 26 kullanılarak yapılmış, normallik varsayımı sağlandığı için parametrik testler uygulanmıştır. Araştırma, etik kurallara uygun olarak gerçekleştirilmiş ve etik kurul onayı alınmıştır. Araştırmaya katılan 514 kişinin %65,6'sı kadın, %34,4'ü erkektir. Katılımcıların çoğunluğu (%61,6) 18–27 yaş aralığındadır. Eğitim düzeyi açısından en yüksek oran %53,7 ile önlisans mezunlarına aittir. Katılımcıların %38,7'si son bir yıl içinde 1–3 kez hastaneye başvurmuştur. Hastane tercihinde ise %82,3'lük bir oranla kamu hastaneleri ilk sırada yer almaktadır. Analizi sonuçlarına göre hasta-hekim iletişimin sağlık çalışanlarına şiddet uygulama niyeti üzerinde negatif ve anlamlı bir etkisi olduğu belirlenmiştir (β: -0,329; p<0,001). Araştırma sonuçları, hasta-hekim iletişiminin sağlık çalışanlarına yönelik şiddet uygulama niyetini anlamlı ve negatif yönde etkilediğini göstermiştir. Bu durum, hasta ve hekim arasındaki etkili iletişimin hasta ve yakınlarının şiddet eğilimini azaltmada önemli bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Hasta-Hekim İletişimi, Sağlık Personeli, Sağlık Çalışanlarına Şiddet Uygulama Niyeti

Abstract

The aim of this study is to examine the effect of patient-physician communication on the intention to commit violence against healthcare professionals. In this context, the role of effective and empathetic communication in reducing patients' negative attitudes and behaviors towards healthcare professionals is evaluated. The study was conducted in May 2025 using a cross-sectional design. The population of the study consisted of individuals aged 18 years and over living in Turkey. Data were collected from 514 participants using convenience sampling method. Data were collected using the "Personal Information Form", "Patient-Physician Communication Scale" and "Intention to Commit Violence Against Healthcare Workers". Analyses were performed using IBM SPSS 26 and parametric tests were applied since the normality assumption was met. The study was conducted in accordance with ethical rules and ethics committee approval was obtained. Of the 514 participants, 65.6% were female and 34.4% were male. The majority of the participants (61.6%) were between the ages of 18-27. In terms

of education level, the highest rate belongs to associate degree graduates with 53.7%. 38.7% of the participants had visited the hospital 1-3 times in the last year. In hospital preference, public hospitals ranked first with a rate of 82.3%. According to the results of the analysis, it was determined that patient-physician communication had a negative and significant effect on the intention to commit violence against healthcare professionals (β: -0.329; p<0.001). The results of the study showed that patient-physician communication has a significant and negative effect on the intention to commit violence against healthcare workers. This reveals that effective communication between patients and physicians is an important factor in reducing the tendency of patients and their relatives to violence.

Keywords: Patient-Physician Communication, Health Personnel, Intention to Commit Violence against Healthcare Workers

1. GİRİŞ

Sağlık hizmetleri toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamada temel bir rol oynamakta ve bireylerin fiziksel, psikolojik ve sosyal refahını önemli ölçüde etkilemektedir. Bu bağlamda, hasta-hekim ilişkisi tedavi süreçlerinin etkinliğini belirlemede önemli bir unsur olarak ortaya çıkarmaktadır (Mansur, 2022). Ne yazık ki, son yıllarda sağlık çalışanlarına yönelik şiddet olaylarında endişe verici bir artış olmuştur. Bu hem bu ilişkinin bütünlüğüne hem de sağlık sisteminin genel işlevselliğine ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Sağlık alanında yaşanan bu şiddet olgusu, sadece bireysel zararlara yol açmakla kalmayıp aynı zamanda genel sağlık sistemine ve hasta bakım kalitesine olumsuz etkilerde bulunmaktadır (Bengü Yücens ve Oğuzhanoğlu, 2020; Cenger vd., 2018; Mansur, 2022; Pierce-Weeks, 2022; Stafford vd., 2022). Hasta ile sağlık çalışanları arasındaki iletişim kalitesinin, hasta memnuniyetini ve sağlık sonuçlarını etkileyen belirleyici unsurlardan biri olarak öne çıktığı gözlemlenmektedir (Çakmak ve Uğurlu, 2022; Skär ve Söderberg, 2018). Hasta-hekim etkileşimi, sağlanan sağlık hizmetinin kalitesini tanımlayan önemli bir bileşen olmanın yanı sıra, hastaların davranışları üzerinde de doğrudan etki yaratma kapasitesine sahiptir. Bu bağlamda, hasta-hekim iletişiminin sağlık çalışanlarına yönelik şiddet eğilimi üzerindeki etkisinin incelenmesi, hem iletişim kalitesinin artırılmasına hem de sağlık personelinin korunmasına yönelik stratejilerin geliştirilmesi açısından son derece önem arz etmektedir (Cenger vd., 2018; Mansur, 2022; Stafford vd., 2022).

Sağlık çalışanlarına yönelik şiddet olgusunun çok yönlü bir olgu olduğu ve bireysel, kurumsal, toplumsal ve kültürel faktörlerden etkilendiği ifade edilmektedir (Cenger vd., 2018; Pierce-Weeks, 2022). Bu şiddet biçimleri, fiziksel, sözel, psikolojik ve cinsel taciz şeklinde kendini göstererek, sıklıkla sağlık hizmetinin kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir (Stafford vd., 2022; Terkeş, Değirmenci ve Bedir, 2021; Uyar, Yıldırım Öztürk ve Şahin, 2020). Türkiye'de ve dünya genelinde gerçekleştirilen araştırmalar, sağlık çalışanlarına karşı uygulanan şiddetin artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Örneğin, Türk Tabipleri Birliği'nin 2024 yılına ait verilerine göre, Türkiye'deki sağlık çalışanlarının %90'ı kariyerleri boyunca en az bir kez şiddete maruz kalma deneyimi yaşamaktadır. Ayrıca, sağlık çalışanlarının %60'i son bir sene içerisinde hasta veya hasta yakınlarından şiddet gördüğünü belirtmektedir (Türk Tabipleri Birliği, 2024). Bunun yanı sıra, International Labour Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü) tarafından gerçekleştirilen bir araştırma, sağlık sektörünün diğer meslek gruplarına göre şiddet riski açısından en yüksek tehlikeleri barındıran alanlardan biri olduğunu vurgulamaktadır (Pierce-Weeks, 2022). Birçok uluslararası kuruluş, sağlık çalışanlarına yönelik şiddetin önlenmesi amacıyla çeşitli stratejiler geliştirmekte ve politika yapıcılarını bu konuda uyarmaktadır. Ancak, mevcut önlemler genellikle yetersiz kalmakta ve sağlık çalışanlarının şiddet algısı yüksek seviyelerde seyretmektedir (Aydemir, Üçlü ve Aydoğan, 2020; Cenger vd., 2018; Stafford vd., 2022).

Şiddetin temel nedenlerine yönelik yapılan çalışmalar, hasta ve hasta yakınlarının artan beklentileri, sağlık sistemine duyulan güvensizlik ve iletişim eksikliklerinin önemli rol oynadığını göstermektedir (Arslanoğlu, 2019; Güvener, Aytekin ve Bağcı, 2023; Kızılkaya ve Buğdali, 2025). Özellikle etkili bir iletişim sürecinin eksikliği, hasta tarafından yanlış anlamalara ve gerginliklere yol açarak, bazen fiziksel şiddetle sonuçlanabilmektedir. Etkili iletişim hastaların kendilerini değerli ve tedavilerine dâhil hissetmelerini sağlamakta ve sonuç olarak şiddet eğilimlerini azaltmaktadır (Majumdar, 2024; Mansur, 2022). Bunun aksine, mesafeli veya profesyonel olmayan iletişim tarzları hastalarda güvensizlik ve kızgınlık duygularını tetikleyerek potansiyel olarak şiddete yönelik niyetleri tetikleyebilmektedir (Majumdar, 2024). Özellikle acil servisler ve yoğun bakım üniteleri gibi yüksek hasta yoğunluğuna sahip ortamlarda iletişim eksiklikleri sıklıkla yaşanmaktadır. Bu durum, stres düzeyini artırarak hasta memnuniyetsizliğine ve dolayısıyla sağlık çalışanlarına yönelik saldırgan davranışlara yol açabilmektedir (Aydemir vd., 2020; Ünal, Filiz, Kahfeci ve Uyar, 2022). Sağlık hizmetlerinin hızlı bir şekilde sunulması gereken bu ortamlarda, iletişim kalitesinin düşmesi muhtemel tehditleri de beraberinde getirmektedir (Terkeş vd., 2021). Özellikle, sağlık çalışanlarının zaman kısıtlaması ve artan hasta sayısı, hasta ile iletişimde sorunlar yaşanmasına neden olmakta ve bu da potansiyel şiddet davranışlarını artırmaktadır (Ordu ve Acun, 2023; Stafford vd., 2022).

Sağlık hizmetlerine erişimin artmasıyla birlikte, sağlık çalışanlarının artan iş yüküyle ilgili endişeler de ortaya çıkmaktadır. Hasta sayıları ve randevu süreleri kısaldıkça, iletişim kalitesinin zarar görmesi muhtemeldir. Bu durum da sağlık çalışanları arasında tükenmişlik duygularını şiddetlendirecek ve medyada bildirilen tekrarlanan maruziyet nedeniyle şiddeti bir norm olarak kabul etme olasılığını artırabilmektedir (Kızılkaya ve Buğdali, 2025; Pierce-Weeks, 2022). Bu nedenle, hasta-hekim iletişimini yapısal ve toplumsal bir sorun olarak görmek ve kapsamlı çözümler geliştirmek için disiplinler arası bir anlayışı kazandırmak zorunludur (Buggs, Lund ve Kravitz-Wirtz, 2023).

Bu çalışma, hasta-hekim iletişiminin sağlık çalışanlarına yönelik şiddet niyeti üzerindeki etkilerini derinlemesine incelemeyi hedeflemektedir. Çalışmanın özgünlüğü, odaklanılan unsurun şiddet davranışları yerine şiddet niyeti olması ve bu niyetin iletişime dayalı bağlamda nasıl şekillendiğinin analizi ile belirginleşmektedir. Böylece, sağlık kurumlarında iletişim kalitesinin yükseltilmesine yönelik olası müdahale alanlarının tanımlanmasının yanı sıra, sağlık çalışanlarının güvenliğini sağlamak için proaktif tedbirlerin geliştirilmesine katkıda bulunulabilecektir. Bu bağlamda, hasta-hekim iletişimi ile şiddet niyeti arasındaki ilişkilerin teorik çerçevede açıklığa kavuşturulması ve bu ilişkilerin ampirik verilerle desteklenmesi, sağlık hizmetlerinin daha güvenli, insani ve sürdürülebilir bir biçimde sunulmasına önemli bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Tasarımı

Araştırmanın amacı doğrultusunda, nicel bir araştırma deseni benimsenmiş ve bu kapsamda tanımlayıcı türde veriler sunulmuştur. Nicel araştırma deseni, temel olarak sayısal verilerin toplanmasını ve bu veriler üzerinden analiz yapılmasını içeren bir yaklaşımdır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2013). Araştırma sürecinde veri toplamak amacıyla kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntem, araştırmacının belirli ölçütlere göre evrenden rastlantısal olmayan şekilde örnek seçtiği bir örnekleme türüdür (Küçük, 2016).

2.2. Araştırma Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evreni, Türkiye'de ikamet eden olan 18 yaş ve üzeri bireyler oluşturmaktadır. Veriler web tabanlı bir anket aracılığıyla toplanmıştır. Araştırmaya katılım gönüllülük esasına dayalıdır. Çalışma, kolayda örnekleme yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Evren büyüklüğünden bağımsız olarak %95 güven aralığında yapılan örneklem hesaplamasına göre, 384 kişilik bir örneklem büyüklüğüne ulaşılması evrenin temsil edilmesi için yeterli kabul edilmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018; Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004). Bu bağlamda, belirtilen tarih aralığında 514 yetişkin bireyden veri toplanmış olup, bu örneklem büyüklüğünün araştırma için yeterli olduğu sonucuna varılmıştır.

2.3. Araştırmanın Veri Toplama Araçları

Araştırma verileri, Mayıs 2025 döneminde çevrimiçi bir platform olan Google Forms aracılığıyla toplanmıştır. Anket formuna ait bağlantı, kolay örnekleme yöntemi kullanılarak sosyal medya grupları üzerinden paylaşılmış ve Türkiye'de ikamet eden yetişkin bireylere ulaştırılmıştır. Katılım tamamen gönüllülük esasına dayalı olup, katılımcıların onamları anket formunun başlangıcında yer alan bilgilendirilmiş onam metni aracılığıyla alınmıştır.

Veri toplama sürecinde, katılımcıların demografik özelliklerini ve araştırma değişkenlerini değerlendirmek amacıyla "Kişisel Bilgi Formu", "Hasta-Hekim İletişimi Ölçeği" ve "Sağlık Çalışanlarına Şiddet Uygulama Niyeti" kullanılmıştır.

2.3.1. Kişisel Bilgi Formu

Katılımcının yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, aylık gelir durumu, son bir yılda hastaneye başvuru sayısı ve hastane tercihine yönelik ifadelerden meydana gelmektedir.

2.3.2. Hasta-Hekim İletişimi Ölçeği

Maly vd. (1998) tarafından geliştirilmiş ölçeğin Ünal vd. (2018) tarafından Türkiye uyarlaması yapılmıştır. Ölçek 10 madde ve tek boyuttan oluşmaktadır. Ölçek "1-Kesinlikle Katılmıyorum ile 5-Kesinlikle Katılıyorum" aralığında 5'li Likert yapıdadır. Ölçek aritmetik ortalama yöntemi hesaplanmaktadır. Ölçekten alınan puanlar 5'e yaklaştıkça hasta-hekim iletişiminin arttığını, 1'e doğru indikçe hasta-hekim iletişiminin azaldığını göstermektedir. Ünal vd. (2018) tarafından yapılan araştırmada ölçek güvenirlik değeri 0,882 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğinin güvenilirliği analiz edildiğinde Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı 0,906 olarak hesaplanmıştır. Bu güvenilirlik değeri ölçeğin oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2017). Ek olarak ölçeğe ait verilerin Skewness: -0,679 ve Kurtosis: 0,888 tespit edilerek, verilerin normal dağılım gösterdiği varsayılmıştır (Tabachnick ve Fidell, 2013).

2.3.3. Sağlık Çalışanlarına Şiddet Uygulama Niyet Ölçeği

Döndü ve Yasemin (2021) tarafından ölçeğin geliştirilmesi yapılmıştır. Ölçek, beş boyutta yapılandırılmış toplam 15 maddeden oluşmaktadır. Her bir boyut, sağlık çalışanlarına yönelik şiddet sürecinde meydana gelen etkileşimlerin birbirini nasıl etkilediğini ölçmeye yöneliktir. Ancak bu araştırmada, katılımcıların genel olarak sağlık çalışanlarına yönelik şiddet uygulama niyet düzeylerinin belirlenmesi amaçlandığından, analizlerde ölçeğin genel puan ortalamaları üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Ölçek "1=Kesinlikle Katılmıyorum ile 5=Kesinlikle Katılıyorum" aralığında 5'li Likert yapıdadır. Ölçek aritmetik ortalama yöntemi hesaplanmaktadır. Ölçekten alınan puanlar 5'e yaklaştıkça şiddet uygulama niyetinin arttığını, 1'e doğru indikçe şiddet uygulama niyetinin azaldığını göstermektedir. Döndü ve Yasemin (2021) tarafından yapılan araştırmada ölçek güvenirlik değeri 0,833 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğinin güvenilirliği analiz edildiğinde Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı 0,750 olarak hesaplanmıştır. Bu güvenilirlik değeri ölçeğin oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2017). Ek olarak ölçeğe ait verilerin Skewness: 0,888 ve Kurtosis: 1,292 tespit edilerek, verilerin normal dağılım gösterdiği varsayılmıştır (Tabachnick ve Fidell, 2013).

2.4. Araştırma Verilerin Analizi

Toplanan verilerin analizi IBM SPSS 26 istatistik programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların demografik özellikleri (yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, son bir yılda hastaneye başvuru sayısı ve hastane tercihi) belirlenmiş ve frekans ile yüzde dağılımları hesaplanmıştır.

Normallik varsayımının sağlanması nedeniyle parametrik analizler uygulanmıştır. Verilerin analizinde betimsel istatistikler, bağımsız örneklem t-testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA), pearson korelasyon analizi ve basit doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Araştırma bulgularının yorumlanması, %95 güven aralığında ve $p < 0,05$ anlamlılık düzeyi temel alınarak yapılmıştır.

2.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma, kolayda örnekleme yöntemiyle çevrimiçi ortamda gerçekleştirildiği için sonuçlar genelleştirilebilirlik açısından sınırlıdır. Katılımcıların yalnızca Türkiye'de yaşayan ve çevrimiçi anketlere erişebilen bireylerden oluşması, örneklemin temsiliyetini sınırlayabilir. Ayrıca, çalışma verileri katılımcıların öz beyanlarına dayandığından, yanıtların doğruluğu ve dürüstlüğü katılımcıların algılarına bağlıdır.

2.6. Araştırmanın Etiği

Araştırmanın uygulanma çalışması yapılmadan önce Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 01 sayılı kararı ile 08.05.2025 tarihinde etik komite onayı alınmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde, araştırmaya katılan bireylerin demografik özelliklerini ve çalışmada kullanılan ölçeklerin betimsel istatistiklerini içeren bulgular sunulmaktadır. Ayrıca, değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilen pearson korelasyon analizi sonuçları ile değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkilerini değerlendiren basit doğrusal regresyon analizine ilişkin bulgular ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Tablo 1

Araştırma grubunun demografik ve tanımlayıcı niteliklere ilişkin tanımlayıcı bulgular

Demografik Nitelik	Gruplar	Sayı (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	337	65,6
	Erkek	177	34,4
Yaş	18-27 yaş arası	317	61,6
	28-37 yaş arası	109	21,2
	38-47 yaş arası	64	12,5
	48 yaş ve üzeri	24	4,7
Eğitim Durumu	İlkokul-Ortaokul	20	4,1
	Lise	66	12,8
	Önlisans	276	53,7

	Lisans	110	21,4
	Lisansüstü	42	8,2
Son bir yılda hastaneye başvuru durumu	1-3 kez	199	38,7
	4-6 kez	180	35,0
	7 kez ve üzeri	87	26,3
Hastane Tercihi	Kamu Hastanesi	423	82,3
	Özel Hastane	91	17,7
TOPLAM		**514**	**100,00**

Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya katılan 514 bireyin %65,6'sı kadın, %34,4'ü erkekden oluşmaktadır. Yaş dağılımına bakıldığında, en yüksek oran %61,6 ile 18–27 yaş aralığında yer almakta olup bu grubu %21,2 ile 28–37 yaş arası bireyler, %12,5 ile 38–47 yaş arası bireyler ve %4,7 ile 48 yaş ve üzeri bireyler izlemektedir. Katılımcıların eğitim düzeyine göre dağılımında ise %53,7'sinin önlisans mezunu olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla %21,4 ile lisans mezunları, %12,8 ile lise mezunları, %8,2 ile lisansüstü eğitim almış bireyler ve %4,1 ile ilkokul/ortaokul mezunları takip etmektedir. Katılımcıların son bir yıl içerisinde hastaneye başvuru sıklıklarına ilişkin veriler incelendiğinde, %38,7'sinin 1–3 kez hastaneye başvurduğu, %35,1'inin 4–6 kez ve %26,3'ünün 7 kez ve üzeri hastaneye başvurduğu belirlenmiştir. Son olarak, hastane tercihleri değerlendirildiğinde katılımcıların büyük çoğunluğunun (%82,3) kamu hastanelerini tercih ettiği, %17,7'sinin ise özel hastaneleri tercih ettiği tespit edilmiştir.

Tablo 2

Demografik niteliklere göre hasta-hekim iletişimine yönelik analiz bulguları

Demografik Nitelik	**Gruplar**	**Sayı (n)**	**Ort.**	**Ss.**	**t veya F değeri**	**p değeri**
Cinsiyet	Kadın	337	3,93	0,60	0,802	0,423
	Erkek	177	3,88	0,74		
Yaş	18-27 yaş arası	317	3,95	0,56	1,046	0,372
	28-37 yaş arası	109	3,88	0,73		
	38-47 yaş arası	64	3,80	0,83		
	48 yaş ve üzeri	24	3,85	0,90		
Eğitim Durumu	İlkokul-Ortaokul	20	4,22	0,81	1,964	0,099
	Lise	66	3,80	0,86		
	Önlisans	276	3,94	0,58		
	Lisans	110	3,86	0,69		
	Lisansüstü	42	3,86	0,53		

Son bir yılda hastaneye başvuru durumu	1-3 kez	199	3,90	0,54	0,202	0,818
	4-6 kez	180	3,94	0,73		
	7 kez ve üzeri	87	3,89	0,69		
Hastane Tercihi	Kamu Hastanesi	423	3,92	0,66	0,538	0,590
	Özel Hastane	91	3,88	0,64		

Tablo 2'de katılımcıların demografik değişkenlere göre hasta-hekim iletişimine yönelik farklılıkları bağımsız gruplarda t testi ve ANOVA testi sonuçları incelendi. Araştırmaya katılanların demografik değişkenlere (cinsiyet, yaş, eğitim durumu, son bir yılda hastaneye başvuru durumu ve hastane tercihi) hasta-hekim iletişim düzeylerine göre istatistiksek olarak anlamlı farlılık tespit edilmedi ($p > 0,05$).

Tablo 3

Demografik niteliklere göre sağlık çalışanlarına şiddet uygulama niyetine yönelik analiz bulguları

Demografik Nitelik	**Gruplar**	**Sayı (n)**	**Ort.**	**Ss.**	**t veya F değeri**	**p değeri**
Cinsiyet	Kadın	337	2,12	0,46	-4,627	**0,000*** 2>1
	Erkek	177	2,34	0,54		
Yaş	18-27 yaş arası	317	2,16	0,46	2,835	**0,038*** 4>1,2
	28-37 yaş arası	109	2,19	0,44		
	38-47 yaş arası	64	2,28	0,64		
	48 yaş ve üzeri	24	2,42	0,65		
Eğitim Durumu	İlkokul-Ortaokul	20	2,06	0,51	3,729	**0,005*** 2>3
	Lise	66	2,36	0,60		
	Önlisans	276	2,15	0,47		
	Lisans	110	2,26	0,47		
	Lisansüstü	42	2,11	0,46		
Son bir yılda hastaneye başvuru durumu	1-3 kez	199	2,14	0,43	1,805	0,165
	4-6 kez	180	2,22	0,54		
	7 kez ve üzeri	87	2,24	0,52		
Hastane Tercihi	Kamu Hastanesi	423	2,19	0,50	0,147	0,884
	Özel Hastane	91	2,19	0,48		

***p<0,05**

Tablo 3'te katılımcıların demografik değişkenlere göre sağlık çalışanlarına şiddet uygulama niyetine yönelik farklılıkları bağımsız gruplarda t testi ve ANOVA testi sonuçları incelenmiştir. Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarına şiddet uygulama niyeti düzeylerine göre cinsiyet, yaş ve eğitim durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edildi ($p < 0,05$). Ancak hastaneye başvuru durumu ve hastane tercihi göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilmedi ($p < 0,05$). Puan ortalamaları incelendiğinde erkeklerin kadınlara göre daha fazla şiddet niyeti olduğu belirlendi. Yaş gruplarına göre ileri yaştaki bireylerin geç yaştaki bireylerden daha yüksek şiddet niyetine sahip olduğu gözlemlendi. Eğitim durumunu göre de lise düzeyinde eğitime sahip olanların önlisans eğitim seviyesi sahip olanlardan daha yüksek daha yüksek şiddet niyetine sahip olduğu gözlemlendi.

Tablo 4

Ölçeklerin ortalama (ort.), standart sapma (ss) ve pearson korelasyon analiz bulguları

Ölçekler	**Ort.**	**Ss.**	**Pearson Korelasyon (r)**	
			1	**2**
1. Hasta-Hekim İletişimi	3,91	0,65	1	-0,329**
2. Sağlık Çalışanlarına Şiddet Uygulama Niyet	2,19	0,50	-0,329**	1

*p < 0,05, **p < 0,001, r: Korelasyon katsayısı

Tablo 4'te yer alan bulgulara göre, ölçeklerin alabileceği puanlar 1 ile 5 arasında değişmektedir. Katılımcıların hasta-hekim iletişimine ilişkin puan ortalaması (3,91±0,65) ölçek ortalamasının üzerinde, sağlık çalışanlarına şiddet uygulama niyetine ilişkin puan ortalaması ise (2,19±0,50) ortalamanın altında bulunmuştur. Ayrıca tabloda, hasta-hekim iletişimi ile sağlık çalışanlarına şiddet uygulama niyeti arasındaki ilişkiye dair Pearson korelasyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Analiz sonucuna göre, hasta-hekim iletişimi ile sağlık çalışanlarına şiddet uygulama niyeti arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki saptanmıştır ($r = -0,329$; $p < 0,001$).

Tablo 5

Hasta-Hekim İletişimin Sağlık Çalışanlarına Şiddet Uygulama Niyeti Etkisine Yönelik Basit Doğrusal Regrasyon Analiz Bulguları

Değişken	**Unstandardized Coefficients**		**Standardized Coefficients**	**t**	**p**	**F**	**Model (p)**
	B	**Std. Error**	**β**				
Sabit	3,177	0,126		25,22	0.000**	61,13	0.000**
Hasta-Hekim İletişimi	-0,250	0,032	-0,329	-7,88	0.000**		

R^2: 0,108, **p<0,001, Modelin Regresyon Denklemi: Y= 3,177 + (-0,329X)

Tablo 5'te, çalışmanın temel amacı doğrultusunda, hasta-hekim iletişiminin sağlık çalışanlarına yönelik şiddet uygulama niyeti üzerindeki etkisini değerlendirmek amacıyla basit doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları, oluşturulan modelin anlamlı olduğunu göstermektedir ($F = 61,13$; $p < 0,001$). Ayrıca, bağımsız değişkenin etkisini gösteren regresyon katsayısı anlamlı bulunmuştur ($t = -7,88$; $p < 0,001$). Modelin açıklayıcılık düzeyi ($R^2 = 0,108$), hasta-hekim iletişiminin sağlık çalışanlarına yönelik şiddet uygulama niyetindeki değişimin %10,8'ini açıkladığını göstermektedir. Bu bulgu, söz konusu ilişkinin anlamlı olmakla birlikte, başka değişkenlerden de etkilendiğine işaret etmektedir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, hasta-hekim iletişiminin sağlık çalışanlarına şiddet uygulama niyeti üzerinde negatif ve anlamlı bir etkisinin olduğu belirlenmiştir ($\beta = -0,329$; $p < 0,001$).

4. TARTIŞMA

Bu araştırmaya katılanların hasta-hekim iletişimine ilişkin algıları genel şartlarda olumlu yönde seyretmekte olup, katılımcılar hekimin iletişim becerilerini ortalama 3,91±0,65 puan ile başarılı bulmaktadırlar. Bu durum, sağlık hizmetlerinde iletişimin kalitesinin öneminin artmasını ve toplum genelindeki farkındalığın yükseldiğini göstermektedir. Saeedi vd. (2021), hasta-hekim iletişiminin etkinliğini, ilişkide güven duygusunu artırması ve hastaların sürece yönelik katılımlarını güçlendirebilmesi açısından önem taşıdığını belirtmektedir. Kowalczuk ve Krajewska-Kułak (2017), iletişim kalitesinin, olumlu hasta deneyimleri yaratma ve olumsuz duygusal tepkilerin azaltılması üzerinde güçlü bir etkisi bulunduğu literatürde belirtilmektedir. Öte yandan, sağlık çalışanlarına yönelik şiddet uygulama niyetinin ortalama 2,19±0,50 gibi düşük bir değerde kalması, katılımcılar arasında bu davranışa eğilimlerin zayıf olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, sağlık çalışanlarının maruz kaldığı şiddetin yüz yüze olduğu bir gerçek olmasına rağmen, bu durumu onaylayan ya da planlayan birey sayısının düşük olabileceğine işaret etmektedir. Ancak, Carey ve Hendricks (2023)' göre niyet ile davranış arasında farklılık olabileceği ve bireylerin sosyal onay ihtiyacı dolayısıyla şiddet eğilimlerini daha düşük beyan etme olasılıkları da dikkate alınmalıdır.

Elde edilen bulgular, hasta-hekim iletişimi ile şiddet niyeti arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur (β: -0,329; $p < 0,001$). Başka bir ifadeyle, hasta-hekim iletişiminin devam ettiğin, çalışan sağlık çalışanlarına karşı şiddet uygulama davranışlarını azaltmaktadır. Mansur (2022) ve Majumdar (2024) tarafından yapılan araştırmalar, etkili iletişimin hastaların agresif davranışlarını azalttığını ve güven ortamını güçlendirdiğini vurgulamaktadır. Benzer şekilde, Döndü ve Yasemin (2021) tarafından geliştirilen ölçek kullanılarak yapılan çalışmalarda da iletişim kalitesin şiddet eğilimi azaltmasıyla ilişkili olduğu olduğu belirtilmiştir. Demirci ve Uğurluoğlu (2020) çalışmasında, hasta ve hastaların sağlık çalışanlarına yönelik olarak yüksek düzeyde olduğunu belirtiyor. Ancak iletişimin ilişkilerine yönelik çabaların, bu tür şiddet olaylarının önlenmesinde etkili olabileceğini belirtmektedir. Zorlu ve Kurçer (2020) çalışmasında, hekim-hasta iletişimi üzerinde yapılan incelemelerde, iletişimin profesyonellerinin çalışmalarının yapıldığı hekimlere olan güvenini artırdığı ve bu güvenin, sağlık çalışanlarına yönelik şiddet eğilimlerini azalttığı ifade edilmektedir. Katılımcılar, etkili bir iletişimle hekimin kendilerini anlamadığını düşünen bireylerin şiddet uygulama niyetlerinin daha yüksek olduğunu aktarmışlardır. Bu bağlamda, etkili iletişim stratejilerinin, hastaların beklentilerini yönetme becerisini geliştirdiği ve bu durumun şiddet eğilimlerini azalttığı ortaya konmaktadır. Ayrıca, Yang vd. (2022) çalışmasında, COVID-19 bağlamında işyerinde meydana gelen şiddetin, sağlık çalışanlarının işten ayrılma niyetini artırdığını ve bu durumun algılanan sosyal destek açısından olumsuz bir etkisi olduğunu öne sürmüştür. Bu bulgulardan hareketle, hasta-hekim iletişiminin güçlendirilmesinin hem sağlık çalışanları hem de hastalar adına şiddet niyetinin azaltılmasında kritik bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Hasta-hekim iletişiminin kalitesinin artırılmasının, bireylerin sağlık çalışanlarına yönelik şiddet niyeti üzerindeki etkileri üzerine yapılan araştırmalar, bu ilişkinin mevcut yapısal ve sosyal faktörler tarafından da belirlendiğini göstermektedir. Elde edilen verilere göre, hasta-hekim iletişimi, şiddet niyetinin %10,8'ini açıklamaktadır ($R^2 = 0,108$). Bu durum, şiddet niyetinin yalnızca iletişim kalitesinden etkilenmediğidir. Ayrıca sağlık sistemi ve çevresindeki sosyo-ekonomik faktörlerden de etkilendiğini ortaya koymaktadır. Güvener vd. (2023) ve Pierce-Weeks (2022), sağlık sistemine duyulan güvensizlik, uzun bekleme süreleri, personel yetersizliği ve medyada yer alan olumsuz haberler gibi faktörler de şiddet niyetini artırabileceği belirtilmiltir. Zorlu ve Kurçer (2020) çalışmasında, hasta ve hasta yakınlarının hekimlere karşı şiddet davranışlarının değişkenleri arasında iletişim eksikliklerinin yanı sıra, genel sağlık sistemindeki olaylardaki sorunlar da listelenmiştir. Yılmaz ve Şireci (2020) ve Kabalı ve Özan (2020) çalışmalarında, uzun bekleme koşulları ve yetersiz hizmet sunumu, hastaların sağlık sisteminin karşılandığı güvensizliğin artmasına ve bu güvensizlik, şiddet belirtilerini tetikleyebileceği belirtilmiştir. Bu bilgiler bağlamda, şiddetin önlenmesi için iletişim kalitesinin yanı sıra, sağlık sisteminin yapısal sorunlarına da çözüm üretilmelidir.

Demografik değişkenler açısından değerlendirildiğinde sadece cinsiyet, yaş ve eğitim durumunda istatistiksel olarak farlılıklar tespit edildi. Erkek katılımcıların kadınlara kıyasla daha yüksek şiddet niyetine sahip olduğu tespit edilmiştir. Zorlu ve Kurçer (2020) araştırmasında, erkeklerin sağlık çalışanlarına yönelik şiddet eğilimlerinin kadınlardan belirgin bir şekilde daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Cinsiyet temelli bu fark, erkeklerin sosyalizasyon süreçlerinde genellikle daha az destekleyici ve daha agresif davranış kalıplarını benimsemesiyle ilişkilendirilmektedir. Yaş faktörüne gelince, ileri yaştaki bireylerin genç bireylere göre daha yüksek şiddet niyetine sahip olduğu tespit edilmiştir. Ordu ve Acun (2023) araştırmasında, yaş ilerledikçe bireylerin stresle başa çıkma mekanizmalarının zayıfladığına dair bulgular sunmaktadır. Ancak ileri yaştaki bireylerin gençlerden daha yüksek şiddet niyetine sahip olduğu belirtilmiştir. Eğitim düzeyi açısından yapılan analizlerde, lise mezunlarının önlisans mezunlarına göre daha yüksek şiddet niyetine sahip olduğu görülmüştür. Bu durum, Kızılkaya ve Buğdali (2025) ve Aydemir vd. (2020)'nin çalışmalarında da vurgulandığı üzere, sağlık sistemine duyulan güven eksikliği, iletişim sorunları ve bireysel öfke kontrolü gibi faktörlerin demografik özelliklerle birleşerek şiddet eğilimini şekillendirdiğini göstermektedir.

Araştırmanın sınırlılıkları göz önünde bulundurulduğunda, çevrimiçi anket yoluyla toplanan verilerin örneklemin temsiliyetini kısıtlayabileceği ve katılımcıların öz beyanlarına dayalı yanıtlarının nesnellikten uzak olabileceği de dikkate alınmalıdır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma, hasta-hekim iletişiminin sağlık çalışanlarına yönelik şiddet uygulama niyetine olan etkisini araştırmak amacıyla gerçekleştirildi. Elde edilen bulgular neticesinde, hasta-hekim iletişiminin sağlık çalışanlarına yönelik şiddet eğilimlerini istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde etkilediğini gösterdi. Başka bir ifadeyle, hasta-hekim iletişiminin kalitesinin artırılması, bireylerin sağlık çalışanlarına karşı şiddet uygulama eğilimlerini azaltmaktadır. Bu bulgu, etkili, empatik ve anlayışa dayalı iletişim süreçlerinin, sağlık sektöründe yaşanan şiddet sorunlarının önlenmesinde önemli bir koruyucu faktör olabileceğini ortaya koymaktadır.

Demografik değişkenler açısından yapılan incelemelerde, erkeklerin kadınlara, yaşça büyük bireylerin genç bireylere ve lise mezunu bireylerin daha üst eğitim düzeyindekilere göre sağlık çalışanlarına yönelik şiddet uygulama niyetinin daha yüksek olduğu tespit edildi. Ancak, hasta-hekim iletişim düzeyleri açısından demografik özelliklere göre dikkate değer bir farklılık bulunmadı.

Araştırma modeli, hasta-hekim etkileşiminin şiddet niyetindeki değişimin %10,8'ini açıkladığını ortaya koymaktadır. Bu durum, şiddet niyetinin yalnızca iletişim kalitesinden etkilenmediğini ve bu konunun çok yönlü bir yaklaşım ile ele alınması gerektiğini göstermektedir. Özellikle sağlık sistemine duyulan güvensizlik, artan hasta beklentileri ve kurumsal dinamikler gibi diğer faktörlerin de şiddet niyetini tetikleyebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Sonuç olarak, sağlık hizmetlerinde iletişim becerilerinin geliştirilmesine yönelik eğitim programlarının yaygınlaştırılması, hem hasta memnuniyetini artırmada hem de sağlık profesyonellerinin güvenli bir çalışma ortamına sahip olmalarında hayati bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, sağlık çalışanlarına yönelik şiddetle mücadelede yalnızca güvenlik önlemleri ile sınırlı kalmalıdır. Aynı zamanda iletişim kalitesini artırmayı hedefleyen, birey merkezli ve yapısal müdahalelerin geliştirilmesi büyük bir önem taşımaktadır.

6. KAYNAKLAR

Arslanoğlu, A. (2019). Etkili İletişimin Hasta Güvenliği Kültürü Üzerine Etkisi ve İç Girişimciliğin Aracı Rolü: Bir Özel Hastane Uygulaması. *İnsan ve İnsan Dergisi*, *6*(21), 431–451. doi:10.29224/insanveinsan.537757

Aydemir, İ., Üçlü, R. ve Aydoğan, A. (2020). Acil servis personeline göre şiddetin nedenleri. *İstanbul Tıp Fakültesi Dergisi*, *83*(1), 60–68. doi:10.26650/IUITFD.2019.0018

Bengü Yücens, N. ve Oğuzhanoğlu, K. (2020). Sağlık çalışanlarının şiddet algısı, şiddete uğrama ve şiddetten etkilenme durumları Sağlık çalışanlarında şiddet. *Pamukkale Medical Journal*, *13*(2), 321–329. doi:10.31362/patd.669733

Buggs, S. A. L., Lund, J. J. ve Kravitz-Wirtz, N. (2023). Voicing narratives of structural violence in interpersonal firearm violence research and prevention in the United States. *Frontiers in Public Health*, *11*, 01–06. doi:10.3389/fpubh.2023.1143278

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, O. E., Karadeniz, S. ve Demirel, F. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Çakmak, C. ve Uğurlu, Ö. (2022). Hasta merkezli iletişim ve hizmet kalitesi ilişkisi: hizmet sunucuya güvenin araci etkisi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *12*(23), 93–108. doi:10.53092/duiibfd.1031256

Carey, I. ve Hendricks, K. (2023). Workplace violence against healthcare workers using nationally representative estimates of emergency department data, 2015–2017. *American Journal of Industrial Medicine*, *66*(4), 333–338. doi:10.1002/ajim.23463

Cenger, C. D., Börtlüoğlu, A., Tüzün, B., Göktepe, M. C., Sezgin, A. U. ve Fincancı, Ş. K. (2018). Sağlık Çalışanlarına Yönelik Şiddet: Olgu Serisi. *The Bulletin of Legal Medicine*, *23*(2), 133–137. doi:10.17986/blm.2018238628

Demirci, Ş. ve Uğurluoğlu, Ö. (2020). Sağlık Çalışanlarına Yönelik Şiddet: Bir Kamu Hastanesi Örneği. *Acibadem Universitesi Saglik Bilimleri Dergisi*, *11*(1), 89–97. doi:10.31067/0.2020.245

Döndü, Ş. ve Yasemin, B. (2021). Determination of the Society's Perceptions, Experiences, and Intentions to Use Violence Against Health Professionals. *Safety and Health at Work*, *12*(2), 141–146. doi:10.1016/j.shaw.2020.12.004

Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Güvener, H., Aytekin, M. ve Bağcı, E. (2023). COVID-19 Pandemisi Sonrası Sağlık Çalışanlarının Şiddet Algısı. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, *22*(3), 912–931. doi:10.21547/jss.1300156

Kabalı, İ. ve Özan, S. (2020). Communication with Chronic Patients and Patient Relatives in the Example of Diabetes Disease. *Tıp Eğitimi Dünyası*, *19*(57), 109–119. doi:10.25282/ted.576901

Kalaycı, Ş. (2017). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Dinamik Akademi Yayınları.

Kızılkaya, S. ve Buğdali, B. (2025). The Relationship Between Healthcare System Distrust and Intention to Use Violence Against Health Professionals: The Mediating Role of Health News Perceptions. *Health Expectations*, *28*(1), 1–9. doi:10.1111/hex.70151

Kowalczuk, K. ve Krajewska-Kułak, E. (2017). Patient aggression towards different professional groups of healthcare workers. *Annals of Agricultural and Environmental Medicine*, *24*(1), 113–116. doi:10.5604/12321966.1228395

Küçük, O. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri.* Bursa: Ekin Yayınları.

Majumdar, M. (2024). Looking London Talking Tokyo? *The Journal of Health Design*, *9*(1), 646–650. doi:10.21853/JHD.2024.236

Maly, R. C., Frank, J. C., Marshall, G. N., R, D. M. ve Reuben, D. B. (1998). Perceived Efficacy in PatientPhysician Interactions (PEPPI): Validation of an Instrument in Older Persons. *American Geriatrics Society*, *46*(7), 889–894.

Mansur, F. (2022). Sağlık İletişiminde Yaşanan Sorunların Hekimlere Yönelik Şiddete Etkisi. *Turk Turizm Arastirmalari Dergisi*, *3*(1), 57–59. doi:10.26677/TR1010.2022.964

Ordu, Y. ve Acun, A. (2023). 18-65 Yaş Arası Bireylerin Sağlık Çalışanlarına Şiddet Uygulama Niyetleri ve Etkileyen Faktörler: Kesitsel Tanımlayıcı Bir Çalışma. *Health Care Academician Journal*, *11*(1), 9–16. doi:10.52880/sagakaderg.1267731

Pierce-Weeks, J. (2022). Violence Is a Public Health and Healthcare Issue. *Journal of Forensic Nursing*, *18*(3), E26–E27. doi:10.1097/JFN.0000000000000403

Saeedi, M., Al-Othman, N. ve Rabayaa, M. (2021). Breaching the Bridge: An Investigation into Doctor-Patient Miscommunication as a Significant Factor in the Violence against Healthcare Workers in Palestine. *BioMed Research International*, *2021*(1), 1–8. doi:10.1155/2021/9994872

Skär, L. ve Söderberg, S. (2018). Patients' complaints regarding healthcare encounters and communication. *Nursing Open*, *5*(2), 224–232. doi:10.1002/nop2.132

Stafford, S., Avsar, P., Nugent, L., O'Connor, T., Moore, Z., Patton, D. ve Watson, C. (2022). What is the impact of patient violence in the emergency department on emergency nurses' intention to leave? *Journal of Nursing Management*, *30*(6), 1852–1860. doi:10.1111/jonm.13728

Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (Sixth Ed.). Boston: Pearson.

Terkeş, N., Değirmenci, K. ve Bedir, G. (2021). Hasta/Hasta Yakınları Bakış Açısıyla Sağlık Çalışanlarına Yönelik Şiddetin Nedenleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, *14*(4), 328–336. doi:10.46483/deuhfed.818068

Türk Tabipleri Birliği. (2024). *Sağlıkta Şiddet Çalıştayı*. Ankara.

Ünal, Ö., Akbolat, M. ve Amarat, M. (2018). The influence of patient-physician communication on physician loyalty and hospital loyalty of the patient. *Pakistan Journal of Medical Sciences*, *34*(4). doi:10.12669/pjms.344.15136

Ünal, S., Filiz, E., Kahfeci, Ş. ve Uyar, S. (2022). Toplumun sağlık çalışanlarına yönelik şiddet konusundaki tutumu. *Health Care Academician Journal*, *9*(4), 328–335. doi:10.52880/sagakaderg.1129275

Uyar, M., Yıldırım Öztürk, E. N. ve Şahin, T. K. (2020). Konya ili meram ilçesi'nde aile sağliği merkezlerine başvuran 18 yaş ve üzeri erişkin bireylerin sağlik çalişanlarina uygulanan şiddete bakiş açisinin belirlenmesi. *Eskişehir Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Halk Sağlığı Dergisi*, *5*(1), 113–120. doi:10.35232/estudamhsd.648576

Yang, Y., Wang, P., Kelifa, M. O., Wang, B., Liu, M., Lu, L. ve Wang, W. (2022). How workplace violence correlates turnover intention among Chinese health care workers in COVID-19 context: The mediating role of perceived social support and mental health. *Journal of Nursing Management*, *30*(6), 1407–1414. doi:10.1111/jonm.13325

Yazıcıoğlu, F. ve Erdoğan, S. (2004). *SPSS applied scientific research methods*. Ankara: Detay Publishing.

Yılmaz, M. B. ve Şireci, M. (2020). Malatya'da yer alan aile hekimliği merkezlerinde sağlik iletişimi uygulamalarina yönelik bir çalişma. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *30*(1), 357–371. doi:10.18069/firatsbed.645157

Zorlu, I. ve Kurçer, M. (2020). Hasta ve hasta yakınlarına göre hekime yönelik şiddet. *Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, *13*(3), 418–427. doi:10.26559/mersinsbd.690969

EXAMINING THE PREDICTIVE EFFECT OF PARENTING STRESS AND PROFESSIONAL BURNOUT ON MINDFULNESS AMONG TEACHERS

ÖĞRETMENLERDE EBEVEYN STRESİ VE MESLEKİ TÜKENMİŞLİĞİN BİLİNÇLİ FARKINDALIK ÜZERİNDEKİ YORDAYICI ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Rüveyda SONKAYA[314], İsa Yücel İŞGÖR [315], Sultan FURUNCUOĞLU[316]

Yüksek Lisans öğrencisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi,

ORID: 0009-0007-8662-3418

[2] Prof. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-3110-6081

3 Yüksek Lisans öğrencisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi,

4 ORID: 0009-0007-8662-3418

Özet

Bu çalışma, öğretmenlerde ebeveyn stresi ve mesleki tükenmişliğin bilinçli farkındalık üzerindeki yordayıcı etkisini incelenmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın çalışma grubunu, kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemiyle seçilen ve 2024-2025 eğitim-öğretim yılında Hatay ve Mersin illerindeki ilk ve ortaöğretim kurumlarında görev yapan, yaşları 24-62 arasında değişen ($\bar{X}$ = 40.37, Ss = 8.13), 186 kadın (%65.96) ve 94 erkek (%33.33) olmak üzere toplam 282 ebeveyn öğretmen oluşturmuştur. Veri toplama araçları olarak kişisel bilgi formu, Mesleki Tükenmişlik Ölçeği-Eğitimci Formu, Ebeveyn Stres Ölçeği ve Bilinçli Farkındalık Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre öğretmenlerin ebeveyn stresi ve mesleki tükenmişlik boyutlarının cinsiyet ile birlikte bilinçli farkındalık düzeylerini anlamlı bir şekilde yordadığı tespit edilmiştir. Ebeveyn stresi, mesleki tükenmişlik boyutları ve cinsiyetin birlikte bilinçli farkındalık puanlarındaki değişimin %26'sını açıkladığı görülmüştür. Ayrıca öğretmenlerin cinsiyet değişkenine göre ebeveyn stresi, mesleki tükenmişlik boyutları ve bilinçli farkındalık düzeyleri arasında anlamlı farklılaşmanın olup olmadığı analiz edilmiştir. Çalışma bulguları çerçevesinde önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Ebeveyn stresi, mesleki tükenmişlik, bilinçli farkındalık (mindfulness)

Abstract

This study aims to examine the predictive effects of parental stress and occupational burnout on conscious awareness in teachers. The study group consisted of 282 parent teachers, 186 female (%65.96) and 94 male (%33.33), aged between 24-62 ($\bar{X}$ = 40.37, Ss = 8.13), selected through convenience sampling method and working in primary and secondary schools in Hatay and Mersin provinces in the 2024-2025 academic year. Personal information form, Occupational Burnout Scale-Educator Form, Parental Stress Scale and Conscious Awareness Scale were used as data collection tools. According to the research findings, it was determined

[314] Yüksek Lisans öğrencisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, ruveydasonkaya01@gmail.com., ORID: 0009-0006-7804-7740

[315] Prof. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, *isayucel.isgor@mku.edu.tr*, ORCID: 0000-0002-3110-6081

[316] Yüksek Lisans öğrencisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, furuncuoglusultan@gmail.com., ORID: 0009-0009-7087-0486

that the dimensions of parental stress and occupational burnout of teachers together with gender significantly predicted their mindfulness levels. It was observed that parental stress, occupational burnout dimensions and gender together explained 26% of the change in mindfulness scores. In addition, it was analyzed whether there was a significant difference between the dimensions of parental stress, occupational burnout and mindfulness levels of teachers according to the gender variable. Suggestions were made within the framework of the study findings.

Keywords: Parental stress, occupational burnout, mindfulness

1. GİRİŞ

Öğretmenlik mesleği, yüksek düzeyde sorumluluk ve duygusal emek gerektirmesi nedeniyle sıklıkla stres ve tükenmişlik riskiyle ilişkilendirilen bir meslek grubudur (Çokluk, 2003). Öğretmenler, çeşitli duygusal ve davranışsal ihtiyaçlara sahip öğrencilerle çalışmakta ve çoğu zaman kaynak yetersizliği nedeniyle öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarını karşılamada zorluk yaşamaktadırlar. Başka bir ifadeyle, kalabalık sınıflarda, eksik materyallerle ve sınırlı maddi ve manevi destekle görev yapan öğretmenlerin, karşılaştıkları sorunlarla tek başlarına başa çıkmaları beklenmektedir. Bu durum, öğretmenlerin mesleki tükenmişlik yaşama riskini önemli ölçüde artırmaktadır (Avcı ve Seferoğlu, 2011). Özellikle ebeveyn olan öğretmenlerde bu riskin daha belirgin hale geldiği görülmektedir. Ebeveynlik rolü, bireyin sorumluluk alanını ve stres düzeyini artırarak hem psikolojik hem de mesleki iyi oluşu olumsuz etkileyebilmektedir (Dardas ve Ahmad, 2014). Bu nedenle, öğretmenlerde ebeveyn stresi ile mesleki tükenmişlik arasındaki ilişkiyi anlamak ve bu ilişkide koruyucu faktörleri belirlemek hem bireysel hem de mesleki iyi oluşun desteklenmesi açısından önem taşımaktadır.

Tükenmişlik kavramı literatüre ilk kez Freudenberger (1974) tarafından kazandırılmıştır. Bu kavram, başarısızlık, yıpranma, enerji kaybı ve tükenmişlik hali olarak tanımlanmış; bireyin içsel kaynaklarının zorlanarak, karşılanamayan beklentiler sonucunda bu durumun ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Maslach ve Jackson (1981) ise tükenmişliği zihinsel ve fiziksel düzeyde yaşanan bir sendrom olarak değerlendirmiş ve üç temel boyutta ele almışlardır: duygusal tükenme, hizmet sunulan bireylere karşı ilgisiz ve olumsuz tepkiler geliştirilmesini ifade eden duyarsızlaşma ve kişinin iş yaşamında yetersizlik ile başarısızlık duyguları yaşamasıyla ilişkili kişisel başarı boyutu. Cherniss (1980) ise tükenmişliği, bireyin mesleki doyuma ulaşamaması ve aşırı stres nedeniyle mesleğine karşı olumsuz tutum geliştirmesi olarak tanımlamış ve bu durumun kişinin işine olan ilgisini ve motivasyonunu kaybetmesine yol açtığını ifade etmiştir. Nitekim öğretmenlik gerek sınıf içi dinamikleri gerekse idari ve sosyal beklentileri nedeniyle stres faktörlerine sıklıkla maruz kalınan bir meslek olarak öne çıkmaktadır (Işıkhan, 2004). Selye'nin (1956) stres tanımı olan "vücudun kendisine yöneltilen herhangi bir belirli olmayan talebe karşı gösterdiği tepki" ifadesi, öğretmenler açısından hem fiziksel hem de psikolojik yükler yaratmakta ve mesleki tükenmişliği tetikleyebilmektedir (Çokluk, 2003).

Ebeveyn stresi, ebeveyn olma sürecinin başlangıcından itibaren çocuk yetiştirirken yaşanan veya yaşanacağı düşünülen zorlukları ifade etmektedir. Bu stres; çocuğun davranışını yönetme, aile düzenini sürdürme ve günlük ihtiyaçlarını karşılama gibi ebeveynlik rollerindeki zorluklardan kaynaklanmaktadır. Ebeveynler görevlerini daha zorlayıcı algıladıkça daha yüksek düzeyde stres yaşamaktadırlar (Kwok ve Wong, 2000). Ebeveyn stresi, anne ve babaların ebeveynlik sorumluluklarına karşı geliştirdikleri olumsuz psikolojik tepkilerle karakterize edilmektedir (Dardas ve Ahmad, 2014). Öğretmenlerin iş yükü, mesleki beklentiler ve öğrencilerle kurdukları yoğun etkileşim, ebeveynlik gibi ek sorumluluklarla birleştiğinde stres düzeyi daha da yükselmektedir. Bu nedenle öğretmenlerin hem iş hem de aile rollerini dengeleme çabası yetersiz kaldığında, tükenmişlik riskinin artması ve bu durumun ebeveynlik rollerini de olumsuz etkilemesi kaçınılmaz hâle gelmektedir. Bu bağlamda, öğretmenlerin

yaşadığı ebeveyn stresinin mesleki tükenmişlikle nasıl ilişkilendiğini anlamak, hem bireysel hem de mesleki iyi oluşun desteklenmesine katkı sunacaktır.

Öğretmenin iyi oluşu; başarma duygusu, iş tatmini, motivasyon ve zindelikle yakından ilişkili olup, etkili öğretme ve öğrenme sürecini destekleyen zihinsel dayanıklılığını ve mesleki adanmışlığını doğrudan etkilemektedir. Bu noktada, bilinçli farkındalık, öğretmenlerin stresle başa çıkmalarını, anı fark etmelerini ve duygusal dengeyi korumalarını sağlayarak iyi oluşlarını güçlendirebilecek önemli bir kaynak olarak öne çıkmaktadır (Price ve McCallum, 2015). Kabat-Zinn (2003), bilinçli farkındalığı, bireyin içinde bulunduğu anı bilinçli bir şekilde, yargılamadan ve isteyerek dikkate alması olarak tanımlamaktadır. Bu kavram, klasik dikkat anlayışından ayrılarak, bireyin mevcut yaşantılarına yargılamadan, kabul edici ve açık bir farkındalıkla yaklaşmasını öne çıkarır. Shapiro ve arkadaşları (2018), bilinçli farkındalığın üç temel bileşenden oluştuğunu ifade etmişlerdir: dikkat, tutum ve niyet.

Son yıllarda, bilinçli farkındalık uygulamalarının mesleki tükenmişliği azaltmadaki rolüne dair çalışmalar artmaktadır. Örneğin, Goodman ve Schorling (2012), hekim, hemşire, psikolog ve sosyal hizmet uzmanlarının katıldığı bir çalışmada, farkındalık temelli eğitimin iş tükenmişliği düzeyini belirgin şekilde azalttığını ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Bazarko ve diğerleri (2013), MBSR (Mindfulness-Based Stress Reduction) programının grup telefon seanslarıyla uygulanması sonucunda hemşirelerin tükenmişlik düzeylerinde anlamlı bir düşüş gözlemlemiştir. Eğitim sektörü özelinde yürütülen çalışmalarda, Gold ve diğerleri (2010), ilkokul öğretmenlerinin MBSR kursuna katılımının anksiyete, depresyon ve stres düzeylerinde iyileşme sağladığını belirtmişlerdir. Anderson ve diğerleri (1999) ise beş haftalık bir meditasyon programının öğretmenlerin stres düzeylerini anlamlı düzeyde azalttığını rapor etmiştir. Elde edilen bulgular, bilinçli farkındalığın hem sağlık çalışanları hem de öğretmenler açısından tükenmişliği azaltıcı bir etki potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bilinçli farkındalık, ebeveynlik stresi ve mesleki tükenmişlik ilişkisine yönelik çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. Örneğin, Kalaycı (2021), öğretmen annelerin aşırı ders yükü nedeniyle sosyal yaşamdan uzaklaşabildiğini ve bu durumun zamanla verimliliklerini olumsuz etkileyebileceğini vurgulamıştır. Ayrıca, öğretmen annelerin öğrenci veya veli kaynaklı sözlü veya fiziksel şiddet gibi olumsuz durumlarla karşı karşıya kalabildikleri belirtilmiştir. Bu tür stres faktörlerinin hem mesleki performanslarını hem de aile yaşamlarını olumsuz etkileyebileceği ifade edilmektedir. Aynı çalışmada, çalışan annelerde iş ve ebeveynlik kaynaklı stresin ruh sağlığı üzerinde olumsuz etkileri olduğu vurgulanırken; psikolojik dayanıklılık düzeyi arttıkça stresle başa çıkma becerilerinin de arttığı ve ruh sağlıklarının daha iyi olduğu belirtilmiştir. Bu bulgular, öğretmenlerin psikolojik sağlamlıklarını destekleyen yaklaşımlara, özellikle bilinçli farkındalığa ihtiyaç duyduklarını göstermektedir.

Pozitif psikoloji alanındaki çalışmalar, bilinçli farkındalığın olumlu psikolojik özelliklerle anlamlı ve pozitif; olumsuz psikolojik özelliklerle ise negatif yönde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur (Brown ve Ryan, 2003; Keng vd., 2011). Bu bağlamda, bilinçli farkındalık hem olumlu ruh sağlığının geliştirilmesinde hem de psikolojik risklerin azaltılmasında önemli bir psikolojik kaynak olarak değerlendirilmektedir. Bilinçli farkındalık düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine ilişkin elde edilen bulgular literatürde tutarsızlık göstermektedir. Bazı araştırmalarda kadın katılımcıların bilinçli farkındalık düzeylerinin erkek katılımcılara oranla daha yüksek olduğu raporlanırken, bazı çalışmalarda ise cinsiyet temelinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır (Thompson ve Waltz, 2007). Ayrıca, yaşla birlikte bilinçli farkındalık düzeylerinin arttığını gösteren bulgular da mevcuttur (Baer vd., 2008). Bu doğrultuda, bilinçli farkındalığın gelişiminde çevresel ve bireysel faktörlerin etkili olduğu söylenebilir.

Hem ebeveynlik hem de mesleki sorumlulukları bir arada yürütmeye çalışan öğretmenler, rol çatışmaları ve duygusal yüklenmeler nedeniyle yüksek düzeyde stres ve tükenmişlik yaşayabilmektedir. Bu çalışmanın amacı, öğretmenlerin ebeveynlik stresinin mesleki tükenmişlik üzerindeki etkisini ve bu ilişkide bilinçli farkındalığın yordayıcı rolünü incelemektir. Ayrıca, cinsiyete ve mesleki kıdeme göre öğretmenlerin ebeveynlik stresi, mesleki tükenmişlik ve bilinçli farkındalık düzeyleri arasındaki farklılıklar da ele alınmaktadır. Bu araştırma, alanyazındaki boşluğu doldurmak ve uygulamaya yönelik stratejiler geliştirmek açısından önemli katkılar sunmayı hedeflemektedir. Tüm bu literatür, öğretmenlik mesleğinin yüksek düzeyde stres ve tükenmişlik riski taşıdığını; ebeveynlik rolünün ise bu riskleri daha da artırabileceğini göstermektedir.

Bu kapsamda, bilinçli farkındalık ile öğretmenlerin ebeveynlik stresleri ile mesleki tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymak, hem akademik literatüre hem de uygulamalara değerli katkılar sağlayabilir. Özellikle öğretmenlerin ebeveynlik rolleri ile mesleki sorumluluklarını sağlıklı bir biçimde dengelemeleri, bireysel ve mesleki iyi oluşlarını korumaları açısından kritik öneme sahiptir. Araştırma bulgularının, öğretmenlerin ebeveynlik ve mesleki rollerini daha etkili bir biçimde dengeleyebilmelerine katkı sunabilecek önleyici veya müdahale programlarına ışık tutması beklenmektedir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, öğretmenlerde görülen ebeveynlik kaynaklı stres ve mesleki tükenmişlik düzeylerinin bilinçli farkındalık üzerindeki etkisini incelemektir. Bu doğrultuda, çalışmada ilişkisel tarama deseni tercih edilmiştir. İlişkisel tarama deseni, mevcut bir durumu betimleyerek, o duruma etki eden değişkenler arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin yönü ile gücünü ortaya koymayı amaçlayan bir yöntemdir (Büyüköztürk, 2019).

2.2. Araştırma Grubu

Çalışmanın örneklemi, 2024-2025 eğitim-öğretim yılında Mersin ve Hatay illerinde görev yapan, uygun örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenen ve araştırmaya gönüllü olarak katılan 282 öğretmenden oluşmaktadır. Uygun örnekleme tekniği, araştırmanın zaman, maliyet ve işlem açısından tasarruflu olması için araştırmacının kolayca ulaşabileceği çevreden örneklem grubunu oluşturması şeklinde tanımlanabilir. Bu teknik, araştırmacının ulaşılabilir örneklem üzerinden verilerin toplanmasına olanak tanıyarak araştırmanın ekonomik ve pratik bir şekilde yürütülmesine katkı sağlamaktadır (Büyüköztürk vd., 2015).

Araştırma grubunun yaş ortalaması 40.37 (Ss=8.13) olup %66'si kadın (n=186) ve %34'ü erkek (n=96) öğretmenden oluşmaktadır. Diğer demografik değişkenlere ilişkin bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1

Çalışmanın demografik değişkenlerine ait betimleyici istatistikler

Değişkenler	Frekans	%	Değişkenler	Frekans	%
Cinsiyet			*Çalıştığı Kurum*		
Kadın	186	66	Okulöncesi	18	6.4
Erkek	96	34	İlkokul	85	30.1
Mesleki Kıdem			Ortaokul	51	18.1

0-5 Yıl	59	20.9	Lise	88	31.2
6-15 Yıl	91	32,3	Özel Eğitim	38	13.5
16-25 Yıl	79	28,0	*Branş*		
26 yıl ve üzeri	53	18,8	Rehber Öğretmeni	41	14,5
Çalıştığı Kurum Türü			Sınıf Öğretmeni	58	20.6
Kamu Kurumu	270	95,7	Özel Eğitim Öğretmeni	31	11,0
Özel Öğretim Kurumu	11	3,9	Okulöncesi Öğretmeni	18	6,4
			Branş Öğretmeni	110	39,0

2.3. Veri Toplama Araçları

Kişisel bilgi formu

Katılımcıların cinsiyet, yaş ve kıdem yılı gibi demografik ile mesleki özelliklerine dair bilgileri toplamak amacıyla araştırmacılar tarafından geliştirilmiş bir formdur.

Ebeveyn stres ölçeği (ESF)

Ebeveynlik sürecinde yaşanan stres düzeyini ölçmek amacıyla geliştirilen bu ölçek, Aydoğan ve Özbay (2017) tarafından oluşturulmuştur. Ölçek, en az bir çocuğu bulunan ve en az ilköğretim düzeyinde eğitim almış ebeveynlere uygulanabilir niteliktedir. Ölçekte, Likert tipi dört dereceli bir değerlendirme ölçeği kullanılmış olup, maddeler 0 (Hiç tanımlamıyor) ile 4 (Tam olarak tanımlıyor) arasında puanlanmaktadır.Ölçek, tek faktörlü bir yapıya sahiptir ve toplamda 18 maddeden oluşmaktadır. Elde edilebilecek toplam puan 0 ile 72 arasında değişmekte olup, yüksek puanlar bireyin daha yoğun düzeyde ebeveynlik stresi yaşadığını ifade etmektedir. Yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda, ölçeğin yapı geçerliliğinin yeterli düzeyde olduğu belirlenmiştir. Elde edilen uyum indeksleri şu şekildedir: x^2/sd = 2.37 (302.01/135 = 2.37), RMSEA = .06, CFI = .99, GFI = .85 ve NNFI = .89. Ölçeğin güvenirliği ise Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı ile değerlendirilmiş ve .96 olarak hesaplanmıştır (Aydoğan ve Özbay, 2017).

Maslach tükenmişlik ölçeği-Eğitimci formu (MTÖ-EF)

Maslach ve Jackson (1981) tarafından geliştirilen ölçek, Maslach ve çalışma arkadaşlarının (1986) katkısıyla eğitim bağlamına uyarlanmış ve "Maslach Tükenmişlik Ölçeği – Eğitimci Formu" (MTÖ-EF) adıyla yeniden yapılandırılmıştır. Yirmi iki maddeden oluşan MTÖ-EF; duyarsızlaşma, duygusal tükenme kişisel başarı olmak üzere üç alt boyutu kapsamaktadır. Ölçek, yedi basamaklı Likert tipi yanıtlandırılmaktadır. Türkçe uyarlama çalışması İnce ve Şahin (2015) tarafından, 760 sınıf öğretmeninden oluşan bir örneklem üzerinde yürütülmüş ve özgün faktör yapısı korunmuştur. Yapı geçerliliği doğrulayıcı faktör analiziyle test edilmiş; elde edilen uyum indeksleri kabul edilebilir düzeydedir. Güvenirlik analizleri sonucunda Cronbach alfa katsayıları duygusal tükenme için ,88; duyarsızlaşma için ,78; kişisel başarı boyutu için ise ,74 olarak saptanmıştır (İnce ve Şahin, 2015).

Bilinçli farkındalık ölçeği (BİFÖ)

Bilinçli Farkındalık Ölçeği, Brown ve Ryan (2003) tarafından geliştirilmiş olup bireylerin günlük yaşamdaki anlık deneyimlerine odaklanma ve bu deneyimlerin farkında olma

eğilimlerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ölçeğin Türkçe uyarlaması, üniversite öğrencilerinden oluşan bir örneklem üzerinde Özyeşil ve arkadaşları (2011) tarafından gerçekleştirilmiştir. Tek boyutlu yapıya sahip olan bu araç, altı seçenekli Likert tipi yanıtlanan 15 maddeden oluşmaktadır. Elde edilen yüksek puanlar, bireyin bilinçli farkındalık düzeyinin yüksek olduğunu gösterir. Yapı geçerliliğini incelemek amacıyla açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri uygulanmış ve ölçeğin tek boyutlu yapısını koruduğu saptanmıştır. Ölçeğin toplam puan aralığı 15-90 arasında değişmekte olup özgün çalışmada Cronbach alfa katsayısı ,82; Türkçe uyarlamada ise ,80 olarak belirlenmiştir. Ayrıca test-tekrar test güvenirlik katsayısı ,86 düzeyindedir.

2.4. Verilerin toplanması ve verilerin analizi

Çalışmada kullanılan ölçme araçları, Google Form platformu aracılığıyla çevrimiçi ortama aktarılmıştır. Daha sonra örneklem grubuna uygun ve gönüllü katılımcılarla iletişime geçilerek veriler toplanmıştır. Veri toplama süreci, katılımcıların araçları doldurmasıyla yaklaşık 15 dakika sürmüştür. Araştırmada elde edilen tüm veriler elektronik ortamda toplanmıştır. Verilerin analizinde ise SPSS v26 istatistik programı kullanılmıştır.Öncelikle veri girişleri ve uç değerler kontrol edilmiş olup 282 katılımcıya ait veriler üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir. Veri setinin büyüklüğü göz önünde bulundurularak, verilerin normal dağılıma uygunluğunu değerlendirmek amacıyla çarpıklık ve basıklık katsayıları incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar, bu değerlerin -0.82 ile +1.22 arasında değiştiğini göstermiştir. Literatürde kabul edilen -1.5 ile +1.5 aralığında bulunmaları ve histogram ile beklenen olasılık grafiklerinin normal dağılıma yakınlık göstermesi nedeniyle, verilerin normal dağılım sergilediği sonucuna varılmıştır. Bu nedenle de parametrik analiz yöntemleri kullanılmıştır (Byrne, 2013; Hair vd., 2010; Tabachnick ve Fidell, 2013). Ebeveyn Stres Ölçeği, Bilinçli Farkındalık Ölçeği ve Maslach Tükenmişlik Ölçeği-Eğitimci Formu puan ortalamalarının cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek için "bağımsız örneklemler t-testi"; kıdem yılına göre farklılığını tespit etmek için ise MANOVA (Tek Yönlü Çok Değişkenli Varyans Analizi) kullanılmıştır. Sürekli değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek için "Pearson Korelasyon Analizi" kullanılmıştır. Ebeveyn stresi ve mesleki tükenmişliğin bilinçli farkındalık üzerindeki yordayıcı etkisini tespit etmek için ise "çoklu doğrusal regresyon analizi" kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde bilinçli farkındalık, ebeveynlik stresi ve mesleki tükenmişlik değişkenlerine ait elde edilen verilere dair aritmetik ortalama, standart sapma, Cronbach alpha güvenirlik katsayısı, çarpıklık ve basıklık değerleri ve Pearson korelasyon katsayılarına ilişkin istatistik bulgularına yer verilmiştir. Betimleyici istatistiklere dair elde edilen bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2

Bilinçli farkındalık, ebeveynlik stresi ve mesleki tükenmişlik değişkenleri arasındaki korelasyon ve betimleyici istatistik sonuçları

Değişkenler	Tanımlayıcı İstatistik ve Güvenirlik					Korelasyon				
	Ort.	Ss	α	Çarpıklık	Basıklık	1	2	3	4	5
1. Bilinçli Farkındalık	58,51	12,20	.88	-,078	-,448	-				
2. Ebeveynlik Stresi	8,19	6,32	.82	,910	,204	-.36**	.			
3. Duygusal Tükenmişlik	23,46	13,58	.91	,374	-,818	-.37**	.18**	-		

4. Duyarsızlaşma	5,25	5,64	.74	1,219	,666	-.35**	.17**	.59**	-	
5. Kişisel Başarı	58,51	12,20	.75	-,652	-,029	.29**	-.31**	-.32**	-.37**	-

***p < .01*

Tablo 2 incelendiğinde, bilinçli farkındalık ile ebeveynlik stresi (r = -0.36, p < .01), duygusal tükenmişlik (r = -0.37, p < .01) ve duyarsızlaşma (r = -0.35, p < .01) arasında negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmuştur. Ayrıca, bilinçli farkındalık ile kişisel başarı arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı ilişki olduğu görülmüştür (r = 0.29, p < .01). Ebeveynlik stresi ile duygusal tükenmişlik (r = 0.18, p < .01) ve duyarsızlaşma (r = 0.17, p < .01) arasında pozitif yönlü; ebeveynlik stresi ile kişisel başarı arasında negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı ilişki olduğu görülmüştür (r = -0.31, p < .01).

Katılımcıların ebeveynlik stresi ve mesleki tükenmişlik alt boyutlarına ilişkin ortalama puanlarının bilinçli farkındalık düzeyini yordama gücünü belirlemek amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. Analizden önce, verilerin çoklu doğrusal regresyon analizine uygunluk koşullarını (değişkenler arasında doğrusal ilişki bulunması, değişkenlerin en az aralık ölçeğinde olması, yordayıcı değişkenler arasında yüksek korelasyonun olmaması ve dağılımın normalliği) karşılayıp karşılamadığı incelenmiş; sonuç olarak, söz konusu koşulların sağlandığı tespit edilmiştir. Yapılan çoklu doğrusal regresyon analiz sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3

Bilinçli farkındalığın yordanmasına ilişkin çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları (N=282)

Değişkenler	B	Standart Hata	β	t	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	58,545	5,003	-	11,702	,001	-	-
Ebeveynlik Stresi	-,443	,111	-,230	-3,981	,001	-,357	-,233
Duygusal Tükenmişlik	-,157	,059	-,175	-2,640	,009	-,370	-,157
Duyarsızlaşma	-,399	,146	-,185	-2,735	,007	-,353	-,162
Kişisel Başarı	,150	,098	,089	1,529	,127	,292	,092
Cinsiyet	2,850	1,449	,111	1,966	,050	,206	,118
R= .51 R^2= .26							
F_{5-276}= 19,474							

Tablo 3 incelendiğinde, bilinçli farkındalık puanlarının yordanmasına ilişkin çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları anlamlı bulunmuştur [F(5, 276) = 19.474, p < .001]. Bağımsız değişkenler toplam varyansın %26'sını açıklamaktadır (R^2 = .26). Modelde ebeveynlik stresi (B = -.443, p < .01), duygusal tükenmişlik (B = -.157, p < .01) ve duyarsızlaşma (B = -.399, p < .01) bilinçli farkındalık üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı yordayıcılar olarak bulunmuştur. Diğer yandan, kişisel başarı bilinçli farkındalığın anlamlı bir yordayıcısı olarak bulunmamıştır (p > .05).

Kadın ve erkek katılımcıların bilinçli farkındalık, ebeveynlik stresi ve mesleki tükenmişlik puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını sınamak için bağımsız örneklemler t-testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4

Ebeveyn Stres Ölçeği, Bilinçli Farkındalık Ölçeği ve Maslach Tükenmişlik Ölçeği-Eğitimci Formu puanlarının cinsiyete göre farklılaşmasına ilişkin t testi sonuçları

	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	Ss	sd	t	p
Bilinçli Farkındalık	Kadın	186	56,70	11,86	280	-3.529	.001*
	Erkek	96	62,01	12,14			
Ebeveynlik Stresi	Kadın	186	9,67	6,30	280	6.088	.001*
	Erkek	96	5,33	5,32			
Duygusal Tükenmişlik	Kadın	186	24,87	12,66	280	2.311	.022*
	Erkek	96	20,75	14,91			
Duyarsızlaşma	Kadın	186	5,00	5,44	280	-1.050	.295
	Erkek	96	5,75	6,01			
Kişisel Başarı	Kadın	186	36,59	7,03	280	-1.332	.184
	Erkek	96	37,80	7,50			

**p<.05*

Tablo 4 incelendiğinde, cinsiyete göre katılımcıların bilinçli farkındalık puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur [$t(280) = -3.529$, $p = .001$]. Erkek katılımcıların bilinçli farkındalık puan ortalaması ($\bar{X} = 62.01$, Ss = 12.14), kadın katılımcılara göre ($\bar{X} = 56.70$, Ss = 11.86) anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur. Ebeveynlik stresi puan ortalamaları arasında da istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur [$t(280) = 6.088$, $p = .001$]. Kadın katılımcıların ebeveynlik stresi puan ortalaması ($\bar{X} = 9.67$, Ss = 6.30), erkek katılımcılara göre ($\bar{X} = 5.33$, Ss = 5.32) anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur. Katılımcıların Duygusal Tükenmişlik puan ortalamaları açısından da cinsiyetler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür [$t(280) = 2.311$, $p < .05$]. Kadınların duygusal tükenmişlik puan ortalaması ($\bar{X} = 24.87$, Ss = 12.66), erkeklere göre ($\bar{X} = 20.75$, Ss = 14.91) anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur. Öte yandan, katılımcıların duyarsızlaşma ve kişisel başarı puan ortalamaları açısından cinsiyetler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür ($p > .05$).

Mesleki kıdeme göre katılımcıların bilinçli farkındalık, ebeveynlik stresi ve mesleki tükenmişlik puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını sınamak için MANOVA (Tek yönlü çok değişkenli varyans analizi) yapılmış ve sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5

Ebeveynlik stresi, bilinçli farkındalık, mesleki tükenmişlik alt boyutları puan ortalamalarının mesleki kıdeme göre farklılaşmasına ilişkin MANOVA (Tek Yönlü Çok Değişkenli Varyans Analizi) sonuçları

Değişkenler	Mesleki Kıdem	n	$\bar{X}$	Ss	sd	F	p	Anlamlılık (Tukey)
Bilinçli Farkındalık	0-5 Yıl[1]	59	61,25	12,51	3-278	2,788	.041*	1>3,4
	6-15 Yıl[2]	91	59,82	12,52				
	16-25 Yıl[3]	79	56,70	11,73				
	26 Yıl ve üzeri[4]	53	55,88	11,33				
Ebeveynlik Stresi	0-5 Yıl[1]	59	7,08	5,93	3-278	4,486	.004*	1,2<4
	6-15 Yıl[2]	91	6,86	5,93				
	16-25 Yıl[3]	79	9,29	6,38				
	26 Yıl ve üzeri[4]	53	10,09	6,70				
Duygusal Tükenmişlik	0-5 Yıl	59	21,25	13,78	3-278	2.045	.108	---
	6-15 Yıl	91	21,87	13,34				
	16-25 Yıl	79	25,92	13,98				
	26 Yıl ve üzeri	53	25,00	12,72				
Duyarsızlaşma	0-5 Yıl[1]	59	4,44	6,04	3-278	3,734	.012*	2<3
	6-15 Yıl[2]	91	4,08	4,71				
	16-25 Yıl[3]	79	6,36	5,99				
	26 Yıl ve üzeri[4]	53	6,52	5,67				
Kişisel Başarı	0-5 Yıl[1]	59	40,03	6,00	3-278	19,428	.001*	1,2>3,4; 3>4
	6-15 Yıl[2]	91	39,25	5,70				
	16-25 Yıl[3]	79	35,56	6,95				
	26 Yıl ve üzeri[4]	53	31,92	7,95				

**p<.05*

Analiz öncesinde, verilerin tek değişkenli normallik varsayımı normallik testleri ve aykırı değerlerin incelenmesi yoluyla; çok değişkenli normallik varsayımı ise Mahalanobis uzaklıkları hesaplanarak değerlendirilmiştir. Yapılan kontroller sonucunda, verilerin her iki düzeyde de normal dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Box testi, kovaryans matrisleri arasında anlamlı bir fark olmadığı (p =.08, p> .05) görülmüştür. Analiz sonucuna göre mesleki kıdem açısından birleşik bağımlı değişkenler açısından anlamlı bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir [($F_{(15-756)}$=4,141, p< .05, Wilks'Lamda=.804, kısmi η^2=.070].

Değişkenler tek tek ele alındığında ise mesleki kıdeme göre katılımcıların Bilinçli Farkındalık puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur [$F(3, 278) = 2.788$, $p = .041$]. Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan çoklu karşılaştırma (Tukey) testi sonucunda, 0-5 yıl kıdeme sahip katılımcıların bilinçli farkındalık puan ortalaması ($\bar{X} = 61.25$, Ss = 12.51), 16-25 yıl ($\bar{X} = 56.70$, Ss = 11.73) ve 26 yıl ve üzeri ($\bar{X} = 55.88$, Ss = 11.33) kıdeme sahip katılımcılara kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur. Mesleki kıdeme göre katılımcıların Ebeveynlik Stresi puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur [$F(3, 278) = 4.486$, $p = .004$]. 26 yıl ve üzeri kıdeme sahip katılımcıların ebeveynlik stresi puan ortalaması ($\bar{X} = 10.09$, Ss = 6.70), 0-5 yıl ($\bar{X} = 7.08$, Ss = 5.93) ve 6-15 yıl ($\bar{X} = 6.86$, Ss = 5.93) kıdeme sahip katılımcılara kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur. Duyarsızlaşma puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur [$F(3, 278) = 3.734$, $p = .012$]. 16-25 yıl kıdeme sahip katılımcıların duyarsızlaşma puan ortalaması ($\bar{X} = 6.36$, Ss = 5.99), 6-15 yıl kıdeme sahip katılımcılara göre ($\bar{X} = 4.08$, Ss = 4.71) anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur. Kişisel Başarı puan ortalamaları arasında da anlamlı bir fark bulunmuştur [$F(3, 278) = 19.428$, $p = .001$]. 0-5 yıl ($\bar{X} = 40.03$, Ss = 6.00) ve 6-15 yıl ($\bar{X} = 39.25$, Ss = 5.70) kıdeme sahip katılımcıların kişisel başarı puan ortalamalarının, 16-25 yıl ($\bar{X} = 35.56$, Ss = 6.95) ve 26 yıl ve üzeri ($\bar{X} = 31.92$, Ss = 7.95) kıdeme sahip katılımcılara göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Ayrıca, 16-25 yıl kıdeme sahip katılımcıların kişisel başarı puan ortalaması, 26 yıl ve üzeri kıdeme sahip katılımcılara kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın temel amacı öğretmenlerde ebeveyn stresi ve mesleki tükenmişliğin bilinçli farkındalık üzerindeki yordayıcı etkisinin incelenmesidir. Ayrıca cinsiyet ve mesleki kıdem açısından bilinçli farkındalık, ebeveyn stresi ve mesleki tükenmişlik düzeylerinin farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir.

Elde edilen bulguya göre bilinçli farkındalık puanlarının yordanmasına ilişkin çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları anlamlı bulunmuştur. Bağımsız değişkenler toplam varyansın %26'sını açıklamıştır. Ebeveynlik stresi duygusal tükenmişlik ve duyarsızlaşma bilinçli farkındalık üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı yordayıcılar olarak bulunmuştur. Diğer yandan, kişisel başarı bilinçli farkındalığın anlamlı bir yordayıcısı olarak bulunmamıştır. Bir başka deyişle, kişilerin ebeveynlik stresi, duygusal tükenmişlik ve duyarsızlaşma düzeyi arttıkça bilinçli farkındalık düzeyi de azalmaktadır. Elde edilen bu bulgu ilgili literatürde yer alan çeşitli çalışmalarla örtüşmektedir. Alan yazın incelendiğinde ebeveynlerdeki yüksek düzeyde bilinçli farkındalık, daha düşük ebeveynlik stresi ile ilişkili bulunmuştur (Burke vd., 2020; Campbell vd., 2017; Parent vd., 2016). Öztürk (2022) tarafından yapılan araştırmada da benzer şekilde bilinçli farkındalık ile ebeveyn stresi arasında negatif ilişki bulunmuştur. Durmaz (2023), ebeveynlerin stres düzeyleri ile bilinçli farkındalıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla yaptığı çalışmasında, ebeveyn stres düzeylerinin bilinçli farkındalık düzeyini anlamlı düzeyde ve negatif yönde yordadığını ortaya koymuştur. Mesleki tükenmişlik ile bilinçli farkındalık arasındaki ilişkiye dair literatürde de benzer sonuçlar bildirilmiştir. Abenavoli vd. (2013) eğitimciler ile yaptığı çalışmasında bilinçli farkındalığın tükenmişlik boyutlarıyla güçlü negatif ilişkiler gösterdiğini bulmuştur. Yıldız Akyol ve Demir (2019) de çalışmasında tükenmişliğin bilinçli farkındalığı anlamlı düzeyde ve negatif yönde yordadığını ortaya koymuştur. Bu bulgumuz bilişsel ve duygusal kaynakların sınırlı olduğu çerçevesinden (Lazarus ve Folkman, 1984) değerlendirildiğinde ebeveynlik stresi ve mesleki tükenmişlik bileşenleri kişinin dikkatini sürekli olarak geçmiş ve gelecek odaklı kaygılara, görev baskısı ve kişiler arası gerilime yönlendirerek bilinçli farkındalık için gereken dikkat düzenleme ve öz-farkındalık kapasitesini tüketirken; tükenmişlik hissi de zihinsel ve duygusal kaynakları azaltıp bireyin şimdiki ana odaklanma, duyguları yargılamadan kabul etme ve içgörü geliştirme

becerilerini zayıflatarak bilinçli farkındalık düzeyini düşürmektedir (Kabat-Zinn, 1990; Shapiro vd., 2006).

Çalışmamızda cinsiyete göre katılımcıların bilinçli farkındalık puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. Erkek katılımcıların bilinçli farkındalık puan ortalaması anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur. Buna göre erkek öğretmenlerin bilinçli farkındalık düzeyleri kadınlara kıyasla daha yüksektir. Alan yazın incelendiğinde bilinçli farkındalıktaki cinsiyet farklılıkları üzerine yapılan araştırmalar tutarsız sonuçlar ortaya koymuştur. Bazı araştırmalar kadınların erkeklerden daha yüksek farkındalık seviyeleri bildirdiğini (Guidetti vd., 2019; Söner vd., 2023; Sturgess, 2012), bazı çalışmalar ise erkeklerde daha yüksek farkındalık puanları gözlemlendiğini bulmuştur (Dhandra ve Park, 2018; Vitale, 2021). Güler ve Usluca (2021) tarafından 350 yetişkin birey ile yapılan araştırmada erkeklerin bilinçli farkındalık düzeylerinin kadınlardan daha yüksek olduğu bulunmuştur. Benzer şekilde Aşık ve Albayrak (2021) hemşireler ile yaptığı çalışmasında cinsiyete göre erkekler lehine anlamlı fark bildirmiştir. Ebeveyn olan erkek öğretmenlerde görülen daha yüksek bilinçli farkındalık düzeyi; babalığa geçişte testosteronun düşüp oksitosinin artmasına bağlı olarak empati ve anda kalma becerilerinin güçlenmesi (Gettler vd., 2011; Feldman vd., 2013), kadın öğretmenlerin erkeklere göre daha fazla iş kaynaklı stres ve tükenmişlik yaşaması (Doan vd., 2024) nedeniyle dikkat ve duygu düzenleme becerilerinde gerileme olması ile açıklanabilir.

Çalışmamızda ebeveynlik stresi puan ortalamaları arasında da istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. Kadın katılımcıların ebeveynlik stresi puan ortalaması, erkek katılımcılara göre anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur. Buna göre kadın öğretmenlerin ebeveynlik stresi düzeyleri erkeklere kıyasla daha yüksektir. Elde edilen bu bulgu ilgili literatürde yer alan çeşitli çalışmalarla örtüşmektedir. Alan yazın incelendiğinde, çalışmamızın bulgularına paralel olarak annelerin genellikle babalara kıyasla daha yüksek düzeyde ebeveyn stresi bildirdikleri görülmektedir (Hildingsson ve Thomas, 2014; Oyarzún-Farías vd., 2021). Benzer şekilde Delvecchio vd. (2015) tarafından 1606 ebeveyn ile yapılan çalışma da annelerin ebeveynlik stresi düzeyleri babalardan daha yüksek bulunmuştur. Bu farklılık, geleneksel bakım verme rolleri ve çocuk bakım sorumluluklarına daha fazla katılım ile açıklanabilir (Oyarzún-Farías vd., 2021). Ayrıca eğer çiftlerin birlikte geçirdikleri zaman azalırsa (Belsky vd., 1983), eş desteği yetersizse (Bronte-Tinkew vd., 2010) ve ebeveynlik kaynaklı stres yaşanıyorsa (Cox ve Paley, 2003), evlilik ilişkisinde bir miktar gerilim ortaya çıkabilir; bu durum, babaların bebekle kurdukları etkileşimleri ve katılımlarını azaltma olasılığını artırır (Planalp ve Braungart-Rieker, 2013). Böylece, bakım sürecindeki yükün büyük ölçüde annelerin omuzlarına binmesi, annelik stresinin artmasına neden olmaktadır.

Çalışmanın bir diğer bulgusuna göre katılımcıların duygusal tükenmişlik puan ortalamaları açısından cinsiyetler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Kadınların duygusal tükenmişlik puan ortalaması, erkeklere göre anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur. Bu bulguya göre kadın öğretmenler erkeklere kıyasla mesleki açıdan daha fazla duygusal tükenmişlik yaşamaktadır. Alan yazın incelendiğinde duygusal tükenmişliğe ilişkin cinsiyet farklılıklarını inceleyen çalışmaların karmaşık ve çelişkili sonuçlar ortaya koyduğu görülmektedir. Bir araştırmada kadın hemşirelerin erkek hemşirelere göre daha düşük düzeyde duygusal tükenmişlik yaşadıkları da rapor edilmiştir (Bekker vd., 2005). Girgin (2011), ilköğretim öğretmenleriyle gerçekleştirdiği çalışmasında, kadın öğretmenlerin erkek meslektaşlarına kıyasla daha yüksek düzeyde duygusal tükenmişlik yaşadıklarını ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Zan ve Koç (2024) da öğretmenler üzerinde yürüttükleri araştırmada, kadınların duygusal tükenmişlik düzeylerinin erkeklere oranla daha yüksek olduğunu bildirmiştir. Bu farklılığın nedenlerinden biri, kadınların iş yaşamında geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklı olarak daha fazla duygusal emek harcamaları ve aynı zamanda ailevi sorumluluklarıyla iş yükünü birlikte taşıma eğiliminde olmaları olabilir.

Özellikle öğretmenlik gibi yoğun etkileşim gerektiren mesleklerde, öğrencilerle ve velilerle sürdürülen ilişkilerde kadınların daha fazla duygusal sorumluluk üstlenmesi, zamanla tükenmişlik hissini artırabilmektedir.

Çalışmamızda mesleki kıdeme göre katılımcıların bilinçli farkındalık puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. 0-5 yıl kıdeme sahip katılımcıların bilinçli farkındalık düzeyleri, 16-25 yıl ve 26 yıl ve üzeri kıdeme sahip katılımcılara kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur. Alan yazında benzer yönde sonuçlara ulaşan Canbek ve arkadaşları (2021), havacılık sektöründe çalışan bireyler arasında 1 ila 5 yıl arası iş deneyimine sahip olanların bilinçli farkındalık düzeylerinin, 21 yıl ve üzeri deneyimi olanlara kıyasla daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte, çalışmamızın bu bulgusundan farklı olarak Emre ve arkadaşları (2023), mesleki deneyimi 10 yıl ve üzeri olan okul yöneticilerinin bilinçli farkındalık düzeylerinin, 10 yıldan daha az deneyime sahip yöneticilere kıyasla daha yüksek olduğunu saptamıştır. Öte yandan, Özgün (2018) ise yürüttüğü araştırmada, lise müdürlerinin mesleki kıdemleri ile bilinçli farkındalık düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit etmediğini belirtmiştir. Bu bulgu, mesleki kıdem arttıkça bireylerin bilinçli farkındalık düzeylerinde azalma olabileceğine işaret etmektedir. Mesleki kıdem arttıkça artan iş yükü, rutinleşen görevler ve tükenmişlik hissi gibi faktörler bilinçli farkındalık düzeylerinde düşüşe yol açabilir.

Çalışmamızın bir diğer bulgusuna göre mesleki kıdem açısından 26 yıl ve üzeri kıdeme sahip katılımcıların ebeveynlik stresi puan ortalaması 0-5 yıl ve 6-15 yıl kıdeme sahip katılımcılara kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur. Buna göre mesleki kıdem süresi arttıkça ebeveynlik stresi düzeyi de artmaktadır. Alan yazında mesleki kıdem açısından ebeveynlik stresini inceleyen çalışma sayısı kısıtlıdır. Akatlı (2023) tarafından sağlık çalışanları üzerinde yapılan bir çalışmada mesleki kıdem açısından ebeveyn stresi düzeylerinde anlamlı fark bulunmadığı bildirilmiştir. Mesleki kıdem süresi arttıkça ebeveynlik stresinin de artmasında uzun yıllar süren mesleki yaşamın getirdiği fiziksel ve zihinsel yorgunluk, bireylerin özel yaşamlarında, özellikle ebeveynlik rollerinde daha fazla zorlanmaları neden olabilir. 16-25 yıl kıdeme sahip katılımcıların duyarsızlaşma puan ortalaması, 6-15 yıl kıdeme sahip olanlardan daha yüksek bulunmuştur. Yine 0-5 yıl ve 6-15 yıl kıdeme sahip katılımcıların kişisel başarı puan ortalamalarının, 16-25 yıl ve 26 yıl ve üzeri kıdeme sahip katılımcılara göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Buna göre kıdem arttıkça duyarsızlaşma ve kişisel başarısızlık hissi de artmaktadır. Alan yazındaki araştırmalar, ileri yaş ve daha uzun çalışma deneyiminin daha yüksek tükenmişlik düzeyleriyle ilişkili olduğunu göstermiştir (Stefańska ve vd., 2020; Svitlić-Budisavljević, 2022). Öte yandan, Akyıldız ve arkadaşları (2024) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeyleri incelenmiş ve mesleki deneyimi daha az olan öğretmenlerin duyarsızlaşma düzeyleri ile düşük kişisel başarı algılarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Benzer şekilde, Sarı (2024) özel eğitim okullarında yürüttüğü araştırmasında, daha uzun süre görev yapan öğretmenlerin daha yüksek düzeyde duyarsızlaşma yaşadığını; buna karşılık, deneyimli öğretmenlerin kişisel başarı hissinin daha yüksek olduğunu rapor etmiştir.

Sonuç ve Sınırlılıklar

Bu araştırmanın bulguları, öğretmenlerde ebeveynlik stresi ile mesleki tükenmişlik bileşenlerinin (duygusal tükenmişlik ve duyarsızlaşma) bilinçli farkındalık üzerinde anlamlı ve negatif yönde yordayıcı etkilerinin bulunduğunu ortaya koymuştur; bağımsız değişkenler bilinçli farkındalığa ilişkin toplam varyansın %26'sını açıklamaktadır. Kişisel başarı alt boyutu ise bilinçli farkındalık için anlamlı bir yordayıcı olmamıştır. Cinsiyet değişkeni incelendiğinde, erkek öğretmenlerin bilinçli farkındalık düzeylerinin kadın öğretmenlerden daha yüksek olduğu, buna karşın kadınların ebeveynlik stresi ve duygusal tükenmişlik puanlarının

erkeklerden yüksek olduğu belirlenmiştir. Mesleki kıdem açısından ise 0–5 yıl deneyime sahip öğretmenlerin bilinçli farkındalık düzeyleri daha kıdemli gruplardan yüksek bulunurken, 26 yıl ve üzeri kıdeme sahip öğretmenlerde ebeveynlik stresinin; 16–25 yıl kıdem grubunda ise duyarsızlaşmanın daha yüksek olduğu saptanmıştır. Ayrıca kıdem arttıkça kişisel başarı algısında düşüş gözlenmiştir.

Araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak, veriler öz-bildirime dayalı ölçeklerle toplanmış olup katılımcıların algılarıyla sınırlıdır; gelecekte nitel yöntemlerin veya çoklu veri kaynaklarının eklenmesi konuya derinlik katabilir. İkinci olarak, çalışma belirli bir öğretmen grubuyla ve kesitsel desenle yürütülmüştür; farklı bölgelerden veya kültürel bağlamlardan örneklemlerle yapılacak boylamsal çalışmalar nedensel ilişkileri daha güvenilir biçimde ortaya koyabilir. Son olarak, cinsiyet ve kıdem değişkenlerinin etkileri karmaşık ve bağlamsal olabileceğinden, ileride yapılacak araştırmalarda aracı ve düzenleyici değişkenlerin (örn. iş-aile çatışması, sosyal destek) incelenmesi önerilmektedir. Bu sınırlılıklara rağmen bulgular, öğretmenlerde bilinçli farkındalığı destekleyen müdahalelerin ebeveynlik stresini ve tükenmişliği azaltmada önemli katkılar sunabileceğini göstermekte ve eğitim alanındaki ruh sağlığı uygulamalarına yönelik değerli veriler sağlamaktadır.

Etik Standartlara Uygunluk

Bu araştırmada, 1964 Helsinki Etik Bildirgesi ile sonrasında yapılan güncellemelerde belirtilen, insan katılımcıların yer aldığı çalışmalarda uyulması gereken etik prensiplere tam olarak uyulmuştur. Çalışma başlamadan önce ilgili etik kurullardan gerekli izinler temin edilmiştir (16.04.2025 tarih ve 28 sayılı karar, Evrak Sayı No: 496994).

Çıkar Çatışması: Yazarlar, aralarında herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmişlerdir.

5. KAYNAKLAR

Abenavoli, R.M., Jennings, P.A., Greenberg, M.T., Harris, A.R., & Katz, D.A. (2013). Special Edition article: The protective effects of mindfulness against burnout among educators. *Psychology of Education Review*.

Akyıldız, A. A., Ilgın, G., Kara, S., & Yıldız, Ö. (2024). Öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *International Journal Of Original Educational Research. 2*(4), 45-56.

Asık, E., & Albayrak, S. (2021). Bir üniversite hastanesinde çalışan hemşirelerin bilinçli farkındalık düzeylerinin belirlenmesi. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, *11*(1), 16-20.

Bekker, M.H., Croon, M.A., & Bressers, B. (2005). Childcare involvement, job characteristics, gender and work attitudes as predictors of emotional exhaustion and sickness absence. *Work & Stress, 19,* 221 - 237.

Belsky, J., Spanier, G. B., & Rovine, M. (1983). Stability and change in marriage across the transition to parenthood. *Journal of Marriage and the Family*, 567-577.

Burke, L. K., McGill, J., & Adler-Baeder, F. (2020). Exploring the links between facets of mindfulness and parenting efficacy and stress. *Journal of Child and Family Studies*, *29*, 1679-1691.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2019). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri (25. b.)*. Pegem Akademi.

Büyüköztürk, Ş., Akgün, Ö. E., Demirel, F., Karadeniz, Ş., & Çakmak, E. K. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri.* Pegem Yayıncılık.

Bronte-Tinkew, J., Horowitz, A., & Carrano, J. (2010). Aggravation and stress in parenting:

Associations with coparenting and father engagement among resident fathers. *Journal of Family Issues*, *31*(4), 525-555.

Byrne, B. M. (2010). *Structural equation modeling with AMOS: Basic concepts, applications, and programming.* Routledge.

Campbell, K., Thoburn, J.W., & Leonard, H.D. (2017). The Mediating Effects of Stress on the Relationship Between Mindfulness and Parental Responsiveness. *Couple and Family Psychology: Research and Practice, 6*, 48–59.

Canbek, M., Güngören, M. & Kanbur, E. (2021). Havacılık çalışanlarının bilinçli farkındalık düzeylerinin demografik değişkenlere göre incelenmesi: Fraport TAV Antalya Havalimanı örneği. *Journal of Social and Humanities Sciences Research, 8*(77), 3215-3221.

Carmody, J., & Baer, R. A. (2008). Relationships between mindfulness practice and levels of mindfulness, medical and psychological symptoms, and well-being in a mindfulness- based stress reduction program. *Journal of Behavioral Medicine, 31*, 23–33.

Cherniss C. (1980). *Professional burnout in human service organizations*. Praeger

Chiesa, A., & Serretti, A. (2009). Mindfulness-based stress reduction for stress management in healthy people: A review and meta-analysis. *The Journal of Alternative and Complementary Medicine, 15*(5), 593–600.

Cox, M. J., & Paley, B. (2003). Understanding families as systems. *Current directions in psychological science*, *12*(5), 193-196.

Çokluk, Ö. (2003). Örgütlerde tükenmişlik. In C. Elma & K. Demir (Eds.), *Yönetimde çağdaş yaklaşımlar: Uygulamalar ve sorunlar* (pp. 109–111). Anı Yayıncılık.

Dardas, D. A., & Ahmad, M. M. (2014). Psychometric properties of the parenting stress index with parents of children with autistic disorder. *Journal of Intellectual Disability Research, 58*(6), 560-571.

Delvecchio, E., Sciandra, A., Finos, L., Mazzeschi, C., & Riso, D. D. (2015). The role of co-parenting alliance as a mediator between trait anxiety, family system maladjustment, and parenting stress in a sample of non-clinical Italian parents. *Frontiers in psychology*, *6*, 1177.

Dhandra, T. K., & Park, H. J. (2018). Mindfulness and gender differences in ethical beliefs. *Social Responsibility Journal*, *14*(2), 274-286.

Doan, S. Y., Steiner, E. D., & Pandey, R. (2024). *Teacher well-being and intentions to leave in 2024: Findings from the state of the American Teacher Survey*. RAND Corporation.

Durmaz, B. (2023). *Çocukların gelişimi ile ilgili ebeveynlerin stres düzeyleri ve bilinçli farkındalıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. KTO Karatay Üniversitesi.

Emre, A., Zaşin, Y., Durak, L., & Yıldırım, A. G. (2023). Okul yöneticilerinin bilinçli farkındalık düzeylerini etkileyen faktörlerin incelenmesi. *Toplumsal Eğitim Dergisi*, 2(2).

Freudenberger,J.J. (1974). Staff Burnout. *Journal of Social* Issues,N:30,1, 159-165.

Feldman, R., Gordon, I., Influs, M., Gutbir, T., & Ebstein, R. P. (2013). Parental oxytocin and early caregiving jointly shape children's oxytocin response and social reciprocity. *Neuropsychopharmacology*, *38*(7), 1154-1162.

Gettler, L. T., McDade, T. W., Feranil, A. B., & Kuzawa, C. W. (2011). Longitudinal evidence that fatherhood decreases testosterone in human males. *PNAS, 108*, 16194-16199.

Girgin, G. (2011). Bir grup ilköğretim öğretmeninde tükenmişlik sendromu. *Turkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences*, *31*(3), 602-608.

Goldin, P. R., & Gross, J. J. (2010). Effects of mindfulness-based stress reduction (MBSR) on emotion regulation in social anxiety disorder. *Emotion, 10*(1), 83–91.

Guidetti, G., Viotti, S., Badagliacca, R., Colombo, L., & Converso, D. (2019). Can mindfulness mitigate the energy-depleting process and increase job resources to prevent burnout? A study on the mindfulness trait in the school context. *PloS one*, *14*(4), e0214935.

Güler, K., & Usluca, M. (2021). Yetişkin bireylerde bilinçli farkındalık ile yaşam doyumu arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, *5*(1), 372-383.

Hair, J., Black, W. C., Babin, B. J. & Anderson, R. E. (2010) *Multivariate data analysis* (7th ed.). Pearson Educational International.

Hildingsson, I., & Thomas, J. (2014). Parental stress in mothers and fathers one year after birth. *Journal of reproductive and infant psychology*, *32*(1), 41-56.

Hofmann, S. G., Sawyer, A. T., Witt, A. A., & Oh, D. (2010). The effect of mindfulness-based therapy on anxiety and depression: A meta-analytic review. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 78*(2), 169–183.

Işıkhan, V. (2004). *Çalışma hayatında stres ve başa çıkma yolları.* Sandal Yayınları.

İnce, N. B., & Şahin, A. E. (2015). Maslach tükenmişlik envanteri-eğitimci formu'nu türkçe'ye uyarlama çalışması. *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology*, *6*(2).

Kabat-Zinn, J. (1990). *Full catastrophe living: Using the wisdom of your body and mind to face stress, pain, and illness*. Delacorte.

Kabat-Zinn, J. (2003). Mindfulness-based interventions in context: Past, present, and future. *Clinical Psychology: Science and Practice, 10*(2), 144–153.

Kwok, S., & Wong, D. (2000). Mental health of parents with young children in Hong Kong: The roles of parenting stress and parenting self-efficacy. Child and Family Social Work, 5, 57–65

Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. Springer publishing company.

Maslach, C., & Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of organizational behavior*, *2*(2), 99-113.

Miller, J. J., Fletcher, K., & Kabat-Zinn, J. (1995). Three-year follow-up and clinical implications of a mindfulness meditation-based stress reduction in the treatment of anxiety disorders. *General Hospital Psychiatry, 17*(3), 192–200.

Oyarzún-Farías, M. D. L. A., Cova, F., & Bustos Navarrete, C. (2021). Parental stress and satisfaction in parents with pre-school and school age children. *Frontiers in psychology*, *12*, 683117.

Özyeşil, Z., Arslan, C., Kesici, Ş. ve Deniz, M. E. (2011). Bilinçli Farkındalık Ölçeği'ni Türkçeye uyarlama çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 36(160), 224-235.

Parent, J., McKee, L. G., Rough, J. N., and Forehand, R. (2016). The association of parent mindfulness with parenting and youth psychopathology across three developmental stages. J. Abnormal Child Psychol. 44, 191–202.

Planalp, E. M., & Braungart-Rieker, J. M. (2013). Temperamental precursors of infant attachment with mothers and fathers. *Infant Behavior and Development*, *36*(4), 796-808.

Akatlı, R. (2023). *Sağlık çalışanı ebeveynlerin stres ve yaşam doyumu düzeyleriyle çocuk yetiştirme tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çankırı Karatekin Üniversitesi.

Sarı, H. (2004). An analysis of burnout and job satisfaction among Turkish special school headteachers and teachers, and the factors effecting their burnout and job satisfaction. *Educational Studies*, *30*(3), 291–306.

Selye, H. (1956). *The stress of life.* McGraw-Hill.

Shapiro, S. L., Carlson, L. E., Astin, J. A., & Freedman, B. (2006). Mechanisms of mindfulness. *Journal of Clinical Psychology, 62*(3), 373–386

Stefańska, A., Manulik, S., Chmielowiec, K., Chmielowiec, J., & Boroń, A. (2020). Burnout syndrome among nurses of hospitals in Wrocław, including seniority assessed with Maslach Burnout Inventory (MBI) and Work Satisfaction Scale (WSS). *Polish Journal of Public Health*, *130*, 22-25.

Sturgess, M. A. (2012). *Psychometric validation and demographic differences in two recently developed trait mindfulness measures* (Unpublished master's thesis, Victoria University of Wellington, Wellington, New Zealand).

Söner, O., Şahin, M., Ceylan, C., Albayrak, O., Coşkun, İ., Şimşek, C., & Bektaş, G. (2023). Okul yöneticilerinin bilinçli farkındalık ve yaşam doyumları arasındaki ilişki. *Education & Youth Research*, *3*(2), 46-61.

Svitlić-Budisavljević, S. (2022). Burnout of nurses in nursing homes: To what extent age, education, length of service and length of work experience at the current workplace affect the level of professional burnout. *Asian Journal of Basic Science & Research*, *4*(2), 143-162.

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Allyn and Bacon.

Teasdale, J. D., Segal, Z. V., Williams, J. M. G., Ridgeway, V. A., Soulsby, J. M., & Lau, M. (2000). Prevention of relapse/recurrence in major depression by mindfulness-based cognitive therapy. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 68*(4), 615–623.

Öztürk, A. (2022). *Ebeveynlerin iyi oluşlarında bilinçli farkındalık, öz-anlayış ve ebeveynlik stresinin rolü: Bursa ili örneği* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi.

Vitale, E. (2021). Gender gap in mindfulness assessment among Italian nurses: A pilot descriptive study. *Journal of Evidence-Based Psychotherapies*, *21*(2), 81-100.

Yıldız Akyol, E., & Demir, A. (2019). Burnout as a predictor of senior students' mindfulness. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, *29*(2), 256-265.

Zan, N., & Koç, Z. (2024). Proje Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Tükenmişlik Seviyelerinin İncelenmesi; Ankara İli Örneği. *Uygulamada Eğitim ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, *4*(2), 129-157.

EXAMINING THE EFFECT OF A SELF-ACCEPTANCE BASED PSYCHOEDUCATION PROGRAM FOR PRIMARY SCHOOL STUDENTS ON STUDENTS' LEVELS OF BULLYING VICTIMIZATION

İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNE YÖNELİK KENDİNİ KABUL TEMELLİ PSİKOEĞİTİM PROGRAMININ ÖĞRENCİLERİN ZORBALIK MAĞDURİYETİ DÜZEYLERİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Doç. Dr. Sezai DEMİR - Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık

Psikolojik Danışman Meryem DİŞLİOĞLU - Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Yüksek Lisans Öğrencisi

Bu araştırmanın amacı ilkokul öğrencilerine yönelik kendini kabul temelli psikoeğitim programının öğrencilerin zorbalık mağduriyeti düzeyleri üzerindeki etkisini incelemektir. Çalışma grubu kolay ulaşılan amaca yönelik örneklem yoluyla belirlenen Hatay İli Reyhanlı İlçesi Yenişehir İlkokulunda farklı şubelere devam eden ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Çalışmada 3x3'lük split-plot faktöriyel (karışık) yarı deneysel desen tercih edilmiştir. Bu desende ilk faktör, deney, kontrol ve plasebo grubunu, ikinci faktör ise tekrarlı ölçümleri (ön test, son test ve izleme ölçümü) ifade etmektedir. Öncelikle 32 öğrenciye dahil etme ölçütü olarak Zorbalık Mağduriyeti Ölçeği ve Çocuklar İçin Kendini Tanımlama Ölçeği uygulanmış, dışlama ölçütü olarak ise sınıf öğretmeni görüşlerine başvurulmuştur. Deney, kontrol ve plasebo grubuna ise öncelikle uygulanan ölçeklerin sonucuna göre Cluster Analizi yapılarak karar verilmiştir. Daha sonra grupları eşitliğini belirlemek için Tek Yönlü Anova Analizi yapılmıştır. Buna göre gönüllüğe ve ailelerinin yazılı iznine göre 8 öğrenci deney, 8 öğrenci kontrol ve 8 öğrenci ise plasebo grubuna eşit olarak dahil edilmiştir. Çalışma sürecinde deney grubuna 8 oturumluk kendini kabul temelli psikoeğitim uygulanmakta olup, plasebo grubuna konudan bağımsız geleneksel oyunlar oynatılırken kontrol grubuna ise hiçbir işlem yapılmamaktadır. Elde edilen verilerin analizinde normal dağılım için Shapiro Wilks, varyansların homojenliği için Levene Testi, grupların ön test, son test ve izleme testindeki farklılıkları için Bağımlı Gruplar T Testi, Tekrarlı Ölçümler için İki Yönlü Anova ve muhtemel oluşacak farkın kaynağına yönelik ise Tukey Testleri kullanılacaktır. Elde edilen veriler, daha önceki yapılmış ilgili çalışmalara ve literatüre göre tartışılıp, yorumlanacaktır ve önerilerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kendini kabul, kendini tanımlama, zorbalık mağduriyeti, zorbalık, yarı deneysel çalışma

The purpose of this study is to examine the effectiveness of a self-acceptance-based psychoeducational program designed for elementary school students on their bullying victimization levels. The study group consists of fourth-grade elementary school students attending various classes at Yenişehir Elementary School in Reyhanlı District, Hatay Province, determined through convenient purposeful sampling. A 3x3 split-plot factorial (mixed) quasi-experimental design was used in this study. The first factor includes experimental, control, and placebo groups, while the second factor encompasses repeated measurements (pre-test, post-test, and follow-up test). Initially, the Bullying Victimization Scale and the Self-Description Questionnaire for Children were administered to 32 students as inclusion criteria, and classroom teacher opinions served as exclusion criteria. Decisions regarding the experimental, control, and placebo groups were made using Cluster Analysis based on the results of these initial scales. Subsequently, a One-Way ANOVA analysis was conducted to ensure the equivalence of the

groups. Based on volunteerism and written parental consent, 8 students were equally assigned to each of the experimental, control, and placebo groups. During the study, the experimental group received an 8-session self-acceptance-based psychoeducational intervention, the placebo group participated in traditional games unrelated to the topic, and the control group received no intervention. Data analysis will include the Shapiro-Wilk test for normal distribution, Levene's test for homogeneity of variances, Dependent Groups T-Test to assess differences across pre-test, post-test, and follow-up measures, Two-Way Repeated Measures ANOVA for repeated measurements, and Tukey's test to identify sources of significant differences. The findings will be discussed and interpreted based on previous relevant studies and literature, with recommendations provided.

Keywords: Self-acceptance, self-description, bullying victimization, bullying, quasi-experimental study

AN INVESTIGATION INTO THE RELATIONSHIP BETWEEN BEING THE ELDEST CHILD AND PERSONALITY DEVELOPMENT

EN BÜYÜK ÇOCUK OLMANIN KİŞİLİK GELİŞİMİ İLE İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ

Ecenur YAVUZ[1], Dilek GENÇTANIRIM KURT

[1]Psikolojik Danışman, Milli Eğitim Bakanlığı, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, 0009-0001-3694-7648

[2]Prof. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, 0000-0003-3268-186X

Özet

Bu araştırma, en büyük çocuk olmanın kişilik gelişimi ile ilişkisinin incelenmesini amaçlayan nitel bir araştırmadır. Çalışmada, kişilik gelişiminin aile ilişkileri, doğum sırası ve erken çocukluk anılarıyla nasıl şekillendiğinin anlaşılması amaçlanmıştır. Amaçlı örnekleme yöntemiyle belirlenen beş kadın beş erkek olmak üzere on kişi ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiş, elde edilen veriler içerik analiziyle çözümlenmiştir. Bulgular dört ana tema etrafında toplanmıştır: ilk anılar, aile ilişkileri, kişilik özellikleri ve kaçıncı çocuk olmak isterdim. Adler'in bireysel psikoloji kuramı temel alınarak yorumlanan veriler, erken anıların kişilik gelişiminde belirleyici olduğunu göstermektedir. Ebeveynlerin çocuklarına karşı geliştirdikleri tutumlar ve kardeşler ile kurulan ilişkinin kişiliğin şekillenmesinde önemli rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca katılımcılara en büyük çocuk olmak hangi kişilik özelliğinizi güçlendirdi sorusu yöneltilmiş ve katılımcıların çoğu, en büyük çocuk olmanın sorumluluk, deneyime açıklık, liderlik, kurallara bağlılık vb. özelliklerini güçlendirdiğini ifade etmiştir. Kaçıncı çocuk olmak isterdim temasında bazı katılımcılar yine ilk çocuk olmak istediklerini belirtirken bazı katılımcılar ile en küçük çocuk olmak istediklerini ifade etmişlerdir. Bu durumun ebeveynler çocukları ile kurdukları ilişkinin niteliğinden dolayı değiştiği düşünülmektedir. Sonuç olarak kişilik karmaşık ve dinamik yapısı ile çeşitli faktörlerden etkilenen bir yapıdır. Kalabalık ailelerde en büyük çocukların kişilik yapılarının şekillenmesinde ilk anıların, doğum sırasının ve aile ilişkilerinin önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışma ile ilgili alan yazına katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Kişilik, aile ilişkileri, ilk anılar, en büyük çocuk olmak, nitel araştırma

Abstract

This study is a qualitative research aiming to examine the relationship between being the eldest child and personality development. The research seeks to understand how personality is shaped through family relationships, birth order, and early childhood memories. Semi-structured interviews were conducted with ten participants—five women and five men—who were selected using purposive sampling. The data obtained were analyzed through content analysis. The findings were organized under four main themes: early memories, family relationships, personality traits, and preferred birth order. The data, interpreted through Adler's theory of individual psychology, revealed that early memories play a significant role in shaping personality. It was concluded that parental attitudes and sibling relationships play a critical role in the development of personality traits. Participants were also asked which personality traits were reinforced by being the eldest child. Most stated that being the firstborn strengthened

qualities such as responsibility, openness to experience, leadership, and adherence to rules. In the theme of preferred birth order, while some participants expressed a desire to remain the eldest child, others indicated a preference for being the youngest. This variation appears to be influenced by the quality of the relationship between parents and their children. In conclusion, personality is a complex and dynamic structure shaped by various factors. In large families, early memories, birth order, and familial relationships were found to significantly influence the personality development of eldest children. It is expected that this study will contribute to the existing literature on personality development.

Keywords: Personality, family relationships, early memories, being the eldest child, qualitative research

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF READING RESEARCH QUARTERLY

READİNG RESEARCH QUARTERLY DERGİSİNİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Mustafa KÖROĞLU[1], Duygu Asena KÖSE[2]

[1]Dr. Öğretim Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi ABD, ORCID: 0000-0003-4701-8120

[2]Yüksek Lisans Öğrencisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe Eğitimi ABD

Özet

Uluslararası Okuryazarlık Derneği'nin resmi dergisi olan Reading Research Quarterly, her yaştan öğrenci arasında okuryazarlık üzerine disiplinler arası akademik çalışmalar sunan önde gelen küresel dergidir. Araştırma eğilimlerini incelemek için 1976-2025 yılları arasında dergide yayınlanan n=1116 makaleden oluşan bir veri kümesi kullanılarak bibliyometrik bir analiz kümesi üzerinde çalışılmıştır. RStudio tabanlı Biblioshiny programı kullanılarak yapılan bibliyometrik analiz, Web of Science veri tabanından alınan 1116 makale üzerinden gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda n=2265 farklı yazarın dergide yayın yaptığı, n=314 yazarın tek yazarlı makale yayınladığı tespit edilmiştir. Ortak yazarlık oranı %2,65 ve uluslararası işbirliği oranı %9,857'dir. Reading Research Quarterly dergisinin yıllık yayın büyüme oranı %6,08, ortalama makale yaşı ise %20.2 dir. Dergide yayınlanan makalelerde n=807 farklı anahtar kelime kullanılmıştır. Derginin yıl başına düşen atıf sayısının en fazla 2008 yılında olduğu (n=%6,6), dergide en çok yayın yapan üç ismin Guthrie (n=13), Neuman (n=13) ve Anderson (n=12) olduğu tespit edilmiştir. Dergide yayın yapan yazarlar arasında en fazla atıfı Gutierrz (2008) (n=940), Lundberg (1988) (n=732) ve Nagy (1984) (n=710) almıştır. Dergide yayın yapan yazarların makalelerinde en çok kullandığı sözcükler ise children (n=157), knowledge (n=126), literacy (n=126) ve comprehension (118)'dir. Araştırmadan elde edilen bulgular özellikle Reading Research Quarterly dergisinin uluslararası alanda büyük bir görünürlüğe sahip olduğunu ve dil eğitimi, okuma, okuduğunu anlama konularında alana katkılar sunan uluslararası makaleler yayınlandığını göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Reading Research Quarterly, Bibliyometrik, Biblioshiny.

Abstract

Reading Research Quarterly, the official journal of the International Literacy Association, is the leading global journal offering interdisciplinary academic studies on literacy among students of all ages. To examine research trends, a bibliometric analysis was conducted using a dataset of n=1116 articles published in the journal between 1976-2025. The bibliometric analysis, conducted using the RStudio-based Biblioshiny program, was conducted on 1116 articles retrieved from the Web of Science database. The analysis found that n=2265 different authors published in the journal, while n=314 authors published single-authored articles. The co-authorship rate is 2.65%, and the international collaboration rate is 9.857%. The annual publication growth rate of Reading Research Quarterly is 6.08%, and the average article age is 20.2%. n=807 different keywords were used in the articles published in the journal. It was determined that the number of citations per year of the journal was the highest in 2008 (n=6.6%), and the three names that published the most in the journal were Guthrie (n=13), Neuman (n=13) and Anderson (n=12). Among the authors published in the journal, the most

citations were received by Gutierrz (2008) (n=940), Lundberg (1988) (n=732) and Nagy (1984) (n=710). The words most frequently used by the authors published in the journal were children (n=157), knowledge (n=126), literacy (n=126) and comprehension (118). The findings obtained from the research show that the journal Reading Research Quarterly has a great visibility in the international arena and that international articles that contribute to the field in the fields of language education, reading and reading comprehension are published.

Keywords: Reading Research Quarterly, Bibliyometrix, Biblioshiny.

1. GİRİŞ

Bibliyometri, ilgili konu alanındaki her türlü verilerin grafik ve tablolara dökülmesini sağlayarak, bu verilerin sayısal okumalarının ve analizlerinin yapılmasını kolay hale getirmektedir. Bibliyometrinin sağladığı bu kolaylık onun bilim insanları tarafından sıkça kullanılmasına sebep olmaktadır. Borgman ve Furner da (2002) bibliyometrinin, akademik iletişimin yapısını ve işleyişini betimleme, izah etme, değerlendirme ve kestirim yapmada güçlü araçlar ve yöntemler sağladığını bu yüzden özellikle sayısal yöntemlere öncelik veren bilim dallarında da yoğun bir biçimde kullanıldığını belirtmektedir. Özellikle günümüzde bilgi teknolojilerinin yarattığı imkân ve kolaylıklar bibliyometriye olan ilgiyi de arttırmıştır.

Türkiye'de bibliyometri sayılabilecek ilk araştırma Özinönü (1970)'nün yapmış olduğu makaledir ve bu araştırmada Türkiye'nin farklı alanlardaki bilimsel verimliliği incelenmiştir. Bu araştırmayı İnönü (1971)'nün ve Birgül, Gürsey ve İnönü (1973)'nün araştırmaları takip etmiştir (Al, 2008). Türkiye'de yapılan bibliyometri araştırmalarının hız aldığı dönem 1990'lı yılların ortasına tekabül eder. 1993 yılında hem Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA)'nin kurulması ve hem de TÜBİTAK'ın Türkiye Bilim ve Teknoloji Politikası kararları doğrultusunda indeksli dergilere giren yayınlara yönelik olarak akademisyenlere yapılan teşvikler neticesinde Türkiye'de bilimsel araştırma sayısı ivme kazanarak artmıştır. Ülkenin bilimsel araştırma performansını analiz eden bibliyometri araştırmaları da aynı ivmeyle artmıştır.

Google Scholar, Scopus, Web of Science (WoS), ULAKBİM, Microsoft Academic gibi veri tabanlarının oluşması yıllarca biriken bilimsel araştırmaların kapsamlı bir şekilde incelenmesine ve analiz edilmesine olanak sağlamıştır. Bu ise bibliyometrik analizlerin önem arz etmesine sebebiyet vermiştir. Bilişim teknolojilerinin gelişmesiyle veri tabanlarına erişim yaygınlaşmış bu durum çoğu kurumları, üniversiteleri ve araştırmacıları bibliyometrik araştırmalara yönlendirmiş ve bibliyometrik çalışmalar cazip hale gelmiştir.

1.1. Reading Research Quarterly Dergisi Hakkında

Yayıncı: Wiley-Blackwell (International Literacy Association adına)

ISSN: 0034-0553 (Basılı), 1936-2722 (Çevrimiçi)

Odak Alanları (Aims & Scope): RRQ, okuryazarlık araştırmalarında önde gelen, uluslararası hakemli bir dergidir. Temel olarak okuma süreci, okuduğunu anlama, okuma ve yazma güçlükleri, okuryazarlık eğitimi, okuryazarlık politikaları ve bunların çeşitli bağlamlardaki (erken çocukluktan yetişkinliğe kadar) etkileri üzerine özgün araştırmaları, teorik makaleleri ve kapsamlı sentezleri yayımlar. Dergi, okuryazarlık alanındaki çeşitli bakış açılarını ve multidisipliner yaklaşımları teşvik eder.

Etki Faktörü ve Sıralama: Journal Citation Reports (JCR) verilerine göre oldukça yüksek bir etki faktörüne (örneğin, 2024 itibarıyla 3.9) sahiptir ve "Eğitim ve Eğitim Araştırmaları" ile "Eğitim Psikolojisi" kategorilerinde genellikle Q1 (en üst çeyrek) düzeyinde yer alır. Bu, derginin kendi alanında oldukça etkili ve saygın olduğunu gösterir.

Çalışmanın amacı, Reading Research Quartrly dergisinde yayınlanan makalelerde öne çıkan eğilimleri tespit etmektir. Bu önemli dergide yayınlanan çalışmalarda öne çıkan kavramlar, isimler, trendler, yönelimler, atıf analizleri üzerinden araştırma alanının bir panoramasını ortaya koymak hedeflenmektedir.

2. YÖNTEM

Bu araştırmada betimsel araştırma modeli kullanılmıştır. Betimsel araştırma, belirli bir olay, olgu veya durumun var olan özellikleri ile açıklanması olarak tanımlanabilir (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2017). Bu araştırmada "araştırma sorgulamaya dayalı öğrenme" konusunda yapılan araştırmalar betimlenmiştir.

2.1. Veri ve Analiz

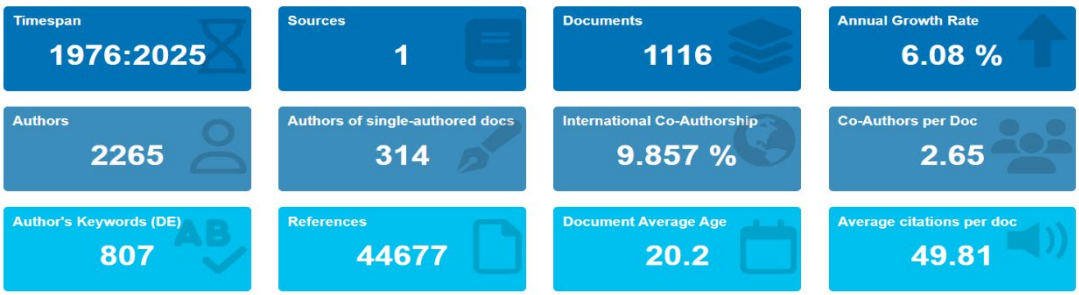
Alanyazında, Vosviewer başta olmak üzere farklı bibliyometrik analiz yazılımları kullanılmaktadır. Bu çalışmada, açık erişimli ve görselleştirme açısından kaliteli bir arayüz sağlayan RStudio temelli Biblioshiny programı tercih edilmiştir. RStudio, yükselen bir trend olan açık kaynak kodlu yazılımların en bilinenleri arasındadır. Bibliometrik datanın işlenmesi yoluyla literatürdeki değişimleri keşfetmede araştırmacılara kullanım ve analiz kolaylığı sunan bir program olduğu değerlendirilmektedir.

Biblioshiny modülü, veri görselleştirme, veri haritalama, tablolaştırma, atıfların detaylı analizi gibi veri setlerinin derinlemesine analizine olanak sağlamaktadır. Mevcut çalışmada, metadatalara erişimde Clarivate Analytics firmasına ait olan Web of Science veri tabanı kullanılmıştır. Bu tercihin ardındaki ana motivasyon, Web of Science veri tabanında endekslenen araştırmalara uluslararası bilimsel çevrelerce duyulan itimat ve güvenirlik düzeyidir.

Web of Science veri tabanı, anahtar kelimeler yoluyla gelişmiş aramalar yapmaya imkân veren, çalışmaların metadatalarına güvenli erişim sunan, ileri düzey veri analizi için gerekli büyük verinin kullanıcılara sistemli olarak sunulduğu bir veri tabanıdır. Yayın etiği ve etki faktörü gibi açılardan nitelikli, izlenebilir ve güvenilir çalışmaları kapsamaktadır. Çok farklı müstakil ve interdisipliner/multidisipliner disiplinden geniş, kapsamlı bir veri koleksiyonuna erişim sağlamaktadır.

3. BULGULAR

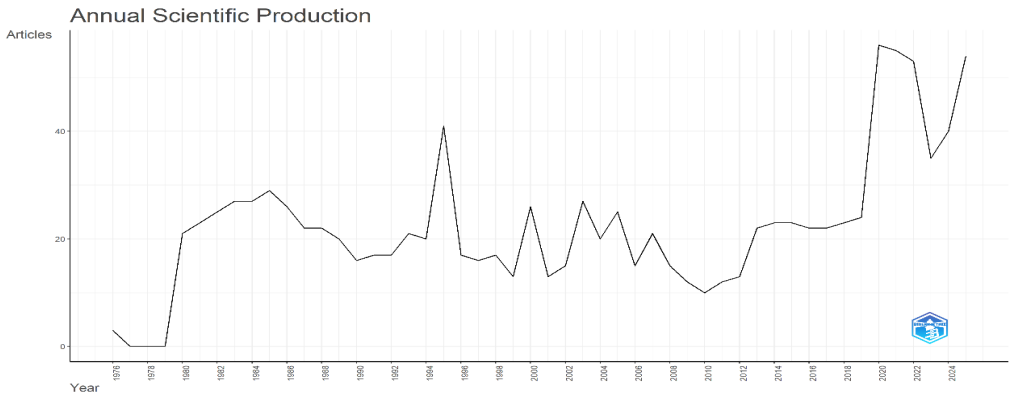
3.1. RRQ Dergisinin Tanımlayıcı İstatistik Bilgileri

Şekil 1. RRQ dergisinin tanımlayıcı istatistik bilgileri

RRQ dergisinin tanımlayıcı istatistik bilgilerine bakıldığında 1976 yılından bu yana yayın hayatına devam ettiği, şu ana kadar 1116 makale yayınlandığı, dergide 2265 yazarın makale yayınladığı, yayınlanan makalelerin 314 tanesinin tek yazarlı olduğu, toplam makale kaynakça sayısının 44677 olduğu görülmektedir.

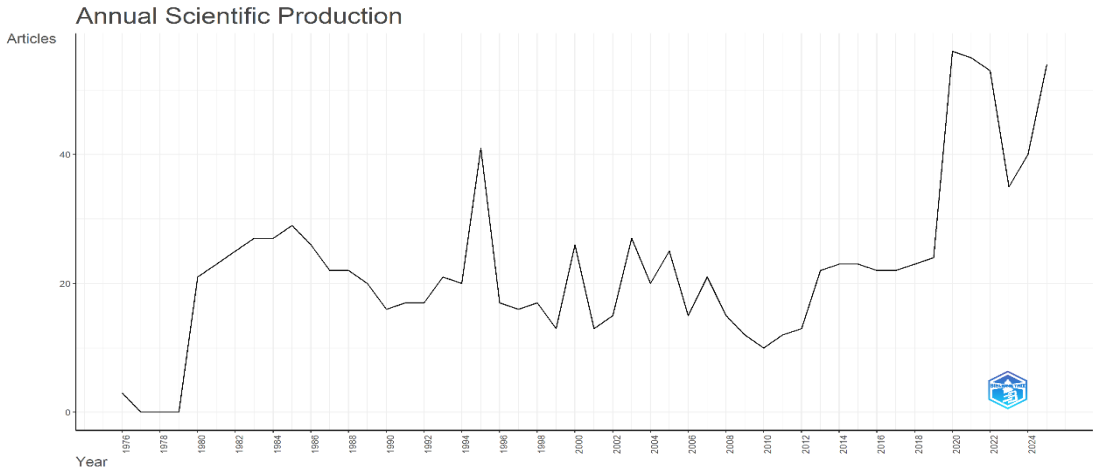
3.2. RRQ Dergisinde Yıllık Bilimsel Üretim

Şekil 2. RRQ dergisinde yıllık üretim

RRQ dergisinin yıllık bilimsel üretim tablosu incelendiğinde en fazla makalenin 2025 yılında (n=56) yayınlandığı, en az makalenin 1976 yılında (n=3) yayınlandığı görülmektedir.

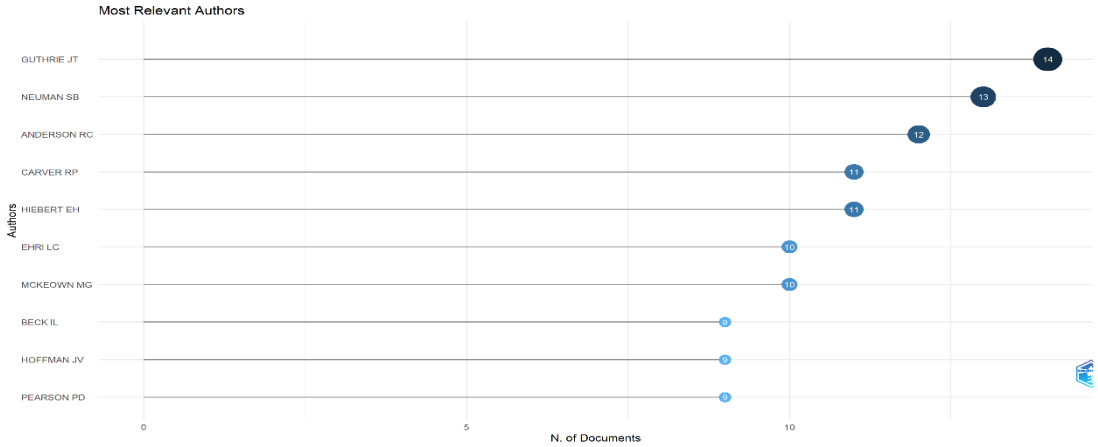
3.3. RRQ Dergisinde Yayımlanan Makalelerin Yıllık Ortalama Atıf Oranları

Şekil 3. RRQ dergisinde yayımlanan makalelerin yıllık ortalama atıf oranları

RRQ dergisinin yıllık ortalama atıf oranlarına bakıldığında, ortalama atıf oranının en yüksek olduğu yılların 2020 ve 2021 (c=5,52) olduğu görülmektedir.

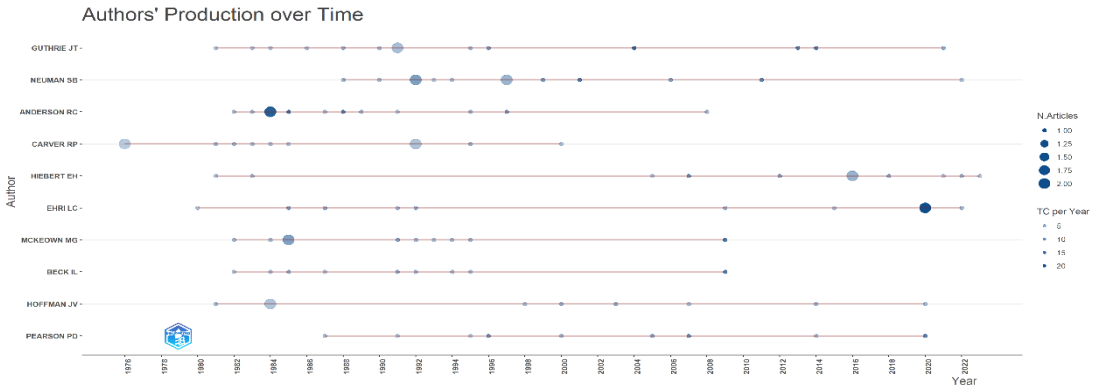
3.4. RRQ Dergisinde En Fazla Makalesi Yayınlanan Yazarlar

Şekil 4. RRQ dergisinde en fazla makalesi yayınlanan yazarlar

RRQ Dergisinde En Fazla Makalesi Yayınlanan Yazarlar tablosu incelendiğinde Guthree (n=14), Neuman (n=13) ve Anderson (n=12) makale ile ilk üç sırada yer aldıkları görülmektedir.

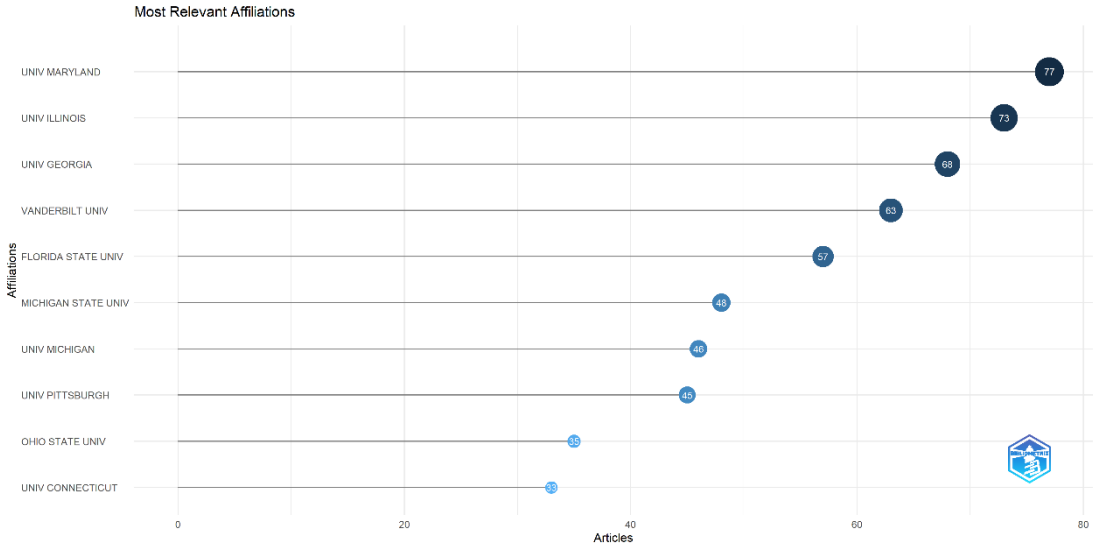
3.5. RRQ Dergisinde En Fazla Atıf Alan Yazarlar

Şekil 5. RRQ dergisinde en fazla atıf alan yazarlar

RRQ Dergisinde En Fazla Atıf Alan Yazarlar tablosu incelendiğinde Guthree, Neuman ve Anderson'un ilk üç sırada yer aldıkları görülmektedir.

3.6. RRQ Dergisinde En Fazla Yayın Yapan Yazarların Çalıştıkları Kurumlar

Şekil 6. RRQ dergisinde en fazla yayın yapan yazarların çalıştıkları kurumlar

RRQ Dergisinde Yayın Yapanların Çalıştıkları Kurumlar tablosu incelendiğinde Maryland (n=77), Ilınois (n=73) ve Georgia (n=68) üniversitelerinin ilk üç sırada yer aldıkları görülmektedir.

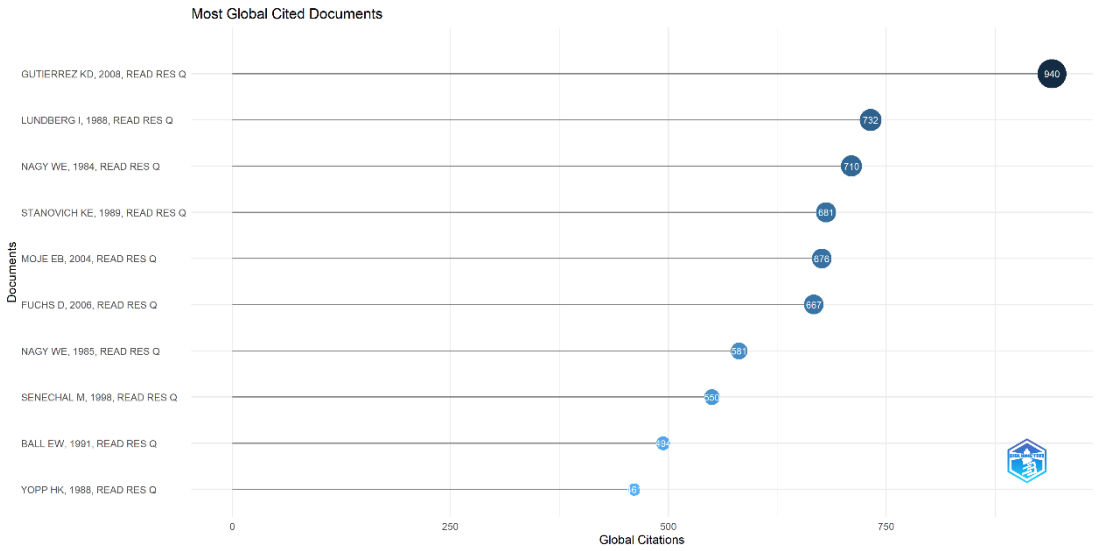
3.7. RRQ Dergisinde Yayınlanan Makalelerde En Çok Kullanılan Kelimeler

Şekil 7. RRQ dergisinde yayınlanan makalelerde en çok kullanılan kelimeler

RRQ Dergisinde Yayınlanan Makalelerde En Çok Kullanılan Kelimeler tablosu incelendiğinde children (n=157), knowladge (n=126), literacy (n=126) ve comprehension (n=116) kelimelerinin en çok kullanılan kelimeler olduğu tespit edilmiştir.

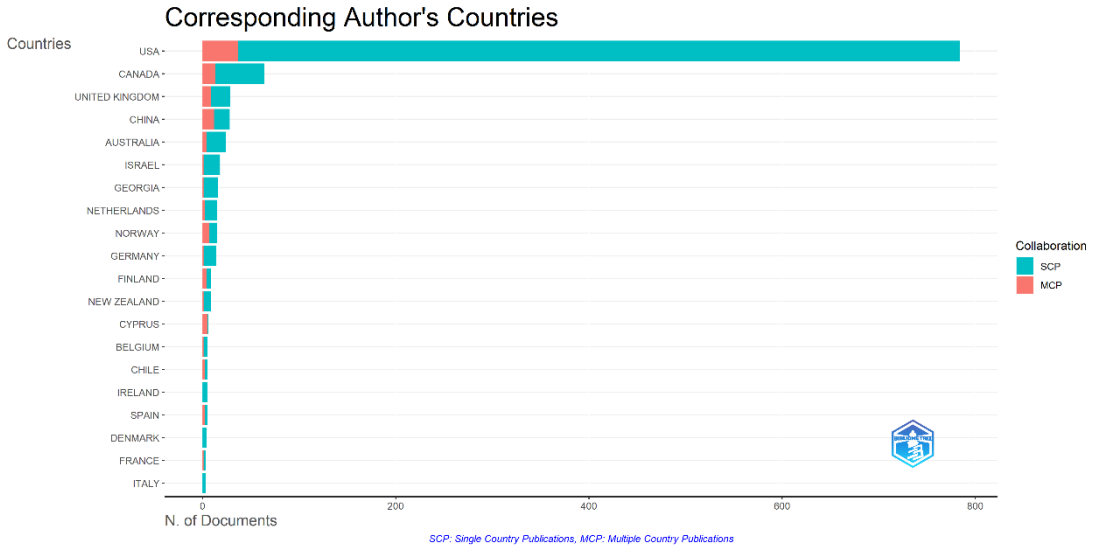
3.8. RRQ Dergisinde Yayınlanan Makalelerin Atıf Alma Oranları

Şekil 8. RRQ dergisinde yayınlanan makalelerin atıf alma oranları

RRQ'da Yayınlanan Makalelerin En Çok Atıf Alanları tablosuna bakıldığında en çok atıf alan ilk üç makalenin Gutierrez (2008) (n=940), Lundberg (1968) (n=732) ve Nagy We (1984) (n=710) olduğu görülmektedir.

3.9. RRQ Dergisinde Yayın Yapanların Ülkelerine Göre Dağılım Tablosu

Şekil 9. RRQ dergisinde yayın yapan yazarların ülkelerine göre dağılımı

RRWQ Dergisinde Yayın Yapanların Ülkelerine Göre Dağılım Tablosu incelendiğinde dergide en fazla Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve İngiltere kökenli yazarların yayın yaptığı görülmektedir.

4. SONUÇ

Dergide en fazla makale yayınlayan kurum olarak Maryland Üniversitesi'ni belirledik. Bu tutarlı sonuçlar, Maryland Üniversitesi'nin dünyada okuma/anlama araştırmaları alanında lider kurum olduğunu göstermektedir. Bu, Maryland Üniversitesi'nin köklü bir kurum olmasına bağlanabilir.

RRQ Dergisinde en fazla yayın yapan ülke Amerika Birleşik Devletleri olarak tespit edilmiştir. Sonuç şaşırtıcı olmamalıdır, çünkü birçok araştırmacının kendi dillerinde ve ülkelerinde yayınlanan dergilere öncelik vermesi beklenir. En fazla Türk ortak yazara sahip ülke ABD'dir. ABD, kapsamlı yükseköğretim sistemi, araştırma fonları ve güçlü akademik yayın altyapısı nedeniyle eğitim bilimi yayınlarında genellikle liderdir.

Okuma, okuduğunu anlama eğitimin kalitesini ve etkinliğini sürdürmek için de kritik öneme sahiptir. Dergide okuma/okuduğunu anlama araştırmalarının üst sıralarda yer alması, muhtemelen alandaki yayın sayısının bir sonucudur.

Eğitim araştırmaları alanındaki diğer dergilerle karşılaştırıldığında (Arici vd., 2019; Karagöz ve Koç Ardıç, 2019; Karagöz ve Şeref, 2019; Kutluca ve Demirkol, 2016; Ünal, 2022) RRQ, ortalamanın üzerinde sayıda makale yayınlamaktadır ve bu da onu eğitim araştırmalarına önemli bir katkıda bulunan olarak konumlandırmaktadır.

5. KAYNAKLAR

Arici, F., Yildirim, P., Caliklar, Ş., & Yilmaz, R. M. (2019). Research trends in the use of augmented reality in science education: Content and bibliometric mapping analysis. *Computers & education*, *142*, 103647.

Birgül, O., Gürsey, S., & İnönü, E. (1973). A list of articles by Turkish researchers in the fields of mathematics, physics, astronomy, geophysics and chemistry, which have recieved at least 9 citations during the years 1961 and 1963-1971. In *Proceedings of the 4th TUBITAK Science Congress* (pp. 1-23).

Borgman, C. L., & Furner, J. (2002). Scholarly communication and bibliometrics. *Annual review of information science and technology*, *36*(1), 1-53.

Büyüköztürk, Ş., Akgün, Ö. E., Demirel, F., Karadeniz, Ş., & Çakmak, E. K. (2015). Bilimsel araştırma yöntemleri.

Demirkol, M., & Kutluca, T. (2016). Dicle üniversitesi Ziya Gökalp eğitim fakültesi dergisinin bibliyometrik analizi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (28), 108-118.

Karagöz, B., & Ardıç, İ. K. (2019). Ana Dili Eğitimi Dergisinde yayımlanan makalelerin bibliyometrik analizi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, *7*(2), 419-435.

Özinönü, A. K. (1970). Growth in Turkish positive basic sciences, 1933-1966.

Şeref, İ., & Karagöz, B. (2019). Türkçe eğitimi akademik alanına ilişkin bir değerlendirme: Web of Science veri tabanına dayalı bibliyometrik inceleme. *Journal of Language Education and Research*, *5*(2), 213-231.

UNUTULAN MİRASIN GÜCÜ: OKULDAN SOKAĞA GELENEKSEL ÇOCUK OYUNLARI İZİNDE FİZİKSEL AKTİVİTE

Mehmet Kadir AKBULUT, Remzi EŞKİL, Kezban GÜLŞEN EŞKİL, Rıfat SAVRUN, Haşim GÜZEL, Yaprak KALEMOĞLU VAROL

ÖZET

Giriş: Geleneksel çocuk oyunları, yalnızca kültürel mirasın korunmasına katkı sunmakla kalmaz, aynı zamanda çocukların fiziksel, sosyal ve duygusal gelişimleri için önemli fırsatlar sağlar. Dijital teknolojilerin yaygınlaşmasıyla birlikte çocukların hareketsizliğe yönelmesi, geleneksel oyunların yeniden eğitim ortamlarına dahil edilmesini ve özellikle beden eğitimi ve spor derslerinde aktif olarak kullanılmasını önemli kılmaktadır.

Gerekçe: İlkokul düzeyindeki Beden Eğitimi ve Oyun dersi ile ortaokuldaki Beden Eğitimi ve Spor dersi, doğası gereği hareketli, etkileşimli ve öğrencileri fiziksel olarak aktif tutmayı hedefleyen derslerdir. Bu derslerde edinilen eğlenceli ve motive edici fiziksel aktivite alışkanlıklarının, öğrencilerin okul dışındaki yaşamlarına da taşınması, onların genel sağlıkları ve bütünsel gelişimleri için önemlidir.

Önem: Geleneksel çocuk oyunları, tüm öğrencilerin katılımına uygun yapısıyla beden eğitimi ve spor derslerini zenginleştirme potansiyeline sahiptir. Bu oyunların sadece okul içinde kalmayıp okul dışı zamanlarda da oynanması, öğrencilerin fiziksel aktivite düzeylerini artırma ve hareketsiz yaşam tarzına karşı bir alternatif sunma açısından büyük önem arz etmektedir.

Amaç: Bu araştırmanın amacı, beden eğitimi ve spor derslerinde geleneksel çocuk oyunlarının oynatılmasının ilkokul ve ortaokul öğrencilerine çeşitli değişkenler açısından etkilerini ortaya koymaktır. Bu çerçevede cevabı aranan sorular: a) Öğretmenlerin derslerde geleneksel çocuk oyunları oynatması, öğrencilerin ders dışı zamanlarda fiziksel olarak aktif olmalarına katkı sağlar mı?, b) Evde tüm aile bireyleri ile okulda oynanan bu oyunların konusu geçerek bu konuda sohbet ortamı oluşuyor mu?, c) Okulda öğrendikleri geleneksel oyunları başkalarına öğretiyorlar mı ve onlarla oynuyorlar mı?

Yöntem: Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden odak grup görüşmesi tekniği kullanılmıştır. Odak grup görüşmesi, belirli bir konu hakkında bir grup bireyin etkileşimli bir ortamda derinlemesine görüşlerinin ve deneyimlerinin toplandığı bir veri toplama yöntemidir. Bu teknik, katılımcıların birbirlerinden ilham alarak veya birbirlerinin fikirlerine tepki vererek daha zengin ve çeşitli veri sunmalarına olanak tanır. Özellikle, geleneksel çocuk oyunlarının öğrencilerin fiziksel aktivite düzeyleri üzerindeki algılanan etkilerini, evdeki sohbet ortamlarını ve bu oyunları başkalarına öğretme eğilimlerini anlamak için katılımcıların doğal diyalogları ve grup dinamikleri oldukça değerli bilgiler sağlayacaktır.

Çalışma Grubu: Çalışmanın evreni, belirlenen ilkokul ve ortaokullarda öğrenim gören 4, 5, 6 ve 7. sınıf öğrencileridir. Çalışma grubu, belirlenen okullardaki gönüllü öğrencilerden oluşan toplam 14 odak gruptan oluşmaktadır. 4. sınıflardan: 2 odak grup, 5-6- ve 7. Sınıflardan toplam 12 odak grup oluşturmaktadır. Her bir odak grubunda 6 ila 8 öğrencinin yer alması planlanmaktadır. Katılımcıların seçiminde gönüllülük esası ve cinsiyet dengesine dikkat edilecektir. Odak grup görüşmeleri, önceden belirlenmiş yapılandırılmış sorular rehberliğinde gerçekleştirilecektir.

Veri Toplama Aracı: Bu araştırmanın verileri, yazarlar tarafından geliştirilen yapılandırılmış odak grup görüşme formu aracılığıyla toplanacaktır. Odak grup görüşmeleri, katılımcıların

geleneksel çocuk oyunlarına ilişkin algılarını, deneyimlerini ve bu oyunların günlük yaşamlarına etkilerini derinlemesine anlamak amacıyla yürütülecektir. Aşağıda, odak grup görüşmelerinde yönlendirilecek ana sorular bulunmaktadır:

Geleneksel Çocuk Oyunlarına İlişkin Genel Algı: Geleneksel çocuk oyunlarını tek kelime veya tek cümleyle anlatacak olsanız ne söylerdiniz?

Okul Dışı Oyun Alışkanlıkları: Beden eğitimi derslerinde öğrendiğin oyunları okul dışında oynuyor musun? Eğer oynuyorsan, hangi oyunları ve kimlerle oynuyorsun?

Fiziksel Aktiviteye Etkisi: Okulda oynadığın bu oyunlar, okul dışında daha hareketli olmanı sağladı mı? Özellikle hangi oyunlar fiziksel olarak daha aktif olmana katkı sağladı?

Oyunların Yaygınlaştırılması: Okulda öğrendiğin geleneksel çocuk oyunlarını ailene veya arkadaşlarına öğrettin mi ve onlarla birlikte oynadın mı? Ailen veya arkadaşların bu oyunlar hakkında neler düşündüler?

Geleneksel Oyunların Fiziksel Aktiviteye Genel Katkısı: Beden eğitimi derslerindeki geleneksel çocuk oyunları, genel olarak okul dışında daha fazla hareket etmeni sağladı mı? Neden evet/hayır?

Sonuç: Bu araştırma, geleneksel çocuk oyunlarının ilkokul ve ortaokul öğrencilerinin okul dışı fiziksel aktivite düzeylerini artırma potansiyeline sahip olduğunu ve aile içi etkileşimi desteklediğini göstermiş, öğrencilerin oyunları başkalarına aktarma konusunda da etkin rol aldıklarını ortaya koymuştur.

Öneriler: Önemli bir program değişikliği döneminde Beden eğitimi ve oyun ile Beden Eğitimi ve spor dersi öğretim programlarında geleneksel çocuk oyunlarını zorunlu olarak yer alması önem arz etmektedir. Öğretmenler, oyun sahası gibi çok özellik gerektirmeyen bu oyunları mutlaka yıllık planlara yerleştirilmelidir. Gelecekteki araştırmalarda, geleneksel çocuk oyunlarının öğrencilerin fiziksel aktivite düzeyine etkileri nicel yöntemlerle (örneğin, adımsayar, ivme ölçer gibi takip cihazları kullanarak) de incelenerek daha kapsamlı sonuçlar elde edilebilir.

Anahtar Kelimeler: beden eğitimi ve oyun, beden eğitimi ve spor, geleneksel çocuk oyunları, fiziksel aktivite.

OPINIONS OF TURKISH LANGUAGE TEACHER CANDIDATES ON TECHNOPEDAGOGICAL APPLICATIONS

TÜRKÇE ÖĞRETMENİ ADAYLARININ TEKNOPEDAGOJİK UYGULAMALARA YÖNELİK UYGULAMALARA YÖNELİK GÖRÜŞLERİ

Mustafa KÖROĞLU[1], Kader DEMİRTAŞ[2]

[1]Dr. Öğretim Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi ABD, ORCID: 0000-0003-4701-8120

[2]Yüksek Lisans Öğrencisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe Eğitimi ABD

Özet

Türkçe derslerini eğlenceli hâle getirmek, öğrenciye ana dili eğitimini sevdirerek vermek ve öğrenciyi bu eğitim-öğretim sürecine aktif olarak katabilmek gereklidir. Tüm bunları teknopedagojik uygulamalardan yararlanarak sağlamak gelişen teknolojinin getirdiği seçeneklerden bir tanesidir. Türkçe öğretmenleri çağdaş gelişmelerle birlikte öğrencinin öğrenmelerinde meydana gelen değişimleri güncel olarak takip eden, teknolojik yeterliliğe sahip, teknopedagojik uygulamaları ile derslerini hareketlendiren öğretmenler olmalıdır. Bunun için henüz eğitim sürecinde olan öğretmen adayları bu hedeflere göre yetiştirilmelidir. Öğretmen adayları, aldıkları öğretmenlik bilgisi ve pedagoji bilgisi eğitimlerinin yanında teknolojik bir çağda bu ortamların içinde yetiştiklerinden teknolojik bir bilgiye de sahip olarak, en azından teknolojik gelişmelerden haberdar olarak öğretmen olurlar. Bu çalışmanın amacı Türkçe öğretmeni adaylarının teknopedagojik uygulamalara yönelik görüşlerini tespit etmektir. Altı ana problemden yola çıkarak bu amaç doğrultusunda on beş farklı soru sorularak Türkçe öğretmeni adaylarının teknopedagojik uygulamalara yönelik görüşleri tespit edilmiştir. Araştırmanın yöntemi nitel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama modelidir. Çalışma grubunu Türkçe eğitimi bölümünde öğrenim gören 43 dördüncü sınıf öğretmen adayı oluşturmaktadır. Araştırmada veriler teknopedagojik uygulamalara yönelik öğrenci görüş formuyla toplanmıştır. Görüş formu gerekli kişisel bilgilerin ardından gelen 6 adet açık uçlu, 4 adet düzey belirleyici, 5 adet "evet-hayır" ve 1 adet "teorik-uygulama" cevaplarının kullanıldığı seçmeli sorudan oluşmaktadır. Elde edilen verilerin analizinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, Türkçe öğretmeni adaylarının teknopedagojik uygulamaları bildikleri, bu uygulamalara olumlu bir bakış açısıyla baktıkları ve Türkçe derslerinde kullanmak için uygun buldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Teknopedagojik, Türkçe öğretmen adayı, Görüş.

Abstract

It is necessary to make Turkish lessons fun, to make students love their mother tongue education and to actively include them in this education-teaching process. Providing all these by using technopedagogical applications is one of the options brought by developing technology. Turkish teachers should be teachers who follow the changes in students' learning with contemporary developments, have technological competence, and enliven their lessons with technopedagogical applications. For this, teacher candidates who are still in the education process should be trained according to these goals. In addition to the teaching knowledge and pedagogical knowledge training they receive, teacher candidates become teachers by having

technological knowledge since they grow up in these environments in a technological age, and at least by being aware of technological developments. The aim of this study is to determine the opinions of Turkish teacher candidates on technopedagogical applications. Based on six main problems, fifteen different questions were asked in line with this purpose to determine the opinions of Turkish teacher candidates on technopedagogical applications. The method of the research is the descriptive survey model, which is one of the qualitative research methods. The study group consists of 43 fourth-year teacher candidates studying in the Turkish education department. In the study, data were collected with a student opinion form regarding technopedagogical applications. The opinion form consists of 6 open-ended, 4 level-determining, 5 "yes-no" and 1 "theoretical-practical" optional questions followed by the necessary personal information. Descriptive analysis method was used in the analysis of the obtained data. As a result of the study, it was concluded that Turkish teacher candidates knew technopedagogical applications, looked at these applications with a positive perspective and found them appropriate to use in Turkish lessons.

Keywords: Technopedagogical, Turkish, Teacher Candidate, Opinion.

1. GİRİŞ

Çocuğun ailesinden ve içinde yaşadığı topluluktan edindiği dil (TDK, 2020) olarak tanımlanan ana dili, bireyin henüz anne karnında dinlemeye başladığı süreçten itibaren gelişir. Sevim ve Toyran'ın aktardığına göre Özbay (2006) ana dilin öneminden "Çocuğun içinde yaşadığı ve mensubu olduğu toplumun dili olan ana dili; bireyin duygu ve düşüncelerini başkalarına en güzel biçimde aktardığı dil olmasından dolayı önemlidir." (Sevim&Toyran, 2020:57) şeklinde bahsetmiştir.

Ana dili olarak Türkçe, okul çağından itibaren Türkçe derslerinde geliştirilir. Bu sebeple Türkçe derslerine özel bir dikkat gereklidir. Ay'ın da belirttiği gibi "Amacımız, ezbere gerek olmadan bireyin zaten içinde var olduğu toplumun dilini; yine Türkçe dersinin içinde var olarak, dört temel becerisine hitap edebileceği şekliyle dili sevdirerek, dili doğru kullanılmasını sağlayarak ve estetik zevk kazandırarak benimsetmektir." (Ay, 2006;9). Bunun için de Türkçe dersleri dört temel beceriye hitap edecek şekilde öğretilmeli, gelişen teknolojinin uygulamalarından faydalanarak öğrenci dersin içinde aktif tutulmalıdır. Bu doğrultuda Türkçe öğretmenlerimizin üzerine büyük görev düşmektedir. Teknolojiden faydalanabilmesi için öncelikle teknolojiyi kullanabilmesi gerekir. Tiryaki ve Karakuş'a göre Türkçe öğretmenleri dil becerileri ve dil bilgisi öğretimi konusunda eğitim almalarının yanı sıra teknolojik materyallerin kullanımı ile dijital ortamların kullanımı konusunda da eğitim almalıdırlar. "Dijital ortam, teknolojik cihazlar aracılığıyla elde edilen verilerin üzerine kaydedilip saklandığı ortamların genel adıdır." (Tiryaki&Karakuş, 2019;2). Son yıllarda bu ortamlarda geliştirilerek kullanıma sunulan teknopedagojik uygulamalarından da öğretmenlerimiz haberdar olmalıdır.

Gelişen teknoloji uygulamalarının eğitimsel boyutunu kapsayan teknopedagoji teknoloji bilgisinin içinde pedagoji alan bilgisini işleyebilmektir. Pedagoji alan bilgisini teknoloji ile kavuşturmaktır. Yaman, Demirtaş ve Aydemir'in çalışmasında dijital pedagoji olarak isimlendirilerek "öğretmenlerin dijital araçlara yönelik temel bilgileri bilip, eğitim sürecinde etkin olarak kullanabilmeleri" (Yaman&Demirtaş&Aydemir, 2013;1409) olarak tanımlanmıştır. "Diğer bir ifadeyle, teknopedagojik eğitim genel olarak öğretim sürecinin etkililiğini arttırmak için öğretimi planlama, yürütme ve değerlendirme aşamalarının tamamının teknolojik pedagojik içerik bilgisine dayalı olarak öğretilmesidir." (Yurdakul,2011;398). Önkaş'a göre teknopedagojiden "Türkçe öğretiminde, bilgi teknolojilerinin bilgiyi sesli, görüntülü ve metin tabanlı olarak sunması sayesinde, öğrenciler görerek, duyarak ve uygulayarak" (Önkaş, 2010) faydalanabilirler.

Türkçe derslerini eğlenceli hâle getirmek, öğrenciye ana dili eğitimini sevdirerek vermek ve öğrenciyi bu eğitim-öğretim sürecine aktif olarak katabilmek gereklidir. Tüm bunları teknopedagojik uygulamalarından yararlanarak sağlamak gelişen teknolojinin getirdiği seçeneklerden bir tanesi olabilir. "Bu bağlamda çağın öğretmenlerinden hitap ettikleri kitleye uygun pedagojik bilgiye ve çağın gereklerine uyabilecek düzeyde teknolojik yeterliliğe sahip olmaları beklenmektedir." (Yaman vd., 2013;1409). Şahin ve Kırkılıç'a göre "Bunların yapılabilmesi için öğretmen yetiştiren kurumların eğitim yazılımlarını seçebilen, kullanabilen ve tasarlayabilen öğretmenleri yetiştirecek alt yapıya kavuşturulması gerekir." (Şahin&Kırkılıç, 2007:1005). Türkçe öğretmenleri çağdaş gelişmelerle birlikte öğrencinin öğrenmelerinde meydana gelen değişimleri güncel olarak takip eden, teknolojik yeterliliğe sahip, teknopedagojik uygulamaları ile derslerini hareketlendiren öğretmenler olmalıdır. Bunun için henüz eğitim sürecinde olan öğretmen adayları bu hedeflere göre yetiştirilmelidir.

Öğretmen adayları, aldıkları öğretmenlik bilgisi ve pedagoji bilgisi eğitimlerinin yanında teknolojik bir çağda bu ortamların içinde yetiştiklerinden teknolojik bir bilgiye de sahip olarak, en azından teknolojik gelişmelerden haberdar olarak öğretmen olurlar. Öğretmen adaylarının teknopedagojiden ne kadar haberdar olduğunu tespit etmeye çalışan çalışmalar alanda mevcuttur. Tuncer ve Bahadır (2016)'ın çalışması bunlardan birisidir. Yurdakul (2011)'un çalışmasında teknolojik bilgi ile pedagojik bilgiyi tanıtılarak teknolojik pedagojik içerik bilgisine yönelik öğretmen yeterlilikleri Türkiye'nin yedi farklı bölgesinde yer alan üniversitelerin son sınıflarındaki öğretmen adayları üzerinde bir ölçek ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Bir başka çalışmada Yaman, Demirtaş ve Aydemir (2013), Türkçe öğretmeni adaylarının dijital pedagojik yeterliklerini kendi geliştirdikleri ölçek ile Sakarya ve Marmara Üniversiteleri Eğitim Fakültelerinde eğitim gören 3 ve 4. Sınıf öğrencileri üzerinde ölçmüşlerdir. Yalnızca öğretmenlik mesleğine ilişkin öğretmen adaylarını tutumlarını ölçen bir çalışma ise Tezci ve Terci (2007) tarafından yapılmıştır. Öğretmen adaylarının teknolojiye hâkim yetişebilmesinde ilk olarak öğretmen yetiştiren öğretim elemanlarının yeterlilikler geliştirilmelidir düşüncesi ile Şimşek, Bağçeci, Demir ve Kinay (2013)'ın çalışması da bu alanda yapılmış bir çalışmadır. Alandaki bu ve bunlar gibi birçok çalışmaya baktıktan sonra bu çalışmada ise bahsedilen çalışmalardan farklı olarak Türkçe Eğitimi Bölümü dördüncü sınıf lisans öğrencilerinin/öğretmen adaylarının teknopedagojiye yönelik görüşleri alınmıştır. Dördüncü sınıf Türkçe öğretmeni adaylarına Teknopedagojik Uygulamalara Yönelik Öğrenci Görüşü Formu sunulmuştur. Bu çalışmanın amacı Türkçe öğretmeni adaylarının teknopedagojik uygulamalarına yönelik görüşlerini tespit etmektir. Belirlenen amaç doğrultusunda ele alınan problemler şunlardır:

1. 4. sınıf Türkçe öğretmeni adayları teknopedagoji dendiğinde ne anlıyor?

2. 4. sınıf Türkçe öğretmeni adaylarının lisans eğitimleri boyunca aldıkları derslerde teknopedagojik uygulamaları kullanım durumu nedir?

3. 4. sınıf Türkçe öğretmeni adayları hangi teknopedagojik uygulamaları biliyor?

4. 4. sınıf Türkçe öğretmeni adaylarının sevdikleri/sevmedikleri teknopedagojik uygulamaları nelerdir? Bu uygulamaları neden sevmişler/sevmemişlerdir?

5. 4. sınıf Türkçe öğretmeni adaylarına göre teknopedagojik uygulamalar Türkçe derslerinde kullanılmaya uygun mudur?

6. 4. sınıf Türkçe öğretmeni adaylarının önerilerine göre Türkçe derslerinde kullanılabilecek teknopedagojik uygulamalar hangileridir?

2. YÖNTEM

Bu çalışmanın yöntemi nitel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama modelidir. Nitel araştırma yöntemi "gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma" yöntemidir." (Yıldırım ve Şimşek, 2008'den akt. Karataş, 2015;63).

2.1. Çalışma Grubu

Bu çalışma grubunu 2024-2025 eğitim öğretim yılında Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Türkçe Eğitimi bölümü dördüncü sınıf Türkçe öğretmeni adayı öğrenciler oluşturmaktadır. Üç senelik eğitimlerinin ardından diğer kademelerdeki öğrencilerden daha fazla donanıma sahip olacakları düşünüldüğü için bu kademedeki öğrenciler çalışma grubuna seçilmişlerdir. Google Formlar üzerinden görüş formuna ulaşarak görüş belirten toplamda 43 dördüncü sınıf öğrencisi olmuştur.

2.2. Veri Toplama

Çalışmada veriler "Teknopedagojik Uygulamalar Öğrenci Görüş Formu" ile toplanmıştır. Veri toplama formu araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır. Görüş formu gerekli kişisel bilgilerin ardından gelen 6 adet açık uçlu, 4 adet düzey belirleyici, 5 adet "evet-hayır" ve 1 adet "teorik-uygulama" cevaplarının kullanıldığı seçmeli sorudan oluşmaktadır. Aynı aşamada öğrencilerin dikkatine sunulan görüş formundan edilen veriler doğrultusunda görüşler alt problemlere göre belirlenen başlıklar altında bulgular kısmında ele alınmıştır.

2.3. Veri Analizi

Bu çalışmada betimsel analiz kullanılmıştır. Betimsel analiz derinlemesine analiz gerektirmeyen verilerin işlenmesinde kullanılırken, (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 892'dan akt. Karataş, 2015) görüşme yapılan bireylerin tanıtıcı bulguları değerlendirilir. (Karataş, 2015). Öğrencilerin görüşleri sonucunda elde edilen veriler derinlemesine yorumlamaya gidilmeden verilen cevapları doğrudan ele alma amacında olduğumuz için bu yönteme başvurulmuştur.

3. BULGULAR

3.1. Türkçe Öğretmeni Adayları Teknopedagoji Dendiğinde Ne Anladıklarına Yönelik Bulgular

Bu soruya verilen yanıtlara ve yanıtlarda tespit edilen ortak anahtar kelimelere göre öğretmen adaylarının teknopedagojiden ne anladıkları aşağıdaki şekliyle 4 başlıkta gruplandırılmıştır.

Tablo 1

Türkçe öğretmeni adaylarının teknopedagoji dendiğinde ne anladıklarına yönelik bulgular

Görüşler	**Bu Görüşe Yanıt Veren Katılımcılar**	***f***
1.Ürün olarak teknolojik materyal ortaya konulduğunu düşünenler	K3, K6, K10, K15, K25, K28, K31, K42.	8
2.Teknolojik uygulamalar ve araçlarla eğitimin desteklendiğini düşünenler	K1, K7, K8, K9, K11, K12, K13, K16, K17, K19, K21, K22, K32, K34, K35, K38, K39.	17
3.Teknoloji ile eğitimi bağdaştırarak tek başlıkta birleştirenler	K2, K4, K5, K14, K18, K20 K23, K24, K30, K33, K36, K37, K40, K41, K43.	15
4.Yalnızca teknoloji yeterliliği ya da teknoloji kullanımı olarak ifade edenler	K26, K27, K29.	3

Türkçe öğretmeni adaylarının teknopedagoji dendiğinde ne anladıklarına yönelik soruya verdikleri cevaplar dört başlık altında gruplandırılmış ve Tablo 1'de sunulmuştur. Tablo 1'e göre Türkçe öğretmen adayları teknopedagoji dendiğinde "ürün olarak teknolojik materyal", "teknolojik uygulamalar ve araçlarla eğitimin destelenmesi", "teknoloji ile eğitimi bağdaştırmak" ve "teknoloji yeterliği ve kullanımı" gibi ifadeler kullanmışlardır.

3.2. Ürün olarak teknolojik materyal ortaya konulduğunu düşünenler

Bu grupta yer alan K3, K6, K10, K15, K25, K28, K31, K42 kodlu katılımcıların "Teknopedagoji dendiğinde aklınıza ne geliyor?" sorusuna verdikleri yanıtlar aşağıdaki gibidir.

Tablo 2

Ürün olarak teknolojik materyal ortaya konulduğunu düşünenler

Katılımcı Kodu	Verdiği Yanıt
K3	Dijital ortamlarda tasarlanan materyal
K6	Eğitim alanına uyarlanmış teknolojik tüm araç gereç ve materyaller
K10	Öğretim sürecinde teknoloji ve pedagoji bilgilerinin kullanıldığı internet tabanlı materyaller
K15	Teknoloji yardımıyla oluşturulmuş; öğretim sürecini ve ortamını zenginleştiren, düzenleyen, kolaylaştıran materyalleri anlıyorum.
K25	Eğitimde kullanılan teknolojik materyaller
K28	Teknik materyal
K31	Dijital ortamda hazırlanan ve sunulan materyal
K42	Çocuğun bilişsel ve fiziksel gelişim sürecinin teknolojik cihazlar aracılığıyla yapılması

Bu başlıkta yer alan cevaplarda karşılaşılan "materyal" anahtar kelimesi bu grupta yer alacak kişileri belirlemede etkilidir. Öğretmen adaylarından teknopedagojiyi, bir "materyal oluşturularak eğitimde kullanılması" şeklinde tanımlayanlardan K42 hariç hepsi tanımlarında bu anahtar kelimeye yer vermişlerdir.

3.3. Teknolojik uygulamalar ve araçlarla eğitimin desteklendiğini düşünenler

Bu grupta yer alan K1, K7, K8, K9, K11, K12, K13, K16, K17, K19, K21, K22, K32, K34, K35, K38, K39 kodlu katılımcıların "Teknopedagoji dendiğinde aklınıza ne geliyor?" sorusuna verdikleri yanıtlar aşağıdaki gibidir.

Tablo 3

Teknolojik uygulamalar ve araçlarla eğitimin desteklendiğini düşünenler

Katılımcı Kodu	Verdiği Yanıt
K1	Eğitime yönelik teknolojik araçlar
K7	İnternet ortamında hazırlanan konuların öğrencilere daha kalıcı şekilde öğretilmesini amaçlayan uygulamalar
K8	Eğitimi daha eğlenceli ve daha ilgi çekici hâle getirme
K9	Teknoloji sayesinde var olan keyifli uygulamalar

K11	Çocukların eğitim süreçlerinin teknoloji ile desteklenmesi
K12	Eğitimde teknolojiden yararlanılması
K13	Teknolojik eğitsel uygulamalar
K16	Teknoloji destekli eğitim
K17	Teknoloji ile eğitimin birleştirilerek daha verimli bir ortamın sağlanması, kısaca teknolojik uygulamalardan verimli olanların derste kullanılmasının teknopedagoji olduğunu düşünüyorum.
K19	Teknolojik uygulamalarla ders anlatmak
K21	Teknopedagoji dendiğinde eğitim öğretim gibi çeşitli alanlarda teknolojik uygulamalarla yapılan çalışmalar bütünü ifadesini anlıyorum.
K22	Teknoloji desteğiyle verilen eğitim
K32	Teknoloji destekli bir eğitim anlayışı
K34	Eğitimde teknolojiden yararlanılması
K35	Eğitimde teknoloji kullanımı
K38	Eğitimin teknoloji ile desteklenmesi
K39	Eğitimin teknoloji ağıyla desteklenmesi

Bu başlık altında, kişilerin cevaplarında karşılaşılan "teknolojik araç, uygulama, eğitimi destekleme, eğitimde teknolojiden yararlanma" gibi anahtar kelime/ kelime grupları bu gruptaki kişilerin belirlenmesinde etkili olmuştur. Bu kişilerden K11, K16, K22, K32, K38, K39'un ifadelerinde destekleme, K1'in ifadesinde araç, K7, K9, K13, K17, K19, K21'in ifadelerinde uygulama, K12, K34, K35'si yararlanma/kullanma anahtar kelimelerini kullanırken, K8 bu anahtar kelimelere işaret edecek genel bir ifade oluşturmuştur. Bu gruba giren görüşlerin ortak ifadesi "eğitimin teknolojik uygulama ve araçlarıyla desteklenerek etkili hâle getirilmesi" şeklinde ifadelendirilebilir.

3.4. Teknoloji ile eğitimi bağdaştırarak tek başlıkta birleştirenler

Bu grupta yer alan K2, K4, K5, K14, K18, K20 K23, K24, K30, K33, K36, K37, K40, K41, K43 kodlu katılımcıların "Teknopedagoji dendiğinde aklınıza ne geliyor?" sorusuna verdikleri yanıtlar aşağıdaki gibidir.

Tablo 4

Teknoloji ile eğitimi bağdaştırarak tek başlıkta birleştirenler

Katılımcı Kodu	Verdiği Yanıt
K2	Teknolojik eğitim
K4	Eğitimin teknoloji ile birleştirilmiş hâli
K5	Teknik eğitim gibi bir şey
K14	Teknoloji ile eğitim

K18	Teknoloji içerikli eğitim
K20	Bilişim araçları ile teknolojik eğitim
K23	Teknoloji ile eğitim
K24	Teknolojik eğitim
K30	Eğitim bilimlerinin ve teknolojinin birleşmesi
K33	Teknoloji yardımı ile öğrenme, eğitim, gelişim
K36	Teknolojinin eğitime uygulanması
K37	Teknolojik pedagoji
K40	Eğitimde teknolojiyi kullanma
K41	Eğitsel teknoloji
K43	Eğitim sürecinde teknolojinin kullanılması

Bu başlıkta karşılaşılan cevaplar araç, uygulama veya materyal gibi detaylara girmeden genel olarak eğitimle teknolojiyi birleştiren kısa tanımlamalardır.

3.5. Yalnızca teknoloji yeterliliği ya da teknoloji kullanımı olarak ifade edenler

Bu grupta yer alan K26, K27, K29 kodlu katılımcıların "Teknopedagoji dendiğinde aklınıza ne geliyor?" sorusuna verdikleri yanıtlar aşağıdaki gibidir.

Tablo 5

Yalnızca teknoloji yeterliliği ya da teknoloji kullanımı olarak ifade edenler

Katılımcı Kodu	**Verdiği Yanıt**
K26	Teknoloji yeterliliği
K27	Teknoloji kullanımı
K29	Öğretmenin teknolojik yeterliliği

Bu başlıkta ele alınan görüşler 3 kişide karşılaşılan, teknolojiyi eğitimle birleştirmeden yalnızca teknoloji alanında yeterli olunması olarak ifade edilen cevaplardır.

3.6. Türkçe Öğretmeni Adaylarının Lisans Eğitimleri Boyunca Aldıkları Derslerde Teknopedagojik Uygulamalarının Kullanımına Yönelik Bulgular

Tablo 6

Teknopedagoji uygulamalarının kullanıldığı bir ders alma durumları

Teknopedagoji Uygulamalarının Kullanıldığı Bir Ders Alma Durumları	**Katılımcılar**	***f***
Aldım.	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K21, K22, K23, K24, K25, K26,	42

	K27, K28, K29, K30, K31, K32, K33, K34, K35, K36, K38, K39, K40, K41, K42, K43.	
Almadım.	K37	1

Lisans eğitiminde teknopedagojik uygulamalarıyla karşılaştığını söyleyen 42 öğretmen adayı teknopedagojik uygulamalarının kullanıldığı bir ders aldığını, lisans eğitiminde teknopedagojik uygulamalarıyla karşılaşmadığını söyleyen K37 ise öyle bir ders almadığını belirtmiştir.

Aldıkları bu dersle ilgili memnuniyet düzeyleri Tablo 7'deki gibidir:

Tablo 7

Aldıkları dersle ilgili memnuniyet düzeyleri

Memnuniyet Düzeyi	**Katılımcılar**	***f***
Çok memnunum.	K1, K2, K3, K5, K6, K8, K9, K11, K12, K13, K14, K16, K20, K21, K22, K23, K24, K25, K26, K27, K28, K29, K30, K31, K32, K33, K34, K36, K38, K39, K41.	31
Memnunum.	K4, K7, K10, K15, K17, K18, K35, K40, K42.	9
Kararsızım.	K19, K37, K43.	3

Tablo 7'de verilen yanıtlarda katılımcıların 31'i aldıkları bu dersten "çok memnun" olduklarını, 9'u "memnun" ve 3'ü ise "kararsız" olduklarını belirtmişlerdir. Kararsız yanıtını veren K37 bir önceki soruda böyle bir ders almadığını belirmiştir.

Teknopedagojik uygulamalarının kullanıldığı derslerin hangi boyutunda bu uygulamaların daha çok etkili olduğu sorusuna verilen yanıtlar Tablo 8'deki gibidir:

Tablo 8

Uygulamanın kullanıldığı boyut tablosu

Uygulamanın Kullanıldığı Boyut	**Katılımcı**
Teorik	K5, K19, K20, K26, K30, K34, K39.
Uygulama	K1, K2, K3, K4, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, k14, K15, K16, K17, K18, K21, K22, K23, K24, K25, K27, K28, K29, K31, K32, K33, K35, K36, K38, K40, K41, K42, K43.
Böyle bir ders almadım.	K37.

Böyle bir ders aldığını söyleyen 42 kişiden 35'i "uygulama", 7'si "teorik" cevabını verirken bu uygulamaların kullanıldığı bir ders almayan 1 kişi "böyle bir ders almadım" seçeneğini işaretlemiştir.

3.7. Türkçe Öğretmeni Adaylarının Hangi Teknopedagojik Uygulamaları Bildiğine Yönelik Bulgular

"Teknopedagojik uygulamalardan bildikleriniz var mı?" sorusuna 1 kişi "hayır" cevabını vermişse de kalan 42 kişi "evet" yanıtını vermiştir. Ancak evet yanıtını verenlerden istenilen örnekler kısmında bildiğini söylediği hâlde örnek verme yerine "bilmiyorum" yazan 1 kişi

olmuştur. Bu istisna haricinde Türkçe öğretmeni adaylarının teknopedagojik uygulamalarını bilme durumları aşağıdaki gibidir.

Tablo 9

Türkçe öğretmeni adaylarının bildikleri teknopedagojik uygulamalar

Uygulama	**Bilen Kişi Sayısı**	**Uygulama**	**Bilen Kişi Sayısı**
Kahoot	34	Storyjumper	2
Powtoon	26	Storyboard	2
Prezi	24	Classdojo	2
Socrative	23	Quizlet	2
Emaze	17	Power Point	2
Padlet	15	Poll Everywhere	2
Crossword	12	Okuyan Balık	2
Edmodo	10	Beyaz Pano	1
Canva	10	Duolingo	1
X Mind	7	World Peace Game	1
Word Art	6	My Story Book	1
Visual Poetry	4	Edd Puzzlle	1
Storybird	4	Notion	1
Venngage	3	Audiocity	1
Quizizz	4	Educandy	1
Mindomo	3	Google Classroom	1
Plickers	3	Eveertoon	1
Wakelet	3	Learningapps	1
Word Wall	3	Be Funky	1
Popplett	3	Hangoust	1
Wattpadd	2	Skype	1
Bobblle Us	2	Dropbox	1

Teknopedagojik uygulamaları kullanarak bir sunum gerçekleştirilmesi sorusuna uygulamaları bildiğini söyleyen ve örnekler veren 39 kişi “evet” diyerek uygulamaları kullanarak bir sunum gerçekleştirmiş olduğunu söylemiştir. Bu kişilerden teknopedagojik uygulamaların sunuma

katkı düzeyini belirleyen 28'i "çok etkiliydi", 10'u "etkiliydi" ve 1'i "kararsız" yanıtını vermiştir.

Teknopedagojik uygulamaları kullanarak bir sunum gerçekleştirilmesi sorusuna uygulamaları bilmediğini söyleyen 1 kişi ve ek olarak uygulamaları biliyor olan 3 kişi "hayır" cevabını vermiştir. Toplamda 4 kişi bu uygulamaları kullanarak bir sunum gerçekleştirmemiş olduğunu söylemişlerdir. Dolayısıyla teknopedagojik uygulamaların sunuma katkı düzeyini belirlerken "etkisizdi, kararsız, etkiliydi" şeklinde cevaplar vermişlerdir.

3.8. Türkçe Öğretmeni Adaylarının Sevdikleri/Sevmedikleri Teknopedagojik Uygulamalara Yönelik Bulgular

En sevdiği teknopedagojik uygulamanın ne olduğunu sorusuna "bilmiyorum" yazan 1 kişi olmuştur.

En sevdiği uygulamaları yazan 42 kişiden 38'i belirli uygulama ismi/isimleri yazarak açıklama yaparken 4'ü uygulama ismi belirtmeden tüm teknopedagojik uygulamalarını genel kapsayan bir açıklama yazmışlardır. Bu uygulamaların neler olduğu ve neden sevildiklerine dair bulgular aşağıdaki şekilde uygulamalar üzerinden yola çıkarak tablo hâlinde verilmiştir.

Tablo 10

Türkçe öğretmeni adaylarının sevdikleri/sevmedikleri teknopedagojik uygulamalar

Sevilen Uygulamanın Adı	**Sevdiğini Söyleyen Kişi Sayısı**	**Sevilme Nedeni**
Kahoot	18	-çok seçenek sunması -ölçme işlemini doğru yapabilmesi -rekabet ortamı yaratması -kullanımı kolay, eğlenceli, öğretici -ilgi çekmesi ve kalıcı öğrenme sağlaması -oyun şeklinde olması -çeşitli soru tiplerinde sorular hazırlanabilmesi ve dersin sonunda pratik kullanılabilmesi -öğrenci cevaplarının analiz edilebilmesi -müzikli bir alt yapının olması -hazırlanışının kolay olması -öğretmen adayının derslerinde sık kullanılması ve gördüğü dersleri eğlenceli bulması -eğlendirirken tekrar yaptırması, öğretmesi -interaktif bir uygulama olması -soru çözümünde kullanılması -soruların eğlenceli, zevkli ve işlevsel çözülmesi -öğrenmeyi aktif ve kalıcı hâle getirmesi
Prezi	7	-ders anlatımını kolay ve eğlenceli hâle getirmesi -konuyu kapsamlı işleyebilmesi -hareketli geçişler yapabilmesi

		-"bütün parça bütün" ilkesine yönelik sunum hazırlanabilmesi -öğretmen adayının kullandığı ilk uygulama olması -metinlerin birden görünmemesi ve temalarının hoş olması -ilgi çekici olması -sunuların en güzel şekilde hazırlanmasına olanak sağlaması
Quizizz	2	-ölçme-değerlendirme noktasında çeşitli sorular sorulabiliyor olması -soruların hem anlık hem ödev olarak sunulabilmesi -sunum hazırlama seçeneğinin olması
Word Art	2	-kelimelerle kavram haritası oluşturulması -renkli, şekil verilebilen, kolay bir uygulama olması -ders girişinde anahtar kelimeleri fark ettirebilmesi
Pawtoon	2	-karakterlerle sunuma canlılık katılabilmesi -uygulamada yaratıcılığı geliştirmesi
Emaze	2	-önerilen şemaların hoş olması -istenilen her şeyin sunumda kullanılabiliyor olması -görsel açıdan kaliteli bir içerik oluşturulabilmesi
X Mind	2	-görsel zekâya katkısı ile akılda kalıcı öğretim yöntemi sağlaması -kullanıcıya pek çok imkân sağlaması -teorik bilgileri verimli hâle getirmesi
Venngage	1	-kaliteli bir afiş/broşür hazırlanabilmesi
Mindomo	1	-her konuya uyarlanabiliyor olması
Quizlet	1	-kelime dağarcığını birçok açıdan test etmesi
Padlet	1	-kullanımının kolay olması
Storyboard	1	-karikatür hazırlamanın eğlenceli olması

(Not: Bir kişinin birden çok uygulama ismi ve açıklaması belirttiği durumlar mevcuttur.)

En sevmediği uygulamanın ne olduğunu sorusuna "bilmiyorum" yanıtını veren 1 kişi olmuştur. Bu soruyu yanıtsız bırakan da 1 kişi vardır. Anketi cevaplayan 43 kişinin 41'i üzerinden 27 kişi "beğenmediğim bir uygulama yok" cevabını verirken 14 kişi ise bir uygulama ismi belirterek neden sevmediklerini açıklamışlardır. Sevmediği uygulamanın ismini belirten 14 öğretmen adayının sevmediği uygulamalar ve nedenleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 11

Türkçe öğretmeni adaylarının sevdikleri/sevmedikleri teknopedagojik uygulamalar

Sevilmeyen Uygulamanın Adı	**Sevmediğini Söyleyen Kişi Sayısı**	**Sevilmeme Nedeni**
Visual Poetry	5	-kullanımının zorluğu

		-"geri al" tuşunun olmaması nedeniyle hata kabul etmemesi, hata yapıldığında başa dönülmenin gerekmesi -çok fazla ara yüzünün olmaması -şablon sunmadan kelime bulutu oluşturmaya çalışması -yaratıcılık ve yetenek gerektirdiği için herkese hitap etmiyor oluşu -resim yeteneği gerektiriyor olması -el becerisi olmayanlar için dizimin kullanıcı tarafından yapılması zorluğu
Emaze	3	-karmaşık bir yapıya sahip olması -üç defadan fazla kullanılamaması -uygulamanın ağır işlemesi
Powtoon	1	-sürekli donması -hazırlanan sunuyu kaydetmek için ücret istemesi
Socrative	1	-tasarımının sıkıcı olması
Okuyan Balık	1	-farklı yaş kitleleri için yetersizliği
Crossword	1	-dikkat gerektiriyor, karışıklık yaşanabiliyor olması
Padlet	1	-ders akışını bozabiliyor olması
Sanal Classroom	1	-Türkçeye uyarlanmadığı için işlevsel olmaması

"Beğenmediğim bir uygulama yok" diyen kişilerden 2'sinin cevabında yer alan "tüm uygulamaların küçük de olsa bir faydası olduğu" ifadesi ve 1 kişinin "Uygulamaların yabancı dil üzerine kurulu olması bazı konularda karışıklığa yol açabiliyor." şeklindeki açıklaması, doğrudan "yok" cevabı verenlerden farklılık arz etmiştir.

3.9. Türkçe Öğretmeni Adaylarının Teknopedagojik Uygulamaların Türkçe Derslerinde Kullanılmaya Uygun Bulma Düzeylerine Yönelik Bulgular

Teknopedagojik uygulamaların Türkçe dersinde kullanılmaya uygunluğunu belirleyen öğretmen adaylarının görüşleri Tablo: 12'deki gibidir.

Tablo 12

Türkçe öğretmeni adaylarının teknopedagojik uygulamaların Türkçe derslerinde kullanılmasını uygun bulma düzeyleri

Uygunluk Düzeyi	**Katılımcılar**	***f***
Çok uygundur.	K1, K2, K3, K4, K6, K8, K9, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K21, K22, K23, K24, K25, K26, K27, K28, K29, K30, K31, K32, K33, K35, K36, K38, K39, K42.	35
Uygundur.	K5, K7, K10, K34, K40, K41.	6
Kısmen uygundur.	K37, K43.	2

Teknopedagojik uygulamalarının Türkçe dersine uygunluğu sorusuna yanıt veren 43 öğretmen adayından 35'i "çok uygundur", 6'sı "uygundur" ve 2'si "kısmen" şeklindeki yanıtlarıyla düzey belirlemişlerdir. "Kısmen" cevabını veren öğretmen adaylarından K37 önceki başlıklarda teknopedagojik uygulamasının kullanıldığı bir ders almadığını ve bu uygulamaları kullanarak bir sunum hazırlamadığını belirtmiştir.

3.10. Türkçe Öğretmeni Adaylarının Önerilerine Göre Türkçe Derslerinde Kullanılabilecek Teknopedagojik Uygulamaların Belirlenmesine Yönelik Bulgular

Türkçe dersinde kullanılabilecek uygulamalara örnek veren 42 öğretmen adayı vardır. Bu başlığa "yok" şeklinde açıklama yazan 1 öğretmen adayı önceki başlıklarda teknopedagojik uygulamasının kullanıldığı bir ders almadığını ve bu uygulamaları kullanarak bir sunum hazırlamadığını belirtmiştir.

Öğretmen adaylarından 1 tanesi örnek uygulama ismi belirttiği hâlde Türkçe derslerinde kullanılabilme durumu ile ilgili açıklama kısmını cevapsız bırakmıştır. Örnek uygulama ismi sıralayan 42 öğretmen adayının belirttiği uygulamalar, bu uygulamaları kaç kişinin önerdiği ve uygulamaların Türkçe derslerinde ne şekilde kullanılabileceğine dair veriler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 13

Türkçe öğretmeni adaylarının teknopedagojik uygulamaların Türkçe derslerinde kullanılmasını önerdikleri uygulamalar

Önerilen Uygulama	Öneren Kişi Sayısı	Türkçe Dersinde Kullanılabilme Durumu
Kahoot	32	-Ölçme ve değerlendirme noktasında kullanılabilir. -Dil bilgisi ile ilgili konularda kullanılabilir. -Tanım çalışmalarında kullanılabilir. -Konu bitiminde tekrar amaçlı kullanılabilir. -Yazma eğitiminde kullanılabilir. -Söz varlığı çalışmalarında kullanılabilir. -Öğrenmeleri pekiştirmek için kullanılabilir. -Kavram haritaları oluşturmada kullanılabilir. -Dil bilgisi konularının ardından pekiştirme yapılması için kullanılabilir. -Sınıfta soru çözümü zevkli hâle getirilebilir. -Kısa değerlendirmeler için kullanılabilir. -Ders sonu değerlendirme sorusu hazırlanabilir. -Görselleştirme amacıyla kullanılabilir.
Socrative	15	-Ölçme ve değerlendirme noktasında kullanılabilir. -Konuların öğretiminde ne derece etkili olunduğuna dair dönüt almak için kullanılabilir. -Kavram haritaları oluşturmada kullanılabilir. -Dil bilgisi konularının ardından pekiştirme yapılması için kullanılabilir. -Ders sonu değerlendirmelerde kullanılabilir. -Görselleştirme amacıyla kullanılabilir.

Prezi	15	-Sunum hazırlamakta kullanılabilir. -Metin özetleme çalışmalarında kullanılabilir. -Konuşma eğitimi ve etkili sunum becerisi çalışmalarında kullanılabilir.
Pawtoon	14	-Animasyon hazırlamak için kullanılabilir. -Cümlenin ögeleri öğretilebilir. -Değerler eğitimi kısmında kullanmak için bir sunu hazırlanabilir. -Kitap tahlilinde kullanılabilir. -Konu bitiminde tekrar etme amaçlı pawtoonda hazırlanmış bir konu tekrarı izletilebilir. -Hikâye türü metinler için kullanılabilir.
Padlet	7	-Ders sonu geri bildirimler almak için kullanılabilir. -Ünite değerlendirmelerinde, test etmekte ve klasik cevaplamalarda kullanılabilir.
X Mind	6	-Dil bilgisi konusunda kelime türleri ve yapıları hakkında sınıflandırma kolaylığı sağlamak için kullanılabilir. -Zihin haritası tasarlamada kullanılabilir. -Söz varlığı çalışmalarında kullanılabilir. -İşlenilen yazar ve şairlerin eserleri, hayat hikâyeleri bağlamında zihinlerde çağrışım yapabilmesi için kullanılabilir. -Görselleştirme için kullanılabilir.
Crossword	5	-Metinlerde geçen bilinmeyen kelimeler için bulmaca hazırlamada kullanılabilir.
Emaze	5	- Değerler eğitimi kısmında kullanmak için bir sunu hazırlanabilir.
Word Art	5	-Söz varlığı çalışmalarında kullanılabilir. -Kavram haritası oluşturmada kullanılabilir. -Kelime haritası oluşturulabilir.
Mindomo	4	-Kavram haritası kullanacağımız konularda (yapılarına göre fiiller, fiilimsiler vb.) kullanılabilir. -Söz varlığı çalışmalarında kullanılabilir.
Quizizz	3	-Ölçme ve değerlendirme noktasında kullanılabilir.
Canva	2	-Sunum hazırlamakta kullanılabilir. -Öğrencilerin afiş, ilan, broşür gibi yazılı ürünleri hazırlamasına eğlenceli bir şekilde olanak sağlar. -Öğretmenler için etkili sunum yapma imkânı sağlar.
Plickers	2	-
Quizlet	2	-Kelime hazinesi için kullanılabilir.
Storybird	2	-Yaratıcı yazmayı geliştirmek için kullanılabilir.

		-"Hikâye edici metin yazar." kazanımına uygun olarak bu uygulamadan faydalanılabilir.
Storyboard	2	-Hikâye oluşturma çalışmalarında kullanılabilir.
Power Point	2	-Etkili sunum tekniklerini sunmada kullanılabilir.
Edmodo	2	-
Wattpadd	1	-Yazma becerisi çalışmalarında kullanılabilir.
Beyaz Pano	1	-Söz varlığı çalışmalarında ve yazma eğitiminde kullanılabilir.
My Story Book	1	-Metinlerin işlenmesinde kullanılabilir. -Okutulacak veya dinletilecek metinler daha canlı ve eğlenceli hâle getirilebilir.
Storyjumper	1	-
Poll Everywhere	1	-
Wakelet	1	-Tema sonu genel tekrar için pano hazırlamakta kullanılabilir.
Venngage	1	-Temalara ait afiş hazırlama çalışmalarında kullanılabilir.
Animaker	1	-
Learningapps	1	-Dinleme metinleri için eşleştirme etkinliği yapmayı sağlar. -Kelime hazinesi çalışmalarında adam asmaca, çengel bulmaca gibi etkinlik seçenekleri bulunmaktadır. -Dinleme becerisine yönelik etkinlik yapmak için ses dosyaları kullanılabilir.
Kelime Bulutu	1	-
Mindmap	1	-

Formu cevaplayan 43 öğretmen adayından 35'i "evet" cevabı ile bu uygulamaları kullandığını, 7'si bu uygulamalardan "bazılarını" kullandığını, 1'i ise "hayır" cevabı vererek kullanmadığını belirtmiştir. Kullanmadığını belirten 1 öğretmen adayı önceki başlıklarda teknopedagojik uygulamasının kullanıldığı bir ders almadığını ve bu uygulamaları kullanarak bir sunum hazırlamadığını belirtmiştir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Türkçe Eğitimi Bölümü dördüncü sınıf lisans öğrencilerinin "Teknopedagojik Uygulamalara Yönelik Öğrenci Görüşü Formu" adlı formda verdikleri cevaplar sonucu elde edilen bulgular doğrultusunda birden fazla sonuca ulaşılmıştır. Görüş formunda yer alan soruların sıralamasına göre sonuçları ele alacak olursak ilk ulaşılacak sonuç, öğretmen adaylarının teknopedagojiyi tanımlamaları dört başlıkta incelenmişse de teknopedagoji dendiğinde ortak bir anlamı ifade ettikleri söylenebilir. Bu ifadelerden yola çıkarak Türkçe öğretmeni adaylarının teknopedagojiyi "Eğitim ortamını zenginleştirmeye yarayan teknolojik materyal/ teknoloji uygulamaları" olarak tanımladıkları ortak sonucuna varılmıştır.

Türkçe öğretmeni adayları, teknopedagojiyi lisans eğitimleri boyunca aldıkları derslerde gördüklerini ve bu derslerden yüksek oranda çok memnun olduklarını belirtmiştir. Teknopedagoji uygulamalarının kullanıldığını gördükleri bu derslerin daha çok uygulama boyutunda kullanıldığı görüşü çoğunluktadır.

Dördüncü sınıfa gelmiş olan 43 Türkçe öğretmeni adayının toplamda bildikleri 44 farklı uygulama vardır. Bunlardan birçoğu yalnızca 1-2 kişi tarafından bilinmekle birlikte en çok sayıda kişi tarafından bilinen uygulama Kahoot'tur. Kahoot'u takiben Powtoon, Prezi, Socrative, Emaze, Padlet, Crossword, Edmodo ve Canva, en az 10 kişi tarafından bilinen uygulamalardır. Bu uygulamalardan en sevilen uygulama 18 kişi ile yine Kahoot olmuştur. Sevilmesinin nedeni olarak birçok yanıt verilmiştir. Ancak genel olarak "eğlenceli bir şekilde soru çözümü yapılabilmesi" değerlendirmesi öne çıkmaktadır. En sevilmeyen uygulama Visual Poetry olarak belirlenmiştir. Toplamda 5 kişi tarafından beğenilmediği söylenen bu uygulamanın "yaratıcılık ve yetenek gerektirdiği" gerekçesiyle sevilmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Türkçe öğretmeni adaylarına göre teknopedagojik uygulamaları Türkçe derslerinde kullanılmaya çok uygundur. Türkçe derslerinde kullanılması için en çok önerilen uygulama 32 kişinin önermesi sonucunda yine Kahoot olmuştur. Ölçme ve değerlendirme kısmı başta olmak üzere dersin birçok alanında kullanılabilecek çeşitliliğe sahip olduğu öğretmen adaylarımızın cevaplarında görülmektedir.

En sevilen ve en bilinen uygulama olarak Kahoot belirlenmiş olsa da 43 Türkçe öğretmeni adayının bildiği 44 teknopedagojik uygulaması Türkçe öğretmeni adaylarının bu alana hâkim olduklarını göstermektedir. Özellikle bu uygulamaların olumlu ve olumsuz yanlarıyla ilgili, Türkçe derslerinde hangi boyutlarda kullanılabileceği ile ilgili yapmış oldukları değerlendirmeler teknopedagoji konusunda hem öğrenci/dinleyici olarak hem öğretmen/anlatıcı olarak bilgi sahibi olduklarını göstermiştir.

5. KAYNAKLAR

Ay, N. (2006). Ortaöğretimde Türkçenin İşlenmesinde Yaşanan Sorunlar. *Belleten-2006*. s.7-19.

Bağçeci, B. Şimşek, Ö. Demir, S. Kinay, İ. (2013). Öğretim Elemanlarının Teknopedagojik Eğitim Yeterliliklerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi*. S. 14, s. 1–23.

https://sozluk.gov.tr/ [Erişim tarihi: 25.12.2024, 11.16].

Karataş, Z. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi,* C.1, S.1, s. 62-80.

Sevim, O. ve Toyran, M. (2020). Lise Öğrencilerinin Tablet Bilgisayar Destekli Türkçe Öğrenme Tutum ve Görüşlerinin İncelenmesi**.** *Kuram Ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi,* 4(1), 56-65.

Şahin, A. ve Kırkkılıç, A. (2007). Temel Dil Becerilerinin Geliştirilmesinde Eğitim Teknolojisinin Kullanımı. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS38*), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu*, Ankara.

Terzi, A. Tezci, E. (2007). Necatibey Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Tutumları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi.* S. 52, s. 593-614.

Tiryaki, E. ve Karakuş, O. (2019). Türkçe Öğretmeni Adaylarının Dijital Uygulama İle Okuduğunu Anlama Becerisinin İncelenmesi. *İleri Eğitim Çalışmaları Dergisi*. 1(1):1-11.

Tuncer, M. Bahadır, F. (2016). Öğretmen Adaylarının Teknopedagojik Alan Bilgisi Yeterlikleri Ve Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları Açısından Değerlendirilmesi *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. S. 11, s. 839-858.

Yaman, Demirtaş, Aydemir. (2013). Türkçe Öğretmeni Adaylarının Dijital Pedagojik Yeterlilikleri. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic.* S.8, s.1407-1409.

THE IMPORTANCE OF BREAST MILK AND BREASTFEEDING IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS

Gizem AKAN[1],Cemile ONAT KÖROĞLU[2],Rabiye ERENOĞLU[3]

[1]Master's Student, Hatay Mustafa Kemal University, Institute of Health Sciences, Department of Obstetrics and Gynecology Nursing, Hatay, Türkiye
[2] Lecturer, PhD, Hatay Mustafa Kemal University, Faculty of Health Sciences, Department of Nursing, Division of Obstetrics and Gynecology Nursing, Hatay, Türkiye
[2]ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9674-4076
[3]Associate Professor, Hatay Mustafa Kemal University, Faculty of Health Sciences, Department of Nursing, Division of Obstetrics and Gynecology Nursing, Hatay, Türkiye
[3]ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3649-9336

ABSTRACT

Breast milk is a unique nutrient that contains all the essential nutrients required for the mental and physical development of the baby. This unparalleled food source, which contains all the fundamental vitamins and minerals needed for optimal growth and development during the first two years of a newborn's life, is supported by the breastfeeding process and emerges as an ideal form of nutrition. Breastfeeding is the natural way for a mother to feed her baby with the milk secreted from her breasts after childbirth. This process not only provides physical nourishment but also establishes an emotional bond between the mother and the baby. The World Health Organization (WHO) recommends initiating breastfeeding within the first hour of life, exclusively breastfeeding for the first six months, and then continuing breastfeeding alongside nutritionally adequate and safe complementary foods until at least two years of age.

Breastfeeding, beyond its maternal and child health benefits, is also an important component for global sustainable development and welfare. A single positive health behavior—namely, increased breastfeeding—can reduce maternal and child mortality and morbidity, lower environmental pollution and economic burdens, and enhance intelligence levels. In this context, the United Nations (UN) introduced 17 global goals within the framework of the "2030 Agenda for Sustainable Development," adopted by member states during the Sustainable Development Summit held in New York in 2016. These goals provide a comprehensive framework addressing social, economic, health-related, and environmental challenges, aiming to build a more just, equitable, and sustainable world. Breast milk and breastfeeding play a critical role in achieving these goals.

The Sustainable Development Goals (SDGs) that are closely related to and prioritized by breastfeeding and breast milk include: Zero Hunger (SDG 2), Good Health and Well-being (SDG 3), Gender Equality (SDG 5), Quality Education (SDG 4), Decent Work and Economic Growth (SDG 8), Reduced Inequalities (SDG 10), Sustainable Cities and Communities (SDG 11), and Responsible Consumption and Production (SDG 12).

As of 2023, 48% of babies worldwide are exclusively breastfed for the first six months. This rate falls short of the World Health Organization's 2030 target of 70%. Therefore, promoting breastfeeding is not only a personal act but also a tool for societal development.

Breastfeeding practices have been found to contribute—either directly or indirectly—to at least eight of the 17 SDGs. Hence, it has been concluded that supportive policies for breastfeeding

women should be encouraged and strengthened. Supporting breastfeeding is of critical importance both for individual health and for global sustainability.

Nurses and midwives constitute the core human resource within the healthcare system for protecting, promoting, and supporting breastfeeding. They undertake multifaceted responsibilities such as providing accurate information about breastfeeding, teaching breastfeeding skills, and early identification and resolution of problems. In this regard, the professions of nursing and midwifery play a pioneering role in steering healthcare systems toward breastfeeding-friendly practices.

Keywords: Sustainable Development Goals, Breast Milk, Breastfeeding, Mother, Newborn.

GİRİŞ

Anne sütü doğumdan sonra annenin meme bezlerinden salgılanan ve bebeğin ilk altı ay boyunca tüm besin ve enerji ihtiyacını tek başına karşılayabilen, dinamik bir sıvıdır. İçeriğinde proteinler, yağlar, karbonhidratlar, vitamin ve minerallerin yanı sıra, bağışıklık sistemini destekleyen antikorlar, büyüme faktörleri ve prebiyotikler bulunur (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2024). Bu sayede anne sütü fiziksel yarar sağlamakla kalmaz aynı zamanda bağışıklık sisteminin desteklenmesinde de önemli rol oynar. Özellikle doğumdan sonraki ilk birkaç gün gelen kolostrum adı verilen süt, yoğun miktarda immünolojik maddeler içerdiği için yeni doğan bebeğin enfeksiyonlara karşı korunmasında kritik rol oynar (UNİCEF, 2023).

Emzirme ise annenin doğum sonrası salgıladığı süt aracılığıyla bebeğin ihtiyaç duyduğu besinleri almasını sağlayan, doğal ve ideal bir beslenme yöntemidir. Anne sütü, emzirme yoluyla bebeğe ulaştırılır ve bu süreç hem bebeğin sağlıklı gelişimi hem de anne ile bebek arasındaki duygusal bağın güçlenmesi adına büyük önem taşır. Ayrıca anne sütü, bebeğin yaşına, beslenme durumuna ve emme sıklığına bağlı olarak içeriğini değiştirerek kişiselleştirilmiş bir beslenme sağlar (World Health Organization [WHO], 2024). Bu özelliği ile anne sütü, formül mamalara kıyasla hem besleyici hem de biyoyararlılığı açısından üstündür.

Anne sütü yalnızca bireysel düzeyde sağlık yararları sağlamakla kalmaz; aynı zamanda toplum sağlığını, çevresel sürdürülebilirliği ve ekonomik kalkınmayı etkiler. Emzirmenin teşviki, yalnızca bebeklerin büyüme, gelişmesi için değil aynı zamanda küresel kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi açısından da stratejik önem taşımaktadır. Bu kapsamda, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH), Birleşmiş Milletler (BM) tarafından 2015 yılında kabul edilerek, 2030 yılına kadar dünyanın karşı karşıya olduğu sosyal, ekonomik ve çevresel sorunlarına çözüm getirmeyi amaçlayan 17 küresel hedefi içeren kapsamlı bir çerçeveyi temsil etmektedir.

Anne sütü ve emzirme uygulamaları ise çocuk sağlığının iyileştirilmesi, sona erdirilmesi ve eşitsizliklerin azaltılması gibi sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin (SHK)'nin temel amaçları doğrultusunda kritik rol oynamaktadır. Anne sütü ve emzirme uygulamaları ise, çocuk sağlığının iyileştirilmesi, açlığın sona erdirilmesi ve eşitsizliklerin azaltılması gibi SKH'nin temel amaçları doğrultusunda kritik bir rol oynamaktadır (WHO, 2024).

2023 yılı itibarıyla, dünya genelinde bebeklerin %48'i ilk 6 ay boyunca yalnızca anne sütüyle beslenmektedir. Bu oran, Dünya Sağlık Örgütü'nün 2030 yılı için belirlediği %70'lik hedefin gerisindedir (UNICEF, 2023). Bu nedenle anne sütü ile beslenmenin teşviki, sadece bireysel değil, toplumsal düzeyde bir kalkınma aracıdır. Emzirme uygulamalarının, 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedef'inden en az sekizine doğrudan ya da dolaylı olarak katkı sağladığı belirlenmiştir.

Dolayısıyla kadınlara yönelik destekleyici politikaların teşvik edilmesi ve güçlendirilmesi oldukça önemlidir (Souza et al., 2023). Ayrıca anne sütü ve emzirmenin teşvik edilmesi hem

bireysel sağlık açısından hem de küresel sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılabilirlik açısından önemli bir strateji olarak kabul edilmektedir.

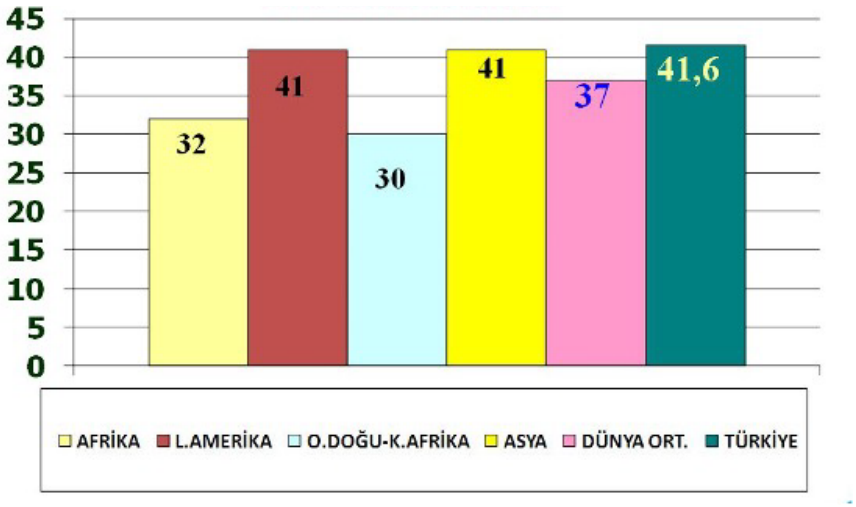
Bu derlemenin amacı; anne sütü ve emzirmenin anne ve çocuk sağlığı üzerindeki etkilerini incelemek, emzirmenin sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle olan ilişkisini ortaya koymak ve bu doğrultuda toplum bilinci açısından farkındalık oluşturmaktır.

ANNE SÜTÜ VE EMZİRME

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), bebeklerin ilk 6 ay yalnızca anne sütü ile beslenmesini, 6. aydan sonra ise uygun tamamlayıcı besinlerle birlikte 2 yaşına kadar emzirmenin devam ettirilmesini önermektedir (WHO, 2024). Bu öneri, emzirmenin hem bebek hem de anne sağlığı üzerindeki çok yönlü etkilerini ortaya koymaktadır. Emzirme sırasında salgılanan oksitosin hormonu, uterus kasılmalarını destekleyerek doğum sonrası iyileşmeyi hızlandırır kanama riskini azaltır (WHO, 2024). Ayrıca emzirme, annenin meme ve over kanseri riskini azaltmakta, doğum sonrası kilo kaybını desteklemekte ve kemik sağlığını olumlu yönde etkilemektedir (UNICEF, 2023).

Ancak DSÖ verilerine göre, dünya genelinde bebeklerin yalnızca anne sütüyle beslenme oranı %44 civarındadır. Bu oran, 2025 yılına kadar %50'ye çıkarılması hedefiyle hala geride seyretmektedir (WHO, 2024). Düşük ve orta gelirli ülkelerde bebeklerin %96'sı en az bir kez emzirilirken, yüksek gelirli ülkelerde bu oran %78'dir (UNICEF, 2018). Örneğin ABD'de bebeklerin yaklaşık %22'si hiç emzirilmemektedir (UNICEF, 2018). Buna karşılık emzirme oranlarının yüksek olduğu ülkeler arasında Sri Lanka, Nepal, Kenya ve Brundi gibi ülkeler yer almaktadır.

Türkiye'de ise 2018 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA) verilerine göre bebeklerin %86'sı doğumdan sonraki ilk gün emzirilmektedir. Ancak, ilk 6 ay sadece anne sütüyle beslenen bebeklerin oranı %41'dir. Bir yaşına kadar emzirilen bebek oranı %66 iken, iki yaşına kadar emzirilenlerin oranı %34'tür (TNSA, 2018). Bu oranlar küresel ortalamaların biraz üzerinde olsa bile DSÖ'nün önerdiği düzey olan %70'in altında kalmaktadır.

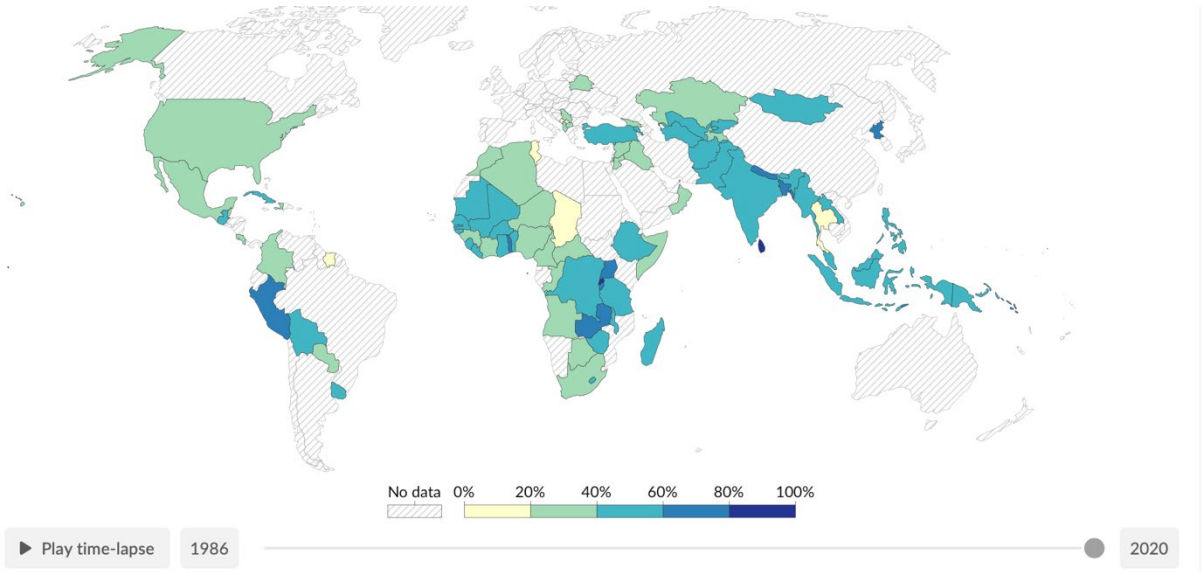

Şekil 1. Dünyada İlk 6 Ay Sadece Anne Sütüyle Emzirme Oranları

(T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, Çocuk ve Ergen Sağlığı Daire Başkanlığı, *Türkiye'de Emzirme Durumu & Ulusal Bebek Dostu Hastaneler* Sunumu, 2018.)

Türkiye'de ve dünya genelinde emzirme oranlarının mevcut durumu, kritik sağlık davranışı olan emzirmenin yaygınlaştırılması ve sürdürülebilir kılınması adına önemli ölçüde çaba sarf edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Emzirmenin önemi, yalnızca bireysel sağlık

faydalarıyla sınırlı kalmamakta, toplum sağlığının iyileştirilmesi, ekonomik yükün azaltılması ve sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesi açısından da büyük bir rol oynamaktadır.

Şekil 2. Our World İn Data. (2025). 0-6 Aylık Bebeklerde Sadece Anne Sütü ile Beslenme Oranları [Veri Seti]. Demografik ve Sağlık Araştırmaları (DHS) & UNICEF

Tek bir olumlu sağlık davranışı, yani emzirmenin artırılması, ile ana-çocuk sağlığı açısından mortalite ve morbiditede azalma, çevre kirliliğinde ve ekonomik yükte azalma, zekâ düzeyinde artma sağlanabilir (Özilice & Günay, 2018). Bununla birlikte emzirmenin evrensel düzeyde yaygınlaştırılması, her yıl yaklaşık 820.000 çocuğun hayatını kurtarabileceği gibi, annelerde görülen bazı hastalıkların önlenmesine de katkı sağlayabilir. (UNICEF & WHO, 2024).

Anne sütü ve beraberinde emzirme davranışının çocuk ve kadın sağlığı üzerindeki önemli etkilerinin yanı sıra; çevresel açıdan güvenli, ambalaj ve atık oluşturmadan doğal yollarla üretilip doğrudan tüketiciye ulaşan "doğal ve yenilenebilir bir gıda" olması nedeniyle en sürdürülebilir besin kaynağı olarak kabul edilmektedir (Rollins et al., 2016). Tüm bu etkiler, emzirmenin yalnızca bir sağlık davranışı olmanın ötesine geçtiğini ve sürdürülebilir kalkınma ile ilgili birçok hedefe doğrudan katkı sunduğunu göstermektedir.

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİ KAPSAMINDA ANNE SÜTÜ VE EMZİRMENİN ÖNEMİ

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH), 2015 yılında New York'ta düzenlenen Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde Birleşmiş Milletler'e üye ülkeler tarafından kabul edilen '2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi' kapsamında belirlenmiş 17 küresel hedeften oluşmaktadır (UNDP, 2022). Bu hedefler; daha adil, eşitlikçi ve sürdürülebilir bir dünya inşa etmeyi amaçlayarak sosyal, ekonomik, sağlıkla ilişkili ve çevresel sorunlara yönelik kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır (Azman, 2025).

Anne sütü ve emzirme uygulamaları, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH) ile çok katmanlı ve kapsamlı bir ilişki içerisindedir. Açlığın sona erdirilmesi (SKH 2), Sağlık ve İyi Yaşam (SKH 3), Toplumsal Cinsiyet Eşitliği (SKH 5), Kaliteli Eğitim (SKH 4), İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme (SKH 8), Eşitsizliklerin Azaltılması (SKH 10), Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar (SKH 11) ile Sorumlu Üretim ve Tüketim (SKH 12) hedefleriyle hem doğrudan hem de dolaylı olarak ilişkilidir (Azman, 2025; Souza ve ark., 2023; WABA, 2016).

Anne sütü, maliyeti olmayan ve kolay erişilebilen doğal bir besin kaynağıdır. Özellikle düşük gelirli hanelerde ekonomik yükün azaltılmasına katkı sağlar. Bu yönüyle emzirme, yoksulluğun azaltılması sürecine önemli ölçüde destek olurken, gıda güvenliği ve bebek beslenmesinde eşitlik sağlanması işlevini de üstlenmektedir (UNICEF, 2023). Ayrıca, anne sütü bebeklerin ilk altı ayındaki besin gereksinimlerini eksiksiz karşılayarak, yetersiz beslenme ve açlıkla mücadelede temel bir rol üstlenmektedir (WHO, 2024).

Emzirme uygulamaları Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinden 3. hedef olan 'Sağlıklı Bireyler' açısından kritik bir öneme sahiptir. Dünya genelinde ve Türkiye'de emzirme oranlarının artırılması yönündeki çabalara rağmen, halen Dünya Sağlık Örgütü'nün önerdiği %50 oranının altında kalındığı görülmektedir (WHO, 2024; Sağlık Bakanlığı, 2023). Türkiye'de ilk altı ay yalnızca anne sütüyle beslenme oranı %41 düzeyinde olup, bu durum 4. hedef olan 'Nitelikli Eğitim' ve 5. hedef olan 'Toplumsal Cinsiyet Eşitliği 'ne dikkat çekerek politika ve eğitim alanlarında geliştirilmesi gereken alanlar olduğunu göstermektedir (TNSA, 2018).

Emzirme; çocukluk çağı ölümlerinin azaltılması, enfeksiyon hastalıklarına karşı korunma sağlanması ve yaşam boyu sağlık üzerinde olumlu etkilerin ortaya konması açısından hayati bir rol oynar. Ayrıca, annelerde meme ve over kanseri riskinin azalmasına da katkı sağlamaktadır (WHO, 2024; T.C. Sağlık Bakanlığı, 2024). Bu sağlık yararları, hem bireysel düzeyde hastalık yükünü azaltmakta hem de sağlık sistemleri üzerindeki maliyetleri düşürerek toplumsal refahın artmasına zemin hazırlamaktadır (Rollins ve ark., 2016).

Ayrıca emzirmenin iş yaşamında desteklenmesi ve kadınların emzirme haklarının korunması, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların ekonomik hayata katılımı için önemlidir. Çalışan annelerin emzirme haklarının güvence altına alınması, kadın istihdamının sürdürülmesini kolaylaştırmakta ve aile dostu çalışma ortamlarının yaygınlaşmasına katkı sağlamaktadır (Özilice & Günay, 2018).

Türkiye'de bu haklar, Türk İş Kurumu ve ilgili mevzuatlarla güvence altına alınmış olup işverenlerin emzirme odası sağlaması gibi düzenlemelerle desteklenmektedir (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2023). Kadınların emzirme sürecinde iş güvencesi, ücretli doğum izni ve emzirme dostu çalışma koşullarına erişimi, toplumsal cinsiyet eşitliğini güçlendirmekte ve kadınların ekonomik ve sosyal yaşama etkin katılımını teşvik etmektedir (Sivilsayfalar, 2023).

Emzirme aynı zamanda çevresel sürdürülebilirlik açısından da önemli bir uygulama olarak ön plana çıkmaktadır. Endüstriyel bebek mamalarına kıyasla, üretim, paketleme, nakliye ve atık oluşumu süreçlerinde daha çevre dostu bir alternatif sunmaktadır. Bu bağlamda, doğal kaynakların korunmasına, atık miktarının azaltılmasına ve sürdürülebilir tüketim alışkanlıklarının geliştirilmesine olanak sağlamaktadır. Böylece sorumlu üretim ve tüketim ile iklim eylemi hedeflerine ulaşmada da kritik bir rol üstlenmektedir (Rollins ve ark., 2016). Anne sütü; doğal, işlenmemiş ve atık yaratmayan bir besin kaynağı iken, formül mama üretimi su, enerji ve ambalaj kullanımı nedeniyle önemli çevresel yükler yaratmaktadır (Brown, 2020). Bu nedenle emzirme, daha sürdürülebilir bir beslenme biçimi olarak değerlendirilmektedir. Karbon ayak izi açısından değerlendirildiğinde, anne sütünün etkisi yok denecek kadar azdır.

Emzirme yoluyla bebek beslenmesi, endüstriyel formül mama kullanımının çevresel etkilerini azaltarak iklim değişikliğiyle mücadeleye de katkı sağlamaktadır (Karlsson ve ark., 2019).

2020 yılı Dünya Emzirme Haftası'nın teması "Daha Sağlıklı Bir Gezegen İçin Emzirmeyi Destekle" olarak belirlenmiştir (Dünya Emzirme Eylemi İttifakı, 2020b). Bu tema Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin özellikle 6 (Temiz Su ve Sanitasyon), 12 (Sorumlu Üretim ve Tüketim), 13 (İklim Eylemi), 14 (Sudaki Yaşam) ve 15 (Karasal Yaşam) hedefleriyle doğrudan ilişkilidir.

Anlaşıldığı üzere, anne sütü ve emzirme, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 'ne doğrudan veya dolaylı etkilere sahiptir. Dolayısıyla anne sütü ve emzirmenin desteklenmesi, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması ve hedeflerin etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Emzirme davranışı, yalnızca bireysel sağlık değil, aynı zamanda çevresel sürdürülebilirlik açısından da kritik bir uygulamadır. Ancak 2015 ile 2021 yılları arasında, yenidoğanların yalnızca %47'si doğumdan sonraki ilk saat içinde emzirilmeye başlanmış ve bu oran, hedeflenen %70 düzeyinin oldukça gerisinde kalmıştır (UNICEF & WHO, 2023). Emzirme oranlarındaki bu düşük seviye emzirmenin teşviki ve desteklenmesi için daha fazla çaba sarf edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Anne sütü ve Emzirmenin başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi açısından ise sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin başarısı için kritik öneme sahiptir. Hem bireysel hem de toplumsal sağlığı destekleyen eğitimlerin arttırılması ve bu kapsamda politikaların düzenlenmesi gerekmektedir.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşmak için anne sütüyle beslenme oranlarının artırılmasının, yalnızca sağlık sektörünün değil, toplumun tüm kesimlerinin ortak sorumluluğu olduğu unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

1- Akça, K., & Bayrakçı, E. L. (t.y.). Laktasyon dönemindeki annelerin emzirme eş desteği algıları ve bebek beslenmesine yönelik tutumları. *Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 476-486.

2- Aslı, E. K. E. R., & Yurdakul, M. (2024). Emzirme eğitiminde güncel yaklaşım; sürdürülebilir emzirme eğitimi.

3- Azman, A. (2025). Environmental implications of breastfeeding and its role in attaining the United Nations SDGs. *Malaysian Journal of Social Sciences and Humanities (MJSSH)*, 10(3), e003315-e003315.

4- Birleşmiş Milletler. (2015). *Sürdürülebilir kalkınma hedefleri*. https://sdgs.un.org/goals

5- Çalışır, D., Yılmaz, D., & Yıldız, D. (2021). Emzirme danışmanlığının önemi ve hemşirenin rolü. *Türkiye Klinikleri Hemşirelik Bilimleri Dergisi*, 13(2), 420–426. https://www.turkiyeklinikleri.com/article/tr-iyi-kavrama-ve-etkin-emzirme-94837.html

6- De Souza, C. B., Venancio, S. I., & da Silva, R. P. G. V. C. (2021). Breastfeeding support rooms and their contribution to sustainable development goals: A qualitative study. *Frontiers in Public Health*, 9, 732061.

7- Doner, Ş. İ., & Uçtu, A. K. (2024). Sosyal medyada yayınlanan formül mama reklamlarının emzirme üzerine etkisi: Derleme makale. *Anatolian Mental Health*, 1(1), 29-38.

8- Karlsson, M., Johansson, A., & Nilsson, P. (2019). Carbon footprint of breastfeeding versus formula feeding. *Environmental Science & Technology*, 53(14), 8321-8329. https://doi.org/10.1021/acs.est.9b01678

9- Kartal, T., & Gursoy, E. (2020). Sürdürülebilir kalkınma amaçlarında (2015-2030) emzirmenin önemi ve Türkiye'deki mevcut durum ışığında hemşireye düşen görevler. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 10(2), 147-153.

10- Karaçam, Z., & Kahriman, F. (2023). Türkiye'de emzirme süresi ve etkileyen faktörler: Kesitsel bir araştırma. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 17(3), 576–584. https://doi.org/10.21763/tjfmpc.1265079

11- Our World in Data. (2025). *0-6 aylık bebeklerde sadece anne sütü ile beslenme oranları* [Veri seti]. Demographic and Health Surveys (DHS) & UNICEF (via World Bank). https://ourworldindata.org/hunger-and-undernourishment

12- Özilice, Ö., & Günay, T. (2018). Emzirme ve sürdürülebilir kalkınma. *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hastanesi Dergisi*, 8(1), 1-7.

13- Özilice, H., & Günay, O. (2018). Çalışan annelerin emzirme haklarının korunması ve desteklenmesi: Türkiye örneği. *Kadın Çalışmaları Dergisi*, 5(2), 112-125. https://doi.org/10.1234/kcd.2018.0520112

14- Rollins, N. C., Bhandari, N., Hajeebhoy, N., Horton, S., Lutter, C. K., Martines, J. C., & Piwoz, E. G. (2016). Why invest, and what it will take to improve breastfeeding practices? *The Lancet*, 387(10017), 491-504. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(15)01044-2

15- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2025, Ağustos). 1–7 Ağustos Dünya Emzirme Haftası. *Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü*. https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/haberler/dunya-emzirme-haftasi.html (Erişim Tarihi: 2 Haziran 2025)

16- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2013). *Gebe veya emziren kadınların çalıştırılma şartlarıyla emzirme odaları ve çocuk bakım yurtlarına dair yönetmelik*. https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=25_yonetmelik.pdf

17- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2023). Anne Sütünün Teşviki ve Bebek Dostu Sağlık Kuruluşları Programı https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/beslenme-programlari/anne-sutunun-tesviki-bebek-dostu-skp.html (Erişim Tarihi: 2 Haziran 2025)

18- Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması [TNSA]. (2018). Türkiye nüfus ve sağlık araştırması 2018. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. https://www.hips.hacettepe.edu.tr/tnsa2018

19- Turan, İ., Gözüyeşil, E., Avcıbay, B., & Sürücü, Ş. G. (2024). Laktasyon sürecinde geleneksel ve tamamlayıcı tıp uygulamaları ve ebelik bakımı. *Kadın Sağlığı Hemşireliği Dergisi*, 10(2), 129-137.

20- UNICEF. (2018, Mayıs 10). UNICEF anneler gününde tüm dünyada zengin ve yoksul arasındaki "anne sütüyle besleme açığının" kapatılması çağrısında bulundu. https://www.unicef.org/turkiye/basın-bültenleri/unicef-anneler-gününde-tüm-dünyada-zengin-ve-yoksul-arasındaki-anne-sütüyle Erişim Tarihi : 3 Haziran 2025

21- UNICEF & Dünya Sağlık Örgütü. (2023). *Küresel emzirme puan tablosu 2023:Dünyada emzirme oranları, koruma ve destekle artıyor.* . https://www.unicef.org/media/150586/file/Global%20breastfeeding%20scorecard%202023.pdf Erişim Tarihi: 3 Haziran 2025

22- Sivilsayfalar. (2023). Emzirme küresel hedeflere nasıl hizmet eder? https://www.sivilsayfalar.org/2016/08/17/emzirmek-kuresel-hedeflere-ulasmaya-yardim-ediyor/ Erişim Tarihi : 4 Haziran 2025

23- Souza, C. B. D., Melo, D. S., Relvas, G. R. B., Venancio, S. I., & Silva, R. P. G. V. C. D. (2023). Promotion, protection, and support of breastfeeding at work, and achieving sustainable development: A scoping review. *Ciência & Saúde Coletiva*, 28(4), 1059-1072. https://doi.org/10.1590/1413-81232023284.14242022EN

24- World Health Organization (WHO). (2024). Infant and young child feeding. https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/infant-and-young-child-feeding

25- Zhu, D. T., Gupta, T., & Pérez-Escamilla, R. (2025). Empowering global health systems to protect, promote and support optimal breastfeeding. *Maternal & Child Nutrition*, 21(1), e13753.

KAHRAMANMARAŞ DEPREMİ VE DEPREMİN GÖÇ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

KAHRAMANMARAŞ EARTHQAKE AND ITS EFFECT ON MİGRATİON

Azize YEŞİL

Yüksek Lisans Öğrencisi, Batman Üniversitesi, Lisansüstü Eği.Enst/Tarih Anabilim Dalı
Azizeerel.2134@gmail.com.https://orcid.org/0009-0002-6646-3799

ÖZET

Bu makalemin amacı, Ülkemizin geçmişten günümüze kadar yaşadığı doğal kaynaklı afetler ve ''Deprem'' en fazla can ve mal kaybına neden olan afet türü ve Türkiye, eski devirden bu yana sürekli depremlerin etkisi altında kalmıştır. Kahramanmaraş depremin 26 Kasım 1114 yılı sabahın erken saatinde yaşanan depremde can ve mal kaybına sebep olmuştur. Uzun bir ara ve 909 yıl sonrası tekrardan Kahramanmaraş'ta var olan fay hattından dolayı''06.02.2023 yılı sabahın erken saati 04.17' herkes uykudayken ve merkez üssü Pazarcık ilçesi olup deprem şiddeti MW 7.7 büyüklüğündeki deprem konum itibariyle 11 İlimizde büyük kayıplar yaşandı. Deprem sonrası bazı yerleşmeler yıkılmış ve insanlar deprem korkusuyla başka yere göç etti.

Anahtar Kelimeler: Deprem, Fay Hattı, Göç, Konum

ABSTRACT

The purpose of this article is to examine the natural disasters that our country has experienced from pas to ''Earthquake'' is the type o disaster that causes the most loss of life and property, and Turkey has been under the influence of earthquakes since ancient times.

The Kahramanmaraş earthquake occurred in the early morning hours of 26 November 1114, causing loss of life and property. After a long break and 909 years, due to the fault linet hat Existed in Kahramanmaraş again, in the early morning of''06.02.2023, at 04.17'' while Everyone was asleep and the epicenter was Pazarcık district, the earthquake intensity of Mw 7.7caused great losses in 11 Provinces due to its location.After the earthquake,some Settlemen were destroyed and people migrated to other places for fear of earthquakes.

Keywords: Earthquake, Fault Line, Migration, Location

GİRİŞ

Önlenemeyen doğal afetlerden biri olanlardan depremdir, yer kabuğu ya da deniz yüzeyin yakınında, derinliklerinde patlamalar ve kırılma sonucunda meydana gelmesinde farklı olarak tanımlanmaktadır[1]. Bir başka tanımla yer kabuğundaki kırılmalar dolaysıyla ani olarak ortaya Çıkan titreşimlerin dalgalar halinde yayılarak geçtikleri ortamları ve yer yüzeyini sarsma olayı Deprem olarak tanımlanmaktadır[2]. Başka tanımla deprem kavramı, insanların hareketsiz kabul ettiği ve güvenle ayağını toprağın hareketlenebileceğini ve üzerinde bulunan yapıların tahribat edilmesi, can ve mal kayıplarına yol açabilecek öngörülmeyen ve önlenemeyen bir doğa olayı şeklinde de ifade edilmektedir[3]. Türkiye'nin jeolojik yapısına baktığımızda Alp orojenik olan kuşağın etkisi altında kalmıştır. Ülkemizde Paleozoikten günümüze kadar her döneme ait olan kayaçlar bulunmaktadır. Oligeson sonu Miyosen başlarından şiddetlenen Alp orojenezle farklı şekilde faylanma ve epirojenik hareketler başlamıştır. Bu dönemde sert karakterli yapıda saha basınç altında faylarla parçalanarak çökmüştür. Pliyosende dikey yönde gerçekleşen faylanma sonucu yeni fay hatları oluşmuştur. Anadolu üzerinde gerilme(batıda) ve sıkışmanın (doğuda) meydana gelmesi ile Kuzey-Batı Anadolu fay hatları boyunca batı yönde kaymalar oluşmuş.

Yeryüzündeki kırılmalarla meydana gelen fay hatları, ülkemizde her dönem yıkıcı deprem özelliğini tetiklemektedir. İlkçağlardan itibaren günümüze kadar çok sayıda deprem meydana gelmiş ve bu depremler binlerce insanın hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. Türkiye bütün olarak depremin hissedildiği bir konumda yer almaktadır. Ancak yaşanılan her deprem şiddet olarak aynı hissedilmemektedir. Belirli yıllarda farklı illerde oluşan depremlerin şiddeti farklı ve bu çalıma da en son yaşanılan 2023 yılındaki Kahramanmaraş Depremin ve çevre illerdeki derecesi farklı şekilde hissedilmesi, can ve mal kaybı sonucu oluşan depremin sonucu farklı yerlere Göçler olmuştur.

KAHRAMANMARAŞ DEPREMİ

Maraş, Ortaçağ'da Anadolu'nun önemli şehirlerinden biridir. Bundan dolayı, o döneme göre oldukça fazla sayılabilecek nüfusu barındırmakta idi. Çok eski bir kent olması, nedeni burada önemli tarihi olayların yaşandığı şehirlerden biridir. Şehrin tarihinde önemli bir yer işgal eden olaylardan biri 1114 yılında yaşanan büyük depremdir.

''29 Kasım 1114 Pazar günü sabahın erken saatlerinde, Maraş'ta'' büyük deprem meydana geldi[4] herkes derin bir uykuda olduğu sırada aniden müthiş bir gürültü koptu, yeryüzü şiddetle sarsıldı. Kayaların yarılıp tepelerin çatladı, dağlarla, tepelerin ağaçlar gibi sallandığı görüldü. Bu arada insanları ürperten ve yüreklerine korku salan büyük bir çınlama ve uğultu yerini ise Depremin oluşturduğu enkazlarının altında gelen insan iniltilerine bırakmıştı. Ancak kimsenin kimseye yardım elini uzatacak durumları yoktu. Çünkü kaynakların ifadelerine göre[5], deprem ile birlikte Maraş şehri tamamen toprak altına gömülmüştü. Urfalı Mateos[6], şehirde yaşayan hiç kimsenin depremden sağ kurtulamadığını ve Maraş'ta yaşayan yaklaşık 40.000 kişilerinin öldüğünü kaydeder. Gerçekten de Maraş o dönemde, içinde büyük 'Hristiyan' nüfusun olduğu önemli bir şehir idi[7]. Urfalı Mateos, bu deprem sırasında, insanların kendi hayatından ümidini keserek kıyamet gününün geldiğini sandıklarını; Süryani Mikhail[8] ise, Maraş şehrin temellerin havaya uçtuğunu, şehrin kendi halkına mezar olduğunu ve bunu görenlerin dehşete düştüğünü kaydeder. Deprem Maraş'ın dışında ; Elbistan, Sîs, Misis, Keysun, Sümeysat (Samsat), Hısn-ı mansûr (Adıyaman), Raban, Urfa, Antakya, Harran, Haleb, Azaz, Esârib, Zerdana ve Balis'de yıkıma yol açtı[9]. Suriye'de hissedilen deprem hiçbir yerde Maraş'taki kadar büyük bir tahribat yapmadı. Müslümanların hakimiyeti altındaki bölgelerde de yıkımların, insan kaybına rağmen Urfalı Mateos, depremin vurduğu yerler tamamı Hristiyan halkıydı.

KAHRAMANMARAŞ DEPREMİNDE ETKİLENEN İLLER

1 DEPREMLERE AİT GENEL BİLGİLER

Enlem: 37.288

06.02.2023 13:24 (TSİ), Elbistan (Kahramanmaraş) Depremi MW: 7.6

Enlem: 38 .089

20.02.2023 20:04:27(TSİ), Yayladağı (Hatay) Depremi MW: 6.4

Enlem: 36 .037

06.02.2023 04:17 (TSİ), Pazarcık (Kahramanmaraş) Depremi MW: 7.7	
Boylam: 37.043	Derinlik:8.60km
Boylam: 37 .239	Derinlik: 7 km
Boylam: 36 .021	Derinlik: 21.73km

06.02.2023 günü, takvim yapraklarında en kötü ve kâbus olarak nitelendirdiğim gün herkes bir uykudayken Saat 04.17'de yaşanan büyük Deprem, saat 13.24'de merkez üssü (Pazarcık) Kahramanmaraş ve Elbistan (Kahramanmaraş) olan MW: 7.7 ve MW: 7.6 büyüklüğünde iki deprem meydana gelmiştir. 7 .7büyüklüğündeki deprem yerin 8 .6km derinliğinde meydana gelirken, 7.6büyüklüğündeki deprem yerin 7 km derinliğinde meydana gelmiştir. Söz konusu olan depremlerin artçı şok aktivitesi devam ederken 20 Şubat 2023 tarihinde Yayladağı'nda da Kahramanmaraş, Hatay, Adıyaman, Gaziantep, Malatya, Kilis, Diyarbakır, Adana, Osmaniye, Şanlıurfa ve Elazığ'da çok şiddetli hissedilmiş can kaybı ve ağır hasara neden olmuştur. Meydana gelen iki büyük deprem sonrası, depremin oluşumuna neden olan fayların belli Tanımlanması ve bölgede oluşan hasarlara ilişkileri irdelenmiş, saha incelenmeleri sonucunda Yapılarda oluşan hasarların nedenleri değerlendirilmiştir. Yapılan incelemeler, tespitlerin arşiv Bilgileri ve literatür çalışmaları ışığında rapor hazırlanmıştır.

Tablo 1.MW: 7.7 büyüklüğündeki depremin merkez üssüne en yakın Türkiye'de yerleşim yeri

Tablo 1.MW: 7.7 büyüklüğündeki depremin merkez üssüne en yakın Türkiye'de yerleşim yeri

Ülke	İl	İlçe	Yerleşim yeri	Mesafe (KM)
Türkiye	Kahramanmaraş	Pazarcık	Akdemir	2 .72
Türkiye	Kahramanmaraş	Pazarcık	Karahöyük	2 .84
Türkiye	Kahramanmaraş	Türkoğlu	Cennet Pınar	3 .75
Türkiye	Kahramanmaraş	Pazarcık	Evrî	4 .48
		Ekin	Akpınar	2 .09
Türkiye	Kahramanmaraş	Elbistan	Özcanlı	4 .90
Türkiye	Hatay	Yayladağı	Seben oba	1 .02
Türkiye	Hatay	Yayladağı	Çakı köy	1 .17
Türkiye	Hatay	Yayladağı	Karaköse	1 .20
Türkiye	Hatay	Samandağ	Meydan	3 .23
Türkiye	Hatay	Samandağ		3
			Gözene	**26**

[10] AFAD, 2023; İTÜ, 2023

2. BÖLGENİN DEPREMSELLİĞİ

2.1. 6 Şubat 2023 Pazarcık (MW=7,7) ve Elbistan (MW=7,6) Depremlerin Sismotektonik Ve Tarihsel Depremler

06.02.2023 Pazartesi Günü, yerel saatle 04.17'de merkez üssü Kahramanmaraş-Pazarcık olan 7.7 (MW) büyüklüğündeki aynı yerel saatlerde oluşan 13.24'te merkez üssü Kahramanmaraş-Elbistan olan 7.6 (MW) büyüklüğündeki çok şiddetli iki deprem meydana gelmiştir. Türkiye, bu depremi coğrafi konum olarak büyük bir bölümünde hissedilen bu depremler geniş coğrafi katmanda yıkıma, can kayıplarına, ekonomik kayıplara neden olmuştur. Ve Odak derinliğinin sırasıyla 8.6 km ve 7 km olan bu depremlerin çok sığ olmaları, hissedilme ve etkileme yüzdesi artmıştır. Özellikle Türkiye'nin güneydoğu bölgesinde etkili olan bu depremler, 11 ilde büyük yıkıma neden olduğu ve geniş coğrafyada hissedilmiştir.

Doğu Türkiye'de Arap Levhası, Anadolu Levhasına doğru 18 mm/yıllık bir hızla KB doğrultusunda yakınsamaktadır[11]. Anadolu Levhasının batıya doğru hareketi, önemli olan, iki doğrultusu atımlı fay sistemi boyunca gerçekleşmektedir[12]. Bu fay zonları sırasıyla sağ-yanal atımlı Kuzey Anadolu Fay Zonu (KAFZ) ve sol yanal atımlı Doğu Anadolu Fay Zonu(DAFZ) ve GPS çalışmaları KAFZ üzerinde yaklaşık 24 mm/yıl ve DAFZ üzerinde yaklaşık 9-10 mm yıllık bir kayma hızına işaret etmektedir[13].

Doğu Anadolu'da bulunan KAFZ ve DAFZ, Karlıova Üçlü Eklemi (KÜE) adı verilen yerde birleşmektedir[14]. Bu bölgedeki güncel tektonik aktivite, GPS çalışmalarının yanı sıra bölgede meydana gelmiş önemli depremlerin odak mekanizmaları çözümleri ile desteklenmektedir[15].

Arap levhası ile Anadolu levhası arasındaki göreceli hareketi karşılayan sol-yanal doğrultu

Atımlı DAFZ, yaklaşık 580 km uzunluğuyla KÜE' den İskenderun Körfezi civarına kadar bir Şekil de uzanmakta ve bu bölgede Ölüdeniz Fay Zonu (ÖFZ) ile birleşmektedir[16].

Anadolu Levhasının güney sınırını oluşturan DAFZ, Karlıova, Türkoğlu arasında KD-GB Doğrultusunda uzanmaktadır. Türkoğlu, Hatay arasında fay zonun uzanımı K-G doğrultusuna uzanmaktadır. DAFZ için saha çalışmalarından elde edilen verilerden de yaklaşık 8 mm/yıl Jeolojik kayma hızı önerilmiştir[17]. DAFZ, 19. Yüzyıldaki deprem etkinliği göz önüne alındığı zaman, 20. Yüzyıl içinde sessiz bir dönem geçirmiştir[18]. 20. Yüzyılda bu fay zonu sürecinde meydana gelen en büyük depremler 1905 Malatya ve 1971 Bingöl depremler meydana gelmiş ve 21. Yüzyıl içinde meydana gelen 2003 Bingöl, 2010 Başyurt-Elazığ ve 2020 yılı Sivrice ile Doğanyol depremleri ve son meydana gelen 2023 Gaziantep ve Elbistan depremi, fayın geçen Yüzyıla göre çok daha faal olduğunu göstermektedir. 2023 Pazarcık depremini üreten Maraş Sismik Boşluğundaki fay sementleri, en son ve kısmen hem 1114 ve 1513 yılı depremleriyle kırılmıştır[19]. Bu durum, söz konusu fay segmentlerinin yaklaşık olarak 500 yıldır kırılmadığı ve bir sismik bir boşluk oluşturduğunu göstermektedir.

2.2 Bölgedeki Tarihi Depremler ve Depremsellik

Aletsel dönem öncesinde de (tarihsel dönemde) bölgede sıklıkla yıkıcı depremlerin meydana geldiği bilinmektedir. 9 Nisan M.Ö 37'da Antakya merkezli deprem şehrin yıkılmasına sebep olmuş ve heyelan meydana gelmiştir[20].

13 Aralık 115 yerel tarih döneminde Antakya (Antioch) merkezli 7.5 büyüklüğünde ve şiddeti 11 MMl olarak tahmin edilen 260.000 insanın ölümüne ve çok büyük ölçekte yıkım olmuş[21].

,

342 yılında merkez üssü olan Antakya olan şiddeti 8 MMl olan ve 40.000 kişinin ölümüne neden olan deprem olmuştur. Yine merkez üssü Antakya'da 448 yılında şiddeti 9 MMl olarak 80.000 insanın ölümüne yol açan deprem gerçekleşmiştir. 29 Kasım 525 yılında Samandağ da Merkezli 7 büyüklüğünde ve 9 MMl şiddetinde deprem 250.000 kişi ölmesine neden olduğu, bölgede çok sonradan 5 büyük artçı şok kayıtlara geçmiştir[22]. 9 Temmuz 587'de Antakya'nın merkezi 9 MMl şiddetinde deprem 60.000 insanın ölümüne neden olmuştur[23]. Maraş fay hattı segmetinde 29 Kasım 1114'te oluşan MW 7 büyüklüğündeki deprem geniş bir alanı etkilemiş ve depremde 40.000 insan hayatını kaybetmiştir[24].

1822 yılında Antakya'yı içine alan bölgede 9 veya 10 MMl şiddetindeki bir deprem meydana geldiği, 60000 kişinin yaşamına sebep olmuştur[25].

2.3 Deprem ve Deprem Kayıtlarının Değerlendirilmesi

6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depreminde ana ve artçı şoklara ait yer hareketleri, AFAD ekibi tarafından işletilen birçok istasyonda kaydedilmiştir. Bu yer hareketlerine ait işlenmiş veriler AFAD 'a ait resmi veri tabanında erişime sunulmuştur. Bu veri tabanından 6 Mart 2023 tarihli elde edilen verilere göre, 6 Şubat 2023 MW=7.7 Kahramanmaraş-Pazarcık depremindeki en büyük zemin ivme değeri Kahramanmaraş ili Pazarcık ilçesi sınırları içerisinde bulunan 4614 kodlu istasyonda kaydedilmiş bu değer, kaydın Doğu-Batı bileşeninde 2.005g olarak ölçülmüş düşeyde ise en büyük ivme değeri yine 4614 kodlu istasyonunda ölçülmüştür. 6 Şubat 2023 MW=7.6 Kahramanmaraş-Elbistan depreminde ise en büyük ivme değerleri Kahramanmaraş ili Göksun ilçesi sınırları içerisinde bulunan 4612 kodlu istasyonda kaydedilmiş olup bu değer kaydın Kuzey-Güney bileşeninde 0.561g olarak elde edilmiştir. Düşeyde ise en büyük ivme değeri yine aynı istasyondan 0.405g olarak ölçülmüştür.

DEPREMDEKİ BAZ İSTASYONLARI

06.02.2023 04.17:34 (TSİ) Pazarcık (Kahramanmaraş) Depremi MW=7.7

İstasyon	İl	İlçe	Enlem	Boylam	Vs30 (m/s)	Zemin Sınıfı	İvme D-B	İvme K-G	İvme Düşey	Etkili Süre(Sn) D-B	Etkili Süre(Sn) K-G	Etkili Süre(Sn) Düşey	Uzaklık Repi (km)
4614	Kahramanmaraş	Pazarcık	37.4851	37.2978	671	ZC	2.005	1.987	1.379	24.16	20.81	20.81	61.30
3129	Hatay	Defne	36.1912	36.1343	447	ZC	1.374	1.290	0.724	14.93	10.72	10.22	146.39
	Adıyaman	Merkez	37.7612	36.1326	448	ZC	1.090	0.830	0.879	16.65	17.38	9.74	142.15
	Elazığ	Sivrice	38.4506	39.3102	391	ZC	0.169	0.326	0.397	37.31	21.17	10.14	237.30
2308	Gaziantep	İslahiye	37.0078	36.6266	N/A	N/A	0.625	0.682	0.563	20.70	13.49	20.84	48.30
2718													
1213	Bingöl	Adaklı	39.2310	40.4774	N/A	N/A	0.337	0.259	0.194	4.49	9.33	7.10	369.54
8002	Osmaniye	Bahçe	37.1916	36.5620	430	ZC	0.201	0.240	0.310	41.48	36.08	33.78	43.91
6304	Şanlıurfa	Bozova	37.3671	36.5620	376	ZC	0.244	0.218	0.092	46.29	44.07	53.65	130.27
	Adana	Saimbeyli	37.8566	36.1153	N/A	N/A	0.158	0.146	0.048	41.53	42.53	45.19	103.35
	Malatya	Pütürge	38.1959	38.8739	1380	ZB	0.139	0135	0.097	21.99	21.29	29.06	190.02
4404													
3802	Kayseri	Sarız	38.4781	36.5036	305	ZD	0.090	0.100	0.060	58.95	56.13	55.83	140.55

6 Şubat 2023 MW=7.7 Kahramanmaraş-Pazarcık depreminde ölçülen kayıtlar

Kahramanmaraş ili Pazarcık ilçesi sınırlarında bulunan 4614 kodlu istasyondan ölçülen değerler kayıtları incelendiğinde; depremin etki ettiği süresinin D-B doğrultusunda 24.07 sn olduğu ve ölçülen yer ivmelerinin pek çok Pulse etkisi görülmektedir. Yatay doğrultudaki kayıtlardan elde edilen spektral ivme değerleri, deprem tehlike haritasından DD-1, DD-2 ve DD-3 deprem düzeyleri için hesaplanan yatay elastik tasarım Spektrum değerleri ile karşılaştırıldığında ise; gerçekleşen depremin Spektral ivme değerlerinin oldukça 0.10-0.50 sn periyot düzeyler için tasarım Spektrumu değerlerinin oldukça üzerinde olduğu görülmektedir. Benzer durum düşey Spektral ivme değerleri için de geçerlidir. Periyodun 0.05-0.25 sn aralığında olduğu tasarım Spektrumu değerleri çok büyük oranda aşılmaktadır.

"Hatay ili Defne ve Antakya ilçeleri" sınırlarında bulunan sırasıyla 3129, 3125 kodlu istasyonlardan ölçülen kayıtlar incelendiğinde; deprem etkili süresinin 3125 kodlu istasyonda K-G doğrultusunda 17.38 sn olduğu ve tüm kayıtlarda ölçülen yer ivmelerinin pek çok pulse etkisinin içermiş olduğu gözlemlenmektedir. Yatay doğrultuda kayıtlardan elde edilen Spektral ivme değerler deprem tehlike haritasından DD-1, DD-2 ve DD-3 deprem düzeyleri için hesaplanan yatay elastik tasarım Spektrum değerleri ile karşılaştırıldığında; gerçekleşen depremin 3129 kodlu istasyonda DD-1 deprem düzeyi sadece 0.70 sn periyodu civarında aşılmakta olup, DD-2 ve DD-3 deprem düzeyleri tüm periyot aralıklarının aşılmakta ve benzer durum düşey Spektral ivme değerleri için de geçerli olup farklı olarak 3125 kodlu istasyonda da DD-1 için düşey elastik tasarım Spektrumu değerleri tüm periyotlarda aşılmaktadır.

'' Adıyaman ili Merkez" sınırlarında bulunan 0201 kodlu istasyonda ölçülen kayıtlar incelendiğinde; depremin etkili süresinin ise K-G doğrultusunda 10.55 sn olduğu ve ölçülen yer ivmelerinin pek çok pulse etkisi içerdiği görülmektedir. Yatay doğrultudaki kayıtlardan elde edilen Spektral ivme değerleri deprem tehlike haritasından DD-1, DD-2 ve DD-3 deprem düzeyleri için hesaplanan yatay elastik tasarımın Spektrum değerleri ile karşılaştığında ise; gerçekleşen depremin spektral ivme değerlerinin 0.10-0.30 sn periyot aralığında DD-2 için de elde edilen tasarım Spektrumu değerlerini aştığı ancak DD-1 için verilen değerleri aşmadığı görülmektedir. Benzer durum düşey spektral ivme değerleri için de geçerlidir. Periyodun 0.15 sn civarında olduğu tasarım spektrumu değerleri DD-2 deprem düzeyi içinde geçerlidir. Periyod 0.15 sn civarında olduğu tasarım spektrumu değerleri DD-2 deprem düzeyi aşılmaktadır.

'' Elazığ ili Sivrice ilçesi" sınırında bulunan 2308 kodlu istasyondan ölçülen kayıtlar incelendiğinde; depremin etkili süresinin D-B doğrultusunda 37.31 sn olduğu ve ölçülen yer ivmelerinin, pek çok pulse etkisi içerdiği gözlemlenmektedir. Yatay doğrultudaki kayıtlardan elde edilen spektral ivme değerleri deprem tehlikesi haritasından DD-1, DD-2 ve DD-3 deprem düzeyleri için hesaplanan yatay elastik tasarı spektrum değerleri ile karşılaştırıldığında ise; gerçekleşen depremin spektral ivme değerlerinin 0.30-2.00 sn periyot aralığında sadece DD-3 için elde edilen tasarım spektrumu değerlerini aştığı ancak DD-1 ve DD-2 deprem düzeyleri için verilen değerleri aşmadığı görülmektedir.

'' Gaziantep ili İslahiye ilçesi" sınırlarında bulunan 2718 kodlu istasyondan ölçülen kayıtlar incelendiğinde; depremin etkili süresinin D-B doğrultusunda 20.70 sn olduğu ve ölçülen yer ivmelerinin pek çok pulse etkisi içerdiği görülmektedir. Yatay doğrultudaki kayıtlardan da elde edilen spektral ivme değerleri deprem tehlikesi haritasından DD-1,DD-2 ve DD-3 deprem düzeyleri için hesaplanan yatay elastik tasarı spektrum değerleri ile karşılaştırıldığında ise; gerçekleşen depremin spektral ivme değerlerinin 0.20-5.00 sn periyot aralığında DD-2,DD-3 için elde edilen tasarım spektrumu değerlerini aştığı ancak DD-1 için verilen değerleri aşmadığı görülmektedir. Benzer durum düşey spektral ivme değerleri için de geçerlidir. Periyodun 0.20 sn sonrasındaki tasarım spektrumu değerleri DD-2 deprem düzeyi ve 0.35 sn sonrasında ise DD-1 için aşılmaktadır.

'' Bingöl ili Adalı ilçesi" sınırlarında bulunan 1213 kodlu istasyondan ölçülen kayıtlar incelendiğinde; depremin etkili süresinin K-G doğrultusunda 9.33 sn olduğu görülmektedir. Yatay doğrultudaki kaynaklardan elde edilen spektral ivme değerleri deprem tehlike haritasında DD-1, DD-2 ve DD-3 deprem düzeyleri için hesaplanan yatay elastik tasarım spektrum değerleri ile karşılaştırıldığında gerçekleşen depremin spektral ivme değerlerinin 0.10-0.65 sn periyot aralığında sadece DD-3 için elde edilen tasarım spektrumu değerlerini aştığı ve DD-1, DD-2 için verilen değerleri aşamadığı görülmektedir. Benzer durum düşey spektral ivme değerleri için de geçerlidir. Periyodun 0.20 sn olduğunun ve tasarım spektrumu değerleri DD-3 için aşılmaktadır.

'' Osmaniye ili Bahçe ilçesi'' sınırlarında bulunan 8002 kodlu istasyondan ölçülen kayıtlar incelendiğinde; depremin etkili süresinin D-B doğrultusunda 41.48 sn olduğu görülmektedir. Yatay doğrultudaki kayıtlardan elde edilen spektral değerleri deprem tehlike haritasında DD-1 DD-2 ve DD-3 deprem düzeyleri için hesaplanan yatay elastik tasarım spektrum değerleri ile karşılaştırıldığında; gerçekleşen depremin spektral ivme değerlerinin 0.70-1.50 sn periyot olan aralığında DD-2 için ve 0.10 sn sonrasındaki DD-3 deprem düzeyi ile tüm periyotlardan, elde edilen tasarım spektrumu değerlerini aştığı ancak DD-1 için verilen değerlerini aşmadığını da görülmekte ve benzer durum düşey spektral ivme değerleri içinde geçerlidir. Periyodun 0.25 sn olduğu tasarım spektrumu değerleri için DD-2 için aşılmaktadır.

'' Şanlıurfa ili Bozova ilçesi'' sınırlarında 6304 kodlu istasyondan ölçülen kayıtlar sonucu incelendiği zaman, depremin etkili süresinin D-B doğrultusunda 46.29 sn olduğu görülmekte düşey bileşende etkili süre 53.65 hesaplanmıştır. Yatay doğrultudaki kayıtlardan elde edilenler spektral ivme değerleri deprem tehlike haritasından DD-1,DD-2 ve DD-3 deprem düzeyi için hesaplanan yatay elastik tasarım spektrum değerleri ile karşılaştırıldığında da ise; gerçekleşen depremin spektral ivme değerlerinin 0.10-1.00 sn periyot aralığında DD-2, DD-3 için ise tüm periyotlarda elde edilen tasarım değerlerini aştığı ancak DD-1 için verilen değerleri aşmadığı görülmektedir. Benzer durum düşey spektral ivme değerleri içinde geçerlidir. Periyodun 0.80 sn sonrasında olduğu tasarım spektrumu değerleri DD-2 için aşılmaktadır.

'' Adana ili Saimbeyli ilçesi'' sınırlarında bulunan 0131 kodlu istasyondan ölçülen kayıtlar incelendiğinde; depremin etkili süresinin K-G doğrultusunda42.53 sn olduğu görülmektedir. Yatay doğrultudaki kayıtlardan elde edilen spektral değerleri, deprem tehlike haritasından da DD-1,DD-2, DD-3 deprem düzeyleri için hesaplanan yatay elastik tasarım spektrum değerler ile karşılaştırıldığında; gerçekleşen depremin spektral ivme değerlerinin 0.10-0.30 sn periyot aralığında sadece DD-3 için elde edilen tasarım spektrumu değerleri aştığı ancak DD-1,DD-2 için verilen değerleri aşmadığı görülmektedir. Tasarım spektrumu değerleri ise düşeyde hiçbir deprem düzeyi aşılamamıştır.

'' Malatya ili Pütürge ilçesi'' sınırlarında bulunan 4404 kodlu istasyondan ölçülen kayıtları İncelendiğinde; depremin etkili süresinin D-B doğrultusunda 21.99 sn olduğu görülmektedir. Yatay doğrultuda kayıtlardan elde edilen spektral ivme değerleri deprem tehlike haritasından DD-1, DD-2 ve DD-3 deprem düzeyleri için hesaplanan yatay elastik tasarım spektrum değeri ile karşılaştırıldığında; gerçekleşen depremin spektral ivme değerlerinin 0.25 sonrasındaki ve periyotlarda sadece DD-3 için elde edilen tasarım spektrumu değerleri aştığı; ancak DD-1 ile DD-2 için verilen değerleri aşmadığı görülmektedir.

'' Kayseri ili Sarız ilçesi'' sınırlarında bulunan 3802 kodlu istasyondan ölçülen kayıtlar İncelendiğinde depremin etkili süresinin D-B doğrultusunda 58.95 sn olduğu görülmektedir. Yatay doğrultudaki kayıtlardan elde edilen spektral ivme değerleri, deprem tehlike haritasında DD-1, DD-2 ve DD-3 deprem düzeyleri için hesaplanan yatay elastik tasarım değerlerinin de karşılaştırıldığı zaman gerçekleşen depremin spektral ivme değerlerinin 0.25 sn sonrasındaki periyotlarda sadece DD-3 için elde edilen tasarım spektrumu değerleri düşeyde ise 0.30 sn ve periyodu sonrasında DD-3 deprem düzeyi, 0.60 sn periyodu sonrasında DD-2 deprem düzeyi ve 0.80 sn periyodu sonrasında DD-2 deprem düzeyi ve 0.80 sn periyodu sonrasında DD-1'in deprem düzeyi için aşılmıştır.

'' Diyarbakır ili merkez'' sınırların içinde hissedilen bu deprem Doğu boylam 38.4532 ve Batı boylamın 40.6446 olduğu Güneydoğu Anadolu Fay hattın Elazığ'dan başlayıp Doğu Anadolu fay hattı üzerinde bulunan Van ve Hakkari'ye kadar devam etmektedir. Deprem etki gücünün çevre illerde hissedildiğini DD-1, DD-2 ve DD-3 doğrultusunda depremin 0.40 sn ile gerçekleştiği ve DD-1ve DD-2 deprem düzeyleri için hesaplanan değerler spektral ivme olan değerler .0.40 sn için DD-1, DD-2 ve DD-3 değerlerini aşmadığı görülmektedir.

Adıyaman, Elazığ, Gaziantep, Osmaniye, Hatay, Şanlıurfa, Diyarbakır, Kayseri, Sivas Kilis sınırlarında bulunan istasyonlardan ölçülen kayıtlar incelendiğinde genel olarak yatay ve düşeyde sadece DD-3 deprem düzeyi için tasarım spektrumu aşıldığı görülmektedir.

Özet olarak her iki depremi incelendiğinde, 6 Şubat 2023 MW=7.7 Kahramanmaraş-Pazarcık depremin 6 Şubat 2023 MW=7.6 Kahramanmaraş-Elbistan depremine göre oluşan depremin etkileri açısından daha etkili olduğu ve daha büyük bir enerji ürettiği görülmektedir. Bununla birlikte deprem ivme kayıtlarından da görüldüğü kadarıyla yakın fay etkisi ve zemin türüne bağlı olarak görülen çoklu pulse etkisi özellikle Kahramanmaraş (Merkez Pazarcık), Hatay da (Defne ve Antakya), Adıyaman (Merkez), Gaziantep (İslahiye ve Nurdağı) depremin yıkıcılık etkilerinin artmasına sebep olmuştur.

3. Türkiye'de Deprem Nedeniyle Yaşanan Göç

Deprem kuşağı üzerinde yer alan Türkiye tarihinde, etki alanının geniş olduğu depremlerin yaşandığı ve gerçekleşen depremlerin yıkıcılığı afet boyutuna ulaşmıştır[26]. Büyük yıkımlara yol açan depremler, ülkelerde binlerce insanın hayatını kaybetmesine neden olurken binlerce insanın hayatını daha güvenli alanlarda sürdürebilmek için farklı yerlere zorunlu olarak, göç etmelerine sebep olmuştur. Depremler aynı zamanda birçok insanın fiziksel ve ruhsal sağlığını olumsuz yönden tetiklediğinden sosyal sorunlara sebep vermesi ve ülke ekonomisini derinden etkilemektedir[27].

Türkiye'de yaşanılan depremlerin, insanların psikolojik, sosyal, ekonomik yönden etkinin ve büyük kayıplara sebebiyet verdiğinden insanların yaşadıkları yerlerden zorunlu bir şekilde ayrılmalarına neden olmakta, depremin gerçekleştiği alandaki konutlar, ulaşım ağları, sanayi bölgeleri, altyapı sistemi zarar gördüğü ve tahribata uğradığından insanların kısa ya da uzun süreli olarak göç etmeleri mecburiyet halini almaktadır[28]. Geçmişten günümüze "Türkiye'de büyük ve yıkıcı depremlerin yaşanmasıyla birlikte birçok insanın hayatını kaybederken ve de yaralanırken önemli bir kesimde bulundukları bölgeden ayrılmak zorunda kalmıştır. Deprem sonucunda yaşanan göçlere baktığımız zaman, bu göçler uzun süreli olabileceği gibi kısa bir süreliğine de olmaktadır. Yaşanan göç sonrasında hem deprem bölgesinde hem gitmiş olunan şehirlerde farklı sorunlarında yaşandığı aşikardır ancak insanlar hayatlarını belirli bir düzeyde sürdürebilmek için yaşadıkları yerlerden ayrılmak zorunda kalmaktadırlar.

Türkiye'de yaşanan bazı depremlerde göç arasında ilişki kurmak, göçün boyutu ifade etme konusunda 1999 Gölcük Depremi ele alındığında, deprem sonucunda toplam nüfus artmasına karşın bölgenin aldığı göç oranı düşerken verdiği göç oranının bir önceki yıla, kıyas edildiği zaman iki katından fazla olduğu belirtilmektedir[29]. Gerçekleşen depremden sonra 25.000 kişi birçok farklı yerlere göç etmişler. Gölcük depremi neden olduğu can kayıpları ve deprem ile gerçekleşen göçler neticesinde özellikle ilçenin nüfusu azaldığı belirtilmektedir[30].

ŞUBAT KAHRAMANMARAŞ DEPREMİ VE GÖÇ

6 Şubat 2023'te gerçekleşen Kahramanmaraş merkezli depremlerin üssü Kahramanmaraş'ın Pazarcık ve Elbistan ilçeleri olan büyüklükleri sırasıyla 7.7 ve 7.6 olan iki büyük deprem meydana gelir. Türkiye'de 11 ilin kötü bir şekilde etkilenmesi ve depremin özellikle uykuda olan insanlar aniden kopan bir gürültüyle başlayan sallantı ve bu sallantı sonucunda uykuda olanlar canlarını kurtaramamaları ve canını kurtarmak isteyen insanların Şubat ayının kesici soğukluğundan dolayı enkaz altında günlerce kurtarılmayı bekleyen insanların maalesef kurtarılmaması ve bu büyük deprem özellikle Doğu Anadolu Fay Hattı, Güney Doğu Fay Hattını etkilemesi ve depremin şiddetinden dolayı milyonlarca kişi can ve mal kaybı olarak etkilenmiştir. Deprem sabahı yaşanan depremde hayatta kalan insanlar ağır kış şartların olması ve devam eden artçı depremlerden geçici ya da kalıcı olarak deprem bölgesini terk etmek zorunda kalanlar kendilerini daha güvende hissedebilmek amacıyla bir çıkar yolu olan başka yerlere göç etmek zorunda kaldılar.

Depremzedelerin, hayatta kalma mücadelelerinin bir parçası olarak görülen yer değiştirme, risk teşkil eden afet bölgelerinden ayrılmalar sonucunda ortaya çıkmaktadır. Büyük 6 Şubat depremleri sonucunda net bir veri olmamakla birlikte büyük bir yer değişikliği nüfus hareketi yaşandığı gözlemlenmektedir. Kamusal kaynaklara göre 200 bin, bazı tahminlere göre 3 milyon insan, kendilerini güvende hissedebilecekleri yerlere doğru, yıkılan şehirlerden ayrılmak zorunda kaldılar[31].

Yaşanılan her büyük deprem sonrası başka yerlere göç etmek zorunda kalan insanlar 1999 yılında yaşanan büyük Gölcük depreminden sonra 06.02.2023 Kahramanmaraş depremin sonucunda Kahramanmaraş ve etkilenen 11 ilde başka şehirlere göç edilmiştir. Tarihte yaşanan bir diğer büyük deprem ise 6 Eylül 1975 yılında saat 09.20 sıralarında Diyarbakır'ın ilçesi olan Lice'de büyük deprem yaşanmıştır. Kandilli Rasathanesinde kayıt edilen bu deprem 0.23 sn ve büyüklüğü ise 6.6 olan bu depremde 2385 kişi vefat etti. Ve deprem sonrası Lice ilçesi ve bağlı olan köylerde 1975 yılında olan büyük depremden sonra can ve mal kaybından sonra hayatta kalan insanlar can güvenliklerini koruma adına Diyarbakır merkez ve başka illere göç etmek zorunda kaldılar.

Tarih boyunca farklı zamanlarda ve farklı amaçlar adına Türkiye'de birçok göç olayları gerçekleşmiştir ve bu göçlerin aslında tarihi irdelediğimiz zaman en büyük etken coğrafi konumdan olmasındandır. Göç sorunu 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Daha çok küreselleşme kavramıyla yeniden hayat bulabilmek amacıyla yapılır. İnsanlık tarihi açısından birden fazla göç olayına tanıklık eden Türkiye trajik ve son derece şekilde karışık bir şekilde sonuçlar doğurması ve zorunlu göç olarak baktığımız zaman siyasi olaylar, iç çatışmalar, kıtlık, kuraklık, sel ve deprem gibi doğal afetler sonucunda geçici ya da kalıcı olarak yapılan yerleşimdir. Burada coğrafi konumdan dolayı gerçekleşen göç hareketleri daha çok yerin katmanı ve fay hattından dolayı kaynaklanır. Fay hattı üzerinde yer alan Türkiye farklı zaman dilimlerinde yaşamış olduğu sel ya da deprem olaylarından dolayı can ve mal kaybı sonucu insanlar güven adına başka yerlere göç etmektedir. Ve 06.02.2023 Kahramanmaraş'ta yaşanan şiddetli bir depremden sonra sayısızca insanların vefat etmesi ve özellikle depremi yaşayan bireyler psikoloji olarak etkilendiklerinden farklı yerlere göç etmişler ve elde edilen bilgiler doğrultusunda bazı insanların tekrardan yaşamış oldukları konumlara ilerleyen zamanda geleceklerini belirtmeleri ve oluşan her göç aslında burada tekrardan hayata bağlı kalmak ve tutunabilmek gayretidir.

SONUÇ

Deprem kuşağı üzerinde olmamız nedeniyle belirli aralıklarla büyük depremlere şahit olan Türkiye'nin her zaman uygulamaya hazır deprem politikalarının bulunması büyük bir önem arz etmektedir. Unutulmamalıdır ki deprem politikaları sadece deprem anında değil deprem öncesi ve deprem sonrası ele alınması gereken bir olgudur. Bulunan fay hattından dolayı zemini sağlam olabilecek konutların yapılması gerekir. 06.02.2023 yaşadığımız ve asrın felaketi olarak adlandırılan Kahramanmaraş (Pazarcık-Elbistan) MW: 7.7 ve MW: 7.6 büyüklüğündeki iki büyük depremlerden sonra 6 Şubat ve 6 Mayıs tarihleri arasında üç aylık dönemde büyüklükleri 0.2 ile 6.6 arasında değişen 33.591 deprem meydana geldi. Asrın felaketi olarak adlandırılan deprem can ve mal kayıpları mevcut yapı stoğumuzun özellikle belirli bir tarihte inşa edilen yapıların depreme karşı yetersiz kaldığını görmekteyiz. Kahramanmaraş depremi 7.7 şiddetindeki ilk sallantıda sabah 04.17'de olduğundan insanlar uykudayken yakalandığından 50 bin 783 kişi vefat etmiştir. Yaralanan kişi sayısı ise 107 bin 204 kişinin kayıtlara geçmiştir. 11 ilide etkileyen depremde Kahramanmaraş'ta ölen kişi sayısı 12.622, yaralılar 9.243 kişi, Hatay'da ölen kişi sayısı 23.065, yaralılar 30.762,Kilis'te ölenlerin sayısı 74 yaralı 754, Malatya'da ölenlerin sayısı 1.393, yaralılar 9.108, Diyarbakır'da ölen kişi sayısı 414, yaralılar 902, Elazığ'da ölenlerin sayısı 5, yaralılar 379, Adıyaman'da ölenlerin sayısı 8.387,yaralılar 17.499, Şanlıurfa'da ölenlerin sayısı 135.yaralı 2.000, Adana'da ölenlerin sayısı 58, yaralılar 724, Osmaniye'de ölenlerin sayısı 1010,yaralılar 2.200, Gaziantep'te ölenlerin sayısı 504 ve yaralılar 4809 sonuç olarak 06.02.2023 tarihinde yaşanan Kahramanmaraş depreminde toplamda 50.bin 783 kişi vefat etmiştir. Yaralı olan kişilerin; toplam sayısı 107 bin 204 kişi olarak belirlenmiştir.

Tarihte asla unutulmayacak olan zaman dilimi 06.02.2023 Kahramanmaraş (Pazarcık-Elbistan) üssü yaşanan depremde sayısızca insanların ölümüne sebep olan deprem bilançosunda en büyük etken yanlış kullanılan inşaat malzemelerin, daha az maddiyat harcansın diye kullanılan betonarme ve çalınan kolonlardan dolayı 50 bin civarında insan kaybına sebep olmuştur. Depremin Kahramanmaraş'ta olmasına rağmen fay hattı üzerinde yer alan 11 ili de etkilemesi. Deprem tatbikatı sırasında havanın sert soğukluğundan dolayı günlerce kurtarılmayı bekleyen insanların arama tatbikatın yetersiz oluşundan dolayı havanın koşullarında enkaz altında bulunan insanların yaşama tutunma gayesi etkilemiştir. Sonuç olarak önceden önlenemeyen yapı üzerinde denetim sağlanamamasından dolayı bilanço kaybını etkilemektedir. Önemli olan deprem öncesi gerekli önlemlerin yapılması ve arama kurtarmada AFAD ekibin donanımlı olması gerekmektedir.

Deprem sonrası yaşanılan büyük kayıplar sonucu insanların psikolojik olarak hayatta tutunma gayesi adına güvenlikleri sağlamak için başka yerlere göç etmişlerdir. Can ve mal kaybından sonra insanların ruhsal durumunu etkileyen bu deprem sonucu geçici ve kalıcı olan göç hareketine sebep olmuş. Kahramanmaraş'ta yaşanan depremden etkilenen iller arasında Diyarbakır'ın olması ve bu konuyu araştırırken belki de beni en çok etkileyen yönü depremin olmasına sadece iki dakika kala evimde beslemiş olduğum kedilerin sesinden dolayı uyanmam ve saat tam 04.15'i geçmesiyle önce korkunç bir şekilde duyduğum ses ve ardında hafif şekilde sallantının şiddet boyunu değiştirmesi ve korkuyla kıyamet günün geldiğini demem kurtulma isteme gayetim ve açılamayan kapı ardında Allah'ım sona yaklaşıyoruz dememle var gücümle açabildiğim kapı ve duvarlar hareket hali sağa sola çarpmamla korkan üç kedime seslenmem ve onları kucakladığım gibi yalın ayakla aşağıya doğru inmem ve bu zaman çizelgesinde sadece annem ve kardeşlerimi titreyen elimle arayıp seslerini duymak belki de bu durumda sevdiklerimi kaybederim korkusunu yaşatan bu depremde konu araştırması yaparken elimden geldiğince araştırmalarım sonucunda hazırladım. Bu depremde kaybettiğim insanlar oldu gerek ihmalden gerekse günlerce bekletilen arama tatbikatı.

Kahramanmaraş'ta deprem oldu uyan anam, uyan babam, elimi tut evladım. Üşüyorum anne. Sesimi duyan var mı!

Uyan Anne, uyan baba uyan bak hava soğuk. Ellerin buz kesmiş oğlum. Korkma bak annen burada. Ali'm lütfen dayan.

Elimi tut oğlum Ali'm bak sesler geliyor kurtaracaklar bizi oğlum. Sesimizi duyan yok mu! Oğlum üşüyor.

KAYNAKÇA

AFAD, 2023, Deprem Nedir?https://www.afad.gov.tr/deprem-nedir, Erişim Tarihi: 08.04.2023.

A.g.e, s.255, Krş. Willermus, s.47.

Aktürk, İ ve Albeni M.(2002). Doğal afetlerin Ekonomik Performans Üzerine Etkisi: 1999 yılında Türkiye'de Meydana Gelen Depremler ve Etkileri. Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, 7(1),s.1-18.

Akyuz SH, Altunel E, Karabacak V, Yalciner C.C.(2006). Historical earthquake activity of the northern part of the Dead Sea Fault Zone, southern Turkey. Tectonophysics, 426(2006), s.281-293.

Alsinawi S.,A., Baban S. G., Issa A.S (1985). Historical seismicity of the Arab region. IASPEI/UNESCO Working Group on Historical Seismograms and Earthquakes. Tokyo.

Altinok Y, Alpar B., Özer N., Aykurt H (2011) Revision of the tsunami catalogue affecting Turkish coasts and surrounding regions. Natural Hazards and Earth System Sciences-Semago, 11(2011), s.273-291.

Barka A.A., Kadisky-Cade K(1988). Strike-slip fault geometry in Turkey and its influence on earthquake activity. Tectonies,7(3),s.663-684.

Birgün,(2023), Deprem Sonrası Büyük Göç: Çözüm mü, Yeni Sorunlar mı?https://www.birgün.net/haberdeprem-sonrası-buyuk-goc-cozum mu-yeni-sorunlar-mi-422004, Erişim Tarihi:02.04.2023.

Duman T.Y., Emre Ö(2013). The east Anatolian Fault: geometrysegmentation and jog characteristis., Geological Society London Special Publications, s.372,495-529.

Fırat, M.(2022). Deprem ve Toplumsal Etkileri, Tezkire Dergisi,80,47-72.

İşçi, C, 2005. Deprem Nedir, Nasıl Korunuruz? Yaşar Üniversitesi Dergisi,3(9), s.959-983.

McClusky S., Balasanian S., Barka A, Demir C, Ergintav S., Georgiev I. Gurkan O., Hamburger, M., Hurst K., Kahle H., Kastens K, Kekelidze G., King R., Kotze V., Lenk O., Mahmoud S., Mishing A., Nadariya M., Ouzonis A., Paradissis D., Peter Y.,Prepin M.,Reilinger R Sanli I., Seeger H.,Tealeb A., Toksz M.N., Veis G(2000), Global Positioning System Consraints on plate kinematics and Dynamics in the eastern Mediterranean and Caucaus. Journal of Geophysical Resarch: Solid Earth. 105(B3), s.5695-5719.

Peker, A.E. ve Şanlı, İ.(2022). Deprem ve Göç İlişkisi: 24 Ocak 2020 Elazzığ Depremi Örneği. Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,6(1), s.125-154.

Urfalı Mateos, (Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi, 952-1136 Ve Papaz Grigor' un Zeyli 1136-1162,trc.Hrant D. Andreasyan, Ankara 1987) s.255. Urfalı Mateos, Mareri ayının 12'sine tesadüf eden Pazar günü olarak kaydetmiş, Eseri notlayan Ed. Dulaurier de bulunan 29 Kasım'a tekabül ettiğini belirtmiştir.

Urfalı Mateos, s.255-256; Süryani Mikhail, s.60. Ebu'l- Free, II,354.

Urfalı Mateos Vekayinamesi, s.256. Anonim Süryani'ye göre , s.85. 24.000 Kişi hayatını kaybetmiştir. Krş. Vardan, s.193.

Urfalı Mateos, s.256; İbnü'l-Kalanisi, s.191. Wiilermus, s.46, Süryani Mikhail, s.61. İbnü'l-Esir, X.508,trc.X,404; Ebu'l-Free, II,354; Simbat, Vekayiname, trc.Hrant D. Andrasyan çeviri nr. s.51-TTK'da henüz basılmamış tercüme; İbnü'l-Adim, II,173, Wilermus, s.47, Depremin Doğu'nun en uzak yerlerinde bile hissedildiğini kaydeder.

Yaman, M. ve Düeger, 2017, Afet Yönetiminde Kavramsal Çerçeve ve Türkiye'de Afet Yönetiminin Genel Tarihsel Gelişimi, Afet Yönetimi, s.1-27, Bursa Yayınevi.

THE PLACE OF SEMIOTICS THEORY IN TRANSLATION STUDIES IN TÜRKİYE
TÜRKİYE'DE ÇEVİRİBİLİM ALANINDA GÖSTERGEBİLİM KURAMININ YERİ

Özlem ASLAN[317], Ali İlkan İZGİ[318], Murat KALELİOĞLU[319]

Özet

Bu çalışma, Türkiye'de çeviribilim alanında göstergebilimin konumunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın ilk aşamasında, 1989-2025 yılları arasında Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi arşivine kaydedilen yüksek lisans ve doktora tezleri içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Araştırmada, tezlerde göstergebilim kuramının ne sıklıkta kullanıldığı, hangi yöntemlerin uygulandığı ve çeviri süreçlerinde karşılaşılan sorunlara göstergebilim bağlamında ne tür çözüm önerileri sunulduğu analiz edilmiştir. Daha sonra, Türkiye'de çeviribilim alanında ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora düzeylerinde bir ders olarak göstergebilimin mevcut durumu araştırılmış; böylece akademik öğretim programlarındaki güncel yeri belirlenmiştir. Çalışma sonucunda, göstergebilimin hem lisansüstü tezlerdeki temsili hem de yükseköğretimin farklı kademelerindeki akademik programlara dahil edilmesi açısından çeviribilim alanında yeterince yer bulamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Disiplinler arası olmanın ötesinde, disiplinler üstü araştırmalara da olanak tanıyan göstergebilim hem akademik programlarda ders olarak hem de lisansüstü araştırmalarda kuramsal ve yöntemsel bir temel olarak daha görünür hale getirilmelidir. Geçmişte olduğu gibi bugün de çeviri, türü ne olursa olsun, göstergelerden bağımsız düşünülemez. Her çeviri eyleminde, toplumsal, kültürel ve ideolojik bağlamlarda göstergelerin ve türlerinin oynadığı belirleyici rolü tanımak kaçınılmazdır. Göstergelerin anlamlandırılması, sınıflandırılması ve işlevlerinin kavranması, sağlam bir göstergebilimsel altyapı gerektirdiğinden; Türkiye'de çeviribilim alanında göstergebilimle ilişkilendirilen disiplinler arası ve disiplinler ötesi araştırmalara ve göstergebilimin ilgili bölümlerde bir ders olarak daha fazla yer almasına önem verilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göstergebilim, çeviribilim, çeviri göstergebilimi, disiplinler arasılık, disiplinler ötesilik

Abstract

This study aims to reveal semiotics' position within the translation studies in Türkiye. First, the study analyzes master's and doctoral theses archived in the Council of Higher Education National Thesis Center (YÖKTEZ) between 1989 and 2025 using the content analysis method. The research examines how frequently semiotics theory is employed in theses, which methods are applied, and what kinds of solutions offered for the problems encountered during translation processes within semiotics. Subsequently, the study investigates the current presence of semiotics as a course within associate, undergraduate, master's, and doctoral-level programs in translation studies in Türkiye, thereby identifying the current status of semiotics in academic curricula. The study concludes that the role of semiotics in translation studies—both in terms of its inclusion in theses at the graduate level and its integration into academic curricula across

[317] Std., Mardin Artuklu University, Faculty of Letters, Translation and Interpreting, ozlemaslan612@gmail.com, https://orcid.org/0009-0002-2161-3319.
[318] Std., Mardin Artuklu University, Faculty of Letters, Translation and Interpreting, ilkan3313@gmail.com, https://orcid.org/0009-0002-8093-6433.
[319] Assoc. Prof. Dr., Mardin Artuklu University, Faculty of Letters, Translation and Interpreting, kalelioglu.murat@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-8037-3792.

different levels of higher education—is currently insufficient. Semiotics, which opens the door not only to interdisciplinary but also to transdisciplinary research, should be granted a more prominent place both as a course in academic programs and as a theoretical and methodological foundation in graduate research. As in the past, it is clear today that translation, regardless of its type, cannot be considered independently of signs. It is inevitable to recognize the crucial role played by signs and their types in any act of translation within social, cultural, and ideological contexts. Since a better understanding of signs, their classifications, and their functions requires a solid understanding of semiotics, it is concluded that more emphasis should be placed on interdisciplinary and transdisciplinary research related to semiotics in the field of translation studies in Türkiye, and that semiotics should be included as a course in relevant departments.

Keywords: Semiotics, translation studies, semiotics of translation, interdisciplinarity, transdisciplinarity

12. 1. INTRODUCTION

In 2st-century societies, problems have evolved alongside needs, and multidisciplinary, interdisciplinary, and transdisciplinary approaches from various scientific fields are increasingly being utilized to propose solutions. According to Ferdinand de Saussure, such approaches are "based on a social consensus" (2001, p. 110). Among these approaches that offer solutions to the changing needs and challenges of our time, semiotics holds a significant position as a scientific discipline. Since the beginning of time, humans have engaged with signs either producing them or attempting to interpret them. Semiotics has influenced not only linguistic fields but also social and cultural domains. Approaches developed in fields such as cinema, art, health, urban studies, history, and society have led to the emergence of multilayered meanings. Thus, semiotics has evolved beyond being a method of analysis into a multifaceted mode of thinking.

According to Saussure's linguistic theory, language is a system of signs shaped and continuously reconstructed within a specific society's cultural and social context (1959, p. 68)[320]. Saussure emphasizes that language is composed of signs whose meanings are determined by the relationships and contexts within society. Although the world we live in is becoming smaller due to technological advancements, language, thought, behaviour, beliefs and lifestyles, which are part of cultures in human communities, always differ from one another depending on traditions. Without comprehending meaning, communication problems cannot be overcome. This is where semiotics comes into play; by examining the processes through which meaning is constructed, semiotics reveals the foundational elements upon which communication is built. Saussure's theory also sheds light on the sociocultural functioning of language, thus contributing to the elimination of communication barriers.

When considered alongside translation studies, semiotics deepens intercultural communication. A translator builds bridges of meaning by interpreting not only linguistic but also cultural signs. Therefore, semiotics and translation studies are two complementary disciplines crucial to the accurate transfer of meaning. Translation studies, through its role in interpreting and conveying different cultures, occupies a vital place in social communication. While translation was not considered a scientific field until the 1980s, over time it has evolved into an academic discipline under the name of "translation studies." Semiotics, which explores the formation and production of meaning through signs, is closely connected with translation studies and offers it substantial theoretical depth.

[320] This statement is an interpreted summary of Saussure's ideas on the social nature of language from a semiotic perspective. Ref: Saussure, 1959, p. 68. Translated from the source text.

Translation studies focuses on language, and language is itself a system of signs. For this reason, the paths of semiotics and translation studies inevitably intersect, giving rise to the field of semiotic translation. Therefore, semiotics occupies a significant place in translation studies as a theory that foregrounds interdisciplinarity. As Umberto Eco states, "semiotics is the analysis of sign systems and how these systems operate." (1976, p. 7). This in-depth analysis provided by semiotics assists translators in understanding the deeper meanings within texts and transferring those meanings into the target language. By examining the differences in cultural signs and how these signs are interpreted, semiotics enables translators to more accurately navigate meaning across cultures. Roman Jakobson does not view translation as merely an interlingual transfer, but rather as a process in which entire messages are reproduced in another language. This perspective is clearly articulated in his assertion: "Most frequently, however, translation from one language into another substitutes messages in one language not for separate code-units but for entire messages in some other language" (Jakobson, 1959, p. 233) is view encourages translators to adopt a more holistic and context-sensitive approach to translation.

Certain scholars have emphasized not only the interdisciplinary nature of semiotics and its interaction with many fields but also its important relationship with translation studies. According to Ludskanov, "New challenges in translation can be addressed by applying semiotics to the translation process. Semiotic transformations are the replacement of signs that encode information with other signs, while preserving the invariant content" (1975, p. 5). This proposition underscores the potential of semiotics in facilitating the accurate transfer of both linguistic and cultural elements from the source language to the target language. Translators must go beyond literal translation to convey the deeper meanings and cultural codes embedded in the source text. The codes in the source language are often the product of specific cultural or historical contexts, and rendering them effectively in the target language requires more than simple word-for-word substitution. For instance, a culturally embedded metaphor or proverb, encoded with signs, may lose its impact or meaning if translated literally. In this respect, semiotics enriches the translation process by examining how signs acquire meaning and how those meanings can be transferred through different codes. As a result, translators are able to preserve the depth and cultural richness of the source text and convey it more effectively to the target audience. Ludskanov's proposition emphasizes that translation is not merely a linguistic process but also a cultural and semiotic interaction. In this regard, semiotics is a crucial theoretical tool for understanding and overcoming such challenges in translation.

Similarly, in his seminal work *On Linguistic Aspects of Translation*, Roman Jakobson discusses translation as a process of replacing linguistic structures and expressions with their equivalents in the target language, supporting his arguments with numerous examples (1959, pp. 232–239). Through his model of language functions, he highlights that translation is not only about conveying information, but also about accurately reflecting emotional tone, grammatical structure, artistic value, and communicative intent. From this perspective, the translation process aims to transfer the cultural and semiotic aspects of the source text into the target language by considering the multifaceted functions of language. Jakobson's model guides translators in preserving textual depth and understanding the multiple dimensions of language. Ultimately, translation is more than a linguistic process; it is an endeavor to comprehend and transfer all layers of communication. The translator conveys the form, cultural and ideological context, and communicative functions of a text. Therefore, semiotics and translation studies are two complementary disciplines that continue to garner increasing academic attention in the translation process.

This study was conducted to explore the role of semiotics a discipline considered significant in contemporary scholarship within translation studies in Türkiye. **In this study, the first phase involved analyzing** master's and doctoral theses published between 1989 and 2025 in the

National Thesis Center of the Turkish Higher Education Council in terms of quantity and general content, using content analysis. **Subsequently,** the current status of semiotics as a course within associate, undergraduate, master's, and doctoral programs related to translation studies in Türkiye was investigated. **As a result,** the place of semiotics in translation studies curricula was revealed.

13. 2. THEORETICAL FRAMEWORK

One of the most fundamental human needs is to establish relationships and maintain communication with other individuals and societies. This necessity has given rise to the need for translation in order to enable effective communication between different cultures. Translation, which corresponds to the process of reconstructing meaning-making mechanisms originally formulated within a particular language and culture into another, is not merely a linguistic transfer. Rather, it involves identifying and conveying meaning-making processes shaped by phenomena such as the source language's society, culture, and ideology into another society. A person's success in communication and their way of interpreting the world depend heavily on how this translation process is constructed. At this point, it is crucial to refer to signs and the roles they undertake. Without signs, it would be impossible to produce messages for communication or interpret them. Moreover, we would be unable to make sense of anything around us and without understanding, it is not possible to achieve accurate translation in either the source or target language. Semiotics fundamentally seeks to answer the question of "how meaning is formed" and focuses on analyzing meaning-making processes (Günay, 2018; Günay, 2020; Kalelioğlu, 2020; Kalelioğlu, 2021). The interpretation and signification of all kinds of meaningful structures fall within the scope of semiotic inquiry. Semiotics is a multidimensional discipline that encompasses both the production and analysis of meaning (Greimas, 2015; Bertrand, 2000). In this respect, it enables contextual translation by facilitating connections with translatable texts and the derivation of semantic inferences. As Kalelioğlu (2021, p. 190) states, "Through this act, it becomes possible to assign specific meanings to signs, to interpret those meanings internally, and to re-interpret the whole in light of such interpretations." For all these reasons, semiotics and translation studies are two disciplines of vital importance in communication processes and intercultural meaning transfer. Interpreting culture and cultural elements from different perspectives allows for semantic depth and diversity. Thanks to the possibilities provided by semiotics, a translator who can access such depth will be able to adopt alternative viewpoints and more easily transform language and thought from the source text into the target text.

Two key theorists have made significant contributions to the development of semiotics: Ferdinand de Saussure in Europe and Charles Sanders Peirce in the United States. Saussure defined semiotics as "the science that studies the life of signs within society" (Guiraud, 1994, p. 17). He emphasized that language is a system of signs that designates concepts, and he noted that this system can be compared to writing, the sign language of the deaf, and other symbolic rituals yet language is the most important among them. With his concepts of *signifier* and *signified*, Saussure defined the two elements that constitute a sign. The *signifier* is the physical form that expresses a concept (e.g. a word or symbol), while the *signified* is the concept or image that this form evokes. This relationship provides a fundamental understanding of how meaning is constructed. Saussure thus claimed that a science could exist to examine the life of signs in society, one which could be linked to social psychology and general psychology (1985). Within this framework, the role of language as a system of signs is crucial for understanding meaning transfer in communication and social interaction. The relationship between the signifier and the signified is also of great importance in the translation process, because translation is not merely a substitution of words, but also the accurate conveyance of this

relationship within a cultural context. The process of converting the information in the source text into the target text constitutes the foundation of translation studies.

Peirce, on the other hand, approached traditional semiotics from the perspective of epistemology and presented a systematic model. According to Peirce, "A sign is something which stands to somebody for something in some respect or capacity. It addresses somebody, that is, it creates in the mind of that person an equivalent sign, or perhaps a more developed sign" (1982, p. 323). This definition highlights the sign as a form of representation. It shows that the resemblance or alignment is not with the object itself but with the way the sign corresponds to the object. However, the key issue is how this correspondence is established and made measurable. In translation studies, regardless of language or knowledge level, the act of translation is essentially based on signs that, through their systematic arrangement, lead to the formation of meaning. Therefore, just like Saussure, Peirce's conceptualization of signs and meaning-making processes is significant for translation studies. Unlike Saussure's binary classification, Peirce proposed a triadic model of the sign, consisting of the *representamen* (the form of the sign), the *object* (the referent), and the *interpretant* (the understanding of the sign). Whether it is Saussure's dyadic model or Peirce's triadic model, both frameworks share a central focus: how meaning emerges through signs. **Each has made meaning the focal point of its inquiry, albeit from different perspectives and theoretical premises.** In translation studies, regardless of the theory or approach used, or the perspective from which one approaches the world of signs in a text, the fundamental aim is to preserve the harmony between signs when transferring them from one language to another during the translation process and to preserve meaning as much as possible. One way to achieve this is to have a good understanding of semiotics theory, its analytical tools, and the possibilities it offers, as well as to be not only a careful reader but also a careful interpreter.

Semiotics, which supports interdisciplinary and transdisciplinary studies, has gradually transformed into a discourse semiotics through studies conducted over time. Depending on the initial objective, this approach has created significant shortcomings in terms of translation and meaning transfer by forming the theory of the signifier rather than the theory of the sign. This situation has led to the need for semiotics to have appropriate uses and discourses in order to function effectively. Therefore, it must work with the discourses that emerge at that moment rather than with pre-determined structures and situations (Günay, 2018, pp. 54-55).

Based on the semiotic theoretical framework described above, these perspectives on signs and semiotics, the critical importance of the concept of signs in translation studies becomes apparent. For example, when the English word 'freedom' is translated into Turkish as 'özgürlük,' the translator must take into account the cultural and social context of this term. The concept of 'interpretant' in Peirce's triadic semiotics model emphasises the need to consider not only word-level equivalence but also the layers of meaning determined by context in the translation process. This concept is considered a theoretical framework that enables the translator to produce a more holistic and context-sensitive meaning in the target language. The word 'freedom' can mean individual or social freedom; therefore, the translator must adopt a context-sensitive approach to ensure consistency between the sign and the object in both languages.

As Umberto Eco states, "Semiotics is concerned with everything that can be taken as a sign" (1976, p.7), and understanding these signs and revealing the network of relationships between them is the fundamental function of the theory. If translators do not make use of signs and the data of semiotics during the translation process, they are likely to struggle to reveal the meaning in the target language, getting lost among monotonous translations. Günay states that the fundamental aim of semiotics is to "reveal the process of meaning" (2018, p. 129). Therefore,

there is a systematic process of meaning, and semiotics is one of the primary methods that can be chosen in every analysis. Günay's statement provides an important clue in understanding the relationship between translation studies and semiotics. This is because translation is the transfer of meaning from one language to another, and this process is essentially a process of interpretation. Based on Günay's statement, "to reveal the process of interpretation," the translation process occurs through the reconstruction of the meaning in the source language in the target language. Therefore, every translation is a semiotic process in which the meanings of linguistic signs are deciphered and meaning is restructured. Translators perform an act of interpretation when they transfer not only words but also the cultural and semantic values carried by these words into the target language. Thus, semiotics is a powerful tool for analysing how meaning is produced, how it is restructured, and how it is transferred to the target culture in translation studies. Günay's (2018) emphasis on the "process of meaning" supports the importance of semiotic approaches in explaining the process of meaning transformation in translation studies. In this context, Ludskanov's (1975, pp. 5-8) definition of translation as a "semiotic transformation" adds theoretical depth to the process of meaning-making emphasised by Günay. This indicates that translation is not merely a linguistic activity, but also a process of restructuring signs in cultural and semantic terms.

According to Roland Barthes, "To assume meaning is already to engage in semiotics" (2016, p. 181). As Barthes further notes, everything we encounter in life forms a network of signs composed of symbols and indicators. The constituent elements of this network only become meaningful when examined closely. Barthes asserts that a sign is not the object itself, but rather something that evokes the object and constructs the meaning associated with it. The components of a sign are divided into the *signifier* and the *signified*. Human body language, facial expressions, and surrounding objects are also part of this sign system. Semiotic analysis resembles an individual journey each person undergoes and interprets this process based on their unique experiences (2016). Barthes's perspective on how signs and symbols produce meaning is also significant for translation. A translator, by analyzing the relationship between the signifier and the signified within a text, transfers not only the words but also the social, ideological, cultural, and contextual signs and meanings to the target language. For this reason, semiotic analysis equips translators with a deeper interpretive capacity, revealing that translation is not merely an interlingual transfer, but an intersemiotic transformation as well.

Before it was formally named *semiotic translation*, the concept was introduced by Bulgarian mathematician and machine translation specialist Alexander Ludskanov, who emphasized that translation problems could be addressed through semiotic approaches (Ludskanov, 1975, pp. 5–8). According to Ludskanov, the accurate transfer of meaning and signs during the translation process depends on the careful examination of the sign systems between languages. In this context, translation is not merely a linguistic transformation but also a process involving the accurate conveyance of culturally embedded and meaning-laden signs. Therefore, the semiotic translation process is an indispensable tool for faithfully conveying meaning from the source text to the target language.

Translation studies is an academic discipline that examines the interlingual transfer of meaning, translation processes, and their effects on language, culture, and communication. Research in this field emphasizes that translation involves not just the transfer of words but also the interpretation of cultural and contextual meanings (Munday, 2016). Translation studies are also important in terms of semiotics of translation because when translating a language, the focus is not only on word clusters; social, cultural and human elements must also be included in the translation process. "Although semiotics and translation studies emerged at different times and with different theoretical foundations, the very nature of the translation act has led to a close relationship between these two disciplines" (Tuna & Kuleli, 2017, p. 15). As Peter Torop has

stated, "In the discipline of semiotics of culture it comes naturally to say that culture is translation and also that translation is culture" (Torop, 2002, p. 603). In this regard, all the aforementioned disciplines are intertwined. Excluding any one of them from the translation process may result in idioms, proverbs, and other cultural elements in the target language being misunderstood or inadequately conveyed. This in turn weakens both the impact and the intended meaning of the translation.

Gorlée (1994) emphasised the necessity of examining signs in the translation process and stated that semiotic analysis would play a facilitating role in the act of translation. Gorlée presented his own approach to translation and semiotics through the concept of semiotic translation, which he developed inspired by Wittgenstein. Emphasising that the act of translation is based on the conscious choices and decisions of translators, Gorlée stated that the interaction between semiotics and translation studies, based on his impressions from the works of Peirce and Wittgenstein, is a process of change between old and new signs (2012, pp. 19-31). Jakobson, who has done important work in the fields of semiotics, narratology, linguistics, and translation, argues that due to the structural differences between languages, a completely literal translation is not possible. In this context, inevitable shifts in translation are a natural result of the process. Jakobson's triadic translation model emphasises that translation is not only a linguistic transfer but also a process of reconstituting meaning (1959, p. 233). Therefore, since the reconstitution of meaning retains its importance in translation studies, it is important to benefit from semiotics in this process. In this context, when all aspects of semiotics, translation studies, and the act of meaning-making are considered, the conclusion is as follows: The translator is, in a way, a sign hunter in pursuit of meaning, and it is important to utilise semiotics and its data wherever there is a search for meaning. Translation studies are also important from the perspective of Translation Semiotics because when translating a language, the focus is not only on word clusters; social, cultural, and human elements must also be included in the translation process.

14. 3. IMPLEMENTATION

The increasing academic interest in interdisciplinary fields such as semiotics and translation studies in Türkiye has paved the way for studies situated at the intersection of these two disciplines. While semiotics focuses on how meaning is constructed and explores systems of signs, translation studies examines translation processes within the context of language, culture, and intertextual relations. Although these two fields may appear distinct in terms of their definitions, they nevertheless offer a shared theoretical framework when it comes to how meaning is structured, produced, and transformed into new meanings across different languages during the process of translation. However, in the Turkish academic context, to what extent these two interrelated disciplines intersect, and consequently, what kind of research has been conducted thus far, remains a question that requires both an examination of current research trends and a critical evaluation to address a notable gap in the literature. This section of the study first examines the master's and doctoral theses conducted between 1989 and 2025 that are associated with semiotic theory within the field of translation studies, based on data from the Turkish Council of Higher Education Thesis Center (YÖKTEZ). Following this, the status of semiotics as a course in related academic departments is presented.

3.1. Semiotics in Thesis Studies

Master's Theses Associated with Semiotics in Translation Studies

No.	Thesis ID.	Author / Advisor	Year	Original Title / Translated Title	Type of Thesis	Subject Area
1	132665	Serap GÜN / Asst. Prof. Dr. Sündüz ÖZTÜRK KASAR	2003	Umberto Eco göstergebiliminin çeviri incelemelerine yansıması / The Reflection of Umberto Eco's Semiotics in Translation Studies	Master	Translation and Interpretation
2	132685	Şule DEMİRKOL / Asst. Prof. Dr. Sündüz ÖZTÜRK KASAR	2003	Yazın Çevirisinde Yorum ve Anlam Arayışı / Seeking Meaning and Interpretation in Literary Translation		
3	148074	Sinem Hikmet YENEL / Assoc. Prof. Dr. Sündüz ÖZTÜRK KASAR	2004	Pierre Charras'ın Dix-Neuf Secondes adlı yapıtının çevirisi ve çeviri sürecinin değerlendirilmesi / The evaluation of the translation of Dix-Neuf Secondes by Pierre Charras and its translation process		
4	221035	Kerem DEMİRTAŞ / Assoc. Prof. Dr. Özlem Berk ALBACHTEN	2008	Saçmanın çevirisi: Türkçedeki absürd tiyatro örneklerine çeviribilimsel bir yaklaşım / The translation of nonsense: A translation studies approach to the samples of absurd theatre in Turkish		
5	470431	Özlem KAHYALAR / Prof. Dr. Yadigâr EĞİT	2017	Audiovisuelles Übersetzen am Beispiel des Films 'Goodbye, Lenin!' im Türkischen und Deutschen – Eine kulturvergleichende Untersuchung unter besonderer Berücksichtigung des semiotischen Aspektes / 'Goodbye, Lenin!' filmi örneğinde Türkçe ve Almanca'da görsel-işitsel çeviri- Göstergebilimsel açıdan kültür odaklı karşılaştırmalı bir çalışma		
6	697644	Burcu Nur BAYRAM / Prof. Dr. Didem TUNA	2021	Reading autism through literature: The curious incident of the dog in the Night-Time by Mark Haddon in interlingual and intersemiotic contexts / Otizmi edebiyat üzerinden okumak: Diller ve göstergelerarası bağlamlarda Mark Haddon'ın Süper İyi Günler adlı eseri		
7	777978	Yasemin Çetin UYSAL / Assoc. Prof. Dr. Mesut KULELİ	2022	An analysis of ideological discourse in an ambivalent text from the perspective of semiotics of translation: The case of Just So Stories by Rudyard Kipling / Muğlak bir metindeki ideolojik söylemlerin çeviri göstergebilimi açısından incelenmesi: Rudyard Kipling'in Just So Stories örneği		
8	896398	Hesna Begüm GÖBEL / Prof.	2024	Les traces de la traduction et de la ville dans Aziyadé de Pierre Loti: Un exemple		

		Dr. Sündüz ÖZTÜRK KASAR		de 'traduction en filigrane' dans le cadre de la sémiotique de la traduction et de la sémiotique de la ville / Pierre Loti'nin Aziyade'sinde çevirinin ve kentin izleri: Çeviri göstergebilimi ve kent göstergebilimi çerçevesinde bir özde çeviri örneği		
9	881737	Elif Naz ALTINİĞNE / Prof. Dr. Nüzhet Berrin AKSOY	2024	Translating horror in audio description in Bird Box: A Netflix movie / Sesli betimlemede korku ögelerinin çevirisi, Bird Box: Bir Netflix filmi		

Table 1: Master's Theses

Overview of the master's theses listed in Table 1 and their relation to semiotics:

1. **Serap Gün's master's thesis (2003),** titled *The Reflection of Umberto Eco's Semiotics in Translation Studies*, analyzes the translation process and the translator's role based on Eco's theory of textual semiotics. In this thesis, the translator is portrayed not merely as a transmitter, but as an "informed reader" and an active interpreter. The meaning-making process between the text and the translator is evaluated through the dialectical relationship between textual intention and translator intention. By applying a semiotic method from pre-translation textual analysis to the reproduction of meaning in the target language, the study presents an original interdisciplinary contribution.

2. **Şule Demirkol's master's thesis (2003)** explores the interaction between semiotics and translation studies in the context of the "process of comprehension" in literary translation. It compares the Interpretive Theory of Translation with semiotic theory and analyzes various translations of Edgar Allan Poe's *The Facts in the Case of Valdemar* using a semiotic approach. The thesis reveals that the internal structure of the text affects translation success and shows that semiotics contributes not only to semantic analysis but also to translation criticism. It emphasizes that translation is not fixed but an open-ended and dynamic interpretive process.

3. **Sinem Hikmet Yenel's master's thesis (2004)** conducts a semiotic analysis of Pierre Charras's *Dix-neuf secondes* before its translation from French to Turkish. The study examines the discourse structure, narrator perspectives, and character transformations in detail. It identifies linguistic and cultural challenges in the translation process and demonstrates how contextual strategies shape translation decisions. The thesis highlights the guiding role of semiotic analysis in literary translation.

4. **Özlem Kahyalar's master's thesis (2017)** examines *Goodbye, Lenin!* from a semiotic and cultural perspective, revealing the strong relationship between semiotics and translation studies in the context of audiovisual translation. Drawing on Peirce's triadic sign model (icon, index, symbol) and Jakobson's concept of intersemiotic translation, the study analyzes how cultural signs are transformed during translation and what types of meaning loss occur. For example, translating the German phrase "Trabanten und Wartburgs" simply as "vehicles" in Turkish results in the loss of symbolic layers. This thesis asserts that a translator must be both a linguistic and cultural interpreter, showing that translation is a process of reconstructing meaning rather than merely transferring words.

5. **Kerem Demirtaş's master's thesis (2008)** brings a semiotic perspective to theatre translation, a relatively underexplored area in translation studies, especially focusing on absurd

theatre. The study emphasizes that absurd theatre constructs meaning not only through language but also through non-verbal signs such as gestures, facial expressions, and stage directions. It argues that theatre translation is based on a multimodal sign system and that translation decisions must be evaluated within this holistic framework.

6. **Burcu Nur Bayram's master's thesis (2021)**, archived in the Turkish Council of Higher Education Thesis Center, investigates how neurodiversity markers in *The Curious Incident of the Dog in the Night-Time* are transformed in its Turkish, Azerbaijani, and French translations, as well as in a stage adaptation performed in Türkiye. Using Öztürk Kasar's model of "Systematics of Designificative Tendencies," the study analyzes semantic shifts across different languages and sign types, particularly focusing on the autistic characteristics of the protagonist. The thesis highlights the role of both translators and literature in making social differences visible and fostering awareness of neurodiversity.

7. **Yasemin Çatal Uysal's master's thesis (2022)** analyzes the ideological discourse in Rudyard Kipling's *Just So Stories* from a semiotic translation perspective. It uses Said's theory of Orientalism and Öztürk Kasar's model of "Systematics of Designificative Tendencies" (though only eight steps of the model are applied, with unaddressed parts left unjustified). Examples such as the omission of the word "yet" and the contextually inaccurate translation of the idiom "black and blue" illustrate phenomena like meaning omission, distortion, and overinterpretation. The thesis ultimately emphasizes that every translation is a rewriting and that translators must be aware of cultural, ideological, and contextual elements when interpreting signs.

8. **Hesna Begüm Göbel's master's thesis** (2024) examines Pierre Loti's *Aziyadé* through the lenses of essential translation (özde çeviri), semiotic translation, and urban semiotics. Based on Öztürk Kasar's concept of essential translation, the study analyzes strategies employed by the author to introduce Ottoman culture to French readers—such as phonetic adaptation, explanatory parentheses, and cultural comparisons. It also identifies semantic shifts in both the original and translated texts using the "Systematics of Designificative Tendencies in Translation" (e.g. blurring, underinterpretation, context erasure). The thesis offers an original perspective by demonstrating how translators' cognitive processes and cultural transformations manifest through urban signifiers in the translation process.

9. **Elif Naz Altınığne's master thesis (2024)** analyzes audio description (AD) translation in the horror/thriller film *Bird Box* (2018), focusing on how accessibility and translation processes intersect. The comprehensive analysis shows that the AD narrative aligns structurally with the film's storytelling, with elements such as tone of voice, character definitions, sequences of action, spatial-temporal transitions, and sound sources playing a direct role in meaning transfer. Cinematic signifiers like camera angles, montage, and scene layout are evaluated through McGonigle's semiotic classification. The study concludes that audio description is not merely a technical transfer but a holistic translation process encompassing aesthetic and cultural dimensions.

Doctoral Theses Associated with Semiotics in Translation Studies

No.	Thesis ID.	Author/ Advisor	Year	Original Title / Translated Title	Type of Thesis	Subject Area
1	257065	Nihal YETKİN / Prof. Dr. Güray KÖNİG	2009	Analyzing the translatability in subtitled humor in the Turkish cultural and linguistic context / Türk kültürel ve dilsel bağlamında altyazılı mizahta çevirilebilirliğin analizi	Doctoral	Translation and Interpretation
2	432541	Mesut KULELİ / Prof. Dr. Sündüz ÖZTÜRK KASAR	2016	Çeviri göstergebilimi bakış açısıyla Shakespeare'in Julius Caesar ve Antony and Cleopatra adlı oyunlarında anlam evreni, göstergeler ve öznelik yetisi / Meaning universe, signs and subjectivity in the plays Julius Caesar and Antony and Cleopatra by Shakespeare from semiotics of translation perspective		
3	470327	Alize CAN / Prof. Dr. Sündüz ÖZTÜRK KASAR	2017	Örnek okurdan yetkin çevirmene: Yazın çevirisi eğitiminde yeni bir model / From the model reader to the competent translator: A new model in didactics of literary translation		
4	531043	Elif BATU / Prof. Dr. Sündüz ÖZTÜRK KASAR	2018	Göstergebilimsel Bir Serüven: Üç öyküsüyle Türkçe'de Oscar Wilde / A semiotic adventure: Oscar wilde in the Turkish language through his three stories		
5	636750	Burcu YAMAN / Prof. Dr. Sündüz ÖZTÜRK KASAR	2020	Yuri Lotman'ın kültür göstergebilimi bakış açısından Nasreddin Hoca fıkralarının İngilizce çevirilerinde kültürel aktarım sorunsalı / The problematic of cultural transmission in english translations of Nasreddin Hodja jokes from Yuri Lotman's perspective of semiotics of culture		
6	680942	Halise GÜLMÜŞ SIRKINTI / Prof. Dr. Sündüz ÖZTÜRK KASAR	2021	Çeviri göstergebilimi bağlamında özde çeviri: Halide Edib'in The Clown and His Daughter başlıklı eserinin ve çevirilerinin yeni kavramlar ışığında incelenmesi / Watermark translation in the context of semiotics of translation: Analysis of Halide Edib's The Clown and His Daughter and its translations in the light of new concepts		
7	717411	Kübra ÇELİK / Prof. Dr. Sündüz ÖZTÜRK KASAR	2021	19. yüzyıl İstanbul'unun Julia Pardoe'nun gözünden özde çeviri kavramıyla okunması ve aslına çevirilerinin değerlendirilmesi / Reading the 19th century's Istanbul through the eyes of Julia Pardoe via the concept of watermark translation and evaluation of its retro translations		
8	675493	Asena Kaya KARACA / Prof. Dr. Füsun ATASEVEN	2021	Bir çevirmen gözüyle resimlerarasılık ve metinlerarasılık çözümleme çalışmaları / Intertextual and interpictural analysis studies from a translator's point of view		
9		Ozan Erdem GÜZEL / Prof.	2022			

	743392	Dr. Sündüz Öztürk KASAR		Ayşe Kulin'in Nefes Nefese adlı romanının ve İngilizce çevirilerinin kent göstergebilimi ve çeviri göstergebilimi bağlamında çözümlenmesi / The semiotic analysis of Ayşe Kulin's novel titled 'Nefes Nefese' and its translations within the context of urban semiotics		
10	924672	Dilara DUYMAZ / Prof. Dr. Sündüz ÖZTÜRK KASAR	2025	Kuramsal çeviride terim birliği ve terimsel gereksinim: Umberto Eco'nun Opera Aperta adlı eserinin Türkçe çevirilerinde terim sorunlarının irdelenmesi / Terminology standardisation and terminological need level in theorical translation: Analysing terminology problems in Turkish translations of Umberto Eco's Opera Aperta		

Table 2: Doctoral Theses

Overview of the doctoral theses listed in Table 2 and their relation to semiotics

1. **Nihal Yetkin's doctoral thesis (2009),** titled *Analyzing the translatability in subtitled humor in the Turkish cultural and linguistic context*, constitutes the first examined doctoral research. This descriptive study explores the translatability of satire- and irony-based humor in subtitle translation from English into Turkish, using selected episodes of *The Simpsons* series. The results reveal that humor should be considered not only linguistically but also in relation to visual and cultural components. Extra-linguistic cultural references, intertextuality, and subtitling constraints often lead to loss of meaning. Furthermore, the student responses collected in the study highlight that humor perception varies individually, directly affecting the translation process. Consequently, the transmission of humor in subtitles is a multi-layered process dependent on variable factors.

2. **Mesut Kuleli's doctoral thesis (2016)** is the first academic study that examines Shakespeare's *Julius Caesar* and *Antony and Cleopatra* through the lens of semiotics of translation. Both the original texts and six different Turkish translations are analyzed semiotically using the theories of Jean-Claude Coquet, A. J. Greimas, and Michael Riffaterre. Employing Sündüz Öztürk Kasar's *Systematics of Designificative Tendencies*, the study identifies meaning shifts in 100 out of 140 analyzed utterances. These findings emphasize the importance of semiotic methods in detecting meaning deviations, particularly concerning intertextuality, narrative techniques, and shifts in subjectivity. The thesis underlines the necessity of a comprehensive approach in literary translation that goes beyond surface-level language transfer and focuses on deeper structural layers.

3. **Alize Can's doctoral thesis (2017)** investigates the applicability of the *Competent Translator Analysis Model*, inspired by Umberto Eco's text semiotics, in literary translation class. The 14-week implementation of the model shows significant improvements in students' interpretation, referential analysis, and intertextuality skills. The model presents a functional approach to teaching literary translation.

4. **Elif Batu's doctoral thesis (2018),** titled *A Semiotic Journey: Oscar Wilde in Turkish with Three Short Stories*, brings together the disciplines of semiotics and translation semiotics to analyze three of Wilde's stories (*The Selfish Giant*, *The Devoted Friend*, *The Nightingale and the Rose*). A total of 23 Turkish translations are evaluated through the theories of Greimas, Barthes, and Coquet, focusing on meaning shifts, sign changes, and translation strategies supported by statistical data. The study identifies issues such as "inadequate meaning" in cases like the translation of "pearl" as "white," and "distorted meaning" in the varied renderings of "Cornish ogre." Even in these linguistically simple texts, the analysis reveals layered meaning structures. The research emphasizes the critical role of semiotic analysis in preserving deep meaning in short story translation.

5. Burcu Yaman's doctoral thesis (2020) examines the problems of cultural transfer in English translations of Nasreddin Hodja anecdotes within the framework of Yuri Lotman's cultural semiotics theory. Analyzing 74 anecdotes based on Lotman's concepts of *semiosphere* and *boundary*, the study shows that translators often struggle to render cultural and religious signs effectively. Particularly, decontextualized, word-for-word, or generalized translations lead to significant loss of meaning. The thesis argues that translation is as much a cultural act as a linguistic one, and that a semiotic perspective can provide useful guidance throughout this process.

6. **Halise Gülmüş Sırkıntı's doctoral thesis (2021)** compares Halide Edib Adıvar's *The Clown and His Daughter* (the original English version), *Sinekli Bakkal* (the Turkish version), and W.D. Halsey's retranslation into English, analyzing the transfer of cultural signs from the perspective of translation semiotics. Grounded in Sündüz Öztürk Kasar's concepts of "intrinsic translation" (*öz çeviri*) and "essential translation" (*özde çeviri*), the study reveals how cultural and religious signs are transformed and strategically reconstructed for the target audience.

7. Kübra Çelik's doctoral thesis (2021) analyzes Julia Pardoe's travelogue on 19th-century Ottoman Istanbul and its two Turkish translations through urban semiotics and the semiotics of translation. The research focuses on how translators render cultural signs using the concepts of *essential translation* (*özde çeviri*) and *literal translation* (*aslına çeviri*). Analysis of 80 examples concludes that the text, as filtered through the author's own cultural lens, is predominantly presented as an essential translation.

8. **Asena Kaya Karaca's doctoral thesis (2021),** titled *Intertextual and interpictural analysis studies from a translator's point of view*, treats translation not merely as a linguistic activity but as a creative act that bridges cultures, disciplines, and arts. Drawing on anthropology, visual culture, and art theory—particularly Merleau-Ponty's phenomenology and Lefevere's "rewriting" concept—the thesis positions the translator as an aesthetic and cultural interpreter. It argues that visual language, like verbal language, can generate meaning, and that interpreting artworks can be seen as a form of translation, with every visual narrative being regarded as a type of "readable text". Thus, translation becomes a multi-layered process of encountering and transforming "the Other".

9. **Ozan Erdem Güzel's doctoral thesis (2022)** examines the English translations of Ayşe Kulin's *Nefes Nefese* from the perspective of urban and translation semiotics, focusing on meaning loss in the transfer of urban signs. Based on Sündüz Öztürk Kasar's *Systematics of Designificative Tendencies*, the research demonstrates that the omission or generalization of spatial signs such as "Ankara" and "island" weakens the narrative's spatial dimension. The study emphasizes the need for translators to evaluate multilayered signs using strategic approaches and highlights the contribution of semiotics to the translation process.

10. **Dilara Duymaz's doctoral thesis (2025)** analyzes three Turkish translations of Umberto Eco's *Opera Aperta* using Prof. Dr. Sündüz Öztürk Kasar's *Method of Terminological Need Levels*. The findings show that translators are often required to produce creative solutions, especially with secondary and full requirement level terms. The thesis concludes that deficiencies in social science terminology and insufficient subject expertise negatively impact translation quality, and it underscores the necessity of collaboration among academics, linguists, and domain experts to ensure terminological consistency in theoretical texts.

In light of the above information, master's and doctoral theses related to semiotics were evaluated in terms of quantity and content based on data obtained from the National Thesis Centre of the Higher Education Council (YÖKTEZ). 9 master's theses and 10 doctoral theses related to semiotics were found from an interdisciplinary perspective. The relationship between these theses and semiotics in terms of content, as well as how the interaction between the two disciplines is reflected in the theses, has been revealed. As can be seen from the data in both

tables, despite the small number of theses, the mutual relationship between semiotics and translation studies is evident in these theses written by different researchers.

3.2. Semiotics as a course subject

Considering that there are currently 129 public and 75 foundation universities[321] in Türkiye, the number of semiotics-related courses offered in translation studies and related programs is both noteworthy and thought-provoking.[322] In Turkish universities' associate degree programmes related to translation studies, semiotics is not offered as a course. However, at the undergraduate level, only 6 universities offer courses specifically on semiotics. Among these, 4 are public universities and 2 are foundation universities. At the master's level, semiotics courses are available in only four public universities. At the doctoral level, such a course is offered at just one public university. These findings reveal that semiotics as a dedicated course in the field of translation studies is extremely limited in Türkiye.

In Undergraduate Programs:

Bolu Abant İzzet Baysal University offers two courses in its Department of English Translation and Interpreting, titled "Introduction to Semiotics for Translators" (IMT2430621) and "Translation Semiotics" (IMT2440321), as indicated in the Bologna information package.[323]

Mardin Artuklu University offers the two courses, "Introduction to Semiotics" (MTİ309) and "Semiotics and Translation" (MTİ310) in its English Translation and Interpreting program, **as indicated in the Bologna information package**.[324]

Bandırma Onyedi Eylül University offers the two courses, "Introduction to Semiotics of Translation" (IMT3108) and "Semiotics of Translation" (IMT3209) in the curriculum of its English Translation and Interpreting department, **as indicated in the Bologna information package**.[325]

Trakya University offers the two courses, "Applications of Semiotics in Literary Translation I" (SİT 301) and "Applications of Semiotics in Literary Translation II" (SİT 302) as part of its English Translation and Interpreting program, **as indicated in the Bologna information package**.[326]

KTO Karatay University offers the course "Semiotics and Translation" (04560314) in its English Translation and Interpreting undergraduate curriculum, **as indicated in the Bologna information package**.[327]

İstanbul Yeni Yüzyıl University offers two courses, "Visual Semiotics and Intersemiotic Translation" (ETI 258) and "Semiotics of Translation" (ETI 449) in its undergraduate program in English Translation and Interpreting, **as indicated in the Bologna information package**.[328]

In Master's Programs:

---

[321] https://yokatlas.yok.gov.tr/
[322] https://web.archive.org/web/20250207120058/https://istatistik.yok.gov.tr/
[323] https://yabancidiller.ibu.edu.tr/tr/page/ders-icerikleri/16258
[324] https://www.artuklu.edu.tr/dosyalar/mutercim_tercumanlik/Dosyalar/M%C3%BCtercim%20ve%20Terc%C3%BCmanl%C4%B1k%20%20Ders%20%C4%B0%C3%A7erik%20Bilgisi.pdf
[325] https://obs.bandirma.edu.tr/oibs/bologna/progCourses.aspx?lang=tr&curSunit=5377
[326] https://eos.trakya.edu.tr/Pages/CoursePlan.aspx?lang=tr-TR&academicYear=2022&facultyId=12&programId=7&menuType=unit
[327] https://bologna.karatay.edu.tr/tr/program/iktisadi-idari-ve-sosyal-bilimler-fakultesi/ingilizce-mutercim-ve-tercumanlik/ders-listesi-ve-kredilendirme
[328] https://www.yeniyuzyil.edu.tr/Bolumler/IngilizceMutercimTercumanlik/EK2-%202024%20Yeni%20Mu%CC%88fredat.pdf?v=2

Dokuz Eylül University offers the course "Contributions of Morphology, Structuralism, and Semiotics to Translation Studies" (MÜİ 5033) in its MA program in English Translation and Interpreting (Thesis), as indicated in the Bologna information package.[329]

Ondokuz Mayıs University offers the course "Semiotic Theories in Translation" (IMT 607) in its MA program in English Translation and Interpreting (Thesis), as indicated in the Bologna information package.[330]

Muğla Sıtkı Koçman University offers the course "Theories of Semiotics" (MÜT 5502) in its MA program in English Translation and Interpreting (Thesis), as indicated in the Bologna information package.[331]

Yıldız Technical University offers the course "Semiotic Theories in Translation" (MTFXXXX) in its MA program in Languages and Intercultural Translation Studies under the Department of Western Languages and Literatures, as indicated in the Bologna information package.[332]

In Doctoral Programs:

Yıldız Technical University offers two courses, "Theory, Method, and Practice in Translation Semiotics" (MTF6118) and "Translation Semiotics" (MTF6107) in its PhD program in Languages and Intercultural Translation Studies under the Department of Western Languages and Literatures, as indicated in the Bologna information package.[333]

As can be seen from the above findings, the limited presence of semiotics courses in translation studies programmes in Türkiye also indicates that an interdisciplinary approach related to semiotics has not been sufficiently adopted. However, it is clear that semiotics should be given more prominence in translation studies in order to deepen intercultural communication and strengthen meaning creation and transmission. When considering the reasons for this, it becomes apparent that, in addition to the field being abstract and difficult, the small number of academics specialising in semiotics is also an significant reason for this deficiency.

15. 4. CONCLUSION

Although semiotics-based studies in the field of translation studies in Türkiye have started to attract attention in recent years, the quantitative data obtained indicate that this interest is still rather limited. Between 1989 and 2025, a total of 1596 master's and doctoral theses across various disciplines included the term "semiotics" in their keywords; however, only 560 of these were in the field of translation studies. The ratio of academic outputs directly combining these two fields remains significantly low. According to the National Thesis Center of the Council of Higher Education (YÖKTEZ), only 9 master's theses between 2003 and 2025 and 10 doctoral theses between 2009 and 2025 have brought together semiotics and translation studies. These low numbers reveal that critical topics such as meaning production in translation processes, the analysis of signs, and the transfer of cultural contexts have not yet been sufficiently approached from a semiotic perspective. Thesis analyses demonstrate that a semiotic approach serves as a guiding theoretical tool in translators' decision-making processes and provides a valuable methodological contribution to understanding the multilayered nature of the translation act. Another notable finding in this context is how limited semiotics appears in the curricula of translation programs in Türkiye. Yet the integration of semiotics courses would support the

[329] https://debis.deu.edu.tr/ders-katalog/2023-2024/tr/bolum_1418_tr.html
[330] https://mutercumanlik-itbf.omu.edu.tr/tr/egitim-ogretim/yuksek-lisans-programi/%C4%B0ngilizce%20M%C3%BCtercim%20ve%20Terc%C3%BCmanl%C4%B1k%20Tezli%20Y%C3%BCksek%20Lisans%20Program%C4%B1.pdf
[331] https://akts.mu.edu.tr/tr/program/190
[332] https://www.bologna.yildiz.edu.tr/index.php?r=program/view&id=545&aid=103
[333] http://www.bologna.yildiz.edu.tr/index.php?r=program/view&id=203&aid=8

development of translation students' intersemiotic analysis skills, enabling them to interpret social, cultural, and ideological layers more consciously. All of these findings point to the necessity of addressing the academic gap between translation studies and semiotics.

Although the methodological variety in the theses may be considered a positive development, it is clear that semiotics still holds a rather limited place in the field of translation. In conclusion, both the quantitative and qualitative findings suggest that semiotics should be positioned not only as a complementary element but also as a guiding theoretical framework in translation research. Encouraging interdisciplinary and transdisciplinary approaches more strongly in the field would add depth not only to theoretical inquiry but also to translation education and practice. Translation is not merely a linguistic transfer; it is a process of meaning production and transmission interwoven with cultural, ideological, and contextual signs. The successful execution of this process depends on the training of translators who can grasp the multilayered nature of signs and establish conscious transitions between these structure.

REFERENCES

[1] Barthes, R. (2016). *Göstergebilimsel Serüven*. Translated by: Mehmet-Sema Rifat. İstanbul: Yapı Kredi Publications.

[2] Bertrand, D. (2000). *Précis de Sémiotique Littéraire*. Paris: Nathan.

[3] Eco, U. (1976). *A Theory of Semiotics*. Bloomington: Indiana University Press.

[4] Gorlée, D. L. (1994). *Semiotics and the Problem of Translation: with Special Reference to the Semiotics Charles S. Peirce*. Amsterdam: Rodopi.

[5] Gorlée, D. L. (2012). *Wittgenstein in Translation: Exploring Semiotic Signatures*. Berlin: Walter de Gruyter.

[6] Guiraud, P. (1994). *Göstergebilim*. Translated by: Mehmet Yalçın. Ankara: İmge Publishing House.

[7] Greimas, A. J. (2015). *Sémantique Structurale: Recherche de Méthode*. Paris: Presses Universitaires de France.

[8] Günay, V. D. (2018). *Bir Yazınsal Göstergebilim Okuması: Kuyucaklı Yusuf*. İstanbul: Papatya Publishing.

[9] Günay, V. D. (2020). *21. Yüzyılda Göstergebilim*. İstanbul: Papatya Publishing.

[10] Jakobson, R. (1959). On Linguistic Aspects of Translation. In Brower R. (Ed.), *On Translation*, pp. 232-239. Harvard University Press.

[11] Kalelioğlu, M. (2020). *Yazınsal Göstergebilim: Bir Kuram Bir Uygulama*. Ankara: Seçkin Publishing.

[12] Kalelioğlu, M. (2021a). Söylem Göstergebilimi: Yazınsal Anlatılarda Sözcelemeden Sözceye Anlamlama Süreçleri, *RumeliDE Journal of Language and Literature Studies*, 9, pp. 204-228.

[13] Kalelioğlu, M. (2021b). Göstergebilim Kuramının Genel Bir Değerlendirmesi, Türkiye'deki Yeri ve Önemi. *Söylem Journal of Philology*, 6(1), pp. 189-200. https://doi.org/10.29110/soylemdergi.875738. Last Accessed: 10.06.2025

[14] Ludskanov, A. (1975). *A Semiotic Approach to The Theory of Translation*, Language Sciences.

[15] Munday, J. (2016). *Introducing Translation Studies: Theories and Applications*. Routledge.

[16] Peirce, C. (1982). *Writings of Charles S. Pierce*: *A Chronological Edition*. Indiana University Press, Kahle/Austin Foundation.

[17] Saussure, F. D. (1959). *Course in General Linguistics*. New York: Philosophical Library.

[18] Saussure, F. (1985). *Genel Dilbilim Dersleri*. Translated by: Berke Vardar. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.

[19] Saussure, F. (2001). *Genel Dilbilim Dersleri*. Translated by: Berke Vardar. İstanbul: Multilingual.

[20] Torop, P. (2002). Translation As Translating As Culture. *Sign Systems Studies*, 30(2), pp. 593-605.

[21] Tuna, D. & Kuleli, M. (2017). *Çeviri Göstergebilim Çerçevesinde Yazınsal Çeviri için Bir Metin Çözümleme ve Karşılaştırma Modeli*. Konya: Eğitim Publishing House.

This study, titled "The Place of Semiotics Theory in Master's and Doctoral Theses in the Field of Translation Studies in Türkiye," has been supported by TÜBİTAK within the scope of the 2009/A University Students Research Projects Support Programme, 2024/1st Term Application. It was accepted as a Final Project during the Spring Semester of the 2024–2025 Academic Year at Mardin Artuklu University, Faculty of Letters, Department of Translation and Interpreting, English Translation and Interpreting Programme.

EDUCATION OF THE MOTHER TONGUE AND PRESERVATION OF CULTURAL IDENTITY IN THE DIASPORA: DIDACTIC PRACTICES AND DEVELOPMENT OF INTERCULTURAL COMPETENCES

DİASPORADA ANA DİLİN EĞİTİMİ VE KÜLTÜREL KİMLİĞİN KORUNMASI: DIDAKTİK UYGULAMALAR VE KÜLTÜRLERARASI YETERLİLİKLERİN GELİŞTİRİLMESİ

Prof. Doç. Dr. Albana Tahiri[1], [2]Etleva Mançe, [3]Mimoza Sulollari

[1]Arnavutluk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Eğitim ve İngiliz Dili Bölümü, Zogu I Bulvarı, 1001 Tiran, Arnavutluk
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0333-7675
[2]Diasporada Arnavut Öğretmen; Kuzey Ren-Vestfalya (NRW) Eyaleti Miras Dili Programı Koordinatörü
[3]Diasporada Arnavutça Öğretmeni, Düsseldorf & Duisburg (Almanya)

Özet:

Bu çalışma, diasporadaki ek Arnavut okullarının ana dili koruma ve genç Arnavut kuşaklarının kültürel kimliğini güçlendirmedeki rolünü ele almaktadır. Göç ve çokdillilik bağlamında, bu okullar çocukların menşe ülkelerinin kültürel ve dilsel mirasıyla bağ kurmasında önemli bir rol oynamaktadır. *Çalışmanın hipotezi, çağdaş ve etkileşimli öğretim uygulamalarının öğrencilerin dilsel ve kültürlerarası yeterliklerinin gelişimini olumlu yönde etkilediğidir.*

Çalışma, betimleyici-analitik nitelikte bir nitel yaklaşım temelinde yürütülmüş olup, amaçlı örneklem yöntemiyle seçilen 150 öğretmen ve 80 veliyi kapsamaktadır. Veri toplama araçları arasında yarı yapılandırılmış görüşmeler, müfredat analizleri ve Almanya'daki çeşitli Arnavut okullarında ders sırasında gerçekleştirilen gözlemler yer almaktadır.

Bulgular, yerelleştirilmiş öğretim içeriklerinin kullanımı, ailelerin aktif katılımı ve toplum işbirliğinin önemini vurgulamaktadır. Verilerin tematik analizi, öğretmen-öğrenci olumlu etkileşimleri ve Arnavut kültürel simgelerinin öğretime dahil edilmesi yoluyla dilin korunması ve sürdürülebilir bir kültürel kimliğin inşasında etkili uygulamaları ortaya koymaktadır.

Çalışma, diasporadaki öğretmenlerin sürekli eğitimi ve destekleyici politikaların geliştirilmesi gerekliliğini vurgulayarak, okulların kuşaklar ve kültürler arasında bir köprü olarak rolünü güçlendirmeyi hedeflemektedir. Ayrıca, çalışma, Arnavutluk ve Kosova Milli Eğitim Bakanlıklarının diasporadaki dil ve kültür eğitimi düzenlemelerine ilişkin stratejik ve yasal belgelerine dayanmaktadır.

Anahtar kelimeler: ana dil; kültürel kimlik; diaspora eğitimi; öğretim uygulamaları; kültürlerarası yeterlik;

This study focuses on the role of supplementary Albanian schools in the diaspora in preserving the mother tongue and strengthening the cultural identity of younger generations of

Albanians. In a migratory and multilingual context, these schools play a crucial role in connecting children with the cultural and linguistic heritage of their country of origin. *The hypothesis of the study is that contemporary and interactive teaching practices positively influence the development of students' linguistic and intercultural competences.*

The study is based on a qualitative descriptive-analytical approach and involves 150 teachers and 80 parents, purposefully selected. Data collection methods included semi-structured interviews, curriculum analysis, and non-participant observations during lessons at various Albanian schools in Germany.

Findings highlight the importance of using localized teaching content, active family involvement, and collaboration with the community. The thematic analysis of the data reveals effective practices in language preservation and the construction of a sustainable cultural identity through positive teacher-student interactions and the incorporation of Albanian cultural symbols in teaching.

The study underscores the need for supportive policies and ongoing teacher training in the diaspora to strengthen the role of schools as a bridge between generations and cultures. It draws on strategic and legal documents from the Ministries of Education of Albania and Kosovo, which regulate language and cultural education in the diaspora.

Keywords: mother tongue; cultural identity; diaspora education; didactic practices; intercultural competence;

KUBADABAD STYLE AS A CONTEMPORARY ARTISTIC INTERPRETATION OF OTTOMAN TILE ART
KUBADABAD ÇİNİLERİNİN ÇAĞDAŞ SANATLA YORUMLANMASI

Osman YANARAY[1], Ayşegül KARAKELLE ALPER[2]

[1] Yüksek Lisans Öğrencisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Güzel Sanatlar Eğitimi ABD
Orcid: 0009-0004-6650-249X.
[2] Prof. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlr Eğitimi Bölümü,Orcid: 0000-0002-3691-2875.

ÖZET
Selçuklu çini sanatının özgün üsluplarından biri olan Kubadabad, zarif simetri anlayışı, stilize bitkisel motifleri ve geometrik düzenlemeleriyle klasik dönem estetiğinin önemli bir temsilcisidir. Bu çalışma, Kubadabad çinisinin tarihsel ve estetik değerini koruyarak, onu çağdaş sanat pratikleriyle yeniden yorumlamayı amaçlamaktadır. Araştırma sürecinde, geleneksel çini desenleri akrilik boya kullanılarak özgün çağdaş kompozisyonlar içinde yeniden ele alınmıştır. Bu yorumlamalar, klasik formların günümüz sanatsal arayışlarıyla nasıl dönüştürülebileceğine dair bir zemin sunmaktadır. Çalışmalarda özellikle arka planın soyut ifadelerle zenginleştirilmesi ve yüzeyin geleneksel seramikten ayrılarak tuval gibi farklı çağdaş yüzeylere taşınması, hem teknik hem de kavramsal açıdan yeni açılımlar sağlamıştır.
Bildiride, geleneksel ve modernin iç içe geçtiği bu üretim süreci; kültürel bellek, estetik süreklilik ve sanatsal dönüşüm bağlamında değerlendirilmiştir. Kubadabad çinilerinin biçimsel özellikleri korunurken, çağdaş anlatım diliyle yeniden inşa edilen bu kompozisyonlar, izleyiciyle kurulan görsel ilişkiyi yeniden tanımlayacak ve geleneksel sanatın günümüzle kurduğu diyaloğa katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel motifler, estetik dönüşüm, kültürel bellek, modern yorum, Kubadabad sarayı.

ABSTRACT
One of the distinctive styles of Seljuk ceramic art, the Kubadabad tile tradition is a significant representative of classical period aesthetics with its refined sense of symmetry, stylized vegetal motifs, and geometric arrangements. This study aims to reinterpret the historical and aesthetic value of Kubadabad tiles through contemporary art practices. Throughout the research process, traditional tile patterns were reimagined within original contemporary compositions using acrylic paint. These reinterpretations offer a foundation for exploring how classical forms can be transformed through current artistic pursuits. In particular, the use of abstract expressions in the background and the shift from traditional ceramic surfaces to contemporary materials such as canvas have introduced new perspectives both technically and conceptually.
This paper evaluates the production process-where tradition and modernity intertwine-in the context of cultural memory, aesthetic continuity, and artistic transformation. While preserving the formal characteristics of Kubadabad tiles, these compositions reconstructed with a contemporary visual language seek to redefine the viewer's visual engagement and contribute to the dialogue between traditional art and the present day.
Keywords: Traditional motifs, aesthetic transformation, cultural memory, contemporary interpretation, Kubadabad palace.

1. GİRİŞ
Çini sanatı, seramik malzemenin üzerine sır altı ya da sır üstü tekniklerle çeşitli motiflerin, figürlerin ve desenlerin işlenmesiyle ortaya çıkan süsleme sanatıdır. Genellikle yüksek ısılarda pişirilen bu eserler, mimari yapılarda dekoratif bir unsur olarak kullanılır. Özellikle cami,

medrese, türbe ve saray gibi yapılarda estetik ve simgesel işlevler üstlenir. Çini sanatında kullanılan desenler, ait olduğu dönemin kültürel, dini ve sanatsal birikimini yansıtırken; teknik yönüyle de dönemin teknolojik gelişmişliğine dair ipuçları sunar.

Kubadabad Sarayı, Anadolu Selçuklu Dönemi'ne ait mimari ve sanatsal açıdan çarpıcı özellikler taşıyan bir yapıdır. Konya Beyşehir Gölü kıyısında yer alan bu yazlık saray, I. Alaeddin Keykubad tarafından 13. yüzyılda inşa ettirilmiştir. Sarayda kullanılan çiniler, dönemin estetik anlayışını ve teknik becerisini göstermesi bakımından çok önemlidir. Figüratif anlatımların zenginliği, renk paletindeki çeşitlilik ve sembolik motiflerin varlığı, Kubadabad çinilerini Anadolu sanatı içinde özel bir yere koyar.

Şekil 1. Kubadabad Sarayı Harabeleri (Arık, 2000: s.13).

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Kubadabad çinilerinin tarihsel ve teknik özelliklerini ortaya koyduktan sonra, bu çinilerin çağdaş sanat içinde nasıl yeniden yorumlanabileceğini tartışmaktır. Bu bağlamda çini sanatının geleneksel temsilleriyle, güncel sanat pratikleri arasındaki etkileşim de ele alınacaktır.

Şekil 2. Kubadabad Çini Örnekleri (Arık, 2000: s.138).

Araştırmanın Önemi

Kubadabad Sarayı çinileri, Anadolu Selçuklu sanatının figüratif ve teknik açıdan en özgün örnekleri arasında yer almaktadır. Bu çiniler yalnızca mimari bir süsleme unsuru olarak değil, aynı zamanda dönemin kültürel yapısını, toplumsal sembollerini ve estetik anlayışını yansıtan sanatsal belgelerdir. Saray duvarlarını süsleyen av sahneleri, mitolojik figürler, hayvan betimlemeleri ve geometrik desenler; Selçuklu saray yaşamının izlerini günümüze taşıyan nadide örneklerdir. Bu çalışmanın önemi, Kubadabad çinilerinin yalnızca tarihsel ve teknik yönleriyle sınırlı kalmayıp; aynı zamanda çağdaş sanatın güncel ifade biçimleriyle nasıl yeniden yorumlanabileceğine dair bir bağ kurmasıdır. Kültürel mirasın günümüzdeki sanat üretim süreçlerine etkisi, bu tür çalışmalar sayesinde görünür hale gelmektedir. Özellikle sanat eğitiminde ve kültürel belleğin korunmasında, geleneksel sanatların çağdaş anlayışlarla buluşturulması önemli bir strateji olarak kabul edilmektedir.

Ayrıca bu çalışma, Anadolu'daki erken dönem sivil mimari örneklerinden biri olan Kubadabad Sarayı'nın ve onun sanatsal zenginliğinin daha geniş çevrelerce tanınmasına katkı sağlayacaktır. Çinilerin sadece estetik değil, aynı zamanda toplumsal, politik ve kültürel anlamlar taşıdığına dair farkındalık oluşturmak, sanat tarihi ve kültürel çalışmalar açısından önemli bir adım olarak değerlendirilmelidir.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Kubadabad Sarayı çinileri, Anadolu Selçuklu sanatının zirve noktalarından biri olarak kabul edilmekte ve figüratif bezeme anlayışıyla geleneksel Türk-İslam sanatında ayrıcalıklı bir yere konumlanmaktadır. Bu çiniler, yalnızca dekoratif bir unsur olmanın ötesinde, döneminin siyasi gücünü, inanç sistemini ve kültürel temsillerini yansıtan görsel birer belgedir. Saray çinilerinde yer alan simgesel figürler, Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan sanatsal etkilerin somutlaştığı önemli örneklerdir. Hem teknik ustalığı hem de ikonografik zenginliğiyle Kubadabad çinileri, sanat tarihinde çok katmanlı bir anlatım biçiminin taşıyıcısıdır. Bu yönüyle yalnızca tarihsel bir merak konusu değil, aynı zamanda çağdaş sanatçıların yeniden yorumladığı canlı bir kültürel kaynaktır.

Kubadabad çinilerinin sanatsal öneminin ötesinde, kültürel ve etnografik düzeyde de birçok iz taşıdığı görülmektedir. Özellikle figüratif anlatımların çeşitliliği, bu çinilerin yalnızca İslam sanatına değil, aynı zamanda Orta Asya göçebe sanatları ve erken dönem İran etkilerine de kapı araladığını göstermektedir. Aypek ve Cantürk, bu durumu şu şekilde açıklar: "Kubadabad Sarayı kazılarından insan figürlerinin yer aldığı parçalar da bulunmuştur. Bunlar oturmuş, bağdaş kurmuş şekilde, ellerinde kadeh tutan insan figürleri, elinde balık olan insan figürü şeklinde ya da iki yanında bitkisel motif bulunan insan figürü şeklinde yer almaktadır. Uygur yüz tipinin hakim olduğu insan figürlerinde badem gözlü, küçük burunlu, küçük ağızlı ve yuvarlak yüzlü yüz tipi özellikleri görülür. Genellikle sultan ve saray çevresinden kişiler resmedilmiştir." (2023: s.217).

Şekil 3. Oturan İnsan Figürü (Arık, 2000: s.136). **Şekil 4.** Sfenks (Arık, 2000: s.124).

Bu figürler yıldızlı çinilere hem sır altı tekniği ile uygulanmış hem de lüster tekniği ile uygulanmıştır. Oturup bağdaş kuran figürlerin yanında ayakta duran bir figürü gösteren çini dikkat çeker. Bu da bizlere Anadolu Selçuklu saraylarında bulunmuş çinilerdeki figürlerin günlük yaşam şekillerine, klasik Türk tiplerine, oturma ve bakışlarındaki anlamların resim programında ne kadar emek verilerek yapıldığını da göstermektedir. (Akengin ve Cantürk, 2015: s.260)

Kubadabad kazılarında dikkat çeken ilk buluntuların ortaya çıktığı yer Büyük Saray'da, kuzeydeki ikinci odadır (Şekil 4.). İlk olarak burada ortaya çıkarılmış olan in sitü çini kaplamalara ait yükseklik 1,5-2 metreye ulaşmaktadır. Çinilerin düzenleme şekli bu çiniler sayesinde algılanmıştır. İn sitü çinileri kapıdan girildiğinde sol duvarda bulunmaktadır. Prof. Otto-Dorn, "es-Sultan" yazılı çinilerle süslenmiş bu odayı "divan" olarak adlandırmaktadır. Salondan yaklaşık 35 cm. yüksekte olan eyvan taban, tuğla döşenmiş bir podyuma

benzemektedir. Tören salonuna doğru bakan podyumun ön yüzü ve eyvan duvarlarının bir bölümünde in sitü çiniler yer almaktaydı. Bu alan ihtişamlı bir taht makamı, orta salonda yer alan bir tören holü (ya da iç avlusu) idi (Canpolat, 2017: s.5).

Şekil 5. Siren (Arık, 2000: s.121). **Şekil 6**. Büyük Saray'ın duvar çinileri (Arık, 2000: s.29).

Kadın başlı ve kuş gövdeli siren figürü Kubadabad sarayı duvarlarında yer alan fantastik canlılardan biridir. Yıldız biçimindeki çinilerde üzerinde sıraltı boyama ve lüster tekniğinde sirenlerin etrafında, bitkisel motifler, kıvrım dalları, çiçek ve yaprak kompozisyonları görülmektedir. Çiniler genellikle 23 cm çapındadır. Çinilerde motifler, şeffaf sır altına siyah tahrirli olup kobalt mavisi, mor, firuze renkler kullanılmıştır (Alayrak ve Davun, 2023: s.201).

1.1.1. Kubadabad Sarayı

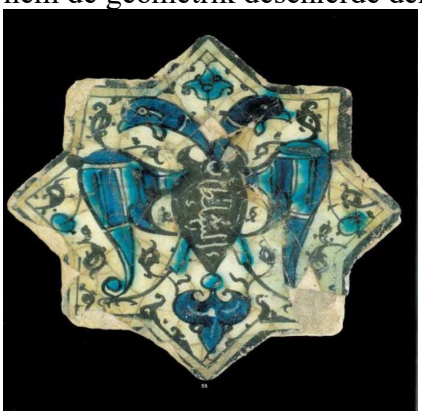
Kubadabad Sarayı, Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubad'ın Konya'daki merkezden uzaklaşmak ve yaz aylarını daha serin bir yerde geçirmek amacıyla yaptırdığı bir yazlık saray kompleksidir. Kubadabad ismi, Farsça "Kübâd" (Keykubad) ve "abad" (yerleşim, mamur) kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur ve "Keykubad'ın kurduğu şehir" anlamını taşır. Alaaddin Keykubad I. (1219-1237), başkent Konya'daki sarayından ayrı olarak, yazılık İki saray daha yaptırmış, bunlardan Beyşehir Gölü sahilindeki saraya (Kubad-abad), Kayseri yakınlarında yaptırdığı saraya da (Kubadi-ye) adını vermiştir. Onun Antalya ve Alanya'da da kışlık sarayları olduğu bilinmektedir. Se1çuklu tarihçilerinden İbni Bibi'nin bize verdiği bilgilere göre, Kubad-abad Sarayı'nın yerini bizzat Sultan Alaaddin Keykubad I. seçmiş, aynı zamanda mimar ve nakkaş olan veziri Sadeddin Köpek'e burada yazları oturabileceği bir saray yaptırılması emrini vermiştir. 1225 yılı sonlarında tamamlanan Kubad-abad Sarayı'nda tarihi birçok olaylar geçtiği gibi, vezir Sadeddin Köpek'in de katli burada olmuştur. Alaadin Keykubad I'den sonraki Selçuklu sultanları buralarda zaman zaman oturmuşlardır. Selçuklu Devleti'nin çöküşünden sonra, saray bu bölgede bir beylik kuran Eşrefoğulları'nın elinde kalmıştır. On beşinci yüzyılın ortalarında Beyşehir'in, Karamanoğulları'nın elinden alınarak Osmanlı Devleti topraklarına katılmasıyla, saray terkedilmiş, zamanla adı ve yeri unutulmuştur (Önder, 1988: s.31).

Günümüze ancak duvar kalıntısıyla ulaşabilen Kubadabad Sarayı'nın 1949 yılında Konya Müzesi müdürü merhum Zeki Oral tarafından ilk kazıları yapılmış ve sarayın iç duvarlarını süsleyen desenli ve resimli çinilerinden bir bölümü bulunmuştur. Bu dönemde müze asistanı olarak katıldığım kazılarda meydana çıkarılan çiniler, tarafımdan envanter edilmiş ve 1954 yılında (Konya Çini Eserleri Müzesi) olarak düzenlenen Karatay Medresesi'nde sergilenmiştir. 1956 yılında Konya müzesi müdürü olarak devam ettiğim araştırmalara, 1965 yılında Prof. Dr. K. Otto-Dorn, Prof. Dr. Oluş Arık ve Prof. Dr. Gönül Öney'le birlikte devam olunmuş, birkaç yıl süren bu arkeolojik kazılar sonunda saray kalıntıları tamamen ortaya çıkarılmıştır. Sarayın duvarlarını süsleyen desenli, yazılı ve figürlü çiniler, bugün bugün Konya-Karatay Müzesi'nde birkaç salonu doldurmaktadır (Önder, 1988: s.32).

1.1.2. Kubadabad Çinilerinin Teknik Özellikleri

Kubadabad Sarayı'nın iç duvarlarını süsleyen çinilerden bir kısmı sarayın büyük salonunda (insitu) olarak meydana çıkarılmıştır. Bu durumda çini kaplamanın alt sırası, bir sıra, dikdörtgen turkuaz düz renkli çinilerle sınırlandırılmış, bunun üzerine yarım haç şeklindeki çiniler yerleştirilerek, arabesk dekorlu, sır altı ve sır üstü çok renkli desenli yazılı ve figürlü 8 köşeli yıldız ve bunları bağlayan haçvari çiniler doldurulmuş böylece Büyük Selçuklular devrinde Asya'da çok iyi bilinen klasik arabesk kompozisyon tamamlanmıştır. Yıldız biçimindeki büyük satıhlı çinilerden ayrı olarak kare biçimli çinilerde bulunmaktadır. Bunların düz sıralarla kapladığı sanılmaktadır (Önder, 1988: s.32).

Çinilerde kullanılan renk paleti oldukça zengindir: lacivert, firuze, beyaz, siyah, kobalt mavisi, kırmızı ve yeşil gibi renkler bir arada kullanılmıştır. Bu renkler hem figüratif betimlemelerde hem de geometrik desenlerde dengeyle harmanlanmıştır.

Şekil 7. Çift Başlı Kartal Figürü (Arık, 2000: s.41). **Şekil 8.** Kaplan Figürü (Arık, 2000: s.108).

Anadolu Selçukluların burada sergiledikleri çiniler değişik formlarda değişik desenlerde ve süslemelerde uygulanmıştır. Sır altı tekniği ve lüster tekniği ile boyamış oldukları çinileri kare, altıgen, yıldız ve haç biçimindeki çini bisküviler üzerine resmetmişlerdir. Çiniler üzerine insan, hayvan veya mitolojik anlamları olan karakterleri yansıtarak süslemeleri tamamlamışlardır. Anadolu Selçuklu süslemelerinin yer aldığı, karakteristik çinilerin bulunduğu saray yapılarından bir tanesi olan Kubadabad Sarayı kazısında ele geçirilmiş olan çiniler, Selçukluların en kavramsal sanat üretim kuşağından biridir (Aypek ve Cantürk, 2023: s.3).

Çiniler genellikle sekizgen, kare, dikdörtgen veya yıldız formunda üretilmiş olup, sarayın duvarlarını süslemek amacıyla tasarlanmıştır. Ayrıca çinilerdeki figüratif betimlemeler – örneğin; aslan, pars, çift başlı kartal, av sahneleri, müzisyenler ve kadın figürleri– Selçuklu saray yaşamının detaylarını yansıtır. Kubadabad saray çinilerinde ördek, balıkçıl gibi sıklıkla gördüğümüz birçok kuş figürü, av hayvanları arasında yer alır. Tasvirler güçlü bir gözleme dayalı, doğa ile iç içe ve gerçekçi olmaya yakın özelliklerle betimlenmişlerdir. Bu bezemelerin çoğu bugün Kubad-Abad bölgesinde görülen kuşlarla benzeşen özellikler taşır (Canpolat, 2017: s.50-51).

Fırın yapıları ve atölye düzenlemeleri konusunda yapılan araştırmalar, saray çevresinde geçici veya kalıcı çini atölyelerinin kurulmuş olabileceğini göstermektedir. Bu da sarayın yapımı sırasında çini üretiminin yoğun bir şekilde planlandığını ortaya koymaktadır.

1.1.3. Kubadabad Çini Motifleri ve Süsleme Öğeleri

Kubadabad çinilerinde yer alan süsleme ögeleri, Selçuklu sanatının hem figüratif hem de soyut anlatım biçimlerinin birlikte kullanıldığını göstermektedir. Çinilerdeki en dikkat çekici unsurlar arasında doğa motifleri, hayvan figürleri, mitolojik öğeler, geometrik desenler ve kaligrafik süslemeler bulunmaktadır.

Şekil 11. Keçi Figürü (Arık, 2000: s.112). **Şekil 12.** Oturan İnsan Figürü (Arık,2000: s.135).

2. YÖNTEM

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden sanat temelli araştırma (art-based research) yaklaşımı doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Sanat temelli araştırma, kültürel olarak konumlandırılmış uygulamaları içeren nitel bir araştırma yaklaşımıdır. Belirli olayları araştırmakla veya belirli metodolojileri kullanmakla sınırlı değildir. Karakter olarak bilimsel olmaktan çok sanatsal olarak tanımlanan yaklaşım, araştırmayı yapan kişinin dünya görüşüne göre şekillenir; çalışma, "doğal olarak" biçimini belirli sanat pratiğiyle ilgilenen araştırmacıdan ve anlayıştan almaktadır. (Aydın Çelikcan ve Aksoy, 2020: s.355)

Araştırma sürecinde öncelikle literatür taraması yöntemi kullanılarak çini sanatının tarihsel gelişimi, teknik özellikleri ve Anadolu Selçuklu dönemi sanatı içerisindeki yeri incelenmiştir. Bu incelemeler kapsamında özellikle Kubadabad Sarayı çinilerine odaklanılmış, sarayın mimari yapısı, süsleme programı ve çinilerdeki figüratif, geometrik ve bitkisel motifler görsel ve yazılı kaynaklar doğrultusunda analiz edilmiştir.

Literatür incelemesini takiben, araştırmacı tarafından Kubadabad çinilerinin çağdaş bir sanat yaklaşımıyla yorumlandığı özgün görsel çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu üretim sürecinde, geleneksel motiflerden ve kompozisyon anlayışından esinlenilerek, çağdaş sanatın ifade biçimlerine uygun bir biçimde tuval üzerine akrilik boya tekniği kullanılmıştır.

Çalışma bu yönüyle hem kültürel mirasın güncel sanat diliyle nasıl yeniden yorumlanabileceğini ortaya koymakta hem de sanatın, tarihsel referanslarla beslenen çağdaş bir anlatım aracı olarak işlevini örneklemektedir. Sanat temelli araştırma yaklaşımı, hem araştırmacının yaratıcı üretimini hem de bu üretimin düşünsel altyapısını bilimsel bir bağlama taşımayı amaçlamıştır.

3. BULGULAR

Bu araştırma kapsamında, Kubadabad Sarayı çinilerinin ikonografik ve estetik özellikleri analiz edilerek çağdaş bir sanat anlayışıyla yeniden yorumlanmıştır. Sarayda yer alan figüratif çinilerden esinlenerek oluşturulan beş özgün çalışma, her biri 30x30 cm ölçülerinde, tuval üzerine akrilik boya tekniği ile gerçekleştirilmiştir.[334]
tekniği ile gerçekleştirilmiştir.[335]

[334] Tasarımlar yazar Osman Yanaray tarafından gerçekleştirilmiştir.

[335] Tasarımlar yazar Osman Yanaray tarafından gerçekleştirilmiştir.

Tasarım 1. Oturan insan figürü.

Tasarım 1'de; geometrik fon üzerine yerleşmiş olan figür, doğayla bütünleşen sade bir duruş sergilemektedir. Mavi tonlar huzur ve denge hissi verirken, balıklar bereketi simgelemekte ve arka fon dokusu eski çinilerin izini taşıyarak nostaljik bir atmosfer yaratmaktadır.

Tasarım 2. Çift başlı kartal figürü.

Tasarım 2'de; simetrik düzenin içine zarifçe yerleşen çift başlı kartal figürü, çağdaş arka planla zıtlık oluşturarak geleneksel estetiğe güçlü bir modern bakış açısı kazandırmaktadır.

Tasarım 3. Güneş figürü.

Tasarım 3'te; organik boya dokuları ile bezenmiş fon üzerinde, insani özellikler ve anlamlar yüklenen yüze dönüşmüş olan güneş motifi, geleneksel çini ruhunu doğayla bütünleştirerek mistik bir yorum sunmaktadır. Organik yeşil-turuncu fon, yaşam ve dönüşüm temasını çağrıştırmaktadır.

Tasarım 4. Kuş figürü.

Tasarım 4'te de; mor tonlarının hakim olduğu dokulu zemin üzerinde öne çıkan kuş figürü, bitkisel motiflerle (laleler, pençler, yapraklar) ahenk içinde nostaljik bir zarafet katmaktadır.

Tasarım 5. Griffon figürü.

Tasarım 5'te ise; mavi-mor geçişler düşsel bir etki yaratırken, desenler geleneksel ruhu yansıtmaktadır. Altın fon, esere sıcaklık ve masalsı bir anlatım sunmaktadır.

Çalışmalarda özellikle arka plan yüzeylerinde doku etkisi oluşturmak amacıyla çeşitli araçlar kullanılmıştır. Yelpaze fırça, spatula, bulaşık teli, enjektör ve yaprak baskısı gibi farklı malzemelerle çeşitli dokusal katmanlar elde edilmiş, bu da her bir çalışmaya özgün bir yüzey dinamizmi kazandırmıştır. Dokuların rastlantısal niteliği, gelenekselin disiplinli simetri anlayışına karşı çağdaş sanatın ifade özgürlüğünü temsil eder niteliktedir. Bu üretim süreci sonucunda, Kubadabad çinilerinin taşıdığı görsel ve simgesel miras çağdaş malzeme, teknik ve yorumlama biçimleriyle yeniden anlamlandırılmış; kültürel sürekliliğin sanatsal yaratım yoluyla nasıl mümkün olabileceği gösterilmiştir.

Tasarım 5'te ise; mavi-mor geçişler düşsel bir etki yaratırken, desenler geleneksel ruhu yansıtmaktadır. Altın fon, esere sıcaklık ve masalsı bir anlatım sunmaktadır.

Çalışmalarda özellikle arka plan yüzeylerinde doku etkisi oluşturmak amacıyla çeşitli araçlar kullanılmıştır. Yelpaze fırça, spatula, bulaşık teli, enjektör ve yaprak baskısı gibi farklı malzemelerle çeşitli dokusal katmanlar elde edilmiş, bu da her bir çalışmaya özgün bir yüzey dinamizmi kazandırmıştır. Dokuların rastlantısal niteliği, gelenekselin disiplinli simetri anlayışına karşı çağdaş sanatın ifade özgürlüğünü temsil eder niteliktedir. Bu üretim süreci sonucunda, Kubadabad çinilerinin taşıdığı görsel ve simgesel miras çağdaş malzeme, teknik ve yorumlama biçimleriyle yeniden anlamlandırılmış; kültürel sürekliliğin sanatsal yaratım yoluyla nasıl mümkün olabileceği gösterilmiştir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Anadolu Selçuklu sanatının özgün örneklerinden biri olan Kubadabad Sarayı çinilerinin tarihsel, estetik ve simgesel özelliklerini inceleyerek, bu geleneksel sanat mirasının çağdaş sanat diliyle yeniden yorumlanabilirliğini ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, çini sanatının yalnızca geçmişe ait bir süsleme biçimi olmadığını, aynı zamanda dönemsel kimliği ve estetik anlayışı yansıtan kültürel bir ifade biçimi olduğunu göstermiştir.

Kubadabad çinileri, içerdiği figüratif unsurlar, kompozisyon yapıları ve teknik becerileriyle yalnızca sanat tarihi açısından değil; aynı zamanda görsel anlatımın kültürel taşıyıcısı olarak da değerlendirilmelidir. Bu yönüyle, sanatçı ve araştırmacılar için yeniden yorumlamaya açık güçlü bir kaynak niteliğindedir.

Çalışmanın sanat temelli boyutu, kültürel mirasın çağdaş sanatsal üretimle nasıl etkileşim kurabileceğini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Üretilen beş özgün çalışma, geleneksel motiflerin çağdaş tekniklerle birleştiği bir görsel dil sunmuş; böylece tarihsel bağlam günümüz anlatım biçimleriyle yeniden yapılandırılmıştır. Özellikle dokusal yüzeylerde kullanılan özgün yöntemler, klasik formların çağdaş yüzey anlayışıyla bütünleşmesini sağlamıştır.

Sanat eğitimi ve kültürel miras çalışmaları açısından bu tür yaklaşımlar, öğrencilerin tarihsel sanatı yalnızca bir bilgi nesnesi olarak değil; aynı zamanda yaratıcı bir ilham kaynağı olarak görmesini teşvik eder. Bu sayede geleneksel sanatların unutulması değil, aksine çağdaş estetik bağlamlarda yeniden üretilerek yaşatılması mümkün hale gelir.

Gelenek ile çağdaş sanat arasındaki bu ilişki, postmodern sanatın "geçmişin yeniden bağlamsallaştırılması" anlayışıyla da örtüşmektedir. Bu doğrultuda, Kubadabad çinileri gibi kültürel miras öğeleri, sadece korunması gereken nesneler değil, aynı zamanda yaratıcı üretim sürecine entegre edilebilecek görsel ve kavramsal kaynaklar olarak değerlendirilmelidir.

Sanat eğitimi programlarında, geleneksel sanatlar çağdaş üretimle ilişkilendirilerek ele alınmalı; öğrencilerin bu mirası güncel biçimde yorumlaması teşvik edilmelidir. Kubadabad çinileri gibi yerel ve özgün kültürel değerler, müze eğitimleri, atölye çalışmaları ve sergiler aracılığıyla daha geniş kitlelere tanıtılmalıdır. Sanat temelli araştırmalar, kültürel mirasın farklı disiplinlerle (örneğin sosyoloji, antropoloji, mimarlık) ilişkili olarak ele alınmasını sağlayacak şekilde desteklenmelidir. Gelecek araştırmalarda, Kubadabad çinilerinin ikonografik çözümlenmesi daha detaylı yapılabilir ve dijital ortamlarda üç boyutlu rekonstrüksiyonlar ile yorumlar geliştirilebilir.

5. KAYNAKLAR

Akengin, G. ve Cantürk, E. (2015). "Kubadabad Sarayı Çinilerinde Bulunan Figürlerde Görülen Resimlerde Üslub", Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies, 15(92), 251-264.

Alayrak, Y., ve Davun, B. (2023). "Türk İslam Sanatında Suret: Kubadabad Sarayı Siren Tasvirli Çiniler ve Estetiği", Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, (52), 197–211.

Arık, Rüçhan. Kubad-Abad, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2000.

Aydın Çelikcan H. ve Aksoy Ş. (2020). "Sanat Temelli Araştırma Yöntemi "Otoetnografi", Journal of Arts Cilt / Volume 3, Sayı / Issue 4, 2020, pp. 353-366.

Aypek, A., ve Cantürk, E. (2023). "Kubadabad Sarayı Çinilerinde Figüratif Süsleme Anlayışı", Selçuk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 30 (2), 210–222.

Canpolat, A. (2017). *Kubadabad Sarayı Çinilerinde Antropomorfik Figürler Üzerine Bir İnceleme*, (Yüksek lisans tezi). Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.

Önder, M. (1988). "Selçuklu Kubad-Abad Sarayı Çinileri. Selçuk Üniversitesi", Selçuklu Araştırmaları Dergisi, (3), 31-39.

THE CONCEPT OF ORIGIN IN PHILOSOPHY AND THE QUESTION OF WHO SPEAKS

FELSEFEDE KÖKEN KAVRAMI VE KONUŞANIN KİM OLDUĞU

Doç.Dr. Tacettin Ertuğrul

İstanbul Esenyurt Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, 0000-0003-3407-2451

Özet

Bu çalışmada "köken" (origine) kavramı etrafında felsefi bir soruşturma gerçekleştirmeye yöneliyoruz. Kavramın felsefe geleneği içinde alımlanışına dair kimi işaretleri sunduktan sonra, metin (texte) olarak kavramayı önereceğimiz varoluşun kurucu öğeleri ile köken kavramı arasında nasıl bir ilişki bulunabileceğini sorarak bir cevap vermeyi deneyeceğiz. Burada "köken" sözcüğüyle karşıladığımız "origine" sözcüğü Fransız Akademisi Sözlüğü'ne göre, Latince doğuş, başlangıç, köken anlamlarına gelen "origo, -inis"den türemiştir. Köken meselesi felsefi gelenekte ana meselelerden birisi olarak yer alır. Felsefede köken hakkında konuşulduğunda, genellikle bir şeyin kronolojik ya da lojik başlangıcından, bir şeyin nedeninden ya da bir şeyin mümkün veya gerekli olmasını sağlayan şeyden bahsedilmektedir. Felsefe mirası içinde, bu kelimenin kullanımı çeşitlilik arz eder ve büyük tartışmalara uzanır; dolayısıyla da köken konusu farklı açılardan ele alınabilir. Şüphesiz, soruşturmanın yönelimi, kökeni hangi açıdan sorguladığınıza bağlıdır: varlık, akıl, ahlak, bilgi, teknoloji, kültür, bilim, insan, yaşam, toplum, egemenlik vb. meselelerin listesi açık kalır. Köken sorusunun nasıl sorulacağına dair açıyı netleştirmek önemlidir. Bu çalışma ekseninde bir yandan felsefe geleneğinde köken teriminin belirişlerine ilişkin bir genel değerlendirme sunuyoruz; nihayetinde Platon'dan Heidegger'e kadar pek çok düşünür, kökeni farklı açılardan ele almıştır. Ancak öte yandan biz burada kökenin anlam evrenine kendi varoluşumuza yöneltebileceğimiz bir "kim konuşuyor?" sorusuyla birlikte yaklaşmayı öneriyoruz. "Kim konuşuyor?" sorusu metin olarak varoluşun örgüsünü açmayı gerektirir. Bir anlamda bu örgünün soruşturulması suretiyle kişi yaşam adı verilen şey için bir yeniden örülme olanağını da daha fazla açmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Köken, Felsefe, Metin, Varoluş, Yaşam

Abstract

In this study, we aim to conduct a philosophical inquiry around the concept of "origin" (origine). After presenting certain indications concerning the reception of the concept within the philosophical tradition, we will attempt to respond to the question of what kind of relationship might exist between the concept of origin and the constitutive elements of existence, which we propose to conceive as a text. The word "origin" (origine)—which we use here in Turkish as "köken"—derives, according to the Dictionary of the French Academy, from the Latin origo, -inis, meaning birth, beginning, or source. The issue of origin occupies a central place within the philosophical tradition. When philosophy speaks of origin, it typically refers to the chronological or logical beginning of something, to its cause, or to that which makes something possible or necessary.

Within the philosophical legacy, the use of this word is varied and leads to major debates; thus, the question of origin can be approached from different perspectives. Undoubtedly, the direction of any inquiry depends on the angle from which origin is questioned: being, reason,

morality, knowledge, technology, culture, science, humanity, life, society, sovereignty, and so forth—the list remains open. It is crucial to clarify the perspective from which the question of origin is posed.

In the context of this work, on the one hand, we offer a general assessment of how the term "origin" appears within the philosophical tradition; after all, numerous thinkers from Plato to Heidegger have addressed the concept from various angles. On the other hand, we propose to approach the semantic universe of origin together with the question "Who is speaking?", a question that we can direct toward our own existence. The question "Who is speaking?" requires us to unravel the weave of existence as text. In a sense, by investigating this weave, one also opens up further the possibility of reweaving what is called a life.

Keywords: Origin, Philosophy, Text, Existence, Life

[i] https://www.eskisehir.bel.tr/icerik-detay.php?icerik_id=7645&cat_icerik=1&menu_id=24, Erişim: 10.06.2025
[ii] Yazarın kişisel arşivi, Kasım 2023
[iii] https://www.odunpazari.bel.tr/foto-galeri/odunpazari-evleri?pag, Erişim: 10.06.2025
[iv] https://222rehber.com/sehrin-icinde-sakli-kalmis-guzellik-kanlikavak-parki/, Erişim: 10.06.2025
[v] https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/eskisehir/gezilecekyer/kent-park782157, Erişim: 10.06.2025

10.07.2025

ISBN: 978-625-96918-7-9

ASES PUBLICATIONS – 2025©